

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

ૐ દેવીભાગવત ૐ

ગુદ્ ગુજરાતી ભાષાંતર

ભિક્ષુ આર્ચનાંદલી પ્રસાદી
અરતું આહિત્વ વર્ધત આર્વાલત
કે ભદ્રપાસે અમદાવાદ અને પ્રિન્સેસ રજીટ મુંબઈ ૨

ચાવીસ રૂપિયા

संवत् २०३२

१

१०

११

छ. म. १६७३

आगि	सगे	प्रग	आगि	अने	५१	आगि	सगे	अने
१ श्री	१८१५	२३००	५ म.	१८१३	२५००	२ म.	१८१८	३५००
२ श्री	१८२६	२३००	६ म.	१८१६	३५००	३ म.	१८३१	४०००
३ श्री	१८४०	४५००	७ म.	१८४६	४५००	४ म.	१८४३	५०००
४ श्री	१८४०	४५००	८ म.	१८१५	३५००			

★

या देवी सर्वभूतेषु शक्तिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥
 ॐ देवी सर्वं भूतोभां शक्तिरूपे वसी रही;
 नभुं तेने, नभुं तेने, नभुं तेने लणी लणी.

★

નિવેદન

આ ગ્રંથની પુનર્મુદ્રણરૂપે આ ૧૧ મી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થાય છે.

જગતનું મૂળ તત્ત્વ પરમાત્મા અને તેમની શક્તિ એકબીજાથી જુદાં નથી. પરંતુ પરમાત્માની પ્રકૃતિ અથવા શક્તિરૂપ દેવીના સ્વરૂપમાં નિષ્કાવાળા સાધકો માટે આ પુરાણગ્રંથમાં ‘આદ્યશક્તિ’ના નામ અને રૂપમાં પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું જ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. દેવી-લક્ષ્મીને આ ગ્રંથના વાચન-મનનથી પરમાત્માની એ શક્તિના સ્વરૂપનો બોધ સુલભ બનશે.

સને ૧૯૭૪થી છાપવાના કાગળો, પ્રિન્ટિંગ શાહી, હોરાના ભાવો, પૂઠાં, છીટ, ટાઈપો તથા મહેનતાણું વગેરે પ્રતિવર્ષે વધતાં રહ્યાં છે અને કાગળના ભાવ તો બમણા ઉપરાંત વધી ગયા છે. આમ છતાં સંસ્થા તેના મુખ્ય ઉદ્દેશ અનુસાર ધર્મગ્રંથો બને તેટલા સસ્તા મૂલ્યે પ્રસિદ્ધ કરે છે. એ મુજબ આ આવૃત્તિનું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨૪-૦૦ રાખ્યું છે. અન્યત્ર પ્રકાશિત થતા ગ્રંથોની સાથે સરખામણી કરતાં આ મૂલ્ય ઘણું ઓછું છે, તેની ખાતરી થયા વિના રહેશે નહિ.

આ પછીનાં પૃષ્ઠોમાં સહગત બિંદુ અખંડાનંદજીનું આગલી આવૃત્તિમાં છપાયેલું નિવેદન આપ્યું છે. તેમાં તેમણે આ ગ્રંથની ઉપકારકતા વિષે સવિસ્તર જણાવ્યું છે. તે ઉપરાંત પાન ૧૬ માં ઉપર સંસ્કૃત ટીકાકારનો ઉપોદ્ધાત દ્વંકાવીને સારરૂપે આપેલો છે. પુસ્તક વાંચવાનું શરૂ કરવા અગાઉ તે વાંચી જવા માટે વાચકખંધુઓનું ધ્યાન દોરવામાં આવે છે.

આવા દળદાર ગ્રંથો છાપવાનું અત્યારના સંજોગોમાં મુશ્કેલ હોવા છતાં જિજ્ઞાસુઓની માગણી લક્ષમાં લઈને આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરવાનું સંસ્થાએ સાહસ કર્યું છે. આશા છે કે દેવીલક્ષ્મી અને શક્તિના ઉપાસકો અગાઉની જેમ આનો આદર કરશે.

વલ્લભવિદ્યાનગર
તા. ૨૫-૫-૭૬

‘સસ્તું’ સાહિત્ય મુદ્રણાલય ટ્રસ્ટ’ના ટ્રસ્ટીઓ વતી
(મુખ્ય) એચ. એમ. પટેલ

નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે મહાનિ

ત્વમર્કસ્ત્વમગ્નિસ્ત્વમિદુસ્ત્વમાપસ્ત્વમાકાશભૂવાયવસ્ત્વં ચિદાત્મા ।
ત્વદન્યો ન કશ્ચિત્પ્રકાશોઽસ્તિ સર્વં સદાનંદસંવિત્સ્વરૂપં તવેદમ્ ॥

હે દેવિ ! સૂર્ય, અગ્નિ ચંદ્ર, જળ, આકાશ, પૃથ્વી, વાયુ અને ચિદાત્માએ પણ તમે જ છો. આપની સત્તાસ્ફૂર્તિ વિના કોઈ પણ પદાર્થ કે પ્રકાર અસ્તિત્વમાં જ આવી શકે તેમ નથી. આથી આ સમગ્ર વિશ્વમાં જે કંઈ પણ પ્રાણી-પદાર્થ, વસ્તુ-સ્થિતિ કે પદ-પદાર્થ ઇત્યાદિ છે, તે આપનું જ સદાનંદ સંવિત્ સ્વરૂપ છે.

ગુસ્ત્વં શિવસ્ત્વં ચ શક્તિસ્ત્વમેવ ત્વમેવાસિ માતા પિતાસિ ત્વમેવ ।
ત્વમેવાસિ વિદ્યા ત્વમેવાસિ બુદ્ધિર્ગતિર્મે મતિર્દેવિ સર્વં ત્વમેવ ॥

હે દેવિ ! મારું શુરુ, મારું કલ્યાણ અને મારી શક્તિ પણ તમે જ છો. મારાં માતા અને પિતા પણ તમે જ છો. મારી વિદ્યા, બુદ્ધિ, ગતિ અને મતિ પણ તમે જ છો. એટલું જ નહિ, પણ હે ભવાનિ ! મારું સર્વસ્વ પણ તમે જ છો.

શ્રુતીનામગમ્યં સુવેદાગમાર્ધમહિમ્નો ન જાનાતિ પારં તવેદમ્ ।
સ્તુતિં કર્તુમિચ્છામિ તે સ્વં મહાનિ ક્ષમસ્વેદમંવ પ્રમુગ્ધઃ કિલાહમ્ ॥

હે (વશ્વત્શ્વરિ ! શ્રુતિઓને પણ તમારો મહિમા અગમ્ય છે અને વેદશાસ્ત્રાદિ પણ તમારા મહિમાનો પાર પામી શકતાં નથી. આપ આવાં અપાર મહિમાવાળાં છો; તોપણ હે ભવાનિ ! હું આપની સ્તુતિ કરવા ઇચ્છું છું, તેને માટે આપ મને ક્ષમા કરજો; કેમ કે હે અનંત ઐશ્વર્યોના ભંડારસ્વરૂપ માત્ર અંબે ! ખરે, હું આપનો જરાતરા મહિમા જાણવાથી મુગ્ધ જ બની ગયો છું !

ગ્રાણ્યે વાણ્યે મુકારણ્યપૂર્ણે હિરણ્યોદરાઘૈરમગ્નેઽતિપુણ્યે ।

મત્રાણ્યમીતં ચ માં પાહિ મદ્રે નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે મહાનિ ॥

હે શરણાગતવત્સલ માતૃશ્વરિ ! હે પરમપૂજ્ય અને અત્યંત કરુણાપૂર્ણ પરમેશ્વરિ ! હે હિરણ્યગબાદિથી પણ અગમ્ય અને અત્યંત પવિત્ર એવાં કલ્યાણિ ! હે ભવાનિ ! આ સંસારરૂપી અવગ્રાસી ભયભીત થયેલો હું આપને શરણે છું, મુજ દીન-હીનનું આપ રક્ષણ કરો; આપને અનેકાનેક નમસ્કાર છે, નમસ્કાર છે, નમસ્કાર છે.

(શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય વિરચિત 'ભવાની-શુભંગ-સ્તોત્ર'માંથી)

[आगदी नृपृत्तिमांशी सारंशये]

વેદ, ઉપનિષદ અને દર્શનાદિ મશાન ગ્રથોમા ટૂંકમા ગૂઢ સ્વરૂપે સમાવેલા તત્ત્વોપદેશ પુરાણગ્રથોમા અનેક આખ્યાનો ઇત્યાદિ દ્વારા સરળ અને સુગમ રૂપે પ્રાપ્ત થાય છે, એ લાલ જેવોતેવો નથી આ પૃથ્વી લગાવધિ વર્ષોથી ઉદભવેલી લોવાના પ્રાચ્ય પ્રમાણે હવે બુદ્ધિમાન શેષકોને જ્ઞાત થતા આવે છે તે જોતા તેનો અને માનવજાતિનો અતિપ્રાચીન ઇતિહાસ જમ્બુવાની સ્વાભાવિક રીત જે જિજ્ઞાસા ઊપજે, તેને પૂર્ણ કરવાના સાધનો ભારતવર્ષના વેદો અને પુરાણોમાથી—સ્પષ્ટ તેમ જ અસ્પષ્ટ—જેવા અને જેટલા મળી શકે, તેવા અને તેટલા જગતના કોઈ પણ દેશના સાહિત્યમાથી મળવા અશક્ય છે જગતમા જ્યાં ત્યાં ફાવે કરાતો કિશિપન ધર્મ તો પૃથ્વીને માત્ર થોડા હજાર વર્ષ પહેલાં ફાવેલી જણાવે છે!

બ્રાહ્મીમાં રહ્યો હવે અનીતિયુક્ત જીવન ગાળનાર પામર વર્ગ મીઠાશ વોપડેલી કાકી દવાની પેટે તેમને પણ ગમી જાય એવી થોડી વાતો બૂલી લઈને તેમને પણ પુરાણુલા થો તરફ આકર્ષવા કે જોવી એવા પ્રકારની વાતોમાં તથા બીજી વાતોમાં ચોટ પ્રમાણમાં રહવા હિતાવશ ઉપદેશો પણ તેમની જાણમાં આવતા થાવે અને તેમના હૃદયમાં બિનરતા થાવે એવા ઉદ્દેશથી હો કે ગમે તે કારણથી હો, પરંતુ એ પામર વર્ગને પણ ગમી જાય એવી અર્થાત્ સગળ્ય એવે ન ગમે એવી વાતો* પણ પુરાણુલા ઘઠના કાકરાની પેટે થાઈધણી આવા વિના રહેતી નથી

‘દેવી સપ્રદાય’ એ ભારતવર્ષમાં પ્રચલિત ભકિતપ્રધાન સપ્રદાયોમાંનો એક છે. પાંચ ઉપાસ્ય દેવોમાં ‘દેવી’ ની ગણના છે. પાંચમાંના પ્રત્યેક દેવનું બે વર્ણન અને મહત્તા તે તે દેવના પુરાણોમાં આવે છે તે જોતા, તે પ્રત્યેકમાં તે તે દેવ દ્વારા તે સર્વનું અધિષ્ઠાત અને સર્વકોષ્ટ એવા પરમાત્મદેવને જ—પોતાપોતાને ગમી જાય તેવા તેવા નામરૂપાદિ દ્વારા ઉપાનવા ને પ્રેરવા, એવા જ હેતુ સ્થેષ્ઠ સમજાય છે. પ્રત્યેક પુરાણમાં પોતાપોતાના ઉપાસ્ય સ્વરૂપની સંવેધ્ય ભાવના વર્ણવવા સાથે અન્ય દેવોની ગૌરવતા અને કોઈ સ્થાને નિદા બેનું પણ જણાયે, પરંતુ અંતે કોને પણ જો ઉપાસક પોતાના ઉપાસ્ય દેવોને એકનિષ્ઠાવાળે અને સતત ભક્ત બને તો તે કમે કમે તેના બાહ્ય નામરૂપની ઉપાસકતામાંથી તેમના કોષ્ટ ગતસ્વભાવ રાને જ્ઞાન ચારિત્ર્યની ઉપાસના પણ પામી શકે અને તેના પરિણામે તે દેવનું

[illegible]

સર્વશેષ મૂળસ્વરૂપ કે જે અન્ય દેવોનું અને પ્રાણીમાત્રનું એક જદ્વિત મૂળસ્વરૂપ છે, તેને પણ પ્રાપ્ત થાય એમાં અવશ્ય નથી 'આદ્યમાને હાથી દેખે જયલે મવાણા હે' એટલે કે એક દૃષ્ટતમા જણાવ્યા પ્રમાણે પૂંછડુ, પાંડુ, સૂક, ઈન્દ્રિય નર્વ અવશ્ય એક જ હાથીના હોવા છતાં વસુના અભાવે જેના હાથમા જે મેઈ અંગ આવ્યું તે ઉપરથી—મેઈ મેઈ હાથી સામેલા જેવા, તે જોઈ કહે થાભલા જેવા, ઈન્દ્રિય જયલે કેટલાક આધ્યાત્મીએ મનાવ્યા હતા, અને આખર મેઈના કહેવાથી પોતપોતાના હાથમા આવેલા અંગોના મૂળ તરફ પ્રત્યેક આધર્મી આગળ વધ્યો, ત્યારે જ ઉપરે તે બધા આધર્મીઓ હાથીની વિશાળ પીઠ પર ભેગા થઈ ગયા હતા હવે પરમાત્મત્વની મહત્તા તે અનેકનેક અંગ અને આકાર—પ્રકારવાળી હોવાથી મનુષ્યહત્યમા તે સર્વશી તે એકાએક દમવી જ મુશ્કેલ છે અને તેથી મેઈ શેરીઘણી મહત્તા સમજાય તેને અનુવંરતા નામ રૂપ દ્વારા જમુક દેવ તરીકે તેને જે મેઈ સર્વશેષ માનીને ઉપાસે, તે પણ જો ખાતર આગળ ઉપાસક હોય, અને સર્વભાવથી તથા એકનિશ્ચયી સતત વળગ્યો રહે, તે તેને પણ ઉપર જણાવ્યું તેમ તે સર્વાધ્યાત્મ પરમાત્મદેવનો સાક્ષાત્કાર અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય અને પોતાના અગાઉના મનની ખોંચતાણ પર હસે એમાં પણ આશ્ચર્ય નથી

આ ગુણમા 'ભગવતી'ની જ મહત્તા અને ઉપાસનાનું પ્રાધાન્ય જણાવે બીજા શબ્દોમા મ્હોએ તે વિશ્વની ઉત્પત્તિ, પોષક અને માહારક મહાન સત્તાઓના અધિકારસ્વરૂપ પરમાત્માને જ 'ભગવતી', 'આદ્યશક્તિ' અથવા 'માહાશક્તિ'નું નામ તથા રૂપ આપીને આમા વર્ણવેલા જણાવે. હવે પ્રત્યેક પ્રાણી અનુષ્ઠાન વાત્સલ્ય, સર્વ ભાષકતા, સર્વશક્તિમત્તા અને અન્ય મહત્તા સમગ્ર ચક્રનાર ભક્તદેવ તેને 'પિતા' કરતા 'માતા'ની ઉપમા આપે તે તે પણ ઉચિત જ છે, એવું જ નહિ પવિત્ર અને ઉન્નત માનવો માટે તે તે વધારે અનુકૂળ, પ્રેરક અને રતપ્રદ પણ નીવડે છે બચાવમા લીન પચીસ વર્ષ પાંચ વર્ષેલા મહાત્મા શીરામકૃષ્ણ પામદસ દેવ તથા ભક્તચાહક કેશવચંદ્ર તેને જેવા વિશુદ્ધિનાત મહાપુરોષો તે પ્રાણને મટે 'માતા' શબ્દથી બ્યવહાર કરવામા ગદ્યદ્વંદ્વક અને સમાધિષ્ઠ બની જતા, એ પણ વાચકો જાણતા જ હશે.

દુરુપયો । તે જગતમાંની હરકોઈ વસ્તુ કે સ્થિતિનો થઈ શકે છે, તેમ ધાર્મિકતાનો પણ થઈ શકે છે જગત પાના હરકોઈ મેટા ધર્મ કે અપ્રધાયમા ધાર્મિકતાનો દુરુપયોગ કરનારા એટલે કે ધર્મનો પુષ્કળ બ્યાહાસબર રાખીને તેને બાહ્ય પોતાની અંધમ વિષયેરજાઓ પૂર્ણ કરનારા વામાવારી મનુષ્યો પણ નીકળવાના જ પછી મેઈ સ્થળે અને મેઈ નમરે તે યોગ હોય કે બહુ હોય અથવા ગુપ્ત હોય કે પ્રકટ હોય, તે વાત જાણી છે દેવીની ઉપાસનાને બાહ્યને કેવાકોમા અધ્યાત્મ આહાર—વિશુદ્ધિરૂપે વાવતા ભાષાવાર પણ ધાર્મિકતા અથવા ઉપાસનાનો એક તિરસ્કારપાત્ર દુરુપયો । જો કે ભગવાનના ગાંધ સપ્રાણોના મેઈ મેઈ આચાર્યો, ઉપદેશકો તેમ જ અનુયાયીઓના એવા દુરાચારની સરકાર—સરકાર ઈન્દ્રિય દ્વારા પ્રતિબંધ થયેલી વાત, તમ જ પ્રિયતીર્થમાવળી ધર્મગુણોના અને કુમારિકાઓના મહોના અર્થ પ્રતિબંધમા આવેલા દુરાચાર અને અન્યાયનો તથા ધર્મને નામે લોકો વર્ષ સુધી પાડેલી કૂદ લગઈઓ અને પ્રિયતીર્થોના પુણી જાતિ પુર તથા મુનવમોનાના કિંકુ જાતિ પર ધર્મને નામે થયેલ નિંદા જુલમ તથા મધાકાપી, એ લર્ધ ધાર્મિકતાનો જ જાપ-અજાપે મ્હોલેલા દુરુપયોગ છે તાત્પર્ય દે, એક વસ્તુનો દુરુપયોગ થઈ ખરાબ ધરિણામ નીપડે, તેથી મેઈ તે વસ્તુ જ અચાગ છે અને તેનો સદુપયોગ પણ નિષિદ્ધ છે એમ જતા પણ કર્યું નથી. આમ છતાં દુરાચારથી કોઈ તેમ જ માની લે, તે તે જ્યામા જગતમા પપ્ત તે માત્ર સસર્ગ રાખવા યોગ્ય એકે પ્રાણી—પ્રાણી, પુત્ર તેનું પોતાનું ગુણ, શરીર કે પ્રાણને પણ ગણી શકાય નહિ, એ કે તે પ્રત્યેકનો દુરુપયોગ થઈ શકે છે

પુરસિદ્ધિ આપતી કેટલીક વસ્તુઓની અને અગોચર વાતો વિષે ચંદ્રગત સુધારિત વિદ્વાન મતિવાદ નબુભાઈ દ્વિવેલીએ પોતાના 'નિબંધના' નામક ગ્રંથમાં જે મનન કરવા જેવા વિવાદ જણાવ્યા છે, તેમાંના કેટલાક આ સ્થળે વાચકોની જાણ માટે ઉદાહરણમા આવે છે

x

x

x

x

x

અવગણી જવળા, ધર્મના ક્ષેત્ર વગેરે નાના પ્રમત્તની વિરુદ્ધ વિરુદ્ધ, અદ્ભુત, માનવાર્થ પણ ન આવે તેવી વસ્તુની અને મોટી જોગ્ય પણ વાતો આવે છે—એ પ્રસંગે પુણ્યો મેટા છે, સ્વાર્થો બ્યાહાસના રચેલાં છે, ધર્મસ્વરૂપે જે હોય જ નહિ ઈન્દ્રિય આપમે જોડીને દીએ, જમ આપમે જે વિરમ મ્હો ગયા, તેમાંથી જમુપું સ.જા છે કે, એ પુણ્યો મેઈને જમી જોઈને મેટા રમજવવા રચા નથી એ જેવા રચાઈ છે, તેવા જ રચવાની આચાર્યના હાની એ આચાર્યનાને અનુનિત, પ્રાણી ધર્મની પાત ઉચ્છે ન પામતાં જિગ વઈ સમજનારને કાળા નાંડે પણ નમજા, જેવી રચના મ્હોમા જીવિઓને પામાર્થબુદ્ધિની જ સપુનિતક વાવળા કહી છે અને તે એટલે

સુધી પણ માનીએ છીએ ને સિદ્ધ કરી બતાવીશું, કે પુરાણોમાં જે સ્થૂલ અતિશયોક્તિ અને રૂપક રચ્યા છે, તે જાણી જોઈને જ તેવે રૂપે રચ્યા છે, કે તે તે વાતના અસંભવિતપણા ઉપરથી બુદ્ધિમાન માણસો તેને અક્ષરથ સત્ય ન માનતા તરત તેમનું રહસ્ય વિચારવા માટે અને પરમાર્થરૂપ સત્ય સમજી જાય, પણ બધા લોકો આવા બુદ્ધિમાન હોતા નથી ને હોય પણ નહિ તથા મધ્યકાળની અવ્યવસ્થાના સમયમા તો થોડા જ હશે એટલે કે જેમ એક પાસાથી સસ્કારવાનને માટે પુરાણોની અસંગત બલ્ય કલ્પનાઓમા પણ સત્ય માર્ગ સૂચવી દીધા છે, તેમ તે જ અસંગતિવાળા રૂપકાદિથી પ્રાકૃત લોકની બુદ્ધિ ને ભક્તિભાવ બતાવી ધર્મભ્રષ્ટ થતા અટકાવવાની સબલ શૃંખલા પણ બાધી દીધી છે આ પ્રમાણે જેતા પુરાણ રચનારની સ્વાર્થપરાયણતા કરતા નિસીમ પરમાર્થતા જ રહેલી સમજાય છે, અજ્ઞાનરૂપ સ્વરૂપ દૃષ્ટિ કરતા પરમ જ્ઞાનરૂપ બલ્ય દૃષ્ટિ સ્પષ્ટ થાય છે અને આર્થગુહ્યનું આર્થત્વ પ્રતિપાદિત થાય છે જે એ જ પુરાણો વચ્ચે આવ્યા ન હોત, તો આ જ આપણે યવન હોત, મુસલમાન હોત, ફિરંગી હોત કે અંગ્રેજ હોત, એમાનું કાઈ કંઈ ચકાનું નથી—પણ કોઈને કોઈ રીતે આપણે અધમતાને પામ્યા હોત રાંગેજ, ફિરંગી, મુસલમાન કે યવન એ નામમા કાઈ આભરછેટ ભરાઈ ભેંટી નથી, પણ કહેવાનું તત્ત્વર્થ એ છે, કે આપણે ગમે તેવી દીનતા તથા હીનતાએ પહોંચ્યા છતા પણ ધર્મપરાયણતારૂપ શલાનિયમ અને તેના ફળ જે સાચવી રહ્યા છીએ, તે સચવાયા ન હોત જે જે પ્રજા પોતાની પ્રાચીન મહત્તાથી ભ્રષ્ટ થતા તે મહત્તાને વીસરી જઈ પોતાની દીનતા સ્વીકારતી ચાલે છે, તે તે પ્રજા નિરંતર અધોગતિને પામતી જાય છે, એવું ઈતિહાસમા અનેક દૃષ્ટાંતોથી સિદ્ધ થાય છે આવી સર્વ અનિષ્ટ પરિણામથી ઉગારનાર પુરાણો છે ભક્તિપ્રધાન વદેમરૂપ ધર્મ તે જ આપણો ત્રાતા છે પુરાણમાત્રના પ્રહેલા વ્યાસ મુનિને નારદે બરુ જ કહ્યું છે કે, તેમણે ભગવદ્ગુણ ગાયા નથી, માટે જ તેમના આત્માને સંતોષ થતો નથી—અર્થાત્ પુરાણપ્રતિપાદિત ધર્મની એવી ગૂઢ મહત્તા છે કે, તે જ ધર્મ જેમ આર્થત્વના ત્રાતા છે, તેમ પરમાત્મા સર્વના બોધક છે અને એ રીતે પરમ મોક્ષરૂપ છે ભક્તિ અને જ્ઞાન ઉભય એક જ છે આ એકતા પુરાણોમાં સ્પષ્ટ સમજાય છે ને તેને જ લીધે પુરાણોની ગૂઢ મહત્તા સિદ્ધ થાય છે પછી સપ્રદાયને વળગીને કોઈ ભક્તિ-માત્રનું જ જ્ઞાન ઉપર પ્રધાનપણું બતાવે તો ભલે ભક્તિ અને જ્ઞાન જુદા પડી શકતા જ નથી, જ્ઞાન વિના ભક્તિ અધ રહે છે ભક્તિ વિના જ્ઞાન શુષ્ક રહે છે, પાગળુ રહે છે, જે જાણુ તે જ જાણુ જાણ્યા વિના ભજય નહિ ને ભજ્યા વિના જાણુ કહેવાય નહિ વેદાંતનું જે અપરોક્ષ જ્ઞાન તે જ ભક્તિ છે ભક્તિમાર્ગવાળાની પ્રેમવશાણુ પરાભક્તિ તે જ અપરોક્ષ જ્ઞાન છે જ્ઞાન તે ભક્તિ ને ભક્તિ તે જ જ્ઞાન—એ જ અપરાધ કેવળ શ્રીગીતાજીમાં પણ એ જ કહ્યું છે કે, 'સાધ્ય-જ્ઞાન અને યોગ કર્મ, ભક્તિ ઈત્યાદિને એકરૂપ જાણનાર જ જાણે છે' ગીમદ્ભાગવતમા પણ કહેવું છે કે 'આત્મારામ મુનિઓ જે કર્મ-ગ્રથિથી મુક્ત છે, તે પણ પરમ પુરુષની કેવળ અર્દેનુકી ભક્તિ આદરે છે' આમ ભક્તિજ્ઞાનના એકતાપરાયણ પુરાણો સર્વથા સાર્થક છે, ઉપયોગી છે ને ધર્મવ્રત આદિને સર્વ પ્રકારે પૂજ્ય છે

×

×

×

×

‘પુરાણોની વાર્તાઓ

તો સર્વના જાણવામા છે પણ તેનું તત્ત્વ શું છે? તેવી નવી જ વાર્તાઓ એકાએક કચાચી આવી પડી? એ પણ સમજવાની આવશ્યકતા છે એમ ન થાય ત્યાં સુધી પુરાણોની વાર્તા કા તો કેવળ ગપ જેવી મનાઈ નાસ્તિકતા પ્રસારાવે કે કાં તો જ્ઞાનેર અક્ષર સાચી મનાઈ અગાધ વદેમ—સમુદ્રમા ભોળા માણસોને ડુબાવે છે જે સમયમા પુરાણો થવાનો સંભવ આપણે સ્વીકર્ષ્યો છે, તે સમયમાં એ પુરાણ જેવા છે તેવા જ કોઈ વૃતાંતો થવાની આવશ્યકતા હતી એમ સિદ્ધ કરીને, પુરાણકલ્પનારવચમા કોઈએ સ્વાર્થકે એવી નીચ વૃત્તિ સાધવાનો ચલ્ન કર્યો છે એ વાતને આપણે ખાટી છાવી ચૂક્યા છીએ, તેમ પુરાણોની અસંગત જેવી ગણાતી જે વાર્તા છે તે પણ મૂળ સત્યની બોધક છે ને જ્ઞાનમાર્ગ તેમ જ ભક્તિમાર્ગ ઉભયમા પુરુષને વાળી પરમ મોક્ષે લઈ જનારી છે એમ પણ સમજાવ્યું છે આ ઉભય વાત વક્ષમા તાપચારી પુરાણકલ્પનાઓ કયાંથી થઈ? કેમ થઈ? તેનું રહસ્ય શું છે? ઈત્યાદિ અનેક વિષયની સ્પષ્ટતા સહજમાં થઈ શકશે પુરાણો છે તેવા જ પારમાર્થિક સત્યરૂપ નથી, તેમ કેવળ અનત્યરૂપ નથી, એ ઉપા વિરોધી અંધનું સહજ મમાધાન બનશે પુરાણોનો અગાધ સમુદ્ર માપવાનું કામ મારી અ પ મતિથી તો અશક્ય જ લાગે છે, છતાં જે માર્ગે પુરાણોની વાર્તા વિચારવી જોઈએ એવું મને તમજાયું છે, તે મગ મગ સૂરવવાને ઘેરોલણી વાત અત્રે વિસ્તાર છુ પુરાણનું આવશ્યક અસ્તિત્વ તથા તેમાં તમારેલા અર્થની પારમાર્થિક મહત્તા—એ માર્ગે જવાથી સમજી શકાય છે માટે તે માર્ગનું ચલામતિ દિશાસૂચન કરું છુ, બાકી પુરાણના અગાધ સમુદ્રના ત્રિઅંબિદુને થયાર્થ અવરોધવાની હકિત તો મારામા નથી

સર્વશ્રેષ્ઠ મૂળસ્વરૂપ કે જે અન્ય દેવોનું અને પ્રાણીમાનુ એક અદ્વૈત મૂળસ્વરૂપ છે, તેને પણ પ્રાપ્ત થાય એમ સમય નથી 'આધ્યાત્મને હાથી દેખ જયે મયાયો હ' એટલે કે એક દૃષ્ટાન્તમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પૂછકુ, પગ, મૂક, ઈત્યાદિ સર્વ જવવર્ગો એક જ હાથીના હોવા છતાં ચક્ષુના અભાવે જેના હાથમાં જે કોઈ અંગ આવ્યું તે ઉપરથી—જોઈ મ્હે હાથી સામેલા જેવો, તે જોઈ કહે ચાબલા જેવો, ઈત્યાદિ જયે કેટલાક આધ્યાત્મીઓ મયાયો હતો, અને જાખર કોઈના કહેવાથી પાતપાતાના હાથમાં આવેલા અગ્નિના મૂળ તરફ પ્રત્યેક આધ્યાત્મી આગળ વધ્યો, ત્યારે જ છેવટે તે બધા આધ્યાત્મીઓ હાથીની વિશાળ પીઠ પર બેસ્યા થઈ ગયા હતા હવે પરમાત્મદેવની મહત્તા તે અનેકનેક અંગ અને આકાર—પ્રગટવાથી હોવાથી મનુષ્યહત્વમાં તે સર્વથી તે એકજાએ દસવી જ મુદ્રે હો અને તેથી કોઈ શીઘ્રથી મહત્તા સમજાય તેને અનુસરતા નામરૂપ દ્વારા અમુક દેવ તરીકે તેને જે જોઈ સર્વશ્રેષ્ઠ માનીને ઉપાસે, તે પણ જો ખરો આત્મા ઉપાસક હોય, અને ગર્વભાવથી તથા એકલિંગથી સતત વળગ્યો રહે, તે તેને પણ ઉપર જણાવ્યું તેમ તે સર્વાધ્યાત્મ પરમાત્મદેવનો નાશનાશક અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય અને પાતાના અગાઉના મતની ખોટાપણ પર હો જેમણે પણ આશ્ચર્ય નથી

આ ગ્રથમાં 'ભગવતી'ની જ મહત્તા અને ઉપાસનાનું પ્રાધાન્ય જણાશે બીજા ઘટ્ટોમાં કહીએ તે વિષયની ઉપાલક, પોષક અને મંદારક મહાન સત્તાઓના અધિકારસ્વરૂપ પરમાત્માને જ 'ભગવતી', 'આદ્યશક્તિ' અથવા 'મહાશક્તિ'નું નામ તથા રૂપ આપીને આમાં વર્ણવેલા જણાશે. જ્યોત્સ્ના પ્રભુનું અનુપમ વાત્સલ્ય, સર્વ વ્યાપકતા, સર્વશક્તિમત્તા અને અન્ય મહત્તા સમગ્ર યક્તાર ભક્તકલ્પે તેને 'પિતા' કરતા 'માતા'ની ઉપમા આપે તે તે પણ ઉત્પત્તિ જ છે, એવું જ નહિ, પવિત્ર અને ઉત્તમ મનવો માટે તે તે વધારે અનુકૂળ, પ્રેરક અને રત્નપ્રદ પણ નીવડે છે બગાળમાં લીગ પચ્ચીસ વર્ષ પર થઈ ગયેલા મહાત્મા શ્રીરામકૃષ્ણ પગમહસ દેવ તથા ભક્તસજ કેથવચ્છ સેન જેવા વિશુદ્ધિવાત મહાપુરુષો તે પ્રભુને માટે 'માતા' થાઓ વ્યવહાર કરવામાં ગદગદકંઠ અને સમાધિસ્થ બની જતા, એ પણ વાવડો જાણતા જ હશે.

દુરુપયો ! તે જગતમાની કોઈ વસ્તુ કે સ્થિતિએ થઈ શકે છે, તેમ ધાર્મિકતાનો પણ થઈ શકે છે જગત પરના હકોઈ મોટા ધર્મ કે સમપ્રદયમાં ધાર્મિકતાનો દુરુપયોગ કરનારા એટલે કે ધર્મનો પુષ્કળ બાહ્યાદબર રાખીને તેને બદલે પાતાની અથમ વિપરેરજાઓ ખૂણ કરનારા વામાચારી મનુષ્યો પણ નીકળવાના જ પછી કોઈ સ્થળે અને મેઈ નમરે તે થોડા હોય કે બહુ હોય અથવા ગુમ હોય કે ધ્રુવ હોય, તે વાત જુદી છે દેવીની ઉપાસનાને બદલે ઝેલાકોમાં અશોભ આહાર—વિપર્યાયો નાસ્તો જાણવાર પણ ધાર્મિકતા અથવા ઉપાસનાનો એક તિરસ્કારપાત્ર દુરુપયોગ જ છે ભારતમાના અન્ય સમપ્રદાયોમાં મેઈ મેઈ જાનારો, ઉપદેશકો તેમ જ અનુચારીઓના એવા દુષચારોની સરખાવો—જાર ઈત્યાદિ દ્વારા પ્રમિલિત થયેલી વાતો, તેમ જ ખ્રિસ્તીધર્મવાદી ધર્મગુજોના અને મુસલિમધર્મોના મહોના જાડ પ્રવિલિનમાં આવેલા દુષચાર અને અત્યાચારો તથા ધર્મને નામે સેંકડો વર્ષ સુધી ચાલેલી દૂર લાઈઓ અને ખ્રિસ્તીઓના થુદી જાનિ પા તથા મુનત્યાઓના હિંદુ જાતિ પર ધર્મને નામે થયેલ નિહ જુલમો તથા મપાકાપો, એ સર્વ ધાર્મિકતાનો જ જાહેરજાહેર મારોવો દુરુપયોગ છે તાત્પર્ય કે, એક વસ્તુનો દુરુપયોગ થઈ ખરાબ પરિણામ નીપડે, તેથી મેઈ તે વસ્તુ જ અશોભ છે અને તેનો સદુપયોગ પણ નિષિદ્ધ છે એથ જરા પણ ધરતું નથી આમ છતાં દુષચારો મેઈ તેમ જ માની લે, તે તે આખા જગતમાં પણ તે માટ સંમર્ગ રાખવા યોગ્ય એકે પ્રાણી—ચર્ય, ખું તેનું ચેતાનું ગુણ, થઈ કે પ્રાપ્તને પણ ગણી યકારે નહિ, કેમ કે તે પ્રાપ્તકો દુરુપયોગ થઈ શકે છે પુરાણમાં આવરી કેટલીક વેદમંત્રોની અને અશોભ વાતો વિરે સદ્ગત સુપ્રતિલ્લ વિદ્વાન મહિલાન નમુબાઈ દ્વિવેત્રીને પોતાના 'ત્રિલ્લનપા' નામક ગ્રથમાં જે ચતન કરવા જેવા વિવાર જણાવ્યા છે, તેમાંના કેટલાક આ સ્થળે વાચકોની આજ માટે ઉત્તરવામાં આવે છે

x

x

x

x

'પુરાણમાં અનેક, દેવાદિ, કૃપના,

અત્યાચાર વ્યવસ્થા, ધર્મના સ્તંભ વગેરે નાના પ્રમરની વિરુદ્ધ વિરુદ્ધ, અદ્ભુત, માનવામાં પણ ન આવે તેવી વેદમંત્રો અને કાવ્ય મૂર્તિ અશોભ પણ વાતો આવે છે—ને કરસે પુરાણો જોગ છે, સ્વામી બ્રાહ્મણના રચેલાં છે, ધર્મસ્વરૂપ એજ હોય જ નહિ ઈત્યાદિ બાપમે બોલીને છીએ, પણ બાપમે જે વિવેક કરી ગય, તેવાથી જાણવું સારું છે કે, એ પુરાણો મેઈએ જાવો જોઈને પોટુ સમજાવવા સ્થાં નથી, એ જેવા રચાયાં છે, તેવા જ રચવાની આવશ્યકતા હી. એ આવશ્યકતાને અનુસરી, પ્રાચીન ધર્મથી વાત ઉઠેલ ન થાયતાં નિગ વડે સમજાવનારને કાળા નતે પણ સમજાય, જેવી રચના કરવામાં જીવિનોએ પતમાર્થગુદિયો જ સંપૂર્ણતર જાગ્યા કરી છે અને તે એટલે

સુધી પણ માનીએ છીએ ને સિદ્ધ કરી બતાવીયુ, કે પુરાણોમા જે સ્થૂલ અતિશયોક્તિ અને રૂપક રચ્યા છે, તે જાણી જોઈને જ તેવે રૂપે રચ્યા છે, કે તે તે વાતના અસંભવિતપણા ઉપરથી બુદ્ધિમાન માણસો તેને અક્ષરથ સત્ય ન માનતા તરત તેમનું રહસ્ય વિચારવા માટે અને પરમાર્થરૂપ સત્ય સમજી જાય, પણ બધા લોકો આવા બુદ્ધિમાન હોતા નથી ને હોય પણ નહિ તથા મધ્યકાળની અવ્યવસ્થાના સમયમા તો યોગ્ય જ હશે એટલે કે જેમ એક પાસાથી સસ્કારવાનને માટે પુરાણોની અસંગત ભવ્ય કલ્પનાઓમા પણ સત્ય માર્ગ સૂચવી દીધા છે, તેમ તે જ અસંગતિવાળા રૂપકાદિથી પ્રાકૃત લોકની બુદ્ધિ ને ભક્તિભાવ બતાવી ધર્મગ્રાહ્ય થતા અટકાવવાની સબલ શુ ખલા પણ બાધી દીધી છે આ પ્રમાણે જોતા પુરાણ રચનારની સ્વાર્થપરાયણતા કરતા નિસીમ પરમાર્થતા જ રહેલી સમજાય છે, અજ્ઞાનરૂપ સ્વરૂપ દૃષ્ટિ કરતા પરમ જ્ઞાનરૂપ ભવ્ય દૃષ્ટિ સ્પષ્ટ થાય છે અને આર્થગુહ્યનું આર્થવ પ્રતિપાદિત થાય છે જે એ જ પુરાણો વચ્ચે આવ્યા ન હોત, તો આ જ આપણે યવન હોત, મુસલમાન હોત, કિરગી હોત કે અગ્રેજ હોત, એમાનું કાઈ કહી શકતું નથી—પણ કોઈને કોઈ રીતે આપણે અધમતાને પામ્યા હોત. અગ્રેજ, કિરગી, મુસલમાન કે યવન એ નામમા કાઈ આભડછેટ ભરાઈ બેઠી નથી, પણ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે, કે આપણે ગમે તેવી દીનતા તથા હીનતાએ પહોંચ્યા છતા પણ ધર્મપરાયણતારૂપ મહાનિયમ અને તેના ફળ જે સાચવી રહ્યા છીએ, તે સચવાયા ન હોત જે જે પ્રજા પોતાની પ્રાચીન મહત્તાથી બ્રહ્મ થતા તે મહત્તાને વીસરી જઈ પોતાની દીનતા સ્વીકારતી ચાલે છે, તે તે પ્રજા નિરતર અધોગતિને પામતી જાય છે, એવું ઈતિહાસમાં અનેક દૃષ્ટાંતોથી સિદ્ધ થાય છે આવા સર્વ અનિષ્ઠ પરિણામથી ઉગારનાર પુરાણો છે ભક્તિપ્રધાન વરોચરૂપ ધર્મ તે જ આપણે ત્રાતા છે પુરાણમાત્રના પ્રણેતા વ્યાસ મુનિને નારદે ખરું જ કહ્યું છે કે, તેમણે ભગવદ્ગુણ ગાયા નથી, માટે જ તેમના આત્માને સતોષ થતો નથી—અર્થાત્ પુરાણપ્રતિપાદિત ધર્મની એવી ગૂઢ મહત્તા છે કે, તે જ ધર્મ જેમ આર્થવનો ત્રાતા છે, તેમ પરમાત્મા સર્વતા બોધક છે અને એ રીતે પરમ મોક્ષરૂપ છે ભક્તિ અને જ્ઞાન ઉભય એક જ છે આ એકતા પુરાણોમા સ્પષ્ટ સમજાય છે ને તેને જ લીધે પુરાણોની ગૂઢ મહત્તા સિદ્ધ થાય છે પછી સપ્રદાયને વળગીને કોઈ ભક્તિમાત્રનું જ જ્ઞાન ઉપર પ્રધાનપણું બતાવે તો ભલે ભક્તિ અને જ્ઞાન જુદા પડી શકતા જ નથી, જ્ઞાન વિના ભક્તિ અધ રહે છે ભક્તિ વિના જ્ઞાન શુષ્ક રહે છે, પાગળુ રહે છે, જે જાણવું તે જ ભજવું જાણ્યા વિના ભજ્ય નહિ ને ભજ્યા વિના જાણ્યું મહેલય નહિ વેદાનનું જે અપરોક્ષ જ્ઞાન તે જ ભક્તિ છે ભક્તિમાર્ગવાળાની પ્રેમલક્ષણા પરાભક્તિ તે જ અપરોક્ષ જ્ઞાન છે જ્ઞાન ને ભક્તિ ને ભક્તિ તે જ જ્ઞાન—એ જ અપરાધ કેવળ શ્રીગીતાજીમા પણ એ જ કહ્યું છે કે, ‘સાખ્ય—જ્ઞાન અને યોગ કર્મ, ભક્તિ ઈત્યાદિને એકરૂપ જાણનાર જ જાણે છે’ મીમંસાભાગવતમા પણ કહેલું છે કે ‘આત્મારામ મુનિઓ જે કર્મ—ગૃધિથી મુક્ત છે, તે પણ પરમ પુરુષની કેવળ અહૈનુકી ભક્તિ આદરે છે’ આમ ભક્તિજ્ઞાનના એકતાપરાયણ પુરાણો નર્વધા સાથેક છે, ઉપયોગી છે ને ધર્મગ્રાત આચેને સર્વ પ્રકારે પૂજ્ય છે

x

x

x

x

‘પુરાણોની વાર્તાઓ

તો સર્વના જાણવામા છે પણ તેનું તત્ત્વ શું છે? તેવી નવી જ વાર્તાઓ એકાએક કથાથી આવી પડી? એ પણ સમજવાની આવશ્યકતા છે એમ ન થાય ત્યા સુધી પુરાણોની વાર્તા કા તો કેવળ ગપ જેવી મનાઈ નાસ્તિકતા પ્રસારાવે કે કા તો અક્ષરે અક્ષર સાચી મનાઈ અગાધ વહેમ—સમુદ્રમા ભોળા માણસોને ડુબાવ છે જે સમયમા પુરાણો થવાનો સંભવ આપણે સ્વીકાર્યો છે, તે સમયમા એ પુરાણ જેવા છે તેમાં જ કોઈ વૃતાંતો થવાની આવશ્યકતા હતી એમ સિદ્ધ કરીને, પુરાણકલ્પના રચવામાં કોઈએ સ્વાર્થ કે એવી નીચ વૃત્તિ સાધવાનો વત્ન કર્યો છે એ વાતને આપણે ખોટી ઠરાવી ચૂક્યા છીએ, તેમ પુરાણોની અસંગત જેવી ગણતી જે વાર્તા છે તે પણ મૂળ સત્યની બોધક છે ને જ્ઞાનમાર્ગે તેમ જ ભક્તિમાર્ગે ઉભયમા પુરુષને વાળી પરમ મોક્ષે લઈ જનારી છે એમ પણ સમજાવ્યું છે આ ઉભય વાત લક્ષમા રાખવાથી પુરાણકલ્પનાઓ કથાથી થઈ? કેમ થઈ? તેનું રહસ્ય શું છે? ઈત્યાદિ અનેક વિષયની અગત્યતા સહજમા થઈ શકે. પુરાણો છે તેવા જ પારમાર્થિક સત્યરૂપ નથી, તેમ કેવળ અગત્યરૂપ નથી, એ ઉભય વિશેષી અશનું સહજ સમાધાન બનશે. પુરાણોનો અગાધ સમુદ્ર ગાપવાનું કામ થારી અલ્પ મતિથી તો અશક્ય જ લાગે છે, છતા જે માણે પુરાણોની વાર્તા વિચારવી જોઈએ એવું મને સમજાયું છે, તે માર્ગ માત્ર સૂચવવાને યોગ્ય ખૂબી વાત અને વિસ્તાર હું પુરાણનું આવશ્યક અસ્તિત્વ તથા તેમા સમાવેશ્ય અર્થની પારમાર્થિક મહત્તા—જે માણે જવાથી સમજી શકાય છે માટે તે માર્ગનું થથામતિ દિશાસૂચન કરું છું, બાકી પુરાણના અગાધ સમુદ્રમા નિહાળીને થથાર્થ અવલોકવાની શક્તિ તો મારામા નથી ’

સુદિ

બધા પુણ્યોમા સુદિ એ વર્ષ તેનું તથા મુખિના પ્રવચ અને સર્ગના કાલમાનનું વર્ણન આવે છે તેમા સામાન્ય વાન એવી જ નવમા જણાય છે કે, નાસાયણને સુદિ શ્રવાની ઈચ્છા થઈ અને તે જળમા થેપ ઉપર સૂતા, તેમની નાભિમાથી વનુમુખ સ્વપ્નભૂ બ્રહ્મા થયા અને તેમણે સર્ગ વિસ્તાર્યો, એ બ્રહ્માના ચારિત્રિય । તે પ્રવચ અને સ્થિતિ, ને તે બે મળીને બે કપ- એવા બ્રહ્માના ૩૬૦ દિવન તે એક બ્રાહ્મ વર્ષ ને સો બ્રાહ્મ વર્ષ તે એક મહાવ્ષ ૪૮૫મા પસુ ની મૃત્યુ નીંદ મન્વન્તર અને પ્રતિમન્વન્તરમા ૭૧ મહાયુગ તથા પ્રતિમહાયુગમા ચાર મુખ * આવી વ્યવસ્થા આપણે દેખીએ છીએ તે બહુ જ આશ્ચર્યકારક લાગે છે આ રચવા એવી જ વ્યવસ્થા સ । ધર્મમા-હુનિવાના ધર્મમા તમા છે એટલે કે ના, નિયતિ અને પ્રવચ, એ ત્રણ સમજવવાનો તર્વ ધર્મમા પ્રાપ્ત થયેલો જ છે, ને યથામતિ યથા પ્રત । નરને વ્યવસ્થા એવી છે પુણ્યોમા જે આવી અર્થમા મિતિ સ્થાઈ છે, તે નવીન નથી. પ્રાચીન વેદસમયથી જ આવી આવેલી ભાવનાઓને મન્વન્તરોને બાંહેડી છે પ્રાકૃત લોકને રૂવનું રૂવે તેવું કરવામા માત્ર રૂપાતર થઈ ન્યૂન ભાવ આવી પડ્યો છે, પણ મન્વન્તરો શુદ્ધ રા છેક નિર્મૂળ થઈ ગયા નથી વેદસંહિતામા જ આપણે જગતની ઉત્પત્તિ વિરોધવા શુદ્ધ મૂલો એવા છે નાશદાસ તો સદાસીતદાની વિંલમ્બતમ ઈત્યાદિ તથા હિરણ્યગર્ભ સમર્પકોમે । ઈત્યાદિ ધણ નૂતનોમા સુદિના નિર્વાતનો નિદાય કરવા માટે સ્થપિતો મથા છે, ને છેવટ એમ જ વિરમ્યા છે કે સદાસીતદા પુરુષ સદાસાચ સદાસાત્ પુરુષ એવ હવ સર્વમ્ । ઈત્યાદિ એ વેદિક મુરુષ તે જ ઉપનિષદમા નર એ શબ્દથી તત્ત્વદૃષ્ટિમા ચાતરવિ રીતે વ્યવસ્થાય છે એ સદ્દેષ્ય સદ્દેશ્ય પ્રજાયેપ તણે બહુ થાઈ એમ સમજાયે તેને સુદિ નમવવા લાગે જા જ ચાતરે વિસ્તારી સુષમ રીત વિવેક કી ઈશ્વરાદિ વ્યવસ્થા રૂદ્રેત ઈનમા આપણે જે ઈત્યાદિ છીએ, ને ત્યા ઈત્યાદિ સ્થાપાલિમાન પુરુષની ઈચ્છાથી રમન કરવાની લીલાથી નહિ, પણ સ્વન પ્રવૃત્ત, જાતેતત ઉપમામત, નરુમાથી જ સુદિ બતાવી ચૂક્યા છીએ તમે જા બધા સૂમ તત્ત્વવિચાર ઉપરથી પુણ્યભાવનાને ધરાવી લે. *

ને ૩ વષ પા અને અપકૃત ગ્રથો પા સજ ટીકા લખી ઉત્તમ પ્રતિષ્ઠાને પામેલા સમર્થ પંડિત નીલકંઠે આ ગ્રથને ટી । લખવા માટે પત્રો કીર્ણ લખા, ગ્રથોની પત્રોગી માગજીથી કુનારી વેદધર્મસામા ભેવી પરોપકારી સંસ્થાને પાત્ર આ ગ્રથને ઉપયોગી ગણી તેનું ભાષાતર કરાવી પ્રગટ કર્યું હતું અઢાર વર્ષ પછી છપાયેલી તેની પ્રથમનુસ્તિની પ્રથા કેટલા વર્ષથી મરવી બધ પડી અને તેથી કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થાઓ તરફથી ગ્રથની ઉપ ચેતિવાની બસમવપૂરક તેને કંઠેરી સત્તામા હજી સૂચના થયા કરતી હતી જા મરુદ્ધોને લીધે સંચેતિની અનુ કૂળતાને આ સંસ્થા દ્વારા તેની બીજા નાવૃત્તિ અવ મૂલ્યે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે *

જાતની ઉત્પત્તિ, નિયતિ અને વચ કરવાર મહાન સત્તાઓ, જે મહાશક્તિની નત્તામૂર્તિ પામવાથી જ પ્રવર્તે છે અને એ નર્મ મજાની ખૂબે, મંત્રે અને પશ્ચાત્ પશુ-મન્યાવ્યાસમા ના મય રચિત રહી રજાજીની પેઢે-જે પાત્ર રમિત પોતાના મનુષ્ય નિર્વિલનરૂપમા સંચેદિત એકરન રહેલી છે, જે ચિત્-શક્તિને અથવા તેના અમુક અણોને બિન્ન બિન્ન અધિકારવામા ઉપાસત, બ્રહ્મા, શિવ, વિષ્ણુ, ભગવતી, સૂર્ય, ગણેશ, બ્રહ્મા, ગાંડ, રાહુ, બુદ્ધ, ઈત્યાદિ નામોથી ઉપાસે છે, જાની પુરોહ જે શક્તિ સાથે પોતાના સ્વરૂપનિર્ણય નિત્ય અભે જાણીને જીવનમુકિતના વિષયમાં નાનું અનુભવે છે અને ઉપાસિતો લગ થવાથી જળમા તરંગ થાત થાય તમ, જે વિનયજાનન થઈ મહા શક્તિમા તરંગ થાતે પાત છે, મેષ પશુભક્તિના પશિષ્ણામે ભક્તજનો અને નિષ્પમ આત્મિક કર્મોના વિષયે કર્મણી જો જે મદ્યક્ષિતના સંસ્કારપત્રો સાચાતર કહે છે, વિષયા સજગ ચેતન અને આનંદ એકત્ર સ્વરમા આવે તેવપ જે ભગવતી મદ્યક્ષિતના નિવિશ્ય ચેતન અને આનંદ ના સ્વરમા અંશ ભજજ પાત થાય તમ નથી, તે દિવ્ય મદ્યક્ષિતસ્વરૂપ પામામા વ નવ પામેલા અને પ્રાણીમાત્રના કદમમા પોતાની અનુષમ મદ્યક્ષિત દિવ્યમનુદિવસ અધિભાગિક ભાન રચાયે એ ભાવનાપૂર્ક કે નર નર ।

સંવત-૧૯૭૧ ચૈત્રાષાઘી અને ૧૯૧૫, ચાંદ્રમાસ

-નિમિશ અખંડાનંદ

* ૩૬૦ દિવસ-૧ વષ (માનુ) ૧૭,૨૮,૦૦૦ વર્ષ=કૃતયુ ૧,૨૮૬,૦૦૦=ત્રેતાયુગ ૮,૬૪,૦૦૦-દ્વાપર ૪,૩૨,૦૦૦-મહાયાયુ ૧-૧ માનુ ૪,૩૨૦,૦૦૦ એવા ૭૧ માનુ ૧-૧ મન્વન્તર=૩૦૦,૩૨૦,૦૦૦ આવા ૧૪ મન્વન્તર ૧૧ ૫૪,૩૨૦,૦૦૦ ૦૦૦ વર્ષ આવા ૨ કપ=પ્રથમો ૧૬ વર્ષને આવા ૩ ૦ ૧૧=૧ વર્ષ અને ૧૦૦ વર્ષ=મદ્યક ૩૩૧,૦૦૦ ૦૦૦ ૦૦૦ (માનુ) વર્ષ આ નવમાથી પુનરંધ્યા, મન્વન્તરસંધ્યા તથા કપમંધ્યા પસુ વિસામમા વઈ સરજામા મૂલ્ય છે *

(નિર્ધારસાગ્ર મંથો)

અનુક્રમણિકા

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ	અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
પ્રકીર્ણ વિષયો					
૧ થી ૪	શ્રીમદ ભગવતી ભાગવત—આહ્યાત્મ્ય	૧	૯	રુદ્રાનુ વૃત્તાત અને પરીક્ષિતનો ગુપ્ત ઘરવાસ	૮૫
૫	શ્રીદેવીભાગવત—અવસુવિધિ	૧૨	૧૦	તક્ષક તથા કશ્યપનો સંવાદ અને પરીક્ષિતનું મરણ	૮૭
સ્કંધ પહેલો			૧૧	જનમેજયનો સર્પવશ	૯૦
૧	ઋષિઓનો પુરાણ વિષે પ્રશ્ન	૧૯	૧૨	આસ્તીકની ઉત્પત્તિ ને શ્રીમદ ભાગવતમાહ્યાત્મ્ય	૯૨
૨	ગ્રથસંખ્યા ને વિષયકથન	૨૦	સ્કંધ ત્રીજો		
૩	પુરાણોના નામ, સંખ્યા તથા તે તે યુગના વ્યાસો	૨૨	૧	ભુવનેશ્વરી ઝેણ ?	૯૫
૪	શુકજન્મપ્રસંગ	૨૪	૨	વિમાનથી બ્રહ્માદિનું જન્મ	૯૭
૫	હયગ્રીવકથા અને મહાદેવીનો મહિમા	૨૬	૩	બ્રહ્માદિને મહાદેવીના દર્શન	૯૯
૬	મધુ-કેટભની મુલ માટે તૈયારી	૩૧	૪	વિષ્ણુએ કરેલી દેવીની સ્તુતિ	૧૦૧
૭	મધુ કેટભના ભયથી બ્રહ્માએ ભગવતીની સ્તુતિ કરી	૩૩	૫	શિવ તથા બ્રહ્માએ કરેલી દેવીની સ્તુતિ	૧૦૪
૮	સર્વોત્કૃષ્ટ આરાધ્યનો નિર્ણય	૩૫	૬	દેવીનો બ્રહ્માને ઉપદેશ	૧૦૭
૯	મધુકેટભ—વધ	૩૭	૭	આપિદેવ સહિત તત્ત્વોનું સ્વરૂપ	૧૧૦
૧૦	વ્યાસને શિવનું મુત્ર માટે વરદાન	૪૧	૮	ગુણોના સ્વરૂપ	૧૧૩
૧૧	બુધની ઉત્પત્તિ	૪૨	૯	કરી ગુણોની લક્ષણોનું વર્ણન	૧૧૫
૧૨	પુરૂવાની ઉત્પત્તિ ને ઈલાની મુક્તિ	૪૫	૧૦	વાગ્મીજનો મહાન મહિમા	૧૧૭
૧૩	પુરૂવા અને ઉર્ગથીનું ચરિત્ર	૪૭	૧૧	વાગ્મીજના ઉચ્ચારણથી સત્વત્રતને ઘરેલી મિત્રિ	૧૧૯
૧૪	શુકની ઉત્પત્તિ અને બૃહસ્પતિ	૪૯	૧૨	અંબા—નર્તવિધિ	૧૨૨
૧૫	શુકદેવનો વૈરાગ્ય ને દેવીનો વિષ્ણુને ઉપદેશ	૫૧	૧૩	વિષ્ણુએ કરેલા દેવીનો વપ	૧૨૫
૧૬	દેવીનું ભાષણ અને શુકને પુરાણનો ઉપદેશ	૫૩	૧૪	રાજા ધ્રુવસંધિનો ઇતિહાસ	૧૨૭
૧૭	જનકની પરીમા માટે શુકદેવજી પ્રિયિયા ગયા	૫૬	૧૫	મુધાગિત તથા ચીરસેનનું મુલ	૧૨૯
૧૮	શુકને જનકનો ઉપદેશ	૫૮	૧૬	ભારદ્વાજના આશ્રમમાં મુધાગિત	૧૩૨
૧૯	શુકદેવજીનો વિવાહ વગેરે	૬૧	૧૭	સુદર્શનને કામળીજની પ્રાપ્તિ	૧૩૪
૨૦	શુકદેવના ગયા પછી વ્યાતનું કાર્ય	૬૪	૧૮	પુત્રને પરણવવા કાશીરાજની તૈયારી	૧૩૬
સ્કંધ ચીજો			૧૯	સુદર્શન અને બીજા રાજાઓ સ્વયંવરમાં	૧૩૮
૧	મત્સ્યગંધનો જન્મ	૬૭	૨૦	રાજકન્યાનો દુઃક નિઘપ	૧૪૧
૨	વ્યાસનો જન્મ	—	૨૧	રાજાઓના ખાલખાટ અને મુધાગિતનો કોપ	૧૪૩
૩	મહાભિષે, ગંગા તથા વસુઓને શાપ	૭૧	૨૨	શશિન્ધ્રા સાથે સુદર્શનનો વિવાહ	૧૪૫
૪	ચતુર્નો ગા સાથે વિવાહ તથા વતુઓનો જન્મ	૭૩	૨૩	સુદર્શનના ચતુર્ઓના દેવોએ નાથ કર્યો	૧૪૮
૫	રાંતનું સંતપતી સાથે વિવાહ	—	૨૪	શ્રીદેવીનો મહિમા અને કાશીચત્ર	૧૫૦
૬	પાંડવોની ઉત્પત્તિ	—	૨૫	સુદર્શન ચતુર્ગિતની માતાને સંતાપી નગરમાં દેવીની સ્થાપના કરી	૧૫૨
૭	પાંડવોની કથા—દેવીની કૃપાથી મરેલાઓનાં દર્શન	૮૧	૨૬	નવસત્રવિધિ	૧૫૪
૮	પરીક્ષિતનું વૃત્તાંત	૮૩	૨૭	નવસત્ર—માત્રાન્ન	૧૫૭
			૨૮	નવસત્રત્રત્ર પ્રસંગે શ્રીરામાયન્ન	૧૫૮
			૨૯	સીતાનું સ્વરૂપ અને રામનો શોક	૧૬૧
			૩૦	શ્રીરામચંદ્રે નવસત્રત્રત્ર કર્યું	૧૬૩

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ	અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
સ્કંધ ચોથો			૧૨ તામ્ર દેવેનું પાછળ આવવું અને બામ્બલ		
૧ શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર મહાપરી વાનમેઘવાન પ્રશ્નો	૧૬૭		તથા દુર્મુખની વિદાય		૨૫૧
૨ તર્વનું કંઠમ કર્મ જ છે	૧૬૯		૧૩ બામ્બલ અને દુર્મુખનો નાશ		૨૫૪
૩ અતિત તથા કલપનો શાપ	૧૭૧		૧૪ મહારસના તામ્ર તથા ચિત્રુર પાછ પડ્યા		૨૫૫
૪ આખું જીવિત અધર્મી	૧૭૩		૧૫ અતિસેવા વગેરે બધા મરણ		૨૫૭
૫ નાશવત્તથા	૧૭૬		૧૬ મહિષાસુરનો તથા દેવીનો સવાદ		૨૬૦
૬ શ્રીનાથચરિત્ર ઉત્તરથી વહેંચીને ઉત્પન્ન કરી	૧૭૮		૧૭ મહાદેવીની કથા		૨૬૨
૭ વિષ આપાપથી ઘેરાયું છે	૧૮૦		૧૮ મંદોદરીની કથા (ચાતુ) ને મહિષાસુરવધ		૨૬૫
૮ પ્રાણ ને સ્વતંત્રનો નશાલ	૧૮૨		૧૯ દેવેએ કરેલી દેવીની સ્તુતિ		૨૬૭
૯ પ્રાણ ને નાથવડનું મુલ	૧૮૪		૨૦ મહિષાસુરના નાશ પછી ભગતમા આનંદ		૨૭૦
૧૦ દેવ-દાનવ મુલ	૧૮૬		૨૧ શુભાસુરના-દેવે પાછા સ્થાનભ્રષ્ટ		૨૭૩
૧૧ મંત્રો મેનવવા શુકાચાર્ણનું જી	૧૮૮		૨૨ દેવેએ અવેલા દેવી પ્રકટ થયાં		૨૭૫
૧૨ વિષાને બુનને શાપ અને જાપની			૨૩ મીથિકીદેવીનું પ્રાશ્ન અને શુભના		
શુકની સેનામા	૧૯૦		દુર્નનું આવવું		૨૭૮
૧૩ બુદ્ધપતિને શુકના રૂપે દેવીને કથા	૧૯૨		૨૪ દેવી તથા દુર્નનો સવાદ		૨૮૦
૧૪ દાવેલા દેવીને શુકનો મેળાપ	૧૯૪		૨૫ ધૂમ્રકેવલનો નાશ અને શુભની રાજ		
૧૫ દેવ-દાનવ મુલની દેવીએ શાપિ કરી	૧૯૭		સભામા મનસા		૨૮૨
૧૬ ભાવનીની ઉપાધી વિષ્ણુના અવતારો	૧૯૯		૨૬ ચંડ-મુડનો વધ		૨૮૫
૧૭ શ્રીનાથચરિત્ર આશ્રમમા આવેલી			૨૭ રમ્યા રક્તનીજ આલો		૨૮૭
દેવાનનાઓની કથા	૨૦૧		૨૮ રક્તનીજનું દેવી સાથે મહામુલ		૨૯૦
૧૮ ભાથી ધીરની પૂજા બ્રહ્માને શરણે	૨૦૩		૨૯ રક્તનીજવધ અને શુભની મુલ માટે તૈયારી		૨૯૨
૧૯ વિષ્ણુની આપાથી દેવેએ ભાવનીની સ્તુતિ કરી	૨૦૫		૩૦ નિમુખનો નાશ		૨૯૪
૨૦ દેવીમાયા અને વનુજ આની કથા	૨૦૭		૩૧ શુભવધ		૨૯૬
૨૧ દેવગેના ત્યાગ પુત્રને કંઈ આવી નાખ્યા	૨૧૧		૩૨ સુરય રાજ અને સમાધિ વૈશ્યની કથા		૨૯૯
૨૨ દેવગેના પુત્ર વારે કોમ બતાવે	૨૧૩		૩૩ ભુવનસુંડી માલમ્બ		૩૦૨
૨૩ શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર	૨૧૫		૩૪ ભાવનીની પૂજાવિધિ		૩૦૪
૨૪ શ્રીકૃષ્ણની ક્રોધીક શુભ કથાના	૨૧૭		૩૫ સુરય રાજ અને સમાધિ વૈશ્યને દેવીનું		
૨૫ શરણિત જ ના છે	૨૨૦		પ્રત્યક્ષ દર્શન		૩૦૭

સ્કંધ પાંચમો

૧ વિષ્ણુ મના પ્રિય મોઝ છે	૨૨૫	
૨ મંદોદરીની ઉપાધિ	૨૨૮	
૩ મંદોદરીની મુલ મહે નેપાતે	૨૩૦	
૪ દેવ-દાનવ મંદોદરી	૨૩૨	
૫ દેવોના સેનાપતિના ઘાયા	૨૩૪	
૬ દાનવ મંદોદરીનું ઘાત મુલ	૨૩૬	
૭ આપ દેવે આપા	૨૩૮	
૮ જાનના પ્રાણમા	૨૪૦	
૯ દેવ-દેવોને અંધાર વગેરે આપી પૂજા	૨૪૩	
૧૦ દેવો તથા દુર્નના તંદલ	૨૪૬	
૧૧ મંદોદરીની મંદોદરી	૨૪૮	

સ્કંધ છઠ્ઠો

૧ વિષ્ણુની ઉપાધિ તપશ્ચર્યા	૩૦૯	
૨ વિષ્ણુવધ અને વૃક્ષાનુરની ઉત્પત્તિ	૩૧૨	
૩ વૃક્ષાનુરની દયાનો પશ્ચાત્ત અને તપ	૩૧૪	
માટે તેનું જીવું		
૪ દુઃખાત્મ પામેલા દેવે ધંધરને શરણે	૩૧૬	
૫ દેવોની સ્તુતિ કરી દેવે વાદ્યના પામ્યા	૩૧૮	
૬ વૃક્ષાનુરવધ	૩૨૧	
૭ દુર્નનો નુશ પાત અને નૃપને ઇન્દ્રપટે		
અંતરિક્ષ	૩૨૪	
૮ નૃપ ઇન્દ્રાણી માટે વડાપાલો તથા		
ઇન્દ્રાણીને ઇન્દ્રનું દર્શન	૩૨૬	
૯ નૃપ નીરે પડ્યો	૩૨૯	

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૦	ત્રણ પ્રકારનાં સ્વરૂપ ...	૩૩૧
૧૧	યુગધર્મવર્ણન ...	૩૩૩
૧૨	તીર્થયાત્રા પ્રસંગે આરીબક મહામુદ્ગુ વર્ણન ...	૩૩૫
૧૩	શુનઃશેષની કથા ને આરીબક મુદ્ગ ...	૩૩૮
૧૪	વસિષ્ઠમિત્રાવરુના પુત્ર કઈ રીતે ? ...	૩૪૦
૧૫	નિમિસજનું બીજ દેહમાં જનું અને ઉદય રાજાઓની કથા ...	૩૪૩
૧૬	ઉદયોએ ભુગુવંશી બ્રાહ્મણને બેભાષી મારી નાખ્યા ...	૩૪૬
૧૭	ભુગુઓના વંશની સ્થિતિ અને ઉદયોની ઉત્પત્તિ ...	૩૪૮
૧૮	ઉદયની કથા ...	૩૫૦
૧૯	ઉદયની કથા (ચાલુ) ...	૩૫૨
૨૦	વિષ્ણુ તથા લક્ષ્મીથી જન્મેલા પુત્રની કથા ...	૩૫૪
૨૧	ઉદયનો રાજ્યાભિષેક ...	૩૫૭
૨૨	એકાવલીની કથા ...	૩૫૯
૨૩	કાલકેનુવધ અને ઉદયનો વિવાહ ...	૩૬૧
૨૪	પ્રારબ્ધ ક્રમેનિ અટલ વેગ ...	૩૬૫
૨૫	વ્યાસનો મોહ ...	૩૬૭
૨૬	નારદનો મોહ ...	૩૬૯
૨૭	નારદનો વિવાહ ...	૩૭૧
૨૮	નારદ સ્ત્રી કેમ થયા હતા ? ...	૩૭૩
૨૯	સીરૂપ નારદ તાલધ્વજ રાજાની યત્ની તરીકે ! ...	૩૭૫
૩૦	વિષ્ણુએ વર્ણવેલા મહામાયાનો મહિમા ...	૩૭૮
૩૧	માયામાયાનો મહિમા અને તેને દૂર કરવાનો ઉપાય ...	૩૮૦

સ્કંધ સાતમો

૧	સૂર્યવંશી તથા ચંદ્રવંશી રાજાઓની કથાનો પ્રારંભ ...	૩૮૩
૨	સૂર્યવંશ તથા ચંદ્રવંશનો વિસ્તાર : થયાંતિની પુત્રી સુકન્યાની કથા ...	૩૮૫
૩	અંધ સ્વપન મુનિને સુકન્યાનું દાન ...	૩૮૭
૪	પતિસેવા કરતી સુકન્યાની પરીભા ...	૩૮૯
૫	સ્વપન મુનિને ફરી યુવાવસ્થા તથા નેત્રોની પ્રાપ્તિ ...	૩૯૨
૬	થયાંતિનો યજ્ઞ ...	૩૯૪
૭	અધિનીકુમારો સોમપાનથી સંનુષ્ટ ...	૩૯૬
૮	રેવત રાજાની કથા ...	૩૯૮
૯	કકુત્સ્થ અને માંધાતાની ઉત્પત્તિ ...	૪૦૦

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૦	માંધાતા ને સન્નપ્રતની કથા ...	૪૦૨
૧૧	ત્રિશંકુની કથા ...	૪૦૫
૧૨	ત્રિશંકુની કથા (ચાલુ) ...	૪૦૭
૧૩	ત્રિશંકુને વિશ્વામિત્રનો સમ્માગમ ...	૪૦૯
૧૪	વિશ્વામિત્રના તપોભળથી ત્રિશંકુ સ્વર્ગમાં ! ...	૪૧૧
૧૫	હરિશ્ચંદ્રને વરણનો શાપ ...	૪૧૩
૧૬	હરિશ્ચંદ્રે નરમેધયજ્ઞ આરંભ્યો ...	૪૧૬
૧૭	વિશ્વામિત્રે શુનઃશેષને છેડાવ્યો અને હરિશ્ચંદ્ર રોગથી રહિત થયો ...	૪૧૮
૧૮	વિશ્વામિત્રનો હરિશ્ચંદ્ર ઉપર ક્રોધ ...	૪૨૦
૧૯	વિશ્વામિત્રે હરિશ્ચંદ્રનું રાજ્ય લઈ લીધું ...	૪૨૨
૨૦	દક્ષિણ આપવા હરિશ્ચંદ્રનો પ્રયત્ન ...	૪૨૪
૨૧	હરિશ્ચંદ્રનો મહાન શોક ...	૪૨૬
૨૨	હરિશ્ચંદ્રે સ્ત્રી-પુત્ર વેચ્યાં ! ...	૪૨૮
૨૩	હરિશ્ચંદ્ર ચાંડાલને ત્યાં વેચાશે ! ...	૪૩૦
૨૪	ચાંડાલને ઘેર હરિશ્ચંદ્રનું દાસપણું ...	૪૩૧
૨૫	રોહિતનું મૃત્યુ ને સાણીનો વિલાપ ...	૪૩૩
૨૬	હરિશ્ચંદ્ર અને તેની સાણીનો સ્મશાનમાં ભેટો ...	૪૩૬
૨૭	હરિશ્ચંદ્રનો સ્વર્ગવાસ ...	૪૩૯
૨૮	શતાશીદેવી ને દુર્ગમ દેવ ...	૪૪૧
૨૯	લક્ષ્મી તથા ગૌરીની કથા ...	૪૪૪
૩૦	ગૌરીજન્મ તથા દેવીનાં પીઠાદિ ...	૪૪૬
૩૧	દિમાલયને ત્યાં પાર્વતીનું પ્રકટ થવું ...	૪૪૯
૩૨	આત્મતત્ત્વનિરૂપણ ...	૪૫૨
૩૩	દેવીનું મહાશેર વિશ્વરૂપદર્શન ...	૪૫૫
૩૪	મોક્ષ માટે જ્ઞાન જ મુખ્ય છે ...	૪૫૭
૩૫	યોગ અને મંત્રસિદ્ધિનું સાધન ...	૪૬૦
૩૬	બ્રહ્મરૂપ મુખ્ય તત્ત્વનું વર્ણન અને બ્રહ્મવિદ્યાની દુર્લભતા ...	૪૬૩
૩૭	ભકિતનું સ્વરૂપ તથા મહિમા ...	૪૬૫
૩૮	દેવીનાં સ્થાનો, વ્રતો ને યજ્ઞોન્નવો ...	૪૬૭
૩૯	દેવીપૂજનવિધિ ...	૪૬૯
૪૦	બાહ્ય પૂજાવિધિ ...	૪૭૧

સ્કંધ આઠમો

૧	મનુને દેવીનું વરદાન ...	૪૭૫
૨	વરાટે પૃથ્વીને જળમાંથી બહાર કાઢી ...	૪૭૭
૩	સ્વાયંભુવ મનુના વંશનું વર્ણન ...	૪૭૯
૪	પિત્રવ્રતની કથા ...	૪૮૦
૫	ભૂમંડળના વિસ્તારનું વર્ણન ...	૪૮૧
૬	બીજાં વૃક્ષો તથા દેવીઓનું વર્ણન ...	૪૮૨

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ	અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
૭ મહામેરુનું વર્ણન		૪૮૩	૧૮ શમ્ભુડ માથે નુલનીનો સમ્પાદ અને સવાલ		૫૬૨
૮ ઇલાનુત ખડનો આચાર		૪૮૬	૧૯ નુલનીનો વિવાહ વગેરે		૫૬૬
૯ ખડનો ઉપાખ્ય દેવો		૪૮૯	૨૦ શમ્ભુડ તથા દેવોના પુલની નેપારી		૫૬૯
૧૦ ખડનો ઉપાખ્ય દેવો (ચાલુ)		૪૮૮	૨૧ ચર તથા શમ્ભુડનો સવાહ		૫૭૨
૧૧ ભરતખડના ઉપાખ્ય દેવ		૪૯૦	૨૨ દેવ-દાનવ સંગ્રામ		૫૭૫
૧૨ પદમ, શા મલી તથા કુશદ્વીપનું વર્ણન		૪૯૨	૨૩ શમ્ભુડ-વધ		૫૭૮
૧૩ બાકીના દ્વીપોનું વર્ણન		૪૯૩	૨૪ નુલનીનું સાધાન્ય		૫૭૯
૧૪ લોકલોક પર્વતનું વર્ણન		૪૯૫	૨૫ નુલનીપૂજન વગેરે		૫૮૩
૧૫ સુપ્રની ગતિનું વર્ણન		૪૯૬	૨૬ નાવિત્રી આખ્યાન		૫૮૪
૧૬ ચક્ર વગેરના સ્થાને અને ગતિના ફા		૪૯૮	૨૭ જયપતિને ત્યા અશ્વથી માવિત્રીનો		
૧૭ મુલમદાનું વર્ણન		૫૦૦	જન્મ વગેરે		૫૮૮
૧૮ ચક્રમદક તથા પાતાયોનું વર્ણન		૫૦૧	૨૮ ચમ તથા સાવિત્રીનો મવાદ		૫૮૯
૧૯ અતલ, વિતલ તથા સુતલનું વર્ણન		૫૦૨	૨૯ કર્મના ફળનું વર્ણન		૫૯૦
૨૦ તલતલ વગેરે ચા પાતાયોનું વર્ણન		૫૦૪	૩૦ જાલ જુલ દાનના ફા		૫૯૩
૨૧ ચેરના ની સ્તુતિ અને નરનું વર્ણન		૫૦૫	૩૧ માવિત્રીકૃત ચમત્કાર		૫૯૮
૨૨ નરકની પ્રાપ્તિ કરાવના પાથો		૫૦૬	૩૨ અસુખ કર્મોના ફળનું વર્ણન		૫૯૯
૨૩ અલ્પિ વગેરે નરમે		૫૦૮	૩૩ નરકકુડના અધિકારી પાપોઓનું વર્ણન		૬૦૦
૨૪ અનેક ઉપચારોથી દેવીના આશપનનો પ્રકાર		૫૧૦	૩૪ નરકકુડના અધિકારી પાપોઓ (ચાલુ)		૬૦૪
			૩૫ બીજા નરકકુડોના અધિકારીઓ		૬૦૭
			૩૬ દેવની ભકિતથી ચમપુત્રોના ભય નથી		૬૧૦
			૩૭ નરકકુડના લક્ષણ વગેરે		૬૧૧
			૩૮ દેવીની મેષ્ટતા અને ભકિતનું સ્વરૂપ		૬૧૬
			૩૯ મહાવશીનું આખ્યાન		૬૧૯
			૪૦ ગૌરવશીના જન્મનું કારણ		૬૨૧
			૪૧ મહાવશીનો પ્રાદુર્ભાવ		૬૨૪
			૪૨ મહાવશીનો પુનરુત્થાન તથા મત્ર સ્તોત્ર વગેરે		૬૨૬
			૪૩ સ્વાહનું આખ્યાન		૬૨૯
			૪૪ સ્વાહનું આખ્યાન		૬૩૧
			૪૫ દિમાનું આખ્યાન		૬૩૩
			૪૬ પછીલીનું આખ્યાન		૬૩૬
			૪૭ મંગલચરિત્રનું આખ્યાન		૬૩૯
			૪૮ ચનપદેલીનું આખ્યાન		૬૪૧
			૪૯ નુરુમિનું આખ્યાન		૬૪૬
			૫૦ તથા તથા દુર્ગાનું વિધાન		૬૪૮

સ્કંધ દશમો

૧ પાવ પ્રકૃતિઓ અને શકિતઓનું વર્ણન	૫૧૩	૧ સ્વાપ્નુવ મનુનું આખ્યાન	૬૫૩
૨ પાવ પ્રકૃતિઓની ઉત્પત્તિ	૫૧૯	૨ વિધાવશીનું વૃત્તાત	૬૫૪
૩ મહાવશીની ઉત્પત્તિ અને જ્વાહનું વર્ણન	૫૨૩	૩ વિધાવશી સૂર્યના માં રેખાઓ	૬૫૫
૪ નરકની પ્રાપ્તિ-પૂજા-કર્મ વગેરે	૫૨૭	૪ વિધાવશી ત્રાસેલા દેવો શંકરને ઘરમે!	૬૫૬
૫ સ્વ-વશીનું મહાસ્થાન	૫૨૯		
૬ શાપને લીધે ભાષી, નામ તથા નરકનીનો પુત્રો પા જન્મ	૫૩૧		
૭ નામ, સ્વ-વશી તથા ભાષીના શાપનો ઉલ્લાસ	૫૩૬		
૮ નામ વશીની ભરતખ માં ઉત્પત્તિ અને મરિનું નામ લેવાનું વર્ણન	૫૩૬		
૯ ભૂમિદશનની ઉત્પત્તિ	૫૪૦		
૧૦ પુત્રીદેવીના અપરંપર ફા	૫૪૩		
૧૧ નગાનું આખ્યાન	૫૪૪		
૧૨ નગાનું પાન-સ્તોત્ર વગેરે	૫૪૭		
૧૩ નગાનું વૃત્તાત (ચાલુ)	૫૫૦		
૧૪ નગા તથા વિધાવશી સંમતિ	૫૫૫		
૧૫ સાવિત્રીનો કથા	૫૫૬		
૧૬ ચાપને ઘેર મહાવશીનો જન્મ	૫૫૮		
૧૭ નુલની-આખ્યાન	૫૬૧		

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
૫	મહાવિષ્ણુની સ્તુતિ ...	૬૫૭
૬	દેવોની અગસ્ત્યને પ્રાર્થના ...	૬૫૮
૭	અગસ્ત્યે વિધ્યાયજ્ઞને નમાવ્યો	૬૬૦
૮	સ્વાયંવિષય, ઉત્તમ, તામસ તથા રૈવત મનુની કથા ...	૬૬૧
૯	ચાણુપ મનુની કથા ...	૬૬૨
૧૦	વૈવસ્વત તથા સાવર્ણિ મનુની કથા ...	૬૬૩
૧૧	મહાકાલીનું ચરિત્ર ...	૬૬૪
૧૨	મહાવ્રતમી તથા મહાસરસ્વતીની સંક્ષિપ્ત કથા	૬૬૫
૧૩	બાકીના છ મનુઓના વૃત્તાંત અને બ્રામરી-દેવીનું આખ્યાન ...	૬૬૮

સ્કંધ અગિયારમો

૧	પ્રાતઃકાળનાં કૃત્યો ...	૬૭૫
૨	પ્રાતઃકૃત્ય પછીની ચૌધાદિ ક્રિયાઓ ...	૬૭૮
૩	સ્નાનાદિ વિધિ તથા રુદ્રાક્ષમહિમા ...	૬૮૦
૪	રુદ્રાક્ષોની ઉત્પત્તિ ને વર્ણન ...	૬૮૨
૫	જપમાલાવિધાન અને રુદ્રાક્ષમહિમા ...	૬૮૩
૬	રુદ્રાક્ષનો અનાંત મહિમા ...	૬૮૫
૭	એક મુખવાળા વગેરે રુદ્રાક્ષોનું વર્ણન ...	૬૮૭
૮	ભૂતશુદ્ધિપ્રકાર ...	૬૮૮
૯	શિરોદાન-વિધાન ...	૬૮૯
૧૦	ગૌરુ ભસ્મ તથા વિરજનલ ભસ્મ ...	૬૯૧
૧૧	ત્રણ પ્રકારની ભસ્મનું માધ્યાત્મ્ય ...	૬૯૨
૧૨	બીજા પ્રકારે ભસ્મધારણ ...	૬૯૪
૧૩	ભસ્મનો મહિમા ...	૬૯૫
૧૪	ભસ્મધારણનું માધ્યાત્મ્ય ...	૬૯૭
૧૫	ત્રિપુંડ તથા ઊર્ધ્વપુંડનો મહિમા ...	૬૯૯

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૬	પવિત્ર સંયોગાસન ...	૭૦૪
૧૭	સંધ્યાદિ કૃત્ય ...	૭૦૮
૧૮	દેવીપૂજના ખાસ ઉપચારો અને બૃહદ્રથની કથા ...	૭૧૦
૧૯	ટુંકી મધ્યાહ્નસંધ્યા ...	૭૧૨
૨૦	ટુંકા બ્રહ્મચર્યાદિ ...	૭૧૪
૨૧	ગાયત્રીપુરસ્કારનું પ્રકાર ...	૭૧૬
૨૨	વૈષ્ણવોદિ કર્મ ...	૭૧૮
૨૩	ભોજનના અંતનો વિધિ અને તમકૃષ્ણાદિ વ્રતો ...	૭૨૦
૨૪	કામ્યકર્મ તથા પ્રાથશ્ચિત્તવિધિ ...	૭૨૩

સ્કંધ બારમો

૧	ગાયત્રીનાં ઋષિ-છંદ-દેવતા ...	૭૨૯
૨	ગાયત્રીના અક્ષરના ઝંજ તથા મુદ્રાઓ	૭૩૦
૩	પરમ માંગલિક ગાયત્રીકવચ ...	૭૩૧
૪	જગદ્બા ગાયત્રીનું હૃદય ...	૭૩૨
૫	ગાયત્રીનું સ્તોત્ર ...	૭૩૩
૬	ગાયત્રીસહસ્રનામ ...	૭૩૪
૭	દીક્ષાવિધિ ...	૭૪૧
૮	કેન ઉપનિષદની કથા ...	૭૪૬
૯	બ્રાહ્મણેને ગૌતમનો હાથ ...	૭૫૦
૧૦	મણિદ્વીપનું વર્ણન ...	૭૫૩
૧૧	માલેકના કિલ્લા વગેરેનું વર્ણન ...	૭૫૬
૧૨	ચિંતામણિગુણનું વર્ણન અને દેવીનું ધ્યાન	૭૬૦
૧૩	જનમેજયે દેવીનો યજ્ઞ કર્યો ...	૭૬૩
૧૪	દેવીઆગવતનું હૃવદર્શન ...	૭૬૪

સંસ્કૃત ટીકાકારનો ઉપોદ્ધાત[†]

પ્રથમ વિચાર કરતા પુણ્યોમા, એક મહાપુણ્યોમાનું અને એક ઉપપુણ્યોમાનું એવી રીતે બે ભાગવત પ્રસિદ્ધ છે. લોકમા પણ એક 'ભગવતીભાગવત' નામથી અને બીજું 'વિષ્ણુભાગવત' નામથી એમ બંને ભાગવત મળે છે તેમા એક મહાપુણ્ય છે અને બીજું ઉપપુણ્ય છે, એમા પણ કાંઈ વારી નથી, પરંતુ ભગવતીભાગવતને મહાપુણ્ય ગણુ અને બીજાને ઉપપુણ્ય ગણુ કે વિષ્ણુભાગવતને મહાપુણ્ય ગણુ અને બીજાને ઉપપુણ્ય ગણુ? એવો સંશય થતા કેટલાક કહે છે કે, 'વિષ્ણુભાગવત જ મહાપુણ્ય છે' અને કેટલાક કહે છે કે, 'દેવીભાગવત જ મહાપુણ્ય છે' તેમા પહેલા વાતમા યથાક્રમ કહે છે કે, 'ઉપપુણ્યોમા બીજું ભાગવત નથી જ, પણ મહાપુણ્યોમા જ એક ભાગવત પ્રસિદ્ધ છે અને તે વિષ્ણુભાગવત જ, પણ ભગવતીભાગવત બીજા ભગવતીભાગવત તો નિમૂલ જ છે બીજા પક્ષમાના કેટલાક કહે છે કે, 'વિષ્ણુભાગવત તો યોગદેવે કા' છે' વાસ્તવિક રીત વિચાર કરતા તો પુણ્યોમા મનએ થી અને ભાગવતનું મહાપુણ્યપદ અને ઉપપુણ્યપદ સિદ્ધ થાય છે

ચાલ. મહાપુણ્યોમા જ એક ભાગવત પ્રસિદ્ધ છે, પણ ઉપપુણ્યોમા બીજું ભાગવત પ્રસિદ્ધ નથી.

સમ્બંધન: કૂર્મપુણ્ય, ગરુડપુણ્ય અને વલ્કપુણ્ય આદિ ત્રણમા નવજ રીતે બીજા ભાગવતને ઉપપુણ્યોની અ રાગુ છે, જેમ કે, હેમદ્રિના ધનપ્રકરણમા કૂર્મપુણ્યના વર્ણન છે, તેમા અકાર પુણ્યના નામ કહીને પડી ય્યુ છે કે, 'બીજા ઉપપુણ્ય મુનિઓને કહેવા છે, તેઓમા પેરું લનકુમારપુણ્ય છે અને બીજું નારાયણપુણ્ય છે (અથ ઉપક્રમ કરીને) ઉત્તમ પારાશરપુણ્ય અને ભાગવત નામનું પુણ્ય પણ ઉપપુણ્ય છે,' તેમ જ ગરુડપુણ્યના તત્ત્વસ્થાપના બીજા નંદના ધર્મશાલા પહેલા અધ્યાયમા, પ્રથમ મહાપુણ્યમેળા સ્મૃતિર્વાક કે બે થી વિખાત મળે છે પણ ઉપપુણ્યમેળા સ્મૃતિર્વાક કે બે થી વિખાત દેખાયા છે

+ આવી આનુષંગિકી નીચેઠ્ઠા નિવક રીત ઠારવી કૂર્મચીને.

તે પ્રકારમા ભાગવતપુણ્ય, કુર્મપુણ્ય, નરિપુણ્ય, વલ્કપુણ્ય, ગેહકાપુણ્ય અને ભેરવપુણ્યના નામ આપ્યા છે એવી પહેલા પણ વિષ્ણુધર્મોત્તર અને ભાગવતના નામ આપેલા છે એ નામ લેવા આપ્યા છે, એ સ્લોકમા 'જ્ઞાન માગ્યત તથા' એવો એક બીજો પાઠ છે, તેમા પણ તત્ત્વ એરે 'જ્ઞાન' એવો અર્થ અને એ વિશેષમયી ઉત્તમપણ સૂચવે' સમજી, તેમ જ વલ્કપુણ્યમા શકુનપરીવાના પ્રકરણમાં બ્રહ્મપુણ્ય, વલ્કપુણ્ય, વિષ્ણુપુણ્ય, માર્તંડપુણ્ય, નારદ પુણ્ય ઇત્યાદિ નામો આપ્યા પડી લખ્યુ છે કે, 'શમપુણ્ય, કપિરૂપપુણ્ય, વરાહપુણ્ય, બ્રહ્મવેરવપુણ્ય, શિવપુણ્ય, ભાગવતપુણ્ય, કુર્મપુણ્ય અને ભવિષ્યોત્તરપુણ્ય શકુનમા ઉત્તમ ગણાય છે' વગેરી વલ્કપુણ્યમાના ભાગવતમાલા ત્થમા ઓગણીસમા અધ્યાયમા ઉપપુણ્યો ગણાવતા લખ્યું છે કે, શિવપુણ્ય, આદિ પુણ્ય અને ભગવતીભાગવત પણ ઉપપુણ્ય છે,' તેમ જ મધુસૂદન સંપ્રદાયીએ કહેલા 'સર્વ શાસ્ત્રાર્થસંગ્રહ' નામના ગ્રંથમા પણ ભાગવતને ઉપપુણ્યોમા લખ્યુ છે નાગેશ ભટ્ટ આદિ વિદ્વાનોએ ધર્મશાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં એમ લખ્યુ છે અને બીજા પણ ગ્રંથકારોએ તેમ જ લખ્યુ છે

ચાલ ભગવતીભાગવત કે જે પાતાના જ પાસમા અધ્યાયમા 'પુણ્યોમા પાસનું ભાગવત પવિત્ર અને વેદ સમાન છે' એ વર્ણવથી અકાર મહાપુણ્યોમા આ પાસનું પુણ્ય છે, એમ પેતાનું મહાપુણ્યપણ જણાવે છે, તેને બીજું પુણ્ય ઉપપુણ્ય કેમ કહે?

સમ્બંધન નારાયણપુણ્ય, શિવપુણ્ય, વાલ્કપુણ્ય અને આદિ નપુણ્ય કે જેઓ પેતાના અને બીજા પુણ્યોના વર્ણવથી પણ મહાપુણ્ય જણાય છે, તેઓને અન્ય પુણ્યોના ઉપપુણ્ય કહેવા છે; માટે પુણ્યોના મતભેદથી એક જ પુણ્યને પણ મહાપુણ્યપદ અને ઉપપુણ્યપદ મિલક થવાને લીધે તે વિરોધ વિરલ રહેતો નથી પુણ્યમેળેથી તો ધરોત્તમ મતભેદ થેવામા આવે છે વિષય સમયી પુણ્યોના મતથી વિષય પુણ્યો સ્મૃતિય છે અને શિવ સમયી પુણ્યો તામસ છે એમ જણાય છે; તેમ જ શિવ સમયી પુણ્યોના મતથી શિવ

સમધી પુરાણો સાત્ત્વિક છે અને વિષ્ણુ સમધી પુરાણો તામસ છે, એમ જણાય છે સ્કંદપુરાણમાં લખ્યું છે કે, 'શિવ સમધી દશ પુરાણોને પડિતો સાત્ત્વિક કહે છે અને વિષ્ણુ સમધી ચાર પુરાણોને તામસ કહે છે, ઈત્યાદિ' નારદીયપુરાણ કે જે પોતામાંની મહાપુરાણ ગણોની સૂચિ પ્રમાણે પોતે જ પોતાનું મહાપુરાણપદ્ય સમજાવે છે, તેના એ વચનથી તથા હવે પછી જે મુદગલપુરાણનું વચન લખીશું તે ઉપરથી ભાગવત મહાપુરાણોમાંથી બહાર જણાય છે, તેમ જ શિવ પુરાણ કે જે પોતાને મહાપુરાણ જણાવે છે, તેનું 'મદ્વય મદ્વય એ વચન ભાગવતને મહાપુરાણોથી બહાર જણાવે છે

મદ્વય મદ્વય ચૈવ જ્ઞાય જ્ઞાતુણ્યમ્ ।

બાલિપામિપુરાણાનિ કૂર્માજ્ઞાસ્કંદમેવ ચ ॥

શકા શિવપુરાણ એટલે વાપુપુરાણ જ સમજવું, કેમ કે વાપુપુરાણમાં શિવનું પ્રતિષ્ઠાન કર્યું છે અને 'જ્ઞાતુણ્યમ્' પદમાં એ આવી જાય છે, માટે શિવપુરાણનું ઉદાહરણ સભવનું નથી

સામાધાન મુદગલપુરાણમાં બ્રહ્મપુરાણ વિષ્ણુપુરાણ, પદ્મપુરાણ, શિવપુરાણ, ભાગવતપુરાણ, ભવિષ્યપુરાણ, બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ, માર્કંડેયપુરાણ, વામનપુરાણ, વાપુપુરાણ અને મત્સ્યપુરાણ એ વચનથી શિવપુરાણ અને વાપુપુરાણને પરસ્પરથી નોખા ગણેલા ॥

તેમ જ વાપુપુરાણ કે જે પોતાના વચનથી પોતાને મહાપુરાણ કહ છે, તેને જ હવે પછી લખવામાં આવનાર શિવ પુરાણનું વચન મહાપુરાણોથી ભદિર્ભૂત જણાવે છે આદિત્ય પુરાણ પણ બાલિપામિપુરાણાનિ અને અનાપર્લિંગ કૂર્માજ્ઞય એવા કોઈ પુરાણના સમત પાઠથી મહાપુરાણોમાંથી ભદિર્ભૂત જણાય છે જેમ આ ચાર પુરાણોને કોઈ પુરાણમાં મહાપુરાણ અને કોઈમાં ઉપપુરાણ માનેલાં છે તેમ ભગવતીભાગવતનું પણ હોય એમાં શો વિરાધ છે? મત ભેદને લીધે બંને પ્રકારના વચન પ્રમાણ છે

શકા બીજા ઉપપુરાણ મુનિઓએ કહેલા છે, ઈત્યાદિક વચનો પ્રમાણે ઉપપુરાણો વ્યાસ સિવાયના મુનિઓએ કરેલા છે અને ભગવતીભાગવત તો વ્યાસે કર્યું છે, માટે તેને ઉપપુરાણોમાં શી રીતે જણાય?

સામાધાન નારદપુરાણ, શિવપુરાણ, વાપુપુરાણ અને આદિત્યપુરાણ એ વ્યાસે કરેલા છે, તેપણ કોઈ પુરાણના મતમાં તે ઉપપુરાણ દેખાય છે, તેથી ઉપપુરાણો વ્યાસ વિના

× આ શ્લોકનો અર્થ એવા છે કે, આદિ ગણર મવાળા ભે, મવાળા ભે, મવાળા ત્રણ મવાળા ચાર, માવાળુ એક, લિવાળુ એક, વવાળુ એક તથા અગિન, કૂર્મ, સ્કંદ અને ગરુડ એવી રીતે અઢાર પુરાણ છે

બીજા મુનિઓએ કરેલા છે, એવા નિયમ સ્વીકારવામાં આવતો નથી 'મુનિઓએ બીજા ઉપપુરાણ કહેલા છે' એ વચનનો અભિપ્રાય એવો છે કે, 'ઘણા કરીને તે પ્રમાણે છે'

શકા આ રીતે બંને ભાગવત મહાપુરાણોમાં પણ છે અને ઉપપુરાણોમાં પણ છે એમ સિદ્ધ થયું, ત્યાર કયા પુરાણના મતમાં કયું ભાગવત મહાપુરાણ છે?

સામાધાન શિવપુરાણના ને મત્સ્યપુરાણના મતમાં ભગવતીભાગવત જ મહાપુરાણ છે શિવપુરાણના ઉત્તર ખંડમાં મધ્યમેશ્વરના માહાત્મ્યમાં 'શિવ પાસેથી વરદાન મેળવીને વ્યાસે મહાપુરાણ કયાં છે' એમ કહ્યા પછી તેઓના અઢાર નામ કહીને તો ચોગરૂઠ નામોનો અર્થ તેમાં જ કયો છે કે, 'તે તડ મુનિ' પહેલા પુરાણના વક્તા સામાન્ય નાર મુખવાળા બ્રહ્મા છે, માટે પહેલા પુરાણનું નામ બ્રહ્મ છે, બીજા પુરાણમાં પદ્મકંપનું માહાત્મ્ય કહ્યું છે, તેથી તેનું નામ પદ્મ છે, ત્રીજા પુરાણમાં વિષ્ણુનું પ્રતિષ્ઠાન કર્યું છે, તેથી તેનું નામ વિષ્ણુપુરાણ છે ભેક એ પુરાણ પરાચરે કર્યું છે, તેપણ પિતા અને પુત્રના અભેદને લીધે તે વ્યાસે કહેવું મનાય છે ચોથા પુરાણના પૂર્વોત્તર ખંડમાં શિવનું ચરિત્ર ઘણું છે, તેથી તેનું શિવપુરાણ નામ ધોરાણિક લોક કહે છે પાંચમું પુરાણ કે જેમાં કુર્મા ભગવતીનું ચરિત્ર છે, તેને જ ભાગવત કહેવું છે, એને ભગવતી ભાગવત સિવાયનું બીજું કોઈ દેવીપુરાણ સમજવું નહિ છતાં પુરાણના વક્તા નારદ છે, માટે તેનું નામ નારદીય મહેવાય છે સાતમાં પુરાણના વક્તા મહામુનિ માર્કંડેય છે તેથી તેનું નામ માર્કંડેયપુરાણ છે આઠમાંમાં અગિનનું વર્ણન છે, તેથી તે અગિનપુરાણ કહેવાય છે નવમાંમાં ભવિષ્યકહ્યું છે, તેથી તે ભવિષ્યપુરાણ કહેવાય છે દસમાંમાં બ્રહ્માના વિવર્ણન વર્ણન કર્યું છે, તેથી તે બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ કહેવાય છે અગિનારમાંમાં શિવનું ચરિત્ર કહ્યું છે, તેથી તે વિગપુરાણ કહેવાય છે બારમાંમાં વરાહનું ચરિત્ર કહ્યું છે, તેથી તે વહારપુરાણ કહેવાય છે તેરમાંમાં સ્કંદ ગોતા છે અને મહાદેવ વક્તા છે, તેથી તે સ્કંદપુરાણ કહેવાય છે ચૌદમાંમાં વામનજીનું ચરિત્ર કહ્યું છે, તેથી તે વામનપુરાણ કહેવાય છે પંદરમાંમાં કૂર્મનું ચરિત્ર કહ્યું છે, તેથી તે કૂર્મપુરાણ કહેવાય છે સોળમાંમાં મત્સ્યાવતારનું ચરિત્ર કહ્યું છે, તેથી તે મત્સ્યપુરાણ કહેવાય ॥ સત્તરમાંમાં ગરુડ પોતે વક્તા છે તેથી તે ગરુડપુરાણ કહેવાય છે અને અઢારમાં પુરાણમાં બ્રહ્માનું ચરિત્ર કહ્યું છે, તેથી તે બ્રહ્માંડપુરાણ કહેવાય છે' આમાં કોઈ પુરાણના વક્તાનો સમ્બંધ, કોઈ પુરાણમાં ગોતાનો સમ્બંધ અને કોઈ પુરાણમાં પ્રતિષ્ઠાન કરવાના મુખ્ય દેવનો સમ્બંધ જુદા જુદા નામ પાઠવામાં કારણ છે, એમ સ્પષ્ટ જ દેખાયું છે તેમાં 'ભાગવત' એ નામનો અર્થ આ રીતે થાય છે કે, 'જેમાં

સંસ્કૃત ટીકાકારનો ઉપોદ્ધાત[†]

પ્રથમ વિચાર કરતા પુરાણોમાં, એક મહાપુરાણોમાંનું અને એક ઉપપુરાણોમાંનું એવી રીતે બે ભાગવત પ્રતિષ્ઠિત છે. એકમાં પણ એક 'ભગવતીભાગવત' નામથી અને બીજી 'વિષ્ણુભાગવત' નામથી એમ બંને ભાગવત મળે છે તેમાં એક મહાપુરાણ છે અને બીજી ઉપપુરાણ છે, એમાં પણ કઈ વાત નથી, પરંતુ ભગવતીભાગવતને મહાપુરાણ ગણ્યું અને બીજાને ઉપપુરાણ ગણ્યું કે વિષ્ણુભાગવતને મહાપુરાણ ગણ્યું અને બીજાને ઉપપુરાણ ગણ્યું? એવા સમય થતા કંઠાક કહે છે કે, 'વિષ્ણુભાગવત જ મહાપુરાણ છે' અને કંઠાક કહે છે કે, 'દેવીભાગવત જ મહાપુરાણ છે' તેમાં પહેલા પદમાના કંઠાક કહે છે કે, 'ઉપપુરાણોમાં બીજી ભાગવત નથી જ, પણ મહાપુરાણોમાં જ એક ભાગવત પ્રતિષ્ઠિત છે અને તે વિષ્ણુભાગવત જ, પણ ભગવતીભાગવત નહિ. ભગવતીભાગવત તે નિર્મૂલ જ છે બીજા પદમાના કંઠાક કહે છે કે, 'વિષ્ણુભાગવત તે ગોષ્ઠવત્ જ છે' વાસ્તવિક રીત વિચાર કરતા તે પુરાણોના મનને થી અને ભાગવતનું મહાપુરાણપદ્ધ અને ઉપપુરાણપદ્ધ સિદ્ધ થાય છે

ચા. ૧. મહાપુરાણોમાં જ એક ભાગવત પ્રતિષ્ઠિત છે, પણ ઉપપુરાણોમાં બીજી ભાગવત પ્રતિષ્ઠિત નથી.

સાધાન: કૂંભપુરાણ, ગરુડપુરાણ અને પદ્મપુરાણ આદિ પદ્ધતિમાં સ્પષ્ટ રીતે બીજા ભાગવતને ઉપપુરાણની અર ગણ્યું છે; જેમ કે, ઉપાધિના દાનપ્રકરણમાં કૂંભપુરાણના વચન છે, તેમાં અઘાર પુરાણના નામ કહીને પછી કહ્યું છે કે, 'બીજા ઉપપુરાણ મુનિઓએ મોકલ્યા છે, તેઓમાં પહેલું સનકુમારપુરાણ છે અને બીજું નાસિદપુરાણ છે (એમાં ઉપાધિ કહીને) ઉત્તમ પાદ્યરપુરાણ અને ભાગવત નામનું પુરાણ પણ ઉપપુરાણ છે.' તેમ જ ગરુડપુરાણના તત્ત્વ-સમાધાન બીજા અઘારા પર્વકાંડના પહેલા અધ્યાયમાં, પ્રથમ મહાપુરાણોને સ્પષ્ટિર્ભાગ કે બે થી વિચાર મળીને પછી ઉપપુરાણોને સ્પષ્ટિર્ભાગ કે બેદથી વિચાર દેખાયો છે

તે પ્રકરણમાં ભાગવતપુરાણ, કુર્ગપુરાણ, નિપુરાણ, પશુપતિ-પુરાણ, રણકપુરાણ અને ભેરવપુરાણના નામ આપ્યા છે એથી પહેલા પણ વિષ્ણુધર્મોત્તર અને ભાગવતના નામ આપેલા છે એ નામ લેવા આપ્યા છે, એ પ્રકારમાં 'સન્ન માર્ગવન તથા' એવા એક બીજી પાઠ છે, તેમાં પણ તત્ત્વ એરે 'ચાત્ર' એવા અર્થ અને એ વિશેષણથી ઉત્તમપદ્ધતિ સૂચવે જ નમજી, તેમ જ પદ્મપુરાણમાં યક્ષુનપરીમાના પ્રકરણમાં બ્રહ્મપુરાણ, પદ્મપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ, માર્તંડપુરાણ, નારદ-પુરાણ ઇત્યાદિ નામો આપ્યા પછી લખ્યું છે કે, 'ચમપુરાણ, કપિલપુરાણ, વરાહપુરાણ, બ્રહ્મવર્ચપુરાણ, શિવપુરાણ, ભાગવતપુરાણ, કુર્ગપુરાણ અને ભવિષ્યોત્તરપુરાણ યક્ષુનમાં ઉત્તમ ગણાય છે' વગી પદ્મપુરાણમાંના ભાગવતમાંના ત્વના ઓગણીસમા અધ્યાયમાં ઉપપુરાણો ગણવતા લખ્યું છે કે, શિવપુરાણ, આદિ પુરાણ અને ભગવતીભાગવત પણ ઉપપુરાણ છે, તેમ જ ચમુસુ-ન સન્નવતીએ કરવા 'સર્વ ચાત્રાધમગ્રહ' નામના ગ્રંથમાં પણ ભાગવતને ઉપપુરાણોમાં લખ્યું છે નાચોજી ભટ્ટ આદિ વિદ્વાનોએ ધર્મચાસના ગ્રંથોમાં એમ લખ્યું છે અને બીજા પણ ગ્રંથકારોએ તેમ જ લખ્યું છે

થકા ભગવતીભાગવત કે જે ચોતાના જ પાવમાં અધ્યાયમાં 'પુરાણોમાં પાનમું ભાગવત પવિત્ર અને વેદ સમાન છે' એ વચનથી અઠાર મહાપુરાણોમાં આ પાંચમું પુરાણ છે, એમ ચોતાનું મહાપુરાણપદ્ધ ગણાવે છે, તેને બીજી પુરાણ ઉપપુરાણ કેમ કહે?

સાધાન નારીપુરાણ, શિવપુરાણ, વામુપુરાણ અને આદિ ત્રયપુરાણ કે જેઓ ચોતાના અને બીજા પુરાણોના વચનથી પણ મહાપુરાણ ગણાય છે, તેઓને અન્ય પુરાણોને ઉપપુરાણ મોકલા છે; માટે પુરાણોના મતબેદથી એક જ પુરાણને પણ મહાપુરાણપદ્ધ અને ઉપપુરાણપદ્ધ સિદ્ધ થવાને લીધે તે વિશેષો વિચિત્ર સોજો નથી. પુરાણબેદથી તે ધર્મીય મતબેદ જોવામાં આવે છે વિષ્ણુ સમગ્રી પુરાણોના મતથી વિષ્ણુ પુરાણો સ્પષ્ટિર્ભાગ છે અને શિવ સમગ્રી પુરાણો તામય છે એમ ગણાય છે, તેમ જ સિદ્ધ સમગ્રી પુરાણોના મતથી સિદ્ધ

સમધી પુરાણો સાત્ત્વિક છે અને વિષ્ણુ સમધી પુરાણો તામસ છે, એમ જણાય છે સ્કંદપુરાણમાં લખ્યું છે કે, 'શિવ સમધી દદ્ય પુરાણેને પદિતો સાત્ત્વિક કહે છે અને વિષ્ણુ સમધી ચાગ પુરાણેને તામસ કહે છે, ઈત્યાદિ' નાગદીપપુરાણ કે જે પોતામાંની મહાપુરાણ ગણેની સુચિ પ્રમાણે પોતે જ પોતાનું મહાપુરાણ પણ સમજાવે છે, તેના એ વચનથી તથા ઉપે પછી જે મુદગવપુરાણનું વચન લખીયું તે ઉપરથી ભાગવત મહાપુરાણોમાંથી બહાર જણાય છે, તેમ જ શિવ પુરાણ કે જે પોતાને મહાપુરાણ જણાવે છે, તેનું 'મદ્વયં મદ્વય એ વચન ભાગવતને મહાપુરાણોથી બહાર જણાવે છે

મદ્વય મદ્વયં ચૈવ જ્ઞવ્યં વચ્ચતુષ્ટયમ્ ।

માર્ગિપામિપુરાણાનિ કૂર્માજ્ઞાહમૈવ ચ* ॥

શકા શિવપુરાણ એટલે વાપુપુરાણ જ સમજી, કેમ કે વાપુપુરાણમાં શિવનું પ્રતિપાદન કર્યું છે અને 'વચ્ચતુષ્ટય' પદમાં એ આવી જાય છે, માટે શિવપુરાણનું ઉદાહરણ સભવનું નથી

સમાધાન મુદગવપુરાણમાં બ્રહ્મપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ, વૃષપુરાણ, શિવપુરાણ, ભાગવતપુરાણ, ભવિષ્યપુરાણ, બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ, માર્કંડેયપુરાણ, વામનપુરાણ, વાપુપુરાણ અને મન્વંથપુરાણ એ વચનથી શિવપુરાણ અને વાપુપુરાણને પરસ્પરથી ગોખા ગણેલા ॥

તેમ જ વાપુપુરાણ કે જે પોતાના વચનથી પોતાને મહાપુરાણ કહે છે, તેને જ ઉપે પછી લખવામાં આવનાર શિવ પુરાણનું વચન મહાપુરાણોથી મરિભૂત જણાવે છે આદિત્ય પુરાણ પણ માર્ગિપામિપુરાણાનિ અને મનાપર્લિંગ કૂર્માલય એવા કોઈ પુરાણના સમત પાઠથી મહાપુરાણોમાંથી મરિભૂત જણાય છે જેમ આ ચાર પુરાણોને કોઈ પુરાણમાં મહાપુરાણ અને કોઈમાં ઉપપુરાણ માનેલા છે તેમ ભગવતીભાગવતનું પણ હોવ એમાં શો વિરોધ છે? મત ભેદને લીધે બંને પ્રકારના વચન પ્રમાણ છે

શકા બીજા ઉપપુરાણ મુનિઓએ કહેલા છે, ઈત્યાદિક વચનો પ્રમાણે ઉપપુરાણો વ્યાસ સિવાયના મુનિઓએ કરેલા છે અને ભગવતીભાગવત તો વ્યાસે કરે' છે, માટે તેને ઉપપુરાણમાં શી રીતે ગણાય?

સમાધાન. નારદપુરાણ, શિવપુરાણ, વાપુપુરાણ અને આદિત્યપુરાણ એ વ્યાસે કરેલા છે, તેપણ કોઈ પુરાણના મતમાં તે ઉપપુરાણ દેખાય છે, તેથી ઉપપુરાણો વ્યાસ વિના

* જા રચકોને અર્થ એવા છે કે, આદિ નારદ મર્યાદા ભે, મર્યાદા ભે, મર્યાદા ત્રણ, મર્યાદા નાર, મર્યાદા એક, લિંગાનુ એક, વચાનુ એક તથા અગ્નિ, કૂર્મ, સ્કંદ અને નરઃ એવી રીતે જકાર પુરાણ છે

બીજા મુનિઓએ કરેલા છે, એવા નિયમ સ્વીકારવામાં આવતો નથી 'મુનિઓએ બીજા ઉપપુરાણ કહેલા છે' એ વચનને અભિપ્રાય એવા છે કે, 'વધુ કરીને તે પ્રમાણ છે'

શકા આ રીતે બંને ભાગવત મહાપુરાણોમાં પણ છે અને ઉપપુરાણોમાં પણ છે એમ સિદ્ધ થયું, ત્યાં કયા પુરાણના મતમાં કયું ભાગવત મહાપુરાણ છે?

સમાધાન શિવપુરાણના ને મન્વંથપુરાણના મતમાં ભગવતીભાગવત જ મહાપુરાણ છે શિવપુરાણના ઉત્તર ખંડમાં મન્વંથેશ્વરના માહાત્મ્યમાં 'શિવ પાસેથી વરદાન મેળવીને વ્યાસે મહાપુરાણ કર્યા છે' એમ કહ્યા પછી તેઓનાં અકાર નામ કહીને તો યોગકક નામોનો અર્થ તેમાં જ કર્યો છે કે, 'હે તક મુનિ! પહેલા પુરાણના વક્તા સ્થાપા, ચાગ મુખવાળા બ્રહ્મા છે, માટે પહેલા પુરાણનું નામ બ્રહ્મ છે, બીજા પુરાણમાં પચક પનું માહાત્મ્ય કહેવું છે, તેથી તેનું નામ પાચ છે, ત્રીજા પુરાણમાં વિષ્ણુનું પ્રતિપાદન કરેલું છે, તેથી તેનું નામ વિષ્ણુપુરાણ છે જેકે એ પુરાણ પરાધરે કરે' છે, તેપણ પિતા અને પુત્રના અભેદને લીધે તે વ્યાસે કરેલું મનાય છે ચોથા પુરાણના પૂર્વોત્તર ખંડમાં શિવનું ચરિત્ર વધુ છે, તેથી તેનું શિવપુરાણ નામ પોરાણિક લોકો કહે છે પાચમું પુરાણ કે જેમાં દુર્ગા ભગવતીનું ચરિત્ર છે, તેને જ ભાગવત કહેવું છે, અને ભગવતી ભાગવત સિવાયનું બીજું કોઈ દેવીપુરાણ સમજી નહિ છકા પુરાણના વક્તા નારદ છે, માટે તેનું નામ નારદીય સ્તેવાય છે સ્થાપા પુરાણના વક્તા મહામુનિ માર્કંડેય છે તેથી તેનું નામ માર્કંડેયપુરાણ છે આકામાં અગ્નિનું વર્ણન છે, તેથી તે અગ્નિપુરાણ કહેવાય છે નવમામાં ભવિષ્યકલ્પ છે, તેથી તે ભવિષ્યપુરાણ કહેવાય છે દસમામાં બ્રહ્મના વિવર્તનું વર્ણન કર્યું છે, તેથી તે બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ કહેવાય છે અગિયારમામાં વિગ્નું ચરિત્ર કલ્પ છે, તેથી તે વિગ્નપુરાણ કહેવાય છે બારમામાં વરાહનું ચરિત્ર કલ્પ છે, તેથી તે વરાહપુરાણ કહેવાય છે તેમાં સ્કંદ ક્રોધા છે અને મહાદેવ વક્તા છે, તેથી તે સ્કંદપુરાણ કહેવાય છે ચોન્મામાં વામનજીનું ચરિત્ર કલ્પ છે, તેથી તે વામનપુરાણ કહેવાય છે પદરમામાં કૂર્મનું ચરિત્ર કલ્પ છે, તેથી તે કૂર્મપુરાણ કહેવાય છે સોળમામાં મન્વંથપતારનું ચરિત્ર કલ્પ છે, તેથી તે મન્વંથપુરાણ કહેવાય છે સત્તરમામાં અરઃ પોને વક્તા છે તેથી તે નરઃપુરાણ કહેવાય છે અને અઠારમા પુરાણમાં બ્રહ્માનું ચરિત્ર કલ્પ છે, તેથી તે બ્રહ્માપુરાણ કહેવાય છે' આમાં કોઈ પુરાણના વક્તાને સમજ, કોઈ પુરાણમાં ક્રોધાને સમજ અને કોઈ પુરાણમાં પ્રતિપાદન કરવાના મુખ દેવને સમજ જી! જુદા નામ પાડવામાં કારણ છે, એમ સ્પષ્ટ જ દેખાય છે તેમાં 'ભાગવત' એ નામનો અર્થ આ રીતે વાય છે કે, 'જેમાં

દુર્ગા ભગવતીનું ચરિત્ર છે તે જ ભાગવત કહેવું છે ' આ વાક્યે 'જે ભગવતીનું છે તે જ ભાગવત' એવી વ્યુત્પત્તિથી, ગ્રથમા પ્રતિપાન કરવાના મુખ્ય દેવના ચરિત્રનો સંમય 'ભાગવત' એું નામ પાડવાનું કારણ છે, એમ સ્પષ્ટ જ દેખાયું છે અને તે ભગવતી કોણ? એ અર્થેનો શાત કરવા સારો 'દુર્ગા' એ વિશેષણ આપ્યું છે 'તે જ ભાગવત' એમા જ શબ્દ નિશ્ચયાર્થક છે, એટલે તે જ ભાગવત છે, પણ બીજા પુરાણોના મતથી પ્રાપ્ત થયેલ વિષયભાગવત મહાપુરાણ નથી, એમ શિવપુરાણે પોતાનો મત દેખાડ્યો છે કોઈ ભગવતીભાગવતને પુરાણાત્મના મતથી ઉપપુરાણ તમણ લે તેને વાસ્તે વળી શિવપુરાણે કહ્યું છે કે, 'દેવી પુરાણક' સમજી નહિ 'પુરાણક' એ શબ્દમા 'જલ્પે' સૂત્ર પ્રમાણે કા પ્રત્યયનો અર્થ અપ છે, માટે પુરાણક એટલે અપપુરાણ એવો અર્થ થાય છે દેવીનું જ પુરાણક તે દેવીપુરાણક સમજવું એટલે ગથો અર્ગ એવો થાય છે કે, 'જે આ ભાગવત કહ્યું તે દેવીનું ઉપપુરાણ નથી' વે.વ્યાસ આ વાક્યથી બીજાના મહાપુરાણપ્રાણો નિષેધ કરીને અને પોતે ધારેલાના ઉપપુરાણપ્રાણો નિષેધ કરીને ગીર્ભભગવતીભાગવતનું જ મહાપુરાણપદ્ધત્ત જણાવે છે, કારણ કે મહાપુરાણમા મુખ્યત્વે કરી દેવીના ચરિત્રનું પ્રતિપાદન કરનાર બીજા કોઈ પુરાણ નથી

શક. નારદ આદિ પુરાણોના વચનોના મતથી 'વિષ્ણુ ભાગવત જ મહાપુરાણીની અર નહાય છે' એવો નિર્દિશ્ન નિર્ગટ થાય છે, માટે મનનેથી બને ભાગવતને મહાપુરાણ માનવાની કાપના છોડી દઈને તે જ વચનોના મતથી આ શિવપુરાણના વચનોમા ચોસાથમા ભગવતીના ચરિત્રનું ગ્રાહણ કરેું થાની એ વિષયભાગવતના નામનો જ અર્થ કરાય છે એવી કાપના થા માટે કરતા નથી? વિષ્ણુભાગવતમા પણ દશમ સ્કંધમા નિષ્કાસિનીનું ચરિત્ર છે

સમાધાન જે એ પ્રમાણે વે.વ્યાસનું વિષયભાગવત વિશે જ તાત્પર્ય હોત તો વે.વ્યાસ 'જે ભગવાનનું છે તે ભાગવત' એવી જ વ્યુત્પત્તિ કરત વેદવ્યાસના મુખે ઉપર કોઈએ બોલે મૂક્યા ન હોત કે જેથી એમણે પોતે ધારણી મુકિતવાળી વ્યુત્પત્તિ છોડી દઈને પ્રયોજન વિના પોતાના અભિપ્રાય વિરહ વ્યુત્પત્તિ કરી હોય. શિવપુરાણના આ વચન ના સંપ્રધા પ્રકરમા ચોસા પુરાણમા પૂર્વેક્ષર મંદમા શિવનું ચરિત્ર ઘડા છે, તેથી તેનું શિવપુરાણ એું નામ પોરાણિક લોકો કહે છે 'ઈન્દ્રા. વચનોથી ઘણાં ચરિત્ર અને મુખ્ય ચરિત્રનો સંમય જ નામ પાડવાનું કારણ છે, એવો જ મુનિના અભિપ્રાય જણાય છે મનભેગથી પુરાણભેગી કાપના કાઈ અર્થે જ ના પુરાણને વાસ્તે નવી કરી છે નોમ નથી, કારણ કે આગળ કહેલી મુકિતથી નારદપુરાણ, શિવપુરાણ,

વાયુપુરાણ અને આદિ તપપુરાણ વિશે પણ તેવી કાપના કરવી પડે છે કદાચ આ કાપના ભારે પડતી હોય તોપણ તેની બીકથી વ્યાસના તાત્પર્યને ફેરવાને કોઈ સમર્થ નથી આવ્યા કારણથી ઉપર કહેવું તાત્પર્ય છોડી દઈને બીજા તાત્પર્ય થાની બીજે અર્થ કરવો એ મોટું સ્પાદસ જ છે

શકા ઉપર કહેું શિવપુરાણનું વચન એક લક્ષણ વાક્ય છે, માટે તેનો 'જેમા દુર્ગાનું ચરિત્ર છે તે ભાગવત છે' એવો અર્થ છે આ ઉપરથી તે ભગવતીભાગવત ન હો. જોઈએ, કારણ કે જે એ લક્ષણ ભગવતીભાગવતનું હોય તો જેમા વિધિ કર્યા તેનો નિષેધ નહિ હોવો જોઈએ અને 'એ દેવીપુરાણક સમજી નહિ' એ નિષેધ તો સ્પષ્ટ કરેલો છે, માટે એ લક્ષણ વિષયભાગવતનું જ છે કદાચ તમે એમ કહેવો કે, 'એવી રીતે થોડું દુર્ગાનું ચરિત્ર તો બીજા પુરાણમા પણ છે, તો તેવી તેઓને પણ કહેવા જોઈએ.' તો આ વાત યોગ્ય નથી, કારણ કે જેમ પુત્રાસુરના વધની કથા બીજા પુરાણમા છે, તોપણ તેને ભાગવતના લક્ષણરૂપ માની છે, તેમ દુર્ગાનું ચરિત્ર બીજા પુરાણમા હોવા છતાં પણ તેને ભાગવતના લક્ષણરૂપ માનવામા વિશેષ નથી

સમાધાન 'આવી કાપના કરવાથી, પ્રથમ જે પુરાણોના નામ પાડવા વિશેનું શિવપુરાણનું પ્રકરણ કહ્યું છે, તેને વિશેષ આવે છે એ માત્ર લક્ષણ વાક્ય છે એ પક્ષમા પણ એ લક્ષણ મહાપુરાણના ઉદ્દેશથી જ છે, તેથી ઉપપુરાણોમા તે લાગુ પડતું ન હોવાથી એને દેવીપુરાણ તથા કાંડકાપુરાણ એ બન્ને ઉપપુરાણ જ છે, એવો નિશ્ચય થવાથી, તેઓમા તે લક્ષણ જ નથી, તો 'એ દેવીપુરાણક સમજી નહિ' એ નિષેધ વ્યર્થ જ થાય છે, માટે એ નિષેધનો અર્થ અમે જે ઉપર કર્યો છે તે જ યોગ્ય છે વધી તમને પૂછીએ છીએ કે માત્ર લક્ષણવાક્ય છે એ પક્ષમા થોડુપણ ચરિત્ર લેવાનું છે કે તથ્ય ચરિત્ર લેવાનું છે? થોડુપણ ચરિત્ર તો સામાન્ય મહાપુરાણમા છે, તેથી માત્ર દેવીપુરાણનો નિષેધ કરવાથી નિર્વિહ થતો નથી નિષેધ તો માત્ર દેવીપુરાણનો જ કરેલો છે, તેથી તમારે સ્વચ્છ દેવીનું ચરિત્ર જ લે. પરંતુ અને એમ થવાથી તમારો ધારણ જ સિદ્ધ થતું નથી, પણ વિષ્ણુ ભાગવતમા દુર્ગાનું ચરિત્ર મુખ્યપદ્ધત્ત નહિ હોવાથી મારો ધારણ સિદ્ધ થાય છે 'વિધિ અને નિષેધનો એક વિષય ન હોવો જોઈએ' એ દૂષણ તો સંભવનું જ નથી, કારણ કે પ્રકરમાના મતથી તાત્પર્યનો નિશ્ચય થતા તે તાત્પર્યના વિષયને છોડીને જ નિષેધ પ્રત્યક્ત થાય છે 'પુત્રાસુરના વધવાળું' એ લક્ષણ તો ગ્રાહ્યરીથી આરભ્ય લક્ષણની સાથે છે, તેથી તે લક્ષણ બીજા પુરાણમા જ નથી, માટે ઉપર કહેલો જ તે વચનોનો અર્થ છે, તો તે વચન ઉપરથી ભગવતીભાગવત મહા પુરાણ છે અને વિષયભાગવત મહાપુરાણ નથી, એવો શિવ

પુરાણનો મત છે. ભગવતીભાગવતમાં ઉપર કહેલા બે નિયમ છે અને વિષ્ણુભાગવતમાં તે પ્રમાણે બે નિયમ નથી; માટે શિવપુરાણનો મત જ મુખ્ય છે અને બીજાં પુરાણોના મત તો એકદંથી છે, એવું એ બે નિયમ દેખાડનારા વ્યાસવાક્યે સ્પષ્ટ જ સમજાવ્યું છે, એમ વિદ્વાનોએ વિચાર કરે x x x

ભગવતીભાગવતમાં કોઈ કોઈ સ્થળે દ્વિવિદ અને ભેદથી દ્વિવિધપણું છે ગોડસંપ્રદાયના તોપણ ગોડપદ સારે ઉવાચી તેના આધારે યથામતિ વ્યાખ્યાન કરું છું.

ભગવતીની ઉપાસનામાં કેટલાક ભ્રમિત મનવાળા કહે છે કે, 'ગ્રંથોમાં માયારૂપ ભગવતીની ઉપાસના કરી છે, માયામાં મિથ્યાપણું હોવાથી અને મુક્તિમાં માયાનો સંબંધ નહિ હોવાથી ભગવતીની ઉપાસનામાં મધ્ય રાખવી યોગ્ય નથી. આ વાતમાં અમે ભૂલતા નથી; કારણ કે તાપનીય ઉપનિષદમાં 'આ નૃસિંહની માયા આ સપ્તમા જગતને સરજે છે, પાળે છે અને સંભાર કરે છે. એટલા માટે આ માયાને શક્તિ જાણવી. જે પુરુષ આ માયાને શક્તિ જાણે છે તે પુરુષ મુન્યને જીતે છે, પાપને તરે છે, મુક્તિ પામે છે અને મોટી લક્ષ્મીને ભોગવે છે.' એ શ્રુતિએ વિષ્ણુની શક્તિરૂપ જડ માયાની જ ઉપાસના કરવાનું કહ્યું છે તથા 'વિષ્ણુની શક્તિરૂપ અનંત ભગવાણી અને જગતના બીજરૂપ તમે જ પરમ માયા છો. હે દેવિ! આ સમસ્ત જગતને તમે જ મોહ કર્યો છે.' ઈત્યાદિ સ્મૃતિઓએ પણ તેમ જ કહ્યું છે.

આ વાતમાં એ લોકો મોટી ભૂલ કરે છે; કારણ કે દેવ્યશર્વિરસ નામના ઉપનિષદમાં સર્વે દેવતાઓ દેવીની પાસે ગયા અને તેઓએ પૂછ્યું કે, 'તમે કોણ છો?' તે મોટાં દેવીએ કહ્યું કે, 'હું બ્રહ્મરૂપ છું. પ્રકૃતિ-પુરુષરૂપ જગત ભારાથી થયું છે.' એ શ્રુતિએ તથા ભુવનેશ્વરી ઉપનિષદમાં 'હવે અમે સ્વસ્થ કહીએ છીએ. બ્રહ્મરૂપમાં એ બ્રહ્મરૂપ દેવીને પામે છે, જગતને મોહ કરનાર ભુવનેશ્વરી દેવી ચોથી અવસ્થાથી પણ અતીત છે.' એ શ્રુતિએ તથા ભાવનોપનિષદમાં 'જે પોતાનો આત્મા છે તે જ લલિતાદેવી છે, એ શ્રુતિએ બ્રહ્મરૂપ ભગવતીની ઉપાસના કરી છે. ત્રિપુરાતાપનીય અને સુંદરીતાપનીય આદિ ઉપનિષદોમાં પરીરજસે સાયદોમ્ ગામત્રીના ચોથા ચરણે જેનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, એવા બ્રહ્મને કહેનાર જ્ઞાન બીજના દેવ પરમાત્મા બ્રહ્મ છે. એમ પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિએ તથા કોઈ ઉપનિષદ અને તારકાપિનિષદ આદિની શ્રુતિઓએ પણ બ્રહ્મરૂપ ભગવતીની જ ઉપાસના કરી છે. સ્મૃતિઓ પણ બ્રહ્મરૂપ ભગવતીની જ ઉપાસના કરવાનું કહે છે. જેમ કે 'એટલા માટે સંસારને નાશ કરવા સાધોરૂપ, પ્રાંચના ઈલાસથી સંહિત અને આત્મરૂપ પરમ શક્તિની આરાધના

કરવી.' એ વચન સૂતસંહિતાના પાંચમા અધ્યાયનું છે. 'પર અને સત્, ચિત્, આનંદરૂપ જે જગદંબા છે, તે જ સ્વરૂપમાં જગતરૂપ ભ્રાતિના અધિષ્ઠાનરૂપ છે.' એ વચન સ્કંદપુરાણમાંના વેદારણ્યેશ્વર માહાત્મ્યનું છે. 'હે બ્રાહ્મણ! આ દેવીનું ઉત્તમ માહાત્મ્ય દેખાડયું; મહાદેવીનું પરમ પદ કે જે સર્વ વેદોત અને વેદમાં બ્રહ્મવાદીઓએ નિશ્ચય કર્યું, એક સર્વ-વ્યાપક, સૂક્ષ્મ, કૂટસ્થ, અચલ અને ધ્રુવ છે, તેને યોગીઓ પ્રત્યક્ષ રીતે જાણે છે. પરથી પણ પર, શાશ્વત, મંગલરૂપ, અખંડ, અનંત અને પ્રકૃતિમાં રહેલું જે તત્ત્વ છે, તે જ દેવીનું પરમપદ છે. સ્વસ્થ, નિરંજન, શુદ્ધ, નિર્ગુણ, દીન-તાથી સંહિત અને સ્વરૂપપણે જાણવાના વિષયરૂપ જે તત્ત્વ છે, તે જ દેવીનું પરમપદ છે.' એ વચન કુર્મપુરાણના ભારમા અધ્યાયમાં છે. 'જ્ઞાનમાં જે ઉકાર છે તે ધર્મમાં તત્ત્વર, સત્, રૂપ અને સદાકાર છે; જે રેફ છે તે સર્વ મનોરથની સિદ્ધિ આપનાર, વિદ્યાકાર અને શિવાકાર છે. આનંદરૂપ બંને પદાર્થની એકતાને લીધે ઉકાર સપ્તમી કામના આપનાર છે; ૭, ૨ અને ૭ના અંતમાં જે મિદ્ર અને નાદ છે તે બંને મોક્ષ આપનાર છે. વિદ્વાનોએ કહેવું જ્ઞાન બીજ સચ્ચિદાનંદરૂપ છે અને જે સચ્ચિદાનંદરૂપ પરબ્રહ્મ છે તે એ જ છે.' એ વચન હાલાસ્યેશ્વરના માહાત્મ્યમાં મારામીજના અર્ધના પ્રકરણમાં છે. 'ભગવતી સગુણ છે અને નિર્ગુણ પણ છે, એમ વિદ્વાનોએ બે પ્રકાર કહેલા છે; તેમાં શાળી લોકોએ સગુણનું સેવન કર્યું અને ચાચરિત લોકોએ નિર્ગુણનું સેવન કર્યું.' એ ભગવતીભાગવતનું વચન છે. 'તત્ત્વદંડના લક્ષ્યારૂપ અને ચૈતનીકરસ જે ચિત્ત છે તે જ જગદંબા છે.' એ વચન બ્રહ્માંડપુરાણમાંના લલિતાપાખ્યાનનું છે. આના જેવી દેવીનું પરબ્રહ્મપણું કહેનારી બીજી સ્મૃતિઓ અકાર પુરાણોમાં અને ઉપપુરાણમાં પણ છે તે જોઈ લેવી.

શંકા: યોગથી નામના પાત્રનું ગ્રહણ અને અગ્રહણ એ બંને કિષ્કાના વિષય છે, માટે શાખાઓના ભેદથી તેઓમાં વિકટપ શાનવો સંભવે છે, પણ જ્યાં વસ્તુનું સ્વરૂપ એક હોય ત્યાં વિકટપ સંભવતો નથી; માટે ભગવતીને બ્રહ્મસ્વરૂપ કહેનારી શ્રુતિને ભગવતીના મધ્યસ્વરૂપપણનું પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિની સાથે વિરોધ આવે છે.

સમાધાન: વેદોતોમાં માયાને મિથ્યા કહેવી છે, તેા તે મિથ્યા પદાર્થ અધિષ્ઠાનમાં કસ્તિત હોવાને લીધે તેની સત્તા અધિષ્ઠાનની સત્તાથી નેપથી નહિ હોવાથી માયામાં અધિષ્ઠાનની સત્તાનો પ્રવેશ છે, માટે મધ્યસ્વરૂપની ઉપાસનામાં પણ સત્તારૂપ બ્રહ્મની જ ઉપાસના થાય છે; એવા અભિપ્રાયથી ભગવતીને મધ્યસ્વરૂપ કહેવામાં પણ વિરોધ નથી. જેમ બ્રહ્મની ઉપાસનામાં પણ કેવળ બ્રહ્મનું ગ્રહણ થતું નથી, પણ શક્તિ બ્રહ્મથી ભિન્ન નહિ હોવાને લીધે અને કેવળ

બ્રહ્મની ઉપાસનામાં અસખ્ય લોકોને લીધે શક્તિવિચિત્ર બ્રહ્મનું જ ગ્રાહ્ય થાય છે, તેમ માયાની ઉપાસનામાં પણ કેવળ માયાની સ્થિતિ નથી કે જેથી તે એકલીની ઉપાસના સભર, પન્ન બ્રહ્મરૂપ અસ્થિત મહિત માયાની જ સ્થિતિ છે, માટે ભગવતીનું માયાસ્વરૂપપણ પ્રતિષ્ઠા ન કરતા પણ ફક્તપણે તેનું બ્રહ્મસ્વરૂપપણ જ સિદ્ધ થાય છે, તેથી શ્રીમદ્ભોને પદ્યરૂપ વિદ્ય નથી ક્યુ છે કે, 'અગ્નિમા ઉપાસતા, મુખ્યમા પ્રથમા અને ચતુર્થમા નિદિમા જેમ સ્વાભાવિક રીતે નિદિમા છે, તમ માયા પણ બ્રાહ્મમા સ્વાભાવિક રીતે પ્રુ છે' વળી કહ્યુ છે કે, 'પોતાના પગ વડ પોતાના માયાની છાયાને ઓગાતી જવા દેયે તે પગના પ્રદેસમા માયુ ન આવડાને લીધે તે ઇચ્છા જેમ વ્યર્થ છે, તેમ માયા વિના એકલા બ્રહ્મની ઉપાસના કરવાની ઇચ્છા પણ વ્યર્થ છે' આમ લોકાથી જેમ અગ્નિમા લામ કાવાથી અગ્નિની શક્તિમા જ લોભાઈ સિદ્ધ થાય છે અને અગ્નિની શક્તિમા લામ કરવાનું ધારતા અગ્નિમા જ લોભાઈસિદ્ધિ થાય છે, તેમ બ્રહ્મની ઉપાસના કરતા માયાની ઉપાસના થાય છે અને માયાની ઉપાસના કરતા બ્રહ્મની ઉપાસના થાય છે માટે માયાનું ભગવતીપણ છતા પણ બ્રહ્મનું જ ભગવતીપણ સિદ્ધ થયુ તેથી ભગવતીની ઉપાસનામાં બ્રહ્મનું જ ગ્રાહ્ય થાય છે જે વચને માયા જ મિથ્યાપણ મ્હે છે, તે વચનોમા તો બ્રહ્મને મિથ્યાપણનો અસખ્ય લોકાથી કેવળ માયાનું જ મિથ્યાપણ લેનું તે વચનો પ્રમાણે માયાનું મિથ્યાપણ થાય છે, તોપણ માયાનું અવિદ્યન સત્ય લોકાથી ઉપાસક પુરુષને ઉપાસ્ય રૂપ માયા પાર્થની અ ર શેઠા બ્રહ્મરૂપ અચનું મિથ્ય દશ્યમા બનુસ્વરૂપપણ મ્હેવાને લીધે મુક્તિમા ઉપાસ્ય સ્વરૂપનો ન્યત્ર થતા નથી. એટલા માટે જ અતર્થથી બ્રાહ્મ પ્રમા 'જે પુણીમા રો છે પુણી જેને ભગવતી નથી, પુણી જેનું શરીર છે અને પુણીની અંતરોને જે તન નિયમમા રખે છે' ઈત્યાદિક વચનેથી અંતર્થથી લેતલભા સમજાને લઈને જ પુણીની તે માયા સુતાના પલ્લાર્થી જ વ્યથાપણ ક્યુ છે બ્રહ્મ દશથી 'અ તારુ જગત બ્રહ્મ છે' એ શ્રીમ પદ્ય સાચી રી છે એ તારુ પાંડીને સૂતસ્તીતિમાં ક્યુ છે કે, 'ચેતનરૂપ આકાશમા રૂડી માયાના શક્તિરૂપ આમ મા નિવિરૂપ, સ્વપ્રમાણ, સદામર, સતત અને તનાના નય ક નારો જે સર્વિદ્ય લાગી રી છે, તે સર્વિદ્ય જ ભગવત, વિદ્યથી અભિન અને કાશમા કાશા પરમ દેવો છે' અથવા ભગવતીસ્વરૂપ પ્રતિષ્ઠાન કરનારા લોકામાં જેવા થાય, શક્તિ અને કાશ અર્થ શબ્દ છે, તેવા લગભગી માયાવિદ્ય, શક્તિવિદ્ય અને કાશવિદ્ય બ્રહ્મન લગભગપણ માટે માયાવિદ્ય, શક્તિવિદ્ય અને કાશવિદ્ય જે બ્રહ્મ છે, ત જ 'ભગવતી'શબ્દનો અર્થ છે

એવો ફક્તાર્થ નીકળે છે આ ઉપરથી જે દેવો શુધ્ધરૂપે, નિદ્ધરૂપે અને સ્મૃતિરૂપે રહેલા છે' ઈત્યાદિક કવળ શક્તિને કહેનારા પલેનુ વ્યાખ્યાન થઈ જાય છે કે 'તે તે પદાર્થરૂપે તે તે શક્તિથી વિચિત્ર બ્રહ્મનું જ સર્વ ગ્રાહ્ય કરનુ આ જ અર્થ કોપાત્ત નામના ગ્રુથમા કહ્યો છે જેમ કે સત્ શિવને દેવીએ પૂરુષ કે, 'તે ભગવન ! માયા તો મિથ્યા કહેવાય છે, મા- તેના મુક્તિમા સમર નહિ રહેવાને લીધે તેની ઉપાસના કરવી કમ ઘટે? કોઈ સ્થાનમા પણ કોઈ મિથ્યા વસ્તુમા ગણા થાય નહિ અને આ દેવીની ઉપાસના તો માયાના સમર્થમા કહેવામા આવે છે માટે માટે આ સંશય કાપા અને તે પ્રુ' મને સ્વસ્ત કહો.' આ પ્રમાણે દેવીનુ વચન સાબલીને મહાત્મા સદાશિવે સર્વ લોકોને હિત આપનારુ દિવ્ય વચન કહ્યુ કે, 'તે સુદરિ ! હુ માયાનું ઉપાસ્યપણ કહી કહેતો નથી મે તે માયાના અસ્થિતરૂપ ચેતનને જ ઉપાસ્ય કહ્યુ છે માયા અને શક્તિ આદિ શબ્દો માયા અને શક્તિથી વિચિત્ર બ્રહ્મને જ જમાવનારા છે, એટલા માટે માયા આદિ શબ્દોથી બ્રહ્મ જ ઉપાસ્ય કહેવાય છે' આમા સદાશિવે પલ્લાર મે વાકાથી પલ્લાર પદ્ય મ્હો છે અને મીળ મે વાકાથી મીળ પસનુ ઉપપાદન કર્યુ છે આ અભિપ્રાયથી જ બ્રહ્મસુપ્રસામા માયા શબ્દના અર્થરૂપ જૂકારને જ માયાવિદ્ય બ્રહ્મના અર્થરૂપ કહ્યો છે કે જૂકાર શિવશક્તિરૂપ છે અને ભક્તીના સળગા અપરા શક્તિરૂપ છે

કેવળ માયાને ઉપાસ્ય કહેનારા ભ્રમિત વાડીને પૂછુ જેઈએ કે, 'જે જડ જ ઉપાસ્ય હોય, તા દેવીઓના શરીરોને પ્રાણ, ઈન્દ્રિય, મન, અહમકાર અને જીવ આદિ લોકાપણ કમ સભરરૂપે સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એ રીત ભગવતીનું રૂપ મે પ્રમાનુ છે તેમા સૂક્ષ્મ રૂપ મુખ્ય છે અને સ્થૂલ રૂપ તો તે ઉપાસકને દર્શનાઈ વ્યવહાર થવાન વાસ્ત છે ત મે ઉપાસકાએ ઉપાસે' સૂક્ષ્મ રૂપ જ સ્થૂલ રૂપનું ગ્રાહ્ય કર છે આમ છે એટલા માટે જ સૂક્ષ્મ રૂપમા ચેતન્યના પ્રવચ ન હોય તા તેને લીધેલા સ્થૂલ રૂપમા પણ ચેતન્યને પ્રવેશ ન લાગે જેઈએ, અને તે જ હાય તા ત દેવીઓના જીવન અને ભોલતા આઈ વ્યસાનના ઉચ્છેદ જ થઈ જાય, માટે વાડીએ પાનાની છત્રા વગર પણ ચેતન્યવિચિત્ર શક્તિને જ ઉપાસ્ય માત્રી પડાય

શકા નમારા મ્હેવા પ્રમાણે હોય તા યાત્રમા માયા આદિ શબ્દોથી ભગવતીનો વ્યવહાર શા માટે કરવામા આવે છે? લક્ષમા આ દોષો નહિ થવા વાસ્તે અને સ્પષ્ટ જમા વચને વાસ્તે બ્રહ્મા આદિ શબ્દોથી જ શા માટે વ્યવહાર કરવચ નહાયે નથી?

સમીપાન વિદ્યા, વિરજનર્મ, અન્યકૃત અને બ્રહ્મ એ રીતે બ્રહ્મનું સ્વરૂપ ચાર વ્યુત્ક્રમ છે; તેમા દેવીની જે

ઉપાસના છે તે એ વ્યુત્પન્ની અંદરના કયા પદાર્થની છે? એવી શંકા થતાં તેનો ઉત્તર એ છે કે વિષય, હિરણ્યગર્ભ અને અવ્યાકૃતને તથા તેઓના અધિષ્ઠાતા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રને મેત્રાવશ્ત્રી શાખાની શ્રુતિમાં એકએક ગુણમય કહ્યા છે અને ત્રણે ગુણોની સામ્યાવસ્થાકૃપ માયા, પ્રકૃતિ શબ્દનો અર્થ હોવાથી તેને શાઓમાં ચોથા બ્રહ્મમાં રહેલી કહી છે. માટે માયાવિષ્ટિ તે ચોથું બ્રહ્મ જ ભગવતીની ઉપાસનામાં ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે; એમ દેખાડવા સારા માયા આદિ શબ્દોથી વ્યવહાર કર્યો છે. તમો વાદ્દમેકમય્ર આસી-સાત્વરે સ્વાસત્વરેરિતં વિષમત્વં પ્રત્યાલ્લેતદ્વૈ રજસ્તદ્વજઃ સ્વલ્લીરિતં વિષમત્વં પ્રત્યાલ્લેતદ્વૈ સત્ત્વસ્ય રૂપમિતિ ॥ એ મેત્રાવશ્ત્રી શાખાની શ્રુતિના વાક્યે તમઃ એ શબ્દથી કહેલી માયાનો બ્રહ્મની સાથે નિત્ય સંબંધ દેખાડીને ભગવતના કારણકૃપ જે સામ્યાવસ્થાત્મક વસ્તુ છે તેને જણાવી છે. એ જ શાખાની શ્રુતિએ ‘એ માયાના ત્રણ અંશ થયા, તેઓમાં જે તમસ થયો તે રુદ્ર છે, જે રાજસ અંશ થયો તે બ્રહ્મા છે અને સાત્ત્વિક અંશ થયો તે વિષ્ણુ છે.’ એ વચનથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રને એકએક ગુણની ઉપાધિવાળું પ્રતિપાદન કર્યું છે; તેમ જ ‘સત્ત્વ, રજ અને તમ-એ ત્રણ પ્રકૃતિના ગુણો છે. તેઓથી જોડાઈને એક જ પુરુષ ભગવતની સ્થિતિ, ઉત્પત્તિ અને પ્રવચ કરવા સારા વિષ્ણુ, બ્રહ્મા અને રુદ્ર એવાં નામો ધરે છે. તેઓમાં સત્ત્વગુણવાળા વિષ્ણુથી જ મનુષ્યોનું કર્ણાણુ થાય છે’ ઉત્પાદિ વચનોથી સર્વ પુરુષોમાં પણ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રને એક એક ગુણવાળાપણું પ્રતિપાદન કર્યું છે. માયા, પ્રકૃતિ, અને યકિત આદિ શબ્દોથી કહેવામાં આવતી વસ્તુને આશય બ્રહ્મથી જુદી નથી, કે જેથી માયા આદિ શબ્દોથી ઉપાસના કરવામાં આવતી વસ્તુ માયા-વિષ્ટિ બ્રહ્મકૃપ ન હોય અને માયાવિષ્ટિ બ્રહ્મથી જુદી હોય; માટે એ શબ્દોથી ઉપાસન વસ્તુનું પ્રતિપાદન થતાં ભગવતીનું સ્વરૂપ કે જે માયાવિષ્ટિ બ્રહ્મકૃપ જ છે તે જ ઉપાસન કરે છે, એમ સમજવચ સારા જ માયા આદિ શબ્દોથી ભગ-વતીની ઉપાસના કરી છે.

યંત્રાઃ ત્વારે ‘તમે વિષ્ણુની માયાશક્તિકૃપ અને અનન મનશ્ચાયાં છે’ એ વાક્યમાં પણ માયા શબ્દ માયાવિષ્ટિ બ્રહ્મને; કહેનહરે થકે આ વચ અનુગત છે એમ કહી શકાનું નથી. કારણ કે તેમાં એકથી માયાને કોચ ધારેલી છે.

સમધનઃ સર્વ સ્વર્ગમાં માયા શબ્દથી માયાવિષ્ટિ

બ્રહ્મનું જ ગ્રહણ કરવું એવી અમે પ્રતિજ્ઞા કરતા નથી, કે જેથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અતિપ્રસંગ થાય; પરંતુ એમ કહીએ છીએ કે કોઈ દેહાણે સંબંધ જાણવાનારો શબ્દ સાથે કદ્યો હોય ત્યાં એકથી માયાનું પણ ગ્રહણ કરવું. જેમ કે તમે કહેલા વાક્યમાં ‘વિષ્ણુની’ એવો શબ્દ સાથે છે, તેથી તેમાં એકથી માયાનું જ ગ્રહણ કરવું, પ્રવચના પ્રકરણમાં એકથી માયાનું ગ્રહણ કરવું અને ‘હે બાહ્યો! સધળું ચરા-ચર ભગત મારી માયાકૃપ શક્તિએ કરેલું છે અને તે માયા પણ વાસ્તવિક રીતે મારાથી જુદી નથી જ.’ ઉત્પાદિ સુદિના સ્થળમાં પણ એકથી માયાનું ગ્રહણ કરવું. ઉપા-સનાના સ્થળમાં તે માયાવિષ્ટિ બ્રહ્મનું ગ્રહણ કરવું. આ પ્રમાણે સ્વર્ગની ચોગતા જોઈ ઉત્તર કલ્પના કરી લેવી, એટલે ‘તમે વિષ્ણુની શક્તિ (માયા) છે’ ઉત્પાદિ સ્થળમાં ‘તમે કે જે અધિષ્ઠાન બ્રહ્મકૃપ છે, તે જ વિષ્ણુની માયાશક્તિકૃપ છે,’ એવો અર્થ કરવો. આથી જેમ ભગવતીના બ્રહ્મકૃપ-પણાનું પ્રતિપાદન થયું, તેમ બીજે દેહાણે પણ સમજા લેવું અથવા ભગવતના કારણકૃપ બ્રહ્મ ઉભયત્મક હોવાને લીધે કોઈ સ્થળમાં જેના પેટામાં માયા છે એવા બ્રહ્મનું ઉપાસન સમ-જવું અને કોઈ સ્થળમાં બ્રહ્મ જેના પેટામાં છે એવી માયાનું ઉપાસન સમજવું. પરંતુ પક્ષ કે જેમાં શક્તિને સહાયબૂત ગણવામાં આવે છે; તે શિવપુરાણમાં ‘એ કારણને લીધે જે પુરુષો માયા સંજિત શિવનું હૃદયમાં ધ્યાન કરે છે, તેઓને અવિચળ યોગિત મળે છે, બીજાઓને કદી મળતી નથી.’ ઉત્પાદિ વચનોના સમુદાયી સ્પષ્ટ છે અને બીજે પક્ષ કે જેમાં બ્રહ્મને સહાયબૂત ગણવામાં આવે છે તે ભુવનેશ્વરી પારિજાત આદિ નૃત્યગ્રંથોમાં શિવ સંજિત ભુવનેશ્વરી દેવીનું ધ્યાન કરવું.’ ઉત્પાદિ વચનોના સમુદાયી સ્પષ્ટ છે. ભગવતીના વિષયમાં આ બીજા મતને લઈને જેના પેટામાં બ્રહ્મ છે એવી માયાનું ઉપાસન છે, એમ દેખાડવા સારા માયા અને યકિત આદિ શબ્દોથી યાત્રામાં ભગવતીનો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. આ બીજે પક્ષ જેમ સર્વ નૃત્યગ્રંથોને અધિમત છે, તેમ પુરાણમાં પણ અધિમત છે. કૂર્મપુરાણમાં કાર્ય છે કે, ‘માયાનું અનાદિસ્તિત્વ અને અનુગત યોગ્ય એવાર્થ છે. તેના સંબંધથી પરમાત્મા રુદ્રને ભેગા ગણીને તે માયાનું ઉપાસન થાય છે. આના જેવાં બીજાં પણ અનેક વચનો ભગવતી-ભાગવત આદિ સર્વ પુરાણમાં છે, તે જોઈ લેવાં. મને પક્ષમાં પણ બ્રહ્મને ચેતન-શબ્દ ઉપાસનામાં આવે જ છે, તેથી

મુક્તિમાં ઉપાસ્યસ્વરૂપનો સંબંધ નથી.' એ દૂષણ નથી અને શાસ્ત્ર સ્થાપનાને અવગણ્ય છે' પણ નથી.

આ પ્રમાણે ભગવતીની ઉપાસનામાં સ્વરૂપનો નિર્ણય કર્યો. હવે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર અને શક્તિ એઓની ઉપાસનાઓમાં કોની ઉપાસના અત્યંત શોષ છે, એ વિષે વિચાર કરીએ છીએ; તેમાં 'આ સધર્મુ જગત્ બ્રહ્મ છે' એ શુતિ પ્રમાણે સમાનાધિકરણથી સધર્મ પદાર્થો બ્રહ્મરૂપ છે તેપણ ભકતોના ચિત્તને અવલંબન દેવાને પરમેશ્વરે મંત્રિન, શુદ્ધ, શુદ્ધતર અને શુદ્ધતમ વિભૂતિઓ શુદ્ધિના ફેરફારથી કંપિતો છે. એ વિભૂતિઓ ભગવદ્ગીતા આદિ શાસ્ત્રોમાં વિભૂતિના અધ્યયોથી અને છાંદોગ્યાદિ ઉપનિષદોમાં 'આ બ્રહ્મ બ્રહ્મ છે અવિધાન્ય બ્રહ્મ છે અને અન બ્રહ્મ છે.' ઈત્યાદિ વાક્યોથી છે. એ સધર્મી વિભૂતિઓમાં બ્રહ્મ સમાનપ્રમાણી ગૃહ છે તેપણ જેમ પાત્ર, મંદિર, તલવાર અને દર્પણ આદિમાં શુદ્ધિના વસ્તુઓગણનાને લીધે પ્રતિબિંબ પડવાનો ફેરફાર થાય છે, તેમ વિભૂતિઓમાં શુદ્ધિના તફાવતને લીધે પરમાત્માનું પ્રતિબિંબ પડવાનો ફેરફાર અને તેને લીધે પ્રસન્ન થવામાં પણ ફેરફાર છે. જે જે વિભૂતિમાં જેમ જેમ પ્રતિબિંબ પડવાનો

અને પ્રસન્ન થવાનો ફેરફાર છે, તેમ તેમ તે તે વિભૂતિઓ ઉત્કૃષ્ટ, ઉત્કૃષ્ટતર અને ઉત્કૃષ્ટતમપણાનો વ્યવહાર થાઓ કેઈ પણ જાતના વાંધા વગર કરવામાં આવેલો છે. આ પ્રમાણમાં, વિષ્ણુ અને રુદ્ર એકેક ગુણની ઉપાધિવાળા છે, તે એક એક ગુણ કરતાં તે ગુણોની ભૂજાભૂત સામ્યાવસ્થા અધિક હોવાને લીધે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્ર કરતાં સામ્ય વસ્થાગ્ર ઉપાધિવાળાં ભગવતીનું જ ઉપાસન સર્વોત્કૃષ્ટ દે સામ્યાવસ્થા કે જે સર્વના કારણરૂપ છે, તે સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ હોય જ જોઈએ. વળી બ્રહ્મામાં પ્રથમથી માયા છે; માટે માયાને બ્રહ્મની સાથે અવ્યવહિત સંબંધ છે; ગુણો તે તે પણ પ્રકટ થયા છે, માટે ગુણોને બ્રહ્મની સાથે સંબંધ માયાને લઈ છે. આ પ્રમાણે સામ્યાવસ્થામાં બ્રહ્મનો અવ્યવહિત સંબંધ હોવાને લીધે તેની ઉપાસના જ મુખ્ય અને સર્વોત્કૃષ્ટ છે.

આ ઉપોદ્ધાતમાં જે વિષય કહ્યો તે જ વિષય અમે ભગવતી ભાગવતમાં અને સમઘટીનાં છ અંગના વ્યાખ્યાનમાં કહ્યો છે. હવે ઔદ્યાદને અનુસરીને, ભગવતીભાગવત ૬ જે ભગવતીનું પુણ્ય છે, તેનું વ્યાખ્યાન ઉત્તમ વ્યાખ્યાન કરવાનો આરંભ કરીએ છીએ.

[સંસ્કૃત ટીકાકારના ઉપોદ્ધાતમાંથી]

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

માહાત્મ્ય—અધ્યાય ૧ લો.

મંગલાચરણ

સૃષ્ટો યા સર્ગરૂપા જગદયત્તથિષ્ઠી પાલની યા ચ રોદ્રી । સંહારે ચાપિ યસ્યા જગદિદમલિલં ક્રીડતં યા પરાત્યા ।।
પદ્યન્તી મયમાઽયો તદ્ભુ ભગવતી વૈલરી વર્ણરૂપા । સાઽસ્મદ્રાચં પ્રસન્ના વિચિત્રિગિરિશારાધિતાઽલ્લહોરોતુ ।।

જે ભગવતી સૃષ્ટિસમયે ઉત્પત્તિરૂપ છે, જગતનુ રક્ષણ કરવામા પાલની શક્તિરૂપ છે, સહારસમયે રોદ્રી શક્તિરૂપ આથવા રૂદ્રસ્વરૂપધારિણી છે, આ સમસ્ત જગત જેમની ક્રીડારૂપ છે; જે પગ, પશ્યંતી, મધ્યમા તથા વૈષ્ણવી વાણીરૂપ છે તથા વર્ણસ્વરૂપ છે અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા મહેશ્વરે પણ જેમનુ આરાધન કર્યું છે, તે ભગવતી પ્રસન્ન થઈ અમારી વાણીને સુગાનિત કરે.

નારાયણં નમસ્કૃત્ય નરં જૈય નરોત્તમમ । દેવીં સરસ્વતીં ઘાસં તતો જયમુદીરયેત્ ।।

શ્રી નારાયણને, નરોમા ઉત્તમ નર ભગવાનને, દેવી મરસ્વતીને તથા વ્યાસને તમી 'જય' શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવો; આથવા 'જય' નામનો ઔતિહાસિક ગ્રંથ આરંભવો.

દેવીભાગવત-માહાત્મ્ય

ઋષિગો બ્રહ્મા · હે સૂત ! તમે ઘણા વર્ષો સુધી જીવો; (કેમ કે) હે મહાબુદ્ધિમાન વ્યાસગિષ્ય ! તમે અમને મનોહર ખાવત કથાઓ આવી ગંભીરો છો. સર્વ ખાખોને દુઃ કરનાર પવિત્ર અને અત્યુત વિપ્લુચરિત્ર, અવતાગકથાઓ મહિન અમે ભક્તિપથી (તમાની પામેથી) માભયું; તેમ જ શિવનું દિવ્ય ચરિત્ર અને ભસ્મ તથા રૂદ્રાક્ષનું માહાત્મ્ય ઈતિહાસ મહિન તમાન મુખકમલથી (અમે) માંભયું. હવે પવિત્ર કરતા (પણ) પરમ પવિત્ર અને મનુષ્યોને અનાયામે ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર (જે હોય તે) અમે સંપૂર્ણ માંભગવા ઈચ્છીએ છીએ. હે મહાભાગ ! કવિયુગમા પણ મનુષ્યો જેથી મિદ્ર થાય છે તે તમે કરો. તમામથી બીજાને ગંગા દુઃ કરનાર અમે જ્ઞાનતા નથી.

મુન યોધ્યા : હે મહાભાગો ! લોકેના હિનની ઈચ્છાથી તમે દીક પુત્રનું છે. મર્ત શાસ્ત્રોનો જે સાર છે તે હું તમને સંપૂર્ણ કરું છું. જ્યાં મુશી મનુષ્યો દેવી ભાગવતને મારી રીતે સાંભળ્યાં નથી, ત્યાં મુશી (તેમની આગળ) તીર્થો, પુરાણો તથા વ્રતો અર્થ છે. દેવીભાગવત નામની કૃષ્ણી જ્યાં મુશી પ્રાપ્ત કરી નથી ત્યાં મુશી મનુષ્યોને પુણ્ય (દુઃખો-કૃષ્ણ) કાંઈવાળું પાપરૂપી જંગલ દુઃખરૂપી છે. દેવી-ભાગવતરૂપી મુર્ચ જ્યાં મુશી ઉદય પામ્યાં નથી, ત્યાં મુશી મનુષ્યોને ઉષ્ણરૂપી મોટા અંધકાર દુઃખરૂપી છે.

ત્રિપરગો યોધ્યા : હે મહાભાગ મુન ! હે વડના-ગ્રામાં શ્રેષ્ઠ મુન ! તે પુરાણ કેવું છે ? અને તેના શ્રવણમાં કયા વિધિ છે, તે આમને કહો. કેરૂંના દિવસોએ તે સાંભળવું જોઈએ ? એવું પૂછત કઈ રીતનું છે ? કયા મનુષ્યોએ પૂર્વે તે સાંભળ્યું છે ? કઈ કઈ ક્ષમતાઓને તે પામ્યા છે ?

મુન યોધ્યા : પૂર્વે વિષ્ણુના અંગરૂપ મુનિ (વેદવ્યામ) સત્યવતીમાં પરાશરથી જન્મ્યા હતા; તેમણે વેદાંતા વિભાગ કરી સાર શિષ્યોને ભણાવ્યા હતા; (તે) ભગવાનવેદવ્યામ 'વેદમાં અનધિકારી ગ્રાન્થાને, ઋગ્વેદમ્ દિગ્ગમે, ઋગ્વેદો નથા દુષ્ટ પુલ્હિવાળા મનુષ્યોને જ્ઞાન દેવી રીતે થાય' આમ મનથી વિચારી તેઓમાં ધર્મપ્રચારની ઈચ્છાથી પુનાભસંહિતા- (સંસ્થા) તે વિચાર કર્યો (પછી) તે ભગવાન (વ્યાસ) મુનિ એ આદ્ય પુરાણો તથા આગ્નાધ્યાન સ્ત્રી મને જ ભણાવું. તેમા ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર દેવીભાગવતપુરાણ તેમજો પોતે જ જનમેજય ગજનને સાંભળાવું. પૂર્વે એ (જનમેજય) ના પિતા પરીક્ષિત ગજનને તસદ તામ કાંઈક હતો, (જેથી તેમનું અક્ષય મૃત્યુ પત) તેમની ગૃહિ (સદ્ગતિ) માટે ગજ જનમેજયે સંપાદ્યની મના દેવીને વિધિથી પૂજી શ્રીમાન વેદવ્યામના મુખપ્રમથથી તર દિવસ મુશી

(દેવી) ભાગવત સાંભળ્યું હતું. (એ) તવાહયજ સંપૂર્ણ થયો ત્યાં પરીક્ષિત રજા પણ (સદ્ગતિ પામી) દિવ્ય રૂપ ધરી તે જ ક્ષણે દેવીના સામોકયને પામ્યા હતા. પિતા પરીક્ષિતની દિવ્ય ગતિ જોઈ રજા જનમેજય વ્યાસ મુનિને સારી રીતે પૂજી પરમ હર્ષ પામ્યો હતો. દેવીભાગવત નામનું પુરાણ અક્ષર પુરાણોની મધ્યે અતિશય સર્વોત્તમ હોઈ ધર્મ, ક્ષામ, અર્થ તથા મોક્ષને આપનાર છે. જેઓ દેવીભાગ-વતની કથા નિત્ય ભક્તિથી સાંભળે છે, તેઓથી સિદ્ધિ દૂર રહેતી નથી; માટે મનુષ્યોએ સદા તે સેવવા યોગ્ય છે. આખો દિવસ, અર્ધો દિવસ, પા દિવસ, એક મુહૂર્ત કે એક ક્ષણ પણ જે મનુષ્યો (દેવીભાગવતની કથા) ભક્તિથી સાંભળે છે, તેઓની કદી દુર્ગતિ થતી નથી. સર્વ યજ્ઞોમાં, તીર્થમાં તથા સર્વ દાનમાં જે ક્ષણ પમાય છે, તે ક્ષણે મનુષ્ય એકવાર (દેવીભાગવત) પુરાણ સાંભળવાથી પામે છે. સત્યયુગ વગેરેમાં અનેક ધર્મો હોય છે. પરંતુ કૃતિયુગમાં કેવળ પુરાણશ્રવણથી ધીન્ને મનુષ્યોને ધર્મ નથી કૃતિયુગમાં ધર્મ તથા આચારથી સંહિત તથા અલ્પ આગુપવાળા મનુષ્યોના હિત માટે વ્યાસે પુરાણ નામનો અમૃત રસ રચ્યો છે. અમૃતને પીતો એક જ મનુષ્ય અજરામર થાય છે, ત્યારે દેવીની કથારૂપ અમૃત (નો આપ્યા) કુળને આવશ્ય અજ-ગમ્ય કરે છે. આ (કથાશ્રવણ) માં મહિતાઓનો કે દિવસોનો કઈ નિયમ નથી (એટલે કે અમુક જ મહિતામાં કે અમુક જ દિવસે આ દેવીકથા સાંભળવી એવું કઈ છે જ નહિ). લોકોએ દેવીભાગવત સદા સેવવા યોગ્ય છે આગ્રિવન, ચંદ્ર, અપાર અને માધ માસમાં (આવના) આ નવરાત્રમાં (આ દેવી-કથાનું શ્રવણ) વિશેષ ફળદાયક છે. માટે આ નવાદ-યસ મર્ત પુણ્યકર્મ કરના અધિક ક્ષણ આપનાર હોવાથી મનુષ્યોને પુણ્ય આપનાર કર્યો છે. જેઓ દુષ્ટ દૃષ્ટવાળા, પાપમાં આનંદ, અતિશય મૂઠ, મિત્રોનો દ્રોહ કરનાર, વેદને નિદાસ, હિંદામાં તપસ અને નાસ્તિકમાર્ગમાં આનંદ હોય છે, તેઓ કૃતિયુગમાં નવાહયજથી પવિત્ર થાય છે. જે પુરુષો પારકું ધન તથા પાગ્ગી રીતે લઈ લેવા અતિશય લાગ્યુ હોય,

પાપના મમૂહથી યુક્ત હોય અને ગાયો, દેવતાઓ તથા બ્રાહ્મણોની ભક્તિથી રહિત હોય તેઓ નવાહ-યમથી મુક્ત થાય છે ઉગ્ર તપશ્ચર્યોથી, વ્રતો તથા તીર્થોને સેવવાથી, દાનોથી, અનેક નિયમોથી, યજ્ઞોથી હવનહોમથી અને જપથી મનુષ્યોને જે ફળ નથી મળતુ, તે ફળ નવાહયમથી મેળવાય છે હે બ્રાહ્મણો ! આ દેવીયમ જે પ્રમાણે જલદી પવિત્ર કરે છે તે પ્રમાણે ગંગા, ગયા, કાશી, નૈમિષાગણ્ય, મથુરા, પુષ્કર કે બદરીવન પવિત્ર કરતા નથી, માટે આ દેવીભાગવત પુરાણ શ્રેષ્ઠથી પણ શ્રેષ્ઠ અને ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષનું ઉત્તમ સાધન મનાય છે જે મનુષ્ય આશ્વિન માસના અજવાળિયામા સૂર્ય ન્યાડે કન્યા રાશિમા ગયો હોય, ત્યારે મહાદેવીના દિવસે સુવર્ણના સિંહાસન પર પદચરણે અને દેવીને પ્રીતિદાયક શ્રી(દેવી) ભાગવતનું પુસ્તક પૂજા યોગ્ય બ્રાહ્મણને ભક્તિથી આપે છે, તે દેવીની પદવી પામે છે જે મનુષ્ય દેવીભાગવતના એક શ્લોક કે અર્ધા શ્લોકનો નિત્ય ભક્તિથી પાઠ કરે છે, તે દેવીની પ્રીતિને પામતાગે થાય છે (આ દેવીભાગવત) માત્ર શ્રવણ કરવાથી જ ધોગ ઉપદ્રવોના ભયનો, મહા મારી(મરડી—કોયેગ વગેરે)થી ઉત્પન્ન થયેલા ભય નો તથા સમગ્ર ઉત્પાતોનો પણ નાશ કરે છે બાલ શ્લોકો કરેલો ભય અને ભૂતપ્રેતોએ કરેલો ભય આ દેવીભાગવતના શ્રવણથી દૂર થાય છે જે મનુષ્ય દેવીભાગવતનો ભક્તિથી પાઠ કરે અથવા શ્રવણ કરે, તો તે ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષને પામે છે આ (દેવીભાગવત)ના શ્રવણથી વસુદેવ, પ્રપેન(નામના યાદવ)ની શોધ કરવા ગયેલા અને ઘણા સમય તુંધી રોકાઈ ગયેલા પ્રિય પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને પામી આનંદ પામ્યા હતા આ શ્રીમદ્ ભાગવતની કથાને ભક્તિથી જે સાભળે અને ભક્તિથી આનો જે પાઠ કરે, તે ભોગ તથા મોક્ષને પામે છે (આ) ભાગવતઉપ અમૃતનું શ્રવણ કરી પુત્ર વિનાનો પુત્ર પામે, દરિદ્ર ધનવાન થાય અને ગેરી ગેગથી મુક્ત થાય છે જે સ્ત્રી વાઝાની દોષ, કાકાધ્યા (માત્ર એક જ વાર પ્રસવેલી) દોષ અથવા વેના છોડગ જીવના ન દોષ તેવી દોષ, તે પણ દેવીભાગવતનું શ્રવણ કરી લાખા

આપવાળા પુત્રને પામે છે જે ઘરમા શ્રી(દેવી)-ભાગવતનું પુસ્તક નિત્ય પૂજાય છે, તે ઘર તીર્થ રૂપ થઈ વસનારાઓના પાપનો નાશ કરનાર થાય છે આઠમ, ચોદશ કે નોમના દિવસે જે મનુષ્ય ભક્તિયુક્ત થઈ આનો પાઠ કરે કે શ્રવણ પણ કરે, તે પરમ સિદ્ધિ પામે છે આનો પાઠ કરતો બ્રાહ્મણ વેદવેતાઓમા મુખ્ય થાય છે, ક્ષત્રિય રાજા થાય છે, વેળ્ય ધનસમૃદ્ધિને પામે છે અને ગૃદ પણ જો શ્રવણ કરે તો પોતાના કુળમા ઉત્થાન થાય છે ૧-૫૦

પઠન્ દ્વિજો વેદવિદ્યગ્રાનીર્મવેદ્ ।

વાહુમ્જાનો ધરણીપતિ. સ્યાત્

વેદ્યઃ પઠન્ વિત્તસમૃદ્ધિમેતિ ।

શૂદ્રોઽપિ શૃણ્વન્ સ્વકુલોત્તમઃ સ્યાત્ ॥ ૫૦ ॥

ઈતિ શ્રીકલ્કપુરાણમા માનસખંડ વિષે શ્રી દેવીભાગવત માહાત્મ્યમા અધ્યાય ૧ લા સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ નો

દેવીભાગવતના અવલથી વસુદેવને

મળેલું ફળ

જળય ક્ષુદ્ર

વસુદેવો મહામાગ. કથ પુત્રમગતવાન્ ।

પ્રસેન. કુત્ર કુળેત ઐમતાઽપેક્ષિતઃ કથમ્ ॥ ૧ ॥

મધિગોચરે પૂછ્યું મહાભાગ્યશાળી વસુદેવે

કઈ રીતે પુત્રને મેળવ્યો હતો ? કયે સ્થળે ભમતા શ્રી-કૃષ્ણે પ્રસેનને કઈ રીતે મોઘો કાઢ્યો હતો ? હે શ્રેષ્ઠ યુદ્ધિશાળી સૂત ! વસુદેવે કયા વિધિથી અને કોની પામેલી શ્રીદેવીભાગવત આભળ્યું હતું ? આ કથા તમે કહો

સૂત બેલ્યા દારકામા સુખથી રહેનો ભોજ્યશી મત્રાગિત (નામે યાદવ) હતો તે સૂર્યને આગધવા તત્પર રહેનો, (તેની તેનો) ભક્ત અને પગ્ગ મિત્ર થયો હતો પછી કેવ્યાક કાગે તેની ભક્તિથી અને પ્રેમથી સૂર્ય (તેના પર) પ્રમન્ન થયા અને (તને) પોતાના લોકના દર્શન કરાયા. ભગવાત મુયે તેના પર પ્રમન્ન થઈ અગતઃ નામનો મગિ તેને આપ્યો, તે મગિને કહ્યો ધરી તે (મત્રાગિત) દારકામા આપ્યો. (તેમથી પ્રકાશના) તેને નેત્રીભાતિ પામેલા

નગરવાસીઓ (તેને) સૂર્ય માની સુધર્મા (સભા)-
મા બેઠેલા શ્રીકૃષ્ણની પામે જઈ કહેવા લાગ્યા, કે
'દે જગ-પતિ! આપનું દર્શન કરવા ઈચ્છતો આ
સૂર્ય આવે છે' (આવી) તેમની વાણી સાંભળી
શ્રીકૃષ્ણ ખૂબ હસીને મલામા બોલ્યા કે, 'દે આશ્વ-
નીઓ! આ સૂર્ય નથી, પણ સૂર્ય આપેલા તેજસ્વી
'સ્વમતક' મહિષી પ્રકાશતા મનાજિત આવે છે'
પછી સનાજિતે બ્રાહ્મણોને બોલાવી સ્વસ્તિવાચન
પૂર્વક પૂજા કરીને મહિષને પોતાના ઘરમા પ્રવેશાયો
કાયમ આઠ ભાર સોનું આપનારો તે મહિષ ન્યા હોય
છે ત્યા મગ્ધી, દુષ્પ્રાણ કે ઉપદ્રવોનો ભય રહેતો નથી
કોઈક સમયે પ્રસેન નામનો મનાજિતનો ભાઈ કકમા
મહિષ બાધી સિંધી ઘોડા પર સવાર થઈને તગ્ત
મૂગયા માટે વનમા ગયો, ત્યા (એક) સિંહે તે
પ્રમેનને જોયો ને ઘોડા સાથે તેને મારી નાખી પેલો
મહિષ લઈ લીધો પછી ઝંઘના રાજા પરાક્રમી જળ
વાને મહિષને ધારણ કરતા તે મિહને જોઈ (પોતાની)
ગુફાના દારમા તેને મારી નાખી મહિષ લઈ લીધો
મહાસમર્થ તે જળવાને એ મહિષ પોતાના પુત્રને
ગ્મવા માટે આપ્યો, એટલે બાળક પણ તેજસ્વી એ
મહિષને મેળવી રમવા લાગ્યો (ખીજી તરફ) વ્યારે
પ્રમેન (ઘેર) ન આવ્યો ત્યાં મનાજિત સતાપ
કરવા લાગ્યો કે, 'હું મમજી મકનો નથી કે મહિષને
ઈચ્છનારા કોણે પ્રમેનને મારી નાખ્યો હશે?' પછી
લોહોના મુખથી કહેવાયેલી (આવી) ઊડતી વાત
નગરમા થવા લાગી કે, 'મહિષ મેળવવા ઈચ્છના
શ્રીકૃષ્ણે જ પ્રમેનને મારી નાખ્યો છે' શ્રીકૃષ્ણે
પણ પોતા પગ આવેલો એ અપયગ સાંભળી તેને
ધોઈ નાખવા નગરવાસીઓની સાથે પ્રમેનના માર્ગે
તેની (ગોધ કરવા) તે નીકળી ગયા, વનમા જઈ
તેમણે જ્યેષ્ઠ, (તો) પ્રમેનને મિડે માગી નાખ્યો
હતો, ત્યાં લોહીના લીપાની નિશાનીવાળા માર્ગે
નિહને ગોનારા તે (આગળ) ગયા (તેવામા) એક
ગુફાના દારમા સિંહને મરણ પામેલો જોઈ ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણે કૃપાથી નગરવાસીઓને કહ્યું કે 'એ મહિષ
લઈ જનારની તપાસ માટે હું આ ગુફામા પ્રવેશુ હું
(માટે) ન્યા સુધી હું ન આવું ત્યા સુધી તમે ગાંડી

જ ઊભા રહો. 'બહુ મારું,' એમ કહી દારકાવાસી-
ઓ ત્યા જ ઊભા રહ્યા, એટલે શ્રીકૃષ્ણ ગુફાની અદર
ન્યા જળવાનનું ઘર હતું ત્યા ગયા તે વખતે
મહિષને ધાણ કરી રહેલા જળવાનના પુત્રને જોઈ
શ્રીકૃષ્ણે મહિષ લઈ લેવાની જેટલામા ઈચ્છા કરી,
તેટલામા તો જાણે ભય પામી લેાય, તેમ (બાળકની)
ધાવમાતાએ ચીસ પાડી ત્યાં ધાવતો (એ) ગપ્પ
સાંભળી તરત જ જળવાન (ત્યા) આવી શ્રીકૃષ્ણ
સાથે દિવસરાત અટક્યા વિના યુદ્ધ કરવા લાગ્યો-
એ રીતે મત્તાવીમ દિવસ તે બંનેનું મહાન યુદ્ધ થયા
કર્ણ. (ગુફાના) દારમા નગરવાસીઓ શ્રીકૃષ્ણના આવ-
વાની ગદ જોના ઊભા રહ્યા બાર દિવસ (સુધી
એમ રાહ જોયા) પછી તેઓ ભયને લીધે પોતાના
ઘર તરફ ચાલ્યા ગયા, ત્યા (જઈ) તેઓએ મર્વ
વૃત્તાત પહેલેથી કહી સંભળાવ્યું ને સનાજિતને ગાળો
દેતા તે બધા અત્યંત ગોઠાકુલ થયા મહાભાગ વસુ-
દેવ (પણ) પુત્રની તે વાત સાંભળી, અત્યંત શોકને
લીધે પરિવાર સહિત મૂઝાવા લાગ્યા તેમણે આનેક
પ્રકારે વિચાર કર્યો કે, 'મારું કલ્યાણ કઈ રીતે
થાય?' તેવામા ભગવાન દેવધી (નારદ) બ્રહ્મલોક-
માથી ત્યા આવ્યા, એટલે ઊભા થઈ પ્રણામ કરીને
વસુદેવે તેમની પૂજા કરી. (ત્યાં) નારદજીએ
મહાવ્યુદ્ધિમાન યદુશ્રેષ્ઠ વસુદેવજીને કુશળ પ્રશ્ન પૂછી
પૂછ્યું કે, 'તમે શું વિચારે છો તે કહો'

વસુદેવ બોલ્યા મારો અતિપ્રિય પુત્ર કૃષ્ણ
પ્રમેનની ગોધ કરવા નગરવાસીઓ સાથે વનમા ગયો
હતો, ત્યાં ત્યા તેણે પ્રમેનને મરેલો જોયો હતો, પછી
પ્રમેનને મારી નાખનારા મિહને પણ (એક) ગુફાના
દારમા મરેલો જોઈ નગરવાસીઓને દારમા ઊભા રાખી
પોતે ગુફાની અદર ગયેલો છે (એ વાતને) ઘણા
દિવસો થઈ ગયા, તોપણ મારો પુત્ર હજી સુધી આવ્યો
નથી માટે હું ગોઠ કરુ છું તો હું મુનિ! તમે એવું
કઈ કંઈ કે જેથી હું પુત્રને મેળવું

નારદ બોલ્યા હું યદુશ્રેષ્ઠ! તમે પુત્રપ્રાપ્તિ માટે
અભિપ્રાયેવીનું આગવન કરો; કારણ કે તેમના આગ-
વનથી જ તમે જલદી પુત્રને મેળવશો

વસુદેવે પૂછ્યું: 'હે ભગવાન! તે દેવી કોણ છે?

એ મહેશ્વરી કેવા પ્રભાવવાળા છે ? હે દેવર્ષિ ! તેમનું આરાધન કર્ષી રીતે કરાય છે, તે કૃપા કરી તમે કહો.

નાગ્દ બોલ્યા. 'હે મહાભાગ વસુદેવ ! દેવીનું અનુલ માહાત્મ્ય તમે દ્વક્રમા સાંભળો, તેને વિસ્તારથી કહેવા કોણ સમર્થ છે ? જે ભગવતી દેવી નિત્યા હોઈ સન્નિવદાનદરૂપ છે, પરથી પણ પર છે, જેમના વડે આ જગત વ્યાપ્ત છે, જેમના આરાધનથી બ્રહ્મા સ્થાવરજગમ આ જગતને સરજે છે, જેમની સ્તુતિ કરી (તે બ્રહ્મા) મધુદેવભતા ભયથી મુક્ત થયા છે, જેમની કૃપાથી વિષ્ણુ ભગવાન આ વિશ્વનું રક્ષણ કરે છે અને જેમના કૃપાકરણના દર્શનથી રુદ્ર વિશ્વનો સાહાર કરે છે, તે જ મર્ત ઈશ્વરોના પણ ઈશ્વરી દેવી સમાગરૂપ બાધનનું કારણ છે તે જ મુક્તિ આપનાર અને તે જ પદમ વિદ્યારૂપ છે નવરાગિના વિધાનથી જગદ્બાને પૂજી નવ દિવસ સુધી દેવીનું ભાગવનપુણ્ય તમે સાંભળો જેના શ્રવણમાત્રથી તમે તરત જ પુનર્મે પામશો એ પુણ્યનો પાઠ કરનારા તથા શ્રવણ કરનારા મનુષ્યોને ભોગ તથા ભોક્ષ દૂર રહેતા નથી, 'નાગદરૂપે એમ કહ્યું, એટલે વસુદેવજી પદમ પ્રીતિથી મુનિશ્રેષ્ઠ તે નારદને પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યા

વસુદેવ બોલ્યા હે ભગવન્ ! આપના વાક્ય ઉપગ્રી મને પોતાનું વૃત્તાત યાદ આવ્યું છે, તે દેવીમાહાત્મ્યને લગનું લોઈ હું તમને કહુ છું, સાંભળો. પૂર્વે આકાશવાણી દ્વારા દેવકીના આક્રમા ગર્ભથી પોતાનું મૃત્યુ જાણી પાપી ક્રમે ભયને લીધે મને સભામા પૂજી રાખ્યા હતા એ કેદબાનામા હું પત્ની દેવકી સાથે જ્ઞેતો હતો ને પાપી ક્રમ પણ જન્મેલા પુત્રને મારી નાખતો હતો એમ છ પુત્રો તેણે મારી નાખ્યા ત્યારે આત્મત ગોષ્ઠકુલ થયેલા નિર્દોષ દેવી દેવકી ગતદિવસ સનાપ કૃત્વા લાખ્યા તે વખતે મેં ગર્ભમુનિને બોલાવી તમી—પૂજીને દેવકીનું દુષ્ક જળાવી પુત્રની ઈચ્છાથી કહ્યું કે, 'હે ભગવન્ ! હે કરુણાનિધી ! આપ યાદવોના ગુરુ છો, તો હે મુને ! (લાખ્યા) આણવવાના પુત્રની પ્રાપ્તિનું માધન તમે મને કરો પછી પ્રસન્નચિત્ત થયેલા દયાનિધિ ગર્ભ-મુનિએ મને કહ્યું કે, 'હે મદ્રાભાગ વસુદેવ ! તે

શ્રેષ્ઠ સાધન તમે સાંભળો : ભગવતી દુર્ગા ભકતોની દુર્ગતિનો નાશ કરનારા છે, તે કલ્યાણીનું તમે આરાધન કરો, તેથી તરત જ કલ્યાણ પામશો જેમના આગધનથી બધા લોકો સર્વ કામનાઓને પામે છે, તે દુર્ગાનું પૂજન કરનારા મનુષ્યોને લોકમા કર્ષ પણ દુર્લભ નથી ' એમ મને કહ્યું એટલે હર્ષધુક્ત થયેલી સ્ત્રી સહિત મેં, તે શ્રેષ્ઠ મુનિને પરમ ભકિતથી પ્રણામ કરી હાથ જોડીને કહ્યું કે, 'હે ભગવન્ ! હે કરુણાનિધાન ! જે આપની મારા પર પ્રીતિ છે, તો મારા મારે પ્રથમ જ ચરિકાનું આરાધન કરો હું કમના ઘરમા પુરાયો છું, તેથી કર્ષ પણ ઉત્સાહ ધરી ગરુ તેમ નથી, મારે હે મહા બુદ્ધિમાન્ ! આપ જ હું ખરૂં સમુદ્રમાથી મારો ઉદ્ધાર કરો ' મેં એમ કહ્યું એટલે પ્રસન્ન થયેલા મુનિશ્રેષ્ઠ ગર્ભ બોલ્યા કે, 'હે વસુદેવ ! તમારા ઉપરની પ્રીતિને લીધે હું તમારું હિત કરીશ ' તે પછી મેં પ્રીતિથી પ્રાર્થના કરેલા ગર્ભમુનિ બ્રાહ્મણો સાથે દુર્ગાનું આરાધન કરવાની ઈચ્છાથી વિધ્યાચર તરફ ગયા ત્યા જઈ જપ તથા પાઠ કરવામા તત્પર રહેતા એ મુનિએ ભકતોને ઈષ્ટ આપનારા ને જગતનું રક્ષણ કરનારાં દેવીનું આરાધન કરું પછી નિયમ મમામ થયો, ત્યારે આકાશવાણીએ કહ્યું કે, 'હે મુનિ ! હું પ્રસન્ન થઈ છું, તમારા કાર્યની મિદ્ધિ થશે પૃથ્વીનો ભાગ હું કરવા મેં ઘેરેલા શ્રીહરિ પોતાના અગ વડે વસુદેવની સ્ત્રી દેવકીમા અવતરશે પછી વસુદેવ કસના ભયથી તે બાળકને લઈને તરત જ ગોકુળમા નદને ઘેર પહોંચાડશે અને (ત્યા જન્મેલી) યગોદાની પુત્રીને પોતાને ઘેર લાવી કમગતને આપશે, એટલે ક્રમ તેને મારી નાખવા પૃથ્વી પર જેવી પછાડશે કે તરત જ મારા આરાસ્વરૂપ તે (કન્યા) તેના હાથ-માથી નીકળી જઈદિવ્ય ગરીર ધારણ કરી વિધ્યાચર ઉપર (સરી) જગતનું હિત કરશે ' એવું તે (આકાશવાણી)નું વચન માંબરી જગદ્બાને પ્રભામ કરી પ્રમન્નચિત્ત થયેલા ગર્ભમુનિ મધુન આવ્યા. પછી ગર્ભાનાયના મુખથી મહાદેવીનું વદાન માંબરી સ્ત્રી મહિન આત્મત પ્રમન્ન થયેલા હું પરમ હર્ષ પામ્યો. ત્યાથી માંડી દેવીનું ઉત્તમ માહાત્મ્ય હું ઉદ્ધૃત તરીકે

નતણુ છુ અને હે દેવર્ષિ ! હમણા તમારા મુખકમળ-થી પણ મેં સાબળ્યું છે માટે હે પ્રભો ! દેવીનું ભાગવત તમે જ સભાજયો હે દયાનિધિ દેવર્ષિ ! માગ ભાગ્યથી જ આપ (આર્હ) પધાર્યો છે વસુદેવનું એ વચન સાભળી પ્રમન્યિત થયેલા નારદે શુભ દિવસે શુભ નક્ષત્રમાં કથાનો આરભ કર્યો કથામાં વિ તોનો નાગ કંવા બ્રાહ્મણો તવાક્ષર મનનો જપ કરવા લાગ્યા ને માર્કે દેવપુરાણમાં કહેલા દેવીના સ્તોત્રનો પાઠ કરવા લાગ્યા વસુદેવે પ્રથમ નીકળેલુ શ્રી (દેવી) ભાગવતરૂપ અમૃત ભક્તિથી માભળ્યું ત્યમે દિવસે કથા મમામ થઈ, ત્યાંજે મોટા મનનાળા વસુદેવે પ્રમનન થઈ, પુસ્તકકી તથા કથા વાચનારની પૂજા કરી

હવે (પેલી તરફ) ગુફાની આદ્ય શ્રીકૃષ્ણ તથા જનમવાનતા મુદ્ધમાં શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિઓના પ્રદારથી જાળવાન લીલા અગોવાળો થઈ ગયો પછી તેને મમણુ થયું, એટલે તોણે પણ ભગવાનને પ્રણામ કરી પરમ ભક્તિથી પોતાના આપગધની ક્ષમા માગી કહ્યું કે, 'હે શ્રીકૃષ્ણ ! જેમના સેવથી સમુદ્ર તથા વાહા ખજાજયા હતા અને અનુયાયીઓ સાથે ગવણુ મગયો હતો, તે જ આપ સમચદ્ર છે, મેં આપને ઓળખ્યા છે. મારી દુષ્ટતાને આપ ભમા કને, હું આપનો સપૂર્ણ સેવક છું, જે કામ હોય તે મને કહો ' જાળવાનની વાણી માભળી જગદીશ્વર શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા 'હે જેહંતા સગ્ગ 'અમે મણિ માટે આ ગુફામાં આવ્યા છીએ ' પછી જાળવાને પોતાની જાળવની નામની કન્યા તથા સ્થમન મણિ શ્રીકૃષ્ણનું પૂજને પ્રીતિથી અર્પણ કર્યો એટલે શ્રીકૃષ્ણ તે પત્નીને માથે લઈ જાળવાનની સમતિ બઈ મણિને દહમ ધાગળુ રૂતા દરગઢ તરફ આવ્યા (પેલી તરફ) ઉદાર બુદ્ધિનાળા વસુદેવે કથામખામિના દિવસે બ્રાહ્મણોને જમાડયા ને દ્વિતીયાઓથી પ્રમનન કર્યો જે સમયે (તે) બ્રાહ્મણો આગીર્વાદ આપી રૂતા હતા, તે જ કણે મણિને ધાગળુ દરતા શ્રીહરિ પત્ની માથે આવી પગેરૂયા ત્યાંજે વસુદેવ વગેરે પત્ની મંદિત શ્રીકૃષ્ણને (આવેલા) નેઈ દર્શના આમુખી પૂર્ણ નેવવાળા થઈ પરમ દર્શ પામ્યા

પછી દેવર્ષિ નારદ શ્રીકૃષ્ણના આવવાથી હર્ષિત થઈને વસુદેવ તથા શ્રીકૃષ્ણની સમતિ લઈ બ્રહ્માની સભામાં જતા ગયા શ્રીહરિનું આ ચરિત્ર જે કહ્યું, તે આપ-યગનો નાગ કરનાર છે જે અનુપ્ય શુદ્ધ ચિત્તવાળો થઈ નિર્ગંજ ભક્તિથી આનો પાઠ તથા શ્રવણુ કરે છે તે સર્વ કાળ સુખપૂર્ણ થાય છે, તેની કામતાઓ જગતમાં સિદ્ધ થાય છે અને ગગેર (ત્યાગ)ના અને મોક્ષમાર્ગને પામે છે ૧-૮૭

હરિચરિતમિદં વત્તીર્નિતં કુર્વશોઘ્નં ।

પઠતિ ચિમલભક્ત્યા શુદ્ધચિત્તે । શ્રુણોતિ ॥

સ મગતિ સુસર્પૂર્ણઃ સર્વદા સિદ્ધકામો ।

જગતિ ચ વપુણેઽન્તે મુક્તિમાર્ગં લભેત ॥ ૮૮ ॥

ઈતિ શ્રી મહાપુરાણમાં મનનખંડ વિષે શ્રીદેવી ભાગવત માહાત્મ્યમાં અધ્યાય ૨ જે સમાપ્ત

અધ્યાય ૩ નો

દર્શાભાગવત સાભળીને મુદ્ધક કાલ્યમી પુરુષ થયો

સૂત ક્વાચ

અયેતિહાસમ્યચ શ્રુણ્વ મુનિસત્તામાઃ ।

દેવીમાગવતસ્વાસ્ય માહાત્મ્ય ચક્ર ગ્રીયતે । ૧ ॥

સૂત બોલ્યા હે શ્રેષ્ઠ મુનિઓ ! હવે જેમાં આ દેવીભાગવતનું માહાત્મ્ય ગવાય છે, તે આ બીજને ઇતિહાસ તમે સાભળો એક સમયે લોપામુદ્રા ના પતિ અગસ્ત્યમુનિ કુમાર કાર્તિકેય પામે જઈ તેમની પૂજા કરીને જાતજાતની કથાઓ પૂછવા લાગ્યા ભગવાન કાર્તિકેયવામીએ (પણ) જાન. તીર્થ તથા વ્રતો વગેરેના માહાત્મ્યથી ભગપૂર અનેક કથાઓ તેમને કહી તેમ જ કાશાનુ, મણિકર્ણિકાનુ તથા ગંગાનુ માહાત્મ્ય અને ધૈન્ય તીર્થોનું માહાત્મ્ય પણ ઘણા વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવ્યું તે માભળી અગસ્ત્યમુનિ પ્રમનન થયા પછી કરી પણ તેમણે લોકોના હિત માટે મહાનેજસ્વી કાર્તિકેયવામીને પૂછ્યું

અગસ્ત્ય બોલ્યા હ તારકાસુરના ગણુ ભગવન ! હે પ્રભો ! દેવીભાગવતનું માહાત્મ્ય અને તેના શ્રવણની વિધિ પણ આપ કહે જેમાં માત્રાત્ર ગૈરો-કાની માના મનાતની (દેવી) ગવાય છે, તે દેવી-

ભાગવત નામનું પુરાણ પરમ ઉત્તમ છે

કર્તિઃસ્વામી બોલ્યા હે બ્રહ્મન્ ! શ્રી (દેવી) ભાગવતનું માહાત્મ્ય વિસ્તારથી કહેવા કોણ સમર્થ છે ? માટે હમણાં ટકમા હું તમને કહું છું, તમે સાંભળો જે જગદ્દેવા નિત્ય, સર્વવિદ્યારૂપ અને ભોગ તથા મોક્ષ આપનારા છે, તે એ દેવીભાગવતમા માહાત્મ્ય જ્ઞા છે, માટે હે મુનિ ! તે દેવીભાગવત (જગદ્દેવા ની) વાણીમય મૂર્તિ છે, જેના પાઠથી તથા શ્રવણથી આ જગતમા કઈ દુઃખ નથી (પૂર્વે) વિવસ્વતનો પુત્ર શ્રાદ્ધેવ નામે પ્રખ્યાત (મનુ) રાજા હતો તે સત્તાનરહિત હતો, તેથી વસિષ્ઠની સમતિથી તેણે પુત્રેષ્ટિ યજ્ઞ કર્યો તે વેળા (એ) મનુની પત્ની શક્તિએ (યજ્ઞમા) હોમ કરનાર (બ્રાહ્મણ)ને પ્રાર્થના કરી કે, 'હે બ્રહ્મન્ ! મને કન્યા થાય એવો ઉપાય તમે જો' પછી મનથી કન્યાનું જ ચિંતન કરતા હોતાઓ હુત-દ્રવ્યનો હોમ કર્યો, એટલે તે (કન્યાના સકલપરુષ) વ્યભિચારકર્મથી 'ઈલા' નામની કન્યા ઉત્પન્ન થઈ પછી રાજા તે પુત્રીને જોઈ ઉદાસ મનવાળો થયો તેણે ગુરુને કહ્યું 'હે પ્રભો ! આમા આપનો મહાપ વિપરીત કેમ થયો ?' તે સાંભળી (વમિષ્ઠ) મુનિએ ખ્યાત ધર્મ, (તેથી) પોતાનો અપગ્રહ જાણી તે ઈલાને પુત્રપણ પ્રાપ્ત થાય એવી ઈચ્છાથી તે ઈચ્છવરને શરૂ કર્યો ગયા, એટલે મુનિના તપના પ્રભાવથી ઝન પરમેશ્વરની કૃપાથી મંડોલોના દેખતા ઈલા પુત્રપણ પામી પછી ગુરુએ જેના સસરા કર્યો હતા એવો તે, 'સુદુન્ન' નામનો મનુનો પુત્ર થયો જેમ સમુદ્ર નદીઓનો ભાગ છે, તેમ એ વિદ્યાઓનો ભાગ થયો, પછી સમય જતા સુદુન્ન યૌવન પામી (એક વેળા) સિંધી ઘોડા પગ બેસી મૃગયા માટે વનમા ગયો ત્યાં એક વનથી બીજા વનમા જતો તે દુભાગ આનુયાયીઓ સાથે બહુ ભયો તે દેવોએ દિમાવયની નીચેના વનમા જઈ ચડ્યા (જ્યા પ્રથમ) કોઈ સમય દેવોના ને ભગવાન મહા પત્ની પાર્વતી સાથે આનંદથી મીઠા કરતા હતા, તે વખતે ગિરદર્શનની ઈચ્છાવાળા મુનિઓ ત્યાં આનંદ હતા, એટલે તેઓને જોઈને પાર્વતી રાગમાર્ગ ગયા તીક્ષ્ણ વ્રતધારા મુનિઓ

(પણ) મહા પાર્વતીને ગમતા જોઈને તે જ સમયે પાછા ફર્યા ને વૈકુંઠમા આવ્યા ગયા પછી પ્રિયાનું પ્રિય (કરવા) ઈચ્છતા શરૂ કરે તે વનને (ઉદેશી) શાપ દીધો 'આજથી માડી જે પુરુષ આ વનમા પ્રવેશ કરશે તે સ્ત્રી થઈ જશે' ત્યારથી માડી તે પ્રદેશને પુરુષો ત્યજતા જ હતા, (પણ એ વાતથી અજાણ્યા) સુદુન્નને ત્યાં પ્રવેશ કર્યો કે, તરત તે ઉત્તમ શ્રી થઈ ગયો પછી પોતાના અનુયાયીઓને પણ શ્રી થયેલા જોઈ તેમ જ ઘોડાને પણ ઘોડી થયેલ જોઈ તે વિસ્મય પામ્યો ને સુદર સ્ત્રીરૂપે વતેવન કરવા લાગ્યા એક વખતે તે (શ્રી) બુધના આશ્રમ પાસે જઈ ચડી ત્યારે સર્વસુદર અગોવાળી, પુષ્ટ ઊંચા સ્તનવાળી, પાકા ધિલોડા જેવા હોઠવાળી, મોગરા જેવા દાંતવાળી, સુદર મુખ વાળી અને કમળ જેવા નેત્રવાળી તે શ્રીને જોઈ, ભગવાન બુધ ક્ષમદેવતા બાણોધી વીંધાયેલા અગવાળા થઈ તેને ઈચ્છવા લાગ્યા સુદર ભૂકુટિવાળી તે શ્રીએ પણ સોમપુત્ર તે (બુધ) કુમારની ઈચ્છા કરી, ને પછી બુધ સાથે ગમતી તે સ્ત્રી તેના આશ્રમમા રહેવા લાગી હે અગસ્ત્ય ! પછી કેટલાક સમયે તે બુધે ય. શ્રીમા 'પુરુરવા' નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો એમ કેટલાક વર્ષો વીંધ્યા, ત્યારે કોઈક સમયે બુધના આશ્રમમા પોતાનું પૂર્વ વૃત્તાત યાદ કરી દુઃખી થયેલી તે શ્રી ત્યાંથી નીકળી ગઈ ને વસિષ્ઠ ગુરુના આશ્રમમા જઈ તેમને પ્રણામ કરી (પોતાનું) વૃત્તાત જણાવીને પુત્રપણ ઈચ્છતી તેમને શરૂ કરી ત્યારે વમિષ્ઠે તે વૃત્તાત જાણી દેવામ પર્વતમા જઈ મહાન પૂજન કરી પગ ભક્તિ સંહિત આમ સ્તુતિ કરી

વમિષ્ઠ બોલ્યા 'જરા ધારણ કરતા, પાર્વતીના અર્ધ અગરૂપ ગરીબાળા તથા મસ્તકે ચંદ્ર ધારણ કરના આપ મગધમૂર્તિ મહાને ભાગ વાગનાર તમચાર હો સુખસ્વરૂપ, મુખ આપનાર, દેવાનમા વનનાર, ગ્યામ કૃતાંગ અને ભક્તોને ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર આપને તમચાર હો કે યાગમૂર્તિ મગધસ્વરૂપ, મગધાગનનો ભય દરનાર, વૃષભનાથ અને ગંગા લેવા યોગ્ય આપ પદમાન્માને તમચાર

હો. ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લયના મયે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા સ્વરૂપ, દેવોના પણ મહાદેવ, વર આપનાર તથા ત્રિપુરશયુ આપને નમસ્કાર હો. યજ્ઞસ્વરૂપ, યજ્ઞ કરનારાઓને કૃષ્ણ આપનાર, ગંગાને ધારણ કરનાર અને સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અગ્નિરૂપ નેત્રવાળા આપને નમસ્કાર હો એમ તેમણે સ્મૃતિ કરી ત્યારે જગત્પતિ (ગંધર્વ) ભગવાન (ત્યા) પ્રગટ થયા. તે પુષ્પ ઉપર બેઠેલા. પાવંતી સહિત, ક્યોટો સૂર્ય સમાન પ્રતિવાળા, ઉપાના પર્વત જેવા, ત્રણ નેત્રોવાળા તેમ જ મસ્તક પર ચંદ્રને ધારણ કરી સ્થા દતા. નેમણે પ્રણામ કરના મુનિશ્રેષ્ઠ વસિષ્ઠને પ્રમત્ત ચિત્તે આમ કહ્યું.

શ્રી(ગંધર્વ) ભગવાન બોલ્યા : 'હં બ્રહ્મર્ષિ । તમામ મનમા જે લાય ને વર માગો ' એમ નેમણે કહ્યું, ત્યારે વસિષ્ઠમુનિએ નેમને પ્રણામ કરી ઈલા માટ પુષ્પપાળાની પ્રાર્થના કરી. ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા ગંધર્વ ભગવાને મુનિશ્રેષ્ઠ વસિષ્ઠને કહ્યું : 'ને એક મામ ત્વી અને એક મામ પુષ્પ કષ્ટા કરશે ' એમ ગંધર્વ પાંચથી વર મેળવી મહર્ષિ વસિષ્ઠે વર આપવા તત્પર, જગતના માતા, ક્યોટ ચંદ્રકેશ જેવી પ્રતિવાળાં ને સુંદર લાસ્ય કરના દેવી મહેશ્વરીનું પૂજન કરી નેમણે પ્રણામ કર્યો અને ઈલાને કાયમી પુષ્પપાળું પ્રાપ્ત થાય એવી ઈચ્છાથી બહિર્ગાત્રિક નેમની સ્મૃતિ કરી કે, 'હં દેવી ! તમે જ્ય પામેા ! હે મહાદેવી ! હે ભક્તો પર આનુગ્રહ કરનાર ! તમે જ્ય પામેા ! હે મર્ગ દેવો વડે આનયવા યાત્ર્ય ! હં અનન નુન્યોના આશ્રયસ્થાનરૂપ ! તમે જ્ય પામેા હે દેવોના પાગ ઈચ્છારી ! આપને નમસ્કાર હો હે શઙ્ખાગતવન્ધ્ય ! આપને નમસ્કાર હો હે દુર્ગ ! હં દુર્ગને હરનાર ! હં દુર્ગ દેવોના નાશ કરનાર ! આપ જ્ય પામેા ! હં ભક્તિ વડે પ્રાપ્ત કરવા યાત્ર્ય ! હે મહાભાય ! હે જગદાય ! હં ગંગારૂપ મગ્ધને તથા માટની નીકારૂપ મગ્ધમત્તાત્રા ! આપને નમસ્કાર હો બ્રહ્માદિ દેવો પણ આપના મગ્ધમત્તાત્રા મેવાને લીધે જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ ને લય કરવાનું આમર્થ્ય પામ્યા છે. હં દેવગણ ! આપ પ્રસન્ન થાઓ. હં ત્યારે પુષ્પારોં આપનારા દેવી ! આપની સ્મૃતિ કર્યા કોણ મમર્થ છે ! કેવળ આપને હં પ્રણામ કરું છું. ' એમ વસિષ્ઠ મુનિએ ભક્તિથી સ્મૃતિ કરેલા મર્ગોદ્દૃષ્ટ ભગવતી

દુર્ગા નારાયણી તે જ સ્વરૂપે પ્રસન્ન થયાં. તે વેળા નમેલાંનાં દુર્ગને હરનારાં મહાદેવીઓ વસિષ્ઠ મુનિને કહ્યું : 'તમે સુદુમ્નને લેર જઈ મારું પૂજન કરો. હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! મને પ્રીતિ કરનાર ' દેવીભાગવત નામનું પુરાણ તમે પ્રેમથી નવ દિવસોમાં સુદુમ્નને સંભળાવો. તેનું શ્રવણ કરવાથી જ એ સુદુમ્નને કાયમી પુષ્પપાળું પ્રાપ્ત થશે. ' એમ કહી તે શિવા ને ગંધર્વ આદૃશ થયાં. વસિષ્ઠે (પણ) તે દિશાને નમસ્કાર કરી પોતાના આશ્રમમા આવી સુદુમ્નને બોલાવી દેવીનું આરાધન તેને કહ્યું : અને આશ્રિત મામતા શુકલપત્રમા જગદબ્ધાને પૃથુ તવગતના વિદ્યાનથી ગત્તને (દેવીભાગવત) સંભળાવુ. સુદુમ્ન પણ શ્રીમદ્ (દેવી) ભાગવતરૂપ આમૃતને શકિતથી માવજી મુરને પ્રણામ કરી પૃથુને કાયમી પુરુષત્વ પામ્યો. પછી મહર્ષિ વસિષ્ઠે ગત્યામત પદ આભિષેક કરેલા ને સજ્જ પ્રગતને આનંદ ઉપજવતે ધર્મપૂર્વક ગત્ય કરવા લાગ્યા તેણે સંપૂર્ણ શ્રેષ્ઠ દક્ષિણાઓવાળા અનેક યજ્ઞથી (કર્મજનું) પૂજન કર્યું ને (છેવટે) પુત્રોને ગત્ય માંપી ને દેવીના ભોક્ષને પામ્યા. હં બ્રાહ્મણો ! એમ ઉત્તિપામ સહિત મમત્ર આ (માહાત્મ્ય) જ કહ્યું, તેના ખૂબ ભક્તિથી મનુષ્ય ને પાક કે શ્રવણ કરે તો આ લોકમા મમત્ર કામતાઓ મેળવીને અને દેવીની કૃપાથી પરમ ભક્તરૂપ દેવીનો લોક પામે છે ૧-૫૮

હિ કથિમમોર્ગ સેતિહાસં ચ વિદ્યાઃ ।

યદિ પઠતિ મુષકવ્યા માનવો વા શ્ચાન્તિ ॥

સ રહ સક્લકામાન પ્રાપ્ય દેશ્યાઃ પ્રસાદાત્ ।

પરમમૃતમવાન્તે યાન્તિ દેશ્યાન્સલોકોક્મ ॥ ૫૮ ॥

હિ શ્રી નંદપુરપ્રમ્માં મનસખર દિવે શ્રદ્ધિવીભાગવત
માહાત્મ્યમા સ્વરૂપા ૩ જે અધ્યાય

અધ્યાય ૪ થો

દેવીભાગવતને પાંચ વાર આરુણયાથી

ઉત્તમ પુત્રનો પ્રાપ્તિ

નૂત ડગલ

હિ શ્રુત્યા કર્યાં દિશ્યાં વિવિધાં કુમામંમવઃ ।

નુશ્વપુઃ પુનરાદેદં વિદ્યામં ચિત્તચિન્તનઃ ॥ ૧ ॥

મૃત બોલ્યા. એવી આદ્યમૃત દિવ્ય કષ્ટા સાંભળી

ચારપણામા કાગળ છે હે મુનિ ! (એ) દુષ્ટ કાળમા તમારા પુત્રનો જન્મ થયો છે, તેથી જ તે તમને દુષ્ટતાથી થયો છે, યીજુ લગારે કારણ નથી હે પ્રભુ ! તે દુષ્ટની શાંતિ માટે જગતની માતા, મગનરૂપ અને દુર્ગતિનો નાશ કરનારા દુર્ગાનું તમે યત્નથી આરાધન કરે ગર્ગોચાર્યનું (તે) વચન સાંભળી ઋતનાદ્ ક્રોધથી વ્યામ બન્યા, તેમણે રેવતી નક્ષત્રને શાપ દીધો 'રેવતી આકાશમાથી પડી જાયો' તે પ્રકાશમાન રેવતી નક્ષત્ર સર્વ લોકના દખતા આકાશમાથી કુમુદ પર્વત પર પડ્યું તેથી એ કુમુદ પર્વત 'રૈવતક' (હાલ ગિરનાર) નામે પ્રખ્યાત થયો અને ત્યાંથી માડી તે અત્યંત સુંદર થયો ઋતવાદ્ મુનિ રેવતીને એમ શાપ આપી ગર્ગોચાર્યે કહેલા વિધિથી આગિદ્રાદેવીનું સારી રીતે આરાધન કરી સુખ તથા સૌભાગ્ય પામ્યા

ક્રાંતિરૂપામી બોલ્યા રવતી નક્ષત્રનું જે તેજ હતું તેમાથી એક કન્યા ઉત્પન્ન થઈ હતી, તે રૂપમા અનુપમ હોઈ જાણે બીજી લક્ષ્મી હોય તેવી હતી રેવતીની ક્રાંતિથી ઉત્પન્ન થયેલી તે કન્યાને જોઈ 'પ્રમુચ્ચ' નામના મુનિએ તેનું હર્ષપૂર્વક 'રેવતી' નામ પાડ્યું તેમ જ બ્રહ્મર્ષિ પ્રમુચ્ચ એ કન્યાને કુમુદ પર્વતમા પોતાના આશ્રમમા લાવ્યા ને પુત્રીની પેઠે ધર્મથી તેનું પોષણ કરવા લાગ્યા પછી સમય જતા તે ઉપાળી બન્યાને પ્રોઠ બનેલી જોઈ તે મુનિ 'આનો યોગ્ય વગ કોણ હશે ?' એવી ચિંતા કરવા લાગ્યા અનેક પ્રકારે શોધ કરવા છતા તેનો યોગ્ય પતિ પોતે ન મેળવે ત્યાંજે એ (પ્રમુચ્ચ) મુનિએ અગ્નિગાળામા જઈ અગ્નિની સ્તુતિ કરી, ત્યાંજે પ્રસન્ન થયેલા અગ્નિએ તે મુનિને કન્યાનો વગ બતાવેા કે, 'હે મુનિ ! ધર્મિષ્ઠ બ્રાહ્મણ, પ્રિયભાષી,

અગ્નિત અને વીર રાજા 'દુદંભ' આ કન્યાનો પતિ થશે ' એવું અગ્નિનું વચન સાંભળી મુનિ પ્રસન્ન થયા, અને તે જ સમયે બુદ્ધિમાન દુદંભ રાજા પણ શિક્ષગ્ના બલને તેજ કાણે એ મુનિના આશ્રમમા ચાલી ચડ્યો એ રાજા વિક્રમશીલ (નામના રાજા)નો પુત્ર હોઈ 'કાલિની' (રાણી)ના ઉદેહે જન્મ્યો હતો પ્રિયવ્રતના કુળમા ઉત્પન્ન થયેલ હોઈ બળવાન તથા મહાપ્રગટ્ઠી હતો મુનિના આશ્રમમા પ્રવેશ કરી તે રાજાએ મહામુનિને (ત્યા) ન જોઈ 'હે પ્રિયે !' એમ સંબોધી રેવતીન આમ પૂછ્યું રાજાએ પૂછ્યું હે પ્રિય ! ભગવાન મહર્ષિ આ આશ્રમમાથી ક્યા ગયા છે ? તેમના ચરણના દર્શન કર્યા હું ઈચ્છુ છું (માટે) હે કન્યાશિ ! તું સાચું કહે

કન્યાએ કહ્યું 'હે મહારાજ ! મહામુનિ અગ્નિ-ગાળામા ગયા છે' તે સાંભળી તરત જ રાજા આશ્રમમાથી બહાર નીકળી ગયો પછી રાજાના લક્ષણથી યુક્ત અને વિનયનત્ર તે દુદંભ રાજાને (પ્રમુચ્ચ) મુનિએ અગ્નિશાળાના દ્વારમા ઊભેલો જોયો ત્યારે રાજાએ તેમને પ્રણામ કર્યા પછી મુનિએ શિષ્યને કહ્યું 'હે ગાતમ ! અર્ધ્ય લાવ, આ રાજા અર્ધ્યને યોગ્ય છે વળી તે ઘણે સમયે આવેલ છે અને જમાઈ હોવાથી ખાસ અર્ધ્ય યોગ્ય છે' એમ કહી તેમણે (ગળને) અર્ધ્યપ્રદાન કર્યું એટલે તે રાજાએ પણ વિચાર કરતા કરતા (અર્ધ્યનો) સ્વીકાર કર્યો પછી અર્ધ્ય ગ્રહણ કરી આસન પર બેઠેલા રાજાને આશીર્વાદથી અભિનંદન આપી મુનિએ (આમ) કુશળ પણ પૂછ્યું હે રાજા ! તમારું રીત્ય ધનભાડાર, મિત્રો, સેવકો, પ્રધાનો, નગર, દેશ તથા તમે પોતે કુશળ છો ને ? હે ગત્ત, તમારે સ્ત્રી તો કુશળ જ છે, કાગળ કે તે આદી જ છે, માટે એનું હું કુશળ પૂછતો નથી, (એ સિવાય) બીજી સ્ત્રીઓનું તથા તમારું કુશળ તમે કહો

ગત્તએ કહ્યું હે ભગવત ! આપની કૃપાથી મારું બધું કુશળ છે (પણ) હે બ્રહ્મન્ ! આ મને કુતુહલ થાય છે કે, મારી પત્ની આદી કઈ છે ?

અપિ બોલ્યા રૂપમા પુત્રી પગ આતુલ્ય 'રેવતી'

પત્ર, મીન તથા મેપને રચાઈ ભાગ 'ગંત' કહેવાય છે, તેમા યુગ્ય કર્મ ન કરાય, તેમ જ રેવતી તથા અગ્નિનીની નિષિદ્ધિ બે ધર્મી બ્રહ્મચર્યા, મધ્યા, જાગ્રત તથા મુચ્ચની નિષિદ્ધિ સર ધર્મ તે 'નિષ્વત્રનકત' મેલણ છે આ ત્રણે ગત્ત પત્રો, પાત્ર તથા મુચ્ચમાથી વર્તે છે ગત્તમા એ બ્રહ્મચર્યા, મેલે તે મુચ્ચમાથી તેને એવું નિષિદ્ધિ, રેવતીમા નિષિદ્ધિ પાત્રમા છે

થઈ છે, માટે તને ધત્ય છે જે જગત્ત્યા નર્મશ્રેષ્ઠ
દોષદેવો, અમુને તથા મનુષ્યો વડે આગધવા યોગ્ય
છે, તેમના પર જો બંધિત થઈ છે, તો કાર્યમિદ્ધિ
યમે જ, માટે હે ગન્ત । હું નમને શ્રીમદ્ (દેવી)
ભાગવત મહાશયીશ કે, જેના શ્રવણમાવધી કર્ષ
પાનુ દુર્ગામ તથી ' હે પ્રાણન્ (અગત્ય) । એમ
કરી (યોમશ મુનિઓ) કથાનો આગળ કુંડી ને
(ગન્તઓ પાનુ) પાત્ર વાગ પોતાની પત્ની માથે
વિધિપૂર્ણ કથાનુ શ્રવણ કર્યું પછી મમામિત્તિ દિવસે
પ્રમાત્મા ગન્તઓ, પરમ દર્શનુકત થઈ પુગણનુ તથા
મુનિનુ પુગલ કર્યું, તેમ જ તવાર્ણ માર્ગી ન ન સ્ત્રી
દુભાષિકાઓને જમાડીને પત્ની નર્મિત પ્રદત્ત ને
દક્ષિણાઓ વડે પ્રનમ્ત કથી પછી જગત્ત્યા મયે ભગ
વતીની કૃપાયી ન (દેવની) ગાળીએ પાનુ કૃપ્યાણ
કન્તા ગર્ભ કાગા કથી પછી નર્મિત વગર પવિત્ર
મમ્ય પ્રાપ્ત થયા અને નર્મિત શ્રોત મુખચાત્રમા ત્યાગે
હતા ત્યાગે (એ) દેવનીઓ પુગલ જગત્ત્યા ત્યાગ
પુગલો જગત્ત્યા નામથી ને ગન્તઓ દર્શનુકત વડે જ્ઞાન
કરીને મુવાર્ણ નર્મિત જગ વડે જગત્ત્યા માત્ર દિધાઓ
કરી, અને વિધિપૂર્ણ દાન દર્શ પ્રાણા ને મનુષ્ય
કથી પછી (યોગ્ય વત) પુગલ ઉપતથન મન્ત્રક
કરવી આગ નર્મિત વેદોનુ અધ્યયન કરાવુ જવી
તે દેવ તાનનો પુત્ર નર્મિતપ્રાણોનાં પાનુ બત્ત્યા
અને ધર્મિષ્ઠ, અન્વેષણાઓમા ક્રેત વર્ષના વક્તા,
કની તથા વીર્ગવાન થયા પછી પ્રદાઓ નાને મનુ
પદે સ્થાપિત કથી, એટલે ને શ્રીમાન જગત્ત્યા મન્તાત્તરો
આધિપતિ થઈ ધર્મથી પુષ્ટી પર ગત્ય કરવા સાધ્યા
એવા આ દેવીનાં પ્રભાવ વર્ણના (દેવી) પુગલનુ
માત્રાત્મ્ય વિમ્નાત્તરી કયા કાલ નર્મિત છત

નુન બોલ્યા અગત્ય મુનિ દેવીભાગવતનુ અવ
માત્રાત્મ્ય તથા વિધિ નામથી ક્ષાનિકૃત્યામીની પુગલ
કરી કરી પોતાના આશ્રમમા આવ્યા તે પ્રાણા ।
તમારી મમ્મ મે આ (દેવી) ભાગવતનુ માત્રાત્મ્ય
જે કવુ છે, તેનું જે બંધિત થવા કે પદત કહે છે,
ને આ લોકમા મમ્મ બોલો બોલવી છેત મુનિ
પામે છે ૧-૬૧

હં મયા માગદનમ્ય વિદ્યા માહાત્મ્યમુક્તં

મયતં સમક્ષમ્ । જ્ઞાંતિ મમ્યા પટ્ટીહ મોગાત્
મુક્તવાસિલાન મુક્તિમુપૈતિ ચાન્તે ॥ ૧૨ ॥
હિ શ્રીકૃષ્ણપુગલમા મનસાંક વિષે શ્રીદેવીભાગવત-
માત્રાત્મ્યમાં રજવાય ૪ થો નમામ

અધ્યાય ૫ મો

શ્રીદેવીભાગવત-શ્રવણવિધિ

કવચ કવચ:

મૂત સુત મહાભાગ ધ્યુતં માહાત્મ્યમુક્તમ્ ।

મનુના ધાંતુમિચ્છામ પુરાગશ્રવણે વિધિમ્ ॥

કવિઓ બોલ્યા હે મહાભાગ મૂત । હે સૂત ।
દેવીભાગવતનુ ઉત્તમ માત્રાત્મ્ય અમે માલગુ હવે
દેવીભાગવતપુગલની શ્રવણવિધિ અમે માલગવા
કંઈકીએ છીએ

મૂત બોલ્યા હે મુનિઓ । તમે બધા દેવીભાગ
વતપુગલની શ્રવણવિધિ (હવે) માલગો, કેમ કે
આ પુગલનુ વિધિપૂર્ણ શ્રવણ કરતા મનુષ્યાની નર્મ
ક્ષમતાઓ નિદ્ર થાય છે ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યે
પ્રથમ ત્યાગિનીને બોલવાની આપાટ માનથી આગલી
છ મહિતા મુદ્રીમા ગુભ મુલ્ત કલાવનુ હન્ત, અગિવની
મુખ પાત્ર, ગાળી, અનુગધા, મુનશીપે કે શ્રવણ
આ તક્ષત્રોમા ગુભ નિધિએ તથા ગુભ વાંડે પુગલનુ
શ્રવણ ગુભ ગાળાય છે ગુન્તા તક્ષત્રી ચોધા, પહેલા,
પાત્રમા, છંદા, ચોલા તથા ત્રીજા તક્ષત્ર વડે અનુક્રમે
ધર્મપ્રાપ્તિ, વક્ષમીપ્રાપ્તિ, ક્યામિદ્ધિ, પરમ મુખ, પીકા,
ગત્ત્ય તથા જ્ઞાનપ્રાપ્તિ એવા કણ મગે છ માટે
પુગલશ્રવણમા શિવ કલેનુ ચક્ર શાવનુ જ્ઞેઈઓ,
અથવા દેવીની પ્રીતિ માટ આગ તવગત્રમા શ્રવણ કરુ
તમ જ નિધિ વાગ અને તક્ષત્રની શુદ્ધિવાળા બીજા
કર્ષ અદિતામા પાવ કરુ વિવાહ આદિ પ્રગમે જેવી
નાનગી કસ્ય છે, તેવી આ તવાહયત્રમા પાલ મમ્મનુ
મનુષ્યાઓ કાળજીથી કરવી જ્ઞેઈઓ, અને દમ-લોભ
વિતાના, અનુર, ઉત્તર તથા દેવીબંધિતમા પસથણુ અનેક
મનુષ્યાને મળાયક કરવા દેગદેગમા પ્રત્યેક મનુષ્યાને
એ ખચા યન્તપૂર્ણક પહેલાકરી કે, ' આદી દેવીની
કર્ષ થગે, માટે અવશ્ય આવનુ ' સૂચકનો,
ગણપતિના ઉપામકો, ગૈવમ્મનો તથા વેણુવો—ઓ

સર્વને આ દેવીની કથા સેવવા યોગ્ય છે, કાગણ કે તે તે દેવો ગકિત સહિત જ છે શ્રીમદ્ દેવીભાગવતરૂપ અમૃતના રસના લાલચુ પ્રેમતત્પર લોકોએ તો ખાસ કરીને કથાશ્રવણ માટે આવવુ બ્રાહ્મણ આદિ વર્ણોએ, સ્ત્રીઓએ, આશ્રમીઓએ તથા સકામ, નિષ્કામ હર કોઈએ પણ આ કથારૂપ અમૃત પીવુ જોઈએ નવે દિવસ શ્રવણ કરવા માટે જેઓને કદાચ અવકાશ ન હોય, તેઓએ જેમ મમય મળે તેમ પણ આવવુ જોઈએ, કારણ કે 'યજ્ઞમા એક ફણ પણ સ્થિતિ કરી હોય તે પુણ્યનુ કાગણ થાય છે' એમ વિનયથી જ મનુષ્યોને આમત્રણ કરવુ અને જેઓ આવેલા હોય તેઓને યથાયોગ્ય ઉતારાના સ્થાન કરી આપવા વિશાળ ભૂમિ પર પ્રથમ સાક્રસુંક કરી છાણથી સુદર લીંપણ કરવુ ને પછી ત્યા કથાસ્થાન કરવુ કેળના સ્તભોથી ગોભતો ને ધનપતાકાઓથી ગણગાડેલો સુદર કથામઠપ કરવો ને તેમા ઉપર ચઢવો બાધવો વડનાનુ આસન પૂર્વાભિમુખ કે ઉતારાભિમુખ કાળ જીરું ગોઠવવુ, જે આસન દિવ્ય અને સુખકારક પિંજાનાથી યુક્ત હોવુ જોઈએ શ્રીતા પુરુષો તથા સ્ત્રીઓને પણ કથાશ્રવણ માટે યથાયોગ્ય આસનો કરવા ઉતારા વાણીવાળો, ઈડિયો પર કાખ રાખનારો, ગાન જાણનારો, દેવીના આરાધનમા તત્પર, દયાળુ, નિસ્પૃહ, અનુગ અને ઈર્ષ્યાવાળો વક્તા શ્રેષ્ઠ મનાય છે, તેમ જ શ્રીતા પણ બ્રાહ્મણભક્ત, દેવભક્ત, કથારસ પરાયણ, ઉદાર, લાલચ વિનાનો, નમ્ર તથા હિંમ્નાદિ ગદિત હોવો જોઈએ પાખડમા આમકત, લોભી, સ્ત્રીપટ, ધર્મદોષી, ક્રુર અને ક્રોધી વક્તા દેવીયજ્ઞમા પ્રશનાપાત્ર નથી સમયો દૂર કરવા તેવા જ ગુણોવાળો (ખીજો) એક પડિત વક્તાને સહાય કરનારો ગખવો જે શ્રીતાઓને સમગ્રવી મકે તેવો ને ગભગય નહિ તેવો હોવો જોઈએ (કથારભના) મુદ્દના દિવમની પહેલા વક્તા, શ્રીતા વગેરે મનુષ્યોએ શ્રીગ કર્મ (દત્તમત) આદિ કગવી લેવુ, કેમ કે ને (મુદ્દના) દિવમ પછી નિયમ લેનાના હોય છે (કથારભના દિવસે) અઝળોદય વેળા ગોચ કરી મ્નાન કરી લેવુ પછી સધ્યા—તર્પણરૂપ કાર્ય દમેગ દકમા કરવુ કથાશ્રવણની યોગ્યતાની મિદ્ધિ માટે પ્રથમ

ગાયોના દાન કરવા, ને સમસ્ત વિદ્નો હરનારા ગણ પતિનુ પ્રથમ પૂજન કરવુ કળશોનુ સ્થાપન કરી તેમા દિકપાલોનુ, બુદ્ધલેખનુ, ક્ષેત્રપાલનુ, યોગિનીઓનુ તથા માતૃકાઓનુ પૂજન કરવુ, તેમ જ તુલસીનુ, ગ્રહોનુ, વિષ્ણુનુ તથા શકરનુ પણ પૂજન કરી નવાક્ષર મન્ત્રથી જગદબ્યાનુ પૂજન કરવુ પછી શ્રીદેવીની વાણીમય મૂર્તિરૂપ અને બરાબર સુદર અક્ષરોવાળા શ્રી(દેવી) ભાગવતના પુસ્તકને સર્વ ઉપચારોથી પૂજી કથામા વિદ્વોની ગાતિ માટે પાત્ર બ્રાહ્મણોનુ વરણ કરવુ તે બ્રાહ્મણો પાસે નવાણી મન્ત્રનો જપ અને સમશતી રતોત્રનો પાઠ કગવો પછી પ્રદક્ષિણા તથા નમસ્કાર કરી છેવટે (આમ) સ્તુતિ કરવી 'હે કાત્યાયન ! હે મહામાયા ! હે ભવાનિ ! હે ભુવનેશ્વરી !' સમાગસાગરમા રૂપેલા મારો તમે ઉદ્ધાર કરો હે કૃપામયી ! બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવને આરાધવા યોગ્ય, હે જગદબ્યા ! તમે પ્રસન્ન થાઓ હે દેવિ ! મનનુ ઈચ્છિત વરદાન તમે મને આપો, તમને નમસ્કાર હો' એમ પ્રાર્થના કરી સાવધાનમિત્ર ચર્ષ કથાશ્રવણ કરવુ માળા, અપાર, વસ્ત્રો વગેરેથી ગણગારી વક્તાનુ પણ વ્યાસબુદ્ધિથી પૂજન કરી એકાગ્રમિત્રો તેમને આવી પ્રાર્થના કરવી કે, 'હે નર્મ ગાઓ તથા ઈતિહાસોને જાણનાગ વ્યાસરૂપ ! તમને નમસ્કાર હો, કથારૂપ ચટ્ટનો ઉદય કરી તમે આમાર અગ્નારૂપ અધકારનો સમૂહ દૂર કરો' પછી તે વખતે એ વક્તાની આગળ નવ દિવમ સુધીના નિયમો લેવા, ને બ્રાહ્મણો વગેરેનુ પૂજન કરી તેમને ખેસાડી ખોતે ખેસવુ તે વેળા ધન, પુત્ર, સ્ત્રી તથા મેગવેલા ધનની ચિંતા ત્યજી દઈ, આર પુરુષાર્થરૂપ કળ મેગવવા માવધાન ચર્ષ કથાશ્રવણ કરવુ ઉતારા બુદ્ધિવાળા વક્તાએ સૂચોદયથી માડી વચ્ચે બપોરના વિધાનિ વઈ સૂચોસ્તને એક મુદ્દના વાર હોય ત્યા સુધી કવા વાચવી એ વક્તા વગેરેએ મગમન્તને નિયમિત કરવા હવકો ખોગક લેવો અને કથાના અર્ધી—વડના—શ્રીતાએ તો એક જ વાગ ઉતારા દવિધ્યાન્ત જમવુ, અથવા કવાકાગી ઘવુ, દૂધ પી લેવુ કે ઘી ખાઈ લેવુ તાત્પર્ય આ છે કે કથામા જેમ વિદ્વ ન આવે તેમ અનુગ મનુષ્યોએ (તે વેળા)

કરુણુ દેવે દે પ્રાણભોજી કથા શ્રવણ માટે એમનાગ-
 યોના નિયમે દુ કુ છુ જેઓ પ્રાણ, વિ ૩ ને
 મરેશમાં બેઠે જોતા ભેષ, તેનીને ભક્તિથી નીત લેાય,
 પાપથી, દિમક, હુસ્ત, પ્રાણભોજી દોહી અને
 નામિક દેવ તેઓ કલાશ્રવણ માટે યોગ્ય નથી,
 તેમ જ પ્રાણભોજી ધન લઈ લેતા, પશ્ચીમી તથા
 પાશ્ચીમ પત લઈ લેતા અને દેવદ્રવ્ય લઈ લેતા તેઓ
 પાપુ ભેષ તેઓને કયાક દાખલે અર્ધધન નથી
 (આ તવાપ્યમમાં વડના—જોતા બનેએ) પ્રાણ
 જ્ઞાની જેવુ, પૃથ્વી પર મુજુ, મન્ય બેવડા, જિનેદ્રિય
 થુ, નિય કલા મમામ કાય ત્યાં પચાવગીમાં જમનુ
 ને મનને વગ મખનુ આ કથાકે પ્રત ધનનાં વીગણ,
 કાલોગણ, દેવ, કંઈ, મંથ, મંથે જુ અન્ત, વાની
 અન્ત તવા ભાવદુષ્ટ અન્ત હોડનુ તેમ જ આ
 કથાકે પ્રત કંતાં માન, મમુગનુ અન્ત, અમ્મવા
 સ્ત્રીએ જેવેનુ અન્ત, લમણ, મુજા, હિગ, હુગી,
 ગાગ, કોયુ અને પેલાનાલીનુ માટ ન ખાનુ, તેમ
 જ કામ, કોથ, મદ, લોભ, દમ તથા માન હોડવા
 વગી જેવો કથાક ન થઈ દેવ, તેને પ્રાણભોજી ને દોહ
 કંતાગ, પવિત, કાન્થ, નાગ, યવન, અપચને,
 અમ્મવા સ્ત્રી તથા વેવ્યાલ્ય લોકોની માને બોલનુ
 નહિ, તેમ જ વેવની, ગાયોની, ગુન્ની, પ્રાણભોજી,
 સ્ત્રીઓની, મન્યોની, મોક્ષ પુરુષાની દવાની કે
 દેવોના ભક્તોની પાનુ નિત ન નાભગર્વા વગી જેવો
 કથાક ન થીધુ ભેષ તેણે વિતથ, મરજા, બાદ—
 આખાન પવિત્રતા, દવા, મિત્રભાષા તથા ઉપા
 મન મખનુ શિવકોટવાકાન્થ, દરકાઈ અનતા કોટ
 મેનવાકાન્થ, કથામેગકાન્થ, દરકાઈ સવાકાન્થ,
 ભાગ્યની મનુષ્ય, પાપીએ, કંઈ અને જેન મનાન
 ન ભેષ તેવા મનુષ્ય ભક્તિથી આ કથા નાભગર્વી
 વાગી, જેને એક જ વાગ નનાન થુ ભેષ તેવી,
 દુર્ગા, જેના મનાન મગી જતા ભેષ તેવી અને
 જેના નર્મ પરી જનો ભેષ તેવી સ્ત્રીઓએ આ કથા
 માનગતો જે મનુષ્ય ધર્મ, ગર્વ, ક્રમ તવા મોક્ષને
 શ્રમ વિના કંઈએ ભેષ તેણે યતનપૂર્ક ભગવતી-
 ભાગવત માનગતુ કથાના આ નવ દિવસો જન મમાન
 છે, તેમાં (કંથા) ધન, લેખ તથા જપ આન

કથા આપનાગ થાય છે. એમ નવ દિવસ સુધી આ
 પ્રત કવી (તેનુ) ઉવાપન કરુણુ જેનુ મહાકથીનુ
 પ્રત કાય છે, તેનુ જ કથ મેજવવા કંઈએ આ
 કરુણુ નિષ્ક્રમ મનુષ્યો આના શ્રવણમાત્રથી જ પવિત્ર
 થઈ મુક્તિ પામે છે, કાન્થ કે મર્કોટ દેવી ભગવતી
 મનુષ્યોને ભોગ તથા મોક્ષ આપનારા છે પુત્રકની
 તથા વડનાની પુત્ર હમેજ કરુણુ, તેમ જ વડનાએ
 આપેલા પ્રમાદ ભક્તિપૂર્ક લેવો જે મનુષ્ય કાયમ
 કુમારીઓને, સુવાનિની સ્ત્રીઓને તથા પ્રાણભોજીને
 પૂજે છે, તેઓને જમાડે છે અને પ્રાર્થના કરે છે,
 તેની (દરકાઈ કાંઈની) મિદિ થાય છે, એમાં સગય
 નથી કથાની મમામિ વખને મર્ક દાપોની શાંતિ મારુ
 ગાયત્રીમંત્રનામનો અથવા વિષ્ણુમંત્રનામનો પાઠ
 કરવો એમના સ્મરણથી તવા નામકીર્તનથી તપ,
 યજ અને બીજી મર્ક ક્રિયાઓમાં જે કાઈ અપૂર્ણતા
 દેવ, તેની સપૂર્ણતા થાય છે, માટે વિષ્ણુ કીર્તન
 કરુણુ વગી મમામિમથે દેવીના મત્રગતીમનો વડે
 લોમ કરવો અથવા દેવીમાહાત્મ્યના મુગકે તવાર્ણ-
 મત્રથી કે ગાયત્રીમત્રથી થી મહિત દ્રવપાકનો લોમ
 કરવો, કાન્થ કે આ (દેવી) ભાગવત ગાયત્રીમત્ર
 મય કહેવાય છે વસો, અદાકા તથા ધન વગેરેથી
 કથા વાચનાને સનુટ કરવો, કેમ કે કથા વાચના
 જેના પર પ્રનત થાય છે, તેના પર મર્ક દેવનાઓ
 પ્રનત થાય છે વગી પ્રાણભોજીને ભક્તિથી જમાડવા
 ને દક્ષિણાઓ વડે મનુષ્ય કરવો, કેમ કે પૃથ્વી પર
 નેઓ દેવકે છે, તેઓ જે પ્રનત થાય છે,
 તો દક્ષિણ કથા પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ મુવામિની
 આ તથા કુમારિકાઓને પણ દેવી તુલ્ય (ગણી)
 ભક્તિથી જમાડવી ને તેઓને પણ દક્ષિણા આપી
 પોતાની (કાંઈ) મિદિ માટે પ્રાર્થના કરવી ઉપગત
 બીજન પણ દાનો દેવા જે મનુષ્ય ત વખને મુવાર્ણ,
 દુર્ગા ગાયો, લોહ, લાવીઓ તથા પૃથ્વીનુ દાન કરે
 છે, તેને અમય કથ મને છે, જે મનુષ્ય દમ્તિમિત્ર,
 મુક્ત અક્ષનેવાનુ આ દેવી ભાગવત મુવાર્ણના મિદા-
 મન પર આપી, પાટિયાં તથા વત્રથી વી રીને આકમ
 કે નોમને દિવસે પૂજેલા કથાકાને આપે છે, તે
 આ વોકામાં ભોગો ભોગથી (જેવે) દુર્લભ મોક્ષને

(પાપુ) પામે છે પુરાણ જાણનારે દિગ્દ્ર, દુર્બલ, બ્રાહ્મણ, ગુવાન કે વૃદ્ધ હોય તોપણ પડે તે વસ્ત્ર, પૂજ્ય ને માન્ય છે ગુણોથી તથા જન્મથી લોકના ઘણા ગુરુ હોય છે, પણ તેઓ સર્વ પુરાણ જાણનારો ક્રદ્ધ ગુરુ છે વ્યામના આમત ખેડેલા પુરાણ વાચનાર બ્રાહ્મણે એ કથાપ્રસંગ મનાત ન થાય ત્યા સુધી કોઈને નમસ્કાર ન કરવા જેઓ (આ) દિવ્ય પુરાણકથાને અભક્તિનથી માલગે છે, તેઓ દુષ્ટ તથા દારિદ્ર્ય પામે છે અને તેમને પુરુષકળ મળતુ નથી તાપ્તુલ—પુષ્પ વગેરેથી પુગાળની પૂજા કર્યો વિના જેઓ આ દેવીની કથા સાભળે છે તેઓ દિગ્દ્ર થાય છે જે મનુષ્યો કહેવાતી કથા છોડી (વચ્ચે) ખીજી તરફ જાય છે તેઓના ભોગોની વચ્ચે તેની સ્ત્રી તથા સપત્નિ નાશ પામે છે જે દામ્ભિક મનુષ્યો (વક્તા કરતા) ડાંચા આસને બેસી કથા સાભળે છે, તેઓ આ લોકમાં નરક જેવી વેદનાઓ ભોગની (અતે) કાગડા થાય છે જેઓ કિંમતી આમને બેસી અથવા લીગસને બેસી (આ દિવ્ય) કથા સાભળે છે, તેઓ (મજીને) માદકના અથવા આગણીના ઝાંડ થાય છે જેઓ કથા કહેવાતી હોય ત્યાં ખરાબ ઉતાર—પ્રત્યુતાર કહે છે તેઓ (મૂઝા પછી) આ લોકમાં (પ્રથમ) ગંધેડા થાય છે ને તે પછી કાચડા થાય છે જેઓ પુરાણ જાણનારાઓને તથા પાપ હગ્નારી કથાને નિંદે છે, તે દુષ્ટો (મૂઝા પછી) સો જન્મ સુધી કૃતરા થાય છે એમાં સરાય નથી જેઓ વક્તાની મમાન આમને બેસી કથા શ્રવણ કહે છે, તેઓ ગુરુજ્વલીગમનના પાપને પામે છે, ને (મૂઝા પછી) નન્કમાં વમનાસ થાય છે જેઓ (વક્તાને) પ્રભામ ન કરી કથા શ્રવા કરે છે, તેઓ ઝેરી વૃક્ષો ઘન છે, અને જેઓ મૂતા સૂતા (કથા) માભળે છે, તેઓ અજગર-સર્પો થાય છે જે મનુષ્યો (આ) પુરાણની કથાને કદી માલગતા નથી, તેઓ ધોગ નરકને ભાગવી જગવી ભૂડા થાય છે જે વુઝા લોકે કથામાં અનુમોદન આપતા નથી, ને (ઊવડા) વિન કહે છે, તેઓ એક કરોડ વર્ષ સુધી નન્ક ભાગતી નામડાના ભૂડા થાય છે જેઓ પુરાણ જાણનારને આમત, પાત્ર,

દ્રવ્ય, કળ, વસ્ત્રો તથા કમળો આપે છે, તેઓ શ્રીહરિના પદને પામે છે જે મનુષ્યો પુરાણના પુસ્તકને (બાધવા માટે) પાટિયા, તનુ વસ્ત્ર તથા સુદર દોરી આપે છે, તેઓ સુખભાગી થાય છે સર્વ પુરાણોનું શ્રવણ કરવાથી જે કળ (મનુષ્ય) પામે છે, તેથી સોગણ પુણ્ય દેવીભાગવત (સાભળવા)થી પામે છે જેમ નદીઓમાં ગંગા, દેવોમાં શંકર, કાવ્યમાં રામાયણ, તેજસ્વીઆમાં સૂર્ય, પુરાણરત્ન પદાર્થોમાં ચંદ્ર, દરેક જાતના ધનમાં યશ, ક્ષમાવાળાઓમાં ભૂમિ, ગાભીર્યમાં સમુદ્ર, મત્રોમાં ગાયત્રી અને પાપનો નાશ કરનારાઓમાં હરિસ્મરણ શ્રેષ્ઠ છે, તેમ અદાર પુરાણોમાં દેવીભાગવત શ્રેષ્ઠ છે જે હરકોઈ ઉપાય તવ વારજો આનું શ્રવણ કહે તો તેનું કળ કહેવું અગત્ય નથી, તે ખરેખર જીવન્મુક્ત બની રહે છે રાજા કે મનુનો ભય આવે, મહામારીનો ભય આવી પડે અથવા દુષ્કાળ કે સપ્તભગ પ્રાપ્ત થાય, ત્યાર તેની શાંતિ માટે આ ભાગવત સાભળવું હે બ્રાહ્મણો ! ભૂત—પ્રેતનો વિનાશ કરવા, શત્રુ પાસેથી રાજ્ય મેળવવા તથા પુત્રપ્રાપ્તિ માટે દેવીભાગવત સાભળવું જે મનુષ્ય (આ) શ્રીમદ્ દેવીભાગવતનો પાઠ કે શ્રવણ કહે અથવા આનો અર્ધો શ્લોક કે શ્લોકનું એક જ ચરણ ભણે કે સાભળે, તે પરમ ગતિને પામે છે ભગવતી દેવીએ પોતે જ અર્ધા શ્લોકથી (આ ભાગવતપુગાળ) પ્રગટ કર્યું છે અને તે જ શિષ્ય—પ્રશિષ્યો દ્વારા વિસ્તૃત કર્યું છે ગાયત્રીથી શ્રેષ્ઠ (કોઈ) ધર્મ નથી, ગાયત્રીથી શ્રેષ્ઠ તપ નથી, ગાયત્રી સમાન દેવ નથી અને ગાયત્રીથી શ્રેષ્ઠ મત્ર નથી (એ મત્ર) જાનાં એટલે જપ કરનારનું ગમણું કહે છે માટે ‘ગાયત્રી’ કહેવાય છે તે ગાયત્રી દેવી ગદસ્ય માથે આ ભાગવતમાં રહ્યા છે. માટે દેવીને પ્રીતિકાન્ક આ ભાગવતના મોજમાં આમને પણ (પામવાને બીજા) મોટા પુરાણો ચોગ્ય નથી (આ) શ્રીમદ્ દેવીભાગવત કે જે બ્રાહ્મણોનું નિર્મળ ધન છે અને જેમાં ધર્મપુત્ર શ્રીનાથાનો નિર્મળ ધર્મ કલ્પો છે, તેમાં ગાયત્રીનું ગદસ્ય કલ્પ છે, અગિરિપ માની ગીતે વર્ણુએ છે અને શ્રીદેવીએ પોતે હિમાચળ પામે ભગવતીગીતા ગાયેય છે તેથી લોકમાં

આ પુણ્ય જેવું બીજું (કંઈ) શ્રેષ્ઠ નથી, માટે હું પ્રાર્થના ! દેવીભાગવત સર્વ કાળે માત્રે મેંવત્રા યોગ્ય છે. જેના પ્રભાવને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ કે ગેપનાગ પાત્ર સંપૂર્ણ જ્ઞાનુના નથી, તો પછી (તેમના) અગત્યા પાત્ર અગરુષ બીજા દેવો તો કયાથી જાણે ? તે જગદ્યાને નિત્ય તમઃકાંતે તે જેમના અગરુષમજને પામી બ્રહ્મા જગત મને છે, વિષ્ણુ નિઃકાંતે અઘરા કહે છે અને મદ્ર સહાક કહે છે. તથા તો (દેવીની અગરુષ પામ્યા વિના) બીજા કોઈ પણ પ્રકારે તેઓ (પોતપોતાનું એ કાર્ત્ત્વ્ય કરવા) નમી નથી તે જગદ્યાને નિત્ય તમઃકાંતે તે શ્રીમદ્ભુવતી અઘરા દેવોના કૃપાજ્ઞોની વાણીથી

ગાબીનો મનિવીપ આવેવો છે, ત્યાં દેવજ ચિતામણિ—
અતઃ જ બનેલા અદ્ભુત મુદ્ર મદિગમા મનથી
શ્રેષ્ઠ એવા મદ્ગત્તા હૃદય પર વિરાગતા અને પ્રકુલ
મુખવાળા અઘરાદેવીનું ધ્યાન કરી મનુષ્ય ભોગો
પામે છે અને (અને) અવશ્ય મોક્ષ મેળવે છે
બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ તથા ઇન્દ્રાદિ દેવો અને મહર્ષિ-
ઓએ ઉપામેયા તે મનિવીપના આધિષ્ઠાત્રી દેવી
જગતના કૃપાણુ માટે થાઓ. ૧-૧૦૦

મહાશાસ્ત્રાચ્યુતશાકાદિમંદર્પિમંરુપાચિતા ।

જગતા શ્રેયસે સાઽસ્તુ મણિવીપાધિદેવતા ॥

ઈતિ શ્રીકર્કમહાપુરુષશ્ચ માનસખંડ વિષે શ્રીદેવીભાગવત-
માહાત્મ્યમા 'મગલચિત્રવર્ણન' નામને
અંશ ૫ એ અમામ

શ્રીમદ્ ભગવતીમાગવત-માહાત્મ્ય સમાપ્ત

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

પહેલો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

ઋષિઋણા પુરાણ વિષે પ્રશ્ન

ॐ સર્વચૈતન્યરૂપાં તામાર્ષાં વિદ્યાં ચ વીમહિ । શુદ્ધિં યા નઃ પ્રવોદયાત્ ॥ ૧ ॥

ૐ સર્વ ચૈતન્યરૂપ અને આઠ વિદ્યારૂપ તે ભગવતીનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ કે, જે ભગવતી આમારી બુદ્ધિનું (ધ્યાન કરવાની) પ્રેરણા કરે ।

શૌનકે પૂછ્યું હે સૂત ! હે મહાભાગ્યશાળી સૂત ! હે પુરુષમેષઃ ! તમે ધન્ય છો, કારણ કે તમે પુણ્યોની શુભ સંદિતાઓ સારી રીતે ભણ્યા છો હે નિર્દોષ ! વ્યાસમુનિએ મહાદેવ્ય અઢાર પુરાણો કહ્યા છે, તેને તમે ભણ્યા છો હે માન આપનારા ! પાત્ર લક્ષણોયુક્ત અને સ્વસ્થો સંદિત તે સર્વ પુરાણો સત્ય-વતીના પુત્ર પામેથી તમે જાણ્યા છે આમાં પુણ્યયોગે આ 'વિશ્વમન' x નામના ઉત્તમ ક્ષેત્રમાં આવ્યા છો કે જે ક્ષેત્ર દિવ્ય, પવિત્ર અને કલિયુગના દોષોથી મંદિત છે હે સૂત ! આ મુનિઓનો મમાજ પુણ્યદાયી પુરાણસંદિતા ભાભગવા ઈચ્છે છે, માટે તમે સાવધાન ઘઈ તે અમને કહો હે સર્વ ! તમે લાખ્યા આયુષનાગ અને ત્રણે તાપથી સંદિત થાઓ હે મહાભાગ ! તમે આજે અમને વેદતુલ્ય પુરાણ કહો હે સૂત ! જે મનુષ્યો સ્વાદ લેવામાં મનુર અને શ્રોતે દ્વિયથી યુક્ત હોય છે, છતાં જો પુણ્યો સાભગતા નથી, તો ખડેખર, તેઓ દૈવ વડે ઠગાયા છે જેમ જિહ્વા ઇદ્રિયને છ રંગો વડે આનંદ મળે છે, તેમ ખડિતોના વચનો વડે શ્રોતે દ્વિયને આનંદ મળે છે કાન વિનાના મર્ષો પણ આકાશના ગુણ-શબ્દથી જો અત્યંત મોહ પામે છે, તો તેઓ કાનવાગા દોષા છતાં (ઉત્તમ કથાઓ વીરે) સાભગતા નથી, તેઓ કાન વિનાના—

* આ પહેલાં અધ્યાયમાં પચીસ શ્લોકોની ઋષિઋણા પુરાણ વિષેના પ્રશ્ન કહેવાયે.

x નેમિષાદ્યે સેત્રનું જો આ બીજું નામ આ ઉપરથી પર્યું છે, તે વિષે નવન સ્વરૂપે કહ્યું છે કે 'મુનિવિભાવદેસો સ્વત્તુ વિશ્વમનમૃતમ્'—મુનિઓને વિશ્વમન કહેવાને જે પ્રદેશ છે તે 'વિશ્વમન' કહેવાય છે

ખડેરા જ કેમ ત કહેવાય । માટે હે સૌમ્ય ! કલિ યુગના ભયથી ગભરાતા સર્વ બ્રાહ્મણો (આ) નેમિ પારણ્ય ક્ષેત્રમાં સાવધાન થઈ (કથા) શ્રવણ કરવા ઈચ્છે છે હરોઈ ઉપાયે સમય વિતાવવા કહેલો છે, એમાં મુખ્યોનો સમય વ્યસનથી ને વિદ્વાનોનો સમય શાસ્ત્રચિંતનથી વીતે છે શાસ્ત્રો પણ જાતજાતના વ્યર્થ ભાષણ તથા વાદોથી યુક્ત, અનેક અર્થવાદ વાળા તથા હેતુવાળા હોઈ ઘણા મોટા હોય છે [પુરાણો તથા જાતજાતના શાસ્ત્રો ત્રણ પ્રકારના હોય છે (સાત્ત્વિક, રાજસ ને તામસ) વળી કેટલાક તો વિતાકા અને છળથી યુક્ત હોઈ ગર્વ તથા અદેખાઈ વાળા હોય છે]+ તેમાં વેદાંત (શાસ્ત્ર) સાત્ત્વિક છે, મીમાંસાશાસ્ત્ર રાજસ મનાય છે અને હેતુવાદથી યુક્ત ન્યાયશાસ્ત્ર તામસ છે તેમ જ હે સૌમ્ય ! પાંચ લક્ષણોવાળા પુરાણો (પણ) કથાનકોને લીધે ત્રણ ગુણવાળા તમે કહ્યા છે, તેમાં 'ભાગવત' નામનું પાંચમું પુરાણ વેદતુલ્ય તથા પવિત્ર છે, જેને તમે પ્રથમ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત કહ્યું છે, પરંતુ પરમ અદ્ભુત, મુમુક્ષુઓને મુક્તિ આપનાર તથા કામનાઓ અને ધર્મ આપનાર તે (ભાગવતપુરાણ) તે સમયે માત્ર નામકીર્તનથી જ તમે કહ્યું છે, તો હવે તે ઉત્તમ પુરાણ તમે વિસ્તારથી કરો (આ) સર્વ બ્રાહ્મણો તે શુભ અને દિવ્ય ભાગવત—પુરાણ સાંભળવા ઈચ્છે છે હે ધર્મજ્ઞ ! સત્ત્વગુણના આશ્રયરૂપ તમે ગુરુભક્ત હોનાથી વેદવ્યાસે કહેલી પુરાણોની સહિતા સારી રીતે જાણો છો, હે સર્વજ્ઞ ! તમારા મુખથી નીકળેલા બીજા પુરાણો અમે સાંભળ્યા છે, પણ જેમ દેવો અમૃત પીવામાં તૃપ્ત થતા નથી તેમ અમે હજી તૃપ્ત થતા નથી હે સૂત ! અમૃતને ધિક્કાર હો કે, જેને પીનારા ઓની કદી મુક્તિ થતી નથી, ભાગવતનું પાન (શ્રવણ) કરતો મનુષ્ય તો તગ્ન જ (સમારરૂપ) મહાદેવી મુકન છે હે સૂત ! અમૃત પીવા નિમિત્તે અમે બેઠે બજારે યજ્ઞો કર્યા છે, તોપણ સર્વ પ્રયત્ને પૂર્ણ શાંતિ અમે પામી નથી યજ્ઞોનું ફળ સ્વર્ગ મેળવે છે, પણ તો કરો સગારમાં આવનું

સસાસ્યક્રમાં કાયમી ભગવાનું રહે છે હે સર્વજ્ઞ ! ત્રિગુણાત્મક આ કાળયુગમાં ભગતા મનુષ્યોની જ્ઞાન વિતા કદી મુક્તિ જ થતી નથી, માટે સર્વ સ્ત્રોથી યુક્ત, પવિત્ર કરનાર, મુક્તિ આપનાર, ગુણ અને મુમુક્ષુઓને સદા પ્રિય એવું ભાગવત તમે કહો

મત સર્વરસોપેતં પુણ્ય ભાગવત વદ ।

પાવનં મુક્તિદ ગુહ્યં મુમુક્ષુનાં સદા પ્રિયમ ॥ ૨૫ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં પ્રથમ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧ લે સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ નો*

અયસંખ્યા ને વિપયકથન

સૂત્ર સ્વાચ

અન્યોઽદ્વિમતિમાયોઽદ્વિ પાવિત્રોઽદ્વિ મહાત્મયિઃ ।

યત્વૃષ્ટં સુમહત્ પુણ્ય પુરાણં દેવવિશ્રુતમ્ ॥ ૧ ॥

સૂત્ર યોગ્યા હુ ધન્ય છું, અત્યંત ભાગ્યશાળી છું અને મહાત્માઓ (એવા તમારા) વડે પવિત્ર કરાયો છું, કારણ કે વેદવિખ્યાત અત્યંત મહાપવિત્ર પુરાણ (તમે મને) પૂછ્યું છે સર્વ શ્રુતિઓના અર્થો વડે માન્ય થયેલું અને સર્વ શાસ્ત્રો તથા આગમોનું સર્વોત્તમ રહસ્ય તે (પુરાણ) હું (તમને) કહીશ હે બ્રાહ્મણો ! અતિશય સુદર, યોગીઓને મુક્તિ આપનાર, બ્રહ્મ વગેરેનો પણ સેવેલા અને સ્તુતિ-પરાયણ મુનિઓ વડે સદા ધ્યાન કરવા યોગ્ય, તે ભગવતીના ચરણકમળને નમસ્કાર કરી હું ઘણા સ્મ વાળું સર્વ સ્ત્રોતા રચનારૂપ અને ભગવતીના નામથી પ્રસિદ્ધ 'શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત' નામનું ઉત્તમ પુરાણ તમને ભક્તિપૂર્વક વિસ્તાર સાથે કહું છું જે આદ્યશક્તિ શ્રુતિઓના માર્ગમાં 'વિદ્યા' એમ સદા કહેવાય છે, સર્વથી પર મર્ત્ય, સંસારરૂપ બાંધનને છેદવામાં નિપુણ, મર્ત્યના હૃદયમાં રહેલા, અત્યંત દુષ્ટાત્મા મનુષ્યોને દુર્જેય અને મુનિઓ વડે ધ્યાન માર્ગે પ્રાપ્ત કરેલા હોઈ પ્રત્યક્ષ થાય છે, તે ભગવતી આ લોકમાં મદા સિદ્ધિ આપનારા થાઓ મત્ ॥

* આ બીજા રાધાદાસ નામીન શ્રીકૃષ્ણની સાચી ગ્રંથ સમ્પાદને વિષય કહેવાયે

૪ આ વિશેષમ જગતને લાગુ છે, અર્થાત્ જગત્

આસત્ સ્વરૂપ આ મમત્ર જગતને પોતાની ત્રણ ગુણ-
વાળી શક્તિથી સરજીને જે પાળે છે અને પ્રલયકાળે
તેને સહારી પોતે ઓકયા મ્મે છે, તે માં વિશ્વની
જનની—જગદ્માને હું મનથી સ્મરુ છું ‘બ્રહ્મા
આ મમસ્ત વિશ્વને યજે છે’ એમ જોકે પ્રમિદ્ધ
છે અને પીરાણિકાઓ તથા વેદવેતાઓએ પણ તેમ
જ કહેવું છે, પરંતુ તેઓએ જ (પાછું) કહેવું છે
કે, ‘વિષ્ણુના તાલિકમળમાં તે (બ્રહ્મા) નો જન્મ થયો
છે,’ આથી (આ વાત મિદ્ધ થાય છે કે,) તે
બ્રહ્મા સ્વતંત્ર હોઈ (જગત) સરજતા નથી ‘વિષ્ણુ
નો પ્રયયનજે ગેપનાગરૂપ શયનમાં સૂચો છે અને
તેમના તાલિકમળની કળીમાં તે (બ્રહ્મા) જન્મે છે’
આ (કથન) માં પણ ગેપનાગ વિષ્ણુનો આધાર થાય
છે, આથી (એ રીતે પૂતતર એટલા) ભગવાન વિષ્ણુને
(જગતના સર્ગ તરીકે) કેમ સમજી શકાય ? (કદાચ
માનીએ કે, તે વિષ્ણુ જ જગત્પ્રાણ તરીકે હોય,
તોપણ એ પ્રયયકાળે) ઓકાકાર થયેલા સમુદ્રનું
પાણી કેવળ સ્વરૂપ જ હોઈ તે ઝમની સ્થિતિ પાત્ર
વિના કદી હોઈ શકે જ નહિ એટલે જે સર્વ ભૂતોની
આધારશક્તિ તરીકે અવશ્ય સહેવા જ છે, તે મર્બ
ભૂતોના જનની મજાનાગ—ભગવતીને મળેલું હું
જાઉં છું યોગનિદ્રાથી મિનાયેલા નેત્રોવાળા વિષ્ણુને
જોઈ (તેમની તાલિકમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા) કમળમાં
મેહેલા બ્રહ્માને જેમની સ્તુતિ કરી હતી, તે દેવીને
હું મરણે જાઉં છું તે મુનિઓ ! મુદિન આપનારા તે
સમુદા તથા નિર્ગુણ માયાનું ધ્યાન કરી હું મમત્ર
પુગણ કહું છું તમે માળમે શ્રીમદ્ (દેવી) ભાગવત
નામનું પવિત્ર પુગા ઉચારા છે, તેમાં અક્ષર હનર
સરકૃત મોકો છે શ્રીવેદવ્યાન એના ઉત્તમ વ્યાસ
સ્કધો અને એમદે તળેના ને અનગ અવ્યાયો
સ્વ્યા છે ન મોષ્ટ મુનિઓ ! તેમાં પ્રથમ સ્કધમાં
વીન, દિનીય સ્કધમાં બાગ, તૃતીય સ્કધમાં ચીન,

દૃષ્ટિને જાત તનુ—જન છે એ પેષ દૃષ્ટિને જાત—
વિષ્ણુ છે

• એક એ ગુપ્તો પુનઃ મ ભાગ્યે જ—અર્થ
માત્ર તજા છે અને ત્રી ગુપ્તો તામ્રાચર્યરૂપે માત્ર
નિર્ગુણ છે

ચતુર્થ સ્કધમાં પચીસ, પચમ સ્કધમાં પાત્રીસ, પષ
સ્કધમાં ઓકતીસ, મમ્મ સ્કધમાં ચાળીસ, અષ્ટમ
સ્કધમાં ચોવીસ, નવમ સ્કધમાં પચાસ, દશમ
સ્કધમાં તેર, એકાદશ સ્કધમાં ચોવીસ અને દાદશ
સ્કધમાં ચૌદ અધ્યાયો શ્રીવ્યાસ મુનિએ સ્વ્યા છે
આમ આ પુરાણમાં મહાત્મા વ્યાસે અધ્યાયોની
અને અક્ષર હનર (શ્લોકો) ની સખ્યા કરી છે
મર્મે, પ્રતિમર્મે, વર્ગ, મન્વતરો તથા વશનુ ચરિત્ર—
આ પાત્ર લક્ષણોવાળું ‘પુરાણ’ કહેવાય છે જે
મદા નિર્ગુણ, નિત્ય, વ્યાપક, અવિકૃત, મગલરૂપ,
યોગ વડે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય, સમગ્રના આધારરૂપ અને
તુર્ગેય ધ્રુવસ્વરૂપે સહેવા છે, તે અચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ
સ્વરૂપ ભગવતીની સારિવકી, રાજસી ને તામમી
શક્તિ મહાલક્ષ્મી, મહાસગ્સ્વતી ને મહાકાલી એમ
ત્રણ જીઓ છે સુદિ માટે આ ત્રણ શક્તિઓના દેહનો
જે સ્વીકાર થાય છે, તેને જ શાસ્ત્રવિશારદોએ ‘સર્ગ’
કહ્યો છે તે પછી સૃષ્ટિનું પાલન, ઉત્પત્તિ તથા નાશ
માટે વિષ્ણુ, બ્રહ્મા તથા રુદ્રની જે ઉત્પત્તિ કહેવાઈ
છે, તેને ‘પ્રતિમર્મ’ કહ્યો છે અદ્ તથા સૂર્યથી ઉત્પન્ન
થયેલા ચન્નઓના તથા દિરણ્યમ્મશિષુ આદિના જે
વર્ગો કહ્યા છે, તે જ ‘વશ’ કહેવો છે સ્વાધાતુદ
આદિ મનુઓનું વર્ણન તથા તેઓના કાળની જે
સખ્યા તે ‘મન્વતર’ જાણવા અને તેઓના વર્ગોનું
જે કથન છે તેને ‘વશાનુચરિત્ર’ કહેવું છે હે શ્રેષ્ઠ
મુનિઓ ! (પુગણો) આ પાત્ર લક્ષણોવાળા હોય છે
વરી મવા લાખ મોકોનું ભાગત પણ વ્યામ મુનિઓ
ચ્ચુ છે, જે ઈતિહાસરૂપ હોઈ પાત્રમાં વેદ જેવું છે

શીનકે પૂજ્યુ હે મન ! તે પુરાણો ક્યા છે
અને કેટલી સખ્યાવાળા છે, તે તમે વિસ્તારથી કહો
હે નાદા ! અમે તે માનજવા ઈચ્છીએ છીએ કયિ
કાળથી ભય પામેલા અમે (આ) નૈમિષાચલમાં
ના છીએ બ્રહ્માએ મનોમય મંદ આપી (આવી
મેં માટે) અમે આગ કગલા છીએ તેમણે અમને
તરોને કહ્યુ હતું કે, ‘આ ચક્રની પાત્ર તમે નાગો
ત્યા (આ ચક્રની) ધાર ધનાઈ જાય તે દેગ પવિત્ર
કેવાસે છે, તે પ્રદેગ પગ મનુઓને પ્રદેગ કરી
નદિ થાય ત્યા મુખી કરી સગ્ધુમ પ્રાપ્ત થાય

ત્યા મુધી તમે ત્યા જ રહેજો' પ્રભાનુ એ વચન માલગી એ વાત ધ્યાનમાં લઈ દુ ચક્રને ચક્રાવતો ચલાવતો મ્હાં દેગોને જોવાને ઈચ્છાથી જાલદી નીકળ્યો, અને (એમ) ચક્રને ચલાવતો દુ ચર્લી આવ્યો, ત્યા ભાર દેખતા તેની ધાર ઘમાઈ ગઈ, જેથી પગ પવિત્ર આ લેન 'તૈમિષ' નામે કહેવાયુ ચર્લી ક્રિયગુણો પ્રવેશ નહિ જ થાય, તેથી મેં ક્રિયગુણથી ભય પામેલા મહાત્મા, મુનિઓ તથા મિત્રોના મ મો માથે ચર્લી સ્થિતિ કરી છે. અમે (ચર્લી) પશુગણિત થતોને પુગેકાગ વગેરેથી જ કર્યા છે, અને જ્યાં મુધી મન્યપુગ આવે, ત્યા મુધી (ચર્લી જ) અમારે મમમ માળવો છે હે સૂત! (અમારા) પૂર્ણ ભાગ્યેએ તમે ચર્લી આવ્યા છે, તો હવે વેદન્ય પવિત્ર પુગાનુ તમે કટો હે સૂત! તમે બુદ્ધિમાન વક્તા છો તેમ જ અમે બધા વ્યાપાર ગદિન હોઈ એકચિત્તે શ્રવણ ઈચ્છીએ છીએ હે સૂત! તમે લાખા આગુપત્રાળા અને ત્રણે તાપથી ગદિન થાઓ હવે તમે પવિત્ર ને માગતિક ભાગવત પુગણ કહે, જેમા ધર્મ, અર્થ તથા કામનુ વિધિપૂર્વક વર્ણન છે અને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી તે કાગ મોક્ષ મેગવતા વ્યામ મુનિએ કહે' છે હે સૂત! વ્યામમુનિએ જે પવિત્ર (પુરાણ) ગ્યે' છે, તેની મુદ્દા કયા માલગી અમે તૃપ થતા નથી જે મમમ મુણમમૂલોનુ એક પાત્ર, પવિત્ર, મમમ વિવતી માના ભગવતીની લીલાવાળુ અદ્ભુત, મમમ (પાપક) મેવતા મમુદાવનો નાગ કગના અને કામતાઓના કદક છે, તે ભગવતીના નામગુણ (દેવી ભાગવત) પુગણ તમે પ્રગટ કરો

સર્વગુણગણાનમિકથાનં પવિત્ર

મલિલમુગમમાતુનાંસ્વરૂદ્ યદ્ નિચિત્તમ્ ।

નિવિલિમત્રગણાનાં નાશાન્તુ કામકન્દ્

પ્રગટય મગત્યા મામયુક્તં પુરાણમ્ ॥૪૦॥

ઉતિ રહેતીમાતનમપુન્યમા પ્રથમ સ્કંધ વિશે

અર્થાત્ ૨ જે સમાપ્ત

અધ્યાય ૩ જો*

પુરાણોનાં નામ, મન્યા તથા તે તે

ધુગના વ્યાસો

સૂત ડગલ

શ્વચ્ચન્તુ સપ્રવક્ષ્યામિ પુરાણાનિ મુનીશ્વરાઃ ।

યયા ધુનાનિ તરવેન વ્યાસાત્ સચયતીસુનાત્ ॥

મૂત જોત્યા. હે મુનીશ્વરો મન્યવતીના પુત્ર વ્યામ પામેથી જે બહેબર માલગ્યા છે, તે પુગણો દુ તમને કહુ છું, માલગો 'મ' કાગદિ બે, 'મ' કાગદિ બે, 'મ' કાગદિ ત્રણ, 'વ' કાગદિ ચાર, 'જ' કાગદિ એક 'ના' કાગદિ એક, 'વ' કાગદિ એક, 'લિ' કાગદિ એક, 'ગ' કાગદિ એક 'કૂ' કાગદિ એક અને 'સ્ક' કાગદિ એક—એમ જુદાં જુદાં (અટાર) પુગણો છે તેમા (પહેલુ) મત્સ્ય-પુરાણ ચૌદ હજાર શ્લોકનુ કહુ છે તેમ જ (બીજુ) મહાભારતનુ માદ્ કેયપુગણ ત્રણ હજાર શ્લોકનુ છે, (ત્રીજુ) ભનિષ્યપુરાણ ચૌદ હજાર ને પાચમો શ્લોકનુ તરવદ્રષ્ટ મુનિઓએ ગણ્યુ છે, (ચોથુ) પવિત્ર ભાગવતપુગણ અઠાર હજાર શ્લોકોનુ છે; (પાચમુ) બ્રહ્મપુરાણ દશ હજાર શ્લોકોનુ છે; (છઠ્ઠુ) બ્રહ્માડપુગણ વ્યાગ હજાર ને એક મો શ્લોકોનુ છે, તેમ જ (માતમુ) બ્રહ્મીવર્તીપુગણ અઠાર હજાર શ્લોકોનુ છે, (આઠમુ) વામનપુરાણ દશ હજાર શ્લોકોનુ છે અને હે શૌતક! (તવમુ) વાયુપુગણ ચોવીસ હજાર ને છમો શ્લોકોનુ છે (દશમુ) પન્થ અદ્ભુત વિષ્ણુપુરાણ ત્રેવીસ હજાર શ્લોકોનુ છે, (અગિયારમુ) પગમ અદ્ભુત વરાહ-પુગણ ચોવીસ હજાર શ્લોકોનુ છે, (બારમુ) અગિત-પુગણ મેળ હજાર શ્લોકોનુ છે, (તેરમુ) શ્રેષ્ઠ નારદ-પુગણ પચીસ હજાર શ્લોકોનુ માન્યુ છે, (ચોમુ) પદ્મપુગણ પચાસ હજાર શ્લોકોનુ વિગાગ મનાયુ છે, (પદ્મમુ) વિષ્ણુપુગણ અગિયાર હજાર શ્લોકોનુ અનિવિનૂત છે, (ગોળમુ) વિષ્ણુએ કહે'નુ ગિરુ-પુગણ ઓગણીસ હજાર શ્લોકોનુ છે, (સતમુ)

* આ ત્રીજા અધ્યાયમાં તેનાની શ્લોકોથી પુરુષોત્તમના નામ, તેની નમ્યા અને તે તે પુગના વ્યાસો કહેવાયે.

કર્મપુરાણ સત્તર હજાર શ્લોકનું છે, અને (અઢારમું) પરમ આદ્યુત સ્કંદપુરાણ એકાશી હજાર શ્લોકનું છે હે નિર્દોષ મુનિઓ! આ પુરાણોના નામ તથા સંખ્યા મે વિસ્તારથી કહ્યા, હવે તે જ પ્રમાણે હે શ્રેષ્ઠ ઋષિઓ! તમે ઉપપુરાણો સાલજો (પહેલું) સનત્કુમાર પુરાણ, તે પછી (બીજું) નૃસિંહપુરાણ, (ત્રીજું) નારદીયપુરાણ, (ચોથું) શિવપુરાણ, (પાંચમું) સર્વોત્તમ દુર્વાસાપુરાણ, (છઠ્ઠું) કપિલ પુરાણ, (સાતમું) મનુપુરાણ, (આઠમું) શુકપુરાણ, (નવમું) વરુણપુરાણ (દશમું) કલિકાપુરાણ, (અગિયારમું) સાયપુરાણ, (બારમું) સુદર નંદિ પુરાણ, (તેરમું) સૂર્યપુરાણ, (ચૌદમું) પરાશર પુરાણ, (પંદરમું) આતિવિસ્તૃત આદિત્યપુરાણ, (સોળમું) મહેશ્વરપુરાણ, (સત્તરમું) ભાગવત (શ્રી કૃષ્ણચરિત્ર) પુરાણ અને (અઢારમું) મોટું વસિષ્ઠ પુરાણ—આ ઉપપુરાણો મહાત્માઓએ કહ્યા છે સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસે અઢાર પુરાણો સ્વી તેઓથી વૃદ્ધિ પામેલું ભારતાખ્યાન (મહાભારત) રચ્યું છે સર્વ મન્વંતરોમા ધર્મને ઇચ્છતા વેદવ્યાસ દરેક દ્વાપર યુગમા વિધિ પ્રમાણે પુરાણોને પ્રકટ કરે છે દરેક દ્વાપરયુગમા વિષ્ણુ વ્યાસરૂપે (અવતરી લોકોનું) હિત કરવાની ઇચ્છાથી એક વેદને અનેક પ્રકારે કરે છે પછી કલિયુગમા થોડા આયુષ્યવાળા તથા થોડી બુદ્ધિવાળા બ્રાહ્મણોને જાણી એ વેદવ્યાસ યુગે યુગે પવિત્ર પુરાણ સંહિતાઓ રચે છે સ્ત્રીઓ, શૂદ્રો તથા હલકા દિગ્નેને વેદશ્રવણ શાસ્ત્રસમત નથી, તેથી તેઓનું જ હિત કરવા (વ્યાસે) પુરાણો રચ્યા છે હે શ્રેષ્ઠ મુનિઓ! આ વૈવસ્વત નામના સાતમા ઉત્તમ મન્વંતરમા આઠા વીસમે દ્વાપરયુગ આવ્યો, ત્યારે ધર્મવેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ મારા ગુરુ સત્યવતીના પુત્ર વ્યામ થયા, (હવે પછી) યોગણ્વીસમે દ્વાપરયુગ આવશે, ત્યારે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા વ્યાસ થશે (આ સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસની પહેલા) સત્તાવીસ વ્યાસો થઈ ગયા છે તેઓએ યુગે યુગે પુરાણસંહિતાઓ સ્વી છે

ઋષિઓ બોલ્યા હે મહાભાગ સૂત! દરેક દ્વાપરયુગમા પુરાણો રચનાર વ્યાસો, પૂર્વ યુગોમા જે ઉત્પન્ન થયા હોય તેઓને તમે કહો

સૂત બોલ્યા પહેલા દ્વાપરયુગમા બ્રહ્માએ પોતે વેદોના વિભાગ કર્યા હતા બીજા દ્વાપરયુગમા પ્રજા પતિએ વ્યાસનું કામ કર્યું હતું ત્રીજામા શુકાચાર્ય વ્યાસ થયા હતા ચોથામા બૃહસ્પતિ, પાંચમામા સૂર્ય અને છઠ્ઠામા મૃત્યુ વ્યાસ થયા હતા પછી સાતમો (દ્વાપર) યુગ આવ્યો ત્યારે ઇન્દ્ર વ્યાસ થયા હતા આઠમામા વસિષ્ઠ, નવમામા સાસ્વત, દશમામા ત્રિધામા, અગિયારમામા ત્રિવૃષ, બારમામા ભરદ્વાજ, તે પછી તેરમામા અતરિક્ષ, ચૌદમામા ધર્મ, પંદર મામા ત્રયચાર્ણિ, સોળમામા ધનંજય, સત્તરમામા મેઘાતિથિ, અઢારમામા વ્રતી, યોગણ્વીસમામા અત્રિ, વીસમામા ગૌતમ અને તે પછી એકવીસમામા ઉત્તાર હર્ષાત્મા વ્યાસ કહેવાયા હતા પછી પાંચીસમામા વાજસ્રવા વેન વ્યાસ થયા હતા ત્રેવીસમામા અમુ પ્યાયણ સોમ વ્યાસ થયા હતા ચોવીસમામા તૃણબિંદુ વ્યાસ થયા હતા અને તે પછી પચ્ચીસમામા ભાર્ગવ નામે વ્યાસ થયા હતા પછી છવીસમા (દ્વાપર) યુગમા શક્તિ નામના વ્યાસ થયા હતા, સત્તાવીસમામા જતુકર્ણ્ય નામે વ્યાસ થયા હતા અને આઠાવીસમામા કૃષ્ણદેવાયન નામે વ્યાસ થયા હતા આ આઠાવીસની સંખ્યા જે મે સાલજી છે તે કહી છે શ્રીકૃષ્ણદેવ પા અને સ્વેલું શ્રીમદ્ભાગવત નામનું પવિત્ર પુરાણ (પણ) મે સાલજીયું છે, જે સર્વ દુષ્ટો તથા પાપોનો નાશ કરનાર, કામનાઓ તથા મોક્ષ આપનાર, વેદ ના અર્થથી વૃદ્ધિ પામેલું, સર્વ શાસ્ત્રોના રસનું વિશ્રાંતિ સ્થાન અને મુમુક્ષુઓને સદા પ્રિય છે અતિ શુભ તે પુરાણ સ્વીને વ્યાસે ચારણિથી ઉત્પન્ન થયેલા, વૈરાગ્યયુક્ત અને જ્ઞાની પોતાના પુત્ર મહાત્મા શુક દેવજીને ભણાવ્યું હતું હે મુનીન્દ્રો! તે વખતે વ્યાસના મુખથી આ સમગ્ર પુરાણરહસ્ય મે સાલજીયું છે અને કરુણાનિધિ તે ગુરુની કૃપાથી બધું બરાબર ગ્રહણ કર્યું છે યોનિથી ઉત્પન્ન નહિ થયેલા અને આદ્યુત બુદ્ધિવાળા પુત્ર શુકદેવજી વડે પુછાયેલા વ્યાસે તે વેળા મહાપ્રભાવવાળું સમગ્ર પુરાણરહસ્ય કહ્યું હતું, તે મે સાલજીયું હતું હે ઉત્તમ મુનિઓ! શ્રીમદ્ભાગવત નામના કૃપવૃક્ષના કળનો સ્વાદ લેવામા આવવાળા અને મમારરૂપી અમુદ્રના ઊડા જળને

તત્વા ઈચ્છતા શુકદેવજીએ અનેક આપ્યાનોના અનુ-
સ્થાન આ અદ્ભુત પુણ્ય ક્ષત્રણથી પડિયા વડે
પ્રેમથી સાભળ્યું હતું તે આ સાભળી કલિયુગના
ભયથી જે ન છૂટી નય એવા પૃથ્વી પર કોણ છે ?
જે મનુષ્ય મલાપાથી, વેદવર્મથી ગંદિત અને પોતાના
આચારથી ગંદિત અત કળાશયો લેય, છતા કપટથી
પણ શ્રીમદ્ ભગવતીના નામથી અક્ષિત આ સુદર
અને શ્રેષ્ઠ ઉત્તમ પુણ્યને જો માલગે છે, તો આ
લોકમાં મોગ પુણ્ય ભોગો ભોગની દેલના અને યોગીઓ
વડે પ્રાપ્ત કરના યોગ્ય અચર્ય મોક્ષપદને પામે છે જે
મનુષ્ય આ દેવીપુણ્યને કાયમ માલગે છે, તેના
ચિત્તાંથી શુકાના પ્રદેશમાં તેવી વિદ્યા ગ્લા કરે છે કે,
જે નિર્ગુણ હોઈ તન્દિગદિને પણ અલભ્ય, સત્પુરુષોને
અનિગય પ્રિય અને કેવળ સમાધિથી જ પ્રાપ્ત કરવા
યોગ્ય છે મમત્ર અગોથી ધુત મનુષ્યજન્મ પામીને
તેમ જ (કોઈ) પુનરુત્થાને મેળવીને પણ જે
મૂઠ મનુષ્ય સમાગડપ મનુદ્રના જળને ઊતરી જવા
માટેના ઈચ્છિત વલણરૂપ અને સુખ આપનાર આ
પુણ્યને માલગતો નથી, તે આ જગતમાં દેવ વડે
કળાયેલો હોઈ ભાગ્યની છે જે માણસ મનુષ્યપણામાં
ખને માગ કાન પામી ગરી થઈને નિગતર પીત્તઓની
નિદા માલગે છે, તે પૃથ્વી પર નારા પામેલો મદ્યુદિ
છે એ મનુષ્ય સૌ આર્યોને આપનાર, રસના ભાગ
રૂપ અને નિર્ભય આ પુણ્યને કેમ નથી સાભળતો ?

ય. પ્રાપ્ય કર્ણયુગલં વદ્ધ માનુષત્વે
રામી ગુણોતિ સત્ત્વં ચ વગવસાદાન્ ॥
ચર્યર્થદ રસનિધિ ચિમ્લ પુત્રાન્ ।
નદ્દ કુતો ન ગુણેન મુખ મન્દ્યુદિ ॥૬૬॥
ઈતિ શ્રીદેવોના વચનમુપાસ્રમા પ્રથમ સ્કંધ વિષે
અપ્યા ૩ જે અપ્યા

અધ્યાય ૪ થો*

શુકજન્મપ્રમંગ

કવચ વ્યુ

સૌય દ્યામમ્ય માર્યાણી કર્યાં જાત સુત શુક ।
વયં વા સિદ્ધાં યેન વરિયેય મુસદ્ધિતા ॥૧॥
મરિપીઓ પુત્રુ તે નીમ્મ । વ્યામની કઈ

ઓમા, કેવી રીતે શુકદેવ પુત્રરૂપે જન્મ્યા હતા ? વળી
તે કેવા (ગુણવાળા) હતા કે, જે આ ઉત્તમ પુણ્ય
સદિતા ભણ્યા હતા ? હે મહાબુદ્ધિમાન ! (હમણા
જ) તમે શુકદેવજીને યોનિથી નહિ જન્મેલા તથા
અરણિથી ઉત્પન્ન થયેલા કહ્યા, તેમાં આમને મોટો
સંદેહ છે માટે તે કરો મહાતપસ્વી શુકદેવજીને તમે
પ્રથમ ગર્ભમાંથી જ યાગી સાભળ્યા છે છતા મોટા
વિસ્તારવાળું પુણ્ય તે શા માટે ભણ્યા હતા ?

સૂત બોલ્યા પૂર્વે સરસ્વતીના તીર્થ પર મત્પ-
વતીના પુત્ર વ્યાસ ખે કલવિક (ચક્રા) પક્ષીઓને
આશ્રમમાં નોઈ વિરમય પામ્યા (તે પક્ષીયુગે)
પોતાના માળામાં એક સુદર બચ્ચુ ઈડામાંથી મૂક્યું
હતું તેનું મોઢું લાલ હતું, સર્વોગે તે સુદર હતું અને
પીંછાના અકુગેથી પણ સંહિત હતું, એ બંને પક્ષીઓ
બોગક મેળવવા અત્યંત પરિશ્રમ કરતા હોઈ તે જ
કામમાં લાગી ગયા હતા અને બચ્ચાની ચાચમાં
વારવાર ખોરાક મૂકતા હતા વળી તે બંને ચકલા
પોતાના બચ્ચાના અગ સાથે પોતાના અગો ઘસતા
આનંદ પામતા હતા અને પ્રેમથી બચ્ચાનું સુદર
મોઢું ચૂમતા હતા તે વખતે એ બાળક બચ્ચા પર
ચકલાનો અદ્ભુત પ્રેમ નોઈ વ્યાસ અત્યંત ચિંતાતુર
થઈ મન માથે વિચારના લાગ્યા કે, ‘પશુ—પક્ષીઓનો
પણ પોતાના સત્તાન પર જો (આવો) પ્રેમ જણાય
છે, તો સેવારૂપ જીને ઈચ્છતા મનુષ્યોનો (પોતાના
સત્તાનો પર આવો) પ્રેમ હોય એમાં શું કહેવાનું હોય ?
આ ચકલા આ સત્તાનના સુખનું માધન (તેનો)
વિવાહ કરી વધુનું સુદર મોઢું નોઈ શું સુખી થવાના
છે ? અથવા વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે (આ)
ચકલાનું (આ) બચ્ચુ પરમ ધર્મિષ્ઠ થઈ પુણ્ય માટે
(મા—બાપની) મેવા શું કરશે ? અથવા ધન કમાઈ
માતાપિતાને આપશે ? અથવા વિધિ પ્રમાણે પ્રેત
ક્રયો કરશે ? અથવા આ બાળક વિધિ પ્રમાણે નીવો-
ત્સર્ગે કરશે ? (શું નીવ પગલાવશે ?) આ સમારમાં
પુત્રના અગોને ભેગા અને ખામ ઝી તેને લાડ લડા-
વવા, એ જ (દરેક) સુખમાં ઉત્તમ સુખ કહેવાય
જન્મને પ્રન । જ્યારે ‘દેવ સર્વોત્તમ છે’ એ વાન
કહેવાયો.

* આ ૧૧૧ અધ્યાયમાં પા ૬૬ સ્લોકોથી શુકદેવજીએ

છે પુત્રહિન મનુષ્યની ગતિ થતી નથી અને સ્વર્ગ તો તેને મળતુ જ નથી (ખગેખગ) પુત્ર સિવાય ખીજુ પરલોકનુ (કોઈ) સાધન નથી મનુ આદિ મુનિઓએ ધર્મશાસ્ત્રોમા કહ્યુ છે કે, પુત્રવાળો મનુષ્ય સ્વર્ગને પામે છે, પણ પુત્રહિન કોઈ ગીતે સ્વર્ગને પામતો નથી આ લોકમા જે પ્રત્યક્ષ છે તે અનુમાનથી સિદ્ધ કરાતુ નથી 'પુત્રવાળો મનુષ્ય પાપથી છૂટે છે, આ હિતેચ્છુઓનુ વાક્ય (પણ) સનાતન અથવા જૂનામા જૂનુ છે મૃત્યુસમયે ભોયે લેવાયેલો મનુષ્ય પણ જે પુત્રહિન હોય તો મનથી દુઃખી થઈ આ જ ચિંતા કરે છે કે, 'માગ ઘરમા પુછળ ધન છે, જતજતતાના પાત્રો છે અને વર પણ મુદર છે, આનો માલિક કોણ થયે ?' આમ મૃત્યુ મયે તેનુ મન દુઃખથી ભમ્યા કરે છે અને તેથી ભમતા ચિત્તાવાળા તેની બધી ગીતે દુર્ગતિ જ થાય છે' એમ અનેક પ્રકારની ચિંતા કરી સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ ઘણા ઘણા ઊના નિશ્વાસ મૂકી ઉદાસ મનવાળા થઈ ગયા મનથી ખૂબ વિચાર કર્યો પછી મનમા નિશ્ચય કરી તપશ્વર્થી કબા માટે મેરુ પર્વત પાસે તે ચાલ્યા ગયા (ત્યા ગયા પછી) મનથી તે વિચારવા લાગ્યા કે, 'વરદાન આપનામા કુશળ તથા ઈચ્છિત પદાર્થ આપનાર કયા દેવની અમે ઉપાસના કરીએ ? વિષ્ણુ, રુદ્ર, ઇદ્ર, બ્રહ્મા, સૂર્ય, ગણેશ, કાર્તિકેશ્વર, અગ્નિ કે વરુણની ઉપાસના કરવી ?' આમ તે વિચારતા હતા, તેવામા જેમના હાથમા વીણા હતી એ સમાધિ નિષ્ઠ મહર્ષિ નારદ દેવેચ્છએ ત્યા આવી ચડયા તેમને જોઈ સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ પદ્મ પ્રસન્ન થયા, તેમણે અર્ધ્ય કરી આમન આપીને (નારદ) મુનિને કુશળ પૂછ્યુ મહર્ષિ નારદે કુશળ પ્રશ્ન સાભળ્યા પછી (સામેથી) પૂછ્યુ કે, 'હે વ્યાસ ! તમે ચિંતાતુર કેમ છો, તે મને કહો'

વ્યાસે કહ્યુ પુત્રહિન મનુષ્યની મદગતિ થતી નથી, તેથી (તેના) મનમા શુભ હોતુ નથી, તે માટે હુ દુઃખી થઈ વાગ્વાર વિચાર કર્યો કરુ છુ ઈચ્છિત વસ્તુ આપનારા કયા દેવને હવે હુ તપથી પ્રસન્ન કરુ ? આમ આજે હુ ચિંતાતુર થયો છુ અને (તેથી) આપને શરણ આપ્યો છુ હે મહર્ષિ ! તમે

સર્વજ્ઞ છો, માટે હે દયાનિધિ ! તમે જલદી કહો, હુ કયા દેવને શરણુ જઈ કે જે મને પુત્ર આપશે ?

સૂત જોલ્યા વ્યાસે એમ પૂછેલા વેદવેતા નારદ મુનિ જે મોટા મનવાળા હતા, તેમણે પરમ પ્રીતિથી વ્યામ પ્રત્યે કહ્યુ

નારદ જોલ્યા હે પરાશરના પુત્ર ! હે મહાભાગ્ય શાળી ! તમે મને અહીં જે પૂછો છો, તે જ વિષય મારા પિતાએ પૂર્વે વિષ્ણુને પૂછ્યો હતો. દેવોના ઈશ્વર, લક્ષ્મીના પતિ, જગતના સ્વામી, ક્રોસ્તુભ મણિથી પ્રકાશી રહેલા, દિવ્ય શબ્દ—ચક્ર—ગદા ધારણ કરનારા, પીળા વસ્ત્રોવાળા, ચાર બાહુઓવાળા, શ્રી વત્સના નિગાનવાળી છાતીવાળા, સર્વ લોકના કારણુ રૂપ, દેવોના દેવ, જગતના ગુરુ અને જગતના નાથ વાસુદેવ શ્રીહરિને ધ્યાનમા રહી મોટુ તપ કરતા જેઈ વિસ્મય પામેલા મારા પિતા (બ્રહ્મા)એ આ જ પૂછ્યુ બ્રહ્માએ પૂછ્યુ 'હે દેવાના દેવ ! હે જગતના નાથ ! હે ભૂત ભવિષ્ય તથા વર્તમાનના પ્રભુ ! હે જનાદત ! તમે શા માટે તપ કરો છો ? કોતુ ધ્યાન કરો છો ? હે દેવાના ઈશ્વર ! તમે સર્વ જગતના ઈશ્વર છો, છતાં ધ્યાનયુક્ત છો, એ (વિષે) મને અત્યંત આશ્ચર્ય થાય છે, આથી ખીજુ આશ્ચર્ય શુ હોય ? સમગ્ર જગતનો કર્તા હુ (પણ) તમારા નાભિ-કમળમાથી ઉત્પન્ન થયો છુ, તો હે લક્ષ્મીપતિ ! તમારાથી અધિક દેવ આ જગતમા કોણ છે તે મને કહો હે જગતના નાથ ! હુ જાણુ છુ કે તમે આદિ, સર્વ કારણુ, કર્તા, પાલક, સહારક, સમર્થ અને સર્વ કાર્ય કરનારા છો હે મહાગજ ! તમારી ઈચ્છાથી હુ આ જગત સરજુ છુ અને સમય થતા મહાદેવ સહારકરે છે, પણ તે તમારા વચનમા સદા રહે છે હે ઈશ્વર ! તમારી આજ્ઞાથી સૂર્ય આકાશમા ભમે છે, શુભ—અશુભ વાયુ વાય છે, અગ્નિ તપે છે ને મેવ વરસે છે (છતાં) તમે કયા દેવનુ ધ્યાન કરો છો ? આ (વિષે) મને ખોટો સંશય છે ત્રણે જગતમા તમારાથી શ્રેષ્ઠ દેવને હુ જ્ઞેતો નથી હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! તમે હમણા કૃપા કરી તે કહો. હુ તમારો ભકત છુ ઘણુ કરી મોટાઓને કઈ પણ ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય હોતુ નથી, એમ કહેવાય છે' બ્રહ્માનુ તે વચન

માલગી શ્રીહરિએ પ્રગ્નપતિ તે બ્રહ્માને કહ્યું
 'હે બ્રહ્મા ! તમે ઓકસિત થઈ માલગો, મારા મનમાં
 નેત્રુ હું તમને કહું છું જોકે દેવો, અસુરો, તથા મનુષ્યો
 નહિત યથા લોકો તમને, ગરુડને તથા મને ઉત્પતિ,
 તથા પાપનનુ કારણ જાણે છે, પણ વેદના પાગલ
 પુરુષો આલો ઉરામ તરફ કે છે કે, 'ગરુડને તમને
 મૂળ, મને પાપક તથા ગરુડને સારા કરનારા
 કર્તા છે ' જગતને ઉત્પન્ન કરનારા તમાગમા ગરુડથી
 ગરુડ, માનમાં માત્સ્વિકી ગરુડ અને રૂડમાં તામસી
 ગરુડ એ ની કહી છે તે ગરુડનથી ગરુડ તમે તે કર્તા
 કરવા મમર્થ નથી, હું પાપન કરવા મમર્થ નથી તે ગરુડ
 પણ સારા કરના મમર્થ નથી હે વિભો ! આપણે
 યથા પ્રત્યક્ષ કે પ્રતિક્ષા તથા મને આધીન થઈ
 વર્તીએ છીએ હે સુપ્રત ! તે માટે ત્યાં માલગો
 (પ્રત્યક્ષ) હું પગલ થઈ મેપતાગરુડ પાગ પગ
 મૂર્તિ હું છું તે ગરુડને મદા તે (ગરુડને) આધીન
 થઈ કારને વગ થયેલા હું કહું છું વગી તેને આધીન
 હોઈને જ હું નિત્ય તપ કરું છું, કોઈ વખતે લગ્નથી
 માથે સુખપૂર્વ વિદાર કરું છું કોઈ વેળા દાનવો માથે
 દેવો દમતાએ અને મારી લોકોને ભાષર દારણ
 સંગ્રામ કરું છું હે કર્મજા ! પૂર્વે ઓકસાક થયેલા તે
 મમુદ્રમાં તમારી મમમ પાપ હજાર વર્ષ સુધી મે
 બાહુગુરુ કર્યા હું હું હે દેવ ! (મારા) કાનના મેલથી
 ઉત્પન્ન થયેલા ને મદથી ગર્વિત તે દુષ્ટ દાનવ મધુ
 દેવને દેવીની કૃપાથી મે આર્થી હતા હે મહાભાગ !
 તે વખતે શ્રેષ્ઠી પણ શ્રેષ્ઠ ગરુડનરુપ તારુ ગુ તમે
 તારુ તરીકે (તો) તારુ ગુ પુરુષો છે કે (મહિ)
 કીપમાં પ્રથમ હું ત્રીરૂપે ત્વો હતો પણ) જે ભગવતી
 ની ઈચ્છાથી પુરુષ થઈ હું મહામમુદ્રમાં કરું છું તે
 યુગે યુગે કારણો, વગર, મિત્ર તથા વામન થાઉં છું
 લોકમાં પશુપતીની યોનિઓમાં જન્મ લેતા તે કોઈને
 પદા પ્રિય ન હોય, છતાં વનલ વનેડેની ખનણ યોનિ
 ઓમાં હું પોતાની ઈચ્છાથી જન્મ્યો ન હતો કે કયો
 સ્વતંત્ર પુરુષ લગ્નથી માથેનો સુદર વિગત ત્યજી મનસ્વ
 ગાદિ હતી યોનિઓમાં જન્મ કે અને ગળ્યા દોડી
 ગરુડનને બેસી કો ! મોટું યુદ્ધ કરે કે હે બ્રહ્મા પૂર્વે
 તમારી મમમ મારુ મનસ્વ ધનુષની દોગ તૂટતા

ક્યાય બીડી ગયું હતું, તે વખતે તમે ધોડાનુ મસ્તક
 લઈ ગિ' પીઓમાં શ્રેષ્ઠ વિશ્વકર્મા પામે ફરી નેડાવ્યું
 હતું દેલોડના કર્તા ! ત્યાંથી હું ધોડા જેવા મુખવાળો -
 હથગ્રીવ ક્રમે ત્યો, એ તો તમને પ્રત્યક્ષ છે જો હું
 સ્વતંત્ર હોઉં તો લોકોમાં આ મારી વિરુધ્ધના અથવા
 કરેલી કેમ થાય ! મોટું મનન નથી, મારી ગીતે
 ગરુડને આવીન છું અને તે ગરુડનુ જ નિગર
 અખ્યતિત વ્યાન કરું છું હે બ્રહ્મા ! એ ગરુડથી
 શ્રેષ્ઠ કર્મ પા ! હું જાણતો નથી

નાન્દનને કહ્યું એમ તે વિષ્ણુએ બ્રહ્માને કહ્યું
 હતું અને હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! તે બ્રહ્માએ મને પણ તેમ
 જ કહ્યું છે મોટું તમે પણ ત્યાંજાકારી પુરુષાર્થ
 પ્રાપ્ત કરના સનય-હિત થઈ હથગ્રીવના દેવીના
 ચરણકમળનુ ભગવત કરે તે દેવી તમને જે ઈચ્છા
 હશે, તે મારી આપશે

સૂત યોગ્યા નાન્દે એમ કહેલા સત્યનીતા
 પુન વ્યામ દેવીના ચરણકમળમાં એકાગ્ર થઈ તપ કરવા
 વનમાં જતા રહ્યા ૧-૬૫

નારદેન્દ્રેન્દ્રમુકલ્તુ વ્યાસ સત્યવર્તીસુત ।

દેવીપાદાન્નિવિપ્લાવસ્તપસે પ્રવર્ત્ય વનમ્ ॥ ૬૫ ॥

ક્રિતિ યોગ્યાભવનમહાપુરામાં પ્રથમ સ્કંધ વિષે
 નાન્દન ને નમાસ

અધ્યાય પ મો*

હથગ્રીવ તથા અને મહાદેવીના મહિમા

સપ્ત રુચુ

સુતાસ્ત્રાક મન કામ મમ સંચાયસાગરે ।

યથોક્તં મહદ્રાક્ષ્યં જગદ્વિસ્મયકારકમ્ ॥ ૧ ॥

અપિયો યોગ્યા હે સૂત ! અમારુ મન સશય
 મમુદ્રમાં અન્યત્ રૂપી ગયું છે, કારણ કે જગતને
 વિશ્વમયકારક મોટું આશ્ચર્ય તમે કહ્યું છે વિષ્ણુનુ
 મસ્તક પણ તેમના દેહથી બુદ્ધ થયું હતું અને તેથી
 મારીના કર્તા જે જનાર્દન 'હથગ્રીવ' થયા ! જે
 દેવને વેદ પણ સ્નેહે છે, મારી દેવોને જેમનો આશ્રય

* નાન્દન ને નમાસ હથગ્રીવ-વિષ્ણુની તથા હથગ્રીવ
 દેવની કથા નેમ્યો ને બાળ સ્વરૂપે કહી મહાદેવીને
 મહાન મહિમા કહેવાયે

છે અને જે આદિદેવ જગતના નાથ હોઈ સર્વ કારણના પણ કારણ છે, તેમનું પણ મુખ તે વેળા દેવેયોગે કેમ છેદાયુ હતું ? હે મહાબુદ્ધિમાન ! તે સર્વ તમે વિસ્તારથી જલદી કહો

સૂત જોલ્યા તમે બધા મુનિઓ આરે તરફથી આવધાન થઈ દેવોના દેવ પરમ તેજસ્વી વિષ્ણુનું ચરિત્ર સાંભળો કોઈ વખતે સનાતન દેવ વિષ્ણુ દશ હજાર વર્ષ સુધી દારણુ યુદ્ધ કરી યાક્યા હતા, એટલે સપાટ પ્રદેશવાળા ઉત્તમ સ્થાન પર, પશ્ચાસન કરી પૃથ્વી પર રાખેલા પણુછ સહિત ધનુષને કહે—પ્રદેશમા ટેકવી ધનુષની આણી પગ ભાર દઈ પ્રભુ લક્ષ્મીપતિ નિદ્રા પામ્યા હતા અને યાકેના હોઈ ત્યા જ દેવયોગે ખૂબ ઊંઘી ગયા હતા તે વેળા કેટલાક કાળે ઇન્દ્ર, બ્રહ્મા તથા શક્ર સહિત સર્વ દેવો યજ્ઞ કરવા તૈયાર થયા પછી તેઓ બધા દેવોના કાર્યરૂપ અર્ચની સિદ્ધિ માટે યજ્ઞોના અધિપતિ પ્રભુ વિષ્ણુદેવનું દર્શન કરવા વેકુંડમા ગયા ત્યારે તે સ્થળે તેમને ન જોઈ, જ્ઞાનવિથી તપાસી તે દેવો ન્યા વિષ્ણુ ભગવાન હતા ત્યા ગયા તે વખતે યોગનિદ્રાને વશ હોઈ એતના સહિત થયેલા પ્રભુ વિષ્ણુને દેવોએ જોયા એટલે તેઓ ત્યા ખેઠા સર્વ દેવો એમ ખેસી રહ્યા અને જગત્પતિ વિષ્ણુ નિદ્રા લઈ રહ્યા હતા, ત્યારે બ્રહ્મા, રુદ્ર વગેરે સર્વ દેવો ચિંતામા પડ્યા પછી ઇન્દ્રે તેઓને કહ્યું કે, ‘હે ઉત્તમ દેવો ! હવે શું કરવું ? હે શ્રેષ્ઠ દેવો ! આ (વિષ્ણુ) ની નિદ્રાનો ભગ કેવી રીતે કરવો, તેનો વિચાર કરો,’ ત્યારે શકરે તેને કહ્યું કે, ‘નિદ્રાનો ભગ કરવામા દોષ છે, પણ હે શ્રેષ્ઠ દેવો ! યજ્ઞનું કાર્ય તો કરવાનું જ છે’ ત્યારે પરમેશ્વરી બ્રહ્માએ પૃથ્વી પર રહેલા ધનુષની આણીનો ભાગ ખાઈ જવા માટે વમ્રી નામનો એક જાતનો કીડો ઉત્પન્ન કર્યો ‘આ આણીનો ભાગ ખવાઈ જશે, એટલે ધનુષ નીચું જશે તે વખતે દેવોના દેવ વિષ્ણુ નિદ્રાસહિત થશે ને દેવોનું સર્વ કાર્ય થશે, એમા સરાય નથી’ એમ ધારી સનાતન દેવોના દેવ બ્રહ્માએ વમ્રીને આજ્ઞા કરી ત્યારે વમ્રીએ તેમને કહ્યું કે, ‘જગતના ગુરુ અને દેવોના દેવ લક્ષ્મીપતિનો નિદ્રાભાગ મારે કેમ કરવો ? કારણ કે નિદ્રાનો ભગ, કયાનો ભગ તથા દપતીની પ્રીતિનો ભગ કયો

અને માતા તથા બાળકને જુદા પાડવા—તે (પાપ) બ્રહ્મહત્યા સમાન કહેવાય છે તો દેવોના દેવ વિષ્ણુના સુખનો નાશ હું કેમ કરું ? હે દેવ ! (ધનુષની આણી) ખાઈ જવાથી શું ફળ મળે છે, જેથી હું પાપ કરું ? બધા લોકો સ્વાર્થને વશ થઈ પાપ કરે છે, માટે હું પણ (મારો કોઈ) સ્વાર્થ હોય તો જ (ધનુષ્યની આણીને) ખાઉં

બ્રહ્મા જોલ્યા સાંભળ, અમે તારો યજ્ઞમા ભાગ કરીશું તું અમારું કાર્ય કર વિષ્ણુને જગાડ, વિદાય ન કર લાંમકાર્યમા હૃતદ્રવ્ય આપતા જે કઈ બાળુ પર પડશે તેને તું તારો ભાગ જાણુજે હવે જલદી તું કાર્ય કર

સૂત જોલ્યા બ્રહ્માએ એમ કહ્યું એટલે તે વમ્રી કીડો પૃથ્વી પગ રહેલી ધનુષની આણીના ભાગને ઉતાવળે ખાઈ ગયો એટલે તે જ ક્ષણે ધનુષની દોરી છૂટી ગઈ એમ દોરી છૂટી જતા ઉપરની આણી પણ મુકાઈ ગઈ, જેથી ધોર શબ્દ થયો અને તેને લીધે દેવો ત્રાસ પામ્યા તે વખતે આખુલ બ્રહ્માડ ખળભળી ગયું, પૃથ્વી કપી ગઈ, સમુદ્રો ઊછળી રહ્યા, જળજનુઓ ત્રાસ પામ્યા, ઉગ્ર વાયરા વાવા લાગ્યા ને દુષ્સૂચક મોટા ઉત્પાતો થઈ ગયા, તેમ જ દિશાઓ અતિશય ધોર બની ગઈ અને સૂર્ય અસ્ત પામ્યો સર્વ દેવતાઓ ચિંતામા પડ્યા કે ‘(આ) દુર્દિનમા (હવે) શું થશે ?’ હે તપસ્વીઓ ! એમ તેઓ ચિંતા કરી રહ્યા હતા તેવામા દેવોના દેવ વિષ્ણુનું કુડળ તથા મુકુટ સહિત મસ્તક પણ કયાય ઊડી ગયું પછી એ ધોર અધઝગ્ર શાત થયો, ત્યારે બ્રહ્મા તથા શકરે મસ્તકસહિત (વિષ્ણુના) શરીરને ખેડોળ થયું જોયું વિષ્ણુના ધડને જોઈ વિસ્મય પામેલા તે શ્રેષ્ઠ દેવો ચિંતારૂપી સમુદ્રમા ડૂબી ગયા ને શોકથી દુર્બળ થઈ રડવા લાગ્યા (તેઓ વિષ્ણુને ઉદેશી કહેવા લાગ્યા કે) હે નાથ ! હે પ્રભો ! હે સનાતન ! હે દેવોના દેવ ! મર્વ દેવોને દખ્ખારક આ આતિ અદભૂત અમાનુષ (વૃત્તાત) શું બન્યું ? આ કયા દેવની માયા છે જેણે આજે તમારું મસ્તક હણ્યું છે ? તમે તો સર્વ કાળ અચ્છેદ્ય, અભેદ તથા અપ્રદાલ્ય (એટલે બાળવા પણ અશક્ય) છો હે પ્રભો ! તમે આ

સ્થિતિને પામ્યા, એમને હવે દેવતાઓ મંત્રી કરશે તમારે પણ આમને મોટા કેસ છે. આમ કૃષ્ણ સ્વાર્થ માટે જ રહીએ છીએ હે લક્ષ્મીપતે ! આ વિન દેવોએ, યજ્ઞોએ કે ગન્ધર્વોએ કરેલું તથી, પવનુ દેવોએ જ કરેલું છે. એમને (તમા) કોનો દોષ કરીએ ? હે દેવેન્દ્ર ! આમે બધા દેવો પગલીન થયા છીએ હવે ત્યા જઈએ ? મૃત્યુચિત થયેલા દેવોનું (હવે) કોઈ ગણ તથી માયાના નિગના અને જગતના ગુરુ આપનું જોડે આજે મન્ત્રક છે, છે, તે આ નારિયેરો, ગરબી કે તામરી માયા ન હોય ! એમ વિનાય કરતા શિવ વગેરે દેવોને જોઈ વેવેરતા ન્યોમા શ્રેષ્ઠ બાલમ્પતિ (તેઓને) જ્ઞાન દન્તા તે વખતે યોગ્યા કે, 'હે મહાબાગો ! (આમ) જ્ઞવાલી કે વિનાય કરનારી પણ (તે) શુ વશતાનુ જ આમા સંપૂર્ણ બુદ્ધિગમ્ય (કોઈ) ઉપાય કર્યો નેઈએ હે દેવોના ગતિ ઈન્દ્ર ! દેવ અને પુત્રપાર્શ્વ એ બંને નમાન છે, (માટે એવો કોઈ) ઉપાય કર્યો નેઈએ (કે) દેવોએ મપૂર્ણ તકળ વાય '

ઈન્દ્રે કહ્યું (તો) દેવને જ શ્રેષ્ઠ માનુ છું. તમારો પુત્રપાર્શ્વ નિષ્ક્રાંત હો (ક્રાંત) કે દેવોના દેખના વિષાદનું પણ મન્ત્રક હમણાં હોવાનું છે.

બ્રહ્માએ કહ્યું જ કદ નયોએ પ્રાપ્ત થયું બ્રહ્મ તે અન્ય બેનાવનું પહે છે, શુભ કે મનુષ્ય દેવને કોણ જોગની શરૂ છે ? (કેઈ) પ્રાણી મુખ—દુષ્પતો ભોક્તા છે એમા સંભવ જ તરી જેમ કે પૂર્વે કાળને વશ થતા નહર માટે મસ્ત—ગુ દનુ અને શાપને લીધે મન્ત્રવનું નિગ પછી ગયું હતું તે જ પ્રમાણે (ક્રાંત) વિષાદનું મન્ત્રક લગતું મમુદ્રમા પ્રયુ છે વળી દન્દ્રને (પાન) દન્દ્ર યાનની પ્રાપ્તિ તથા દુષ્પ થયું હતું મનનેવન્દમા કમળની અદ્ધ (ગુમ) રેલું, તેને પાન મર્મમાલી બ્રહ્મ થયું પદ્યુ દનુ, આવા (મેળ) દેવો પાન) દુષ્પના બેના થયા છે, તો આ મનાગ્ધા કોઈ દુષ્પ ભાગવનું નથી ? માટે મન્ત્રમાગો ! ગોકનો ત્યાગ કરે અને મનાનની મન્ત્રમાયા વિદ્યારેલીનું જિનન કરે, તે નિર્ગુણ પરાપ્રદીન આપે ! કાર્ય કરી દેને જનનનું પાન કરનારી અને મંત્રી માતા તે બ્રહ્મવિદ્યાનું તમે વિન તન

કરો, કે જેના વડે આપનું જગમ મહિત આ મર્વ એનાક્ય વ્યાપ છે

મૂત યોગ્યા બ્રહ્માએ દેવોને આમ કહી આગળ માનાત્ ગરીગ્વારી થઈ જિભેલા દેવોને દેવોના કાર્યની મિદ્ધિ માટે (આવી) આજ્ઞા કરી

બ્રહ્માએ કહ્યું મનાતની બ્રહ્મવિદ્યાઉપ ગુમ આગ વાળા અને મંત્રી કાર્યો તથા અર્થોને મિદ્ધ કરતાગ, શ્રેષ્ઠ દેવી મલામાયાની તમે સ્મૃતિ કરો બ્રહ્માનું તે વચન માબરી સર્વોચ્ચુદ્ધ એ વેદો જ્ઞાન વંદ પ્રાપ્ત કરતા અને જગતમા રહેલા તે મલામાયાની સ્મૃતિ કરવા લાગ્યા

વેદો યોગ્યા હે દેવિ ! હે મહામાયા ! હે જગતની ઉત્પત્તિ કરતાગ ! હે શિવા ! હે નિર્ગુણ ! હે મંત્રી ભૂતોના ઈશ્વરી ! હે માતા ! હે શકરની કામનાઓ આપનાગ ! તમે ભૂમિઉપ છો, પ્રાણુકૃત સર્વ ભૂતોના પ્રાણુઉપ છો, તેમ જ બુદ્ધિ, લક્ષ્મી, ક્રાંતિ, તમા, જ્ઞાનિ બ્રહ્મ, મેધા, ધૃતિ અને સ્મૃતિરૂપ છો તમે ક્રાંતગમા અર્ધમાત્રાઉપ અને ગાયત્રીમા (ભૂર, ભુવર સ્વર, એ ત્રણ) વ્યાહતિઉપ તથા જ્યા, વિજ્યા ધાત્રી, લક્ષ્મી, ત્રિતી, સ્પૃહા અને દયા છો હે બાએ ! તમે જગતની રચના કર્યામા ચતુર, દયારમથી મુદત, લોનની માતા વિદ્યાઉપ, ક્રાંત્યુસ્વરૂપ, મકલ યોદોનું નિન કરનાગ શ્રેષ્ઠ, મન્ત્રવતીતા બીજમત્ર (મં)મા વાન દન્દ્રા ચતુર અને સમાગ્રની તાશ કરતાગ તમારે આમે સ્મૃતિ કરીએ છીએ બ્રહ્મા, શકર, વિષ્ણુ ઈન્દ્ર, મસ્તવતી, આગિન, સૂર્ય તથા જે લોકપાલો છે, તોઓને તમ ઉત્પન્ન કર્યો છે, તેથી તેઓ મુખ્ય તથી કાગલ કે તમ આપનું જગમની માતા છે હે જનનિ ! નમઃ જગતને તમે ઉત્પન્ન કર્યા ઈશ્વર છે, ત્યાંજે વિષાદ તથા બ્રહ્મા વગેરે દેવોને મગ્ન છે, અને બોધસ્વરૂપ એવા તમે તે (દેવો) કાગ સ્તુતિ, તાગ તથા ઉત્પત્તિ કર્યા છે, (જેથી) હે દેવી ! તમને સમાગ્રનો લેગ પળ કોઈ રીતે રહેનો નથી તમારું સ્વરૂપ જાણવા નમઃ જગતમા કોઈ પુત્રક સ્મર્યો નથી અને તમારા નામોની મળ્યા કંદવા આ જગતમા કોઈ યોગ્ય નથી મન્યગુદિ મનુષ્ય ઘોષ પાણીને પણ તરી જવા અગમર્થ હોય, તે મમુદ્રનું પાણી તરી જવા કેમ

મમર્થ થાય ૨ હે ભગવતી ! દેવોમાનો એક પણ (દેવ) તમાન આનત વૈભવને જાણતો નથી, તમે એક જ આગ ' ભુવનેશ્વરી ' નામે લોકમાતા છો, અને તમે એક જ છો, છતાં સમગ્ર મિથ્યા જગતને કેમ સ્થો છો ૨ (એ ક્રાઈ મમજાતુ નથી) હે દેવી ! (તમે મિથ્યા જગત મગ્ને છો) આ વાતમા વેદોનુ વચન પ્રમાણભૂત છે હે ભગવતિ ! તમે નિસ્પૃહ છો છતાં જગતનુ કાળુ (પણ) છો ચાલો (આ) તમાન અદ્ભુત ચરિત્ર અમાગ મનને મૂંઝવી નાખે છે મમગ્ર વેદોને પણ અવિષય તમારો ગુણપ્રભાવ કઈ ગીતે કહી શકાય તેમ છે ૨ કારણ કે તમે પોતે પોતાના શ્રેષ્ઠ મહિમાને જાણતા નથી ! હે જનનિ ! વિષ્ણુનુ મસ્તક આમ ઊઠી પડ્યું, એ શું તમે નથી જાણતા ૨ અથવા હે શિવા ! એ જાણીને પણ શું તમે વિષ્ણુની શક્તિ જાણવા ઈચ્છો છો ૨ અથવા હે માતા ! વિષ્ણુના આ પાપનો સમૂહ શું બળવાન છે ૨ (પણ) આપના ચરણકમળનુ ભજન કરવામા આસકત આ વિષ્ણુ વિષે પાપ છે જ કયા ૨ હે માતા ! દેવોના સમૂહ તરફ તમાગે આ આતિ ભયકર ખેદ કારી કેમ થઈ ૨ વિષ્ણુના મસ્તકનો નાગ થયો એ મહાઆશ્ચર્યજનક (બનાવ) આદી મનાયેલો છે અને (તે આમને) મોટા દુ ખડપ થયેલો છે તમે જન્મ (૩૫ મોટા દુ ખ) નો નાગ કરવા સમર્થ છો, છતાં (વિષ્ણુના) મસ્તકને સાધી દેવામા વિભાવ કેમ થયો ૨ (તે) અમે જાણી શકતા નથી અથવા હે દેવિ ! મમગ્ર દેવોએ ઉપજાવેલા દોષને ચિત્તમા જાણી લઈ દેવોએ કરેલું પાપ (આ) વિષ્ણુ પર તમે નાખ્યું છે કે શું ૨ અથવા વિષ્ણુને યુદ્ધનો કોઈ ગર્વ થયો હતો કે શું ૨ જેથી તેનો એકદમ નાશ કરવા તમારી આ લીલા થઈ ૨ હે માતા ! આમા (તમારો) ભાવ અમે સમજી શકતા નથી અથવા હે ભગવતિ ! યુદ્ધ મા પરાજય પામેલા અને આતિ રમ્ય તીર્થ પ્રદેશમા ધોર તપશ્ચર્યા કરી આપની પાસેથી વરદાન પામેલા દેવોએ હમણાં વિષ્ણુનુ મસ્તક શું અદૃશ્ય ક્યું છે ૨ અથવા હે ભવાનિ ! મસ્તકસહિત થયેલા વિષ્ણુને જોવા (આ તમારો) વિનોદ છે કે શું ૨ હે આદ્ય શક્તિ ! સમુદ્રની પુત્રી—લક્ષ્મી પર તમે શું ગેષ

પામ્યા છો ૨ સ્વામીસહિત થયેલી લક્ષ્મીને તમે કેમ જોઈ રહ્યા છો ૨ પોતાના અશથી ઉત્પન્ન થયેલી (લક્ષ્મી) નો અપગ્રહ તમારે ક્ષમા કરવો જોઈએ, (માટે) આ વિષ્ણુને ઉઠાડી તમે લક્ષ્મીને પુશી કરો હે દેવિ ! સૃષ્ટિસ્થિતિ આદિ કાર્યોમા મુખ્ય અને પ્રમિદ્ધ પ્રભાવવાળા આ દેવો તમને નિરતર નમે છે, તો મમગ્ર લોકોના નાથ દેવ વિષ્ણુને ઉઠાડી (તે) દેવોને ગોઠસમુદ્રમાથી તારો હે દેવિ ! વિષ્ણુનુ મસ્તક કયા ગયું તે અમે જાણતા નથી ને હવે (તેમને) જિવાડવામા બીજો (કોઈ) ઉપાય જ નથી જેમ આમૃત જિવાડવામા સમર્થ છે, તેમ તમે જગતને જીવિત આપનારા છો

સત બ્રહ્મા અગો સહિત અને સામનુ ગાન કરતા વેદો વડે એમ તે વખતે સ્તુતિ કરાઈ, ત્યારે નિર્ગુણ પરમ માયાસ્વરૂપ દેવી મહેશ્વરી પ્રસન્ન થયા તે વેળા શરીર વિનાની શુભ આકાશવાણી સુખકારક શબ્દો વડે લોકોને આનંદ કરતી તે દેવોને કહેવા લાગી કે, ' હે દેવો ! તમે ચિંતા કરો મા, સ્વસ્થ રહો વેદો વડે સ્તુતિ કરાયેલી હું અત્યંત પ્રસન્ન થઈ છું, એમા સશય નથી મનુષ્યલોકમા જે પુરુષ સદા ભક્તિથી મારી આ સ્તુતિ કરશે અથવા આનો પાઠ કરશે તે સર્વ કામનાઓને પામશે જે મનુષ્ય કાયમ ત્રણે કાળ આ માન સ્તોત્ર ભક્તિથી સાભળશે તે દુ ખમુકત થઈ સુખી થશે કેમ કે વેદોએ કહેલું આ (સ્તોત્ર) વેદતુલ્ય જ છે હવે વિષ્ણુનુ મુખ જે ગણુ છે, તેનું કારણ તમે સાભળો આ સંસારમા કારણ વિનાનું કાર્ય કેમ ટોઈ શકે ૨ એક સમયે વિષ્ણુ પોતાની પાસે બેઠેલા સમુદ્રની પુત્રી પ્રિયા લક્ષ્મીને તથા તેના સુદર મુખને જોઈ હસ્યા ત્યારે તેમણે જાણ્યું કે ' પ્રણુ શ્રીહરિ મને કેમ હસે છે ૨ નક્કી, કોઈ પણ કારણથી શ્રીહરિએ મારા મુખને વિરૂપ જોયું હશે (નહિ તો) કારણ વિના આજે હાસ્યનો સભવ કેમ થાય ૨ અથવા હું માનુ છું કે તેમણે બીજી કોઈ સુદરીને (મારી) ગોઠ્ય જવી કરી હોય ૨ ' પછી તે મહાલક્ષ્મી તમે ગુણી બની ગુસ્સે થયા કેમ કે તે વખતે તેમના શરીરમા તામરી શક્તિ પ્રવેશી હતી કાળના કોઈ યોગથી દેવોની કાર્યસિદ્ધિ માટે આતિ દારણ તામરી

ગદિત તેમના ગંગીમા પ્રવેશી હતી, (જેથી) તે સમયે તામરી ગદિતના આવેશગુણ નગીમાના તે મહાપદ્મી અતિથય કોષી હોયા તેમણે ધીમેધી કહ્યું કે, 'તમારુ આ મસ્તક પડી જતે જીમ્ભાનને લીધે, ભાવિપણથી અને કાળના યોગથી નીકળેલો એ ગાપ પોતાના જ સુખનો નાશ કરનાર હતો, છતાં વિચાર કર્યો નિના જ તે વખતે અપાઓ હતો ગોકયથી ઉત્પન્ન થનાર દુષ્પ વિવેચાપણથી પણ અધિક છે, આમ મનથી વિચારી તામરી ગદિતના યોગથી એવું (ગાપ વચન) તેમણે કહ્યું હતું અમન્ય ભાષણ, માહસ, કપર, મૂર્ખતા, અતિથય લોભ, અપવિત્રતા અને નિઃશયપણ—આ દોષો જીઓમા સ્વાભાવિક હાય છે હવે વિષ્ણુને પૂર્વની પેઠે મસ્તકનાળા કરુ છું (પણ) ગાપના યોગથી આખું મસ્તક લગણુમમુદ્મા ડૂબી ગયું છે વગી હે ઉત્તમ દેવો ! ખીનું પણ કઈક કારણ છે જેથી તમારુ મહાન કાર્ય થશે, એમા સગય તથી પૂર્વે મહાપ્રાણુ હયગ્રીવ દૈત્ય અત્યંત પ્રખ્યાત હતો તેણે મગ્ગવનીના તીર પર પગમ દાગણ તપ કર્યું હતું મારુ માયાખીજ (હ્રીં) ઓગ્રમર મન તે જ્યાં કરતો હતો નિગહાર ચી મનને તેણે છત્યુ હતું અને મારી ભાગોથી ગદિત વડ, મારી આબુપણોથી ગાભગાગેથી તામરી ગદિતપ મારુ તે ધ્યાન કરતો હતો એમ એક સગર વર્ષ સુધી તેણે અતિ દારુણ તપ કર્યું તે વેળા તેણે જેવા સ્વરૂપનું ધ્યાન કર્યું હતું તે જ તામરીપ (ધાગણ) કરી હુ તેની આગળ પ્રનયમ થઈ તે મમય મિદ ઉપર એકંથી મે દયાગુકન થઈ તેને કહ્યું કે 'હે મહાભાગ ! હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! તું વરદાન માગ, સુ તને (હિચિત) આપીગ દેવીનું જ વચન માનવી તે દાનને પ્રેમપૂર્ણ થઈ તજ જ તે વેળા મને પ્રતિષ્ઠા તથા પ્રણામ કર્યો ને મારુ સ્વરૂપ જોઈ તેના નેત્રો પ્રેમ માથે પ્રકુલ્ય બન્યા અને હર્ષના આમુધી ડામગઈ જવા લાગ્યા પછી તેણે મારી આમ સ્તુતિ કરી

હયગ્રીવ જોલ્યા 'હે મહાભાગ ! હે સૃષ્ટિ, ત્રિયિત તથા તાગ કરનાર ! હે ભક્ત પર કૃપા કરનારો યતન ! હે કમનનાઓ આપનાર ! હે મોક્ષ દેનાર ! હે શિવા ! તમને દેવીને નમસ્કાર દો તમે પૃથ્વી, જળ, તેજ,

વાયુ અને આકાશ—એ પાચ (મહાભૂતો) નું અને ગધ, ગમ, ઉષ, સ્પર્શ તથા શબ્દ એ પાચ તત્ત્વા ત્રાયો) નું કારણ છે મહેશ્વરિ ! દ્વાણ, રસના, ચક્ષુ, ત્વચા તથા શ્રોન એ જ્ઞાને દ્રિયો અને ખીજ કર્મે દ્રિયો એ સર્વ તમારાથી ઉત્પન્ન થાય છે ' (એમ તેણે સ્તુતિ કરી ત્યાં—)

શ્રીદેવીએ કહ્યું તને ક્યુ વરદાન ઇષ્ટ છે ? કહે, તારુ જે ઇચ્છિત હશે તે હુ આપીગ તારી ભક્તિથી ને અદ્ભુત તપથી હુ પ્રમન્ન થઈ છું

હયગ્રીવ જોલ્યા હે માતા મારુ જેમ મરણ ન થાય તેમ કરો હુ અમર, યોગી તથા દેવો અને અસુને વડે અજેય થાઉં

દેવી જોલ્યા 'જન્મેવાનુ મૃત્યુ અવશ્ય છે ' અને 'મરેલાનો જન્મ પણ અવશ્ય છે ' આવી લોકમા જે મર્યાદા છે, તે હિલટ કેમ થઈ ગયે ? માટે હે ગણેશમા ઉત્તમ ! મરણના વિષયમા એવો (કોઈ) નિશ્ચય કરી તું વરદાન માગ કારણ કે (વિદ્વાનો) મનથી વિચારી વર્તન કરે છે

હયગ્રીવે કહ્યું હે જગદંબા ! જેની ડોક ધોડાની હોય તેનાથી મારુ મૃત્યુ થાયો, ખીજ કોઈથી નહિ, આ મારી મનવાહિત કામના તમે પૂર્ણ કરો

દેવી જોલ્યા 'હે મહાભાગ ! તું ઘેર જ અને સુખેથી સન્ન્ય કર ધોડાની ડોકવાળા (પુરુષ) સિવાય તારુ મૃત્યુ જરૂર નહિ થાય ' એમ તેને વરદાન આપી હુ અદ્દશ્ય થઈ અને તે પણ પરમ હર્ષ પામી પોતાને ઘેર ગયે હમણા તે દુશ્તામા દૈત્ય સર્વ મુનિ એને તથા વેદોને પીડી રહ્યો છે, આજે ત્રણે જગતમા તેને મારનારો કોઈ પણ નથી માટે આ ધોડાનુ મનોહર મસ્તક કાપી વિષ્ણુના આ દેહ પર વિષ્ણુકર્મો જોડી દેશે પછી ભગવાન હયગ્રીવ દેવોનું હિત કરવાની ઈચ્છાથી આસુરી સ્વભાવના તે પાપિષ્ઠ કૂર દાનવને મારશે

સૂત જોલ્યા એમ દેવોને કહી ભગવતી તે વેળા વિગમ પામ્યા, ત્યારે અત્યંત સતોષ પામેલા દેવોએ દેવગિપી વિષ્ણુકર્મોને તે મમયે (આમ) કહ્યું દેવો જોલ્યા વિષ્ણુના મસ્તકને જોડી દેવારૂપ દેવમર્થ તમે કરો, (એટલે) ધોડાની ડોકવાળા થઈ

(વિષ્ણુ) દાનવક્રોધ (હયગ્રીવ) દૈત્યનો નાશ કરશે
 સૂત બોલ્યા એવું તેઓનું વચન સાભળી
 અત્યંત ઉતાવળા થઈ વિશ્વકર્મીએ દેવોની સમક્ષ
 તલવાગ વડે ઘોડાનું મસ્તક એકદમ કાપ્યું ને વિષ્ણુના
 શરીર પર તે ઘોડાનું મસ્તક બેઠી દીધું એમ શ્રીહરિ
 ઘોડાના મસ્તકવાળા થયા હતા પછી તેમણે કેટલાક
 કાળે મહાભાયાની કૃપાથી મદ વડે ગર્વિષ્ઠ થયેલા દેવ
 શનુ (હયગ્રીવ) દાનવને યુદ્ધમાં બળ અને પરાક્રમથી
 માર્યો હતો પૃથ્વી પરના જે મનુષ્યો આ શુભ આખ્યાન
 સાભળશે તેઓ સર્વ દુષ્કોથી મુક્ત થશે, એમા
 સશય નથી મહાભાયાનું આ પવિત્ર ચરિત્ર પાઠ
 કરનાર તથા સાભળનારાઓના પાપોનો નાશ કરનાર
 તથા મર્વસપતિકારક છે ૧-૧૧૨

મહામાયાચરિત્રં ચ પવિત્ર પાપનાશનમ્ ।

પઠતા ઋષ્યવતા ચૈવ સર્વસંપત્તિકારકમ્ ॥૧૧૨॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમહાપુરાણમાં પ્રથમ કથ વિષે
 અધ્યાય ૫ એ સમાપ્ત

અધ્યાય ૬ ક્રો*

મધુ-કેટલની યુદ્ધ માટે તૈયારી

ઋષય ઋણ

સૌમ્ય યદ્ય ત્વયા પ્રોક્તં શૌરેયું મહાગંધે

મધુકૈટમયો હાર્ષે પશ્ચાન્નસંસ્રહકમ્ ॥૧॥

ઋષિઓએ પૂછ્યું હે સૌમ્ય ! તમે કહ્યું કે

(પ્રલયકાળે) મહાસમુદ્રમાં પાચ હજાર વર્ષ સુધી
 મધુ કેટલ સાથે વિષ્ણુનું યુદ્ધ થયું હતું તો કેવળ
 સમુદ્રરૂપ થયેલા તે (પ્રલયકાળના) જળમાં દેવોથી
 પણ અતિ દુર્ગંધ મહાપરાક્રમી અને હસાવવા અશક્ય
 તે બાને દાનવો કયાથી ઉત્પન્ન થયા હતા ? તે બાને
 આસુરો કઈ રીતે જન્મ્યા હતા ? અને શ્રીહરિએ તેમને
 કઈ રીતે માર્યા હતા ? હે મહાપુદ્ગિમાન ! પરમ અદ્
 ભુત તે ચરિત્ર તમે કહો અમે બધા તે સાભળવા
 ઇચ્છીએ છીએ તમે મહાવિદ્વાન વક્તા છો, એટલે
 આપણો બંનેનો (આ) સમાગમ આહી દૈવયોગે
 જ થયો છે મૂર્ખ સાથેનો સમાગમ ઝેરથી પણ મહા
 ભયકર છે અને વિદ્વાન સાથેનો સમાગમ અમૃતના

રસ તુલ્ય કહ્યો છે બધા પશુઓ પણ જીવે છે, ખાય
 છે, મળ-મૂત કરે છે, વિષયોનું સ્વરૂપ જાણે છે અને
 અદ્ભુત ગૈરુપસુખને પણ અનુભવે છે, પરંતુ તેઓને
 સારા-તગ્સાનુ જ્ઞાન હોતું નથી કે મોક્ષદાયી વિવેક
 પણ હોતો નથી, એટલે જેઓને (કથા) સાભળવામાં
 આનંદ નથી તેઓને પશુ સમાન જાણવા અરે !
 મૂળ વગેરે પશુઓ પણ સાભળવાનું સુખ જાણે છે
 ને સર્પો કાન વિનાના હોય છે, છતાં નાદશ્રવણથી મોહ
 પામે છે પાચ ઇન્દ્રિયોમાં શ્રવણેન્દ્રિય (કાન) તથા
 દર્શનેન્દ્રિય (નેત્ર) ઉત્તમ ગણાય છે, કેમ કે શ્રવણે
 ન્દ્રિયથી વસ્તુનું વિશેષ જ્ઞાન થાય છે ને દર્શનેન્દ્રિયથી
 ચિત્ત પુરા થાય છે હે મહાભાગો ! સૂત પુરુષોએ
 નિશ્ચય સાથેનું શ્રવણ ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે સાર્વિક,
 રાજસ ને તામસ તેમાં વેદ-શાસ્ત્રાદિનું શ્રવણ સાર્વિક
 છે સાહિત્ય (કાવ્ય-નાટક વગેરે)નું શ્રવણ રાજસ છે
 અને યુદ્ધવાર્તા તથા બીજાના દોષો ખુલ્લા કરવા કે
 સાભળવા તે તામસ છે યુદ્ધમાન પડિતોએ સાર્વિક
 શ્રવણ પણ ઉત્તમ, મધ્યમ તથા અધમ એમ ત્રણ
 પ્રકારનું કહ્યું છે તેમાં મોક્ષકર્મ આપનાર ઉત્તમ, સ્વર્ગ
 આપનાર મધ્યમ તથા ભોગ આપનાર અધમ કહ્યું
 છે, વિદ્વાનોએ (એ) નિર્ણય કરી જાણ્યું છે સાહિત્ય
 પણ (રાજસ શ્રવણ તરીકે) ત્રણ પ્રકારનું છે, તેમાં
 પોતાની સ્ત્રી વિષેનું (શુ ગારાદિ સાહિત્ય) ઉત્તમ કહ્યું
 છે, વેશ્યા વિષેનું મધ્યમ છે તથા પરસ્ત્રી વિષેનું અધમ
 છે (યુદ્ધવાર્તારૂપ) તામસ શ્રવણ પણ શાસ્ત્રદ્રષ્ટા
 વિદ્વાનોએ ત્રણ પ્રકારનું જાણ્યું + આતતયાથી સાથે
 નું જે યુદ્ધ તેને ઉત્તમ કહ્યું છે, પાડવોની પેઠે દેવને
 લીધે શત્રુઓ સાથેનું જે યુદ્ધ તે મધ્યમ છે અને

+ અગ્નિદો ગરદશ્ચૈવ શક્ત્યપ્રાણચનાવહ ।

છેત્રદાગૃહર્તા ચ પટેતે આતતાયિન ॥

આતતાયિનપ્રાયાત હન્યાદેવાચિચારચત્ ।

નાતતાયીવધે દોષો હતુર્ભગતિ કશ્ચન ॥

૨૫મ લગ્નનાર, ૨૬ અપનાર, હાથમાં હથિયાર લઈ

મારવા ધત્રી રાવનાર, ધન ચોરનાર અને ખેતર કે સ્ત્રીને

પટ્ટારી લેનાર-૨૭ ॥ 'આતતાયી' કહેવાય છે આત્મા આત

તારીને આપવો જેઈ વિનાર કઈ વિના જ મારી નાખવો

જેઈએ ૨૫મ આતતાયીનો વધ કરવામાં વધ કરનારને કોઈ

જાતનો દોષ લાગતો નથી.

* હવે આ ૨૬મ અધ્યાયના ચુમાળીને શ્લોકથી મધુકૈટલની
 યુદ્ધ માટેની તૈયારી સંબંધી રીતે વર્ણવણે.

આમિતી છે જેણે આમીને વગ ક્યો છે એવા લક્ષ્મીને પણ આ (વિષ્ણુ) જો વગ છે, તો (યોગાનિદ્રાને વગ થાય એમા મુ આશ્ચર્ય છે) આ મર્ત જગત ભગવતી વડે જ વગ કમળ છે, વિષ્ણુ તે મહાદેવ તેમ જ આદિતી, લક્ષ્મી તથા પાર્વતી આ અમે બધા આ ભગવતીને વગ છીએ, એમા કઈ વિચાર્યા જેનું તથી જેમ બીજો કોઈ નામાન્ય મનુષ્ય સૂઈ રહે તેમ જેના વડે દયાપેલા વિષ્ણુ પદ્મપત્રથીન થઈ જો સુતા છે, તો બીજા મળાનાઓની ચાત જ શી ર માટે હવે હુ યોગાનિદ્રાની મુનિ કુ દે, જેનાથી મુકત થઈ મના તત વાનુજે વિષ્ણુ મુક્તમા જોડાય 'આવો નિશ્ચય કહી તે વખતે કમળના નામ પર એટલા બ્રહ્મા, વિષ્ણુના આનોમા એવી યોગાનિદ્રાની મુનિ કલા લાગ્યા

બ્રહ્મા બોલ્યા હે દેવિ ! તમે જ આ જગતનું કારણ છે, એમ બધા વેવચનોથી મે જાણુ છે, કારણ કે હે આપ્તા ! મમત્ર લોકને પ્રગટ કરનાર પુરુષોનામ વિષ્ણુને પણ આજે તમે નિદ્રાવગ ક્યો છો ! હે જનનિ ! હે નમત્ર પ્રાણીઓના મનમા વમનામ ! હુ (આમ જો) મુ થયા છુ અને આ વિષ્ણુ પદ્મવગ થઈ મૂના છે, તો ક્યોઈ દેવામા એકો ક્યો મહાવિદ્વાન દેવ છે કે, જે તમામ નિર્ગુન મોહવિચારની લીલાને 'આ આવી જ છે' એમ જાણે છે ! નાખ્ય પરિતો પુરુષને (સૈનત્યસ્વરૂપ કો છે) અને પ્રકૃતિને નૈનત્ય ભાવથી ગદિત કરના જગતને સ્વતાચી કો છે, પણ મુ તમે તેવા (જડ) છો ? (નહિ જ ને એમ લોચ તો) જગતના નિવાનરૂપ આ વિષ્ણુને આજે તમે સૈનત્યસ્વરૂપ (જડ) કેમ ક્યાં છે ? હે ભવનિ ! જેનું મુનિનબો 'મધ્યા' એવું નામ કપી તથા (તેજા જ ઉત્તમ) મુળો કપી ક્રયમ નાજે ક્રાગ ધ્યાન કડે છે, ને જ મનુજાનરૂપ તમે અનેક પ્રકરનું (આ જગતરૂપ) નાટક કરો છો, કરના તમામ કર્ણનો ક્રણ્ણ મગવ કોઈ પણ જગતનું નથી ! હે દેવી ! જગતને મદ્ય બોધ કરનારી બુદ્ધિ અને દેવાને પણ હમેશા મુખ આપતી લક્ષ્મી તમે જ છો; તેમ જ હે માતા ! મક્રમ મનુષ્યમા કીર્તિ, મતિ, ધૃતિ, કીર્તિ, શ્રદ્ધા તથા જે ર્તિ છે, તે પણ તમે જ છો. આદી દુખના માર્ગને પામેલા મે, આ નિદ્રાથીનપણું પામેલા વિષ્ણુને લીધે

આ (બ્રહ્મા) મા 'તમે માયાગમ્ય બ્રહ્મરૂપ કોઈ મર્ત જગતની જનની છો,' એમ ખરેખર પ્રત્યક્ષ જોયું છે, જેથી આનાથી આધિક મે કહો તકોથી ઉત્પન્ન થયેનું (બીજું અનુમાનાદિ) પ્રમાણ (મને) મળ્યું નથી + હે દેવિ ! વેદને જાણનારઓને પણ તમે જામવા મુકેવ છો, ક્રણ કે વેદ પણ સંપૂર્ણ સ્વરૂપે (તમને) જાણના નથી, કેમ કે એ વેદ તો તમાગથી જ જન્મેલા છે ને ! (જેથી તમાને પાછગ જન્મેલા વેદો તમાગ સ્વરૂપને ક્યાથી જાણી શકે ?) આ સમગ્ર જગત તમારું કર્ણ છે, (મર્ત દૈતપદાર્થ તમાગથી જ ઉત્પન્ન થયેલા છે, તો તેમા મમાઈ જતા વેદો પણ તમાગથી જ ઉત્પન્ન થયેલા હોય) એ પ્રત્યક્ષ જ છે પૃથ્વી પર ક્યો બુદ્ધિમાન (મનુષ્ય) તમારું સંપૂર્ણ ચિન્તિ જાણે છે ? (કોઈ પણ નહિ) હુ, વિષ્ણુ, મહા દેવ, બીજા દેવો, મુનિઓ તથા માગ પુત્રો (પણ તમાસ ચરિત્રને) જાણના નથી ખરેખર, તમાને મહિમા મર્ત લોકમા વર્ણવેલા અગદ્ય છે હે દેવિ ! થનોમા હવન-લોમ ક્યાં લોચ, તોપણ વેદવેરાઓ 'સ્વાહા' એવું તમારું નામ જો નથી બોલના, તો દેવતાઓ યાજમાને ક્રયમ જાગરી શકના નથી. (આ ઉપચવી મિદ્ર થાય છે કે,) દેવાને પણ આશ્ચર્યક આપનામ તમે જ છો હે ભગવતિ ! પ્રથમ દેવગનુ-ઓથી ઉત્પન્ન થયલા ભયથી તમે જ અમારું ગ્હણ કર્યું છે, તે જ પ્રમાણે હમણા મધુ મહિત ધોર દેહને જોઈ હુ ભય પામ્યો છુ, જેથી હે વગ્દાત દેવાગ ક્રિંવ ! હુ તમને મરને આપ્યો છુ હુ મારું છુ કે, જેના દેહને તમે વગ ક્યો છે, એવા આ વિષ્ણુ હમણા મારું હુખ જાણી શકના નથી માટે હે મહાપ્રભાવ-વાશા ! આદિ દેવ વિષ્ણુને તમે છોડી દો અથવા આ બને હાવત ગજઓને તમે માને, જે તમને ઝો તે કરે હે દેવિ ! જેઓ તમાગ ઉત્કૃષ્ટ પ્રભાવને નથી જાણના, તે મટગુદિ પુરુષો હિ તથા હનુ ધ્યાન

+ અર્થનું પ્રવચન પ્રમાણ જ ભગવાન લેવાથી બીજાં અનુમાન વડે નિર્જન પ્રત્યક્ષ મરે આનમાં આવતાં જ નથી; માટે મેં આ પ્રત્યક્ષ જોરું જ આપું છે જે એમ ન લોચ તો બીજાઓને મન વડે ગમ્મતી પ્રકૃતિ અને મરને કેમ બાધી શકે ?

કરે છે હે જનનિ ! મેં આજે પ્રત્યક્ષ પ્રકટ પ્રમાણથી જાણ્યું છે કે, વિષ્ણુ પણ (તમને) અત્યંત પરવશ થઈ ઊંઘ્યા કરે છે હે ભગવતિ ! લક્ષ્મી પણ તમને વશ થયેલા પોતાના પતિ વિષ્ણુને જગાડવા આજે સમર્થ નથી, હું માનું છું કે, શક્તિઉપ તમે લક્ષ્મીને બળાત્કારે ઊંઘાડી દીધા છે જેથી પરવશ થયા હોય તેમ તે જગતા નથી હે દેવિ ! સર્વતા જનની તથા કામધેનુ રૂપ તમને સંપૂર્ણ જાણી જેઓ તમારામા લીનચિત્ત થઈ બીજા દેવોનું ભજન છોડે છે અને તમારા ચરણમા જ ભક્તિપરાયણ ગ્રહે છે તેમ જ તમારુ જ સંપૂર્ણ ભજન કરે છે તેઓ જ પૃથ્વી પર ધન્ય છે હે ભગવતિ ! બુદ્ધિ, ક્રાંતિ, કીર્તિ, શુભ વૃત્તિ તથા શુભ ગુણ વગેરે વિષ્ણુના ગુણો આજે (તેમનો) ત્યાગ કરી ક્યા ગયા છે ? ખરેખર, અત્યંત માનવાળા તેમની શક્તિરૂપ નિદ્રાએ આ વિષ્ણુને અહીં કેદી જેવા કર્યા છે (માટે) સંપૂર્ણ પ્રભાવવાળા તમે જ જગતની શક્તિ છો અને સમગ્ર દરેક પદાર્થ તમે જ રચ્યા છે જેમ તર પોતે કરેલા નાટકમા રમે છે, તેમ તમે પણ પોતે નિર્માણ કરેલી મોહજાળમા રમો છો હે અખ ! પ્રથમ યુગના આદિ સમયે તમે વિષ્ણુને પ્રકટ કર્યા છે, (સર્વનું) પાલન કરવા માટેની નિર્ભજ શક્તિ તમે જ તેમને આપી છે, (તે શક્તિ દ્વારા) સમસ્ત વિશ્વનું (તેમણે) રક્ષણ કર્યું છે, અને આજે તેમને તમે જ પરવશ કર્યા છે ખરેખર, તમને રમે છે, તે તમે કરો છો હે ભગવતિ ! મને ઉત્પન્ન કરી મારી નાખવાની જો તમારી ઈચ્છા ન હોય, તો મોન ત્યજીને દયા કરો આ કાળરૂપ દૈત્યોને તમે શા માટે પ્રકટ કર્યા છે ? હે ભવાનિ ! તમે મારી હાસી કરવા ઈચ્છો છો કે શું ? મેં તમારુ અદ્ભુત ચરિત્ર જાણ્યું છે આ સમગ્ર જગતને ઉત્પન્ન કરી તમે સ્વતંત્ર રહી રમો છો ને પાછું બધું લય પામેનું કરો છો, તે જ પ્રમાણે હે ભવાનિ ! મને (ઉત્પન્ન કરી પાછો) મારી નાખવા તમે ઈચ્છો છો, આમા શું આશ્ચર્ય છે ? હે માતા ! ભલે, આજે જ તમે મારો ઈચ્છાનુસાર વધ કરો, મને મરણનું દુઃખ નથી, પણ હે જગદેવ ! તમે જ જગત્કતી (મને) પ્રથમ ઉત્પન્ન કર્યો ને તે જ દૈત્યો દ્વારા માર્યો ગયો, આવો (તમારો પોતાનો જ) અપ

યશ આ જગતમા ધણો મોટો થશે (એ જ મને ચિંતા થાય છે) હે ક્રોધન ક્રીડા કરનારા દેવિ ! ઊઠો, અહીં અદ્ભુત સ્વરૂપ કરો તમે જેમ ઈચ્છતા હો, તેમ મને અથવા આ બન્ને દૈત્યોને મારી નાખો, નહિ તો વિષ્ણુને તમે જગાડો કે, જે આ બન્નેનો નાશ કરે, આ સમગ્ર કાર્યસમુદાય તમારાથી જ થાય છે

સૂત બોલ્યા એમ તે વેળા બ્રહ્માએ સ્તુતિ કરાવેલા તામસી દેવી યોગનિદ્રા વિષ્ણુના દેહમાથી નીકળી બાજુ પર ઊભા રહ્યા અતુલ તેજવાળા વિષ્ણુના સર્વ અંગો ત્યજીને તે યોગનિદ્રા તે સમયે (કાગણ સુદ બારસના દિવસે) મધુ-કૈટભનો નાશ કરવા નીકળ્યા* હતા પછી વિષ્ણુ ચેદ્રાધુકત શરીરવાળા સચેત થયા ત્યારે બ્રહ્મા વિષ્ણુને જોઈ પરમ હર્ષ પામ્યા

વિસ્પન્દિશરીરોડહો યદ્રા જાતો જનાર્દન !

ઘાતા પરમિકા પ્રાપ્તો મુદ દયગા હરિં તત ॥૫૦॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિષે રાધાપ ૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૮ મો*

સર્વોત્કૃષ્ટ આરાધ્યતા નિર્ણય

ઋષય ઋતુ

સન્દેહોડ્વ મહામાન કયાયા તુ મહાદુઃખન !

વેદશાસ્ત્રપુરાણેષ્ઠ નિશ્ચિનં તુ સદા શુધે ॥૧॥

ઋષિઓએ પૂછ્યું હે મહાભાગો ! આ કથામા મહાઅદ્ભુત સદેહ થાય છે વિદ્વાનોએ તો વેદો, શાસ્ત્રો તથા પુરાણોથી સદા નિશ્ચય કર્યો છે કે, 'બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને રુદ્ર આ ત્રણ દેવો સતતાતન છે' હે મહાબુદ્ધિમાન !

* ૨૧ વાન શિવપુરાણમા છે

‘બ્રહ્માણ સત્ત્વજા સેય મધુરૈર્મનાશને ।

મહાવિદ્યા જાન્મમાતા સદૈવિચાધિદેવતા ॥

દ્વાદશ્યા કાલ્પનસ્વીય શુક્ષ્મા સમમૂનરૂપ ।

હે અખ ! મધુ-કૈટભનો નાશ કરવા બ્રહ્મા વડે સ્તુતિ કરાવેલા, સર્વ વિદ્યાઓના રાધિશત્રી જગન્માતા મહાવિદ્યા કાગણ સુદ બારસના દિવસે પ્રકટ થયા હતા, ત્યારથી જ સારસ્વત-કૃપા પ્રગટ થયા એમ અહીં વ્યાસ જણાવે છે

x હવે આ આકથા અધ્યાયમાં એકાદન સ્વોક્ત્તી આરાધ્યતા નિર્ણય સારી રીતે કહેવાશે

ઓમનાથી શ્રેષ્ઠ આ બ્રહ્માડમાં કઈ પણ નથી બ્રહ્મા
લોકોને સર્જે છે, વિષ્ણુ મમત્ર જગતને પાળે છે ને
ઋદ્ર (પ્રલય) કાળે સતારે છે આ ત્રણ (દેવો) આ
(જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય) મા કારણ છે
બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર એ ત્રણ દેવો એક જ
મૂર્તિરૂપ છે રમેશુણ, સત્વગુણ તથા તમેશુણથી
યુક્ત થઈ તેઓ કાર્ય કરે છે તેઓમા લક્ષ્મીના પતિ,
પુરુષોત્તમ, આદિ દેવ અને જગતના નાથ વિષ્ણુ
શ્રેષ્ઠ છે, તે સર્કિર્મો કરવા મમર્થ છે અનુલ તેજવાળા
વિષ્ણુથી બીજો કોઈ પણ સમર્થ નથી, તે સ્વામીને
યોગમાયાએ પરવશ કરી કેમ સુવાડી ઘીધા ૨ તે
જીવતા હતા છતા તેમનું વિશેષ જ્ઞાન તથા યોધ કયા
કારણથી કયા (ગયા) હતા ૨ હે મહાભાગ ! આ આમને
સંદેહ છે, તો સારી રીતે તમે કહો તમે પ્રથમ જે શક્તિ
કહી તે કોણ છે ૨ જેણે પ્રભુ વિષ્ણુને જીતી લીધા, તે
કયાથી ઉત્પન્ન થઈ છે ૨ એવી સમર્થ કેમ છે ૨ હે
સુવ્રત ! તે શક્તિ કઈ છે તે તમે કહો જે વિષ્ણુ
સર્વના ઈશ્વર, સર્વવ્યાપક, જગતના ગુરુ, પરમાત્મા,
પરમ આનંદસ્વરૂપ, સચ્ચિદાનંદમય શરીરવાળા, સર્વના
કર્તા, સર્વના પાલક, સ્થા, રમેશુણસંહિત, સર્વગામી,
પવિત્ર અને શ્રેષ્ઠથી પણ શ્રેષ્ઠ છે, તેમને નિદ્રાએ
પરતન કેમ કર્યા ૨ હે વ્યાસના મહાબુદ્ધિમાન શિષ્ય !
આ આશ્ચર્યરૂપ સંદેહ આમને આત્યત તપાવી રહ્યો
છે, તમે જ્ઞાનરૂપ તત્ત્વવાચી તેને કાપી નાખો

સૂત યોગ્યા સ્થાવરજગમ સંહિત ત્રેલોક્યમા
આ સશયને કોણ કાપી શકે, ન્યા બ્રહ્માના પુત્ર
નનાતન મુનિઓ પણ મોહ પામે છે ! હે મહાભાગ્ય
શાળી ઉત્તમ મુનિઓ ! આ પ્રજ્ઞામા નારદ તથા
કપિય પણ મોહ પામે, તો આ દુર્ઘટ વિચારમા હુ
શુ કહુ ૨ દેવોમા વિષ્ણુને મર્તવ્યાપક તથા મર્તપાપક
કહ્યા છે, જેનાથી આ વિરાટસ્વરૂપ સ્થાવર-જગમ
મહિત બધું ઉત્પન્ન થયું છે સવળા દેવો તે પર કરતા
પણ પર, હિંદ્રિયોના નિપાતા અને સર્વવ્યાપી જનાદેન
દેવ નાશયણને નમસ્કાર કરી સારી રીતે ઉપામે છે
તેમ જ કેવળ દેવો ચાટ્ટંગપર, ત્રણ નેત્રવાળા, પાંચ
મુખવાળા, હાથમા ત્રિગૂણ ગળનારા ને ધ્વજમા
ગૃધ્રાચિહ્નવાળા મહાદેવ ગરુડને નમી ઉપાસે છે જે

શકર દેવ સર્વ વેદોમા 'ત્રિધમ્બક' એવા નામથી ગવાય
છે, જટાનૂત ધારણ કરે છે, પાંચ મુખવાળા છે, પાર્વ-
તીના આર્ધ દેહને ધારણ કરે છે, કલાસમા રહેવામા
પ્રસન્ન છે, સર્વ શક્તિઓથી અને ભૂતોના ટોળાથી
યુક્ત છે તથા દક્ષના યશનો નાશ કરનારા છે વળી
કેટલાક મહાભાગ્યશાળી વેદવેત્તાઓ દરરોજ સવારે,
બપોરે તથા સાંજે વિવિધ સ્તોત્રોથી સૂર્યની સ્તુતિ કરે
છે સર્વ વેદોમા સૂર્યનું ઉપાસન ઉત્તમ કહ્યું છે, કેમ
કે તે મહાત્માનું 'પરમાત્મા' એવું નામ પ્રખ્યાત છે;
તેમ જ વેદોમા સર્વ સ્થળે મોટા વેદવેત્તાઓએ યાગિતની,
ત્રેલોક્યસ્વામી છંદની તથા બીજા વરુણની પણ સ્તુતિ
કરી છે જેમ ગંગા અનેક પ્રવાહોથી વહે છે, તેમ મહ-
ર્ષિઓએ સર્વ દેવોમા વિષ્ણુને (અનેક પ્રકારે) કહ્યા
છે ઉત્તમ પડિતોએ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન તથા ત્રીગુ-
ણશબ્દ એમ ત્રણ જ પ્રમાણો કહ્યા છે બીજા (નેયા
યિહોતા અમુક ભાગો) ઉપનામ સંહિત ચાર જ
પ્રમાણો કહે છે, બીજા મહાબુદ્ધિમાન પડિતો અર્થા-
પત્તિ સાથે પાંચ પ્રમાણો કહે છે, અને પોશણિક
વિદ્વાનો ઉપર કહેલા પાંચ પ્રમાણો સાથે છઠ્ઠું, સાક્ષી-
રૂપ પ્રમાણ તથા સાતમું ઇતિહાસ પ્રમાણ મેજનીને
સાત પ્રમાણો કહે છે આ મર્વ પ્રમાણથી જેને જાણવા
મુશ્કેલ છે, તે પરબ્રહ્મ જ (જગતનું) મુખ્ય કારણ
છે (એમ વેદાંતીઓ કહે છે) (એમ આ સર્વ
મતો વેદાંતમા જ છે, એટલે તેમા કયો મત મુખ્ય છે,
એવો વિચાર કરવો જ મુશ્કેલ છે, તોપણ) એમ
નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિથી, આગમથી તથા યુક્તિથી વાર-
વાર વિચારી અનુમાન કરવું જોઈએ વળી બુદ્ધિમાન
પુરુષ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જે જણાતું હોય, તે પણ
(પ્રમાણ તરીકે) સદા સ્વીકારવું જોઈએ, અને શિષ્ટા-
ચારને અનુસરતા (વ્યામિત્રાદક) દૃષ્ટાંત વડે પણ
નિગતર (અનુમેય) સ્વીકારવું જોઈએ (અર્થાત્ અનુ-
માન પ્રમાણથી પણ અનુમેયનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ).
વિદ્વાનો તથા પુરાણો પણ કહે છે કે, બ્રહ્મામા સૃષ્ટિ-
સ્થાનાની ગણિત છે, વિષ્ણુમા પાલનશક્તિ છે, શિવમાં
સંહાર કરવાની ગણિત છે, સૂર્યમા પ્રકાશ કરવાની શક્તિ
છે અને ચેપનાગમા તથા કૂર્મવતારમા પૃથ્વીને ધારણ
કરવાની ગણિત છે, તેમ જ અગ્નિમા દાહક ગણિત ને

વાયુમા પ્રેંગ્ણાત્મક શક્તિ રહેલી છે, એમ સર્વમા જે આદ્યશક્તિ રહેલી છે, તે જ શક્તિરૂપે પરિણામ પામેલ છે શિવ પણ 'કુશલિની' નામની શક્તિથી જો સંહિત થાય છે, તો શવપણુ પામે છે (મુઝ્ઝા જેવા થઈ જાય છે), એમ જે કોઈ શક્તિહીન થાય છે, તેને વિદ્યનો અમમથો કહે છે હે મહાતપસ્વી મુનિઓ ! એમ આ બ્રહ્માડમા બ્રહ્માથી માઠી વન સ્પતિ સુધીના સ્થાવર-જંગમ મર્વ ભૂતોમા જે શક્તિહીન હોય છે, તે હરકોઈ સ્થાવર-જંગમ વસ્તુ નિઘ ગણાય છે, જેમ કે શત્રુઓને જીતવામા કોઈ અશક્ત કહેવાય છે, કોઈ ચાલવામા અશક્ત ગણાય છે અને કોઈ ખાવામા અગત કહેવાય છે એમ સર્વમા જે શક્તિ રહેલી છે, તે જ 'બ્રહ્મ' તરીકે (પોતાના આશ્રયથી અભેદરૂપે) સ્પષ્ટ જણાય છે, જે વિવિધ પ્રકારે ઉપાસવા યોગ્ય અને ઉત્તમ બુદ્ધિવાળાઓ સર્વ કાળ સાગી નેતે વિચારવા યોગ્ય છે વિષ્ણુમા સારિવકી શક્તિ છે, તે વિના તે કર્મ કરી શકે નહિ, બ્રહ્મામા રાજ્યી શક્તિ છે, તે વિના તે સૃષ્ટિ કરી શકે નહિ, શિવમા તામમી શક્તિ છે, તે વિના તે સહાર કરી શકે નહિ, એમ બધુ વારવાર વિચારી મનથી તકે કન્વો નેઈએ (જેથી જણાશે કે) શક્તિ પોતાની ઈચ્છાથી બ્રહ્માડ ઉત્પન્ન કરે છે, તે જ પોતાની ઈચ્છાથી સર્વનું પાલન કરે છે અને તે જ આ સ્થાવર-જંગમ જગતને ઈચ્છાથી સહારે છે વિષ્ણુ શિવ, ઇંદ્ર, બ્રહ્મા, અગ્નિ, સૂર્ય કે વરુણ (શક્તિ વિના) પોત પોતાના કાર્યમા કોઈ રીતે મમથ નથી શક્તિથી યુક્ત યઈને જ તે દેવો પોતાના કાર્યો કરે છે, એને તે શક્તિ જ કાળુ તથા કાર્યોમા પ્રત્યક્ષ જણાય છે પડિતોએ તે શક્તિને મગુણ* તથા નિર્ગુણ એમ બે પ્રકારની કહી છે, તેમા સગી યોદ્ધાએ મગુણ શક્તિ મેવની નેઈએ અને વિનગીઓએ નિર્ગુણ શક્તિ મેવની નેઈએ તે શક્તિ ધર્મો, અર્થો, ક્રામ તથા મોક્ષની સ્વામિની છે અને વિધિપૂર્ક પૂન્યેલી તે સ્વસ્થ શક્તિ ઇચ્છિત ક્રામનાઓ આપે છે માયાથી

* નેક એક ગુપ્તથી યુક્ત જે સારિવકી, રાજની ને નામની ઈન્દ્રિય તે સગુણ છે અને નુમિની નામનાસ્થાવર દર્શાવતી જે બ્રહ્મરૂપ ઈન્દ્રિય તે નિર્ગુણ છે

મદ્ય ઘેસયેલા મૂઠ મનુષ્યો નેતે જાણતા નથી અને કેટલાક જાણે છે, છતાં બીજાઓને મોહ પમાડે છે— ગોયળામા નાખે છે કલિયુગ વડ પ્રેસયેલા મદ્યવિત પડિતો પણ પોતાના પેટ માટે જુદા જુદા પાળડો ચલાવે છે હે મહાભાગો ! આ કલિયુગમા અનેક મતભેદથી ઉપજેલા વેદબાહ્ય ધર્મો જેવા પ્રમથો છે, તેવા બીજા યુગમા કોઈ રીતે પ્રસરતા નથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર એ ત્રણે દેવો કોઈ પણ અચર સ્વરૂપનું ધ્યાન કરતા અનેક વર્ષો સુધી ઉગ્ર તપ કરે છે વળી તે ત્રણે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર સદા કઈ ક્રામનાને ઈચ્છતા સર્વ કાળ અનેક પ્રકારના યજ્ઞો પણ કર્યા કરે છે એમ તે દેવો બ્રહ્મ નામની શક્તિ—દેવીને જ સર્વથી પર, પરમાત્મસ્વરૂપ, નિત્ય તથા મનાતન માની નિત્ય મનથી તેનું ધ્યાન કર્યો કરે છે હે ઉત્તમ મુનિઓ ! વિદ્વાનોએ નિશ્ચય કરી શક્તિને જ સદા સેવવી જોઈએ અને એ જ સર્વ શાસ્ત્રોનો નિશ્ચય જાણવો મે વેદવ્યાસ પાસેથી આ માલબધુ છે, તેમણે નારદજી પાસેથી જાણ્યું છે, નારદજીએ પોતાના પિતા બ્રહ્મા પાસેથી જાણ્યું છે અને બ્રહ્માએ વિષ્ણુના રહેવાથી જાણ્યું છે વિદ્વાનોએ બીજાઓનું વચન સાલજનું નહિ કે માનવું નહિ, પણ નિશ્ચય કરી સદા શક્તિનું જ સેવન કરવું આ શક્તિનું વર્તન પ્રત્યક્ષ પણ જોઈ શકાય છે માટે સર્વ ભૂતોમા શક્તિને જ (સર્વોત્કૃષ્ટ) જાણવી ૧-૫૧

પ્રત્યક્ષમપિ હૃદયમશોકસ્ય વિચેષિતમ્ ।

અતઃ સર્વેષુ ધૃતેષુ જ્ઞાતયા શક્તિરેવ હિ ॥ ૫૧ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમાધ્યપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિરે

અધ્યાય ૯ મો મમથમ

અધ્યાય ૯ મો*

મધુકેટલ-વધ

સૂત ડગલ

યદા વિનિર્ગતા નિદ્રા દેહાવ તસ્ય જગદગુરોઃ ।

ત્રેતાસ્વાનામિકામાહુદ્ધવેચ્ચસ્તયોરસ ॥ ૧ ॥

સૂત બોલ્યા જગદગુરુ તે વિષ્ણુના દેહમાથી નિદ્રા(દેવી) બહાર નીકળ્યા અને તેમના નેત્ર, મુખ,

* આ અધ્યાયમા દેવીની કૃપાથી વિષ્ણુએ મધુકેટલનો વધ કર્યો, એ વાન રાજાથી ગેરેસરી કહેવાયે

નાસિકા, બાહુ, હૃદય તથા વચ સ્થાનાથી નીકળી તે ઉત્તમ તામસી શક્તિ આકાશમા ઊભા રહ્યા, ત્યાં જન્મતા નાથ વિષ્ણુ વાગ્વાર બગાચા ખાતા ઊભા થયા તે વખતે મહાતેજસ્વી તે વિષ્ણુએ પ્રજાપતિ બ્રહ્માને ત્યા ભયભીત ઊભેલા જોયા ને મેવ મમાન ગમીગ વાણીથી કહ્યું

વિષ્ણુ બોલ્યા હે ભગવન ! તપ છોડીને તમે અહીં કેમ આવ્યા છો ? હે બ્રહ્મા ! તમે ભયથી ગભરાયેલા મનવાળા અને ચિંતાતુર કેમ છો ?

બ્રહ્માએ કહ્યું હે દેવ ! તમાગ જ્ઞાનના મેઘમાથી ઉત્પન્ન થયેલા મહાબગવાન અને ભયકર ઉપનાશ આ મધુ-કેટલ દેવો મને માને નાખવા આવ્યા છે તો હે જન્મતા પતિ ! તેમના ભયથી હું તમારી પાસે આવ્યો છું માટે હે વામુદેવ ! ભયભીત અને બેભાન બનેલા માત્ર તમે હવે સ્વપ્ન કો

વિષ્ણુ બોલ્યા હવે તમે નિર્ભય થઈ ઊભા ગો, હું તે બંનેનો અવશ્ય નાશ કરીશ ગયેલા આયુષનાગ એ બંને મૂઠ થઈ યુદ્ધ માટે માની પામે આવ્યા છે સૂત બોલ્યા દેવોના ઈશ્વર વિષ્ણુ એમ કહેતા હતા, તેવામા બ્રહ્માને જ્ઞાનતા, મહાબગવાન અને મહાશક્તિ તે બંને દાનવો ત્યા આવી પહોંચ્યા હે ઉત્તમ મુનિઓ ! તે જગમા નિગધાર ઊભેલા અને મહોન્મત્રા તે બંનેએ નિર્ભય થઈ બ્રહ્માને કહ્યું કે, 'તું નામી જઈ આની પામે આવ્યો છે, તેથી શું ? યુદ્ધ કર, આતા દેખતા આની પાસે જ અમે તને (પ્રથમ) માનીશુ અને પછી મર્ષના શરીર પર નહેલા આને માનીશુ તું હવે યુદ્ધ કર અથવા 'દામ છું' એમ કહે

સૂત બોલ્યા તે વચન માળગી જનાદંત વિષ્ણુએ તે બંનેને કહ્યું કે, 'હે શ્રેષ્ઠ દાનવો ! તમે બંને માની માથે હસ્થ પ્રમાણે યુદ્ધ કરો મહોન્મત્રા તમાગ બંનેનો મદ દુર દૂર કરીશ હે મહાબગવાન મહાબાગો ! ને તમને શ્રદ્ધા દોષ તો આવશે'

સૂત બોલ્યા તે વચન માળગી ક્રોધથી વ્યાકુળ નેત્રવાળા અને જગમા નિગધાર દેવો તેઓ બંને યુદ્ધ માટે તૈયાર થયા તેમા (પ્રથમ) કોપાયમાન થયેલો મધુ વિષ્ણુ નામે યુદ્ધ કર્યા જલદી આવ્યો અને

કેટલા તેમનો તેમ ઊભો રહ્યો પછી મહોન્મત્રા મલ્લ જેવા તેઓ બંનેનું બાહુયુદ્ધ થયું, ત્યાં મધુ થાક્યો એટલે કેટલ યુદ્ધ કરવા લાગ્યો એમ કરી મધુ ને કરી કેટલ બંને સંગ્રામ બની મલાસમર્થ એ વિષ્ણુ માથે બાહુયુદ્ધથી લડવા લાગ્યા તે સમયે બ્રહ્મા અને અનર્ગલમા ગેલી દેવી પ્રેક્ષક તરીકે જોઈ રહ્યા હતા, ત્યાં તે બંને (દેવો) થાક્યા નહિ, પણ વિષ્ણુ થાકી ગયા એમ પાચ હજાર વર્ષો વીતી ગયા, ત્યાં યુદ્ધ કરતા વિષ્ણુએ તેઓ બંનેના મરણ માટેના કારણોનો ત્યા વિચાર કર્યો કે, 'પાચ હજાર વર્ષો મુઠી મે યુદ્ધ કર્યું છતા આ બગાડ દાનવો થાક્યા નથી ને હું થાકી ગયો, એ આશ્ચર્ય છે ! માત્ર બળ ને શૌર્ય ક્યા ગયા ? આ બંને કુશળક્ષેમ કેમ છે ? આમા કારણ શું છે ? તે મનથી વિચારવા જેવું છે' આમ ચિંતાપગયણ વિષ્ણુને જઈ હર્ષ પામેલા મહોન્મત્રા અને મેઘ જેવા ગભીર ગવ્દવાળા તેઓ બંને કંટકા લાગ્યા કે, 'હે વિષ્ણુ ! તારામા જો બળ ન હોય અને યુદ્ધથી તું થાક્યો હોય, તો મસ્તક પર હાથ જોડી તું કહે કે, 'હું તમારો દાસ છું,' નહિ તો હજી સમર્થ હો તો યુદ્ધ કર હે મહાબુદ્ધિમાન ! તને માસી આર મુખવાળા આ પુરુષને અમે માસીશુ

સૂત બોલ્યા તે બંનેનું એ વચન સાભળી તે મહામાગમા મોટા મનવાળા વિષ્ણુએ શાંતિપૂર્વક સુદર વચન કહ્યું

વિષ્ણુ બોલ્યા થાકેલા, ભયભીત, શસ્ત્રને છોડેલા, પડી ગયેલા તથા બાળક ઉપર જેઓ પ્રહાર કરતા નથી તે વીર છે, અને એ સંતાનન ધર્મ છે મે પાચ હજાર વર્ષો સુધી અહીં યુદ્ધ કર્યું છે, હું એકલો છું ને તમે બે ભાઈઓ બળવાન અને સરખા છો વળી તમે બંનેએ વચ્ચે વાગવા વિસામો લીધો છે, તે પ્રમાણે હું પણ વિમામો લઈ યુદ્ધ કરીશ, એમા સશય નથી ત્યા સુધી બગવાન અને મહોત્કટ તમે બંને ઊભા ગો, વિમામો લઈ હું તમારો બંનેનો માથે ન્યાયમાર્ગે યુદ્ધ કરીશ

સૂત બોલ્યા એવું તેમનું વચન માળગી વિશ્વામ પામેલા તે બંને ઉત્તમ દાનવો મગ્રામ માટે નિગમ કરી ત્યા દૂર ઊભા રહ્યા તેઓ બંનેને ગાંતિ દૂર

(ઊભેલા) જોઈ ચાર ભુજગોવાળા વિષ્ણુએ તેઓ બનેના મરણનું કારણ મનથી વિચારવા માડ્યું, અને વિચાર કરતા (તેમને) જ્ઞાન થયું કે, ‘ આ બનેને દેવીએ વદ્યન આપ્યું છે, તેથી પોતાની ઇચ્છાથી મરનાર આ બને થાક્યા નથી, મેં નકામું યુદ્ધ કર્યું અને મારો આ શ્રમ વ્યર્થ ગયો છે આમ નિશ્ચય જાણ્યા પછી (હવે) હું કેમ લડુ ? પણ યુદ્ધ નહિ કરાય તો આ બને દાનવો કાયમ દુષ્ટતાથી અને વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ હોઈ વિનાશ કેમ પામશે ? ભગવતીએ જે વરદાન દીધું છે, તેમ થવું પણ મુશ્કેલ છે, (હરકોઈ) દુષ્ટી થયેલો પણ પોતાની ઇચ્છાથી મરણ ઇચ્છતો નથી, અરે ! ગેગગ્રસ્ત કે દીન હોય તે પણ કોઈ મરવા ઇચ્છતો નથી, તો પછી આ બને તો મરવાની ઇચ્છાવાળા થશે જ કેમ ? મારે કામનાઓને આપનારા તે વિદ્યાશક્તિને હવે હું શરણે જાઉં, તે સારી રીતે પ્રસન્ન થયા વિના કામનાઓ સિદ્ધ થતી નથી ’ એવો વિચાર કરતા ભગવાન વિષ્ણુએ મગજ સ્વરૂપ અને મનોહર એ યોગનિદ્રાને આકાશમા ઊભેલા જોયા, ચોટલે યોગ જાણનારા અને અમાપ સ્વરૂપવાળા વિષ્ણુ તે બનેનો વિનાશ કરવા વર આપનારા ભુવનેશ્વરીની ત્યા સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

વિષ્ણુ બોલ્યા ‘ હે દેવિ ! હે મહામાયા ! હે સૃષ્ટિ તથા સહાર કરનારા ! હે આદિઅતરહિત ! હે ચંદ્રિ ! હે ભોગ તથા મોક્ષ આપનારા ! તમને નમસ્કાર હો હું તમારા મગુણ કે નિર્ગુણ સ્વરૂપને જાણતો નથી તો હે દેવિ ! તમારા જે અસાધ્ય ચિત્તો છે, તેઓને હું ક્યાથી જાણુ ? મેં તમારો અતિદુર્ઘટ પ્રભાવ અનુભવ્યો છે, કારણ કે હું નિદ્રાથી લીન થઈ બેભાન બન્યો હતો બ્રહ્માએ મને અતિ યત્નથી વારવાર જગાડ્યો, છતાં મોઝ પામેલી છંપે ઈંદ્રિયો વાળો હું કોઈ રીતે જાગ્યો ન હતો હે અબિકે ! તમારા પ્રભાવથી હું અચેતનપણ પામ્યો હતો, પણ તમે મને છોડ્યો ત્યારે હું જાગ્યો છું ને મેં અનેક પ્રકારે યુદ્ધ (પણ) કર્યું છે, પરંતુ હું થાક્યો છું ને તમે વરદાન આપેના આ શ્રેષ્ઠ દાનવો થાક્યા નથી મદદથી ગર્વિષ્ઠ (આ) બને દાનવો બ્રહ્માને માની નાખવા આવ્યા છે હે માન આપનારા દેવિ ! મેં ઇચ્છા પ્રમાણે

દંડ્યુ કરવા આ બનેને બોલાવ્યા છે ને મહાસમુદ્રમા મેં તે બને સાથે મહાધીર યુદ્ધ કર્યું છે પછી (વિચાર કરતા તેમના) મરણ મારેનું તમારું મહા અદ્ભુત વરદાન મેં જાણ્યું છે અને તે જાણીને હું શરણ આપનારા તમારે શરણે આજે આવ્યો છું હે માતા ! દેવોની પીડાનો નાશ કરવા તમે મને સહાય કરો, હું યુદ્ધ કરવાથી થાક્યો છું અને આ બને (દાનવો) તમારા વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ બન્યા છે, તે પાપીઓ મને મારી નાખવા તૈયાર થયા છે, (તો હવે) હું શું કરું ? ક્યા જાઉં ? ’ વિષ્ણુએ એમ કહેલા તે દેવીએ તે વખતે પ્રણામ કરતા, જગતના નાથ, સનાતન વિષ્ણુને કહ્યું કે, ‘ હે દેવોના દેવ વિષ્ણુ ! હે હરિ ! તમે ફરી યુદ્ધ કરો આ બને ગૂસાઓને ઠગીને મારવા જોઈશે આત્યત મૂઢ તે બને દાનવોને હું વદ્દદૃષ્ટિથી મોહ પમાડીશ (પછી) હે નારાયણ ! મારી માયાથી મોહ પામેલા તે બનેને તમે જલદી મારી નાખજો ’

સૂત બોલ્યા દેવીનું પ્રીતિરસથી યુક્ત તે વચન સાભળી વિષ્ણુ તે મહાસમુદ્રમા સગ્રામના સ્થળ પર ગયા, ત્યારે યુદ્ધની ઇચ્છાવાળા, મહાબળવાન અને ધીર તે (દૈત્યો) પણ ત્યા આવ્યા વિષ્ણુને ત્યા ઊભેલા જોઈ તેઓ હર્ષ પામ્યા, (ને બોલ્યા કે,) ‘ હે મોટી ઇચ્છાવાળા ! તું ઊભો રહે, ઊભો રહે હે ચાર ભુજગવાળા જય તથા પરાજયને અવશ્ય દેવા ધીન જાણી આજે તું યુદ્ધ કર દેવયોગે બળવાન જીતે છે અને દુર્બળ (પણ) જીતે છે મારે મોટા મનવાળા પુરુષે લગારે હપે કે ગોક ન કરવો દાનવોના શત્રુ તે પૂર્વે ઘણા દૈત્યોને જીત્યા છે, ત્યારે હમણા અમારી સાથે યુદ્ધ કરતા તું હાર્યો છે (તોય શું ?) ’

સૂત બોલ્યા એમ કહી મોટી ભુજગોવાળા તે બને યુદ્ધ મારે આવ્યા, ચોટલે અદ્ભુત કર્મ કરનારા વિષ્ણુએ તેઓને જોઈ જલદી મુઠીઓનો માર માર્યો એટલે અતિબળથી ઉન્મત્ત તેઓએ પણ (સામેથી) વિષ્ણુને મુઠીઓ માગવા માડી એમ પરસ્પર મહા દાગળ યુદ્ધ થયું, ત્યારે મહાપરાક્રમી તેઓ બનેને યુદ્ધ કરતા જોઈ નારાયણ હરિએ દીન દૃષ્ટિ કરી દેવીની મામે જોયું

સૂત બોલ્યા વિષ્ણુને તેના કાણા ગમથી યુક્ત

નેઈ દેવી હસ્યા, તેમણે અત્યંત લાલ નેત્રો કરી તે વખતે બીજી આણે કામખાણુ હોય તેવા, મદ્યસય મણિ અને કામ તથા પ્રેમભાવથી યુક્ત કગણો વડે તે બંને અમુનેને પ્રદાર કર્યો, એટલે તે દેવીનું એ વક્રદર્શન નેઈ તે બંને પાપીઓ મોહ પામ્યા અને 'આ વિશેષ છે।' એમ માનતા તેઓ કામખાણુથી અત્યંત પીડાઈને નિર્ભય કાલિવાળા તે દેવીને જોતા ત્યાં હોવા ગયા વિષયુએ પણ દેવીએ ત્યાં જે કુચા ઈચ્છુ હનુ, તે નેઈ લીધું ને પેલા બંનેને મોહિત થયેલા જાણી મહાન કાર્યવેતા તે ભગવાન મધુર હાસ્ય કરતા મેઘ મમાન ગભીર વાણીથી જોલ્યા કે, 'હે વીરે! તમે જે ઈચ્છતા હો તે વરદાન માગો હું તમને તે આપીશ, તમાગ યુદ્ધથી હું અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું, મેં પૂર્વે અનેક દાનવોને યુદ્ધ કરતા જોયા છે પણ તમારા બંને જેવા કોઈ જોયા નથી કે માલગ્યા પણ નથી, માટે તમારા અતુલ બ્રહ્મ હું અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું હે મહાબળવાનો! તમને બંને ભાઈઓને હું ઈચ્છિત વગ આપીશ'

સૂત જોત્યા વિષયુનું તે વચન સાલળી જગતને આનંદકારક એ માગમાયા મામે જોતા કામથી આતુર તથા પીડાયેલા તેઓ બંને અભિમાનીઓ વિષયુને કહેવા લાગ્યા હે વિષયુ! અમે બંને માગણ નથી, તમે અમને નુ આપના ઈચ્છે છો અમે જ તમને આપીશું હે દેવેશ્વર! અમે માગના નથી, પણ દાતા છીએ હે હપીદેશ! મતમા જે ઈચ્છુ હોય તે વરદાન તમે જ માગો, હે વાસુદેવ! તમાગ આદ્યુત યુદ્ધથી અમે પ્રમત્ત થયા છીએ' તે બંનેનું એ વચન સાલળી વિષયુએ મામેથી કહ્યું કે, 'તમે બંને મારા પગ જો પ્રમત્ત થયા છો, તો હું તમને મારી શકું એવા તમે માગો'

સૂત જોત્યા વિષયુનું તે વચન સાલળી બંને દાનસે અત્યંત વિશ્વમય પામ્યા અને 'આપણે એ કામ્યા છીએ' એમ માનતા ગોદુગ્ધન થઈ ઊભા ગયા પગી મનથી વિચારી તે બંને દાનસેએ બધું જગમય નેઈ તથા જગદિત ભૂમિ ન જોઈને વિષયુને કહ્યું કે, 'હે વિષયુ! તમે મન્ય વાણીવાળા છો હે દેવેશ્વર! જગદિત' તમે પવન અમને જે વરદાન

આપેલું છે તે ઈચ્છિત વરદાન તમે પણ અમને આપો હે મધુસૂત્ર! જગરહિત વિશાળ પ્રદેશ પગ તમે અમારો નાશ કરો અમે તમારાથી મરાઈએ તેવા થઈએ છીએ, અને હે માધવ! તમે પણ સત્ય વાણીવાળા થાઓ' પછી તે મમયે ચક્રનું સ્મરણ કરી હાસ્ય કરતા વિષયુ શ્રીહરિએ તેઓ બંનેને કહ્યું કે, 'હે મહાભાગો! નિર્જળ વિશાળ સ્થળ પર આજે હું તમારો નાગ કંઈશ' એમ કહી દેવાના દેવેશ્વર વિષયુ એ પોતાની બંને માથાંજોને અતિશય વિશાળ કરી ત્યાં જળની ઉપર નિર્જળ સ્થળ બનાવ્યું (ને કહ્યું કે,) 'હે દાનવો! આહી જળ નથી, આ ઉપર તમાગ બંને ના મસ્તકો તમે મૂકો, હું હમણા સત્ય વાણીવાળો થઈશ અને તમાગી બંનેની વાણી પણ સત્ય થશે' તે સત્ય વચન સાલળી મનથી વિચારી તેઓ બંનેએ પોતાના હેલને એક હજાર યોજન વધારી દીધો, તે વખતે ભગવાન વિષયુએ પણ પોતાની માથાંજોને તેથી બેગણી વિશાળ કરી દીધી એટલે વિસ્મય પામેલા તેઓ બંનેએ પોતાના બંને મસ્તક, પરમ આદ્યુત તે માથાં પગ મૂક્યા તે વખતે મહાસમર્થ વિષયુએ પોતાની વિશાળ માથાંજો પર તે બંનેના મોટા—મસ્તકોને ચક્ર વડે કાપી નાખ્યા, એમ મધુ—કેટલ દાનવો પ્રાણુગિત થયા, ત્યારે તે બંનેની ચરમી વડે આખો મમુદ વ્યાસ થઈ ગયો હે મુનીશ્વરે! ત્યારથી આ પૃથ્વીનું 'મેહિની' નામ મંત્ર પ્રસિદ્ધ થયું અને તે જ ક્ષરણથી મારી અલક્ય ગણાઈ છે એમ તમે મને જે પૂછ્યું હતું તે બધું બગબગ ચોક્કસ તમને મેં કહ્યું વિદ્યોનોએ મહાવિદ્યાઉપ મહામાયાને સર્વ કાળ સેવવા નેઈએ બધા દેવો તથા અસુરોએ પણ તે પગમા શકિતનું આગવન કર્યું નેઈએ, કેમ કે ત્રણે જગતમા એથી વધારે મોટું કંઈ જ નથી બરેબર, આ મન્ય છે, આ જ સત્ય છે અને વેદો તથા શાસ્ત્રોના અર્થનો આ જ નિર્ણય છે કે, નિર્ગુણ અથવા મગુણ પગશકિત પૂજવા યોગ્ય છે ૧—૮૭

સત્યં સત્યં પુનઃ સત્યં વેદશાસ્ત્રાર્થનિર્ણયઃ ।

પૂજનીયા પરત્વ શક્તિનિમુખા મગુણાડયતા ॥ ૮૭ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૯ મો ગમ્યામ

અધ્યાય ૧૦ મો*

વ્યાસને શિવનું પુત્ર માટે વરદાન

કવચ રત્ન:

સૂત પૂર્વે ત્વયા પ્રોક્તં વ્યાસેનામિતતેજસા ।

હૃત્વા પુરાણમશ્વિલં શુકાયાચ્ચાપિતં શુભમ્ ॥ ૧ ॥

સધિઓએ પૂછ્યું : હે સૂત ! તમે પહેલાં કહ્યું કે, અમાપ તેજવાળા વ્યાસે શુભ પુરાણ સ્વી તે મમય શુકદેવજીને ભણાવ્યું; પણ વ્યાસે તપ તપી શુકદેવજીને કેવી રીતે ઉત્પન્ન કર્યા, તે બધું વ્યામ પામેથી તમે જે માંભણ્યું હોય તે વિસ્તારથી કહો.

સૂત બોલ્યા : સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસથી યોગી-ઓમાં શ્રેષ્ઠ શુક મુનિ જે રીતે માક્ષાત્ જન્મ્યા છે, તે શુકની ઉત્પત્તિ હું કહું છું. સત્યવતીના પુત્ર વ્યામ મેરુ પર્વતના મહારમણીય ગિખર પર પુત્ર માટે નિમ્નય કરી આતિ ઉચ્ચ તપ કરતા હતા. પુત્રની ઈચ્છાવાળા તે તપોનિધિ નારદજી પામેથી માંભળેલો એકાક્ષર વાગ્ધીજ મંત્ર (૧) જપતા હતા અને શ્રેષ્ઠ મહા-માયાનું ધ્યાન કરતા હતા. (મંત્રજપ વખતે તે આવી ભાવના કરતા હતા કે) 'શકિનથી મને અગ્નિ, પૃથ્વી, વાયુ તથા આકાશ જેવો પુત્ર પ્રાપ્ત થાયો.' મહાદેવનું તથા મહાશિવા (દેવી)નું આરાધન કરતા પ્રભુ વ્યામ મો વર્ષ સુધી નિરાહાર રહ્યા હતા. લોકમાં આગકન નિદાય છે અને શકિનવાળા પૂજ્ય છે, માટે મર્વેત્ર શકિન જ પૂજવા યોગ્ય છે.' આમ વાગ્વાર વિચારી તે શકિનને પૂજતા હતા. કહેણના વનથી આદ્યુત જે પર્વતના ગિખર પર મર્વ દેવતાઓ રમે છે અને તપથી મોટા મુનિઓ, આદિત્યો, વસુઓ, ઋદ્રો, મરુદ્ગાઓ, અગ્નિવતીકુમારો તથા બીજા મોટા બ્રહ્મજ્ઞાની મુનિઓ જ્યાં વસે છે, તે દેમગિરિમેરુ પર્વતનું ગિખર સંગીનતા ધ્વનિથી ગાજી નેનું છે. તેના પર સત્યવતીના ધર્મીઆ પુત્ર વ્યામ તપ કરતા હતા. પત્ની ગોમના તેજસ્વી મર્વ સ્થાવરજંગમ જગત વ્યામ બન્યું અને બુદ્ધિમાન વ્યામની જટાઓ (પાન) અગ્નિ જેવા વર્ણવાગી ધર્મ ગર્હ. ત્યાં તેમનું તેજ નોઈ

સચીપતિ ઇદ્ર ભય પામ્યો એટલે ઇદ્રને ભયભીત તથા શ્રમાતુર નોઈ ભગવાન શંકરે તે સ્થિતિમાં રહેલા તેને કહ્યું.

શંકર બોલ્યા : 'હે ઇદ્ર ! આજે તું ભય કેમ પામ્યો છે ? હે દેવેના સગ્ન ! તને શુ દુઃખ છે ? મને શકિન અહિત જાણી મુનિઓ તપ કરે છે; તે તપસ્વીઓ પર તારે અદેખાઈ કર્ણી નહિ એ તાપસે કોઈ પણ રીતે કોઈનું જે અહિત ઇચ્છતા નથી. 'એમ તેમણે કહ્યું ત્યારે ઇદ્રે મહાદેવને પૂછ્યું : 'વ્યાસ શા માટે તપ કરે છે ? તેમના મનમાં શી ઇચ્છા છે ?'

શિવ બોલ્યા : પરાશરના પુત્ર વ્યાસ પુત્રની ઇચ્છાથી કહિન તપ કરે છે. આજે સો વર્ષ પૂર્ણ થયા છે, માટે તેમને હું ઉત્તમ પુત્ર આપીશ.

સૂત બોલ્યા : ઇદ્રને એમ કહી દયાને લીધે આનંદિત મુખવાળા જગતચુરકર વ્યાસ ઋષિ પાસે જઈ બોલ્યા : 'હે સત્યવતીના પુત્ર હોહો, તમને ઉત્તમ પુત્ર પ્રાપ્ત થશે. હે નિર્દોષ ! તમારે તે પુત્ર સર્વમાં તેજોમય, જ્ઞાની, તમારી કીર્તિને કરનારો, સર્વલોકને પ્રિય, માર્ત્તિક ગુણોથી પૂર્ણ અને સત્યપરાક્રમી થશે.'

સૂત બોલ્યા : તે મધુર વચન સાંભળી વ્યાસ તે વેળા શકરને તમસ્કાં કરી પોતાના આશ્રમ તરફ ગયા. આશ્રમમાં જઈ તરત આનેક વર્ષના શ્રમાતુર તે વ્યાસે અગ્નિ પ્રકટ કરવાની ઇચ્છાથી અગ્નિ સહિત ગુપ્ત અગ્નિમયન કરવા માંડ્યું. અગ્નિનું મયન કરનાં કરના તે મહાત્માના ચિત્તમાં પુત્રની ઉત્પત્તિ માટેનો ચિંતાનો ભાગ એકદમ પ્રકટ થયો કે, 'અગ્નિમંથનતા દહનો તથા અગ્નિનો સયોગ ધવાથી તથા મંથન કરવાથી જેમ અગ્નિની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ મને પુત્રની ઉત્પત્તિ થી રીતે થશે ? કેમ કે પુત્ર માટે જે આરંભિરૂપ કહેવાય છે, તે સ્ત્રી તો દમણાં મારે છે નહિ તરણ વધની, રૂપાળી, ઉત્તમ દુષ્કમાં જન્મેલી, પતિવ્રતા સ્ત્રી હોવી તો જોઈએ; પણ પુત્ર ઉત્પન્ન કરવામાં ચતુર અને મદ પતિવ્રત ધર્મમાં ન્દેનારી છતાં પગમાં બેડી સરખી સ્ત્રી હું કેમ કરું ? સ્ત્રી પતિવ્રતા, ચતુર અને ઉપાગી હોય, તોપણ સદા બંધનરૂપ છે અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સુખ કરનારી છે. શિવ પણ સ્ત્રીરૂપ પામથી નિત્ય બંધાયેલા રહે છે; તો આ લોકમાં મુગ્ધેત્રી ભરેલો

* આ અધ્યાયમાં વ્યાસને શિવની પુત્ર માટેનું વરદાન મળ્યું. એ વાત સ્પષ્ટરૂપે જોડેલો ક્રોધ છે.

ગૃહસ્થાશ્રમ હુ કેમ કરુ ?' આમ તે વિચારતા હતા, તેવામા દિવ્ય રૂપવાળી ધૃતાચી નામની અખર ત્યા પામે જ આકાશમા હોલેલી દેખાઈ તે ચપળ કમલ વાળી સુદર અખરને પામે હોલેલી જોઈ વ્રતધારી વ્યામ તરત જ કામથી વ્યામ ચગવાળા થઈ વિચારવા લાગ્યા હવે હુ શુ કરુ ૨ ધર્મની આગળ આ દુર્જય કામભાવ જાગ્યા છે ઠગવા આવેલી આ સ્ત્રીને જો હુ સ્વીકારુ છુ, તો વિહ્વળ થયેલા મને મલત્યા તાપસો ઇસમે કે 'પુરા સો વર્ષ સુધી મહાધોર તપ તપી મહાતપસ્વી વ્યાસ અખરને જોઈ તેને વશ કેમ થયા ૨' છતા ગૃહસ્થાશ્રમથી ઉત્પન્ન થતુ અતુલ સુખ જો મુખદાથી, પુત્રપ કામના આપનાર, સ્વર્ગ દેનાર તથા માનીઓને મોક્ષદાયક પણ જો કહ્યુ છે, તે પ્રાપ્ત થતુ હોય તો (પૂર્વોક્ત) માને નિદા પણ ભલે થાઓ, પરંતુ તે સુખ આ દેવકત્યાથી થશે જ નહિ, મે નારદ પામેથી પૂર્વે' કથા સાંભળેલી છે કે, 'ઉર્વશીને વગ થયેલો રાજા પુરુષના હેરાત થયો હતો' ૧-૩૬

નારદાચ મયા પૂર્વે હુતમસ્તિ કથાનમ્ ।

યયોર્મતીયશો રાજા પરાશ્રમ પુરુષવા ॥ ૩૬ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧૦ મે અમામ

અધ્યાય ૧૧ મે*

લુપ્તની ઉત્પત્તિ

ક્રમવ ઝડુ

કોડઈ પુરુષવા રાજા કાંતરી દેવમ્પત્તિ ।

કર્મ કદૈ ચ સંપ્રાપ્ત નેન રાજા મહામત્તા ॥ ૧ ॥

નપિયો પુછ્યુ એ પુરુષવા ગમ કોણ હતો, અને ઉર્વશી દેવકત્યા કોણ હતી ૨ તે મહાત્મા ગમ જો કઈ રીતે કદ પ્રાપ્ત કર્યુ હતુ ૨ હે લોમહર્ષણુના પુત્ર સૂત ! એ મર્ત કથા હમણા તમે કહેા અમે બધા તમારા મુખકમળમાથી ઝરેલો (કથા) ગમ આવજવા ઈચ્છીએ ખીએ હે મૂત ! ગમપ તમારી વાણી અમૃત કરતા પણ મીઠી છે ગમ દેવો અમૃતથી તૃપ્ત થતા નથી,

* જ અધ્યાય 'મોખાનો પણ મમણથી વીધાઈ નાઈ છે,' એ વાત અને લુપ્તની ઉત્પત્તિ છતાં તો સ્ત્રીએની કંટાળી.

તેમ અમે બધા (તમારી વાણીથી) તૃપ્ત થતા નથી

સૂત જોત્યા હે મુનિઓ ! તમે બધા દિવ્ય હોઈ મનને આનંદ આપનારી કથા સાંભળો ઉત્તમ મુનિ વ્યામ પામેથી સાંભળેલી એ કથા હુ બુદ્ધિ પ્રમાણે કહુ છુ બૃહસ્પતિની પ્રિય પત્ની 'તારા' નામે પ્રખ્યાત છે એ ઉપયોગવત્પુકત, સુદર ચગોવાળી અને મદ વિહ્વળ છે તે સ્ત્રી એક દિવસ પોતાના યજ્ઞમાત ચદ્ર-ને ઘેર ગઈ, ત્યારે ઉપ તથા યોવનથી અત્યંત શોભતી તેને ચદ્રમાએ જોઈ તે વેળા ચદ્ર જેવા મુખવાળી તે સ્ત્રી પ્રત્યે ચદ્રમા કામાતુર થયો અને તે સ્ત્રી પણ ચદ્રને જોઈ કામથી અત્યંત પીડા પામી એમ તેઓ બંને ખરૂંપર પ્રેમયુક્ત તથા કામપીડિત થયા અને કામખાણથી અત્યંત પીડાઈને તે તારા તથા ચદ્ર એક બીજા પર સ્પૃહવાળા ને મદમત થઈ કામક્રીડા કરવા લાગ્યા એમ ત્યા ક્રીડા કરતા તેમના કેટલાક દિવસો વીતી ગયા (બીજી બાજુ) બૃહસ્પતિ દુખથી પીડાયા અને તારાને ઘેર લાવવા તેમણે શિષ્યને મોકલ્યો, પણ વગ કરેલી તારા આવી નહિ શિષ્યને વારંવાર ચદ્રમાએ પાછો વાળ્યો, ત્યારે બૃહસ્પતિ પોતે જ ક્રોધાયમાન થઈ ત્યા ગયા ચદ્રને ઘેર જઈ ઉદાર બુદ્ધિવાળા બૃહસ્પતિએ હસતા હસતા એ ગવિષ્ઠ પ્રત્યે ક્રોધાયમાન થઈ કહ્યુ, હે ચદ્ર ! ધર્મદૃષ્ટિએ નિઘ આ કર્મ તે શુ કર્યુ ૨ આ મારી સુદર સ્ત્રીને તે કયા કારણે રાખી છે ૨ હે દેવ ! હુ તારો ગુરુ છુ અને તુ બધી રીતે (મારો) યજ્ઞમાત છે હે મૂઠ ! તે ગુરુની પત્નીને કેમ ભોગવી ૨ અથવા કેમ રાખી ૨ બ્રાહ્મણત્યા કરનારા, મેનુ ચોગનાર, દારૂ પીનાર અને ગુરુપત્ની માથે વ્યભિચાર કરનાર (આ ચારે) મહાપાપી છે અને તેનો સખધ રાખનાર (પાચમે) પણ મહાપાપી છે ને આ સ્ત્રીને જો ભોગવી છે તો તુ મહાપાપી, હુગચારી અને અતિનિઘ હોઈ દેવસદન-સ્વર્ગને યોગ્ય નથી કાળા કામવાળી આવને તુ છોડી દે, હુ ચોને માટે ઘેગ લઈ જાઉં, નહિ તો હે દુષ્ટાત્મા ! ગુરુપત્નીને હનનાર તને હુ ગાપ દઈશ ' એમ કહેતા, સ્ત્રીવિરહથી દુખી અને ક્રોધયુક્ત તે ગુરુને ચદ્રમાએ કહ્યુ ચદ્ર જોત્યા ક્રોધથી તો બ્રાહ્મણો અપુન્ય થાય છે, ક્રોધ વિનાના અને ધર્મગાન્ધ જાળનારા બ્રાહ્મણો

જ પૂજનને યોગ્ય છે, પણ તેથી વિપરીત (ક્રોધી ને મૂર્ખ) ત્યજવા યોગ્ય છે આ સુદૃઢ વર્ણવાળી સ્ત્રી તેની ઈચ્છા થશે ત્યાંજે તમારે ઘેર આવશે (લાલ) ચાલી જ રહી છે તેમા હે તિહોંય ! તમને શી લાગે છે ? તે પોતાની ઈચ્છાથી આહી ગઈ છે અને અત્યંત સુખને ઈચ્છે છે, (માટે) કેટલાક દિવસ રહી પોતાની ઈચ્છાથી આવશે, પૂર્વે તમે જ ધર્મશાસ્ત્રનો મત કહ્યો છે કે, (વ્યભિચારિણી હોય તો પણ ફરી) ગ્નેદર્શનથી સ્ત્રી દૂષિત ગણેની નથી, અને બ્રાહ્મણ (હિંમક હોય છતાં) વેદકર્મને લીધે દૂષિત થતો નથી.

સદ્રમાઓ ત્યાં એમ કહ્યું ત્યારે ગુરુ અત્યંત દુઃખી થઈ તરત પોતાને ઘેર ગયા ને ચિતાથી ઘેરાઈને કામાતુર ગેવા લાગ્યા એમ કેટલાક દિવસ ત્યાં ગઈ ચિતાતુર ગુરુ બૃહસ્પતિ (કરી) ઉતાવળા ચઢને ઘેર ગયા (પણ) કારણે (આદર જતા) તેમને આટ કાંચા, એટલે ક્રોધયુક્ત થઈ દંવાજનમા જ તે ઊભા ગયા, છતાં ચઢ ત્યાં આવ્યો નહિ, એટલે બૃહસ્પતિ અત્યંત ગુસ્સે થયા (તેમણે મનમા વિચાર્યું કે,) 'આ અધર્મી મારો ગિય છે, છતાં પોતાની માતા (તુલ્ય) ગુરુપત્નીને બળથી સમી બેઠો છે (માટે) હવે મારે તેને શિખા કરવી જોઈએ' (આમ વિચારી) બાહર દંવાજન પર ઊભેલા તેમણે કોપથી આ વાણી કહી કે, 'ઓ મદ ! ઓ પાપાચારી અધર્મ દેવ ! ધન્ટી આદર શુ સૂઈ રહ્યો છે ? મારી સ્ત્રીને જલદી આપી દે, નહિ તો હું તને શાપ દઈશ મારી સ્ત્રીને તું નહિ આપે તો નક્કી હું તને ભસ્મ કરીશ.'

સૂત બોલ્યા, બૃહસ્પતિના એવા ક્રુર વચનો સાંભળી ચઢ તરત જ ધગ્માથી બાહર નીકળ્યો ને હમનો હમતો તેમને કહેવા લાગ્યો, 'આમ વધાડે પડતું શું બોલ્યો છે ? શ્યામ કટાક્ષવાળી અને મર્મ વાળીવાળી આ સ્ત્રી તમને યોગ્ય નથી હે બ્રાહ્મણ ! પોતાને યોગ્ય બીજી કદરૂપી સ્ત્રી તમે સ્વીકારી લો, આવા મુદર વર્ણવાળી સ્ત્રી ભિક્ષુને ઘેર યોગ્ય નથી સ્ત્રીની પ્રીતિ પોતાના મમાન પતિ પર કેવાઈ છે તે મનમા ! કામગાત્રના નિર્ગુણને તમે જાળવવા નથી હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા ! તમે ઈચ્છા પ્રમાણે ચાંચ્યા જાઓ, હું તમને તમાની સ્ત્રી આપીશ નહિ જે થઈ શકે તે

તમે મરજી પ્રમાણે ભલે કરો, મારે એ સ્ત્રી તમને આપવી નથી કામથી પીડાયેલા તમારો શાપ મને પીડા ઉપજાવી શકશે નહિ હે ગુરુ ! તમારી પત્ની હું નહિ આપુ તમે જેમ ઈચ્છતા હો તેમ કરો.'

મૂત બોલ્યા ચઢે એમ કહેલા ગુરુ બૃહસ્પતિ ચિતામા પડ્યા ને ક્રોધયુક્ત થઈ તરત છઢને ઘેર ગયા પગ ઉઠાવ છઢે ત્યાં દુઃખાતુર ઊભેલા ગુરુને જોઈ પાછ, ચાળી તથા આચમનીય વસ્ત્રેથી પૂજા કરી તેમને બગેબગ સ્વચ્છ કર્યા ને પછી તેમ ઊભેલા એ ગુરુને પૂછ્યું કે, 'મહાભાગ્યશાળી ! મહાભુતિ ! તમને શી ચિતા છે ? તમે ગોકથી પીડાયા છો ? માગ ગન્ય-મા તમારું કોણે અપમાન કર્યું છે ? તમે માગ ગુરુ છો, લોકપાલો મરિત આ મર્મ સેવ્ય તમારે અધીન છે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર અને બીજા જે શ્રેષ્ઠ દેવો છે, તેઓ તમને મહાધ કળે, તમને શી ચિતા છે ? હમણાં જ કહે.'

બૃહસ્પતિ બોલ્યા સુદૃઢ નેત્રોવાળી મારી સ્ત્રી તારાને ચઢે હવી છે, વાગવા પ્રાર્થના કરવા છતાં તે દુષ્ટાત્મા તેને આપતો નથી હે દેવેશ્વર ! હું ગુ કુર ? તું જ મારું શરણ છે હે દેવગજ છઢ ! હું દુઃખી થયા છું, તું મને મહાધ કર.

છઢે કહ્યું હે ધર્મજ ! તમે શોક કરો મા હું તમારો દામ છું હે સુગત ! હે મહાબુદ્ધિમાન ! હું તમારી સ્ત્રીને નક્કી લાડીશ હું દૂત મોકલીશ, છતાં મદથી છકેલો તે ચઢ નહિ આપે, તો દેવોના સૈન્યોથી વીગઈને હું મુઢ કરીશ.

એમ ગુરુને આજ્ઞામન આપી છઢે આશ્ચર્યકાંક વાર્તા કહેવામા ચાલ્યા દૂત ચઢ પામે (સંતેગો) લઈ મોકલ્યા મહાધગુરુ તે દૂત ઉતાવળો ચઢેલોકમા જઈ ચઢને વચન કહેવા લાગ્યો કે, 'હે મહાભાગ ! છઢે તમને કઈ કહેવાની ઈચ્છાથી મને મોકલ્યો છે હે મહા-બુદ્ધિમાન ! પ્રશ્ન્યો જે કહ્યું છે, તે હું તમને કહું છું હે મહાભાગ ! તમે ધર્મજ છો હે સુગત ! તમે નીનિને જાણો છો ધર્મ-આ અગિ તમારું પિતા યાચ તમે નિત્ર કર્મ કરવાને યોગ્ય નથી મર્મ પ્રાણીઓને આજમ નિદન થઈ ગઈને પ્રમાણે પોતાની પત્નીનું આપ કનુ નેદર્યે, તે મારું (બૃહસ્પતિનો તમારી મામે)

મોગે ઝડો ધરો, એમા સગય નથી જેમ નીચ રાખુ
મારે તમાને ધન દોષ તેમ તેનો પાપ લેવો નેઈએ
હે ચંદ્ર ! ના પ્રાણીઓને તમે પોતાની પેઠ માનો
આશુવીમ સુદ દનપુત્રીઓ તમાને નીચો છે, છતા
હે ચંદ્ર ! ગુરુપત્નીને ભોગવના તમે કેમ ઈચ્છો છો ?
આ મેનના વગેરે સુદર નીચો સ્વર્ગમા ભગા ગડે
છે, તેમને પોતાની નીચ પ્રમાણે તમે ખૂબ ભોગવો,
પણ ગુરુપત્નીને છોડી દો. સમર્થ પુરુષો અનન્દવી
ને નિઘ કર્મ કરે, તો આજ્ઞાનીઓ તેને અનુમતે અને
તે જ મમયે ધર્મનો તાગ વાય, માટે હે મહાભાગ !
મનોહર ગુરુપત્નીને તમ છોડી દો તમાગ નિમિત્તે
આજે દેવોમા ઝડો ન થાય તેમ કરો.

સૂત બોલ્યા ઇંદ્ર તુ તે વચન શ્રાવણી ચંદ્ર કંઈ
ક્રોધાયમાન થઈ તે વેળા ઇંદ્રના દૂત પ્રત્ય (આપુ)
કગલચન બોલ્યો

ચંદ્રે કહ્યુ હે મહાબાહુ ! (ઇંદ્રને તુ મળે કે)
તમે પોતે દેવોના અધિપતિ તથા ધર્મજ છે, તમાન
પુત્રોદિત (બૃહસ્પતિ) પણ તેવા જ છે તમાને
અન્નેની બુદ્ધિ મમાન છે વણા લોભ બીજને ઉપદેશ
દેવામા દુશ્મન ત્ય છે, પણ એજુ ડાળે આને ત્યાં
પોને આચરનારા ના દર્શન છે બૃહસ્પતિએ એવા
શાન્તોલો લોભ સ્વીકાર કરે છે, તો તે દેવેશ્વર ! પોતાની
મેરે ઇચ્છાની નીચે હાથે ભોગવે છે તેમા (મને)
ક્રોધ દોષ છે ૨ બગવાનોને બા પોતાનુ કે દુર્મયોનુ
કર્મ જ નથી ' આ ની પોતાની છે અને આ પાગકી
છે ' આવો ભ્રમ મહારાવાગા અજ્ઞાનીઓને દોષ
છે તારા ભાગ પર જેવો પ્રેમવાશી છે તેથી બૃહસ્પતિ
પર નથી, તો પ્રેમવાશી નીચે ધર્મથી તથા ત્યાયથી
કેમ ત્યજી ૨ ની પ્રેમવાશી દોષ તો ધર્યો આગલ
થઈ શકે, પ્રેમ વિતાની સ્ત્રી લેય તો કેમ વર્ષ મટે ૨
પ્રેમ વિતાની પોતાના નાના ભાઈની નીચ (બૃહ
સ્પતિ મે) ન્યાયી ઇચ્છે હની ત્યાંથી આ તાર
તેના પર પ્રેમ વિતાની થઈ છે, માટે હે દૂત ! સુદ

* ગુરુપત્નીને પેશના નામ આડે પત્નીની સ્ત્રી
આવી હતી, એ શ્વા પદ્મપુષ્પમા છે, તેમ જ ગુરુપતિ
ને પેશના મોડા આડે ઉત્પત્તી 'મમતા' નામની સ્ત્રી
આવી હતી, એ શ્વા મદાનપમા છે

નિનખાશી (તાગ) ને હુ નહિ આપુ જા, તુ પોતે
કરે, ' હે ઇંદ્ર ! તુ મમયે છે, જે ઇચ્છે તે તુ કરે '.

સૂત બોલ્યા ચંદ્રે એમ કર્યો દૂત ઇંદ્રની
પામે ગયો અને ચંદ્રે જે કહ્યુ હતુ તે ઇંદ્રને તોજે કહ્યુ
ઇંદ્ર પણ તે માલગી ક્રોધાયમાન થયો સમર્થ દોષ
તેણે ગુરુને મહાય કરવા ચુદ્ધતી તૈયાગ કરી (બીજ
તરફ) એ વચઈ સાભળી શુક્રાચાર્ય, બૃહસ્પતિ ઉપગતા
દેવથી ચંદ્ર પામે ગયા અને તેને કહ્યુ કે, ' તાગને
તમે આપશો મા હે મહાબુદ્ધિમાન ! આચાર્ય ! મે
તમારે ઇંદ્રની માથે યુદ્ધ થયો, તો મમગતિથી હુ તમને
મહાય કરીશ ' શકે પણ ગુરુપત્નીનો તે પરાભવ
માભળી ગુનચાર્યને બૃહસ્પતિનો શત્રુ જાણી
(બૃહસ્પતિને) તે વખતે માગ્ય કરી પછી તુરંત જ
ત્યા તાગકસુરના યુદ્ધ જેવુ અનેક વર્ષો સુધી દેવો તથા
દાનવોનુ યુદ્ધ થયુ દેવો તથા અસુરોએ કરેનુ તે યુદ્ધ
નેઈ પિતામહ બ્રહ્મા ભ પર બેસી ક્રમેશની શાંતિ
માટે તરંત જ તે પ્રદેરા પર જઈ પહોચ્યા તેમણે
ચંદ્રને તે વખતે કહ્યુ કે ' ગુરુપત્નીને તુ છોડી દે, નહિ
તો વિપ્લવને બોલાવી હુ તારે તાગ કરીશ ' તેમ જ
લોકપિતામહ બ્રહ્માએ શુક્રાચાર્યને અટકાવ્યા કે ' હે
મહાબુદ્ધિમાન ! સગતા દોષથી તમારી બુદ્ધિ પણ
અન્યાયમા કેમ થઈ છે ? ' પછી શુક્રાચાર્યે ચંદ્રને અ
કાવ્યા કે ' બૃહસ્પતિની પત્નીને તુ છોડી દે તારા પિતા
અત્રિએ (તને અન્યાય માર્ગથી નેડના) આજે મને
મોકલ્યા છે '.

સૂત બોલ્યા ચંદ્રમાથે શુક્રાચાર્યનુ એ અત્યુત
વચન માભળી બૃહસ્પતિનો સુદર પત્ની તાગ કર
સનથી હતી તે તેમને પાછી આપી પત્નીને મેજની
હઈ પામેના બૃહસ્પતિ ખુશ થઈ પોતાને દોર ગયા
પછી દેવો તથા દેવ્યો પણ પોતપોતાને લેગ ગયા બ્રહ્મા
પોતાના ધામમા ગયા, શકર પણ દેવાસમા ગયા ને
તે મુદ્ધ પત્નીને પામી બૃહસ્પતિ પણ સંતુષ્ટ થયા
પત્રી કેવળાક કાળે તાગએ માન દિવમે અને શુભ તથા
ગુણોમા ચંદ્ર સગ્યા ઉત્તમ પુત્રને જન્મ આપ્યો
પુત્રને જન્મેસો નેઈ, બૃહસ્પતિએ હઈ પામેલા અત
કગયથી જાતકમોર્તિ સર્પ સસ્કર વિધિપૂર્વક કર્મો હે
ઉત્તમ મુનિઓ ! ચંદ્રમાથે પુત્રનો જન્મ સાભળ્યો,

એટલે મહાબુદ્ધિમાન તેણે ગુરુ પામે દૂત મોકલ્યો,
(અને તેના મારફત કહાવ્યું કે,) 'આ પુત્ર તમારો
નથી, પણ મારા વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો છે, છતાં તમે
તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે જાતકર્મોદિ વિધિ કેમ કર્યો ?'
તે દત્તગુ એ વચન માલગી બૃહસ્પતિએ કહ્યું કે, 'આ
મારો પુત્ર છે, કેમ કે તે મારા જેવો છે, એમા સશય
નથી 'આ રાખધી કરી પાછો ઝવડો થયો દેવો તથા
દાનવો ભેગા થઈ યુદ્ધ માટે આત્મા ને તેઓની મન્યા
થઈ તેમા બ્રહ્મા પોતે શાંતિ ઈચ્છતા ત્યા આત્મા
અને યુદ્ધ માટે ઉદ્ધત તેઓને મોખરે બ્રહેલા તેમણે
અટકાવ્યા ધર્માત્મા બ્રહ્માએ તારાને પૂછ્યું કે, 'હે
સુદર્શી ! આ પુત્ર કેનો છે ? હે સુદર નિત્યબાણી ' તું
નત્ય કહે, જેથી કલેશ શાંત થાય ' જ્યામ કટાક્ષવાળી
તારાએ શરમાતા શરમાતા નીચુ મુખ ગમી ધીમેથી
કહ્યું કે, 'સદ્ગનો છે ' એમ કહી સુદર વર્ણવાળી તે
અદર ચાલી ગઈ પછી સદ્ગમાએ તે પુત્રને સ્વીકાર્યો
અને હર્ષ પામેલા અતઃકરણી તેનું 'બુધ' એવું
નામ પાડ્યું ને ફરી તે પોતાને લેગ ગયો, તેમ જ
બ્રહ્મા પોતાના ધામમા ગયા ને ઇદ્ર સંહિત સર્વ દેવો,
મર્ગ પ્રેક્ષકો લોકોની માથે જેમ આત્મા હતા તેમ ગયા
બૃહસ્પતિની સ્ત્રીમા સદ્ગથી (થયેલી) બુધની આ
ઉત્પત્તિ, સત્યવતીના પુત્ર વ્યામ પામેથી પૂર્વે જે
પ્રમાણે મેં સાલળી હતી, તે પ્રમાણે કહી ૧-૮૬

કથિતેવં ઘુષોત્પત્તિર્નુલક્ષેત્રે ચ લોમતઃ ।

યથા શ્રુતા મયા પૂર્વે વ્યક્ષાત્ સત્યવતીસુતાત્ ॥ ૮૬ ॥

ઈતિ ગૌદેવીબાગવતમહાપુત્રકથા પ્રથમ સ્કંધ વિષે

સંપ્રકાર ૧૨ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો*

પુરુરવાની ઉત્પત્તિ ને ધલાની મુક્તિ

સૂત ઠગવ

તત્ત. પુરુરવા જન્મે દલાયા કથયામિ ॥ ।

બુધપુત્રોડત્તિધર્માત્મા યજ્ઞકુદ્ધાનતત્પર ॥ ૧ ॥

તે પછી 'ધલા' નામની સ્ત્રીમા અતિ ધર્માત્મા,

* આ સંખ્યામા પુરુરવા ઉત્પન્ન થયો ને દેવીની
કૃપાથી ઈલા મુન્ન થઈ, એ કથા ઉત્તમ ત્રેપન શ્લોકોથી
જોવાશે

યજ્ઞ કરતાગ અને દાન દેવામા તત્પર બુધનો
પુત્ર 'પુરુરવા' થયો, તે (કથા) હું તમને કહું છું
'સુધુન્ન' નામનો સત્યવાદી ને જિતેન્દ્રિય ગજન
સિંધુ દેગના ઘોડા પર ચડી વનમા શિકાર માટે ફરતો
હતો કેટલાક અમાત્યો સંલિત, બખતગદારી, સુદર
કુડળોવાળો ને સજ્જ બકગ ને બખદતા આતરડાનું
બનાવેલું, મજબૂત ધનુષ તથા અદ્ભુત બાણવાળો
ભાથો બાધી વનપ્રદેશમા રુઝ્યોને, મૃગોને સમક્ષા
ઓને ભૂડોને, ગેડાઓને, રોડોને, અષ્ટપદોને, પાડા
ઓને મામર નામના જગલી પ્રાણીઓને તથા વનના
ફૂકડાઓને માગતો ભમતો હતો, તેમ જ યજ્ઞોપયોગી
પવિત્ર ધરુઓને માગતો તે સજ્જ કાલિકસ્વામીના વનમા
દાખય થયો ને વન મેરુ પર્વતની તળેટીમા આવેલું,
પ્રિયકરપાસોથી ગોભી રહેલું, આમોપાલવના ઝાડ
થી વ્યામ. જોરમ'લીથી સુગંધિત, સાગ, તાલ, તમાલ,
ગપા, કણ્બ, આપ્યા, કદળ, મહુડા તથા માધવીના
મરપથી વીંગળા તેમ જ દાડમ, નાળિયેર અને
કેળના વનથી ગોભી રહ્યું છે, જૂઈ, માલતી, મોગરા
અને ખીજ ફલવેલીઓથી તે વીટાયેલું છે લસો
તથા બનકોથી વ્યામ છે પોલા વાસના અવાજોથી
ગાજી રહ્યું છે ભમરાઓની પકિતતા ગુન્નરવથી
આનદાસક છે અને મારી પ્રકરના સુખ આપનાર
છે મેવકોથી વીંટળાયેલો ગજન સુધુન્ન (તે વનમા)
સુદર પુધ્ધોવાળા અને કોથલોના શબ્દોથી શોભતા
વૃક્ષોને જોઈ અત્યંત આનંદ પામ્યો (પણ) એ
રુઝઈ ને વનમા જેવો પ્રવેશ્યો કે તે જ ક્ષણે સ્ત્રી
બની ગયા ને તેનો ઘોડો પણ ઘોડી થઈ ગયો, એટલે
તે સજ્જ ચિતાથી ઘેગઈ ગયો 'આ શુ થયું ?' એમ
ચિતાતુર થઈ વાગવાગ વિચાર કરતો સુધુન્ન શરમાઈને
અનિશય દુખ પામ્યો (તે) વિચારમા પડ્યો કે
'હું શુ કરું ? સ્ત્રીપણા સાથે હું ઘેર કેમ જઈઉં અને હું
સાન્ય શી રીતે કરીશ ? અથવા હું કોના વડે કળાયો છું ?'
ઋષિઓએ પૂછ્યું હે સૂત ! દેવ સરખો સજ્જ
સુધુન્ન સ્ત્રીપણાને પામ્યો, એ તમે આશ્ચર્ય કહ્યું છે
એમા કાણ શુ હતું ? તે સુદર વનમા એ સજ્જ એ શુ
કર્યું હતું ? હે સુત્રત ! તે તમે વિસ્તારથી કહો
સૂત જોત્યા એક સમયે દિશાઓને અધકાર

અગ્નિ અને પ્રકાશમાન કરતા મનઃકદિ કપિઓ શર-
ના દરોત કરવા (તે વનમાં) આત્મા તે વેળા મહાદેવ
ગદગ્ધ્ર ની મહિન ત્યા ગમતા હતા ને દેવી પાર્વતી
વન્દનહિત હોઈ પતિના ખોળામાં બેસી ગમતા હતા
સુદૃઢ દેવી અખિત્ર વન્દનહિત હતા તેથી તેઓને જોઈને
આત્માત શરમાઈ ગયા પતિના ખોળામાંથી એન્દમ
હીં જઈ વળે લઈ તેમણે પહેને લીધા અને આગિ
માનવાળા તે દેવી લન્નથી ઘેરઈને ધૂનના ત્યા
બ્રાહ્મણ કપિઓ પણ ક્રોધ કરતા તે બંનેનો
એ પ્રમગ્ધ જેઈ તરત પાછા ફરે તરતાગયાના આશ્ર
મમાં આત્મા ગયા પત્નીને લન્નગુપ્ત જેઈ ભગવાન
ગદગ્ધ્ર કહ્યું કે, 'તમે લન્નગુપ્ત કેમ થયા છે? તું
તમને મુખ કરી આપુ છો તે સુદૃઢ મુખવાળા! આજથી
માઠી ટોડ પણ પુરુષ મોહની આ વનમાં પ્રવેશ લ્ન,
તે સ્ત્રી વડજોરો' એમ મહાદેવે તે વનને ઉદ્દેશી શાપ
દીધો છે, એ જેઓ તાણે છે, નેઓ દાપની ભરેલા
તે વનનો તરત ત્યાગ કરો છે પણ સુદુમ્ન આગ્રાનથી
(આ વાત ન તાણવાથી) પ્રવાનો માથે તે વનમાં
પ્રવેશ્યો હતો અને તેઓની માથે એમ સ્ત્રીપણાને
પામ્યા હતો, આમાં સશય તથી ચિતાથી ઘેરાયેલો તે
ગજપિ લન્નને લીધે ઘેર ન ગયા અને તે વનપ્રવેશની
બાગ આમનેમ કરવા લાગ્યો એ મહાન્માએ સ્ત્રી
પાળાને લીધે 'હવા' એ નામ પ્રાપ્ત કર્યું હતું, એવામાં
ચંદ્રનો સુવાન પુત્ર યુવ કર્મો કર્મો ત્યા આવી બચ્યો
ભગવાન યુગે નીચોથી વીંશાયેલી જેઈ તેની ઈચ્છા
કરી એટલે તે સ્ત્રીએ પણ ચંદ્રના તે સુદૃઢ પુત્રને
પતિ તરીકે ઈચ્છ્યો, એમ પરસ્પર પ્રેમનં લીધે ત્યા
તે બંનેનો સંયોગ થયા તે યુગે એ ન્ત્રી (હલા)માં
'પુરુષ' નામના પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો તે બાળાએ
પુત્રને પ્રમથો, તે પછી ચિતાથી ઘેરઈને ને વનમાં
રેવા લાગી તેણે (એક મમથ) પોતાના કુલાચાર્ય
મુનિશ્રેષ્ઠ વમિષ્ઠુ સમગ્ધ કર્યું ત્યારે વમિષ્ઠે (ત્યા
આરી) એ સુદુમ્નની દયા જેઈ કૃપાપુત્ર થઈ
લોકનુ કન્યાળ કરનાર મહાદેવ ગદગ્ધ્રને પ્રમન્ન કર્યો
તે ભગવાને પ્રમન્ન થઈ વમિષ્ઠને હસ્થિન વસ્થાન
માગવા કહ્યું, એટલે પોતાને પ્રિય ગન્ધ (સુદુમ્ન) નું
'પુરુષપાત્ર' તેમણે માગ્યું ગદગ્ધ્રે પોતાની વાળીને

સત્ય કરતા કહ્યું કે, 'ગન્ધ (સુદુમ્ન) એક મહિનો
પુરુષ ને એક મહિનો સ્ત્રી રહેશે' એવું વસ્થાન મેળવી
ગન્ધ પોતાને ઘેર ગયો અને વસિષ્ઠની કૃપાથી તે
ધર્મીમાં ગન્ધ પણ કરવા લાગ્યો સ્ત્રીપણામાં ઘરની
અદૃષ્ટ તે ગેતો અને પુરુષપણામાં ગન્ધ કરતો
હતો, પરંતુ પ્રગ્ધ તેના પર પ્રેમરહિત થઈ તે ગન્ધને
પસદ કરતી ન હતી, મમથ ગતા (તેનો) પુત્ર પુત્ર
ગ્ધા યૌવન પામ્યો, ત્યારે (સુદુમ્ન) ગન્ધ પ્રતિષ્ઠાન
પુત્ર (ગન્ધવાની) તથા ગન્ધ તેને આપી વનમાં
ગયો અનેક વૃક્ષોથી વ્યાપ્ત તે વનમાં જઈ તેણે
નારદજી પાનેથી નવ અક્ષરોવાળો સર્વોત્તમ (નવાર્ણ)
મન્ત મેળવી આત્યત પ્રેમપૂર્ણચિત્તે તે મન્તનો જપ
કરવા માંડ્યો, ત્યારે (ભક્તને) તારતાગ સગુણ
શિવાદેવી (તેના પગ) પ્રમન્ન થયા, તે દેવી મિહ
પર મવાગ થઈને આગળ બેસેલા, દિવ્ય ઉપવાળા
તથા સુદૃઢ હોઈ વારણી—મદિગ પીવાથી આત્યત
મદ્યુક્ત હતા, જેથી તેમના નેત્રો મદથી ધૂમતા હતા
દિવ્ય ઉપવાળા તે જગદબાને જેઈ પ્રેમથી વ્યાકુળ
નેત્રવાળા તેણે મસ્તક વડે પ્રણામ કરી પ્રીતિથી
(આમ) સ્તુતિ કરી

હલા બોલી હે ભગવતિ! સમગ્ર લોકના હિત
માટ યોગ્ય તમારું પ્રમિલ્લ સ્વરૂપ મે (આજે)
જોયું છે હે જનનિ! દેવોના સર્વોચ્ચ મેવવા યોગ્ય,
દામતાઓ આપનાર તથા મોક્ષને દેનાર આપના
ચણકમળને હું વદન કરું છું હે આપ! જેમાં સર્વ
મુનિઓ તથા દેવો મોહ પામે છે, તે તમારા આ
સંપૂર્ણ ઔર્વર્ગને પુશ્વી પર મનુષ્યદેહધારી કોણ
જાણે છે? હે દેવિ! આ સંપૂર્ણ ઔર્વર્ગને તથા દીન
એવા માગ પગ આપની દયા જેઈ મને વિસ્મય
થાય છે ગદગ્ધ્ર, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, હંદ્ર, સર્પ, કુબેર,
અગ્નિ, વરુણ, પવન, ચંદ્રમાં તથા વસુઓ પણ
તમાગ પ્રભાવને જો જાણતા નથી, તો ગુણગદિત
મનુષ્ય તમારા ગુણોને કેમ જાણે? હે આપ! સમુ-
દ્રથી ઉત્પન્ન થયેલા અને મમગ્ર અર્થો આપનારો
તમને આમાપ ક્રાંતિવાળા સાક્ષાત્ વિષ્ણુ માર્તિવરી
શકિત લક્ષ્મીરૂપે જ જાણે છે, બ્રહ્મા રાજસી શકિત
સાવિત્રીરૂપે જ જાણે છે અને શકર તામસી શકિત

પાર્વતીરૂપે જ જાણે છે, પણ હે અધિકે ! નિર્ગુણ તમને (ખરી રીતે કોઈ) જાણતા નથી હે ભવાનિ ! અત્યંત મદ્યબુદ્ધિવાળો હું ક્યા ? અને અનુપમ પ્રભાવ વાળો તથા આતિ નિપુણ તમારે મારા પરનો આ મહાન અનુગ્રહ ક્યા ? (છતા) દયાયુક્ત તમારુ ચરિત્ર હું જાણુ છું કે, તમે તમારા પર ભાવવાળા સેવકો પર દયા કરો છો, શ્રીભક્તીસ્વરૂપે તમે વર્ષો છતા મધુદૈત્યનો નાશ કરનાર વિષ્ણુ હર્ષ પામતા નથી (પણ હું યોગ્ય નથી એમ માની મદ્ય ધ્યાનમાં જ રહે છે, અને કેમે કરતા હું પવિત્ર થાઉં એવા વિચારથી) તે આદિ પુરુષ તમારા પવિત્ર હાથથી પોતાના બને પગને (ગાંધી કરાવવાના બહાને) પોતાને પવિત્ર તથા શુભ કરે છે આલો ! પુરાણપુરુષ તે વિષ્ણુ આસોપાલવની* પેઠે અત્યંત આનંદી થઈ તમારા ચરણપ્રહારને ઈચ્છે છે, અને સકલ દેવોથી સ્તવાયેલા પોતાના તે પતિને કામચીકિત નઈ (પોતાના) ચગણુમાં નમતા બેઈ તમે ક્રોધાયમાન થઈ તેમને ચગણુપ્રહાર કરો છો હે દેવિ ! સુદર મેવ પર જેમ વીજળી વસે, તેમ પદ્મ જેવા સુદર વિશાળ આતિ શાન્ત અને સારી રીતે શણગારેલા નિષ્ક્રાન્તા વક્ષ સ્થળ પર તમે વસો છો, તેથી જગતના ઈશ્વર છતા એ વિષ્ણુ તમાગ શુ વાહન ન થયા ? હે અબ ! મધુ સૂદન વિષ્ણુને તમે જો કોપથી ત્યજી દો, તો શકિતહીન થઈ તે પૂજ્ય પણ નીહ કેમ કે (જગતમાં એ) પ્રત્યક્ષ જ છે કે શાન્ત શોભાહીન તથા ગુણરહિત પુરુષને સ્વજનો પણ ત્યજી દે છે હે અનંત શકિત વાળા ! (કદાચ તમે કહેશો કે તું સીભાવને પામ્યો છે તેથી મારી કૃપાને યોગ્ય નથી, તો) જેઓ તમારા ચરણકમળનો કાયમ આશ્રય કરે છે તે બ્રહ્માદિ દેવગણો શુ સ્તીઓ ન હતા ? હું માનુ છું કે તેઓને તમે જ પુરુષો કહી છે તમારી શકિતને હું શુ વર્ણવું ? હે દેવિ ! તમે સ્ત્રી નથી, પુરુષ નથી કે નપુસક પણ નથી,

* આસોપાલવનું અર્થ કોઈ ઉત્તમ સ્ત્રીના પગના પ્રહારથી વિકસિત થવા ઇચ્છે છે, રોચી લોકકલેવર છે.

- તમારા રોક અસ્વરૂપ શકિત વખીનો પણ આત્મે જ પ્રભાવ છે, તો તમારો-મૂળ પ્રકૃતિના પ્રભાવ પ્રતિશ્વ અધિક હોય એમા કહેવાનુ શુ ? એ ભાવ છે

આવો વિતંક માગ મનમાં રહ્યા જ કરે છે, (કેમ કે તમે ખુદ પરબ્રહ્મ છો, એટલે તોમા ત્રણે લિંગ છે જ નીહ) તમે સમુણ કે નિર્ગુણ જે કોઈ છો, તે તમને નિરંતર ભાવયુક્ત થઈ હું નમું છું અને હે માતા ! છેવટે તમારા વિષે અચળ ભકિત ઈચ્છુ છું

સૂત જોલ્યા એમ સ્તુતિ કરી ગળન (સુધુમ્ન) ગચ્છે ગયો, ત્યાં પ્રસન્ન થયેલા દેવીએ તેને પોતાના વિષેનું સાધુન્ય ત્યા આપુ પછી એ દેવીની રૂપાશી સુધુમ્ન મુનિઓને પણ દુર્લભ એવું મિથ્ય પદ્ય પામ્યો ૧-૫૨

સુલક્ષ્મ્નુ તત્ત પ્રાપ્ત પદ પરમક સ્થિરમ્ ।
તમ્યા દેવ્યા પ્રસાદેન મુનીનામપિ દુલ્ભમ્ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિષે
૮૧ પાપ ૧૨ મે સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૩ મો*

પુરુષા ને ઉર્વશીનું ચરિત્ર

સૂત ક્વાચ

સુલક્ષ્મ્ને તુ દિવ્ય યાતે રાજ્ય ચક્રે પુરુષવા ।
સુગુણઞ્ચ સુરુપઞ્ચ પ્રજારજનત પર ॥ ૧ ॥
સૂત જોલ્યા સુધુમ્ન (પરમપદરૂપ) સ્વર્ગમાં ગયા, ત્યારે ઉત્તમ ગુણવાળો તથા સુદર રૂપવાળો પુત્ર રવા પ્રજનતા ગળનમાં તત્પર રહી રાજ્ય કરવા લાગ્યો સર્વ ધર્મોને જાણનારો તે રાજા સુદર પ્રતિજ્ઞાનપુર નગર મા પ્રજનતા રક્ષણમાં તત્પર રહી સર્વથી પૂજાતો રાજ્ય કરતો હતો તેનો વિચાર આતિ ગુમ રહેતો, બ્રહ્માના વિચારો તે જાણતો અને ઉત્તમ ઉત્સાહ શકિત તથા પ્રભુશકિત તેનામા હર્મશા રહેતી સામ દાન વગેરે સર્વ (ઉપાયો) તે રાજાને વશ રહેતા અને વણી તથા ગ્રામ્યમોને પોતપોતાના ધર્મમાં તે રિશ્વર કરતો રાજ્ય કરતો હતો તે રાજા પુષ્કળ દક્ષિણાવાળા અનેક યજ્ઞો કરતો હતો ને અદ્ભુત દાન આપતો હતો એના રૂપ, ગુણ, ઉદારતા, સ્વભાવ, ધન તથા પરાક્રમે સાબળી વશ થયેલી ઉર્વશી (અપ્સરા) તે રાજાને ઈચ્છવા લાગી બ્રહ્માના શાપથી રાતાપ પામેલી તે આભિમાની ઉર્વશી મનુષ્યલોકમાં આવી તે રાજાને ગુણવાન માની

* આ અધ્યાયમાં પુરુષા તથા ઉર્વશીનું ઉત્તમ ચરિત્ર ચોત્રીસ શ્લોકોથી વેરાગ્ય માટે કહેવાયે

વતી તે મમયે એ સુદર સ્ત્રી આવી ગત કરીને ત્યા
ગી હતી કે, 'હે માન આપનારા ગગ્ગ ! આ ખે
લેગની તમે ગ્ગા કરગ્ગે હે રાગ ! માગે કાયમી
ખોગક ધી ગ્ગેગે, ખીગ્ગુ કઈ પાગ હુ ખાઈગ નહિ
હે મગગગ ! મીધુન વિતા ખીગ્ગ મમયે હુ તમને નગ
નેઈગ નહિ હે ગગ ! આ ગગ્ગ ગ્ગે ભાગગો, તો
તે જ સમયે હુ તમને ત્યગ્ગ ગઈગ, આ હુ મત્ય કા
છુ ' ગગ્ગએ તે સ્ત્રીનુ કર્ગુ કમ્પ કર્ગુ, ત્યારે એ
ગગ્ગ કરીને ગાપલી છુગ્ગને ઈચ્છની તે (ઉર્વશી)
ત્યા ગી હતી તે લેગા એ ગગ્ગ મમ્મોહિન થઈ ધર્મ
કર્મીતિ ત્યગ્ગ ઉર્વશીની માથે અનેક વર્ષો સુધી
નીન થઈ ગયા કર્ગો તે ગગ્ગ આત્મ મોહિત એવા
એકચિત્ત અને તેમા લીન મનવાળા થયા કે, જેથી તે
ઉર્વશી વિતા ક્ષણ પણ રહી ન ગત્તો એમ અનેક
વર્ષોને અને સ્વર્ગમા ગ્ગેતા દ્વગગ્ગ ઈર્દે ઉર્વશીને
નહિ આવેલી નેઈ ગધર્વોને કહ્યુ કે, 'હે ગધર્વો ! તે
ગગ્ગને ઘેગ્ગી (એ ન જાણે તે) નમયે ખે ઘેટા હડી
વઈ તમે બધા ઉર્વશીને આલી લાવો જ, માત્ર આ
સ્થાન ઉર્વશી વિતા ખિત્તુલ શાખનુ નથી, માંડે ગમે
તે ઉપાયે તે સ્ત્રીને તમે લાવો ' એમ આગા કરાયેલા
વિશ્વાવમુ વગેરે ગધર્વો ત્યારે અતિગાઢ અધકાર થયો,
ત્યારે ત્યાથી ગઈને ગગ્ગને ગમતો નેઈ તેમણે પેલા
ખન્ને ઘેટાનુ ઘરણ કર્ગુ, ત્યારે આકાગમા લઈ જવાતા
એ બને ઘેટાએ ખૂંચા પાડવા માઠી પોતાના પુત્ર
જેવા એ ઘેટાની તે ખૂંચા માખળી ઉર્વશીએ કોપાયમાન
થઈ ગગ્ગને કહ્યુ કે, 'મે આ ગગ્ગ કરી હતી, છતા
હુ તારા વિશ્વામયી નાગ પામી છુ એગેએ મારા
પુત્ર મમાન આ ઘેટાને પકડયા છે, છતા હુ ગગ્ગ !
તુ સ્ત્રીની પેક નુ સુઈ રહ્યો છે ર અગેડે ! પોતાને લીગ
માનતા નપુમ્સક નિત્ર પતિધી હુ મગઈ છુ, મને મદ
પ્રાપ્તુ જેવા પ્રિય માગ બને ઘેટા ગાગ્ગ ગયા છે '
આમ વિવાપ કરતી તેને નેઈ આત્મ મોહિત થયેલા
ગગ્ગ તગ્ગ નગ્ગ જ (પેલા ગધર્વોની) પાછળ ગયો
તે વખતે ગધર્વોએ ગગ્ગના ઘા ઉપગ લીજળીને
પ્રશાગિન કરી, એટલે (ત્યાથી) ચાલી જવા ઈચ્છની
ઉર્વશીએ ગગ્ગને નગ્ગ થયેલા નેઈ (ખીટુ તગ્ગ)
બધા ગધર્વો ઘેટાને ગ્ગામા છોડી દઈ જતા રહ્યા,

એટલે ગગ્ગએ ઘેટાને પકડયા તે નગ્ગ તથા થાકેલો
તે પોતાને લેગ ગંધા તે સમયે ઉર્વશીને ગયેલી નેઈ
આત્મ દુ ખી થઈને તે વિલાપ કરવા લાગ્યો. સુદર
વર્ણવાળી તે સ્ત્રી તો પતિને નગ્ગ નેઈ ચાલી ગઈ
હતી પછી તે ગગ્ગ પોતે ખૂંચા પાડતો તેમા જ
ચિત્તવાળો, વિહ્વળ, ગોઠ કરતો, પચ્વશ તથા કામ-
મોહિન થઈ દેગદેગમા ભમવા લાગ્યો આખી પૃથ્વી
પગ ભડકતા તેખુ કુસ્કેવમા તે સ્ત્રીને નેઈ અને તેને
નેઈ આત્મ દર્પ પામેલા મુખવાળા તે ઉત્તમ રાગ-
એ આનુ સુદર વચન કહ્યુ ' અગે ! ઓ સ્ત્રી ! તુ
ઊભી ગ્ગે, ઊભી રે ! ઓ ભગ્ગ સ્ત્રી તારામા
મનવાળા, તને વગ થય્યા મને નિરપરાધી પતિને
ત્યગ્ગ દેવા તુ યાગ્ય નથી હે દેવી ! તે દૂર સુધી
આકર્ષણુ આ માત્ર ગગ્ગ (હવે) આઠી પડી બધ
છે એને વગ્ગમા તવા કાગડા ખાઈ જગે, દેમ કે હે
સુદર માથળાવાળી ! તે એને ત્યગ્ગ દીધુ છે ' એમ
વિવાપ કરતા, દીન દુ ખી, થાકેલા, કામપીડિત અને
અનિશ્ચય વિવગ એ ગગ્ગને ઉર્વશી કહેવા લાગી

ઉર્વશી બોલી ' હે ગગ્ગએમા સિદ્ધ સમાન !
તુ મૂર્ખ છે, તારૂ જ્ઞાન કયા ગાનુ છે ર હે ગગ્ગ ! વરુ
જેવી સ્ત્રીએની મિત્રતા કયાય પણ હોતી નથી.
ગગ્ગએએ સ્ત્રીઆ તથા ચોરો પગ વિશ્વાસ ન જ
કરેલા નેઈએ માત્ર ઘેર જ સુખ ભાગવ અને મનને
પેદમુકત કર એમ મમગ્ગમા છતા અત્યંત મોહિત
થયેલા ગગ્ગ ગમન્યા નહિ અને સ્વેચ્છાચારિણી
સ્ત્રીના સ્પર્શથી ગ્રવાઈ પગ્મ દુ ખા પામ્યા

સુત બોલ્યા એ પ્રમાણે ઉર્વશીચરિત્ર બધુ
કહ્યુ આ માત્ર ચરિત્ર વેદમા વિસ્તારથી કહ્યુ છે,
(ચાલી) મે દુકમા કહ્યુ છે ૧-૩૪

इति सर्वं समाख्यातमुर्वशीचरितं महत् ।

वेदे विस्तारितं चैतत् सखेपात् कथितं मया ॥

ઈતિ શ્રીઉચ્છેભાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૧૩ શ્રે મમામ

અધ્યાય ૧૪ મો*

શુકની ઉત્પત્તિ અને શુદ્ધસ્થાવર

સૂત ડગાવ

હપ્તવા તામસિતાપાક્તી દ્યાસશ્ચિન્તાપરોડમવત્ ।

કિં કરોમિ ન મે યોગ્યા દેવકુચેયમ્પ્રસારઃ ॥૧૧॥

સૂત બોલ્યા શ્યામ કટાક્ષવાળી તે ધૃતાચી આપ્સરાને જોઈ વ્યાસ ચિંતાપરાયણ થયા કે, 'હુ શુ કરું ? આ દેવકન્યા આપ્સરા મને યોગ્ય નથી' આમ ચિંતા કરતા વ્યાસને જોઈ તે વખતે પેલી આપ્સરા 'આ મને શાપ આપશે' એમ ભયભીત થઈ પછી ભયથી ગભરાયેલી તે પોપટીનું રૂપ કરી નીકળી ગઈ, ત્યારે વ્યાસ તો તે પક્ષિણીને જોતા વિરમ્ય પામ્યા વ્યાસના દેહમા (આપ્સરાના) દર્શનથી જ કામ તો લાગુ થયો હતો તેમનું મન અત્યંત વિરમ્ય પામ્યું હતું ને સર્વ ગાત્રોમા તે રોમાચિત થયા હતા તે મુનિ મોટા ધ્યેયથી મનને વશ કરવા લાગ્યા, છતાં વિષયોમા ફેલાયેલા મનને વશ કરવા સમર્થ ન થયા અમાપ તેજવાળા વ્યાસનું મન ધૃતાચીએ મોહિત કરેનું હોઈ ઘણા પ્રકારે વશ કરાયું, છતાં ભાવિભાવને લીધે વશ ન થયું (આખરે) અગ્નિ પ્રગટ કરવાની ઇચ્છાથી મથન કરતા તે મુનિનું વીર્ય અરણિકાક ઉપર જ એકાએક પડ્યું વ્યાસ તે એમ થયેલા વીર્યપાતને નહિ જાણી અરણીને મથ્યા જ રહ્યા, તેવામા એ વીર્યમાથી વ્યાસ જેવી આકૃતિવાળા મનો હર શુકદેવજી ઉત્પન્ન થયા અરણિમાથી ઉત્પન્ન થઈ વિરમ્ય ઉપજવતો તે બાળક યશ્મા હોમદ્રવ્યથી પ્રદીપ થયેલા અગ્નિની પેઠે કાતિમાન હોઈ પ્રકાશવા લાગ્યો તે પુત્રને જોઈ વ્યાસ પરમ વિરમ્ય પામ્યા અને 'આ શુ' ? એમ વિચારી શિવના વન્દનથી આ તેજોમય શુકદેવ જન્મ્યા છે, એમ તેમણે તર્ક કર્યો અરણિના ગર્ભમાથી ઉત્પન્ન થયેલા શુકદેવ પણ બીજા અગ્નિની પેઠે પોતાના તેજથી અત્યંત દીપવા લાગ્યા તે વખતે વ્યાસ બીજા ગાદંપન્ય અગ્નિની પેઠે દિવ્ય તેજથી શુકન અને પ્રમન્ન એ પુત્રને જોઈ

રહ્યા હે તાપસો ! ગંગાજીએ પર્વતમાથી આવી શુકદેવજીને સ્નાન કરાવ્યું, તે વખતે એ બાળક પર આકાશમાથી પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ વ્યાસે તે મહાત્માના જાતકમીંદિ સંસ્કાર કર્યા અને શુકજન્મસમયે દેવોના દુદ્દણિ—નગારા વાગવા લાગ્યા, આપ્સરાઓના સમૂહો નાચ કરવા લાગ્યા અને દર્શન કરવા ઇચ્છતા વિશ્વાવસુ, નારદ તથા તુષ્ટુરુ વગેરે ગધર્વપતિઓ પ્રસન્ન થઈ ગાન કરવા લાગ્યા બધા દેવો તથા વિદ્યાધરો અરણિના ગર્ભમાથી ઉત્પન્ન થયેલા વ્યાસના એ દિવ્ય પુત્રને જોઈ પ્રસન્ન થઈને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણો ! શુકદેવજી માટે આકાશમાથી દહ, કાળા મૃગનું પવિત્ર ચર્મ તથા દિવ્ય કમકલું પૃથ્વી પર પડ્યા અતિશય તેજસ્વી તે બાળક જેવો જન્મ્યો કે તરત જ મોટો થઈ ગયો, એટલે વિદ્યાવિધાન જાણનારા દિવ્ય વ્યાસે તેમને જન્મોઈ દીધું ઉત્પન્ન થયા કે તરત જ એ મહાત્મા શુકદેવને રહસ્ય તથા સગ્રહ સંહિત વેદો, જેમ એમના પિતાને પ્રાપ્ત થયા હતા, તેમ પ્રાપ્ત થયા હે ઉત્તમ મુનિઓ ! પુત્રની ઉત્પત્તિ સમયે ધૃતાચી આપ્સરાનું પોપટીનું રૂપ (વ્યાસે) જોયું હતું, તેથી એ પુત્રનું 'શુક' એવું નામ પાડ્યું વ્યાસના પુત્ર શુકદેવજીએ બુદ્ધરૂપિતને ગુરુ કરી વિધિપૂર્વક બ્રહ્મચર્યના વ્રતો કર્યા ગુરુગૃહે રહી રહસ્યો તથા સગ્રહ સંહિત સમગ્ર વેદો તથા સર્વ ધર્મશાસ્ત્રો ભણી ગુરુને દક્ષિણા આપીને સમાવર્તન સંસ્કાર પામેલા શુકમુનિ પિતા વ્યાસ પાસે આવ્યા ત્યારે શુકને આવેલા જોઈ આવેશ સાથે જિભા થઈ વ્યાસે પ્રેમથી તેમને આલિંગન કર્યું અને વારંવાર તેમનું મસ્તક સંધ્યું તેમ જ પવિત્ર વ્યાસે કુશળ પૂછ્યું અને 'હીક અભ્યાસ કર્યો' એમ આશ્વાસન આપી શુકદેવજીને તે પવિત્ર આશ્રમમા રાખ્યા પછી વ્યાસે શુકદેવજીના વિવાહ માટે વિચાર કર્યો અને સુદર મુનિકન્યાની ઉતાવળા પૂછપરછ કરી, તેમ જ પોતાના પુત્ર શુકદેવજીને કહ્યું કે, 'હે નિર્દોષ ! તે વેદોનો તથા બધા ધર્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી લીધો છે, તો હવે હે મહાબુદ્ધિમાન ! તું પત્ની કર હે પુત્ર ! ગૃહસ્થાશ્રમને સ્વીકારી તું દેવો તથા પિતૃઓનું પૂજન કર અને સુદૃઢ સ્ત્રી મેળવી મને કરજમાથી છોડાવ પુત્રગદિનની ગતિ નથી અને

* આ અંશમાર્માં નિતેર એકોત્રી શુકની ઉત્પત્તિ કહેવાયે, જેમાં ગૃહસ્થાય ધર્મ પણ કર્મ-પુરે કહેવાયે.

સ્વર્ગ તો નથી જ નથી, માટે હે ભાગ્યશાળી પુત્ર ! તુ હવે ગૃહસ્થાશ્રમ માડ હે શુકપુત્ર ! ગૃહસ્થાશ્રમ માડી તુ મને સુખી કર હે મહાબુદ્ધિમાન પુત્ર ! મને મોટી આશા છે, તેને તુ પૂર્ણ કર મહાધોર તપ તપી મે દેવ સમાન ઉપવાળા અને યોનિથી નહિ જન્મેલા તને મેળવ્યો છે, તો હે મહાબુદ્ધિમાન શુક ! તુ પિતા તુ રક્ષણ કર

સૂત યોલ્યા એમ કહેતા અતિશય રાગી પોતાના પિતાની પાસે જઈ શુકદેવજી તે વખતે આમ સ્પષ્ટ કહેવા લાગ્યા

શુકદેવજી યોલ્યા હે ધર્મ જાણનાર વેવ્યાસ ! તમે શુ કહો છો ? હે મહાબુદ્ધિમાન ! મને શિષ્યને તમે સાચો ઉપદેશ આપો હું તમારી આજ્ઞા મપૂર્ણ કરીશ

વ્યાસ યોલ્યા હે પુત્ર ! તારા માટે મેં સૌ વર્ગ સુધી તપ કર્યું છે અને અતિશય દુઃખથી તથા શિવના આરાધનથી તુ મળ્યો છે હે મહાબુદ્ધિમાન ! કોઈ રાજા પાસે મારી હું તને ધન આપુ, ઉત્તમ યૌવન પામી તુ સુખ ભોગવ

શુકદેવજી યોલ્યા હે પિતા ! મનુષ્યલોકમા દુઃખ થી મિશ્ર ન હોય એવું કયું સુખ છે ? દુઃખથી મિશ્ર હોય તેને વિદ્વાનો સુખ કહેતા નથી હે મહાભાગ ! સ્ત્રી કરી હું તેને વશ થાઉં, તેથી પરાધીન થયેલા મને શુ સુખ થાય ? તેમાયે સ્ત્રીવશ થયેલાને ખાસ સુખ શુ હોય છે ? લોહા ને લાકડા વગેરેથી બધાયેયો કદાચ છગે થાય, પણ સ્ત્રી-પુત્રોથી બધાયેયો કદી છૂટતો નથી વિદ્વા તથા મૂઢથી શરીર ઉપનત્ત થયેલું છે, તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીઓનું શરીર પણ તેમજ છે, તો હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! કયો વિદ્વાન પુત્ર્ય તેમા પ્રીતિ કરવા ઇચ્છે ? હે બ્રાહ્મણ ! હું યોનિથી જન્મ્યો નથી, તો મારી બુદ્ધિ યૌનિમા કેમ જાય ? આગળ-ભવિષ્યમા પણ હું યૌનિમા જન્મ ઇચ્છતો નથી આત્માનું અદ્વૈત સુખ છોડી હું નિષ્ઠાનું સુખ કેમ ઇચ્છુ ? વળી આત્મામા રમતાસે પુરુષ (બ્રાહ્મસુખમા) અતિશય લાગતું પણ ન જ થાય તમે વિસ્તરેલા વેદાનો મે પ્રથમ અભ્યાસ કર્યો હતો, પણ મે ભળેલા તે વેદો દિગ્માય અને કર્મમાર્ગમા જોડનારા છે મે ગૃહસ્થપિ

ગુરુ મેળવ્યા, પરંતુ તે પણ ધરત્રી સમુદ્રમા ડૂબેલા અને અવિદ્યાથી ઘેરાયેલા હૃદયવાળા છે, જેથી તે (બીજાને) તારવા કેમ સમર્થ થાય ? જેમ રોગથી ઘેરાયેલો વૈદ બીજાના રોગની ચિકિત્સા કરે તેમ મુમુક્ષુ મારા ગુરુ આ (ગૃહસ્થ બન્યા) તે (ખરેખર) ક્ષેત્રેતી છે (આ ત્રાસને લીધે જ) ગુરુને પ્રણામ કરી હું તમારી પાસે આવ્યો છું, તો સંસારરૂપ સર્પથી ત્રાસેલા મને તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરી બચાવો મહાધોર આ સંસારમા નક્ષત્રમંડળની ગોઠે ભ્રમ્યા કરવું પડે છે જેમ સૂર્યને દિવસે કે રાત્રે વિશ્રાંતિ નથી, તેમ (જીવને પણ) વિશ્રાંતિ નથી હે તાત ! આત્મતત્ત્વના વિચારથી જુદું કયું સુખ સંસારમા છે ? મૂઢ મનુષ્યોને (વિષયમા) જે સુખબુદ્ધિ થાય છે, તે તો વિદ્વાના ક્રીડાને જેવું સુખ થાય છે તેવું છે જેઓ વેદશાસ્ત્રો ભણી સંસારમા રાગી થાય છે તેઓથી બીજા કોઈ મૂર્ખ નથી, અને તેઓ કૂતરા, ઘોડા તથા હુકરો જેવા છે દુર્લભ મનુષ્યપણ પામી વેદશાસ્ત્રો ભણીને મનુષ્ય જો સંસારમા બધાય તો કયો મુક્ત થાય ? લોકમા કયાયે આથી ઘણું જ વધારે અદ્ભુત કે આશ્ચર્ય નથી કે, પાકિત થઈને પણ જે પુત્ર, સ્ત્રી તથા ધરમા આસક્ત થાય ! જે મનુષ્ય માયાના ત્રણ ગુણો વડે સંસારમા બધાતો નથી, તે વિદ્વાન છે તે જ બુદ્ધિમાન અને તે શાસ્ત્રોનો પાર પામેલો છે આ સંસારમા (જિલ્ડ) મજબૂત બાધતાર બર્થ ભણવાથી શુ ? (તેવું ભણે તો યે શુ ?) જે સંસાર બાધનથી જલદી છોડાવે તે જ ભણતું જોઈએ જે કારણથી પુરુષને પકડી-જકડી રાખે છે, તે જ કારણથી (ધરને) 'ગૃહ' કહ્યું છે તે કેદખાનામા સુખ કયા છે ? માટે હે પિતા ! તેથી હું નાસુ છું જેઓ મૂર્ખ, મદ બુદ્ધિવાળા અને દૈવ વડે તૃપ્ત થા કે ઠગાયા છે, તેઓ જ મનુષ્યજન્મ પામી ફરી બાધનમા ફસાય છે

વ્યાસ યોલ્યા ધર એ કેદખાનું કે બાધનનું કારણ નથી જે મનુષ્ય મનથી મુક્ત છે તે ગૃહસ્થ હોય તો પણ મુક્ત જ છે ન્યાયથી મેળવેલા ધનવાળો, વેદાકતકર્મને વિધિપૂર્ક ચાનુક્રમે કરતો, શ્રાદ્ધ કરતો ને સત્ય યોગલતો પવિત્ર ગૃહસ્થ પણ મુક્ત થાય છે બ્રહ્મચારી, સન્યાસી કે વ્રતમા રહેલો વાનપ્રસ્થ હમેશા ખપોર થયા પછી ગૃહસ્થને સેવે છે-ગૃહસ્થ પાસે બિશ્વા લેવા આવે છે

ધર્મમા રહેનારા ગૃહસ્થાશ્રમવાસીઓ શ્રદ્ધાપૂર્વક
અન્નદાન તથા સત્ય વાણી વડે (અન્ય સર્વનો) ઉપકાર
કરી શકે છે ગૃહસ્થાશ્રમથી શ્રેષ્ઠ ધર્મ જોયો નથી ને
માભણ્યો પણ નથી, (માટે જ) વસિષ્ઠાદિ જ્ઞાની
આચાર્યોએ તેનો આશ્રય કર્યો છે હે મહાભાગ !
વેદાકત કર્મ કરનારને શુ આસાધ્ય છે ? સ્વર્ગ, મોક્ષ
કે ઉત્તમ જન્મ જે કંઈ ઇચ્છે છે તે તેને મળે છે
ધર્મવેત્તાઓ કહે છે કે, આશ્રમમાંથી આશ્રમમાં
જવું, માટે તુ અગ્નિહોત્ર લઈ આળસરહિત થઈ કર્મો
કર હે ધર્મ જાણનાર પુત્ર ! દેવો, પિતૃઓ તથા
મનુષ્યોને વિધિ પ્રમાણે તૃપ્ત કરી, પુત્રને ઉત્પન્ન કરી,
તેને ગૃહસ્થાશ્રમમાં જોડી, ઘર છોડી વનમાં જઈ વાન
પ્રસ્થાશ્રમ સ્વીકારી તુ ઉત્તમ વ્રત કરજે અને પછી
સન્યાસ લેજે હે મહાભાગ ! ઇન્દ્રિયો મદ ઉપજવનારી
છે, એ વાત અત્યંત નક્કી થયેલી છે જે પુરુષ
સ્તીરહિત હોય તેની મન સહિત પાચે ઇન્દ્રિયો ખરાબ
પરિણામ લાવનારી છે. માટે હે મહાપુરુષમાન ! ઇન્દ્રિ
યોને જીતવા સારુ સ્ત્રી કરવી જોઈએ વૃદ્ધાવસ્થામાં
તપ કરવું એમ શાસ્ત્રવચન છે હે મહાભાગ ! ત્રણ
હજાર વર્ષ સુધી નિરાહાર અને જિતે દ્રિય રહી આતિ-
કઠિન તપ કરીને (પણ) મહાતેજસ્વી વિશ્વામિત્ર
મોહિત થયા હતા અને મેનકા સાથે વનમાં રહ્યા હતા
તેમના વીર્યથી શકુતલા નામની પવિત્ર પુત્રી જન્મી
હતી મારા પિતા પગશરે હોડીમાં બેસી મચ્છીમાન
ની કાળી પુત્રીને જોઈ કામખ્યાલુથી પીકાઈને તે કન્યાને
પકડી હતી બ્રહ્મા પણ પોતાની પુત્રીને જોઈ કામ-
ખ્યાલુથી અત્યંત પીકાઈને બેભાન બની (તેની પાછળ)
દોડ્યા હતા, ત્યાંજે મરે તેમને અગ્રધ્રાવ્યા હતા, માટે
તુ પણ કન્યાલુકારી ને હિતકાંક્ષી મારુ વચન માન
અને સત્કુળમાં જન્મે ત્રી કન્યા પરણીને વેદમાર્ગનો
આશ્રય કર ૧-૭૦

તસ્માત્તમપિ વરુણં કુરુ મે વચનં હિતમ્ ।

કુલજાં કન્યકા વૃન્ન વેદમાર્ગં સમાધય ॥૭૦॥

ઈતિ શ્રીદેવીના વનમપ્રવચનમાં પ્રથમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૬ મો નામ

અધ્યાય ૧૫ મો *

શુક્રદેવનો વૈરાગ્ય ને દેવીના વિષ્ણુને ઉપદેશ

શ્રીશુક ઉવાચ

નાહં શૃદ્ધં કરિષ્યામિ દુર્લભં સર્વદા પિતઃ ।

વાયુરાસદૃશં નિત્યં વન્ધ્યમ સર્વદેહીનામ્ ॥૧॥

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા હે પિતા ! સર્વકાળ દુખ
દાયી અને મર્વ પ્રાણીઓની જાળની પેઠે કાયમી
બંધનરૂપ ઘર હું નહિ કરુ હે તાત ! ધનની ચિંતાથી
આતુર મનુષ્યોને કયા સુખ છે ? નિર્ધન લાલચુ
મનુષ્યો સ્વજનો વડે (પણ) પીડાય છે નિસ્પૃહ
ભિક્ષુક જેવો સુખી છે, તેવો ઇદ્ર પણ સુખી નથી,
તણે લોકનો વેલવ હોય છતાં જો ઇદ્ર સુખી નથી,
તો સમારમાં બીજને કોણ સુખી હોય ? તપ કરતા
તપસ્વીને જોઈ ઇદ્ર દુખી થાય છે અને તેને અને
જાતના વિન્નો કરે છે બ્રહ્મા પણ સુખી નથી અને
વિષ્ણુ પણ સુદર લક્ષ્મીને મેળવી નિરતર અસુરો
સાથે સગ્રામોથી ખેદ પામે છે લક્ષ્મીના પતિ
શ્રીમાન વિષ્ણુ મોગ થતો કરે છે અને કઠિન તપ
કરે છે, તો પછી મોદ સુખ કોને હોય ? શકર પણ મદાય
દુખી જ છે, એ હું જાણુ છું તે તપસ્વી કંઈ કરે છે
અને હમેશા દૈત્યો માથે લડે છે હે તાત ! ધનવાન
પણ લાલચુ હોઈ કદી સુખે સૂતો નથી, તો પછી
નિર્ધન મનુષ્ય તો સુખ કેમ પામે ? હે મહાભાગ !
તમે જાણો છો છતાં પોતાના વીર્યથી જન્મેલા પુત્રને
સદા દુખદાયી મહાધોગ સસારમાં કેમ જોડો છો ?
જન્મદુઃખરૂપ છે, વૃદ્ધાવસ્થા દુખરૂપ છે, મગ્ગમાં
દુખ છે અને વિગ્રા તથા મૃનમય ગર્ભાશ્રમમાં પણ
દુખ છે, તૃષ્ણા તથા ભોભથી ચતાર દુખ તેનાથી
પણ ચડિયાતું છે અને હે માન આપનારા ! યાચનામાં
મગ્ગથી પાનું ધણ વધારે દુખ છે બ્રાહ્મણો પ્રતિ
ગ્રહરૂપ ધનવાણા હોય છે, બુદ્ધિ કે બળ ઉપર જીવ
નારા હોતા નથી પાગડી આગા નખવી તે મોદ દુખ
છે અને દરરોજ મરણ થવારૂપ છે બધા વેદો તથા
સમગ્ર શાસ્ત્રો ભળી પડિતોએ ધનવાનોને મેઝ જઈ

* આ અધ્યાયમાં સ્કંધ ૧૫માં શુક્રદેવનો દેવ ૪

૧ નથા શ્રીદેવીએ વિષ્ણુને કરેલ ઉપદેશ કોવાળે.

બધી રીતે તેમની સ્તુતિ જ કરવાની હોય છે એક પેટની શી ચિંતા ? તે તો પાદડા, મૂળ, ફળ વગેરે હરોઈ ઉપાયે સતોપથી ભરી ગયાય છે સ્ત્રી, પુત્રો તથા પૌત્રો એમ મોટું દુટ્ટુપ થાય, ત્યારે તેઓના પેટ ભગવાન મોટું દુટ્ટુપ થાય છે, તો હે પિતા ! અદ્ભુત સુખ ક્યા છે ? હે તાત ! તમે મને યોગશાસ્ત્ર તથા સુખપ્રગટ જ્ઞાનશાસ્ત્ર કહો પણ આખાય કર્મકાંડમાં હું કેદી આનંદ પામતો નથી માટે કર્મના નાશનો ઉપાય તમે મને કહો કે જેથી પ્રાગ્ધ્ય, સચિત તથા વર્તમાન એ ત્રણે પ્રકારના અવિદ્યાથી થતા કર્મો નાશ પામે જળોતી પેઠે સ્ત્રી હમેશ લોહી પી રહી છે, પણ તેની ભાવચોટાઓથી મોહિત થયેલા મૂર્ખ માણસ સમજતો નથી, વીર્યરૂપી ધનને સ્ત્રી ભોગો વડે હરી લે છે, કપટી ભાવણોથી સંપૂર્ણ ધન તથા મન હરી લે છે, એમ બધું સ્ત્રી લઈ લે છે, તો પછી તેના જેવા બીજો શોગ કોણ છે ? દેવ વડે ઠગાયેલા મૂર્ખ મનુષ્ય નિદ્રાના સુખનો નાશ કરવા સ્ત્રીને પરણે છે, આમ સ્ત્રી પરણવી તે દુષ્કર્મ માટે છે, સુખ માટે નથી

સૂત બોલ્યા શુદ્ધેવજ્ઞના એવા વાક્યો સાંભળી વ્યામ 'હવે હું સશય પિતાનું શુ કરું' એમ મોટી ચિંતા પામ્યા તેમના નેત્રમાથી દુષ્કર્મના આસુ ઝરવા લાગ્યા, શરીરમાં કષ્ઠ થયો તથા મન ઉદાસ થયું એમ શોક કરતા, દીન તથા શોકથી પ્રાપ્ત પોતાના પિતા વ્યામને જોઈ વિસ્મયથી વિકસિત નેત્રે શુદ્ધ દેવજ્ઞ (મનમાં) કહેવા લાગ્યા 'અહો ! માયાનું બળ ઉગ્ર છે ! જે વેદાંતના કર્તા, સર્વજ્ઞ તથા સમાન પ્રમાણભૂત વાક્યોવાળા પંડિત વ્યાસને (પણ) મોહ પમાડે છે ! તે માયા કઈ છે તે હું જાણી શકતો નથી શું તે અત્યંત આકર્ષી હશે ? કે સંવ્યવતીના પુત્ર વિદ્વાન વ્યામને પણ મોહ પમાડી ગઈ છે ! પુરાણોના જે વક્તા, ભાગવતના રચનાર અને વેદોના વિભાગકર્તા છે તે પણ મોહ પામ્યા છે ! જગતને જે મોહ પમાડે છે, તે દેવીને તું ગંગો જાઉં છું બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરેને પણ જેણે મોહ પમાડ્યા છે, તો પછી બીજાઓની તો વાત જ મી ? માયા વડે જે મોહ નથી પામનો એવો ત્રણે લોકમાં કોઈ પણ છે ? (નથી જ,) કારણ કે પૂર્વપ્રજ્ઞના બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શકર

વગેરે પણ મોહ પામ્યા છે અહો ! દેવીનું બળ તથા પરાક્રમ આશ્ચર્યકારક નિર્મોલુ થયા છે સર્વજ્ઞ ઈશ્વર, પ્રભુ પણ માયા વડે જ વશ કરાયા છે. ખોરાણિકો કહે છે કે, વ્યાસ વિષ્ણુના અશયી જન્મ્યા છે, તે પણ વહાણુ ભાગી ગયેલા વાણિયાની પેઠે મોહરૂપી સમુદ્રમાં ડૂબી જઈ સામાન્ય મનુષ્યની પેઠે આજે પરવશ થઈ આસુ પાડે છે અહો ! આ માયાનું બળ પંડિતોથી પણ છોડવું મુશ્કેલ છે આ કોણ છે ? હું કોણ છું ? પાંચ ભૂતોરૂપ આ શરીરમાં પિતા તથા પુત્રની વાસના કેમ થાય છે ? આ કેવો ભ્રમ છે ? ખરેખર, આ માયા અતિબળવાન છે, જે માયાવીઓને પણ મોહ પમાડનારી છે, જેના વડે હારી ગયેલા બ્રાહ્મણ વ્યાસ પણ રહે છે

સૂત બોલ્યા સર્વ કારણોનું કારણ અને બ્રહ્માદિ સર્વ દેવોની માતા તથા ઈશ્વરી તે દેવીનેન મસ્કાર કરી અસંખ્યાકાષ્ઠથી જન્મેલા શુદ્ધેવજ્ઞ શોકસમુદ્રમાં ડૂબેલા અને દીન થયેલા પિતા વ્યાસને હેતુવાળું શબ્દ વચન કહેવા લાગ્યા - 'હે પરશશરતા પુત્ર ! હે મહાભાગ ! સ્વામિન્ ! તમે સર્વને બોધ આપનારા છો, છતાં સામાન્ય અજ્ઞાની મનુષ્યની પેઠે શોક કેમ કરો છો ? આજે હું તમારો પુત્ર છું, પણ હું નથી જાણતો કે પૂર્વજન્મમાં હું કોણ હતો તે તમે કોણ હતા ? હે મહાભાગ ! તમારા જેવા મહાત્મા વિષે આવી ભ્રાંતિ શી ? ધૈર્ય ધરો, બોધ પામો, મનને ખેંચીકેત ન કરો હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ બધું મોહજાળ માની શોક છોડો ખોરાકથી ભૂખ દૂર થાય છે, પુત્રના દર્શનથી શક્તિ નથી આણી ચીજથી તરસ છીપે છે, વૃત્તને જેવાથી છીપતી નથી જ દ્રાણેન્દ્રિયનું સુખ સુગંધથી મગે છે, કર્ણેન્દ્રિયનું સુખ સાંભળવાથી મગે છે, સ્ત્રીનું સુખ સ્ત્રીથી પ્રાપ્ત થાય છે, પણ હું પુત્ર તમને શું (સુખી) કરવાનો છું ? અજ્ઞાન (નામના) બ્રાહ્મણે યજ્ઞ માટે નરપશુને ઈચ્છતા હરિશ્વ દ્રવ્યને પોતાનો પુત્ર પણ કિંમત લઈ આપી દીધો હતો, માટે સુખોનું સાધન ધન છે અને ધનથી સુખસાગ્રદ થઈ શકે છે, તેથી જો લોભ હોય તો ધન મેળવો, હું પુત્ર શું કરવાનો છું ? હે મહાબુદ્ધિમાન ! તમે મને બુદ્ધિથી બોધ આપો, તમે દેવનું છો; જેથી હે મુનિ ! હું ગર્ભાવાસના

ભયથી છૂટી જઈ હે નિર્દોષ ! આ કર્મભૂમિ પર મનુષ્યજન્મ દુર્લભ છે અને તેમા પણ ઉત્તમ દુષ્ક્રમા યાદ્યણપણુ દુર્લભ છે સસારની વાગતાજળમા દાખવ થયેલી અને વૃદ્ધોને અનુસરનારી 'હુ બધાઓ છુ' એવી મારી બુદ્ધિ ચિત્તમાથી ખસતી નથી

સૂત બોલ્યા અમાપ બુદ્ધિવાળા પુત્ર શુકદેવે એમ કહેવા વ્યામે તે વખતે ચોથા આશ્રમમા મન યાગા શાત શુક્રદેવજીને કહ્યું

વ્યામ બોલ્યા હે મહાભાગ્યશાળી પુત્ર ! અતિ વિસ્તાર વિનાનુ છના વેદતુલ્ય પવિત્ર મે સ્વેતુ ભાગ વતપુરાણુ તુ ભણુ તેમા પ્યાર સ્કધો છે, પાય લક્ષણોથી તે યુક્ત છે અને સર્વ પુરાણોના ભૂપણુરૂપે મને તે માન્ય છે હે મહાબુદ્ધિમાન ! જે ભાગવત માત્ર સાભળવાથી મત્ (પ્રભ) તથા અમત્ (જગત) ઉપ વસ્તુનુ જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાન થાય છે, તેને તુ ભણુ વડના પાદડા પર સૂતેલા બાલમુકુટસ્વરૂપ વિષ્ણુ 'કયા દ્રવ્યથી શા માટે મને બાળભાવે સન્ન્યો છે ?' વ્યામ વિચારતા હતા એ વખતે મુકુદ મહાત્માને ભગવતીએ અર્ધા શ્લોકથી સમગ્ર તાત્પર્યો સમ જાની દેતુ આ વાક્ય કહ્યું હતું

‘સર્વે ક્ષત્રિદમેવાહ નાન્યદસ્તિ સનાતનમ્ ।

‘આ સર્વ હુ જ છુ, ખીજુ મનાતન (ચૈતન્ય) નથી ’ તે વચનને વિષ્ણુએ પ્રથમ તો મનમા મારી રીતે સમજી લીધું અને પછી મનથી વિચાર્યું કે, ‘આ સન્ય વાણી કોણે કરી ? આ વાણી બોલનાર સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુસક છે, એમ હુ શી રીતે જાણુ ?’ એમ વિચારતા તેમણે (એ અર્ધશ્લોકઉપ) ભાગ વનને હૃદયમા જપવા માડ્યું, અને તેમા ચિત્ત મ્યાપી દેતા તેમણે વડના પાદડા પર સૂતા સૂતા વારવાર તે ઉચ્ચારવા માડ્યું અને (તેનુ જ) ચિનન તે કરવા લાગ્યા તે વખતે ચાગુ ભુજત્યોવાળા, શખ, ચક્ર, મદા ને પદ્મરૂપી શ્રેષ્ઠ આયુધો ધારણુ કરતા, દિવ્ય વસ્ત્રો પહેરેના, દિવ્ય ભૂખળોથી મણાગાડેલા, પોતાની વિભૂતિઓરૂપ મન્માન મખીઓથી યુગ્મ, સુદર શાત મુખનાગા, શાત અને કન્યાભૂક્ષરી ભગવતી મહા લક્ષ્મી દેવી મદ લાસ્ય કરતા અમાપ તેજવાળા વિષ્ણુ આગળ પ્રકટ થયા

સૂત બોલ્યા કમળ સમાન નેત્રોવાળા વિષ્ણુ તે જળમા નિરાધાર રહેલા તે સુદર દેવીના દર્શને કરી હૃદયમા વિસ્મય પામ્યા એ મહાદેવીની સર્વ બાજુ સતિ, ભૂતિ, બુદ્ધિ, મતિ, કીર્તિ, સ્મૃતિ, ધૃતિ, શ્રદ્ધા, મેધા, સ્વધા, સ્વાહા, સુધા, નિદ્રા, દયા, ગતિ, તુષ્ટિ, કામા, લજ્જા, જુલા તથા તદ્રા નામની જુદી જુદી શક્તિઓ ઊભી હતી એ બધી શક્તિઓ શ્રેષ્ઠ આયુધો ધારણુ કરતી, જતજતતા આભૂપણોથી શણગારાયેલી, ક’પવૃક્ષોની માળાઓથી વ્યામ અને મોતીના હારથી શોભાયમાન હતી જનાદન વિષ્ણુ તે એક સમુદ્રરૂપ થયેલા જળમા દેવીને તથા શક્તિઓને જોઈ વિસ્મયથી વ્યામ હૃદયવાળા થયા એ રીતે જેમણે માયાના દર્શન કર્યા હતા તે સર્વોત્તમા વિષ્ણુ અત્યંત વિસ્મય પામી વિચારવા લાગ્યા ‘આ બધી સ્ત્રીઓ કયાથી જન્મી અને હુ આ વડરૂપી શય્યામા કયાથી આવ્યો ? આ એક ધોર સમુદ્રમા વડ કઈ રીતે ઉત્પન્ન થયો અને અહીં મને સુદર આકૃતિવાળો બાળક કોણે બનાવી મૂક્યો ? આ મારી માતા તો નહિ હોય ? અથવા કોઈ પણ દુર્ઘટ માયા છે કે શુ ? કયા કારણે આજે કોઈએ આ દર્શન દીધું છે ? અહીં માટે શુ બોલવું ? માટે કયાય જવું કે નહિ ? અથવા સાવધાન રહી બાલપણથી મીન ધરીને રહેવું ?’ ૧-૬૭

કિં મયા ત્રાજ વલ્લભ્યં ગન્તવ્યં વા ન વા ક્ષતિત્ ।

મૌનમાસ્થાય તિષ્ઠેય ચાલમવાદતન્નિત્ ॥૬૭॥

ઈતિ ગૌદેવીના વતમવાપુરાણમા પ્રથમ અકથ વિષે

અધ્યાય ૧૫ મો તમામ

અધ્યાય ૧૬ મો*

દેવીનું લાપણુ અને શુકને પુરાણનો ઉપદેશ

વામક ઉચ્ચ

હૃદય તં વિશ્વિનં દેવં જ્ઞાતાં વટપત્રકે ।

ઉવાચ સાસ્ત્રનં વાક્યં વિષ્ણોઃ કિં વિશ્વિનો હાસિ ॥૧॥

વ્યામ બોલ્યા વડના પાદડા પર સૂતેલા તે દેવને વિસ્મય પામેલા જોઈ, દેવીએ મહાદાસ્ય માથે વાક્ય કહ્યું ‘હે વિષ્ણુ ! તમે વિસ્મય કેમ પામ્યા છો ? પ્રથમ જગતની મૃષ્ટિ મયે તથા પ્રપય વખને વાગ

* આ અધ્યાયમાં દેવીના ભાવમૂર્ત્યુક મુદ્રેરૂપે આ પુરાણનો ઉપદેશ કર્યો, એ કથા એકનક એકમથી કહેવાયે.

વાગ ઉત્પન્ન થઈ તમે મહાશક્તિના પ્રભાવથી મને ભૂલી ગયા છે. તે પરાશક્તિ નિર્ગુણ છે અને તમે તથા હું મગુણ છીએ જે સાત્ત્વિકી શક્તિ છે, એને તમે માની શકિન જાણો તમારા નાભિકમળમાથી પ્રજાપતિ બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયો અને તે રજોગુણથી યુક્ત હોઈ સર્વ લોકને ગચ્છે તે બ્રહ્મા એ વેળા તપ કરી સર્વોત્તમ શક્તિ પામીને રજોગુણથી લાલ રંગના ત્રણ જગતને ઉત્પન્ન કરેને ગુણો સંહિત પાંચ ભૂતોને ઉત્પન્ન કરી મહાબુદ્ધિમાન તે બ્રહ્મા મનને, ઇન્દ્રિયોને તથા ઇન્દ્રિયોના દેવોને આગે બાળુથી ઉત્પન્ન કરે, પછી મૃદિને ગચ્છે માટે તે વિશ્વના કર્તા કહેવાય છે, અને હે મહાભાગ ! તમે આ જગતનું પાલન કરતા કહેવાઓ છે તે બ્રહ્માને ક્રોધ થતા તેમની બાને બ્રહ્મરૂપિતા મધ્યભાગમાથી રુદ્ર ઉત્પન્ન થયો અને તે પણ મહાયોગ તપ કરી તામસી શક્તિ પામીને કંપના આતે જગતનો સહાર કરશે હે મહા બુદ્ધિમાન ! તે સૃષ્ટિ આદિના નિમિત્તો હું તમારી પાસે આવી છું, તમે મને માત્ત્વિકી શક્તિ જાણો હે મધુ સુદન ! હું હમેશા તમારી પાસે રહીશ અને તમારા હૃદયમા કાયમ વાસ કરીશ

વિષ્ણુ બોલ્યા હે દેવિ ! પગલા સ્પર્શ અક્ષરો વાળો જે અર્ધો શ્લોક મેં માલગ્યો હતો, તે કોણે કહ્યો હતો ? હે સુદઃ નિત્યબોવાળા ! તે પરમ કલ્યાણ કાને ગ્રહ્યરૂપ છે તે તમે મને કહો હે સુદર મુખ વાળા ! એ મને સગય છે, જેમ નિર્ધન મનુષ્ય દ્રવ્યને સખાએ છે, તેમ હું વારવાર તે અર્ધી શ્લોકનું સ્મરણ કરું છું

આમ બોલ્યા વિષ્ણુનું તે વચન સાભળી મદ દાસ્યગુણ મુખવાળા તથા સુદઃ દાસ્ય કરતા મહા લક્ષ્મીએ એ પરમ પ્રેમથી વચન કહ્યું

મહાવક્ત્રી બોલ્યા હે વિષ્ણુ ! તમે મારું વચન સામગ્રી ચાર ભુજઓવાળી હું સચુણ છું તમે મને જાણો છો, પણ મગુણસ્વરૂપના સ્થાનરૂપ નિર્ગુણ દેવીને તમે જાણતા નથી હે મહાભાગ ! તે નિર્ગુણ મહાદેવીએ અર્ધી શ્લોક પ્રકટ કર્યો હતો, એમ તમે જાણો જે શ્લોક પવિત્ર ભાગવત નામનો વંદના મારરૂપ તથા મુખમસ્ક છે, એમ તમારે જાણું

હે શત્રુઓનો નાશ કરનારા ! તમારા પર દેવીની મોટી કૃપા છે, એમ હું માનું છું હે સુદત ! જેમણે તમારું હિત કરવા પરમ ગુણ સ્વરૂપ કહ્યું છે સર્વ શાસ્ત્રોના સારરૂપ અને મહાવિદ્યાએ પ્રકાશીતું તે (અર્ધશ્લોકાત્મક ભાગવત) ચિત્રામા સર્વકાળ રાખવું ને કદી ભૂલવું નહિ ત્રણે જગતમા એનાથી બીજું કંઈ જાણવા જેવું નથી તમે દેવીને પ્રિય છે, તેથી તેમણે તે (ભાગવતરૂપ) વચન કહ્યું છે

આસ બોલ્યા મહાલક્ષ્મી દેવીનું તે વચન સાભળી ચાર ભુજઓવાળા વિષ્ણુએ તે (અર્ધ શ્લોકાત્મક ભાગવત) ને સર્વોત્તમ મતરૂપ માની નિત્ય હૃદયમા ધરી રાખ્યું છે પછી કેટલાક કાળે તેમના નાભિકમળમાથી જન્મેલા બ્રહ્મા (મધુ-કૈટભ) દેવોના ભયથી નામ પામી વિષ્ણુને શરણે ગયા હતા પછી ભગવાન વિષ્ણુએ મોટું યુદ્ધ કરી તે મધુકૈટભને મારી, સ્પષ્ટ અક્ષરોવાળો તે અર્ધશ્લોક જપવા માડ્યો હતો, ત્યાંજે કમળમા જન્મેલા દેવ બ્રહ્માએ વાસુદેવને જપ કરતા જોઈ પરમ પ્રસન્ન થઈ તે કમલાપતિ—વિષ્ણુને પૂછ્યું ‘હે દેવેશ્વર ! તમે શું જપો છો ? તમારાથી પણ અધિક કોણ છે, જેનું સ્મરણ કરી હે કમલનયન જગદીશ્વર ! તમે પ્રસન્ન થયા છો ?’

વિષ્ણુ બોલ્યા હે મહાભાગ ! મારામા ને તમારામા જે શક્તિ ક્રિયા તથા કારણરૂપ છે, તે મગળ સ્વરૂપ ભગવતીનો તમે વિચાર કરો આ મહામમુદ્રમા જેતા આધારે સર્વ જગત રહ્યું છે, જે મહાશક્તિ સાકાર, આમાપ અને સનાતની છે અને જેતા વડે સ્થાવર-જંગમ આ જગત સરજાય છે, તે આ મહાશક્તિ પ્રસન્ન થઈને મનુષ્યોને વરદાન દેતારા તથા મુક્તિ માટે થાય છે વળી તે જ શક્તિ મુક્તિનું કારણ શ્રેષ્ઠ વિદ્યા છે, અને તે જ સર્વ ઈશ્વરોના ઈશ્વરી સમારમા બંધનનું કારણ પણ છે હું, તમે તથા આખું જગત તે ચૈતન્યશક્તિથી જન્મીએ છીએ ‘હે નિર્દોષ બ્રહ્મા ! તેમા તમારે સંપ્રાપ્ત સંદેહ ન કરવો તે દેવીએ અર્ધી શ્લોકથી જે ભાગવતમા કહ્યું છે, તેનો વિસ્તાર દ્રવ્યયુગના આદિમા તથા સત્યયુગમા થયો *’

* અર્ધ આટનું વિશેષ ગમનનું કે દ્રાપ્યગુણના આદિમાં બપોતે કરેલો અને સત્યયુગમાં બ્રહ્માએ કરેલો વિસ્તાર થયો

વ્યાસ બોલ્યા પછી વિષ્ણુના નાભિકમળમાંથી જન્મેલા બ્રહ્માએ વિષ્ણુ પાસેથી તે (અર્ધશ્લોકાક્રમકે) ભાગવતપુરાણ ગ્રંથનું કર્યું અને તે બ્રહ્માએ અમાપ બુદ્ધિવાળા પુત્ર નારદને તે કહ્યું, તેમ જ મુનિ નારદે પૂર્વે તે મને આપ્યું હતું અને મેં બાર સ્કંધના વિસ્તારવાળું આ પૂર્ણ કર્યું છે હે મહાભાગ ! તે વેદ તુલ્ય તું ભણ, જે પાંચ લક્ષણોથી યુક્ત, દેવીના ઉત્તમ ચરિત્રરૂપ, તત્ત્વજ્ઞાનના રસથી યુક્ત, સર્વમા ઉત્તમો તમ, ધર્મશાસ્ત્ર સમાન, પવિત્ર વેદના અર્થથી વધેલું, વૃત્તાસુરવધના આખ્યાનવાળું, અનેક આખ્યાનો તથા કથાઓથી ભરપૂર, બ્રહ્મવિદ્યાના ખજાનારૂપ અને સસારસ્મુદ્રથી તારનારું છે હે મહાભાગ ઉત્તમ પુરુષ ! તું યોગ્ય અને આતિશય બુદ્ધિમાન છે, માટે પવિત્ર ભાગવત નામનું પુરાણ ગ્રંથનું કર એ અઢાર હજાર શ્લોકોનો તું સંગ્રહ કર, જે અજ્ઞાનનો નાશ કરનાર, દિવ્ય તથા જ્ઞાનરૂપી સૂર્યનો ઉદય કરનાર છે આ પુરાણ સાંભળનારાઓ તથા પાઠ કરનારાઓને સુખ આપનાર, શાંતિ આપનાર, ધન આપનાર, લાખ્ય આમુખ્ય કરનાર, કલ્યાણસ્વરૂપ તથા પુત્રપૌત્રોની વૃદ્ધિ કરનાર છે મારે ધર્મીઆ શિષ્ય લોભહર્ષણુ— પુત્ર આ સૂત તારી સાથે આ શુભ પુરાણ સહિતા ભણશે

સૂત બોલ્યા એમ તે વ્યાસે પોતાના પુત્રને તથા મને આ પુરાણ કહ્યું હતું અને મેં પણ અતિ વિસ્તારવાળું તે આખું પુરાણ ગ્રંથનું કર્યું હતું શુક દેવજી તો બીજા સતતક્રુમાર જેવા હતા, તે આ પુરાણ ભણી વ્યાસના આશ્રમમાં રહ્યા, પણ તેમનું ચિત્ત સત્યામમાં આસકત હતું, તેથી તે શાંતિ ન પામ્યા તે ઓકાતમેવન કરતા, ગાઢાઘેલા અને શૂન્ય જેવા જણાતા, ખૂબ ખાવામાં આગ્રહત ન થતા તેમ ઉપવાસ પરાયણ પણ ન રહેતા શુકદેવજીને એમ ચિંતાથી વ્યાસ નેઈ વ્યાસે તે પુત્ર પ્રત્યે કહ્યું ‘હે માન આપ નારા પુત્ર ! તું કાયમ શુ વિચારે છે ? કયા કાળથી વ્યગ્ર છે ? કરજીથી ઘેરાયેલા નિર્ધનની પેઠે કાયમ કોના ધ્યાનમાં તત્પર રહે છે ? હે પુત્ર ! હું પિતા હવાત છતાં તને શી ચિંતા છે ? જેવી ઈચ્છા થાય તેવા સુખ ભોગવ મનમાં રહેલો શોક ત્યજ દે શાસ્ત્રોક્ત

જ્ઞાનનું ચિંતન કર અને અનુભવજ્ઞાનમાં બુદ્ધિ રાખ, હે ઉત્તમ વ્રતવાળા પુત્ર ! મારા વચનથી જો તને શાંતિ થતી ન હોય, તો જનક રાજાએ રહેલી મિથિલાનગરીમાં તું જ હે મહાભાગ ! તે જનકરાજ ધર્મીઆ, દેહા-લિમાનથી રહિત અને સત્યનો સમુદ્ર છે, તે તારા મોહનો નાશ કરશે હે પુત્ર ! તે રાજા પાસે જઈ તું તારો સદેહ દૂર કર અને વર્ણાશ્રમોના ધર્મ તું તેને બરાબર પૂછ તે સર્ગર્થિ જીવન્મુક્ત, બ્રહ્મજ્ઞાનમાં બુદ્ધિવાળો, પવિત્ર, સત્યવક્તા, આતિશય શાંત, યોગી અને સદા યોગપ્રિય છે

સૂત બોલ્યા અમાપ તેજવાળા વ્યાસનું તે વચન સાંભળી અરણિકાદ્યથી જન્મેલા મહાતેજસ્વી શુકદેવજી તેમને કહેવા લાગ્યા ‘હે ધર્મીઆ ! મારા ચિત્તમાં તો હમણા આ દબ લાગે છે કે, જે જીવન્મુક્ત વિદેહ છતાં હર્ષયુક્ત થઈ સન્ય કરે છે !’ હે પિતા ! આ જનક રાજા વાગ્દેવીના પુત્ર જેવો જણાય છે, કારણ કે વિદેહ છતાં તે સન્ય કરે છે, આ મને અદ્ભુત સદેહ છે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ તે વિદેહ રાજાને હું જોવા ઈચ્છુ છું જેમ કમળનું પાદકુ પાણીમાં રહે છે, તેમ સસારમાં તે કઈ રીતે રહે છે ? હે તાત ! વિદેહ રાજાના સખધમાં આ સદેહ છે હે વક્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! બીલોના જેવો બીજો આ મોક્ષ છે કે શુ ? ભોગવેલું હોય તે ન ભોગવેલું કેમ થાય ? અને કરેલું ન હોય તે કેવેલું કેમ થાય ? હે મહાબુદ્ધિમાન ! ઇદ્રિયોનો વ્યવહાર ત્યજ્ય કઈ રીતે ? માતા, પુત્ર, સ્ત્રી, ખડેન અને વેશ્યા સ્ત્રી, એવા ભેદાભેદ કેમ ન થાય ? અને જો તે થાય તો મુક્તપણ કઈ રીતે ગણાય ? કડવું, ખારું, તીખું, કષાયેલું અને મીઠું જ—એમ જીભ જો જાણે છે, મર્વોત્તમ ભોગો ભોગવે છે, દાઢ, તાપ, સુખ, દુઃખ આદિનું જ્ઞાન જો થાય છે, તો એ મુક્તપણ કેવું ? હે તાત ! આ મને અદ્ભુત

* અર્થાત્ જે જીવન્મુક્ત છે, તે કામક્રોધાદિ હોય નહિ, તે રાજ્ય કઈ રીતે કરી શકે ? અને જે કામક્રોધાદિ હોવા છતાં રાજ્ય કરે છે, તે જીવન્મુક્ત કેમ હોઈ શકે ? અંધાર અને તેજની પેઠે બને વ્યવહાર યગ્યર વિરુદ્ધ જ્વલનાર છે !

x અર્થાત્ બીલોના મતે જેમ દેહપાન એ જ મોખ છે તેમ જીવનપર્યંત રાજ્ય કરી આખાને અનુભવ ન થયે હોય, તેપણ મોખ થાય એવો જનકરાજાનો મત છે કે શુ ?

સંદેહ છે, તે ગત મોક્ષ વ્યવસ્થામાં જ્યો છે, છતાં
સદા વેર અને પ્રેમ કરનાર શત્રુ તથા મિત્ર એનું જ્ઞાન શુ-
નથી કરીને યોગને કે તાપમને શુ તે મમાન માને છે ?
અને ન્ને વિષમગુદ્ધિ હોય (એટલે કે ચોર તથા તાપમ
ને મમાન ન માનતો હોય) તો એ મુદ્દનપાત્ર કેનું ?
મેં કોઈ પણ ગતને પડેલા ઇવન્મુન કદી જોયો
નથી હે તાન ! આ મોગે ગત છે કે, ઘેર સ્ત્રી (કર્મ
સન્યાસ કર્યા વિના ~) તે ગત મુક્ત કેમ થયો ?
એ ગતને તેજો માન્યો અને તેને જોવાની મોગે
ઈચ્છા થઈ છે, માટે મોઢું દૂર કરવા હું મિથિયા
તરફ જઈ છું ૧૬૧

વિદ્યમ્ના મદ્દતી જાતા છુગ્ગા તં મૂર્ધનિ તથા ।
સંદેહનિનિરુપ્યં મદ્દામિ મિથિયાં પ્રતિ ॥ ૧૬ ॥
નિ મોદેરીયા (વનમગ્ન) પમા પ્રથમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૬ મો તથામ

અધ્યાય ૧૭ મો*

જનકની પરીક્ષા માટે શુકદેવજી
મિથિલા ગયા

મત ડગલ

હાલુકના પિતર પુત્ર પાદયો વનિજ શુક ।
શ્લોકપ્રતિપાદ્યેન્ન ગત્તવામો મગ્ગમના ॥ ૧ ॥

ગતનુ આ) વર્તન જણાય છે માટે શત્રુને તપાવનારા
હે મળાભાગ ! હું તમારી ગત લઈ છું અને જઈ છું
મૂત બોલ્યા શુકદેવને જવાની ઈચ્છાવાળા જોઈ
મત્યવતીના પુત્ર વ્યામ જાની, નિરુપ્ત તથા દૃઢ તે
પુત્રને ભેગી કહેવા લાગ્યા

વ્યામ બોલ્યા હે મહાબુદ્ધિમાન પુત્ર શુકદેવ !
તારા કન્યાણ યાવ તુ લાખ્યા આગુળ્યવાળો યા હે
તાત ! (હું પાછો આવીશ, આવી) મત્યવાણી અને
આપી તુ સુખેવી જ ત્યા જઈ મારા આ મર્ધોરામ
આશ્રમમાં પાછા આવવું હે પુત્ર ! કોઈ પણ ગીતે
બીજે કયાય તારે જવું નહિ હે પુત્ર ! તારા મુખમગ્નને
જોઈ હું સુખેથી ઇચ્છુ છું, જો તને હું નથી જોતો તો
હું બાપુ છું હે પુત્ર ! તુ મારો પ્રાણ છે હે
પુત્ર ! જનકને મળી, સંદેહ દૂર કરી, આહી આવી
વેદાધ્યયનમાં તત્પર સ્ત્રી તુ સુખેથી રહેજે

મૂત બોલ્યા એમ કહેલા તે શુકદેવજી પિતાને
પ્રણામ તથા પ્રદક્ષિણા કરી ધનુષમાંથી છૂંચેલા બાણની
પેઠે અત્યંત વેગથી ચાલ્યા અનેક પ્રકારના દેગોને,
ધનડપ ધર્મવાળા લોકોને, વનોને, વૃક્ષોને, ફાંચેલા
ખેતરોને તપ કરતા તાપસોને, દીક્ષા લઈ યજ્ઞ
કરનાગ્રંથોને, યોગાભ્યાસમાં આસક્ત યોગીઓને તથા
વનવાનીઓને, વાનપ્રસ્થોને જોતા, અને શિવના,
પશુપતિના, મૂર્તિના, શકિતના તથા વિપ્રાના એમ
અનંત પ્રકારના ધર્મોને જઈ અત્યંત હમત મુનિ શુક
દેવજી જવા લાગ્યા બે વર્ષે મેરુ પર્વતને તથા એક વર્ષે
ઉ.માનગને બ્રાહ્મણી મહાબુદ્ધિમાન શુકદેવજી મિથિયા
પદાલ્યા ઉત્તમ નાં નમુદ્ધિને તથા મુખી, ગંગામારી
તરીકે મારી ગેને નની મારી પ્રજાઓને જોતા તેમજ
મિથિયામાં પ્રવત કરી એટલે કાગળો તેમને ત્યા
ગંગાના અને 'તમે કોણ દેવ ? આહી કેમ આના
દેવ ? તમારું નુ મમ છે તે કહે ' એમ પૂછી ત્યાં
ને જોવા નહિ અને તમારો અજાતમાથી બહાર
નીચી દુગતી પેઠે નિઃશ્રાંખ ગયા, કિમ્મય પામી
ખૂન દના લાગ્યા ને નહિ પણ વચન બોલ્યા નહિ

૧૬ ન વેદ ને પદ પદ ન ૧૧ વેદ અને ૧૬ દંડ છે,
તે સ્કંધમાં ૩૨ વેદ ૧૧ નહિ, જેવી શબ્દ પણ ન ૧૧
વેદ, ને બાર છે.

દ્વારપાળે પૂછ્યું હે પ્રાહ્મણ ! ખોલા, તમે શું મૂળા છો ? અહીં તમે શા માટે આવ્યા છો ? કામ વિના કયાય જવાનું હોય નહિ, એવું મારું માનવું છે હે પ્રાહ્મણ ! આ નગરમા રાજની આજ્ઞાથી સદા પ્રવેશાય છે જેના કુળ તથા શીવ અન્નહ્યા હોય, તેવાનો કોઈ રીતે અહીં પ્રવેશ થતો નથી તમે તેજસ્વી દેખાઓ છો, તેથી ચોક્કસ વેદ જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ આહ્મણ છો, છતાં હે માન આપનારા ! તમારું કુળ અને કાર્ય તમે મને કહો, પછી તમે જાઓ.

શુક્રદેવજી બોલ્યા ' જ્યા પ્રવેશ પણ દુર્ગલ છે તે વિદેહ રાજનું નગર જોવા હું જે માટે અહીં આવ્યો છું, તે તારા વચનથી જ મને મળી ચૂક્યું છે મારી દુર્બુદ્ધિનો આ મોહ હતો કે જેથી બે પર્વતો યોગ ગી હું રાજને જોવાની ઈચ્છાથી ભટકતો ભટકતો અહીં આવ્યો ! મારા પિતાએ પોતે જ મને છેતર્યો છે, ત્યાં દોષ કોને દર્દ ? અથવા હે મહાભાગ ! (મારા) કર્મોએ મને પૃથ્વી પર ભમાવ્યો છે પુરુષને આ જગતમા ભમવાનું કારણ ધનની આશા હોય છે, પણ મને તો તે છે જ નહિ, હું કેવળ હામથી અહીં આવ્યો છું, આશારહિત મનુષ્યને કાયમી સુખ જોડે હોય જ છે કે તે મોહમા દૂષિતો નથી પણ હે મહા ભાગ ! હું તો આશારહિત છું છતાં આ મોહસાગરમા દૂષ્યો છું ! મેરુપર્વત કયા અને આ મિથિલા કયા ? હું પગે ચાલતો આવ્યો છું મારા ભટકવાનું કળ શું આવ્યું છે ? પરેખર દેવે મને કળ્યો છે શુભ અથવા અશુભ પ્રારબ્ધકર્મ અવશ્ય ભોગવવું પડે છે, ઉદ્ધમ હમેશા તેને અધીન છે અને તે પ્રારબ્ધ જ બધા ઉદ્ધમ દરાવે છે અહીં કોઈ તીર્થ નથી કે દેવ નથી જેને માટે મારો (અહીં સુધી આવવાનો) પરિશ્રમ હોય ! અફસોસ ! જ્યાં વિદેહ નામનો રાજ છે તે નગરમા મારો પ્રવેશ પણ થતો નથી ' એમ કહી શુક્રદેવજી બોલતા બધે થયા અને જાણે મૂળા હોય તેમ બ્રિહા રહ્યા દ્વારપાળે પણ ' આ કોઈ ઉત્તમ સ્થાની પ્રાહ્મણ છે ' એમ જાણ્યા પછી એ દ્વારપાળે સારી રીતે બ્રહ્મા રહેવા તે શુક્ર મુનિને શાંતિપૂર્વક કહ્યું કે, ' હે ઉત્તમ પ્રાહ્મણ ! તમારે જ્યાં કામ હોય ત્યાં ભલે જાઓ હે પ્રાહ્મણ ! મેં તમને જે અટકાવ્યા તે

મારો અપરાધ થયો છે હે મહાભાગ ! તેની તમારે ક્ષમા આપવી જોઈએ, કેમ કે ક્ષમા એ મુક્ત પુરુષોનું બળ છે '.

શુક્રદેવજી બોલ્યા હે દ્વારપાળ ! આમા તારો શો દોષ છે ? તું સર્વકાળ પરાધીન છે, સેવક સ્વામીનું કાર્ય યથાયોગ્ય કરવું જોઈએ વળી તે મને અટકાવ્યો, એમા રાજનો પણ દોષ નથી, કેમ કે સમજી લોકોએ ચોર તથા શત્રુને બસાવ્યર-સપૂર્ણ યોગબવા જોઈએ આમા મારો જ સપૂર્ણ દોષ છે, જેથી હું અહીં આવ્યો ! પાકે ઘેર જવું તે હલકરતાનું કારણ થાય છે.

દ્વારપાળે પૂછ્યું હે પ્રાહ્મણ ! સુખ શું ? દુઃખ શું ? શુભ ઈચ્છતા મનુષ્યે શું કરવું જોઈએ ? શત્રુ કોણ ? અને હિતકર્તા કોણ ? આ બધું આજે મને કહો.

શુક્રદેવજી બોલ્યા બધા લોકોમા બે પ્રકાર હોય છે, તેમ જ સર્વ સ્થળે મનુષ્યો બે પ્રકારના હોય છે રાગી અને વિરાગી એ બંનેનું ચિત્ત પણ બે પ્રકારનું હોય છે તેમા વિરાગી ત્રણ પ્રકારનો હોય છે* : આત્યંત સ્થાત, અસ્થાત અને મધ્ય રાગી બે પ્રકારનો કહેવાય છે મૂર્ખ તથા ચતુર ચતુરાઈ બે પ્રકારની કહી છે શાસ્ત્રથી થતી તથા બુદ્ધિથી થતી બુદ્ધિ પણ લોકમા બે પ્રકારની હોય છે મુક્ત અને સપૂર્ણ અમુક્ત.

દ્વારપાળે પૂછ્યું હે વિદ્વાન ! આપે જે કહ્યું તેનો અર્થ હું સમજી શકતો નથી, માટે હે ઉત્તમ પ્રાહ્મણ તે બધું હવે તમે વિસ્તારથી માચું કહો.

શુક્રદેવજીએ કહ્યું જેને સંસારમા રાગ (પ્રેમ) છે તે જ રાગી કહેવાય છે, તેને અનેક પ્રકારનું દુઃખ અને અનેક જાતનું સુખ પણ હોય છે ધન, પુત્ર, સ્ત્રી, માન તથા વિજય પામી તેને સુખ થાય છે અને તે નહિ પામી દરેક ક્ષણે મોટું દુઃખ થાય છે સુખનો ઉપાય તેનું કાર્ય છે જેથી સુખનું સાધન તેણે કરવું જોઈએ સુખમા જે વિવેક કરે તેને તેનો

* જેના વેરાગ્યને લોકો અષ્ટ જાતી થકે તે ત્રીવ્ર વેરાગ્યવાનો અન્યત્ર જાન કહેવાય છે, જેના વેરાગ્યને લોકો જાત્રી થકયા ન લેવાય તે અજાત કહેવાય છે અને જેના વેરાગ્યને લોકોએ કઈક જાણ્યો હોય તે મધ્ય કહેવાય છે.

ગતુ જાણ્યો સર્ગકાળ સુખ ઉપજનવાને સગી
મનુષ્યનો મિત્ર છે (આમા) ચતુર માણસ મોહ
પામનો નથી, (પણ) મૂર્ખ બધે મોહ પામે છે
આત્મા પર પ્રીતિવાળા વેગવવાળાને ઓક્ષતમેવન,
આત્મચિન્તન તથા વેદનનુ ચિન્તન સુખરૂપ છે અને
સસારની વાત વગેરે બધું દુઃખરૂપ છે વિશેષ જાણનાર
અને શુભ ઈચ્છતા તેના રાગુઓ વણા હોય છે
કામ, ક્રોધ અને પ્રમાદ વગેરે અનેક પ્રકારના (તેના)
રાગુઓ કહ્યા છે, માત્ર સતોષ જ તેનો બાધુ છે,
બીજા ત્રણે જગતમા તેના બાધુ નથી

સૂત યોધ્યા તેમનું એ વચન સાંભળી, તેમને
જ્ઞાની પ્રાભુજી જાણી દારપાળે સુદર દરવાજામા તેમનો
પ્રવેશ કૃપ્યો ઓટ્યે તણ પ્રકારના મનુષ્યોથી વ્યામ,
જાતજાતના વેચવાના દુષ્ટોથી ભગપૂર, (અનેક
જાતની) લેવડ—દેવડ કરનાર, સગદેબથી યુક્ત કામ
લોભ તથા મોહથી વ્યાકુળ, વિવાદ કરતા ઘણા માણસોથી
વ્યામ, ધનથી પૂર્ણ અને અતિશય મોટું એ નગર
તથા તણ પ્રકારના (ત્યાના) લોહોને જેતા પરમ
તેજસ્વી તે શુકદેવજી બીજા સૂર્યની પેઠે જવા લાગ્યા
ને રાજમંદિર પાસે જઈ પહોંચ્યા, પરંતુ ત્યાંથી દારપાળે
તેમને અટકાવ્યા, જેથી તે દરવાજામા જ મોકલનું
ચિન્તન કરતા કહાની પેઠે ઊભા રહ્યા છયામા અને
તાપમા મમાન દૃષ્ટિવાળા મહાતપસ્વી શુકદેવજી તે
જ પ્રમાણે પગેવાની જેમ ધ્યાન ધરી ઓક્ષતમા કહા
ની પેઠે સ્થિર ઊભા રહ્યા ઓટ્યે ઓક મુર્ત પછી ગજ
નો પ્રધાન તેમની પાસે આવ્યો ને તેણે હાથ જોડી
તેમની સાન્નિદ્યતા બીજા દરવાજામા પ્રવેશ કર-
વ્યો ત્યાં દિવ્ય, મનને આનંદ ઉપજનવાળા પુષ્પોથી
યુક્ત અને દિવ્ય ગુણવાળુ વન હતું, તેને બતાવી
તેમ જ અનિધિનકાર કને ત્યાં ગજવેવામા તત્પર
રહેનારી, ગીતવાદિતમા દુઃખ અને કામગાત્રમા દુઃખ
જે વેશ્યાઓ હતી, તેઓને શુકદેવની ગેલા માટે આજ્ઞા
કરી, એ શ્રેષ્ઠ રાજામતી તે ઘરમાથી નીકળી ગયાં અને
વ્યામપુત્ર ત્યાં ગયા, તે વખતે પેલી સ્ત્રીઓએ પરમ
ભક્તિથી વિધિ પ્રમાણે તેમની પૂજા કરી અને દેગ—
કાળને યોગ્ય અન્ન વડે તેમને ઘણું જ સતોષ પમા-
ર્યો પછી અન પુરમા વચનારી અને કામથી મોહિત

થયેલી તે સ્ત્રીઓએ તેમને સુદર અત પુર બતાવ્યું.
તે શુકદેવજી યુવાન, રૂપવાન, સુદર, કોમળ ભાવણ
કરનાર અને મનોહર હતા, જેથી બીજા કામદેવ સરખા
તેમને જોઈ તે બધી સ્ત્રીઓ મોહ પામી, પરંતુ તેમને
નિતેન્દ્રિય મુનિ જાણી મર્વ સ્ત્રીઓ તેમની સેવા કરવા
લાગી, ત્યારે અગણિતો જન્મેલા શુદ્ધાત્મા શુકદેવજીએ
પણ (તે સ્ત્રીઓ પર) માતૃભાવ જ માત્ર કર્યો
આત્મામા ગમનાર અને ક્રોધને છતનાર તે શુકદેવજી
પેલી સ્ત્રીઓના વિકારોને જોયા છતાં હર્ષ પામતા ન
હતા, તેમ તપી જતા પણ ન હતા, કેવળે સ્વસ્થ જ
રહ્યા હતા એ સ્ત્રીઓએ તેમને અતિશય સુદર, સારી
ગીતે સાદ્ કરેલી કિંમતી બિહાનાવાળી અને જાત-
જાતના સાધનોથી યુક્ત શય્યા આપી, પણ શુકદેવ-
જીએ પગ ધોઈ હાથમા દર્ભ ગમી પ્રમાદગ્રહિત રહીને
પાછાની સાપસંધ્યા કરી ધ્યાન જ કરવા માડ્યું એક
પ્રહર સુધી (એમ) તે ધ્યાનમા રહ્યા, પછી સૂઈ
ગયા ને બે પ્રહર સુધી ઊંઘીને પાછા ઊઠી ગયા
રાત્રિના પાછલા પ્રહરે પાછું ધ્યાન જ કર્યું ને પ્રાત-
કાળમા નાહી, ક્રિયાઓ કરી લઈ ફરી સમાધિનિધ
જ રહ્યા ૧—૬૬

પાશ્ચાત્ય યામિનીયામં ધ્યાનમેશાન્વપચત ।

સ્નાત્વા વ્રાતઃ ક્રિયાઃ કૃત્વા પુનરાસ્તે સમાહિતઃ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૭ મે અમામ

અધ્યાય ૧૮ મે*

શુકને જનકનો ઉપદેશ

સૂત ડગલ

શુભા તમાગતં રાજા મંત્રિમઃ સહિતઃ શુચિઃ ।

પુરઃ પુરોહિતં કૃત્વા શુભપુત્રં સમમ્પવાત્ ॥ ૧ ॥

સૂત યોધ્યા ગુરુના પુત્ર તે શુકદેવજીને આવેલા
મામળી રાજા જનક સાવધાન અને પવિત્ર થઈ પુરો-
હિતને આગમ કરી મંત્રીઓની માથે તેમની પાસે
આવ્યો સારી ગીતે પૂજા કરીને રાજાએ તેમને સર્વો-
તમ આસન આપ્યું અને દૂરણી ગાય આપીને
કુશળ પૂછ્યું ઓટ્યે શુકદેવે પાણી રાગની પૂજા વિધિ

* આ અધ્યાયમાં સાન્નિદ્યતા રોકાથી મહાત્મા જનકે
વેદાયથી શુકદેવને ઉપદેશ કર્યો, એ કથા કહેવાયે

પ્રમાણે સ્વીકારી, અને પોતાનું કુશળ જણાવી રાજાને કુશળ પૂછ્યું (એમ) કુશળપ્રશ્ન પૂછી સુખાસને બેઠેલા એ શાત વ્યાસપુત્ર શુકદેવને રાજાએ પૂછ્યું કે, 'હે મહાભાગ ! નિસ્પૃહ છતાં આપનું ક્યા કારણે મારી પાસે આવવું થયું છે ? હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! તે કાર્ય તમે કહો '

શુકદેવજી બોલ્યા હે મહારાજ ! વ્યાસે મને કહ્યું છે કે, 'તું સ્ત્રીનો સ્વીકાર કર, કેમ કે સર્વ આશ્રમોમા ગૃહસ્થાશ્રમ ઉત્તમ છે ' પણ પિતાનું એ વાક્ય બધનરૂપ માની મેં સ્વીકાર્યું નહિ, ત્યારે તેમણે મને કહ્યું કે, 'આ બધનરૂપ નથી, છતાં મેં તે માન્યું નહિ આમ મને સંદેહયુક્ત મનવાળો જાણી મુનિશ્રેષ્ઠ વ્યાસે સત્ય વચન કહ્યું કે, 'તું મિથિલા જા, શોક કર મા, ત્યાં (આપણો) યજ્ઞમાન જનક નામનો જીવન્મુક્ત રાજા છે, તે લોકમા વિદેહ તરીકે પ્રખ્યાત હોઈ નિષ્કટક રાજ્ય પાળે છે એ રાજા એવી રીતે રાજ્ય કરે છે કે, માયાના પાગોથી બધાનો નથી, તો હે શત્રુઓને તપાવનારા પુત્ર ! તું તો વનમા રહેવાની વૃત્તિવાળો છે, છતાં ભય કેમ પામે છે ? હે મહાભાગ ! રાજાઓમા સિદ્ધ જેવા તેને તું મળ અને મનમા રહેલા મોહનો ત્યાગ કર, તું સ્ત્રીનો સ્વીકાર કર અથવા તારા મનમા થયેલો રહેલ તે રાજાને પૂછી જા, તે તને કહેશે હે પુત્ર ! તેનું વચન સાંભળી તરત તું મારી પાસે આવજે ' હે મહારાજ ! એમ તેમણે કહેલો હું તેમની આજ્ઞાથી તમારા નગરમા આવ્યો છું હે રાજેન્દ્ર ! હું મોક્ષની ઈચ્છાવાળો છું, માટે હે નિર્દોષ ! તમે મને જે કરવું હોય તે કહો હે રાજેન્દ્ર ! તપ, તીર્થ, વ્રત, યજ્ઞ, સ્વાધ્યાય, તીર્થસેવન અથવા જ્ઞાન—એમાંનું જે (કઈ) મોક્ષનું કારણ હોય તે તમે કહો—

જનકે કહ્યું મોક્ષમાર્ગનો આશ્રય કરતા ગ્રાહ્યો જે કરવાનું છે, તે તમે માંબળો જનોઈ પામેલા ગ્રાહ્યો પ્રથમ વેદાભ્યાસ માટે ગુરુ પામે રહેજું, ત્યાં વેદ અને વેદાંત ભણી ગુરુને દક્ષિણા દઈ સમાવર્તન સરકાર પામ્યા પછી તેણે સ્ત્રી સાથે ગૃહસ્થાગમમા

—જે કે દેવીશાવર તાબજવાથી પેને નૂત્ર છે, છતાં ઉપદેશ લેવા પેને આવેલ છે, તેથી ગુરુ પાસે પોતાનું જ્ઞાન હુપારીને જ આપ કરે છે

રહેવું (યજ્ઞન—યાજ્ઞનાદિ છ પ્રકારની આજીવિકા વિના) બીજી આજીવિકા નહિ કરતો, સતોષી, આશા વિનાનો, પાપરહિત, અગ્નિહોતાદિક ક્રમોને કરતો, સત્ય વાણીવાળો અને પવિત્ર તે ગ્રાહ્યો પુત્ર તથા પૌત્રને પામ્યા પછી વાનપ્રસ્થ આશ્રમમા રહે ત્યાં તપ વડે છયે શત્રુઓને જીતી, પુત્રોને પત્ની સોપી, સર્વ અર્ચિઓને ન્યાય પ્રમાણે આત્મામા આરોપી જો તેને શુદ્ધ વૈરાગ્ય થયો હોય, તો (સસારથી) થાકેલા તે ધર્મવેત્તાએ ચોથા સત્યાગ્રમ આશ્રમમા રહેવું વૈરાગ્ય ન થયો હોય તો સત્યાસમા કદી અધિકાર નથી, આ વેદવાક્ય સત્ય છે, ખોટું નથી, એવું મારું માનવું છે હે શુકદેવજી ! અહતાળીસ સસકારો વેદે જણાવ્યા છે તેમા ગૃહસ્થના આળીસ સસકારો મહાત્માએ કહ્યા છે અને રામદહાદિ આઠ સસકારો મોક્ષ ઈચ્છનારાના કહ્યા છે એક આશ્રમમાથી બીજા આશ્રમમા જવું, એવી શ્રેષ્ઠ પુરુષોની આજ્ઞા છે

શ્રીશુકદેવજીએ પૂછ્યું—હૃદયમા વૈરાગ્ય થયો હોય અને જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાન પણ મળ્યા હોય, તો અવશ્ય આશ્રમોમા જ રહેવું કે વનમા રહેવું ?

જનકે કહ્યું + હે માન આપનારા ! (શ્રેયસ્તુ—મા સંપૂર્ણ) નહિ જોડાયેલી ઈન્દ્રિયો અત્યાંત બળવાન હોય છે, તેઓ અપકવ મનુષ્યને અનેક જાતના

x અર્થાત્ બુદ્ધિમા વૈરાગ્ય થયો હોય અને પયોગ જ્ઞાન તથા અપયોગ જ્ઞાન પણ મળી ચૂક્યા હોય તો શું કરવું ? તેઓએ પણ અનુક્રમે આગમોમા રહેવું કે સીધા વનવાસ કરવો ? પ્રશ્નનો બધર આ છે કે, મને દેવીશાવરનું સાંભળવાથી અનુભવ તો થયો જ છે હવે તે અનુભવનો જ અભ્યાસ કરવા જે ગૃહસ્થાગમમાં પ્રવેશ કરો છું, તો વિનયે (હનન) થમા નહિ છે, માટે નિશ્ચય વૈરાગ્યને સીધું વિતાવનમાં જવા ઉત્તુક થાય છે, ત્યારે માત્ર પિતા જ્ઞાનને અપેક્ષા મત છે કે, 'અનુભવના અભ્યાસને માટે પ્રથમ ગૃહ-આગમમાં જ રહેજું, તે પછી વાનપ્રસ્થ આશ્રમમા રહો છે-જે સંન્યાસ લઈને વનમા જા' + એ તપસિ નિર્ણય કરવા તું અર્જુન આ થો છું, માટે તમે નિર્ણય કરો.

+ અનુક્રમે એક આગમપાથી બીજા આગમમાં જવું, પણ સીધા તત્ત્વાન લઈ વનમાં ન જવું, એ વ્યાનવ્ય મનને જ જનકરાજ અનુભવ તથા મુક્તિથી દૂર કરે છે

વિકાસે કંઈ છે* (વામનાને લીધે) બે વિકાર થાય તો મત્વામી થઈ ભોજનની ઈચ્છા, સુષ્પની ઈચ્છા, શય્યાની ઈચ્છા તથા પુત્રની ઈચ્છા કેમ કરી શકે? વામનાઓની જાગ્ર મહામુશ્કેલીએ તોડી શકાય તેવી છે, જેથી તે શાંતિ પામતી નથી, માટે તેને શાંત કરવા આતુક્રમે (આશ્રમોનો) ત્યાગ કરવો અર્થાત્ પાછો વેગવ્ય થાય ત્યા સુધી આશ્રમોનો ક્રમ જ આશ્રય કરવા યોગ્ય છે (એ સૂતેલો (કોઈક વખતે) પડે જ છે, પણ નીચે સૂતેલો પડતો નથી (તેમ) મન્યામ લઈને ભ્રષ્ટ થાય તો કરી માર્ગને પામતો નથી (કેમ કે તેને માટે કોઈ પ્રાચક્ષિત નથી) જેમ ક્રીડી ધીમે ધીમે પગે ચાલતી મૂળથી શાખા પગ ચડે છે અને સુખેથી કષ મેળવે છે (તેમ ક્રમથી આશ્રમોમા ચડનારો છેવટે સુખેથી મોક્ષફળ મેળવે છે) જેમ પક્ષી વિ તોની ગદા છોડીને વેગથી જાય છે તો થાકી જાય છે, ત્યારે ક્રીડી વિસામો લઈ સુખેથી પહોંચી જાય છે મન તો મહાબળવાન છે અને અજિતેન્દ્રિય મનુષ્યો કરી જીતી શકતા નથી, માટે આશ્રમોના ક્રમથી તેને જીતવું બોધ્યો ગૃહસ્થાશ્રમમા રહ્યો હોય, છતાં શાંત, સારી બુદ્ધિવાળો, જિતેન્દ્રિય હોય, તે (પ્રિય વસ્તુ મેળવી) હર્ષ ન પામે, (અપ્રિય વસ્તુ પામી) સતાપ ન કરે, લાભ તથા હાનિ મા નમભાવવાળો રહે, શાન્તોકન કર્મો કર્યા કરે, ચિંતા છોડી દે અને આનંદ્યાબધી સનુષ્ટ રહે તો મુક્ત થાય છે, એમા મરાય નથી હે નિર્નિપ! તમે જુઓ, હું ગત્ય પગ રહ્યો છું, છતાં જેમ જીવન-મુક્ત થયો છું અને ઈચ્છા પ્રમાણે વળું છું છતાં મને કંઈ થતું નથી, વર્ષી અનેક જનતા ભોગો હું ભોગવી રહ્યો છું અને અનેક કાર્યો કરી રહ્યો છું, છતાં જેમ હું મુક્ત છું, તેમ ત, નિર્નિપાપ! તમે પાપ મુક્ત થાઓ (જડ જગત) જે દૃશ્ય કંઈવાય છે, તેનાથી (વસ્તુત) અદૃશ્ય (આત્મનત્ત્વ) કેમ બધાય પાપ્ય ભૂતો અને તેઓના (ગમદાદિ) ગુણો દૃશ્ય છે, આત્મા તો

અનુમાનથી જાણવા યોગ્ય છે (તેથી જ અદૃશ્ય છે) અને કદી પ્રત્યક્ષ થતો જ નથી હે પ્રાહ્મણ! નિવિકાર અને નિર્વેપ તે આત્મા કેવી રીતે બધાય? હે પ્રાહ્મણ મન એ જ મોટા સુષ્પ્ત બોનું કારણ છે, એ જ્યારે નિર્ભજ થાય છે ત્યારે બધું નિર્ભજ થાય છે બધા તીર્થોમા વારવાગ સ્નાન કરી ભટક્યા કરે, પણ જ્યાં સુધી મન નિર્ભજ થયું નથી, ત્યાં સુધી બધું નકામું છે હે ગનુઓને તપાવનાર! દેહ, જીવાત્મા કે હિન્દ્રિયો બધ તથા મોક્ષના કારણ નથી, પણ મન જ મનુષ્યોના બધ તથા મોક્ષનું કારણ છે, આત્મા સર્વ કાળ શુદ્ધ અને મુક્ત છે તે કદી બધાતો જ નથી બધ તથા મોક્ષ મનમા જ રહ્યા છે જેથી તે મન શાંત થતા (બધુ થ) ગાત થાય છે ગતુ, મિત્ર ને ઉદાસીન એ બધા ભેદ મનમા રહ્યા છે, પણ દૈતર્થન છોડી એકાત્મભાવ થાય, તો ભેદ કેમ સાભવે? 'હું જીવ સદા બ્રહ્મ છું' એમા (બીજો) કંઈ પણ વિચાર કરવો નહિ, ભેદબુદ્ધિ તો સંસારમા વર્ત્યો કરે છે (અર્થાત્ જીવ તથા બ્રહ્મની ભેદબુદ્ધિ અવિદ્યા વસ્થામા ઉત્પન્ન થાય છે) હે મહાભાગ! સંસારનું કારણ આ અવિદ્યા છે અને તેનો નાશ કરનાર વિદ્યા છે વિદ્વાન પુરુષોએ વિદ્યા તથા અવિદ્યાને હમેશા જાણવી બોધ્યો તકકા વિના છાયાનું સુખ કેમ જાણાય? તેમ અવિદ્યા વગર વિદ્યાને કોણ જાણે? ગુણો (શબ્દદિ વિષયો) ગુણોમા વર્તે છે, પાપ ભૂતો ભૂતોમા વર્તે છે અને હિન્દ્રિયો હિન્દ્રિયોના વિષયોમા વર્તે છે અર્થાત્ તે તે તેના કામ કરે છે, તેમા આત્માનો ગા દોષ છે? (તે તો અસગ છે) હે નિર્નિપ! મર્તી ગમા કરવા વેદોમા સર્વ પ્રકારની મર્થાદ કરી છે બે એમ ન લોય તો બીજોની ગોઠે ધર્મનો નાશ થાય અને ધર્મનો બે નાશ થાય તો તો વર્ણોના આચાર નાશ પામે માટે વેદોએ દર્શાવેલા માર્ગે જનાનુઓનું ક્રયાણ થાય છે

ગુરુદેવજીએ પૂછ્યું હે રાજન! તમે જે કહ્યું તે માનજના છતાં મને જે સંદેહ છે, તે કોઈ રીતે

૪ જેકે અમ છે, તેપણ મોટા પુરુષોને લોકવ્યવસ્થા જાણવા તે માટે વેદમર્થાદ અગમ પાતરી બોધ્યો એ અભિપ્રાયથી કહે છે

* કોઈએ જાણ નથી કે, અપ્રત્યક્ષ દશામા ક્રેમજ વેગવને લીધે એકે હિન્દ્રિયવ્ય થાય છે, પણ તેના પર વિચારન તબી શમ્યતી નથી; એવા કોઈ ક્રમજ અવસ્થા વામનાને લીધે તે જ પુરુષને વિષયન જાગ્ર દેખાય છે.

દૂર થતો નથી વેદધર્મોમા હિસા હોય છે અને તે ઘણા ભાગે અધર્મવાળી હોય છે, તો હે રાજા ! આશ્ચર્યની વાત છે કે વેદોક્ત ધર્મ મુક્તિ આપનાર કઈ રીતે છે ? હે રાજા ! સોમરસ પીવો, પશુઓની હિસા કરવી તથા માસ ખાવું તે પ્રત્યક્ષ અનાચાર છે સૌત્રામણિ યત્રમા મદિરા પીવા ખુલ્લું કહ્યું છે, ગુગાર રમવાનો હોય છે અને જાતજાતના વ્રતો કહ્યા છે (તે પણ અનાચાર જ છે) મેં સાંભળ્યું છે કે પૂર્વે શશામિદુ નામનો ઉરામ રાજા હતો તે યસુ કરનાર, નિત્ય ધર્મપરાયણ, દાતા, સત્યનો સમુદ્ર, ધર્મમર્થોદયો પાળનાર અને અવળે માંગે જનારાઓને શિક્ષા કરનાર હતો તે રાજાએ પુષ્કળ દક્ષિણાઓવાળા અનેક યજ્ઞો કર્યા હતા (યજ્ઞોમા તેણે મારેલા પશુઓના) ચામડાનો વિવ્યાચળ જેવો પાંત થયો હતો, જે વરસાદના પાણીથી ભી જતા 'અર્મણવતી' નામે પવિત્ર નદી થઈ છે તે રાજા પણ સ્વર્ગે ગયો છે (મોક્ષ પામ્યો નથી) એની કીર્તિ પૃથ્વી પર આચળ છે એમ વેદોક્ત ધર્મોમા મારી ખુદ્ધિ પ્રવર્તતી નથી (વળી તમે જીવન્મુક્તપણું કહ્યું તેમા પણ મને સંદેહ છે, કેમ કે) સ્ત્રીનો હર્મશ સંગ કરવાથી લોગ મળતા મનુષ્ય સુખ પામે છે, પણ તે લોગ ન મળે ત્યારે આત્મત દુષ્ણ પામે છે (આમ થતા) જીવન્મુક્ત કેમ અવાય ?

જનકે કહ્યું યજ્ઞોમા હિસા પ્રત્યક્ષ છે, પણ તેને અહિંસા જ કહી છે, કારણ કે રાગરૂપ ઉપાધિના યોગથી હિસા ગણાય છે, એવો નિર્ણય કરાયો છે* જેમ લોક ડાના સયોગથી અગ્નિમા ધુમાડો થાય છે, પણ લોકકુ દૂર થતા જ તે જ અગ્નિ ધુમાડા વિનાનો જણાય છે, તેમ હે શ્રેષ્ઠ મુનિ ! વેદોક્ત હિસાને તમે અહિંસા જાણો તે (વેદોક્ત હિસા) પણ સગીઓને તો હિસારૂપ જ છે, પરંતુ જેઓ નિસ્પૃહ હોય છે તેઓ માટે જ તે (વેદોક્ત હિસા) અહિંસારૂપ મનાઈ છે વેદને જાણનાર વિદ્વાનો કહે છે કે, જે કર્મ રાગ તથા અહકાર વિના

કર્યું હોય, તે ન કરેલું જ ગણાય છે હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! યત્રમા ગૃહસ્થોએ કરેલી હિસા બે રાગયુક્ત હોય, તો તે હિસા જ છે, પણ હે મહાભાગ ! જિતે દ્વિય મુમુક્ષુ-ઓનું જે કર્મ રાગ અહકાર વિના કરાયું હોય છે, તે (હિસાયુક્ત હોય છતાં) અહિંસારૂપ જ મનાય છે*

મરાગેણ ય યત્કર્મ તથાહંકારવર્જિતમ્ ।
સોહિંસૈવ મહાભાગ મુમુક્ષુણા જિતાત્માત્મ ॥૬૨॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૧૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૯ મો†

શુકદેવલોના વિવાહ વગેરે

શ્રીકૃષ્ણ સ્વાચ

સવેહોર્થ મહારાજ વર્તંતે હૃદયે મમ ।

માયામયે વર્તમાન સ કથં નિ સ્વહો ભવેત્ ॥ ૧ ॥

* શુકદેવલોએ પૂછ્યું મારા હૃદયમા આ સંદેહ છે કે, માયાની વચ્ચે ગહેતો મનુષ્ય નિસ્પૃહ કેમ રહી શકે ? શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન તથા નિત્ય—અનિત્યનો વિચાર સારી રીતે પામીને (પણ) મનુષ્યના મનનો મોહ બે ન જોડે તો તે મુક્ત કઈ રીતે થાય ? હૃદયમા રહેલું (અજ્ઞાનરૂપ) અધાર દૂર કરવા કેવળ શાસ્ત્રજ્ઞાન

+ આ અધ્યાયમા જનકના વાક્યથી શાંત થયેલા શુકદેવલોના વિવાહ વગેરે સાથે અક્ષરવન સ્થોકથી કહેવાશે

* પૂર્વના અધ્યાયમા કહ્યું કે રાગરહિત નિસ્પૃહ મનુષ્ય દેવોની તથા ઈશ્વરની પ્રીતિનિમિત્તે કર્મ કરે, તે તેમાં કરેલી હિસા પણ રહિસા જ છે, પરંતુ રોષા નિસ્પૃહપણા ઉપર જ આલેખ કરતા શુકદેવલો પૂછે છે કે, 'જેમ જળમા રહેલો મનુષ્ય જળના સંભવ વિચારે રહે નહિ, તેમ મધ્યમા રહેનારો માથાના શુશ્કાના સંભવ વિચારને કેમ રહે ?

× શાસ્ત્રજ્ઞાન પામ્યા છતાં જે યોગાર્હિત રાગનો ન કરે તે મન મોહને છોડતું નથી, કેમ કે શાસ્ત્રનું જ્ઞાન તે પરોપ જ્ઞાન છે, એમ શુકદેવ સંભિમાનથી કહે છે વળી કેવળ શાસ્ત્રના જ્ઞાનથી નિસ્પૃહતા સંભવતી નથી, જેથી સમાજમાં રહેતા મનુષ્ય મુક્ત થાય જ કેમ ? માટે સંતસાર છોડી યોગાર્હિતમા તત્પર રહેવું જોઈએ, રોષા પાંડવોના સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ કરવા શુકદેવલો તત્પર થઈ કહે છે

* અર્થાત્, સહિંદ્ર સર્વભૂતાનિ સ્વયંજ લીયેમ્ય । ધર્મનિમિત્ત વિના બીજા કોઈ પણ પ્રસંગે કોઈ પ્રાપ્તિની હિસા ન કરવી * રો વેદવચનથી જાણ્યું છે કે ધર્મનિમિત્તે હિસા તે હિસા નથી, પણ રાગનિમિત્તે હિસા તે હિસા છે

મર્થ નથી જ (કેમ કે તે પગેક્ષણ છે), જેમ
 દીવાની વાત કરવાથી અધાર નાશ પામતુ નથી હે
 રાગગોમા મિહ મમાન । જ્ઞાની વિદ્વાનોએ મર્ત પ્રાણી-
 યો તરફ કદી દ્રોહ ન કરવો જોઈએ તે ગૃહસ્થથી કેમ
 બની શકે ? (તમે પોતાને જીવન્મુક્ત કહો છો, પરંતુ)
 તમારી ધનની વચ્ચે, ગત્યસ્થની ઈચ્છા તથા
 મગ્નામમા જ્ય કરવાની ઈચ્છા શાત થઈ નથી, તો તમે
 જીવન્મુક્ત કેમ હોઈ શકો ? હે રાગ । તમને ચોરો
 પર ચોરચુદ્ધિ છે, તપસ્વી પર માધુચુદ્ધિ છે, અને
 પોતાનાપણ તથા પાગકાપણ પણ (હજી) છે,
 છતાં તમે વિદેહ કેમ હોઈ શકો ? હે રાગ । કડવા,
 તીખા, તૂંગ અને ખાટા ગુલઅગુલ એ તમે જાણો
 છો અને તમારું ચિત્ત શૂભ પદાર્થોથી આનંદ પામે
 છે ને અગુલ પદાર્થોથી આનંદ પામતુ નથી વળી હે
 રાગ । જાગ્રત, સ્વપ્ન તથા સુષુપ્તિ એ ત્રણે અવ-
 સ્થાઓ મમતાનુમાર તમને પ્રાપ્ત થાય જ છે, તો
 ચોથી અવસ્થા તમને કેમ હોઈ શકે ? બધા પાપદળ,
 ધોડા, ચ્ચ અને હાથીઓ મને વગ છે અને હું તે
 મર્તનો સ્વામી છું । એમ તમે માનો છો કે નથી માનતા ?
 (તે કહો) હે રાગ । તમે હમેશા મીઠા પદાર્થ ખાઓ
 છો ત્યારે પ્રસન્ન થાઓ છો અને (અનિષ્ઠ પદાર્થ
 મળતા) ઉદામ મનવાળા થાઓ છો, તો હે ઉત્તમ
 રાગ । માગા પર ને સર્પ ઉપર તમારી સમૃદ્ધિ ક્યા
 ગદી ? હે રાગ । જીવન્મુક્ત તો ને જ હોઈ શકે કે,
 જે મારીનું ટેકું, પથ્થર તથા માતા પર મમાન ભાવ-
 વાળો હોય, મર્મા કેવળ એક જ આત્મા છે એવી
 બુદ્ધિવાળો હોય અને મર્ત પ્રાણીઓ તરફ હિતકારી
 હોય આજે માત્ર ચિત્ત ઘર, ત્રી વગેરે કોઈ પદાર્થમા
 આનંદ પામતુ નથી અને હું એક્ટો નિસ્પૃહ થઈ ક્યો
 કરું એવું માત્ર માનતુ છે હું સગરહિત, મમતાહિત,
 માન, પાદ્ય, મૂલ તથા કળ ખાનારો, ગગ-દેવાદિ
 ન્દેશક વિનાનો અને પરિગ્રહહિત હોઈ મૃગની પેડે
 ક્યો કરીશ હે રાગ । ગરહિત મનવાળા તથા અત્યત
 ગુનાનીન થયેલા મને ઘર, ધન તથા સુરૂપ ઉપવાગી
 મીની ગી જગડ છે ? તમે તો આનેક જાતના સગથી
 વ્યાપ્ત હોઈ અનેક પ્રકારના આકારના વિચાર કરો છો,
 છતાં કોણ છે કે 'હું વિમુક્ત છું' મને આ તમાને

દલ જ જણાય છે હે રાગ । તમને કોઈ વખતે મનુની
 ચિંતા સહે છે કોઈ વખતે ધનની ચિંતા સહે છે અને
 કોઈ વખતે સૈન્યની ચિંતા સહે છે, તમે ક્યે વખતે
 નિશ્ચિત ગ્દે છો ? વૈખાનસ મુનિઓ, જેઓ મિનાહારી
 તથા જિતેન્દ્રિય હોઈ (સમારની) અમન્યતા જાણે
 છે તેઓ પણ સસાગમા મોહ પામે છે । હે રાગ ।
 તમાગ વગમા જન્મેલા ગળગ્યોનું 'વિદેહ' એવું જે
 નામ છે, તે દાહિત છે, એમ તમે જાણો, એમા કદી
 કેરકાર નથી જેમ મૂર્ખ હોય છતાં 'વિદ્યાધર', જન્મથી
 આધજો હોય છતાં 'દિવાકર' અને દુષ્ટિ હોય છતાં
 લક્ષ્મીધર' એ નામ વ્યર્થ છે, તેમ તમાગ વગમા
 જન્મેલા જે જે પૂર્વના રાગઓને 'વિદેહ' એમ
 પ્રખ્યાત થયેલા માલગ્યા છે, તેઓ કેવળ નામથી જ
 'વિદેહ' હતા પણ કર્મથી 'વિદેહ' ન હતા હે રાગ ।
 તમાગ કુળમા પૂર્વે 'નિમિ' નામે રાગ હતો તે
 ગજપિંચે પોતાના ગુરુ વમિષ્ઠ મુનિને યજ્ઞ માટે નોતર્થ
 ત્યાં તે મુનિએ રાગને કહ્યું કે, 'હમણા દેવોના ઇદ્રે
 મને યજ્ઞ માટે નોતર્થ છે, તેથી તેનો યજ્ઞ પૂર્ણ કરીશ,
 ત્યાં સુધીમા હે રાગેન્દ્ર । તુ ધીમેથી તૈયારી કર' ।
 એમ કહ્યા પછી તે મુનિ મહેન્દ્રના યજ્ઞમા જતા રહ્યા
 એટલે (પાછળથી) નિમિએ ધીજ ગુરુ કરી ઉત્તમ
 યજ્ઞ કર્યો હતો ને માલગી અત્યત કોપાયમાન થયેલા
 વસિષ્ઠ ઋષિએ રાગને શાપ આપ્યો કે, 'હે ગુરુનો
 અનાદર કરનાર । આજે તારો દેહ પડી જતો' । પછી
 ગજએ પણ તેમને શાપ દીધો કે તમારું શરીર
 પણ પડી જતો' । એમ એકબીજાના શાપથી તેઓ
 બને પથ્યા હતા, એમ એ સાલગ્યુ છે હે રાગેન્દ્ર ।
 (જો એ નિમિ રાગ) વિદેહ હતો, તો તેણે પોતાના
 ગુરુને શાપ કર્યો દીધો ? હે ઉત્તમ રાગ । તમારું
 કુળનું આ વિદેહપણ મારા ચિત્તમા વિનોદ અથવા
 હામી જેવું લાગે છે

જનકે કહ્યું તમે સન્ય કહ્યું છે, આમા તમારો
 મત કઈ પણ ખોટો નથી, તોપણ હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ !
 તમે માનજો મારા પૂજ્ય ગુરુ વ્યાસે જે કહ્યું છે,
 તે જ મન્ય છે પિતાનો સમ હોડી તમે વનમા જવા
 ઈચ્છો છો, પરંતુ ત્યાં પણ મૃગો સાથે તમારો મારી
 ગીતે સળધ થયે, એમા સળધ નથી મર્ત મથે મણ

ભૂતો રહેલા છે, તો પછી તમે નિસંગ કયા થશો ? વળી હું મુનિ ! તમને આહાર માટે હમેશા ચિંતા રહેવાની, જેથી તમે નિશ્ચિત ક્યારે થશો ? તમે બીજી ચિંતા કરો કે ન કરો, પરંતુ તમને વનમા દડ તથા મૃગચર્મની પણ ચિંતા તો રહેવાની જ, તે જ પ્રમાણે મને રાજ્યની ચિંતા છે તમે સક્રપોથી હેરાન થઈ દૂર દેશ સુધી આવ્યા છો, ત્યારે મને સક્રપ કે સંદેહ છે જ નહિ, જેથી બધી રીતે હું નિર્વિઠ્ઠ છું, હું બ્રાહ્મણ ! હું સુખે સૂઈ જાઉં છું અને સુખે હમેશા જમું છું હું મુનિ ! હું બધાવેયો નથી, એવી બુદ્ધિથી હમેશા સુખી જ છું તમે તો 'હું બધાવેયો છું' એવી શકાથી હમેશા દુઃખી જ છો માટે એ શકા છોડી (હું બધાવેયો નથી એમ) સાવધાન રહીને તમે સુખી થાઓ 'આ દેહ મારો છે' એમ જાણવું તે બધન છે અને આ દેહ મારો નથી, તેમ જ બન, ઘર કે રાજ્ય પણ મારા નથી' આવો જે નિશ્ચય તો જીવનમુક્તપણું છે

સૂત બોલ્યા જનક રાજાનું તે વચન સાંભળી શુક્રદેવજી પ્રસન્નચિત્ર થયા તરત જ તેમની રજા લઈ તે વ્યાસના ઉત્તમ આશ્રમમા ગયા પુત્રને આવતો નોંઈ વ્યાસ પણ સુખ પામ્યા ને તેમને ભેટી મસ્તક સૂધીને તેમણે કુશળ પૂછ્યા શુક્રદેવજી તે સુદર આશ્રમમા પિતાની પાસે સાવધાન થઈ રહ્યા અને વેદાધ્યયનમા તત્પર રહી સર્વ શાસ્ત્રોમા કુશળ થયા રાજ્ય પર રહેલા મહાત્મા જનકની દશા નોંઈ તે પગ્મ શાંતિ પામી પિતાના આશ્રમમા રહેવા લાગ્યા એમ શુક્રદેવજી નોકે યોગમાર્ગમા રહ્યા હતા, છતાં તેમણે પિતૃઓની 'ધીવરી' નામની ઉત્તમ ભાગ્ય શાળી, સુદર કન્યાને પત્ની કરી હતી તે સ્ત્રીમા તેમણે કૃષ્ણ, ગૌરપ્રભ, ભૂરિ અને દેવશ્યુત નામના ચાર પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા, તેમ જ ક્રીતિ નામની કન્યા ઉત્પન્ન કરી, વ્યાસના તે પ્રતાપી પુત્ર શુક્રદેવે વિદ્યાજગત પુત્ર મહાત્મા અણ્ણક રાજાને તે આપી હતી શુક્રદેવની તે કન્યામા ઉત્પન્ન થયેલા અણ્ણકનો પુત્ર શ્રીમાન બ્રહ્મદત્તા નામે હતો, જે પ્રતાપી બ્રહ્મવેત્તા થયો હતો કેલેક કાળે નારદજીના ઉપદેશથી પરમ જ્ઞાન તથા સર્વોત્તમ યોગમાર્ગે ત્યાં (જૃદસ્થાશ્રમમા જ) મેળવ્યા પછી તે બ્રહ્મદત્તા રાજા પુત્રને રાજ્ય પર બેસાડી પોતે

બદરિકાશ્રમમા ગયો હતો, ન્યા નારદજીની કૃપાથી માયાબીજનો ઉપદેશ પામી તે દ્વારા તેને જલદી મુક્તિ આપનાર નિર્દોષ જ્ઞાન થયું હતું (બીજી તરફ) શુક્રદેવજી પિતાનો સગ છોડી દેવાસના સુદર શિખર પર ઉત્તમ ધ્યાનનો આશ્રય કરી સંગરહિત રહ્યા હતા પછી પરમ સિદ્ધિને પામેલા તે શુક્રદેવજી એક સમયે પર્વતના શિખર ઉપરથી ઊડ્યા, ત્યારે આકાશમા રહેલા મહાતેજસ્વી સૂર્ય જેવા શોભવા લાગ્યા શુક્રદેવજીના તે ઊડવાના સમયે પર્વતના શિખરના બે ભાગ થઈ ગયા, તેમ જ ઘણા ઉત્પાતો થવા લાગ્યા એ વેળા શુક્રદેવજી અતિરિક્ષમા રહેલા વાયુની ખેડે આકાશમા જ રહ્યા હતા, દેવર્ષિઓ તેમની સ્તુતિ કરતા હતા અને તેજ વડે અત્યંત શોભતા બીજા સૂર્ય જેવા જણાતા હતા એમ પર્વતના શિખર પર ન્યા શુક્રદેવજી રહ્યા હતા ત્યાં વિરહને વશ થયેલા વ્યાસ તો 'હે પુત્ર !' એમ વારંવાર બૂમો પાડતા હતા, ત્યારે શ્રમથી વ્યાધુન અને દીન થયેલા વ્યાસને બૂમો પાડતા જાણી, સર્વ પ્રાણીઓમા સાક્ષીરૂપે વ્યાપી રહેલા શુક્રદેવજીએ તે વખતે જે પ્રત્યુત્તર આપ્યો હતો તે હજી પણ એ પર્વતના શિખર પર સ્પષ્ટ થાય છે 'હે પુત્ર ! હે પુત્ર !' એમ કહેતા, વિરહથી વ્યાધ અને શોકથી યુક્ત એ વ્યાસને રડતા નોંઈ શકે ત્યાં આવી વ્યાસને બોધ આપ્યો હતો કે, 'હે વ્યાસ ! તમે શોક કરો મા યોગવેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ તમારો પુત્ર અગ્નિતેન્દ્રિય પુરુષોને દુર્દાલ પરમ ગતિને પામ્યો છે માટે શોકરહિત બ્રહ્મતત્ત્વને જાણનારા તમારે તેનો શોક ન કરવો નોંઈમ્મે હું નિર્દોષ ! તે પુત્રને બીધે તમારી વિશાળ કીર્તિ થઈ છે'

વ્યાસે કહ્યું હું દેવેશ્વર શોક જતો નથી હું જગત્પતિ ! હું શુ કરું હજી પુત્રદર્શનની ઈચ્છાવાળા મારા બંને નેત્રો અતુભ જ છે

મહાદેવે કહ્યું હું શ્રેષ્ઠ મુનિ ! અતિ મનોહર પુત્રની છાયા (પુત્ર જેવી આકૃતિ)ને તમે પાસે ઊભેલી નોંરો અને તેને નોંઈ હું પન્તપ ! તમે શોક છોડો

સૂત બોલ્યા તે જ વખતે વ્યાસે સુદર ક્રાંતિવાળા પુત્રની છાયાના દર્શન કર્યા, ને મહાદેવ તેમને વરદાન

આપી ત્યા જ આદૃશ્ય થયા, એટલે વ્યામ પણ શુક-
દેવજ્ઞતા વિનહી તપીને પગ્મ દુષ્ટી થઈ પોતાના
આશ્રમે ગયા. ૧-૬૦

મન્ત્રિહિતે મહાદેવે વ્યામ. સ્વાશ્રમમચ્ચગાત્ ।
શુકસ્ય ત્રિદેનાપિ તત્તઃ પરમદુર્નિતઃ ॥ ૬૦ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં પ્રથમ સ્કંધ વિષે
અન્ય ૧૯ મો અધ્યાય

અધ્યાય ૨૦ મો*

શુકદેવના ગયા પછી વ્યાસનું કાર્ય

કવચ ઋતુ

શુકસ્તુ પરમાં સિદ્ધિમાનવાન્ દેવસત્તમઃ ।
કિં ચકાર તનો વ્યાસસ્તથા હૃદિ સાવસ્તત્ ॥૨॥
ઋષિઓ પૃથ્વી દેવોમા શ્રેષ્ઠ શુકદેવજીએ પગ્મ
મિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી, તે પછી વ્યામે શુ કર્યું તે અમને
વિચારા સામે કાલે

મન યોત્યા . વ્યામના તપોવન ગિધ્યો અમિત,
દેવત્વ, વૈશ્વપાયન તથા જૈમિનિ, જેઓ વેદ્યઅમામમા
તત્ત્વ જ્ઞેના તેઓ બધા વ્યામની આગ્રા હઈ પ્રથમ
જ પૃથ્વી પર (ત્યા ત્યા) જતા રહ્યા હતા એમ
તેઓને ગયેલા જોઈ તેમ જ પુત્રને પણ પરચોક્ષમા
આદૃશ્ય થયેલા જોઈ વ્યામ ગોઠી દબાઈ ગયા તેમણે
પોતાના આશ્રમમાથી જતા રહેવા વિચાર કર્યો પછી
તેમણે પોતાની પવિત્ર માતા મન્યવતી, જે મચ્છીમારની
પુત્રી હતી અને જેને ગોઠાનું ધિતિમા ગણાકિતાડે
પોતે ત્યજી હતી તેનું મતથી મગ્ન કર્યું અને તેને
યાદ કરી તે ઉત્તમ પર્વત છોડી મહાતેજસ્વી તે વ્યામ
મુનિ પોતાના (મુજ) જન્મસ્થાનમા જઈ પાંગર્યા
ત્યા એ બેટ પર આવી વ્યામે પૃથ્વી કે, ' સુદૃઢ મુખ
વાળી તે (માત્રી માતા) ક્યા ગઈ ' એવે મચ્છી-
મારેઓ તેમને કહ્યું કે, ' એમને તો કન્યાવસ્થામા જ
ગાતનું ગનને પગલાવી દીવા છે વળી મચ્છીમારેના
સગનથો પત્તુ વ્યામને પ્રીતિપૂર્વક માત્રી રીતે પૃથ્વ
સ્વાગતથી મન્દાગી હાય જોડીને કહ્યું

મચ્છીમારેનો સગ્ન યોત્યા ' હે મુનિ ! દેવોને

પણ દુર્લભ આપનું દર્શન આજે થયું, તેથી આજે
મારે જન્મ મકળ થયો છે અને આમાઝ કુળ પવિત્ર
કચ્ચુ છે હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! જે માટે તમે આવ્યા છો
તે (કાર્ય) તમે કરો હે પ્રભો ! આ માત્રી સ્ત્રી, ધન
તથા પુત્રો પણ તમારે આધીન છે. '

(તેની એ પ્રાર્થના સાભળી યોગ્ય ઉત્તર આપી-
ને) વ્યામે મગ્નવતીના સુદૃઢ દિનારે આશ્રમ કચેરો
અને ત્યા જ તપમા જોડાઈ સમાધિમા રહેવા લાગ્યા.
આમાપ ક્રાંતિવાળા ગતનું સગ્નને મન્યવતીથી
બે પુત્રો થયા હતા, તેઓને પોતાના ભાઈ જણી
વનમા રહેવા વ્યામ મુખ પામ્યા ગતનું ગનનો પડેલો
પુત્ર ચિત્રાગદ નામે હતો તે રૂપવાન, ગમ્નુઓને
તપાવનારો તથા મર્તી લક્ષણોથી યુક્ત હતો બીજો
વિચિત્રવીર્ગી નામનો પુત્ર હતો, તે પણ સર્વ ગુણોથી
યુક્ત હોઈ ગતનુને મુખ વધાગનાર હતો વળી તે
ગતનું ગનને (પ્રથમની સ્ત્રી ગણામા જન્મેનો પડેલો)
મીથી મલાવીર અને ઘણો બળવાન ગાગેય (ભીષ્મ)
નામનો પુત્ર પણ હતો, અને (પાછળથી બીજી સ્ત્રી)
મન્યવતીમા તે બન્ને (ચિત્રાગદ અને વિચિત્રવીર્ગી)
પુત્રો જન્મ્યા હતા મોટા મનવાળો શતનું સગ્ન મર્તી
લક્ષણોથી યુક્ત તે પુત્રોને જોઈ પોતાને દેવ વગેરેથી
પણ ન છૂતી ગણ્ય તેવા (અજેય) માનતો હતો.
પછી કેટલેક કાળે ધર્મીમા શતનું ગનથો કાળના
નિયમ પ્રમાણે જમ માણમ જુના વત્ર છોડે તેમ દેહ
છોડયો ગજ મગ્ન પામ્યા એટલે ભીષ્મે વિધિથી
મર્તી પ્રેતકાર્યો તથા જનનનતા દાન કર્યા પછી પરા-
ક્રમી ભીષ્મે ચિત્રાગદને ગત્ય પર સ્થાપ્યો પણ પોતે
ગત્ય ન જ કર્યું, તેથી તે ' દેવવ્રત ' નામે પ્રસિદ્ધ
થયા મન્યવતીનો પવિત્ર પુત્ર ચિત્રાગદ બળવાન તથા
વીર હતો, પગનું (પાછળથી) પરાક્રમને લીધે પ્રમાદી
તે બીજને દૃષ્ય દેનાર થયો એક મયેયે મોટા સીનથી
વીરગાયેલો તે મહાબાહુ મારવાયોગ્ય ઝન મુશોતી
તપામ કરતો વનપ્રદેશમા ભમી રહ્યો હતો, તેવામાં
ઉત્તમ વિમાનમા બેઠેલો ચિત્રાગદ અર્ધા માર્ગમા
રહેવા તે ગનને જોઈ પૃથ્વીતી નજીક ઊતર્યો હે
તાપગે ! ત્યા કુશ્મેત્ર નામના મોટા સ્થાન પર મમાન
પરાક્રમવાળા તે બન્નેનું તણ વર્ષ સુધી મોટું મુલ થયું.

* આ અધ્યાયમાં શુકદેવજીના નવા પછી વ્યાસે જે
કૃત્ય કર્યું તે કૃત્યમાં મુખ્યત્વે જોવાથી કલેશો

એ રણુમા ગંધર્વે મારી નાખેલો ચિત્રાગદ સર્વજ્ઞને પામ્યો, એટલે ભીષ્મે તે સાભળી તુરત જ તેની મરણ ક્રિયા કરી, તેમ જ મત્રીઓથી વીટળાયેલા ભીષ્મે શોક કરી (ખીજ ભાઈ) વિચિત્રવીર્યને સંન્યતો સ્વામી કર્યો પછી મત્રીઓએ તથા ગુરુઓએ સમજાવેલી સુદર વર્ણવાળી સત્યવતી પુત્રના શોકથી જોકે વ્યાકુળ હતી તોપણ પોતાના (ખીજ) પુત્રને સંન્ય પર આવેલો જોઈ અત્યંત સતોષ પામી વ્યાસ પણ ભાઈને સંજ થયેલો સાભળી ખુશ થયા સત્યવતીનો સુદર પુત્ર (વિચિત્રવીર્ય) ઉત્તમ યૌવનને પામ્યો, એટલે ભીષ્મે પોતાના નાના ભાઈના વિવાહ માટે ચિંતા કરવા માડી તેવામા કાશીના સંજએ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત પોતાની ત્રણ પુત્રીઓને વિવાહ માટે સ્વયંવરમા ઊભી કરી એ ઇચ્છાપૂર્વકના સ્વયંવરમા હજારો સંજઓને તથા સંજપુત્રોને બોલાવ્યા તે વખત મહાતેજસ્વી પરાક્રમી ભીષ્મે માત્ર એક ગયથી જ સર્વ સંજસમૂહને હરાવી બળથી તે કન્યા ચોાનુ હરણ કર્યું મહારથી તેજસ્વી તે ભીષ્મ પોતાના બાહુબળથી સર્વ સંજઓને છતી તે કન્યાઓને લઈ હસ્તિનાપુર પહોંચ્યા તેમણે સુદર નેત્રોવાળી ત્રણે કન્યાઓને માતા, બહેન તથા પુત્રીઓની પેઠે માની આણી હતી પછી તરત જ સત્યવતીને જણાવી વેદ જાણનારા ન્યોતિથી બ્રાહ્મણોને બોલાવી, તેમણે જલદી (ભાઈના લગ્ન માટે) શુભ દિવસ પૂછ્યો, અને વિવાહની તૈયારી કરી પોતાના ધર્મિષ્ઠ ભાઈ વિચિત્રવીર્યને તે કન્યાઓ જ્ઞારે પરણાવવા માડી ત્યારે તે ત્રણે કન્યાઓમા શ્યામકમ્બુવાળી તથા સુદર નેત્રોવાળી જે મોટી કન્યા હતી તેણે શરમાતા શરમાતા ભીષ્મને આ વચન કહ્યું 'હે ગંગાપુત્ર ! હે કુરુક્ષેત્ર ! હે ધર્મજી ! હે કુલદીપક !' સ્વયંવરમા શાલ્વ સંજને મનથી વરી છુ અને તે જ પ્રમાણે તે સંજએ પ્રેમથી વ્યાસ ચાત કરણુમા મને વરી છે, માટે હે શત્રુતાપત ! હવે તમાજ આ કુળને જે યોગ્ય હોય તે તમે કરો તે શાલ્વ સંજ પ્રથમ મને વરી ચૂક્યા છે અને તમે ધર્મિષ્ઠ પુરુષોમા શ્રેષ્ઠ તથા બળવાન છે, તો હે ગાંગેય ! હવે તમે જે ઇચ્છતા હો તે કરો

સત બોલ્યા તે કન્યાએ એમ કહેવા ભીષ્મે

તે સમયે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણોને, માતાને તથા મત્રીઓને પૂછ્યુ, અને સર્વનો મત જાણી ધર્મવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ તે ભીષ્મે એ કન્યાને કહ્યું 'હે સુદર મુખવાળી ! જેમ તારી ઇચ્છા હોય તેમ તું જ' પછી ભીષ્મે સંજ આપેલી તે કન્યા શાલ્વને ઘેર ગઈ અને સુદર નિતાબ વાળી તેણે મનથી ઇચ્છેલા તે સંજને કહ્યું 'હે મહારાજ ! હું તમારામા મનવાળી છું, એ કારણથી ભીષ્મે ધર્મદૃષ્ટિએ મને છોડી દીધી છે અને હું તમારી પાસે આવી છું, માટે હવે તમે મને પરણો, હે શ્રેષ્ઠ સંજ ! હું તમારી કાયમી ધર્મપત્ની થાઉં છું, કેમ કે મેં પ્રથમ તમારુ ચિંતન કર્યું છે અને તમે મારુ ચિંતન કર્યું છે એમા સશય નથી'

શાલ્વે કહ્યું હે સુદર નિતાબવાળી મારા દેખતા ભીષ્મે તને પકડીને સ્થમાથી બેસાડી તેથી હું તને પરણીશ નહિ ક્યો બુદ્ધિમાન પુરુષ ખીજએ એકી કરેલી કન્યાને સ્વીકાર કરે ? માટે ભીષ્મે છોડેલી તને માતાતી પેઠે હું નહિ સ્વીકાર (એમ કહી) તે મહા ત્માએ રહતી તથા વિલાપ કરતી તે કન્યાને છોડી દીધી એટલે ફરી તે કન્યા ભીષ્મ પાસે રહતી આવી, ચાનુ વચન બોલી 'હે વીર ! તમે છોડી દીધેલી મને શાલ્વ સંજ સ્વીકારતો નથી, માટે હવે તમે સ્વીકારો હે મહાભાગ ! તમે ધર્મને જાણનારા છો જો તમે મને નહિ સ્વીકારો તો હું મરણ પામીશ'

ભીષ્મે કહ્યું હે સુદર વર્ણવાળી ! ખીજમા ચિત્ત વાળી તને હું કઈ ગીતે સ્વીકાર ? માટે હે સુદર નિતાબવાળી ! હવે તું સ્વસ્થ થઈ જલદી સત્વર પોતાના પિતા પાસે જ ભીષ્મે એમ કહેલી તે કન્યા વતમા જ ચ લી ગઈ અને પરમ પવિત્ર એકાત તીર્થમા તપ કરવા લાગી એ રીતે અત્યંત ઉપવાળી અને પવિત્ર કાશી સંજની બે પુત્રીઓ—અબાલિકા તથા અબિકા તે વિચિત્રવીર્ય સંજની સ્ત્રીઓ થઈ હતી મહાબળવાન એ વિચિત્રવીર્ય સંજ તે બંને સ્ત્રીઓ સાથે ઘરમા તથા ઉપવનમા અનેક જાતના બોગવિનાસોથી ગમવા લાગ્યો એમ તપ વર્ષ સુધી સુગ્ર ક્રીડા કરતા તે મહા સંજ ક્ષયરોગથી અત્યંત ઘેરાઈ ગયો ને મનણ પામ્યો એમ પુત્ર મરણ પામ્યો ત્યારે સત્યવતી દુબથી પીડા પામી અને તેણે મત્રીઓ પાસે પુત્રના મંગલકાર્યો

કરાવ્યા પછી તે વખતે અત્તાન દુષ્ટી થયેલી તેણે
એકાન્તમાં ભીષ્મને આ વચન કહ્યું 'હે મહાભાગ !
તું માતાનું પુત્ર છે, માટે પિતાનું રાજ્ય કર અને
ભાર્તની ઝીંતો સ્વીકાર કર તથા વગની રક્ષા કર
જેથી યથાતિતો (આ) વંશ નાશ ન પામે '

ભીષ્મે કહ્યું હે માતા ! મેં પિતા માટે જે પ્રતિજ્ઞા
કરી છે, તેને તમે માનશી છે, માટે હું રાજ્ય નહિ
કરું, તેમ જ ઝીંતો સ્વીકાર પણ નહિ કરું

મૃત બોલ્યા તે વખતે મન્યવની ચિંતાતુર બની
કે, 'હવે વળ કેમ રહેશે ? વશી અગમ્યકતા ઊભી થઈ
છે, ત્યારે આગમ સમસ્યાથી મને સુખ નહિ થાય '
પછી ભીષ્મે તેને કહ્યું કે, 'હે માતા તમે ચિંતા કરો
મા, વિચિત્રવીર્યની સ્ત્રીમાં (કોઈ બીજા પુરુષથી)
ક્ષેત્રજ પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો કોઈ કુળવાન બ્રાહ્મણને
બોલાવી વડ માથે સમાગમ કરવો એમાં દોષ નથી,
કેમ કે કુળની ગૃહા કૃત્વા વેદમાં પણ એમ કહ્યું છે
હે પવિત્ર ઇસ્યવાળા ! એ રીતે પોત્ર ઉત્પન્ન કરાવી
તેને તમે ગત્ય આપો, હું તેની આજ્ઞાને પાળીશ '
તેનું એ વચન માન્યગી પોતાની કન્યાવસ્થાના નિષ્પાપ
પુત્ર દેવાયત—યામ મુનિનું મનથી તેણે સ્મરણ કર્યું,
એટલે એમ યાદ કરતા જ તપસ્વી, તેજસ્વી વ્યાસ
મુનિ આવી પહોંચ્યા અને માતાને પ્રણામ કરી બોલ્યા
ત્યા ત્યારે ભીષ્મે તેમની પૂછ કરી ને મન્યવનીએ
પણ અત્યંત માન આપ્યું, પછી મહાતેજસ્વી તે
વ્યાસ મુખમાં વિતાતા બીજા અગ્નિની જેમ ત્યા
ઊભા ગયા પછી માતા મન્યવનીએ તે મુનિને કહ્યું
'વિચિત્રવીર્યની સ્ત્રીમાં તમાગ વીર્યથી જન્મેલો સુદ

પુત્ર તમે ઉત્પન્ન કરો ' માતાનું એ વચન સાંભળી
વ્યાસે માયો ઉપદેશ આપનારા વાક્ય તરીકે તેને
પ્રમાણ માન્યું અને બહુ સારું ' એમ કહી ત્યા
ગઈ ઋતુકાળની તે રાહ જોના લાગ્યો અધિકા સ્ત્રી
જ્યારે સ્વસ્થતા થઈ ત્યારે સ્નાન કરી મુનિનો સંગ
પામી તેમણે મહાબળવાન આધના પુત્રને જન્મ
આપ્યો ત્યારે એ જન્મમાધ પુત્રને જોઈ સત્યવતી
દુષ્ટી થઈ, તેણે બીજી વડુને કહ્યું કે, 'તું જલદી
પુત્રને ઉત્પન્ન કર ' પછી ઋતુકાળ આવતા રાત્રિના
મયે અબાલિકા સ્ત્રીએ પણ વ્યાસની માથે સમાગમ
કરી ગર્ભ ધારણ કર્યો (સમય થતા)તે પુત્ર પણ પાડુ-
વર્ણો જન્મ્યો અને રાજ્યને યોગ્ય ન મનાયો ત્યારે
એક વર્ષ પછી કરી પુત્ર માટે વડુને તેણે પ્રેરણા કરી તે
પછી મુનિશ્રેષ્ઠ વ્યાસને બોલાવી તેમની સાથે રીતે
પ્રાર્થના કરી, ગમે ઉત્તમ મયનગૃહમાં તેમને મોકલ્યા,
પરંતુ તે વેળા વડુ તેમની પાસે ગઈ નહિ પણ તેણે
એક દામીને ત્યા મોકલી, એટલે તે દાસીમાં ધર્મના
અગથી પવિત્ર 'વિદુર' નામનો પુત્ર જન્મ્યો એમ
વ્યાસે વગની ગૃહા કૃત્વા ધૃતગપ્ત વગેરે ત્રણ મહાવીર
પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા હતા હે નિર્દોષ મુનિઓ ! આ
બધું તેમના વગમાં બનેલું વૃત્તાત મેં તમને કહ્યું
છાતુધર્મને જાણનારા વ્યાસે એ રીતે વાશની રક્ષા કરી
હતી ૧—૭૮

પત્નઃ સર્વમાપ્યાત તમ્ય વશસમુદ્ભવમ્ ।

વ્યાસેન રહિતો વંશોર્ધ્વાત્પર્મનિદાઙ્ગવાઃ ॥૭૮॥

ઈતિ શ્રીભીષ્મ અવનમતાપુરાણમાં પ્રથમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૦ થો નમામ

પ્રથમ સ્કંધ સમાપ્ત

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

વીજો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

મત્સ્યગંધર્વો જન્મ

ઋષય ઋતુ

માશ્વર્યકરમેતત્તે યત્ન ગર્ભહેતુકમ્ । સર્વેહોઽપ્ત સમુપદ્મ સર્વેવા નસ્તપસ્વિનામ્ ॥ ૧ ॥

ઋષિઓએ પૂછ્યું આ અરુપદ્મ કારણવાળું તમારું વચન આશ્ચર્યકારક છે આમા આમને બધા તપસ્વી
ઓને સહેલ થયો છે હે બુદ્ધિમાન સૂત ! વ્યાસની માતા સત્યવતી, પ્રથમ (પરાશરને) પરણેલી રાજા
શતનુએ જન્મી જ હરો, એવી ખોતાના ધરમા રહેલી સતી સત્યવતીને રાજા શતનુ ફરી કેમ પરણ્યા હતા ?
વ્યાસ તેણીના પુત્ર દેવી રીતે થાય ? હે સુગ્રત ! તે સત્યવતીમા (શતનુથી) બે પુત્રો જન્મ્યા હતા હે મહા
ભાગ ! તે પરમપવિત્ર કથા તમે વિસ્તારથી કહો તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા બધા ઋષિઓ વેદવ્યાસની તથા સત્યવતીની
ઉત્પત્તિ સાંભળવા ઇચ્છે છે

સૂત બોલ્યા આરે પુરુષાર્થો આપનારા પરમશક્તિ આદિશક્તિને પ્રણામ કરી પુરાણની શુભ
કથા હું કહીશ વાણીથી ઉત્પન્ન થયેલા (દે) બીજનું કપટથી પછી માત્ર ઉચ્ચારણ કરતા અવશ્ય શાસ્ત્રની
સિદ્ધિ (મોક્ષ) થાય છે, તે બીજમત્પૂર્વક સારી રીતે સ્મરણ કરેલા દેવી બરેબર ઇચ્છિત કામનાને આપ
નારા થાય છે, માટે સર્વ મનુષ્યોએ સર્વ પ્રકારની સર્વ કામનાઓ તથા અર્થોની સિદ્ધિ માટે તે બીજમત્પ્રથી
દેવીનું સ્મરણ કરવું ‘ઉપરિચર’ નામે ધાર્મિક રાજા એદી દેશનો સ્વામી હતો તે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો, શ્રીમાન
તથા પ્રાહ્મણોની પૂજા કરનારો હતો તેના તપથી પ્રસન્ન થયેલા ઇદ્રે તેનું પ્રિય કરવાની ઇચ્છાથી તેને

* આ અધ્યાયમા અહતાવીસ શ્લોકોથી બુદ્ધિમાન વ્યાસનો જન્મ કહેવાયે, જેમા દેવીને મહિમા અતિશય
પ્રકાશે છે

સ્કંદિયુ સુદ ઉત્તમ વિમાન આપ્યુ હતુ તે દિવ્ય
વિમાન પાંચરી નિત્ય ધર્મનિષ્ઠ તે ગત્ય બધે જતો
અને પૃથ્વી પાંચ ન રહી ઉપર જ રહેનો, તેથી તે
'ઉપરિચર વસુ' નામે મૌ લોકોમા પ્રખ્યાત થયો
તેને સુદ નિવ્યોવાળી 'ગિરિજા' નામે સુદ ઓ હતી
અને મહાપદ્મકમ્પી તથા અમાપ બળવાળા પાપ પુત્રો
હતા એ સગતએ તે પુત્રોને જુદા જુદા દેશોમા
સગતઓ તરીકે સ્થાપ્યા હતા એક સમયે તે વસુની
સ્રી ગિરિજાએ જનુકાગ્ર પ્રાપ્ત કરી, નાહી પવિત્ર ઘરને
પુનોત્પત્તિ માટે ગતને ઈચ્છા જણાવી, અને તે જ
દિવસે પિતૃઓએ એ ગતને કહ્યુ કે, (અમાગ
શ્રાદ્ધ નિમિત્તે) તમે મૃગોને માગે તે આબળી ગત
જનુમની પત્નીનો વિચાર કરવા લાગ્યો, પણ જેવો
પિતૃઓના વાક્યને અવશ્ય શ્રેષ્ઠ માની તે જ કરવાનો
નિશ્ચય કરી મનથી ગિરિજાનુ સ્મરણ કરતો વનમા
મૃગયા માટે કરવા લાગ્યો તે સમયે વનમા રહ્યો
રહ્યો માન્યા પીછા વધતી રાંધે તેવી અત્યંત રૂપાળી
તે ઓનુ ચિત્તમા અમરણ કરતો હતો, તેટલામા તેનુ
વીર્ય સ્ખલિત થઈ ગયુ, એટલે અખલિત થતા જ તે
વીર્યને ગતએ વડતા પાદકામા લઈ લીનુ અને
વિચાર્યું કે 'સ્ખલિત થયેનુ મારુ આ વીર્ય કઈ રીતે
વ્યર્થ ન જાય ?' પછી પત્નીનો જનુકાગ્ર જાણી ગતએ
નિશ્ચય કર્યો કે, 'મારુ આ વીર્ય મપૂર્ણ મદક છે,
ઓમા મગય તથી, માટે આને માગે સ્રી મારુ માકડુ'
પત્રી રાણીને વીર્ય મોકલવાનો તે જ સમય જોઈ વડતા
પરિણામા મૃત્યુમા તે વીર્યને પ્રધાનતી પામે રહેવા એટ
બાજપત્નીને બોલાવી તે પત્નીને ગતએ કહ્યુ કે,
'હે મનુષ્યમા ! આ લે અને જલદી તુ મારુ ઘેર જ
જે સ્ત્રીમા ! માગે પ્રિય માં તુ આને ઘેર લઈ જ
અને ગિરિજા નામની માગે સ્રીને તુ જલની આપ,
આજે તેની જનુકાગ્ર છે'

સુત બોલ્યા એમ કરી ગતઓમા શ્રેષ્ઠ તેણે
એ પરિચો બાજપત્નીને આપ્યો એવે તે પત્ની તે
લઈને પોને ગત જનુકાગ્રઓમા શ્રેષ્ઠ તેડ તગ
જ આકાશમા ઉડ્યો ચાલમા પરિચો પત્ની તે પત્ની
આમશ્યમા જતો હતો, તેવામા બીજા બાજપત્નીએ
તેને આજે તેણે માગે ગતની તગ જ પેવા

પત્ની તરફ ધસાગે કર્યો એટલે તે બંને આકાશમાં
ચાલ્યો વતી લડવા લાગ્યા એમ તેઓના લડતા
પેનુ વીર્ય ચમુનાના જળમા પડી ગયુ અને તે બંને
પત્નીઓ પણ તે પડિયો પડી જતા ઈચ્છા પ્રમાણે
જતા રહ્યા એ વેળા અદિત્ય નામની કોઈ અખર
(ચમુનાના) જળમા ગતી કૂબડીઓ માગેને કરતી
હતી, તે જ સમયે ત્યા આવેલા અને સધાપાદનમાં
તપર એક બ્રાહ્મણનો તે સુદ વર્ણવાળી સ્રીએ પગ
પડ્યો, એટલે પ્રાણાયામમા તપર તે બ્રાહ્મણે
ધૂમની તે સ્રીને જોઈ શાપ દીધો કે 'તુ માછલી થઈ
જા, કેમ કે તે માગ ધ્યાનમા વિન કર્યુ છે' એ રીતે
બ્રાહ્મણોમા મુખ્ય તેણે ચમુનામા કરતી તે સુદ
અદિત્ય અખરને શાપ દીધો એટલે તે માછલી
ના રૂપને પ્રાપ્ત થઈ એમ માછલીરૂપે થયેલી તે અદિત્ય
અખરએ બાજપત્નીના પગમાંથી પડી ગયેનુ પેલું
વીર્ય એકદમ પામે જઈ ખાઈ લીધુ પછી કેટલાક
ધરે દગમો મહિનો થયો, ત્યારે તે સુદ માછલીને
(એક) મચ્છીમાગે પડી ને તગ જ તેણે એ માછ-
લીનુ પેટ ચીર્ણુ, એટલે તેમાંથી મનુષ્યના આકાગનુ
જોડકુ નીકળુ તેમા એક કાર્તિક સ્વામી જેવો સુદ
કુમાર હતો અને એક સુદ મુખવાળી કન્યા હતી.
એ આશ્ચર્ય જોઈ તે મચ્છીમાગે અત્યંત વિસ્મય પામ્યો
તેણે માછલીમા જન્મેલા તે બંને બાળકો (ઉપરિચર)
ગતને જણાવ્યા એટલે ગતએ પણ વિસ્મય પામી
તેમાંના સુદ પુત્રને લઈ લીધો એ જ વસુ પુત્ર
(પાછળથી) ધર્મનિષ્ઠ, મન્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો, મહા
તેજસ્વી અને પિતાનુચ્ચ પગક્રમવાળો 'મન્સ્ય'
નામે ગત થયો ઉપરિચર વસુએ (એ જોડકામાંની)
કાર્તિક નામની જે કન્યા હતી, તે તો મચ્છીમાગે જ
મોપી દીધી હતી, જે (પાછળથી) 'કાલી' નામે,
'મન્સ્યોદગી' નામે તથા મન્સ્યગા' નામે પોતાના
ગુણથી પ્રખ્યાત થઈ અને તે સુદ વસુપુત્રી મચ્છી-
માગે ઘેર જ ઉછરીને મોરી થઈ

તથિઓએ પૂછ્યુ મુનિએ શાપ આપેલી એ
અદિત્ય નામની શ્રેષ્ઠ અખર જે માછલી થઈ હતી,
તેને મચ્છીમાગે ચીસે હણે, ત્યારે તે મગલ જ પામી
હયે અને ખંવાઈ જ ગઈ હયે તે અખરનુ શુ થયુ

હતુ, તેના શાપનો અત કઈ રીતે આવ્યો હતો, છેવટે ફરી તે સ્વર્ગને કઈ રીતે પામી, તે કહો

સૂતે કહ્યું મુનિએ તે અપ્સરાને શાપ દીધો, ત્યારે તેણે વિસ્મય પામી દીનતી પેઠે રડતા રડતા તે બ્રાહ્મણની સ્તુતિ કરી, એટલે તે દયાળુ બ્રાહ્મણે એ રડતી સ્ત્રીને કહ્યું કે, 'હે કલ્યાણિ ! તુ શોક કર મા, હું તારા શાપનો અત કહું છું હે કલ્યાણિ ! ક્રોધથી થયેલા મારા શાપથી માછલાની યોનિને પામેલી તુ ખે મનુષ્યોને જન્મ આપી શાપથી છૂટી જઈશ' તે બ્રાહ્મણે એમ કહેલી એ અપ્સરા નદીના જળમા માછલાનું શરીર પામી હતી અને એ ખે બાળકોને જન્મ આપી મરીને શાપથી છૂટી હતી શાપના અતે માછલાનું રૂપ છોડી દિવ્ય સ્વરૂપ પામીને તે સુદર વર્ણવાળી અપ્સરા દેવમાર્ગે ગઈ હતી એમ સુદર મુખવાળી તે મત્સ્યગંધા મચ્છીમારની પુત્રી તરીકે જન્મી હતી અને મચ્છીમારને ઘેર જ બિછરીને મોટી થઈ હતી એ મત્સ્યગંધા કિશોર વયની થઈ, ત્યારે અત્યંત સુદર કાંતિવાળી હતી અને મહાદેવસ્વી તે વસુપુત્રી તે મચ્છીમારના કામ કરતી હતી ૧-૪૮

મત્સ્યગંધા તદા જાતા કિશોરી ચતિસુવમા ।

તસ્ય કાર્યાણિ કુર્યાણા વાલ્મી ચતિસુવમા ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દ્વિતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧ થી સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ જો*

વ્યાસને જન્મ

સૂત ઉવાચ

ફદા તીર્થયાત્રાયા વ્રજન્ પરાશરો મુનિ ।

માજગામ મહાતૈજાઃ કાલિંદ્યાસ્તટ્મુત્તમમ્ ॥ ૧ ॥

સૂત જોલ્યા એક સમયે તીર્થયાત્રા માટે જતા મહાદેવસ્વી પરાશર મુનિ યમુનાના ઉત્તમ કિનારા પર આવ્યા એ ધર્મોત્તમાએ તે વખતે ભોજન કરતા (મત્સ્યગંધાના પાત્રક પિતા) મચ્છીમારને કહ્યું કે, 'તુ મને હોડીથી યમુનાના સામા કિનારે પહોંચાડ' મુનિનું એ વચન સાંભળી કિનારા પર જમતા મચ્છી

માટે સોળ વર્ષની સુદર પુત્રી મત્સ્યગંધાને કહ્યું 'હે પુત્રી ! તુ આ મુનિને હોડીથી સામે કિનારે લઈ જા હે પવિત્ર હાસ્યવાળી ! આ ધર્મોત્તમા તપસ્વી ત્યા જવા ઇચ્છે છે 'પિતાએ એમ કહેલી તે વસુપુત્રી મત્સ્યગંધા હોડીમા ખેહેલા મુનિને (નદીમા) લઈ જવા લાગી એ વેળા યમુનાના જળમા જતા તે મુનિ સુદર નેત્રોવાળી તે કન્યાને જોઈ ભાવિભાવથી અને દૈવતા યોગથી કામપીડિત થયા પ્રકટ યૌવનવાળી તેને જોઈ પકડવા ઇચ્છતા મુનિએ પોતાના જમણા હાથથી તેના જમણા હાથનો સ્પર્શ કર્યો તે વખતે શ્યામ કટાક્ષવાળી તે કન્યાએ એ મુનિને હાસ્યપૂર્વક આ વચન કહ્યું 'તમારા કુળને, શાસ્ત્રજ્ઞાનને તથા તપને શું આ યોગ છે ? તમે વસિષ્ઠના પુત્ર હોઈ કુળ તથા શીલથી યુક્ત છે, છતા હે ધર્મજ્ઞ ! કામથી અત્યંત પીડાઈને શું કરવા ઇચ્છો છો ? હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! પૃથ્વી પર મનુષ્યજન્મ દુર્લભ છે અને તેમા પણ બ્રાહ્મણપણું વધાર દુર્લભ છે, એમ હું માનું છું હે વિપ્રેન્દ્ર ! કુળ, શીલ તથા શાસ્ત્રજ્ઞાનથી તમે બ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ અને ધર્મવેત્તા છો, છતા માછલાની ગંધવાળી મને જોઈ દૃષ્ટ લાવતા કેમ પામ્યા છો ? હે અમોઘ બુદ્ધિવાળા બ્રાહ્મણ ! મારા શરીરમા કઈ વસ્તુ સુદર જોઈ તમે ક્રમાતુર થઈ હાથ પકડવા પાસે આવો છો ? પોતાના ધર્મને તમે કેમ નથી જાણતા ? (મુનિ ને એમ કહી તે કન્યા મનમા વિચારવા લાગી કે,) 'અહો ! આ બ્રાહ્મણ ! આજે મને ગ્રહણ કરતો મહા બુદ્ધિ બન્યો છે અને મને પકડી શું ગારગ્ગસમા કુખ્યો જ છે આનું મન કામદેવતા બાળ્યથી અત્યંત વીંધાઈને વ્યાકુળ થયું છે (અને શાપના ભયથી) આની વિરુદ્ધ કરવા અહીં કોઈ સમર્થ પણ નથી' આમ વિચારી તે બાળાએ એ મહામુનિને કહ્યું કે, 'હે મહાભાગ ! ધૈર્ય ધરો, હું તમને સામે પાર લઈ જાઉં છું'

સૂત જોલ્યા પરાશર તો હિનપૂર્વક તેનું એ વચન સાંભળી હાથ છોડી દઈ ત્યાં બેઠા રહ્યા ને નદીના કિનારા પર પહોંચ્યા, પરંતુ ફરી કામાતુર થઈ મુનિએ મત્સ્યગંધાને પકડી, ત્યારે ધ્રુજતી તે કન્યાએ સામે ઠબેલા તે મુનિને કહ્યું 'હે શ્રેષ્ઠ મુનિ ! હું દુર્લભ છું, તમે કેમ સૂગ કરતા નથી ? સમાન રૂપવાળા સ્ત્રી

* આ અધ્યાયમાં સાપ્તમેકાદશ સ્ત્રોતોથી મત્સ્યગંધાના પેટમાં પરાશરની વેદવ્યાસનો જન્મ કરવાનો.

પુરુષોના જ કામસંયોગ સુખકારી થાય છે' એમ કહે વાયેલા તે મુનિઓ ક્ષણવારમા તે કન્યાને એક યોજન સુધી સુગંધ ફેલાવતી, સુદર રૂપવાળી તથા સુદર મુખવાળી કરી દીધી એમ તેને કસ્તૂરી જેવી સુગંધી, સુદર અને મનોહર કરી કામથી પીડાયેલા મુનિઓ જન્મણા હાથથી તેને પકડી, ત્યારે સત્યવતી નામની તે સુદરીએ પોતાને પકડવા ઈચ્છતા તે મુનિને કહ્યું 'હે મુનિ ! આ લોકો નોઈ રહ્યા છે અને મારા પિતા કિતાવે જોભા છે, અતિ દારણ આ પશુધર્મ (મૈથુન) મને પ્રીતિ ઉપજવતો નથી, માટે હે શ્રેષ્ઠ મુનિ ! તમે ગઢ જુઓ તેટલામા સત થાય છે મનુષ્યને રાગે મૈથુન કરવા કહ્યું છે, દિવસે મૈથુન કરવામા મોટો દોષ છે વળી મનુષ્યો પણ નોઈ રહ્યા છે, માટે હે મહા બુદ્ધિમાન ! તમે કામને વશ કરો લોકોની નિદાને પહોંચી ગયાનું નથી' તે સાભળી તેનું કહેવું યોગ્ય છે એમ માની ઉદાર બુદ્ધિવાળા તે મુનિઓ જલદી પોતાના તપના યજ્ઞથી ઝાઝળ ઉત્પન્ન કર્યું એ રીતે ઝાઝળ થયું અને કિનારે મોટા અધકારથી છવાઈ ગયો, ત્યારે સત્યવતીએ કામજતાપૂર્વક આ વચન કહ્યું 'હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! હું કન્યા છું તમે તો મને ભોગવીને ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલ્યા જશો વળી હે બ્રાહ્મણ ! તમે અમાધ વીર્યવાળા છો, જેથી હું જો સગર્ભા થાઉં, તો મારી શી દશા થાય ? મારા પિતાને આજે હું શું કહું ? તમે મને ભોગવીને ચાલ્યા જઓ પછી હું શું કરું ? તે તમે કહો પગશર યોલ્યા 'હે પ્રિયે ! આજે મારું પ્રિય કરી તું કન્યા જ રહીશ હે બીકણ સ્ત્રી ! તું જે ઈચ્છતી હોય તે વરદાન માગ'

સત્યવતીએ કહ્યું 'હે માન આપનારા ! લોકમા મારા માતાપિતા ન જાણે અને મારું કન્યાવ્રત નાશ ન પામે તેમ કરો વળી હે બ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ ! તમાગ જેવો અતિ અદ્ભુત પરાક્રમી પુત્ર મને થાઓ અને મારી આ આ સુગંધ તથા નવું નવું યૌવન કાયમ રહે' પરાશરે કહ્યું 'હે સુદરિ ! સાબળ, તારો પુત્ર વિષ્ણુના આગથી જન્મેલો, પવિત્ર અને ત્રણે લોકમા પ્રખ્યાત થશે હે સુદર વર્ણવાળી ! કોઈ વિશેષ કારણને લીધે જ હું તારે વિશે કામાતુર થયો છું હે સુદર મુખવાળી ! આવો મોટો મોહ પૂર્વે મને કહી

થયો નથી, અપ્સરાઓના રૂપ નોઈને પણ મેં ધૈર્ય ધર્મ છે માટે દૈવના યોગથી જ હું તને નોઈ કામવશ થયો છું, માટે તેમા કોઈ વિશિષ્ટ કારણ તારે જાણવું પરેખર દૈવને યોગ ગવું મુશ્કેલ છે (જો એમ ન હોય તો) અત્યંત દુર્ગંધવાળી તને નોઈ હું મોહ કેમ પામું ? હે સુદર મુખવાળી ! તારો પુત્ર પુરાણોનો કર્તા, વેદોનો જાણનાર, વેદોના વિભાગ કરનાર અને ત્રણે જગતમા પ્રખ્યાત થશે'

સૂત યોલ્યા એમ કહી વશ થયેલી તે સત્યવતીને ભોગવી મુનિશ્રેષ્ઠ પરાશર તરત જ યમુનાના જળમા સ્નાન કરી નાહીને જતા રહ્યા અને સત્યવતી પણ તરત જ સગર્ભા થઈ તેણે યમુનાના ખેટ પર બીજા કામદેવ જેવા પુત્રને જન્મ આપ્યો, જે તેજસ્વી પુત્રે જન્મ્યો કે તરત જ પોતાની તે માતાને કહ્યું 'હે માતા ! તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે તમે જાઓ, હું હવે તપ કરવા જાઉં છું હે મહાભાગ્યવાળા ! તમે મને યાદ કરશો, એટલે હું તમને મારું સ્વરૂપ ખતાવીશ હે માતા ! જ્યારે તમારું ધણું મોટું કાર્ય હોય ત્યારે મને તમારે યાદ કરવો, જે વખતે હું તરત જ આવીશ તમારું કલ્યાણ થાઓ ચિંતા છોડી તમે સુખેથી રહો' એમ કહી મહાપરાક્રમી તે વ્યાસ તપ કરવા વતમા ચાલ્યા ગયા અને તે સત્યવતી પણ પિતાની પાસે ગઈ તેણે એ બાળકને (જન્મ આપી) કીપ(ખેટ)મા મૂકી લીધો હતો, તેથી તે "કૈપાયન" નામે પ્રસિદ્ધ થયો. વળી તે વિષ્ણુના અશન સમ્બંધથી જેવો જન્મ્યો કે તરત જ વધી ગયો હતો અને તીથે" તીથે" સ્નાન કરી ઉત્તમ તપ કરતો હતો એમ કૈપાયન વ્યાસ સત્યવતી વિશે પરાશરથી જન્મ્યા હતા તેમણે કલિયુગને આપેલો જાણી વેદની શાખાઓ કરી અને વેદનો વિસ્તાર કરવાથી તે મુનિ "વ્યાસ" નામે પણ કહેવાયા. વળી તેમણે પુરાણસહિતાઓ રચી તેમ જ ઉત્તમ મહાભારત રચ્યું, તેમ જ વેદના વિભાગ કરી સુમતું, જેમિનિ, પૈલ, વૈશંપાયન અસિત, દેવલ—એ શિષ્યો ને તથા પોતાના પુત્ર શુકેન્દ્રને તેમણે ભણાવ્યા

સૂત યોલ્યા હે ઉત્તમ મુનિઓ ! આ બધું કારણ મેં તમને કહ્યું અને સત્યવતીની શુભ ઉત્પત્તિ પણ કહી, આ ઉત્પત્તિ વિશે સશય કરવો નહિ મોટા-

ઓના ચરિત્રોમા ગુણો જ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે
મત્યવતીથી વ્યાસ મુનિની ઉત્પત્તિ, સત્યવતીની માછ-
લાના પેટમા ઉત્પત્તિ તેમ જ એ સત્યવતીનો પરા-
શર સાથે તથા શતનુ રાજ સાથે જે સંયોગ થયો હતો
તે બધુ કારણને લીધે બન્યુ હતુ, જો એમ ન હોય
તો પરાશર મુનિનુ ચિત્ત કામાધીન કેમ થાય ? તે
મુનિ ધર્મને જાણતા હતા, છતાં દુષ્ટ પુરુષોએ સેનેડુ
કર્મ તેમણે કેમ કર્યુ ? માટે આ આશ્ચર્યકર ઉત્પત્તિને
કારણયુક્ત કહી છે આને સાબળી મનુષ્ય સર્વ પ્રકારે
પાપથી છૂટી જાય છે કાનવાળો જે મનુષ્ય આ શુભ
આપ્ત્યાન માલગે છે, તે દુર્ગતિ પામતો નથી અને
તેમજ સુખી થાય છે ૧-૫૨

ય દનચ્છુમમાત્રયાન શૃણોતિ શ્રુતિમાદ્રતઃ ।
ન દુર્ગતિમવાપ્નોતિ સુહૃદી ભવતિ સર્વદા ॥ ૫૨ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દ્વિતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨ જે સમાપ્ત

અધ્યાય ૩ જો

મહાભિષ, ગંગા તથા વસુઓને શાપ

શ્રવ્ય ઋતુ

ઉત્પત્તિસ્તુ ત્વયા પ્રોક્તા દ્વાસસ્યામિતેજસઃ ।
હલ્યવલ્યાક્તયા દ્વત વિત્તોરેણ ત્વયાઞ્જય ॥ ૧ ॥

મધિઓએ પૂછ્યુ 'હે નિર્દોષ સૂત ! અમાપ
તેજવાળા વ્યામની તથા સત્યવતીની ઉત્પત્તિ તમે
વિસ્તારથી કહી, તો પણ અમાગ ચિત્તમા એક
મદેહ રહ્યો છે, હે નિર્દોષ ધર્મસૂત ! તમારા કહેવાથી તે
દૂર થતો નથી સત્યવતી નામની વ્યાસની જે ઉત્તમ
માતા તમે કહી તે ધર્મવેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ શતનુ રાજને
કઈ રીતે મળી ? તે પુરુષથી રાજ પોતે ધર્મિષ્ઠ હતો,
છતાં કુલલીન મરઘીમારની પુત્રીને કેમ પરણ્યો ? વળી
તે શતનુની પહેલી પત્ની કઈ હતી તે હવે કહો, તેમ જ
શતનુના બુદ્ધિમાન પુત્ર ભીષ્મ વસુના અશરૂપ કેવી
રીતે હતા ? હે સૂત ! તમે પહેલાં કહ્યુ કે અમાપ
તેજવાળા ભીષ્મે સત્યવતીના વીર પુત્ર ચિત્રાગદને
રાજ બતાવ્યો અને વીર ચિત્રાગદ માર્યો ગયો, ત્યારે

તેના નાના ભાઈ વિચિત્રવીર્ય નામના સત્યવતીના
(બીજા) પુત્રને તેમણે રાજ બતાવ્યો હતો, તો
ધર્મિષ્ઠ અને રૂપવાન પોતાનો મોટો ભાઈ હયાત હતો,
છતાં તે ચિત્રાગદે અને વિચિત્રવીર્યે પ્રથમ તો રાજ્ય
જ કેમ કર્યુ અને તે ભીષ્મે પણ પોતે જાણવા છતાં
તેમને રાજ્ય પર કેમ સ્થાપ્યા ? વળી વિચિત્રવીર્યે
મરણ પામ્યો, ત્યારે અત્યત દુઃખી થયેલી તે સત્ય-
વતીએ ગોહલક પુત્રો કેમ ઉત્પન્ન કરાવ્યા ? સુદર
વર્ણવાળી તે સત્યવતીએ ભીષ્મન રાજ્ય કેમ ન
આપ્યુ ? અને તે વીર ભીષ્મે ત્રીરાગ્રહ (વિવાહ) કેમ
નહોતો કર્યો ? અમાપ તેજવાળા વ્યાસે પોતે મોટા
ભાઈ ધર્ષ (નાના) ભાઈની (વિધવા) સ્ત્રીમા (એ)
પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યો, એ અધર્મ કેમ કર્યો ? પુગણોના
કર્તા અને ધર્માત્મા તે (વ્યાસ) મુનિએ પરસ્ત્રીનુ
અને તેમા પણ ખાસ ભાઈની (વિધવા) સ્ત્રીનુ સેવન
કેમ કર્યુ ? તે મુનિએ આ નિષ્કર્મ કેમ કર્યુ ? હે સૂત !
વેદનુ અનુમાન કરાવનાર શિશ્યાગ શુ આવો હોય ?
હે બુદ્ધિમાન ! તમે વ્યાસના શિષ્ય છો, માટે (અમારો)
સંદેહ દૂર કરવાને યોગ્ય છો અમે બધા આ ધર્મક્ષેત્ર
—નેમિષારણ્યમા વ્યાપારરહિત સ્થિતિ કરી તે સાબળવા
ઈચ્છીએ છીએ

સૂત બોલ્યા ઈક્ષ્વાકુવંશમા જન્મેયો, 'મહા
ભિષ' નામે કહેવાતો, સત્યપરાયણ, ધર્મશીલ અને
ચક્રવર્તી એક ઉત્તમ રાજા હતો મહાબુદ્ધિમાન તેણે
હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞોથી તથા સો વાજપેય યજ્ઞોથી
ઇદ્રને પ્રસન્ન કર્યો હતો જેથી તે સ્વર્ગને પામ્યો હતો
એક સમયે તે મહાભિષ રાજા બ્રહ્મવેદકામા ગયો, ત્યાં
બ્રહ્માની સેવા કરવા સર્વ દેવતાઓ આવ્યા હતા મહા
નદી ગંગા પણ (દેવીસ્વરૂપે) બ્રહ્માની સેવા કરવા
ત્યાં હાજર હતી, તે વખતે મહાબળવાન વાયુએ તે
ગંગાનુ વચ્ચે (ચણિયો) ઉડાડી દીધુ, ત્યારે સર્વ દેવ
તાઓ તેને (નગ્ન સ્થિતિમા) ન જોવા નીચુ મુખ કરી
ઝાલા રહ્યા, પણ મહાભિષ રાજાએ તો નિ શકે ધર્ષ
તેને જોયા જ કરી તે નવી પણ એ રાજાને (પોતાના
પર) પ્રેમવાળો જાણી ગઈ, ત્યારે બ્રહ્મા તેઓ બંનેને

— આ અધ્યાયમા શંતનુ ત્રાસે સત્યવતી તથા ગંગાના
વિવાહનુ વર્ણન તાડીઓગણત્કાર સ્વેકામી કવંચમે

× પછી મરી ગયા પછી બલિચારથી ઉત્પન્ન થયેલા
પુત્ર 'ચેતક' કહેવાય છે

એમ પ્રેમયુક્ત, નિર્ભય તથા કામમોહિત નેઈ કોપાયમાન થયા તેમણે ક્રોધયુક્ત થઈ તે બંનેને એકદમ શાપ દીધો કે, 'હે રાજા' મનુષ્ય લોકમા જન્મી સપૂર્ણ મોટા પુણ્યથી યુક્ત થઈ તુ ફરી સ્વર્ગને પામજે' તે જ પ્રમાણે બ્રહ્માએ રાજા ઉપર પ્રેમવાળી ગગાને નેઈ તેને પણ (શાપ આપતા) તેમ જ કહ્યું ત્યારે ઉદાસ મનવાળા તે બંને બ્રહ્મા પાસેથી જતા ગયા મલાલિપ રાજાએ પૃથ્વી પર ધર્મતત્ત્વર રાજાઓનો વિચાર કરી પુરુવશમા જન્મેલા 'પ્રતીપ' નામના રાજાને પોતાના પિતા તરીકે (સ્વીકારવા) વિચાર્યું* એ જ સમયે આઠ વસુઓ સ્વેચ્છાથી રમતા બીચો સાથે વસિષ્ઠના આશ્રમમા આવ્યા પુત્ર આદિ તે વસુઓમા 'દ્યો' નામનો એક વસુ હતો તેની સ્ત્રીએ 'નંદિની' નામની (વસિષ્ઠની) ગાયને ત્યાં નેઈ, તેને નેઈ તે સ્ત્રીએ પતિને પૂછ્યું કે, 'આ ઉત્તમ ગાય કાની છે?' ત્યારે ઘોડે તેને કહ્યું 'આ ગાય વસિષ્ઠની છે હે સુદર' તુ સાભળ જે પુરુષ અથવા સ્ત્રી આ ગાયનું દૂધ પીએ છે, તેનું આયુષ દશ હજાર વર્ષનું થાય છે અને તેનું ધીવન હંમેશા કાયમ રહે છે' તે સાભળી તેની સ્ત્રીએ કહ્યું 'મૃત્યુલોકમા ઉશીતર રાજાની પરમ સુદર પુત્રી મારી સખી છે, તેના માટે હે મહાભાગ' આ દૂઝણી કામનાઓ આપનારી અને ઉત્તમ નંદિની ગાયને વાહરડા સાથે આપણા શ્રેષ્ઠ આશ્રમમા લાવો જેથી આનું દૂધ પી મારી સખી એકની મનુષ્યમા ધડપણ અને સેગ વિનાની થાય' સ્ત્રીનું તે વચન સાભળી ઘોડે જિત દિય મુનિ વસિષ્ઠને નહિ ગણકારી (તેમની ગેરહાજરીમા) પૃથુ વગેરે વસુઓની સાથે રહી નંદિની ગાયનું હરણ કર્યું એમ નંદિનીના હરણ પછી મહાતપસ્વી નિર્દોષ મુનિ વસિષ્ઠ ફોલા લઈ ઉતાવળા પોતાના આશ્રમમા આવ્યા તેમણે પોતાના આશ્રમમા વાહરડા સહિત ગાયને ન નેઈ, ત્યાંજે ગ્રાહીઓમા ને જગતોમા સોધ કરી, પરંતુ ગાય ન મરી એટલે તે તેજસ્વી મુનિ આતિશય

કોપાયમાન થયા વસુઓએ હરેલી ગાયને ધ્યાનથી જાણી લઈ, તે ધર્મોત્તમા વસિષ્ઠે વસુઓને આવો શાપ આપ્યો કે, 'મારુ અપમાન કરી વસુઓએ મારી ગાય હરી છે, તેથી તેઓ બધા મનુષ્યોમા ઉત્પન્ન થશે એમા સશય નથી' તે સાભળી 'આપણને શાપ અપાયો છે,' એમ જાણતા તેઓ બધા ઉદાસ મન વાળા થઈ ગયા અને દુઃખી થઈ તે કષિત્રી પામે જઈ તેમને પ્રસન્ન કરવા માડયા એ રીતે તે કષિત્રીને પ્રસન્ન કરતા વસુઓ તેમને શરણે ગયા, ત્યારે ધર્મોત્તમા એ મુનિએ દીન થઈ આગળ ઉભેલા તે વસુઓને કહ્યું 'તમે બધા એક એક વર્ષે શાપથી છૂટી જશો, પણ જેણે મારી આ પ્રિય ગાય નંદિનીને હરી છે, તે ઘો તો લાખો કળ સુધી મનુષ્યશરીરમા રહેશે' એમ શાપ અપાયેલા તેઓએ માર્ગમા જતી શ્રેષ્ઠ નદી ગગાને પણ ગાપ અપાયેલી તથા ચિત્તાતુર નેઈ પ્રણામ કરી કહ્યું 'હે દેવી' અમે અમૃત ખાનારા દેવો મનુષ્યોના ઉદરમા કેમ રહી શકીશું? આ અમને મોટી ચિંતા થાય છે, માટે હે શ્રેષ્ઠ નદી! તમે મનુષ્ય સ્ત્રી થઈ અમને જન્મ આપો હે નિર્દોષ ગગા! શતનું નામનો રાજર્ષિ છે, તેની તમે સ્ત્રી થાઓ અને જન્મેલા અમને જળમા ફેંકી દો એમ કરવાથી અમારો શાપમાથી છુટકારો થશે, એમા સશય નથી 'બહુ સારુ', એમ ગગાએ તેઓને કહ્યું એટલે તેઓ બધા પોતાના લોકમા ગયા અને દેવી ગગા પણ વારંવાર વિચારતી આલી ગઈ પછી તે સમયે મહા ભિષ્ રાજા પ્રતીપનો પુત્ર શાતનું નામે રાજર્ષિ થયો, જે ધર્મોત્તમા અને સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો હતો એક સમયે પ્રતીપ રાજા (ગગાના જળમા રહી) અમાપ તેજ વાળા સૂર્યની સ્તુતિ કરતો હતો, તે વેળા વરની ઈચ્છા વાળી એક સ્ત્રી (ગગા) પાણીમાથી નીકળી અને સુદર મુખવાળી તે સ્ત્રી (પ્રતીપ રાજાના) સાગ વૃક્ષ જેવા વિશાળ જમણા સાથળ પર બેસી ગઈ ત્યારે પોતાના ખોળામા બેસી ગયેલી તે સ્ત્રીને તેણે કહ્યું 'હે સુદર મુખવાળી! મને પૂછ્યા વિના તુ મારી પવિત્ર જમણી સાથળ પર કેમ બેસી ગઈ?' ત્યારે સુદર નિતબવાળી તે સ્ત્રીએ તેને કહ્યું 'હે શ્રેષ્ઠ રાજા! જે માટે હુ તમારા ખોળામા બેસી છુ, તે એ જ છે કે,

* એમ પ્રતીપ રાજાને ત્યાં મહાભિષેક થતોનું વર્ણન તરીકે અત્યંત નૂસરી જાણી ના પાને અત્યંત નવા તેના પેટે અત્યંત નવાજા વધાનું જણાવે છે

હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! તમને ઇચ્છતી મને (પોતાની સ્ત્રી તરીકે) તમે સ્વીકારો ' પછી રૂપ તથા યોવનથી શોભતી એ સ્ત્રીને રાજ્યએ કહ્યું ' સુદર હોય છતાં પરસ્ત્રી તરફ હું કામનાથી બેતો નથી વળી હે સ્ત્રી ! તુ મારી જન્મણી સાથળને વળગી તે પર બેઠી પણ તે તો સતાનો તથા સતાનોતી સ્ત્રીઓનું સ્થાન છે, એમ તુ જાણ, માટે હે પવિત્ર હાસ્યવાળી કહ્યાણિ ! મને અત્યંત ઇચ્છિત પુત્ર (મારે ત્યા) જન્મે, ત્યારે તેની તુ વહુ થજે નારા પુણ્યથી મને પુત્રપ્રાપ્તિ થશે, એમા સશય નથી ' બહુ સારું ' એમ કહી તે દિવ્ય દેખાવવાળી સ્ત્રી જતી રહી અને રાજ્ય પણ તે સ્ત્રીનો વિચાર કરતો ઘેર આવ્યો પછી કેટલેક કાળે પુત્ર ઉત્પન્નલાયક થયો, ત્યારે વનમા જવા ઇચ્છતા રાજ્યએ પુત્રને એ વૃત્તાત જણાવ્યો અને ફરી પોતાના પુત્રને તેણે કહ્યું ' જો, સુદર હાસ્યવાળી તે બાળા વનમા તારી પાસે આવે તો પોતાની ઇચ્છાથી આવતી તે સુદર નિતાખવાળી સુદરીનો મારી આશાથી તુ સ્વીકાર કરજે અને હે રાજ્ય ! તે સ્ત્રીને ' તુ કોણ છે ? ' એમ તારે ન પૂછી તેને ધર્મપત્ની કરી તુ સુખી થઈશ '.

સૂત યોહ્યા એમ તે પુત્રને કહી પ્રસન્નચિત્ર થયેલો રાજ્ય સર્વ રાજ્યલક્ષ્મી પુત્રને આપી વનમા ગયો અને ત્યાં તપ તપી સર્વોત્કૃષ્ટ અબાદેવીને આરાધી પોતાના તેજથી દેહ છોડી સ્વર્ગે ગયો તે પછી મહા તેજસ્વી શતનુ ચક્રવર્તી રાજ્યને પામ્યો અને ધર્મ પ્રમાણે દંડ કરતો તે રાજ્ય પ્રજાનું રક્ષણ કરવા લાગ્યો.

રાજ્ય પ્રાપ્ત મહાતેજઃ શતનુઃ સાર્વભૌમિકમ્ ।

પ્રજાં વૈ પાલયામાસ ધર્મદંષ્ટો મહીપતિઃ ॥૬૦॥

ઈતિ કીર્તિવાળાવતમહાપુરાણમા દ્વિતીય સ્કન્ધ વિષે

અધ્યાય ૩ ને અમામ

અધ્યાય ૪ થો*

શંતનુનો ગંગા સાથે વિવાહ તથા

વસુઓનો જન્મ

સૂત ઉવાચ

મતીપેજ્ય દિવં યાતે શતનુઃ સત્યનિકમ્ ।

યમૂચ મૃગયાશીલો વિષ્ણુઃ ધ્યાવાન્ મૃગાનુષ્પ ॥૬૧॥

સૂત યોહ્યા પ્રતીપ રાજ્ય સ્વર્ગે ગયો, તે પછી

* આ અધ્યાયમાં ઓગણત્રિસેર શ્લોકો ગંગા સાથે

સત્ય પરાક્રમી શતનુ રાજ્ય વાધ અને મુગોને મારતો શિકાર કરવાના સ્વભાવવાળો થયો કોઈ સમયે ગંગાના કિનારા પર ઘોર વનમા ફરતા તે રાજ્યએ મૃગના બચ્ચાના જેવા નેત્રોવાળી અને સુદર આકારોવાળી સુદરીને જોઈ તેને જોઈ રાજ્ય તેનામા મગ્નચિત્ર બન્યો ને વિચારવા લાગ્યો કે " રૂપયોવનવાળી અને સાક્ષાત્ પીણ લક્ષ્મી જેવી આ સુદર મુખવાળી સ્ત્રી મારા પિતાએ કહી હતી તે જ જણાય છે ' તેના મુખકમળને જોતો રાજ્ય તૃપ્ત ન પામ્યો અને તેમા મગ્નચિત્ર થયો હોય તેમ એ નિર્દોષ રાજ્ય રોમાચિત બન્યો તે સ્ત્રી પણ એને મહાભિષ રાજ્ય જાણી પ્રેમયુક્ત થઈ અને કઈક ધીમું હસી રાજ્યની આગળ ઊભી રહી શ્યામ કટાક્ષવાળી તેને જોઈ રાજ્ય અત્યંત પ્રસન્નચિત્ર થયો તેણે સુદર વાણીથી સાત્વત આપતા મધુર વાક્ય કહ્યું હે સુદર સાથળવાળી ! તુ દેવી છે કે માનુષી છે ? અથવા હે સુદર મુખવાળી ! તુ ગંધર્વ સ્ત્રી, યક્ષ સ્ત્રી, નાગકન્યા કે આપ્સરા છે ? હે સુદર નિતાખોવાળી ! તુ હરકોઈ હો, પણ હે સુદરી ! તુ મારી સ્ત્રી થા પ્રેમયુક્ત હાસ્યવાળી તુ આજે જ મારી ધર્મપત્ની થા '.

સૂત યોહ્યા રાજ્ય તેને ' આ ગંગા છે ' એમ નક્કી જાણતો ન હતો, પણ ગંગા તો તેને આ મહા ભિષ રાજ્ય જન્મ્યો છે, એમ જાણતી જ હતી પૂર્વના પ્રેમસાખ્યથી રાજ્યની તે વાણી સાભળી એ સ્ત્રીએ મદહાસ્યપૂર્વક રાજ્યને આ વચન કહ્યું

સ્ત્રી યોહી ' હે શ્રેષ્ઠ રાજ્ય ! પ્રતીપ રાજ્યના શ્રેષ્ઠ પુત્ર તમને હું જાણુ છું કઈ સુદર અગવાળી સ્ત્રી ભાવિભાવને લીધે તમને યોગ્ય પતિ તરીકે ન ઇચ્છે ? પરંતુ હે શ્રેષ્ઠ રાજ્ય ! હું આવા વચનપાધનથી તમને પતિ કરીશ હે રાજ્ય ! તમે મારી શરત સાભળો હે ઉત્તમ રાજ્ય ! (તમે તે કમૂલશે એટલે) હું તમને વરીશ હે રાજ્ય ! હું જે કઈ શુભ કે અશુભ કાર્ય કરું,

શતનુનો વિવાહ તથા વસુઓનો જન્મ કહેવાશે

x સ્ત્રીજાતિને પતિ તો અચર્ય હોય જ નેઈરો એટલે હરકોઈ એક સ્ત્રીને પતિની તો નક્કર રહે જ છે, તે પછી પોતાને યોગ્ય મનગમતો પતિ જે મળી આવે તો કઈ સ્ત્રી ન ઇચ્છે ?

તેમા તમારે મને રોકવી નહિ અને અપ્રિય વચન કહેતું નહિ હે ઉત્તમ રાજા ! ત્યારે તમે મારા વચન નહિ કરો, ત્યારે તમને છોડી હું ઈચ્છિત સ્થાને ચાલી જઈશ ' 'ખાલુ મારા ' એમ રાજાએ કહ્યું, ત્યારે (પોતાને) પ્રાર્થનાપૂર્વક (જણાવેલો) વસુઓનો જન્મ દ્વયમા યાદ કરી, તેમ જ મહાભિષેકના પ્રેમને વિચારી દેવી ગંગાએ મનનું રાજાને પોતાનો પતિ કર્યો એમ રાજાએ વહેલી તે મનુષ્યરૂપ ગંગા ઉત્તમ ભાગ્યવાળી તથા સુદર વર્ણવાળી હોઈ તે રાજાને ઘેર આવી એટલે ગળ ને તેને મેળવી સુદર બધીચામા ગમવા લાગ્યો ને ભાવ જાણતારી તે સુદરી પણ તે રાજાને રમાડવા લાગી જેમ ઇદ્ર-ઇદ્રાણી માથે રમે, તેમ મૃગના બચ્ચા જેવા નેત્રવાળી તે ગંગા સાથે રમતા રાજાએ અનેક વર્ષો કયા પમાર થઈ ગયા તે જાણું નહિ તે સ્ત્રી સર્વગુણસમ્પન્ન હતી અને તે રાજા પણ કામકળામા દૃશ્ય હતો, એટલે તે બન્ને દિવ્ય રાજામહેશ્વરમા લગ્નમી તથા નાસયણની પેકે રમતા હતા એમ કેટલોક સમય જતા ગંગાએ રાજાથી ગર્ભ ધારણ કર્યો અને સુદર નેત્રવાળી તેણે (પહેલા) વસુ પુત્રને જન્મ આપ્યો, પણ તે પુત્ર જન્મ્યો કે, તે જ વખતે તેને પાણીમા દેહી દીધો, એમ બીજો, ત્રીજો, ચોથો, પાંચમો, છઠ્ઠો ને માત્રમા પુત્ર પણ તેણે માને નાખ્યો, ત્યારે રાજા ચિતાપગયણ થયો કે, ' હવે હું શું કરું ? મારો વગ પૃથ્વી પર સ્થિત કેમ રહેશે ? આ પાપિણીએ સાત પુત્રોને તો મારી નાખ્યા છે જો હું આને ગેફીગ તો તે મને આવશ્ય છોડી ચાલી જશે આ આહમો ગર્ભ મારા મનમા ઈચ્છેલો આને રહ્યો છે, છતાં જો નહિ રોકું તો આ સ્ત્રી ખરેખર આને પણ જળમા નાખી દેશે અને પછી આગળ જતા ગર્ભ રહેશે કે કેમ, એ મને ઘણો સમય છે કદાચ ગર્ભ રહે, તો યે આ દુષ્ટ તેની ગ્લા કે કે ન કહે ? આ સમય ભરેલા કાર્યમા હવે મારે શું કરું ? વગની ગ્લા મારે મારે મદાન યત્ન કરવો નેઈએ ' પછી સમય થતા હવે સ્ત્રીવગ થઈ વનિષ્ઠ મુનિની નાદની ગાયને જાણે હતી હતી તે આહમો વસુ ત્યારે પુત્ર તરીકે જન્મ્યો, ત્યારે તે પુત્રને જોઈ રાજા સીતા પગમા પડતો દેવેલા લાગ્યો ' હે મુદગાં ! હું નાને દાન છું, હે પવિત્ર લાભવાળી હું તને પ્રાર્થના

કરું છું કે હવે એક પુત્રને હું ઉછેરીશ, આજે તેને જન્મતો તું મને આપી દે હે હાથીની સૂદતા જેવી સાથજોવાળી ! તે મારા સાત સુદર પુત્રો મારી નાખ્યા છે, તો હે સુદર નિતબવાળી ! આ આહમો તું રક્ષા કર, હું તારા પગમા પડું છું જે કઈ દુર્દોષ તું માગીશ તે પણ હું તને આપીશ, પણ હવે હે પરમ સુદર સ્ત્રી ! તારે મારા વશની રક્ષા કરવી ઘટે છે વેદ જાણનારાઓ કહે છે કે, ' પુત્રરહિત મનુષ્યની સ્વર્ગમા ગતિ થતી નથી ' મારે હે સુદર નિતબવાળી ! આજે આહમો પુત્રની હું માગણી કરું છું ' એમ કહ્યા છતાં તે પુત્રને લઈ એ સ્ત્રી જવા મારે તથાર થઈ ત્યારે કોપાયમાન થયેલા રાજાએ આતિ દુષ્ટી થઈ તેને કહ્યું ' આ આતિ પાપિણી ! આજે હું શું કરું ? તું તરકથી પણ નથી કરતી કે શું ? તું કોણ છે ? ખરેખર સદા પાપમા તત્પર રહેતી તું પાપ કરનારાઓની પુત્રી છે તારી ઈચ્છા પ્રમાણે ભલે તું ચાલી જાય અથવા રહે, પણ મારા પુત્રને ચાલી રહેવા દે હે પાપિણી ! વશનો નાગ કરનારી, આ તારો મને શો બપ છે ? ' રાજા એમ કહેતો હતો, ત્યારે બાળક પુત્રને લઈને જતી તે સ્ત્રીએ કોપાયમાન થઈ તેને આ વચન કહ્યું ' હું પણ આ પુત્રની ઈચ્છાવાળી છું વતમા (જઈ) હું આનું રક્ષણ કરીશ, કેમ કે તમે જે શરત કમ્પૂલી હતી, તે આજે નાશ પામી છે, મારે હું જઈશ, તમે મારા વચન ઉઘાપ્યું છે તમે મને દેવોના કાર્ય મારે આપેલી ગંગા જાણો પૂર્વે મહાત્મા વસિષ્ઠે વસુઓને શાપ આપ્યો હતો કે, ' તમે મનુષ્ય યોનિને પામે ' ત્યારે ચિતાતુર થયેલા તેઓએ મને (ત્યા) ભિલેથી જોઈ આવી પ્રાર્થના કરી હતી કે, ' હે નિર્દોષ ! તમે આમારા માતા થાઓ ' હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! તેઓને વરદાન આપી હું તમારી પત્ની થઈ હતી અને દેવોના કાર્યરૂપ અર્ચની મિદ્ધિ મારે મારો જન્મ હતો, એમ તમે જાણો માત્ર વસુઓ તો તમારા પુત્રો થઈ સપિતા શાપથી છૂટી ગયા છે અને આ એક કેટલાક કાળ સુધી તમારા પુત્ર તરીકે રહેશે હે મનનું ! ગંગાએ આપેલા આ પુત્રને તમે સ્વીકારજો અને આને ' વસુ ' નામનો દેવ જાણી પુત્રથી થનારુ સુખ તમે ભોગવજો હે મહાભાગ ! આગેય નામનો આ બાળક બચ્ચી અધિક ધરો, પણ

હમણા તો જ્યાં મેં તમને વર્ષો હતા તે સ્થળે આને હું લઈ જઈ છું હે રાજા ! આને ઉછેરી જ્યાંએ આ યોવન પામશે, ત્યારે હું તમને સોપીશ, કેમ કે માતા વિનાનો પુત્ર જીવે નહિ અને સુખી થાય નહિ ' એમ કહી ગયા તે બાળકને લઈ અદૃશ્ય થઈ ગઈ અને રાજા અત્યંત દુઃખપીડિત થઈ પોતાને ઘેર રહ્યો સ્ત્રીના તથા પુત્રના વિરહથી ઉત્પન્ન થયેલું અદ્ભુત દુઃખ હંમેશા વિચારતો તે રાજ્ય કરતો હતો એમ કેટલાક કાળ ગયો તે પછી શિકાર કરવા ગયો તે કેટલાક બાણો વડે મૃગોના ડોળાને, પાડાઓને તથા ભૂડોને પણ મારતો ગંગાના કિનારા પર પહોંચ્યો ત્યાં થોડા પાણીવાળી તે નદી બેઈ તે રાજા વિસ્મય પામ્યો વળી ત્યાં એ નદીના કિનારા પર મોટું ધનુષ્ય પે ચી ઘણા બાણોને છોડતા અને સ્મતા ચોક કુમારને તેણે જોયો તેને જોઈને વિસ્મય પામેલો રાજા કઈ મમજી શક્યો નહિ અને ' આ પુત્ર મારો છે કે નહિ, ' એવું સ્મરણ પણ તેને થયું નહિ તેનું અમાનુષી કર્મ, બાણ કેંકવામાં ઝડપદાર હાથ, અનુપમ વિદ્યા તથા કામદેવ જેવું રૂપ જોઈ વિસ્મય પામેલા રાજાએ પૂછ્યું, ' હે નિર્દોષ, તું કોનો પુત્ર છે ? ' ત્યારે બાણોને કેંકતો તે ઘેર કુમાર બોલ્યો નહિ, પણ અદૃશ્ય થઈ ગયો પછી રાજા ચિંતાતુર થયો કે ' આ બાળક કાણ હશે ? મારો પુત્ર હશે કે બીજો કોઈ હશે ? હું શું કરું ? કોની પામે જાઉં ? ' પછી ત્યાં ઊભેલા રાજાએ એકાગ્ર ચિત્તે ગંગાની સ્તુતિ કરી, એટલે પ્રથમ જેવા સુદર રૂપવાળી તે ગંગાએ દર્શન દીધું ત્યાંએ તે રાજાએ પોતે મર્વાંગસુદર તેને જોઈ કહ્યું કે, ' હે ગંગે ! આ ગયેલો બાળક કોણ હતો ? તું હમણા જ તેનું મને દર્શન કરાવ ' ગંગાએ કહ્યું ' હે રાજેન્દ્ર ! આ પુત્ર તમારો છે તે આહમો વસુ છે અને મેં તેનું રક્ષણ કર્યું છે, મહાપ્રતાપી આ ગાંગેયને હવે હું તમારા હાથમાં સોપું છું ઉત્તમ વ્રતવાળો આ કુમાર તમારા મૂળની કીર્તિ કરનારો યશ, સમગ્ર વેદો તથા સંતાનત પર્વવેદ આને ભણાવેના છે આ તમારો પુત્ર વસિષ્ઠના દિવ્ય આશ્રમમાં રહ્યો હતો, તેથી સર્વ વિદ્યાઓની ક્રિયા તે જાણે છે, સર્વ વિપયામાં કુશળ અને પવિત્ર છે અમદન્ય—પરશુરામ જે જાણે છે, તે તમારો આ પુત્ર પણ જાણે

છે હે રાજેન્દ્ર ! તમે આને સ્વીકારો હે રાજા ! જાઓ અને સુખી થાઓ ' એમ કહી ગંગા રાજાને તે પુત્ર મોપી અદૃશ્ય થઈ ગઈ અને રાજા પણ હર્ષયુક્ત થઈ અત્યંત સુખી થયો પુત્રને ભેટી તેનું મસ્તક સૂધી રથમાં બેસાડીને તે રાજા પોતાના નગર તરફ ચાલી નીકળ્યો હસ્તિનાપુરમાં જઈને રાજાએ ઉત્તમ ઉત્સવ કર્યો અને જ્યોતિષીને બોલાવી શુભ દિવસ પૂછ્યો પછી સર્વ પ્રજાઓને તથા સર્વ ઉત્તમ મંત્રીઓને એકઠા કરી રાજાએ (જોઈએ કહેલા દિવસે) ગાંગેયને યુવરાજપદે સ્થાપી એમ સર્વ ગુણોથી યુક્ત તે પુત્રને યુવરાજ બનાવી તે ધર્મોત્તમ રાજા સુખેથી રહેવા લાગ્યો તેણે ગંગાનું સ્મરણ પણ ન કર્યું

સૂત બોલ્યા વસુઓના શાપવાળુ આ સર્વ કારણ ગાંગેયની ઉત્પત્તિ અને ગંગાનું પ્રાકટ્ય મેં તમને કહ્યું જે મનુષ્ય આ પવિત્ર ગંગાવતાર તથા વસુઓનો જન્મ સાંભળે છે, તે પાપથી છૂટી જાય છે એમાં સશય નથી હે ઉત્તમ મુનિઓ ! પુણ્યકારક અને પવિત્ર આ પ્રાચીન આખ્યાન વેદાનુયંત્ર હોઈ વ્યાસ પાસેથી જે પ્રમાણે મેં સાંભળ્યું છે તે જ પ્રમાણે તમને કહ્યું છે આ પવિત્ર શ્રીમદ્ ભાગવત (આવા) ગાંતેક આખ્યાનો તથા કથાઓથી યુક્ત વ્યાસના મુખથી ઉત્પન્ન થયેલું પાત્ર લક્ષણોવાનું સાંભળનારા યોના સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર, શુભદાયી તથા સુખ દાયી છે હે ઉત્તમ મુનિઓ ! આને પવિત્ર ઇતિહાસરૂપ કહેલ છે ૧—૬૯

શ્રુતવંતા સર્વપાપર્મ શુભદ સુલદ તથા ।

ઈતિહાસમિમ પુણ્ય કીર્તિત મુનિસત્તમા ॥ ૬૯ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમહાપુરાણમાં દ્વિતીય સ્કંધ વિષે

૧-૫૫૫ ૪ થો અધ્યાય

અધ્યાય ૫ મો*

શંતનુનો સત્યવતી સાથે વિવાહ

સ્વયં ઋતુ

વસુના સમન સૂત કથિત શાપકારણાત ।

ગાંગેયસ્ય તથોન્વતિ કથિતા લોમહર્ષિણે ॥ ૧ ॥

સપિઓએ પૂછું હે લોમહર્ષીના પુત્ર સૂત ।

* આ અધ્યાયમાં રાજેન્દ્રનાક યોગેશ્વરી ' શંતનુ રાજા ચતિત સુદર સત્યવતીને પરણ્યો ' જે કથા કહવાયે

તાપતા કાન્ધુવી વસુઓના જન્મ તથા ગાનેયની ઉત્પત્તિ તમે ત્રી હવે હે ધર્મજ્ઞ ! આમની પવિત્ર માતા સત્યવતી, જે (પાદગથી) સુગંધીવાળી થઈ હતી, તેને નાનગુએ સ્ત્રી તરીકે કંઈ નીતે મેળવી હતી ૨ દે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! ધર્મ વડે શ્રેષ્ઠ છતાં તે સગ્ગ મરુદ્ધીમારની પુત્રીને કેમ પરણ્યા હતા, એ (કથા)નો વિસ્તાર તમે આમને કહો અને સશય દુર કને

સૂત યોગ્યા નાનગુ તામના એ ગર્ગ્યિં રામરમા તત્પર ન્હી હમેગા મૂળો પાડા તથા ન્હો તામના મૂળોને માગના વનમા જતા હતા તે ગર્ગ્ય આગ જ વર્ષ સુધી પુન સામે આનંદ કરતા રહ્યા હતા અને વાર્તિત્વમાથી સાથે રહી જેમ નકર સુખ પામે તેમ સુખ પામ્યા હતા નકર સમયે બાણો કેંકતા ચાને ગેડા તથા ડુંગેને માનતા તે સગ્ગ વનમા શ્રેષ્ઠ નદી યમુના પર ગયા તે વેળા જેનો નિર્ણય ડુંગે અશક્ય હતો એવી ઉત્તમ સુનધને સૂઘતા તે ગર્ગ્યએ નધની ઉત્પત્તિની તપાસ કરતા વનમા કન્યા માણ્યુ ' આ મનોહર ગંધ પવનહીની, કસ્તૂરીની, રાખાની માલતી ની કે કેવડાની નથી માને પ્રાણિન્દ્રયને મોહ ઉપજાવતો આ વાયુ ત્યાથી આવે છે ૨ ' આમ વિચારતા એ નાનગુ સગ્ગએ ગવતા લોભથી મોહિત થઈ તેના પવનને અનુસરી વનમા ભ્રમતા માણ્યુ તેવામા નદીના કિનારા પર ઊભેલી, સુદર દેખાવની, નાણુગાર વિનાની અને મેડુ વન પહેરની સુદર સ્ત્રી તેમણે જોઈ ગમ કદાલનાગી તે સ્ત્રીને જોઈ વિસ્મય પામ્યા અને ' આ સ્ત્રીના દેહની આ સુગંધ છે ' એવો તમને નિશ્ચય થયો આતિ અદ્ભુત તે સુદર રૂપ, નમ્ર લોકને આતિ પ્રિય તે સુધ, તેવી વય અને નનુ નુલ યોવન તેઈને જ સગ્ગ વિસ્મય પામ્યા અને ' આ સ્ત્રી કો ૧ હવે ૨ હમા ૧ આત્રી ત્યાથી (આવીને) રહી હવે ૨ નુ આ દેસાગના, મનુષ્ય-ન્હી, નધર્નપુત્રી કે નાનગ્યા હન ૨ સુનધવાગી આ મુન્દીને દુ રી રીતે યોગ્ય ૨ આમ મનથી વિચારે એ ગર્ગ્ય આતે નિશ્ચય ન પામ્યા, ત્યારે નાનગુ રમતુ જતા મમને વશ થઈ તેમણે પોતે કિનારા ઉપર ઊભે ની તે નુદનન પુષ્યુ ' હે પ્રિયે ! તુ કો ૧ હે ૨ મેની પુત્રી હે ૨ આત્રી નિર્નય સ્થાનમા તુ યોગ્યી કેમ ૨ હે ૨ હે ૨ નાનગ્યાગી !

હે સુદર નેત્રોવાળી ! તુ કહે, તુ પરણેલી છે કે કુવારી છે ૨ હે ત્રાસા-સુદર નેત્રોવાળી ! મનમા આનંદ ઉપ જવતી તને સુદગીને જોઈ મને કામના ઉત્પન્ન થઈ છે, હે પ્રિય ! તુ જે કોઈ હોય અને જે કુવા દેશ્વરી હોય ત મર્વ મને વિસ્તારથી કહે ' સુદર વ્રતવાળી ને કમળ નગ્માન નેત્રવાળી તે સ્ત્રીને સગ્ગએ યોમ કહ્યુ ત્યારે તે બોલી ' હે સગ્ગ ! હુ મરુદ્ધીમારની પુત્રી, કન્યા તથા પિતાની આનામા રહેનારી છુ, એ તમે જાણો હે ગર્ગ્યઓના ઈન્દ્ર ! કેવળ ધર્મનિમિત્તે જ આ હોડીને અહીં જળમા હુ લકારી ગી છુ, મારા પિતા હમણા જ ઘેર ગયા છે, હે સ્વામિનુ ! તમારી આગળ હુ આ ખરેખર સાચુ કહુ છુ ' યોમ કહી તે બાળા બોલતી બધ થઈ ત્યારે કામાતુર થયેલા તે સગ્ગએ તેને કહ્યુ ' કુરુવશીઓમા મહાવીર મને તુ પતિ કર જેથી તારુ યોવન વ્યર્થ ન જાય હે મૂગ જેવા નેત્રવાળી ! માટે બીજી પત્ની નથી એટલે તુ મારી ધર્મપત્ની થા, હુ તારે દાસ છુ અને કાયમ તને વશ રહેનારો છુ હે પ્રિય ! કામદેવ મને તપાવે છે મારી સુદર પ્રિયા મને હોડીને જતી રહી છે ને બીજી સ્ત્રી પરણ્યા નથી હે સુદર ! હુ વિધુર છુ અને સર્વ અવયવોમા આતિ સુદર તને જોઈ મારુ મન પરવશ બન્યુ છે ' ગર્ગ્ય અમૃતના સ્વાદ જેવા રસવાળુ આતિ સુદર તે વચન સાભગી સારિત્વક ભાવથી મુકત થયેલી તે મરુદ્ધીમારની સુગંધીવાળી કન્યા આતિશય ધૈર્ય ધરીને ગર્ગ્યને કહેવા લાગી ' સગ્ગ ! મારા વિષે તમે જે કહો હે તે હુ તેમ જ માનુ છુ, પણ તમારુ જે આ વચન છે, તે પ્રમાણે હુ સ્વતંત્ર નથી, તમે સારી રીતે જાણો કે, મારા પિતા મને આપનાર છે માટે તમે જલદી તેમની પામે મારુ માનુ કરો હુ માછીમારની પુત્રી છુ, તોપણ સ્વેચ્છાચારિણી નથી, હુ કાયમ મારા પિતાના વ્રતમા રુ છુ, તે માન પ્રસિદ્ધ પિતા ને તમને આપે, તો મને ભને પરણો હુ તમને વશ છુ ને ગર્ગ્ય ! કામ દેવ તમા યોવનવાળી મને જેવુ દુખ દે છે તેવુ શુ તમને પણ દે છે ૨ (તદિ જ, કેમ કે પુરુષો કરતા સ્ત્રીઓમા આકાંક્ષા કામ હોય છે, છતા) તે વખતે પાણીપોતાના દુષ્પાનારની પરપત્ન્યોને ઘટે એવી ધીરજ રાખવી જોઈએ '

સૂત યોલ્યા એવુ તેનુ વચન સાભળી ગજ ક્રમ થી મોહિત થઈ તેનુ માગુ કચ્વા મચ્છીમારને ઘેર ગયો રાજને આવતો જોઈ મચ્છીમાર અત્યંત વિસ્મય પામ્યો અને રાજને પ્રણામ કરી બે હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો

મચ્છીમાર યોલ્યા હે રાજ ! હુ તમારો દાસ છુ તમારુ આવવાથી કૃતાર્થ થયો છુ હે મહારાજ ! તમે જે માટે આવ્યા હો, તે તમે આજ્ઞા આપો

રાજએ કહ્યુ ' હે નિર્દોષ ! આ તારી પુત્રી જો તુ આપે, તો હુ તેને ધર્મપત્ની કરુ, આ હુ તને સાચુ કુ હુ

મચ્છીમારે કહ્યુ આ રત્ન જેવી કન્યા જે મારી છે અને તમે તેનુ માગુ કરો છો, તો મારે તે આપવી જ છે, તે કદી ન આપવા યોગ્ય હોય જ નહિ, પણ હે મહારાજ ! તમારા પછી તેના પુત્રનો રાજ તરીકે અભિષેક ખરેખર થવો જોઈએ, તમારો બીજો પુત્ર રાજ થઈ શકે નહિ

સૂત યોલ્યા મચ્છીમારનુ તે વચન સાભળી રાજન ચિતાતુર થયો, મનથી ગાગેયનો વિચાર કરી તે વખતે દુઈ જ યોલ્યા નહિ ક્રમાતુર અને ચિ તાથી યેરાયેલો એ રાજ ઘેર આવ્યો, તેણે યેર જઈ સ્નાન ન કર્યુ ને નિદ્રા પણ ન લીધી તે વેળા દેવવ્રત પુત્ર-ગાગેય રાજને ચિતાતુર જોઈ પામે જઈને તેના આસતોધનુ કારણ પૂછવા લાગ્યો ' હે રાજયોમા સિંહ સમાન ઉત્તમ રાજ ! તમારો ક્યો શત્રુ દુર્જય છે ? હુ તેને વશ કરુ તમે સત્ય કહો તમને સી ચિતા છે ? હે રાજન ! જે પુત્ર પિતાના દુ ખને જાણતો નથી અને તેના દુ ખનો નાશ કરતો નથી, તે પુત્ર તરીકે જન્મ્યો તેથી શુ ? એ તો પૂર્વજન્મનુ માગપુ લેવા જ આવ્યો છે, એમા કઈ વિચારવા જેનુ નથી દશરથના પુત્ર રવુનદત્ત સમચદ્ર પણ પિતાની આજ્ઞાથી રાજ્ય છોડી લકષ્મણ તથા નીતાની સાથે વનમા ચિનકૂટ પર્વતમા ગયા હતા હે રાજન ! હરિચ દ્ર રાજનો પુત્ર જે ' નહિત ' એવા નામે પ્રસિદ્ધ હતો, તેને પિતાએ વેની નાખવા તૈયાર થઈ વેચ્યો પણ હતો અને બ્રાહ્મણને ઘેર દાન તરીકે આપી દીધો પાનુ હતો તેમ જ અશ્વર્તનો શ્રેષ્ઠ પુત્ર ' ગુન સેપ ' નામે

પ્રસિદ્ધ હતો તેને પણ પિતાએ વેચ્યો હતો, જેથી યજ્ઞમા પશુ બાધવાના ખીલે (પશુ તરીકે) તે બાધાયો હતો, પણ પાછળથી વિશ્વામિત્રે તેને છોડાવ્યો હતો જન્મદિગ્ગતા પુત્ર પરશુરામે પિતાની આજ્ઞાથી માતાનુ મરતક પ્રથમ કાપ્યુ હતુ એ વાત પ્રસિદ્ધ છે, તેમણે એ આકાર્ય પણ આચર્યુ હતુ અને પિતાની આજ્ઞાને સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ કરી હતી હે રાજ ! આ (મારુ) શરીર તમારુ છે, જોકે હુ (તમારુ પ્રિય કરવા) સમર્થ નથી જ તોપણ તમે કહો, હુ શુ કરુ ? હયાત છુ, છતા તમારે શોક કરવા યોગ્ય નથી, અસાધ્ય બાબત પણ હુ સિદ્ધ કરી આપીશ હે રાજન ! તમે કહો, તમને શી ચિ તા છે ? આજે ધનુષ લઈ હુ તેને દૂર કરીશ, તમારી કર્તવ્યેચ્છા સફળ થાયો (ને કદાચ તમારુ કામ કરવામા મારુ શરીર પડી નય તો) ખરેખર મારા દેહની મે સાર્થકતા જ પ્રાપ્ત કરી ગણાય જે પુત્ર સમર્થ હોવા છતા પિતાની ઈચ્છિત વસ્તુ સિદ્ધ કરી આપતો નથી, તે પુત્રને ધિક્કાર હો, પુત્ર તરીકે જન્મ્યો તેથી શુ ?

સૂત યો-યા તે પુત્રનુ એવુ વચન સાભળી શતનુ રાજ મનથી શરમાતો તરત તે પુત્રને કહેવા લાગ્યો

રાજએ કહ્યુ હે પુત્ર ! શૂરવીર, મહાબળવાન, અભિમાની અને સગ્રામમા પીક ન દેખાડનાર તુ મારો ચોડ જ પુત્ર છે, એ મને મોટી ચિ તા છે હે તાત ! એક સતાનવાળા મારુ આ જીવત વ્યર્થ છે કોઈ મુદ્દમા તુ કદાચ માર્યો નય, તો આશ્ચર્યજિત થયેલો હુ શુ જન ? આ મને મોટી ચિ તા છે અને તેથી જ આજે હુ દુ ખી થયો છુ, મને બીજી ચિ તા નથી હે પુત્ર ! તારી આગળ જે હુ કહુ છુ તે જ (ખરુ) છે

સૂત યો-યા તે માભળી ગાગેયે વૃદ્ધ મત્રીઓને પૂછ્યુ કે ' રાજ લ ન્મથી વ્યાપ્ત થઈ આજે મને કહેતા નથી માટે તમે નજનને પૂછી ચોક્કસ વાત જાણી લો અને પત્રી મને નત્ય કહો એટલે જ ગભરાટ વિ ના તે બધુ કન ' તે વચન માબળી મત્રીઓએ રાજ પાન 'ઈ પ્રનુ જાપી 'ઈ ગાગેયને કહ્યુ એટલે ગાગેયે તે વાત જા પીને વિચારે પછી તરત જ તે વખતે એ મત્રીઓ નાથે મચ્છીમારને ઘેર ગયા અને અતિ નય તે નજાપુ પેમપૂર્વક આ વચન કહ્યુ

ગામેય યોલ્યા હે મનુઓને તપાવનાગ ! હું તને પ્રાર્થના કરું છું કે સુદર મધ્યભાગવાળી આ તારી પુત્રી તું માન પિતાને આપ આ તારી પુત્રી મારી માતા યાગ્યો અને હું આનો દાન વાઉં

મચ્છીમાર યોલ્યા હે મહાભાગ્યગાળી ગજ પુત્ર ! તમે પોતે આને સ્વીકારો તે પત્ની કરો (તમારા પિતાને જો હું આપુ તો) તમે જ્યાં સુધી હયાત છો, ત્યાં સુધી આનો પુત્ર સગ્ન ન થઈ શકે

ગામેયે કહ્યું હે મચ્છીમાર, તારી પુત્રી મારી માતા છે હું સંન્ય નહિ કરું, આનો પુત્ર જ આપુ સંન્ય કરના, એમા સરાય નથી

મચ્છીમાર યોલ્યા તમારું વાક્ય સત્ય છે, એ તો મેં જાણ્યું, પણ તમારો પોતાનો પુત્ર બળવાન થાય અને તે જ બળથી મન્ય લઈ લે, એ વાત પણ નક્કી છે

ગામેયે કહ્યું હે તાત ! હું અવશ્ય સ્ત્રીનાં સ્વીકાર જ નહિ કરું આ મારું વચન સત્ય છે, ખરેખર આ મેં ભીષ્મવ્રત સ્વીકાર્યું છે

સૂત યોલ્યા એમ તેણે કહેલી પ્રતિજ્ઞા માલગી મચ્છીમારે નર્વાગ સુદર સત્યવતીને તે રાતનું સગને આપી આ રીતે ગતનું ગજ નત્યવતી પ્રિયાને પરણ્યા હતા, પરંતુ (તેની કન્યાવસ્થામાં થયેલો) વ્યાનનો જન્મ તે શ્રેષ્ઠ ગજ જાણતો ન હતો ૧-૫૯

મનન વિધિના તેન વૃતા સત્યવતી પ્રિયા ।

ન જાતાતિ પરં જન્મ ધ્યાનસ્ય નૃપસત્તમઃ ॥૫૯॥

ઈતિ કહેલીમાનવતમહાપુત્રાશ્રમ દિગ્વીર ચક્ર વિરે પમે અધ્યય સમાપ્ત

અધ્યાય ૬ કો

પાંડવોની ઉત્પત્તિ

મૂત ડગલ

પરં સત્યવતી તેન વૃતા કંતનુના કિલ ।

ઘો પુત્રી ચ તથા જાતો મૃતો કાલગણાદપિ ॥૬૦॥

સૂત યોલ્યા એમ શતનું સગ્ન નત્યવતીને પરણ્યા હતા, તેના બે પુત્રો થયા હતા અને તેઓ

* આ અધ્યાયમાં એકદેવર એકેગણો ‘બાદથી નમ્ પુત્રની ઉત્પત્તિ તથા પાંડવોની ઉત્પત્તિ’ દ્વંદ્વમાં કહેવાશે.

બંને કાળને વગ થવાથી મરણ પણ પામ્યા હતા. (પાછળથી વશને સમજવા માટે સત્યવતીની આશ્ના થતા) વ્યાસના વીરથી ધૃતરાષ્ટ્ર જન્મ્યો હતો, પણ તે આધળો જ હતો, કેમ કે વ્યાસ મૃતિને જોઈ (વિચિત્રવીર્યની) સ્ત્રીએ નેત્રો મોંચી દીધા હતા. (વિચિત્રવીર્યની બીજી સ્ત્રી) રાજપુત્રી વ્યાસને જોઈ ઢિઢી થઈ ગઈ હતી, જેથી વ્યાસના કોપને લીધે પાડુ (કિંકા - જનો) પુત્ર તેને જન્મ્યો હતો, એમા સંશય નથી પણ કમકમાને જાણનારી દાસીએ વ્યાસને સતોધ્યા હતા તેથી ધર્મના અશરૂપ અને સત્ય યોલ નારો વિદુર નામે પર્વત પુત્ર જન્મ્યો હતો મત્રીઓએ નાનો છતા પાડુને મન્ય પર સ્થાપ્યો હતો, પણ આધના હોવાથી ધૃતરાષ્ટ્રને (મોટો હોવા છતાં) સંન્યાધિકાર પર નીમ્યો ન હતો એમ ભીષ્મની સમતિથી મહાબળવાન પાડુ સંન્યને પામ્યો હતો અને બુદ્ધિમાન વિદુરને મત્રીકાર્યમા નીમ્યો હતો ધૃતરાષ્ટ્રને જે સ્ત્રીઓ હતી એક તો સુબલની પુત્રી ગાધારી ને બીજી ગૃહસ્થાશ્રમના કાર્યમા હોશિયાર વેશ્ય જાતિની સ્ત્રી કહેવાય છે વેદવાદીઓએ પાડુની પણ બે સ્ત્રીઓ કહી છે એક તો શરસેનની પુત્રી કુતી ને બીજી મદ્રદેશમા જન્મભી માદ્રી. ગાધારીએ અત્યંત સુદર નો પુત્રોને જન્મ આપ્યા હતા જે વેન્યજાતિની હતી તેણે પણ ‘યુગ્મયુ’ નામના પ્રિય સુદર પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો કુતીએ પ્રથમ કન્યાવસ્થામાં સૂર્યથી કર્ણ નામના સુદર પુત્રને પિતાને વેર સહી જન્મ આપ્યો હતો ને પાછળથી તે પાડુની સ્ત્રી થઈ હતી

ઋષિઓએ પૃથ્વ્ય ‘હે મુનિશ્રેષ્ઠ સૂત ! આ તમે શુ આશ્ચર્ય કહો છો ! પહેલા તે કુવારી કુતીએ પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો ને પછી તેને પાડુ પરણ્યો ૪ એ કન્યામા સૂર્યથી કર્ણ કેવી રીતે જન્મ્યો હતો ને ફરી તે કન્યા કર્ણ રીતે થઈ ગઈ હતી, જેથી તેમને પાડુ પરણ્યો ૪’ આ તમે વિસ્તારથી કહો

સૂત યોલ્યા - હે પ્રાહ્મણો ! શરસેનની સુદર પુત્રી કુતીને બાળપણમા કુતિભોજ સગ્નએ (દારક) કન્યા તરીકે સ્વીકારી હતી. અને તે કુતિભોજે સુદર દાસ્ય-વાળો તે બાળપુત્રીને અગ્નિદોષમા રહેવા અગ્નિની

સેવા માટે નીમી હતી એ અરસામા દર્શાસા મુનિ ત્યા આવ્યા હતા ને ચાતુર્ભાસ રહ્યા હતા, તે વખતે કુતીએ મુનિની સેવા કરી હતી, જેથી તે સતોષ પામ્યા હતા તેમણે કુતીને એક ઉરામ મત્ર આપ્યા હતા, (તે કહ્યું હતું કે,) ' આ મત્ર વડે બોલાવેલો દેવ જાતે આવશે અને તારી જે ઇચ્છા હશે તે પૂર્ણ કરશે ' એમ કહી મુનિ ગયા પછી ધરમા રહેલી કુતીએ મત્રની ખાતરી કરવા મનથી વિચાર્યું કે, ' કયા દેવનુ ચિ તન કરુ ? ' તે જ વખતે તોણે સૂર્યને ઉદય પામેલો જોયો ને મનોઆર કરી તે જ વેળા સૂર્યને બોલાવ્યો, એટલે સૂર્ય પોતાના મહાશયથી મર્વ કરતા અતિ સુદર મનુષ્યરૂપ ધરી આકાશમાથી તે ધરતી અદર પાસે જ ઊતર્યો સૂર્યદેવને આવતા જોઈ કુતી અત્યંત વિસ્મય પામી અને તુરંતમા જ પોતે રજસ્વલા થઈ હતી, તેથી (ભયને લીધે) ધ્રુજવા લાગી સુદર નેનવાળી તોણે હાથ જોડી ઊભી થઈને સૂર્યને કહ્યું ' તમારા દર્શનથી હું અત્યંત પ્રસન્ન થઈ છું, હવે તમે પોતાના મહાશય પધારો '

સૂર્યે કહ્યું હે મુનિ ! તે મનુષ્યજાતી મને કેમ બોલાવ્યા ? અને બોલાવીને પાસે આવેલા મને તું કેમ સગ નથી આપતી ? હે સ્થામ કટાક્ષવાળી ! હું કામપીડિત થયો છું માટે પ્રેમવાળા મને તું (તારો) સગ આપ મત્રથી અધીન થયેલા મને કીડા કરવા (ધરતી અદર) લઈ જા

કુતી બોલી હે ધર્મ જાણનાર ! હે મર્વના સાક્ષી ! હું કન્યા છું તમને નમસ્કાર કરું છું હે ઉરામ વ્રતવાળા ! હું દુઃખવાન કન્યા છું તમારે મને ખતાય વાક્યો ન કહેવા જોઈએ

સૂર્યે કહ્યું ' આજે તું ખાતરી જાઉં છું તો મને માટી શરમ થાય છે તારા દેવોમા તું નિષ્પા- પામીશ, એમા સશય નથી હે કુતિ ! જો તું મને સગ નહિ આપે તો જેણે તને મત્ર આપ્યો છે તે દ્રાક્ષણને અને તને પણ આજે શાપ દર્શક હે સુદર મુખવાળી ! તારો કન્યાધર્મ સિંચર રહેશે, લોકો (આ વાત) જાણશે નહિ અને માત્ર જેવો પુત્ર પ્રાપ્ત થશે ' તેને એમ કહી દેવેશ્વર સૂર્યે અત્યંત લાજેલી છતા તેનામા મનવાળી કુતીને ભોગવી અત્યંત ઈષ્ટ વરદાન આપી જતા રહ્યા

સુદર નિતમ્બવાળી કુતીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો અને તે અતિ ગુરુ વરમા ગર્ભેતા હતી, જેથી તેનો પ્રથમ ધાવ માતા એકલી જ (આ વાત) જાણતી હતી, પણ તેની માતા કે બીજા લોકો એ જાણતા ન હતા તેને ધરમા પુત્ર પુત્ર જન્મ્યો, જે અતિ મનોહર અને ઘણા જ સુદર કવચ તથા બે ટુડળોથી યુક્ત હોઈ બીજા સૂર્ય જેવો તથા બીજા કાતિ ઝસ્વામી જેવો હતો પછી અત્યંત શરમાયેલી તે કુતીને હાથમા પકડી ધાવમાતાએ કહ્યું ' હે હાથની સૂઠના જેવા સાથજોવાળી ! આજે તારી પાસે હું ઊભી છું, છતા તું શી ચિંતા કરે છે ? (તું જે આશા કરીશ તે હું કરીશ) ' પછી પુત્રને પેટીમા મૂકતી કુતી આ વાક્ય બોલી ' હે પુત્ર ! હું શું કરું ? મૃત્યુ છું જેથી પ્રાણપ્રિય હોવા છતા તને તન્મુ છું ખરેખર હું મહાભાગી છું, કારણ કે સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત તને તન્મુ છું હે પ્રાણપ્રિય પુત્ર ! સગુણ તથા નિર્ગુણ સર્વેશ્વરી ભગવતી અધિકાર તારુ રક્ષણ કરશે અને કામનાઓને આપનારા તે કાંત્યાયની જગદેવ્યા તને ધાવણ આપશે દુષ્ટ વ્યભિચારિણી સ્રીની પેઠે સૂર્યપુત્ર તને નિર્જન વનમા ત્યજી દઈ તારુ સુદર યોગ્ય મુખ કમળ હું કયાં જોઈશ ? મેં પૂર્વજન્મમા પણ તણ જગતની માતાને આરાધ્યા નથી અને શિવાદેવીના સુખકારક ચરણકમળનું લાખ્યા કાળ મુઘી ધ્યાન ધર્મું નથી તેથી હે પ્રિય પુત્ર ! હું નિત્ય દુર્ભાગી છું તને નતમા ત્યજી મેં પાદિર્પૂર્વક જે પાપ કર્યું છે તેને હું વાગ્વાર યાદ કરતી સતપા પામીશ '

મૂત બો યા એમ કહી કુતીએ લોકોના બેડ જવાથી ડરીને પેટીમા મૂકેલા તે પુત્રને ધાવમાતાના હાથમા આપી દીધો પછી તે વખતે ત્રાસ પામેલી એ કુતી સ્નાન કરી પિતાને ઘેર રહેવા લાગી (ધાવમાતાએ તે પેટીને ગંગાના જળમા નુષ્ટ રીતે વહેવડાવી મૂકી એટલે) તે વહેતી પેટી અધિરથ નામના તારકિને મળી આવી એ સારકિને સધા નામની સ્રી બની તેણે (એ પેટીમાથી નીકળેવા તે દુમારને) પુત્ર તરીકે સ્વીકૃતિ લીધો એમ સારકિને ઘેર ઊતરેલો તે કર્ણ બળવાન અને વીર થયો (બાળ તરફ) કન્યા તરીકે જ રહેલી કુતીને પાકુ સળ સ્વયવરમા પરણ્યા અને મદ્ર દેશના સળની સુદર પુત્રી માટીને બીજી સ્રી

તરીકે તે પરણ્યા. એક સમયે મહાબળવાન પાડુ વનમાં શિકાર ખેલતા હતા ત્યારે (મૃગરૂપ ધરી મૃગલી સાથે) વનમાં રમતા મુનિને મૃગયુદ્ધથી તેમણે માર્યો હતા. ત્યારે કોપેલા તે મુનિએ પાડુને શાપ દીધો હતો કે ' તુ ત્યારે સ્ત્રીસગ કરીશ ત્યારે તારું ચોક્કસ મરણ થશે. ' એમ મુનિએ શાપ આપ્યો ત્યારે પાડુ રાજા ગોપમુકત થઈ અત્યંત દુઃખી થયો, તેણે સંભળ્યો છોડી દઈ વનમાં વાસ કર્યો હતો હે ઉત્તમ મુનિઓ ! તે સમયે કુતી ને માદ્રી બંને સતીધર્મનો આશ્રય કરી મેલા કરવા પાડુ રાજાની સાથે જ ગઈ હતી. પાડુરાજા ગંગાના કિનારા પર મુનિઓના આશ્રમેમાં રહ્યા હતા તે ધર્મશાસ્ત્રી સાબળતા આંકરુ તપ કરતા હતા કોઈક સમયે કથા ચાલતી હતી તેમાં (કારણપૂર્વક) મારી રીતે મુદિ આપાયેલું ને મુનિઓએ કહે ' ધર્મ-શાપથી વ્યવસ્થા તેમણે સાબળ્યું કે, ' હે શત્રુતાપન રાજા ! પુત્રરહિત મનુષ્યની સ્વર્ગમાં ગતિ નથી, માટે હરદોષ ઉપાયે પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ પોતાના વીર્યથી જન્મેલો પુત્ર, (આ મારી પુત્રોને જે પુત્ર થાય તે મને આપી દેવો, એવો હાલ કરી પરણાવેલી) પુત્રીનો પુત્ર, ક્ષેત્રજ* પુત્ર (વિધવા સ્ત્રીમાં વ્યભિચારથી જન્મેલો) ગોલક પુત્ર, (ધણીની હયાતીમાં વ્યભિચારથી જન્મેલો) કુક પુત્ર, (પરણીને વખતે સગર્ભા હોય તેવી સ્ત્રીનો) સંદોષ પુત્ર, કુવારની પુત્ર, વેચાતો લીધેલો પુત્ર, વનમાં જન્મેલો પુત્ર અને (પોષણ કરવાની) અશક્તિ હોવાથી કોઈએ આપો દીધેલો પુત્ર —આ (દસ પ્રકારના) પુત્રોને (પિતાનું) ધન લેનારા (વામન) કહ્યા છે અને તેઓ ઉત્તરોત્તર હલકા ગણાય છે, એવો (શાસ્ત્રીય) નિશ્ચય છે ' એમ સાબળી પાડુ રાજાએ કમન જવા નેત્રોવાળી કુતીને તે વેળા કહ્યું ' પ્રેઈ તપસ્વી મુનિ પામે જઈ તુ જલદી પુત્ર ઉત્પન્ન કર મારી આજા હોવાથી તને દોષ નહિ લાગે પૂર્વે ' મીઘન ' નામના મહાત્મા રાજાએ વર્તિ*ક

* વસ્તવ્યઃ પ્રમીતસ્ય ક્રિયસ્ય વ્યાવિતસ્ય ચ ।

સ્વર્ગેન નિયુક્તમ્ સ પુત્રઃ ક્ષેત્રજઃ સ્મૃતઃ ॥

મત્સ્ય પામેલા, નપુત્તક અથવા સેની પુત્રની ધર્મનુસાર નિયમ પામી સ્ત્રીમાં થતી પુત્રવંશી જે પુત્ર જન્મે, તે કેટલાક કાંચર છે.

પાસે પુત્ર ઉત્પન્ન કરાવ્યો હતો, એમ મેં સાબળ્યું છે. ' તે વચન સાબળી કુતીએ કહ્યું : ' હે રાજા ! મારી પાસે ઈચ્છિત વસ્તુ આપનારો મંત્ર છે, પૂર્વે દુર્વાસા મુનિએ મને તે આપ્યો છે અને બધી સિદ્ધિને આપનારો છે હે રાજા ! એ મંત્ર વડે જે દેવને હું ખેલાવીશ તે સંપૂર્ણ વશ થઈ મારી પાસે આવશે. ' પછી પતિના કહેવાથી તે કુતીએ દેવામાં ઉત્તમ— ધર્મદેવનું સ્મરણ કરી તેની સાથે સમાગમ કરીને પહેલા યુધિષ્ઠિર પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો તેમ જ વાયુથી ભીમસેન પુત્રને તથા ઝંઙ્ગથી અર્જુન નામના પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો, એમ કુતીમાં મહાબળવાન એ ત્રણ પુત્રો વધે વધે જન્મ્યા હતા પછી માદ્રીએ પોતાના સ્વામી પાડુને કહ્યું કે, ' હે દુરોત્તમ મહારાજ ! મને પુત્ર આપો; હે રાજા ! હું શું કરું ? મારા દુઃખનો તમે તારા કરો. ' પછી પતિના કહેવાથી કુતીએ દયાળુ થઈ એક પુત્ર થાય તે કાળે માદ્રીને મન પણ આપ્યો તેથી સુદર વર્ણવાળી તે માદ્રીએ પણ પતિની સામંતિથી તે વેળા જે આશ્વિનીકુમારેનું સ્મરણ કરી નહલ તથા સહદેવ નામના બે પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા એમ તે પાસે પાડવો દેવાના ક્ષેત્રજ પુત્રો હતા અને હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણો ! તે વનમાં એક એક વર્ગને અતરે તેઓ જન્મ્યા હતા એક સમયે જેમનું મરણ આવ્યું પહેલ્યું હતું, તે પાડુ રાજાએ એકતમા માદ્રીને જોઈ કામપીડિત થઈને તેને પકડી, ત્યાર નહિ, તહિ, તહિ. ' એમ આનેક પ્રકારે માદ્રીએ વણ જ વાધા છતાં દેવયોગે તે પ્રિયાને ભેટ્યા ને પૃથ્વી પર પડ્યા નોટલે વૃક્ષ પર રહેલી વેલડી વૃક્ષ કપાયા જેમ ઢળી પડે તેમ એ બાજા પણ ખૂબ રહતી ઢળી પડી ને વખતે હતી પણ રહતી ત્યાં બાવી પહોંતો ગયો તે કાલાલપ માંજા તોના બાળક તથા મહાબળ મુનિઓ પણ ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. એ પ્રમાણે પાડુ મરણ પામ્યા ત્યારે તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા સર્વ મુનિઓએ ગંગાના કિનારા પર વિધિ કરીને અગ્નિઓ સાથે તેમની દહનક્રિયા કરી તે વેળા માદ્રી પોતાના બંને બાળક પુત્રોને કુતીને સોંપી ધર્મપૂર્વક નતીઓનું સત્ય જાગરી સખવાની ઇચ્છાથી પતિની માથે જ બેસી ગઈ. પછી ત્યાં વસતા મુનિઓ જલપ્રદાન આદિ ક્રિયા કરીને પાસે પુત્રો સહિત કુતીને દક્ષિણાપુર

લઈ ગયા, એટલે કુતીને આવેલી જાણી ભીષ્મ, વિદુર તથા ધૃતરાષ્ટ્રના સર્વ નગરસાસીઓ ત્યાં સામા આવ્યા અને પાડુનો શાપ જાણી તેઓ તેને પૂછવા લાગ્યા કે, 'હે સુદર મુખવાળી ! આ બધા કોના પુત્રો છે ?' તે વખતે દુઃખી થયેલી કુતીએ તેઓને કહ્યું કે, 'કુરુ-કુળમાં જન્મેલા આ બધાંય દેવોના પુત્ર છે,' પછી બધાંને વિશ્વાસ થાય તે માટે કુતીએ સર્વને બોલાવ્યા, એટલે તેઓએ આકાશમાં આવી કહ્યું કે, 'આ પુત્રો આમારા છે' પછી ભીષ્મે દેવોના વાક્યનો સત્કાર કરી તે પુત્રોનો પણ સત્કાર કર્યો અને તે પુત્રોને તથા વહુ કુતીને લઈ પ્રસન્નચિત્ત થયેલા ભીષ્મ વગેરે બધા હસ્તિનાપુરમાં ગયા ને ધન વગેરે બધા પદાર્થોથી તેમનું પાલન કરવા લાગ્યા એ રીતે પાડવો જન્મ્યા હતા ને ભીષ્મે તેઓને પાળ્યા હતા ૧-૭૦

ગતા નાગપુર સર્વે તાનાદાય સુતાન વધૂમ ।

મીપ્માદય પ્રીતચિત્તાઃ પાલયમાસુર્યતાઃ ॥

પદ્યં પાર્થ સમુપસા માગેયેનાય પાલિતાઃ ॥૭૦ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં દ્વિતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૬ થો સમાપ્ત

અધ્યાય ૭ મો*

પાંડવોની કથા-દેવીની કૃપાથી

મરેલાનાં દર્શન

મૂળ ઉવાચ

વજ્રાનાં દ્રૌપદી માર્યાં સામાન્યા સા પતિવ્રતા ।

પશ્ચ પુત્રાસ્તુ તસ્યાઃ સ્યુર્મર્મ્યોડકીય સુન્દરાઃ ॥૭૧ ॥

સૂત બોલ્યા દ્રૌપદી પાંચે પાડવોની સામાન્ય (સંહિયારી) સ્ત્રી હતી છતાં પતિવ્રતા હતી તેને પોતાના પતિઓ કરતા પણ અત્યંત સુદર પાંચ પુત્રો (એક એક પતિથી) થયા હતા કૃષ્ણની સુદર ખબરે સુભદ્રા જેને અર્જુનને કૃષ્ણની સમીતિથી હરી હતી, તે અર્જુનની (બાઈ) સ્ત્રી હતી તે સુભદ્રામાં મહાવીર અભિમન્યુ જન્મ્યો હતો, એ રણના મોખરે મરાયો હતો ને દ્રૌપદીના પાંચે પુત્રો પણ રણમાં મરાયા હતા વિરાટ રાજાની પુત્રી ઉત્તરા અભિમન્યુની

આતિ સુદર શ્રેષ્ઠ સ્ત્રી હતી, તેને કુળનો નાશ થયો, ત્યારે (અશ્વત્થામાના) ખાણના અગ્નિથી મરેલા પુત્ર(પરીક્ષિત)ને જન્મ આપ્યો હતો, જેને શ્રીકૃષ્ણે પોતાના ભાણેજ(અભિમન્યુ)ના પુત્ર તરીકે (ગણી) અશ્વત્થામાના ખાણના અગ્નિથી બળી ગયેલ છતાં પોતાના અદ્ભુત પ્રતાપથી જિવાડ્યો હતો એ ઉત્તમ પુત્ર પોતાના વશાને નાશ પામ્યા પછી જન્મ્યો હતો, તેથી પૃથ્વી પર 'પરીક્ષિત' નામે પ્રખ્યાત થયો પોતાના પુત્રો મરાયા ત્યારે અત્યંત દુઃખી થયેલા ધૃતરાષ્ટ્ર પાડવોના સત્ત્વમાં રહ્યો હતો, પરંતુ ભીમસેન રૂપ ખાણોથી તે પીડાતો હતો તેમ જ ગાધારા પણ પુત્રોના શોકથી અત્યંત દુઃખી રહેતા હતા, જેથી (તેમના દુઃખથી) દુઃખી થઈ યુધિષ્ઠિર તેઓ બંનેની દિવસરાત સેવા કરતા હતા આતિ ધર્મોત્તમા વિદુર પણ આધળા ધૃતરાષ્ટ્રને (પુત્રોનો શોક મૂલી જવા) સમજાવતા અને યુધિષ્ઠિરની સમીતિથી ભાઈ પાસે રહ્યા હતા ધર્મોત્તમા ધર્મપુત્ર પણ પુત્રોના શોકથી થયેલા તેમના દુઃખને જાણે વિસરાવતા હોય, તેમ પિતા ધૃતરાષ્ટ્રની સેવા કરતા હતા, પણ ભીમસેન તો એ રોસો જન્મ સાબળે તેમ અત્યંત નેધે ભરાઈ (પાસે) ઊભેલા માણસોને સહજાવતા વચનખાણુ વડે તેમને માર્યાં કરતો કે, 'આ દુષ્ટ આધળાના બધા પુત્રને જે રણમાં મારી નાખ્યા છે અને હું શાસનનું લોહી મન ગમતું પાપ પીધું છે આ આધળો માણસ મેં આપેલું અને નિર્ભીજ થઈ ખાય છે અને કાગડાં તથા કૂતરા-ની પેઠે વ્યર્થ જીવે છે' ગાવા કંઠોર વચનો દરરોજ તે સહજાવતો હતો પણ ધર્મોત્તમા યુધિષ્ઠિર 'આ તો મૂર્ખ છે' એમ કહી તેમનું સાત્ત્વન કરતા હતા એમ અઢાર વર્ષો સુધી ત્યાં રહ્યા પછી દુઃખી ધૃતરાષ્ટ્રે વનમાં જવા યુધિષ્ઠિર પાસે સમીત માગી કે, 'હવે હું પુત્રોને વિધિપૂર્વક જલપ્રદાન કરું કેમ કે ભીમસેન અહીં સર્વના પ્રેતકાર્યો કર્યો છે, પણ પૂર્વના વેરને સભારી મારા પુત્રોનું પ્રેતકાર્ય કર્યું તથી જો તમે મને ધન આપો તો (પુત્રોની) મરણક્રિયા કરી હું સ્વર્ગરૂપ ક્ષણ આપનાર તપ કરવા વનમાં આવ્યો જઈ વિદુડે પણ પવિત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરને એકાન્તમાં ભલામાણુ કરી હતી તેથી માગણી કરતા ધૃતરાષ્ટ્રને ધન આપવા

* આ અધ્યાયમાં અડત્ત શ્લોકોથી પાંડવોની કથા અને દેવીની કૃપાથી મરેલાનાં દર્શનની વાત કહેવાયેલ

યુધિષ્ઠિરે મન ક્યું તેમણે પોતાના મર્વ સળધીઓને
 બોલાવી કહ્યું કે, 'હે મહાભાગો ! (પુત્રોની) જલ
 પ્રતીતિક્રિયા કરવા ઇચ્છતા પિતા વૃતસપ્તને હું ધન
 આપુ છું ' અમાપ તેજવાળા મોટાભાઈનું ને વચન
 સાંભળી મલબા, ભીમસેન એમને આટલાવવા
 કેપાયમાન થઈ બેઠાં છે, 'હે મહાભાગ ! દુર્યોધનનું
 હિત મરવા ધન આપ ! છે કે શુદ્ધ આધરો પણ (એથી)
 મુખ પામે છે, આથી બીજી મૂર્ખતા કઈ છે ? તમ રી
 દુષ્ટ મત્રપાથી વનમા અમે દુષ્ટ પામ્યા છીએ અને
 મહાભાગ્યશાળી દ્રૌપદીને દુષ્ટાત્મા દુઃશસને (સભામા)
 આણી હતી હે ઉત્તમ પ્રતવળા ! તમારી કૃપાથી જ
 આપ પરાક્રમવાળા અમે બધા વિરાટને ઘેર વાસ
 કર્યા હતા અને મત્સ્યનજનુ ધામપાડ ક્યું હતું તમે
 મોટા ભાઈ, જે જુગાર ન રમ્યા હોત તો આ વિનાશ
 કેમ થાત ? અને મગધરાજ-જગસંધને મારી
 વિરાટ રાજાનો એકાદિ કેમ થાત ? તેમ જ મહાભાગ્ય
 અર્જુન ન ઇર્ષ્યનો પુત્ર છતાં જીનેશ ધરી બુદ્ધિભાગ્યે
 બાળકોને નચાવનાર કેમ થાત ? અર્જુનને ગાંડીવથી
 શોભીતા લાથને ચૂંટીએથી શોભીતા કર્યા હતા ! તો
 મનુષ્યજન્મ પામી આત્મથી વધારે બીજું ક્યું દુષ્ટ
 હોય ? અર્જુનને મસ્તક પર વેણી ધરી હતી ને તેજમા
 કાજળ પણ આઢ્યુ હતું, તે જોઈ (મને એમ જ
 થતું કે) તવવર્ણન કરી (ધૃતરાષ્ટ્રનું નસ્તક) દ્રાપી
 નામું (તા જ મને સુખ થય) નહિ તો સુખ થને
 નહિ હે રાજા ! ભીમ વગેરેને પૂછ્યા વિના જે
 મયદાનવને વિદ્યાથી બનાવવા લાક્ષાગૃહમા (આપણને
 બાળી નાખવાની ઇચ્છાથી) અગ્નિ નખાવ્યો હતો
 અને પાપાત્મા પેલો પુત્રવ્યવ પણ આપણને બાળી
 નાખવા ઇચ્છતો હતો છતાં (આપણા સદ્ભાગ્યે)
 એ જ બચી ગયો હતો (આવા મોટા દુષ્ટ તમારી
 કૃપાથી જ અમે મેળવ્યા છે) હે રાજા ! (મારા
 મનમા હજી પણ આ વાત ચાલે છે કે) તમને પૂછ્યા
 વિના બધા કીચકોને મેં માર્યા હતા, તેમ ધૃતરાષ્ટ્રના
 બધા પુત્રોને સ્ત્રીઓ નામે મેં કેમ ન માર્યા ? હે રાજેન્દ્ર
 દુર્યોધનાદિ શત્રુઓ સાતે ગીતે દેહ કર્યા હતા, છતાં
 તમે નધવો પાનેથી દેહકથા એ તમારી મૂર્ખતા જ
 હતી આજે તમે દુર્યોધનનું હિત કરવા ધન આપવા

ઈચ્છા છે, પણ હે રાજા ! તમે સપૂર્ણ પ્રેરણા કરો,
 છતાં હું આપવાનો નથી ' એમ કહી ભીમસેન
 ત્યાંથી નીકળી ગયો, એટલે (અર્જુન, તકલ તથા
 સહદેવ) ત્રણ ભાઈઓથી ચીંટાયેલા યુધિષ્ઠિરે ધૃત
 રાષ્ટ્રને પુછ્યો ધન આપ્યું, પછી અપિકાના જ પુત્ર
 ધૃતરાષ્ટ્રે વિધિ પ્રમાણે પુત્રોની મરણિક્યા કરાવી ને
 બ્રાહ્મણોને દાન આપ્યા એમ બધા પ્રેતકાર્ય કરી
 ગાંધારી મહિત રાજા ધૃતરાષ્ટ્રે દુતી તથા વિદુરની સાથે
 જલની વનમા પ્રવેશ કર્યો મહાબુદ્ધિમાન એ ધૃતનન્દ
 (ધરથી છાના) નીકળી ગયા હતા, (એકલા) સજ્ય
 (તેમને નીકળી ગયેલા) જાણ્યા હતા તે સમયે
 પુત્રોએ વાર્થા છતાં દુતી (તેમની પાછળ) નીકળી ગઈ
 હતી વિલાપ કરતો ભીમસેન અને બીજા બધા પાડવો
 પણ ગંગાના કિનારેથી પાછા વળી હસ્તિનાપુર ગયા
 હતા ત્યારે તૃતસદ્ વગેરે એ ગંગાના કિનારા પર
 ગતમૂપના પવિત્ર આશ્રમમા જઈ ત્યાં ધામની અપડી
 બાંધી એકાગ્ર ચિત્તે તપશ્ચર્યા કરવા માંડી હે તાપસો !
 એમ તેઓને ગયે છ વર્ષ થયા, ત્યારે યુધિષ્ઠિરે વિરહથી
 નાના ભાઈઓને કહ્યું ' મેં સ્વપ્નમા વન વિષે
 સ્વેચ્છા દુતીને દર્શન થયેલા જાણ્યા છે, તેથી માતાના
 અન ધૃતરાષ્ટ્ર તથા ગાંધારીના દર્શન કરવાનું મને મન
 થાય છે તેમ જ મહાત્મા વિદુર તથા મહાબુદ્ધિમાન
 સજ્યને મળવાનું મન થાય છે તો તમને બધાને જે
 ગમતું હોય તો આપણે જઈએ એવો મારો આમિત્રાય
 છે ' પછી એ સર્વ ભાઈઓ સુભદ્રા, દ્રૌપદી,
 મહાભાગ્યશાળી ઉત્તરા અને નગરવાસી લોકો ત્યાંથી
 નીકળ્યા અને દર્શન કરવા આનુર તે સર્વ લોકો સાથે
 શતમૂપના આશ્રમમા ગયા ને ત્યાં જઈ તેમના
 દર્શન કર્યા તે વખતે વિદુર ન દેખાયા, ત્યારે યુધિષ્ઠિરે
 ધૃતરાષ્ટ્રને પૂછ્યું ' બુદ્ધિમન વિદુર ક્યા ? ' એટલે
 ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું ' વૈરાગ્ય પામેલા વિદુર નિરુપદ
 તથા પરિશ્રુતહિત થઈ કોઈ એકાંતપ્રદેશમા રહે છે
 ને હૃદયમા સનાતન બ્રહ્મનું ધ્યાન કરે છે ' બીજે દિવસે
 વનમા ગંગા પર જતા સજા યુધિષ્ઠિરે તપ વડે દૂબળા
 થયેલા તીક્ષ્ણ વ્રતધારી વિદુરને જોયા તેમને જોઈને
 યુધિષ્ઠિરે કહ્યું ' હું યુધિષ્ઠિર રાજા તમને વદન કરું
 છું ' ને સાંભળી નિર્દાય વિદુરજી, જાણે કહું થઈ ગયા

હોય તેમ ઠાણ રહ્યા પછી એક ક્ષણવારમા વિદુરના મુખમાથી અદ્ભુત તેજ નીકળ્યું અને પરસ્પર ધર્મેના અશરૂપ હોવાથી યુધિષ્ઠિરના મુખમા પેસી ગયું તે જ સમયે વિદુરે પ્રાણ છોડ્યા અને યુધિષ્ઠિર રાજા અત્યંત શોક કરવા લાગ્યા પછી તેમણે તમના દેહની દહનિક્રિયા માટે ઉઘમ કરવા માડ્યો તે વેળા શરીર વિતાની (આકાશ)વાણીએ રાજાના સાલબતા કહ્યું 'હે રાજા ! આ વિરકત હતા, તેથી બાળવા યોગ્ય નથી, માટે તમે ઇચ્છાનુસાર જતા રહો' તે સાલબી સર્વ ભાઈઓએ ગગાના નિર્મળ જશમા સ્નાન કર્યું ને ત્યાંથી જઈને તે વાત ધૃતરાષ્ટ્રને વિસ્તારથી જણાવી પછી સર્વ પાડવો નગરવાસીઓની સાથે તે આશ્રમમા રહ્યા, ત્યાં સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ, નારદ અને બીજા મહાત્મા મુનિઓ ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરની પાસે આવ્યા તે વેળા સારી રીતે બેઠેલા અને જેમનું દર્શન શુભ હતું, તે વ્યાસને કુતીએ કહ્યું 'હે વ્યાસ ! મારા પુત્ર કર્ણને તે જન્મ્યો ત્યાંજે જ માત્ર મેં જોયો છે તેથી મારું મન દુઃખ પામે છે તો હે તપોધન ! કર્ણના મને દર્શન કરાવો હે મહાભાગ ! તમે સમર્થ છો માટે મારું ઇચ્છિત કરો પછી ગાધારીએ (પણ) કહ્યું 'હે મુનિ ! દુર્યોધન રણમા ગયો ત્યાંજે મેં તેને જોયો નથી, તો હે મુનિશ્રેષ્ઠ નાનાભાઈઓ સહિત તે મારા પુત્રના તમે મને દર્શન કરાવો પછી શુભદ્રાએ પણ કહ્યું પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય મહાવીર આંભમન્યુને હું જોવા ઇચ્છુ છું તો હે સર્વેશ તપોધન ! તેના આજ દર્શન કરાવો

સૂત જોલ્યા એવા વાક્યો સાલબી સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસે પ્રાણપામ કરી સનાતની (ભુવનેશ્વરી) દેવીનું ધ્યાન કર્યું અને પછી સાયકાળ થયો, ત્યાંજે ગગાકિનારે મુનિશ્રેષ્ઠ વ્યાસે યુધિષ્ઠિર વગેરે જોલાવી તે પવિત્ર નદીના જળમા સ્નાન કરી પ્રકૃતિરૂપ, ચેતન્યથી અભિન્ન, સગુણ, નિર્ગુણ, બ્રહ્મસ્વરૂપ, દેવોના પણ દેવી અને મહિષાસુરમા વસનારા જગદેવાની આમ સ્તુતિ કરી 'હે દેવિ ! બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, ઈન્દ્ર, વરુણ, કુબેર, યમ તથા અગ્નિ પણ બ્યાડે ન હતા ત્યારે તમે જ હતા, તે તમને હું તમું છું હે દેવિ ! બ્યાડે જળ, વાયુ, પૃથ્વી, આકાશ, તેઓના (ચપ્પાદિ) ગુણો

ઈન્દ્રિયો, અલંકાર, મન, બુદ્ધિ, સૂર્ય તથા ચંદ્ર પણ ન હતા, ત્યારે તમે હતા, તે તમને હું તમું છું આ જીવસમુદાયને ચિત્તામા સ્થાપી દર્શ (અર્થાત્ હિરણ્ય ગર્ભરૂપ સમર્પિત શરીરમા એકતા પમાડો) તે લિંગકોશ ને (એટલે સમર્પિત લિંગ શરીરરૂપ તે હિરણ્યગર્ભને જુદા જુદા સત્ત્વાદિ) ગુણોની સાથે (સામ્યાવસ્થા રૂપ) સમધિમા (સુપુત્રિ દ્વારા) લઈ જઈ સ્વતત્ત્વ રહેલા તમે કટપકાળને ગાળો છા, તે સમયે વિવેકને પામેલો કોઈ (જ્ઞાની) પણ તમને જાણી શકતો નથી હે માતા ! આ લોકો મરેલાના દર્શન માટે મને પ્રાર્થના કરે છે પણ હું સમર્થ નથી, માટે તમે એ મરેલા મનુષ્યોના જલદી દર્શન કરાવો

સૂત જોલ્યા એમ (વ્યાસે) સ્તુતિ કરી, ત્યારે માયાદેવી શ્રીભુવનેશ્વરીએ (મરેલા) સર્વ રાજાઓને સ્વર્ગમાથી જોલાવી ત્યાં બતાવ્યા ત્યારે કુતી, ગાધારી, શુભદ્રા, ઉત્તરા, અને સર્વ પાડવો પોતાના સખધીઓ ને પાછા આવેલા જોઈ આનંદ પામ્યા પછી આમાય તેજવાળા તે વ્યાસે મહામાયા દેવીનું સ્મરણ કરી પ્રકટ કરેલી દંન્દ્રજળની પેઠે ફરી તેઓને વિદાય કર્યો, એટલે તે પાડવો તથા મુનિઓ જવાના રજા લઈ (ત્યાંથી) નીકળ્યા ને સ્તામા વ્યાસની વાત કરના યુધિષ્ઠિર રાજા હસ્તિનાપુર પહોંચ્યા ૧-૬૮

તદ્વા વૃષ્ટવા યયુ સર્વે પાણ્ડવા મુનયસ્તથા ।

રાજા નામપુર પ્રાપ્ત કુરંજ શ્યામકર્ણ પથિ ॥૬૮॥

ઈતિ શ્રીદેવભાગવતમહાપુરાણમા દ્વિતીય સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૮ મો*

પરીક્ષિતનું વૃત્તાંત

સત્ત્વ ઝવાન

તતો દિને સતીયે ચ ધૃતરાષ્ટ્ર સ મૂપતિ ।

દાગમ્નિના વને દગ્ધ. સમાર્થ. કુતિસંયુત ॥૧॥

સૂત જોલ્યા તે પછી ત્રીજે દિવસે ત્રી સહિત ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા નૃતીની સાથે વનમા દાવાનળથી

* આ અધ્યાયમા જોગમ્પચ્ચાચ શ્લોકથી કૃષ્ણનું કુપ નાશ પામું તે કથા કહી ઉત્તરપુત્ર પરીક્ષિતનું વૃત્તાંત કરેલાએ

બળી ગયા. સગ્ય તો (પ્રથમ જ) ધૃતરાષ્ટ્ર સગને
છોડી તીર્થયાત્રા માટે જતો રહ્યો હતો, (એટલે) એ
વાત નારદેશ પામેલી આભળી યુધિષ્ઠિર સગ દુષ્પ
પામ્યા. ક્રોધોના વિનાશ પછી છત્રીસમું વર્ષ ગયું,
ત્યારે બ્રાહ્મણના નાપને લીધે સર્વ યાદ્યો પ્રભાસમા
નાશ પામ્યા તે મહાત્માઓ મંદિરા પીને મદમત થયા
હતા અને બળરામ તથા શ્રીકૃષ્ણના દેખતા પરસ્પર
યુદ્ધ કરી નાશ પામ્યા હતા પછી બળરામે પણ દેહ
છોડ્યો હતો ને કમળ સમાન નેત્રવાળા શ્રીહરિકૃષ્ણ
ભનવાને પણ શાપનું પાલન કરતા પાર્શ્વના બાણથી
ઘવાઈને દેહ છોડ્યો હતો પછી શ્રીહરિને દેહત્યાગ
સાભળી વસુદેવે પણ ચિત્તામા શ્રીભુવનેશ્વરીનું ચિંતન
કરી પવિત્ર ઘર્ષ પ્રાણ ત્યજ્યા હતા પછી અર્જુનને
અત્યંત દુઃખી ઘર્ષ પ્રભાસમા જઈ ત્યાં સર્વના યથા
યોગ્ય સંસ્કાર કર્યા હતા, તેમ જ શ્રીહરિના દેહની તપાસ
કરી અર્જુનને લાકડાનો ઢગલો કરી આઠ પત્નીઓ આથે
તેમની દહનક્રિયા કરી હતી અને બળરામના શરીરને
દેવતીની સાથે અગ્નિમા બાળી અર્જુનને દાસ્યમા
આવી લોહોને નગરમાથી બહાર કાઢ્યા હતા પછી
સમુદ્રે શ્રીકૃષ્ણની તે નગરીને ધોળી દીધી હતી ને
અર્જુન સર્વ લોહોને લઈ નીકળી ગયો હતો
તે વેળા માર્ગમા ચોરોએ તથા આહીરોએ કૃષ્ણની
ઔચોને લૂટી હતી ને અર્ધ ધન લઈ લીધું હતું, એ
વખતે અર્જુન નિસ્તેજ ઘર્ષ ગયો હતો પછી અમાપ
તેજવાળા અર્જુનને ઇન્દ્રપ્રસ્થમા આવી, અતિરૂઢના
પુત્ર વજ્રનાભને ગંગા બતાવ્યા હતો તેણે પોતાનું
(નિસ્તેજ વયાનું) દુષ્પ વ્યાખાને કહ્યું ત્યાં તેમણે
એ મહારથીને કહ્યું હતું કે, 'હે મહાબુદ્ધિમાન !' અને
ત્યારે શ્રીહરિ પ્રકટ થયો, ત્યારે તું પણ ઉત્પલન વંશ
અને તે વખતે ફરી તે (દાપર) યુગમા તારૂ તેજ
અતિ ઉત્તર થશે. ' તે વચન સાભળી અર્જુનને હસ્તિના
પુરમા જઈ દુઃખી ઘર્ષ તે સર્વ વૃત્તાત યુધિષ્ઠિરને કહ્યું
હતું, ત્યારે ગંગા યુધિષ્ઠિરે શ્રીહરિનો દેહત્યાગ તથા
યાદ્યોનો વિનાશ આભળી હિમાલયમા જવા નિશ્ચય
કર્યો હતો ને ઉત્તરના છત્રીસ વર્ષના પુનઃ (પરિનિન)ને
સંન્યસ પર આપી યુધિષ્ઠિર દ્રૌપદી નિહિત તથા ભાઈ
ઓની નાથે વનમા નીકળી ગયા હતા એમ છંત્રીત

વર્ષ સુધી હસ્તિનાપુરમા સંન્યસ કરી (છેવટે) હિમા-
લયમા જઈ (દ્રૌપદી સહિત) તે છયે પાડવોએ પ્રાણ
ત્યજ્યા હતા અત્યંત ધાર્મિક સગર્વિ પરીક્ષિતે પણ
સાઠ વર્ષ સુધી આજસંગ્રહિત ઘર્ષ સર્વ પ્રગ્નઓનું
પાલન કર્યું હતું તે મહારાજ શિકાર કરવાના સ્વભાવ-
વાળો હતો, તેથી (એક વેળા) મોટા વનમા ગયો
હતો બપોરના સમયે તે ઉત્તરાપુત્ર સગ વીધેલા
મુગને જાતે ગોધતો ભૂખ્યો ને તરસ્યો ઘર્ષ ઘણો જ
ઘાણી ગયો, ત્યારે તાપથી અત્યંત આકળાયેલા તે
સગએ સમીપમા ધ્યાનમા બેઠેલા મુનિને જોઈ
આતુરતાનથી તેમને જળ માટે પૂછ્યું, છતાં મીન
રહેલા મુનિ બોલ્યા નહિ, એટલે સગ કોપાયમાન થયો.
તે તરમથી પીડાતો હતો અને તેનું ચિત્ત કલિયુગથી
વેરાયુ હતું, જેથી તેણે ધનુષની આણી પર મહેલો સર્પ
લઈ તે મુનિના કકમા નાખ્યો, એમ તેણે સર્પ નાખ્યો
છતાંયે શ્રેષ્ઠ મુનિ કંઈ બોલ્યા નહિ અને સમાધિમા રહી
લાલ્યા પણ નહિ, ત્યારે સગ પોતાને ઘેર ગયો. પણ
તે મુનિનો 'ગવિજાત' નામનો અતિ તેજસ્વી પુત્ર
હતો તે મહાતપસ્વી હોઈ મહારાકિતનો ઉપાસક પણ
હતો તેણે વનની પાસે રમતા તે વૃત્તાત સાભળ્યું
મિત્રોએ તે મુનિપુત્રને કહ્યું 'હે મુનીશ્વર ! હમણા
તમારા પિતાના દહમા કોઈએ મહેલો સાપ નાખ્યો છે '
તેઓએ એ વચન સાભળી તે અતિશય કોપાયમાન
થયો તરત જ તેણે લાથમા જળલઈ કોધે ભરાઈ સગને
શાપ દીધો કે, 'મારા પિતાના દહમા આજે જેણે
મહેલો સર્પ નાખ્યો છે, તે પાપી પુત્રધને (આજથી)
સાત ગત જતા તક્ષક નાગ કરકશે ' પછી મુનિના
એક શિષ્યે ઘેર રહેલા સગની પાસે જઈ મુનિ-
પુત્રે આપેલો તે શાપ તેને જણાવ્યો, એટલે તે
બ્રાહ્મણે આપેલો શાપ સાભળી આભિમન્યુના પુત્ર
પરીક્ષિતે તેને સેકવા અશક્ય જાણી વુદ્ધ મત્રીઓને
કહ્યું 'મારા અપરાધને લીધે બ્રાહ્મણ બાળકે મને
ગાપ આપ્યો છે, એમા સરાય નથી તો હે મત્રીઓ !
મારે હવે શું કરવું જોઈએ ? તેનો ઉપાય અહીં તમે
વિચારે વેદવાદીઓ કહે છે કે, 'આ મૃત્યુ વારુ
અશક્ય છે, તોપણ તમજી માણસોએ શાઓકત
ચલુ સર્વ રીતે કર્યો જોઈએ, એમ કેટલાક ઉપાય

વદી વિદ્વાનો કહે છે કેમ કે સમન્તુ માણસે કહેલા ઉપાયથી કાર્યો સિદ્ધ થાય છે, પણ બીજાના (એટલે મૂર્ખના) કાર્યો સિદ્ધ થતા નથી અને એ નક્કી છે કે મણિ, મત્ર તથા ઔષધિઓનો પ્રભાવ અચિત્ત્ય છે તે સારી રીતે સાધેલા તે મણિ, મત્ર તથા ઔષધિઓ વડે એવુ શુ છે કે જે ન બને ર પૂર્વે સર્પે કરેલી મરણ પામેલી મુનિની સ્ત્રી જીવતી કરાઈ હતી તે મુનિએ (પોતાની પત્ની) એ સુદર અપ્સરાને આયુષ્યનો આર્ધભાગ આપીને જિવાડી હતી, માટે સમન્તુ લોકોએ છેક જ ભવિતવ્યતા પર વિશ્વાસ ન કરવો હે પ્રધાનો, તેમા પ્રત્યક્ષ દૃશ્ય તમે જુઓ સ્વર્ગમા કે પૃથ્વી પર તેવો કોઈ પણ પુરુષ ક્યાય દેખાય છે કે, જે દેવ પર આધાર રાખી નિરુદ્ધમી રહે છે । વિરક્ત સન્યાસી હોય તે પણ ગૃહસ્થોને ઘેર બોલાવેલો કે ન બોલાવેલો પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ભિક્ષા માટે અવશ્ય જાય છે દેવેચ્છાથી મળેલુ અથવા કોઈએ મુખમા નાખેલુ પણ ઉદ્ધમ વિતા મુખમાથી પેટમા કઈરીતે પેસે ર માટે ઉદ્ધમરૂપ પ્રયત્ન કરેલો જ નોઈએ, છતા તે કાર્ય જો સિદ્ધ ન થાય તો મમન્તુ મનુષ્યે 'દેવ ઓજુ છે' એમ પોતાના ચિરાને આશ્વાસન આપવું

મત્રીઓ બોલ્યા 'હે મહારાજ ! એ મુનિ કયા હતા કે જેમણે આયુષ્યનો આર્ધભાગ આપી પોતાની પ્રિયાને જિવાડી હતી ર તે સ્ત્રી કેવી રીતે મરણ પામી હતી, તે તમે વિસ્તારથી આમને કહો ।

રાજાએ કહ્યુ સુદર કેડવાળી પુત્રીમા નામની સુદર ભૂગુ ઋષિની સ્ત્રી હતી, તેનાથી સ્વયન નામના અતિ પ્રખ્યાત મુનિ જન્મ્યા હતા શર્યાતિ રાજાની સુકન્યા નામની પુત્રી એ સ્વયન ઋષિની સ્ત્રી હતી તેમા શ્રીમાન પ્રમતિ નામનો પ્રખ્યાત પુત્ર જન્મ્યો હતો પ્રમતિની 'પ્રતાપી' નામે પ્રિય પત્ની પ્રસિદ્ધ હતી તેનાથી 'રુદ્ર' નામે પરમ તપસ્વી પુત્ર જન્મ્યો હતો તે જ સમયે સ્ફૂલકેશ નામના વિખ્યાત મુનિ તપ કરતા હતા એ ધર્મોત્તમા અને સત્યપ્રિય હતા એક વખતે ત્રણે લોકમા ગુદર, માનીતી અને શ્રેષ્ઠ મેનકા નામની અપ્સરા નદીના કિનારા પર રમતી હતી તે સુદરીએ વિશ્વાવસુધી ગર્વ ધારણ કરી સ્ફૂલકેશના આશ્રમમા જઈ નદીના કિનારા પર ત્રણે લોકમા

સુદર એવી એક કન્યાને જન્મ આપી ત્યા જ તે કન્યાને છોડી દઈ ત જતી રહી હતી તે વેળા એ અનાથ કન્યાને જોઈ મુનિશ્રેષ્ઠ સ્ફૂલકેશે તેને લીધી હતી, ઉછેરી હતી તે 'પ્રમદગ' નામ પાડયુ હતુ સમય થતા તે યૌવન પામી અને સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત થઈ, પછી તે બાળાને જોઈ રુદ્ર મુનિ કામદેવતા બાણો થી પીડિત થયા ૧-૪૯

સા કાલે યોગન પ્રાપ્ત સર્વલક્ષણસંયુતા ।

રુદ્રદેવાડ્ય તા વાલા કામવાણાદિતો હ્યમૂત ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દ્વિતીય સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૮ મો અમામ

અધ્યાય ૯ મો*

રુદ્રેનું વૃત્તાંત અને પરીક્ષિતનો શુભ ઘરવાસ

પરીક્ષિતવાચ

કામાત્તં સ મુનિર્ગત્વા રુદ્રઃ સુતો નિજાધ્રમે ।

પિતા ઉપચ્છ દીનં તં કિં વતો વિમતા મસિ ॥ ૧ ॥

પરીક્ષિતે કહ્યુ કામથી પીડાયેલા તે રુદ્ર મુનિ પાતાના આશ્રમમા જઈ સૂઈ રહ્યા, એટલે તેના પિતાએ દીન થયેલા તેને પૂછ્યુ 'હે રુદ્ર ! તુ ઉદાસ મનવાળો કેમ છે ર 'ત્યાંતે કામથી ખૂબ પીડાયેલા તેણે કહ્યુ 'સ્ફૂલકેશના આશ્રમમા પ્રમંસા નામની જે કન્યા છે તે મારી સ્ત્રી થવી જોઈએ' પ્રમતિએ તરત જ જઈ મહામુનિ સ્ફૂલકેશને (પોતાના ભાણુથી) મોહ પમાડી (મહામુદ્રકેપીએ) પ્રસન્ન કરીને તે સુદર મુખવાળી કન્યાનુ માગુ કર્યુ, એટલે સ્ફૂલકેશે પણ વચન આપ્યુ કે, 'સારે દિવસે હુ કન્યાદાન કરીશ' પછી બને જણાએ વનમા વિવાહ માટેની સામગ્રી (તૈયારી) કરવા માડી તપોવનમા પાસે રહેતા મહાત્મા પ્રમતિ ને સ્ફૂલકેશ બાને વિવાહ માટે તૈયાર થઈ રહ્યા તેવામા ઘરના આગણામા રમતી સુદર નેનવાળી કન્યાએ ત્યા સૂતેલા મર્પને પગથી સ્પર્શ કર્યો એટલે તે તેને કરડ્યો, જેથી સુદર અગવાળી તે કન્યા મરણ પામી તે વેળા પ્રમદગને મેલી જોઈ ક્રોધાદન થઈ રહ્યો સર્વ મુનિઓ એકા

* આ અધ્યાયમા સ્કંધનેકાવન મોહોરી પદોર્થ જન્યુ વૃત્તાત કહી ત્રણ પરીક્ષિતનો જુમ ઘરવાં વતરાટ જોવાયે

ધયા ને શોકયુક્ત યદ્ ધોકારો કરવા લાગ્યા પ્રમદરાનો પિતા તેને પરેલી જોઈ અત્યંત દુઃખી થયો પ્રાણ સંહિત થયેલી છતાં અત્યંત તેજશી દીપતી તેને જોઈ તેનો પિતા રડવા લાગ્યો ત્યારે તેની ચીંગો સાભળી રુઝ તેને જોવા માટે આવ્યો તેણે ત્યાં જીવતી હોય તેમ પરેલી તે જોઈને જોઈ અને રડતા સ્ફૂલકેશને તથા બીજા શ્રેષ્ઠ ઋષિઓને જોઈ રુઝ પણ તે સ્થાનમાંથી બહાર નીકળી જઈ વિરહવ્યાકુળ થઈ રડવા લાગ્યો 'આહ! દેવે માત્ર સુખનો નાશ કરવા જ દુઃખનું કારણ અતિ અદ્ભુત આ સર્પને મોકલ્યો છે ચારેંદે' । મારી પ્રાણપ્રિયા મરી ગઈ, તો હવે હું શું કરું ? કયા જાઉં ? આ પ્રિયાનો વિયોગી બની હું જીવવા ઇચ્છતો જ નથી સુદર નિતબવાળી આ સ્ત્રીને હું ભેટ્યો નથી અને મુખ પર ચુપન પણ મેં કર્યું નથી, મદભાગી મેં આનું પાણિયુગ્ધણ કોઈ રીતે પ્રાપ્ત ન કર્યું, તેમ જ આની સાથે અગ્નિમા લાભોહમ* પણ ન કર્યો મારા આ મનુષ્યપણાને ધિક્કાર છે' । મારા પ્રાણ આજે ભલે ચાલ્યા જાયો અથવા દુઃખી મનુષ્યને ઈચ્છિત મૃત્યુ પણ આવતું નથી, તો પૃથ્વી પર ઈંગ્છેલું દિવ્ય સુખ તો કયાથી જ મળે ? હાથ, હુપાણીના ધરામાં પડુ કે ઘોર અગ્નિમાં ઝપલાવું ? અથવા ઝેર ખાઉં કે ગળામાં ફાંસો નાખી પ્રાણ છોડું ? 'આમ ત્યાં વિલાપ કરી રુઝ્યો મનથી વિચારી ત્યાં નદીના કિનારા પર બેસી ઉપાય વિચારવ' માડ્યો 'મરણથી મને શું ફળ મળશે ? તેથી તો ટાળવી મુશ્કેલ આત્મહત્યા જ થશે વળી મારા પિતા દુઃખી થાય, માતા તો અત્યંત દુઃખી થાય અને મને મર્યો જોઈ દેવ અત્યંત સજી થાય । તેમ જ માત્ર નાશથી બધા ખુની થાય, એમાં સગય નથી વળી પરલોકમાં પ્રિયાનો પણ મો ઉપકાર થાય ? વિન્દધી પીડાઈને પણ હું જો આત્મવાતથી મરી જાઉં તો પ્રિયા ન જ મળે આમ જો હું મરી જાઉં તો દોષો છે, પણ મરણ ન પામું તો દોષો નથી' । આમ વિચારી ત્યાં સ્નાન કરી, આચ્છન્ન કરી, પવિન ધઈ ઊભા ગરી હાથમાં જળ લઈને એ રુઝ મુનિઓ આ વચન કહ્યું 'મેં જે ઈષ્ટપુત્ર કર્યું હોય, દેવપુત્ર

આદિ કરેલા હોય, ભક્તિથી ગુરુઓને પૂજ્યા હોય, હોમ, જપ તથા તપ કર્યું હોય, સમગ્ર વેદોનું આધ્યયન કર્યું હોય, ગુહ્ય રીતે ગાયત્રી જપી હોય અને મૂર્ચનું જો આરાધન કર્યું હોય, તો તેને વીધે મારી પ્રિયા જીવતી થાયો જો મારી પ્રિયા જીવતી નહિ થાય તો 'પ્રાણોનો ત્યાગ કરીશ' એમ કહી તે જળને તેણે પોતાના તે આરાધ્ય દેવોને ઉદ્દેશી પૃથ્વી પર નાખ્યું એમ તે વિલાપ કરી રહ્યો અને સ્ત્રીના કારણે દુઃખી થયો, તેવામાં દેવોના એક દૂતે આવી રુઝને કહેવા માડ્યું

દેવદત્ત બોલ્યો હે બ્રાહ્મણ ! તું સાહસ ન કર, મરેલી પ્રિયા કઈ રીતે જીવે ? ગધર્વ ને અમ્ભરાની પુત્રી આ સુદર નિતબવાળી સ્ત્રી આયુષસંહિત યદ્ છે અને તેથી જ તે અવિવાહિત સ્થિતિમાં મરણ પામી છે, માટે તું સુદર અગ્નિમાં બીજી સ્ત્રીની ઈચ્છા કર એ દુષ્ટબુદ્ધિવાળા તું રડે છે શું ? આની સાથે નારી શી પ્રીતિ છે ?

રુઝ્યે કહ્યું હે દેવદત્ત ! બીજી સ્ત્રી હું પરણીશ નહિ આ જીવશે કે નહિ જીવે પણ માટે તો હવે આની સાથે મરવું છે

પરીક્ષિત સંજયે કહ્યું એમ તેની હક જાણી દેવદૂતે હર્ષયુક્ત થઈ સત્યવચન કહ્યું 'હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! પૂર્વે દેવોએ જે ઉપાય કર્યો હતો તે તું સાબળ આયુષનો અર્ધ ભાગ આપી તું પ્રમદરાને જલની જીવતી કર' ।

રુઝ્યે કહ્યું 'આ કલ્યાને આયુષનો અર્ધ ભાગ હું આપું છું એમાં સંશય નથી હવે મારી પ્રિયામાં પ્રાણ પાછા આવે અને તે એકદમ ઊભી થાયો' । તે જ વખતે વિશ્વાવસુ ગધર્વ પોતાનો પુત્રી પ્રમદરાને મરેલી જાણી તરત જ વિશ્વાનમાં બેસી સ્વર્ગલોકમાંથી ત્યાં આવ્યો, અને પછી એ અંધ સિંગે તથા શ્રેષ્ઠ તે યમદૂતે ધર્મસંજ્ઞ પામે જઈ આ વચન કહ્યું 'હે ધર્મસંજ્ઞ ! ઝરુની પત્ની ને વિશ્વાવસુની પુત્રી પ્રમદરા કન્યા સર્પ કરડવાની હમણાં મરણ પામી છે, પણ હે સૂર્યપુત્ર ! તેનો પાછળ (મરવા ઈચ્છતા રુઝના) આયુષના અર્ધ ભાગ વડે તેમ જ ત્રતાચરણના પ્રભાવથી તે સુદર અગ્નિમાં ધઈ ઊભી થાયો' ।

* વનકિષ્કામાં જંગમી નંદર વનગેના લિપ કરવા છે છે ને

ધર્મરાજને કહ્યું હે દેવદત્ત ! વિશ્વાવસુની પુત્રી તે કન્યાને જો તું (ઉઠાડવા) ઈચ્છે છે, તો આયુષના અર્ધભાગથી ભલે તે ઊભી થાય, ને તું ત્યાં જઈને રુરને આપી દેજે

પરીક્ષિત રાજાએ કહ્યું ‘એમ કહેલા દેવદત્તે ત્યાંથી પાછા જઈ પ્રમદરાને જિવાડી ને તરત રુરને સોંપી દીધી પછી શુભ દિવસે રુર પણ વિધિપૂર્વક તેને પરણ્યો આ રીતે તે વેળા એ મંદેલી છતાં ઉપાયથી જીવી હતી, માટે મણિ, મંત્ર કે આપઘથી વિધિ પ્રમાણે પ્રાણની રક્ષા કરવા શાસ્ત્રમાન્ય ઉપાય તો આવશ્યક રહે જોઈએ એમ મંત્રીઓને કહી સારા રક્ષકોની ગોઠવણ કરી, સાત મજલાવાળો ઉત્તમ મહેલ કરાવી, તરત ઉત્તરાનો પુત્ર તે રાજા મંત્રીઓની સાથે તેના પર ચડી ગયો ત્યાં મણિ—મંત્રોને ધારણ કરતા ધ્રુવ પુરુષોને રક્ષણ માટે રાખી દીધા પછી તે રાજાએ (જેણે શાપ આપ્યો હતો તેની પાસે) ‘સેવકને ક્ષમા કરો, એમ વારંવાર કૃપા પ્રાર્થના માટે ગૌરમુખ નામના મુનિને એક ૧, તેમ જ મિલ્લ મંત્રો જાણનારા બ્રાહ્મણોને ચોપાસથી રક્ષણ માટે તોડાવ્યા વળી અત્યંત સુરક્ષિત ને મહેલ પર કોઈ ચડી ન જાય, તે માટે ત્યાં ઊભા રહેલા મંત્રીપૂત્ર (આંચે બાળુ) હાથીઓને ગોત્વી દીધા એમ ત્યાં પ્રવેશ કરવા નાચુ પણ ન આવી શકે, એ રીતે (મિષ્ટાં દરેકને) આટકાવતા હતા, (તો પછી બીજાને તો ત્યાં પ્રવેશ કરવાની વાત જ શી ?) ત્યાં રહીને જ રાજા ભક્ષ્ય—ભોજ્ય અદિ કરવા લાગ્યો અને મ્તાન—સાવ્યાદિકર્મ પણ ત્યાં જ આટાપી લઈ ત્યાં જ રહ્યો રહ્યો બધા રાજાઓ તે કરતો, તેમ જ મંત્રીઓ સાથે મંત્રણા કરી દિવસે પણ ગણ્યા કરતો, તે અસ્તમા મન જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ ‘કશ્યપ’ નામના કોઈ બ્રાહ્મણે તે મહાત્મા રાજાને એ શાપ થયેલો સાંભળ્યો એટલે ધનની ઇચ્છાવાળા તે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણે વિચાર્યું ‘બ્રાહ્મણે જેને શાપ આપ્યો છે એવો તે રાજા, ત્યાં છે ત્યાં હું જાઉં આમ વિચારી મંત્રને જાણનાર વિદ્વાન, ધનની ઇચ્છાવાળો ને મુનિ એમા શ્રેષ્ઠ તે કશ્યપ બ્રાહ્મણ પોતાને ઘેરથી માર્ગ પર નીકળ્યો ૧—૫૧

इति कृत्या मतिं विप्र स्मृगृहायितुं पथि ।

કદવપો મત્રવિદ્ વિદ્વાન ધનાર્થ્ય મુનિસત્તમ ॥૫૧॥
અધ્યાય ૯ માં અમારો

અધ્યાય ૧૦ મો*

તક્ષક તથા કશ્યપનો સંવાદ અને
પરીક્ષિતનું મરણ

સૂત ડામત

तस्मिन्नेव दिने नाम्ना तक्षकस्त नृपोत्तमम् ।

શતં જ્ઞાત્વા ગૃહાત્તૂર્ણ નિસ્રુત પુરુષોત્તમ ॥ ૧ ॥

સૂત બોલ્યા તે જ દિવસે તક્ષક નામનો નાગ રાજાઓમા શ્રેષ્ઠ તે પરીક્ષિતને શાપ અપાયેલો જાણી ઉત્તમ પુરુષાકૃતિ ધારણ કરી ઘેરથી જાહલી નીકળ્યો વૃક્ષ બ્રાહ્મણના વેશથી રતો નીકળેલા તક્ષકે માર્ગમા રાજા તરફ જઈ રહેલા કશ્યપને જોયો એટલે તે સર્પે ‘મંત્રવાની એ બ્રાહ્મણને પૂછ્યું ‘તમે ઉતાવળ ક્યા જાઓ છો ? ક્યુ કાર્ય કરવા તમે ઇચ્છો છો ?’

કશ્યપે કહ્યું રાજાઓમા શ્રેષ્ઠ પરીક્ષિતને તક્ષક બાળી નાખશે માટે રાજાને શાત કરવા હું ઉતાવળો ત્યાં જઈ છું તે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! મારી પાસે ઝેરનો નાશ કરનાર મંત્ર છે, તેથી આગળ કરો તો હમણા હું તેને જીવંતો કરીશ

તક્ષકે કહ્યું હે બ્રાહ્મણ ! હું પોતે જ એ તક્ષક છું તે ગળતે હું બાળી નાખીશ, મારા કરેલાનો ચિકિત્સા કરવા તું મમથે નથી માટે પાછો ફર

કશ્યપે કહ્યું હે સર્પ ! બ્રાહ્મણે શાપ આપેલા અને તે ડસેલા એ રાજાને મંત્રના અળથી હું આવશ્યક સારી રીતે જિવાડીશ

તક્ષકે કહ્યું મેં ડસેલા તે ઉત્તમ રાજાને જિવાડના જો તું જાય છે, તો હે નિર્દોષ બ્રાહ્મણ ! મંત્ર શકિતનું બળ તું મને બતાવ આ વડન ઝેરી દાઢો વડે હું હમણા જ બાળી નાખુ છું

કશ્યપે કહ્યું હે સર્પોગ ઉત્તમ ! તે ડસેલા અથવા બાળી નાખેલા હરકોઈને હું જિવાડીશ

સૂત બોલ્યા પછી તક્ષક નાગ વૃક્ષને કડકયા ને તેને બાળી નાખ્યું, પછી ફરી તેણે કશ્યપને કહ્યું ‘હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! આને તું જિવાડ’ ઝેરના અગ્નિથી બળી ગયેલા તે વૃક્ષને જોઈ બધી રાખ

* આ રાધ્યામા અસ્તક શ્લોકથી તક્ષક ને બ્રાહ્મણની કથા અમાર કરી તલકથી રાજા મરણ પામ્યો, એ વાત કહેવાયો.

એકરી કરી કચપે કહ્યું 'હે શ્રેષ્ઠ સર્પ ! મારા મનનું
ખળ આજે તું જો, હે મહાકેળે ! તારા દેખતા આ
વડના ઝાડને હમણા જ જીવતું કરું છું' એમ કહી
મન જાણનાગએમા શ્રેષ્ઠ તે કચપે જળ લઈ મનેવું
એ જ જળ પેલા સખના ઢગલા પર છાટ્યું, એટલે
તે જળ છાટવાથી તે પહેવાના જેવું ઉત્તમ વડનું ઝાડ
ખતી ગયું, એમ તેને જીવતું થયેલું જોઈ તક્ષક વિસ્મય
પામ્યો તે મુખે કચપને કહ્યું 'હે બ્રાહ્મણ ! શા
માટે તારે પરિણામ કબો પડે છે, તારા જે ઇચ્છિત
હોય તે તું કહે, હું તે પૂર્ણ કરીશ કચપે કહ્યું 'હે સર્પ !
ધન ઇચ્છતો હું રાજાને શાપ આપાયેલા જાણી વિદ્યા
વડે તે શ્રેષ્ઠ રાજાના ઉપકાર કરવા વેરથી નીકળ્યો છું

તક્ષકે કહ્યું 'હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! રાજા પાસેથી
જેટલું ધન તું ઇચ્છે છે, તેટલું તું ગ્રહણ કર, હું તને
આપું છું (તે લઈ) તું પોતાને ઘેર જા, (એથી
રાજાને મારી નાખવાની) મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થશે

સૂત બોલ્યા તેનું એ વચન સાંભળી પરમાર્થને
જાણનાગ કચપે મનથી વાચવા વિચાર્યું કે, 'હવે હું
તું કરું ધન લઈને હું પોતાને ઘેર ચાલ્યો જાઉં તો
લોભને આશ્રય કરવાથી લોકમા મારી કીર્તિ' નહિ થાય
પણ શ્રેષ્ઠ રાજા પરીક્ષિત જીવતો રહેશે, તો મારા
કીર્તિ' અવળ થશે, ધનપ્રાપ્તિ પુષ્કળ થશે અને જિવા
કવાથી પુણ્ય થશે વળી યગની તો અત્યાત રક્ષા કરવી
જોઈએ, યગ વિનાના ધનને ધિક્કાર હો પૂર્વે રહ્યું
રાજાએ કીર્તિ' માટે બ્રાહ્મણને સર્વસ્વ આપી દીધું
હતું હરિશ્ચન્દ્રે અને કુલે' પણ કીર્તિ' માટે પુષ્કળ
દાન કયા છે તો ઝેરના આગિથી ખળતા રાજાની હું
ખેદરમતે કેમ કરું આજે ૩ જિવાદીશ, તો સર્વ
લોકોને સુખ થશે, નહિ તો રાજાના આભાવે પ્રજાનો
નાશ થશે, એમા સંશય નથી રાજા મરણ પામતા
પ્રજાના નાશનું પાપ મને લાગે અને ધનના લોભથી
લોકોમા મારી આપકીર્તિ' વગેરે અગમ મનથી વિનાસી
મહાબુદ્ધિમાન તે કચપે વ્યાન ધરી (જ્ઞાનદૃષ્ટિથી
જોઈને) રાજાને આપુષ્પદિત થયેલ જાણી લીધો
એમ ધ્યાનની નગ્નને તસ્તમા મૃત્યુ પામનાર જાણી
ધર્મોત્તમા કચપ તત્કાલ પાનેથી ધન લઈ ભેગા થો
એમ કચપને પાંદો વાગી તક્ષકનાગ સાતમે દિવસે

રાજાને મારવા ઇચ્છતો જલદી દસ્તિતાપુર ગયો
ત્યા નગરના છેડે મહેલમા રહેલા પરીક્ષિતને મણિ,
મન તથા ઔપધોથી સારી રીતે રક્ષણ કરાતો
તથા સાવધાન રહેલો તેણે સાંભળ્યો ત્યારે એ
તક્ષક નાગ ચિંતાથી ઘેરાઈ ગયો અને બ્રાહ્મણના
શાપના ભયથી ગમગવા લાગ્યો તેણે વિચાર્યું કે,
ક્યા ઉપાયથી, કઈ રીતે ઘરમા હું પ્રવેશ કરું ત પાપ
કરનારા બ્રાહ્મણના શાપથી મરાયેલા, મૃદ અને
બ્રાહ્મણને પીડનારા આ લુચ્યા રાજાને હું કેવી રીતે
છેતરું ત પાડવોના કુળમા જન્મેલો આવા કોઈ પણ
ન હતો કે, જેણે તપસ્વીતા ગળામા મરેલો સાપ
નાખ્યો હોય ! આ રાજા નિઘ કર્મ કરી પોતે કાળની
ગતિ જાણે છે, છતાં મહેલમા રક્ષકો રાખી, તેમ જ
મહેલને સરણે જઈ મૃત્યુને કળા ધારે છે અને આજે
નિશ્ચિત સ્થો છે, તો બ્રાહ્મણના વાક્યથી પ્રેરાયેલો હું
તેને કેવી રીતે બાળીશ ત મહાબુદ્ધિ આ રાજા મરણના
વિષયમા તેનું નહિ અટકવું, એટલે મૃત્યુ કદી અટ
કવી શકતું નથી, એ જાણતો નથી, તેથી આજે
રક્ષકો રાખી મહેલ પર ચડી આનંદ કરે છે ! અમાપ
તેજવાળા દેવે મૃત્યુને તક્ષી કર્યું છે તો કરેડો યત્નો
કયા છતાં તે કેમ પાછું કરે ત પાડવોનો વશજ આ
રાજાને મૃત્યુ ગયેલું જાણી જીવવાની બુદ્ધિ રાખીને
(આજે) નિસાને (આ) સ્થાને બંધો છે આ
રાજાએ તો અવશ્ય દાનપુણ્યાદિ કરવા યોગ્ય છે, કેમ
કે ધર્મથી વ્યાધિ નાશ પામ છે અને આયુષ કાકમી
થાય છે પણ એમ જો ન હશે, તો મૃત્યુકાળની વિધિ
અને સ્નાનદાન આદિ ક્રિયાઓ કરી સ્વર્ગલોકમા
જવા મરણની વાટ જોવી જોઈએ, નહિ તો (સ્નાન
દાનાદિ ક્રિયા ન થાય ને મરણ થઈ જાય તો) એ
મરણ નરક માટે જ થાય છે વળી આ રાજાને તો
બ્રાહ્મણને પીડવાથી વધે બુદ્ધિ પાપ લાગુ છે, અને
બ્રાહ્મણનો વોર શાપ પણ થયો છે મરણ નટક આવ્યું
હોય, તો જ (આ બાંને) થાય છે (માટે જરૂર આનું
મરણ પાસે છે છતાં એ વાતને પોતે ગમજતો નથી,
એવો આ મૃદ છે) આની પાસે એવો કોઈ બ્રાહ્મણ
પણ નથી કે જે 'વિધાતાએ નિર્માણ કરેલું મૃત્યુ
કોઈ રીતે ટાળી શકતું નથી,' એમ આને સમજાવે

આમ વિચારી તક્ષક નાગે પોતાની પાસે જિવેલા પોતાના (સેવક) નાગોને તાપસના વેગ ધારી કરી કુળમૂળાદિ લઈને રાજની પાસે મોકલ્યા અને પોતે કીડાના રૂપે કળની ગદર પેસી ગયો પછી એ નાગો કુળે લઈ ઉતાવળા ત્યાથી નીકળ્યા અને રાજદરબારમાં જઈ રાજમહેલની પાસે હાજર રહ્યા રક્ષકને તાપસોને જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યા કે, તે પૂછ્યું, ચારે નેઓએ કેમ 'રાજનું દર્શન કરવા આજે રાત્રે તપોવનથી આવ્યા છીએ વળી કુળમાં મૂળ જેવા અને સુદર દેખાવાના વીર અભિમન્યુજીન પરીક્ષિત રાજને અર્ચવે વેદન મત્રોથી આશીર્વાદ દેવા અમે આવ્યા છીએ માટે રાજને તમે જણાવો કે, મુનિઓ દર્શન કરના આવ્યા છે અમે અભિષેક કરી તથા મોઢા કુળ ગાળી આવ્યા જઈશ ભરતવંશી રાજાઓના કુળમાં રાત્રે કોઈ પણ દેહાણે (આવા) દારુણતા જોયા નથી, તેમ જ તાપસોને રાજનું દર્શન ન થાય, એવું પણ સાંભળ્યું નથી ન્યા પરીક્ષિત રાજ છે, ત્યા અમે જઈશ અને આશીર્વાદથી એમને વૃદ્ધિ પમાડી તેમના આજ્ઞા થતા પાછા વળીશું

સૂત જાણ્યા તાપસોનું તે વ્યત સાંભળી રહ્યો એ તેમને બ્રાહ્મણો જાણી રાજની જેવી આજ્ઞા હતી, તેને અનુસરી કહ્યું 'હે બ્રાહ્મણો આજે રાજનું દર્શન તમને નહિ થાય, એવું આમારું માનવું છે, માટે સર્વ તાપસોએ આવતી કાલે આહી રાજમહેલમાં આવવું હે ઉત્તમ મુનિઓ' બ્રાહ્મણોના શાપના ભયથી રાજા બ્રાહ્મણોને મહેલ પર નહિ ચડવા ફરમાન કર્યું છે, એમાં સારય નથી' પછી તે વખતે એ બ્રાહ્મણોએ તે રક્ષકોને કહ્યું 'હે રક્ષકે! આ કુળ, મૂળ, જળ તમા અમાન-બ્રાહ્મણોના આશીર્વાદ તો તમે રાજને પહોંચાડો।' ત્યારે તે રક્ષકોએ જઈને રાજને જણાવું કે, 'તમાથી તપ સ્વીઓ આવ્યા છે' એટલે રાજાએ કહ્યું 'એમની પાસે કુળ મૂળ વગેરે જે કંઈ હોય તે તમે લાવો અને તે તપસ્વીઓને કાર્ય પૂર્ણ, પછી તવાગ્યા આવવાનું કહો અને માત્ર પ્રણામ કરો, આજે માત્ર દર્શન નહિ થાય' પછી રક્ષકોએ (તાપસોની પાસે) જઈ કુળ મૂળ વગેરે જે કંઈ તેમની પાસે હતું, તે લઈ બાહ્ય

માનપૂર્વક રાજને આપ્યું પછી બ્રાહ્મણોના વેશથી ઢકાયેલા તે નાગો ગયા, ત્યારે કુળે વઈ રાજાએ મત્રી ઓને કહ્યું 'હે મત્રીઓ! આ બધા કુળો આજે તમે ખાઈ જાઓ, બ્રાહ્મણોએ આપેલું આ એક મોટું કુળ છે તેનું ખાઉં છું એમ કહી ઉતારના પુત્ર રાજાએ તે કુળો મત્રીઓને આપી દઈ એ પાન કુળ હાથમાં લઈ પાતે જાતે ચીર્યું, રાજાએ કુળ ચીર્યું, તેમાં એક સૂક્ષ્મ કીડો હતો, તે કીડા નેત્રવાગે ને બાહ્ય હતો અને રાજાએ પોતે તેને જોયો હતો તેને જોઈ રાજાએ વિસ્મય પામેલા મત્રીઓને કહ્યું 'સૂર્ય આરત પામે છે, એટલે હવે મેરથી મને ભય નથી ત શાપ હું સ્વીકાર છું, તો આ કીડો મને ભલે કરડે' એમ કહી તે રાજાએ કીડાને ડોક પર મૂક્યો સૂર્ય અસ્ત પામ્યા ને કીડાને ડોક પર મૂક્યો કે તે જ સમયે એ કાળરૂપ ભયાનક તક્ષક થઈ ગયા તેણે રાજાને વીંટી લીધો ને દશ પણ કર્યો, ત્યારે મત્રીઓ વિસ્મય પામ્યા ને અત્યાત હુ ખી થઈ રહવા લાગ્યા ભયકર સ્વપ્નાના સપ્ને જોઈ તેઓ ભયભીત થઈ નાસી ગયા બધા રક્ષકો ખૂમો પાડવા લાગ્યા ને મોટે હાહાકાર થઈ રહ્યા સર્પના શરીર વડે રાજા ઉતારાગપુત્ર પરીક્ષિત)નું મોટું પરાગમ નાશ પામ્યું, જેથી તે હઈ ખોલ્યા શક્યો નહિ તેમ હાલી-ચાલી પણ શક્યો નહિ તક્ષકના મુખમાંથી નીકળેલી અને ઝરથી જન્મેલી ધોર આગ્નિશિખા યજ્ઞવા હાગી ને તેણે તરત જ રાજાને પ્રાણરહિત કર્યો એ રીતે રાજાના યવનતો નાશ કરી તક્ષક નાગ આકાશમાં જતો રહ્યો તે વેળા જગતને જાણે બાળી નાખતો હોય એવા તેને લોકો જોઈ રહ્યા રાજા પરીક્ષિત બળી ગયેલા ઝાડની પેઠે પ્રાણરહિત થઈ પડા ગયો અને સર્પ મનુષ્યો રાજાને મરેલો જોઈ ચીસો પાડી રહ્યા

સ પપાત મતપ્રાણો રાજા દગ્ધ દ્ય દ્રમઃ ।
 સુકુશ્ચ જના- સર્વે મૃત દૃષ્ટ્વા નરાધિપમ્ ॥ ૬૮ ॥
 ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં દ્વિતીય સ્કંધ વિષે
 અધ્યાય ૧૦ મે સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૧ મો*

જનમેજયનો સર્પવધ

સુત ડગાચ

ઘટપ્રાણં તુ રાજાનં વાલં પુત્રં સમીક્ષ્ય ચ ।

ચન્દ્રઃ મન્વિજઃ સર્પે પરલોકસ્ય સન્નિધિ ॥૧॥

સૂત યોગ્યા સજ્જનને મહેલો બઈ તેમ જ તેના પુત્રને બાળક જોઈ મોં મચીઓએ (ગજની) ઉત્તમ મરણિક્રિયાઓ કરી. જેનો દૃઢ બળી ગયા અને અને વગભગ ભસ્મ થયો હતો, એવા તે સજ્જનને ગંગાના તીર પર આગરની ચિતા પર સુવાડ્યો અને પુગોહિતોયો ખરાબ મરણથી મહેલા તે સજ્જનની વેદ-મત્ર વડે વિધિપૂર્વક મગ્નક્રિયા કરી તે વખતે બ્રાહ્મણોને ગાયો, સુવર્ણ, અનેક પ્રકારના અન્ન તથા જાતજાતના વસ્ત્રોના યથાધોગ્ય દાન કર્યો પછી મન્વીઓએ મારા મૂલને* પ્રજ્ઞઓની પ્રીતિ વધાવનાર બાળક પુત્રને ઉત્તમ મિલનન પર આપ્યો નગરવાસી તથા દેશવાસી લોકોએ સજ્જનના લક્ષણોથી યુક્ત તે જનમેજય નામના બાળકને (પછુ) ગજ બનાવ્યો ધારમાતાએ ગજના સર્પ ચિહ્નનો તેને શીખવ્યા ને હમેશા મોટા થતો તે (જનમેજય) મહાબુદ્ધિમાન થયો તેને આગિયારમું નર્પ યેકુ ત્યાગ દુળપગેહિતે યથાધોગ્ય વિદ્યા આપી, જેન તેણે સારી રીતે ગ્રહણ કરી જેમ અર્જુનને દ્રોણાચાર્ય તથા કાર્ત્તવેયને પરગુરુએ ધનુર્વેદ આપ્યો હતો, તેમ કૃપાચાર્ય અત્યંત લુહ પૂર્ણ ધનુર્વેદ તેને આપ્યા એમ વિદ્યાઓ મળવી તે બજવાન તથા અજિત થયો અને ધનુર્વેદમા તથા વેદમા પાઠ્યામી વઈ માચી વસ્તુનો જાણકાર થયો ધર્મશાસ્ત્રના અર્ધમા નુશળ મત્યવાદી, જિતેન્દ્રિય અને ધર્મોત્તમા નોરુ જેમ ધર્મજુરુ ચુલિષ્ટિ પહેલા નાન્ય કર્ણ હતુ તેમ નાન્ય કરવા માડ્યુ પછી ‘ સુવર્ણ-વર્માસ’ નામના કાશીપતિ સજ્જનએ ‘ વપુષ્ઠમા’ નામ ની મુખ કન્યા પત્નીલતના પુત્રને આપી બ્યામ કટાક્ષ વળી તે કાશીગજની પુત્રીને ત્રી તરિકે મેગત્રી તે

* આ અપ્રાપ્ત જનમેજયે નર્પવધ કરવાનો તેણે કરી અને આનંદે તેને અટકાવ્યો, એ કથા સારીપાઠદેશ્યોને કહેવાયે

જનમેજય ગજ પૂર્વ જેમ વિચિત્રવીર કાશીગજની પુત્રીને તથા અર્જુન સુભદ્રાને પામી આનંદ પામ્યો હતો, તેમ આનંદ પામ્યો અને ઇન્દ્રાણી સાથે ઇન્દ્રની પેઠે કમળની પાખડીઆ જેવા નેવવાળી ને ત્રી માથે બાગબગીચાઓમા તે આનંદ કરવા લાગ્યો તેની પ્રજ્ઞઓ સારી રીતે સતોષ પામી મુખમા લાડ લશવતી હતી કામ કરનામા કુશળ મન્વીઓ તેના સર્વ રાજકાર્યો કર્યા કરતા એ જ સમયે ઉત્તક નામના મુનિ તલકંઠી દુષ્પ પામી ‘ આ વેરનો બદલો કોણ વાળી મોકે ?’ આમ વિચારતા હસિતના પુરમા આવ્યા પરીક્ષિતના પુત્રને સજ્જન જાણી તેની પાસે તે આવ્યા; (ને કહેવા લાગ્યા) ‘ હે ઉત્તમ રાજા ! તુ યોગ્ય સમયે કરવાનું ને નહિ કરવાનું જાણતો નથી આજે તુ નહિ કરવાનું કરે છે અને કરવાનું કરતો નથી જેનો ક્રોધ જતો રહ્યો છે, નિરુદ્ધમી, વેરને નહિ જાણનારા, શાસ્ત્રોને નહિ સમજનારા અને બાળજોષાવાળા તારી પાસે આજે હુ શુ માગુ ?’

જનમેજય કહ્યું હે મહાભાગ ! ક્યુ વેર મેં જાણ્યું નથી અને ક્યા વેરનો બદલો મેં લીધો નથી ત તમે કહો પછી હું (કરવાનું) કરુ

ઉત્તકે કહ્યું હે રાજા ! તલકે તારા પિતાને મારી નાખ્યો છે મન્વીઓને બોલાવી તુ તારા પિતાનો નાશ પૂછી જો

સૂત યોગ્યા તે વચન માબળી સજ્જનએ ઉત્તમ મન્વીઓને પૂછ્યુ અટલે તેઓએ કહ્યું કે, ‘ બ્રાહ્મણના શાપને લીધે તલક નામે કરડેલા ને મરણ પામ્યા છે’

જનમેજય કહ્યું હે શ્રેષ્ઠ મુનિ ! મુનિએ શાપ આપેલા એ ગજના મગ્નમા શાપ જ કારણ છે, તેમા તલકના ગા દાપ છે, મને કહે

ઉત્તકે કહ્યું તલકે વન આપી કચપને અટકાવ્યો હતો, તો હે રાજા ! તે તલકે તારા પિતાનો નાશ કરનાર શુ વેરી નહિ હે રાજા ! પૂર્વે ગરની ત્રી સર્પ કરડવાની કુવારી મરણ પામી હતી પછુ તે મુનિએ પોતાની તે પ્રિયાને રૂની રૂવતી કરી હતી; તે સમયે ગજો પાણુ ઘણી દૂર પલિત્રા કરી હતી કે, ‘ જે જે મર્ષને હું જોઈશ, તેને તેને હથિયાંથી મારી નાખીશ’ - એમ પ્રતિજ્ઞા કરી હાથમા શત્રુ લઈ તે

વખતે રુદ્ર પૃથ્વી પર કૃપા કરતો અને હે રાજન્ ! ત્યા ત્યા સર્પોને માર્યા કરતો હતો એક સમયે વનમાં ઘરડો બચકર અજગર તોણે જોયો, એટલે લાડકી ઉગામી તે રોયે ભસાયેલા બ્રાહ્મણ તેને મારી નાખવા દોડયો ને મારવા લાગ્યો, ત્યારે અજગરે તેને કહ્યું 'હે બ્રાહ્મણ ! હું તારો અપરંપર કરતો નથી, છતાં તું શા માટે મને મારી નાખે છે ?' રુદ્રએ કહ્યું 'મારી વહાની પ્રાણપ્રિયા સર્પે કરડવાથી મરણ પામી હતી, તે વખતે હે સર્પ ! ત્રી ઘયેલા મેં આ પ્રતિજ્ઞા કરી છે 'અજગરે કહ્યું 'હું કોઈને કરડતો નથી, જે સર્પો કરડે છે તે ખીજા હોય છે, માટે શરીરની સમાનતાના કારણે મને મારી નાખવા તું યોગ્ય નથી'

ઉત્તરે કહ્યું એ સર્પે કહેલી સુદર મનુષ્યવાણી સામળી રુદ્રએ તેને પૂછ્યું 'તું કોણ છે ? કયા કારણથી અજગરપણ પામ્યો છે ?' ત્યારે તે સર્પે કહ્યું 'હે બ્રાહ્મણ ! પૂર્વે હું બ્રાહ્મણ હતો, મારો મિત્ર 'બગમ' નામે બ્રાહ્મણ હતો, તે ધાર્મિકોમાં શ્રેષ્ઠ, સત્યવાદી અને જિતેન્દ્રિય હતો અગ્નિહોત્રના વરમાં ઓલેલા તને મેં વાસનો સર્પ કરા મૂખોઈથી છેતર્યો હતો ને બિવડાવ્યો હતો, જેથી અત્યત ભય પામી એક વેળા ગભરાઈને ખૂબ ધ્રુજતા તોણે મને શાપ દીધો કે, 'હે મદ્યુષ્ઠિ ! તે મને બિવડાવ્યો છે તેથી તું સર્પ થઈ જા' પછી સર્પ થયેલા મેં એ ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ને ખૂબ રાજી કર્યો, ત્યારે ક્રોધથી દુર્ઘટ શાપ પામી તોણે મને કહ્યું 'હે સર્પ ! પ્રમતિનો પુત્ર રુદ્ર તને આ શાપ દોડાવનારો થશે' એમ તોણે મને ચોક્કસ વચન કહ્યું હતું, તો હું તે જ સપ છું અને તું રુદ્ર છે તું માર શ્રેષ્ઠ વચન સામળ આપેલા એ બ્રાહ્મણો ! પગમ નગે છે માટે સમજી બ્રાહ્મણે યજ્ઞ સિવાય બધે દયા કરી હ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! યજ્ઞ નિમિત્તે દિસા તે દિસા મનાયેલી નથી'

ઉત્તરે એ ત્યા 'પછી એ બ્રાહ્મણ સર્પચોનિધી છૂતી ગયો અને રુદ્રને તેના શાપનો અંત આપી દિસા તજી હતી અને મરણ પામેલી તે બાળા કે નિવાડીને તેને તે પરત્રો હતો એમ વેરને યાદ તખી રુદ્રે બધા સર્પોનો નાશ કર્યો હતો ત્યારે હે ભસ્ત્રમેષ ! તું તો પિતાના નાશ કરનાર સર્પો ઉપરનું વેર દોડી

ક્રોધરહિત થઈ વતે' છે હે રાજેન્દ્ર ! તારો પિતા સ્નાનદાનથી રહિત સ્થિતિએ અતારિહામ મરણ પામ્યો છે, માટે સર્પોને મારી તું તેના ઉદ્ધાર કર જે મનુષ્ય પિતાના વેરને બાણતો નથી, તે જીવના જ મુલ્યે છે હે ઉત્તમ રાજ ! ત્યા સુધી તું સર્પોનો નાશ નહિ કરે, ત્યા સુધી તારા પિતાની દુર્ગતિ રહેશે, માટે હે મહારાજ ! અપ્યામખ (એટલે નવરાત્રિ-મહોત્સવ) તું બ્રાહ્મણ કરો તું પિતાના વરને સાભારીને 'સપસન' નામે યજ્ઞ કર

સૂત બોલ્યા એવું તમનું વચન સામળી રાજ જનમેજય તે વખતે છાગ્રો દુષ્ટી થઈ આખોમાથી ચારણ પાડવા લાગ્યા (ને બાલ્યો) 'જેનો પિતા સર્પથી પીડાઈ દાર ગતિ પામ્યા છે, એ મિથ્યા ભિમાની તથા દુષ્ટ પુલિવાળા મને ધિક્કાર હા હું સદ્ગુણિત થઈ યજ્ઞ ચાલતો બાળખળતા અગ્નિમાં સર્પોનો નાશ કરી પિતાના વેરનો પલ્લો લઉં (એમ વિચારી) રાજાએ સર્વ મનીઓને બાલાવી કહ્યું 'હે શ્રેષ્ઠ મનીઓ ! યજ્ઞને યોગ્ય તરે સામગ્રી તૈયાર કરો, ગગાકિના બ્રાહ્મણો પાસે સારો જમીન મપાવી ક્ષાણ સામીને તમે સો સ્ત્રોતોવાળો સુદર મડપ કરો હે મનીઓ ! આજે મારે યજ્ઞની વેળી કરવી છે અને તેના અગ તરીકે ખૂબ વિસ્તારવાળો સર્પયજ્ઞ કરવો છે તે યજ્ઞ નક્કર તમ પગપર થશે ને મલામુનિ ઉત્તમ જમનાર થશે વેદનો પાર પામ્યા સર્વેશ બ્રાહ્મણોને ખેનારો'

સૂત બોલ્યા માર મનીઓએ રાજના નાકચથી યજ્ઞની મર્વ સામનો એકવી કરી અને વિગાળ વેદિકા પછી કને પછી સર્પોનો દોષ આપી નયો ત્યારે તક્ષક ઈન્દ્ર પાસે મહા આમ કહ્યું ભયથી મારો રક્ષા કરો' ત્યારે ઈન્દ્રે અમીત રહેલા તેને આશ્વાસન આપી ખેતાના આમન પર ગેરસડી ખૂબ અમય આપ્યું કે, 'હે સર્પ' તું નિર્મક થા' એમ તક્ષકને હન્દ્રના મરો નરેજ તથા ઈન્દ્રે અમય આપેલા મારી ઉદ્દેગ પામે તારો ઈન્દ્ર નક્કર તક્ષકનું નિમન ! કેરી આગળ કું ને સમય તક્ષક યાયાવનુ જમા મનેલા અને મજ્જાજમા પુત્ર ધર્મોત્તમા આમ્નોક મુનિનુ સમ કું ત્યારે તે મુનિમાજકે ત્યા (વનમાં) આમ જનમેજય અગ્નિની સ્તુતિ કરી નાગોને મજા

પડિત તે બાળકને જોઈ તેમની પૂજા કરી અને
 પૂજન કરી હચ્છિત વસ્તુઓની તેમને અનુકૂળ કર્યા
 (ચોટને ઈન્દ્રજિત મારી લેવા કહ્યું) આર આસ્તીકે
 માગ્યું . હે મહાભાગ ! આ ઘર બાંધ થાયો
 સત્યથી બાંધાયેલા ગંગા પાત્ર વારંવાર તેમણે એ જ
 માગ્યું; ચોટને તે મુનિનાકાને અનુભવી રાજાએ
 સર્પોની ડોમ બાંધ કરાવ્યા પછી વૈનાપાયન પુનિએ
 જનમેજયને વિન્નાસ્થો મલાભાસ્ત સભાવાળું પહુ
 તે સાભળી નાન આત્મત શાંતિ ન પામ્યો, તેણે વ્યાગને
 પૂછ્યું કે મને શાંતિ શ્રી રીતે થાય ? મારું મન
 અત્યંત બગ છે તો હું શું કરું, તે તમે મને
 કહે મારા દુહોગા પિતા આજ નવા પુત્રના પુત્ર થાય,
 તે આવા બગાડ મુ ગુણી મનુષ્ય પામ્યા ! હે મલાભાજ
 વ્યાસ ! કનિયોનું મગલ દેઈ મોટા યુદ્ધમાં અથવા
 સામાન્ય યુદ્ધમાં નારું ગણાય અથવા ઘેર વિધિપૂર્વક
 મગલ થાય તે દાક જણાય પહુ મારા પિતાનું મગલ
 સાચુ થયું નથી, ને તો આત્મિનમાં પરવશ થઈ મરણ
 પામ્યા દે, માટે હે સત્યવતીના પુત્ર ! આ વિવશમાં
 તમે શાંતિનો ઉપાય કો, જેથી હૃદયે પામલા મારા
 પિતા જન્મી સ્વર્ગને પામે ' ૧-૬૫

મરણ ન પિતુર્મેઽમૃત્તરિક્ષે મૃતોઽપ્યહા .

શાન્ત્યુપાય વદસ્વાત્ત્વં ચ હયવતીસુત ॥ ૬૬ ॥

યથા સર્ગે વ્રજેદાશુ પિતા મે હુર્મતિ ગતઃ ॥

ઉત્તિ શ્રીદેવીઆનવનમસ્કાપુલકમ દ્વિતીય સ્કંધ વિષે
 અધ્યાય ૧૧ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો

આસ્તીકની ઉત્પત્તિ ને શ્રીમદ્ ભાગવતમાહાત્મ્ય

સૂત હગચ

વચ્ચન્ના યવનં તસ્ય વ્યાસઃ સત્યગતીસુતઃ ।

ઉપાચ યવનં તત્ર સમાગાં મૃષતિં ચ તમ્ ॥ ૧ ॥

સૂત બોલ્યા તેનું એ વચન સાંભળી નયનવતીના
 પુત્ર બાને ને નભામાં એ સજ્જનને વચન કહ્યું

આન બોલ્યા હે નન્દ ! મુજા, અદ્ભુત, પવિત્ર,
 અનેક પ્રવ્રજના આપનાયકાનું અને હયા પુત્રની

આ અન્યામાં સદાક મ્યોતી આસ્તીકની ઉત્પત્તિ
 નથા મેમદ્ બાનવતનું માહત્તમ પુષ્ટ કરવાયે

ભાગવત નામનું પુરાણ હું કહુ છું તે તું સાભળ પૂર્વે
 મારા પુત્ર ગુદ્દેવને મેં એ ભણાવ્યું હતું અને હે રાજા !
 મારા પરમ સ્વસ્થરૂપ તે (હમણા) તને સાંભળાનું
 હું સર્વ વેદોમાંથી સાર લઈ એ સ્વાગુ છે; તે શ્રવણ
 કરવાથી જ ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષનું કારણ
 બને છે અને નિત્ય સુખદાયી તથા સુખદાયી થાય છે

જનમેજયે પૂછ્યું હે પ્રભો ! આ આસ્તીક
 કોનો પુત્ર છે ? તે વિવત્ કરવા આજ્ઞા કેમ આપો છે ?
 અને સર્વોનું રક્ષણ કરવામાં એને શું પ્રયોજન છે ?
 હે મહાભાગ ! આ કથા તમે મને વિસ્તારથી કરો,
 તેમ જ હે હૃદયમ વ્રતવાળા ! સર્વ પુરાણ પણ
 વિસ્તારથી કરો

વ્યાસ બોલ્યા જસ્તકાજ નામે શાત મુનિ હતા
 તેમણે ગુલ્ફસ્થાત્રમ કર્યો ન હતો (એક વેળા) તેમણે
 પનામાં ખાડાની અદર લટકતા પોતાના પૂર્વજોને
 જોયા ત્યારે એ પૂર્વજોએ તેમને કહ્યું - ' હે પુત્ર !
 તું સ્ત્રી કર જથી અમને ઘણી તુષિ થાય અને સદા
 આરી પુત્ર થાય તો હું બમુકત થઈ ગામે સ્વર્ગમાં
 જઈએ ' પછી જસ્તકાજો તે પૂર્વજોને કહ્યું ' હે
 મારા પૂર્વજો ! મારા મમાન નામવાળી, વગર માનેથી
 અને અત્યંત વશ રહેતાગી સ્ત્રી મને જો મળે, તો
 હું ગુલ્ફસ્થાત્રમ શરૂ કરું, આ હું તમને સત્ય કહુ છું
 એમ કહી જસ્તકાજ બ્રાહ્મણ તાયો તરફ ચાલ્યો ગયો,
 તે જ સમયે સંપોતે તેની માતા (કદ્રૂ)એ શાપ
 આપ્યો કે, તને આગ્નિમાં પડે કથંપ મુનિને
 એ પત્નીઓ હતી કદ્રૂ અને વિનતા તેઓ બન્ને
 સૂર્યના રવમાં ધોડે જોઈ પરસ્પર કહેવા લાગી પ્રથમ
 તે વળતે એ ધોડે જોઈ કદ્રૂએ વિનતાને કહ્યું ' હે
 ભદ્રે ! આ ધોડે કેવા રગનો છે, તે તું મન્ય કો
 વાર ન કર ' વિનતાએ કહ્યું ' આ શ્રેષ્ઠ ધોડે ધોડે
 જ છે હે કન્યાગિ ! તું કેવો માને છે ? તું પત્તા
 આનો રગ કહે પછી આપણે રગન કરીએ ' કદ્રૂ
 બાંધી હ પવિત્ર લાનવાળી સ્ત્રી ! હું બાને કોઈ
 નો માનુ છું આપ તું નાને માથે ઘસાપણ કરવા
 અગત કર (જે હારે તે દાની)

સૂત બોલ્યા - કદ્રૂએ (પોતાને) વશ રહેના
 પોતાના પુત્ર નને મર્યોને કહ્યું : ' આ ધોડાના રસીગમાં

જેટલા વાળ છે, તેને તમે મળા કરી દે ' ત્યાં કેટલાકે ના કહી, તેઓને કદ્દરો શાપ આપ્યો કે, ' જનમેજય ના યજમા તમે અગ્નિમા પડરો ' ખીજા કેટલાક મર્ષોએ માતાનુ પ્રિય કરનારી ઇચ્છાથી બનેલ જાત ના ગંગાના પોતાના ગરીબ વડે ઘોડાને વીંટી લઈ કાળા રંગનો-કાપરચીતરો કરી દીધો પછી બન્ને બહેનોએ સાથે જઈ ઘોડાને જોયો, ત્યારે તે ઘોડાન કાપરચીતરો જોઈ વિનતા અત્યંત દુખી થઈ તે સમય તેના મહાબળવાન પુત્ર ગરુડ જે સર્પો ખાઈ જાય છે, તે ત્યાં આવ્યો તેણે માતાને ઉદાસ જોઈ પૂછ્યું હે માતા ! તું વણી ઉપાસ કેમ છે ? જાણે રહી ગેય તેવી જણાય છે ! હું અને ખીજા સૂર્ય મારધિ અમે બે પુત્રો જીવતા છીએ, છતાં તું દુખી છે, તો ગામના બન્નેના બલતરને પિંકારે છે ને સુદર નેત્રોવાળી ! જે માતા રહી દુખી ગેય, તો જાહેલા પુત્રમા શું કળ હે માતા ! તું મને કારણ કહે, એણે હું તને દુખરહિત કરું ' વિનતા બોલી ' હે પુત્ર ! હું અર્ધે દુખ પામી છું અને શોકવતી દામી થઈ છું, તો શું કહું હે પુત્ર ! હવે તે મને કહે છે કે, (મને ખાધ પર જેસાકી જે દેશમા હું જવા ઇચ્છું, ત્યાં) તું મને લઈ જા ' તે કારણે હું દુખી થઈ છું ' ગરુડે કહ્યું ' તે જ્યાં જવા તૈયાર હશે ત્યાં હું તેને લઈ જઈશ, માટે હે કન્યાશિ ! તું શોક કર મા હું તને નિશ્ચિત કરું છું '.

આને કહ્યું એમ તેણે કહ્યું ત્યારે વિનતા કદ્દરની પાસે ગઈ અને મહાબળવાન ગરુડે પપુ (માતાનું) દાસીપણ દૂર કરવા પુત્રો મલિન કદ્દરને (પોતાની ખાધ પર) ઉઠાવી અને સમુદ્રના કાંઠે તે ગયો ત્યાં જઈ ગરુડે કહ્યું ' હે માતા ! તમને નમસ્કાર હો, માનો માતા દાસીપણમાથી કેવી રીતે છટે, તે તમે નોક્કન કરો '.

કદ્દર બોલી હ પુત્ર ! તું બળાકારે દેવગોકમથી અમૃત વાતો માત્ર પુત્રોને આજે આપ અને તરત જ પોતાની નિર્બળ માતાને દોડાન

આન બોલ્યા એમ કરે એ માનવજાતને તે ઉપાન પ ની મળવી હૃદયેકાકમા મંગે અને યુદ્ધ કરી તન જ અનૂતનો કાગલ થઈ આવે, એમ તે નરે

અમૃત લાવી માતાને સોંપ્યું ને વિનતાને દાસીપણમાથી તે જ વખતે અવશ્ય દોડાવી પછી સર્પો સ્નાન કરવા ગયા ત્યારે ઇન્દ્ર અમૃત લઈ ગયો અને ગરુડના બળથી વિનતા દાસીપણમાથી છૂટી ગઈ (એ અમૃત નો કળશ ત્યાં મુક્યો હતો) ત્યાં પ.થરેલા દર્ભોને મોટા મોટા મર્ષોએ આટ્યા, એટલે દર્ભોની અણીનો માન સ્પર્શ થતા તેઓ બે બલવાળા થઈ ગયા વામુકિ વગેરે જે સર્પોને માતાએ શાપ આપ્યો હતો, તેઓએ શોક કરી બ્રહ્માને શરણે જઈ શાપનો ભય તેમને દૂરો ત્યાં ભગવાન બ્રહ્માએ તેઓને કહ્યું ' જરુકાર નામે એક મહામુનિ છે તેમને તમના સમાન નમવાળી વામુકિની બહેન (જરુકાર કન્યા) તમે આપો તે ત્રીમા ' આસ્તીક ' નામનો જે પુત્ર થશે, તે તમારું ગણ કરનાર થશે એમા સારાય નથી ' બ્રહ્માનું તે કન્યાણકારી વચન સાભળી વામુકિએ વનમા જઈ તરત જ પોતાની બહેન તેમને વિનયપૂર્વક અપણ કરી મુનિ જરુકારુએ તે સ્ત્રીને પોતાની સમાન (નામવાળી) જાણી ' આ સ્ત્રી જે સમયે મારું આપ્રિય કરશે તે જ સમયે હું તેનો ત્યાગ કરીશ ' આવી શસ્ત્ર કરી પોતે તેને સ્વીકારી, એટલે વામુકિ પણ તેને તે આપી ઇચ્છા પ્રમાણે પોતાને ઘેર ગોઠા હે શત્રુતાપન સન્ન ! જરુકાર મોટા વનમા સુદર ગ્રંપકી કરી તે સ્ત્રી માથે રમતા સુખ પામ્યા એક વખત ભાગ્યન કરી એ શ્રેષ્ઠ મુનિ સૂતા હતા ને સુદર વાર્તાવાળો વામુકિની બહેન ત્યાં બેઠી હતી તે વખતે ' હે પ્રિયે ! તારે મને કોઈ રીતે જગાડવો નહિ, ' એમ સુદર દાતનાથી તેને કહી મુનિ પ્રિયી ગયા સૂર્ય અસ્તાવ્ય પગ પગેત્યા ને સવ્યાકાગ સમીપ આવ્યો, ત્યાં ધર્મના નાગના ભયથી ભય પામેલી જરુકારુ નિન્દાન્ત લાની કે, ' દુનુ કે - ૧ મને ગાતિ થતી નથી, જગાડના ગા (માત્ર પતિ) મને ત્યજ દેને બાને જો હું આગન જગાડતી નથી, તો સવ્યાકાગ વર્ધ થતો છે પા ! ધર્મનો નાગ કેના માને ત્યાગ આપવા મનના વાય તો તે નાગ છે, કેમ કે ધર્મનો નાગ મનુષ્યોને નરક માટે જ ગાય છે ' આમ નિન્દાની તે બ્રહ્માએ મુનિને જગાડના નાડ્યા ' હે ઉપાન વન સાર ! હો, હો, સવ્યાકાગ થયો છે ' પછી નિન્દા

મુનિઓ કોપથી તેને કહ્યું 'હે નિદ્રાનો નાશ કરનારી ! હું ચાર મે જાઉં છું તું ભાઈના ઘેર જતી રહે ' મુનિઓ એમ કહ્યું, ત્યારે તે વ્રજની ગાવુ વાક્ય યોલી 'હે આમાપ કાંતિવાળા ! ભાઈઓ મને જે માટે આપો છે તેનું હવે કેમ થશે ?' મુનિઓ સાત વર્ષ જરકારને કહ્યું 'તે થઈ ગયું છે' ત્યારે મુનિઓ ત્યજીલી તે બી એ ખેળા વામુકિને ઘેર ગઈ ભાઈઓ પછા, ત્યારે પતિઓ જે કહ્યું હતું ત વાક્ય ને મોલી કે, 'તે થઈ ગયું છે' એમ તરી તે શ્રેષ્ઠ મુનિ મને ત્યજીને ચાલ્યા ગયા છે' તે સાંભળી નાસુકિઓ મુનિ સંત્યવાણીવાળા છે' એમ વિશ્વાસ કરી તે વખતે એ બહેનને આશ્રય આપ્યો (એટલે ખોતાને ઘેર રાખી) પછી હે 'સુશ્રેષ્ઠ ! ટ્રેલાક કાગ એ મુનિખાળક જન્મ્યો, જે આસ્તીક નામે પ્રખ્યાત થયા હે રાજાઓમાં ઉરામ' ૫૭ આત્માવાળા તે મુનિઓ ખોતાના મોસાળ પક્ષતી રક્ષા કરવા તારા આ યજ્ઞને ચારકાવ્યો છે હે મહારાજ ! યાદાવરુદ્ધમાં જન્મેલા ને વાસુકિથી બહેનના પુત્ર આ મુનિને તે માન્યા ત દીક કહ્યું છે હે મહાપ્રભુ ! તાર કચાણ ધાઓ તે આખું ય મહા ભારત સાંભળ્યું છે, પુત્રક દાનો દીધા છે અને મુનિ ચોને પૂજ્યા છે, છતાં તે કહેલા એ પુણ્યથી તારે ખિતા સ્વર્ગગાંતને ન પામ્યો અને હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! તે આખા દેશને પવિત્ર ન કર્યું માટે હે જનમેજય રાજા ! તું બહિનથી દેવીનું વિશાળ મંદિર કર, જેથી નતે નમમ

સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે પરમ ભક્તિથી પૂજેલા શિવાદેવી બધી વસ્તુ હમેશા આપે છે, કુળની વહિ કરે છે અને સ તને કાયમી સારી રીતે સિંધર કરે છે હે ઉરામ રાજા ! વિધિપૂર્વક દેવીનો યજ્ઞ કરી શ્રીમદ્ ભાગવત નામનું શેષ પુરાણ તું સાંભળ પરમ પવિત્ર, સંસારથી તારનાર, દિવ્ય તથા અનેક પ્રકારના રસથી સારી રીતે આદર પામેલી તે કથા હું કહું તને સાંભળાવીશ હે સજન ! પૃથ્વી પર આ પુરાણથી બીજું કંઈ સાંભળવા જેવું નથી અને દેવીના ચરણકંમળ વિના બીજું સેવવા જેવું નથી હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! જેઓના પ્રેમપૂર્ણ ચિત્તામાં દેવી સદા રહે છે, તેઓ ભાગ્યશાળી, જુદામાં અને ધન્ય છે હે મરનારી રાજા ! જે લોકોએ ભરતખડમાં મહાપ્રભુના અભિધાનું સદા સેવન કર્યું નથી, તેઓ પૃથ્વી પર વણા જ દુ ખી જણાય છે હે સજન ! બ્રહ્માદિ બધા દેવો જેનું પૂજન કરવા હમેશા તત્પર રહે છે, તે દેવીને ક્યો મનુષ્ય ન સેવે ? આ સર્વોરામ પુરાણ ભગવતીઓ વિષ્ણુનું કહ્યું છે, તેને કાયમ જે સાંભળ છે, તે સર્વ હસ્ત્રચો પૂર્ણ કરે છે હે સજન ! તે સાંભળવાથી તાર ચિત્તાને શાંતિ થશે અને ધિનુ-ઓને અક્ષય સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થશે ૧-૬૪

તેન શ્રુતેન તે રાજેશ્વિત્તણાદિર્મંથિયતિ ।

વિનૂના જાક્ષયઃ કર્મઃ પુરાણશ્રવણાદ્ બ્રહેત્ ॥૬૪॥

ઈતિ શ્રેદેવોત્થાનવનમહાપુરાણમ્ દ્વિતીય સ્કંધ વિરે

રાખ્યા ૧૪ મે નમમ

વીજો સ્કંધ સમાપ્ત

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

ત્રીજો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

ભુવનેશ્વરી કોલ ?

જનમેજય ઉવાચ

ભગવાન્ ભવતા પ્રોકં યજ્ઞમગ્નમિધં મહત્ । સા કા કથં સમુત્પદ્યા કુત્ર કસ્માદ્ કિંગુણા ॥

જનમેજયે પૂછ્યું હે ભગવન ! આપે પૂજવા યોગ્ય 'આખા' નામનું જે મહાતત્ત્વ કદ્યું તે ક્યું છે ? કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયેલ છે ? ક્યા છે ? ક્યા કારણે ઉત્પન્ન થયેલ છે ? અને ક્યા ગુણવાળા છે ? તેમનો યજ્ઞ કેવો છે ? તે યજ્ઞનું સ્વરૂપ ક્યું છે ? તેનો વિધિ કયો છે ? હે દયાના ભંડાર ! તે બધું વિધિ પ્રમાણે તમે મને કહો, તમે બધું જાણનારા છો તેમ જ બ્રહ્માડની ઉત્પત્તિ તમે વિસ્તારથી કહો હે બ્રહ્માન્ ! મેં જે પ્રમાણે પૂછ્યું છે, તે બધું હે ભૂદેવ ! તમે જાણો છો બ્રહ્મા, વિધ્યું ને રુદ્ર, એ ત્રણે દેવો મેં સાલગ્યા છે, તેઓ સૃષ્ટિ, પાલન તથા સંહાર કરનારા હોઈ સર્ગભૂ છે હે પરાશરતા પુત્ર ! તમે કહો કે તે મહાત્મા સ્વતાત્ર છે કે પરતાત્ર છે, તે સાલજવા લેવું હવે છું તેઓ મરણધર્મવાળા છે કે નહિ ? આથવા શુ સત્ય દાનદ સ્વરૂપ છે ? વળી તેઓ અધિભૂત આદિ તણ પ્રકરતા દુષ્કૃતી યુક્ત છે કે નહિ ? મહાબળવાન તે દેવેન્દ્રો કાળને વશ થતા ને કે નહિ ? તેઓ કઈ રીતે જન્મ્યા છે આથવા સાથી ઉત્પન્ન થયા છે ? એવે સશય થાય છે વળી તેઓ કઈ તથા શોકથી યુક્ત છે કે નહિ ? તેમ જ નિદ્રા અને આલસવાળા છે કે નહિ ? હે મુનિ ! તેમના શરીર માન ધાતુમય છે કે બીજી જાતના છે ? તેઓ ક્યા દ્રવ્યો વડે, ક્યા ગુણો વડે અને કઈ ઇન્દ્રિયો વડે બનેલા છે ? તેઓનો ભોગ કના છે ? તેમના આગુણ્યનું માપ કેટલું છે ? તેમનું રહેણાણ

* આ અધ્યાયના નામકેમસૂચક શ્લોકોથી ભુવનેશ્વરી વિશે પ્રશ્ન કરતા રાખને સારી રીતે તેના નિર્દય કહેવાયો.

અને એટલી પણ નમે મને કરી હે બ્રહ્માન્ ! આ કથા વિરતારથી સામગ્ર્ય હુ ઇચ્છુ છુ

આસે કહ્યુ હે મહાબુદ્ધિમાન રાજન્ ! બ્રહ્મા વગેરેની ઉપરિશ્રાથી થઈ વગેરે હમણા તમે કહેવો આ પ્રાનસમુદ્ધ સમગ્ર્યો મુકેલ છ પૂર્વ નારમ્ભુનિને મે આ જ પૂછ્યુ હતુ, ત્યારે વિરમય પામેલા તેમણે કે રાજન્ ! ત્યા પ્રકરે થઈ મને આ કહ્યુ હતુ, તમે માલગ્ન બોલ સમયે મે ગગાકિનારે ખેડેલા ત્રાલ, સર્વજ અને વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ નારમ્ભુનિને જોયા હતા તેમને જોઈ હુ હર્ષ પામ્યા અને તેમની પાસે જઈ મૂનિના પગમા પડયા, પછી તેમની ગાથા થતા એમની પામે શ્રેષ્ઠ આસન પર ખેડે એકાંત અને સૂક્ષ્મ નેત્રવાળા ગગાના કિનારા પર ખેડેલા તે બ્રહ્માના પુત્રની કુશળ વાની સાબળ્યા પછી મે તેમને પૂછ્યુ હે મહાબુદ્ધિમાન મુનિ ! આ વિશાળ આ બ્રહ્માડનો શ્રેષ્ઠ કર્તા કંઈ કહેનાય છે તે મને વિધિથી કહેા હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! આ બ્રહ્માડ કોનાથી ઉત્પન્ન થયુ છે કે હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! તે નિત્ય છે કે અનિત્ય છે, તે કહો આ બ્રહ્માડ એક કર્તાવાળુ છે કે અનેક કર્તાવાળુ છે કે નો એમ ન લેય (એટલે જગત કર્તા વિનાનુ હોય) તો કોઈ પણ કર્તા કર્તા વિનાન હોતુ જ નથી, એ મને વિરોધ જણાય છે એમ સંદેહના સમુદ્ભા દૂષી અતિ વિશાળ આ મસારના વિષયમા કશેડો વિચારો કરના મને હે આપ તારો કેટલાક શકરને કારણતા પણ કારણ માની તેમને સદા મગલસ્વરૂપ, માનવ દેવ પ્રત્ય તથા ઉત્પત્તિસંહિત, આભારમ, દેવતા ઈશ્વર, ત્રણ ગુણોવાળા, વિમળ (દુખને) હરનાર, સમારથી તારનાર, નિત્ય અને સુદિ, સ્થિતિ તથા નાગનુ કાણુ એ છ બીજાઓ વિ પુને સર્વના પ્રાનુ ઈશ્વર, પરમાત્મા, અવ્યક્ત, સર્વ રક્તિયુક્ત બ્રહ્મ આપનાર, મોક્ષ આપનાર, માત, સર્વના આદિ, નર્વ તરુ મુખ્યશાળા, વ્યાપક, જગતના શરણુરૂપ, આદિ-અતરસિત અને (દુખને) હરનાર (માની) એમને સ્તુતે છે તેમ જ બીજાઓ બ્રજાન સુદિનુ કરો ! મં. છે અને આર મુખ્યશાળા તેમને બધુ જ આપનારે સર્વ બ્રહ્મોત્તમા પ્રાનક, દેવતા ઈશ્વર (વિષ્ણુ ના) નાનિકમગ્રમાથી જન્મેલા, વ્યાપક, અર્વેયોક્તના

સા. અને સત્યયોક્તમા વસનાર કહે છે વળી બીજા વેદવાનીઓ સર્ગને સર્વનો ઈશ્વર કહ છે અને સાજ-સવાગ યાજમસંહિત થઈ તેમની જ સ્તુતિ તથા ગત કહે છે નેમ જ કેટલાક હજાર નેત્રોવાળા, દેવતા દેવ સર્વના પ્રાન, હ્ર, યજ્ઞોના અધીશ્વર, દેવતા અધીશ્વર, ત્રણે લોકના ઈશ્વર હંદ્રાણીના સ્વામી, યજ્ઞાના ભાક્તા, સોમરસ પીનાર અને મોમપાન કરનારાઓને પ્રિય શત્રુનુ મંદને યજ્ઞમા પૂજ છે, વળી બીજાઓ વરુણને, ચંદ્રને, આતિને, નાયુને, યમને, ધત આપનાર દુર્ગેસને તથા ગણપતિને પૂજ છે તેમ જ બીજાઓ હાથી જેવા મુખ્યશાળા ગતપતિને સો કર્તા માનનાર અને સ્મરણથી જ સિદ્ધિ આપનાર, કર્તાની કામના આપનાર, ઈચ્છાનુસાર ગતિ કરનાર તથા (સર્વથી) પર કહે છે કેટલાક આનાર્થો વાવાની દેવોને સમગ્ર વસ્તુ આપનાર, આતિઆયા, મહાશક્તિ, પુરુષને અનુ-સરનાર - પ્રવ્રતિ, બ્રહ્મ સાથે એકતા પામેલ, સુદિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરનાર સર્વ ભૂતોના તથા દેવતાઓના માતા, આતિ-અતરસિત, પૂર્ણ સર્વ પ્રાણીઓમા વ્યાપક, સર્વ લોકના ઈશ્વરી નિર્ગુણ, મગુણ, કયાણ-સ્વરૂપ, લેખણશક્તિ, શિવશક્તિ, પ્રજ્ઞાની શક્તિ, હંદ્રની શક્તિ, વરુણની શક્તિ, વરાહાવતારની શક્તિ, નૃસિંહાવતારની શક્તિ, મયલક્ષ્મી, અદ્ભુત વેદના માતા, એકસ્વરૂપ, સમારૂપ વૃણની સ્થિર વિદ્યારૂપ, અર્વ દુ ખોનો નાગ કરનાર, સ્મરણથી જ સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરનાર મુમુદુઓને મોક્ષ આપનાર કળતી હંદ્રાવાળાઓના કામનાઓ આપનાર, નિર્ગુણાતીત સ્વરૂપવાળા, ગુણાનો વિતાર કરનાર, નિર્ગુણ તથા સગુણ કહે છે અને નેમી કળતા હંદ્રા રાખનારાઓ તે હંદ્રીનુ યાન કહે છે કેટલાક (વેદાતી) મુનિશ્વરો નિરજન, નિત્યાર નિર્વંષ, નિર્ગુણ, રૂપરહિત અને વ્યાપક અને જાતનુ કારણ કહે છે વદતા ઉપનિ-પદમા કોઈ સ્વય હજાર મસ્તકોવાળા, હજાર નેત્રો વાળા, હજાર હાવવાળા, હજાર મુખોવાળા અને હજાર પગોવાળા પુરુષને જગતનુ કાણુ કહેવ છે તે પરમ આદ્ય છે તેને ત્રિહુતા પદા પ્રદેવ છે વળી વિદ્વાનો કહે છે કે, તે પુરુષ વિરાટ, રમેયુલસંહિત અને શાત છે. તેમ જ હંદ્રા પૂર્ણાવના વિદ્વાનો પુરુષોત્તમને જગતનુ

કારણ કહે છે, અને બીજાઓ કહા છે કે, એક પ્રણુ અથવા ઈશ્વર કદી હોય જ નહિ (માટે ઈશ્વર અનેક છે) કેટલાક કહે છે કે, આ સર્વ વ્રહ્માડ ઈશ્વરસંહિત છે, કારણ કે આ જગત અનિત્ય-અનિર્વચનીય છે, માટે ઈશ્વરથી ઉત્પન્ન થતું નથી, (પણ સ્વભાવથી જ ઉત્પન્ન થાય છે) એટલે આ જગત સર્વકાળ ઈશ્વરસંહિત, સ્વભાવથી જ ઉત્પન્ન થયું ને હમણા આનું જ છે વળી ક્રપિલ વગેરે સામ્યસાધનોના મુનિઓ કહે છે કે, ' આ પુરુષ અકર્તા છે અને તે પ્રકૃતિ કર્તા છે ' આવા મહેલના સમૂહો તથા બીજા પણ સંદેહો મને થયા કરે છે હે મુનીશ્વર ! મારા ચિત્ત સંદેહમુક્ત વિચારોથી ભર્યું ના જાય, ' હું જુ કહું કે ધર્મ તથા અધર્મ કહેવામાં માત્ર મત સ્થિર થતું નથી ધર્મ કયો અને અધર્મ કયો હોય એનું નિર્ણય કર્ષ જ મળતું નથી, સત્ત્વગુણથી જન્મેલા અને સત્યધર્મમાં રહેલા દેવો પાપી દાનવો વડે પીડાય છે, તો ધર્મની વ્યવસ્થા ક્યા રહી ? મારા વશજ પડકારો ધર્મમાં રહેલા તથા સદાચારી હતા, છતાં અનેક પ્રકારનું દુઃખ પામ્યા હતા, તો એમાં ધર્મની કઈ રિધિનિ રહી ? માટે હે તાત ! મારું હૃદય સારાના વિષયમાં આત્માત વ્રજે છે. હે મહામુનિ ! મારા ચિત્તને તમે સરાયસંહિત કરો, તમે સમર્થ છા હે મુનિ ! જ્ઞાનરૂપી વદાણુ વડે તમે સગારરૂપ સમુદ્રમાંથી મારું રક્ષણ કરો, મોઝરૂપી મેલથી મેંના આ સમુદ્રમાં રૂબાકા ખાના ને ડાબે આવતા મારું તમે રક્ષણ કરો ૧-૪૯

કુવ મેડસંશયં ચેતઃ સમયોર્ગ્ગિ મહામુને ।

પાહિ સસારવાર્ધેસ્વ્યં ક્ષાનવાનેન માં મુને ॥

મજ્જન્ત ચોત્પતન્તં ચ મમ મોહમલાવિલે ॥ ૪૯ ॥

ઈતિ શંદેરેન્દ્રોષા વનમહાપુરુષમા નૃતીઃ સ્કંધ ત્રિષે અધ્યાય ૧ લે સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ જો*

વિમાનથી બ્રહ્માદિતું જન્મું

શ્લોક ૩૩૪

પત્તયા ચ મહાવાહો વૃદ્ધોઽહ કુદસત્તમ ।

તાન્ પ્રજાપ્રાટકઃ પ્રાહ મયા વૃદ્ધો મુનીશ્વર ॥ ૧ ॥

આન બાલ્યા હે મહામાતૃ ૨-૧૦૪ તમે મને

• આ અપારાધ સામેનારીત મોહોથી વિમાન દ્વારા

બ્રહ્માદિતું જન્મું કરામો

જે પૂછ્યું, તે જ પ્રશ્નો મુનીશ્વર નારદને મેં પૂછ્યા હતા, ત્યારે તેમણે આમ કહ્યું હતું

નારદ બાલ્યા હે આમ ! આજે હું તમને નું કહું કે પૂર્વે આ સગય મારા જ હૃદયમાં થયો હતો, ત્યારે (ઉપસઉપસી) સંદેહની વાસાઓ પડવાથી અત્યત પીડાઈનેહુ આમાપ તેજવાળા પિતા બ્રહ્મા પામે તેમના આનમાં ગયો અને તમે જે પૂછ્યા છો તે જ ઉત્તમ પ્રશ્ન મેં તેમને પૂછ્યો. ' હે પિતા ! આ સમગ્ર બ્રહ્માડ કોનાથી ઉત્પન્ન થયું છે ? તમારા વ્યાપારથી આ બ્રહ્મણ્વર ઉત્પન્ન થયું છે કે વિષ્ણુઓ આ ક્યું છે કે રુદ્રે ક્યું છે ? હે વિશ્વાત્મન ! હે જગતના પતિ ! તમે સત્ય ક્રોડે આત્માત આરાધવા યોગ્ય ક્રોડ્ય છે ? અને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રણુ કયો છે ? હે બ્રહ્મન ! તે સર્વ તને મને કહો હે નિપાપ ! એ સંદેહો તમે દૂર કરો. હું આ નુ પ્રશ્ન અત અમત્ય જવા સારારમાં રૂબી ગયો છું સંદેહોએ ડોલાવેનું મારું ચિત્ત કોઈ નીર્ગોમાં, દેવોમાં કે બીજા સાવનોમાં શાત થતું નથી. હે શત્રુઓને તપાવનાર ! પરમ તત્ત્વને જાણ્યા વિના શાંતિ ક્યાથી થાય ? અનેક પ્રકારે નીષ્પ્રાયેનું ચિત્ત કોઈ પણ પાર્શ્વમાં સ્થિરતા પામતું નથી હું કોનું સ્મરણ કરું ? કોનું સેવન કરું ? કોને શરણું જાઉં ? કોને પૂજું અને કોની સ્તુતિ કરું ? સર્વ ઈશ્વરોના પણ ઈશ્વર દવને હું બાણતો નથી ' હે સત્યતીના પુત્ર વ્યામ ! એમ આતિ ક્રહિત પ્રશ્ન મેં કર્યો, ત્યારે લોકોના દાન બ્રહ્માઓ મને આ (વચન) કહ્યું

બ્રહ્મા બોલ્યા હે પુત્ર ! આજ તે કહેના આ

ઉત્તમ પ્રશ્ન મમજ્યો મુશ્કેલ છે. તો હું શું કહું ? હે મહાબ્રાહ્મ ! વિદ્યા પણ આ પ્રશ્નને બળબળ નિશ્ચયથી ખો નહો તેમ નથી હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ સગારમાં કોઈ પણ સગી પુરુષ આ બાણતો નથી, જે પુરુષ વિગત, નિસ્પૃહ તથા દેવસંહિત હોય છે, તે જ આ (વચન) આપે છે પૂર્વે (પ્રત્યક્ષો નર્વ વિષય) કેવળ સમુદ્રરૂપ થયું, સ્થાનર-જગમ નારા પામ્યા અને પત્રે પાન મહામુનો જ ઉત્પન્ન થતા ત્યારે હું કમળ મધી જન્મેલો હતો તે સમય (કમળી) કદી પર બેઠેલા મેં સૂર્ય, ચંદ્ર, પૂરે કે પાંતોને જોયા નહિ, ત્યારે હું વિનાશવા લાગ્યા કે, ' આ મમનમુદ્રરૂપ

જળમા હુ કઈ રીતે જન્મ્યો? યુગના આ વિનાશ સમયે મને ઉત્પન્ન કરતાં, મારું સ્મરણ કરનાર તથા (છેવટ) સારનાર પ્રભુ કેણુ છે? જેના આવારે આ જળ રહ્યું છે, તે પૃથ્વી સ્પર્શ નથી તો ઊંઘે આને વ્યુત્પત્તિ થી (કાદવના ચતાર તરીકે) પ્રસિદ્ધ આ પાંચ—કમળ કઈ રીતે ઉત્પન્ન થયું છે? હરે આ કમળના કાદવની તથા મૂળની હું તપાસ કરું, ત્યાં આનું મૂળ પૃથ્વી હશે, એમા સગય નથી (એમ વિચારી) હું તે જળમા ઊતરીને તે એક જળર વર્ષે સુધી શોધ કરી છતાં પૃથ્વી ન મેળવી ત્યારે આકાશમા 'તુ તપ કર' એવી શરીર વિનાની વાણી થઈ પછી તપ કરું તે સમયે ફરી તું 'સંતિ કર' એવી વાણી ત્યાં થઈ અને મેં તે સાંભળી એ સાંભળી હું અત્યંત મૂંઝવે પાડ્યો કે, 'હું મને સરજી ને શું કરું?' તે વખતે આતિ દૂર મધુ તથા દેહભ નામના બે દેવો ત્યાં આવ્યા તેઓ બન્નેએ સમુદ્રમા યુદ્ધ કરવા મને મિત્રાલ્યો પડી હું કમળનું નાળ પકડી પાણીની ગાદર ઊતરીને, ત્યાં પરમ અદ્ભુત પુરુષ મેં જોયા તે મેઘ જેવા કાળા શરીરવાળા, પીળા વસ્ત્રવાળા, ચાર ભુજઓ વાળા, શેપનાગ પર સૂઈ રહેલા, જગતના નાથ, વન માલાથી શોભીતા અને શયન ચક્ર, ગદા તથા પદ્મ સ્વરૂપે આધુષીત અત્યંત પ્રકાશી રહ્યા હતા શેપનાગ રૂપ શયન પર સૂતેલા તે મહાવિષ્ણુને મેં યોગનિદ્રાથી દબાવેના તથા એકાન્તિત જોયા, ત્યારે સર્પના શરીર પર મૂતેના તે આચ્યુતને જોઈ, હે નારદ! હવે હું શું કરું? એવી મને અદ્ભુત ચિંતા થઈ, તે નળા મેં નિદ્રારૂપ સ્વરૂપવાળા દેવીનું સ્મરણ કર્યું ને સ્તુતિ કરી, એટલે અતઃકર્ષ શરીરવાળા તથા દિવ્ય આકાશરેથી શણગારેલા તે શિવાદેવી (વિષ્ણુતા) દેહમાથી નીકળી આકાશમા ઊભા રહ્યા એમ વિષ્ણુનો દેહ છોડી આકાશમા ઊભેના એ દેવી શોભી રહ્યા ત્યારે તેમ નાધી છામ થયેલા જનાર્દન વિષ્ણુ તરત જ ઊભા થયા તેમણે માત્ર હજાર વર્ષ સુધી (મધુકેટલ સાથે) ઉત્તમ યુદ્ધ કર્યું ત્યારે દેવીએ (પ્રથમ) કડાસથી જોયેના (ને મોહિત કરેલા) તે બંને દેવોને વિષ્ણુએ પોતાના ખોળાને (એટલે સાયબોને) વિશાળ કરી તેના પર જ માંથી નાખ્યા પછી અમે બંને જ્યાં ઊભા

હતા, ત્યાં જ રુદ્ર* આવ્યા, એટલે અમે ત્રણેયો સ્વસ્થ ને સુદર એ દેવીના દર્શન કર્યા ને સારી રીતે સ્તુતિ કરી, ત્યારે એ પરમ શક્તિયો ત્યાં ઊભેલા અમને પવિત્ર કૃપાદૃષ્ટિથી પ્રસન્ન કરી આમ કહ્યું

દેવી બોલ્યા હે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્ર! આ મહાસુરો મરાયા છે, તો હવે આળસરહિત થઈ તમે સૃષ્ટિ સ્થિતિ તથા નાશરૂપ પોતાના કાર્યો કરો અને પોતાના સ્થાનો કરી નિશ્ચિત થઈ (ત્યાં) રહેા તમે પોતપોતાના સામર્થ્યથી ચાર પ્રકારની બધી પ્રજાઓ ઉત્પન્ન કરો

બ્રહ્માએ કહ્યું તેમનું ક્ષેમળ, સુદર ને સુખદાયી તે વચન સાંભળી અમે તેમને કહ્યું 'હે માતા! અમે આસમર્થ છીએ, તો એ પ્રજાઓને કઈ રીતે ઉત્પન્ન કરીએ? વિશાળ પૃથ્વી પણ નથી અને બધે જળ ફેલાયુ છે, તેમ જ ભૂતો, ગુણો તત્ત્વાત્માઓ તથા ઈન્દ્રિયો પણ નથી' આ સાંભળી શિવાદેવી હાસ્યયુક્ત મુખવાળા થયા, એટલે તરત જ આકાશમાથી સુદર વિમાન ત્યાં આવ્યું પછી તે દેવીએ કહ્યું 'હે દેવો! આ વિમાનમા તમે નિર્ભય થઈ સુખેથી બેસી જાઓ હે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ! આજે હું તમને અદ્ભુત (વસ્ત્ર) ખતાવું છું' તેમનું એ વચન સાંભળી 'બહુ મારું' એમ કહી અમે ત્રણે જણુ રત્નોથી શણગારેલા, મોતીઓની માળાઓથી ચોપાસ વીંટા યેલા, ધૂધરીઓના સમૂહથી ગાજતા ને દેવમંદિર જેવા સુદર તે વિમાનમા નિરાક થઈ બેઠા પછી તે દેવીએ જિતેન્દ્રિય અમને બેસી ગયેલા જોઈ પોતાની શક્તિથી તે વિમાન આકાશમા યસાવ્યું ૧-૪૦

સોપવિષ્ણુસ્તોત્વં હૃદ્યવા દેવ્યસ્થાન વિજિતેન્દ્રિયાનં ।

સ્વદાપત્યા તદ્ વિમાનં વે નોદયામાસ ચામરે ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં ત્રીજો સ્કંધ વિરે

અધ્યાય ૨૨ સમાપ્ત

* આ રુદ્ર તે બ્રહ્માના વચારમાંથી જન્મેલા રુદ્રથી જુદા જ છે, એમ ચોક્કસ જણાવે છે, માટે જે કુર્મપુરાણ અદિ પુરાણોમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને રુદ્રરૂપ ત્રણ મૂર્તિઓથી જુદા ચોથા રુદ્ર છે, એમ કહ્યું છે, છતાં આટલી વિશેષતા કે કોઈ પુરાણોમાં બ્રહ્માના વચારમાંથી જન્મેલાને ત્રણ મૂર્તિની અંદર નિહાય છે અને બંને ચોથા કહેવા છે વળી કોઈક સ્ત્રોતે તે બંને જ ત્રણ મૂર્તિઓની અંદર નાખી બ્રહ્માના વચારમાંથી જન્મેલા ચોથા કે ત્રીજા અમૃત નથી

અધ્યાય ૩ જો*

બ્રહ્માદિને મહાદેવીના દર્શન

ત્રલોચન

વિમાન તન્મતોવેગં યત્ર સ્થાનાન્તરે ગતમ્ ।

ન જલ તત્ર પશ્યામો વિસ્મિતાઃ સ્મૃત્ વયં તદા ॥૧॥

બ્રહ્મા બોલ્યા 'મન સમાન વેગવાણુ તે વિમાન બીજે સ્થાને જ્યા ગયુ ત્યા અમે વિસ્મય પામ્યા ત્યા ક્રેયયોના શપ્તોથી શોભીતા અને બધી જાતના કુળ વાળા અતિ સુદર વૃક્ષો હતા, તેમ જ પુષ્પી, પર્વતો, વનો, ઉપવનો, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, પશુઓ, શ્રેષ્ઠ નદીઓ, વાવો, કૂવા, નાના-મોટા તળાવો તથા ઝરણા પણુ હતા ત્યા આગળ સુદર નગર દિવ્ય કિલ્લાથી શોભી રહ્યુ હતુ, જે યજ્ઞશાળાઓથી મુક્ત અને જાતજાતની હવેલીઓથી પ્રકાશતુ હતુ તે વખતે એ નગર જોઈ અમને ઓળખાણુ પણુ થઈ કે, 'આ તો સ્વર્ગ છે।' પણુ આને કોણુ ખતાવ્યુ, એમ તે વેળા અમને આશ્ચર્ય થયુ વળી ત્યા દેવ સરખો કોઈ સગ્ન વનમા શિકાર માટે જતો અમે જોયો ને વિમાનની ઉપર આધિકાદેવીને રહેલા જોયા પછી ફાણુવારમા પવનથી પ્રેરાયેલુ તે વિમાન આકાશમા ચાલ્યુ ને લગભગ બે ઘડીમા ત્યાંથી બીજા સુદર પ્રદેશમા પહોંચ્યુ ત્યા અમે ઉત્તમ નદનવન જોયુ ને કટપવૃક્ષની છાયાનો આશ્રય કરી ઓલેલી કામધેનુ ગાય જોઈ તેની પાસે ચાર ઘાતવાળો હાથી ઓલે હતો ને મેનકા વગેરે અખસરઓના યેળા જાન તથા નૃત્ય સાથે અનેક ભાવોથી ત્યા રમતા હતા, તેમ જ તે કડો યજ્ઞો તથા વિદ્યાધરો ત્યા કટપ-વૃક્ષોની વાડીઓમા ગાતા હતા ને રમતા હતા વળી ઇદ્રાણી સંહિત પ્રભુ ઇદ્રને પણુ ત્યા અમે જોયા. અમે તો સ્વર્ગને જોઈ તેમ જ વરણુ, કુબેર, યમ, તુર્ગ, અગ્નિ તથા બીજા દેવોને પણુ ત્યા રહેલા જોઈ તે વેળા વિસ્મિત થઈ બેસી જ રહ્યા હતા, તેટલામા તો સારી રીતે શાપુગારેલા તે નગરમાથી (એક) સગ્ન નીકળ્યો, જે દેવોનો સગ્ન જ હોઈ હોખરિલો

હતો અને પાલખીમા બેઠો હતો અમે તો વિમાનમા જ બેઠા હતા, તેવામા એ વિમાન વેગથી ચાલ્યુ ને સર્વ દેવોથી નમાયેલા દિવ્ય બ્રહ્મલોકમા ગયુ ત્યા બ્રહ્માને જોઈ શિવ તથા વિષ્ણુ તો વિસ્મય જ પામ્યા વળી સલામા અગ સંહિત સર્વ વેદો સાક્ષાત્ સ્વરૂપધારી હતા ને સમુદ્રો, નદીઓ, પર્વતો તથા સર્પો પણુ હતા પછી શિવ અને વિષ્ણુએ મને કહ્યુ 'આ સનાતન બ્રહ્મા કયો છે?' મેં તેઓને કહ્યુ 'આહોંતા સ્વામી આ બ્રહ્માને હુ જાણતો નથી।' હે ઇશ્વરે! હુ કોણુ છું? આ કોણુ છે? આ ભ્રમ મને કેમ થયો છે?' પછી ફાણુવારમા મન જેવા વેગવાણુ તે વિમાન જલદી ચાલ્યુ અને યક્ષગણોથી મુક્ત, કટપવૃક્ષોની વાડીઓથી સુદર, પોપટો તથા ક્રેયલોના શપ્તવાળા, વીણા ને નરથા વગેરે વાદ્યોથી ગાજી રહેલ સુખદાયી તથા કલ્યાણકારી સુદર દેલાસશિખર પર આવી પહોંચ્યુ એ વિમાન ત્યા આવ્યુ કે, તે જ વખતે પોકિયા પર બેઠેલા, ત્રણ નેત્રોવાળા, પાંચ મુખોવાળા, દશ ભુજઓવાળા મુકટરૂપે અર્ધાંમદ્રન ધારણુ કરતા, વ્યાક્રમર્ષને પહેરી રહેલા અને હાથીના ગામડારૂપ ઉપરના વત્સરાળા ભગવાન ગરુડ સુદર ધરમાલી બહાર નીકળ્યા, તે સમયે ગણપતિ ને કાનિકસ્વામી નામના બે મહાવીર પુત્રો શિવની સાથે પાસેના રત્નક તરીક જતા ગોભતા હતા, તેમ જ નદિ વગેરે બધા શ્રેષ્ઠ ગણનાથો. 'જય શમ્ભુ ઉન્ન્યાગતા શિવની પાદજ ના નતા હતા હે નારદમુનિ! માતૃકાઓ સંહિત તે બીજા શકરને જોઈ અમે તા વિસ્મય જ પામ્યા અને હુ પાપ સંગ્રામ પામી ત્યા બેસી રહ્યો હતો, નેવામા તે પર્વતના નિખર પરથી એ વિમાન વાયુ મરખાત વેગથી ફાણુવારમા લક્ષ્મીપતિ (વિષ્ણુ) ના ઘરરૂપ વૈકુંઠગોચમા જઈ પહોંચ્યુ હુ પુનઃ ત્યા ને ન સમજી રાકે એ હુ આશ્ચર્ય જોયુ તે વેળા એ ઉગમ નગર જોઈ વિષ્ણુ તો વિસ્મય પામ્યા, તેટલામા (અ વિષ્ણુગોખના સ્વામી) વિષ્ણુ યોતાના એ ધામની આગળ આજ્યા તે કમત સમાન નેત્રોવાળા, આંગનાં ન પાપ જેવી (કાત્રી) કાનિકાના પીંજા વરદવાળા, નાર ભુજઓવાળા, પરીનાર નરક પર બેઠેલા, દિવ્ય નાકાસ્ત્રની શાપુગાર ને અને સ્ત્રી લક્ષ્મી વડે સુદર નામનેથી તે વખતે યોગતા હતા એ

* આ નામપરથી વિમાનમાં બેઠેલા શિવ વગેરેને મહાદેવનાં દર્શન કર્યા, જે પાન ૧૮૬ એકાદશી સુધી રીતે મેલેયો.

મનાતન વિષ્ણુને જાઈ અમે બધા પિતૃમય પામ્યા
 એટલીજ નામે જોતા અમે તે શેઠ વિમાનમાં ઉભા
 હતા, તેટલામાં તે વિમાન ત્રણ સમાન રંગથી ચામું
 (આગળ જતા) મીઠા પાણીના મોટા નગોવાળો,
 જમ્યનેના સગૂં બી વ્યાત અને ચાપતા તજ્જોબી
 ગાભીતો સુભસમુદ્ર ચાચો (તે સમુદ્રમાં મરિણીપનો
 પ્રદેશ અમે જોયા) તે મના ને પાંડિત્ય આદિ
 વૃક્ષોથી અનાત ગાભીતો, અનેક જાતના પિંડાનાથી
 દુક્ત, જાતજાતના ચિત્રોથી વિચિત્ર, મોતીચાની માળા-
 ચોળી ચાંચે બાજુ વાટાંબેલો, જાતજાતની માળાચોબી
 ગાભીતો અને આનાપાવવ, મોંઝમઝી, દુરમઝ, રેવડા
 તથા નાપાના સુર મુજોથી ચોપાગ ની ટાંગો હતા વા
 તે પ્રાપ્યોના ધૂપાથી નારી રીને ગાદી રૂપો દિવ્ય
 નર્મથી વુજત, ભમરાઓના ગુગરનથી ત્રાસ તથા પરમ
 અદ્ભુત હતો ને કીપમા ટિંગામર* એટ પાગ હતો
 તે અનાત મનોહર, રત્નોની પાંતથી ગંગેલો અને
 જાતજાતના જાતોથી અત્યંત જોભતો હતો વિમાનમાં
 જોવા અને તે પદ્મને નૂલો જોયા જે ચારે બાજુના
 શાખાગેલો અને જાતજાતના પિંડાનાથી મિશ્રવલ્લ
 હતો, તેવી ઇદ્રધનુષયી યુક્ત હોય તેવો જણાતો હતો
 તે રામ પાગ પર એક એટલી જોડી હતી તેણે
 લાવ માળા તથા લાવ વજો ખોઈ હતા લાવ માદનનુ
 લેપન લગાડ્યું હતું, તેના ગેડ અત્યંત લાલ હતા
 (અપાવમા) તે સુર, કસોડો વીજળીઓ જેવી ક્ષતિ
 વાળી, આતિ સુગંધ મુખવાળી, લાલ ભેખરી શોભતી,
 કસોડો લંબીઓથી આંતક અને ક્ષતિ વડ સંગિ
 સૂના બિંબ જેવી હતી વડ, પાસા, અગ્ર તથા
 અભય (જે ચારને ચાર લાયમા) યાગ્ય કરના તે
 સુદરી શ્રીભુવનેશ્વરી દેવી હતા પૂર્વે કદી નહિ જોયેલા
 તેમને અમે જોયા ત્યારે મદ લાવ વા તે નામી
 રહ્યા હતા હૃદયનો પડતા પદ્મીઓના રોળા
 તેમને તરી રહ્યા હતા તે ગે લાનગુણે હતા કરાની
 તો મૂર્તિ હતા ને દુમાની તથા નવગેવના હતા વગી

સર્વ પ્રકરના શણગાર તથા વેગથી તે યુક્ત અને મન-
 હાસ્યયુક્ત મુખકમળવાળા હતા લેગતા પુપ અને
 સ્તન વડે તેમણે કમળની કળીઓને જીતી લીધી હતી.
 અનેક જાતના મણિઓના સમૂહથી વ્યાપ અદાકરો
 વડે તે શણગારેલા હતા સુવાર્ણના બાજુનાથ, જેરખા
 તથા મુકુટ વડે શોભતા હતા તેમનું મુખકમળ દેહીચ-
 માન, શોભાવાળા (વિપુસુદ્ધીના) ચક્ર જેવી આકૃ-
 તિના ષે કુક્રોથી મુદર હતું 'હૃદયેષા, ભુવનેશ્વરી'
 એવા નામોના જપ કરવામાં તત્પર મખીઓના રોળા
 કમળ એ ભુવનેશ્વરીની સ્મૃતિ કરતા હતા 'હૃદયેષા'
 વગેરે દેવકત્યાઓ તથા 'અતગદુસુમા' આદિ દેવીઓ
 વડે તે મહેશ્વરી ચાંચે બાજુ વીટાયા હતા પદ્મકોણ
 યનની ઘડ્યે રહી તે દેવીએ એ યનગજ ઉપર બિરા-
 ત્યા હતા તેમના દર્શન કરી વિરમય પામેલા અમે
 બધા ત્યાં ઊભા રહ્યા અને 'અહો જોયી આ ત્રી-
 કોણ હશે, આનું નામ ગુ હશે, તે આપણે જાણતા
 નથી. આ સ્ત્રી દૃષ્ટી હજારો નેત્રોવાળી, હજારો
 લાયવાળી અને હજારો મુખવાળી મુદ્રા દેખાય છે,
 એમાં સગય નથી આ અખંડ નથી, નર્મવ
 નથી કે દેવાગના પણ નથી' આવા સશયને પામેલા
 અમે હે નારદ* ત્યાં ઉભા રહ્યા તે વખતે સુદર
 હાસ્યવાળા તે અપ્પાને જોઈ ભગવાન વિષ્ણુ પોતાના
 શ્રાવથી મનમાં નિત્ય કહે બોલ્યા 'આ ભગવતી
 દેવી આપણા બધાનું કારણ છે અને આ જ દેવી મહા-
 વિદ્યા, મહામાયા, પૂર્ણ પ્રકૃતિ, વિનાશનહિત, અલપ
 ગુણિવાળાઓને જાણવા મુશ્કેલ, મોગ વડે પામવા
 યાગ્ય, આગમ્ય નિત્ય પન્નાનામાંની ઇન્દ્રાણી,
 અત્યંત નિત્ય તથા અનિત્ય સ્વરૂપવાળા, અલપ ભાષ્ય-
 વાળાઓ વડ આરાવના મુશ્કેલ, વિશ્વના ઈશ્વરી,
 કત્યાબુધ્વરૂપ, વેદોને ઉત્પન્ન કરનાર, વિશાળ નેત્રો
 વાળા તથા સૌના આદિ ઈશ્વરી છે આ દેવી પ્રલય-
 મયે સકળ વિશ્વને સંહારી સૌ જોનાના નિનાશકરોતે
 પોતાના સંગમાં સ્વાધી નઈ કાઢા કહે છે હે બાન્ને
 દેવો! લાયમા સૌ બીજામય સ્વરૂપે આ દેવી જોભે
 છે જુગો, કસોડો વિગ્રહોતેઓ તેમની પામે અનુભવે
 ઉભી ને હે બાન્ને તથા નારદ! વિષ્ણુ આ કારો તથા
 શણગારોથી યુક્ત અને દિવ્ય મદનના વિનેપનવાળી

* આ પાનાનું અનુ નામ જ્ય કાણથી છે તેના
 અર પાપને ઠે પ્રક્રમ, રિપુ, જ તથા ઈકર હતા
 અને નારદ, વાનર અને હતા આ વાન નામ - કપમાં
 રૂપ થયે

સર્વ સ્ત્રીઓ એમની સેવામાં તત્પર છે, તેઓને તમે જાણો. આપણે ધન્યવાદપાત્ર, મહાભાગ્યશાળી અને હવે કૃતકૃત્ય થયા છીએ, કારણ કે અહીં આ ભગવતી ના દર્શન આપોઆપ પામ્યા છીએ પૂર્વે આપણે કાળજીથી તપ કર્યું હશે, તેનું આ ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થયું છે. જે એમ ન હોય તો આપણને આદરથી દર્શન ક્યા થાય? જે જે લોકો પુણ્યના સમૂહવાળા હતા તથા તપસ્વી હોય છે, તેઓ જ મગલમૂર્તિ ભગવતી દેવીને જોઈ શકે છે, પણ સાચી લોકો તેમને જોઈ શકતા નથી. પુરુષ સાથે સદા જોડાઈ રહેતી મૂળ પ્રકૃતિ તે આ જ છે અને આ જ પરમાત્માને પ્રભાકર ગ્રી યતાવે છે હે બન્ને દેવો! દ્રુપદ—આ જીવ, દૃશ્ય—સમગ્ર પ્રભાકર તથા સર્વ દેવતાઓ, આ સર્વનું કારણ આ સર્વેશ્વરી માયા છે અને સંપૂર્ણ મગલસ્વરૂપ છે હું કયા? સર્વ દેવો કયા અને લક્ષ્મી વગેરે દેવાગતાઓ કયા? આપણે આના ચોક્કસ લાભમાં જાગ સાથે પણ કોઈ રીતે તુલના પામીએ તેમ નથી સુદર અગવાળા આ મહાદેવી તે એ છે કે જેને જે બાળપણમાં મહાસમુદ્રની અદર આનદથી મને જાણે હોલાવતા હોય તેવા જોયા હતા જે વેળા બાળપણમાં હું કોમળ અગવાળો હોઈ અત્યંત સ્થિર તથા મજબૂત વડતા પાદકાંડથી પદાગમાં સૂતો હતો ને પગનો અંગૂઠો હાથમાં લઈ મુખકમળમાં સખી ચાટતો હતો અને અનેક બાળચેષ્ટાઓથી ખેલતો—રમતો હતો, તે વેળા મને હુલાવતા જે ગાતા હતા, તે જ આ દેવી છે, એમ મને હાલ આનંદદર્શનથી જ ખૂબ નિશ્ચયરૂપ જ્ઞાન થયું છે તમે બન્ને સાભળો, પૂર્વે જે જે આનંદ અનુભવ્યું છે, તે જ હું તમને કહું છું કે, આ દેવી આવશ્યક આપણી માતા છે, એમ (મને આની મૂર્તિના દર્શનથી) ઓળખાણ થઈ છે.” ૧—૬૭

કામં નો જનની સૈરા ઝળત પ્રવદામ્યહમ્ ।
મનુભૂત મયા પૂર્વે પ્રત્યભિજ્ઞા સમુત્પિતા ॥૬૭॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાવનમહાપુષ્પમય નૃતી સ્કા વિષે
અધ્યાય ૩ નો સમાપ્ત

અધ્યાય ૪ થો*

વિષ્ણુએ કરેલી દેવીની સ્તુતિ

બ્રહ્મોવાચ

ઇત્યુક્ત્વા ભગવાન્ વિષ્ણુ પુનરાહ જનાર્દન: ।

વય ગચ્છેમ પાર્થિવેષ્ઠ્યાઃ પ્રણમન્ત પુનઃ પુનઃ ॥ ૧ ॥

પ્રભા જોડ્યા એમ કહી જનાર્દન વિષ્ણુ ભગવાન ફરી જોડ્યા ‘આપણે વાગ્દાર પ્રણામ કરતા આની પાસે જઈએ તે આ શ્રેષ્ઠ મહામાયા આપણને વરદાનો આપશે જ, માટે નિર્ભય થઈ એમના ચરણ પાસે જઈ આપણે તેમની સ્તુતિ કરીએ દરવાજામાં ઊભેલા સેવકો જે આપણને અટકાવશે, તો ત્યાં ઊભા રહી એકાગ્ર થઈ સ્તુતિપાઠ કરીશું.

પ્રભાએ કહ્યું વિષ્ણુએ એ વાક્ય કહ્યું, ત્યાં એ અમે અત્યંત હર્ષ પામ્યા અને સ્વસ્થ થયા પછી (દેવીની પાસે જવા) અત્યંત ઉત્સુક થયા ‘બહુ સારું,’ એમ વિષ્ણુને કહી અમે ત્રણે ઉતાવળા વિમાનમાંથી ઊતર્યાં, ને મનમાં ઘણી જ શક્તિ કરતા દરવાજા તરફ (જવા) નીકળ્યા તે વેળા ભગવતી દેવીએ અમને બધાને દરવાજામાં ઊભેલા જોઈ મદહાસ્ય કરી તરત જ અમને સ્ત્રીરૂપ ધારણ કરતા કરી દીધા એમ અમે સુદર રૂપવાળી તથા સુદર આકારોવાળી સ્ત્રીઓ થઈ ગયા અને પરમ વિસ્મય પામી કહી તેમની પાસે ગયા સુદર અગવાળા તે દેવીએ ત્યાં (પોતાના) ચરણ પાસે રહેલા અને સ્ત્રીરૂપધારી અમને પ્રેમપૂર્ણ દૃષ્ટિથી જોયા, એટલે તે મહાદેવીને પ્રણામ કરી અમે પરસ્પર જોતા, સ્ત્રીરૂપધારી તથા સુદર અલકારોથી યુક્ત હોઈ આગળ ઊભા રહ્યા જાતજાતના મહિયોઓથી સુસોભિત અને કસોડે સૂર્ય-સમાન (ભગવતીનો) પગ મૂકવાનો બાજુ જોતા અમે ત્રણે ત્યાં ઊભા રહ્યા ત્યાં તે દેવીની ચારે બાજુ સેવા કરવામાં તત્પર હજારો નાચતી દેવીઓ સોભતી હતી તેમાં કેટલીક લાલ વસ્ત્રોવાળી, કેટલીક કાળા વસ્ત્રોવાળી અને કેટલીક પીળા વસ્ત્રોવાળી હતી તેઓ

* આ અધ્યાયમાં ઓપાડ પામ્યા પછી વિષ્ણુએ શ્રીદેવીની સ્તુતિ કરી જે કયા જ્યોત્સ્નપાત્ર મહાદેવો કહેશે.

બધી સુદર અને શુભ આકાશવાળી હતી બીજી
 ટેલીક સ્ત્રીઓ વીણા ને વાસળી વગેરે વાદ્યો વગાડતી
 ઉર્ધ સાથે ગાતી અને નાચતી હતી, તેમ તેઓ
 (ભગવતીને) સેવતી હતી હે નારદ! (બીજી) જે
 આશ્ચર્ય મેં ત્યાં જોયું, તે હું તમને કહું છું, સાબળો
 દેવીતા ચરણકમળના નખરૂપ દર્પણમા સ્થાવર—
 જગમ આખું પ્રાણાડ મેં જોયું, તેમ જ હું, વિષ્ણુ,
 મહાદેવ, વાયુ, અગ્નિ, યમ, સૂર્ય, વરુણ, ચંદ્ર,
 વિશ્વકર્મા, કુબેર, ઇન્દ્ર, પર્વતો, સમુદ્રો, નદીઓ,
 ગધર્વો, અખરાઓ, વિશ્વાવસુ, ચિનકેતુ, શ્વેત,
 ત્રિત્રાગદ, નારદ, તુષ્ટક, હાહા, હૂહૂ અને અશ્વિની
 હુમાર, વસુઓ, માધ્યો, સિદ્ધો, પિતૃઓ, શેષનાગ
 વગેરે તાગો, બધા ધિનરો, સર્પો, સલસેા, વૈકુલ્લોક,
 પ્રાલ્લોક અને પર્વતોમા ઉત્તમ કૈલાસ—આ બધું
 દેવીતા નખની અદર રહેલું મેં જોયું તેમ જ મારું
 જન્મસ્થાન ડમળ પણ તેમા હતું તેની ઉપર ચાર
 મુખવાળો હું ખેડે હતો અને શેષનાગ પર સૂતેલા
 જગન્નાથ નારાયણ તથા મધુકેટલ પણ તેમા હતા
 એમ ચરણકમળના એ નખમા રહેલું મેં જોયું, તેથી
 હું વિસ્મય પામ્યો અને તે જોયા પછી ‘આ શુ ?’
 એમ શકિત વધો, તેમ જ વિષ્ણુ તથા શકર પણ
 વખતે વિસ્મયમયુક્ત વર્ધ ઊભા રહ્યા અને અમે (ત્રણે)
 તે દેવીને વિશ્વની માતા માનવા લાગ્યા એમ અમૂત
 મય તે કયાણકારી દીપમા તે વેળા વિવિધ વિહારને
 જોતા અમારા સૌ વર્ષો વીતી ગયા, અર્તે તે ત્યા રહેલ
 અમને અનેક જાતના અવાજોથી સુરોભિત તથા
 પ્રસન્ન આકાશવાણી દેવીઓ સખીઓ જેવા માનવા
 લાગી અમે બધા પણ અત્યત રમણીયતાથી મનને
 આનંદ પમાડતા પદાર્થોને જોતા અત્યત મોહિત
 તથા પ્રમત્તનિવૃત્ત થયા એક સમયે સ્ત્રીપણમા રહેલા
 ભગવાન વિષ્ણુએ તે ભુવનેશ્વરી મહાદેવીની આમ
 ત્તુતિ કરી

શ્રીવિષ્ણુભગવાન જ્યોત્સના પ્રકૃતિરૂપ દેવીને નમ
 સ્કાર હો, સૃષ્ટિ રચના આપને નિરતર નમસ્કાર હો,
 કયાણરૂપ કામતાઓ આપનાય, વૃદ્ધિરૂપ તથા
 નિદ્રિરૂપ આપ દેવીને વાગવા નમસ્કાર હો, સત્યવદ
 નરૂપ અને સસારના ઉત્પત્તિસ્થાનરૂપ આપ ભગ

વતીને નમસ્કાર હો, તેમ જ પાત્ર* કૃત્યો કરનાર
 આપ ભુવનેશ્વરીને વારંવાર નમસ્કાર હો સર્વતા
 આશ્રયસ્થાનરૂપ અને કૃતસ્થ—નિર્વિંકાર આપને વાર
 વાર નમસ્કાર હો, તેમ જ પરબ્રહ્મ તથા પ્રત્યગાત્મારૂપ
 આપને નમસ્કાર હો હે માતા! આ સમગ્ર જગત
 આપમા રહ્યું છે અને આપથી આ જગતની ઉત્પત્તિ
 તથા સંહાર પણ થાય છે, આ મેં આજે જાણ્યું છે,
 આ જગતને ગ્રહવામા આપની શકિત વિશાળ પ્રભાવ
 વાળી તથા સમગ્ર લોકમય છે, એમ મેં હમણા ચોક્કસ
 જાણ્યું છે સત્* અને અસત્*નાં વિહારરૂપ સર્વ
 જગતને સંપૂર્ણ વિસ્તારી આપ યોગ્ય સમયે (ભોક્તા)
 પુરુષ—જીવાત્માને રજન કરવા (અર્થાત્ અનેક
 પ્રકારે ભોગ કરવા) બતાવો છો આમ સોજા તથા
 સાત તત્ત્વરૂપે પરિણામ પામેલા આપ ઇન્દ્રભજ
 જેવા વિલક્ષણ જ અમને ભાસે છે હે જનનિ!
 આપ સિવાય કોઈ પણ વસ્તુ રહેલી જણાતી નથી,
 એટલે સર્વ જગતને વ્યાપીને જ આપ રહ્યા છો
 વ્યવહારમા પણ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય શકિતરહિત પુરુષને
 અશક્ત કહે છે* હે દેવિ! આપ પોતાના પ્રભાવોથી
 અને તેજથી સમગ્ર વિશ્વને પ્રગટ કરો છો અને
 આખાય જગતને પ્રસન્ન કરો છો (અર્થાત્ પામે
 છો, આથી આપ દયાળુ દેખાઓ છો), તેમ જ
 પ્રલયકાળે એ હ્રમ વેગથી બધું ખાઈ જઓ છો
 (અર્થાત્ સહારો છો, તેથી ક્રૂર જણાઓ છો) તો
 હે દેવિ! આપના શ્રીશ્વર્યનું ચરિત્ર કોણ જાણી શકે
 છે? હે જનનિ! મધુકેટલથી આમારું રક્ષણ કર્યું,
 અત્યત વિશાળ આપના લોકનું દર્શન કરાવ્યું, સુખતા

* સૃષ્ટિ, સ્થિતિ, સંસ્કાર, તિરોભાવ તથા અનુગ્રહ આ
 પાંચ કૃત્યો

× અમશ્વ તથા વાયુ એ બંને અમૂર્ત તત્ત્વ ‘સત્’
 કહેવાય છે

+ તેજ, બળ તથા ભૂમિ એ ત્રણ મૂર્ત તત્ત્વ ‘અસત્’
 કહેવાય છે

- અર્થાત્ પાંચ તત્ત્વાનાઓ ને આધાર ઇન્દ્રિયો
 એ સોજા અને મહાતત્ત્વ, અદમ્ય તથા પાંચ મહાગૂત એ સોજા
 † કહેવાયો ભાર આ છે કે, જે વસ્તુ બાતે છે, તે
 નામ-રૂપ સંજ્ઞિત જ છે અને તે નામ-રૂપ આપનાં સ્વરૂપ
 જ છે, દેવી આપની વ્યક્તિ અસંપ્રદિત છે

વરરૂપ—આ મહિંદ્રીપમા અમને આપ્યા અને અમને આવી ઉચ્ચ કોટીએ પહોંચાડ્યા કે, જેથી હે ભવાનિ ! મહાપ્રભાવશાળી આપનું દર્શન અમને થયું (માટે ખરેખર, આપ અમારા પર અત્યંત દયાળુ છો). હે માતા ! જાણવું મુશ્કેલ એવું આપનું ચરિત્ર હું શકર કે બ્રહ્મા જે જાણતા નથી, તો બીજો કોણ જાણે ? હે મોટા પ્રભાવવાળા ! સ્વનાઓના સમુદરપ આ આપના ચરિત્રમા કેટલા ભુવનો છે ? (એમ કોણ જાણે છે ?) હે દેવિ ! અમે જેમ આ ભુવનમા બીજા પ્રસિદ્ધ પ્રભાવશાળી વિષ્ણુને, શિવને તથા બ્રહ્માને જોયા, તેમ બીજા ભુવનોમા પણ શું તેઓ નહિ હોય ? આપનો વિશાળ પ્રભાવ અમે જ જાણીએ ? હે અબ્બા ! આપના ચરણકમળમા પ્રણામ કરી હું પ્રાર્થના કરું છું કે, આપનું આ રૂપ અમારા મિત્રમા સર્વ કાળ રહે, આપનું નામ પણ કાયમ મુખમા રહી અને આપના ચરણકમળનું દર્શન હમેશા થાઓ હે દેવિ— 'આ મારો દાસ છે', આમ મારા પર આપે કાયમ ભાવના રાખવી અને હું પણ આપને 'આ મારા સ્વામિની છે,' એમ હમેશ મનથી માનું છું હે પૂજ્ય દેવિ ! માતા તે પુત્રની પેઠે આપણો આ સખધ કાયમ આપ રહે હે જગદંબા ! આખા ય ભુવનવિસ્તારને તમે સંપૂર્ણ જાણો છો, (કારણ કે) તમે સર્વજ્ઞ પણાની પૂર્ણ સમાપ્તિની છેલ્લી ભૂમિ છો, તો પામર મારે આપને શું જણાવવાનું હોય ? હે ભવાનિ ! આપને જે ગમે તથા યોગ્ય લાગે તે આપ કરો હે અજન્મા દેવિ ! 'બ્રહ્મા સરજે છે, વિષ્ણુ પાળે છે અને ઉમાપતિ—શકર સહારે છે' આમ લોકમા પ્રસિદ્ધિ છે, તે શું સત્ય છે ? (નથી જ) અમે આપની શક્તિથી યુક્ત હોઈ આપની ઇચ્છાથી જ (તે તે કાર્યો) કરવા સમર્થ છીએ હે હિમાલયના પુત્રિ ! આ પૃથ્વી જગતને ધારણ કરતી નથી, પણ આપની આધારશક્તિ જ બધું ધારણ કરે છે હે વરદાન આપનારા ! (પ્રથમ તો) નિર્ગુણ આત્મસ્વરૂપ આપ આ સમગ્ર વિશ્વને પ્રકાશમાન કરે છે અને (પછી) આપની ક્રાંતિથી યુક્ત યદને જ સૂર્ય પણ આ બધું પ્રકાશમાન કરે છે બ્રહ્મા, હું અને મહેશ્વર પણ આપના પ્રભાવથી જ જન્મ પામેલા હોઈ તે

નિત્ય નથી, તો ઈન્દ્ર વગેરે બીજા સર્વ કયા દેવો નિત્ય હોઈ શકે ? પુરાણપ્રકૃતિરૂપ આપ (સર્વને) ઉત્પન્ન કરનારા નિત્ય છો હે ભવાનિ ! (બ્રહ્માકાર મનોવૃત્તિ-રૂપ બ્રહ્મવિદ્યા આપીને) પુરાણપુરુષ (મારા) ઉપર આપે જે દયા કરી છે, તો જ આજે હું આપની પાસે આવી (આપને) જાણી શક્યો છું, નહિ તો 'હું વ્યાપક, અનાદિ, એકાદિત, ઈશ્વર અને સર્વજ્ઞ છું,' આવી મૂઠં મુદ્ધિવાળો જ સદા રહેત વિદ્યાવાળા પુરુષોની વિદ્યા અને શક્તિવાળાઓની શક્તિ આપ જ છો મનુષ્યલોકમા ક્રીતિ, ક્રાંતિ, લક્ષ્મી અને નિર્મળ તુષ્ટિરૂપ સદા આપ જ છો અને મોક્ષ આપનાર વૈરાગ્ય પણ આપ જ છો વેદની પ્રથમ કલાકરૂપી ગાયત્રી આપ જ છો અને સગુણ ભગવતી આપ જ સ્વાહા, સ્વધા તથા (ઉર્ગારમા રહેલી છેલ્લી) અર્ધમાત્રા છો આપે જ દેવોના પૂર્વ-જોને પણ નિગતર જિવાડવા (અર્થાત્ તેમના રક્ષણ માટે) શાસ્ત્રરૂપ વેદને રચ્યો છે જેમ મહાસાગરના તરંગો વિસ્તાર પામ્યા હોય, તેમ આદિ—અત-સંહિત અને નિર્દોષ પૂર્ણબ્રહ્મના જે અંશો જે કારણથી જીવભાવને પામ્યા છે, તેઓના મોક્ષને માટે જ આપ (પોતાને કઈ પ્રયોજન ન હોવા છતાં) સમગ્ર સંસારને રચ્યો છે ન્યારે જીવ (પોતામા ભાસતા કર્તૃત્વ આદિ) કૃત્યને આપનું જ (કરેલું) જાણે છે અને પોતાને તો વિવેકથી સંગરહિત (ઉદાસીન જ સમજે છે,) તેમ જ આ સમગ્ર (કર્તૃત્વાદિ કૃત્ય)ને આપ જ સહારે છે (દૂર કરે છે), એમ જગજીવે છે ત્યારે જ પ્રસિદ્ધ પ્રભાવવાળા આપ (એ જીવમા અસંગ-પણ વગેરે જ્ઞાન થતા) જેમ નટે રોલું નાટક ચાદરથી મિથ્યા કાર્યરૂપે કસાયા છતાં (છેવટે) વિરામ પામે છે, તેમ (માયારૂપે આપ) વિરામ પામે છે (અર્થાત્ જીવમા આપે પોતે જ ઉપજાવેલા કર્તૃત્વ આદિ ધર્મોને આપ પોતે જ બધ પાડે છે) હે અધિકે ! મોહમય આ સંસારસમુદ્રથી મારું નિત્ય રક્ષણ કરનાર આપ જ છો, હું આપને શરણ આપ્યો છું રાગ વગેરેથી સ્થાવેલા આ જુદા સંસારમા તેમ જ ઘણી ખીડા આપનાર અને બહુ દુઃખકારક અતકાળે પણ આપ જ મારું રક્ષણ કરજો. હે દેવિ ! આપને નમસ્કાર

હો, હે મહાવિદ્યા ! હું આપના ચરણોને નમુ છું, હે સર્વ પુરુષાર્થ આપનારા કલ્યાણમૂર્તિ ! આપ મને સંકીર્ણ જ્ઞાનપ્રકાશ આપો ૧-૪૯

નમો દેવિ મહાવિદ્યે નમમિ ચરણો તવ ।

સદા જ્ઞાનપ્રકાશો મે દેહિ સર્વાર્થદે શિવે ॥ ૪૯ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા ત્રીતીય સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૪ થો સમાપ્ત

અધ્યાય ૫ મો

શિવ તથા બ્રહ્માએ કેવી રીતે રચી રચીને

બ્રહ્મોશ્ચ

ઈત્યુત્ત્વા વિરલે વિષ્ણો દેવદેવે જનાર્દને ।

ઉવાચ શાકરઃ શર્વે પ્રજાત પુરતઃ સ્થિત ॥ ૧ ॥

બ્રહ્માએ કહ્યું એમ કહી દેવાના દેવ જનાર્દન વિષ્ણુ (બાલતા) બધ થયા ત્યારે પ્રણામ કરી આગળ બેસી શકે કહ્યું

શિવ બોલ્યા હે દેવ ! જો વિષ્ણુ આપના પ્રભાવથી જન્મેલા છે અને તેમના પછી (જન્મેલા) બ્રહ્મા પણ આપ થકી જ ઉત્પન્ન થયા છે, તો શું ભગુચરિત અર્થાત્ તમેગુણવાળો હું પણ શું આપથી જ ઉત્પન્ન થયો છું, એમા કાંઈ પૂછવાનું રહે છે : (અર્થાત્ જન્મેગુણી તથા સત્ત્વગુણી પણ જો આપથી જ જન્મ્યા છે, તો દુષ્ઠ તમેગુણવાળો હું પણ આપથી જ જન્મ્યો હોઉં, એમા તકા કંઈ છે ?) કારણ કે હે શિવે ! આપ સર્વ લોકરચનામા ચતુર છે (તેથી આમારી ઉત્પત્તિ પણ આપે જ કરો, એમા આશ્ચર્ય નુ છે ?) હે જનનિ ! પૃથ્વી, જળ, પવન, આકાશ, અગ્નિ, ગાનેન્દ્રિયો, કર્મેન્દ્રિયા, બુદ્ધિ મન તથા ગતિમાર પણ આપ જ છે છતાં જેઓ આમ બ્રહ્મકૃત છે કે, મમત્ર જનતને વિષ્ણુ શિવ તથા બ્રહ્માએ કહ્યું છે, તેઓ કઈ સમજતા નથી, કેમ કે ખરી રીતે આપે સ્વેચ્છા જ તે નાં સ્થાવર-જગમ સંહિત જનતને સદા સ્વે છે હે અખ ! (શાંઘદિ) વિષયો તથા નુપો રાતિન પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, અગ્નિ, તથા જળ વગેરેથી જો જનત થતુ હોય તો હમણા

* પૂર્વ અખાંડમાં અપ્સરને પામેલા વિષ્ણુને શ્રીદેવીની સ્તુતિ કર્યા પછી આ અખાંડમાં બ્રહ્મા તથા શિવે પણ સ્તુતિ કરી, જે કથા એનામ્પરવાદ મ્હોળેથી કહેવાયે.

આપના (ચેતન્યરૂપ) અશ વિના તે કેમ સ્પષ્ટ થાય ? હે અખ ! બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવરૂપ આકૃતિઓથી કૃતપાયેનું આ સર્વ સ્થાવર-જગમ સંહિત વિશ્વ આપ છે અને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે અનેક પ્રકારના વેશોથી વિલાસો કરવાના કૃતકૃલ વડે આપ કીડા કરો છો હે અખિકે ! વિષ્ણુ અને બ્રહ્મા સમગ્ર લોક સૃષ્ટિ કરવાની ઈચ્છાવાળા થયા હતા, ત્યારે આપના ચરણકમળની રજ સ્વીકારીને (પ્રથમ) અમુક તેનો આકાર અમે કર્યો હતો હે અખિકે ! આપ હમેશા દયાથી નરમ મનવાળા જો ન હો, તો તમેગુણી હું કેવી રીતે રચાયો હોત, બ્રહ્મા રજેગુણમાથી જન્મેલા કેમ થાત અને વિષ્ણુ સત્ત્વગુણયુક્ત શરીરવાળા કેમ થાત ? હે અખિકે ! જો આપની બુદ્ધિ વિષમ નથી (એટલે કે આપના ભક્તો પર પક્ષપાતવાળી નથી) તો મની, રાજ, સેવકો વગેરે મનુષ્યોથી વ્યામ આ બધું પ્રકારનું જગત આપે કેમ રચ્યું ? (અર્થાત્ પ્રાણીઓએ કરેલા કર્મને વશ થઈ આપની બુદ્ધિ પણ જો વિષમ છે તો ભક્તિરૂપ પ્રેમવાળા આપે દયા કરવી જોઈએ) આપના ત્રણ ગુણો જ સદા સૃષ્ટિ, પાલન તથા સંહાર કરવા સમર્થ છે અને તે ત્રણ ગુણોમાથી જ ત્રણે જગતનું કારણ વિષ્ણુ શિવ તથા બ્રહ્માને અનુક્રમે આપે સંતર્પી છે હે ભવાનિ ! (જો આપના ગુણો જ સૃષ્ટિ આદિ કરનાર ન હોય તો) વિમાનની ગતિ દ્વારા રસ્તો જતા મે, વિષ્ણુઓ તથા બ્રહ્માએ જે તવા ભુવનો જોયા, તે કોણે બનાવ્યા છે, તે આપ કહેા હે જગદખિકે ! આપ પોતાના અશ વડે જગતને સરજો છો, પાળો છો અને કેટલાકનો નાશ કરવા ઈચ્છો છો તેમ જ પોતાના પતિ પુરુષને સદા રમકો છો હ મગલમૂર્તે ! અમે આપની ગતિને ગતિને ખજેખર જાણતા નથી હે

— અર્થાત્ દૃશ્ય ભૂતઅનુદાય કાર્યરૂપ છે અને જે કાર્ય હોય તે કર્તા વિના બને જ નહિ. તેથી કોઈ ચેતન કર્તા હોય જ જોઈએ અને તે કર્તા બીજી કોઈ પદ્મ નથી, પણ આપ જ છો.

* અર્થાત્ તે વેળા પ્રજા તમને સુપ્રતિની મુઠ્ઠાને પામેલ અને તે તે ગુપ્ત ઉપાધિવાળો જ્ઞાનરોગ દેહ કોમ્પ આપત ? માટે દયાપ્રમાથી આપે નમ દેવ આપ્ત છે, તેમ હમણાં પણ દયા કરો.

જનનિ ! સ્ત્રીભાવને પામેલા પણ અમને આપના ચરણકમળની સેવા સર્વકાળ આપ આપો, કારણ કે પુરુષપણ પામીને પણ આપના ચરણકમળથી જો અમે છૂટા પડીએ, તો (આવું) પ્રકટ સુખ કયા પામીએ ? હે કલ્યાણમૂર્તિ માતા ! આપનું ચરણકમળ છોડી પુરુષદેહ પામીને ત્રિભુવનનું સ્વામીપણ મેળવી ભુવનોમા ખૂબ રહેવાની મને ઇચ્છા નથી + હે સુદર દાતવાળા ! સ્ત્રીપણ પામી આપની પાસે મને જે આનાદ છે, તે બીજે સ્થળે લેશમાત્ર પણ થતો નથી આપના ચરણના જો દર્શન ન થાય, તો પુરુષપણ કયો સ્થળે અત્યંત સુખ માટે થાય ? હે અધિકે ! સ્ત્રી પણ પામીને સસારનો નાશ કરનારા આપના ચરણ કમળની મે સેવા કરી, આ મારી નિર્મળ કીર્તિ નહો ભુવનમા સદા હયાત રહો આપની પાસે સેવા છોડીને આ પૃથ્વી પર નિષ્કટક સંજ્ઞને પણ કોણ છોડે ? જો આપનું ચરણકમળ સમીપ ન હોય તો આ એક ત્રુટિકાળ પણ યુગરૂપ થઈ પડે હે જનનિ ! જે નિર્મળ મુનિઓ આપના ચરણકમળનું પૂજન છોડી તપ કરવામા આસક્ત થાય છે, તેઓ દેવ વડે કળાય જ છે અને તપરૂપ ઔશ્વર્ય હોવા છતાં તેઓ મોક્ષને હારી ગયા છે હે અજન્મા દેવિ ! આપના ચરણકમળની રજ સેવવાથી જેવી સસારસમુદ્રથી મુક્તિ થાય છે તેવી તપશ્ચર્યા, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, સમાધિ કે યજ્ઞ કરવાથી થતી નથી હે દેવિ ! દયા કરો, જે દયા કરે તો નિર્મળ અદ્ભુત મત્ર આપ મને કહો પૂર્વે આતિ નિર્મળ અને સર્વોત્તમ આપનો નવાર્ણમત્ર જપતા હું સુખી થયો હતો હે જનનિ ! નવ આક્ષરવાળો તે મત્ર પૂર્વ જન્મમા મે (ગુરુ પાસેથી) મેળવ્યો હતો, પણ હમણા તે મને યાદ આવતો નથી, તો તે હમણા આપ મને કરો અને હે તારનાર ! સસારસમુદ્રથી તમે મને તારો

બ્રહ્મા બોલ્યા અદ્ભુત તેજવાળા શિવે એમ કહેલા તે અધિકા દેવીએ તે સમયે નવાક્ષર મત્રનો

+ અર્થાત્ આપના ચરણકમળની પાસે હું સીદ્ધિને ઇચ્છું છું, પણ આપના ચરણકમળ છોડી પુરુષપણ કે ત્રિભુવનનું સ્વામીપણ ઇચ્છતો નથી.

= એક ભરૂં નેટકો હોયો એવો કાવ્ય.

અતિરુપ્ત ઉચ્ચાર કર્યો એટલે તે મત્ર સ્વીકારી મહાદેવ પરમ હર્ષ પામ્યા ને દેવીના ચરણોને તમી ત્યા જ ઊભા રહ્યા કમળના તથા મોક્ષને આપનારા તે બીજયુક્ત નવાક્ષર મત્રનો ઉત્તમ ઉચ્ચારપૂર્વક જપ કરતા શકર તે વેળા ત્યા ઊભા હતા ત્યાં લોકોને સુખ કરનાર તે શકરને તેમ ઊભેલા જોઈ મે ભગવતીના ચરણ સમીપ ઊભા રહી તે મહામાયાને કહ્યું 'હે જનનિ ! વેદો આપને આમ (સર્વજ્ઞત્વ ધર્મયુક્ત) જાણવા સમર્થ નથી થયા એમ નથી, પણ સમર્થ થયા જ છે, કારણ કે સમગ્ર લોકના માતા અને પૂર્ણ સ્વરૂપ આપને (યશોદિ કુદ્ર કર્મોમા) કહ્યું નથી, (જો વેદોને આપના મહિમાનું જ્ઞાન ન હોય, તો શું એવું સભવે ? માટે જરૂર વેદો આપને જાણે જ છે) અને તેથી જ સમગ્ર યજ્ઞ સાધી હોમકર્મમા આપના એક અશરૂપ સ્વાહા દેવીનું વિધાન કરેલું છે, (આ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે, વેદો આપને જાણે જ છે અને કોઈ શુદ્ધ કર્મોમા વેદોએ આપને જ્યારે નથી લીધા) ત્યાં જ આપ ત્રિભુવનમા સર્વજ્ઞ તથા સર્વોત્કૃષ્ટ ગણાયા છે (પણ ઇન્દ્રાદિ શુદ્ધ દેવગણોની પકિતમા આપ નથી ગણાયા) 'હું કર્તા છું, તેથી આતિ અદ્ભુત આખું બ્રહ્માકંડ રચુ છું, આ સ્થાવરજગમ ત્રિભુવનમા મારાથી બીજો કયો પુરુષ સમર્થ છે ? હું ધન્ય છું એમા સશય નથી, કારણ કે સર્વ લોકોથી અધિક હું બ્રહ્મા છું' આવા ગર્વના દુરાગ્રહથી હું વિશાળ ભવસમુદ્રમા ડૂબી ગયો હતો, પણ આજે આપની કૃપાથી આપના ચરણકમળની રજને સ્વીકારવાના ગર્વથી 'હું ધન્ય છું', આમ સત્ય કહેવા સમર્થ થયો છું (આજે હું ભાગ્યશાળી છું એવો સાચો ગર્વ હું કરી શકું છું) તો હવે સમારના ભયનો નાશ કરવામા ચતુર અને મુક્તિ આપનાર આપ ઇશ્વરીને હું પ્રાર્થના કરુ છું કે, મોટે કંઠેલી મહાદેવ બદાયક (સસારરૂપ) બેડી છોડીને આપની ભક્તિમા મને જોડાયેલો કરો હે મંગલમૂર્તે ! આપે પ્રકટ કહેલા આ વિશાળ કમળની જ્યારે હું ઉત્પન્ન થયો ત્યારે જ 'હું આમાથી કઈ રીતે છૂટીશ ?' આવી ચિંતા મને થયા કરતી હતી, પરંતુ હવે તો આપની આજ્ઞા કરનારે હું આપનો દાસ જ છું, એમ ચોક્કસ જાણી મોદને લીધે

સસારમુદ્રમા હુલ્લતા માત્ર આપ રક્ષણ કરો જે મનુષ્યો આશ્રય ને પવિત્ર આપના ચિન્હને જાણતા નથી, તેઓ અને પ્રભુ કહે છે અને જેઓ આપના પ્રભાવને સારી રીતે જાણતા નથી તે યાજ્ઞિજે જ સ્વર્ગની ઈચ્છાવાળા બઈ આ પૃથ્વી પર (યજાદિ દ્વારા) બીજા દેવોને પૂજે છે હે આદિમાયા ! આરત્ર પ્રદ્યુતી આદિ સૃષ્ટિ સ્વીતે (સસારસર્જનકર) વિભાગ કરવા આપે અને બ્રહ્માપદે સ્વાધ્યા છે, છતાં (અહમચ્ચી) હુ તો એમ જ જાણુ છું કે, (આવી સૃષ્ટિચ્ચતા) બીજો કોણ જાણે છે ? આ અહમચ્ચી બંધવા મારા અપરાધ માટે આપ ભમા કરો તે માતા ! અમુક કોઈક જ વખતે અમુક કોઈ બાલામાંથી પણ ઉચ્ચારે ! આપનું નામ મોક્ષ આપના નામ છે, આમ જેઓ જાણતા નથી, તે મૂઠ (યોગમાર્ગ) લોખ આક પ્રમત્તા યોગમાર્ગમા તત્ત્વ વઈ તમાધિમા ન્દ્યા ન્દ્યા પરિશ્રમ કરી કરે છે હે ભવાની ! આપના નામને છોડી, જે (સાધ્યો) તત્ત્વોની સખ્યા કરવાકર ઉચ્ચવિચારમા આને (તેથી પ્રાપ્ત થતા) સ્વાત્મા મોહિત થયા છે, તેઓ સમાર સમુદ્રમા અત્તાત મૂઠનું નવો બન્યા (બન્યા જ છે), કારણ કે સસારથી મુક્તિ આપનાત તો આપ જ હો (આ અહમચ્ચીને તેઓ કયા જાણે છે ?) હે અજ્ઞમા દેવિ ! આદિભગતા જે લોભેએ પરમ તત્ત્વવિજ્ઞાન અનુભવ્ય છે, તેઓ પણ હે અખ ! આપના માન બાધી પન તા જેટના કાગ સુધી પણ આપના પવિત્ર ચિન્હને તથા ' શિવા, આધિપ્ત, શક્તિ, ઈશા ' એવા નામોને નુ જોડે છે (નહિ જ) નાગ પ્રકરે વિભાગ પામેના નવ વિશ્વને કેવળ દૃષ્ટિથી જ તરત ઉત્પન્ન કરી દેવા નુ આપ સમર્થ નથી (હો જ), છતાં આદિસૃષ્ટિ નામને કેવળ વિનોદ માટે અને આમ બ્રહ્મા બનાવી (માત્ર દ્વાર) પોતાની ઈચ્છાનુનાગ આ વિશ્વને આપ ન્દો હો નમુદ્રની વચ્ચે મધુ તથા

x અર્થ, સ્વભાવ, વાચ્ય અને ઉચિત્ત્વ એમ ચાર પ્રકારની મુખ્ય સૃષ્ટિ છે તેમા જેઓ ઈશ્વરથી જન્મે છે તેને પશ્ચી વરેરે ન્દ્યા મેચા છે, જેઓ પત્તેચાથી ઉત્પન્ન થાય છે તેને જુ વરેરે સ્વભાવ કહેવાય છે, જેઓ અર્થથી વૈભવેચ ન્દ્યા-અર્થ વરેરે જન્મે છે તે વાચ્ય કહેવાય છે અને જેઓ પૃથ્વી દ્વારે બની ગયા છે તે વનસ્પતિ વરેરે ઉચિત્ત્વ કહેવાય છે

કેટલથી જેની આપે રક્ષા કરી છે, તે આ સૃષ્ટિના વિષ્ણુ તુ પાલક છે (નથી જ જે પોતાની રક્ષા કરવા સમર્થ નથી તે બીજાનું શુ પાલન કરે ?) તેમ જ પ્રત્યક્ષજે આ ઋદ્રનો આપે શુ સહાર કર્યો ન હતો ? (જો તેનો સહાર ન કર્યો હોય તો) મારા ભમરના મધ્ય પ્રદેશમાંથી તે કેમ જન્મ્યા ? (જેનો વિનાશ ન હોય તે જન્મે કેમ ? આમ ઋદ્ર ! સર્વને સહારનાર હોય એમ લાગતું નથી કેમ કે જે સર્વને સહારનાર હોય, તેનો કોઈ સપાર કરી શકે નહિ, માટે આપ જ સૃષ્ટિ, સ્થિતિ ને સહાર કરનારા હો,) આપનો જન્મ ત્યાં જ જોયો નથી કે સાલગ્યો પણ નથી, ઉત્પત્તિ ત્યાંથી થઈ છે, એમ આ લોકમા કોઈ પણ જાણતું નથી, માટે હે ભવાનિ ! આપ આદ્યશક્તિ હો અને તેથી જ બધા વેદોએ આપને મુખ્ય જાણ્યા છે હે અખ ! આપની સાથે જોડાઈને જ હુ સૃષ્ટિ કરવા સમર્થ છું, આપની માથે જોડાઈને જ વિષ્ણુ રક્ષણ કરવા સમર્થ છે અને આપની સાથે જોડાઈને જ રદ્ર સલાગ કરવા સમર્થ છે, પણ આપથી જુદા પડેલા એ બધા (કઈ પણ કરવા) સમર્થ નથી હું, વિષ્ણુ ને શકર જેવા દીગ્યે તેવા બીજાઓ તુ નથી જન્મ્યા (લાલમા શુ જન્મતા નથી અને ભવિષ્યમા શુ નહિ જન્મે ?) એવા તો ઘણા થયા છે, થાય છે અને થરા પણ ખર, છતાં થોડી બુદ્ધિવાળાઓને વિવાદનું સ્થાન અને આતિ અદ્ભુત આપના આ વિનોદમા કોણ મોહ નથી પામતા (પામે જ છે) ને દિશ્વર સદા અકર્તા, નિર્નુલ, અસ્પષ્ટ નિરિદ્ધ્ય, નિરુપાધિ અને અખક જ છે, તે આદિદેવ પણ આપે વિસ્તારેલા વિનોદને સાને રીતે જોયા કરે છે, એમ શાસ્ત્ર જાણનારાઓ કહે છે x પ્રમાણસિદ્ધ પદાર્થો ન્યારે સારી રીતે વિચારવામા આવે છે ત્યારે દૃશ્ય અને અદૃશ્ય એવા બે ભેદવાળા આ સમારમા આપની પદ્ધતિ એક પર પુરુષ અને બીજા આપ એમ બે પદાર્થો જ સિદ્ધ થાય છે, આ બે પદાર્થોથી જુદો નીચે કોઈ પદાર્થ જ નથી (છતાં વેદ તો આ કહે છે કે, પરમેશ્વરદિતીય મદ્, નેદ નાનાસિદ્ધિ કિદ્ધન । અદિતીય બ્રહ્મ એક જ

x અર્થ, આપ કેવાં નમકાર કરનાર છે કે જો નમકારોને નિરુપદ પત્તેચાર પણ જન્મ્યા હય છે.

છે, આ જગતમા જુદ જુદ કંઈ છે જ નહિ 'આ' વેદવાક્યને કહી મિથ્યા ન માનવું નોઈએ (જોકે વેદ એક જ વસ્તુ કહે છે, પણ અનુભવથી બે જણાય છે, તેથી) આ વિરોધની મેં હૃદયમા આત્યત શકા કરી છે (કે અનુભવ સત્ય કે વેદવાક્ય સત્ય ?) વેદો તો આમ જ કહે છે કે, **एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म** । બ્રહ્મ એક જ અદ્વિતીય છે 'તો તે બ્રહ્મ શું આપ જ છે કે એ પરપુરુષ છે ? આ મારો સંદેહ આપ દૂર કરો મારા ચિત્ત ખરેખર શકારહિત થતું નથી અને દૈત તથા અદૈતના આ વિ-સરમા તે ક્રુદ્ધ મન ડૂબ્યું જ ગ્હે છે માટે મારા આ સંદેહને સ્વમુખે જ દૂર કરવા આપ યોગ્ય છે આપના ચરણોનો સમાગમ મને પુણ્યયોગથી મળ્યા છે આપ પુરુષ છો કે સ્ત્રી છો, તે મને વિસ્તારથી કહો, આપને પરમ શક્તિ તરીકે જાણી હ સસારસંમુદ્રથી મુક્ત થાઉં કે ? ૧-૪૬

पुमानसि त्व स्त्री याऽसि वद विस्तरतो मम ।

हात्वाऽहं परमा शक्ति मुक्तः स्यां भवसारारा ॥

હતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં નૃતીય સ્કંધ વિશે અધ્યાય ૫ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૬ ક્રો*

દેવીના બ્રહ્માને ઉપદેશ

ત્રલોકાચ

इति पृष्टा मया देवी चित्तवाचनतेन च ।

चवाच वचन ऋक्षमामाया भगवती हि सा ॥ ૧ ॥

બ્રહ્મા બોલ્યા ચિત્તવચી નમેવા મેં એમ પૂછ્યું, ત્યારે આઘા ભગવતીદેવી આ સુદર વચન બોલ્યા

દેવી બોલ્યા 'મારુ અને આ પરપુરુષનું સદા એકપણ જ છે આમારો ભેદ કહી છે જ નહિ, જે તે છે તે જ હું છું અને હું છું તે જ તે છે, બુદ્ધિના બ્રમથી જ ભેદ જણાય છે જે બુદ્ધિમાન પુરુષ આમારા બનેના સૂક્ષ્મ ભેદને જાણે છે, તે સસારમાથી છૂટી જઈ મુક્તિને પામે છે, એમા સશય નથી x મનાતન

* આ નિબંધમા ત્રાણપ-નાથી શ્લોકોથી દેવીને બ્રહ્માને કહે છે ઉપદેશ કહેવાયે.

x ગર્ભાન્ કાર્મરે સ્થિત બ્રહ્મથી જુદી છે, પણ કાર્મરે સ્થિત બ્રહ્મથી જુદી નથી જેમ જે જન્મે છે તે નિવારથી મુક્ત પામે છે-વિદેહ કેવલ પામે છે

બ્રહ્મ એક જ અદ્વિતીય તથા નિત્ય છે, છતાં સૃષ્ટિકાળે દૈતવાદભાવને પામે છે જેમ દીવો એક જ હોય છે છતાં ઉપાધિના સમ્બધથી અનેક પ્રકારનો જણાય છે તેમ આત્મા એક જ છે, છતાં માયા અને માયાના કાર્યરૂપ ઉપાધિના સમ્બધથી દૃશ્ય તથા અદૃશ્યરૂપ દૈતભાવને પામે છે, અથવા જેમ મુખ એક જ હોય છે છતાં દર્પણરૂપ ઉપાધિના ભેદથી પ્રતિબિંબ બરૂપે અનેક પ્રકારનું જણાય છે, અથવા જેમ પુરુષની છાયા ઉપાધિના સમ્બધથી અનેક પ્રકારની થાય છે, તેમ અમારુ બનેનું પ્રતિબિંબ પણ માયાના કાર્યરૂપ અત કરણોરૂપ ઉપાધિઓનો સમ્બધ થતા અનેક પ્રકારે થાય છે હે બ્રહ્મા ! ઉત્પત્તિકાળે સૃષ્ટિ માટે ભેદ થાય છે, એમ બે પ્રકાર ઉપજે છે, ત્યારે બધી રીતે દૃશ્ય તથા અદૃશ્યરૂપ ભેદ પણ થાય છે સૃષ્ટિના પ્રથમ સમયે હું, સ્ત્રી, પુરુષ કે તપુસક ન હતી, પણ (માયા વિશિષ્ટ બ્રહ્મરૂપ જ હતી) ત્યારે સૃષ્ટિ થાય છે, ત્યારે આ ભેદ (મેં) પોતાની વૃત્તિરૂપ બુદ્ધિથી કપેલો છે હું બુદ્ધિ, લક્ષ્મી, ધૃતિ, ક્રીતિ, તૃષ્ણા, ક્ષમા, ક્રાંતિ, શાંતિ, તૃપ્તિ, નિદ્રા, આજ્ઞા, વૃદ્ધવસ્થાનો અભાવ, વિદ્યા, અવિદ્યા, સ્પૃહા, વાછા, શક્તિ, અશક્તિ, ચરમ્પી, ભેદ, ત્વચ્ચા, દૃષ્ટિ, સત્ય તથા અસત્ય, વાણી અને પરા, પરચતી તથા મધ્યમા વાણી છું અને (શરીરમા રહેલી) જુદી જુદી નાડીઓ પણ હું છું સસારમા હું શું નથી ? મારાથી સંહિત શું છે ? હે કમળમા જન્મેલા ! બધું હું જ છું, એમ તમે નક્કી જાણો આ આસ નિશ્ચિત સ્વરૂપોથી સંહિત શું છે તે તમે મને કહો માટે હે બ્રહ્મા ! આ સૃષ્ટિમા હું જ (બધે) વિસ્તાર પામેલી છું હું જ સર્વ દેવોમા જુદા જુદા નામે ધારણ કરનારી શક્તિરૂપે થાઉં છું અને પરાક્રમ કરુ છું ગીરી, બ્રાહ્મી, રોદ્રી, વારાહી, વેણુવી, શિવા, વારણી, ક્રૌંચેરી, નારસિંહી એ દ્રી શક્તિ હું છું બધા કાર્યો થાય છે ત્યારે હ તેઓમા પ્રવેશુ છું અને તે પુરુષને નિમિત્તરૂપ કરી હું જ સર્વ કાર્યો કરુ છું જળમા શીતજતા, અગ્નિમા ઉષ્ણતા, સૂર્યમા તેજ અને ચંદ્રમા આદની જે પ્રમાણે નોઈએ તે પ્રમાણે હું જ આરી ઈશ્વરનુત્તર થાઉં છું હે બ્રહ્મા ! મેં દોડેલો કોઈ પણ જીવ સત્તારમા એક કરવા તમર્થ

થતો નથી આ હું તમને ખરું કહું છું મેં છોડેલા શકર દેવોને માસ્વા સમર્થ થતા જ નથી અને (મેં છોડેલા જ) અતિ દુર્બળ મનુષ્યને પોક્ષે શક્તિલીન કહે છે (મેં છોડેલા) તુરુષ માણસને સર્વ લોકો શક્તિલીન કહે છે, પણ રુદ્રલીન કે વિપશ્ચીન ક્રોતા નથી પરી ગયેલા, હોર ખાધેલા, ભય પામેલા, શાત અને ગમુને વશ થયેલા મનુષ્યને લોકો અશક્ત કહે છે, પણ રુદ્રલીન કોઈ કહેવું નથી, માટે તે શક્તિને જ તમે કારણ બાણો, જેમ તમે સૃષ્ટિ કરવા ઇચ્છો છો ત્યારે જો શક્તિમુક્ત હશે તો જ બધું કરી શકશે તે જ પ્રમાણે વિષ્ણુ શકર, ઇન્દ્ર, અગ્નિ, ચંદ્ર, સૂર્ય, યમ, શિશ્વકર્મ, વરુણ તથા પવન શક્તિમુક્ત હશે, તો જ પોતપોતાના કાર્ય કરી શકશે પૃથ્વી જો શક્તિ મુક્ત છે, તો જ સ્થિર રહી (બધું) ધારણ કરવા નમર્થ છે, નહિ તો પરમાણુને પણ ધારણ કરવા સમર્થ ન હોત તેમ જ રોપતાગ, કાચ્યો અને બીજા બધા કિંગને પણ (શક્તિરૂપ) માગથી મુક્ત છે, તો જ પોતાના કાર્યો સિદ્ધ કરવા સમર્થ છે ું જો ઇચ્છું, તો બધું પાણી પી જાઉં, સૂર્યનો નાશ કરી નાખું અને પવનને પણ ચોભાની દઉં, એમ જે ઇચ્છું તે હમણા જ કરી શકું હે કમગમા જન્મેલા ! સર્વ તરવો જે ન હતા, તેઓની ઉત્પત્તિ થઈ છે, ચાવો સદેહ કદી ન કહેવો, (કેમ કે ત હોય તે વસ્તુની ઉત્પત્તિ હોઈ ગઈ નહિ માટે સત્ત્વે હયાત જ તરવોની ઉત્પત્તિ થઈ છે, એમ સમજવું) જેમ માટીના પિંડમાં (પ્રથમથી જ હયાત એવા) ધડાનો જે પ્રાગભાવ છે તે જ ધડાને પ્રકટ સ્વરૂપ કરે છે અને દીકરીઓમાં પ્રવમથી જ રંગના ધડાનો જે પ્રધ્વસાભાવ છે તે જ તેના સ્વરૂપને અદૃશ્ય કહે છે, (તે કારણે હયાત એવા તરવોનું જે પ્રકટ સ્વરૂપે ધનુ તથા અદૃશ્ય ધનુ તે જ ઉત્પત્તિ તથા પ્રાપ્ત છે, બીજા કોઈ ઉત્પત્તિ કે પ્રધ્વ નથી, એમ મહારાજાદેવ નવીત્માપણને બહુત આવતી નથી) આને આદ્ય (ધણરૂપ) પૃથ્વી નથી, તો તે કયા નઈક આપો વિનાર નાલતા લોકો કહે છે કે, તેના પરમાણુ થઈ ગયા એમ સમજવું (આ ઉપરથી મિદ્ધ થાય છે કે, પરમાણુને ધડો હયાત જ છે, તેથી સત્ત્વરે લોકાતિદ્ધ જ નાખિત થાય છે)

અહકારની પહેલા રહેવું જે મહારાવ છે, તે શાશ્વત, ક્ષણિક, સૂચ્ય, નિત્ય, અનિત્ય અને સકર્તૃક (આવા પદ્મસર વિરુદ્ધ વિગેષણોથી અનિર્વચનીય) અથવા અમુક નિશ્ચય—સ્વરૂપે અવર્ણનીય છે, તેમ જ સાત ભેદો વડે તે વિવર્તિત છે હે બ્રહ્મા ! આ મહારાવને તમે સ્વીકારો, અહકાર તેનાથી ઉત્પન્ન થયો છે અને તેમાંથી મર્વ ભૂતોને પૂર્વની પેઠે તમે સ્થો પ્રારબ્ધે ઉત્પન્ન કરેલા તમે (મણે) જાણા, ને પોત પોતાના સ્થાનો સ્થો ત્યા રહો અને પોતપોતાના કાર્યો કરો હે બ્રહ્મા ! સુદર રૂપવાળી, સુદર હાસ્યવાળી અને રંગેગુણથી મુક્ત આ મહાસરસ્વતી નામની શ્રેષ્ઠ શક્તિ તમે સ્વીકારો ધોળા વસ્ત્રો ધારણ કરતી, દિવ્ય ગણગાનેથી યાગુગાનેલી અને સુદર આસને બિત્તજેલી આને તમે ક્રીડા માટે સહચારિણી તરીકે સ્વીકારો આ સુદર સ્ત્રી હમેશા તમારી સહચારિણી થશે, આ માત્ર વિભૂતિને અતિ પૂન્ય તથા પ્રિય માની તમે અવગણના કે તેનું અપમાન ન કરશો તમે આની સાથે જલદી સત્યલોકમાં જાઓ ને મહત્ત્વમાથી આ પ્રકરનું સર્વ જગત હવે ઉત્પન્ન કરો (આ મહત્ત્વત્વપ બીજામાં) તે તે જ્યો તથા કર્મો સાથે લિંગશરીરો રહ્યા છે તેઓને જેમ પૂર્વકાળે તમે મરુત્યા હતા નેમ સરને કાળ, કર્મ તથા સ્વભાવ નામના કારણો દ્વારા સમગ્ર સ્થાવર—જંગમ સંહિત જગતને પોતપોતાના સ્વભાવ તથા ગુણો સંહિત પૂર્વની પેઠે તમે સ્થો તમારે વિષ્ણુને માનવા ને હમેશા પૂજવા કેમ કે તેમાં સત્ત્વગુણ મુખ્ય હોવાથી, સર્વ કરતા તે સદા અધિક છે ત્યારે ત્યારે તમારું કોઈ મુશ્કેલ કાર્ય હશે, ત્યારે ત્યારે વિષ્ણુ પૃથ્વી પર અવતાર લેશે પશુપક્ષીની યોનિમાં કે બીજી કોઈ યોનિમાં અવતરીને અથવા મનુષ્યદેહ ધારણ કરી વિષ્ણુ ઘનવોનો નાશ કરશે, તેમ જ મહાબળવાન આ શકર પણ તમને સહાય કરનાર થશે, માટે મર્વ દેવોને ઉત્પન્ન કરી તમે જેમ શુભ થાય તેમ વિહાર કરો બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો ને વૈશ્યો દક્ષિણ નહિત અનેક જનતાના યજ્ઞ કરી, વિધિપૂર્વક તમારું બધાનું સાવ

* અર્થાત્ લાખ્યની દૃષ્ટિએ મહારાવ, અર્ધકાર, ધનુ, સ્વર્ણ, રૂપ, રત્ન ન તથા આવા સાત ભેદો કહેવા દીકરા

ધ્યાન થઈને પૂજન કરશે હે દેવો ! બધા સપૂર્ણ થયોમા
મારા (સ્વાહા) નામના ઉચ્ચારથી હમેશા તૃપ્ત ને
સતુષ્ટ રહેશે તમે આ શિવને પણ સપૂર્ણ માનવો
ને બધા યજ્ઞ કાર્યોમા કાળજીથી પૂજવો, કારણ કે તે
તમોગુણી છે દેવોને બ્યારે દેવોથી ભય થશે, ત્યારે
સુદર શરીરવાળી વારાહી, વૈષ્ણવી, ગૌરી, નારસિંહી
તથા સદાશિવા આ અને બીજી પણ મારી શક્તિઓ
ઉત્પન્ન થઈ એ (ભય) દૂર કરશે, માટે હે કમળમા
જન્મેલા ! તમે તમારા કાર્ય કરો હે બ્રહ્મા ! બીજ
અને ધ્યાન સંહિત (‘દે હૈ કલોં ચામુષ્ઠાયૈ વિચ્છે’)
આ તવાક્ષર મન્ત્રનો કાયમ જપ કરતા તમે બધા કાર્યો
કરવો હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ મન્ત્ર સર્વ મનોમા ઉત્તમ
છે, એમ તમે જાણો, સર્વ કામનાઓરૂપ અને અર્થની
સિદ્ધિ માટે તમારે હમેશા આ મન્ત્રને હૃદયમા ધારણ
કરવો ‘એમ મને કહી પવિત્ર હાસ્યવાળા તે જગ
દેખાએ વિષ્ણુને કહ્યું, ‘હે વિષ્ણુ ! તમે પણ જાઓ
અને આ સુદર મહાલક્ષ્મીને સ્વીકારો ક્રીડા કરવા
માટે મેં તમને આપેલી શક્તિ દેવકે પદાર્થો આપનારી
અને કલ્યાણકારી હોઈ કાયમ તમારી છતીરૂપ
સ્થાનમા રહેશે, એમા સશય નથી તમારે આનું
અપમાન કરવું નહિ, પણ હમેશા સન્માન કરવું આ
‘લક્ષ્મીનારાયણ’ નામનો યોગ મેં રચ્યો છે મેં
દેવોના કેવળ જીવન માટે જ યજ્ઞ કર્યો છે, માટે તમારે
ત્રણેયે હમેશા વિરોધ કર્યો વિના સપથી વર્તવું તમે,
બ્રહ્મા અને શિવ—આ ત્રણે દેવો મારા ગુણોથી
જન્મ્યા છે, તેથી દરેકને માન્ય તથા પૂજ્ય થશે,
એમા સશય નથી જે મૂઢ ચિરાવાળા મનુષ્યો તમારા
નણેમા ભેદભાવ કરશે, તેઓ એ ભેદભાવ કરવાના
કારણે નરકે જશે એમા સશય નથી જે વિષ્ણુ છે તે
નાસ્ત્રાત્ શિવ જ છે અને જે શિવ છે તે જ વિષ્ણુ
પોતે છે, આ બન્નેમા ભેદ કરનાર મનુષ્ય નરકમા જ
જનારો યાય છે એ જ પ્રમાણે બ્રહ્માએ પણ જાણવું,
તેમા વિનાર ન કરવો હે વિષ્ણુ ! બીજો ગુણભેદ છે
તેને હું કહું છું ! તમે માલગે પરમાત્માનું નિતન
કરવામા તમારો સત્ત્વગુણ મુખ્ય યાઓ ! અને બીજ
સ્નેનુપ તથા તમોનુપ પણ ગૌણ તરીકે પ્રખ્યાત યાઓ
(અર્થાત્ તમારામા સત્ત્વગુણ મુખ્ય રહેશે ને બીજ

એ ગુણ ગૌણ તરીકે રહેશે) જુદા જુદા ભેદાવાળા
વિકારોમા તમે કાયમ સ્નેનુગુણથી યુક્ત થઈ આ
લક્ષ્મી સાથે વિહાર કરો હે લક્ષ્મીના પતિ ! વાગ્મીજ
(વૈ), ક્રમબીજ (ક્લોં) ને ત્રીનુ માયાબીજ
(હૈ) આ મેં આપેલા (ત્રણ અક્ષરોવાળો ભુવ-
નેશ્વરીનો) મન્ત્ર પરમાર્થ (મોક્ષને) આપનારો છે,
તેને સ્વીકારી કાયમ તમે જપવો અને જેમ સુખ થાય
તેમ વિહાર કરવો હે વિષ્ણુ ! (જગતની સૃષ્ટિ
આદિરૂપ) મારી આ ક્રીડા બધા સુધી રહેશે, ત્યા સુધી
તમને મૃત્યુનો કે કાળનો ભય નહિ રહે, એ બસાબર
ચોક્કસ છે, પછી સ્થાવરજગત સર્વ જગતનો હું સહાર
કરીશ, ત્યારે તમે પણ મારામા હીન થશો હે પુરુષો
તમ ! કામનાઓ તથા મોક્ષ આપનાર આ (પૂર્વો-
ક્ત ત્રણ અક્ષરવાળા ભુવનેશ્વરીના) મન્ત્રને કલ્યાણ
ધર્મજતા પુરુષે પ્રથમ કુંજારથી યુક્ત કરવો અને
પછી હમેશા તેનું સ્મરણ કરવું, તમારે વૈકુંઠલોકકરાવી
તેમા વાસ કરવો, અને સનાતની દેવી મૌરુ ચિતન
કરતા ઇચ્છાનુસાર આનંદ કરવો

બ્રહ્મા બોલ્યા વિષ્ણુને એમ કહી ત્રણ ગુણોવાળાં
તથા નિર્ગુણ તે પરા પ્રકૃતિએ શકરદેવને અમૃતરૂપ
આ વચન કહ્યું

દેવી બોલ્યા હે શકર ! તમે આ મનોહર
મહાકાલિ—ગૌરીને સ્વીકારો અને કૈલાસ કરાવી જેમ
સુખ થાય તેમ આનંદ કરો તમારો તમોગુણ મુખ્ય
યાઓ ને સત્ત્વગુણ તથા સ્નેનુગુણ ગૌણ યાઓ
(જગતસૃષ્ટિરૂપ) ક્રીડા તથા અસુરોનો નાશ કરવા,
તમારે સ્નેનુગુણ તથા તમોગુણ સ્વીકારવા અને
હે નિર્દોષ મહાદેવ ! તપ તથા પરમાત્માનું સ્મરણ
કરવા તમારે શાત સત્ત્વગુણ હમેશા સ્વીકારવો આમ
સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરનાર તમે ત્રણે દેવો સપૂર્ણ
ત્રણ ગુણોવાળા રહેશો આ સત્ત્વાત્મા આ ત્રણ ગુણોથી
સંહિત વસ્તુ કોઈ સ્વભે નથી, સત્ત્વાત્મા હરકોઈ જે
દૃશ્ય વસ્તુ છે તે ત્રણ ગુણોવાળો જ છે લોકમા
જે દૃશ્ય વસ્તુ છે તે કહી નિર્ગુણ થઈ નથી ને થતો
પણ નહિ, નિર્ગુણ તો (એક) એ પરમાત્મા છે, તે
કહી દૃશ્ય નથી હે શકર ! ઉત્તમ એવી હું, સૃષ્ટિ આદિના
સમયે સનુપ છું ને સમાધિના સમયે નિર્ગુણ છું વગી

હે શભો ! હું સદા કારણરૂપ જ છું કાર્યરૂપ કદી નથી કારણરૂપણને લીધે હું સમુદ્ય હું અને પુત્રપ પરમાત્માની પાસે (તેમનાથી અભિન્ન સ્વરૂપે ત્રણે ગુણોની સામ્યાવસ્થામાં) નિર્ગુણ છું મહત્ત્વ, અહકાર તથા શયદાદિ ગુણો જ કાર્ય—કારણરૂપે જાયમ પરિણામ પામ્યા કરે છે અહકાર ખે પ્રમત્તનો છે એક પરાહતારૂપ છે અને બીજને મહત્ત્વથી ઉત્પન્ન થયો છે તેમા 'અહં બ્રહ્માસ્મિ' । એ વૃત્તિરૂપ જે (પરાહતા રૂપ) અહકાર છે, તે સત્ વસ્તુથી ઉત્પન્ન થયેલો છે, તેથી કયાણુમૂર્તિ હું તે અહકારનું કારણ છું મારા કાર્યરૂપ તે અહકાર ત્રિગુણાત્મારૂપે પ્રતિષ્ઠા પામ્યો છે—તણુ ગુણમય છે એ અહકારથી મહત્ત્વ ઉત્પન્ન થયું તે સમક્ષિ બુદ્ધિ કહેવાય છે આમ મહત્ત્વ કાર્ય છે તે (તે પરાહતારૂપ) અહકાર કારણ છે શયદાદિ તત્માત્રાઓ, હમેશા (મહત્ત્વમાથી થયેલા બીજ) અહકારથી જ ઉત્પન્ન થયા છે તે તત્માત્રાઓ પાસે મહાભૂતોનું કારણ છે બ્યારે સર્વ સૃષ્ટિથી ઉત્પત્તિ થાય છે, ત્યારે (પાસે ભૂતોના સાર્વત્રિક અરોમાથી) પાસે જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને (પાસે ભૂતોનો રજસ અરોમાથી) પાસે કર્મેન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે (મન તો પાસે ભૂતોના એકા મળેલા સાર્વત્રિક અરોમાથી જ થાય છે તથા પ્રાણ રજસ અરોમાથી થાય છે) તેમા પાસે કર્મેન્દ્રિયો, પાસે જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાસે મહાભૂતો તે મોળમુ મન—એ કાર્ય તથા કારણ રૂપ સમુદાય માનની સમ્યાવાળો થાય છે (જે વિષય દેવાય છે) આઘ પુત્રપ પરમાત્મા તો કાર્ય તથા ને કારણ પણ તથા (માત્ર વિવર્ત જ કારણ છે) એમ હે નહર ! આદિ સુદિ વેદા સર્વની ઉત્પત્તિ (માત્રથી જ) થાય છે તે તમયે સૃષ્ટિની જે ઉત્પત્તિ થાય છે, (એ રીતે) ટૂંકમા મે તમને કહી દેવે હે ઉત્તમ દેવો ! તમે મારું કાર્ય કરવા વિમાનમા બેસીને નજો તમારા પગ સકટ આવે, ત્યારે સ્મરણ કરતા જ પુ તમને દર્શન દર્શા, માટે હે દેવો ! મારુ તથા તનાતન પરમાત્માનું તમારે હમેશા સ્મરણ કરવું (અર્થતઃ આધારિત ધ્યાનનું જ તથા સ્મરણ કરવું, કેવળ બ્રહ્મ કે કેવળ માયાનું નહિ, કેમ કે શક્તિ તથા શક્તિમાનનો કાયમી અભેદ જ હોય છે) માટે બનેનું

જ સ્મરણ કરવાથી અવશ્ય કાર્યસિદ્ધિ થાય છે

પ્રજ્ઞા બોલ્યા એમ કહી બરાબર સંસ્કારી કરેલા અમને શક્તિઓ આપીને તેમણે વિદાય કર્યા પછી વિપ્લવને મહાલક્ષ્મી, શિવને મહાકાળી તથા મને મહાસસ્ત્રવતી આપી ત્યાથી વિદાય કરાયેલા અને બીજ સ્થળે આવી પુરુષ થયા પછી તે સ્વરૂપનો તથા પરમ અદ્ભુત પ્રભાવનો વિચાર કરતા અમે ત્રણે તે વિમાન પાસે આવી તેમા જેવા બેઠા કે તે જ સમયે ત્યા એ દીપ અમે ન જોયો, એ દેવીને ન જોયા, અમૃતનો સમુદ્ર ન જોયો, કે વિમાન પણ ન જોયું, આ કઈ પણ વિપરીત કે ખોટી વાત તથા તે વિશાળ વિમાનમા આવા પછી અમે મહાસાગરમા ન્યા પેલા દુન્ય મધુકેટલ નામના દેવોને વિધ્ણ્યો માર્યા હતા, ત્યા આવી પહોંચ્યા ૧—૮૫

માસાણ સસિન્ન ચિત્તે વિમાને પ્રાતાદયો પક્કજલસિધી જ । મહાજંઘે યત્ર હતી દુરત્યયો મુરારિણા સૌ મધુકેટલાયો ॥ ૮૫ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા તૃતીય સ્કંધ વિષ અધ્યાય ૬ શ્લોક સમાપ્ત

અધ્યાય ૭ મો[†]

અધિરથ સહિત તત્ત્વોત્ત્વ સ્વરૂપ

બ્રહ્મોવાચ

પદ્મપ્રભાવા સા દેવી મયા દણ્ડાદ્ય વિણ્ણના ।

શિવેનાપિ મહાભાગા તાસ્તા દેવ્ય પૃથક્ પૃથક્ ॥૧॥

પ્રજ્ઞા બોલ્યા હે મહાભાગ ! એવા પ્રભાવ વાળા તે દેવીને તથા બુદ્ધિ બુદ્ધિ તે તે દેવાઓને મે, વિધ્ણ્યો તથા શરે જોયા હતા

ત્યાસે મધુ પિતાનું વાક્ય સાભળી મુનિશ્રેષ્ઠ નારદે ખૂબ પ્રસન્ન થઈ પ્રજ્ઞાને આ વચન પૂછ્યું નારદે પૂછ્યું હે પિતામહ ! જે આઘ પુરુષ અવિનાશી, નિર્મુણ, અખડ તથા અવિકારી છે, તેમને તમે જોયા છે કે અનુભવ્યા છે. તે તમે કહો હે પિતા ! તમે તણુ ગુણોવાળા શક્તિને જોયા, તો તે નિર્મુણ શક્તિ કેવા છે કે કેમજમા જન્મેલા । તેમનું તથા

† ના અધ્યાયમા આવન ઓછી ગુણોના ભેદાની વચે અપિ દેવ નહિત તત્ત્વોત્ત્વ સ્વરૂપ કહેવાયો

પુરુષનું સ્વરૂપ તમે કહો જેમના દર્શન માટે મેં
સ્વેતદીપમા મોહુ તપ કર્યું હતું, તે સમયે ક્રોધરહિત
અને સિદ્ધ મહાત્મા તપસ્વીઓને મેં જોયા હતા, પણ
એ પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ થયા ન હતા, એટલે હે પ્રજા
પતિ ! ત્યાં મેં વાગ્વાર તીવ્ર તપ કર્યું હતું હે તાત !
આપે મુદર સગુણ શકિતને જોયા, પણ નિર્ગુણ
શક્તિ અને નિર્ગુણ પુરુષ કેવા છે, તે મને કહો

આસે કહ્યું એમ નારદે પિતા પ્રજાપતિને પૂછ્યું,
ત્યારે તે પિતામહ હાસ્યપૂર્વક સત્ય વચન બોલ્યા

બ્રહ્મા બોલ્યા હે મુનિ ! નિર્ગુણનું રૂપ પ્રત્યક્ષ
દેખાતું નથી અને જે પ્રત્યક્ષ દેખાતું હોય તે નાશવત
હોય છે, માટે જે રૂપરહિત છે, તે દેખાય કેમ ? નિર્ગુણ
શક્તિ ને નિર્ગુણ પુરુષ જાણવા મુશ્કેલ છે, તે તો
કેવળ મુનિઓને જ્ઞાનથી જાણાય છે અને વારંવાર
બાવના કરવા યોગ્ય છે પ્રકૃતિ તથા પુરુષને તમે
આદિ-અતરહિત જાણો, તેઓ બંને વિશ્વાસથી
પામવા યોગ્ય છે અવિશ્વાસથી કોઈ પણ કાળે તે
પમાતા નથી હે નારદ ! સર્વ ભૂતોમા તથા જીવ જીવ
જીવોમા જે ચૈતન્ય છે, જ્યોતિરૂપે જે બધે રહે છે
તથા નિત્ય છે એને તમે પરમાત્મા જાણો હે મહા
ભાગ ! તે પરમાત્માને તથા તે શક્તિને તમે આપક
તથા સર્વમા રહેલા જાણો, તે બંનેથી રહિત કોઈ વસ્તુ
સસારમા નથી સદા અવિનાશી, એકરૂપ, ચિદાત્મા,
નિર્ગુણ તથા નિર્ભજ તે બંનેને દેહમા મિશ્ર રહેલા
ચિતવવા બેઠેઓ (અર્થાત્ તેઓ બંને જીવ જીવ
ઉપાસવા યોગ્ય નથી, પણ મિશ્ર જ ઉપાસાય છે)
હે નારદ ! જે શક્તિ છે તે પરમાત્મા છે અને જે
પરમાત્મા છે તે પરમ શક્તિ છે, તે બંનેમા સૂક્ષ્મ
લેદ પણ કોઈ જાણતું નથી હે નારદ ! સર્વ શાસ્ત્રો
તથા અગ સંહિત વેદો ભણીને પણ વૈરાગ્ય વિના તે
બંનેના સૂક્ષ્મ લેદ કોઈ જાણતું નથી અર્થાત્ સપૂર્ણ
વૈરાગ્યવાળો પુરુષ જ તેઓ બંનેના સ્વરૂપલેદને બસાબસ
સમજી શકે છે, પણ તેવો વૈરાગ્ય અરેબર દુર્લભ છે,
કારણ કે હે પુત્ર ! સ્વાવસ્-જગમ સર્વ જગત અહ
કારથી બન્યું છે, તેથી સેકડો કુપોએ પણ તે અહ
કારથી રહિત કેમ થાય ? હે મહાબુદ્ધિમાન પુત્ર !
પોતે સગુણ પુરુષ નિર્ગુણ અણ વડે કેમ બેઠે શકે ?

માટે (હાલ યોગ્યતા નહિ હોવાથી અધિકાર થાય ત્યાં
સુધી) ચિત્ર વડે તમે સગુણની ઉપાસના કરો જેમ
પિતા વડે દક્ષણેલી જીભ (હરકોઈ) રસને કડવો જાણે
છે, પણ સાચા રસને જાણતી નથી, અને તે જ
પ્રમાણે પિતા વડે દક્ષણેલી આખ (હરકોઈ) રૂપને
પીળું દેખે છે, પણ સાચું રૂપ દેખતી નથી તેમ ગુણો
વડે દક્ષણેલી ચિત્ર નિર્ગુણને કેવી રીતે જાણે ? ચિત્ર
અહકારથી જન્મ્યું છે, તે અહકારરહિત કેમ થાય ?
જ્યાં સુધી ગુણોનો નાશ ન થાય ત્યાં સુધી નિર્ગુણ
પરમાત્માના તથા નિર્ગુણ દેવીના દર્શન ક્યાંથી થાય ?
જ્યારે ચિત્ર અહકારરહિત થાય છે ત્યારે તેમને
બેઠે શકાય છે

નારદે પૂછ્યું 'હે દેવ ! ત્રણ ગુણોનું સ્વરૂપ
તમે વિસ્તારથી કહો, કારણ કે હે દેવેશ્વર ! અહકાર
એ ગુણોરૂપ છે અને તેથી જ તે સાર્ત્ત્વિક, રાજસ
ને તામસ એવા ત્રણ સ્વરૂપવાળો થયો છે માટે હે
પુરુષોત્તમ ! તેઓના સ્વરૂપોને જીવ જીવ ભેદથી
તમે કહો હે પ્રભો ! જે જાણી હું મુક્ત થાઉં, તે જ્ઞાન
તથા વિભાગપૂર્વક ગુણોના લક્ષણો તમે વિસ્તારથી
મને કહો

બ્રહ્માએ કહ્યું હે નિર્દોષ ! ત્રણ અહકારોની ત્રણ
શક્તિઓ હું તમને કહું છું એક તો જ્ઞાનશક્તિ, બીજી
ક્રિયાશક્તિ ને ત્રીજી અર્થશક્તિ છે તેમા જ્ઞાનશક્તિ
સાર્ત્ત્વિક અહકારની, ક્રિયાશક્તિ રાજસ અહકારની
અને દ્રવ્યશક્તિ (અર્થશક્તિ) તામસ અહકારની
બની છે આ ત્રણ શક્તિઓ તમને કહી હે નારદ !
હવે તેઓના કાર્યો હું બસાબસ કહું છું, તમે સાંભળો
તામસ અહકારની દ્રવ્યશક્તિથી શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ,
રસ તથા ગંધ ઉત્પન્ન થાય છે, જેઓને તત્માત્રા
કહે છે, તેમા આકાશ શબ્દરૂપ એક ગુણવાળું, વાયુ
સ્પર્શગુણવાળું, અગ્નિ રૂપગુણવાળું, જળ રસગુણ
વાળું અને પૃથ્વીને ગંધગુણવાળી જાણવી હે નારદ !
(આ શબ્દાદિ પાંચ) સૂક્ષ્મ ભૂતો છે (અને આકાશ
શબ્દ પાંચ મહાભૂતો છે) દ્રવ્યશક્તિથી મુક્ત આ
દર્શો મળી તામસ અહકારથી જન્મેલી અને તેના
અનુસરણવાળી સૃષ્ટિ કહેવાય છે
હવે રાજસ અહકારની ક્રિયાશક્તિથી થયેલા

તત્ત્વા તમે મારી પાસેથી સાભળો. શ્રોત્ર, ત્વચ્ચા, રસના, ચક્ષુ અને પાંચમુ દ્રાણુ આ જ્ઞાનેન્દ્રિયો તેમ જ વાણી, હાથ, પગ, ગુદા, તથા લિંગ—આ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો અને પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, મહાન તથા ઉદાન—આ પાંચ વાયુઓ મળી પદર સજસી સૃષ્ટિ કહેવાય છે. આ સૃષ્ટિ ક્રિયાગતિમય છે, તેથી સાધન (અથવા કરણ) કહેવાય છે અને આ સર્વનું (વિવર્ત) ઉપાદાનકારણ ચૈતન્યનું અનુસરણ એટલે બ્રહ્મ જ કહેવાય છે.

હવે સાત્ત્વિક અહધારથી થયેલા અને જ્ઞાનશક્તિથી યુક્ત દિશા, વાયુ, સૂર્ય, વરુણ ને બે અશ્વિનીકુમારો—એ પાંચ, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાયક અથવા અધિપતિ દેવો છે અને (અગ્નિ, ઇન્દ્ર, ઉપેન્દ્ર, મિત્ર તથા પ્રજાપતિ—એ પાંચ કર્મેન્દ્રિયોના અધિપતિઓ છે) ચંદ્ર, બ્રહ્મા, રુદ્ર તથા ચોથો ક્ષેત્રજ્ઞ—આ ચાર, (જેની આત્મકરણ સજ્ઞા છે, તે) બુદ્ધિ આદિના અધિપતિ દેવો છે. આમ મન સંહિત પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય ને પાંચ પ્રાણ—આ પંદર સાત્ત્વિક અહધારની સૃષ્ટિ છે, માટે તે સાત્ત્વિક સર્ગ કહેવાય છે. સ્થૂળ તથા સૂક્ષ્મ આદિ ભેદથી પરમાત્માનાં બે રૂપો છે. જ્ઞાનરૂપ ને નિરાકાર છે અને તેને જગતનું ‘વિવર્તોપાદાન કારણ’ કહે છે (આ રૂપ તો ઉત્તમ અધિકારીને જ કેવળ જ્ઞાનથી જણાય છે, માટે) સાધકને તો સ્થૂળરૂપ જ ધ્યાન આદિમા (ઉપયોગી) કહેવું છે પુરુષ—પરમાત્માનું (લિંગદેહની અપેક્ષાઓ) જે આ સૂક્ષ્મ શરીર (બિહર્મુખ માયાકાર સ્વરૂપ) છે; તે જ આત્મરૂપ (માયાકારની અપેક્ષાઓ તો સ્થૂળ) કહ્યું છે (તેથી તે ઉપાસવા યોગ્ય છે). મારુ બ્રહ્માનું જે શરીર છે, તે જ સૂત્રશરીર કહેવાય છે, (જે પરમાત્માનું સ્થૂળ શરીર કહેવાય છે, અર્થાત્ તે સૂત્રશરીરયુક્ત પરમાત્મા પણ ઉપાસવા યોગ્ય છે.) હવે પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું અત્યંત સ્થૂળ—વિનાશ શરીર હું કહું છું. હે નારદ! તેને તમે માન્યો; જે માન્યો (સનાત્યો) મુક્ત થવાય છે.

* વૃત્તિઓ બિંદે કરી અંતઃકરણ ચાર પ્રકારનું થાય છે એ કે બુદ્ધિ, મન, અંકાર અને િત્ત. આના અધિપતિ દેવો અનુક્રમે બ્રહ્મા, ચંદ્ર, જ્ઞ તથા ક્ષેત્રજ્ઞ છે

પ્રથમ જે તન્માત્રાઓ અથવા સૂક્ષ્મ ભૂતો કહ્યા, તેઓનું જ પચીકરણ કરી પાંચ મહાભૂતોની ઉત્પત્તિ થાય છે પચીકરણનો આ ભેદ હું કહું છું, તે મારી પાસેથી તમે સાભળો. પ્રથમ રસતન્માત્રાને મનમાં લઈ તેના બે ભાગ કલ્પવા. પછી તે સ્થૂળ જળરૂપ થાય તેવી કલ્પના કરવી. (હવે કઈ કલ્પનાથી તેમ થાય છે, તે જુઓ. જેમ રસતન્માત્રાના બે ભાગ કર્યા તેમ) બાકી રહેલી ચારે તન્માત્રાઓના બે બે ભાગો કરી તેઓના એક એક અર્ધભાગને જુદા જુદા બાળુ પર રહેવા દેવા ને બીજા અર્ધ ભાગોમાંથી એક એક ભાગના ચાર ચાર ભાગો કરી તેમાના એક એક ભાગને પ્રથમ જુદા જ રહેવા દીધેલા પોતાના સિવાયના એક એક અર્ધભાગમા મેળવી દેવા. જેમ રસતન્માત્રાના એક અર્ધભાગરૂપ જળમાં, તે રસતન્માત્રા સિવાયની તન્માત્રાઓના એક એક અર્ધભાગનો એક અષ્ટમાશ મેળવવાથી રસમય સ્થૂળ જળ તૈયાર થાય છે, તે જ પ્રમાણે બીજાં એક એક સૂક્ષ્મ ભૂતના અર્ધ વિભાગમા બીજાં ચારચાર સૂક્ષ્મ ભૂતોનાં એક એક અષ્ટમાશ મેળવવાથી પંચીકરણ કરાયેલાં, એક એક જુદા મહાભૂતો તૈયાર થાય છે; તેમાં (એટલે તે પચીકૃત પચભૂતાત્મક સમીક્ષ શરીરમાં તેના અધિષ્ઠાન અથવા મૂળ આશ્રય તરીકે) ચૈતન્ય પ્રકાશિત થાય છે અને તે ચૈતન્યના પ્રવેશથી તે વેળા ‘હું છું’ એવો સંશય થાય છે, અર્થાત્ હું એવું મનોવૃત્તિરૂપ તાદાત્મ્યાભિમાન જન્મે છે એમ તે જ વિશેષ (સમીક્ષસ્થૂળદેહના) અભિમાનથી એ ચૈતન્ય (પ્રકટ) જણાય છે, ત્યારે (તે જ સ્થૂળદેહના અભિમાનવાળું ચૈતન્ય લેજવાનર) આદિનાશયણ દેવ, ભગવાન એવાં નામોથી કહેવાય છે એ રીતે સૂક્ષ્મ ભૂતોનો એક એક અર્ધવિભાગ (પોતાના સિવાયના બીજા સૂક્ષ્મ ભૂતોના એક એક અષ્ટમાશના મિશ્રણથી પચીકૃત થઈ) દૃઢ થાય છે, ને (આકાશાદિરૂપે સ્પષ્ટતાને પામે છે, ત્યારે) ગુણો વડે વૃદ્ધિ પામી એક ગુણની વૃદ્ધિથી મુક્ત એવા એક એક મહાભૂત થાય છે. જેમ કે આકાશના એક જ શબ્દ ગુણુ જે, બીજો નથી; વાયુના શબ્દ ને સ્પર્શ બે ગુણો કહ્યા છે; અગ્નિના શબ્દ, સ્પર્શ ને રૂપ એ ત્રણ ગુણો છે; જળના શબ્દ,

સ્પર્શ, રૂપ તથા રસ એ ચાર ગુણો છે અને પૃથ્વીના સ્પર્શ, ગન્ધ, રસ, રૂપ તે ગંધ એ પાંચ ગુણો છે આમ મળેલા સૂક્ષ્મ ભૂતોના અસોના સળાધથી (પચીકૃત મહાભૂતરૂપ) બ્રહ્માડની ઉત્પત્તિ કહેવાય છે આમ સર્વ જીવો મળી, સર્વ જીવોની અવિદ્યાઓ વડે જ બ્રહ્માડરૂપ અસની ઉત્પત્તિ થઈ છે અને જીવોની જનિત્યો ચોરાશી લાખ કહી છે ૧—૫૨

સર્વે જીવા મિલિતૈવ બ્રહ્માણ્ડાંશસમુદ્ભવઃ ।

ચતુરશીતિલક્ષાશ્ચ પ્રોક્તા વૈ જીવજાતયઃ ॥૫૨॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમહાપુરાણમ્ તૃતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૭ મો તમામ

અધ્યાય ૮ મો*

ગુણોનાં સ્વરૂપ

બ્રહ્મોવાચ

સર્ગોડય કથિતસ્તાત યત્પ્રયોડહ ત્વાડ્યુત્તા ।

ગુણાનાં રૂપસંસ્થાં વૈ ઋગ્યુષ્વૈકામમાનસઃ ॥૧॥

બ્રહ્મા બોલ્યા હે તાત ! તમે મને જે પૂછી હતી, તે આ સૃષ્ટિ મેં તમને કહી, હવે ગુણોના રૂપની સ્થિતિ તમે એકાગ્રચિત્તે સાલળો (સર્વગુણથી બધે સુખ થાય છે અને) સુખથી પ્રીતિ ઊપજે છે, માટે સર્વગુણને પ્રીતિરૂપ જાણવો સરળતા, સત્ય, પવિત્રતા, શ્રદ્ધા, ક્ષમા, ધૈર્ય, દયા, બલજન, શાંતિ તથા સતોપ આ (સર્વગુણના કાર્યરૂપ લક્ષણો) ઉપરથી સર્વગુણનો ચોક્કસ નિશ્ચય થાય છે (આ લક્ષણોથી જાણી મકાય છે કે, માત્રમા નિશ્ચય સર્વગુણ ઊપજ્યો છે) વળી સર્વગુણ ધોળા રંગનો, ધર્મેમા સદા પ્રીતિ કરનાર, ઉત્તમ શ્રદ્ધા ઉપજનવનાર તથા દુષ્ટ શ્રદ્ધાને અટકાવનાર છે તરવટ્ટા મુનિઓએ સાર્વિકી, સગ્ગસી ને તામસી એમ ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધા કહી છે જ્ઞેગુણને લાલ રંગનો, પ્રીતિ કરનાર તથા આદ્યુત કહ્યો છે, (ર્જેગુણ દુઃખરૂપ છે અને) દુઃખનો યોગ થવાથી કાયમ આપ્રીતિ થાય છે પુષ્કળ દેવ, દ્રોહ, અદેખાઈ, અકકડપણ, ઉત્કઠા, નિદ્રા, ર્જેગુણી, શ્રદ્ધા, માન, અંગિતે દ્રિયપણ ને ગર્વ—આ ર્જેગુણથી

* આ અધ્યાયમા એકાવન સ્વરૂપોની ગુણોના રૂપની નિશ્ચિત બઢાએ વિસ્તારથી કહ્યો છે

ઊપજે છે, માટે આ લક્ષણો ઉપરથી ચતુર પુરુષોએ જ્ઞેગુણનો નિશ્ચય કરી લેવો તમોગુણને કાળા રંગનો કહ્યો છે, તે મોહ ઉપજનવનાર તથા ખેદ કરનાર છે આજસ, અજ્ઞાન, નિદ્રા, ઘનતા, ભય, વિવાદ, કળ્મસાઈ, કપટીપણ, રોષ, ભેદભાવ અત્યંત નાસ્તિકતા અને પારકા દોષો જોવા—આ લક્ષણો ઉપરથી વિદ્વાનોએ તામસી શ્રદ્ધાથી યુક્ત અને બીજાઓને સતોપ ઉપજનવનાર તમોગુણનો યસપર નિશ્ચય કરવો કહ્યાલુ ઈચ્છતા મનુષ્યે સર્વગુણને પ્રકાશમા લાવવો ર્જેગુણને દેખાવી દેવો તે તમોગુણનો અત્યંત નાશ કરવો આ ગુણો એકબીજાને દેખાવી પરસ્પર વિરોધ કરે છે (એવો એમનો સ્વભાવ છે માટે સર્વગુણને પ્રથમ સ્થિર કરી તે દ્વાસ બીજા બેને દેખાવી દેવા) છતાં એ બધા એકબીજાના આશ્રયવાળા છે, તેથી એક એકના આશ્રય વિના રહી શકતા નથી કેવળ સર્વગુણ, ર્જેગુણ કે તમોગુણ કોઈ પણ સ્થળે રહી શકતા નથી, પણ એકબીજા સાથે મળીને સદા રહે છે, માટે બધાને એકબીજાના આશ્રયવાળા કહ્યા છે હે નારદ ! તેઓ પરસ્પર જોડાયલા જ રહે છે, એ સમયે હું વિસ્તારથી કહું છું, તમે સાલળા, જે જાણી જીવ સસારપાધનથી છૂટી જાય છે મેં આવું જે આ વચન કહ્યું, તે જાણી તેમા સદેહ કરશો નહિ હે મહાપુદ્ગિમાન ! સાલળવાથી તથા જોવાથી જો તરત જ રૂળ થાય, તો જ જે જાણ્યું હોય તે જાણેલું તથા અનુભવેલું ગણાય છે, પણ સંસ્કારથી થતા સ્મરણથી જે જાણ્યું હોય (તેમા તત્કાળ તે પદાર્થનો અનુભવ ન હોય, તેથી રૂળ પણ ન હોય, માટે) તે સારી રીતે જાણેલું થઈ શકતું નથી, અર્થાત્ જે કામમા રૂળ દેખાય નહિ તે કામ કર્યું હોય તોપણ ન કરેલું જ છે સગ્ગસી તથા તામસી કામ એવા જ હોય છે જેમ કોઈ મનુષ્યે પવિત્ર તીર્થે સાલળ્યું હોય, એવું તેને સગ્ગસી શ્રદ્ધા થાય છે, તેથી તે તીર્થે તરફ જવા તે નીકળે છે, ત્યાં જઈ જેવું પોતે સાલળ્યું હોય તેવું દેખે છે, ત્યાં સ્નાન તથા કંચાનુ કૃત્ય કરી સગ્ગસ દાન પણ કરે છે અને ર્જેગુણથી ઘેરાઈ કેટલોક કાળ ત્યાં રહે છે પણ ખરી, છતાં સગદંપથી રહિત થયા વિના કામ—ક્રોધથી વીંટાયેલા જ કરી ઘેર આવે પૂર્વની પેઠે જેવા હલો

તેણે જ ને છે હે મુનીશ્વર નાન્દ ! ખની રીતે એ મનુષ્યે તીર્થ નામન્યુ જ ન ગણાય અને અનુભવ્યુ પણ ન ગણાય, કેમ કે (એ) ગુણના સહવાનથી તેણે કૃષ્ણ મેળવ્યુ નથી, એટલે તે તીર્થને તેણે નાભવ્યુ જ નથી, એમ તમે જાણો હે મુનિગેષ ! જેમ લોકમા પાકે ગુ અન્ન ખાવા મળે એ જ ખેતીનુ કૃષ્ણ ગણાય છે; તેમ પાપસહિતપણ થાય, એ જ તીર્થનુ કૃષ્ણ તમે જાણો પ્રમ, ક્રોધ વગેરે અને બીજા લોભ, મોહ, તુષ્ટ્ય, દેવ, રાગ, મદ, અસૂયા, ઈર્ષ્યા, લભા અને અન્યાતિ—આ બધા પાપો દેહના વિદ્યારે છે અને આ પાપો જ્યાં સુધી દેહમાથી નીકળ્યા નથી, ત્યાં સુધી મનુષ્ય પાપયુક્ત ગણાય છે તીર્થાટન કર્યો છતાં જો આ પાપ દેહમાથી ન જાય, તો કેવળ નિષ્ક્રમ પરિશ્રમ જ વડે છે, એમ જાણુ જેમ ખેડૂને મહેનત કરી ખેતરને (વાડ વોરેવી) ચોતરફ બાધ્યુ હોય, વેસત જમીન ખેડી મહાક્રિમતી થી વાવ્યુ હોય અને જા મેળવવા ઉત્સુક થઈ નાનદિવસ રક્ષા કરી ઘણ જ દુષ્પા પામ્યો હોય, એ તેની વૃત્તિ જોકે હિતપ્રતીકરેણ, પણ હેમત મનુનો નમય આવતા તે જો સૂઈ જવા લાગે, તો જગલી વાય વગેરે તથા તીડો તેનુ બનુ બનાવ પાઈ જાય અને તેને નિસંગ કરે હે પુન ! એમ તે ખેડૂતની મહેનત કેવળ નિષ્ક્રમ જ થાય છે, તેમ નાન—દેપાદિની ચલિત નહિ થયેલાનુ તીર્થાટન પણ કાળ આપનાર ન થતા ધિવદુ દુષ્પ્રદાયી (અને નિષ્ક્રમ) થાય છે હ નાન્દ ! વેદાતનાજના શ્રવણ—મનનથી નરવગુણ જો અત્યંત તીવ્ર બની વધે છે, તો તામન ને રાગ પદ્યર્થો તત્ત્વ વૈચર્ય થવારૂપ તેનુ કૃષ્ણ ધિવદુ છે એ (વધેતો) સત્ત્વગુણ બગાટ્યારૂ રજેગુણ તથા તમોગુણને દાબી દે છે, પણ લોખના નમધવી નાનુ જેનો રજેગુણ જો અત્યંત વધી જાય છે તો તે તમોગુણ તથા નરવગુણ બળને દાબી દે અને તે જ પ્રમાણે મેહના સમ્બધ થી વધી પડેતો તમોગુણ પણ તીવ્ર બની નરવગુણ તથા રજેગુણ બળને તો નામે જઈ તેઓને દાબી દે છે હે તેઓ એ મીનનો જે રીતે દાબી દે છે, તે કુ તમને વિનાશપૂર્વક દે જ્યાં નરવગુણ વધ્યો હોય, ત્યાં રમ્ય સિદ્ધિ થશે ત્રી મુદ્ધિ રજેગુણથી

થયેલા બહારના પદ્યર્થોનો વિનાશ કરતી નથી, પરંતુ નરવગુણથી થયેલા પદ્યર્થને જ ગ્રહણ કરે છે, એમા કેન્દ્રાર વતો નથી અને આનાથાએ આચરેલા ધર્મને તથા યજ્ઞને ઈચ્છે છે મોક્ષને ઈચ્છતો મનુષ્ય નારત્વક ભોગો માટે જ ઈચ્છા કરે છે, પણ રાગ ભોગો માટે ઈચ્છા કરતા નથી, તો તામસ પદ્યર્થો માટે તો ઈચ્છા કેમ જ કરે એમ હે પુન ! પ્રથમ જ્ઞોગુણને જાણ્યા પછી તમોગુણને જાણે ત્યાં જ કેવળ મરવગુણ નિર્મળ થાય છે રજેગુણ જ્યારે વધ્યો હોય, ત્યારે રાગમી શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત કરી સનાતન ધર્મો છોડી દે છે અને અવળા ધર્મો આચરે છે જ્ઞોગુણથી ધન વધે છે પણ ભોગ તો રજેગુણી જ હોય છે, તેથી સત્ત્વ ગુણ ત્યાંથી નીકળી જાય છે, ને તમોગુણ દુષ્પ્રાઈ જાય છે જ્યારે તમોગુણ વધીને તીવ્ર બન્યો હોય, ત્યારે વેદ તથા ધર્મશાસ્ત્ર પર વિશ્વાસ ગટેતો નથી તેમ જ તમોગુણી શ્રદ્ધાને પામી ધનનો નાશ કરે છે, બધા પર દ્રોહ કરે છે અને શાંતિ પામતો નથી વગી સત્ત્વ ગુણ તથા રજેગુણને દાબી દઈ તે (તમોગુણી મનુષ્ય) ઝોધી, દુષ્પ્રવૃત્તિ તથા વુચ્ચો બની વિશાળ પદ્યર્થો માટે ઈચ્છાનુનાર વતે છે મરવગુણ, રજેગુણ તથા તમોગુણ ક્યાં એકલા હોતા નથી, પણ જોડાઈને જ રહેવાના સ્વભાવવાળા હોઈ તે ગુણો એકબીજાનો આશ્રય કરી માથે જ રહે છે હે પુત્રપ્રેષ્ઠ ! જ્ઞોગુણ વિના સત્ત્વગુણ ક્યાં હોતો નથી, સત્ત્વગુણ વિના રજેગુણ ક્યાં હોતો નથી અને તમોગુણ વિના સત્ત્વ ગુણ તથા રજેગુણ પણ ક્યાં હોતો નથી, તેમ જ તે નરવગુણ તથા રજેગુણ એ બંને વિના કેવળ તમોગુણ પણ કદી હોતો નથી, એટલે બધા ગુણો જુદા જુદા પ્રયોગો એકબીજા સાથે જોડાઈને જ રહેવાના ધર્મવાળા છે એકમીનનો આશ્રય કરીને રહેતા એ બધા ગુણો છૂંચ પડીને રહેતા જ નથી આ જ તેઓ એકબીજાને ઉત્પન્ન કરનાર હોઈ પ્રત્યક્ષથી છે એઈ નમરે નરવગુણ રજેગુણ તથા તમોગુણને ઉત્પન્ન કરે છે, એઈ વેળા જ્ઞોગુણ સત્ત્વ ગુણ તથા તમોગુણને ઉત્પન્ન કરે છે અને એઈ વખતે તમોગુણ રજેગુણ તથા મરવગુણ બંનેને ઉત્પન્ન કરે છે, આમ માટેનો પિયો જેમ વચન ઉત્પન્ન કરે

છે, તેમ એ ગુણો એકબીજાને ઉત્પન્ન કરે છે જેમ દેવદત્તા, વિષ્ણુમિત્ર તથા યજ્ઞદત્તા વગેરે પુરુષો એકબીજા સાથે રહી કાર્ય કરે છે, તેમ બુદ્ધિમા રહેતા આ ગુણો પરસ્પર (મળી) વિષયોને જગાડે છે જેમ સ્ત્રી તથા પુરુષ પરસ્પર જોડાઈને હોય છે, તેમ ગુણો પરસ્પર જોડાઈને જ હોય છે જેમ કે રમેગુણના જોડાક્રમા સત્ત્વગુણ હોય છે, સત્ત્વગુણના જોડાક્રમા રમેગુણ હોય છે અને તે બન્ને સત્ત્વગુણ તથા રમેગુણ તમોગુણના જોડાક્રમ હોય છે*

નારદ બોલ્યા એમ આ સર્વોત્તમ ગુણોનું સ્વરૂપ (મને મારા) પિતાએ કહ્યું હતું, ત્યારે તે સાભળ્યા પછી પણ મેં જ પિતામહ બ્રહ્માને આમ પૂછ્યું હતું ૧-૫૧

હૃત્યેતત્કથિતં પિત્રા ગુણરૂપમનુત્તમમ્ ।

શ્રુત્વાપ્યેતત્ સ પદ્માહ તત્તોઽપૂર્વહં પિતામહમ્ ॥ ૧ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા તૃતીય સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૯ મો*

ફરી ગુણોનાં લક્ષણોનું વર્ણન

નારદ ઉવાચ

ગુણાના લક્ષણ તાત મયતા કથિત કિલ્ ।

ન ત્વોઽસ્મિ પિબન્ મિદં ત્વમુક્તાત્ પ્રચ્યુતં રસમ્ ॥ ૧ ॥

નારદ બોલ્યા હે તાત ! તમે ગુણોનું લક્ષણ કહ્યું, પણ તમારા મુખથી ઝરતા મધુર રસને પીતો હું તૃપ્ત થયો નથી, માટે ગુણોનું ઓપાસનું જ્ઞાન તમે ખરાબર વર્ણવો, જેથી હું ચિત્તમા પરમ શાંતિ પામું બ્રાહ્મા મહાત્મા પુત્ર નારદે એમ ગૂંછેલા અને રમેગુણથી જન્મેલા જગત્કર્તા બ્રહ્માએ કહ્યું બ્રહ્મા બોલ્યા હે નારદ ! ગુણોનું વર્ણન હું

* અર્થાત્ કોઈ વેળા રમેગુણ પાસે સત્ત્વગુણ ગોણ હોય છે, કોઈ વખતે સત્ત્વગુણની આગળ રમેગુણ ગોણ હોય છે, કોઈ તમને તમાગુણ પાસે રમેગુણ તથા સત્ત્વગુણ ગોણ હોય છે અને કોઈ વખતે રમેગુણ તથા સત્ત્વગુણ પાસે તમે ગુણ ગોણ હોય છે

+ આ અધ્યાયમા નારદે પૂછેનું ગુણોનું લક્ષણ ફરી અંતરાલીન શ્લોકોથી વર્ણવાયે

તમને કહ્યું છું, સાભળો, જોકે હું તે સારી રીતે નજીક નથી, તોપણ ગુદિ પ્રમાણે તમને કહ્યું છું કેવળ સત્ત્વગુણ કોઈ પણ દેહાણે જણાતો નથી; ગુણોના પરસ્પર મિશ્રણને લીધે મિશ્રપણ જ (બધે) દેખાય છે જેમ કોઈ સુદર સ્ત્રી બધા શણગારથી યુક્ત હોઈ પતિને અત્યંત પ્રીતિ કરનારી, માતાપિતાને તથા બધું વર્ગને પણ પ્રીતિ આપનારી થાય છે, પણ તે જ સ્ત્રી શોકમોને દુઃખ તથા મોહ ઉપજાવે છે, એ જ રીતે સ્ત્રીપણ ગાયવા ગોણપણ પામેલો સત્ત્વગુણ જ ઊલટો રમેગુણ તથા તમોગુણની વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે* તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીરૂપે (ગોણ) થયેલો રમેગુણ તથા સ્ત્રીરૂપે (ગોણ) થયેલો તમોગુણ પણ એકબીજાના સમયને લીધે ઊલટા જણાય છે. અર્થાત્ પોતાના સ્વભાવથી ઊલટી વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે હે નારદ ! (ને ગુણો કેવળ એકલા જ સ્વતંત્ર રહી શકતા હોય એટલે કોઈ પણ બીજા ગુણ સાથે મિશ્ર ન થતા હોય તો) પોતપોતાના સ્વભાવોમા જ કાયમ રહેતા તેઓમા બીજાઓના સમયથી બીજી જાતિઓ કોઈ પણ સ્થળે જવામા ન જ આવે (અર્થાત્ કોઈ વેળા એકનો એક જ ગુણ સુખરૂપે, કોઈ વેળા દુઃખરૂપે અને કોઈ વેળા મોહરૂપે દેખાય છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે, ગુણો હમેશા મિશ્ર જ થયેલા દેખાય છે) જેમ કોઈ રૂપાળી, યોવનથી શોભતો, શરમાળ, મીઠાશવાળી, વિનયવાળી, ક્રમશઃસ્ત્રના વિધિને નજીકની અને ધર્મશાસ્ત્રમા પણ હોશિયાર જો પોતાના પતિને પ્રીતિ કરનારી થઈ શોકમોને દુઃખ આપનારી થાય છે પણ તે જ સ્ત્રીને (બીજા) લોકો મોહ તથા દુઃખકારક સ્વભાવવાળી કહે છે, તે જ પ્રમાણે (બીજા ગુણના સમયથી) વિકાર પામી સત્ત્વગુણ બુદ્ધ ભાવવાળો જણાય છે જેમ (સગની) સેના ચોર લોકોથી હેરાન થતા સન્નિવોને સુખ આપનારી થાય છે, પણ તે જ સેના ચોર લોકને દુઃખકારક તથા મોહ ઉપજાવનારી થાય છે, તે જ પ્રમાણે ગુણો

x અર્થાત્ એકનો એક જ સત્ત્વગુણ બધારે બીજા ગુણો સાથે પોતે મુખ્ય હોય, ત્યારે સુખકારક વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, પણ તે જ બધારે ગોણ બને છે, ત્યારે ઊલટું દુઃખકારક તથા મોહકારક વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે

(મીનના સમ્પત્તિ) પોતાના સ્વભાવ કરતા ઊલટુ ભાત કાગવે છે જેમ મોટા વાદળાથી ઘેરાયેલો, વીજળીઓ તથા મેઘગર્જનાઓથી યુક્ત, અધકારથી છવાયેલો, પૃથ્વીને છાટતો અને વરસતો વાદળિયો દિવસ આવકારરૂપ થયેલો કહેવાય છે, પણ તે જ ખરાબ દિવસ બિચારો વરેરે સામગ્રીવાળા ખેડૂતોને સુખદાયી થાય છે અને જેઓના ઘર ઢાકાયેલા તથા દોતા અને ધાન તથા લાકડાનો જેઓએ સઘરો કર્યો ન હોય, તેવા દુર્ભાગી ગૃહસ્થોને ઘણો જ દુઃખદાયી થાય છે વળી તે જ ખરાબ દિવસ જેઓના પતિ પરદેશ ગયા હોય તેની સ્ત્રીઓને મોહકાયી પણ થાય છે, તે જ પ્રમાણે પોતાના (મૂળ) સ્વભાવમા રહેલા છતાં બધા યે ગુણો (બીજા ગુણના સમ્પાદને લીધે) ઊલટા સ્વભાવના જણાય છે (એથી સાબિત થાય છે કે, ગુણો કાયમ મિશ્ર થઈને જ રહે છે) હે પુત્ર! હવે કરી તે ગુણોના લક્ષણો હું કહું છું, તમે સાંભળો. સત્વગુણ હમેશા હલકો પ્રકાશક, નિર્ભજ તથા સ્વચ્છ છે જે વેળા ગરીરના આગો હલકા જ હોય અને નેત્રાદિ છદ્મિયો તથા ચિત્ત નિર્ભજ હોઈ તે તે (સજસ તથા તામસ) વિપયોને શ્રદ્ધા કરતા નથી, ત્યારે શરીરમા સત્વગુણ વધેલો માનવો જ્યારે (મનુષ્ય પોતાના શરીરમા) ખગાસા, ભારેપણ તથા આળસ અનુભવે, ત્યારે અન્ય રંગેગુણો વધેલો જાણવો જ્યારે હરકાઈ મનુષ્યના શરીરમા તમેગુણ વધ્યો હોય ત્યારે તે દુઃખિયો કરવાનું સોધ છે, પરગામ જવા તૈયાર થાય છે અન્યતઃ માત્ર ચિત્તવાળા થાય છે અને વિવાદ કરવા તૈયાર થાય છે આમ (શરીરમા) અત્યંત ભાર તમા આવરણરૂપ તમેગુણ જ્યારે (વધ્યા) હોય ત્યારે જાગો એકદમ ભારે થઈ છદ્મિયો તમેગુણથી ઢાંકઈ જાય તથા મન શૂન્ય બની જઈ નિદ્રાને પણ ઈચ્છતું નથી તે નારદ! એમ ગુણોના લક્ષણો આહી નમજવા

નારદે પૂછ્યું હે પિતામાર! તમે ગુણોને જુદા જુદા લક્ષણોવાળા તમે કહ્યા, તો તેઓ એક જ સ્થળે મળી પોતાનું કાર્ય કરી રીતે કરી કદેર જુદા જુદા મનુષ્યો સ્ત્રી પરસ્પર મળીને કાર્ય કેમ કરી શકે, એ મને કહો

બ્રહ્માએ કહ્યું 'હે પુત્ર! હું કહું છું, તમે સાંભળો. તે ગુણો દીવા જેવી વૃત્તિવાળા છે જેમ દીવો, દિવેટ, જ્વાળા તથા તેલ પરસ્પર વિરુદ્ધ (સ્વભાવના) છે, છતાં આગિની સાથે જોડાયેલા હોય છે અને તેલ, દિવેટ તથા આગિ પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ (સ્વભાવના) છે, છતાં એક સ્થળે રહી પદાર્થોને દેખાડવારૂપ કાર્ય કરે છે, (તે જ પ્રમાણે પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વભાવના હોવા છતાં ગુણો એક સ્થળે રહી કાર્ય કરે છે)

નારદે કહ્યું હે સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ! એમ પૂર્વે જેમ મેં માલમ્બુ છે, તેમ પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થતા ગુણો (તમને) કહ્યા, તેઓ જ જગતનું કારણ છે

વ્યાસ બોલ્યા હે જનમેજય રાજા! એમ ગુણોનું લક્ષણ તથા કાર્ય એ સઘળું નારદજીએ મને વિભાગ પ્રમાણે વિસ્તાર સાથે કહ્યું હતું (તે તે ખરાબર જાણી) આ સર્વ જગત જેમનાથી વ્યાપ્ત છે તે પરમશક્તિનું આસન્ધત કર્યું* તે દેવી જુદા જુદા કાર્યમા સંગુણ તથા* નિર્ગુણ પણ છે અને પરમ પુરુષ તો હમેશા અકર્તા, પૂર્ણ નિર્દોષ તથા નિર્વિકાર જ છે આ મહા-

* એમ બ્રહ્મા તથા નારદનો સવાદ સાંભળી જનમેજયના સર્વ પ્રશ્નોનું સમાધાન બેઠે થયું હતું, તોપણ આ સવાલના નિર્ણયના અર્થરૂપે ઉપમહારમા વ્યાસ કહે છે કે, હે રાજા! જે દેવી વડે સર્વ જગત વ્યાપ્ત છે, જે દેવી ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, નાશ, નિરોધન તથા અનુગ્રહ આ પાંચ કાર્યો કરે છે, એ તે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા નાશથી રહિત છે, છતાં ત્રણ ગુણોથી ઉત્પન્ન થતા પાંચ ભૂતેભય શરીરવાળા સર્વ પ્રાણીઓની તથા એક એક ગુણના અભિમાની બ્રહ્માદિ જીવોની પદ્મ વૃદ્ધિ, સ્થિતિ તથા નાશને કરનારા છે, તે જ દેવી નામાવસ્થાવાળા માયોપાધિક બ્રહ્મરૂપ છે, માટે સત્વાદિ ગુણ તથા તેમના કાર્ય જાણીને, કર્મ ઉપાત્તના વગેરે દ્વારા નાન વેદાનુશાસનના ગવણ વગેરે દ્વારા છોડવા લાયક ગુણોને તથા તેમના કાર્યોને છોડી સત્વગુણ તથા તેના કાર્યોને સ્વીકારવા જોગ જાણી, તેને પ્રાપ્ત કરી સત્વગુણની વૃદ્ધિ પુકત ચરેલા મુમુક્ષુ પુત્ર્યે નર્વ વેદાંતની તાત્પર્ય ભૂમિકા ત જ સર્વકૃત દેવીનું આત્મન તથા ધ્યાન કરવું

x અર્થાત્ મોક્ષરૂપ કાર્યમા બ્રહ્મસ્વરૂપ નિર્ગુણ દેવી અસાધ્ય છે અને તે નિવારનાં કાર્યમાં માયાવિધિ બ્રહ્મસ્વરૂપ વાગુ દેવી અસાધ્ય છે આ કેવળ મનુષ્ય દેવી જનનના કર્તા છે પણ કેવળ પરબ્રહ્મ અથવા કેવળ બ્રહ્માદિ દેવો કર્તા પણ કહે વક્તા નથી એ વાત હવે પછીના અંકોમાં કહે છે

માયા જ મત્ તથા અસત્ રૂપ જગતને ઉત્પન્ન કરે છે અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર, સૂર્ય, ચંદ્ર, ઇન્દ્ર, અશ્વિની કુમારો, વસુઓ, વિશ્વકર્મા, કુબેર, વરુણ, અગ્નિ, વાયુ, પૂષા, કાર્તિકેસ્વામી તથા ગણપતિ આ બધા દેવો શકિતથી યુક્ત થઈને જ કાર્યો કરવા સમર્થ થાય છે, નહિ તો તેઓ ચેષ્ટા કરવા પણ સમર્થ નથી હે સંજન ! તે પરમેશ્વરી જગતનું કારણ છે માટે તેનું તુ આરાધન કર, અને હે સંજન ! તે દેવીનો (ગાખા મખ) યજ્ઞ કર એ ભગવતીનું જ પરમ ભકિતથી તથા વિધિથી તુ પૂજન કર તે દેવી મહાલક્ષ્મી, મહાકાલી તથા મહાસરસ્વતી સર્વ પ્રાણીઓના ઈશ્વરી, સર્વ કારણોનું પણ કારણ, સર્વ કામનાઓ તથા પુરુષાર્થોને આપનારા, શાન્ત, સુખપૂર્વક સેવવાયોગ્ય, દયાળુ, માત્ર નામનું જ ઉચ્ચારણ કરવાથી ઇચ્છિત અર્થરૂપ કળ આપનારા છે અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા મહેશ્વર એ દેવોએ અને મોક્ષ ઇચ્છતા જિતેન્દ્રિય તાપસોએ પણ પૂર્વે એ દેવીને આરાધ્યા છે એમનું નામ કોઈ પણ પ્રસંગે અસ્પષ્ટ રીતે પણ જો ઉચ્ચાર્યું હોય તોપણ હરકોઈ દુર્ગભ પણ ઇચ્છિત પદાર્થોને આપે છે, વનમા વાઘ વગેરેને જોઈ ભયપીડિત મનુષ્ય વડે અનુસ્વાર વિના પણ ‘૬ ૬’ એમ બોલાઈ જવાય હોય, તોપણ તે ઇચ્છિત વસ્તુ આપે જ છે હે ઉત્તમ સંજન ! તેમા સત્યવ્રતનું જ દૃષ્ટાંત (પ્રસિદ્ધ) છે શુદ્ધ અત કરણવાળા અમે મુનિઓ તથા બ્રાહ્મણોના સમાજમા પડિતો તે દૃષ્ટાંત કહે છે હે સંજન ! તે સર્વ મે વિસ્તારથી સાલગ્યુ છે સત્યવ્રત નામે (એક) બ્રાહ્મણ નિરક્ષર અભણ હોઈ મલામૂર્ખ હતો તે ભૂડના મુખથી (‘૬’ એવો) અક્ષર સાલળી અનુસ્વાર વિના તેનું પોતે ઉચ્ચારણ કરી પડિતોમા ઉત્તમ થયો હતો દયાથી આપ ભગવતીદેવી ‘૬’ કારના માત્ર ઉચ્ચારણથી તે વખતે પ્રસન્ન થયા હતા અને તે પરમેશ્વરીએ તેને કવિરાજ બનાવ્યો હતો

પેકારોચારણાદેવી તુષ્ટા ભગવતી તદ્વા ।

ષકાર કવિરાજં તં દયાદ્રીં પરમેશ્વરી ॥ ૪૮ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા નૃતીય સ્કંધ વિષે

• અધ્યાય ૯ મો તમામ

અધ્યાય ૧૦ મો*

વાગ્બીજનો મહાન મહિમા

જન્મેજય ઉવાચ

કોઽસૌ સન્ન્યતો નામ બ્રાહ્મણો દ્વિજસત્તમઃ ।

કસ્મિન્ દેશે સમુત્પન્ન કીરશશ્ચ વદસ્વ મે ॥ ૧ ॥

જન્મેજયે પૂછ્યુ એ સત્યવ્રત નામનો બ્રાહ્મણ કોણ હતો, કયા દેશમા તે જન્મ્યો હતો ને કેવો હતો, એ મને કહો તેણે ‘૬’ શબ્દ કેવી રીતે સાલગ્યો હતો અને તેનું ઉચ્ચારણ કેવી રીતે કર્યું હતું ? તે બ્રાહ્મણને તત્કાળ સિદ્ધિ કેમ થઈ હતી ? સર્વમા રહેલા સર્વત્ર ભવાની દેવી કઈ રીતે પ્રસન્ન થયા હતા ? આ સુદર કથા હવે તમે વિસ્તારથી મને કહો

સૂત બોલ્યા તે સંજનએ એમ પૂછેલા સત્ય વતીના પુત્ર વ્યાસ તે વેળા પરમ ઉદાર ને રસવાણુ પવિત્ર વચન બોલ્યા

વ્યાસે કહ્યું હે કુરુવંશી સંજન ! પૂર્વે મુનિઓની સભાઓમા જે મે પુત્રણ સમ્બધી શુભ કથા સાલળી છે, તે હું કહું છું, તમે સાલળો હે કુરુવંશ ! પવિત્ર તીર્થોટન કરતો હું એક સમયે મુનિઓએ સેવેલા પવિત્ર નૈમિષારણ્યમા જઈ પહોંચ્યો ત્યા ઉત્તમ આશ્રમમા રહેલા સર્વ મુનિઓને પ્રણામ કરી મોટા વ્રતવાળા અને જીવન્મુક્ત બ્રહ્માના (સતક્રાદિ) પુત્રો ન્યા હતા, ત્યા હું બેઠો તે સ્થળે બ્રાહ્મણોના એ સમાગમમા કથા પ્રસંગે જ ચાલી રહ્યા હતા, તેમા ત્યા બેઠેલા જમદગ્નિએ મુનિઓને આમ પૂછ્યુ

જમદગ્નિએ પૂછ્યુ હે મહાભાગ્યશાળી તપસ્વીઓ ! મારા ચિત્તમા એક સંદેહ છે, તો મુનિઓની સભામા (આ પ્રશ્ન પૂછી) હું સંદેહરહિત થાઉં છું. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર, ઈન્દ્ર, વરુણ, અગ્નિ, કુબેર, પવન, વિશ્વકર્મા, કાર્તિકેસ્વામી, ગણપતિ, સૂર્ય, અશ્વિનીકુમારો, ભગ, પૂષા, ચંદ્ર તથા ગ્રેહો—આમા અત્યંત આરાધવા યોગ્ય, ઇચ્છિત પુરુષાર્થરૂપ કળ આપનારા, સુખથી સેવવા યોગ્ય અને જલદી પ્રસન્ન થનાર કોણ છે ? હે માન આપનારા મુનિઓ ! બધું

* આ અધ્યાયમા ૬૫ શ્લોકોથી ભકિતકારક વાગ્બીજનો મહાન મહિમા નત્યવ્રતની કથાના સમ્બધી કહેવાયે.

જાપુનાર અને તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા તમે તે જલદી કરો।

એ પ્રમાણે ત્યા પ્રશ્ન પુછાયો, ત્યારે લોમશમુનિ આ વાચ્ય બોલ્યા ‘હે જમદગ્નિ ! તમે હમણા જે પૂછ્યું તે નાભળો શુભ ઈચ્છતા મર્મ લોકોએ અત્યંત મેનવા યોગ્ય ગણિત છે, જે પરાપ્રકૃતિ, આદ્ય, સર્વ-વ્યાપક, સર્વ-આપનાર અને કૃપ્યાણુમૂર્તિ છે તે આદિ પ્રકૃતિ બ્રહ્માદિ મહાત્મા દેવોની માતા છે અને મમાઃ રૂપ વૃત્તનુ મૂળ છે સ્મરણ કહેલા તથા નામોચ્ચાર કહેવા તે દેવી ઈચ્છિત વસ્તુ આપે છે અને મેવેવા તે દેવી વરદાન આપવા કાયમ દયાળુ ચિત્તવાળા છે હે મુનિઓ ! એક બ્રાહ્મણે માન આશ્રમના ઉચ્ચારણથી જ જે રીતે રૂળ મેળવ્યું હતું, તે સમયથી શુભ ઇતિહાસ હું કહું છું, તમે સાંભળો ટેનહ દેનામા ‘દેવદત્ત’ નામે પ્રખ્યાત કોઈ બ્રાહ્મણ હતો તે સત્તાનરહિત હતો, તેથી તેણે પુત્ર માટે વિધિપૂર્વક ઇષ્ટ કરી તમમા નદી ના કિનારા પર રહી, ઉત્તમ મકપ બાધી, વેદોને જાણુ નાગ તથા યજ્ઞકર્મમા દુશળ બ્રાહ્મણોને બોલાવી, વિધિથી વેદી સ્વીતે તેમા અગ્નિનું સ્થાપન કરી એ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણે ત્યા વિધિ પ્રમાણે પુજેષ્ટ કરી તેમા મુનિશ્રેષ્ઠ સુરોત્તમે બ્રહ્મા ઝ્યો, યાજ્ઞવલ્ક્યને અધ્યવૃથ્ કર્યો ને બૃહસ્પતિને હોતા કર્યો તેમ જ પૈલમુનિને પ્રસ્તોતા, ગોભિલને ઉદ્દગાતા અને બીજા મુનિઓને મળ્યો કરી વિધિ પ્રમાણે પુષ્કળ ધન આપ્યું તે ઇષ્ટિમા સામગાન કરનાર શ્રેષ્ઠ ઉદ્દગાતાએ સાત સ્વને સંલિન તમા સ્વસ્તિસ્વર નાથે સ્થતર મામ ન્યારે ગાવા માંડ્યું, ત્યાં વાગવા શ્વાન લેતા તેમનો સ્વગ્ભન ઘઈ ગયો સ્વરોચ્ચાર નૃકક ધયો, એટલે દેવદત્ત નુસ્ને વયો તેણે તગત જ ગોભિલને કહ્યું ‘હે મુનિમુખ્ય ! તમે મૂર્ખ છે પુત્ર માટે યજ્ઞ કરતા માગ આમ કામ્યકર્મ ચાલી રહ્યું છે, તેમા આજે તમે સ્વગ્ભન કર્યો છે’ તે (નાભળી) ગોભિને પણ અત્યંત ક્રોધાયમાન ઘઈ દેવદત્તને તે વેળા કહ્યું ‘તારો પુત્ર મૂર્ખ, નહ તવા સપ્તગઠિત ધને મર્મ પ્રાપ્તિઓના સરોચના આનોરૂવાત્મની ક્રિયા ગેહની ઘણી મુગ્ધ છે, માટે હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ સ્વગ્ભન વચામા માને ર્હ ઘેપ નથી’ મહાત્મા ગોભિલનું તે વચન નાનગી તાપથી જલ્ય પામી અતિ દુષ્ટી વધેલા દેવ-

દત્તે તેને કહ્યું ‘હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! નિરપરાધી મારા પર તમે વ્યર્થ ક્રોધાયમાન કેમ થયા ? મુનિઓ હમેશા ક્રોધ નહિ કરનારા અને સુખદાયી હોય છે હે બ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ ! વણો જ ઓછો અપરાધ થતા તમે મને શાપ કેમ આપ્યો ? હું પુનરહિત હોઈ પ્રથમથી જ અત્યંત તપ્યા કરતો હતો, તેને તમે ફરી તાપ-યુક્ત કર્યો છે વેદવેત્તાઓ કહે છે કે, મૂર્ખ પુત્ર કરતા પુનરહિતપણ વધારે સારું છે; વળી તેમા પણ મૂર્ખ બ્રાહ્મણ તો સર્વમા નિદ્યયોગ્ય જ છે અને પશુની પેઠે તવા શૂદ્રની પેઠે સર્વ કર્મોમા તે યોગ્ય નથી હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! મૂર્ખ પુત્ર વડે આ જગતમા હું શું કરીશ ? આ લોકમા જેવો શૂદ્ર છે તેવો જ મૂર્ખ બ્રાહ્મણ છે એમા સશય નથી તે પૂનને યોગ્ય નથી, દાનને યોગ્ય નથી તવા સર્વ કર્મોમા નિદ્ય છે પોતાના દેશમા વેદસંહિત બ્રાહ્મણ જે વસતો હોય, તો રાજ્યએ (તેને) શૂદ્રની પેઠે જ કર આપનાર તરીકે માનવો. કર્મનું રૂળ ઇચ્છતારાએ તે મૂર્ખ બ્રાહ્મણને પિતૃ-કાર્યમા તથા દેવકાર્યમા આસત પર ન બેસાડવો. વેદસંહિત તે બ્રાહ્મણને રાજ્યએ શૂદ્ર સમાન જાણવો જોઈએ અને હરકેઈ કર્મમા તેને યોગ્યતા ન જોઈએ, પણ ખેતી કરનાર ખેડૂત જ કરવો જોઈએ બ્રાહ્મણ વિના કેવળ દર્શના ચરથી જ શ્રાદ્ધ કરી લેવું તે ઠીક છે, પણ મૂર્ખ બ્રાહ્મણ કાન કદી શ્રાદ્ધ ન કરવું મૂર્ખ બ્રાહ્મણને બ્રાહ્મણી અધિક અન્ત ન આપવું જોઈએ (હતા જે કોઈ આપે તો) દાન કરનારો નરકને પામે છે, ને દાન લેનારો તો અવશ્ય નરકને પામે જ છે જેના દેતામા મનુષ્યો મૂર્ખ રહે છે અને મૂર્ખ બ્રાહ્મણો દાન—માનાદિથી પૂનજ છે, તે રાજતા રાજ્યને પિત્ત હો ન્યા આમન, પૂન તથા દાનમા મૂર્ખ ને પરિત વચ્ચે લેન પણ ભેદ ન ગણાતો હોય અને ન્યા મૂર્ખોઓ દાન—માન તથા પરિગ્રહથી અત્યંત મર્ષિષ જન્યા હોય, તે દેશમા પરિત કોઈ પણ પ્રજાને રેડું નહિ, કેમ કે મૂર્ખ તથા પરિત વચ્ચેનો ભેદ તો વિદાને જાણવો જ જોઈએ દુર્જનોની સપ-તિઓ દુષ્ટોના ઉપકાર માટે જ હોય છે લાંબડો રૂળ-યુક્ત વાય તોપણ કાનગણો વડે જ ભોગવાય છે. વેદવેત્તા બ્રાહ્મણ જેનું અન્ન જમી વેદાંભ્યાસ કરે છે

તેના પૂર્વજો સ્વર્ગલોકમાં પ્રગ્ન થઈ આનંદ કરે છે, માટે હે વેદવેત્તાઓમા ઉત્તમ ગોભિલ ! તમે આ શુ કહ્યું ? સસારમા પુત્રનું મૂર્ખપણું તો મરણ કરતા પણ વધારે ખગબ છે હે મહાભાગ ! શાપનો અનુગ્રહ કરવા તમે કૃપા કરો, દીનતો ઉદ્ધાર કરવામા તમે સમર્થ છો, હું તમારા પગમા પડું છું '

લોમશ બોલ્યા એમ કહી સ્તુતિ કરતો, દીન હૃદયવાળો, અત્યંત ગરીબ અને આસુ પડતા નેત્રવાળો દેવદત્તા તેમના પગમા પડ્યો, ત્યારે ગોભિલ તેને દીનચિત્ર થયેલો જોઈ શાંત થયા, કેમ કે મહાપુરુષો માત્ર ક્ષણવાર કોપવાળા હોય છે અને અતિ પાપી લોકો ઘણા જ લાખ્યા કાળ સુધી કોપવાળા રહે છે જળ સ્વભાવથી જ શોતળ છે, માત્ર અગ્નિ કે તાપના સપ્પાધથી જ ઉજ્જ્વળ બને છે, પણ અગ્નિ કે તાપ વિના તરત જ પાછું શીતળ થાય છે દયાળુ ગોભિલે અત્યંત દુઃખી થયેલા દેવદત્તાને કહ્યું ' તારો પુત્ર મૂર્ખ થઈ (પાછો) વિદ્વાન પણ થશે ' એમ તેમણે વરદાન આપ્યું, ત્યારે તે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ દેવદત્તા પ્રસન્ન થયો પછી તેણે વિધિ પ્રમાણે ઈષ્ટિ સમાપ્ત કરી બ્રાહ્મણોને વિદાય કર્યા પછી કેટલાક કાળે રોહિણી મહાન રૂપાળી તેની પત્ની રોહિણીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો, એટલે બ્રાહ્મણ દેવદત્તે ગર્ભાધાનાદિકર્મ, પુસવનવિધિ, શુ ગાર કરણ તથા સીમંતોન્તનસસ્કાર વેદની વિધિ પ્રમાણે કર્યા અને ઈષ્ટિને સફળ થયેલી માની પ્રમન્ન થઈને દાન દીધા પછી રોહિણી નક્ષત્રવાળા સારા દિવસે અને તુલ્ય લગ્ને (તેની પત્ની) રોહિણીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો, ત્યારે તેણે જાતકર્મસસ્કાર કર્યો, તેમ જ પુરાતની તત્ત્વ જાણનાર તે બ્રાહ્મણે પુત્રનું દર્શન કરી તે પુત્રનું ' ઉત્તમ ' એવું નામ પાડ્યું આઠમું વર્ષ બેઠું ત્યારે પવિત્ર શુભ દિવસે પિતાએ તે પુત્રને જતોઈ દેવાની ક્રિયા વિધિ પ્રમાણે કરી, ને (બ્રહ્મચર્ય) વ્રતને પાળતા તેને એ પિતાએ વેદ ભણાવવો શરૂ કર્યો, પણ ઉત્તમ્યે પિતાના ભણાવવા પ્રમાણે ઉચ્ચાર ન કર્યો અને (જે વખતે ભણાવે) તે વખતે મૂર્ખની પેઠે તે બેસી રહેવા લાગ્યો, છતાં પિતાએ તેને અનેક પ્રકારે ભણાવવા માડ્યો પણ તે તુચ્ચા છોકરોએ (ભણવામા) ખુદિ જ ધારણ ન કરી ને મૂંઢની પેઠે

બેસી રહેવા માડ્યું, ત્યારે પિતા અત્યંત શોક કર્યા કરતો એમ હમેશ અભ્યાસ કરતા તે બાર વર્ષનો થયો, છતાં તે સંધ્યાવદન કરવાની વિધિને પણ જાણી ન શક્યો લોકોમા તે અત્યંત મૂર્ખ થયો આ વાત સર્વ બ્રાહ્મણોમા તથા બીજા તપસ્વીઓમા ઘણી જ ફેલાઈ ગઈ જ્યાં ત્યાં વનમા ગયેલા તે (ઉત્તમ્ય) બ્રાહ્મણને લોકો હસવા લાગ્યા અને પિતા તથા માતા પણ તે મૂર્ખનો અત્યંત તિરસ્કાર કરતા તેને નિંદવા લાગ્યા એમ લોકો, માતાપિતા તથા સગાસાબંધીઓએ નિંદા કરેલાં તે બ્રાહ્મણ વૈરાગ્ય પામ્યો ને પછી વનમા ચાલ્યો ગયો ' આઘળો કે યાગળો પુત્ર સારો, પણ મૂર્ખ પુત્ર સારો નહિ, એમ માતાપિતાથી કહેવાયેલો એ ઉત્તમ્ય એ રીતે વનમા દાખલ થયો અને ગંગાના કિનારા પર પવિત્ર સ્થાને સર્વોત્તમ ઝૂપડી બાધી વનની આજીવિકા પર રહેવા સકંપ કરી ત્યાં સાવધાનપણે રહેવા લાગ્યો તેણે ' હું અસત્ય નહિ બોલું, ' આવો શ્રેષ્ઠ નિયમ હઈ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી તે સુદર આગ્રમમા રહેવા માડ્યું ૧-૬૫

નિયમં ચ પર કૃત્વા નાહત્ય પ્રવ્રતીમ્પરહમ્ ।

સ્થિતસ્તત્રાથમે રન્યે બ્રહ્મચર્યવ્રતો હિ ચ ॥૬૫॥

ઈતિ શ્રીદેવી ભાગવત મહાપુરાણમા તૃતીન સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૦ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૧ મો *

વાગ્મીજના ઉચ્ચારણથી સત્યવ્રતને

થયેલી સિદ્ધિ

લેખક ડાક્ટર

ન વેદાધ્યયનં કિંચિજ્ઞાનાતિ ન જપ તથા ।

ધ્યાન ન દેવતાનાં ચ ન ચૈવારાધનં તથા ॥૧॥

લોમશ બોલ્યા તે લગારે વેદાધ્યયન જાણતો ન હતો, તેમ જ જપ, દેવતાઓનું ધ્યાન કે આરાધન પણ જાણતો ન હતો એ બ્રાહ્મણ પ્રાણ્યાયામને, વિષયો તરફથી ઇન્દ્રિયોને પાછી વાળવાને ભૂતશુદ્ધિને કે સર્વ-ના કારણ પરમેશ્વરને પણ જાણતો ન હતો, તેમ જ જપવા યોગ્ય મનને, દીલકને, ગાયત્રીને, શૌચને,

* આ અધ્યાયમા સત્યવ્રતને વાગ્મીજના ઉચ્ચારણથી નિર્દિષ્ટ પ્રાપ્ત થઈ એ કથા અનુવન શ્લોકોથી કહેવાયે.

સ્નાનવિધિને તથા આચમનને પણ જાણતો ન હતો. વગી તે મુનિ પ્રાણાગ્નિભેદને, બિહિદાનને, અતિથિ નિત્યાર્થને, સંધ્યાને કે નમિધના દોમને પણ જાણતો ન હતો, કેવળ પ્રાત કાળમાં બેસી ઉપવેશ દાતણ તે હતો અને ગૃહની પેઠે મન વિના જ ત્યા ગંગામાં સ્નાન કરતો અપોગ્નના નમયે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વનના કોશો તે લાવતો, પણ ભય કે અભયનું જ્ઞાન તે મૂર્ખને ન હતું એન ત્યા ગી તે મન્ય બોલતો હતો પણ અનન્ય બોલતો નહિ, જેથી લોકોએ તે પ્રાણહુતું 'નત્યતપા' એવું નામ પાડ્યું 'કેઈનું અદિત ન હતું નેઈએ' એમ તે જાણતો હતો અગાત્રીય કર્મ તે કોઈ વખતે ન કરતો અને ત્યા જ નિર્ભય વર્તી નુખેલી તે મૂર્ખ ગંદોને આવે વિચાર કર્યો કરતો કે, 'મારું મગ્ન કયાં છે અને વનમાં હું દુષ્ટ થઈ છું' નહો છું, મૂર્ખના અન્યત્રે ધિક્કાર હો, તેનું તો તરત જ મરણ થવું નેઈએ મને માગ નમીએ મૂર્ખ ક્યો છે? એમાં બીજું કોઈ કારણ નથી; ઉત્તમ જન્મ પામ્યા છતાં તપ માટે જન્મ વ્યર્થ થયો છે સુદૃઢ રૂપવાળી છતાં વાઙ્મયી સ્ત્રીની પેઠે, ક્ષણ વિનાના વૃક્ષની પેઠે અને જેને હોતના દૂધ ન મળતું હોય એવી ગાયની પેઠે હું નિન્દ્ય કન્યા છું હું નમીયની પણ મુનિદા કરું મારું કર્મ જ આવું હશે' મે પૂર્વજન્મમાં પુસ્તક તૈયાર કરી શ્રેષ્ઠ પ્રાણહુતે નહિ આપ્યું હોય અને નિર્ભય વિદ્યા કોઈને નહિ જ આપી હોય, તે કર્મના યોગથી હું મૂર્ખ અધન પ્રાણહુત થયો છું મે તીર્થમાં તપ નહિ કર્યું હોય, નાથુઓને નહિ મેલ્યા હોય ને દ્રવ્ય વડે બ્રાહ્મણોને નહિ પૂજ્યા હોય, તેથી હું દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો જન્મ્યા છું મુનિઓના પુત્રો વેદ તથા ગાત્રોના અર્ચના પાગલ હોય છે, ત્યાં હું કોઈ દેવતાને આત્મ મૂલ્ય જન્મ્યા છું હું તપશ્ચર્યા કરવાનું જાણતો નથી, તો કાનું ઉત્તમ નાથન કરું મારા વિપયમાં મારે આ નિર્વચ્ય વ્યર્થ છે, મારું બાધ જ મારું નથી. હું તો બાળને જ શ્રેષ્ઠ માનું છું, નિર્વચ્ય પુરુષાર્થને વિચારું નહિ. શ્રમથી કરેલું કાર્ય પણ બાળને સીધે વ્યર્થ થાય છે. બ્રાહ્મ, વિષ્ણુ, રૂદ્ર અને હરિદિ સર્વ દેવો કાળને વન મેનાય છે. ખરેખર કાળને યોગ-યોગ મુજબ છે' આવા વિતરકોને કાયમ કરતો તે

પ્રાણહુત ત્યાં ગંગાના કિનારા પર પવિત્ર સ્થળે આશ્રમમાં રહેતો હતો. ત્યાં આશ્રમમાં રહી એ પ્રાણહુત વિરહતબની, ગાત ગી નિર્જન વનમાં વખત જાણતો હતો. નિર્ભય જળવાળા તે વનમાં એમ ગંદા તે (ઉત્થ)ના ચૌદ વર્ષો ચાલ્યાં ગયા. આગમન, જપ કે મનને તે બિહિદુષ્ટ જાણતો ન હતો અને વનમાં વખત જાણતો હતો પણ 'આ મન્ય જ બોલે છે' એવા તેના વ્રતને લોકો જાણતા હતા, તેથી 'આ મુનિ સત્યવ્રત છે' આવું તેનું નામ અને 'આ મુનિ અમત્ય બોલતા નથી' આવે તેનો યશ યથા લોકોમાં કાયમ કેલાઈ ગયો હતો. એક સમયે ધનુષ તથા બાણ ધારણ કરતો, અતિ વિશાળ વનમાં રમતો, યમ જેવા ગરીબાળો, કુર આદિતિવાળો તથા હણવાના કર્મમાં ઘણો ચતુર એક દુષ્ટ બીય શિકાર ખેલતો ત્યા આવી ચડ્યો. તે ધનુર્ધરી ભીંચે નેઈથી ખે ચેલા બાણથી એક કુક્કરને વીધી નાખ્યું એટલે ભયથી વ્યાકુળ થઈ નામતુ તે કુક્કર લોલીલુલાણ થઈ મુનિ (નત્યવ્રત)ની પાસે ગયું અતિગમ્ય કપતુ અને લોલીથી તરબોળ ગરીબાણ તે કુક્કર આશ્રમમાં આવે આવ્યું, ત્યાં તે ગરીબને નેઈ મુનિને (સત્યવ્રતને) તેના પગ અત્યત દયા આવી અને દયાના આવેનથી અત્યત ધૂજતા એ મુનિએ લોલીથી ભીના ગરીબે આગમ દોડી જતા તે ભૂડને (બાણથી) વીધાયેલું નેઈ તરત જ '૯' જે એવા મારસ્વત બીજને (અકસ્માત) ઉચ્ચાર્યું પૂર્વે કદી નહિ જાણેલું કે નહિ નાભગેલું એ બીજ દેવતાને તેના મુખમાં આવી ગયું, પણ અતિશય અત્યત મૂક તે મુનિએ તે જાણ્યું નહિ, તે મલત્તા મુનિ તો (દયાને લીધે) શોકમાં રૂબી ગયા પેલું ભૂડ પણ તે આશ્રમમાં પ્રવેશી કોઈ માર્ગ ન મળતા અત્યત વ્યાકુળચિત્ત થઈ બાલાલી અત્યત પીડાઈને ખૂબ ધૂજતુ ઝડીમાં સતારાઈ ગયું પછી એક કાણવારમાં કાન મુધી ખે ચેલું ધનુષ ધારણ કરતો અતિ ભયકર ગરીબાળો પેલા બીય જાડે કાળ હોય તેમ એ ભૂડને શોધતો તે મુનિ પાને આવ્યો ત્યા ઘર્ષના આનન પગ ખેડેલા, મત્યવ્રત નામના તે મુનિને એકવા નેઈને નિહારી તેમને પ્રણામ કરી માથે હાથો નહો અને તેને પૂછ્યું કે, 'હે પ્રાણહુતશ્રેષ્ઠ! ભૂડ કયા ગયું મારું

તમારુ ઉત્તમ પ્રસિદ્ધ વ્રત જાણુ છું અને તેથી જ પૂછુ છું કે, મારા બાણથી વીંધાયેલુ એ ભૂડ ક્યા ગયુ ? મારુ આખુ કુટુંબ ભૂખથી પીડાયેલુ છે, તેનુ પોપણ કરવા ઈચ્છતો હું (અહીં) આવ્યો છું હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! વિધાતાએ મારી આ આજીવિકા નિર્માણ કરી છે, તેથી ખીજ કોઈ પણ મારી જીવિકા નથી, આ હું સત્ય કહુ છું હર કોઈ મારાનરસા ઉપાયથી મારે મારા કુટુંબનુ ભરણપોષણ અવશ્ય કરવું નોંધ્યે હમણા તમે સત્ય કહો, તમે સત્યવ્રતવાળા છો, મારુ પોષ્ય કુટુંબ ભૂખથી પીડાય છે, માટે હે બ્રાહ્મણ ! તમે જાલદી કહો હું તમને પૂછુ છું કે, મારા બાણથી વીંધાયેલુ એ ભૂડ ક્યા ગયુ ? તેણે એમ પૂછ્યુ ત્યારે તે મહાત્મા મુનિ ખૂબ જ વિચારમા ડૂબી ગયા કે, 'મે ભૂડ નેધુ નથી' એમ કહેવાથી મારુ સત્યવ્રત આજે શુ નહિ ભાગે ? બાણથી વીંધાયેલા શરીરવાળુ ભૂડ ચાહીયા ગયુ છે, તો હવે અસત્ય કે સત્ય હું કેમ કહી શકુ ? આ શિકારી ભૂખથી પીડાયેલા હોઈ પૂછે છે અને ભૂડને નોંઈ તેને તે મારી પણ નાખશે જેમા હિંસા હોય તે સત્ય હોય છતા સત્ય નથી, પણ દયાયુક્ત જે અસત્ય હોય છતા તે જ સત્ય છે, જેનાથી પ્રાણીઓનુ હિત થાય તે જ સત્ય છે, પણ નો અહિત થાય તો તે સત્ય હોવા છતા સત્ય નથી (એટલે ખીજનુ કલ્યાણ કરવા અસત્ય ખોલાય તે પણ સત્ય જ છે તેથી આ વેળા મને અસત્ય ખોલવામા દોષ ભાગે તેમ નથી, છતા મારુ સત્યવ્રત જળવાય ને પ્રાણીની હિંસા પણ ન થાય, એમ ખેચ વસ્તુ બને તો વધારે સારુ પરતુ) આ બંને વિરુદ્ધ પ્રસંગે મારુ હિત કેમ થાય ? એવો કયો ઉત્તર હોઈ શકે કે, જેથી મારુ વચન અસત્ય ન ગણાય 'આમ વિચારતા તે બ્રાહ્મણ એ ધર્મસંકટમા યથાયોગ્ય વચન કહેવા સમર્થ ન થયા, પરતુ તે સમયે ભૂડને બાણથી ઘવાયેલુ નોંઈ તેની પાસે ('દે જે' એવુ) જે દયાયુક્ત વચન તેમણે ઉચ્ચાર્યું હતુ, તેની પોતાના એ ખીજના ઉચ્ચારણ વડે પ્રસન્ન થઈ શિવાદેવીએ તેમને દુર્દોષ વિદ્યા અર્પણ કરી જેમ પૂર્વે વાતમીકિતે બધી વિદ્યાઓ સ્ફૂરે હતી, તેમ દેવીના ખીજનુ ઉચ્ચારણ કરવાથી તેમને બધી વિદ્યાઓ અત્યત સ્ફૂરિત થઈ અને

તે ક્રવિ બની ગયા પછી સત્યને ઈચ્છતા તે દયાપરાયણ ધર્મોત્તમા બ્રાહ્મણે ધનુષ ધારણ કરી સામે બિભેક્ષા તે શિકારીને આવો એક શ્લોક કહ્યો

‘યા પદ્યતિ ન સા ભૂતે સા ન પદ્યતિ ।

મહો દ્યાઘ સ્વકાર્યાયિનુ કિં પૃષ્ઠહિ પુનઃ પુનઃ ॥

‘જે (આખ) બુએ છે, તે ખોલતી નથી અને જે (જાભ) ખોલે છે, તે દેખતી નથી, છતા આશ્ચર્યની વાત છે કે, પોતાનુ કાર્ય ઈચ્છતા હે શિકારી ! તુ વારવાર શુ પૂછે છે ?’ એમ તે બ્રાહ્મણે કહેલો તે પશુહત્યારો શિકારી તે સમયે પેલા ભૂડ માટે નિરાશ થઈ પોતાના ઘર તરફ પાછો ફર્યો, એ બ્રાહ્મણ તો જાણે ખીજ વાતમીકિ હોય તેવા ક્રવિ થઈ ગયા અને સર્વ લોકોમા ‘સત્યવ્રત’ નામે પ્રસિદ્ધ થયા પછી એ બ્રાહ્મણે સરસ્વતીના ખીજનો વિધિપૂર્વક જપ કરવા માંડ્યો, જેથી પૃથ્વી પર તે અતિ વિખ્યાત પડિત થયા દરેક પર્વના દિવસે બ્રાહ્મણો તેનો વશ કાયમ ગાય છે અને મુનિઓ અતિ વિશાળ તેના આખ્યાનની સ્તુતિ કરે છે તેનો પિતા, જેણે પહેલા તેનો ત્યાગ કર્યો હતો, તે એ વાત સાંભળી તેના આશ્રમમા આવી અત્યત માતપૂર્વક તેને ઘેર લઈ ગયો

માટે હે જનમેજય રાજા ! સર્વશ્રેષ્ઠ તે અદિ શક્તિનુ હ્રમેશ સેવન કરવુ ને ભક્તિથી પૂજન કરવુ, કેમ કે તે દેવી જગતનુ કારણ છે હે મહારાજા ! તુ તે દેવીનો વિધિથી વશ કર, જે વશ કાયમ સર્વ કામનાઓ આપનાર તરીકે અવશ્ય પ્રથમ કહેવાયો છે સ્મરણ કરેલા, સારી રીતે પૂજાયેલા, ભક્તિથી ધ્યાયેલા, ઉચ્ચા રેલા તથા સ્તવેલા તે દેવી ઈચ્છિત પુરુષાર્થો આપે છે તેથી ‘કામદા’ કહેવાય છે હે રાજા ! સોગી, ગરીબ, ભૂખ્યા, નિર્ધન, પુત્ર્યા, મૂર્ખ, વેરીઓથી કાયમ પીડાતા, દાસ, પારકી આજ્ઞાઓ ઉડાવતા, હાનકા, ખોડખાપણુ વાળા, વિહ્વળ, ભોજનમા તથા ભોગમા મદા અનુત્ત, સદા પીડિત, અનિતેન્દ્રિય, અધિક તુષ્ણાવાળા, અશક્ત અને માનસિક પીડાઓથી પીડાતા લોકોને નોંઈને તેમ જ વૈભવપૂર્ણ પુત્રો તથા પીનોથી વધતા, પુષ્ટ દેહવાળા, સાસ્ત્ર ભોગોથી યુક્ત, વેદવાદી, રાજલક્ષ્મી થી યુક્ત, શૂચ, લોકોને વશ કરનારા, સ્વજનો સાથે વિયોગ વિનાના અને મર્વ લક્ષણોથી યુક્ત લોકોને

નેઈ ચતુર વિદ્વાનોએ ખરાબર આ અનુમાન કરવું નોઈએ, તેમ જ અન્યથ તથા વ્યતિરેકથી નિશ્ચય કરવો નોઈએ કે આ (પ્રથમ ગણાવેલા) લોકોએ સર્વ પુરુષાર્થરૂપ ફળ આપનારા શિવાદેવીને પૂજ્યા નથી આને આ (બીજા ગણાવેલા) લોકોએ અપિકા કાયમ પૂજ્યા છે, જેથી આ (બીજા વર્ગના) સર્વ લોકો આ સસારમા સુખી છે, એમા સશય નથી.

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજનું ! એમ ત્યા મુનિઓ ના સમાગમમા લોભશતા સુખથી દેવીનું ચાતિ ઉત્તમ માહાત્મ્ય મેં સામળ્ય હતું હે પુરુષશ્રેષ્ઠ રાજેન્દ્ર ! એ વિચારી પરમ ભક્તિથી ને પ્રીતિથી હમેશા દેવીનું પૂજન કરવું ૧-૫૮

इति सचिन्त्य राजेन्द्र कर्तव्यं च सदाऽर्चनम् ।
भक्त्या परमया देव्याः प्रीत्या च पुरुषर्षभ ॥ ૫૮ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નૃનીય સ્કંધ વિષે
૨૦અધ્યાય ૧૧ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો*

અ બા-યજુર્વિધિ

રાજોગ્રાહ

यद् यज्ञविधिं सम्यग् देव्यास्तस्याः समन्ततः ।

શ્રુત્વા કરોમ્યર્હં સ્યામિન્ન યથાશક્તિ હૃતન્દ્રિત્ ॥૧॥

રાજાએ પૂછ્યું હે સ્વામિનું ! તે દેવીના યજ્ઞનો વિધિ બગાડ સમૂર્ણ તમે મને કહો, જેને સાભળી હું આજસરલિત થઈ શકિત પ્રમાણે તે કરુ તેમા ચોક્કસ પ્રારે પૂજનો વિધિ મનો તથા લોભવાનું દ્રવ્ય નું હોય છે ૨ બ્રાહ્મણોની સખ્યા કેટલી અને દક્ષિણા કેટલી હોવી નોઈએ ?

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજનું ! દેવીનો યજ્ઞ હું વિધિથી કહું છું તે તમે માલજો હરકોઈ કર્મ શાસ્ત્રમા કહેલા વિધિથી સારિવક, રાજસ ને તામસ એમ ત્રણ પ્રકારે જાણવું તેમા મુનિઓનું કર્મ સારિવક, રાજાઓનું રાજમ અને રાક્ષસોનું તામસ કહ્યું છે જ્ઞાનીઓનું કર્મ ગુપ્તજિત હોય અને મુક્ત થયેલા (જીવન્મુક્તો) નું કર્મ જ્ઞાનમય હોય છે, તે હું તમને વિસ્તારથી કહું છું જેમા દેગ, કાળ, દ્રવ્ય, મનો, બ્રાહ્મણો તથા ગદ્ધા

સારિવક હોય તે યજ્ઞને સારિવક કહે છે હે રાજા ! દ્રવ્યશુદ્ધિ, ક્રિયાશુદ્ધિ તથા મનશુદ્ધિ જો હોય, તો પૂર્ણ ફળ થાય છે, નહિ તો પૂર્ણ ફળ મળતું નથી અન્યાય-થી મેળવેલા દ્રવ્ય વડે જો પુણ્યકર્મ કર્યું હોય, તો આ લોકમા કીર્તિ મળતી નથી ને પરલોકમા તેનું ફળ પણ મળતું નથી, માટે ન્યાયમાએ મેળવેલા દ્રવ્યથી જ પુણ્યકર્મ કરવું, જેથી તે કર્મ, યશ, પરલોક તથા સુખ માટે થાય છે હે રાજેન્દ્ર ! તમે જાણો જ છો કે, પાડવો એ સમૂર્ણ શ્રેષ્ઠ દક્ષિણાઓવાળો ઉત્તમ રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો હતો જેમા મોટા મનવાળા યાદવેન્દ્ર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્ પ્રકટ હતા અને પૂર્ણ વિદ્યાઓવાળા દ્રોણાચાર્ય વગેરે બ્રાહ્મણો હતા, છતાં યજ્ઞને ખરાબર પૂર્ણ કર્યો પછી માત્ર એક જ મહિને પાડવોએ ચાતિ મહાન ૪૯ તથા ભયકર વનવાસ મેળવ્યો હતો, દ્રોપદીને પીડા થઈ હતી, જુગારમા હાર થઈ હતી અને વનવાસમા મોટું કટ ભોગવવું પડ્યું હતું, તો એ યજ્ઞનું ફળ ક્યા ગયું ? વળી મહાત્મા સર્વ પાડવોએ વિશદ રાજનું દાસપણ કર્યું હતું, ને (તે સમયે) સ્ત્રીઓમા શ્રેષ્ઠ દ્રોપદીને ક્રીચકે અત્યંત દુઃખી કરી હતી, તો શુદ્ધ ચિત્તાવાળા બ્રાહ્મણોના આશીર્વાદો ક્યા ગયા ? ને તે સકટવેળા વાસુદન શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ ક્યા ગઈ ? તે વેળા સુદર વર્ણવાળી સાધ્વી દ્રોપદીના ન્યારે વાળ ખે ચાયા હતા ત્યાં કોઈએ પણ તે ખાળા દ્રુપદ પુત્રીની રક્ષા કરી ન હતી દેવોના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણ તથા ધર્મપુત્ર મુષ્ટિર લેવા છતાં એમા શુ કારણ ધારવું ? (આનો ઉત્તર જ આ છે કે,) તેમા રાજસૂય યજ્ઞ રૂપ ધર્મ વિષે કાંઈ ભૂલ થઈ હોય તે જ કારણ હોવું નોઈએ મિત્રાય જો 'નસીપ જ તેમા કારણ હોય' એમ કહેવાય તો તે યજ્ઞ સખાધી શાસ્ત્ર જ નિષ્ફળ થાય, તેમ જ વેદના મનો અને બીજા (ઉપાયો વગેરે) પણ વ્યર્થ થાય, એમા સશય નથી 'જે થવાનું હોય તે થાય છે' એવું વચન જો (તેમા) પ્રમાણ કરે, તો સર્વ સાધન નિષ્ફળ થાય, ઉપાય નિર્વર્થક બને, વેદશાસ્ત્રાદિ આગમ દેવજ અર્થવાદરૂપે જ (માનવખાણ પૂરતા) થાય, સર્વ ક્રિયાઓ નકામી થાય અને સર્વ માર્ગનું તપ તથા વર્ણધર્મ પણ વ્યર્થ થાય વળી નસીપને જ હૃદયમા રખાય, સર્વ પ્રમાણો

* આ અધ્યાયમા બેભાવી મનુષ્ય મુક્ત થાય છે તે અસાધ્યને મહાન વિધિ નત્યાવી શ્રોત્રિથી ખરાબ કહેવાયે.

વર્ધ થાય, માટે નસીબ અને ઉપાય—અનેને અવશ્ય માનવા જોઈએ કર્મ કર્યા છતાં કૃણ જો હિલટુ થાય, તો પડિતોના મુકુટરૂપ વિદ્વાનોએ (તે કર્મમા કઈ) ભૂલ કે દોષ માનવા જ જોઈએ કર્મ કરનારા વિદ્વાનોએ તે તે કર્મને કર્તાના, મત્રના તથા દ્રવ્યના ભેદથી અનેક પ્રકારે કહ્યું છે જેમ પૂર્વે છદ્મે વિશ્વરૂપને ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યો હતો, ત્યારે તે વિશ્વરૂપે માતાનું હિત કરવા (એટલે મોસાળ પક્ષના દૈત્યોનું હિત કરવા) ‘દેવો તથા દાનવોનું કલ્યાણ થાઓ’ એમ વારંવાર કહી હિલટુ કર્મ કર્યું હતું અને માતાના પક્ષના તે અસુરોનું પણ રક્ષણ કર્યું હતું પછી દૈત્યોને અત્યંત યજ્ઞવાન થયેલા જોઈ છદ્મ તે વેળા કોપ્યો હતો અને વજ્ર વડે તે વિશ્વરૂપનું મસ્તક એકદમ કાપ્યું હતું તે જ પ્રમાણે આ (પાઠવોના યજ્ઞ)મા કર્તાના ભેદથી ક્રિયા-મા થયેલી કઈક ભૂલ અવશ્ય માનવી જ જોઈએ જો ક્રિયામા ભૂલ ન થઈ હોય, તો (કૃણપ્રાપ્તિમા ધાર્યા કરતા અધિકતા જોવામા આવે છે, જેમ કે) દ્રુપદ રાજાએ દ્રોણાચાર્યનો નાશ કરવા પુત્રની ઉત્પત્તિ સારુ રોયથી ક્રિયા કરી હતી, તોપણ (તે ક્રિયા સર્વોશપૂર્ણ હતી, તે) વેદિકામાથી ધ્રુવદ્યુમ્ન જન્મ્યો હતો, ને (વધારામા) દ્રૌપદી પણ જન્મી હતી (એટલે એક મુન ઉપરાત પુત્રી પણ થઈ હતી) પૂર્વે દશરથ રાજાએ પણ પુત્ર માટે જ્યારે યજ્ઞ કર્યો હતો, ત્યારે (પણ કર્મમા સર્વોશપૂર્ણતા હોવાથી) મુનરહિત તેને ચાર પુત્રો (પ્રાપ્ત) થયા હતા, માટે યુક્તિથી ક્રિયા જો (સર્વોશપૂર્ણ) કરી હોય, તો તે સર્વોશ સિદ્ધિ આપનારી થાય છે, પણ હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! (તે જ ક્રિયા) જો અયુક્તિથી અપૂર્ણ કે ખામીવાળી કરી હોય તો ખરેખર અવળી થાય છે જેમ પાઠવોના યજ્ઞમા કઈક ખામી રહેલી હોવાથી હિલટુ કૃણ મળ્યું હતું અને તેથી જ તેઓ જુગારમા હાર્યા હતા હે રાજા ! ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર સત્યવાદી હતા, દ્રૌપદી સાધવી હતા અને બીજા નાના ભાઈઓ સારા હતા (છતાં યજ્ઞ કર્યા પછી તેઓ દુઃખી થયા હતા, તેનું કારણ યજ્ઞકર્મમા થયેલી ખામી જ સબલે છે) અથવા ખરાબ દ્રવ્યોના યોગથી યજ્ઞમા ખામી થયેલી હોવી જોઈએ અથવા તેઓએ અભિમાન સહિત યજ્ઞ કરેલો

હોવા જોઈએ અને તેથી જ તેમાથી દોષ ભ્રાંણ થયો હશે માટે હે મહારાજ ! સાત્ત્વિક યજ્ઞ ખરેખર દુર્દોષ કહ્યો છે, એ મહાયજ્ઞ વૈષ્ણાનસ મુનિઓને જ કરવા માટે (શાન્તકરોએ) કહેલો છે (કેમ કે તે લોકોથી જ તે બની શકે છે) જે (વૈષ્ણાનસ) તપસ્વીઓ કાયમ સાત્ત્વિક ભોજન જ કરે છે, જે ત્યાગથી મેળવેલું, ક્ષયિઓને હિતકારી, વનમા થયેલું અને સારી રીતે સસ્કાર કરેલું હોય છે * હે રાજા ! જે યજ્ઞો પુરોહાર પરાયણ હોય, (એટલે જેમા અલિદાન તરીકે જવના રોટલાનો જ ઉપયોગ હોય, પશુનો નહિ અને તેથી જ) પશુ બાધવાના ખીલાઓથી સહિત હોય, મનોચારપૂર્વક કરતા હોય અને અધિક શ્રદ્ધાથી યુક્ત હોય, તે શ્રેષ્ઠ યજ્ઞોને સાત્ત્વિક કહ્યા છે, પણ જે પુષ્કળ દ્રવ્યોવાળા હોય, પશુ બાધવાના ખીલાઓથી યુક્ત હોય અને સારી રીતે સસ્કાર કરેલા હોય તે યજ્ઞોને રાજસ કહ્યા છે ને અભિમાન સહિત તે યજ્ઞોને ક્ષત્રિયોએ તથા વૈશ્યોએ કરવાના હોય છે, અને ક્રોધ સહિત મદને વધારનારા, ક્રોધથી યુક્ત સસ્કાર કરેલા તથા ક્રૂર તામસ યજ્ઞો દાનવોએ કરવાના હોય છે, એમ મહાત્માઓએ કહ્યું છે પણ મોક્ષને ઈચ્છતા વિરક્ત મહાત્મા મુનિઓને સાધનયુક્ત માનસયજ્ઞ જ કરવાનો કહ્યો છે કેમ કે બીજા સર્વ યજ્ઞોમા દ્રવ્યોથી, શ્રદ્ધાથી, ક્રિયાથી, પ્રાણશોથી અથવા દેશ, કાળ કે જુદા જુદા દ્રવ્યોના સમગ્ર સાધનોથી કઈક પણ ખામી હોય જ છે, એટલે માનસયજ્ઞ જેવો (સર્વોશ) પૂર્ણ થાય છે, તેવો બીજો યજ્ઞ પૂર્ણ થતો નથી (તે માનસયજ્ઞમા) મનને શુદ્ધ અને ગુણરહિત કરવું જોઈએ, કેમ કે મન શુદ્ધ હોય છે, તો દેહ શુદ્ધ જ છે, એમા સરાય નથી છિદ્રોના વિષયોથી છૂટેલું મન જ્યારે પવિત્ર થયું હોય, ત્યારે મનુષ્ય તે માનસયજ્ઞનો અધિકારી થાય છે (એટલે મન શુદ્ધ થાય) ત્યારે એ (માનસયજ્ઞનો અધિકારી) મનુષ્ય અનેક યોજનના વિસ્તારવાળો (માનસ) મંડપ કરી તે મંડપને યજ્ઞમા ઉપયોગી વૃક્ષોથી બનેલા લીસા ને મોટા સ્તંભોથી યુક્ત કંપે અને તેમા નિર્મળ વેદિકાને મનથી કંપે તે જ પ્રમાણે અગ્નિઓને પણ મનથી જ વિધિ પ્રમાણે સ્થાપી દે વળી પ્રાણશોનું

* માટે તેઓથી જ સાત્ત્વિક યજ્ઞ થઈ શકે છે

નેઈ ચતુર વિદ્વાનોએ બરાબર આ અનુમાન કર્યું નોઈએ; તેમ જ અન્વય તથા વ્યતિરેકથી નિશ્ચય કર્યો નોઈએ કે આ (પ્રથમ ગણાવેલા) લોકોએ મર્વ પુરપાર્થરૂપ ક્ષણ આપનારા શિવાદેવીને પૂજ્યા નથી અને આ (બીજા ગણાવેલા) લોકોએ અગ્નિદા દાયમ પૂજ્યાં છે, જેથી આ (બીજા વર્ણના) સર્વ લોકો આ સસારમા સુખી છે, એમા સમય નથી.

આસ બોલ્યા : હે રાજન ! એમ ત્યા મુનિઓના મમાગમમા લોભશના મુખથી દેવીનું આતિ ઉત્તમ માહાત્મ્ય મેં સામગ્ય હતું. હે પુરપશોષ સંગેન્દ્ર ! એ વિચારી પરમ ભક્તિથી ને પ્રીતિથી હમેશા દેવીનું પૂજન કરજું ૧—૫૮

इति संचिन्त्य राजेन्द्र कर्तव्यं च सदाऽर्चनम् ।

भक्त्या परमया देव्याः प्रीत्या च पुरुषर्षभ ॥ ૫૮ ॥

ઉત્તિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં તૃતીય સ્કંધ વિષે

સાધ્ય ૧૧ માં નમામ

અધ્યાય ૧૨ મો*

અખા-ચક્ષુવિધિ

રાજોવાચ

वद यक्षविधिं सत्यम् देव्यास्तस्याः समंततः ।

ध्रुव्या ऋतोमह्यं स्वामिन् यथाशक्ति हतन्द्रितः ॥ ૧ ॥

રાજાએ પૂછ્યું હે સ્વામિન ! તે દેવીના યજ્ઞનો વિધિ બરાબર મપૂર્ણ તમે મને કહો, જેને માલની હું આગમગંહિત થઈ ગઈને પ્રમાણે તે કરું તેમા ચોક્કસ પ્રકારે પૂજનો વિધિ, મનો તથા લેખવાનું દ્રવ્ય શું હોય છે? બ્રાહ્મણોની સખ્યા કેટલી અને દક્ષિણા કેટલી લેવી નોઈએ?

આન બોલ્યા : હે રાજન ! દેવીનો યજ્ઞ હું વિધિથી કહું છું, તે તમે નાબળો હસોઈ કર્મ ગાત્રમા કહેલા વિધિથી નાસ્તિક, મન્ય ને તામસ એમ તણું પ્રકારે બાળવું તેમા મુનિઓનું કર્મ માસ્તિક, સત્ત્વઓનું મન્યન અને મલ્લઓનું તામસ કહ્યું છે જ્ઞાતીઓનું કર્મ નુપ્પાતિત હોય અને મુક્ત થયેલા (જીવન્મુક્તો) નું કર્મ જ્ઞાનમય હોય છે, તે હું તમને વિસ્તારથી કહું છું જેમા દેગ, કાળ, દ્રવ્ય, મનો, બ્રાહ્મણો તથા શ્રદ્ધા

માસ્તિક હોય તે યજ્ઞને સાસ્તિક કહે છે. હે રાજન ! દ્રવ્યશુદ્ધિ, ક્રિયાશુદ્ધિ તથા મનશુદ્ધિ જો હોય, તો પૂર્ણ ક્ષણ થાય છે, નહિ તો પૂર્ણ ક્ષણ મળતું નથી. અન્યાય-થી મેળવેલા દ્રવ્ય વડે જો પુણ્યકર્મ કર્યું હોય, તો આ લોકમા કીર્તિ મળતી નથી ને પરલોકમાં તેનું ક્ષણ પણ મળતું નથી; માટે ત્યાયમાર્ગે મેળવેલા દ્રવ્યથી જ પુણ્યકર્મ કરવું, જેથી તે કર્મ, યજ્ઞ, પરલોક તથા સુખ માટે થાય છે હે રાજેન્દ્ર ! તમે બાળો જ છો કે, પાડવો-એ સપૂર્ણ શ્રેષ્ઠ દક્ષિણાઓવાળો ઉત્તમ રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો હતો જેમા મોટા મનવાળા યાદવેન્દ્ર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ માક્ષાનું પ્રકટ હતા અને પૂર્ણ વિદ્યાઓવાળા દ્રોણાચાર્ય વગેરે બ્રાહ્મણો હતા; છતાં યજ્ઞને બરાબર પૂર્ણ કર્યો પછી માત્ર એક જ મહિને પાડવોએ આતિ મહાન કટ તથા ભયકર વનવાન મેળવ્યો હતો, દ્રૌપદીને પીડા થઈ હતી; જુગારમા હાર થઈ હતી અને વનવાસમા મોટું કટ ભોગવવું પડ્યું હતું; તો એ યજ્ઞનું ક્ષણ ક્યા ગયું? વળી મહાત્મા મર્વ પાડવોએ વિરાટ રાજનું દાસપણું કર્યું હતું, ને (તે મમયે) સ્ત્રીઓમા શ્રેષ્ઠ દ્રૌપદીને ક્ષેત્રકે અત્યંત દુઃખી કરી હતી; તો શુદ્ધ ચિત્તવાળા બ્રાહ્મણોના આશીર્વાદો ક્યા ગયા? ને તે મહત્ત્વેશ વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ ક્યા ગઈ? તે વેળા સુદર વાર્તાવાળી માધ્વી દ્રૌપદીના જ્યારે વાળ ખેંચાયા હતા, ત્યારે કોઈએ પણ તે બાળા દ્રુપદ-પુત્રીની ગ્લા કવી ન હતી દેવોના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણ તથા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર હોવા છતાં એમા શું કારણ ધાર્યું? (આનો ઉત્તર જ આ છે કે,) તેમા રાજસૂય યજ્ઞ-રૂપ ધર્મ વિષે કાઈક ભૂલ થઈ હોય તે જ કારણ હોવું નોઈએ નિવાય જો 'નસીય જ તેમા કાણ હોય' એમ કહેવાય તો તે યજ સખાધી શાસ્ત્ર જ નિષ્કળ થાય, તેમ જ વેદના મનો અને બીજા (ઉપાયો વગેરે) પણ વ્યર્થ થાય, એમા સમય નથી. 'જે થવાનું હોય તે થાય છે' એવું વચન જો (તેમા) પ્રમાણ રહે, તો નર્ત સાધન નિષ્ફળ થાય, ઉપાય નિર્વેક બને, વેદગાત્રાદિ આગમ કેવળ અર્થવાદરૂપે જ (માત્ર વખાણ પૂજના) થાય, સર્વ ક્રિયાઓ નષ્ટામી થાય અને સ્વર્ગ માટેનું તપ તથા વાર્ણધર્મ પણ વ્યર્થ થાય વળી નસીયને જ હૃદયમા ગ્લાય, સર્વ પ્રમાણો

* આ અધ્યાયમા જેનાથી મનુષ્ય મુક્ત થાય છે તે અપારગમેષ મહાન વિધિ તત્ત્વાથી શ્વેદોથી બચવર ક્રોધોથી

વરણ પણ તે જ પ્રમાણે કરી, બ્રહ્મા, અવ્યય, હોતા, પ્રતીતી, ઉદ્ગાતા, પ્રતિલ્લી અને ધીજન જે ઉત્તમ સભ્ય બ્રાહ્મણોને મનથી જ કૃપ્યા લેય, તેઓનું કાળજીથી વિધિપૂર્વક મન વડે જ પૂજન કરે પ્રાણ, આપાન, ચાત, મમાન તથા ઉદાન આ પાંચ વાગુઓને જ વેદિકામાં અગ્નિ તરીકે વિધિથી સ્થાપવા, તે મમયે પ્રાણને ગાદ્યપત્ય અગ્નિ તરીકે, આપાનને આહવનીય અગ્નિ તરીકે, વ્યાનને દક્ષિણાગ્નિ તરીકે, સમાનને આવસથયક અગ્નિ તરીકે અને ઉદાનને સભ્ય અગ્નિ તરીકે કહ્યો છે. ૪. પરમ શ્રેષ્ઠ વાગુઓને અગ્નિઓએ કૃપ્યા અને પરમ અવિત નિર્ગુણદ્રવ્ય પણ મનથી જ કૃપણ તે વેળા મન જ હોનારૂપ રોમ અને યજ્ઞમાન તે જ હોય, એ (માનસ) યજ્ઞતા અધિપતિ દેવ સનાતન નિર્ગુણ બ્રહ્મ જ હાય છે, તેમ જ કાયમ વેરાગ્ય આપનારા, મગલમૂર્તિ બ્રહ્મ વિદ્યારૂપ, મર્વતા આધારરૂપ, અને બધે વ્યાપી રહ્યા જે નિર્ગુણ શકિત છે, તે જ (એ યજ્ઞ) કળ આપનારા હોય છે, તેમનું ઉદ્ગીની દિગ્વર્ણ—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય કે વૈશ્યે તે તે (માનસ) દ્રવ્યનો પ્રાણરૂપ અગ્નિ ઓમા હોમ કવો અને પછી હ રાજ. ૫. ચિત્તને આદા બનરહિત કરી પ્રાણોને પણ કુટલિનીના મુખમાર્ગે (સુપુમણા નાદીના છિદ્ર દાન) સનાતન બ્રહ્મમાં હોમી દેવા, પછી સ્વભાવથી માક્ષાત્ પોતાના આત્મારૂપ મહેશ્વરીનું સમાધિયોગ વડે ૪ પોતાના ચિત્તમાં નિલકુલ ધર્મ ધ્યાન કરવું પ્રાણીમાનનો આત્મારૂપ થયેલો (પુરુષ) ન્યારે પોતાના આત્માન મર્વ ભૂતોમાં શેલો ભુતો અને મર્વ ભૂતોને પોતાના આત્મામાં ગ્રહણ કરી, ત્યારે તે ગિવા ભગવતીના દર્શન કરે છે, એમ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ ભગવતીના દર્શન કરી ન્યારે તે બ્રહ્મવેતા થાય છે ત્યારે જ જન્મ. ૬. માયા વગેરે બધું બની જાય છે, પછી માત્ર પ્રાણરૂપ હોય ત્યાં સુધી (તે) દેહ-હે છે તે સમયે પુરુષ જનનમુક્ત થાય છે અને તે મરે છે ત્યારે મોન પામે છે પેનાત. ૭. એમ જગદ્બાને જે ભગે છે, તે તૃતાર્વ થાય છે, માટે નુજ્ઞા કરેલા પ્રમાણે ના પ્રયત્નથી બુદ્ધિશ્વરનું ધ્યાન, શ્રવાણ તથા મનન કરવું હે રાજ. ૮. એમ કરેલો તે ધ્યાનયજ્ઞ મોક્ષ આપનાર થાય છે, એમાં સમ્ય

નથી, ધીજન સકામ યજ્ઞો તો નાશવત જ હોય છે (જેમ કે) 'સ્વર્ગ ઇચ્છનારે અગ્નિદ્યોમ યજ્ઞથી વિવિધ પ્રમાણે યજ્ઞન કરવું' આવી વેદની આજ્ઞા વિદાનો કહે છે, તેમ જ 'પુણ્ય નાશ પામતા પાછા મૃત્યુલોકમાં દાખલ થાય છે,' એમ પણ બુદ્ધિશાળી વિદાનો કહે છે, માટે માનસયજ્ઞ જ શ્રેષ્ઠ અને અવિનાશી છે, પરંતુ વિજ્ય ઇચ્છતા ગળથી આ (માનસ) યજ્ઞ નાવી શકાતો નથી અને તામસ સર્પયજ્ઞ તો હમણા જ પ્રથમ તમે કર્યો છે હે રાજન. ૯. (એ તામસ યજ્ઞ દાગ) તમે દુષ્ટાત્મા તજકનુ વેર વાળ્યું છે, જેના માટે ધીજન કરોડો સર્પોને અગ્નિમાં તમે બાળી નાખ્યા છે, માટે હવે હે શ્રેષ્ઠ રાજ. ૧૦. તમે વિશાળ દેવીનો યજ્ઞ વિધિપૂર્વક કરો, જે યજ્ઞને પૂર્વે સૃષ્ટિની આદિમાં વિષ્ણુએ કર્યો હતો, હે રાજેન્દ્ર. ૧૧. તે યજ્ઞ તમે કરો હું તમને તેનો વિધિ કહું છું એ વિધિને જાણનાર, વેદવેદાઓમાં શ્રેષ્ઠ, માયાબીજનું વિધાન જાણનાર અને મત્રમાર્ગમાં કુશળ જે બ્રાહ્મણો છે, તેઓ એ યજ્ઞને કરાવનારા થશે અને તમે જ યજ્ઞમાન થાઓ હે મહારાજ. ૧૨. વિધિથી એ યજ્ઞ કરી તે યજ્ઞથી મેળવેલું પુણ્ય આપણું કરી દુર્ગતિમાં ગયેલા પોતાના પિતાનો તમે ઉદ્ધાર કરો હે નિર્દોષ રાજ. ૧૩. બ્રાહ્મણના અપમાનથી થયેલું પાપ યાજ્ઞ મુશ્કેલ હોઈ નરક આપનાર થાય છે, તેમ જ તમારા પિતાએ પણ શાપથી થતો હોય મેળવ્યો હતો વળી સર્પ કરણને લીધે રાજનએ દુષ્ટ મરણ પ્રાપ્ત કર્યું છે અને તે મૃત્યુ પણ અતરિક્ષમાં થયું છે પૃથ્વી પર કે દર્ભની શય્યા પર થયું નથી, અથવા સગ્રામમાં કે ગંગામાં પણ ન્યું નથી, પરંતુ હે કુરુશી રાજ—તમારા પિતાનું મરણ સ્નાનદાનાદિ વિના તે રાજનહેય ઉપર થયું હતું હે ઉત્તમ રાજ. ૧૪. નરકના મર્વ નિઘ્ર સાધનો ભવે હોય, તોપણ તેમાં અતિ દુર્લભ એક જ સાધન જો હોય તોયે મનુષ્ય મુક્ત થાય છે, પરંતુ તાગ પિતાથી તો તે એક સાધન પણ થયું નથી પ્રાણી ન્યા ન્યા ગ્હો હાય ત્યા ત્યા કાળને આવેલો જાણી, નાધનોનો ભવે અભાવ હોય અને પોતે પરવશ હોઈ અતિ સક્રમ્મા આવી પડેલા હોય, તોપણ નિર્ગળ મનથી આવી જો વૈતન્ય પામે કે, 'આ દેહ પાંચ ભૂતોરૂપ છે, આમાં મને દુષ્કર્મ આપનાર શું છે?'

ઈચ્છા થાય તેમ ભલે તે આજે જ પછી જન્મો, હું, તો મુક્ત, નિર્ગુણ તથા અવિનાશી હું, ખીજા તરફ નાશવત જ છે, તેમા શોક'ગો' ર હું તો કાયમ મુક્ત સનાતન બ્રાહ્મ હું, સસારી નથી, દેહ માથેનો મારો મળધ કર્મોએ કરાવ્યો છે, તે સર્વ ગુણ—અશુભ કર્મોને સુખદુઃખનું સાધન એવા આ મનુષ્યદેહથી મે ભોગવી લીધા છે, એટલે અતિ ભયંકર તથા ધોર આ સસારરૂપ સકટથી પણ હું મુક્ત છું ' આમ વિચારતો જે મનુષ્ય સ્નાનદાનાદિથી સંહિત હોય છતાં જો મરણ પામે, તોય જન્મના દુઃખથી તે છૂટી જાય છે, કેમ કે આ સ્થિતિને સર્વોત્કૃષ્ટ કહી છે અને તે યોગીઓને પણ દુર્લભ છે હે રાજાઓમા મિહ જવા । તારા પિતાએ બ્રાહ્મણે કરેલો શાપ સાભળી દેહ ઉપર મનતા કરી હતી, પણ તે વૈરાગ્ય પામ્યો ન હતો 'મારો આ દેહ નીરોગી છે અને સત્ય નિષ્કટક છે, તો હું મારી ઈચ્છા પ્રમાણે કઈ રીતે છુડું મરને જાણનારોને લાવો ' (એમ કહી) તે રાજાએ તે વેળા આપધ, મણિ, મન્ન તથા શ્રેષ્ઠત્રય કર્યો હતા ને પોતે મહેલ ઉપર ચઢી ગયા હતા પણ તેમણે સ્નાન, દાન કે દેવીનું સ્મરણ કર્યું ન હતું, પૃથ્વી પર શયન કર્યું ન હતું અને દેવને શ્રેષ્ઠ માની વેતન્ય પણ વર્ષો ન હતો તેથી ભયંકર મોહસમુદ્રમા ફેંપેલા તમારા પિતા કલિયુગના સખધથી તાપસના અપમાનથી વતારે પાપ કરી મહેલ ઉપર મર્ષ દ્વારા હણાઈને મરણ પામ્યા હતા આ આચરણોથી જ તેમને અનંત નરક જ મળેલું હોવું જોઈએ, માટે હે ઉત્તમ રાજા ! તે પાપથી તમારા પિતાનો ઉદ્ધાર કરો

સૃત યોગ્યા અમાપ તેજવાશા વ્યાસનું એવું પતન સાભળી જનમેજય રાજા આસુ ભરેલા કંઠવાળે ઘડિ અત્યંત દુઃખથી ખીડાઈ રહ્યો (અને તે વિવાપ કંના લાગ્યો કે,) 'મારા પિતાજી હજી નરકમા છે, તો આ મારા જીવિતને ધિક્કાર હો હવે હું એવું કરું કે જેથી ઉત્તરના પુન (મારા પિતા) આજે જ સ્વર્ગમા જાય ' ૧-૭૮

ધિમિદ્ જીવિત મેઽય પિતા મે નરકે સ્થિત ।
તત્ કૃતોમિ યથેવાય સ્વર્ગ યાતુત્તરાસુતઃ ॥૭૮॥

અધ્યાય ૧૨ મો તમામ

અધ્યાય ૧૩ મો⁺

વિષ્ણુએ કરેલો જ્ઞાનના યજ્ઞ

રાજોવાચ

હરિણા નુ કથ યજ્ઞ કૃતઃ પૂર્વે પિતામહ ।

જગત્કારણરૂપેણ વિષ્ણુના પ્રમવિષ્ણુના ॥૧॥

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે દાદા ! વ્યાસ !

જગતના જગણરૂપ, મહાપ્રભાવશાળી અને વ્યાપક શ્રીહરિએ પૂર્વે શા માટે યજ્ઞ કર્યો હતો ? હે મહાભુદ્ધિ માન ! તેમા સહાયક કોણ હતા અને વેદનું તત્ત્વ જાણનારા યાત્રિક બ્રાહ્મણો કયા હતા ? હે પત્તપ ! તે તમે મને હો વિષ્ણુએ કરેલો દેવીનો યજ્ઞ સાભળ્યા પછી હું પણ માવધાન થઈ શાન્તોકત કર્મથી તો યજ્ઞ કરીશ

વ્યાસ યોગ્યા હે મહાભાગ્યશાળી રાજા ! ભગવાન વિષ્ણુએ વિધિપૂર્વક જે રીતે યજ્ઞ કર્યો હતો, તે પરમ અદ્ભુત વિસ્તાર તમે સાભળો જે વેળા ત્રણ શકિતઓ આપીને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રુદ્રને દેવીએ વિદાય કર્યા ત્યારે તે પુરુષો થઈ ગયા તે શ્રેષ્ઠ વિમાનમા બેઠા પછી તે ત્રણે ઉત્તમ દેવો ધોર મહાસાગરમા આવ્યા ને ત્યાં ગડેવા માટે પૃથ્વી ઉત્પન્ન કરી, સ્થાનો કર્યા ને ત્યાં ગઢા પછી દેવીએ પોતે પોતાની અચલ આધારશકિત મૂકી ત્યારે (મધુ—કેટભના) મેદવાળી પૃથ્વી સ્થિત થઈ હતી મધુ—કેટભના મેદના સયોગથી તે મેદિની કહેવાઈ, ખારણ કંવાને લીધે 'ધરા' કહેવાડ વિસ્તારના યોગથી 'પૃથ્વી' કહેવાઈ, અને અત્યંત મોટી હોવાથી 'મલી' કહેવાઈ તે પૃથ્વીને શેષનાગના મસ્તક પર મૂકવામા આવી અને તેને ધારણ કરના મોગ વિસ્તારનાના સર્વ પર્વતો કરવામા આવ્યા જમ લોકડામા લોકાતા ખીલા નાખવામા આવે, તેમ એ પર્વતોને (પૃથ્વીમા) નાખ્યા છે અને તેથી જ હે મહાનજા ! પડિત લોકો પર્વતોને 'મહીધર' કહે છે તેમા અનેક યોગજના વિસ્તારવાળા મેરુ પર્વત ને સુવર્ણમય પન્ન અદ્ભુત તથા મહિમયશિખરોથી શોભિતો કર્યો છે પછી મરીચિ, તારક, અનિ, પુલસ્ત્ય,

+ ૧ ૧ અગામી ત્રાજનદ્રાવન મેગેથી વિષ્ણુએ યોગને માટે દેવીના યજ્ઞ કરી રીતે કર્યા, એ કથા કહેવાયે

પુલહ, કંતુ, દક્ષ ને વસિષ્ઠ આ બ્રહ્માના પ્રસિદ્ધ પુત્રો થયા તેઓમા મરીચિના કશ્યપ થયા ને દક્ષની તેર કન્યાઓથી અનેક દેવો તથા દેવો થયા પછી મનુષ્યો, પશુઓ, સર્પો આદિ જાતિઓના ભેદથી અનેક પ્રકારે ઘણી વિસ્તાર પામેલી કશ્યપની સૃષ્ટિ ચાલુ થઈ પછી બ્રહ્માના દેહના અર્ધો (જમણા) ભાગમાંથી 'સ્વાયંભુવ' મનુ તથા (અર્ધો) ડાબા ભાગમાંથી 'શતરૂપા' નામે સ્ત્રી ઉત્પન્ન થઈ તેના પ્રિયવ્રત ને ઉત્તાનપાદ નામે બે પુત્રો થયા અને શ્રેષ્ઠ નિતાળો વાળી તથા ઘણી સુંદર ત્રણ કન્યાઓ ઉત્પન્ન થઈ એમ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરીને ભગવાન બ્રહ્માએ મેરુ પર્વતના શિખર પર મનોહર બ્રહ્મલોક ક્યો ભગવાન વિષ્ણુએ લક્ષ્મીને આનંદ ઉપજાવનાર અતિશય સુંદર અને સર્વ લોકોની ઉપર રહેલું 'વૈકુંઠ' નામનું ઉત્તમ ક્રીડાસ્થાન કર્યું, તેમ જ શકરે પણ દેવાસ નામનું શ્રેષ્ઠ સ્થાન કર્યું ને ત્યાં ભૂતગણોને મેળવી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે તે આનંદ કરવા લાગ્યા મેરુના શિખર પર સ્વર્ગ નામે નીળે લોક રચાયો અને જાતજાતના રત્નોથી ગોળીતું તે સ્થાન દેવોના ઇદ્રનું બધું પછી સમુદ્રને મધવાથી 'પારિજાત' નામે ઉત્તમ કંઠપત્રક્ષ મળી આવ્યું અને ચાર દાતવાળો (ચૈત્રવત) હાથી, કામનાઓ આપનારી કામધેનુ, ઉચ્ચ શ્રવા ઘોડા તથા રહા વગેરે અપ્સરાઓ પ્રાપ્ત થઈ, તે બધું ઇદ્રે લીધું, જેથી તેઓ સ્વર્ગને રોભાવનાર થયા ધન્યતરિ તથા નાદ્રમા એ બંને દેવો સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયા, જેઓ પોતાના સેવકગણોથી વીંટાઈ સ્વર્ગમા રહીને હજી પણ પ્રદર્શી રહ્યા છે હે શ્રેષ્ઠ તનુ ! એમ દેવ, પશુ, પક્ષી તથા મનુષ્ય આદિ ભેદથી ત્રણ પ્રકારે વહેલી સૃષ્ટિ અનેક પ્રકારે રચાઈ છે પોતપોતાના કર્મથી મુક્ત એ જીવો આરજ, સ્વેદજ, ઉદ્ભિજજ તથા જરામુજ એના ચાર ભેદથી જન્મ્યા છે એમ સૃષ્ટિને પામી, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા મહેશ્વર એ સર્વ દેવો પોતપોતાના સ્વાનોમા ઇચ્છાનુસાર આનંદ કરવા લાગ્યા મહાનમર્થ ભગવાન વિષ્ણુ એમ સૃષ્ટિ ચાલુ થઈ ત્યારે મહાવદ્યથી નામે પોતાના વૈકુંઠ ગુનમમા આનંદ કરી રહ્યા હતા.

એક સમયે વૈકુંઠમા રહેલા વિષ્ણુએ પૂર્વે જ્યાં

મહામાયાના દર્શન કરી શુભ મત્ર મેળવ્યો હતો, તે સુધાસમુદ્રમા રહેલો મણિસુશોભિત મણિદીપ યાદ કર્યો અને જેમણે પોતાને સ્ત્રીપણુ પમાડ્યું હતું, તે પરમ શક્તિને યાદ કરી લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુએ દેવીનો યત્ન કરવા મન કર્યું પછી પોતાના તે ભુવનમાંથી ઊતરી મહેશ્વર, બ્રહ્મા, વરુણ, ઇદ્ર, કુબેર, અગ્નિ, યમ, વસિષ્ઠ, કશ્યપ, દક્ષ, વામદેવ તથા બૃહસ્પતિને બોલાવી યત્ન માટે મોટા વૈભવ સહિત સાતિવક તથા સુંદર ઘણી મોટી સામગ્રી તૈયાર કરી તેમ જ ત્યાં કારીગરો પાસે વિશાળ મંડપ કરાવ્યો, ઉત્તમ વ્રતવાળા સત્યાવીસ ઋત્વિજોનું વરણ કર્યું અગ્નિચયન તથા મોટા વિસ્તાર વાળી વૈદિકાઓ કરાવી બ્રાહ્મણો દેવીના બીજ સહિત મનો જપવા લાગ્યા અને વિધિ પ્રમાણે તૈયાર કરેલા હોમ-દ્રવ્યો સારી રીતે હોમવા લાગ્યા પછી એ વિશાળ હોમ થઈ રહ્યો, ત્યારે સુંદર સ્વરવાળી તથા મધુર અક્ષરવાળી શરીર વિતાની (આકાશ) વાણી-એ વિષ્ણુને સમ્બોધી કહ્યું 'હે વિષ્ણુ ! હે હરિ ! તમે દેવોમા કાયમ અતિ શ્રેષ્ઠ થાઓ અને દેવોમા પણ માત્ય, પૂન્ય તથા સમર્થ થાઓ ઇદ્ર સહિત બ્રાહ્મણે સર્વ દેવો તમને પૂજશે હે વિષ્ણુ ! પૃથ્વી પર આરે બાળનુના મનુષ્યો તમારા પર અત્યંત ભક્તિવાળા થશે અને તમે બધા મનુષ્યોને વરદાન દેનારા થશો, એટલું જ નહિ, પણ સર્વ દેવોને કામના આપનારા થઈ તમે ઉત્તમ પરમેશ્વર થશો અને યજ્ઞોમા મુખ્ય તરીકે સર્વ યાજ્ઞો વડે પૂજવા યોગ્ય થશો તેમ જ લોકો તમારી પૂજા કરશે, તમે વરદાન દેનારા થશો અને દાનવોથી ખૂબ પીડાયેલા દેવો તમારો જ આશ્રય કરશે હે પુરુષોત્તમ ! તમે બધાનું શરણુ થશો, સર્વ પુત્રોમા તથા વિસ્તાર પામેલા વેદોમા તમે અત્યંત પૂન્ય થશો અને તમારી કીર્તિ થશે, પૃથ્વી પર જ્યારે જ્યારે ધર્મ ઘટવા લાગે ત્યારે ત્યારે તરત જ આશાથી અવતરી તમારે ધર્મનું રક્ષણ કરવું, અને તમારા નુદા નુદા અવતારો પૃથ્વી પર સારી રીતે પ્રખ્યાત થઈ મહાત્માઓને માન આપવા યોગ્ય થશે હે માવવ ! નુદા નુદા યોનિઓમા (સ્ત્રીકારેલા) સર્વ અવતારોથી તમે સર્વ લોકમા પ્રખ્યાત થશો અને દરેક અવતારમા તમારી શક્તિ તમારી સાથે જ રહેશે.

ચારાહી તથા નારસિંહી વગેરે અનેક ભેદથી અનેક પ્રકારની તે શક્તિ મારા અશને લીધે બધું કાર્ય સિદ્ધ કરનારી થશે વળી તે શક્તિઓ અતન્મતના હથિયારો ચાળી, શુભ આકાંક્ષાળી તથા સર્વ આકાંક્ષોથી સુશોભિત હશે અને હે વિષ્ણુ ! તે ગમ્તિઓની સાથે સહી તમે દેવોના કાર્યો સિદ્ધ કરશે. એ બધું મેં આપેલા આ વરદાનથી થશે તમારે થોડો પણ ગર્વ કરી તે શક્તિઓનું કદી અપમાન ન કરવું પણ હરકોઈ યત્નથી તેઓનું પૂજન તથા માન કરવું ભરતખંડ પર પ્રતિ આઓમા પૂજનથી તે શક્તિઓ મનુષ્યની સર્વ કામનાઓ અવશ્ય આપશે હે દેવેશ્વર ! તે શક્તિઓની તથા તમારી કીર્તિ પૃથ્વી પર સાને દીપોમા સર્વ સ્થળે પ્રખ્યાત થશે હે મહાભાગ ! પૃથ્વી પર સકામ મનુષ્યો પોતાની ઈચ્છા પૂર્ણ થાય તે માટે તમારુ તથા તે શક્તિઓનું કાયમ પૂજન કરશે હે હરિ ! અનેક ભાવોથી યુક્ત તે મનુષ્યો વેદોક્ત મતો તથા નામગ્ન્ય દાસ નેવેદ્ય અર્પણ કરી પ્રતિઆઓમા તમારુ તથા શક્તિઓનું પૂજન કરશે અને હે મધુસૂદન ! હે દેવોના પણ દેવેશ્વર ! મનુષ્યોના પૂજવાથી તમારે મહિમા પૃથ્વીલોકમા તથા સ્વર્ગલોકમા વધશે

આસ યોહ્યા એમ વરદાન દઈ આકાશવાણી બાધ પડી, એટલે ભગવાન વિષ્ણુ પણ તે સાભળી પ્રસન્નચિત્ર થયા પછી ભગવાન વિષ્ણુ વિધિ પ્રમાણે યજ્ઞ સમાપ્ત કરી, દેવોને તથા બ્રહ્માના પુત્ર મુનિઓને પણ વિદાય દઈ સેવકો સાથે વૈકુંઠમા ગયા સર્વ દેવો પોતપોતાના સ્થાનોમા ગયા અને મુનિઓ પણ વિસ્મય પામી પ્રસન્નચિત્ર થઈને પરસ્પર વાતો કરતા ઈચ્છાનુસાર પોતાના આશ્રમોમા ગયા પરમ નિર્ભય અને કાનને ગમતી તે આકાશવાણી સાભળ્યા પછી દેવેકેને મૂલપ્રકૃતિ ભુવનેશ્વરી પર ભક્તિભાવ થયો અને સર્વ બ્રાહ્મણો તથા મુનીંદ્રો ભક્તિયુક્ત થઈ બધી કામનાઓ આપનારુ ભગવતીનું તે વેદોક્ત પૂજન સારી રીતે કરવા લાગ્યા ૧-૫૮

શ્રુત્યા ઘાળોં પરમવિદ્વાદા ધ્યોમજાં શ્રોત્રમ્યા ।
સર્વેના વે પ્રકૃતિવિપર્યે ભક્તિભાવઞ્જ જાતઃ ॥
ચક્ર સર્વે દ્વિજમુનિગણા પૂજન મક્તિયુક્ત-
સ્તસ્યા કામ નિલિલ્લિપ્લદ ચાગમોક્ત મુનીંદ્રા ॥

અધ્યાય ૧૪ મો*

રાજા ધ્રુવસંધિના ઇતિહાસ

જનમેઘ ઉવાચ

શ્રુતો વૈ હરિણા વ્યત્તો યજ્ઞો વિસ્તરતો દ્વિજ ।
મહિમાનં તથામ્વાયા વદ વિસ્તરતો મમ ॥૧॥
જનમેઘ્યે કહ્યુ હે બ્રાહ્મણ ! વિષ્ણુએ કરેલો યજ્ઞ મેં વિસ્તારથી સાભળ્યો, હજી પણ અધ્યાનો મહિમા તમે મને વિસ્તારથી કહો હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! તમારી કૃપાથી દેવીનું ચરિત્ર સાભળી હું પવિત્ર થઈશ અને દેવીનો સર્વોત્તમ યજ્ઞ કરીશ

આસ યોહ્યા હે રાજન ! દેવીનું ઉત્તમ ચરિત્ર હું કહું છું, તમે સાભળો (આ સામધી) ખૂબ લાખો પ્રાચીન ઇતિહાસકું કહું છું કોશલ દેશમા સૂર્યવંશમા જન્મેલો, પુષ્પનો પુત્ર, મહાતેજસ્વી ' ધ્રુવસંધિ ' નામે શ્રેષ્ઠ રાજા હતો તે રાજા ધર્માત્મા, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો, વર્ણાશ્રમના હિતમા તત્પર અને પવિત્ર વ્રતધારી થઈ સમૃદ્ધિશાળી અયોધ્યાનગરીમા રાજ્ય કરતો હતો તેના રાજ્યમા બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો, શૂદ્રો તથા બીજા દિગ્વર્ણો પોતપોતાની આજીવિકાનો આશ્રય કરી ધર્મથી રહેતા હતા વળી તેના રાજ્યમા ચોર, આડિયા, ધુતાર, દણી, કૃતધની કે મૂર્ખ મનુષ્યો ક્યાયે રહેતા ન હતા હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! એમ વર્તતા એ રાજાને રૂપાળી હોઈ કામલોગને આપતી યે પત્નીઓ હતી પહેલી મનોરમા નામની અત્યંત રૂપાળી તથા ઘણી જ વિચક્ષણ ધર્મપત્ની હતી અને બીજી પણ લીલાવતી નામની રૂપ તથા ગુણથી યુક્ત હતી તે રાજા બન્ને સ્ત્રીઓ સાથે ઘરમા રહી, બગીચાઓમા, રમવાના પર્વતો પર, વાવડીઓમા અને ઘણા પ્રકારના મહેલોમા આનંદ કરતો હતો મનોરમાએ શુભ કાળે રાજાના લક્ષણોથી યુક્ત સુદર્શન નામના ઉત્તમ પુત્રને જન્મ આપ્યો તે પછી એક મહિને રાણી લીલાવતીએ પણ શુભ પખવાડિયામા ગુભ દિવસે (રાત્રિજિત નામના) સુદ્ધ પુત્રને જન્મ આપ્યો તે સમયે પુત્ર જન્મથી ખુશી થયેલા રાજાએ બંને પુત્રોના જાત-

* આ અધ્યાયમા ત્રેપન સ્વેદોથી રાજાના પ્રત્યેના ઉત્તર કહી ભુવનેશ્વરીના વેભવ બચાવર રીતે કહેવાશે

કર્માદિ સરસ્વતે કર્મ અને પ્રાણણોને દાન દીધા હે
ગન્ત । તે બંને પુત્રો ઉપર ગન્ત સમાન પ્રીતિ કરતો,
સ્નેહમા કદી ભેદભાવ ન કરતો ગતુઓને તપાવનાર
એ પ્રેમી શ્રેષ્ઠ ગન્તએ પોતાના વૈભવ પ્રમાણે વિધિવી
તે બંને પુત્રોનું ચૂડકર્મ કર્તુ ચૂડકર્મ કરવામા આવેલા
તે બંને સુદર પુત્રો ખૂબ હર્ષપ્રદ હતા અને રમતા
રમતા ગન્તના મનને ખૂબ આકર્ષતા હતા તેઓ
બંનેમા સુદર્નન મોટો હતો, છતા લીલાવતીનો સુભ
પુત્ર 'રાતુગિત' ઘણુ જ સુદર ને પ્રિય બોલનારો
હતો મુદર વાણીવાળો તથા મુદર દેખાવનો તે રાતુ-
ગિત રાત્રને પ્રેમ ઉપનવનાર ૪૬ પ્રજાઓ તથા
મનીવર્નને પણ વલણે ઘર્ષ પડ્યો નુણોના સમ્બધવી
ગન્ત તેના પર જેવી પ્રીતિ કરતો, તેવી સુદર્નન પર
પ્રીતિ કરતો ન હતો, તેનું ભાગ્ય ઓડુ લેવાથી તેના
પર રાત્ર ઓછા ભાવવાળો બધો એ પ્રમાણે સમય
ગતા શિક્ષામા નંદ તત્પર ગટો ઉત્તમ રાજા ધ્રુવ
મધિ એક વેળા વનમા ગયો ત્યા મૃગોનો, રુઝ્યોનો,
હાનીઓને, ભૂટોનો, રોઢનો, સમવાનો, પાડાઓને,
આછાપહોનો તથા જે રાઓનો શિક્ષક કરતો રાજા વનમા
કરવા યાગ્યો અતિ ભયકર એ યોગ વનમા તે રાજા
રમ્યા કરતો હતો, તેવામા ઝાડીમાથી અતિ કોપી એક
સિંહ તીકડી આવ્યો રાત્રએ પ્રથમ તો તેને
બાણુથી વીંધ્યો એટલે તે કોધવળ ઘર્ષ ગયો એ સિંહે
ગન્તને પોતાની આગળ જોઈ મેઘ જેવો અવાજ
કરતી ગર્જનાઓ કરવા માંડી તેણે પૂછ્યું હિંચુ કરી
મોટી ડેનવાળી કૂડાવીને રાજાને મારી નાખવા અત્યત
કોપ કરી અહરની છત્રગ મારી તે જોઈ રાત્રએ
ઝડપથી હાવમા તવવાર લીધી અને હાથા હાથમા
હાથ ધર્ષ બીજા મિલની જેમ તે ઠોચા રહ્યો તેના
જે સેવકો હતા, તેઓ બધામે અત્યત કોપાયમાન
તથા ગેપયુક્ત ઘર્ષ એ સિંહ પર નુદા નુદા બાણો
છોડવા લાગ્યા પડી તો મોટો હાલતર ઘર્ષ રહ્યો
ભાંડર લગાઈ ચાલુ મર્ધ અને પેચો કૂર નિંદ રાજાના
ઉપર ફૂલો તેને પડતો જોઈ રાજા તલવારની પ્રહાર
કર્યો, પણ તે નિંદે ત્યા આવી કૂર નખના ચા
ભાગ્યોથી તે ગન્તને ચીરી નાખ્યો એમ નખોવી
મનયેયો તે રાત્ર ત્યા પડ્યો ને મરણ પામ્યો; ત્યારે

તેના સૈનિકોએ ચીંગો પાડવા માંડી ને બાણો વડે તે
સિંહને પણ મારી નાખ્યો એ રીતે સિંહ પણ મરણ
ને ગન્ત પણ ત્યા જ મરી ગયો, એટલે સૈનિકોએ
ત્યા (નહેરમા) આવી મુખ્ય મનીઓને તે જણાવ્યું-
શ્રેષ્ઠ મનીઓએ ગન્તને મરી ગયેયો સાભળી, ત્યા
વનની પાને જઈ (મનુ) સરકાર કરાવ્યા વમિંદે
પત્ન્યાકમા સુખશાક તેની બધી પરતોકની ક્રિયા વિધિ-
પૂર્વક ત્યા કરાવી પછી પ્રજા, પ્રધાનમહાન તથા
વસિષ્ઠ મહામુનિ સુદર્નનને રાજા બનાવવા પરસ્પર
વિચાવવા લાગ્યા, તે વેળા મુખ્ય મનીઓએ કહ્યું -
(આ સુદર્નન) ધર્મપત્નીનો પુત્ર શાત પુરુષ અને
સુદર લક્ષણવાળો છે, માટે રાજાના આસનને
યોગ્ય છે વમિંદે પણ તેમ જ કહ્યું કે, ' આ રાજપુત્ર
યોગ્ય છે, જોકે તે બાળક છે, તોપણ ધર્મવાન છે,
તેથી આઈ રાજા બની ગન્તના આનનને યોગ્ય છે '
જુદ મનીઓએ એમ (સુદર્નનને રાજા બનાવવા)
વિચાર કર્યો તેવામા ' યુધામિત ' નામનો ઉન્નતિપિ-
નીતો ગન્ત તે સાભળી એકદમ ત્યા આવ્યો તે લીલા-
વતીનો પિતા થાય, એટલે જમાઈને મરણ પામેલો
સાભળી ઉતાવળે પોતાની પુત્રીના પુત્રનું પ્રિય કરવાની
ઇચ્છાથી ત્યા આવી પહોંચ્યો તે જ પ્રમાણે મનોરમા-
નો પિતા વીરનેત જે કપિંગ દેશનો ગન્ત હતો, તે પણ
સુદર્નનનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી ત્યા આવી પહોંચ્યો
સૈન્ય તાંદિત તે બંને ભયદર રાજાઓ રાજ્યના કારણે
મુખ્ય મનીઓ મામે મરણ કરવા લાગ્યા : તે વેળા
યુધામિતે પૂછ્યું બંને પુત્રોમા (ગુણોથી) મોટો
કોણ છે ? (ગુણોથી) મોટો હોય તે રાજ્યને મેળવી
શકે, (ગુણોથી) જે નાનો હોય, તેને રાજ્ય કદી પણ
ન મળી શકે * ત્યારે વીરનેતે પણ કહ્યું . ' હ
રાજન ! ધર્મપત્ની (મુખ્ય સાપ્ત્રી) તો જે પુત્ર હોય તે
જ રાજ્યને યોગ્ય ગણાય છે, એમ મેં રાસ્ટ્ર જાણનાર-
ઓ પાનેથી નાભય્યું છે ' એટલે યુધામિતે ફરી
આમ કહ્યું ' રાજાના લક્ષણોથી યુક્ત આ (રાતુ-
ગિત) ગુણો વડે જેવો મોટો છે, તેવો સુદર્નન નથી '
એમ તે બંને લોભી ગન્તઓ વચ્ચે એ બાબતમા

* જેકે ઉપરથી મોટો સુદર્નન જ છે, તેપણ ગુણોથી
મોટો રાતુગિત જ છે, એમ યુધામિતે કહ્યો માટે છે

ધણો મોટો ઝવડો થયો અને તે ઘણી મુશ્કેલીમાં સહેડ દૂર કંવા કોણુ સમર્થ થાય ૨ યુધાજિતે મંત્રીઓને કહ્યું તમે સ્વાર્થપરાયણ જ છો, સુદર્શનને રાજા ફરી ધન ભોગવવા જ ઇચ્છો છો આ તમારો વિચાર તમારી એકાગ્રતા ઉપરથી મેં જાણી લીધો છે, પણ મનુજિત બાળવાન છે, તેથી રાજ્યાસન માટે તેને જ તમારે માન્ય કરવો જોઈએ હું જીતુ છું, તો ગુણોથી યોગ્ય અને મેંતા સંહિત (સાચા) મોટાને છોડી (ગુણોથી) નાના (સુદર્શન)ને કોણુ રાજા કરે તેમ છે ૨ હું નક્કી યુદ્ધ કરીશ અને તે યુદ્ધમાં તલવારની ધારથી પૃથ્વીના પણ બે ટુકડા થઈ જશે, તો તમારી તો વાત જ શી ૨' તે સાંભળી વીરસેને યુધાજિતને કહ્યું. 'હે ચતુર રાજા !' બંને બાળકો સમાન બુદ્ધિવાળા છે, તેમાં ભેદ શો છે ૨ એમ બંને રાજાઓ હંમેશા અંધકો કંતા હતા ત્યાં રહ્યા અને પ્રજાઓ તથા ઋષિઓ મતમાં ગભગભવા લાગ્યા ખાડિયા રાજાઓ પણ અંધકો કરવા તત્પર થઈ માહોમાહે લડાઈ ઇચ્છતા સૈન્યો સાથે તૈયાર થઈ ત્યાં આવી પહોંચ્યા, તેમ જ શુ ગવેર પુરમાં રહેતા ભીલો પણ રાજાને મરણ પામેલો સાંભળી રાજ્યનું દ્રવ્ય ભૂટી લેવા ત્યાં આવી પહોંચ્યા બંને પુત્રો બાળક છે અને અદર અદર લડાઈ જંગી છે તે સાંભળી ચોર લોકો પણ જુદા જુદા દેશોમાંથી ત્યાં આવી ચડ્યા એ રીતે ત્યાં અંધકો ઉભો થતા મોટી ધમાલ મચી રહી અને યુધાજિત તથા વીરસેન યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા ૧-૫૩

समर्पस्तत्र सजातः कलहे समुपस्थिते ।

યુધાજિત્વીરસેનસ્ય યુદ્ધકામીં યમ્યવતુ ॥ ૫૩ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં તૃતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૪ મો અમામ

અધ્યાય ૧૫ મો

યુધાજિત તથા વીરસેનનું યુદ્ધ

બ્યાત ઝગત

सयुगे च सति सत्र भूपयोदहवाय समुपात्त-
शस्त्रयो । क्रोधलोमवशायो समन्ततः सक्भूव
तुमुलस्तु विमर्दः ॥ ૧ ॥

વ્યાસ ખોલ્યા ત્યાં ક્રોધ અને લોભને વશ થઈ

* આ અધ્યાયમાં એકસાથે શ્લોકોથી પોતાના દીકરો માટે યુધાજિત તથા વીરસેનનું મહાન યુદ્ધ વર્ણવાયે.

યુદ્ધ માટે જંગલોએ શસ્ત્રો ઉઠાવ્યા હતા, એવા તે બંને રાજાઓ વચ્ચે યુદ્ધ ચાલુ થયું, ત્યારે ચારે તરફ ભયંકર ધસારો થઈ રહ્યો પુત્ર બાહુઓવાળો યુધાજિત રાજા યુદ્ધ કરવા નિશ્ચય કરી હાથમાં ધનુષ લઈ પોતાના સૈન્યો તથા વાહનો સાથે યુદ્ધ માટે ઉભો રહ્યો, તે જ પ્રમાણે ઇદ્ર સમાન તેજવાળો વીરસેન રાજા પોતાના સૈન્યો સાથે ક્ષત્રિયધર્મને અનુસરી પુત્રીના પુનનું હિત કરવા યુદ્ધ માટે ઉભો રહ્યો સત્ય પરાક્રમવાળા એ રાજાઓ યુધાજિતને રણમાં ઉભેલો જોઈ ક્રોધયુક્ત થઈ, જેમ મેઘ જળના વસ્સાદ વડે પર્વતને ઢાંકી દે તેમ બાણો વરસાવવા માડ્યા વીરસેને શિલા પર સંજેલા અને સીધી ગતિવાળા ઝડપદાર બાણોથી યુધાજિતને ઢાંકી દીધો એટલે તેણે પણ અત્યંત વેગથી ધસી આવતા તે તે બાણોને બાણોથી જ કાપવા માડ્યા બીજી તરફ હાથીઓ, રથો તથા ઘોડા ઓતુ અતિધોર મોટું યુદ્ધ થઈ રહ્યું, જેને દેવો, મનુષ્યો તથા મુનિઓના ટોળા જોઈ રહ્યા અને માસને ખાવા ઇચ્છતા કાગડા, ગીધ વગેરે પક્ષીઓના ટોળાથી તુરંત જ આકાશ છવાઈ ગયું, ત્યાં હાથીઓ, યોદ્ધાઓ તથા ઘોડાઓના લોહીથી થયેલી અદ્ભુત ધોર નદી વહેવા લાગી, જે યમલોકના માર્ગે વહેતી અને પાપી લોકોથી જોવાતી વૈતરણી નદીની પેઠે અત્યંત ત્રાસ આપતી હતી કિનારાઓને તોડી પાડતા એ લોહીના પ્રવાહમાં વાળથી ઢાંકાઈને વીખરાઈ પડેલા માથા જાણે યમુના કિનારે જન્મેલા અને રમવા ઇચ્છતા બાળકોએ એ યમુનામાં નાખેલા તુખડા હોય તેવા દેખાતા હતા, જ્યારે કોઈ યોદ્ધો મરણ પામ્યો અને રથ ઉપરથી ગમડી પૃથ્વી પર પડ્યો, ત્યારે તેને જોઈને માસ માટે ગીધ પક્ષી તેના પર ભમ્યા કરતું હતું જેથી પોતાના એ સુદર શરીરને જોઈ 'અહો !' અત્યંત પરવશ આ જીવ ફરી પણ તે શરીરમાં પ્રવેશ કરવા શુ ઇચ્છે છે ૨ એમ લાગતું હતું કોઈ ઉત્તમ પુરુષ યુદ્ધમાં મરાયો, પણ (સ્વર્ગમાં જઈ) સુદર વિમાન પર ચડી ગયો ને પોતાના ખોળામાં જેઠેલી દેવાગતાને પ્રિય વચન કહેવા લાગ્યો કે, 'હે કરભર જેવા સાધનવાળી ! તું

* હાથના કાગડાથી માની ટચડી આગળી સુધીનો હાથના

ને તો ખરી ! આ મારુ સુદરશરીર હમણા જ પાણીથી નાશ પામી પૃથ્વી પર પડ્યું છે ।' કોઈક પુરુષ શત્રુ થી મરાયો ને અતરિક્ષમા ગયો, ત્યાં દેવાગનાને મેળવી તેની સાથે જેવો વિમાનમા ખોદો કે તે જ વખતે તેની પોતાની (પ્રથમની) પ્રિય સ્ત્રીએ અગ્નિમા દેહ બાળી નાખી (દિવ્ય દેહ પામી) બળવાન થઈને (ત્યાં પતિ પાસે જઈ પહોંચી) પોતાના એ પતિને સ્વીકારી લીધો કોઈ બે યોદ્ધા યુદ્ધમા એકબીજાના શત્રુઓ મરીને સાથે જ આત્મા ને સ્વર્ગમા મળ્યા, તો ત્યાં પણ એક અપ્સરા માટે લડ્યા ને ઉત્તમ હથિયારો લઈ ઝઘડીને ખૂબ પ્રહારો કરવા લાગ્યા કોઈ યુવાન પુરુષ (યુદ્ધમા મરીને સ્વર્ગમા પોતાના કરતા) અધિક રૂપાળી અને ગુણવાળી દેવાગનાને પામી (આ સ્ત્રી મારામા અધિક ગુણ નહિ હોવાથી મારા પર ક્રોધ પ્રેમ નહિ રાખે તો ટ એવા ભયથી તેમા) ભક્તિયુક્ત થઈ પોતાના વિશાળ ગુણો (તેની પાસે) કહેવા લાગ્યો અને પ્રેમયુક્ત થઈ તે વેળા તે જ સ્ત્રીને ઉદ્દેશી (તેના ગુણોને યોગ્ય) અથવા નકલ કરવા લાગ્યો પૃથ્વીની જે ધૂળે આકાશમા ખૂબ ફેલાઈને (અધારી) સત કરી મૂકી હતી ને સૂર્યને ઘાપી દીધો હતો, તે જ ધૂળ લોહીના સમુદ્રમા અકસ્માત ડૂબી ગઈ જેથી સૂર્ય પણ અત્યંત ક્રોધયુક્ત થઈ પ્રહારી રહ્યો કોઈ અગુરુ પુરુષ (મરણ પામી) સ્વર્ગમા ગયો અને ત્યાં સુદર મુખવાળી ભક્તિયુક્ત દેવકન્યાને પામ્યો, છતાં પોતાના (બ્રહ્મચર્ય) વ્રતનો નાશ થયો એવા ભય પામી તેમ જ (આ બ્રહ્મચારી છે ' એવો) મારો અનુકૂળ દીર્ઘ શબ્દ વ્યર્થ થયો, એવી ખીકથી (તે સ્ત્રીને) તેણે સ્વીકારી નહિ એવું તે યુદ્ધ થઈ -હવે હવે તેમા યુધાગિત રાજ્યો અતિ ભયંકર તોફાન બાણોથી વીરસેનને મારી નાખ્યો એટલે કપાયેના મસ્તકવાળા તે રાજા મરીને જમીન પર પડ્યો, જેથી તેનું નામ સૈન્ય ભાગણ પામી આવે દિશા એમા નાતી ગયું એમ એ યુદ્ધમા પિતાને મરાયેના નાખતી મનોરમા ભયભીત બની અને વિચારવા નાની કે ' માન પિતાનું વેર યાદ કરો દુષ્ટાત્મા યુધાગિત મારા પુત્રને નોકસ મારી નાખતો, કેમ કે રાજ્યના છેડના માન ' કલ્પ ' કલ્પાય છે, જેની ન્યાદિત સાચવેલી નથી છે

લોભથી તે પાપી બન્યો છે હું શું કરું ? કયા બળ ? મારો પિતા રણમા મરાયો, ધણી પણ મરણ પામ્યો છે અને મારો આ પુત્ર હજી બાળક જ છે લોભ અત્યંત પાપી છે, તેણે કોને વશ નથી કર્યો ? તેનાથી ઘેરાયેલો ઉત્તમ રાજા પણ કંપ પાપ ન કરે ? લોભથી ઘેરાયેલો મનુષ્ય પિતાને, માતાને, ભાઈઓને, વડીલોને, સ્વજનોને તથા બાંધવોને મારી નાખે છે, એમા વિચારવા જેવું છે જ નહિ લોભને લીધે માણસ અભક્ષ્યને ખાય, અગમ્ય સ્ત્રી સાથે ગમન કરે અને તૃણાથી વ્યાસ થઈ ધર્મને પણ છોડે જ છે આ નગરમા મહા બળવાન કોઈ પણ મારો સહાયક નથી, જેના આધારે રહી હું મારા શુભ પુત્રનું રક્ષણ કરું ને મારા પુત્રને હવે તે મારી નાખશે તો હું શું કરીશ ? જગતમા મારું કોઈ રક્ષણ કરનાર નથી કે જેને લીધે હું સારી રીતે રહી શકું મારી શોક્ય તે લીલાવતી તો હમેશા ખૂબ વેરવાળી જ હોય, એટલે તે પણ મારા પુત્ર પર દયાળુ થશે નહિ ને યુધાગિત આવી પહોંચશે, તો મારાથી અહીંથી નીકળાશે નહિ, કેમ કે પુત્રને બાળક બની આજે તે કેદમા જ લઈ જશે મેં સાંભળ્યું છે કે, પૂર્વે ઇન્દ્રે માતાના પેટમા ખેસી લાઇમા નાનું વજ્ર લઈને માતાના ગર્ભમા રહેલા બાળકના સાત ટુકડા કર્યા હતા અને તે સાતેના પણ સાત સાત ટુકડા કર્યા હતા, એમ યોગણપચાસ (ટુકડા) પાછળથી સ્વર્ગમા વાયુ થયા હતા વળી પૂર્વે એક રાજાની રાણીએ શોક્યના ગર્ભનો નાશ કરવા શોક્યને ઝેર આપ્યું હતું એ પણ મેં સાંભળ્યું છે પાછળથી એના શરીરમા ઝેર સાથે બાળક જન્મ્યો હતો તેથી પૃથ્વી પર ' સગર ' એવા નામે તે પ્રખ્યાત થયો હતો કૈકેયી રાણીએ પોતાના ધણીના જીવતા જ (શોક્યના) મોટા પુત્ર રામચંદ્રને વનમા ક્રોધ્યા હતા, જેથી દુઃશરમ રાજા મરણ પામ્યા હતા જેઓ મારા પુત્ર સુદર્શનને રાજા કરવા ઇચ્છતા હતા, તે મનીઓ પણ અત્યંત પરવશ થયા છે, કેમ કે તેઓ યુધાગિતના તાબામા ગયા છે મારો ભાઈ તેવો શૂરવીર નથી, જે મને બાંધનથી છોડાવે ખરેખર, દેવ ॥ યોગે હું મોટું કષ્ટ પામી છું, છતાં હરકોઈ ઉદગમ તો કર્યો જ નોંધ્યો, (ક્રોધ) દેવયોગે તે સિદ્ધ પણ ધાય પુત્રની રક્ષા કરવા હવે

‘હું જલદી ઉપાય કરું’ આમ વિચારી તે બાળાએ અત્યંત માનવાળા, સર્વ કાર્યોમા કુશળ, સલાહ લેવા લાયક અને શ્રેષ્ઠ મત્રીઓમા ઉત્તમ વિદ્વલ નામના મત્રીને એકાંતમા બોલાવી બાળકને હાથમા લઈ રહતા રહતા બહુ દુઃખી તથા દીનચિત્તા બની કહેવા માડ્યું ‘મારો પિતા યુદ્ધમા મરાયો છે, આ પુત્ર બાળક છે અને રાજ્ય યુધાજિત બળવાન છે, તો શું કરવું, તે મને કહો’ પછી એ વિદ્વલે કહ્યું ‘હવે આહી રહેવું જ નહિ, આપણે કાશીના વનમા આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે આલ્યા જઈએ ત્યાં ‘સુખાહુ’ નામનો મારો મામે શ્રીમત તથા ઘણો જ બળવાન હોઈ પ્રખ્યાત છે, તે આપણું રક્ષણ કરશે’ ‘યુધાજિતને મળના મારું મન ઉત્કટિત છે, એમ (ઉપરથી જણાવી) નગરની બહાર નીકળી જઈ રથમા બેસી આલ્યા જવું એમા સશય નથી’ એમ તેણે કહ્યું, ત્યારે તે રાણીએ લીલાવતીની પાસે જઈ આમ કહ્યું ‘હે સુદર નેત્રવાળી! આજે મારા પિતાને મળવા હું જઈ છું’ એમ કહી રથ ઉપર બેસી એક દાસી તથા વિદ્વલની સાથે નગરની બહાર તે નીકળી ગઈ ત્રામ પામી દુઃખી થયેલી અતિદીન અને પિતાના શોકથી બેભાન થયેલી તે રાણી યુધાજિત રાજાને મળી મરણ પામેલા પિતાના અગ્નિસસ્કાર કરાવી ઉતાવળી, ધૂનથી ભયભીત હોઈ બે દિવસે ગંગાના કિનારે જઈ પહોંચી ત્યાં ભીલ લોકોએ તેને વૃગીને તેનું તથા ધન લઈ નીધું અને તે વૃક્ષા વૃક્ષોએ તેનો રથ પણ લઈને નાસી ગયા પછી સુદર વચવાળી એ મનોરમા પુત્રને વધીને રહવા લાગી ને ગંગાકિનારે દાસીનો હાથ પકડી નાચી નીકળી ભયથી ગભરાતી એ રાણી ભયને લીધે જ નહીં હોડીમા બેસી જઈ પવિત્ર ગંગા નદીને તરી નહીં અને ચિત્તદૃઢ પર્વત તરફ જઈ ગઈ એમ ભગવદ્ ગોઈ ઉતાવળથી જતી તે તત્તજ બારનાજના આશ્રમમા જઈ પહોંચી અને ત્યાં તપસ્વીઓને બોધીને વેળા નિર્ભય થઈ પછી મુનિઓ તેને પૂછ્યું કે,

‘તું કોની છે? કોની સ્ત્રી છે? હે પવિત્ર હાસ્યવાળી! તું સત્ય કહે, કઈથી આહી કેમ આવી છે? તું દેવી દેવ કે મનુષ્યસ્ત્રી છે? બાળક પુત્રવાળી તું વનમા કેમ આવી છે? હે સુદર સાધનોવાળી! હે કમળ જેવા નેત્રવાળી! તું રાજ્યભ્રષ્ટ થયેલી હોય તેવી જણાય છે’ એમ મુનિઓ પૂછેલી તે સુદર વર્ણવાળી સ્ત્રી ઈઈ બોલી શકી નહિ, પછી દુઃખને લીધે અત્યંત પીગળેલી તે સ્ત્રીએ રહતા રહતા વિદ્વલને આજ્ઞા કરી, એટલે તે વિદ્વલે મુનિને આજ્ઞા વચન કહ્યું ‘ધ્રુવ-સંધિ નામે ઉત્તમ સગ્ન હતો, તેની આ મનોરમા નામની ધર્મપત્ની છે સૂર્યવંશના મહાબળવાન તે સગ્નને સિંહે મારી નાખ્યો છે તે સગ્નનો આ સુદર્શન નામનો પુત્ર છે આ રાણીનો પિતા અત્યંત ધર્મીતમા હતો, તે પણ પોતાના (આ) ભાણેજ માટેના યુદ્ધમા મરાયો છે, તેથી યુધાજિતના ભયથી ત્રાસીને આ રાણી નિર્જન જગલમા આવી છે બાળક પુત્રવાળી આ સગ્નપુત્રી તમારે જ શરણે આવી છે, તો હું મહાભાગ! હે મુનિશ્રેષ્ઠ! તમે આનું રક્ષણ કરો તું ખીનું રક્ષણ કરવામા યમથી પણ અધિક પુણ્ય કહ્યું છે અને તેમા પણ ભયથી ત્રાસેલા દીન મનુષ્યનું જાતલ કરવું તે વિશેષ કળદાયી કહ્યું છે’

શ્રધ્ધિ બોલ્યા હે કલ્યાણિ! તું નિર્ભય થઈ આહી ત્રે, હે સુદર વ્રતવાળી! તું તારા પુત્રનું પાલન કર, હે વિશાળ નેત્રોવાળી! તારે મનુનો ભય સમ્પન્ન નહિ તું તારા સુદર પુત્રનું સ્તનપાન કર, આ તારો પુત્ર ગન્ધ થશે, ગાહી તને દુઃખ તથા શોક કદી નહિ ઘાય

વ્યાત બોલ્યા મુનિઓ એમ કહેલી તે નાગી સ્વસ્થ થઈ મુનિઓ આપેલા મૂપકામા ગોઠવિત વધીને તે વખતે ગેના લાગી સુદર્શનનું પાલન કરતી તે મનોરમા દાસી તથા વિદ્વલની નામે ત્યાં ગઈ મત્રી. ચેત્ત્વોમહિતા તથા વિરહેતે ચ સચુતા । મુદર્શન પાલવાના ન્યયસત્ સા મનોરમા ॥ ૬૧ ॥ નિ શ્રોતો ચાવનમ મુચ્યમા નૃતી ૧૬૫ ૬૧૮ અધ્યાય ૧૫ મો અષ્ટમ

અધ્યાય ૧૬ મો

ભારદ્વાજના આશ્રમમાં યુધામ્નિત

વ્યાસ ડગલ

યુધામ્નિત્ય સંપ્રામાદ્ ગત્વાડ્યોધ્યાં મહાવલઃ ।

મનોરમાં ચ વપ્ત્વં સુદર્શનજિહ્વાસયા ॥ ૧ ॥

વ્યાસ ખોડ્યા તે પછી મહાવળવાન યુધામ્નિત
અયોધ્યામાં જઈ સુદર્શનને મારી નાખવાની ઈચ્છાથી
મનોરમાંની પૂછપરછ કર્યા લાગ્યો 'તે ક્યા ગઈ ?
એમ વારંવાર કહેતા તેણે (તેની ગોધ માટે) સેવકોને
મોકળી દીધા અને શુભ દિવસે પોતાની પુત્રીના પુત્ર
ગન્ધર્વજિતને રાન્યાસને ખેડાડ્યો તે વેળા મત્રીઓએ
તથા વસિષ્ઠે અધર્વવેદના શુભ મત્રોપૂર્વક જળભરેલા
પાણી ડળો વડે તેનો ગન્ધાર્ભાભિષેક કર્યો હે કુરુશરી
ગન્ધાર્ભ ! ભેરીઓ તથા શખોના અવાજો અને વાદિઓના
ગડગડાટોથી તગરીમા ઉત્તમ થઈ રહ્યો પ્રાણણોના
વેદપાઠોથી, ધર્મજનોની સ્તુતિઓથી અને અતિ
માર્ગલિક જય શબ્દોથી અયોધ્યા જાણે હર્ષ પામી હોય
તેવી થઈ એ તમે રાજા જાહેર થયો, ત્યારે હૃષ્પુષ્પ
મનુષ્યોથી વ્યાપ્ત અને સ્તુતિઓ તથા વાદિઓના
ગન્ધાર્ભો યુક્ત તે તગરી જાણે નવી થઈ હોય
તેવી ગોળી રહી ફેરલાક સાચા માણસો (પોતપોતાના)
ધન્ધા રહી સુદર્શનનો વિચાર કરે 'અત્યાગે એ ગજ
પુત્ર ક્યા ગયો હશે ?' આમ શોક કરતા હતા 'મહા
પતિવ્રતા તે મનોરમા પુત્ર સહિત ક્યા ગઈ હતા ?'
એના પિતાને શત્રુએ ગન્ધ્યતા લોભથી યુદ્ધમાં મારે
નાખ્યો છે 'એવો વિચાર કરતા તે સમયુદ્ધમાં
નજીવતો દુષ્ટી થઈ ત્યા શત્રુજિતને વશ થતી રહેવા
લાગ્યા યુધામ્નિત પણ ભાણેજને વિધિથી રાન્યાસને
આપી, ગન્ધ્યમત્રીઓને સ્વાયંત કરી પોતાની નજી
તરફ નાગ્યા તેવામાં સુદર્શનને મુનિઓના આશ્રમમાં
રહેના નાખી તેને મારી નાખવાની ઈચ્છાથી એ
યુધામ્નિત તરત જ ચિન્નપર્વત તરફ ગયો ભીલોનો
મૂંઝવી રાજા 'ખલ' નામનો કે જે 'દુર્દેશ' એના
ખીજન નામે પણ પ્રખ્યાત હતો, તે નૃગવેર નગરનો

અધિપતિ હતો તેને આગળ કરીને ચિત્રકૂટ પહોંચ્યો
ત્યા ધ્યાનક પુત્રવાળી મનોરમા તેને સૈન્ય સહિત
આવતો સાભળી અત્યત દુષ્ટી ને ભયભીત થઈ
ધણા જ શોકથી પીડાઈને આસુભીના નેત્રવાળી તે
મનોરમા ભાગદાજ મુનિને કહેવા લાગી કે, 'યુધામ્નિત
આવી પહોંચ્યો છે તો હવે હું શું કરું અને ક્યા જઈ ?'
આણે મારા પિતાને મારી નાખ્યા છે અને પુત્રીના
પુત્રને જન્મ કર્યો છે, હવે મારા આ પુત્રને પણ મારી
નાખવાની ઈચ્છાથી સૈન્ય સાથે તે અહીં આવે છે
હે સ્વામી ! મેં સાભળ્યું છે કે પૂર્વે પાડવો વનમાં
મુનિઓના પવિત્ર આશ્રમમાં દ્રૌપદી સાથે રહ્યા હતા,
તે વેળા એ પાડવે પાડવ ભાઈઓ એક વેળા મૃગયા
કરવા ગયા હતા તથા દ્રૌપદી મુનિઓના તે પવિત્ર
આશ્રમમાં રહી હતી ધૌમ્ય, અત્રિ, ગાલવ, પૈલ,
જામ્બલિ, ગૌતમ, ભૃગુ, અ્યવન, અત્રિગોત્રી કણ્વ,
જતુ, કતુ, વીતિલોન, સુમતુ, યશ્વદરા, વત્સલ, રાશાસન,
કેલક, યવકી અને યશ્વત આ અને ખીજન ભારદ્વાજ
વગેરે પવિત્ર મુનિઓ વેદપાઠ કરતા હોઈ આશ્રમમાં
ત્યા બેઠા હતા હે મુનિ ! દાસીઓ સહિત દ્રૌપદી
સર્વાંગે સુદર હતી છતાં તે મુનિઓથી વ્યાપ્ત તે
આશ્રમમાં નિર્ભય હતી તે સમયે પાડવે વીર પાડવો
મૃગોની પાછળ જઈ ધનુષ્યાણુ ધારણ કરતા અને
શત્રુઓને તપાવતા એક વનથી ખીજન વનમાં નીકળી
ગયા હતા તેટલામાં સિંધુ દેશનો શ્રીમાન રાજા જયદ્રથ
સૈન્ય સાથે મારે (જતા) જિભે રહી સમીપમાં વેદનો
અવાજ માભળી ત્યા ગયો એ રાજા શુદ્ધ આત્માવાળા
મુનિઓનો વેદધ્વનિ સાભળી તરત જ દર્શનની ઈચ્છાથી
સ્થમાથી ઊતર્યો અને એ મેવકોની મારે એ ઉદ્ધર્મ
જયદ્રથ રાજા ત્યા જવા માટે નીકળ્યો, ત્યારે વેદપાઠ
માં જોડાયેલા મુનિઓને જોઈ હાથ જોડી જિભે રહ્યો
અને પછી હે સ્વામિન ! મુનિઓથી સેવાતા તે આશ્ર-
મમાં એ દાખલ થયો તે વખતે ત્યા બેઠેલા એ રાજાને
જોવા ઈચ્છતી સ્ત્રીઓ તથા મુનિપત્નીઓ પણ ત્યા
આવી અને 'આ કેવું છે ? એમ તે રાજા રાજાથી
પૂછી રહી તેઓની વચ્ચે સુદર નિતબોવાળી દ્રૌપદી
પણ આવી હતી. તેને ઉપધી ખીજ લક્ષ્મી હોય તેવી
જયદ્રથે જોઈ, ન્યામ કરાક્ષેવાળી અને ખીજ દેવ-

* આ અધ્યાયમાં સુદર્શનને મારી નાખવાની ઇચ્છાથી
યુધામ્નિત ભારદ્વાજના આશ્રમમાં ગયો એ ક્યા કહેવાયે.

તમ્ કં આલ્યો જા હે રાજાઓમા શ્રેષ્ઠ । આ મનોરમા
બાજક પુત્રવાળી હોઈ અત્યંત દુઃખી છે, તે તારી સાથે
નહિ આવે ।

યુધામિત્રે કહ્યું હે મુનિ । હઠ છોડી દે, હે
સૌમ્ય । મનોરમાને વિદાય કરો, હું એને છોડીને
જવાનો નથી, આજે બળથી પણ હું એને લઈ જઈશ
અથવા એના પૂર્વે વસિષ્ઠની ગાયને જેમ
વિશ્વામિત્રે લઈ ગયો હતો, તેમ તારી જો સહિત લેય,
તો મારા આશ્રમમાંથી એને બળથી આજે તું લઈ જા -

नयस्व यदि शक्तिस्ते बलेनाद्य ममाद्यमात् ।

विश्वामित्रो यथा चेनु वसिष्ठस्य मुनेः पुरा ॥६०॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં તૃતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૬ થો નમામ

અધ્યાય ૧૭ મો*

સુદર્શનને કામગીરીની પ્રાપ્તિ

વ્યાસ ડગાચ

इत्याकर्ण्य वचस्तस्य मुनेस्तत्रावनीपतिः ।

मन्त्रिबृद्धं समाहूय पप्रच्छ तमत्तन्द्रितः ॥ ૧ ॥

આસે કહ્યું તે મુનિનું એ વચન સાંભળી રાજા
યુધામિત્રે મનીને ત્યાં યોગાવી સાવધાન થઈ તેને
પૂછ્યું ‘હે ઉરામ બુદ્ધિમાન । અહીં મારે શું કરવું
તે આજે તમે કહો હે ઉરામ વ્રતવાળા । (મારે તો
આવો મત છે કે,) સુદર યોગનારી તે મનોરમાને
મારી ઈચ્છા પ્રમાણે બળથી પુત્ર સહિત હું લઈ જાઉં,
કાગણ કે કસ્યાણ ઈચ્છતા મનુષ્યે નાના શત્રુની પણ
કરી ખેલકતી ન કરવી, કેમ કે ભયરોગીને પેકે વધી જઈ
તે શત્રુ મૃત્યુ માટે થાય છે અહીં સૈન્ય નથી કે
યુદ્ધ કરનાર પણ નથી જે મને અટકાવશે માટે મારા
ભાણેજના ગત્રુને લઈ જઈ ત્યાં એને મારી નાખું,
જેવી રાત્ર્ય નિષ્કંટક ધાય સુદર્શન માર્યો જાય એટલે

- કહેવાનું તાત્પર્ય આ છે કે, વસિષ્ઠની ગાયને વિશ્વા
મિત્રે લઈ લી હતી અને પછી તેની જેમ દુર્દેવા વઈ
હતી, તેથી જ નુબા જે નું બની ગયું હતું એટલે તે
તારી જરૂર હતું.

* આ અધ્યાયમાં વિશ્વામિત્રની રજા કથા પછી અજ

એ મારો ભાણેજ નિર્ભય થાય, માટે આજે બળથી
(એને લઈ જવા) હું પ્રયત્ન કરું ’

પ્રધાને કહ્યું હે રાજા । સાહસ ન કરવું
મુનિનું વચન તમે સાંભળ્યું છે હે રાજા । તેમણે
વિશ્વામિત્રનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે (તે ચેતવણીરૂપ છે)
પૂર્વે ગાંધિના પુત્ર શ્રીમાન વિશ્વામિત્ર ઘણા પ્રખ્યાત
હતા તે શ્રેષ્ઠ રાજા ક્રૂરતા ક્રૂરતા વસિષ્ઠના આશ્રમમાં
ગયા એટલે તે મુનિએ આસન આપ્યું, ત્યારે પ્રતાપી
રાજા વિશ્વામિત્ર તેમને નમસ્કાર કરી ત્યાં ખેડા
મહાત્મા વસિષ્ઠે ભોજન માટે તોતરૂ આપ્યું, એટલે
મહાયજ્ઞસ્વી ગાંધિપુત્ર વિશ્વામિત્ર રાજા સૈન્ય સહિત
ત્યાં રહ્યા ભક્ત્ય, ભોજન્ય આદિ જે કંઈ જોઈએ, તે
બધું (વસિષ્ઠ પામે રહેલી કામધેનુની પુત્રી) ‘નંદિની’
નામની ગાય દ્વારા (દરેકે) મેળવ્યું, એટલે સૈન્ય
સહિત રાજાએ ત્યાં ઈચ્છાનુસાર ભોજન કરી તે નંદિ-
નીનો પ્રતાપ જાણી મુનિશ્રેષ્ઠ વસિષ્ઠ પાસે નંદિનીની
તેમણે માગણી કરી

વિશ્વામિત્રે કહ્યું હે શત્રુતાપન મુનિ । ઘડા
જવા અડાણવાળી એક હજાર ગાયો હું તમને આપું.
તમે મને નંદિની ગાય આપો, હું માગણી કરું છું
વસિષ્ઠે કહ્યું રાજા । આ ગાય હોમક્રિયા માટે
(ઉપયોગી) છે, માટે કોઈ રીતે હું નહિ આપું
તમારી હજારો ગાયો તમારી પાસે ભલે રહી

વિશ્વામિત્રે કહ્યું હે સત્પુરુષ । તમારા મનની
ઈચ્છા લેય તો દસ હજાર બધવા એક લાખ ગાયો
હું તમને આપું, તમે મને નંદિની ગાય આપો, નહિ
તો હું બળથી લઈ જઈશ

વસિષ્ઠે કહ્યું હે રાજા । તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે
બળથી હમણા તમે ભને લઈ જાઓ પણ હું પોતાની
ઈચ્છાથી નંદિનીને (મારા) આશ્રમમાંથી આપતો નથી

તે માલગી રાજાએ મહાબળવાન મેવકોને આપ્યા
કરી કે, ‘બા તથા ગર્વના બરાબર ગ્રહેતા તમે નંદિ-
નીને લઈ જાઓ ’ એટલે તે સેવકોએ હઠથી ધસી
જઈ તે બાધેલી ગાયને પકડી ત્યારે આખોમાથી
આસુ વહાવતી એ ગાય ધ્રુજતી ધ્રુજતી મુનિને
કહેવા લાગી ‘હે મુનિ । તમે મને ગા માટે તમને
જો ?’ આ લોકો બરાબર બાધેલી મને કેમ ખોચે

છે ૨' પછી વસિષ્ઠ મુનિએ તે ગાયને કહ્યું 'હે ઉત્તમ દૂધ આપનારી ! હું તારો ત્યાગ કરતો નથી, પણ હે પવિત્ર ગાય ! મેં આજે સત્કાર કરેલો રાજા બળથી તને લઈ જાય છે હું શુ કરું ? હું તો મનથી તને ત્યજવા ઇચ્છતો નથી' મુનિએ એમ કહેલી તે ગાય ક્રોધાયમાન થઈ ગઈ તેણે તરત જ મહા-ભયકર અને ક્રૂર 'હભા' એવો શબ્દ કર્યો, એટલે તે જ સમયે એ ગાયના શરીરમાંથી ઉધિયારો સાથે બપ્તર ધારી અતિધોર દેત્યો 'ઊભો રહે, ઊભો રહે' એમ બોલતા ઉત્પન્ન થયા તેઓએ બધા સોન્યને મારી નાખ્યું ને નદિનીને છોડાવી, એટલે પાપી રાજા વિશ્વામિત્ર ઘણો જ દુઃખી થઈ બ્રાહ્મણના બળને મોટું તથા પહોંચ્યું મુશ્કેલ સમજી, ક્ષત્રિયના બળને નિંદતો, ઉદાસિયો એકયો ત્યાથી નીકળી ગયા ને તપ કરવા લાગ્યો ઘણા વર્ષો સુધી મોટા વનમાં ધોર તપ કરી વિશ્વામિત્રે ક્ષત્રિયવિધિ ત્યજી દઈ ઋષિપણ્ય પ્રાપ્ત કર્યું હતું માટે હે રાજેન્દ્ર ! તમે પણ આશ્ચર્યકારક વેર ન કરો તપસ્વીઓ સાથેનું યુદ્ધ નક્કી ફળતો નાશ કરનાર ગાય છે હે રાજાઓના ઇદ્ર ! તપના ભાડાર મુનિશ્રેષ્ઠ (ભારદ્વાજ) ને શાંત પાડી તમે આજે જતા રહો અને સુદર્શન પણ સુખેથી આર્તી ભલે રહે હે રાજા ! આ નિર્ધન બાળક શું તમારું આહિત કરશે ? અનાથ અને દુર્બળ બાળક પર તમારો આ વેરભાવ બર્થ છે હે ગેષ્ઠ રાજા ! બધા ઉપર દયા કરવી આ જગત દેવા ધીન છે ઈર્ષ્યા કરવાથી શુ થાય ? જે થવાનું હશે તે થશે હે રાજા ! કોઈ સમયે દેવયોગે વજ્ર પણ ધાસ જેવું થાય છે ને ધાસ પણ વજ્ર જેવું થાય છે હે બુદ્ધિમાન ! (કોઈ વેળા દેવયોગે) સસલા સિંહને મારી નાખે છે ને મચ્છર પણ હાથીને મારી નાખે છે, માટે નાહસ છોડી દો ને મારા હિતકારક વચન પ્રમાણે કરો'

વ્યાસે કહ્યું 'રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ યુધામન્યુ તેનું એ વચન સાંભળી તે મુનિને પ્રણામ કરી પોતાના નગર તરફ આવ્યો ગયો મનોરમા પણ નિશ્ચિત થઈ અને તે આક્રમમાં રહી સત્યવ્રતવાળા ને સુદર્શન પુત્રનું પાલન કરવા લાગી તે પછી મુનિઓના બાળકોની વચ્ચે સ્ત્રી રમતો, સર્વ તરફથી નિર્ભય એ ઉત્તમ કુમાર દિવસે દિવસે મોટો થવા લાગ્યો એક સમયે

ત્યા આવેલા વિદલ્લને 'હે કલીબ (નપુસક) !' એમ (કોઈ) મુનિપુત્રે તે(સુદર્શન)ની સમક્ષ સખોધ્યો ત્યારે સુદર્શને તો તે સાંભળી સ્પષ્ટ ઓકાસર (મત્ર) લઈ લીધો અને અનુસ્વારરહિત તેને વારંવાર બોલવા લાગ્યો કામરાજ નામનું તે બીજા તેણે મનથી તે વેળા સ્વીકારી લીધું અને તે બાળક અત્યંત આદર સાથે તેને ચિત્તમાં ધારણ કરી જપવા લાગ્યો હે મહારાજ ! એમ ભાવિના યોગથી કામરાજ નામનું તે અદ્ભુત બીજા એ બાળકે સ્વભાવથી જ સ્વીકારી લીધું ઋષિ, છદ, ધ્યાન તથા ત્યામરહિત છતાં એ મર્વોત્તમ બીજા તે વેળા—પાયમે વર્ષે મેળવી તે બાળક કાર્યમ પોતાના મનમાં તેનો જપ કર્યા કરતો હતો પોતે રમતો હોય કે બેઠો હોય, છતાં 'આ જ સાર વસ્તુ છે' એમ જાણી તે મત્રને પોતે ભૂલતો ન હતો અગિયારમું વર્ષ બેઠું ત્યારે એ રાજપુત્ર કુમારને મુનિએ જનોઈ દીધું ને પછી વેદ ભણાવ્યા અગ સહિત ધનુર્વેદ, નીતિશાસ્ત્ર તથા સમગ્ર વિદ્યાઓનો તેણે જાણે મત્રના બળથી હોય, તેમ વિધિથી અભ્યાસ કરી લીધો કોઈક સમયે તેણે દેવીનું રૂપ પ્રત્યક્ષ પણ જોયું હતું, જે લાલ વજ્રોવાળું, લાલ રંગનું તથા સર્વોગે લાલ આભૂષણોવાળું હતું, ગરુડના વાહન પર બિરાજેલા તે અદ્ભુત વેંબુથી શકિતના દર્શન કરી રાજપુત્ર (સુદર્શન) પ્રસન્ન મુખવાળો થયો હતો પછી સર્વ વિદ્યાઓના અર્થતત્ત્વ સમજી લઈ તે કુમાર એ વનમાં રહી માતાનું સેવન કરતો નદીકિનારે રમ્યા કરતો હતો

અબિષેકદેવીએ તેને એ વનમાં ધનુષ તથા પથ્થર પર બસેલા તીક્ષ્ણ બાણો ભાથો અને બપ્તર આપ્યા હતા એ જે સમયે કાશીરાજાને શશીકલા નામની અતિપ્રિય પુત્રી હતી તે દિવ્ય હોઈ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત હતી તેણે વનમાં રહેતા રાજપુત્ર સુદર્શનને સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત, ગૂરવીર તથા બીજા કામદેવ જેવો સાંભળ્યો વળી, ભાગ્યારણોના મુખથી અતિમાન્ય તે રાજપુત્રને સાંભળી તેણે તેને વર તરીકે વરવાની મન તથા બુદ્ધિથી ઇચ્છા કરી, ત્યારે સત્રિના મધ્યસમયે જગદમ્યાએ તેના સ્વપ્નમાં આવી અતિસ્થિર થઈ બસત્પર આશ્વાસન આપી આ

વચન કહ્યું 'હે સુદર નિતામવાળી સ્ત્રી ! તુ વરદાન માગ મારો ભક્ત સુદર્શન મારા વચનથી તને સર્વ કામનાઓ આપનાર થશે એમ સ્વપ્નમાં આપ્યાનું મુદ્દ સ્વરૂપ જોઈ તેમ જ તેમનું એ વચન (ભગ્નત આવસ્થામાં) સભારી ધણુ માન ધરાવતી શશીકલા હર્ષ પામી તે આનદયુક્ત થઈ ઊઠી, ત્યારે તેની માતાએ વારંવાર તેને પૂછ્યું, છતાં અતિશય શરમાળ તે બાળાએ પોતાના હાથેનું કારણ (માતાને) કહ્યું નહિ સ્વપ્નને સભારી આનદ પામતી તે વારંવાર હમવા લાગી અને પછી તે વેળા એક સખીને એ સ્વપ્નનું વૃત્તાંત સંવિસ્તર તેણે કહ્યું એક કામથી વિશાળ નેત્રવાળી તે (શશીકલા) ચપાથી શોભતા સુદર બગીચામાં રમવા માટે સખીઓ સહિત જઈ પહોંચી, અને ત્યાં ચપાની નીચે ઊભી પુષ્પો વીણતી તે બાળાએ માર્ગમાં ઉતાવળ માથે આવતા (એક) બ્રાહ્મણને જોયો, એણે તે બ્રાહ્મણને પ્રણામ કરી તે સુદર્શીએ આ મધુર વચન કહ્યું 'હે મહાભાગ ! કયા દેશમાંથી તમે આવો છો ?'

બ્રાહ્મણે કહ્યું 'હે બાળા ! કોઈ કાર્યથીએ ભાર લાજતા આશ્રમથી હું આવું છું તું મને શું પૂછે છે, કહે

શશીકલા બોલી 'હે મહાભાગ ! તે આશ્રમમાં લોક કરતા અતિશય સંદિગ્ધ અને ખાસ કરીને અત્યંત જોવાલાયક તથા વર્ણન કરવા યોગ્ય શું છે ?'

બ્રાહ્મણે કહ્યું 'હે સુદર નિતામવાળી ! ધ્રુવ સંધિનો પુત્ર શ્રીમાન સુદર્શન ગજ (લાલ ત્યા) છે, તે સાચા નામવાળો હાઈ પુરુષોમાં ઉત્તમ છે હે સુદર સાથળોવાળી ! જેણે કુમાર સુદર્શનને જોયો નથી, તેના નેત્ર અત્યંત નિષ્ફળ છે, એમ મને લાગે છે સૃષ્ટિ ગ્રવા ઈચ્છતા બ્રહ્માએ ગુણોના સમુદાયને એક સ્થળે જોવા માટના કૌતુકથી તે એકવામાં જ સર્વ ગુણો મૂક્યા છે, એમ હું માનું છું એ કુમાર તને યોગ્ય છે અને તારે સ્વામી થવાને લાયક છે મનિષુ તથા સુવાર્તા જેવો (તમાજ બનેતો) આ યોગ વિદ્યાતાએ નક્કી પાડ્યો હોય (એમ સભવે છે)

તવ યોગ્ય. કુમારોઽન્નો મર્તા મનિષુમદંતિ ।

યોમોઽ વિદિતોઽગ્નસીમ્બિકાચનયોરિવ ॥૬૨॥

અર્થાત્ ૧૩ મે સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૮ મો*

પુત્રને પરણાવવા કાશીરાજની તૈયારી

વ્યાસ ઝગચ

શ્રુત્વા તદ્વચન ઇયામા પ્રેમયુક્તા વમ્ભવ હ ।

પ્રતસ્યે બ્રાહ્મણસ્તસ્માસ્થાનાદુક્ત્વા સમાહિતઃ ॥૧॥

વ્યાસ બોલ્યા એ વચન સાંભળી તે સુદર્શી (શશીકલા) પ્રેમયુક્ત થઈ અને બ્રાહ્મણ પણ એમ કહી સાવધાન થઈ તે સ્થાનેથી ચાલી નીકળ્યો તે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ગયો, ત્યારે પ્રેમથી અત્યંત સ્થિર થયેલી તે શશીકલા પૂર્વના સ્નેહમાં મગ્ન થઈ, કામબાણથી જાણે ઘવાઈ લેય તેવી થઈ પછી કામથી પીકાતી તેણે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તતી મળીને કહ્યું 'જેને સાંભળ્યા પછી દેહમાં વિકાર થયો છે, તે ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલા અને જેના શુભાર સ્મરનો અનુભવ લોકોએ જાણ્યો નથી- એવા કુમાર સુદર્શનને પાપી કામદેવ શું પીકાતો હશે ? (મને તો પીકે છે) હું કયા જાઉં ? અથવા બીજા કામદેવ જેવા એ કુમારને મેં સ્વપ્નમાં જોયો છે, તેથી વિરહથી વ્યાકુળ થયેલું મારું કોમળ મન અત્યંત તપે છે હે સખિ ! મારા દેહ ઉપર લાગેલું મદન મને ઝેર જેવું જણાય છે, આ પુષ્પ માળા સર્પ જેવી લાગે છે અને ચંદ્રતા કિરણો અગ્નિ જેવા જણાય છે મને મહેલમાં, વનમાં, વાવમાં કે પર્વતમાં સુખ નથી, તેમ જ દિવસે કે રાતે પણ સુખતા સાધનો છતાં સુખ થતું નથી, હવે મારા મનને શય્યા તાપ્ત, ગીત કે વાદ્ય પ્રસન્ન કરી શકતા નથી અને મારા નેત્રો તુમ થતા નથી એ કાળ જે વનમાં છે ત્યાં આજે હું ચાલી જાઉં, પણ કુળની શરમથી હું કરું છું અને પિતાને વશ છું હજી મારા પિતા મારો સ્વયંવર કરતા નથી, હું શું કરું ? હું તો (મારું શરીર) રાજપુત્ર સુદર્શનને મારી ઈચ્છા પ્રમાણે અર્પણ કરીશ બીજા સે કંઈ રાજાઓ નોકે ભરપૂર સમૃદ્ધિ વાળા છે, તોપણ રાજ્યરહિત છતાં એ સુદર્શન કુમાર મને જેવો સુદર લાગે છે, તેવા એ રાજાઓ સુદર

* આ અધ્યાય પોતાની પુત્રીને પરણાવવા ત્રીશજ તૈયાર થયો, ને વાત પાસવન એકાદથી કહેવાયે.

- અર્થાત્ જેને અમર જ મુદાવચ્ચ પ્રાપ્ત થઈ છે તેવા

લાગતા નથી આર્થાત્ મને બીજા કોઈ ગમતા જ નથી

વ્યાસ યોગ્યા : એમ નિર્ધન, બલહીન, વન-
વાસી તથા ક્ષણાક્ષર કરતો છતાં એકલો સુદર્શન જ
તેના ચિત્તામાં અત્યંત સ્થિત થઈ રહ્યો પછી તેને
પણ વાગ્યોજના જપથી આ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ અને
તે સુદર્શન પણ ધ્યાનપરાયણ રહી ઉત્તમ મનનો
અત્યંત જપ કરી ગયો એ કુમાર દેવી વિષ્ણુમાયાને
સ્વપ્નમાં આપ્તિત બનેતો, જે આખા વિશ્વની માતા,
અવ્યક્ત માયા તથા સર્વ સપરિતે કરનારા છે પછી
શૃગવેરપુરના રાજા ભિલ્લે તે કુમારની પાસે આવી
સર્વ સામગ્રીઓ મહિત ઉત્તમ રથ તેને આપ્યો તે
રથ ચાર ધોડીઓથી બંધેલો અને ઉત્તમ પતાકાઓથી
શણગારેલો લેઈ રાજપુત્રને જય આપનાર થશે,
એમ જાણી તેણે એ વેળા (સુદર્શનને) ભેટ તરીકે
આપ્યો હતો, કુમાર સુદર્શન પણ તે ભિલ્લની પ્રીતિ-
થી એ રથ સ્વીકાર્યો અને અતિ સ્થિર મિત્ર થયેલા તે
ભિલ્લનો વનમાં ફળમૂળાદિથી સારી રીતે સજ્જાર કર્યો
એમ અતિથિમત્કાર કરેલો તે ભિલ્લ ગયો ત્યાં
પ્રીતિયુક્ત મુનિઓએ તપના પ્રભાવથી તે કુમારને
એકાંતમાં કહ્યું 'હે રાજપુત્ર' ખરાબર સાવધ રહે તો
તું ઘણા જ થોડા દિવસોમાં પોતાના પ્રતાપથી અવશ્ય
રાજ્ય પામીશ, એમાં સશય નથી વર આપનારા
અને વિશ્વને મોહ પમાડનારા અધિકારેલી તારા પર
પ્રસન્ન થયા છે, જેથી (આ ભિલ્લ) તને સહાય
તરીકે મળી આવ્યો છે, માટે હે ઉત્તમ વ્રતવાળા !
તું ચિંતા ન કર 'વર્ણી તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા તે મુનિ-
ઓએ મનોરમાને પણ કહ્યું 'હે પવિત્ર હાસ્ય
વાળી ! તારો પુત્ર હવે રાજ થશે' પછી સુદર અગ-
વાળી મનોરમાએ તે મુનિઓને કહ્યું 'તમારું ઉત્તમ
વચન સફળ થાયો હે બ્રાહ્મણો ! આ કુમાર તમારો
દાસ છે અને સત્પુરુષોની સેવાથી (ઈષ્ટમિદ્ધિ થાય
એમાં) શુ આશ્ચર્ય છે ? જોકે (મારા પુત્ર પાસે)
સૈન્ય, પ્રધાનો, બહાર કે કોઈ મહાયુદ્ધ નથી, તેથી
આવી ક્યા યોગે મારો પુત્ર રાજ્ય પામવાને યોગ્ય છે ?
તોપણ તમારા આશીર્વાદથી માને આ પુત્ર અવશ્ય
રાજ થશે, એમાં સંદેહ નથી, કેમ કે તમે મન જાણ-
નારાઓમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ છો'

વ્યાસે કહ્યું બુદ્ધિમાન તે સુદર્શન રથમાં બેસી
જ્યા જતો ત્યા તેજને લીધે અક્ષોહિણી સેનાથી
જાણે વીંટાયો હોય તેવો જણાતો હતો કારણ કે હે
રાજા ! તે સુદર્શન ખરાબર પ્રીતિયુક્ત થઈ મન-
બીજનો જપ કર્યો કરતો, તેનો જ એ પ્રતાપ હતો,
બીજનું કઈ પણ (કારણ) ન હતું, જે મનુષ્ય કામરાજ
નામના અદ્ભુત બીજને સદ્ગુરુ પાસેથી મેળવી,
પવિત્ર ને શાંત થઈ જો જપે છે, તો સર્વ ગમનારો
પામે છે હે ઉત્તમ રાજા ! એવી કોઈ પણ વસ્તુ
પૃથ્વી પર કે સ્વર્ગમાં અતિ દુર્લભ નથી કે જે વસ્તુ
પ્રસન્ન થયેલા શિવાદેવીથી પામી ન શકાય ! જેમના
ચિત્તામાં દેવીના પૂજન વગેરે પર વિશ્વાસ ન હોય
તેઓ મદ્, અતિશય દુર્ભાગી અને રોગો વડે અત્યંત
પીડાયેલા રહે છે હે કુરુવંશી રાજા ! જે દેવી ગુગના
આદિમાં સર્વ દેવોના માતા કહેવાયા છે, તે જ કારણથી
એ 'આદિ માતા' એવા નામથી પ્રખ્યાત થયા છે
તે જ દેવી સર્વ પ્રાણીઓમાં બુદ્ધિ, કીર્તિ, ધીરજ,
લક્ષ્મી, શક્તિ, શ્રદ્ધા, મતિ તથા સ્મૃતિથી પ્રત્યક્ષ
જણાય છે મનુષ્યો માયાથી મોહિત થયા છે, તેઓ
કુતકંતે જાણનાર હોઈ વિશ્વેશ્વરી શિવાદેવીને જાણના
નથી ને ભજતા પણ નથી બ્રાહ્મ, વિષ્ણુ, શકર, ઇન્દ્ર,
વરુણ, યમ, વાયુ, અગ્નિ, કુબેર, ત્વષ્ટા, પૂષા, વગેરે
અશ્વિનીકુમારો, ભગ, આદિત્યો, વસુઓ, રુદ્રો,
વિશ્વદેવાઓ, મરુદ્ગણો—આ બધાંયે ઉત્પત્તિ,
સ્થિતિ તથા નાશ કરનારા તે દેવીનું ધ્યાન કરે છે ક્યાં
વિદ્યમાન મનુષ્ય ધરમત્સરજ્ઞ એ શક્તિને ન સેવે !
સર્વ પુરુષાઓને આપનાર તે શિવાદેવીને સુદર્શને
જાણ્યા હતા અતિ દુર્લભ તે દેવી બ્રહ્મ જ છે, વિદ્યા
તથા અવિદ્યાસ્વરૂપ છે, યોગ વડે પામવા યોગ્ય છે,
પરાશક્તિરૂપ છે અને મુમુક્ષુઓને પ્રિય છે જે દેવી
ત્રણ પ્રકારની સૃષ્ટિ રચી સર્વાત્મપાણી બતાવે છે, તે
દેવી (ના શરણ) વિના ક્યા પુરુષ પગમાત્માનું સ્વરૂપ
જાણવા યોગ્ય છે ? સુદર્શન તો તે દેવીનું મનની
ચિંતન કરતો રાજ્યલાભ કરતા પાપ શ્રેષ્ઠ સુખ પામી
વનમાં રહ્યો હતો, કામના બાણોથી અત્યંત પીડાતો
પેલી શરીરકલા પણ નિરતર દુઃખી રહેતા શરીરને અનેક
જાતના ઉપચારોથી ધારણ કરી રહી હતી તેટલામાં

તેના પિતા સુખાદુર્યો પોતાની કન્યાને પુત્ર તથા વત્તી ઈચ્છાવાળી જાણી આજસરહિત થઈ સ્વયવર કરાવ્યો વિદ્વાનોએ સ્વયવરને ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે અને તે રાજાઓ માટે જ વિવાહયોગ્ય છે, બીજાઓ માટે તથી એક 'ઈચ્છાસ્વયવર' છે (જેમા રાજ-કન્યા પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વરને વસી શકે છે), બીજો 'પણ સ્વયવર' નામે છે (જેમા અમુક શરતે રાજકન્યા મેળવાય છે), જેમ શ્રી રામચંદ્રે શકરતુ 'પ્રતુષ ભાગ્યુ' હતુ (ત્યારે સીતાને પરણી શક્યા હતા), અને ત્રીજો 'શૌર્યશુલ્કસ્વયવર' છે (જેમા પરાક્રમ જ રાજકન્યાતુ મૂલ્ય હોઈ સૌથી વધારે પરાક્રમી તોય તે જ રાજકન્યાને લઈ જાય છે), આ (છેલ્લો) સ્વયવર નૃસાંયો માટે કહ્યો છે રાજશ્રેષ્ઠ સુખાદુર્યો તે (ત્રણ સ્વયવરો) પૈકી ઈચ્છાસ્વયવર કયો તે વેળા ારીગરે પાસે સુદર બિહાનાવાળા મચ્યો કરાવ્યા અને જુદા જુદા આકારના ઉત્તમ સભામંડપો કરાવ્યા એમ વિવાહ માટે આતિ વિશાળ ભારે સામગ્રી કરી ત્યાં સુદર નેત્રોવાળી શશીકલાએ દુષ્પી થઈ સખીને કહ્યું 'તુ મારી માતાને એકાંતમા મારુ આ વચન હો કે, 'મે' ધ્રુવસંધિના ઉત્તમ પુત્રને ચિત્રમા પતિ તરીકે વર્ધો છે, માટે તે સુદર્શન વિના બીજા કોઈ વરને વરણ નહિ, ભગવતીએ તે રાજપુત્રને મારા પતિ તરીકે નક્કી કર્યો છે

આસે કહ્યું 'એમ કહેલી તે સુદર બોલનારી સખીએ જલદી માતા વેદભીં પાસે જઈ એકાંતમા આ મહુ વાક્ય કહ્યું 'હે પતિવ્રતા ! તમારી દુષ્પી પુત્રીએ મારા મોઢેથી જે કહાવ્યું છે તે તમે સાંભળો અને પછી હે કહ્યાણિ ! હમણા તરત જ તમે તેનું દિન કરો ભારદાજના પવિત્ર આશ્રમમા ધ્રુવસંધિનો જ પુત્ર છે તેને મે ચિત્રમા પતિ તરીકે વર્ધો છે, માટે બીજા નજાને વનિશ નહિ

આન બોલ્યા રાણીએ તે વચન સાંભળી પોતાનો પતિ ત્યાં ઘેર આવ્યો, ત્યાં તે પુત્રીનું વાક્ય જેવું હતું તેનું ગાળવું ત્યાં તે સાંભળી વિસ્મય પામેલા રાજા સુખાદુર્યો વાગ્વાર ખૂબ હનતા પોતાની પત્ની વેદભીંને આ નવ વચન કહ્યું 'હે સુદર ભગવતી ! પુત્રીને જે કે એ બાકાને રાત્ર્યમાંથી વનમા કાઢી

મૂક્યો છે અને એકેલા માતાની સાથે નિર્જન વનમા રહે છે તેના માટે યુધાજિતે વીરસેન રાજાને મારી નાખ્યો છે, તો હે સુદર નેત્રવાળી ! તે નિર્ધનકુમાર પતિ તરીકે યોગ્ય કેમ થઈ શકે ? માટે તુ પુત્રીને કહે કે, આ સ્વયવરમા પ્રતિષ્ઠિત રાજાઓ આવશે, તેથી આનું અપ્રિય વાક્ય તારે કદી પણ ન કહેવું ' ૧-૫૫

બ્રહ્મ પુત્રી તતો વાક્યં કદાચિદપિ વિમિયમ્ ।

માગમિષ્યન્તિ રાજાનઃ સ્થિતિમન્તઃ સ્વયવરો ॥૫૫॥

ઈતિ શ્રીવેદીભાગવત મહાપ્રાણમા નૃતીય સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧૮ થી તમામ

અધ્યાય ૧૯ મો

મુદર્શન અને બીજા રાજાઓ સ્વયવરમા

આસ ઉવાચ

મર્ચા સાઝમિહિતા વાલાં પુત્રીં કૃત્વાક્લસંસ્થિતામ્ ।

ઉવાચ વચનં સ્લક્ષ્ણ સમાશ્વાસ્ય શુચિસ્મિતામ્ ॥૧॥

આસ બોલ્યા સ્વામીએ એમ કહેલી રાણી વેદભીં પવિત્ર હાસ્યવાળી પોતાની બાળા પુત્રીને બોળામા બેસાડી આશ્વાસન આપીને આનું સુદર વચન કહેવા લાગી 'હે સુદર દત્તવાળી ! તુ આનું અપ્રિય વચન મને વ્યર્થ કેમ કહે છે ? હે ઉત્તમ દત્તવાળી ! તારા આ વાક્યથી તારા પિતા દુષ્પી પામે છે સુદર્શન અત્યંત દુર્ભાગી, રાત્ર્યબ્રહ્મ આશ્રય વિતાનો રાત્ર્ય કે ધન-ભકાર વગરનો બાધવોથી ત્યજાયેલો અને માતા સાથે વનમા જઈ ફળ-મૂળ ખાઈને રહેતો હોઈ (શરીરે પણ) દૂષ્ણો છે માટે એ વનવાસી દુર્ભાગી વર તને યોગ્ય તથી હે પુત્રી ! બીજા બુદ્ધિશાળી રાજપુત્રો રૂપાળા ખૂબ પ્રતિષ્ઠા પામેલા અને રાજચિહ્નોથી શલુગારેલા છે, તેઓ તારે લાકડા છે વળી સુદર્શનનો ભાઈ પણ સુદર છે ક્રેસલ દેશ પર તે રાત્ર્ય કરે છે, રૂપાળો અને મર્ચ લક્ષણોથી યુક્ત છે હે સુદર ભગવતી ! બીજું પણ એક કારણ જે મે સાંભળ્યું છે, તે તુ સાંભળ યુધાજિત રાજા કાયમ તે સુદર્શનને મારી નાખવા ઈચ્છે છે તોણે મોટું યુદ્ધ કરી, વીરસેન રાજાને મારી મરીઓ સાથે મનણા કરીને પોતાની

* આ અધ્યાયમા સુદર્શન તથા બીજા રાજાઓ સ્વયવરમા આવ્યા જ કથા બારાહ ઉત્તમ સ્વયવરો તારી રીતે કહેવામાં આવેલો.

પુત્રીના પુત્રને રાજ્ય પદ સ્થાપ્યો છે સુદર્શનને મારી નાખવા ઇચ્છતો તે યુધામિત ભારદ્વાજના આશ્રમમા ગયો હતો, પણ મુનિઓ તેને વાર્યો એટલે તે પોતાને ઘેર પાછો ગયો છે.

શશીકલા બોલી હે માતા ! એ રાજપુત વનમા રહ્યો છે, છતાં મને અત્યંત ગમે છે જેમ શર્ચાંતિના વચનથી પતિવ્રતા સુકન્યા ચ્યવન ઋષિને પતિ તરીકે મેળવી પતિસેવામા તત્પર બની હતી તેમ હું પણ સુદર્શનને પતિ તરીકે મેળવી તેની સેવામા તત્પર થઈશ, કેમ કે પતિની સેવા એ જ સ્ત્રીઓને સ્વર્ગદાયી તથા મોક્ષદાયી છે નિષ્કપટભાવે કરેલી પતિની સેવા સ્ત્રીને અવશ્ય મુખદાયી થાય છે વળી ભગવતીએ સ્વપ્નમા આજ્ઞા કરેલા તે સર્વોત્તમ વર સિવાય બીજા રાજપુતનો હું કઈ રીતે આશ્રય કરું ? મારી ચિરારૂપી ભીતિમા ભગવતીએ સુદર્શનને આવેબી દીધો છે, માટે તેને છોડી હું બીજાને પ્રિય પતિ નહિ કરું.

આસે કહ્યું તે શશીકલાએ ઘણા દૃષ્ટાંતો દ્વારા વદભીને ના પાડી, એટલે તેણે પુત્રીએ કહેલું સર્વ વચન પોતાના પતિને જણાવ્યું પછી વિવાહના દિવસ પહેલાં શશીકલાએ શાસ્ત્રોને જાણતા હિતેથી બ્રાહ્મણને જલદી ત્યાં મોકલ્યો ને કહ્યું કે, 'મારા પિતા ન જાણે તેમ તમે સુદર્શન પાસે જાઓ, અને ભારદ્વાજના આશ્રમમા મારા વાક્યથી તેને એકદમ કહો કે, 'હે સ્વામિન ! મારા પિતાએ મારા માટે ભારે સ્વયંવર આગ્રહ્યો છે તેમા સૌએ સાથે અનેક રાજાઓ આવશે પણ મેં તો ચિત્રમા સપૂર્ણ ક્રીતિપૂર્વક તમને જ વર્ષો છે હે દેવ સમાન સુદર્શન ! ભગવતીએ સ્વપ્નમા તમે જ (પતિ તરીકે) મને જણાવ્યા છે, તેથી હું એર ખાઈશ અથવા બળતા અગ્નિમા પડીશ, પણ માતા-પિતાએ પ્રેરણા કર્યા છતાં તમારા વિના બીજાને ઢી હું વરીશ નહિ મન, વચન તથા કર્મથી મેં તમને વર તરીકે સ્વીકાર્યા છે ભગવતીની કૃપાથી આપણા બેનજી કલ્યાણ બંધે, માટે તમારે દેવને જ મર્વોત્કૃષ્ટ બળ માની અહોં આવવું સ્થાવર-જંગમ સહિત આપુ જગત અને શરૂ આદિ સર્વ દેવો જેને વશ છે, તે ભગવતીએ જે આજ્ઞા કરી છે, તે ખોટી થશે નહિ આમ હે બ્રાહ્મણ ! એ રાજપુતને તમારે

એકાંતમા કહેવું હે નિર્દોષ ! જે રીતે મારા કાર્ય થાય તે રીતે તમારે કરવું ' એમ કહી દક્ષિણ આપીને તે બ્રાહ્મણને તેણે વિદાય કર્યો એટલે તે બ્રાહ્મણ પણ ત્યાં જઈ સર્વ વૃત્તાંત જણાવી તરત જ (જ્યાં શશીકલા હતી) ત્યાં પાછો આવ્યો અને ભારદ્વાજ મુનિએ પરમ આદરથી પ્રેરણા કરેલા સુદર્શનને પણ તે વૃત્તાંત જાણી તે સમયે જ જવાનો નિશ્ચય કર્યો તે વેળા જવા માટે તૈયાર થયેલા એ પુત્રને મનોરમા અત્યંત દુઃખથી પીડાઈને ત્રાસ પામતી, ધ્રુજતી અને આસુ ભરેલા નેત્રોવાળી થઈ કહેવા લાગી 'તે રાજાઓની સભામા આવે તું ક્યા જાય છે ? તું એકલો છે (અનેકની સાથે) તે વેર કર્યો છે, તો તું વિચારી તે સ્વયંવરમા તું જાય છે ? રાજા યુધામિત તને મારી નાખવાની ઇચ્છાથી ત્યાં આવશે તારી પામે બીજો કોઈ સહાયક નથી, માટે હે પુત્ર ! તું ન જા હું એક પુત્રવાળી અતિ કંગાલ છું, મને તારો જ આધાર છે (બીજી બધી રીતે) હું આશ્રય વિનાની છું, માટે હે મહાભાગ ! આવે મને નિરાશ કરવા તું યોગ્ય નથી વળી જેણે મારા પિતાને મારી નાખ્યો છે, તે યુધામિત રાજા પણ ત્યાં આવ્યો હશે, જેથી ત્યાં એકલા ગયેલા તને તે મારી નાખશે '

સુદર્શને કહ્યું 'જે થવાનું હોય તે થાય જ છે, એમા વિચાર ન કરવો જગદેવની આજ્ઞાથી આવે હું સ્વયંવરમા જાઉં છું, માટે હે કલ્યાણ ! તું શોક કર મા હે સુદર મુખવાળી ! તું ક્ષત્રિય જાતિની છે (તેને વિચાર કર) ભગવતીની કૃપાથી હું કદી ડરતો નથી

આમ બોલ્યા એમ કહી રથમા બેસીને જવા ઇચ્છતા સુદર્શનને જોઈ મનોરમાએ આશીર્વાદપૂર્વક ત્યાં જવા પુનઃ સમતિ આપી કહ્યું કે, 'અધિક તારી આગળ રક્ષા કરો, પાર્વતી તારા પાદગળ રક્ષણ કરો તારી બાને બાજુ પણ પાર્વતી રક્ષા કરો ને શક્ય મર્વ સ્થળ હમણાં તારા રક્ષણ કરો બગાળ્ય માર્ગમા વારાહી તારા રક્ષણ કરો, જવા મુગ્ધેય કોઈ સ્થળોમા દુર્ગાદેવી તારી રક્ષા કરો અને ઘોર લડાઈમા પરમેશ્વરી કાલિકા તારા રક્ષણ કરો ત્યાં મહાપ્રમા માતંગી તારી રક્ષા કરો સ્વયંવરમા સૌઆ રક્ષણ કરો, અને સત્તારવી

છોડાવનારા ભવાની સગ્નઓની વચ્ચે તારુ રક્ષણ કરો પર્વતના દુર્ગમ પ્રદેશોમા ગિરિજા રક્ષણ કરો ચૌદાઓમા આગુડા રક્ષા કરો અને વનોમા સનાતની શ્રમભા તારુ રક્ષણ કરો હે ગુપ્તવરી કુમાર ! વૈષ્ણવી શક્તિ વિવાદમા તારી રક્ષા કરો અને હે મોચી ! રણમા ગત્રુઓનો સમાગમ થતા ભૈરવી તારુ રક્ષણ કરો, જગતને ધારણ કરનારા સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ મહામાયા બુવનેશ્વરી સર્વ કાળ સર્વ દેશોમા તારી રક્ષા કરો

આસ બોલ્યા એમ કહી તે સમયે ધૂજળી ને ભયભીત થયેલી એ માતાએ તેને કહ્યું કે, 'હું ખરેખર તારી સાથે જ આવીશ તારા વિના આપનો અર્થો પલકારો પણ હું અહીં રહેવા ઉત્તમાદ કળી નથી માટે હે પુત્ર ! તારો જ્યાં જવા વિચાર લેય ત્યાં તું મને માથે જ લઈ જા, ' એમ કહી માતા (મનો રમા) ધાવતી માથે જ્યાં નીકળી, ત્યાંજે આઠાણુએ આશીર્વાદ આપેલા તેઓ બધા હર્ષિજે ત્યાંથી આવ્યા પછી રંગુવળી સુદર્શન એકલા રથવી કાશીમા આવી પહોંચ્યા અને ત્યાંસુઆડુ સગ્નઓ તેને આપેલો બાણુઓ, ત્યારે પૂર્વસામગ્રી વગેરેથી તેનો ભત્કાર કર્યો તેમ જ એવા માટે રોકકને આજ્ઞા કરી, ઉતાસ માટે તેને ઘર આપ્યું તથા ખોરાકપાણી વગેરેની વ્યવસ્થા કરી પછી જુદા જુદા દેશના આધિપતિ નગ્નઓ ત્યાં એકઠા થયા અને ધુધાજિત પણ પોતાના ભાણેજ માથે ત્યાં આવ્યા કડમ દેશનો રાજા, મદ્ર દેશનો રાજા, સિંધુ દેશનો વીર રાજા, ચોક્તે આદિભત્રીનો નગ્ન પાચાલ દેશનો રાજા, પર્વત પ્રદેશનો રાજા, અતિ પગક્રમી કામરૂપ દેશનો રાજા, કણ્વીટક દેશનો નગ્ન, ચોલ દેશનો નગ્ન અને મહાબળવાન વિદલો દળનો નગ્ન પણ ત્યાં આવ્યા તે વેળા ગદ્ગતની કળતા અસીદિણી નેના ત્યાં એકઠી મળી હતી અને બધે એવા સૈન્યોથી તે નગ્નને ઘેરેઈ ગઈ હતી આ ઉપજાત બીજા પણ વણા સગ્નઓ સ્વયંજા બેલાની ઈચ્છાથી શ્રેષ્ઠ હાલીઓ નાથે ત્યાં એકઠા થયા હતા તે વખતે ત્યાં મળેલા નગ્ન પુત્રો પરસ્પર આમ એવા બાચા કે, ' નગ્નપુત્ર સુદર્શન નગ્નરાજા વિના અહીં આવ્યા છે મહાબુદ્ધિમાન આ કાકુત્સ્થ સુદર્શન એક્ટો એમા બેની માતાની નાથે હાલ નુ વિવાદ માટે અહીં આવ્યા હને ' રાજો

તથા આયુધો સહિત આ સગ્નપુત્રોને છોડીને તે સગ્નપુત્રી મોટી ભુબળોવાળા આને શુ વરને ? પછી સગ્નઓના આધિપતિ ધુધાજિતે એ સગ્નઓને કહ્યું ' કલ્યા માટે આ સુદર્શનને હું મારો નાખીશ, એમા સશય નથી ' તે વખતે નીતિથી ઉત્તમ કેસલ દેશના સગ્નઓ તેને કહ્યું ' હે રાજા ! આ ઈચ્છાસ્વપરમા યુદ્ધ ન કરાય, અરી ગુહસ્વયવર નથી, માટે બગથી હરણ થઈ શકે નહિ, અહીં તો કન્યાની ઈચ્છા પ્રમાણે વચ્ચનુ થયો, એમા વિવાદ શો ? હે સગ્નઓમા શ્રેષ્ઠ ! તમે પહેલા અન્યાયથી આને રાજ્યક્રુદ્ધ કર્યો છે અને પોતાના ભાણેજને બળવાન સગ્ન આપ્યું છે હે મહાભાગ ! કાકુત્સ્થનો વશજ આ કેસલ દેશના સગ્નનો પુત્ર છે, તો આ નિરપસધી રાજપુત્રને તમે કેમ મારશે ? હે ઉત્તમ સગ્ન ! તમે તે અતીતિતુ કળ અવશ્ય પામરો, કેમ કે પૂર્ણ આયુષવાળો જગતનો કોઈ પતિ આ જગત પર સત્તાધારી અવશ્ય છે ધર્મ જ્ય પામે છે, અધર્મ જ્ય પામતો નથી, સત્ય જ્ય પામે છે, અસત્ય જ્ય પામતુ નથી, માટે હે સગ્નદ્ર ! અતીતિ ન કરો અને પાપયુદ્ધિ છોડી દો, તમાને ભાણેજ પણ આવેલો છે અને તે પણ ઉપવાન, રાજ્યયુક્ત તથા શ્રીમાન છે, તો સગ્નઓ તેને કેમ નહિ વરે ? બીજા પણ સગ્નપુત્રો મહાબળવાન છે, તો આ કન્યાસ્વયવરમા પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે હરોઈને કલ્યા સ્વીકારો (એમા વિવાદ કરવાથી નુ કળ ? કન્યાની ઈચ્છા સ્વતંત્ર છે) હે સગ્નઓ ! તમે કલો, એમ કલ્યા પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે કોઈને વરે, એમા વિવાદ શો છે ? આમા મનનુ મનુએ પરસ્પર વિરોધ ન કરવો જોઈએ ' ૨-૬૨

ક્રુતે તથા વિવાદઃ કઃ પ્રવદન્તુ મહીમુજઃ ।

પરસ્પર વિરોધોડય ન કલંઘો વિજ્ઞાનતા ॥ ૬૨ ॥

અતિ શક્તિબળાવત મહાપુરુષમાં નૃતીય સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧૮ માં નમામ

અધ્યાય ૨૦ મો*

રાજકન્યાનો દહ નિશ્ચય

વ્યાસ ઉવાચ

इति वादिनि भूपाले कैलाचपतिं तदा ।

प्रत्युवाच महाभाग युधाजिदपि पार्थिव ॥ ૧ ॥

વ્યાસ યોલ્યા હે મહાભાગ જનમેજય । કેરલ દેશના આધિપતિ રાજાએ એમ કહ્યું, ત્યારે યુધાજિત રાજાએ પણ સામેથી ઉત્તર આપ્યો 'હે રાજા ! તમે મત્યવાદી અને મિતે દ્રિય છે, છતાં રાજાઓની આ મહામા જે આ યોલ્યા છે, તે શુ નીતિ છે । હે દુલ્બધુરધર રાજા ! રત્ન જેવી યોગ્ય આ કન્યા માટે જે યોગ્ય હોય, તે યોગ્ય થાય, આ ત્યાય તો તમને જ ગમે (બીજાને ગમે નહિ) મિહિનો ભાગ ભોગવવા શિયાળ દેમ યોગ્ય થાય ૨ તે જ પ્રમાણે આ કન્યારત્નને સુદર્શન શુ યોગ્ય છે ૨ હે મહાગજ । બ્રાહ્મણોનું બળ વેદ છે અને રાજાઓનું બળ ધનુષ છે, આમા હું અન્યાયભરેલું હમણા શુ કહી રહ્યો છું ૨ વિવાહમા રાજાઓની કિંમત બળ જ કહેલું છે, તેથી બળવાન જ કન્યાને લઈ શકે, નિર્બળ કદી ન લઈ શકે, માટે કન્યાને (બળવાન હોય તે જ ગ્રહણ કરે, નિર્બળ કદી ગ્રહણ ન કરે આવી) શરત કરી આમા ત્યાય કરો, નહિ તો રાજાઓમા મોટો ઝગડો થશે' એમ ત્યા રાજાઓની અદર અદરોઅદર વિવાદ થયો ત્યારે રાજાઓમા શ્રેષ્ઠ સુખાદુને સભાની વચ્ચે યોલાવવામા આવ્યો તેને યોલાવી તરવદશી બધા રાજાઓએ કહ્યું 'હે રાજા ! આ વિવાહમા તમારે (રાજાઓએ) મારી રીતે નિશ્ચય કરેલો ત્યાય કરવો યોગ્ય છે હે રાજા ! તમે શુ કરવા ઇચ્છ્યું છે તે તમે સાવધાન થઈ કહે હે રાજા ! તમારા ચિત્તામા પુત્રી કોને આપવી ગમે છે ૨

સુખાદુએ કહ્યું મારી પુત્રીએ મનથી સુદર્શનને વધો છે, મેં તેને ઘણી અટકાવી, છતાં તે મારુ વચન માનતી નથી હું શુ કરુ ૨ મારી પુત્રીનું મન મારે વધ નથી, તેમ જ સુદર્શન એકવૈ ગભરાયા વિના આહી આવ્યો પણ છે

* આ અધ્યાયમાં એકેતરે ચ્વાકેથી રાજાઓને ૫૨ વધ નવાદ જણાવી કન્યાનો બોધ કરેલા છે.

વ્યાસ યોલ્યા પછી સર્વ ઉત્તમ રાજાઓએ સાવધાન થઈ એકલા આવેલા શાત સુદર્શનને કહ્યું - 'હે મહાભાગ્યશાળી રાજપુત્ર ! હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! આ રાજાઓની સભામા તું જો એકલો આવ્યો છે, તો તને કોણે યોલાવ્યો છે ૨ હે મહાબુદ્ધિમાન ! તારી પાસે રક્ષકો, પ્રધાનો, ખજાનો કે મોટું સૈન્ય નથી- છતાં તું શા માટે આવ્યો છે તે કહે આ સમાગમમા સૈન્યો સહિત રાજાઓ કન્યા માટે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે, તો તું આહી શુ કરવા ઇચ્છે છે ૨ મહાબળવાન અને શૂરો તારો ભાઈ કન્યા લેવાની ઇચ્છાથી આવ્યો છે અને મહાબાહુ યુધાજિત તેને સહાય કરવા આવેલા છે હે ઉત્તમ વ્રતવાળા રાજેન્દ્ર ! તું સૈન્યથી સહિત છે, માટે જતો ગ્હે અથવા રહે, અમે તો જેવું છે તેવું જીએ, હવે તું તારી ઇચ્છા પ્રમાણે કર

સુદર્શને કહ્યું મારી પાસે સૈન્ય નથી કે સહાય નથી, ખજાના નથી કે કિલ્લાનો આશ્રય નથી, મિત્રો નથી કે કોઈ સ્તેલી નથી અને મારુ રક્ષણ કરનાર રાજાઓ પણ નથી હું તો આહી સ્વયંવર સાબળી તે જોવાની ઇચ્છાથી આવ્યો છું ભગવતી દેવીએ સ્વપ્નમા મને પ્રેરણા કરી છે, એમા સંશય નથી. મેં હમણા કઈ પણ કરવા ધાર્યું નથી, મને જગદીશ્વરી એ કહ્યું છે તે ભગવતીએ જે કરવા ધાર્યું હશે તે હવે, થશ એમા સંશય નથી હે રાજાઓ ! સર્વ સ્થળે જગદાત્મા ભવાનીને હાલ જોતા મારો આ સંસાર મા કોઈ પણ શત્રુ નથી, હે રાજપુત્રો ! મારી સાથે જે શત્રુતા કરશે તેને શિક્ષા કરનારા મહાવિદ્યા છે, હું શત્રુપણ જાણતો નથી હે ઉત્તમ રાજાઓ ! જે થવાનું છે તેમા ફેરફાર નહિ થાય તો આમા ચિંતા શી કરવી ૨ હું સર્વકાળ દેવાધીન છું હે શ્રેષ્ઠ રાજાઓ ! દેવો, ભૂતો, મનુષ્યો અને સર્વ પ્રાણીઓમા સર્વકાળ સર્વને તે ભગવતીએ શક્તિ આપી છે, એમા કઈ ફેરફાર નથી હે રાજાઓના આધિપતિઓ ! તે દેવી જે પુરુષને રાજા કરવા ઇચ્છે છે, તેને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ગજ કરે છે અથવા નિર્ધન પણ કરે છે, તો મને ની ચિંતા છે ૨ હે રાજાઓ ! તે પરમ શક્તિ વિના બ્રહ્મા, વિષ્ણુ કે નહરુ વગેરે દેવો પણ રોષ્ટ કરવા સમર્થ નથી, તો મને શી ચિંતા હોય ૨ હે

રાજ્યો । હું આશકત છું કે સશકત છું, જેવો હું તેવો છું, પણ તે દેવીની આશ્વાસી આ સ્વયવરમા આજે આવ્યો છું તે ભગવતી જે ઈચ્છે તે ભલે કરે, માટે તે વિચાર કરવાથી શું ફળ છે ? આ હું સત્ય કહું છું, આમા શકા કરવી નહિ હે રાજ્યો ! અતી જયમા કે પરાજયમા મને લેશ પણ શરમ નથી, શરમ તો ભગવતીને છે, હું તો હમેશા તેમને અધીન છું’

વ્યાસ યોલ્યા એવું તેનું એ વચન સાંભળી નિશ્ચયને જાણતા ઉત્તમ રાજ્યો એકબીજા સામે જોઈ તેને કહેવા લાગ્યા ‘હે સત્પુરુષ ! તે મત્ત્ય કહ્યું છે, તે કદી ખોટું થાય જ નહિ, તોપણ ઉજ્જયિનીનો રાજા યુધામનિયુત તને મારી નાખવા ઈચ્છે છે હે મહાબુદ્ધિમાન ! તારા આચરણને લીધે દયાથી પ્રેરાઈને અમે તને (આ) કહીએ છીએ, માટે હે નિર્દોષ જે યોગ્ય હોય તે મનથી વિચારી તારે કરવું’

સુદર્શને કહ્યું હે ઉત્તમ રાજ્યો ! કૃપાળુ તથા મિતરૂપ તમે સત્ય કહ્યું છે, પણ (એક વાર કહી) ફરી ક્યું વાક્ય કહું ? કોઈનું પણ મૃત્યુ કોઈના વડે કદી થઈ શકતું નથી, સર્વ સ્થાવર-જંગમ જગત દેવાધીન છે આ જીવ પોતાને વશ નથી, પણ પોતાના કર્મને સદા વશ રહેનારો છે તત્ત્વદર્શી વિદ્વાનોએ તે કર્મને સચિત, વર્તમાન અને ત્રીજું પ્રારબ્ધ એમ ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે, તેમ જ આ સર્વ જગત જાળ, કર્મ તથા સ્વભાવથી પણ વ્યાપ્ત છે કાળ ન્યા સુધી ન આવ્યો હોય ત્યા સુધી દેવ પણ મનુષ્યનો નાશ કરવા મમર્થ નથી, માન કોઈ નિમિત્તાથી નાશ પામેલાને જ સનાતન કાળ મારી શકે છે જેમ શત્રુઓનો નાશ કરનારા મારા પિતાને સિંહે મારી નાખ્યા અને તે જ પ્રમાણે મારી માતાના પિતાને યુદ્ધમા યુધામનિયુત મારી નાખ્યા, એટલે કોડેલા યત્નો કરે, તોપણ મનુષ્ય દેવયોગે જ મરણ છે અને રક્ષા પિતા પણ દેવયોગે હન્યો વર્ષ જીવી રાકે છે હે ધર્મિષ્ઠ રાજ્યો ! હું યુધામનિયુતની કદી ડરતો નથી, પણ દેવને જ સર્વોત્કૃષ્ટ માની સ્વસ્થ રહ્યો છું હું કાયમ અગ્નિવિતપણે ભગવતીનું સ્મરણ કરું છું, એટલે વિશ્વવતી માતા તો દેવી કન્યાપુ જ કરતો પૂર્વજન્મમા જે કઈ તુલ્ય-અનુભવ કર્યો કરે તેવો તે અવસ્થા ભોગવવું જ પડે છે, તો

પછી પોતે કરેલું ભોગવવાથી સમજી મનુષ્યોને શોક શોર પોતાના ઝર્મફળના યોગથી દુઃખ પામી ચોછી બુદ્ધિવાળો મૂઢ મનુષ્ય જ નિમિત્તાકારણ ઉપર વેર કરે છે વળી હું વેર, શોક તથા ભયને જાણતો નથી અને તેથી જ નિશક થઈ આ રાજ્યોની સભામા હું આવ્યો છું હું એકલો છું, છતાં સર્વોત્તમ સ્વયવરને જોવા ઈચ્છું છું જે થવાનું હશે તે થશે ચાંડિકાની આશ્વાસી હું આવ્યો છું ભગવતીનું વાક્ય મને પ્રમાણ છે અને તેનાથી બધાયેલો હું બીજાને જાણતો નથી સુખ કે દુઃખ તેણે કરેલું થશે, એમા ફેરફાર નથી હે ઉત્તમ રાજ્યો ! યુધામનિયુત સુખ પામે, મને (તેના પર) વેર નથી, જે મારા પર વેર કરશે તે તેણે કળ પામશે

વ્યાસ યોલ્યા તેણે એમ કહેલા રાજ્યો સાનુષ્ઠ થઈ ત્યા રહ્યા અને તે (સુદર્શન) પણ પોતાના ઉતારે આવી સ્વસ્થ રહ્યો બીજે દિવસે શુભ સમયે સુખાહુ રાજ્યો પોતાના સુદર મહાપમા રાજ્યોને યોલાવ્યા એટલે ત્યા ગોઠવી રાખેલા દિવ્ય બિદ્યાનાવાળા મયો ઉપર શુભ અરાકસેવાળા એ રાજ્યો યેલા દિવ્ય વેશને ધારણ કરતા દેવા જેમ વિમાનોમા અત્યંત શોભે, તેમ ત્યા સ્વયવર જોવાની ઈચ્છાથી યેઠેલા રાજ્યો શોભતા હતા તેઓ બધા આમ વિચારી રહ્યા હતા કે, ‘તે કન્યા ક્યારે આવશે અને કયા ભાગ્યશાળી તથા પુણ્યશાળી શ્રેષ્ઠ રાજાને વરશે ? દેવયોગે જો તે સુદર્શનને માળા વડે શોભાવશે, તો અહીં રાજ્યોમા વિવાહ જ થશે, એમા સશય નથી’ એમ વિચારતા તે રાજ્યો મયો પર યેલા હતા, તેવામા રાજ્યમહાપમા વાદિનોનો ઘણો મોટો અવાજ થઈ રહ્યો પછી તાલેલી, સારી રીતે શણગારેલી, સુગંધિત પુષ્પોની માળાથી યુક્ત, ગેશમી વસ્ત્રોથી શોભતી, વિવાહની સામગ્રીથી યુક્ત, દિવ્ય, લક્ષ્મીના જેવી, ચિત્તાપરાયણ અને સુદર વસ્ત્રોવાળી પુત્રીને ક્રશીપતિ સુખાહુએ મદ હાસ્યપૂર્વક આ વચન કહ્યું ‘હે સુદર તાકવાળી પુત્રિ ! તું બ્રહ્મ, હાયમા પવિત્ર માળા લઈ મહાપત્રી વચ્ચે જ અને રાજ્યોના સમૂહને જો હે સુદર મધ્યભાગવાળી ! ગુણવાન, રૂપવાન અને કુળવાન જે ઉત્તમ રાજા તારા ચિત્તામા બને તેને તું વર હે સુદર અગવાળી !

દેશદેશના અધિપતિ બધા રાજઓ ગોઠવેલા મનો ઉપર બેઠા છે, તેઓને તુજે અને ઈચ્છા પ્રમાણે વર

વ્યાસ બોલ્યા એમ કહેતા પિતાને માપસર બોલનારી તે બાળાએ આવું ધર્મયુક્ત વચન કહ્યું

શશીકલા બોલી હે પિતા ! હું રાજઓની નજી સામે જઈશ નહિ, કામી રાજઓની પાસે બીજી સ્ત્રીઓ નય છે (કુળવાન જતી નથી) હે તાત ! ધર્મશાસ્ત્રમા આ વચન મેં મારાગણ્ય છે કે, 'સ્ત્રીએ એક જ વર જોવો જોઈએ, બીજો નહિ' જે સ્ત્રી અનેક પુરુષો પાસે નય છે, તેનું મતીપદુ આલ્યુ નય છે, કેમ કે તે બધા પુરુષો તે સ્ત્રીને જોઈ 'આ મારી થાઓ' એવો સકટપ કરે છે જે સ્ત્રી સ્વધરમા માળા લઈ મડપમા નય છે ત્યારે તે સામાન્ય બીજી વેશ્યા સ્ત્રી જેવી જ થાય છે જેમ વેશ્યા સ્ત્રી બનરમા જઈ ત્યાં ઊભેલા પુરુષને જોઈ પોતાના મનમા નુશુઅવગુણનું જ્ઞાન કરે છે તેમ કુળવાન રાજકન્યા કેમ કરી શકે ? જેમ અનેક ભાવવાળી વેશ્યા કામી પુરુષને વર્ષે બુઝે છે, તેમ હું મડપમા જઈ વેશ્યાનું કામ કેમ કરું ? આ (સ્વધર) ધર્મ જોકે વૃદ્ધોએ કર્યો છે, તો પણ હાલ હું તે નહિ કરું હ તો વ્રતધારી થઈ પતિવ્રતાનું વ્રત સારી રીતે આચરીશ જેમ કોઈ મામાન્ય સ્ત્રી પ્રથમ (સભામા) જઈ અનેક (પુરુષ સાખી) સકટપો કરી ખાંડી (પોતાના ભાગ્યમા લખેલા) એક પુરુષને વડે છે, તેમ આજે હું કેમ વરુ ? જે રાજકોષ્ટ પિતા ! મેં મર્વ પ્રકારે સુદર્શી નને પ્રથમ વર્ણો છે, તો તેના વિના બીજા પ્રકારે (પર પુરુષને) પતિ કરવા હું ઈચ્છતી નથી માટે હે રાજ ! તમે મારું જો શુભ ઈચ્છતા હો, તો શુભ દિવસે વિવાહવિધિથી સુદર્શીને કન્યાદાન આપો ૧-૭૧

વિવાહવિધિના દેહિ કન્યાદાન ગુમે દિને ।

સુદર્શનાય નૃપતે યદીચ્છસિ ગુમ મમ ॥૭૧॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાનવત મહાપુરાણમા નૃનીય સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૦ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૧ મો*

રાજઓમાં ખળભગાટ અને યુધાજિતનો કોપ

આત્ર ઉવાચ

સુગાહરપિ તચ્છવા યુક્તમુકં તથા તદા ।

ચિન્તાવિદ્યો યમુવાગ્યુ કિં કર્તવ્યમત પરમ્ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા તે વખતે એ કન્યાએ યોગ્ય કહ્યું હતું, તે સાભળી સુખાહુ પણ તુરંત જ ચિંતાથી ઘેરાઈ ગયો કે, 'હવે શું કરવું ? રાજઓ સેન્યો ને હથિયારો મહિત એકઠા મળ્યા છે અને મહાબળવાન તેઓ યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાવાળા હોઈ મર્યો ઉપર બેઠા છે તે બધાને જોઈ કહું કે, 'કન્યા હમણા આવતી નથી' તોપણ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા તેઓ કોપયુક્ત થઈ મને મારી જ નાખે મારી પાસે તેવું સૈન્યબળ કે અદ્ભુત કિલ્લાનું બળ પણ નથી કે જેથી હ બધા રાજઓનો સામનો કરવા અહીં ઉત્સાહ કરી શકું । વળી સુદર્શન પણ એકલો, સહાય વિનાનો, નિર્ધન તથા બાળક છે, તો હવે માટે શું કરવું ? હ બધી રીતે હું ખસમુદ્રમા ડૂબી ગયો છું આવી ચિંતા કરતો એ રાજ સર્વ રાજઓની પાસે ગયો અને તેમણે પ્રણામ કરી વિનયનત્ર થઈને આમ કહેવા લાગ્યો 'હે રાજઓ ! મારે શું કરવું ? મેં અને તેની માતાએ ઘણી ઘણી પ્રેરણા કરી છતાં મારી પુત્રી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે મડપમા આવતી નથી હું રાજઓના પગમા મસ્તક નમાવું છું અને દાસ થયો છું, તો હવે મૂળ વચેરે સ્ત્રીકારી તમે આજે તમારે ઘેર જાઓ હું અનેક સ્ત્રી, વસત્રી, હાથીઓ તથા રથો તમને આપુ છું, તે લઈ કૃપા કરી આજે તમે તમારે ઘેર જાઓ મારી પુત્રી માટે વશ નથી અને મોહ પમાડતી તે બાળા જો મરી જાય, તો મને મોટું દુઃખ થાય, આ કારણે હ ચિંતાતુર થયો છું તમે દયાળુ, મહાભાગ્ય શાળી અને મહાબળવાન છો, તો આ મારી મૂર્ખ ઉદ્ધત છોકરીથી તમને શું કળ મળશે ? (માટે આગ્રહ છોડી દો) હું તમારો દાસ છું, તેથી તમારી કૃપાનો

* આ અધ્યાયમા રાજઓમાં ખળભગાટ થયો અને સુખાહુ રાજ કન્યાની તમામિયા રહ્યો, એ કથા નાટ્યકાદ્ય સ્ત્રોતોથી કહેવાયે

અત્યંત પાત્ર છું, તમારે માની પુત્રીને સંપૂર્ણ પુત્રી
રેવી માનવી યોગ્ય છે *

આન ખોલ્યા - સુખાદનુ ક્યન નાભળી દેટલાક
ગનનઓ કઈ ખોલ્યા નહિ પાપુયુધાગિત ગેપયુક્ત
યઈ ક્રોધધી લાલ તેનો કરી તેને ક્રેવે લાગ્યો. 'હે
ગનન' તુ મૂર્ખ છે; અતિ નિઘ કઈ કરી તુ ગુ
ખોલે છે? જો સગય હતો, તો મોલથી સ્વયંવર શા
માટે ગ્યો? તે ખોલાવેલા બધા ગનનઓ સ્વયંવરમા
એકલા થયા છે, તો હવે તે ગનનઓ પોતાના ઘર તરફ
જવા કેમ યોગ્ય છે? નાં ગનનઓનું અપમાન કરી
તુ સુદર્શનને પુત્રી આપવા ઈચ્છે છે તો આનાથી
વધારે ખરાબ બીજું શું હોઈ શકે? ગુભ
ઈચ્છતા પુરૂષે પ્રથમ વિચારીને કાર્ય આરંભવું
જોઈએ, પણ તે તો હે ગનન! વિચાર કર્યો
વિના જ આ કાર્ય કર્યું છે, માટે (તેવું કળ)
તને મળશે જ સૈન્યો અને વાહનો સહિત આ રાજ-
ઓને છોડી હમણાં તુ સુદર્શનને વર કરવા કેમ ઈચ્છે
છે? મહાપાપી તને હું પ્રથમ મારીશ અને પછી સુદ-
ર્શનને મારી, કન્યા ભાણેજને આપીશ આ મારો
નિયમ છે. હું ઊભો છું, તો બીજો કોણ છે કે જે કન્યાને
લગ્ન ઈચ્છે છે? નિર્ધન, નિર્ભય અને બાળક સુદર્શન
આજે સી વિસાતમા છે? પૂર્વે ભારતગના આશ્રમમા
મુનિને લીધે મેં તેને છોડી દીધો હતો; પણ આજે તે
આળસુ જીવન હું કોઈ સીને નહિ છોડું માટે પુત્રી
તથા સ્ત્રીની નાથે ખરાબ વિચારી તુ સુદ- ભગ્નસ્વામી
પ્રિય કન્યા માગ ભાણેજને અર્પણ કર આ સુદ-
પુત્રી આપીને તુ (અમારો) મળથી થા કન્યાણ
ઈચ્છતા પુરૂષે હમેના મોટાનો આશ્રય કવે જોઈએ
સુદર્શન એકલા ને સંન્યસીત છે, તેને પ્રાણપ્રિય
સુદ- પુત્રી આપીને તુ ક્યુ સુખ પામવા ઈચ્છે છે?
(કુમ, ધન, બળ, રૂપ, સંન્ય, કિત્યા અને મિત્રવર્ન
તપાની કન્યા આપવી જોઈએ, નહિ તો સુખ મળતું
નથી *) તુ ધર્મનો તથા સત્તાતન સંન્યસીતનો
ખરાબ વિચાર કર અને યવાયોગ્ય કાર્ય કર, અવળી
બુદ્ધિ ન કર તુ મારો મિત્ર છે, તેથી હું તને અત્યંત

હિત કરું છું હે ગનન! તે તારી પુત્રીને સખીઓ
નહિન મકપમા લઈ આવ એ કન્યા સુદર્શન વિના
બીજા કોઈને પણ જો વરો, તો તેથી મારો (તારી
સાથે) ઝઘડો નહિ થાય, અને (એ સીને) તારો
ઈચ્છાસ્વયંવર ભવે યાગ્યો હે શ્રેષ્ઠ ગનન! બીજા સર્વ
ગનનઓ સગ્યા જ કુળવાન તથા બળવાન છે, તેથી
(તેઓમાથી કોઈને પણ જો તે વરે તો) એમા
વાધો ગો છે? માન એ સુદર્શનને જો વરે તો જ વાધો
છે હે ઉત્તમ ગનન! આમા કોઈ પણ જો ફેફફાર થશે,
(એટલે જો તુ સુદર્શનને જ કન્યા આપીશ,) તો
આ ઉત્તમ કન્યાનું આજે હું બળથી હરણ કરીશ,
માટે અતિશય મુજેવીભર્યો વિરોધ તુ ન કર

આન ખોલ્યા યુધાગિતે આત્મા કહેલો સુખાદ
ગોકુલુકત ઘઈ નિસાસા નાખતો ઘેર ગયો અને ત્યા
જઈને ગોકુલી ઘેગઈને પોતાની સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો 'હે
ઉત્તમ ધર્મ જાણુનારી! તુ પુત્રીને કહે કે, ઝવડો ઊભો
થયો છે, તો મારાની ગુ ઘઈ શકે? હે સુદર નેત્રોવાળી!
હું તો તારે વગર પતિનું એ વાક્ય માલબી તે
સ્ત્રી પુત્રી પામે જઈને તેને કહેવા લાગી. 'હે પુત્રિ!
તારા પિતા ગનન હજી પણ અત્યંત દુઃખથી પીડાઈ
ગયા છે તાગ માટે ગમ્મઓમા આજે મોટો ઝવડો
ઊભો થયો છે, માટે હે સુદર નિતબોવાળી! સુદર્શન
વિના તુ બીજા ગનનને વર હે પુત્રિ! તુ જો હાથી
સુદર્શનને વરીશ તો બળવાન યુધાગિત તને તથા મને
મારી નાખશે, ઉપનત એ બ્યગર્વિત સુદર્શનને પણ
મારી નાખશે અને (કદાચ તને નહિ મારે તો) પાછળ-
ની ઝવડો થતા કોઈ બીજાને જ તારો પતિ થશે આથી
તુ મારા અને તારા માટે જો સુખ ઈચ્છતી હોય તો
હે મુગ જેવા નેત્રોવાળી! સુદર્શનને છોડી બીજા ઉત્તમ
ગનનને તુ વર' એમ માતાએ નમગ્નવેલી તે કન્યાને
પછીની (તેના પિતા) એ સગ્યો પણ સમગ્નવી
પછી એ ખત્તેનું વચન માલબી કન્યા નિર્ભય ઘઈ
ખોલી 'હે શ્રેષ્ઠ ગનન! તમે મત્ત કર્યું છે, પણ તમે
મારો નિયમ જાણો છો ને? સુદર્શન વિના બીજા
ગનનને હું કદી વરીન નહિ હે સગ્નેદ્ર! તમે કાયર
ઘઈ ગનનઓની જો રક્તા હો તો મને સુદર્શનને આપી
દઈ ગનનની ખરાબ વિનય કરી દો, તે સુદર્શન મને

* આ ત્રીજા અપેક્ષા સ્થાનકે પછી, મૂળમાં બધા-
માન્ય સ્થાનોની સખામા તે ગીધા નથી.

સ્થમા ખેસાડી તમારા નગરમાંથી નીકળી જશે પાછળ-થી જે થવાનું હશે તે થશે, એમાં ફેરફાર નથી હે ઉત્તામ રાજા ! થનાર ભાવિ વિષે તમારે કંઈ ચિંતા કરવી નહિ. જે થવાનું હોય છે તે હસ્તોઈ રીતે થાય જ છે એમાં સંશય નથી '

સુખાદુરાજાએ કહ્યું હે પુત્રિ ! બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ કદી સાહસ ન કરવું અને ઘણાઓની સાથે વિરોધ પણ ન કરવો, એમ વેદવેદાઓ કહે છે હું કન્યાદાન કરી રાજપુત્ર સુદર્શનને કેમ વિદાય કરી શકું ? કેમ કે વેરી રાજાઓ શુ અયોગ્ય ન કરે ? હે પુત્રિ ! જો તને ગમે તો પૂર્વે જેમ જનકે સીતાના સ્વયવરમાં શિવ ના ધનુષને શરત તરીકે મૂક્યું હતું, તેમ હું પણ હે સુદર્શિ ! આજે કોઈ મોટી શરત કરું કે જેથી એમ કરતા રાજાઓનો વિવાહ શાત થાય જે કોઈ તે શરત પાળશે તે તારો સ્વામી થશે સુદર્શન કે બીજો મહા-ખળવાન કોઈ રાજપુત્ર ખસાખસ શરત પાળીને જ તને વરશે, એટલે એમ કરતા રાજાઓનો વિવાહ શાત થશે, અને તે પછી સુખેથી હું તારો વિવાહ કરીશ '

કન્યાએ દહ્યું હું સદેહમાં ડૂબીશ નહિ, કારણ કે એ મૂર્ખાનું કામ છે મેં સુદર્શનને ચિત્તામાં ધારણ કર્યો છે, એમાં ફેરફાર થશે નહિ હે રાજા ! પુણ્ય કે પાપનું કારણ મન જ છે હે પિતા ! મનથી ધારણ કરેલાને છોડી હું બીજાને કેમ વરું ? હે મહારાજા ! એમ શરત કરવામાં આવે, તો સર્વને વશ થઈ ગણાઉં, એટલે એક, બે અથવા ઘણા પણ એ શરત પાળનાર ને થાય, તો હે તાત ! વિવાહ બિભા થતા તે વખતે શુ કરવું ? માટે સશયભરેલા કાર્યમાં હું બુદ્ધિ નહિ કરું. હે રાજેન્દ્ર ! તમે ચિંતા ન કરો, વિધિથી વિવાહ કરી તમે મને સુદર્શનને આપી દો, ચડકા કલ્યાણ કરશે જેમના નામકીર્તનથી દુ ખોનો સમુદાય નાશ પામે છે, તે પરમ શકિતનું સ્મરણ કરી સાવધાન થઈ તમે કાર્ય કરો હમણા જ રાજાઓની પાસે જઈ બે હાથ જોડી તમે કહો કે, ' આવતી કાલે આઠી સ્વયવરમાં બધા રાજાઓએ આવવું એમ કહી સર્વ રાજાઓને વિદાય કરી જલદી આજે રાત્રિમાં જ વેદોક્તવિધિથી તમે વિવાહ કરી દો અને હે રાજા ! યથાયોગ્ય પહેરામણી આપી તે સુદર્શનને વિદાય કરો એટલે ધ્રુવસંધિનો પુત્ર

મને લઈને ઘેર જશે કદાચ તે રાજાઓ ક્રોધાયમાન થઈ યુદ્ધ કરવા તૈયાર થશે, તો દેવી આપણને સહાય કરશે, તે સુદર્શન પણ એ રાજપુત્રો સાથે યુદ્ધ કરશે અને એ યુદ્ધમાં દૈવયોગે તે મરશે, તો હું પણ મરીશ તમારું કલ્યાણ થાયો, મને આપી દઈ તમે સૈન્ય સાથે ઘેર રહેનો હ એકલી જ તેની સાથે કીડા કરવાની ઇચ્છાથી જઈશ '

વ્યાસ બોલ્યા એવું તેનું વચન સાંભળી એ રાજાએ નિશ્ચય કર્યો અને વિશ્વાસ પામી તેમ જ કરવાનો વિચાર કર્યો ૧-૬૦

હતિ તસ્યા વચઃ ક્રુત્વા રાજાઽહો કૃતનિશ્ચયઃ ।
મતિં ચક્રે તથા કર્તું વિશ્વાસં પ્રતિપદ્ય ॥ ૬૦ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં તૃતીય સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૨૧ થી સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૨ મો*

શરીકલા સાથે સુદર્શનનો વિવાહ

વ્યાસ કહેવા

ક્રુત્વા સુતાવાક્યમનિન્વિતાત્મ નૃપાંશ્ચ ગત્વા
નૃપતિર્જગદ્ । વ્રજન્તુ કામં શિશિરાણિ ભૂપાઃ શ્વો
વા વિવાહ કિલ સવિધાસ્યે ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા પુત્રીનું વાક્ય સાંભળી આનંદ પામી રાજા સુખાદુરે રાજાઓ પાસે જઈને કહ્યું ' હે રાજાઓ ! તમે પોતપોતાની છાવણીમાં જાઓ હું આવતી કાલે જ (સૌની) ઇચ્છા પ્રમાણે વિવાહ કરીશ મારા પર પ્રસન્ન થઈ તમે બધા મેં આપેલું કરેલા ખાનપાનના પદાર્થો ગ્રહણ કરો આવતી કાલે જ આ મહાપમા (વિવાહરૂપ) કાર્ય થશે, માટે આઠી આવી બધાએ તે કાર્ય સારી રીતે કરવું હે રાજાઓ ! આજે મારી પુત્રી મહાપમા આવતી જ નથી, તો હું શુ કરું ? સવારમાં ઇચ્છા મુજબ આશ્વા સત આપી પુત્રીને હું આઠી લાવીશ, માટે હે રાજાઓ તમે પોતપોતાની છાવણીઓમાં જાઓ બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ ગ્રંથો કરેલા યોગ્ય નથી અને પોતાના આશ્રિત સત્તાન પર નિરતર કૃપા જ કરવી જોઈએ,

* આ અધ્યાયમાં અનુવાચીત શ્લોકોને નુનાદુનો કન્યા સાથે સુદર્શનનો વિવાહ કરવાનો.

એટલે સવારમા તે પુત્રીને હું અહીં લાવીશ, માટે હે રાજાઓ ! તમે કૃપા કરી હમણા ઈચ્છા પ્રમાણે છાવણીમા જાઓ. હું ઈચ્છાસ્વયવર કે શરતનો સ્વયવર મનમા વિચારી લઈ સવારમા સારી રીતે વિવાહ કરીશ. અહીં એકઠા મળેલા સર્વ રાજાઓએ ભેગા થઈ સર્વતા અભિપ્રાય પ્રમાણે સ્વયવર કરવાનો છે. 'એ વચન સાંભળી તે રાજાઓ તે સાચુ માની પોતપોતાના ઉતારાઓમા ગયા અને (સુખાહુ કઈક કપટ કરશે તો ? આવી શકા લાવી) આજુબાજુ નગરની રક્ષા કરીને બપોરની ક્રિયાઓ કરવા લાગ્યા. સુખાહુ પણ પૂજ્ય મનુષ્યોની સાથે સ્ત્રી વેદવેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ પુરોહિતની સાથે પુત્રીને ગુપ્તધરમા બોલાવી વિવાહકાળના કાર્યો કરવા લાગ્યો. વરના સ્નાનાદિ કર્મો વિવાહના મણુગાર કરાવી વેદી સ્થેલા ધરમા તેને લાવી રાજાઓ તેની પૂજા કરી, તેમ જ વિદ્યાર સંહિત આચમનીય, અર્ધ્ય, ખે વજ્રો, ગાય અને ખે કુંડળો તેને આપી ઉદાર મનવાળા રાજાઓ વિધિ પ્રમાણે કન્યાદાન કરવાની ઈચ્છા કરી, ઉદાર ચિત્તાવાળા તે સુદર્શને પણ એ સર્વ સ્વીકાર્યું, પછી (સુદર્શનની માતા) મનોરમાની ચિંતા શાંત થઈ, તેણે સુદર કેશ વાળી કન્યાને કુબેરની કન્યા જેવી માની ને પોતાના આત્માને તેથી નાનો માન્યો તે સમયે હર્ષયુક્ત અને નિર્ભય થયેલા સર્વ પ્રધાનો આભૂષણો તથા વજ્રોના દાનથી સારી રીતે સત્કારેલા તે ઉત્તમ વરને ક્રીતુક મહપત્ની અદર લઈ ગયા. વિધિ જાણનારી સ્ત્રીઓ વિધિ પ્રમાણે ગાપૂર્ણ શાભાસેલી તે નંજુપુત્રીને ઉત્તમ વાહનમા બેસાડી ચોરી બાળેલા મહપત્તા વરની પાસે લઈ ગઈ, ત્યારે પુરોહિતે સારી રીતે આગિત સ્થાપી વિધિ પ્રમાણે તેમા હોમ કર્યો અને પછી જેમનું ક્રીતુકમગળ કર્યું હતુ એવા અત્યંત પ્રેમી તે વરકન્યાને બોલાવ્યા. પછી વિધિ પ્રમાણે લાગ્નહોમ તથા આગિની પ્રદક્ષિણા કરીને તે બન્નેએ ત્યાં કુલાચારની સર્વ ક્રિયા યથાયોગ્ય કરી. ગમ્મ સુખાહુએ સારી રીતે શાપગારેલા, બાણોના સમૂદયી ભરેલા અને સારી રીતે પૂજેલા ઘોડા જોડેલા ખસે રથો, વિવાહમા સુદર્શનને પહેરામણી તરફે આપ્યા, તેમ જન્મે મયુક્ત એ ગમ્મએ નંજુપુત્ર સુદર્શનને સુવાગ્વી શાપગારેલા,

પર્વતના શિખરો મમાન દેહવાળા અને મદોન્મત સવાસો હાથીઓ આપ્યા તેમ જ સોનાથી શણુ ગાડેલી એ દાસીઓ તથા અતિશય સુદર સો હાથણી ઓ પણ અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા તે રાજાઓ વિવાહ કાળમા વરને આપી વળી સર્વ આયુધોધી સજ્જ અને શણુગાડેલા એક હજાર ચાકરો, રત્નો, વસ્ત્રો તથા જાતજાતના દિવ્ય જિનના વસ્ત્રો પણ યથાયોગ્ય આપ્યા, તેમ જ સુદર, વિશાળ અને જાતજાતના ચિત્રોવાળા રહેવાના ઘર તથા સિંધુ દેશમા ઉત્પન્ન થયેલા ખે હજાર અતિ સુદર ઉત્તમ ઘોડા આપ્યા. ઉપરાંત ભાર ઉપાડનારા ત્રણસો સુદર જિટ અને ધાન્યો તથા રસોધી ભરેલા ત્રણસો ઉત્તમ ગાડા તેને આપ્યા. પછી ખે હાથ જોડી રાજપુત્રી મનોરમાને પ્રણામ કરી તેની આગળ—રાજાઓ આ વાક્ય કહ્યું 'હે શ્રેષ્ઠ રાજપુત્રી ! હું તમારો દાસ છું. માટે તમારા મનમા જે કઈ (ઈચ્છિત) હોય તે તમે કહો,' એટલે તેણે પણ આવું સુદર વચન કહ્યું 'હે રાજા ! તમારું કલ્યાણ થાઓ અને તમારા કુળની વૃદ્ધિ થાઓ, તમે મારું અત્યંત માન કર્યું છે, કારણ કે તમે રત્ન જેવી શ્રેષ્ઠ પોતાની કન્યા મારા પુત્રને આપી છે. હે રાજા ! હું ભાટચારણોની કે સ્તુતિપાકોની પુત્રી નથી. એટલે સોથી મોટા સ્વજન તમારી અહીં શું સ્તુતિ કરું ? છતાં (આટલું જ કહું છું કે) ઉત્તમ સમ્પત્તિ (થયેલા) તમે રાજાઓ મારા પુત્રને આજે સુમેરુ જેવો કર્યો છે. અહો ! હે રાજા તમારું અતિ અદ્ભુત પરમ પવિત્ર ચરિત્ર તમારી પોતાની આગળ હું શું કહું ? કારણ કે હે પૂજ્ય ! રાજ્યભ્રષ્ટ મારા પુત્રને તમે આજે અતિશ્રેષ્ઠ પુત્રી આપી છે. આ સર્વ યજ્ઞઓને છોડી તમે વનમા વસતા નિર્ધન પિતા વિનાના સૈન્યસંહિત, કુળ ખાતા અને સર્વ પદાર્થોથી સંહિત મારા પુત્રને પોતાની ઉત્તમ પુત્રી આપી. (એ તમારી કેટલી ઉદારતા છે ?) હે રાજા ! ઘણે ભાગે રાજા પોતાના સમ્પત્તિ ધન, કુળ તથા બળવાળાને પુત્રી આપે છે, ધનહીન મારા પુત્રને ગુણવાન તથા રૂપાળી કન્યા કોઈ પણ (રાજા) આપે જ નહિ. અતિ ઉત્તમ અને બળવાન રાજાઓ સાથે વેર કરી મારા સુદર્શનને તમે પુત્રી આપી, આ તમારા ધર્મને

‘હુ શુ વર્ણુ ૨’ આ વાક્યો માલગી રાગ અત્યત્ત
 હર્ષ પામ્યો તેણે કરી ખે હાથ જોડી આ વાક્ય કહ્યું
 ‘મારુ અતિ સુપ્રસિદ્ધ રાગ્ય સ્વીકારો, હુ
 નેનાપતિ ઘર્ષ જો એમ કવ્વુ ન લેય, તો અર્ધ
 રાગ્ય સ્વીકારીને પણ તમે આહી પુત્ર સાથે રાગ્યના
 કળ (સુખો) ભોગવો હવે તમે આ કાશીનિવાન
 છોડી વતમા ગ્દો કે બીજા કોઈ નગરમા રહો, તે મને
 ગમતુ નથી રાગ્યઓ તો રોપે ભરાયા જ છે, એટલે
 તેઓની પામે જઈ પ્રથમ તો હુ તેમનુ માત્વન કરીગ
 અને પછી બીજા ખે ઉપાયો (દાન તથા ભેદ) પણ
 કરી જોઈશ, છતાં જો નહિ મમજો તો હુ યુદ્ધ કરીશ,
 (તમારે ગભરાવાનુ કારણ નથી) જય તથા પગજય
 દેવાધીન છે, છતાં ધર્મ હોય ત્યાં જય છે, અધર્મ
 કર્યાથી જય થતો જ નથી, એ અધર્મી રાગ
 ઓનુ ધાર્યું કેમ થશે ?’ તે અર્થવાણુ ભાપણુ સાભળી
 તેમ જ તેનાથી સર્વ પ્રકારે મન પામી હર્ષયુક્ત તથા
 પ્રસન્ન થયેલી મનોરમાએ તેને હિતકારી વાક્ય કહ્યું
 ‘હે રાગ ! તમારુ કલ્યાણુ થાયો, તમે ભય તજી
 પોતાના પુત્રોની માથે રાગ્ય કંઠે મારો પુત્ર પણ
 (ભુવનેશ્વરી ભગવતીની કૃપાથી અવશ્ય રાગ્ય)
 મેળવી યયોધ્યા નગરીમા આનદ કરશે, માટે તમે
 આમને પોતાને ઘેર જવા વિદાય કરો ભવાની તમારુ
 કલ્યાણુ કરશે હે રાગ ! નર્વશ્રેષ્ઠ અધિકાનુ ચિતન
 કરતી મને કોઈ પણ જાતની ચિતા નથી એવા અમૃત
 જેવા રસયુક્ત મામસામા વિવિધ વપનોથી તથા
 ભાપણુથી જ રાત્રિ વીતી ગઈ પછી સવારમા વિવાહ
 ઘઈ ગયો જાણી નગરીની બહાર રહેલા રાગ્યઓ
 રોપયુક્ત ઘઈ કહેવા લાગ્યા. ‘રાગ્યઓને ડાક
 લગાડતાર તે સુખાહુને તથા વિવાહને યયોધ્ય બાગક
 સુદર્શનને આજે જ મારો, શશીકલાને તથા સુખાહુ
 રાગ્યની લક્ષ્મીને આપણે લઈ લઈએ (જો એમ ન કરીએ
 તો આ રીતે) શરમાઈને આપણે ઘેર કેમ જઈયુ ?
 વાગતા વાદિઓના શબ્દે નાભશે ! મૃદગોના શબ્દે
 શખોના અવાજને પણ દાબી દે છે અને ગીતોનો
 અનેક જાતનો શબ્દ તથા પેદોની ગર્જના પણ નાભશે
 (આ ઉપરથી) આપણે માની નાહીએ છીએ કે,
 રાગ્યએ આદીવિવાહ કરીનાખ્યો છે વચનોથી આપણ

ને ઠગી વિવાહના વિધિથી વિધિ પ્રમાણે (કન્યાનુ)
 લગ્ન (રાગ્યએ) કગવી દીધુ છે તો હે રાગ્યઓ !
 હવે આપણે શુ કરવુ, તે તમે વિચારો અને એક
 બીજાની બુદ્ધિને સમર્થ કરો’ એમ રાગ્યઓ કહેના
 હતા, ત્યારે કન્યાનો વિવાહવિધિ કરી અનુપમ પ્રભાવ
 વાળો કાગીપતિ સુખાહુ રાગ પ્રસિદ્ધ પ્રભાવવાળા
 પોતાના મિત્રોની માથે તરત જ રાગ્યઓને નોતગ
 દેવા ગયો તે વખતે એ કાશીરાજને આવતો જોઈ
 રાગ્યઓ ક્રોધથી કઈ બોલ્યા નહિ પણ મીન ધસીને
 ખેસી રહ્યા સુખાહુએ જઈને પ્રણામ કરી ખે હાવ
 જોડી આમ કહ્યું ‘સર્વ રાગ્યઓએ મારે ઘેર ભોજન
 માટે પધારવુ કલ્યાણે આ સુદર્શન રાગ્યને વર્ષો છે,
 તેમા (તમારા) હિત કે અહિત માટે હુ શુ કરુ ?
 તમારે શાંતિ ગમવી જોઈએ કેમ કે મોટા પુરુષો
 દયાળુ હોય છે’ તેનુ એ વચન માલગી ક્રોધથી વ્યાપેલા
 રાગ્યઓએ સામેથી કહ્યું ‘હે રાગ ! આમે ભોજન
 કર્યું છે, તમે પોતાને ઘેર જાઓ અને ઈચ્છા પ્રમાણે
 સંધના કાર્ય કરો તમે બધુ સારુ કામ કર્યું છે’ આમ
 કહી તેઓ માહોમાહે કહેવા લાગ્યા ‘મર્વ રાગ્યઓ
 આજે પોતપોતાના ઘેર ચાલ્યા જાઓ’ તે સાભળી
 સુખાહુ પણ ‘હુ ખી અને ક્રોધયુક્ત થયેલા આ ઉરામ
 રાગ્યઓ શુ કરશે ?’ એમ શકિત ઘઈ પોતાને ઘેર
 ગયો તે સુખાહુ ગયો એટલે રાગ્યઓએ માહોમાહે
 સંકેત કર્યો કે, ‘આપણે માર્ગ રોકી સુદર્શનને મારીને
 કન્યા લઈ લઈયુ કેટલાકે વળી કહ્યું કે, ‘તે રાગ્યએ
 આપણુ શુ બગાડયુ છે ? આપણે તો બધુ આશર્થ
 જોઈ જેમ આવ્યા છીએ તેમ જતા રહીશુ’ એમ
 કહી તે સર્વ રાગ્યઓ માર્ગ રોકી પડી રહ્યા અને સુખા-
 હુએ પોતાને ઘેર જઈ (વરગુને વગાવવા માટેના)
 પછીના કાર્યો કરવા માડ્યા ૧-૪૮

इत्युक्त्वा ते नृपाः सर्वे मार्गमाक्रम्य संस्थितः ।

चकारोत्तरकार्याणि सुगन्धः स्वगृहं गतः ॥ ૪૮ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાજવત મહાપુત્રમ્મા નૃનીય સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૨ મા-શશી

અધ્યાય ૨૩ મો*

સુદર્શનના શત્રુઓના દેવીએ નાશ કર્યો

બાસ ઉવાચ

તસ્મે ગૌરવમોજ્યાનિ વિધાય વિધિવત્ તદા ।

વાસરાણિ ચ પદ્ રાજા ધ્રોજ્યામાસ મક્તિઃ ॥

બાસે કહ્યું . રાજા સુખાહુએ તે વેળા એ સુદર્શનને માન આપવા માટેના ભોજન વિધિ પ્રમાણે દેવી છ દિવસો સુધી ભક્તિથી જમાડ્યા એમ વિવાહના નર્વ કર્યો કરી, પહેરામણી આપીને તે રાજા મનીઓ સાથે મત્રણા કરવા લાગ્યો તેવામા પેલા રાજાઓએ માર્ગ રોક્યો છે, એમ દૂતોનું કહેવું સાભળી આમાપ ક્રાંતિવાળો રાજા સુખાહુ મનમા ઉદાસ થઈ ગયો . તે સમયે તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા સુદર્શને સમસાને કહ્યું . ‘તમે જલદી અમને વિદાય કરો, અમે નિ શક થઈ જતા રહીશું હે રાજા ! ભારદ્વાજના પવિત્ર આશ્રમમા જઈ સાવધાન થયા પછી ત્યા રહેવું (કે ખીજે રહેવું) તે બરાબર વિચારવું યોગ્ય છે હે નિર્દોષ ગજા ! રાજાઓથી તમારે લગારે રસ્તું નહિ જગતની માતા ભવાની મને અવશ્ય સહાય કરશે’

બાસે કહ્યું પોતાના જમાઈને એવો મત જણી રાજાઓમા શ્રેષ્ઠ મુખાહુએ ધન આપી તેને વિદાય કર્યો, એટલે તે પણ ઉતાવળો ચાલ્યો મોટા સૈન્યથી વીંગયેલા શ્રેષ્ઠ રાજા સુખાહુ તેની પાછળ ગયો તેમ જ એ વડે વીંટાયેલા અને ત્રી સાથે સ્થમા ખેંઢેલા ત્રણે સુદર્શન ત્યા માર્ગમા નિર્ભય થઈ જવા લાગ્યો એમ જતા જતા તે શુભવતી સુદર્શને રાજાઓના મૈત્ર્યોને જોયા સુમાહુ પણ તેઓને જોઈ ચિંતાથી ઘેરાઈ ગયો પછી એ સુદર્શન નવોદ્યા પત્ની માથે નિર્ભય અને શોકરહિત થઈ ચિત્રમા હર્ષથી વિધિ પ્રમાણે શિવાદેવીને નરણે ગયો અને મર્વોત્તમ એકા ત્ર કામરૂજ મત્ર જપવા લાગ્યો પછી બધા રાજાઓ ડોળાડાડ કરી તે વેળા ક્યાને ડગી લેવાની ઈચ્છાથી સૈન્યો નાગે તૈયાર થયા, તેમને જોઈ કાનીગા સુમાહુ તેમને માઝવા તૈયાર થયો, ત્યારે જય મેળવવા

* ત્યા ન્યાપમા દેવીને શત્રુઓના મારામત્રના વધ કર્યો, જ વાત પંચવન ક્ષેત્રોથી સુધીવારે.

ઈચ્છતા સુભવતી સુદર્શને તેને અટકાવ્યો, છતા પરસ્પર સપાર ઈચ્છતા સુખાહુના તથા રાજાઓના શખો, ભેરીઓ, ટોલ તથા નગારા ત્યા વાગવા લાગ્યા શત્રુ જિત પણ (ભાઈને) ત્યા મારી નાખવાની ઈચ્છાથી સારી રીતે તૈયાર થઈ ઊભો હતો અને યુધ્ધાજિત તેને સહાય કરવા તૈયાર થયો તે વેળા કેટલાક તો તે યુદ્ધના પ્રેક્ષક બની સૈન્યો સાથે ઊભા રહ્યા અને યુધ્ધાજિત આગળ જઈ સુદર્શન પાસે ઊભો રહ્યો તેની સાથે નાનો ભાઈ શત્રુજિત પોતાના (મોટા) ભાઈને મારી નાખવા તૈયાર થયો પછી તે રાજાઓ ક્રોધથી વ્યામ થઈ બાણોના સમૂહ વડે પરસ્પર પ્રહારો કરવા લાગ્યા ત્યા અતિ ઉત્તમ બાણોથી ઘણો મોટો સગ્રામ ચાલુ થયો, ત્યારે ઘણા સૈન્યથી વીંટાયેલા કાશી રાજા તરત જ પોતાના નિર્દોષ જમાઈને સહાય કરવા જઈ પહોંચ્યો. એવું સ્વારા ઊભા કરી દે તેવું ભયકર યુદ્ધ ચાલુ થયું, એટલે તરત જ તે સ્થળે સિંહ ઉપર ખેંઢેલા, જાતજાતના આયુધો ધારણ કરતા શ્રેષ્ઠ અટકારોથી શણગારેલા, દિવ્ય વસ્ત્રોને અને કલ્પવૃક્ષના પુષ્પોની માળાને ધારણ કરતા સુદર્શ દેવી પ્રકટયા તેમને જોઈ રાજાઓ, ‘સિંહ ઉપર ખેંઢેલી આ કોણ છે? કયાથી ઉત્પન્ન થઈ?’ એમ પરસ્પર ક્રોધતા વિસ્મય પામ્યા સુદર્શને તો તે દેવીને જોઈ સુખાહુને આમ કહ્યું, ‘હે રાજા ! દિવ્ય દર્શનવાળા મહાદેવીના તમે દર્શન કરો, મારા પગ કૃપા કરવા માટે જ આ દયાળુ દેવી પ્રકટયા છે હે મહારાજા ! હવે હું નિર્ભયથી પણ નિર્ભય થયો છું’ સુદર્શન તથા સુખાહુ તે સુદર મુખવાળા દેવીને જોઈને તેમના દર્શનથી આનંદ પામી તેમને પ્રણામ કરી રહ્યા તેવામા દેવીના સિંહે એવી મોટી ગર્જના કરી કે જેથી હાથીઓ ત્રાસ પામી ડપવા લાગ્યા મહાધોર વાયરા વાવા લાગ્યા અને દિશાઓ અતિ ભયકર બની તે વેળા સુદર્શને પોતાના મેનાપતિને કહ્યું ‘જ્યા રાજાઓ ઊભા છે, તે માને’ તું જલદી ચાલ, કોપેલા દુષ્ટ ચિત્ર રાજાઓ ગુસ્સાના છે કે ભગવતી દેવી આપણા નરણ તરીકે આવી પહોંચ્યા છે, એટલે હવે આપણે નિર્ભય થઈ આ રાજાઓએ ઘેરેલા મારો જીવ જોડીને મે સમગ્ર કરેલા મહાદેવી સ્તુતી કરવા

આવી પહોંચ્યા છે ' એ વચન સાંભળી સેનાપતિ તે માગે જઈ રહ્યો એટલે યુધામ્નિતે પણ અત્યંત ક્રોધાય માન થઈ તે સંજ્ઞાઓને કહ્યું ' ભયથી અત્યંત ત્રાસ પામેલા તમે શુ ડિલા છો ? કન્યા સંહિત સુદર્શનને મારી નાખો બળહીન છતાં આ બાળક અધિક બળવાન આપણા બધાનું આપમાન કરી, નિભય થઈ કન્યાને લઈને વેગથી ચાલ્યો જાય છે સિદ્ધ ઉપર ખરાખર ખેંદેલી સ્ત્રીને જોઈ તમે ભય કેમ પામ્યા છો ? હે મહાભાગ્યશાળીઓ ! આ બેદરકારી કરવા યોગ્ય નથી, પણ સાવધાન થઈ આ વેળા તે મારી નાખવાને યોગ્ય છે આને મારી સુદર શણગારવાળી કન્યાને આપણે લઈ લઈશું આ શિયાળ, કેસરી સિંહે સ્વીકારેલી વસ્તુ પડાવી લેવાને યોગ્ય નથી ' એમ કહી ક્રોધથી ઘેરાયેલો યુધામ્નિત તે વેળાએ ગત્રુનિતની સાથે સૈન્યોથી જોડાઈને યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતો આવી પહોંચ્યો આતિ દુષ્ટપુદ્ધિ તેણે કાન સુધી ધનુષ ખેંચી દુહાસોએ સજેલા, શિલા ઉપર ઘસેલા અને સમાન પૂછડાવાળા બાણો સુદર્શનને મારી નાખવાની ઇચ્છાથી તેના પર ઝડપથી છોડવા માડયા, પણ સુદર્શને ક્ષણવારમા તે આવતા બાણોને બાણો વડે કાપી નાખ્યા એમ યુદ્ધ ચાલ્યું ત્યારે દુર્ગાદેવી ચડિકા અત્યંત ક્રોધાવમાન થયા તેમણે યુધામ્નિત સામે બાણો છોડવા માડયા તે સમયે શિવાદેવી અનેક રૂપવાળા તથા જાતજાતના શસ્ત્રો ધારણ કરનારા થઈ ગયા ને ત્યાં જાવી એ જગદબાએ ભારે યુદ્ધ કરવા માડ્યું તેમા શત્રુનિત મરાયો અને યુધામ્નિત સજ પણ માર્યો ગયો તેઓ બંને રથમાંથી પડયા, ત્યારે જ્ય જ્ય શબ્દ થઈ રહ્યો બધા સંજ્ઞાઓ તે દેવીને જોઈ પરમ વિસ્મય પામ્યા અને મામાનો તથા ભાણે જતો યુદ્ધમા નાશ થયેલો જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા સુખાડુ પણ યુદ્ધમા તેઓ બંનેનો નાશ જોઈ ઘણો જ પ્રમન થઈ દુર્ગામ્નિતો નાશ કરનારા દુર્ગાદેવીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો

સુખાડુ બોલ્યો જગતનું ધારણ-પોષણ કરતા દેવીને નમસ્કાર, શિવાદેવીને હમેશ નમસ્કાર ચાઓ અને કામનાઓ આપનારા ભગવની દુર્ગા તમને નમસ્કાર-નમસ્કાર હો, હે શાશ્વતિ ! શાન્તિસ્વરૂપ તમને

શિવાને નમસ્કાર, વિદ્યાદેવીને નમસ્કાર, હે જગન્માતા ! હે શિવે ! વિશ્વમા વ્યાપી રહેલા અને જગતને ધાગણ કરતા તમને નમસ્કાર હો હે દેવિ ! સંગુણ એવો હું બુદ્ધિથી વિચારું છું છતાં નિર્ગુણ તમારી ગતિને જાણી શકતો નથી હે વિશ્વની માતા ! ભકતોથી પીડાનો નાશ કરનારા, પરમ શક્તિસ્વરૂપ તમારી હું શુ સ્તુતિ કરું ? તમે સર્વવ્યાપક સસ્સ્વતી છો અને સર્વ પ્રાણીઓની બુદ્ધિ, વિદ્યા, મતિ તથા ગતિરૂપ તમે છો હું તમારી શુ સ્તુતિ કરું ? તમે સર્વના મનના નિયતા છો છો (એટલે મનના વિષયરૂપ જો નથી, તો) સર્વ વ્યાપક આત્મસ્વરૂપ તમારી કઈ રીતે સ્તુતિ થઈ શકે ? (કેમ કે આપ મનના અવિષય છો) દેવોમા શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ પણ તમારા ગુણોની કાયમ સ્તુતિ કર્યા કરે છે, છતાં હજી પાર પામ્યા નથી, તો અહો ! હે માતા ! અત્યંત ભેદબુદ્ધિવાળો, અવ ગુણોથી ઘેરાયેલો અને અપ્રસિદ્ધ છતાં હું તમારા ચરિત્રનું વર્ણન કરવા ક્યા સમર્થ છું ? અહો ! પ્રાસંગિક કરેલો પણ સત્સમાગમ મનોરથને કેમ પૂરા ન કરે ? (કરે જ છે) ખરેખર, ચિત્તશુદ્ધિ પણ સત્સાગથી અનાયાસે સિદ્ધ થાય છે (જુઓ) આ (આપના ભકત) જમાઈનો સમાગમ કર્યાથી મેં આપનું આ અદ્ભુત દર્શન મેળવ્યું છે હે માતા ! આપના જે દર્શનને બ્રહ્મા, શિવ, વિષ્ણુ, ઇંદ્ર સંહિત દેવો અને અર્થતત્ત્વને જાણી ચૂકેલા મુનિઓ પણ ઝપે છે, તે આપનું દુર્લભ દર્શન, મેં આજે શમ, દમ આદિ વિના તથા સમાધિઓ વિના પણ મેળવ્યું છે ખરેખર ! માત્ર જેવો ભાગ્યશાળી બીજો કોણ છે ? હે ભવાનિ ! આતિ મદ્યબુદ્ધિવાળો હું ક્યા અને સંસારના અદ્વિતીય ઔપધરૂપ આપનું આ તાત્કાલિક દર્શન ક્યા ? હે દેવિ ! બાવયુક્ત ભકતો પર દયા કરવા નિરતર તત્પર અને દેવવર્ગને પૂજ્ય છતાં તમે મારા વડે જણાયા છો (તો ખરેખર મારાથી બીજો કયો ધન્યવાદપાત્ર છે ?) હે દેવિ ! તમારું આ ચરિત્ર હું નું વર્ણન કે કારણ કે આ વિષમ સકટમા સુદર્શનની તમે રક્ષા કરી છે અને અતિ બળવાન તેના બંને શત્રુઓને તમે જલદી માર્યા છે ખરેખર, ભકતો પર દયાયુક્ત તમારું ચરિત્ર પરમ પવિત્ર છે હે દેવિ ! ખરેખર વિચારતા આ કઈ

આશ્ચર્ય નથી, જે આવગગમ સર્વ જગતનુ તમે
 જાણુ કરો છો હમણા આ ધ્રુવસાધિના પુત્ર સુદર્શન-
 નુ દયાથી તમે આણુ કર્યું છે અને તેના શત્રુને પણ
 મારી (પોતાના દર્શન દ્વારા સસારથી) તેને ખત્રાવી
 લીધો છે હે ભવાનિ ! મેવામા તત્પર ભક્તના યશને
 પ્રદીપ્ત કરવા તમે આ ચરિત્ર ઝચ્યું છે, જે એમ ન કર્યું
 હોત તો નિર્દોષ સ્વભાવવાળો આ સુદર્શન મારી પુત્રીને
 સ્ત્રીક્રૂરી યુદ્ધમા દુઃખ કેમ જ્ઞેત ? તમે ભક્તના જન્મ
 મળુ આદિ ભયનો નાશ કરના મમર્થો છો તો ભક્તના
 મનોરથ પૂર્ણ કરવા સમર્થ હો, એમા શુ આશ્ચર્ય છે ?
 માટે જ હે માતા ! ભક્તજનો તમને પાપપુણ્યગંધિત,
 અપાર, મગ્નુ તથા નિર્ગુણ કહે છે અહો ! હે ભુવ
 નેશ્વરિ દેવિ ! તમારા દર્શનથી હું પુણ્યશાળી, કૃતાર્થ
 અને ધન્ય જન્મવાળો થયો છું હે માતા ! હું તમારા
 બીજને કે ભજનને જાણતો નથી, છતાં મેં આજે
 પ્રકટ પ્રભાવવાળો તમારો મહિમા જાણ્યો (એ
 મારા આહોભાગ્ય છે)

આસ ખોલ્યા ' એમ સ્તુતિ કરેલા શિવાદેવીએ
 પ્રમન્ત ઘઈ રાજાને કહ્યું ' હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! તુ
 વદાન માગ ' ૧-૫૫

एवं स्तुता तदा देवी प्रसन्नमूढना शिवा ।

उवाच त मृपं देवी वरं वरय सुमत ॥ ૫૫ ॥

ત્રિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુનમમા ત્રીતીય સ્કંધ વિષે
 અધ્યાય ૩૩ માં અમામ

અધ્યાય ૨૪ મો*

શ્રીદેવીના મહિમા ને કાશીવાસ

આસ ઠગચ

तस्यास्तद्वचनं धृत्या भवान्याः स नृपोत्तम ।

प्रोवाच वचनं तत्र सुयानुर्मकिसयुत ॥ ૨ ॥

આન ખોલ્યા ને ભવાનીનું એ વચન નાભળી
 ગગનગોમા ઉત્તમ ને મુખાહુએ ભક્તિયુક્ત ઘઈ
 વચન કહ્યું

મુખાહુ ખોલ્યો એક તગ્દ દેવગોકુનુ તથા
 પૃથ્વીનું ગન્ત્ય ને એક તગ્દ તમારુ દર્શન, એ બને

* આ અધ્યાયમા પચાસ શ્લોકો શ્રીદેવીના મહિમા
 તથા દુર્યોધનો કાશીમાં વાસ કર્યાં ને ત્યાં કહેવાયે.

કહી તુલ્ય થાય નહિ, (પણ તમારુ દર્શન અધિક
 થાય છે) ત્રણે લોકમા તમારો દર્શન જેવું મને કઈ
 પણ લાગતુ નથી, તો હે દેવિ ! હું ક્યુ વરદાન માગુ ?
 હું તો (તમારા દર્શનથી જ) પૃથ્વી પર કૃતાર્થ થયો
 છું હે માતા ! હું આ ઈચ્છિત વર માગવા ઈચ્છ છું
 કે, મને તમારી નિશ્ચળ અવિનાશી ભક્તિ સદા રહી
 હે માતા ! આ મારા નગરમા તમારે સર્વદા રહેવું,
 ' દુર્ગાદેવી ' એ નામથી તમે અહીં શક્તિરૂપે સદા
 રહો તમે નિર્દોષ સુદર્શનનુ શત્રુઓના સમૂહથી જેમ
 જાણુ કર્યું, તેમ તમારે સર્વકાળ નગરની રક્ષા કરવી હે
 અધિકે ! અહીં (રહીને) તમારે કાશીની રક્ષા કરવી
 અને હે કૃપાના ભાડાર દુર્ગાદેવી ! ન્યા સુધી આ નગરી
 પૃથ્વી પર મારી પ્રતિષ્ઠાવાળી તથા સારી સ્થિતિવાળી
 રહે, ત્યા સુધી તમારે અહીં રહેવું બસ, આ વરદાન
 તમારે મને આપવું યોગ્ય છે બીજુ હું શુ માગુ ?
 (છતાં) મને સમગ્ર વિવિધ કામનાઓ આપો, મારા
 શત્રુઓનો નાશ કરો અને લોકના અમગલોનો હમેશા
 નાશ કરો

આસે કહ્યું એમ મારી રીતે પ્રાર્થના કરેલા
 અને ભયકર પીડાઓનો નાશ કરનારા દુર્ગાદેવી ત્યા
 સ્તુતિ કરીને આગળ ઊભેલા તે રાજાને કહેવા લાગ્યા
 દુર્ગાદેવી ખોલ્યા હે રાજન્ ! ન્યા સુધી પૃથ્વી
 રહેશે, ત્યા સુધી સર્વે લોકોનું રક્ષણ કરવા માટે
 મુક્તિપુત્રી(કાશી)મા મારો હમેશા વાસ રહેશે

તે પછી સુદર્શને હર્ષભેર ત્યા આવીને પરમ
 ભક્તિથી જગજ્વાને પ્રણામ કરી તેમની સ્તુતિ કરવા
 માડી ' અહો ! તમારી કૃપાને હું શુ કદુ ? કારણ કે
 ભક્તિહીન છતાં મારુ તમે રક્ષણ કર્યું છે સમગ્ર
 લોકો ભક્તો પર કૃપા કરનારા હોય છે, પણ ભક્તિ
 રહિત હોય તેનુય રક્ષણ કરવું, એ તમારુ વ્રત છે
 હે દેવિ ! મેં માલગ્યું છે કે, આખી સૃષ્ટિ તમે સર્જે
 છો, પોને મર્ગેલાનું તમે પાલન કરો છો અને સદાસુ-
 પતાયાગ (પ્રત્યય)કાળે તમે સર્વનો સદાર કરો છો,
 તો તમે મારુ રક્ષણ કર્યું, એમા (કઈ) આશ્ચર્ય
 નથી હે દેવિ ! હું તમારુ કાં પ્રાર્થ કરુ અને કયા જાઉં ?
 તે તમે કદા અને જલદી મને સંપાદ આપો હે માતા !
 હું ત્રમ કરવામા અત્યત મૂઢ થયો છું, એટલે તમાની

આસાથી હે જઈ શકીશ, ઉભા ગઈ શકીશ અને આનંદ કરી શકીશ '

વ્યાસ યોધ્યા એમ કહેતા તેને દયાળુ દેવીએ કહ્યું 'હે મહાભાગ ! તું અયોધ્યા જા અને કુળને યોગ્ય સંન્ય કર હે ઉત્તમ રાજા ! તારે નિત્ય મારું અરણ્ય કંવુ ને કાળજીથી પૂજન કરવું તારા સંન્યમા હે હમેશા કલ્યાણ કરીશ આઠમ, ચૌદમ અને નોમના દિવસે બિહાનના વિધિથી મારી વિગેષ પૂજન કરવી હે નિર્દોષ ! નગરમા તારે મારી પ્રતિમા સ્થાપવી અને ત્રણ વખત કાળજીથી ભક્તિપૂર્વક પૂજન કરવું ગરદ્ધનના સમયે હમેશા ભક્તિભાવથી યુક્ત થઈ નવરાત્રીની વિધિથી મારી મહાપૂજન કરવી અને હે મહારાજા ! ચૈત્ર, આશ્વિન, આષાઢ તથા માઘ માસના નવરાત્રમા મહોત્સવ કરવો અને વિશેષ પૂજન કરવી હે રાજાઓમા મિહ સમાન ! દરેક કૃષ્ણ પક્ષની ચૌદશે તથા આઠમે ભક્તિયુક્ત થઈ સમગ્ર મનુષ્યોએ મહોત્સવ સહિત મારી પૂજન કરવી '

આન યોધ્યા પછી સુદર્શને નમસ્કાર કરેલા બહુ વિસ્તારથી સ્તુતિ કરેલા અને ભયકર પીડાઓનો નાશ કરનારા દુર્ગાદેવી એમ કહી અદૃશ્ય થયા તે દેવીને અદૃશ્ય થયેલા જોઈ સર્વ રાજાઓ જેમ ઈન્દ્રને દેવો પ્રણામ કરે, તેમ તે સુદર્શન પાસે આવી તેને પ્રણામ કરવા લાગ્યા સુધાહુ પણ તેને નમી હર્ષયુક્ત થઈ આગળ ઉભો ગયો, ત્યારે સર્વ રાજાઓ આંધો ધ્યાના અવિયત સુદર્શનને કહેવા લાગ્યા 'હે ઉત્તમ રાજા ! તમે આમારા શાસક પ્રભુ છો, અમે તમારા હમેશા નેવક છીએ તમે અયોધ્યામા સંન્ય કરો અને આમારું પાલન કરો હે મહારાજા ! તમારી કૃપાથી અમે વિશ્વના ઈશ્વરી શિવાદેવીના દર્શન કર્યા છે, તે આદિશક્તિ ભવાની યાગ પુરુષાર્થોત્તમ ફળને આપનારા છે તમે પૃથ્વી પર ધન્ય, કૃતકૃત્ય અને ધાણ જ પુણ્યશાળી છો, કારણ કે તમારા માટે સનાતની દેવી (આદી) પ્રકટ થયા હતા હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! તમારું ગુણથી યુક્ત અને માયાથી મદ્ય મોહિત અમે જ્યાં ચડિદેવીનો પ્રભાવ જાણતા નથી અમે ધન, ની તથા પુત્રોના વિનાશમા સદા તત્પર હોઈ કામક્રોધરૂપી માછલાઓથી ખદબદતા ધોર (સસારરૂપ) મહા

સાગરમા ડૂબ્યા છીએ હે મહાભાગ ! મહાબુદ્ધિમાન ! તમે સર્વજ્ઞ છો, તેથી અમે તમને પૂછીએ છીએ કે, આ શક્તિ કોણ છે, ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયા છે અને કેવા પ્રભાવવાળા છે, તે તમે કહો સમાર (૩૫ સમુદ્ર) - મા તમે નૌકારૂપ થાઓ, સત્પુરુષો અત્યંત દયાપરાયણ હોય છે, માટે હે કાકુત્સ્થવર્ગી ! તમે આમને દેવીનું ઉત્તમ માહાત્મ્ય કહો તે દેવી જેવા પ્રભાવવાળા, જેવી ઉત્પત્તિવાળા અને જેવા સ્વરૂપવાળા છે, તે સર્વ સામળવા અમે ઈચ્છીએ છીએ, માટે હે પુરુષોમા ઉત્તમ—તમે આમને તે કહો '

વ્યાસ યોધ્યા ધ્રુવસાધિના પુત્ર સુદર્શન રાજાને તેઓએ એમ પૂછ્યું, ત્યારે તેણે મનથી દેવીનું ચિંતન કરી હર્ષયુક્ત થઈ તેઓને કહ્યું

સુદર્શને કહ્યું હે રાજાઓ ! તે દેવીનું ઉત્તમ ચિત્ર હું શું કહું ? શકર સહિત બ્રહ્માદિ દેવગણો પણ તેમના ચરિત્રને જાણતા નથી હે રાજાઓ ! શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તમ મહાલક્ષ્મી શક્તિ સોથી પહેલા છે આ સાર્વિક શક્તિ જગતનું પાલન કરવામા તત્પર રહે છે જે ગ્નેગુણયુક્ત રૂપવાળા થઈ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરે છે પાલન વખતે સત્ત્વગુણી રૂપવાળા થાય છે અને સત્ત્વ સમયે તમોગુણી સ્વરૂપવાળા થાય છે, તે શક્તિ (મહાસરસ્વતી, મહાલક્ષ્મી ને મહાકાલી) હમેશા ત્રણ ગુણોવાળા મનાયા છે હે ઉત્તમ રાજાઓ ! જે સર્વોત્કૃષ્ટ શક્તિ નિર્ગુણ છે તે સર્વ કામનાઓરૂપ કળને આપનારા હોઈ બ્રહ્માદિ મર્વનું કારણ છે હે રાજાઓ ! યોગ નહિ જાણનારાઓ વડે તે નિર્ગુણ શક્તિને જાણવા ખરેખર અશક્ય છે, માટે સમગ્ર પુરુષોએ સુખેથી મેલવા યોગ્ય સગુણ શક્તિનું સદા ચિંતન કરવું

રાજાઓએ કહ્યું તમે તો બાળક જ હતા, ત્યારે ભયાનુર થઈ વનમા ચાલ્યા ગયા હતા, તો તમે એ ઉત્તમ પરમશક્તિરૂપ દેવીને કેવી રીતે જાણ્યા ? હે રાજા ! જે દેવીએ પ્રમન્ય અને ઉતાવળા થઈ તમને મળાવ કરી, તે દેવીની તમે કેવી રીતે ઉપાસના તથા પૂજન કરી છે ?

સુદર્શને કહ્યું હે રાજાઓ ! બાળપણથી જ મેં અતિશય માન્ય કામળીજી નામનું તે દેવીનું બીજ

પ્રાપ્ત કર્યું છે; તેને જાણ્યા કર્યો હું કાયમ તેનું સ્મરણ કર્યો કરું છું, તેમ જ સ્પષ્ટિઓએ વર્ણવાતાં અધિકા શિવાને મેં જાણ્યા છે અને ગતિદિવસ પરમ ભક્તિથી તે શ્રેષ્ઠ દેવીનું હું સ્મરણ કર્યો કરું છું.

વ્યાસ યોધ્યા : તેનું એ વચન સાંભળી રાજાઓ ભક્તિતત્ત્વ પર ઘઈ તે દેવીને પરમ શક્તિરૂપ માની પોતપોતાના વર તરફ ચાલ્યા ગયા. સુખાહુ રાજા તે સુદર્શનને પૂછી કાગી તરફ ગયો અને ધર્મોત્તમા સુદર્શન પણ ઉત્તમ ક્રેમય દેગમા ચાલ્યો ગયો. ત્યાં મંત્રીઓ પણ ગતુજિત રાજાને યુદ્ધમા મસરેલો અને સુદર્શનને જીતેલો માંભળી પ્રેમયુક્ત થયા. તે સુદર્શન રાજાને આવતો સાંભળી અયોધ્યાવાસી લોકો ભેટો લઈને સામા ગયા, તેમ જ સર્વ મહાજનો તથા પ્રજાઓ તેને ધ્રુવસંધિનો પુત્ર જાણી આનંદિત થઈ જાતજાતની ભેટો લાખમા લઈ સામા ગયા. સ્ત્રી સંહિત રાજા સુદર્શન અયોધ્યામા આવી સર્વ લોકોનું મન્માન કરી રાજમહેલમા ગયો. તે વેળા ભાટચારણો તેની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, મંત્રીઓ તેને વદન કરી રહ્યા હતા અને કન્યાઓ કાગચી તથા પુષ્પોથી તેને વધાવવા લાગી ૧—૫૦

શ્રીમદ્ભગવતીભાગવત-સ્કંધ ત્રીજો : ૧—૫૦

શ્રીમદ્ભગવતીભાગવત-સ્કંધ ત્રીજો : ૧—૫૦

ઈતિ શ્રીદેવીયાવતમહાપુરાણમા તૃતીય સ્કંધ વિરોજ્યાય ૨૪ મો અધ્યાય

અધ્યાય ૨૫ મો*

સુદર્શન રાજાજિતની માતાને સંતાપી નગરમા દેવીની સ્થાપના કરી

વ્યાસ ઉવાચ

મહાકવિઓનાં નૃપદેષો ગૃહ રાજા સુદર્શન : ૧

શતુન્નિમાતર ગ્રાહ પ્રણમ્ય શોકસકુલામ્ ૧ ૧

વ્યાસ યોધ્યા : રાજાઓમા શ્રેષ્ઠ સુદર્શન અયોધ્યામા મિનોચી વીરાર્જને નગમદિમા જઈ શોકથી વ્યાધુન ગતુજિતની માતાને પ્રણામ કરી કેવળ લાગ્યો.

* આ અધ્યાયમા નૃપતેને વનુજિતની માતાને સંતાપી નગરમાં વર્ચસ્વ દેવીની સ્થાપના કરી; એ કથા હિંદુઓમાં સંતાપી કથાઓ.

‘હે માતા ! મેં તમારા પુત્રને તેમ જ તમારા પિતા યુધાજિતને પણ યુદ્ધમા માર્યા નથી; આ બાબતમાં હું તમારા ચરણના મોઝાંદ ખાઉં છું. તે બાબતને યુદ્ધમા દુર્ગાદેવીએ માર્યા છે, એમા મારો અપરાધ નથી, અથવા અવશ્ય થનારા બનાવોમા કોઈ ઉપાય નથી હે માનિની ! મરણ પામેલા પુત્રનો આહી તમારે શોક કરવો યોગ્ય નથી; કેમ કે પોતાના કર્મને વશ થનારે જીવ સુખકારક તથા દુઃખકારક ભોગો ભોગવે છે માતા ! હું તમારો દાસ છું હે ધર્મને જાણનારા ! જેમ મારે મનોગમા છે તેમ જ તમે પણ છો, એમા લગાડે ભેદ નથી શુભ કે અશુભ જે કર્મ કર્યું હોય, તે અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે, માટે સુખદુઃખના વિષયમા તમારે કદી શોક ન કરવો જોઈએ દુઃખમા પોતાના કરતા અધિક દુઃખવાળાને જોવા અને સુખમા પોતાના કરતા અધિક સુખવાળાને જોવા; પરંતુ શત્રુ સમાન શોક તથા હર્ષને પોતાનો આત્મા સ્વાધીન ન કરવો, અર્થાત્ શોક તથા હર્ષને વશ ન થવું આ સર્વ જગત દેવાધીન છે, પોતાને આધીન કદી નથી; માટે યુદ્ધિ માન મનુષ્યે શોકથી આત્માને શોષવવો નહિ જેમ લાકડાની સ્ત્રી (પૂતળી) નટ વગેરેને વશ રહી ચેષ્ટ કરે છે, તેમ પ્રાણી પોતાના કર્મને વશ રહી વર્તે છે હે માતા ! હું વનમા ગયો હતો, ત્યારે પોતે કરેલા કર્મોનો વિચાર કરતા દુઃખયુક્ત મનવાલો થયો ન હતો અને પોતે કરેલું કર્મ ભોગવવું જ જોઈએ, એમ પણ હું સમજું છું મારી માતા આહી જ વિધવા થઈ અને મારી માતાના પિતા પણ આહી જ મરણ પામ્યા ત્યારે મારી માતા ભવાતુર થઈ મને લઈને ગીચ વનમા નીકળી ગઈ હતી. તે વેળા માર્ગમા ચોરોએ તેને લૂટી હતી ને વજરસંહિત કરી હતી, બધું ભાતું પણ લઈ લીધું હતું, પછી બાળક પુત્રવાળી અને નિરાશ્રિત થયેલી મારી માતા મને લઈને ભારતગંગા આશ્રમમા પહોંચી હતી, ત્યારે આ વિદલ્લ અને અબજા આ ધાત્રેથી પાપુ ત્યાં સાથે જ આવ્યા હતા મુનિઓએ તથા મુનિપત્નીઓએ બધી રીતે દયાયુક્ત થઈ કુળો તથા સામા—ધાન્ય વડે આમને પોષ્યા હતાં અને ત્રણે ત્યાં રહ્યા હતા. તે વેળા મને દુઃખ ન હતું અને આજે ધનની પ્રાપ્તિ થતાં મને સુખ પાનું નથી માનું

પ્રેમતામા કહી વેર કે દેવ છે જ નહિ હે શત્રુને તપાવ તારા ! રાજ્યઓના ભોગો ભોગવવા કરતા (વનમા) મામો—ધાન્ય ખાવુ શ્રેષ્ઠ છે, કેમ કે રાજભોગ ભોગ વનારો નરકમા જાય છે, પણ સામાનુ ભોજન કરનારો કહી નરકમા જતો તથી સમન્તુ પુરુષે ઇન્દ્રિય વર્ગને છતી ધર્મ જ આચરવો જોઈએ, જેથી નરકમા જવુ ન પડે હે માતા ! આ સર્વોત્તમ ભરતખડમા મનુષ્યપણુ દુર્લભ છે, કેમ કે આહારાદિનુ સુખ તો બધી યોનિઓમા હોઈ શકે છે, માટે તે મનુષ્યદેહ પામી સ્વર્ગ તથા મોક્ષ આપનારુ ધર્મસાધન કરી લેવુ જોઈએ, કેમ કે બીજી યોનિઓમા મનુષ્યોનુ ધર્મસાધન દુર્લભ હોય છે

આસ બોલ્યા તેણે એમ કહેલી તે લીલાવતી તે વેળા અત્યંત શરમાઈ ગઈ અને પુત્રનો શોક છોડી દઈ આસુ ભગેલા નેનોથી યુક્ત થઈ તેને કહેવા લાગી ‘હે પુત્ર ! મારા પિતા યુધામનિયુ તે મારી માતાના પિતાનો નાશ કરી તમારુ રાજ્ય લઈ લીધું, જેથી મને તેણે (મારા પિતાએ તમારી) અપરાધી કરી છે હું એ વેળા તે મારા પિતાને કે પુત્રને રોકવા મમથ થઈ ન હતી તેથી જ તેઓએ જે કર્યું કર્યું, તેમા હે પુત્ર ! મારો અપરાધ નથી તેઓ બન્ને પોતા ના જ કર્મથી મરણ પામ્યા છે, તમે તેમના મરણમા કારણ નથી હું તે પુત્રનો શોક કરતી નથી, પણ તેણે કહેલા કર્મનો હમેશા શોક કરુ છું હે કલ્યાણમૂર્તિ ! તમે મારા પુત્ર છો અને મનોરમા મારી બહેન છે હે પુત્ર ! તમારા પર મને લગારે ક્રોધ કે શોક નથી હે મહાભાગ ! તમે રાજ્ય કરો અને પ્રજાઓનુ પાલન કરો હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! ભગવતીની કૃપાથી આ નિષ્કટક રાજ્ય તમે મેળવ્યુ છે

માતાનુ તે વચન સાંભળી તેમને નમન કરી રાજપુત્ર સુદર્શન પહેલા ન્યા મનોરમા રહેતી હતી તે સુદર મહેલમા ગયો ત્યા જઈને તેણે વાસ કર્યો અને સર્વ મનીઓને તથા જોશીઓને બોલાવી શુભ મુહૂર્તવાળો દિવસ પૂછ્યો અને કહ્યું ‘સોનાનુ સુદર સિંહાસન કતવી તેના પર સિંહના આસને બેઠેલા દેવીનુ હમેશા હું પૂજન કરીશ તેમ જ ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષને આપનારા દેવીને આસન પર

(પ્રથમ) સ્થાપી પછીથી હું, સમ વગેરેએ જેમ રાજ્ય કર્યું હતું તેમ રાજ્ય કરીશ સર્વ નગરવાસી લોકોએ શિવા દેવીનુ હમેશ પૂજન કરવુ અને તે શક્તિને સર્વ કામ નાઓ તથા અર્થસિદ્ધિને આપનારા માનવા એમ કહેના તે મંત્રીઓએ સંજની આત્મા (માન્ય) કરી, તે કારીગરો પાસે અતિ સુદર મંદિર તૈયાર કરાવ્યુ પછી પ્રતિમા કરાવીને રાજ્યએ શુભ મુહૂર્તે ને શુભ દિવસે વેદ જાણનારા બ્રાહ્મણોને બોલાવી (તેઓ દ્વારા) પ્રતિષ્ઠા કરાવી યુદ્ધિમાન રાજ સુદર્શને વિધિ પ્રમાણે હવન કરી, દેવતાનુ પૂજન કરી, મંદિરમા દેવીની મૂર્તિની સ્થાપના કરી તે સમયે હે જનમે જય રાજ ! વાદિત્રોના શબ્દો, બ્રાહ્મણોના વેદશ્લોકો તથા વિવિધ ગાયત્રી સાથે ત્યા ઉત્સવ થયો, એમ વેદવાદીઓ દ્વારા વિધિ પ્રમાણે શિવાદેવીની પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યા પછી રાજ્યએ અતિશય વિધિપૂર્વક અનેક જનતી પૂજ કરી પૂજનો વિધિ કર્યો પછી પોતાના બાપદાદાઓનુ રાજ્ય મેળવી તે રાજ્ય અને અધિકાર દેવી કૌસલ દેશમા પ્રખ્યાત થયા રાજ્ય પામ્યા પછી સદ્ધર્મથી વિજય પામતા તે રાજ્યએ સર્વ ખડિયા રાજ્યઓને વશ કર્યો ને અત્યંત ધર્મિય કર્યો રામતા, દિલીપના તથા રઘુના રાજ્યમા પ્રજાઓને જેવુ સુખ હતું, તેવુ જ સુદર્શનના રાજ્યમા પણ સુખ તથા તેવી જ મર્યાદા પણ હતી વર્ણો તથા આશ્રમેઓ ધર્મ ચારે પાયાવાળો પૂર્ણ હતો અને પૃથ્વી પર કોઈનુ પણ ચિરા અધર્મમા રમતુ ન હતું બધા રાજ્યઓએ ગમેગમે દેવીના મંદિરો કર્યા, અને કૌસલ દેશમા પ્રીતિથી દેવીની પૂજ ચાલુ થઈ સુખાહુએ પણ કાશીમા દુર્ગાની સુદર પ્રતિમા તથા મંદિર કરાવી ભક્તિથી પ્રતિષ્ઠા કરાવી ત્યા સર્વ લોકો પ્રેમભક્તિમા તત્પર થઈ, જેમ વિશ્વનાથની પૂજ વિધિથી કરતા હતા, તેમ વિધિથી તે દેવીની પણ પૂજ કરવા લાગ્યા હે મહારાજ ! તે દુર્ગાદેવી પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત થયા ને દેશદેશમા તેમની ભક્તિ વધવા લાગી તે વેળા આખાય ભરતખડમા સર્વ વર્ણના લોકોમા ભવાનીદેવી ભજન કરવા યોગ્ય થયા હતા હે રાજ ! બધા લોકો શક્તિની ભક્તિમા તત્પર થઈ માનપાત્ર થયા હતા અને શાસનમા કહેલા સ્તોત્રો વડે જપ તથા ધ્યાનમા તત્પર રહેતા હતા

દેહેક નવરાત્રમા બધા લોકો ભક્તિપરાયણ થઈ દેવીનું
પૂજન હવત તથા યજ્ઞ વિધિથી કરતા હતા ૧-૪૬
નવરાત્રેષુ સર્વેષુ ચક્રઃ સર્વે વિધાનતઃ ।

અર્ચનં હવતં યાગ દેવ્યા મક્તિપરા જના ॥૪૬॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નૃતીય મ્કથ વિષે
અધ્યાય ૨૬ એ અગ્રામ

અધ્યાય ૨૬ મો⁺

નવરાત્રવિધિ

જનમેઝય ઉવાચ

નવરાત્રે તુ સંપ્રાપ્તે કિં કર્તવ્યં દ્વિજોત્તમ ।

વિધાન વિધિવદ્ દુહિ શારદાકાલે વિશેષતઃ ॥૧॥

જનમેઝયે પૂછ્યું હે બ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ !

નવગત આવે ત્યાં કયું કર્તવ્ય વિધિ પ્રમાણે કરવું
જોઈએ ? અને શરદાસતુના મમયે નવરાત્ર આવે,
ત્યાં ખામ શું કરવું જોઈએ, તે કહો હે મહાબુદ્ધિમાન
શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! નવરાત્રનું શું કળ છે અને તેમા કઈ
વિધિ કરવી જોઈએ, એ કૃપા કરી તમે વિસ્તારથી કહો.

આમે કહ્યું હે રાજન્ ! નવગતનું શુભ વ્રત હું
કહું છું. સામળો શરદાસતુના સમયે તથા વસાતસતુમા
તે વ્રત ખામ વિધિપૂર્વક તથા પ્રેમપૂર્વક અવશ્ય કરવું
જોઈએ, કેમ કે શરદા અને વસાત એ બન્ને સતુઓ
મર્ચિકામા 'યમતી દાઢ' નામે કહેવાય છે, કેમ કે
આ વેદિકામા તે બન્ને સતુઓ પ્રાણીઓએ વિતાવવી
ઠીક ગણાય છે, માટે મર્ચિકાને શુભ ઇચ્છતા મનુષ્ય
દાળજીથી આ નવરાત્ર વ્રત કરવું જોઈએ વસત ને
શરદા એ બન્ને સતુઓ મનુષ્યાને (લગભગ) મહા
ધોગ સેગ ગ્તાસી તથા નાશકારક થાય છે, માટે હે
રાજન્ ! નમસ્તુ મનુષ્યોએ યૈત્ર ને આશ્વિન એ શુભ
માસમા ભક્તિપૂર્વક ચરિકાનું પૂજન કરવું અમા
વામ્યાના દિવસે શુભ મામગ્રી મેળવી તૈયાર કરી રાખવી
આને તે દિવસે એક વાગ (સાદુ ને હલકુ ચાનાડુ)
દર્શિયાના જમનું (વજી તે દિવસે) શુભ સ્થળે
નપાટ પ્રદેન પગ સ્તળો તથા વ્રતઓવાળો સોળ

+ આ અધ્યાયમા રાજ જનમેઝયે નવરાત્રની વિધિ
પૂર્ણ, નવે પાત્રે તે વિધિ તેને કહે, એ નવરાત્ર મ્કથોથી
સંપન્ન

હાથ માપનો મડપ કરવો ધોળી માટી ને છાણ વડે
લીંપણ કરવું આને પછી તે મડપની વચ્ચે સરખી,
સ્થિર આને ઉન્નત્તવળ વેદિકા કરવી તે વેદિકા ચાર
હાથ પહોળી ને એક હાથ ઊંચી જોઈએ, પીઠને માટે
ત્યા ઉત્તમ સ્થાન કરવું આને ભાતભાતના તોરણો
તથા ચદરો બાંધવા (તે જ આમાસની) રાત્રે
દેવીનું તત્ત્વ જાણનારા, આચાર પાળવામા તત્પર,
જિતેન્દ્રિય આને વેદવેદાગતા પારગત બ્રાહ્મણોને
નોતરી પડવાના દિવસે સવારમા નદીએ, તદે, વાવે,
કૂવે અથવા ઘેર વિધિથી સ્નાન કરવું દરરોજ સવારમા
પ્રથમ બ્રાહ્મણોનું વરણ કૃષી પછી મધુપદ્ધિ પૂર્વક અર્ચ
પાઘ આદિ સર્વ કર્મ કરવું શકિત પ્રમાણે વસ્ત્રો,
ચાકાકારો વગેરે આપવા, વેલવ હોય તો ધન (વાપ
રવા)ની કળસાઈ કરી ન કરવી, કેમ કે સાતુ કરેલા
બ્રાહ્મણો દ્વારા હરેકાઈ રીતે કાર્ય સાપૂર્ણ થાય છે દેવીનો
પાઠ કરવા માટે નવ, પાચ, ત્રણ કે એક બ્રાહ્મણ કહેલા
છે તે સમયે પારાયણ માટે શાત બ્રાહ્મણનું વરણ
કરવું આને વેદમંત્રની ક્રિયાથી સ્વસ્તિવાચન કરવું
વેદિકા પર રેશમી વસ્ત્ર સહિત સિદ્ધાસન સ્થાપી તેના
પર ચાર હાથવાળા, આયુધો સહિત, રત્નોના આભૂ
પણોવાળા, મોતીના હારથી શોભતા, દિવ્ય વસ્ત્રો ધારણ
કરતા, સૌમ્ય, સર્વ લક્ષણોવાળા, શખ, ચક્ર, ગદા,
પદ્મને ધારણ કરતા ને સિદ્ધ પર યોદેવા શિવાદેવીને
સ્થાપવા, અથવા તે સનાતની દેવીને ચઢાર ભુજવાળા
પણ સ્થાપી ગકાય છે જો મૂર્તિ ન હોય, તો તવાઈ
મત્રયુક્ત યત્ર સ્થાપવું ને ત્યા પીઠપૂજા માટે કળશ
સ્થાપવો તે કળશ પચપદલવધી યુક્ત, વેદમંત્રોથી
ભારી રીતે શણગારેલો, ઉત્તમ તીર્થના જળથી ભરેલો
આને સુવર્ણ તથા રત્નોથી યુક્ત હોવો જોઈએ પોતાની
પાસે આંચે બાળુ પૂજા માટેની મામગ્રી તૈયાર રાખી
મગલ માટે ગીતો તથા વાદિઓની ધૂન કરવી હે રાજન્ !
પદેવે દિવસે-દસ્ત નક્ષત્રયુક્ત પડવાની નિધિએ
વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરવું, તે શ્રેષ્ઠ અને મનુષ્યોને
કામનાઓ આપનાર છે પ્રથમ ઉપવાસ, સત્તિભોજન
અથવા એક વખત ભોજનનો નિયમ લઈ પછી પૂજા
કચી 'હે માતા ! દુ મર્ચોત્તમ નવગત વ્રત કરીશ,
માટે હે દેવી ! હે જગદેશ્વરી ! મને સાપૂર્ણ સદાય કરજે'

(એમ પ્રાર્થના કરી) વ્રત માટે શકિત પ્રમાણે નિયમ કરવો અને પછી મત્રપૂર્વક વિધિ પ્રમાણે પૂજા કરવી તદ્દન, આગર, કપૂર, સુગંધી પુષ્પો, માદરના તથા કચ્છના પુષ્પો, આસોપાલવ, ચમ્પો, કંજેણ, માલતી તથા ગ્રાહીના પુષ્પો વડે, સુદર ખિલવપત્રો, ધૂપ તથા દીપકો વડે વિધિથી જગદેશ્વર પૂજન કરવું તેમા નાળિયર, ખિજોરા, દાડમ, કેળા, નારંગી, ફણુસ, બીલા તથા અનેક જાતના ઉત્તમ ફળો વડે અર્ધપ્રદાન કરવું, અને હે રાજા ! ભક્તિપૂર્વક અન્નદાન કરવું જેઓ માસાહાર કરતા હોય. તેઓએ પશુહિંસા કરવી, તેમા પાકા, ખકરા તથા ભૂડાનું ખલિદાન ઉત્તમ ગણાય છે દેવીની આગળ મારેલા પશુઓ અવિનાશી

* ભેકે ધામા બ્રાહ્મણે પાપ માસાહાર કરે છે, પરંતુ બ્રાહ્મણોએ નાશાન્ત માનનું અભિદાન ન આપવું, એમ નિર્ધારિત આદિમા નિર્ધેષ કર્યો છે, એટલે ૨૫ વિધિ શત્રુને ઉદ્દેશીને જ કહેલા નમસ્કારો શરદાતિલક નામના પ્રથમા કહ્યું છે 'રાક્ષણો નિયતઃ શુદ્ધઃ સાત્ત્વિક વલિ માર્હત । હિંસાસુલો દલિત્વાચર્યમ્ હિંચા પ્રથલ્યતે ॥ નિયમ નિષ્કયુષ્ઠ બ્રાહ્મણે નાત્ત્વક અભિદાન જ આપવું જોઈએ, કેમ કે હિંસાસુકત અભિદાન બ્રાહ્મણવર્ણને છોડી બીજા વર્ણ માટે જ થીક છે.' તે પ્રમાણે કાન્ધિકાપુરાણમા કહ્યું છે સિદ્ધચારાદિક દાવા ચામદહ્યામવાનુયાત । મય દાવા રાક્ષણાન્તુ રાક્ષામ્પાદેવ હીયતે । અવ્યય વિહિતો યન્ન ચલિત્ત્વ દ્વિચઃ પુન । મિષ્ટેનાપિ રૂતેનાપિ નિર્મિતં ક્ષુ સપચેત ॥' તિલ, વાઘ વગેરે પશુનું અભિદાન આપીને બ્રાહ્મણને રાક્ષસકર્તાનું પાપ લાગે છે અને જલ્દ અર્પણ કરવાથી બ્રાહ્મણપ્રભુથી જ ભ્રષ્ટ થાય છે જે સ્વર્ગ અભિદાન આપવા અવશ્ય કહ્યું હોય, ત્યાં બ્રાહ્મણ, જોમનું ચોટનું તથા ધીનું જ બનેલું અભિદાન અર્પણ કરવું, છત્રેભ્ય શ્રુતિ પદ્મ કહે છે 'અહિંસન્ સર્વમૃત્યુન્યયજ્ઞ સૌચ્યમ્ઃ ન હિંચ્યાત્ સર્વભૂતામિ' । દેવમંદિર વગેરે તીર્થો અપવા નિવાય બીજા કોઈ પણ પ્રસંગે કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા ન કરવી જોઈએ કદાચ કોઈને યમ થાય કે દેવી નિવાય કોઈ પણ દેવોન અભિદાન આપવું શાસ્ત્રમા કહ્યું નથી, માત્ર દેવીની જ ઉપાસનામા અભિદાન આપવાનું શાસ્ત્રોમા જ્ઞેતું છે, તેનું શુ કારણ ? રાનું નામ દુનિપ્રદીપયામસમા આ પ્રમાણે છે 'રક્ષાવિદ્યા જીવદયામિહન્ત્રી શ્રુતી શ્રુતમ્ । તત્તરમાત્ કરણદેવ્યા વલિદાન પ્રિય મતમ્ ॥' દેવી બ્રહ્મવિદ્યાત્વક છે અને જીવની અવદયાના નાશ કરવા, એ બ્રહ્મવિદ્યાને સ્વભાવ છે, આ કારણે દેવીને અભિદાન પ્રિા માન્ય છે

સ્વર્ગમા જાય છે, માટે હે નિર્દોષ રાજા ! દેવીની પૂજા નિમિત્તે પશુનો વધ કરનારાઓને તે નિમિત્તે હિંસા લાગતી નથી સર્વ શાસ્ત્રોના નિર્ણયમા યદ્ય સાધાધી હિંસાને અહિંસા કહી છે અને દેવતાઓ માટે અર્પણ કરાયેલા પશુઓની અવશ્ય સ્વર્ગગતિ કહી છે હોમ માટે (શાસ્ત્રોક્ત) માપ પ્રમાણે ત્રણ ખૂણાવાળો કુડ કરવો, અથવા ત્રણ ખૂણાવાળું ઉત્તમ સ્થાકિલ કરવું એમા હમેશા ત્રણ કાળે જાતજાતના સુદર દ્રવ્યોથી પૂજન કરવું અને ગીત, વાદિત તથા નૃત્ય સાથે મહોત્સવ કરવો હમેશા જમીન પર પાથર્યા વિના જ સૂવું અને વત્રો, ચમકારો તથા અમૃતમય દિવ્ય ભોજનો વડે કુમારિકાઓને પૂજવી દરરોજ એક એક કન્યાને પૂજવી, અથવા દરરોજ એક કન્યાને વધારતા જઈ પૂજવી, અથવા હમેશા યેગણી કે ત્રણગણી વધારતા જઈ પૂજવી, કે દરરોજ નવ નવ કુમારિકાઓની પૂજા કરવી હે રાજા, વૈભવ અનુસાર પૂજા કરવી, પણ દેવીના યગ્નમા હમેશા ધનની ખાખતમા કળમૂઠાઈ ન કરવી હે રાજા ! પૂજન વિધિમા એક વર્ષની કન્યા ન લેવી, કેમ કે તે ખાલિકા ભોજનાદિની તથા ગંધ વગેરેથી તદ્દન અજાણી હોય છે જે વર્ષની જે હોય તેને કુમારિકા કહી છે, ત્રણ વર્ષની ત્રિભૂતિ, ચાર વર્ષની કલ્યાણી, પાંચ વર્ષની રોહિણી, છ વર્ષની કાલિકા, માત્ર વર્ષની ચાકિકા, આઠ વર્ષની શાભવી, નવ વર્ષની દુર્ગા, તે દશ વર્ષની સુભદ્રા કહેવાય છે, એ ઉપરની ઉંમરની કન્યાને પૂજનમા ન લેવી, કેમ કે તે સર્વ કાર્યોમા નિષ્ઠ ગણાય છે આ નામે વડ વિધિપૂર્વક કુમારિકાઓની હમેશા પૂજા કરવી એ નવ કન્યાઓના પૂજનમા જે કળ છે, તે હુ કહું છું કુમારિકાને પૂજા હોય તો દુખ, દારિદ્ર્ય

+ આ પાત્ર પદ્મ શત્રુને ઉદ્દેશીને જ કહે છે બ્રાહ્મણને ઉદ્દેશીને નહિ જ શત્રુના મનમા કદાચ હિંસાનો થમ થય, તો તેના સમર્પણ માટે આમ જ્ઞેતું છે, ખરી રીતે ઉદ્દેશી જનના મનુષ્યે કોઈ દેવદેવીને ઉદ્દેશીને સાત્ત્વિક અભિદાન આપવું, તે જ વધારે ઉત્તમ છે કોઈ પણ પ્રાણીને મારી નાખી તે દ્વાર ધર્મ કરવો, એ તાત્કાલ કે તામન કર્મકંપ બની ચિત્ત ધુલ ન જ કરે શકે, તે નહત સમજવલ્ય તેનું છે

એક નવગતમા યથા લોકો ભક્તિપગયણુ ઘઈ દેવીનું
પૂજન હવત તથા યતુ વિધિથી કૃત્તા હતા. ૧—૪૬
નવરાત્રેષુ સર્વેષુ ચક્રુઃ સર્વે વિચાનતઃ ।

અર્ચનં હવતં યાગં દેવ્યા મક્તિપરા જનાઃ ॥૪૬॥

અર્ચિ શ્રીદેવીભગવતમહાપુનઃપ્રમાં નૃનીય મ્કય વિશે
અપ્રાય રથ યો નમ્રામ

અધ્યાય ૨૬ મો⁺

નવરાત્રીપદિ

જનમેઝવ ઉવાચ

નવરાત્રે તુ સંપ્રાપ્તે કિં કર્તવ્યં દ્વિજોત્તમ ।

વિધાન વિધિવદ્ દૃઢિ શરત્કાલે વિરોચતઃ ॥૧॥

જનમેજય પુછ્યુઃ હે બ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ !

નવગત આપે ત્યાં ક્યુ કર્તવ્ય વિધિ પ્રમાણે કરવું
જોઈએ ? અને શરદઋતુના મમથે નવરાત્ર આપે,
ત્યાં ખાન નુ કરવું જોઈએ, તે કલે હે મહાપુત્રિમાન
શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! નવગતનુ શુ કળ છે અને તેમા કઈ
વિધિ કરવી જોઈએ, એ કૃપા કરી તમે વિસ્તારથી કહેા.

આને કહ્યુ હે ગજન ! નવગતનુ શુભ વ્રત હું

કહું છું, નામળો ગરુડઋતુના નમથે તથા વસતઋતુમા
તે વ્રત ખાન વિધિપૂર્વક તથા પ્રેમપૂર્વક આવશ્ય કરવું
જોઈએ, કેમ કે ગરુડ અને વસત એ બન્ને ઋતુઓ
નર્મલોકમા 'યમની દાટ' નામે કહેવાય છે, કેમ કે
આ યોદ્ધામા તે બન્ને ઋતુઓ પ્રાણીઓએ વિતાવવી
કઠિન નાણાય છે, માટે મર્ગકાળે શુભ ઈચ્છતા મનુષ્યે
કાળકૃત્રી આ નવગત વ્રત કરવું જોઈએ વસત ને
ગરુડ એ બન્ને ઋતુઓ મનુષ્યાને (લગભગ) મહા
ચોર ગેન કરનારી તથા નાગકારક થાય છે, માટે હે
ગજન ! મમઋતુ મનુષ્યાઓ ચૈત્ર ને આશ્વિન એ શુભ
માસમા ભક્તિપૂર્વક અરિષ્ટનુ પૂજન કરવું અમા
વાસ્તાના દિવને શુભ નામઋત્રી મેળવી તેથા કરી ગ્રખવી
અતે તે દિવને એક વાગ (સાંઘ ને હવડુ અનાજ)
અપિચાત્ત જમનુ (વળી તે દિવને) નુબ સ્થળે
નપાટ પ્રદેન પર સ્તભો તથા ધન્યઓવાળો સોજ

+ આ અનાજમા રાજ જનમેઝવે નવગતની વિધિ
પૂર્વે, નવર જોડે ને વિદિ નેન રાત્રે, એ બાતક જોડેથી
સંચાલ

લાઘ માપનો મકપ કરવો. ધોળી માટી ને છાણ વડે
લીંપણુ કરવું અને પછી તે મંડપની વચ્ચે મરખી,
સ્ત્રિયર અને ઉચ્ચવળ વેદિકા કરવી તે વેદિકા ચાર
લાઘ પહોળી ને એક લાઘ ઊંચી જોઈએ, પીઠને માટે
ત્યા ઉત્તમ સ્થાન કરવું અને ભાતભાતના તોરણો
તથા ચઢવો બાધવા (તે જ આમામની) અને
દેવીનું તત્ત્વ જાણનારા, આચાર પાળવામા તત્પર,
મિતેન્દ્રિય અને વેદવેદાંગના પારગત બ્રાહ્મણોને
નોતરી પડવાના દિવસે સવારમા નદીએ, નદે, વાવે,
કૂવે અથવા ઘેર વિધિથી સ્નાન કરવું દરરોજ સવારમા
પ્રથમ બ્રાહ્મણોનુ વરણ કર્મ પછી મધુપદ પૂર્વક અર્ચ્ય,
પાદ આદિ મર્મ કર્મ કરવું ગકિત પ્રમાણે વત્તો,
અલક્ષણે વજેડે આપવા; વૈભવ હોય તો ધન (વાપ
સ્વા)ની કનુસાર કદી ન કરવી; કેમ કે સનુક કહેલા
બ્રાહ્મણો ઘરા હરકોઈ રીતે કાર્ય સંપૂર્ણ થાય છે દેવીનો
પાક કરવા માટે નવ, પાત્ર, તણુ કે એક બ્રાહ્મણ કહેલો
છે તે સમયે પાગલણુ માટે શાત બ્રાહ્મણનુ વરણ
કરવું અને વેદમત્રની ક્રિયાથી સ્વસ્તિવાચન કરવું
વેદિકા પર ગેશમી વજ્ર સહિત મિદાનન સ્થાપી તેના
પર ચાર લાઘવાળા, આયુધો સહિત, જનોના આજુ
પણોવાળા, માનીના હારથી શાલતા, દિવ્ય વત્તો ધારણ
કરતા, નીમ્બ, નર્મી લલણોવાળા, ગખ, ચક્ર, ગદા,
પદ્મને ધારણ કરતા ને સિંહ પર બેઠેલા શિવાદેવીને
સ્થાપવા, અથવા તે મનાતની દેવીને આકાર ભુજનવાળા
પણુ સ્થાપી ગક્ષય છે જે મૂર્તિ ન હોય, તો નવાઈ
મત્તયુક્ત યત્ર આપણુ ને ત્યા પીડપૂજ માટે કળમ
સ્થાપવો. તે કળમ પચપલ્લવથી ગુકત, વેદમત્રોથી
સારી રીતે શણાનારેયા, ઉત્તમ તીર્થના જળથી ભરેલો
અને સુવર્ણ તથા જનોથી યુક્ત હોવો જોઈએ ખોતાની
પામે ચાંડે બાજુ પૂજન માટેની આમત્રી તથાગ ગખી
મજલ માટે ગીતો તથા વાદિઓની ધૂત કરવી હે સજન !
પહેલે દિવસે—હસ્ત નક્ષત્રયુક્ત પડવાની વિધિએ
વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરવું, તે શ્રેષ્ઠ અને મનુષ્યોને
કામનાઓ આપનાર છે પ્રથમ ઉપવાસ, ગરિભોજન
અથવા એક વખત બોજનનો નિયમ બઈ પછી પૂજન
કરવી 'હે માતા ! હું મર્વોત્તમ નવગત વ્રત કરીશ,
માટે હે દેવી ! હે જગદેયા ! મને સંપૂર્ણ સંહાય કરવો'

(એમ પ્રાર્થના કરી) વ્રત માટે શક્તિ પ્રમાણે નિયમ કરવો અને પછી મનપૂર્વક વિધિ પ્રમાણે પૂજા કરવી ચંદન, અગર, કપૂર, સુગંધી પુષ્પો, મદારના તથા કચ્છના પુષ્પો, આસોપાલવ, ચાપો, કંગેણ, માલતી તથા બ્રાહ્મીના પુષ્પો વડે, સુદર બિલ્વપત્રો, દૂપ તથા દીપકો વડે વિધિથી જગદ્યાનું પૂજન કરવું તેમા નાજિયેર, બિજોરા, દાડમ, કેળા, નાગી, ફણસ, ખીલા તથા અનેક જાતના ઉત્તમ કળો વડે અર્ધ્યપ્રદાન કરવું, અને હે રાજા ! ભક્તિપૂર્વક અન્નદાન કરવું જેઓ માસાહાર કરતા હોય, તેઓએ પશુહિ સા કરવી, તેમા પાડા, ખચરા તથા ભૂડનું બલિદાન ઉત્તમ ગણાય છે દેવીની આગળ મારેલા પશુઓ અવિનાશી

* જેકે ઘણા બ્રાહ્મણ પશુ માસાહાર કરે છે, પરંતુ બ્રાહ્મણને સાક્ષાત્ માર્ત્તુ બલિદાન ન આપવું, એમ અવિપુગણ આદિમા નિષેધ કર્યો છે, એટલે આ વિધિ શત્રિપને ઉદ્દેશીને જ કહેલા સમજવો શારદાતિથક નામના પદમા કહ્યું છે 'બ્રાહ્મણે નિયત શુદ્ધ સાત્ત્વિક વલિ માર્દેત' । હિંદુયુક્તો શલિસ્વાચર્યમ્ હિવા પ્રચલ્યતે ॥ નિષધ નિષ શુદ્ધ બ્રાહ્મણે સાત્ત્વિક બલિદાન જ આપવું જોઈએ, કેમ કે હિંદુયુક્ત બલિદાન બ્રાહ્મણવર્ણને છોડી બીજા વર્ણ માટે જ લીક છે 'તે પ્રમાણે કાલિકાપુરાણમા કહ્યું છે સિદ્ધાચારાદિક દત્તા ચાત્મહ્યામવાનુવાત । મધ દત્તા બ્રાહ્મણશ્ચ બ્રાહ્મણ્યદેવ દીપ્યંતે । અવશ્ય વિહિતો યત્ર વલિસત્ર દિવ્ય પુન । પિરેનાપિ રૂપેનાપિ નિર્મિતં તુ સમર્પયેત ॥' સિદ્ધ, વાપ વગેરે પશુનું બલિદાન આપીને બ્રાહ્મણને સાત્ત્વિકતાનું પાપ લાગે છે અને ત્રણ સર્પણ કરવાથી બ્રાહ્મણપદ્મથી જ બ્રહ્મ વાય છે જે સ્થળ બલિદાન આપવા અવશ્ય કહ્યું હાય, ત્યાં બ્રાહ્મણ હોમેનું લોગનું તથા ધોનું જ બનેલું બલિદાન સર્પણ કરવું જોઈએ । મુનિ પત્ર કહે છે 'અહિન્સા સર્વભૂતાન્યત્ર સીર્યમ્, ન હિંસ્યાત્ સર્વભૂતાનિ ।' દેવમંદિર વગેરે તીર્થો બાધવા તિવાય બીજા કોઈ પણ પ્રસંગે કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા ન કરવી જોઈએ કદાચ કોઈને વડા થાકે કે દેવી સિવાય કોઈ પણ દેવાને બલિદાન આપવાનું શાસ્ત્રમા કહ્યું નથી, માત્ર દેવીની જ ઉપાસનામા બલિદાન આપવાનું શાસ્ત્રમા કહે છે, તેનું શું કારણ ? આનું મત્તર નિપ્રાપ્તિપદમાવશમા આ પ્રમાણે છે 'બ્રહ્મવિદ્યા જીવદશામિહન્ત્રી ભૂતો શ્રુતમ્ । તત્ત્વસ્મૃત વાળાદેવ્યા વલિદાન મિય મતમ્ ॥' દેવી બ્રહ્મવિદ્યાવત્કે છે અને જીવની જીવન્મુક્તિના નાથ કરવા, એ બ્રહ્મવિદ્યાનો સ્વભાવ છે, આ કારણે દેવીને બલિદાન પ્રિય માન્યું છે

સ્વર્ગમા જાય છે, માટે હે નિર્દોષ રાજા ! દેવીની પૂજા નિમિત્તે પશુનો વધ કરનારાઓને તે નિમિત્તે હિંસા લાગતી નથી સર્વ શાસ્ત્રોના નિર્ણયમા યજ્ઞ સખાધી હિંસાને અહિંસા કહી છે અને દેવતાઓ માટે અર્પણ કરાયેલા પશુઓની અવશ્ય સ્વર્ગગતિ કહી છે હોમ માટે (શાસ્ત્રોક્ત) માપ પ્રમાણે ત્રણ ખૂણાવાળો કુક કરવો અથવા ત્રણ ખૂણાવાળું ઉત્તમ સ્થાંડિલ કરવું એમા હમેશા ત્રણ કાળે જાતજાતના સુદર દ્રવ્યોથી પૂજન કરવું અને ગીત, વાદિત તથા નૃત્ય સાથે મહોત્સવ કરવો હમેશા જમીન પર પાલ્ખી વિના જ સૂવું અને વસ્ત્રો, ચાકાકારો તથા અમૃતમય દિવ્ય ભોજનો વડે કુમારિકાઓને પૂજવી દરરોજ એક એક કન્યાને પૂજવી, અથવા દરરોજ એક કન્યાને વધારતા જઈ પૂજવી, અથવા હમેશા બેગણી કે ત્રણગણી વધારતા જઈ પૂજવી, કે દરરોજ નવ નવ કુમારિકાઓની પૂજા કરવી હે રાજાનું, વૈભવ અનુસાર પૂજા કરવી, પણ દેવીના યજ્ઞમા હમેશા ધનની વ્યાવત્તા કળ્પસાધ્ય ન કરવી હે રાજા ! પૂજા વિધિમા એક વર્ષની કન્યા ન લેવી, કેમ કે તે વ્યાલિકા ભોજનાદિની તથા ગંધ વગેરેથી તદ્દન અજાણી હોય છે એ વર્ષની જે હોય તેને કુમારિકા કહી છે, ત્રણ વર્ષની ત્રિમૂર્તિ, ચાર વર્ષની કલ્યાણી, પાંચ વર્ષની રોહિણી છ વર્ષની કાલિકા, સાત વર્ષની ચડિકા, આઠ વર્ષની શાલબી તવ વર્ષની દુર્ગા, ને દશ વર્ષની સુભદ્રા કહેવાય છે, એ ઉપરની ઉંમરની કન્યાને પૂજનામા ન લેવી, કેમ કે તે સર્વ કાર્યોમા નિષ્ઠ ગણાય છે આ નામો વડે વિધિપૂર્વક કુમારિકાઓની હમેશા પૂજા કરવી એ નવ કન્યાઓના પૂજનમા જે કળ છે, તે હું કહું છું કુમારિકાને પૂજા હોય તો દુષ્પ, દારિદ્ર્ય

+ આ વાત પણ શત્રિપને ઉદ્દેશીને જ કહી છે બ્રાહ્મણને ઉદ્દેશીને નહિ જ શત્રિપના મનમા કદાચ હિંસાનો ચક્રા વાતે તેના સમાધાન માટે ચાપ જલ્યું છે, ખરી રીતે હરમંદિર બર્મના મનુષ્યે હરકોઈ દેવદેવીને ઉદ્દેશીને સાત્ત્વિક બલિદાન આપવું, તે જ વધારે ઉત્તમ છે કોઈ પણ પ્રાણીને મારી નાખી તે દ્વારા ધર્મ કરવો, એ ચાલત કે તામન કમકપ્પ બની ચિત્ત શુદ્ધ ન જ કરે શકે, તે નહજ તમજ વકાર નું છે

આને શત્રુઓનો નાશ કરે છે, તેમ જ ધન, આયુષ્ય તથા દુષ્ટની વૃદ્ધિ કરે છે ત્રિમૂર્તિના પૂજનથી આયુષ્ય, ધર્મ, અર્થ તે કામ એ ત્રિવર્ણનું દુષ્ટ, ધનધાન્યની પ્રાપ્તિ અને પુત્રપોત્રાદિની વૃદ્ધિ થાય છે વિદ્યા ઇચ્છનારે, વિજય ઇચ્છનારે રાજ્ય ઇચ્છતા રાજાએ અને સુખ ઇચ્છનારે સર્વ કામનાઓ આપનારી કલ્યાણીને હમેશા પૂજવી શત્રુઓનો નાશ કરવા ભક્તિપૂર્વક કસિકાનુ અને ઐશ્વર્ય તથા ધન ઇચ્છનારે ચડિકાનુ પૂજન કરવું રાજાને મોઢ પમાડવા, દુષ્ટ તથા દારિદ્ર્યનો નાશ કરવા તથા યુદ્ધમાં વિજય મેળવવા શાભવીનું હમેશા પૂજન કરવું કૂર શત્રુઓનો વિનાશ કરવા, ઉગ્રકર્મ સિદ્ધ કરવા તથા પરલોકમાં સુખ માટે ભક્તિથી દુર્ગાનું પૂજન કરવું ઇચ્છિત અર્થની સિદ્ધિ માટે સુભદ્રાનું હમેશા પૂજન કરવું અને રોગોનો નાશ કરવા મનુષ્યે વિધિ પ્રમાણે રોહિણીનું પૂજન કરવું ભક્તિતત્પર યદ્ય 'શ્રીરસ્તુ' એ મંત્રથી પૂજન કરવું, અથવા શ્રીમન્મયુક્ત બીજા મંત્રો વડે કે બીજા મંત્રો વડે પૂજન કરવું

૧. કુમારસ્ય ચ તત્વાનિ યા સૃજત્યપિ લીલયા । કાદીનપિ ચ દેવાસ્તાન્ કુમારે પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૫૩ ॥

જે દેવી કુમારના તત્ત્વોને લીલાથી સરજે છે અને બ્રાહ્મણાદિ દેવોને પણ સરજે છે તે કુમારિકાને હું પૂજું છું ૫૩

૨. સત્સાવિભક્ષિમૂર્તિર્ધા દૈદિ નાનાસ્વરૂપિણી ।

ત્રિકાલધ્યાપિતા શક્તિસ્ત્રિમૂર્તિ પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૫૪ ॥

જે શક્તિ સર્વાદિ ત્રણ ગુણો વડે ત્રણ મૂર્તિ વાળા તે જ ગુણો વડે આતેક સ્વરૂપવાળા અને ત્રણ મળ્યા બ્યાસ છે, તે ત્રિમૂર્તિને હું પૂજું છું ૫૪

૩. કલ્યાણકારિણી નિત્ય મક્તાના પૂજતાઽ નિશમ્ । પૂજયામિ ચ તા મત્તયા કલ્યાણીં સર્વ-કામદામ્ ॥ ૫૫ ॥

હમેશા પૂજેલા જે દેવી ભક્તોનું કલ્યાણ કરનારા થાય છે, તે સર્વ કામનાઓ આપનારા કલ્યાણીને હું ભક્તિથી પૂજું છું ૫૫

* ૫૩ નવ મંત્રો નવ કલ્યાણ પૂજન વખતે બોલવાના છે

૪. રોહ્યન્તી ચ વીજાનિ પ્રાગ્જન્મસચિતાનિ વૈ ।

યા દેવી સર્વભૂતાના રોહિણીં પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૫૬ ॥

જે દેવી સર્વ પ્રાણીઓને પૂર્વજન્મમાં એકા કરેલા (કર્મરૂપ) બીજાને ઉગાડનાર છે, તે રોહિણીને હું પૂજું છું ૫૬

૫. કાલીં કાલયતે સર્વે વ્રહ્માણ્ડ સચરાચરમ્ ।

કલ્પાન્તસમયે યા તાં કાલિકા પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૫૭ ॥

જે કાલિદેવી સૃષ્ટિના અંત સમયે સ્થાવરજંગમ સહિત સર્વ બ્રહ્માડનો નાશ કરે છે, તે કાલિકાને હું પૂજું છું ૫૭

૬. ચણ્ડિકા ચણ્ડરૂપાં ચ ચણ્ડમુખં વિનાશિનીમ્ । તાં ચણ્ડપાપહારિણીં ચણ્ડિકાં પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૫૮ ॥

જે ચડિકાદેવી ઉગ્ર સ્વરૂપવાળા ચક્રમુકનો નાશ કરનારા તથા ઉગ્ર પાપોને હરનારા છે, તે ચડિકાને હું પૂજું છું ૫૮

૭. અકારણાન્ સમુત્પત્તિર્વ્યન્મયૈ પરિકીર્તિતા ।

યસ્પાસ્તા સુલ્લવા દેવીં શાંભવી પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૫૯ ॥

જે દેવીસ્વરૂપ વેદોએ જેમની ઉત્પત્તિ અકારણથી જ કહી છે—જેમની ઉત્પત્તિ પોતાથી જ છે, બીજા કોઈ કારણથી નથી તે સુખ આપનારા શાભવીદેવીને હું પૂજું છું ૫૯

૮. દુર્ગાં ત્રાયતિ મક્તં યા સ્વા દુર્ગાં વિનાશિની ।

દુર્જેવા સર્વદેવાના તા દુર્ગા પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૬૦ ॥

જવી મુશ્કેલ પીડાઓનો નાશ કરનારા જે દુર્ગા દેવી ભક્તોનું સદા રક્ષણ કરે છે અને સર્વ દેવોને જે બાળવા મુશ્કેલ છે, તે દુર્ગાને હું પૂજું છું ૬૦

૯. સુભદ્રાણિ ચ મક્તાના કુલતે પૂજિતા સ્વા ।

અમદ્રનાશિનીં દેવીં સુભદ્રા પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૬૧ ॥

પૂજેલા જે દેવી ભક્તોના સદા શ્રેષ્ઠ કલ્યાણો કરે છે તે અમલોનો નાશ કરનારા સુભદ્રાદેવીને હું પૂજું છું

આ મંત્રો વડે સમન્ત મનુષ્યોએ વસ્ત્રો, આદારો, પુષ્પો તથા જાતજાતના સુગંધી પદાર્થોથી પણ કલ્યાણોનું હમેશા પૂજન કરવું ૬૧

૧૦. પરિમર્ત્તે પૂજનીયા કલ્પકા. સર્વદા સુખં ।

વલ્લાલકરૈર્મર્ત્ત્યર્થેન્દ્રેશ્વાયવેરપિ ॥ ૬૨ ॥

અર્ધા ૨૬ મો તમામ

અધ્યાય ૨૭ મો*

નવરાત્રમાહાત્મ્ય

વ્યાસ ડગલ

હીનાર્ક્ષી વર્જયેત કન્યા કુદ્યુક્તા વ્રણાક્રિતામ્ ।

ગન્ધર્વકુરિતહીનાર્ક્ષી વિશાલકુલસભવામ્ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા વિશાળ કુળમા જન્મેલી છતાં ઓછા અગવાળી, કોઠવાળી, ઘાવ કે ગડગૂમડની નિશાનીઓવાળી તથા દુર્ગંધ વડે યુક્ત હોઈ ખોડવાળા અગવાળી કન્યાનો (પૂજનમા) ત્યાગ કરવો તેમ જ જન્મથી આધળી, ત્રાસી આખવાળી, કાણી, કદ્દૂખી, ઘણા રુવાટાવાળી, રોગી અને રક્તપુષ્પ (જીરજ) આદિ (યૌવનના ચિહ્નોની) નિશાનીવાળી કન્યાનો ત્યાગ કરવો વળી દુર્પણગર્ભથી ઉત્પન્ન થયેલી (ઓટલે અધૂરા દિવસોમા જન્મેલી), વિધવા સ્ત્રીમા વ્યભિચારથી જન્મેલી અને નહિ પરણેલી કન્યામા જન્મેલી આ કન્યાઓ સર્વ પૂજન આદિ કર્મોમા સદા ત્યજવા યોગ્ય છે ગેગ વિતાની, રૂપાળી, સારા અગવાળી, ગડગૂમડ કે ધારા વિતાની અને એક વશમા જન્મેલી (ઓટલે વ્યભિચારથી નહિ જન્મેલી) સુદર કન્યાનું સારી રીતે પૂજન કરવું સર્વ કાર્યોમા પ્રાઘ્નણ્યકન્યાને, જય માટે ગન્ધર્વશમા જન્મેલી કન્યાને અને લાભ માટે વૈશ્યવશમા જન્મેલી અથવા શૂદ્રવશમા જન્મેલી કન્યાને પૂજવી પ્રાઘ્નણ્યોએ પ્રાઘ્નણ્ય કન્યાઓને, ક્ષત્રિયોએ પ્રાઘ્નણ્ય તથા ક્ષત્રિય વશમા જન્મેલી કન્યાઓને, વૈશ્યોએ પ્રાઘ્નણ્ય, ક્ષત્રિય, તથા વૈશ્યકન્યાઓને અને શૂદ્રોએ ચારે વર્ણોની કન્યાઓએને પૂજવી, ક્રાંતીગતોએ પોતપોતાના વશમા જન્મેલી કન્યાઓને યથાયોગ્ય પૂજવી આમ નવરાત્રની વિધિથી ભક્તિપૂર્વક સદા પૂજન કરવું જે મનુષ્ય નવરાત્રમા નિયમપૂર્વક પૂજ કર્યા અગત્ય હોય, તેણે કાયમ આહમતા દિવસે વિશેષ પૂજન કરવું પૂર્વે આહમતા દિવસે દક્ષના યજ્ઞનો વિનાશ કરનાગ મહાધોર ભદ્રકાલી કરોડો યોગિનીઓ નાચે પ્રકટયા હતા, તેમી આહમતા દિવસે ચંદન, પુષ્પ

તથા વિલેપન આદિ અનેક જાતના સાહિત્યો વડે ખાસ કરી હમેશા પૂજન કરવું, અને દૂધપાક, માસ, લેમ, પ્રાઘ્નણ્યોજન તથા ફળ—પુષ્પના અર્પણ વડે જગદેશ્વરને પ્રસન્ન કરવા હે રાજા ! નવરાત્રના વ્રતમા (દરરોજ) ઉપવાસ કરવા, પણ જેઓ અશક્ત હોય તેઓ માટે (આતરે આતરે) ત્રણ ઉપવાસો કર્યા છે અને તે પણ ઉપર કર્યા પ્રમાણે ફળ આપનારા થાય છે માતમ, આહમ તથા નોમના દિવસે ભક્તિભાવથી ત્રણ રાતે પૂજન કરવાથી સર્વ ફળ મળે છે. એમ પૂજન, લેમ, કુમારીપૂજન તથા પ્રાઘ્નણ્યોજન કરવાથી તે વ્રત સપૂર્ણ થયેલું કહેવાય છે પૃથ્વી પર ખીળ જે વ્રતો અને જાતજાતના દાનો છે, તે આ નવરાત્ર વ્રતની સમાન નથી આ વ્રત કાયમ ધનંધાન્ય આપનાર, સુખની પરપરા વધારનાર, અપાયુ તથા આનેય આપનાર અને સ્વર્ગદાયી તથા મોક્ષદાયી છે જે મનુષ્ય વિદ્યાની ઇચ્છાવાળો, ધનની ઇચ્છાવાળો તથા પુત્રની ઇચ્છાવાળો હોય તેણે સૌભાગ્ય આપનાર આ કન્યાણકારી વ્રત વિધિ પ્રમાણે કરવું આ વ્રતરૂપ સાધનથી વિદ્યાની ઇચ્છાવાળો સર્વ વિદ્યાને પામે છે અને રાજ્યભ્રષ્ટ થયેલો રાજા અવશ્ય રાજ્યને પામે છે જેઓએ પૂર્વજન્મમા આ ઉરામ વ્રત કર્યું જ નથી, તેઓ રોગી, દરિદ્ર અને પુનરુદ્ધિ થાય છે જે સ્ત્રી વાઙ્મણી, વિધવા તથા ધન વિતાની હોય, તેના સખથી અનુમાન કરી લેવું કે 'તેણે આ વ્રત કર્યું નથી' જેણે ઉપર કહેલું નવરાત્રવ્રત કર્યું નથી, તે પૃથ્વી પર તથા સ્વર્ગમા વૈભવ પામી આનંદ કેમ કરે ? (ન જ કરે) જેણે સ્તાવલી સંહિત ક્રોમળ બિલ્વપત્રો વડે ભવાનીને પૂજ્યા છે, તે પૃથ્વી પર રાજા થાય છે જેણે દુધ તથા પીડાઓનો નાશ કરનાર, સિદ્ધિ કરનાર અને જગતમા શ્રેષ્ઠ નનાતની શિવાદેવીને આરાધ્યા નથી, તે મનુષ્ય આ પૃથ્વી પર દુષ્કર્મથી વૈરાગ્યેષો, રાનુઓથી યુક્ત અને અવશ્ય દિગ્દ્ર થાય છે સર્વ પુણ્યાર્થોની પ્રાપ્તિથી પ્રાપ્ત થયેલા વિષ્ણુ, ઈન્દ્ર, શંકર, બ્રહ્મા, અગ્નિ, કુબેર, વગેરે તથા સૂર્ય પણ જે ચરિતાનું ધ્યાન કરે છે, તેને મનુષ્યો કેમ ભજતા નથી ? સ્વાદા તથા ન્વધા — એ નામરૂપ મત્રના પ્રભાવ વડે દેવો તથા પિતૃઓ

* આ જન્મવાર્ષ દત્તાત્રેય પ્રયોગથી પૂજમા દ્રવ્ય યોગ્ય કુમારિકાઓ વડે નવરાત્રનું આહત્મ્ય પણ કરવાયે

તુમ થાય છે, માટે જ મોટા મુનિઓ તથા યજ્ઞોમા વેદમંત્રોના અંતે દેવીના નામરૂપ એ બંને મંત્રોને હૃદયથી ઉચ્ચારે છે જેની ઈચ્છાથી પ્રગ્નપતિ—બ્રહ્મા આ વિશ્વને સર્જે છે, વિષ્ણુ અનેક પ્રકારના અવતારો ધરે છે અને શકર જગતને ભસ્મ કરે છે, તે સુખદાયી દેવીને મનુષ્ય કેમ નથી ભજતો ? સર્વ ભુવનોમા તે શકિત વિનાનો એક પણ દેવ, મનુષ્ય, પક્ષી કે સર્પ નથી, અને ગધર્વ, રાક્ષસ, પિશાચ તથા સ્થાવર પ્રાણીઓમા પણ એવો એકે નથી કે જે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ચોટા કરવા નમથે લેાય. મર્ત્ય કામનાઓરૂપ નમથે આપનારા તે ચડી—શિવાને કયો મનુષ્ય ન સેવે ? અને આડે પુરુષાર્થોને ઈચ્છતો કયો મનુષ્ય તેનું વ્રત ન કરે ? મહાપાપથી મુક્ત હોય તેણે નવગતનું વ્રત કરવું, જેથી મર્ત્ય પાપોથી તે મુક્ત થાય છે, એમા વિચાર ન કરવો.

હે રાજગ્યોમા ઉત્તમ ! પૂર્વે કોમલ દેશમા કોઈ વાણિયો કુટુંબી હોઈ દુષ્ટી અને ધનરહિત હતો તેને ઘણા સત્તાનો હતા તેઓ ભૂખથી પીડાતા હતા તેના એ બાળકો સાયકાળે કંઈક (થોડું જ) ખાવાનું પામતા હતા. પારકા કામ કરતો ને ભૂખ્યો એ વાણિયો પણ માયકાળે જ ખાતો છતા અત્યંત વ્યાકુળ થયા વિના ત્યા તે કુટુંબીઓપણ કરતો ધર્મમા મદ્ય પ્રીતિવાળો, શાન્ત, સદાચારી, સત્યવક્તા, ક્રોધરહિત, ધીરજવાળો, મદ્દરહિત અને ચંદ્રબાઈ વિનાનો તે વાણિયા હમેશા દેવો, પિતૃઓ તથા અતિથિઓનું પૂજન કરી પોતાનું કુટુંબ જમી રહે, તે પછી જ પોતે જમતો હતા એમ સમય જતા નામ તથા નુણોથી સુગીવ તે વાણિયાએ દારિદ્ર્યથી તથા ભૂખથી અત્યંત પીડાઈને (એક વેળા કોઈ) શ્વત બ્રાહ્મણને પૂછ્યું.

મુનીવે પૂછતું હે મહાબુદ્ધિમાન બ્રાહ્મણ ! કૃપા કરી તમે આજે મને નિઃશયપૂર્વક કહેા 'દારિદ્ર્યનો નાશ કર્ણ રીતે થાય' હે માન આપનારા ! હું ધનવાન થાઉં, એવી મને ધનની ઈચ્છા નથી, હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! હું તો માન કુટુંબનું પોષાક કરવા માટે જ પૂછુ છું. માને પુત્રીનો બાળક પુન છે, તે ખાવાની ઈચ્છાથી અત્યંત રચ્યા કરે છે, પાતે તેટલું જ આનાજ ઘરમા નથી કે જેથી તેને એક મૂદી પણ હું

આપું બ્યારથી મે મારા ઘરમાથી તેને કાઢી મૂક્યા છે અને તે રહતો બાળક મારે ઘેરથી ગયો છે, ત્યારથી મારું મન અત્યંત બળ્યા કરે છે, તો ધન વિના હું શું કરું ? મારી (એક) પુત્રીનો વિવાહ (કરવાનો) છે, પણ ધન નથી, હું શું કરું ? દસ વર્ષથી વધારે ઉંમરની તે કન્યાનો કન્યાદાનકાળ પણ લગભગ ચાલ્યો જાય છે, તેથી હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! હું શોક કરું છું હે દયાના ભાડાર ! તમે મર્ત્ય છો, માટે કોઈ તપ, દાન, વ્રત કે મન્ત્રજપ કહો, કે જેથી હે બ્રાહ્મણ ! હું કુટુંબવર્તનું પોષણ કરું, તેટલા જ ધનની મને પ્રાપ્તિ થાય (એટલે બસ છે) વધારે હું ઈચ્છતો નથી હે મહાભાન ! તમારી કૃપાથી મારું કુટુંબ સુખી થવું જોઈએ, માટે જ્ઞાનથી વિચારી તમે તે કરો.

વ્યાસે કહ્યું હે ઉત્તમ રાજા ! તેણે એમ પૂછેલા તે તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા બ્રાહ્મણે પરમ પ્રસન્ન થઈ તે વાણિયાને કહ્યું 'હે વૈશ્યર્થ ! તું આજે નવગતનું શુભ વ્રત કર અને ભગવતીનું પૂજન, હવન તથા (બ્રાહ્મણ)ભોજન કર તેમ જ વેદનું પાઠયપ, શકિતનો જપ તથા હોમ વગેરે આજે તું યથાશકિત કર, એટલે તારું કાર્ય થશે હે વૈશ્ય ! પૃથ્વી પર આનાથી (શ્રેષ્ઠ) બીજું કોઈ વ્રત નથી, નવરાત્ર નામનું આ વ્રત પવિત્ર તથા સુખદાયી છે વળી તે નવરાત્રવ્રત હમેશા જ્ઞાન અને તથા મોક્ષ આપનાર, સુખ તથા સત્તાનની વૃદ્ધિ કરનાર અને શત્રુઓનો અત્યંત નાશ કરનાર છે રાજ્યથી હ્રાપ્ત થઈ સીતાનો વિરહ પામેલા શ્રીરામચંદ્રે દુખાતુર હોઈ કિંટકિયામા આ વ્રત કર્યું હતું સીતાના વિરહરૂપ અગ્નિથી તપેલા છતા શ્રીરામચંદ્રે નવરાત્રવ્રત વડે દેવીને વિધિ પ્રમાણે પૂજ્યા હતા, તેથી તેમણે મહામમુદ્ર પર પુલ બાધી મહોદનીના પતિ રાવણને તથા મહાબળવાન કુલકર્ણને મારી સીતાને મેળવ્યા હતા તેમ જ ગવણતા પુન મેધનાદને મારી વિભીષણને રાજ્ય બનાવ્યા પછી અયોધ્યામા આવી નિષ્કંટક સત્ય પણ મેળવ્યું હતું હે શ્રેષ્ઠવૈશ્ય ! આ નવરાત્રવ્રતતા પ્રભાવથી આમાપ તેજવાળા શ્રીરામચંદ્ર પૃથ્વી પર સુખ પામ્યા હતા.

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજા ! બ્રાહ્મણનું એ વચન સાંભળી તે જ બ્રાહ્મણને નુરુ કરીને તે વૈશ્યે (તેની

પામેથી) માયાબીજ નામનો ઉત્તમ મન ગ્રહણ કર્યો, અને નવરાત્ર સુધી આવધાન થઈ પન્મભક્તિથી તે મનનો જપ કર્યો ને જતજતતાના માહિત્યાથી આદર પૂજ કરી તવ વર્ષ સુધી માયાબીજના જપમા રહ્યો, એટલે નવમા વર્ષના અતે મહાદેવીની ત્રિ ધર્ષ ત્યારે મહેશ્વરીએ પ્રત્યક્ષ દર્શન ને અનેક પ્રકારના વરદાનથી તે(વેશ્ય)ને

તુ સજ્જાતે પ્રત્યક્ષ દર્શનં દદો ।

શ્વનૈષ્ઠ કૃતકૃત્ય ચકાર તમ ॥૫૭॥

દેવીબાવનમહાપુરાણમા તૃતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૮ મો*

રાત્રવ્રત પ્રસંગે શ્રીરામાયણકથા

જનમેજય ઉવાચ

જ તથોર્ણે વ્રત દેવ્યાઃ સુલભવમ્ ।

ઃ કય સોડ્ય કય સીતા હતા પુનઃ ॥૧॥

દેવ્યે પૂજ્યુ શ્રીરામચાંદ્રે દેવીનુ સુખ કેમ કર્યુ હતુ ? તે સંન્યસાદ કેમ થયા હતા ? કેવી રીતે હરાયા હતા ?

કહ્યુ પૂવે શ્રીમાન દશરથ રાજા અથો ન હતા તે સુધે શામા શ્રોષ્ટ હતા ને દેવો પોને પૂજતા હતા તેમને ગમ, લક્ષ્મણ, ગુણ નામના લોકપ્રખ્યાત ચાર પુત્રો હતા । રાજાનુ પ્રિય કન્યાત્ત અને ગુણ તથા રૂપથી । તેમા ગમ ક્રોશલ્યાના પુત્ર, ભરત કૈકેયીના (લક્ષ્માણ તથા ગુણ) બે સુમિનાના નેહલા તરીકે જન્મ્યા હતા તે પુત્રો કિંગાર , એટલે તેમના (જનોઈ વગેરે) સરકારો તેઓ ધનુષ તથા બાણો ધારતા કન્યારો સુખ વધાનનાત થયા તે વખતે વિશ્વા

ભાવી યનુની ગ્રા કરના નોગ વર્ષના પુન

* આરામનાદ્રની દશરથ નજ પાતે માગણી કરી, એટલે
+ ૨૮ અધ્યાયમા નવરાત્ર વ્રતમાંથી રાજ જનમેજયે
નવરાત્રના પ્રવનમાં સમાવે કયા પૂછે ન વ બાણે ને
કરી છે

તેમણે લક્ષ્મણ મહિત શ્રીરામચાંદ્રને વિશ્વામિત્રને મોખ્યા સુદર દેખાવના તે બન્ને ભાઈઓ મુનિ વિશ્વા મિત્રની સાથે માર્ગમા જવા લાગ્યા ત્યારે માર્ગમા શ્રીરામચાંદ્રે મુનિઓને હમેશા દુ ખ દતી ધોર દેખાય ની રાક્ષસી તાડકાને એક જ બાણથી મારીને યશની રક્ષા કરી તેમા નીચ સુબાહુને માર્યો ને મારીચને મરણુનોલ કરી બાણના વેગથી કેંકરી દીધો એમ યજ્ઞ ના રક્ષણરૂપ મહાન કર્મ કરી તે રામ, લક્ષ્મણ તથા વિશ્વામિત્ર બધા મિથિલા તરફ ગયા તે વખતે નિષ્પાપ અબલા આહલ્યાને (શ્રીરામચાંદ્રે) શાપથી મુક્ત કરી અને પછી તે બન્ને (ભાઈઓ) મુનિની સાથે જનકપુરમા ગયા ત્યા જનક રાજાએ (સીતાના સ્વયવરમા) શરતરૂપે કરેલા શિવધનુષને (શ્રીરામ ચાંદ્રે) ભાગ્ય ને તે પછી લક્ષ્મીના આશથી જન્મેલી જનકી—સીતાને તે પરણ્યા રાજા જનકે ઊર્મિલા નામની (બીજી) એક પુત્રી લક્ષ્મણને આપી, ને ઉત્તમ સ્વભાવવાળા તથા શુભ લક્ષણોવાળા ભરત ને શનુષ બન્ને ભાઈઓએ (જનક ગળના ભાઈ) કુશધ્વજની પુત્રી બે કન્યાઓને (બી તરીકે) પ્રાપ્ત કરી હે રાજા ! એમ તે ચારે ભાઈઓની અનક્રિયા વિધિ પ્રમાણે મિથિલા નગરીમા થઈ હતી પછી તે વેળા રાજા દશરથે પુત્ર(રામ)ને સંન્યયોગ્ય જોઈ, તેમણે પોતાના પુત્ર રામચાંદ્રને સંન્યભાર સોંપવા મન કર્યુ, એટલે તે સામગ્રીને તૈયાર કરેલી જોઈ કૈકેયીએ પ્રથમ (અનામત) રાખેલા બે વસ્ત્રો પોતાને વશ વર્તતા સ્વામી દશરથ રાજા પાને માગ્યા તેમા એક વસ્ત્રાનથી મહાત્મા ભરતપુત્ર માગ રાજ માગ્યુ ને બીજા વસ્ત્રાનથી નીદ વર્ષ સુધી નામ માટે વનવાસ માગ્યો રામ તો તેના વચન ઉપરથી સીતા તથા લક્ષ્મણની સાથે રાક્ષોનાથી વસાયેલા દડકા સૂર્યમા ગયા (પાછળથી) પુત્રના વિરાધી અન્તાત પીડાયેલા મહાત્મા દશરથ રાજાએ પોતાનો શાપ યાદ કરતા પ્રાપ્ત હોડયા હતા પછી ભરતે માતાના કૃત્યને લીધે પિતાને મરા પામેલા જોડ (નોગ) ભાઈનુ પ્રિય કરતાની ઈચ્છાથી એ મમ્મદિરાગુ (પાપ) સંન્ય તીધુ ન હતુ શ્રીરામચાંદ્રે વનમા પાવવગીમા રહીને ગણપુત્રી નાની બહેન મૂર્ખા બધા, જે અત્યંત

નૃમ થાય છે, માટે જ મોટા મુનિઓ તથા યજ્ઞોમા વેદમંત્રોના અંતે દેવીના નામરૂપ એ બંને મંત્રોને હૃદયથી ઉચ્ચારે છે જેની ઇચ્છાથી પ્રજાપતિ—બ્રહ્મા આ વિશ્વને સર્જે છે, વિષ્ણુ અનેક પ્રકારના અવતારો ધરે છે અને શંકર જગતને ભસ્મ કરે છે, તે સુખદાયી દેવીને મનુષ્ય કેમ નથી ભજતો ? સર્વ ભુવનોમા તે શક્તિ વિનાનો એક પણ દેવ, મનુષ્ય, પક્ષી કે સર્પ નથી, અને ગર્ધર્વ, રાક્ષસ, પિશાચ તથા સ્થાવર પ્રાણીઓમા પણ એવો એકે નથી કે જે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ચોક્કસ કરવા નમર્યા હોય । મર્ચ કામનાઓડપ મર્મર્થ આપનારા તે ચડી—શિવાને કયો મનુષ્ય ન મેવે ? અને ચાટે પુરુષાર્થોને ઇચ્છતો કયો મનુષ્ય તેનું વ્રત ન કરે ? મહાપાપથી યુક્ત હોય તેણે નવરાત્રનું વ્રત કરવું, જેથી સર્વ પાપોથી તે મુક્ત થાય છે, એમા વિચાર ન કરવો

હે સગ્નઓમા ઉત્તમ । પૂર્વે કોસલ દેશમા દોઈ વાણિયા કુટુંબી હોઈ દુષ્ટી અને ધનસંહિત હતા તેને ઘણા સંતાનો હતા તેઓ ભૂખથી ખીડતા હતા તેના એ બાળકો સાયકાળે કઈક (ધોડું જ) ખાવાનું પામતા હતા પારકા કામ કરતો ને ભૂખ્યો એ વાણિયા પણ સાયકાળે જ ખાતો છતા અત્યંત આકુળ થયા વિના ત્યા તે કુટુંબીઓપણ કરતો ધર્મમા સદા પ્રીતિવાળો, શાન્ત, સદાચારી, સત્યવક્તા, ક્રોધરહિત ધીરજવાળો, મદરહિત અને અદેખાઈ વિતાનો ને વાણિયા ઉમેશા દેવો, પિતૃઓ તથા આતિથિઓનું પૂજન કરે પોતાનું કુટુંબ જતી રહે, તે પછી જ પોતે જમતો હતા એમ સમય જતા નામ તથા નાણોથી સુશીલ તે વારિયાએ દારિદ્ર્યથી તથા ભૂખથી અત્યંત ખીડાઈને (એક વેળા કોઈ) શાન્ત બ્રાહ્મણને પૂછ્યું

સુગમે પૂઠ્યુ હે મહાબુદ્ધિમાન બ્રાહ્મણ ।
કૃપા કરો તમે બાળે મને નિશ્ચયપૂર્વક કરો ‘ દારિ
દ્ર્યનો નાશ કર્મ રીતે થાય ? ’ હે માન આપનારા ।
હું ધનવાન થાઉં, એવી મને ધનની ઇચ્છા નથી, હે
ઉત્તમ બ્રાહ્મણ । હું તો માન કુટુંબનું પોષા કરવા
માટે જ પૃથુ હું મારી પુત્રીનો બાળક પુન છે, તે
ખાવાની ઇચ્છાથી અત્યંત ગડા કરે છે, પણ તેટલુંજ
આત્મા ધરમા નથી કે જેથી તેને એક મૂંઠે પાપ હું

આપુ જ્યારથી મેં મારા ઘરમાથી તેને કાઢી મૂક્યા છે
અને તે રડતો બાળક મારે ઘેરથી ગયો છે, ત્યારથી
માન મન અત્યંત બળવા કરે છે, તો ધન વિના હું
શુ કરું ? મારી (એક) પુત્રીનો વિવાહ (કરવાનો)
છે, પણ ધન નથી, હું શુ કરું ? દસ વર્ષથી વધારે
ઉંમરની તે કન્યાનો કન્યાદાનકાળ પણ લગભગ આવ્યો
જાય છે, તેથી હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ । હું શોક કરું છું હ
દયાના ભાડાર । તમે સર્વજ્ઞ છો, માટે કોઈ તપ, દાન,
વ્રત કે મન્ત્રજપ કરો, કે જેથી હે બ્રાહ્મણ । હું કુટુંબવર્નનું
પોષણ કરું, તેટલા જ ધનની મને પ્રાપ્તિ થાય (એટલે
બસ છે) વધારે હું ઇચ્છતો નથી હે મહાભાગ ।
તમારી કૃપાથી મારું કુટુંબ સુખી થવું જોઈએ, માટે
જ્ઞાનથી વિચારી તમે તે કહો

આસે કહ્યું હે ઉત્તમ સગ્ન । તેણે એમ પૂછેલા
તે તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા બ્રાહ્મણે પરમ પ્રસન્ન થઈ તે
વાણિયાને કહ્યું ‘ હે વૈશ્યવર્ધ । નું આજે નવરાત્રનું
શુભ વ્રત કર અને ભગવતીનું પૂજન, હવન તથા
(બ્રાહ્મણ) ભોજન કર તેમ જ વેદનું પાસાયપૂ,
શક્તિનો જપ તથા હોમ વગેરે આજે તું યથાશક્તિ
કર, એટલે તારું કાર્ય થશે હે વૈશ્ય । પૃથ્વી પર
આનાથી (શ્રેષ્ઠ) બીજું કોઈ વ્રત નથી, નવરાત્ર
નામનું આ વ્રત પવિત્ર તથા સુખદાયી છે વગી તે
નવરાત્રવ્રત હમેશ જ્ઞાન અને તથા મોક્ષ આપનાર,
સુખ તથા સંતાનની વૃદ્ધિ કરનાર અને શત્રુઓનો
અત્યંત નાશ કરનાર છે તન્મયથી ભ્રષ્ટ થઈ સીતાનો
વિરહ પામેલા શ્રીરામચંદ્રે દુષ્પાતુર હોઈ ક્રિષ્કિધામા
આ વ્રત કર્યું હતું સીતાના વિરહરૂપ અગ્નિથી તપેલા
છતા શ્રીરામચંદ્રે નવરાત્રવ્રત વડે દેવીને વિધિ પ્રમાણે
પૂજ્યા હતા, તેથી તેમણે મહામમુદ્ર પર પુલ બાધી
મહોદધીના પતિ સંવણને તથા મહાબળવાન કુલકર્ણને
મારી સીતાને મેળવ્યા હતા તેમ જ સંવણના પુત્ર
મેઘનાદને મારી વિભીષણને સગ્ન બતાવ્યા પછી
અયોધ્યામા આવી નિષ્કટક સન્ન્ય પણ મેળવ્યું હતું
હે શ્રેષ્ઠ-વૈશ્ય । આ નવરાત્રવ્રતના પ્રભાવથી અમાપ
તેજવાળા શ્રીરામચંદ્ર પૃથ્વી પર સુખ પામ્યા હતા

આન બોલ્યા હે સગ્ન । બ્રાહ્મણનું એ વચન
સાંભળી તે જ બ્રાહ્મણને ગુરુ કરીને તે વૈશ્ય (તેની

પામેથી) માયાબીજ નામનો ઉત્તમ મત ગ્રહણ કર્યો, અને નવરાત્ર સુધી સાવધાન થઈ પરમભક્તિથી તે મતનો જપ કર્યો ને જ્ઞાતજ્ઞાતના સાહિત્યોથી આજ્ઞા સહિત પૂજા કરી તવ વર્ષ સુધી માયાબીજના જપમા તે તત્પર રહ્યો, એટલે તવમા વર્ષના અંતે મહાદેવીની મધ્યરાત્રિ થઈ ત્યારે મહેશ્વરીએ પ્રત્યક્ષ દર્શન દીધું ને અંતેક પ્રકારના વરદાનથી તે(વેશ્ય)ને કૃતાર્થ કર્યો ૧—૭

અથેરાત્રે તુ સજ્જાતે પ્રત્યક્ષ દર્શનં વદો ।

નાનાવરપદતૈષ્ઠ કૃતકૃત્ય ચકાર તમ ॥૫૭॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નૃતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૮ મો[†]

નવરાત્રમત પ્રસંગે શ્રીરામાયણકથા

જનમેજય ઉવાચ

કથં રામેણ તચ્ચીર્ણં વ્રત દેવ્યાઃ સુલપદમ્ ॥

રાજ્યચ્છ્રદઃ કથ ચોડય કથં સીતા હતા પુનઃ ॥૧॥

જનમેજયે પૂછ્યું શ્રીરામચંદ્રે દેવીનું સુખ દાવી વ્રત કેમ કર્યું હતું ? તે રાજ્યચ્છ્રદ કેમ થયા હતા ? વળી સીતા કેવી રીતે હરાયા હતા ?

વ્યાસે કહ્યું પૂર્વે શ્રીમાન દશરથ રાજા આવ્યો જ્યાના રાજા હતા તે સૂર્યનાશમા શ્રેષ્ઠ હતા ને દેવો તથા બ્રાહ્મણોને પૂજતા હતા તેમને રામ, લક્ષ્મણ, ભરત તે શત્રુઘ્ન નામના લોકપ્રખ્યાત ચાર પુત્રો હતા તેઓ બધા રાજાનું પ્રિય કરનારા અને ગુણ તથા રૂપથી સમાન હતા તેમા રામ કૌશલ્યાના પુત્ર, ભરત કૈકેયીના પુત્ર અને (લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન) બે સુમિત્રાના સુદર પુત્ર બેડહલા તરીકે જન્મ્યા હતા તે પુત્રો કિશોર વયના થયા, એટલે તેમના (જનોઈ વગેરે) સસ્કારો કર્યો અને તેઓ ધનુષ તથા બાણને ધારણ કરનાર થઈ રાજાને સુખ વધારનારા થયા તે વખતે વિશ્વા મિત્રે આવી યજ્ઞની રક્ષા કરવા સોજ વર્ષના પુત્ર મિત્રે આવી યજ્ઞની રક્ષા કરવા પાસે માગણી કરી, એટલે શ્રીરામચંદ્રની દશરથ રાજા પાસે માગણી કરી, એટલે

તેમણે લક્ષ્મણ સહિત શ્રીરામચંદ્રને વિશ્વામિત્રને સોંપ્યા સુદર દેખાવતા તે બન્ને ભાઈઓ મુનિ વિશ્વા મિત્રની સાથે માર્ગમા જવા લાગ્યા ત્યાં માર્ગમા શ્રીરામચંદ્રે મુનિઓને હમેશા દુ ખ દેતી ધોર દેખાવ ની રાક્ષસી તાડકાને એક જ બાણથી મારીને યજ્ઞની રક્ષા કરી તેમા નીચ સુબાહુને માર્યો ને મારીચને મરણુતોલ કરી બાણના વેગથી કેંકેરી દીધો એમ યજ્ઞ ના રક્ષણરૂપ મહાન કર્મ કરી તે રામ, લક્ષ્મણ તથા વિશ્વામિત્ર બધા મિથિલા તરફ ગયા તે વખતે નિષ્પાપ આવ્યા અહલ્યાને (શ્રીરામચંદ્રે) શાપથી મુકત કરી અને પછી તે બન્ને (ભાઈઓ) મુનિની સાથે જનકપુરમા ગયા ત્યા જનક રાજાએ (સીતાના સ્વયવરમા) શરતરૂપે કરેલા શિવધનુષને (શ્રીરામ ચંદ્રે) ભાગ્ય ને તે પછી લક્ષ્મીના અશશી જન્મેલી જનકી—સીતાને તે પરણ્યા રાજા જનકે ઊર્મિલા નામની (બીજી) એક પુત્રી લક્ષ્મણને આપી, ને ઉત્તમ સ્વભાવવાળા તથા શુભ લક્ષણોવાળા ભરત ને શત્રુઘ્ન બન્ને ભાઈઓએ (જનક રાજાના ભાઈ) કુશધ્વજની પુત્રી બે કન્યાઓને (સ્રી તરીકે) પ્રાપ્ત કરી હે રાજા ! એમ તે ચારે ભાઈઓની લગ્નક્રિયા વિધિ પ્રમાણે મિથિલા નગરીમા થઈ હતી પછી તે વેળા રાજા દશરથે પુત્ર(રામ)ને રાજ્યયોગ્ય બોઈ, તેમણે પોતાના પુત્ર રામચંદ્રને રાજ્યભાર સોંપવા મન કર્યું, એટલે તે સામગ્રીને તૈયાર કરેલી બોઈ કૈકેયીએ પ્રથમ (અનામત) રાખેલા બે વર દાનો પોતાને વશ વર્તતા સ્વામી દશરથ રાજા પાસે માગ્યા તેમા એક વરદાનથી મહાત્મા ભરતપુત્ર માટે રાજા માગ્યું ને બીજા વરદાનથી ચૌદ વર્ષ સુધી રામ માટે વનવાસ માગ્યો રામ તો તેના વચન ઉપરથી સીતા તથા લક્ષ્મણની સાથે રાક્ષસોથી વસાયેલા દડકા રણ્યમા ગયા (પાછળથી) પુત્રના વિરહથી અત્યાત પીડાયેલા મહાત્મા દશરથ રાજાએ પહેલાનો શાપ યાદ કરતા પ્રાણ છોડ્યા હતા પછી ભરતે માતાના કૃત્યને લીધે પિતાને મરણ પામેલા બોઈ (મોટા) ભાઈનું પ્રિય કરવાની ઇચ્છાથી એ સમૃદ્ધિવાળુ (પણ) રાજ્ય લીધું ન હતું શ્રીરામચંદ્રે વનમા પચવટીમા રહીને રાવણની નાની બહેન શૂર્પણખા, જે અત્યાત

+ ૨૧ અધ્યાયમા અગણેતર શ્લોકોથી રાજા જનમેજયે નવરાત્રના પ્રસંગમા રામાયણ કથા પૂછી ૨૧ઠ્ઠે વ્યાસે તે કહી છે

રામ, દામ આદિ ઉપાયો કર્યા છતાં તે પોતાના શ્રી
વ્રતથી ચલિત ન થઈ (ખીજી તરફ) રામ પણ તે
મુગને મારી સાથે લઈ શાત થઈને (ઝૂપડી તરફ)
જતા હતા તેવામા લક્ષ્મણને આવતા જોઈ આવું
વચન બોલ્યા ‘હે ભાઈ’ તે આ અયોગ્ય કામ શું
કર્યું? એ પાપીનો શબ્દ માલગી તું સ્ત્રીને એકલી
છોડી ચાલી કેમ આવ્યો? ત્યાં લક્ષ્મણે આ વાક્ય
કહ્યું ‘હે પ્રભો! સીતાના વચનક્રમ બાણથી પ્રલાર
કરતેયો હું કાળના યોગે આવી આવ્યો છું, એમા સશય
નથી’ પછી તેઓ બંને ઝૂપડીમા જઈ સીતાને નહિ
જોઈ અત્યંત દુઃખી થયા અને સીતાની શોધ માટે
યત્ન કર્યા તૈયાર થયા શોધતા શોધતા તેઓ બંને
ન્યા જગત્તુ પહોં કરી બાકી રહેલા પ્રાણુઓ પૃથ્વી
પર પડ્યા હતા, ત્યાં જઈ પહોંચ્યા એટલે તેણે કહ્યું
‘જનકની ખુની એ સીતાને આજે રાવણે હરી છે
મેં એ પાપાત્માને અટકાવ્યો, પણ તેણે મુદ્દમા મને
પાડ્યો છે.’ એમ કહી મરણ પામેલા તે જગત્તુને
સમે અગ્નિસંસ્કાર કર્યો ને તેના મરણ પછીની ક્રિયા
કરીને રામ તથા લક્ષ્મણ બંને ત્યાંથી નીકળી ગયા
પછી પ્રણુ રામચંદ્રે કંબધને મારી એને શાપથી છોડા
વ્યો ને તેના વચનથી મુગીવ સાથે મિત્રતા કરી, અને
વીર લાલીનો નાશ કરી શ્રી રામચંદ્રે કંબધને લીધે
મિત્રતા કરનાર મુગીવને દિશ્કિયાનું ઉત્તમ રાજ્ય આપ્યું
પછી રાવણે હરેલી પ્રિયા સીતાનું ચિત્તામા ચિત્તન
કરતા શ્રીરામચંદ્ર લક્ષ્મણની સાથે વર્ષાઋતુના મહિના
ત્યા જ રહ્યા તે વેળાના સીતાના વિરહથી ખીડાતા
શ્રીરામચંદ્રે લક્ષ્મણને કહ્યું ‘હે લક્ષ્મણ! કેટલી
પૂર્ણ મનોરવવાની થઈ છે કેમ કે સીતા મળ્યા નહિ
એટલે તેના વિના હું જીવીશ નહિ ને અયોધ્યામા
આવીશ નહિ રાજ્ય ગયું, વનવાસ થયો, પિતા
મર્મી ને પ્રિયા પણ હતાઈ, મને ખીડતું એ દુષ્ટાત્મા
દેવ આગળ વળી તું કરશે? હે ભરતના નાના ભાઈ!
પ્રાણીઓનું ભાવો ખરેખર જાણવું મુશ્કેલ છે હે
તાત! બંનેની આની વધારે દુઃખદાયી કઈ દશા
થશે? મનુના વચમા જન્મી આપણે એક રાજપુત્રો
પૂર્વકર્મને લીધે અત્યંત દુઃખ ભોગવનાર થયા છીએ
હે લક્ષ્મણ! તું પણ ભોગ્યોને છોડી દેવોને મારી

સાથે નીકળ્યો, તો હવે તું પણ અપાર દુઃખ ભોગવ
આપણા કુળમા મારા જેવો દુઃખભાગી, નિર્ધન, અસ
મર્થ અને કલેશપાત્ર કોઈ પણ પુરુષ પૂર્વે થયો
નથી અને (ભવિષ્યમા થશે નહિ) હે લક્ષ્મણ!
હવે હું શું કરું? દુઃખના સમુદ્રમા હું ડૂબ્યો છું સલામ
વિનાના મને (આ દુઃખમાથી) તરવાનો કોઈ ઉપાય
(સૂત્રો) નથી હે વીર! મારી પાસે ધન નથી કેસીત્ય
નથી, માત્ર તું એક જ સહચારી છે હે નાના ભાઈ!
પોતે કરેલા આ (કર્મફળના) ભોગમા હું કોના પર
કોપુ? ઇદ્રની સલા જેવું રાજ્ય લાંબા આવેલું, છતાં
ક્ષણવારમા ચાલ્યું ગયું ને વનવાસ મળ્યો! દેવે નિર્મીણ
કરેલું કોણ જાણી શકે છે? વેદેહી સીતા બાળપણથી
સાથે ચાલી તો દુઃખ દેવે એ સુદરીને દુઃખકારક દશામા
લાવી મૂકી પતિવ્રતા, સુશીલ અને માગ પર ઘણી
જ પ્રીતિવાળી તે સોળ વર્ષની સુદરી લાકાના રાજને
ઘેર કઈ રીતે દુઃખ ભોગવશે? હે લક્ષ્મણ! તે વેદેહી
એ રાવણને વશ તો થશે જ નહિ, સુદર કેડના પાછળ
ભાગવાની તે જનકપુત્રી વ્યભિચારિણી જેવી કેમ થાય?
હે ભરતના નાના ભાઈ! જો રાવણ તેના પર બળ
જમ્પી કરશે, તો સીતા પ્રાણ છોડશે, પણ રાવણને
વશ નહિ થાય, એ વાત નક્કી છે હે વીર લક્ષ્મણ!
જો સીતા મરી જશે, તો હું અવશ્ય પ્રાણ ત્યજીશ,
કેમ કે કાળા કટાક્ષવાળી તે સીતા જો મરી ગઈ હોય,
તો મારે મા દેહતું શું કામ છે? એમ કમળ મમાન
નેત્રવાળા શ્રીરામ વિલાપ કરતા હતા, તેમને ધર્માત્મા
લક્ષ્મણ સત્ય વાણીથી શાત પાડતા કહેલા લાગ્યા
‘હે મહાબાહુ! આ સમયે કાચરપણું છોડી તમે ધૈર્ય
ધરો તે નીચ રાક્ષસને મારી હું સીતાને લાવીશ ધીર
પુરુષો ધૈર્યને લીધે આપત્તિમા તથા સાપત્તિમા સમાન
રહે છે, પણ ચોછી બુદ્ધિવાળો વૈભવ હોય છતાં દુઃખ
મા ડૂબ્યો રહે છે સંયોગ તથા વિયોગ એ બંને દેવા
ધીન છે, અને શરીર જો કદીયે આત્મા નથી, તો તેમા
ગોઠ શો? જેમ રાજ્યથી વનવાસ થયો અને સીતાનું
હરણ થયું, તેમ યોગ્ય સમયે (સીતાનો) મમાગમ
પણ થશે હે સીતાપતિ! કોઈ વેળા સુખદુઃખની સમાધિ
ભોગ્યની થાય છે, એમા ફેરફાર થતો નથી, માટે હવે
શોક કરેલા છોડી દો વાનરો ઘણા છે, તેઓ આ

દિશાઓમા જગે અને મીતાની શોધ અવશ્ય લાવશે માર્ગની માહિતી મેળવી ત્યા જઈ પરાક્રમ કરીને તે પાપકર્મી સવણનો નાશ કરી હું સીતાને લાવીશ અથવા સૈન્ય અને નાના ભાઈ સહિત ભસ્તને બોલાવી આપણે રાત્રીને મારીશુ તો હે મોટાભાઈ ! તમે વ્યર્થ શોક શું કરો છો ? પૂર્વે સ્વુસંગઓ માત્ર એક સ્થંથી જ બધી દિશાઓ જીતી હતી, તો હે રાધવ ! તમે તેના વશમા જન્મી શોક કરવાને યોગ્ય કેમ છો ? હું એકલો બધા દેવો તથા અસુરોને જીતવા સમર્થ છુ, તો સત્તા સહિત હોઈ હું તે કુલદૂષણ સવણને જીતુ એમા શું કહેવાતું છે ? અથવા હે સ્થુનદન ! જનકને મહામા લાવી દેવાને કટક સરખા તે દુરાચારી સવણને હું મારીશ હે સ્થુનદન ! સુખ પછી દુઃખ ને દુઃખ પછી સુખ હોય જ છે ચક્રની ધારની પેઠે તે કદી એક જ ધારા દોતા નથી (એ તો વારાકરની આપ—જા કર્યો જ કરે છે) જ મનુષ્યનું મન કાયર હોય, તે સુખદુઃખથી થયેલા શોકસમુદ્રમા ડૂબી જાય છે ને કદીયે સુખી થતો નથી હે સ્થુનદન ! પૂર્વે ઇંદ્રે પણ દુઃખ પ્રાપ્ત કર્યું હતું, તે વેળા બધા દેવોએ ઇંદ્રને સ્થાને નહુપ રાજાને સ્થાપ્યો હતો એ વેળા ઘણા વર્ષો સુધી ઇંદ્રે પોતાનું સ્થાન છોડી ભયભીત થઈને કમળની વચ્ચે રહી ગુપ્તવાસ કર્યો હતો પછી સમય પવડાતા તે જ ઇંદ્રે પોતાનું સ્થાન ફરી મેળવ્યું હતું અને નહુપ રાજા અંગગરની આકૃતિવાળો થઈ પુષ્પી પર પડ્યો હતો એ નહુપ રાજાએ ઇંદ્રાણીને ઇચ્છી હતી અને બ્રાહ્મણોનું અપમાન કર્યું હતું, જેથી તે અંગસ્ત્યના કોપથી સર્પના શરીરવાળો થયો હતો, માટે હે રાધવ ! દુઃખ આવે ત્યારે શોક ન કરો, પણ સમજી મનુષ્યે ચિરામા ઉદ્ભવ ધરી (ધીર) રહેવું હે મહાભાગ ! તમે સર્વજ્ઞ છો, હે જગત્પતિ ! તમે સમર્થ છો, તો સામાન્ય મનુષ્યની પેઠે મનમા અતિશય શોક કેમ કરો છો ?

આસ બોલ્યા હક્ષ્મણના એવા વાક્યથી સમ જેલા શ્રીગમચંદ્ર ગોકનો ત્યાગ અત્યંત કરી સત્તાપ સંહિત થયા હતા ૧—૫૫

इति लक्ष्मणवाक्येन बोधितो रघुनन्दन ।
त्यक्त्वा शोक तथाऽप्यर्थं वभूव विमतउरः ॥ ૫૫ ॥
અધ્યાય ૨૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૦ મો*

શ્રી રામચંદ્ર નવરાત્રવ્રત કથું

વ્રહ્મોવાચ

एव तौ सविदं कृत्वा यावत्सूर्णीं वभूवतुः ।

आजगाम तदाकाशाच्चारदो भगवानुविः ॥ ૧ ॥

આસ બોલ્યા એમ વિચારી તેઓ બંને મોત રહ્યા, તેવામા ભગવાન નારદ ઋષિ આકાશમાથી આવ્યા સ્વરોના સમૂહથી શોભતી મહતી નામની વીણાને વગાડતા અને બૃહદ્રથ નામનું સામ ગાતા તે નારદજી તે વેળા તેમની પાસે આવ્યા, એટલે તેમને જોઈ અમાપ ક્રાંતિવાળા શ્રીરામચંદ્રે ઊભા થઈ ઉત્તામ આસન આપી અર્ચ્ય તથા પાદ્ય કર્યું પછી શ્રેષ્ઠ પૂજા કરી બે હાથ જોડી શ્રીરામચંદ્ર ઊભા ત્યારે મુનિની આજ્ઞા થતા તેમની પાસે તે બેઠા તે વેળા નાનાભાઈ સાથે બેઠેલા અને દુઃખી મનવાળા રામને મુનિશ્રેષ્ઠ નારદે કુશળ પૂછ્યું કે, ' હે રાધવ ! અત્થાની મનુષ્યની પેઠે તમે શોકપીડિત કેમ થયા છો ? દુષ્ટાત્મા સવણે સીતાને હરી છે, એ હું જાણુ છું મોહને લીધે પોતાનું મરણ નહિ જાણતા રાવણે જનકની પુત્રીને હરી છે એમ હું દેવલોકમા હતો ત્યારે મેં સાભળ્યું છે હે રામચંદ્ર ! તમારો જન્મ સવણનો નાશ કરવા માટે જ થયો છે, અને હે રાજા એ માટે જ સીતાનું હરણ થયું પણ છે સીતા પૂર્વ જન્મમા તપસ્વિની મુનિપુત્રી હતી, તે પવિત્ર હાસ્ય વાળી મનમા તપ કરતી હતી, ત્યારે રાવણે તેને જોઈ હતી, અને હે રામ ! રાવણે તેને પ્રાર્થના કરી હતી કે, ' મારી પત્ની થા ' ત્યારે તેણે તેનો તિરસ્કાર કર્યો હતો, એટલે રાવણે બળથી તેનો ચોટલો પકડ્યો હતો તે જ ક્ષણે હે રામ ! અત્યંત કોપેલી તે તાપસીએ રાવણના સ્પર્શથી દૂષિત થયેલું શરીર છોડવાની ઇચ્છા કરી રાવણને શાપ દીધો કે, ' હે દુષ્ટાત્મા ! તારો નાશ કરવા હું દેહ છોડી પૃથ્વી પર યોનિથી નહિ જન્મેલી શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીરૂપે ઉત્પન્ન થઈશ ' એમ કહી

* આ અધ્યાયમાં નારદે રામચંદ્રને નવરાત્રવ્રત કથું, એટલે રામચંદ્ર તે ચારી ચીતે કર્યું, એ કથા ત્રેલક મોગેશી કહેવાયે

તેણે સારી છોડ્યુ હતુ તે જ આ લક્ષ્મીના અગધી
જન્મેની નીતાને સહમ રાવણે પોતાના કુળનો જ
વિનાશ કરવા આતિથી નાગણને જેમ પુષ્પમાળાની
પેડે પેડે પડે તેમ હસી છે હે સમ ! તે ગણુનો નાગ
કરવા દેવાએ પ્રાર્થના કરેલા, અજન્મા છતાં વિષ્ણુના
અંગમાથી અજ સજ્જતા વગમા તમે જન્મ્યા છો
હે મહાબાહુ ! તમે ધૈર્ય ધરો, તે નીતા ત્યાં જોડે
પગધીન છે, તો પણ મતીધર્મમા તત્પર રી રત
દિવસ તમારુ ધ્યાન કરી કંઈ છે ઇદ્રે પોતે ક્રમધેનુ
નુ દૂધ પાવમા ભરી તેને પીવા મોકલ્યુ છે અને તે
આમૃતરૂપ દૂધ પીધુ છે ક્રમગની પાખરીઓ જેવા
નેત્રોવાળી તે નીતા એ ક્રમધેનુનુ દૂધ પીવાની ભૂખ
અને તગ્નતા કુખથી રક્તિ થઈ છે, તેને મેં જોઈ
પણ છે હે રાવણ ! તે રાવણુનો નાત કરવા આજે હું
ઉપાય કહું છું, હમણા આમો મહિનામા તમે શ્રદ્ધા
યુક્ત વડે વ્રત કરો હે નમ ! તવરાત્રમા ઉપવાસ અને
ભગવતીનુ પૂજન કર્યુ, તે જ તવા હોમની વિધિથી
નર્મ નિદિને કરતાઃ થાય છે મારેલા પવિત્ર પનુઓ
વડે દેવીને યનિદાન આપી દશાત લેમ કરી તમે
અત્યત નક્તિમાન ચો. પૂર્વે આ વ્રત વિપ્રઓ,
મહાદેવે, બ્રહ્માએ તવા સ્વર્ગમા એતા ઇદ્રે પણ કર્યુ
હતુ હે સમ ! સુખી મનુષ્યે પણ નવનવનુ ગુણ
વ્રત કર્યુ અને દુષ્ક પામેલા મનુષ્યે તો ખામ કર્યુ
જોઈએ હે નમનદ્ર ! વિશ્વામિત્રે, ભુગુએ, વનિકે
તવા કન્યપે પણ આ વ્રત કરેનુ છે, એમા મતલબ
ની જેમની સ્ત્રી હનઈ હતી, તે નુજ બુલ્હરનિયો
આ મંત્રાત્ર કરેનુ છે, મોટે હે નર્મદા નવાનો
નાન કરવા તમે પણ આ વ્રત કરો ઇદ્રે વૃનામુગ્ધો
નાન કરવા આ નવોત્તમ વ્રત કર્યુ અને નિપુસસુગ્ધો
નાન કરવા નડે પણ પૂર્વે આ વ્રત કર્યુ હતુ હે મહા
બુદ્ધિમાન સમ ! મધુ દેવતો નાગ કરવા વિષ્ણુએ
નાવયાત થઈ મેન પર્વત ઉપર વિધિ પ્રમાણે આ વ્રત
કર્યુ હતુ

શ્રીસમે પૂછ્યુ એ દેવી કોણ છે? કેવા પ્રબાવ
વાળા છે? ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયા છે? અને તે વ્રત
ક્યુ છે? તે તમે વિધિ પ્રમાણે કહો હે દયાળા ભયાર
તમે સર્વગ છે

નારદે કહ્યુ હે સમ ! તમે સાભળો હમેશા તિત્ય,
આદ્ય અને નનાતન તે શક્તિરૂપ દેવીને જો પૂજ્યા
લેય તો તે નર્વ ક્રમનાઓ આપનારા તથા દુખોનો
નાશ કરનારા થાય છે હે જુવની સમચદ્ર ! બ્રહ્માદિ
નર્વ પ્રાણીઓનુ તે કારણ છે, તેમની શક્તિ વિના
કોઈ પણ ચેત કરવા નર્વ નવી વિષ્ણુની પાવનશક્તિ
તે છે, તે માગ પિના (બ્રહ્મા)ની કર્તુ શક્તિ તે છે
અને ઝદ્રની સત્તાગતિ પણ તે જ છે, જે (શિવા
પરબ્રહ્મશક્તિરૂપે) કોઈ જુવે જ અથવા અવર્ણનીય
શક્તિ છે (અર્થાત્ પરબ્રહ્મ શક્તિ જ વિષ્ણુ આદિની
તમા ગતિગોરૂપ છે) રણે ભુવનોમા જે કોઈ
કેકાણે જે ઈઈ નત્—અનત્ વસ્તુ છે, તે જે નર્વની
શક્તિ છે, તેની ઉત્પતિ ક્યાંથી હોય? (અર્થાત્ પર
બ્રહ્મ સ્વરૂપ એ ભગવતીની ઉત્પતિ ન જ હોય
જે નમયે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ઝદ્ર, સૂર્ય, ઇદ્રાદિ સર્વ દેવો,
પૃથ્વી કે પર્વતો નવી લેતા, તે યુગાદિ સમયે પણ તે
પૂર્વ પ્રકૃતિરૂપ અને તિર્ગુણ ત્રિવાદેવી પરપુરુષ—
પરમાત્માની માથે જ વિદ્યાર કરે છે પછીની (સુષ્ટિ-
નમયે) તે જ દેવી સમુપ થઈ પ્રથમ બ્રહ્માદિને
સર્જે છે, પછી તેઓને નર્વ શક્તિઓ આપી ત્રણે
ભુવનને નર્વ છે તેમને જાણી પ્રાણી જન્મરૂપ
મસારાધતવી છદી જાય છે, કેમ કે તે જ જાણવા
યાય પરમ વિદ્યા છે, વેદના આદ્ય અને વેદોને અનાત
છે બ્રહ્માદિઓ તે દેવીના ગુણકર્મતા ચક્રિત ઉપરથી
અસખ્ય નામે કાપ્યા છે હું શુ કહું? (તે સર્વ નામેને
કહેવા હું સમર્થ નથી) તે જુનદન ! 'અ'થી તે 'હ'
મુચીના ચ્વર તથા વણો (અજનો) જોડાયથી
ત ભગવતીના અસખ્ય નામે થાય છે

શ્રીસમે કહ્યુ હે બ્રહ્મર્ષિ ! આ વ્રતની વિધિ
તમે મને દુઝમા કહો, જેથી આજે જ હું શ્રદ્ધાયુક્ત
વઈ શ્રીદેવીનુ પૂજન કરુ

નારદ બોલ્યા હે સમ ! સમાન સ્થાન પર
આસન નોકવી તેના પગ જગદ્યાને સ્વાપી તમે
વિવિધી નવ જ ઉપવાસો કરો. હે સન્ન ! આ કર્મનાહું
આચાર્યે વર્તન, કેમ કે દેવોનુ કાર્ય કરનાહું ઉત્તનાહી છું
વ્યાન બોલ્યા. પ્રતાપી શ્રીરામચંદ્રે તે વચન
નવ્ય માની અત્તો માન આપ્યો ત્યારે તો શ્રેષ્ઠ પતિ

પર શુભ આસન ગોઠવી, જગદામા શિવાદેવીને સ્થાપી વ્રતનિધિ યર્થ વિધિ પ્રમાણે તે દેવીનું પૂજન કર્યું તમે ઉપવાસપરાયણ રહી ઉત્તમ વ્રત કર્યું અને વિધિ પ્રમાણે પૂજન, હોમ તથા અલિદાન કર્યા અને બાઈઓએ એ નારદજીની સમતિ પ્રમાણે પ્રેમથી વ્રત કર્યું, એટલે જાહનના દિવસે તે ભગવતીદેવીએ સિંહ પર ખેસી દર્શન દીધું, અને પર્વતના શિખર પર ઊભા રહી તામેથી પૂજનધને ભક્તિભાવથી પ્રસન્ન યર્થ નાનાભાઈ મહિત રામચંદ્રને મેઘ જેવી ગભીર વાણીથી આમ કહ્યું દેવીએ કહ્યું હે રામ ! હે રામ ! હે મહાબાળુ !

તમારા વ્રતથી આજે હું પ્રસન્ન યર્થ છું તમાગ મનમા જે ઈચ્છા હોય તે વર તમે માગો તમે નિર્દોષ મનુના વશમા નારાયણના આશીર્વાદ જન્મ્યા છે રાવણનો નાશ કરવા જ દેવતાઓએ તમને પ્રાર્થના કરી છે પૂર્વે દેવોનું હિત ઈચ્છતા તમે માછલાનું શરીર ધરી ધોર રક્ષસનો નાશ કરી વેદોની રક્ષા કરી હતી, તેમ જ કાન્યાનું રૂપ લઈ લઈ મહારાજા પર્વતને ધર્યો હતો અને સમુદ્રમા (તે પર્વતને) સ્વેયો કરી દેવોને પોષ્યા હતા વળી પૂર્વે વરાહનું રૂપ કરી દાતની આણી પર પૃથ્વીને તમે ધરી હતી, અને હે રામ ! હિરણ્યાક્ષને તમે માર્યો હતો, તેમ જ નૃસિંહ શરીર ધરી પ્રહલાદનું રક્ષણ કરી હિરણ્યાકશિપુને માર્યો હતો હે રાધવ ! વળી પૂર્વે વામન શરીર ધરી અલિ રાગને છળ્યો હતો, ને ઇદ્રના નાનાભાઈ બની ઈચ્છા નુસાર દેવોના કાર્ય સાધ્યા હતા માર તથા વિષ્ણુના આશીર્વાદ યુક્ત હોઈ તમે જમદગ્નિના પુત્ર (પરશુરામ) ધ્યા હતા અને ક્ષત્રિયોનો નાશ કરી પ્રાહ્મણ (શ્રવણ) ને પૃથ્વીનું દાન આપ્યું હતું, તેમ જ હે કાકુત્સ્થ !

હમણા રાવણે અત્યંત પીડેલા સર્વ દેવોથી પ્રાર્થના કરેલા તમે દશરથના પુત્ર તરીકે અવતર્યો છો હે પુરુષ શ્રેષ્ઠ ! દેવોના અશરૂપ મહાઅળવાન અને માગી શક્તિથી આ વાનગે તમને સહાય કરનારા થશે હે નિર્દોષ રામ ! શેષનાગના અશરૂપ આ તમારા નાનાભાઈ પણ રાવણના પુત્રનો નાશ કરનાર થશે એમા તમારે સદેહ કરવો નહિ તમારે વસતત્ક્રમમા પણ અત્યંત શ્રદ્ધાથી મારુ ત્યા સેવન કરવું પછી પાપી રાવણનો નાશ કરી અગિયાર હજાર વર્ષ સુધી પૃથ્વી પર સુખ પૂર્વક રાજ્ય કરજો હે રઘુશ્રેષ્ઠ ! એમ રાજ્ય કરી ફરી તમે સ્વર્ગમા જશો

વ્યાસે કહ્યું એમ કહી દેવી આદૃશ્ય થયા અને પ્રસન્નચિત્તા થયેલા રામચંદ્રે તે વ્રત સમાપ્ત કરી વિજ્યાદશમીના દિવસે વિજ્યા દેવીને પૂજી અનેક દાનો દઈને (યુદ્ધ માટે) પ્રયાણ કર્યું વાનરોના સૈન્ય સહિત નાનાભાઈથી યુક્ત, લક્ષ્મીના પતિ, પ્રકટ શક્તિથી પ્રેરાયેલા, પૂર્ણકામ અને (લોકો વડે) ગવાયેલી કીર્તિવાળા શ્રીરામચંદ્રે સમુદ્રના કિનારા પર જઈ સેતુ બાંધીને દેવોના શત્રુ રાવણનો નાશ કર્યો હતો જે મનુષ્ય દેવીનું આ ઉત્તમ ચરિત્ર ભક્તિથી સાબળે છે, તે વિશાળ ભોગો ભોગવી પરમપદ પામે છે જોકે વિસ્તારવાળા બીજા ઘણા પુત્રાણો છે, પણ તેઓ આ શીમદ્ દેવીભાગવતની તુલ્ય નથી, એમ મારુ માનવું છે ૧-૬૩

સન્ન્યન્યાનિ પુરાણાનિ વિસ્તરાણિ વદુનિ ચ ।

શ્રીમદ્ભાગવતસ્યાસ્ય ન તુલ્યાનીતિ મે મતિઃ ॥

હિત શ્રીદેવીઆ ભવ મહાપુરુષમા નૃતી રક્ષ

વિષે અધ્યાય ૩૦ મો તમામ

ત્રીજો સ્કંધ સમાપ્ત

त्रीजो स्कंध समाप्त

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવીભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

ચોથો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

શ્રીકૃષ્ણાવતાર સંબંધી જનમેજયના પ્રશ્નો

જનમેજય સવાવ

વાસુદેવ મુનિશ્રેષ્ઠ સર્વજ્ઞાનનિષેઙ્ગ । પ્રત્યુમિચ્છામયહં સ્વામિન્નસ્માનં કુલવર્ધન ॥ ૧ ॥

જનમેજયે પૂછ્યું હે સત્યવતીના પુત્ર । હે નિર્દોષ શ્રેષ્ઠ મુનિ । હે સર્વ જ્ઞાનના ભાસર સ્વામિનું । હે અમારા કુલ વધારનાર । હું તમને પૂછવા ઈચ્છું છું મેં સાલભ્યું છે કે શૂરસેનના પુત્ર શ્રીમાન વસુદેવ પ્રનાધી હતા, જેમનું પુત્રપણું વિષ્ણુ ભગવાને સ્વીકાર્યું હતું વળી, એ દેવાને પણ પૂજ્ય હોઈ 'આત્મ-દુદ્ધભિ' એવા (બીજા) નામે પ્રખ્યાત હતા અને ધર્મમાં તત્પર હતા છતાં કસના કેદખાનામાં કેમ બાંધાયા હતા ? એમણે પત્ની દેવકી સાથે કયો અપસંધ કર્યો હતો ? વળી તે કસ યથાલિતા કુળમાં જન્મ્યો હતો, છતાં તેણે દેવકીના છ બાળક-પુત્રોનો નાશ કેમ કર્યો હતો ? વસુદેવના પુત્ર શ્રીહરિ-કૃષ્ણનો જન્મ કેદખાનામાં કેવી રીતે થયો હતો ? ભકતોના પતિ ભગવાનને ગોકુળમાં કેમ લઈ જવાયા હતા ? (ક્ષત્રિયવશમાં તે જન્મ્યા, છતાં લોકદૃષ્ટિએ ગોવાળના વશમાં જન્મ્યા) બીજો જન્મ કેમ પામ્યા હતા ? આખા તેજવાળા શ્રીકૃષ્ણના માતાપિતા દેવકી ને વસુદેવ કેદખાનામાં રહ્યા હતા, છતાં તે શ્રીહરિએ પોતે જગત સ્થાપા સમર્થ તથા (ગર્ભધારણસમયે) પિતાના ઉદરમાં રહ્યા છતાં વૃદ્ધ માતાપિતાને કેમ ન દોડાવ્યા ? જેમનામાં પરમાત્મા

* આ અધ્યાયમાં સજ્જ જનમેજયે શ્રીકૃષ્ણાવતાર વિષે પ્રશ્ન કર્યો, જે વાત અહતાળીસ શ્લોકોથી કહેવાયે .

શ્રીકૃષ્ણ જન્મ્યા હતા તે બન્ને-દેવકી-વસુદેવનું એવું કુળ પૂર્વજન્મનું કર્મ હતું કે જે મહાત્માઓને પણ જાણવું મુશ્કેલ હતું કે જેઓને શિલા પર પછાડી માગે નાખ્યા હતા, તે (દેવકીના) પુત્રો (પૂર્વજન્મમાં) કોણ હતા ? અને જે કન્યાને શિલા પર પછાડી, ત્યારે આકાશમાં ચાલી ગઈ ને આઠ ભુજબળવાળી ઘઈ ગઈ તે કોણ હતી ? અને હે નિર્દોષ ! ઘણી સ્ત્રીઓ-વાળા શ્રીકૃષ્ણનો ગૃહસ્થાશ્રમ તમે કર્યો તે ગૃહસ્થાશ્રમમાં તેમણે જે કાર્યો કર્યા હતા અને (છેવટે) તેમનો જે દેહત્યાગ થયો તે પણ કહો આ સમર્પણ મેં લોકકલેવતથી જે સાબળ્યું છે, તે મારા મનને મોહ પમાડતું હોય તેવું લાગે છે વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણનું ચરિત્ર જેવું હોય તેવું તમે કહો કષિત્યોમાં શ્રેષ્ઠ, પુરાણદેવ અને ધર્મપુત્ર મહાત્મા નરનાગવર્ણ મુનિ, જેઓ બન્ને નિરાહાર, જિતેન્દ્રિય, નિરુપ્ક, ક્રમ ક્રોધાદિ છયે દોષોને છૂટતારા અને વિષ્ણુના અશરૂપ હોઈ જગતના કલ્યાણ માટે પવિત્ર પારિકાશ્રમમાં અનેક વર્ષો સુધી ઉત્તમ તપ કરતા હતા, નારદાદિ સર્વે મુનિઓએ મહાબ્રહ્માન પ્રસિદ્ધ અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણને તેઓના અસાવતાર કહ્યા છે, તો એ બંને નર-નાગવર્ણ દેવ દેહથી હયાત હતા, (છતાં શરીર ત્યજ્યા વિના જ) ફરી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન રૂપે બીજો દેહ કેવી રીતે પામ્યા ? એ બન્ને શ્રેષ્ઠ મુનિઓએ મુક્તિ માટે ઉગ્ર તપ કર્યું હતું અને મહા તપસ્વી થઈ યોગ મેળવ્યો હતો, છતાં તેઓ સીધો મોક્ષ નહિ પામતા બીજો દેહ કેમ પામ્યા હતા ? (બીજા દેહની પ્રાપ્તિરૂપ વિચ્છેદન તેમને કેમ મળ્યું ?) શૂદ્ર પણ જો સ્વધર્મપરાયણ હોય, તો દેહ છોડ્યા પછી બનિય ધાય, ચોટ્તુ જ નહિ, પણ તે ચૂદ્ર સુભ આચારસાળો રહી જો મરણ પામ્યો હોય, તો બ્રાહ્મણ પણ ધાય છે, તેમ જ નિરુપ્ક અને શાત બ્રાહ્મણ તો સમાગરૂપ સેગથી છૂટી જ નય છે, છતાં આ તો અવગુ દેખાય છે કે, તે બંને નરનાગવર્ણો તપસી નરી શોધવી નાખ્યા હતા, છતાં તેઓ પાછા ક્ષત્રિય થયા ! ક્યા કર્મથી અથવા શાપથી તેઓ બંને શાત બ્રાહ્મણો છતાં ક્ષત્રિય થયા ? હે મુનિ, તે કંઈ નહોતું કર્યું વળી, બ્રાહ્મણના શાપથી યાદવોનો નાશ

થયો હતો, એમ મેં સાબળ્યું છે અને કૃષ્ણના કુળનો નાશ પણ આધારીના શાપથી જ થયો હતો ! (તો ઈશ્વરને પણ શાપ લાગે ખરો, તે કહો) વળી દેવોના દેવ જતાદેવ શ્રીકૃષ્ણ હયાત હતા, છતાં શમરા સુરે પ્રધુન્નનું હરણ કર્યું ગૌતે કર્યું હતું ? દારકાના કિલ્લાની વચ્ચે આવેલું શ્રીકૃષ્ણનું ઘર કોઈથી યોગ ગાવું અથવા ખેસવું મુશ્કેલ હતું, છતાં તેવા એ ઘરરૂપ સૂતિકાગૃહમાંથી પુત્રનું હરણ થયું તે તો બંને જ ઘણું મુશ્કેલ લાગે છે, છતાં તે થયેલા હરણને દિવ્ય દ્રષ્ટિવાળા શ્રીકૃષ્ણે કેમ ન જાણ્યું ? આ મોટો સંદેહ છે, તો હે બ્રાહ્મણ, હે પ્રભો, તમે મને સંદેહ રહિત કરો હે મુનિશ્રેષ્ઠ, દેવોના દેવ શ્રીકૃષ્ણ સ્વર્ગમાં ગયા, ત્યારે તેમની પત્નીઓને ચોરોએ લૂંટી લઈ હતી હતી, તે કેમ બંધુ ? હે બ્રહ્મા ! ચિત્તને કોલાલી નાખે એવો આ સંશય મને થાય છે કે, શ્રીકૃષ્ણ પૃથ્વીનો ભાર દૂર કરનાર વિષ્ણુના અશરૂપે જન્મ્યા હતા, છતાં તે જતાદેવ ભયથી મધુરાનું રાજ્ય છોડી સૈન્યો સાથે તથા મિત્રગણો સાથે દારકામાં કેમ ગયા હતા ? હે મત્પુરુષ, શ્રીહરિનો અવતાર પૃથ્વીનો ભાર દૂર કરવા, પાપીઓનો વિનાશ તથા ધર્મનું સ્થાપન કરવા કહેવાય છે, છતાં જેઓએ શ્રીકૃષ્ણની જ પત્નીઓને લૂંટી હતી, તે ચોરોને શ્રીકૃષ્ણ કેમ ન મારી શક્યા ? અન પોતે સર્વે છતાં તે ચોરોને કેમ જાણી ન શક્યા ? ભીષ્મ તથા દ્રોણનો નાશ તો પૃથ્વીનો ભાર દૂર કરવામાં પોતે ઈચ્છિત માન્યો હતો ! (તો એ ચોર લોકોનો નાશ કેમ ઈચ્છિત ન માન્યો ?) વળી ધર્મમાં તત્પર, શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત અને સદાચારી છતાં મુર્ધિહર વગેરે મહાત્મા પાડવો શ્રીકૃષ્ણથી રક્ષાયા છતાં નજસૂય નામનો શ્રેષ્ઠ યજ્ઞ વિધિથી કરીને તેમ જ બ્રાહ્મણોને અત્યંત ભાવથી વિવિધ દક્ષિણાઓ આપીને ઘોર દુષ્ક્રમ કેમ પામ્યા હતા ? તેમનું એ પુણ્ય ક્યા ગયું હતું ? હે મુનિ ! પાડુના પુત્રો તે દેવોના અશરૂપ હતા અને શ્રીકૃષ્ણના આક્રિત હતા, છતાં તેઓનું મહાભયકર એવું કુળ પાપ હતું કે, જેથી તેઓ કાયમ પીડાતા હતા ? અને સાધ્વી દ્રોપદી મહાભાગ્યગાળી હોઈ વેદીની વચ્ચેથી જન્મી હતી લક્ષ્મીના અશરૂપ હોઈ શ્રીકૃષ્ણ ઉપરની ભક્તિથી

મુક્ત હતી છતા તે વાત્વાર અતુલ ઘાર દુ ખ કેમ પામી હતી ? દુ શાસનને તેને ચોટલાથી પકડી અત્યત ખીટી હતી અને તે વેળા રજસ્વલા હોઈ તે એક વચ્ચ વાળી તથા ભયભીત હતી છતા તેને સભામા આણી હતી, વિરાટનગરમા મત્સ્યરાજની તે દાસી બની હતી, અને ત્યા પણ ક્રીચકે તેને હેરાન કરી હતી, તે વેળા ડિગ્રીડીની પેક તે રડતી હતી, પછી જ્યદ્દથે તેને હડી ત્યારે પણ અત્યત દુ ખી થઈ ત બૂમો પાડતી હતી અને પાછળથી બળવાન મહાત્મા પાડવોચે તેને છોડાવી હતી, તો પૂર્વજન્મમા તેવુ ક્યુ પાપ તેમણે કર્યુ હતુ કે જેથી તેઓ ખીડાતા હતા અને અનેક દુ ખો પામ્યા હતા, આજે તે કહો કે મહાબુદ્ધિમાન વ્યાસ ! તે મારા પૂર્વજે રાજસ્ય નામનો શ્રેષ્ઠ યજ્ઞ કરીને પણ ઘણુ મોટુ દુ ખ પામ્યા, તે પૂર્વજન્મમા ક્ષેત્રા પાપથી જ પામ્યા હતા, (એમ જો કહીએ તો) પણ દેવાશી જ હતા, છતા તેઓને તેવુ દુ ખ હોઈ શકે ? આ અને મોટો સંશય છે વળી કુતીના તે પુત્રો સદાચારો હોઈ જગતને નાશવત બાણુતા હતા, છતા તેઓએ ધનતા લોભથી ભીખ, દ્રોણ વગેરેને કપટથી કેમ માર્યા હતા ? તેમ જ મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે તેઓને ઘોર પાપમા કેમ પ્રેર્યા ? અને પરમાત્મા શ્રીહરિની સાથે રહી તેઓના કુળનો નાશ કેમ કર્યો ? સંન્યત માટે ભિક્ષાલામણુ સારુ છે, નીવાર નામના જગદી ધાન્ય વડે જીવવુ શ્રેષ્ઠ છે અથવા કોઈ કળાથી જીવવુ તે ઉત્તમ છે, પણ લોભથી યોદ્ધાઓને મારી જીવવુ તે સારુ નથી કે મુનિશ્રેષ્ઠ શત્રુઓનો નાશ કરવા ગોલક* પુત્રો ઉત્પન્ન કરી નમે તરત જ (શતનુના) તૂટી જતા વશની રક્ષા કરી હતી (એમ તમારા જિવા મહાપ્રતાપી પુરુષથી ઉત્પન્ન થયેલા વશમા જન્મેલા) તે ઉત્તમપુત્ર

— અર્થાત્ જેઓ દેવથી ભય, તેઓને પૂર્વજન્મ ભોગ નહિ અને જે દેવ છે, ને તે પરમેશ્વરના અનિશ્ચય જ ગણાય છે, તેથી તેઓમા પાપનો તળવ જ હોય નહિ, તે પછી તેઓને દુ ખ કેમ હોય ?

* મૃતે મર્તેરિ ગોલકઃ । જેના થયો મરણ પામને હોય તેસો ઓમા તેની તણવ વગેરે વગેરેની સમિતિથી પર પુરુષ દ્વારા જે પુત્ર ઉત્પન્ન કરાય, તે 'ગોલક' કહેવાય છે.

(મારા પિતા) પરીક્ષિતે યોડા જ સમયમા તપસ્વીના ગળામા સર્પ કેમ નાખ્યો હતો ? એ આશ્ચર્ય છે કે મુનિ ! શાનિયના કુળમા જન્મેલો કોઈ પણ પુરુષ બ્રાહ્મણનો દોષ ન કરે, છતા મારા પિતાએ મીન વ્રતધારી તપસ્વી તરફ કેવુ વર્તન કર્યુ હતુ ? કે સંન્યત પિતા ! આ અને બીજા સંદેહોથી મારુ મન હમણા વ્યાકુળ થયુ છે, તો તેને તમે સ્થિર કરો કેમ કે હે દયાના ભાડાર ! તમે સર્વજુ છો ૧-૪૮

एतरेन्यश्च संदेहैर्विकलं मे मनोऽधुना ।

स्थिर कृव पितॄ साधो सर्वगोप्ति दयानिबे ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુનણ્યામ વનુર્થ સ્વકથ વિષે અધ્યાય ૧ લો તમામ

અધ્યાય ૨ જો-

સર્વજુ કારણ કર્મ જ છે

સૂત કથાય ।

एव पृष्टः पुराणज्ञो व्यासः सत्यवतीसुतः ।

परीक्षितसुतं शान्तं तवो वै जनमेजयम् ॥ ૧

સૂત બોલ્યા પુરાણને બાણુનાર સત્યવતીપુત્ર વ્યાસને એમ પૂછાયુ, તે પછી બોલવામા કુશલ તેમણે પરીક્ષિતના શાંત પુત્ર જનમેજયનો સંશય દૂર કરનાર આ વાક્ય કહ્યુ

વ્યાસ બોલ્યા હે જનનુ ! આ (તમે પૂછ્યુ લેમા) શુ કહેવુ ? કર્મોની ગતિ ગડત છે તે દેવાને પણ જીતવી મુશ્કેલ છે, તો મનુષ્યોની વાત જ તી ? આ ત્રિનુપ્તાત્મક બ્રાહ્મણ ત્યારે ઉત્પન્ન થયુ, ત્યારે કર્મથી જ નર્વની ઉત્પત્તિ થઈ છે, એમા સંશય નથી જીવો તો આદિ—અતરહિત છે, છતા કર્મોડથી બીજોથી જન્મ્યા કરે છે તેઆ અનેક પ્રકારની યોગિઓમા વાત્વાજ જન્મે છે ને મરે છે, દેહનો સંબંધ કર્મથી રહિત કહી લેતા નથી ગુપ્ત, * અનુભવ ને મિત્ર* એમ નણ પ્રકરના કર્મોથી આ જગત વીટાય છે જે વિનાનો તત્ત્વને ત્યાગે છે, તેઓ કહે છે કે, ને (પ્રત્યેક) કર્મો ના પ્રકરના જ હોય છે.

— આ અધ્યાયમા વિવિધ સુદિશ્વરનાનુ તથા નર્વ દેવતાનુ કારણ કર્મ જ છે, જે વાત ત્યાગ મ્યોહોથી કહેવાયે.

* ચારિત્રક કર્મ, x નામક કર્મ, + વાતક કર્મ.

સંનિત પ્રાગ્ધ તથા વર્તમાન, આમ આ દેહમા કર્મેના નહા જ પ્રકાગ્ ભય છે હે ગંગા ! પ્રજ્ઞાદિ નારી પ્રાણીઓ આ કર્મેને વશ છે હે ગંગા ! સુખ, દુઃખ, ઘડપણ, મૃત્યુ, ઉર્ધ્વ, સ્ત્રોત વગેરે, તેમ જ ક્રામ, ક્રોધ અને લોભ આ બધા દેહના ગુણો દરેકને કર્મોધીન જ થાય છે સગરોપાદિ બાવો સ્વર્ગમા પણ હોય છે, એટલે દેવો, મનુષ્યો તથા પશુ-પક્ષીઓને આ મર્વ વિગતને પૂર્વતા વેગના સખધથી કે સ્નેહનખધથી દેહની સાથે જ જોડાય છે મર્વ પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ કર્મ વિના હોતી નથી કર્મેને લીધે નૃપ બધ્યા કહે છે ને સદ્ર કાયસેનવાળો છે, તેમ જ સદ્રદેવ કર્મેને લીધે જ ખોપનેઓ ધારણુ કહે છે, એમા નશય નથી આદિઅતનિહન આ કર્મ જ (નારી) ઉત્પત્તિમા ગંગા છે, અને તે (કર્મ ઉપ) ગંગાને લીધે જ આ નર્વ આવડ-ગંગમ જગત (પ્રવાહરૂપે) કાયમી છે (જગતતા) આ નિત્ય-અનિત્યતા વિચારમા ભગેના દુષ્ટેવા એતા મુનિઆ 'આ જગત નિત્ય છે કે અનિત્ય' તે સમજી ગડતા નથી માયા ન્યા સુધી હોય છે, ત્યા સુધી જગત નિત્ય જમાય છે, એ સ ન્યા સુધી ગંગા હોય છે, ત્યા નુધી (તેના) કાયેતી તાપારી અખાવ કેમ સી ગમન જ માયા સંગ નિત્ય છે ગંગે નારી તે ગંગા છે. તેની કર્મઉપ ધીજ પણ નિત્ય છે, એમ વિગતોનો મદા વિચારવું જોઈએ હે ગંગા ! નારી જગત કર્મેને વશ થઈ બધ્યા જ કરે છે તે ગંગેન્દ્ર ! (દેહાદિ કામ જે કર્મોધીન ન હોય તો) અમાપ તેજવાળા વિપાના અનેક જગતની યોનિઓમા તથા અનેક અધર્મમંદ દેગમા જે જન્મ થાય છે, તે તેમની ઇચ્છાથી વતો હોય ! વેનુકમા વાન તથા અનેક પ્રાણી ગુખવાના હોડી યુો યુન અનેકનીય યોનિઓમા ને જન્મ (પોતાની ઇચ્છાથી) કેમ હોઈ તકે ! (પોતાની ઇચ્છાથી જાઈ દુખમા પડે ખરું !) એ સ્વતન ગુપ્ય વિગત તથા મૂનના મદિરમા વા ! ઇચ્છે ! ક્યા બુદ્ધિમાન પુન્ય પુણ્યો ચોગસાની ચોગસ, જગદીશ તથા મુખાનન હોડી નર્મઉપ કેદખાતામા એવાનું હ-એ ! ક્યા પોડન પુન્ય તેવાર કરેડી છેમજ તથા ઉપદિન શાપ હોડી

(ગર્ભમા) નીચા મોઢે સહેવાનું ઇચ્છે ! અનેક પ્રજા સના ભાવવાળા ગીત, નૃત્ય તથા વાદિત હોડી ક્યો પુરુષ નરકમા સહેવાનો વિચાર મનથી પણ કરે ! લક્ષ્મીના અદ્ભુત વિલાસોનો ત્યજવો અતિ મુશ્કેલ રસ તજી ક્યો બુદ્ધિમાન પુરુષ વિશ્વા તથા મૂનનો રસ પીવા ઇચ્છે ! ત્રણે ભુવનોમા ગર્ભવામથી અધિક (ક્રોધ) નરક નથી, તે (ગર્ભવાસ) થી ભય પામેલા મુનિઓ ધોર તપ કરે છે અને તેનાથી જ ભય પામેલા મનસ્વી ગુરુઓ ભોગ તથા તન્ય ત્યજી વનમા જતા રહે છે, તે (ગર્ભવાસ) ને તેવવા ક્યો મૂઢાતમા ઇચ્છા કરે ! હે ગંગા ! ગર્ભમા તો ક્રીડા કરે છે, નીચે જન્મગિ તથા કરે છે અને ચરચીતુ કર આવરણ (આસપાત) હોય છે, તેમા સુખ થુ છે ! કેદખાતામા રહેવું મારુ અને બેડીઓથી બધાવું પણ સારુ, પરંતુ ચોડી ક્ષણ સુધી પણ ગર્ભમા રહેવું તે મારુ નથી જ ગર્ભવામમા દમ મહિતા રહેવું એ મહાદુ ખ છે; તેમ જ અતિદાગણ ખૂબ સાકડા યોનિયત્રમાથી બહાર નીકળવામા પણ દુખ છે, તે વેળા બાળપણમા મૂળપણ તથા અનાનપણ એ બંનેથી યુક્ત દુખ હોય છે બાળક ભૂખ અને તરસની વેદના કહેવા અગત્ય, પન્તન અને અતિ કાયર ભય છે, ભૂખ્યુ બાળક ન્યાતે ને છે, ત્યારે માતા ચિતાનુર થઈ રોગની મજબૂત પીડા માની ઓસડ પાસા ઇચ્છે છે, ચાલ્યા અનેક પ્રમગ્ના દુખો બાળપણમા હોય છે ક્યુ સુખ જોઈ દેવો પોતાની ઇચ્છાથી જન્મ ઇચ્છે છે ! ક્યો મૂઢ પુરુષ નિરતજ સુખ તજી અમુકે સાથે મજા દાથી તથા સુખનાશક સત્રામ કર્યા ઇચ્છે ! માટે પે શ્રેષ્ઠ નારી ! પ્રજ્ઞાદિ નારી દેવો કરેલા કર્મેના ફળને લીધે જ સુખદુખ હમેતા પામે છે હે ઉત્તમ રાગ ! દેવાની મનુષ્યો, દેવો તથા પશુપક્ષીઓએ કરેડુ ગુખ-અગુખ કર્મ અવન્ય ભોગવું જ પડે છે. તપથી, દાનથી કે યજ્ઞોથી મનુષ્ય ઇદ્રપણને પામે છે અને પડી પુણ્ય નાશ પામે છે, ત્યારે ઇદ્ર પણ પડે છે, એમા તમગ નથી સમાવતારને પ્રતી દેવો વાનરપાડ પામ્યા હતા અને તે જ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણને તપાપ કર્યા દેવો યાદવપાડ પામ્યા હતા એમ યુને યુો બ્રહ્માએ અત્યંત ગ્રેદેવા તિપ્તુ કર્મની રસ

કરના અનેક અવતારો ધરે છે હે રાજા ! એમ વારંવાર અનેક પ્રકારની યોગિયોમા વિષ્ણુના બીજ અદ્ભુત અવતારો ચક્રની પેઠે થયા કરે છે, કેમ કે મહાત્મા વિષ્ણુને પોતાના અશના અશશી પૃથ્વી પર જન્મ લઈ દેત્યોને મારવારૂપ કર્મ કરવું પડે છે માટે હું કૃષ્ણજન્મની શુભ કથા કહું છું તે જ ભગવાન વિષ્ણુ યદુના કુળમા અવતર્યા હતા પ્રતાપી વસુદેવ કશ્યપમુનિનો અશ હતા, પણ પૂર્વના શાપના પ્રભાવથી ગોવાળની આજીવિકાવાળા થયા હતા હે રાજા ! અદિતિ તથા સુરસા નામે કશ્યપની બે સ્ત્રીઓ હતી, તે બંને બહેનો હતી અને શાપને લીધે આ પૃથ્વી પર દેવકી તથા સીદિહીરૂપે જન્મી હતી હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! અમે સાંભળ્યું છે કે, વરુણે કોપથી (તે બંનેને) શાપ આપ્યો હતો

જન્મેજય રાજ્યએ પૃથ્વુ હે મહાબુદ્ધિમાન ! કશ્યપે ક્યો અપરાધ કર્યો હતો કે જેથી તે મહર્ષિને શાપ અપાયો હતો ? તે સ્ત્રી સહિત શા માટે જન્મ્યા હતા, તે કહો તેમ જ વૈકુંઠધામમા સહેનારા, લક્ષ્મીના પતિ અખડિત ભગવાન તે વિષ્ણુ ગોકુળમા કેમ જન્મ્યા હતા ? દેવોમા શ્રેષ્ઠ, સર્વને ધારણ કરનારા, યુગના આદિ અને અવિનાશી પ્રભુ ભગવાન નારાયણ કોની આશામા વતે ? છે ? તે વિષ્ણુ જાગે કર્મયુક્ત હોય તેમ પોતાનું ધામ છોડી મનુષ્યલોકમા જન્મ શા માટે લે છે ? આમા મને મોટો સશય છે મનુષ્યલોક પામીને તે દુઃખ મનુષ્ય જન્મમા અનેક પ્રકારના ભાવો તથા ભાગ્યક શા માટે કરે છે ? દામ ક્રોધ, અસહિષ્ણુતા, શક, વેર, પ્રીતિ, ક્રોધ વેળા સુખ, દુઃખ, ભય દીનતા, સરગતા, પાપ પુણ્ય, વિવાસ, ભાપણ, દિસા, ખોપણ, અવરગવર, તાપ, વિનાશ, ખગાઈ લોભ, દમ, મોહ, કષ્ટ તમા ગોક આ અને બીજા ભાવો મનુષ્યપણામા થાય છે, તે વિષ્ણુ ભગવાન અવિનાશી સુખ છેડી આ ભાવથી દુઃખમય થતો મનુષ્યજન્મ કેમ લે છે ? હે મુનીશ્વર ! પૃથ્વી પર મનુષ્યજન્મ પામી શુ સુખ છે ? છતાં સાક્ષાત્ વિષ્ણુ કથા કારણે ગર્ભાવાસ કરે છે ? બાળકપણમા ગર્ભનું દુઃખ તથા જન્મનું દુઃખ, જુવાનીમા કામનું દુઃખ તેમ જ નૃદસ્યપણામા તો ઘણું જ મોટું દુઃખ

હોય છે હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! મનુષ્યપણામા પ્રાણી એવા દુઃખો પામે છે, છતાં તે વિષ્ણુભગવાન વારંવાર અવતારો લઈ શા માટે આ દુઃખો ભોગવે છે ? બ્રાહ્મણા ઉત્પત્તિસ્થાન વિષ્ણુએ સમાવતાર લઈ ચાલિ ઘરણ વનવાસમા ઘણું જ મોટું દુઃખ ભોગવ્યું હતું સૌતાના વિરહનું દુઃખ, વારનાર યુદ્ધ અને સ્ત્રીનો ત્યાગ પણ આ જ મહાત્માએ અનુભવ્યો હતો, તેમ જ કૃષ્ણાવતરમા પણ દેહબાતામા જન્મ, ગોકુળમા જવું, ગાયોને ચારવી, ડસને મારવા અને કપરે લીધે જ દ્રવ્યકામા જવું, એવા અનેક જાતના સંસારના દુઃખો ભગવાને ડમ ભોગવ્યા ? મુક્ત અને જ્ઞાની હોય છતાં કયા પુરુષ પોતાની નિઃકામી દુઃખો ભોગવે ? મારા ચિંતની શાંતિ માટે આ સશય તમે દૂર કરો

સ્વેચ્છયા ક પ્રતીક્ષેત મુક્તો દુઃસ્થાનિ જ્ઞાતવાન્ ।
સંશય છિન્ધિ સર્વજ્ઞ મમ ચિન્તપ્રશ્નન્તયે ॥૬૦॥
ઈન શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા અનુશ્લોકકથ વિષે
અધ્યાય ૨ ને સમાપ્ત

અધ્યાય ૩ બે

અદિતિ તથા કશ્યપનો શાપ

બાસ ઉવાચ ।

કારણાનિ વદ્યન્વન્નાયવતારે હરેઃ કિલ્લ ।

સર્વેષા ધૈય દેગતાર્મદાવતરણેયપિ ॥૧॥

બાસે કહ્યું વિષ્ણુના અવતારમા તથા સર્વ દેવોના અશાવતારમા પણ (મુખ્ય કારણ તો કર્મ જ છે, છતાં બીજા) વણા કારણો છે વસુદેવના, દેવકીના અને સીદિહીના અવતારનું કારણ સાચોસાચુ તમે સાંભળા એક સમયે શ્રીમાન કશ્યપ યત્ન માટે (વચ્ચની) ગાય લાવ્યા તે ઉત્તમ ગાયની (વચ્ચ) અનેક પ્રકારે (પાછળથી) મારણી કરી છતાં (કશ્યપે) તે આપી નહિ પછી મનમા ઉદ્વેગ વધ્યા વરુણે જગતના પ્રભુ ગદ્ધા પામે જઈ પ્રભુમ કરી નિનય-યુક્ત થઈ પોતાનું દુઃખ કહ્યું હે મહાભાગ ! હું તું કરું ? મહોન્મત થયાં એ કરયપ (મારી) ગાય આપતા નથી, જેની મેં એમને શાપ આપ્યા છે કે,

* જા અપાપર્મં તાપર્મ-વાવન મ્લોકોષો અદિતિના શાપની કથા વિત્તાલો વર્મવાહે.

સચિત, પ્રારબ્ધ તથા વર્તમાન, આમ આ દેહમા કર્મોના ત્રણ જ પ્રકાર હોય છે હે રાજા ! બ્રહ્માદિ સર્વ પ્રાણીઓ આ કર્મને વશ છે હે રાજા ! સુખ, દુઃખ, ઘડપણ, મૃત્યુ, હર્ષ, શોક વગેરે, તેમ જ ક્રમ, ક્રોધ અને લોભ આ બધા દેહના ગુણો દરેકને કર્મોધીન જ થાય છે સગદેખાદિ ભાવો સ્વર્ગમા પણ હોય છે, એટલે દેવો, મનુષ્યો તથા પશુ-પક્ષીઓને આ સર્વ વિકારો પૂર્વના વેરના સંબંધથી કે સ્નેહસંબંધથી દેહની સાથે જ જોડાય છે સર્વ પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ કર્મ વિના હોતી નથી કર્મને લીધે સૂર્ય ભમ્યા કહે છે ને ચંદ્ર ક્ષયરોગવાળો છે, તેમ જ રુદ્રદેવ કર્મને લીધે જ ખોપરીઓ ધારણ કરે છે, એમા સશય નથી આદિઅતરંગિન આ કર્મ જ (સર્વની) ઉત્પત્તિમા કારણ છે, અને તે (કર્મ ૩૫) કારણને લીધે જ આ મર્વ સ્થાવર-જંગમ જગત (પ્રવાહરૂપે) કાયમી છે (જગતના) આ નિત્ય-અનિત્યતા વિચારમા હમેશા ક્યોલા રહેતા મુનિઓ 'આ જગત નિત્ય છે કે અનિત્ય' તે સમજી શકતા નથી માયા ન્યા સુધી હોય છે, ત્યા સુધી જગત નિત્ય જણાય છે, કેમ કે ન્યા સુધી કારણ હોય છે, ત્યા સુધી (તેના) કાર્યનો સંપૂર્ણ આભાવ કેમ બી ગદાય ર માયા સદા નિત્ય છે અને સર્વનું તે કારણ છે, તંથી કર્મરૂપ બીજ પણ નિત્ય છે, એમ વિદ્વાનોએ મદા વિચારવું જોઈએ હે રાજા ! સર્વ જગત કર્મને વશ થઈ ભમ્યા જ કરે છે હે રાજા ! (દેવાદિ પણ જો કર્મોધીન ન હોય તો) અમાપ તેજવાળા વિપ્લુનો, અનેક જાતની યોનિઓમા તથા અનેક અધર્મમય દેહોમા જે જન્મ થાય છે, તે તેમની ઇચ્છાથી થતો હશે ! વેદુકમા વાસ તથા અનેક પ્રકારના સુખભોગો છોડી યુગે યુગે અનેક નીન-યોનિઓમા તે જન્મ (પોતાની ઇચ્છાથી) કેમ હોઈ શકે ? (પોતાની ઇચ્છાથી જોઈ દુષ્ટમા પડે ખરું ?) ક્યો સ્વતન પુરુષ વિદ્યા તથા મૂનના મદિરમા વાસ ઇચ્છે ? ક્યો બુદ્ધિમાન પુત્ર પુષ્પો વીજવાની લીલા, જળક્રીડા તથા મુખાસન છોડી ગર્ભરૂપ કેદખાનામા રહેવાનું ઇચ્છે ? ક્યા પડિત પુરુષ તેમાર કરેલી કોમળ તથાઈપ દિવ્ય શય્યા છોડી

(ગર્ભમા) નીચા મોઢે રહેવાનું ઇચ્છે ? અનેક પ્રકારના ભાવવાળા ગીત, નૃત્ય તથા વાદિત છોડી ક્યો પુરુષ નરકમા રહેવાનો વિચાર મનથી પણ કરે ? લક્ષ્મીના અદ્ભુત વિલાસોનો ત્યજવો આતિ મુશ્કેલ રસ તણ ક્યો બુદ્ધિમાન પુરુષ વિદ્યા તથા મૂનનો રસ પીવા ઇચ્છે ? ત્રણે ભુવનોમા ગર્ભવાસથી આધિક (કોઈ) નરક નથી, તે (ગર્ભવાસ) થી ભય પામેલા મુનિઓ ધોરતપ કરે છે અને તેનાથી જ ભય પામેલા મનસ્વી શૂરાઓ ભોગ તથા રાજ્ય તથા વતમા જતા રહે છે, તે (ગર્ભવાસ) ને સેવવા ક્યો મૂઠાત્મા ઇચ્છા કરે ? હે રાજા ! ગર્ભમા તો ક્રીડા કરડે છે, નીચે જકરાગિન તથા કરે છે અને ચરબીનું કૂર આવરણ (આસ-પાસ) હોય છે, તેમા સુખ શું છે ? કેદખાનામા રહેવું સારુ અને બેડીઓથી બંધાવું પણ સારુ, પરંતુ બોડી ક્ષણ સુધી પણ ગર્ભમા રહેવું તે સારુ નથી જ ગર્ભવાસમા દસ મહિના રહેવું એ મહાદુષ્ક છે, તેમ જ આતિદુરણ બૂબ સાકડા યોનિચત્રમાથી બહાર નીકળવામા પણ દુઃખ છે, તે વેળા બાળપણમા મૂળપણ તથા આજ્ઞાપણ એ બંનેથી યુક્ત દુઃખ હોય છે બાળક બૂબ અને તરસની વેદના કહેવા અશકત, પરત્ર અને આતિ કાયર હોય છે, બૂબમા બાળક ન્યારે રહે છે, ત્યારે માતા ચિતાતુર ઘઈ રોગની મજબૂત પીડા માતી ઓસડ પાવા ઇચ્છે છે, આવા અનેક પ્રકારના દુઃખો બાળપણમા હોય છે ક્યુ સુખ જોઈ દેવો પોતાની ઇચ્છાથી જન્મ ઇચ્છે છે ? ક્યો મૂઢ પુરુષ નિરતર સુખ તણ અસુરો સાથે શ્રમ દાયી તથા સુખનાશક સગ્રામ કરવા ઇચ્છે ? માટે હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! બ્રહ્માદિ સર્વ દેવો કરેલા કર્મોના ફળને લીધે જ સુખદુઃખ હમેશા પામે છે હે ઉત્તમ રાજા ! દેહધારી મનુષ્યો, દેવો તથા પશુપક્ષીઓએ કરેલું ગુણ-અશુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે. તપથી, દાનથી કે યજ્ઞોથી મનુષ્ય ઇદ્રપણને પામે છે; અને પછી પુણ્ય નાશ પામે છે, ત્યારે ઇદ્ર પણ પડે છે, એમા સશય નથી સમાવતારને કારણે દેવો વાનરપણ પામ્યા હતા અને તે જ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણને સદાય કરવા દેવો આદવપણ પામ્યા હતા. એમ યુગે યુગે બ્રહ્માએ અત્યંત પ્રેરેલા વિષ્ણુ ધર્મની રક્ષા

પામે ગયો હે રાજા ! પાપી બુદ્ધિવાળા ઇંદ્રે વિનયથી દિતિના ચરણોમા વદન કર્યું અને પછી તેણે વિનયથી ઝેરી મીઠું વચન કહ્યું

ઇંદ્ર ખોલ્યો 'હે માતા ! તમે વ્રતયુક્ત છો, તેથી ઘસાતા શરીરવાળા થઈ અતિ દુઃખળા થઈ ગયા છે, માટે હું સેવા કરવા આહ્વાન આપ્યો છું, તો મારે શું કરવું, તે મને કહો હે પતિવ્રતા ! તમારા પગ દાખીશ કેમ કે વડીલોની સેવાથી પુણ્ય તથા અક્ષયગતિ પમાય છે હું સોગદ ખાઉં છું કે, મને તમારામા તથા (મારી માતા) અદિતિમા કંઈ પણ ભેદ નથી ' એમ કહી બંને ચરણોનો સ્પર્શ કરી (ઇંદ્ર) પગ દાખવા મંડી પડ્યો સુદર નેત્રોવાળી મહાસતી દિતિ થાકેલી અને વ્રત વડે દુઃખી થયેલી હોઈ વિશ્વાસુ થઈ સૂતી અને પગ દખાવ્યાનુ સુખ પામી ઊંઘી ગઈ, ત્યારે તેને ઊંઘી થયેલી જોઈ ઇંદ્ર અતિ સૂક્ષ્મ રૂપ કરી હાથમા શસ્ત્ર લઈ સાવધાનપણે તેના શરીરમા પેઠા ને યોગના બળથી તરત જ પેટમા પેસી ગયા તે ઇંદ્રે વજ્રથી ગર્ભના સાત ટુકડા કર્યા તે વેળા વજ્રથી મરાયેલો બાળક રડવા લાગ્યો, ત્યારે ઇંદ્રે 'તુ રડ મા' એમ ધીમેથી તેને કહ્યું અને ફરી તે સાતે ટુકડાના સાત સાત ટુકડા કર્યા, જેથી તે સમયે એ ટુકડા ઓગણપચાસ વાયુ થયા પછી સુદર દાંતવાળી દિતિ તે વેળા જાગી ઊઠી, ને કપટ રૂપવાળા ઇંદ્રે ગર્ભને એમ કાપી નાખેલા જાણી અત્યંત દુઃખી થઈ નુસે થઈ, સત્યવ્રતપરાયણ તેણે એ ક્રામ પોતાની બહેને કરેલું જાણી ક્રોધ કરી અદિતિને તથા ઇંદ્રને શાપ આપ્યો કે, 'તારા પુત્રે કપટથી જે રીતે મારા ગર્ભના ટુકડા કર્યા છે, તે રીતે તેનું ત્રણે જગતનું જન્મ નાશ પામે પાપ કરનારી અદિતિએ ગુપ્ત પાપી ઘસાતો મારો ગર્ભ જે રીતે પડાવ્યો અને મારા પુત્રનો નાશ કરાવ્યો તે રીતે તેણીના પુત્રો જન્મી જન્મી વારંવાર નાશ પામે અને એ પુત્રોના સોઠકથી અત્યંત દુઃખી થઈ અદિતિ કેદખાતામા સંતાવળી બીજા જન્મે પણ તે મટેલા સતાનોવાળી ચાઓ '

વ્યાતે કહ્યું એમ તેણે આપેલો શાપ સાંભળી મરીનિના પુત્ર કલ્પપે સંતોષયુક્ત થઈ શાંત પાડતા ઘેય તેમ વચન કહ્યું. 'હે કન્યાશિ ! તુ ક્રોધ કર મા,

તારા પુત્રો મહાબળવાન દેવો થશે અને તેઓ બધા વાયુઓ થઈ ઇંદ્રના મિત્રો થશે હે સુદર સાથળોવાળી ! અદ્ભવીસમા દ્વાપર યુગમા આ અદિતિ આશથી મનુષ્યજન્મ પામી તારો શાપ ભોગવશે વળી દુઃખ પમાડલા વરુણ પણ (આમને) બંનેને શાપ દીધો છે, ઓટલે એ શાપના કારણે આ અદિતિ મનુષ્ય સ્ત્રી થશે '

વ્યાસ ખોલ્યા. 'પતિએ એમ આશ્વાસન આપેલી તે દેવી સતોષ પામી, પણ સુદર વર્ણવાળી તે દિતિ એ વેળા કંઈ પણ અપ્રિય (વચન) ન બોલી એમ હે રાજા ! પૂર્વના શાપનું કારણ મેં તમને કહ્યું હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! અદિતિ પોતાના અશ વડે દેવકી થયા હતા ૧-૫૫

નોવાચ વિમિયં કિંચિત્ તતઃ સા વરવર્ણિની ।
ઈતિ સે કથિતં રાજન્ પૂર્વશાપસ્ય કારણમ્ ॥
અદિતિર્દેવકી જાતા સ્વાંશન નૃપસત્તમ ॥૫૫॥
ઈતિ શ્રી દેવીભાગવતમહાપુરાણમા ચતુર્થ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩ ને સમાપ્ત

અધ્યાય ૪ થો*

આ'પુ' જગત અધર્મી !

રાજોનાચ ।

વિસિતોઽસિ મહાભાગ શ્રુત્વાઽઽપ્તવાન મહામતે ।
સહારોઽય પાપરૂપઃ કથ મુચ્યેત વંધનાત્ ॥૧॥
જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે મહાભાગ !
(પૂર્વોક્ત) આખ્યાન સાંભળી હું વિસ્મય પામ્યો છું, હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ સંસાર પાપરૂપ છે, એ બધનથી પ્રાણ કેમ છૂટે ? કસ્યપના પુત્રે (એવા ઉત્તમ કુળમા જન્મેલા ઇંદ્ર) પણ ત્રણે લોકનો વેલવ હોવા છતાં એવું નિઘ કર્મ કર્યું, તો (બીજા) કોણ ન કરે ? માતાની સેવા કરવાના બદલે અદ્ભુત સોઠદ લઈને પણ ગર્ભમા પેસી જઈ તેણે બાળકની હત્યા કરી, તે ખરેખર કૂર કર્મ છે ધર્મનો નાસક, રક્ષક અને નણેલોહનો સ્વામી છતાં ઇંદ્રે પાપ એવું અયોગ્ય કર્મ કર્યું, તો (બીજા) કોણ નહિ કરે ? હે જગતના

* આ અધ્યાયના તર્વ જગત નિરતર અધર્મમા રહ્યું છે એ વાત સાંભળવન મ્યેકોથી કહેવાયે.

તુ મનુષ્યપણામા ગોવાળ થા અને તાની એ પત્નીઓ
પણ ત્યા જ ખૂબ દુ ખી થાઓ આદી (મારે ત્યા)
માતા વિનાના વાછરડા જણ જ દુ ખી થયા છે,
તેવી અદિતિ પણ પૃથ્વી પર મરણ પામેલા છેકલ
વાળી, કેદખાનામા રોનારી અને વણી જ દુ ખી થા .

વ્યાસ બોલ્યા વચ્છનુ તે વચન માલળી પ્રગ્ન
પ્રતિ પ્રજ્ઞાએ (કૃષ્ણ) મુનિને ત્યા બોલાવી કહ્યું
'હે મહાભાગ ! લોકપાલતી ગાયો તમે ગા માટે
લીધી છે ૨ તે કેમ પાછી આપી નથી ૨ તમે અન્યાય
કેમ કરો છો ૨ હે મહાભાગ ! ન્યાય જાણતા તમે બધું
સમજો છો, છતાં હે મહાબુદ્ધિમાન ! પાસકા ધનને
લઈ લેવાડપ અન્યાય તમે મેં કર્યા ૨ આલો ! મોલનો
મહિમા મોટા પુરપોતે પણ છોડતો નથી નહોતો
આપનાર, પાપની ખાણરૂપ અને દરેકને અપ્રિય
લોભ છોકવા કૃષ્ણ પણ સમર્થ નથી, તો હું શું
કરું ૨ અરમર ! મોલને જ નવું દેવો કરતા મેં
અધિક જાણ્યો છે ગમપગયણ અને પ્રતિગ્રહથી
સંદેહ ગ્રેતા જે વખાનસ મુનિઓએ લાભને જ
જીવ્યો છે, તે શાત મુનિઓને ધન્ય છે સસારમા
લોભ એ મળવાન શાનુ છે અને અપવિત્ર વસ્તુઓમા
હમેશા મુખ્ય છે, એ દુરાતમા માથે જેમણે સ્નેહ કર્યો
છે, તે કૃષ્ણ દુરાચારી બન્યા છે પછી પ્રજ્ઞાએ
પણ મર્યાદા જાળવવા પગ પ્રિય પીઠ મુનિગૃહ
કૃષ્ણને શાપ આપ્યા 'તમે પૃત્વી પર પર યદના
દુળમા ગાને બીઓ માથે જાશયી જન્મી ગોવાળ
પણ કરો !'

વ્યાસ કહ્યું એમ પૃથ્વીનો આગ ૨ કહેવા તેમ
જ નાનાવતાર માટ વચ્ચે તથા પ્રજ્ઞાએ કૃષ્ણને
શાપ આપ્યા હતો, તેમ જ ગોકની અત્યંત તાવથી
દિતિએ, અદિતિને પણ શાપ લેવો હતો, કે 'જન્મી
જન્મીને તારા સાત પુત્રો નાન પામતા'

જનમેજયે પૂજ્યુ હે મુનિ ! દિતિય પોતાની
બહેન ઇંદ્રની માતાને શાપ આપે આપ્યા હોતો ૨ હે
મુનિશ્રેષ્ઠ ! એ શાપનુ કારણ કે ત્યા વિષે મને
શોક થાય છે

સૂત બોલ્યા 'પતિહિનના પુત્ર જનમેજય
એમ પૂજ્યુ ત્યાર પુત્રવધવા તત્ત્વવતીના પુત્ર વ્યાસ

સારી રીતે આવધાન વઈ આ કારણ સંજોને કહેવા લાગ્યા
ત્યાસ બોલ્યા હે સંજન ! દક્ષની બ ઉગમ
પુત્રી દિતિ તથા અદિતિ કૃષ્ણપત્ની પ્રિય પત્નીઓ
હતી જતો મહાપગડમી હતી અદિતિમા ઘણો જ
પગડમી છદ્મ પુત્ર થયો, ત્યાર તેવા જ પુત્રને દિતિએ
પણ બગાડ્યા- ઈ-ઈયો કાળા કાળવાળી તેણે પતિને
કહ્યું 'હે માન આપનાર ! છદ્મ તુલ્ય બગવાંગા, વીર,
ધર્મિષ્ઠ અને પગડમીઓમા શ્રેષ્ઠ પુત્ર તમે મને આપો
મુનિ કૃષ્ણને તેને કહ્યું 'હે પ્રિય ! તું શાત થા, મ
કહેલા પ્રતના આતે તને છદ્મ જેવો પુત્ર થશે ' પછી
ને દિતિએ 'બ માર' એમ પ્રતિજ્ઞા કરી ને
મુનિના વીરો દ્વારા સ્વાપેલો આન મુદર ગર્ભ વચ્ચે
કળા ઉગમ પ્રત કર્યું એ પવોગ્રત ડરવામા તત્પર તે
સુદૃઢ વાર્ણવાળી દિતિ વગેરે પાચરેલી જમીન પર સૂઈ
રહેવા લાગી અને પવિત્ર ધારણામુક્ત રહી એમ આતિ
વીર્યવાન ગર્ભ અચાપર તોચાર થયો, ત્યારે ઉજ્જવળ
વાર્ણવાળી લોઈ અત્યંત તેજસ્વી શરીરવાળી દિતિને
જેઈ અદિતિ અત્યંત દુ ખી થઈ, (ને વિચાર્યા
લાગી) દિતિને 'પુત્ર જા છદ્મ જેવો મહાબળવાન
થશે તો મારા પુત્ર તેજસંહિત થશે ' આમ બિતા-
પગયણ થઈ તે અભિમાની અદિતિએ પુત્ર છદ્મને
કહ્યું 'તે દિતિના ગર્ભમા ગાતિ વીર્યવાન તારો
ગુ ઉત્પન્ન વઈ ચૂક્યા છે મા- આજે વિચાર કરી
શ તારા નાશ માટ તું ઉપાય કર હ ઉગમ ! દિતિ
ના ગર્ભના જન્મનાં જ તારા કરવો જોઈએ કાળા
કલાકવાળી અત નાન્ય થયવી તે દિતિને જોઈ મારા
હૃદયમા સુખનો તથા મર્મસ્થાનના તારા કરવારી
ચિંતા માન છ પત્ની ગરેલા ક્ષયરોગની પેઠે વધી
ગયેનો શાનુ નાશ પામતા જ નથી, માટે બુદ્ધિમાન
મનુષ્ય શાનુ ઉત્પન્ન થતા જ મારી નાખના દિતિની
ગર્ભ મારા હૃદયમા કોંઈ બેમાડેલા લોહાના ખીલા
જેવો લાગે છે, માટે હે ઇંદ્ર ! હરેઈ ઉપાયે તે ગર્ભને
તું પાટી નાખ હે મહાભાગ ! જે તું મારા પ્રિય કરવા
ઈ-ઈ છે, તો ગામથી, ઘામથી કે બગથી પણ દિતિના
ગર્ભરૂપ પુત્રનો આજે તારે નાશ કરવો જોઈએ '
દેવોનો અધિપતિ ઇંદ્ર માતાનુ તે વચન નાલળી,
મનથી વિચાર કરી પોતાની સાવકી માતા દિતિની

પાસે ગયો હે સગ્ન ! પાપી બુદ્ધિવાળા ઇદ્રે વિનયથી દિતિના ચરણોમા વદન કર્યું અને પછી તેણે વિનયથી ઝેરી મીઠું વચન કહ્યું

ઇદ્ર બોલ્યો 'હે માતા ! તમે વ્રતયુક્ત છો, તેથી ઘસાતા શરીરવાળા થઈ અતિ દુખળા થઈ ગયા છો, માટે હું સેવા કરવા આહી આવ્યો છું તો મારે શું કરવું, તે મને કહો હે પતિવ્રતા ! તમારા પગ દાખીશ કેમ કે વડીલોની સેવાથી પુણ્ય તથા અક્ષયગતિ પમાય છે હું સોગદ બાઉ છું કે, મને તમારામા તથા (મારી માતા) અદિતિમા કઈ પણ ભેદ નથી' એમ કહી બંને ચરણોનો સ્પર્શ કરી (ઇદ્ર) પગ દાખવા મડી પડ્યો સુદર નેત્રોવાળી મહાસતી દિતિ થાકેલી અને વ્રત વડે દુખળી થયેલી હોઈ વિશ્વાસુ થઈ સૂતી અને પગ દખાવ્યાનુ સુખ પામી ઊંઘી ગઈ, ત્યારે તેને ઊઠી ગયલી જોઈ ઇદ્ર અતિ સૂક્ષ્મ ઉપ કરી હાથમા શસ્ત્ર લઈ સાવધાનપણે તેના શરીરમા પેઠા ને યોગના બળથી તરત જ પેટમા પેસી ગયા તે ઇદ્રે વજ્રથી ગર્ભના સાત ટુકડા કર્યા તે વેળા વજ્રથી મરાયેલો બાળક રડવા લાગ્યો, ત્યારે ઇદ્રે 'તું રડ મા' એમ ધીમેથી તેને કહ્યું અને ફરી તે સાતે ટુકડાના સાત સાત ટુકડા કર્યા જેથી તે સમયે એ ટુકડા યોગાણુપચાસ વાયુ થયા પછી સુદર દાતવાળી દિતિ તે વેળા જગી ઊઠી, ને કપટ રૂપવાળા ઇદ્રે ગર્ભને એમ કાપી નાખેલા જાણી અત્યંત દુખી થઈ નુસ્સે થઈ, સત્યવ્રતપરાયણ તેણે એ કામ પોતાની બહેને કરેલું જાણી ક્રોધ કરી અદિતિને તથા ઇદ્રને શાપ આપ્યો કે, 'તારા પુત્રે કપટથી જે રીતે માગ ગર્ભના ટુકડા કર્યા છે, તે રીતે તેનું ત્રણે જગતનું નાન્ય નાશ પામે પાપ કરનારી અદિતિએ ગુપ્ત પાપી મન મારો ગર્ભ જે રીતે પડાવ્યો અને મારા પુત્રનો નાશ કરાવ્યો તે રીતે તેણીના પુત્રો જન્મી જન્મી વારંવાર નાશ પામે અને એ પુત્રોના શોકથી અત્યંત દુખી થઈ અદિતિ કેદબાનામા રહે વળી બીજા જન્મે પણ તે મરેલા સતાનોવાળી થાઓ'

વ્યાસે કહ્યું એમ તેણે આપેલા શાપ સાંભળી મનનિના પુત્ર કલ્પને સ્નેહયુક્ત થઈ સાત પાડતા હોય તેમ વચન કહ્યું 'હે કલ્પાણિ ! તું કોપ કર મા,

તારા પુત્રો મહાબળવાન દેવો થશે અને તેઓ બધા વાયુઓ થઈ ઇદ્રના મિત્રો થશે હે સુદર સાથળોવાળી ! અઘ્નવીસમા દાપર યુગમા આ અદિતિ અશથી મનુષ્યજન્મ પામી તારો શાપ ભોગવશે વળી દુખ પમાડલા વરુણ પણ (અમને) બંનેને શાપ દીધો છે, એટલે એ શાપના કારણે આ અદિતિ મનુષ્ય સ્ત્રી થશે'

વ્યાસ બોલ્યા 'પતિએ એમ આશ્વાસન આપેલી તે દેવી સતોપ પામી, પણ સુદર વર્ણવાળી તે દિતિ એ વેળા કઈ પણ અપ્રિય (વચન) ન બોલી એમ હે સગ્ન ! પૂર્વના શાપનું કારણ મે તમને કહ્યું હે શ્રેષ્ઠ સગ્ન ! અદિતિ પોતાના અશ વડે દેવકી થયા હતા ૧-૫૫

નોવાચ વિમિય કિંચિત્ તતઃ સા વરવર્ણિની ।
હતિ તે કયિત રાજન્ પૂર્વશાપસ્ય કારણમ્ ॥
અદિતિર્દેવકી જાતા સ્વાદોન નૃપસત્તમ ॥૫૫॥
ઈતિ શ્રી દેવીભાગવતમહાપુરાણમા ચતુર્થે સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩ ને તમામ

અધ્યાય ૪ થો*

આપુ* જગત અધર્મી !

રાજોગચ ।

વિશ્વિતોઽસિ મહાભાગ ક્ષુભાઽઽવ્યાન મહામતે ।
સહારોઽય પાપરૂપઃ કથ મુચ્યેત વંધનાત્ ॥૧॥
જનમેજય સગ્નએ પૂછ્યું હે મહાભાગ !
(પૂર્વોક્ત) આખ્યાન સાંભળી હું વિસ્મય પામ્યો છું.
હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ સસાર પાપરૂપ છે, એ બધનથી પ્રાણ કેમ છૂટે ? કરમપના પુત્રે (ઓવા ઉત્તમ કુળમા જન્મેલા ઇદ્ર) પણ ત્રણે લોકનો વેલવ હોવા છતાં એવું નિઘ કર્મ કર્યું, તો (બીજા) કોણ ન કરે ? માતાની સેવા કરવાના બદાને અદભુત સોગદ લઈને પણ ગર્ભમા પેસી જઈ તેણે બાળકની હત્યા કરી, તે ખરેખર ફૂર કર્મ છે ધર્મનો નાનક, રક્ષક અને નણેલોનો સ્વામી છતાં ઇદ્રે પાપુઓવું અયોગ્ય કર્મ કર્યું, તો (બીજા) કોણ નહિ કરે ? હે જગતના

* આ અધ્યાયમા સર્વ જનત નિરતર અધર્મમા રહ્યું છે એ વાત સ્પષ્ટમાત્ર સ્વેચ્છાથી કહેવાયે.

ગુરુ! મારા બાપદાદા (પાડવાં) એ પણ દુરલ્લભતા
આતિ ધોર યુદ્ધ કર્યું હતું અને આશ્ચર્યકરક દુષ્ટ કર્મ
કર્યું હતું બીજા, દ્રોણ, કૃપ, કર્ણ તથા ધર્મના અશરૂપ
યુધિષ્ઠિરને પણ કૃષ્ણે વિરુદ્ધ ધર્મમાં (વર્તવાની)
પ્રેરણા કરી હતી સંસારની અમારતા જાણતા, ઉત્તમ
બુદ્ધિવાળા અને દેવોના અશરૂપ તેઓએ ધર્મમાં
તત્પર છતાં નિઘ કર્મ કેમ કર્યું? હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ!
(આવા ધર્મોત્તમાઓ પણ આવા કામ કરે) તો ધર્મ
પર શ્રદ્ધા કયાથી રહે અને કઈ વસ્તુ ચોક્કસ પ્રમાણભૂત
ગણાય? આ કથા સાંભળી મારું ચિત્ત (ધર્મથી)
હીની જાય છે ‘‘આત્મવાચ્યં પ્રમાણમ્. આત્મોતુ
વાક્ય પ્રમાણુ હોય છે’’ એમ જો (કે કહેવાય છે),
તો આત્મ જ કોણ છે? હરકોઈ પુરુષ (જે મોટે
ગણાતો હોય તે પણ) અત્યાત દેહાભિમાની હોઈ
સંપૂર્ણ વિષયાસક્ત તથા સંગી હોય છે (ચોટલે
જગતમાં કોઈ આત્મ ચોટલે હિતેષી જ નથી)
હરકોઈને જો રાગ હોય, તો કોઈ (પ્રિય) વસ્તુના
નાશથી દેવ પણ અવશ્ય થાય જ છે, અને દેવતા
કારણે તથા સ્વાર્થસિદ્ધિ માટે અસત્ય વચન બોલવું
જ પડે છે. (આવો નિયમ હોવાથી કોઈ આત્મ જ
નથી) સર્વગુણની ભૂતિ (ગણાતા) વિષ્ણુએ પણ
જન્મસંધનો નાશ કરવા પોતે સમજી છતાં કપટથી
બ્રાહ્મણનું રૂપ કર્યું હતું આમ સર્વગુણની ભૂતિ પણ
જો આવી હોય તો આત્મ કોણ હોઈ શકે અને કઈ
વસ્તુ પ્રમાણ ગણાય? અજ્ઞાને પણ એ યશસ્વ કાર્ય
કરે, ત્યારે આત્મ જ (કપટ) કર્યું હતું (જેમાં
શિશુપાલનો નાશ વગેરે અનર્થ થયા હતા) એ યશ
(પાડવાં) કેવો કર્યો? (સાત્ત્વિક કે સંજસ?)
શમગુણવિનાનો એ યશ તેઓએ શા માટે કર્યો? શુ
પરબોધ માટે, યશ માટે કે બીજા કોઈ ક્ષણ માટે કર્યો
હશે? (કદાચ તે માટે કર્યો હોય તોપણ તેમાં કોઈ
ક્ષણ સંભવતું નથી) ધર્મનો પહેલો પાયો સત્ય છે,
આ વેદનું વચન છે, તેમ જ બીજો પાયો (બાહ્ય—
આત્મવતર) પવિત્રતા છે, ત્રીજો પાયો દયા છે અને
ચોથો પાયો દાન છે, એમ પુરાણ જાણનાગઓ
કહે છે; તો એ (ચારે પાયાઓ) વિનાનો ધર્મ આ
લોકમાં સારી રીતે માન્ય થઈ કયાથી રહે? (પાડવાં)

તે (યશસ્વ) કર્મ ધર્મસંહિત કર્યું, જેથી તે ક્ષણથી
કયાથી થાય? (આ ઉપરથી) જણાય છે કે કોઈની
પણ બુદ્ધિ કોઈ પણ કાળે ધર્મમાં સ્થિર રહેતી નથી.
જગતના પ્રભુ વિષ્ણુ પણ કપટ (કરવા) માટે જો
વામન થયા, તો આત્મ કોણ રહ્યો? એ વામનસ્વરૂપથી
તેમણે બલિસંજનો કળ્યો હતો સૌ યજ્ઞ કરનાર, વેદની
આજ્ઞા પાળનાર, ધર્મિષ્ઠ, દાન કરવાના સ્વભાવવાળા,
મત્યવાદી અને જિતેન્દ્રિય તે બલિ રાજાને મહાસમર્થ
વિષ્ણુએ અકસ્માત્ સ્થાનગ્રાટ કર્યો, તેથી હે વ્યાસ!
બલિ સંજન હત્યા કે છંદકર્મ જાણનાર હોઈ (બીજાને)
હીની (ખરી રીતે પોતે જ) કળાયેલા વામન હત્યા?
આમાં મને મોટો સંદેહ છે, તો હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ!
તમે સત્ય કહો તમે પુરાણોના કર્તા, ધર્મ જાણનાર
અને મહાબુદ્ધિમાન છો.

વ્યાસે કહ્યું હે રાજન! જેમણે પૃથ્વી (દાનમાં)
આપી હતી, તે બલિ સંજન જ હત્યા કહેવાય ત્રણ
પગલાઓથી ત્રણે જગતને માપી લેનાર છતાં એ
વામન શાસ્ત્રપરંપરામાં પ્રસિદ્ધ (લાયકાતથી) થયા
નથી હે રાજન! તેમનું એ વામનપણું છેતરવા માટે
જ હતું (અને તે કળાઈના ક્ષણ તરીકે જ) વિષ્ણુએ
(બલિસંજન) દારપાળપણુ લાવ્યા કાળ સુધી
મેળવ્યું છે માટે હે રાજન! સત્યથી બીજું ધર્મનું
(કોઈ) મૂળ નથી હે રાજન! પ્રાણીઓને સંપૂર્ણ
સત્ય પાળવું ઘણું મુશ્કેલ છે, કેમ કે હે રાજન! ત્રણ
ગુણવાળી અને ઘણા સ્વરૂપોવાળી માયા બળવાન
છે જે માયાએ ત્રણ ગુણોથી મિશ્ર આ જગત રચ્યું
છે, માટે હે રાજન! કપટી પુરુષે સત્યને (અસત્યથી)
મિશ્ર કર્યું ન હોય, એમ કેમ કહેવાય? મિશ્ર—રંગો
ગુણ વડ જ આ લોક જન્મે છે અને આ ક્ષિતિ
જ સનાતની કાયમી છે સંગરહિત, પરિગ્રહરહિત,
ગયલા રાગવાળા અને ગયેલી તૃષ્ણાવાળા લેખાનસ
મુનિઓ જ આ જગતમાં કેવળ સાચા છે અને દૃષ્ટાત
ખતાવવા માટે જ તેઓને (ભગવતીએ) તેવા કર્યા
છે બાકીનું આખું જગત આ ત્રણ ગુણોથી મિશ્ર જ
છે હે શ્રેષ્ઠ રાજન! વેદોમાં, પુરાણોમાં, સંગુણ પુરુષોએ
રચેલા ધર્મશાસ્ત્રોમાં અને તેમના અગ્રોમાં એક જ
પ્રધાન કોઈ વાક્ય નથી. સંગુણ હોય તે નગુણ

(વાક્ય કે વાક્યાર્થ) કરે, અને જે પુરુષ નિર્ગુણ હોય તે કઈ સગુણ કરતો જ નથી. સર્વ ગુણો મિશ્રિત છે, જેથી તેઓ બધા ભિન્ન અથવા અલગ સ્વરૂપ પામતા જ નથી; અને તેથી જ કોઈ પણ પ્રાણીની બુદ્ધિ નિષ્કપટ અને સ્થિર થઈ ધર્મમાં સ્થિર રહેતી જ નથી. હે મહારાજ ! સસારમાં ઉત્પન્ન થતા જ માયા વડે મોહિત થયેલા પ્રાણીની ઇદ્રિયો (એ પ્રાણીને) અત્યંત મધી નાખનારી હોય છે અને મન તે ઇદ્રિયોના વિષયોમાં આમકત હોય છે, તેથી તે ગુણ વડે અત્યંત પ્રેરણને મનુષ્ય જાતજાતના ભાવો કરે છે હે રાજા ! બ્રહ્માથી માટી વનસ્પતિ સુધીના સર્વ સ્થાવરજંગમ પ્રાણીઓ માયાને વશ છે અને તે માયા એ પ્રાણીઓ સાથે આ જગતમાં ખેલે છે, તેમ જ કાયમ જગતને વિકારવાળું કરતી સર્વને મોહ પમાડે છે હે રાજા ! કાર્યની ઇચ્છા વાળો હરકોઈ મનુષ્ય પ્રથમ તો અમત્ય (નૂકો) બને છે અને ઇદ્રિયોના વિષયોનું ચિંતન કરતો એ મનુષ્ય જ્યારે તે મેળવી શકતો નથી, ત્યારે તેને માટે કપટને સ્વીકારે છે અને કપટથી પાપમાં પ્રવર્તે છે, કેમ કે કામ, ક્રોધ ને લોભ અત્યંત બળવાન શત્રુઓ છે તેમને વશ થયેલા પ્રાણીઓ કર્વાનું અત ન કરવાનું જાણતા નથી જ્યારે વેલવ હાય ત્યારે પ્રબળ આહાર પણ થાય જ છે અને આહારથી મોહ અને તે મોહથી કેવળ અધર્મયુક્ત મરણ જ થાય છે, ઉપરાંત તે મોહમાં અનેક સદ્ પવિત્ર ધો પણ થાય છે. (મોહને લીધે જ) ચિરામ ઈર્ષ્યા, અનુદા તથા દેવ પ્રકટે છે, તેમ જ આસા, ત્વણા, દીનતા, દભ અને અધર્મ કરવાની બુદ્ધિ—આ ભાવ પણ મોહને લીધે જ પ્રાણીઓમાં જન્મે છે યજ્ઞો, દાનો, વ્રતો તથા નિયમોને હમેશા આહારથી ઘેરાયેલા થઈને જ પુરુષ કરે છે, અને આહવાવથી કરેનું કર્મ પવિત્રતાવાળું હોઈ શકે જ નહિ તેમ જ રાગ તથા લોભથી કરેલું કર્મ સંપૂર્ણ અશુદ્ધ જ હોય છે માટે પ્રથમ તો સમજનું મનુષ્યોએ (નગ તથા ચોલને ત્યજીને) દ્રવ્યશુદ્ધિ જ એવી જોઈએ જે દ્રવ્ય કોઈની પણ દ્રોહ કર્યા વિના મેળવ્યું હોય તે ધર્મક્રમેના ઉત્તમ ગણાય છે; પણ કોઈના દ્રોહથી મેળવેલા દ્રવ્યથી મનુષ્ય જે

શુભ કર્મ કરે છે, તે હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! ક્ષણકાળે વિપરીત થાય છે, જે મનુષ્યનું મન અત્યંત નિર્ભળ હોય, તે સારી રીતે ક્ષણ પામતાં થાય છે, પણ તે મન જો વિકાસયુક્ત હોય તો (કર્મ કરનારો) ખરું ક્ષણ પામતો નથી; માટે કર્મો કરનારા બધા આચાર્ય, ઋત્વિજ વગેરે જો વિશુદ્ધ મનવાળા હોય, તો જ પૂર્ણ ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે વળી દેશ, ક્ષણ, ક્રિયા, દ્રવ્ય, કર્તા તથા મત્તોની જો શુદ્ધતા હોય, તો જ કર્મોનું પૂર્ણ ક્ષણ મળે છે, શત્રુઓનો નાશ તથા પોતાની પરમ ઉન્નતિને ઉદ્દેશી જે કર્મ કરે છે, તે વિપરીત ક્ષણ આપનાર થાય છે, કાયમ સ્વાર્થમાં તત્પર રહેતો માણસ શુભ કે અશુભ જાણતો નથી, દેવાધીન મનુષ્ય હમેશા પાપ જ કરે છે, પુણ્ય કરતી નથી બધા દેવો તથા આસુરો પ્રજાપતિ કસ્યપથી જન્મ્યા છે, પણ તે બધા સ્વાર્થપરાયણ છે, તેથી ચોકબીજના વિરોધી છે વેદોમાં બધા દેવોને સત્ત્વગુણથી થયેલા કહ્યા છે અને મનુષ્યોને રજ્જોનુલ્લથી તથા પશુપક્ષીઓને તમોગુણથી થયેલા કહ્યા છે સત્ત્વગુણથી થયેલાઓને પણ (સ્વાર્થના કારણે) સામસામા કાયમ જો વેર ચાલે છે તો પશુપક્ષીઓમાં જાતિવેર હોય એમાં શુ આશ્ચર્ય છે ? હે રાજા ! દેવો હમેશા દ્રોહપરાયણ, તપમાં વિદ્ધ કરનાર, અસતોષી, દેવ કરવામાં તત્પર તથા પરસ્પર વિરોધ કરવાના સ્વભાવવાળા જ છે —આમ આ સસાર આહારથી જ થયેલો હોઈ સગદેવથી ગદિત કયાથી થાય ? ૧-૫૨

અસતુષ્ટા રેપરા: પરસ્પરવિરોધિન: ।

અર્હકારસમુદ્ભૂત: સસારોઽયં યતો નુપ ॥

રાગદ્વેષવિહીનસ્તુ સ કથં જાયતે નુપ ॥૫૨॥

ઈતિ શ્રીદેવીભારતમહાપુરાણ સુવર્ણ સ્કંધ વિશે અધ્યાય ૪ થો સમાપ્ત

X માટે દેવો વનેએ તથા માન પૂર્વજ પાંડવો વનેએ પાપ કેમ કરી હતા, એ ઘટના કહ્યું રચાન જ નથી, કારણ કે સર્વ જીવો માયાની જાદુ રહેતા છે અને માયાની પ્રેરણાથી જ દરેકનું બધું બાબતું હોય છે, માટે તત્ત્વરેના નાથ કરવા માધ્યુક્ત બ્રહ્મજ બનવાનીને જ આ રૂપમાં જોઈએ

અધ્યાય પ મો*

નારાયણકથા

બાહ ઝગત ।

અથ કિં વદુનોક્તેન સહારેસિન્ન નૃપોત્તમ ।

ધર્માત્માદ્રોહદુષ્ટિસ્તુ કશ્ચિત્ ભવતિ કશ્ચિત્ ॥

આસ ખોલ્યા અથવા હે સન્નિઓમા ઉત્તમ ।
 વધારે કહેવાથી શુદ્ધ આ સસાગ્રમા ધર્મોત્તમા હોઈ
 દ્રોહપુનિ વિતાતો તો કોઈક જ કોઈક સ્થળે (ભાગ્યે)
 હોય છે હે સન્નિદ્ર । પહેલા મત્યયુગમાં પણ સ્થાવર
 જગમ સર્વ જગત રાગ તવા દેવથી વીંટાયેલુ હોય, તો
 આદિ કલિકાળકાળ દૂષિત યુગમા રાગદેવથી વીંટાયેલુ
 હોય, ઓમા આશ્ચર્ય શુ છે રહે રાગ । દેવો પણ સદા
 ઇધ્વીયુ, દ્રોહ કરનાર અને કપટકર્મમા તત્પર રહે છે, તો
 મનુષ્યો તથા પશુપક્ષીઓની વાત જ શી ર દ્રોહપરા-
 યણની સામે દ્રોહપરાયણ મનુ, એ સમાનતા (બધે
 ચાની રહેલ) છે, પણ દ્રોહસંહિત, શાત મનુષ્ય ઉપર
 જે દેવ કરવો તે નીચતા જ કહેવાય છે (તેવી દુષ્ટતા
 તો કોઈ કોઈ દેહાણે જ હોય છે) જે કોઈ તપસ્વી,
 શાત અને જપ તથા ધ્યાન કરવામા તત્પર રહે
 છે, તેના જપમા પણ ઇદ્ર વિવ્ન કહે છે,
 તો બ્રાહ્મી શુ રહ્યુ ? (એ ઇદ્રની દુષ્ટતા જ કહેવાય ને ?)
 સન્નિદ્રનોને કાયમ મત્યયુગ જ છે, દુર્જનોને કાયમ
 કનિયુગ જ છે અને મધ્યમ—વચ્ચા વર્ગના મનુષ્યોને
 તો જે યુગમા ક્રિયા તથા યોગ વ્યવસ્થિત કલા છે,
 તે તો વચ્ચા કાળ તથા ચેતાયુગ જ પ્રાયશી હોય છે
 સત્યયુગના ધર્મને અનુસરનારો તો ત્રોષક જ માણસ
 કોઈ કાળે હોય છે, બ્રાહ્મી તા બધા બીજા યુગોના જ
 ધર્મમા તત્પર હોય છે હે સન્નિ । દરેક પ્રસંગે
 ધર્મની સ્થિતિમા વામતા ગ્રણું છે ને વાસના બને મેલી
 હોય, તો ધર્મ પણ મેના ધાય છે ખરેખર, મેલી
 વાસના સંપૂર્ણ નાત કરે છે (અમ નોક્તસ માની
 મેલી વાનનાત્રાગ આચરતા દીન રહ્યુ, આવી મુધીમા
 દેવી તથા ે તથા વનુષ્યને ગાપ કેમ બોલે હતો,
 અને ઇદ્રાદિ દેવો કપટ અને અધર્મ આચરનાર કેમ

હોય છે, તેમ જ પાડવો વગેરે અધર્મ કરવાના
 સ્વભાવવાળા કેમ થયા હતા એ પ્રશ્નોના ઉત્તર કલા.
 હવે મુક્તિ માટે તપ કરવા છતા નર—નારાયણને
 મનુષ્યદેહકમ મળ્યો હતો, એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર કહે છે)
 બ્રહ્માના હૃદ નાથી ‘ ધર્મ ’ નામે પુન જન્મ્યો હતો.
 તે બ્રાહ્મણ હોઈ સદા સત્યયુક્ત તથા વેદધર્મપરાયણ
 હતો અને તે મહાત્મા મુનિ ગૃહસ્થધર્મ માટે
 તત્પર થઈ બસાબસ વિવાહવિધિથી દક્ષની દશ પુત્રી
 ઓને પરણ્યા હતા સાચા પુરુષોમા શ્રેષ્ઠ એ ધર્મ
 તે સ્ત્રીઓમા હરિ, કૃષ્ણ, નર તથા નારાયણ નામના
 પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા, તેઓમા હરિ અને કૃષ્ણ
 કાયમ યોગાભ્યાસમા તત્પર થયા હતા અને નર
 તથા નારાયણ હિમાલયમા બહરિકાશ્રમ તીર્થમા જઈ
 ઉત્તમ તપ કરતા હતા તપસ્વીઓમા ઉત્તમ અને
 પ્રાચીન શ્રેષ્ઠ મુનિ તથા વિધ્યુના આશરૂપ બને નર—
 નારાયણ નરપિ ગંગાના વિશાળ કિનારા પર પરમબ્રહ્મ
 સ્વરૂપ શ્રીગાયત્રીમંત્રનો જપ કર્યા કરતા હતા ત્યા
 તેમણે પૂર્ણ એક હજાર વર્ષ મુધી ઉત્તમ તપ કર્યા
 કર્યુ એમ નર—નારાયણે સ્થાવર—જગમ સંહિત સર્વ
 જગતને તપ વડે તપાવી દીધુ, ત્યારે ઇદ્ર ગભરાયો
 હજાર નેત્રોવાળો તે ઇદ્ર ચિતાથી ઘેરાઈ જઈ મનથી
 વિચારવા લાગ્યો ‘ હવે શુ કરવું ? ધ્યાનમા બેઠાવેલા
 આ બંને તપસ્વી ધર્મપુત્રો અત્યત સિદ્ધ કુળ પામી
 મારુ શ્રેષ્ઠ આસન લઈ બેસે કે શુ ? આમને વિવ્ન
 કેવી રીતે કરવું કે જેથી તપ જ અર્થ રહે નહિ આતિ
 ભયકર કામ ક્રોધ અથવા લોભ ઉપજાવે તો પણ
 આમને કઈ રીતે વિવ્ન કરવું ? ’ આમ વિચારી વિવ્ન
 કરવા ઇચ્છતો ઇદ્ર તરત જ ઉત્તમ હાથી ઉપર બેસી
 ગધમાદન પર્વત તરફ ગયો ત્યા પવિત્ર આશ્રમમા
 જઈ ઇદ્રે તે બંનેને આવા બેઠા ‘ તપ વડે તેજસ્વી
 શરીરવાળા, ઉદય પામેલા સૂર્ય જેવા અથવા પ્રકટેલા
 અગ્નિ સરખા આ બંને બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુ છે કે શુ ?
 આ બંને ધર્મપુત્રો નરપિઓ તપથી શુ કરશે ? ’
 આમ વિચારી તે બંને તરફ બેઠેને ઇદ્રે કહ્યું ‘ હે
 મહાભાગો ! હે ધર્મના પુત્રો ! તમે કહો, તમારે કયું
 કાર્ય કરવું છે ? હે નરપિઓ ! હુ તમને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર
 આપીશ, અને તે આપવા માટે જ હુ ચાલ્યો છું

* આ અગ્રપ્રકાશ નમ્ર જનન માણથી કક્ષાતુ છે,
 એમ કંબી એકાદન મેઝવથી નાવરખતી કથા કહેવાયે.

તમારા તપથી હું પ્રસન્ન થયો છું એટલે જે ન આપવા જેવું હશે તે પણ હું આપીશ.

આસ બોલ્યા એમ છદ્દે તે બંનેની આગળ ઊભા રહી વારવાર કહ્યું, છતાં દૃઢ ચિત્તાવાળા તે બંને ઋષિઓ ધ્યાનમાં રહેલા હોઈ કંઈ બોલ્યા નહિ, પછી છદ્દે ભય કરનારી મોહિની માયા ઉત્પન્ન કરી અને વસ્ત્રો, સિંહો તથા વાઘો ઉત્પન્ન કરી ડરાવવા લાગ્યો, તેમ જ વસ્ત્રાદિ, વાયુ તથા અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી છદ્દ વારવાર તેમને ભય પમાડવા લાગ્યો એમ અત્યંત મોહ પમાડનારી માયા કરી છતાં તે બંને ધર્મપુત્ર નર-નારાયણ મુનિઓને ભયથી વશ ન કરી શક્યા એ જોઈ છદ્દ પોતાના લોકમાં ગયો એ રીતે નર-નારાયણ વરદાનમાં લોભાયા નહિ, અગ્નિ કે વાયુથી ડર્યા નહિ, વાઘ તથા સિંહ વગેરેથી પણ દબાયા નહિ અને પોતાના આશ્રમમાંથી ચાલિત થયા નહિ, તેમના ધ્યાનનો ભંગ કરવા કોઈ પણ સમર્થ ન થયું, છદ્દ પણ ઘેર જઈ દુઃખી થઈ વિચારમાં પડ્યો, કે, 'એ બંને ઉત્તમ મુનિવરો ભય કે લોભથી ડર્યા નહિ (તો હવે શું કરવું ?)' એ બંને જણ મહા વિદ્યા, આદિશક્તિ, સંતાતની સર્વ લોકોના ઈશ્વરી અને અદ્ભુત પરાપ્રકૃતિનું ચિંતન કરતા હતા દેવો તથા અસુરોએ કરેલી સમગ્ર માયાઓનું જે મૂળ છે, તે પરાશક્તિનું ધ્યાન કરનારાઓના મનને વશ કરવા લોકમાં ઘણી માયાઓ બાણનારો પણ કેવો પુરુષ સમર્થ છે ? જેઓ પાપહીન થઈ ભગવતીનું ધ્યાન કરે છે તેઓને બીજાઓ પીડા કરવા કેમ સમર્થ થાય ? વાગબીજ, કામબીજ તથા માયાબીજ જેના ચિત્તામાં હોય, તેને દુઃખ દેવા કોઈ પણ સમર્થ નથી, છતાં માયાથી મોહિત થયેલો છદ્દ ફરી પણ (નર-નારાયણના તપમાં) વિદન કરવાનો ઉપાય કરવા કામદેવને તથા વસંતને બોલાવી આ વચન કહેવા લાગ્યો 'હે કામદેવ ! તું વસંત, ચિતિ તથા આત્મજ્યો સાથે હમણા જ ગંધમાદ ! પર્વત પર જા, ત્યાં બદ્ધિશ્રમ વિષે એકાંત મા પ્રાચીન ઋષિગ્રોષ નર-નારાયણ તપ કરે છે ત્યાં તેમની પાસે જઈ હે મમદેવ ! તારે બાણોથી તે બંનેના ચિત્તને કામાતુર કરવું મારું આ કાર્ય હમણા જ તું કર, એમને મોહ પમાડી વ્યાકુળ કરી જા. ૧૮

બાણો વડે તું જલદી પ્રહાર કરજે હે મહાભાગ ! ધર્મના પુત્ર એ બંને મુનિઓને તું વશ કર આ સર્વ સસારમાં એવો કયો દેવ, દૈત્ય કે મનુષ્ય છે કે, જે અત્યંત પ્રહાર કરાયેલા તારા બાણોને વશ થઈ મોહ ન પામે ? બ્રહ્મા, હું, શંકર, ચંદ્ર તથા અગ્નિ પણ જો મોહ પામ્યા છીએ, તો હે કામદેવ ! તારા બાણોના પરાક્રમ આગળ એ બંનેનો શો હિસાબ છે ? તને સહાય કરવા મેં પ્રેરણા કરેલો ગ્ધા વગેરે સુદર અપ્સરાઓનો આ સમુદાય ત્યાં આવશે જ અરે ! એકલી તિલોત્તમા કે રબા જ કાર્ય સિદ્ધ કરવા સમર્થ છે અથવા તું જ એકલો અત્યંત સમર્થ છે, તો પછી તમે બધા એકઠા થવાથી કાર્ય સિદ્ધ થાય એમાં શો સંશય છે ? હે મહાભાગ ! તું આ કાર્ય કર, હું તને ઈચ્છિત આપીશ આ બંને શાંત તપસ્વીઓને વર દાનથી મેં ખૂબ લોભાવ્યા, છતાં પોતાની સ્થિતિથી તેઓ ડગ્યા નથી મારો એ શ્રમ વ્યર્થ ગયો છે, તેમ જ માયાથી તે બંને તપસ્વીઓને મેં ઘણા જ ડરાવ્યા, તોપણ દેહની રક્ષામાં તત્પર ન થઈ તેઓ (પોતાના) સ્થાનેથી ઊઠ્યા નહિ.

આસે કહ્યું એવું વચન સાંભળી કામદેવે છદ્દને કહ્યું 'હે છદ્દ ! હું આજે તમારું મનધાર્યું કાર્ય કરીશ તે બંને મુનિઓ વિષય, શંકર, બ્રહ્મા કે સૂર્યનું ધ્યાન ધરતા હશે તો અમને વશ થશે, પણ મહાબીજ કામ સંજનું મનમાં ખૂબ ચિંતન કરતા દેવી ભક્તને વશ કરવા હું કોઈ રીતે સમર્થ નથી, માટે તે બંને તપસ્વીઓ મહાશક્તિ દેવીનો ભક્તિભાવથી જો આશ્રય કરી રહ્યા હશે, તો મારા બાણોના વિષય નહિ જ થાય.'

છદ્દે કહ્યું હે મહાભાગ ! તમાર થયેલા બધાની સાથે તું ત્યાં જા તો ખરો ! હિતકારી હોઈ ધણુ જ ઉત્તમ મારું આ કાર્ય ઘણું મુશ્કેલ છે છતાં તું તે કરીશ આસે કહ્યું તે છદ્દે એમ આજ્ઞા કરેલા તે બધા તૈયાર થઈ, ત્યાં બંને ધર્મપુત્રો મહાક્રક્રિત તપ કરતા હતા ત્યાં ગયા ૧-૫૧

इति तेन समारिष्टाः पुनः सर्वं समुद्यताः ।
यत्र तौ धर्मपुत्रौ द्वौ तेषां तैः दुष्कृतं तपः ॥ ५१ ॥
અધ્યાય ૫ મો સમાપ્ત

+ અર્થાત્ તે બંને પરાશક્તિ દેવીના ભક્ત તો છે જ, જેમાં સંદેહ નથી, છતાં તું જન્મ લે કર, જે થવાનું પડે તે વસ્તુ.

અધ્યાય ૬ ક્રો*

શ્રીનારાયણે ઉર્વશી વગેરે સ્ત્રીઓને
ઉત્પન્ન કરી

વ્યાસ ઉવાચ ।

પ્રથમં તત્ર સંપ્રાપ્તો વસન્તઃ પર્વતોત્તમે ।

પુષ્પિતાઃ પાદપાઃ સર્વં દ્વિરેફાલ્લિવિરાજિતાઃ ॥૧॥

વ્યાસ બોલ્યા એ ઉત્તમ પર્વતમાં પ્રથમ વસત
ઋતુ ગઈ એટલે સર્વ વૃક્ષો પુષ્પોવાળા થઈ ભમરા
ઓની પકિતઓથી સુશોભિત બન્યા આબ્યા, બોર
સહલીઓ, સુદર તિલકવૃક્ષો, ઉત્તમ ખાખરા, સાગ,
તાક, તમાલ અને મહાડા પુષ્પોથી યુક્ત થઈ શાભી
રહ્યા વૃક્ષોની ટાંચો પર મેયલના સુદર શબ્દો થઈ રહ્યા
અને બધી વેલીઓ પણ પુષ્પોવાળી થઈ ઉત્તમ
વૃક્ષોને ભેટી રહી પોતાની સ્ત્રીઓમાં પ્રેમવાળા પ્રાણીઓ
કામાતુર થઈ અત્યંત મનોનમ્ર બન્યા ને સામસામી
કીડા કરવા તત્પર થયા સુખકારી સ્પર્શવાળા, ધીમા
ને સુગંધી દક્ષિણના વાયુ વાવા લાગ્યા ને મુનિઓની
ઈર્ષ્યો પણ ઘણી તોફાને ચડી પછી પાચે બાણોને
ફેલાવતા કામદેવે રતિની સાથે તે બદરિકાશ્રમમાં
તરત જ વાસ કર્યો એટલે તે શ્રેષ્ઠ આશ્રમમાં જઈ
સુદર ગીતો જાણી રહ્યા, તિલોત્તમા વગેરે અખસરાઓ
સ્વર અને તાન સાથે ગીતો ગાવા લાગી તે મધુર
સંગીત, કૌયલોના ટહુકાર તથા ભમરાઓની પકિત
ઓના ગુન્નરવ સાભળી તે બંને મુનીશ્વરે (સમાધિ
માધી) એકદમ જાગી ગયા અને ઋતુસંગ વસંતને
ત્યા અકાળે પ્રકટેલો તેમ જ વનને પુષ્પોવાળું જોઈ
નર-નારાયણ ઋષિ વિચાર્યા લાગ્યા કે, ‘ આજે
સમય વિના વસંતનું કેમ આવેલી હશે ? બધા
પ્રાણીઓ અતિકામાતુર અને વિહ્વળ જણાય છે
આજે કાળના ધર્મનો ચાકર ફેરફાર કેમ થયા છે ? ’
પછી વિસ્મયથી વિક્ષિત નેનવાળા નારાયણે નરને કહ્યું

નારાયણ બોલ્યા ‘ હે ભાઈ ! તું જો, કૌયલોના
આવાપથી આજ રહેલા અને ભમરાઓની પકિત
ઓથી શોભી રહેલા આ વૃક્ષો પુષ્પોવાળા બાસે છે

* આ અધ્યાયમાં નારાયણે ઉર્વશીને ઉત્પન્ન કરે, એ
રહ્યા તાત્પર્યવાન સ્વયંકોષી કહેવાય.

હે મુનિ ! શિશિરઋતુરૂપી ભયકર હાથીને ખાખરાના
પુષ્પોરૂપી પોતાના તીક્ષ્ણ નખોથી ચીરી નાખતો
વસંતરૂપી કેસરી સિંહ આવી પહોંચ્યો છે હે દેવર્ષિ !
લાલ આસોપાલવરૂપી હાથવાળી, કેમ્પાડરૂપી ખગનાળી,
લીલા આસોપાલવરૂપી કેશવાળી, વિક્ષિત કમળોરૂપી
મુખવાળી, શ્યામ કમળોરૂપી નેત્રોવાળી, બીલીના
ફળરૂપી સ્તનવાળી, પ્રકુલ મોગરારૂપી દાંતવાળી,
માજરૂપી કાન વડે શોભતી, બપોરિયાના પુષ્પરૂપી
નીચલા હાંકવાળી, નગોડના પુષ્પોરૂપી નખ વડે
અદ્ભુત કૌયલોના શબ્દોરૂપી સ્વરવાળી, કદબરૂપી
વચ્ચોવાળી, મોરપક્ષીના ટોળારૂપી આભૂષણોવાળી,
સારસ પક્ષીઓના શબ્દોરૂપી આશ્રવાળી, માધવીની
વેલરૂપી કઠોરાવાળી, મદોનમ્ર હસોરૂપી ગતિવાળી,
ઉપર રહેલા કદબવૃક્ષરૂપી વચ્ચથી ઢકાયેલી અને મુત્ર
જીવ વૃક્ષરૂપી પેટ ઉપરની રુવાટી વડે શોભતી આ
ઉન્નવળ, પવિત્ર ને ઉત્તમ વસંતલક્ષ્મીરૂપી સુદર
જીવાન સ્ત્રી હે બ્રહ્મ ! બદરિકાશ્રમમાં આવી છે
હે દેવર્ષિ ! હમણા આ અકાળે કેમ આવી ? એ મને
વિસ્મય થાય છે ખરેખર, તપમાં આ વિધન કરનારી
છે, તે તમે વિચારે ધ્યાનનો નાશ કરતું દેવાગતાઓનું
ગાયન સભળાય છે, માટે આપણા બંનેના તપનો
ભંગ કરવા છદ્મે જ આ કરેલું હોય જાણ્યો એમ ન
હોય તો ઋતુસંગોનો સંગ વસંત, અકાળે પ્રીતિ કેમ
ઉપજાવે ? ભય પામેલા છદ્મ આ વિધન કરેલું જણાય
છે સુનધી, શીતળ અને મનોહર વાયુ વાય છે, તો
આમાં છદ્મના કૃત્ય વિના બીજું કાંઈ કારણ નથી
બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ સમર્થ દેવ નારાયણ એમ કહેતા
હતા, તેવામાં કામદેવ વગેરે બધા ત્યા દેખાયા ભગવાન
નર તથા નારાયણે તેઓ સર્વને જોયા, જેથી તે બંને
જણુ વિસ્મયથી વ્યાસ મનવાળા થયા કામદેવ, મેનકા,
રહ્યા, તિલોત્તમા, પુષ્પગંધા, સુદેશી, મહાગેતા,
મનોરમા, પ્રમદ્મલ, ધૃત્યાચી, ગીતરા, ચારહાસિની,
ચદ્રબ્રમા, સોમા, કોકિલાલાપમડિતા, વિદ્યુન્માલા,
અખબક્ષી, કાચનમાલિની અને બીજી સુદર નિત્ય-
વાળી સ્ત્રીઓને તેઓ બંનેએ તે વેળા પાસે જોઈ ને
સ્ત્રીઓ સોળ હજાર ને પનાસ હતી આબુ મોટા
વિસ્તારવાળું કામદેવનું સૈન્ય જોઈ તેઓ બંને વિસ્મય

થયા તે સમયે દિવ્ય આભુષણો તથા શણગારથી યુક્ત અને દિવ્ય પુષ્પોથી શોભતી તે સર્વ દેવતી અપ્સરાઓ પ્રણામ કરી ત્યા આગળ ઊભી રહી, અને પૃથ્વી પર અતિદુર્લભ, દિવ્ય, શાસ્ત્રોક્ત રીતિનું અને કામ આદિને વધારનાર સંગીત કપટથી ગાવા લાગી ભગવાન વિષ્ણુસ્વરૂપ નર તથા નારાયણે તે સાભળ્યું ત્યારે તે સાભળી પ્રસન્ન થયેલા નારાયણ મુનિએ ત્યા તેઓને કહ્યું 'હે સુદર કેડવાળી સ્ત્રીઓ ! તમે સુખોથી આહી જ બેસો, હું તમારા અદ્ભુત અતિથિસત્કાર કરું છું, કેમ કે તમે અતિથિધર્મ પ્રમાણે સ્વર્ગથી આવ્યા છો ' તે વેળા નારાયણ મુનિ અભિમાનયુક્ત થયા હતા કે, 'ઇદ્રે અવશ્ય તે પ્રમાણે વિદ્યન કરવાની ઇચ્છાથી આ સ્ત્રીઓને મોકલી છે, પણ આ બિચારીઓ કોણ માત્ર છે ? આના કરતા પણ દિવ્ય રૂપવાળી બધી નવી જ સ્ત્રીઓને આજે હું ઉત્પન્ન કરું અને તપોબળ ખતાવું ' આમ મનથી વિચારી હાથ વડે સાધળ ઢોકીને તરત સર્વોગે સુદર એક સ્ત્રીને તેમણે ઉત્પન્ન કરી નારાયણની સાધળમાથી જન્મેલી તે ઉત્તમ સ્ત્રી 'ઉર્વશી' નામની હતી ત્યા ઊભેલી સર્વ સ્ત્રીઓ તને જોઈ રહી અને ખૂબ વિસ્મય પામી વળી તે ઉપરાંત આવેશ નહિ પામેલા મુનિ નારાયણે તે અપ્સરાઓની સેવા કરવા તોટલી જ અતિ સુદર સ્ત્રીઓ તરત પ્રકટ કરી ગાતી, હસતી અને હાથમા જાતજાતની ભેટો ધારણ કરતી સર્વ સ્ત્રીઓએ મુનિ નર-નારાયણને પ્રણામ કર્યા, ને હાથ જોડી ત્યા આગળ ઊભી રહી આશ્ચર્ય ઉપજાવતી તે તપની શક્તિ જોઈ દેવાગનાઓ મોહ પમાડવા જતા પોતે જ મોહ પામી અને હર્ષ પામેલા મુખ કમળથી શોભતી તથા સેવાય થવાથી અતિસુદર જણાતા મરીસેવાળી તે અપ્સરાઓ અ અને મુનિને કેવળ લાગી 'બહે ! અમે મૂઢ સ્ત્રીઓ તમાર તપની મોટાઈ તથા ધીરજ જોઈ કેરી રીતે સ્તુતિ કરીએ ? અમાર કામક્ષીપી ઝેર મોપડેલા પાખાંધી કો પુરુષ બની ગયો નથી ? (ઘણા બની ગયા છે) છતા તમાર મ ને વિહાર થયો નથી ' (એ મોઢ આશ્ચર્ય છે)) સમ-દમ આદિના અખૂટ ભયર તમને બાને મુનિઓને વિષ્ણુના અસરૂપ અમે આજ્યા છે અને

અમાર આહી આવવું તમારી સેવા નિમિત્તે નથી, પણ સો યજ્ઞ કરનારા ઇદ્રનું કાર્ય કરવા માટે જ છે, છતા અમારા કયા ભાગ્યે આપનું દર્શન અમને મેળવી આપ્યું છે, ત અમાર ભાગ્ય અમે બાણી શકતા નથી અમારા જેવા અપરાધી પોતાના સેવક પ્રત્યે (શાપ આદિ આપવા) તમે સમર્થ છો, છતા પોતાનું ચિત્ત સતાપરહિત (શાંત) રાખ્યું છે, (તેથી આહો ! તમારી ક્ષમા અતિધન્યવાદપાત્ર છે) ખરેખર ! મહાપ્રભાવશાળી પડિતો તુલ્ય ક્ષણ આપનારા શાપથી તપનો નાશ કરતા નથી '

વ્યાસ બોલ્યા વિનયથી નમેલી દેવાગનાઓનું એવું વચન સાભળી પ્રસન્ન થયેલા, આનંદી મુખવાળા, કમલોભને જાતનારા અને પોતાના તપની કાંતિથી સુરોભિત અગવાળા તે બન્ને ધર્મપુત્ર મુનિવરો કહેવા લાગ્યા

નરનારાયણ બોલ્યા 'તમે તમારા ઇચ્છિત મનોરથો કહો, પ્રસન્નાચિત્ત થયેલા અમે બન્ને તે આપીશું તમે આ સુદર નેત્રોવાળી ઉર્વશીને લઈ સ્વર્ગમા જાઓ આ સુદર બાળા અમારી સાધળમાથી જન્મી છે, તેને અમે બન્નેએ ઇદ્રને ખુશી કરવા ભેટ તરીકે આજે આપી છે, તે તમારી સાથે ભલે આવે સર્વ દેવોનું કલ્યાણ થાયો, તમે ખુશીથી ભયે જાઓ હવેથી તમારે કોઈના પણ તપમા વિનંત ન કરવું

અપ્સરાઓ બોલી હે મહાભાગ ! અમે હવે કયા જઈએ ? હે દેવગેષ્ઠ નારાયણ ! પરમ ભક્તિ અને હર્ષથી અમે તમાર ચરણકમળમા આવ્યા છીએ, તો હે નાથ ! તમે જો ઇચ્છિત વર આપો છો અને હે મધુસૂદન ! તમે જો પ્રમત્ત થયા છો, તો હે કમળતી પાખડીઓ જેવા નેત્રોવાળા ! અમે મનથી ઇચ્છિત આ વર માગીએ છીએ, કે, 'હે દેવે શ્વર ! તમે અમાર પતિ થાઓ, હે શાનુતાપન જન દીપ્તર ! અમે તમાની સેવા કરવા પ્રીતિયુક્ત થયા છીએ સુદર નેત્રોવાળી ઉર્વશી વગેરે ખીટ જે સ્ત્રીઆ તમે ઉત્પન્ન કરી છે, તેઓ આપની આગ્રાથી સ્વ ! આ ભરે જાય, અમે જોગ હજાર ને પચાત સ્ત્રીઓ તો આદી જ સ્ત્રીનું હે ઉત્તમ તાપસો, અમે તમાની બન્નેની સેવા કરીશું હે દેવેશ્વર ! તમે અમને એ જ

ઉચ્ચિત આપો. હે માધવ ! તમે સત્ય વાણીવાળા વાઓ, ક્રમથી પીડાતી સ્ત્રીઓની આશા ભાગવી, તે ધર્મ જાણતા તત્ત્વદર્શી મુનિઓએ તેમની હિંસા જ કરી છે. આમે ભાગ્યયોગે પ્રેમપૂર્ણ થઈ સ્વર્ગમાથી આવી આવ્યા છીએ તો હે દેવેશ ! તમે આમારો ત્યાગ કરવા યોગ્ય નથી હે જગત્પતિ ! તમે સમર્થ છો.’

નાગધણ્ડ પોલ્યા : હે સુદર અગવાળી સ્ત્રીઓ ! મે પૂર્ણ એક હજાર વર્ષ સુધી જિતેન્દ્રિય રહી આવી તપ કર્યું છે, તો તેનો હું ભગ કેમ કરું ? વળી સુખ તથા ધર્મનો નાશ કરતા ક્રામસુખ માટે મને કશી ઈચ્છા નથી બુદ્ધિમાન પુરુષ પશુઓને યોગ્ય વિષયોમા કેમ રમે ?

અપ્સરાઓ પોલી, શમ્ભદિ પાંચ વિષયોમા સ્પર્શનું સુખ શ્રેષ્ઠ છે તે સિવાય આનંદરૂપ રસનું મૂળ ધીનું કંઈ જ સુખ નથી, માટે હે મહારાજ ! તમે આમારુ વચન હરકોઈ પ્રકારે કરો; અને પૂર્ણ સુખ પામી ગધમાદન પર્વતોમા ફરો જો તમે સ્વર્ગને ઈચ્છતા હો, તો ગધમાદનથી તે કંઈ અધિક નથી; માટે આ સ્થાનમા સર્વ દેવાગનાઓને મેળવી તમે આનંદ કરો ૧-૫૮

નિર્મરં સુલમાસાય ચરણ ગન્ધમાદને ।

યદિ વાન્ડહિ નારં ત્વં નાધિકો ગન્ધમાદનાદ્ ॥

રમણાડન શુમે સ્થાને પ્રાપ્ય સર્વાઃ સુરજ્ઞનાઃ ।

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુનરુમા નવમું સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૬ શ્લો નમામ

અધ્યાય ૭ મો*

વિવિધ અહંકારથી ઘેરાયું છે

આવ ઉવાચ

હત્યાકર્ણ્ય વચસ્તાસા ધર્મપુત્રઃ પ્રતાપવાન ।

વિમર્શમકરોચિત્તે કિં કલંદયં મયાડયુમા ॥ ૧ ॥

આન પોલ્યા તે સ્ત્રીઓનું એનું વચન સાંભળી પ્રતાપી ધર્મપુત્ર નારાયણે નિરાતમા વિચાર્યું કે, ‘મારે હવે શું કરવું ?’ આ જ સ્ત્રીઓનો સંગ કરવાથી હું મુનિઓના સમૂહોમા હમવા યોગ્ય થઈશ; આ દુખ

મને અહંકારથી પ્રાપ્ત થયું છે, એમા કંઈ વિચારના જેવું નથી; કારણ કે ધર્મના નાશનું પ્રથમ મૂળ અહંકાર છે મહાત્માઓએ અહંકારને જ સંસારવૃક્ષનું મૂળ કહ્યો છે આહી આવેલી અપ્સરાઓના સમૂહને મેં સેવ્યો એટલે તેની સાથે વાતચીત વગેરે કરી અને તેઓને જોઈ હું મોન ધારણ ન રહ્યો, તેથી હું દુઃખ પાત્ર થયો છું મેં ધર્મનો નાશ કરી (તપોબળથી) સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન કરી, તો (સ્વર્ગની) આ ઉરામ સ્ત્રીઓ ક્રામથી પીડિત થઈ મને દુઃખ દેવા (હાલ) તૈયાર થઈ છે, ખરેખર ! કરોળિયાની પેઠે આજે હું (મેં) પોતે જ કુટેલી મજબૂત જાળથી બાંધાઈ ગયો છું, તો આ પ્રસંગે હવે મારું શું કરવું ? જો ચિત્તાને છોડી આ સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરું તો ભાગેલા મનોરથ-વાળી આ બધી સ્ત્રીઓ સ્વાર્થેભ્રષ્ટ થઈ મને શાપ દઈ ચાલી જશે, અને તેથી પણ હું (આ ઉપાધિથી) છૂટીને એકાતમા ઉરામ તપ કરી શકીશ, માટે ક્રોધ ઉત્પન્ન કરી હું આ સુદસીસમૂહનો ત્યાગ કરું.’

આસ પોલ્યા આમ મનથી વિચારી નારાયણે સુખની ઉત્પત્તિના સાધન માટે ફરી પણ ચિંતામા વિચાર્યું કે, ‘આ બીજો મહાન શત્રુ ક્રોધ* સતપા-ક્રાંત જ વશ લોકમા ક્રોધ ક્રામથી પણ અધિક અને બોલથી પણ ભયંકર છે, ક્રોધથી જિતાયેયો મનુષ્ય પ્રાણોનો ઘાત કરનારી સર્વ પ્રાણીઓને દુઃખ આપનારી અને તરકરૂપ બગીચાની નદીરૂપ હિંસા કરે છે, જેમ ધર્ષણથી થયેલો અગ્નિ વૃક્ષને પાળે છે, તેમ દેહમા થયેલો ક્રૂર ક્રોધ દેહને પાળે છે’

આસે કહ્યું ‘એમ વિચારતા દીનચિત્તા ભાઈને ધર્મપુત્ર નાના ભાઈ નરે આ સત્ય વચન કહ્યું

નરે કહ્યું હે મહાબુદ્ધિમાન, મહાભાગ્યશાળી નારાયણ ! તમે ક્રોધને વશ કરો અને શાંત ભાવનો આશ્રય કરી મોટા અહંકારનો નાશ કરો; પૂર્વે અહંકાર રૂપ દોષની આપણું તપ નાશ પામ્યું છે, અને તે અહંકાર તથા ક્રોધને લીધે જ આસુર પ્રજાનાં સ્ત્રી સાથે દેવતાઈ એક હજાર વર્ષો સુધી આપણને

* આ ન્યાયમાં વિષ અહંકારથી ઘેરાયું છે જે વાત વચન માટે પચાવન મોક્ષોની કલેષરૂપે.

* અર્થાત્ એક અહંકાર-ચતુરો આક્રાપ કર્યો તેનું આ ફળ થયું, તો બીજે આ ક્રોધ-ચતુરો આક્રાપ કરવાથી તે થઈ જ દુઃખ થશે.

મહાઅદ્ભુત યુદ્ધ ઘયુ હતું હે દેવશ્રેષ્ઠ ! તેમા આપણે જ વધારે દુઃખ પામ્યા હતા માટે હે મુનિશ્વર ! ક્રોધને છોડી તમે શાંત રાઓ, કેમ કે મુનિઓએ શાંતપણને તપનું મૂળ કહ્યું છે

આમ બોલ્યા 'ઓવુ તેનું વનન સાબળી ધર્મપુન નારાયણ શાંત થયા

જનમેજયે પૂછ્યું હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! આ મને સગય વાય છે કે મહાત્મા પ્રાણાદ વિપ્લવકત અને શાંત હતા, છતાં તેમણે પૂર્વે યુદ્ધ કેમ કર્યું હતું ? વળી ધર્મપુત્ર બને નર-નારાયણ સ્વધિ અત્યંત શાંત મનવાળા તથા તપસ્વી હતા, છતાં તેમણે યુદ્ધ કેમ કર્યું હતું ? તે બંનેનો તથા દેવપુત્ર પ્રાણાદનો સમાગમ કેવી રીતે થયો હતો ? તે મહાત્માએ તેઓ બંને સાથે યુદ્ધ કેમ કર્યું હતું ? પ્રાણાદ પણ અતિધર્મીત્વા જાની તથા વિષ્ણુપરાયણ હતા એ પ્રમાણે નર-નારાયણ પણ તપસ્વી અને ખૂબ નત્વગુણી હતા, છતાં તેઓ બંનેને પ્રાણાદને પરસ્પર જો વેર થયું, તો તપ તથા ધર્મમા દેવજ પશ્ચિમ જ ક્યો ગણાય (બીજુ કઈ કન જ ન મનાય) (યુદ્ધમા) જય ક્યા અને તપશ્ચર્યો ક્યા ? પૂર્વે નત્યયુગમા પણ તેવાઓએ ક્રોધ તથા અહકારથી વેનયેલા ચિરાને ન હત્યું (તો આજની તો વાત જ ની ?) અહકારરૂપ મૂળ વિના ક્રોધ કે દેવ વાય જ નહિ કામ તથા ક્રોધ વગેરે અહકારથી જ થાય છે હજાર કરોડ વર્ષ સુધી અતિ ધાર તપ કરી જો અહકારનો જન્મ થયો, તો એ તપ નર્વ પ્રમરે વ્યર્થ થાય છે જેમ સૂર્યનો ઉદય થતા અધાર નહેતું નથી, તેમ અહકાર પ્રકટ થતા પુણ્ય એતું નથી હે મહાભાગ ! પ્રાણાદ પણ જો વિષ્ણુ નામે લઈયો, તો પૃથ્વી પર નાં પુણ્ય વ્યર્થ જ વાય છે ! શાંત નર-નારાયણે પણ શ્રેષ્ઠ તપશ્ચર્યા છોડી એ યુદ્ધ કર્યું, તો શમ અને પુણ્ય ક્યા ગ્યા ? હે મુનિ ! આવા સત્ત્વગુણવાળાઓથી પણ અહકાર જો ન જિતાયો, તો માન જેવાતા અહકારનો નાશ થવાની વાત જ શી ? નહો જુનનમા અહકારથી છૂંસો ડોલ છે ? તેનાથી સમગ્ર દુનિયા કોઈ થસ નથી ને મને પણ નહિ ? કોરાની બેઠીઓની અને વાકડાના બપોથી બધારેજ છૂંસે, પણ અહકારથી બધાયેયો

કદી ન છૂટે સ્થાવર-જંગમ સર્વ જગત અહકારથી વેસાયેલું હોઈને જ વિદ્યા તથા મૂનથી અત્યંત ખગમ આ સસારમા ભગ્યા જ કહે છે મોહથી વૌટાયેલા સસારમા ત્યા સુધી બ્રહ્મજ્ઞાન ક્યાથી થાય ? હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! બધાએ (કર્મ જ મુખ્યત્વે) કંચુ જોઈયો, કેમ કે બ્રહ્મજ્ઞાન વગેરે છે જ નહિ અથવા સભવતા નથી, (આવો) મીમાસકોનો મત જ બતાવર માનવા જેવો જણાય છે હે મુનિ ! મોટાઓ પણ કામ તથા ક્રોધ વગેરેથી મદા યુક્ત હોય છે, તો હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! આ કલિયુગમા માત્ર જેવાઓની વાત જ શી ?

આમ બોલ્યા હે ભરતવશી રાજા ! જે કાર્ય હોય તે કરણથી જુદું કેમ હોય ? કંચુ ને કુકળ બંને સોનું જ છે (સોનાથી જુદા તે હોય જ નહિ) તે જ પ્રમાણે સ્થાવર-જંગમ સહિત સર્વ બ્રહ્માડ અહકાર થી ધ્યુ છે (તે અહકારથી જુદું કદી હોય જ નહિ) વસ્ત્રને તત્તુવગ કહ્યું છે (વસ્ત્ર તાતણાનું જ બનેલું હોય છે), તે તત્તુઓથી છૂટું કેમ કોઈ શકે ? (તત્તુ ઓ વિના તેનું અસ્તિત્વ જ નથી) વળી ધાન તથા યુગ્મકા સુધીનું મર્વ સ્થાવર-જંગમ જગત માયાના ત્રણ ગુણોથી રચાયું છે, (એટલે સર્વ માયામય હોવાથી મિથ્યા જ છે) તેમા (જ્ઞાનીઓને) ખેદ કેમ વાય ? હે શ્રેષ્ઠ જન ! બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રુદ્ર પણ અહકારથી મોહિત બઈ અતિ અનત આ સનાતનમા ભગ્યા કરે છે, તેમ જ અત્યંત જાની વનિષ્ઠ, નારદ વગેરે મુનિઓ પણ અહકારથી હારી જઈ વાગવા સનાતનમા જન્મ મરણ ચામ્યા કહે છે હે ઉત્તમ જન ! નહો યોદ્ધાએ એવા કોઈ પણ દેહધારી જીવ નથી કે જે માયાના આ ગુણોથી મુક્ત ને શાંત બઈ આત્મનુખમા બોલે હોય ! હે ઉત્તમ રાજા ! કામ, ક્રોધ, લોભ તથા મોહ અહકારથી જન્મે છે અને તેઓ હરકોઈ દેહવાળા પ્રાણીને છોડતા નથી વેદો તથા શાસ્ત્રો બાપી, પુરાણો વિનાની, તીર્થોટન કરીને અને ઘન, ધ્યાન તથા દેવપૂજન કરીને વિષયા નક્કર થયેલા મનુષ્ય મોરેની પેઠે સર્વ કર્મ કહે છે, અને કન, મોહ તથા મદથી યુક્ત બઈ પ્રવન ઠડ વિનાગ્નો નથી હે સ્વર્ગી જન ! નત્યયુગ, લેતાયુગ અને ઘનનુનમા પણ ધર્મ (અધર્મની) મિથ્યા જ હતો, ત્યાં આજે કનનુનમા તો શાંત જ ની ? દ્રોહ

સાથે સ્પર્ધા હમેશા હોય છે અને લોભ તથા અસહિ
'હૃતા સંક્રાંતે છે સસાર આવા પ્રકારનો જ છે,
તેમા વિચારવા જેવું નથી, છતાં લોકમા દૃષ્ટાત લેવા
થોડા સમજનો પણ છે કે જેઓનો દેખ ગયો હોય
છે, ક્રોધને જેમણે હત્યા હોય છે અને જેમની અદેખાઈ
ગઈ હોય છે

જનમેજય રાજ્યો પૂછ્યું જેઓ જિતેન્દ્રિય
તથા સદાચારી હોય છે, તેઓને ધન્ય છે, તેઓએ
પુણ્ય કર્યો છે, તેઓ મદમોહરિત હોઈ શકે છે અને
તેઓએ ત્રણે ભુવનને હત્યા છે. હું મારા મહાત્મા
પિતાનું પાપ યાદ કરી દુઃખી થાઉં છું હે મુનિશ્રેષ્ઠ !
તેમણે અપરાધ વિના તપસ્વીના ગળામા મરેલો
સર્પ નાખ્યો હતો, તેથી તેમનું મારી સામે શું થશે ?
મુહિતા અત્યંત માહને લીધે હું સમજી નથી શકતો
કે (પિતાની સદ્ગતિ માટે) કયું કાર્ય હશે ? મહાત્મા
મનુષ્ય મંદ જનુઓ છે, પણ (તે લેવા જતા) પડી
જવાનું જોતો નથી, તે જ પ્રમાણે (હરકોઈ મનુષ્ય)
નિર્દિત કર્યું કરે છે, પણ નરકથી ડરતો નથી પ્રજ્ઞાદત્તની
સાથે નર-નારાયણનું ઉગ્ર યુદ્ધ પૂર્વે કેવી રીતે થયું
હતું, તે મને વિસ્તારથી કહો પ્રજ્ઞાદ પાતાળમાથી
મલાતીર્થ સારસ્વતમા કેમ ગયા હતા તે મને કહો
પવિત્ર બદરિકાકામમા રેતા, ગાન, તપસ્વી અને
મુનિઓમા શ્રેષ્ઠ નર-નારાયણે કયા કારણે યુદ્ધ
કર્જું હતું ? હે માન આપનારા ! ધન અથવા ઓ માટે
પરસ્પર વર થાય છે પણ નર-નારાયણ તો સર્વ
ઈન્દ્રિયોથી રહિત હતા, છતાં તેમણે મોટું યુદ્ધ
કયા કારણે કર્યું હતું ? પ્રજ્ઞાદ પણ ધર્મીત્મા હતા
છતાં તેમણે નર-નારાયણ મુનિને સનાતન દેવ
જાણ્યા છતાં તેમની સાથે યુદ્ધ કેમ કર્યું હતું ? હે બ્રહ્મન !
આ કારણ હું વિસ્તારથી સાંભળવા ઇચ્છુ છું ૧-૫૫

હૃતવન્તો કયં યુદ્ધ નરનારાયણો મુની ।

પતદ્ વિસ્તરતો ભ્રમ્હદ્ગોતમિચ્છામિ કારણમ્ ॥

હનિ ગોત્રોન્નાવત મ્યાપુત્તમા વનુર્થ સ્કંધ વિરે

અધ્યાય ૩ ચો ચપ્પમ

અધ્યાય ૮ મો

પ્રજ્ઞાદ ને અવનનો સંવાદ

મૂત ઉવાચ

इति पृष्टस्तदा विमो राजा पारीक्षितेन वै ।

उवाच विस्तरात् सर्वं व्यास. सत्यवतीसुतः ॥ ૧ ॥

મૂત બોલ્યા પરીક્ષિતના પુત્ર રાજા જનમેજયે
સત્યવતીના પુત્ર બ્રાહ્મણ વ્યાસને એમ પૂછ્યું, ત્યારે
તેમણે વિસ્તારથી સર્વ કહ્યું ધર્મીત્મા જનમેજય પણ
(પોતાના પિતા) પરીક્ષિતના ચિરાને દુરાચારી
માની ઘણો જ ખેદ પામ્યો હતો બ્રાહ્મણના અપમાન
ના પાપથી યમલોકમા ગયેલા એ પરીક્ષિતનો ઉદ્ધાર
કરવા માટે જ કાયમ તે વિચાર્યા કરતો હતો હે
મુનિશ્રેષ્ઠ ! ' પુત્ર નામના નરકથી પોતાના પિતાને
જે કારણે બચાવે છે, તે જ કાગલુધી પુત્રનું ' પુત્ર
એવું નામ સાર્થક થાય છે બ્રાહ્મણના શાપને લીધે
સર્પથી કરડાયેલા રાજા પરીક્ષિતને મહેલ ઉપર સ્નાન
દાન વિના મરણ પામેલો સાંભળી, તેમ જ પિતાની
દુર્ગતિ સાંભળી ખેદ પામેલા આનાદિત મહાભાગ
જનમેજય રાજ્યો બૂબ સતાપ પામી તથા ભય
વિહ્વળ થઈને નારાયણની આ ઘણી જ બાંધી કયા
વેર આવેલા મુનિ વ્યાસને પૂછી હતી

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજા ! એ ભગકર હિરણ્ય-
ક્રિપા મુગધો, ત્યાગે તેના પુત્ર પ્રજ્ઞાદનો રાજ્યાભિષેક
થયા હતો દેવો તથા બ્રાહ્મણોને પૂજનાગે તે દૈત્યે દ્ર
રાજ્ય કરતો હતો ત્યારે પૃથ્વી પર રાજ્યો શ્રદ્ધાળુ
યર્ધયશો કરતા બ્રાહ્મણો તપ, ધર્મ તથા તીર્થયાત્રાઓ
કરતા વંશો પોતપોતાની આજીવિકામા રહેતા અને
ગુટ્ટો (ત્રણે વર્ણની) સેવામા તત્પર રહેતા હતા
નૃસિંહ તે દૈત્ય રાજાને પાતાલમા સ્થાપ્યો હતો, જ્યાં
ત્યા જ પ્રજાપાલનમા તત્પર રહીને તે રાજ્ય કરતો
હતો કોઈક સમયે અવનનામના મહાતપસ્વી ભુવુપુત્ર,
બ્રાહ્મતીવર તીર્થમા સ્નાન કરવા નર્મદા ગયા ત્યા
મહાનર્મદા નર્મદાને જોઈ તેમા તે ઊતરી, ઓટલામા
ઝરથી ભગકર એક સર્પાં ઊતરતા તે મુનિને પકડ્યા

* આ અધ્યાયમાં સાંસુનાવીત શ્લોકોથી પ્રખ્યાત
તથા બોધપ્રદ સમાવશની યાત કહેવાયે.

એમ પડ્યાયેલા તે શ્રેષ્ઠ મુનિએ ભયભીત થઈ પાતાલમા દેવતા દેવ જનાદંત વિષ્ણુનું મનથી સ્મરણ કર્યું વિષ્ણુનું મુનિએ સ્મરણ કર્યું, એટલે સર્પ એજ વિનાનો થઈ ગયા અને આતલમા લઈ જવાતા અવન મુનિ દુષ્ટ ન પામ્યા પછી 'ઓ તપસ્વી મહામુનિ ક્રોધાય-માન થઈ મને શાપ આપ્યો તો ?' આમ શક્ર પામી મુઝાયલા મર્ષે મુનિને છોડી દીધા, એટલે નાગકન્યા ગ્રાહી પૂજનયેલા તે શ્રેષ્ઠ મુનિ ત્યાં કરવા વાગ્યા અને પછી નાગોના તથા દાનવોના મોગ નગરમા તેમણે પ્રવેશ કર્યો કોઈક સમયે એ ઉત્તમ નગરમા ફરતા ભુગુપુત્ર અવન મુનિને ધર્મ ઉપર પ્રેમવાળા દૈત્ય રાજા પ્રહ્લાદે જોયા તે મુનિને જોઈને દૈત્યપતિએ તે વેળા એમની પૂજા કરી પૂછ્યું કે, 'તમારે પાતાલ વિષે આવવામા શું કારણ છે, તે તમે કહો હે ઉત્તમ પ્રાણી !' નત્ય કહો, દૈત્યો પગ દેખવાળા ઇંદ્રે મારું રાજ્ય જોવાની ઇચ્છાથી શું તમને મોકળા છે ?

અવન બોલ્યા હે રાજા ! મારે ઇંદ્ર, સાથે 'શું' ચેવાદેવા છે ? જેથી તેણે મોકળેલો હુ દૂતનું કાર્ય કરતો તમારા નગરમા આ-ઓ હોદિ ? ધર્મમા તત્પર હોઈ જાતદૃષ્ટાળા મને તમે ભુગુપુત્ર બહુ હે દૈત્યેન્દ્ર ! ઇંદ્રે મોકળેવાની શક્ર તમે ન કરો હે ઉત્તમ રાજા ! નર્મદા ઉપગતા પવિત્ર તીર્થમા સ્નાન માટે આવેના મને તદ્દિમા ઊત્તરતા જ મોગ સર્પે પકડ્યો હતો પછી વિષ્ણુનું સ્મરણ કરવાથી એ સર્પ એજ વિનાનો થયો હતો અને સ્મરણના પ્રભાવથી જ તે મર્ષે મને છોડી દીધો હતો, જેથી હે રાજેન્દ્ર ! આઈ આરેલા મે તમારું દર્શન મેળવ્યું છે હે દૈત્યેન્દ્ર ! તમે વિષ્ણુના ભક્ત છો અને મને પણ તેમનો ભક્ત જ વારો

આસે કહ્યું તે મુદર વચન સાંભળી દિલ્લુપ્રશંસિ પુના પુન પ્રહ્લાદે પરમ પ્રીતિથી અનેક જાતના તીર્થો તેમને પૂજ્યા

પ્રહ્લાદે પૂછ્યું હે મુનિગેષ ! પૃથ્વી પર પાતાલમા તથા આકાશમા કયા તીર્થો પવિત્ર છે, તે અમને વિસ્તારથી કહો

અવન બોલ્યા હે રાજા ! જેઓના મન, વચન ને કાયા મુક્ત છે તેઓને પાંચે પાંચે તીર્થ છે,

પણ જેઓના ચિત્ત મેલા છે, તેઓને ગંગા પણ કીકટ દેશ કરતાયે વધારે અપવિત્ર છે પ્રથમ જો મન શુદ્ધ અને પાપસ્ત્રિહિત થયું હોય, તો જ સર્વ તીર્થો પવિત્ર થાય છે હે દૈત્યેન્દ્ર ! ગંગાકિનારે બધે ગણે નગરો, નેમડા, ખાણો, ગામો તથા નાના ગામડા વસે છે અને બીજા ભીયોના, મચ્છીમારોના તથા ઢૂણ, વગ, ખસ અને સ્લેમ્છોના પણ રહેઠાણો છે, તેઓ હમેશા ધ્વજનુલ્લસ ગંગાનું જળ પીએ છે અને હે દૈત્યેન્દ્ર ! લોકો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે નણે કાળ (ગંગામા) સ્નાન કરે છે, છતાં હે રાજા ! તેમનો ચોક્ષ પણ શુદ્ધ ચિત્તવાળો થતો જ નથી, એટલે કે જેમનાં મન વિષયોથી નાશ પામ્યા હોય, તેઓ માટે તીર્થેતુ ક્ષણ શું છે ? (કઈ જ નથી) માટે હે રાજા ! મન જ આ (શુદ્ધ-અશુદ્ધિમા) કારણ છે, બીજું કંઈ પણ નથી, તે તમે વિચારો શુદ્ધિને ઇચ્છતા મનુષ્યે કાયમ મનની જ શુદ્ધિ કરવી તીર્થવાસી મનુષ્ય ત્યાં બીજાને ઠગવાથી મહાપાપી થાય છે અને ત્યાં તીર્થ-ક્ષેત્રમા કરેજી પાપ અનંતપણાને પામે છે જેમ ઇંદ્રવરણનું ક્ષણ પાક્યા છતાં મીકું થતું જ નથી, તેમ દુષ્ટ ચિત્તવાળો મનુષ્ય તીર્થમા કરોડવાર સ્નાન કરે, તોપણ શુદ્ધ થતો નથી, માટે કસ્યાણુ ઇચ્છતા મનુષ્યે પ્રથમ મનની શુદ્ધિ કરવી, કેમ કે મન શુદ્ધ હોય તો જ દ્રવ્યની શુદ્ધિ થાય છે, નહિ તો થતી નથી. તે જ પ્રમાણે આચારશુદ્ધિ પણ હોવી જોઈએ કેમ કે તેથી તીર્થ મફત થાય છે, નહિ તો કરેજી બધું તત્કાલ વ્યર્થ થાય છે તીર્થમા જઈ હવડા માણસોનો સગ સદા ત્યજવો જોઈએ, અને ક્રિયાથી તથા બુદ્ધિથી પ્રાણીઓ પર દયા કરવી હે રાજેન્દ્ર ! જો તમે તીર્થ પુછે છો, તો સર્વોત્તમ તીર્થ હું કહું છું પ્રથમ તા નૈમિષારણ્ય પવિત્ર છે, તેમ જ ચક્રતીર્થ ને પુષ્કર પણ પવિત્ર છે બીજા તીર્થોની પણ પૃથ્વી પર સખ્યા ઓઝી નથી હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! ઘણા સ્નાનો પવિત્ર છે

વ્યાત બોલ્યા - તે સાંભળી ગત પ્રહ્લાદ નૈમિષારણ્યમા જવા તૈયાર થયા તેમણે હર્ષથી પૂર્વચિત્ત થઈ દૈત્યોને પ્રેર્યા કહી

પ્રહ્લાદે કહ્યું હે મહાત્માઓ ! હવે આજે આપણે નૈમિષારણ્ય જઈશું, અને પીજા વરવાળા તથા કમળ

સમાન નેત્રવાળા શ્રીવિષ્ણુના (ત્યા) દર્શન કરીશુ

આસે કહ્યું વિષ્ણુભક્ત પ્રાન્વાદે તે સમયે
એમ કહેલા તે સર્વ દાનવો તેમની જ સાથે પરમ હર્ષથી
પાતાળમાંથી નીકળ્યા અને મહામળવાન તે દેવો
તથા દાનવા એકાં થઈ નેમિપારશ્વમાં આવી હર્ષ
માથે ફરતા પ્રહલાદે મહાપવિત્ર અને નિર્મળ સસ્વતીના
દર્શન કર્યો, અને હે શ્રેષ્ઠ રાજા જનમેજય ! પરમ
પવિત્ર તે તીર્થમાં મહાત્મા પ્રાન્વાદનું મન પ્રસન્ન
થયું ત્યા મસ્વતીના પવિત્ર જળમાં સ્નાન કરી અતિ
પ્રસન્નચિત્તા થઈ તે દૈત્યરાજનો વિધિ પ્રમાણે સ્નાન
દાનાદિ કર્યું ૧-૪૭

વિધિવત્ત્વ તત્ર દૈત્યેન્દ્ર* જ્ઞાનદાનાદિકં કુમે ।

ચકારાતિમસન્નાત્મા સીર્યં પરમપાવને ॥૪૭॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં અનુર્થ સ્કંધ ચિત્રે
અધ્યાય ૮ મે નમામ

અધ્યાય ૮ મો*

પ્રહલાદ ને નારાયણનું શબ્દ

વ્યાસ ઉવાચ

કુર્વેત્સીર્યવિધિં તત્ર હિરણ્યકશિપો સુતઃ ।

ન્યમ્રોષઃ સુમહચ્છાદયમવસ્થાપ્યુત્તસદ્વા ॥ ૧ ॥

આસે કહ્યું હિરણ્યકશિપુના પુત્ર પ્રહલાદ ત્યા
તીર્થવિધિ કરતા હતા, ત્યાં ઘણી માટી છાયાવાળું
વડનું ઝાડ તેમણે ત્યા આગળ જોયું તેમ જ બીજા
અનેક જાતના, શીંષપક્ષીના પીંછાવાળા, તીવ્ર શિલા
ઉપર ધમેલા અને મહાઉજ્જવળ તીવ્ર બાણો જેવા
તે જોઈ તેમણે મનની વિચાર્ય કે 'નયિઓતા પરમ
પાવન, પવિત્ર તીર્થઉપ આ આગમમાં આ બાણો
કેના હશે ?' આમ વિચારતા એ પ્રાન્વાદે ક્રોધ મુગ્ધ
નર્મને ધારણ કરતા અને ડિની જાણના ભાસ્વાના
ધર્મપુત્ર બે મુનિઓને તે વેળા જેવા તે બંનેની
આગળ રાહડા તથા પિત્રાકે તામના ઉત્તરજન લતાગો
વાળા બે ધનુષ તથા બાણટ બે મોટા ભાથા પડ્યા હતા
મહામાત્રાનાગો તે બંને નર-નાકયા । નયિ એ વેળા
ધ્યાનમાં બેસ હતા, ત્યારે દેવોનો આધિપતિ પ્રહ્

લાદ તે બંને ધર્મપુત્રોને જોઈ ક્રોધથી લાલ નેત્રવાળો
થયો અને અસુરોના સ્ફુટ તેણે એ બંનેને કહ્યું 'તમે
બંનેએ ધર્મનો નાશ કરનાર હાગ કેમ માડ્યો છે ?
આ સંસારમાં અમે કદી સાબળ્યું નથી કે જોયું પણ
નથી કે, તીવ્ર તપશ્ચર્યા તથા ધનુષનું ધાગ્યું એ બંને
સાથે હોય । આ પહેલા સત્યયુગમાં આ વિરોધ છે,
ક્રિયયુગનો પ્રિય આ વસ્તુ સત્યયુગમાં યોગ્ય કેમ ગણાય
બ્રાહ્મણો તો તપ કર્યું યોગ્ય છે, તેમાં ધનુષનું ધારણ
શા માટે હોય ? દેહ પર જાણધારણ કર્યા ને હોગ જણા
વતા બે ભાથા કયા ? દિવ્ય ભાવવાળા તમારે બંનેએ
તો ધર્મ આચર્યો યોગ્ય છે'

આસે કહ્યું હે ભરતવંશી રાજા ! તેનું એ
વચન સાંભળી નરે કહ્યું 'હે દૈત્યેન્દ્ર ! અમારા આ
તપના વિષયમાં તારે વ્યર્થ ચિંતા શા માટે કરવી ?
સામર્થ્ય હોય તો જે પુરુષ જે કરે છે, તે તને થડે
જ છે હે મૂઠા ! અમે બંને બેધ કાર્યમાં સમર્થ ને
લોકમાં પ્રખ્યાત છીએ યુદ્ધ અને તપ બંનેમાં અમારું
સામર્થ્ય છે, તું શું કરવાનો છે ? હજી પ્રમાણે તું
તારા મોર્ગે ચાલ્યો જ, અહીં બહાર શા માટે કરે
છે ? બ્રાહ્મણનું તેજ સહન કરવું મુશ્કેલ હોય છે, તેને
અત્યંત મોહિત થયેલો તું જાણતો નથી મુખ ધરડતા
લોકોએ બ્રાહ્મણોની નવી ન કરવી જોઈએ

પ્રાન્વાદે કહ્યું 'તમે બંને તપસ્વી મહાયુદ્ધ છે,
છતા ખોટા ગર્વથી મોહિત થયા છો ધર્મમર્ષોદાને
નાવું સખનાર હું દૈત્યેન્દ્ર હયાત છું તો આ તીર્થમાં
આ અધર્મનું આચરણ ! યાચ નથી એ તપોવત !
મુગ્ધમાં તારી કઈ શક્તિ ? ને આજે બતાવું' તેનું
એ વચન સાંભળી નરે તને કહ્યું 'ને તારો આયો
વિચાર છે, તો આજે મારી સાથે યુદ્ધ કર એ
નીચ અસુર ! તારા મધ્ય આજે હું ફોડી નાખીશ,
જેથી યુદ્ધ કરનારી શક્તિ ફરી તને કદી નહિ થાય'
તેનું એ વચન સાંભળી બ્રમવાન દૈત્યેન્દ્ર પ્રહલાદ
નુસે થયો તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે, હરકોઈ ઉપાયે આ
આ બંને જિતેન્દ્રિય તપસ્વી નર-નાકયા । નયિને
અહીં હુ તીજ 'એમ કહી દૈત્યે ધનુષ લઈ જોરથી
બેઠું અને દોનોતો અવાજ કર્યો, એટલે જે નાન
નરે પાં ધનુષ લઈ શિયા પર તીક્ષ્ણ કરેલા મધ્ય

* આ અધ્યાયમાં રાજાપરાવન મહાકવિ પ્રહલાદનું
નવ નવપુનું પુણ વર્ણન

તીવ્ર બાણો ક્રોધથી પ્રહ્લાદ પર છોડવા પડ્યા, તેને દેવરાજે વેગથી સામે જઈ સોનેરી છોડાવાળા બાણો વડે કાપી નાખ્યા, ત્યાં પોતે છોડેલા એ બાણોને કપાયેલા નોંઠ, નરે એકદમ ગુસ્સે થઈ બીજા બાણો છોડ્યા, એટલે તેઓને પણ કાપી નાખી દેવ્યપતિએ તીવ્ર વેગવાળા બાણોથી તે મુનીન્દ્રને છાતીમા પ્રહાર કર્યો, પછી નરે પણ ગુસ્સે થઈ પાંચ બાણોથી દેવ્ય પતિના હાથ ઉપર પ્રહાર કર્યો એ બંનેનું તે યુદ્ધ જોવા છદ્દ સહિત દેવો વિમાનમા બેસી આકાશમા ઊભા રહ્યા અને યુદ્ધમા ઊભેલા નરનું પરાક્રમ વખાણુવા લાગ્યા, વળી તે દેવ્યપતિના પરાક્રમના વખાણુ પણ કરવા લાગ્યા ધનુષને ધારણ કરતો જો દેવરાજ મેધ જેમ જળને વધે, તેમ બાણોને વર્ષવા લાગ્યો, ત્યારે નારાયણે અનુપમ શાસ્ત્ર ધનુષ લઈ સોનેરી છોડાવાળા તીક્ષ્ણ બાણો છોડવા માડ્યા હે સભા ! જ્યારે ઈચ્છતા તે બંને દેવ-દેવ્યનુ ઉગ્ર યુદ્ધ થવા લાગ્યું, ત્યારે આકાશમાગે ઊભેલા દેવો પ્રસન્નચિત્ત થઈ દિવ્ય પુષ્પો વરસાવવા લાગ્યા પછી દેવોનો અધિપતિ પ્રહ્લાદ કેપી ઊઠ્યો, તેણે નારાયણ ઉપર આતિ તીવ્ર વેગવાળા બાણો છોડ્યા, ત્યારે ધર્મપુત્ર નારાયણે તરત જ ધનુષમાથી છોડેલા ઘણા તીક્ષ્ણ બાણોથી તે કાપી નાખ્યા પછી પ્રહ્લાદે ખૂબ ખે ચોલા બાણો વડે અત્યંત સ્થિર અને વીર સનાતન ધર્મપુત્ર નારાયણ પર વૃષ્ટિ કરવા માડી, એટલે નારાયણે પણ વેગથી છોડેલા અને શિલા પર સજ્જલા બાણોથી ત્યા આગળ ઊભેલા તે દેવ્યપતિને ખૂબ વીધવા માડ્યો તે વેળા ત્યા જયધોષણ કરતા ને જોવા ઈચ્છતા, દેવો તથા દાનવોની આકાશમા ગીરદી થઈ રહી, તે વખતે એ બંનેની બાણવૃષ્ટિથી ઢકાઈ ગયેલા આકાશમા દિવસે પણ સનિ જેવું ખૂબ અધારુ થઈ ગયું, અને અત્યંત વિસ્મય થાયેલા દેવો તથા દેવો પરસ્પર કહેવા લાગ્યા 'પૂર્વે કદી નહિ જોયેલું આતિ ભયંકર યુદ્ધ આજે થઈ રહ્યું છે' દેવર્ષિઓ, ગધર્વો, યક્ષો, કિન્નરો, સર્પો, વિદ્યાધરો તથા ચારણો ખૂબ જ આશ્ચર્ય પામ્યા, અને નારદ તથા પર્વત બંને મુનિઓ પણ જોવા ઊભા રહ્યા ત્યારે નારદે પર્વતને કહ્યું 'પૂર્વે તારાસુરનું તથા વૃના

સુરનું પણ આનું યુદ્ધ થયું હતું વિપ્લવો જ મધુ-કેટલ સાથે આનું યુદ્ધ કર્યું હતું પ્રહ્લાદ ઘણો જ બળવાન અને શૂરો છે, કારણ કે સિંહ અદ્ભુત કર્મવાળા નારાયણ સાથે તેમના સમાન યુદ્ધ તે કરે છે'

ત્યાસ બોલ્યા એમ તે સમયે દેવ્ય પ્રહ્લાદ અને તપસ્વી નારાયણ દરેજ દિવસે યુદ્ધ કરી રહી રાત્રે પણ મોટું યુદ્ધ કરવા લાગ્યા પછી નારાયણે એક બાણથી પ્રહ્લાદનું ધનુષ વેગથી કાપી નાખ્યું, એટલે તેણે બીજું ધનુષ લીધું, તેને પણ નારાયણે ઝડપદાર હાથે બીજું બાણ છોડી વચમાથી કાપી નાખ્યું દેવ્ય પ્રહ્લાદે પણ જેમ જેમ ધનુષ કપાતા ગયા તેમ તેમ બીજા લેતા ગયા અને નારાયણ કોપાયમાન થઈ બાણો વડે તરત કાપતા ગયા એમ ધનુષ કપાતા એટલે દેવરાજે પરિચ ઉઠાવ્યું, અને ખૂબ કોપાયમાન થઈ તરત જ ધર્મપુત્ર નારાયણે બાણની વચે માર્યું, પણ બળવાન મુનિ નારાયણે આવતા તે ધોર પરિધને તવ બાણોથી કાપી નાખ્યું અને દશ બાણો તે પ્રહ્લાદને પણ માર્યા પછી દેવેન્દ્રે આખી લોખંડની મજબૂત ગદા ઉઠાવી ને રોપથી દેવ નારાયણ ને ટોચસના પ્રદેશમા તત્ત જ તે ગદાનો પ્રહાર કર્યો, છતાં પર્વતની પેઢે ઊભેલા, સ્થિર મનવાળા, આતિ બળવાન એ ધર્મપુત્રે તરત જ બાણો છોડ્યા અને તે ભગવાને દેવ્યપતિની મજબૂત ગદાને ભાગી નાખી તે સમયે આકાશમા ઊભેલા પ્રેક્ષકો પરમ વિસ્મય પામ્યા પછી શત્રુવીરોનો નાશ કરનારા પ્રહ્લાદે શક્તિ ઉઠાવી ગુસ્સે થઈ બળથી નારાયણની છાતી પર જલદી કપ્પી, ત્યારે નારાયણે તે શક્તિને આવરી જોઈ એક જ બાણથી સ્ખતમાનમા તેના સાત ટુકડા કરી નાખ્યા ને સાત બાણો તે પ્રહ્લાદને માર્યા હે સજ્જન ! તે બંનેનું એ મહાન યુદ્ધ, તે આગમમાં સર્વને વિશ્વયકાંક હોઈ દેવતાઈ એક* હજાર વર્ષ

* અર્થ મૂળમા 'દિવ્ય વર્ષસહસ્ર વ્રુ,' એવો પાઠ છે એટલે તેમા 'સહસ્ર' શબ્દનો સ્પષ્ટ પ્રયોગ છે, છતાં પછીના અધ્યાયના ચોથા શ્લોકમાં 'દિવ્ય વર્ષયત' દેવતાઈ સાં વર્ષ સુધી પ્રહ્લાદનું તથા નારાયણનું યુદ્ધ દર્શાવે છે, તે પછી ચાપ તેમ જ જોવામા આવે છે, તે અર્થ 'સહસ્ર' શબ્દનો નર્થ 'ઘણાં વર્ષો' જેમ માની લેવો જોઈએ.

સુધી ચાલ્યા કર્યું, તે સમયે પીળા વસ્ત્રો ધારણ કરતા, આર ભુવનગોવાળા, ગદા ધારણ કરતા, લક્ષ્મીના પતિ અને નર, શમ્ભુ તથા કમળને ધારણ કરતા વિષ્ણુ જલદી પ્રહલાદના આશ્રમમાં આવ્યા ચોટલે તેમને ત્યાં આવેલા બેઠેલ હિંગુલ્યક્રિશિપુના પુત્ર પ્રહલાદે પરમ ભક્તિથી પ્રણામ કરી બે લાચ એડી કહ્યું

પ્રહલાદ બોલ્યા દેવોના દેવ ! હું જગતના નાય ! હું ભક્તો પર પ્રમ ગણનારા માધવ ! હું આ બે તપસ્વીઓને યુદ્ધમાં કેમ ન જાણ્યો ? હું દેવ ! મેં પૂરા સો વર્ષ સુધી દેવોની પણ સાથે યુદ્ધ કર્યું છે આવો હું વીર છતાં મેં આ બંનેને કેમ ન જાણ્યા ? એ વિષે મને ઘણું આશ્ચર્ય થાય છે

વિષ્ણુ બોલ્યા હું નમ્ર ! મિદ્ધ, તપસ્વી અને જિતેન્દ્રિય આ બંને નર-નારાયણ મારા અંશ છે, એથી તે જિતાયા નથી, એમાં શું આશ્ચર્ય થાય છે ? હું નરજન ! તું વિતલમાં જન્મ અને મારી અચળ ભક્તિ કર હું મહાબુદ્ધિમાન ! આ બંને તપસ્વીઓ સાથે તું વિરોધ ન કર

વ્યાસે કહ્યું એમ આજ્ઞા કરેલા દૈત્યરાજ પ્રહલાદ અસુરો સાથે (ત્યાથી) જતા રહ્યા અને નર-નારાયણ કરી તપ કરવા લાગ્યા ૧-૫૫

હ્ય્યાશ્વતો વૈત્યરાજો નિર્યાયાસુરે. સહ ।
નત્તારાયણો બ્રહ્મસ્તપોયુક્તો વમૂવનુ. ॥ ૫૫ ॥
ઇતિ શ્રીદેવીભાવત મહાપુરાણમાં ચતુર્થ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૯ માં નમ્રમ

અધ્યાય ૧૦ મો*

દેવ-દાનવ-યુદ્ધ

અમૈત્તેજ ઉવાચ

સદેહોર્વ મહાનત્ર પારાશર્ય કયાન્તેકે ।
નત્તારાયણો શાન્તો વૈજ્ઞવાંશો તપોધનૌ ॥ ૧ ॥
જનમેત્રયે પુત્રુ. હે પતંગરના પુત્ર વ્યાસ ! આ ક્યામાં મને મોટા સદેહ થાય છે, નર-નારાયણ શાન્ત, વિષ્ણુના અશરૂપ, તપોધન, તીર્થનો આગ્રાય

* આ અધ્યાયમાં વિષ્ણુને બુનુસ્થિતિને શાપ દીધા, તેથી કુપ્તભાવે, તે કયાપ્રત્યન પચાત મ્હોડોની કંદેરસે

કરનારા, સત્ત્વગુણથી યુક્ત, સદા વનના પદાર્થો ખાનારા, ધર્મના પુત્ર, મહાત્મા, તપસ્વી અને સત્યમાં રહેનારા હતા; છતાં તેઓ યુદ્ધમાં પ્રેમવાળા કેમ થયા ? સર્વોત્તમ તપશ્ચર્યો છોડી અને શાંતિનું સુખ ત્યજી તે બંને મુનિઓએ દેવતાઈ સો વર્ષ સુધી પ્રહલાદની સાથે યુદ્ધ કેમ કર્યું ? હું મહાભાગ ! તે બંને મુનિઓએ પ્રહલાદની સાથે યુદ્ધ કેમ કર્યું ? તેમના યુદ્ધનું કારણ તમે કહો ત્રી ને સોનું એ બંને જ યુદ્ધના કારણ છે, પણ તે બંનેથી વિરક્ત છતાં તે બેયને યુદ્ધબુદ્ધિ કેમ થઈ ? વળી તેઓ બંનેએ તેવા પ્રકારનું તપ કર્યા કારણે કર્યું હતું ? હું શત્રુતાપન ! મોહ માટે, સુખભોગ માટે કે સ્વર્ગ માટે તેઓ બંનેએ સર્વ કળને આપનારા અતિશય ઘણું તપ કર્યું હતું ? શાન્ત ચિત્તાવાળા એ બંને મુનિઓએ કેમ અદ્ભુત કળ મેળવ્યું હતું ? તપ તથા યુદ્ધથી દેહને ખાલી દુષ્કાલી ? (એ જ કળ મેળવ્યું કે બીજું કંઈ ?) દેવતાઈ પૂરા સો વર્ષ સુધી તેઓ બંને શ્રમથી પીડાયા, તે શત્રુ, ધન, સ્ત્રી કે ઘર માટે તો પીડાયા હતા જ નહિ, તો એ બંનેએ તે મહાત્મા સાથે યુદ્ધ શા માટે કર્યું ? નિસ્પૃહ પુરુષ દેહને કેવળ દુષ્કાલીના યુદ્ધ શા માટે કરે ? સત્તાતન ધર્મને જાણતો સત્યબુદ્ધિવાળો પુરુષ આ લોકમાં સદા સુખદાયી જ કોઈ કંઈ છે, પણ દુષ્કાલી કોઈ કરતો જ નથી હ ધર્મજ્ઞ ! આ વણી પ્રાચીન રીત છે, ધર્મના પુત્ર, વિષ્ણુના અશરૂપ, સર્વજ્ઞ અને સર્વ ગુણોથી શોભતા એ નર-નારાયણ કેવળ દુષ્કાર અને ધર્મનો નાશ કરનાર યુદ્ધ કેમ કર્યું હતું ? હું વ્યાસ ! સુખના વિગ્રામસ્થાનરૂપ અને મોટા ક્રૂરરૂપ સમાધિને* છોડી મૂર્ખ પણ ભગવત યુદ્ધ નથી જ ઇચ્છતા મેં સાભળ્યું છે કે અદકારથી ચંચળા પાપને લીધે યયાતિ રાજાને સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વી પર પાડવામાં આવ્યા હતો, તે સજ્જ યજ્ઞ કરનાર, દાન દેનાર તથા ધાર્મિક હતો, છતાં (મેં જ્યોતિષોમ અને અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યાં, એમ અભિમાનપૂર્વક કરેલા) શપ્થોચ્ચાર માંડથી ઇન્દ્રે તેને પાટી નાખ્યો હતો, ચોટલો અદક કાગળના યુદ્ધ થતું જ નથી, એ નક્કી છે તે મુજબ

* એટલે માર્ગસિક્ક થાતિને

કળ શુ થયું ? મુનિના પુણ્યનો નાશ (એ જ કે બીજુ કઈ ?)

વ્યાસ બોલ્યા હે સંજન ! ધર્મનો નિઘય કરનાર મર્વન મુનિઓએ તણ પ્રજાના અહકારને જ સસારનું મૂળ કહ્યો છે, તે અહકાર છોડવા માટે દેહધારી મુનિ કઈ રીતે યોગ્ય છે ? (અર્થાત્ મુનિ પણ જ્યાં સુધી દેહધારી હોય, ત્યાં સુધી અહકારને છોડી શકતો નથી) કારણ વિના કાર્ય થતું જ નથી, એ ચોક્કસ છે તપ, દાન તથા યજ્ઞો માર્તિક અથવા સંજસ અહકારથી થાય છે અને તામસ અહકારથી ક્રિયા થાય છે હે સંજેન્દ્ર ! નાનામાં નાની ક્રિયા પણ અહકાર વિના કદી થતી નથી શુભ કે અશુભ હરકોઈ ક્રિયા અહકારથી જ થાય છે, એ નક્કી છે, માટે પૃથ્વી પર અહકાર વિના બીજુ કઈ બાધતકારી નથી તે અહકારથી આ જગત મગધ છે, તે તેનાથી સંહિત કેમ હોય ? બ્રહ્મા, રુદ્ર અને વિષ્ણુ આ પણ અહકારથી યુક્ત છે, તો હે સંજન ! બીજા મુનિઓની શી વાત ? આલકાન્ધી ધેરાયેનું આ સ્થાવર-જંગમ જગત ભમ્યા કરે છે હે સંજન ! દેવો, પશુપક્ષીઓ તથા મનુષ્યો ના આ સમારમ વાગ્વાર જન્મ અને મૃત્યુ થયા કરે છે એમ દરેક જીવ પોતાના કર્મને વત્ત ધઈ તેને ચાતું સંઘે છે હરકોઈ પ્રાણીનું (તેના) સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થયા વિના જ રથના પેડાની પેડ હમેશાં (અહકારથી જ) ભ્રમણ થાય છે, એમ (શાસ્ત્રોમાં) કહ્યું છે વિષ્ણુના પણ અવતારોની સખ્યાને ક્યા પુરુષ જાણે છે ? આ અનંત સસાંગમાં ઉત્તમ અને અધમ યોગિઓમાં પણ વિષ્ણુના પણ અવતારો થાય છે સાક્ષાત્ નારાયણ વિષ્ણુએ માહવાનુ, કાચબાનુ, ભૂડનુ, નૃસિંહનુ તથા વામનનુ ચારે ધર્મ છે જગતના નાથ જનાદન વાસુદેવ પણ દેવને વશ ધઈ યુગે યુગે અસખ્ય અવતારો ધરે છે હે મહાસંજન ! ભગવાન વિષ્ણુએ સાતમાં વેવસ્વત મન્વન્તરમાં જે અવતારો લીધા હતા તેને તમે બ્રહ્માના માલગા હે મહાસંજન ! દેવોમાં શ્રેષ્ઠ અને સર્વના ઈશ્વર પ્રભુ વિષ્ણુએ ભૂનુના શાપથી અનેક અવતારો લીધા છે

જતમેજય સંજનએ પૂછ્યું હે મહાભાગ ! મારા દંદ્યમાં આ સંદેહ થાય છે હે દંદ્ય ! ભૂગુએ ભગવાન

વિષ્ણુને શાપ કેમ આપ્યો હતો ? હે મુનિ ! વિષ્ણુએ તે મુનિનું શુ અપ્રિય કર્યું હતું ? જેથી રોપને લીધે ભૂગુએ દેવોથી નમાયેલા વિષ્ણુને પણ શાપ દીધો હતો ?

વ્યાસ બોલ્યા હે સંજન ! ભૂગુના શાપનું કાળ હું કહું છું, તમે માલગો પૂર્વે કશ્યપનો પુત્ર હિરણ્યકશિપુ જ્યારે સંજન હતો, ત્યારે દેવોની માથે તેણે યુદ્ધ કર્યું હતું એ યુદ્ધ પરસ્પર કરાયું, ત્યારે આપું જગત ગભરાયું હતું પછી તે સંજન મરાયો એટલે પ્રહ્લાદ સંજન થયો હતો સંજુઓનો નાશ કરનાર તે પ્રહ્લાદે પણ દેવોને દુષ્ટ ધીધું હતું અને તે સમયે ઇદ્ર તના પ્રહ્લાદનું ધોર યુદ્ધ થયું હતું હે સંજન ! પૂર્ણ સો વર્ષ સુધી દેવોએ લોકોને વિસ્મય કરનાર તે ઉગ્ર યુદ્ધ કર્યું હતું અને તેમાં પ્રહ્લાદ હાર્યો હતો હે સંજન ! સનાતન ધર્મને જાણી પરમ વૈજન્ય પામેયો તે પ્રહ્લાદ વિરોધના પુત્ર બલિને સંજન પર સ્થાપી તપ કરવા ગદમાદન પર્વત પર ગયો હતો પછી શ્રીમાન બલિસંજનએ સંજન પામી દેવો સાથે વેર કર્યું હતું તે વેજા (દેવો ને દાનવોનું) પરસ્પર આતિભયકર યુદ્ધ થયું હતું, જેમાં દેવોએ દૈત્યોને જીત્યા હતા અને અમાપ તેજવાળા ઇદ્રે વિષ્ણુની સહાયથી દૈત્યોને જીત્યો ક્યાં હતા પછી હે સંજન ! હો-ત્યા દૈત્યો શુક્રાચાર્યને શરણે ગયા હતા (અને આમ કહ્યું હતું) 'હે બ્રહ્મા ! તમે પ્રતાપી છતાં અમને સહાય કેમ કરતા નથી ? અમે આહો રહેવા પણ સમર્થ નથી હે મત્ર જાણનારાઓમાં ઉત્તમ ! તમે અમારું ક્ષણ કરવા જ મહાયુગ નહિ થાયો, તો અમે સ્નાતવમાં પહોંચી જઈશું'

વ્યાસે કહ્યું એમ કહેવા દયાળુ શુક્રાચાર્ય મુનિએ દૈત્યોને કહ્યું 'હે અસુને ! તમે ભય ન પામે હું માત્ર તેજથી તમાની રક્ષા કરીશ અને મનો તથા યોધધિઓથી તમને કાયમી મહાય કનેગ, માટે તમે ઉત્તાલ્યુકત ધઈ સત્તાપરહિત થાઓ' એમ તે શુક્રાચાર્યનો આશ્રય મળવાથી દૈત્યો નિર્ભય થયા; પણ આ મધ્યથી બિના દેવોએ દૂતો દ્વારા માલગી. એટલે શુક્રાચાર્યના મત્રના પ્રભાવથી ખૂબ નાસેલા દેવોએ ઇદ્રની સાથે મત્રણા કરી પરસ્પર વિચાર્યું કે, જેટલામાં તેઓ આપણને સ્નાતવ્રત ન કર તેટલામાં

આપણે જલદી યુદ્ધ કરવા જઈએ, અને દૈત્યોને
બળથી મારી નાખી બ્રાહ્મીનાગોને પતાળમાં નસાડી
મૂકીએ' (આમ વિચાર્યો) પછી ઇંદ્રે પ્રેરવા
દેવો રોય સાથે શત્રો લઈ વિષ્ણુની સાથે દાનવો સામે
ગયા, એટલે દેવોથી મરાતા દૈત્યો ખૂબ નામ પામી,
ભયભીત થઈ શુક્રાર્યને શરણે ગયા અને 'તમે રક્ષા
કરો, રક્ષા કરો,' એમ કહેવા લાગ્યા; ત્યારે મન તથા
આપદના બળથી સમર્થ તે શુક્રાર્યે દેવોથી પીડાતા
મહાબળવાન દૈત્યાને બોઈ 'તમે ભય ન પામો'
એવું વચન ઉચ્ચાર્યું, એટલે મર્વ દેવો શુક્રાર્યને
બોઈ દૈત્યોને છોડી દઈ નામી ગયા ૧-૫૦

મા મૈરેતિ વચઃ પ્રાહ મન્ત્રોપચયલાદ્ વિમુઃ ।
દૃષ્ટ્વા કાર્યં સુતાઃ સર્વે સ્વક્ત્યા તાન્ પ્રયયુઃ
કિલ્લ ॥ ૫૦ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં ચતુર્થ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૦ માં નમામ

અધ્યાય ૧૧ મો

મત્રો મેળવવા શુક્રાર્યેનું જનું

બાલ ઉવાચ

તથા ગતેષુ દેવેષુ કાવ્યસ્તાન પ્રયુવાચ હ ।

બ્રહ્મણા પૂર્વમુક્તં યદ્દુગ્ધ્યં દાનવોત્તમાઃ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા દેવો એમ ગયા, ત્યારે શુક્રાર્યે
તે દૈત્યો પ્રત્યે કહ્યું 'હે ઉત્તમ દાનવો! બ્રહ્માએ
પૂર્વે જે કહ્યું છે, તે તમે સાલગો દૈત્યોનો નાશ
કરવામાં તત્પર, ઉત્સાહી જનાદન વિપ્લાવો વસાવું
૩૫ ધરી જેમ હિરણ્યાક્ષને માર્યો હતો અને નૃસિંહનું
૩૫ ધરી જેમ હિરણ્યક્રિશ્ણને માર્યો હતો, તેમ સર્વ
દૈત્યોનો તે નાશ કરશ, એ નમ્ની છે (આમ બ્રહ્માએ
કહ્યું છે) વળી માર મનબળ પાણ બળબળ જણાતું
નથી, જેથી મારાથી સ્થાયલા તમે વિપ્લવે તથા દેવોને
જીતવા મર્મર લાગો (એમ પણ મને લાગતું નથી),
માટે હે ઉત્તમ દાનવો! કેટલાક સમય સુધી તમે રાહ
નુઓ, હું આજે મન માટે મહાદેવ પામે જાઉં છું
હે શ્રેષ્ઠ દાનવો! મહાદેવ પામેથી મનો મેળવી હું હમણા
આવતો રીશ અને તે મનો તમને બચાવે આપીશ'

÷ આ અધ્યાયમાં શુક્રાર્યે મત્ર મેળવવા માટે ગયા,
એ કથા વાંચનાર સ્વેકોથી ચારી રીતે કહેવાશે.

દૈત્યો બોલ્યા : હે મુનિશ્રેષ્ઠ! પરાજય પામી
નિર્બળ થયલા અમે તેટલો કળ પૃથ્વી પર રહેવા
તથા ગદ્દ જોવામાં કેમ સમર્થ થઈએ? બધા બળવાન
દાનવો માર્યો ગયા છે અને અમુક કેટલાક બ્રાહ્મી રહ્યા
છે, તેઓ હવે યુદ્ધ માટે એ રીતે સુખેથી ઉભા રહેવા
લાયક નથી

શુકે કહ્યું 'હું શકર પાસેથી મનવિદ્યા લઈ ન્યા
સુધીમાં આવું, ત્યાં સુધી તમારે તપમાં તત્પર રહી
શાંતિમાં રહેડું દેશ, કળ, બળ તથા શક્તિબળ જાણી
મમજી વીર વિદ્વાનોએ મમથને યોગ્ય મામ, દાન વગેરે
(ઉપાયો) કહ્યા છે કલ્યાણની ઈચ્છાથી કાંઈ સમય
શત્રુઓની પણ સેવા કરવી બોઈએ અને પછી પોતાની
શક્તિ વધે ત્યારે સમજી પુરુષે તે શત્રુઓને મારી
નાખવા માટે હમણા શાંતિ અને છળથી વિનય કરી
મારા આવવાની રાહ જોવા પોતાના સ્થાનોમાં
તમે ગમે હે દાનવો! મહાદેવ પાસેથી મનો મેળવી
હું આવીશ અને પછી મનતા બળનો આશ્રય કરી
દેવો સામે આપણે લડીશું' હે મહારાજ! એમ તેઓને
કહી નિશ્ચય કરીને મુનિશ્રેષ્ઠ શુક્રાર્ય મનો માટે મહાદેવ
પાસે ગયા દાનવોએ દેવોને વિશ્વાસ પમાડનાર,
ગભરાવ વિનાના અને સત્યવાદી પ્રહલાદને દેવોની
પાસે મોકલ્યા, ત્યારે હ રાજા! આસુરો સંલિત જઈ
પ્રહલાદે વિનયનમ્ર થઈ દેવોને તપતાયુક્ત આ વચન
કહ્યું 'હે દેવો! અમે બધા હવે શત્રો છોડી દઈ
બળતરે ઉતાવી નાખી વંકન વત્તો પહેલીને તપ કરીશું'
પ્રહલાદનું તે સત્ય વચન સાંભળી દેવો હર્ષ પામ્યા
અને સતાપ રહિત થઈ પાછા ફર્યા એમ દૈત્યોએ
શત્રો છોડ્યા ત્યારે તે વિશ્વામ પામેલા દેવો પાછા
કરી પોતાને વર જઈ રમતગમતમાં પડ્યા અને
નિરાતે રહેવા લાગ્યા દૈત્યા દાન કરી તપશ્ચર્યામાં તત્પર
તાપમાં બન્યા ને શુક્રાર્યના આવવાનો રાહ જોતા
કથ્થપના આશ્રમમાં ગમેલા લાગ્યા શુક્રાર્યે દેલાસમાં
જઈ મહાદેવને પ્રણામ કર્યો, ત્યારે 'તમારે નુ કામ
છે એમ રાકડે પૂછતા તેમણે કહ્યું 'હે દેવ! જે
મનો બુદ્ધિપતિની પાસે નથી, તે મનોથી દેવોનો
પરાજય કરવા તથા આસુરોનો જય કરવા હું
ઈચ્છું છું' કલ્યાણ કરનારા સર્વશ્વ શિવે તેમનું

એ વચન સાંભળી મનથી વિચાર્યું કે, 'હવે શુ કસ્તુર દેવેના ગુરુ આ શુક્રાચાર્યે દેવો ઉપર દ્રાહ બુદ્ધિથી દેવેના ગુરુ માટે મન્નો સાગ્ર લાલ અહીં આવ્યા છે, પણ માટે દેવોની રક્ષા કરવી જોઈએ આમ વિચારી મહેન્દ્ર રાકરે આતિ ઉગ્ર હોઈ કસ્તુ મુશ્કેલ વ્રત તેમને ખતાવ્યું કે, 'ગૃહ હજાર વર્ષ સુધી બ્રાહ્મ મસ્તકે સ્ત્રી ધ્યાનના કોતરાનો ધુમાડો બે તમે પીશો, તો તમારું કલ્યાણ થશે અને તેથી તમે મન્નો મેળવશા. એમ તેમણે કહ્યું, ત્યારે તે શુક્રાચાર્યે 'તમે આજ કસ્ટુરે વ્રત કરીશ એવું વચન કહ્યું

આસ ખોલ્યા શકરને એમ કહી મન્ન મેળવવા જેમણે નિશ્ચય કર્યો હતો એવા ત શાસ્ત્ર શુક્રાચાર્યે મુખાડા પીવા તત્પર થઈ ઉત્તમ વ્રત શરૂ કર્યું બીજી તરફ દેવો શુક્રાચાર્યેને વ્રતપરચયણ અને દેવેના દાની જાણી વિનાશમા પડ્યા હે રાગ. મનથી વિચારી સર્વ દેવો મુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા અને આયુધો લઈને જ્યા તે ઉત્તમ દાનવો રહ્યા હતા ત્યા ગયા. ત્યા આયુધો સહિત ખતરનારી ત દેવોને આ તરફથી આવેલા જોઈ ભયથી ગભરાઈ ગયા અને પ્રત્યે દુર્બળ હોઈ તુરંત જ તેઓ (શત્રુ વગેરેથી) મન્ન હોઈ બચી ગઈ. એ દેવોની નામગયા ને સત્ય વચન કહેતા લાગ્યા કે, હે દેવો! જણ શત્રુ છોડ્યા છે તેને, ભયભીતને, આનાને તથા પ્રતમા રહેનાને પ્રથમ આભયદાન આપી હવે તમ અમાને નાશ કરવાની ઇચ્છાથી આ યા છા. (તે વોચ તથી) હે દેવો! તમારા સત્ય અને વચન વર્ષે કર્યા ગયા જેઓએ શત્રુ છોડ્યા હાય અને જ્યો નય પામી રહ્યો થયા હાન, તેઓને માત્રા તે તો નથી

દેવો ખોલ્યા 'તમે શુક્રાચાર્યેને મન્ન માટે મોકલ્યા છે અને તમારું તપ કપટથી યુક્ત જણાય છે, તેથી અમે મુદ્ધ જ કરીશું તમે મન્નો લાંબામાં લઈ આવેશમા આવી મુદ્ધ માટે તૈયાર થાઓ, લાગ જોઈ શનુને મારી જ નાખવો, આ સનાતન ધર્મ છે' તે વચન સાંભળી ભયથી ગભરાયેના સર્વ દેવો મારોમારે વિનાશ કરી નાની જવા તત્પર થઈને જતા રહ્યા, અને ભયભીત થઈ તે દાનવો શુક્રાચાર્યેની

માતાને શરણે ગયા, ત્યારે તેણે તેઓને અત્યંત ગભરાયેલા જોઈ અભય આપ્યું. (ને કહ્યું.)

શુક્રની માતા ખોલ્યા હે દાનવો! કરશો નહિ, કરશો નહિ, ભય છોડી દો મારી પાસે રહેનારાઓને ભય કદી થતો નથી

તે વચન સાંભળી દેવો તે શ્રેષ્ઠ આશ્રમમા નિર્ભય, આયુષસહિત અને ગભરાટ વિના રહેવા લાગ્યા. દાનવોને (એ રીતે) નાસી ગયેલા જોઈ, દેવો બહાબલ નહિ વિચારી તેઓના પગલે પાછળ પડી બ્રાહ્મણે તેમના તરફ ધસી ગયા અને ત્યા જઈ તે સર્વ દેવોને મારી નાખવા તૈયાર થયા અને શુક્રાચાર્યની માતાએ વાર્યો છતાં એ આશ્રમમા રહેલા દેવોને તેઓ મારવા માડ્યા એમ દેવોને દેવોથી મરાતા જોઈ, શુક્રાચાર્યની માતા (કોપથી) અત્યંત ધ્રુજી બહી ને બોલી કે, 'તપથી તમને બધાને નિદ્રાવશ કરુ છું' એમ કહી તેણે નિદ્રાને પ્રેરણા કરી, એટલે તે દેવતાઓ પર જઈ પડી જેથી ઇદ્ર સહિત દેવો નિદ્રાને વશ થઈ મૂંગાની જેમ બેસી રહ્યા. તે વેળા ઇદ્રને નિદ્રાથી બેલાત ને ગરીબડો જોઈ વિષયો કહ્યું : 'હે દેવોમા ઉત્તમ! તુ માસમા પ્રવેશ કર, એટલે હું તને બીજે સ્થળે લઈ જઈ, તારું કલ્યાણ થાઓ, (વિષયો) એમ કહેવા ઇદ્રે વિષયમા પ્રવેશ કર્યો, એટલે વિષયથી રક્ષા પામેલો તે નિર્ભય અને નિદ્રાસહિત થયો. ત્યારે વિષયોએ જ્ઞા કરેલા ઇદ્રને નિર્ભય થયેલો જોઈ ક્રોધાવમાન થયેથી શુક્રની માતાએ આ વચન કહ્યું : 'હે ઇદ્ર! સર્વ દેવોના દેખતા હું તપના બચી તને વિષયની તારો ખાઈ જઈશ, આજ મારું તપોબળ છે.' તેણે એમ કહેતા જ દેવ વિષ્ણુ તથા ઇદ્ર (તેની) યોગવિદ્યાને લીધે અત્યંત બળવા અને તે બળને મહાત્માઓ પણ બેલાત થયા એમ તે બંને ખૂબ પીડાયેલા જોઈ દેવો વિસ્મય પામ્યા અને મનથી ગભરાઈ જઈ ભયની ચીનો પાડવા લાગ્યા. એમ દેવોને ચીનો પાડતા જોઈ ઇદ્રે વિષ્ણુને કહ્યું : 'હે મધુસૂદન! તમારું કરતા હું વધારે અસક્ત થયો છું હે વિષ્ણુ! આપણને બંનેને જોવામા આ બાજી ન નાખો, તેટલામા તમને જ તપથી ગર્વિષ્ટ બને તો આ દુષ્ટને તમે મારી નાખો હે પ્રભુ! હે માધવ!

આમા તમે વિચાર ન કરો ' પ્રસિદ્ધ એ ઇન્દ્રે એમ કહ્યું, ત્યારે લક્ષ્મીના પતિ ભગવાન વિષ્ણુએ તરત જ દયા છોડીને ચક્રને યાદ કર્યું વિષ્ણુને વશ રહેનાર એ ચક્ર માન યાદ કરતા જ ત્યા આવી પહોંચ્યું, એટલે ઇન્દ્રે પ્રેરણા કરેલા વિષ્ણુએ ક્રોધ કરી શુકની માતાનો નાશ કરવા તેને લાથમા લીધું અને તેને હાથમા લઈ તરત જ શુકની માતાનું મસ્તક કાપી નાખ્યું, ત્યારે તેને મરેલી જોઈ ઇન્દ્ર ખુશ થયા, અને દેવો પણ ઘણો જ સતોષ પામી ' જય જય ' એમ કહી વિષ્ણુની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને પ્રસન્ન થઈ દુ ખરહિત થયા પણ સ્ત્રીનો નાશ થવાથી ભુગુપ્તિના અટકળ શાપની શિક્ષા કરતા ઇન્દ્ર અને વિષ્ણુ તે જ ક્ષણે હૃદયમા ગભ રાવા લાગ્યા ૧-૫૭

इन्द्रविष्णुं नु सखीतौ तत्क्षणाद्भुदयव्ययौ ।

स्त्रीवधाच्छङ્કમાતૌ નુ મૃગોઃ શાપ દુરત્યયમ્ ॥

ઈન્દ્રિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા ચતુર્થ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧૧ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો*

વિષ્ણુને ભુગુને શાપ અને જયંતી શુકની સેવામાં

વ્યાસ ઉવાચ ।

वं हृष्टया नु घोर घोर लुकोघ भगवान् भृगुः ।

वेपमानोऽतिदुःखार्त्तः प्रोवाच मधुसूदनम् ॥ ૧ ॥

વ્યાસ યોગ્યા તે ધોર દિસા જોઈ ભગવાન ભુગુ ક્રોધાયમાન થયા, તેમણે અત્યંત દુ ખથી પીડાઈ ને ધ્રુજતા ધ્રુજતા વિષ્ણુને કહ્યું

ભુગુ યોગ્યા ' હે મહાવ્યુદ્ધિમાન વિષ્ણુ ! તમે જાણુતા છતા ન કરવા જેવું પાપ કર્યું છે, બ્રાહ્મણ કન્યાનો આ નાશ મનથી પણ કડ્ડો અયાચ્ય છે તમે સત્વગુણી કહેવાઓ છો, બ્રાહ્મા રજેગુણી અને શકર તમોગુણી કહેવાય છે, છતા આ વિપત્તિ કેમ થયું ? તમે તમોગુણી કેમ થયા ? અને આતિ નિઘ કર્મ કેમ કર્યું ? હે વિષ્ણુ ! મારવાને અયોગ્ય નિરપરાધી

સ્ત્રીને તમે કેમ મારી ? દુરાચારી તમને હું શાપ દઉં છું, બીજું શુ કરું ? એ પામી ! તમે ઇન્દ્રના કારણે મને સ્ત્રી વિનાનો કર્યો છે હે મધુસૂદન ! હું ઇન્દ્રને તેવો શાપ નહિ આપું, પણ તમને જ આપું છું કેમ કે તમે સદાય કષ્ટી અને કાળા સાપ જેવા દુષ્ હૃદયવાળા છો જે મુનિઓ તમને સાર્વિત્વ કહે છે, તે મૂર્ખ છે, હે જનાર્દન ! તમો તમોગુણી ને દુરાચારી મને પ્રત્યક્ષ જણાયા છે હે જનાર્દન ! મારા શાપને લીધે તમારા મૃત્યુલોકમા અવતારો ચાઓ અને (આ) પાપથી તમે ગર્ભથી થનાર દુ ખ ભોગવો ' તે પછી એ શાપને લીધે જ્યારે જ્યારે (પૃથ્વી પર) ધર્મનો નાશ થાય છે, ત્યારે ત્યારે વારંવાર લોકનું હિત કરવા આ મનુષ્યો આ તે વિષ્ણુ જન્મે છે

જનમેજય સંજયે પૂછ્યું ' અમાપ તેજવાળા વિષ્ણુએ ચક્રથી ભુગુની સ્ત્રીને ત્યા મારી નાખી, તે પછી એ મહાત્માનો ગૃહસ્થાશ્રમ ફરી કઈ રીતે થયો હતો ?

વ્યાસે કહ્યું વિષ્ણુને રોષથી શાપ દઈ કાર્ગવેતા ભુગુએ ઉતાવળા જઈ તે (પોતાની સ્ત્રીનું) મસ્તક લઈ તરત જ શરીર પર જોડી દઈ આમ કહ્યું કે, ' હે દેવિ ! વિષ્ણુએ મારેલી તને આજે હું સજીવન કરું છું જો હું સમગ્ર ધર્મ જાણુ છું અથવા મેં સમગ્ર ધર્મ આચર્યો પણ છે અને જો હું સત્ય યોગુ છું, તો તે સત્યથી (મારી આ સ્ત્રી) જીવતી થાઓ, સર્વ દેવતાઓ મારા મહાન તન્નેખળને નુકસાન. તે—આ સ્ત્રીને શીતળ જળ છાંટી હું નિષ્કામથી જિંદગી છું ને મારું સત્ય, બ્રાહ્મચાર્યતર પવિત્રતા, વેદો અને તપનું ખળ હોય તો આ જીવતી થાઓ ' (એમ કહી ભુગુએ) તે વેળા જળથી છાટેલી દેવી ભુગુપત્ની પરમ પ્રસન્ન અને પવિત્ર દારસ કરતી ઊભી થઈ જાણે તે સુધેને ઊઠી હોય, એવી તેને જોઈ સર્વ લોકો સર્વ દિગ્ગાઓમા ' સારુ થયું, સારુ થયું ' એમ તેના વળાપુ કંવા લાગ્યા એમ તે સુદર વાર્તાવાળી સ્ત્રીને ભુગુએ જિવાડી, તે જોઈ ઇન્દ્ર સંહિત દેવો પરમ વિસ્મય પામ્યા પછી ઇન્દ્રે દેવોને કહ્યું ' ભુગુએ સતીને જો જિવાડ્યા તો હવે નુકસાનથી ધોર તપ કરી મત્ર વેતા થઈ (કોણ જાણે) શુ કરશે ? ' હે રાજા ! મનો

* આ અધ્યાયમાં વિષ્ણુને શાપ થતા પછી જન્મીને શુકની સેવા માટે મોકલી, એ કથા બીજા-મુનાહ સ્કંધોથી અંતર્યે.

માટે શુકાચાર્યેનું આતિ ઉગ્ર વૃત્તાત સાબળી તે યાદ આવતા ઇંદ્રની ઊંઘ ઊડી ગઈ અને રાજીરમા દુઃખ થવા લાગ્યું તે મમય ઇંદ્રે મનથી વિચારી સુદર અગ વાળી પોતાની પુત્રી જયંતી કન્યાને સ્મિતપૂર્વક આ વચન કહ્યું 'હે પુત્રિ ! મેં તને તપસ્વી શુકાચાર્યેને આપી દીધી છે, માટે હે સુદર અગવાળી તું તેમની સેવા કર અને મારે માટે તેમને વશ કર તેમના શ્રેષ્ઠ આશ્રમમા તરત જઈ તેમના મનને પ્રિય તે તે ઉપ આરોધી તે મુનિને સેવી તું મારે ભય દૂર કર ' પિતાનું તે વચન સાબળી તે જયંતી પણ મનને આનંદ ઉપ ભવતી એ આશ્રમમા ગઈ અને વિશાળ નેત્રવાળી તેણે ધૂમપાન કરતા શુકાચાર્યેને ત્યા આશ્રમમા જોયા તેમનું શરીર જોઈ પિતાનું વાક્ય યાદ કરી જયંતી તે વેળા કેળનું પાન લઈ તે મુનિને પવન નાખવા લાગી, નિર્ભજ, શીતળ હલકું અને સુગંધી જળ લાવી પરમ ભક્તિથી તેમને પીવા માટે તે તૈયાર રાખવા લાગી, સૂર્ય ન્યાઝે મધ્ય આકાશમા આવે ત્યારે ધર્મમા રહેલી તે સુદરાગી સતી પોતે વસ્ત્રરૂપી છત્ર વડે તેમના પર છાયા કરવા લાગી, પાકા અને મીઠા દિવ્ય ફળો લાવી તે મુનિને ખાવા માટે તેમની આગળ તૈયાર મૂકી રાખવા લાગી, નિત્યકર્મની પૂર્ણતા માટે અગ્રહાથી તર્જની આગળી સુધી લાખા અને પોપટ જેવા લીલા દર્ભો તથા પુષ્પો તેમની આગળ ને મૂકી રાખવા લાગી, નિદ્રા માટે ફૂલા પાદડાવાળી રાખ્યા તૈયાર રાખવા લાગી અને તે મુનિ પર આદરવાળી રડી ધીમે ધીમે પખો દેળવા લાગી તે વેળા મુનિના શાપથી ભય પામતી તે જયંતી હાવભાવ વગેરે કંઈ પણ વિકાર કરનારુ કરતી ન હતી સુદર અગવાળી ને સુદર ખોલનારી તે જયંતી અનુકૂળ અને પ્રીતિ કર નારી વાણીથી તે મહાત્માની સ્તુતિ કરતી હતી (નિદ્રા લઈને) એ મુનિ ન્યાઝે જાગતા, ત્યાઝે પીવા માટે જળ લઈને ધસી રાખતી અને નિરતર તેમના મનને અનુમ્ન તે વેળા વર્તવા લાગી ગભરાતો ઇંદ્ર પણ ઋતેન્દ્રિય આ મુનિની પ્રવૃત્તિ જાળુવાની ઇચ્છાથી ત્યા સેવકોને મોકલ્યા કરતો હતો એમ ધખા વર્ષા સુધી જયંતી નિર્વિકાર ક્રોધ પર કાળૂ વાગી તથા પ્રભવર્ષપતાયણ રડી તેમની સેવામા તત્પર રહ્યા કરી

એક હજાર વર્ષ પૂરા થયા ત્યારે મહેશ્વર શકર પ્રસન્ન થયા, તેમણે પ્રસન્નચિત્ર થઈ શુકાચાર્યને વર માગવા કહ્યું

શકર જોત્યા, ભગુપુત્ર પ્રાહ્મણ ! લોકોમા જે કંઈ વસ્તુ છે, જે વસ્તુને તમે નજરે જુઓ છો અને જે કોઈ વસ્તુ કોઈ વચનનો વિષય નથી, તે સર્વ વસ્તુને ! તમે વશ કરનાર થશો, એમા સશય નથી, વળી તમે કોઈથી પણ મારી શકશો નહિ, પ્રભુઓના પતિ થશો અને પ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ થશો

વ્યાસે કહ્યું એવા તેમને વરદાનો દઈ શકર ત્યા જ અદૃશ્ય થયા અને પછી શુકાચાર્યે જયંતી તરફ જોઈને આ વાક્ય કહ્યું 'હે કેડના સુદર પાછલા ભાગવાળી ! તું કોણ છે ? કોની પુત્રી છે ? તે શું કરવા ઇચ્છ્યું છે તે તું કહે ? હે સુદર સાથળોવાળી ! તું આહી શા માટે આવી છે ? તું મને તારુ કાર્ય કહે હે સુદર નેત્રોવાળી ! તું શું ઇચ્છે છે ? તે કરવું મુશ્કેલ હશે તોપણ આજે હું કસીશ, તે કરેલી સેવાથી હું પ્રસન્ન થયો છું, માટે હે સુદર વ્રતવાળી ! તું આજે વર માગ પછી પ્રસન્નમુખ થયેલી જયંતીએ મુનિને કહ્યું 'હે ભગવન ! મેં જે કરવા ઇચ્છ્યું છે, તેને તમે તપથી જાણી લેવાને યોગ્ય છે '

શુકાચાર્યે પાલ્યા એ તો મેં જાણ્યું જ છે, તોપણ તે મનથી જે ઇચ્છ્યું હોય, તે તું કહે, હું તારુ હરકોઈ પ્રકારે કહ્યાણુ કસીશ, તારી સેવાથી હું પ્રસન્ન થયો છું

જયંતી જોલી હે પ્રાહ્મણ ! હું જયંતી નામની ઇંદ્રની પુત્રી છું અને જયંતી નાની બહેન છું હે મુનિ ! મને મારા પિતાએ તમને આપણું કરી છે તો હે પ્રભો ! હું તમારા પર કામનાવાળી છું માટે મારી ઇચ્છા હવે તમે (પૂર્ણ) કરો હે મહાભાગ હું તમારી સાથે વર્ષોથી પ્રીતિપૂર્વક રમીશ

શુકાચાર્યે જોલ્યા હ સુદર કટિભાગવાળી ! હે સુદર ! આહી મારી પ્રાણીઓથી અદૃશ્ય રડી તું મારી સાથે દગ વર્ષ સુધી ઇચ્છા પ્રમાણે રમજે

આત જોત્યા એમ કહી ઘેર જઈને નુદાચાર્ય જયંતી સાથે લગ્ન કર્યા અને દસ વર્ષ સુધી તે દેવીની સાથે તે ન્હા માયાથી દસયેવા તે નમર્થ નુક એ

વેળા સર્વે પ્રાણીઓથી અદૃશ્ય રહ્યા હતા દેવો તેમને કૃતાર્થ તથા મન સહિત આવેલા સાભળી પ્રસન્ન થઈને તેમના દર્શન કરવા ઈચ્છી તેમને ઘેર ગયા, પણ જ્યતી સાથે વિવાસ કરતા તેમને તેઓએ જોયા નહિ ત્યારે બધા ઉદાસ મનવાળા, ભાગી પડેલા ઉદમવાળા, ચિતાપરાયણ અને ખૂબ ગરીબદા થઈ વારંવાર એકબીજા સામે જોવા લાગ્યા માયાથી ઢકાયેલા તે શુક્રાચાર્યને નહિ જોઈ તે ઉત્તમ દેવો ચિતાગ્રસ્ત અને ભયાનુર થઈ જેમ આપ્યા હતા, તેમ પોતાને ઘેર ગયા (ખીજ ખામુ) ઇંદ્રે શુક્રાચાર્યને સ્મરતા જાણી મહાભાગ્યશાળી ગુરુ બૃહસ્પતિને કહ્યું 'હવે આપણે શુ કરવું જોઈએ ? હે માન આપનાર બ્રાહ્મણ ! તમે હવે દાનવો પાસે જાઓ અને બુદ્ધિથી વિચારી તમે અમારુ કામ કરો ' તે વચન સાભળી શુક્રાચાર્ય ને માયાથી ઢકાયેલા જાણી ગુરુ બૃહસ્પતિ શુક્રાચાર્યનું રૂપ લઈ દેવો પાસે ગયા ત્યાં જઈ અત્યંત ભક્તિથી તેમણે દાનવોને ઘોલાવ્યા એટલે તે સર્વ અસુરોએ આવીને ત્યાં આગળ શુક્રાચાર્યને જોયા (તેમને સાચા) શુક્રાચાર્ય માની અત્યંત મોહિત થઈ તે બધા (દેવો) તેમને પ્રણામ કરી ઊભા રહ્યા અને શુક્રાચાર્યનું રૂપ જણાવતી બૃહસ્પતિની માયાને જાણી શક્યા નહિ ગુપ્ત માયાથી શુક્રાચાર્યના સ્વરૂપધારી બૃહસ્પતિએ તેઓને કહ્યું કે, 'તમે મારા યજ્ઞમાનો ભલે આવ્યા, હું તમારા હિત માટે આવ્યો છું મેં મેજવેલી વિદ્યા નિષ્ક્રમપણે હું તમને જણાવીશ અને તમારા કંઠ્યાણ માં જ મ તપથી શકરને પ્રસન્ન કર્યા છે તે સાભળી એ ઉત્તમ દાનવો પ્રસન્નચિત્તા થયા અને ગુરુને સિદ્ધ કરેલી ઈચ્છાવાળા જાણી અત્યંત મોહિત થઈ હર્ષ પામ્યા તેઓ આનંદયુક્ત, નિર્ભય તથા ગભરાટરહિત થઈ પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને દેવોનો ભય છોડી બધા નિરાતે રહેવા લાગ્યા ૧-૫૯

પ્રણેમુસ્તે મુદા યુક્તા નિરાતઙ્કા ગતવ્યથા ।

દેવેર્યશ્ચ મયં ત્યજ્ત્વા તસ્ય સર્વં નિરામવા. ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણ ચતુર્થ સ્કંધ ત્રિવે અધ્યાય ૧૨ માં અમામ

અધ્યાય ૧૩ મો*

બૃહસ્પતિએ શુક્રના રૂપે દેવોને ઠગ્યા

ચમોવાચ

કિં કૃતં ગુરુના પશ્યાદ્ મૃગરૂપેણ વર્તતા ।

છલેનૈવ હિ દૈત્યાના પોતોહિત્યેન ધીમતા ॥૧॥

જનમેજય સંજયે પૂછ્યું કપટથી શુક્રના રૂપે ગુરુપદે વર્તતા બુદ્ધિમાન બૃહસ્પતિએ પછી શુ કર્યું હતું ? દેવોના ગુરુ, સર્વ વિદ્યાઓના આપૂટ ભાડાર અને અગિયના પુત્ર મુનિ બૃહસ્પતિ કપટ કરનાર કેમ થયા હતા ? મુનિઓએ સર્વ ધર્મેશાસ્ત્રોમા સત્યને ધર્મનું કસણું કહ્યું છે, જેથી પરમાત્મા પણ મળે છે વાણીના પતિ બૃહસ્પતિ દાનવો સામે જૂઠું ઘોલનાર જો થયા, તો સસારમા કયો ગૂઢરહાસ્યમા સત્ય ઘોલનાર થયો ? હે મુનિ ! બ્રહ્માડનો વૈભવ લેય, છતાં પોતાના આહારથી વધારે જમી શકતું નથી (અને આહાર જેટલું ખાવાનું તો પ્રારબ્ધ જ આપી દે છે, આમ જાણ્યા) છતાં તે—આહાર જેટલા અન્ન માટે જ મુનિઓ જૂઠી પ્રવૃત્તિ કેમ કરે છે ? (સર્વ મોહાઓના આચરણમા પણ અનિવપણું જો ન મળે તો) શિષ્ટ સંપુરણોનો અભાવ થતા 'શિષ્ટવાક્ય પ્રમાણમ્ । શિષ્ટોન વાક્ય પ્રમાણભૂત લેય છે આનુ શબ્દપ્રમાણ શુ નાશ ન પામ્યું ? કપટી કર્મ કરવા તોયાર થયેલા બૃહસ્પતિમા અનિવપણું કેવી રીતે રહ્યું ? (સુદિની) ઉત્પત્તિસમયે મુનિઓએ દેવોને સત્ત્વગુણથી જન્મેલા, મનુષ્યાને રજોગુણથી જન્મેલા તથા પશુપક્ષીઓને તમોગુણથી જન્મેલા કહેલા છે સાક્ષાત્ દેવોના ગુરુ પોતે જો જૂઠું ઘોલનાર અને તો કયો રજોગુણી તથા તમોગુણી સત્ય ઘોલનાર થયો ? મારા મનને આ સહેલ થાય છે કે, તે (સત્ય) ધર્મની સ્થિતિ કયા રહેશે ? અને નહો જગત જો અસત્યમય બની જશે, તો સર્વ પ્રાણીઓની શી ગતિ થશે ? વિષય, બ્રહ્મા, ઇંદ્ર અને ખીજ ઉત્તમ દેવો—એ બધાય જો કપટ કરવામા ચતુર થાય, તો મનુષ્યોની વાત જ શી ? બધા દેવો અને તપોધન મુનિઓ પણ કામમેવથી દુખ

* આ અધ્યાયમા દેવોના ગુરુ બૃહસ્પતિએ શુક્રના રૂપે દેવોને ઠગ્યા, એ કથા બાતક યજ્ઞોક્તી કહેવાયો.

પામેલા, લોભથી મરેલા મનવાળા અને કપટ કરવામા
ચતુર લાને છે વસિષ્ઠ, વામદેવ, વિશ્વામિત્ર તથા
બૃહસ્પતિ પણ પાપકર્મ કરવા તત્પર થયા, તો ધર્મની
ગતિ શી ? હે મુનિ ! ઇદ્ર, અગ્નિ, ચદ્ર તથા બ્રહ્મા
ને પરસ્ત્રીલપટ બન્યા, તો આ જગતમા શિષ્ટપણુ
કયા રહ્યું, તે કહો હે નિર્દોષ ! તે સર્વ દેવો ને મુનિઓ
ને લોભથી ઘેગયા, તો કોના વચનને ઉપદેશ
બુદ્ધિથી માનવું

વ્યાસ બોલ્યા વિષ્ણુ શુ, શિવ શુ, બ્રહ્મા શુ,
ઇદ્ર શુ કે બૃહસ્પતિ શુ ? જે કોઈ દેહધારી (એટલે
દેહાભિમાની) હોય છે, તે વિદ્વાંગથી યુક્ત હોય જ
છે વિષ્ણુ રાગી છે અને બ્રહ્મા પણ રાગી જ છે હે
રાજા ! રાગી પુરુષ ક્યુ અકાર્ય નથી કરે તો રાગી હોય
છતા ચતુરાઈથી (અર્થાત્ કઠાઈથી) વિદેહ જેવો
જણાય—દેહાભિમાનથી ગંધિત જેવો દેખાય, તોપણ
જ્યાર સકટ આવે છે, ત્યારે (તેની કઠાઈ બહેન થાય
છે અને) તે પણ ગુણોથી અત્યંત પદ્મજ્ય
પામે છે હરકોઈ કાર્ય (તેના) કારણથી ગંધિત થવાને
યોગ્ય કેમ બને ? (કારણ વિના કાર્ય હોઈ શકે નહિ,)
બ્રહ્માદિ સર્વનું કારણ ગુણો જ છે અને તેઓના
શરીરો પણ પચીસ તત્ત્વોથી જ બન્યા છે, એમા
ફેરફાર નથી મમય થતા તેઓ પણ મરણધર્મી
થાય છે (એટલે મરે છે) તો હે રાજા ! એમા તમારે
સંદેહ શો છે ? બીજાને ઉપદેશ કરતી વેળા બધા સ્પષ્ટ
રીતે શિષ્ટ અથવા મનુજન થાય છે પણ પોતાનું કામ
કરનાનું આવે છે, ત્યારે કોઈ જાતની વિચેત્રતા
વિના જ બધા બીજાઓની પેઠે જ (પોતાના શિષ્ટ
પણુ સાથે) નાશ પામે છે ક્રામ, ક્રોધ, લોભ,
દ્રોહ, અહમ્કાર અને દ્વેષ આ વિદ્વારોના ત્યાગ કરવા
કયો દેહધારી પુરુષ સમર્થ છે ? હે મહાગજા ? આ
સમાગ કાયમ એવા જ પ્રકારનો કહેવાયો છે ગુભ—
અગુભમય આ સસાર એથી નુદા સ્વરૂપવાળો કદી
હોતો જ નથી ભગવાન વિષ્ણુ કોઈ વેળા ઉગ્ર તપ કરે
છે કોઈ તમયે તે દેવોના અધિપતિ અનેક જાતના
યત્નો કર છે, કોઈ વખતે એ વ્યાપક પરમેશ્વર જીવાન
બની વૈકુઠમા લક્ષ્મીના રાગોથી રંગાઈને તેને વશ
થઈ રમે છે, કોઈ વેળા તે કરુણાસિંહુ ઘનવોના બાણોથી

બૂબ પીડાઈને ઘનવો સાથે મહાભયકર યુદ્ધ કરે છે,
તેમા કોઈ સમયે દેવોએ જ્ય પામે છે અને કોઈ
વેળા પરાજય પણ પામે છે એમ એ વિષ્ણુ પણ
સુખ—દુઃખથી પરાભવ પામ્યા છે, એમા સશય નથી.
કોઈ વેળા યોગનિદ્રાથી ઘેરાઈ શેપતાગ પર તે સૂએ
છે અને સમય થતા સ્વભાવથી જગાડેલા તે વિશ્વાત્મા
જાગે છે એ શકર, બ્રહ્મા ને વિષ્ણુ તથા ઇદ્રાદિ
દેવો તથા જે મુનિઓ છે, તેઓ પણ પોતાના આયુષ-
ના નિર્માણ પ્રમાણે વિચરે છે હે રાજા ! પ્રલયકાળ
થાય છે, ત્યારે સ્થાવર-જંગમમા આપુ જગત
નાશ પામે છે, એમા કદી કઈ પણ સશય નથી હે
રાજા ! પોતાના આયુષના અને બ્રહ્મા વગેરે પણ
નાશ પામે છે અને ફરી (સૃષ્ટિકાળે) વિષ્ણુ, શિવ,
ઇદ્ર વગેરે દેવો ઉત્પન્ન થાય છે, માટે હરકોઈ જે
દેહધારી હોય છે, તે કામાદિ ભાવોને પામે જ છે,
એમા હે રાજા ! તમારે કદી વિસ્મય કરવો નહિ હે
રાજા ! આ સસાર તો ક્રામ, ક્રોધ વગેરેથી ખરડાયેલો
જ છે તેનાથી છૂટેલા સાચો જ્ઞાની પુરુષ દુર્લભ છે
જે પુરુષ આ સસારમા ભય પામે છે, તો તે સ્ત્રીને
પરણીતો નથી અને સર્વ સગોથી છૂટે થઈ શકારહિત
થઈ ફરી કરે છે (દરેક પ્રાણી ત્રણ ગુણોથી બધાયેલો
છે) તેથી જ બૃહસ્પતિની સ્ત્રીને ચદ્રે ભોગવી હતી
બૃહસ્પતિએ પણ પોતાના નાના ભાઈની સ્ત્રીને
ભોગવી હતી, એમ આ સસારચક્રમા રાગ અને લોભ
વગેરેથી વીટાયેલો મનુષ્ય બૃહસ્પતિનામનો આશ્રય કરી
કઈ રીતે મુક્ત થાય ? માટે હરકોઈ પ્રયત્ને સમારતું
સારપણુ છોડીને—સસાર ઉપરથી આસક્તિ છોડી
દઈ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ મહેશાની દેવીનું આરાધન કરવું
આ સ્થાવર-જંગમ જગત તેમની માયાના ગુણોથી
લક્ષ્યેનું છે હે રાજા ! સર્વ જાણુ ગાડુ થયુ હોય અથવા
દાડુથી ખેલાન બન્યુ હોય તેમ ભમ્યા કરે છે, માટે તે
દેવીના આરાધનથી જ સર્વ ગુણોનો નાશ કરી બુદ્ધિ-
માન પુરુષે મુક્તિ મેળવી લેવી આથી ઉત્તમ બીજો
કોઈ માર્ગ નથી આરાધેલા તે મહેશ્વરી ન્યા સુધી
કૃપા ન કરે, ત્યા સુધી સુખ ક્યાથી થાય ? (તેમના
વિના) બીજો કોણુ દયાળુ છે ? માટે કરુણાસાગર તે
દેવીનું નિષ્કપટ ભાવે ભજન કરવું જેમના ભજનથી

જ મનુષ્ય જીવનમુક્તપણું પામે છે, દુર્લભ મનુષ્ય પણ પામીને તે મહેશ્વરીને જ ન સેવ્યા તો નિસરણીની ટોચેથી નીચે પડ્યા એમ અમે માનીએ છીએ આખું જગત અહંકારથી વીંટાયેલું, ત્રણ ગુણોથી યુક્ત અને અસત્ય સાથે સમીપવાળું પણ છે, તે (જગત) ભગવતીના આરાધન વિના કઈ રીતે મુક્ત થાય ? માટે સર્વ લોકોએ બધું છોડી દઈ ભુવને શ્વનીને સારી રીતે સેવા બોધ્યો

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે દાદા ! શુક્રાર્યનું રૂપ ધારણ કરતા એ બૃહસ્પતિએ ત્યાં શું કર્યું હતું અને શુક્રાર્ય કયારે આવ્યા હતા, તે મને કહો

આસ ખોલ્યા હે રાજા ! શુક્રનું સ્વરૂપ કરી ગુપ્ત રહેલા મહાત્મા બૃહસ્પતિએ તે વેળા જે કર્યું હતું તે હું તમને કહું છું, સાભળો બૃહસ્પતિએ (પાખડ ધર્મનો) ખોધ આપેલા દેવો તેમને પોતાના ગુરુ શુક્રાર્ય માની, ખૂબ વિશ્વાસ કરી તે વખતે તેમના જ પરમ શરણુવાળા બની ગયા બૃહસ્પતિએ ઠોલા તેઓ તેમને શુક્રાર્ય માની અત્યંત મોહિત થઈ વિદ્યા માટે શરણે ગયા હતા, અથવા લોભથી કોણ મોહ નથી પામતો ? એમ દસ વર્ષનો સમય પૂરો થયો, ત્યારે શુક્રાર્યે જાતી સાથે રમ્યા પછી પોતાના યજ્ઞમાનોનો વિચાર કર્યો કે, ' મારી આશાથી તેઓ મારી વાટ જોતા હશે, માટે હવે હું જઈને અત્યંત ભયભીત તે મારા યજ્ઞમાનોને મળી મારા ભક્ત તેઓને દેવો તરફથી ભય ન થવો બોધ્યો ' આમ વિચારી નિશ્ચય કરીને તેમણે જયતી પ્રત્યે કહ્યું ' હે સુદર નેત્રવાળી ! મારા પુત્ર સરખા તે દેવો દેવોને જ શરણે ગયા છે અને તારો દસ વર્ષનો સમય આજે પૂરો થયો છે માટે હે દેવી ! તે મારા યજ્ઞમાનોને મળવા હું જાઉં છું હે સુદર કેડવાળી ! ફરી પાછો તને જ અનુસરી હું તારી પાસે આવીશ ' (તે સાભળી) ધર્મ બહુનારાઓમા શ્રેષ્ઠ જયતીએ ' બધું સારું, હે ધર્મન્ન ! તમે તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે ભવે જાઓ હું તમારા ધર્મનો નાશ નહિ કરું ' એમ તેમને કહ્યું તે વચન સાભળી શુક્રાર્ય ઉતાવળા ત્યાંથી ગયા, ત્યારે દાનવોની પાસે તેમણે બૃહસ્પતિને જોયા જે કપટી રૂપ ધરીને (ઉપત્તી) સૌમ્ય લોઈ કપટથી યજોની નિદામા તત્પર થઈ પોતે સ્વેના જન ધર્મ તે

દાનવોને સમજવતા હતા કે, ' હે દેવોના શત્રુઓ ! હું તમને સત્ય અને હિતકારી કહું છું કે, ' અહિમા એ જ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે, તેથી આતતાપીઓ* પણ મારવા યોગ્ય નથી ભોગોમા આસકત અને જીભતા સ્વાદમા તત્પર બ્રાહ્મણોએ વેદમા પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે પશુની હિંસા ખતાવી છે, (ખરું જોતા તો) અહિંસા જ પરમ શ્રેષ્ઠ મનાઈ છે ' આવા વેદશાસ્ત્ર પરાયણ વાક્યોને કહેતા બૃહસ્પતિને સાભળી વિસ્મય પામેલા શુક્ર મનથી વિચારવા લાગ્યા કે, આ બૃહસ્પતિ ખરેખર મારો શત્રુ છે, તે ધુતારાએ માત્ર યજ્ઞમાનોને ઠગ્યા છે, એમા સશય નથી પાપના બીજરૂપ અને નરકના મોટા દારૂપ લોભને ધિક્કાર હો, જે પાપથી પ્રેરાઈને બૃહસ્પતિ પણ અસત્ય બોલે છે જેનું વચન પ્રમાણ ગણાય છે, સર્વ દેવોનો જે ગુરુ છે અને ધર્મશાસ્ત્રનો જે ઉપદેશક છે, તે બૃહસ્પતિ પણ પાખડધારી બન્યા છે ! ખરેખર, લોભથી મેલા કરાયેલા મનવાળો કઈ કઈ વસ્તુ નથી સ્વીકારતો ? (શું શું નથી કરતો ?) આમ બીજે ગુરુ પણ પાખડ કરવામા પડિત થયા કરશે બ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ આ બૃહસ્પતિ પણ નટ જેવી મર્મ રોષા સ્વીકારી ખૂબ મૂંઝવેનેલા માત્ર યજ્ઞમાન દેવોને ઠગી રહ્યો છે !

કૈલૂપચેદિત સર્વં પરિરુદ્ધા દિવ્યોત્તમ ।

વશ્વપત્યતિસંમુદાન દૈત્યાન વાજ્યાન્મમાપ્યસૌ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા ચતુર્થ સ્કંધ વિરો

અધ્યાય ૧૩ મા સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૪ મો*

ઠંગાયેલા દૈત્યોને શુક્રનો મેળાપ

બાત ડગલ ।

इति सञ्चिन्त्य मनसा तानुवाच हसन्निव ।

वञ्चिता मत्स्वरूपेण देव्या किं गुरुणा किल ॥ ૧ ॥

આસ ખોલ્યા એ પ્રમાણે મનથી વિનાયી પછી શુક્ર જાણે હસતા હોય તેમ દૈત્યોને કહેવા લાગ્યા

* અગ્નિ મુકન્ધર, જેર આપનાર, યજ્ઞ ઉગામી પશી આપનાર, ધન વૂનો લેનાર, લોને ડરી જનાર તથા ખેતર પાણી લેનાર-આ જ આતતાપી કહેવાય છે

xના અધ્યાયમા દાનવોના દૈત્યોને શુક્રના મળાપ થયો, એ વાત આગળનાવન અધ્યયનથી કહેવાય છે.

‘હે દૈત્યો ! બૃહસ્પતિએ મારું સ્વરૂપ કરી તમને શુ ઠગ્યા જ કે ? હું શુકાચાર્ય છું, આ તો દેવોનું કાર્ય સિદ્ધ કરનાર બૃહસ્પતિ છે આણે મારા યજ્ઞમાન તમને ઠગ્યા છે, એમા સશય નથી હે સન્નજનો ! આના વચન પર વિશ્વાસ ન કરજો આ ઢોંગી મારી આકૃતિવાળો બન્યો છે હે યજ્ઞમાનો ! તમે મને માનો, આ બૃહસ્પતિને છોડી દો ’ એવું તેનું વચન સાંભળી તેમ જ બનને સમાન જોઈ ‘આ જ શુકાચાર્ય છે’ એવા નિશ્ચયવાળા તેઓ અત્યંત વિસ્મય પામ્યા તેમને ભ્રમમા પડેલા જોઈ બૃહસ્પતિએ આ વાક્ય કહ્યું ‘માગ સ્વરૂપવાળો આ બૃહસ્પતિ છે તે તમને કોને જ છે દેવોનું કાર્ય મિદ્ધ કંઠ્યા તે તમને કાળા આવ્યો છે માટે હે ઉત્તામ દૈત્યો ! આના વચન પર તમે વિશ્વાસ ન કરો મેં ગરૂર પાસેથી વિદ્યા મેળવી છે, તે હું તમને ભણાવું છું દેવોથી હું તમારો વિજય કરીશ, એમા સશય નથી ’ એમ શુકાચાર્યનું રૂપ ધરતા બૃહસ્પતિનું વાક્ય સાંભળી દૈત્યો ‘આ જ શુકાચાર્ય છે’ (એવી ખાતરી) થવાથી ખૂબ વિશ્વાસ પામ્યા તે સમયે શુકાચાર્ય દાનવાને ઘણા પ્રકારે સમજાવ્યા, છતાં સમય વિપરીત હોવાથી બૃહસ્પતિની માયાથી મોહિત થયેલા તેઓ સમજ્યા નહિ (ઊલટા ‘આ જ શુક છે’) એવા નિશ્ચય કરી તેઓ શુકને કહેવા લાગ્યા ‘અમને બુદ્ધિ આપનાર અને અમારું હિત કરવામા તત્પર આ જ ધર્મોત્તમા અમારા ગુરુ છે આ શુકાચાર્ય દમ વર્ષથી અમને કાયમ ઉપદેશ આપી રહ્યા છે, માટે તું જતો રહે, તું અમને કપટી દેખાય છે, તું અમારો ગુરુ પણ નથી ’ એમ શુકાચાર્યને વારંવાર કહી તિરસ્કાર કરી તે મૂર્ખોઓએ પ્રેમથી પ્રણામ તથા વદન કરી તે બૃહસ્પતિને જ (સાચો શુક માની) ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યો શુકાચાર્ય તો તે દૈત્યોને બૃહસ્પતિએ સમજાવેલા, ઘણા જ કોણા અને તેને શરણે ગયેલા જોઈ નુસ્સે થયા, પછી તેમણે શાપ આપ્યો કે, ‘મેં તમને સમજાવ્યા, છતાં અત્યંત બેભાન થઈ તમે મારું વચન માન્યું નહિ, તેથી તમે પતંજલ પામશો થોડા જ મયમમા મારા અપમાનનું ક્ષણ તમે મેળવશો અને તે સમયે આનું સર્વ કપ’ બહારશો ’

આસ બોલ્યા ક્રોધ પામેલા શુકાચાર્ય એમ કહી તરત જ જતા રહ્યા અને બૃહસ્પતિ આનંદ પામી સાવધ થઈ ત્યાં રહ્યા. તે પછી દૈત્યોને શુકાચાર્યે શાપ આપેલો બહારી બૃહસ્પતિ તરત જ તેઓને છોડી દઈ પોતાનું સ્વરૂપ ધરી ઇદ્ર પાસે જઈને કહેવા લાગ્યા ‘મેં ચોક્કસ કાર્ય કર્યું છે, શુક દૈત્યોને શાપ દોષો છે અને મેં તેઓને છોડ્યા છે હે ઉત્તામ દેવો ! દૈત્યોને મેં નિરાધાર જ કર્યા છે, એટલે હવે તમે યુદ્ધ માટે પ્રયત્ન કરો હે મહાભાગ ! દૈત્યોને મેં શાપથી બળી ગયેલા કર્યા છે ’ બૃહસ્પતિનું તે વાક્ય સાંભળી ઇદ્ર આનંદ પામ્યો અને બધા દેવો પણ બૃહસ્પતિની પૂજા કરી હર્ષ પામ્યા તેઓએ પરસ્પર વિચારી યુદ્ધ માટે નિશ્ચય કર્યો અને સર્વ દેવો એકઠા મળી દાનવા સામે નીકળી પડ્યા એક દિવસ મહાબળવાન દેવોને એમ તૈયાર થઈ ચડી આવેલા બહારી તેમ જ બૃહસ્પતિને અદૃશ્ય થયેલા જોઈ દૈત્યો ચિતામા પડ્યા પછી તેઓ પરસ્પર કહેવા લાગ્યા ‘તેની માયાથી આપણે મોહિત થયા, જેથી એ શુકાચાર્ય રોષયુક્ત મનવાળા થઈ જતા રહ્યા છે, પણ હવે તેમને પ્રસન્ન કરવા જોઈશ કપટ કરવામા પડિત, ભાઈની સ્ત્રીને ભોગવનાર, અદરથી લગભગ મેંદો અને બહારથી પવિત્ર જણાતો પાપી બૃહસ્પતિ આપણને ઠગીને જતો રહ્યો છે ! હવે આપણે શું કરીશું ? ક્યા જઈશું ? અને ખૂબ કોપેલા શુકાચાર્યને સહાય માટે પ્રસન્ન તથા હર્ષિત મનવાળા કઈ રીતે કરીશું ? ’ આમ વિચાર્યો પછી તેઓ બધા એકઠા મળી ભયથી ધ્રુજતા પ્રહલાદને આગળ કરી શુકાચાર્યની પાસે ગયા અને ચૂપચાપ રહી તેઓએ મુનિ શુકાચાર્યતા ચરણોમા પ્રણામ કર્યો તે વેળા રોષથી લાલ નેત્રોવાળા શુકાચાર્યે તેમને કહેવા માંડ્યું ‘હે યજ્ઞમાનો ! મેં તે વેળા સમજાવ્યા છતાં બૃહસ્પતિની માયાથી મોહિત થઈ તમે મારું યોગ્ય પવિત્ર વચન ન માન્યું અને તેને વશ થઈ (ઊલટું) મારું આપ માન કર્યું, તેથી ગર્વથી બેભાન બનેલા તમે મારા અપમાનનું ક્ષણ અવશ્ય મેળવ્યું છે હવે સત્ય વસ્તુથી ભ્રષ્ટ થઈ તમે દેવોનું કાર્ય ઇચ્છતો અને કપટી આકૃતિ

વાયો એ ધુતારો ન્યા હોય ત્યા જાયો, હુ તેના જેવો ધુતારો નથી'

આસ બોલ્યા - એમ તે વેળા સદેશુડત વાણીથી વાક્ય કહેતા તે શુક્રાચાર્યને પ્રહ્લાદ તેમના પગ પકડી કહેવા લાગ્યા

પ્રહ્લાદ બોલ્યા હે મર્વજ્ઞ શુક્રાચાર્ય ! આજે આમ ગભરાઈને તમારે ગરણે આવેલા, તમારું હિત કરનારા, તમારા યજ્ઞમાન અને પુત્રો જેવા અમને છોડી દેવા તમને યોગ્ય નથી તમે મનો માટે ગયા, ત્યાં નટની પેઠે (તમારો વેપ ધરતા) તે દુસત્તા ખુદ્સપતિએ તમારો વેપ અને મધુર ભાષણથી અમને હગ્યા હતા શાંતિધારી પુરુષ અંગૂઠાથી કળંધવા દોપથી કોપ કરતો નથી તમે સર્વજ્ઞ છે, તેથી અમારા ચિત્તને તમારામા લાગેલું જાણી શકો છો હે મહાબુદ્ધિમાન ! તપથી અમારો ભાવ જાણી લઈ તમે કોપ છોડી દો, કેમ કે સર્વ મુનિઓ કહે છે કે, 'સંપુરુષો કાણવાર જ કોપવાળા હોય છે પાણી સ્વભાવથી શીતળ જ છે, માત્ર અગ્નિ તથા તાપના નમાગમથી જ તે ગરમ થાય છે, પણ તેથી છૂટ થતા પાણી તે શીતળતાનો પામે છે ક્રોધ એ નાડાળ ૩૫ ગણાય છે, તેનો વિદ્વાનોએ સપૂર્ણ ત્યાગ કરવો જોઈએ, માટે હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! તમે રોષ છોડી કૃપા કરો જો તમે ક્રોધ નહિ છોડો અને અત્યંત દુખી બનેલા તમને તજી દેશો તો હે મહાભાગ ! તમાગથી ત્યજાયેલા અમે સ્નાતળમા ચાલ્યા જઈશું

આન બોલ્યા પ્રહ્લાદનું વચન સાંભળી શુક્ર ગાન્યસ્તુથી જોઈ પ્રનન્તીચિત્ત થઈ જાણે હમતા હોય, તેમ તેઓને કહ્યું. 'હે દાનવા ! તમારે કર્મ નહિ અને સ્નાતળમા જવું પણ નહિ હુ મત્યમનોથી યજ્ઞમાનાથી—તમારી રક્ષા કરીશ, પરંતુ હે ધર્મ જાણનારઓ ! પૂર્વે બ્રહ્મા પાસેથી મેં જે સાંભળ્યું છે, તે ખંડેર હિનકારી સત્ય વચન આજે હુ કહું છું તમે નાખો. અવશ્ય થનાર શુભઅશુભ ખતાવો ખરો જ છે, પૃથ્વી પર દેવને ઉપરાધી નાખવા કોઈ પણ નમક તની કાળના યોગથી આજે તમે યોદ્ધા બનવાન છે, તેથી દેવો દ્વારા અવતર્ય દારી જઈ તમે ચોક વાર પા ! પાતાગમા જશે જ, કાણ કે હમણા તમારે

પકડતીનો કાળ આવ્યો છે, એમ બ્રહ્માએ કહ્યું છે તમે પૂરા દમ યુગ સુધી દેવોને મસ્તકેથી દબાવી પૂર્ણ સમૃદ્ધિવાળું સર્વ રાજ્ય ભોગવ્યું છે અને દેવતા યોગથી બનવાન હોઈ ત્રેલોક્યને પણ ભોગવ્યું છે. હવે ન્યાયે આવ્યાં મનુ ધરો, ત્યારે તમારું ફરી રાજ્ય થશે. ત્રેલોક્ય પર વિજય પામનારો માને પૌત્ર બલિરાજ તે રાજ્ય મેળવશે દેવ વિષ્ણુએ વામનસ્વરૂપે (રાજ્ય) લઈ લીધું હતું, ત્યારે હે પ્રહ્લાદ ! વિજયશીલ દેવ વિષ્ણુએ જ તમાગ પૌત્ર બલિને કહ્યું હતું કે, 'હે બલિરાજ ! દેવોના પ્રાર્થ મનોરચની સિદ્ધિ માટે (તારું) રાજ્ય જોકે લઈ લીધું છે, પણ બલિવંશમા ત્યારે સાવિત્રી મનુ થશે, ત્યારે તુ ઇદ્ર થઈશ' હે પ્રહ્લાદ ! એમ વિષ્ણુએ તમારા પૌત્ર (બલિ)ને કહ્યું છે, તે હાલમા ભય પામેલાની પેઠે સર્વ પ્રાણીઓથી અદૃશ્ય રહી ગુપ્ત રીતે કર્મ કરે છે એક સમયે એ બલિરાજન ડંદથી અત્યંત ભયભીત થઈ ગધેડાનુ રૂપ ધરી ઉત્તર કાંઠા ધરમા ઊભો હતો ત્યારે ઇદ્રે તેને અતેક રીતે પૂછ્યું હતું, કે 'હે દૈત્યગ્રેષ્ઠ ! તે આ ગધેડાનુ રૂપ કેમ ધર્યું છે ? તુ સર્વ લોકોને ભોગવનાર તથા દૈત્યોનો મોટો રાજ છે, છતા હે રક્ષસગ્રેષ્ઠ ! ગધેડાના રૂપથી તને ગરમ થતી નથી ?' તેનું એ વચન સાંભળી દૈત્ય બલિએ તે વેળા આ વચન કહ્યું હતું, 'હે ઇદ્ર ! એમા ચોક શા છે ? મહાતેજસ્વી વિષ્ણુ જેમ માંછલાનું તથા કાચખાનું ૩૫ ધરે છે તેમ તુ કાળના યોગથી ગધેડાના રૂપે -હો છું, જેમ તુ બ્રહ્મહત્યાથી પીડાયો હતો, ત્યારે અજના ભરત રહ્યો હતો, તેમ આજે હુ ગધેડો તુ રૂપ ધરીને ઊભો છું હે ઇદ્ર ! દેવાધીન પ્રાણીને હુ ખ કે સુખ શુ છર ક્રાળ જે ઇચ્છે છે તે અવશ્ય કર જ છે' એમ તે બલિરાજન તથા ઇદ્ર ઉત્તમ વ્રતચીત કરી બોધ પામ્યા હતા અને પોતપોતાના ઇચ્છિત સ્થાને ગયા હતા આમ દેવનું અત્યંત બંધ વાનપાણ મેં તમને કહ્યું છે દેવો, અસુને તથા મનુઓ નહિત નર્મ ગગત દેવાધીન છે ૧-૫૭

દૈત્યવત્તે સમાગ્યાતા મયા દૈવચલિપ્રતા ।

દૈવાધીનં જગત્સર્વં સદેનાહુતમાનુવમ્ ॥૫૭॥

હિન શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા નવમું સ્કંધ ત્રિષે

અધ્યાય ૧૬ મા તમામ

અધ્યાય ૧૫ મો

દેવ-દાનવ યુદ્ધની દેવીએ શાંતિ કરી

બાલ ઉગ્ધચ ।

इति तस्य वचः श्रुत्वा भार्गवस्य महात्मनः ।

महलादस्तु सुसंहृतो यમूव नृपनन्दन ॥ ૧ ॥

ધ્યાન યોડ્યા । હે રાજા ! મહાત્મા શુક્રનાર્યનું તે વચન નાભાગી પ્રહ્લાદ અત્યંત ખુશી થયા દેવને અત્યંત બળવાન બાણી તે પ્રહ્લાદે દેવોને કહ્યું 'યુદ્ધ ઝગશે, તોપણ મ્મય કદી નહિ થાય' તે વખતે જય પામવાના સ્વભાવવાળા મદગારિત દાનવો યોડ્યા 'યુદ્ધ તો અવશ્ય કર્યુ જ દેવ એ કંઈ વસ્તુ છે, તે અમે જાણતા નથી હે અસુરોના અધિપતિ ! નિઝબમી પુન્યોને જ દેવ એ મુખ્ય વસ્તુ હોય છે એ દેવ કેવુ છે ? હોણે જોયુ છે ? આ જોયુ છે ? હોણે તેને ખતાવ્યુ છે ? માટે આપણે બાગો આશ્રય કરી હમણાં યુદ્ધ જ કરીશુ હે મહાબુદ્ધિમાન દૈત્ય શ્રેષ્ઠ ! તમે આગળ થાઓ, તમે બધુ જાણો છો' હે જગત્ । તે દૈત્યોએ એમ કહ્યુ ત્યારે મહાબળવાન મુખ્યોને માત્રાગ પ્રાણાદે સેનાપતિ થઈ તે વેળા યુદ્ધ માટે દેવોને યોડાવ્યા તે નર્વ 'વો પણ યુદ્ધ માટે હજાર થરેલા અસુરોને ત્યાં જઈ નામગ્રીઓ ઓકડી કરી, તેઓ સામે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા તે વેળા પૂન મો વર્ષ સુધી મુનિઓને પણ વિસ્મયકરની ઇદ્ર તથા પ્રહ્લાદનુ ધાર યુદ્ધ થયુ હતુ હે નાજા ! એ મહાબુદ્ધિ નાલનુ હતુ ત્યારે શુક્રનાર્યે ન્હા કહેલા પ્રહ્લાદ વગેરે દૈત્યો જય પામ્યા હતા પણ તે જ મમરે બૃહસ્પતિના મેનાથી ઇન્દ્રે મર્વે દુ ખોતો નાગ કરતાત અને મુદિતને દેનારા તર્વેતૃકૃષ્ણ શિલાલીનુ મનથી (આ નેને) મનપુ કર્યુ હતુ

ઉદ્ર યોડ્યા હે દેવી । હે મહામાયા । હે ત્રિનૃપને ધારણ કરનારા । હે અધિક્ષે । હે નામ નક, નદા તથા તજારને લાથમા ધારણ કરનારા । હે અભય આપ નાના । તમે જન પામેા હે બુવનેશ્વરી । હે શાકતર્જનના નેતા । હે શાકત નિહાતમા કહેના ન તરવોડપ । હે

માતા ! હે સામ્યાવસ્થા યુક્ત માયા સહિત બ્રહ્મસ્વરૂપ તમને નમસ્કાર હો હે મહાકુડલિનીડપ । હે મચ્ચિદા નદરૂપ । હે પ્રાણાગ્નિદોત્રની વિદ્યારૂપ । હે અગ્નિની શિખાડપ । તમને નમસ્કાર હો હે પાન કોશની અદર રહેલા । હે આનદમય કોશના પૂછડાડપ બ્રહ્મ સ્વરૂપ । હે આનદની કરીરૂપ । હે મો ઉપનિષદા વડે પૂન્યેલા તમને નમસ્કાર હો હે માતા ! દૃપા કરવા તત્પર થાઓ, હે જનનિ ! ઓછા પગક્રમવા । દૈત્યોથી હારેલા અમારુ તમે ગમણુ કરો હે દેવિ ! તમે અમને ગમણુ આપનારા હોઈ જગતમા પ્રમાણુ ભૂત છો અને હે સમગ્ર પસક્રમવાળા ! દુ ખને ગમા વવા માટે તમે સમર્થ છો જેઓ તમારુ ધ્યાન ધરે છે, તેઓ અત્યંત મુખી થાય છે પણ જેઓ તમારુ ધ્યાન ધરતા નથી તેઓ દુ ખી થાય છે, અને તેઓ તો ગોક તથા ભય કદી જતા જ નથી વળી બીજા મોક્ષની ઈચ્છાવાળા હોઈ જેઓનુ અભિમાન ગણુ હોય તથા જેઓએ સગ છોડયા હોય, તેવા સતો પણ જે આપનુ ધ્યાન ધરે છે, તો જ સંતાન-ડપી મમુદ્રનુ જળ (માયા) તરે છે હે દેવિ । હે વિશ્વવતી માતા ! તમે પ્રસિદ્ધ પ્રભાવવાળા હોઈ ગમણુ કરવા માટે જ પ્રક્રયા છો અને તમારો પ્રતાપ પીડાને હરનાર છે હે અખ્મ ! આ મમગ્ર જગતનો સહાર કરવા તમે કાળરૂપ છો, અતપબુદ્ધિ કર્યો પુગ્ય તમાન ચરિત્રને જાણે છે ર બ્રહ્મા, શિવ, સૂર્ય વિષ્ણુ રદ્ર યમ વરણ અગ્નિ વાયુ, મહાનુભાવ મોગ મુનિ મો, વેદો અને શાસ્ત્રો પણ તમારા અનુલ પ્રભાવને જાણવા મમર્થ નથી જે મહાપુરુષો તમારી ભક્તિતમા તત્પર હોઈ સમારના દુ ખોથી રહિત અને મુખતા નમુદ્રમા મગ્ન રહે છે તેઓ જ ધન્યવાદપાત્ર છે, પણ જે મો તમારે વિષે ભક્તિભાવથી રહિત હોય છે, તેઓ હે ઉમા ! જન્મ તથા મૃત્યુરૂપ તરગોવાળા દુ ખરૂપી મમુદ્રને કદી તરતા નથી, જે ધન્યવાદવાન પુરુષો પાવખીઓમા બેમી ધોળા નામરેથી વીઝાઈને આનંદ કરે છે, તે મોએ પૂર્વજન્મના શનૈરમા અનેક જનતા નેવેલોથી તમને પૂત્યા છે એમ હુ માનુ છુ વળી જેઓ ઉત્તમ લાથી ઉપર બેમી સ્ત્રીમખૂદતા નિલાસો માથે ગમણે આવેલા નામતોથી પૂજતા કરે છે

* આ અધ્યાયમા દેવ-દાનવાના યુદ્ધની દેવીએ શાંતિ કરી, એ કથા ત્રીજેમેનર શ્લોકોથી અંતાયે.

તેઓએ તમને અવચ્ચ પૂજ્યા છે, એમ હું માનું છું
 યાન બોલ્યા. એમ તે વેળા ઇંદ્રે સ્તુતિ કરેલા
 વિષ્ણુશ્વરી દેવી તરત જ સિદ્ધ ઉપર બેસી ચાર
 ભુજંગોનાના, ગચ્છ, ચક્ર, ગદ્ય તથા પદ્મને ધારણ
 કરતા, મુદર નેત્રોવાળા, લાલ વસ્ત્રો પહેરતા અને
 દિવ્ય પુષ્પોના રાણગાઝવાના ત્યા પ્રકટ થયા પ્રસન્ન
 મુખવાળા તે દેવીએ દેવોને આ વાણીથી કહ્યું 'હે
 દેવો! ભય છોડી દો, હમણા જ હું તમારું કન્યાપુ
 ક્ત્રીશ 'એમ કહી અતિ મુદ્દ તથા સિદ્ધ ઉપર ખિરા-
 જલા તે દેવીએ એ વખતે તરત જ કન્યા ગર્વિષ્ઠ હત્યા
 હતા ત્યા ગયા પ્રદ્યાદ વગેરે નાં દત્તો પોતાની
 સામે ઊભેલા દેવીને જોઈ ભયભીત થઈ તે વેળા પર
 સ્પર કરેલા લાગ્યા 'હને નું કંચુ? મરિયાસુરનો
 અન ચડ મુકનો નારા કરનારા દેવી મરિકા નાગચણી
 નોકન આવી આવી પહોંચ્યા છે જેણે વાણી દૃષ્ટિથી
 મધુદેવને પહેલા માર્યા છે, તે અખિષ્ટા આપણને
 બચાવે માની નાખતો, એમા સનય નથી ' આમ
 ચિતાતુર ચેચ્યા દેવોને જોઈ પ્રાધાદે તેઓને કહ્યું
 'હે ઉત્તમ દાનવો! આપણે હને યુદ્ધ ન કરવું, પણ
 નામી જવું ' ત્યારે નાસી જવા તત્પર ચેચ્યા તેઓને
 તમુચ્ચ કહ્યું 'ક્રોધ પામેલા જગતની માતા હવે
 યાત્રીની આપણને માની જ નાખતો, માટે હે મહાભાગ!
 તમે અવુ કરો, જેથી આપણુ હુ ખ ન વાધ તેમની
 સ્તુતિ કર તમની આગ્રાથી આપણે આજ જ પાતા
 ભગ્ન નાચા જઈએ ' (તત્કાલથી) પ્રાધાદ કહ્યું
 'સુદિની સ્થિતિ તથા નાન કરનાર નર્વના માતા
 સનેની નકિતરૂપ અને લજ્જાત નિર્ભય કરનાર દેવી
 મહામાયાની હું સ્તુતિ કર છું ' એમ કહી નત્ય વસ્તુ
 નાપુતા વિષ્ણુભક્ત પ્રાધાદ તે મમય બે લાઘ જોડી
 જગતની માતાની સ્તુતિ કરના લાગ્યા

પ્રાધાદ બોલ્યા માશા વિષે (બ્રાહ્મિની દેખાતા)
 સર્પની પેઢે જેમનામા સર્પ સ્વાવસ્થાગમ જગત બાન
 છે, તે નાના આશ્રયસ્થાનરૂપ ક્રોધરૂપિણુવેશ્વરીને
 તમરર હો આ સર્વ સ્વાવસ્થાગમ જગત તમારાથી
 ઉત્પન્ન થાય છે તમે નર્મણા બીજા (ગ્રાહાદિ)
 કર્તાઓ માત્ર નિમિત્તરૂપ છે હે દેવિ! હે મહામાયા!
 તમે નર્વના માતા કરેલા છો, તમે પોતે જ મર્મણા

દેવોમા તથા દેવોમા કર્યા ભેદ છે? મારા કે તરસા
 પુનો ઉપર માતાનો કર્યા ભેદ હોય છે? તે જ પ્રમાણે
 દેવો ઉપર અને અમાગ ઉપર હમણા તમારે ભેદ
 ન કરવો જોઈએ હે માતા! જેવા તેવા પણ દાનવો
 તમારા પુનો છે, કારણ કે તમે પુરાણોમા વિશ્વતી
 માતા કરેલા છો તે દેવો પણ જેવા સ્વાર્થપરતાપુ
 છે, તે જ પ્રમાણે અમે પણ સ્વાર્થપરતાપુ છીએ
 દેવો કે દેવોમા ભેદ તથી, છતા જે આ ભેદ ગણાય
 છે, તે જોડને લીધે જ ઉત્પન્ન થયો છે હે દેવોના
 ઇશ્વરિ! ધન, ની આદિના ભોગોમા સતદિવન
 જેમ અમે આનંદત છીએ, તે જ પ્રમાણે દેવો પણ
 છે, તો પછી અમુને તથા દેવોમા ભેદ કર્યા છે? તેઓ
 પણ કમ્યપના પુત્રા છે અને અમે પણ કમ્યપના જ
 પુત્રો છીએ, છતા હે માતા! હમણા તમને (અમારા
 તરફ) વિરોધ કેમ જન્યો છે? મર્વના ત્રણુરૂપ તમારા
 વિષે આવું (વિરોધ કરવાપણુ ગાત્રોમા) કહ્યું
 નથી, માટે તમારે નો દેવો પર તથા અમાગ પર સમ
 ભાવ જ ગણવો જોઈએ સર્વે દેવો તથા અમુન
 ગુણોના જ મિશ્રણથી ઉત્પન્ન થયા છે, છતા નુણ
 યુક્ત દેહના ન દેવો 'અમર કેમ થના જોઈએ?'
 કામ ક્રોધ અને લોભ મર્વ શરીરોમા મર્વ કાગ સેના
 છે તો કયા પ્રાણી વિરોધનિત દોઈ ગકે? અમે
 નકી માતીએ છીએ કે, તમે જ યુદ્ધ જોવાની ઇચ્છા
 કર મૈત્રુથી ભેદ કરી (અમાનમા) પરસ્પર આ
 વિરોધ ઊભા કર્યા છે, નહિ તો હે નિર્દોષ આમુકા!
 તમે ક્રિયા જોવા ન ઇચ્છતા હો, તો ભાઈઓમા
 વળી વિરોધ કેવો? હે ધર્મને જાણનારા! હું ધર્મને
 જાણ છું અને ઇંદ્રને પણ યોગ્ય છું તો પણ હે
 દેવિ! ભોગોને માટે અમાતમા સર્વ કાગ ક્રિયાઓ
 નહા કર છે હે અખિષ્ટે! સસારમા તમાગ વિના
 કોઈ પણ એક ગાસનકર્તા નથી (એટલે તમાર
 નામન તો અમને શિરોમાન્ય છે જ), પણ સ્પૂના
 વાળા—લાલચ પુરુષનું વચન કરવા કે માનવા કર્યા
 વિદ્વાન પુરુષ તૈયાર થાય કે પૂર્વે કોઈ સમયે દેવો
 તથા અમુજેઓ આ નમુદ્રને મથ્યો હતો, તે વખતે
 વિષ્ણુએ અમૃત તથા રત્નો (ની વર્ણવણી)મા કપટ
 કરી ભેદ કર્યો હતો એ વિષયને તમે જગતના ગુરુ

અને રક્ષક તરીકે નીમ્યા છે તેથી તેમણે પોતે મરણ-
ધર્મેગ્ધિત સુદરી લક્ષ્મીને લોભથી લઈ લીધા, અને
એ વિષ્ણુની ઇચ્છાથી જ ઇદ્રે એસવત હાથી, પારિ
જાત કપવૃક્ષ, કામધેનુ તથા ઉચ્ચૈશ્રવા ધોડાને લઈ
લીધા, એમ બધુંય દેવોએ લઈ લીધું. એવી અનીતિ
કરીને પણ દેવો સન્નિવૃત્ત થયા ને અસુરો (ન્યાયી
છતા) દુર્જન થયા આ ધર્મેનું લક્ષણ તો તમે જુઓ ।।
ખરખર, ઘણા જ અભિમાની વિષ્ણુએ દેવોને (ઉચ્ચ
પદે) સ્થાપ્યા છે અને દેવોનો તિરસ્કાર કર્યો છે,
આ ધર્મેનું લક્ષણ તમે જુઓ । ધર્મ કયા છે ? ધર્મ
કેવો હોયો જઈએ ? કર્તવ્ય કયા છે અને સાધુતા
કયા રહી છે ? આ વાત હું કોની આગળ કહું ? આ
તો (નિરીશ્વરવાદી) મીમાસકોનો મત જ સિદ્ધ
થયો છે. તાર્કિકોને યુક્તિવાદ જાણનારા કહ્યા છે
અને વેદવાદી—મીમાસકોને વિધિ જાણનારા કહ્યા છે,
તેઓમા જડાતમા (તાર્કિકો) ‘જગત કર્તાવાણુ છે’
એમ વિવાદ ચલાવ્યા કરે છે, પણ આ વિશાળ સંસારમા
કર્તા હોય, તો એ જ કર્મમા પરસ્પર વિરોધ કેમ થાય ?
વેદમા એક જ નિશ્ચય કેમ નથી ? અને શાસ્ત્રોમા
પણ તે જ પ્રમાણે છે. વળી તે વેદ જાણનારાઓના
પણ એક જ વાક્ય નથી; જેથી સર્વ સ્થાવર—જગમ
જગત સ્વાર્થપ્રગણુ બન્યું છે મમારમા કોઈ પણ
પુરુષ તિસ્મૃત હોતો નથી ને હશે પણ નહિ
મદ્રમાએ બૃહસ્પતિની સ્ત્રીને જાણી જોઈ બળાત્કારે
હરી હતી ઇદ્રે ગૌતમની સ્ત્રીને ભોગવી હતી અને
ધર્મનો નિશ્ચય જાણનારા બૃહસ્પતિએ (આતર્ત
નામના) નાના ભાઈની સ્ત્રીને તથા મોરાભાઈ ઉત
થ્યની (મમતા નામની) ગર્ભવાત્રી સ્ત્રીને બળાત્કારે
ભોગવી હતી, ઉપરાંત ગર્ભમા રહેલા બાળકને શાપ
આપ્યો ને આધંગો કર્યો । હે અધિક્ષે ! નરવણા
વિષ્ણુએ (સમુદ્રને મથ્યો) તે મથ્યે અપરાધ વિના
પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ચક્રથી સંકુનું મસ્તક બળા-
ત્કારે કાપી નાખ્યું હતું; તેમ જ મારો પૌત્ર બલિસગ્ન
જે ધર્મનિષ્ઠામા શૂરો, મત્યવ્રતમા તત્પર, યશો કરનાર,
મોરો દાતા, શાન્ત, સર્વજ્ઞ અને સર્વની પૂજા કરનાર
હતો, તેને પણ કપટ જાણતા વિષ્ણુએ વામનરૂપ ધરી
પૂર્વે હતો હતો અને તેનું સર્વ મત્ય લઈ લીધું હતું;

આમ છતાં વિદ્વાનો દેવોને ધર્મમા રહેલા કહે છે ।
અને જય પામેલા દેવો મીઠા ભાવણો તથા ધર્મના
વાદો કરે છે । આમ જાણી હે જગતના માતા !
તમે જેમ ઇચ્છતા હો, તેમ કરો બધા દાનવો તમારા
શરણે છે, તેઓનો નાશ કરો અથવા રક્ષા કરો

શ્રીદેવી બોલ્યા હે દાનવો ! તમે બધા પાતાળમા
જતા રહો; ત્યાં બધા નિર્ભય તથા ક્રોધરહિત થઈ
તમે ઇચ્છા પ્રમાણે રહો તમારે સમયની રાહ જોવી;
કેમ કે શુભ અથવા અશુભમા તે જ કારણ છે ઉત્તમ
વૈરાગ્યપરાયણ પુરુષને સર્વ સ્થળે સર્વકાળ સુખ છે
અને લોભી ચિત્તવાળાઓને ત્રૈલોક્યનું સંન્ય મળે
તોપણ સુખ નથી લાલસુ પુરુષોને સત્યયુગમા પણ
અનેક કળો મળે છતાં પૂર્ણ સુખ નથી, માટે હમણા
તો મારી આજ્ઞા માની, મેલ વિનાના નિષ્કપટી થઈ તમે
બધા આ પૃથ્વી છોડી પાતાળમા ચાલ્યા જાઓ

વ્યાસ બોલ્યા દેવીનું વચન સાંભળી ‘બહુ
સારુ’ એમ કહી શકિતએ રહેલા સર્વ દાનવો દેવીને
નમી રસાતળમા ગયા, પછી દેવી અદૃશ્ય થયા અને
દેવો પોતાના લોકમા ગયા તે પછી બધા દેવો તથા
દાનવોએ વેર છોડ્યું હતું આ સમગ્ર આખ્યાન જે
મનુષ્ય સાંભળે અથવા કહે, તે સર્વ દુ ખોથી છૂટી જઈ
ઉત્તમ પદને પામે છે ૧-૭૧

પતવાત્વાનમલિલં ય. શૃણોતિ વદત્થય ।

સર્વદુઃસ્વવિનિર્મુલ્કઃ પ્રયાતિ પદમુત્તમમ ॥ ૭૧ ॥

ઈતિ શ્રીદેવી ભાવનમહાપુરાણમા ચતુર્થ સ્કંધ વિરો
અધ્યાય ૧૬ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૬ મો

ભગવતીની ઇચ્છાથી વિષ્ણુના અવતારો

જનમેજય ડગલ

મૃગુશાપાન્નુનિશ્રેષ્ઠ હરેરદમુતકર્મણઃ ।

અવતારાઃ કયં જાતાઃ કસિન્ મન્વન્તરે વિમો ॥

જનમેજય સંન્યએ પૂછ્યું : હે સમર્થ મુનિશ્રેષ્ઠ !
અદ્ભુત કર્મેવાળા વિષ્ણુના અવતારો જુનુના શાપથી
કેવી રીતે કયા મન્વન્તરમા થયા ? હે ધર્મ જાણનાર

* આ અધ્યાયમાં જનવદનની પરમ ઇચ્છાથી વિષ્ણુના
અનેક અવતારો થયા છે, એ કયા સત્યચેત્ર મોક્ષોથી કહેવાયે

પ્રાણણુ ! પાપનો નાશ કરતારી, માભણેલી અને સર્વ સુખો આપનારી વિષ્ણુની અવતારકથા તમે વિસ્તારથી ક્રોડો

વ્યાસ યોગ્યા હે ગજન્ ! જે મન્વતરમા તથા જે યુગમા વિષ્ણુના અવતારો જે પ્રમાણે થયા છે, તે હુ કહુ છું, નાભણે હે સંજ્ઞ ! શ્રી નારાયણે જે ઉપથી જે કાર્ય કર્યું તે સર્વ હમણા હુ દુઃખા કહુ છું ચાકુપ મન્વતરમા ધર્મને જ ઘેર અવતાર વધેો હતો, જે ધર્મના પુત્ર નરનારાયણ પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત છે પદો વૈવસ્વત મન્વતરમા આ ધીજ્ઞ યુગમા દત્તાત્રેય અવતાર થયો, ત્યારે વિષ્ણુ અત્રિનુ પુત્રપણ પામ્યા હતા અત્રિઋષિની સ્ત્રીએ પ્રાર્થના કરેલા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને રૂદ્ર એ ત્રણે ઉત્તમ દેવો તે ઋષિના પુત્ર પણાને પામ્યા હતા અત્રિ ઋષિની પત્ની અનસૂયા સતીઓમા ઉત્તમ મતી હતી, જેને પ્રાર્થના કરેલા ત્રણે દેવો તેમના પુત્રપણાને પામ્યા હતા તે વેળા બ્રહ્મા ચત્રુરૂપે, વિષ્ણુ દત્તાત્રેયરૂપે અને રૂદ્ર દુર્વાસા રૂપે થયા હતા, એમ તે ત્રણે દેવો તેમના પુત્રપણાને પામ્યા હતા એવા યુગમા દેવોનુ કાર્યરૂપ પ્રયોગન સિદ્ધ કરવા (સિદ્ધ તથા મનુષ્ય જેવો) એ રૂપવાળો નૃસિંહનો સુદર અવતાર થયો હતો ભગવાન વિષ્ણુએ હિસાબક્રમિપુનો યજ્ઞખર વધ કરવા દેવાને વિરમથ કરનારુ નૃમિહનુ ઉપ ધર્યું હતુ, તમ જ શ્રેષ્ઠ ત્રેતાયુગમા અધિને મિત્તા કરવા એ ભગવાને ક્યપમુનિશ્રી વામન નુ રૂપ વર્યું હતુ વામનઉપને ધનતા વિષ્ણુએ યજ્ઞમા અધિસ્તાનને હમી તેનુ મળ્ય લઈ ત્રીધુ હતુ અને તેને પાતાગમા સ્થાપ્યો હતો યોગશીખીમા ત્રેતાયુગમા ભગવાન નિપત્તુ જન્મદગિનતા મહા નયશન પુન 'પન્નુ સામ' નામે થયા હતા હૃતિયોનો નાન કન્યાસ, નત્ય વાદી અને મિતેરિદુષ્ શ્રીમાન, પન્નુસામે નમત્ર પૃથ્વી મહાત્મા કરવપને દાનમા આપી દીધી હતી હે ગંગેન્દ્ર ! આદ્યુત કર્મશાશ્રી વિષ્ણુનો એ પાપનો નાશ કરનારો 'પન્નુસામ' નામે જે અવતાર વધેો હતો, તે તમને કહ્યો ત્રેતાયુગમા ચ્યુના વગમા, દાસ્યતા પુત્ર 'શ્રીગમ' નામે થયા હતા અને અદ્ભુ-વીનમા શપ્તયુગમા પૃથ્વી પર મહાખચાન નરનાસ-યગ્ના અગરૂપ અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણ નામે જે

અવતારો થયા હતા, ભૂમિનો ભાગ ઉતારવા પૃથ્વી પર જન્મેલા તે કૃષ્ણ અને અર્જુનને, કુરુક્ષેત્રમા આતિ ભયકર મહાયુદ્ધ કર્યું હતુ એમ હે ગન્જ ! પુને યુગે વિષ્ણુના વણા અવતારો પ્રકૃતિને ખૂબ અનુસરતા ભગવતીની ઇચ્છાથી થયા કરે છે, તેમ આ સંધળા ત્રણે જગત પ્રકૃતિઉપ મહામાયાને વગ છે એ દેવી જેમ ઇચ્છે છે એમ કાયમ જગતને ભમાવે છે અને પુરુષનુ પ્રિય કવ્યા સમગ્ર જગતને તે રચે છે પ્રથમ આ સ્થાવર-જગમ જગત સરજીને સર્વતા બાદિ, સર્વવ્યાપી, ખણુવા મુશ્કેલ, મર્ચક્રોધ, અવિનાશી, નિગ્રાથ, નિરાકાર, નિસ્પૃહ અને પદ્મી પદ્મ પર ભગવાન શ્રી પદ્માત્મા (માયારૂપ) જે ઉપાધિને લીધે (બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશરૂપે) ગજન, સાર્વિક તથા તામન ભેદવાળા ભામે છે તે જ (માયા) પર પ્રકૃતિ છે તે શિવાદેવી ઉત્પત્તિશક્તિના યોગથી તે મમયે (પરબ્રહ્મથી જાણે) જુદા હોય તેવા ભાસે છે (ખરી રીતે પરબ્રહ્મથી તે જુદા છે જ નહિ) કામતા-ઓને આપનાસ, (મહાકલ્પી, મહાલક્ષ્મી ને મહા-મગ્ધવતી એમ) ત્રણે ઉપોવાળા અને વિશ્વને મોઢ પમાકતાગ તે દેવી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે બધુ ઉત્પન્ન કરે છે, પાળે છે અને કલપાને રાગે છે એ પ્રકૃતિરૂપ શક્તિથી યુક્ત થઈને જ બ્રહ્માએ સૃષ્ટિ સ્વી છ તે ગકિતથી યુક્ત થઈને જ વિષ્ણુ પાળે છે અને તેમની માથે જોડાઈને જ રૂદ્ર શકર ઇચ્છાનુનાગ મહાં છે તે દેવીએ જ પૂર્વે રાજા ઓમા શ્રદ્ધ નકુલ્ય શીસમચાદ્રને ઉત્પન્ન કરી દાનવાને છતી લેવા મેઈ અમુક સ્થાને (વનમા) તેમને મોઢ-ત્યા હતા એમ આ સનાસમા નર્પ પ્રાણીઓ દેવના તનને આધીન રહી સુખ અને દુઃખથી યુક્ત થાય છે ૧-૧૭

एवमस्मिन् संसारे सुखदुःखान्विताः किल ।

भवन्ति प्राणिनः सर्वे विधितन्त्रनियन्त्रिताः ॥ ૨૭ ॥

દનિ શ્રી-ત્રીભાગવતપુરાણમાં ૧૭મું સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૬ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૭ મો*

શ્રીનારાયણના આશ્રમમાં આવેલી
દેવાંગનાઓની કથા

જનમેઝય ઉવાચ

ચારાક્ષનાસ્ત્વયાસ્થાતા નરનારાયણાશ્રમે ।

एकं नारायणं शान्तं कामयानाः स्मरतुरा ॥ ૧ ॥

જનમેઝયે પૂછ્યું શ્રીનર-નારાયણના આશ્રમમાં (આવી) કામાતુર થઈ અપ્પગઓ શાંત એક નારાયણને (પતિ કરવા) ઇચ્છતી હતી, તે તમે કહ્યું, તે સમયે મુનિ શ્રીનાગયણ તેઓને શાપ આપવા ઇચ્છતા હતા, પણ ધર્મને જાણતા તેમના ભાઈ નરે તેમને અટકાવ્યા હતા હે મુનિ ! અર્થ અને કામની લાલસે તે અપ્સરાઓએ (પોતાના પતિ થવા) ખૂબ પ્રાર્થના કરેલા તે નારાયણ મુનિએ પોતા પર આવી પડેલા તે સકટ સમયે શુ કર્યું હતું ? ઇદ્રે મોકલેલી તે અપ્સરાઓએ (પોતાની સાથે) વિવાહ કરવા ઘણી જ પ્રાર્થનાપૂર્વક માગણી કરેલા તે વિષયોએ શુ કર્યું હતું ? તે નારાયણનું આ મોક્ષદાયી ચરિત્ર સાબળવા હું ઇચ્છુ છું માટે હે દાદા ! તમે મને વિસ્તારથી તે કહો

આસ યોલ્યા હે ધર્મ જાણનાર સજન ! ધર્મના પુત્ર મહાત્મા શ્રીનારાયણનું ચરિત્ર હું તમને વિસ્તારથી કહુ છું, સાબળો જ્યારે નારાયણને શાપ આપવાની ઇચ્છાવાળા નરે જોયા, ત્યારે તેમને શાંત પાડી તેમણે અટકાવ્યા હતા પછી તે વેળા જેમનો કોપ શાંત થયો હતો, એવા તે તપસ્વી, મહામુનિ, ધર્મપુત્ર નારાયણે હિમતપૂર્વક આવું મધુર વાક્ય તે અપ્સરાઓને કહ્યું હતું 'હે સુદર અગવાળી સ્ત્રીઓ ! અમારે બનેલેએ આ જન્મમાં કોઈ પણ ગીતે સ્ત્રીસબ્ધ ન કહેવો એવો મેં સંકલ્પ કર્યો છે, માટે મારા ઉપર કૃપા કરી તમે સ્વર્ગમાં જાઓ, ધર્મને જાણનારાઓ બીજાના વ્રત નો ભંગ કરતા નથી આ શુ ગારભમાં સંતનો જ સ્થાયી ભાવ કહેલ છે, તો હે સુદર નેત્રોવાળી દેવાંગનાઓ !

એ સંતનો જ જન્મ આભાવ છે, તો હું તમારી સાથે સમ્બંધ કેમ કરું ? કાગણ વિના કાર્ય હોય નહિ એ નક્કી છે અને વિદાનોએ શાશ્વત્ત કહ્યું પણ છે કે, સ્થાયી ભાવ એ જ સ્સ છે 'હે અતિ સુદર અગવાળી સ્ત્રીઓ ! પૃથ્વી પર હું ધન્ય અને ભાગ્યશાળી છું, કેમ કે સ્વાભાવિક રીતે જ હું તમારે પ્રેમપાન થયો છું હે મહા ભાગ્યશાળી દેવીઓ ! તમારે કૃપા કરી મારા વ્રતની રક્ષા કરવી જોઈએ, બીજા જન્મમાં હું તમારે પતિ પણ થઈશ હે વિશાળ નેત્રોવાળી અપ્સરાઓ ! અહાં વીમમાં દ્રાવ્ય યુગમાં દેવોનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા આ પૃથ્વી પર હું અવશ્ય ઉત્પન્ન થઈશ, તે સમયે તમે જુદા જુદા જન્મ પામી સબંધોની પુત્રીઓ થઈને મારી સ્ત્રીઓ થશો ' એમ આશ્વાસન આપી (બીજા જન્મમાં) સ્ત્રીઓ તરીકે સ્વીકૃત્તવા પ્રતિજ્ઞા કરીને ભગવાન નારાયણે તેઓને વિદાય કરી, ત્યારે તેઓ પણ સત્તાપગંદિત થઈ જતી રહી હતી એમ નારાયણે વિદાય કરેલી અને સ્વર્ગમાં ગયેલી તે સ્ત્રીઓએ તે બધું વૃત્તાંત ઇદ્રને કહ્યું ત્યારે ઇદ્રે તે અપ્સરાઓ પામેથી નારાયણનું તે વૃત્તાંત વિસ્તારથી સાબળી તેમ જ ઉર્વશી વગેરે (બીજા સોળ હજાર) સ્ત્રીઓને (ત્યાં માથે આવેલી) જોઈ મહાત્મા તે નારાયણની આવી પ્રશંસા કરી હતી

ઇદ્રે યોલ્યા 'અહો ! નારાયણમુનિનું ધૈર્ય અને તપોબળ અત્યંત આશ્ચર્યકારક છે જેમણે પોતાનાં તપથી તેવા જ સ્વરૂપવાળી ઉર્વશી વગેરેને ઉત્પન્ન કરી છે એમ કહી દેવાનો તન્ન ઇદ્ર પ્રસન્નચિત્ત થયો હતો અને તે પછી ધર્મોત્તમા નારાયણ પણ તપ કરવામાં તત્પર થયા હતા એમ મહામુનિ નારાયણ તથા નરનું આ અદ્ભુત સર્વ વૃત્તાંત મેં તમને કહ્યું હે ભન્તકાક ! ભૂગુના ગાપથી આ પૃથ્વી પર (વિષય) તે નરનાગયણ થયા હતા અને પૃથ્વીનો ભાગ દૂર ક્રવા તે જ બનેલો વીર કૃષ્ણ તથા અનુનંડપે થયા હતા જનમેઝય તમને પૂછ્યું હે માન આપનારા ! કૃષ્ણાવતારનું ચરિત્ર તમે મને વિસ્તારથી કહો, મારા ચિત્તમાં સદેહ છે, તે તમે દૂર કરો હે મુનિ ! મહાબળ

* આ અધ્યાયમાં દેવાંગનાઓ શ્રીનારાયણના આશ્રમમાં ગઈ હતી, તેઓની કથા પચાસન સ્તોત્રેથી કહેવાશે.

* મ કે શ્રવણવ્રત ધારણ કરવાથી મેં કામકોડ્ડપ સંતનો ત્યાં ! કર્યા છે

વાન વિપુલ અને રાખનાન જેમના પુત્રપાણને પાખ્યા હતા, તે દેવકી અને વસુદેવ દુ ખી કેમ થયા હતા ? તપવી પ્રમન્ન કંઠેલા સાલાત્ વિપુલ જેમના પુત્ર થયા હતા, તે દેવકી તથા વસુદેવને કને અનેક વર્ષો મુઘી કેદમાં પૂર્ણ હતા ને દુઃખ ધીવુ હતુ !! એ કૃષ્ણ મનુષ્યમાં જન્મ્યા હતા છતાં ગોકુળમાં કેમ ગયા હતા ? તેમ જ કમતે માત્રી તેમને કાગ્નમાં વાત કેમ કર્યો હતા ? પિતા વગેરેએ સેવેલા નમૃદ્ધિવાળા પવિત્ર દેશને છોડી ને કૃષ્ણ અપવિત્ર બીજા દેશમાં કેમ ગયા હતા ? વળી બ્રાહ્મણના નામે કૃષ્ણના કુળનો નામ કર્યો હતો ? મનાતન દવ વિપુલએ પૃથ્વીનો ભાગ ઉતાને એકદમ હેલ દોડાએ અને (પછી) તે સ્વર્ગમાં કેમ જતા રહ્યા હતા ? પૃથ્વી માળાપાપીઓના ભાગથી પીડાઈ હતી, ત્યાં આમાપ કર્મ દગનાં કૃપણે તથા અર્જુને તે પાપીઓને માર્યો હતા, છતાં જ પાપીઓએ કૃષ્ણની પત્નીઓને વૃત્તી હતી, તઓને (અર્જુને) કેમ માર્યા ન હતા ? ભીષ્મ, દ્રોણ, કર્ણ, બાલ્યક ગન્ધ, વેશ્મ, વિકર્ણ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા નોમસ્ત વગેરે નર્મ રાજાઓને યુદ્ધમાં માર્યો હતા, પૃથ્વીના ભાગ ઉતાયો હતો, છતાં તે આગેને માને પૃથ્વીનો ભાર કેમ ઉતાયો ન હતા ? કૃષ્ણની પત્નીઓ પાનિતના હતી છતાં છેવટે દુઃખ કેમ પામી હતી ? હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! માત્ર ચિત્તમાં આ સંદેહ રહ્યા કરે છે વસુદેવ વર્માના હતા, છતાં પુત્રના દુઃખથી દુ ખી થઈ તેમણે પ્રાણ કેમ ત્યજ્યા હતા ? એવુ દુષ્ટ મૃત્યુ તે કેમ પાખ્યા હતા ? હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! પાડોરો ધર્મગુણ દોઈ શ્રીકૃષ્ણમાં નહીં તત્ત્વ એતા હતા, છતાં તેઓ દુ ખી કેમ થયા હતા ? મલાભાગ્ય શાળી દ્રીપદી, વેદીની વચ્ચેથી જન્મ્યા હતા છતાં તે દુ ખી કેમ થયા હતા ? તે બાળા સ્વસ્થ હતા, છતાં દુઃખાસને તેમને મલાના આપ્યા હતા અને કેમ પકડી ખેંચ્યા હતા ? પછી વનમાં એવા તે નતીને નિધુરાજ જયદ્રથે દુ ખી કર્યો હતા અને ડીચકે પણ ખૂબ રહતા તેમને દેગન કર્યો હતા તેમના પાચે પુત્રોને અસ્વત્થામાંએ વરમા જ માને નાખ્યા હતા અને મુખદ્રાના બાગકપુત્ર અભિમન્યુને યુદ્ધમાં માર્યો હતો ! તેમ જ દેવકીના છ પુત્રોને કને માત્રી નાખ્યા હતા, છતાં શ્રીકૃષ્ણે પોતે સમર્થ હોવા છતાં દેવને કેમ

કેસી નાખ્યુ ન હતુ ? યાદ્યોને શાપ થયો ! પ્રભાસમાં તેઓનો નાગ થયો ! તીવ્ર કુલક્ષ્ય થયો ! અને તેમની પત્નીઓ વૃત્તાર્ધ ! આ બધુ શ્રીકૃષ્ણે કેમ થવા ધીધુ હતુ ? માક્ષાત્ ઈશ્વર અને નાગયલુ છતાં વિધલ્લસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણે કાયમ દામની પેકે ઉત્તરનેતની મેવા કરી હતી ! હે મલાભાગ ! આ મને સંદેહ થાય છે કે, તે શ્રીનાગ-યલુ મુનિ વિષે મર્વ પ્રાણીઓના વ્યવહાર જેવી હમેશની મમાનતા કેમ હોય ? ઈશ્વર વિપુલને હર્ષ—શોક વગેરે ભાવો મર્ના જેવા કેમ થયા હતા ? વળી (છેવટે પારધીના હાથે થયેલા મરણરૂપ તેમની) વિપરીત ગતિ કેમ થઈ ? આ બધુ શ્રીકૃષ્ણનુ મહાન નિશ્ચિત્તમ વિસ્તારથી કહો આલોકિક તે વિધલ્લયે પૃથ્વી પર કેવા કર્મ કર્યો છે ? આયુધનો નાગ થયો હતો ત્યાં જ વણી મરેતતે તેમણે દેત્યોને માર્યો હતા તો હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! વિધલ્લયે પોતાની ઔર્વર્ણગતિ કયા પ્રમિદ્ધ કરી હતી ? રકિમણીના હણુ વખતે શ્રીકૃષ્ણે નાગભાગ કરી ચોરના જેવુ ચરિત્ર કર્યુ હતુ ! સમૃદ્ધિ માત્ર અને પોતાના કુળને માત્ર મનુષ્યોનો પ્રદેશ છોડી તેમને જગમધના ભયથી કાગ્નમાં જવુ પડ્યુ હતુ ! તે વેળા કોઈએ પણ ભગવાન કૃષ્ણને ઈશ્વર તરીકે નાહ્યા ન હતા (તનુ કાગ્નુ શુ ? અને બાળપણમાં) તેમણે કાગ્નમાં નુમવાન કર્યો હતો, તેમાં પણ જે કઈ કાગ્ન હાય, તે હ બ્રહ્મન્ ! તમે મને કહો હે મત્યવતીના પુત્ર ! આ અને બીજા ઘણા સંદેહો મને થાય છે, તો હ મલાભાગ ! તેઓનો આગે તમે તાશ કરો હે બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ ! તમે બધુ જાણો છો વળી એક નુમ ગખવા જેવો સંદેહ માગ હૃદયમાંથી દૂર થતો નથી, દ્રીપદીના પતિ પાચ હતા, એ લોકમાં શુ નિદાપાચ નવી ? વિદાનો મદયાગને પ્રમાણ કહે છે, અને તે પાડવા મમર્થ હતા, છતાં તેઓએ (પાચ વચ્ચે એક ત્વી રાખવારૂપ) પશુધર્મનો આશ્રય કેમ કર્યો હતો ? પૃથ્વી પર દેવરૂપ ગણાતા ભીષ્મે પણ શુ કર્યુ હતુ (પોતાના ભાઈઓની વિધવા સ્ત્રીમાં પરપુરુષ કાગ) ગોલક* પુત્રો ઉત્પન્ન કરાવી વશની રક્ષા

* ધર્મી મરી ગયા પછી વિધવા સ્ત્રીમાં વૃદ્ધિથી સમવિધો પર પુત્ર દ્વાર જે મુત્ર જન્મે તે 'ગોલક' કહેવાય છે.

કરી હતી । (એ શુ યોગ્ય કર્યું હતુ ૨) ગમે તેવા ઉપાયે
પુન ઉત્પન્ન કરવા રૂપ ધર્મેનિર્ણય મુનિઓએ
દર્શાવ્યો છે, તે ખૂબ જ ધિક્કારપાત્ર છે । ૧ ૬૫

ચિન્ધર્મનિર્ણયઃ કામ મુનિભિઃ પરિદર્શિતઃ ।

યેન કેનાપ્યુપાયેન પુત્રોત્પાદનલક્ષણ ॥૫૫॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં ચતુર્થ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૮ મો⁺

ભારથી પીડાતી પૃથ્વી બ્રહ્માને શરણે

બ્યાઠ ઉવાચ ।

મૃણુ રાજન્ પ્રવક્ષ્યામિ કૃણ્ણસ્ય ચરિત મહત્ ।

મવતારકારણ લેધ દેધ્યાઘરિતમદ્ભુતમ્ ॥૧॥

બ્યામે કહ્યું હે રાજન્ । કૃષ્ણનું મહાન ચરિત
તથા (તેમના) અવતાર થવામા કારણરૂપ દેવીનું
(પ્રેરણારૂપ) અદ્ભુત ચરિત હું કહું છું, તમે સાભળો
એક સમયે ભારથી દબાયેલી હોઈ રહતી, ખૂબ જ
દુખની થયેલી અને ગાયત્રુ રૂપ કારણ કરતી પૃથ્વી
ગરીબરી તથા ભયભીત થઈ સ્વર્ગમા ગઈ ત્યાં
છંદ્રે તેને પૂછ્યું 'હે પૃથ્વી ! આજે તને કયા ભય
છે ? કોણે તને પીડી છે અને તને શું દુખ છે ?' તે
માભળી પૃથ્વીએ તે વેળા કહ્યું 'હે દેવોના રાજા !
તમે મને જે દુખ પૂછો છો તે સમગ્ર સાભળો હે
માન આપનારા ! હું ભારથી દબાઈ ગઈ છું મહાપાપી
જરાસંધ મગધદેશમા મારો પતિ છે એદિ દેશનો રાજા
શિશુપાલ, પ્રતાપી કાશીનો રાજા બળવાન રુક્મી,
કમ, મહાબળવાન નરકાસુર, ત્રીભુવિમાનનો પતિ
શાલ્વ, કૂર કેશી, ધૈનુકાસુર અને વત્સાસુર—આ
રાજાઓ સર્વ ધર્મોંથી રહિત, પરસ્પર વિરોધી, પાપી
આચરણવાળા, મદોન્મત્ત અને ક્રાંતરૂપ છે હે છંદ્ર !
તેઓથી હું પીડાઈ છું, ભારથી દબાઈ ગઈ છું અને
અગત્ય બની છું હે પ્રભો ! હું શું કરું અને કયા
નર્તક ! મને મોટી ચિંતા રહે છે હે છંદ્ર ! તમે જાણો
છો કે મહાસમર્થ વિષ્ણુએ જ વસહરૂપ ધરી મને

દુખ દીધું છે અને તે વિષ્ણુને લીધે જ હું એક દુખથી
બીજા મોટા દુખમા જઈ પડી છું, કારણ કે કશ્યપના
દુષ્ટ પુત્ર હિરણ્યાક્ષ દેવે મને હરી હતી અને હું
તે મહાસમુદ્રમા ડૂબેલી હતી, ત્યારે વિષ્ણુએ
વસહસ્વરૂપ ધરી એને માર્યો અને મને બહાર કાઢી
સ્થિર કરીને સ્થાપી, નહિ તો હું રસાતલમા સ્વસ્થ અને
સુખમા રહી હોત હે દેવેશ્વર ! આજે હું દુષ્ટાન્માઓનો
ભાર ઉપાડવા સમર્થ નથી બની હે ઈન્દ્ર ! આગળ
અશ્ત્રવીસમો દુષ્ટ કલિયુગ આવે છે, ત્યારે હું તો પીડાઈને
તરત જ રસાતલમા જતી રહીશ, માટે હે દેવ ! હે
દેવોના રાજા ! મને દુખરૂપી સમુદ્રનો પાર પમાડનાર
તમે આજે અને મારો ભાર દૂર કરો, હું તમારા
ચરણોમા નમુ છું '

છંદ્રે કહ્યું હે પૃથ્વી ! તારી બાબતમા આજે
હું શું કરું ? તું બ્રહ્માને શરણે જા, હું ત્યાં આવીશ,
તે તારું દુખ દૂર કરશે ' તે સાંભળી પૃથ્વી ઉતાવળી
તે જ સમયે બ્રહ્મલોકમા ગઈ અને છંદ્ર પણ તેની
પાછળ સર્વ દેવોની આગળ થઈ ત્યાં ગયો હે મહારાજા !
પ્રજાપતિ બ્રહ્માએ ત્યાં આવેલી ગાયને જોઈ અને
ધ્યાનથી તેને આ પૃથ્વી આવી છે, યોગજાણી કહ્યું
'હે કયાણિ ! તું કેમ રહે છે ? તને હમણા શું દુખ
છે ? કહે, હે પૃથ્વી ! કયા પાપાચારીએ તને પીડી છે,
તે તું કહે

પૃથ્વી બોલી હે જગતના પતિ ! આ દુષ્ટ
કલિયુગ આવે છે, તેના ભયથી હું કરું છું તે યુગમા
પ્રજાઓ પાપી આચારવાળી થશે, (હમણા પણ)
બધા રાજાઓ દુરાચારી, પરસ્પર વિરોધી, ચોરના
કામમા લાગેલા, સક્ષસો અને પૂર્ણ શત્રુઓ બન્યા
છે, માટે હે પિતામહ ! તે રાજાઓને મારી તમે મારો
ભાર હવે દૂર કરો હે મહારાજા ! એ રાજાઓના સૈન્યોના
ભારથી હું પીડાઈ છું

બ્રહ્મા બોલ્યા 'હે દેવિ ! તારો ભાર ઉતારવા
હું (પણ) ઈન્દ્રની પેઠે) સમર્થ નથી, માટે આપણે
બન્ને દેવોના દેવ ચક્રધારી વિષ્ણુના કામમા જઈએ
દુષ્ટ લોકોને પીડનાર તે વિષ્ણુ તારો ભાર દૂર કરશે,
મે પણ સારી પેઠે વિચારી પ્રથમથી જ તારું કાર્ય
ધારી રાખ્યું છે હે દેવોમા શ્રેષ્ઠ છંદ્ર ! (તમે પણ)

+ આ અધ્યાયમા દુષ્ટ રાજાઓના ભારથી દબાયેલી
પૃથ્વીએ બ્રહ્માને ધરમે જઈ પાતાનું દુખ જણાવ્યું, એ
કયા આકરોડોની કંદેરાણે.

દેવ વિષ્ણુ ત્યાં રહે છે ત્યાં ચાલો. 'એમ કહી વેદોના કર્તા, ચાર મુખોવાળા એ બ્રહ્મા હંસ ઉપર બેસી દેવોને તથા પૃથ્વીને આગળ કરી વિષ્ણુના ધામમાં ગયા અને ભક્તિમાં તત્પર મનથી વેદોના વાક્યો વડે (વિષ્ણુની) સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

બ્રહ્મા બોલ્યા : તમે હજારો મસ્તકોવાળા, હજારો નેત્રોવાળા ને હજારો પગવાળા છો અને તમે દેવોનાં દેવ સનાતન વેદપુરુષ છો. હે પ્રભો ! પહેલા જે કંઈ થયું, ભવિષ્યમાં જે થશે અને વર્તમાનમાં જે છે તે તમે જ છો. હે લક્ષ્મીના પતિ ! તમે અમને અમરપણું આપ્યું છે. તમારો મહિમા આટલો (અમુક પ્રમાણમાં) છે, એમ ત્રણે જગતમાં કોઈ જાણતું નથી તમે ઉત્પત્તિ, રક્ષણ તથા સંહાર કરનાર અને નર્વની ગતિ-રૂપ ઈશ્વર છો.'

વ્યામે કહ્યું : એમ સ્તુતિ કરતા પ્રભુ વિષ્ણુ પ્રસન્ન થયા અને ગરુડની ધ્વજવાળા તથા નિર્મળ આત્મકરણવાળા તેમણે એ બ્રહ્મા વગેરેને દર્શન દીધાં. પ્રસન્ન મુખવાળા વિષ્ણુએ દેવોને સ્વાગત કરી પૂછ્યું અને પછી તેઓના આવવામાં સવિસ્તર કારણ પૂછ્યું એટલે પૃથ્વીનું દુઃખ યાદ કરતા બ્રહ્મા તેમને નમીને બોલ્યા : 'હે દુઃખોનો પીડા કરનાર વિષ્ણુ ! તમારે પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવારૂપ કાર્ય કરવું જોઈએ. હે દયાના ભાડાર ! દાપસ્યુગનો આત આવે, ત્યારે પૃથ્વી પર અવતાર ધરી દુષ્ટ ગળગ્યોને મારી તમે પૃથ્વીનો ભાર દૂર કરો.'

વિષ્ણુ બોલ્યા : આ વિષયમાં હું પણ સ્વતંત્ર જ નથી; તેમ જ બ્રહ્મા, શિવ, ઇંદ્ર, આગ્નિ, યમ, ત્વષ્ટા, સૂર્ય તથા વરુણ પાનું સ્વતંત્ર નથી. બ્રહ્માથી માંડી વનસ્પતિ સુધીનું આ બધું સ્થાવર-જંગમ જગત યોગમાયાને વશ છે અને તેમના ગુણોરૂપી દોરાથી ગૂઢાયેલું છે. હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! ઉત્તમ દિત કરનાર તે દેવી પ્રથમ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે જેમ કરવા ઈચ્છે છે, તેમ કરે છે; આપણે બધા તેમને વશ છીએ. તમે યુદ્ધિથી વિચારો કે જો હું સ્વતંત્ર હોઉં, તો મહાસાગરમાં માછલાના મસ્તકોવાળા કેમ થાઉં કે એ પશુ-પક્ષીની યાનિગોમાં કે એ જોન, કંઈ ગ્રીનિ, ક્યું મુખ, ક્યું પુત્ર્ય છે અને તે દુઃ

યાનિમાં ગયેલા અને ક્યું ક્ષણ મળે છે ? હે બ્રહ્મા ! (જો હું સ્વતંત્ર હોઉં તો) વરાહ, નૃસિંહ અથવા વામન કેમ થાઉં ? અને જમ્બહિનિનો પુત્ર શા માટે થાઉં ? બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ જમ્બહિનિનો પુત્ર થઈ હું કૂર કર્મ કેમ કરું ? અને પૃથ્વી પર લોહીથી ઘણા ધન કેમ ભરું ? પ્રથમ તે વેળા ગર્ભમાં રહેલા ક્ષત્રિયોને પણ મારી નાખ્યા હતા, તે પછી હે શ્રેષ્ઠ દેવ ! સમસંદ્ર થઈ મેં દુઃકારણમાં પ્રવેશ કર્યો હતો; તે વેળા હું પગપાળો, ચીથરંરૂપ વસ્ત્રવાળો, જટાને વલકલ વસ્ત્ર ધારણ કરતો, સહાય વિનાનો અને ભાતા વિનાનો હોઈ ભયકર નિર્જન જગલમાં શિકાર કરતો નિર્ભય થઈ ક્ષય કરતો હતો વળી તે વેળા માયાથી ઢાકાઈ ગયેલો હું સોનાના મૃગને પણ ઓળખી શક્યો ન હતો અને શૂંપડીમાં સીતાને છોડી તે મૃગના પગલે તેની પાછળ જવા નીકળી પડ્યો હતો. લક્ષ્મણ પણ મેં વાર્ધી છતાં પ્રકૃતિના ગુણોથી અત્યંત મોહિત થઈ તે સીતાને છોડી મારા પગલાને અનુસરતો (મારી પાછળ) નીકળી ગયો હતો પછી રાક્ષસ રાવણ તરત જ મિશ્રિત રૂપ ધરી કપટી આકૃતિ કરીને શોકથી દુઃખથી થયેલી મીતાને હરી ગયો હતો. તે સમયે મેં દુઃખથી પીડાઈને વનેવનમાં રહેત ક્યું હતું અને કાર્યને વશ થઈ સુગ્રીવની માથે મિત્રતા કરી હતી, વાલીને અન્યાયથી માર્યો હતો અને શાપથી છોડાવ્યો હતો; વળી વાનગેની નહાય લઈ ઘાટ તરફ હું ચાલ્યો હતો તે વેળા હું અને મારો નાનો ભાઈ લક્ષ્મણ નાગપાળોથી બાધાયા હતા; ત્યારે અમને બંનેને બેભાન પડેલા જઈ વાનગે વિરમય પામ્યા હતા પછી ગરુડે આવી અમને બંને ભાઈ-ઓને છોડાવ્યા હતા, તે પછી મને મોટી ચિંતા થઈ હતી કે, દેવ શું કરશે ? સંન્ય હણયુ, વનવાસ થયો, પિતા મરણ પામ્યા, પ્રિયાનું હરણ થયું અને આયુષ્યમાં આવું દુઃખ આવી ગયું છે ! વળી આગળ જતા શું કરું ? હે દેવ ! ન વખતે પ્રથમ તો સંન્યસદિત સયેલા, મીતા મહિત અને ધનસંદિત મારે વનનો આશ્રય કર્યો પડ્યો, એ મહાદુઃખ થયું હતું. વનમાં નીકળતી વેળા માત્ર પિતાએ મને કોડી પાનું આપી ન હતી; કેવળ પગપાળો, નહાય વિનાનો અને ધનસંદિત જ નીકળ્યો હતો. તે વેળા ક્ષત્રિયધર્મ છોડી મોટા જગલ-

મા ગિરિની આજ્ઞાવિક્રમી ચૌદ વર્ષ મેં એ રીતે ગાળ્યા હતા પછી દેવોએ યુદ્ધમાં જય પ્રાપ્ત કર્યો હતો, એ મહાસુગંધવણને માર્યો હતો નીતાને પાછી આણી હતી અને (કુચી) અયોધ્યા મેળવી હતી. ત્યાં કેટલાક વર્ષ મુધી સમારતુ મુખ મેળવ્યુ હતુ અને ક્રોધ દેશમાં ગી પૂર્ણ ગળ્ય ભોનયુ હતુ એમ પ્રથમ તો હીક આલ્યુ હતુ, પણ પાછળથી સંજય પામેલા મે તે વેળા લોકાપવાદથી કરીને નીતાને વનમાં ત્યજી હતી એમ કુચી ત્રીતા વિરહનુ ટાળુ મુગ્ધેલ દુખ મે મેળવ્યુ હતુ અને પાછળથી નીતા પૃથ્વી નાડીને પાતાળમાં આસી મઈ હતી એમ ગમાવતાગ્માં પણ પરતગ ઘઈ મે કાયમ દુખ ભોગવ્યુ હતુ, સ્વતઃ કોળુ લોઈ રોકે છે ૨ પછી છેવટે ક્રાળને વગ ઘઈ મે ભાડિયો સાથે સ્વર્ગ મેળવ્યુ હતુ, એગ્યે મમજુ પુત્ર્યે પગતત્રી વાત જ શી કચી ૨ હે બ્રહ્મા ! તમે સામજો, હુ ખગ્મગ પગત જુ અને તે જ પ્રમાણે તમે શક અને બધા ઉરામ દેવો પણ પગત છે. ૧-૬૦

પરતંત્રોડ્ડ્યપ્દં નૂનં વદ્યોને નિશામય ।

તથા ત્વમપિ વદ્વદ્ય સર્વેં જ્ઞાપ્યે સુરોત્તમાઃ ॥૬૦॥

ઈનિ ગીત્વીભાગવત મહાપુનમ્મા ચતુર્થ -૬૪ વિષ
અધ્યાય ૧૮ મો નમામ

અધ્યાય ૧૬ મો*

વિષ્ણુની આજ્ઞાથી દેવોએ ભગવતીની
સ્તુતિ કરી

ચાલ ઉવાચ ।

હ્યુન્મા મગનાન્ વિણ્ણઃ પુનરાહ પ્રજાપતિમ્ ।

યન્માયામોદિતઃ સર્વસ્તત્ત્વ જાતાતિ નો જનઃ ॥૧॥

બાતે કહ્યુ એમ કહી ભગવાન વિષ્ણુએ કુચી પ્રજાપતિ બ્રહ્માને કહ્યુ ‘પન્માત્માની એ માયા-શક્તિથી મોહિત થયેલા સર્વ પ્રાણીઓ પન્માત્મત્વને જાણતા નથી, આપણે પણ એ માયાથી અત્યંત દેકાયેલા હોઈ જગતના ગુરુ, ગાત, મચ્ચિદાનદ અને અવિનાશી પન્મ પુરુષનુ સ્મરણ કરના નથી હે

બ્રહ્મા ! ‘હુ વિષ્ણુ, હુ બ્રહ્મા, હુ શિવ’ એમ (અભિ-માનથી) મોહિત થયેલા આપણે સનાતન પરમ વસ્તુને જાણતા નથી જેમ બાજગરની લાકડાની પૂતળી તેને વગમ્મ રહે છે, તેમ જેમની માયાથી મોહિત થયેલા હુ હમેગા એ પન્માત્માને વશ ગુ હુ, કપના આદિ મમયે તમે તથા શિવ સહિત મે ક્ષીર-સમુદ્રની અદર આવેલો જે મંહિરીપ કલ્પવૃક્ષોથી યુક્ત અને ગન્દરીકાનુ સ્થાન છે, ત્યાં દેવીઓના સમાજની વચ્ચે (પૂર્વે) કદી નહિ ભોયેલી અને વચનથી પણ નહિ માભજેથી તે પન્માત્માની અદ્ભુત મૂર્તિ* જોઈ હતી,† માટે હે દેવો ! મર્વ ક્રમતાઓને આપનારા, મગલસ્વરૂપ, પરમ શક્તિ, આદ્યશક્તિ તે પન્માત્માની માયાનુ આજે તમે સ્મરણ કરો’ વિષ્ણુએ એમ કહેલા બ્રહ્માદિ દેવોએ સનાતની યોગમાયા ભુવનેશ્વરી દેવીનુ મનથી સ્મરણ કર્યુ, તે વખતે માત્ર સ્મરણ કરતા જ પાગ, અકુશ, વગ તથા અભયને ધારણ કરતા અને જમુદના પુષ્પ જેવા લાલવણી દેવીએ પ્રત્યક્ષ દર્શન દીધુ, એટલે તેમના દર્શન કરી આનંદ પામેલા દેવો તે મુદનેની આમ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

દેવો બોલ્યા જેમ ક્રોશિયામાથી (લાળનો) તાનણો અને અગ્નિમાથી તણખો નીકળે છે, તેમ જેમતામાથી આ જગત નીકળ્યુ છે, તે ભુવનેશ્વરીને અમે નમીએ છીએ સ્થાવર-જગમ સર્વ જગત જેમની માયાશક્તિથી રચાયુ છે, તે ચૈતન્યરૂપ કુપ્લામાગર ભુવનેશ્વરીનુ અમે સ્મરણ કરીએ છીએ, જેમના અજ્ઞાનથી મમાગ બેપજે છે અને જેમના જ્ઞાનથી સમાગ નાશ પામે છે, તે જ્ઞાનસ્વરૂપ દેવીનુ અમે સ્મરણ કરીએ છીએ તે દેવી અમને નિરતર (પોતાનુ) સ્મરણ કરવા પ્રેરણા કરે અમે મહા-લભીનુ જ્ઞાન અને શક્તિનુ ધ્યાન કરીએ છીએ, જેથી તે દેવી અમને (નિતર સદ્વર્તનમાં) પ્રેરણા કરે હે માતા ! અમે તમને નમીએ છીએ હે જગતની પીડા હરતાગ ! તમે પ્રસન્ન થાઓ અને આમારુ કાર્ય કરાણુ કરો હે દયાલાસ દેવિ ! આ આમારુ કાર્ય તમે કરો હે મહેશ્વરી ! દેવોના શત્રુવર્ગનો નાશ કરી

* આ અન્યાયમાં વિષ્ણુની આજ્ઞાથી નવા દેવોએ પદશક્તિ પરમેશ્વરીની સ્તુતિ કરી, એ કયા સાચી છે તાની ન મ્લેચ્છોથી કહેવાયે.

+ અર્થાત્ મહિરીપમાં પૂર્વે તમે તથા અમે જે ભગ-વતીના દર્શન કર્યા હતા, તે પન્માત્માની મુખ્ય મૂર્તિ છે.

પૃથ્વીનો ભાગ દૂર કરો હે ભવાનિ ! મહાજાતેનુ
કર્યાણુ કરો હે કમળ મમાન નેત્રોવાળા ! જે તમે
દેવો પર દયા નહિ કરો, તો તેઓ રણના મોખરે
તવવાને અને બાણોથી પ્રહારો કરવા કહી પણ
મમર્થ છે ૨ (નથી જ) આ વાત તમે જ યક્ષનુ
સ્વરૂપ કરી ' હે અગ્નિ ! આ તણુખલાને તુ બાળી
નાખ ' ઇત્યાદિ પદોના ઉચ્ચારથી સ્પષ્ટ જણાવી
છે* હે માતા ! કન, ભીમાસુર, કાલયવન, કેશી,
જરાસંધ, બકાસુર, પૂતના, ગદંભાસુર અને શાલ્ય
વગેરે, તેમ જ બીજા પણ જે રાજાઓ પૃથ્વી પર
(ભારરૂપ) છે, તેઓને માત્રી તરત જ પૃથ્વીનો
ભાર તમે દૂર કરો હે કમળ મમાન નેત્રોવાળા ! વિપ્લુ,
ગરુડ અને ઇન્દ્ર પણ યુદ્ધ કરી જેઓને મારી શક્યા
ન હતા, તે દૈત્યો યુદ્ધમાં તમારા સુખકારક મુખને
જેતા જ તમાગ બાણોથી તમારી પોતાની લીલા
માત્રની જ માર્યા ગયા હતા હે દેવોના પણ દેવ !
વિપ્લુ, શિવ વગેરે દેવો તમારી શક્તિ વિના ચાલવાને

* આમ કહી બીજા ' તત્ત્વજ્ઞ ઉપનિષદમાં ' કહેલી
કથા યાદ કરાવી છે, ત્યાં આવી કથા છે. પૂર્વે
દેવાસુર નગ્નમમાં દેવોએ ભગવતીની કૃપાથી જ જળ
મેળવ્યો હતો, છતાં એ વસ્તુ ન નમતું દેવો અભિમાની
અન્યા હતા કે, આ વિજય તો અમે જ અમારા નામધર્મથી
મેળવ્યો છે ' પછી દેવોનું ને અભિમાન દૂર કરવા ભગવતી
યક્ષના સ્વરૂપે ત્યાં પ્રગટવા હતા એ તેજોમય યક્ષને જોઈ
દેવોએ તેની તપાન કરવા પ્રથમ અગ્નિન મોકલ્યો હતા,
જેની અગ્નિ તે ધમની પાને નષ્ટ, ત્યાર પછે તેને કહ્યું
' તુ કોણુ હો ? ' અગ્નિએ ઉત્તર આપ્યો જ, ' હું અગ્નિ
હું ' પછી પૂછે કહ્યું ' તારામાં કોઈ શક્તિ છે ? ' અગ્નિએ જવાબ
' આ તારી જ્વાળા બાગી નાખવા હું નમર્થ છું ' પછી
પછે એક તપનજી અપાન મૂગી કહ્યું કે ' જો એવો છે,
તો તું આ તપનજીને બાગી નાખ ' અગ્નિએ તે તપનજીને
બાગી નાખવા ખૂન પ્રવલ્ય કર્યો, પણ તે તપનજી
તેનાથી કોઈ રીત નાગી શક્ય નહિ એ જ પ્રમાણે ધમ્મ,
ઇન્દ્ર વગેરે નીચ દેવોની શક્તિઓની પણ નિષ્ફળતા
દર્શાવી બળતરતોને તે ધમ્મ સ્વરૂપ અદૃશ્ય કરી પોતાના
મૂનસ્વરૂપે પ્રગટ થઈ જાયું હતું કે, ' તરકોડમાં લે
હરિત ક નામધર્મ છે તે મારે ચોરે જ છે, આમ નમતું
તમે મોટું અનિમાન કરવા મા ' વગેરે વગેરે કહી દેવોનું
અનિમાન ઉતાર્યું હતું અને તેમના પર દૃષ્ટા કરી હતી.

પણ નમર્થ નથી હે ચંદ્રની કળારૂપ મુકુટવાળા !
મેળનાગ પણ (તમે આપેલી) ધારણાશક્તિ વિના
પૃથ્વીને ધારણ કરવા શુ સમર્થ છે ૨ (નથી જ)

ઇન્દ્રે કહ્યું સરસ્વતી વિના જગતની રચના કરવા
બ્રહ્મા શુ સમર્થ છે ૨ લક્ષ્મીરહિત વિપ્લુ જગતનુ
રક્ષણ કરવા શુ સમર્થ છે ૨ અને પાર્વતી વિના શકર
જગતનો સહાર કરવા શુ સમર્થ છે ૨ (નથી જ)
તે પ્રજાપિતાઓ પણ તે શક્તિઓની માથે જ
રહી (તે તે કાર્યો કરવા) સમર્થ છે

વિપ્લુ બોલ્યા હે નિર્દોષ ! તમારી શક્તિથી
રહિત બ્રહ્મા ત્રણે લોકની ઉત્પત્તિ કરવા કહી મમર્થ
નથી, તેમ જ તમારી શક્તિથી રહિત હું ત્રિલોકીનુ
પ્રણાલ્ય કરવા કહી સમર્થ નથી, અને તમારી શક્તિથી
રહિત શંકર પણ ત્રિલોકીનો સંહાર કરવા કહી સમર્થ
નથી માટે મમસ્ત વેભવોના ઇશ્વરિ ! તમે જ
બધામાં (શક્તિસ્વરૂપ) પ્રકાશો છો

આસે કહ્યું એમ તે વેળા સ્તુતિ કરાયેલા
દેવીઓ તે દેવેશ્વરોને કહ્યું હતું કે, ' તમે હું ખરહિત
થઈને કહો તેવું કુપ્ત કાર્ય છે કે જે આજે હું કરું ૨ '
દેવોએ ઇચ્છેલું જે કાર્ય આ લોકમાં આસાધ્ય હશે,
તે પાણુ હું કરીશ, માટે હે ઉત્તમ દેવો ! તમારું
તથા પૃથ્વીનું જે હું ખ લેણ ને તમે કહો

દેવો બોલ્યા દુષ્ટ રાજાઓથી પીડાતી અને
ભારથી દબાઈ ગયેલી આ પૃથ્વી ધ્રુજતી અને
ગડતી દેવો પાસે આવી છે, માટે હે ભુવનેશ્વરો ! હે
શિવે ! આનો ભાર દૂર કરવો એ જ હમણા દેવોનું
ઇચ્છિત કાર્ય છે હે માતા ! પૂર્વે પાડાનું રૂપ ધારણ
કરતા આતિ બ્રહ્માન દાનવને તથા તેના કરોડો
નંદાયકાન તમે માર્યો છે, તેમ જ બીજા ગુહ, નિયુબ,
સ્તતબીજ, મહાપગકમી ચડ, મુડ, ધુમ્રવેગન,
દુર્મુખ, દુસાદ આતિ વીર્યવાન કગલ અને બીજા
પણ ઘણા કૂર ગદ્ગસોને તમે જ માર્યા છે, તે જ
પ્રમાણે હમણા પણ દેવોના રાત્રુ સર્વ ગમનઓને
તમે મારો અને દુષ્ટ તે ગમનઓનો વાળો જ ભારે
ભાગ પૃથ્વી ઉપરથી તમે દૂર કરો

આન કહ્યું : એમ કહેતા તે મનમૂર્તિ

શ્યામકટાક્ષવાળા અભિપ્રદેવીએ ખૂબ હમીને મેઘ જેવી ગંભીર વાણીથી દેવોને કહ્યું

શ્રી દેવી બોલ્યા : હે દેવો ! જે રીતે દુષ્ટ સજન્યોનો ભાર ઉતારે, એ રીતે (મારે) અશા વતાર મેં પ્રથમ જ વિચારી રાખ્યો છે જગસંધ વગેરે દૈત્યપતિ સજન્યો મહાભાગ્યશાળી છે, તે તે સર્વને મારી પોતાની શકિતથી મદ તેજવાળા કૃત્રી મારે મારવા છે હે દેવો ! તમારે પણ મારી શકિતઓ સહિત પોતાના અગ્રોથી પૃથ્વી પર આવતરી ભાર ઉતારવાનું કાર્ય કરવું પ્રથમ તો દેવોના પ્રજનપતિ કશ્યપ પોતાની સ્ત્રી માથે યાદવોના કુળમાં વસુદેવરૂપે થશે, તેમ જ ભૂગુના શાપથી અવિનાશી ભગવાન વિષ્ણુ પણ અશથી ત્યાં વસુદેવના પુત્ર થશે તે વખતે હું ગોકુલમાં યશોદા વિષે જન્મીશ અને હે ઉત્તમ દેવો ! દેવોનું મર્વ કાર્ય હું કૃત્રી કેદંબાનામાં આવતગેલા વિષ્ણુને ગોકુલમાં પહોંચાડીશ અને શેપનાગને દેવ-કૃતના ગર્ભમાંથી ગેહિણીમાં પહોંચાડીશ મારી શકિતથી વહેલા તે બંને (વિષ્ણુ તથા શેપનાગ) દ્વાર પુત્રના અતમા દુષ્ટોનો નાશ કરશે અને ઈન્દ્રનો અશ અગ્નિ પછી અતિ દુષ્ટ ગજઓના સૈન્યનો અવશ્ય નાશ કરશે વળી ધર્મનો અશ મહાસજન યુધિષ્ઠિર, વાયુનો અશ ભીમસેન અને અશ્વિનીકુમારોના અશેા નકુલ તથા સહદેવ થશે, તેમ જ વસુના અશ ગંગાપુત્ર ભીષ્મ થશે, તે પણ સૈન્યનો નાશ કરશે હવે તમે જાઓ અને પૃથ્વી પર બસાબસ સ્થિર થાઓ હે ઉત્તમ દેવો ! તેઓને માત્ર નિમિત્તરૂપ કરી, હું પોતાની શકિતથી ભાર દૂર કરીશ, એ ચોક્કસ છે, તેમાં સશય તથી કુરુક્ષેત્રમાં ક્ષત્રિયોનો હું સહાર કરીશ, તેમ જ બીજાના ગુણો પર દોષારોપ, ઈર્ષ્યાબુદ્ધિ, તૃણા, મમતા, અભિમાન, લાલચ, જીતવાની ઈચ્છા, ક્રામ તથા મોહ આ દોષોથી યાદવો પાપ નાશ પામશે અને બ્રાહ્મણના ગાપથી તઓના વશના નાશ થશે. ભગવાન વિષ્ણુ પણ શાપને લીધે જ એ શરીર છોડશે, તમે પણ પોતાના અગ્રો અને ત્રીઓ માથે મયુગમાં તથા ગોકુલમાં શ્રીકૃષ્ણના સદાયક તરીકે ઉત્પન્ન થાઓ

આસે કહ્યું : એમ કહી પરમાત્માની યોગમયા

દેવી અદૃશ્ય થયા અને પૃથ્વી મહિત સર્વ દેવો પોત પોતાના સ્થાને ગયા. હે જનમેજય ! પૃથ્વી પણ દેવીના તે વાક્યથી બજબજ સ્થિર થઈ અને અપોધિ-ઓ તથા લતાઓથી યુક્ત થઈ, તેથી પ્રજાઓ સુખી થઈ, બ્રાહ્મણો મોટા ઉદય પામ્યા અને સતુષ્ઠ થયેલા સર્ગ મુનિઓ ધર્મમાં તત્પર થયા ૧-૪૬

પ્રજાશ્ચ સુખિનો જાતા હિજાશ્ચાપુર્વદોદયમ્ ।

સંતુષ્ટા મુનયઃ સર્વે વમ્ભુર્ધર્મતત્પરાઃ ॥ ૪૬ ॥

ઈતિ શ્રી દેવીભાગવત મહાપુરાણમાં વનુર્થ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧૯ મો નમામ

અધ્યાય ૨૦ મો*

દેવીમાહાત્મ્ય અને વસુદેવ આદિની કથા

વ્યાસ ઉવાચ ।

ઋષુ મારત વક્ષ્યામિ મારાવનરણ તથા ।

કુરુક્ષેત્રે પ્રમાસે ચ ક્ષપિતં યોગનાયવા ॥ ૧ ॥

આન બોલ્યા હે ભરતવશી સજન ! કુરુક્ષેત્રમાં તથા પ્રભાતમાં યોગમાયાએ જે સદાર કરાવ્યો અને ભાર ઉતાર્યો, તે હું ક્રુદ્ધ છું, તમે માનજો ભૂગુના શાપના પ્રતાપથી અને મહામાયાના બળથી આમાપ તેજવાળા વિષ્ણુની યદુવંશમાં જે ઉત્પત્તિ થઈ હતી, તે પૃથ્વીનો ભાગ ઉતાગ્વા મહામાયાએ જ પૃથ્વી ઉપર વિષ્ણુના જન્મરૂપે યોગ કર્યો હતો, એમ હું માનું છું હે સજન ! તે દેવી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ વગેરે દેવોને પણ હમેશા નચાવે છે, તો ત્રણ ગુણોવાળા બીજાને નચાવે, એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? પ્રસિદ્ધ લીલાવાળા આ દેવીએ વિષ્ણુને પણ વિદ્યા, મૂત્ર અને આતરકાવાયુ ગર્ભવાતનું દુષ્પ નાગી રીતે પમાડ્યું છે. પૂર્વે ગમાવતારમાં પણ દેવોને વાનજે કર્યો હતા અને વિષ્ણુ—ગમને ‘હું મારું’ એ રૂપી મગ્ન્યૂત દુષ્પનાગથી મહિત કર્યો હતા, તે તમારા જાણવામાં જ છે, માટે હે સજન ! ભોગોને ઈચ્છતા લોકો તવા સગને છોડતા મુમુશુ યોગીઓ વિશ્વના ઈશ્વરી તે શિવા દેવીને જ ઉપાસે છે જેમની ભકિતના લેસનો ઘોડામાં ઘોડો પણ અશ પામી પ્રાણી

* આ અધ્યાયમાં સાર્વજનિકવાની સ્ત્રોતોથી દેવીના માહાત્મ્યનું વર્ણન તથા વસુદેવ વગેરેની બચવારકથા કરવાયે.

મુક્ત થાય છે તે ભગવતીને કંઠા મનુષ્ય ન સેવે ?
 'હે ભુવનેશ્વર ! મારી સ્ત્રી અને એવું વાક્ય
 બોલવા ઈચ્છી 'હે ભુવનેશ્વર ! એ સંબોધન
 જ જેઓમાં બોલાય છે તટ્યામાં તો તે ભુવન
 સ્વરિ ! એમ બોલતા તે મનુષ્યને દલીલ ત્રણે
 ભુવનો આપી દે છે પછી એ આખું વાક્ય બોલાય
 ત્યાર તો આપવાનું કરી પાત્રી નીકરેલાથી ભગ
 વતી દ્વારાર જ રહે છે હે જન્મ ! તે દેવીના વિદ્યા
 તથા અવિદ્યા એવા બે સ્વરૂપો તમારે જાણવા
 તેમાં વિદ્યાથી પ્રાણી મુક્ત થાય છે અને અવિદ્યાથી
 બંધાય છે બ્રહ્મા વિષ્ણુ ને શુદ્ધ એ બધા તે દેવીને
 વશ થઈ ચાને છે વિષ્ણુના સર્વે અવતારા દાગ્રાધી
 જ્ઞાતા પાયા હોય તેવા (પરતન) છે કાર્ત સમયે
 વિપ્લવ દુઃખ તથા મીઠાગાનમાં સુખ ભોગવે છે
 ખેડ વળા મહામગવાન દાનવો માથે લડ છે કોઈ
 વેળા વિદ્યાગ્ર યજ્ઞ કરે છે ખેડ વળા તીથમાં તીર્થ
 તપ કરે અને હે ઉત્તમ વ્રતમાં જા ! કાર્ત
 સમય (તે વિષ્ણુ) યોગનિદ્રાનો આગ્રય કરી મથનમાં
 સૂઈ રહે છે એમ ભગવાન વિષ્ણુ કહી પાત્ર સ્વનન
 નથી તેમ જ બ્રહ્મા શુદ્ધ વનશ યમ કુમેર અગ્નિ
 મૂર્ધ ચંદ્ર તથા બીજા ઉત્તમ દેવા અને મનમંદિ
 મુનિઓ તથા બીજા વસિષ્ઠાદિ મુનિઓ એ બધા
 જેમ પૂતળી બાળકોને વશ નાનાને હાથ છે તમ
 જાનાને વશ થઈ પડે છે જમ નાકમાં નાથ નાખેલા
 બળ ! (તે તાનને) વશ થઈ ચાને છે તેમ મવા
 દવા મધ્યસાગરને વશ છે હ નીજનું હર્ષ તથા ગાઠ
 વલો મને નિદ્રા નદ્રા તથા ગામન નીચ ભાસા
 સંધાર પ્રાણીઓના નાના ગામન કરી ન્યા ૭
 (અર્થાત્ તે તે ભાસા નાના પાત્ર ના જ છે)
 પ્રથમસંગે દ્વાન અમર તથા નિજન (ધડ
 પાત્ર વિદ્યા) ત્યા છે પાત્ર ના અમર નામથી જ
 જા છે અમરની તો તેઓ સ્ત્રીઓ તમાર તરી
 જ જગ્યા ! ઉત્પત્તિ સ્થિતિ તથા નાશ નાનના
 આચાર ક્રમ ત્યા છે તેઓ ! અમર અને
 'નિજન' કમ વેદા કે માનુષ્યની જનન થાય છે
 ત્યા નિમુખમાં આને દેવોમાં કે નાશમાં ઉત્તમ
 કમ હાઈ શકે ! અને તેઓને 'દેવ' એ કહેવાય !

કારણ કે દુષપ્રસંગે સમતગમત કેમ થઈ શકે ?
 (એટલે જેઓ કાયમ સ્થિતિ કે તેઓ જ 'દેવ'
 કહેવાય પણ જેઓના પર સમતગમતનો નાશ
 કરનાર દુષો આવ્યા કરે, તેઓની એ ક્રીડા ક્ષણિક
 જ હોવાથી તેઓ 'દેવ' કેમ કહેવાય ?) આ સંસારમાં
 (દેવો વિષે પણ) ક્ષણવારમાં ઉત્પત્તિ તથા નાશ
 દબાય છે, એમાં સશય નથી જેઓ આયુષ્યના અંતે
 મરનાન કહેવાય છે તેઓને જલજલુ, ક્રીડા તથા
 મનુષ્યોની ઉપમા કેમ ન આપાય ? જેમ કેટલાક
 મનુષ્યો જન્માદિ છ વિકારોવાળા હોવાથી એક વર્ષના
 આયુષ્યવાળા હોય છે ત્યારે કેટલાક સો વર્ષના આયુષ્ય
 વાળા હોય છે તે જ પ્રમાણે દેવો અમર કહેવાય છે,
 છતાં ઓછા-વધતા આયુષ્યવાળા હોય છે આ
 દેવો તથા મનુષ્યો કરતાં બ્રહ્મા, શુદ્ધ તથા વિષ્ણુને
 અધિક આયુષ્યવાળા કહ્યા છે પરંતુ બધા અનુક્રમે
 જન્મે છે અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામે છે અને
 અનુક્રમે નાશ પામે છે (અર્થાત્ દેવો પણ જન્મ
 આદિ છ વિકારોવાળા છે જ) હે રાજન ! હજી
 ધારીતો નાશ નક્કી છે અને મરેલાની ઉત્પત્તિ પણ
 ચાક્રમ છે એટલે દરક પ્રાણીનું પૈડાની પેઠે ભમવું
 થયા કરે છે એમાં સશય નથી મોહજનથી વીર
 યના જીવ કહી છૂટતો નથી અને ન્યા સુધી માયા
 હાય છે ત્યા સુધી મોહજન નાશ પામતી નથી જે
 નજન ! ઉત્પત્તિ સમય સર્વની ઉત્પત્તિ થાય છે અને
 કે પતા અંત બ્રહ્મા વગેરેનો પણ નાશ થાય જ છે
 હ નજન ! જતા નાશમાં જ નિમિત્ત હોય તે તેનો
 નાશ કર છે વિધિઓ જ નિર્માણ કર્યું હોય છે તે
 કહી કરકારવાળું હાનું નથી જન્મ મૃત્યુ જન્મ
 વ્યાધિ દુષ્ણ અવવા સુખ (વિધિઓ જે પ્રમાણે
 નિર્માણ થઈ છે) તે પ્રમાણે જ બસાબસ થાય
 તેમાં બીજા પ્રકાર અથવા કર પડ તેવો કોઈ
 નિબંધ નથી (અ જ વાત નક્કી છે) સર્વને સુખ
 માપતા વગરને સુખ પ્રત્યક્ષ દેવ છે, તેઓને પણ
 મૃત્યુ (નુ)ની થતી પીડા કહી જળતી સ્ત્રી ! હે
 નજન ! વિધિના નિર્માણ મોહાઓને પણ ટાળવા
 મુગ્ધ છે મુગ્ધા નાન સૂર્યનો પુત્ર છતાં મદ છે
 અને નદ્ર લાસમાં તથા કે પાત્ર છે વેદોના કર્તા,

ગંગાતના ગન્ધ અને સર્વને બુદ્ધિ આપતા ય્રક્ષા પણ પુત્રી મસ્તવતીને જોઈ (ક્રામથી) વ્યાકુળ થયા હતા. શિવના પત્ની નતી પણ (ક્રોધથી) ગરીરને બાળી-મરણ પામ્યા હતા, જેથી લોકોની પીડા દૂર કરનારા છતાં શિવ પણ ક્રામથી પીડાઈ દુ ખને લીધે સતાપ પામ્યા હતા હે ગન્ધ ! ક્રામાગ્નિથી તપતા ગરીરજ્વોશ તે શિવ યમુનામા પડ્યા હતા, જેથી તે યમુના પણ તેમના ગરીરના તાપથી કાળા પાણીવાળી થઈ છે ક્રામથી પીડાતા તે શિવ પણ નગ્ન કીડા કરતા ભુગુના આશ્રમના જઈ રહ્યા હતા ત્યારે ભુગુએ તેમને અત્યંત ક્રમાતુ જોઈ ગાપ આપ્યો હતો કે, 'હે નિર્દોશ ! હમણા જ તમારું લિંગ પડી ગયો' વળી તે શિવ જ દાનવોએ બનાવેલી અમૃતની વાવ આનંદ માટે પી ગયા હતા ઇંદ્ર પણ બળદ થઈ પૃથ્વી પર (પુગળ્ય ગન્ધનુ) વાહનપણ પામ્યો હતો, તેમ જ મર્વલોકના આદ્ય તથા વિવેકી છતાં (સમાવતારમા) વિષ્ણુનું સર્વરૂપણ તથા પ્રભુ તરિક્ત (કોણ જાને) કથાય જતા રહ્યા હતા ! જેથી તેમણે મોનાનો મૃગ પણ ચોળખ્યો ન હતો (મોના નો મૃગ દુનિયામા ન હોય ચોટ્ટુ ભાન પણ તેમને રહ્યું ન હતું) હે ગન્ધ ! માયાનું બળ તમે જુઓ તે સમચદ્ર પણ ક્રામથી મોહિત થયા હતા, જેથી વિરહથી ખૂબ તપી જઈ ઘણા જ ગભગઈ જઈ રહ્યા હતા વડી તે સમચદ્રે ઘણા જ ઝિના સ્વગે રહતા, વૃક્ષોને પૂછ્યુ હતું કે, 'મીતા ક્યા ગઈ ? તેને કોઈ ખાઈ ગયું કે હડી ગયું છે ?' (પછી તેમણે લક્ષ્મણ પ્રત્યે કહ્યું હતું) 'હે લક્ષ્મણ ! ત્રીતા વિન્દથી દુ ખી થઈ હું વનમા જ મંત્રી જઈશ અને હે નાના ભાઈ ! તું પણ માન દુ ખથી મરણ પામીશ આપણા બેયનું મરણ જાણી માત્રી માતા મંત્રી જંગે અને શત્રુનું પણ અત્યંત દુ ખથી પીડાઈ જીવવા યોગ્ય કેમ રહેશે ? પુત્રના દુ ખથી દૂબળી વયેલી સુમિત્રા પણ મિ દગી છોડશે અને પછી કેકેથી પુત્ર માથે પૂર્ણ ઈચ્છાવાળી થશે હાય ! નીતા ! ક્રામથી પીડાતી તું નને છોડી ક્યા ગઈ ? હે મુગના બચ્ચા જેવા નેત્રોવાળી ! તું આવ, આવ હે પાતળા પેટવાળી ! તું મને જીવડ હે પ્રિયા ! જનકપુત્રિ ! હું

શુ કરું ? અને ક્યા જાઉં ? મારું જીવન તારે વશ છે. મને દુ ખીને તું આશ્વાસન આપ' એમ વિલાપ કરતા આમાપ તેજવાળા સમ વનેવનમા ભટક્યા હતા, છતાં સીતાને તેમણે જોયા ન હતા કમળ સમાન નેત્રવાળા તે ગમ મર્વ લોકોને શરણે લેવા યોગ્ય હતા. માયાથી અત્યંત મોહિત થઈ વાનરોને શરણે ગયા હતા ! તેમ જ વાનરોની મદદ મેળવી તેમણે મમુદ્ર બાપ્યો હતો અને સવણને તથા તેના ભાઈ કુલકર્ણને માર્યો હતા; પછી સીતાને લાવી સમ્રે પોતે નર્વગુ હોવા છતાં દુષ્ટત્મા સવણે સીતાને છાપ કરેલી માની લઈ તેની પાસે (અગ્નિપ્રવેશ આદિ) દિવ્ય કર્મ કરાવ્યું હતું હે મહારાજ ! યોગમાયાનું મહાન બળ હું શુ વર્ણવું ? જેણે ભમાવેળુ આ સર્વ જગત ભમ્યા જ કરે છે ! શાપને વશ થયેલા વિષ્ણુ એમ અનેક અવતારોમા સદા હૈવાધીન જ રહી, વિવિધ ચોટાઓ કર્યો કરે છે હવે દેવોના કાર્યેઉપ પ્રયોજનની સિદ્ધિ માટે શ્રીકૃષ્ણનો મનુષ્યજન્મ તથા તેમનું વર્તન પણ હું તમને કહું છું

પૂર્વે યમુનાના મુદર કિનારા પર મધુવન હતું ત્યાં મધુપુત્ર લવણ નામે બળવાન દાનવ રહેતો હતો. એ પાપી, બ્રાહ્મણોને દુ ખ દેતો અને વરદાનથી ગર્વિત બન્યા હતો, જેથી મહાભાગ લક્ષ્મણના નાના ભાઈ શત્રુજને તેને માર્યો હતો ગર્વથી છહેલા તે દૈત્યને યુદ્ધમા માર્યો પછી શત્રુજને (તે મધુવનમા) મથુરા નામની ઘણી જ મુદ્દ નગરી વસાવી હતી. શત્રુજોનો નાશ કરનાર બુદ્ધિમાન શત્રુજન તે નગરીના ગભ્ય પગ કમળ સમાન નેત્રોવાળા બે પુત્રોને સ્થાપી કાળવશ થઈ પોતે સ્વર્ગે ગયા હતા હે ગન્ધ ! પૂર્વે સૂર્યવશ નાગ પામ્યો, ત્યારે યયાતિના પુત્ર યાદવોએ મુક્તિદાયી મથુરા નગરી મેળવી હતી તે વેળા શૂરસેન નામનો શૂરો સગ્ન ત્યાં થયો હતો; એ સગ્ન માથુર તથા શૂરસેન નામના દેગોને ભોગવેલો હતો તે મમયે ત્યાં વજ્રણના શાપથી કરથપનો આશ જન્મ્યો હતો, જે શૂરસેનનો પુત્ર વસુદેવ નામે અતિ પ્રખ્યાત હતો પણ પિતા મરણ પામ્યો ત્યારે તે વસુદેવ ધનવાન હોઈ વેપારી જીવન જીવવા તત્પર થયો હતો અને ઉગ્રમેન સગ્ન થયો હતો, તે ઉગ્રમેનને

કસ નામે મોટો પુત્ર હતો, તે સમયે વસુદેવના શાપથી કશ્યપને અનુસરેલા અદિતિ એ નગરમા (ઉત્ત્ર મેનતા ભાઈ) દેવકીના 'દેવકી' નામે પુત્રી થયા હતા મહાત્મા દેવકે તે દેવકી વસુદેવને આપ્યા હતા અને તેમનો ન્યારે વિવાહ થયો, ત્યારે ત્યા આકાશ વાણી થઈ હતી કે, 'હે કસ !' એા મહાભાગ્યશાળી કસ ! દેવકીના ગર્ભથી જન્મેલો શ્રીમાન આઠમો પુત્ર તને ભારતાર ધરો તે સાભળી મહાબળવાન કસ વિસ્મય પામ્યો અને તે દેવવાણી સત્ય માની વિચારમા પડ્યો કે, 'હવે મારે ગુ કર્તુ' આમ ચિંતા કરતા તેણે વિચાર કર્યો કે, આજે તરત જ આને મારી નાખી જો હું (જીવતો) રહુ તો મારુ મૃત્યુ ન થાય, નહિ તો મૃત્યુનો ભય ઉપજાવનાર આ કાર્યમા ખીજો ઉપાય નથી, પણ મારા પિતા સમાન દેવકથી જન્મેલી આ મારી પૂજ્ય બહેન જ છે, તેને હું કેમ મારુ ?' આમ તે વિચારમા પડ્યો, એટલામા ફરી તેને વિચાર થયો કે, 'અલો !' આ મારી બહેન છતા મારા મરણરૂપ છે, (માટે આને અવશ્ય મારી નાખવી જ યોગ્ય છે) વિનંત મનુષ્યે પાપકર્મ કરીને પણ દેહાંતી તો રહ્યા કરવી જ જોઈએ પાપની શુદ્ધિ તો પ્રાયશ્ચિત્તથી પણ થઈ શકે છે, માટે વિનંતો એ પાપ કરીને પણ હમેશા પ્રાપુરક્ષા કરવી જ થઈ. 'એમ મનથી વિચારી પાપ કરનારા કસે જલદી તપવાર હઈ સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી દેવકીના વાજ ખેંચીને પકડી, પછી આનમાથી તલવાર ખેંચી મારી નાખવા ઈચ્છતા તે દૃઢ નહીં પરણેલી તે દેવકીને મર્વ લોહાના દેખતા ખેંચવા માદી, ત્યારે એ દેવકીને મરતી જોઈ મોટો હાહાકાર થઈ રહ્યો અને વસુદેવના અનુયાયી વાર પુત્રોએ મુદ્ધ માટે ધનુષ ઉગામ્યા અદ્ભુત સાહસવાળા તેઓએ 'છોડ, દોડ' એમ ઠીંચી કહ્યું અને દયા કરી દેવમાતા દેવકીને દોડાવી તે વખતે મહાત્મા કસ સાથે વસુ દેવતા તદાપક ચોદાઓનું પરસ્પર ધોર મુદ્ધ ધમ્મુ જતુ એ સેમાવજનક ઉત્ત્ર મુદ્ધ નાણુ ધમ્મુ ત્યારે વૃહ્દ અને ઉત્તમ યાદવોએ હતને અટક્યો કે, હે 'વીર !' આ તારા કાકાની પુત્રી બને છે, જેથી એા અગાની ! તારે પૂર્વવા યોગ્ય છે, નાટે હે વીર ! આ વિવાહ-

ઉત્તસવના મેળાવડામા તારે આને મારવી યોગ્ય નથી હે વીર ! માત્ર આકાશવાણીના કહેવાથી તારે સમજુ એ કીર્તિનો નાશ અને અતિશય પાપ કરનારી દુ સહ સ્ત્રીહત્યા ન કરવી જોઈએ હે સમર્થ કસ ! તારા અથવા આ વસુદેવના કોઈ શત્રુએ અદૃશ્ય ગહી આ અનર્થ કારક વાણી ગહી લેય એમ કેમ ન હોય ? હે સજન ! તારા યશનો નાશ કરવા અને વસુદેવતા ધરા ભાગવા માટે ગુણુ તથા માયા જાણનારા શત્રુએ આ વાણી કહી હશે તુ વીર થઈ આકાશવાણીથી કેમ હવે છે ? કોઈ શત્રુએ તારા યશના મૂળનો નાશ કરવા ઉપાય કર્યો છે વળી આ તારા કાકાની પુત્રી બહેન છે, તેને વિવાહના સમયે તારે ન મારવી જોઈએ, હે મહારાજન ! જે થવાનું હશે, તેમા ફેરફાર કેમ થશે ? એમ તેઓએ મમજાવ્યો છતા એ કસ (દેવકીને મારી નાખતા) ન અટક્યો ત્યારે નીતિને જાણતા વસુદેવે પણ તેને કહ્યું 'હે કસ ! હું આજે સત્ય કહુ છું, તમે જગત સત્યના આધારે રહ્યા છે, દેવકીના જે પુત્રો થશે તે બધા હું તને આપી દઈશ હે રાજન ! જન્મેલા પુત્ર જો હું તને ન આપુ તો મારા પૂર્વજો ધોર કુળીપાક નરકમા પડજો આ સત્યવચન સાભળી ત્યા આગળ ઊભેલા યાદવોએ ઉતાવળા થઈ કસને વારવાર કહ્યું કે 'આ ઠીક છે, આ યોગ્ય છે' મોટા મનવાળા વસુદેવ કહી અસત્ય બોલતા નથી માટે હે મહાભાગ ! હવે તુ (દેવકીના) વાજ છોડી દે અને ત્રીહત્યાનું પાપ ત્યજ દે

આત્મ બોલ્યા એમ મહાત્મા વૃહ્દ યાદવોએ ખૂબ સમજાવ્યો ત્યારે સત્યવાક્યને અનુમોદન આપતો કસ કોઈ દેહી તે વેળા ચાગ્યા પછી એ સભામા નગાન ને વાજ વાગી રહ્યા અને સર્વનો નય જ્ય શબ્દ થઈ રહ્યો તે વખતે કસને પ્રસન્ન કરી દેવકીને દોડાવી મહાવશસ્ત્રી થયેલા બળવાન વસુદેવ મિળે ! વઈ સ્વજનોથી વીટાઈ નવા પરણેલા દેવકી સાથે ઘેર ગયા ૧-૮૮

પ્રસાદ કસ પ્રતિમોચ્ય દેવકીં ।

મહાવશઃ ચ્ચગ્રસ્તસ્તદાનીમ્ ॥

ગમામ મેહ સ્વમનાનુદત્તો ।

નવોદ્યા વીતમયસ્તરસી ॥ ૮૮ ॥

અખા ૨૦ મે તમામ

અધ્યાય ૨૧ મો⁺

દેવકીના સાત પુત્રોને કંસે મારી નાખ્યા

વ્યાસ ડગલ ।

અથ ફાલે તુ સંપ્રાપ્તે દેવકી દેવરૂપિણી ।

ગર્ભે દધાર વિધિવદ્ વસુદેવેન સગતા ॥ ૧ ॥

આન બોલ્યા પછી મમય થતા દેવ જેવા
 ઉપવાળા દેવકીએ વસુદેવ સાથે મમાગમ કરી વિધિ
 પ્રમાણે ગર્ભ ધાગ્યું કર્યો દમ્ભો મહિનો પૂજે થયો,
 ત્યારે દેવકીએ રૂપ તથા અવયવોથી યુક્ત પહેલા
 ઉત્તમ પુત્રને જન્મ આપ્યો, તે મમયે મન્યવાક્યને
 આનુમોદન આપતા મહાભાગ વસુદેવે ભાવિને લીધે
 દેવમાતા દેવકીને કહ્યું. હે સુદર નાથજોવાણી ।
 પોતાનો પુત્ર આપી દેવાની મારી શસ્ત્ર તુ જાણે
 છે હે મહાભાગે । તે વખતે મે પ્રતિજ્ઞાથી તને
 છોડાવી છે, માટે હે સુદર વામના છોડાવાળી । આ
 પુત્ર હું તારા કાકાના પુત્ર દુષ્ટ ક્રમને મારી નાખવા
 આપી દર્શા (આપણા એવા) પ્રારબ્ધ છે
 માટે તુ શુ કરીશ ? કર્મોનું વિચિત્ર પગિલામ યોગી
 યો વિના બીજન્યોથી જાણુ ખરેખર મુશ્કેલ છે,
 અને કાગના પાશને આનુનસ્તા મર્વ જીનાને તેમણે
 પોતે કરેજી શુભ કે અશુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવવું
 જ પડે છે આ ચોક્કસ જાણું પ્રારબ્ધકર્મ દેવે
 નિર્માણ કરેજી હોય છે ।

દેવકીએ કહ્યું હે સ્વામિન । પૂર્વે કંડુ કર્મ
 મનુષ્યોએ હંકોઈ ગેતે ભોગવું જ પડે છે (અ
 હીક છે), પણ તીર્થો, તપ કે દાનોથી તે પ્રારબ્ધ
 કર્મ શુ નાશ ન પામે ? હે સત્જન । પૂર્વજન્મમા
 મેળવેલા પાપોનો નાશ કરવા મહાત્માઓએ ધર્મ
 શાસ્ત્રોમા પ્રાયશ્ચિત્તનો વિધિ લખ્યો જ છે બ્રહ્મ
 હત્યા કરનાર, મોનું ચોરનાર, દાડ પીનાર અને
 ગુરુપત્ની નામે વ્યભિચાર કરનાર પુરુષ ખાર વર્ષ
 સુધી જો વ્રત કરે તો હરકોઈ રીતે નુદિ પામે છે; તો
 હે નિર્દોષ । મનુ વગેરેને જે પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવ્યું છે,
 તે કરી મનુષ્ય પાપથી મૂકે છે કે નાદિ ? જો તે

શાસ્ત્રોક્ત પ્રાયશ્ચિત્તોથી પ્રારબ્ધ નાશ ન પામતું
 હોય તો) ધર્મશાસ્ત્રો ચાલુ કરનારા અને તત્ત્વવસ્તુ
 જ્ઞેનાગ યાત્રવત્કથ વગેરે તે સર્વ મુનિઓ શુ નિંદ
 વનનવાળા છે ? હે પ્રભો ? ધવાનુ હોય તે ધાય
 જ છે । આવો જો નિશ્ચય છે, તો એ પ્રમિદ્ધ
 આયુર્વેદશાસ્ત્ર અને બધા મતવાદો વ્યર્થ જ કરે છે,
 દેવે તક્ષી કરેલું મર્વ ભાવિ અવશ્ય જો ધાય જ
 છે, તો ઉદ્ધમ નકામો કરે છે અને હરકોઈ પ્રવૃત્તિ
 પણ વ્યર્થ ધાય છે, એટલું જ નહિ, પણ આગિત
 શ્રોમ વગેરે સ્વર્ગના જે ચોક્કસ સાધન છે, તે પણ
 વ્યર્થ હોય છે, અને જો ભાવિ જ બન્યા કરે છે, તો
 (વેદ વગેરે જે) પ્રમાણ કહેવાય છે, તે પણ
 વ્યર્થ જ ધાય છે અને તે પ્રમાણે જો વ્યર્થ ધાય
 તો ધર્મનો નાશ કેમ ન ધાય ? માટે ઉદ્ધમ કર્યો
 હોય, તો કળસિદ્ધિ પ્રત્યક્ષ જ સાધી શકાય છે,
 માટે આ બાબતમા ચિત્તની અદ્ભુત ઉપગતવી કાંટેયો
 પ્રપચ જ કરવો જોઈએ, જેથી મારો આ બાળક
 પુત્ર કંડાલુ પામે (જીવતો રહે), વળી (જીવની
 આ વગેરે) શુભ કાર્યને ઈચ્છતા મનુષ્યે પોતાનું
 વચન જો ખોટું કરવું પડે, તો તેમા કઈ હોય જ
 નથી, એમ વિદ્વાનો કહે છે

વસુદેવે કહ્યું હે મહાભાગે । હું તને આ નન્ય
 કંડુ છું તે તુ માલજ ઉદ્ધમ જોડે કરવો જોઈએ
 પણ તેનું રૂળ દેવાધીન છે, હે સુદર કેડવાળી ।
 પુત્રણો તથા ધર્મશાસ્ત્રોમા પૂર્વના વિદ્વાનો કહે છે કે
 આ સંસારમા જીવોના કર્મો ત્રણ પ્રકારના હોય છે
 જૂના+ સચિત, પ્રારબ્ધ ને વર્તમાન હે સુદર માધ્યો
 વાળી । પ્રાણીઓના ત્રણ પ્રકારના આ કર્મો શુભ
 તથા અશુભ પણ હોય છે, જેઓ બીજાંકરે તપ
 તથા અનેક જન્મોમા ધયા હોય તે પણ તેનો

+ અનેક પૂર્વજન્મોમા કરેલા ધર્મ જ જૂના કર્મો
 ‘સચિત’ કહેવાયા છે, એ સચિતમાથી જ નેટલા કર્મો
 ભાગવા આ હેલ નર્મસ હાય નેટલા કર્મો ‘પ્રારબ્ધ’
 કહે છે, અને આનું હેલની પાછળ બીજા નર્મ કર્મો ને-
 ડા છે, તેને ‘વર્તમાન’ અથવા ‘જિતમાન’ કર્મો કહા છે આ
 ત્રણ પ્રકારનાં કર્મો જીવને ભાગવા પડા છે, માત્ર અનુ-
 જ કર્મોના પ્રાયશ્ચિત્તથી નાશ થાય, પણ પ્રારબ્ધ કર્મોના
 ભાગ વિના કંઈ નાથ ન થતા નથી, એ સિદ્ધાંત છે

+ આ અધ્યાયમા દેવકીના સાત પુત્રોને કંસે મારી
 નાખ્યા એ કથા સાંપ્રતોપન મ્હાકાથી કહેવાય ।

(૩મી આપવાનો) સમય થતા (કળભાગ માટે) હસ્તકોઈ ગીતે હાજર થાય છે, કર્મોને વશ થઈ તેઓની પાછળ જતાગે જીવ પૂર્વદેહને છોડી પોતે કરેલા કર્મને લીધે જ સ્વર્ગ અથવા નરકને પામે છે જો સ્વર્ગમાં જાય તો દિવ્ય દેહ પામી વિવિધ ભોગોને ભોગવે છે અને જો નરકમાં જાય તો યાતનાદેહ પામી તે તે કારણથી થયેલા વિવિધ દુઃખો ભોગવે છે એ ભોગ ભોગવી રહ્યા પછી ત્યારે તે જીવનો બીજા દેહની ઉત્પત્તિનો સમય થાય છે, ત્યારે તે જ સમયે સમિત કર્મોમાંથી જુદા પડેલા (પરિપક્વ પ્રારબ્ધ) કર્મોથી લિંગદેહ સંકિત જીવસંગ્રાવાણુ પ્રાણી ઉત્પન્ન થાય છે જે કાળે તેનો લિંગદેહ પ્રકટ થવાનો હોય, તે જ કાળે પરમેશ્વર આ દેહની સાથે જ તેના પૂર્વ જન્મના (સમિત) શુભ-અશુભ કર્મોને તથા આ દેહની થતા વર્તમાન કર્મોને જોડી દે છે હે સુદર નેત્રોવાળી સ્ત્રી ! પ્રારબ્ધકર્મો તો જીવને ભોગવવા જ પડે છે, યગયગ કરેલા પ્રાપચ્ચિત્તાથી વર્તમાન કર્મો તથા સમિત કર્મો તરત નાશ પામે છે, પણ પ્રારબ્ધ કર્મોનો તો ભોગથી જ નાશ થાય છે, બીજા કોઈ પ્રકારે તેનો નાશ થતો નથી માટે (પ્રારબ્ધકર્મોનો નાશ કરવા) આ તારો કુમાર કસને અવશ્ય આપવો જ નોંધવો x લોકનિદાથી દુષિત થઈ મારુ વચન કહી ખોટું ન થવું નોંધવો ધર્મ જ જેમાં માર છે એવા આ આનિત્ય સસાગમાં સર્વ મહાત્માઓએ જન્મ તથા મરણને દેવાધીન જ સમજવા નોંધવો માટે પ્રાણીઓ (તે નિમિત્તો) વ્યર્થ ગોક ન કરવો હે પ્રિયે ! જેનું નામ મધુ, તેનું જીવનું વ્યર્થ છે, અને જેનું સત્ય ગયું તેનો આ લોક પણ ગયા જ છે, તો પચોડ ક્યાથી પ્રાપ્ત થાય ? માટે હે સુદર ભગ્મરવાળી ! તું પુત્ર આપી દે, એટલે હું કસને આપી દઉં હે દેવી ! સત્ય પાળવાની આગળ જતા કર્યાણુ ધર્મે સુખ હોય કે દુઃખ હોય, પણ

x તે કહ્યું કે જીવરક્ષા માટે અનન્ય પદ્મ ભાવનું, એ વાન જોકે ખરી છે, પણ તે પાસકા જીવની રક્ષા થતી હોય તે જ તેમ કરવાનું ચૂનવ છે, પદ્મ પોતાના જીવની રક્ષા માટે તેમ કરવું, તે લોક નથી; નહિ તો પોતાના જીવની રક્ષા માટે નર્વ લોકો અસત્ય જ બોલવા લાગી જાય, તે આશયથી કહે ॥

હે પ્રિયે ! મનુષ્યોએ સારું કામ જ કરવું નોંધવો હે દેવી ! મનુષ્ય રત્નમ્ કર્તવ્યથી કર્યાણુ જ થશે

આમ બોલ્યા પતિએ એમ કહ્યું ત્યારે ગોક યુક્ત થયા છતા ઉદાર મનવાળા તે દેવકીએ ધૂજતા ધૂજતા તરત જન્મેલા પુત્રને આપી દીધો અત્યંત ધર્મોત્તમા વસુદેવ પણ પોતાના બાળકપુત્રને લઈ માર્ગમાં લોકેથી વખણાતા, કસને ઘેર ગયા

તે વેળા લોકો આમ કહેતા હતા ‘હે લોકો ! આવા મોટા મનવાળા વસુદેવ તરફ તમે જુઓ, પોતાના વાક્યને ચાનુસરીને જ એ પુત્રને લઈને જાય છે ! સત્યવાણીવાળા અને કોઈને દોષ નહિ દેતા આ વસુદેવ આજે પોતાનો પુત્ર મૃત્યુને આપી દેવા ઇચ્છે છે આનું જીવન સફળ છે, આનો અદ્ભુત ધર્મ જુઓ ! જે કાળકાળે કસને પોતાનો પુત્ર મોપી દેવા જાય છે !

આસે કહ્યું હે મન ! એમ પ્રશંસા કરતા વસુદેવ કસને ઘેર જઈ પહોંચ્યા અને તરત જન્મેલા દિવ્ય કુમાર તેને સોપી દીધો કસ પણ મહાત્મા વસુદેવનું એ ધર્મે જોઈ વિસ્મય પામ્યો તેણે બાળકને લઈ મો મલકાવી આ વચન કહ્યું ‘હે શૂરપુત્ર ! તમે ધન્યવાદને પાત્ર છો આજે આ પુત્ર મને આપવાથી મેં તમને (સત્યવક્તા) તરીકે ઓળખ્યા છે આ બાળક માગ મૃત્યુરૂપ નથી આકાશવાણીએ તો આઠમા પુત્રને માગ મૃત્યુરૂપે કહ્યો છે, માટે આ બાળકને માટે મારવો નથી તમે સુખેથી આ બાળકને તમારે ઘેર લઈ જાઓ હે મહાબુદ્ધિમાન ! તમારું મને આઠમા પુત્ર આપવો’ એમ કહી દટ કસે એ બાળક વસુદેવને આપી દીધો અને ‘આ બાળક ભલે ઘેર જાય’ એનું કર્યાણુકારી વાક્ય સળ કસે કહ્યું, ત્યારે વસુદેવ તે પુત્રને લઈ આનંદથી પોતાને ઘેર ગયા પાછળથી કસે પ્રધાનોને પણ કહ્યું કે, ‘વ્યર્થ આ બાળકને હું શા માટે મારું દેવકીના આઠમા પુત્રથી માગ મૃત્યુ કહેવાયું છે, માટે પહેલા પુત્રને મારી હું શા માટે પાપ કરું ?’ તે સાંભળી શ્રેષ્ઠ મનીષો ‘મારું, સારું’ એમ કહી ઊભા રહ્યા અને કસે રત્ન આપતા તેઓ પોતપોતાને ઘેર ગયા એ મનીષો ગયા એટલે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ ત્યા

આવી પહોંચ્યા. તે વખતે સગ્ન કર્સે સામે ઊભા થઈ અર્ધ—પાદ વગેરેથી સ્વાગત કર્યું અને દુશળ પૂછી આવવાનું કારણ પૂછ્યું તે સમયે નારદે ધીમુ હસીને આ વચન કહ્યું : 'હે કસ ! હે મહાભાગ્યશાળી કસ ! હું મેરુ પર્વત ઉપર ગયો હતો; ત્યાં બ્રહ્માદિ દેવો સાવધાન થઈ વિચારતા હતા કે, 'તારો નાશ કરવા વસુદેવની સ્ત્રી દેવકીમા દેવગ્રોષ વિષ્ણુ આદી જન્મ લેશે; તો નીતિને જાણતાં છતાં તે પુત્રને કેમ ન માર્યો ?

કમે કહ્યું. 'દેવોએ માત્ર મૃત્યુરૂપે જાણવેલા આઠમા પુત્રને હું મારી નાખીશ.' ત્યારે નારદજીએ કહ્યું : 'હે શ્રેષ્ઠ સગ્ન ! શુભ—ગુણ સગ્નનીતિને તું જાણતો નથી; અને દેવેનું માયાબળ તું સમજતો નથી; હું શુ કહું ? શુભ ઈચ્છતા શૂરા પુરુષે નાના શત્રુને પણ જતો ન કરવો જોઈએ. જ્યારે તે આઠ પુત્રોને એકઠા ગણીએ, ત્યારે હરકોઈ પુત્ર એક બીજાની ગણતરીએ આઠમો જ ગણાય, તું મૂર્ખ છે; તે જાણતા છતાં શત્રુને જતો કર્યો છે ।

એમ કહી દેવ મમાન, દેખાવવાળા શ્રીમાન નારદજી તરત જ ત્યાંથી જતા રહ્યા અને તેમના ગયા પછી કમે બાળકને મગાવી પથ્થર ઉપર પછાડ્યો (ને મારી નાખ્યો) પછી તે મંદબુદ્ધિ કસ મુખ પામ્યો

ગતેઽથ નારદે કંઠઃ સમાદ્રવાઝ્ય વાલકમ્ ।

પાવાને પોથવામાસ સુલ્લં પ્રાપ ચ મદધીઃ ॥૫૬॥

ઈનિ શીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં નનુથં ૨૬૫ ત્રિપે અધ્યાય ૨૧ મો ન્યાય

અધ્યાય ૨૨ મો*

દેવકીના પુત્રો વગેરે કોણ હતા ?

જનમેજય ઉવાચ ।

કિં કૃતં પાતકં તેન વાલકેન પિનામહ ।

યો જાતમાત્રો નિહતસ્તથા તેન દુરાત્મના ॥ ૧ ॥

જનમેજય સગ્નએ પૂછ્યું. 'હે દાદા ! તે બાળકે શું પાપ કર્યું હતું કે જેથી માત્ર જન્મતા જ તેને દુષ્ટાત્મા કમે મારી નાખ્યો ? નારદ પાનું મુનિઓમા શ્રેષ્ઠ જ્ઞાની, ધર્મેતત્ત્વર તથા બ્રહ્મવેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ

હોવા છતાં તેમણે એવું પાપ કેમ કર્યું ? પાપની બાબતમાં તેને કરનાર તથા કરાવનાર બન્નેને વિદ્યનોએ સરખાં પાપી કહ્યા છે, છતાં નારદમુનિએ તે વેળા દૃષ્ટ કરીને એવી પ્રેરણા કેમ કરી ? આ વિષયમા મને મોટો સંશય થાય છે, માટે જે કર્મતાં પરિણામથી તે બાળક નાશ પામ્યો હતો, તે બંધું વિસ્તાર સહિત તમે કહો.

બ્યામ બોલ્યા : નારદ હરકોઈ રીતે ગમ્મત જોવાના સ્વભાવના છે, કશિયો તેમને પ્રિય છે, તેમણે એ બંધુ કામ દેવોના કાર્યે માટે આવી કર્યું હતું. તે મુનિને આસત્ય બોલવાની બુદ્ધિ કહી થતી નથી; તે તો સત્યવક્તા, પવિત્ર અને દેવોનું કાર્ય કરવામા તત્પર ગ્રે છે. (જેમ દેવકીના પહેલા પુત્રને કમે મારી નાખ્યો) એ જ પ્રમાણે બીજા જેમ જેમ જન્મ્યા, તેમ તેમ તે પુત્રોને પણ તે કમે મારી નાખ્યા હતા; એમ બધા મળી છ પુત્રો શાપના કારણે મગ્ધ પામ્યા હતા હે સગ્ન ! તેઓના શાપનું કારણ હું કહું છું, તમે માલગો : સ્વાયંભુવ મત્વતરમા મરીચિ ઋષિને ઊર્ણા નામની સ્ત્રીમાં મહાબળવાન ધર્મકુળજ છ પુત્રો થયા હતા તેઓ બ્રહ્માને પુત્રી સાથે મેંધુત કન્વા તૈયાર થયેલા જોઈ હસ્થા હતા, તે સમયે બ્રહ્માએ તેમને શાપ આપ્યો હતો કે, 'તમે નીચ દૈત્યમા યોનિમા પ્રવેશ કરો.' હે સગ્ન ! એ શાપથી તેઓ છયે (પ્રથમ) કાલનેમિત્રના પુત્રો જન્મ્યા હતા પછી હે સગ્ન ! બીજા અવતારમા તેઓ હિરણ્યકશિપુના પુત્રો થયા હતા. ત્યાં તેઓ (પૂર્વજન્મના) જ્ઞાનથી યુક્ત હતા, જેથી પૂર્વના શાપના ભયથી તે જન્મમા શાત તથા માવધાન વહી તપ જ કરતા હતા; તેમના પર બ્રહ્મા પ્રસન્ન થયા હતા અને તે છયે બાળકોને વગ્દાન આપ્યા હતા કે, 'હે પુત્રો ! મેં પહેલા ક્રોધ યુક્ત થઈ તમને શાપ આપ્યો હતો પણ હે મહાભાગો ! (હમણા તમારું તપથી) હું તમારા પર પ્રગ્ન થયો છું; તમે ઈચ્છત વગ માગો 'બ્રહ્માનું તે વચન સાંભળી ધૈર્યમા તત્પર તે બંધાએ પ્રસન્નચિત્ર થઈ બ્રહ્મા પાને વર માગ્યો કે, 'હે દાદા ! તમે આજે પ્રગ્ન થયા છો, તો અમને આ ઈચ્છત વર આપો કે અમે સર્વ દેવો, મનુષ્યો તથા મોટા મર્ષોથી પાનું

* ૨૫ અધ્યાયમાં કાના કોના જણાઈ તે જણાવે પુત્રો પર જન્મ્યા હતા, તે કયા આવન જોડેની કહેવાયે.

મારી ન શકાઈએ, અને હે પિતામહ ! ગંધર્વો તથા
 મિદ્રપતિઓથી પણ અમારો નાશ ન થાઓ. ' પછી
 બ્રહ્માએ તેઓને કહ્યું : ' હે મહાભાગો ! તમારુ
 એ મર્વ (ઈચ્છિત) એમ જ થશે, એમા સગય
 નથી, હવે તમે જાઓ ' એમ વરદાન આપી બ્રહ્મા
 ગયા અને તેઓ એ વખતે ખુશી થયા હે કુરુશી
 રાજા ! (એ વાત જાણી) હિરણ્યક્રિપા ક્રોધાયમાન
 થયો, તેણે તેઓને કહ્યું ' હે પુત્રો ! તમે મને છોડી
 બ્રહ્માને પ્રમત્ત કર્યો, વરદાન માટે તેની ખૂબ પ્રાર્થના
 કરી અને તેથી તમે બચવાન પાણુ થયા છો, પણ તેથી
 તમે (મારો) સ્નેહ છોડ્યો છે, તો હું તમારો ત્યાગ
 કરું છું તમે છંપે પાતાળમા ચાલ્યા જાઓ અને
 ' પદ્મગર્ભ ' નામે પ્રખ્યાત ધર્ષ પૃથ્વી પર આવતગે -
 તમે પાતાલમા તિદ્રાવી વેગયથા રહી અનેક વર્ષો
 મુધી રહેશો પછી વર્ષો વર્ષો દેવદીતા ગર્ભમા તમે
 આવતરશો ત્યા તમારો (પૂર્વજન્મનો) પિતા કાલ
 નેમિ કન વગે, તે જ મહા કૂળની માત્ર જન્મતા
 જ તમને મારી નાખશે '.

એમ તે વેળા હિરણ્યક્રિપાજીને નેઓને શાપ
 આપ્યા હતા, તેથી એ શાપને લીધે વારંવાર ગર્ભમા
 જન્મેલા છય દેવદીતા પુત્રોને નાપવી પ્રેરયેલા ક્રમે
 મારી નાખ્યા હતા પછી દેવદીતા ગર્ભમા આવેલા
 નાતમા પુન, જે નપતાગના અગ લના, તેન યાગ
 માયાએ યોગના બચવી ખચી કાઢી સેહિંગીના
 ગર્ભમા આણ્યા હતા તે વેળા આ ગર્ભ પાચમ
 મહિને બરી પર્યો અમ લોડમા કહેવાયુ હતુ
 અને ક્રમે પણ ત્યા દેવદીતા ગર્ભ પડી ગયેલા
 જાડ્યો લતા તે દુષ્ટતાએ સુખાગ્ર વાત સાબલી
 આનંદ પામ્યા હતા પછી ભકતોના પતિ ભગવાન
 વિષ્ણુ દેવનું કાર્ય કરવા અને પૃથ્વીનો ભાગ ઉતારવા
 સ્વનેના આક્રમા ગર્ભમા પ્રવેશ્યા હતા

જનમેજય ગત્યે પૂછ્યુ ' હે શ્રેષ્ઠમુનિ !
 વસુદેવ કલ્પપતા અશરૂપે લતા અને રોપનાગનો

તથા વિષ્ણુનો અશ પણ તે વેળા જન્મ્યા હતા, એમ
 તમે કહ્યું, હવે બીજા જે જે દેવોના અશો પૃથ્વીની
 પ્રાર્થનાથી તે વેળા ભાર ઉતાર્યા જન્મ્યા હતા, તેઓને
 પાણુ હે નિર્દોષ ! તમે કહો

આમે કહ્યું દેવો તથા દેવોના જે જે અશો
 પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત થયા હતા, તેઓને હું દૂકમા
 કહુ છું તમે સાલગો વસુદેવ કલ્પપતા અશ હતા અને
 દેવકી અદિતિરૂપ હતા, બ્રહ્મદેવ રોપનાગના અશ
 હતા, તેઓ (અંમ મનુષ્યરૂપે) જન્મ્યા હતા,
 ત્યારે ધર્મતા પુત્ર શ્રીમાન જે નારાયણ નામે પ્રખ્યાત
 હતા, નેમનો જ અગ એ (નારાયણ) મુનિ (પૃથ્વી
 પર) હયાત જ હતા, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ તરીકે થયા હતા
 અત નેમના નાના ભાઈ જે નર હતા, નેમનો જ
 અશ અર્જુન તરીકે થયા હતા યુધિષ્ઠિર ધર્મતા
 નગ, ભીમસેન વાણુનો અગ અને મહાબળવાન
 માદ્રીપુત્ર—નકુલ તથા મહદેવ—એ અશ્વિનીકુમારોના
 અશ હતા સૂર્યનો અગ કર્ણરૂપે પ્રખ્યાત થયા હતા
 ધર્મતા અશ વિદુર કહેવાયા હતા, દ્રોણાચાર્ય બૃહ
 સ્પતિના અગ હતા નેમના પુત્ર અશ્વત્થામા શિવના
 અશરૂપે જન્મ્યા હતા શાતનુ નજ મનુદ્રરૂપ હતા,
 તમની પત્નીને વિદ્રાનોગે ગગારૂપ માન્યા હતા
 અત (ઉચ્ચતનવી ભાઈ) દ્વક ગંધર્વપતિ તરીકે
 પુગાગુગાઓમા પ્રખ્યાત છ ભીષ્મ પિતામહ વસુરૂપે
 અત વિગતરૂપ મન્દગાલ તરીકે કહેવાય છે, અષ્ટ
 નમિ દેવતા પુત્ર રૂપ નામે લતા, તે જ (અવતરી)
 ધૃતનાથ તરીકે ઝંઝાના હતા કૃપાચાર્ય અને બીજા
 કૃતર્મી મન્દનાગના (અગરૂપે) કહેવાય છે,
 દુર્યોધન ક્રિયયુગનો અગ અને શકુનિને કાપસ્યુગ (તો
 અગ) તમાર જાણો અદ્રનો પુન સુવર્ચો નામે
 સોમપ્રરૂ (નામની યાદવ) કહેવાયો હતો, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન
 અગિનો અગ હતો તે શિખડી સસુમ (તો અશ)
 હતો પ્રધુમ્ન સનકુમારનો અશ તથા દ્રુપદ રાજ
 વજસનો અશ કહેવાયા હતા અને દ્રૌપદી લક્ષ્મીના
 અશમાથી જન્મ્યા હતા દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રો વિશ્વે
 દેવોના અગથી જન્મેલા કહેવાયા હતા અને કુતી
 મિહિના અગરૂપ, માદ્રી ધૃમિના અશરૂપ તથા
 નાધાગે મિતિના અગરૂપ હતા કૃષ્ણની સર્વ પત્નીઓ

* ગર્ભ આગ્રુ ભગવાનુ છે કે, જન્માએ તેઓને
 મારી ન થાય તે માટેનુ વરદાન આપ્યુ હતુ, તે હિરણ્ય
 ક્રિપાના શાપ પછી તેઓ જન્મે નપરોડયે થઈ-લા હતા, તે
 વચ નફન થયુ હતુ, એમ બીજા પુણ્યોમા કહ્યુ છે

અપ્સરાઓ કહેવાય છે અને શુક્રાચાર્યે પ્રેરેલા સર્વ
અસુરો સમગ્ર આ ધર્મા ઉતા શિશુપાલ હિરણ્યકશિપુ
નો આગ કહેવાતો હતો, જ્ઞસપ્ત વિપ્રચિત્ત દાનવ
હતો ગલ્ય સમગ્ર પ્રાણીદ જ હતા, કમ કાવ્યનેમિ હતો,
કેશી હયગ્રીવ હતો અને ગોકુળમાં અમદરૂપે મરણેલો
જે અસ્થિસુત હતો તે અલિનો પુત્ર હતો ધૃષ્ટકેતુ
અનુલદ દેવ હતો, ભગદત્ત આષ્ઠલ નામે દેવ હતો,
પ્રાણાસુર તે અપદેવ હતો અને ગદ્દભામુર તે ખર
દેવ હતો વાનદ તથા કિન્નાર નામના મહાકૂર
દેવો હતા, તેઓ જ ચાણૂર અને મુદ્ધિક નામના
મલ્લરૂપે પ્રખ્યાત ધર્મા હતા કિતિનો પુત્ર અસ્થિ
સુત દ્રુવચાપીડ નામે હાથી ધર્મા હતો અલિ-નગની
પુત્રી તે પુત્રના વર્ષ હતી અલિનો નાનો ભાઈ
અક્ષાસુર ધર્મા હતો મહામગવાન અશ્વત્થામા, યમ,
રુદ્ર કામ તથા ક્રોધ આ આગના ઝગોથી જન્મ્યા
હતા (કેવલ ઓડ ગિવના જ અશાધી નહિ) એમ
પ્રથમ દેવો તથા સનનેા આતાવતારમાં જન્મ્યા
હતા અને પછી પૃથ્વીનો ભાગ ઉતારવા માં દેવોના
અન્ના આવનથી તા કનનના આ દેવો તથા અસુરો
નો આગાવતાર પુત્રાણોમાં જે કહેનો છે, તે તમને
ક્યા ન્યાયે પ્રભાદિ દેવો પ્રાપ્તના માં વિષા પામે
નરા હતા, ત્યારે વિષા અમા વાજ અને (સાપ
ના) ધોત વાજ આપ્યા નો કાશ વાત તે કૃષ્ણ
ધર્મા નો ધોત વાત તે મયદેવ ધર્મા અને પૃથ્વીનો
ભાગ ઉતારા નો નેઓ અને (કૃષ્ણાણદેવ-વિષા
તથા નાગનો) દેવોના અન્નાને જન્મ્યા હતા
અનુપા આ આગાવતારની ક્યા ભક્તિભાવથી
નામ છે, તે નાં પાપોથી છુટી જઈ મ્વજનોવી
બોલે માન પામે છે ૧-૫૨

મહાવરણ વૈતરૂપોતિ મન્ત્રિભાવત ।

હરિગપતિનિમુક્તો મોદતે સ્વજનેદૃતઃ ॥ ૫૨ ॥

હિંદી શ્લોકોનાવચન મહાપુરુષમાં સ્તુત્ય રકત ત્રિવે
અધ્યાય ૨૨ મો નયમ

અધ્યાય ૨૩ મો*

શ્રીકૃષ્ણજન્મ

વ્યાસ ઉવાચ ।

હૃદયેષુ પદસુ પુત્રેષુ દેવસ્યા ઔમ્સેનિના ।

સત્તમે પતિતે ગર્ભે વચનાદ્ધારદસ્ય ચ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા કહે દેવકીના છ પુત્રો માર્ક
અને માતમો ગર્ભ (લોકદૃષ્ટિએ) પડી ગયો, ત્યારે
નારદના વચનથી પોતાના મરણની ચિંતા કરતો ગગન
કસ આક્રમ ગર્ભનું બરાબર ધ્યાન ગમવા સાવધાન
ચર્ચ ચલત કરવા લાગ્યો (એ અવતાર લેવાનો) સમય
યયો, ત્યારે વિષ્ણુએ (આપેલા અન્ન દારા) અશાધી
વસુદેવના શરીરમાં આવી અનુક્રમે (વીર્ય દત્ત)
દેવકીના ગર્ભમાં પ્રવેશ કર્યો તે જ સમયે દેવી યોગ
માયાએ દેવોના કાર્યરૂપ પ્રયોગન સિદ્ધ કરવા પોતાની
ઈચ્છાથી યરોદ્ધામાં પ્રવેશ કર્યા એ વેળા રોહિણીના
પુત્ર અશ્વત્થા ગોકુળમાં જન્મ્યા હતા, કેમ કે કસના
ભયથી મામેલી તે રોહિણી (એ વખતે) ગોકુળમાં
રહી હતી પછી ડને દેવોની સ્તુતિ કરતયલા દેવકીને
કેદખાનામાં નખ્યા અને તેમની ઓડી કન્યા સેવકોને
ગોકની દીધા વસુદેવ પા પત્નીના પ્રેમનુસી
અધાઈને તથા પુત્રની ઉત્પત્તિનો વિચાર કરી પત્નીની
સાથ જ (કેદખાનામાં) લખન ત્યા હતા દેવોના
કાર્યરૂપ પ્રયાગનની સિદ્ધિ માટે દરમીત ગર્ભના
કેદના અન દવગાપથી સ્તુતિ કરતા વિષા અનુક્રમે
વધવા લાગ્યા ત્યા દગમે પાવિન ાવવા મિત્રો
અને તેમના કૃષ્ણામમાં સંપિતી નાનની ધુન
આક્રમનો રિવન ગાલ્યો, ત્યારે ભરવી નખરાતા
કે નાં દાનનેાને હુદુ 'અદગના ધરમાં તમાર
દેવમીતે બનબગ નોમી મરી દેવીનો આક્રમે
ગર્ભ નારો રાજુ યને, માટે તે મૃત્યુરૂપ મારકી
કાગજથી નોમી સખને તે દેવોને ઓધાન દુષ્ટરૂ
એ આક્રમના પુત્રનો નાન કરને, ત્યાર પુ પન્ના
નિનને ડીથી મનેત તને બસ તનનાને, બાપ
તથા ધનુષ્યો ધાને નિદ્રા તથા આગનથી હિત યર્ધને

* આ અધ્યાયમાં આગન ઝગેરો શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ
તથા સીધાનો કહેવાય.

સર્વ તરફ તગ્ગર રાખી ઊભા રહેને.

વ્યાસે કહ્યું : એમ અસુરોના સમૂહોને આજ્ઞા કરી ભયથી આત્યત ગાભરો અને દૂષળો થયેલા તે દાનવ (કસ) તરત પોતાને ઘેર ગયો, પણ તે મુખ ન પામ્યો તે વખતે મધ્યરાત્રિના સમયે દેવકીએ વસુદેવને કહ્યું : 'હે મહારાજ ! હુ શુ કરું ? મારો પ્રસવકાળ થયો છે. અહીં ઘણા ભયાનક સક્ષસો ઊભા છે. નદની પત્નીએ મને પહેલા વચન આપેલું છે કે, 'હે માતાવળી ! તારે તારા પુત્રને મારે ઘેર મોકલી-દેવો, હુ તારા કરતા પણ વધારે ધ્યાન આપી તેનું રક્ષણ કરીશ અને કસને ખાતરી થવા (બદલામાં મારું) સંતાન આપીશ ' પણ હે સ્વામિન ! આ મોટું સકટ આવી પડ્યું છે, ત્યારે હવે શુ કરવું ? હે શ્રેષ્ઠેનતા પુત્ર ! બાળકનો આદલોપદલો કરવા તમે કેમ સમર્થ થશો ? હે પતિ ! હવે તમે મોહું ફેરવીને દૂર ઊભા રહો. મને ઘણી મોટી શરમ આવે છે, પણ હે સ્વામિન ! બીજી રીતે હુ શુ કરી શકું ? ' દેવ સંમાન મહાભાગ્યશાળી તે વસુદેવને એમ કહી દેવકીએ તે મધ્યરાત્રે પરમ આદ્યુત બાળકને ત્યા જન્મ આપ્યો. તે શુભ બાળકને જોઈ દેવકી વિસ્મય પામી હર્ષથી પ્રકુલ શરીરવાળી તે મહાભાગ્યએ પતિને કહ્યું 'હે સ્વામિન ! પુત્રનું મુખ જોઈ લો, પછીથી તમને તે દુર્લભ થશે આ કાળરૂપ મ્મ હમણા આને મારી નાખશે ' વસુદેવે 'બહુ સારું' એમ કહી તે પુત્રને હાથમા લઈ આદ્યુત કર્મ કરનાર તે પુત્રના મુખને જોયું અને (ફરી) તે પુત્રનું મુખ જોઈ વસુદેવ ચિંતામા પડી ગયા કે, 'હુ શુ કરું ? આના માટે મને દુઃખ કેમ ન થાય ?' એમ તે ચિંતાતુર થયા, ત્યાર સ્પષ્ટ આશ્વરોવાળી, ગરીર વિનાની (આકાશ)-વાળીએ આકાશમા વસુદેવને સંજોધી કહ્યું 'હે વસુદેવ ! આને તમે ઉતાવળા જોકુળમા લઈ જનઓ બધા ચોંકિયાતોને મે નિદ્રાથી અત્યત મોહિત કર્યો છે અને આઠે કમાટો તથા સાકળો ખુલ્લા કર્યા છે. આ બાળકને નદના ઘેર મૂકી તમે યોગમાયાને લવિ.' એ માલગી વસુદેવ પણ કેદખાનામા ગયા અને દરવાજા ખુલ્લા જોઈ એકદમ ઉતાવળા થયા હે રાજા ! તરત જ તે બાળકને લઈ ચોંકિયાતો ન

જાણે તેમ તે નીકળી ગયા. યમુનાના કિનારા પર આવતાં તેમણે ઘણું જ જોરાવર પૂર જોયું; પણ તે જ સમયે નદીઓમાં શ્રેષ્ઠ તે યમુના તરત જ કેડ જેટલા પાણીવાળી થઈ ગઈ; એટલે વસુદેવ યોગમાયાના પ્રભાવથી નદીને ચોળગી ગયા અને મધ્યરાત્રે નિર્જન માર્ગે જોકુળમા ગઈ નદના દરવાજામા ઊભા રહ્યા. ત્યા પશુઓની સમૃદ્ધિને જોતા હતા તે જે વખતે ત્યાં યોગમાયાના આશય ઉત્પન્ન થયેલા ત્રણે ગુણોવાળાં અને દિવ્ય સ્વરૂપધારી દેવી યશોદાના ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થઈ જન્મ પામ્યા તે વખતે દાસીનું રૂપ ધારણ કરતાં દેવીએ તે જન્મ પામેલી દિવ્ય બાલિકાને હાથમા લઈ ત્યા આવી વસુદેવને આપી; એટલે વસુદેવે પુત્રને દાસીના હાથમા આપીને તે બાલિકાને લઈ પ્રમન્યિરો તરત જ ત્યાથી પ્રયાણ કર્યું. પછી કેદખાનામા ગઈ પડોચી. દેવકીની પથારીમા પુત્રીને મૂકી ચિંતાથી ઘેરાયેલા અને ભયાતુર થઈ તેની પાસે તે ઊભા રહ્યા તે સમયે એ કન્યા જિંચા સ્વેરે રડવા લાગી, એટલે તે જ વખતે ભાનમા આવેલા રાજાના સેવકો રાત્રિના સમયે તે રડવું સાલળી એકદમ ઊભા થયા અને ઉતાવળા રાજાની પાસે ગઈ ખૂબ ગાભરા બતી તેને કહેવા લાગ્યા 'હે મહાબુદ્ધિમાન ! દેવકીને પુત્ર જન્મ્યો છે, જલદી આવો' તેઓનું એ વચન માલગી ભોજપતિ કસ તરત જ ત્યા ગયા, અને દરવાજો ખુલ્લો જોઈ વસુદેવને તેણે બોલાવ્યા અને કહ્યું કે, 'હે મહાબુદ્ધિમાન વસુદેવ ! દેવકીનો પુત્ર તમે લાવો; આ આઠમા ગર્ભ મારા મૃત્યુરૂપ છે માટે મારા મનુ વિંછને હુ મારી નાખું ' કસનું તે વચન સાલળી વસુદેવ ભયભીત નેત્રોવાળા થઈ ગયા નેમણે જાણે રડતા હોય, તેમ તે પુત્રીને લઈને (કસના) હાથમા આપી ગજા કમ પુત્રીને જોઈ અત્યત વિસ્મય પામ્યો (ને વિચારવા લાગ્યો કે,) 'દેવોની વાણી તથા નારદનું કહેવું અસત્ય થયેલું છે, વસુદેવ તો રાકડાંમા પડેલા છે તો અસત્ય કામ કેમ કરે ? મારા ચોરી દારો બધા સાવધ છે એમાં સંશય નથી; છતાં અહીં પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે કન્યા ક્યાંથી આવી અને પુત્ર ક્યા ગયો ? પણ હવે આમા સંદેહ કરવો ચોન્ય

નથી; કેમ કે કાળની ગતિ સમજવી મુશ્કેલ છે ' આમ વિચારીને તે નિદ્રેય અને કુલદૂષક દુષ્ટ એ બાલિકાને પગમાથી પકડી પથ્થર પર જેવી પછાડી કે તરત જ તેના હાથમાથી નીકળી જઈ તે કન્યા આકાશમંડળ માં જતી રહી. તે વખતે દિવ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરી તે દેવીએ કોમળ સ્વરે તેને કહ્યું. ' ઓ પાપી ! મને મારવાથી શુ ધવાનું છે ? તારે બળવાન શત્રુ જન્મી ચૂક્યો છે, તે સર્વથી મારશે મુશ્કેલ હોઈ તને નરાધમને મારશે. ' એમ કહી તે ઈચ્છાનુસાર જનાગ કન્યા શિવાદેવી આકાશમા જતા ગયા તે વખતે કન તો વિસ્મયથી ઘેગઈ જઈ પોતાને ઘેર જતો સ્થો. અને બ્રહ્માસુર, ધેનુકાસુર, વત્સાસુર વગેરે સર્વ દાનવોને તેડાવીને ક્રોધાયમાન અને ભયભીત થઈ આ વચન બોલ્યાં. ' હે દાનવો ! તમે બધા મારા કાર્યે મિદ્ધ કરવા જાઓ અને જે કોઈ દેહાણે હાલ તરતમા જ જન્મેલા બાળકો તેમ તેઓને મારી નાખો બાળકોને મારનારી આ પૂતના હમણા જ નદના ગોકુળમા નત્ય અને ત્યા તરતમા જ જન્મેલા બાળકોનો મારી નાખતી મારી આશ્વાથી ગ્હે, તેમ જ ધેનુકાસુર, વત્સાસુર, કેશી, પ્રતાપાસુર અને બ્રહ્માસુર એ બધાય મારા કાર્યે કવ્વાની ઈચ્છાથી (હમણા) ત્યા જ ગ્હે ' એમ અસુગેને આજ્ઞા કરી દુષ્ટ કન પોતાને ઘેર ગયો, પણ તેનો જ વિચાર કરતો અતિ ઉદાસ મનવાળો થઈ ચિતાથી ઘેરાઈ ગયો ૧-૫૨

इत्याह्वायान्तरात् कंसो ययौ निजगृहं ललः ।

चिन्ताविधोऽसिदिनात्मा चिन्तयित्वैव त पुनः ॥ ૫૨ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાનવત મહાપુણ્ડ્રમા ચતુર્થ સ્કંધ

વિષે અધ્યાય ૨૪ મો નમઃ

અધ્યાય ૨૪ મો*

શ્રીકૃષ્ણની કેટલીક શુભ કથાઓ

બ્યાલ ડગાલ ।

પ્રાતઃતેન્દ્રગૃહે જાતઃ પુત્રજન્મમહોસવ ।

કિંવદન્યય કંલેન યુતા ચારમુખાવપિ ॥ ૧ ॥

બ્યાસે કહ્યું. સવારમા ' નદને ઘેર પુત્રજન્મનો

* આ અધ્યાયમા ' દરેક માથાથી બોલત વધા છે, ' એમ વસ્તુવાચની ઈ-ગ્રંથથી શ્રીકૃષ્ણની કેટલીક શુભ કથાઓ બાતક ત્ર્યોક્ષેથી કહેવાયો.

મહોત્તવ થયો ' એવી લોકવાયકા કસે પણ છાના બાતમીદાને પામેથી સાલળી વળી તે જાણતો હતો કે વસુદેવની સ્ત્રી-ઓ, પશુઓ અને દાસવર્ગ એ બધા નદના ગોકુળમા ગ્હે છે, તેથી હે ભરતવશી ગમત ! ગોકુળ તત્ક તે શત્રુગુકત રહેવા લાગ્યો વળી નાગ્હે પણ તે સર્વ કાગણ પહંલા તેને કહ્યું હતું ' ગોકુળમા નદ વગેરે જે (ગોવાળિકા) છે, તેમની જે પત્ની ઓ છે, તે અને દેવકી તથા વસુદેવ વગેરે બધા દેવોના અરોાથી જન્મેલાં હોઈ તારા શત્રુઓ જ છે ' એમ નાગદના હહેવાથી એક કુલાધમ (બધુ) જાણતા જ હતો, તેથી હે ગમત ! મહાપાપી તે કન કોપયુક્ત મનવાળો થયો હતો વળી આમાપ તેજવાળા કૃષ્ણે ત્યા પૂતનાને મારી અને બ્રહ્માસુર, વત્સાસુર, મહા-બળવાન ધેનુકાસુર તથા પ્રતાપાસુરને પણ માર્યા, તેમ જ ગોવર્ધન પર્વતને ધારણ કર્યો, આ કમ નાભળીને પણ કસે પોતાનું મગણ મારી લીધું; તેમ જ કેશી દૈત્ય મગયો એ જાણી કન ખૂબ દુ ખી મનવાળો થયો અને પછી તો તરત જ ધનુષ્યોગના બહાને તે બને કૃષ્ણ-બલદેવને (મધુસૂતા) લાવવા તેણે તેયારી કરવા માડી પાપબુદ્ધિ એ કૂટ કને આમાપ પનકમો બલસમ તથા કૃષ્ણને મારી નાખવા તેમને લાવવા સાત તે વખતે ચક્રને મોકલ્યા હતા કનની આજ્ઞામા ગ્હેતા ચક્રર એ બને ગોપાલ શ્રીકૃષ્ણ-બલદેવને ગ્રમમા બેસાડી મધુરામા આવ્યા, તે વેળા ત્યા આવી એ બને જણાએ ધનુષ્ય બાન્યુ અને ધોબીને મારી (કુલવલપીડ) લાદીને, નાપુર-મુદિલ (તામના બે મદલ) ને તથા શલ-તોશલ (તામના બે મદલ) ને પણ શ્રીકૃષ્ણે માર્યા વળી દેવોના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણે કમને પણ કેશી બે ની ગમત માગમા મારી નાખ્યો; અને માતાપિતાને છોડાવી દુ ખસહિત કર્યો હતા પછી શત્રુઓનો નાગ કનના તે શ્રીકૃષ્ણે ઉગ્રસેનને તે સંન્ય આપ્યું હતું મોટા મનવાળા વસુદેવે તે બને (પુત્રો) ને મુજ વાસનો ટહેસે પહેગવત્પૂર્વકની વિધિથી ત્યા જનોઈ ઘીમુ પડી તે વેળા જનોઈનો સમ્રાટ પામેવા તેઓ બને નાદીપાન નામના ગુરુને ઘેર નર્વ વિચારોનો અભ્યાસ કરી કરી પાછા મધુરામા આવ્યા હતા વનુ-

દેવતા એ બને વીર પુત્રો બાર વર્ષની વયના થયા,
 તેટલામા તો વિદ્યાભ્યાસ કરી ચૂક્યા, ઘણા બળવાન
 થયા અને મધુરામા જ રહેવા લાગ્યા તેવામા પોતાના
 જન્માર્થ(કર્મ)ના નાનાથી દુષ્ટી થયેલા મગવસજ
 જસસંધ સૈન્યમમુદાય એકઠો કરી મધુન પગ ચટી
 આવ્યો, પણ મધુરામા ગેતા કુશળ યુદ્ધિનાળાશ્રીકૃષ્ણે
 તેની સામે યુદ્ધ કરી નતાર વાગ તેને જીત્યો હતો
 પછી તે જરામધે યાદવો માં ભયકર અને ગૂસ્વીર,
 નર્વ એવોના ગજ એવા કાલયવનને (મધુગ
 પગ ચટાઈ કરવા) પ્રેરણા કરી ત્યાં કાલયવનને
 આવતો સાબળી મધુસૂદન શ્રીકૃષ્ણે મ્હાં ઉત્તમ
 યાદવોને તવા બપરામને તેણી આમ કહ્યું 'હે
 મળાભાગો! મળાબળવાન જસસંધથી આગે આપણ
 ન ભય વરના છે અને કાલયવન પણ આવે છે,
 તો તમે નુ કચ્ચુ વર, સૈન્ય તથા ધન જોડીને પણ
 પ્રાપ્તિ કરી યોગ્ય છે ન્યા મુખેથી રહવાય, ત
 જ દન બાપદાદાઓનો ગણાય છે જ દેશ પોતાના
 કુળને ચોન્ય દેશ, પણ નાશ્ય અત્યંત દુષ્ટાયક
 વતો કાય તો તેના દેશને નુ કરવા યં સુખ ઈચ્છતા
 મનુષ્યે પર્વત ક સમુદ્ર પાન હેનુ તો કીક છે, ન્યા
 ન પુત્રા તજીથી ભય ન પોય ત્યા જ નમનુ માળ
 નોગો એનું જોઈયા, ત્રિપા પા નમુદ્રમા નપતાગ
 કય ન યાતા આશ્રય ની મૂળ જ ન જ પ્રમાણ
 નિપુનગિ ગરૂ પા ભયથી નાનીન જ દેશનમા
 જ છે, માગ રાજ્યોથી દેનન વતા આપણે આગે
 ન જ એનું પા આપા મરા માગ જ દરકામા
 એ જતા ઈન્દ્ર ને ગંધર્વનગર ગિનાગ પર્વતની
 પાને નમુદ્રમા તિતાન પગ જ આન મુદ્દર પર્વત મનોદર
 છે, એન ગરૂ આજ મને ગામસુ છે

આન બોલ્યા ન નત્ય વચન સાબળી બરા
 કાઠ યાદવોને દુષ્ટ્ય તથા વાપતા નામ ત્યા જવા
 નિશ્ચય કર્યો તેનો ગાઠા ડિગ, બચ્ચન તથા પાટાગ્યા
 પગ ધન બની બજગમ તથા દૃષ્ટાને આગળ કરી ગચ
 નીવા સામે (મધુગ) નગરીમાથી બગ નીકળ્યા
 પછી પ્રત્યાગાને આગળ કરી નર્મ ઉત્તમ યાદવો
 આના અને ગેતાક નિસ્સે કલકાનગરીમા પોતેલ્યા
 શ્રીકૃષ્ણે કીકને પાને (તે નગરીના) ડાંગોડા

કસલો અને પછી યાદવોને ત્યા રાખી બજગમ તથા
 કૃષ્ણ તમે જ પાછા મધુરામા આવી તે નિર્ગન
 નગરીમા બને (એકલા જ) રહ્યા; તે વખતે બજગમ
 યવનગજ ત્યા ચટી આવ્યો, એટલે શ્રીકૃષ્ણ તેને
 આવેલો જાણી નગરમાથી પોતે એકલા બહાર
 નીકળ્યા અને પગપાળા એ યવનની આગળ થયા
 પીતાબરધારી શ્રીકૃષ્ણ તે વેળા ખૂબ હસતા હતા,
 ત્યારે કમલ સમાન નેત્રોવાળા તે શ્રીકૃષ્ણને આગળ
 જતા જોઈ દુષ્ટ કાલયવન પણ પગપાળા જ તેમની
 પાછળ આવ્યો ભગવાન કૃષ્ણ મહાભગવાન ગર્જીયં
 મુચુકુદ ન્યા સૂતો હતો, ત્યા કાલયવન સાથ જઈ
 પહોંચ્યા અને મુચુકુદને જોઈ તે વિષ્ણુ ત્યા જ
 અદૃશ્ય બઈ ગયા કાલયવન પણ ત્યા જ જઈ પહોંચ્યો
 અને સૂઈ રહેલા ગજ મુચુકુદને શ્રીકૃષ્ણ માની
 પગની લાતથી તેણે તેને પ્રહાર કર્યો, એટલે મહા
 બળવાન મુચુકુદ એકદમ જગી ઊઠ્યો અને ક્રોધથી
 લાલ નેત્રોવાળા બઈ તેણે કાલયવનને બાળી નાખ્યો
 એમ યવનને બાળી નાખ્યા પછી મુચુકુદે કમળ
 નમાન નેત્રોવાળા અને મોટા દેવોના પણ ઈશ્વર
 શ્રીકૃષ્ણને ત્યા જોયા અને તેમને પ્રણામ કરી તે
 વેત તરૂ નાચ્યા ગયા, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ પણ બજગમ
 સામે કલકા ગયા ત્યા ઉગ્રસેનને રાજ્ય બતાવી ઈન્દ્ર
 પ્રમાણ પાત આનંદ કરવા લાગ્યા, પછી તેનાં પુત્રા
 પાલ માળા સ્વયંવરમાથી રક્ષિતમાળીનું હજી કર્યું
 અને સહનૃ વિવાહથી તેને તે પરણ્યા તે
 પછી જમનની સત્યભામા, મિનવિદ્યા, ક્રાપિદી,
 લક્ષ્મણા ભદ્રા તથા સુદરી નાગનિજીતી, એ જુદી
 જુદી સ્ત્રીઆન પણ લાવી જતાઈને શ્રીકૃષ્ણ તંબોને
 પગત્યા હે ગજા! કૃપાળી એ આઠ જ અતિ સુદર
 પત્નીઆ હતી, તમાથી રક્ષિતમાળીએ સુદર દેખાવામા
 પ્રવૃત્ત પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો મધુસૂદન
 શ્રીકૃષ્ણ તેના જનતર્કમિદિ સમકાર કર્યો તે જ સમયે
 મહાભગવાન નબન્સુર તે બાગકો સૂતકામુદમાથી
 હની ગયો હતો તે નબન્સુરે એ બાગકો પોતાના
 નગરમા લઈ જઈ માયાસતીને નોખ્યો હતો બીજી
 બાગી શ્રીકૃષ્ણે એ પુત્રને દરારો જોઈ શોકમુકત
 બડ ગળે વૃણસુર વગેરે દેવોને લીધા માનમા માર્યો

છે તે દેવીને ભક્તિયુક્ત ચિત્તે શરણે ગયા. તેમણે પગ્મ ઉદાર આકર્ષવાળા વચનોરૂપ શુભ સ્તોત્રથી યોગમાયાની આમ સ્તુતિ કરી

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા હે માતા ! પૂર્વજન્મમા ધર્મના પુત્ર મેં નારાયણે તપથી તમને પ્રસન્ન કર્યો છે અને બદરિકાગ્રામમાં વનમાં પુણ્યો વગેરેથી તમને પૂજ્યા છે, તો હે જનની ! તમારા વિષેના તે મારા ભક્તિ ભાવને શુ તમે ભૂલી ગયા છો ? કોઈ દુષ્ટ મનવાળાએ આજે ગર્ભત કરવા અથવા મારા માન હરવા સૂતિકાનુક્રમથી મારા પુત્રને હર્યો છે ! હે ગામ ! આજે ભક્તજનની લાજ ગણવી તમને યોગ્ય જ છે કિલ્લે વલ્લો જ મોટો છે, નગરી માની ગીતે મુગ્ધિત છે, મારુ ઘર પણ બગબગ મ ય બાગમા જ છે અને ગણીવામમા સૂતિકાનુક્રમ પણ ગુમ જ છે, છતાં મારા જ (પ્રાર્થના) દોષથી બાળક હાલ્યો છે હું તે યાદવો પણ કોઈ બીજા ગદેરમા ગયા ન હતા, તમ જ નગરી પણ ઉત્તમ વીર પુરુષોથી ન્હાયેલી જ છે, છતાં કોઈ કપટી પુરુષે મારા બાળકને હર્યો છે ! તો હે જનની ! તમારી માયા જ ખરેખર પ્રકટ પ્રભાવવાળી છે હે જનની ! આતિ ગુમ તમારા ચાંચરે (જે) હું પણ જાણતો નથી, તો મદ્યબુદ્ધિ અને અવપજ્ઞાની બીજા ક્યો દેહધારી જાણી શકે ? હે આબિકે ! બાળકને હરનારો એ કયા ગયા છે ? મારા યોદ્ધાઓએ પણ તેને જ્યેષ્ઠ નથી ! અથવા આ માયારૂપી પકડો તમે જ નાખેલા છે આમા તમાગ સમધી કઈ આશ્રય નથી, કેમ કે પ્રખ્યાત બગદેવને પતિપત્નિયણુ સેહિણીએ પતિથી દૂર ત્યાં છતાં મૈથુન વિતા જ જન્મ આપ્યો છે, તે બળદેવને માની પહેલા માની માતાના ગર્ભમાંથી આર્ધી તમયે (પાત્રમા મહિને) તમે જ માયાથી (સેહિણીના પેટમા) આણ્યા હતા ! તમે જ મુણ્ડોથી કાયમ જગતની સૃષ્ટિ, પાલન અને નાશ પણ કરો છો હે ગામ ! પાપોનો નાશ કરનાર તમારુ ચાંચર કોણ જાણે છે અથવા કરી આ બધુ તમે જ કર્યું છે મને પુત્રના જન્મથી થયેલો આનંદ ઉપજવી કરી તેના વિગ્રહથી થયેલો દુઃખનો ભાગ આપીને તમે જ આતિ સુદઃ આ વિલાસેથી ખેંચા છો; જો એમ ન

હોય તો મને પુત્રપ્રાપ્તિથી થયેલો આનંદ વ્યર્થ કેમ થાય ? એ પુત્રની આ માતા હજી ખાલા જ છે; તે ટિટોડીની પેકે ખૂબ રહે છે અને મારી પાસે હોઈ મને હમેશા દુઃખ ઉપજવે છે. હે લલિતા ! હે આમાપ પ્રભાવવાળા ! આ મારુ દુઃખ શુ તમે નથી જાણતા ! હે માતા ! સસારથી પીડાતા લોકોને તમે જ શરણરૂપ છો હે દેવિ ! પડિતો કહે છે કે, આ જગતમા પુત્રનો જન્મ, સુખની મીમારૂપ હોય છે અને તેનો નાશ દુઃખની સીમારૂપ હોય છે, તો હે જનની ! હું હવે શુ કરું ? હે માતા ! મારો પહેલો જ પુત્ર આમ નાશ પામ્યો છે, જેથી મારુ હૃદય આજે જાણે ચિરાઈ જતુ હોય એમ લાગે છે હે માતા ! મારો પુત્ર જો જીવતો હોય તો તમે જલદી બતાવો, હું તમને સતોષ કરનારો યશ કરીશ અથવા વ્રત કરીશ અથવા પૂજન કરીશ તમે બધા દુઃખોનો નાશ કરનાર હોઈ દરેકના મોકનો નાશ કરવા મમથા છે

આસ બોલ્યા ઉત્તમ કર્મ કરનારા શ્રીકૃષ્ણે એમ સ્તુતિ કરી ત્યાં દેવીએ પ્રત્યક્ષ દર્શન દઈ તે જગદ્ગુરુને આમ કહ્યું

શ્રી દેવી બોલ્યા હે દેવોના હિંસર ! તમે રોક કરો મા, તમને આ પૂર્વજાનનો શાપ છે, તેના કારણે તમારા પુત્રને શબ્દસુરબળથી હરી ગયો છે આજથી સોળમે વર્ષે તમારો તે પુત્ર મારી કૃપાવી તે મયસ-સુરને બળવી માની અહીં આવવો, એમા સગય નથી,

આસે કહ્યું એમ કહી ઉત્તર પરાક્રમવાળા તે ચડિડાદેવી અદૃશ્ય થયા અને ભગવાન કૃષ્ણ પણ પુત્રનો શોક છોડી સુખી થયા ૧-૬૨

इत्युक्त्वान्तर्धे देरी चण्डिका चण्डविक्रमा ।

भगवानपि पुत्रस्य शोकं त्यक्त्वाऽभवत् सुखी ॥

હતિ શ્રીદેવીબાનવતમહાપુત્રાભમા ચતુર્ગા સ્કંદ વિષે

અધ્યાય ૨૪ મો તમામ

જિયાઓની આસા પાળનારો ઘઈ હું નદની ગાયોની
રક્ષા કરનાર ગોવાળ થયો છું । ગાયોની ધૂળથી ખર-
ડાયેલા કેશવાળો ઘઈ હું ઘાટ વૃ દાવનમા ભમતો હતો
અને (છેવટે) મ્લેચ્છોના સળ પ્રલયવનથી ત્રાસ
પામી હું, બાપદાદાઓનો પવિત્ર દેશ મધુરા છોડી
ઘરકામા (રહેવા) લાગ્યો છું હે પ્રભો ! (ત્યા જઈને
પણ) યથાતિ સળના શાપથી બધાયેલા અને ધર્મની
શ્લામા તત્પર રહેતા મેં અત્યંત મમુદ્ધિવાળુ એવું
પણ સંન્ય તે ઉગ્રમેનને આપી દીધું છે અને મેં
તો ઉગ્રમેનનું દાસપણ જ મદા કર્યું છે એ ઉગ્રમેનને
અમારા પૂર્વજોએ જ સળ કર્યો છે, (એટલે મારે
પણ તેમ જ કરવું પડ્યું છે) હે રાણા ! સ્ત્રીઓને
વશ વર્તવનાર અને ધર્મનું ખડત કરનાર ગૃહસ્થાશ્રમ
દુ ખદાયી છે, કેમ કે એમા કાયમી પરતવપણું
અને બધન હોય છે, તેથી તેમાથી છૂટવાની વાત જ
દુર્લભ ઘઈ પડે છે હે કામદેવનો નાશ કરનારા !
રુકિમણીના પુત્રોને જોઈ મારી સ્ત્રી જાપવતીએ પુત્ર
માટે તપ કરવાની મને પ્રેરણા કરી હતી, જેથી એ
કામતાવાળા મેં પણ આજે પુત્ર માટે જ તપ
કર્યું છે હે દેવોના ઈશ્વર ! (પુત્ર જેવી તુચ્છ વસ્તુ)
માગવામાં મને શરમ થાય છે, કેમ કે હે જગદ્ગુરુ !
દેવોના ઈશ્વર મુકિતને આપનાર, ભકતો પાં પ્રેમ
રાખનાર અને પ્રસન્ન થયેલા તમાને પાસે કયા મૂઢ
પુરુષ નાશવત તુચ્છ કળ માને ? હે પ્રભો ! આ
હું તો માયાથી મૂઢચિત્રા બન્યા છું અને તેથી જ હે
જગત્પતિ શમિ ! સ્ત્રીથી પ્રેસાયેલા હું મુકિત આપ-
નારા તમારી પાસે પુત્રવૃપતી માગતી કરું છું હે
રાણા ! આ સત્સારને દુ ખદાયી, દુ ખતુ સાધન,
આનિય તથા નાશવત હું જાણ છું, છતાં મને
વેશમ્ય વતો નથી, કેમ કે નાગયાગના આગરૂપ હું
શાપને લીધે આ પૃથ્વી પર માયારૂપ પાશથી બંધાઈને
આતિશય ધાના દુ ખો ભોગવવા જ જતો છું

બ્યાન બોલ્યા એમ કહેતા શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે
શરૂં કર્યું 'હે જનુઓનો નાશ કરનારા ! તમને
ધણા પુત્રો થશે, નોશ હન્ટર ને પચાસ સ્ત્રીઓ
ઘરો અને તે એક એક સ્ત્રીમા મહાબળવાન દશ દશ
પુત્રો થશે ' એમ કહી પ્રિય દર્શનવાળા મગ્ધ ગત્ત જ

બોલતા બધ થયા પછી હે સળ ! દેવી પાર્વતીએ
નમન કરતા શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું 'હે કૃષ્ણ ! એ
કૃષ્ણ ! હે મહાબાહુ ! તમે આ સત્સારના લોપ્તમા
ગૃહસ્થોમા ઉત્તમ થશો, પછી સો વર્ષના બંતે હે
જનાર્દન ! બ્રાહ્મણના અને ગાંધારીના શાપથી તમાર
કુળનો નાશ થશે, શાપથી મોહિત થયેલા તમાર
પુત્રો અને બીજા બધા યાદવો યુદ્ધમા મામસમા
પ્રહારો કરી નાશ પામશે અને તમે તમારા ભાઈ
સાથે દેહ છોડી સ્વર્ગમા જશો હે સમર્થ કૃષ્ણ !
ભાવિ બનાવોને ઉદ્દેશી તે માટે તમારે શોક ન કરવો,
કેમ કે અવશ્ય થનારા બનાવોનો કોઈ ઉપાય નથી
માટે તેમા શોક ન કરવો, આ મારો ચોક્કસ મત છે
હે મધુસૂદન ! કૃષ્ણ ! તમે મરણ પામશો ત્યારે
અશ્વકન્તા શાપને લીધે તમારી સ્ત્રીઓને ચોર યોદ્ધે
પકડી જશે '

બ્યાન બોલ્યા એમ કહી પાર્વતી તથા દેવોના
મહળ મહિત શરૂ અદૃશ્ય થયા પછી શ્રીકૃષ્ણ પા !
ઉપમન્યુને પ્રણામ કરી દારૂક ગયા, માટે હે જનમેશ્વર
સળ ! બ્રહ્મા વગેરે જોડે મોટા ઈશ્વરો છે,
તોપણ તેઓ માયાતા તરગોતા યોગથી વ્યાકુળ
આત કરણુવાળા હોય છે અને તેઓ બધા લાકડાની
પૂતળીઓની પેઠે તે (માયા) ને વશ રહે છે માયાયુક્ત
બ્રહ્મસ્વરૂપ દેવી જેવા જેવા પૂર્વજન્મના કર્મો હોય,
તે તે પ્રમાણે હમશા પ્રેરણા કરે છે, જેથી એ ભગ-
વતીમા વિપયપણ કે નિર્દયપણ કહી (સભવત)
નથી, એ ભુવનેશ્વરી તો જીવોના મોક્ષ માટે જ કેવળ
ચત્ર કરે છે આ દેવી સ્થાવરજંગમ જગતને જો
ન મળે તો બધુંયે માયામા જ લીન રહી કાયમ જડ
જ રહે * માટ દયા કરીને જ દેવી જીવો આદિ જગતને
સર્જે છે અને કાયમ તેને પ્રેરણા આપ્યા કરે છે

* અર્થાત્ પ્રવચકાએ જેમ માયામાં લીન થાય છે તેમ જ
લીન થવું રહે, પણ તે કમેનિ અનુનરી કદી મુક્ત ન થાય
જનનની સુષ્ટિ જો કસ્ય છે, તે શવજ-મનન આદિથી બાળ
બાળાકાર કી જનન મુક્ત નહે, આવા અભિપ્રાયથી બન
વતી કૃષ્ણ કરીને જનન નરજ છે, જોકે તે દેવી પોતાની
ઈચ્છા પ્રમાણે વિહાર કરે છે, તોયે પ્રાણીઓના મોક્ષ માટે
જીવાદિ જનનને ઉત્પન્ન કરે છે અને તે નેનાં કમેનિ અનુનરી
અર્થે પ્રેરણા આપ્યા કરે છે

આથી બ્રહ્મા આદિના આ મોહ વિષે સરાય કરવો જ નહિ, કેમ કે બ્રહ્મા દેવો અને અસુરો (પણ) માયાની અદ્ભુત હોઈ માયાને જ વશ છે દેવોના ઈશ્વરી તે એક જ કેવળ સ્વતંત્ર હોઈ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે આચરતા વિહાર કરે છે, માટે હે રાજન્ ! સર્વ પ્રકારે તે મહેશ્વરી જ સેવવા યોગ્ય છે ત્રણે જગતમા એમનાથી અધિક કંઈ છે જ નહિ, માટે એ પરશકિતના ચરણનું સ્મરણ કરવું, તે જ જન્મની સફળતા છે જે કુળમા દેવી ઇષ્ટદેવ તરીકે ન હોય, તે કુળમા કદી જન્મ ન થાયો. 'હુ દેવીરૂપ છું, તેથી જુદો નથી, હુ બ્રહ્મ જ છું, હુ શોકનું પાત્ર નથી,' આવા અભેદભાવથી તે આપિનાશી જગદબાનુ ચિંતન કરવું ગુરુના મુખથી વેદાંતનું શ્રવણ આદિ કરી આત્મસ્વરૂપ એ દેવીનું એકાગ્ર મનથી નિત્ય ચિંતન કરવું, તેથી તરત જ મનુષ્ય મુક્ત થાય છે, બીજા પ્રકારે કરોડો કર્મો કર્યાથી પણ મુક્ત થતો નથી શ્વેતાશ્વતર આદિ સર્વ ઋષિઓ આત્મસ્વરૂપ જાગવતીનું હૃદયથી ધ્યાન કરી નિર્ભજ આત કરણવાળા

થઈને સસાગરપ બાંધતથી છૂટી ગયા છે બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુ વગેરે અને પાર્વતી તથા લક્ષ્મી વગેરે પણ તે જ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ પરમેશ્વરીની ઉપાસના કરે છે હે નિર્દોષ રાજા ! સસારના તાપથી ત્રામ પામેલા તમે જે જે પૂછ્યું હતું, તે તે તમને મેં કહ્યું, હવે કરી તમે શું માલળવા ઇચ્છો છો ? હે રાજન્ ! મેં તમને કહેલું આ સર્વોત્તમ આધ્યાત્મરૂપ પુત્રણ સર્વ પાપને હરનારું, પવિત્ર અને પરમ અદ્ભુત છે જે મનુષ્ય વેદતુલ્ય આ પુરાણને કાયમ સાભળે છે તે મર્વ પાપથી છૂટી જઈ દેવીતા લોકમા પૂજ્ય છે

સૂત યોહ્યા શ્રીમદ્ભાગવત તામનુ આ પાત્રમુ પુરાણ વિસ્તાર મહિત કહેવાનું વ્યાસ પાસેથી મેં સાભળ્યું છે ૧-૮૩

પતન્મયા ધ્રુત વ્યાસાત્ કથ્યમાન સવિસ્તરમ્ ।
પુરાણ પશ્ચમ નૂન શ્રીમદ્ભાગવતાભિષમ્ ॥૮૩॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમહાપુરાણમા ચતુર્થ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૫ મા તમામ્

ચોથો સ્કંધ સમાપ્ત

चोथो स्कंध समाप्त

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

પાંચમો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

વિષ્ણુ કરતાં શિવ શ્રેષ્ઠ છે

શ્રવણ ઋષિ:

મવતા કથિતં સુત મહદાપ્યાનમુત્તમમ્ । કૃષ્ણસ્ય ચરિતં દિવ્યં સર્વપાતકનાશનમ્ ॥ ૧ ॥

ઋષિઓએ પૂછ્યું : ‘હે સૂત ! શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રરૂપ, દિવ્ય અને સર્વ પાપોનો નાશ કરનારું’ મોટું ઉત્તર આપ્યાન તમે કહ્યું. હે મહાભાગ ! હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ કૃષ્ણકથા તમે સંક્ષેપથી કહી તેમાં અમને સંદેહ થાય છે. વિષ્ણુના અંશાવતાર કૃષ્ણે વનમાં જઈ દુધર તપ કર્યું અને શિવનું આરાધન કર્યું. પૂર્ણ જગદંબા શ્રીદેવીના અંશરૂપ દેવી પાર્વતીએ (શ્રીકૃષ્ણને) વરદાન આપ્યું; પણ શ્રીકૃષ્ણે પોતે ઈશ્વર હોવા છતાં તે શિવ-પાર્વતીને કેમ પૂજ્યાં, અથવા એ શ્રીકૃષ્ણની (તે શિવ-પાર્વતી કરતાં) કઈ ઊંચુપ છે, આ અમને સંશય થાય છે.

સૂત બોલ્યા : તેમાં જે કારણ છે, તે તમે સાંભળો : મેં વ્યાસ પાસેથી તે સાંભળ્યું છે. હે મહાભાગો ! શ્રીકૃષ્ણના ગુણોવાળી કર્થા હું કરું છું. વ્યાસ પાસેથી તે (શ્રીકૃષ્ણનું) વૃષ્ણાંત સાંભળી પરમ સંદેહ પામેલા બુદ્ધિમાન જનમેજયે તે સમયે ફરી આમ પૂછ્યું.

જનમેજયે પૂછ્યું : હે સત્યવતીના પુત્ર ! માયાયુક્ત બ્રહ્મરૂપ ભગવતી (દેવેન્દ્ર) ઉત્કૃષ્ટ કારણ છે, એમ સારી રીતે મેં સાંભળ્યું, છતાં મનની વૃત્તિ સંશય છોડતી નથી. હે મહાભાગ ! દેવોના દેવ વિષ્ણુસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણે આતિ ઉગ્ર તપ કરી શંકરને આત્મધ્યા, એ આશ્રય છે ! જે શ્રીકૃષ્ણ સર્વતા આત્મા, સર્વતા ઈશ્વર અને સર્વ સિદ્ધિઓને આપનાર પ્રભુ હતા, છતાં તેમણે સામાન્ય મનુષ્યની પેડે ઘોર તપ કેમ

* આ અધ્યાયમાં વિષ્ણુ કરતાં શિવ શ્રેષ્ઠ છે, એ વાત ચોપન ગ્વેલોથી કહેવાયે.

કર્તુ હનુ ૨ શ્રીકૃષ્ણ જગતને ઉત્પન્ન કર્તા, પાળવા તથા સંભાળવા પણ મર્મર્થ હતા, છતા તેમણે ઉત્તમ તપ કેમ કર્યું હતું ?

આન બોલ્યા : હે ગંગા ! તમે મત્ત કહ્યું કે જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ દેવોનો નારા કન્યાજ અને દેવોના સર્પ કાંઈ કરવા મર્મર્થ હતા, છતા મનુષ્યદેહ ધરી તે પરમેશ્વર વર્ણાશ્રમને લગતા માનુષી ભાવો ક્યાં હતા (એ જ કાંગણી) વૃદ્ધોની પૂજા, ગુચ્છરણુમા વદન, બ્રાહ્મણોની મેવા અને દેવતાઓનું આરાધન તેમણે કર્યું હતું ગોકના મમયે ગોકનો સમ્પદ, હર્ષના મમયે હર્ષની વૃદ્ધિ, દીનતા, અંગેક પ્રકાશના અપવાદો, શ્રીઓમા કામનું નેવન, ક્રમ, ક્રોધ તથા લોભ આ ભાવો નમયે સમયે થયા જ કરે છે, કારણ કે દેહ ગુણમય છે, તેમા નિર્ગુણપણુ હોય જ ક્યાંથી ? ગાંધારીના ગાપની થયેલા તથા બ્રાહ્મણના સાપથી ભ્રષ્ટ્રેલા દોષને લીધે યાદવોનો વિનાશ, શ્રીકૃષ્ણનો દેહ્યાગ, શ્રીકૃષ્ણની પત્નીઓનું (ચોરોથી) હણુ તથા વૃદ્ધ જનુ, ચોર લોકો પર અજ છેડવામા અનુનું કાયરપણુ અને ધરમાવી પ્રધુન તથા અનિચ્છનું દરણુ થયા છતા શ્રીકૃષ્ણનું (તે સાંધી) અનુણુપણું આ બધું મનુષ્યદેહમા (શ્રીકૃષ્ણનું) માનુષી વર્તન જ છે આ શ્રીકૃષ્ણ વિષ્ણુના અસાવ તાર અને નાગપણુમુનિના અગથી જન્મેલા હતા તો એમણે ગિવને નેવ્યા તેમા નુ આશ્ચર્ય છે ૨ તે ગકર નર્મના છંદ્ર હોઈ કાંગણુંદેહના આધિપતિ છે અને (તેથી જ સુદ્ધમદેહના અભિમાની) વિષ્ણુના પણ કારણ છે, માટે વિષ્ણુએ ગિવને પૂજ્યા છે શ્રીકૃષ્ણ વગેરે તો વિષ્ણુના અશક્તિ જન્મેલા હતા, તેથી તેઓ ગિવને કેમ ન પૂજે ૨ (ઓમ્ કારમા 'અકાર', રકાર, મકાર અને અર્ધમાત્રા એવા ચાર વિભાન છે, તેમા) 'અ'કાર ભગવાન બ્રહ્મા છે,

'અ'કાર વિષ્ણુ પોતે છે, 'મ'કાર ભગવાન શંકર છે અર્ધમાત્રા મહેશ્વરી—દેવી છે, તેઓમા પડિતો એ ઉત્તરોત્તર ઉત્તમપણુ કહ્યું છે અર્થાત્ બ્રહ્મા કરતા વિષ્ણુ ઉત્તમ છે, વિષ્ણુ કરતા શિવ ઉત્તમ છે, અને શિવ કરતા મહેશ્વરી દેવી ઉત્તમ છે, માટે સર્વ શાન્તોમા દેવીને નવોત્તમ કહ્યા છે, કે જે દેવી અર્ધમાત્રા સ્વરૂપે રહ્યા છે, નિત્ય છે અને ખાસ કરીને ઉપચાર કરવા અશક્ત છે એમ વિષ્ણુ કરતા પણ શિવ અધિક છે અને બ્રહ્મા કરતા વિષ્ણુ અધિક છે, માટે શ્રીકૃષ્ણે શિવપૂજન કર્યું, એ વિષે સગય ન કરવો (કદાચ આવી કોઈ તક કહે કે રુદ્ર તો બ્રહ્માથી જન્મેલા છે, તે વિષ્ણુ કરતા અધિક કેમ હોય ? આતો ઉત્તર આ છે કે બ્રહ્માએ સૃષ્ટિજનના મટે શિવની આરાધના કરી હતી, ત્યારે તેમના મનોગ્ધ પૂર્ણ કર્તા ભગવાન શંકર) પોતાની ઈચ્છાથી વરદાન દેવા બ્રહ્માના મુખમાથી જન્મેલા હતા, તે રુદ્ર મૂળ શિવના અશરૂપ બીજા રુદ્ર નામે પ્રકટ્યા હતા તે (બીજા રુદ્ર) પણ સર્વને પૂજ્યા છે, તો મૂળ રુદ્ર—શિવની શી વાત ? (વિષ્ણુ કરતા, શિવ ઉત્તમ છે, તેમા બીજનું આ કારણ પણ છે કે, શિવ વિષે દેવીતત્ત્વનું વધારે નજીકપણુ હોવાથી તેમનું ઉત્તમપણુ કહેવાનું છે * એમ યોગમાયાના પ્રભાવથી યુગે યુગે વિષ્ણુના અવતારો થયા કરે છે, એમા વિચાર ન કરવો અત્યંત ગૂઢ સ્વરૂપવાળા દેવી, આખની પાપણુને હવાવવા માત્રથી જ (એટલે આખના માત્ર ઈશ્વારથી જ) જગતને સારી રીતે સરજે છે, પામે છે અને સારે છે, આતે તે જ આ દેવી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા ગકરને અનેક અવતારો ધરવામા કાયમ દુષ્ટી કહે છે (જન્મમમયે શ્રીકૃષ્ણને) સૂતિકામુદમાથી (નદને ઘેર) જવાનું તેમણે જ કર્યું હતું (ગોકુળમાથી પાછા) મથુરામા શ્રીકૃષ્ણને

* અર્થાત્ કામ્યદેહના અભિમાની શિવમાં દેવીતત્ત્વ એટલે જ્ઞાનતત્ત્વનો ચીધા સમર્પ છે અને નુદ્રમ દેહમાં અભિમાની વિષ્ણુને તો વચ્ચે કામ્યદેહ આગે હોવાથી કામ્યદેહ દ્વારા જ દેવીતત્ત્વનું નજીકપણું છે, એટલે કે શિવને દેવીતત્ત્વનો ચીધા સમર્પ નથી, પણ કામ્યદેહ દ્વારા જ છે, માટે જ વિષ્ણુ કરતા શિવ અધિક છે.

— અર્થાત્ નામાન દૃષ્ટિએ શ્રીકૃષ્ણ શિવના આલક હોય તેમા નામર્થ નથી અને વાચનિક દૃષ્ટિએ પણ વિષ્ણુ કરતા શિવ ઉત્તમ જ છે, તેથી શિવનું આલકન વિષ્ણુ કરે જ એમાં નવાઈ નથી.

x નામ કોવચક અનિચ્છા આ છે કે અગાઉપ કામ્યદેહ નુદ્રમદેહનું કામ્ય છે અર્થાત્ કામ્યદેહમાથી નુદ્રમદેહ ઉત્પન્ન થાય છે.

એમણે જ પહેલ્યાડયા હતા અને (કાલયવનથી) ભયભીત નિતવાયા શ્રીકૃષ્ણને દારૂક વમાવવા માટે પણ એમણે જ પ્રેરણા કરી હતી વળી એ ભગવતી-એ જ સોજા દગ્ગર ને પચાન સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન કરીને તેમ જ પોતાના અશભાથી જન્મેલી આઠ આતિ પ્રિય સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન કરીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને પણ તે સ્ત્રીઓના વિવાહને વરા કરી દઈ તેમના અત્યાત દાસ કર્યા હતા એક પણ ગુવાન સ્ત્રી આતિ-શય મજબૂત લોગતી નાહજની પોકે પુરુષને બાધી લેવા સમર્થ છે, તો પછી જોજા દગ્ગર ને પચાસ સ્ત્રીઓ તે શ્રીકૃષ્ણને પાજેલા પોષટની પોકે આતિશય બાધી મૂકે, એમા શુ કહેનાનું હોય ? સત્યભામાને વરા થયેલા શ્રીકૃષ્ણ હર્ષયુક્ત થઈ તે વેળા ઇદ્રલોકમા ગયા હતા અને ઇદ્ર સાથે યુદ્ધ કરી કાપવૃક્ષ તેમણે આણ્યુ હતું, જે કાપવૃક્ષ (કૃષ્ણની) પ્રિયા સત્ય ભામાના ધરતા શણગારૂપ થયુ હતું શ્રીકૃષ્ણ સમગ્ર ધર્મ કરનારનો વિધિ કરવા ઇચ્છતા હતા (એટલે પોતે, ધર્મોત્તમા હતા), છતા તેમણે ગિરુપાલ વગેરેને છતી રકિમણીને હર્ષો અને (શિશુપાલે વરેલ છતા) તે રકિમણીને પોતાના બળથી ધર્મપત્ની તરીકે સ્વીકાર્યા હતા, પગ્નીને હરવાની જે એ ચોક્ષ થઈ તે કઈ સમજવી ? (ધર્મ કે આધર્મ ? જે શ્રીકૃષ્ણ પોતે સ્વતત્ હોત, તો એ આધર્મ આનરવા માટે તથા પૂર્વોક્ત નીવગપણના દુ ખ માટે કહી પ્રવૃત્તિ ન જ કરત, એટલે કે શ્રીકૃષ્ણ, ગમ વગેરે દેવેકનો વ્યવહાર શ્રીભગવતીને જ વરા હતો) આહારને વગ થયેલા પ્રાણી તે આહારે જ કચેલી આટળ મોહ-મગ્ની મૂઠ બની શુભ-આશુલ કહે છે (અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ વગેરે પણ પ્રકૃતિથી થતા આહારને વરા જ હતા.) ખરેખર, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરેનું પણ મૂળ એ પ્રકૃતિથી જન્મેલા આહારથી જ આ સ્થાવર-જગમ જગત જન્મ્યુ છે બ્રહ્મા પોતે જે આહારથી છૂટે છે, તો જ મુક્ત થાય છે, નહિ તો સનાતના કર્મો કર્યા જ કરે છે, એટલે કે આહારથી જે રહિત થાય છે, તે જ સનાતની છૂટે છે અને આહારને વગ થાય છે ને બાધાય છે તે નજર ની, ધન, ધન, પુત્રો કે બાઈઓ, પ્રાણીઓને બાધનરૂપ નથી, પણ

આહાર જ બાધનારો છે 'હુ કરના છુ, ઘણા જ બળવાન મે આ કાર્ય કર્યુ છે હુ આ પ્રમાણે કરુ છુ ને કનિશ' એમ પ્રાણી પોતે જ પોતાને બાધે છે જેમ માટીના પિંડા વિના થકો ઉત્પન્ન થઈ દેખાતો નથી, તેમ કાચુ વિના કાર્ય કહી સભવતુ નથી (અર્થાત્ આહારરૂપ કારણને લીધે જ આ દેહાદિ પ્રપચ દેખાય છે, તેથી તે કાર્યરૂપ દેહાદિ પદાર્થો આહાર વિના કહી હોઈ શકે જ નહિ) આહારથી યુક્ત થઈને જ વિષ્ણુ જગતનું પાલન કરે છે, નહિ તો હમેશા ચિતારૂપી સમુદ્રમા ડુબેલા કેમ રહે ? હરકોઈ પુરુષ જે આહારથી છૂટે તો તે શુભ આશય-વાળો હોઈ અવતારોના પ્રવાહમા ડુબેલા કેમ રહે ? આહાર જ મોહનું મૂળ હોઈ એ આહારથી જ સનાત વાય છે જેઓ આહારથી રહિત હોય તેઓને મોહ કે સંસાર હોતો નથી હે મહારાજ ! સારિવક, રાજસ અને તામસ એમ ત્રણ પ્રકારનો આહાર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ આદિમા (રહેલો) કહ્યો છે, જેથી હે રાજસ દ્ર તત્ત્વદ્રશ મુનિઓએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ આદિ ત્રણેમા (પણ) ત્રણ પ્રકારનો આહારવા સદા કહ્યો છે, આમ તે આહારથી જ આ ત્રણે બ્રહ્માદિ દેવો બાધાય છે, એમા સરાય નથી જેઓ પોતે વિદ્વાન હોય, છતા માયાની મોહિત થઈ મૂઠ બન્યા હોય તેઓ જ એમ કહે છે કે, 'વિષ્ણુ પોતાની ઇચ્છાથી અનેક અવતારો ધરે છે' (ખરી રીતે વિષ્ણુ પોતે સ્વતત્ નથી પણ પરતત છે) મૂર્ખ મનુષ્ય પણ દુ ખથી વ્યાપ્ત અને આતિ સકટરૂપ ગર્ભવાનના (રહેલા) વિચાર ન કરે, તો વિદ્વાન તે વિષ્ણુ ગર્ભવાનનો વિચાર કેમ જ કરે ? (છતા વાગ્ધાર અવતારને લે છે, તેમા તેમનું પરાધીન પણ જ રાજુ છે) વિદ્વા તથા મગધી વ્યાસ ક્રીગ લ્યાના તથા દેવકીના ગર્ભમા વિષ્ણુ પોતાની ઇચ્છાથી ગયા હતા, એમ (વેપાવ) બોલો રહે છે ! (પણ તેઓને પૂછનું નેઈએ કે) વેદુકધામ દોડી રાંડો બિનાઓ જેવા દ્રવ્ય છે, એવા દુ ખથી તે જેવા ગર્ભવાનના એવુ ક્યુ સુખ (વિષ્ણુને જોયુ) છે ? તપશ્ચર્યો, યજ્ઞો તેમ જ અનેક પ્રકારના દાનો રીંડો જોડો અત્યાત દુ ખથી નબીધાનને ને ઇચ્છતા

નથી, તો તે વિષ્ણુ ભગવાન જે સ્વતંત્ર હોય અને તેમનામાં જે સ્વાધીનતા હોય, તો તેમને ગર્ભવાસની ઈચ્છા થાય જ કેમ કે માટે હે મહારાજા ! તમે જાણો કે, બ્રહ્માથી માડી વનસ્પતિ સુધીનું દેવો, મનુષ્યો તથા પશુપક્ષીઓવાળું આ સર્વ જગત યોગમાધાને વશ છે. એ માયારૂપી દેવગ્રીથી ગંધારીને જ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરે ભગ્નો કહે છે અને માયાની લીલાથી કરોળિયાની પેઠે પાંચન પામે છે ૧-૫૪

માયાતન્ત્રી નિવદ્ધા ચે બ્રહ્મવિષ્ણુહારદયઃ ।

અમન્થિ વન્ધમાયાન્તિ લીલયા ચોર્ણનામવત્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં પંચમ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧ લેા સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ નો*

મહિપાસુરની ઉત્પત્તિ

ચરોગત્

યોગેશ્વર્યાઃ પ્રમાવોડ્યં કથિતશ્ચાતિવિસ્તરાત્ ।

બુદ્ધિઃ સ્થિતિસ્તં સ્વામિન્દ્રોત્તં કૌતૂહલં મમ ॥ ૧ ॥

જનમેજય રાજાએ કહ્યું : હે સ્વામિન્ ! યોગેશ્વરીનો આ પ્રભાવ ઘણો જ વિસ્તારથી તમે કહ્યો; હવે તેમનું ચરિત્ર માંભજવા મને ઘણું જ ઈચ્છા થાય છે, માટે તે કહો સ્વાવસ્—જગમ સર્વ જગતને તે ભગવતીની જન્મેણ જે જાણે છે, તે કથો મનુષ્ય એ મહાદેવીનો પ્રભાવ માંભજવા ન ઈચ્છે ?

વ્યાસે કહ્યું હે મહાબુદ્ધિમાન રાજા ! એ ભગવતીનું ચરિત્ર હું તમને વિસ્તારથી કહું છું, તમે સાંભળો શ્રદ્ધાળુ અને ગાત શ્રોતાને જે ન કહે, તે મદ્યબુદ્ધિ જ કહેવાય હે રાજા ! પહેલા પૃથ્વી પર મહિપાસુર નામે રાજા હતો, ત્યારે દેવો અને દાનવોની સેનાઓનું ધોર યુદ્ધ થયું હતું હે સંગેન્દ્ર ! તે મહિપાસુરે મેરુ પર્વત પર જઈ દેવોને વિસ્મય કરનાર ઉગ્ર તપ કર્યું હતું હે મહારાજા ! પૂનઃ દશ હજાર વર્ષ સુધી હૃદયમાં તેણે બ્રહ્માનું ચિંતન કર્યું કર્યું હતું, જેથી લોકતા દાદા બ્રહ્મા તેના પર પ્રસન્ન થયા હતા હમ પર બેહેવા તે ચાર મુખવાળા બ્રહ્માએ આવી તેને એવું

વાક્ય કહ્યું કે, ‘હે ધર્મીભા ! તું વરદાન માગ. હું તને ઇચ્છિત (વર) આપીશ.’

મહિપાસુરે કહ્યું : હે દેવોના દેવ પ્રભુ બ્રહ્મા ! હું અમરપણું ઇચ્છું છું; હે પિતામહ ! મને જે રીતે મૃત્યુનો ભય ન થાય, તે રીતે તમે કરો.

બ્રહ્માએ કહ્યું - જન્મેલાનું મરણ અને મરણનો જન્મ પણ અવશ્ય હોય જ છે, સર્વ પ્રાણીઓના મરણ તથા જન્મ ખરેખર હોય જ છે. હે દૈત્યશ્રેષ્ઠ ! સર્વ પ્રાણીઓનો, મોટા પર્વતોનો તથા સમુદ્રોનો પણ કાળે કરી અવશ્ય નાશ થાય છે. માટે હે ઉત્તમ રાજા ! એક મરણનું કારણ છોડી તું તારા મનમાં જે હોય તે વર માગ.

મહિપાસુરે કહ્યું - ‘હે પિતામહ ! દેવથી, મનુષ્યથી, દૈત્યથી કે કોઈ પુરુષથી મારું મરણ ન થાઓ; સ્ત્રી તો એવી કઈ હશે કે જે મને મારશે ? માટે હે બ્રહ્મા ! કોઈ સ્ત્રીથી મારું મરણ તમે કરો, અથવા મને મારવા કેમ સમર્થ થશે ? (એટલે સ્ત્રી તરફનો તો ભય જ મને નથી)

બ્રહ્માએ કહ્યું. હે દૈત્યેન્દ્ર ! ગમે તે કાળે પણ તારું મૃત્યુ સ્ત્રીથી જ થશે; હે મહાભાગ્યશાળી મહિપાસુર ! પુરુષોથી તારું મરણ નહિ થાય.

વ્યાસ બોલ્યા એમ તેને વર આપી બ્રહ્મા પોતાના સ્થાને ગયા, એટલે તે દૈત્યશ્રેષ્ઠ પણ હાંપુજી થઈ પોતાને સ્થાને ગયો

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું એ મહિપાસુર કોનો પુત્ર હતો ? તે મહાબળવાન કેમ થયો હતો અને એ મહાત્માએ પાડાતું ૩૫ કેમ મેળવ્યું હતું ?

× અર્થાત્ મને મારવા કોઈ સ્ત્રીમાં તો શકિત જ નથી, માટે કોઈ પુરુષથી મારું મરણ ન થાઓ; છતાં કોઈ સ્ત્રીથી મારું મૃત્યુ હોય તો ભલે થાય તેથી મને ભય નથી.

+ મહિપાસુરને ‘મહાત્મા’ વિશેષણ લગાડી કવિકા-પુત્રાણી કથા અહીં શરૂ કરાવી છે. ત્યાં કહ્યું છે કે, મહિપાસુર વિવેકે અત્યાર હતો. રંભાસુરની તપશ્ચર્યા પ્રત્યક્ષ થયેલા વડર ત્રણ જન્મ મુખી મહિપાસુરે તે રંભાસુરના પુત્ર તરીકે અત્યર્થ હતા. એ જ મહિપાસુરે પાછી તપશ્ચર્યા કરી મારું દેવી તારા માનુષ્ય થાઓ. * એવું વરદાન માગ્યું હતું, તે સમયે દેવીએ તેને વરદાન આપ્યું હતું કે, ‘અદિવદાનમ્ ચન્દ્રમૂર્ત્યં ચ નિઃશ્વઃ સુપ્તઃ । દિલીપચક્રે હ મમર

* આ અધ્યાયમાં પાંચ પ્રયોગોથી દેવીના માહાત્મ્યના વર્ણનમાં જનમેજયે પૂછેલી મહિપાસુરની ઉત્પત્તિ કહેવાયે.

વ્યાસે કહ્યું હે મહારાજ ! દનુના પુત્ર રભ તથા કરભ નામના બે ઉત્તમ દાનવો પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત હતા હે મહારાજ ! તેઓ બંને પુત્રરહિત હતા, તેથી પચનદના પવિત્ર જળમા તેઓ બંનેએ પુત્ર માટે ઘણા વર્ષો સુધી તપ કર્યું હતું કરભ જળમા રૂપ્યો રહી ઉત્તમ તપ કરતો હતો અને રભ (યક્ષ પુત્રીમા આવેલા વટપક્ષીની ના સ્થાનરૂપ) રસાલ નામના વડ પાસે જઈ અગ્નિનું સેવન (કરવારૂપ તપ) કરતો હતો જે સમયે તે રભ પચાગ્નિની સાધનામા આસકત હતો, તે સમયે ઇદ્ર એ દુષ્પ્ર જાણી એ બંને દાનવો પાસે ગયો હતો પચનદમા જઈ ઇદ્રે ભૂકતુ રૂપ લીધું અને તે કરભને બંને પગમા તે વખતે પકડયો હતો વૃજાસુરને મારનાર ઇદ્રે એ રીતે દુષ્ટ કરભને મારી નાખ્યો, ત્યારે ભાઈને મરાયેલો સાભળી રભ અત્યત કોપાધમાન થઈ ગયો તેણે પોતાનું મસ્તક હાથથી કાપી નાખી અગ્નિમા હોમવાની ઈચ્છા કરી અને કોધયુક્ત થઈ કાપ્યા લાથમા પોતાના વાળ પકડી જમણા હાથમા તીક્ષ્ણ તલવાર લઈ પોતાનું ઉત્તમ મસ્તક જેવું કાપવા માડ્યું કે તરત જ અગ્નિએ તેને સમજાવ્યો અને કહ્યું કે 'હે દૈત્ય ! તું મૂર્ખ છે, કારણ કે પોતા તું મસ્તક કાપવા તું ઈચ્છે છે, આત્મહત્યા કરવી ઘણી મુશ્કેલ છે, તે કરવા તું કેમ તૈયાર થયો છે ? તારું કલ્યાણ થાયો, તાન મનમા જે હોય તે વર તું માગ, મરી ન જ, મરવાથી આજે તારું શું કાર્ય થશે ?'

વ્યાસે કહ્યું અગ્નિનું તે સુદર વચન સાભળી રભ કેરાકલાપ છોડી દઈ બોલ્યો 'હે દેવેશ્વર ! જે તમે પ્રસન્ન થયા છે, તો મને ઈચ્છિત વર આપો ત્રેલોક્યને ખાતર જીતનાર અને શત્રુસૈન્યને પીડનાર પુત્ર મને થવો જોઈએ વળી તે પુત્ર દેવો, દાનવો તથા મનુષ્યોથી કોઈ રીતે ન જિતાય એવો, ઈચ્છા

પ્રમાણે રૂપ લેનારો, મહાપરાક્રમી અને સર્વ લોકોથી વધારેલો હોવો જોઈએ * અગ્નિએ 'તથાસ્તુ' એમ કહી જણાવ્યું કે, 'તારું ઈચ્છિત થશે હે મહાભાગ ! તને પુત્ર થશે હવે તું મરણથી અટક હે રભ ! જે સ્ત્રીમા તું ચિત્ત કરીશ, તે સ્ત્રીમા મહાબળવાન પુત્ર તને થશે'

વ્યાસે કહ્યું અગ્નિએ એમ કહેલો દાનવશ્રેષ્ઠ રભ ચિત્તને ખુશ કરે એવું તે વચન સાભળી અગ્નિને પ્રણામ કરી લક્ષ્મીથી યુક્ત અને યક્ષોથી વીંટાયેલા (યક્ષનગરના) સ્થાનમા જતો રહ્યો ત્યા જઈને તે ઉત્તમ દાનવે બીજી સ્ત્રીને છોડી મદોન્મત્ત અને રૂપપૂર્ણ એક ભે સમા (કામભોગ કરવાની) ઈચ્છા કરી, એટલે તરત જ તે ભે સ પણ તેને ઈચ્છતી હર્ષયુક્ત થઈ તેની પાસે ગઈ ત્યારે રભે પણ ભાવિભાવથી* પ્રેરાઈને તેની સાથે કામભોગ કર્યો, જેથી તે તેના વીર્યથી ગર્ભવતી થઈ પછી રભાસુર પોતે પ્રિયા તરીકે માનેલી તે ભે સ લઈ (બીજા) પાડાઓથી તેની રક્ષા કરતો સુદર પાતાલમા દાખલ થયો એક સમયે બીજા કોઈ પાડાએ કામપીડિત થઈ પેલી ભે સને હેરાન ક'વા માડી, ત્યારે રભાસુરે પોતે આવી તે પાડા સામે ધસી ગયો અને પોતાની (ભે સની) રક્ષા કરવા સામે જઈ પેલા પાડાને મારવા લાગ્યો કામથી મોહિત થયેલા તે પાડાએ પણ બે શિંગડાથી તેને પ્રહાર કર્યો, એટલે તીક્ષ્ણ શિંગડાથી હૃદયમા ઘણો જ પ્રહાર પામેલો રભ

* નામ કહી શિવના અશરૂપ પુત્ર માગે છે કાવિકા-પુરાણમા મહિપાસુરને શિવનો અશ કહ્યો છે અહીં શકી થવા સંભવ છે કે અગ્નિ પાસે વરદાન માગે છે તે શિવના અશરૂપે પુત્ર થવાની માગતો અગ્નિ નામે એમ થઈ શકે ? શિવ અગ્નિને આધીન નથી, તે પછી અગ્નિ પાસે તેવી માગણી કરવાથી શિવનો અશરૂપ પુત્ર થી રીતે થશે ? આનું સમાધાન આ છે ગુપ્તિમા કહ્યું છે કે અગ્નિને દ્વંદ્વ - અગ્નિ એ થકર જ છે એટલે અગ્નિ વાકરનું સ્વરૂપ હોવાથી થકર પાસે જ તે માગણી કરી ગમ્યા અને તેથી જ શરે પોતાના અશરૂપ પુત્ર તેને આપ્યો હતો.

+ ઉત્તમ ચક્ષત થઈને પણ રભાસુરે જાતજાતની નુકર સીઓ છોડી પશુજાતિની ભે સમા કામળા ! કરવાની ઈચ્છા કેમ કરી ? આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર જ ના વાંચી અપાયો છે

મદ્કાલ્યા મયા હત્ત ॥ દુર્ગાસ્ત્રેણધુના ત્વા હનિષ્યામિ સહાનુગમ્ ॥' પહેલા અવતારમા ચંડિકાએ મે તને મારી હતો, બીજા જન્મમા ભદ્રકાલીએ મે તને માર્યો હતો અને આ ત્રીજા જન્મમા દુર્ગાએ હું તને પરિવાર સાથે મારીશ. આવી કથા કાવિકાપુરાણમા છે

તરત જ મૂંછિત થઈ પૃથ્વી પર પડ્યો ને મરી ગયો
 પોતાનો સ્વામી એમ મરણ પામ્યો, ત્યારે ભયલી
 ગભગથેલી તે ભેસ દીન થઈ એકદમ ત્યાલી નારી
 અને વેગથી પેલા વડ પામે જઈ યક્ષોને શરણે ગઈ
 ક્રામથી પીડાયેલો અને પણ તથા વીર્યથી મદાન્મત
 થયેલો ક્રામી પાડો પણ ક્રામભોગ માટે તે ભેસની
 પાછળ ત્યા ગયો, ત્યારે યક્ષોએ અત્યંત દીન થઈ
 રડતી તે ભેસને બધાતુર વચલી જોઈ ત્યારે (તેની
 પાછળ) દોડતા પાડાને જોઈ રક્ષણ કરવા તેણી
 આવી પહોંચ્યા તે સમયે યક્ષોનું પેલા પાડા સાથે
 ધોગ મુદ્દ થયું અને તેમા યક્ષોએ બાણથી મારેલો
 પાડો તરત જ પૃથ્વી પર પડી ગયો પછી યક્ષોએ
 પોતાના પ્રિય (મિત્ર) ગભને ત્યા લાવી તેના
 દેહની શુદ્ધિ માટે તેને ચિતા પર ચડાવ્યો તે વેળા
 પતિને ચિતા પર ચડેલો જોઈ પેલી ભેસે પણ
 પતિ માથે અગ્નિમા પ્રવેશ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો
 યક્ષોએ તેને (ગર્ભિણી જાણી) અટકાવી, છતા
 તે પતિવ્રતા ભેસે પતિને લઈ જવાળાઓની પકિતથી
 વ્યામ તે અગ્નિમા પ્રવેશ કર્યો એ સમયે ચિતાની
 વચ્ચેથી મહાબળવાન મહિપાસુ બહાર આવ્યો અને
 પુનઃ પ્રેમવાળો રભાસુ પણ બીજી શરીર ધરી
 બહાર નીકળ્યા એ (પ્રથમનો રભાસુ) જ રક્ત
 બીજા નામે એ જ રીતે ઉત્પન્ન થયો તથા મહા
 બળવાન મહિપાસુ પણ એ જ રીતે જન્મ્યા હતો,
 પછી ઉત્તમ અસુરોએ તે મહિપાસુરનો સંન્યાભિષેક
 કર્યો હતો હે ઉત્તમ રાજા ! એમ તે મહિપાસુર તથા
 વીર્યવાન રતનથીજ ઉત્પન્ન થયા હતા, તેમા મહિપા
 સુર દેવો, દૈત્યો તથા મનુષ્યોથી મારી શકાય તેવો
 ન હતો હે રાજા ! એ પ્રમાણે મહાત્મા મહિપા
 સુરનો જન્મ તથા તેને મળતું વરદાન એ સર્વ
 વૃત્તાત મેં તમને વિસ્તારથી કહ્યું ૧-૫૦

હત્યેત્વ કથિત રાજજન્મ તસ્ય મહાત્મનઃ ।

વરપ્રદાનં ચ તથા પ્રોક્ત સર્વં સચિસ્ત્રત્મ ॥૫૦॥

ઈન શ્રીરવીભાનવનમહાપુરાણમ્ પાઞ્ચ સ્કંધ વિષે
 અધ્યાય બીજો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩ નો*

મહિપાસુરની મુદ્દ માટે તૈયારી

બાસ ઉગ્રાચ

एवं च महिषो नाम दानवो वरदपितः ।

प्राप्य राज्यं जगत्सर्वं वशं चक्रे महाबलः ॥ ૧ ॥

બાસે કહ્યું એ રીતે વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ થયેલા
 મહાબળવાન દાનવ મહિપાસુરે રાજ્ય મેળવી સર્વ
 જગતને વશ કર્યું પોતાના બાળથી મેળવેલી, એક
 છત્રવાળી, દુષ્પરિહીત અને શત્રુવર્ગ સિવાયની સમુદ્ર
 સુધીની પૃથ્વી પર તે રાજ્ય કરવા લાગ્યો મહાવીર્ય
 વાન અને ગર્વથી ઉદ્ધત ચિકુર નામના અસુર તેનો
 સેનાપતિ હતો અને પુષ્કળ સેનાઓથી વીર્યને
 તામ્ર નામ દેત્ય તેનો ધનાધ્યક્ષ—ખગ્નતચી હતો
 અમિલામા, ઉદેદ, બિહાલ, બાહ્યન, ત્રિનેત્ર અને
 બલગર્વિષ્ઠ કાલણધક્ર આ બધા (મુખ્ય સેનાપતિની
 નીચેના મેનાપતિ) દાનવો સેન્યો સાથે તે વેશ
 સમુદ્ર સુધીની સમુદ્રિવાળી ભૂમિને વેરી લઈ ઈચ્છા
 નુસાર રહ્યા હતા જૂના સર્વ રાજાઓને તેણે કર
 આપનાર કર્યા હતા અને જેઓ બળથી કૂર તથા
 ક્ષત્રિયધર્મમા રહ્યા હતા, તેઓને તેણે મારી નાખ્યા
 હતા હે મહારાજા ! આખી પૃથ્વી પર જે બાલશ્યો
 હતા તેઓ મહિપાસુરને વશ થયા હતા અને યજ્ઞના
 ભાગ તેને જ આપતા હતા એમ એક છત્રવાળુ તે
 (ચક્રવર્તી) રાજ્ય કરી વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ થયેલા તે
 મહિપાસુરે સ્વર્ગ છત્રવાળુ મન કર્યું દૈત્યોના રાજ્ય
 મહિપાસુરે ઇદ્ર પામે એક દૂત મોકલવા નિશ્ચય કર્યો
 અને સદેગો લઈ જનાર તે દૂતને જલદી બોલાવી
 કહ્યું હે વીર ! તું જા, હે મહાબાહુ નિર્દોષ દૂત ! તું
 મારુ કાર્ય કર, સ્વર્ગમા જઈ દેવોની સમક્ષ તું નિશક
 થઈ ઇદ્રને કહેજે કે, હે ઇદ્ર ! તું સ્વર્ગને છોડી દે
 અને ઈચ્છા પ્રમાણે આવ્યો જા, વાર ન કર અથવા
 હે દેવેશ્વર ! મહાત્મા મહિપાસુરની તું સેવા કર હે
 ઇદ્ર ! તે રાજા શરણે આવેલા તારો ગવસ્થ રક્ષા

* આ અધ્યાયમા દેવેન્દ્ર સામે મુદ્દ કરવા તૈયાર
 થયેલા મહિપાસુરે પોતાના સેન્યોને તૈયાર કર્યા, એ કથા
 ત્રેપન શ્લોકથી કહેવાયે.

કરશે માટે તુ મહિપાસુરને શરણે જા, નહિ તો હે
ખલદેવોનો નાશ કરનારા । યુદ્ધ માટે જલદી વજ્ર
ઉઠાવ, આમારા પૂર્વજોએ તને જીત્યો છે, તેથી તારો
પુરુષાર્થ હું જાણું છું એ અહલ્યા સાથે વ્યભિચાર
કરનાર । તારુ બળ મેં જાણ્યું છે એ દેવસઘના
પતિ । તારે યુદ્ધ કરવું હોય તો યુદ્ધ કર અથવા
જ્યા તારુ મન આનંદ પામે ત્યા ઇચ્છાનુસાર ચાલ્યો
જા (એમ મહિપાસુરનો સંદેશો લઈ દૂતે ઇંદ્રની
પાસે જઈને કહી સભળાવ્યો,) ત્યારે હે શ્રેષ્ઠ રાજા ।
તે દૂતનું વચન સાંભળી ઇંદ્રે ક્રોધાયમાન થઈ સ્મિત
કરતા આ વચન કહ્યું ‘ઓ અતિ મહાત્મન । જે
કારણથી તુ મદ વડે ગર્વિષ્ઠ થયો છે, તે હું જાણતો
નથી, તોપણ તારા રાજાનો જે આ રોગ છે, તેને
દૂર કરવાનો ઉપાય હું સારી રીતે કરીશ હવે પછી
આતા મૂળ ઉખેડી નાખવાનું હું કરીશ, માટે હે દૂત ।
તું જતો રહે અને મારા વચન તે તારા સ્વામીને
કહેજે ઉત્તમ પુરુષોએ દૂતોને ન મારવા જોઈએ,
તેથી હું તને છોડી દઉં છું (તું તારા રાજાને કહેજે
કે) ‘ઓ ભે સના છોકરા । તને જો યુદ્ધ કરવાની
ઇચ્છા હોય, તો ઉતાવળો આવજે એ પાડા । તારુ
બળ હું જાણું છું તું ઘાસ ખાનારો અને જડ
આકૃતિવાળો છે (તને મારી) તારા બળને શિંગડાનું
મજબૂત ધનુષ હું બનાવીશ મેં કારણ જાણ્યું કે,
તારો ગર્વ શિંગડાના બળથી છે, પણ તારા બળને
શિંગડા કાપી નાખી તે બગ હું સારી રીતે હરી
લઈશ એ નીચ પાડા । જેના બગથી તું ખૂબ
ભરપૂર છે અને બળથી ગર્વિષ્ઠ બન્યો છે, તે શિંગડાનો
પ્રહાર કરવામા જ તું કુશળ છે, યુદ્ધ કરવામા કુશળ
નથી એમ ઇંદ્ર વડે કહેલો તે દૂત ઉતાવળો મોઢા
ત્રમરા મહિપાસુર પાસે ગયો અને તેને પ્રણામ કરી
કહેવા લાગ્યો

દૂત બોલ્યો હે રાજા । દેવોનો અધિપતિ
ઇંદ્ર તમને લગારે ગણકારતો નથી, તે તો દેવોના
રોન્યથી વીટાઈ પોતાના બળને પૂર્ણ માને છે તે
મૂખોએ જે કહ્યું છે, તેથી બીજું હું કેમ કહી શકું ?*

* અર્થાત્ તેણે જે કહ્યું છે, તેથી બીજું જે કહું તો
અડત્ત કહું નહાય, અને તેણે જે કહ્યું છે તે કહું તો

કેમ કે સેવકે તો સ્વામીની આગળ પ્રિય અને સત્ય
કહેવું જોઈએ હે મહારાજા । શુભ ઇચ્છતા સેવકે
સ્વામીની આગળ પ્રિય અને સત્ય કહેવું જોઈએ
એવી કલ્યાણકારી નીતિ (શાસ્ત્રોમા) જાણીતી છે
હું કેવળ જો પ્રિય કહું તો તમારુ કાર્ય થશ નહિ અને
(સત્ય હોય પણ) કઠોર વચન શુભ ઇચ્છતા સેવકે
ન કહેવું હે નાથ । રાત્રીના મુખમાથી જેવી ઝેર સરખી
વાણી નીકળે છે, તેવી સેવકના મુખમાથી વાણી કેમ
નીકળે ? હે રાજા । જેવા વાક્યા તેણે કહ્યા છે, તેવા
વાક્યા કહેવા મારી જીભ કઠી યોગ્ય નથી

વ્યાસ બોલ્યા ‘એ તો ઘાસ ખાનારો પાડો
છે’ એવું તે દૂતનું હેતુર્ગર્ભિત વચન સાંભળી મહિપા
સુર ક્રોધથી વ્યામ મનવાળો થઈ ગયા પૂછડાન
પીઠ પર લઈ જઈ મૂતરતા* અને ક્રોધથી લાલ
નેત્રોવાળા થયેલા તે મહિપાસુરે દેવોને આમ કહ્યું
‘હે દેવતા । દેવોનો એ ઇંદ્ર હરકોઈ રીતે યુદ્ધ ની ઇચ્છા-
વાળો છે, માટે સૈન્યની તૈયારી કરો, એ નીચ દેવને
આપણે જીતવો જોઈએ મારી આગળ કયા શૂરો
થઈ શકે તેમ છે ? એવા કરોડો ઇંદ્રો હોય તોપણ
હું કરતો નથી, તો એકથી તો લગારે ન જ
કરું (અંખ ખુલ્લું છે) હવે હરકોઈ પ્રકારે એને હું
મારીશ એ ઇંદ્ર શાત પુરુષો સામે શૂરો છે અને
તપસ્વીઓ સામે બળથી અધિક થઈ બળ કરનારો છે
(પણ મારા જેવા સામે તે શૂરો કે બળવાન નથી)
વળી તે કપટી, ઠાપટ, પરસ્ત્રીઓને હરી લેનારો, અપ્સ
રાઓના બળથી ખૂબ છકેલો, તપમા વિઘ્ન કરનારો,
નીચ, લાગ જોઈ પ્રહાર કરનારો, પાપી અને કાયમ
વિશ્વાસઘાત કરનારો છે જે દુષ્ટાત્માઓ ભય પામી
પ્રથમ સંધિ કરીને તેમ જ અનેક પ્રકારના સોગદ
લઈને પણ (પાછળથી) કપટ કરી નમુનિને મારી
નાખ્યા હતા વિષ્ણુ પણ કપટનો આનાર્ય, કપટો,
સોગદની તો ખાણુ જવો, અનેક રૂપો ધરનારો, નિર્ભય
ની સામે બળ કરનારો અને દોગ કરવામા પડિત છે

અપ્રિય કહ્યું નહાય, એટલે તેણે કહ્યું કઈ પણ કહી શકાય
તેમ નથી

+ બાદ અને પાડોના આ સ્વભાવ બતાવ્યો છે, તેઓ
ત્યારે ક્રોધાયમાન થાય, ત્યારે પૂછડું પીઠ પર લઈ જઈ
મૂતરવા માટે છે

જેણે ભૂડની આકૃતિ કરી હિરણ્યાક્ષને માર્યો છે અને નૃસિંહ થઈ હિરણ્યકશિપુને હણ્યો છે. હે દેવો! હું તેને વશ થાઉં જ નહિ અને કોઈ પણ સ્વર્ગ દેવાનો વિશ્વાસ કદી ન કરું. વિષ્ણુ કે ઇંદ્ર મહાભગવાન હોય તોપણ મને શું કરશે? સદ્ગુણ યુક્તના મોખરે મારો સામનો કરવા સમર્થ નથી ઇંદ્રને, વરુણને, યમને, કુબેરને, અગ્નિને, ચંદ્રને તથા સૂર્યને પણ જીતી હું સ્વર્ગ લઈશ આપણે બધાય હવે યજ્ઞોના ભોગ ભોગવનારા તથા મોખપાન કરનારા થઈશું દેવોના સમૂહને જીતી હું દાનવો સાથે આનંદ કરીશ હે દાનવો! વરદાનને લીધે મને દેવોથી (મરણનો) ભય નથી અને મનુષ્યોથી (પણ) મારું મરણ નથી કોઈ સ્ત્રી મને શું કરવાની છે? હે દૂતો! પાતાળમાંથી તથા પર્વતોમાંથી ઉત્તમ દાનવોને યોલાવી તરત જ માગ સૈન્યાના નેતા બનાવો (જેકે) હું એકલો જ સર્વ દેવેશ્વરને જીતી લેવા સમર્થ છું, છતાં હે દાનવો! કેવળ શોભાને માટે જ દેવો સાથેના સંગ્રામમાં તમને યોલાવી જાઉં છું. હું અને શિંગડાથી ને ખરીઓથી દેવોન મારી જ નાખીશ અને વરદાનના પ્રભાવથી દેવો તરફનો મને ભય નથી દેવગણો, અસુરો તથા મનુષ્યોથી હું મારી ગણાઉં તેમ નથી, માટ દેવલોકને જીતી લેવા તમે આજે જ તૈયાર થાઓ હ દેવો! સ્વર્ગલોકને જીતી હું નદનવનમાં આનંદ કરીશ અને આપણે બધાયે કંપનુદાના મુખ્યોના મુદુરોવાળા, દેવાગતાઓ સહિત, કામધીનુના દૂધથી પુટ થયેલા, અમૃત પીવાથી આનંદ પામેલા થઈ દેવો તથા ગંધર્વોના ગીત—નૃત્ય આદિ વિલાસોના પાન બનીશું ઉર્વશી, મેનકા, ગણ, ધૃતામ્ની, તિલોત્તમા, પ્રમદ્મ, મહામેના, મિથ્ર કેરી, મહોત્કચ અને વિપ્રચિન્તિત વગેરે નૃત્યકુશળ તથા રાગીતકુશળ અપ્સરાઓ, જાતજાતના આસ વાનુ સેવન કરાવી તમને સર્વને ખુશ કરશે તમે બધા આજે તૈયાર થાઓ અને દેવો સાથે યુદ્ધ કરવા ઉત્તમ મગજ કરી સ્વર્ગ પરની ચક્રાઈ તમને પસંદ પડે. સર્વ રક્ષણ માટે મુનિશ્રેષ્ઠ શુક્રાચાર્યને યોલાવી તેમને પૂજીને (આપણા વિજય માટેના કામ્ય કર્મરૂપ) યજ્ઞ કરવા પરમગુરુ તરીકે સ્થાપી દો.

આસે કહ્યું હે રાજન્! એમ દેવોને આજ્ઞા કરી પાપી યુદ્ધિવાળો મહિષાસુર તે વેળા આનંદમુગ્ધ થઈ ઉતાવળો પોતાના ભવનમાં આવ્યો ગયો ૧-૫૩
 इति सदिश्य दैत्येन्द्रान् महिषः पापवीर्यदा ।
 जगाम त्वरितो राजन् भवन् स्वं मुदान्वितः ॥ ५३ ॥
 ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં પંચમ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૩ જે સમાપ્ત

અધ્યાય ૪ થો*

દેવસભામાં મંત્રણા

આત્મ ઉવાચ

गते दूते सुरेन्द्रोऽपि समग्र्य सुरानय ।

यमवायुधनाद्यक्षवक्त्रगानिद्वन्द्वचिवा ॥ ૧ ॥

આસે કહ્યું : (સ્વર્ગમાંથી મહિષાસુરનો) દૂત ગયો, ત્યારે દેવેન્દ્રે પણ યમ, વાયુ, કુબેર તથા વરુણદેવને યોલાવી આ વચન કહ્યું 'હે દેવો! વરદાનના ગર્વથી છપ્પી ગયેલા, સે કંડો માથાઓ કરવામાં કુશળ, ગ્લનો પુત્ર મહાભગવાન મહિષ નામે દૈત્ય રાજા છે, તેનો દૂત આજે આવ્યો હતો, સ્વર્ગી ઈચ્છાવાળા તે લોભી મહિષાસુરે એ દૂતને મોકલ્યો હતો, તેણે મને આ વચન કહ્યું છે - 'હે ઇંદ્ર! સ્વર્ગને તું છોડી દે અને ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલ્યો જ અથવા હે ઇન્દ્ર! મહાત્મા મહિષ દૈત્યની તું સેવા કર એ દાનવેન્દ્ર દયાળુ છે, તે તાને આજીવિકા કરી આપશે. વળી તે નમેલા તથા સેવક થયેલા ઉપર કદી ક્રોધ કરતો નથી છતાં તારે તેને ન સેવવો હોય, તો હે દેવોના રાજા! તું પોતે યુદ્ધ માટે સૈન્યોની તૈયારી કર હું અહીંથી જઈશ એટલે તે દાયેન્દ્ર ઉતાવળો અહીં આવશે' એમ કહી તે દુષ્ટાત્મા દૈત્યનો દૂત ગયો છે, તો હે ઉત્તમ દેવો! હવે આપણે શું કાર્ય કરવું જોઈએ, તે તમે વિચારો હે દેવો! બગવાન હોય તેણે દુર્બળ રાત્રીની પણ ખેંદરકારી કરવી ચો અન્યો; તો મદ્દ ઉદ્બોગી, બળવાન અને બળથી ગર્વિષ્ઠ રાત્રીની તો ખાસ ખેંદરકારી ન જ કરવી જોઈએ પોતાની યુદ્ધિ અને બળ પ્રમાણે ઉત્તમ તો કરવો જ જોઈએ,

* આ અધ્યાયમાં બૃહસ્પતિ સહિત દેવોએ દેવસભામાં મંત્રણા થઈ ક્વે. આ કથા પચાસ શ્લોકોથી કહેવાયે.

જ્ય અથવા પરજન્ય તો દેવાધીન જ હોય છે આમા સધિ કરવાનો તો યોગ જ નથી, કેમ કે નીચ સાથેની સધિ નકામી થાય છે સજ્જનોએ હરકોઈ પ્રકારે વારવાર વિનારી કાર્ય કરવું જોઈએ હમણા એકદમ પીડાઈ પહોં ન જ કરવી, પરંતુ ઉતાવળથી જનારા, સારી રીતે પેસી જનારા, અભિપ્રાયને જાણી લેનારા, સગરહિત, સ્પૃહા વિનાના અને સત્યવાદી, છૂપા પાતમીદારો તો મોકલી જ દેવા જોઈએ, તેઓ બરાબર રીતે શાસુસેનાની તૈયારી, હિલચાલ, સૈન્યોની સખ્યા અને શત્રુ યોદ્ધાઓની આબતની પાતમી મેળવી ઉતાવળા પાછા ચાલી આવે એમ થવું જોઈએ તે દૈત્યપતિના સૈન્યનું બળાબળ જાણ્યા પછી હું તરત જ ચડાઈ અથવા કિલ્લો સાચવી રાખવાનું (જે કઈ યોગ્ય લાગશે તે) કરીશ બુદ્ધિમાન પુરુષે સદા વિચારીને જ કાર્ય કરવું જોઈએ, કેમ કે એકદમ વિચાર કર્યા વિના કરેલું કાર્ય બધી રીતે દુષ્પ્રદાયી થાય છે માટે વિદ્વાન પુરુષોએ વિચાર કરી હરકોઈ રીતે સુખદાયી કાર્ય કરવું જોઈએ વળી બધી રીતે એકચિત્તાવાળા દાનવોમા ક્રાટક કરવી તે પણ આમા બરાબર નથી, (કેમ કે સપીલા દાનવોમા તે કરવી જ અશક્ય છે), માટે આ કાર્યમા છૂપા પાતમીદારો જ જ્ય તે ઠીક છે તેઓનું બળાબળ જાણી તે પછી વિચાર કરી જે નીતિ વિધિ પ્રમાણે કરવી ઘટે તે જ આવા કાર્યપરમણુ શત્રુઓ વિષે નીતિ જાણનારા પુરુષોએ કરવી યોગ્ય છે, એથી ઊપરી રીતે કાર્ય જે કસ્ય તો અજાણ્યા ચીપધની પેઠે બધી રીતે વિપરીત ફળવાળું જ તે થાય

બાતે કહ્યું હે રાજા! એમ તે મર્વ દેવોએ વિચાર કરી કાર્યને જાણનારો એક છૂપો પાતમીદાર (શત્રુનું બળાબળ) જાણવા દેવે દ્રે મોકલી દીધો તે દૂત પણ ઉતાવળો જઈ (શત્રુની બધી સ્થિતિ બત્ત બર જાણી) પાછો આવી તે વેશ (શત્રુઓના) સર્વ સૈન્યોનું બળાબળ તેણે ઇદ્રને જણાવ્યું એટલે શત્રુસેનાઓનો તે ઉલોગ જાણી ઇદ્ર ખૂબ જ વિસ્મય પામ્યો, અને તરત જ તે વાત તેણે દેવોને જણાવી પછી મતણા કરનારાઓમા શ્રેષ્ઠ પોતાના નુરુ બુદ્ધ સ્પતિને બોલાવી (તેમની સાથે) ઇદ્રે મનણી

કરવા માડી ઉત્તમ આસન પર બેઠેલા અને આગિ રસ ગોત્રીઓમા ઉત્તમ બુદ્ધસ્પતિને તેણે આમ કહ્યું કે, 'હે દેવોના ગુરુ! હે વિદ્વાન! આમા હવે શું કરવું જોઈએ, તે અમને કહો તમે બધું જાણો છો અને હમણા આવી પડેલા કાર્યમા તમે અમારા શરણરૂપ છો મહાપરાક્રમી અને ગર્વિષ્ઠ મહિષાસુર નામે દાનવ અનેક દાનવોથી વીંટાઈને યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી આવે છે, તો હવે વિચારને જાણતા તમારે તે વિષે ઉપાય કરવો ઘટે છે જેમ શુક્રાચાર્યને દેવોના વિદ્વો દૂર કરનારા છે, તેમ તમે માસ વિદ્વોને હગનારા મનાયા છો, 'તે વચન સાંભળી બુદ્ધસ્પતિએ મનથી ખૂબ વિચારી કાર્ય સિદ્ધ કરવા તત્પર થઈ ઇદ્રને કહ્યું

બુદ્ધસ્પતિ બોલ્યા હે દેવેન્દ્ર! ધૈર્ય ધરી તું સ્વસ્થ થા, હે આર્ય! ત્યારે દુષ્ટ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તરત જ ધૈર્ય ત્યજવું ન જોઈએ હે દેવોના રાજા! જ્ય કે પરજન્ય સદા દેવાધીન જ છે, માટે બુદ્ધિમાન પુરુષે સદા ધૈર્ય ધરીને રહેવું જોઈએ હે ઇદ્ર! 'થવાનું હોય તે થાય જ છે,' એમ જાણતા પુરુષે પોતાના પુરુષાર્થ પ્રમાણે અવશ્ય ઉદ્ભવ કરવો જોઈએ મુનિઓ પણ 'સધળું દેવાધીન છે' એમ જાણે છે છતા હમેશા ઉદ્ભવ કરવામા જ તત્પર થઈ યોગમા તથા ધ્યાનમા પરતણી રહે છે, માટે વ્યવહારમા કદા પ્રમાણે સર્વકાળ ઉદ્ભવ કરવો જ જોઈએ પછી તેથી સુખ થાઓ કે ન થાઓ, દેવાધીન વસ્તુમા શોક શો : કોઈ સમયે પુરુષાર્થ' કાર્ય વિના પણ આધના ને પાગળાની પેઠે કોઈ લાભ મેળવે, તો તેથી અત્યંત હર્ષ ન કરવો, અને પુરુષાર્થ કાર્ય છતા જે ફળસિદ્ધિ ન થાય, તો તેમા તેનો દોષ નથી, કેમ કે પ્રાણી દેવાધીન છે હે ઇદ્ર! કોઈ પણ કર્મની મિદ્ધિ સૈન્યમા, મનમા, મનલાભમા, રથમા કે હથિયારમા નથી, પણ દેવાધીન જ છે બળવાન દુષ્ટ પામે છે ત્યારે નિર્બળ સુખ પામે, છે; બુદ્ધિમાન ભૂખ્યો સૂએ છે, ત્યારે બુદ્ધિ વગરનો ભોગો ભોગવે છે, ક્ષયર જ્ય પામે છે ત્યારે શૂરો પરજન્ય પામે છે આમ અત્યંત દેવાધીન તસારમા શોક શો કરવો હે ઇદ્ર! ભવિતવ્યતાને ઉદ્ભવમા જ જોડી દેવી જોઈએ, પછી તે ઉદ્ભવ દુષ્ટદાયી કે

સુખદાયી થાય, તેનો તેમા વિચાર ન કરવો પોતે
 ન્યારે દુખમા હોય ત્યારે પોતાના કરતા અધિક
 દુખીઓ તરફ દૃષ્ટિ કરવી અને પોતે ન્યારે સુખમા
 હોય ત્યારે પોતાના કરતા અધિક સુખી હોય તે તરફ
 નજર કરવી પરંતુ પોતાના શત્રુ સમાન હર્ષને તથા
 શોકનો પોતાનો આત્મા સોપી ન દેવો હર્ષ કે
 શોક ન્યારે ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે સમગ્ર પુરુષોએ
 ધર્મ જ ધરણુ જોઈએ અધર્મથી જેવું દુખ થાય છે,
 તેનું ધર્મથી થતું નથી સમય આવતા સુખ—દુખ
 ને સહન કરવું તે ખરેખર મુશ્કેલ છે ન્યા હર્ષ કે
 શોકની ઉત્પત્તિ થતી નથી, ત્યા પુદ્ગલો આવો
 નિશ્ચય કારણ છે દુખ શુ છે? કોને દુખ છે?
 હું મદા નિગુણ, અવિકારી અને ચોવીસ તત્વોથી
 જુદો છું, મને દુખ અને સુખ શુ છે? ભૂખ ને
 તરસ યેય પ્રાણના ધર્મ છે, શાક તથા મૂચ્છાં યેય
 મનના ધર્મ છે, ને વૃદ્ધવસ્થા તથા મૃત્યુ એ યેય
 શરીરના ધર્મ છે, હું આ છયે ભિન્નિઓ અથવા ધર્મોથી
 સંદિત છું, શોક તથા મોહ શરીરના ગુણ છે, આમા
 વિચાર કરતા મારુ શુ છે? હું શરીર નથી, શરીર
 સાથેના સમ્પ્રધાન પણ હું નથી, મહારાવ વગેરે
 સાત પ્રકૃતિઓથી, મૂળ પ્રકૃતિથી અને સોળ વિકારોથી
 પણ હું જુદો છું અને સદા સુખી છું, હું પ્રકૃતિ નથી
 ને વિકૃતિ પણ નથી, મને હમેશા દુખ શુ હોય?
 આમ મનથી જાણી હે છદ્દ! તું મમતાસંદિત થા
 હે છદ્દ! તારા દુખનો નાશ કરવા આ પહેલો ઉપાય
 છે, મમતા એ મોહ દુખ છે અને મમતાસંદિત
 પણ એ મોહ સુખ છે, હે છદ્દ! સતોપથી બીજું
 સુખનું કોઈ સ્થાન જ નથી અથવા મમતાનો
 નાશ કરવા (પૂર્વોક્ત) જ્ઞાનને ન હોય, તો હે દેવોના
 અધિપતિ! ભાવિના સળાધમા આવો વિવેક કરવો
 કે ભોગવ્યા વિના પ્રાર્થકર્મોનો નાશ જણાતો જ
 નથી, જે થવાનું હોય તે થાય જ છે, તેમા સુખદુખનો
 ચિંતા શી? સર્વ દેવો સહાયક થવાથી અથવા તારી
 પુદ્ગલ પણ શુ? (ભાવિ મિથ્યા થશે નહિ) હે
 સત્પુરુષ! પુણ્યના નાશ માટે સુખ આવે છે અને
 પાપના નાશ માટે દુખ આવે છે, માટે સમગ્ર પુરુષોએ
 તો સુખનો નાશ થતા (અને દુખ આવતા) ખરેખર

હર્ષ કરવો, અથવા મત્રણા કરી હમણા તું વિધિ
 પ્રમાણે યત્ન કર, યત્ન કર્યો પછી જે થવાનું હશે
 તે થશે ૧-૫૦

અથવા મન્ત્રચિત્તાડય કુરુ યત્ન યથાવિધિ ।

કૃતે યત્ને મહારાજ ભવિતવ્યં ભવિષ્યતિ ॥૫૦॥

છતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં પચમ સ્કંધ વિશે
 અધ્યાય ૬ થો સમાપ્ત

અધ્યાય ૫મો

દૈત્યોના સેનાપતિઓ હાયા

બ્યાસ ડવાચ

હતિ શ્રુત્વા સહસ્રાક્ષ. પુનરાહ વૃહસ્પતિમ્ ।

યુક્તોયોગ કરિષ્યામિ હ્યારેનાંશનાય વૈ ॥૧॥

બ્યાસે કહ્યું એ સામળી છદ્દે ફરી પુદ્ગલોને
 કહ્યું 'મહિષાસુરનો નાશ કરવા હું પુદ્ગલો જ ઉદ્ધમ
 કરોશ ઉદ્ધમ વિના રાજ્ય નથી, સુખ નથી કે યશ પણ
 નથી, નિરુદ્ધમી પુરુષને કાયર વખાણ છે, ઉદ્ધમીઓ
 વખાણતા નથી જ્ઞાન એ સન્યાસીઓનું ભૂખણ છે
 અને સતોપ એ બ્રાહ્મણોનું ભૂખણ છે, પણ સમગ્રિને
 ઈચ્છનારાઓનું તો ઉદ્ધમ તથા શત્રુઓને મારવા,
 એ જ ભૂખણ છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ! ઉદ્ધમથી મેં વૃત્ત
 સુરને નમ્યિને તથા બલદેવને જેમ માર્યા છે તે
 જ પ્રમાણે આ મહિષાસુરને હું (ઉદ્ધમથી જ)
 મારીશ દેવોના ગુરુ તમે અને ઉત્તમ આયુધ વજ્ર
 એ મારુ બળ છે, તેમ જ અવિનાશી વિષ્ણુ તથા
 શકર મારા સહાયક છે હે સત્પુરુષ! તમે કેવળ
 રાક્ષસોને મારનારા મત્ર જ (મારા કલ્યાણ માટે)
 ભણ્યા કરો હે માનદ્! હું હમણા જ મહિષાસુર સામે
 સારી રીતે ઉદ્ધમ અને પોતાના સૈન્યોની તૈયારી કરુ
 છું દેવોના સન્નયે એમ કહેલા પુદ્ગલોને
 યુદ્ધમા ખૂબ પ્રીતિવાળા છદ્દને તે વેળા ધીમા હસવા
 પૂર્વક આ વચન કહ્યું

પુદ્ગલોને બોલ્યા આ લોકમા યુદ્ધ કરનારો
 જય કે પરાજય ખૂબ સહેલભરેલો હોય છે, માટે
 હું તમને (યુદ્ધ માટેની) પ્રેરણા કરતો નથી, અને

* આ અધ્યાયમાં દેવ-દેવીના મહાપુદ્ગલ દેવોએ
 દેવોની સેનાને ઉપયોગ, એ વાત સત્તાવન મ્હોકોથી કહેવાયે

(યુદ્ધથી) અટકાવતો પણ નથી હે ઇદ્ર ! ભાવિભાવમા તમારો કઈ દોષ નથી, સુખ કે દુઃખ દેવે જે નિર્માણ કર્યું હશે તે થશે ભાવિ સુખ તથા દુઃખ મેં જાણ્યું નથી (અર્થાત્ તેનું મને જ્ઞાન નથી) હે ઇદ્ર ! પૂર્વે મારી સ્ત્રીના હરણ વખતે મેં જે દુઃખ અનુભવ્યું છે, તે તમે જાણો જ છો (જે મને ભાવિ દુઃખનું જ્ઞાન હોત તો એ વેળા મેં પ્રથમ જ તેનો ઉપાય કર્યો હોત) હે શત્રુઓનો નાશ કરનાર ! મારો મિત્ર છતાં ચત્રુમાંએ મારી સ્ત્રીને હરી હતી, તે વેળા પોતાના આશ્રમમા રહેલા મેં સર્વ સુખોનો નાશ કરનાર દુઃખ અનુભવ્યું હતું (જે મને ભાવિનું જ્ઞાન હોત તો એ દુઃખ મને પ્રાપ્ત જ ન થાત) હે દેવોના અધિપતિ ! સર્વ લોકોમા હું યુદ્ધિમાન તરીકે જાણીતો છું છતાં જ્યારે મારી સ્ત્રીને બળાકારે હરી હતી, ત્યારે મારી યુદ્ધિ ક્યા ગઈ હતી ? માટે યુદ્ધિમાન પુરુષોએ હમેશા ઉપાય તો કરવો જ જોઈએ હે ઇદ્ર ! કાર્ય સિદ્ધિ તો સર્વ દેવાધીન જ છે

વ્યાસ બોલ્યા બૃહસ્પતિનું તે સત્ય ને માર્ગક વચન સાંભળી, ઇદ્ર બ્રહ્માને શરણે જઈ તમસ્કાર કરી આ વચન બોલ્યો ‘હે પિતામહ ! હે દેવોના અધ્યક્ષ ! મારું સ્વર્ગ લેવા ઇચ્છતાં મહિષ નામનો દેવ સૈન્યની મોટી તૈયારી કરે છે બીજા બધા દાનવો પણ યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા તેના સૈન્યમા મળ્યા છે તેઓ બધા મહાપરાક્રમી અને યુદ્ધ કરવામા દુશળ છે તેથી હું ખૂબ ભય પામ્યો છું, અને તમારી પામે આવ્યા છું, તો હે મહાયુદ્ધિમાન ! તમે બધું જાણતા હોઈ સહાય કરવાને યોગ્ય છે

બ્રહ્મા બોલ્યા આપણે બધા આજે જલદી દેલાસમા જઈએ અને બળવાનોમા શ્રેષ્ઠ શકરને તથા વિષ્ણુને આગળ કર્યો પછી મર્વ દેવગણોની સાથે મળી, મત્રણા ચલાવી, દેગ—ઢાળ વિચારી યુદ્ધ કરવું જે પુરુષ (શત્રુના તથા પોતાના) બન્ના બળને ન જાણીને વિવેક છોડીને સાહસ કરે છે, તે પડે છે

વ્યાસ બોલ્યા તે સાંભળી ઇદ્ર બ્રહ્માને આગળ કરી લોકપાલો સાથે કિલાસ તરફ ગયો ત્યાં પહોંચી તેણે વેદતા મત્રોથી શકરની સ્તુતિ કરી અને પ્રસન્ન

થયેલા તે મહેશ્વરને આગળ કરી વિષ્ણુના નગર તરફ તે ગયો (ત્યાં જઈને) દેવોના પણ દેવેશ તે વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી પોતાનું કાર્ય તેમને કહ્યું અને વરદાનનાં મદથી છકેલા મહિષાસુર તરફથી જે ઉગ્ર ભય થયો હતો તે પણ જણાવ્યો, એટલે તેનો તે ભય સાંભળી વિષ્ણુએ દેવોને કહ્યું ‘આપણે યુદ્ધ કરીશું અને તે દુર્જય રક્ષસને મારીશું એવો નિશ્ચય કરી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ઇદ્ર તથા શકર વગેરે દેવો પોતપોતાના વાહનો પર, ખેસી (યુદ્ધ માટે) નીકળ્યા બ્રહ્મા દસ પર, વિષ્ણુ ગરુડ પર, શકર પોંકિયા પર, ઇદ્ર ચૈરાવત પર, કાતિંકસ્વામી મેઘ પર અને યમ પાકા પર બેઠા એમ સૈન્યો એકઠા કરી જેટલામા દેવો નીકળ્યા, તેટલામા મહિષાસુરથી રક્ષાયેલું ગર્વિષ્ઠ દેવસૈન્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યું, એટલે દેવો ને દાનવોના સૈન્યોનું ભયકર યુદ્ધ ચાલ્યું બાણો, તલવારો, ભાલા, મુસળો, ફરશીઓ, ગદાઓ, પટિશા, ત્રિશૂલો, ચક્રો, શક્તિઓ, તોમરો, મુદ્ગરો, ભિદિપાલો, હળો અને બીજા જાતજાતના અતિ ભયકર હથિયારો તેઓ સામમામા મારવા લાગ્યા મહિષાસુરનો સેનાપતિ ચિમ્બુર જે હાથી પર બેઠેલો અને મલાબળવાન હતો, તેણે પાંચ બાણો ઇદ્રને માર્યા, એટલે ચાલાક ઇદ્રે પણ જલદી તે બાણોથી કાપી નાખી અર્ધચત્રાકાર બાણથી ચિમ્બુરનું હૃદય વીંધી નાખ્યું ત્યારે એ બાણથી ધવાયેલો તે સેનાપતિ તો હાથી ઉપર જ મૂંઝઈ પામ્યો, એટલે તે ઇદ્ર હાથીની સૂઢ ઉપર વજનો ધા કર્યો, ત્યારે તે વજથી ધવાયેલો એ હાથી ભાગીને સૈન્યમા જતો રહ્યો તેને જોઈ દેવસૈન્ય મહિષાસુરે બિડાલને કહ્યું ‘હે વીર ! તું જા, હે મહાબાહુ ! ગર્વથી છકેલા ઇદ્રને તું મારી નાખ, તેમ જ વરુણ વગેરે બીજા દેવોને પણ મારી તું મારી પાસે આવતો રહેજે’ તેનું એ વચન સાંભળી બિડાલ નામનો મહાબળવાન અસુર મદ્યમત્રા હાથી પર ખેસી ઇદ્ર સામે ગયો, તેને આવેલો જોઈ ઇદ્ર ક્રોધાવમાન થયો તેણે સર્પ જેવી કાતિવાળા તીક્ષ્ણ બાણો તેને માર્યા પણ તેણે તરત જ પોતાના ધનુષમાથી છોડેલા બાણોથી તે બાણોને કાપી નાખી એકદમ પચાસ બાણો ઇદ્રને માર્યા

એટલે ઇદ્રે પણ કોપયુક્ત થઈ તે બાણોને કાપી નાખી સર્પ સમાન ક્રાંતિવાળા તીક્ષ્ણ બાણો તેને માર્યો, વળી તે ઇદ્ર ધનુષમાથી છૂટેલા પોતાના બાણો થી તરત જ તે બાણોને કાપી નાખી ગદાથી તેના લાથીની સૂઠ પર પ્રહાર કર્યો પોતાની સૂઠમા ધવા-ચેલા તે લાથી વારવાર ચીંચે પાડવા લાગ્યો અને એકદમ પાછો ફરી ભયભીત દેત્યોના સૈન્યને જ ક્યહવા લાગ્યો દાનવ ખિડાલ પણ લાથીને રણમાથી પાછો ફરેલો જોઈ તરત જ સુદર સ્થમા ખેંસી દેવો સામે યુદ્ધ કરવા ગયો ત્યારે ઇદ્રે પણ સ્થમા ખેંચી પાછળ આવેલા તેને જોઈ સર્પ સમાન ક્રાંતિવાળા તીક્ષ્ણ બાણોથી તેને મારવા માડ્યો એટલે મહા યજ્ઞવાન તે ખિડાલ પણ ક્રોધાયમાન થઈ બાણોની ઉગ્ર વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો, એમ ત્યા જ્ય ઇચ્છતા તે ખનેનું ભાંકર યુદ્ધ થયું, પછી તે ઇદ્ર ખિડાલને યજ્ઞવાન જોઈ કોપથી વ્યામ ઇર્ષ્યેવાળો થયો અને જ્યતને આગળ કરી તેની સાથે જોડાઈને લડવા લાગ્યો જ્યતે ઘણા જ યજ્ઞથી ખેચેલા પાંચ તીક્ષ્ણ બાણોથી મદગર્વિત એવ્યસુરો છાતીમા માર્યો તેથી એ બાણોથી ધાયલ થયેલા તે ખિડાલ સ્થ ઉપર પડી ગયો, એટલે તેનો માનધ સ્થને યુદ્ધતા મોખરેલી હાથી નીકળી ગયો એ ગીતે મૂર્છિત થયેલો તે ખિડાલ નામનો દૈત્ય ત્યાંથી નીકળી ગયો, તે પછી (દેવોના સૈન્યમા) મોટો જ્ય નખ્દ તથા દુદ્ધલિ ચોનો ગડગડાટ થઈ રહ્યો ખૂબ ડર પામેલા બધા દેવો ઇદ્રની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, મોટા ગધર્વો ગાવા લાગ્યા અને આખરતઓના ડોળા નાચવા લાગ્યા દેવોએ ફરેલો એ જ્ય શમ્દ આબળી મરિપાસુર ગુસ્સે થઈ ગયો, તેણે તે જ વખતે ગમુઓનો ગર્વ ઉતાર નાર તામ્રદેત્યને (યુદ્ધ માટે) મોટા તામ્ર પણ અનેક યોદ્ધાઓ માથે યુદ્ધતા મોખરે આવી જેમ સમુદ્રમા મેવ વૃષ્ટિ કરે, તેમ ઝડપની બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો તે સમયે વસુદેવ પણ ઉગામી ઉતા વગા (ત્યા) જઈ પહોંચ્યા ને યમદેવ પાટા ઉપર ખેંસી દડ લઈ (યુદ્ધ માટે) ગયા ત્યા બાણો, તપવારો, મુખગો, શક્તિઓ તથા કરનીઓથી દેવો તથા દાન-યોનું પરસ્પર ધોર યુદ્ધ થયું તે વેળા યમદેવ લાયથી

ઉગામેલા દડ વડે તામ્રને માર્યો, પણ મહાબાહુ તામ્ર યુદ્ધતા મોખરેથી ખસ્યો નહિ તેણે એકદમ વેગથી ધનુષ ખેંચી તીવ્ર બાણો છોડી યુદ્ધતા મોખરે ઇદ્ર વગેરેને મારવા માડ્યા, એટલે તે દેવો પણ ક્રોધ કરી શિલા પર સજેલા તીક્ષ્ણ દિવ્ય બાણોથી દાનવોને મારવા લાગ્યા ને 'ભ્રેષ્ઠો રહેજે, ભ્રેષ્ઠો રહેજે', એમ બ્રહ્મા સ્વરે કહેવા લાગ્યા તે દેવોએ તામ્રદેત્યને એવો માર્યો કે જેથી રણના મોખરે તે મૂર્છા પામ્યો, ત્યારે ભયાતુર થયેલા દૈત્યના સૈન્યમા મોટો હાહાકાર થઈ રહ્યો ૧-૫૭

નિહતસ્તૈઃ સુર્વેલ્યો મૂર્ધામાપ રણંગણે ।

હાહાકારો મહાનાસીદૈવસ્યે બયાતુરે ॥ ૫૭ ॥

ઈતિ ગીદેવોભગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિરે
અન્યાય ૫ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૬ઠો

દેવો મામે મહિપાસુરનું ધોર યુદ્ધ

આસ ઉચાવ

તાત્રેડ્ય મૂર્છિતે દૈત્યે મહિપઃ ક્રોધસંયુતઃ ।

સમુદયમ્ ગદા ગુર્વો દેવાનુપજનામ હ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ યોદ્ધા તામ્રદેત્ય મૂર્છા પામ્યો તે પછી ગુસ્સે થયેલો મહિપાસુર ભારે ગદા ઉગામી દેવો સામે ગયો (અને યોદ્ધો) 'હે દેવો ! તમે બધા આજે ભ્રેષ્ઠો છો હું તમને ગદાથી મારી જ નાખીશ, બલિદાનો ખાનાસ તમે બધા હમેશા બિય કુલ બગ વિનાના છો' એમ કહી ગર્વથી છટેલા મોટી ભુજબાળા તે મહિપાસુરે લાથી પર ખેંચેલા ઇદ્ર પાસે પહોંચી ગદાથી તરત જ તેના ખભા પર પ્રહાર કર્યો, એટલે તે ઇદ્રે પણ ધોર વચ્ચેથી તરત જ તે ગદાને કાપી નાખી અને પ્રહાર કરવાની ઇચ્છાથી ઉતાવળો તે મહિપાસુર સામે ગયો મહિપાસુર પણ અતિશય ક્રાંતિવાળી તલવાર લઈ કોપથી મહાપરાક્રમી ઇદ્રની સામે પ્રહાર કરવા ધારતો તેની પાસે જઈ પહોંચ્યો પછી તે ખનેનું, જાતજાતના આયુધોથી સર્વ લોકોને ભય ઉપજાવતું અને મુનિઓને વિરમ્ય

* આ અન્યાયામા સમુદયપનાવન મ્યોદ્ધોથી દેવ તથા દાનવોના સૈન્યનું યુદ્ધ થયું તે કહેવાયે.

પમાડતું યુદ્ધ ત્યા થયું તે વેળા દૈત્ય મહિપાસુરે મુનિઓને મોહ ઉપગતવતી અને સર્વ લોકોનો નાશ કરનારી શાખરી માયા ઉત્પન્ન કરી એટલે તે સ્થળ તેના જેવા જ ઉપવાળા અને તેના જેવા જ પરાક્રમ વાળા કરોડો મહિપાસુરો દેવોની સેનાને મારતા હથિયારો સાથે ત્યા દેખાયા મહિપાસુરે સ્વેલી અને મોહ કરનારી તે માયાને ત્યા જોઈ ઇદ્ર વિસ્મય પામ્યો અને અત્યત ભયથી વ્યાકુળ થયો, તેમ જ વરુણ પણ ઘણો ત્રાસ પામ્યો અને કુબેર, યમ, અગ્નિ, સૂર્ય તથા ચંદ્ર પણ ભયાનુર થયા મોહ પામેલા બધા દેવો નાસી જવા તૈયાર થયા અને સાવધાન થઈ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શંકરનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા દેવોમાં ઉત્તમ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર પણ માન સ્મરણ કરતા જ હસ, ગરુડ તથા પોહિયા પર બેસી રક્ષણ કરવાની ઈચ્છાથી ઉત્તમ આયુધો ધારણ કરતા ત્યા આવ્યા પછી વિષ્ણુએ મોહ ઉપગતવતી તે માયાને જોઈ તેજસ્વી સુદર્શનચક્ર છોડ્યું એટલે તેના તેજથી જ તે માયા નાશ પામી (જગતની) સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરનાર તે દેવોને ત્યા જોઈ યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતો મહિપાસુર લોખંડી મગદળ લઈ ધસી ગયો એમ મહાવીર મહિપાસુર સેનાપતિ ત્રિશુર, ઉગ્રાસ્ય અને ઉગ્રવીર્ય પણ યુદ્ધ ઈચ્છતા હોડયા, તેમ જ અમિનોમા, ત્રિનેન બાહલ, અધક અને બીજા પણ ઘણા દૈત્યો યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી નીકળી પડ્યા કવચો તથા ધનુષ્યો ધારણ કરતા, સ્થો પર બેઠેલા અને ગર્વથી છડેલા તેઓએ વરુણો જમ વાદરડાને ઘેરી લે, તેમ સર્વ દેવોને ઘેરી લીધા પછી મહાગર્વિત તે દાનવો તથા દેવો પણ એકબીજાને મારવા ઈચ્છતા બાણો વરસાવવા લાગ્યા અધકે વિષ્ણુ પાસે જઈ શિશ્યા પર તીક્ષ્ણ કરેલા, ઝેર નોષ દેના, ક્રાન સુધી ખેંચેલા અને મહાબળવાન પાન બાણો ફેંક્યા તે સમયે શનુઓનો નાશ કરનાર વિષ્ણુને પણ પોતાની પાસે નહિ પહોંચેલા જ તે બાણોને બાણોથી કાપી નાખ્યા અને ફરી પાન બાણો છોડ્યા એમ વિષ્ણુ તથા અધક દૈત્યોનું બાણો, તરવાર, નક, મુલત્ર, ગદા તથા ફરશીથી પરસ્પર યુદ્ધ થતા લાગ્યું વિષ્ણુ તથા અધકનું એ

રુવાટા ખડા કરે તેવું ઉગ્ર યુદ્ધ પચાસ દિવસ સુધી સામસામે થયું હતું તે જ પ્રમાણે ઇદ્ર તથા બાહલનું, મહિપાસુર તથા રુદ્રનું, યમ અને ત્રિનેનનું, કુબેર તથા મહાહનુનું અને અસિલોમા તથા વરુણનું અતિ ભયાનક યુદ્ધ થયું હતું દૈત્ય અધકે વિષ્ણુના વાહન ગરુડને ગદાથી માર્યો, એટલે ગદાના મારથી વિહ્વળ અગવાળો ગરુડ નિસાસા નાખતો ઊભો રહ્યો, ત્યારે દેવેશ્વર વિષ્ણુએ તે બળવાન ગરુડને જમણા હાથથી તરત શાત પાડતા સ્થિર કર્યો અને શાક ગંધનુષ ખેંચીને અધકાસુરને મારી નાખવા ઈચ્છતા એ વિષ્ણુએ કોપથી તેના પર ઘણા બાણો છોડ્યા, પણ દાનવ અધકે પોતાના તીક્ષ્ણ બાણોથી તે બાણોને કાપી નાખ્યા, અને શિલા પર મજેલા પચાસ બાણો કોપથી વિષ્ણુને માર્યા, એટલે વિષ્ણુએ પણ તરત જ તે ઉત્તમ બાણો મુકાવી દઈ હનર આસવાળુ સુદર્શન ચક્ર વેગથી છોડ્યું હે મહારાજ ! વિષ્ણુએ ફેંકેલા તે સુદર્શનને અધકે પોતાના ચક્ર વડે દુગ્ધી જ અટકાવી દીધું અને દેવોને મોહ પમાડતો હોય તેમ તેણે ગર્જના કરી તે વખતે વિષ્ણુદેવના ચક્રને વ્યર્થ થયેલું જોઈ સર્વ દેવો રોક પામ્યા અને દાનવો રાજ થયા વિષ્ણુએ પણ દેવોને મોહથી ઘેરાયેલા જોઈ ક્રોધાદી ગદા ઉડાવી તે દાનવ સામે પોતે ધમી ગયા અને ઘણા જ વેગથી એ માયાવી દૈત્યના મસ્તક પર તે ગદા મારી એટલે તે ગદાથી મસ્તકેનો તે દૈત્ય અત્યત મૂંછિત થઈ પૃથ્વી પર પડ્યો, તેને એમ પડેલો જોઈ અત્યત ક્રોધી સ્વભાવવાળો મહિપાસુર મોટી ગર્જનાઓથી વિષ્ણુને નાત પમાડતો હોય તેમ ધમી ગયો ત્યારે વિષ્ણુએ પણ તેને ક્રોધ યુક્ત આવતો જોઈ, દેવોને આનંદ પમાડતા ધનુષની દોરતીને ત્રિશુર કર્યો અને તરત જ તે ભગવાને મહિપાસુર પર બાણોની વૃષ્ટિ કરી હે નાશન ! મહિપાસુરે પણ આપતતા ધની આપતા બાણોને બાણોના તમ્બોળી કાપી નાખ્યા, એટલે તે બન્નેનું પરસ્પર ભર ઉપગતવું યુદ્ધ થતા લાગ્યું વિષ્ણુએ ગદાથી (મહિપાસુરને) મસ્તક પર મારી, ત્યારે તે અત્યત મૂંછિત થઈ પૃથ્વી પર પડી ગયો એ વેળા તેના સન્યસા ઘણો જ ઉગ્ર મોટા હાથકાર થઈ રહ્યો,

પણ એ ઘડી જેટલા સમયમા દેત્ય મહિષાસુર એ પીડા છોડી ફરી ઊભો થયો તેણે ભૂગળ લઈ વિપ્લુને મસ્તક પર માર્યું, એટલે તે ભૂગળથી મસયેલા વિપ્લુ પણ મૂર્છા પામ્યા, ત્યારે તરત જ ગજડ એ મૂર્છા પામેલા વિપ્લુને ગ્લુમાથી લઈ ગયા, એમ વિપ્લુ પાછા ફર્યો ત્યારે ઇંદ્ર વગેરે દેવો ભય પામ્યા અને હુપથી અત્યંત પીડાઈને રતના મોખરે ઘૂમી પાડવા લાગ્યા તે સમયે દેવાને ઘૂમી પાડતા જોઈ શકરે ત્રિશૂલ લઈ વેગથી મહિષાસુર મામે ધમી જઈ ગુસ્સે થઈ તેને પ્રહાર કર્યો, એટલે હુશ્તમા મહિષાસુરે પણ ત્રિશૂલ યુગ્મથીને તાકરની છાતી પર શક્તિ ફેંકી અને ખુલ્લી ગર્જના કરી, પણ છાતીમા મસયેલા છતા શકર ને વેળા પીડા ન પામ્યા, પરંતુ લાલ નેરોવાળા થઈ તેમણે કોપથી તેને ત્રિશૂલ થી માર્યો, તેટલામા પ્રહારથી થયેલી મૂર્છા છોડીને વિપ્લુ દુષ્ટાત્મા મહિષાસુર મામે શકરને લાગેલા જોઈ ત્યા જઈ પહોંચ્યા તે વેળા યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા મહા-પરાક્રમી અને ચક્ર તથા ત્રિનુલો ધારણ કરતા શ્રેષ્ઠ વિપ્લુને તથા શકરને આવેલા જોઈ એ મહિષાસુર કોપી ઊઠ્યો અને તે જ ક્ષણે મોટી ભુજાઓવાળા તેણે પાડાનુ રૂપ ધર્મ પૂછાને ડાંગે ઉછાળતો તરત જ યુદ્ધ માટે તે સામે ગયો શિંગડા ઘુણાવતો, મોટા શરીરવાળો અને દેવાને પણ નાસ પમાડતો તે દારણ દૈત્ય મેઘના જેવો ભગડર શબ્દ કરવા માડ્યો અને અતિશય મોટા પર્વતોના ગિખરને બે શિંગડાથી ફેંકવા માડ્યો, ત્યારે દેવોમા શ્રેષ્ઠ અને મહાપરાક્રમી વિપ્લુ તથા શકરે એ દાનવના ઉપર ઘણું બળુ વૃષ્ટિ કરવા માંડી પછી મહિષાસુરે ન બળે શિવ—વિપ્લુને બાલુવૃષ્ટિઓ કરતા જોઈ પર્વતના ઉત્તર ગિખરને પૂછાની વીંટી તેઓ સામે ફેંક્યું, પણ તે ગિખરને આવતું જોઈ ભક્તોના પતિ ભગવાન વિપ્લુએ બાલુઓની તેના સેકડે દુકડા કરી નાખ્યા અને તરત જ તેને ચક્ર માર્યું, એટલે તે દૈત્યગજ, વિપ્લુના ચક્રથી ધવાઈને યુદ્ધમા મૂર્છા પામ્યા, પરંતુ એક ક્ષણવારમા મનુષ્ય શરીર ધની લાથમા નદા ધારી, મહાધોર અને પર્વત જેવો તે દાનવ ઊભો થયો, તો દેવાને પણ ભય પનાડતા ઝિંબેથી મેવ

જેવી ગર્જના કરી, તે સાભળી ભગવાન વિપ્લુએ અતિશય ક્રોધે અવાજ કરવા ચળકતો પાંચજન્ય શબ્દ વગાડ્યો, ત્યારે એ શખના અવાજથી દાનવો ભયથી ત્રાસ પામ્યા અને દેવો તથા તપોધન ઋષિઓ સજી થયા ૧-૫૫

પૂરયામાસ તરસા શબ્દ કર્તું ચરસ્વરમ્ ।

તેન શબ્દેન શંભસ્ય મયત્રસ્તાશ્ચ દાનવાઃ ॥ ૫૫ ॥

વમ્ભુવુર્લુપિતા દેવા ઋણવશ્ચ તપોધના ।

ઈતિ શ્રી દેવીભાગવતમહાપુરાણમા પચમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૬ શ્લોક સમાપ્ત

અધ્યાય ૭ મો*

આખરે દેવો હાર્યા !

વ્યાસ ક્વાચ

અસુરાન મહિષો દૃષ્ટ્વા વિપ્ળમનસસ્તવા ।

ત્યક્ત્વા તન્માહિર્યં રૂપં વમ્ભુવ મૃગદાહ્લો ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા તે વેળા અસુરોને ખેદ પામેલા મનવાળા જોઈ મહિષાસુર તે પાડાનુ રૂપ છોડી સિંહ થઈ ગયો તેણે મહાધોર ગર્જના કરી, કેશવાળી ફેંકાવી અને નખના દેખાવોથી ત્રાસ પમાડતા દેવોની સેનામા ઝપલાવ્યું નખના પ્રહારોથી ગરુડને લોલીડુલાણું કરી મૂકી એ કેસરી—સિંહે વિપ્લુને ભુજા પર નખ મારી ઉઝરડી નાખ્યા તે જોઈ વેગવાળા વિપ્લુ પણ ચક્ર ઉગામી છેક જ મારી નાખવા ઇચ્છી ગુસ્સે થઈને તરત ત્યા જઈ પહોંચ્યા તેમણે વેગથી એ મહિષા સુરને જેટલામા ચક્રથી માર્યો, એટલામા અતિ બળવાન તેણે પાડા થઈ જઈ બળે શિંગડાથી વિપ્લુને મારવા માડ્યા, ત્યારે શિંગડાથી છાતીમા મસયેલા વિપ્લુ પણ ગભરાઈ ગયા અને નાસી જવા તૈયાર થઈ વેગથી પોતાના લોકમા જતા રહ્યા એમ વિપ્લુને ગયેલા જોઈ અત્યંત ભય પામેલા શકર પણ તે મહિષા સુરને મારવો અશક્ય જાણી કેલાસ પર્વત પર જતા રહ્યા એટલે બ્રહ્મા પણ ભયથી ઉતાવળા થઈ પોતાના ધાનના ચાલ્યા ગયા, એ વખતે મહાભગવાન ઇંદ્ર

* આ અધ્યાયમા હારેલા દેવો કેવાન પર નુપદાવા શકર પાસે ગયા, એ કથા બીજાસ્કંધમાં મોહકોથી કહેવાયે

વજ્ર લઈ યુદ્ધ માટે ઊભો રહ્યો, વરુણ શક્તિ લઈ ધૈર્ય ધરી ઊભો રહ્યો, અને યમ પણ દડ લઈ સાવધાન થઈ યુદ્ધ માટે તત્પર રહ્યા પછી યક્ષપતિ કુબેર રણ માટે બગબર તૈયાર થયો અને અગ્નિએ પણ તકિત લઈ ત્યાં યુદ્ધ કરવા મન કર્યું નક્ષત્રોતો અધિપતિ ચંદ્ર તથા સૂર્ય બંને એકઠા મળી ત્યાં ઊભા રહ્યા અને દાનવશ્રેષ્ઠ તે મહિષાસુરને જોઈ યુદ્ધ માટે તેઓએ નિશ્ચય કર્યો એ નમયે ક્રોધ પામેલું દૈત્યોનું સૈન્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યું અને કૂર સર્પ જેવા બાણોના સમૂહો છોડતો ગજ મહિષાસુર પાડાનું રૂપ ધરી ઊભો રહ્યો, તે વખતે દેવો તથા દાનવોના યોદ્ધાઓનો મોટો ઘોષાટ થઈ ગયો દેવોની તથા દાનવોની સેના ઓના મહાધોર એ યુદ્ધમા ધનુષની દોરીઓના અને હથેલીઓના અવાજો મેલની ગર્જનાઓ જેવા બઈ રહ્યા હતા મહાબળવાન મહિષાસુરે મદગર્વિત થઈ બંને શિંગડાથી પર્વતોના શિખરો ફેંકવા માડ્યા અને દેવોના ટોળાને મારવા માડ્યા આતિ અદ્ભુત એ મહિષાસુર ક્રોધથી ઘેરઈ જઈ ખરીઓના પ્રહારોથી તથા પૂછડાના ભમાવવાથી પણ દેવોને માગવા માડ્યા પછી ગધર્વો સહિત દેવો ઉઘમી હોવા છતાં ભય પામ્યા અને મહિષાસુરને જોઈ ઇંદ્ર તાલી ગયો એમ યુદ્ધ છોડી ઇંદ્ર ગયો, ત્યારે યમ, કુબેર અને વજ્રા—એ બધાએ ભયાનુર થઈ જતા રહ્યા પછી મહિષાસુર પોતાનો મહાન વિજય માની પોતાને ઘેર ગયો અને ઇંદ્રે છોડેલા એતવત હાથીને, સૂર્યના ઉચ્ચ શ્રવા ધોડાને તથા કામધેનુ ગાયને મેળવી પોતાના સૈન્યથી વીંટળાઈને તરત જ સ્વર્ગમા જવા તોણે મન કર્યું એ મહિષાસુરે વેગથી દેવનોકમા જઈ ભયાનુર દેવોએ છોડેલું દેવોનું સંન્ય લઈ લીધું અને ઇંદ્રના સુદર આતન પર તે બેઠો તોણે દાનવોને દેવોના સ્થાન પર સ્થાપી દીધા એમ મદગર્વિત દાનવ મહિષાસુર પૂન સો વર્ષ સુધી મહાભયકર યુદ્ધ કરી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ઇંદ્રનું પદ મેળવ્યું હતું તોણે અત્યંત પીડેલા દેવો સ્વર્ગમાથી નીકળી નવા અને એમના એમ થા । તપો સુધી પહોંચીને નુકસાનોમા ભટક્યા કર્યો હે નગ ! તે બધા દેવો ત્યારે યાદ્યા, ત્યારે ભયનીત થઈ

પ્રગ્નઓના પતિ, જગતના નાથ, ગંગેગુણી સ્વરૂપ વાળા, ચાર મુખોવાળા, કમળના આસનવાળા, વેદોનું ઉત્પત્તિસ્થાન, દેવોના દેવ, જગતના ગુરુ અને વેદ—વેદાગના પાગ્ગત તથા પોતાથી જન્મેલા મરીચિ વગેરે શાત મુનિઓથી, કિન્નરોથી, સિદ્ધોથી, ગધર્વોથી, ચારણોથી, નાગોથી અને સર્પોથી સેવાતા બ્રહ્માને જાણે ગયા અને તમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

દેવો બોલ્યા હે બ્રહ્મા ! હે સર્વના દુ બનો નાશ કરનારા ! જેમનો જન્મ કમળમા છે એવા તમે અશુરોના અધિપતિએ અત્યંત પીડેલા, રણમા ઊરેલા, સ્થાનછાદ થયેલા અને પર્વતની નુકામા રહેતા દેવોને જોઈને જે દયા નથી કરતા એ શુર લોભરહિત પિતા મે કડો અપરાધોથી યુક્ત છતાં પુત્રોને ત્યજી તેઓને શુ અત્યંત દુ ખી કરે છે ? (નથી જ કરતો) છતાં તમારા ચરણકમળમા ભક્તિવાળા અને દૈત્યોએ પીડેલા દુ ખી દેવોની આજે તમે જે બેદરકારી કરે છો એ શુ ? એ મહિષાસુરે દેવોકેના નાન્યને ખૂબ ભોગવ્યું છે, યોના યોગ્ય ખર્ચદાનો પણ બ્રાહ્મણો પાસેથી એ દુષ્ટાત્મા લે છે, કપવૃક્ષનાં પુષ્પો ધારણ કરે છે અને સમુદ્રના એ ખમનારૂપ કામધેનુ ગાયને પણ ઉપયોગમા લે છે હે દેવોના ઈશ્વર ! દેવોનું કાર્ય અમે શુ કહીએ ? તમે શાનથી દૈત્યોના મર્વ અદ્ભુત વર્તન જાણો છો, કેમ કે હે પ્રભો ! તમે બધાના કાર્યો જાણો છો અમે તમારા ચરણમા નમીએ છીએ હે દેવેશ્વર ! પાપી મનવાળો અને દુષ્ટ વર્તનવાળો એ મહિષાસુર હરકોઈ સ્થળે ગયેલા દેવોને અનેક જનતા વર્તનથી જ પીડા કર્યો કરે છે, તો હે પ્રભો ! તમે રતણ કરનારા હોઈ અમારુ કલ્યાણ કરો તમે અમારુ કલ્યાણ ન કરો, તો પ્રગ્નઓના ઈશ્વર, દેવોના પ્રિય, સર્વનું ધારણપોષણ કરનાર, આદ્ય અને મગજરૂપ (તમને) બ્રહ્માને દોષી અમે ક્યા અનત તેજવાળા શાતિકર્તાને શરણે જઈએ ?

બાને કહ્યું એમ સ્તુતિ કરી હાથ જોડતા અને અતિનાય ખેદ પામેલા મુખવાળા બવા દેવો પ્રગ્ન પતિ—બ્રહ્માને પ્રણામ કરી રહ્યા, ત્યારે તેઓને એમ પીડા પામેલા નેઈ નોકના દાદા બ્રહ્મા સુદર વાણીથી સુખ ઉપગમવા લેય તેમ તેઓને

કહેવા લાગ્યા

પ્રાહ્મા યોત્યા 'હે દેવો ! હુ શુ કરુ ? દાનવ મહિષાસુર વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ બન્યો છે, કેમ કે તે કોઈ નીચી જ મારી રાક્ષસ તેવો છે, પુરુષથી મારી શકાશે નહિ, તે માટે શુ કરુ ? હે દેવો ! આપણે બધા આજે પર્વતોમા ઉત્તમ કૈલાસ પર જઈએ અને ત્યાંથી સર્વ કાર્યમા કુશળ રાકરને આગળ કની ન્યા વિધ્યુદેવ વને છે, ત્યા વેદુકલોકમા જઈશુ અને બધા એકઠા મળી દેવોનુ કાર્ય ખાસ વિચારેશુ' એમ કહી ટસ ઉપર યેમી પ્રાહ્મા કાર્યના મમ્બૂઢ માટે દેવોને પાછા લઈ કૈલાસ તરફ ગયા, તેટલામા રાકર પણ ધ્યાનથી પ્રભદેવને દેવોની સાથે આવતા જાણી તરત જ પોતાના સ્થાનમાથી બહાર નીકળ્યા તે બંનેએ એકની-જાને જોઈ પરસ્પર વદન કર્યું અને મર્વ દેવોની પ્રાપ્તિ કાર્યેયા તે બંને સતુષ્ઠ થયા પાર્વતી પતિ તરફ દેવોને જુદા જુદા આસનો આપ્યા તે પછી તે આનંદ પર દેવો એકા ત્યાં પોતે પોતાના આસન પર એકા બળદનુ ચિહ્ન ધનમા સખતા પ્રભુ રાકરે પ્રભાને કુશળ પ્રશ્ન પૂછી દેવોને કૈલાસમા આવવાનુ કારણ પૂછ્યુ દે, 'હે મહાભાગ્યશાળી પ્રાહ્મા ! ઈન્દ્ર મહિત દેવો સાથે તમે કેમ આવ્યા છે, તેનુ કારણ કહો'

પ્રાહ્માએ કહ્યુ 'હે દેવોના ઈશ્વર ! મહિષામુરે પીરેયા ઈન્દ્ર સંપિત દેવો ભયભીત થઈ પહાડોરૂપ કિન્ન્યાઓમા ભટક્યા કરે છે મહિષામુર અને બીજા દેવગન-સમૂહો યજ્ઞના લોભતા થયા છે, તેથી પીકાતા લોકપાતો આજે તમારે શનુઓ આવ્યા છે હે શભો ! આ કાર્ય ભારે હોવાથી નાં દેવોને મે તમાન સ્થાને આપ્યા છે, તો હે દેવેશ્વર ! હવે જેમ યોગ્ય લાને તેમ દેવોનુ કાર્ય તમે કને હે પ્રાણીઓનુ સ્વપ્ન કનાર ! તમે દેવોનો કાર્યભાર તમાર પર છે

આને હુ તેમનુ એ વચન નામળી ખૂબ હતતા શકે પ્રભાને સુંદર વાણીથી આ વચન કહ્યુ

શિવ યોત્યા હે નમર્વ પ્રાહ્મા ! તમે જ પહેલા વરદાન આપવાની દેવોને દુ ખદાયી આ કાર્ય કર્યુ છે, તો હવે શુ કરુ ? એ મહિષાસુર આ રીતે બળવાન, શુરો અને તો દેવોને ભય આપનાર થયો છે, જેથી

મદ્ગર્વિષ્ઠ તેને મારવા કઈ ઉપાય સ્ત્રી સમર્થ થાય ? મારી કે તમારી સ્ત્રી યુદ્ધમા જવાને યોગ્ય નથી, અને (કદાવ જાય તોયે) એ બંને મહાભાગ્યશાળી સ્ત્રીઓ ત્યા જઈને યુદ્ધ કેવી રીતે કરી શકે ? હે મહાભાગ ! ઈન્દ્રાણી તો યુદ્ધકુશળ છે જ નહિ, તો પછી બીજી કઈ સ્ત્રી તે મદ્ગર્વિષ્ઠ પાપીને મારવા સમર્થ છે ? માટે મારો તો આ મત છે કે, આપણે આજે જ વિધ્યુદેવ પાસે જઈ તેમની સ્તુતિ કરી ખૂબ ઉતાવળથી દેવોનુ કાર્ય કરવા તેમને પ્રેરણા કરીએ તે વિધ્યુ મર્વ કાર્યો સિદ્ધ કરવા અત્યંત બુદ્ધિ શાળી પુરુષોમા શ્રેષ્ઠ છે માટે વિધ્યુને મળી આપણે કાર્યનો વિચાર કરવો જોઈએ તે વિધ્યુ પ્રપન્થથી અને બુદ્ધિથી કાર્યસિદ્ધિ કરશે

આસે કહ્યુ શકરનુ એ વચન સાભળી પ્રભા વજોડે બધા દેવો 'બહુ માર' એમ કહી ઉતાવળ શિવ સાથે ઠક્યા અને બધાય પોતાના વાહનો પર બેસી વિધ્યુના (વેદુક) નગર તરફ ચાલ્યા તે વેળા કાર્યસિદ્ધિને સૂચવતા શુભ શકુનો જોઈ તેઓ ખુશી થયા શુભ, શાંત, સુગંધી અને શુભસૂન્દર પવનો વાવા લાગ્યા અને ત્યા સ્તામા સર્વ તરફ પદ્મીઓ મગલ શબ્દો બોલવા લાગ્યા આદ્યારા નિર્મળ થનુ અને દિશાઓ સ્વચ્છ થઈ, એમ દેવોના તે જવાબ સમયે મર્વ શુભ જેવુ જ થયુ હતુ ૧-૫૬

નિર્મલ ચામવદ્ ય્યોમ વિશાશ્વ વિમલાસ્તયા !

ગમને ત્વ દેરાનોં સર્વે શુભમિવામયલ્ ॥ ૫૯ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિશે નિધાન ૭ મો નિધાન

અધ્યાય ૮ મો*

જગદાયા પ્રગટથાં

બ્યાસ ઉગાચ

તરસા તેજ્ય સપ્રાપ્ય વૈકુણ્ઠ વિષ્ણુબહુમમ્ !

દશનુ સર્વેશોભાદય દિવ્યગૃહચિત્તજિતમ્ ॥ ૧ ॥

આન યોત્યા પત્રી એ દેવોએ તરત જ વેદુકમા પત્રની જઈ વિષ્ણુપ્રિય તે વધુને સર્વ

* આ નિધાનમાં રામકૃષ્ણી લોકને બાળી નાખ્યા જ્ઞાનપ્રાપ્તિને લેવા પ્રકટ થયુ, એ ના છેતર સ્ત્રીઓને જોવાશે.

પ્રકારની શોભાથી યુક્ત દિવ્ય ઘરેથી શોભીતુ, સરેવર, વાવો ને નદીઓથી યુક્ત, સુખ આપનાર, મગલરૂપ અને શબ્દ કરતાં હસો, સારસ તથા ચક્રવાક પક્ષીઓથી સુસામિત જોયું વળી તે ચાપા, આસોપાલવ, લાલ કમળો અને કટપવૃક્ષોથી વ્યાપ્ત મોગત, તિલકવૃક્ષ, આમ્રાતકદ્વક્ષ અને ડમરના ઝાડોથી યુક્ત લોઈ કોય લોતા શબ્દોથી ગાજી રહેતું, નૃત્યજગત મયૂરો સહિત અને ભમરાઓના ગુન્ઠરવોથી સુંદર દિવ્ય ખાગ-ખગીચાઓથી યુક્ત હતું, તેમ જ ભકિતતત્પર સુનાદ—નાદ વગેરે પાર્વદો અને બીજો જન્મ લેવાની વૃત્તિ વિનાના લોઈ સ્તુતિ કરતા ભકતોથી તે વ્યાપ્ત હતું ત્યાં રત્નજડિત હોઈ ચિત્રોથી શોભતા સોનાના મહેલો આકાશ સુધી પહોંચી જઈ શોભતા હતા અને સુંદર મંદિરો પણ પુષ્કળ હતા દેવો તથા ગધર્વો ત્યાં ગાતા હતા, અપ્સરાઓના ટોળા નાચતા હતા અને જેમનો કંઠ કાયમ પ્રિય લાગે એવા મનોહર કિન્નર દેવોથી તે આનાદ ઉપજાવતું હતું વળી તે વિષ્ણુધામ વેદપાઠ કરવામાં જ આદરવાળા અને વેદોના સૂક્તોથી સ્તુતિ કરતા શાન્ત મુનિઓ વડે શોભી રહ્યું હતું ત્યાં વિષ્ણુને રહેવાના મંદિરમાં જઈ તે દેવો શુભ આકૃતિવાળા જ્ય—વિજય નામના બે દારપાળોને સોનાની છડી ધરી ઊભેલા જોઈ બોલ્યા કે, 'તમારા બેમાથી એક જણ અદ્વર જણાવો કે, વિષ્ણુનું દરીન ઈચ્છતા બ્રહ્મા—રુદ્ર આદિ દેવો આવીને દરવાજામાં ઊભા છે તે વચન સાંભળી વિજયે જલદી વિષ્ણુની પાસે જઈ પ્રણામ કરી, આમ સર્વ દેવોને આવેલા જણાવ્યા.

વિજયે કહ્યું હે દેવોના દેવ ! હે મહારાજ ! હે લક્ષ્મીપતિ ! હે દેવોના શત્રુઓને મારનારા ! હે પ્રભો ! ખધા દેવો આવીને દરવાજામાં ઊભા છે બ્રહ્મા, રુદ્ર, ઈન્દ્ર, વરુણ, અગ્નિ ચમ વગેરે દેવો આપનું દરીન ઈચ્છતા વેદવાક્યોથી સ્તુતિ કરે છે

આસે કહ્યું વિજયનું તે વચન સાંભળી લક્ષ્મી પતિ વિષ્ણુ ખૂબ આનંદ પામી તત્ત જ ઘરમાંથી બહાર નીકળી દેવોની તામે ગયા અને પાસે જઈ તે વિષ્ણુએ દરવાજામાં ઊભેલા દેવોને યાકથી દૂખ્યા તથા દુખી જોઈ પ્રેમપૂર્ણ દૃષ્ટિથી ખુશી કર્યા ત્યારે

સર્વે દેવોએ દેવોના દેવ વિષ્ણુને પ્રણામ કર્યા અને વેદોમાં નિશ્ચય કરેલા તે દેવ્યહંતા દેવની (આવી) વાણીથી સ્તુતિ કરવા માંડી

દેવો બોલ્યા હે દેવોના દેવ ! હે જગતના નાથ ! હે (જગતની) સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરનારા ! હે દયાના સમુદ્ર ! હે મહારાજ ! શરણે આવેલા અમારું તમે રક્ષણ કરો

વિષ્ણુ બોલ્યા ખધા દેવો આસનો પર બેસો અને તમારું કુશલ વૃત્તાત કરો તમે એકલા મળી ચાહી શા માટે આવ્યા છો ? બ્રહ્મા તથા રુદ્ર મહિત તમે ચિંતાતુર, ખેદ પામેલા ને દુખી મનવાળા કેમ થયા છો ? તમે જલદી કાર્ય કરો

દેવોએ કહ્યું હે મહારાજ ! પાપકર્મ કરતા, દુર્જય, અતિ દુષ્ટ અને વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ બનેલા પાપી મહિપાસુરથી અમે પીડાયા છીએ બ્રાહ્મણોએ આપેલ યજ્ઞભાગને એ ખાઈ જાય છે અને દેવો ભયાતુર થઈ પહાડોરૂપ કિલાઓમાં ભટકે છે હે મધુદેવ્યનો નાશ કરનાર ! બ્રહ્માના વરદાનથી તે દુર્જય બન્યા છે, માટે તે કાર્યને ભારે જાણી અમે તમારે શરણે આવ્યા છીએ હે દૈત્યોની માયામાં કુશળ શ્રીકૃષ્ણ ! તમે ચોને ઉખેડી નાખવા સમર્થ છો, માટે હે દાનવોનો નાશ કરનાર ! તમે તેના નાશનો ઉપાય કરો બ્રાહ્મણો તેને વરદાન આપ્યું છે કે, પુરુષોથી તું મરાઈશ નહિ, ત્યારે એવી કઈ બાળા—ત્રી છે કે, જે એ નીચને યુદ્ધમાં મારે ? વરદાનના ખળથી અતિ દુષ્ટ બનેલા એ મહિપાસુરનો નાશ કરવા પાર્વતી, લક્ષ્મી, ઈન્દ્રાણી કે સરસ્વતી કઈ ત્રી સમર્થ છે ? હે ભકતવત્સલ બૃધ ! આના મળતું જે દારણ હોય, તે બધું બુદ્ધિથી વિચારી તમે દેવોનું કાર્ય કરો

આસ બોલ્યા તે વચન સાંભળી વિષ્ણુ જાણે હનતા હોય, તેમ તેઓને કહેવા વાગ્યા 'આપણે પહેલા યુદ્ધ તો કર્યું જ છે, છતાં એ નયો નથી, તો હવે સર્વ દેવોના તેજ્યી ઉપસાપતિવાળી કોઈ ત્રી જો પ્રક્ટે તો એ મહિપાસુરને યુદ્ધમાં નગની મારે વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ થયેલા અને સે કટો માયાઓમાં કુતરા એ મહિપાસુરને માનવા આપાની શકિતઓના અગોમાથી પ્રગટેલી જ ત્રી નમર્થ યને, માટે

આપણા તેજના અરોહી તથા આપણી સ્ત્રીઓની પ્રાર્થના કરો કે જેથી પ્રકટેલા તેજના અરોહાથી તેજનો ઢગ પ્રકટ થાય અને વગેરે આપણે બધાય તેને ત્રિરૂપ વગેરે બધા દિવ્ય આયુધો આપીશું એટલે સર્વ આયુધો ધારણ કરતી અને સર્વના તેજથી યુક્ત એ સ્ત્રી મદગર્વિત પાપી તે દુષ્ટાત્માને મારશ

વ્યાસે કહ્યું દેવોના ઈશ્વર વિષ્ણુએ એમ કહ્યું, એટલામા તો પ્રહ્લાના મુખમાથી સહન કરવો ઘણો જ મુશ્કેલ તેજનો ઢગ પોતાની મેળે જ પ્રકટ થયો, એ તેજ લાલ વર્ણવાળું, શુભ આકારવાળું, પોષતજ મંત્રિ મમાન ક્રાંતિવાળું, ઢઈક ગીતગ, કઈક ગરમ અને કિરણોત્પા સમુદાયથી સુશોભિત હતું હે મહા રાજા ! મહાત્મા વિષ્ણુએ તથા શકરે એ તેજ જોયું, ત્યારે મોટા પન્નકમવાળા તે બાળે વિસ્મિત થયા એ જ પ્રમાણે શરતના શરીરમાથી પણ મહા અદ્ભુત તેજ નીકળ્યું, જે ઉપાતા જેવા વર્ણવાળું, તીવ્ર જોવા મુશ્કેલ મહાઉગ્ર દૈત્યોને ભયકર, દેવોને વિસ્મય પમાડતું, ધોર દેખાવતું, પર્વતના જેવડું અને બીજો તમોગુપ્ત હોય તેવું હતું પછી વિષ્ણુના શરીરમાથી પણ તેજનો બીજો ઢગલો હોય તેવું કાળું, સર્વગુણથી યુક્ત અને મોટી ક્રાંતિવાળું તેજ પ્રકટ થયું, પછી ઈન્દ્રના શરીરમાથી રંગબેરંગી દેખાવતું, અસહ્ય, મારી રીને જોળ અને સર્વ ગુપ્તસ્વરૂપ એવું તેજ પ્રકટ થયું તે જ પ્રમાણે કૃષ્ણે, યમ, અગ્નિ તથા વરુણના શરીરોમાથી પણ ચારે બાજુથી મોટું તેજ નીકળ્યું અને મીઠા દેવોના શરીરોમાથી પણ અતિ નાન પ્રકારનો અતે મહાઉગ્ર જવા મોગ તેજનો ઢગ નીકળ્યો બીજા દિશાવચ જેવા મહાદિવ્ય એ તેજના ઢગને જોઈ વિપત્તિ રંગે મર્વે દેવો વિસ્મય પામ્યા ત્યાં દેવોના દખ્ખા નાજના એ ઢગલામાથી અતિ ઉત્તમ અને વિસ્મય પમાડતી સુદર સ્ત્રી પ્રકટ થઈ સર્વ દેવોના શરીરોમાથી પ્રકટેલા તે મહાવદ્ધથી નણુ ગુણોવાળા, અગત્ય ભુજંગોવાળા ના વર્ણવાળા જગતને મોહ પમાડના, યોગા મુખસાગા (અજગને લીધે) ઢગ નોનોવાળા, અત્યંત લાલ અધનેષ્ટવાળા, પાવના બાવ તમિયાસાળા, સુદર અને દિવ્ય તાપ નાની નાનગાદેવા પતા અદ્ભુત ભુજંગોવાળા તે

દેવી જાણે હજારો ભુજંગોથી સુશોભિત હોય તેવા જણાતા હતા અને તેજના ઢગમાથી જન્મીને અસુરોનો નાશ કરવા પ્રગટ્યા હતા

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે મહાભાગ વ્યાસ દેવ ! હે સર્વશ્રેષ્ઠ મુનિશ્રેષ્ઠ ! તેમના શરીરની ઉત્પત્તિ તમે વિસ્તારથી કહો સર્વ દેવોનું તેજ એકરૂપ થયું હતું કે જુદું જુદું રહ્યું હતું ? મોહું, નાક, આખ વગેરે ભેદથી જુદા જુદા તે દેવીના અગ્રો સર્વના તેજે મય હોઈ જુદા જુદા ભાગોમાથી ઉત્પન્ન થયા હતા, કે સર્વના એકઠા તેજમાથી થયા હતા હે વ્યાસ ! તેમના શરીરના અગ્રોત્તે ઉત્પત્તિરૂપ તે વિસ્તાર તમે કહો જે દેવના તેજથી જે અગ્ર થયું હોય અને જે જે દેવોએ જે જે આભૂષણો વગેરે આપ્યા હોય, તે સર્વ તમારા મુખકમળમાથી નીકળેલું હું સાંભળવા ઇચ્છું છું હે બ્રહ્મન્ ! તમારા મુખકમળમાથી નીકળેલો મહાલક્ષ્મીના ચરિત્રરૂપ અમૃતમય રસ પીતા હું તૃપ્ત જ થતો તથી

સૂત બોલ્યા તે સંજનું એ વચન સાંભળી સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ તે રાજાને પ્રસન્ન કરતા હોય તેમ મધુર વાક્યો બોલ્યા

વ્યાસ બોલ્યા હે મહાભાગ્યશાળી કુરુશ્રેષ્ઠ રાજા ! તે દેવીના દેહની ઉત્પત્તિને બુદ્ધિ પ્રમાણે વિસ્તારથી હું કહું છું સામ્યાત્ પ્રહ્લા, વિષ્ણુ, રુદ્ર કે ઇન્દ્ર તે દેવીના ઉપને બરાબર કહેવા કઠી પણ સમર્થ તથી તો પછી એ દેવીનું જે રૂપ જેવું અને જ્યાંથી પ્રકટ્યું છે તે હું કેવી રીતે જાણ ? એ દેવી ઉત્પન્ન થયા એમ જે હું કહું છું, તે માત્ર કહેવા પૂરતું જ છે તે દેવી હમેશાં નિત્ય જ છે અને એક સ્વરૂપવાળા છે, છતાં દેવોના કાર્યરૂપ અર્થની સિદ્ધિ માટે અને કાર્ય ઘણું મોટું હાવાથી પ્રકટ થાય છે જેમ તાંત્રીક જ રૂપ તથા સ્વભાવવાળો છે, છતાં લોકોને ખુશ કરના નાટ્યશાળામા જઈ અનેક સ્વરૂપવાળો બાંધ છે, તેમ આ દેવી રૂપરહિત અને નિર્ગુણ છે, છતાં દેવોના કાર્યો માટે પોતાની લીલાથી અનેક સંખ્યા સ્વરૂપો ધારે છે એ રીતે કરનાના કામ પ્રમાણે તેમના નામો પણ થાય છે, જે નામો ધાતુના અર્થ તથા ગુણોથી યુક્ત હોઈ ગોણુ અને (કાલી, તાર,

સુદરી, ભુવનેશ્વરી, દુર્ગા વગેરે) અનેક પણ હોય છે હે રાજા ! દેવીનું મનોહર સ્વરૂપ, જે રીતે તેજમાથી પ્રકટ્યું છે, તે જ પ્રમાણે હું બુદ્ધિ અનુસાર કહું છું શકરનું જે તેજ હતું તેનાથી ધોળા ગંગા, શુભ આકાર વાળું અને ઘણું જ મોટું તેનું મુખકમળ થયું છે ચમત્કવતા તેજથી તે દેવીના કેશ થયા છે, જે સુવાળા, વાદા અગ્રભાગવાળા, ઘણા જ લાંબા, મેલ જેવા કાળા અને મનોહર છે અગ્નિના તેજથી કાળું, લાલ અને ધોળું એમ ત્રણ વર્ણોથી રોશભતા નણું નેત્રો તેમના થયા છે બન્ને સંધ્યાના તેજથી વાકી, ચગકતી, કાળી, અત્યંત તેજસ્વી અને કામદેવતા બે ધનુષ જેવી તે દેવીની બે ભ્રમર થઈ છે વાયુના તેજથી નહિ બહુ લાંબા ને નહિ બહુ ટૂંકા અને કામદેવતા બે હાથો જેવા ઉત્તમ તેમના બે કાન થયા છે ન્યુગતા તેજથી તલતા પુષ્પ જેવા આકાગ્નુ અત્યંત મનોહર ચગકતા ગંગા તેમનું નાક થયું છે હે રાજા ! (૬મ વગેરે) પ્રજાપતિઓના તેજથી અણીદાર, લીલા મોગરાના પુષ્પની આણી જેવા અત્યંત કાંતિવાળા અને એકસરખા તેમના દાંત થયા છે અત્યંત લાલ તેમનો નીચેનો હોઠ અરુણના તેજથી અને સુદર ઉપરો હોઠ કાંતિ કરવામીના તેજથી થયો છે વિષ્ણુના તેજથી તેમના ચક્રાર બ્રાહ્મણો થયા છે અને વસુ ઓના તેજથી લાલ રંગની તેમની આગામીઓ થઈ છે ચંદ્રના તેજથી તેમના બે ઉત્તમ સ્તન અને ડ્રુના તેજથી ત્રણ કસ્યલીવાળો તેમનો મધ્યભાગ થયો છે, વરુણના તેજથી તેમની બે સ્તન તથા સાથળો થઈ છે અને પૃથ્વીના તેજથી તેમનો પ્રિયાળ કંઠના પાછળે ભાગ થયો છે હે રાજા ! એના નુભ ગ્રામ્યના, મુદર ઉપવાળા ને ઉત્તમ સ્વચ્છાના તે દેરી તેજના ઢગમાથી પ્રગટ્યા હતા ઉત્તમ ને ગ્રામ્યના સુદર દાનવાળા અને સુદર નેત્રોવાળા તે દેરીને જોઈ મહિપાસુરથી ખૂબ જ પીકાયેલા બધા દેવો આનંદ પામ્યા પછી વિષ્ણુએ ત્રી દેવોને કહ્યું ' હે દેવો ! તમે બધે આ દેવીને નમજા આપી બાળો અને ઉત્તમ આપુધો આપો, તેમ જ જાતજાતના તેજસ્વી હૃદયિયારો પોતાના હૃદયોનોમાથી જયની

ઉત્પન્ન કરી આ દેવીને તમે આપો ૧-૭૬

સ્વાયુષેભ્યઃ સમુત્પાદ્ય તેજોયુક્તાનિ સત્ત્વરાઃ ।
સમર્પયન્તુ સર્વેઽયં દેવ્યે નાનાયુધાનિ વૈ ॥ ૭૬ ॥

ઈતિ શ્રીવિભાગવતમહાપુરાણમા પતમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૮ મો તમામ

અધ્યાય ૯ મો^x

દેવોએ દેવીને હૃદયિયાર વગેરે
આપી પૂજ્યાં

બ્યાસ ઉવાચ

દેવવિણ્ણુવચઃ કૃત્વા સર્વે પ્રમુદિતાસ્તદા ।

વદુશ્ચ મુપગાન્યાગુ વક્ષાણિ સ્વાયુધાનિ ચ ॥ ૧ ॥

બ્યાસે કહ્યું દેવ વિષ્ણુનું વચન સાંભળી તે મમયે બધા દેવોએ ખૂબ હર્ષ પામી અપાકારો, વસ્ત્રો તથા પોતાના હૃદયિયારો (દેવીને) આપ્યા ક્ષીર સમુદ્રે પ્રસન્ન થઈ સતા, સૂક્ષ્મ અને જૂના ન થાય તેવા બે દિવ્ય વસ્ત્રો અને સુશોભિત હોઈ ચળકતો એક હાર દેવીને આપ્યો જેની છદ્મિયા તથા મન પ્રમન્ન હતા એવા વિશ્વકર્માએ કરોડો સૂર્ય સમાન કાંતિવાળો દિવ્ય મુકુટ, બે ચગકતા કુકળો, હાથના કકા, માનુમધ અને જાતજાતના રત્નોથી સુશોભિત ડકળો તે દેવીને આપ્યા વળી વિશ્વકર્માએ તે દેવીને પગમા (પહેરવાના) સુદર, નિર્ભેગ રત્નભૂષિત અને સૂર્ય સમાન તેજસ્વી બે આંત્રો આપ્યા મહા માનને તે દેવીને ડોકમા પહેરવાની સુદર કઢી અને નવે તરુની તેજસ્વી રત્નજડિત વીટીઓ આપી વજાનુદેને જેના કમળો કઢી કમાતા તથી એવી સુવધી અને ભમરાઓથી અનુસરાતી વેળવતીમાળા તે દેવીને આપી સતુષ્ઠ થયેલા હિમાલયે જાતજાતના રત્નો તથા સોના જેવી કાંતિવાળો મનોહર નિહ વાદન તનીકે આપ્યો તે વેળા એ દિવ્ય અપારોથી શાપ ગારલ તે ઉત્તમ, સુદર કન્યાપુમૂર્તિ દેવી સિદ્ધ ઉપર મિનાજ સર્વ હક્ષણોની યુક્ત હોઈ રોશભતા હતા પછી વિષ્ણુએ પોતાના વક્ષમાથી (બીજા) હજાર આરા

x આ અધ્યાયમા મોટા હિદયાર વગેરે આપી દેવોને દેવીને પૂજ્યાં, જે કયા નામનારક દેવોની મંચાયે.

વાળુ અત્યંત તેજસ્વી અને રાક્ષસોના મસ્તકોને તપનાર ચક્ર ઉત્પન્ન કરી એ દેવીને આપ્યું ગક્ર પોતાના ત્રિશૂલમાથી દેવોના ગત્રુઓને કાપનાર અને ભયનો નાશ કરનાર (બીજી) ઉત્તમ ત્રિશૂલ ઉત્પન્ન કરી દેવીને આપ્યું પ્રસન્ન મનવાળા વરણ દેવે પોતાના રાખમાથી (બીજી) અત્યંત પ્રકાશતો, મોટો શબ્દ કરનાર અને માગલિક શખ ઉત્પન્ન કરી દેવીને આપ્યો તેમ જ પ્રસન્ન મનવાળા અગ્નિએ મે કંઠોનો નાશ કરનારી, મન જેવા અત્યંત વેગવાળી અને દૈત્યોનો વિનાશ કરનારી શક્તિ આપી વાયુએ આણીથી ભરેલો ભાથો અને અદ્ભુત દેખાવનું, ખે ચંબુ મુશ્કેલ અને કઠોર શબ્દવાળુ ધનુષ તેમને આપ્યું ઇંદ્ર પોતાના વજ્રમાથી આતિ ઉગ્ર વજ્ર ઉત્પન્ન કરીને આપ્યું, તેમ જ સુદર શબ્દવાળી અને ઘણી જ સુદર વંટડી ઔસવતમાથી (ઉત્પન્ન કરીને) આપી યમદેવે સર્વ પ્રાણીઓને કાળ આવે છે ત્યારે જેતાથી પોતે નાશ કરે છે, તે કાળદડમાથી ઉત્પન્ન કરેલો દડ તે દેવીને ઇચ્છાનુસાર આપ્યો યજ્ઞાએ ગંગાના પાણીથી ભરેલું દિવ્ય કમકડું એ દેવીને આપ્યું અને વરણે આનંદયુક્ત થઈ પારા આપ્યો હે ગંગા ! કાળે તલવાર ને કાલ તેમને આપી ને વિશ્વકર્માએ તીક્ષ્ણ કરંશી આપી કુખેરે મદિગથી ભરેલું મોનાનું પીવાનું પાન આપ્યું અને વરણે મનોહર દિવ્ય કમળ એ દેવીને આપ્યું વળી વિશ્વકર્માએ પ્રસન્નમિત્ર વઈ સે કંઠો ઘટકીઓનો અવાજ કરતી અને દેવોએ શત્રુઓનો નાશ કરતી ક્રીમોદકી (નામની) ગદા તે દેવીને આપી વળી વિશ્વકર્માએ અનેક રૂપવાળા અસ્ત્રો અને નૃત્ય ચારાક્ય એવું બપ્તર જગદેવાને આપ્યું ને સૂંચે પોતાના કિરણો આપ્યા એમ આયુધો નહિન અને ભૂપણીથી યુક્ત હાઈ નીલોક્યને મોહ પમાડતા તે ગિનાદેવીને જોઈ દેવો તેમની સ્તુતિ કર્યા પાંચા

દેવો બોલ્યા મનલસ્વરૂપ, કલ્યાણમૂર્તિ, શાન્તિ તથા પુષ્ટિરૂપ ભગવતીને વારંવાર નમસ્કાર હો કાલ ગિનિ, અખ્યા અને ઇંદ્રાગ્રીઉપ તમને નમસ્કાર ને ! નિર્દિ, બુદ્ધિ, વૃદ્ધિ તથા વિષ્ણુશક્તિઉપ તમને વાં વાં નમસ્કાર હો જે દેવી પૃથ્વીમા રહ્યા છે છતાં

જેમને પૃથ્વીએ જાણ્યા નથી અને અદર રહી પૃથ્વીને જે નિયમમા રાખે છે, તે પગમેશ્વરીને અમે વદીએ છીએ જે દેવી માયામા રહ્યા છે, છતાં માયાએ જેમને જાણ્યા નથી અને તેની અદર રહી તે માયાને જે પ્રેરે છે, તે પ્રેરણા કરનારા શિવાદેવીને અમે સ્તવીએ છીએ હે માતા ! કલ્યાણ કરો, શત્રુઓએ તપાવેલા અમારી રક્ષા કરો, અને નીચ, કપટી, ભયકર તથા નીચી જ મારવો શક્ય હોઈ વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ, સર્વ દેવોને હુ ખદાથી, અનેક રૂપો ધરનાર અને દુષ્ટ આ મહિષાસુરને પોતાના તે ન્થી મોહિત કરી તમે માગે હે ભક્તો પર પ્રેમ સંપન્નારા દેવી ! તમે એક જ સર્વ દેવોનું ગરણ છે, માટે દાનવ મહિષાસુરથી પીડાતા અમારી તમે રક્ષા કરો, તમને તમસ્કાર હો

વ્યાસ બોલ્યા દેવોએ એમ સ્તુતિ કરેલા અને સર્વ સુખ આપનારા મહાદેવીએ તે સમયે સ્મિતપૂર્વક આ શુભ વચન તે દેવોને કહ્યું.

દેવી બોલ્યા હે દેવો ! મદબુદ્ધિ મહિષાસુરથી તમે ભય છોડો વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ થઈ અત્યાંત મોહિત થયેલા તેને તરત જ યુદ્ધમા હુ મારીશ

વ્યાસ બોલ્યા દેવોને એમ કહી તે દેવી ધણી ાંચા સ્વરે હસ્યા (અને ફરી બોલ્યા) ' સમગ્રમા આ આશ્ચર્ય છે કે આ જગત ભ્રમ તથા મોહથી યુક્ત છે યજ્ઞા વિષ્ણુ, મહેશ અને ઇંદ્ર સહિત બીજા બધા દેવો મહિષાસુરથી ધૂજતા તથા ભયભીત બન્યા છે અલો ! હે ઉત્તમ દેવો ! દેવતા બળ ધોર અને જીતવું મુશ્કેલ છે અને કાળ સુખદુઃખનો કર્તા, પ્રભુ તથા ઈશ્વર છે કારણ કે જેઓ સૃષ્ટિ, પાલન તથા સંહાર કરવા મમથ છે, તેઓ પણ મહિષાસુર થી ખૂબ પીડાઈને હુ બધી તપી રહ્યા છે ને મુશ્કેલ ગયા છે ' આમ (કહી) ધીમુ હસી તે દેવીએ ાંચા શબ્દવાળુ અને દાનવોને ભય આપતું મહાધોર અદ્ભુત હાસ્ય કર્યું તે વેળા એ અદ્ભુત શબ્દ સાભળી પૃથ્વી કપી ગઈ, બધા પર્વતો હાલી ગયા અને બળવાન મમુદ્ પણ ખગભગી ઊંઘાં વળી એ શબ્દથી મેરુ ચ્ચી જાયો, ગર્વ દિશાઓ ભરાઈ ગઈ અને દાનવો તે મોટો શબ્દ સાભળી ભય પામ્યા દેવો ખૂબ હર્ષ પામી ' જય પામો, આ કરો ' એમ તે દેવીને કહેવા

લાગ્યા, પણ મદગર્વિત મહિષાસુર તે શબ્દ સાભળી કોપી ઊઠ્યો તેણે એ શબ્દથી શક્તિ થઈ ‘આ શુ છે?’ એમ દૈત્યોને પૂછ્યું અને (આજ્ઞા કરી કે) ‘હે દૂતો! આ શબ્દની ઉત્પત્તિ જાણવા તમે ઉતાવળા નહોતો કાનને પીડા કરતો આ અતિ ઉગ્ર શબ્દ કોણે કર્યો છે? દેવ અથવા દાનવ જે કોઈ આ શબ્દ કરનાર હોય તે દુષ્ટાત્માને પકડી મારી પાસે લાવો આવી ગર્જના કરનાર અને ગર્વથી ઉદ્ભવે દુસંધારીને હું મારી નાખીશ અને જેનું આયુષ્ય ખૂટ્યું છે એવા તે મદગ્મુહિને હું યમલોકમા પહોંચાડી દઈશ દારૂલા દેવો ભયભીત છે તેથી આવી ગર્જના ન કરે અને અસુરો તો મારે વશ છે, તો કયા મૂઠ પ્રાણીનું આ વર્તન છે? શબ્દનું કારણ જાણી ઉતાવળા મારી પાસે તમે આવો તે વ્યર્થ શ્રમ કરતા પાપીને હું (નતે) જઈ મારીશ’

વ્યાસ બોલ્યા તેણે એમ કહેલા એ દૂતો (ત્યાથી જઈને) સર્વોગસુદર, અઢાર ભુજઓવાળા દિવ્ય, સર્વ અકાકારોથી શણગારેલા, સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત, શ્રેષ્ઠ આયુધોને ધારણ કરતા, હાથમા મહિસા પાત્ર ધારણ કરતા અને વારવાર મહિમ પીતા દેવીને જોઈ ભયભીત થઈ ત્રાસ પામ્યા અને અત્યંત શક્તિ થઈ મહિષાસુર પાસે જઈ બલદી તે શબ્દનું કારણ આમ કહેવા લાગ્યા

દૂતો બોલ્યા હે દૈત્યોના રાજા! કોઈ શ્રેષ્ઠ અગોવાળી પ્રીઠ દેવીને અમે જોઈ છે, તે સ્ત્રી સર્વોગે શણગારવાળી અને સર્વ રત્નોથી શોભી રહી છે તે મનુષ્યજાતિની કે અસુરજાતિની નથી, પણ દિવ્યરૂપ હોઈ, મનોહર છે સિદ્ધ પર યેકેલી, આયુધોને ધરતી અને અઢાર ભુજઓવાળી તે ઉત્તમ સ્ત્રી શબ્દ કરે છે તે મદગર્વિત જણાય છે વળી તે સ્ત્રી મહિસા પીવામા ખૂબ તત્પર છે, અને અમે નથી જાણતા કે તે સ્ત્રી ધણીવાળી હશે! અતરિક્ષમા રહેલા દેવો આનંદયુક્ત થઈ, ‘તમે જય પામો, અમારી રક્ષા કરો અને અમારા શત્રુનો નાશ કરો’ એમ તેની સ્તુતિ કરે છે સુદર નિત્યોવાળી તે સુદસી કોણ છે અથવા કોની સ્ત્રી છે, જા માટે અહીં આવી છે અને અહીં શુ કરવા ઈચ્છે છે, એ અમે જાણતા

નથી તેના તેજથી અનર્ધ ગયેલા અમે તેને જોવાને પણ સમર્થ થયા નથી વળી તે ગૃગાર, વીર, હાસ્ય, રોદ્ર અને અદ્ભુત—એ (પાત્રે) રસોથી યુક્ત છે આવી તે સ્ત્રીને જોઈ તેને જોલાવ્યા વિના જ અમે આવ્યા છીએ, તો હે રાજા! હવે તમારી આજ્ઞાથી શુ કરવું છે?

મહિષાસુરે કહ્યું ‘હે વીર મત્રીશ્રેષ્ઠ! મેં આજ્ઞા કરેલા તું સૈન્ય સાથે જા અને સામાદિ ઉપાયોથી તે સુદર મુખવાળીને લઈ આવ જો તે સ્ત્રી સામાદિ ત્રણે ઉપાયોથી ન આવે, તો તેનો નાશ કરી વિના (સામાન્ય જ શિક્ષા કરી) એ સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળીને તું મારી પાસે લાવજે એ વાક્રી ભમ્ભર વાળીને હું આનંદથી પટરાણી કરીશ મુગ સમાન નેત્રોવાળી તે સ્ત્રી પ્રીતિયુક્ત થઈને આવે, તે માટે રસનો ભાગ ન થાય, તેમ તું મારું ઇચ્છિત કરજે કેવળ સાભળવાથી જ હું તેની રૂપસપત્તિથી આજે મોહિત થયો છું

વ્યાસે કહ્યું મહિષાસુરનું તે કોમળ વચન સાભળી મત્રીશ્રેષ્ઠ તરત જ પોતાની ઈચ્છાનુસાર લાથી, ઘોડા તથા રથોને સાથે લઈ ત્યા જઈને ઘણો જ દૂર ઊભો રહી વિનયનમ્ર થઈ તે ઉત્તમ મનવાળા દેવીને મધુર વાણીથી સુદર વચન કહેવા લાગ્યો

પ્રધાને કહ્યું હે મધુર ભાવણ કરનારી! તું કોણ છે? તે શા માટે અહીં આવવું કર્યું છે? હે મહાભાગ્યશાળી! મારા સ્વામી મારા મુખથી તને આ પૂછે છે, તે સર્વ દેવોને જીતનારા અને પુરુષોથી ન મરે એવા છે હે સુદર નેત્રોવાળી! પ્રભાતા વરદાનથી ગર્વિત એ દૈત્યેશ્વર બળવાન છે અને સદા પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે રૂપોને ધારણ કરે છે સુદર વેશવાળી મનોહર તને અહીં આવેલી સાભળી એ મહિષાસુગ નામના મારાસાજ તને જોવા ઈચ્છે છે, તેથી મનુષ્યરૂપ ધરી તે તારી પાસે આવશે હે સુદરાગિ! જેમ તને ગમશે તેમ અમે કમ્પૂલ કરીશું, માટે હે મૃગના બચ્ચાના જેવા નેત્રોવાળી! બુદ્ધિમાન એ રાજની પામે તું ચાલ, નહિ તો ભકિતતત્પર તે રાજને હું અહીં લાવું હે દેવાની ઈશ્વરિ! જેવી તારા મનની ઈચ્છા હોય

તેમ હું કરું તારૂ રૂપ માળવાથી તે અત્યંત વશ
વર્તનાર થયા છે, માટે હે હથેળીના છેડા જેવા માધળો-
વાળી ! માટે જે કંચુ ધરે, તે તું જલદી કહે ૧-૬૭

તથા કરોમિ દેવેશિ યયા તે મનસેન્સિતમ્ ।
વશાનોડસૌ તથાત્વથ રૂપસંઘવળાત્તવ ॥ ૬૭ ॥
કરમોઽવદાડ્યુ ત્વં સંચિવેય મયા તથા ।

ઈનિ શ્રીદેવીભાગવતમ્પ્રપુતમુખા પત્રમ સ્કંધ વિરે
અધ્યાય ૯ મો નમામ

અધ્યાય ૧૦ મો*

દેવીના તથા દૂતનો સંવાદ

ચાલક કાચ

રતિ તસ્ય ઘનઃ શુભઃ પ્રદેશ્ય પ્રવરોત્તમા ।

તમુગચ મહારાજ મેઘગમ્ભીર્યા ગિરા ॥ ૧ ॥

આસ ખોલ્યા હે મહારાજ ! એવું તેનું વચન
માલગી સ્ત્રીઓમા ઉત્તમ એ દેવી ખૂબ હોનો મેઘ
જેવી ગભીર વાણીથી તેને કહેવા લાગ્યા

દેવી ખોલ્યા . હે મન્ત્રીશ્રેષ્ઠ ! ' મહાલક્ષ્મી ' નામે
પ્રખ્યાત અને નર્વ દેવોનો તાજ કરનારી અને દેવોની
માતા જ તું જાણુ ઘનવોના સજ્જ મહિમામુટે પીડેલા
અને યતોના ભાગોથી દૂર કહેલા સર્વ દેવોએ મહિમા
મુગતો તારા કરવા અને પ્રાર્થના કરી છે, માટે જ હું
અહીં આવી છું હે મન્ત્રીશ્રેષ્ઠ ! હું એકની જ છું, નેત્ર
મહિત તથી હે નિર્દોષ ! તે નામપૂર્વક અને આદરની
આગત કરી મધુર વાણીથી અને કહ્યું છે તેથી તારા
પર હું પ્રનમ્ન થઈ છું, નહિ તો પ્રલયકાળના આગ્નિ
જેવી તુષ્ટિથી-તગરવીકું તને માને જ નાખુ, પણ
મનુસ્તાવાણુ વચન કોને પ્રીતિ કરનાર ન થાય ? તું
એ પાપી મહિમામુર પાને જે અને માત્ર વચનથી
તેને આમ કહે કે, હરે તને જીવવાની ઈચ્છા લાય
તો તું પાતાળમા આવ્યો જા, નહિ તો દૃષ્ટ અપનધી
તને યુદ્ધના મોખરે હું મારીશ માત્ર વ્યાણોથી નૂને
ધરેલા ઠરીસ્તાનો તું યમલોકમા જઈશ, માટે માત્ર

* આ અધ્યાયમા દરોનો તથા મહિમાવૃત્તના દૂતનો
સંવાદ છત્તક પ્રેક્ષકો કહેવારે, જેના દેવોના દેવો નર્વ
તરફથી દેખાય છે

આ દયાળુપણુ જાણી તું જલદી આવ્યો જા. એ
મૂઠા ! તું મરાઈશ, એટલે તરત જ દેવો સ્વર્ગ
મેળવશે; માટે ગો મૂર્ખા ! મારા વ્યાણો ક્યા સુધી
તારા શરીર પર પડ્યા નથી, ત્યા સુધીમા તમુદ સુધી
ની પૃથ્વીને છોડી દઈ તું એકનો વેગથી પાતાળમા
આવ્યો જા. એ અસુર ! તારા મતમા યુદ્ધ કરવાની
જો ઈચ્છા હોય, તો મહાપ્રજાવાન નર્વ યોદ્ધાઓની
માથે તું જલદી આવ, હું તને યમલોકમા પોનાવી
દઈ એ મહામૂઠા ! યુનેયુને મે તારા જેવા અસપ્ત
ને યુદ્ધના મોખરે માર્યો છે, તે જ પ્રમાણે તને પણ
મારીશ તું શત્રોને સફળ કર, નહિ તો શત્રો ધારણ
કરવામા કેવળ શ્રમ જ છે, માટે દ્વામદેવથી પીડા
યેલો તું મારી માથે રણુમા યુદ્ધ કર એ દુષ્ટાત્મા !
તું ગઈ ન કર કે મને બ્રહ્માનુ વરદાન છે. એ
મૂઠા ! તું સ્ત્રીથી જ મારી શકાય એવો છે, તેથી તે
ઉત્તમ દેવોને પીડ્યા છે બ્રહ્માનુ વચન મત્ત કરવું
જોઈએ તે કારણે જ અતુલ્ય સ્ત્રીરૂપ કરી તને
અપરાધીને મારવા હું આવી છું એ મૂઠા ! હજી
પણ તને જો જીવવાની ઈચ્છા હોય, તો ભૂલોક તથા
દેવલોક છોડી દઈ મર્પોથી વીટાયેલા પાતાળમા તું
જતો રહે

આમે કહ્યું પછી દેવીએ એમ કહેવો તે બ્રજ
વાન શ્રેષ્ઠ મન્ત્રી ફેરીતું તે વચન માલગી કારણુક્રમ
વચન કરવા લાગ્યા ' હે દેવિ ! મદથી ગર્વિત થયેલી
તું નીને ધરે તેનું જ વાક્ય જોયે છે, એ મહિમા
સુર ક્યા ને તું ક્યા રખેરખે, આ (તમારું ખતો
તું યુદ્ધ) અસભવિત છે તું એકની છે, બાળા છે
ગડ થતા યૌવનવાળી અને ક્રોમળ છે, એ મહિમામુર
તો મોના નરેત્વાળા છે, નેથી તારા ને એવું યુદ્ધ
માનવ મુકેવ છે નથી તેનું સૈન્ય હાથી, ધોડા તથા
સ્વની વ્યાપ્ત લોઈ અનેક પ્રજાનું છે, તેમ જ
પાયદળના ટોળાથી યુક્ત હોઈ મતનતના ગાળુધોવી
ગાળીતું છે હું મુદ્દ માવજોવાળી ! માવતીના પુષ્પને
મનની નાખવા માલ હાનીને શી મહેનત કરવી પડે ?
તે જ પ્રમાણે યુદ્ધમા તને મારવામા મહિમામુરને
કઈ મહેનત કરવી પડે ? તું તને જો થોડું પણ
કોર વાક્ય કહું, તો મુનાસ્તમા તે વિગ્રહ જ ગાળાય,

માટે રસનો ભગ કરતા હું કરું છું દેવોનો શત્રુ છતાં આમાને સગ્ન તારા પર ભક્તિવાળો છે, માટે માટે તો તારી આગળ સામ તથા દાનયુક્ત જ વચન બોલવું જોઈએ નહિ તો જૂઠું બોલનારી, ખોટું અભિમાન કરવામા અતુર અને રૂપ-યોવનના ગર્વ વાળી તને હમણા જ એક બાણથી મારી નાખું ! મારો સ્વામી તારા લેહોરાગ રૂપ સાભળી મોહિત થયો છે તેથી તેનું પ્રિય કરવા માટે તને અત્યંત પ્રિય વચન કહેવું જોઈએ હે વિશાળ નેત્રોવાળી ! રાત્ર્ય તથા નર્તન તારા થયે અને મહિયાસુર તારો દાસ જ થયે, માટે મૃત્યુ આપનાર સેધ છોડી તું તેના પર ભાવ કર એ મુદ્દની ! હું ભક્તિભાવથી તારા પગ-મા પડું છું, માટે હે પવિત્ર હાસ્યવાળી ! તું (અમારા) મહાસાગરની જલદી પરસણી થા તું મહિયાસુરની સ્ત્રી થઈ જોડાઈકયનો નર્તન વૈભવ અને સમાગ્ન બધું નિર્દોષ સુખ પામીશ

દેવી બોલ્યા હે મત્રી ! શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ માર્ગથી ચતુર્ગર્ધ વિચારી હું તને વાક્યોનો ઉત્તમ સાર કહું છું, સાભળ તારી બુદ્ધિ ઉપગ્રથી મેં જાણ્યું છે કે, તું મહિયાસુરનો પ્રધાન છે અને હાલના તારા વચન ઉપગ્રથી મેં આ પણ જાણ્યું છે કે તું પશુના જેવી બુદ્ધિ તથા સ્વભાવવાળો છે જેની પાસ તારા જેવા પ્રધાનો છે, તે બુદ્ધિમંત કેમ હોઈ શકે ? ખરે ખર, વિદ્યાતાબો બનેલો આ નરખો મેળ ક્યો છે એ મૂઠ ! તે મને કહ્યું કે, 'તું સ્ત્રીના સ્વભાવવાળી છે, પણ તેનો તું વિચાર કર, શું હું પુરુષ નથી ? (અર્થાત્ પુરુષ પણ છું) તેમ જ પુરુષના સ્વભાવવાળી પણ છું, (અર્થાત્ ભાષાવિશિષ્ટ બ્રહ્મ સ્વરૂપ માત્રમા પુરુષ-પ્રકૃતિ બનેપણું ને બને નો સ્વભાવ છે, પરંતુ દેવોએ મને પ્રાર્થના કરી છે, તેથી જ) હું માત્ર સ્ત્રીવેશ ધરનારી થઈ છું, તારા સ્વામીએ પૂર્વે સ્ત્રીની મરણ માગ્યું છે, તેથી હું માનું છું કે, એ મૂર્ખ હોઈ વીસ્તરે જાણનારાઓમા અતિ ઉત્તમ નથી સ્ત્રીથી મરણ તો નપુસકને જ આનંદ આપનાર થાય, મૂરાને તો દુષ્ટાથી જ થાય એનું મરણ તે મહિયાસુરે પોતાની બુદ્ધિથી માગ્યું છે (તેથી તેની બુદ્ધિ પણ ખુલ્લી જણાય

છે), માટે જ હું સ્ત્રીનું સ્વરૂપ ધારી (દેવોનું) કાર્ય કરવા આવી છું, તો ધર્મશાસ્ત્રોથી વિરુદ્ધ તારા વાક્યો વડે ભય કેમ પામું ? ત્યારે દૈવ અવગુણેય ત્યારે તણખનું પણ વજ્ર સમાન થાય છે અને દૈવ ખૂબ અનુગૂણ હોય, ત્યારે વજ્ર પણ રૂ જેવું બને છે જેનું મરણ તરતમા જ હોય છે, તેના મૈત્ર્ય કે આગુધોની શું ફળ છે ? અથવા તેના પ્રપત્યો કે કિલ્લાઓના મેવનોથી પણ શું ફળ છે ? જીવને કાળના યોગથી આ દેહસાધ થાય છે, ત્યારે જ સુખ, દુઃખ તથા મરણ—એ બધું લોપાઈ ગયું હોય છે જેનું મરણ જે પ્રકારે હૈવે નિર્માણ કર્યું હોય તે જ પ્રકારે તેનું તે મરણ થાય છે, બીજી રીતે થતું નથી, એ નિશ્ચય છે બ્રહ્મા વગેરેનો પણ નાશ તથા જન્મ, જે પ્રકારે કાળે નિર્માણ કર્યો છે, તે જ પ્રકારે બસાબર થાય છે, તો બીજાઓનો વિચાર શા કરવો ? (બ્રહ્મા વગેરે) મૃત્યુ-ધર્મવાળા છે, તેઓના વરદાનથી ગર્વિત થઈ જેઓ માને છે કે, 'અમે મનીશુ નહિ' તેઓ મૂઠ અને મદબુદ્ધિ છે માટે તું જલદી જ અને માર વચન (તાગ) સંજ્ઞને કહે પછી એ સગ્ન જે આજ્ઞા કરે તે જ તારે કરવું જો તમે જીવવા ઇચ્છો છો તો ઇન્દ્ર સ્વર્ગને પામે, દેવો યજ્ઞબલિનો ભાગ પામતારા થાયો અને તમે પાતાલમા ચાલ્યા નરઓ તે દુષ્ટાત્મા મૂઠ મહિયાસુરની બુદ્ધિ આથી ને અવગી હોય, તો (તું અને કહેજે કે) મરણ માત્ર ત્યાગ થઈ તું મારી માથે યુદ્ધ કર તું માને છે કે વિપ્લા વગેરે દેવોને મ યુદ્ધમા હમણા, પણ તેમા બ્રહ્માનું વરદાન જ દૈવરૂપે કાગ્ન છે

આમ બોલ્યા દેવીનું એ વચન સાભળી (મહિયાસુરનો પ્રધાન) તે દાનવ વિનાસ્વા લાગ્યો કે, 'માટે શું કવું ? યુદ્ધ કરતું કે સગ્ન પાસે જવું ? ક્રમાતુર ગજ વડે અહીં વિવાદ માટે હું આજ્ઞા કરાયો છું, તો (યુદ્ધરૂપી) વિરુદ્ધ રન ઓમી કરી ગજ પામે હું કેમ જાઉં ? ક્રિયાઓ કર્યો વિના જ હું ચાલ્યો જાઉં, એ જ બુદ્ધિ નારી છે, માટે જેમ ચાલ્યો હતો તેમ તરત જ સગ્નને હું જણાવું પછી જે કરવાયોય હશે તેમા તે સગ્ન જ પ્રમાણગત છે,

એ બુદ્ધિમાનોમા શ્રેષ્ઠ છે, તેથી કુશળ પ્રધાનો સાથે વિચારીને જ (કર્મ) કરના, માટે આની સાથે એકદમ (વિચાર્યો વિતા) યુદ્ધ ન કરવું (યુદ્ધ મા) જે જ્ય થાય કે ત્ય થાય, તોપણ (એ બને) રાજાને તો અપ્રિય જ થાય તેમ છે (આ) સુંદરી જે મને મારી નાખે અથવા હું આને મારી નાખું તોય હરકોઈ ઉપાયે તે રાજા તો ક્રોધાચમાન જ થશે, માટે ત્યા જ જઈ હું જેમ દેવીએ હમણા હલ્યું છે, તે જ પ્રમાણે રાજાને જણાવું, પછી તેની જેવી મરણ હોય તેમ તે બંને ડરે 'એમ વિચારી તે બુદ્ધિમાન મની નાન મહિપાસુર પાસે ગયો અને બે હાથ જોડી પ્રણામ કરી તેને આમ કહેવા લાગ્યો 'હે ગજન્ ! સુંદર કેડના પાછલા ભાગવાળી તે દેવી સિદ્ધ ઉપર બેઠી છે અને અઢાર લુન્ગઓવાળી, સુંદર, ઉત્તમ તથા આયુધો ધારણ કરતી શ્રેષ્ઠ છે હે મહારાજા ! તેને મેં હલ્યું, 'હે સુંદરિ ! તું મહિપાસુરને (પતિ તરીકે) મેંવ અને ત્રૈલોક્યના અધિપતિ તે રાજાની પ્રિય પટરાણી થા વળી તું જ એની પટરાણી થઈશ, એમા સમય નથી અને તે (મહિપાસુર) તારી આજ્ઞા ઉઠાવનારો ચઈ તને વશ વર્તનાર થશે હે સુંદર મુખવાળી ! મહિપાસુરને પતિ તરીકે પામી લાગ્યા કાળ સુધી નૌનાશ્યનો વલમ લોગવી તું સ્ત્રીઓમા ભાવ્યશાળી થા ' મારુ આ વચન સાભળી ગર્વના આગેશથી મોહિત થયેલી તે વિશાળ નેનોવાળી સ્ત્રીએ લગાડ દસવાપર્વક મને આ વચન હલ્યું 'મેં સતા ગર્ભમા જન્મેલા અને પશુઓમા અધમ એ મહિપાસુરને હું દેવેનું હિન કરવાની ઇચ્છાથી દેવીને અપિદાતરો આપો ! કરીશ લોકમા કર્મ મુદ્ધ સ્ત્રી મહિપાસુરના (પાશને) પતિ તરીકે મેંવે આ મદબુદ્ધિ ! માન જવી સ્ત્રી આ લોકમા નુ પશુપત્ત પામે ૨ ગિનરાજાની ભેંસ જ અતડા પાડતી ગિગડા વાળા પાશને સ્વામી કહે, હું તેના જેવી નીન નથી (વધી તો) તમને ડહાંયુ છે કે) આ દુષ્ટ ! હું સ્વામા મુદ્ધ કરીશ, અને મોને અપ્રિય થયેલા તારો નાશ કરીશ, માટે જે તને જીવવાની ઇચ્છા હોય તો તું પાતાતમા સાચો જાન ' હે ગજન્ ! મને અત તે સ્ત્રીએ આજુ વાચ્ય હલ્યું છે, તે નાભળી હ વારવાર વિચારી (આવી

આવ્યા છું મેં સ્સમા ભગ પડે, તે વિચારીને જ યુદ્ધ કર્યું નથી, વળી તમારી આજ્ઞા વિતા હું વ્યર્થ ઉદગમ કેમ કરું ૨ હે રાજા ! તે સ્ત્રી બળને લીધે ખૂબ છોકેલી તો છે, છતા ભાવિભાવને હું જાણતો નથી કે, ભાવિ શું હશે ૨ આ કાર્યમા તમે જ પ્રમાણભૂત છો, અમારો વિચાર પલેવવા ઘણો મુશ્કેલ છે, કેમ કે યુદ્ધ કયાણુસરી છે કે નાસી જવું, એ હું એકમ જાણી શકતો નથી ' ૧-૬૬

કાર્યોર્ષ્મિસ્ત્વ પ્રમાણ તો મન્ત્રોક્તિવ દુરાસવઃ ।

યુદ્ધ પલાયનં શ્રેયો ન જાનેહ્ વિતિશ્રયમ્ ॥૬૬॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા પચમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૦ માં મમાપ

અધ્યાય ૧૧ મો

મહિપાસુરની મંત્રણા

ચાલ ઝગાચ

इति तस्य वचः शुभं महिषो मद्विद्वलः ।

मन्त्रिवृद्धान् सम्राट्पुत्र राजा वचनमब्रवीत् ॥ ૧ ॥

વ્યાસે હલ્યું એવું તેનું વચન સાભળી ગર્ભથી છોકેલા રાજા મહિપાસુરે વૃદ્ધ પ્રધાનોને બોલાવી આ વચન હલ્યું

મહિપાસુર બોલ્યો હે મત્રીઓ ! હવે તું કરવું તે તમે એકસ કહો વાર ન કરો રાખરાસુરની માથાની પેઠે દેવોએ રચેલી આ માથા આવી છે કે શું ૨ તમે આ કાર્યમા કુશળ હોઈ ઉપાયો કરવામા અતુર છો તો આમા સામાઈ ઉપાયોમાનો કયો ઉપાય કરવો યોગ્ય છે તે મને કહો

પ્રધાનો બોલ્યા હે ઉત્તમ રાજા ! વિનાનોએ હિતકારી કાર્ય વિચારી તદા સત્ય તથા પ્રિય હોય તે જ બોલવું હે ગજન્ ! જેમ લોકમા ચોપધ અપ્રિય હોય છે છતા મનુષ્યાના સોગોનો નાશ કરનાર છે, તેમ (અપ્રિય હોય છતા) સત્ય વચન હિતકારી હોય છે, તેમ જ (પ્રિય હોય છતા જે) અસત્ય વચન હોય તે હિતકારી હોતુ નથી હે રાજા ! સત્યને

* આ અધ્યાયમાં મહિપાસુરે સભામાં વિચાર કર્યા પછી તાપ્ત નામના દૂતને દેવી પાસે મોકલ્યો, એ કથા સ્કંધ ૧૦માં છે.

સાભળનાર તથા માનનાર જેમ દુર્લભ છે, તેમ કહેનાર પણ દુર્લભ છે (પાકી) અત્યંત મીઠું બોલનારા તો ઘણા હોય છે હે સન્ન ! આ ગભીર વિચારમા અમે શુ કહી શકીએ ? ત્રણે જગતમા શુભ કે અશુભ કોણ જાણે છે ?

મહિપાસુર બોલ્યો પોતપોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે તમે હમણા જુદુ જુદુ કાઢો, જેઓનો જેવો ભાવ હશે, તે સાભળી હું વિચાર કરીશ કર્મકુશળ પુરુષોએ અત્યેકતા મત જાણ્યા પછી વાગ્વાર વિચારી જે કાર્ય કન્યાણકાને હોય તે જ કરવું

આસ બોલ્યા તેનું એ વચન સાભળી મહા બળવાન વિરૂપાક્ષ સન્નને રાજી કરતો તરત જ આ વાક્ય બોલી ઉઠયો

વિરૂપાક્ષ બોલ્યો હે સન્ન ! આ સ્ત્રી કગાલ અથવા નિર્બળ છે, છતા મદ્યર્વિત યદ્ધને બોલે છે, તેનું આ વચન માત્ર ભય ખતાવવા પૂરતું જ તમારે જાણવું 'અસત્ય ને સાહસ એ સ્ત્રીઓનું ખાસ વર્તન છે' એમ જાણતો કયો પુરુષ સ્ત્રીના આ યુદ્ધ માટેના ઉદ્ધત ને ખરાબ બોલાયેલા વાક્યોથી ભય પામે ? હે સન્ન ! ત્રણે જગતને છતી આજે સ્ત્રીના ભયથી ડરી જવામા પણ ધીર પુરુષોનો જગતમા અવશ્ય અપયશ જ થાય, માટે હે મહા રાજ ! હું એકલો એ ચડિકા સામે યુદ્ધ કરવા જઈશ અને તેને મારીશ, તમે હવે નિર્ભય થાઓ, સેનાથી વીંટાયેલો હું ત્યા જઈને એ ઉત્તર પરક્રમવાળી અસહ્ય ચડિકાને જાતજાતના શસ્ત્રો તથા અસ્ત્રોથી અવશ્ય મારીશ, અથવા સર્પમય પારોથી બાધી તેને તમારી પાસે લાવીશ જેથી કાયમ તમને વશ થઈ તે રહે હે સન્ન ! તમે મારું બળ જુઓ

આસ બોલ્યા વિરૂપાક્ષનું એ વચન સાભળી દુર્ધર (રાક્ષસ) આ વાક્ય બોલ્યો 'હે સન્ન ! બુદ્ધિમાન વિરૂપાક્ષે સત્ય વચન કહ્યું છે, હવે બુદ્ધિમાન તમારે મારું પણ સુદર વચન માભળવું ચોચ્ય છે, એ સુદર દાતવાળી સ્ત્રી કામાતુર છે, એમ અનુમાનથી પણ જણાય છે રૂપર્વિત સ્ત્રી ખસખસ આવી જ હોય છે, કેડના સુદર પાછલા ભાગવાળી તે સ્ત્રી તમને ડસવી વશ કરવા ઈચ્છે છે, અભિમાની સ્ત્રીઓનો

આ હાવભાવ છે, તેને રસ જાણનારાઓમા જે ઉત્તમ હોય, તે જ સમજી શકે છે, પોતાના પ્રિય પ્રત્યે કામિનીની આ વક્રોક્તિ છે કામશાસ્ત્રમા કુશળ કોઈક જ પુરુષ આ વસ્તુને બરાબર જાણી શકે છે તેણે જે કહ્યું કે 'રણના મોખરે બાણોથી હું તારો નાશ કરીશ,' આ વાક્યને કારણ જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ આવું કારણ જાણવું જોઈએ સ્ત્રીઓ ના કટાક્ષો જ બાણો તરીકે પ્રખ્યાત છે, વળી સ્ત્રીઓના પુબાંગલિરૂપ બાણો તથા ઊંડા રહસ્યવાળા વચનોરૂપી બાણો પણ પ્રખ્યાત છે હે સન્ન ! (એ સિવાય) બીજા બાણો તમારા પર છોડવાની (તેની) કઈ શક્તિ છે ? જે શક્તિ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરેમા નથી, તે શક્તિ તેવી (શુ ગારુડકત) સ્ત્રીઓમા (બાણો કેડવાની) ન જ હોય, માટે તે સ્ત્રીએ (તમારા પ્રધાત પ્રત્યે) આમ જ કહેવું છે કે, 'હે મૂર્ખ ! હું તારા સન્નને નેનના (કટાક્ષરૂપ) બાણોથી મારીશ' પણ શુ ગારરસને નહિ જાણતા તે પ્રધાને (એ અભિપ્રાય ન સમજી) અવગુ જાણ્યું છે, તેમ જ એ સ્ત્રીએ કહ્યું છે કે 'રણરૂપી શય્યામા હું તારા સ્વામીને પાડીશ' આ વાક્યને વિપરીત રતિક્રીડાના ભાવરૂપ જ સમજવું અર્થાત્ અવળી રતિક્રીડામા હું તારા સન્નને નીચે પાડીશ, એવા અભિપ્રાયવાળું જાણવું વળી તેણે જે વચન કહ્યું છે કે, 'હું મહિપાસુરને પ્રાણરહિત કરીશ' આનો આ અભિપ્રાય છે કે, વીર્યને જ 'પ્રાણ' એમ કહેલ છે, એટલે તે વીર્ય રૂપ પ્રાણથી રહિત કરીશ (આમ તેણે સૂચવ્યું છે,) એથી ઊલટું બીજી રીતે કહેવું નથી હે સન્ન ! ઉત્તમ સ્ત્રી ગભીર આશય જેમા વધારે હોય એવા વાક્યોપર્વક વરે છે, આ વાતને શુ ગારરસના ગ્ર થોમા ચતુર પુરુષોએ વિનાશથી સમજવી ઘટે છે, માટે હે મહારાજ ! આ વસ્તુ જાણી તમારે શુ ગારરસથી જે યુક્ત હોય તે જ કવ્વુ યોગ્ય છે સામ તથા દાન— એ બે જ ઉપાયો, તે સ્ત્રી (ને વશ કરવા) માટેના છે, બીજા કોઈ ઉપાય નથી અભિમાની તે સ્ત્રી રોપ યુક્ત કે ગર્વયુક્ત હશે તોપણ એવા મંદુર વાક્યોથી હું તેને તમારી પામે લાવીશ હે સન્ન ! બહુ વધારે કહેવાથી શુ ? હ હમણા જ જઈ તે સ્ત્રીને દાસીની

પેકે દ્રાવ્યમ તમારે વશ રહેનારી અવશ્ય કરીશ'

આમ બોલ્યા એવું તેનું વાક્ય માલગી તરવ જાણવામા દુશળ તામ્રદેવે આ વચન કહ્યું 'હે ગમન' ! હેતુચક્રત, ધર્મવાણુ, સ્મવાણુ અને નીતિચક્રત વચન (હવે) હું કહું છું, તે તમે સામળો એ અનુરત્રી કામાનુગ નથી અને (તમારા પર) પ્રેમવાળી પણ નથી હે માન આપનારા ! તેણે ગભીર આગય વાળા વાક્યો કહ્યા ૪ નથી હે મહાબાહુ ! આમા આશ્ચર્ય આ છે કે, સુદર અને અદ્ભુત રંગરૂપવાળી તે સુદર ત્રી ચોકલી કોઈના આશ્રય વિના (અહીં) આવી છે. વળી અદ્ભુત બુદ્ધિઓ અને પરાક્રમવાળી (આવી) સુદર ત્રી ત્રણે લોકમા કોઈએ કદી નોંઈ કે સાલગી નથી પણ તેણે આયુધો પણ તેટલા જ બળવાન ધર્યા છે માટે હે ગમન ! હું માનુ છું કે, આ બધું કાળે જ કહેનું (કઈ) નાવણુ છે વળી મેં રાગે દુષ્ટ નિમિત્તરૂપ (કેટલાક) સ્વપ્નો (પાળ) જોયા છે, તેથી હું જાણું કે, નક્કી આ કઈક વિનાશકારક વસ્તુ આવી છે મેં પરોડિયાના મમયે સ્વપ્નમા પણ ધરના આગણામા રહતી અને કાળા વસ્ત્રો પહેડેલી ત્રીને નોંઈ છે તેથી તે ત્રાસ આપણો વિનાશ અવશ્ય વિચારવા જેવો છે વળી હે રાજા ! રાગે બિહામણા પક્ષીઓ વેરવેર શખેલ કરે છે અને જાતજાતના ઉત્પાતો ઘેરવેર થાય છે, તેથી હું માનુ છું કે યુદ્ધ માટે જેણે નિશ્ચય કર્યો છે, એવી આ ત્રી તમારી પાને જે (યુદ્ધ) માગે છે, તેમા નીક કારણુ અવશ્ય છે જ હે ગમન ! આ ત્રી મનુષ્ય, ગધર્વ કે અસુર જાતિની નથી, પણ દેવોએ કરેલી મોહકારક આ માયા જ મમજવી નોંઈએ છતા આપણે કાયરપણુ કરવું યોગ્ય નથી આવા માગે સંપૂર્ણ મત છે દરેકે પ્રકારે આપણે યુદ્ધ તો કરવું જ નોંઈએ, પછી જે થવાનું હશે તે થશે દેવના નુભ અથવા અસુભ કર્તવ્યને કોણ જાણે છે? માટે મમજા પુરુષોએ બુદ્ધિથી ધૈર્ય ધરીને રહેવું નોંઈએ હે રાજા ! પુરુષોનું જીવન તથા મગણ દેવાધીન છે, તેને ઉવડાવી નાખવા ત્રણે ભુવનમા કોઈ પણ નમર્થ નથી

મહિષાસુર બોલ્યો હે મહાભાગ્યવાળી તામ્ર !

તું યુદ્ધ માટે નિશ્ચય કરીને જા અને સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી તે અભિમાની ત્રીને ધર્મથી જીતીને (અહીં) લાવ તે ત્રી યુદ્ધમા જો તારે વશ ન થાય, તો તેને મારી નાખતી, પણ જો વશ થાય, તો ખાસ યત્નથી તેને ઈચ્છાનુસાર માન આપવું હે સર્વ જાણનાર ! તું વીર હોઈ કામશાસ્ત્રમા કુશળ છે, માટે ગમે તે ઉપાયથી તે સુદરને તારે જીતી- હ મહાબાહુ વીર ! મોટા સૈન્યથી વીંછાયેલો તું ઉતાવળો જા અને ત્યા જઈ વાગવાર વિચારી તારે તેને જાણો લેવી અહીં શા માટે આવી છે, તે કામનું તારે જાણી લેવું કામથી કે વેરભાવથી ત આવી છે અથવા કોઈની માયા છે એ પણ જાણવું પ્રવચન તેના નિશ્ચય કરી તે શું કરવા ઈચ્છે છે, ત જાણી લેવું અને પછી બધા પ્રમાણે યુદ્ધ કરવું અથવા જમ આગ્ય લાગે તેમ કરવું, પણ કાયરપણુ કે નિર્દયપણુ પણ ન કરવું, જેવું તેનું મત હોય તેવું તારે કરવું

આસ બોલ્યા મહિષાસુરનું એવ તે વચન માલગી કાળને વરા થયેલો તામ્ર રાજા મહિષાસુરને પ્રણામ કરી સૈન્ય માથે (ત્યાથી) નીકળ્યો માર્ગમા જતા જો દુષ્ટભાગ્ય યમનો માર્ગ દર્શાવતા ભયજ અપગમનો જોયા ત્રીને વિસ્મય તથા ભય પામ્યો તેણે ત્યા જઈને સિંહ ઉપર બેઠેલા, સર્વ આયુધોથી ગણગાગ્યા અને ગલ દેવોથી સ્તુતિ કરતા દેવીને જોયા ત્યારે વિનયનમ્ર થઈ શાન્તભાવ ધારણ કરી, ઊભા રહી, આવી મધુર વાણીથી તે દેવીને કહ્યું હે દેવિ ! દૈત્યાનો ઈશ્વર મહિષાસુર તારા રૂપ તથા તુણોથી મોહિત થઈ તને પત્ની કરવા ઈચ્છે છે માટે હે વિશાળ નગોવાળી ! દેવોથી પણ દુર્બલ તે મહિષાસુર ઉપર તુ ભાવ કર અને હે ક્રોધજન અગવાળી ! તને પતિ તરીકે પામી અદ્ભુત નદનવનમા તું આનંદ કર સર્વજ્ઞસુદર અને સર્વ સુખોત્ત પાત્ર આ શરીર પામી મર્વ પ્રકારે સુખ લેવું અને દુઃખ ત્યજવું નોંઈએ આવી લોકત્રીતિ છે હે કર્મ જેવા સાથજોવાળી ! તે આ પૂર્ણ આયુધો શા માટે

* બચના કાચથી મારી દેવો આગની તુષીના બચના છેડાના બાગ * કર્મ * કહેવાય છે -

લીલા છે ૨ ક્રમજ જેવા ક્રેમજ તારા લાથ પુષ્પના દહાને (ધારણ કરવા) યોગ્ય છે તારી પાસે ભગ્નરૂપ ધનુષ્ય ને છે જ, તો ધનુષ્ય ધરવાનું શુ કારણ છે? કહાકરૂપ બાણો પણ તારી પામે છે, તો નકામા આ બાણોની શી જરૂર છે? સમગ્રનુ મનુષ્ય સસારમા દુખવાળી યુદ્ધ કદી ન કરવું લોભમા તત્પર થયેલા મનુષ્યે જ સામસામા યુદ્ધ કરે છે પુષ્પોથી પણ યુદ્ધ ન કરું તો તીક્ષ્ણ બાણોથી તો યુદ્ધ કેમ જ કરાય? શરીરને ચીરી નાખતું તે યુદ્ધ કોને આનંદકારી થાય? માટે હે મુદ્ગરાજિ! તું કૃપા કરવાને યોગ્ય છે દેવો તથા દાનવોથી પૂજાયેલા મારા સ્વામીન પતિ તરીકે તું મૈત્રવ તારા ઇચ્છિત મનોરથોને તે પૂરા કરો અને તું ખરેખર તે સગની પટરાણી ઘઈશ, એમા સશય નથી હે દેવ! તું મારુ વચન કર, તેથી ઉત્તમ સુખ પામીશ યુદ્ધમા તો દુખ પામ્યા છતા વિજય માટે સદેહ જ રહે છે, આમા સશય નથી હે મુદ્ગર અગવાળી! તું સગનીતિને બરાબર જાણે છે માટે હજારો વર્ષો સુધી તું સગ્નસુખ ભોગવ તને મુદ્ગ પુત્ર ઘરો અને તે પણ સગ ઘરો યુવાવસ્થામા તું લીલાલહેર કરીને અને વૃદ્ધાવસ્થામા પણ સુખ પામીશ ૧-૬૭

પુત્રસ્તે મહિતા કામ્નઃ સોઽપિ રાજા મવિવ્યતિ ।
યોવને ક્રોડયિત્વાન્તે વાર્ધન્યે સુલભામ્પયસિ ॥૬૮॥
ઈતિ ગીર્વીબાગવતઃપુરાણમા પચમ અંક વરિ
અધ્યાય ૧૨ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો

તામ્ર દૈત્ય' પાછા આવવું ને બાધક
તથા દુર્મુખની વિદાય

ચાલ ઉગ્રાલ

તન્નિશમ્ય વચસ્તસ્ય તામ્રસ્ય જગદ્વિક્રા ।
મેઘગંધીરયા વાચા હસન્તી તમુવાચ ॥ ૧ ॥
બાસો કહ્યું તામ્ર દૈત્યનું તે વચન સાંભળી હમતી
ગગનપાથે મેઘ જેવી ગભીર વાણીથી તેને કહ્યું

* આ અંધાવચન તામ્ર દૈત્ય પાછો આવ્યા પછી બાધક તથા દુર્મુખ દૈત્યને મહિતાપુર મોકલ્યા એ કથા પાનક મ્બોલેથી કહેવાયે.

દેવી બાલ્યા હે તામ્ર! તું જ અને મરવા ઇચ્છતા, મદ જ્ઞાનવાળા, ક્રમથી આત્યત પીડાતા, મૂઠ અને જ્ઞાનશૂન્ય તારા સ્વામી મહિતાપુરને કહે કે, તારી પ્રૌઢ માતા ભે સ જેમ ઘાસ ખાનારી, શિ ગડા વાળી, લાખા પૂછકાવાળી અને મોટા પેટવાળી હોય છે તેવી નથી હું દેવોના ઈશ્વર વિષ્ણુને, શકરને, કુબેરને, વરુણને, મુદ્ગાને કે અગ્નિને પણ (પતિ તરીકે) ઇચ્છતી નથી, તો આ દેવગુણોને છોડી હું ક્યા ગુણથી તને પરતુને વરુ છતા ને હું તને વરુ તો લોકમા યથે નિદા જ થાય ને! હું પતિને વરવા ઇચ્છતી ચી નથી મારે પતિ તો (સગુણસ્વરૂપે) સર્વકર્તા તથા મર્વેશ્વારી, (નિર્ગુણસ્વરૂપે) ચક્રતી, નિસ્પૃહ રિશર નિર્ગુણ, મમતારહિત આનંદ, આધાર રહિત, નિરાશ્રય, સર્વજ્ઞ, સર્વબાપી, માક્ષી પૂર્ણ આશયવાળો મગસ્વરૂપ, સર્વમા વસવા સમર્થ, સર્વદ્રશ અને મર્વનુ રક્ષણ કરનાર પાતુ છે તેને છોડી હું મૂર્ખ પાડાને સેવવા કેમ ઉત્સાહ કરુ? આ વસ્તુ સમજ એ મહિતાપુર ભલે મારી સાંધે યુદ્ધ કરે, હું તેનું યમદવત વાહન કરીશ આથવા મનુષ્યોનું જળ ઉપાડનારો (પાડો જ) કરીશ (તું તેને કહેજે કે) 'એ પાપી! ને તને જીવવાની ઇચ્છા છે, તો જલદી બધા દાનવો સાથે તું પાતાળમા ચાલ્યો જ નહિ તો યુદ્ધમા હું તને મારીશ' સમારમા બે મમાનતો સમ્બધ સુખદાયી થાય છે નહિ તો જે સમાન હાય તેનો આગ્રાહથી ને સમ્બધ કર્યો હોય તા તે દુખદાયી થાય છે તું મૂર્ખ છે, જેથી તું મને કહે છે કે, હેન્વી! તું મારા સ્વામીને પતિ તરીકે સ્વીકાર, હું ક્યા અને શિગડાવાળા તે પાડો ક્યા? આમારા ખતનેનો સમ્બધ કઈ રીતે લોઈ શકે? તું (મહિતાપુરને) કહેજે કે, 'તું જતો રહે આથવા યુદ્ધ કર, હું તને તન બાધવો સહિત મારીશ ને યુદ્ધ ન કરવું હોય તો યજ્ઞના ભાગ તથા દેવલોક છોડી તું સુખી થા'

બામ બોલ્યા બેન કલી એ દેવોએ તે મમરે પૂજ્ય આશ્રયદારી ગર્જના કરી અને દૈત્યોને બધ

- અર્થાત્ જેવ તુ બેનની જાતનો છે, તેવી તુ બેનની જાતની નથી, છતા તુ મને ઇચ્છે છે તે યોગ્ય નથી

ઉપનવતો પ્રલયક્રાન્તઃ જેવો શબ્દ ક્યો તે શબ્દથી પૃથ્વી કપી ગઈ, પર્વતો ડોકી ગયા અને ગર્જનાના અવાજથી દૈત્યોની પત્નીઓના ગર્ભો સૂચી પડ્યા. તામ્રદૈત્ય એ શબ્દ માલગી તે જ સમયે ભયભીત મનવાળો થઈ ત્યાંથી નાચીને મહિષાસુર પામે ચાલ્યો ગયો હે ગર્ભ! તેના તગરમા જે દૈત્ય હતા, તેઓ પાપુ ચિંતા પામ્યા અને બહેરા કાનવાળા થઈ નાની જવા તત્પર થયા તે વેળા (દેવીના વાહન) નિહાં પણ ઈચ્છી કેંગવાળી કરીને ખૂબ ગર્જના કરી, જેથી તે ગર્જનાથી પાપુ દૈત્યો ખુલ્લી રીતે ભય પામ્યા તામ્રદૈત્યને પાછો આવેલો જોઈ મહિષાસુર પણ મૂઝાઈ ગયો અને ‘હવે શું કરું?’ એમ પ્રધાનો માથે વિચારવા લાગ્યો (તોણે દાનવોને ઉદ્દેશી કહ્યું) ‘હે ઉત્તમ દાનવો! કિય્તાનો જ આશ્રય કરવો કે બહાર નીકળી યુદ્ધ કરું? અથવા નામી જવાથી (આપણું) કલ્યાણ થશે? તમે બધા બુદ્ધિમાન, પગજ્ય કરવા અગ્રણ્ય તથા શાત્રુનુજ છો, માટે કાર્યની મિદ્ધિ થાય તે માટે આતિ ગુપ્ત વિચાર તમારે કરવો જોઈએ ગુપ્ત મત્રણા જેનું મૂળ છે એ સંન્ય કહેવાય છે, પણ તે વિચાર સારી રીતે જો ગુપ્ત ગણ્યો હોય તો જ (એ સંન્યનું મૂળ વર્ધ થકે છે), માટે નાના આચારવાળા વિદ્વાન મંત્રીઓએ વિચારને હા કોઈ રીતે ગુપ્ત જ કરવો જોઈએ વિચાર જો કંટી જય અવવા ફેલાઈ જય તો સંન્યનો તથા સંન્યનો નારા થાય છે, માટે આબાદી ઇચ્છતા મનુષ્યે કંટી જવાના કે દેવાવાના ભયથી વિચારને અત્યંત ગુપ્ત ગણ્યો જોઈએ આ બાબતમા મંત્રીઓએ ક્રાંત તથા દેન પ્રમાણે નીતિનો નિર્ણય ચિત્તની કારણ યુક્ત હિતકાંક્ષી વચન કહેડું પાંચ છે દેવાનું ઉત્પન્ન કેવળી જે આ પ્રવજ ની એટલી તથા કોઈના આશ્રય વિના જ નહીં આવી છે, તેનું કારણ તમે વિચારે આ સ્ત્રી યુદ્ધની માગણી કરે છે, તા આવી માટુ બીજનું ક્યુ આશ્રય હોઈ નહીં? આમા કયાનું થતો કે કઈ અવગુ મને, તે મારું જનતમા કોણ જનણી નહીં છે? (એમ પાપુ બને કે) ધાતુઓનો જય અને એકતાનો પરાજય પણ ન વાય, યુદ્ધમા જય તથા પરાજય બંનેના દેવાધીન જ નમજવી જોઈએ,

(છતા) ઉપાયવાદીઓ (ઉપાયના બળથી) કહે છે કે, ‘દેવ શું છે? દેવને કોણે જોયું છે?’ આ કારણથી જ વિદ્વાનો એ દેવનું ‘અદૃષ્ટ’ નામ કહે છે દેવના હોવામા પ્રમાણ પણ શું છે? કાયરોની આશાનો કેવળ તે આધાર જ છે, મમર્થ મનુષ્યોને કોઈ પણ સ્થળે દેવ દેખાતું નથી ઉદ્ભવ તથા દેવ આ બે (અનુ ક્રમે) રાસના તથા કાયરના અભિપ્રાય છે, આમ બુદ્ધિથી વિચારી હવે બધા કાર્ય કાળજીથી કરવા યોગ્ય છે

આસ બોલ્યા. એ સંન્યનું એવું તે હેતુયુક્ત વચન સાલગી મહાયશસ્ત્રી બિહાલ નામનો દૈત્ય બે હાથ જોડી મળાસન મહિષાસુરને આમ કહેવા લાગ્યો ‘હે સંન્ય! આ વિનાશ નેત્રવાળી સ્ત્રીને ક્રાંતપૂર્ક ઓળખવી જોઈએ તે અહીં શા માટે આવી છે, ક્યાંથી આવી છે અને તે કોની સ્ત્રી છે? (મને લાગે છે કે), ‘તમાજ મરણ સ્ત્રીથી છે’ એમ હસોઈ પ્રકારે જાણી લઈ દેવોએ ક્રમજની પાખડી જેવા નેત્રોવાળી આ સ્ત્રીને પોતાના તેજમાથી ઉત્પન્ન કરી અહીં મોકલી છે બધાય દેવો યુદ્ધ જોવા ઇચ્છતા ગુપ્ત રીતે અહીં આકાશમા ડાહ્યા છે અને સમય આવતા યુદ્ધ કરવા તત્પર થઈ તેઓ એ સ્ત્રીના સહાયક પણ થન વિષ્ણુ વગેરે તે દેવો સ્ત્રીને આગળ કરી અમને બધાને મારી નાખશે અને તે સ્ત્રી યુદ્ધમા તમારો નાશ કરશે. હે સંન્ય! તે દેવોની આમ કરવાની ઇચ્છા મેં જાણી છે, તોપણ ભાવિભાવનું પૂર્ણ જ્ઞાન મને નથી જ હે પ્રભો! ‘હમણું તમારે યુદ્ધ ન કરવું’ એમ કહેવા હું સમર્થ નથી, માટે હે મહાસજ્જ! દેવોએ મોકલેલા આ કાર્યમા તમે જ યોગ્ય કરનાર છો કાર્ય ભારે હોવાથી તમાજ માટે અમારે હમેશા મરણ યોગ્ય છે અને (મુખના સમયે) તમારી સાથે અમારે આનંદ કરવો તે જ હીક છે આ (અમારો) સેવકોતો ધર્મ છે હે ગર્ભ! આમા મોટો વિચાર થાય છે કે, આ એકની સ્ત્રી સેના સંહિત અને બધી ગર્વિષ્ઠ આપણી સામે યુદ્ધની માગણી કરે છે.’

દુર્મણે કહ્યું આજે હું જાણુ છું કે, યુદ્ધમા આપણો જ વિજય થશે, માટે પુરુષોના યતનો નાહ

કરનાર પલાયન આપણે ન જ કરું છદ્મ વગેરેની સામેના યુદ્ધમાં પણ જો નિવ પલાયન આપણે નથી કર્યું, તો એ ની સી સામેના યુદ્ધમાં જઈ જો પુરુષ નાસી જાય ૨ માટે યુદ્ધ જ કેવું રાગમાં મરણ અવના વિશ્વ—જે કઈ વસ્તુ હોય તે વાય જ છે, એમાં વિશેષ (લાલ) જેતા વિનન પુરુષને નિતા શી ૨ આ યુદ્ધમાં જો મરણ થશે તો યશ મળશે અને જો જીવન રહેશે તો સુખ પ્રાપ્ત થશે આ બંને વાત મનમાં નાખી હવે યુદ્ધ જ આવર્ય જરૂર નાસી ત્વાધી યનાનો તારા થાય છે વગી આયુષ નાશ પામ છે ત્યારે મરણ તો વાય જ છે તો જીવવામાં ક મરવામાં વ્યર્થ ગોઠ ન થયો જોઈએ

આમ બોલ્યા દુર્મુખ વચન માલગી બોલ વામાં કુના બાહ્ય પ્રાણ કી બે હાથ જોડી નગ્ન મહિપાસુને આ વાક્ય કહ્યું

બાહ્ય બોલ્યા હે રાગનું કાયરોન અગ્રિય - ૥ મર્થમાં તમારે ચિતા ન કરવી હું એકતો જ તે

આ કેવળ હસમણી જ છે, એમ સમજી તમે મનમાં રહેતી મૂંઝવણ ત્યજી દે હે રાગનું આ નગ્નનીતિ છે, હવે મત્રીઓનું જે ઈર્ષ્ય છે તે તમે સાભળો હે દાનવો ॥ અધિપતિ ! સારિવક, નગ્ન અને બીજા કેટલાક તામન—એમ નણ પ્રપ્રસ્તા મત્રીઓ લોકમાં હોય છે તેમાંના નારિવ મત્રીઓ પોતાની શક્તિઓ દાન સ્વામીનું કાર્ય સિદ્ધ કરે છે અને સ્વામીના કાર્યને હાર ત ન આવે તેમ પોતાનું કાર્ય પાડ કરે છે વગી તેઓ એક ચિત્તવાળા ધર્મપરાયણ અને નીતિશાસ્ત્રમાં દુરાગ હોય છે રાગ મત્રીઓ જુદા ચિત્તવાળા અને પોતાનું કાર્ય કરવામાં કાયમ તત્પર રહે છે તેઓ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ઈર્ષક સમન જ સ્વામીનું પ્રય કરે છે તામન મત્રીઓ લોભપરાયણ અને મનમ પોતાનું કાર્ય કરવામાં જ તત્પર રહે છે તેઓ સ્વામીનું પ્રય બગાડીને જ પોતાનું કાર્ય સાધે છે વગી તેઓ શત્રુઓ દાગ ગાઈ જઈ મનમ આવતા (પાતાના સ્વામીથી) કૂટી જાય છે અને થરમાં જા જ પોતાના દિલો મ પાતા બોમોને

અધ્યાય ૧૩ મો

બાષ્પલ અને દુર્મુખનો નાશ

વ્યાસ ઉવાચ

इत्युक्त्वा तौ महाबाहू दैत्यो बाष्पलदुर्मुखौ ।

जगत्तुर्मददिग्बाह्नौ सर्वशस्त्रास्त्रकोविदौ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા એમ કહી મહાબાહુ બાષ્પલ તથા દુર્મુખ નામના તે બંને દૈત્યો મદથી વ્યાસ અગોવાળા તથા સર્વ શસ્ત્રો બંને અસ્ત્રોમા કુશળ હોઈ ત્યાંથી (યુદ્ધ માટે) ગયા મદોન્મત્ત તે બંને દાનવો ગુણેત્રમા જઈ તે વેળા મેઘ જેવી ગભીર વાણીથી દેવીને કહેવા લાગ્યા 'હે સુદરી દેવિ! મહાત્મા મહિપાસુરે દેવોને જીત્યા છે, માટે સર્વ દૈત્યોના આધિપતિ તે સજ્જને તુ વગ તે મહિપાસુર સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત અને દિવ્ય આભૂષણોથી સુશોભિત મનુષ્યસ્વરૂપ પરી એકાત્મા તારી પામે આવશે તે પવિત્ર હાસ્યનાળી! ત્રૈલોક્યનો વેલવ તુ ઈચ્છનું નાગ પામીશ, માટે હે સુદરિ! મહિપાસુર પગ મનથી શ્રેષ્ઠ ભાવ કર હે કોપલ જેવા આલાપવાળી! મહાવીર મહિપાસુરને પતિ કરી તુ ઐશ્વર્યના ઈચ્છિત અદ્ભુત સસાત્સુખને પામીશ

દેવી બોલ્યા ઓ નીચ! કામઘી મોહિત હોઈ અત્યંત મદ બુદ્ધિમંજવાળી આ (કોઈ મામાત્ય) સ્ત્રી છે, એમ ન તુ જાણે છે, જેથી હું દુષ્ટ મહિપાસુરને વરુ ર કુળવાન ઐશ્વર્ય કુળ શીલ તથા ગુણોથી પોતાની મમાન અને ઉપ, અનુનંદ બુદ્ધિ ગીલ તવા નમા વગેરેથી પોતાના કરતા અધિક પતિને જ વડે છે દેવ સમાન ઉપવાળી એવી કઈ સ્ત્રી તમ જે હમાનુગ વર્ધ પડના ઉપવાળા અને પનુઓમા પણ નીચ એ મહિપ (પાડા)ને વડે ર હે બાષ્પલ! ઓ દુર્મુખ! તમે બંને જલદી નન્ત મહિપ પામે જાઓ અને સિંગડાવાળા તમી મમાન તે દૈત્યને આ વચન કહે કે, 'તુ પાતાલમા આ આ જા અશ્વના નામે આવી મારી નાબો યુદ્ધ કરે, યુદ્ધ થાય તો હું પાપુ નિર્ભય

* આ અધ્યાયમાં અનુવાન નાક બાષ્પલ તથા દુર્મુખ ની તથા યુદ્ધ કરી ચમત્કાર નથા, એ કથા પદ્યન મોખેથી કોચે.

થાય, એ નક્કી છે હું તારો નાશ કરીને જ જઈશ, તને માર્યા વિના માટે જવું જ નથી આ બાણી ઓ આતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા! તુ જેમ ઈચ્છતો હો તમ કર ઓ ચાર પગવાળા! મને જીત્યા વિના પૃથ્વી ના કોઈ પણ ભાગ પર, સ્વર્ગમા કે પાટોની ગુફામા પણ તારું સ્થાન કદી નહિ થાય

વ્યાસ બોલ્યા તે દેવીએ એમ કહેલા એ બંને દૈત્યો ક્રોધથી વ્યાસ તેજોવાળા થઈ ગયા અને ધનુષ્ય—બાણ ઉઠાવી તે બંને વીરો યુદ્ધની ઈચ્છાવાળા થયા હે કુત્વશી રાજા! ઘણી જ મોટી ગર્જના કરીને ત દેવી પણ નિર્ભય ઊભા રહ્યા, એટલે તે બંને દૈત્યો તીવ્ર બાણયુદ્ધિ કરવા લાગ્યા ભગવતી પણ દોડી ગઈ સિદ્ધ કરવા આતિ મનુર શબ્દ કરી એ બંને દાનવો તસ્ક બાણોના સમૂહો છોડવા લાગ્યા તે વેળા તે બંનેમાથી બાષ્પલ દૈત્ય તરત જ રણુના મોખરે મામો થયો અને દુર્મુખ પ્રેક્ષક તરીકે દેવીની સામે ઊભો રહ્યો તે સમયે દેવીનું તથા બાષ્પલનું બાણ તલવાર તથા ભૂગળના પ્રહારોથી ઓછા બળવાળા એને ભય આપતું ધોર યુદ્ધ થયું પછી યુદ્ધમા દુર્મહિતવાળા તે દુર્મુખને જોઈ જગન્નાતા ક્રોધ પામ્યા તેમણે જાન સુધી ખે ચેલા અને શિલા પર સજેલા પાન બાણો દુર્મુખને માર્યા દાનવ દુર્મુખે પણ તીક્ષ્ણ બાણોથી દવીત્યા બાણોને કાપી નાખ્યા અને સિદ્ધ પર બેઠલા દવીને સાત બાણો માર્યા તે દેવીએ પણ સાતે રીતે પાણી પાયેલા દમ તીક્ષ્ણ બાણો દુષ્ટ દુર્મુખને માર્યા અને તેના બાણો કાપી નાખી વાગ્યાર હાસ્ય કરી ઉપરતત એક અપમદ્ર બાણથી તેનું ધનુષ્ય કાપી નાખ્યું, ત્યાં બાષ્પલ પાપુ ગદા લઈ દેવીને માનવા નહી આવ્યા તે વખતે ચડિકાએ હાથમાં ગદા લઈને આવતા તે મદગર્વિત દાનવને પોતાની ગદાના પ્રહારોથી પૃથ્વી પર પાડી દીધો અટવામા પૃથ્વી પર પડેલો બાષ્પલ બે ઘડી જેટલા વખતમા કરી ઊભો થયો અને તે ઉગ્ર પરાક્રમવાળાએ ચડિકા સામે ગદા ઉગામી ત્યાં બાષ્પલને આવતો જોઈ ક્રોધાયમાન ઘઈને દેવીએ ત્રિશૂલથી તેની છાતીમા પ્રહાર કર્યો, જ્યો તે પડ્યો ને મરણ પામ્યો એમ બાષ્પલ પડ્યો ત્યાં તે દુષ્ટમાનુ રીત્ય

ભાગી ગય અને આકાશમાં ઊભેલા દેવોએ આનંદથી
 'નય નય' એવા હર્ષનાદો કર્યા તે બાકલ દેવ્ય
 એમ મરાયો, ત્યાં જ અત્યંત બળવાન દુર્મુખ ક્રોધથી
 લાલ નેત્રોવાળો થઈ દેવી સામે યુદ્ધ કરવા જઈ
 પહોંચ્યો અને 'ઓ આબળા' તુ ઊભી રહે, ઊભી
 રહે, 'ઓમ વાગવાર બોલતો ધનુષબાણ તથા બળતર
 ધારણુ કરી ગોભાયમાન થઈ તે રથ પર બેઠો, ત્યાં
 તેને આવતો જોઈ દેવીએ શખ વગાડ્યો અને તે
 દાનવને કોપાવતા તેમણે ધનુષપતી દોરીનો ટકાર
 કર્યો પછી તે દેવે પણ સર્પ જેવા તીક્ષ્ણ બાણો
 તરત જ છોડ્યા, એટલે મહામાયાએ પોતાના બાણો
 થી તે બાણોને કાપી નાખી ગર્જના કરી હે રાજા!
 બાણ, શકિત તથા ગદાના પ્રહારથી, મુસળાથી અને
 તોમરોથી તે અનેનુ પરસ્પર ભયકર યુદ્ધ થવા લાગ્યું,
 ત્યાં રણભૂમિ પર લોહીના પૂરને વહેતી નદી ઉત્પન્ન
 થઈ, એ નદીના કિનારા પર પંડેલા મસ્તકો જાણે
 (વેતરણી નદી) તરવાને યમફૂતોના નાયકોએ નવીન
 તરવાનું શીખવા તત્પર થઈ આનંદથી તુબડીના કૂળો
 આણ્યા હોય તેવા રોબતા હતા પૃથ્વી પર પડેલા
 અને વરુ વગેરેથી ખવાતા શરીરોને લીધે તે વેળા
 રણભૂમિ અત્યંત ભયાનક અને અવગજવર માટે
 મુશ્કેલ થઈ પડી શિયાળો, કનરા, કાગડા, કકપક્ષી,
 લોહા જેવી નાચવાળા પક્ષી, ગીધડા અને બાજપક્ષી
 ઓ દુષ્ટાત્મા રાક્ષસોના શરીરોને ખાવા લાગ્યા મરણ
 પામેલાઓના શરીરોમાંથી આવતો દુઃખી વાયુ ત્યા
 વાવા લાગ્યો અને માસાહારી પક્ષીઓનો કિર્ચકલાટ
 ગપટ થઈ ગયો તે વખતે વ્રજથી મોહિત થયેલો
 દુષ્ટાત્મા દુર્મુખ કોપી ઊડ્યો, તેણે પોતાનો સુદર હાથ
 ડાંચો કરી ગર્વથી દેવીને કહ્યું 'ઓ ચડિ' તુ જતી
 રહે, નહિ તો ઓ મૂર્ખા! હમણા જ હું તને મારી
 નાખીશ, આવવા હે સુદર્શિ! મહાવિંત દેવ મહિયા-
 સુરને તુ પતિ તરીકે સ્વીકારી લે'

દેવી બોલ્યા તુ આજે મોહિત થઈ કાલે તેમ
 બેઠે છે, તેથી તાર મરણ હવે નજીક જ છે, જેમ
 આ બાકલને મેં માર્યો. તેમ હમણા જ હું તને
 પણ મારીશ ઓ મૂક! તુ જતો રહે આવવા તને
 નો મરણ ગમતુ હોય, તો ઊભો રહે; તને માર્યા પછી

મૂર્ખ મહિયાસુરનો પણ હું નાશ કરીશ

દેવીનું તે વચન સાભળી મરવાને તૈયાગ થયેલા
 દુર્મુખે ચડિકા સામે ભયકર બાણવૃષ્ટિ કરવા માડી.
 એટલે તે દેવીએ પણ તીક્ષ્ણ બાણોથી એ બાણવૃષ્ટિને
 કાપી નાખી અને જેમ ઈર્ધે વૃજાસુર પર પ્રહારો
 કર્યા હતા, તેમ ક્રોધાયમાન થઈ તેના પર પ્રહાર કરવા
 માડ્યો તે બનેનુ પરસ્પર અતિ ઉગ્ર યુદ્ધ થવા લાગ્યું,
 જે કાયરોને ભય આપનારું તથા શૂન્યોને બળ
 વધાવનારું હતું દેવીએ તરત જ તેના હાથમાં રહે
 ધનુષ કાપી નાખ્યું તેમ જ પાંચ બાણોથી તેના ઉત્તમ
 રથને ભાગી નાખ્યો રથ ભાંગ્યો એટલે મહાબાહુ દુર્મુખ
 તે વેળા પગપાળો થઈ અસહ્ય ગદા લઈને ચડિકા
 સામે ધસી ગયો તેણે વણા જ બળથી સિંહના માથા
 પર ગદા મારી પણ મહાબળવાન સિંહ એમ મરાયો
 હતા પોતાના સ્થાન પરથી ખન્યો નહિ અગ્નિકાગે
 હાથમાં ગદા લઈ સન્મુખ ઊભેલા તેને જોઈને તીક્ષ્ણ
 ધારવાળી તલવારથી તેના મુકટ સહિત મન્ત્રકને
 કાપી નાખ્યું મસ્તક કપાયું એટલે મરણ પામેલો
 દુર્મુખ પૃથ્વી પર પડ્યો અને ખુશી થયેલા દેવો તે
 વેળા જય શબ્દ કરવા લાગ્યા. દુર્મુખ મરાયો ત્યારે
 દેવો દેવીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને આકાશમાં ગદી
 પુષ્પોની વૃદ્ધિ તથા જય શબ્દ કરવા લાગ્યા તેમ જ
 વિદ્યાધને અને કિન્તરો, ઋષિઓ, સિદ્ધો તથા ગંધર્વો
 રણના મેળાને તે દાનવને મરાયેલો જોઈ હર્ષ પામ્યા

ક્રમયઃ સિદ્ધગંધર્વાઃ સવિદ્યાધરકિન્નરાઃ ।

જહ્નુસ્તં હન્તે દટ્ટગ દાનવં રણમસ્તકે ॥ ૫૦ ॥

ઈતિ શ્રી દેવીબાગવતમહાપુરાણમાં ૧૪મ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૩ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૪ મો*

મહારણુમાં તામ્ર તથા ચિત્રુર પણ પડ્યા

બ્રાહ્મ ઉગત

હુમ્લ નિહતં શ્રુત્વા મહિષઃ ક્રોધમ્હિતઃ ।

ઉવાચ દાનગ્નઃ સર્વાન્ કિં જાતમિતિ ચાસહુત્ત ॥

વ્યાત ધો'યા - દુર્મુખને મરાયેલો સાભળી મહિ-

* આ અધ્યાયમાં તામ્ર તથા ચિત્રુર નામના બે દેવોને
 પણ મહારણુમાં દેવીને માર્યા, એ કવા છાપન મેલેલો
 કહેવાયે.

પામુર ક્રોધથી વ્યાપ્ત બન્યો, તેણે મર્વ દાનવોને ' આ નુ થયુ ? ' એમ વારંવાર પૂછવા માંડ્યું ' રણુમા તારા દાનવ દુર્મુખ તથા બાળકને ઝીંચો માર્યો, એ પગ્મ આશ્ચર્ય દેવ-લેષા તો જુઓ ! ' પરનાન પુરુષોના પુણ્ય તથા પાપ અનુસાર હમેશા સુખ-દુઃખ ને કરતો કાળ ખરેખર બળવાન છે દાનવોમા શ્રેષ્ઠ દુર્મુખ તથા બાળક મગયા, તો હવે પછી શુ કરવું જોઈએ ? તમે બધાય મળી આ કાર્યસકટમા જે યોગ્ય હોય તે કરો '

આસ બોલ્યા હે ગર્જનન્દ્ર ! મહિપાસુર એમ કહેતો હતો, ત્યારે આતિ બળવાન મહારથી ચિશુર નામનો સેનાપતિ તેને કહેવા લાગ્યો ' હે રાજન ! હું તેનો નાશ કરીશ, એક ઝીનો નાશ કરવામા ચિ તા શી છે ? ' એમ કંઈ પોતાના મેન્યને ગાથે લઈ રથમા બેનીને તે નીકળ્યા બીજા મહાબળવાન તામ્ર દેત્યને પોતાની પાસેનો સ્વાક કરી તે ચિશુર સેન્યની માટી ગર્જનાથી આકાશને તથા દિશાઓને ભરી દેવા લાગ્યો તેને આવતો જોઈ ભગવતી શિવાગ્રેવીએ ગમખો તથા ધનુષ્યની દોરીને ગાવાજ કર્યો અને મહાઆહ્વાન ત વરતાદ કર્યો તે શબ્દથી દેવોના નર્મ ગતુઓ ત્રામ પામ્યા અને ' આ નુ ? ' એમ બોલતા ભયથી ધ્રુવ જઈ નાનવા લાગ્યા ચિશુર નામે સેનાપતિ તો તેઓને નાસી જવા તૈયાર જોઈ ગાત્યત નોધ કરીને કહેવા લાગ્યો ' તમારા પગ ક્યો ભય ગાવ્યા છ ? એ દેત્ય ! મદગર્વિત એ જીનો હું હમણા જ બાણોથી મારીશ, માટે ભય છોડીને ગાના ગાખરે તમે ઉભા રહો ' એમ કહી દાનવોમા શ્રેષ્ઠ અને બળવાન તે નિમ્બુર હાથમા ધનુષ લઈ નિર્ભય ધઈને ગણેશમા આવી દેવીને આમ કહેવા લાગ્યો ' એ વિગાળ નેત્રોવાળી સુદરશિ ! બીજા પુરુષાને કરાવતી તું ગર્જના નુ કરે છે ? તારા વર્તન આજે મળબી હું હતા નથી હું સુદર નેત્રોવાળી ! જીનો નાશ કરવામા હોય તેમ જ અપકીર્તિનો સભવ જાણી મારુ ચિત્ત (તને મારી નાખવા) બેઠકારે કરે છે હું સુદર ! તારા જેવી સ્ત્રીઓનું યુદ્ધ કરનાથી તથા લાવગાઓની પોતું જોઈએ, પણ મનોથી કોઈ પાપ સ્થળે કદી કનયુ નથી પુષ્પોથી પણ યુદ્ધ ન કરવું તો તીક્ષ્ણ

બાણોથી તો યુદ્ધ કેમ જ થાય ? તારા જેવી સ્ત્રીઓના દેહમા માલતીની પાખડી પણ પીકા ઉપજાવે છે મનુષ્યલોકમા ક્ષાનિયતઃ ધર્મથી જીવતા પુરુષોના જન્મને ધિક્કાર હો ! કેમ કે લાઠ લગાવેલા ગ્રિય દેહને તીક્ષ્ણ બાણોથી નેચોચો કપાવવો પડે છે, તેમ જ તેજની માલિસાંચી, પુષ્પોના વાગુઓથી તથા મિખાન ભોજનોથી પોગલા આ પિય શરીરનો પારકા બાણોથી (નેચાઓ) નાન ડસવવા પડે છે. તલવારની બાંધી દેહને કાપી નાખી પુરુષ ધનવાન થાય છે, પણ પ્રથમ દુઃખ આપનાર તે ધનને ધિક્કાર હો, એ ધન પાછાથી શુ સુખ આપનાર થાય છે ? એ સુદર સાથગોવાળી ! તું પણ આગતી જ છે કાણુ કે તું યુદ્ધની ઇંગ્દાવાળી છે ! સભાગથી થતું સુખ છોડી તું યુદ્ધમા ક્યો ગુણ માને છે ? તલવારોના પ્રલારો, ગદાઓના ઘા, બાણોથી વીધાવુ અને મરણ પછી શિયાળોના મુખથી ખેંચવા ઉપ સસકાને યુદ્ધમા થાય છે (તેમા ગુણ શા છે ?) ધુતારા ક્રિવઓએ જ યુદ્ધમા થયેલા મરણની ખૂબ પ્રસંસા કરી છે ના ' રણુમા મહેલાઓને સર્વ મો છે ' એ કેવળ સ્તુતિવાક્ય જ છે, માટે સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી ! તારા મન ત્યા આનંદ પામતું તેથ ત્યા નાની જ અથવા દેવોને જીતનામ રાજા મહિપાસુરનું તું પતિ તરીકે રવીકાર '

આમ બોલ્યા એમ કહેતા તે દેત્યને જગદણ્ણ એ કહ્યું આ મૂન ! બુદ્ધિમાન પડિતની પેડે તું ખોટું નુ બન નુ નીતિરાગ્રાનત તથા અત્વીક્રિષ્ટી નત્તવિદાને જાણના નથ ને વૃદ્ધોને સેવા નથી અને તારી ગુદ્ધિ ધમમા નથી તું મુર્ખની સેવામા તનપર રહે છે નથી મુર્ખ જ છે મરુધર્મને તું જાણો નથી છતા તું મારી આગમ શુ બોલે છ ? યુદ્ધમા મહિપાસુરના નાશ કરી, લોહીનો કીચડ કરી, યશ સ્તાભ સ્થિર કરીને હું સુખેથી ગાવી જઈશ દેવોને દુઃખ આપનાર, મદગર્વિત અને દુરાચારી દાનવ મહિપાસુરને હું મારીને, તું યુદ્ધ કર અને સ્થિર થા એ મૂન ! મહિપાસુરને તથા તને જો જીવવાની ઇચ્છા હોય, તો તમે બધા દાનવો પાતાળમા નાખા જવગ, પણ તમારા ચિત્તમા જો મરવાની ઇચ્છા હોય તો જલની યુદ્ધ કર ને મારો રાા નિશ્ચય છે કે, તમાન

સર્વનો હું નાશ જ કરીશ

વ્યાસ બોલ્યા દેવીનું તે વચન સાંભળી બળ ગર્વિત દાનવ નિમ્નુદે જ્ઞાને બીજી મંત્રાદિ હાથ લેવી બાણુદિ કરી તે મમયે દેવીએ તેના બાણોને પોતાના તીક્ષ્ણ બાણોથી કાપી નાખ્યા અને સર્વ જેવા ધોર બાણો તેને માર્યા ત વેગા પરસ્પર વિસ્મય પમાડતું યુદ્ધ થવા લાગ્યું, તેમા જગદેશ્વરે વેગથી તને ગદા મારી, એટલે તે દુરાત્મા ગદાનો મોટો માર પામી ચાર વડી સુધી રથની બેઠક પર જ બેસાન ઘર્ષ મૂચ્છા પામ્યો એમ તેને મૂંછિત જોઈ શત્રુસેન્યનો નાશ કરનાર તામ્ર દૈત્ય ચડિકા સામે યુદ્ધ કરવા ચપળતાથી ચલુક્ષેત્રમા આવી પહોંચ્યો તેને આવતો જોઈ ચડિકા હસતા હસતા બોલ્યા 'આવ, આવ, ચો શ્રેષ્ઠ દાનવ ! હું તને પણ યમલોકમા પહોંચાડી દઉં, નિર્ભળ તથા ગયેલા આયુષવાળા તમે આવ્યા તેથી મને શુ ક્ષણ છે ? મૂઢ મહિષાસુર તો ઘેર રહી શુ જીવવાનો ઉદ્ધમ કરે છે ? તમે મૂઢ લોકો મરાયો તેથી પણ શુ ક્ષણ છે ? દેવોનો શત્રુ, પાપી, દુષ્ટાત્મા મહિષાસુર મરાયો નથી, ત્યા સુધી મારો શ્રમ પણ નિષ્ફળ થાય છે, માટે તમે ઘેર જઈ મહિષાસુરને અહીં મોકલો, એટલે તે મૂર્ખ પણ જેવી ને તેવી ઊભેલી મને જોઈ લે તે વચન સાંભળી તામ્ર દૈત્યે અત્યંત ક્રોધથી દાન સુધી ધનુષ ખેંચી ચડિકા તરફ બાણોની વૃષ્ટિ કરી ભગવતી પણ લાલ નેત્રોવાળા ઘર્ષ ધનુષ ખેંચીને એ દેવશત્રુને મારવા ઇચ્છતા વેગથી બાણો છોડવા લાગ્યા એટલામા નિમ્નુર નામનો પેલો બ્રહ્મા વાન દૈત્ય પણ મૂચ્છા છાડી ઊભો થયો અને ફરી બાણ સંહિત ધનુષને લઈને ફાણ વારમા દેવીની સામે ઊભો રહ્યો પછી ઘણા બ્રહ્મા ઉદિત અને મહાવીર ત બળે નિમ્નુર તથા તામ્ર દેવીની સાથે રણના મોખરે લડતા લાગ્યા એ નમયે ક્રોધ પામેલા મહાભાયાએ બાણોની ધાન વર્ષાથી સર્વ દાનવોને બાણોથી છિન્નમિન્ન બળતરોવાળા કરી મૂક્યા આબૂની માગેલા અસુરો ક્રોધથી અત્યંત મૂઢ બન્યા અને નેપથ્યકત ઘર્ષ દેવી ગમે બાણોના નમુદ્દ ફેંકવા લાગ્યા તે બધા રાગતા એ યુદ્ધમા બાણોથી ધવાયા હતા, જેની વસતજતુમા વાની અરર ફરેલા બાબનચો જેવા

શોભતા હતા તામ્ર દૈત્ય સાથે રણમા દેવીનું ઉગ્ર યુદ્ધ થવા લાગ્યું ત્યાંજે જે દેવો પ્રેશક તરીકે ઊભા હતા તેઓ પરમ વિસ્મય પામ્યા, તામ્ર દૈત્યે મજબૂત ભયંકર લોહાનું સાબળું લઈ સિંહતા મસ્તક પર માર્યું, હાસ્ય કર્યું અને જર્જના કરી, તે વખત તને ગાજતો જોઈ રોપયુક્ત થયેલા દેવીએ તરત જ તીક્ષ્ણ ધારવાળી તપવારથી તેનું મસ્તક કાપી નાખ્યું એમ મસ્તક કપાયું, ત્યાંજે મસ્તકરહિત થયેલો છતા બળવાન તામ્ર સાંખેલું લઈ ફાણવાર ભમ્યા કર્યો ને પછી રણના મોખરે ઢળી પડ્યો તામ્રને પડેલો જોઈ મહા બળવાન નિમ્નુર તલવાર લઈને વેગથી ચડિકા તરફ ધસ્યો, એટલે ભગવતીએ પણ હાથમા તલવાર લઈ રણમા આવેલા તે દાનવને જોઈ વેગથી પાંચ બાણો વડે પ્રહાર કર્યો તેમાના એક બાણથી તેની તલવાર પડી ગઈ, બીજા બાણથી તેનો હાથ કપાઈ પડ્યો અને બાકીના બીજા બાણોથી તેનું મસ્તક કઠ પરથી કપાઈ ગયું એમ યુદ્ધમા દુષ્ટ, મદવાળા તે બને ફર રાક્ષસો મરાયા એટલે તે બંનેનું સૈન્ય ત્રાસ પામેલા મનવાળું ઘર્ષ તરત જ દિશાઓમા ભાગી ગયું તે બંને દૈત્યોને રણમા મરાયેલા જોઈ સર્વ દેવો આનંદ પામ્યા અને આકાશમા રહ્યા રહ્યા આનંદથી પુષ્પોની વૃષ્ટિ તથા 'જય' શબ્દ કરવા લાગ્યા, તેમ જ સ્તુતિઓ, દેવો, ગંધર્વો, વેતાલો, સિદ્ધો, ચારણો 'હે દેવિ ! હે અધિકે, તમે જય પામે' એમ વારંવાર કહેવા લાગ્યા ૧-૫૬

ઋષયો વેદમંધર્વા વેતાલાઃ સિદ્ધચારણાઃ ।

ઋણસ્તે જય દેવ્યેતિ લાવિકેતિ પુનઃ પુનઃ ॥૫૬॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાનવતમહાપુરાણમા પંચમ સ્કપ વિષે

અધ્યાય ૧૪ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૫ મો*

અસિલોમા વગેરે બધા મરાયા

વ્યાસ ક્ષાત્ર

તૌ તથા નિહનૌ ધુર્યા મદિયો વિસ્મયાન્વિત ।

પ્રેરયામાસ દૈતેયાસદ્ધાર્ય મહાવલાન ॥ ૧ ॥

વ્યાન બોલ્યા તે બંનેને દેવીએ માગેલા માવતી

* ના અધ્યાયના અસિલોમા વગેરે બધા દૈત્યો મારા રણમા મરાયા, એ વાન નાશવાન સ્વેદકી કહેવાયો.

વિરમય પામેલા મહિષાસુરે તેનો નાશ કરવા મહા બળવાન તથા યુદ્ધમાં દુષ્ટ મદ્દવાળા અસિલોમા અને બિડાલ વગેરે દૈત્યોને મોકલ સેન્ય અને આયુધો તથા મામગ્રીઓ સહિત મોકલ્યા તેઓએ ત્યાં સિંહ ઉપર બેઠેલા અદાર ભુજંગોવાળા, દિવ્ય અને તલવાર તથા હાલને ધારણ કરતા દેવીને જોયા ત્યારે અસિલોમા વિનયથી તપ્ર તથા શાન્ત ઘર્ષ આગળ જઈને જાણે હસતો હોય તેવો ડોળ કરી, દૈત્યોનો નાશ કરવા તૈયાર થયેલા તે દેવીને કહેવા લાગ્યો

અસિલોમા યોદ્યો હે દેવિ ! તુ સત્ય કહે, હે સુદર્શિ ! તુ આહી શા માટે આવી છે ? નિરપરાધી દૈત્યોને શા માટે મારે છે ? તે કારણ તુ કહે, હું આજે તારી સાથે સંધિ કરુ છું હે સુદર્શિ ક્રિપ્રદેશ વાણી ! સોનું, મહિષ્યો, સ્ત્રી તથા ઉત્તમ પાત્રો વગેરે જે તુ ઇચ્છતી હોય તે લઈને તુ જતી રહે, ઢીલ ન કર તુ શા માટે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે ? ધર્મી ત્માઓ કહે છે કે, યુદ્ધ તો દુષ્ટ તથા સતાપ વધાર નારુ અને સર્વ સુખોનો નાશ કરનારુ છે તારુ શરીર તો પુષ્પનો પ્રહાર પણ સહન ન કરે તેવુ અત્યત કોમળ છે, તેના પર શસ્ત્રોના પ્રહારો તુ શા માટે ખૂબ સહે છે ? એ વિષે હું વિરમય પામુ છું, કાયમ શાન્તિ સંપાદી અને સુખ ભોગવવુ એ અતુલ્યનું કૃણ છે, છતાં દુષ્ટનું કારણ—યુદ્ધ કરવા તુ શા માટે ઇચ્છે છે ? આ સંસારમાં સુખ સ્વીકારવુ ને દુષ્ટ ત્યજવુ આ રીતિ છે તે સુખ બે પ્રકારનું કહ્યું છે એક નિત્ય અને બીજું અનિત્ય તેમાં આત્મશાન્તિ સુખ નિત્ય છે અને ભોગનું સુખ અનિત્ય કહ્યું છે વેદ તથા માત્રોનો અર્થ વિચારનારાઓએ નાશવત અનિત્ય સુખ તો છોડવુ જ નેઈએ* હે સુદર્શ મુખવાણી ! જે તુ બીજોનો* મત સ્વીકારતી હોય, તોપણ યૌવન તો પામી સર્વોત્તમ ભોગોને તુ ભોગવ* હે પાતળા

* માટે તું પદ્મ આત્મજ્ઞાન મેળવી સુખી થા અને યુદ્ધ કરવાનું મંત્રી થા, એ અભિપ્રાય છે

x બીજોના મતમાં પરચેક નથી, તો પછી આત્મ જ્ઞાનની વાત તો દૂર ન રહે છે, એટલે કદાચ તે મતને અનુસરનાર યુદ્ધમાં બિરતે, એમ માની કહે છે

+ અર્થાત્ બીજામતે પરચેક છે નહિ એટલે પરચેક

પેટવાળી ! જે તને પરલોકનો સદૃઢ હોય તો હે સુદર્શિ ! (મહિષાસુરની સ્ત્રી ઘર્ષ) પૃથ્વી પર જ કાયમ સ્વર્ગના ભોગો ભોગવવા તુ તૈયાર થા * શરીરમાં યૌવન અનિત્ય છે, એમ જાણી વિદ્વાનોએ પુણ્ય કરવુ તેમ જ બીજાઓને દુષ્ટ ઉપજાવનારુ કાર્ય ત્યજવુ નેઈએ, ઉપરાત એકબીજાને વાધો ન થાય તેમ ધર્મે અર્થ તથા કામ પણ સેવવા નેઈએ માટે હે કન્યાશિ ! તુ પણ (યુદ્ધ ત્યજ) હમેશા ધર્મમાં મુદ્ધિ કરે આપિકે ! અપરાધ વિના દૈત્યોને તુ શા માટે મારે છે ? દયા એ સર્વ પ્રાણીઓનો ધર્મ છે અને સર્વના પ્રાણો સત્યમાં રહેલા કહ્યા છે, માટે દયા તથા સત્યને વિદ્વાનોએ સદા પાળવા નેઈએ હે સુદર્શ કેડના પાછલા ભાગવાળી ! દૈત્યોનો નાશ કરવા તને જે કારણ જણાતુ હોય તે તુ કહે

દેવી યોદ્યા હે મહાબાહુ ! તે પૂછવુ કે તુ આહી શા માટે આવી છે અને દૈત્યોનો નાશ કરવામાં શું કારણ છે, તે તો હું કહું હે દેવિ ! પ્રાણીઓનો ત્યાગ—અત્યાય જેતી સાક્ષીરૂપ હું સર્વ લોકમાં કાયમ કરુ છું, મને ભોગોની ઇચ્છા લોભ કે વેશેપણ કહી નથી કેવળ ધર્મ માટે આ સંસારમાં હું કરુ છું સત્પુરુષોનું રક્ષણ કરવું એ મારુ વ્રત છે અને પોતાતુ તે વ્રત કાયમ હું એકત પાળુ છું સંજ્ઞાનોનું રક્ષણ કરવું, દુર્જનોને મારનું અને અનેક અવતારો લઈ વેદની રક્ષા કરવી, એ મારુ કાર્ય છે હું યુગે યુગે તેથી જ અવતારો ધરુ છું હે રક્ષક ! દુરચારી મહિષાસુર દેવોનો નાશ કરવા તૈયાર થયો છે, તે જાણી હું તેનો નાશ કરવા હમણાં આહી આવી છું માટે મહાબળવાન દુરચારી તે નો ભય નેઓને ન લેવાથી વિષયસુખ જ ભોગવવાનું બંધ છે, એ બાવ છે

* એમ કહેવા માગે છે કે, જે કદાચ તુ વેદાંતમતે બીજામત ન માનતી હાય અને મીમાંસક મત સ્વીકારતી હોય તો તે મતમાં પરલોક મનેવો લેવાથી પરચેક થાને યુદ્ધ કરવુ આવશ્યક જણાય, તો તે કીક નથી, કેમ કે યુદ્ધ કરીને જે સ્વર્ગ મેળવવાની તને ઇચ્છા હોય, તો યુદ્ધ વિના જ સ્વર્ગનાં સુખ તારે માટે તો તૈયાર નથી છે વતી મીમાંસક સ્વર્ગનુપને સર્વોત્તમ માને છે, તો તે મેળવવા પગાં કમ કર, યુદ્ધ થા માટે કરે છે ?

દેવશત્રુને હું મારીશ તુ જતો રહે કે ઊભો રહે, તે તારી ઈચ્છા હોય તેમ કર, મેં આ સત્ય કહ્યું છે અથવા ભે સના પુત્ર તે દુષ્ટાત્મા સંજ્ઞાને તુ કહે કે, 'બીજાઓને તુ અહીં ગા માટે મોકલે છે' તુ પોતે જ યુદ્ધ કર' તાજ સંજ્ઞાને મારી માથે સધિ કરવાની જો ઈચ્છા હોય તો તમે બધાથ વેર છોડી સુખેથી પાતાળમા ચાલ્યા જાઓ; દેવોને યુદ્ધમા જીતી, તમે જે કંઈ દેવદ્રવ્ય લઈ લીધું હોય, તે આપી જઈ ન્યા પ્રહલાદ રહે છે, ત્યા પાતાળમા તમે ચાલ્યા જાઓ

આસ બોલ્યા દેવીનું તે વચન સાભળી આગળ ઊભેલા અમિલોમાએ મહાવીર બિડાલને પ્રીતિપૂર્વક પૂછ્યું

અમિલોમા બોલ્યા હે બિડાલ ભવાનીદેવીએ હમણા જે કહ્યું, તે તે સાભળ્યું ને? આમ છે તો શું કરવું? યુદ્ધ કે સધિ?

બિડાલ બોલ્યા યુદ્ધમા પોતાના મૃત્યુને ચોક્કસ જાણતો અભિમાની રાજા (મહિષાસુર) સધિની ઈચ્છાવાળો નથી; અને યુદ્ધમા મરણેલા દેવોને જોઈને પણ આપણને યુદ્ધ માટે તે પ્રેરણા કરે છે; કેમ કે દેવને યોગ ગવા કોણ અમર્થ છે? સદા માન વિતાતા, આજ્ઞા પાળવામા તત્પર અને સૂતરના દોરામા પસેવાયાથી વશ વર્તતી પૂતળીઓની પેઠે વશ વર્તતા સેવકોનો ધર્મ ખરેખર આ જગતમા આનરસ્વો મુશ્કેલ છે 'દેવોતા રત્નો તથા ધન આપી દઈ તમે બધા અહીંથી પાતાળમા ચાલ્યા જાઓ' આવું કહેર વાક્ય તેની આગળ જઈ તારે કે માટે કેવી રીતે કહેવું? જે પ્રિય વચન હોય તે અનન્ય જ હોય છે અને જે હિતકારી હોય તે પ્રિય હોતું નથી; તેમ જ જે સત્ય વચન હોય તે પણ પ્રિય હોતું નથી; તેથી બુદ્ધિમાન મનુષ્યોને મોન જ નેવવું પડે છે વીર પુરુષોએ તુરંચ વાક્યોથી ગળાને સમજાવવો ન જોઈએ, આમ નીતિશાસ્ત્ર કહે છે માટે હિતવચન કહેવા અથવા આદેશી કંઈ પૂછના પણ આપણે ન જ કરવું; કેમ કે આપણે ત્યા જઈશું તો રાજા કોપાયમાન થશે. આ વિચારી સ્વામીનું કાર્ય કોષ માની મરાણે તબુજના જેવું નાણી પ્રાણનો સંચય

છે તોપણ યુદ્ધ જ કરવું હીક

વ્યામ બોલ્યા એમ વિચારીને તે બાને વીરો ધનુષ્યાણુ લઈ તૈયાર થઈને રથમા બેઠા અને યુદ્ધ કરવા તત્પર થઈ ત્યા ઊભા રહ્યા પ્રથમ તો બિડાલે સાત બાણો ફેંક્યા, એટલે શ્રેષ્ઠ અશ્વવેતા અમિલોમા પ્રેક્ષક તરીકે દૂર ઊભો રહ્યો અમિલોમા મામે આવતા તે બાણોને પોતાના બાણોથી કાપી નાખ્યા અને શિલા પર સંગેલા ત્રણ બાણો બિડાલને માર્યા દૈત્ય બિડાલ તે બાણોથી પીડાઈને મૂર્છિત થઈ યુદ્ધતા મોખરે ઢળી પડ્યો અને દેવયોગે તરત જ મગણ પામ્યો એમ દેવીના બાણોના સમૂહોથી બિડાલને રણુમા મરેલા જોઈ અમિલોમા ધનુષ હાથમા લઈ યુદ્ધ માટે તૈયાર થઈ ઊભો રહ્યો તેણે કાવ્યો હાથ ડાલ્યો કરી દેવીને દૂક વચન કહ્યું 'હે દેવિ' દુષ્ટાત્મા દાનવોનું મગણ હું બાણ છું, છતાં પરાધીન માટે યુદ્ધ કરવું જ જોઈએ, કેમ કે મહાબુદ્ધિ મહિષાસુર પ્રિય કે અપ્રિય સમજતો નથી. તેની આગળ મારે અપ્રિય હિતવચન કહેવું હીક નથી, એટલે શુભ કે અશુભ ગમે તે થાઓ, પણ મારે વીરગર્ભથી મરવું જ જોઈશે હું માનુ છું કે દેવ જ સર્વથી અધિક છે, નિરર્થક પુરુષાર્થને ધિક્કાર હો, (જે ને) તાત બાણોથી તગત જ મરેલા દાનવો પૃથ્વી પર પડે છે' એમ કહી તે ઉત્તમ દાનવે બાણોની વૃદ્ધિ કરી, પણ દેવીએ પોતાની પામે નહિ જ પહોંચેલી તે વૃદ્ધિને બાણોથી કાપી નાખી ઉપરાત બીજા બાણોથી તરત જ અસિલોમાને વીધી નાખ્યો તે નમયે દેવોના સહોએ દેવીને કોપથી વ્યામ મુખવાળા જોયા હતા બાણોથી અત્યંત વીંધાયેલા શનૈસ્ત્રવાળો અને વહેતી લોહીની ધારવાળો દાનવ અસિલોમા પુષ્પોથી વિરસિત થયેલા બાખરા જેવો ગોભવા લાગ્યો. પછી તે અનિલોમા લોહાની ભાતે ગદા ઉગામી વેગથી ચાડકા મામે ધસ્યો અને કોપથી નિંદના મસ્તક પર તેણે પ્રહાર કર્યો. નિદે પાડી મહા બળવાન તે દૈત્યે કહેવો ગદાપ્રહાર નહિ ગાણુકારી પોતાના નમસ્ત્રના પ્રહારોથી તેને છાતીમા ચીરી નાખ્યો. મહાબળકંઠ દૈત્ય અનિલોમાએ હાથમા ગદા લઈ તગત જ કૂદકે માને નિંદના મસ્તક પર ચડી જઈ અમિલોમાને ગદાનો પ્રહાર કર્યો પાનું હે સગ્ન! તેણે,

કહેવો પ્રાણ ચુકાવી દઈ ભગવતીએ તીક્ષ્ણ ધારવાળી તલવાગથી તેના મસ્તકને ગળા પરથી કાપી નાખ્યું. એમ મસ્તક કપાલુ ત્યાંજે મહાન દેવ તરત જ પુત્રી પર ઢળી પડયા, તેથી તે દુહાલગ્નના સૈન્યમાં મોઝા હાલકાર થઈ રહ્યો દેવો તો 'હે દેવિ ! તમે જય પામો' એમ જગદેવ્યાની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, તેમના તમારા વાગવા લાગ્યા અને હે ગજા ! કિન્તને જાવા લાગ્યા રણના મોખડે મશયેલા તે બને દાનવાને ત્યા પડેલા જોઈ કેમતે સિદ્ધે બળથી મર્વે સૈનિકોને મારી નાખ્યા, અને કેટલાકને તો તે ખાઈ ગયા. એમ તે રાજસૈન્યને તેણે દાનવશત્વ કરી નાખ્યું ત્યારે કેટલાક નામી છૂટેલા મૂઠ સૈનિકો દુ ખી ઘઈ મહિષાસુર પાસે જઈ પહોંચ્યા 'બચાવો, બચાવો' એમ કહી તેઓ બૂમો પાડતા રડવા લાગ્યા 'હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! અસિલોચા તથા બિહાલ માર્ધો ગયા અને બીજા તમારા સૈનિકોને નિહ ખાઈ ગયા છે' એમ રાજાને કહેતા તેઓએ તે વેળા બૂમ—બરાડા કરી મૂક્યા તેઓની એ વચન સાંભળી મહિષાસુર તે સમયે મનમાં દુ ખી થયો અને અત્યંત તથા દુ ખી ઘઈ ચિતાકુળ બન્યો ૧-૫૭

લક્ષ્મુના વચનં તૈવાં મહિવો દુર્મનાસ્તદા ।

ધમૂઃ ચિન્તાકુલિતો વિમના હુ લક્ષ્યુતઃ ॥ ૫૭ ॥

મિત શીતેલીભાગવતમહાપુરાણમાં પચમ સ્કંધ વિત

અધ્યાય ૧૫ મો અમામ

અધ્યાય ૧૬ મો*

મહિષાસુરનો તથા દેવીનો સંવાદ

બ્રહ્મ ઉચ્ચત્ર

તૈવા તદ્વચનં ધ્રુવા ક્રોધયુક્તો નરાધિપા ।

શાશ્વત પ્રાહ તરલા રથમાનય મેઙ્ગમુત્તમ ॥ ૧ ॥

બ્રામ બોલ્યા તેઓનું તે વચન સાંભળી ક્રોધ પામેલા રાત્ર મહિષાસુરે દારૂ સાંસ્થિન બ્રામ કહ્યું 'માને અદ્ભુત રત્ર તરત લાવ' એટલે સાંસ્થિએ પાન લઈને ખચ્ચને જોડેલા, પતાકાઓ ને ધજાઓ થી શાખીનારેબો આયુધોથી વુક્ત હોઈ પ્રકાશનો,

* જા અધ્યાયમાં દેવી ત્રાવ મહિષાસુરનો ત્રિચન્દ્ર તથા ૧૬, બે કથા નારાયણક મોહોતી કંઠાચ

સુદર પૈકાવાળો અને મનોહર બેડકાવાળો રથ લાવી તરત જ મહિષાસુરને કહ્યું 'હે ગજા ! આ મણુ ગારેલો અ ગાણ્યો છે તે દરવાજામાં ઊભો છે સર્વ આયુધોથી ભર્યો છે અને સુદર બિહાનાથી બિષ્ણ્યો છે' મહાબળવાન દાનવ સંજ મહિષાસુર તે રથને બાણેના જોઈ મનુષ્યશરીર ધરી બુદ્ધ સારુ જવા માટે તૈયાર થયો તેણે મનથી વિચાર્યું કે 'મને ખરૂંખ મુખવાળો અને શિંગાણવાળો પાડા જોઈ દેવી વ્યાકુળ ચિત્તવાળી થશે, સ્ત્રીઓને ૩૫ તથા ચતુરાઈ પણ પ્રિય હોય છે, માટે ૩૫ અને ચતુરાઈ કરી હું તેની પાસે જઈશ, જેથી મને જોઈને તે બાળા પ્રેમયુક્ત થશે મને પણ ત્યારે જ મુખ થશે, બીજા સ્વરૂપથી મુખ નહિ થાય' બ્રામ મનથી વિચારી મહા બળવાન દાનવસંજ મહિષાસુર પાડાનું સ્વરૂપ છોડી સુદર પુરુષ થયો સર્વ આયુધોને ધારણ કરતો, શોભા વાળો, મુદર શણગારેથી શણગારેલો, દિવ્ય વસ્ત્રો ધારણ કરેલો, બીજા કામદેવ જેવો મનોહર, રથ પર બેઠેલો, બાજુબાધ, માથા તથા ધનુષ્યબાણને ધારણ કરતો, સેનાથી વીર્યવેલો અને મહાવિત તે મહિષા સુર આભિમાની સ્ત્રીઓના મનને હરી લે તેનું સુદર સ્વરૂપ ધરી દેવી પાસે ગંવા અનેક યોદ્ધાઓથી વીર્ય યેલા તે દેવ્યાધિપતિને આવેલો જોઈ, તે વેળા દેવીએ ગમ વગાડયો મનુષ્યોને વિરમયકારક તે શખધર્મિત સાંભળી તે મહિષાસુર દેવીની પાસે જઈ બાણે હસતો હોય તેમ નેતે કહેવા લાગ્યો 'હે દેવી ! આ સશસ્ત્ર ચક્રમા વર્તતો મનુષ્ય ભલે પુરુષ હોય કે સ્ત્રી હોય, પરતુ ને દરહોઈ ગેતે મુખને ઈચ્છે છે પણ મનુષ્યોને ત મુખ સંયોગથી મળ છે સંયોગ વિના મુખ તથી એ સંયોગ અત્યંત બેલેવાળો છે, તે ભેદે હું કહું છું તું માખા ઉત્તમ પ્રીતિથી થયેલો, કોઈ કારણથી થયેલો અને સ્વભાવથી થયેલો એમ ત્રણ પ્રકારનો સંયોગ અનેક બેલેવાળા છે, તેમાં પ્રથમ પ્રીતિથી થયેલો ભેદે હું મારી જુદા પ્રમાણે કહું છું માતા—પિતાનો પુત્રની માથેનો જે સંયોગ તે (કેવળ પ્રીતિથી જ થતો

* એ કે તે સ્ત્રી મનુષ્યના સ્વરૂપથી છે તરી પાળ્યા થયેલ વડે નેની નવે મન મુખ નહિ મન માટે માર અમ મનુષ્યનું જ સ્વરૂપ પરતું જોઈને.

હોઈ) ઉત્તમ કહેવાય છે, તેમ જ ભાઈનો ભાઈની સાથે જે સંયોગ થાય છે, તે (ઉપધારરૂપ) કારણથી જ થાય છે તેથી તેને મધ્યમ માન્યો છે (માતા—પિતાનો) પુત્ર સાથેનો સંયોગ (ઉત્તમ સુખને જ આપનારો હોવાથી) ઉત્તમ કહેવાયો છે અને કારણને ત્રીધે થયેલો ભાઈનો ભાઈ સાથેનો સંયોગ, તેના કરતા ઓછું સુખ આપનાર હોવાથી મધ્યમ કહેવાય છે અનેક જનતા દેશોમા અનેક પ્રકારના કાર્યો માટે વ્યાકુળ નિરાવાળા અને આમુક કોઈ કાર્યપ્રસંગે એકઠા મળેલા મુનાકુરોનો સંયોગ વિદ્વાનોએ સ્વાભાવિક કહ્યો છે. તે (પહેલા ક્રમના પાત્ર) વધુ ઓછું સુખ આપનાર હોવાથી તેને વિદ્વાનોએ ખૂબ જ હલકો કહ્યો છે, પણ સસારમા જે આતિ ઉત્તમ સંયોગ છે તે જ (પૂર્વોક્ત ત્રણે ક્રમના) કાયમ સુખ દાયી છે, અર્થાત્ ઉત્તમ, મધ્યમ ને કનિષ્ઠ સંયોગો કરતા જે આતિ ઉત્તમ સંયોગ છે, તે જ સર્વકાળ સુખદાયી છે. હે સુદર! મરખી ઉંમરવાળા સ્ત્રી અને પુરુષનો જે સંયોગ છે, તેને જ આતિ ઉત્તમ કહ્યો છે. એ સંયોગ ચતુરાઈ, રૂપ, વેશ વગેરેથી અને કુલ, શીલ તથા ગુણોથી થતું જ ઉત્તમ સુખ આપનારો હોય છે, તેથી જ તેને આતિ ઉત્તમ કહ્યો છે, તેમા એકબીજાની સન્સાર્થ એકબીજાની પામે કહેવાય છે. આ આતિ ઉત્તમ સંયોગ તુ વીર એવા મારી સામે જો કરે, તો તને આતિ ઉત્તમ સુખ મળે, એમા સદાય નથી હે પ્રિયે! હું મારી પોતાની ઈચ્છાથી અનેક પ્રકારના રૂપો ધરી શકું છું ઈર્ષ્યાદિ સર્વ દેવોને મેં યુદ્ધમા જીત્યા છે અને જે દેવતાઈ સ્વનો છે, તે હમણા મારે ઘેર છે તે બધા જનોને તુ ભોગવ અથવા ઈચ્છા પ્રમાણે તેઓનું તુ દાન કરી દે હે સુદર! તુ આજે મારી પડખાપી થા, હું તારે દાન છું તારા કોમળી હું દેવો માથેનું વેર ત્યજ દઉં, એમા સમય નથી જે રીતે તુ સુખ પામે તે રીતે હું કરું હે વિદ્વાન ને હોવાળી! તુ મને આજ્ઞા કર. તે પ્રમાણે હું કરું હે નુફર ભાષા કન્તાની! તારા ઉપની મારું નિરા મેલિત મનુ જે હે તુફર કેડા પાછલા ભાગવાળી! હું—ભાતુર મને શું અને તારે તારો આપ્યો છું હે કેન જેવા સામયોગી! કનનના બાળોથી

પીડાતા અને શરણે આવેલા મારું તુ રક્ષણ કર શરણાગતનું રક્ષણ કરવું, તે સર્વ ધર્મોમા ઉત્તમ ધર્મ છે હે કાળા કટાક્ષવાળી! હે પાતળા પેટવાળી! હું તારે સેવક છું મરણ સુધી હું તારા વચનને પાળીશ, તેમા કદી કેરફાર નહિ કરું હે સુદરણી! અનેક પ્રકારના આયુધો છોડી હું તારા ચરણોમા નમ્યો છું ઓ વિશાળ નેત્રોવાળી! તુ દયા કર; કામના બાણોથી હું તપી રહ્યો છું હે સુદરણી! જન્મથી મારી બ્રહ્માદિ ઈશ્વરોની મામે પણ મેં જે દીનતા કરી નથી, તે દીનતા તારી પાસે હું કરું છું રણમા બ્રહ્માદિ દેવો મારું ચરિત્ર જાણે છે આવી છતા હું તારો દામ થયો છું, તો હે સુદર! તુ મારું મોહું જો

આસ બોલ્યા એમ બોલતા તે દૈત્યને સુદર વર્ણવાળા ભગવતીદેવી ખૂબ હસીને મન હાસ્ય માથે વચન કહેવા લાગ્યા

દેવી બોલ્યા પરમપુરુષ—પરમાત્મા વિના પીંગળ પુરુષને હું ઈચ્છતી નથી હે દૈત્ય! હું તે પરમેશ્વરની ઈચ્છારૂપ હોઈ સમગ્ર જગતને સરજી છું, એ વિશ્વાત્મા મને જુઓ છે અને હું તેની કંઠ્યાણુસ્વરૂપ પ્રકૃતિ છું તેના સામીપ્યથી જ મારામા સર્વકાળ ચેતન્ય રહે છે, હું તો જડ છું, જેમ હોદ્દાનુપદના સામીપ્યથી હોદ્દામા ચેતના જણાય છે, તેમ તેના સંયોગથી હું સચેતન થાઉં છું, મને વિપથસુખની ઈચ્છા કદી થતી નથી ઓ મહાત્મા! તુ મૂર્ખ છે, કારણ કે તુ નીતા સગ કર્યા ઈચ્છે છે, પુરુષને બાધના માટે ગ્રીને માકનરૂપ કદી છે હોખાડવી બાધારોવા મનુષ્ય મુક્ત થઈ શકે છે, પણ ગ્રીની બાધારોવા કદી મુક્ત થઈ શકતો જ નથી, ઓ મહાત્મા! મનુષ્ય સ્થાન મેલવાને તુ કેમ ઈચ્છે છે? સુખ માટે તુ નાતિ ધારા! હા, કેમ કે નાતિથી તુ મુખ પામીશ નીતો મગ કન્યામા નાટું દુઃખ તુ મળે છે, છતા કેમ મોહ પામે છે? જો તારે જીવવાની ઈચ્છા છે, તો દેવો માથેનું વેર ત્યજ દે અને ઈચ્છાનુગત પુત્રી પર કૃપી કર, અથવા ઈચ્છા પ્રમાણે પાતાળના આત્યા જા નહિ તો યુદ્ધ કર હું બચાવ છું, હે દાનક! તારો નારા કર્યા નહિ દેવાજી હમણા મને નાકરી છે હું તને નવ્ય દઉં છું; કાળ! કે હમણા તે વચન દાન

મિત્રભાવ દર્શાવ્યો છે, તેવી હું પ્રગ્ન થઈ છું તુ
સુખેથી જીવતો ચાલ્યો જ સન્જનોની મિનતા માત
પદા—શબ્દો અથવા સાત પગલાથી વર્ષ જાય છે,
તેથી હું તને જીવતો છોડી દઈ છું, છતાં જો મરવાની
ઈચ્છા હોય, તો હે વીર! સુખેથી યુદ્ધ કર હે મહા-
બાહુ! હું તારો નાશ કરીશ, એમા સશય નથી

આત્મ જોલ્યા દેવીનું તે વચન માલળી દાનવ
મહિપાસુર કામમોહિત થઈ સુદૃઢ વાણીથી મંદુર વચન
જોલ્યા 'હે ઉત્તમ કેડના પાછળા ભાગવાળી! હે
સુદૃઢ મુખવાળી! વિષ્ણુ ગરુડ વગેરે મર્વ લોકપાલોને
જીતી હું ક્રોધ, મર્વાંગે સુદૃઢ અને પુરુષોને મોહ
પમાડતી તને—જીને માર મારતા ડરુ છું હે કમળ
જેવા નેત્રવાળી! તારી માથે મારુ યુદ્ધ નુ ચોચ છે
તે સુદૃઢગિ! જો તને ગમે તો તુ વિવાહ કર અને મને
નેવ નહિ તો ન્યાયી તુ આવી છે, ત્યા તારા
દેગમા તારી ઈચ્છા પ્રમાણે તુ ચાલી જા હું તને
મારીશ નહિ, કાગણ કે તારી માથે મે મિનતા કરી
છે આ હિતકાને શુભ વાક્ય મે તને કહ્યું છે, માટે
તુ સુખેથી ચાલી જા, સુદૃઢ નેત્રોવાળી તને મારીને
અતે મારી શી શોભા છે? હે સુદૃઢ મુખવાળી! સ્ત્રી
હત્યા, બાળહત્યા ને બ્રાહ્મહત્યા ઘણી ખરાબ છે હું
તને હમણા પકડી ઘેર લઈ જાઉં, તોપણ મને
કમ નથી જપ્તાતુ, કેમ કે બ્રાહ્મી ભોગસુખ શી મીતે
મળે? હે સુદૃઢ કેગવાળી! વિનયનત્ર થઈ હું તને વ્હું
છું કે પુત્રપને સ્ત્રીના મુખકમળ વિના સુખ થતુ નથી
અને તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને પુરુષ વિના સુખ
થતુ નથી સંયોગમા સુખનો સભવ છે અને વિયોગમા
દુઃખનો સભવ છે, (આ વાત તુ જાણતી નથી?)
તુ રૂપાળી અને સર્વ ગુણારોથી સુશોભિત મનોહર
સ્ત્રી છે, છતાં તારામા અનુસાર કેમ નથી, જેથી તુ
મને મેવતી નથી? આહો! આશ્ચર્ય છે કે, ભોગોનો આ
ત્યાગ તન કોઈ કે ઉપદેશ્યો છે! આ પ્રિય જોલનાની!
આ લોકમા કોઈ તારા રાત્રીએ તને હતી છે આ
સુદૃઢ! આ આગ્રહ તુ દોડી દે અને અતિ ઉત્તમ
ઠાપ કર જો તુ વિવાહ કરેશ તો તને તથા મને પણ
સુખ મશે. વિષ્ણુ લક્ષ્મી, બ્રહ્મા સાવિત્રી, રકર
પાતીથી અને ઇંદ્ર ઇંદ્રાણીથી ગામ છે, પતિ વિનાની

કઈ સ્ત્રી કાયમી સુખ પામે છે? જેથી હે ક્રાશ
કટાક્ષવાળી! તુ ઉત્તમ પતિ કરતી નથી! હે સુદૃઢ!
આજે કામદેવ ક્યા ચાલ્યો ગયો છે, જે મદ્યપિ
અત્યંત ક્રોધન અને મદ ઉપગમવાના પાત્રો બાણોથી
તને ખૂબ પ્રહાર કરતો નથી! આ સુદૃઢ! હું માનું
છું કે મારી પેકે કામદેવ પણ તારા પર દયાળુ થશે
છે 'આ એક અખળા છે' એમ માનતો કામદેવ
બાણો છોડતો નથી અથવા કામદેવને મારી માથ
કઈ પણ વેર છે, તેવી હે વાકા નેત્રોવાળી! તે તાન
પગ બાણો છોડતો નથી અથવા મારા રાત્રી અને માત્ર
સુખનો નાશ કરનારા દેવોએ તે કામદેવને અટકાવે
લાગે છે, તેથી તે તારા પર પ્રહાર કરતો નથી આ
મૂંઝના બાળકતા જેવા નેત્રોવાળી! તુ મને ત્યજીને
મદોદરીની પેકે પશ્ચાત્તાપ કરેશ આ સુદૃઢ! તે મદો
દરી અનુકૂળ ઉત્તમ રાજાને છોડી પાછળથી ન્યાયે
કામપીડિત અને મોહથી વ્યાકૂળ ચિત્તાવાળી થઈ
ત્યાગે તેણે એક રાહને પતિ કયો હતો? '૧-૬૫

અનુકૂળં પતિં પશ્યાત્ સા ચકાર શઠ પતિમ્ ।
કામાર્ચાં ચ યદા જાતમ્ મોદેન ધ્યાકુલોત્તર ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિષ
અધ્યાય ૧૬ મા સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૭ મો*

મંદોદરીની કથા

આત્મ સ્વાચ

ઈતિ ધ્રુત્વા વચસ્તસ્ય વૈધી પવચ્છ દાનવમ્ ।
કા સા મંદોદરી નારી કોડલો ઈષ્ટકા નૃપસત્વા ॥
આત્મ જોલ્યા તેનું એ વચન માલળી દેવીએ
દાનવ મહિપાસુરને પૂછ્યું કે, મદોદરી સ્ત્રી કોણ હતી
તેણે જે રાજાને ત્યજ્યો હતો તે કોણ હતો, પાછળથી
જેને તે વસી હતી, તે શઠ રાજા કોણ હતો, એ સ્ત્રી જે
નેતેદુ ખ પામી હતી તે ક્યા તુ મને વિસ્તારથી કહે
મહિપાસુર જોલ્યા પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત સિદ્ધ
નામનો દેશ છે તે ઘણા વૃક્ષોથી યુક્ત અને ધન
ધાન્યની સમૃદ્ધિવાળો છે ત્યા ચંદ્રસેન નામનો ધર્મ
* આ અધ્યાયમાં દેવીને સમજાવવા માટે દેવ મહિપાસુરે
એકલ સ્વોક્ષેષી મદોદરીની કથા કરી છે

પરાયણ રાજા હતો તે ત્યાયથી શિક્ષા કરનાર, શાત, પ્રજાપાલનમા તત્પર, મત્યવાદી, ક્રોધાળુ, શૂરો, ક્ષમાવાન, નીતિનો સમુદ્ર, શસ્ત્રોને તથા સર્વ ધર્મોને જાણનાર અને ધનુર્વેદમા ખૂબ પારંગત હતો તેને ગુણવતી નામની સુદર સ્ત્રી હતી તે પણ ઉત્તમ કટિ—પ્રદેશવાળી, અત્યંત ભાગ્યશાળી, પવિત્ર, સદાચારી, અત્યંત સુદર મુખવાળી, પતિભક્તિમા પરાયણ, મનોહર અને સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત હતી તેણે પહેલા ગર્ભમા અતિ સુદૃઢ પુત્રીને જન્મ આપ્યો હતો મનને આનંદ પમાડતી પુત્રીને પાખી પિતા અત્યંત સતોષ પામ્યો તેણે આનંદયુક્ત થઈ 'મહોદરી' એવું તેનું નામ પાડ્યું અત્યંત મનોહર તે કન્યા ચંદ્રની કળાની પેઠે હમેશા ધણી વધવા લાગી અને તે દશ વર્ષની થઈ ત્યારે રાજા તેના વર માટે દરરોજ ચિંતામા રહેવા લાગ્યો (તે સમયે) મદ્રદેશનો અધિપતિ વીર સુધન્વા નામે રાજા હતો તેનો પુત્ર 'કમ્બુગ્રીવ' નામે ધણો જ યુદ્ધિમાન હોઈ અત્યંત પ્રખ્યાત હતો સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત અને સર્વ વિદ્યાઓના અર્થમા પારંગત એ રાજકુમારને બ્રાહ્મણોએ કન્યાના ઉત્તમ વર તરીકે ચંદ્રસેન રાજાને જણાવ્યો, ત્યારે રાજા ચંદ્રસેને ગુણવતી નામની પોતાની પ્રિયાને પૂછ્યું કે, 'સુદર વણવાળી આપણી કન્યા હું કમ્બુગ્રીવને આપું ને?' એટલે તે રાણીએ પતિનું વચન સાંભળી આદરપૂર્વક પોતાની પુત્રીને પૂછ્યું કે, 'તારા પિતા કમ્બુગ્રીવ સાથે તારો વિવાહ કરવા ઇચ્છે છે' તે સાંભળી મહોદરીએ તે વેળા માતાને આ વચન કહ્યું હું પતિ નહિ કરું મને પરણવાની ઇચ્છા નથી, હું તો કાયમ કુંવારાપણાનું વ્રત ધરી સમન ગાળીશ હું માતા! હું સ્વતંત્રપણે સદા તોત્ર તપશ્ચર્યા કરીશ, કેમ કે સસારસમુદ્રમા પરતવપણું મહાદુષ્કર છે શાસ્ત્ર જાણનારા પંડિતો કહે છે કે, સ્વતંત્રપણાથી મોક્ષ થાય છે, માટે હું મુક્ત થઈશ, મારે પતિનું કઈ કામ નથી વિવાહ વખતે અગ્નિની સમક્ષ (કન્યાએ) પતિને વચન કહેવું પડે છે કે, 'હું સર્વકાળ તમને સાસી રીતે વશ થઈ છું' વળી સસરાને ઘેર સાસુ, દિયર કોરેનું દાસીપણું કરવું પડે છે અને પતિના ચિત્તને અનુસરવું તે પણ મોટામા મોટું દુષ્કર કહેવાય છે કદાચ

પતિ જો બીજી સ્ત્રીને સેવે, તો મોટામા મોટું એ શોકયનું દુષ્કર પ્રાપ્ત થાય છે વળી તે સમયે પતિ પર ઈર્ષ્યા અને ક્રોધ પણ થાય છે હું માતા! સ્વપ્ન જેવા ધર્મવાળા આ સસારમા સ્વભાવથી જ પરતવ સ્ત્રીઓને ખાસ કરી સુખ ક્યા છે? હું માતા! મેં સાંભળ્યું છે કે, પૂર્વે ઉત્તાનપાદનો પુત્ર અને ધ્રુવનો નાનો ભાઈ ઉત્તમ નામનો રાજા હતો તે સર્વ ધર્મોને જાણતો હતો, છતાં તેણે ધર્મપરાયણ અને પતિભક્તિમા તત્પર સુદર સાધ્વી પત્નીને અપરાધ વિના વનમા ત્યજી હતી એવા દુષ્કર પતિ હયાત હોય ત્યારે પણ સ્ત્રીઓને પ્રાપ્ત થાય છે કાળના યોગે પતિ મરણ પામે, ત્યારે પણ સ્ત્રી દુષ્કર પાન બને છે, કેમ કે વિધવાપણું મોટું દુષ્કર અને શોક તથા સતાપ કસવનાર છે પતિ પરદેશ જાય ત્યારે પણ ઘેર કામદેવરૂપ અગ્નિથી બળી જતી સ્ત્રીને ઘણું જ દુષ્કર થાય છે, આમ પતિના સંગથી થતું કમ્બુ સુખ છે? માટે પતિ જ ન કરવો એવી મારી માન્યતા છે'

એમ મહોદરીએ કહેલી તેની માતાએ પોતાના પતિને કહ્યું કે, 'રાજપુત્રી પતિને ઇચ્છતી નથી અને કુંવારાપણાનું વ્રત ધરી વ્રત જપ વગેરેમા તત્પર રહીને કાયમ સસારથી છૂટી રહેવા માગે છે વળી અનેક દોષો જાણવામા તે ચતુર છે, તેથી પતિ કરવાને ઇચ્છતી નથી' પોતાની સ્ત્રીનું વચન સાંભળી રાજા એમ ને એમ જ ખેંસી રહ્યો તેણે પુત્રીને પરણવાના ભાવથી રહિત જાણી તેનો વિવાહ ન કર્યો એમ મહોદરી માતાપિતાથી રક્ષાતી ધરમા રહેવા લાગી જ્ઞેતજ્ઞેતામા સ્ત્રીઓમા કામદેવને પ્રકટ કરતા યૌવનના કુણા તેનાગા ફૂટી નીકળ્યા તે વેળા પણ સખીઓએ વારંવાર પ્રેરણા કર્યો છતાં જ્ઞાનના અર્થવાળા પદો બોલતી તે મહોદરીએ પતિ કરવાની ઇચ્છા ન કરી એક સમયે દાસીઓના સમૂહથી સેવાતી તે સુદર મુખવાળી મહોદરી અનેક વૃક્ષોવાળા બગીચામા પ્રેમથી રમવા માટે ગઈ, ત્યાં પાતળા પેટવાળી તે સુદરી રમવા લાગી, પુષ્પવાળી લતાઓને જોવા લાગી અને સખીઓથી વીટાઈ પુષ્પો વીણવા લાગી તેવામા વીરસેન નામે અતિ પ્રખ્યાત મહાવીર ક્રોધાળુ દેશનો રાજા દેવયોગે તે માગે આવી ચડ્યો તે એકલો રમ પર બેઠો હતો

અને કેટલાક સેવકોથી વીંટાયેલો હતો તેનું સૈન્ય તેની પાછળ ધીમે ધીમે આવતું હતું મહોદરીની એક સખીએ તે ગળને દૂરથી જોયા ત્યારે તેણે મહોદરીને કહ્યું 'કોઈ પુરુષ સ્તામા આવે છે, તે સ્થ પર ખેડો છે અને મોટી ભુગ્નઓવાળો તથા રૂપ વાન હોઈ જાણે બીજા ક્રમદેવ હોય તેવો લાગે છે હું માનું છું કે ભાગ્યના વશથી કોઈ રાજા આવી ચડ્યો છે' એમ તે સખી કહેતી હતી, તેટલામાં એ કોસલરાજ ત્યાં આવી પહોંચ્યો કાળા કટાક્ષોવાળી તે કન્યાને જોઈ એ રાજા વિસ્મય પામ્યા અને સ્થ ઉપગ્ની એકદમ ઊતરી પડી તેણે દાસીને પૂછ્યું 'વિશાળ નેત્રોવાળી આ બાળા કોણ છે? કોની પુત્રી છે? તું મને જાણી કહે' એમ તેણે પૂછ્યું ત્યારે ઉજ્જવળ હાસ્ય કરતી દાસી તેને કહેવા લાગી કે, 'હે વીર! પ્રથમ તમે કહો હે સુદર નેત્રોવાળા! હું તમને પૂછું છું કે, તમે કોણ છો? અહીં કેમ આવ્યા છો? હમણાં તમારે શું કાર્ય છે, તે કહો' દાસી વહે એમ પૂછાયેલો રાજા તેને કહેવા લાગ્યો કે, 'પૃથ્વી પર અતિ આદ્યભૂત કોસલ નામનો દેશ છે તેનું પાલન કરનાર હું વીરસેન નામનો (રાજા) છું હે પ્રિય દાસી! મારી ચતુરંગી સેના ઘણી પાછળ આવે છે કોસલ દેશનો આધિપતિ હું માર્ગ ભૂલવાથી અહીં આવ્યો છું, એમ તું જાણ'.

દાસીએ કહ્યું 'હે રાજન્! મહોદરી નામની આ ચંદ્રનેત્ર ગંઝની પુત્રી છે કમળ સમાન નેત્રો વાળી એ બગીચામાં ગમવાની ઈચ્છાવાળી હોઈ અહીં આવી છે' દાસીનું તે કહેવું માલબી રાજાએ તેને કહ્યું કે, 'હે દાસી! તું ચતુર છે રાજ પુત્રીને તું જાણાવ કે, 'હે સુદર નેત્રોવાળી! હું કંટુસ્થ ના વગમાં જન્મેલો રાજા છું હે કામિની! ગાવર્ધ વિવાહથી તું મને પતિ કર હે સુદર કટિપ્રદેશવાળી! મારે ત્રી નથી, મારે ઉમરે અદ્યભૂત યૌવનવાળી, રૂપાળી તથા ઉત્તમ કૃત્રવાળી સ્ત્રીને હું ઇચ્છુ છું, અથવા તારો પિતા મને વિધિથી તારું કન્યાદાન કરે તોપણ હીક છે, હું તારો અનુગ્રહ પતિ થઈશ, એમાં સંશય નથી'.

મહિપાસુરે કહ્યું. એવું તેનું વચન સાલબી

કામગાસ્ત્રમા કુશળ તે દાસીએ હસીને તે મહોદરીને મધુર વાક્ય કહ્યું 'હે મહોદરી! સૂર્યવશમાં જન્મેલો રાજા આવ્યો છે તે રૂપવાન, બળવાન, મનોહર અને ઉમરે તારા જેવો જ છે હે સુદરિ! તે રાજા તારા પર સંપૂર્ણ પ્રીતિવાળો થયો છે હે વિશાળ નેત્રોવાળી! તારા પિતા પણ ખૂબ દુઃખ પામે છે અને તારો વિવાહ કાળ હોવા છતાં તને વૈરાગ્યશાળી જાણી વારવાર નિસાસા નાખી તે રાજા અમને વારવાર આમ કહ્યા કરે છે કે, 'હે દાસીઓ! તમે સેવામાં તત્પર રહી મારી આ પુત્રીને સમજાવો, પણ હક કરવામાં તત્પર રહેતી તને અમને કહી શકતી નથી મનુષ્યે કહ્યું છે કે સ્વામીની સેવા કરવી એ સ્ત્રીઓનો પરમ ધર્મ છે, અને પતિને સેવતી સ્ત્રી સ્વર્ગને પામે છે, મારે હે વિશાળ નેત્રોવાળી! તું વિધિપૂર્વક વિવાહ કર'.

મહોદરી બોલી હું પતિ નહિ કરું હું તો અહીં ભુત તપ કરીશ હે મૂર્ખ દાસી! તું એ રાજાને આટલા, તે નિર્ભય થઈ મને કેમ જોયા કરે છે?

દાસી બોલી હે દેવિ! કામને છતવો મુશ્કેલ છે આ જુવાનીનો સમય વિતાવવો કઠિન છે, મારે હે સુદરિ! મારું હિતકારી વચન માનવા તું યોગ્ય છે, નહિ તો નક્કી કોઈ દુઃખ આવશે, એ નિશ્ચય છે' એનું તેનું વચન સાલબી કન્યાએ તે સખીને કહ્યું કે, 'દેવના યોગે જે કંઈ થવાનું હોય તે જો થાયો હે દાસી! એ વાત નક્કી છે કે, હું કોઈ રીતે વિવાહ નહિ જ કર

મહિપાસુરે કહ્યું તત્તો એ દુરાગ્રહ જાણી દાસીએ રાજાને કહ્યું કે 'હે રાજા! તમે તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે પધારો આ કન્યા ઉત્તમ પતિને ઇચ્છતી નથી' રાજા પણ તે વચન સાલબી મનમાં ઉદાસ થઈ સ્ત્રી પ્રત્યે નિસ્પૃહ થઈ સેના સાથે કોસલ દેશ તરફ જતો રહ્યો ૧-૬૧

નૃપસ્તુ તત્તઃ ઇત્યા નિર્ગતઃ સહ સેનયા ।

કોશલાનુચિમના મૃત્વા કામિની પ્રતિ નિસ્પૃહઃ ॥

ઈતિ ગૌદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં પચમ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૧૭ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૮ મો*

મ'દોદરીની કથા (ચાહુ) ને મહિપાસુરવધ

મહિપ ઉવાચ

તસ્યાસ્તુ મગિની કન્યા નામ્ના ચેન્દુમતી શુભા ।

વિવાહયોગ્યા સંજાતા સુરૂપાઽરજા યદા ॥૧॥

મહિપાસુરે કહ્યું, એ મદોદરીની નાની બહેન ઇન્દુમતી નામે હતી, તે મુદર રૂપવાળી શુભ કન્યા વિવાહ માટે યોગ્ય થઈ ત્યારે તેનો વિવાહ થયો ને સ્વધવર રચાયો. તે મહાપ્રમા ઘણા દેશના રાજાઓ એકઠા થયા હતા ઇન્દુમતી કોઈ બળવાન, રૂપવાન, કુલ તથા શીલથી યુક્ત અને સર્વ લક્ષણવાળા રાજાને વરી ત્યારે પેલી મદોદરી પણ કોઈ વ્યભિચારી રાજાને જોઈ કામાતુર થઈ અને દૈવતા યોગે ચતુરાઈથી શોભતા તે નીચને પતિ કળા તેણે ઇચ્છ્યો પાતળા ચગ વાળી તે મદોદરીએ પિતાને કહ્યું 'હે પિતા! આજે મદ્રદેશના રાજાને જોઈ મને ઇચ્છા થઈ છે, માટે તમે મારો વિવાહ કરો' ચદ્રસેન પણ એકાંતમાં પુત્રીનું તે વચન સાંભળી પ્રસન્ન ચિત્તે તે કાર્ય માટે તત્પર થયા તેણે પેલા રાજાને ઘેર ખોલાવી વિવાહ વિધિથી મદોદરી કન્યાનું દાન કર્યું અને પુષ્કળ પહેરામણી આપી (મદ્રરાજ) ચારદેહ્ય પણ તે સુદરીને પામી ખુશ થયા અને એ રાજા પણ તે સ્ત્રી સાથે સતોષ પામી પોતાને ઘેર ગયો. રાજાઓમાં સિદ્ધ સમાન તેણે એ સ્ત્રી સાથે ઘણા દિવસો સુધી આનન્દ-વિલાસ કર્યો, પછી કોઈક સમયે એક દાસી સ્ત્રી સાથે એકાંત માં તે રમના લાગ્યો ત્યારે દાસીએ તે મદોદરીને કહ્યું, એટલે તેણે પણ પતિને તે પ્રમાણે રીકા કરતો જોયો. પછી ક્રોધાયમાન થયેલી તેણે ધીમેથી હમતા તે રાજાને હપ્પે દીધો વળી કોઈક વખત એકાંતમાં કોઈ સામાન્ય ઉપાગી સ્ત્રીને ગ્રાહીતો તથા લગ્નનો તેને જોયો, ત્યારે મદોદરી તે જ નમયે ખેદ પામી (તે મન સાથે કહેવા લાગી કે,) આ લુચ્ચાને પળેવા ન્યારે સ્વધવરમાં મેં જોયો ત્યારે આવો જાણ્યો ન હતો, મેં મોહથી આ શુ કર્યું ખરેખર,

* આ અધ્યાયમાં મદોદરીની કથા સમાપ્ત કરી મહિપાસુરના વધ પદ્ધતિને મદોદરીને કહેવાયો.

આ રાજાએ મને કહી છે નિર્લજ્જ, નિર્દય અને નીચ આ રાજા વિષે હવે હું શો સતોષ કરું? આવા પતિ ઉપર મને શી પ્રીતિ થાય? મારા જીવતરને હવે ધિક્કાર હો, આજથી માંડી મેં સસારમાં પતિના સભોગથી થતું સર્વ સુખ ત્યજ્યું છે અને હવે મેં સતોષ કર્યો છે મેં નહિ કરવા યોગ્ય કાર્ય કર્યું છે, તે મને દુઃખદાયી થયું છે જો હું દેહત્યાગ કરું છું, તો ટાળી ટળે નહિ એવી મોટી આત્મહત્યા લાગે છે જો હું તગત જ પિતાને ઘેર ચાલી જાઉં છું, તો ત્યાં પણ મને સુખ નહિ થાય, કેમ કે સખીઓમાં હું હાસી પાન થઈશ એમાં સશય નથી માટે કાળના યોગે કામસુખ ત્યજીને મારે વેરાગ્ય ધરીને હવે ચાહી જ રહેવું યોગ્ય છે.

મહિપાસુરે કહ્યું એમ વિચારી દુઃખ તથા શોકમાં તત્પર રહેતી તે સ્ત્રી સસારના સુખ છોડી પતિને ઘેર જ રહી હતી માટે હે કલ્યાણિ! તું પણ મારા જેવા રાજાનો અનાદર કરી પાછળથી કામ-પીડિત થઈને ખીજા કોઈ મૂર્ખ દુષ્ટ પુરુષનો આશ્રય કરીશ સ્ત્રીઓ માટે હિતકારી મારું સત્યવચન તું માન મારું વચન નહિ માનીને તું મોટા શોકને પામીશ એમાં સંશય નથી.

દેવી ખોલ્યા એ મૂહાત્મા! તું પાતાળમાં ચાલ્યો જ અથવા હવે યુદ્ધ કર તને તથા સર્વ અસુરોને મારી હું સુખેથી ચાલી જઈશ હે દાનવ! ન્યારે જયારે સત્પુરવાને દુઃખ થાય છે ત્યારે ત્યારે તેઓની તજ્ઞા કરવા હું દેહ ધરું છું હે દેવ! તું તક્ષી જાણુ કે હું રૂપરહિત તથા જન્મરહિત છું, છતાં મારું રૂપ અને જન્મ દેવોના ગુણ માટે જ હોય છે હે મહિપાસુર! હું સત્ય કહું છું કે, તારો નાશ કરવા દેવોએ પ્રાર્થના કરેલી—હું તને મારીને જ શાંત થઈશ એમ તું જાણ, માટે યુદ્ધ કર અથવા અસુરોના સ્થાનરૂપ પાતાળમાં ચાલ્યો જ હું ખરેખર તારો નાશ કરીશ, આ તને હું સત્ય કહું છું.

વ્યાત ખોલ્યા તે દેવીએ એમ કહેનો દાનવ મહિપાસુર ધનુષ ધઈ યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતો ત્યાં ગયું ભૂમિ પર ઊભો રહ્યો તેણે કાન સુધી ખેંચેલા, શિલા પર ચઢેલા ખાણો વેગથી છોડ્યા એટલે દેવીએ

ક્રોધથી છોડેલા ભોટાના મુખવાળા બાણોથી તે બાણોને કાપી નાખ્યા પછી અત્યાચાર જય ઈચ્છતા હોવા તથા દાનવોને ભય આપતું તે બનેતું પરસ્પર યુદ્ધ થવા લાગ્યું તેવામા વચ્ચે દુર્ધર દૈત્ય આવી દેવીને ક્રોધ ઉપગતવતો ઝેર ચોપડેલા અતિ તીક્ષ્ણ બાણો દેવી સામે છોડવા લાગ્યા ત્યારે ક્રોધાયમાન થયેલા ભગવતીએ તીક્ષ્ણ બાણો તેને માર્યા, એટલે દુર્ધર તો મરણ પામી પર્વતના શિખરની પેઠે પૂથ્વી પર પછડાઈ પડ્યો તેને એમ મગયેલો જોઈ શ્રેષ્ઠ અશ્વત્થામ ત્રિનેત્રે આવી નાત બાણો પરમેશ્વરીને માર્યા; પણ દેવીએ પોતાની પાને પોરેચ્છા પડેલા જ તે બાણોને બાણોથી કાપી નાખ્યા અને ત્રિભુવની ત્રિનેત્રને મારી નાખ્યો એમ ત્રિનેત્રને મરાયો જોઈ તુરંત જ અધક ચઢી આવ્યા તેણે લોહાની ગદાથી જલદી મિલતા મસ્તક પર પ્રહાર કર્યો એટલે ક્રોધાયમાન થયેલા મિલે તલોગના પ્રહારથી મરણજવાન તે અધકને એકદમ મારી નાખી તેનું માસ ખાવા માડ્યું એમ રણુમા તે દૈત્યોને મગયેલા જોઈ દાનવ મહિપાસુર વિત્તમય પાખ્યા, તેણે શિયા પર નજરેલા તીક્ષ્ણ બાણો ક્રોધથી ફેંકવા માડ્યા, પરંતુ દેવી અધિપત્યે પોતાની પાને પોરેચ્છા પડેલા જ તે બાણોના બાણો વડે બે દુકડા કરી નાખ્યા અને ગદાથી તે દૈત્યને છાતીમા માર્યો દેવોને પીડા કરનારો તે મહિપાસુર એ વેળા ગદાથી મરાઈને મૂર્છા પામ્યો, પણ તે પીડા સહન કરી એ પાપાત્માએ ફરી તરત બાવીને ક્રોધગુહત થઈ મિલતા મસ્તક પર ગદાનો પ્રહાર કર્યો, ત્યારે મિલે પણ નખતા ધાવી એ મહાન અસુરને ચીરી નાખ્યો. તે વખતે પુરુષનું ૩૫ છોડી દઈ તે મહિપાસુર મુર પણ સિંહ વધે અને દેવીના અતિ ગર્વગુહત મિલ-ને નખ વડે ચીરી નાખવા લાગ્યા એમ તેને મિલરૂપ થયેલો જોઈ દેવી ક્રોધાયમાન થયા અને લોહાની અશ્વીવાળા તથા સર્પ જેવા કૂર, તીક્ષ્ણ બાણો તેના પર છોડવા લાગ્યા પછી તેણે સિંહનું રૂપ છોડી દઈ મદદરતો ઢાવી બની, પર્વતનું શિખર સૂટમા લઈને ચરિયા તરફ ફેંક્કુ જગદેવ દેવીએ શિયા પર તજેલા બાણોથી સામે આવતા તે પર્વતના શિખરના તપ તપ જેવડા દુકડા કરી નાખ્યા અને ઘસ

કર્યું તે વખતે મિલ પણ કૂદીને તેના મસ્તક પર ચડી બેઠો અને લાથીના રૂપવાળા મહિપાસુરને તખોથી ચીરી નાખવા લાગ્યો ત્યારે મહાબળવાન કૂર મહિપાસુરે ક્રોધથી મિલને મારી નાખવાની ઈચ્છાથી લાથીનું ૩૫ છોડી અણપદનું રૂપ ધારણ કર્યું એમ તેને અણ પદ થયેલો જોઈ દેવીએ ક્રોધાયમાન થઈ તલવારથી તેના મસ્તક પર પ્રહાર કર્યો, એટલે તેણે પણ તે વેળા તરત જ દેવીને પ્રહાર કર્યો, એમ તે બંનેનું અતિ ભયકારક યુદ્ધ થવા લાગ્યું, ત્યારે પાડાનું રૂપ ધરી મહિપાસુર બે શિંગડાઓથી દેવીને મારવા લાગ્યો ધોર સ્વરૂપવાળા એ ભયાનક મહિપાસુર પૂછક ભમાથી તરત જ શિંગડાના પ્રહારોથી દેવીને મારવા લાગ્યો વળી પૂછકા વડે પર્વતોને શિંગડા પર લઈ ભમાવતો એ પાપાત્મા બળથી ફેંકવા લાગ્યો ને ખૂબ આનંદ થી હમવા લાગ્યો બળથી છકી જઈ તેણે દેવીને કહ્યું કે, ‘હું દેવિ’ ૩૫ તથા યોવનથી ગોભતી તને આજે રણુના મોખરે હું મારીશ તું મૂર્ખા અને મદગર્વિત છે, કારણ કે આજે તું મારી સામે યુદ્ધ કરે છે ખરેખર તું અત્યંત મોહિત થયેલી, ખોટા બળવાળી અને ક્રોધ છે હું તારો નાશ કરી કપટકુશળ દેવોને પણ મારી નાખીશ કે જે લુપ્ત દેવો બીને આગળ કરે મને છતવા ઈચ્છે છે’

દેવી બોલ્યા એ મૂઠાત્મા ! તું ગર્વ કર મા, રણુના મોખરે ઊભો રહેજે, ઊભો રહેજે, તારો નાશ કરી હું ઉરામ દેવોને નિર્ભય કરીશ એ અધમ ! હમણાં હું ચીડી મહિસ પીને દેવોને દુ ખ દેતા તથા મુનિઓ ને ભય કરતા તને પાપીને ગણુમા કાપી નાખીશ

બ્યાન બોલ્યા એમ કહી મહિસથી ભરેતો મોનાનો કંઠોલો લઈ મહિપાસુરને માગવા ઈચ્છતા દેવી ક્રોધથી વારવાર મહિસ પીવા લાગ્યા દ્રાક્ષ જેવું ચીડી મઘ પીને દેવી તરત જ ત્રિશૂળ લઈ દેવગણોને ઉપ ઉપગતવતા દાનવ મહિપાસુર સામે દોડ્યા તે વેળા દેવતાઓ પ્રેમથી તેમની સ્તુતિ અને પુષ્પોતી વૃષ્ટિ

+ કવિનાંકુશના કલા પ્રમાણે મહિપાસુર શિવે નય હવે, તેથી બુદ્ધિ પૂરે તેને નાશ કરવો તે દેવીને શેષ જણાવું નહિ; માટે જ મહિસથી મદદ લઈ તેને મારવો તે એમ છે, નાચ નાચપ્રાપ્તિ દેવી નાચ કરે છે.

કરવા લાગ્યા તેમ જ નગારાના અવાજ સાથે 'જય પામ્યા, ઘણું જીવો' એમ કહવા લાગ્યા આકાશમાં ઊભેલા ઋષિઓ, સિદ્ધો, ગધર્વો, પિશાચો, મર્ષો, ચારણો ને કિન્નરો યુદ્ધ જોઈ ખુશ થયા કપટ કરવામાં કુશળ તે મહિષાસુર પણ જાતજાતના માયામય શરીરો ધરી યુદ્ધમાં વારંવાર દેવીને મારવા લાગ્યો ત્યારે ચરિકાએ પણ ક્રોધથી લાલ નેત્રોવાળા થઈ તીક્ષ્ણ ત્રિશૂળ વડે બળથી તે પાપીને દ્વંદ્વમાં માર્યો એમ મરાયેલો એ સક્ષમ પૃથ્વી પર ઢળી પડ્યો ને બે ઘડી સુધી મૂર્છા પામ્યો, પણ ફરી ઊભો થઈ તેણે વેગથી ચરિકાને બાને પગથી પ્રહાર કર્યો એમ પગનો પ્રહાર કરી તે વાગવાર હસવા લાગ્યો ને દેવોને ભય કરતો કૂર અવાજો કરવા લાગ્યો પછી દેવીએ એક હજાર આનંદવાળું સુતાભ નામનું નક્ક હાથમાં લઈ સામે ઊભેલા તે મહિષાસુરને ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું 'ઓ મહાધ' તારા ગળુ કાપનાના આ ચક્રને હવે ક્ષણવાર સ્થિર થઈ તું જોઈ લે અને પછી હમણા જ યમયોકમાં ચાલ્યો જા' એમ કહી જગદંબાએ તીક્ષ્ણ ચક્ર છોડ્યું, એટલે એ ચક્ર દાનવ મહિષાસુરનું મસ્તક રણમાં કાપી નાખ્યું, તે વેળા ગેરુવાળા પર્વતમાં થી ઘણો જ લાલ અરણાનો જેમ પ્રવાહ ઝરે તેમ તેના ગળાની નળીમાંથી ગરમ લોહી ઝરવા લાગ્યું, અને તે દૈત્યનું ધડ ભમતું ભમતું ભોય પર પડ્યું, ત્યારે સુખને વધારતો દેવોનો જય શબ્દ થઈ રહ્યો તે વેળા અતિબળવાન સિદ્ધ ભૂખથી જાણે પીકાતો હોય, તેમ યુદ્ધમાં નાસી જવા તૈયાર થયેલ દાનવોને ખાવા લાગ્યો હે રાજા' એમ કૂર મહિષાસુર મર્યો, ત્યારે કેટલાક દાનવો જે મગતા ધ્વન્યા હતા, તેઓ ભયપીડિત થઈ પાતાળમાં ચાલ્યા ગયા તે મહિષાસુર મરાયો ત્યારે દેવો, મુનિઓ, મનુષ્યો અને પૃથ્વી પર બીજા જે કોઈ સજ્જનો હતા, તેઓ પરમ આનંદ પામ્યા પછી ચરિકા પણ રણ છોડીને શુભ પ્રદેશ પર બેઠા, એટલે તે સુખ દેનારા દેવીની સ્તુતિ કરવા ઈચ્છતા દેવો તરત જ ત્યાં આવીયા ૧-૭૦

ચન્ડિકાઽપિ રણં ત્યક્ત્વા શુભે દેશેઽય સંશ્ચિતા । દેવાસ્તપ્રાઽડયયુઃ ક્ષીણં સ્તોતુકામાઃ
સુહૃદ્રામ્ ॥૭૦॥

અધ્યાય ૧૮ મો નગમ

અધ્યાય ૧૯ મો*

દેવોએ કરેલી દેવીની સ્તુતિ

વ્યાસ ઉવાચ

મય પ્રમુદિતા- સર્વે દેવા દન્વપુરોગમાઃ ।

મહિષ નિહત દૃષ્ટ્વા તુણ્ણુર્જગદમ્બિકામ્ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા પછી મહિષાસુરને મરાયેલો જોઈ અત્યંત આનંદ પામેલા ઈન્દ્રાદિ દેવો જગદંબાની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

દેવો બોલ્યા હે ભગવતિ' તમારી જ શક્તિથી યુક્ત થઈ બ્રહ્મા આ જગત સરજે છે, વિષ્ણુ પાળે છે ને અતકાળે મહાશ્વર સહાએ છે, તમારી શક્તિથી રહિત તે દેવો ઈઈ પણ કરવા અમર્થ થતા નથી, માટે જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરનારા તમે જ છો તમે ક્રિતિ, મતિ, સ્મૃતિ, ગતિ, કરુણા, દયા, શ્રદ્ધા, ધૃતિ, વસુધા, કમલા, જ્યા, પુષ્ટિ, કલા, વિજ્યા, ગિરિમ, રુદ્રશક્તિ, જપા—મનરૂપ, પુષ્ટિ, કલા, તુષ્ટિ, પ્રમા, બુદ્ધિ, ઉમા—ઈશ્વરશક્તિ અને લક્ષ્મી છો, તેમ જ વિદ્યા, ક્ષમા, મેધા અને આ જગતમાં જે ક્રિતિ છે, તે પણ તમે જ છો, એટલું જ નહિ, પણ આ ત્રણે જગતમાં જાણીતા તેમ જ આ સર્વ વિશ્વ રૂપ છો હે સમગ્ર લોકની નિવાસભૂમિ । આ તમારી શક્તિઓ વિના તરત કંઈ પણ કરવા કોણ સમર્થ છે? જો તમે ધારણાશક્તિરૂપ ન હો, તો કૂર્મોવતાર અને રોષનાગ પૃથ્વીને ધારણ કરવા કેમ સમર્થ થાય? હે અબ' તમે પૃથ્વીરૂપે ન હો, તો યુક્તળ ભારવાળુ આ સમગ્ર જગત આકાશમાં અંદર કેવી રીતે રહે? હે માતા । જે લોકો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શકર, સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, યમ, વાયુ અને ગણપતિ વગેરે દેવોની સ્તુતિ કરે છે, તેઓ તમારી માયાના ગુણોથી અત્યંત મૂઢ જ થયા છે, કેમ કે તે દેવો તમારા વિના કોઈ પણ કાર્ય કરવા શુ સમર્થ છે? હે અબ । જે લોકો અત્યંત વિસ્તાર પામેલા યજ્ઞના અગ્નિમાં દેવોને ઉદ્દેશીને પુષ્કળ હવ્ય પદાર્થ દોમે છે, તેઓ પણ ઓછી બુદ્ધિવાળા જ છે, કેમ કે જો તમે સ્વાહારૂપે ન હો તો એ

* આ અધ્યાયમાં દેવોએ મહાદેવીની સ્તુતિ કરી ને આશીર્વાદો મેળવેલી કહેવાયે.

દેવો હોમેલા હવ્યને કેવી રીતે પામે ? છતાં એ મૂર્ખાઓ (સર્પ દેવોને છોડી) સાક્ષાત્ તમારૂં જ પૂજન કેમ કરતા તથી ? હે ભગવતિ ! તમે જ સ્થાવર જંગમ સર્વ પ્રાણીઓને ભોગ આપનારા છો, કારણ કે પોતાના અસરૂપ ઓવીસ તરવોથી તમે જ કાયમ દરેકને (પ્રારબ્ધકર્મના ભોગ માટે) જીવન આપો છો હે માતા ! પોતાના ભક્ત દેવોનું તમે જેમ પોષણ કરો છો, તેમ જ પોતાના શત્રુ-દૈત્યોનું પણ તમે પાલન કરો છો, આ કારણથી જણાય છે કે, તમે જ મર્વને ભોગ આપનારા છો હે માતા ! જેમ ગમ્મતથી વતમા પોતે વાવેલા વૃક્ષો વાઝ્યા, પાદશ વિનાના ને કહવા લેય છતાં ડાહ્યા માણસો તેઓને ક્ષેર રીતે પણ ઉખેડી કાઢતા તથી (પણ પોધ્યા જ કૂટે છે), તે જ પ્રમાણે તમે પણ દૈત્યોને (તેમના અધમ કુર્મોને લીધે જાતે જ ઉત્પન્ન કરી) ખૂબ પાળો જ છો હે દેવિ ! આમારૂં શત્રુ દૈત્યોને બીજા દેહથી પણ દેવાગતાઓમા ક્ષમક્રીડા કરવાની બુદ્ધિ વાળા જાણી (આ ખિચારા ભલે સ્વર્ગમા ભય ને દેવાગતાઓને ભોગવે-ઓવો) કરણા રસ ધારણ કરતા તમે રણના મોખરે બાણોથી જે મારો છો તે આ તમારૂં ચરિત્ર (અયોગ્ય નથી પણ) તેઓની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવા માટે જ છે કે હે માતા ! જે દૈત્યાને માટે તમે દેહ ધરો છો, તે પ્રમિદ પ્રભાવવાળા આ દૈત્યો કેવળ તમારી ઈચ્છાથી જ પ્રાણુરુદિત થતા તથી એ આશ્ચર્ય છે (કેમ કે તમારી ઈચ્છાથી જ દૈત્યાનો નાશ તથા તેઓને સ્વર્ગપ્રાપ્તિ અનાયાયે બવા સંભવ છે, તે માટે તમારે અવતાર લવાની કઈ જરૂર નથી, છતાં તમે જે અવતાર લો છો,) એમા

૪૨૩ ક્ષેત્રમા આ ભાવ છે દૈત્યોનો નાશ કરવામા દેવીનો અભિપ્રાય અને કાળ છે કે, દેવાના ભોગને ઈચ્છવા દેત્યોને જે નહિ માગે તો તેઓને ત ભોગો થી રીતે મનઃ કેમ કે દૈત્યો તામની પ્રકૃતિવાળા હોય છે તેથી તેઓ યજ્ઞદિ દ્વારા સ્વર્ગમા જઈ ચડે નહિ અને સ્વર્ગમા ગયા વિના દિવ્ય ભોગો તેઓને મળવે નહિ, માટે માત્ર કલોથી પરિત્ર કરી તેઓને પુ સ્વર્ગમા પહોંચાડુ ને દેવનાઈ બોલો અપાણુ, આથી દશ ચારી તેઓના કષ્ટમા માટે જ જનવતી દેત્યોને મરે છે

તમારો ક્રીડારસ એ જ કારણ લેય છે એમ લાગે છે, બીજું કઈ જ કારણ નથી આણે ! અત્યંત ખેદની વાત છે કે, અત્યંત દુષ્ટ આ કલિકાળ આવી પહોંચ્યા છે, છતાં જે લોકો તમને ભજતા નથી, તેઓને ધુતાલ પુરાણચતુર-પારાણિકેઓ ખરેખર હયા છે અને (કળીને) તમે જ ઉત્પન્ન કરેલા વિપણુ, શકર વગેરે દેવોની સેવામા તત્પર કરી દીધા છે (અસૂસાન) લોકોના ભાગ્ય જ અવળા જણાય છે) હે દેવિ ! તમારે વશ રહેતા દૈત્યોએ પીડેલા અને ભાનેલા અભિમાનવાળા દેવોને જાણ્યા છતાં જે લોકો પૃથ્વી પર ભાવયુક્ત થઈ તે દેવોને ભજે છે, તેઓ ખરેખર અત્યંત નેજસ્વી દીવો હાથમા લઈ પાણી વિનાવા ચાતિ ભયાનક રૂપમા પડે છે (હાથે કરી દેશન થાય છે) હે માતા ! સુખ આપતી વિદ્યા તમે જ છો અને દુષ્ટ આપતી અવિદ્યા પણ તમે જ છો, લોકોના જન્મની પીડા હરનારા મોક્ષદાત્રી પણ તમે જ છો (આમ સર્વસ્વરૂપ તમે જ છો એમ સમજી) મોક્ષાર્થી મુનિઓએ તમને આરાધ્યા છે, પણ ભોગ મા તત્પર રહેતા મદ્યબુદ્ધિ અસ્તાનીઓએ તમને આરાધ્યા તથી ! (તેનું કળ સસારમા અથડાવારૂપે તેઓને મળ્યા જ કૂટે છે) બ્રહ્મા, શકર, વિષ્ણુ તથા બીજા દેવો પણ મરણ લેવા યોગ્ય તમારા ચરણકમલ ને કાયમ ભજે છે છતાં જે ઓછી બુદ્ધિવાળા લોકો તે આપના ચરણકમલને મનથી ભજતા તથી, તમા બ્રમિત થઈ કાયમ સસારસમુદ્રમા પડ્યા કરે છે હે દેવિ ! તમારૂં ચરણકમલથી ઊંડેલી રજા પ્રસાદથી (એટલે તમારા ચરણની રજાને પ્રસાદરૂપે મસ્તકે ધરવાથી) બ્રહ્મા સૃષ્ટિના આદિકાળ સમગ્ર જગતને સર્જે છે વિપણુ પાળે છે અને શિવ સંહારે છે છતાં જ મનુષ્ય તમને સેવતો નથી, તે આ લોકમા ખરેખર દુર્ભોગી છે હે દેવિ ! દેવો તથા અસુ રેની પણ વાણીની ચુષિપ્રતી દેવતા તમે જ છો, કારણ કે તમે તેઓના મુખમા ગ્ને ત વસો, તો મોટા મોટા દેવો પણ બોલવા સમર્થ ત થઈ શકે, (આ વાત અનુભવસિદ્ધ જણાય છે,) કારણ કે જે લોકો વાણીની આધિપતી દેવતા વિનાના-મૂર્ખા લેય છે, તેઓ (મોહ લેવા છતાં) બોલી શકતા નથી

હે માતા ! વિષ્ણુને તો કોપ પામેલા ભૃગુનૃપિએ ગાપ દીધો હતો ! તેથી મત્સ્ય, કૂર્મ ને વસાહડપે તે ઈચ્છા પ્રમાણે અવતર્યા હતા અને પાછળથી નૃસિંહરૂપે તથા છળ કરનાર વામનરૂપે પૃથ્વી પર જન્મ્યા હતા, આમ (પરાધીન થઈ) અવતારો લેતા તેમને શુ મૃત્યુભય ન હોય ? (અર્થાત્ જેઓ પોતે બીજાઓના ગાપને વશ થઈ સમારંભ ભટક્યા અને પોતાનું પણ કન્યાણ કરી ન શક્યા તેઓ બીજાનું કલ્યાણ શુ કરવાના હતા ?) હે માતા ! વનમા ગયેલા ગરુડનું લિંગ પણ તે ભૃગુનૃપિના શાપથી પૃથ્વી પર પડી ગયું હતું, આ વૃત્તાત પ્રસિદ્ધ છે, (આમ જે પોતાના લિંગનું પણ રક્ષણ કરવા સમર્થ થઈ શક્યા નહિ) તે કપાલધારી શકરને જે લોકો પૃથ્વી પર ભજે છે તેઓને આ લોકમા કે પરલોકમા સુખ કેવી રીતે થાય ? તેમ જ હાથીના જેવા મુખવાળા જે ગણપતિ મહા દેવ થકી જન્મ્યા છે તેમને જે લોકો ભજે છે તેઓ પણ વ્યર્થ તેમને શરણે જાય છે, કારણ કે હે દેવિ ! સમગ્ર પુરુષાર્થોરૂપી કૃષ્ણને આપતા, વિશ્વની માતા અને સુખોથી સેવવા યોગ્ય તમને તેઓ જાણતા નથી હે દેવિ ! તમે દયાળુપણાથી શનુવર્ગને પણ તીક્ષ્ણ બાણોથી રણમા મારી સ્વર્ગલોકમા પહોંચાડ્યા છે, એ ચોક વિલક્ષણ ચમત્કાર કર્યો છે + નહિ તો પોતાના કર્મથી મેળવેલા નરકમા મોટા દુખ કરતા પણ ઘણા મોટા દુખની પ્રાપ્તિરૂપ આપરિતને જ તેઓ પામત બ્રહ્મા, શિવ તથા વિષ્ણુ—એ દેવો પણ તમારા ગૌરવનો પ્રભાવ જાણતા નથી, તો પછી અમાપ પ્રભાવવાળા તમારા સત્ત્વદિ ગુણોથી અત્યંત મોહિત થયેલા બીજા કયા દેવો કે મનુષ્યો તમારો પ્રભાવ જાણવા સમર્થ છે ? હે માતા ! જે મુનિઓ તમારા ચરણકમળને ભજતા નથી અને (પ્રત્યક્ષ દંખાતા) સૂર્ય તથા અગ્નિની સેવામા તત્પર રહે છે (અર્થાત્ અગ્નિહોત્રાદિ કર્મો કરવામા જ મગ્યા રહે છે), તેઓ અત્યંત મૂઢ ચિત્તાવાળા હોઈ વ્યર્થ

કલેશને જ પામે છે, કારણ કે સેકડો શ્રુતિઓથી પણ તેઓએ વેદના સારરૂપ સાચા તત્ત્વને જાણ્યું જ નથી હે માતા ! તમારા સત્ત્વદિ ગુણો પૃથ્વી પર પ્રસિદ્ધ પ્રભાવવાળા છે, કે જેઓ (પુરુષોમા દાખલ થઈ તેઓની) પોતાની બુદ્ધિથી રચાયેલા વિવિધ શાસ્ત્રો દ્વારા લોકો વિષ્ણુ, શકર, સૂર્ય તથા ગણેશમા તત્પર કરી તમારી ઉપરના ભક્તિભાવથી રહિત કરે છે એમ માનીએ છીએ હે અપ્પિકે ! વિષ્ણુ તથા શકરની પૂજા અને ભક્તિનું પ્રતિપાદન કરતા પોતે સ્વેલા શાસ્ત્રોથી જે લોકો મોટા મોટા પુરુષોને પણ તમારા ચરણથી વિમુખ કરે છે, તેઓ પર તમે કોપ કરતા નથી, પણ (ઊલટા) તેઓના પર દયા કરો છો અને મોહક મનોમા નિપુણ એ લોકોને અત્યંત પ્રસિદ્ધ કરો છો (આ ઉપરથી જણાય છે કે) બીજા દેવોની ઉપાસના પણ તમને ગમે છે, નહિ તો તે દેવોના મનો તથા શાસ્ત્રોના ઉપ દેશકેનું તમે કલ્યાણ જ કેમ કરો ? ઊલટા, તેઓ તો નાશને યોગ્ય છે, છતાં કઈકે હલકા કૃષ્ણ આપીને પણ તમે તેઓનું કલ્યાણ જ કરો છો, તેથી જણાય છે કે તેઓનો પ્રચાર પણ તમને ગમે જ છે સત્ય-યુગમા અપિત શુદ્ધ સત્ત્વગુણનું ધાણું જ બળ હોય છે, તેથી એ યુગમા ખોટા શાસ્ત્રોનો નાશ થઈ જાય છે (અને તમારી ઉપાસના સ્થિર થાય છે) પણ કલિયુગમા (કવિપણના અભિમાનવાળા) આલાક કવિઓ તમને ઢાકી દે છે અને તમે પોતે જ ઉત્પન્ન કરેલા દેવગણોને સારી રીતે સ્તવે છે (આ કારણથી કલિયુગમા તમારી ઉપાસના ઓછી થાય છે) અત્યંત વિશુદ્ધ અત્ કરણવાળા જે મુનિઓ પૃથ્વી પર મુક્તિરૂપ કૃષ્ણને આપનારી યોગસિદ્ધિ પરાવિદ્યાનું (એટલે તે વિદ્યારૂપ તમારું) ધ્યાન કરે છે, તેઓ માતાના પેટમા (જન્મ ધરવારૂપ) દુખને પામતા નથી અર્થાત્ જન્મમરણના દુખથી તેઓ મુક્ત થાય છે આમ જેઓ તમારામા લીન થાય છે, તે મનુષ્યો જ ધન્ય અથવા કુટાર્થ છે પર માત્રમા પણ ચૈતન્યશક્તિ છે તેથી જ તે પણ જગતમા પ્રસિદ્ધ થાય છે અને જગતની ઉત્પત્તિ વગેરે કાર્યોના કરનાર થઈ શકે છે આમ તમારા

+ અર્થાત્ કલેશનો અભિપ્રાય આ છે કે, જે દયા હોય છે, તો જેના પર દયા દાખવાય છે, તેનો નાશ કરી શકાતો નથી અને થનું પર કોઈને દયા હોતી પડતી નથી, ત્યારે દેવોએ તો બને વસ્તુ કરી બનાવી એ ચમત્કાર છે

વિના એવો કુશ પુરુષ છે કે જે કેવળ પોતાની જ શક્તિથી આ લોકમાં કંઈ કરવા, વિલગ કરવા કે ચાલવા પણ સમર્થ થઈ શકે છે તે જગદેશ્વર ! ચૈતન્ય શક્તિ વિનાના (એવીજ) તત્ત્વો, જગતની રચના કરવા શુ સમર્થ છે ? (ન જ થઈ શકે) કારણ કે તેઓ તો જડ છે વળી હે દેવ ! ઇદ્રિયો પણ ગુણકર્મથી યુક્ત હોવા છતાં તમારાથી જો સંહિત હોય, તો કળ આપવા (એટલે પોતપોતાના વિષયો ગ્રહણ કરવા) શુ સમર્થ થઈ શકે ? (ન જ થઈ શકે) હે અર્ધ ! યજ્ઞોમાં પણ સ્વાહારૂપ માધન તરીકે તમે જો ન હો તો દેવો વિધિ પ્રમાણે મુનિઓએ હોમેલા તથા આપેલા પોતાના ભાગને તુ લઈ શકે ? (ન જ લઈ શકે) આમ, તમે જ વિશ્વને પાળો છો હે ભગવતિ ! સમાગતા આરભમાં આ સમગ્ર જગત તમે જ રચ્યું છે અને વિષ્ણુ શકર વગેરે દિદ્વિષાલોને પણ તમે જ પાળો છો; તેમ જ પ્રલયકાળ આખાય જગતને તમે જ ખાઈ જાઓ છો આ તમારુ અદિત શકર વગેરે પણ જાણતા નથી, તો ચોછા ભાગ્યવાળા દેવો તથા મનુષ્યો કયાથી જાણે ? હે માતા ! પાડાનુ રૂપ ધારણ કરતા મહા ઉગ્ર અસુગ્ને મારીને તમે આ દેવગણની રક્ષા કરી છે હે માતા ! વેદો પણ તમારુ સ્વરૂપ બસાબસ જાણતા નથી, તો મહમુદિવાળા અમે તમારી શી સ્તુતિ કરી જાણીએ ? હે પ્રમિદ્ધ પ્રભાવવાળા માતા ! જગતમાં કાંઈ જેવો અને મહામુશ્કેલીનો વશ થઈ શકે એવો અમારો આ દુષ્ટાત્મા મનુ તમે માર્યો, ત જગતમાં એક (મોટું) કાર્ય કર્યું છે તમે પોતાની કીર્તિને જગતમાં પ્રકટ કરી છે અને આ રીતે જ તમે જગત પર કૃપા કરોને ન અમારુ આજ્ઞા કરોને

આન યોહ્યા દેવોએ એમ સ્તુતિ કરેલા દેવી કોમળ સ્વરે તેઓને કહેવા લાગ્યા 'હે ઉત્તમ દેવો ! બીજા જે હઈ કર્યુ મુશ્કેલ કાર્ય હોય તે તમે કહે ત્યારે ત્યારે દેવોનું આતિ કદિન કાર્ય આવી પડે, ત્યારે ત્યારે તમારે મારુ સ્મરણ કરવું; એટલે તજ ન એ આપતિની ન નાશ કરીન.'

દેવો યોહ્યા 'હે દેવ ! દમભા અમારુ તનુ આ મહિપાસુરો તમે જે નાર્યો, તેની અમારુ

બધા કાર્યો તમે કરી જ દીધા છે હે અર્ધ ! તમાન ચરણકમળનુ હમેશા અમે સ્મરણ કરીએ, તેમ તમે કરો આને હે જગતના માતા ! તમારામાં અમર ભક્તિ પણ અમને આપો હજારો અપરાધોને મદ માતા જ સહન કરે છે એમ જાણી લેકે જગતનું ઉત્પતિસ્થાન તમને કેમ નથી ભજતા ? આ દેહરૂપી વૃક્ષમાં (જીવાત્મા ને પરમાત્મા—એ) બે પક્ષીઓ ગઢે છે તેઓ બંનેને કાયમી મિત્રતા છે, ત્રીજો મિત્ર તેમનો કોઈ જ નથી; જે અપરાધ ને સહન કરે ! મારે જીવ પોતાના મિત્ર તમને ત્યજીને શુ કરશે ? મન, વચન તથા કર્મથી અમે વાગવાર આ સત્ય કહીએ છીએ કે જે પુરુષ દેવ યૌનિ તથા મનુષ્યયોનિમાં અતિ દુર્લભ દેહ પામી તમારુ સ્મરણ કરતા નથી, તે નન્દધમ, પાપાત્મા અને મદભાગી છે હે દેવ ! સખમાં અથવા દુષ્ટમાં તમે અમારુ અદ્ભુત શરણુ છો, મારે તમારા સર્વ ઉત્તમ આયુધોથી તમે અમારુ કાયમ રક્ષણ કરોને તમાન ચરણકમળની રજ વિના બીજુ કઈ અમારુ શરણુ નથી

આસ યોહ્યા દેવોએ એમ સ્તુતિ કરેલા દેવી ત્યા જ અદૃશ્ય થયા, એટલે તેમને ગયેલા નેઈ દેવો પગમ વિસ્મય પામ્યા ૧૪૩

एव स्तुता सुरैर्देवी तत्रैवान्तरधीयत ।

विस्मयं परमं जग्मुर्देवास्तां वीक्ष्य निर्गताम् ॥

ઈતિ શ્રીદેવોભાગવત મહાપુરાણમાં પવન સ્કંધ વિરો
અધ્યાય ૧૮ માં અમામ

અધ્યાય ૨૦ મો

મહિપાસુરના નાશ પછી જગતમાં આનંદ

અનમેઘ ઉગ્રવ

મયાદ્ભુત વીક્ષ્ય મુને પ્રમાન

દેવ્યા જગદ્ધાન્તિસ્તરં વરં ચ ।

ન તત્તિરસ્તિ દ્વિજવયં શૃગવતઃ

કયાઽમૃત તે મુલપદ્મજાતમ્ ॥ ૧ ॥

જન

જે કપાલ ચપુ, તે પાન જોડાથી વર્ષાવાડે

દેવીનો જગતમા શાંતિ કરનાર અને શ્રેષ્ઠ ચદ્મલુત પ્રભાવ જોઈ તમારા મુખકમળથી ઉત્પન્ન થયેલ કથામૃત સાભળતા મને તૃપ્તિ થતી નથી જે સમયે દેવી અદૃશ્ય થયા, તે વખત દેવો વગેરેએ શુ કહ્યું હતું? ખરેખર, દેવીનું પગમપવિત્ર ચરિત્ર મનુષ્યે ને થોડા પુણ્યોથી તો દુર્લભ જ છે. આજે ભાગ્યશાળી ન હોય તેવો કયો મહાભાગ્યવાન અને કામના સારા હિંદ્રવાળો મનુષ્ય દેવીના કથામૃતથી તૃપ્તિ પામે? જેને પીવા-સાભળવાથી મનુષ્ય અમરપણુ પામે છે, તે કથામૃતને જેઓ આદરપૂર્વક પાન-શ્રવણ કરતા નથી, તે મનુષ્યોને ધિક્કાર હો! મહામુનિઓની રક્ષાની કથાઓવાળુ અને સસાસસમુદ્રથી મનુષ્યોને નારનાર જગદ્યાત્રી હીલાચરિત્ર કૃતસુ પુત્ર્ય કેમ છોડે? જે કોઈ મુક્ત મુમુક્ષુ અને રોગી સસાગીઓ છે, તે સર્વને કાયમ કાનડપી પડિયાઓથી પીવા યોગ્ય અને મર્વ પુરુષાર્થો આપનાર દેવીચરિત્ર છે, એમ વેદવેત્તાઓ કહે છે હે મુને! ધર્મ, અર્થ તથા કામમા હમેશા તત્પર રાજાઓને તો આ દેવીચરિત્ર ખાસ કરી માભળવા યોગ્ય છે, કારણ કે મુક્ત પુરુષો પણ દેવીનું જે કથામૃત પીએ છે તેને, જેઓ મુક્ત ન હોય, તેઓએ કેમ પીવું ન જોઈએ? જેઓએ પૂર્વજન્મમા ઉત્તમ મોગસાના તથા ચપાના પુખ્તોથી અને બિલ્વપત્રોથી દેવીને પૂજ્યા હોય તેઓ પૃથ્વી પર ભોગયુક્ત રાજાઓ થાય છે, એમ અનુમાનથી જાણવું જોઈએ તેઓ ભાગ્યના ભૂમિભાગ પગ મનુષ્યદેહ પામી ભકિતહીન રહે છે અને જેઓએ દેવીને પૂજ્યા નથી તેઓ ધન-ધાન્યરહિત, રોગી તથા સતતિ વિનાના થાય છે વળી તેઓ હમેશા પારકા દાસ, પારકી આત્મા હિંસાના અને કેવળ ભાર ઈચ્છનારા (મજૂરો) થઈ ભગ્યા કરે છે, એટલું જ નહિ પણ રાતદિવસ સ્વાર્થપસાયું ગ્દેતા તેઓ માત્ર પેટ પૂરતું પણ કદી મેળવી શકતા નથી જેઓ પૃથ્વી પર આધના, મૂળા, બદેન, લાગડા, કોટિયા અને દુ ખપાત્ર હોય છે, તેમા વિદાનોએ અનુ માન કરી જાણી લેવું જોઈએ કે, તેઓએ કદી ભગવતીને સેવ્યા નથી પણ જેઓ રાજના ભોગવાળી સમૃદ્ધિઓથી પૂર્ણ હોઈ અનેક મનુષ્યોથી સારી રીતે

સેવાતા હોય અથવા વૈભવપૂર્ણ દેખાય છે, તેઓએ ભગવતીને પૂજ્યા જ છે, એમ અનુમાનથી જાણવું માટે હે સત્યવતીના પુત્ર! હજી પણ દેવીનું ઉત્તમ ચરિત્ર કૃપા કરી તમે કલે, તમે દયાળુ છો દેવોથી સ્તવાયેલા, પૂજાયેલા અને સર્વ દેવોના તેજમાથી ઉત્પન્ન થયેલા તે મહાલક્ષ્મી પાપી મહિપાસુરનો નાશ કરી ક્યા ગયા હતા? હે મહાભાગ! તમે કહ્યું કે તે ભુવનેશ્વરી તત્ત્વ જ અદૃશ્ય થયા, પણ સ્વર્ગમા કે મૃત્યુલોકમા રહ્યા અથવા ત્યા જ હાય પામ્યા કે વૈકુંઠમા વસી રહ્યા અથવા મેરુ પર્વત પર ગયા, તે હવે બસબર મને કહો

વ્યાસ યોહ્યા પ્રથમ મે તમને કહ્યું જ છે કે, મનોહર મહિપદીપ દેવીનું હમેશાનું ક્રીડાસ્થાન છે અને તેમને પગમપ્રિય ગ્દેવાય છે, ન્યા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને શિવ પણ સ્ત્રીપણુ પામ્યા હતા અને ફરી પુરુષપણુ પામી પોતાના કાર્યો કરી રહ્યા છે વળી જે દીપ ક્ષીરસમુદ્રની વચ્ચે આવેલો અને પગમ શોભાયમાન છે, ત્યા અગ્નિ કાંતેક પ્રકારના ઉપોથી કાયમ આનંદ કરે છે ન્યા સનાતની માયાશકિત હમેશા રમે છે, ત્યા જ દેવોએ સ્તવેલા ને પૂજેલા શિવાદેવી ગયા હતા સર્વના ઈશ્વરી તે દેવીને ગયેલા જોઈ, દેવોએ મહિપાસુરના ઉત્તમ રાજ્યાસન પર સૂર્યવશમા જન્મેલા મહાબળવાન અને સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત અયોધ્યાના અધિપતિ વીર શત્રુઘ્ન નામના ગજને રાજા તરીકે સ્થાપ્યો હતો એમ તેને રાજ્ય આપી તે મમયે ઇદ્ર વગેરે સર્વ દેવો પોતપોતાના વાહનો દ્વારા પોતપોતાના સ્થાનોમા ગયા હતા હે રાજા! તે દેવો ગયા ત્યારે પૃથ્વી પર ધર્મરાજ્ય થયું અને પ્રજાઓ સુખી થઈ મેઘ યોગ્ય સમયે વરસવા લાગ્યા, પૃથ્વી ધાન્યના ગુણોથી વ્યાપ્ત થઈ અને વૃક્ષો કાયમ ફળ-ગુણવાળા થઈ સુખદાયી થયા ગાયો પુષ્કળ દૂધ આપનારી, ઘડા સમાન અડાણવાળી અને મનુષ્યોને ઈચ્છિત આપનારી થઈ નદીઓ સાગે માર્ગ વહેતી, સ્વનછ, શીતળ જળવાળી તથા પક્ષીઓથી વ્યાપ્ત બની ગાઢાણુ વેદતત્ત્વપસાયું તથા યજ્ઞર્થમા તત્પર થયા લાત્રિયો ધર્મમા જોડાયેલા ગ્રી દાન તથા અધ્યયનમા તત્પર થયા. નવ ગજાઓ ગજન-

વિદ્યામા તથા હમેશા પ્રજ્ઞરક્ષણમા તત્પર ગત્રી ન્યાયથી દૃઢ કરનાન અને મમપરાયણ થયા મર્વ પ્રાણીઓ મા વિરોધ ન રહ્યો, ખાણો મનુષ્યોને ધન આપનારી થઈ ને નેસડાઓ ગાંધાના ટોળાથી વ્યાપ્ત થયા હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! પૃથ્વી પર સર્વ પ્રાણીઓ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ને શૂદ્રો દેવીભક્તિમા તત્પર થયા સર્વ સ્થળે યજ્ઞોના સ્તંભો તથા મનોહર મંડપો દેખાવા લાગ્યા અને પ્રાણીઓ તથા ક્ષત્રિયોએ કરેલા યજ્ઞોથી પૃથ્વી વ્યાપ્ત ખતી સ્ત્રીઓ પતિવ્રતને ધારણ કરતી, સુશીલ અને સત્યનિષ્ઠ થઈ ને પુત્રો પિતાની ભક્તિમા તત્પર તથા ધર્મપરાયણ થયા પૃથ્વી પર કોઈ પણ સ્થળે પાપાદ કે અધર્મ ન રહ્યો અને વેદવાદો, શાસ્ત્રવાદો તથા બીજા વાદો થવા લાગ્યા કોઈને ક્રોધિયા થતો જ ન હતો ને દ્રોહતામા દીનતા કે અશુભ બુદ્ધિ રહી જ નહિ સર્વ સ્થળે લોકો સુખી થયા ને મરણ પણ મમયે જ થવા લાગુ મિત્રોનો વિયોગ થતો ન હતો, આપત્તિઓ કદી પણ ન હતી અને મનુષ્યોને દુઃખ દાયી અનાવૃદ્ધિ દુષ્કાળ કે મરકી ન થતા, રોગ, અદેખાઈ કે પરસ્પર વિરોધ ન રહ્યો અને સર્વ સ્થળે પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ સુખી થયા સ્વર્ગમા જેમ દેવગણો આનંદ કરે છે, તેમ મનુષ્યો આનંદ કરવા લાગ્યા થાને ચોરો, પાપાદીઓ, હગારા કે દભી ન રહ્યા હે રાજા ! તે સમયે આડિયા, હાપર, અક્કડ, અભિમાની, વેદનો દ્વેષ કરનારા તથા પાપી મનુષ્યો ન હતા પણ બધા ધર્મપરાયણ અને પ્રાણીઓની મેવામા કાયમ તત્પર રહેતા મુદ્ધિનો ધર્મ તણ પ્રકારનો હોવાથી પ્રાણીઓ પા. (મહિષાસુરના નાશ પહેલા) તણ પ્રકારના હતા સાર્વિક નજ્જ અને મીજા તામસ તેમા બધા સાર્વિક પ્રાણીમા વેદ જાપુનારા, ચતુર મત્તગુણી વૃત્તિવાળા, પતિવ્રતરહિત અને દયા તથા મિતેન્દ્રિયપણમા તત્પર રહેતા વશી તેઓ સાર્વિક અન્નથી પુરોડાશ (યજ્ઞર્ચા) કરી યજ્ઞો કરતા, પાગ પગુઓથી કદી યજ્ઞો કરતા નહિ વશી તેઓ ધર્મતત્પર ગોઈ દાન, આધ્યયન અને ત્રીજા યજ્ઞકર્મ જ કર્યા કરતા એમ દે ગત્તા ! તે સાર્વિક પ્રાણી પે ત્રામ કર્મો કરનામા સ્વનાળા હતા અને નજ્જ પ્રાણી ॥ વેદ જાપનારા ક્ષત્રિયોના પુરોહિત, છ કર્મમા તત્પર

અને બધાય વિધિ પ્રમાણે જ માસ ખાતા હતા યજ્ઞ કરવો, યજ્ઞ કરાવવો, દાન લેવું, દાન આપવું, વેદો ભણવા ને ભણાવવા—આ છ કર્મો તેઓ કર્યા કરતા તામસ પ્રાણીઓ ક્રોધયુક્ત હોઈ સગદેવમા પરાયણ રહેતા, નિત્ય રાજાઓના કામ કરતા અને કઈક ભણવામા તત્પર રહેતા હતા, પરંતુ મહિષાસુર મરાયો ત્યારે સર્વ પ્રાણીઓ સુખી ને વેદતત્પર જ થઈ રહ્યા તેઓ વ્રત કરવામા તત્પર અને દાનધર્મપરાયણ થયા અને ક્ષત્રિયો પ્રજાપાલનમા તત્પર થયા અને વૈશ્યો વ્યાપારી વૃત્તિ કરવા લાગ્યા બીજા કેટલાક વૈશ્યો ખેતી, વેપાર, ગોરક્ષા તથા વ્યાજ ઉપર આજીવિકા કરવા લાગ્યા એમ મહિષાસુર મરાયો ત્યારે લોકો અત્યંત આનંદી થયા હતા પ્રજાઓમા ઉદ્વેગ, ભય કે ત્રાસ ન રહ્યો, ધનની આવક થવા લાગી, ઉત્તમ ગાયો પુષ્કળ દૂધવાળી, નદીઓ પુષ્કળ પાણીવાળી, વૃક્ષો ઘણા ફળવાળા અને મનુષ્યો રોગરહિત થયા, ક્રોધને મનની ખીડા પણ ન રહી અને પ્રજાઓને દુઃખ દેનારા છ પ્રકારના ઉપદ્રવો ક્યાય પણ ન રહ્યા કોઈ પ્રાણીઓ અપ્રજાને મરણ પામતા ન હતા અને સર્વ લોકો સમગ્ર વેલવયુક્ત, કાયમ રોગરહિત, વેદોક્ત ધર્મમા તત્પર અને ચરિકાના ચરણકમળની સેવામા ચતુર ચિત્તાવાળા થઈ રહ્યા ૧ ૫૦

ન નિધનમુપયાન્તિ પ્રાણિનસ્તેઽપ્યકાલે ।

સકલવિષયવ્યુક્તા રોગહીનાઃ સદૈવ ॥

નિગમવિહિતત્ત્વમ્ તત્પરાશ્ચરિકાપા. ।

ચરણચરિકાજ્ઞાના સેવને દક્ષાચિન્તાઃ ॥ ૫૦ ॥

હનિ ગૌદેવીનાનવતમઃપુરાણમા પરમ સ્કંધ વિરે

અધ્યાય ૨૦ મે સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૧ મો*

શુભાસુરકથા-દેવો પાછા સ્થાનભ્રષ્ટ

બ્રાહ્મ ઝગાજ

મૃગુ રાજન્ પ્રવક્ત્વાભિ દેવ્યાશ્ચરિતમદ્ધુતમ્ ॥

સુલ્લદં સર્વજન્તાં સર્વપાપમળાણતમ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજન્ । સર્વ પ્રાણીઓને સુખ આપનાર અને મર્વ પાપોનો નાશ કરનાર દેવીનું અદ્ભુત ચરિત હુ કહુ છુ, તમે માલગો શુભ તથા નિશુભ નામના બે ભાઈઓ (દાનવોમા) મહા-બળવાન હતા તે મહાવીરો પણ પુરુષોધી મારી શકાય તેવા ન હતા અનેક સેનાઓથી વીંટાયેલા શૂર-વીર, દેવોને મહા દુ ખદાથી, દુરાચારી, મદ્ભગિત, અને પુષ્કળ દાનવોથી યુક્ત તે બાને દેવીએ, દેવોનું હિત કળતા ચાિત ભયાનક યુદ્ધમા સર્વ સેવકોની સાથે માર્યા હતા, તેમ જ મહાબાહુ ચક્ર-મુકને, ચાિત ભયકર રક્તબીજને તથા ધૂમ્રપોચન નામના દૈત્યને પણ રણના મોખડે દેવીએ માર્યા હતા પવિત્ર મેરુ પર્વત પર દેવોએ સ્તુતિ કરેલા તથા પૂજેલા દેવીએ તે દૈત્યોનો નાશ કરી દેવોનો મોટો ભય દૂર કર્યો હતો

જનમેજય રાજન્યો પૂછ્યુ એ બાને અસુરો પ્રથમ કોણ હતા । તેઓ બળવાનો ને શ્રેષ્ઠ કેવી રીતે થયા હતા ? તેઓને આ લોકમા કોણે સ્થાપ્યા હતા ? અને તેઓ નીચી નાશ પામશે એ કેવી રીતે થયુ હતુ ? તેઓ કેવા તપથી તથા કોના વરદાનથી મહા બળવાન થયા હતા અને કેવી રીતે મર્યા હતા ? આ સર્વ વિસ્તાગ સાથે તમે કહો

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજન્ । મર્વ પાપોનો નાશ કરનારી, દેવીના ચરિતથી યુક્ત અને સર્વ પુરુષાર્થ રૂપ ક્ષેત્રને આપનારી પવિત્ર દિવ્ય કથા તમે સાભળો પૂર્વે સુદર દેખાવના શુભ તથા નિશુભ નામના બે અસુર ભાઈઓ પાતાળમાથી પૃથ્વી પર આવ્યા હતા તેઓ જીવવાન થયા ત્યાં લોકને પવિત્ર કરનાર પુષ્કર ક્ષેત્રમા અનન્ય જોડી ઉત્તમ તપ કરવા લાગ્યા

x આ અધ્યાત્મા શુભાનુગ્રી કથા અને દેવોનું પોતાના સ્થાન પરથી ફરી ાટ થયુ, એ એકાદ્ર શ્લોકથી સારી રીતે કથવાશે

યોગવિદ્યામા પસંચણ તે બાનેએ દસ હજાર વર્ષો સુધી એક જ સ્થળે આસન કરી શ્રેષ્ઠ તપ કરવા માડ્યુ, ત્યારે મર્વ લોકોના દાદા બ્રહ્મા તે બાને પર પ્રસન્ન થયા અને તેઓ હમ પર બેસી ત્યા આવ્યા જગતના રાક્ષા બ્રહ્માએ તે બાને ધ્યાનમા તત્પર બેઈ કહ્યુ - 'હે મહાભાગો ! ઉઠો હુ તમારા તપથી પ્રસન્ન થયો છુ, તેથી તમને ઈચ્છિત વર આપીશ તમે બોલો; તમારુ તપોબળ બેઈ કામનાઓ આપનારો હુ ચાહી આવ્યો છુ '

વ્યાસ બોલ્યા . તેવુ તેમનુ વચન સાભળી સમા-ધિમા રહેલા તે બાને ભગ્યા અને તરત પ્રદક્ષિણા કરી તેઓએ તેમને પ્રણામ કર્યા પછી દુર્બળ થયેલી આકૃતિવાળા તે બાનેએ દકવત પ્રણામ કરી દીનતાથી ગળગળી વાણી વડે આ મધુર વચન કહ્યુ . 'હે દેવોના દેવ ! હે દયાના સમુદ્ર ! હે લકતોને અભય આપનાર પ્રભુ ! હે બ્રહ્મ ! જે તમે પ્રસન્ન થયા છો, તો અમને બાનેને અમરપણ આપો પૃથ્વી પર મરણથી અધિક કોઈ ભય નથી, માટે તે ભયથી અત્યંત ત્રાસેલા અમે બાને તમારે શરણે આવ્યા છીએ હે દેવોના ઈશ્વર દેવ ! હે જગતના કર્તા ! હે ક્ષમાના ભઠાર ! હે વિશ્વના આત્મા ! તમે અમારુ રક્ષણ કરો અને મરણથી થતો ભય તસ્ત દૂર કરો

બ્રહ્મા બોલ્યા સંપૂર્ણ અવળી તમારી આ માગણી કેવી છે ? ત્રણે ભુવનોમા કોઈએ પણ ખરે ખર કોઈને પણ તે ન આપી શકાય તેવી છે જન્મેલા-નુ મરણ અને મરેલાનો જન્મ એ બાને નક્કી જ છે વિશ્વના કર્તાએ પ્રથમથી જ આ મર્યાદા લોકમા રચી છે દરેક પ્રાણીએ હરકોઈ રીતે મરણુ તો બેઈએ જ એમા સશય નથી, માટે (એ) સિવાય બીજુ બેઈ ઈચ્છિત લેય, તે તમે પુશીથી માગો, હુ તે આપીશ

વ્યાસ બોલ્યા તેમનુ એ વચન સાભળી બાને દાનવોએ વિચાર્યો પછી સામે બેલેલા બ્રહ્માને પ્રણામ કરી કહ્યુ . 'હે કૃપાસિધુ ! પુરુષરૂપ દેવો વગેરેથી તથા મનુષ્યો, મુગ્ધો અને પક્ષીઓ(આ બધામા પુરુષભૂતિઓ)થી અમારો નામ ન થઈ શકે, આ અમને ઈચ્છિત વરદાન તમે આપો એવી બળવાળી સ્ત્રી કઈ છે કે જે અમારો નાશ કરશે ? સ્થાવરજંગમ

સંહિત ત્રણે લોકમા કોઈ સ્ત્રીથી આમે લગારે કરતા નથી હે બ્રહ્મા આમે બન્ને ભાઈઓ પુરુષોથી નાશ કરી ન શકાઈયો, (એમ તમે કરો) સ્ત્રીઓથી તો આમને ભય નથી, કેમ કે તે તો સ્વભાવથી જ અબલા છે'

આસ બોલ્યા 'એવું તે બનેનું વાક્ય સાભળી બ્રહ્માએ તે ઈચ્છિત વરદાન તેમને આપ્યું અને પછી પ્રસન્ન ચિત્રો તે પોતાના સ્થાને ગયા એમ બ્રહ્મા પોતાના લોકમા ગયા, તે પછી એ બંને દાનવો પોતાને ઘેર ગયા, ત્યારે તેઓએ શુક્રઆર્ષને પુરોહિત કરી તેમનું પૂજન કર્યું મુનિ શુક્રઆર્ષે ગુભ દિવમે અને શુભ નક્ષત્રે સુવર્ણમય સુદર દિવ્ય સિંહાસન કરી રાત્ર્ય માટે તેમને આપ્યું, અને મોટા ભાઈ શુભને ઉત્તમ રાત્ર્યામન સોંપ્યું, એટલે તે જ સમયે તેની સેવા કરવા મોટા મોટા દાનવો તરત જ ત્યાં આવ્યા મહાવીર અને બલગર્વિત ચક્ર મુક નામના બે ભાઈઓ સૈન્ય, ગધ, ઘોડા તથા હાથીઓ સાથે (શુભ પાસે) લાગર થયા વળી તે શુભના જેવા જ ઉપવાળો અને ઉગ્ર પરાક્રમવાળો ધૂમ્રલોચન નામનો દૈત્ય શુભને રાજા સાભળી સૈન્ય સાથે તે વેળા ત્યાં આવ્યો વળી તે જ પ્રમાણે વરદાનના બળથી અધિક શૂરો રક્તપીજી નામનો દૈત્ય બે અક્ષોહિણી સેનાઓ સાથે ત્યાં આવી શુભને મળ્યા હે નજનું । તે રક્તપીજના બળવાનપણામા એક કારણ હતું કે, સત્રામમા યુદ્ધ કરતા શત્રોથી ધાયલ થયેલા તેના ગરીરમાથી ન્યારે લોહી પડતું, ત્યારે તે લોહીમાથી હમેશા તેના જેવા અનેક દૂર પુરુષો હાથમા શત્રો લઈ ઉત્પન્ન થતા હતા તે બધા તેના જેવા જ આકાર વાળા, તેના જેવા જ રૂપવાળા અને તેના જેવા જ પરાક્રમી ઉત્પન્ન થતા હતા અને લોહીમાથી જન્મેલા તે પુરુષો પણ યુદ્ધ કરતા હતા આવા કારણથી તે રક્તપીજ મહાસુર પણ મહાપરાક્રમી કોઈ સત્રામમા જીતવો ઘણો મુશ્કેલ તથા સર્વ પ્રાણીઓથી નાશ ન કરી શકાય તેવો હતો બીજા પાપુ ઘણા નૂજ દૈત્યો શુભને રાજા માની ચતુરગણી સેનાઓ સાથે તેના સેવામાં થયા તે સમયે શુભ તથા નિશુભની સેના અસખ્ય થઈ પડી અને બળવાનપણાને લીધે પૃથ્વીનું સમગ્ર

રાત્ર્ય તેઓએ લઈ લીધું પછી શત્રુવીરોનો નાશ કરનારો નિશુભ તે વેળા સેનાઓ એકઠી કરી ઇંદ્રને જીતવા તરત જ સ્વર્ગમા ગયો તેણે ચારે તરફતે લોકપાત્રો સાથે મોટું યુદ્ધ કર્યું, એટલે ઇંદ્રે વજ્ર ફેંકી તેની છાતી માં પ્રવેશ કર્યો, તેથી શુભનો નાનો ભાઈ નિનુભ વજ્રથી પ્રહાર પામી પૃથ્વી પર પડ્યો, ત્યારે મહાત્મા તે નિશુભનું સૈન્ય ત્યાંથી ભાગી ગયું ભાઈને મૂર્ચ્છા પામેલો સાભળી શત્રુસૈન્યને પીડનારો શુભ ત્યાં આવી પહોંચી સર્વ દેવોને બાણોથી મારવા માડ્યો ઉત્તમ કર્મ કરનાર તે શુભે મોટું યુદ્ધ કર્યું ને ઇંદ્ર સંહિત સર્વ દેવોને તથા સર્વ લોકપાલોને તેણે જીતી લીધા, અને બળવાન કલ્પવૃક્ષો તથા કામધેનુ સંહિત ઇંદ્ર પદ તેણે લઈ લીધું, ઉપરાત તે મહાત્માએ ચારે લોકો તથા યજ્ઞોના ભાગો પણ લઈ લીધા અને નંદનવતને પણ મેળવી લઈ તે મહાન અમુર આદિ પામ્યો વળી અમૃત પીવાથી તે મહાસુર સુખ પામે અને હુષેરને જીતી લઈ તેનું રાત્ર્ય પણ કરવા લાગ્યો તેમ જ સૂર્યનો તથા ચંદ્રનો અધિકાર પણ પોતે કરવા લાગ્યો અને યમને જીતી લઈ તેનું પદ તેણે લઈ લીધું ઉપરાત વરુણનું રાત્ર્ય તથા અગ્નિનું કામ પણ તે જ કરવા લાગ્યો ને વાયુનું કાર્ય પણ પોતાના સૈન્ય સાથે નિશુભ કરવા લાગ્યો પછી તેઓએ રાત્ર્ય તથા સપ્તરિશ્મો લેવાઈ ગઈ હતી, એવા દેવોને તેઓએ હાકી કાઢ્યા, જેથી તેઓ બધા નંદનવત જેઓના છોડીને પર્વતોની ગુફાઓમા ચાલ્યા ગયા જેઓના અધિકારો ગયા હતા, તેવા તે સર્વ દેવો નિનંદ્રા નિરાધાર, નિસ્તેજ અને આયુષરહિત થઈ નિર્જીવ જગતમા ભટકવા લાગ્યા તેમ જ એ બધા દેવ પર્વતોની ગુફાઓમા શૂન્ય વાદીઓમા તથા તદીઓની ખીણોમા ભટકવા લાગ્યા હે મહારાજ ! એમ સ્થાન છાદ થઈ વ્યગ્રચિત્ત થયેલા તે લોકપાલો ક્યારે સુખ ન પામ્યા ખરેખર, સુખ એ દેવાધીન છે હે રાજા ! બળવાન, મોટા ભાગ્યવાળા, ધનુ જનાનારા અને ધનવાન લોકો પણ સમય આવતા દુઃખ તથા દીનતાને પામે છે હે મહારાજ ! કાળની આ ચેલા જ અદ્ભુત છે, એ કાળ પ્રથમ પુરપનો રાત્ર્ય બનાવે છે ને પછી રક કરે છે તેમ જ દાતાને યાચી

બળવાનને નિર્બળ, પડિતને પાગલ ને શૂરાને અત્યંત ક્રાંત કરે છે સો યજ્ઞ કરી, ઉત્તમ ઇદ્રાસન પામી ઇદ્રે ફરી મોટું દુ ખ પ્રાપ્ત કર્યું, આવી કાળની ગતિ છે કાળ પુરુષને ધર્મિષ્ઠ તથા શાની કરે છે અને પાછો તે જ પુરુષને અતિશય પામી તથા થોડા પણ શાંતથી સહિત કરે છે કાળની આ ચોટામા લગારે વિસ્મય ન કરવો, કેમ કે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ વગેરેને પણ આવા કષ્ટો પ્રાપ્ત થાય છે અતિશય બળવાન એ કાળને લીધે જ વિષ્ણુ ભૂડ વગેરેની યોનિઓમા જન્મ પામે છે અને શકર ખોપરીઓની માળા ધારણ કરે છે ૧-૬૧

વિષ્ણુર્જનમમાપ્નોતિ સુકરાદિષુ યોનિષુ ।

હરઃ કપાલો સંજાતઃ કાલેનૈવ બલીયસા ॥ ૬૧ ॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમ પત્તમ સ્કંધ વિષે

૨૧-અપ ૨૧ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૨ મો*

દેવોએ સ્તવેલાં દેવી પ્રકટ થયા

બ્યાસ ડવાચ

પરાજિતાઃ સુરાઃ સર્વે રાજ્યે નુમઃ શશાસ હ ।

યથ વર્ષસહસ્રં તુ જગામ નૃપસત્તમ ॥ ૧ ॥

બ્યાસ બોલ્યા હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! સર્વ દેવો એમ હાર્યો ને શુભ રાજ્ય કરવા લાગ્યો, એ વાતને હજાર વર્ષો તો ચીતી પણ ગયા ત્યારે રાજ્યથી છાદ થયેલા દેવો ઘણી જ મોટી મિત્રાને પામ્યા અને દુ ખાનુર થઈ ગુરુ બૃહસ્પતિને આદરપૂર્વક આમ પૂછવા લાગ્યા 'હે ગુરુ ! હવે શું કરવું તે તમે કહો તમે બધું બળુનારા મહામુનિ છો હે મહાભાગ ! આ દુ ખને દૂર કરવા કોઈ ઉપાય છે કે નથી ? ઉપાયોને સૂચવતા અને ઈચ્છિત અર્થને કરનારા હજારો વેદમત્રો સૂત્રો ઘસ જણાયા છે તેમ જ સર્વ ઈચ્છિત કૃષ્ણ આપનાર અનેક જાતના યજ્ઞો પણ કહેવાય છે તે તમે કરો હે મુનિ ! તેની દ્રિષ્ટાઓ તમે અવશ્ય જ છો છો શત્રુઓનો નાશ કરવા વેદશાસ્ત્રમા જે ઉત્તમ વિધિ બતાવેલો છે, તેને તમે વિધિ પ્રમાણે હવે કરો, જેથી આપણા

દુ ખનો નાશ થાય તેમ જ હે બૃહસ્પતિ ! દાનવોના નાશ માટે તમારી બુદ્ધિ પ્રમાણે કોઈ અભિચાર કર્મ આજે જ કરવા તમે યોગ્ય છો

બૃહસ્પતિ બોલ્યા હે ઇદ્ર ! વેદોક્ત બધા મત્રો દેવાધીન કૃષ્ણવાળા છે, સ્વતંત્ર નથી, તેમ જ અવશ્ય કૃષ્ણ આપનાર પણ નથી મત્રોના દેવો તો તમે પોતે જ છો, તે તો કાળના યોગે દુ ખનું ચોક પાત્ર બન્યા છો, તેથી હું કયું સાધન કરું ? યજ્ઞકર્મોમા ઇદ્ર, અગ્નિ, વરુણ વગેરેનું પૂજન જ થાય છે, ને તમે તો દુ ખ જ પામ્યા છો, એટલે હવે યજ્ઞો શુ કરી શકશો ? અવશ્ય થનારા બનાવો માટે કોઈ ઉપાય જ નથી, છતાં ઉપાય તો કરવો જ નોંધ્યો એવી સત્પુરુષ પોની આજ્ઞા છે કેટલાક વિદ્વાનો દેવને બળવાન કહે છે, ત્યારે ઉપાયવાદીઓ દેવને નકામું કહે છે દેવ અને ઉપાય—એ બંને પુરુષોને માન્ય છે, કેવળ ચોક દેવનો જ આશ્રય કરી કદી બેસી ન રહેવું પોતાની બુદ્ધિથી બિનારી હરકોઈ ઉપાય તો કરવો જ નોંધ્યો, માટે વારંવાર વિચારી હું તમને દરેકને કહું છું કે, પૂર્વે પ્રસન્ન થયેલા ભગવતીએ મહિષાસુરને માર્યો હતો અને પછી તમે સ્તુતિ કરેલા તે દેવીએ વર દાન પણ આપ્યું હતું કે, 'તમે સ્મરણ કરેલી હું હમેશા તમારા દુ ખોનો નાશ કરીશ હે દેવેશ્વર ! ન્યાયે ન્યાયે દેવથી ઉત્પન્ન થયેલા દુ ખો તમને પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે ત્યારે સર્વ દેવોએ મારું ખૂબ સ્મરણ કરવું એટલે સ્મરણ કરાયેલી હું તમારા મોટા દુ ખોનો પણ નાશ કરીશ' (આવું, વરદાન દેવીએ આપ્યું છે, માટે અત્યંત મનોહર હિમાલય પર્વત પર જઈ માયાબીજ (હ્રીં)નો વિધિ જાણતા તમે તેનું પુરસ્કરણ કરવા તત્પર થઈ પ્રેમપૂર્વક ચડિકાનું આરાધન કરો હું યોગબળથી જાણું છું કે, દેવી પ્રગન્ન

* આ અધ્યાયમા દેવોએ સ્તુતિ કરવા મહાદેવી દેવોનું કર્મ કરવા પ્રકટ થયાં, એ કથા તત્કાલન જોડાથી કરવાશે

- માયાબીજ(હ્રીં)ના પુરસ્કરણની સખ્યા થારદા તિલકમા બચીત લાખની, દગિપ્ત્રામુનિ સહિતાના બાર લાખની અને હાવારચાહાન્યના તે એક લાખની પદ્મ કહેલી છે તેના એક લાખ ભવ કરવાથી સાતેકય મુકિત, બે લાખ ભવ કરવાથી સાનીય મુનિ ૨ ને ચાર લાખ ભવ કરવાથી નાનુભ્ય મુકિત જાણીથી ચાર લાખનું પુરસ્કરણ પણ કહ્યું છે

વગે તમાના દુષ્કર્મો અત હવે દેખાય છે, એમ મન્ય નથી, તે પર્વત પર દેવી કાયમ રહે છે, એમ મેં નાભામ્ને છે સ્તુતિ કરેલા ને પૂજેલા તે દેવી તગ્ન જ ઈચ્છિત પદાર્થો આપશે, માટે પાકો નિશ્ચય કરી તમે હિમાલય પર જાઓ હે દેવો ! તે દેવી તમારા નાં ડરો અવશ્ય કરશે

આમ જોડ્યા હે મહાગન્ધ ! બૃહસ્પતિનું એ વચન માલગી તે સર્વ દેવો હિમાલય પર્વત પર ગયા અને ત્યાં દેવીતા ધ્યાનમાં તત્પર રહી હૃદયમાં માયાખીજનો નિત્ય જપ કરવા લાગ્યા, તેમ જ ભક્તોને આભય આપનારા મહામાયાને નમસ્કાર કરી ગયા અને પરમભક્તિયુક્ત થઈ સ્તોત્રમનોથી (આવી) સ્તુતિ કરવા લાગ્યા હે દેવિ ! હે વિશ્વના ઈશ્વરિ ! હે પ્રાણના સ્વામિનિ ! હે સદા આનંદરૂપ ! હે દેવોને આનંદ આપનારા ! તમને નમસ્કાર હો હે દાનવોનો નાશ કરનારા ! હે મનુષ્યોને અને પદાર્થો આપનારા ! અને ભક્તિથી પામવા યોગ્ય સ્વરૂપવાળા હે દેવિ ! તમને નમસ્કાર હો. હે બ્રહ્મા વગેરે દેવોસ્વરૂપ ! તમારા નામોની સાખ્યા તથા તમારા અમુક સ્વરૂપને દોષ પણ જાણતું નથી પ્રજાઓની મુદ્ધિના સમયે તથા સહાગના સમયે હમેશા જ તમે નાંમા શક્તિસ્વરૂપ છો તમે જ સ્મૃતિ, ધૃતિ, બુદ્ધિ, લજ્જા, પુષ્ટિ, તુષ્ટિ, ક્રાંતિ, શાંતિ, ઉત્તમ નિદ્રા, ઉત્તમ લક્ષ્મી, ગતિ, કીર્તિ તથા મેઘા છે અને વિજયનું પુત્રણખીજ (માયાવિશિષ્ટ બ્રહ્મ) તમે જ છો જે સ્વરૂપોથી તમે જે કાળે દેવોનું કાર્ય કરના છો, તે સ્વરૂપોને આજે શાંતિ માટે અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ મર્વ પ્રાણીઓમાં નમા, યાચનિદ્રા, દયા તથા ભોલવાની ઈચ્છાએ તમે જ નેહા છે, તેમ જ ઉત્તમ સ્વરૂપોથી પણ તમ જ સ્થા છે પૂર્વે દેવોના મહાન શત્રુ એ મહિષાસુર તમે માર્યો હતો અને દેવોનું તે કાર્ય તમે કર્યું હતું, તેથી બધા દેવો પગની તમારી દયા કાયમ પ્રતિદ્ધ દોષ વેદો તથા પુણ્યોમાં પણ તે વર્ણવી છે માતા પોતાના પુત્રને આનંદથી પામે તથા માને મેતે પોય જ છે એમાં આશ્ચર્ય નુ છે તમે પણ દેવોના માતા અને નાણક છો તેથી એકચિત્તે (અનન્ય)

સમગ્ર કાર્ય કરો છો હે વિશ્વવદ્દ દેવિ ! તમારા મુણોના અમુક માપને તથા તમારા સ્વરૂપને અમે બદલના નથી, કેવળ અમે તો કૃપાપાત્ર જ પછી એ એમ માની ને જ ભયથી કેવળ હમેશા અમારુ તમે રક્ષણ કરો, કેમ કે તમે રક્ષણ કરવા મમથો છો તમે બાણોના પ્રહારને વિના, મુદ્ધિઓ માર્યા વિના અને ત્રિશૂલ તલવાન, શક્તિ તથા લાક્ષ્મીઓ વિના પણ શત્રુઓને માગ્યા સમર્થ જ છે, છતાં વિનોદથી આ જગતમાં લોકોના ઉપકાર કરવા માટે જ તમારી બધી લીલા છે મુક લોકો પણ આ જગતને અવિનાશી માનતા નથી તો વિદ્રોનો તો જગતને અવિનાશી કેમ જ માને (એટલે આ જગત બેક કાર્યરૂપ દોષ અનિત્ય જ સિદ્ધ થાય છે) વળી જે કાર્ય હોય તે કારણ વિના સભવતું નથી, (ત્યાંજે આ જગતનું કારણ કયું છે એ તપાસતા કેવળ આત્મા જ કારણ થઈ શકો નથી કેમ કે તે નિર્વિકાર છે વળી જડ જે માયા છે, તે પણ જગતનું કારણ થઈ શકે તેમ નથી, આ ઉપરથી) અમે અનુમાન પ્રમાણથી તર્ક કરીએ છીએ કે, આ વિશ્વના કર્તા (માયાવિશિષ્ટ બ્રહ્મરૂપ) તમે જ છો અર્થાત્ તમે જ જગતનું કારણ છો, અમે અમે માનીએ છીએ આ બ્રહ્મા સૃષ્ટિર્તા, વિષ્ણુ રક્ષણકર્તા અને શંકર નાશકર્તા તરીકે પુરણમાં પ્રસિદ્ધ છે, પણ યુગના આગલ વખતે તે નરો દેવો શુ તમારાથી ઉત્પન્ન થયા નથી માટે તમે જ સર્વના માતા (એટલે કારણરૂપ) છો હે દેવિ ! પૂર્વે આ નાગ દવાઅ તમને આરાધ્યા છે, તેથી તમે તેઓને બધી ઉગ્ર શક્તિ આપી છે, તમારી સાથે બેઠાઈને જ તેઓ જગતનું પાલન, ઉત્પત્તિ તથા સંહાર મરણ પ્રમાણે કરે છે જે યોગીઓ વિશ્વની માતા ઉત્તમ વિદ્યાસ્વરૂપ સમગ્ર હૃદય તથા મુદ્ધિને આપનારા અને દેવોના સમૂહો વંચારી રીતે વંદેલા ચરણોવાળા તમારો આશ્રય કરતા નથી, તેઓ મદ્યમુદ્ધિ તથા અત્યાત મૂક શુ નથી (છે જ) જે વૈષ્ણવો, મેઘો તથા સૂર્યના ઉપાસકો લક્ષ્મી, લજ્જા, ક્રાંતિ, સ્થિતિ કીર્તિ તથા પુષ્ટિસ્વરૂપ તમારુ ધ્યાન કરતા નથી, તેઓ ગવશ્ય દેવીને જણાય છે હે માતા ! વિષ્ણુ તથા શિવ આદિ ઉત્તમ

દેવોએ અને અસુરોએ આ જગતમા તમને જ સેવ્યા છે, છતા પૃથ્વી પર જે લોકો તમને ભજતા નથી તેઓ અત્પ્રયુક્તિવાળા હોઈ દેવ વડે ક્રોધ જ છે વિષ્ણુ પોતે લાખના સ્ત્રીથી લક્ષ્મીના ચરણ કમળને રંગે છે અને શકર પણ પાર્વતીના ચરણકમળની રંગ મેવવા તત્પર રહે છે, તો પછી બીજા પુરુષની તો વાત જ શી ? તમારા ચરણકમળને કોણ ભજતા નથી ? જે કૃતાર્ધયુક્તિ મુનિઓ ગગરણિત અને ઘર વિનાના હોય છે, તેઓ પણ (તમારા અશરૂપ) દયાને તથા ક્ષમાને મેવે જ છે હે દેવિ ! જે લોકો તમારા ચરણકમળને ભજવા તત્પર થતા નથી, તેઓ સસારરૂપી ક્વામા પડેલા જ રહે છે, ઉપરાંત તેઓ કોઠ, પેટમા ગોળા તથા મસ્તકના રોગવાળા ઘઈ દારિદ્ર્ય તથા દીનતાથી યુક્ત અને સુખતા સમૂહોથી રહિત થયા છે હે માત જે ! લોકો લાકડાના તથા ધાસના ભારા લાવવારૂપ કાર્યમા લાગેલા અને ધન તથા સ્ત્રીથી રહિત હોય છે, તે અત્પ્રયુક્તિ લોકોએ પૂર્વજન્મમા તમારા ચરણકમળની સેવા કહી પણ કરી જ નથી, એમ એમ માનીએ છીએ

વ્યાસ યોહ્યા સર્વ દેવોએ એમ સ્તુતિ કહેલા દયાળુ અધિકારી તરત જ રૂપ તથા યોવનથી યુક્ત સ્વરૂપે પ્રકટ થયા દિવ્ય વસ્ત્રો ધારણ કરતા, દિવ્ય ગણગારોથી શણગારેલા, દિવ્ય માળાઓથી યુક્ત, દિવ્ય ચાદરો લગારેલા, જગતને મોહ ઉપજાવતા લાવણ્યવાળા, સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત અને અનુપમ સ્વરૂપવાળા તે દેવીને જોયા દિવ્ય રૂપધારી હોઈ વિશ્વને મોહ પમાડનારને પણ મોહ પમાડતા તે દેવી ગંગામા સ્નાન કરવા ઇચ્છતા પર્વતની નુકામાથી બહાર નીકળ્યા કોણ જવા સુદર સ્વત્વાળા તે દેવીએ પ્રેમપૂર્વક ધીમુ હસીને સ્તુતિ કરવામા તત્પર એ દેવાને મેધ જવી ગભીર વાણીથી કહ્યું.

દેવી યોહ્યા હે ઉત્તમ દેવો ! તમે અહીં કોની ખૂબ સ્તુતિ કરો છો ? શા માટે તે કરો છો ? તમારે જે કામ હોય તો કહો, તમે ચિંતાથી ઘેરાયેલા કેમ છો ?

આગે કહ્યું તેમનુ એ પ્રેમપૂર્વક ભાષણ સાભળી, તેમની રૂપસપ્તિથી મોહિત થયેલા ઉત્તમ દેવો દૈવ્યમા ઉત્સાહ પામી તેમને કહેવા લાગ્યા

દેવો યોહ્યા હે વિશ્વના ઈશ્વરિ ! દેવિ ! અમે તમારી સ્તુતિ કરીએ છીએ હે કૃપાના સમુદ્ર ! અમે તમને પ્રણામ કરીએ છીએ બધા દુ ખોથી ત્રામલા અને દૈત્યોએ તપાવેલા અમારુ તમે રક્ષણ કરો હે મહાદેવિ ! પૂર્વે ક્રાંતા જેવા મહિષાસુરનો નાશ કરી તમે અમને વરદાન આપ્યુ હતુ કે, 'દુ ખમા તમારે હમેશા મારુ સ્મરણ કરવુ, સ્મરણ કરતા જ દૈત્યો દ્વારા થયેલી તમારી પીડાનો અવરંધ હુ નાશ કરીશ' આ વરદાનને લીધે દે હે દેવિ ! અમે પણ તમારુ જ સ્મરણ કર્યુ છે હમણા શુભ તથા નિશુભ નામના બે ધોર દેખાવતા અસુરો જન્મ્યા છે તેઓ વિઘ્ન કરી રહ્યા છે, પણ પુરુષોથી મારી શકાય તેવા નથી બળવાન રક્તપીજ અને ચંદ તથા મુઠ નામના બે અસુરો પણ તેવા જ છે આ અસુરોએ તથા બીજા મહાબળવાન દૈત્યોએ દેવાનુ રાન્ય લઈ લીધુ છે હે મહાબળવાન દેવિ ! અમારુ બીજુ શરણુ નથી. તમે જ અમારુ શરણુ છો હે સુદર મધ્યભાગવાળા ! દુ ખી દેવાનુ કાર્ય તમે કરો હે દેવિ ! તમારા ચરણને ભજવામા દેવો કાયમ તત્પર રહે છે, તેઓને અતિ બળવાન દાનવોએ દુ ખમા નાખ્યા છે, માટે હે માતા ! ભક્તિયુક્ત તેઓને તમે દુ ખરહિત કરો અને તમે જ દુ ખીઓનુ શરણુ આપો હે દેવિ ! યુગના આરભમા આ જગતને તમે પોતે જ મર્ત્યુ છે એમ જાણી આજે અમર બુવનની રક્ષા તમારે જ કરવી ઘટે છે હે જનનિ ! હે માતા ! પોતાના બળના ગર્વથી યુક્ત હોઈ ગર્વિષ્ઠ બનેલા દાનવો જગતમા પીડા કરે છે ૧ ૫૭

સકલભુવનરક્ષા દેવિ કાર્યા ત્વયાઞ્ચ ।

સ્વકૃતમિતિ ચિદિત્વા વિશ્વમેતદ્ યુગાદૌ ॥

જનનિ જગતિ પીડાં દાનવા દર્પયુક્તાઃ ।

સ્વચલમ્દસમેતાસ્તે પ્રકુર્યન્તિ માતઃ ॥ ૫૭ ॥

ઈનિ શ્રોત્વીભાવત મહાપુત્રમ્મ પવમ સ્પ્ય રિવે

અધ્યાય ૨૨ મો નમામ

અધ્યાય ૨૩ મો⁺

કૌશિકીદેવીનું પ્રાકટ્ય અને
શુંભના દૂતનું આવડું

વ્યાસ ડવાચ

પવં સ્તુતા તદ્વા દેવી દેવતૈઃ શત્રુતાપિતૈઃ ।

સ્વશરીરાત્ પરં રૂપ પ્રાદુર્ભૂત ચકાર ॥ ૨૩ ॥

વ્યાસ બોલ્યા તે સમયે શત્રુએ તપાવેલા દેવોએ
એમ સ્તુતિ કરેલા દેવીએ પોતાના શરીરમાંથી બીજા
સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યું પાર્વતીના શરીર (ઉપ કોશ-દોડા)
માંથી એ (બીજા) દેવી નીકળ્યા, તેથી સમસ્ત
લોકોમાં તે 'કૌશિકી' એમ કહેવાય છે પાર્વતીના
શરીરના પરિણામથી તે કૌશિકીદેવી નીકળ્યા અને
પછી તે જ કૌશિકીદેવી બ્યારે કાળા રૂપવાળા થયા,
ત્યારે 'કાલિકા' કહેવાયા મેશ જેવા વર્ણવાળા,
મલાભાકર, દૈત્યોને ભય વધારનારા અને ભક્તોને
સર્વ ઇષ્ટ રૂપ આપનારા તે (કાલિકા) 'કાલરાત્રિ'
એમ પણ કહેવાય છે મનોહર અને ગેષ્ટ એ પાર્વ
તીનું સ્વરૂપ સર્વ શાશ્વતારોથી યુક્ત તથા લાવણ્યના
ગુણોવાળું તેઈ શોભી રહ્યું તે પછી આખિકા—
પાર્વતીએ મદ હાસ્ય કરી દેવાને કહ્યું 'તમે નિર્ભય
રહો હું શત્રુઓને મારીશ તમારું કાર્ય હું હરકોઈ
રીતે કરીશ અને રણમાં ધૂમીશ તમારા સુખ માટે
નિશુભ વગેરેનો નાશ કરીશ એમ કહી તે મદોત્કટ
દેવી તે સમયે સિંહ પર સવાર થયા ને કાલિકાને
પાસે રાખી શત્રુના નગર તરફ ગયા કાલિકા સહિત
તે આખિકા ત્યા ઉપવનમાં જઈને રહ્યા અને જગતને
મોહ પમાડનારને પણ મોહ પમાડનારું સુદર ગીત
ગાવા લાગ્યા તે મધુર ગીત સાભળી પક્ષીઓ તથા
પશુઓ મોહ પામ્યા અને આકાશમાં ઊભેલા દેવો
ખૂબ ઈર્ષ પામ્યા તે વખતે તુલના સેવક ચંદ તથા
મુડ નામના બે ભયકર દાનવો રમતા રમતા દૈવેન્દ્રજો
ત્યા આવી ચડ્યા તેઓએ દિવ્ય રૂપવાળા તે દેવીને
ત્યા ગીત ગાતા જોયા અને તેમની સામે ઊભેલા

+ આ અધ્યાયમાં દેવોને સત્વેલા કૌશિકીદેવી તે
વિષ્ણુવદ પર્વત પર પ્રકટ થઈ, એ કથા ચાલીજાતક
સ્વાકોમાં કરવાયે.

કાલિકાને પણ જોયા હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! દિવ્ય રૂપવાળા તે
દેવીને જોઈ વિસ્મયયુક્ત થયેલા બંને દાનવો તરત
જ શુભની પાસે ગયા તે બંનેએ ત્યા જઈ ધરમા
બેઠેલા દૈત્યપતિ શુભને મસ્તકથી પ્રણામ કરી આવી
મધુર વાણી કહી 'હે રાજા ! કામદેવને પણ અત્યંત
મોહ ઉપજાવતી એક સ્ત્રી હિમાલયથી આવી છે,
તે સિંહ પર બેઠી છે અને સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત છે
એવી ઉત્તમ સ્ત્રી દેવલોકમાં દે ગંધર્વનગરમાં પણ
નથી અને પૃથ્વી પર ક્યાય જાઈ કે સાભળી પણ નથી
હે રાજા ! એ સ્ત્રી લોકોને ખુશ કરનારુ ગીત પણ
એણે ગાય છે કે, જેના મધુર સ્વરથી મોહિત થઈ
પશુઓ તેની પાસે જ ઊભા રહે છે હે રાજાઓમાં
સિંહ સમાન ! એ સ્ત્રી કોની પુત્રી છે અને આદી શા
માટે આવી છે તે તમે જાણો છો પછી તેને સ્વીકારો
કેમ કે એ સ્ત્રી તમને યોગ્ય છે મુદર નેત્રોવાળી એ
સ્ત્રીને બસબસ જાણી તમે ધરમા લાવો અને જી
કરો ખરેખર, આ સંસારમાં એવી કોઈ સ્ત્રી નથી
હે રાજા ! દેવોના સર્વ રત્નો તમે લઈ લીધા છે, તો હે
ઉત્તમ રાજા ! સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી આ સ્ત્રીને
તમે કેમ સ્વીકારતા નથી ? હે રાજા ! ઇંદ્રનો ઐશ્વર્ય
હાથી, શોભાયમાન પારિજીતનું કંપવૃક્ષ અને સૌત
મુખવાળો ઘોડો તમે બળથી લઈ લીધો છે હે
રાજા ! હસયુક્ત ધ્વજવાળું બ્રહ્માનું દિવ્ય વિમાન,
જે અદ્ભુત રત્નરૂપ ગણાય છે, તેને તમે બળથી
લઈ લીધો છે હે રાજા ! કુબેરનો પત્ર નામનો ભડાર
તમે લઈ લીધો છે અને વસુદેવનું ઉન્નતવળ છત્ર પણ
તમે બળથી લીધું છે હે ઉત્તમ રાજા ! તમારો
ભાઈ નિશુભે પણ જીતેલા વસુદેવનો પાશ હકથી
લઈ લીધો છે હે મહારાજા ! જેના કમળો કદી કરમતા
નથી એવી માળા તથા જાતજાતના રત્નો સમુદ્રે
તમને ભયથી આપ્યા છે હે રાજા ! તમે મૃત્યુને
જીતી લઈ શકિત નામનું આપુધ તથા ધમનો અંતિ
ભયાનક દંડ પણ પોતાની ઈર્ષયાથી લઈ લીધા છે,
તો બીજાનું શું કહેવું હે રાજા ! સમુદ્રમાંથી
ઉત્પન્ન થયેલી કામધેનુને તમે હમણા જ લઈ લીધી
છે અને મેનકા વગેરે અપ્સરાઓ પણ હમણા તમારે
વશ છે એમ તમે બધા રત્નો બળથી લઈ લીધા

છે, તો સ્ત્રીઓમા રત્નરૂપ આ ઉત્તમ સ્ત્રીને પણ શા માટે નથી લેતા ? હે રાજા ! તમારા ઘરમા સહેલા બધા તેજસ્વી ગ્તો આ સ્ત્રીને લીધે જ રત્નરૂપ ધરો-અર્થાત્ વધારે દીપ્તિ હે દૈત્યેન્દ્ર ! ત્રણે લોકમા આવી કોઈ સ્ત્રી નથી, માટે તેને તમે જલદી લાવો અને મનોહર જી કરો

વ્યાસ બોલ્યા એવું તે બંને ચડ મુડનું મધુર અક્ષરોવાળું મધુર વાક્ય સાંભળી પ્રસન્નમુખ થયેલા એ શુભે પાસે બેસેલા સુગ્રીવ નામના દૈત્યને કહ્યું 'હે ચતુર સુગ્રીવ દૂત ! તું જા અને આ કાર્ય તું કર પાતળા પેગવાળી તે સ્ત્રી જે મેંતે આવી આવે, તેમ તારે ત્યા કહેવું અત્યંત ચતુર પુરુષોએ સ્ત્રીઓ વિષે સામ તથા દાન એ બે જ ઉપાયો યોજવા બોધ્યો, એમ શુભારસના પડિતો કહે છે ભેદ નામનો ઉપાય જો યોજાય તોપણ રસભાસ થઈ જાય છે અને દડનો ઉપયોગ કરવાથી તો શુભારસનો ભાગ જ થાય છે, માટે પડિતોએ (સ્ત્રીની બાબતમા ભેદ તથા દડ) એ બે ઉપાયોન અયોગ્ય ગણ્યા છે હે દૂત ! સામ તથા દાન જેમા મુખ્ય હોય એવા સુદર હામીવાળા વચનોથી કામપીડિત થયેલી કઈ સ્ત્રી વશ થતી નથી ?'

વ્યાસ બોલ્યા શુભે કહેવું અતિ પ્રિય સુદર વચન સાંભળી સુગ્રીવ ન્યા જગદ્યા બેડા હતા ત્યા તરત જ ગયો તેણે સિંહ ઉપર બેઠેલા અને સુદર મુખવાળા મનોહર જગદ્યાને ત્યા જોયા, એટલે તેમને પ્રણામ કરી તે મધુસ્વાક્યો કહેવા લાગ્યો

દૂત બોલ્યો હે સુદર સાધનોવાળા ! દેવોનો શત્રુ શુભ સર્વોગે સુદર, ત્રણે લોકનો અધિપતિ, શૂરો અને મર્વેને જીતનાર રાજા તરીકે (હાલમા) વિરાજે છે તારુ રૂપ સાંભળવાથી તારામા લાગેલા ચિરાવાળા અને અત્યંત કામપીડિત થયેલા તે મહા ત્માએ મને તારી પાસે મોકલ્યો છે, હે પાતળા અંગો વાળી ! દૈત્યોના અધિપતિ એ શુભે તને પ્રણામ કરી પ્રેમપૂર્વક જે વચન કહ્યા છે, તે એના જ વચન તું (મારી પાસેથી) સાંભળ (તેણે તને કહાવ્યું છે કે,) 'હે સુદર ! સર્વ દેવોને મેં જીત્યા છે, હું

ત્રણે લોકોનો અધિપતિ થયો છું અને આદી સ્ત્રીને યજ્ઞના ભાગોને હમેશા લઈ છું મેં સર્વોને લઈ લીધેલા સારવાળું તથા રત્નો વિનાતું કરી મૂક્યું છે, કેમ કે દેવના જે રત્નો હતા તે મેં લઈ લીધા છે હે તેજસ્વી સ્ત્રી ! ત્રણે લોકમા બધા રત્નોનો ભાગતા હું છું અને બધા દેવો, દૈત્યો તથા મનુષ્યોને મેં વશવર્તો સેવકો કર્યા છે તારા ગુણોએ મારા કાનમા આવી હૃદયની અંદર પેસી જઈ મને પૂજ્ય જ તારે વશ કર્યો છે હું તારો દાસ છું, તારુ શુ કામ કરુ ? હે કેળ જેવી સાધનોવાળી ! તું મને આજ્ઞા કર, હું તે કરીશ, હું તારે વશ વર્તનારો તારો દાસ છું હે સુદર અગવાળી ! કામના બાણથી તું મારુ રક્ષણ કર હે વાકા કટાક્ષો વાળી ! કામથી પીડાતા અને તારે વશ થયેલા મને તું સ્વીકારી લે અને ત્રણે લોકની સ્વામિની થઈ સર્વો તમ ભાગોને ભાગવ હે સુદર ! હું મરણ સુધી તારી આજ્ઞા પાળનારો થઈશ હે સુદર કેડના પાછલા ભાગ વાળી ! દેવો, અસુરો તથા મનુષ્યો મને મારી શકે તેમ નથી હે સુદર મુખવાળી ! તું કાયમી સૌભાગ્ય વાળી થઈશ અને હે સુદર ! તારુ ચિરા ન્યા આનંદ ખામે ત્યા તું રમ્યા કરજે'

એવા શુભના વચનને મનમા વિચારી હે મહા ભરેલી સ્ત્રી ! તારે જે મધુર વચન પ્રેમથી શુભને કહેવું હોય તે કહે હે ચચળ કટાક્ષોવાળી ! હું તે તેને જલદી કહું

વ્યાસ બોલ્યા દૂતનું તે વચન સાંભળી અતિ સુદર ધીમું હાસ્ય કરી દેવોનું કાર્ય સાધનારા દેવીએ તેને મધુર વાણી કહી

શ્રીદેવી બોલ્યા અતિ બળવાન રાજા શુભને તથા નિશુભને હું જાણુ છું તે સર્વ દેવોને જીતનાર, શત્રુને મારનાર, સર્વ ગુણોના સમૂહરૂપ, સઘળી સપત્તિઓને ભાગવનારા, દાતા, અતિ શૂર, સુદર કામદેવ જેવી આકૃતિવાળા, બન્નીસ લક્ષણોથી યુક્ત અને દેવો તથા મનુષ્યોથી મારી ન શકાય તેવા છે એમ જાણીને જ હું તે મહાસુરને જોવા ઇચ્છતી અહીં આવી છું એમ રત્ન પોતાની શોભામા ખૂબ વધારે કરવા માટે જ મોનાની પાસે

આવે છે, તેમ હું પોતાનો પતિ જોવા માટે જ દૂરથી
આહી આવી છું મેં સર્વ દેવોને, પૃથ્વી પર માન
આપતા મર્વ મનુષ્યોને, ગંધર્વોને, ગદ્ધસોને તથા
બીજા અત્યંત પ્રિય દેખાવના જંગ્મો છે તેઓ સર્વને
શુભના ભયથી ડરતા, ધ્રુજતા અને ગાભરા ચિત્ત
વાળા જોયા છે શુભના ગુણો સામગ્રી હું તેને
જોવાની ઇચ્છાથી જ આહી આવી છું, માટે હે
દ્રુત! હે મહાભાગ! તું જ અને મહાબળવાન શુભને
એકાત્મમા મારા વચનથી મધુર વાણીથી ક્ષેત્રે કે,
'તને બળવાનોમા શ્રેષ્ઠ, સુદરમા સુદર, ઘાતા, ગુણવાન,
ગૂરો, નાં વિદ્યાઓમા કુશળ, મર્વ દેવોને જીતનાર,
ચતુર, ઉગ્ર, કુળવાન, સર્વ રત્નોનો ભોક્તા, સ્વાધીન
તથા પોતાના બળથી ચડિયાતો જાણી હું પતિ તરીકે
ઈચ્છુ છું અને હે ગજા! ખગેખર, હું તને યોગ્ય
છું હે મહાબુદ્ધિમાન! હું માગી ઇચ્છાથી આ તારા
નગરમા આવી છું, પણ હે ઉત્તમ સક્ષમ! મારા
વિવાહમા આ કઈક કારણ રહેલું છે હે રાજન!
પૂર્વે બાળપણને લીધે મેં એકાત્મમા સખીઓ
માથે રમતા રમતા દેવેચ્છાથી કઈક આ વ્રત લીધું
છે પોતાના દેહમા બળતા ગર્વથી સખીઓની આગળ
એકાત્મમા મેં આલું વ્રત લીધું છે કે, 'જે ગૂરો
પુરુષ મારા સમાન બળવાળો ટોઈરણમા મને જીતશે,
તેનું બલાબળ જાણ્યા પછી પોતાની મરજીથી તેને
હું વરીશ' મારું આ વચન સાભળી મનમા વિરમ્ય
પામેલી મારી સખીઓ (અદર અદર) હસવા
લાગી કે, 'આમણે આલું અદ્ભુત વ્રત એકદમ
કેમ લીધું? (પણ હવે તે વ્રત પાળ્યા વિના ચાલે
તેમ નથી) માટે હે રાજેન્દ્ર! તું પણ મારું આલું
બળ જાણી પોતાના બળથી મને જીતી પોતાની
ઈચ્છા આવી પૂરી કર હે સુદા! તું કે તારે નાનો
ભાઈ રણના મોખરે આવી યુદ્ધથી મને જીતી
આવી જ ભલે વિવાહ કરે ૧૬૬॥

ત્વં વા તવાનુજો વ્રાતા સમેત્ય સમરાજ્ઞો ।

જિત્વા માં સમરેણાઽપ્ય વિવાહં કુરુ સુદર ॥ ૬૬ ॥

ઇતિ ગોદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં પચમ સ્કંધ વિશે

અખાંડ ૨૩ માં અમામ

અધ્યાય ૨૪ મો

દેવી તથા દ્રુતનો સંવાદ

આસ ઉવાચ

દેશ્યાસ્તદ્વચન શ્રુત્વા સ દ્રુતઃ પ્રાહ વિસ્મિત ।
કિં વ્રુપે કચિરાપાક્તિ સ્ત્રીસ્વભાવાદિ સાહસાત ॥
આસ બોલ્યા દેવીનું તે વચન સાભળી વિસ્મય
પામેલો તે દ્રુત બોલ્યો 'હે સુદર કદાસોવાળી!
નાહસંપત્તિ લીના સ્વભાવથી તું તું બોલે છે? હ
દેવિ! જેણે ઇદ્રાદિ દેવોને, દેવોને તથા બીજાઓ
જીત્યા છે, તેને તું શ્રી ગણમા કેવી રીતે જીતવા
ઈચ્છે છે? ત્રણે લોકમા તેવો કોઈ પુરુષ નથી કે જે
યુદ્ધમા શુભને જીતે! તો હે કમળની પાપડી મેં
જેવા નેત્રોવાળી! તેની આગળ યુદ્ધમા હમણાં તું
કોણ માન છે? હે સુદર! કોઈ પણ સ્થળે વિનાશી
વિના વચન ન બોલવું, પોતાનું તથા પારકું બળ
જાણ્યા પછી સમયને યોગ્ય વચન બોલવું જોઈએ
ત્રિલોક્યનો અધિપતિ શુભ તારા ઉપથી મોહિત થયો
છે અને તે રાજા તારી પાસે પ્રાર્થના કરે છે તો હે
પ્રિયે! તું તેનું ઇચ્છિત કર મૂર્ખ સ્વભાવ છોડી મારું
વચન માની, શુભને કે નિશુભને તું સ્વીકારી લે, હું
તને હિતકર કહું છું, બુદ્ધિમાન સર્વ પ્રાણીઓને પરમે
આનંદથી શૃગારસ્સ હરકાઈ પ્રકારે તેવો જોઈએ,
કેમ કે નવે રસોમા તે ઉત્તમ છે હે બાલે! તું જો
નહિ આવે તો કોઇ પામેલો તે રાજા બીજા સેવકોને
મોકલી હમણાં જ બળથી તને લઈ જશે હે સુદર
સાચળોવાળી! બલગવિત દાનવો તને કેશથી ખેંચી
તરત જ શુભ પાસે અવશ્ય લઈ જશે માટે હે
પાતળા અગોવાળી! તું પોતાની લક્ષ્મીની રક્ષા કર
અને સાહસનો સપૂર્ણ ત્યાગ કર તું માનપાત્ર છે,
માટે સન્માન અપાયેલી તું તેની પાસે જ તીક્ષ્ણ
બાણોથી યુદ્ધ કરવું ક્યા અને કામદીડાના સગથી
થવું સુખ ક્યા? સાર—અસારને માપી તું મારું

* જ્યાં બધામાં તારીક્ષ્ણક શ્લોકોથી દ્રુતનો તરફ
કેવલો, જેમા કમળે લીધે દેવોનું મરણ સૂચવાય છે, માટે
બુદ્ધિમાન પુરુષ પર લીને કંઈ ઇચ્છતો નહિ, એમ દર્શાવવા
કામનું જાનિ સારી રીતે કરાયે.

સુદર વચન કર, શુભ કે નિશુભનો તું સ્વીકાર કર, જેથી પરમ સુખ પામીશ'

દેવી ખોલ્યા હે મહાભાગ્યશાળી દૂત! ખરેખર, તું ખોલવામા કુળ છે શુભ તથા નિશુભ બળવાન છે એમ હું ચોક્કસ જાણુ છું, પણ બાળપણાને લીધે મેં જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે કેવી રીતે ફરે માટે મહા બળવાન શુભને તથા નિશુભને તું કહેજે કે 'યુદ્ધ વિના કેવળ સરળતાથી કોઈ પણ મારો પતિ થશે નહિ અને બળથી જીતી તરત જ મારું પાણિગ્રહણ ભલે કરો હે રાજા! યુદ્ધની ઈચ્છાથી મને આપણાને આવેલી તું જાણ તું મને યુદ્ધ આપ તું સમર્થ છે માટે વીરધર્મનું આચરણ કર મારા ત્રિશૂલથી તું ડરતો હોય અને તને જો જીવવાની ઈચ્છા હોય, તો સ્વર્ગ તથા પૃથ્વીને છોડીને પાતાલમા નાલ્યો જા, ઠીલ ન કર' એમ હે દૂત! તું પોતાના સ્વામી પાસે જઈ તરત જ આદરથી કહે મહાબળવાન તે શુભ વિચારીને જે યોગ્ય લાગશે તે કરશે સસારમા દૂતનો આ ધર્મ છે, કે તેણે તો રાત્રી પાસે કે પોતાના સ્વામી પાસે જે સત્ય હોય તે જ કહેવું જોઈએ, માટે હે ધર્મ જાણનાર! તું તે પ્રમાણે જ કર, ઠીલ કર મા

આસ ખોલ્યા એવું નીતિવાળું, બળવાળું હેતુ યુક્ત અને ચતુરાઈવાળું તે વચન સાંભળી વિસ્મય પામેલા તે દૂત તે વેળા ત્યાંથી ગયો અને દૈત્યપતિ પાસે જઈ વારંવાર વિચારી ચરણમા પ્રણામ કરી, નમ્ર થઈને તે રાજાને રાજનીતિવાળું પ્રિય વચન કોમળતાપૂર્વક કહેવા લાગ્યો

દૂત ખોલ્યા હે રાજેન્દ્ર! સત્ય છતાં પ્રિય વચન ખોલવું જોઈએ, પણ સત્ય એવું પ્રિય વચન દુર્લાભ હોય છે, તેથી હું વિચારમા પડ્યો છું, અપ્રિય ખોલ નારાઓ પર રાજા ખરેખર અત્યાત કોપે છે, (પણ રાજનું અહિત થતું હોય તો અપ્રિય વચન પણ કહેવું જોઈએ) એ સ્ત્રી ક્યાંથી આવી છે, કોની છે, કેવા બળવાળી કે બળ વિનાની છે, એ તો મને સાક્ષાત્, સ્પષ્ટ જાણવામા નથી, (એટલે તે સખાથી મારે શું કહેવું?) માત્ર તેનું કઈક વર્તન તથા ઈચ્છા હું તમને કહું છું મેં તેને યુદ્ધની ઈચ્છાવાળી, ગવિત અને કડવું ખોલનારી જોઈ છે હે મહાબુદ્ધિમાન! તેણે

જે કહ્યું છે તે તમે સારી રીતે સાંભળો (તે કહાવે છે કે,) 'પૂર્વે' મેં બાલપણથી ગમ્મતમા સખીઓની સમક્ષ વિવાહ સખાથી આ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે જે પુરુષ યુદ્ધમા મને હરકોઈ રીતે જીતશે અને મારા ગર્વને સાક્ષાત્ દૂર કરશે, તે સમાન બળવાળા પુરુષને જ હું મારી ઈચ્છા પ્રમાણે પતિ તરીકે વરીશ હે શ્રેષ્ઠ રાજા! આ મારી પ્રતિજ્ઞા ખોટી કરવી ન જોઈએ, માટે હે વર્ધ જાણનાર! તું યુદ્ધ કર અને જીતી પોતાને વશ કર' આમ તેણે કહેતું વાક્ય સાંભળી હું આઘી આવ્યો છું હે મહારાજા! હવે તમે જેમ ઈચ્છતા હો તેમ તમને ગમે તે કરો એ સ્ત્રી યુદ્ધ માટ કરેલા નિશ્ચયવાળી હોઈ આધુષો સહિત સિંહ પર બેઠેલી અને નિશ્ચય છે, માટે હે રાજા! જે યોગ્ય હોય તે તમે કરો

આસ ખોલ્યા સુગ્રીવનું તે વચન માંભળી રાજા શુભે પાસે બેઠેલા મહાબળવાન પોતાના શૂંસ ભાઈને પૂછ્યું

શુભ ખોલ્યા હે મહાબુદ્ધિમાન ભાઈ! આમા શું કરવું તે તું સત્ય કહે, એકલી સ્ત્રી યુદ્ધ કરવા ઈચ્છે છે ને હમણા જ ખોલાવે છે, તો હું યુદ્ધ માટે જાઉં અથવા તું સૈન્ય સહિત જા, હે નિશુભ! તને જે ગમે તે મારે હવે કરવું છે

નિશુભ ખોલ્યો હે વીર! મારે કે તમારે રણને મોખરે જવું યોગ્ય નથી, માટે હે મહારાજા! ધૂમ્ર લોચનને જલદી મોકલો, તે એ સુદર નેત્રવાળીને રણમા જીતી પકડી લાવશે, પછી હે શુભ! આઘી તમે તેની સાથે વિવાહ કરજો

આસ ખોલ્યા નાના ભાઈનું એ વચન સાંભળી શુભે પાસે બેઠેલા ધૂમ્રલોચનને ત્યાં જવા આજ્ઞા કરી કે, 'હે ધૂમ્રલોચન! મોટા સૈન્યથી વીટળાઈ તું જલદી જા અને પોતાના પરાક્રમના ગર્વથી મોહિત થયેલી તે ભોળી સ્ત્રીને પકડી લાવ મહાબળવાન દેવ, દાનવ કે મનુષ્ય તેના પક્ષકાર તરીકે ને આવ્યો હોય તો તરત જ તેને તારે મારી નાખવો અને તેની પાસે વર્તતી કાલી સ્ત્રીને પણ મારી નાખી તેને પકડી લેવી આ ઉત્તમોત્તમ કાર્ય કરી તું આઘી જલદી આવજે હે વીર! કોમળ શરીરવાળી અને પાતળા પેટવાળી તે ઉત્તમ સ્ત્રી કોમળ બાણોને છેડતી હોય, તો ધણી

કાળજીથી તારે તેની રક્ષા કરવી, માન તેના સહાયકો,
જે મલ્લધારી હોય, તેઓને રણમાં મારી નાખવા,
પરંતુ તે સ્ત્રીને કોઈ રીતે માગવી નહિ, પણ કાળજીથી
તેની રક્ષા કરવી'

આસ ખોલ્યા રાજાએ એમ આજ્ઞા કરેલો ધૃમ્
લોચન તરત જ શુભને પ્રણામ કરી, સૈન્યથી વીંટળીને
તરત જ યુદ્ધ માં ચાલ્યો ગયો તે સમયે માઠ હજાર
દુષ્ટ દૈત્યોથી તે વીંટાયા હતો તેણે સુદર બગીચામાં
ખેડેલા દેવીને જોયા તે પછી મુખના બચ્ચાના જેવા
નેત્રોવાળા તે દેવીને જોઈ વિનયપૂર્વક થઈ તેણે ક્રારણ
મળિત તથા ગમથી અતિશોભીતુ આ સુદર વચન
કહ્યું 'હે મહાભાગ્યશાળી દેવિ' શુભ તાન વિરહથી
પીડાય છે, ગમના ભગનો ભય લાગવાથી ગભરાયેલા
તેણે પોતે તારી પામે નીતિકુંગળ દૂત શાંતિપૂર્વક
મોકલ્યો હતો હે સુદર મુખવાળી' એ દૂતે ત્યા આવી
તે કહેતું વચન (ન સમજી) અવળું વહ્યું છે, તે
વચનથી માન સ્વામી શુભ રાજા કામથી ખૂબ મોહિત
હોઈ ચિત્તાયુક્ત મનવાળા થયા છે હે રસમર્ગને
જાણતારી' એ દૂતે ઠીક ક્રારણવાગુ તારા વચન
જાણુ નહિ હે માનવાળી' 'મને જે સગ્રામમાં
જીતશે' આવું જે કહિત વચન તે કહ્યું, તેથી એ
દૂતે બે પ્રકારનો સગ્રામ જાણ્યો જ નહિ એક કામ
ક્રીડાથી થતો મગ્રામ અને બીજો યુદ્ધથી થતો સગ્રામ
નુદા નુદા પાત્રમાં કહેવો છંદ હોય છે (આ વાત
તે સમજ્યો નહિ) હે સુદર સામજોવાળી' તારા
વિષેનો સગ્રામ કામક્રીડાથી થનાર હોવા જોઈએ
અને શત્રુ સાથેનો સગ્રામ યુદ્ધથી થનાર સમજવો
જોઈએ હે સુદરિ! આમાં પહેલા સગ્રામ સુખદાયી
છે અને બીજો શત્રુ સામે થતો સગ્રામ દુઃખદાયી
કહ્યો છે હે સુદર કેડના પાદલા ભાગવાળી' તારા મનને
હું ખરેખર જાણુ છું તારા હૃદયમાં કામક્રીડાથી થતા
સગ્રામનો ભાવ રહેલો છે, આવો તે ભાવ સમજતા
મને જાણી શુભ રાજાએ મોટા સૈન્યથી વીંટાયેલા
મને તારી પાસે હમણા મોકલ્યો છે હે મહાભાગે!
તું ચતુર છે, તું મારું કોમળ વચન સાભળ, તારો
લોકનો ઈશ્વર અને દેવોના ગર્વનો નાશ કરનાર શુભનો
તું સ્વીકાર કર, અને (તેની) પ્રિય પટસાથી થઈ
સર્વોત્તમ ભોગોને ભોગવ કામના બળનો અર્થ જાણુ

નાર મહાપાત્ર શુભ તને (કામક્રીડાના) સગ્રામમાં
જીતશે અને તું જીતજીતના હાવભાવ કરજે એટલે
તે પણ હાવભાવ કરશે આ કાલિકાદેવી એ (કામ-
ક્રીડાના સગ્રામ)માં (તમારા) હઠામશકરી (વચનો)ની
માફીકેપ થશે સાચી વસ્તુને સમજતો મારો
સ્વામી આમ ક્રીડારાગ્રામના યોગથી તને જીતી
સુખશય્યામાં થાકેલી કરી મૂકશે અને તે રાજા તને
તપના પ્રલાસેથી લાલ શરીસ્વાળી, દાંતથી ખાડિત
નીચલા હોંવાળી, પરસેવાથી પલગી ગયેલી અને
ખૂબ લીલી થયેલી કરશે, એટલે કામક્રીડાના સગ્રામ
માંટે થતી તારી માનસિક કામના પૂર્ણ થશે હે
પ્રિયે' તારા હૃદયની જ શુભ અર્થ પ્રકરે વરા થઈ
જશે, માટે અનુકૂળ ને હિતકારી મારું આ સુદર વચન
તું કર અત્યંત માનવાળી હોઈ માન આપવા યોગ્ય
તું દૈત્યગણોના સ્વામી શુભનો સ્વીકાર કર જેઓને
અસ્ત્યુદ્ધ પ્રિય હોય, તેઓ ખરેખર મહાભાગી છે
હે સુદરિ! તું તે (યુદ્ધને)ને યોગ્ય નથી હે મેઘનુંને
પ્રિય માનતારી' તું જુભ તમજીથી આસોપાલવના
કાડને (તારા) પાદપ્રલાસથી કાયમ વિકસિત કર
અને મંદિર (ના કોગળા) છાટવાથી તે રાજાને
ખોસલવી તથા કુરબક વૃક્ષ સમાન કર ૧૬૦

અશોક કુલ રાજાન પાદપાતવિકાસિતમ્ ।

વકુલં સીધુસેનૈત તથા કુરવનં કુલ ॥ ૬૦ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં પચમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૪ માં સગ્રામ

અધ્યાય ૨૫ મો*

ધૂમ્રલોચનનો નાશ અને શુભની

રાજસભામાં મંત્રણા

આસ હાથ

હસ્તુસ્તવા વિરપમાસો વચન ધૂમ્રલોચન ।

પ્રત્યુવાચ તદા કાલી પ્રહસ્ય લલિત વચઃ ॥ ૧ ॥

આસ ખોલ્યા એવું વચન કહી એ ધૂમ્રલોચન

* સુદરના ચરણ પ્રદરથી અસોપાવવ ખીરે છે અને
તેના મુખની મંદિર છટાવાથી ભારસદી તથા કુરબક વૃક્ષ
ફાટે છે, આવી વેકકલેવન છે

x ના અધ્યાયમાં દેવીએ ધૂમ્રલોચનનો મારો એટલે
શુભની સભામાં વિચારણા થાચી, તે વાત સાદ મ્લકોથી
કહેવાયે

બોલતા બધ થયો. ત્યાંએ કાલીએ ખૂબ હનીને તને મુઠ વચન કહ્યું. 'ઓ દુષ્ટ! તું વિદુષક છે અને નટની પેઢે બોલે છે. મધુર ભાષણ ક્રાંતી તું ચિત્તમાં ખોટા મનોચ્ચો કરે છે ઓ મૂકમનિ'. દુષ્ટતા મુખે તને બળવાન મૈત્ર્ય નહિત મોકલ્યો છે તો હવે યુદ્ધ કર, ખોટો બધવાદ છોડી દે ક્રોધ પામેલા દેવી નુભને, નિશુભને, તને તથા બીજા મહાબળવાન દેવોને બાણોના પ્રણામી માની પોતાના સ્થાને જરો મદ્યુદ્ધિ એ મુભ કયા? અને વિશ્વને મોહ પમા કના? આ દેવી ક્યા? આ બનેનો વિવાદવિધિ નનામ્મા અયોગ્ય જ છે નિહણ ખૂબ ક્રમાતુ ઘઈને ગિયાળને પતિ કરે કેટ અથવા હાથપી ગધેડાને કે ગાય ગેઢને પતિ કરે? તું મુભ તથા નિનુભ પાસે જ અને માત્ર મત્ય વચન (તમને) કહે કે યુદ્ધ કરો, નહિ તો હમણા તગત જ પાતાળમાં નાલ્યા જાઓ' વ્યાન બોલ્યા હે મહાભાગ જતમેજય! કાલિકાનું વચન સાલળી દૈત્ય ધૂમ્રલોચન ક્રોધથી લાલ નેત્રોવાળો ઘઈ તેને કહેવા લાગ્યો. 'ઓ ખતબ દેખાવની! તને તથા મદગવિત સિંહને યુદ્ધમાં મારી હું આ દેવીને પકડી લઈ સજા પાસે ચાલ્યો જઈ, પણ ઓ કાલિ! રસનો ભગ થાય એવા ભયથી હમણા હું રુ રુ, નહિ તો હે કળિયાને પ્રિય માનનારી! તને હમણા જ તીક્ષ્ણ બાણોથી મારી નાખુ'.

કાલિકા બોલ્યા 'ઓ મૂઢાત્મા! તું બકાઈ શુ કરે છે? ધનુર્ધારીઓનો આ ધર્મ નથી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તું બાણો છોડ, તું યમની સલામાં ચાલ્યો જઈશ'.

વ્યાસ બોલ્યા તે વચન સાલળી દૈત્ય ધૂમ્રલોચન મજબૂત ધનુષ લઈ શિલા પર ખૂબ સજેલા બાણોનો તે કાલિકા પર વરસાદ વરસાવવા લાગ્યો તે વેળા ઈન્દ્ર વગેરે દેવો પ્રેક્ષકો તરીકે ઉત્તમ વિગ્નાનોમા ખેસી તે દેવીની સ્તુતિ કરતા 'જય જય' એમ કહેવા લાગ્યા તે બનેનું બાણો, તલવાર, ગદા, શક્તિ તથા સાથેલા વગેરેથી અતિ ભયકર ઉગ્ર યુદ્ધ પરસ્પર ચાત્ર થયું કાલિકાએ બાણોના પ્રહારોથી પહેલા (સ્થમા નેડેલા) ખચ્ચરોને મારી નાખી તેના મજબૂત રથને ભાગી નાખ્યો ને વારંવાર હાસ્ય કર્યું

કોપથી આપે નગરી ડેહ્યો હોય તેવો એ ધૂમ્રલોચન બીજા ન્ચ પર ખેડો અને હે ભારત! કાલિકા ઉપર ઉગ્ર બાણનુષ્ટિ કરવા લાગ્યો તે કાલિકાએ પણ તેના બાણોને પોતાની નજીક આવતા પહેલા જ વેગથી કાપી નાખ્યા અને બીજા ઉગ્ર વેગવાળા બાણો એ દાનવ પર છોડ્યા તે બાણોથી તેની આનપાસ રહેલા તના હજારો નેત્રો માર્યા ગયા તે પછી વેગથી તેના ચ્ચને ભાગી નાખ્યો ને તાગધિને મારી નાખી ધોડાઓને પણ મારી નાખ્યા વળી તર્પ જેવા બાણોથી તેના ધનુષને કાપી નાખ્યું. દેવોને આનંદ પ્રમાણે અને શખનો અવાજ કર્યો તે પછી કોપેલો ધૂમ્રલોચન કેવળ આખીયે લોહાની મજબૂત ભૂગળ લઈ છક રમતી ખેડક સુધી જઈ પહોંચ્યો અને પ્રાણ જેવો ભયકર તે દૈત્ય વાણીથી કાલિનો તિરસ્કાર કરતો બોલ્યો. 'ઓ કદૂપી! ઓ પિંગળા નેત્રોવાળી! હું તને હમણાં જ મારી નાખીશ' આમ કહી એકદમ ધસી જઈ તેણે જેવી ભૂગળ ફેંકી કે તરત જ (જેમના શરીરમાંથી ટ્રેશિકા અથવા કાલિકા નીકળ્યા હતા તે) અભિકાએ કેવળ હુકારથી જ તેને ભસ્મ કરી નાખ્યો. દૈત્ય ધૂમ્રલોચનને એમ ભસ્મ કરેલો નેઈ ભયથી ગભરાયેલા સૈનિકો તરત જ નાસી ગયા ને 'હાય! બાપ!' એમ રસ્તામાં ચીસો પાડવા લાગ્યા તે ધૂમ્રલોચન દૈત્યને મરાયેલો નેઈ દેવો આનંદ પામી આકાશમાં રહ્યા રહ્યા પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. હે સગત! તે સમયે માર્યા ગયેલા દાનવોથી, ધોડાઓથી, ખચ્ચરોથી તથા હાથીઓથી રણભૂમિ ભયકર ઘઈ પડી ગીધડા, કાગડા, વટ જાતિના પિશાચો, શકરા, વરુ જાતિના પિશાચો અને શિયાળો રણભૂમિ પર પડેલા મુકદાને નેઈ નાચી રહ્યા ને કોલાહલ કરવા લાગ્યા અભિકાએ તે રણસ્થાન છોડી દૂર બીજા સ્થળ પર જઈને ભયકર ઉગ્ર રાખનાદ કર્યો. તે શખનો શબ્દ સાલળી, ઘેર રહેલા શુભે લોહીથી ખરડાયેલા દાનવોને ભાગી આવેલા નેવા; તેમ જ કપાયેલા હાથ, પગ અને ઈન્દ્રિયોવાળા, ખાટલાઓ પર નાખેલા, ભાગેલી પીઠ, કેડ તથા ડોકવાળા અનેક ને બૂંગા પાડતા નેઈ શુભે તથા નિશુભે તેઓને પૂછવા માડ્યું કે, 'ધૂમ્રલોચન કયા ગયો? તમે કેમ

ભાગી આવ્યા તે સુદર મુખનાળીને કેમ ન લાવ્યા તે સૈન્ય ક્યા ગયું તે ચો મૂર્ખાઓ! તમે બરાબર કહો તો ખગ તે આવે આ બધને વધારતો ગમનાદ દોનો થઈ રહ્યો છે તે’

દેવોના ટોળા બોલ્યા - સવળા મૈત્ર્યનો નાશ કરાયો છે, ધૂમ્રલોચનને મારી નાખ્યો છે અને ક્ષલિકાએ ગુણભૂમિ પર મનુષ્યોથી ન બની શકે એવું ક્રમ કર્યું છે અધિકારનો આ નખનાદ આક્રમ ને વ્યાપી રહ્યો છે તે દેવોને હર્ષ આપનાર તથા દાનવાને શોક કરનાર થઈ પડ્યો છે હે સગ્ન! કેમસી સિંહ બંધાને મારી નાખ્યા અને બાણના પ્રહારોથી સ્ત્રી ભગાયા તથા ઘોરાઓ મરાયા ત્યાંદે આક્રમમા હિમેલા દેવોએ આનદ્યુક્ત થઈ ગુણોની ગુણિ કડી છે સૌ મૈત્ર્યને ભાંગેલું જોઈ, તેમ જ ધૂમ્રલોચનને મગધેયો જોઈ અમે નિઃશ્વ કર્યો છે કે, ‘જય થવાનો જ નથી,’ માટે હે સર્વેન્દ્ર! વિચાર કરે જાણનારાઓમા ઉત્તમ મંત્રીઓ સાથે તમે વિચાર કરો હે મહાનજ! સૈન્ય વિનાની એકલી જગદમ્બા તમારી માથે યુદ્ધ કરવા જે ઊભી છે, તે આશ્ચર્ય છે. હે મહાનજ! એકની બાળા નિર્જય થઈ મિદ્ધ પર ખેંસી ને મહોત્કટ જે જણાય છે, તે આશ્ચર્ય છે, ખરેખર અદ્ભુત છે હવે હે મહાનજ! સધિ કરવી લડાઈ કરવી, એમને એમ ખેની રહેવું કે ચડાઈ માટે નીકળવું, એમાત્ર જે કઈ કરવું હોય, તે વિચારી ઈચ્છા પ્રમાણે કરો હે મનુષ્યોને તપાવનારા! તેની પાસે સૈન્ય નથી, છતાં આપરિના સમયે બધા દેવો આવશ્ય તેના મહાયક થયે વિપદ્ય અને મુક્ટ આ મમયે તેની પાને રહેવા જણાયા છે અને આક્રમમા હિમેલા કોટપાલો હમણા તેની પાસે જ છે હે દેવોને તપાવનારા! સહસ્રોના નાણો, ગધવો, કિન્નરો તથા મનુષ્યોને મમય આવતા તેના મહાયક જ માનવા જોઈએ. ખરી રીતે તો અમારી બુદ્ધિ પ્રમાણે અવશ્ય અમે આનુ જ જાણીએ છીએ કે, અધિકારને કોઈ સલાયતી કે મહાયકોના કાર્યની કઈ ઈચ્છા જ નથી તે એકની જ સ્થાવર-જંગમ સર્વ જગતનો નાશ કરવા મમય છે, તો પછી સર્વ દાનવોની તો વાત જ શી? આવી અમને ખાતરી થઈ છે. હે મહાનજ!

આમ જાણી તમારી જેવી ઈચ્છા હોય તેમ તમે કરો; મેવકોએ તો દિતકાની, માયુ, માપસર વચન કરેલું જોઈએ.

વ્યાસ બોલ્યા તેઆનુ એ વચન નાભળી શનુ-ઓના મૈત્ર્યને પીકા કરનારે શુભ નાના ભાઈને તેડાવી એકતમા તેને ગુણના લાગ્યો. ‘હે ભાઈ! ક્ષલિકાએ અજે જ બધા સૈન્યનો નાશ કર્યો છે, અધિકારો ધૂમ્રલોચનને મારી નાખ્યા છે, અને દાનવોના ટોળા ભાગી આવ્યા છ મધ્યો ગવિત થયેલી અધિકા, નખનાદ કરી ચડી છે, ખરેખર કાળની ગતિ જાનીઓને પણ ખગબર જાણવી મુશ્કેલ છે ધામ વજ જેવું ધાય, વજ ધામ જેવું વાય અને બળવાન પણ બળદીન થઈ પડે, આવી દેવની ગતિ છે હે મહાબાગ! હું તને પૃથુ છું કે, હવે પછી આપણે નુ કરવું જોઈએ તે (આપણો આ પરાજય થયો, તે રૂપ) આ કુગુણી અહીં આવેલી આ અધિકારને આપણે ન જ ભોગવવી એ યોગ્ય છે કે નાસી જવું યોગ્ય છે કે અથવા યુદ્ધ કરવું યોગ્ય છે કે વીર! તું જલદી હલે આવા કાર્યસકટના સમયે હું તને નાનો દોવા છતાં મોટો સમજવું છું’

નિશુભ બોલ્યા હે નિર્દોષ! નાસી જવું તે યોગ્ય નથી અથવા કિલ્લો પકડી ખેંચી રહેવું તે પણ યોગ્ય નથી આની સાથે તો હરકાઈ પ્રકારે યુદ્ધ જ કરવું તે કલ્યાણકારી છે ઉત્તમ આશ્રયવાળો હું સૈન્ય માથે ગુભા જઈએ અને એ નીનો નાગ કરી તવત જ પાછો આવીશ અથવા તો બળવાન દેવને લીધે જો અવળું વાય અને હું મરણ પામું, તો તમારે વારવાર વિનાશીન કાર્ય કરવું

એવું તેનું વચન માલગી શુભે નાનાભાઈ કહ્યું ‘તું હમણાં જલે ચડ તથા મુડ બને સૈન્યો સાથે હમણાં ભલે જય આમા સસલાને પકડવા હાલીને છોડવો તે યોગ્ય નથી મહાવીર ચડ તથા મુડ તેને મારી નાખવા બધી રીતે મમય છે.’ ભાઈને એમ કહી શુભે સામે હિમેલા મહાબળવાન ચડ તથા મુડને બોલાવી આ વચન કહ્યું - ‘હે ચડ તથા મુડ! તમે બને પોતાના સેન્યોથી ચીંટાઈને નિર્લેજ તથા મદ-ગવિત તે (ક્ષલિકા) અબળાને મારી નાખવા જલદી

જાઓ હે મહાભાગો ! પોંગળા નેત્રોવાળી કાલિકાને
યુદ્ધમાં માની અખિકાને પકડી આ ઘણ મોટું કાર્ય
કરી તમે પાછા આવો પકડાયેલી છતાં તે અખિકા
ગવિત હોઈ જો ન આવે, તો યુદ્ધ માડી જોડેલી તેને
પણ મહાતીક્ષ્ણ બાણોથી તમે મારી નાખજો ૧૬૦

સા નાઽઽયતિ ગૃહીતાપ્તિ ગવિતા ચામ્વિકા
યદિ । તદા યાળેમ્હાતીક્ષ્ણેન્દ્રિય્યાઽઽહ્વમખિડતા ॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાવતમ્હાપુરાણમા પચન સ્કંધ

વિષે અધ્યાય ૨૫ મો નમામ

અધ્યાય ૨૬ મો

ચંડ-મુડનો વધ

વ્યાસ ઉવાચ

इत्याह्वतो तदा वीरौ चण्डमुण्डौ महाबलौ ।

जग्मुस्तस्मैवाઽઽક્રો લેન્યેન મહતાઽઽખિવતૌ ॥ ૧ ॥

બ્યાન બોલ્યા એમ આજ્ઞા કરેલા મહાબળવાન
વીર ચંડ તથા મુડ તત્ત જ મોટા સૈન્ય સાથે યુદ્ધ
માટે ગયા દેવોનું હિત કરનારા દેવીને ત્યાં જાહેલા
જોઈ મહાપરાક્રમી તે બંને જણા તે સમય શાંતિયુક્ત
આ વચન બોલ્યા ‘હે બાલો ! દેવોના સૈન્યને પીડ
નારા શુભને તથા ઇંદ્રને જીતવાથી ઉદ્ધત મહાપરાક્રમી
નિશુભને શુ તું નથી જાણતી ? હે સુદર કેડના
પાછલા ભાગવાળી ! તું એકલી છે, માત્ર કાલિકા મિહ
નહિત તારી સાથે છે, છતાં હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળી ! સર્વ
સૈન્યો મહિત શુભને તું જીતવા ઇચ્છે છે’ (અ
નવાઈ છે અમને લાગે છે કે) કોઈ પણ પુરુષ કે
સ્ત્રી તેને બુદ્ધિ આપનાર છે જ નહિ, દેવો તો તારા
નાશ માટે જ તને પ્રેરણા કરી રહ્યા છે હે પાતળા
અગોવાળી ! પોતાના તથા પારકા બળને વિચારી તું
કાર્ગ કર અઘાત ભુજાઓ હોવાથી તું વ્યર્થ ગર્વ કરે
છે દેવોને જીતનાર, યુદ્ધમાં શોભનાર, એજવતની
તુલને કાપી નાખનાર, હાથીઓને ચીંગી નાખનાર
અને દેવોના ટોળાઓને જીતી લેનાર શુભની આગળ
વ્યર્થ અનેક ભુજાઓથી શુ વળવાનું છે ? અથવા
કેવળ પશ્ચિમ આપતા આયુધોથી પણ શુ થવાનું

છે ? આ કાર્યને મનમાં તું વિચાર ઓ સુદર ! તું
વ્યર્થ ગર્વ કરે છે હે વિશાળ નેત્રોવાળી ! તને હિતકારી,
મુખદાયી અને દુખનો નાશ કરનાર અમારું પ્રિય
વચન તું માન શાસ્ત્રોના તત્ત્વ જાણવામાં કુશળ
વિદ્વાનોએ દુષ્ટદાયી કાર્યોને દૂરથી જ ત્યજવા જોઈએ
અને મુખદાયી સેવવા જોઈએ હે કોયલ જેવા સ્વર
વાળી ! તું ચતુર છે, દેવોના ટોળાને જીતવાથી મોટા
ઉદ્ધવાળું શુભનું મહાન બળ પ્રત્યક્ષ છે, તેને તું
જો પ્રત્યક્ષને છોડી અનુમાન કર્યું તે નકામું જ
છે, સંદેહયુક્ત કાર્યમાં વિદ્વાન પ્રવૃત્તિ ન કરે યુદ્ધમાં
જીતવો મુશ્કેલ શુભ દેવોનો કંઈર ગમ્યું છે, તેથી
એ દૈત્યરાજે પીડેલા દેવો આમાં તને પ્રેરે છે હે
પવિત્ર હાસ્યવાળી ! તેઓના સ્નેહયુક્ત વચનોથી તું
હઠાઈ છે, દેવોની શિખામણ તને દુષ્ટદાયી છે
અને તેઓના પોતાના સ્વાર્થને સાધનારી છે કાર્ય
માટે જ મિત્ર થયેલાને છોડી ધર્મદૃષ્ટિએ મિત્ર થયેલાનો
આગ્રહ કરવો યોગ્ય છે મેં તને સત્ય કહ્યું છે કે,
દેવો અત્યંત સ્વાર્થપરાયણ છે, માટે દેવોના ઈશ્વરોને
જીતનાર, ભુવનોના ઈશ્વર, ચતુર, સુદર, શૂરવીર
અને ક્રમશઃસમ કુશળ શુભનો તું સ્વીકાર કર
શુભની આજ્ઞાથી તું સર્વ લોકોનું ચૈશ્વર્થ પામીશ,
માટે પાકો નિશ્ચય કરી તું ઉત્તામ પતિને સ્વીકાર

બ્યાન બોલ્યા તે નકતું એ વચન સાંભળી
જગદબ્યાએ મેધ જેવા ગભીર શબ્દથી ગર્જના કરી
આમ કહ્યું ‘ઓ નીચ તું ચાલ્યો જા હઠાડુ
બુદ્ધ વચન તું કેમ બોલે છે ? વિષણુ તથા ગકર
વગેરેને છોડી હું શુભને શા માટે પતિ તરીકે સેવું ?
મારે કોઈને પતિ કરવો નથી અને પતિ માથે માટે
કામ પણ નથી હ જ સર્વ પ્રાણીઓની સ્વામિની
હું, તું સાંભળ મેં ઘણા શુભને તથા હઠાડુ નિશુભો
ને જોયા છે, પૂર્વે મેં સે કરો દૈત્યોને તથા દાનવોને
માર્થા છે યુગે યુગે મારી આગળ દેવોના ટોળા
નાશ પામ્યા અને હમણા દૈત્યોના ટોળા પણ
નાશ પામશે દૈત્યોનો સંહાર કરનાર કાળ જ આદી
આ તે છે, જેથી પોતાની સતતિ—દૈત્યોનું વ્યસન
કરતા તું વ્યર્થ યત્ન કરે છે હે મહાબુદ્ધિમાન ! વીરધર્મની
રક્ષા કરવા તું યુદ્ધ કર, મર્યું તો અવશ્ય થનાર જ છે,

* આ અધ્યાયમાં સ્ત્રીપાનક લોકોથી દેવીનું તથા
૨-મુડનું ભયકર ધાર મુદ્ધ થયું, એ કથા કહેવાયે.

માટે મહાત્માએ છોડવા મુશ્કેલ યશની રક્ષા કરવી યોગ્ય છે દૃઢાત્મા નિશુભ ક ગુભ સાથે તાંડે શુ ક્રામ છે? ઉત્તમ વીરધર્મ સ્વીકારી દેવાના રહેણાણ સ્વર્ગમા તુ ચાલ્યો જ ગુભ, નિશુભ અને ખીજ જે કોઈ તારા ભાઈઓ આલી છે, તે બધા તને અનુમરનાર હોઈ તારી પાછળ જ આવશે, હું અનુક્રમે સર્વ દૈત્યોનો હવે નાશ કરીશ, માટે ઓ મહાત્મા! તુ તારા રાજાનો ખેદ છોડી યુદ્ધ કર હમણાં હું તને તથા તારા ભાઈને મારુ છું, અને પછી શુભને, નિશુભને તથા મહોત્કટ રુતબીજને મારીશ, તેમ જ ખીજ સર્વ દાનવોને રણભૂમિના આગણામા મારી હું યોગ્ય સ્થાને નાલી જઈશ, માટે તુ ઊભો રહે અથવા ચાલ્યો જ ઓ વ્યથે કૂતેલા! હથિયાર લખને મારી સાથે હવે યુદ્ધ કર કેવળ કાયરને પ્રિય ગુઠા વાક્ય તુ શુ બંધે છે?

આમ બોલ્યા તે દેવીએ એમ પ્રેરણા કરેલા બળગર્વિત દૈત્ય મઠ તથા મુઠ દ્રોધયુક્ત થઈ તરત જ ધનુષની દોરીનો ભયાનક શબ્દ કરવા લાગ્યા દેવીએ પણ દરો દિશાઓને ભરી દેતો શબ્દવનિ કર્યા, તેટલામા કોપેલા બળવાન સિદ્ધે પણ ગર્જના કરી તે ગર્જનાથી ઈન્દ્ર વગેરે દેવો, મુનિઓ, યક્ષો, ગંધર્વો, સિદ્ધો, આદ્યો તથા કિન્નરો તે વેળા હર્ષ પામ્યા પછી તે સ્થળે મહિકા અને મહાનુ બાણો, ખડગ અને ગદા વગેરેથી કાયરોને ભય આપતુ પરસ્પર તીવ્ર યુદ્ધ યતુ ઉત્તર તે નિહાંગદેવીએ ચારે છોડેલા બાણોને તીક્ષ્ણ બાણોથી કાપી નાખ્યા અને ફરી સર્પો જેવા બાણો છાડ્યા જેમ વરસાદના અતે ખેડૂતોને ભય આપતા તીકોથી આકાશ છવાઈ જાય તેમ તે સગ્રામમા બાણોથી તે સમય આકાશ છવાઈ ગયુ પછી મુઠ પણ સેનિકો સાથે વેગથી રાગ્રા ધસ્યો અને અતિ ભયર તેણે દ્રોધાયમાન થઈ બાણોની વૃષ્ટિ કળ્યા માડી ત્યાં બાણોનો મોટો મમ્બલ જોઈ અધિક અત્યંત દ્રોધાયમાન થયા, જેથી કોપને લીધે તેમનુ મુખ વાદળા જેવું (ગળુ), કેળના પુષ્પ જેવા નેત્રો તથા વાહી ભગ્મરોવાળુ થઈ ગયું તે સમયે તેમના લવાટમાથી તરત કાલીદંતી નીકળ્યા વાધના આમડારૂપ વલ્લવાળા, કૂર, હાથીના આમડારૂપ ઉપલા વલ્લવાળા,

ખોપરીઓની માળા ધારણ કરતા, ભયકર, સુકાપેલી વાવ જેવા પેટવાળા, તલવાર તથા પાગ ધારણ કરતા, અત્યંત ભયકર, (ભકતોને) અભય આપનારા, ખટવાગને ધારણ કરતા, ખીજ કાળગત્રિ જેવા ભયાનક, પલેળા કરેલા મુખવાળા, વાગવાર જીભને હલાવતા અને વિનાશ નબવાળા તે કાલિકા અશુરોના સેનિકોને વેગથી મારવા લાગ્યા સેપયુક્ત થયેલા તે કાલી મોટા વીરોને હાથમા લઈ વેગથી મુખમા નાખવા લાગ્યા અને દાતોથી ધીમે ધીમે દૈત્યોને ચાવવા લાગ્યા વટે સંહિત હાથીઆને હાથમા લઈ તે મુખમા નાખવા લાગ્યા અને મહાવતો સંહિત તે હાથીઓને ખાઈ જઈ યુદ્ધમા તે મોટું હાસ્ય કરવા લાગ્યા તે જ પ્રમાણે ધોડાઓ તથા ઊંટોને સારથિઓ સાથે મુખમા નાખી દાત વડે અત્યંત ભયકર રીતે તે ચાવવા લાગ્યા એમ સેત્યને મસતુ જોઈ મહાસુર મઠ અને મુઠ બાણોના એકધાસ વરસાદથી દેવીને દાહી દેવા લાગ્યા ચડે સૂર્યે સમાન કાંતિવાળુ અને વિષ્ણુના મુદ્દઈન મઠ જેવુ ચક્ર વેગથી દેવી સામે ફેંક્યુ અને વારવાર ગર્જના કરી કાલીએ તેને ગર્જના કરતો જોઈ સૂર્યે સમાન કાંતિવાળા મહાતેજસ્વી તે ચક્રને એક જ બાણથી કાપી નાખ્યુ અને શિલા પર સંગેલા તીક્ષ્ણ બાણો ચડીએ તેને માર્યા ત્યાંજ દેવીના બાણોથી ખૂબ પીડાઈને તે મૃષ્ટિ થઈ પૃથ્વી પર પડ્યો એમ ભાઈને પડેલો જોઈ દુઃખપીડિત થયેલા મુઠે તે સમયે કોપથી કાલિકા ઉપર બાણો વરસાવવા માડ્યા, એટલે અંહિકાએ બાળી છોડેલા ઈપિકાસોથી મુઠે મૂકેલા મહાભયકર બાણવૃષ્ટિના કાણવાગમા તલ તલ જેવડા દુકંડા કરી નાખ્યા વળી અર્ધચંદ્ર જેવા બાણોથી તેના પર મારો નલાલ્યો એટલે મહાવીર્યવાન તે મુઠ પણ ગર્વચંદિત થઈ પૃથ્વી પર પડ્યો તે સમયે દાનવોના સૈન્યમા મોટો હાડાકાર થઈ ગયો અને આક્રમક સર્વ ઊભેલા દેવો વ્યથારહિત થઈ હર્ષ પામ્યા તેવામા ચડે મૂચ્છો છોડીને મોટી ગદા લઈ વેગથી કાંતિએ જમણી ભુજ પર મારી, પણ કાલિકાએ તે ગદાનો પ્રહાર મુકલીને તરત જ મચથી છેરેલા બાણરૂપી પાશથી એ મહાસુરને બાંધ્યો એવામા મુઠ પણ ઊંચ્યો, તણે નાના ભાઈને બધાયેલો

બોઈ સારી રીતે તૈયાર થઈ લાથમા મજબૂત શકિત લઈને બળથી ધસારે કર્યો તે વેળા કાલિકાએ એ દાનવને આવતો બોઈ તરત વેળથી તે બીજા ભાઈને પણ મજબૂત બાધ્યો પછી મહાવીર્યવાન તે ચડ—મુડને બે સસલાની પેઠે લઈ મોટું હાસ્ય કરતા કાલિકા દેવી અધિકા પાસે આવ્યા, અને તેમની પામે આવી તે બોધ્યા. ‘હે પ્રિય! જીતવા મુશ્કેલ આ બંને દાનવોને રણયત્ર માટે બે પણ તરીકે મેં આપ્યા છે, તેઓને તમે સ્વીકારો’ એ સમયે બે વરુની પેઠે તેઓને આણેલા બોઈ રાડિકાએ કાલિકાને મીઠાશવાણુ આ વચન કહ્યું ‘હે રણ ઉપર પ્રેમવાળા! આ બંને નો તમે નાશ કરશો મા અને તેમને દોડશો પણ નહિ તમે ચતુર છો, દેવોના કાર્યની સિદ્ધિ તમારે તરત જ કરવી યોગ્ય છે’

વ્યાસ બોલ્યા એવું તેમનું વચન સાભળી કાલિકાએ તેમને કહ્યું ‘ખટ્વાગરૂપી યશસ્તભવાળો આ વિષ્ણુના યુદ્ધરૂપી યશ આદી ચાતુ થયો છે, તેમા આ પશુઓનો હું નાશ કરીશ, જેથી હિંસા નહિ થાય.’ એમ કહી તે સમયે કાલિકાદેવીએ તત્પવારથી એ બંનેના મસ્તકોને તરત જ કાપી નાખ્યા* ને આનંદથી લોહી પીધું એમ તે બંને દેવોને મનયેલા બોઈ પ્રસન્ન થયેલા* અધિકાએ કહ્યું ‘હે કાલિકે!

* કોઈ મોટું કાર્ય કરવું હોય, ત્યાં દલીલ બંધિદાન આપવું જોઈએ, આવા અનિકાનો અભિપ્રાય જાણી વઈ કાલિકાએ આનંદ ગતા શુભ-નિશુભ નામના માટા દેખાવ નાવ કરવાનો છે, તે રૂપી માટા નાની સિદ્ધિ માટ વડ મુંડોને પણ તરીકે નાથ કરી દલીલ બંધિ ના થઈ, આવા નૂક અભિપ્રાય જાણી દેખાવો છે

* અહીં અનિકા વાળી કોલિંગની માતા લઈએ તા તે અનિકાના લગ્નમાં નીકળેલા કાલિકા, વડ—મુંડને મારીને જ્યારે આવ્યા, ત્યારે તેમનું ‘ચામુંડ’ નામ જ અનિકાએ જ પાડવું એમ સમજાય છે અને અનિકા વાળી કોલિકા જ લઈએ, તે કોલિકાના લગ્નમાંથી નીકળેલા કાલિકા વડ—મુંડના નાથ કરી આવ્યા, ત્યારે કોલિકાએ જ તેમનું ચામુંડ નામ પાડવું, એમ સમજાય છે આ અને પછ મારકેશ્વરના સખે છે પ્રાણીન બીજ પાળે જ સમરતીની નાખ્યા માં આમય કરે છે, પણ અનિકા ચડેલા અર્ધ મોલિકાની

દેવોનું કાર્ય તમે કર્યું છે અને ચડ—મુંડને માર્યા છે, માટે તમને ઉત્તમ વરદાન આજે હું આપુ છું કે, તમારું ‘આ ચામુંડ’ નામ પૃથ્વી પર ખૂબ પ્રખ્યાત થશે’ ૧૬૫

ચન્દ્રમુખડો હતો યસ્માત્ તસ્માત્ તે નામ કાલિકે। ચામુખડેતિ સુવિરયાત મવિવ્યતિ ઘરાતલે ॥ ૬૫ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવત મહાપુરાણમા પચમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૬ મો નમામ

અધ્યાય ૨૭ મો*

રણમાં રક્તપીજ આબોધ

વ્યાસ ડગાજ

હતો તો દાનવો દટ્ટા હતરોવાથ સેનિકા:।

પલાયનં તતઃ કૃત્વા જમ્સુ સર્વં નૃપ પ્રતિ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા એ બંને દાનવોને મનયેલા બોઈ મરતા બાકી રહેલા બધા સૈનિકો નામી જઈ રાજ્ય શુભ પાસે પહોંચ્યા તેઓમા કેટલાક બાણોની કપાયેલા શરીરવાળા, કેટલાક કપાયેલા લાથવાળા અને બીજા કેટલાક લોહી ઝગતા શરીરે રડતા રડતા નુભ પાસે ગયા તે બધાએ દૈત્યપતિની પાસે જઈ વારવાગ ખૂમાખૂમ કરી મૂકી કે, ‘હે મહારાજ! રત્ના કરો, રક્ષા કરો, આજે કાલી અમને ખાઈ જાય છે તેણે દેવોને પીડનારા મહાવીર ચડ—મુંડને મારી નાખ્યા છે અને સર્વ સૈનિકોને તે ખાઈ ગઈ છે અમે તો ભયભીત થઈ ભાગી આવ્યા છીએ હે પ્રભો! કાલિકાએ મારી ખાટેલા લાથીઓ, વીરો, ધોડાઓ, ખરચે તવા ખાળાઓથી રાસવાત ખિદામણ કરી મૂક્યું છે, તેમ જ માતરૂપી પુત્રજ ઝદવવાળી, કેંગડી સેવાજ વાળી, ભાનેવા સ્થના પેડાની રોખતી, કપાયેલા લાથ વોરેડીપી માદનાવાળી, મનમોહરૂપી તુષ્ટાનાળી, કાયરોને ભય આપતી અને દેવોને આનંદ વધાગી, લોહી-

માતા, જ્યારે જ નર્મ બંન પુત્રાંશુમા પ્રથમ ક્રોધાગ્રે છે, માટે ‘અનિકા’ અટકે મોલિકાની માતા અંમ જ અહીં સમન્તુ દીક છે, અટકે પ. ૫૫ જ દીક લાને છે

* આ અધ્યાયમાં સારોત્કલ મોલિકાની રત્નની જનુરનું પુત્ર વિત્તા થી ક્રોધેલું

નુ પૂર વહેતી નદી કરી મૂકી છે હે મહાસજા ! તમે તમારા દુશ્મની રક્ષા કરો અને જલદી પાતાળમા ચાલ્યા જાઓ (નહિ તો) ક્રોધ પામેલા દેવી તમને જ નાશ કરશે એમા સંગ્રહ નથી હે દેવ્યેશ્વર ! નિન્દ પાનુ મુદ્ધમા ઘનયોને ખાઈ જાય છે તેમ જ દેવિ કાલિકા ખાણોથી અનેક પ્રકારે મારી નાખે છે, માટે હે ગંગેન્દ્ર ! તમે પણ કોપેલા મનયુક્ત થઈ પોતાના ભાઈ નિશુભની નાથે મરવાની ખોટી ખુદ્ધિ કરો છો ! દુશ્મનો નાન કરતી આ દૂર ની શુ કરશે ? (અર્થાત્ આવી પત્ની કરી તમને ગા લાલ છે ?) જેના માટે હે મહારાજ ! પોતાના બાધોનો નાશ કરવા તમે ઈચ્છો છો ! હે મહારાજ ! લોકમા જય કે પરમજય દેવાધીન છે, માટે ખુદ્ધિમાન પુરુષ નાના ક્રમણુ માઠ મોટુ દુઃખ ઉત્પન્ન કરતો નથી હે પ્રભો ! આ જગત જેને વશ છે, તે દેવનુ અદ્ભુત કર્મ તમે જુઓ, મર્ગ સક્ષમેને એકલી આ સ્ત્રીએ મારી નાખ્યા ! તે જુઓ, તમે સૈન્યથી લોકપાલેને જીતનારા હોઈ હાલમા સૈન્યથી યુક્ત છે, છતાં એકલી સ્ત્રી તમને મુદ્ધ માટે ઘોલાવે છે, એ પ્રભુ આશ્ચર્ય છે ! પૂર્વે દેવોના ગ્રેધાણુરૂપ પુષ્કરેશ્વરમા તમે ન્યાડે તપ કર્યું હતુ, ત્યાં વરદાન આપવા લોકોના ઘાત પ્રહાર આપ્યા હતા હે મહારાજ ! તે નમયે પ્રહારો તમને કહ્યું હતુ કે, હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! નુ વરદાન માગ, ત્યાં તમે પ્રહાર પામેથી અમરપદ મેળુ હતુ (પણ તે માગણી પ્રહારો ન્યાડે અપાય જણાવી ત્યાં તમે માનુ હતુ કે) 'દેવા દેવ્યા મનુષ્યા, સંપો, કિન્નર કે યક્ષોથી અને પુરુષ જાતિને જાણીવતી કોઈ પાનુ વ્યક્તિથી માત્ર મંગલ ન થાઓ' માટે જ હે પ્રભો ! તમને માગ્યા ઈન્દ્રની આ ઉત્તમ

આપનાર, અવિનાશી, આનન્દસ્વરૂપ, આનન્દ આપનાર, ગૌરી અને દેવોને અભય આપતી આ ત્રિગુણાત્મામસી દેવી છે એમ જાણી હે મહારાજ ! આની સાથે તમે વેરભાવ ત્યજ દો અને હે રાજેન્દ્ર ! તમે તેમને શરણે જાઓ, ચોટલે દેવી તમારી રક્ષા કરશે. તમે એની આજ્ઞા પાળતા થાઓ અને પોતાના દુશ્મને જિવાડો, જે દેવો મરતા બાકી રહ્યા છે, તેઓ લાખ્યા આયુષવાળા ભલે રહે '

આસ ઘોલાયો તેઓનુ એ વચન સાંભળી દેવોના સૈન્યોને દુઃખ દેનારો શુભ ઉત્તમ વીર પુરુષના ગુણોથી યુક્ત આ સત્ય વચન યોરવો

શુભે કહ્યું એ મૂર્ખોઓ ! તમે રણના મોખરેથી ભાગી ચાલ્યા, તેથી ચૂપ રહો (તમે ઘોલાવાને યોગ્ય નથી) તમને જીવવાની આશા ધણી બળવાન છે, માટે તમે જલદી પાતાળમા ચાલ્યા જાઓ સર્વ જગત દેવાધીન છે, તો માત્ર આ જય માટે મને શી ચિંતા હોય ? પ્રહારો દેવો અને આપણે બધાય દેવાધીન છીએ પ્રહાર, વિપદ, શકર, યમ, અગ્નિ, વરણ, સૂર્ય, ચંદ્ર તથા ઈન્દ્ર, એ બધા દેવને વશ રહેનાર છે, તો હે મૂર્ખોઓ ! મને શી ચિંતા છે ? જે થવાનુ હશે તે થશે, જેવુ બનવાનુ છે તેવો જ ઉદ્ધમ ભય થાઓ આમ બરાબર વિચારી જ્ઞાની વિદ્વાનો કોઈ પણ વિષયમા શોક કરતા નથી અને મરણરૂપ ભયથી સ્વવર્મને છોડતા નથી દેવે નિર્મીણ કરેલુ સુખ, દુઃખ આયુષ, જીવન તથા મરણ લોકોને સમય આવતા થાય જ છે પોતાનો કાળ આવતા પ્રહાર, વિપદ અને શકર પણ નહોં છે અને ઈન્દ્ર સહિત સર્વ દેવો આયુષના અને નાશ પામે છે તેમ હું પણ અવશ્ય કળને વશ થનારો છુ, તો હવે સ્વ-ધર્મના પાલનથી નાશ અથવા જયને પામીશ આ અવજાઓ મન યુદ્ધ માટ ખાસ ઘોલાવ્યા છે, છતાં નાની જવા તૈયાર થઈ મો વર્ષનુ આગુષ્ય હું કેમ ભાનુ ? આજે હું મુદ્ધ જ કનીગ; જ થવાનુ હોય તે ભયે થાઓ જય અથવા મનુ જે પ્રમાણે થવાનુ હોય તે પ્રમાણે હું સ્વીકારીશ (આ તો બધુ દેવાધીન છે, આમ માનનારઓનો પક્ષ સ્વીકારી મે તમને ઉત્તર આપ્યા, હવે તારી વસ્તુ ઉદ્ધમધીન છે આમ

કહેનાગચોનો પક્ષ સ્વીકારી હું તમને કહું છું) દેવ એ ખોટી વસ્તુ છે એમ ઉઘમવાલી વિદ્વાનો કહે છે, અને જેઓ શાસ્ત્ર બાણે છે તેઓ પણ કહે છે કે, તેઓનું વચન યુક્તિયુક્ત છે હરકોઈ મનોરથો ઉઘમ વિના બગબર સિદ્ધ થતા નથી, જે થવાનું હશે તે યશ એમ તો કાયસે જ કહે છે 'દેવ બળવાન છે' એમ તો મૂઠ લોકો જ કહે છે, પડિતો કહેતા નથી તેના અસ્તિત્વનું પ્રમાણ શું છે? જે (દેવરૂપ) વસ્તુ અદૃશ્ય છે, તે દેખાય કેવી રીતે? અદૃષ્ટ અથવા અપ્રત્યક્ષ (દેવ) કોઈકે સ્વળે પણ દૃષ્ટ કે પ્રત્યક્ષ થાય છે આ તો ભૂખે લોકોની એક ડરામણી જ છે, આ તો આધાર વિના જ ચિત્તને દુષ્કા નાખવાનું છે, કોઈકે લોટ દળનારી સ્ત્રી ધરી પાસે એમની એમ ખેતી રહે તો ઉઘમ વિના કદી લોટ જ નહિ થાય માટે ઉઘમ ક્યો હોય તો જ ખરેખર કાર્ય સિદ્ધ થાય છે, કોઈકે નમયે ઉઘમની ખામી ગ્હી ગઈ હોય, તો કાર્ય સિદ્ધ ન પણ થાય ખુદસ્પતિનું વચન છે કે, દેશ, ક્ષણ, પોતાનું બળ અને શત્રુનું બળ બાણીને કાર્ય કર્યું હોય, તો તે મિદ્ધ થાય જ છે

આસ બોલ્યા એવો નિઘય કરી દેવેન્દ્ર ગુણે મોટા સૈન્યથી વીંટાયેલા મહાસુર રક્તબીજને યુદ્ધ માટે આગ્રા કરી કે, 'હે મહાબાહુ રક્તબીજ' તું યુદ્ધના મોખરે જા, અને હે મહાભાગ! જેવું તારામા બળ છે, તે પ્રમાણે તું યુદ્ધ કરે.

રક્તબીજ બોલ્યો હે મહારાજ! તમારે લગા રે ચિંતા ન કરવી, હું એ કાલિકાને મારીશ અને (અખિ કાને) તમારે વશ કરીશ મારી યુદ્ધની ચતુરદર્શ તમે જોજો, દેવોને પ્રિય એ સૌ શુદ્ધિતાળમા છેદ યુદ્ધમા એને બળથી છતી હું તમારી ઘસી કઢીશ

બામ બોલ્યા. હે કુરુગ્રહ! એમ કહી મહાસુર રક્તબીજ સ્વ પર બેસી, પોતાના સૈન્યથી વીંટાઈને આની નીકળ્યા દાધીઓ, ઘોડા, રત્નો અને પાગાઓના યોગથી વીંટાયેલો તે સ્વ પર બેસી પર્વત પર બેઠેલા દેવીની પાને ગંધા, તેને આરોગ્યે જોડ દેવીએ નર્મ દેવાને બચ આપતો તથા વેળેને આનંદ વધાવતો ગમ્ય વગારો. એ જે તે રાખનો ઉગ્ર મન્દ નાખતી રક્તબીજ ખૂબ ડાનગો થઈ નામુઝ પાંતે જઈને (આપું) મેમજ વચન બોલ્યો:

રક્તબીજ બોલ્યો. હે બાળા! તું મને કાયર બાણી શખના અવાજથી શું ડરાવે છે? હે પાતળા અગવાળી! તું મને શું ધૂમ્પેવાચન બાણે છે? હું રક્તબીજ નામે લોઈ તારી પામે અહીં આવ્યો છું. હે કોયલ જેવા સ્વસ્વાળી! તને જો યુદ્ધની ઇચ્છા હોય તો તૈયાર થા મને ભય નથી હે સુદર્શિ! મારુ બળ આજે તું જોજે તે જે કાયસે જોયા છે, તેઓની પકિતમાનો હું નથી, તું જેમ ઇચ્છતી હોય તેમ યુદ્ધ કર તે પૂર્વે વૃદ્ધોને જો સેવ્યા હોય, નીતિશાસ્ત્ર સાભળ્યું હોય, અર્થશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હોય અથવા વિદ્વાનો સાથે વાર્તાવાપ કર્યો હોય અને સાહિત્ય શાસ્ત્રનું તને જો જ્ઞાન હોય, તો હે સુદર્શિ! હિતકારી, સત્ય અને પ્રમાણોધી પૂર્ણ મારુ વચન તું સાભળ નવ સ્તોમાથી બે જ રસો વિદ્વાનોની સભાઓમા મુખ્ય ગણાયા છે એક શૃગારગ્ગમ અને બીજો જ્ઞાત સ્મ તે બંનેમાંથી પણ શું મારસ્મ જ પ્રવમ રાગ્ગ-પણાની પ્રતિષ્ઠા પામ્યો છે અર્થાત્ રાગ્ગરૂપે ગણાયો છે વિષ્ણુ લક્ષ્મી સાથે, બ્રહ્મા સાવિત્રી સાથે, ઇન્દ્ર ઇંદ્રાણી સાથે, શકર પાર્વતી સાથે, વૃક્ષ વેલડી સાથે, મૃગલો મૃગલી સાથે અને પારેવે પારેવી સાથે સૂચો છે આમ, સર્વ પ્રાણીઓ ખૂબ સયોગસિદ્ધ હોય છે, બીજા જે ભોગલેલોવાને પામ્યા નથી, તે કાયસે જ સન્માસીઓ થાય છે, પણ તે મૂઠ લોકોને દેવ કહ્યા જ છે સસાસ્તને નહિ બાળતા તેઓને મધુર ભાપણ કંવામા ચતુર કમારાઓએ કહ્યા જ હોય છે, જેથી તેઓ શાતરસમા લાનેલા થાય છે ત્યાં સુધી ક્રામ, લોભ, ક્રોધ અને યુદ્ધિનો નારા કરનાર દુર્ગત્ય મોઢ હોય છે, ત્યાં સુધી જ્ઞાન અને વૈનમ્ય ક્યા ટકે છે? (તે કદી ટકી શકતા જ નથી,) માટે હે ક્યાપિ! તું પણ દેવોને છતનાગ મનોમગ્ન ગુભને અવવા નકામતાન નિનુભને પતિ કર

બામ બોલ્યા એમ કહી સામે ડેમેતે રક્તબીજ બોલતો બધ પડ્યો એટલે તે સાબલી આમુઝા, ગ્રેનિડી તથા અખિદા દનગ્ર લાગ્યા ૧-૬૩

હ્યુસ્ત્યા રક્તબીજોડો વિરરામ વર નિયન:।

બુન્ધા જહાસ ચામુન્ડા કાલિકા ચાચિકા તથા ॥

ઉત્તિ મોરોના ૧૨૧ ચમુન્ડામાં ૫૫મ નં. ૧૧

૧૫૮૧ ૨૩ મે તમામ

તુ પૂર વહેતી નદી કરી મૂકી છે હે મહારાજ ! તમે તમારા કુળની રક્ષા કરો અને જલદી પાતાળમાં આલ્યા જાઓ (નહિ તો) ક્રોધ પામેલા દેવી તરત જ નાશ કરશે એમાં સંશય નથી હે દેવેશ્વર ! મિહ પણ યુદ્ધમાં ઘનવોને ખાઈ જાય છે તેમ જ દેવિ કાલિકા બાણોથી અનેક પ્રકારે મારી નાખે છે, માટે હે રાજેન્દ્ર ! તમે પણ ક્રોધેલા મન્યુક્ત થઈ પોતાના ભાઈ નિશુભની સાથે મરવાની ખોટી બુદ્ધિ કરો છો ! કુળનો નાશ કરતી આ કૂર ન્ત્રી શું કરશે ? (અર્થાત્ આવી પત્ની કરી તમને મો લાભ છે ?) જેના માટે હે મહારાજ ! પોતાના પાધવોનો નાશ કરવા તમે ઈચ્છો છો ! હે મહારાજ ! લોકમાં જય કે પરાજય દેવાધીન છે, માટે બુદ્ધિમાન પુરુષ નાના કારણ નાર મોટું દુઃખ ઉત્પન્ન કરતો નથી હે પ્રભા ! આ જગત જેને વશ છે, તે દેવનું અદ્ભુત કર્મ તમે જુઓ, મર્તિ રાક્ષસોને એકલી આ સ્ત્રીએ મારી નાખ્યા ! તે જુઓ; તમે સૈન્યથી લોકપાલોને જીતનારા દોષ ઢાલમાં સેનોથી યુક્ત છો, છતાં એકલી સ્ત્રી તમને યુદ્ધ માટે બોલાવે છે, એ 'યદુ' આશ્ચર્ય છે ! પૂર્વ દેવાના ગ્રેહાણરૂપ પુષ્કરક્ષેત્રમાં તમે ન્યાટે તપ કર્યું હતું, ત્યારે વરદાન આપવા લોકોના દાદા બ્રહ્મા આવ્યા હતા હે મહારાજ ! તે સમયે બ્રહ્માએ તમને કહ્યું હતું કે, હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! તું વરદાન માગ, ત્યારે તમે બ્રહ્મા પાસેથી અમરપદ માગ્યું હતું (પણ તે માનણી બ્રહ્માએ ન્યારે અંધારા જણાવી ત્યારે તમે માગ્યું હતું કે) 'દેવા, દૈત્યા, મનુષ્યા, સર્પા, કિન્નર કે યક્ષોથી અને પુરુષ જાતિને જનાવતી મોટું પણ વ્યક્તિથી માત્ર મરના ન થાઓ ' માટે જ હે પ્રભા ! તમને માનવા ઈન્દ્રજીતી આ ઉત્તમ સ્ત્રી મારી ગાવી છે, ના હે રાજેન્દ્ર ! બુદ્ધિથી આ વિચારી હવે તમે યુદ્ધ ન કરો હે રાજેન્દ્ર ! આ દેવી મહામાયા પરમ પ્રકૃતિ મનાયતી દોષ સુધિના મનઃક્રાંતિ પાનું નાંખી મનાર કુનાર છે વધી લોકોને ઉત્પન્ન કરનાર, દેવીની ઈન્દ્રવતી, મનઃસ્વરૂપ, મર્તિ-મર્મિન નિર્મિત, જીતકી અગ્રક, અધિનાશી, નિત્ય, મર્મનુ મદા ઉપા પામિત, વર્ષાના ગાયત્રી, સંધ્યા, નાં દેવાનું ગ્રેહાણ, નિર્મળ, અનુભૂ નિદ્રા, મર્તિ નિહિ

આપનાર, અધિનાશી, આનંદસ્વરૂપ, આનંદ આપનાર, ગૌરી અને દેવાને અભય આપતી આ ત્રિગુણાત્મામસી દેવી છે એમ જાણી હે મહારાજ ! આની સાથે તમે વેરભાવ ત્યજી દો અને હે રાજેન્દ્ર ! તમે તેમને શરણે જાઓ, એટલે દેવી તમારી રક્ષા કરશે. તમે એની આજ્ઞા પાળતા થાઓ અને પોતાના કુળને જિવાડો, જે દૈત્યા મરતા બાકી રહ્યા છે, તેઓ લાખા આયુષવાળા ભલે રહે '

આસ બોલ્યા તેઓનું એ વચન સાભળી દેવાના સૈન્યોને દુઃખ દેનારો શુભ ઉત્તમ વીર પુરુષના ગુણોથી યુક્ત આ સત્ય વચન બોલ્યો

ગુણે કહ્યું એ મૂર્ખોઓ ! તમે રણના મોખરેથી ભાગી આવ્યા, તેથી ચૂપ રહો (તમે બોલવાને યોગ્ય નથી) તમને જીવવાની આશા થાણી બળવાન છે, માટે તમે જલદી પાતાળમાં આલ્યા જાઓ સર્વ જગત દેવાધીન છે, તો માત્ર આ જય માટે મને શી ચિંતા હોય ? બ્રહ્માદિ દેવા અને આપણે બધાય દેવાધીન છીએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર, યમ, અગ્નિ, વરુણ, સૂર્ય, ચંદ્ર તથા ઈન્દ્ર, એ બધા દેવને વશ રહેનાર છે, તો હે મૂર્ખોઓ ! મને શી ચિંતા છે ? જે થવાનું હશે તે થશે, જેવું બનવાનું છે તેવું જ ઉદ્ભવ ભલે થાઓ આમ બરાબર વિચારી જ્ઞાની વિદ્વાન્તો કેઈ પણ વિષયમાં શોક કરતા નથી અને મરણરૂપ ભયથી સ્વધર્મને છોડતા નથી હવે નિર્મોણ કહેલું સુખ દુઃખ આયુષ્ય, જીવન તથા મરણ લોકોને સમય આવતા થાય જ છે પોતાનો કાળ આવતા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકર પણ નડે છે અને ઈન્દ્ર સહિત સર્વ દેવા આયુષના અતે નાશ પામે છે. તેમ હું પણ અવશ્ય જાળને વશ થનારો છું, તો હવે સ્વધર્મના પાલનથી નાશ અથવા જળને પામીશ આ અબળાએ મને યુદ્ધ માટે ખાસ બોલાવ્યા છે, છતાં નાની જવા તૈયાર થઈ સો વર્ષનું આયુષ્ય હું કેમ ભાગી ? આજે હું યુદ્ધ જ કરીશ; જે થવાનું હોય તે ભલે થાઓ જય અથવા મરણ જે પ્રમાણે થવાનું હશે તે પ્રમાણે હું સ્વીકારીશ (આ તો બધું દેવાધીન છે, આમ આનંદાસઓનો પણ સ્વીકારી મેં તમને ઉત્તર આપ્યો, હવે સર્વ વસ્તુ ઉદ્ભવાધીન છે આમ

કલેતાગચોનો પક્ષ સ્વીકારી હું તમને કહું છું) દેવ એ ખોટી વસ્તુ છે એમ ઉચ્ચમવાદી વિદ્વાનો કહે છે, અને જેઓ શાસ્ત્ર જાણે છે તેઓ પણ કહે છે કે, તેઓનું વચન યુક્તિયુક્ત છે હરકોઈ મનોરથો ઉચ્ચમ વિના ખગખર મિદ્ધ થતા નથી, જે થવાનું હશે તે થશે એમ તો કાયરો જ કહે છે 'દેવ ખજવાન છે' એમ તો મૂઠ લોકો જ કહે છે, પડિતો કહેતા નથી તેના અસ્તિત્વનું પ્રમાણ શું છે? જે (દેવરૂપ) વસ્તુ અદૃશ્ય છે, તે દેખાય કેવી રીતે? અદૃષ્ટ અથવા અપ્રત્યક્ષ (દેવ) કોઈક સ્થળે પણ દૃષ્ટ કે પ્રત્યક્ષ થાય છે આ તો મૂર્ખ લોકોની એક ડરામણી જ છે, આ તો આધાર વિના જ ચિત્તને દુષ્કર્મ નાખવાનું છે, કોઈક લોટ દળનારી સ્ત્રી ઘણી પાસે એમની એમ ખેની રહે તો ઉચ્ચમ વિના કહી લોટ જ નહિ થાય માટે ઉચ્ચમ ક્યોં હોય તો જ ખરેખર કાર્ય સિદ્ધ થાય છે, કોઈક મમયે ઉચ્ચમની ખામી સહી ગઈ હોય, તો કાર્ય સિદ્ધ ન પણ થાય યુદ્ધપતિનું વચન છે કે, દેશ, ધન, પોતાનું ખજ અને શત્રુનું ખજ જાણીને કાર્ય કર્યું હોય, તો તે મિદ્ધ થાય જ છે

આમ જોલ્યા એવો નિશ્ચય કરી દૈત્યેન્દ્ર શુભે મોટા સૈન્યથી વીંટાયેલા મહાસુર સ્કતપીઞને યુદ્ધ માટે આજ્ઞા કરી કે, 'હે મહાબાહુ સ્કતપીઞ' તું યુદ્ધના મોખરે જા, અને હે ગહાભાગ! જેવું તારામા ખજ છે, તે પ્રમાણે તું યુદ્ધ કર.

સ્કતપીઞ જોલ્યા હે મહારાજ! તમારે લગા રે વિંતા ન કરવી, હું એ ક્ષત્રિકાને મારીશ અને (અખિકાને) તમારે વશ કરીશ મારી યુદ્ધની ચતુરાર્ધ તમે જોજો, દેવોને પ્રિય એ સ્ત્રી શુ હિસાબમા છે? યુદ્ધમા એને ખજથી જીતી હું તમારી ઘણી કનૈશ

આન જોલ્યા. હે દુઃશ્રેષ્ઠ! એમ કહી મહાસુર સ્કતપીઞ સ્થ પર ખેસી, પોતાના સૈન્યથી વીંટાર્ધને ચાલી નીકળ્યો હાલીઓ, ઘોડા, રથો અને પાળાઓના રોગાથી વીંટાયેલા તે સ્થ પર ખેસી પર્વત પર ખેડેલા દેવીની પામે ગયો તેને આવેલા જોઈ દેવીએ મર્વ દેવોને ભય આપતો તથા દેવોને આનંદ વધારતો શખ વગાડ્યો એટલે તે શખનો ઉગ્ર શબ્દ માલગી સ્કતપીઞ ખૂબ ઉતાવળે ઘઈ ચામુડા પાતે જઈને (આનું) કોમળ વચન જોલ્યા.

સ્કતપીઞ જોલ્યા હે પાળા! તું મને કાયર જાણી શખના અવાજથી શું ડરાવે છે? હે પાળા! અગવાળી! તું મને શું ધૂમ્પોચન જાણે છે? હું સ્કતપીઞ નામે હોઈ તારી પામે ચાલી આવ્યો છું. હે ક્રેયલ જેવા સ્વસ્થાળી! તને જો યુદ્ધની ઇચ્છા હોય તો તૈયાર થા મને ભય નથી હે સુદરિ! મારુ ખજ આજે તું જોજે તે જે કાયરો જોયા છે, તેઓની પક્ષિતમાનો હું નથી, તું જેમ ઇચ્છતી હોય તેમ યુદ્ધ કર તે પૂર્વે વૃદ્ધોને જો સેવ્યા હોય, નીતિશાસ્ત્ર સાંભળ્યું હોય, અર્થશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હોય અથવા વિદ્વાનો સાથે વાર્તાલાપ કર્યો હોય અને સાહિત્ય-શાસ્ત્રનું તને જો જ્ઞાન હોય, તો હે સુદરિ! ઇતિકારી, સત્ય અને પ્રમાણોથી પૂર્ણ મારુ વચન તું સાંભળ નવ સ્તોમાથી ખે જ રમો વિદ્વાનોની સખાઓમા ખુબ્ય ગણાયા છે એક શુ ગારસ્મ અને ખીજને માત રસ તે ખત્તેમાથી પણ શુ ગારસ્મ જ પ્રથમ રાજ પહાણી પ્રતિષ્ઠા ખાખ્યો છે અર્થાત્ રાજરૂપે ગણાયો છે વિષ્ણુ લક્ષ્મી સાથે, બ્રહ્મા સાવિત્રી સાથે, ઇન્દ્ર ઇન્દ્રાણી સાથે, શકર પાર્વતી સાથે, વૃક્ષ વેલડી સાથે, મૃગલો મૃગલી સાથે અને પારેવો પારેવી માથે સૂચ્યો છે આમ, સર્વ પ્રાણીઓ ખૂબ સયોગસિક્ષ હોય છે, ખીજ જે ભોગવેલવોને પાખ્યા નથી, તે કાયરો જ સન્યાસીઓ થાય છે, પણ તે મૂઠ લોકોને દેવ કયા જ છે સસારસ્સને નહિ જાણતા તેઓને મંદુર ભાવલું કરવામા ચતુર કળાસઓએ કયા જ હોય છે, જેથી તેઓ શાતસ્સમા લાગેલા થાય છે જ્યાં સુધી ક્રામ, લોભ, ક્રોધ અને યુદ્ધિનો નાશ કરનાર દુર્ગંધ મોહ હોય છે, ત્યાં સુધી જ્ઞાન અને વૈનગ્ય ક્યા છે છે? (તે કહી ટકી શકતા જ નથી,) માટે હે કયાણિ! તું પણ દેવોને જીતનાન મનોહર નુખને અથવા મહાખજવાન નિનુખને પતિ કર

આસ જોલ્યા એમ કહી સામે ડોમેરો સ્કતપીઞ જોવાતો બધ પડ્યો એટલે તે સાલગી ચામુડા, ઇન્દ્રિ તવા અખિકા હસવા લાગ્યા ૧-૨૩

હ્યુખ્યા રક્તવીજોડસોં ચિરરામ પુત્ર સ્થિતઃ ।
શુભા જહાસ ચામુડા કાલિકા ચામિકા તથા ॥
ઈતિ શ્રીદેવોથા ૧૯૧ મનુવ્યૂત્પન્ન ૫૫૫ == ૧૬૨
અધ્યાય ૨૭ મો અમામ

અધ્યાય ૨૮ મો*

રક્તપ્રીત્યુ દેવી સાથે મહાયુદ્ધ

વ્યાસ ડગાચ

કૃત્યા દાસ્ય તતો દેવી તમુવાચ વિશાપતે।

મેવાગમ્નીત્યા વાચા યુક્તિયુક્તમિદં વચઃ ॥૧૧॥

વ્યાસ ખોલ્યા હે નગ્ન! તે પછી દેવીએ ઇસ્ય કૃત્રી મેધ જેવી ગભીર વાણીથી યુક્તિયુક્ત આ વચન તેને કહ્યું 'હે ચોછી ખુદિવાળા! પ્રથમ જ મેં દૂતની આગળ દિતકારી ચોચ વચન કહ્યું છે, તો હવે તું તુ બધે છે? રૂપ, બળ અને વેલવથી માન સમાન કોઈ પણ પુરુષ ત્રેયોક્ષ્યમા ને હોય, તો તેને હું પતિ તરીકે વળ 'આવી પ્રતિજ્ઞા મેં પ્રથમ કરી છે, માટે તું શુભને તથા નિશુભને કહે કે, 'મારી સાથે તમે યુદ્ધ કરો અને મને છતી વિધિ પ્રમાણે વિવાહ કરો. તું તેનું કાર્ણ સિદ્ધ કરતા તેની આજ્ઞાથી આવ્યો છે, તો તું પણ યુદ્ધ કર અથવા તારા સ્વામી સાથે પાતાળમા જ'

વ્યાસ ખોલ્યા દેવીનું તે વચન સાભળી એ દૈત્ય ક્રોધે ભરાયો અને તેણે તરત જ સિદ્ધ ઉપર ભયકર બાણો છોડવા માડ્યા અગ્નિપ્રયોગે તે બાણોને આકાશમા સર્પ જેવા નેઈઝ્ડપદ્ધર હાથથી ફાણવારમા તીક્ષ્ણ બાણો છોડી કાપી નાખ્યા, અને ધનુષમાથી દોરેલા, કાન સુધી ખે ચેલા અને ગિલા પર સજેલા બીજા બાણ મહાસુર રક્તપ્રીત્યને માર્યા દેવીના બાણાથી મરાયેલા તે પાપી રથ ઉપર મૂર્ચ્છા પામ્યા અને એમ રક્તપ્રીત્ય પડ્યો, ત્યારે મોટા હાથાકાર ઘઈ રહ્યો, મ્હાં સેનિકો બૂમો પાડવા લાગ્યા અને 'હવે મૂંગા છીએ' એમ પોકારતા લાગ્યા પછી તે અત્યંત ભયકર બૂમો સાભળી ગુણે દેવ્યતાના સર્વ સોન્યોને ચક્રાઈ કરવાની આજ્ઞા કરી કે, 'દેવોગ્વજશના બધા દાનવો પોતાના સૈન્યોથી ઘોડાઈ નીકળી જાઓ, તેમ જ બીજા ક્રાંત્યેકારના અતિ બળવાન તથા

શત્રુ દાનવો ખામ કરી (યુદ્ધ માટે) નીકળી જાઓ'

વ્યાસ ખોલ્યા એમ શુભે આજ્ઞા કરેલું બધું ચતુરંગી સૈન્ય ગર્વથી વ્યાપ્ત બની દેવી સામે યુદ્ધ કરવા નીકળ્યું, ત્યારે ચક્રિકાએ પણ તે દાનવસૈન્યને આવેલું નેઈભય આપતો ભીપણ ધરાનાદ વારવાર કર્યો અને તે જગદંબાએ ધનુષની દોરીનો ત્રકાર તથા રાખનાદ પણ કર્યો ક્રાલિકા પણ મુખ પહોળું કરી તે બધા અવાજ જેવો અવાજ કરવા લાગ્યા એટલે તે ભયકર અવાજ સાભળી દેવીના વાહન બળવાન સિદ્ધે પણ ભય ઉપજાવતી અદ્ભુત ગર્જના કરી પછી તે અવાજ સાભળી મહાબળવાન મર્ત્ય દાનવો ક્રોધથી વ્યાપ્ત બન્યા અને દેવી સામે અન્તો ફેંકવા લાગ્યા એ ભયકર યુદ્ધ સ્વારા ઊભા કરે તેવું ખૂબ વધ્યું ત્યારે બ્રહ્મા વગેરે દેવોની શક્તિઓ ચક્રિકા પાસે આવી પહોંચી જે દેવનું જેવું સ્વરૂપ, અદાકાર તથા વાહન છે, તેવા જ સ્વરૂપ, અદાકાર અને વાહન-વાળી તે દેવીઓ રણભૂમિમા આવી પહોંચી 'બ્રહ્મા નામથી પ્રખ્યાત બ્રહ્માની ગદિત હસ પર ખેંસી અંદ્રાક્ષની માળા તથા કમડલુ સાથે રણભૂમિ પર આવ્યા, ગરુડ પર ખેંદેલા, ગમ્, ચન્દ્રગદાને ધારણ કરતા હાથમા કમળવાળા અને પીળા વન્દોથી શોભીતા વૈષ્ણવી શક્તિ પણ ત્યા આવ્યા, તે જ પ્રમાણે શકરની ગદિત શિવાદેની પણ પોઠિયા પગ ખેમી ઉત્તામ ત્રિશુલને તથા અર્ધચંદ્રને ધારણ કરતા તેમ જ સર્પોના ક્રકણો પહેરી આવ્યા, કાર્તિકેસ્વામી જેવા સ્વરૂપને ધારણ કરતા અને સુદર મુખવાળા ક્રોમાને શક્તિ પણ મોગ પર ખેમી યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા ત્યા આવ્યા, સુદર મુખવાળા ઈન્દ્રાણી ખૂબ જ ધોળા ઝગતા હાથી પર ખેમી, હાથમા વજ્ર હાઈ અત્યંત ગેપે ભરાઈ યુદ્ધ કરવા આવી પહોંચ્યા, ભૂડના જેવા આકાશવાળા વારાહી શક્તિ, મોટા પ્રેતનું વાહન કરી ત્યા આવ્યા, નૃસિંહ જેવા શરીરને ધારણ કરતા નારસિંહી શક્તિ અને પાડા પર ખેંડેલા હોઈ હાથમા દડ, ધારણ કરતા તથા અભય આપના યમદેવના શક્તિ પણ યમ જેવા રૂપમાળા તથા ઉગ્ગ્રવજ્ર ઇસ્ય કરતા યુદ્ધ માટે આવ્યા, તે જ પ્રમાણે વારુણી શક્તિ અને ખૂબ મદવાળા ક્રીષ્ણી શક્તિ પણ ત્યા આવ્યા એમ તે તે દેવો જેવા

* આ અધ્યાયમા ચેનક ગ્રંથોરે રક્તપ્રીત્યુ દેવી તાવેનું મહાન યુદ્ધ વર્ણવેલે.

+ આ બધા બધા પ્રકારના બના કે, જેથી ચતોર પર મૂક માર પડે, ખનુ જાની ન નીકરે.

આકાન્ધાળી તે ગકિતઓ પોતપોતાના સૈન્યોથી વીટાઈ રણમાં આવી, ત્યારે તેઓને આવેલી જોઈ દેવી આનંદ પામ્યા, તેમ જ સ્વસ્થ થયેલા દેવો હર્ષ પામ્યા અને દૈત્યો ભય પામ્યા તે સમયે લોકોનું કલ્યાણ કરનારા શક્ર તે શકિતઓથી વીટાઈને તે મગ્ગામમાં આવી ચડિકાને આમ કહેવા લાગ્યા 'હે શકિતઓ ! દેવોનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા તમે જલદી અસુગ્રેને મારો નિશુભ, શુભ તથા બીજા જે જે દાનવો ઊભા છે, તેઓને મારો દૈત્યોના સૈન્યને સહારી, જગતને નિર્ભય કરી તમે પોતપોતાના સ્થાને નાઓ દેવો યજ્ઞભોક્તા બનો, પ્રાણણો યજ્ઞચાગમાં તત્પર થાઓ, સ્થાવર જંગમ સર્વ પ્રાણીઓ સતોષ પામે, ઉત્પાતો તથા ઉપદ્રવો શાંત થાઓ, મેવો મમયે વન્સ્યા કને અને ખેતી પુષ્કળ ફળદાળી થાઓ '

વ્યાસ બોલ્યા દેવોના ઈશ્વર હોઈ લોકોનું કૃત્યાણુ કરતા શકર એમ કહેતા હતા ત્યારે ચડિકાના શરીરમાંથી ભીપણ, અતિ ઉગ્ર, સેકડો શિયાળવી ઓના શબ્દોથી ગાજતી અને ભયકર સ્વરૂપવાળી અદ્ભુત શકિત નીકળી, તેણે હાસ્યયુક્ત મુખે શકરને કહ્યું 'હે દેવોના દેવ ! તમે દૈત્યોના અધિપતિ શુભ પાસે જાઓ, હે કામતા શત્રુ શકર ! તમે દૂતપણ કરો અને કામથી વ્યાકુળ શુભને તથા મદગર્વિત નિશુભને મારા વચનથી કહો કે, સ્વર્ગને છોડી તરત જ તમે પાતાળમાં આવ્યા જાઓ, દેવો સ્વર્ગમાં સુખ પામે, ઇંદ્ર પોતાનું શુભ આસન મેળવે, અને દેવતાઓ પોતાનું સ્થાન સ્વર્ગ તથા યજ્ઞ ભાગીને મેળવે. જો તમારે જીવવાની ઈચ્છા ધણી જ હોય તો પાતાળમાં જ્યાં દાનવો રહે છે, ત્યાં તરત જ તમે જતા રહો અથવા બળતો આશ્રય કી મરવા માટે યુદ્ધની ઈચ્છા હોય તો ભલે તમે આવો, એટલે મારી શિયાળવીઓ તમારા માસથી તૃપ્ત થાઓ '

વ્યાસ બોલ્યા તેનું એ વચન સાંભળી શકર, સભામાં ખેડેલા દૈત્યતજ શુભ પાસે ઉતાવળા જઈ તેને કહેવા લાગ્યા

ગિવ બોલ્યા હે રાજન ! ત્રિપુરામુરનો નાશ કરનાર તું અબાદેવીનો દૂત બન્યો છું, અને તારું સંપૂર્ણ હિત કરવા અહીં તારી પાસે આવ્યો છું 'તમે

સ્વર્ગ તથા પૃથ્વીને છોડી જ્યાં બળવાનોમાં શ્રેષ્ઠ બલિ રાજા રહે છે, ત્યાં પાતાળમાં જલદી જાઓ અથવા તમને જો મગ્ગાની ઈચ્છા હોય તો જલદી આવો એટલે સગ્રામમાં તમને બધાને તું મારીશ 'આમ મહારાણી ભગવતીએ તમારા કૃત્યાણુ માટે કહ્યું છે

વ્યાસ બોલ્યા એવું અમૃત જેવું હિતકારી જ વાક્ય મોટા દૈત્યોને સભળાવી શકર પાછા આવ્યા જે શકિતઓ એ શકરને દાનવો પાસે દૂત તરીકે મોકલ્યા હતા તે આખા ત્રણે જગતમાં 'શિવદૂતી' નામથી પ્રખ્યાત થયા તે દાનવો પણ શકરે કહેલું દેવીનું એ એ દુષ્કર વચન સાંભળી જલદી બખતરો પારેરી, શત્રો હાથમાં લઈ યુદ્ધ માટે નીકળ્યા એ દાનવો તરત જ રણમાં જઈ ચડિકા સામે શિલા પર સજેલા અને ક્રન સુધી ખે ચોલા તીંદણુ ખાણીનો મારો ચલાવવા લાગ્યા એટલે ક્ષલિકા તે દાનવોને ત્રિશૂલના પ્રહારોથી, ગદાથી અને શકિતથી ચીરી નાખી ખાઈ જતા યુદ્ધમાં ધૂમવા લાગ્યા બ્રહ્માણી તે યુદ્ધના મોખરે મહાબળવાન દાનવોને કમડલુનું જળ છાટી પ્રાણુરહિત કરવા લાગ્યા માહેશ્વરી ગકિત પોઠિયા પર ખેસી અત્યંત વેગવાળા ત્રિશૂલથી દાનવોને મારવા તે યુદ્ધ ભૂમિ પર પાડવા લાગ્યા વૈષ્ણવી શકિત ચક્ર તથા ગદાના મારથી દાનવોને પ્રાણુરહિત તથા મસ્તક વિનાતા કરવા લાગ્યા ઇંદ્રની શકિત એસવત હાથીની સૂદના મારથી પીડાતા મોટા દૈત્યોને વજ્ર મારીને પૃથ્વી પર પાડવા લાગ્યા ક્રોધયુક્ત થયેલા વારાહી શકિત મુખતો અગ્રભાગ મારી તેમ જ હાલેત્રી ગણુધી પાડી નાખી સેકડો દૈત્યો તથા દાનવોને મારવા લાગ્યા નારસિંહી શકિત તીવ્ર નખોથી ચીરી નાખેલા મોટા દૈત્યોને યુદ્ધમાં ખાઈ જતા ધૂમવા લાગ્યા ને વાગવાર ગર્જના કરવા લાગ્યા ગિવદૂતીએ ખડખડ હસીને જ દાનવોને રણ ભૂમિ પર પાડવા માડયા, ત્યારે આમુડા તથા ક્ષલિકા ઉતાવળા તેઓને ખાઈ જવા લાગ્યા મોર પર ખેડેલા ક્રીમાર્ગે શકિત દેવોનું હિત કરવા ક્રન સુધી ખે ચોલા અને શિલા પર મજેલા ખાણુધી રણમાં ગત્યોને મારવા લાગ્યા વાગુરી શકિત તેની પાછળ જ રહી પાશથી બાંધેલા દૈત્યોને રણના મોખરે મૂંછિત તથા ખેલાન કરી પાડવા લાગ્યા એમ

માતાઓના સમૂહે ખૂબ જ પરાક્રમી દાનવ સૈન્યને-
યુદ્ધમાં મગ્ની નાખ્યું, તેથી તે નાસી જવા તૈયાર
થયું તે સૈન્યરૂપ મહાસાગરમાં ઘણા મોટા ખૂમ-
ખરાટ થવા લાગ્યા, ત્યારે દેવો-દેવીના ગણો પર
પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા દાનવ રક્તપીજ એ ધોર
ખૂમાખૂમ તથા જ્ય શબ્દ સાભળી તેમ જ દેવોને
નાસી જતા જોઈ એકદમ કોપી બિડેલા દેવોને ગર્જતા
જોઈ મહાખળવાન તેજસ્વી હૈત્ય રક્તપીજ તે જ સમયે
રણમાં ધમી આવ્યો, અને ક્રોધથી લાલ નેત્રોવાળો
થઈ, હથિયારો સાથે સ્થમા ખેસી દોરીનો અદ્ભુત
દંતર કરતો તે હૈત્ય તૈયાર થઈ દેવીની સામે આવ્યો

સામુદ્રો રથસવિદ્ કુર્વેન્દ્રાશ્વમદ્મસુતમ્ ।

ભાજનામ તદા દેવીઃ ક્રોધરક્તક્ષણોદતઃ ॥૬૩॥

હનિ શ્રીદેવીભાગવતમ્ મહાપુરાણમ્ પવન સ્કંધ વિદે
અધ્યાય ૨૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૮ મો*

રક્તપીજવધ અને શુંભની યુદ્ધ

માટે તૈયારી

વ્યાસ ક્વાચ

ઘરદાનમિદં તસ્ય દાનવસ્ય શિવાર્પિતમ્ ।

મત્યદ્મસુતર રાજશ્ચુન્ન તત્ પ્રઘર્ષીમ્યહમ્ ॥૧॥

વ્યાસ બોલ્યા છે સંજનું । તે રક્તપીજ દાનવને
શિવે આપિ અદ્ભુત આ વરદાન આપ્યું હતું તે હું
તમને કહું છું, માભંગો તેના ગરીરમાંથી લોલીનું એક
ટીપું પાનું જો પૃથ્વી પર પડે, તો તેમાંથી તેના જેવા
જ ઉપાના, તેના જેવા જ પરાક્રમી અને મહાખળ-
વાન એવા અસાખ્ય દાનવો ઉત્પન્ન થાય, એવું આપિ
અદ્ભુત વરદાન શકરે તેને આપ્યું હતું એ વરદાન
ની ગર્વિત ઘંચેલો તે રક્તપીજ ક્રોધપુકત થઈ યુદ્ધમાં
ક્રાલિંગ સહિત દેવીનો નાશ કરવા વેગથી નડી આવ્યો
તે મહાદેવે કમન નમાન નેત્રોવાળા અને ગરુડ પર
બેઠેલા વેપ્લાવી શક્તિને જોઈ તેને શક્તિ નામનું અસ્ત્ર
માર્ગુ એટલે સમર્થ તે વેપ્લાવી શક્તિએ ગદાથી તે
શક્તિને અટકાવી દઈ મહાસુગ રક્તપીજને ચક્રથી

માર્યો, ત્યારે વજ્ર મારેલા પર્વતના શિખરમાંથી જેમ
ગેરુવાળા ઝરણા નીકળી પડે, તેમ ચક્રથી ધાયલ થયેલા
તે દૈત્યના ગરીરમાંથી પુષ્કળ લોહી વડવા લાગ્યું, એટલે
જ્યાં જ્યાં પૃથ્વી પર લોહીના ટીપા પડ્યા ત્યાં ત્યાં
તેના જેવા આકાસ્વાળા હજારે પુરુષો ઉત્પન્ન થયા
ત્યારે ક્રોધથી વેરાયેલા અટ્ટી શક્તિએ તે ધોર અસુર
રક્તપીજને વજ્ર માર્યું, એટલે ફરી પાછું વધારે
લોહી વહેવા લાગ્યું તેથી એ લોહીમાંથી તેના જેવા
પરાક્રમવાળા, તેના જેવા જ આકાસ્વાળા, આદ્યુધો
સહિત અને યુદ્ધગર્વિત અનેક રક્તપીજો ઉત્પન્ન
થયા પછી બ્રહ્માણીએ ક્રોધાયમાન થઈ બ્રહ્મદંડ-
થી તેને ખૂબ માર્યો અને માટેશ્વરીએ ત્રિશૂલથી
તે દાનવને ચીરી નાખ્યો, વળી નારસિંહીએ તખ્તના
પ્રહારોથી તે દાનવને વીંધી નાખ્યો અને ક્રોધાયમાન
થયેલા વારાટીએ મુખથી તે અધમ રાક્ષસને માર
માર્યો ક્રોધારીએ શક્તિ નામના અસ્ત્રથી તેને છાતી-
માં માર્યો એટલે ક્રોધે ભરાયેલો તે રક્તપીજ પણ
તીક્ષ્ણ બાણોની વૃષ્ટિઓથી તે શક્તિઓને વીંધવા
લાગ્યો અને ગદા તથા શક્તિના પ્રહારોથી તે સર્વ
માતાઓને જુદી જુદી મારવા લાગ્યો પછી ક્રોધાય-
માન થયેલી શક્તિએ બાણોના પ્રહારોથી તેને વીંધવા
લાગી ચક્રિયને પોતાના તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોથી તેના શસ્ત્રો
કાપી નાખ્યા અને અત્યંત ક્રોધેલા તે દેવી પીજ
બાણોથી તેને મારવા લાગ્યા ત્યારે તેના ગરીરમાંથી
અનેક ધારે લોહી વહેવા લાગ્યું, એટલે તેમાંથી તેના
જેવા હજારે શૂરા દેવો પ્રગટ થયા લોહીના પ્રવાહો
માંથી ઉત્પન્ન થયેલા, બખ્તરધારી, શસ્ત્રો સહિત
અને અદ્ભુત યુદ્ધ કરતા એ રક્તપીજોનેથી જગત
વ્યાપ્ત બન્યું તે અનેક રક્તપીજોને યુદ્ધ કરતા જોઈને
ભયભીત થયેલા, ખેદ પામેલા અને શોકથી દુર્બળ
થયેલા દેવો ત્રાસ પામ્યા (તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે,
'મોટા શરીરવાળા, ઘણા જ પરાક્રમી અને લોહીથી
ઉત્પન્ન થતા આ હજારે દેવો હવે કેમ નાશ પામશે ?
આવી એકલા ચક્રિય, ક્રાલિ તથા માતાઓ છે, તેઓથી
આ બધા દાનવો જિતાય એ મુશ્કેલ જ છે આ
સમયે નિનુભ કે શુભ સૈન્યોથી વીરાઈને એકાએક જો
યુદ્ધ કરવા આવી પહોચ્યો, તો મોટી ખરાબી થશે-

* આ અધ્યાયમાં નાક ઓગેલી રક્તપીજના નાવનું
આખ્યાન કરી શુંભની યુદ્ધ માટે તૈયારી કરાવેલે.

વ્યાસ યોધ્યા એમ ભયથી ત્રાસેલા દેવો જ્યારે ઘણી મોટી ચિંતામાં પડ્યા, ત્યારે અધિકાર્યો ક્રમ જવા નેત્રોવાળા કાલીને કહ્યું 'હે ચામુડા! તમે તમારુ મોઢુ તરત જ ખૂંચ પહેળું કરો અને મારા શસ્ત્રના મારથી નીકળેલા (આ દૈત્યના) લોહીને જલદી પીવા માટે હું તીક્ષ્ણ પાણીથી, ગદાથી તથા મુસલોથી દેત્યને મારી કરીશ અને તમે મરણ પ્રમાણે દાનવોને ખાતા ખાતા રણમાં આજે વૃથા કરો હે વિશાળ નેત્રોવાળા! તમે એવી રીતે લોહી પીધા કરો કે, જેથી એક ટીપુ પણ હવે પૃથ્વી પર ન પડે તમે એ રીતે દૈત્યને ખાધા કરશો ત્યારે બીજા નવા ઉત્પન્ન થશે નહિ, એમ આ પ્રત્નરે આ દૈત્યોનો નક્કી નાશ થશ બીજા પ્રકારે નહિ થાય હું દૈત્યને મારુ અને તમે ઉતાવળા રાગ્યોનો નાશ કરવા કાળજી રખી બધુય લોહી પી જઈ દૈત્યને ખાઈ જાશે આમ દૈત્યોનો નાશ કરી સ્વર્ગનું રાજ્ય ઇન્દ્રને આપી બધુય સ્થિર કર્યા પછી સુપ્રેથી આપણે જતા રહીશું' એમ અધિકાર્યો કહેલા, ઉગ્ર પરાક્રમી દેવી ચામુડા રક્તબીજના શરીર મારી નીકળેલું બધું લોહી પીવા લાગ્યા જ્યારે અધિકાર તલવાર તથા મુસલથી તે દૈત્યને એકદમ મારવા લાગ્યા, ત્યારે પાતળા પેટવાળા ચામુડા તે દૈત્યના શરીરના દુકડાઓને ખાવા લાગ્યા ક્રોધ પામેલો તે રક્તબીજ પણ ગદાના પ્રહારથી ચામુડાને મારવા લાગ્યો, છતાં તે દેવી ઝડપથી તેનું લોહી પીવા લાગ્યા ને તેને ખાવા લાગ્યા, લોહીથી જન્મેલા મહા બળવાન ક્રૂર રક્તબીજને જે હતા તે બધાય મરાઈ ગયા, ખવાઈ ગયા ને લોહી વિનાના થઈ ગયા એમ જે બતાવરી અસુરો જન્મ્યા હતા, તે બધાયે ખવાઈ ગયા અને જે સ્વાભાવિક મુખ્ય અસુર હતા, તેને પણ તલવારથી ખૂંચ કાપી મારીને પાડી નખાયો એ રીતે મહાભયજનક રક્તબીજ મરાયો, ત્યારે બીજા જે દાનવો રણમાં પાડી રહ્યા હતા, તેઓ પણ ભયથી ધ્રુજી જઈ નાસી ગયા 'હાય, હાય' એમ બોલતા ખૂંચ ગભરાયેલા, લોહીથી રંગાયેલા શરીરોવાળા, હથિયાર વિનાના અને ખેલાન થયેલા તેઓ શુભને કહેવા લાગ્યા 'હે રાજા! અધિકાર્યે રક્ત બીજને માર્યો છે અને ચામુડા તેના દેહમાંથી બધું

લોહી પી ગઈ છે બીજા જે શૂરા દાનવો હતા, તેઓને અત્યંત વેગવાળા દેવીના વાહન સિંહે મારી નાખ્યા છે અને બીજા બધાને કાલી ખાઈ ગઈ છે હે રાજા! યુદ્ધની આ ખબર તમને કહેવા અમે આવ્યા છીએ, દેવીનું સત્ક્રમ વિષેનું ચરિત્ર પરમ અદ્ભુત છે હે મહારાજ! દેવો, દાનવો, ગદાધો, અસુરો, યક્ષો, સર્પો, નાગો અને રાક્ષસોથી કોઈ રીતે તે જિતાય તેમ નથી હે મહારાજ! ઇદ્રાણી વગેરે બીજી દેવીઓ પણ ત્યાં આવી છે, અને વાહનો તથા આયુધોથી યુક્ત હોઈ તેઓ પણ અત્યંત હડી રહી છે હે રાજા! તે દેવીઓએ ઉત્તમ આયુધોથી દાનવોના સર્વ સૈન્યને માર્યું છે અને રક્તબીજને પણ વેગથી પાડ્યો છે આ એકલી દેવી પણ રણમાં સહન કરવી મુશ્કેલ છે, તો અનેક દેવીઓ સાથે તો તે રાજેવી મુશ્કેલ થાય જ, એમા શુ કહેવું? અમાપ કાંતિવાળો સિંહ પણ સત્ક્રમમાં રાક્ષસોને મારી નાખે છે, માટે હવે મત્રીઓ સાથે વિચારી જે યોગ્ય હોય તે તમે કરો આની સાથે વેર કરવું તે યોગ્ય નથી, પણ સંધિ જ કરવી સુખદાયી છે આ બધું આશ્ચર્ય જ છે કે એકલી જ સ્ત્રી રાક્ષસોને મારે છે! રક્તબીજને પણ માર્યો ને તેનું લોહી પિવાઈ ગયું! હે રાજા! બીજા દૈત્યોને પણ અધિકાર્યે યુદ્ધમાં પાડ્યા અને ચામુડા સહગુણ માસ રણમાં ખાઈ ગઈ છે હે મહારાજ! પાતાળમાં આવ્યા જવું અથવા તેની સેવા કરવી, તે જ હવે તો ઉત્તમ છે, પણ અધિકાર સાથેનું યુદ્ધ તો હવે કીક નથી જ દેવોના કાર્યરૂપ અર્ચ ને સાધની આ સ્ત્રી કોઈ સામાન્ય નથી, પણ આપણો સહાર કરતી આ પ્રમળ માયાદેવી જન્મી છે

વ્યાસ યોધ્યા તેઓનું એ સત્ય વચન સાંભળી ક્રમથી મોહિત થઈને મરવા ઇચ્છતો શુભ રૂકેલા હોડવાળો થઈ આ વચન યોધ્યા 'તમે પાતાળમાં આવ્યા જાઓ અથવા ભગાતુર થઈ શરણે જાઓ હું તો આજે જ તૈયાર થઈને ચાડકાને તથા તે દેવીઓને મારીશ સર્વ દેવોને યુદ્ધમાં જીતી અતિ વિશાળ રાજ્ય કરીને પણ હું એક સ્ત્રીના ભયથી ગભરાઈ પાતાળમાં કેમ પેસી જઈશ? રક્તબીજ વગેરે સર્વ સેવકોનો રણમાં નાશ કરવી હું વિશાળ યશ છોડી પ્રાણ બચાવવા કેમ આવ્યો જાઉં? કાળે કરેલું પ્રાણી-

ઓતુ મરણુ તો કોઈ રીતે યજ્ઞી શકાય તેમ નથી અને તેનો ભય પણ જન્મની સાથે જ લીધો હોય છે, તો દુર્લભ યજ્ઞનો કોણ ત્યાગ કરે? હે નિશુભ! હું હવે સ્વ પર ખેંસી રહુંને મોખરે જઈશ અને તે સ્ત્રીનો નાશ કરીને જ પાછો આવીશ, નહિ તો નહિ આવું હે વીર! તું પણ સેના માથે મારી પાસે રહેજે અને તીક્ષ્ણ બાણોથી તુલ્ય જ ને જીને યમવોહમા મોકલી દેજે.

નિશુભ બોલ્યા હું હમણા જઈને દુષ્ટ કલિકાને મારું છું અને પછી બ્રહ્મિકાને પછડી પછેડી આવું છું હે રાજેન્દ્ર! એ ગર્ગ્યથી સ્ત્રીના કારણે તમે ચિતા ન કરો, એ બાળા ક્યા અને વિશ્વને વશ કરનાર માને ભુજનનું પગક્રમ ક્યા? હે ભાઈ! મોટી ચિતાને છોડી તમે મર્વોત્તમ ભોગો ભોગવો, અત્યંત આભ માની તે સ્ત્રીને હું માન સાથે લાવીશ હે રાજન્! હું ન્યા સુધી ઊભો છું, ત્યા સુધી તમારે રણમાં જવું થોડું નથી, જઈને તમારા માટે જ્યલક્ષ્મીને લાવીશ

બ્યાસ બોલ્યા મોટાભાઈને એમ કહી બ્રહ્મર્ષિવંશ તાતો ભાઈ તૈયાર થઈ ખોતાના સૈન્યથી વીંટાઈને સ્વમા ખેંસી તરત જ યુદ્ધ માટેના મગજો કને ભાટચારણો તથા સ્તુતિ-પાઠકોથી સ્તુતિ કરાતો, આયુધો અને સામગ્રીઓ સાથે જલદી ગયા ૧-૬૦

જગમ તરલા તૂળે સંગરે હૃતમગલઃ ।

સસ્તુતો રવિસૂતેષ્ઠ સાયુષઃ સપત્તિષ્ઠઃ ॥ ૬૦ ॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણ પ્રથમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૯ મો તથામ

અધ્યાય ૩૦ મો*

નિશુભનો નાશ

બ્યાસ ઉવાચ

નિશુંમો નિશ્વર્ય દર્યા મરણાય જ્યાય વા ।

સોદમઃ સયલઃ શૂરો રણે દેરીમુપાયયી ॥ ૧ ॥

બ્યાસ બોલ્યા મરણુ અથવા જ્ય માટે નિશ્વર્ય કરી શૂરો નિશુભ ઉદયમ તથા સૈન્ય સાથે રણ માટે દેવીની પાને બ્યાસ શુભ પણ ખોતાના સૈન્યથી

* આ અધ્યાયમાં વેનક એકેશ્વરી નિશુભનો નાશ કરવાયે, તેમાં દેવી સાથેનું ઘનવેનું પરાક્રમ વર્ણવ્યું.

વીંટાઈ ત્યા આવ્યો અને યુદ્ધસભા પડિત તે ગળ રણમાં પ્રેક્ષક તરીકે ઊભો રહ્યો તે સમય વાદળોમાં છુપાયેલા ઇન્દ્ર મહિત દેવો અને યજ્ઞભાણો યુદ્ધ જોવા ઇચ્છતા આકાશમાં ઊભા રહ્યા પછી નિશુભ રણમાં જઈને શિંગડાનું ધનુષ લઈ જગદબ્યાને ઉત્સવતો બાણ વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો એમ બાણોના સમૂહોને રણમાં છોડતા નિશુભને જોઈ ચરિત્રાએ શ્રેષ્ઠ ધનુષ લઈને વાગવાર મોટીથી દસના માડયુ અને તે દેવીએ કાલિ કાને કહ્યું 'હે કાલિ! આ બાનેની મૂર્ખતા તમે જુઓ, આ બાને અહીં હમણા મરવા માટે મારી પાસે આવ્યા છે દેવોનો ધોર તાગ તેમ જ રક્તપીજનો વિનાશ જોઈને પણ મારી માયાથી મોહિત થયેલા આ બાને જ્યની આશા કુટે છે પરંપર, આશા બળવાન છે, શક્તિહીન, બગદીન, લગભગ નાશ પામ્યા જેવા, પક્ષ-હિત અને ચેતન વિનાતા પુન્યને પણ આગા કદી છોડતી નથી હે કાલિ! આશાક્રૂપી પાગથી બધા ઈને યુદ્ધ માટે આવેલા આ બાને શુભ તથા નિશુભને રણમાં મારે મારવા છે જોયોતુ મરણુ હવે પાને જ છે એવા આ બાને દેવથી મોહિત થઈ આવ્યા છે, તો હવે સૌ દેવોના દેખતા આ બાનેનો હું નાશ કરીશ

બ્યાસ બોલ્યા કલિકાને એમ કહી ચરિત્રાએ કાન સુધી ખે ચેલા બાણોના સમૂહોથી સામે ઊભેલા નિશુભને તરત જ હાકી દીધો એ દાનવે પણ તે દેવીના બાણોને તીક્ષ્ણ બાણોથી કાપી નાખ્યા, એમ તે બાનેનું અતિ ભયાનક યુદ્ધ પરસ્પર થવા લાગું કેશ-વાળીના ગુચ્છાને ધુણાવતો બળવાન કેસરી સિંહ પણ હાથી જેમ તળાવને ડહોળવા લાગે તેમ સૈન્યરૂપ સમુદ્રને ડહોળવા લાગ્યો અને મદોભરત લાથીઓને જેમ ખાઈ જાય તેમ તરંગથી દાતના પ્રદારોથી છિન્ન ભિન્ન થયેલા અગવાળા સામે ઊભેલા દાનવોને ખાઈ જવા લાગ્યો એમ કેસરી સિંહે સૈન્યને મારવા માડયુ, ત્યાં ઉત્તમ ધનુષ ખે ચીન મામેલા નિશુભ દોડ્યો અને ખીજ પણ કોષે ભત્રાયેલા અનેક મોટા મોટા દેવો લોક પીગતા, લાલ નેત્રોવાળા થઈને દેવીને મારવા પાસે આવ્યા સૈન્યોથી વીંટાયેલા શુભ પણ કલિકાને મારી જગદબ્યાને લઈ જવા કોપથી ત્યા આવ્યો તેણે ત્યા આવી યુદ્ધ માટે સામે ઊભેલા, રોદ્રસથી યુક્ત,

મનોહર અને શુભારસ સહિત અધિકારને જ્યાં વિશાળ કુટુંબવાળા ત્રૈલોક્યમાં શ્રેષ્ઠ સુદરી, અત્યંત લાલ નેત્રોવાળા, રમણીય અને કાંધથી રાતા નેત્રો વાળા તે દેવીને જોઈ શુભ વિવાહની ઇચ્છા છેડી દઈ, જ્યની આશાને પણ દૂર કરી, મસ્ત્રા માટેનો નિશ્ચય કરી હાથમાં ધનુષ લઈ ને ઊભો રહ્યો તે વેળા દેવીએ રણના મોખે દૈત્યોના સાબળતા તે દાનવને ધીમા હસવાપૂર્વક આ વચન કહ્યું 'એ પામરો! તમે જીવવાની આશાને સ્થિર કરી અહીં જ ઉંઘિયારો છેડીને પાતાળમાં અથવા જળના સમુદ્રમાં આલ્યા જાઓ, અથવા રણના મોખે મારા ખાણોના પ્રહારથી પ્રાણરહિત થઈ સ્વર્ગ સુખ પામી સતાપ રહિત થઈને તમે બધા આનંદ કરજો ક્રમ પછી ને શૂરાપણુ અવશ્ય એકી વખતે હોઈ શકે જ નહિ, હું તમને અભયદાન આપું છું તો તમે બધા સુખેથી આલ્યા જાઓ'

આસ ખોલ્યા એવું તે દેવીનું વચન સાંભળી મહાગર્વિત નિશુભ તીક્ષ્ણ તલવાર તથા આઠ ફૂટડી ઓવાળી ઢાલ લઈને વેગથી દોડ્યો અને ઘણા જ બળથી તલવાર ભમાવતા તેણે મદોનમત સિંહને માથા પર તલવાર મારી અને જગદ્યા ઉપર પણ ઘા કર્યો, પરંતુ પોતાની ગદાથી તલવારના તે ઘાને ગુઝવી દઈ દેવીએ તે દૈત્યને ખાડુના મૂળમાં તે વેળા ફરગીથી પ્રહાર કર્યો એમ ખાડુના મૂળમાં મરાયા છતાં ઘણા જ ગર્વવાળા તે દૈત્યે વેદના સોફી, ફરી તે જ સમયે ચડિયાને તલવારથી પ્રહાર કર્યો, ત્યારે નિશુભ ને માર્યા ઇચ્છતા તે દેવીએ પણ એ વખતે લોકોને ભય ઉપજાવતો ધોર ઘટનાદ કર્યો અને વારવાર મદિરપાત કર્યું એમ પરસ્પર જય ઇચ્છતા દેવો તથા દાનવોનું અત્યંત ભય કરતું તે યુદ્ધ સામંસાનુ થવા લાગ્યું તે વખતે માસાહારી કૂર પક્ષીઓ, કૂતરા, શિયાળો, ગીધડા કાગડા તથા કકપક્ષીઓ ખૂબ સજી થઈ નાચવા લાગ્યા લોહીના પ્રવાહમાં ત્યાં પડેલા અસુરોના શરીરોથી રણભૂમિ ભયંકર દેખાવા લાગી અને હાથીઓ તથા લોહાઓના શરીરોથી વ્યાપ્ત બની એમ દાનવોને પડેલા જોઈ અત્યંત રોષે ભરાયેલા નિશુભ ભયંકર ગદા લઈને ચડિયા સામે એકદમ ધસ્યો

મહાગર્વિત તેણે ગદાથી સિંહને માથા પર માર્યો અને તેને મારી ધીમું હસીને ફરી દેવી પર ઘા કર્યો તે દેવી પણ સામે ઊભેલા નિશુભને મારતો જોઈ અત્યંત ક્રોધાચ્છાન થયા અને આ વચન ખોલ્યા

દેવીએ કહ્યું આ ઓછી બુદ્ધિવાળા! તું ઊભો રહેજે, જેટલામાં આ તલવારને તારી ડોક પર હું ચલાવું છું, આથી તું યમલોકમાં ચાલ્યો જઈશ

આસ ખોલ્યા એમ કહી તરત સાવધાન થયેલા દેવી ચડિયાએ તે નિશુભના મસ્તકને કાપી નાખ્યું એટલે દેવીએ કાપી નાખેલા મસ્તકવાળું નિશુભનું અંતિ ભયાનક ઘડ હાથમાં ગદા લઈ દેવગણોને ત્રાસ પમાડતું ભમવા લાગ્યું, ત્યારે દેવીએ તીક્ષ્ણ ખાણોથી તેના હાથપગ કાપી નાખ્યા, તેથી ખાણરહિત થઈ પર્વતની પેઠે તે પાપી પૃથ્વી પર પડ્યો ભયંકર પરાક્રમી તે નિશુભ દૈત્ય એમ પડ્યો, ત્યારે ભયથી કાપી ગયેલા તેના સૈન્યમાં મોટા હાહાકાર થઈ રહ્યો અને લોહીથી ખરડાયેલા સર્વ સેનિકો બધા હથિયારો છેડીને ખૂમાખૂમ કરતા રાજા શુભને ઘેર જઈ પડેલા ત્યારે તેઓને આવેલા જોઈ શત્રુસંહારક શૂરે પુછ્યું કે 'એ નિશુભ ક્યા છે? તમે કેમ ભાગી આવ્યા? કેમ નાશી આવ્યા?' રાજાનું તે વચન સાંભળી ખૂબ નમી રહેલા તેઓ કહેવા લાગ્યા 'તમારા નાના ભાઈ રથને મોખે મરીને મૃત છે, અને તેમના જે શૂરા સેવકો હતા, તેઓને પણ તે દેવીએ મારી નાખ્યા છે, આ સર્વ વૃત્તાત તમને કહેવા અમે આવ્યા છીએ તે ચડિયાએ હમણા જ એ રણમાં નિશુભને માર્યો છે, માટે હે રાજા! હવે રણના મોખે યુદ્ધ કરવાનો તમારો સમય નથી આ કોઈક ઉરામ સ્ત્રી દેવોના કર્મ માટે દૈત્યોના કુળનો નાશ કરવા માટે જ જ નક્કી આવી છે, એમ તમે વિચારો આ દેવી કોઈ સામાન્ય સ્ત્રી નથી, પણ અધિત્ય ચરિત્રવાળા અને દેવતાઓને પણ જાણવા મુશ્કેલ સર્વોત્તમ શક્તિ છે અનેક સ્વરૂપોને ધારણ કરતા, માયાના મૂળમાં ખૂબ જ ચતુર, વિચિત્ર આભૂષણોવાળા, સર્વ આયુધોને ધારણ કરતા, મગ્નકેય, ગદા, નૃક ચરિત્રોવાળા, બીજા કાલત્રિ દેવ તેવા અને અપારનો પપ્પા પાર પામનાર આ દેવી પૂર્ણા જોઈ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત છે દેવોનું કાર્ય કરતા, પગમ અદ્ભુત ત શ્રીદેવીને

આકાશમા ચહેલા દેવો નિર્ભય થઈ સ્તવે છે, માટે આ સમયે તો નાસી જવું એ જ ઉત્તમ ધર્મ છે, હરકોઈ રીતે દેહની રક્ષા કરવી જોઈએ, આજે દેહની રક્ષા કરી હશે તો આપણો અનુકૂળ સમય આવશે, ત્યારે હે રાજા ! યુદ્ધમા આપણો વિજય થશે, એમા સશય નથી કેમ કે કાળ કોઈક સમયે બળવાનને પણ નિર્ભય કરે છે, અને ફરી તેને જ બળવાન કરી વિજય માટે યોગ્ય કરે છે વળી કાળ જ કોઈક સમયે દાતાને માગણ કરે છે અને બીજા સમયે ભિખારીને પણ ધનનો દાતા કહે છે, ખરેખર વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, શંકર અને ઇન્દ્રાદિ બધા દેવો કાળને વશ છે અને કાળ પોતે જ પ્રભુ છે, માટે કાળની રાહ જુઓ, હમણા તે કાળ તમારાથી વિરુદ્ધ છે અને દેવોને અનુકૂળ છે દૈત્યોના નાશનું કારણ પણ તે જ છે હે રાજા ! કાળની ગતિ એક જ પ્રકારની હોતી નથી, પણ અનેક સ્વરૂપો ધારણ કરનારી હોય છે માટે તે કાળની ગતિ જાણવી જોઈએ કોઈક સમયે લોકોની ઉત્પત્તિ થાય છે, ત્યારે કોઈક સમયે પ્રલય થાય છે, ઉત્પત્તિમા કારણ કાળ બીજો હોય છે, ત્યારે નાશનું કારણ કાળ જોડે હોય છે હે મહારાજા ! આથી તમને પ્રાય જણાય છે કે પ્રથમ તમને અનુકૂળ થયેલા કાળે છદ્દ સહિત સર્વ દેવોને તમને કર આપતા ક્યાં હતા, અને તે જ કાળે આજે પ્રતિકૂળ થઈ બળવાન અસુરોને એક સ્ત્રી દારા મારી નાખ્યા છે, માટે કાળ શુભ તથા અશુભ કરે છે, આમા કાલી કે સનાતન દેવો કારણ નથી જ હે રાજા ! હવે વિચાર કરો તમને જેમ ગમે તેમ કરો હમણા આ કાળ તમને કે દાનવોને સુખનું કારણ નથી પવે તમારી આગળથી ઈન્દ્ર યુદ્ધમા હથિયાતો છોડીને નાસી ગયો હતો અને તે જ પ્રમાણે વિષ્ણુ શંકર વરુણ, કૃષ્ણ તથા યમ પણ નાસી ગયા હતા એમ હે રાજા ! તમે પણ જગતને કાળવશ જોઈ હાલ તરત જ પાતાળમા ચાલ્યા જાઓ, કેમ કે જો તમે જીવતા હોય તો (કોઈ કાળે પણ) સુખને પામશો, પણ હે મહારાજા ! જો તમે મરણ પામશો, તો તમારા શત્રુઓ આનંદપ્રકટ થઈ મગજો ગાતા સર્વ તરફ ફરી કરશે

મૃતે ત્વયિ મહારાજ શત્રવસ્તે મુદાન્વિતાઃ ।

મજ્જલાનિ પ્રગાયન્તો વિચરિષ્યન્તિ સર્વતઃ ॥

અધ્યાય ૩૦ થી અમામ

અધ્યાય ૩૧ મો*

શુભવધ

બ્રાહ્મ ઉવાચ

इति तेषां वचः श्रुत्वा शुभो दैत्यपतिस्तथा ।

उवाच संनिकानां શુ કોપાકુલિતલોચન ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા તેઓનું વચન સાંભળી દૈત્યપતિ શુભ કોપથી વ્યામ નેત્રોવાળો થઈ તરત જ સૈનિકોને કહેવા લાગ્યો

શુભ બોલ્યો ‘અરે ઓ દુષ્ટો ! તમે શુ બોલો છો ? (સંતા સહારૂપ) અથ દુષ્ટકૃત્ય કરી હું જીવવાનો ઉત્સાહ કેમ કરી શકું ? મત્રીઓને તથા ભાઈઓને મરાવી હું નિર્ભય થઈ શુ ફ્યાં કરું ? મહા-બળવાન કાળ શુભ કે અશુભનો કરનાર છે અને તે રૂપરહિત હોવા છતાં સર્વનો નિયંત્ર તથા અટકાવવો મુશ્કેલ છે, તો મને શી ચિંતા છે ? હવે જે થાય તે થવા દો અને કાળ જે કરે તે કરવા દો, મને કોઈ પણ સ્થળે મરવાની કે જીવવાની ચિંતા નથી તે કાળને પણ દેવે જે ઉલટાવવા ધાયો હોય, તો કોઈ પણ સ્થળે તે સમર્થ થતો નથી, જેમ કે કોઈક સમયે શ્રાવણમાસમા પણ ખિલકુલ વરસાદ વરસતો નથી, ત્યારે કોઈક વાર માર્ગશીર્ષ, પોષ કે માઘ ફાલગુન માસમા અકાળે પણ તરત વરસાદ વરસે છે, માટે (જણાય છે કે) આ કાળ મુખ્ય નથી (પરંતુ દેવ જ મુખ્ય છે) કાળ તો નિમિત્ત માત્ર જ છે, દેવ જ મહાબળવાન છે દેવે નિર્માણ કરેલું આ બધું કદી ઊલટું થતું નથી (તેમા કદી ફેરફાર થતો નથી) (પ્રથમ કુ પુરુષાર્થને મુખ્ય માનતો, પણ હવે) દેવને જ કુ શ્રેષ્ઠ માનુ છું નકામા પુરુષાર્થને ધિક્કાર દો, કારણ કે સર્વ દેવોને જીતનાર નિશુભને આ સ્ત્રીએ માર્યો છે ! મહારાજો રક્તબીજ પણ નાશ પામ્યો, તો કુ કીર્તિને છોડી જીવવાની આશા કેમ કરું ? બે પરાધીની સખ્યાથી મપાયેલા કાળ ન્યારે આવે છે, ત્યારે પોતે જમતકર્તા પ્રણુ હોવા છતાં

* આ અધ્યાયમાં અગ્રહાતેર સ્લોકોથી શુભાસુરના નાશને વગતી કથા આરભાય છે, જેમા દેવીએ જગતનું મરણકર્તૃ જણાય છે

પ્રજ્ઞા નાશ પામે છે પ્રજ્ઞાના એક દિવસમા નાર હનગયુગો ઘઈનય છે અને ચૌદ ઈન્દ્રો સ્વર્ગલોકમાથી પડી નય છે તે જ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાથી ખેગણા ક્રાળે વિપ્લુ મરવા તથાર નાશ છે અને તેના ખેગણા સમયે શકર શાંતિ પામે છે આમ દેવે નિર્મોણ કરે. મરણ ને અચળ છે, તો હે મૂઢ લેલો. તે વિષે ચિંતા શા માટે કરવી? પૃથ્વી પાંતો, સૂર્ય તથા ચંદ્રનો પણ નાશ થાય છે, જન્મેલાનુ મૃત્યુ ચોક્કસ છે અને મરેલાનો જન્મ પણ નક્કી છે, આમ આ શરીર ને અસ્થિર છે, તો સિંધુ ગહેતા યગની જ રક્ષા કરવી યોગ્ય છે માને સ્વ જલદી તૈયાર કરો હુ રણસેનમા જઈતા દેવયોગે જય કે મરણ જે કઈ થવાનુ હોય તે ભવે આજે જ થાયો. એમ સીનિકોને કહી શુભ તરત જ સ્થ પગ ખેંચી હિમાચલ પર ન્યા અધિક્ષા ખેડા હતા ત્યા ગયો * હાવીઓ, ઘોડા, સ્વો અને પાળાઆ સહિત તેનુ ચતુરંગી મોટુ સેન્ય હથિયારો સાથે તેની સાથે ત્યા જઈ પહોંચ્યુ તે પર્વત પર જઈ શુભે યૈયોક્ષ્યને મોહ પમાડતા, સુદર અને સિંહ પર ખેડેલા જગદખાતે ત્યા નોયા તે સર્વ આંકારો તથા શાપ ગારોથી યુક્ત હોઈ મર્વ લક્ષણોથી વ્યામ હતા, આંકા શમા રહેવા દેવો, ગધર્વો, યક્ષો તથા કિન્નરો તેમની સ્તુતિ કરતા હતા તેમ જ કૃપનુક્ષમા ઉત્પન્ન થયેલા પુષ્પોથી તેમની પૂજા કરતા હતા વળી મનોહર ઘટનાદ તથા રાખનાદ તે કરતા હતા તેમને જોઈ શુભ કામથી અત્યત મૂઢ બની મોહ પામ્યો અને કામદેવના બાણોથી ખૂબ પીડાઈને મનથી વિનાન્વા લાગ્યો 'અહો! આ રૂપ બનખર યોગ્ય છે અને ચતુર્નઈ પણ અદ્ભુત છે, અતિશય કોમળતા અને યુદ્ધ કરવાનુ ધર્મ—આ પરસ્પર વિરોધી નુણો પણ આમા ન્યા છે! (એ આશ્ચર્ય છે!) આ બાળા ઘણી જ કોમળ, નામુક અગોવાળી અને પ્રકટ યોવનવાળી છે, છતા કામના લાવોથી રહિત છે, એ પણ આશ્ચર્ય છે! આ અધિક્ષા રૂપમા કામદેવની સ્ત્રી (રતિ) સમાન હોઈ સર્વ વક્ષણોથી યુક્ત છે, છતા મહાખળવાન તર્ક પુરોષોને મારે છે, એ નુ

* આ પદ્યો ન્યાય છે કે, નિયુગનુ યુદ્ધ ચાલુ ન્યારેશુભ સ્વભૂમિ છે. ધર નયો હયો, તે પાછો ત્યા નયો.

છે? આમા ઉપાય શો કરવો કે જેથી આ સ્ત્રી મને વશ થાય? (સતા જેવા નેનોવાળી આ સ્ત્રીને વશ કરવા મારી પાત્રે એવા કોઈ મત્રો નથી! આ મદ ગર્વિત મુદ્દી ખરેખર સર્વ મનોમય ભેઈ મોહ ઉપ ભવે છે! સુદર વર્ણવાળી આ સ્ત્રી મને કઈ રીતે વશ થાય? હવે આ રણભૂમિના મોખરેથી માટે પાતાળમા જતા રહે. તે યોગ્ય નથી અને મહાખળવાન આ સ્ત્રી સામ, દાન કે ભેદથી વશ થાય તેવી નથી આ સકા ને આવી પડયુ છે, તો મારે શુ કરવુ? ક્યા જુ? આ સ્થળે સ્ત્રીએ કરેલુ મરણ તે ઉત્તમ નથી, એટલુ જ નહિ પણ તે મારા યશનો નાશ કરનાર છે રણમા યુદ્ધ કરતા સમાન ખળવાળા બે યોદ્ધાઓનુ જે મરણ થાય, તેને જ સપિઓએ મગળનુ સ્થાન કહેલુ છે (નહિ કે આ સ્ત્રી સાથે યુદ્ધ કરતા જે મરણ થાય તે ઉત્તમ ગણાય!) અખળા કહેવાય છતા ખરેખર ખૂબ જ ખળવાન આ સ્ત્રી સે કડો પુરુષો કરતા પણ ઉત્તમ છે અને અમારા કુળનો નાશ કરવા જ દેવે નિર્મોણ કરેલી આ અહીં આવી છે! મારે હવે શાંતિના વાકયો વર્થ શા માટે બોલવા જોઈએ? આ સ્ત્રી મારો નાશ કરવા જ આવી છે, તે શુ શાંતિના વચનોથી પ્રસન્ન થાય? (ત જ થાય) અનેક શત્રોથી શણગારેલી આ (સર્વ સાંપનો મેળવવા સમર્થ છે તેથી અમુક કઈ ધન વગેરે) આપવાથી કાળવી શક્ય તેમ નથી, અને સર્વ દેવો આને વશ હોઈ આતા સેનકો છે, એટલે અહીં કોઈને ફેડવાનો ઉપાય કરવો, તે પણ અત્યત નિ કળ છે, માટે હવે યુદ્ધમા મરુ તે જ વધાટે કપ્યાણુની છે, પણ નાસી જવુ તે ઠીક નથી, જય કે મરણ દેવાનુસાર આજે જ ઘઈ રહેશે.

વ્યામ બોયા અમ મનથી વિનારી નુલે ઘેર્ય ધરી યુદ્ધ માટે ખૂબ સિવર ઘઈ સામે ઊભેલા તે દેવીને કહ્યુ 'હે દેવિ! તુ યુદ્ધ કર, હે સુદરિ! તારી આ મહેનત નક્રમી—નૃધા છે, ખરેખર તુ મૂર્ખ છે સ્ત્રીઓનો કલે આ ધર્મ નથી સ્ત્રીઓ ને તો પોતાના બે નેનો એ જ બાણ છે, બને ભગ્નર એ જ ધનુષ છે, હાવભાવ એ જ નગ્નો છે અને ચતુર પુરુષ તેનુ નિન્યાન છે વળી શરીર પરનુ

જે વિલેપન તે જ સ્ત્રીઓનું બપતર છે, મનોરથ એ જ રથ છે અને ધીમુ ખોલતું તે જ તેઓનો રણની નોખતતો નાદ છે, આ સિવાય બીજો (યુદ્ધસાજ સ્ત્રીઓનો કદી ન હોય) સ્ત્રીઓએ બીજા અસ્ત્રો ધારણ કરવા, તે ખન્ધર તેમને માટે હાનીરૂપ છે હે સુદરિ! સ્ત્રીઓને તો શરમ એ જ શાપગાર છે, તિન્નજાપણ તે કદી તેઓના શણગાર નથે સુખ સ્ત્રી યુદ્ધ કરતી હોય તો કંકશા-કંકાર જેવી દેખાય છે સ્ત્રીઓ પોતાના બંને સ્તનો ઢાકવા જ જોઈએ ત્યારે ધનુષ ખેંચતી વેળા તે કેમ બને? સ્ત્રીઓની ધીમી બાહ ક્યા અને ગદા લઈ દોડવું ક્યા? આમા તને બુદ્ધિ આપનારી તો આ કાલિકા અને પરમ્મી આ નામુડા જ છે (એટલે તારુ તું સૂઝે?) વળી તને વિચાર આપનારી પણ આ આમુડા છે અને લાડ વડાવવામા પણ કોંગ શબ્દ કરતી આ કાલિકા છે, (તે કેવળ અયોગ્ય છે માટે તે ખાનેને છોડી તું મારી પામે આવતી રહે,) સર્વ પ્રાણીઓને ભાકર આ મિહ તારુ વાહત છે, (તે પણ ઠીક નથી) હે સુદુર્લભાણી! વીણાનો નાદ છોડી તું ઘડાનો અવાજ કરે છે, આ બધું તારા રૂપ અને ધીવનનું વિશેષ છે હે સુદરિ! જો તારે બુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા છે, તો તું હરૂથી થઈ જ અને લાખા હોલવાળી, ખસખ નખ વાળી, ફર ઢાંગડા જેવા રંગવાળી, આધળી, લાખા પગ વાળી, ખસખ દાતવાળી અને ચિલાહાની આખો જેવા આકૃતિવાળી થઈ જ, આપુ ખેડેણ સ્વરૂપ કરી તું યુદ્ધ માટે ઊભી રહે અને સ્થિર થા વળી તું કંકાર વચન બોલ, એટલે તું તારી સામે યુદ્ધ કર, પણ સુદર દાતવાળી તને આવી સુદરી જોઈ માટે હાથ (યુદ્ધ કરવા) ઊપડતો નથી હે મૃગના બચ્ચા ના જેવા નેત્રોવાળી! હે કામદેવની પત્ની જેવી! યુદ્ધમા તને મારવા માટે હાથ ચાલતો નથી

વ્યાસ બોલ્યા હે ભરતવશીઓમા ઉત્તમ રાજા! એમ કહેતા અને ક્રમથી પીડાતા તેને જોઈ જગદેવા ધીમા હસવાપૂર્ક આ વાક્ય બોલ્યા

દેવી બોલ્યા 'ઓ મુદ્ગત્મા! હે કામના બાણોથી ખૂબ મોહિત થયેલા! તું શા માટે ખેદ કરે છે? હે મુદ્! હું પ્રેક્ષક તરીકે ઊભી છું, તું આ કાલિકા અથવા

આમુડા સાથે જ યુદ્ધ કર રહના મોખડે આ બાને તને યોગ્ય છે તું ઇચ્છા પ્રમાણે (આ બાને પર) પ્રહાર કર, હું તારી સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતી નથી' એમ કહી દેવીએ મધુર વાણીથી કાલિકાને કહ્યું: 'હે કૂ કાલિકા! હે દ્વેષપા! તમે આને યુદ્ધમા મારો અને મારુ પ્રિય કરો'

વ્યાસ બોલ્યા એમ દેવીએ કહેલા કાળે પ્રેરેલા ને કાળ જેવા રૂપવાળા કાલિકા તરત જ ગદા લઈ યુદ્ધની તૈયારી કરી ઊભા રહ્યા, એટલે ઢાલીનું તથા ગુલનું અતિ ભયાનક પરસ્પર યુદ્ધ થયું પછી મર્ા દેવી અને મહાત્મા મુનિઓના દેખતા ગદા ઉગામી મુને રણમા કાલિકાને મારી એટલે કાલિકાએ પણ દેવસાજને જોઈ ગદા મારી અને તે મારીએ ગદાથી સોના જેવા અગતો તેનો રથ ભાગી નાખ્યો તેમ જ ભાકર શબ્દ કરતા તે કાલિકાએ તેના બચ્ચસેને પણ મારી નાખી સારથિને પણ તરત જ મારી નાખ્યો, એટલે પગપાળો થઈ ક્રોધાયમાન થયેલા તેણે ગદા લઈ ખૂબ હસતા હસતા કાલિકાની બાને ભુજાઓની વચ્ચે પ્રહાર કર્યો, ત્યારે તે ગદાપ્રહારને ચુકાવી દઈ કાલિકાએ તરત જ તલવાર લઈ ચદન લગાવેલા તેના હાથા હાથને હથિયારો સાથે કાપી નાખ્યો એમ કપાયેલા હાથવાળો, રથ વિનાનો અને લોહીગુહાણ થયેલ છતા હાથમા ગદા લઈ તેણે કાલિકાની પાસે જઈ પ્રહાર કર્યો, એટલે ખૂબ હસતા કાલિકાએ તલ વાચ્ચી તેનો જમણો હાથ પણ ગદા તથા બાનુબધ સહિત કાપી નાખ્યો, તે સમયે કોપાયમાન થયેલો તે શુભ પગની લાત મારવા વેગથી દોડયો, એટલે કાલિકાએ તરત જ તલવાચ્ચી તેના બંને પગ કાપી નાખ્યા એમ હાથપગ કપાયા છતા 'તું ઊભી રહે, ઊભી રહે' એમ બોલતો તે કાલિકાને જાણે કરાવતો હોય તેમ તરત જ દોડતો ગયો, ત્યારે તેને આવતો જોઈ કાલિકાએ ક્રમ સમ્માન ઉપમાવાળા તેના મસ્તક ને કાપી નાખી તેના ગળા પરથી લોહીનો ધોધ વહેતો કરી નાખ્યો, એમ મસ્તક કપાયું ત્યારે પર્વતની પેઠે તે દાવવ પૃથ્વી પર પડી ગયો, તેના દેહમાથી તરત જ પ્રાણ નીકળી ગયા, પછી તે દેહને પ્રાણરહિત પડેલા જોઈ ઇદ્ર સહિત દેવો તે સમયે દેવી અષ્ટિકાની, આમુડાની તથા કાલિકાની સ્તુતિ કરવા

લાગ્યા * તે વેળા સુખકારક વાયુ વાવા લાગ્યા, દિશા ઓ અત્યંત નિર્ભય થઈ અને પવિત્ર અગ્નિઓ હોમ વખતે જમણી તરફની જાળાઓવાળા થયા જે દૈત્યો મરતા બચ્યા હતા, તે બધા જગદખાને પ્રણામ કરી લધિયારો છોડી પાતાળમાં ચાલ્યા ગયા હે રાજા ! શુભ વગેરેના નાશરૂપ અને દેવોના રક્ષણરૂપ આ બધું દેવીનું ઉત્તમ ચરિત્ર મેં તમને કહ્યું પૃથ્વી પર જે મનુષ્યો આ સર્વ આખ્યાનનો ભક્તિથી સદા પાક અને શ્રવણ કરશે, તેઓ અવશ્ય કૃતાર્થ થશે જે મનુષ્ય આ શુભ ચરિત્રનું નિત્ય શ્રવણ અથવા પાક કરે છે, તે જ પુનરુદ્ધિ લેય તો પુત્રોને પામે, ધનરહિત લેય તો પુષ્કળ ધન પામે, રોગી હોય તો રોગથી છૂટી જાય અને સર્વ કામનાઓ મેળવે છે, તેને શત્રુથી ભય થતો નથી અને છેવટે તે મુક્તિ પામે છે ૧-૬૮

શત્રુતો ન ભયં તસ્ય ય દ્વં ચરિતં શુભમ્ ।
શ્ત્રુણોતિ પઢતે નિત્ય મુક્તિમાઝાયતે નરઃ ॥ ૬૮ ॥
ઈતિ શીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં પચમ સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૩૧ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૨ મો *

સુર્ય રાજા અને સમાધિ વૈશ્યની કથા

જનમેજય ઉવાચ

મહિમા વર્ણયંતે સમ્યક્ ચણ્ડિકાયાસ્ત્વયા મુને ।
કેન ચારાચિતા પૂર્વે ચરિત્રવ્રયયોગતઃ ॥ ૧ ॥

જનમેજયે પૂછ્યું 'હે મુનિ ! તમે ચણ્ડિકાનો મહિમા સારી રીતે વર્ણવ્યો છે, હવે તણ ચરિત્રોના પાક અથવા શ્રવણથી પૂર્વે ભગવતીનું આરાધન કોણે કર્યું હતું કે કૃપાના ભંડાર ! વરદાન આપનારા દેવી કોના પર પ્રસન્ન થયા હતા કે અને કામનાઓ આપનારા દેવીને આરાધી કોણે મહાન કૃણ મેળવ્યું

* અહીં દેવીની સ્તુતિ થઈ રહ્યા પછી ભગવતીનો તેઓને વરદાન દીધા અને તે પછી પોતે અદૃશ્ય થયા, પગેરે કથા માર્ક ૩૧ પુરાણમાંથી જેઈ લેવી

* આ અધ્યાયમાં ત્રેલોક્યોથી ત્રણે ચરિત્રોને લેવા પ્રસિદ્ધ રાજા સુર્ય અને સમાધિ વૈશ્યની કથા કહેવાયે

હતું કે તે તમે કહો હે મહાભાગ્યશાળી બ્રાહ્મણ ! ભગવતીની ઉપાસનાનો, પૂજનનો તથા લોભનો વિધિ તમે વિસ્તારથી કહો

સૂત બોલ્યા જનમેજય રાજાનું તે વચન સાભળી પ્રસન્ન થયેલા સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસે મહા-માયાનું પૂજન રાજાને કહેવા માંડ્યું

વ્યાસ બોલ્યા પૂર્વે સ્વારોચિષ મન્વાતરમાં સુર્ય નામે રાજા હતો તે ઘણો જ ઉદાર, પ્રજા પાલનમાં તત્પર, સત્યવાદી, કર્મપરાયણ, બ્રાહ્મણોને પૂજનાર, ગુરુભક્તિમાં તત્પર, કાયમ પોતાની સ્ત્રીમાં જ રમનાર, દાન કરવાના સ્વભાવવાળો, કોઈ સાથે પણ વિરોધ નહિ કરનાર અને ધનુર્વેદમાં ખૂબ પા-ગત હતો એ રાજા એમ સંન્ય પાળતો હતો, તેવામાં પહોડામાં રહેતા મલેચ્છો+ બળથી તેના શત્રુ બન્યા તેઓ કેવળ અન્યાયથી જ શત્રુસંન્યતો નાશ કરનારા હોઈ પૃથ્વીને પહાવી લેવા તત્પર રહેતા હતા જેથી હાથી, ઘોડા, રથ અને પાળાઓની સાથે હોઈ મહાગવિત તે મલેચ્છો ચતુરંગી સૈન્ય તૈયાર કરી તેના પર ચઢી આવ્યા, એટલે સુર્ય રાજા પણ સૈન્ય લઈ તેઓની સામે થયો એ રાજાનું આંતિ ક્રૂર તે મલેચ્છો સાથે ધોર મુઠ્ઠ થયું મલેચ્છોનું સૈન્ય ઘણું જ થોડું હતું અને રાજાનું સૈન્ય અદ્ભુત હોઈ ઘણું

+ જોકે ખરી રીતે તેા કૃવનો પુત્ર નદીરત્ નામનો એક રાજા મુખ્યત્વે કરી સુર્ય સામે મુઠ્ઠ કરવા ચઢી આવ્યો હતો અને તેણે પોતાની સહાય માટે મ્લેચ્છો પણ સાથે આણ્યા હતા, એટલે તે મ્લેચ્છો સુર્ય રાજાના યત્નોનો ન હતા છતાં નદીરત્ રાજાનો પણ કરી તેઓ આવ્યા હતા, તેથી બળાન્કારે તેઓ સુર્ય રાજાના યત્નોનો થયા હતા

* મૂળમાં 'કોલાવિષ્ણિન' એ પાનો ૨૫ અર્થ છે 'કોલા' શબ્દનો અર્થ 'મેલાલ' થાય છે એટલે કોલા હવેથી અર્થાત્ અન્યાયથી વિષ્ણુસિન. એટલે યત્નરાજાનો નાશ કરનાર, એટલે કે મુદ્ધનીતિનો આશય નહિ કરનાર, જે મુદ્ધનીતિપૂર્વક તેરંગેએ મુદ્ધ કર્યું હોત તે સુર્ય રાજાએ તેઓને જીત્યા જ લોન, એવો અર્થ ભાવ છે ૨૫મ્યા 'કોલા' શબ્દથી સુર્ય રાજાની તે નામે નગરી નામજ્વી અને તેના નાશ કરનારા અથવા 'કોલા' એટલે ભૂડ કે દુકર, તેને અવિષ્ણિન એટલે નહિ મારનાર, મ્લેચ્છો ભૂડને કે સુવરને મારના નથી, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે

જ બળવાન અને મોટું હતું, છતાં દૈવ્યોને એ મનેરછે-
એ સુર્ય સંતને યુદ્ધમાં જીતી લીધો, જેથી દાર
પામી નાસી છૂટેલો તે સંજ કિલ્લાની ગોઠવણવાળા
સુરક્ષિત પોતાના નગરમાં આવી પહોંચ્યો, પરંતુ
યુદ્ધિમાન અને નીતિદ્રુણ તે સંજ પ્રધાનોને સન્ન-
પક્ષમાં મળી ગયેલા નેઈ, મનમાં ઉદ્વેગ થઈ વિચારવા
લાગ્યો કે, 'આઈ તથા કિલ્લાની ગોઠવણવાળા આ
વિશાળ સ્વાન પકડી સખી માટે સમયની સહ જોવી
કે યુદ્ધ કરવું ફીક છે? પ્રધાનો શત્રુઓને વશ થયા છે,
તેથી મનણા કરવાને યોગ્ય નથી. તો હવે મારે શું
કરવું?' વળી તે સંજ મનથી આમ વિચારવા લાગ્યો
કે, 'શત્રુઓને મળી ગયેલા તે પાપી આત્માસ્વાળા
પ્રધાનો કદાચ મને શત્રુઓને સોંપી દેશે તો શું
વશે? જેઓની યુદ્ધ પાપી રોષ તેઓ પર કદી
વિશ્વાસ ન કરવો, જે લોકો લોભને વશ થયા હોય
તેઓ શું ન કરે? લોભથી ઘેરાયેલો મનુષ્ય ભાઈનો,
પિતાનો, મિત્રનો, સુહૃદનો, બાધવનો, પૂજ્ય ગુરુનો
તથા બ્રાહ્મણનો પણ દેવ કરે છે, માટે અત્યંત પાપી
હોઈ શત્રુપક્ષને મળી ગયેલા પ્રધાનમંડળ પર હવે
મારે કદી વિશ્વાસ ન કરવો નેઈએ' એમ મનથી
વિચારી અત્યંત દુઃખી મનવાળો તે સંજ એકલા
ઘોડા પર બેસી તે નગરમાં નીકળી ગયો સહાય વિનાનો
તે યુદ્ધિમાન સંજ નગરમાંથી નીકળી ગયેલ વનમાં
જઈ પહોંચ્યો અને હવે મારે ક્યા જવું?' એમ
વિચારવા લાગ્યો તેવામાં સુમેધા નામનો તપસ્વી
મુનિનો ઉત્તમ આશ્રમ જ માત્ર ત્રણ જ યોજન ત્યાંથી
દૂર બની સંજ ત્યાં ગયો અનેક વૃક્ષોથી યુક્ત, નદીના
કિનારા પર સ્થિત, વૈરહિત. અલ્પિસંક પશુઓથી
વ્યાપ્ત, કોયલના શબ્દોથી મોલાયમાન, શિવોના ભણ
વાના શબ્દોથી યુક્ત, મૃગોના મેં કરો દેખાથી વ્યાપ્ત,
સારી રીતે પાકેલા તામા નામના ધાન્યથી યુક્ત,
ઉત્તમ વૃષ્—કળવાળા વૃક્ષોથી વ્યાપ્ત, લેમના ધુમા-
ડાની સુગંધથી પ્રાણીઓને કાયમ પ્રીતિ કરનાર,
વેદોના શબ્દોથી વ્યાપ્ત અને સ્વર્ગ કરતા પણ મનોહર
તે આશ્રમને નેઈ એ સંજ આનંદયુક્ત થયો અને
ભય છોડીને તે બ્રાહ્મણના આશ્રમમાં વિદ્યાએ લેવા
તેણે વિચાર્યું ઘોડાને ઝાડે બાધી તે સંજ ચિન્તયુક્ત

થઈ આગમમાં ગયો અને ત્યાં માગવધની છાયામાં
બેઠેલા, મૃગચર્મના આસનવાળા, માત, તપસ્વી અત્યંત
દ્રુણા, સંજ, શિવોને ભણાવતા, વેદશાસ્ત્રના અર્થ-
ને જાણનાર, ક્રોધ, લોભ વર્ગેથી સંહિત સંજ—દેવા-
દિ નેકક્રમથી સંહિત, અદંબાઈ વિનાના, આત્મજ્ઞાન-
માં સ્મનારા, નત્યવાદી અને જિતેન્દ્રિય મુનિને નેઈ
સંજ તે વેળા તેમની આગળ દંડવત્ પૃથ્વી પર પડ્યો
અને પ્રેમયુક્ત થઈ આસુના જળથી વ્યાપ્ત નેયોવાળો
થયો તે સમયે મુનિએ 'હિંકો, હિંકો, તમારું વ્યાણ
થાયો' એમ તેને કહ્યું અને ગુરુએ પ્રેરણા કરેલા
શિવે તેને આમન આપ્યું, અદ્યે સંજ હિંકો થઈ
તેમની આજ્ઞાથી તે આસન પર બેઠો, ત્યાં સુમેધા
મુનિએ પૂજની સામગ્રી વગેરેની વિધિપૂર્ક તેની
પૂજ કરી પૂછ્યું કે, 'તમે ક્યાથી આવ્યા છો? કોણ
છો? અને મિતાપસયલ કેમ છો? આમાં જે ગુમ
કરણ રોષ તે તમે ખુશીથી કહો તમારે આહી આવ-
વામાં શું કામ છે? તમારા મનમાં જે કાર્ય રહ્યું
હોય તે તમે કહો, તમારું જે ઇચ્છિત કરવું અસંક્ય
હશે તે પણ કું કરીશ'

સંજ બોલ્યા હું સુર્ય નામનો સંજ છું, શત્રુ-
ઓએ મને હરાવ્યો છે, તેથી સંન્ય, ઘગ તથા
હીને છોડી હું તમારે શરણે આવ્યો છું હે બ્રહ્મન્ !
તમે મને જે આજ્ઞા કરશો, તેને હું ભક્તિતત્પર
થઈ કરીશ તમારા સિવાય બીજાને કોઈ પણ પૃથ્વી
પર મારું રક્ષણ કંતાર નથી શત્રુઓથી મને ધોર
ભય છે તેથી હું આજે તમારી પામે આવ્યો છું હે
મુનિશ્રેષ્ઠ ! હે શરણાગત પર પ્રેમવાળા ! તમે મારું
રક્ષણ કરો

અપિચા કહ્યું હે સંજેન્દ્ર ! તમે નિર્ભય થઈ
આવી ત્યાં તમારા બળવાન શત્રુઓ આમાર તપના
બળથી અહીં ચોક્કસ નહિ આવે હે ઉત્તમ સંજ !
આહી તમારે દિસા ન કરવી, પણ વનને લગતી
આજીવિકા બન ઉત્તમ સામે, રૂળ તથા મૂળથી
જીવન ધાત્વું

વ્યાસ બોલ્યા એવું તેમનું વચન સાલળી તે
સંજ નિર્ભય થઈ તે આશ્રમમાં જ રહ્યો અને
પવિત્ર સ્ત્રી કળ તથા મૂળનો જ આહાર કરવા લાગ્યો
કોઈ તમયે એ સંજ વૃક્ષની છાયાનો આશ્રય કરી

ધર તરફ જ આવત કરણ ગયેનું હોવાથી ચિંતાતુર થઈ વિચારતા બાંયો કે, 'સદા પાપમા સ્મવાવાળા મારા શત્રુ-શ્વેરદોષોએ મારું નાન્ય મેળવ્યું છે, તેથી તે દુઃખાની નિર્દોષ શત્રુઓએ લોકોને ખૂબ પીડ્યા હશે મર્વ હાથીઓ અને ઘોડાઓ પણ શત્રુથી ખૂબ પીડાયા હશે અને ખોરાક વિનાના થઈ દુર્બળ થયા હશે એમા સારાથ નથી પૂર્વે જેઓને મેં પાળ્યા છે, તે માગ નાં સેવકો શત્રુઓને વશ વર્તતા હોઈ દુઃખી જ થયા હશે અત્યંત દુરાચારી અને મોટા ખર્ચ કંવામા તત્પર એ શત્રુઓએ મારા ધનને જીત્યું, ઘર તથા વેત્યા વગેરે સ્થાનોમા વેડફી દીધું હશે પાપી બુદ્ધિતાળા શ્વેરદોષ સુપાત્રમા દાન કરવામા ચતુર હોય જ નહિ, તેથી વ્યસનો દ્વારા મારા ખજાનાનો નાશ કરશે, અને મારા મંત્રીઓ તો પાપી બુદ્ધિતાળા છે જ' આમ ચિંતા કરતો રાજા વૃક્ષના મૂળ પાસે બેઠો હતો, ત્યારે કાંઈ વાણિયો એવી જ ચિંતા કરતો ત્યાં આવી ચડ્યો રાજાએ તેને સામે બેઠો અને પોતાની પાસે ત્યાં બેસાડ્યો, પછી તેને પૂછ્યું, 'તું કોણ છે? અને આ વનમા ક્યાથી આવી ચડ્યો છે? હે મહાભાગ, તારું નામ શું છે? ક્યા કારણથી તું દુઃખી દેખાય છે? તું કિંકો થઈ શોકથી કેમ પીડાયો છે? તું સત્ય કહે (સામ નામા) સાત જ શબ્દોથી મિત્રતા થયેલી મનાય છે (એટલે મિત્રતા હોય ત્યાં બધું કહી શકાય છે)'

આસ બોલ્યા રાજાનું વચન સાંભળી, સંજ્ઞા નનો મમાગમ જાણી સ્થિર બેસીને તે ઉત્તમ વાણિયો તેને કહેવા લાગ્યો

વાણિયો બોલ્યો હે મિત્ર! હું જાતે વાણિયો છું 'સમાધિ' નામ પ્રખ્યાત છું, તેમ જ ધનવાન, ધર્મનિપુણ, સત્ય બોલનાર તથા પાસકા ગુણો પર દોષારોપણ કરનાર નથી ધનમા લાલચુ બનેલા દુષ્ટ પુત્રોએ તથા સ્ત્રીઓએ 'આ કન્નૂસ છે' આવું બહાનું કાઢી ત્યજવો ઘણો મુશ્કેલ સ્નેહ ત્યજીને મને હાકી કાઢ્યો છે વળી મારા કુટુંબીઓએ પણ મને ત્યજી દીધો છે, તેથી તરત જ આ વનમા હું આવતો રહ્યો છું, હે પ્રિય મિત્ર! તું કોણ છે? તું કોઈ ભાગ્યશાળી દેખાય છે, હવે તું (તારી વાત) કહે

રાજા બોલ્યો હું સુરથ નામે રાજા છું, ચોર (ગન્ડ) લોકોથી પીડાયો છું અને મંત્રીઓથી કળાઈ રાજ્યરહિત થઈ અહીં આવ્યો છું હે ઉત્તમ વાણિયા! બહુ સારું થયું કે તું મને મિત્ર તરીકે અહીં મળ્યો છે સુદૃઢ વૃક્ષોવાળા આ વનમા આપણે બંને સુખેથી આનંદ કરીશું, માટે હે મહાબુદ્ધિમાન ઉત્તમ વાણિયા! તું ગોઠા છોડી દે અને સ્વસ્થ થા અહીં જ મારી સાથે તારી ઈચ્છા પ્રમાણે સુખેથી રહે

વાણિયો બોલ્યો મારું કુટુંબ મારા વિના નિરાધાર, ઘણું જ દુઃખી, ચિંતાથી વ્યાકુળ અને વ્યાધિ તથા શોકથી હેરાન થતું હશે હે રાજા! સ્ત્રીના શરીરમા કે પુત્રના દેહમા પણ સુખ નહિ હોય, આમ ચિંતાતુર રહેતું મારું ચિત્ત શાંત થતું નથી હે રાજા! પુત્રને, સ્ત્રીને, ધરને તથા સ્વજનને હું ક્યારે જોઈશ? આવી ધરની ચિંતાથી ખૂબ જ દુઃખી થતું મારું મન સ્વસ્થ થતું નથી

રાજાએ કહ્યું, હે મહાબુદ્ધિમાન! દુરાચારી કોઈ ઘણા જ મૂર્ખ જે પુત્રો વગેરેએ તને હાકી કાઢ્યો છે, તેઓને જોઈ હવે તને શું સુખ થશે? કિંતકારી શત્રુ સારો, પણ જેઓ દુષ્ટતાથી હોય તે મિત્ર કેમ કહેવાય? માટે મનને સ્થિર કરી તું મારી સાથે આનંદ કર

વાણિયો બોલ્યો હે રાજા! અજ્ઞાનીઓ જેને ભાગ્યે છોડી શકે છે એવા કુટુંબની ચિંતાથી અત્યંત દુઃખી થતું મારું મન હજીયે સ્થિર થતું નથી

રાજાએ કહ્યું મારા મનને પણ સંત્યજી થયેલું દુઃખ પીડે છે, માટે આ શાંત મુનિને આપણા શોકનો નાશ કરનાર ઔપચ આજે આપણે પૂછીએ

આસ બોલ્યા એવો વિચાર કરી તે રાજા અને વાણિયો વિનયપૂર્વક થઈ શોકનું કારણ પૂછવા મુનિ પાસે ગયા ત્યાં બેઠેલા, શાંત અને સંવૈરામ એ કથિતે પ્રણામ કરી ખરાબર બેઠી શાંતિ પામેલા રાજાએ તેમને કહ્યું ૧-૬૩

ગત્વા ત પ્રણિય-વાહ રાજા ઋષિમનુષ્યમ્ ।

માસીન સમ્યગાસીન- શાન્ત શાન્તિમુપાગતઃ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા પચમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૩૨ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૩ મો*

ભુવનસુંદરી માહાત્મ્ય

સજોગચ

મુને વૈદ્યોઽયમધુના વને મિત્રતાં ગતઃ ।

પુત્રદારીનિરત્તોઽયં પ્રાપ્તોઽવ મમ સંગમમ્ ॥ ૧ ॥

સુરજ સગ્નચો કહ્યુ હે મુનિ । આ વાણિયો હમણા આ વનમા મારો મિત્ર થયો છે, તેને પુત્રો તથા સ્ત્રીઓએ લાડી કાઢ્યો છે, તેથી અહીં મને તે મળ્યો છે આ વાણિયો કુટુંબના વિરહથી દુઃખી થઈ અત્યંત દુઃખી મનવાળો રહે છે અને શાંતિ પામતો નથી, મને હમણા તેમ જ થાય છે હે મહાબુદ્ધિ માન ! સરજ ગયું તે દુઃખથી હું શોકાતુર થયો છું અને મારા હૃદયમા વિના કારણ થતી ચિંતા દુઃખથી નથી શમીને વશ થયેલા મારા ઘોડા ને હાથીઓ દૂધળા થઈ ગયા હશે, તેઓનું શું થશે ? તેમ જ મારા સેવકો મારા વિના દુઃખી થઈ ગયા હશે અને શત્રુઓ ઘણા જ બળથી કાણવારમા મારા ખંભાનાનો નાશ કરી નાખશે આવી ચિંતા કરતા મને બ્રહ્મ પણુ આવતી નથી અને શરીરમા સુખ થતું નથી હું આ સર્વ જગતને સ્વપ્ન જેવું ખોટું જાણું છું, છતાં હે પ્રભો ! મારું મન ભમી જઈ સ્થિર થતું નથી હું કોણ છું ? આ ઘોડા અને હાથીઓ કોણ છે ? સગા ભાઈ, પુત્રો અને મિત્રો મારા નથી, છતાં તેઓનું દુઃખ મને પીડે છે । આ મારા મનનો ભ્રમ છે, એમ હું જાણું છું, તોપણ મારો મોહ દૂર થતો જ નથી તેનું અદ્ભુત કારણ શું છે ? હે સ્વામિન ! તમે બધું જાણો છો અને સર્વ સંશયનો નાશ કરનાર છો, માટે હે દયાનિધિ ! મારા આ મોહનું કારણ કહો

વ્યાસ બોલ્યા તન્ન સુરશે મુનિશ્રેષ્ઠ સુમેધાને એમ પૂછ્યું ત્યારે તેમણે શોક તથા મોહનો નાશ કરનાર આ શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન તેને કહ્યું

સુમેધા ઋષિ બોલ્યા હે સજન ! બાધન તથા મોહનું કારણ હું તમને કહું છું, સાબળો - 'જે' મહા માયા' એમ પ્રખ્યાત છે, તે જ સર્વ પ્રાણીઓને આ

લોકમા બાધ તથા મોહનું કારણ છે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શકર, ઇન્દ્ર, વરુણ, વાયુ સર્વ દેવો, મનુષ્યો, ગંધર્વો, સર્પો, સંક્ષેપો, જાતજાતના વૃક્ષો, વેલીઓ, પશુઓ, મૃગો તથા પક્ષીઓ એ બધા માયાને વશ થઈ બાધન તથા મોહને પાત્ર બને છે તે મહામાયાએ સ્થાવર જગમ આ સર્વ જગતને સરજ્યું છે મોહજગદી બાધાયેલું આ જગત તેને જ વશ વર્તે છે, તો જગતે ગુણથી મેલો તું—એક ક્ષત્રિય—મનુષ્યોમા કોણ માત્ર છે ? જ્ઞાતીઓના ચિંતાને પણ તે મહામાયા સદા મોહ પમાડે છે જ્ઞાન હોવા છતાં બ્રહ્મા, શકર અને વિષ્ણુ આદિ પણ (પ્રારબ્ધકર્મના ભોગ સુધી) માયા બાંધી રહેતી હોવાથી સગને વશ થઈ ખૂબ જ મોહિત થઈને લોકમા (જન્મ—મરણના કેસમા) ભગ્ન્ય કહે છે હે સજન ! પૂર્વે સત્યયુગમા વિષ્ણુ નારાયણે પોતે બ્રહ્મવિદ્યાની સ્થિરતા માટે સ્વેતકીપમા જઈ દસ હજાર વર્ષ સુધી ધણું મોટું તપ કર્યું હતું, અને પછી શાશ્વત સુખ માટે તેમણે ચિંતન કર્યું હતું, તે જ પ્રમાણે, હે સજનદ્ર ! બ્રહ્મા પણ પરમ અદ્ભુત એક નિર્જન પ્રદેશમા મોહને દૂર કરવા તપ માટે રહ્યા હતા કોઈક સમયે વાસુદેવ વિષ્ણુ પણ બીજા સ્થળ માટે વિચાર કરી તે (સ્વેતકીપના) પ્રદેશમાથી ભીડીને બીજા પ્રદેશ ગેવાની ઇન્દ્રાથી નીકળ્યા, અને તે જ પ્રમાણે હે સજનદ્ર ! બ્રહ્મા પણ પોતાના તપ કરવાના સ્થળમાથી બહાર નીકળ્યા તે બંને બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુ માર્ગમા ભેગા થયા ત્યારે એકબીજાને પૂછવા લાગ્યા કે, 'તું કોણ છે અને તું કોણ છે ?' બ્રહ્માએ તે વિષ્ણુદેવને કહ્યું હું જગતનો કર્તા છું' ત્યારે વિષ્ણુએ તેમને કહ્યું 'ઓ મૂર્ખ ! હું વિષ્ણુ જ જગતનો કર્તા છું તું તો બળ વિનાનો અને રજોગુણથી આશ્રિત હોઈ કોણ માત્ર છે ? સરવ ગુણથી આશ્રિત મને વિષ્ણુને તું સનાતન જાણ મેં હમણા જ મહાભયકર યુદ્ધ કરી તારી રક્ષા કરી હતી (મનુ—કેટલ નામના) બે દાનવોથી અત્યંત પીડાઈને તું મારે શરણે આવ્યો હતો તે મધુ—કેટલ દાનવોને મેં જ માર્યા હતા, તો હે મૂર્ખ ! તું ગર્વ કેમ કરે છે ? હવે આ મોહ તું છોડી દે આ વિશાળ સંસારમા મારાથી પણ અધિક કોઈ છ જ નહિ'

* આ અધ્યાયમાં સુરજ તજનને શ્રીમદ્ ભુવનસુંદરીનું માહાત્મ્ય પૂછ્યું, ત્યારે સારીપા હ એવોથી તેમને તે કહેવાશે

સુમેધા ઋષિ બોલ્યા એમ બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુ પરસ્પર વિવાદ કરવા લાગ્યા તેમના હોઠ (ક્રોધથી) ફરકના લાગ્યા, તેઓ પોતે કપવા લાગ્યા અને લાલ યોગ તેઓવાળા થઈ ગયા તેવામા વિવાદ કરતા એ બંનેની વચ્ચે અમૃત જેવું ઉન્નતન, મોટું, લાખુ ને અદ્ભુત લિંગ એકબીજા પ્રકટ થયું તેમ જ વિવાદ કરતા તે બંને મહાભાગ્યશાળીઓને સખોધી તરત જ આકાશમા શરીર વિનાની વાણીઓ કહ્યું કે, હે બ્રહ્મા ! હે વિષ્ણુ ! તમે બંને પરસ્પર વિવાદ કરો મા તમારા બંનેમાથી જે કોઈ આ લિંગની નીચે કે ઉપર છે એ હદ મેળવે તેને તમારા બંનેમા હમેશા જ શ્રેષ્ઠ ગણવો, માટે એક જણ હમણા પાતાળમા જાયો અને બીજો આકાશમા જાયો, નકામો વાદ છોડી તમારે મારુ વચન પ્રમાણ કરવું અને તમારા બંનેના આ વિવાદમા કાયમી કોઈને મધ્યસ્થ કરવો જોઈએ ' આ દિવ્ય વચન સાંભળી બંને જણ (તેમ કરવા) તૈયાર થયા અને ઉદયમ કરવા તત્પર થઈ આગળ રહેલા તે અદ્ભુત દેખાવના લિંગને માપવા માટે ચાલ્યા. વિષ્ણુ પાતાળમા અને બ્રહ્મા આકાશમા ગયા એમ પોતાની મોટાઈ વધારવા તે મોટા લિંગને માપવા સારુ કેટલાક પ્રદેશ સુધી જઈ વિષ્ણુ બધી રીતે યાત્ર્યા, કારણ કે લિંગનો અત તે પામ્યા જ નહિ તેથી પાછા કરી પોતાના મૂળ સ્થળ તે આવ્યા બ્રહ્મા પણ ઉપર ગયા હતા, તે શિવના મસ્તક પરથી પડેલા કેવડાના પાનને મેળવી આનંદથી વ્યામ થઈ પાછા કર્યો અને તત્ત જ આવી તેમણે પેટુ કેવડાનું પાન વિષ્ણુને બતાવી ગર્વથી મોહિત થઈ જૂઠું કહ્યું કે, 'લિંગના મસ્તક પરથી આ કેવડાનું પાન મે લીધું છે અને તમારા ચિત્તને શાંત કરવા નિશાનીરૂપે મે આપ્યું છે ' બ્રહ્માનું તે વાક્ય સાંભળી કેવડાનું પાન જોઈને વિષ્ણુએ તેમને કહ્યું ' આમા સાક્ષી કોણ છે તે હવે કહો હરકોઈ વિવાદ ઊભો થાય, ત્યારે સત્ય બોલનાર, બુદ્ધિમાન, સદાચારી, પવિત્ર અને સમભાવ વાળો સાક્ષી હોવો જ જોઈએ '

બ્રહ્મા બોલ્યા ' આ વખતે દૂર દેશમાથી સાક્ષી કોણ આવે ? આ કેવડો જ જે કઈ સત્ય હશે તે કહેશે ' એમ કહી બ્રહ્માએ તે બાબતમા પ્રેરણા કરેલી કેવડો

તરત જ આવું સ્પષ્ટ વચન વિષ્ણુને કહેવા લાગ્યો ' શિવના મસ્તક પર રહેલા મને લઈને બ્રહ્મા આહી આવ્યા છે હે વિષ્ણુ ! આ બાબતમા તમારે કદી સંદેહ ન કરવો, મારુ વાક્ય તમે પ્રમાણ ગણો કે બ્રહ્મા આ લિંગનો પાર પામ્યા છે અને શિવભક્તોએ ચડાવેલા મને લઈને આહી આવ્યા છે ' કેવડાનું તે વચન સાંભળી વિષ્ણુ જાણે હસતા હોય તેમ બોલ્યા ' આ મહાદેવ જો વચન બોલો, તો તે પોતે જ મારે પ્રમાણ છે ' વિષ્ણુનું તે વાક્ય સાંભળી મનાતન મહાદેવ કોપાયમાન થઈ કેવડાને કહેવા લાગ્યા ' બો જૂઠું બોલનાર ! તું અસત્ય ન બોલ ઉપર જતા બ્રહ્માએ મારા મસ્તક પરથી પડેલા તને વચ્ચેથી જ મેળવ્યું છે તું જૂઠું બોલો છે, માટે મે (આજથી) સર્વ કાળ તારો ત્યાગ કર્યો છે, ' તે સાંભળી બ્રહ્મા શરમાઈ જઈ વિષ્ણુને તમી પડ્યા, અને તે દિવસથી શકરે પુષ્પામ્રથી કેવડાનો ત્યાગ કર્યો છે આ ગીતે માયાનું બળ જ્ઞાનીઓને પણ મોહ કરનાર છે એમ તમે જાણો હે રાજા ! એ (માયાથી થતા) ભ્રમ માટે બીજા પ્રાણીઓની તો વાત જ શી ? લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુ પણ દેવોનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા પાપના ભયને છોડી સર્વકાળ દૈત્યોને ઠગે છે વળી એ વિષ્ણુદેવ અનંત પ્રકારની યોનિઓમા અવતાર ધર્યા કે છે અને આનંદસુખ છોડી તે વિષ્ણુ દૈત્યો સાથે યુદ્ધ કર્યા કે છે ! આમ, જગતના ગુરુ અને સર્વેશ્વરે વિષ્ણુમા પણ દેવોના કાર્ય માટે માયાનું બળ જોવામા આવે છે, તો બીજાની તો વાત જ શી ? હે રાજા ! એ પરમ પ્રકૃતિ જ્ઞાનીઓના પણ ચિત્તનું બળથી આકર્ષી મોહને સોપી દે છે, જે ભગવતીથી સ્થાવરજગત આ સર્વ જગત વ્યાપ્ત છે તે જ સર્વ પ્રાણીઓને મદા મોહ, જ્ઞાન તથા બધમોક્ષ આપનાર છે

સુર્ય રાજાએ પૂછ્યું હે ભગવન ! તે દેવીનું ઉત્તમ સ્વરૂપ, બળ, ઉત્પત્તિકારણ અને તેમનું જે સંશ્રેષ્ઠ સ્થાન હેય તે તમે મન કહો

ઋષિ બોલ્યા હે રાજા ! તે દેવી અનાદિ હોવાથી તેમની કદી ઉત્પત્તિ જ નથી, હે રાજા ! તે પરમ દેવી નિત્ય જ છે અને કારણોનું પણ કારણ હોઈ સર્વ પદાર્થોમા સર્વ પ્રકારની શક્તિરૂપે તે વર્તે છે

રાકિત વિનાનુ પ્રાણી બધી રીતે મુકદ્દા જેવુ થઈ
જાય છે સર્વ પ્રાણીઓમા જે ચેતન્યશક્તિ છે, તે
જ ભગવતીનુ સ્વરૂપ છે દેવોના કાર્યની સિદ્ધિ માટે
એ ભગવતી પ્રકટે છે, અવશ્ય થાય છે હે રાજા !
દેવો તથા મનુષ્યો તે દેવીની સ્તુતિ કરે છે, ત્યાં
પ્રાણી માત્રના દુ ખનો નાશ કર્યા એ અખિલદેવી
અનેક સ્વરૂપો ધારણ કરતા જાતજાતની શક્તિઓ
સંહિત પ્રકટ થાય છે એ પરમેશ્વરી (દેવોના) કાર્ય
માટે પોતાની ઈચ્છાથી પ્રકટ થાય છે, પણ હે
રાજા ! સર્વ દેવો જેમ દેવાધીન છે, તેમ તે દેવી
દેવાધીન નથી પુરુષ-આત્માના સર્વ પ્રયોજનોને
કાયમ પ્રવર્તતા એ દેવી કાળને વશ નથી, પુરુષ પોતે
કર્તા નથી પણ કેવળ દ્રષ્ટા જ છે આ સર્વ જગત
દૃશ્ય છે અને તે દેવી જ દૃશ્યને ઉત્પન્ન કરનાર
છે કારણ-કાર્યસ્વરૂપ તે એકના જ બ્રહ્માકરૂપ
નારકને સ્વી પુરુષ-આત્માને રાજા કરે છે એમ
પુરુષ રાજા થાય, તે પછી એ ભગવતી જ ઘણા
વેગથી સર્વોત્તમ સહાર કરે છે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને
મહેશ્વર તો માત્ર નિમિત્તાભૂત જ છે એ દેવીએ
જ ઉત્પન્ન કરેલા તે દેવો લીલા માટે જ પોતપોતાના
કાર્યોમા (તે દેવીથી) પ્રેરાયેલા છે અને તેઓમા
પોતાનો અશ સ્થાપી (એ પરમેશ્વરીએ જ) તેઓને
મહાબળવાન કર્યા છે વળી તે દેવોને માવિની લક્ષ્મી
તથા પાર્વતી નામની શક્તિઓ પણ તે દેવીએ આપી
છે, જેથી તે મહાન દેવો સુષ્ટિ, સ્થિતિ તથા વિનાશ
કરનાર તે પરમેશ્વરીને સર્વશક્તિરૂપ તથા સર્વના
શિવરી જાણી આનંદથી તેમને પૂજે છે હે રાજા !
દેવીનુ આ મવોરામ માહાત્મ્ય એ મારી બુદ્ધિ
પ્રમાણે તમને કહ્યુ છે, બની રીતે તેમના માહાત્મ્યનો
અત દુ જાણતો નથી ૧-૬૫

પતસે સર્વમાત્યાત દૈરીમાહાત્મ્યમુત્તમમ્ ॥

મમ શુદ્ધયનુસારેણ નાન્ત જ્ઞાનામિ મૂપતે ॥ ૬૫ ॥

હનિ શ્રીદેવીબાજન મહાયુગમા પદમ સ્કંધ વિષ

અધ્યાય ૩૩ મા નમામ

અધ્યાય ૩૪ મો*

ભગવતીની પૂજાવિધિ

રાનોવાવ

ભગવન્ દુહિ મે સમ્યક્ તસ્યા આરાધને વિધિમ્ ।

પૂજાવિધિ ચ મન્ત્રોચ્ચ તથા હોમવિધિ વદ ॥ ૧ ॥

સુસ્થ રાજાએ પૂછ્યુ હે ભગવન્ ! તે દેવીના
આરાધનની વિધિ તમે મને સારી રીતે કહો તેમ જ
પૂજાવિધિ તથા હોમવિધિ તથા મન્ત્રો પણ કહો

સુમેધા નયિએ કહ્યુ હે રાજાન્ ! લોકોને કામ-
નાઓ, મોક્ષ અને જ્ઞાન આપનાર તથા દુ ખનો નાશ
કરનાર તે દેવીની ઉત્તમ પૂજાવિધિ હું તમને કહું છું,
સામળો પ્રથમ સ્નાનવિધિ કરી પવિત્ર થઈ, (ધોયેલા)
વસ્ત્રો પહેરી, આચમન કરી સાવધાન થયેલા મનુષ્ય
પોતાનુ સ્થાન પવિત્ર કર્યુ પછી લીપેટી જમીન
પર ઉત્તમ આસન બરાબર ગોઠવી તે પર આનંદ
માશે બેસી વિધિ પ્રમાણે ત્રણ વાર આચમન કર્યુ-
પછી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પૂજાદ્રવ્ય સ્થાપી, પ્રાણ-
યામ કરી જૂતશુદ્ધિ કરીને પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવી અને
મનોથી પૂજાસામગ્રીનુ પ્રોક્ષણ કરી સંક્રમ કરી
વિધિ પ્રમાણે ન્યાસ* કરવા ઉત્તમ તાપ્યાતા પાત્રમા
ધોળા નદનથી અથવા અમ્બાધથી છ ખૂણાવાળો
ચત્ર લખવો અને તેની બહાર આઠ ખૂણાનો ચત્ર
લખવો (ઉપચત્ર જૂ પર પણ લખવું) પછી તવાક્ષર
મનના બીજને લખવા x અને પ્રાણપ્રતિષ્ઠાના મન્ત્રથી
અથવા વેદમન્ત્રથી યનની પ્રતિષ્ઠા કરવી + અથવા (જે
* આ ન્યાસમા સુમ્મારીન શ્લોકોથી જગદબાના
પૂજનની વિરિ સુર રાજના પૂછવાથી સુમધા સ્થિબો
હો છે

— મા કુમન્યાત વગેરે ન્યાસ કરી પોતાના દેહમા
ધર્મ વગર પીઠ ક પીઠ તમા આતરપૂજા કરી બાલપૂજનો
આત્ર્ય સ્વપ્ના એ વાત અર્થ કરી નથી, તોપણ તમ તરી

x ન્યાસ દેવીની આજના પાવનથી માંડી આઠ
પાવનમા નવાજુ મનના આઠ અક્ષર લખી નવમે અક્ષર
વગેરે ક્રિયાકામા લખવો

+ તમા વચ્ચે આતરશક્તિથી માંડી પીઠમત સુધી પૂજ
કરી દરનુ આવાહન કરી મૂજ મનથી આનન વગેરે ઉપચારો
અપીને તે દેવીનુ પૂજન કર્યુ તે પછી છ ખૂણાઓમાં
મનના છ અક્ષરની પૂજા કરવી, નવ અક્ષરમા યેકવુ તરી

યત્ર ન હોય તો) ભગવતીની ધાતુની પ્રતિમા કરવી અને હે રાજા ! (યામલ આદિ તત્ત્વોમા) શિવે કહેલા પૂજના મત્રોથી પ્રયત્નપૂર્વક ભગવતીનું પૂજન કરવું અથવા (વૈદિક મત્રોથી) વિધિ પ્રમાણે શાસ્ત્રોક્ત પૂજા કરી સાવધાન થઈ, નવાક્ષર મન્ત્રનો એકધારે તૂટક ન થાય, તેમ ધ્યાનપૂર્વક જપ- કરવો (જપના) દશાશથી હોમ કરવો, (તોમના) દશાશથી તર્પણ કરવું અને (તર્પણના) દશાશથી બ્રાહ્મણભોજન કરવું (એમ જપ સમાપ્ત કરી દેવીની આગળ માર્કંડેય પુરાણમા = કહેલા) ત્રણે ચરિત્રોનો નિત્યપાઠ કરવો અને (તે પાઠ કરી) દેવીનું વિસર્જન કરવું, ઉપરાત નવરાત્રનું વ્રત પણ વિધિપૂર્વક કરવું હે રાજા ! કલ્યાણ ઈચ્છતા મનુષ્યે આશ્રિત તથા ચૈત્ર માસના શુકલ પક્ષમા નવરાત્રના ઉપવાસ કરવા, અને જે મન્ત્રનો જપ ચાલતો હોય, તે મત્રોથી સાકર, ઘી અને મધ નાખેલા, સારી રીતે તૈયાર કરેલા દૂધપાક વડે મોટા હોમ કરવો અથવા બક્ષરાના માસથી હોમ કરવો,* તેમ જ આઠમ, ચૌદશ અને નોમના દિવસે સુદર બિલ્વપત્રોથી, લાલ કરેલુના પુષ્પોથી અથવા સાકર સંહિત તલથી દેવીનું ખાસ પૂજન અને બ્રાહ્મણ ભોજન કરવું શ્રીમદ્ભાયાની કૃપાથી નિર્ધન ધનને

વગેરે નવ દુર્ગાઓનું પૂજન કરવું અને ભૂપુરોમા ઈન્દ્ર વગેરે નું તથા વજ્ર વગેરેનું પૂજન કરવું આવા યત્રપૂર્વક પ્રકાર અર્ધ સૂચવ્યો છે

- આ જપ બે પ્રકારનો છે, એક નિત્ય જપ અને બીજો પુરસ્કારને જપ. તેમા નિત્ય જપનો નિત્ય હોમવિધિ સમજાવેલો અને નિર્મિત્તક પુરસ્કારના જપમા જે દશાશ હોમ કરવો પડે છે તે હવે પછીના સ્વોકમા કહે છે

= જેણે આ દેવીભાગવતમા એક ચરિત્ર પ્રથમ સ્કધ મા તથા બે ચરિત્રો આ પાવમા સ્કધમા છે એમ ત્રણ ચરિત્રો ના પુરાણમા છે અને વામનપુરાણમા પણ ત્રણ ચરિત્રો છે, પરંતુ તે ત્રણ જ લાખા હોવાથી નિત્યપાઠમા અનુકૂળ ન આવે, એ અભિપ્રાયથી માર્કંડેયપુરાણમા દ્વૈક ચરિત્રોનો પાઠ કરવાનું અર્થ દીક્ષકરમા આશયથી કીર્તમા દર્શાવેલું છે

* આ વાત જાનિયને ઉદ્દેશી સમજાવી, કારણ કાવિજ્ઞ પુરાણ વગેરેમા બ્રાહ્મણને માત્રના હોમનો અધિકાર નથી એમ જણાવ્યું છે

પામે, રોગી રોગથી મુક્ત થાય, પુત્રસંહિત હોય તે વશ રહેનાર ઉત્તમ પુત્રોને મેળવે, રાજ્યવ્રત થયેલો રાજા ચક્રાવર્તી રાજ્ય પામે અને શત્રુઓથી પીડાયેલો મનુષ્ય શત્રુઓનો નાશ કરે છે જે વિદ્યાર્થી જિતે-દ્રિય થઈ ભગવતીનું (કાયમ) પૂજન કરે છે, તે ઉત્તમ વિદ્યા મેળવે છે, એમા સારામ નથી જે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અથવા શૂદ્ર ભક્તિયુક્ત થઈ જગદ્દેવને પૂજે છે, તે સર્વ સુખને પામે છે જે પુરુષો અથવા સ્ત્રીઓનો સમુદાય ભક્તિતત્ત્વર થઈ નવરાત્રનું વ્રત કરે છે, તે કાયમ ઈચ્છિત ફળને પામે છે આશ્રિત માસના શુકલ પક્ષમા ભાવયુક્ત થઈ જે પવિત્ર નવરાત્ર વ્રત કરે છે, તે સર્વ કામનાઓ મેળવે છે (ખેતરની માટીથી) વિધિ પ્રમાણે (ચોરસ) મડળ કરી પૂજનનું સ્થાન તૈયાર કરવું અને તેમા વેદમન્ત્રના વિધાનથી કળશ સ્થાપવો એ કળશ ઉપર ઘણું જ સુદર યત્ર કરી સ્થાપવું અને (તે કળશની) ચારે બાજુ સુદર જવારા વાવી ઉપર પુષ્પોની માળાઓથી વીંટાયેલો ચઢવો બાધી ધૂપ તથા દીવા સંહિત એ ચઢિકાનું ઘર કરવું તેમા શક્તિ અનુસાર ત્રણે કાળ દેવીની પૂજા કરવી (તેમા આ યાદ રાખવું કે,) ચઢિકાના પૂજન વિષે ધનનો ખર્ચ કરવામા વૃત્તચાર્દ ન કરવી (લોભ ત્યજી દઈ શક્તિ પ્રમાણે અવશ્ય ખર્ચ કરવો) અનેક જાતના ધૂપો, દીવા, ઉત્તમ નેવેલો, ફળો, પુષ્પો, ગીતો, વાદ્યો, સ્તોત્રપાઠો અને વેદપાસાયણોથી તે વેળા ઉત્સવ કરવો અને મનને ગમે તેવા ચઢનો, અંગાકાર, વસ્ત્રો, જાતજાતના ખાવાના પદાર્થો, સુગંધી તેલો તથા પુષ્પોથી વિધિપૂર્વક કલ્યાણોનું પૂજન કરવું એમ સારી રીતે પૂજન કરી આઠમનોમના દિવસે મન્ત્રવિધાનથી વિધિપૂર્વક હોમ કરવો. પછી બ્રાહ્મણોને જન્માડવા અને દશમના દિવસ પારણ કરવું રાજાઓએ ભક્તિપરાયણ થઈ શક્તિ પ્રમાણે દાન કરવું એમ જે કોઈ પુરુષ અથવા સંધવા કે વિધવા પતિવ્રતા સ્ત્રી ભક્તિથી નવરાત્રનું વ્રત કરે છે, તે આ લોકમા સુખને તથા મનોવાંછિત ભોગોને મેળવે છે અને તે વ્રતમા તત્ત્વર રહેનારા ડર-કોઈ મનુષ્ય મરણ પછી પરમ સ્થાનને (એટલે મણિદીપ નામના દેવીના લોકને) પામે છે વળી તે

(વ્રત કરનાર) મનુષ્યને બીજા જન્મમા પણ આખડ દેવીભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ ઉત્તમ કુળમા જન્મ પામી તે મદ્યારી થાય છે વ્રતોમા ઉત્તમ આ નવસત્રનુ વ્રત અને સર્વ સુખોને કરનાર શિવાદેવીનું પરમ આરાધન મેં કહ્યું છે સંજનું. આ વિધિથી તમે ચડિકાનુ આરાધન કરો, જેથી શત્રુઓને છતી આખડ સર્વોત્તમ નિઃસ્વ પામશે, તેમ જ હે ગંગા! આ જ શરીરે તમે પોતાના ઘરમા પુત્રોને તથા સ્ત્રીઓને મંગલી ઉત્તમ સુખ પામશે, એમા સરાય નથી હે ઉત્તમ વૈશ્ય! તુ પણ કામનાઓ આપ નાન અને સુદિ તથા સાર કરનામ વિષ્ણુવંશી માયા દેવીનું આજે જ આરાધન કર. જેથી ઘેર જઈ ઇન્દ્રાનુમા સાસારિક સુખ પામી સ્વજનોમા તુ માન્ય ઘઈશ વધી અને દેવીના ઉત્તમ લોકમા (મણિ-દ્વીપમા) તારો વાન ધરો, એમા સરાય નથી હે રાજા! જે લોકોએ ભગવતીને આરાધ્યા નથી, તેઓ (મરણ પછી) નરકમા જાય છે અને આ લોકમા અત્યંત દુઃખથી પીડાતા, જાતજાતના રોગોથી રિપાતા, શત્રુઓની પરાજય પામતા, ત્રીસઉત, પુત્ર વિનાના, તુલ્યસુકત અને જડચુલ્લિકા થાય છે જે લોકોએ વિલ્વપત્રોથી, કંઠેળના પુષ્પોથી, કમળોથી અને ચપાના પુષ્પોથી, જગદ્યાને પૂજ્યા છે, તેઓ અત્યંત વિવાની, પુણ્યવાળા, શક્તિની ભક્તિમા પરાયણ, ધન, વૈભવ તથા સુખથી ચુકત, માનવાળા, સફળ ગુણનમુદાયનુ પાન અને વિદ્વાન થાય છે વધી જે લોકોએ વેદોક્ત મનોવી ભનનતીને પૂજ્યા છે, તેઓ આ લોકમા શ્રેષ્ઠ સંજનોમા પણ મુખ્ય થાય છે ૧-૪૪

ધનનિમનસુસાદ્ધ્યા માનવા માનવન્તઃ।

સકલગુણગણાના માજનં મારતીશાઃ ॥

નિગમચરિતમન્ત્રૈઃ પૂજિતા યંધંગાની।

મૃગતિલિલકમુપ્યાસ્તે મવર્ત્યહ લોકે ॥ ૪૪ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીના વ્રતમંત્રપુરાણમા પાંચ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૩૮ માં અમામ

અધ્યાય ૩૫ મો*

સુરથ રાજા અને અમાધિ રૈશ્યને

દેવીનું પ્રત્યક્ષ દર્શન

બાસ ડગાચ

इति तस्य वचः श्रुत्वा दुःखितो वैदग्ध्यार्थिनी।

प्रणिपत्य मुनिं प्रीत्या प्रथयावन्ततो भ्रશम ॥ ૧ ॥

બાસ બોલ્યા તે સુમેધા ક્રપિનુ એવું વચન સાભળી દુઃખી સમાધિ વૈશ્ય અને સુજ્ય રાજા અત્યંત વિનયનત્ર થઈ પ્રેમથી મુનિને પ્રણામ કરી ઉર્ધ્વથી પ્રકુલ નેત્રોવાળા થયા, તેમ જ વાઙ્ય બોલવામા ચતુર, શાત તથા ભક્તિતત્પર નિરાવાળા તેઓ બે હાથ જોડી આ વચન બોલ્યા "હે ભગવન્! જેમ ગંગાએ ભગીરથને પવિત્ર કર્યા હતા, તેમ આપના ઉત્તમ વચનરૂપી નદીએ દુઃખી તથા નોકાનુકત અમને આજે શાત તથા પવિત્ર કર્યા છે આ લોકમા સત્પુણ્યો પરોપકાર કરવામા તત્પર, સ્વાભાવિક સદ્ ગુણોનુ સ્થાન અને સર્વ પ્રાણીઓને સુખ આપનારા હોય છે હે મહાભાગ્યવાળી! પૂર્વના પુણ્યના પ્રસંગથી અમે મોટા દુઃખોનો નાશ કરનાર આપનો આ પવિત્ર આશ્રય મેળવ્યો છે પૃથ્વી પર ઘણા મનુષ્યો સ્વાર્થ સાધવામા તત્પર તો હોય જ છે, પણ આપ જેવા પરોપકાર કરવામા ચતુર તો કોઈક જ સ્વર્ગે ઠોડીક જ હોય છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ! હું દુઃખી છું અને આ વાણિયા પણ અત્યંત દુઃખી છે, સંતાગ્રી ખૂબ જ તપેલા અમે બને આનંદની તમારા આશ્રમમા આવ્યા છીએ હે વિદ્વાન! તમારા દર્શનથી જ અમારું દેહ સમ્પાદી દુઃખ તો ગયું જ હતું અને હમણા આપના વાક્યા સાભળવાથી અમારું માનસિક દુઃખ પણ ગયું છે હે કરુણા સમુદ્ર પ્રાણપુ! અમે બને ધન્ય અને કૃતાર્થ થયા છીએ, ઘરણ કે આપે કૃપા કરી સુદર વચનોરૂપી અમૃતના ગ્લથી અમને પવિત્ર કર્યા છે હે સત્પુરુષ! તમે અમારું હાથ ઝાલો અને સસાગસમુદ્રમા કૂપતા અમને બનેને ઘાકેલા જાત્રી હમણા જ મન આપી પાર પડે-નારો ઘણું મોટું તપ કરી સુખ આપનારા

* આ અધ્યાયમા સુરથ રાજા અને સમાધિ વૈશ્ય દેવીનું

પ્રત્યક્ષ દર્શન પ્રાપ્ત કર્યું, જે કથા ચોપન મગ્ધોરી કહેવાયે.

દેવીનું આરાધન કરી તેમનું દર્શન મેળવીને જ અમે અને પોતાને ઘેર જઈશું તમાત્ર મુખથી દેવીનો નવાહુ મત્ર પામી અમે બાને નિરાહાર તથા વ્રતધારી રહી તેનું સ્મરણ કરીશું.

આસ બોલ્યા એમ તે બનેએ પ્રેરણા કરેલા મુનિશ્રેષ્ઠ સુમેધાએ તે બનેને ધ્યાન તથા બીજા પૂજિ શુભ મત્ર આપ્યો ત્યાં ગુરુને દેવસ્વરૂપ માનતા તે વૈશ્ય સંજ્ઞા બાને મુનિ પામેથી મન મેળવ્યા પછી પન્થપર વિચાર કરી નદીના મર્ચોત્તમ કિનારા પર ગયા ત્યારે એકાત્મા નિર્જન સ્થાને આમન સ્વીકારી સ્થિર બુદ્ધિવાળા તે બાને જણ બેઠા અને મનઃપર્મા તત્પર થઈ ત્રણ ચરિત્રનો પાઠ કરવા વાગ્યા, તેમ જ અત્યંત પાતળા પેટવાળા, શાત અને ધ્યાનપત્રયણ થઈ તેઓએ ત્યાં એક મહિનો ગાળ્યો એક મહિનાના વ્રતથી જ તેઓ બાનેને ભગવતીના ચરણકમળમા સર્વોત્તમ પ્રીતિ થઈ અને બુદ્ધિ પણ અત્યંત સ્થિર થઈ (દરરોજ) અમુક સમયે તે મહાત્મા મુનિની પાને જઈ તેમના ચરણમા પ્રણામ કરી પાછા આવીને તેઓ બાને દર્શના આમન પરબેસી જતા હતા * બીજા કાર્યમા તેઓ કદી તત્પર ન રહેતા, પણ દેવીના ધ્યાનમા જ તત્પર રી કાયમ મત્ર જપવામા જ તેઓ તત્પર રહેતા હતા હે નમ્ર.

એમ કરતા એક વર્ષ પૂરું થયું ત્યારે કપાહાર પણ છોડી દઈ તેઓ બાને પાદડાનો જ આહાર કરવા લાગ્યા એમ એ વૈશ્ય તથા નમ્રને ત્યાં (બીજા) એક વર્ષ સુધી સૂકા પાદડાનો જ આહાર કરી, જિતેન્દ્રિય રહી, જપ તથા ધ્યાનમા તત્પર થઈને તપ કર્યું એમ કરતા બે વર્ષ વીત્યા, ત્યાં કોઈક મમયે સ્વપ્નમા ભગવતીનું મનોહર દર્શન તેમણે પ્રાપ્ત કર્યું લાલ વસ્ત્રો ધારણ કરતા અને સુદર શાપ્તગ્રામથી શાપ્તગારેલા દેવી જગદેશ્વરી સંજ્ઞાએ કોઈ કોઈ વેળા સ્વપ્નમા પણ જોવા માડ્યા એ રીતે સ્વપ્નમા દેવીને જોઈ તેઓ બાને પ્રાપ્ત થતા અને નીજ વર્ષમા જળનો જ

આહાર કરીને રહ્યા એમ ત્રણ વર્ષ સુધી કરી તે વૈશ્ય તથા સંજ્ઞા પ્રત્યક્ષ દર્શન માટે મનમા ઇચ્છાવાળા થઈ આમ વિચારવા લાગ્યા 'લોકોને શાંતિ આપ નારુ દેવીનું પ્રત્યક્ષ દર્શન આપણે પ્રાપ્ત કરી શક્યા નહિ, માટે અત્યંત દુઃખી અને આતુર થયેલા આપણે બાને જણ દેહનો ત્યાગ કરી એ 'આમ મનથી વિચારી સંજ્ઞાએ એક હાથના માપનો, અત્યંત સ્થિર, અને સુદર ત્રણ ખૂણાવાળો કુડ બનાવ્યો તેમા અગ્નિ સ્થાપી અત્યંત ભક્તિમાન તે સંજ્ઞાએ તથા વૈશ્યે પોતાનું માસ કાપીકાપી વાગ્વાર હોમવા માડ્યું તે જ પ્રમાણે વૈશ્ય પણ પોતાનું માસ અગ્નિમા હોમવા લાગ્યો, પછી તે બાનેએ ઉદમ કરી પોતાના લોહીથી * દેવીને બલિદાન આપ્યું ત્યાં ભગવતીએ તે બાનેને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપી, પ્રીતિના ભારથી ભમી જતા તેઓને અત્યંત દુઃખી જોઈ કહ્યું.

શ્રીદેવી બોલ્યા 'હે સંજ્ઞા' તારા મનમા જે ઇચ્છ્યું હોય તે વરદાન તું માગ તારા તપથી આજે હું પ્રસન્ન થઈ છું અને તું મારો પ્રિય ભક્ત મતાયો છે વળી તે મમયે દેવીએ વશ્યને કહ્યું 'હે મહા બુદ્ધિમાન' હું પ્રસન્ન થઈ છું, તને શું ઇષ્ટ છે? તારા મનમા જે હોય તે તું જલદી માગ, હું આજે તે આપીશ.

આન બોલ્યા તે વચન સાંભળી સંજ્ઞાએ આનદુક્ત થઈ તે દેવીને કહ્યું 'રાત્રીઓનું બળ જેમા (પોતાના) બળથી નાગ પામ્યું છે, એવું મારું પોતાનું સંજ્ઞા તમે મને આપા તે સંજ્ઞા દેવીએ તેને કહ્યું 'હે સંજ્ઞા' તું તારે ઘડે જા, તારા શત્રુઓ ક્ષીણનરૂપ થઈ પતનરૂપ પામીને આત્મા જરો, અને તારા મત્રીઓ નામા બાવી તાન પગમા પડશે હે મહાભાગ' તું તારા નાનગા સુખેથી પોતાનું સંજ્ઞા કર હે સંજ્ઞા' દાન દાન વર્ષો સુધી અતિ વિરાગ સંજ્ઞા કરી તું દેવતા અને (મનુષ્ય પત્રી) સૂર્યથી જન્મ પામી (નાવરિ) નામના નવું થઈને.

* જ્યારે આપણે વ્રતમા એક વર્ષ પછી નુજી વ્રત કરી, જ્યારે નિમ્ન દેવપ્રાપ્તિ માત્ર તેઓ જ નમ્રા તેઓએ મનઃપર્મા બંધ રહેતા હતા, બાને અધાર નમ્રા તેઓ મનઃપર્મા કરી કરતા હતા.

* આ રીતે પોતાના માનના હોમ મને તમા પોતાના ચોક્કસ અર્ચનના આપણે તે પછી અર્ચન વિરાગ બોલ વર્ષોને જ કરવાનું છે, એમ મહાકૃપાવનુ વરોધમા રૂપ છે.

તે પછી પવિત્ર વૈશ્યે પણ ખે હાથ જોડી તે દેવીને
આ વચન કહ્યું 'મારે ઘર, પુત્ર કે ધનથી કામ નથી,
હે માતા! એ સર્વ વસ્તુ બાધનપ્રસક્ત અને સ્વપ્ન જેવી
નાશવત છે, માટે મને સ્પષ્ટ, નિર્ભય, મોક્ષ આપનાર
તથા બાધનનો નાશ કરનાર જ્ઞાન તમે આપો મુદ્ધ
પામર લોકો જ આ આસાર સસારમા રૂપે છે, પડિતો
તરી બધ છે, માટે તેઓ સસારને ઈચ્છતા નથી '

વ્યાસ યોગ્ય તે વચન સાંભળી મલામાયાએ
સન્મુખ ઊભેલા વૈશ્યને કહ્યું 'હે ઉત્તમ વૈશ્ય! તને
જ્ઞાન ધરે, એમા સશય નથી! એમ તે બનેને વર
દાન આપી ભગવતી ત્યા જ અદૃશ્ય થયા અને તે
દેવી અદૃશ્ય થયા ત્યારે સુર્ય રાજ, મુનિશ્રેષ્ઠ સુમેધાને
પ્રણામ કરી ઘોડા પર બેસી જેવું તેણે મન કર્યું કે,
તે જ સમયે તેના પ્રધાનો તથા પ્રજાઓ ત્યા આવી
વિનયનમ્ર થઈ તે રાજાને નમી પડ્યા અને બે હાથ
જોડી ઊભા રહી તેને કહેવા લાગ્યા 'હે રાજ! તમારા
સર્વ શત્રુઓ પાપને લીધે યુદ્ધમા માર્યા ગયા છે,
માટે હે રાજ! હવે તારા રહી તમે નિષ્કટક રાજ્ય
રો તે વચન સાંભળી રાજા તે મુનિશ્રેષ્ઠને નમસ્કાર
કરી, રમ્મ લઈ, મનીઓથી વીંટાઈને ત્યાંથી ગયા
અને પોતાના રાજ્યને, સ્ત્રીઓને, સ્વજનોને તથા
બાધવોને પામી, સમુદ્રરૂપી મેખલાવાળી આખી પૃથ્વી
ને ભાગવવા લાગ્યો પેલો વૈશ્ય પાતુ જ્ઞાન પામી
ઓતરકનો સમ હોડી તીર્થોમા કરતો અને ભગવતીના
નુણોને ગાતો ત્યા જ સમય ગાળવા લાગ્યો દેવીનું

આ પરમ અદ્ભુત ચરિત્ર મે તમને કહ્યું અને સુર્ય
રાજાને તથા સમાધિ વૈશ્યને દેવીપૂજનના ફળની જે
રીતે પ્રાપ્તિ થઈ, દેવીએ દૈત્યોનો નાશ કર્યો અને દેવીનું
શુભ પ્રાકટ્ય જે થયું, તે પણ મે તમને કહ્યું એવા
પ્રભાવશાળી તે દેવી ભક્તોને અભય આપનારા
છે જે મનુષ્ય આ ઉત્તમ આખ્યાન કાયમ સાંભળે
છે, તે ખરેખર અદ્ભુત સસારરૂપ પામે છે આ
પવિત્ર અદ્ભુત આખ્યાન સાંભળવાથી તે અવશ્ય
જ્ઞાન, મોક્ષ, કીર્તિ તથા સુખ આપનાર થાય છે,
વળી આ આખ્યાન સર્વ ધર્મોથી ભરપૂર હોઈ મનુ-
ષ્યોને સમગ્ર પદાર્થો આપનાર તથા ધર્મ, અર્થ,
ક્રમ અને મોક્ષનું પરમ દ્રારણ પણ મનાયુ છે

સૂત યોગ્યા જનમેઘ્ય રાજાએ પૂછેલા અને
સર્વ અર્થના સ્વસ્થને બાલુનારા સત્યવતીના પુત્ર
વ્યાસે આ દિવ્ય સહિતા (ના એક ભાગરૂપ પાંચમો
સ્કંધ) કહેલ છે દયાળુ ભગવાન વ્યાસ મુનિએ
શુભ દૈત્યના નાશને લગતું ચરિત્રાનું આ ચરિત્ર કહ્યું
છે આમ હે મુનીશ્વરો! પુરાણોનો સાર મે તમને
કહ્યો છે ૧-૫૪

ચરિત્તં ચણ્ડિકાયાસ્તુ શુંમદૈશ્વર્યાશ્રિતમ્ ।

કથયમાસ ભગવાન કૃષ્ણ કારુણિકો મુનિ ।

હતિ વ કથિતઃ સારઃ પુરાણાના મુનીશ્વરઃ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમ્ પદમ સ્કંધ ચિરે

અધ્યાય ૩૫ મો સમાપ્ત

પાંચમો સ્કંધ સમાપ્ત

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

સ્કંધ છઠ્ઠો

અધ્યાય ૧ લો*

વિશ્વરૂપની ઉત્તમ તપશ્ચર્યા

શ્રવણ ઋષિ.

સુત સુત મહાભાગ મિષ્ટ તે વચનામૃતમ્ ।

ન વક્તાઃ સ્મો વય પીન્વા દ્વેષાયત્કૃત શુભમ્ ॥ ૧ ॥

શીતશ્રદ્ધિ ઋષિઓએ પૂછ્યું હે સૂત ! હે મહાભાગ્યશાળી સૂત ! વ્યાને સ્વેદુ અને શુભ તમારું મીઠું વચનામૃત પીને (આર્થીત્ સાબળીને) અમે તૃપ્ત થયા નથી , તેથી કુરી પણ એ પુરાણની કથા તમને પૂછવા અમે ઇચ્છીએ છીએ તે શુભ ક્વા વેદમા પણ કહેલી, ગ્મણીય, પ્રસિદ્ધ અને પાપનો નાશ કરનારી છે ત્વજાનો પરાક્રમી પુત્ર ‘વૃજાસુર’ નામે પ્રખ્યાત હતો, તેને મહાત્મા ઇંદ્રે ગુહમા કેવી રીતે માર્યો હતો ? ત્વજા તો દેવોના પક્ષનો જ હતો, છતાં મહાબળવાન અને યાત્રણ તેના પુત્રને ઇંદ્રે કેમ માર્યો હતો ? પુરાણ તથા વેદને જાણનારઓ એ દેવોને સત્ત્વગુણથી, મનુષ્યોને ગ્મગુણથી અને પશુ-પત્નીઓને તમોગુણથી જન્મેલા કહેલા છે આમા ખરેખર મોટો વિરોધ દેખાય છે, કારણ કે સો યજ્ઞ કરનાર તથા સત્ત્વગુણથી જન્મેલ, છતાં ઇંદ્રે બળવાન વૃજાસુરને કપટથી માર્યો હતો, (અને સાત્ત્વિકોમા તો કપટ હોવુ જ ન જોઈએ ; કેમ કે કપટ તો ર્મોગુણથી થાય છે) વગી મત્ત્વગુણને ધારણ કરનાર શ્રેષ્ઠ વિષ્ણુ તેમા પ્રેરણા કરનાર હતા અને પોતે બળવાન તથા પ્રણુ હોવા છતાં મોટા કપટથી તે વચ્ચમા પેસી ગયા હતા । (તો આમા મહાત્માત્ત્વક વિષ્ણુએ પણ કપટ કેમ કર્યુ હતુ ?) મહાબળવાન એ વૃજાસુર સામે સંધિ કરીને

* આ પહેલાં ૨૫મા અધ્યાય દેવીએ વૃજાસુર રૂપેના નાથ કેવી રીતે કર્યો, એ પ્રથમ પ્રશ્ન કરી તેનો કથા ત્રાહ્ય મ્યેઓથી ત્રિસ્તારથી વર્ણવાયો.

વિષ્ણુ તથા ઇંદ્રે મનુષ્યા ત્તે હતી છતાં (પાલ્કથી વિશ્વાનવાત ૨૧) નત્ય તજ્યને તે યનેએ પાણીના ગીપુથી તેને માર્યો હતો (આવો વિશ્વાસવાત અયોગ્ય છે છતાં તે યને માર્તિવોએ પણ તે કેમ ક્યે હતો ?) હે સૂત ! ઇંદ્રે તથા વિષ્ણુએ (ગ્રાહણ વૃના સુન્તો નાગ કર્વાડપ) એ સાહ્યકર્મ કેમ કર્યું હતું ? ખરેખર, આવા મોટા પુરુષો પણ મોહથી કમ્પાઈને પાપી બુદ્ધિવાળા થાય છે ! ઉત્તમ દેવો પણ અત્યંત અન્યાયથી વર્તનારા થાય ! (એ સુ ૨) યો ય નદ્યા ચાનો લીધે દેવો તો સત્પુરુષપાપ પામ્યા છે, છતાં આવા (અન્યાયી) ધર્મમાં તેઓ જો જોયાય તો તેઓનું સત્પુરુષપણ કેવું ગણાય ? વિશ્વામ પામેના વૃનામુરને પાપથી માને ઇંદ્રે બ્રહ્મહત્યાથી થયે પાપનું ફળ મેળવ્યું હતું કે નહિ ? વળી પહેલા તમે જુ છે કે શી દેવીએ વૃનામુરનો નાગ પ્રાંતો, તો એ વાત પણ અમાન ચિરાને આ વિષયમાં મોહ પમાડે છે !

સૂત જોયા હે મુનિઓ ! વૃનામુરના નાશને લગતું વૃત્તાત તમે નાભંગો અને ઇંદ્રે બ્રહ્મહત્યાથી વળે પાપ જે રીતે મેળવ્યું હતું તે પણ સાભંગો નીનિતતા મુન ગતમેશ્વરે પૂર્વે ભગવતીના મુન વ્યાનો આમ જ પૂર્ણ હતું ત્યારે તેમણે જે કલ્પ હતું, તે જ હું તમને કહું કે

જનમેશ્વરે પૂર્ણ હે મુનિ ! ઇંદ્ર પોતે સત્ત્વ ગુણથી ઉત્પન્ન થયા છે ત્યાં તેણે વિષ્ણુની સત્ત્વ મેશ્વરી પૂર્વે વૃનામુરને કપાળી ક્રમ માર્યો હતો ? વળી એ દેવને દેવીએ પણ કેમ માર્યો હતો ? હે મુનિઓ ! એકલા (તે વૃનામુર)નો નાશ એ જણાએ (મગી) કેમ કર્યો હતો તે હું સાભંગવા ઇંદ્ર છુ નને ખૂબ જ આશ્ચર્ય થાય છે ! (કે વેદમાં એમ કહે વાય છે કે વૃનામુરને ઇંદ્રે માર્યો, ત્યારે હમણા તમે એમ કહ્યું કે દેવીએ વૃનામુરને માર્યો !) મહાપુરુષોના નાશને નાભંગતા ક્યો મનુષ્ય કમળે માટે વૃના મુન પાપનો વાતુ દીનું માહત્ત્ય તમે મને હો વ્યામ માન્યા હે સત્ત્વ ! તમે ધન્ય છે ક્રમ !

મુનાનવાત માર તમારી બુદ્ધિ આવી માત્તાગી પછે છ ઉત્તમ દેવતા પા ગમતી પીને (તનો

સ્વાદ જાણે છે છતાં) કને તેને પીવા માટે બિલકુલ તૃણા વિનાના થઈ જાય છે, (અને તમે તો આટલું આટલું સાભંગ્યા છતાં તૃણા-હિત જ થતા નથી, માટે જ તમે ધન્ય છો) હે સત્ત્વ ! પૂજ્ય કીર્તિવાળા ભગવતીની ક્વાઓમાં તમારો ભક્તિભાવ પ્રતિદિન અધિક થયા કરે છે ! (એ જ ઉત્તમ શ્રોતાનું લક્ષણ છે) મોતા ત્યારે એપ્રચિત થઈ સાભંગે છે, ત્યારે વક્તા પ્રમત્તચિત્ત થઈ ક્યા કહે છે પૂર્વે ઇંદ્ર તથા વૃનામુરનું જે યુદ્ધ થયું હતું, તે વેદમાં તથા પુરાણમાં પ્રમિલ છે અને ઇંદ્રે પાપરહિત મનુ વૃનામુરનો નાશ કરી દુષ્પ જ મેળવ્યું હતું (સુષ્પ તો મેળવ્યું જ ન હતું) હે સત્ત્વ ! વિષ્ણુએ તથા ઇંદ્રે પણ મસ્તમેવાળા (વિશ્વરૂપ) પ્રાણણને તથા વૃનામુરને કપાળી માર્યો એમાં આશ્ચર્ય નું છે ? મુનિઓ પણ માયાના બળથી મોહ પામ્યા છે અને તેઓ પાપથી ભયભીત રહે છે, છતાં (માયાથી મોહિત થઈ) નિગતર નિઘ કર્મ કરે છે, (તો પછી મયમ સ્વાસુપને ભગવતા મદાધ દેવો માયાથી મોહિત થઈ નિઘ કર્મ કરે તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ?) કેવળ સત્ત્વગુણની જ મૂર્તિ છતાં વિદ્યાર્થે અત્યંત મોહ પામી સર્વ જ કપાળી દેવોને માર્યો છે, એટલે કે સમગ્ર લોકોને મોહ પમાડતા તે ભગવતી ભવાની મહામાયાને મનથી પણ જીતવા (જે વિષ્ણુ સમર્થ નથી તો) બીજે ક્યો પુરુષ સમર્થ હોઈ શકે ? નરના મિત્ર ભગવાન નાનમણ સાક્ષાત અનંત છે છતાં જે મહામાયાથી પ્રેરણી હજારો મુગોમાં મત્સ્ય વગેરે યાનિઓમાં તરત જ અવતર્યો કરે છે અને મેઈકે સમને નાનીય એ અશાનીય કાર્ય પણ કરે છે ! (ત્યારે બીજીની શી વાત ?) હલોઈ પ્રાણી દેહ, ધન, ઘર સ્વગતો પુત્રો તથા સ્ત્રી, આ બધું મારુ છે, આવા મોહ પામી પુણ્ય અને પાપનો ઢગલો કરે છે, કારણ કે અતિબગવાન માયાના ગુણોથી તે બેજાન મત્સ્ય છે હે સત્ત્વ ! પૃથ્વી પરના કાર્ય—પરણ મેજાનો હોય ત્યાં મેઈક પા પુત્ર્ય મોહનો નાશ કરતા કદી સમર્થ થઈ શકતા નથી કારણ કે (માયાના) નાગો મુગો ન પ્રથમથી જ તેને મોહિત કર્યો છે અને તેના ચિત્તને અત્યંત વગ કર્યું હોય છે (આ

જ કારણથી) તે વિષ્ણુ તથા ઇંદ્રે પણ માયાથી અત્યંત મોહિત થઈ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા તત્પર બની કપટથી વૃત્તાસુરને માર્યો હતો ! હે રાજા ! વૃત્તાસુર તથા ઇંદ્રને પરસ્પર પૂર્વના વેરનું જે કારણ હતું, તે વૃત્તાત હવે હું મૂંઝવણ ત્વષ્ટા નામનો પ્રજાપતિ દેવોમા શ્રેષ્ઠ, મહાતપસ્વી, દેવોનું કાર્ય કરનાર, નિપુણ અને ગ્રાહ્યણોને પ્રિય હતો તેણે ઇંદ્ર પરના દેવને લીધે ત્રણ મસ્તકવાળો 'વિશ્વરૂપ' મુનિ નામથી પ્રખ્યાત અને રૂપવડે મોહ પમાડતો એક પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો હતો એ વિશ્વરૂપ મુનિ ત્રણ ઉત્તમ મનોહર મુખોથી અત્યંત શોભતો હતો અને તે મુખોથી નુદા નુદા કાર્યો કરતો હતો એક મુખથી તે વેદોને ભણતો, બીજા મુખથી મંદિરા પીતો અને ત્રીજા મુખથી સર્વ દિશાઓને એકી વખતે જોતો હતો એમ નણ મસ્તકોવાળો એ વિશ્વરૂપ ભોગોને છોડી આતિ કડિત તપ કર્યો કરતો અને તપસ્વી તથા જિતેન્દ્રિય રહી તેણે કેવળ ધર્મનો જ આશ્રય કર્યો હતો (ગરમીના) સમયે પાંચ અગ્નિઓ સેવવા, વૃક્ષની ટોચે (ખન્ને પગ ભરાવી ઊંધે માથે) રહેવું હેમત મા તથા શિશિરઋતુમા જળની અદર રહેવું, એમ મહાબુદ્ધિ મનુષ્યોથી કરવું મુશ્કેલ તપ એ બુદ્ધિમાન વિશ્વરૂપ કર્યો કરતો અને નિરાહાર તથા જિતેન્દ્રિય થઈ દરેક જરૂરી વસ્તુ પણ તેણે ત્યજી દીધી હતી એમ તેને તપ કરતો જોઈ ઇંદ્ર ખેદ પામ્યો અને 'આ ઇંદ્ર તો નહિ થાય' એવી ચિંતામા પડ્યો અમાપ તેજવાળા તે વિશ્વરૂપનું તપોબળ તથા સૈન્ય જોઈ ઇંદ્ર કાયમ મોટી ચિંતા કર્યો કરતો કે 'અત્યંત વધી ગયેલો ત્રણ મસ્તકવાળો આ વિશ્વરૂપ મારો નાશ કરશે ! વધતા બળવાળા શત્રુની વિદ્વાનોએ લગારે બેદરકારી ન કરવી જોઈએ માટે હવે (આના) તપનો નાશ કરવા ઉપાય કરવો જોઈએ કામદેવ તપના શત્રુ છે અને કામદેવથી જ તપ નાશ પામે છે, માટે આજે જ એવું કરવું જોઈએ કે જેથી આ (વિશ્વરૂપ) ભોગોમા આસકત થઈ જાય' આમ મનથી વિચારી બલદેવનો નાશ કરનાર બળવાન ઇંદ્રે ત્વષ્ટાના એ પુત્રને લોભાવવા ઉંડી, મેનકા, રભા, ધૃતાચી ને તિલોત્તમા નામની અપ્સરાઓને

આજ્ઞા કરી તે વેળા રૂપથી ગર્વિત તે અપ્સરાઓને બોલાવી તેણે કહ્યું 'આજે કરવાના (એક) કાર્યમા તમે બધી મારુ પ્રિય કરો હમણા મહામુશ્કેલીથી જિતાય એવો મારો મહાન શત્રુ સાવધાન થઈ તપ કરે છે, માટે તેને તમે તરત જ લલચાવો આ કાર્ય તમે કરો, જાઓ, જાતજાતના શૃંગાર ઉપગમવતા વેશોથી અને શરીરથી થતા હાવભાવોથી તમે તેને લોભાવો ને મારો સતાપ શાંત કરો તમારુ કૃપાણુ થાઓ હે મહાભાગ્યશાળી અપ્સરાઓ ! તેનું તપોબળ જાણી હું ચિંતાતુર થયો છું કે, તે બળવાન થઈ હવે તરત જ મારુ આસન લઈ લેશે ! હે અબળાઓ ! આ ભય મારા પર આવ્યો છે, તેનો તમે જલદી નાશ કરો આ આવી પડેલા કાર્યમા હવે તમે એકલી મળી ઉપકાર કરો '

ઇંદ્રનું તે વચન સાભળી ત્યા આગળ નમતી તે સ્ત્રીઓ બોલી 'હે દેવેશ્વર ! તમે ભય કરો મા, તેને લલચાવવા અમે યત્ન કરીશું હે મહાક્રાંતિમાન ! જે રીતે તમને ભય ન થાય, તે રીતે નૃત્ય, ગીત તથા વિદ્યાથી તે મુનિને લલચાવવાનું કાર્ય અમે કરીશું હે રાજા ! કટાક્ષથી અને અગોના મરોડથી તે મુનિને મોહ પમાડી ઠાપટ બતાવી અમારે વશ અને બધાયેલો અમે કરીશું '

આસ બોલ્યા ઇંદ્રને એમ કહી તે સ્ત્રીઓ કામશાસ્ત્રને લગતા વિવિધ ભાવો કરતી વિશ્વરૂપ પાસે ગઈ અને તે ઉત્તમ સ્ત્રીઓ તેને લલચાવવા તે મુનિની આગળ અનેક પ્રકારના તાલથી ગીત ગાતી તથા નૃત્ય કરતી વિવિધ ભાવો કરવા લાગી પણ તપના ભંડાર તે મુનિએ મૂળા, આધળા તથા બહેરાની પેઠે રહી ઇંદ્રિયોને વશ કરી એ સ્ત્રીઓની તે ચોટાને જોઈ જ નહિ એ સ્ત્રીઓ તો ગીત, નૃત્ય વગેરે અતિ મોહક પ્રપચો કરતી કેટલાક દિવસો સુધી તેના ઉત્તમ આશ્રમમા રહી, પણ ત્રણ મસ્તકવાળા મુનિ વિશ્વરૂપ ધ્યાનથી ન્યાડે ન જડ્યા, ત્યારે તે દેવીઓ પાછી જઈ ફરી ઇંદ્ર પાસે આવી અને થાકેલી, દુઃખી થયેલી, ભયથી ત્રાસેલી તથા અત્યંત નિસ્તેજ મુખ વાળી થયેલી બધી બે ઢાંચ બેડી ઇંદ્રને કહેવા લાગી 'હે દેવોના દેવ ! મહારાજ ! અમે ઘણો જ પ્રયત્ન

કર્મો, પણ હે પ્રભો ! તે દુર્જય મુનિને ધૈર્યથી કડાવવા અમે સમર્થ થઈ શકી નથી હે ઇંદ્ર ! હસ્તેઈ બીજો ઉપાય હવે તમારે કરવો જોઈએ, કેમ કે અત્યંત જિતેન્દ્રિય તે તપસ્વી વિષે અચારુ યજ્ઞ ચાલે તેમ નથી બહુ ઠીક થયું કે, તપથી પ્રકાશતા અગ્નિ તુલ્ય તે મહાત્મા મુનિએ અમને શાપ આપ્યો નથી, પછી પાપી બુદ્ધિવાળા ઇંદ્રે મૂઢ બની અપ્સરઓને વિદાય કરી અને તેના નાશનો અયોગ્ય ઉપાય વિચારવા માડ્યો હે રાજા ! લોકલગ્ન તથા પાપનો ભય છેક જ છોડી દઈ ઇંદ્રે તેનો નાશ કરવા પાપબુદ્ધિ કરી ૧—૬૦

વિષ્ણુઃ લોક લક્ષ્મી સ તથા પાપમય મૃશમ્ ।

ચક્રાર વાલ્મુકિઃ તુ તદ્વાપ્ય મદીપતે ॥૬૦॥

ઈતિ શ્રાવેતીભાગવતમહાપુરાણમા પદ્મ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧ લો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ જો*

વિશ્વરૂપવધ ને વૃત્રાસુરની ઉત્પત્તિ

આસ ઉવાચ

મથ સ લોમમુખ્ય સુતાધિપ ।

સમચિત્તમ્ ગજાસનસ્થિત ॥

ત્રિશિરસ મતિ ડુણ્ડમિસ્તદા ।

મુનિમપદપદમેયપરાક્રમમ્ ॥૧॥

આસ બોલ્યા પછી દૃષ્ટ બુદ્ધિવાળો ઇંદ્ર (રાજ્યના) લોકને વત્ર થઈ જાયી પર બેસી વિશ્વરૂપ પાસે ગયો અને આમાપ પત્રકમવાળા તે મુનિને તે નમરે તેણે જોયો ૬૬ આસને બેઠેલા, વાણીને જીતી ઉત્તમ સમાધિને વશ થયેલા અને તેજથી મૂર્ધ તથા અગ્નિ મરખા તે વિશ્વરૂપને જોઈ ઇંદ્ર ખૂબ જ ખેદ પામ્યો કે, ‘અહો ! નિષ્પાપ બુદ્ધિવાળા આ મુનિને માત્રા મેં કેમ પાર્શ્વ છે ? અથવા ખૂબ વધી ગયેલા તપોમનવાળો થઈ માત્ર ઇંદ્રાસને ઈચ્છતા આ મનુની બેદરકારી કરતી કેમ થઈ ?’ આમ વિચારી દેવસાધના પતિ ઇંદ્રે પોતે તપમા બેઠેલા અને ચંદ્રમૂર્ધ જેવા તેજસ્વી તે મુનિ પર ઝડપથી જતુ પોતાનું

ઉત્તમ આયુધ—વજ્ર છોડ્યું તેના પ્રહારથી મરણેલા તે તપસ્વી વજ્રથી તૃણેને પૃથ્વી પર પડેલા અદ્ભુત દેખાવાના પર્વતના શિખરની જેમ પૃથ્વી પર પડ્યા ને મરણ પામ્યા તેમને મારી ઇંદ્ર આનંદ પામ્યો, ત્યારે પાસે બેઠેલા મુનિઓ દુ ખના પોકારો કરતા બૂમો પાડવા લાગ્યા ‘આર ! આને મારી નાખ્યો ! પાપી ઇંદ્રે આ શુ કર્યું ?’ (વળી તેઓ શાપ દેવા લાગ્યા કે,) ‘પાપી બુદ્ધિવાળા દુષ્ટાત્મા ઇંદ્રે આપ સઘ વિના તપના ભડારૂપ મુનિને માર્યો છે, માટે એ પાપી આ બ્રહ્મહત્યાથી થયેલા કર્મનું ફળ તરત જ પામે’ ‘દેવોનો રાજા ઇંદ્ર તો તેમને મારી તરત જ પોતાના ઘર તરફ ચાલ્યો, પણ તપનો ભડાર તે મહાત્મા મુનિ મરી ગયેલો છતાં જાણે જીવતો હોય તેવો જણાવા લાગ્યો પૃથ્વી પર પડેલા તેને જાણે જીવતો હોય તેવો જોઈ ઇંદ્ર અત્યંત ખેદ પામેલા અગવાળો થઈ ચિંતા કરવા લાગ્યો કે, ‘આ ફરી જીવતો થશે કે શુ ? એમ મનથી ઘણો જ વિચાર કરી ઇંદ્ર સામે બેઠેલા વિશ્વકર્માને જોઈ પોતાના કાર્યને લગતું વચન તેને કહ્યું કે, ‘હે વિશ્વકર્મા ! તું મારું વચન કર; આતા મસ્તકોને કાપી તાપ્ત મહાતેજસ્વી આ જાણે પોતે જીવતો હોય તેવો દેખાય છે, માટે તે જીવે ન જોઈએ, તેનું એ વચન સાંભળી તેની નિદ્રા કરતો વિશ્વકર્મા બોલ્યો ‘આ ઘણી જ મોટી ખાધવાળો જણાય છે, તેથી મારી કુહાડી કામ કરશે નહિ, માટે આ નિષ્ક કાપે ફેં નહિ કરું, સંજ્જનોએ નિંદેલું આ નિષ્ક કાપે તમે કર્યું છે ! મહેલાને મારવાના પાપ થી ફેં ડરુ છ આ મુનિ મરી જ ગયો છે, તો હવે તેનું મસ્તક કાપવાથી શુ ? હે ઇંદ્ર ! આમ તમને કયો ભય થયો છે, તે કહો’

ઇંદ્રે કહ્યું આનું શરીર જાણે જીવતું હોય તેમ તેજસ્વી આકૃતિવાળું દેખાય છે, તેથી ફેં ડરુ ॥ કે, મારો શત્રુ આ મુનિ જીવતો તો નહિ રહે કે તે સાંભળી વિશ્વકર્માએ કહ્યું ‘હે વિદ્વાન ! આ ફર કર્મથી અહીં તમે કેમ સરખાતા નથી ? આ કષિપુમને મારી તમને બ્રાહ્મહત્યાનો ભય શું નથી ?’

ઇંદ્રે કહ્યું ‘આ પાપનો નાશ કરવા પાછળથી હું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લઈશ હે મહાબુદ્ધિમાન ! શત્રુને

* આ અધ્યાયમાં ત્રેપન મંત્રકાથી વિષરૂપના વધનું વર્ણન કરે, વૃત્રાસુરની ઉત્પત્તિ વિસ્તારથી વર્ણવાય.

તો કપટથી પણ પૂરેપૂરો મારી જ નાખવો ઘટે છે ' ત્યારે વિશ્વકર્મીએ કહ્યું ' હે ઇદ્ર ! તમે તો લોભના માર્યા બાદી પાપ કરો છો, પણ હું લોભ વિના જ પાપ કેમ કરું ? હે પ્રભો ! તે તમે કહો ' મને ઇદ્રે કહ્યું ' યજ્ઞોમા હું તારો કાયમી ભાગ કરી આપીશ, યજ્ઞમા મનુષ્યો પશુનુ મસ્તક તને ભાગરૂપે આપશે, તો આ (યજ્ઞભાગરૂપ) મૃત્યુથી તું આના મસ્તકો કાપી નાખ અને મને રાજી કર '

આસ બોલ્યા ઇદ્રનું તે વચન સાંભળી વિશ્વ કર્મીએ આનંદયુક્ત થઈ ઘણા જ મજબૂત કુહાડાથી એના મસ્તકો કાપી નાખ્યા એ કપાયેલા ત્રણે મસ્તકો પૃથ્વી પર ન્યાંઠે પડ્યા, ત્યારે તેમણી હજારો પક્ષીઓ એકદમ બહાર નીકળ્યા ચક્રલા, તેતર અને ચાતક પક્ષીઓ, તે સમયે તેના જુદા જુદા મુખમાંથી એકદમ બહાર નીકળ્યા જે મુખથી તે વેદ ભણતો અને સોમ પીતો તે મુખમાંથી તરત જ ચાતક પક્ષીઓ ઊડી નીકળ્યા, જે મુખમાંથી સર્વ દિશાઓનું અત્યંત પી જતો હોય તેમ એ જોતો, તે તીક્ષ્ણ તેજવાળા મુખમાંથી તેતર પક્ષીઓ બહાર નીકળ્યા, તેનું જે મુખ મદિગ પીતું તેમાંથી ચક્રલા બહાર નીકળ્યા એ રીતે હે રાજા ! ત્રણે મસ્તકોવાળા વિશ્વરૂપમાંથી તે પક્ષીઓ બહાર નીકળ્યા હતા એમ તે મુખોમાંથી પક્ષીઓને બહાર નીકળેલા જોઈ ઇદ્ર મનમાં આનંદ પામ્યો અને હે રાજા ! પછી તે સ્વર્ગમાં ગયો ઇદ્ર ગયો એટલે વિશ્વકર્મી પણ તરત પોતાને ઘેર ગયો અને હે રાજા ! ઉત્તમ યજ્ઞભાગ મેળવી તે આનંદ પામ્યો પછી મહાબળવાન શત્રુને મારી પોતાને ઘેર જઈ ઇદ્ર બ્રહ્મહત્યાનો વિચાર જ ન કરતો પોતાને કૃતાર્થ માનવા લાગ્યો બીજી બાજુ ત્વષ્ટ, પરમ ધાર્મિક પુત્રને મરણી સાંભળી મનમાં અત્યંત કોપાયમાન થયો અને આ વચન બોલ્યો ' મારા નિરપરાધી મુનિપુત્રને ઇદ્રે માર્યો છે, માટે તેનો નાશ કરવા કરી હું પુત્રને ઉત્પન્ન કરીશ દેવ તારા મારા તપનું પતકમ તથા બળ ભલે જુએ અને પાપાત્મા ઇદ્રે પોતે કહેલા કર્મનું મોટું ફળ ભને જાણે ' એમ કહી ક્રોધથી વ્યાકુળ થયેલા ત્વષ્ટાએ પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા અધર્મવેદમાં કહેલા મનોધી અગ્નિમાં

હોમ કરવા માડ્યો આઠ સત્રિ સુધી હોમ કર્યો, એટલે અત્યંત સજગતા અગ્નિમાંથી તરત જ અગ્નિ સમાન પુરુષ પ્રગટ થયો, ત્યારે અગ્નિની પેઠે અત્યંત પ્રકાશતા તેજ અને બળથી યુક્ત અને અગ્નિમાંથી તરત જ પ્રકટેલા તે પુત્રને ત્યા આગળ જોઈ ત્વષ્ટાએ તેને આ વચન કહ્યું ' હે ઇદ્રશત્રો ! મારા તપના પ્રતાપથી તું વધી જા ' ક્રોધથી બળતા ત્વષ્ટાએ એમ તે વચન કહ્યું, ત્યારે અગ્નિ સમાન ક્રાંતિવાળો તે પુરુષ આકાશને આવરી લેતો વધી ગયો જોતજોતામાં તે પર્વત જેવા આકાશવાળો અને કાળ તથા મૃત્યુ સમાન થઈ ગયો પછી પોતાની મેળે જ શોભતા તે પુરુષે ખૂબ જ આતુર પોતાના પિતાને આમ કહ્યું ' હું તમારું ક્ષુ કાર્ય કરું ? હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! તમે મારું નામ પાડો અને હે નાથ કાર્ય કહો, તમે ચિંતાતુર કેમ છો ? શોકનું ક્ષરણ મને કહો તમારા શોકનો ઉપે હું નાશ કરીશ, આવું મેં વ્રત લીધું છે, જેનો પિતા અત્યંત દુઃખી હોય, તે પુત્ર જન્મ્યો તોયે શું (તેનું કર્ષ જ કળ નથી) હું સમુદ્રને પી જાઉં ? પર્વતોને એકદમ પીસી નાખું ? તીક્ષ્ણ તેજ વાળા સૂર્યને ઉદય પામતો અટકાવી દઉં ? દેવો સહિત ઇદ્રને તરત જ મારી નાખું ? યમને અથવા બીજા કોઈ દેવને તત્કાળ મારી નાખું ? અથવા પૃથ્વીને ઉખાડી બધું સમુદ્રમાં કેંક્રી દઉં ? (બોલો, શું કરું ?) ' પુત્રનું તે વચન સાંભળી ત્વષ્ટાએ અત્યંત આનંદ પામી પર્વત જેવા તે પુત્રને કહ્યું ' હે પુત્ર ! વૃજિન (દુઃખ) થી રક્ષણ કરવા તું હમણા સમર્થ છે, માટે તારું 'વૃજ' એવું નામ પ્રખ્યાત થશે હે મહાભાગ ! ત્રિશિરા (અથવા વિશ્વરૂપ) નામનો તારો ભાઈ તપસ્વી તથા અગોના તત્ત્વને જાણનાર હોઈ સમર્થ વિદ્યામાં કુશળ તે વિશ્વરૂપ ત્રણે લોકને વિસ્મયકારક તપ કરવામાં જ લગભગ તત્ત્વર રહેતો તેને ઇદ્રે આજે હમણા જ અપરાધ વિના વજ્રના પ્રહારથી એકદમ મારી નાખ્યો અને તેના પણ મસ્તકો કાપી નાખ્યા છે માટે હે પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ ! અપરાધ કરનાર બ્રહ્મહત્યાથી યુક્ત, પાપી, નિર્જાન, દુષ્ટ્યુદ્ધિ અને નીચ તે ઇદ્રને તું મારી નાખ ' એમ કહી શોકથી વ્યાકુળ થયેલા ત્વષ્ટાએ તે સમયે જાતજાતના દિવ્ય પ્રબળ

આયુધો યનાયા અને ઇંદ્રનો નાશ કરવા તેને આપ્યા હે રાજા ! તલવાર, ત્રિશૂલ, મદા, શકિત અને તોમર, વગેરે તેમ જ શિંગડાનું ધનુષ, બાણ, ભૂગળ, પટ્ટિશ, હજાર આસઓવાળું હોઈ સુદર્શન સમાન પ્રીતિવાળું દિવ્ય ચક્ર, અખૂટ દિવ્ય બે ભાથા, અતિ સુદર બપ્તર અને મેઘ જેવો કાળા, મજબૂત તથા ભારને સહન કરનારો વેગવાન સ્થ—આ સર્વ યુદ્ધની સામગ્રી તૈયાર કરી ક્રોધયુક્ત થયેલા ત્વષ્ટાએ એ પુત્રને તે આપી (ઇંદ્રનો નાશ કરવા) તેને પ્રેરણા કરી ૧-૫૩ યુદ્ધોપજ્ઞનં સર્વં કૃત્વા પુત્રાય પાંચિવ ।

વસ્ત્રાડહૌ પ્રેરયામાસ ત્વષ્ટા ક્રોધલમન્યિતઃ ॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમ્ પથ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨ ને મહામ્

અધ્યાય ૩ નો*

વૃત્રાસુરથો દેવોના પરાજય અને

તપ માટે તેણે જવું

સ્થાન ઉગ્રાચ

દૃતસ્વસ્થયનો યુદ્ધો બ્રાહ્મણવેદપારતૈ ।

નિર્જંગમ દયાઠહૌ હનુ શર્ક મહાબલઃ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા વેદપારંગત બ્રાહ્મણો હારી સ્વસ્તિ વાચન કરી મહાબળવાન વૃત્રાસુર સ્થ પર ખેંસી ઇંદ્રને મારવા તીકડ્યો, તે જ સમયે દેવોથી પડેલા હારેલા કૂર રાક્ષસો વૃત્રાસુરને મહાબળવાન જાણી તેની સેવા માટે જઈ પહોંચ્યા યુદ્ધ માટે આવેલા તે વૃત્રાસુરને નોઈ ઇંદ્રના દૂતો વેગથી આવી તે વૃત્રાત તથા તેનું વર્તન ઇંદ્રને કહેવા લાગ્યા

દૂતો બોલ્યા હે સ્વામિનું ! વૃત્ર નામનો તમારો બળવાન શત્રુ સ્થ પર ખેંસી એકદમ અહીં આવે છે પુત્રના નાશથી સત્તાપ પાત્રી ક્રોધયુક્ત થયેલા ત્વષ્ટાએ અભિચારકર્મથી તમારો નાશ કરવા તેને ઉત્પન્ન કર્યો છે વળી રાક્ષસોથી જોડાયેલો હોઈ તેને સહન કરવો મુશ્કેલ છે, માટે હે મહાભાગ ! તમે પ્રયત્ન કરો મેઝ તથા મદરાચ્ચ જેવો હોઈ ધોર ગપ્દ કરતો

અતિ કૂર તે વૃત્રાસુર હમણા જ એકદમ આવી પહોંચશે

(એમ દૂતો ઇંદ્રને કહેતા હતા) તેટલામા અત્યત ભય પામેલા દેવગણો ત્યા આવી દૂતોનું વાક્ય સાંભળતા ઇંદ્રને કહેવા લાગ્યા ‘હે ઇંદ્ર ! સ્વર્ગલોકમા અનેક ભયસ્પ્યક અપશુકનો ઘર્ષ સ્થા છે, તેમ જ પક્ષીઓના ખરાબ શપ્દો થાય છે કાગડા, ગીધ, શકરા, કક વગેરે ભયકર પક્ષીઓ ધરો ઉપર ખરાબ શપ્દો કરી સેવાના અવાગ્નેથી રહે છે વળી (ધીજ) પક્ષીઓ પણ ‘ચીચી, કૂચી’ એવા ખૂબ શપ્દો કરે છે અને વાહનોની આખોમાથી જળની ધોારઓ નીચે પડે છે હે મહાભાગ ! રત્રિઓમા ધરો પર રડતી રાક્ષસીઓના મહાભયકર શપ્દો સભળાય છે હે માન આપનાર ! વાયુ વિના જ ધન્યઓ એકદમ પડી જાય છે અને સ્વર્ગમા, પૃથ્વી પર તથા અતરિક્ષમા મોટા ઉત્પાતો થતા દેખાય છે. કાળા વસ્ત્રો ધારણ કરતી સ્ત્રીઓ ઘેર ઘેર ‘ધરમાથી જલદી ચાલ્યા જાઓ, જલદી ચાલ્યા જાઓ,’ એમ કહેતી બિહામણા મોઢે ભટક્યા કરે છે રત્રિમા પોતાના ધરમા સૂતેલી સ્ત્રીઓના વાળને સ્પર્શમા અત્યત આતુર ઘર્ષ બિવડાવતી રાક્ષસીઓ કાપી નાખે છે હે દેવેશ્વર ! આવા અને ધીજ પણ ભૂકંપ, અગ્નિ પ્રસ્વા વગેરે ઉત્પાતો થાય છે અને રાગે ધરના આગણામા શિયાળો રહે છે વળી ઘેર ઘેર કાકીડાના પુષ્કળ સમૂહો થાય છે અને શરીરનું ફેરવું વગેરે અપશુકનો સર્વ તરફ થયા કરે છે’

વ્યાસ બોલ્યા તેઓનું એ વચન સાંભળી ઇંદ્ર ચિતામા પડ્યો તેણે બુદ્ધસ્પતિને બોલાવી પોતાના મનની વાત પૂછી

ઇંદ્રે કહ્યું હે બ્રાહ્મણ ! ધોર અપશુકનો કેમ થાય છે? કઠોર વાયર વાય છે અને આકાશમાથી વાળ પડે છે ! હે મહાભાગ ! તમે બધું જાણો છો, વિધ્નોનો નાશ કરવા સમર્થ છો, બુદ્ધિમાન હોઈ શાસ્ત્રોનું તત્ત્વ જાણો છો અને દેવોના ગુરુ પણ છો. તો હે વિધિઓને જાણનારા ! શત્રુઓનો નાશ કરનાર ગાંધિ તમે કરો અને જે રીતે મને દુઃખ ન થાય તેવું કાર્ય કરો

* આ અધ્યાયમા ત્રણ શ્લોકોથી દેવનેનાના પરાજયની કથા કથા પછી પિતાની આજ્ઞાથી વૃત્રાસુર તપ કરવા ગયો, એ વાત કહેવાયે

ઉત્પન્ન થયે તુ વેર એમનુ એમ જ રહ્યું છે, જેથી
હું શાંતિ પામતો નથી અને સુખથી ઊંઘતો પણ નથી
તપસ્વી હોઈ નિરપસધી મારા પુત્રને એ પાપીએ
માર્યો છે, તેથી હું સુખ પામતો નથી, માટે હું વૃત્ત
મને હું ખીને તુ (દુ ખમાથી) બહાર કાઢ. પિતાનું
તે વાક્ય સામળી ક્રોધ પામેલો વૃત્તાસુર તે જ સમયે
પિતાની આજ્ઞા લઈ તપ કરવા આનદથી આવી
નીળ્યો ગંધમાદન પર્વત પર જઈ પવિત્ર ગંગાનદીમાં
નાહી, દર્ભનું આસન કરી સ્થિર આસને તે બેઠો
અન્ન તથા જળ છોડી દઈ યોગના અભ્યાસમાં
તત્પર થઈ તે ચિરામાં બ્રહ્માનું ધ્યાન કરતો સ્થિર
આસન પર બેઠો ત્યારે તેને તપ કરતો જોણી ઇંદ્ર
ચિંતાનુર થયો તે ઇંદ્રે (તેના તપમાં) વિદ્યન કરવા
ગંધર્વોને, યક્ષોને, નાગોને, સર્પોને, કિન્નરોને, અશ્વાપ
બનાવાળા વિદ્યાધરોને, અપ્સરાઓને તથા અતેક
દેવદૂતોને મોકલ્યા, એ માયાવીઓએ તપમાં વિદ્યન
કરતા સારી રીતે ઉપાયો પણ કર્યો, પરંતુ મહાતપસ્વી
વૃત્તાસુર ધ્યાનથી રૂગ્યો નહિ ૧-૬૦

उपायास्तः कृताः सम्यक् तपोविप्राय माविभिः ।

न च्वाल ततो ध्याता एव परमतापसः ॥ ૬૦ ॥

ઈતિ ગીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં ૫૪ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩ જે તમામ

અધ્યાય ૪ થો*

કૃત્રી પરાજય પામેલા શકરને શરણે

આગ્રહ ગ્રહ

निर्गतास्ते पतन्त्रस्तपोविप्रास्तः सुराः ।

નિપાતાઃ કાર્પસંહિદયં વદત્યથા હૃદયેતસમ્ ॥૧॥

આત બોલ્યા તપમાં વિદ્યન કરનારા તે દેવો
વૃત્તાસુરને દૃઢ મનઝગો જોઈ કાર્પસંહિદ માટે નિતરા
થઈ પાછા કૃત્રી આવ્યા ગયા સો વર્ષો પૂરા થયા, ત્યારે
હોહોના દાદા ચાર મુખોવાળા બ્રહ્મા હમ પર બેઠી
તરત જ ત્યા આવ્યા તેમણે આવીને વૃત્તાસુરને
કહ્યું : 'દે ત્વજાના પુત્ર' તુ સુખી થા, ધ્યાન છોડીને

* આ અધ્યાયમાં વૃત્તાસુરે વરદાનના નર્વહી હાથેથી
શકં દેવો શકરને યમને નાથ, એ કથા પ્રેક્ષક પ્રભામેલી
હોયારે

તુ વર માગ, હું તને ઇચ્છિત આપીશ તને તપથી
દૂષણો થયેલો જોઈ આજે તારા પર હું પ્રસન્ન થયો
છું, માટે તારા મનમાં જે ઇચ્છિત હોય તે વર તુ
માગ, તારું કલ્યાણ થાયો "

આસ બોલ્યા જગતના એક કર્તા બ્રહ્માની
અત્યંત સ્પષ્ટ અને અમૃત સમાન રસવાળી તે વાણીને
તે વેળા પોતાની સામે સામળી યોગધારણુ છોડીને
તરત જ તે ઊઠ્યો અને નેનમાંથી થયેલા હર્ષના
આસુના પ્રવાહને વહેતો તે બ્રહ્માના ચરણે મસ્તક
નમાવી વિનયથી બે હાથ જોડી તેમની આગળ આવ્યો
અને વિનયથી નમ્ર થઈ, ઉત્તમ વર આપતા તથા
તપથી ત્યા આવેલા તે બ્રહ્માને પ્રેમથી અત્યંત ગળ
ગળી વાણીથી કહેવા લાગ્યો હે પ્રભો ! અતિ દુર્લભ
તમારું દર્શન આજે મને તરત જ થયું, તેથી બધા
દેવોનું સ્થાન મેં મેળવ્યું છે હે તાથ ! મારો અભિપ્રાય
તમે જોડે જણ્યો જ છે, છતાં હે બ્રહ્મા ! મારા નમ્ર
મનમાં જે દુર્લભ ઇચ્છા છે, તે હું તમને કહું છું લોહા
થી, લાકડાથી કે ઘીન શસ્ત્રોથી મારું મૃત્યુ ન થાયો,
યુદ્ધમાં મારું પસંદમ ખૂબ વધો, કે જેથી સૈન્ય સહિત
બળવાન દેવો પણ મને ન જીતી શકે ' એમ પ્રાર્થના
કરેલા બ્રહ્માએ જાણે હસતા હોય તેમ તેને કહ્યું

'ઠીક, જા, તારું કલ્યાણ થાયો અને તારી ઇચ્છા
સફળ થાયો સૂક્ષ્મી, લીલાથી, પદ્મથી કે લાકડાથી
તારું મરણ નહિ થાય, આ હું તને સત્ય કહું છું '
એમ વરદાન દઈ બ્રહ્મા પોતાના લોકમાં ગયા અને
તે વર મેળવી પ્રસન્ન થયેલો જ્ઞાસુર પોતાને ઘેર
ગયો મહાબુદ્ધિમાન તેણે પિતાની આગળ તે વરદાન
કહ્યું, ત્યારે ત્વષ્ટાએ આનંદ પામી વર મેળવીને
આવેલા તે પુત્રને તે વેળા કહ્યું 'હે મહાભાગ !
તારું કલ્યાણ થાયો મારા મનુ ઇન્દ્રનો તુ નાશ કર
નણુ મસ્તકોવાળા વિશ્વરૂપને માગનાર એ પાપીના
નાશ કરી તુ પાછો આવ યુદ્ધમાં વિજય મેળવી
તુ દેવોનો સમ્રાજ્ય—ઇન્દ્ર ધા અને પુત્રના નાશથી
થયેલી મારી મોટી આનંદિક ખીડાને તુ કાપી નાખ
પિતા જીવતો હોય ત્યારે તેનું વાક્ય માન, તેના મરણ
પછી મરણના વાર્ષિક દિવસે પુત્રક બ્રાહ્મણોજન
કર્તવ્યુ અને ન્યાયા પિડદાન કરનુ, આ તણુ કરવાથી

પુત્રપણુ સાર્થક થયુ ગણાય છે, માટે હે પુત્ર !
મારા દુષ્કૃતો અત્યંત નાશ કરવો તને ઘટે છે તણ
મસ્તકોવાળો એ વિશ્વરૂપ મારા ચિત્તમાથી કદી
ખસતો નથી ઉત્તમ સ્વભાવવાળો, સત્યવાદી, તપસ્વી
અને વેદ જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ તે વિશ્વરૂપને પાપ
બુદ્ધિ ઇદ્રે અપરાધ વિના મારી નાખ્યો છે ' એવુ
તેનુ વચન સાભળી જીતવો અશક્ય તે વૃત્તાસુર રથ
પર બેસી તરત જ પિતાને ઘેરથી નીકળ્યો મહર્ષિ ત
તે વૃત્તાસુરે યુદ્ધની તોખતોનો ગડગડાટ અને અતિશય
મોટા શખનાદ કરાવી પ્રયાણ કર્યું ' ઇદ્રનો નાશ કરી
નિષ્કટક થયેલુ દેવોનુ સંન્ય હુ લઈશ ' આમ સેવકોને
કહેતો તે ત્યાંથી વૃત્તાસુર નીકળ્યો પોતાના સૈન્યથી
વીંટાઈને સૈન્યના મોટા ઘોઘાટથી અમરાવતીને ડરા
વતો એ વૃત્તાસુર રથ પર બેસી તરત જ નીકળ્યો હે
ભરતવશી રાજા ! તેને આવતો જાણી ભયથી ત્રાસેલા
ઇદ્રે પણ તરત જ સેનાને તૈયાર કરાવી શત્રુઓને
પીડનાર મહાતેજસ્વી ઇન્દ્ર સર્વ લોકપાલોને તરત જ
બોલાવી યુદ્ધ માટે સર્વને પ્રેરણા કરતો શોભવા લાગ્યો
પછી તે ઇદ્ર ગુધ્રવ્યાહ રચી જેવો ઊભો રહ્યો, તેટલામા
ગત્રુઓના બળને તોડી પાડતો વૃત્તાસુર વેગથી ત્યા
આવી પહોંચ્યો, એટલે તે જ સમયે દેવો તથા દાનવોનુ
ઉગ્ર યુદ્ધ ઘવા લાગ્યુ અને તે યુદ્ધમા મનથી વિજય
ઈચ્છતા વૃત્તાસુર તથા ઇન્દ્રનુ પણ યુદ્ધ થયુ એમ
અત્યંત ભયંકર તે યુદ્ધ પરસ્પર ખૂબ જમ્યુ, ત્યારે
દેવો ભય પામ્યા અને દૈત્યો ખૂબ હર્ષ પામ્યા તોમરો,
ભિદિપાલો, તલવારો, ફરશીઓ તથા પટ્ટિશો વગેરે
પોતપોતાના ઉત્તમ આયુધોથી દેવો તથા દૈત્યો
પરસ્પર પ્રહાર કરવા લાગ્યા એમ સ્વાટા ઊભા કરે
એવુ ભયંકર યુદ્ધ ચાલ્યુ, ક્રોધ પામેલા વૃત્તાસુરે
એકદમ ઇદ્રને પકડ્યો અને હે મહારાજ ! તેના
મુખતર, વગેરે વગેરે કાંઠી નાખી તેને મોઢામા નાખી
(ગળી જઈ) તે ઊભો રહ્યો અને પહેલાનુ વેર યાદ
જતો આનંદ પામ્યો એમ વૃત્તાસુર ઇન્દ્રને ગળી ગયો,
ત્યારે ખૂબ ગભરાયેલા દેવો અત્યંત પીડા પામી,
' હાથ ઇદ્ર ! ' એમ વારંવાર બૂમો પાડવા લાગ્યા
ઇદ્રને ગળી ગયેલા જાણી મનમા પીડાતા સર્વ
દેવો દુ ખી થઈ બૃહસ્પતિને પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યા

' હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! હવે શુ કરવુ ? તમે અમારા ઉત્તમ
ગુરુ છો, બીજા દેવોએ રક્ષા કર્યા છતા વૃત્તાસુર ઇદ્રને
ગળી ગયો છે ઓછા પરાક્રમવાળા અમે બધા ઇદ્ર
વિના શુ કરીશુ ? માટે હે પ્રભો ! ઇન્દ્રને છોડાવવા તમે
જલદી શત્રુના નાશ માટેનુ કર્મ કરો '

બૃહસ્પતિ બોલ્યા હે દેવો ! શુ કરવુ ? ઇદ્રને
વૃત્તાસુરે મોઢામા નાખી દીધો છે અને મૂળમાથી
ઉખાડી નાખ્યો છે, છતા શત્રુના કોઠાની અદર તે
હજી જીવતો છે *

વ્યાસ બોલ્યા ઇદ્રને એ સ્થિતિમા ગયેલો જોઈ
બધા દેવો ચિંતાતુર થયા અને તેના છુટકારા માટે
વિચાર કરી એકદમ યત્ન કરવા લાગ્યા તેઓએ
શત્રુઓનો નાશ કરનારી મહાબળવાન જુ મિત્ર
(બગાસુ) કરાવતી આજસુની સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી,
તેથી બગાસુ ખાતો તે વૃત્તાસુર પહોંચા કરેલા મોઢા-
વાળો થયો, એટલે બગાસા ખાતા તે વૃત્તાસુરના
મોઢામાથી પોતાના અગોને સોડાચી ઇદ્ર બહાર
નીકળ્યો ત્યારથી માડી લોકોમા સર્વ પ્રાણીઓ વિષે
જુ મિત્ર ચાલુ રહી છે ઇદ્રને નીકળેલા જોઈ બધા
દેવો હર્ષ પામ્યા પછી ઇદ્ર તથા વૃત્તાસુરનુ દશ હજાર
વર્ષો સુધી લોકોને ભય કરતુ અને સ્વાટા ઊભા કરે
તેવુ ઉગ્ર યુદ્ધ થયુ એક બાજુ બધા દેવો યુદ્ધ માટે
ઊભા હતા અને એક બાજુ બળવાન વૃત્તાસુર યુદ્ધમા
ધૂમતો હતો વરદાનના ગર્વથી છકેલો વૃત્તાસુર રણમા
એમ વધવા લાગ્યો, ત્યારે તેના તેજથી દબાઈ ગયેલો
ઇદ્ર હારી ગયો પછી યુદ્ધમા હારી જઈ ઇદ્ર ગભરાયો
ત્યારે ઇદ્રને હારેલો જોઈ દેવો ખેદ પામ્યા પછી
ઇદ્ર વગેરે બધા દેવો યુદ્ધ છોડી નાસી ગયા, એટલે
વૃત્તાસુરે વેગથી જઈ સર્વ લઈ લીધુ એ દાનવે
દેવોના બધા બગીચા બળથી ભોગવવા માડયા અને
તે દૈત્ય હાથીઓમા ઉત્તમ ઐરાવતને પણ લઈ
લીધો હે રાજા ! બધા વિમાનો તેણે કબજે કર્યા,
ત્યારે ઘોડાઓમા શ્રેષ્ઠ ઉચ્ચ શ્રવા પણ તેને વશ
થયો ત્વષ્ટાના એ પુત્રે કામધેનુ ગાય, પારિગત

* માટે પથમ તો ઇન્દ્રને જીવતા બહાર કાઢવાનો
ઉપાય કરવો જોઈએ અને તે પછી શત્રુના નાશ માટેનુ કર્મ
કરવાની ઈચ્છા કરવી જોઈએ.

કૃપાનુકૂળ તથા અખચ્છયોનો સમુદાય એ બધા
સ્ત્રીને લઈ લીધા એમ યજ્ઞોના ભાગથી અને સ્વર્ગથી
બ્રહ્મ થયેલા બધા દેવો સ્થાનબ્રહ્મ ધઈ પાછોડોડી
કિલ્લાઓમાં ભરાઈ રહી દુષ્પાત્રોના પુત્રાસુર
દેવોનું સ્વાત મેળવી મદગર્ભિત બની ગયો અને તેનો
પિતા ત્યજ્યા પુત્રની સાથે સુખ પામી અત્યંત આનંદ
પામ્યો હે ભરતવંશી રાજા ! ભયથી મૃગતા દેવતાઓ
'આ સ્થિતિ ધઈ છે, તો હવે શું કરવું જોઈએ ?'
એમ વિચારી મુનિઓની સાથે પૌતાના હિતની
મત્રણા કરવા લાગ્યા પછી છદ્મ સંહિત તે દેવો કંવાસ
પર્વત પર ગયા અને મહાદેવને પ્રણામ કરી, અત્યંત
વિનયથી તમી બે ાલ જોડી કહેવા લાગ્યા 'હે દેવોના
દેવ ! મહાદેવ ! હે કૃપાના સમુદ્ર ! મહેશ્વર ! વૃજાસુરે
અત્યંત ઇનેદ્યા હોઈ ભયભીત બંધેલા અમારું
તમે રક્ષણ કરો હે દેવ ! અત્યંત બળવાન બનેલા
તોણે સ્વર્ગે લઈ લીધું છે, તો હે રાજા ! હવે અમારે
શું કરવું હોય ? તમે અમને ન્યાય કરો હે મહેશ્વર !
સ્વાતબ્રહ્મ થયેલા અમે શું કરીએ અને ક્યા જઈએ ?
હે ઈશ્વર ! દુષ્પાતા નાગનો ઉપાય અમે જાણી
શકતા નથી હે ભૂતપતિ ! તમે સંભાલ કરો હે કૃપાના
ભાડાર ! અમે અમરતા છીએ હે પ્રભો ! વરદાનના
બગીચા છોકરા વૃજામુગ્ધો તમે નાશ કરો '

નિવ બોલ્યા પ્રભાને આગળ કરી આપણે
બધા વિષ્ણુના મોકમાં જઈએ અને ત વિષ્ણુ પામે
જઈ તેના તાનના ઉદયમાં માટે વિચાર કરીએ ત
વિષ્ણુ રાક્ષસાન, કષ્ટ જાનુનાર, બગવાન, અત્યંત
બુદ્ધિમાન, શરણે આવેલાનું ન્યાય કરનાર, દયાળુ
સમુદ્ર અને દુષ્ટ લોકોને પીડનાર છે માટે દેવોના પા !
દેવેશ્વર તે વિષ્ણુ નિના આપા ॥ કાર્યની સિદ્ધિ થશે
નહિ તમી નવં કાર્યરૂપ અર્ચનો સિદ્ધિ માટે આપા
ત્યા જઈએ

બાન બોલ્યા. એમ વિચારી પ્રભા, ઈન્દ્ર,
રાક્ષ અને તારી દેવો શરણ લેવા લાયક લોકો ભક્તોને
પ્રિય વિષ્ણુના મોકમાં ગયા વિષ્ણુના સ્થાનના જઈ
દેવોને વેદાંત પુરપુરકથી જગદ્ગુરુ પરમેશ્વર
વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી, એવે જગતના બાન તે લક્ષ્મી-
પતિ દેવોને પ્રત્યક્ષ થયા અને નાં દેવોનું સંમતન

કરી સામે બિભા રહી આમ કહેવા લાગ્યા 'હે લોકપાલો !
પ્રભા અને રાક્ષ સહિત હે ઉત્તમ દેવો ! તમે કેમ
આપ્યા છો ? તમારું સર્વનું જે કામ હોય તે કરો ?'
વિષ્ણુનું એવું વાક્ય સાંભળી ચિતાથી ધોરાયેલા દેવો
એ લક્ષ્મીપતિને કઈ પણ ઉત્તર આપી શક્યા
નહિ, પતનું બધાય હાથ જોડી લગભગ બિભા જ રહ્યા
इति श्रुत्वा हरेर्वक्ष्य नोचुर्देवा रमापतिम् ।
चिन्ताविष्टाः स्थिताः प्रायः सर्वे प्राञ्जल्यस्तथा ॥ ૬૨ ॥
ઇતિ શ્રોત્વા ભગવત મહાપુરાણમ પદ્મ સ્કંધ વિષે
જાણ જોયા અમામ

અધ્યાય પમો*

દેવીની સ્તુતિ કરી દેવો વરદાન પામ્યા

વ્યાસ કથાવત

તથા ચિન્તાતુરાનુ વીઢ્ય સર્વાન્ સર્ગાર્થતશ્ચવિન્ ।

પ્રાહ પ્રેમમરોદ્ધાસ્તાનુ માધવો મેદિનીપતે ॥ ૧ ॥

આમ બોલ્યા હે રાજા ! એમ ચિન્તાતુર થઈ
પ્રેમના ભારથી ભરી જતા સર્વ દેવોને જોઈ દરેક
વસ્તુના તત્ત્વને જાણતા વિષ્ણુનો કહ્યું

વિષ્ણુ બોલ્યા હે દેવો ! તમે મૂળા કેમ રહ્યા
છો ? તારું કે ખોટું જે કઈ કારણ હોય તે તમે કહો,
એટલે તે સાંભળી તેને દૂર કરવા હું ચત્રન કરીશ

દેવો બોલ્યા હે પ્રભો ! તમે વાકમાં તમારાથી
શુ અજ્ઞાન્યુ છો ? તમે બધું કાર્ય જાણો છો, છતાં
વારંવાર શું પૂછો છો ? તમે પૂર્વે વામનસ્વરૂપ ધરી
બલિરાજાને બાધ્યા હતા, ઈન્દ્રને દેવોને આધિપતિ
કર્તા હતા અને ત્રણ પગલાથી નાણે જગતને દબાવી
લીધા હતા હે વિષ્ણુ ! (મેદિની સ્વરૂપ ધરી) તમે
અમૃત આપી હતું અને દેવોને માર્યા હતા બધા
દેવોની દરેક આપતિ દૂર કરવા તમે મમર્શ છો.

વિષ્ણુ બોલ્યા 'હે ઉત્તમ દેવ ! તમારે બીજું
નહિ તેના ॥ ત મારે અતિમાન્ય ઉપાય હું જાણ છું
અને તે હું તમને કહું છું, જેથી સુખ થશે મારે પોતે
બુદ્ધિથી, બગથી, ધનથી ગ્રાહવા દગ્ધાઈ કષ્ટથી

* આ અધ્યાયમાં ઈન્દ્ર નહિત નવં દેવોને દેવની
સ્તુતિ કરી વરદાન મળ્યું, એ કથા વાનપુરાણ શ્લોકોથી
સારે રીતે કહેવાય.

પણ તમારુ દિત અવશ્ય કરવુ જોઈએ તત્ત્વદ્રષ્ટા પુરુષોએ સામ* વગેરે ચાર ઉપાયો કહ્યા છે; તેઓમાના કેટલાક મિત્રો માટે છે અને કેટલાક ખાસ શત્રુઓ માટે છે. તપથી આસુધેલા બ્રહ્માએ આ વૃત્રાસુરને વરદાન દીધુ છે અને એ વરદાનના પ્રભાવથી તેણે દુર્વ્યપાણુ મેળવ્યુ છે વળી ત્વષ્ટાએ સર્વ પ્રાણીઓથી જીતવો અશક્ય તેને ઉત્પન્ન કર્યો છે, તેથી શત્રુઓના નગરોને જીતતો તે બળથી વધી ગયો છે. હે દેવો! સામથી છેતર્યા વિના આ શત્રુને વશ કરવો મુશ્કેલ છે, માટે તેને (સામથી) લોભાવી (પ્રથમ) વશ કરવો અને પછી મારી નાખવો. અત્યંત બળવાન તે વૃત્રાસુર ન્યા રહે છે, ત્યા ગંધર્વો બધા અને તેની સાથે સામનો* પ્રયોગ કરે; પછી તેને તમે જીતશો. (પ્રથમ) મળી જઈ, સોનદ લઈ, સંકેતથી વિશ્વાસ પમાડી મિત્રતા બાધીને મહાબળવાન શત્રુને મારવો જોઈએ હે ઉત્તમ દેવો! હું અદૃશ્ય રહી ઇદ્રના ઉત્તમ આયુધ વજ્રમા પેગી જઈશ અને એ રીતે ઇદ્રને સહાય કરીશ હે દેવો! કેટલાક સમય સુધી તમે રાહ જુઓ, આયુધ ખૂટશે ત્યાં જ હુકેઈ રીતે તેનુ મરણ થશે, બીજી રીતે નહિ થાય કપટથી હકાયેલા ગંધર્વો ઋષિઓની નાથે તેની પાસે બધા અને અનેક આયુધ વચન આપી ઇદ્ર માથે તેની મિત્રતા કરી દે. જેમ તે વિશ્વાસ પામે તેમ ઠગાઈ કરવી; હું ગુપ્ત રહી દાકી રાખેલા મજબૂત વજ્રમા પેસી જઈશ વિશ્વાસ પામેલા તે શત્રુને ઇદ્ર મારી શકશે; બીજી રીતે નહિ મારી શકે. ઇદ્ર વિશ્વાસ માટે પાપ કરી પાછળથી મારી સહાય લઈ વજ્રથી તે પાપીને મારશે આ દુષ્ટ શત્રુ સામે દુષ્ટતા કરનાર ઇદ્રને દોષ નહિ જ લાગે, કેમ કે બળવાન શત્રુને બીજી રીતે શૂન્યતાથી મારી શકાતો નથી મે વામન ૩૫ ધરી બલિગનજનો હંચો જ હતો અને મોહિની વેપ કરી સર્વ દેવોને પણ હંચા જ હતા. તમે બધા

* સામ, દાન, દંડ અને બેદ આ ચાર ઉપાયો નીતિ-દાસ્ય પ્રદાન છે.

= આ બધાય નાથો કે જુએ પ્રજા પરમેશ્વરો બન-દેખાની જે કૃપા હશે તે જ સિદ્ધ થશે, માટે તેમનુ જ મુખને આરાધન કરવુ જોઈએ એ અગ્નિપ્રાય કહે છે

એકક મળી ભગવતી શિલાદેવીને સ્તોત્રો તથા મંત્રો દ્વારા શરણે જાઓ; તે યોગમાયા તમને સહાય કરશે. પરમ પ્રકૃતિ૩૫, સિદ્ધિ તથા કામનાઓ આપતાં અને મનને વશ નહિ કરનારાઓને મળવાં ખૂબ જ મુશ્કેલ સાત્ત્વિક દેવીને આપણે હમેશા વંદન કરીએ છીએ ઇદ્ર પણ તે દેવીનુ આસપદન કરીને જ રણમાં શત્રુને મારશે; કેમ કે મોહ ઉપગ્રવતાં તે મહામાયા એ દાનવને પણ મોહ પમાડશે. માયાથી મોહિત થયેલો વૃત્રાસુર સહેલાઈથી જીતી શકશે, આમ જગદેખા જે પ્રસન્ન થશે તો અર્ચકાર્ય રાધી શકશે. નહિ તો કોઈનુ પણ ધાર્યુ નહિ થાય. તે દેવી અત્યંત મી સ્વરૂપ અને સર્વ કારણોના પણ કારણ છે, માટે હે શ્રેષ્ઠ દેવો! વિશ્વની માતા તે પ્રકૃતિદેવીને ખૂબ આદર્યુકત થઈ શત્રુઓના નાશ માટે નાત્ત્વિક ભાવેથી તમે ભગે પૂર્વે મે પણ પાચ હજાર વર્ષો સુધી મહાઉગ્ર યુદ્ધ કરી મધુ—કેટલને માર્યા હતા, ત્યાં મે પરાપ્રકૃતિ મહામાયાની અત્યંત સ્તુતિ કરી હતી; જેથી પ્રસન્ન થયેલા તે દેવીએ એ બંને દેવોને મોહિત કર્યા હતા, તેથી મે કપટથી માર્યા હતા. મેટા બાહુઓવાળા અને મહાબલિ ત તે બંને દાનવોને મે જે રીતે હંચા હતા, તે રીતે તમે કરો અને ભાવ્યુકત થઈ પ્રકૃતિદેવીને ભગે હે ઉત્તમ દેવો! તે દેવી હરકેઈ ગીતે કાર્યસિદ્ધિ કરશે મહાસમર્થ વિષ્ણુએ એમ જ્યોને બુદ્ધિ આપી હતી, એવા તે દેવો કદપવૃક્ષોથી ગોભતા મેરુ પર્વતના શિખર પર ગયા અને ત્યા એકાંતમાં રહી ધ્યાન, જપ અને તપ કરી જગતની સૃષ્ટિ, સંહાર તથા ધારણીઓ પણ કરનાર, ભકતોની કામનાઓ પૂર્ણ કરતાં અને સંસારના દુઃખોને નાશ કરતા જગદેખાની આમ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

દેવો બેઠા : હે દેવિ! પ્રમન ધાઓ. હે દુઃખી લોહોના દુઃખનો નાશ કરનાર! હે પરમાર્થ તત્ત્વ બ્રહ્મ-સ્વરૂપ! વૃત્રાસુરે ખૂબ દુઃખ આપેલા, યુદ્ધમા અત્યંત પીડેલા અને ક્રમશઃ તમામ ચરણકમળને શરણે બતા દેવાનુ તમે સ્વીકૃત કરો તમે આખા જગતની માતા છો; માટે આ શત્રુઓ૩૫ સહકાર પટેલા અમારું પુત્રોની પેડે તમે રક્ષણ કરો. હે માતા! ચણે જગતમા તમને કઈ અજાણુ નથી, છતા અસુરોએ દુઃખી

કરેલા દેવોની તમે ઉપેક્ષા કેમ કરો છો ? આ બધું ત્રેલોક્ય તમે જ રચ્યું છે અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શકર તમારી ઈચ્છાથી જ થયા છે, તે દેવો સ્વતંત્ર રહી કોઈ પણ કાર્ય કરી શકતા નથી પણ તમારી ભમર ના ઈશારાને વશ હોઈ તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે ફાવે તેમ વિહાર કરે છે—તે તે કાર્યો કરવા સમર્થ થાય છે ખુલ્લા અપરાધી હોવા છતાં દુષ્ટી પુત્રોને માતા દુષ્ટી બચાવે છે, આ રીતિ તમે જ (પ્રથમથી) રચી છે, તો હે કરુણારમ્ભ સમુદ્ર દેવી ! અપરાધ વિનાના હોઈ તમારા ચરણને શરણે આવેલા અમારું તમે રક્ષણ કેમ કરતા નથી ? કદાચ તમે માનતા હો કે, 'મારા ચરણનું ભજન કરવાથી જ મળેલા સ્થાનો વાળા આ દેવો (હવે) ભક્તિને છોડી વૈભવો તથા સુખ ભોગવવામા લાલસુ બની ગયા છે, માટે તેઓ મારા (કૃપા) કટાક્ષના પાત્ર (હવે) નથી રહ્યા' તો આ માત્યતા પુત્રને જન્મ આપતી કોઈ પણ માતામા કોઈ સ્થળે દેખાતી નથી (અર્થાત્ પુત્રોને દરેક અપરાધ માતા સહન કરે જ છે) હે જનનિ ! તમારું ભજન છોડી અમે વૈભવોમા ડૂબી ગયા છીએ, આમા અમારા ચિત્તથી અમારો દોષ અમને દેખાતો નથી, કારણ કે એ મોહ તમે જ રચેલો હોઈ અમારા પર સામર્થ્ય ચલાવે છે, માટે હે સ્વભાવથી જ દયાળુ તમે અમારા પર દયા કેમ કરતા નથી ? હે જનનિ ! પૂર્વે પાડાના રૂપને ધારણ કરી બધા લોકોને ભય ઉપજાવતા મહાબળવાન દૈત્યપતિ એ મહિષાસુરને અમારા માટે જ તમે યુદ્ધમા માર્યો હતો, તો હે માતા ! ભય ઉપજાવતા (આ) વૃત્તાસુરને તમે કેમ મારતા નથી ? હે દયાળુ ! અત્યંત બળવાન ગુહ્ય, (તેનો) નાનો ભાઈ નિશુભ અને તેમના અનુયાયીઓને જેમ તમે માર્યો છે, તેમ મહા બળવાન દુષ્ટ વૃત્તાસુરને પણ તમે મારો ગર્વથી છડેલા તેને તમે એના ગોઠ પમાડો કે, જેથી તે જીવી જ ન શકે હે માતા ! અસુરોએ દુષ્ટી કરેલા અને ભયથી અત્યંત વ્યાઘ્રણ દેવોનું આજે તમે રક્ષણ કરે જગતમા દેવોની પીડાનો નાશ કરવાર (તમારા સિવાય) બીજને કોઈ પણ એવો નથી કે, જે પોતાની શક્તિથી કરેલોનો સમગ્ર સમૂહ બાળી

નાખે હે ભવાની ! (કદાચ આખા જગતની માતા હોઈ) તમે વૃત્તાસુર ઉપર (પણ) દયા કરી હોય, તોપણ લોકોને દુષ્ટ બનેતા એ દુષ્ટનો તો તમે નાશ જ કરો અને બાણોથી તેને પવિત્ર કરી પાપથી તેનો ઉદ્ધાર કરો, નહિ તો દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો અવશ્ય નરકમા જ જશે (માટે તેના કદયાણુ સારુ પણ તેનો નાશ કરો) હે દયાથી વ્યાપ્ત દેવિ ! દેવોના જે શત્રુઓને રણમા મારી બાણોથી તમે પવિત્ર કર્યા છે, તેઓને પણ તમે દેવોના નદનવનમા જ પહોંચાડ્યા છે એમ શત્રુ ઓને પણ આ નરકમા પડશે, એવા ભયથી તમે શુ નથી બચાવ્યા ? બચાવ્યા જ છે (તો વૃત્તાસુરને તમે કેમ મારતા નથી ? આ (અમારો) શત્રુ ઘણું કરીને તમારો સેવક જ નથી, કેમ કે પાપી બુદ્ધિવાળો તે અમને પીડે છે આ લોકમા જે તમારો સેવક હોય, તે તમારા ચરણકમળમા આસક્ત (અમને) દેવોને શુ પીડે ? (ત જ પીડે) હે જનનિ ! આજે અમે કઈ રીતે તમારું પૂજન કરી શકીએ ? કેમ કે પુષ્પ વગેરે જે કઈ (પૂજની સામગ્રી) છે, તે તો તમે જ બનાવેલી (તમારા સ્વરૂપ જ) છે અને (પૂજના) મત્રો તથા અમે, એ પણ બધું પરાશકિતરૂપ તમારા રૂપ જ છે (આમ જે કઈ છે તે બધું જો તમે જ છે, તો તે તે પદાર્થોથી તમારી પૂજા કેમ થઈ શકે ?) માટે હે ભવાની ! (તમારું પૂજન કર્યા સિવાય) અમે કેવળ તમારા ચરણમા નમીએ જ છીએ જે લોકો સંસારરૂપ સમુદ્રના જળમા વહાણુ જેવા તમારા ચરણકમળને ભક્તિથી ભજે છે, તેઓ જ ખરેખર ધન્ય છે, કેમ કે મોક્ષને ઈચ્છતા હોઈ રોગ વિહાર તથા મોહથી રહિત થયેલા યોગીઓ પણ તમારા ચરણકમળનું અનથી કાયમ સ્મરણ કરે છે સકળ દેવોને જાણતા જે યાચીએ છે, તેઓ પણ ગોટા દેવોને તૃપ્તિદારક સ્વાહારૂપ અને પિતૃગણને તૃપ્તિદારક સ્વધારૂપ તમારું લોભકાળે (અને શ્રાદ્ધ કાળે) કાયમ સ્મરણ કરે છે, આ ત્રણે જગતમા મેધા, ક્ષીતિ, પ્રસિદ્ધ શાંતિ અને લોકોને સ્પર્ષ અર્થે સમજાવતી બુદ્ધિ તમે જ છે, તમે જ તમારું ભજન કરનારાઓને કૃપાથી બધા વૈભવ ઉત્પન્ન કરી સદા આપો છો

વ્યાસ જોલ્યા એમ દેવોએ સ્તુતિ કરેલા તે દેવી સુદર રૂપ ધરી, નાનુક અને સર્વ આભૂષણોથી શણગારેલા તે સમયે પ્રકટ થયા તેમની ચારે ભુજ પાશ, અકુશ, વર તથા અભયથી શોભતી હતી, તેમની કેડ ઝણકાર કરતી ધૂધરીઓના ઝૂમખાવાળા કદોરથી બધાઈ હતી, તેમનો ચ્વર કોયલના જેવો હતો, અવાજ કરતા કડા તથા ઝાઝરોને ધારણ કરી તે સુદર જણાતા હતા, અર્ધચંદ્રયુક્ત સ્તનના મુકુટથી તે શોભતા હતા, મહા હાસ્યથી મુકત હતા, તેમનું મુખ કમળ જેવું હતું, ત્રણ નેત્રોથી તે શોભતા હતા, તેમની ક્રાંતિ કંપવૃક્ષના પુષ્પની સ્વચ્છ દાડલી જેવી લાલ વર્ણી હતી, તેમણે લાલ વસ્ત્રો પહેર્યા હતા, લાલ ચઢનથી તે લેપાયા હતા અને પ્રસન્ન મુખવાળા તે દેવી કરુણારસનો જાણે સમુદ્ર હોય તેવા હતા દરેક શણગાર્યુકત વેષવાળા આત્મા સિવાય સર્વ પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરનાર, સર્વથી પર, સર્વજ્ઞ, સર્વના કર્તા, સર્વના આશ્રયસ્થાનરૂપ, સર્વ વેદાંતોથી સારી રીતે સિદ્ધ કરાયેલા અને સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ તે દેવીને સામે ઊભેલા જોઈ દેવોએ તેમને પ્રણામ કર્યા ત્યારે પ્રણામ કરતા તે દેવોને અખાએ કહ્યું 'તમારે શું કામ છે, તે મને કહો' દેવોએ કહ્યું 'અત્યંત દુઃખ દેતા દેવશત્રુ આ વૃત્રાસુરને મોહ પમાડો દેવો પર તે જેમ વિશ્વાસ કરે, તેમ તેને તમે મોહિત કરો અને આમારા હથિયારમા બળ આપો, જેથી તે શત્રુ માર્યો જાય' 'તથાસ્તુ' એમ કહી ભગવતી ત્યા જ અદૃશ્ય થયા અને આનંદયુક્ત થયેલા દેવો પોતપોતાના સ્થાને ગયા ૧-૫૯

તથે-યુસ્ત્વા ભગવતી તન્નૈવાન્તરધીયત ।

સ્થાનિ સ્થાનિ નિકેતાનિ જમ્બુદેવા મુદાન્વિતાઃ ॥

ઈનિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા ૫૪ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૫ મો અમામ

અધ્યાય ૬ ફો

વૃત્રાસુરવધ

વ્યાસ ઉવાચ

एवं प्राप्तवरा देवा ऋषयश्च तपोधनाः ।

जम्बुः सर्वे च संमन्य वृत्रस्याश्रममुत्तमम् ॥ ૧ ॥

વ્યાસ જોલ્યા એમ વરદાન પામેલા મર્વ દેવો અને તપોધન ઋષિઓ પરસ્પર વિચાર કરી વૃત્રાસુરના આશ્રમમા ગયા ત્યા તેજથી જાણે બળતો હોય, ત્રણે લોકને જાણે બાળી નાખતો હોય અને દેવોને જાણે ગળી જતો હોય તેવા વૃત્રાસુરને તેઓએ જોયો પછી ઋષિઓ એ વૃત્રાસુરની પાસે જઈ દેવોના કાર્યરૂપ અર્થેની સિદ્ધિ માટે સામયુક્ત રસરૂપ (આવું) પ્રિય વચન જોલ્યા

ઋષિઓએ કહ્યું હે મહાભાગ્યશાળી વૃત્રાસુર ! હે સર્વ લોકને ભયકર વૃત્રાસુર ! તે આખાય બ્રહ્માડને ખરેખર વ્યામ કર્યું છે, પણ ઇંદ્રની સાથે તારે જે વેર છે તે સુખનો નાશ કરનાર છે, એટલું જ નહિ પણ તમને બન્નેને અત્યંત દુઃખદાયી હોઈ ચિતામા ખૂબ વધારે કરનાર છે, ચિતાથી પીડાતો તું નિરાતે સુઈ શકતો પણ નથી, તેમ જ ઇંદ્ર પણ સુષેથી સૂતો નથી, કેમ કે તમને બન્નેને શત્રુનો ભય છે તમને બન્નેને અહીં યુદ્ધ કરતા ઘણો કાળ વીતી ગયો છે, તેથી દેવો, અસુરો અને મનુષ્યો સહિત સર્વ પ્રજાઓ પીડાય છે, આ સસારમા સુખ ભોગવવું જોઈએ અને દુઃખ છોડવું જોઈએ આ રીતે છે, પણ જેણે વેર કર્યું હોય, તેને સુખ હોતું નથી, એ નક્કી છે યુદ્ધમા રસવાળા શૂરાઓ યુદ્ધને વખાણે છે, પણ શૂરાસ્થમા ચતુર પડિતો ઇંદ્રિયોનો નાશ કરતા યુદ્ધને વખાણતા નથી, પુષ્પોથી પણ યુદ્ધ ન કરવું, તો તીક્ષ્ણ બાણોથી યુદ્ધ કેમ કેસય ? યુદ્ધમા વિજયનો તો સંદેહ જ હોય છે, પણ બાણોના પ્રહાર તો ચોક્કસ જ હોય છે આ જગત જેમ દેવાધીન છે, એમ જય તથા પત્તજય પણ દેવાધીન છે, એમ જાણી યુદ્ધ કદી ન કરવું યોગ્ય સમયે જમનું, સ્નાન કરવું, શાખામા

* આ અધ્યાયમા નડતક ઋષિઓ વૃત્રાસુરમા વધને લગતી કથા કહેવાયે, જેમાં દેવીના મહિમા વર્ણવાયે છે

સુત્ર અને સેવા કરવામા તત્પર જે સ્ત્રી પાસે હોય, તે સારામા સુખના સાધન છે બાણોની વૃદ્ધિઓથી ભયકર, તલવાસોના પ્રહારોથી ખૂબ જ ત્રાસદાયક અને શત્રુઓને સુખ આપતા સગ્રામમા મુદ્ધ કરનારો તુ સુખ હોય છે? 'સગ્રામમા મરવાથી સ્વર્ગેનું સુખ મળે છે' એ વાક્ય તો ખરેખર લાલચરૂપે જ હોઈ કેવળ પ્રેરણા માટે જ કહેવાતું જૂઠું છે દેહને કપાવી શિયાળો તથા કાગડાઓથી પીડા પામી પાછળથી સ્વર્ગના સુખની પ્રાપ્તિને કયો મદ્યબુદ્ધિ પુરુષ ઇચ્છે? માટે હે વૃનાસુર! ઇદ્રની સાથે તારી કાયમ મિનતા બારો, એથી તુ અને ઇદ્ર—બંને કાયમ સુખ પામશો વળી હમણા જ તમારા બંનેનું વેર શાંત થાય, તો અમે તપસ્વીઓ તથા સર્વ ગધર્વો પોતાના આગ્રમમા સુખેથી રહી શક્તિએ હે ધીર! તમારું બંનેનું મુદ્ધ દિવસ-રાત હમણા આલ્યા કહે છે, તેથી મર્વ મુનિઓ, ગધર્વો, છિન્નરો તથા મનુષ્યો પીડાય છે શાંતિને ઇચ્છતા દરેકની મિનતા ઇચ્છીએ છીએ મુનિઓ, તુ અને ઇદ્ર સર્વે સુખ પામો હે વૃનાસુર! અમે તો તમારા બંનેની મિનતા કસવવા મધ્યસ્થ છીએ, અને આવી સોનદ લેવાણી પરસ્પર પ્રીતિવાળાને જોડી દઈતુ તુ જેમ છોશ તેમ તારી આગળ સોનદ લઈ ઇદ્ર તારા ચિત્તને હમણા જ પ્રીતિપુક્ટ કરશે પૃથ્વી મત્થરૂપ આધાત્માની છે, મત્થથી આ સૂર્ય સમય પ્રમાણે તપે છે, સત્યથી વાળુ વાય છે અને સમુદ્ર પણ સત્યથી જ મર્ઘાદ દોરતો નથી, માટે તમારા બંનેની મિનતા પણ આજે સત્યથી જ સુખપૂર્વક થાઓ તમારે બંનેએ મિનતા કરી એક જ સ્વર્ગે સુત્ર, રમુ, જળક્રીડા કરવી અને સુખપૂર્વક બેસાડુ, એમ બંધી રહે તમારે બંનેએ બધા કાર્યો કરવા

આસ બોલ્યા મહર્ષિઓનું તે વચન સાંભળી મદ્યબુદ્ધિમાન વૃનાસુરે તેઓને કહ્યું 'આપ તપસ્વી ભગવાનો મને અવશ્ય માન્ય છે, તમે મુનિઓ કહી જૂઠું બોલતા નથી તમે નદ્યાચારી અતિ શાંત છે, તેથી કપટનું ધરણું જાણતા નથી, જેણે વેર કર્યું હોય તેવા લુપ્ત્યા, અક્રુક, ક્રામી, નિસ્તેજ અને નિર્બીજની સાથે બુદ્ધિમાન પુરુષે કદી મિનતા ન કરવી આ

ઇદ્ર નિર્બીજ, દુરાચારી, બ્રાહ્મણચારી, લાપટ અને લુપ્ત્યો છે, માટે એવા પુરુષ ઉપર કોઈ રીતે વિશ્વાસ ન જ કરવો જોઈએ તમે બંધાય જોડે વિદાન છે, તોપણ તમે સદા દ્રોહ વિનાની બુદ્ધિવાળા હોઈ તમારા મા શાંતપણું હોય છે તેથી કપટી લોહોના ચિત્તને તમે જાણતા નથી'

મુનિઓ બોલ્યા પ્રાણી શુભ કર્મનો તથા અગ્રુભ કર્મનો અવશ્ય ભોક્તા હોય છે, તો બેભાન બનેલા પુરુષ (બીજાનો), દ્રોહ કરી શાંત કેમ મેળવે? વિશ્વાસવાત કરનાર અવશ્ય નરકમા જાય છે, અને વિશ્વાસઘાતી પુરુષ દુષ્ટ જ પામે છે બ્રાહ્મણ તથા મદિરાપાન કરનાર માટે (શાસ્ત્રમા) પ્રાયશ્ચિત્ત છે પણ વિશ્વાસઘાત તથા મિનદ્રોહ કરનારા માટે પ્રાયશ્ચિત્ત જ નથી વિશ્વાસઘાત અને મિનદ્રોહ એવું ધીર મહાપાપ છે, માટે હે સર્વર્ષ! તારા ચિત્તમા જે એક્કસ શરત હોય તે તુ કહે, ચોટલે તે શરત પ્રમાણે જ બંનેની સંધિ આજે થાય

વૃનાસુરે કહ્યું હે મહાભાગ્યશાળી ઉત્તમ બ્રાહ્મણો! ઇદ્રે તથા દેવોએ સૂકાવી, લીલાથી, પથ્થરથી, લાકડાથી કે વચ્ચી, દિવસે કે રાત્રિએ પણ હું ન મરાઉં, આવી શરતે મને ઇદ્ર સાથે સંધિ ગમે છે, બીજા કોઈ પણ પ્રકારે નહિ

આત બોલ્યા તે સમયે ઋષિઓએ 'બહુ સારું' એમ આદરપૂર્વક કહ્યું અને ઇદ્રને ત્યાં લાવી વૃનાસુરની તે શરત તેને સંભાળી ઇદ્રે પણ સત્તાંપ સંહિત થઈ ત્યાં જવાની અગ્નિની સાક્ષીએ મુનિઓની સમીપમા જ સોનદ લીધા ત્યારે વૃનાસુર પણ તેના વચનોથી વિનંતાસ પામ્યા અને ઇદ્રના તરફ મિત્રની પેઠે વર્તતો તેની સાથે જ કરવા લાગ્યો તેઓ બંને કોઈ મમયે નદનવનમા, કોઈ સમયે ગધમાદન પર્વત પર અને કોઈ વેળા સમુદ્રના કિનારા પર આનંદપૂર્વક રૂંટવા લાગ્યા એમ સંધિ કરી, ત્યારે વૃનાસુર ઘણો જ આનંદ પામ્યો, પણ ઇદ્ર તો તેનો નાશ કરવા જ ઇચ્છતો હોઈ તેના ઉપાયો વિચારવા લાગ્યો અને તે સમયે લાગ શોધતો ખૂબ ચિંતાતુર જ રહેવા લાગ્યો એમ વિચાર કરતા તેનો કેટલોક સમય ગયો અને વૃનાસુર તો અતિ દુઃખે ઇદ્ર પર ખૂબ જ વિશ્વાસુ

ચયો એમ કેટલાક વર્ષો ગયા, છતાં ઇદ્ર વૃત્તાસુરે
કરેલી શન્તતા તેના મરણના ઉપાયો મનમાં વિચાર્યા
કરતો એક સમયે ઇદ્ર પર વિશ્વાસ પામેલા પુનને
સ્વપ્નાયો કહ્યું 'હે પુત્ર! હે મહાભાગ્યશાળી વૃત્ત!
તું મારું હિતવચન સાભળ જેવો વેગ કર્યું હોય તેના
પર કોઈ રીતે વિશ્વાસ ન કરવો ઇદ્રે તારી સાથે વેર
કરેલું છે, વળી તે બીજાઓની સાથે ક્રાંત્ય અદ્યપાઈ
કરનારો, લોભથી બેભાન હોઈ દેવ કરવામાં તત્પર
પારકા દુષ્પ્રેમી આતંદ પામતો પરત્વીરાપટ પાપી
શુદ્ધિવાળો છેતરનાર, લાગ ગોધનાર દ્રોહ કરવામાં
તત્પર, માયાથી અને મદગર્વિત છે એ ઇદ્રે માતાના
પેટમાં પેસીને પાપથી કર્ણ વિના ગર્ભના દુકડા કર્ણ
હતા અને ગૂઢતા તે ગર્ભના પ્રથમ સાત દુકડા કર્ણને
ફરી એક એક દુકડાના સાત સાત દુકડા કર્ણ હતા,
માટે હે પુત્ર! તેનો વિશ્વાસ કોઈ પણ રીતે ન કરવો
જેણે પાપ કર્યું હોય તેને કરી પાપ કરના શત્રુ શી રૂ'
એમ પિતાએ હેતુયુક્ત વચનોથી સમજાવ્યો છતાં
તે સમયે જેનું મનુ સમીપ જ હતું એવો તે વૃત્તા
સુર સમજ્યો જ નહિ કેઈક સમયે સધ્યાકાળ લગભગ
ચર્ચ મૂક્યો હતો અને ઘણું જ ખતભ નોધાડ્યું
હતું ત્યારે ઇદ્રે તે મહાસુરને સમુદ્રના કિનારા પર
જેવા પછી મહાત્માના વરદાનનો ખતભ વિચાર
કરી આ 'ભગવદ સધ્યા ચાલી રહી છે તે ત્રિ
કે દિવસ પણ નથી, માટે આ વૃત્તાસુરને હમણા
જ બળથી અવશ્ય મારી નાખવો નેઈએ અહીં
નિર્જન સ્થાનમાં આ એકનો યાત્ર્ય સમયે આવ્યો છે'
આમ મનથી વિચારી ઇદ્રે અવિનાશી વિષ્ણુ
સ્મરણ કર્યું એટલે પુરુષોત્તમ ભગવાન વિષ્ણુ અદૃશ્ય
સ્વરૂપે ત્યાં આવ્યા અને તે ભગવાન વચ્ચે રી અદ્ર
પેસી ગયા તે સમયે આ શત્રુને હુ રણમાં કેવી રીતે
મારીશ નર્વ દેવો તથા દાનવોથી કોઈ રીતે ન જિતાય
એવા મહાખગવાન વૃત્તાસુરને હમણા જ દેતરીને
જો હુ નહિ મારું તો શત્રુનું સંતુષ્ટ કરવાથી નહીં
મારું જ્યાં નહિ જ માય 'આમ નનવી પિતારી
ઇદ્રે વૃત્તાસુરના નાશ નાટ તત્ત જ નિગમ કર્યો અને
તે જ વેશ સમુદ્રમાં પર્વત મ્લેકુ પાણી કીરતો
નેતું ત્યારે 'આ તુંકુ, લીનું કે મગ પા. તથી,'

આમ વિચારી ઇદ્રે સ્મતમાં તે પાણીનું ફીણ લઈ
લીધું પછી ખૂબ ભક્તિયુક્ત ચર્ચ પરાશકિત ભગ
વતીનું તેણે સ્મરણ કર્યું, એટલે માત્ર સ્મરણ કરેલા
જ તે દેવીએ તે સમયે પોતાનો અશ તે ફીણમાં
સ્થાપી દીધો પછી ઇદ્રે વિષ્ણુ મહિત પોતાના વચ્ચે
તે ફીણથી વીટી લીધું અને ફીણથી વીટીતું તે વચ્ચે
એ વૃત્તાસુર તરફ ફેંક્યું એટલે તત્ત જ વચ્ચે હણી
યેલા પર્વતની પેઠે એકદમ તે પડી ગયો એમ વૃત્તા
સુર મતયો, ત્યારે ઇદ્ર મનમાં હર્ષ પામ્યો અને
ઋષિઓ અનેક સ્તોત્રોથી તે મહેદ્રની સ્તુતિ કરવા
લાગ્યા પછી શત્રુને મારી મનમાં આતંદ પામેલા
ઇદ્રે જેમની કૃપાથી શત્રુ મતયો હતો એવા દેવીનું
દેવતાઓની સાથે રહી પૂજન કર્યું અને અનેક પ્રમરતા
સ્તોત્રોથી દેવીને પ્રમત્ત પણ કર્યો વળી તે ઇદ્રે
દેવોના બગીચામાં પત્રશકિત ભગવતીનું મંદિર
કર્યું અને તેમાં માણેકની મૂર્તિની સ્થાપના કરી પછી
બધા દેવો ત્રણે કાળ દેવીની મોટી પૂજા કરવા લાગ્યા
અને ત્યારથી માટી મીઠેલી સર્વ દેવોના કુળદેવી થયા
વળી ઇદ્રે ત્રણે ભુવનોમાં મેષ્ટ વિષ્ણુની પૂજા પણ
કરી, પછી દેવોને ભયમરક મહાપરક્રમી એ વૃત્તાસુર
મતયો ત્યારે સુખક્રન્ન વાયુ વાવા ભાગ્યો અનં દેવો
તથા ગાધર્ની સહિત યમો શમસો તથા કિત્તરો હર્ષ
પામ્યા એમ પત્રશકિત પરમેશ્વરીના પ્રવેશવાળા
ફીણને લીધે અને તે દેવીએ કહેલા મોહની જ ઇદ્રે
વૃત્તાસુરને એકદમ માર્યો હતો આ મરણ જ દેવી
વૃત્તાસુરને મારનારા લોકમાં કેનાન છે અને ઇદ્રે
પણ વૃત્તાસુરને માર્યો હતો તેથી પણ ઇદ્રે વૃત્તાસુર ને
માર્ધ' એમ કહેવાય છે ૧-૬૮

તતો વૃત્તનિહન્વીતિ દેવી લોકેષુ મીયતે ।

શઙ્ખેન નિહતત્યાષ્ઠ શઙ્ખેન હન ઉચ્યતે ॥૬૮॥

હનિ મીટીચી ૧૪૧ મત્તપુતમથ પદ ૨ ૧ વિષ

અધ્યાય ૬ શી તથામ

અધ્યાય ૭ મો^૨

ધર્મના ગુપ્ત વાસ અને નહુપનો

ઇદંપદે અભિષેક

વ્યાસ ઉવાચ

અય તં પતિતં દૃષ્ટ્વા વિષ્ણુવિષ્ણુપુત્રીં યયૌ ।

મનસા શક્તમાનસ્તુ તસ્ય હત્યાકૃતં મયમ્ ॥૧॥

આમ બોલ્યા પછી વૃત્રાસુરને પહેલો જોઈ તેની હત્યાથી થયેલા (પ્રાણહત્યાના) ભયથી મનમાં શક્ત કરતા વિષ્ણુ વૈકુંઠમાં ગયા છદ્દ પણ ભયથી તાસીને ઇદ્રપુરીમાં જતો રહ્યો અને શત્રુ વૃત્રાસુર મરાયો, ત્યાં મુનિઓ પણ ભયથી ખોદ પામ્યા (તેઓ પદ્માસ્ત્રાપ કૃત્વા લાગ્યા કે), 'આપણે આને કયો, તે કેનું પાપ કર્યું કે છદ્દને મળી જવાથી (આપણે) 'મુનિ' શબ્દ ખોટો થયો છે આપણા વચનથી જ વૃત્રાસુરે વિશ્વાસ કર્યો હતો, તેથી આપણે પણ વિશ્વાસઘાતીના સગથી વિશ્વાસઘાતી થયા છીએ પાપનું મૂળ હોઈ અનર્થો કરનારી આ મમતાને ધિક્કાર દો, કારણ કે આપણે કપટ કરી સોગદો દાસ વૃત્રાસુરને કયો છે પાપ કરનારાઓને સલાહ આપનાર, બુદ્ધિ આપનાર, પ્રેરણા કરનાર અને તેઓનો પક્ષ કરનાર પણ અવશ્ય પાપભાગી થાય છે વિષ્ણુએ પણ પાપ કર્યું છે, કારણ કે તે (છદ્દને) સહાયરૂપ થયા છે અને સત્ત્વગુણની ભૂતિરૂપે છતા તેમણે વજ્રમાં પેસીને આ વૃત્રાસુરને પાડ્યો છે ખરેખર, સ્વાર્ધપરાયણ પ્રાણી પાપથી કરતો નથી અને (સ્વાર્ધી) છદ્દના સગથી વિષ્ણુએ પણ અવશ્ય દુષ્ટ ક્રમ કર્યું છે (ધર્મ, અર્થ, ક્રમ અને મોક્ષ એ ચાર) પુરુષાર્થો પૈકી બે જ (અર્થ અને ક્રમ) હમણા નહીં છે અને બે (ધર્મ તથા મોક્ષ) તો વિનાશ જ પામ્યા છે પહેલા—ધર્મ અને ચોથો—મોક્ષ ત્રણે લોકમાં આજે દુર્ભ થયા છે, (હમણા તેઓનો જિવનનુવ નાશ થયો છે) અર્થ તથા ક્રમ—એ બંને જ (હાલ) પ્રશન્નાપાન થયેલા હોઈ દરેકને ખૂબ નાત્ય તથા પ્રિય થયા છે 'ધર્મ, ધર્મ' એવી વાણીથી

બોલવાનું જ હોઈ મોટાઓનો પણ એ દોગ છે 'આમ વારંવાર મનથી પચાતાપ કરી દુષ્ટી મનવાળા હોઈ ઉવમરહિત થયેલા મુનિઓ પણ પોતપોતાના આશ્રમો તરફ જતા રહ્યા હે ભરતવશી રાજા! ત્વણ પણ પુનને છદ્દે માટેલો સાભળી દુષ્ટી ખૂબ ખૂબ તપી જઈ રહ્યા લાગ્યો અને ખોદ પામ્યો જ્યાં એ વૃત્રાસુર પડ્યો હતો, ત્યાં જઈને તેણે એ સ્થિતિને પામેલા તેને જોઈ વિવિધ પ્રમાણે પરસોડના સંસ્કાર કરાવ્યા પછી સ્નાન કરી ઉત્તરરત્નિયાનું જળ આપી ગોઠ્ઠી પીડાતા તે ત્વણએ મિત્રનો નાશ કરનાર મહાપાપી છદ્દને આલો શાપ આપ્યો, 'મારા પુનને સોગદોથી ખૂબ છેતરી જેમ માર્યો છે, તેમ છદ્દ પણ દેવે નિર્માણ કરેલું મોટું દુષ્ટ પાપો' એમ છદ્દને શાપ આપી દુષ્ટી ઘેરાયેલો ત્વણ મેરુપર્વતના શિખરનો આશ્રય કરી ધણુ આકર તપ કરવા લાગ્યો.

જનમેજયે પૂછ્યું હે દાદા! વૃત્રાસુરનો નાશ કરી છદ્દ કઈ સ્થિતિને પામ્યો હતો? આગળ જતાં તેને સુખ થયું હતું કે દુષ્ટ તે મને કહેા

વ્યાસે કહ્યું હે મહાભાગ! તમે શુ પૂછો છો? આ તમાગે સંદેહ કેવો છે? કરેલું શુંબ કર્મ કે અગુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે મહાબળવાન કે દુર્બલ દેવો, અસુરો તથા મનુષ્યો સહિત હરકોઈ પ્રાણીએ તાતામાં નાનું અથવા મોટું જે કઈ (સારુ—નમ્સુ) કર્મ કર્યું હોય, તે અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે વિષ્ણુએ વૃત્રાસુરનો નાશ કરનાર છદ્દને એવી બુદ્ધિ આપી અને પોતે વજ્રમાં પેદા તથા સહાય થયા, પણ આપત્તિમાં તે વિષ્ણુ કોઈ પણ રીતે (છદ્દને) સહાય થયા ન હતા, એટલે હે રાજા! આ સંસારમાં (અનુકૂળ) સમય હોય ત્યારે બધા કુટુંબી બને છે (અર્થાત્ દેવ અનુકૂળ હોય, ત્યારે બધા સહાય કરે છે, પણ દેવ વિરુદ્ધ અથવા અનુગુ હોય, ત્યારે કોઈ પણ કોઈને સહાય કરતું નથી) દેવ વિરુદ્ધ અથવા અવગુ હોય છે ત્યારે પિતા, માતા, પત્ની અથવા સગો ભાઈ પણ મહાય કરતો નથી દેવ વિરુદ્ધ થાય છે ત્યારે કોઈ મેલડ, મિત્ર અથવા મગો પુત્ર પણ સહાય કરતો નથી પાપ—પુણ્યનો કતો જ ખરેખર

* આ અધ્યાયમાં પાત્રના ૧૬ શ્લોકોથી ઇન્દ્રનો ગુપ્ત વાસ અને નહુપનો અભિષેક કહેવાયે

તેનું ફળ ભોગવનાર થાય છે વૃત્તાસુરને મસવી અધાય જતા રહ્યા અને (એકલો) ઇર્ષ્ય જ નિસ્તેજ બની ગયો સર્વ દેવો તેને ગાળો દેવા લાગ્યા અને 'આ તો બ્રાહ્મણ્યારો છે' એમ ધીમે ધીમે કહેવા લાગ્યા વળી (તેઓ અદર અદર વાતો પણ કહ્યા લાગ્યા કે,) 'સોગદો લઈ તથા સાચું વચન આપી અત્યંત વિશ્વાસુ થયેલા અને મિત્રપણાને પામેલા મુનિને કોણુ માસ્વા ઇર્ષ્ય છે?' આવી તેની વાત દેવોના સ્થાનમાં, દેવોના બગીચામાં તથા ગાંધર્વોના મેળાવડામાં બધે દેકાણે ફેલાવા લાગી 'વિશ્વાસ પામેલા અને મુનિઓને એ છેતરેલા વૃત્તાસુરને મારી નાખતા ઇર્ષ્ય કેવું દુષ્ટ કર્મ કર્યું છે? વેદનું પ્રમાણ છોડી નાસ્તિક મતનો જ સ્વીકાર કર્યો છે છેતરીને અત્યંત સાહસથી આ શત્રુને મારી નાખ્યો, તે આ વિપરીત કર્મ (સામાને) વચન આપી ઇર્ષ્ય અથવા વિષ્ણુ સિવાય બીજો કોણુ કરે?' આવી બીજી પણ વાતો સભાઓમાં ખૂબ થવા લાગી. ઇર્ષ્યે પણ પોતાની કીર્તિનો નાશ કરનારી જાતજાતની વાતો સાંભળી જેની કીર્તિ લોકમાં નાશ પામી હોય અને જેને રસ્તામાં જતો જોઈ શત્રુના મોઢા હમવા માટે, તેના નિઘ જીવનને ધિક્કાર હો સંજર્ષિ ઇર્ષ્યુ મન પણ ખોતે પાપ નહિ કરેણુ છતા કેવળ કીર્તિના નાશથી સ્વર્ગમાંથી પડ્યો હતો, તો આ પાપ કરનાર કેમ નહિ પડે? ઘણો જ નાના અપરાધ હોવા છતા થયાતિ સજ્જ (સ્વર્ગમાંથી) પડ્યો હતો કોઈ એક સજ્જ ઘણો જ નાનો અપરાધ કરીને પણ અક્ષર યુગ સુધી ટરચલો થયો હતો અવિનાશી ભગવાન વિષ્ણુ પણ ભૂગુની પત્નીનું મસ્તક કાપનાની બ્રાહ્મણ ભૂગુના શાપને લીધે પત્નીની યોનિમાં તથા માછલા વગેરેની યોનિઓમાં જન્મ્યા હતા, વળી એ વિષ્ણુ વામન યદ્ય બલિઝગ્ગને ઘેર માગવા ગયા હતા, આવા પાપ કરનારો પુરુષ બીજાનું કુપ દુષ્ટ પામે? (આ ઠઈ ચોક્કસ છે?) હે ભારત! રામચંદ્ર પણ ભૂગુના શાપથી વનવાસમાં સીતાના વિરહથી થયેલા અતિથોર દુષ્ટ પામ્યા હતા તે જ પ્રમાણે એ ઇર્ષ્ય પણ બ્રાહ્મણ્યારો કરેલા મોટો ભ્રમ પામી નવું નિર્લિંગ્યો એ મુક્ત એવા પાપ ધરમાં શાંતિ પામેલા નહિ તે ગમત કાંતિરહિત, નિનાસ્ત નાખતા, બ્રમ્હો નાનેલા,

બેભાન અને ચેતન વિનાના થયેલા ઇર્ષ્યને જોઈ ઇર્ષ્યાણીએ તેને કહ્યું કે, 'હે પ્રભો! તમારો ભયંકર શત્રુ આજે મરી ગયો છે, છતા તમે ભયભીત કેમ બધા છો? હે શત્રુઓના નાશ કરનાર સ્વામી! તમને શી ચિંતા છે? હે લોકોના ઇશ્વર સામાન્ય પુરુષની પેઠે નિસાસા નાખતા તમે શોક કેમ કરો છો? બીજો કોઈ બળવાન શત્રુ તો હવે છે જ નહિ, જેથી તમે ચિંતાપરાયણ થાઓ!'

ઇર્ષ્યે કહ્યું. 'મારો બળવાન શત્રુ હવે કોઈ નથી, છતા મને શાંતિ કે સુખ નથી હે રાણી! બ્રાહ્મણ્યારો ભયથી હું ધરમાં કાયમ ભય પામું છું નદનવન, અમૃત, ધર, વન, ગંધર્વોનું ગાયન અને અપ્સરાઓનું નૃત્ય પણ મને સુખ કરતા નથી, તું મારી પત્ની અને બીજી અનેક દેવાગનાઓ પણ મને સુખ કરતી નથી, તેમ જ કામધેનું તથા કૃત્ત્વ વૃક્ષ પણ મને સુખ કરતા નથી હું શું કરું? કયા જાતે? કયે સ્થળે મને સુખ થાય? આવી ચિંતામાં હૂબેલો હું હે પ્રિયે! મારા ચિંતામાં સુખ પામી શકતો નથી.'

આસે કદા અત્યંત ગભરાતી પ્રિયાને એવું વચન કહી ઇર્ષ્યે એથી નીકળી ગયો અને મૂઠ, ભય પીડિત તથા શોકથી દુઃખિયો થયેલો તે ઉત્તમ માનસરોવરમાં જઈ કમળના દાડલામાં પેસી ગયો પાપોથી ઘેગયેલો ઇર્ષ્ય તરફકડતા સર્પની પેઠે પાણીમાં ગુમ રહેવા લાગ્યો અને કોઈનાથી જણાવ્યો નહિ એમ મહાય વિનાનો, ચિંતાથી વ્યાકુળ અને બેભાન ઇર્ષ્યેવાગે તે દેવેન્દ્ર બ્રાહ્મણ્યારો ભયથી પીડાઈને નામી ગયો, ત્યાં દેવો ચિંતાતુર થયા, ઉત્પાતો થવા લાગ્યા, અગ્નિગ્નો, સિદ્ધો તથા ગંધર્વો અત્યંત ભયપીડિત થયા અને આખું જગત રાત્રિરહિત યદ્ય ઉપદ્રવોથી પીડાવા લાગ્યું તે વેળા વરનાદ ન થવા લાગ્યો, પૃથ્વી કન નિનાની વઈ ગઈ, નદીઓના પ્રવાહો તૂટી ગયા અને તજાત પાણી વિનાના યદ્ય ગયા એમ અજન્મતા યદ્ય ત્યાં ના દેવો અને મુનિઓએ વિદ્વાની નહુષ ચંદ્રને ઇર્ષ્ય બનાવે, નહુષ નન્ધે ધર્મિષ્ઠ હતો, છતા ઇર્ષ્યને પામી રહેવાનું બળથી રિષ્યાનન્ધ થયે ગયા.

ભારત । ક્રમદેવના બાણોથી ધવાઈ અપ્સરાઓથી વીંટાઈને તે દેવોના પગીચામાં રમવા લાગ્યા તે સંગ-એ ઇન્દ્રની પત્નીના મુણે સાલળી તેને ભોગવવાની ઈચ્છાથી ઋષિઓને કહ્યું 'ઇદ્રાણી મારી પાસે કેમ નથી આવતી કે તમે તથા સર્વ દેવોએ મને અહીં ઇદ્ર ક્યો, તો હે દેવો ! મારી સેવા કરવા ઇદ્રાણીને તમે મોકલો હે મુનિઓ અને દેવો ! આજે હું દેવોનો ઇદ્ર અને લોકોનો ઈશ્વર છું, તેથી તમારે મારું જ પ્રિય ને કરવું હોય તો આજે જલદી ઇદ્રાણી મારી પાસે ઘેર આવે ' એવું તેનું વચન સાલળી ચિતાતુર થયેલા દેવો તથા દેવર્ષિઓ ઇદ્રાણી પાસે જઈ પ્રણામ કરી તેને કહેવા લાગ્યા કે, 'હે ઇદ્રપત્ની ! દુરાચારી નરપુત્રગણ અહીં તમને ઈચ્છે છે, તેણે કોપાયમાન થઈ અમને કહ્યું છે કે, 'ઇદ્રાણીને અહીં મોકલો ' અમે શુ કરીએ ? અમે તેને વશ થયા છીએ, કારણ કે અમે જ એને ઇદ્ર ક્યો છે ' તે સાલળી દુષ્ટી થયેલા મનવાણી દેવી ઇદ્રાણીએ બુદ્ધસ્પતિને કહ્યું 'હે પ્રાણણ ! નરપત્ની માને રક્ષા કરો, હું તમારે શરણે આવી છું'

બુદ્ધસ્પતિએ કહ્યું હે દેવિ ! પાપની મોહિત થયેલા નરપત્ની તારે કરવું નહિ હે મુનિ ! સનાતન ધર્મ છોડી હું તને નહિ સોપું જે અધમ પુરુષ શરણે આવેલા દુષ્ટીને (તેના શત્રુને) સોપી દે છે, તો દરેક પ્રાણી પ્રલય થાય ત્યાં સુધી નરકન જ પામે છે માટે હે વિશાળ દેહના પાછલા ભાગવાણી ! તું સ્વસ્થ થા, હું તને કદી નહિ ત્યાં જુ ૧-૬૨

શરણાગતમાર્તે ચ યો દદાતિ નરાધમઃ ।

સ વય નરક યાતિ યાવદ્વામૂનહુમ્ ॥ ૬૨ ॥

સહ્યા મય પુરુષોણિ ॥ ત્યજ્યે ત્વાં કરાવન ॥

ઈતિ શ્રીવીરમાવન મહાપુરુષર્થ પદ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ॥ મો નમઃ

અધ્યાય ૮ મો *

નહુપ ઇદ્રાણી માટે લલચાયો ત્યારે

ઇદ્રાણીને ઇન્દ્રનું દર્શન

વ્યાસ ઉવાચ

નહુપસ્ત્વય તાં શ્રુત્વા મુરોસ્તુ શરણં ગતામ્ ।

ચુકોષ સ્મરણાત્તત્તમાદિરવમાણુ ષે ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા ક્રમદેવના બાણોથી પીડાયેલો નહુપ ઇદ્રાણીને બુદ્ધસ્પતિના શરણે ગયેલી સાલળી તરત જ એ બુદ્ધસ્પતિ ઉપર ક્રોધાયમાન થયો તેણે દેવોને કહ્યું અગિરના પુત્ર આ બુદ્ધસ્પતિને મારે મારવો પડશે, કારણ કે એ મૂર્ખો ઇદ્રાણીને ધરમા સખી રહ્યો છે એમ મેં સાંભળ્યું છે, અને તેને કોપેનાં નેઈ ઋષિઓ વગેરે સંલિત દેવોએ તે દુષ્ટ નહુપ સન્નને તે વેળા શાંતિપૂર્વક વચન કહ્યું 'હે સર્વેન્દ્ર ! તમે ક્રોધ દૂર કરો અને પાપબુદ્ધિ છોડો, હે પ્રભો ! ધર્મશાસ્ત્રમાં પરસ્પરીનો સ્પર્શ (શાસ્ત્રકારો) નિંદે છે સદાચારી, અતિ પતિવ્રતા અને ઉત્તમ ભાવવાળી ઇદ્રાણી ન્યાં સુધી પતિ છવે છે ત્યાં સુધી ખીન્ને પતિ કેમ કરે ? હે પ્રભો ! હમણાં તમે ત્રણે લોકના સ્વામી અને ધર્મના શાસક છો, તમારા જેવો ને અધર્મ કરે તો પ્રજા અવશ્ય નાશ પામે, સ્વામીએ તો શિક્ષાચાર ખાસ જાળવવો જોઈએ, આ સ્વર્ગમાં ઇદ્રાણી જેવી સેકડો અપ્સરાઓ છે, મહાત્માઓએ પ્રીતિને જ શુ ગારનું કારણ કહેલું છે બગાડાર કત્ય તો રસ નાશ પામે છે હે ઉત્તમ સજ્જ ! બનેલો પ્રેમ ને સમાન હોય તો જ બનેલો સુખ થાય છે, માટે હે દેવેન્દ્ર ! પરસ્પરીનો સ્પર્શ કરવાનો આ ભાવ તમે છોડી દો અને ઉત્તમ ભાવ કારણ કવે તમે સર્વોત્તમ પદને પામ્યા છો હે રાજા ! પાપથી સમૃદ્ધિ નાશ પામે છે અને પુણ્યથી ખૂબ વધે છે, માટે પાપ છોડી સદ્બુદ્ધિ કારણ કરો

નહુપે કહ્યું . 'હે દેવતાઓ ! ગીતામની સ્ત્રીને

* આ અધ્યાયમાં નહુપ રાજા ઇન્દ્રાણીમાં આનંદ-બુદ્ધિ થવા ત્યારે ઇન્દ્રાણીએ દેવોનું મનમાં સ્મરણ કર્યું, એટલે દેવોની કૃપાથી ઇન્દ્રાણીને ઇન્દ્રનું દર્શન થયું, એ કથા વ્યાસજીએ જોઈને આજેની કથાએ.

ભારત! ક્રમદેવતા બાણોથી ઘવાઈ આપ્તસત્યોથી
 વીટાઈને તે દેવોના બગીચામાં ગમવા લાગ્યો તે સગન
 એ ઇન્દ્રની પત્નીના ગુણો સાબળી તેને ભોગવવાની
 ઇચ્છાની પ્રતિજ્ઞાને કહ્યું 'ઇદ્રાણી મારી પાસે કેમ
 નથી આવતી? તમે તથા સર્વ દેવોએ મને અહીં ઇદ્ર
 ઝોઈ, તો હે દેવો! મારી મેવા કસ્યા ઇદ્રાણીને તમે
 મોકલો હે મુનિઓ અને દેવો! આજે હું દેવોનો
 ઇદ્ર અને લોકોનો ઇશ્વર છું, તેથી તમારે મારું
 જ પ્રિય જો કહ્યું હોય તો આજે જલદી ઇદ્રાણી
 મારી પાસે ઘેર આવે' એવું તેનું વચન સાબળી
 ચિતાતુર થયેલા દેવો તથા દેવપિંઓ ઇદ્રાણી પાસે
 જઈ પ્રણામ કરી તેને રોવા લાગ્યા કે 'હે ઇદ્રપત્ની!
 દુરંતનારી નૃપસગન અહીં તમને ઇચ્છે છે, તેણે
 દોષાયમાન વઈ અમને કહ્યું છે કે, 'ઇદ્રાણીને અહીં
 મોકલો' અમે શું કરીએ? અમે તેને વશ થયા છીએ,
 કારણ કે અમે જ એને ઇદ્ર કર્યા છે' તે સાબળી
 દુઃખી વયેલા મનવાળી દેવી ઇદ્રાણીએ બુદ્ધસ્પતિને
 કહ્યું 'હે બ્રાહ્મણ! નૃપથી મારી રક્ષા કરો હું
 તમારે શરણે આવી છું'

બુદ્ધસ્પતિએ કહ્યું હે દેવિ! પાપથી મોહિત
 થયેલા નૃપથી તારે ઈચ્છુ નહિ હે પુનિ! મનાતન
 ધર્મ દોડી હું તને નહિ નાપું જે આધમ પુરુષ શરણે
 આવેલા દુઃખીને (તેના ગુણે) સોપી દે છે તો
 દુરેક પ્રાણી પ્રલય થાય ત્યાં સુધી નરક! જ પામે છે
 માટે હે વિશાળ દેહના પાછના ભાગવાળી! તું સ્વસ્થ
 થા, હું તને કરી નહિ ત્યજુ ૧-૬૨

શરણાગતમર્તે ચ વા દ્વાતિ નરાધમ ।

સ યદ નરકં યાતિ યાવદામૂનસઘ્નમ્ ॥ ૬૨ ॥

સ્વસ્થા મય વૃદ્ધોઽપિ ન ત્યજ્યે ત્વા કરાચન ॥

ઈતિ ગીતેન્વીનાવત મહાપુરાણમાં ૫૪ સ્કંધ વિરો

અધ્યાય ૭ એ સમ્યામ

અધ્યાય ૮ મો*

નહુપ ઈદ્રાણી માટે લલચાયો ત્યારે

ઈદ્રાણીને ઇદ્રનું ઈર્ષન

આવ ઉવાચ

નહુપસ્ત્વય તાં શ્રુત્વા મુરોસ્તુ શરણં ગતામ્ ।

સુત્રોષ સ્મરવાણાત્તંસ્તમાક્ષિરસમાશુ ચ ॥ ૧ ॥

આસ બોલ્યા ક્રમદેવતા બાણોથી પીડાયેને
 નૃપ ઇદ્રાણીને બુદ્ધસ્પતિના શરણે ગયેલી મામળી
 તત્ત જ એ બુદ્ધસ્પતિ ઉપર ક્રોધાયમાન થયો તોણે
 દેવોને કહ્યું અગિસના પુત્ર આ બુદ્ધસ્પતિને મારે
 મારવો પડશે, કારણ કે એ મૂર્ખો ઇદ્રાણીને ઘરમાં
 રાખી રહ્યો છે એમ મેં સાંભળ્યું છે, અને તેને
 કોપેનો જોઈ પ્રતિજ્ઞા વગેરે સહિત દેવોએ તે દુષ્ટ
 નૃપ સન્નતે તે વેશ શાંતિપૂર્વક વચન કહ્યું 'હે
 સજ્જદ! તમે ક્રોધ દૂર કરો અને પાપબુદ્ધિ છોડો
 હે પ્રભો! ધર્મશાસ્ત્રમાં પરસ્ત્રીનો સ્પર્શ (શાસ્ત્રાનો)
 નિંદે છે મહાચારો, અતિ પતિવ્રતા અને ઉત્તમ
 ભાગ્યવાળી ઇદ્રાણી ન્યાં સુધી પતિ જીવે છે ત્યાં
 સુધી બીજો પતિ કેમ કરે? હે પ્રભો! હમણાં તમે
 ત્રણે લોકના સ્વામી અને ધર્મના ગાસક છે, તમારા
 જેવો જો અધર્મ કરે તો પ્રજા અવશ્ય નાશ પામે.
 સ્વામીએ તો શિષ્ટાચાર ખાસ જાળવવો જોઈએ
 આ સ્વર્ગમાં ઇદ્રાણી જેવી સેકડો આપ્તસત્યો છે,
 મહાત્માઓએ પ્રીતિને જ શુભારતુ કારણ કહેલું
 છે બ્રહ્માનાર કલ્પ તો રસ નાશ પામે છે હે ઉત્તમ
 સગન! બનેતો પ્રેમ જો મમાન હોય તો જ બનેતો
 સુખ થાય છે, માટે હે દેવેન્દ્ર! પરસ્ત્રીનો સ્પર્શ
 કરવાનો આ ભાવ તમે છોડી દો અને ઉત્તમ ભાવ
 કારણ કરો તમે સર્વોત્તમ પદને પામ્યા છો હે સગન!
 પાપથી સમૃદ્ધિ નાશ પામે છે અને પુણ્યથી ખૂબ વધે
 છે, માટે પાપ દોડી સદ્બુદ્ધિ કારણ કરો

નૃપે કહ્યું 'હે દેવતાઓ! ગૌતમની નીતે

* આ અધ્યાયમાં નહુપ શબ્દ ઇદ્રાણીમાં આ કાત-
 બુદ્ધિ થયો ત્યાં ઇદ્રાણીએ દેવીનું મનમાં સ્મરણ કર્યું,
 એવું દેવીની કૃપાથી ઇદ્રાણીને ઇન્દ્રનું ઈર્ષન થયું, એ
 કથા આગળના સ્કંધોમાં કહેવાયેલ છે.

પોતે કહેલા પાપથી તસ્ત જ નાશ પામશે અને અશ્વ
મેધ યજ્ઞથી પાવન કરાયેલા ઇંદ્ર પણ થોડા સમયમા
પોતાનું સર્વોત્તમ આસન મેળવશે ' અમાપ તેજ-
વાળા વિષ્ણુની તે શુભ વાણી સાંભળી દેવો જ્યાં ઇંદ્ર
હમેશા રહેતો હતો, તે પ્રદેશમા ગયા અને ખુલ્લપતિ
વગેરે દેવોએ તે ઇંદ્રને આશ્વાસન આપી તેની પાસે
અશ્વમેધ મહાયજ્ઞ સંપૂર્ણ કરાવ્યો પછી ઇંદ્રે વૃહો, નદીઓ, પર્વતો, પુષ્કી અને સ્ત્રીઓ એ બધામા
અશ્વહત્યાને વહેંચી દીધી અને તે તે પદાર્થોમા બ્રહ્મ
હત્યાને ઘોડી દઈ પાપ અને સતાપથી રહિત થયેલા
તે ઇંદ્ર ફરી (પોતાના ઉદય) કાળની સાથ જોતો
જળમા સર્વ પ્રાણીઓથી અદૃશ્ય થઈ કમળના નાળમા
જ રહેવા લાગ્યો દેવો પણ અદ્ભુત કાર્ય કરી પોત
પોતાના સ્થાને ગયા, ઇંદ્રાણી વિરહથી વ્યાકુળ અને
દુઃખી થઈ ખુલ્લપતિને કહેવા લાગી 'હે સ્વામિન્ !
મારા પતિએ યજ્ઞ કર્યો, છતાં હજી તે અદૃશ્ય કેમ
રહે છે? હું મારા પતિને કેવી રીતે જોઈ શકું, તે
ઉપાય તમે મને કહો '

ખુલ્લપતિ બોલ્યા 'હે ઇંદ્રાણી ! ભગવતી શિવા
દેવીનું તું આરાધન કર તે દેવી પાપરહિત થયેલા તારા
પતિના તને દર્શન કરાવશે વળી આરાધન કરેલા તે
જગદેશ્વ નાહુપ નગ્નને ના.તો અને તને મોહ
પમાડી સ્વાન પરચી પાડશે

' હે જનમેજય રાજા ! એમ તેમણે કહ્યું, ત્યારે
તે ઇંદ્રાણીએ ગુરુ—ખુલ્લપતિ પામેથી સાધના સહિત
દેવીનો મનઃસિદ્ધિ પ્રમાણે ગ્રહણ કર્યો અને ગુરુ સાક્ષેથી
વિદ્યા મેળવી ઉત્તમ બલિદાન, પુણ્યો તથા પૂજન—
સાદિત્યોથી શ્રીગુવનેશ્વરી દેવીનું તે ઇંદ્રાણીએ સારી
રીતે આરાધન કરવા માંડ્યું તેણે બીજી ભોગસામગ્રી
ત્યજી દીધી તાપસીનો મેષ વારણ કર્યો અને પતિના
દર્શનની ઇચ્છાથી દેવીનું પૂજન કરવા માંડ્યું કેટલાક
કાળ પછી પ્રગળ થયેલા દેવીએ પ્રત્યક્ષ દર્શન દીધું
અને સૌમ્ય રૂપ ધરતા, વર આપનારા, હસ્તરૂપ વાહન
વાળા, કરોડો સૂર્ય જેવા તેજસ્વી, કરોડો ચંદ્ર જેવા
શીતળ, કરોડો વીજળીઓ જેવી પ્રાણિવાળા, ચાર
વેદોથી યુક્ત, પોતાના બાહુઓમા પાસ, અશ્વ,

અભય તથા વરદાન ધરતા, પગ સુધી લટકતી સ્વચ્છ
મોતીની માળા ધારણ કરતા, પ્રસન્ન હતા મુખનાળા,
ત્રણ નેત્રોથી ગોભતા, બ્રહ્માથી માડી ક્રીડા સુધીના
પ્રાણીઓની માતા, દ્વારરૂપ અમૃતના સમુદ્ર, અનંત-
કોટિ બ્રહ્માઢોના સ્વામિની, પરમ ઈશ્વરી, સૌમ્ય
હતા અનંત સ્ત્રોથી યુક્ત બે સ્તંભો વડે શોભતા, સર્વના
ઈશ્વરી, સર્વજ્ઞ, કૃતસ્થ અને અક્ષરસ્વરૂપ તે પ્રસન્ન
દેવી ઉઘમ કરતી તે ઇંદ્રાણીને મેઘના જેવા ગભીર
શબ્દોથી ખૂબ હર્ષ પમાડતા કહેવા લાગ્યા

શ્રીદેવી બોલ્યા 'હે સુદર કેડના પાછલા ભાગ
વાળી ઇંદ્રાણી ! તું ઈચ્છિત વર માગ હું તને આપીશ
તે અત્યંત પૂજેલી હું આજે પ્રસન્ન થઈ છું અને
વર આપવા આવી છું મારુ દર્શન સહજ નથી, પણ
અનેક કરોડો જન્મોથી થયેલા પુણ્યના સમૂહોથી
પામી શકાય છે ' એમ તેણે કહેલી તે ઇંદ્રાણીએ
પ્રસન્ન થયેલા એ ભગવતી પરમેશ્વરીની સામે પ્રણામ
કરી તે સમયે કહ્યું 'હે માતા ! પતિનું આતિ દુર્લભ
દર્શન હું ઇચ્છુ છું, અને નાહુપ તરફના ભયનો તારા
અને પોતાના પદની પ્રાપ્તિ પણ ઇચ્છુ છું '

શ્રીદેવી બોલ્યા તું આ દૂતી સાથે માનસરો
વર પર જા, ત્યાં 'વિશ્વકર્મા' નામની મારી સ્થિર
મૂર્તિ છે, તે સ્થળે દુઃખી હોઈ ભયથી ગભરાતા ઇંદ્રને
તું જોઈશ 'હે વિશાળ નેત્રોવાળી ! કેટલાક કાળ પછી
નાહુપ રાગને હું મોહ પમાડીશ, તું સ્વસ્થ થા, તારુ
ઈચ્છિત હું કરીશ મોહ પામેલા નાહુપ રાગને ઇંદ્રના
આસનથી બ્રાહ્મ કરીશ

બાસ બોલ્યા તે પછી દેવીની દૂતીએ તે
ઇંદ્રપત્નીને લઈ જલદી તેના પતિ પામે પહોંચાડી,
એટલે તે બાળા ત્યાં ગુપ્ત રહેતા અને ઘણા કાળથી
ઈચ્છેલા પોતાના ઉત્તમ પતિ ઇંદ્રને જોઈ આનંદ
પામી ૧ ૭૧

સા રમ્યા વ પતિં શાલા સુરેષા મુતસસ્થિનમ્ ।

મુદિતામ્હુલ વર વીક્ષ્ય વહુકાલાભિગાન્ધિતમ્ ॥૭૧॥

ઈતિ શ્રોત્રીભાવન મહાપુરુષાર્થ પદ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૮ માં અમામ

અધ્યાય ૯ મો*

નહુપ નીચે પડ્યો

વ્યાસ ઉવાચ

તાં વીક્ષ્ય વિપુલાપાર્શ્વો રહઃ શોભસમન્વિતામ્ ।

આલ્પજલઃ પ્રિયોં માયોં વિસ્મિતશ્ચામ્રવીત્તદા ॥ ૧ ॥

વ્યાસ ખોલ્યા વિશાળ કટાક્ષોવાળી અને શોક મુક્ત એ પ્રિય પત્નીને ત્યાં એકાંતમાં જોઈ વિસ્મય પામેલા ઇદ્રે તે સમયે કહ્યું ‘હે પ્રિયે’ તું અહીં કેવી રીતે આવી ? હે સુદર મુખવાળી ! તે મને કેવી રીતે જાણ્યો ? હું સર્વ પ્રાણીઓથી જાણવો મુશ્કેલ રહ્યો ॥

ઇદ્રાણીએ કહ્યું હે દેવ ! દેવીની કૃપાથી મેં આજે તમને અહીં જાણ્યા છે અને હે ઇદ્ર ! તેમની કૃપાથી હું તમારી પાસે આવી છું દેવો તથા મુનિઓએ નહુપ નામના રાજર્ષિને તમારા આસન પર સ્થાપ્યો છે, તે મને કાયમ દુઃખ દે છે અને તે પાપી મને કહ્યા કરે છે કે ‘હે સુદર અગવાળી ! દેવોના આધિ પતિ મને ઇદ્રને તું પતિ કર’ તો હે ઇદ્ર ! હવે હું શું કરું ?

ઇદ્રે કહ્યું હે સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી ! સમયની રાહ જોતો હું દૈવેન્દ્રથી જેમ (અહીં) રહ્યો છું તેમ તું પણ હે કલ્યાણિ ! પોતાના મનને ખૂબ સ્થિર કર

વ્યાસ ખોલ્યા ખૂબ વખાણ કરતા પતિએ એમ કહેલી તે ઇદ્રાણી, ખૂબ દુઃખી થઈ નિસાસા નાખતી ને ધ્રુજતી તે ઇદ્રને કહેવા લાગી ‘હે મહા ભાગ્યશાળી ! હું કેમ રહી શકું ? મદ્યથી છકેલા અને વરદાનથી ગર્વિત તે પાપાત્મા મને સ્વાધીન કરશે વળી તેના ભયથી ગભરાતા સર્વ દેવો તથા મુનિઓ તો મને કહ્યા જ કંઈ છે કે, ‘હે સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી ! કામથી આતુર દેવરાજ નહુપને તું સેવ’ હે રાજગ્યોનો નાશ કરનારા ! બ્રાહ્મણ બૃહસ્પતિ તો બળ વિનાના હોઈ કાયમ દેવોને અનુસરનારા છે, તેથી (જોકે તે મને બચાવવા પ્રયત્ન તો કંઈ છે

તોપણ) મારું રક્ષણ કરવા તે કેમ સમર્થ થશે ? માટે હે પ્રભો ! મને મોટી ચિંતા થાય છે કે, હમણાં દૈવ અવળું અને વિરુદ્ધ છે તો પરતવ અનાથ હું સીં શું કરીશ ? હું વ્યભિચારી સીં નથી, પણ તમારા માં જ ચિત્તવાળી અત્યંત પતિવ્રતા છું, ત્યાં મારું કોઈ શરણ નથી જે મને દુઃખીને બચાવે’

ઇદ્રે કહ્યું ‘હે સુદર મુખવાળી ! હું તને ઉપાય કહું છું, તે હવે તું કરજે, જેથી આ દુઃખના સમય માં તારું શીલ સુરક્ષિત થશે કામદેવથી વ્યાપ્ત ચિત્ત વાળી હોઈ અત્યંત ચચળ સીં કરોડો ઉપાયથી બીજા વડે રક્ષાયેલી હોય, છતાં પતિવ્રતા રહી શકતી નથી માત્ર શીલ જ સીંગોને હમેશા પાપથી બચાવે છે, માટે હે ઉચ્ચવળ હાસ્યવાળી ! શીલનો આશ્રય કરી તું સ્થિર આ દુઃખ નહુપ તને બળાત્કારે ખેંચે, ત્યારે તું છાની શરત કરી તે રાજાને છેતરજે હે મદ્યથી આળસુ ! એકાંતમાં તેની પાસે જઈ તું કહેજે ‘હે જગત્પતિ ! ઋષિઓએ ઉપાડેલા દિવ્ય વિમાનમાં બેસી તમે મારી પાસે આવો એમ કરવાથી પ્રસન્ન થઈ હું તમને વશ થઈશ કેમ કે એવું મારું વ્રત છે’ હે સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી ! એમ તું તેને કહેજે એટલે અત્યંત મોહ પામેલા તે કામદા રાજા મુનિઓને વાહનમાં જોડશે, ત્યારે કોઈક તપસ્વી અવશ્ય તે રાજાને શાપથી બાળી નાખશે જગદબા તને સહાય કરશે, એમાં સશય નથી જગદબાના ચરણનું સ્પર્શ કરનારને કદી સંકટ થતું નથી, કદાચ સંકટ થાય તોપણ અવશ્ય તે કલ્યાણ માટે જ થાય છે, માટે બૃહસ્પતિના કહેવા પ્રમાણે મણિદીપમાં વસતા ભુવનેશ્વરીનું તું પૂર્ણ કાળજીથી ભજન કર

વ્યાસ ખોલ્યા એમ ઇદ્રે કહેલી ઇદ્રાણી ‘બહુ સારું એમ કહી ખૂબ વિશ્વાસ પામી ભવિષ્યના કાર્ય માટે તોયાર થઈ નહુપ પાસે ગઈ તેને આવેલી જોઈ નહુપ રાજા આનંદ પામી આ વચન ખોલ્યો ‘હે કામિની ! તું ભલે આવી, તારા સત્ય વચનોથી હું તને વશ થયો છું તે વચન પામ્યું છે, માટે તારા સત્યથી હું તારો દાસ થયો છું હે માપસર બોલનારી ! તું મારી પાસે આવી તેથી હું પ્રસન્ન થયો છું, તારે શરમાવું નહિ, હે સુદર હાસ્યવાળી ! મને ભકતને તું

* આ અધ્યાયમાં સરસદેવે કહ્યો જગદબાની કૃપાથી નહુપ પણ નીચે પડ્યો, એ વિસ્તારથી વર્ણવાશે.

સ્વીકાર હે વિશાળ નેનવાળી ! તારી જે કઈ ઈચ્છા
હોય તે તું કહે, તારુ હું પ્રિય કરીશ ।

ઇદ્રાણી યોહી હે નવા ઇદ્ર ! તમે મારુ બધુ
કાર્ય કર્યું છે હે દેવ ! મારા મનમાં હમણા એક ઈચ્છા
છે હે પ્રભો ! તે મારી ઈચ્છા તમે પૂર્ણ કરો, એટલે
હું તમને વશ થઈશ મારા મનનો ઉત્સાહ હું તમને
કહું છું તેને પૂર્ણ કરવા તમે યોગ્ય છો

નહુપે કહ્યું હે ચંદ્ર સમાન મુખવાળી ! તું તે
કાર્ય કહે, હું તારી ઈચ્છા પ્રમાણે તે કરીશ હે સુદર
ભમરવાળી ! દુર્લભ વસ્તુ પશુ હું તને આપીશ, તું
મને કહે

ઇદ્રાણી યોહી હે રાજેન્દ્ર ! હું કેવી રીતે કહું ?
મને તમારો વિશ્વાસ નથી હે રાજેન્દ્ર ! તમે સોગદ
લ્યો કે, 'તારુ ગમનું હું કરીશ' કારણ કે પૃથ્વી
પર સત્ય વચનનાળા રાજાઓ દુર્લભ હોય છે હે
રાજનું ! સત્યથી બાધાયેલા તમને જાણ્યા ખરી હું
કહીશ હે રાજા ! મારુ ઇચ્છું તમે કરશો એટલે
કાયમ હું તમને વશ રહેનારી થઈશ હે ઇદ્ર ! આ
મારુ વચન સત્ય છે ।

નહુપે યોહ્યો હે સુદરિ ! હું યશ તથા દાનથી
કરેલા પુણ્યના સોગદ લઉં છું કે, તારુ વચન મારે
અવશ્ય કરવું

ઇદ્રાણી યોહી ઇદ્રનું વાહન ઘોડા, હાથી અને
રથ છે, તેમ જ વિધ્યનું ગરુડ, યમનું પાંડો, શકરનું
પોહિયો, યાજ્ઞાનું પશુ ઉત્તમ હસ, ક્રાંતિકે સ્વામીનું
માર અને ગણપતિનું ઉદર વાહન છે, તો એ રીતે
હે દેવેના આધિપતિ ! હું તમારુ તલીન વાહન ઈચ્છું
છું, જે વિધ્યનું, શકરનું, અસુરોનું તથા રાક્ષસોનું
ન હોય હે મહારાજ ! તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા સર્વ મુનિઓ
પાલખીથી તમને ઉપાડે, આ મારી ઈચ્છા છે, કેમ
કે હે રાજા ! હું તમને સર્વ દેવો કરતા અધિક જાણુ
છું, અને તેવા વાહનથી હું ઉત્સાહપૂર્વક થઈ તમારા
તેજમા વધારો ઈચ્છુ છું

આસ યોહ્યો તેનું એ વચન સાલગી દેવીએ
કરેલા મોહથી તત્કાલ મોહિત થયેના ત એાછા જ્ઞાન
વાળો રાજા ખૂબ હતીને ઇદ્રાણીના વખાણ—પ્રશંસા
કરતો આ વચન યોહ્યો

નહુપે કહ્યું હે સુદરિ ! તે સત્ય કહ્યું છે મારું
વાહન સુદર હોવું જોઈએ હે સુદર વાળના છેડાવાળી !
તારુ વચન હું અવન્ય કરીશ જે પુરુષ મુનિઓને
પોતાનું વાહન કરે, તે એાછે પરાક્રમી હોતો નથી.
હે ઉન્નવળ હાસ્યવાળી ! હું એવા વાહન પર બેસી
તારી પાસે આવીશ મને ત્રણે લોકોમાં સમર્થ
તથા તપથી અધિક જાણી સર્વ સમર્થિઓ તથા દેવ-
પિંઓ ઉપાડશે

આસે કહ્યું એમ કહી ખૂબ સાતોષ પામેલા તેણે
એ ઇદ્રપત્નીને રજા આપી અને સર્વ મુનિઓને
જોલાવી કામદેવથી ઘેરાયેલા તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું -

નહુપે યોહ્યો હે યાજ્ઞાણી ! આજે હું સર્વ
શક્તિઓથી યુક્ત ઇદ્ર છું, માટે તમે અભિમાનરહિત
થઈ અહીં એક કાર્ય કરો જે ઇદ્રાસન મેળવ્યું છે છતાં
ઇદ્રાણી મારી પામે આવતી નથી, અને જ્યાં તેને
જોલાવી ત્યારે તેણે પ્રેમપૂર્વક મને આ વચન કહ્યું
છે 'હે દેવેન્દ્ર ! મુનિઓએ ઉપાડેલા વાહનથી તમે
મારી પાસે આવો, હે દેવેના અધિપતિ ! હે દેવેના
દેવ ! હે માન આપતા મહારાજ ! તમે મારુ આ
પ્રિય કરો ' હે શ્રેષ્ઠ મુનિઓ ! મારુ આ કાર્ય થાણું
જ મુશ્કેલ છે, પણ દયાળુ તમારે એ મર્થ અવશ્ય કરવું
જ જોઈએ ઇદ્રની પત્નીના લાગેલા મારા મનને
કામદેવ બાળી રહ્યો છે માટે આજે તમે મારુ ફારણું
થાઓ અને આ અદભુત કાર્ય કરો

આસ યોહ્યો અગસ્ત્ય વગેરે મહર્ષિઓએ
પોતાનું અપમાન કરતું એ વાક્ય સાલગી તેમ બન
વાનું હોવાથી તેમ જ કૃપાથી તે સ્વીકાર્યું તરવરદા
મુનિઓએ તેનું વાક્ય સ્વીકાર્યું, ત્યારે ઇદ્રાણીના
લાગેલા મનવાળો નહુપે રાજા ખૂબ આનંદ પામ્યો.
તે સુદર પાલખી પર ઉતાવળો ચડી બેઠો અને દિવ્ય
મુનિઓને ઉપાડનારા બનાવી 'સર્પ, સર્પ, (ચાલ,
ચાલ) એમ કહેવા લાગ્યો કામદેવથી પીડાતા તે
મૂખીએ તપસ્વીઓમાં શ્રેષ્ઠ, લોપામુદ્રાના પતિ,
વાતાપિ દેવોને ખાઈ જનાર અને સમુદ્રને પણ મૂકવી
નાખનાર અગસ્ત્ય મુનિના મસ્તક પર પગ ચાડકાડયો
અને કામદેવના બાળથી મરાયેલા તેણે એ મુનિને
ચાળુકથી માર્યો, ઉપરાંત ઇદ્રાણીએ કરેલા ચિત્તવાળા

તેણે 'સર્પ' (જલદી ચાલ) એમ તે મુનિને કહ્યું; ત્યારે આપ્તકનો માર યાદ કરી ક્રોધે ભરાયેલા તે મુનિએ તેને આવો શાપ દીધો કે, 'ઓ દુઃસ્વાસી ! તું વનમાં ધોર શરીરનાળો મોઢો સર્પ થઈ જા, ન્યા અનેકે હજારે વર્ષો સુધી તને મોટું દુઃખ થશે તું તારા પરાક્રમથી ત્યા ભમીશ અને યુધિષ્ઠિર રાજાના દર્શન કરી, એ ધર્મપુત્રના મુખથી પ્રશ્નોનો ઉત્તર સાભળી તારો (સર્પના શરીરથી) છૂટકારો થશે અને તે પછી ફરી તું સ્વર્ગને પામીશ' એમ રાજાં પિ નહુપને શાપ અપાયો ત્યાંએ મુનિશ્રેષ્ઠ તે અગસ્ત્યની તેણે સ્તુતિ કરી; પછી તરત જ તે સ્વર્ગમાંથી પડ્યો અને સર્પનું રૂપ ધરનાર થયો પછી બૃહસ્પતિએ તરત જ માન સરોવરમાં જઈ એ સર્વ વૃત્તાત વિસ્તારથી ઇદ્રને કહ્યો હે મહારાજા ! નહુપ રાજાનું સ્વર્ગમાંથી પડવું વગેરે સાભળી ઇદ્ર આનંદ પામ્યો અને ત્યા જ રહ્યો પછી દેવો અને મુનિઓ નહુપને પૃથ્વી પર પડેલો જોઈ, જે સરોવરમાં ઇદ્ર રહ્યો હતો, ત્યા જ તે બધા ગયા મુનિઓ સહિત સર્વ દેવોને તે ઇદ્રને તે સમયે આશ્વાસન આપ્યું અને માનપૂર્વક તેને સ્વર્ગમાં લાવ્યા પછી ત્યા આવેલા ઇદ્રને સર્વ મુનિઓ તથા દેવોએ આસન પર બેસાડી પાછળથી માગલિક અભિષેક કર્યો ઇદ્ર પણ સ્વર્ગલોકમાં પોતાનું આસન મેળવી પ્રેમયુક્ત ઇદ્રાણી સાથે નંદનનંદમાં આનંદ કરવા લાગ્યો

વ્યાસ બોલ્યા એમ હે રાજા ! ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધારણ કરતા વૃત્રાસુરને તથા મહામુનિ વિશ્વરૂપને મારી ઇદ્ર આતિ ઉગ્ર દુઃખ પામ્યો હતો અને દેવીની કૃપાથી ફરી પોતાનું સ્થાન તેણે મેળવ્યું હતું હે રાજા ! તમે મને જે સર્વોત્તમ કથા પૂછી હતી, તે આ વૃત્રાસુરના નાશને લગતું સર્વ આખ્યાન મેં તમને કહ્યું. પ્રાણી જેવું કર્મ કરે છે તેવું ફળ પામે છે, કેમ કે ગુલ કે અશુભ કર્મ જે કર્યું હોય, તે અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે ૧-૬૭

યાદશં કુરુતે કર્મ તાદશં ફલમાપ્નુયાત્ ।

મવશ્યમેવ મોકલ્યં કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્ ॥૬૭॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં પદ્ય રૂપ વિશે

અધ્યાય ૮ મો અભ્યાસ

અધ્યાય ૧૦ મો⁺

ત્રણ પ્રકારના સ્વરૂપ

જનમેજય ઉવાચ

કથિતં ત્વરિતં વ્રહ્મજ્ઞકસ્યાદમુતકર્મણઃ ।

સ્થાનઞ્ચશસ્ત્રયા દુઃખપ્રાપ્તિક્કા વિશેષતઃ ॥૧॥

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે બ્રાહ્મણ ! અદ્ભુત કર્મ કરનાર ઇદ્રનું ચરિત્ર તમે કહ્યું, તેમ જ પોતાના સ્થાનથી તે પડ્યો અને જે દુઃખ થયું, તે પણ વિસ્તારથી તમે કહ્યું; જેમ દેવાધિદેવીનો મહિમા ખૂબ વર્ણવ્યો છે પરંતુ આમાં મને આ સંદેહ છે, મહાતપસ્વી ઇદ્રે પણ દુઃખોના નાશ કરનાર દેવોનું અધિપતિપણ પામી દુઃખ ભોગવ્યું ! (એ નવાઈ જેવું છે) સો (અશ્વમેધ) યજ્ઞ કરી સર્વોત્તમ સ્થાન અને દેવોનું સ્વામીપણ પામીને પણ એ ઇદ્ર સ્થાન-ભ્રષ્ટ કેમ થયો હતો ? હે દયાના ભંડાર ! આ સર્વ કારણ તમે મને કહો હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! તમે બધું જાણો છો અને પુરાણોના રચનાર છો, વળી શ્રદ્ધાળુ શિષ્ય આગળ કઈ ન કહેવા જેવું મહાપુરુષોને હાતું નથી, માટે હે મહાભાગ ! મારો સંદેહ તમે દૂર કરો

સૂત બોલ્યા જનમેજય રાજાએ એમ પૂછ્યું, ત્યાં સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ મનમાં ખૂબ પ્રસન્ન થઈ અનુક્રમે ઉત્તર કહેવા લાગ્યા

વ્યાસ બોલ્યા હે ઉત્તમ રાજા ! તેનું ખૂબ આશ્ચર્ય કારણ તમે સાભળ્યો તત્ત્વવેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ સચિત, વર્તમાન અને પ્રારબ્ધ-એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારના કર્મ કહ્યા છે અનેક જન્મોથી થયેલું પૂર્વનું જે કર્મ તે 'સચિત' કહેવાય છે, તે પણ સાંપ્રતિક, રાજસ અને તામસ-એમ ત્રણ પ્રકારનું હોય છે હે રાજા ! શુભ અથવા અશુભ તે સચિત કર્મ ઘણા કાળનું હોય, છતાં મુણ્ય કે પાપરૂપ તે કર્મ અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે જન્મે જન્મે કરેલા તે સચિત કર્મોનો (સંપૂર્ણ ફળભાગ ન્યા સુધી થઈ રહ્યો ન હોય ત્યા સુધી) સંકોનો ને કરોડો કપો-થી પણ સંપૂર્ણ નાશ થતો જ નથી દેહને પામી શુભ

+ આ અધ્યાયમાં એકાન્તીસ મ્લોકોથી ત્રણ પ્રકારનાં કર્મોનું સ્વરૂપ કહેવાયે, કે જેનાથી જીવ બધાય છે

કે આશુભ જે કર્મ પ્રાણી કરે છે અને અર્થાત્ આ ચાગુ દેહમા હમણા જ જે કર્મ થઈ રહ્યું છે તે 'નિયામાણુ' ગ્રાથવા 'વર્તમાન' કહેવાય છે સચિત કર્મોમાથી (કેટલાક કર્મો જે છોડ્યા હોય તેઓને) એકલા કરી કેટલોક કાળ દેહના આરભે એકલ કરેલા તે કર્મોને ક્ષણ આપવા (કાળ) પ્રેરણા કરે છે, તે (ક્ષણ આપવા કાળે પ્રેરેલું) કર્મ 'પ્રારબ્ધ' કર્મ બાપુનું, તેનો પણ ભોગથી જ નાશ કર્યો છે પ્રાણીઓને પ્રારબ્ધ કર્મ (ચાગુ દેહથી) અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે, એમા સશય નથી (એ પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવાઈ રહે, ત્યારે ચાગુ દેહનો નાશ થાય છે) એ સત્વેદ્ દેવો, મનુષ્યો, અસુરો, યક્ષો, ગધર્વો, કે કિન્નરોએ આશુભ કે શુભ જે કર્મો પૂર્વે કર્યા હોય, તે (અનેક જન્મોથી) અવશ્ય ભોગવા જ પડે છે, એ નક્કી છે હે મહારાજ! દેહના આગમનુ કારણ કર્મ જ છે કર્મોનો ત્યારે નાશ થાય છે, ત્યારે પ્રાણીઓના જન્મોનો પણ નાશ થાય છે, એમા સંશય નથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શકર, ઇદ્ર વગેરે દેવો, દાનવો, યક્ષો અને ગધર્વો—સર્વે કર્મોને વશ છે, નહિ તો હે સંજ્ઞ! દેહનો સમ્પાદ, જે પ્રાણીને સુખદુઃખના ભોગનુ કારણ છે, તે (પ્રાણીઓ જો કર્મોથી ન હોય તો) કેમ બાપદ માટે અનેક જન્મોની ધરેલા સંવિત કર્મોમાથી હોઈએ કર્મોને કાળને લીધે થયેલા પરિપાકના વનવી વેગ આપે છે, તે જ પ્રારબ્ધરૂપ અનેકા કર્મોના વશથી મનુષ્ય જેમ પુણ્ય તથા પાપ કહે છે, તેમ દેહા વોડે પાપ કરે છે (આમ પુણ્યરૂપ પ્રારબ્ધ કર્મથી પુણ્યકર્મ અને ઇદ્ર જેમ ઇદ્ર પાપ મેળવેલું, તે જ પ્રમાણે પાપરૂપ પ્રારબ્ધ કર્મથી જાલદત્તારૂપ પાપકર્મ કરી ઇદ્ર સ્થાનપ્રદ થયા હતા એટલે તેમા કાઈ નાશ જોવા નથી) તે જ પ્રમાણે હે સંજ્ઞ! ધર્મના પુત્ર નાનકાનું તથા નર એ બંને (ધર્મના યોગથી જ) દુઃખ તથા અનુન તરિકે જન્મ્યા હતા. અને તેઓ નાતણાનું સંપૂર્ણ અંશ હતા, એ સમગ્રી મુનિઓએ દેહી આ પુત્રાણીમિત્ર જ

(પ્રમાણૂત) છે (વળી તેમા આ બીજું પણ પ્રમાણ છે કે) જે મનુષ્ય વૈભવોથી અધિક હોય, તેને દેવોના અશરૂપ બાલુવો, જે મનુષ્ય ક્ષત્રિઓના અશરૂપ હોતો નથી, તે જય કરી શકતો નથી, જે રુદ્રના અશરૂપ હોતો નથી, તે રુદ્રનું પૂજન કરતો નથી, જે દેવોના અશરૂપ હોતો નથી તે અનનદન કરી શકતો નથી અને જે વિષ્ણુના અશરૂપ હોતો નથી, તે પૃથ્વીનો પાલક (સંજ્ઞ) થઈ શકતો નથી હે સંજ્ઞ! ઇદ્રમાથી પ્રભુત્વ, અગ્નિમાથી પ્રભાવ, યમ માથી કોપ અને વિષ્ણુમાથી પસકમ લઈને જ શરીર સ્થાય છે, એ નક્કી છે જે મનુષ્ય હોકમા બળવાન, ભાગ્યવાન, ભોગવાન, વિદ્યાવાન તથા દાનવાન હોય છે, તે દેવોનો અશ કહેવાય છે હે સંજ્ઞ! એ જ કારણે પાડવો દેવોના અશ કહેવાયા હતા અને નારા ચાગુ સમ્પાદ કાલિવાળા શ્રીકૃષ્ણ પણ તે જ કારણે દેવ—નાતણાના અશ કહેવાયા હતા પ્રાણીઓનું શરીર અવશ્ય સુખદુઃખનું પાપ છે અને (હરોઈ) શરીરધારી પ્રાણી સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખ પછી સુખ (કર્મના વશથી) પામે છે કોઈ પણ પ્રાણી સ્વતંત્ર નથી, પણ કાયમ દેવાધીન છે (કર્મવશ હોઈ) પત્રધીન હરોઈ પ્રાણી જન્મ, મરણ, દુઃખ તથા સુખને પામે છે તે (પ્રતિદ્વ) પાડવો (દેવાધીન હોઈને જ) વનમા જન્મ્યા હતા, પાછા પોતાને ઘેર આવ્યા હતા અને પાછળથી પોતાના બાલુબળથી તંઆએ ઉરામ સત્સુય યજ્ઞ કરી હતા તે પછી પાપ તથા અનુન દુઃખની માગ વનવાસ પામ્યા હતા, એ વળા અનુનને અગ્નિનેદ્ર પુરોધોથી કર્ણ મુગ્ધ તપ કરી હતું, જ્યો સત્ત્વ બધવા દેવાઓ તેને નુભ વન્દન આપ્યું હતું પાપ તાપ પૂર્ણા નરદેહમા જ પાપ કર્યું હતું, ત આ વળા કયા ગયું હતું જ્યો તન વનવાસનું દુઃખ ભોગવું પડ્યું હતું (એનું પુણ્યસાધી પુરવો પાપ દેવાધીન હોઈને જ દુઃખ પામ્યા છે) પૂર્વના નરદેહમા અદ્વિત્યમમા રતી તેણે જે તપ કર્યું હતું, તે અનુનના શરીરમા કથાથી થયું ન હતું (આમ નક્કી છે અને એ ઉપસ્થી જાણ્યું છે) પ્રાણીઓના દત્તાત્રાથી કર્મોની ગાન મનથી પ્રેરે છે, જ દેવાનો પાપ અવશ્ય

+ અને ચાગુ દેહો જે કર્મો કર્યા હોય, તે દેહ હાથ નાં નુભ કિષ્કામ કે વનવાસ કહેવાય છે, પાપ દેહ પાપના જડી તે જ કર્મ સંવિતથી થતી જડી સંવિતથી ને છે

નજીવી મુશ્કેલ છે, તો મનુષ્યોને તો ક્યાથી જણાય ? વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ પણ (કર્મીધીન હોઈને જ) મહા-સકરૂપ કેદખાનામાં જન્મ્યા હતા અને તેમને નદ ગોવાળિયાના ગોકુલમાં વસુદેવ લઈ ગયા હતા હે ભારત ! ત્યાં અગિયાર વર્ષ સુધી તે રહ્યા હતા અને ફરી મધુરામાં જઈ તેમણે ઉગ્રસેનના પુત્ર કસને યજ્ઞથી માર્યો હતો, તેમ જ ખૂબ દુ:ખી પોતાના માતા પિતાને યજ્ઞનથી છોડાવ્યા હતા ને મધુરા નગરમાં ઉગ્રમેનને રાજ કર્યો હતો વળી તે (કૃષ્ણ) સ્વેચ્છ સંજના ભયથી દ્વારકામાં ગયા હતા, આ બધો મહાન પુરુષાર્થ ભાવિના વશથી કૃષ્ણે કર્યો હતો દ્વારકામાં અનેક કાર્યો કરી કૃષ્ણ (દેવાધીનપણાથી જ) પ્રભા સમા દેહ છોડી કુંદ બ સાથે સ્વર્ગમાં ગયા હતા તેમના પુત્રો, પૌત્રો, મિત્રો, ભાઈઓ તથા જ્ઞાતિઓ—એમ સર્વે ચાહેલા બ્રાહ્મણના શાપને લીધે પ્રભાસમાં નાશ પામ્યા હતા, (છતાં પ્રારબ્ધના વશથી કૃષ્ણ કઈ કરી શક્યા ન હતા) હે રાજન્ ! એમ કર્મની ગહન ગતિ મેં તમને કહી, (જેના સામર્થ્યથી) કૃષ્ણ પણ શિકારીના બાણથી મરણ પામ્યા હતા ૧-૪૧

एवं ते कथिता राजन् कर्मणो गहना गतिः ।

वासुदेवोऽपि द्वाघस्य बाणेन निधन गतः ॥ ૪૧ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં પદ સ્તુતિ વિશે

અધ્યાય ૧૦ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૧ મો

યુગધર્મવર્ણન

જનમેજય ઉવાચ

भारावतरणार्थाय कथितं जन्म कृष्णये ।

संशयोऽयं द्विजश्रेष्ठ हृदये मम तिष्ठति ॥ ૧ ॥

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ !

કૃષ્ણ તથા અર્જુનનો જન્મ પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા થયેલા કેહેવાય છે, તો આ સંબંધી મારા મનમાં આ સંશય થાય છે દ્વાપર યુગના અતે અતિ દીન, દુ:ખી અને ઘણા ભારથી પીડાયેલી પૃથ્વી ગાયતુ

સ્વરૂપ લઈ બ્રહ્માને શરણે ગઈ હતી, તે સમયે પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા તથા સજ્જનોનું રક્ષણ કરવા મહાસમર્થ લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુની બ્રહ્માએ આમ પ્રાર્થના કરી હતી : 'હે દૃષ્ટ લોકોને પીડનારા ભગવન્ ! હે પ્રભો ! ભસ્ત્રખડમાં વસુદેવને ઘેર તમે દેવોની સાથે જલદી અવતાર લો ' એમ બ્રહ્માએ પ્રાર્થના કરી હતી, ત્યારે ભગવાન વિષ્ણુ પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા યજ્ઞદેવની સાથે દેવકીના પુત્ર થયા હતા તેમણે આ લોકમાં પાપબુદ્ધિ બધા સંજઓને દુરાચારી જાણી તેમ જ અનેક દુષ્ટોને મારી કેટલો ભાર ઉતાર્યો હતો ? (કઈ જ નહિ) જો કે ભીષ્મ, દ્રોણાચાર્ય, વિરાટરાજ, દ્રુપદ, બાહ્લીક રાજા, સોમદત્ત, અને કર્ણને તેમણે માર્યા હતા, પણ જેઓએ બધું વૃદ્ધી લઈ શ્રીકૃષ્ણની સ્ત્રીઓને હરી હતી, તે દુષ્ટો પૃથ્વી પર જે રહ્યા હતા, તેમનો નાશ કેમ કર્યો ન હતો ? તે કરોડો ચાહીર, શંક, સ્વેચ્છ અને ભિલ્લો તો બચી ગયા હતા, તો બુદ્ધિમાન કૃષ્ણે પૃથ્વીનો કયો ભાર ઉતાર્યો હતો ? હે મહાભાગ ! આ સદેહ મારા મનમાંથી દૂર થતો નથી, કેમ કે આ ક્ષિયુગમાં બધી પ્રજાઓને હું પાપી નિશ્ચયવાળી બેઉ છ (તેમને શ્રીકૃષ્ણે કેમ રહેવા દીધી છે ?)

આસ બોલ્યા હે રાજન્ ! કાળના કારણે જે યુગમાં જેવી પ્રજા થાય છે, તેમાં કઈ ફેરફાર થતો નથી, કેમ કે એમાં યુગધર્મ જ કારણ છે * જે જીવો ધર્મરસિક હોય તેઓ સત્યયુગમાં જન્મે છે, જેઓ ધર્મ તથા અર્થમાં રસિક હોય તેઓ ત્રેતાયુગમાં જન્મે છે, જેઓ ધર્મ, અર્થ ને કામમાં રસિક હોય તેઓ દ્વાપરયુગમાં જન્મે છે અને જેઓ કેવળ અર્થ

* આ અગિયારમા સ્તોકમાં કહેવાનો ભાવ આ છે કે, દુરાચારી લોકો બે પ્રકારના હોય છે એક તો યુગધર્મથી દુરાચારી અને બીજા વેદધર્મના નાશ કરવા અવતરેલા દેવેન્દ્ર પુત્ર હોય છે તેમાં જેઓ વેદધર્મના નાશ કરવા સક્તિયોને ઘેર અથવા દેવોને ઘેર જન્મ્યા હતા, તેઓને જ શ્રીકૃષ્ણે નાશ કર્યો હતો, પણ જેઓ કલિકાળના સ્વભાવથી દુરાચારી હતા, તેઓને શ્રીકૃષ્ણે નાશ કર્યા ન હતા, કેમ કે તેઓને પણ નાશ કરવા તેમણે જે વિચાર્યું હોત, તો કલિ-યુગના સ્વભાવથી દૃષ્ટ બનેલી જર્વ પ્રજાને વિનાશ કરવા પડત અને તેમ કરે તો વધુનીય પ્રજાનો નાશ થાય.

* આ અધ્યાયમાં સારીપાનહ સ્તોકોથી દરેક યુગમાં થયેલા ધર્મ તથા સદર્મ અને અસદર્મના નિર્ણય કરવાયે.

તથા કામમા જ તત્પર રહેનારા હોય છે, તે બધા જીવો આ કલિયુગમા જન્મે છે હે રાજેન્દ્ર ! યુગનો જે ધર્મ હોય તે નારા પામતો નથી, કારણ કે કાળ જ ધર્મનો તથા અધર્મનો કર્તા છે

જનમેજયે પૃથ્વુ સત્યયુગમા જે જીવો ધર્મ-તત્પર હોય છે, તે પુણ્યશાળીઓ લાલ ક્યા રહે છે ? હે પૂણ્ય દાદા ! જેઓ ત્રેતાયુગમા તથા દ્વાપરયુગમા દાન તથા વ્રત કરતા મુનિરૂપ હોય છે, તેઓ હાલ ક્યા રહ્યા છે ? અને આ કલિયુગમા હાલ જે દુરાચારી, નિર્દાનજ, મહાપાપી તથા દેવોને નિંદતા હોય છે, તેઓ (હવે પછીના) પહેલા સત્યયુગમા ક્યા જશે ? હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ બધું તમે વિસ્તારથી કહો, કેમ કે ધર્મનો જે આ નિર્ણય છે, તેને હું સંપૂર્ણ સાંભળવા ઇચ્છુ છું

વ્યાસે કહ્યું હે રાજા ! જે મનુષ્યો સત્યયુગમા જન્મે છે, તેઓ પુણ્યકર્મો કરી દેવલોકમા જાય છે હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! (સત્યયુગમા) સ્વધર્મમા તત્પર બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો તથા શૂદ્રો પોતાના કર્મોથી મેળવેલા દેવલોકોમા જાય છે ધોળી વગેરે હલકા વર્ણના લોકો પણ સત્યયુગમા સત્ય, દયા, દાન, સ્વ સીગમન, સર્વ પ્રાણીઓનો અદ્રોહ અને સર્વ પ્રાણી ઓમા સમાન ભાવરૂપ સામાન્ય ધર્મ પાળી એ ધર્મના પ્રભાવથી સ્વર્ગમા જાય છે તે જ પ્રભાવે હે રાજા ! ત્રેતાયુગમા તથા દ્વાપરયુગમા સ્વધર્મ પાલનથી લોકો દેવલોકમા જાય છે, પણ આ કલિયુગમા જે પાપી હોય છે તેઓ નરકમા જ જાય છે, યુગ બદલાય ત્યાં સુધી તેઓ ત્યાં નરકમા જ રહે છે પછી પુણ્ય પર કરી મનુષ્યલોકમા મનુષ્ય થાય છે, હે રાજા ! સત્યયુગનો આરભ થાય અને કલિયુગ પૂરો થાય ત્યારે પુણ્યગાળી જીવો સ્વર્ગમાથી (અર્ધ-આવી) મનુષ્યો જ થાય છે ન્યારે કલિયુગ રાટ્ર થાય અને દ્વાપરયુગ પૂરો થાય ત્યારે નરકમાથી (તીકડી) સર્વ પાપીઓ પૃથ્વી પર મનુષ્યો થાય છે આ કાળનો આન્દાર છે તેમા કડી ફેરફાર થતો નથી, માટે કલિયુગ તો અધર્મને જ કરનાર છે, તેથી તેમા પ્રજા પણ તેવી જ (અધર્મી) થાય છે કોઈક સમયે દેવોએ પ્રાણી ઓમા ફેરફાર પણ થાય છે (અર્થાત્ સત્યયુગમા

કેટલાક પ્રાણીઓ પાપ કરે છે, ત્યારે કલિયુગમા પણ કેટલાક જીવો પુણ્ય કરે છે—આવો ફેરફાર કોઈક વેળા થાય છે પણ ખરો ! કલિયુગમા, કેટલાક જે સદાચારી હોય તેઓ દ્વાપરયુગમા, ત્રેતાયુગમા તથા સત્યયુગમા પણ જન્મે છે અને સત્યયુગમા જે દુષ્ટ હોય તેઓ કલિયુગમા પણ જન્મે છે કોઈક પ્રાણી પોતે કરેલા કર્મના પ્રભાવથી દુઃખ પામે છે અને ફરી યુગના પ્રભાવથી તેવું કર્મ કરે છે

જનમેજયે પૃથ્વુ હે મહાભાગ ! દરેક યુગના ધર્મો તમે સંપૂર્ણ કહો જે યુગમા જેવા ધર્મ હોય છે, તેને હું જાણવા ઇચ્છુ છું

વ્યાસે કહ્યું હે રાજાઓમા શ્રેષ્ઠ ! હું તમને દૃશ્યત કહું છું, તમે સાંભળો સદાચારી લોકોના ચિત્ત પણ યુગના પ્રભાવથી ભમી જાય છે હે રાજેન્દ્ર ! તમારા પિતા ધર્મને જાણનાર મહાત્મા હતા, છતાં કલિયુગે તેમની બુદ્ધિને બ્રાહ્મણનું અપમાન કરવા પ્રેરી હતી, નહિ તો યથાતિના કુળમા જન્મેલો ક્ષત્રિય રાજા તપસ્વીતા ગંગામા મરેલો સર્પ કેમ નાખે ? હે રાજા ! સમજુ મનુષ્ય આ બધું યુગબળ જાણુ અને કાળજી રાખી ધર્મકર્મ જ વધારે કરતું હે રાજા ! સત્યયુગમા બ્રાહ્મણો વેદનો પાર પામેલા પરાશકિત ભગવતીનું પૂજન કરવામા તત્પર, દેવીનું દર્શન કરવાની ઇચ્છાવાળા ગાયત્રી તથા ઓમકારમા તત્પર ગાયત્રીના ધ્યાન કરનારા, ગાયત્રીના જપમા પરાયણ, માયાબીજનો (એટલે ભુવનેશ્વરીના મંત્રનો) મુખ્ય જપ કરનારા ગામેગામ જગદ્યાના મંદિરો કરવા ઉત્સુક પોતાના કર્મોમા તત્પર, સત્ય, પવિત્રતા તથા દયાવાળા, વેદોક્ત કર્મોમા પરાયણ અને તત્ત્વ જ્ઞાનમા દુશળ હોય છે, તેમ જ ક્ષત્રિયોનું પ્રજનન પાલન કરવામા તત્પર, વૈશ્યો ખેતી, વેપાર તથા ગાયેતી સેવામા પરાયણ અને હે રાજા ! તે પવિત્ર સત્યયુગમા શૂદ્રો (ખીજા વર્ણોની) સેવામા તત્પર હોય છે ઉત્તમ એ સત્યયુગમા બધા વર્ણો જગદ્યાના પૂજનમા તત્પર હોય છે, પછી ત્રેતાયુગમા ધર્મની સ્થિતિ કંઈક ઓછી થાય છે અને દ્વાપરયુગમા સત્યયુગની સ્થિતિ વધારે ઓછી થાય છે હે રાજા ! પૂર્વે જે સક્ષો હોય છે તેઓ કલિયુગમા બ્રાહ્મણો

કહેવાય છે તેઓ અધાય લગભગ પાંચઠમા તત્પર, લોકોને ઠગનારા, અસત્ય જોલનારા, વેદધર્મગંહિત, દાહિક, લોકવ્યવહારમા ચતુર, અભિમાની, વેદબ્યાસ રહિત, શૂદ્રોની સેવા કરવામા તત્પર, કેટલાક જુદા જુદા ધર્મો ચલાવનારા, કૂર, ધર્મભ્રષ્ટ અને બહુ જોલકા હોય છે હે રાજા ! કલિયુગ જેમ જેમ વધે છે, તેમ તેમ સત્યરૂપ મૂળવાળો ધર્મ સપૂર્ણ નારા પામે છે તે જ પ્રમાણે ક્ષત્રિયો, વશ્યો તે શૂદ્રો પણ ધર્મ રહિત થઈ જાય છે ચાર વર્ણોથી બહારના લોકો પણ કલિયુગમા અસત્યવાદી તથા પાપી બની જાય છે હે રાજા ! કલિયુગમા વધી પડેલા પ્રાહ્મણ્યો, શૂદ્રોના ધર્મમા તત્પર અને દાન લેવામા પસાયણ થશે સ્ત્રીઓ મરજી મુજબ વર્તનારી, કામ, મોહ તથા લોભથી યુક્ત, પાપી, જુકુ જોલનારી, સદા કલેશ કરવામા તત્પર, પોતાના ઘણીને ઠગનારી અને ધર્મના જ ભાવણ કરવામા પડિતાઓ થશે જાવી અત્યત પાપી સ્ત્રીઓ કલિયુગમા હોય છે હે રાજા ! આહારની શુદ્ધિથી ચિરાની શુદ્ધિ થાય છે અને ચિરા શુદ્ધ હોય, તો ધર્મનો પ્રકાશ થાય છે હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! વર્ણો તથા આશ્ર મોના આચારમા ગોટાળો ધવાથી ધર્મનો ગોટાળો થાય છે અને ધર્મનો ગોટાળો થય છે ત્યારે (પ્રજા) વર્ણસંકર બને છે હે રાજા ! એમ બધા ધર્મોથી રહિત કલિયુગમા પોતાના વર્ણધર્મની આ વાત પણ ક્યાય નહિ મળે હે રાજા ! મોટા ધર્મ જાણનારા પપુ (કલિ યુગમા) અધર્મ કરે છે, કેમ કે કલિયુગનો આ સ્વભાવ જ છે, તે કોઈનાથી ટાળ્યો ટળે તેવો નથી, માટે હે રાજા ! આ યુગમા સ્વભાવથી જ પાપ કરતા મનુષ્યોનું સામાન્ય ઉપાયથી પ્રાયશ્ચિત્રા ધર્મ શકતુ નથી

જનમેજયે પૂછ્યું હે ભગવન્ ! હે સર્વ ધર્મોને જાણનારા ! હે શાસ્ત્રોમા કુશળ ! જેમા અધર્મ ઘણો છે, એવા કલિયુગમા મનુષ્યોની શી ગતિ થને ? જો કોઈ ઉપાય હોય તો દયાથી તે મને કહો

વ્યાસ જોલ્યા હે મહાનજા ! કલિયુગમા એક જ ઉપાય છે, બીજો ઉપાય નથી, તે એ જ કે સર્વ દોષો દૂર કરવા દેવીના ચરણકમળનું ધ્યાન કરવું હે રાજા ! પાપને બાળી નાખતા દેવીના નામમા

જેટલી શક્તિ છે તેટલા પાપો તો છે જ નહિ, તો ભય શાથી છે ? પરાધીન મનુષ્યે પણ દેવીનું નામ જો સ્મરતથી ઉચ્ચાર્યું હોય, તોપણ તે શુ શુ આપવા સમર્થ થાય છે ? તે જાણવા શકર વગેરે પણ સમર્થ નથી શ્રીદેવીના નામનું સ્મરણ એ જ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ર છે, માટે હે રાજા ! કલિયુગના ભયથી મનુષ્યે પવિત્ર ક્ષેત્રમા રહેવું અને કાયમ જગદબાના નામનું સ્મરણ કર્યું કરવું પ્રાણીઓને મારી નાખી અથવા આ સર્વ જગતનો સહાર કરીને પણ જે મનુષ્ય ભકિતથી દેવીને નમે છે, તે પાપો વડે લેવાતો નથી હે રાજા ! સર્વ શાસ્ત્રોનું આ રહસ્ય મેં કહ્યું છે, આને સપૂર્ણ વિચારી તમે દેવીનું ચરણકમળ ભજો બધા મનુષ્યો 'અજપા' ગાયત્રીનો જપ કર્યા જ કહે છે, પણ તેનો મહિમા જાણતા નથી, એ માયાનો મોટો પ્રભાવ છે, તે જ પ્રમાણે સર્વ પ્રાહ્મણ્યો હૃદયમા ગાયત્રી જપે છે, પણ તેનો મહિમા જાણતા નથી, એ પણ માયાનો મોટો પ્રભાવ છે હે રાજા ! તમે મને જે પૂછ્યું હતું, તે આ બધું મેં તમને કહ્યું, હવે યુગધર્મની વ્યવસ્થા વિષે વધારે તમે શુ સાભળવા ઇચ્છો છો ? ૧-૬૫

एतत्सर्वं समाख्यातं यत् पृष्ट तत्त्वया नृप ।
युगधर्मव्यवस्थाया किं भूय* श्रोतुमिच्छसि ॥ ६५ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીબાગવત મહાયુદ્ધમા પઠ સ્કંધ વિષે
૨. અધ્યાય ૧૧ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો*

તીર્થયાત્રા પ્રસંગે આહીબક
મહાયુદ્ધનું વર્ણન

રજોગચ

तीर्थानि भुवि पुण्यानि दृष्टि मे मुनिसत्तम ।
गम्यानि मानवैर्देवैः क्षेत्राणि सरितस्तथा ॥ १ ॥
જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! પૃથ્વી પર મનુષ્યો તથા દેવોએ જવા યોગ્ય જે પવિત્ર તીર્થો, ક્ષેત્રો તથા નદીઓ છે, તે મને કહો, જે તીર્થમા સ્નાનદાન કરવાથી જે ફળ મળતુ હોય અને તીર્થ

* ૨.૧ અધ્યાયમા યુધિષ્ઠિરે દેવેશ્વરી તીર્થયાત્રાના પ્રતિભા આહીબક મહાયુદ્ધને વિસ્તારથી વર્ણવાશે

યાનામા જે વિધિ કરવી વટ તથા નિયમો માગવાના હોય, તે મને કો!

આને હુ જે સંજ્ઞા! તીર્થો અનેક પ્રકારના છે, તે તમને કુ હું, માથાગો એ તીર્થોમા દેવીના ઉત્તમ આનો છે નદીઓમા ગંગા, યમુના સમ્પતી, નર્મદા, ગરુડી, નિંધુ, ગોમતી, તમસા, કાવેરી, ચંદ્ર ભાગા, વેનવતી, ચર્મણવતી, નમ્પુ તાપી અને સાધા મતી મેદ, પવિન તથા ગુણ છે હે સંજ્ઞા! આ અને બીજી સેકો નદીઓ જે સી છે, તેઓમા સમુદ્રની અદર મગતી નદીઓ પવિન છે અને સમુદ્રમા નહિ મગતી નદીઓ ઓઝી પવિન છે સમુદ્રમા મગતી પણ જે નદીઓ મંદિર જગતો પ્રવાહ વહેતી હોય, તે વધારે પવિન છે આ બધી નદીઓ આવણ તથા ભાદરવા મહિનામા સ્વસ્ત્ય (મલિન) કો વાય છે જે નદીઓ વસાહતા સખધવી માન ગામડા ના ઉપોગના પૂતુ જે પાણી વહેતી હોય (પણ છેક નમુદ્ર સુધી પહોંચતી ન હોય) તે પણ એ જ પ્રમાણે સ્વસ્ત્ય કોવાય છે કોત્રોમા પુષ્કર, કુરુએન ધર્મો નૃપ, પ્રભાન, પ્રયાગ, નેમિષારણ્ય અને અમુંદાનૃપ અત્યંત પવિન ને પ્રખ્યાત છે પાંતોમા શ્રીસેન, સુમેરુ અને ગંધમાદન એ પવિન ગણાય છે બધા નોવરોમા પ્રખ્યાત માનસનોવર, શ્રેષ્ઠ બિહુસરોવર અને અન્ડોદ નામનુ નરોવર પવિન કોવાય છે અને પવિન આત્માવાગ મુનિ જોના આશ્રમો પવિન ગણાય છે ત્યા ન નાચનણ મુનિઓએ તપ કર્યું હતુ તે બદલાતમ ભયમ પવિન અને પ્રખ્યાત છે, તે જ પ્રમાણે વામન મુનિનો આશ્રમ તથા ગતયુપ મુનિનો આશ્રમ પણ પવિન તરીકે પ્રખ્યાત છે જે મુનિઓએ જે આશ્રમમા તપ કર્યું હોય તે આશ્રમ પણ મુનિના નામે વણા પ્રખ્યાત હોય છે, સંજ્ઞા! એમ પૃથ્વી પર અમખ્ય પવિન સ્થાનો મુનિઓએ ક્યા છે તે નાં સ્થાનોમા દત્તનવી પાપને દૂર નાન દેવીના આનો છે અને તેઓમા ત્રી અવન વને છે તે દેવાક આનો આજજ જતા (સાનમા સ્કંધમા) પ્રમોદ હોય છે સંજ્ઞા! તીર્થો, દાના, વ્રતો, યજ્ઞો, તપો અને બીજા પુણ્યકર્મો નાપમ હોય છે (અર્થાત્ અમુક બીજાની જરૂર નહીને કુળ

આપના સથાય છે, મોટે જ કુળ આપી શકતા નથી) દ્રવ્યશુદ્ધિ ક્રિયાશુદ્ધિ અને મનશુદ્ધિની જરૂર નહીને જે તીર્થો, તપો વ્રતો પવિન કરનાના થાય છે, (માટે તીર્થ વોડેગા નેનારે પ્રથમ તો પૂર્વોક્ત નણ શુદ્ધિઓ અવન્ય મેગવવી જોઈએ) તેમા દ્રવ્યશુદ્ધિ કોઈક મમને સિદ્ધ થાય છે અને ક્રિયાશુદ્ધિ પણ મેઈક વેગ જ નિદ્ધ થાય છે, પણ મનની શુદ્ધિ કાયમ દરેકને દુર્લભ થાય છે, કેમ કે હે સંજ્ઞા! મન અચળ છે, અનેક વિષયોના સખધવાગુ અને જાતજાતના ભાવોથી વ્યાપ્ત હોય છે, તેથી તે શુદ્ધ કેમ થાય? ક્રામ, ક્રોધ, લોભ, અહમ્કાર અને મદ એ તીર્થોમા તથા વ્રતોમા બધી નેતે વિવ્નો કર્યા કરે છે હે સંજ્ઞા! અહિં મા, મત્ય, ચોરી ન કરવી, બહારની ને અન્ડની પવિનતા જાગવવી, ઈંદ્રિયોને વશ કરવી અને પોતાનો ધર્મ પાળવો, તે મને તીર્થોનુ કુળ આપે છે નિત્ય મે છૂટી જવાથી અને માર્ગમા સન દિવસ ભાગવાથી તીર્થમા જવુ વ્યર્થ થાય છે અને પાપ જ બાધી હો છે તીર્થો કેવળ દેહનો જ મેલ ધોઈ શકે છે, પણ મનનો મેન ધોવા તે સમર્થ નથી જો તીર્થો મનનો મેન ધોઈ નાખવા સમર્થ હોત તો ગંગાના તીર પર વમના અને ઈશ્વરનુ ધ્યાન કર્યા કરતા મુનિઓ પણ દ્રોહગુણ કેમ થાત? વસિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્ર જેવા તપ્ત મુનિઓ પણ સંગ્રહેપપત્રયણ અને કાયમ માનનેધથી વ્યાકુળ હતા માં ચિત્તાશુદ્ધિ જ ખરુ તીર્થ છે અને તે ગંગા વગેરે કરતા પણ અત્યંત પવિત્ર કરનાર છે તમા પણ જ સંજ્ઞા! જ્ઞાનનિષ્ઠ પુન્યને દેવમા જો કાયમ સત્સંગ થઈ બધ, તો તે સત્સંગ જ અન્ડો મેન ધોઈ નાખે છે વેદ શાસ્ત્રો વ્રતો, તપો, યજ્ઞ અને દાનો ચિત્તાશુદ્ધિના ગણુ નથી, (પણ દેવમા જો ન સંગ મગી આવ તો જ ચિત્તાશુદ્ધિ થાય છે) બાલાના પુન વનિટ વેદવિદ્યામા શુભ દોઈ ગંગાના મિત્રા પર જ રહેતા હતા હતા સંગ્રહેપથી અત્યંત યુક્ત હતા (એટલે તીર્થવાસ એ ચિત્તાશુદ્ધિનુ કાળ નથી) કેવળ વ્યર્થ દ્રેપના જ કસ્ટો વિશ્વામિત્ર અને વનિષ્ઠનુ દેવોને વિસ્મય કરનારુ આઠીમ, મહાગુહ યુનુ હતુ તેમા હિન્દ્રિ દ્રા કસ્ટો વનિષ્ઠે ગાપ આપેલા મહાતપસ્વી વિશ્વામિત્ર બગડા

થયા હતા અને વિશ્વામિત્રે વસિષ્ઠને પણ શાપ આપી આડીપક્ષીનો દેહ ધરનાર ક્યો હતા આમ ઉન્નતજ્ઞ ક્રાંતિવાળા તે બંને મુનિઓ પરસ્પર શાપને લીધે આડીપક્ષી તથા બકપક્ષી થયા હતા તે બંને માન મરોવરના કિનારા પર રહ્યા હતા અને તેઓએ નખ તથા ચાચના પ્રહારોથી ભયકર યુદ્ધ કર્યું હતું રોષે ભરાયેલા તે બંને ઋષિઓ દશ હજાર વર્ષો સુધી મહાનમત્ત બે સિંહની પેઠે પરસ્પર લડ્યા હતા

જનમેજય રાજ્યએ પૂછ્યું મુનિઓમા શ્રેષ્ઠ તપસ્વી અને ધર્મપરાયણ તે બંને જણ કયા કારણે પરસ્પર વેરપરાયણ થયા હતા? મહાપ્રયત્નમાન તે બંનેએ પરસ્પર કવેશ કરી લોકોને દુઃખદાયી ઘટના કયા કારણે એકબીજાને શાપ આપ્યો હતો?

વ્યાસ બોલ્યા પૂર્વે સૂર્યવંશમા થયેલો સમ ચંદ્રનો પૂર્વજ અને ત્રિશકુનો પુત્ર હરિશ્ચંદ્ર નામે શ્રેષ્ઠ રાજા હતો સાતાનરહિત તે રાજ્યએ પુત્રની ઈચ્છાથી વરણદેવને ઉદ્દેશી નરમેધ નામનો કર્વેા મુરદેહ મહાધન કરવા પ્રતિજ્ઞા કરી હતી યજ્ઞનો નિયમ તેણે કર્યો એટલે વરણદેવ તે રાજા પર પ્રમન થયા હતા જેથી એ રાજાની ઘણી જ સુદર સ્ત્રીઓ ગર્ભ ધારણ કર્યો પત્નીને સગર્ભા જોઈ રાજા સતુષ્ઠ થયા, તેણે ગર્ભનો સંસ્કાર કરનાર કામ વિધિ પ્રમાણે કર્યું હે રાજા! રાણીઓ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત પુત્રને જન્મ આપ્યો, ત્યારે રાજા આનંદ પામ્યો અને તેણે જાતકર્મ વગેરે સંસ્કારોની ઉત્તમ વિધિ કરી તેમ જ બ્રાહ્મણોને સોનું તથા દૂગ્ધથી ગાયોના નણા દાન દીધા તે મહારાજા! પુનઃજન્મનો ઉત્સવ બસબર પૂર્ણ થયો, ત્યારે વરણદેવ બ્રાહ્મણનો વેશ ધરી રાજાને ધર આપ્યા. તે વેળા રાજાએ આમન આપી વિધિ પ્રમાણે તેમની પૂજા કરી અને કાર્ય પૂર્યું, ત્યારે તેમણે રાજાને કહ્યું ‘હું વરણ છું તારા પુત્રને પરન પવિત્ર પશુરૂપ કરી તુ યજ્ઞ કર હે જગન્નદ્ર! તે સક્રપ કર્યો છે, માટે તુ તારી વાણીને સત્ય કર.’ તે વચન નામની રાજા આનંદ પીડાથી ગભરાયો પા! પોતાની મનની પીડાને ગેડી બસબર બે દાપ જોડી વરણને ક્રોધ લાગ્યો ‘હે સ્વામિન્! સપૂર્ણ વિધિપૂર્વક તે ૧૧૫ કર્તવ્ય, મે તમારી આગમ પ્રતિજ્ઞા કરી છે,

તેથી હું તે મારી વાણીને સત્ય કરીશ હેદેવોમા ઉત્તમ! એક મહિનો પૂરો થાય, ત્યારે ધર્મપત્ની શુદ્ધ થાય છે અને તે સ્ત્રી શુદ્ધ થાય ત્યારે એ પશુયત્ન માટે કર્વેા યોગ્ય છે

વ્યાસે કહ્યું એમ રાજ્યએ કહ્યું, ત્યારે વરણ પોતાને ઘેર ગયા અને રાજા સતુષ્ઠ થયો, પણ કઈક ચિંતાતુર રહેવા લાગ્યો એક મહિનો પૂરો થયો એટલે વરણદેવ સુદર વેશવાળા અને સુદર બોલતા બ્રાહ્મણ થઈ પરીક્ષા માટે રાજાને ઘેર આવ્યા ત્યારે રાજાએ તેમની પૂજા કરી અને સુખેથી તે બેઠા ત્યારે તે ઉત્તમ દેવને રાજાએ વિનયયુક્ત થઈ કારણયુક્ત આ વચન કહ્યું ‘હે સ્વામિન્! સંસ્કાર નહિ કહેલા પુત્રને હું પશુ બાધવાના ખીલ કેમ બાધુ? માટે હે દેવ! મને પોતાનો ગરીબ સેવક જાણી જો તમે દયા કરો તો તેના સંસ્કાર કરી, તેને ક્ષત્રિય બનાવી હું ઉત્તમ યજ્ઞ કરીશ, કેમ કે સંસ્કાર નહિ કહેલા બાળકનો કોઈ કર્મમા અધિકાર નથી’

વરણે કહ્યું હે રાજેન્દ્ર! પહેલા શરત કરી હવે તુ મને કંઈ છે? હું જાણ છું કે પુત્રરહિતને એ પુત્રોનો સ્નેહ છોડવો મુશ્કેલ થયો છે હે રાજા! તારા કોમળ વચનથી હું ઘેર જઈ છું પણ કેટલોક કાળ રાહ જોઈ હું પાછો તારે ઘેર આવીશ હે તાત! તે વખતે તારે તારા વચન મત્ત્ય કરતું જોઈશ, નહિ તો હું તારા ઉપર ક્રોધ કરીશ અને તને શાપ દઈશ

રાજાએ કહ્યું ‘હે વરણદેવ! સમાવર્તન કર્મ કર્યો પત્ની મારા પુત્રને પશુરૂપ કરી હું અવન્ય વિધિ પૂર્વકના યજ્ઞમા તમને પૂરજીવ’ રાજાને તે વચન સાંભળી પ્રત્યનચિત્તા થયેલા વરણ ‘બહુ તારા’ એમ કહી જલદી જતા રહ્યા અને રાજા પણ બસબર સ્થિર થયો તેને ‘ગેહિત’ નામે પુન પ્રખ્યાત થઈ તારી રીતે જાન, ચતુર તથા સર્વ વિદ્યાઓમા શુભ થયો તેણે યજ્ઞનું નાં કાળ સંપૂર્ણ નવાનું એટલે તે વીર પણ પોતાનું મનના જાણી ભયનીત થઈ નાનીને પાંતની નુકામા જતા રહ્યા અને રાજા ન જઈ રહે એવા તે ભયસ્વાનામા ભયભીત થઈ ન્હો પછી નનય થતા યજ્ઞને ઈચ્છતા વરણને રાજાને ઘેર જઈ તે રાજાને ક્રોધ લાગ્યા ‘હે રાજા! તુ

યશ્ન કર ' ત્યાગે ગ્રામ્ય થયેલા મુખવાળા અને ગભરતી ઇન્દ્રિયોવાળા રાજાને તેમને કહ્યું ' હે દેવોમા ઉત્તમ !
 હુ નુ કરુ ૨ મારો પુત્ર ક્યાક જતો રહ્યો છે ' તે વચન સાંભળી કોપેલા વરુણે અત્યંત અસત્યવાદી તે રાજાને કોપથી શાપ આપ્યો ' હે રાજા ! તારા દેહમા જલો દરનો રોગ થાઓ, કારણ કે હે કપટી બુદ્ધિવાળા ! તે શસ્ત્ર કરી મને કહ્યો છે ' એવો શાપ આપી વરુણદેવ પોતાના સ્થાને ગયા, ત્યારે ચિતાતુર રહેતો રાજા રોગથી પીડાઈને બેર રહેવા લાગ્યો શાપથી થયેલા રોગથી નાન ઘણો જ પીડાવા લાગ્યો, ત્યારે તેના પુત્રે પણ પોતાના પિતાને રોગથી પીડાતો સાંભળ્યો મેઠકે મુસાફરે તે પુત્રને કહ્યું કે ' હે રાજકુમાર ! તારો પિતા શાપથી થયેલા જલોદરના રોગથી અત્યંત દુઃખી છે એ દુઃખબુદ્ધિ અને વ્યર્થ જન્મેલા ! તારુ જીવન આજે નાશ પામ્યુ ગાણાય, કારણ કે દુઃખી સ્થિતિવાળા પિતાને ત્યજી તુ પૂર્વતની નુકામા ભરતઈ રહ્યો છે એ નીચ પુત્ર ! પોતાના પિતાને દુઃખી કરી તુ બાંી રહ્યો છે, તો આ શરેન્થી તે જન્મનુ ક્ષણ ગુ ક્ષણ મેળવ્યુ ૨ સાન પુત્ર પિતા માટે પ્રાણ ત્યજવા બેઠઈએ એ નક્કી છે, તારા માટે દુઃખી થયેનો રાજા રોગથી પીડાઈને બીસો પાડી ગ્યો છે ' એમ તે મુમાકર પાસેથી તે ધર્મયુક્ત મત્ત વચન સાંભળી સોહિતે પીડાથી પીડાતા પિતાને જોવા મન કર્યું ત્યાગે હે ભરતવશી રાજા ! બ્રાહ્મણનુ શરીર ધરી ઇંદ્ર તેની પાસે આવ્યો અને નાપો દ્યા કરતો હોય તેમ એમતમા તેને હિત વચન કહેવા લાગ્યો ' હે રાજપુત્ર તુ મૂર્ખ છે કારણ કે હમણા જવા માટે તુ વ્યર્થ બુદ્ધિ કરે છે, તુ પોતે તાન પિતાને પીડાતા જાણતો નથી (એટલે તારે જવાની જરૂર નથી) ' ૧-૭૪

મૂર્હાંડિસ રાજપુત ત્વં ગમતાય મતિં વૃથા ।

શરોપિ પિતર ત્વચ્ચ જ્ઞાનાસિ ત્વ વ્યયાયુતમ્ ॥૭૪॥

દતિ શ્રોત્રીના રાજા મહાપુત્રમા ૫૪ સ્કંધ વિરો

અર્ચક ૧૦ મે સમ્યામ

અધ્યાય ૧૩ મો *

શુન:શેપની કથા ને આડીબક યુદ્ધ

હિન્દ્ર ઉવાચ

સાહસ કૃતવાન્ રાજા પૂર્વે યત્ કથિતો મલ્લ ।

વદનાય પ્રતિજ્ઞાત પુત્ર કૃત્વા પશુ પ્રિયમ્ ॥૧૩॥

ઇંદ્રે કહ્યું રાજાને પ્રિય પુત્રને પશુ કરી વરુણ માટે નરપશુયજ્ઞની પરેલા જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે સાહસ કર્યું છે હે મહાબુદ્ધિમાન ! તુ અહીંથી જઈશ, એગે પીડાતો નિદેય પિતા તને પુત્રને પશુરૂપ કરી પશુ બાધવાને ખીલે બાધીને મારી નાખશે

અમાપ તેજવાળા ઇંદ્રે એ પુત્રને એમ અટકાવ્યો, એટલે માયશ્વરી ભગવતીની માયાથી અત્યંત મોહિત થઈ તે ત્યા જ રહ્યો એમ વારંવાર પિતાને રોગપીડિત સાંભળી તેણે જવાનો નિશ્ચય કર્યો, ત્યાગે ઇંદ્રે તેને અટકાવ્યા કર્યા પછી દુઃખથી અત્યંત પીડાતા હરિથ દ્રે પોતાની પાસે એકાન્તમા બેરેલા અને હિત કંવામા તત્પર સર્વશ્વ વસિષ્ઠ ગુરુને પૂછ્યું ' હે ભગવન્ ! હવે હુ શુ કરુ ૨ પીડાથી પીડાતો હુ કથર થઈ ગયો છુ તો દુઃખી મનવાળા ભયાતુર મારુ રક્ષણ કરો

વમિષ્ઠે કહ્યું હે રાજા ! રોગના નાશ માટે એક ઉત્તમ ઉપાય છે ધર્મશાસ્ત્રમા તેર પ્રકારના પુનો કહ્યા છે તેમાથી મેઈ વેચાતા લીધેલાને પુત્ર કરી તુ ઉત્તમ યશ્ન કર, જેટલુ કહે તેટલુ દ્રવ્ય આપી ઉત્તમ બ્રાહ્મણને તુ (વેચાતો) લાવ એમ જો યશ્ન કરીશ તો હે રાજા ! રોગનો નાશ થશે અને વરુણ પણ શુભેથી પ્રસન્નચિત્ત થશે

આસ બોલ્યા તમ પુત્રને વચન સાંભળી રાજાએ પ્રધાનને કહ્યું હે મહાબુદ્ધિમાન ! દેશોમા તમે વણી જ કાળજીથી ગોધ અને કાન્ય મેઈ લોભી પિતા પોતાના પુત્રને (વેચાતા) આપો, તો એ જેટલુ ધન મારો તેટલુ આપી તેના પુત્રને તમે લાવો યશ્ન માટે હરોઈ બ્રાહ્મણનો જ પુત્ર લાવવો અને મારા આ ભં મારે તમારે લોભી બુદ્ધિ ન કરવી મેઈકે

* આ નિષ્પાશ્વર્ય શેપન યોગથી શુન:શેપની કથા કહી

આડીબક યુદ્ધ મેરણે.

પ્રાહ્મણ પાસે તમારે તેના પુત્રની માગણી કરવી કે 'દ્રવ્ય લઈ આ તમારા પુત્રને યજ્ઞના પશુ તરીકે તમે આપો' એમ તે ગળ્ગએ કાર્ય માટે પ્રધાનને પેરણા કરી, એટલે તેણે શહેરમા, ગામેગામ અને ઘેરેઘેર શોધ કરવા માડી એમ શોધ કરતા એ પ્રધાને દેશમા દુ ખી, નિર્ધન અને ત્રણ પુત્રોવાળા 'અજીર્ત' નામના કોઈ પ્રાહ્મણનો વચ્ચે પુત્ર જે 'શુન-શોખ' હતો, તેને એ શ્રેષ્ઠ પ્રધાને ઇચ્છિત ધન આપી તે વેળા આણ્યો, અને કાર્ય કરવામા તત્પર એ મત્રીએ પશુ કરવા યોગ્ય તે પ્રાહ્મણપુત્ર શુન શોખને લાવી સળને આપ્યો, એટલે અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા સળએ વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ પ્રાહ્મણોને ચારે તરફથી તેડાવી યજ્ઞ માટેની સામગ્રીઓ કરવા માડી અને તે યજ્ઞનો આરભ પણ થયો, ત્યારે મહામુનિ વિશ્વામિત્રે શુન શોખને બાહેલો બેઈ સળને તે સમયે આમ ના પાડી કે, હે સળ! તુ સાહસ ન કર, હે લાખા આયુષ્યવાળા! હું તને પ્રાર્થના કરુ છું કે, આ પ્રાહ્મણ-પુત્રને છોડી દે, તેને હવે સુખ થશે આ શુન શોખ ચીસો પાડે છે અને મને દયાથી દુ ખ થાય છે, માટે હે સળ! તુ દયાળુ થા, મારુ વચન માન પૂર્વે સ્વર્ગને ઇચ્છતા પવિત્ર વ્રતધારી, દયાળુ ક્ષત્રિયો બીજના શરીરની રક્ષા માટે પોતાનું જ શરીર આપી દેતા ત્યારે તુ તો તારા દેહની રક્ષા માટે આ પ્રાહ્મણ પુત્રને બળાત્કારે મારી નાખે છે, તે ચાંચાચ છે સંજેન્દ્ર તુ પાપ ન કર, પણ બાળક પર દયાળુ થા હે સળ! તુ પોતે જાણે છે કે, સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના દેહ પર એકસરખી પ્રીતિ હોય છે, માટે મારુ વચન બે તને માત્ર હોય તો આ બાળકને તુ છોડી દે'

આસ બોલ્યા. દુ ખથી ખૂબ પીડાતા સળએ તે વાક્ય ન માની શુન શોખને છોડયો તહિ એટલે તપસ્વી મુનિ વિશ્વામિત્ર તેના પર અત્યંત ગુસ્સે થયા વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ તે દયાળુ વિશ્વામિત્રે શુન-શોખને વરુણના મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો એટલે મારવા માટે બે ચોલા શુન શોખે વરુણનું સ્મરણ કરી અતિ ઉચ્ચ સ્વરે વારંવાર ચીસો પાડી તે મંત્ર જપવા માડ્યો ત્યારે તે મુનિપુત્રને પોતાની સ્તુતિ કરતો જાણી

દયાના સમુદ્ર વરુણદેવે ત્યા આવી શુન શોખને છોડાવ્યો અને સળને સોગંદિત કરી વરુણદેવ પોતાને ઘેર ગયા પછી મૃત્યુથી છોડાવેલા તે શુન શોખને વિશ્વામિત્રે પોતાનો પુત્ર કર્યો સળ હરિશ્ચ દ્રે મહાત્મા વિશ્વામિત્રનું વચન તે વેળા માત્ર ન હતું તેથી વિશ્વામિત્રે એ સળ ઉપર મનમા રોષ રાખ્યો હતો તથી એક સમયે સળ હરિશ્ચ દ્ર બપોગના વખતે કોઈ એક ભૂડને મારવા ઇચ્છતો ધોડા પર બેસી વનમા કૌશિકી નદીના કિનારા પર ગયો; ત્યારે વૃદ્ધ પ્રાહ્મણના વેગથી વિશ્વામિત્રે તેને કળીને તેનું સર્વસ્વ માગી લઈ અદ્ભુત સંન્ય પણુ લઈ લીધું હતું એમ પોતાના યજ્ઞમાન હરિશ્ચ દ્રને વિશ્વામિત્રે અત્યંત દુ ખી કર્યો, તેથી વસિષ્ઠે કોઈક વેળા દેવેન્દ્રથી પોતાના વનમા આવેલા વિશ્વામિત્રને કહ્યું 'ઓ નીચ ક્ષત્રિય! ઓ દુષ્ટપુત્ર! હે ખોટો પ્રાહ્મણુપેશ ધરનાર! હે બગલા જેવા ધર્મવાળા ઢોંગી! તુ ગર્વ શુ કરે છે? ઓ નીચ! સળઓમા શ્રેષ્ઠ મારા એ યજ્ઞમાનને અપરાધ વિના તે અદ્ભુત દુ ખ શા માટે આપ્યું? તુ બગલાના જેવું ધ્યાન કરવામા તત્પર રહે છે, માટે 'બગલો' થઈ જા એમ વસિષ્ઠે શાપ દીધો, ત્યારે વિશ્વામિત્રે તેમને કહ્યું 'હે લાખા આયુષ્યવાળા! ન્યા સુધી હું બગલો રહું ત્યા સુધી ત 'આડી' નામનું પક્ષી થઈ જા' એમ એકબીજાને શાપ આપી ઝેધથી પીડાતા તે બંને મુનિઓ તરત જ માનસ સરોવર પર આડી પક્ષી ને બગલો પક્ષી થઈ ગયા તે દિવ્ય માનસ સરોવર પર બગલાનું રૂપ ધન્ટા વિશ્વામિત્ર એક વૃક્ષ પર બાજો કઢીને રહ્યા ને બીજા વૃક્ષ પર આડી પક્ષીનું રૂપ ધન્ટા વસિષ્ઠ ઉત્તમ બાજો કઢીને રહ્યા તે બંને એકબીજા પર દેપ કરવામા તત્પર રહેતા અને દરરોજ દોષપુકત ધર્મ સર્વ બોકાને દુ ખ આપતું યુદ્ધ કરતા હતા એ વેળા તે બંને મોટી ચીસો પાડતા, ચાચ અને પાખોના પ્રાદાંડે અને નખના ઉગ્રગડા કરી એકબીજાને મારતા અને બોહી વુહાણુ ધર્મ, પુખ્તોવાળા બે બાબત જેવા જાણતા હતા હે મહાસજ્જ! એમ વણા વર્ષો મુઠી તાપડપી પાગલી બધાવેલા તે બંને પક્ષીઓનું રૂપ ધન્ટા ત્યા રહ્યા હતા જનમેજય સળએ પૂછ્યું મુનિઓમા શ્રેષ્ઠ

તે વસિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્ર ગાપત્રી દેવી રીતે છૂંચ્યા હતા, તે મને કહો હે પ્રાણર્થિ (એ વિષે) મને ખૂબ અચામો વાથ છે

આમ બોલ્યા તે બંનેને યુદ્ધ કરતા બેઈ લોકોના દાદા પ્રાણા દયાપરસ્યણ હોઈ મર્વ દેવેશ્વરી વીંટઈ ત્યા આલ્યા હતા અને જગતકર્તાઓ તે બંનેને શાત પાડી યુદ્ધથી અટકાવી એકબીજાએ દૂર કરેલો તેમનો ગાપ છોડાવ્યો હતો પછી સર્વ દેવો પોતપોતાના સ્થાને ગયા હતા અને પ્રતાપી પ્રાણા હમ પર બેસી સત્યયોગમાં ગયા હતા વિશ્વામિત્ર ને વસિષ્ઠ પણ પ્રાણાના ઉપદેશથી પરસ્પર સ્નેહ કરી તસ્ત પોતપોતા ના આશ્રમમાં ગયા હતા એમ હે સન્ન! મિત્રા વરુણના પુત્ર વસિષ્ઠે પણ કારણ વિના વિશ્વામિત્રની નાથે પરસ્પર દુષ્ટથી યુદ્ધ કર્યું હતું, માટે લોકમાં એમ કહે મનુષ્ય, દેવ કે દાનવ પણ છે જે, અહાર તે છતી ત્રયમી સુખ ભોજને છે ૨ માટે સન્ન! મોટા ઓને પણ નિરાશુદ્ધિ થવી દુર્લભ છે, માટે દાનજીથી તે જ કરવી બેઈએ, તેના વિના તીર્થ, દાન, તપ, સત્ય અને જે કઈ ધર્મસાધન કલય છે તે તન્નમુ ધ્યાય છે (આ) લોકમાં શ્રદ્ધા ત્રણ પ્રકારની કહેવાય છે સાર્વિકી, ગર્ગમી અને તામસી તેમાંની તામસી શ્રદ્ધા પ્રાણીમાનતા ના સૈસીમાં તથા ધર્મકર્મમાં પાત્ર બેઈની હોય છે નાલમાં નિમ કહેજુ છે, તેજ કા આપતી સાર્વિકી શ્રદ્ધા લોકમાં હમેશા દુર્લભ છે, વિધિયુક્ત ગર્ગમી શ્રદ્ધા તે સાર્વિકીના કળથી અર્ધ કા આપે છે અને ક્રમ તથા ક્રોધને વશ થતા વાકમાં રહેતી શ્રદ્ધા તો હે શ્રેષ્ઠસન્ન! કળહિત હોઈ ક્રીતિ કરતાને પણ તથી) માટે શ્રવણ મનન વગેરેથી નિરાને વામનારહિત કને કાયમ દેવીના પૂજનમાં તત્પર નહી તીર્થો વગેરેમાં બેઈ ક્રિયયુગના દોષોના ભયથી ડરતા મનુષ્યે વનનથી દેવીના નામો બોલ્યા કર્યા, તેમના નુભોની સ્મૃતિ યોઈ કરતી અને (મનથી) તેમના ચરગુરુમનુષ્ય આન કર્યા કરતુ એમ કરતા તેને ક્રિયયુગનો ભય કહી થતો નથી અને પાપી મનુષ્ય

પણ અનાયામે સસાગ્રી છૂટી ગય છે ૧-૫૪

एष तु कुर्वतस्तस्य न कदाचित् कलेभ्यम् ।
मनापासेन संसारान्मुच्यते पातकी जनः ॥ ૫૪ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં ૫૪ સ્કંધ વિષે
અંશાશ ૧૩ માં અમામ

અધ્યાય ૧૪ મો

વસિષ્ઠ મિત્રાવરુણના પુત્ર કઈ રીતે ?

જનમેજય કવાચ

मैत्रावरुणिर्युक्तं नाम तस्य मुनेः कथम् ।

वसिष्ठस्य महाभाग ब्रह्मणस्तनुजस्य हि ॥ ૧ ॥

જનમેજયે પૂછ્યું હે મહાભાગ! વસિષ્ઠ મુનિ પ્રાણાના પુત્ર હતા, છતાં (૧૩મા અધ્યાયના ૪૮મા શ્લોકમાં) તમે 'મિત્રાવરુણ' એવું તેમનું નામ કેમ કહ્યું ૨ એ મુનિ તે તામને શુ કર્મથી પામ્યા હતા કે ગુણથી ૨ (પરી રીતે વ્યાકરણદૃષ્ટિએ) તો મિત્રાવરુણનો જે પુત્ર હોય તે 'મિત્રાવરુણિ' કહેવાય હે વક્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ! તેમનું એ નામ જે કારણે થયું હોય તે કારણ તમે મને કહો

આન બોલ્યા હે સન્નઓમાં શ્રેષ્ઠ! વસિષ્ઠ પ્રાણાના પુત્ર હતા, છતાં નિમિશજનના શાપથી ગરીર છોડી તે મહાક્રાંતિમાન વસિષ્ઠ મિત્રાવરુણના પુત્ર થયા હતા તેથી હે સન્ન! તેમનું 'મિત્રાવરુણિ' નામ બધે પ્રખ્યાત થયું હતું

જનમેજય જનન્ય પૂછ્યું ધર્મોમાં બ્રહ્મપુત્ર વસિષ્ઠ મુનિના ન સન્નએ ગાપ કેમ આપ્યો હતો ૨ સન્નનો આન ભાદર શાપ મુનિને લાગ્યા, એ આશ્ચર્ય છે હે મુનિ! નિગપરાધી એ વસિષ્ઠ મુનિને તે સન્નએ ગાપ કેમ આપ્યા હતા ૨ હે ધર્મ જાણનાર! શાપનું કારણ તમે મને મૂકશી કહો

આને કહ્યું હે સન્ન! કારણ તા મે તમને એજ્ઞ પ્રથમ જ કહ્યું છે કે આ સંસાર માયાના ત્રણ નુપોથી વ્યાપ્ત છે સન્ન ભવે ધર્મ કરે આતે તપસ્વીઓ ભવે તપ કરે, પણ માયાના એ ત્રણ

* જાણીતી રીતમાં આપેલા ત્રણ શ્લોકો મેષક લખાય છે મૂળમાં પણ આ ત્રણને તે જુદા હોય એમ જાણ્યો છે

* આ અંશમાં શાપને લીધે વસિષ્ઠના મિત્રાવરુણનો ભય વધે હતો, એ કથા અનધિકૃતરે શ્લોકોથી કહેવાયે

ગુણોથી આગેનું કોઈનું ચિત્ત જગતમા સાત્વિક થતું નથી સંજ્ઞાઓ તથા મુનિઓ ક્રમ તથા દોષથી હેસન થયા હોય છે અને જેઓ દર્શન તપ કરે છે, તેઓ પણ લોભ તથા આહારથી યુક્ત હોય છે હે સંજ્ઞા ! અનેગુણથી મોસઈને ક્ષતિયા યજ કહે છે અને ગ્રાહણો પણ તેવા જ હોય છે, એટલે સત્ત્વ-ગુણથી યુક્ત કોઈ પણ નથી વસિષ્ઠ ઋષિઓ (પ્રથમ) એ નિમિષસંજ્ઞાને શાપ આપ્યો હતો અને પછી સંજ્ઞાએ વસિષ્ઠ મુનિને શાપ આપ્યા હતો આમ બંને જણ દૈવના બળથી (એટલે પ્રાચ્યે પ્રવેશા તમોનુણના બળથી) એક દુષ્કર્મથી બીજું મોટું દુષ્કર્મ પામ્યા હતા હે સંજ્ઞા ! ત્રિનુષ્ણાત્મક આ સંસારમા પ્રાણીઓને દ્રવ્યગુદિ, ક્રિયાગુદિ અને મનની ઉત્તન્નવળ ગુદિ દુર્ગંભ છે પરગઠિત મહા-માયાનો આ પ્રભાવ કોઈનાથી કોઈ પાળુ સ્થળ યોળ ગી શક્ષતો નથી જેના પર તે પોતે કૃપા કરવા ઇચ્છે છે, તેને કાણુવારમા મુક્ત કહે છે વિપ્લ, બ્રહ્મા તથા શકર વગેરે મોટા પણ ન્યાયે મુક્ત થતા નથી, ત્યાં સત્ય વ્રત વગેરે પામરો હોવા છતાં (નીળ સ્કંધમા કહ્યા પ્રમાણે) મુક્ત થાય છે એકે તે દેવીના હૃદયને ત્રણે જગતમા કોઈ પણ જાણતું નથી છતાં એ ભગવતી ભકતજનને વશ રહે છે, એ વાત નક્કી છે માટે (ત્રણ ગુણોડી) દોષોને ઉણેડી નાખવા તે દેવીની ભક્તિ જ આવશ્ય કચ્વી, પરંતુ તે ભક્તિ સગ તથા દભ વગેરેથી ને યુક્ત હોય, તો (જિવતી) નાશ કરનારી થાય છે પૂર્વે ઈશ્વારુ કુળમા જન્મેલો 'નિમિ' નામે સંજ્ઞા હતો તે ઉપવાન, ગુણયુક્ત, ધર્મ જાણનાર, લોકોને સંજ્ઞ કરનાર, સત્યવાદી, દાન કરવામા તત્પર, યસો કરવાના મ્વભાવવાળો, જ્ઞાનવાન, પવિત્ર, મુદ્ધિ માન, પ્રજ્ઞપાલનમા તત્પર અને ઈશ્વારુ સંજ્ઞાનો પ્યારમો પુત્ર હતો તે સંજ્ઞાએ ગ્રાહણોના ક્ષિ માટે ગૌતમ ઋષિના આશ્રમ પાસે 'જ્યતપુર' નામનું નગર વસાવ્યું હતું તેને ઘણો કાળ ચાલતા દક્ષિણ યુક્ત યશ્વથી હું દેવોને પૂજું ' આવી રજેગુણી મુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ હે સંજ્ઞા ! એ યશ્વકર્થ માટે પાતાના પિતા ઈશ્વારુની રજ લઈ તેણે મહાત્માઓના કહ્યા પ્રમાણે સામગ્રી તૈયાર કરાવી અને ભૂગુ અગિસ, વામદેવ,

ગૌતમ, વસિષ્ઠ, પુલસ્ત્ય, ઋષીક, પુલહ તથા ક્રતુ— આ સર્ગ, વેદપારગત, યજુર્વિદ્યામા પ્રવીણ અને વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ તપસ્વી મુનિઓને નોતર્થા પછી મર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી તે ધર્મનું સંજ્ઞાએ વિનયયુક્ત વર્ધ પોતાના નુરુ વસિષ્ઠની પૂજન કરી તેમને કહ્યું 'હે કૃપાના ભાડાર ! હું યજ કરું અને તમે કનવા, નવિત્તા તમે માસ ગુરુ છો, માટે તમે માન કર્થ દમણ જ કરો સારી રીતે સંસ્કાર કચ્વી યજ્ઞની મર્વ સામગ્રી મે મગાવી છે અને પાચ હજાર વર્ષો સુધીની દીક્ષા વેવા માસે વિચાર છે જે યજમા શ્રીજગદ્યા દેવીનું મારી રીતે આરપન કરાય છે, તે યજ તેમની પ્રસન્નતા માટે 'નિધિપૂર્વક કરીશ' નિમિત્તુ તે વચન સાભળી વસિષ્ઠે એ સંજ્ઞાને કહ્યું હે ત્રેષ સંજ્ઞા ! (તાગ) પહેલા ઇદ્રે મને યજ માટે સ્વીકારી લીધો છે એ ઇદ્રદેવ પરગઠિત દેવીનો યજ કરવા તૈયાર થયા છે અને પાનસો વર્ગની દીક્ષા મે તેને લેવડાવી પણ છે, માટે હે સંજ્ઞા ! ત્યા સુધીના સમયની તું ગહ જો ઇદ્રનો યજ મમામ ઘરો એટલે ઇદ્રનું કર્થ કરી 'આવીશ, માટે હે સંજ્ઞા ! ત્યા સુધી તું મારી સહ જો (ઇદ્રના યજની મમામિ થયા પછી તું યજનો આગ્ન કરજે)

નિમિસંજ્ઞાએ કહ્યું 'મે યજ્ઞના કરણે બીજન મુનિઓને નોતર્થા છે અને સર્ગ સામગ્રી પણ તૈયાર કરી છે તો હે નુરુ ! સહ કર્થ રીતે જોઉં ! હે ગ્રાહણ ! ઈશ્વારુવશીઓના જ્ઞમા વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ તમે જ ગુરુ છો, છતાં આજે મારું કર્પ છોડી તમે એકદમ જતા રહેવા કેમ તૈયાર થયા છો ? હે શ્રેષ્ઠ ગ્રાહણ ! મારો યજ છોડી ધનના લોભથી લાલચ મનવાળા થઈ તમે જતા રહો તે યાગ્ય નથી ' સંજ્ઞાએ એમ વાર્થો છતાં ગુરુ વસિષ્ઠ ઇદ્રના યજમા જતા નહા, ત્યારે સંજ્ઞાએ પણ મનમા ઉદાસ થઈ (વસિષ્ઠને બદલે) ગૌતમ મુનિની પૂજન કરી અને હિમાલયની પાસે સમુદ્રકિનારે યજ કર્યો હે સંજ્ઞા ! તે યજર્મમા નિમિએ ગ્રાહણોને પુષ્કળ દક્ષિણા આપી હતી અને પાચ હજાર વર્ષો સુધીની દીક્ષા લીધી હતી યજમા સ્વીકારેલા યાશિક ગ્રાહણોને તેણે ધન તથા ગાયોથી નારી રીતે સત્કર્થા હતા, જેથી તેઓ આનંદ પામ્યા

તે વસિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્ર ગાપથી કેવી રીતે છૂટ્યા હતા, તે મને કહો હે બ્રહ્મર્ષિ (એ વિષે) મને ખૂબ આગ્યો થાય છે

વ્યામ યોહ્યા તે બંનેને યુદ્ધ કરતા બેઈ લોકોના દાદા બ્રહ્મા દયાપસાયણ હોઈ મર્વ દેવોથી વીટાઈ ત્યા આપ્યા હતા અને જગતકર્તાઓ તે બંનેને શાત પાડી યુદ્ધથી અટકાવી એકબીજાએ દૂર કરેલો તેમનો શાપ છોડાવ્યો હતો પણ સર્વ દેવો પોતપોતાના મથાને ગયા હતા અને પ્રતાપી બ્રહ્મા તમ પર બેસી મત્યયોગમા ગયા હતા વિશ્વામિત્ર ને વસિષ્ઠ પણ બ્રહ્માના ઉપદેશથી પરસ્પર મેહ કરી તસ્ત પોતપોતા ના આશ્રમમા ગયા હતા એમ હે સન! મિત્રા વરપુના પુત્ર વમિષ્ઠે પણ કારણ વિના વિશ્વામિત્રની નાથે પરસ્પર દુષ્ટથી યુદ્ધ કર્યું હતું, માટે લોકમા એવો ક્યો મનુષ્ય, દેવ કે દાનવ પણ છે જે, અલકાર ને જીતી કાયમી સુખ ભોગવે છે માટે સજન, મોટા એને પણ વિરાગુદ્ધિ થવી દુર્લભ છે, માટે કાળજીથી તે જ કરવી બેઈએ, તેના વિના તીર્થો, દાન, તપ, મત્ય અને જે કઈ ધર્મસાધન કસ્ય છે તે નક્કમુ થાય છે (આ* લોકમા શ્રદ્ધા તણ પ્રકાશની કહેવાય છે સાર્વિકી, સજમી અને તામસી તેમાની તામમી શ્રદ્ધા પ્રાણીમાનસ મર્વ ગરીસેમા તથા ધર્મકર્મમા પણ મેઈની હોય છે નાત્તમા જેમ કહેલું છે, તે જ આપની સાર્વિકી શ્રદ્ધા લોકમા હમેશા દુર્લભ છે, વિધિયુક્ત નજસી શ્રદ્ધા તે સાર્વિકીના કળથી અર્જુ દૂન આપે છે અને કામ તથા ક્રોધને વશ થતા બાકમા રહેતી શ્રદ્ધા તો હે શ્રેષ્ઠસન! કળસંકત લોઈ કીર્તિ કરનાની પણ નથી) માટે શ્રવણ, મનન વગેરેથી ચિત્તને વામનાગતિ કરી કાયમ દેવીના પૂજનમા તત્પર ન્હી તીર્થો વગેરેમા એવું ક્રિયગુણના દાયોના ભયથી ડરતા મનુષ્યે વચનથી દેવીના નામો યોહ્યા કરના, તેમના ગુણોની સ્તુતિ કર્યો કરવી અને (મનથી) તેમના નરગતમંગુ ધ્યાન કર્યો કરવું એમ કરતા તેને ક્રિયગુણનો ભય કદી થતો નથી અને પાપી મનુષ્ય

પણ અનાયામે સસારથી છૂટી જાય છે ૧-૫૪

પર તુ કુર્વતસ્તસ્ય ન કદાચિત્ કલેમયમ્ ।

અનાયાસેન સંસારાન્મુચ્યતે પાતકી જનઃ ॥૫૪॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા ૫૪ સ્કંધ વિષે
રાધાપ ૧૩ મે મમામ

અધ્યાય ૧૪ મો*

વસિષ્ઠ મિત્રાવરણના પુત્ર કઈ રીતે ?

જનમેજય ઉવાચ

મૈત્રાવરણિયુક્તં નામ તસ્ય મુનેઃ કથમ્ ।

વસિષ્ઠસ્ય મહાભાગ વ્રજણસ્તનુજસ્ય હિ ॥૧॥

જનમેજયે પૂછ્યું હે મહાભાગ! વસિષ્ઠ મુનિ બ્રહ્માના પુત્ર હતા, છતાં (૧૩મા અધ્યાયના ૪૮મા શ્લોકમા) તમે 'મિત્રાવરણિ' એવું તેમનું નામ કેમ કહ્યું? એ મુનિ તે નામને શું કર્મથી પામ્યા હતા કે ગુણથી? (ખરી રીતે વ્યાકરણદૃષ્ટિએ) તો મિત્રાવરણનો જે પુત્ર હોય તે 'મિત્રાવરણિ' કહેવાય હે વક્તાઓમા શ્રેષ્ઠ! તેમનું એ નામ જે કારણે થયું હોય તે કારણ તમે મને કહો

વ્યાન યોહ્યા હે સનઓમા શ્રેષ્ઠ! વસિષ્ઠ બ્રહ્માના પુત્ર હતા, છતાં નિમિસજનના શાપથી ગરીર છોડી તે મહાક્રાંતિમાન વસિષ્ઠ મિત્રાવરણના પુત્ર થયા હતા તેથી હે સન! તેમનું 'મૈત્રાવરણિ' નામ બધે પ્રખ્યાત થયું હતું

જનમેજય ગમ્ભીર્ય પૂછ્યું ધર્મોમા બ્રહ્મપુત્ર વસિષ્ઠ મુનિને ત સનએ શાપ કેમ આપ્યો હતો? સનનો અતિ ભયકર શાપ મુનિને લાગ્યા, એ આશ્ચર્ય છે હે મુનિ! નિગપસથી એ વસિષ્ઠ મુનિને તે સનએ શાપ કેમ આપ્યા હતા? હે ધર્મ બ્રહ્મણાર! શાપનું કારણ તમે મને મૂળથી કહો

આમે કહ્યું હે સન! કારણ તા મે તમને ચોક્કસ પ્રથમ જ કહ્યું છે કે આ સસાર માયાના નણ ગુણોથી વ્યાપ્ત છે સન ભલે ધર્મ કરે અને તપનીઓ ભલે તપ કરે, પણ માયાના એ તણ

* જર્વારી ક્રોધથી આપેલા તણ મેહો લેપક બણા છે મૂનમા પણ આ તણને તે જુના હોય એમ આપ્યા છે

* આ અધ્યાયમા શાપને લીધે વનિકના મિત્રાવરણથી જનમ થયો હતો, એ કથા અનુસારિતો શ્લોકથી કહેવાયો

ગુણોથી વ્યાપેલુ કોઈનુ ચિત્ત જગતમા સાર્વિક થતુ નથી સંજ્ઞાઓ તથા મુનિઓ કામ તથા ક્રોધથી હેરાન થયા હોય છે અને જેઓ દ્વિત તપ કરે છે, તેઓ પણ લોભ તથા અહમ્કારથી યુક્ત હોય છે હે સંજ્ઞા ! સ્નેહગુણથી ઘેરાઈને ક્ષતિયો યશ્ કહે છે અને બ્રાહ્મણો પણ તથા જ હોય છે, એટલે સત્ત્વ ગુણથી યુક્ત કોઈ પણ નથી વસિષ્ઠ ઋષિએ (પ્રથમ) એ નિમિષગનને શાપ આપ્યો હતો અને પછી સંજ્ઞાએ વસિષ્ઠ મુનિને શાપ આપ્યો હતો આમ બંને જણ દૈવના બળથી (એટલે પ્રાગ્બદ્ધે પ્રેરેલા તમોનુણના બળથી) એક દુષ્કર્મથી બીજુ મોટુ દુષ્કર્મ પામ્યા હતા હે સંજ્ઞા ! ત્રિગુણાત્મક આ સંસારમા પ્રાણીઓને દ્રવ્યનુદ્ધિ, ક્રિયાનુદ્ધિ અને મનની ઉન્નત્ત્વનુ શુદ્ધિ દુર્લભ છે પરશકિત મહા માયાનો આ પ્રભાવ કોઈનાથી કોઈ પણ સ્થળે યોગ ગ્રી શક્તિથી નથી જેના પર તે પોતે કૃપા કરવા ઇચ્છે છે, તેને ક્ષણવારમા મુક્ત કહે છે વિષ્ણુ, બ્રાહ્મા તથા શંકર વગેરે મોટા પણ જ્યાં મુક્ત થતા નથી, ત્યારે સત્ય વ્રત વગેરે પામરો હોવા છતાં (ત્રીજા સ્કંધમા કહ્યા પ્રમાણે) મુક્ત થાય છે એકે તે દેવીના હૃદયને ત્રણે જગતમા કોઈ પણ જાણુ નથી છતાં એ ભગવતી ભક્તજનને વશ રહે છે, એ વાત નક્કી છે માટે (ત્રણ ગુણોરૂપી) દોષોને ઉખેડી નાખના તે દેવીની ભક્તિ જ અવશ્ય કરવી, પરંતુ તે ભક્તિ સગ તથા દભ વગેરેથી જો યુક્ત હોય, તો (જિવંતી) નાશ કર નારી થાય છે પૂર્વે ઈક્ષ્વાકુ કુળમા જન્મેયો ' નિમિ ' નામે સંજ્ઞા હતો તે રૂપવાન, ગુણયુક્ત ધર્મ જાણનાર, લોકોને સંતોષ કરનાર, સત્યવાદી, દાન કરવામા તત્પર, યશો કરવાના મ્ભાવવાળો, જ્ઞાનવાન, પવિત્ર, મુદ્ધિ માન, પ્રજ્ઞાપાલનમા તત્પર અને ઈક્ષ્વાકુ સંજ્ઞાનો પ્યારો પુત્ર હતા તે સંજ્ઞાએ બ્રાહ્મણોના હિંમ માટે ગૌતમ ઋષિના આશ્રમ પાસે ' જયતપુ ' નામનું નગર વસાવ્યુ હતુ તને ઘણો કાળ ચાલતા દક્ષિણ યુક્ત યગથી હુ દેવોને પૂજુ ' આવી સ્નેહગુણી મુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ હે સંજ્ઞા ! એ યજ્ઞકર્ત્ર માટે પોતાના પિતા ઈક્ષ્વાકુની રજા લઈ તણે મહાત્માઓના કહ્યા પ્રમાણે સામગ્રી તોયાગ કરાવી અને ભૂગુ, અગિત, વામદેવ,

ગૌતમ, વસિષ્ઠ, પુલસ્ત્ય, ઋત્વીક, પુલહ તથા કુતુ— એ સર્વજ્ઞ, વેદપારંગત યજ્ઞવિદ્યામા પ્રવીણ અને વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ તપસ્વી મુનિઓને નોતર્યા પછી સર્વ સામગ્રી તયાર કરી તે ધર્મજ્ઞ નન્દાએ વિનયયુક્ત વર્ધ પોતાના ગુરુ વસિષ્ઠની પૂજા કરી તેમને કહ્યુ હે કૃપાના ભડાર ! હુ યજ્ઞ કરુ અને તમે કરાવો સર્વવેતા તમે મારા ગુરુ છો, માટે તમે મારા વર્ધ હમણા જ કરો સારી રીતે મસ્કાર કહેલી યજ્ઞની સર્વ મામગ્રી મે મગાવી છે અને પાચ હજાર વર્ષો સુધીની દીક્ષા લેવા મારો વિચાર છે જે યજ્ઞમા શ્રીગંગાદેવીનુ સારી રીતે આરધન કરાય છે તે યજ્ઞ તેમની પસન્નતા માટે હુ વિધિપૂર્વક કરીશ ' નિમિત્તુ તે વચન સાંભળી વસિષ્ઠે એ સંજ્ઞાને કહ્યુ હે શ્રેષ્ઠ સંજ્ઞા ! (તાન) પહેલા ઇંદ્ર મને યજ્ઞ માટે સ્વીકારી લીધો છે એ ઇંદ્રદેવ પરશકિત-દેવીનો યજ્ઞ કરવા તંયાર થયો છે અને પાચસો વર્ષની દીક્ષા મે તેને લેવડાવી પણ છે માટે હે સંજ્ઞા ! ત્યા સુધીના સમયની તુ નહ જો ઇંદ્રનો યજ્ઞ મમાત્ત થશે એટલે ઇંદ્રનુ કાર્ય કરી હુ આવીશ માટે હે સંજ્ઞા ! ત્યા સુધી તુ મારી રાહ જો (ઇંદ્રના યજ્ઞની મમાત્તિ થયા પછી તુ યજ્ઞનો આગમ કરજે)

નિમિત્તજનને કહ્યુ ' મે યજ્ઞના કારણે બીજન મુનિઓને નોતર્યા છે અને સર્ સામગ્રી પણ તયાગ કરી છે તો હે ગુરુ ! રાહ કઈ રીતે જોઉં ! હે બ્રાહ્મણ ! ઇક્ષ્વાકુવંશીઓના જુભા વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ તમે જ ગુરુ છો, છતાં આજે મારુ કર્મ છોડી તમે એકદમ જતા રહેવા કેમ તયાર થયા છો ? હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! મારો યજ્ઞ છોડી ધનના લોભથી લાલચ મનવાળા થઈ તમે જતા રહો તે યાગ્ય નથી ' સંજ્ઞાએ એમ વાર્યો છતાં ગુરુ વસિષ્ઠ ઇંદ્રના યજ્ઞમા જતા રહ્યા, ત્યારે સંજ્ઞાએ પણ મનમા ઉદાસ થઈ (વસિષ્ઠને ખદલે) ગૌતમ મુનિની પૂજા કરી અને હિમાલયની પાસે મગુદ્રકિનારે યજ્ઞ કર્યો હે નન્દા ! તે યજ્ઞર્થમા નિમિત્તે બ્રાહ્મણોને પુષ્કળ દક્ષિણા આપી હતી અને પાચ હજાર વર્ષો સુધીની દીક્ષા લીધી હતી યજ્ઞમા સ્વીકારેલા યાજ્ઞિક બ્રાહ્મણોને તેણે ધન તથા ગાયોથી મારી રીતે મત્કાર્યો હતા, જેથી તેઓ બાનાદ પામ્યા

હતા બીજી બાજુ પાવ્યો વર્ષો સુધીનો યજ્ઞ સમાપ્ત
 વચો એને વસિષ્ઠ મુનિ નિમિત્તજનનો યજ્ઞ જોવાની
 ઇચ્છાથી આવ્યા અને ત્યાં આવી રાજના દર્શન
 માટે ઊભા રહ્યા તે વખતે સજ્જ નિદ્રાથી
 ખૂબ ઘેરાયે હતો, જેથી મેવકોએ તેને જાગડયો
 નહિ, એટલે તે રાત્ર વસિષ્ઠ મુનિ પાસે આવી શક્યો
 નહિ તે અપમાનથી વમિષ્ઠને ક્રોધ થયો મુનિશ્રેષ્ઠ
 વમિષ્ઠ નિમિત્તજનનું દર્શન નહીં થવાથી ત્યાં કોપી
 ઠીક્યા તેમણે ક્રોધને વશ થઈ તે રાજાને શાપ આપ્યો
 કે, 'ઓ મૂર્ખ રાજા! પોતાના ગુરુ મને દોડી બીજા
 તે ગુરુ કરી મારુ અપમાન કરી મેં વાર્ધા છતાં તે
 બળથી દીક્ષા લીધી છે, માટે તું (મરે જઈ) દેહ
 સંતિ થા હે રાજા! તારુ આ શરીર પડી જાય
 અને તું દેહરહિત થા,' એવું તેમનું વચન સાંભળી
 રાજાના મેવકોએ તરત રાજા જાગડયો અને મુનિને
 કોપેલા જણાવ્યા ત્યારે પાપનિહિત એ રાજા કોપેલા
 તે મુનિની પાસે આવાં મરણ્યુક્ત અને યુક્તિવાળુ
 આ સુંદર વચન જોડ્યો 'હે ધર્મને જાણનારા!
 માને દોષ નથી તમે લાવયથી લવચાર્ધ મને યજ્ઞ
 માનને દોડી, મેં ઘણી જ પ્રાર્થના કર્યા છતાં જતા
 રહ્યા હતા હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ! આવી નિષ્ઠા કરી
 મરમાતા નથી હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ! સતોષમા રહેતો
 ધર્મનો નિશ્ચય તમે જાણો છો, સામાન્ય બ્રાહ્મણ પુત્ર
 છો અને વેદ તથા વેદાંગોને જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ
 છો, છતાં બ્રાહ્મણવર્મની ઓળંગવી મુશ્કેલ સૂક્ષ્મ
 ગતિને તમે જાણતા નથી અને પોતાનો દાષ મારમા
 જાણી ખોટી રીતે મને શાપ આપવા ઇચ્છો છો!
 સંજ્ઞાનોએ ક્રોધ ત્યજવો જોઈએ, કારણ કે તે નાકાલ
 કળતા પણ અધિક છે, છતાં ક્રોધથી ઘેરાઈને તમે મને
 વ્યર્થ શાપ દીધો છે; માટે તમારુ આ શરીર પણ
 ક્રોધવાળુ હોઈ પડી જાયો' એમ મુનિએ રાજાને
 તથા રાજાએ મુનિને શાપ આપ્યો તે બંને પરસ્પર
 શાપ પામી દુઃખી થયા અને વસિષ્ઠ તો ખૂબ ચિંતાતુર
 થઈ બ્રાહ્મણ મરતો ગયા, તેમણે રાજાએ આપેલા
 મોટા શાપ તેમને જણાવ્યો કે, 'હે પિતા! નિમિ
 ત્તજન આજે મને શાપ આપ્યો છે કે, 'તમારુ
 આ શરીર પડી જાયો' તો હું તુરંત શરીર

પડવાથી થતું કષ્ટ મને પ્રાપ્ત થયું છે, માટે હવે બીજુ
 શરીર ધરવા તમે મને પિતા બતાવો, અને મને
 (બીજા) દેહનું જોડણું પણ પહેલાના (શરીર)
 જેવું જ થાયો (અર્થાત્ જેવા આધારવાળુ મારુ
 આ શરીર છે, તેવા જ આધારવાળુ બીજુ શરીર થાયો)
 તેમ જ હે પિતા! આ દેહમા મને જેવું જ્ઞાન છે તેવું
 જ બીજા દેહમા પણ તે રહો હે મહારાજા! તમે
 સમર્થ છો, માટે કૃપા કરવાને યોગ્ય છો' વસિષ્ઠનું
 તે વચન સાંભળી બ્રાહ્મણે તે પુત્રને ઠણું 'મિત્ર
 અને વરણુવના વીર્યમા પ્રવેશ કરી તમે સ્થિર
 રહો, સમય આવતા તમે યોગિનિ વિના તેમાથી જન્મ
 પ્રાપ્ત્યે, એમા સરથ નથી એમ કહી દેહ પ્રાપ્તી તમે
 ધર્મયુક્ત, આત્મજ્ઞાની, વેદવેત્તા, સર્વજ્ઞ અને સર્વથી
 અત્યંત પૂજનતા થશો' એમ પિતાએ તે સમયે
 કહ્યું, ત્યારે વમિષ્ઠ પિતામહ બ્રાહ્મણે પ્રેમથી પ્રણામ
 કરી, પ્રદક્ષિણા કરીને વરણુવેદમા ગયા, અને પોતાનું
 સર્વોત્તમ શરીર દોડી તે વસિષ્ઠે મિત્ર તથા વરણુના
 શરીરમા સૂક્ષ્મ દેહથી પ્રવેશ કર્યો હે રાજા! તેઈકે
 સમયે સુંદર કેડના પાછલા ભાગવાળી અને સખી-
 ઓથી વીંટાયેલી ઉર્વશી દેવેચ્છાએ વરણુલોકમા
 આવી, ત્યારે હે રાજા! રૂપધાવનથી યુક્ત, સુંદર
 સર્વ અંગોવાળી અને મનોહર દેવકન્યા તે દિવ્ય અપ્સ
 રાને જોઈ મિત્ર અને વરણુ બંને દેવો ક્રામાતુર અને
 વિવશ થઈ તેને કહેવા લાગ્યા 'હે નિર્દાપ અંગવાળી!
 અત્યંત ક્રામાતુર થયેલા અમને બંનેને તું વર અને
 હે સુંદર વર્ણવાળી! આ સ્થાનમા રહી તું મરજી
 મુજબ આનંદ લે' એમ તે બંનેએ ઠંઠેલી તે
 દેવી તેમને વશ થઈ ભાવ સ્થિર કરીને મિત્ર તથા
 વરણુના ઘરમા રહી સુંદર દેખાવાળી તે ઉર્વશી
 તે બંનેના ચિત્તને આકર્ષી જેટલામા ત્યાં સ્થિર રહી,
 તેટલામા તે બંનેનું વીર્ય દેવયોને ખુલ્લા રહેલા એક
 ઘડમા પડ્યું, એટલે તેમાથી હે રાજા! અતિમનોહર
 બે મુનિઓ પ્રકૃત થયા તેમા પહેલો અગસ્ત્ય તે
 બીજો વસિષ્ઠ નામે હતા, એ મિત્ર તથા વરણુના વીર્ય-
 માથી તે બંને ઉત્તમ તપસ્વી સ્ત્રિઓ ઉત્પન્ન
 થયા હતા તેમા પહેલા બાળવયમા જ વનમા જઈ
 મહાતપસ્વી થયા અને બીજો બાળવયમા જ વસિષ્ઠને

ઈશ્વાકુ રાજાએ પુરોહિત તરીકે સ્વીકાર્યા હે રાજા ।
ઈશ્વાકુએ તમારા આ વશના સુખ માટે વસિષ્ઠનું
પાલન કર્યું હતું અને તેમને મુનિ જાણી તે વધારે
પ્રસન્ન થયા હતા વસિષ્ઠને બીજા દેહની પ્રાપ્તિનું આ
સર્વ કારણ મેં તમને કહ્યું, તેમને શાપ થવાથી મિત્ર
તથા વરણના કુળમાં બીજો દેહ પ્રાપ્ત થયો હતો ૧-૬૬

एतत्ते सर्वमाख्यात वसिष्ठस्य च कारणम् ।

शापाद्देहांतरप्राप्तिमिवावस्थायો कुले ॥ ૬૬ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં પછ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૪ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૫ મો

નિમિરાજનું બીજા દેહમાં જન્મ અને

હૃદય રાજઓની કથા

जनमेजय उवाच

वैद्यप्रातिर्वसिष्ठस्य कथिता भवता किल ।

निमि कथ पुनर्देह प्रातवानिति मे ख ॥ ૧ ॥

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું વસિષ્ઠને બીજા દેહ
ની પ્રાપ્તિ થઈ, એ તો આપે કહી, હવે નિમિરાજ
ફરી (બીજા) દેહને કેવી રીતે પામ્યા હતા તે મને કહે ।

આસે કહ્યું હે રાજા । શાપ પછી વસિષ્ઠે
જે રીતે દેહને પ્રાપ્ત કર્યો હતો તે રીતે નિમિ રાજાએ
દેહ પ્રાપ્ત કર્યો ન હતો વસિષ્ઠે શાપ આપ્યો ત્યારે
યશમાં સર્વ યાત્રિક બ્રાહ્મણો જે વર્ષો હતા તેઓએ
વિચાર્યું કે, 'અહો ! આપણે હવે શું કર્યું ? આ યશ
તો હજી અપૂર્ણ છે ત્યાં તો દીક્ષાયુક્ત ધાર્મિક રાજા
શાપથી બળી ગયો છે હવે શું કર્યું ? આ કાર્ય
અવગુ બન્યું છે, આ બતાવ અવશ્ય થનાર હોવાથી
આને અટકાવવા આપણે અશકત છીએ ' (આમ
વિચારી) તે બ્રાહ્મણોએ અનેક પ્રાર્થના મનોથી તે
મહાત્મા રાજાના દેહને તે વેળા રક્ષીને શ્વાસોચ્છવાસ
સહિત ધારી રાખ્યો (અર્થાત મંત્રશક્તિથી તેના
સૂક્ષ્મ દેહને તે જ સૂક્ષ્મ દેહમાં યશની સમાપ્તિ
મુખી અટકાવી રાખ્યો) એમ મંત્રશક્તિથી અટકાવી

બગડે નહિ તેમ રાખી મારી રીતે સચવાતા તે દેહની
અનેક પ્રાર્થના સુગંધી દ્રવ્યો તથા પુષ્પોથી વારવાર
પૂજા કરાતી હતી પછી હે રાજા ! યશ સમાપ્ત થયો,
ત્યારે સર્વ દેવો ત્યાં આ-આ, એટલે યાત્રિક બ્રાહ્મણોએ
સ્તુતિ કરેલા તે સર્વ દેવો અત્યંત પ્રસન્ન થયા સ્તોત્રો
વડે મુનિઓએ વિનંતિ કરેલા તે દેવો ખેદ પામી
નિમિરાજને કહેવા લાગ્યા 'હે ઉત્તમ વ્રતવાળા રાજા !
અમે પ્રસન્ન થયા છીએ, તું વર માગ હે રાજા !
આ યશથી ઉત્તમ જન્મ પામી શકાય છે માટે દેવનું
કે મનુષ્યનું જે શરીર તને ઇચ્છિત હોય તે તું કહે
તારો ગોર વસિષ્ઠ (તારા શાપથી પહેલાં શરીર
ત્યજીને જેમ) સુખપૂર્વક મૃત્યુલોકમાં (પૂર્વના
જેતુ જ બીજા શરીર ધરી) ગર્વિષ્ઠ થઈને રહ્યો છે,
(તેમ તારી જે ઇચ્છા હોય તો તે માગ) ' એમ
કહેલો નિમિતો* આત્મા સતુષ્ઠ થઈ તે દેવોને કહેવા
લાગ્યો 'અવશ્ય નાશાત શરીર વિષે મને ઇચ્છા
નથી, હે ઉત્તમ દેવો ! સર્વ પ્રાણીઓની આપના
મારો વાસ થાયો સર્વ પ્રાણીઓના નેનોમાં વાયુરૂપે
હું ફર્યા કરું ' આમ કહેલા દેવોએ નિમિતા આત્માને
ત્યાં કહ્યું 'હે મહારાજ ! સર્વના ઈશ્વરી શિવાદેવીની
તું પ્રાર્થના કર, આ યશથી સતુષ્ઠ થયેલા તે દેવી !
તારી ઇચ્છા (પૂર્ણ) કરશે ' દેવોએ એમ કહેતા તે
નિમિએ અનેક પ્રાર્થના દિવ્ય સ્તોત્રોથી ભક્તિપૂર્વક
ગળગળી વાણીથી દેવીની પ્રાર્થના કરી, ત્યારે પ્રસન્ન
થયેલા દેવીએ પ્રત્યક્ષ દર્શન દીધું કરોડો સૂર્યની જેમ
લાવણ્યથી પ્રગ્લભિત દેવીનું એ સ્વરૂપ જોઈ ચિત્તામાં
કૃતાર્થ થયેલા બધા અત્યંત આનંદ પામ્યા હે રાજા !
દેવી પ્રસન્ન થયા ત્યારે નિમિરાજાએ વરદાન માગ્યું
કે, 'તમે મને એવું નિર્મળ જ્ઞાન આપો કે, જેથી
મારો મોક્ષ પણ થાય અને સર્વ પ્રાણીઓના નેનોમાં
વાસ થાય ' પછી પ્રસન્ન થયેલા દેવેશ્વરી જગદેવ્યા
એ કહ્યું 'તને નિર્મળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે અને પ્રાસ્થ

* નર્મિ એમ જણાવ્યું છે કે, નિમિરાજ વસિષ્ઠના
શાપથી દેહબિમાન ત્યજીને નવા ઇન્દ્રિય બને, પર
બ્રાહ્મણોએ મંત્રનથી તેને અટકાવી રાખ્યો બન્યો, જેથી
સ્પૃહ દેહનું અધિમાન ત્યજી નવા દેહના અધિમાનથી તે
રહ્યો બને

- આ અધ્યાયમાં ત્રેલક મહાકવિ નિમિરાજનું બીજા
ચરિત્રમાં જન્મ કહીને હૃદય રાજાઓની કથા શરૂ કરાયે.

કર્મ બાદી હોવાથી સર્વ પ્રાણીઓના નેત્રોમા (તારે) વાસ પણ થતો (સર્વના નેત્રોમા વાયુરૂપે રહેલા) તારે લીધે જ પ્રાણીઓના નેત્રો પલ્લવરૂપે ક્યાં કરશે તારા વાસથી મનુષ્યો, પશુઓ ને પક્ષીઓ (આખના) પલ્લવસ્રવાળો થશે અને દેવો પલ્લવસ્ર વિનાના થશે ' એમ તેને વરદાન આપી શ્રીદેવી સર્વ મુનિઓને તે વેળા જણાવી ત્યાં જ અદૃશ્ય યથા દેવી અદૃશ્ય યથા, ત્યારે ત્યાં ગેહલા મર્ગ મુનિઓએ વિચાર કરી નિમિ- સજ્જના શરીરને મથવા માટે લીધું અને તેના ઉપર મત્તપૂર્વક અગ્નિપ્રાણ મૂકી તે મહાત્માઓ તે સમયે નિમિસજ્જને પુત્ર થાય તે માટે મત્ત્યુક્ત હોમ સાગે તેને મથવા લાગ્યા એમ અરણીને મથવામા આવી ત્યાં મર્ગ લક્ષણોથી યુક્ત માક્ષાત્ બોળે નિમિ રોય તેવો પુત્ર પ્રગટ થયો અરણીને મથવાથી એ પુત્ર જન્મ્યો, તેથી 'મિથિ' કહેવાયો અને પોતાના પિતાથી જન્મ્યો માટે 'જનક' નામે પ્રસિદ્ધ થયો નિમિસજ્જ (પ્રાણીમાત્રના નેત્રોમા વાયુરૂપે રહી) વિદેહ (શરીરરહિત) થયો તેથી તેના વશમા થયેલા રાજાઓ 'વિદેહ' કહેવાયા એ રીતે નિમિનો પુત્ર 'રાજા જનક' નામે પ્રસિદ્ધ થયો અને તેણે ગંગાના કિનારા પર દન્વાન્ત ને અઘ્રાગેઓથી યુક્ત, ધન-ધાન્યથી ભરેલી અને બળસે તથા મહાનોથી ગ્રાભી રહેલી 'મિથિયા' નામની પ્રખ્યાત સુદર નગરી વસાવી એ વશમા જે જન્મ્યો યથા, તે બધા 'જનક' નામે પ્રખ્યાત થયા અને બધાય જાતી હોઈ 'વિદેહ' કહેવાયા હે રાજા! નિમિસજ્જનુ આ ઉત્તમ આખ્યાન મેં તમને કહ્યું અને શાપને લીધે તેને વિદેહપણું (દેહ-રહિતપણું) પ્રાપ્ત થયું હતું, તે પણ મેં વિસ્તારથી કહ્યું

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે ભગવત! નિમિ રાજાના શાપનું કારણ તમે કહ્યું, તે સાભળી અતિ ચચા માત્ર મન સંદેહ પામ્યું છ નિમિસજ્જના ગોર અને બ્રહ્માના પુત્ર વસિષ્ઠ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ હતા છતાં તે મુનિને નિમિનજ્જએ શાપ કેમ આપ્યો? તેને ગુરુ તથા બ્રાહ્મણ જાણી નિમિએ કામા કેમ ન કરી? શુભ યજ્ઞકર્મ કરીને પણ તે કોષ કમ પામ્યા? ઈશ્વારુ નો પુત્ર નિમિસજ્જ ધર્મનું ઉત્તમ જ્ઞાન જાણીને પણ કોપને વશ કેમ થયા? અને પોતાના ગુરુ બ્રાહ્મણને

તેણે શાપ કેમ આપ્યો?

વ્યાસ બોલ્યા? હે રાજા! જેઓએ મનને જીત્યા નથી, તે પ્રાણીઓને કામા અતિ દુર્ભલ છે, કામાવાળા મનુષ્ય લોકમા દુર્ભલ છે અને જે સારી રીતે સમયે હોય છતાં કામાવાત હોય તેવાં તો ખૂબ જ દુર્ભલ હોય છે સર્વ સગ છોડનાર, મનનશીલ, તપસ્વી, નિદ્રા તથા મુધાને જીતનાર અને યોગાભ્યાસમા બસ બર તત્પર રહેતો મનુષ્ય ભલે હોય પણ કામ, ક્રોધ, લોભ અને ચોષો અલગર, આ દેહમા રહેતા શત્રુ ઓતે મનુષ્યે જાણવા બરેબર મુશ્કેલ છે આ કાસારમા ઓવો કોઈ પુરુષ પૂર્વે થયો નથી, હાલમા નથી અને ભવિષ્યમા થશે પણ નહિ કે જે આ (આર) શત્રુ ઓતે જીતી ગઈ સ્વર્ગમા, ભૂલોકમા, બ્રહ્મલોકમા, વિષ્ણુના સ્થાનમા અને દેહાસમા પણ એવો કોઈ પુરુષ નથી, કે જે આ શત્રુઓને જીતે બ્રહ્માના પુત્ર મુનિઓ અને બીજા ઉત્તમ તપસ્વીઓ જે થઈ ગયા, તેઓ પણ ત્રણ ગુણોથી જો વ્યાપ્ત જ હતા, તો પૃથ્વી પરના મનુષ્યો તેથી વ્યાપ્ત હોય તેમા શું કહેવું? સાખ્યવેત્તા કૃષિલમુનિ યોગાભ્યાસમા તત્પર હોઈ પવિત્ર હતા, છતાં તેમણે પણ દૈવયોગે સગરના પુત્રોને બાળી નાખ્યા હતા માટે હે રાજા! ત્રણે જગત અલગરમાથી જન્મેલા હોઈ તે કાર્યકારણ પણાથી છૂંદ કેમ થાય? (અલગરનું કાર્યજગત તેના ઢાસણરૂપ અલગરથી રહિત કેમ થઈ શકે?) બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને શકર પણ ત્રણ ગુણોથી વ્યાપ્ત છે, તથી તેમના શરીરોમા પણ ભુદા ભુદા ભાવો થયા કરે છે, ત્યારે કેવળ એક સત્ત્વગુણમા જ સ્થિર કરવા માટે મનુષ્યાની તો વાત જ શી? હે રાજા! ત્રણે ગુણોનું મિશ્રપણું સર્વ સ્થળે રહેતું છે કોઈક સમયે સત્ત્વગુણ વધે છે, કોઈક વેળા રજ્જેગુણ વધે છે અને કોઈક વખતે તમોગુણ વધે છે, પણ ત્રણે ગુણોની સામ્યાવસ્થા કદી (કોઈને પણ) હોતી નથી સર્વ પ્રાણીઓને જાણના અશક્ય, અમાપ, સનાતન, નિર્મેય, સર્વોત્કૃષ્ટ અને નિર્વિકાર એક પરમાત્મા જ નિર્ગુણ છે અને તે જ પ્રમાણે બ્રહ્મા રહેલા, અત્પ બુદ્ધિ લોકોથી જાણના મુશ્કેલ અને નર્ પ્રાણીઓમા રહેતા પરમ શક્તિ મહામાયા નિર્ગુણ છે પરમાત્મા

અને (તેમની) પરમ શક્તિ એ બને સદા એક જ છે, એમનુ એક જ શરીર જાણી સર્વ દોષથી (પ્રાણી) મુક્ત થાય છે, અને તે (અભેદ) જ્ઞાનથી જ મોક્ષ થાય છે એવો વેદાન્તશાસ્ત્રનો (જાહેર) ટહેરો છે ત્રિગુણાત્મક આ મસારમા (એ શક્તિ તથા શક્તિ માનનો અભેદ) જે જાણે છે, તે અત્યંત મુક્ત થાય છે જ્ઞાન બે પ્રકારનુ કહ્યુ છે તેમા પહેલુ શાબ્દિક જ્ઞાન (એટલે શબ્દથી થતુ પગલજ્ઞાન) કહ્યુ છે, તે શાબ્દિક જ્ઞાન વેદશાસ્ત્રોના અર્થના વિશેષ જ્ઞાનથી તથા બુદ્ધિના યોગથી થાય છે તે જ્ઞાનમા બુદ્ધિથી કપાયેલા (સશય-વિપર્યય-આદિ) અનેક વિક પો (વિતર્કો) થાય છે, (જેમાના કેટલાક કુતર્કથી કરાયેલા અને કેટલાક સાચા તર્કોથી કરાયેલા હોય છે આ વિતર્કોથી ભ્રમણા થાય છે ભ્રમથી બુદ્ધિ નાશ પામે છે અને બુદ્ધિના નાશથી પ્રાણીઓના જ્ઞાનનો પણ નાશ થતો કહેવાય છે, એટલે આ પરોક્ષ જ્ઞાન મોક્ષ આપનારુ થતુ નથી *) હે રાજ ! બીજુ 'અનુભવ' નામનુ જે (અપરોક્ષ) જ્ઞાન છે તે દુર્લભ છે તે તો ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે કે જ્યાં તેના જાણનારનો સંગ થાય છે હે ભારત ! કેવળ શબ્દજ્ઞાનથી (એટલે પરોક્ષજ્ઞાનથી) કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી, અલોકિક તે અનુભવજ્ઞાન શબ્દજ્ઞાનથી સંભવતુ નથી, કારણ કે અદરના આજ્ઞાનરૂપ અધકારનો નાશ કરવા શાબ્દમોહ સમર્થ નથી, (અર્થાત્ અપરોક્ષ જ્ઞાન સહજ સંભવતુ નથી, પણ તે માટે મોટો પ્રયાસ કરવો પડે છે, ઉપરચોટિયા શબ્દજ્ઞાનથી કંઈ વળતુ નથી) જેમ દીવાની વાત કરાય, તંથી અધાર નાશ પામતુ નથી, (તેમ શબ્દજ્ઞાનથી આજ્ઞાનરૂપ અધકાર દૂર થતો નથી) જે કર્મ બંધન માટે ન થાય, તે જ કર્મ કહેવાય છે અને જે વિદ્યા મોક્ષ માટે થાય, તે જ વિદ્યા કહેવાય છે, એ સિવાયનુ બીજુ જે કર્મ હોય છે, તે કેવળ પશ્ચિમ માટે જ થાય છે, અને એ સિવાયની બીજી જે વિદ્યા છે, તે કેવળ કળા વિષેની હોશિયારી જ છે સાગ વર્તન,

પારકુ હિત કરવુ, કોપ ન કરવો, ક્ષમા, મીઠી અને સતોષ એ પાકી વિદ્યાના ઉજ્જવળ ફળ છે હે રાજ ! વિદ્યા, તપ અને યોગાભ્યાસ વિના ડામાદિ શત્રુઓના નાશ કદી થતો નથી (હે રાજન્ ! મન એ સ્વભાવથી જ ચચળ હોઈ વશ કરવુ અતિ કઠિન છે, ત્રણે જગતમા ત્રણે પ્રકારના પ્રાણી કાયમ તેને વશ છે +) ક્રમ, મોઘ વગેરે ભાવો ચિત્તમા ધનાગ કહેવાય છે, તેટલે જ્યાં મન જિતાઈ જાય ત્યારે તે ઉત્પન્ન થતા નથી હે રાજન્ ! આ ઝરણુથી જ નિમિરાજને વસિષ્ઠ મુનિ પર ક્ષમા કરી ન હતી જેમ પૂર્વે યથાતિ રાજાએ અપરાધી શુક્રાચાર્ય પર ક્ષમા કરી હતી, તેમ નિમિરાજ ક્ષમા કરી શક્યો ન હતો રાજાઓમા ઉત્તમ યથાતિને શુક્રાચાર્યે શાપ આપ્યો હતો, છતા તે રાજાએ ક્રોધથી મુનિ નુક્રાચાર્યને શાપ આપ્યો ન હતો પણ વૃદ્ધવસ્થાને સ્વીકારી લીધી હતી કોઈક સગ્ન સોમ્ય હોય, ત્યારે કોઈક સગ્ન ક્રૂર હોય છે હે રાજ ! સ્વભાવના ભેદથી આમા કોને દોષ આપી શકાય ? પૂર્વે હૈહય નામના ક્ષત્રિયોએ ધનના લોભથી ક્રોધ વડે વ્યાસ બની પ્રહ્લદત્યાથી થતુ પાપ નહિ ગણી પોતાના પુરોહિત બ્રહ્મવર્ષી સર્વ પ્રાજ્ઞાણોને મૂળથી કાપી નાખ્યા હતા ૧-૬૩

બ્રાહ્મણન્ મૂલત સર્વાંચિચ્છિદ્ઠુઃ ક્રોધમૂર્ચ્છિતાઃ ।
પાતક વૃદ્ધતઃ કૂટ્વા બ્રહ્મહત્યાસમુદ્ધવમ્ ॥૬૩॥
ઈતિ શ્રીવીભાગવત મહાપુરાણમા પદ્ય સ્તવ વિશે
અધ્યાય ૧૫ મો સમાપ્ત

* ૨૫ કોતમા આપેલો ભાગ ભેષક છે, મૂળમા પદ્ય ભેષક તરીકે જ ગણેલો છે

+ આ કોતમા આપેલો શ્લોક ભેષક છે
= અર્થાત્ એવા પ્રકારનાં સંપત્તિ નહિ મળવાથી નિમિરાજનું મન જિતાણુ ન હતુ, જેથી માનસિક જ્વનના આભાર થી ક્રોધ વગેરે સંભવે છે અને તેથી જ વસિષ્ઠ મુનિ પર તેને ક્રોધ થતા તેનાથી તમા થઈ ન હતો.

અધ્યાય ૧૬ મો^x

હેહ્યોએ ભુગુવંશી બ્રાહ્મણોને
લોભથી મારી નાખ્યા

જનમેજય ઉવાચ

કુલે કસ્ય સમુત્પન્નાઃ ક્ષત્રિયા હૈહ્યાશ્ચ યે ।

ઘણહૃત્યામતાદત્ય નિજધુર્ભર્ગિવાંશ્ચ યે ॥૧॥

જનમેજયે પૂછ્યું જે હૈય ક્ષત્રિયોએ બ્રાહ્મ
હત્યાને નહિ ગણી ભુગુવંશી બ્રાહ્મણોને મારી નાખ્યા
હતા, તે કોના કુળમાં ઉત્પન્ન થયા હતા? હે દાદા!
તેઓને વેરનું કારણ શું હતું? તે મને કહે સત્પુરુષો
ક્રરણ વિના કોય કેમ કરે? પોતાના ગૌર સાથે
તેઓને વેર કેમ થયું હતું? ક્ષત્રિયોનું તે વેર નાના
ક્રરણથી થયું નહિ હોય, નહિ તો નિરપરાધી પૂન્ય
બ્રાહ્મણોને તેઓ મારે જ નહિ ત ક્ષત્રિયો બળવાન
હતા, પણ પાપથી કેમ ન હતો? વણો જ થોડો અપરાધ
હોય તો કયો ઉત્તમ ક્ષત્રિય બ્રાહ્મણોને મારે? હે
મુનિગૌર! મને આમાં સંદેહ થાય છે, માટે તેનું જે
ક્રરણ હોય, તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છે

સૂત યોહ્યા રાજા જનમેજયે સત્યવતીના
પુત્ર વ્યાસને એમ પૂછ્યું, ત્યારે ખૂબ પ્રસન્ન થઈ
વિરામી કયા યાદ કરી તે કહેવા લાગ્યા

વ્યાસ યોહ્યા ‘હે પરીક્ષિતના પુત્ર! પૂર્વે
મે સારી રીતે જાણેલી, આશ્ચર્યકારક એ ક્ષત્રિયાની
બુની વાત તમે સાંભળો ‘કર્તવીર્ય અર્જુન’ નામથી
પ્રખ્યાત, હજાર લાખવળો અને ધર્મમાં તત્પર હૈય
વશી એક રાજા હતો વિષ્ણુના અવતાર જેવા એ
રાજા દત્તાત્રેયનો સિદ્ધ શિષ્ય હતો અને સર્વ વસ્તુનું
દાન કરનાર તથા શક્તિનો ઉપાસક હોઈ ભુગુવંશી
બ્રાહ્મણોના યજ્ઞમાન હતો યજ્ઞ કરનાર, પરમ ધર્મિષ્ઠ
અને દાન કરવામાં પ્રથમ તત્પર તેણે અનેક યજ્ઞ કરી
ભુગુવંશી બ્રાહ્મણોને ધન આપ્યું હતું, જેથી રાજાના
એ દાનને લીધે ભુગુવંશી બ્રાહ્મણો પણ ધનવાન
બન્યા હતા અને ઘોડા તથા સ્ત્રીઓની સમૃદ્ધિથી યુક્ત
થઈ પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત થયા હતા હે રાજા! રાજાઓમાં

શ્રેષ્ઠ કર્તવીર્ય અર્જુન સ્વર્ગમાં ગયો, ત્યારે ઘણા
ક્રણે હૈયવંશી ક્ષત્રિયો નિર્ધન થયા હતા કોઈક સમયે
તે હૈયોને ધનનું કામ પડ્યું ત્યારે હે રાજા! તેઓ
યાગક બની ભુગુવંશી બ્રાહ્મણોની પાસે ગયા એ
ક્ષત્રિયોએ વિનય કરી પુષ્કળ ધન માગ્યું, ત્યારે તેઓએ
અત્યંત લોભથી ઘેરાઈને ‘નથી, નથી’ એમ કહી
ધન આપ્યું નહીં કેટલાક ભુગુવંશીઓએ ઉત્તામ
ધન પૃથ્વીમાં ઘટી દીધું અને કેટલાકે તે ક્ષત્રિયોથી
ભય જાણી બ્રાહ્મણોને આપી દીધું ભયથી ગભરાતા
અને તૃણાથી યુક્ત એ બધા ભુગુવંશી બ્રાહ્મણો
એમ ધનને જુદે જુદે કંઠાણે કરી આશ્રમો છોડી ચાલ્યા
ગયા લોભથી મોહ પામેલા તે બ્રાહ્મણોએ યજ્ઞમાનોને
દુ ખી જોઈ ઈર્ષ્ય પણ ન આપ્યું અને બધાય નાસી
જઈ પર્વતોરૂપી કિન્નાઓમાં ભરાઈ રહ્યા પછી
હે તાત! ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ તે હૈયો કાર્ય મોટું હોવાથી
(ધન સારું) દુ ખી થઈ ભુગુ બ્રાહ્મણોના આશ્ર-
મોમાં ગયા ત્યાં ભુગુઓને સૂતા ઘર છોડી નીકળી
ગયેલા જોઈ હૈયોએ દ્ર ય માટે પૃથ્વી ખૂબ ખોદવા
માડી ખોદતા ખોદતા કોઈએ ભુગુના એક ઘરમાં
ધન મેળવ્યું એટલે પરિશ્રમથી દુખળા થયેલા સર્વ
ક્ષત્રિયો (બધા ઘરોમાં) ધન જોવા લાગ્યા, ત્યારે
ન્યાત્યા પૃથ્વીમાંથી પુષ્કળ ધન નીકળી પડ્યું, એટલે
પાસેના પાટોશી બ્રાહ્મણોના ઘરો પણ ખોદી ખોદી
એ હૈયો ધન મેળવવાની ઈચ્છાથી દ્રવ્ય તપાસવા
લાગ્યા ત્યારે બધા બ્રાહ્મણો બુધો પાડવા લાગ્યા
અને ભયભીત થઈ તેમને શરણે ગયા એમ બ્રાહ્મણોના
ઘરમાંથી પુષ્કળ ધન નીકળ્યું, ત્યારે હૈયો ઘણી જ
કાળજીથી તપાસ કરવા લાગ્યા અને શરણે આવેલા
બ્રાહ્મણોને ક્રોધથી તીક્ષ્ણ બાણો વડે મારવા લાગ્યા
વળી તે હૈયો પર્વતોના દુર્ગમ પ્રદેશમાં ન્યા ભુગુઓ
રહ્યા હતા, ત્યાં પણ જઈ પહોંચ્યા અને બ્રાહ્મણોના
ગર્ભ સુદ્ધા કાપી નાખતા પૃથ્વી પર ધૂમવા લાગ્યા-
જે જે ભુગુવંશી (લાયમાં) આવ્યા તે તે સર્વને બાળકથી
માડી વૃદ્ધ સુદ્ધને—પાપને નહિ ગણી તીક્ષ્ણ બાણોથી
તેઓ મારવા લાગ્યા એમ ન્યાત્યાથી ભુગુવંશી-
ઓને તે હૈયો ઉખેડી નાખવા માડ્યા અને સ્ત્રીઓના
ગર્ભોને પણ ગ્રહણ કરી હણવા લાગ્યા, એ સમયે

x આ અધ્યાયમાં પ્રસન્ન મુકેશ્વરી હૈય ક્ષત્રિયોએ
લોભથી ભુગુવંશી બ્રાહ્મણોને મારી નાખ્યા એ કથા કહેવાયે

તે પાપી નિશ્ચયવાળા ક્ષત્રિયોએ જે સ્ત્રીઓના ગર્ભો કાપી નાખ્યા હતા તે સ્ત્રીઓ દુઃખી થઈ ટિટેડીની પેઠે રડવા લાગી ત્યારે બીજા તીર્થવાસી મુનિઓ તે ગર્વિષ્ઠ ક્ષત્રિયોને કહેવા લાગ્યા 'હે ક્ષત્રિયો! બ્રાહ્મણો પર ભય આણતો ક્રોધ તમે છોડી દો તમે ઉત્તમ ક્ષત્રિયો થઈને ભૂગુવંશી બ્રાહ્મણોની પત્નીઓના ગર્ભને પણ મારી નાખો છો આતુ અયોગ્ય નિઘર્મ તમે આગભુ છે અતિ ઉગ્ર પુણ્ય કે પાપનુ ફળ આ લોકમા જ મનુષ્ય પામે છે, માટે આપાદી ઈચ્છતા મનુષ્યે નિઘર્મ કર્મ છોડવું જોઈએ' (તે સાભળી) ક્રોધ પામેલા હૈહયોએ તે દયાપરચયુ મુનિ ઓને કહ્યું 'તમે બધા સત્પુરુષ છો, તેથી પાપકર્મ કરનારાઓનો અભિપ્રાય જાણતા નથી જેમ વૃત્તર ઓ માર્ગમા ધન વૃદ્ધિ લે છે, તેમ કપટ કરી જાણતા આ ભૂગુવંશીઓએ અમારા મહાત્મા પૂર્વજોનું બધું ધન છતરીને લઈ લીધું છે અમારું મોટું કાર્ય આવ્યું ત્યારે અમે આ કઠાર, ઢોંગી અને બગલા જેવી વૃત્તિવાળા ભાગ્યવોને વિનયથી પ્રાર્થના કરી હતી અને સવાયા વ્યાજે પણ ધનની માગણી કરી હતી, છતાં આ અભિમાની બ્રાહ્મણોએ પોતાના યજ્ઞમાનોને દુઃખી જોઈને પણ 'નથી નથી' એમ કહી તે માગેલું ધન આપ્યું ન હતું કાર્ત્તવીર્ય રાજ પાસેથી મેળવેલું ધન તેઓએ ક્યા કારણે રાખી મૂક્યું? યજ્ઞો કેમ ન કર્યા? અને યાગકોને પુષ્કળ દાન કેમ ન કર્યું? બ્રાહ્મણોએ કોઈ પણ સ્થળે ધનનો સંગ્રહ કદી ન કર્યો જોઈએ, પણ વિધિ પ્રમાણે યજ્ઞો તથા દાન કરવા જોઈએ અને સુખપૂર્વક ધન ભોગવવું જોઈએ હે બ્રાહ્મણો! દ્રવ્ય હોય તો ચોરોનો ભય, રાજાનો ભય, અગ્નિનો મહાધોર ભય અને ધુતાત લોકોનો પણ મોટો ભય કહેવામા આવ્યો છે ધન હસ્તકોઈ ઉપાયે પોતાને સાચવી રાખનારને છોડે જ છે, અથવા દ્રવ્ય ત્યજી મરણ પામેલો એ (ધનસંગ્રહ કરનારો) અસદ્-ગતિ પામે છે વિનયપુકત થઈ અમે સવાયા વ્યાજે ધન માગ્યું હતું, છતાં લોભથી સદેહ કરતા અમારા આ ગોર લોકોએ અમને ધન આપ્યું નહિ, તો દાન, ભોગ કે નાશ—એ ત્રણ ગતિ ધનની થાય જ છે, તેમાથી પુણ્યશાળીઓનું ધન, દાન તથા ભોગમા

જન્ય છે અને પાપીઓનું ધન નાશ પામે છે જે લોભી માણસ ધનને કેવળ સાચવી જ રાખવા તત્પર રહી તેનું દાન કે ભોગવટો કરતો નથી, એવા બાલી હેરાન થતાં કમને રાજાએ અવશ્ય શિક્ષા કરવી જોઈએ માટે કઠાર હોઈ બ્રાહ્મણોમા નીચ આ અમારા ગુરુઓને મારી નાખવા અમે બધા તૈયાર થયા છીએ, તેમા તમારે મહાત્માઓએ ક્રોધ ન કરવો

વ્યાસે કહ્યું એમ કારણપુકત વાક્ય કહા તે મુનિઓને આશ્વાસન આપી તે હૈહયો ભૂગુવંશી બ્રાહ્મણોની અનેક સ્ત્રીઓને શોધતા ધૂમવા લાગ્યા, ત્યારે ભયથી પીડાઈને દૂબળી થયેલી ભૂગુઓની સ્ત્રીઓ રડતી અને અત્યંત ધ્રુજતી હિમાલય પર્વતમા જતી રહી એમ હૈહયોએ ધનમા લાલચુ થઈ બ્રાહ્મણોને પીડયા હતા અને પાપકર્મ કરતા તેઓએ ક્રોધી બની મરજી મુજબ તેઓને મારી નાખ્યા હતા; માટે લોભ જ મનુષ્યોના શરીરમા રહેલો મોટો શત્રુ છે, જે સર્વ દુઃખો કરનાર, દુઃખદાયી તથા પ્રાણનાશક કહેવાય છે વળી લોભ જ સર્વ પાપનું મૂળ, કાયમ તૃષ્ણાઓથી યુક્ત, ત્રણે વર્ણોમા વિરોધ કરનાર અને સર્વ દુઃખોનું કારણ છે લોભથી મનુષ્ય ધર્મ ત્યજે છે, કુળધર્મ છોડે છે અને માતાને, ભાઈને, પિતાને, કુટુંબીને, ગુરુને, મિત્રને, બનેલીને, પુત્રને તથા બહેનને પણ મારી નાખે છે લોભથી ઘેરાઈને પાપમોહિત થયેલો મનુષ્ય ક્યુ અપ્રાર્થે કરતો નથી? ક્રોધ, ક્રામ અને અહમ્કાર કરતા પણ લોભ મોટો શત્રુ છે લોભથી માણસ પ્રાણોનો પણ ત્યાગ કરે છે, તો એથી બીજું શું સ્પષ્ટ કહેવું? હે મહારાજ! ધર્મને જાણતા અને સત્માર્ગે રહેતા તમારા પૂર્વજ પાડવો તથા કૌરવો પણ લોભથી જ નાશ પામ્યા હતા ન્યા ભીષ્મ, દ્રોણાચાર્ય, કૃપાનાથ, કર્ણ, બાહલીક, ભીમસેન, યુધિષ્ઠિર, અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણ હતા, છતાં તેઓએ પરસ્પર અતિ ઉગ્ર યુદ્ધ કર્યું હતું અને લોભાતુર થઈ ઘણા કુટુંબોનો સંહાર કર્યો હતો દ્રોણ, ભીષ્મ, પાડવો, ભાઈઓ, પિતાઓ અને પુત્રો—એ બધાંયે (લોભથી જ) રણમા મરણા હતા માટે લોભથી ઘેરાયેલો

મનુષ્ય શુ નથી કરતો ? પાપબુદ્ધિ તૈલદ્યોએ (લોભથી
જ) સર્વ ભુગુવશીઓને મારી નાખ્યા હતા ૧-૫૫

તસ્માલ્લોભાભિભૂતસ્તુ કિં ન કુર્યાન્નરઃ કિલ્લ ।
હેહ્યનિન્દતાઃ સર્વે ભુગવઃ પાપબુદ્ધિમિઃ ॥ ૫૫ ॥

ઊંતિ ગ્રીટેવીભાગવત મહાપુરાણમા પથ સ્કંધ વિષે
રાધ્યાય ૧૬ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૭ મો*

ભુગુઓના વશની સ્થિતિ અને
હેહ્યોની ઉત્પત્તિ

જનમેજય ઉવાચ

કયં તાઽથ ક્ષિપઃ સર્વાં મૃગાં દુલ્લસાગરાત્ ।
મુક્તા વંશઃ પુનસ્તેષાં બ્રાહ્મણાનાં સ્થિરોઽપ્યગત્ ॥

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું ભુગુવશી બ્રાહ્મણોની
તે સર્વ સ્ત્રીઓ દુ ખરૂંપી સમુદ્રનાથી કેવી રીતે છૂટી
હતી ? અને તે બ્રાહ્મણોનો વંશ કેવી રીતે સ્થિર થયા
હતો ? લોભી, પાપાચારી તે હેહ્ય ક્ષત્રિયોએ બ્રાહ્મ
ણોને પલ્લુ મારી નાખી ક્યુ કાર્ય કર્યું હતું, તે કહે
હે બ્રાહ્મણ ! પવિત્ર કરનાર, સુખદાયી અને પરલોકમા
મનુષ્યોને કળ આપનાર આ કથારૂપ અમૃત તમારી
પાસેથી પીતા મને તૃપ્તિ થતી નથી

આસે કહ્યું હે રાજા ! એ ભુગુવશી બ્રાહ્મણોની
પત્નીઓ ટાળવા મુશ્કેલ તે દુ ખમાથી જે રીતે છૂટી
હતી, તે પાપોનો નાશ કરનારે કથા હું કહું છું, તમે
સાંભળો હ રાજા ! ભયથી ત્રાસેલી, ભાગી પડેલી
આશાવાળી અને હેહ્યોએ અત્યંત પીડેલી ભુગુ બ્રાહ્મ
ણોની એ પત્નીઓ જ્યાં હિનાલય પર્વતમા નાલી
ગઈ, ત્યાં ત્યા નદીના કિનારા પર માટીની ગોરી
(દેવીની મૂર્તિ)ને સ્થાપી ઉપવાસો કરી મરવાનો
તેઓએ નિશ્ચય કર્યો તે વખતે દેવીએ સ્વપ્નામાં
જઈ તે ઉત્તમ સ્ત્રીઓને કહ્યું 'તમારામાથી કોઈ
એક સ્ત્રીની સાથગમાથી માત્ર અશરૂપ શક્તિવાળા
એક પુરુષ ઉત્પન્ન થશે અને તે તમારુ કાર્ય કરશે,'
એમ કહી તે જગદળા અદૃશ્ય થયા પછી તે સર્વ ઉત્તમ

સ્ત્રીઓ જાગીને આનંદ પામી અને તેઓમાથી કોઈ
એક ચતુર સ્ત્રીએ ભયથી ખૂબ તાસીને કુળની વૃદ્ધિ માટ
એટ માથળમા ગર્ભ ધારણ કર્યો હેહ્ય ક્ષત્રિયોએ,
જામસતી એ તેજસ્વી બ્રાહ્મણીને નાસી જવા તત્પર
જઈ ત્યારે તેઓ એકદમ દોડ્યા અને 'પકડો, માગે,
પેલી સગર્ભા સ્ત્રી ઉતાવળી નાસી જાય છે' એમ
બોલતા હાથમા તલવારો લઈ એ સ્ત્રી પામ પહોચ્યા,
ત્યારે તેઓને આવેલા જોઈ ભયથી પીડિત થઈ તે
રડવા લાગી, અને ગર્ભનું રક્ષણ કરવા અત્યંત ભયાતુર
થઈ સીસો પાડવા લાગી તે વખતે ગમ્મણ વિનાતી,
ગરીબ, નિરાધાર, બીસો પાડતી અને તે ક્ષત્રિયોએ
ખૂબ હસન કરેલી હોઈ મિહે પકડેલી સગર્ભા હરિણીની
પેઠે ધ્રુજતી તથા આસુભર્યા તેઓવાળી પોતાની
માતાને રડતી સાંભળી અત્યંત ક્રોધ પામેલો એક
બ્રાહ્મણ તે બ્રાહ્મણીની સાથળ ફાંડી એકદમ બહાર
નીકળ્યો તે ઉત્તમ બ્રાહ્મણે બીજન સૂર્ય સરખા તેજથી
તે ક્ષત્રિયોની દૃષ્ટિઓને આજી નાખી અને તે બ્રાહ્મણને
દેખતા જ એ બધા ક્ષત્રિયો આધળા બની, જનમાધની
પેઠે પર્વતના દુર્ગમ પ્રદેશમા અથડાવા લાગ્યા, તેઓએ
મનથી વિચાર્યું કે 'હમણા આ શુ થયું ? આ બ્રાહ્મણને
દેખતા જ આપણે બધા આધળા થઈ ગયા છીએ !

શુ આ બ્રાહ્મણીનો પ્રભાવ હશે અથવા સતીવ્રતનું
બળ મોટું હોય છે એક ભણવારમા આપણે નિષ્કળ
સકરપવાળા તથા દુ ખી થઈ હવે શુ કરીશું ?' આમ
નનથી વિચારી નેત્ર વિનાના અને આંખપરકિત તે
હેહ્યો બેભાન બની ત બ્રાહ્મણીને શરણે ગયા અને
બે હાથ એકી ભયથી ત્રાસેલી તે બ્રાહ્મણીને તેઓ
પ્રણામ કરના બાગ્યા તેમ જ એ ઉત્તમ ક્ષત્રિયો
ભયથી કટાગની તે બ્રાહ્મણીને પોતાની આપો મા
કહેવા લાગ્યા હે ઉત્તમ ભાગ્યવાળા માતા ! તમે પ્રસન્ન
થાઓ, જામે તમારા સેવકો જ છીએ, હે કળ જેવી
સાવળોવાળા અને નાનજુક અગવાળા ! પાપબુદ્ધિ અમે
બધા ક્ષત્રિયા અપસંધી હોઈ તમને દેખતા જ આધળા
થયા છીએ હે ઉત્તમ સ્ત્રી ! જનમાધની પેઠે અમે
તમારું મુખ પણ જોઈ શકતા નથી, તમારા તપનું
બળ અદ્ભુત છે, અમે પાપી હોઈ હવે શુ કરીએ ?
હે માન આપનાન ! અમે તમારે શરણે આવ્યા

* આ અધ્યાયમા અનંતેશ્વર જ્યોતેશી ગ્રીટેવીની
કૃપાથી ભુગુઓના વશની સ્થિતિ કહીને હેહ્યોની ઉત્પત્તિ
કહેવાયે

છીએ, તમે અમને આપો આપો, આધાપાપ મરણ કરતા પણ ખસળ છે, માટે અમને કડી આપો આપવાની કૃપા કર્યા તમે યોગ્ય છે, અમને ક્ષત્રિયોને પોતાના મેવક બનાવો, અમે આ પાપકર્મથી અટકીને હવે જતા રહીશું, હવે આવું કર્મ કદી નહીં કરીએ અમે તો ભૃગુવંશી મર્વ પ્રાહ્મણોના નેવકો ' છીએ છતા અજ્ઞાનથી જે પાપ કર્યું છે, તે તમારે હવે ક્ષમા કરવું વડે છે, હવે પછી હૈહય ક્ષત્રિયો ભૃગુ વંશીઓ સાથે કદી વેર નહિ કરે અને નોનદપૂર્વક સારી રીતે વર્તેગે હે સુદૃઢ કેડના પાછલા ભાગવાળા ! તમે પુન નહિત થાઓ, અમે તમને પ્રણામ કરીએ છીએ માટે હે કૃપાળી ! તમે કૃપા કરે અમે કદી દેવ નહિ કહીએ '

વ્યાસ બોલ્યા તેઓનું એ વચન નાભગી વિસ્મય પામેની તે પ્રાહ્મણી નમ્ર થયેલા તે દુષ્ટી અને આધળા ક્ષત્રિયોને આશ્વાસન આપી કહેવા લાગી ' હે ક્ષત્રિયો ! મે તમાને આપો લીધી નથી અને હું તમાગ પર ગેપવાળી પણ નથી આમા જે નત્ય કારણ છે તે હવે તમે સાભળો મારી સાવનમાથી ઉત્પન્ન થયેલો આ ભૃગુવંશી બાળક આજે તમાન પર કોપ્યો છે ગર્ભમા રહેલા પોતાના બાધવોને પણ ક્ષત્રિયોએ માને નાખેલા જાણી ક્રોધ પામેલા આ બાળકે તમારી નજર અટકાવી દીધી છે હે પુત્રો ! ધનની ઇચ્છાથી તમે નિરપસ્રધી, ધર્મપતયણ તપસ્વી ભૃગુવંશીઓને તથા તેમના ગર્ભોને પણ માને નાખ્યા, ત્યારે આ ગર્ભને મે નો વર્ષ સુધી આધળમા ધર્યો હતો. આ બાળકે ભૃગુઓનો વંશ વધાવ્યા ગર્ભમા જ નહી વગર મહેનતે છ અગ્રો સહિત બધા વેદ ભણી બીધા છે, અને પોતાના પિતાના નાશને લીધે ક્રોધથી સળગી ઊઠી આ બાળક પણ (તમને) હવે માને નાખવા ઇચ્છે છે આ મારો બાળક ભગવતીની કૃપાથી જન્મ્યો છે જેના દિવ્ય તેજથી તમારી આખો ઢાંચઈઈ છે, માટે હવે તમે મારી સાથળમાથી જન્મેલા માત્ર આ પુત્રને પ્રણામ કરી તેની પ્રાર્થના કરો એ તમારા પર પ્રસન્ન થઈ તમને આપો પાછી આપશે ' તેનું એ વચન સાભળી હૈહયો વિનયપૂરક થઈ આધળમાથી જન્મેલા તે શ્રેષ્ઠ મુનિને નમી પડ્યા

ને તેની સ્તુતિ કરી એમ્ને સતુષ્ઠ થયેલો તે બાળક એ આધળા ક્ષત્રિયોને કહેવા લાગ્યો ' હે સન્નઓ ! તમે પોતાના ઘેર જન્મો, દેવે નિમીણ કરેલા જે બનાવો અવશ્ય બનવાના હોય છે, તે બને છે, માટે નમનું પુરુષે એમા ગ્રાક ન કરવો ' આમ માત્ર આ આખ્યાનમાથી મારરૂપે નીકળેલું આ વચન તમે વેનગ્ય માટે બોલ્યા કરો અને સર્વ ઋષિઓ પહેવાની પેઢે સુખી પામેા તમે ક્રોધરહિત થઈ સુખેથી વેગ જન્મો ' એમ તેણે આજ્ઞા કરેલા હૈહયો કડી આપો પામીને તેમ જ એ ચોર્વની અનુમતિથી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ઘેગ ગયા હે સન્ન ! પેલી પ્રાહ્મણી પણ તે જ તેજસ્વી દિવ્ય પુત્રને લઈ પોતાના આશ્રમમા ગઈ અને સાવધાન થઈ તેનું પાલન કરવા લાગી હે સન્ન ! એમ ભૃગુવંશી પ્રાહ્મણોનો નાશ અને લોભથી ઘેરાયેલા ક્ષત્રિયોએ જે પાપ કર્યું હતું, તે તમને કહ્યું

જનમેજયે પૂછ્યું ક્ષત્રિયોનું મહાકર કર્મ મે માલબ્યુ, આમા લોભ જ કારણરૂપ હોઈ તે બાનેને એ જ દુષ્કર્મથી થયો હતો, પણ હે વ્યાસ ! આમા કઈક સગય થાય છે, તેને પૂછવા હું ઇચ્છુ છું એ સન્નપુત્રો ' હૈહય ' નામથી પૃથ્વી પર કેમ પ્રખ્યાત થયા હતા ? યદુથી જેમ યાદવો કહેવાય છે અને ભગતથી ભારત કહેવાય છે, તેમ તે હૈહયોના વંશમા પ્રતિષ્ઠા પામેલો ' હૈહય ' નામે કોઈ સન્ન થયો હતો કે શુ ? દયાના ભડાર ! તે કારણ માલબવા હું ઇચ્છુ છું કે તે ક્ષત્રિયો કયા કર્મથી ' હૈહય ' કહેવાયા હતા ?

વ્યામે કહ્યું હે સન્ન ! ઘણી જૂની, અત્યંત પવિત્ર અને પાપનો નાશ કરનારી હૈહયોની ઉત્પત્તિની કથા તમે સાભળો હે જન્ન ! કોઈક સમયે ' રેવત ' નામથી પ્રખ્યાત, રૂપાળો, અતિ અમાપ ક્રાંતિવાળો, અતિ સુદૃઢ સૂર્યનો પુત્ર મનોહર ઉત્તમ ઉચ્ચ શ્રવા ધોડા પર બેસી ' વૈકુંઠ ' નામના વિષ્ણુના ધામમા ગયો ભગવાનનું દર્શન ઇચ્છતો એ સૂર્યપુત્ર ધોડા પર બેસી ત્યા આઘ્યો, ત્યારે લક્ષ્મીએ તેને જોયો અને સમુદ્રમા ઉત્પન્ન થયેલા પોતાના ભાઈને તથા દિવ્ય ધોડાને જોઈ, તેના રૂપથી વિસ્મય પામેલા લક્ષ્મી સ્થિર નેત્રે જિભા રહ્યા ભગવાન પ્રભુ વિષ્ણુએ પણ

ધોડા ઉપર બેઠેલા તે મનોહર સૂર્યપુત્રને આવતો
 બોલે પ્રેમથી લક્ષ્મીને પૂછ્યું 'હે સુદર અગવાળી
 સુદરિ! ધોડા પર બેઠેલો અને બીજા કામદેવ જેવા
 તેજસ્વી શરીરવાળો આ ક્યો પુરુષ ત્રણે ભુવનને મોહ
 ખમાડતો અહીં આવે છે? તે વખતે લક્ષ્મીજી દેવધોગે
 તે ધોડામા જ ચિત્તવાળા હોઈ, તેને જ બોલે રહ્યા
 હતા, તેથી વારંવાર પૂછ્યા છતાં કંઈ પણ વચન
 બોલ્યા નહિ

આસે કહ્યું ધોડામા લાગેલી ધુલિવાળી, અત્યંત
 મોહિત થયેલી, ચચળ નેત્રોવાળી એ પોતાની સ્ત્રીને
 ચચળ બોલે ક્રોધ પામેલા ભગવાન વિષ્ણુએ તેને
 કહ્યું 'હે સુદર નેત્રોવાળી! તું શું જુએ છે?
 ધોડાને બોલે મોહિત થયેલી તું પૂછ્યા છતાં બોલતી
 નથી! તું સર્વ દેહાણે રમે છે, માટે 'રમા' નામથી
 પ્રસિદ્ધ થઈશ અને ખૂબ ચચળ હોવાથી 'ચલા'
 નામે પ્રખ્યાત થઈશ, એમા સંશય નથી જેમ ક્રોધ
 સામાન્ય સ્ત્રી ખરેખર ચચળ હોય છે, તેમ તું પણ
 હે કલ્યાણિ! કદી સ્થિર નહિ રહે તું મારી પાસે ઊભી
 છે, ધોડાને બોલે ને મોહિત થઈ છે, તો હે સુદર
 સાથજોવાળી! તું અતિ ક્રૂર મનુષ્યલોકમા ધોડી થઈ
 જા એમ દેવધોગે વિષ્ણુએ શાપ આપ્યો, ત્યારે
 લક્ષ્મીદેવી ભયભીત અને અતિ દુઃખી થઈ ધૂળતા
 રહ્યા લાગ્યા પછી શક્તિ પામેલા અને સુદર હાસ્ય
 કરતા લક્ષ્મીએ વિનયપૂર્વક થઈ પોતાના પતિ વિષ્ણુ
 દેવને મસ્તકથી પ્રણામ કરી કહ્યું 'હે દેવોના દેવ!
 હે જગતના નાથ! હે દયાના ભાડાર! હે કેશવ! હે
 ગોવિંદ! ઘણો જ થોડો અપરાધ છતાં તમે મને
 શાપ કેમ આપ્યો? હે પ્રભો મેં તમારો આવા
 ક્રોધ કદી જોયો નથી, મારા પર તમારો સ્વાભાવિક
 અવિનાશી પ્રેમ છે, તે ક્યા ગયો? વજ્રનો ધા તો
 મનુ ઉપર કરાય, સ્નેહી ઉપર ન કરાય, હું તો કાયમ
 તમારા વરદાનને યોગ્ય છું, છતાં તમે મને શાપને
 યોગ્ય કેમ કરો? માટે હે ગોવિંદ! આજે તમારી આગળ
 તમારા દેખતા જ હું પ્રાણ ત્યજીશ તમારા વિના
 વિસ્મરૂપ અગ્નિની તપેલી હું કેવી રીતે જીવું? હે
 દેવેશ્વર! તમે કૃપા કરો હે પ્રભો! આ અતિ ક્રૂર
 શાપથી છૂટી હું સુખદાયી તમારી સમીપે ક્યારે આવીશ?

વિષ્ણુએ કહ્યું હે પ્રિયે! પૃથ્વી પર મારા જેવો
 પુત્ર તને થશે, ત્યારે હે સુદરિ! મને પ્રાપ્ત થઈ તું
 સુખી થઈશ ૧-૬૯

યદા તે મવિતા પુત્રઃ પૃથ્વીયાં મત્સમઃ પ્રિયે ।
 તદા માં પ્રાપ્ત્ય તન્વજ્ઞિ સુહિતા ત્વ મવિવ્યસિ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાળવત મહાપુરાણમા પદ ૨૬૫ વિષે
 અધ્યાય ૧૭ મેં લખ્યો

અધ્યાય ૧૮ મો*

હેલયની કથા

જનમેજય ડાકા

इति शाप भगवता सिन्धुजा कोपयोगतः ।

कथं सा वडवा जाता रेवन्तेन च किं कृतम् ॥ ૧ ॥

જનમેજયે પૂછ્યું ભગવાન વિષ્ણુએ કોપના
 કારણે એમ શાપ આપેલા તે લક્ષ્મીજી ધોડી કેવી
 રીતે થયા હતા? અને રેવંતે શું કર્યું હતું? લક્ષ્મીદેવી,
 જેનો પતિ પરદેશ ગયો હોય તેવી સ્ત્રીની પેઠે એકલા
 ધોડીતું રૂપ ધારણ કરી ક્યા દેશમા રહ્યા હતા? હે
 લાખ્યા આયુષવાળા વ્યાસ! પતિથી વિયોગ પામેલા
 લક્ષ્મી કેટલા કાળ સુધી નિર્જન વનમા રહ્યા હતા અને
 તેમણે શું કર્યું હતું? એ લક્ષ્મી વિષ્ણુનો સમાગમ
 ક્યારે પામ્યા હતા અને વિષ્ણુના વિયોગવાળા છતાં
 તેમણે પુત્ર કેવી રીતે પ્રાપ્ત કર્યો હતો? હે પૂજ્ય
 પુરુષોમા ઉત્તમ! આ વ્રતાત તમે વિસ્તારથી કહો
 હે પ્રાહ્મણ્યુશ્રેષ્ઠ! આ મર્વોત્તમ કથારૂપ આપ્યાન
 સાભળવા હું ઈચ્છું છું

સૂત બોલ્યા હે પ્રાહ્મણ્યો પરીક્ષિતના પુત્ર જનમે
 જયે વ્યાસને એમ પૂછ્યું, ત્યારે ઘણા વિસ્તારવાળી
 એ કથા તેમણે કહેવા માડી

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજન્! પવિત્ર કરનારી, પ્રાન-
 ને સુખદાયી, સ્પષ્ટ અક્ષરોવાળી અને શુભ એ પોરા-
 ણિક કથા હું કહું છું, સાભળો વિષ્ણુદેવે શાપ આપેલા
 લક્ષ્મીજીને બોલે ભયથી ગભરાયેલો જેવત દુરથી
 જગત્પતિ વિષ્ણુને પ્રણામ કરી આલેખ ગયો જગત્પતિ

* ૨૧ અધ્યાયમા બાલક ઋષિનો હેલયની કથા અને
 ભગવતની કૃષ્ણની એનો વધ થયો એ કહેવાયે.

નો કોપ જોઈ તે ઉતાવળા પોતાના પિતા પાસ ગયા
અને શાપની તે વાત તેણે સૂર્યને જણાવી કમળ-
સ્માન નેત્રોવાળા લક્ષ્મીજી (વિષ્ણુની) એ આજ્ઞા
પામી દુ ખી ઘઈને તે જગદીશ્વરને પ્રણામ કરી મનુષ્ય-
લોકને પામ્યા. ત્યા જે સ્થળે સૂર્યની (છાયા નામની)
પત્નીએ પહેલા અતિ ઉગ્ર તપ કર્યું હતું, તે જ
સ્થળે ધોડીનું રૂપ ધારણ કરી તરત જ તે ગયા
સુપર્ણાક્ષની ઉત્તરે યમુના તથા તમસા નદીનો જ્યા
સંગમ થાય છે, ત્યા સર્વ ઈન્દ્રિયો પૂર્ણ કરનાર અતિ
સુંદર વનથી શોભીતા સ્થાનમા રહી તે લક્ષ્મી ઈચ્છત
આપનારા, ત્રિશૂલધારી, ચંદ્રોપર મહાદેવ શકરનું
એકચિત્રો ધ્યાન કરવા લાગ્યા હે રાજા! પાંચ મુખ
વાળા, દશ ભુજઓવાળા, પાર્વતીનું અર્ધું શરીર
ધારણ કરતા, કપૂર જેવી ધોળી દેહની ક્રાંતિવાળા,
કાળા કઢવાળા, ત્રણ નેત્રોવાળા, વાધનું આમકુ ધારણ
કરતા, હાથીના આમકાનું ઉપરું વસ્ત્ર પહેરતા, ખોપરી-
ઓની માળાઓથી યુક્ત અને નગોળીને જનોઈને
પહેરતા પરમ દેવ શકરનું ધ્યાન કરતા લક્ષ્મીદેવી
મનોહર ધોડીનું રૂપ ધરી વૈરાગ્યનો આશ્રય કરી તે
તીર્થમા આકરુ તપ તપવા નાડયા, અને એમ
કરતા દેવતાઈ એક હજાર વર્ષો વીતી ગયા પછી
મહાદેવ પ્રસન્ન થયા ખોડિયા પર બેઠેલા અને ત્રણ
નેત્રવાળા એ મહેશ્વર પ્રભુ પાર્વતીની નાથે પ્રત્યક્ષ
થયા શબ્દોએ પોતાના ગણાની સાથે ત્યા આવી
તપશ્ચર્યા કરતા મહાભાગ્યશાળી અને ધાડીનું રૂપ
ધારણ કરતા એ વિષ્ણુપત્ની લક્ષ્મીને કહ્યું 'હે
કન્યાહિ! હે જગતના માતા! તમારા પતિ સર્વ
પદ્ધતિ આપનાર તથા સર્વ લોકને ઉત્પન્ન કરનાર
છે, છતાં તમે શા માટે તપ કરો છો તે મને કહો હે
દેવિ! જગતના પતિ અને ભાગ તથા મોક્ષ આપનાર
વાનુદેવ વિષ્ણુને છોડી તમે આજે મારી સ્તુતિ કેમ
કરો છો? 'પતિ એ જ સ્ત્રીઓનો દેવ છે, માટે
સ્ત્રીઓએ પતિ સિવાય બીજા કોઈ પણ પુરુષમા
કોઈ પણ સમરે કદી ભાવ કરવો ન જોઈએ' આ
વેદાન વચન તમારે પાળવું જોઈએ પતિની નેરા
કરતી એ જ સ્ત્રીઓનો તનાતન ધર્મ છે, માટે કન્યાઓને
ઈચ્છતી દરેક સ્ત્રીએ જેવાતેસા પણ પોતાના પતિને

જ અવશ્ય સેવવો જોઈએ વળી નારાયણ તો હમેશા
યોગ્ય જ છે અને સર્વને સેવવા યોગ્ય છે, તે દેવોના
દેવેશ્વરને છોડી હે લક્ષ્મી! તમે મારું ધ્યાન કેમ
કરો છો?'

લક્ષ્મી જોલ્યા. હે જલદી પ્રસન્ન થતા મહેશ્વર!
હે શિવ! હે દેવોના ઈશ્વર! હે દયાના ભાડાર! તમે
આ શાપથી મારો ઉદ્ધાર કરો હે શભા! મેં ઘણી
જ વિનાશ કરી, ત્યારે દયાળુ વિષ્ણુએ તે સમયે શાપથી
છૂટવાનું કારણ મને કહ્યું હતું કે, 'હે લક્ષ્મી! જે
સમયે તને પુત્ર થશે તે સમયે શાપથી તારો છૂટકારો
થશે અને વૈકુંઠમા વાસ થશે' એમ કહેલી હું તપ
કરવા આ તપોવનમા આવી છું અને હે દેવ! સર્વ
પદ્ધતિને આપનાર તમને મેં આરાધ્યા છે. હે
દેવોના દેવ! પતિના સગ વિના હું પુત્ર કેવી રીતે
પામું? મારા તે પતિ તો મને નિરપરાધી સ્ત્રીને છોડી
વૈકુંઠમા રહ્યા છે હે શકર! હે દેવેશ્વર! જો તમે
પ્રસન્ન થયા છો, તો તમે મને વરદાન આપો, તમારામા
તથા તેમનામા (એટલે વિષ્ણુમા) કદી ભેદભાવ
છે જ નહિ હે પાર્વતીના પતિ શકર! મેં મારા પતિ
પાસેથી આ જાણ્યું છે કે, જે તમે છો તે એ વિષ્ણુ
છે અને જે એ વિષ્ણુ છે તે જ તમે છો, એમા
સાશય નથી. હે શિવ! આ એકતા જાણીને મેં તમાર
સ્મરણ કર્યું છે, નહિ તો તમારો આશ્રય ક્રાંતા મન
દાપ જ લાગે'

શિવે કહ્યું હે દેવિ! હે સુંદરિ! તમે મારી
અને તે વિષ્ણુની એકતા કેવી રીતે જાણી? હે લક્ષ્મી!
તમે મને ખરું જ કહેમને વેદતત્ત્વને જાનુનારા
જ્ઞાની મુનિઓ તથા દેવો પાનું કૃતકૌંભી પેસાઈને
અમારી એકતા જાણતા નથી માત્ર ઘણા ભક્તો
વિષ્ણુને નિંદે છે અને વિષ્ણુના અનેક ભક્તો માને
પણ નિંદા કર્યામા તત્પર રહે છે. હે દેવિ! કાળનો
પરચો થતા કસિનુમા (તેસા નિંદા) જાન કરીને
વેપ છે, તો હે કન્યાહિ! જેઓએ મનને વગ કર્યું
નથી, એઓએ અન્ય જાણુ મુકેય અને દુર્ગા
મારુ તથા વિષ્ણુ એકતા તમે કેવી રીતે જાણુ?
જાન જાણ્યા : પ્રાન્ન મેં તા નરે એમ પૂજ્યા
અને અતિ પ્રાન્ન મુખજાના વિષ્ણુપત્ની લક્ષ્મીજી

તમનું જાણેલું વૃત્તાત શિવને કહેલા લાગ્યા

લક્ષ્મી યોલ્યા હે દેવોના દેવેશ્વર! એક સમયે
પદ્માસને ઘેરલા વિષ્ણુને એકાતમા મેં ધ્યાનપરાયણ
જોયા, ત્યારે વિસ્મય પામેલી હું તે મારા પતિદેવને
ધ્યાનમાંથી જાગેલા અને પ્રસન્ન જાણી વિનયપૂર્વક
પૂછ્યા લાગી 'હે દેવોના દેવ! હે જગતના નાથ!
હે પ્રભો! બ્રહ્મા વગેરે સર્વ દેવો તથા દેવોએ મહેલા
સમુદ્રમાંથી હું ત્યારે નીકળી ત્યારે પતિ કરવાની
ઈચ્છાથી મેં સર્વને જોયા હતા અને પછી સર્વ દેવો
કળા તમે શ્રેષ્ઠ છો એવો નિશ્ચય થવાથી હું તમને વસી
હતી હે સર્વના ઈશ્વર! તમે કોનું ધ્યાન કરો છો એ
મને મોટો સંશય છે તો હે કંઠભના રાજુ! તમે મારા
પ્રિય હોવાથી પોતાના મનમાં રહેલું તમે મને કહો

વિષ્ણુએ કહ્યું હે પ્રિયે! જે ઉત્તમ દેવનું હું
ધ્યાન કરું છું તે તમને હું કહું છું, તમે સાભળો
જલદી પ્રસન્ન થતા પાર્વતીપતિ મહેશ્વરનું હું હૃદયમાં
ધ્યાન કરું છું દેવોના દેવ અને અમાપ પરક્રમવાળા
તે શકર કોઈક વેળા મારું ધ્યાન કરે છે અને હું
ત્રિપુરાસુરનો નાશ કરનાર અને દેવોના ઈશ્વર તે
શકરનું ધ્યાન કરું છું હું શિવના પ્રિય પ્રાણરૂપ છું
અને તે જ પ્રમાણે શકર મારા પ્રિય પ્રાણરૂપ છે
એકમીજમાં લાગેલા મનવાળા અમારા યોગ કોઈ
ભેદ નથી હે વિશાળ નેનોવાળી! જ મારા ભક્તો
મહેશ્વરનો દેવ કરે છે તેઓ અવશ્ય નરકમાં જાય
છે, આ હું સત્ય કહું છું હે પાર્વતીના પતિ! એકાતમા
મેં પૂછેલા દેવોના દેવ મહાસમર્થ વિષ્ણુએ એમ મને
જવાબતું, માટે હે મહેશ્વર! વિષ્ણુને પ્રિય તમને જાણી
મેં તમારું ધ્યાન કર્યું છે તો મારા પતિનો મને જે
રીતે સમાગમ થાય તે રીતે તમે કરો

આસ યો-યા લક્ષ્મી! એવું વચન સાભળી
મોલનામાં નતુર મહેશ્વરે પ્રિય વાક્યમાંથી તે લક્ષ્મીને
આપવાસન આપી તેને મન્ય વચન કહ્યું હે વિશાળ
મનના પાતળા ભ્રમવાળા! તમે સ્વસ્થ થાઓ તમારા
તપથી હું પ્રત્યક્ષ થતા છું તમને પતિ સાથે સમાગમ
થવા એમાં સંશય નથી મેં પ્રેરતા કહેલા જગદીશ્વર
ભગવાન વિષ્ણુ તમારી ઈચ્છા પૂર્ણ કરતા ધોડાના
રૂપે આવી જ આવશે મધુ દેવના નાશ કરનારા એ

દેવને હું એવી પ્રેરણા કરીશ કે, જેથી એ મહાતુર
થઈ ધોડાના રૂપે તમારી પાસે આવશે હે મુદર
ભ્રમસ્વાળા! તમને નાચવણ જેવો પુત્ર થશે અને
મર્મ લોકથી નમસ્કાર કરાશે તે તે પૃથ્વી પર રાજ
થશે હે મહાભાગ્યશાળી! પુનઃ પ્રાપ્ત કરી તમે તે
પતિ સાથે સ્વર્ગમાં વૈકુઠ વિષે જશો અને તે વિષ્ણુને
પ્રિય થશે તમારો એ પુત્ર એકવીર નામથી પ્રખ્યાત
થશે અને તેનાથી 'દેહ્ય નામનો વાશ પૃથ્વી પર
વિસ્તાર પામશે પરંતુ તમે મદાધ અને મહોન્મત
ચિત્તવાળા થઈ હૃદયમાં રહેલા પરમેશ્વરીને ભૂલી
ગયા છો તેથી તમને આત્મ ક્ષય મળ્યું છે, માટે તે
દોષને દૂર કરવા હે સમુદ્રના પુત્રિ! હૃદયમાં રહેલા
પરદેવતા પરમેશ્વરીને પોતાના સર્વ ભાવથી તમે શરણે
જાઓ નહિ તો (તમારા મન જો પરમેશ્વરીમાં હોય
તો) તમારું ચિત્ત ઉત્તમ ધોડામાં કેમ જાય ?'

આસ યોલ્યા પાર્વતીપતિ ભગવાન શિવ લક્ષ્મી
દેવીને એવું વરદાન આપી સાક્ષાત્ પાર્વતી સાથે અદૃશ્ય
થયા અને સુદર અગવાળા તે લક્ષ્મીજ પણ પરમ
પવિત્ર અને દેવો તથા અસુરોના મસ્તક પરના રત્નોથી
ઘસાયેલા નખોવાળા દેવીના ચરણકમળનું ધ્યાન કરતા
ત્યા જ રહ્યા અને ધોડાનું રૂપ ધારણ કરતા પોતાના
પતિ વિષ્ણુની સાહ જોતા પ્રેમથી જળગતી વાણી
વડે વારંવાર ભગવતીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૧-૬૨

પ્રેમગદ્ગદયા વાચા તુષાન ચ મુહુર્મુહુ ।

પ્રતીક્ષમાણા મતાર હયરૂપધર હરિમ્ ॥ ૬૨ ॥

હનિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં ૫૪ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૧૮ માં અમામ

અધ્યાય ૧૮ મો*

હેહયની કંથા (આત્મ)

આસ ઉવાચ

તસ્યે વત્સા વર શમુ કૈલાસ ત્વરિતો યયો ।

સ્થય દેવમણિજેષ્ઠમ્સરોમિશ્ચ મણ્ડિતમ્ ॥ ૧ ॥

આસ યોલ્યા તે લક્ષ્મીને એવું વરદાન આપી
ગડગ દેવમણીથી સેવાતા અને અખતરઓથી શોભતા

* આ અધ્યાયમાં યોગરૂપ જન્મી વિદા યોગદય વિષ્ણુની
પુત્ર ઉત્પન્ન થયા, જે કથા અંતરત આગેલી કહેવાયે.

સુદર કૈલાસમા જતા રહ્યા ત્યા જઈ તેમણે કાર્ય કર્તામા કુશળ 'ચિત્રરૂપ' નામના ગણને લક્ષ્મીના કાર્યરૂપ પ્રયોજનની સિદ્ધિ માટે વૈકુઠ જવા આજ્ઞા કરી કે, 'હે ચિત્રરૂપ! તું વિષ્ણુની પાસે જઈ મારા વચનથી તેમને કહેજે, જેથી પોતાની દુષ્ટી પત્નીને તે શોકરહિત કરે' એમ કહેલો ચિત્રરૂપ વિષ્ણુને તથા ગણોથી વીંટાયેલો ઉત્તમ સ્થાન વૈકુઠમા ઉતાવળો ગયો ત્યા અનેક વૃક્ષોના સમૂહથી વ્યાપ્ત સેકડો વાવોથી શોભીતું, હસ, ખતક, મોર, પોપટ અને કોય લોથી સેવાયેલું, ઊંચા મહાલયોવાળું, પતાકાઓથી શણગારેલું, નૃત્ય તથા ગીતની કળાથી ભરેલું, ૪૮૫ વૃક્ષોથી યુક્ત, ખોરસદલી, આસોપાલવ તિલક તથા માપાની પકિતઓથી શોભીતું અને કાનને આનંદ કરતા પક્ષીઓના શબ્દોથી વ્યાપ્ત વિષ્ણુનું ધામ જોઈ હાથમા છડી લઈને ઊભેલા જ્ય-વિજય નામના બે દારપાળોને પ્રણામ કરી ચિત્રરૂપે કહ્યું 'હે દારપાળો! પરમાત્મા વિષ્ણુને તમે જલદી જણાવો કે, શકરે તેમની પાસે મોકલેલો તેમનો દૂત અહીં આવ્યો છે' તેનું એ વચન સાંભળી ઘણો જ ખુદ્ધિમાન જ્ય વિષ્ણુની પાસે જઈ બે હાથ જોડી તેમને પ્રણામ કરી સામે ઊભો રહી બોલ્યો કે, 'હે દેવોના દેવ! હે લક્ષ્મીના પતિ! હે કરુણાના ભડાર! હે કેશવ! રાકરનો દૂત અહીં આવીને દુષ્ટાજે ઊભો છે હે ગરુડધ્વજ! તમે આજ્ઞા કરો કે તે પ્રવેશ કરવા યાચ્ય છે કે નહિ? તે અદ્ભુત રૂપ ધારણ કરે છે, પણ કાર્યનું મહત્ત્વ હું જાણતો નથી' એ સાંભળી જેમણે કારણ જાણી લીધું હતું, એવા વિષ્ણુએ જ્યને કહ્યું 'યોગ્ય સમયે આવેલા તે શકરના દૂતને અહીં દાખલ કર.' એમ સાંભળી જ્યે તરત જ જઈ આવિત અદ્ભુત તે શકરના દૂતને 'આવો' એમ કહી બોલાવ્યો પત્ની જ્યે પ્રવેશ કરાવેના અને તેવી જ (વિનિત) આરૂંતિવાળો ચિત્રરૂપ વિષ્ણુને દડવતું પ્રણામ કરી, બે હાથ જોડી ઊભો રહ્યો. ભગવાન વિષ્ણુ વિનિત રૂપને ધારણ કરતા અને વિનયયુક્ત તે રાકરના નેત્રને જોઈ વિસ્મય પામ્યા, અને ધીમે ધીમે લક્ષ્મીપતિએ તે ચિત્રરૂપને પૂછ્યું 'હે નિર્દોષ! દુષ્ટ રહિત દેવોના દેવ શકરનું કુશળ છે ને? તને

અહીં શા માટે મોકલ્યો છે, તે તું કહે શું શકરનું પોતાનું જ કઈ કાર્ય છે? અથવા દેવોનું કઈ કાર્ય પ્રાપ્ત થયું છે?

દૂતે કહ્યું હે ગરુડધ્વજ! હે ત્રણે કાળને જાણનારા! આ સસારમા જે કઈ બની રહ્યું છે, તે તમારાથી અજાણું શું છે, જે હું કહું? હે જનાર્દન! શકરે તમને વિનિત કરવા મને અહીં મોકલ્યો છે હે પ્રભો! શકરના કહેવાથી હું તમારી પાસે વાક્ય કહું છું તેમણે આ વચન કહ્યું છે કે, 'હે દેવેશ્વર! હે પ્રભો! સર્વ પુરુષાર્થની સિદ્ધિને આપનારા અને દેવ-ગણો, મનુષ્યો, યક્ષો તથા કિન્નરોએ ધ્યાન કરવા યોગ્ય તમારા પત્ની લક્ષ્મીદેવી ધોડીનું રૂપ ધરી યમુના તથા તમસા નદીના સગમસ્થળે તપ કરે છે કોઈ પણ પુરુષ તે લક્ષ્મી વિના પૃથ્વી પર સુખ પામનાર થઈ શકતો નથી છતાં હે કમળ સમાન નેત્રોવાળા વિષ્ણુ! તમે તેમને છોડી ક્યું સુખ પામે છો? હે જગતના પતિ! દુષ્ટો નિર્ધન પુરુષ પણ બીનું પાલન કરે છે, તો હે પ્રભો! તમે અપરાધ વિના તે જગદીશ્વરીને કેમ છોડ્યા છો? હે જગતના ગુરુ! જેની સી સસારમા દુષ્ટ પામે છે, તે પુરુષના શત્રુમહાજમા નિ દાતા તેના છત્રતરને ધિક્કાર હો તમારું શત્રુઓ આજે તેને અત્યાત દુષ્ટી જોઈ સફળ મનોરથવાળા થયા છે અને લક્ષ્મીથી રહિત થયેલા તમારો તત્તદિવસ હાસી કરે છે માટે હે દેવેશ્વર! સર્વ લક્ષણોવાળા, સુશીલ અને મુદ્દ રૂપવાળા લક્ષ્મીને તમે આનંદ પમાડો અને ખોળામા ધારણ કરો સુદર હાસ્યવાળા તે પ્રિયાને પામી તમે મુખી યાઓ હું હમણા સુખી હોઈ (ભૂતકાળમા થયેલા) ત્રીના વિરહનું દુષ્ટ યાદ કરું છું હે કમળ સમાન નેત્રોવાળા વિષ્ણુ! મારી નતી સ્ત્રી દત્તના યજમા ત્યાગે મરણ પામી હતી ત્યાગે મેં દુનઃક દુષ્ટ ભાગ્યનું હતું તેના વિરહથી ખીડાયેલો હું મનથી (તે વેળા) રોત્ત કરતો હતો કે 'આ સત્ત્વરમા ખોગે કોઈ પા! પુત્ર આત્મ જેવા દુષ્ટી ન યાઓ' ધાના નમરે ધાડ આકરું તપ જો મેં (દાના) યજના જે મોધથી બની ગઈ હતી, તે જ માને ત્રીને દિમાલયની પુત્રી-પાત્રી-રૂપે કરી નેત્રથી છે હે વિષ્ણુ! ત્રીને છોડી ઓઢ

હજાર વર્ષના સમય સુધી એકલા રહેલા તમે ક્યુ સુખ પામ્યા છો? માટે તમે જાતે જઈને મહાભાગ્યશાળી લક્ષ્મીને આશ્વાસન આપી પોતાને ઘેર લાવો આ સંસારમા કોઈ પણ પુરુષ એ લક્ષ્મીથી સંકેત ન થાયો તમે ધોડાનું રૂપ ધરી એ લક્ષ્મીનો સગ કરો અને હે લાખ્યા આયુષવાળા! પુનઃઉત્પન્ન કરી ઉન્નતવળ હાસ્યવાળા તેમને (વૈકુંઠમા) લાવો

આસ ખોલ્યા હે ભરતવંશી રાજા! ચિત્રરૂપનું તે વાક્ય સાભળી વિષ્ણુએ 'બહુ સારુ' એમ કહી તે દૂતને શંકર પાસે વિદાય કર્યો, અને તે દૂતના ગયા પછી કામદેવથી મુક્ત થયેલા ભગવાન વિષ્ણુ સુદર ધોડાનું રૂપ ધરી તરત જ ત્યા ગયા કે, જ્યા લક્ષ્મી ધોડીનું રૂપ ધરી તપ કરતા હતા તે પ્રદેશમા આવી વિષ્ણુએ ત્યા ઊભેલી ધોડીને જોઈ અને તે ધોડીરૂપ થયેલા પતિવ્રતા લક્ષ્મી પણ ધોડાનું રૂપ ધરતા પતિ વિષ્ણુને જોઈ વિસ્મય પામી આસુભર્યાં નેત્રે ત્યા ઊભા રહ્યા તે સમયે લોકમા પ્રખ્યાત અને પવિત્ર યમુના તથા તમસા નદીના એ સગમસ્થળે કામદેવથી પીડાતા તે બંનેનો સમાગમ થયો ત્યારે ધોડીના રૂપવાળા તે વિષ્ણુપત્ની સગર્ભા થયા અને તે જ સ્થળે ઉત્તમ ગુણોવાળા સુદર બાળકને તેમણે જન્મ આપ્યો પછી ભગવાન વિષ્ણુએ ખૂબ હસી લક્ષ્મીને કહ્યું આટલા વખતથી આશય કરેલું આ ધોડીનું શરીર તમે દોડી દા અને હવે પહેલાનું શરીર ધારણ કરો આપણે બંને પોતાનું મૂળ શરીર ધરીને વૈકુંઠ લોકમા જઈશું અને હે સુદર નેત્રોવાળા! તમે જન્મ અરપેરે આ કુમર ભરત અહીં જ રહે'

લક્ષ્મી ખોલ્યા પોતાના દેહથી જન્મેલા પુત્રને દોડી હુ કેમ આવું? હે દેવગૌર! પોતાના પુત્રનો સ્નેહ દોડવો ઘણો મુશ્કેલ હોય છે હે અમાપ આત્માવાળા! અનાથ, અસમર્થ અને નાના શરીરવાળા આ બાળકની આ નિર્જન નદીના કિનારા પર શી દશા થાય? હે સ્વામિનું! હે કમલ સમાન નેત્રોવાળા! આશ્રયસંકેત પુત્રને દોડી મારુ દયાળુ મન જવા માટે કેમ સમર્થ થાય?

આસ ખોલ્યા પછી એ બંને લક્ષ્મીનાચણ હૃદય દેહપાસે ઘર્ષ ગરા અને સ્વર્ગમા દેવોથી સ્તુતિ

કરાતા ઉત્તમ વિમાનમા બેઠા તે સમયે જવા ઈચ્છતા પોતાના પતિ વિષ્ણુને લક્ષ્મીએ કહ્યું 'હે નાથ! આ પુત્રને તમે લઈ લો તેનો ત્યાગ કરવા હું સમર્થ નથી હે પ્રભો! ક્રાંતિથી તમારા જેવો આ પુત્ર મને પ્રાણ જેવો પ્રિય છે, માટે હે મંદુસૂદન! આને લઈ આપણે બંને વૈકુંઠમા જઈએ'

વિષ્ણુએ કહ્યું હે સુદર મુખવાળી પ્રિયા! તારે ખેદ કરવો યોગ્ય નથી આ પુત્ર આહી મુખેથી ભલ રહે મેં એની રક્ષા કરી છે હે સુદર સાથળવાળી! આ પુત્રને અહીં મૂકવામા અતિ આશ્ચર્યરૂપ કંઈક કાર્ય છે, તે હમણા હુ કહુ છું, તે સાભળ યથાતિ રાજાનો 'તુર્ગસુ' નામનો પુત્ર પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત છે, એના પિતાએ એનું 'હરિવર્મા' અવુ પણ અતિ પ્રખ્યાત નામ પાડ્યું છે તે રાજા પુત્રની ઈચ્છાવાળો હોઈ પવિત્ર તીર્થમા હમણા તપ કરે છે, તેને તપ કરતા સો વર્ષો વીતી ગયા છે હે દ્વિક્ષિ! તેને માટે આ પુત્ર મેં નિર્મોણ કર્યો છે હે સુદર ભમ્ભરવાળા! ત્યા જઈને હમણા જ હું તે રાજાને પ્રેરણા કરુ છું હે કામિનિ! પુત્રની ઈચ્છાવાળા તે રાજાને આ પુત્ર હુ આપીશ એટલે તે રાજા આ બાળકને લઈ પોતાને ઘેર પહોંચાડશે

આસ ખોલ્યા પ્રિયા લક્ષ્મીને એમ આશ્વાસન આપી બાળકની રક્ષા કરીને વિષ્ણુ ભગવાન ઉત્તમ વિમાનમા બેસી પ્રિયા સાથે ગયા ૧-૫૫

इत्याभ्यास्य प्रिया वसो कृत्वा रक्ताब्ज बालके ।

विमानयरमाकृत्य प्रययौ प्रियया सह ॥ ૫૫ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં ૪૪ સ્કંધ વિશે અધ્યાય ૧૯ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૦ મો*

વિષ્ણુ તથા લક્ષ્મીથી જન્મેલા પુત્રની કથા

જનમેજય ડવાલ

सहायोऽयं महात्मन् ज्ञातमात्रं शिशुस्तथा ।

मुक्तं केन युद्धीतोऽसायेकाकी विजने वने ॥ ૧ ॥

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું આમા મને મોટો

* આ અધ્યાયમાં યોડીરૂપ ધરીને લક્ષ્મીને વિષ્ણુથી જન્મેલા પુત્રની કથા વાંચન પ્રવેશોરી કરેવાશે.

સસય થાય છે કે તરતમા જન્મેલા તે બાળકને એમ એકેલા નિજન વનમા છોડયો, ત્યારે તેને કોણે ગ્રહણ કર્યો? હે સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ! તે બાળકની શી દશા થઈ? એ અત્યંત નાના બાળકને વાઘ, સિંહ વગેરે હિંસક પ્રાણીઓ ઉપાડી ન ગયા?'

વ્યાસે કહ્યું લક્ષ્મી તથા નાસયણ તે ઠેકાણેથી ગયા, ત્યારે તે જ સમયે 'ચપક' નામનો વિદ્યાધર ત્યાં આવી ચડ્યો હે રાજા! ઉત્તમ વિમાનમા બેઠેલા અને 'મદનાલસા' નામની પોતાની સ્ત્રી સાથે ઈચ્છા મુજબ રમતા તે ચપક વિદ્યાધરે સર્વોત્તમ, દેવપુત્ર સરખા અને સુખેથી રમતા તે બાળકને દૈવેચ્છાએ પૃથ્વી પર એકેલા જોઈ તરત જ વિમાનમાથી ઊતરી એકદમ તેને લઈ લીધો અને નિર્ધન માણસ જેમ ખળતો મેળવી આનંદ પામે તેમ તે આનંદ પામ્યો. કામદેવ સરખા મનોહર અને તરતમા જ જન્મેલા તે પુત્રને લઈ ચપકે મદનાલસા દેવીને આપ્યો એટલે તે બાળકને લઈ પ્રેમથી સેવાચારી અને વિરમયયુક્ત થયેલી તે સ્ત્રી એને છાતી પર લઈ તે બાળકનું મુખ ચૂમવા લાગી હે ભરતવશી રાજા! એ સુદર સ્ત્રી તે બાળકને પ્રીતિપૂર્વક ભેટી રહી, ચૂમવા લાગી અને પુત્રભાવે ખોળામા ધરી રહી એમ ખોળામા લઈ તે બાળકની પુરુષ આનંદથી વિમાનમા બેઠા ત્યારે સુદર અગવાળી મદનાલસાએ હસીને પતિને પૂછ્યું 'હે સ્વામિન્! આ બાળક કોનો હશે? કોણે આને વનમા છોડી દીધો હશે? ખરેખર, શકરદેવે આ પુત્ર મને આપ્યો છે.'

ચપક બોલ્યો 'હે પ્રિયે! આજે જઈને હું તરત જ અંધુ જાણતા છંદ્રને પૂછીશ કે, આ બાળક દેવ, દાનવ કે ગંધર્વ છે? પછી તેમની આજ્ઞા થતા વનમાથી મળી આવેલા આ બાળકને (વેદમંત્રી દ્વારા) હું પુત્ર કરીશ, તપાસ કર્યા વિના કંઈ પણ કાર્ય મારે ન કરું જોઈએ', એમ કહી ચપક વિદ્યાધર તે બાળકને વિમાનમા લઈ, હર્ષથી પ્રકૃત્વ નેત્રોવાળો થઈ, તરત જ છંદ્રના નગરમા ગયો (ત્યાં છંદ્રની પાસે જઈ) ચરણમા નમી પ્રેમથી છંદ્રને બાળક બતાવી ચપક બે હાથ જોડી બિભા રહ્યો ને બોલ્યો કે, 'હે દેવોના દેવ! યમુના તથા તમસા નદીના સંગમરૂપ પરમ પવિત્ર તીર્થમા

કામદેવ મહાન ક્રાંતિવાળો આ પુત્ર મેં મેળવ્યો છે, તો હે છંદ્ર! આ સુદર બાળક કોનું છે? આને કોણે ત્યજી દીધો છે? જો તમારી આજ્ઞા હોય તો દેવેશ્વર! આ બાળકને હું પુત્ર કરું અત્યંત સુદર આ બાળકને મારી સ્ત્રીએ પ્રિય પુત્ર કર્યો છે અને ધર્મશાસ્ત્રોમા કૃત્રિમ* પુત્ર અવશ્ય કહ્યો પણ છે.'

છંદ્રે કહ્યું હે મહાભાગ! ધોડાનું રૂપ ધરતા વિષ્ણુનો (ધોડીના રૂપવાળી) લક્ષ્મીમા જન્મેલો આ 'દૈય' નામનો પુત્ર છે. જુનોને તપાવનારા આ બાળકને ભગવાન વિષ્ણુએ કોઈક કાર્ય માટે યચાંતિના પુત્ર(તુર્વસુ રાજા)ને આપવા ઉત્પન્ન કર્યો છે વિષ્ણુએ પ્રેરણા કરેલો એ પરમ ધાર્મિક રાજા પુત્ર માટે તંત્ર સુતર તીર્થમા આજે આવશ, માટ વિપ્રાએ પ્રેરેલો એ રાજા પુત્રને લેવા માટે જેટલામા ન જાય, તેટલામા તું આ શુભ બાળકને લઈ (પાછો) ત્યાં જ જા અને ત્યાં જઈ આને મૂકી દે, વિદાય કર મા હે ઉત્તમ વિદ્યાધર! એ રાજા આ બાળકને નહિ જોઈ દુઃખી થશે, માટે હે ચપક! આ બાળકને તું પાછો ત્યાં જ મૂકી દે, જેથી એ રાજા આને પુત્ર તરીકે પ્રાપ્ત કરે આ બાળક 'એકવીર' એવા (બીજા) નામ પણ પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત થશે.

વ્યાસે કહ્યું હે રાજા! છંદ્રનું તે વચન સાભળી ચપક પુત્રને લઈ ઉતાવળા તે સ્થા ગયા, અને ત્યાં પ્રથમ તે હતો, ત્યાં જ તે બાળકને તેણે મૂકી દીધો, પછી પોતાના વિમાનમા બેસી તે પોતાને સ્થાને જતો રહ્યો તે જ સમય જગતના ગુરુ વિષ્ણુ લક્ષ્મી સાથે ઉત્તમ વિમાનમા બસી (તુર્વસુ) ગળા ખસે ગયા તે વખતે એ રાજાએ ઉત્તમ વિમાનમાથી ત્યાં ઊતરતા વિષ્ણુને જોયા, એટલે વિષ્ણુના દર્શનથી રાજા હર્ષે પામ્યો અને પૃથ્વી પર દડવત્ પ્રણામ કરતો પડ્યો વિષ્ણુએ પૃથ્વી પર દડવત્ પડતા પોતાના ભક્ત એ રાજાને 'હે

* કૃત્રિમ પુત્ર વિષે ભગવાન મનુ કહે છે 'સદશ તુ પ્રકૃર્વાદ ય ગુણદોષવિવચન । પુત્ર પુત્રગુણૈક સ વિશેષ્ય કૃત્રિમ-ગુણદોષ જાસુવામ કુથળ કોઈ પુત્ર પોતાના સમ્પન્ન અને પુત્રના ગુણથી પુક્ત હરકોઈને પોતાનો પુત્ર કરે, તેને કૃત્રિમ પુત્ર જાણવો.'

પુત્ર ! તું જિભો થા' એમ આશ્વાસન આપ્યું
એટલે તેણે પણ ભક્તિથી ઉત્સુક થઈ સામે જિભેલા
વિષ્ણુની ઉત્તમ વાણીથી સ્તુતિ કરવા માંડી 'હે
દેવાધિદેવ ! હે સમગ્ર લોકના નાથ ! હે કૃપાના ભાડાર !
હે લોકોના ગુરુ ! હે લક્ષ્મીપતિ ! યોગી લોકોને પણ
અલભ્ય અથવા અતિ દુર્લભ તમારુ દર્શન મને
અભાગિયાને જે થયું, તે ખરેખર આશ્ચર્ય છે જ
લોકો નિસ્પૃહ અને વિષયોથી દૂર થયા હોય તેઓને
જ તમારુ દર્શન થાય છે હે ભગવન્ ! હે દેવોના દેવ !
હે અનંત ! આશાઓ માટે તત્પર રહેતો હું તમારા
દર્શન માટે અયોગ્ય છું ' એમ તે સંજન્યે સ્તુતિ
કરેલા વિષ્ણુ અમૃતમય વાક્યથી તેને કહેવા લાગ્યા
'હે સંજન્ ! મનથી ઈચ્છેજી વરદાન તું આગ, હું તને
આપીશ, તારા તપથી હું પ્રમન્ન થયો છું ' પછી
નામે જિભેલા તે વિષ્ણુને ચરણમા પ્રણામ કરી સંજન્યો
કહ્યું. 'હે મુચારિ ! મેં પુનઃ માટે તપ કર્યું છે માટે
આપ જેવો પુત્ર મને તમે આપો સંજનની તે પ્રાર્થના
તાલળી આદિદેવ વિષ્ણુએ તે સંજન આ સકળ
વાક્ય કહ્યું 'હે યથાતિતા પુત્ર ! યમુના તથા તમમા
નદીના સગમરૂપ જે તીર્થ છે, ત્યાં તું જા, મેં આજે
તે જેવો ઈચ્છ્યો છે, તેવો પુત્ર ત્યાં જ મુક્યો છે,
એ અમાપ પ્રભાવનાળો પુત્ર મારા જ વીર્યથી ઉત્પન્ન
થઈ લક્ષ્મીથી જન્મ્યો છે હે સંજન્ ! તારા માટે મેં
તેને નિર્મીણ કર્યો છે, માટે તું તેને લઈ લે ' અત્યંત
મધુર વિષ્ણુનું તે વાક્ય આલળી, સંજન મનમા
સતોષ પામ્યો અને વિષ્ણુ તેને વરદાન આપી લક્ષ્મીજી
નામે વૈકુંઠેકામ ગયા વિષ્ણુના ગયા પછી યથાતિતો
પુત્ર એ (તુ સિ) સંજન અરખાવિત ગતિવાળા સ્થમા
ખેની વિષ્ણુનું એ વચન વિચારી પ્રેમગુક્ત થઈ આ
તે પુત્ર હતો ત્યાં ગયો જનુ ચિત્ર ખીલતમા ન હતું
એવા તે ગનન્યે ત્યાં જઈ પગનો સુદર અંગૂઠો એક
ધારે લઈ મુખમા સખીતે પૃથ્વી પર રમતા અતિ
સુદર તે પાદરૂને જોયો હરિવર્મા નામનો એ ગંજ
નાસરખાના અગરૂપ લક્ષ્મીથી જન્મેલા, વિષ્ણુ મમાન
પ્રભાવવાળા અને ખીજન ક્રમદેવ જેવા રૂપાળા તે
પુત્રને જોઈ પ્રકૃત મુખકમળવાળો થયો એકદમ
ચેગથી બે હાથરૂપ કમળ વડે તે પુત્રને લઈને તે

પ્રેમરૂપ સમુદ્રમા મગ્ન શરીરવાળો થયો અને તેનું
માથુ સૂધી હર્ષયુક્ત થઈ એ સંજન આનંદ પામ્યો
ને તે પુત્રને ભેટી પડ્યો તેનું અતિ સુદર મુખ
જોઈ, હર્ષના આસુથી ગળગળા કઠવાળો એ સંજન
તે પુત્રને કહેવા લાગ્યો 'હે પુત્ર ! વિષ્ણુદેવ તને મને
આપ્યો છે, તો નરકના દુખના ભયથી તું મારુ
સ્થાણુ કર હે પુત્ર ! તારા માટે મેં પૂરા સો વર્ષો સુધી
ધણુ આકરુ તપ કર્યું છે અને તેથી જ પ્રસન્ન થયેલા
વિષ્ણુએ (મારા) સસારસુખના ઉદય માટે તને
આપ્યો છે (તારી) માતા તે લક્ષ્મી મારા માટે જ
તને પુત્રને ત્યજી વિષ્ણુની સાથે જતા રહ્યા છે
તો હવે (મારી) જે સ્ત્રી ખૂબ હસતા તને પુત્રને
ખોળામા લઈ પ્રસન્ન મુખવાળી થશે તે ધન્ય છે.
હે પુત્ર ! વિષ્ણુએ (મારા) સસારરૂપ સમુદ્રમા તને
જ નાવરૂપે કર્યો છે ' એમ કહી એ સંજન તે પુત્રને
લઈ આનંદથી પોતાને ઘેર ગયો ત્યાં સંજનની નગરીની
પાસે આવેલો સાલળી તેના સર્વ પ્રધાનો એની સામા
ગયા અને લોકો તથા પુરોહિતો પણ ભેટા સાથે ગયા;
તેમ જ સ્તુતિપાઠકે, ગવૈયા તથા ભાટચારણો પણ
તરત સંજનની આમા ગયા, એટલે સંજન્યે નગરીની
પાસે જઈ સામા આવેલા તે લોકોનું વાક્યોથી તથા
દૃષ્ટિથી સારી રીતે આશ્વાસન આપી સન્માન કર્યું.
પછી નગરવાસીઓએ સત્કાર કરેલા તે સંજન્યે પુત્રની
સાથે નગરીમા પ્રવેશ કર્યો અને રસ્તામા ડાંગર તથા
પુષ્પોથી ચારે બાજુ વધાવાતા તેણે જવા માડ્યું
પ્રધાનો સાથે પોતાના સમૃદ્ધિવાળા ઘરમા આવી
અનંદથી ખાને હાથે પુત્રને લઈ સંજન્યે તરતમા જ
જન્મેના અને ક્રમદેવ જેવો સુદર તે પુત્ર શણીને
આપ્યો, ત્યાં એ નિર્દોષ સણીએ તે નવીન પુત્રને
લઈ સંજનને પૂછ્યું 'હે સંજન ! ઉત્તમ જન્મવાળો
અને ક્રમદેવ સમાન રૂપવાળા આ પુત્ર તમે ક્યાથી
મેળ થો ? હે સ્વામિન્ ! આ પુત્ર તમને કેણે આપ્યો ?
તમે જલદી કહે, આ પુત્રે મારા નિતને દરી લીધું
છે, 'ત્યારે સંજન્યે આનંદયુક્ત થઈ કહ્યું 'હે પ્રિયે !
હે ચપલ નેત્રોવાળી ! લક્ષ્મીથી જન્મેના હોઈ વિષ્ણુના
અરારૂપ અને સપૂર્ણ પસંકમવાળો આ પુત્ર મને
વિષ્ણુએ આપ્યો છે ' (તે સાલળી) સણી તે પુત્રને

હઈ આનદ પામી અને રાજ્યએ અદ્ભુત ઉત્સવ કર્યો
 ચામડોને દાન આપ્યા, ગીતો ગવડાવ્યા અને અનેક
 વાદિઓ વગડાવ્યા એમ ઉત્સવ કરી રાજ્યએ પુત્રનું
 ‘એકવીર’ એનું નામ જાહેર કર્યું. ઇદ્ર જેવો પરાક્રમી
 એ (તુર્વસુ) રાજગૃપ તથા ગુણોથી યોગ્ય એ
 પુત્રને વિષ્ણુથી પામી પોતાના વશના (પિતૃઓના)
 મણુમાથી છૂટ્યો અને સુખ પામી આનંદયુક્ત થઈ
 ખૂબ સતોષ પામ્યો. ઇદ્ર જેવો પ્રતાપી તે રાજ
 દેવોના ઇશ્વર વિષ્ણુએ આપેલા અને સમગ્ર ગુણોથી
 યુક્ત તે પુત્રને પામી જાતજાતના સુખકારક વિનોદો
 વડે પોતાની સ્ત્રીથી મેવાઈને ધરમા આનંદ કરવા
 લાગ્યો ૧-૫૪

इति सकलसुराणामीश्वरेणापितं त ।

सकलगुणगणाढ्यं पुत्रमासाद्य राजा ॥

विविधसुखविनोदैर्भार्यया सेव्यमानो ।

व्यहरत् निजगेहे शक्रतुल्यप्रतापः ॥ ૫૪ ॥

ઈતિ શીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં ૫૪ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૦ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૧ મો*

હૈહ્યનો રાજ્યાભિષેક

વ્યાસ ઉવાચ

जातकर्मदिवसंकारांश्चकार नृपतिस्तदा ।

दिने दिने जगामाशु वृद्धिं बाल सुलालितः ॥૨१॥

વ્યાસ બોલ્યા રાજ(તુર્વસુ)એ (પુત્રના)
 જાતકર્મોદિ સંસ્કારો કર્યા, તે પછી ખૂબ લાડ લડાવાતો
 તે બાળક દિવસે દિવસે મોટો થવા લાગ્યો, ત્યારે તે
 રાજ્યએ મહાત્મા પુત્રથી સંસારનું તથા પુત્રનું સુખ
 પામી, (મનુષ્ય પર રહેતા) ત્રણ દેવાથી (પોતાનો)
 છૂટકારો માનવા લાગ્યો છઠું મહિને વિધિ પ્રમાણે તે
 પુત્રને અન્તપ્રાશન કરાવી ત્રીજી વષે ઉત્તમ ચોલ
 સંસ્કાર કર્યો પછી જાતજાતના દ્રવ્યોથી, ધનથી
 તથા ગાયોથી બ્રાહ્મણોનો સંસ્કાર કરી, બીજા ચાચકોને
 પણ અનેક જાતના દાનો વડે સતોષી અગિયારમે
 વર્ષે તે પુત્રનું મેઝાખધન (જનોઈનું) કર્મ કરાવી

રાજ્યએ તેને ધનુર્વેદ ભણાવ્યો પછી વેદોને પણ
 ભણેલા અને રાજધર્મમાં હોશિયાર થયેલા તે પુત્રને
 જોઈ રાજ્યએ તેને રાજ્યાભિષેક કરવા નિશ્ચય કર્યો
 અને પુષ્ય નક્ષત્ર તથા સૂર્યના યોગબળવાળા દિવસે
 મહારાજા તુર્વસુએ રાજ્યાભિષેક માટે આદરથી
 સામગ્રીઓ કરાવી, પછી વેદને જાણતા તથા સર્વ
 શાસ્ત્રોમાં કુશળ બ્રાહ્મણોને બોલાવી વિધિ પ્રમાણે
 પોતાના પુત્રનો એણે રાજ્યાભિષેક કર્યો તે વેળા
 તીર્થોમાંથી તથા મમુદ્રોમાંથી જળ મગાવી રાજ્યએ
 પોતે શુભ દિવસે વિધિ પ્રમાણે રાજ્યાભિષેક કર્યો
 હતો એમ પુત્રને રાજ્ય પર સ્થાપી બ્રાહ્મણોને
 ધનના દાન કર્યો પછી તરત જ એ રાજા સ્વર્ગને ઇચ્છી
 વનમાં જવા નીકળ્યો એમ એકવીરને રાજા બતાવી
 પ્રધાનોનું સન્માન કર્યો પછી તે જિતેન્દ્રિય રાજ્યએ
 સ્ત્રી સાથે વનમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યાં મૈનાક પર્વતના
 શિખર પર ત્રીજો (વાનપ્રસ્થ) આશ્રમ સ્વીકારી
 કાયમ પાદડા તથા કૂળનો જ આહાર કરતો એ રાજા
 પાર્વતીદેવીનું ચિંતન કરવા લાગ્યો એમ કરતા પ્રારબ્ધ-
 કર્મ પૂરા થયા, ત્યારે પત્ની સાથે મરણ પામી એ
 રાજા પુણ્યકર્મથી ઇદ્રના લોકમાં ગયો ત્યારે ‘પિતા
 ઇદ્રલોકને પામ્યો’ એ સાબળી હૈહ્યે તેની વેદોક્ત
 ઉત્તરક્રિયા કરી યુદ્ધિમાન રાજપુત્ર હૈહ્ય પિતાની
 બધી ઉત્તરક્રિયાઓ કર્યા પછી પિતાએ આપેલું
 આતિમાન્ય રાજ્ય કરવા લાગ્યો ધર્મને જાણતો તે
 એકવીર એ સર્વોત્તમ રાજ્ય પામ્યા પછી પ્રધાનોથી
 સારી રીતે માન અપાતો અનેક પ્રકારના ભોગો ભોગ
 વવા લાગ્યો એક દિવસે તે પ્રતાપી રાજા ધોડા પગ
 બેસી, પ્રધાનોના પુત્રો સાથે ગંગાના કિનારા પર
 ગયો ત્યાં કેયલોના ટહુકત્વાળા, પુષ્પો તથા કુળોથી
 યુક્ત અને ભયરાજ્યોની પકિતઓથી શોભીતા સુંદર
 વૃક્ષોને તેમ જ વેદના શબ્દોથી ગાજતા, હોમના
 ધુમાડાથી આકાશને વ્યાપ્ત ગ્રન્થા અને મુગોના ખચ્યા
 ઓથી યુક્ત મુનિઓના દિવ્ય આશ્રમોને અને ગોવા
 જાણીએ સારી રીતે રક્તા કરેલા ડાગરના પાકવાળા
 ક્યાસઓને, ખીલેલા ઝમગોવાની વાડીઓને, સુંદર
 વેલના ઘરોને તથા ફાલેલા રાખ, ચાપા, પનમના ઝાડ,
 બોરખ-લી, તિલક, મંદા, સાગ, તાડ, તમાળા, જામુ,

* આ અધ્યાયમાં એકવીરનો રાજ્યાભિષેક કર્યો પછીનું
 વૃત્તાન્ત સારીએકન્દ શ્લોકોથી કરેલો છે.

આખા અને કદમોને જતો એ સજ્જ જતો હતો, તેવામા ગંગાના જળ પણ ખીનજી સા પાખડીઓવાળું અને અત્યંત સુગંધી એક કમળ તેણે જોયું. તે કમળની જમણી બાજુ કમળ જેવા નોનોવાળી, મોના જેવી કાંતિવાળી, સુદર કેશવાળી, સખ જેવી ડોહવાળી, પાતળા પેચવાળી, પાકા વિલોહા જેવા પેહવાળી, ગ્રિગતા સુદર સ્તનવાળી, સુદર નાકવાળી અને મનો હર સર્વ અંગવાળી એક કન્યાને સળએ જોઈ એ કન્યા સંખીએતે દોડી રહતી, વિહ્વળ તથા દુઃખથી ધીડાઈ જે આસુનથી તેઓવાળી લોઈને ટિંટોડીની પેઠે અપ્રતમા બીસો પાતળી હતી, તેને જોઈ સળએ તેને શોકનું કારણ પૂછ્યું હે સુદર નાકવાળી! તું કંઈ તું જોઈ છે કેની પુત્રી છે? હે ઉત્તમ મુખવાળી! તું નાચકિત્યા હે દેવકન્યા છે? હે સુદર! તું કેમ રહે છે? હે માળા! તું એકલી કેમ છે? હે કોયલ જેવા સ્વરવાળી! તને કોનો છાડી લીધી છે? હે સુદર! તારો પતિ ક્યા ગયો છે? તારો પિતા પ્રેષ્ય છે? તે તું હમણા જ કહે હે વાકી ભમતવાળી! તને ન દુઃખ છે, તે આજે તું મારી પામે કહે હે પાતળા રેવાળી! તું તારા દુઃખનો અવશ્ય નારા કરીશ હે નાનુક અંગવાળી! મારા સંન્યમ પ્રેઈ પણ માનુસ! ઈને પણ લગારે ધીડા કરતો નથી અને ચોરવી કે સમનોથી પણ ભય નથી હું સળ જોઈ સંન્ય કરુ છું તેથી પુત્રી પર ભાડર ઉત્પાતો થતા નથી અને વાય કે મિલેથી પણ કોઈને કદી ભય નથી હે સુદર માથજોવાળી! તું સ્થાણ વિનાની હોઈ ગંગાના કિનારા પર વિલાપ કેમ કરે છે? તને નુ દુઃખ છે ત મરે કહે હે સુદર! યુવકી વસ્ત્ર કાંઈ એવો દેવતાઈ કે મનુષ્યનું અતિ ઉત્કૃષ્ટ પોષ તેનો હું તારા કરુ હું આ મારા અદ્ભુત વ્રત છે હું વિગ્રાજ નેનોવાળી! તું કહે હું તારા ધાર્મ કરીશ' એમ તે સળએ વાત કહ્યું, ત્યારે તે નાભળી. તમા સ્વરવાળી ત કન્યા પેહલી 'હે સંજેન્દ્ર! મારા લોકનું જન્મ હું પ્રુ છું, તમે નાભળો હે સળ! દુઃખ વિના પ્રાણી રહે જા માટે હે માનુસ! જે માટે હું પ્રુ છું, તે તમને કુદ તમારા સંન્ય સિદ્ધિ માટે જોઈ નામા 'શ્રી' નામે અતિ ધાર્મિક જન્મ છે

એ મહારાજ તદ્દન સત્તાનરહિત છે, તેની સ્ત્રી 'રકમરેખા' નામની ઘણી જ પ્રખ્યાત છે તે સુદર રૂપવાળી, ચતુર, પતિવ્રતા અને સર્વ લક્ષણોવાળી છે, પણ પુનરહિત હોઈ દુઃખી થઈને તે સણીએ પોતાના પતિને વાગવાર આમ કહ્યા કર્યા કે, 'હે નાથ! મારા જીવવાથી શું ફળ છે? પૃથ્વી પર પુત્ર વિનાની વાઝણી અને સુખરહિત મારા નકામા જીવતરને ચિત્તાર હો' (મને સત્તાન થાય તે માટે તમે દઈ ઉપાય કરો,) એમ પત્નીએ પ્રેરણા કરી કરવાથી તે સળએ યશોવિધિન જાણતા બ્રાહ્મણોને બોલાવી વિધિ પ્રમાણે ઉત્તમ યજ્ઞ કર્યો, અને પુત્રની દર્શનવાળા તે સળએ એ વખતે પુષ્કળ ધનનું દાન પણ કર્યું. પછી શાસ્ત્રમા કહ્યા પ્રમાણે (યજ્ઞના અગ્નિપ્રુડમા) પુષ્કળ થી હોમાઈ રહ્યું ત્યારે અત્યાત સળગી ગયેલા અગ્નિમાથી સુદર અંગવાળી અને શુભ લક્ષણોવાળી એક કન્યા પ્રગટ થઈ તે પાકા વિલોહા જેવા પેહવાળી, સુદર દાંતવાળી, સુદર ભમરવાળી, પૂર્ણ ચંદ્ર સમાન મુખવાળી, સાતા જવી કાંતિવાળી, સુદર કેશના છેડાઓવાળી, લાલ હથેળીઓવાળી, કોમળ સુદર લાલ નેનોવાળી, નાનુક અંગવાળી અને અત્યાત લાલ પગના તળિયાવાળી હતી. લોભ કરતા ગ્રાહણે અગ્નિમાથી જન્મેલી તે કન્યાને તે વેળા લઈ લીધી અને સુદર મધ્યભાગવાળી તે કન્યાને લઈ તેણે સળને કહ્યું 'હ સળ! સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત આ પુત્રી તમે સ્વીકારો મેંતીની માળા જવી આ કન્યા હોમ કરતા અગ્નિમાથી પ્રગટી છ આ પુત્રી 'અકાપલી' નામથી લોકમા પ્રખ્યાત થશ હે સળ! મુન સમાન આ પુત્રીથી તમે સુખી થાઓ હે સળ! આ કન્યાને વિગ્રાજને આપી છે, મા' તમે સતોપ પામે' હોમ કરતા ગ્રાહણેનું તે વાક્ય સાંભળી સળએ તે કન્યાને શુભ જોઈ ખૂબ પ્રસન્ન થઈ લઈ લીધી અને લોમ કરનારે આપલી અતિ માન્ય તે કન્યાને લઈ સળએ સુદર મુખવાળી પોતાની પત્નીને આપી તે વેળા સણી રકમરેખાને બોલાવી સળએ કહ્યું 'હે સુદર ભાગ્યવાળી! આ પુત્રીને તમે સ્વીકારો' ત્યારે તે નાચી કમળની પાખડીઓ જેવા નેનોવાળી અને મનને આનંદ પમાડતી તે

ક્યાને મેળવી પ્રસન્ન થઈ હાં પામી અને જેમ પુત્રને
મેળવી સુખ પામ તેમ સુખ પામી. પછી સગ્ગએ
પુત્રજન્મમા થતું જાતકમંત્રિદે જે સુભકર્મ કન્ય છે,
તે જ સર્વ મનાવ કરો (તે ક્યાના જન્મમા પણ)
વિધિ પ્રમાણે કરું અને યજ્ઞ ગમ્યામ કરી પ્રાત્નિહાને
ઉત્તમ દદિણા આપી તેઓને વિદાય દઈ સગ્ગ
આનંદ પામ્યો. કાળાં કદાક્ષેવાળી પેલી કન્યા પણ
પુત્રને જેવો ઉછેરાય તેવી ઉછેરણીથી દિવસે દિવસે
અત્યત દીપવા લાગી. સાળી પણ સતાનથી યુક્ત વઈ
પરમ આનંદ પામી અને તે દિવસ સગ્ગને ઘેર પુત્રના
જન્મ વખતે જેવો ઉત્સવ કન્ય તેવા ઉત્સવ કન્યા
હે ઉત્તમ ગુદિવાળા ! હે ક્રમદેવ જેવી આકૃતિવાળા !
એ સગ્ગને તે (પોતાની) પુત્રી અને હું પ્રધાનની
પુત્રી, પુત્રના જેવી અત્યત વહાલી હતી મારા
નામ 'યશોવતી' છે; અમારા ગેયની અર સરખી
હતી. સગ્ગએ પોતાની પુત્રી સાથે રમવા, મને તેની
સખી કરી હતી. હું કાયમ તેમની સાથે ફરતી અને
સંતદિવસ તેના પર પ્રેમવાળી હતી એ બાળા એકા
વલી જે સ્થળે સુગંધી કમળો જોતી, તે સ્થળે
આનંદ પામતી; બીજે સ્થળે સુખ પામતી નહિ, પણ
કમળો ગગાના/કિનારા પર વાળે જ દૂર થતા હતા,
છતા મારી સાથે અને સખીઓ સાથે ત્યા જઈને
આનંદ પામતી. મે સગ્ગને જણાવું કે, સગ્ગ !
તમારી પુત્રી કમળોના સમૂહોને જોતી ત્યારે દૂર નિર્જન
વનમા નીકળી જાય છે 'પછી તેના પિતાએ ઘેર
જળારાધ્યા કરી તેમા પુષ્પોવાળા અને ભભરાયેથી
ખામ કમળો વવડાવી તેને (બીજે સ્થળે જતી)
અટકાવી તોપણ કમળોમાં આસક્ત ચિત્તવાળી તે
બાળા બહાર નીકળી જતી. ત્યારે (સગ્ગએ તેનું
રક્ષણ કરવા મૂકેલા) શસ્ત્રધારી રક્ષકોથી રક્ષાયેલી તે
મારી સાથે અને સખીઓ સાથે ગગાના જળમા
રમવા હમશા આવતી અને (પાછી ઘેર) જતી

एवं रक्षायुता तन्वी मत्समेता सखीयुता ।

કોડાર્યે જાદ્ધવીતોયે નિત્યમાયાતિ યાતિ ચ ॥૧૬॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવત મહાપુરાણમા પદ્ય સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૧ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૨ મો*

એકાવલીની કથા

યશોવત્યુવાચ

પ્રાતઃસ્નાય તત્ત્વજ્ઞી ચલિતા ચ સ્ત્રીયુતા ।

ચામરૈર્વૈજ્યમાના સા રક્ષિતા યદુરક્ષિભિઃ ॥ ૧ ॥

યશોવતી બોલી - એક સમય સવારમાં ઊઠીને
નાનુક અંગવાળી તે એકાવલી ચામરોથી વીંઝાતી
અને અનેક રક્ષકોથી રક્ષાતી હોઈ સખીઓ સહિત
(ગંગાકિનારે) ચાલી. હે સગ્ગેન્દ્ર ! સુદર વર્ણવાળી
તે કન્યા કમળોના સુદર વનમા રમવા સારુ હથિયારોથી
બરોબર સત્જ્ઞ થયેલા યોદ્ધાઓ સાથે આવી. હું
પણ કમળો સાથે રમતી એ એકાવલી સાથે ગંગા-
કિનાર ચાલી અને ત્યા એકાવલી તથા હું અખસરઓ
સાથે મળી જઈ રમવામા તત્પર થઈ તેટલામાં
'ઝલકેતુ' નામે ખ્યાતિ પામેલા બળવાન દાનવ ભૂગળ,
તલવાર, ગદા, ધનુષ, બાણ અને તોમરોને હાથમાં
ધરતા અનેક રક્ષકો સાથે અકસ્માત્ ત્યા આવી
અડચે તેણે બીજી સતિના જેવી ઉત્તમ અને કમળો
સાથે રમતી રૂપયોવનથી શોભતી એકાવલીને જોઈ
તે વખતે હે સગ્ગ ! મે એકાવલીને કહ્યું. 'હે કમળ
સમાન નેત્રોવાળી ! આ કોઈ દૈત્ય આવ્યો છે,
માટે આપણે બંને રક્ષકોની વચ્ચે ચાલી જઈએ
હે સગ્ગ ! આમ વિચારી મારી સખી અને હું
ભયથી ઉતાવળ કરીને શસ્ત્રધારી સૈનિકોની વચ્ચે
ચાલી ગઈ, ત્યારે ઝલકેતુ પણ મોહ ઉપજવતી તે
એકાવલીને જોઈ ક્રમભ્રતુર થઈ મોટી ગદા લઈને
દોડતો ત્યા આવ્યો અને રક્ષકોને હાલાવી કમળ જેવા
નેત્રોવાળી, ત્રાસ પામેલી, ધૂળજતી, ખૂંસો પાડતી
અને પાતળા ઉદરવાળી તે ક્યાને તેણે પકડી લીધી
'એને છોડી દે અને મને લ' એમ મે તેને કહ્યું, છતા
ક્રમથી પીડાયેલા એ દાનવે મને ન લીધી અને
તેને લઈ તે ચાલ્યો ગયો 'ઊભા રહે, ઊભા રહે'
એમ કહેતા (અમારા) રક્ષકો મહાબળવાન તે

* આ અધ્યાયમા યશોવતીએ દેવવરાજની આજળ
એકાવલીની કથા બરાબર કહી, એ વાત પાસઠ શ્લોકોથી
કહેવાશે

દાનવને અટકાવી વિરમ્યકારક યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, એટલે તે દાનવના ક્રૂર રાક્ષસા પણ પોતાના સ્વામીના કાર્ય માટે તૈયાર થઈ ઉઠ્યાંસે તાપમા લઈ ચારે બાજુ થી રક્ષકો સાથે લડવા લાગ્યા તે વખતે કાલકેતુનું અને અમારા ગ્રામ્યેનું યુદ્ધ થયું, પણ તે સ્થાનમાં બધા રક્ષકોને મારી નાખી મહાબળાન કાલકેતુ એકાવલીને લઈ રાક્ષસાના સત્ય સાથે પોતાના નગર તરફ ચાલી નીકળ્યા તે સમયે એ દાનવ પકડેલી તે બાળાને રહી જોઈ હું મારી એ મખીને ત્યાં લઈ જવામાં આવી ત્યાં તેની પાછળ પાછળ ગઈ અને પોતાને પગને આવલી મને રોકાવલી જોઈ શકે, એમ હું નીસા પાડતી રહી, ત્યારે તે એકાવલી પણ મને આવેલી જોઈ ઈર્ષ્ય સ્વસ્થ થઈ અને હું પણ વારંવાર તેને બોલાવીને તેની પામ ગઈ હે સન્ન! મને પામી ને તે એકાવલી ધણા જ દુઃખથી પીડાઈને એકદમ સ્તબ્ધ બની ગઈ રાને ખચવાથી વ્યાપ્ત બની મને ગળ વળગીને ધણી જ દુઃખી થઈ રહવા લાગી તે વખતે કાલકેતુએ પ્રેમથી મને આ વચન કહ્યું 'ભય પામવી ત્યાં ચાલ નેત્રોવાળી તારી સખીને તું આમ આસ્વાસન આપ કે, 'હે પ્રિય! દેવલાક સરખું મારું નગર હવે ગાવી પહેચ્યું છ અને રત્નકીડા કરવા હું તારા દાસ છું, તો ભદ્રભીત થઈ તું શા માટે નીસા પાડ છ?' હું સુદર નેનોવાળી! વળી તું તારી સખીને કહે કે, 'હવે તું શાંત થા' આમ મને કહી, મારી સખીની પામે ઉત્તમ સ્થાન મને ખેંસાડી, પ્રક્ટલ મુખમગવાળો થયેલો તે દુષ્ટ મોગ સૈન્ય સાથે વેગથી પોતાના સુદર નગરમાં જઈ પહોંચ્યો ત્યાં એકાવલીને તથા મને એક સ્વચ્છ ઘરમાં સખીને તે ઘરની રક્ષા માટે કસોડો રાક્ષસો તેણે ગોઠવી દીધા પછી હે સન્ન! બીજા દિવસે તેણે મને એકાવલી કહ્યું 'શોક કરતી આ વિરહાનુતાર તારી બાલસખીને તું સમજાવ કે, હું સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી! તું ચારી પત્ની થા અને મરણ પ્રમાણે મુખ ભોગવ હે મદ્ર સમાન મુખવાળી! આ નન્ય તારું છે અને હું કાયમ તારો સંવક છું' આમ તેણે મને ફરી કહ્યું ત્યારે તેનું કહોર વાક્ય માબતી મેં તેને કહ્યું કે, 'પ્રભો! આનું અગ્રિય કહેવા હું નમર્થ નથી, માટે તમે જ

એને કહો 'આનું વચન મેં તેને કહ્યું, ત્યારે કામદેવથી ધાયલ થયેલા મનવાળા તે દુષ્ટ પાતળા પેટવાળી એ મારી પ્રિય સખીને વિનયથી કહ્યું કે, 'હે પાતળા પેટવાળી! તે મારા પર કોઈ મન કે ક્રોધ છે, તેથી હું સુદર! મારું હૃદય તને વશ થયું છે, અને તેથી જ હવે હું તારો દાસ બન્યો છું, એ નક્કી છે, માટે કામદેવના બાણથી પીડાતા અને અત્યંત પત્તવશ થયેલા મને તું સ્વીકારી લ હે કેળના જેવી સાધણો વાળી! રચણ અને દુર્ગભ આ તારું ધોવન આલ્યું નય છે, માટે હું કલ્યાણિ! તારા પતિ મને ભેટીને આ ધોવનને તું સફળ કર' (તે સાભળી) એકાવલીએ કહ્યું 'હે મહાભાગ્યશાળી! મારા પિતાએ મને જે સજ્જનને આપવા પ્રયત્ન નક્કી કર્યું છે, તે હૃદયને મનથી હું વરી ચૂકી છું, તો હવે સતાતનધર્મ અને કન્યા ધર્મ છોડી હું બીજા પતિને કેમ વરુ? તમે પણ શાસ્ત્રો નિશ્ચય તો જાણો જ છે કે, 'પિતા પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે જે પતિને આપે, તે જ પતિને કન્યા મેળવી શકે, કન્યા હમેશા પરતન છે, તે કદી સ્વતંત્ર ન જ હોય' એમ તેણે કહ્યું, છતાં એ પાખી ન અટક્યો અને મોહિત થઈ તેણે વિશાળ નેત્રોવાળી તેને તથા પાસે રહેલી મને ન છોડી તે દાનવનું નગર અતિશય સાકડા પાતાળના છિદ્રમાં આવેલું હોઈ રાક્ષસોથી રક્ષાયેલું, કિલાથી શોભતું અને ખાઈથી વીંટાયેલું છે, ત્યાં મારી પ્રાણપ્રિય સખી દુઃખથી પીડાતી રહે છે, તેના વિરહથી અત્યંત દુઃખી થઈ હું અહીં રહ્યા કરું છું

એકવીરે પૂછ્યું હું સુદર મુખવાળી! તે દુષ્ટાત્માના નગરમાંથી તું અહીં કેવી રીતે આવી? આમાં મને મોટું આશ્ચર્ય માથ છે, માટે તું કહે હું સુદર! 'તે એકાવલીને તેના પિતાએ હૃદયને આપવા નક્કી કર્યું હતું' આ તે કહેલું વાક્ય મને હમણાં સહેલું વાળું લાગે છે હૃદય નામનો સન્ન તો હું જ છું, બીજો કોઈ જ નથી, તો સુદર નેત્રોવાળી તારી એ સખીને તું મને આપવા તેના પિતાએ કહેલી છે? (ને એમ જ હોય તો એ મારી જ બી સકટમાં પડી છે, એમ મારે જાણું નેઈએ) હું સુદર ભમ્ભસ્વાળી સુદર! આ મારો સંશય દૂર કરવા તું ચોક્કસ છે. હું તે નીચ

સક્ષસનો નાશ કરી તેને લાવીશ હે ઉત્તમ વ્રતવાળી !
જે તું જાણતી હોય, તો તેનું કેંકાણ તું મને ખતાવ,
તેના પિતા સગ્ગને આ વાત જણાવી છે કે નહિ ?
તેની આ વહાલી પુત્રી અત્યંત દુઃખી છે, તો તેને
હસાયેલી એ શું નથી જાણતા ? (અને જો જાણે છે,
તો) તેને છોડાવવા તેમણે ઉદ્ધમ કેમ નથી કર્યો ?
કેંદ્ર કસાયેલી પોતાની પુત્રીને જાણી તે સગ્ગ અત્યંત
સ્થિર કેમ રહ્યો છે ? અથવા તે સગ્ગ શું અસમર્થ
છે ? જે કારણ હોય તે તું જાણી કહે હે કમળની
પાખડીઓ જેવા નેત્રોવાળી ! તે તારી સખીના
દેવી ગુણો કહીને મારું ચિત્ત હંગે લીધું છે અને
મને અત્યંત કામવશ કર્યો છે તે સ્ત્રીને મોટા સકટમાંથી
છોડાવી હું કયાં જોઈશ ? આમ મારું હૃદય આજે
ઘણા મનોરથો કહે છે, માટે ઘણી મુશ્કેલીથી જઈ
સકાય એવા તે નગરમાં જવાનો ઉપાય તું મને કહે
એ સકટમાંથી તું અહીં કેવી રીતે આવી ?

યશોવતીએ કહ્યું હે સગ્ગ ! બાળપણથી જ
મેં બીજ સહિત અને ધ્યાનપૂર્વકનો ભગવતીનો મન્ત્ર
એક સિદ્ધ બ્રાહ્મણ પાસેથી મેં જાણ્યો છે હે સગ્ગ !
ત્યાં રહેતી મેં ચિત્તમાં વિચાર્યું કે, ' ઉગ્ર પરાક્રમવાળા
ચાંદિકાદેવીનું હું કાયમ આરાધન કરું, કેમ કે ભક્તો
ઉપર દયાવાળા અને બધું સિદ્ધ કરવા સમર્થ તે દેવીને
જો સયા હોય તો અવશ્ય આ બંધનથી તે છુટકારો
કરશે જે દેવી નિરાકાર અને નિરાશ્રય હાવા છતાં પોતાની
શક્તિથી વિશ્વને સર્જે છે, પાળે છે અને કપાતે
સાંભળે છે (તે શું ન કરી શકે ?) આમ વિચારી
લાલ વસ્ત્રોવાળા, સોમ્ય, સત્તા નેનવાળા અને વિશ્વના
ઈશ્વરી શિવાદેવીનું મેં મનથી ચિંતન કર્યું, હૃદયમાં
ધ્યાન કર્યું અને તેમના રૂપનું મનથી સ્મરણ કરી
મનનો જપ કરવા હું તત્પર થઈ એમ એક મહિના
સુધી મેં દેવીનું ઉપાસન કર્યું એટલે ભક્તિભાવથી
પ્રસન્ન થયેલા ચાંદિકાદેવી નાન સ્વપ્નમાં આયા
અને અમૃત દ્રવ્ય વાણીથી મને મનના લાનના કે,
નું મૂર્છ કમ સહી છે ? ભક્ત અને ગણના સુદર
કિનારા પર જલદી જ હેહ્ય ન મનો ઉત્તમ સગ્ગ
આવશે એ મહાબાહુ તર્ક શત્રુઓનો નાશ કરનાર
હોઈ ' એકવીર ' એવા (બીજ) નામે પણ પ્રખ્યાત

છે એ ગગને દત્તાત્રેયે મહાવિદ્યા નામનો મારો ઉત્તમ
મન્ત્ર આપ્યો છે, જેથી તે પણ અત્યંત ભક્તિથી મારી
કાયમ ઉપામના કરે છે, મારામાં જ આસક્ત બુદ્ધિ
વાળો, મારી જ કાયમ પૂજા કરવા તત્પર રહે છે
અને સર્વ પ્રાણીઓમાં મારું જ ધ્યાન કરતો હોઈ
મારા પરાયણ જ રહે છે, મહાબુદ્ધિમાન તે લક્ષ્મીનો
પુત્ર ફરતો ફરતો ત્યાં આવશે અને તારા દુઃખનો નાશ
કરશે વળી તે આ ધીર સક્ષસનો નાશ કરી તારું પણ
રક્ષણ કરશે અને માનયુક્ત એકાવલીને પણ છોડાવશે
પછી સર્વ શાસ્ત્રોમાં કુશળ તે ઉત્તમ સગ્ગપુત્ર એકવીરને
જ તારે પણ પતિ કરવો ' એમ કહી દેવી અદૃશ્ય
થયા, એટલે મેં તે જ સમયે જાગીને સ્વપ્નનું તે
વ્રત્તાત તથા દેવીનું આરાધન એકાવલીને કહ્યું
ત્યારે કમળ જેવા નેત્રોવાળી તે પણ પ્રસન્ન મુખવાળી
થઈ ઘણું જ સતોષ પામી અને ઉજ્જવળ હાસ્ય
સાથે મને કહેવા લાગી કે, ' તું ત્યાં ઉતાવળી જ
અને હે પ્રિય સખિ ! મારું કાર્ય કર સત્ય વાક્યવાળા
તે ભગવતી આપણા બેયનો છુટકારો કરશે ' હે
સગ્ગ ! પ્રેમપૂર્ણ તે સખીએ એમ મને આજ્ઞા કરી
ત્યારે હું તે સ્થાનેથી નીકળી જવું યોગ્ય જાણી તે જ
સમયે જલદી ચાલી નીકળી પછી હે ગગપુત્ર મહા-
દેવીની રૂપાથી મેં માર્ગનું જ્ઞાન તથા ઉતાવળી ગતિ
પણ ગ્રામ કરી આ બધું દુઃખનું કારણ મેં તમને
કહ્યું હવે હે વીર ! તમે કોણ છો અને કોના પુત્ર
છો, તે જાણુ હોય તેનું કહો ૧-૬૯

इत्येतत् कथितं सर्वं कारणं मम दुःखजम् ।

कस्य कस्य सुप्तमेति वद वीर यथा तथा ॥ ૬૯ ॥

ઉત્તિ શ્રીદેવીબાનવત મહાપુત્રમ્મા પદ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૨ મો તમામ

અધ્યાય ૨૩ મો*

કાલકેતુવધ અને હેહ્યયના વિવાહ

બાલ ઉગ્ર

तस्यास्तु वचनं श्रुत्वा रमापुत्रः प्रतापवान् ।

प्रकुल्लव्धनाम्भोजेष्ठा मुग्धच चिन्तापते ॥ ૧ ॥

આન બોલ્યા હે ગગ ! યશોવતીનું વચન નાભળી

* આ અધ્યાયમાં ત્રીસ કાંડ એકેથી હેહ્ય સગ્ગ
સાથે કાલકેતુનું મોટું ગુલ્લ થયું, જે કથા કહેવાય.

પ્રદુલ્લ થયેલા મુખમળવાળો પ્રતાપી લક્ષ્મીપુત્ર
હેલ્ય તેને કહેવા લાગ્યો

ઉલ્લસ રાજ્યએ કહ્યું હે કેળ જેવી સાથજોવાળી !
તે મારુ જે વત્તાત પૂછ્યું તે સ્પષ્ટ અક્ષરોમા કહ્યું
છતુ સાભળ હુ હેલ્ય તથા એકવીર નામનો લક્ષ્મીનો
પુત્ર છુ તે મારા મનને ખરેખર પરતવ કર્યું છે
વિરહથી ખૂબ પીડાતો હુ શુ કરુ અને ક્યા જાઉં ?
અથા લોકથી ચડિયાતુ (એકાવલીનું) રૂપ પ્રથમ
તે કહ્યું તેથી કામદેવના બાણોથી વીંધાઈ જતુ મારુ
મન વિહ્વળ થયું છે વળી તે ઉપરાત તેના ગુણો
પણ તે કહ્યા, તેથી તો મારુ ચિત્ત હરાઈ જ ગયું
છે, તેમ જ એકાવલીએ તે દાનવની આગળ કહ્યું
છે કે, 'મે હેલ્યને વરી લીધો છે માટ તેના વિના
ખીજાને હુ નહિ વરુ, આવો મારો નિશ્ચય છે
આ વાક્ય તે મને કહ્યું તેથી તો મને આશ્ચર્ય
થયું છે અને હે નાજુક અગવાળી ! તે વાક્યથી
તો તે મને તેનો હવે સેવક જ કર્યા છે તો હે સુદર
વાળના છંડાવાળી ! તમારુ બેથનુ હુ શુ કાર્ય કરુ,
તે કહે હે સુદર નેત્રોવાળી ! તે દુષ્ટામા રાક્ષસનું
કેંકાપુ હુ જાણતો નથી અને તે નગરમા જ્યા
માટેની મારી ગતિ નથી હે વિશાળ નેત્રોવાળી ! મને
પહોંચાડવા જે તુ સમર્થ હોય તો મને ઉપાય કહે
અને તે તારી સુદર સખી જ્યા છે ત્યા મને જલદી
પહોંચાડી દે, એટલ તે ફર રાક્ષસનો નાશ કરી
હમણા જ શોકથી બળતી અને પરવશ થયેલી તારી
પ્રિય સખી એ રાજપુત્રીને હુ દોડાવીશ એટલુ જ
નહિ પણ તેને દુબધી સંહિત કરી તરત જ તારા
નગરમા પહોંચાડીશ અને તે એકાવલી કંપાને તેના
પિતાને હુ સાખીરા પછી શરૂ પાને તપાવનાને તે
રાજ પોતાની પુત્રીનો વિવાહ કરતા એટલ હે પ્રિ !
બાલતાત ! એમ થતા તાત અને માત મનની ઈચ્છા
પા પાનગર પૂર્ણ થત, માટ હમણા જ તુ તાત
કોઈ સાધનથી તેનું નગર મને જલદી બતાવ અને
પતી મારુ પરમ્મ તુ જો હે મુદર વાર્તાકી !
પરેલીને ઇલાત એ દુત ધરીને જ નેતે હુ માર તે
રીતે તુ કર આ મરુ પ્રિય કરતા તુ સમર્થ જ માટ
હવે જ્યા મુન્ડે તેના નગરનો મા ! તુ મને બતાવ

આસ જોલ્યા તે પ્રિય વાક્ય સામળી યતાવતી
આનદ પામી અને તે લ માગુતને ત્યા જવાનો ઉપાય
આદરથી કહેવા લાગી હે રાજેન્દ્ર ! સિદ્ધિને આપ
નાસે ભગવતીનો આ મત તમે જાહનુ કરો, એટલે
તે રાક્ષમ્થી રક્ષાયેલું તેનું નગર આજે જ તમને હુ
વતાવીશ હે મહામાગ ! મારા સથે તમા જવાને મોટા
સૈન્ય સાથે તમે તૈયાર થાઓ, કેમ કે ત્યા યુદ્ધ થશે
કાલકેતુ મહાવીર છે અને બળવાન રાક્ષસોથી વીંટા
યેલો છે, માટે મત ગ્રહણ કરી તમે મારી સાથે ચાલો
એ દુષ્ટાત્માના નગરનો માર્ગ હુ તમને બતાવીશ
તે પાપકર્મી દેવ્યનો નાશ કરી તમે મારી સખીને જલદી
છેડાવો ' એવું તેનું વચન સાભળી વીર હેલ્યે તે જ
સમયે દેવયોગે ત્યા આવી ચડેલા ધાનીઓમા ઉરામ
અને પવિત્ર દત્તાત્રેય પાસેથી 'ત્રિલોકીતિલક'
નામનો* યોગેશ્વરીનો મહામત જલદી ગ્રહણ કર્યો
એટલે તે મતથી તેને સર્વગુપ્ત તથા સર્વની અદર
વિચારવાપણુ (એટલે પૃથ્વી વગેરે પાસે ભૂતોમા
પ્રવશવાનુ સામર્થ્ય) પ્રાપ્ત થયું પછી તરત જ એ
યશોવતીની સાથે હેલ્ય રાજ મોટા સેન્યને સાથે લઈ
સર્પોથી રક્ષાતા પાતાળની પેઠે ભથકર અને રાક્ષસોથી
રક્ષાતા અતિ દુર્ગમ તેના નગરમા ગઈ પહોંચ્યા
તેને આવતો જઈ ભથાતુર થયા તેના ભગવાન
દૂતો મુખે પાડવા લાગ્યા અને કાલકેતુની પાસે ગઈ
એકાવલીની પાસે ઊભેલા તથા અનેક પ્રકારની
વિતવણી કરતા તે રાક્ષસને કામથી મોહિત બહી
એકદમ કહવા લાગ્યા હે રાજન ! આ એકાવલીની
સાથે રહેતી યશાવતી નામની સ્ત્રી એક રાજપુત્ર તથા
મોટા સૈન્યની સાથે આવે છે હે મહારાજ ! બળથી
છડેતો તે કુમાર સેનાની સાથે આવે છે અને જાણે
જ્યત અથવા કાર્તિકેશ્વામી હોય એવો જણાય છે,
માટે હે રાજેન્દ્ર ! તમે સાવધાન થાઓ યુદ્ધ આવી
પહોંચ્યું છે એ દવપુત્રની સાથે તમે યુદ્ધ કરો અથવા
કમળ જેવા નેત્રોવાળી આ સ્ત્રીને છોડી દા એ સૈન્ય
અહીંથી માત નાણુ જ યોજન દૂર છે, માટે હે રાજન !

* આ મહામત જીરીમંત વૈરતાનિક ગ્રથમાં આ
પ્રકાર પ્રતિબ છે હ્રીં ગૌરિ સદાવિત વોનશર કું
વદ્ સ્વાહા !

તમે તૈયાર થાઓ અને જલદી યુદ્ધની નોખત વગડાવો.

વ્યાસબોલ્યા તેઓનું એ વચન સાંભળી ક્રોધથી ઘેરાયેલા રાક્ષસ કાલકેતુએ આયુધો તથા સેન્યો મહિત અનેક રાક્ષસોને હુકમ કર્યો કે, 'હે રાક્ષસો! તમે બધા હથિયારો હાથમા લઈ તેની સામે જાઓ.' એમ તેઓને આજ્ઞા કરીને કાલકેતુએ સોહ્યુકત થઈ પાસે ઊભેલી પરવશ અને અત્યંત દુઃખી એકાવલીને કહ્યું 'હે નાનુક અગવાળી! તારા માટે સૈન્ય સાથે આ કોણ આવે છે? તારો પિતા છે કે બીજો કોઈ પુરુષ છે? હે પાતળા પેટવાળી! તું સત્ય કહે તારો પિતા વિરહાતુર થઈ તને લેવા જો આવ્યો હોય, તો તારા પિતાને સારી રીતે ઓળખી હું યુદ્ધ ન કરું અને ઘેર લાવી ઉતારા વસો, રત્નો તથા ઘોડાઓથી તેનો સત્કાર કરું, કેમ કે ઘેર આવેલા તેનો મારે અવશ્ય અતિથિસત્કાર કરવો જોઈએ, પણ બીજો કોઈ જો આવ્યો હશે, તો તીક્ષ્ણ બાણોથી હું તેને મારી નાખીશ ખરેખર, મહાબળવાન કાળે તેને મરવા માટે જ આહ્વાન આપ્યો છે, માટે હે વિશાળ નેત્રોવાળી! તું કહે મહેલા મુરંદેલ, કાળરૂપ અને મહાબળવાન મને ન ઓળખી આ કોણ મદયુધિ અહીં આવે છે?'

એકાવલી બોલી હે મહાભાગ! આ ઉતાવળે કોણ આવે છે તે હું જાણતી નથી તમારા યધનમા ગંહેની મને કોઈની પણ ખબર નથી, આ મારો પિતા નથી અને ભાઈ નથી પરંતુ મહાબળવાન આ કોઈ બીજો જ છે તે અહીં શા માટે આવે છે, તે હું એક્કસ જાણતી નથી

કાલકેતુ દૈત્યે કહ્યું આ દૂતો એમ કહે છે કે, તારી સખી યશોવતી ઉદ્ગમ કરી એ વીરને તેડી લાવી છે હે સુદરિ! કાર્યના નિશ્ચયમા ચતુર તે તારી મખી કયા ગઈ હતી? બીજો કોઈ પણ માગે એવો શત્રુ નથી કે જે મારી સામે બળ કરે!

વ્યાસ બોલ્યા (એમ તે કહેતો હતો,) તેટલામા ભય પામેલા બીજા દૂતો ત્યાં ઉતાવળા આવ્યા અને તેઓ જૂઠામ રહેલા કાલકેતુને કહેવા લાગ્યા કે, 'હે મહારાજ! તમે કેમ શાંત રહ્યા છો? સૈન્ય પાસે જ આવી પહોંચ્યું છે તમે મોટા સૈન્યથી વીટાઈને નગર

માથી જલદી નીકળો' એવું તેઓનું વચન સાંભળી મહાબળવાન કાલકેતુ સ્થમા ખેંસી ઉતાવળો પોતાના નગરમાથી બહાર નીકળ્યો તેવામા સ્ત્રીના વિરહથી વ્યાકુળ પ્રતાપી એકવીર પણ ઘોડા પર ચઢી એકદમ આવી પહોંચ્યો, એટલે તે બંનેનું ઇદ્ર તથા વૃત્તા-સુરની પેઠે અનેક પ્રકારે છોડેલા શસ્ત્રો તથા અસોથી દિશાઓના મધ્ય ભાગોને પ્રકાશિત કરતું યુદ્ધ થયું કાયરોને ભય ઉપજાવતું તે યુદ્ધ ચાલતું હતું, ત્યારે લક્ષ્મીના પુત્ર હેહ્યે ગદ્યથી દૈત્યને માર્યો, એટલે વજ્રથી તોડી પાડેલા પર્વતની પેઠે પ્રાણુચિત થઈ તે પૃથ્વી પર પડ્યો પછી ભયથી ગભરાતા બધા રાક્ષસો નાસી ગયા, ત્યારે અત્યંત આનંદ પામેલી યશોવતી વેગથી એકાવલી પાસે જઈ વિસ્મય પામેલી તેને મધુર વાણીથી કહેવા લાગી 'હે સખિ! ધૈર્ય-વાન રાજપુત્ર એકવીરે મહાભયકર યુદ્ધ કરી એ દાન વને મારી નાખ્યો છે એ રાજા હમણા થાકેલા હોઈ સૈન્યની છાવણીમા ઊભો છે તારા રૂપ તથા ગુણ સાંભળીને તે તારું દર્શન ઇચ્છે છે, માટે હે વાકા કટાક્ષોવાળી! ક્રમદેવ સરખા તે રાજાને તું જો મેં પ્રથમ ગંગાના કિનારા પર તેની આગળ તને જણાવી છે, તેથી પૂર્ણ પ્રેમયુક્ત થઈ વિરહાતુર થયેલો એ રાજપુત્ર સુદર રૂપવાળી તે તને જોવા ઇચ્છે છે' યશોવતીનું એ વચન સાંભળી, હુમાર અવસ્થાને લીધે થયેલા ભયથી ખૂબ શરમાતી તે એકાવલીએ ત્યાં જવાનું મન કર્યું પણ 'કુવારી અને પરતગ હું તેને મુખ કેમ બતાવીશ? ક્રમથી ધીરમયેયો તે કદાચ મને બળાત્કારે પકડશે તો?' આવી ચિંતાથી ખૂબ ગભરાતી છતાં તે એકાવલી યશોવતીની સાથે પાલખીમા ખેંસી ત્યાં ગઈ રાજપુત્ર એકવીર, ખૂબ મેલી હોઈ મેલા વજ્રો ધારણ કરતી અને વિશાળ નેત્રોવાળી તેને છાવણીમા આવેલી જોઈ બોલ્યો 'હે નાનુક અગવાળી! તું મને દર્શન દે, મારા નેત્રો તલસી રહ્યા છે' એમ તે રાજપુત્રને ક્રમાતુર જોઈ તેમ જ એકાવલીને શરમતા ભારથી દબાતી જોઈ નીતિને તથા મન્યનોતા માર્ગને જાણતી યશોવતીએ હેહ્યને કહ્યું 'હે રાજપુત્ર! આના પિતા પણ તમને જ આ કન્યાનું દાન કરના ઇચ્છે છે અને આ કન્યા

પણ તમારે જ વશ છે, તો તમારો બેયનો મેળાપ અવશ્ય થશે જ, માટે હું સંજેનું કૃત્યોક કળ યોજી જઈ તમે ચાને ચોના પિના પામે લઈ જાઓ તે વિવાહવિધિ કરીને (તમને) કલ્યાણ કરશે, એ તક છે ' એમ યશોવતીનું સત્ય વચન માની સૈન્ય સહિત એ રાજા તે બાને બ્રીઓની સાથે તેના પિતાના નગરમા ગયો તે સમયે રાજપુત્રીને આવેલી સાલબી પ્રેમખુલ્લ થયેને તેનો પિતા રાજા પ્રધાનોની વીંટલઈને તરત જ મામે ગયો અને મેલા વજ્રોવાળી પોતાની તે પુત્રીને તેણે ધણા દિવસે બેઈ પછી યશોવતીએ સંધર્મો બનાવ વિસ્તારથી કહ્યો, એટલે એ રાજાએ એકવીરને મળી આદરથી તેને પોતાને ઘેર લાવી પવિત્ર દિવસે વિધિપૂર્ક તેઓનો વિવાહ કરાવ્યો પછી પંદરામણી આપીને વિધિ પ્રમાણે મન્દાર કરી એ જાન્યે યશોવતી સાથે પુત્રી એકાવલીને સાસરે વળાવી એમ વિનાહ થયો, એણે આનાદ પામેને લકમીપુત્ર દેણ વેર આવી તે પ્રિયા સાથે ચાનેક ભોગો ભોગવવા લાગ્યો તેને એ સ્ત્રીમા કૃતવીર્ય નામે પુત્ર થયો હતો અને તે કૃતવીર્યનો કૃતવીર્ય નામે પુત્ર થયો હતો આ પ્રમાણે દેણવશ મે તમને કહ્યો ૧-૬૬

વમૂત તસ્યા પુતસ્તુ હૃતનીર્ગમિષ્ઠઃ કિલ ।

તસ્મૃતઃ કાતંત્રીવસ્તુ યંસોડ્ય કચિનો મયા । ૬૬

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા ૫૪ સ્કંધ ત્રિમે

અધ્યાય ૨૩ મે નમામ

અધ્યાય ૨૪ મે*

પ્રાર્થના કર્મોના અદ્યય વેન

ગજેગચ

મગમસ્યનુલ્લામોજાચ્યુતં દિવચ્છારસપ્ ।

ન તુતિમધિગચ્છામિ પિયંસ્તુ સુચયા સમ્મ ॥૨॥

જાન્યેન્ય નગરએ કહ્યુ હે ભગવન્ । તમાજ મુખડપ કમમમાવી કરતા અમૃતખુલ્ય ક્રિય જાડપ અને પીતો હુ તમિ પામતા નથી સિસ્યપત્રક દેહ ચાની ઉત્પત્તિડપ આ સિનિય આખ્યાન તમ બને

વિસ્તારથી કહ્યુ, પરંતુ આમા મને આશ્ચર્ય થાય છે કે, લક્ષ્મીના પતિ વિષ્ણુ, દેવોના દેવ, જગતના નાથ અને સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશને કરતાસ છે, છતાં તે અપિતાશી વિષ્ણુ ભગવાન પણ ઘોડાપણાને કેમ પામ્યા હતા અને પોતે સતત પુરુષોત્તમ હોવા છતાં પરતત કેમ થયા છે બ્રાહ્મણ ! મારો આ સશય હમણા દૂર કરવા તમે યોગ્ય છે હે મુનિ શ્રેષ્ઠ ! તમે બધુ જાણો છો, માટે આ અદ્ભુત વૃત્તાત કહો

આસ યોગ્યા હે- રાજન્ ! પૂર્વે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ પાસેથી આ સદેહનો નિર્ણય મે જ્યો

+ રાજાના પ્રશ્નનો જવાબ આપે છે વિષ્ણુ વગેરે જ્ઞાની હતા કે રાજા ની ? જો જ્ઞાની હતા તો તેઓને અવિવેક નાથ પામ્યો જ હોય, છતાં તેમણે ઘોડાનુ રૂપ કરવું વગેરે અવિવેકી અવસ્થા કેમ કર્યું ? ૨ ને જો આ જ્ઞાની હતા, તો આ સનાતન કોઈ પણ જ્ઞાની છે જ નહિ, એમ બહુણ છે અને તેથી વિવેકનો ઉપદેશ કરતા શાસ્ત્રી તથા કર્મ અને ઉપાસનાનું પ્રતિપાદન કરનાર જ્ઞાનો પણ વર્થ થાય છે, તે શાસ્ત્રોના મુદ્દા ત્યા જ છે કે વિશ્વયુદ્ધિ પ્રાપ્ત થતાં જ્ઞાન થયું જ નેઈએ, પણ જગતમા જે જ્ઞાન જ દુર્લભ હોય, તો તેને પ્રાપ્ત કરવા માટેનું શાસ્ત્રી અવસ્થા નિર્દેશક જ કરે છે

* ગાળની આ રીતકાનુ નિર્માધાન કરતા આત્મ મુનિ આ અભિપ્રાય દર્શાવે છે વિષ્ણુ વગેરે મહાપુરુષો જ્ઞાની જ હતા, પરંતુ માયાની મે શક્તિઓ છે એક અવસ્થાકિત અને બીજી વિમેષકિત, તમા જ્ઞાન દ્વારા તે મહાપુરુષોની અવસ્થાકિત તો નાથ પામ જ છે, પણ પ્રારભ્ય કર્મોની લીધે જ આ સુધી દેહસંનધ રહ છે, ત્યા સુધી વિમેષકિત પણ રહે જ છે, એટલે તે વિષ્ણુ વગેરે જેકે જ્ઞાની જ હતા, છતાં તેઓના પ્રારભ્ય કર્મોથી પ્રવાહી વિમેષકિત તો તેઓમા રહેલી જ હતી તરી તરત જાન્યુ રૂપ કરવું વગેરે પગથીન શબ્દ જ છે આ કારણથી જગતમા જ્ઞાની પુરુષો છે જ નહિ જન કર્મ ઉપાસના તમા જ્ઞાનકાંડ વર્થ છે, એમ માની લેવું, તે ગાંડ નથી, મુનિ પણ જા જ વાન કહ છે કે, તરત તામર ચિર યાગર ત્રિગોષ્ઠ્ય અય સચ્ચે । તે જ્ઞાની પુરુષો આપપ્રાપ્તિમા નેટ્યા જ વિવન હોા છે કે, તેના પ્રારભ્ય મેધવી દેહતત્ત્વ જ આ સુધી હોા છે, ત્યા સુધી જ જ્ઞાન તેના આજ નો નથી, પણ પ્રારભ્યકર્મ તમામ થતા દેહસંનધ છૂટે છે એટલે તરત જ વિમેષકિતનો પણ નાથ

* આ અધ્યાય એકાદ ચંદ્રોગથી જ્ઞાનીબને પણ પ્રારભ્ય કર્મોના વેનથી ધન્યપુ પડે જ છે, એ ક્વા કોચાંક

સાભળ્યો છે, તે જ હું કહું છું, તમે સાભળો નારદ નામના બ્રાહ્મણ માનવપુત્ર તપસ્વી, સર્વસ્રુ, સર્વ સ્થળ જઈ શકનારા, શાત, સર્વ લોકોને પ્રિય અને વિદ્વાન છે તે મુનિશ્રેષ્ઠ એક સમયે આ પૃથ્વી પર ફરતા સ્વર તથા તાન સાથે મહતી નામની વીણાને વગાડતા અને સામવેદના બૃહદ્રથતર વગેરે અનેક ભેદોને તથા અમૃતતુલ્ય ગાયત્રીસામને ગાતા શર્યા પ્રાસ નામના ભાગ આશ્રમમા આવ્યા હતા તે આશ્રમ સરસ્વતીના મહાતીર્થરૂપ, અત્યંત પવિત્ર મુખ્ય મુનિઓનું રહેઠાણ અને સુખ તથા જ્ઞાનને આપનાર છે મહાતેજસ્વી તે બ્રાહ્માપુત્રને આવેલા જોઈ મેં સામેથી ઊભા થવું વગેરે તથા પૂજન આદિ બંધુ કર્યું હતું, તેમ જ અર્ધ તથા પાદ વિધિ કરી હું આસન પર બેઠેલા તે અમાપ તેજવાળા મુનિની પાસે બેઠો હતો હે રાજન ! જ્ઞાનનો પાગ પહોંચેલા તે નારદને વિશ્રાંતિ પામેલા તથા શાત જોઈ પછી હમણા તમે મને જે પ્રશ્ન પૂછ્યો તે જ પ્રશ્ન મેં તેમને પૂછ્યો હતો કે, 'હે મુને ! આ અસાર સંસારમા પ્રાણીઓને સુખ શું છે ? હું તો બસાબસ ખાતરી કરી કોઈ પણ સમયે કે કોઈ પણ સ્થળે કઈ પણ સુખ જોતો નથી (આમ સંસારમા સુખ તો જ જ નહિ, છતાં મોટાઓ પણ સંસારમા મોહિત થઈ શા માટે કર્મો કર્યો કરે છે ? કદાચ તમે કહેશો કે સમારમા સુખ નથી, એમ તે શા ઉપરથી નિશ્ચય કર્યો ? તો એ મારા અનુભવથી મેં નક્કી કર્યું છે જુઓ) હું બેટમા જન્મ્યો હતો ત્યારે મારી માતાએ મને તે જ ક્ષણે ત્યજ દીધો હતો અને નિરાધાર થયો હતો છતાં કર્મને અનુસરી વતમા હું ઊછરી ગયો ! હે દેવર્ષિ ! પુત્રની ઈચ્છાથી મેં પર્વત પર અનેક વર્ષો સુધી ઉત્તર તપ કર્યું હતું અને તકરોને નાને રીતે થતા તે જ્ઞાનીના મોક્ષ થાવ છે, તન્મોની રાજસ્યક્રિયાને તે નાશ થશે જ હોય છે, તેથી તેમને છત્ર-મુક્તિ તથા વિદેશમાં તે સભરે જ છે આ વાતને બહાર સમજાવવા માટે જ અર્ધથી માની છેક સ્કંધની તમામિતુલ્યોના નર્વ ગ્રંથ સમજવો વાતવપુરાણમા પણ કહ્યું છે કે, જાનેનાકળે નટે વિદેશવચ્ચશિષ્યતે । જ્ઞાનથી આવશ્યકો નાથ થાય છે, તેપણ વિમેષ તે બાકી રહે જ છે '

ઉપાસ્યા હતા, તેથી મેં જ્ઞાનીઓમા શ્રેષ્ઠ 'શુક' નામનો પુત્ર મેળવ્યો હતો અને તેને મેં આગળથી માડી વેદોનો સાર (શ્રીદેવીભાગવત) સારી રીતે ભણાવ્યો હતો ! હે સત્પુરુષ ! તમારા વચનથી બોધ પામેલો તે મારો પુત્ર વિરહથી વ્યાકુળ અને રડતા મને ત્યજીને એક લોકથી બીજા લોકમા ક્યાક ચાલ્યો ગયો છે પછી પુત્રના વિયોગથી પીડાતો હું મહાપર્વત મેરુને છોડી માતાની પાસે જવાનું મનથી વિચારી કુરુજગલ દેશમા આવ્યો જોકે હું સંસારને જોકો જાણું જ છું, છતાં માયાના પાશથી બાંધાઈ પુત્રના સ્નેહથી અત્યંત દુઃખળા અગવાળો ને શોકપ્રગુપ્ત રહેતો હતો પછી મારો પવિત્ર માતા સત્યવતીને શતનું રાજ્ય પરણેલી જાણી, હું અહીં જ સરસ્વતીના પવિત્ર કિનારા પર આશ્રમ કરી રહ્યો છું શતનું રાજ્ય સ્વર્ગમા ગયા, ત્યારે મારી માતા વિધવા થઈ અને ભીષ્મથી રક્ષાતી તે સાધની બે પુત્રોની સાથે રહેતી હતી ગંગાના બુદ્ધિમાન પુત્ર ભીષ્મે ચિત્રાગદને રાજ્ય બતાવ્યો, પરંતુ ક્રમદેવ જેવી કાનિવાળો તે મારો ભાઈ પણ કાળે કરી મરણ પામ્યો ત્યારે માતા સત્યવતી શોકસમુદ્રમા ડૂબી ગઈ અને એ મરણ પામેલા પુત્ર ચિત્રાગદને ઉદ્દેશી સેવા લાગી હે મહાભાગ ! તે સતીને એમ દુઃખી થયેલી જાણી હું તેમની પાસે ગયા, અને મેં તથા મહાત્મા ભીષ્મે તેમને ખૂબ આશ્વાસન આપ્યું પછી સ્ત્રીના તથા સત્યના સુખથી અલગ થયેલા ભીષ્મે બીજા પરાક્રમી ભાઈ વિચિત્રવીર્યને રાજ્ય બતાવ્યો વળી ભીષ્મે (સ્વયં વરમા) પોતાના બન્ધથી રાજ્યમાંને જતી લઈ કાશીગંગાની પુત્રીઓ—એ સુદર કન્યાઓ લાવીને સત્યવતીને મોપી અને ગુલ કાળે (મારા) ભાઈ વિચિત્રવીર્યનો (તે કન્યાઓ સાથે) વિવાહ કર્યો ત્યારે હું સુખી થયો, પરંતુ યુવાન અને ધનુર્ધરી તે નાને ભાઈ પણ ક્ષયરોગથી ખૂબ પીડાઈને સંતાન રહિત જ મરણ પામ્યો, ત્યારે (વળી પાછી) મારી માતા દુઃખી થઈ તે સમયે કાશીગંગાની પુત્રી બાને બાંહેનો પાનિને મરણ પામેનો જોઈ પતિવ્રતાના ધર્મ માટે તત્પર થઈ અને તેઓ બાને અત્યંત દુઃખી થઈ રહતી પાનાની મતી નાસુને કહેવા લાગી કે, 'અમે

ખને અગ્નિમા પતિની સાથે જ જઈશુ હે સાસુ !
તમારા પુત્રની સાથે સ્વર્ગમા જઈ અમે ખને,
નદનવનમા પતિની સાથે સુખેથી આનંદ કરીશુ
તે વખતે માતાએ સોહભાવનો આશ્રય કરી ભીષ્મના
વચનથી તે ખને વહુઓને એ (અગ્નિપ્રવેશરૂપ)
મોટા ઉદ્યમથી અટકાવી પછી ભીષ્મે તથા માટે
માતાએ પરસ્પર વિચારી સર્વ ઉત્તરીક્રિયા કરીને દસ્તિતા
પુરમા મને યાદ કર્યો માતાએ યાદ કરતા જ તેમના
મનનો ભાવ જાણી હું દસ્તિતાપુરમા ગયો અને
અને મસ્તકથી માતાને પ્રણામ કરી એ હાથ જોડી
ઊભો રહ્યો પછી પુત્રના શોકથી અત્યંત તપી ગયેલા
અગવાળી અને દુર્બળ થયેલી તે માતાને મેં કહ્યું
હે માતા ! તમે મને મનથી કેમ ઘોલાવ્યો છે ? હે
તપસ્વીનિ ! કોઈ મોટા કાર્ય માટે તમે મને આજ્ઞા
કરો, હું તમારો દાસ છું, તમારું ક્ષુ કાર્ય કરું હે
માતા ! તમે મારું ઉત્તમ તીર્થ છો અને પ્રસિદ્ધ
પરમ દેવ છો, તમે મારું ચિંતન કર્યું એટલે હું
અહીં આવ્યો છું યોદ્ધો, હું તમારું ક્ષુ પ્રિય કાર્ય
કરું ?' હે નારદમુનિ ! એમ કહી હું માતાની આગળ
ઊભો રહ્યો, ત્યાં પાસે ઊભેલા ભીષ્મની સામે જોતી
તેણે મને આ વચન કહ્યું 'હે પુત્ર ! ક્ષયગ્રેગથી
પીડાયેલો તારો ભાઈ આજે મરણ પામ્યો છે તેથી
આ લોકમા ગળનો નાશ થનાના ભયથી હું દુઃખી
થઈ છું, માટે હે બુદ્ધિશાળી ! પતંગરપુત્ર ! ગંગાપુત્ર
ભીષ્મના મનથી કાર્યસિદ્ધિ માટે મેં હમણાં મનથી
યાદ કરી તને અહીં ઘોલાવ્યો છે, તો હે વ્યાસ !
રાતનું ગળનું નામ રાખવા તું નાશ પામેલ દુળને
સ્થિર કર અને વશના નાશથી બતા દુઃખથી તું મને
ખચાવ રૂપ તથા યોવનથી મોલતી કાગીરાગ્નની
મેં પુત્રીઓ તારા નાના ભાઈ સંજયન વિન્ધવતીવીરની
પત્નીઓ છે; તે ખને સાથે સમાગમ કરી તું પુત્ર
ઉત્પન્ન કર, અને હે બુદ્ધિમાન ! ભન્તરાશની રક્ષા
કરુ એમા કોઈ પણ કાર્ય દોષ નથી ' એવું માતાનું
વચન સાંભળી હું નિનાતુર અને નરમથી ભવતરફ
ગયો. પત્ની વિતયનમ્ર થઈ મેં તેને કહ્યું 'હે
માતા ! પરત્વીનો નમાગમ કર્યો, તે ધાપુ જ પાપી
કર્મ છે; તો ખતપર આદરવી ધર્મેમાર્ગને જાણ્યા
છતા હું તે કેમ કરું ? વગી નાના ભાઈની સ્ત્રી તો

પુત્રી કહેવાય છે, (તેની સાથે) વેદશાસ્ત્રો ભણ્યા છતાં
હું વ્યભિચાર કેમ કરું ? ખરેખર અન્યાયથી કુળની
રક્ષા ન કરવી જોઈએ, કેમ કે પાપ કરનારના પિતૃઓ
સસારમાથી તરતા નથી લોકોને ઉપદેશ કરનાર
અને પુત્રાણોને રચનાર પણ જાણી જોઈને મહા
અદ્ભુત નિઘ કર્મ કેમ કરું ?' (મેં એમ કહ્યું
છતાં) પુત્રના શોકથી અત્યંત ખળતી તે માટે માતાએ
વશના રક્ષણની ઈચ્છાથી ફરી સમીપમા ખૂપ રડતા
રડતા મને કહ્યું 'હે પતંગરપુત્ર ! મારા વચનથી
તને દોષ નહિ લાગે હે પુત્ર ! વડીલોનું સત્ય વચન
દોષવાળું હોય, તોપણ શિષ્ટાચાર તરીકે તેને પ્રમાણ
ગણી મનુષ્યોએ વિચાર્યો વિના જ કરવું જોઈએ,
માટે માન આપનારા પુત્ર ! તું મારું વચન કર, તને
દોષ નહિ લાગે હે પુત્ર ! ખૂબ જ ખચ્યા કરતી અને
શોકસમુદ્રમા ડૂબેલી મને માતાને તું પુત્ર ઉત્પન્ન
કરી સુખી કર ' એમ ઘોષતી તેને સાંભળી તે વખતે
સૂક્ષ્મધર્મના નિર્ણયને વધારે જાણતા ગંગાપુત્ર ભીષ્મે
મને કહ્યું 'હે નિર્દોષ વ્યાસ ! આમા તમારે વિચાર
કર્યો યોગ્ય નથી માતાનું વચન સ્વીકારી તમે સુખેથી
તે કાર્ય કરો ' એવું તેનું વચન તથા માતાની માગણી
સાંભળી હું તે નિઘ કાર્ય માટે પણ તે વખતે નિશ્ચય
થયો, અને નરમથી અધિક સાથે શરૂ કર્યો આનંદથી
ઝેધન કરવા હું તૈયાર થયો તે વખતે અત્યંત કદરૂપા
તપસ્વી મારા ઉપર તે મન વગરની જણાઈ, ત્યારે
એ પ્રથમ પ્રસંગે જ મેં સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી
તે અધિકારને શાપ આપ્યો કે, 'તે આખો મીઠી
દીધો છે, તેથી તને આધેળો પુત્ર થશે' હે મુનિશ્રેષ્ઠ !
પત્ની જીજ્ઞે દિવસે માતાએ મને એકાંતમા પૂછ્યું કે,
'હે પુત્ર ! કાશીરાજની પુત્રીના પેટમા પુત્ર થશે ને ?'
ત્યારે શરમથી નમેલા મુખનાળા મેં માતાને કહ્યું
'હે માતા ! મારા જ શાપને લીધે આધેળો પુત્ર
થશે' હે નારદમુનિ ! (તે સાંભળી) એણે કંઠાર
વચનથી મને કપ્પે આપ્યો 'હે પુત્ર !' તને આધેળો
પુત્ર થશે, 'એમ તે શા માટે તેને શાપ દીધો ?' ૧-૬૧

તથા નિર્મલિતસ્તય કઠારવચસા મુને ।

કથ પુત્ર ત્વયા ક્ષતા પુત્રસ્તેઽન્યો ભવિષ્યતિ ॥૬૧

ઈતિ શ્રોતેભ્ય-નવત મહાપુત્રમા ૫૪ સ્કંધ પરિ

અધ્યાય ૨૪ માં અમામ

અધ્યાય ૨૫ મો*

વ્યાસનો મોહ

વ્યાસ ક્વાચ

વાસવી વક્તા જાતા શ્રતા મે વાક્યમીદશમ્ ।

દાશેવી મામુવાચેદં પુત્રાર્થે મૃશામાનુરા ॥ ૧ ॥

વ્યાસ યોહ્યા મારુ એ વાક્ય સાભળી મચ્છી મારની પુત્રી સત્યવતી ગભરાઈ ગઈ તેણે પુત્ર માટે ખૂબ આતુર થઈ મને આ વચન કહ્યું 'હે પુત્ર' કાશીરાજની પુત્રી વહુ અપ્પાલિકા ધન્યવાદને પાત્ર છે અને વિચિત્રવીર્યની તે વિધવા પત્ની શોકયુક્ત છતાં સર્વ લક્ષણોવાળી હોઈને રૂપ તથા ચૈવનથી શોભીતી છે, માટે તેનો સગ કરી તેના વિષે તું અત્યંત માતૃ પુત્રને ઉત્પન્ન કર હે માન આપનારા । આધળો પુત્ર સન્યતો અધિકારી થઈ શકે નહિ, માટે તું મારા વચનથી એ રાજપુત્રીમા સુદર પુત્ર ઉત્પન્ન કર' હે મુનિ ! માતાએ એમ કહેલો હું તે વેળા કાશી રાજની પુત્રી અપ્પાલિકા ન્યા સુધી ઋતુમતી થઈ ત્યા સુધી ત્યા હસ્તિનાપુરમા જ રહ્યો પછી સુદર વાળના છેડાવાળી તે અપ્પાલિકા તે સમયે સાસુના કહેવાથી એકાંતમા શરમાતી શરમાતી શયનમદિરમા મારી પાસે આવી, પણ જટાધારી, જિતેન્દ્રિય, તપસ્વી અને રસ વિનાના મને જોઈને તે પણ પરસેવાવાળા મુખવાળી ફિક્કી અને મન વગરની થઈ ગઈ તે વખતે સત્રિમા મળેલી એ ત્રીને પાસે ધૂજતી ઊભેલી જોઈ મે કોપાયમાન થઈ ક્રોધથી તેને કહ્યું 'તું મને જોઈ ગર્વથી ફિક્કા રગવાળી થઈ ગઈ, તેથી હે સુદર મધ્યભાગવાળી ! તને ફિક્કા રગવાળો પાડુ પુત્ર થશે.' આમ કહી રાગે ત્યા જ અપ્પાલિકા સાથે હું રહ્યો અને રાતમા તેને ભોગવી માતાની રમ લઈ પોતાના સ્થાન તરફ જતો રહ્યો પત્ની એ બાને અપ્પિકા તથા અપ્પાલિકાએ સમય થતા = ૧૬૫૦ તથા ફિક્કા રગનો એમ (જે) પુત્રોને જન્મ આપ્યો, તેમા (આધળો) ધૃતરાષ્ટ્ર અને (ફિક્કો) પાડુ નામે

પ્રસિદ્ધ થયો મારી માતા સત્યવતી તે બંને પુત્રોને તેવા જોઈ ખૂબ ઉદ્વેસ મનવાળી થઈ અને પછી એક વર્ષને આતે મને બોલાવી તે વેળા મને તે કહેવા લાગી 'હે વ્યાસ ! આ બંને પુત્રો તેવા સન્યયોગ્ય ન થયા, માટે મને પ્રિય બીજે સુદર પુત્ર તું ઉત્પન્ન કર' 'બહુ સારુ' એમ મે કહ્યું, એટલે પ્રસન્ન થયેલી તે માતાએ (સ્તવલા થવાનો) સમય થયો, ત્યારે પુત્ર માટે અપ્પિકાને વિનવણી કરી કે, 'હે પુત્રિ ! વ્યાસને ભેટી પડી તું અદ્ભુત પુત્ર ઉત્પન્ન કર અને હે સુદર મુખવાળી ! તે પુત્રને તું વશ કરનાર તથા સન્યયોગ્ય કર' તે વખતે લક્ષ્મણયુક્ત થયેલી તે વહુએ કઈ પણ વચન કહ્યું નહિ અને રાગે માતાના કહેવાથી હું શયનમદિરમા ગયો ત્યારે અપ્પિકાએ રૂપ તથા ચૈવનથી યુક્ત અને જાતજાતના શણગાર તથા વસ્ત્રોને ધારણ કરતી વિચિત્રવીર્યની દાસીને ત્યા મોકલી ચઢનથી રંગેલા શરીરવાળી, પુષ્પોની માળાથી શોભતી, સુદર વાળવાળી અને હસતી પેઠે ચાલતી એ દાસી હાવભાવ સાથે (મારી પાસે) આવી, અને પ્રેમયુક્ત થઈ પદાગ પર મને બેસાડી પોતે પણ બેઠી તે વખતે હે મુનિ ! તેના વિલાસથી હું પ્રસન્ન થયો અને પ્રેમથી તેની માથે સત્રિમા મે ખૂબ સતિક્રીડા કરી વળી હે નારદ ! પ્રસન્ન થયેલા મે તેને વરદાન પણ આપ્યું કે, 'હે ઉત્તમ ભાગ્યવાળી ! તને સર્વ લક્ષણોવાળો, સુદર રૂપવાળો, સર્વ ધર્મોને જાણનારો, સત્યવાદી અને શાંતિ ઉપર પ્રેમવાળો પુત્ર થશે' (પછી એ દાસીને પુત્ર થયો) ત્યારે તે 'વિદુર' નામે પ્રસિદ્ધ થયો એમ હે સત્પુરુષ ! મારાથી ત્રણ પુત્રો થયા હતા તેઓ પરસ્પરીમા થયા હતા, છતાં તેઓ પર (આ પુત્રો મારા છે, આવી) મારી માયા વધી હતી પછી તો ખૂબ જ શક્તિશાળી હું પરાક્રમને લીધે અત્યંત માન્ય થયેલા તે ત્રણે પુત્રોને જોઈ શોકનું ક્ષરણ નુકલેવનો વિરુદ્ધ પણ ભૂલી ગયો હે બ્રહ્મ ! (આ ઉપરથી જણાય છે કે) રૂપરહિત અને નિરુદ્ધ લેવા છતાં માયા બળવાન હોઈ જ્ઞાનીઓને પણ મોહ કરનારી છે અને જેઓએ મન જીત્યું ન હોય, તેઓને તો એ હોદવી પણ મુરદેવ થાય છે હે મુનિવરોમા ઉત્તમ ! માતા પર સોદયી બાધા-

* આ અધ્યાયમાં ત્રેલક યોગકવી પોતાના મોહ વર્ણવતા વ્યાસ મોટા જ્ઞાનીઓને પણ મોહ થવાનું કારણ પૂછે છે

યેવુ અને પુનોઆ વીગયે । મારુ ચિત્ત વનમા શાન્તિ
પામ્યુ નહિ અને પછી તો મારુ મન જાણે નગરોળે
નહયુ, જેથી કોઈક વેળા પસ્તિનાપુનમા અને કાઈક
સમયે સન્સ્વતીના કિનારે હોઈ એક સ્થળે સ્થિર
રહ્યુ નહિ કોઈક વેળા ગાનનુ ચિત્તન કરતા મારુ
મનમા જણાતુ કે આ પુનો પ્રેણ છેઃ મરો
મોહ ક્ષે સ્વર્ગ છેઃ આ પુનો મરણ પામેલા
મારુ શ્રાદ્ધ કરવાને પણ યોગ્ય નથી વ્યભિચારથી
થયેલા આ પુનો મને શુ સુખદાયી થશેઃ (નહિ જ
ધાય આણુ મને સ્પષ્ટ જણાતુ છતા) બગવાન
માથા માત્ર મનમા મોહ કથી જ કરતી હતી તે મુનિ ।
કોઈક સમયે અત્યંત સાવધાન થઈ એકાંતમા
હુ સતાપ કરી ઈસ્તો કે હુ જાણુ છુ છતા
મોહના આ વ્યાધના પ્રવામા હુ નકામે પડ્યો
છુ પછી ભીષ્મને અત્યંત પ્રિય અને બગવાન એવો
પાડુ રાજ્યને પ્રાપ્ત થયો ત્યારે વળી પાડુ મારુ મન
પુત્રના મરણે પ્રસન્ન થયુ એ પાડુને કુતી તથા
માદ્રી નામની સુદર રૂપવાળી બે સ્ત્રી મો હતી, તેમા
કુતી વૃક્ષેનની પુત્રી અને માદ્રી મદ્રદાજની પુત્રી હતી
એ પાડુ (ત્રી સાથે સભોગ કરતા તારુ મરણ થયો,
એવો વનમા) બ્રાહ્મપુત્રી શાપ પામી બને સ્ત્રીઓ
સાથે વેદવ્ય પામી રાજ્ય છોડીને વનમા જતો
રહ્યો તે વખતે પુનને વનમા જેનો સાલગી મો
ચોદ થયો, તેથી બને સ્ત્રીઓ સાથે જ્યા તે રહ્યો
હતો, ત્યા હુ ગયો અને વનમા તે પાડુને આશ્વાસન
આપી, ફરી પાછો પસ્તિનાપુર આવ્યો ત્યા ધૃતરાષ્ટ્રની
સાથે વાતચીત કરી સન્સ્વતીના કિનાર પર આવ્યા
પાડુએ પોતાના વાનપ્રસ્થ આશ્રમમા ધર્મથી યુધિષ્ઠિર
વાયુથી ભીષ્મનેન ઇન્દ્રની અનુન અને બે અગ્નિની
કુમારેલી નકુલ અને નયવ આમ પાન પાડવાને
લેનજ* પુનો તરિકે ઉત્પન્ન કરાવ્યા હતા તેમા
ધર્મ, વાયુ તથા ઇન્દ્રથી ઉત્પન્ન થયેલા(યુધિષ્ઠિર,
ભીષ્મ તથા અર્જુન) દુતીના પુનો કેવળાયા અને
(અગ્નિવતીકુમારથી થયેલા) નકુલ તથા સહદેવ
માદ્રી હ પુનો કેવળાયા કોઈક સમય એ તમા માદ્રીન

* પોતાની સીમાં પામી પરચાનનીથી બીજ પુણ્ય
કાળ જે પુત્ર થાય તે 'લેનજ' પ્રજા છે

બેગી પડી પાડુ જ ગ્રાપને લીધો મરણ પામ્યો,
ત્યારે મુનિઓએ અગ્નિમા તેનો સંસ્કાર કર્યો
અને તે વખતે નદી સતી થઈ બગતા અગ્નિમા
પતિ સાથે પ્રવેશી હતી તે કુતી પુનો સાથે (જનની)
ત્રી હતી પત્રી તે વેળા પતિ વિનાની અને દુ ખી
થયેલી શૂર્યેનની પુત્રી કુતીને મુનિઓ પસ્તિનાપુર
લઈ ગયા અને તેઓએ ભીષ્મ તથા મહાત્મા વિદુરને
તેને સોંપી તે આભગી હુ (એ) પારકા શરોરો માટે
પીડા પામ્યો પાડુના પુનોને ભીષ્મે વિદુરે અને
યુધિમાન ધૃતરાષ્ટ્રે પ્રીતિથી પાળ્યા એમ વિચારી
દુર્ધાંધન વગેરે ધૃતરાષ્ટ્રના પુનો ક્રૂર મનવાળા હોઈ
એકકા થઈ પાડવો સાથે અપ્સુત વિગેધ કરવા લા યા
તેવામા એ (૧૩૪—પાડવ) પુત્રોને ભણાવવા દ્રોણા
ચારી ત્યા આવ્યા તેમને ભીષ્મે માન આપ્યુ અને તે
નગરમા વસાવ્યા કુતીએ (કુમારવસ્થામા સૂર્ય સાથે
સમાગમ કરી) તન્તમા જ જન્મેલા બાગક કણ્ણને
જ્યારે (નદીમા) ત્યજી દીધો હતો ત્યારે અધિ
ત્થ નામના મારવિયો નદીમાથી જ તેને મે સ્ત્રી ઉછેર્યો
હતો તે કણ્ણ ઘણો શૂરો હોઈ દુર્ધાંધનો પ્રિય હતો
ભીષ્મ તથા દુર્ધાંધન વગેરેમા માલોમાહે વિરોધ થવા
લાગ્યો ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્રે એ પુનોમા ક્રોશ થતો વિચારી
વિરોધને ગમાવવા વારણાવત નગરમા મહાત્મા
પાડવોનુ નેનાનુ ઠરાવ્યુ એને દુર્ધાંધે તે જ સ્થળે
(પાડવા પરના) દ્રોણી પોતાના મિત્ર પુનોચનને
મોકની સુદર લાખના ઘર તૈયાર કરાવ્યા હે મુનિશ્રેષ્ઠ ।
એ લાખના ઘરમા દુતી સહિત પાડવાને બગી ગયેના
સાલગી પોનો ઉપરના ભાવથી હુ દુ ખરૂંપી સમુદ્રમા
દૂષી ગયા અ । અત્યંત સાકાનુર થઈ રાતદિવમ
સૂના વનમા (નગ્યાની) તપાસ કરવા લાગ્યો તેવામા
એકસમ નગરમા નુ બધી દૂબળા થયેના પાડવોને
મે જોયા પત્રી પાડવાને ત્યા જોઈને હુ પ્રસન્નચિત્ત
થયા અને મ તન્ત જ તેઓને દ્રુપદ રાજના નગર
તરફ (ગયા) પ્રેરવા કરી ત્યારે દુ ખથી પીડાતા
હોઈ દૂબળા થયેના તેઓ બ્રાહ્મણનો વેશ ધરી મુગ
નર્મ પેડેને ત્યા નજા અને (દ્રુપદની) સભામા
જઈ બેઠા ત્યા અર્જુન પતકમ કરી દ્રીપદીને
જીતી લઈ મહાતાના કેવળાથી પાડો ભાઈઓએ તે

માનયુક્ત દ્રૌપદી સાથે વિવાહ કર્યો હે મુનિ! તે વખતે તેઓનો વિવાહ જોઈ હુ ઘણો જ ખુશી થયો પછી તેઓ દ્રૌપદીની સાથે હસ્તિનાપુર ગયા હે પ્રાહ્લણ શ્રેષ્ઠ! ધૃતરાષ્ટ્રે પાડવોનું રહેઠાણ ઇદ્રપ્રસ્થ ઠસવ્યુ અને અન્તર્નું વસુંદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણની સાથે ત્યા રહી (ખાડવ વનમા) અગ્નિને તૃપ્ત કર્યો પછી (યુધિષ્ઠિરે) રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો, ત્યારે પણ હુ પ્રસન્ન થયો પછી એ પાડવોનો વૈભવ તથા મયદાનવે કરેલી તેમની સભા જોઈ ખૂબ જળી જતા દુર્યોધને જુગાર ખેલવાની ગોઠવણ કરી શકનિ કપટથી જુગાર રમવાનું જાણતો હતો, ત્યારે યુધિષ્ઠિર પાસા ખેલવાની કળાને જાણતા ન હતા, તેથી દુર્યોધને પાડવોનું રાજ્ય તથા ધન (જુગારથી) પકાવી લીધું અને દ્રૌપદીને હુ ખ દીધું, તેમ જ ખાર વર્ષ સુધી પાડવોને દ્રૌપદીની સાથે વનમા વસાવ્યા તેથી તેઓએ મને ઘણું જ દુ ખ ઉપજાવ્યું આમ હે નારદ! સનાતનધર્મને જાણતો હોવા છતાં હુ ભ્રમથી સુખ—દુ ખરૂપ આ સસારમા ખૂબ ડૂબી ગયો છું હુ કોણ? એ પુત્રો કોના? માતા કોણ? અને સુખ શું? જેથી મારું હૃદય મોહથી રાતદિવસ ભ્રમ્યા કરે છે હુ શું કરું અને ક્યા જઈ? મને સંતોષ થતો નથી મારું ચચળ મન આ સસારમા હિંડોળે ચડ્યું છે, જેથી સ્થિર થતું નથી હે મુનિશ્રેષ્ઠ! તમે ખંધુ જાણો છો, તો મારો સંદેહ દૂર કરો, તમે એવું કરો કે, જેથી હુ સત્તાપરહિત થઈ સુખી થાઉં

सर्वज्ञोऽहं मुनिश्रेष्ठ संदेहं मे निवर्तय ।

तथा कुर्व यथाऽहं स्या सुखिनो विगतज्वरः ॥

ઈતિ ગીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૬ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૬ મો[†]

નારદનો મોહ

વ્યાસ ઉવાચ

इति मे वचन श्रुत्वा नारद परमार्थवित् ।

मामाह च स्मित कृत्वा पृच्छन्त मोहकारणम् ॥૧॥

વ્યાસ ખોલ્યા એમ મારું વચન સાંભળી સત્ય

+ આ અધ્યાયમા લક્ષણવન સ્થેકોથી નારદ પોતાના મોહનું માહત્તમ વર્ણવે છે

ભ. ૨૪

વસ્તુને જાણતા નારદ ધીમું હસીને મોહનું કારણ પૂછતા મને કહેવા લાગ્યા

નારદ ખોલ્યા 'હે પરાશરના પુત્ર વ્યાસ! હે પુરાણોને જાણનાર! તમે (મોહ વિષેનો) ઉત્તમ નિશ્ચય શુ પૂછો છો? આ સસારમા કોઈ પણ પ્રાણી મોહ વિનાનું^{*} નથી પ્રાણ, વિષ્ણુ, રુદ્ર, સનક, કપિલ વગેરે બધા માયાથી વીંટાયેલા હોઈ સસારના માર્ગમા ભટક્યા કરે છે લોકો મને જ્ઞાની જાણે છે, પણ હુયે સર્વ લોકોની પેઠે ભ્રાંતિ પામ્યો છું (આ વિષે) ખૂબ નિશ્ચયવાળું મારું પૂર્વ વૃત્તાંત હું કહું છું માલજો! હે સત્યવતીના પુત્ર! સ્ત્રી માટે મેં પોતે કહેલા મોહથી મેં પૂર્વે ઘણું જ મોટું દુ ખ અનુભવ્યું હતું એક વખતે પર્વત^{*} અને હું ઉત્તમ ભરતખંડ જેવા દેવ લોકમાથી પૃથ્વી પર ચાલ્યા હતા તીર્થોના સમૂહ, પવિત્ર સ્થાનો અને મુનિઓના શુભ આશ્રમો જોતા અમે બંને પૃથ્વી પર સાથે જ ફરતા હતા દેવલોકમાથી અમે બંને પ્રથમ ચાલ્યા હતા, ત્યારે પરસ્પર સોગદ લઈ નિશ્ચયપૂર્વક વિચાર કરીને અમે આ ઠરાવ કર્યો હતો કે, 'સારી કે નરસી જેને જેવી ઇચ્છા થાય, તેણે એકબીજાને કહેવી, પણ કદી છાતી રાખવી નહિ જેના મનમા ભોજનની, ધનની અથવા કામક્રીડાની જે ઇચ્છા થાય તે એકબીજાને કહેવી' આવો ઠરાવ કરી અમે બંને મુનિઓ સ્વર્ગમાથી પૃથ્વી પર ચાલ્યા

× નારદ એમ કહેવા માગે છે કે, જ્ઞાનીને પણ માયાનો મોહ તથા દુ ખ વગેરે થાય છે, કેમ કે જ્ઞાનથી વિશેષરૂપ સસારનો નાશ થતો નથી. આવરણહિત ને વિશેષરૂપિત નામની માયાની બે શક્તિઓ છે, તમાની આવરણહિત જ્ઞાનથી નાશ પામે છે, પણ વિશેષરૂપિતનો નાશ થતો નથી, તે તો પ્રારબ્ધ કર્મના નાશ સુધી રહે જ છે દેહનો સબંધ હોય ત્યાં સુધી વિશેષરૂપિત ટળતી નથી, તેથી કોઈક વેળા જ્ઞાનીને પણ માયાનો મોહ વગેરે થાય છે, તેમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી.

* આ પર્વત નારદનો ભાણેજ થાય. જે કે નારદ બ્રહ્માના પુત્ર હોવાથી પર્વત તેનો ભાણેજ ન હોઈ શકે એમ થકા થવા તબવ છે, પણ નાર નો બીજો જન્મ દસ પ્રજા પતિથી થયો હતો, એ વાત આ ૧૯ જતા સ્તાનમા સ્કંધમા આવશે અને તે જ જન્મમાં પર્વત નારદનો ભાણેજ બને.

અને એકચિત્ત થઈ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે કરવા લાગ્યા એમ આ લોકમા કરતા અમે બને ઉનાળો પૂરો થતા (ચોમાસામાં) સગવડ સંજના સુદર નગરમાં આવ્યા ત્યાં એ સંજએ ભંડિતથી અમને પૂનઃ આને સારી રીતે માન આપ્યું ત્યારે અમે બને એ મહાત્માને ઘેર ચાતુર્માસ રહ્યા ચોમાસાના ચાર મહિના માર્ગમાં હમેશા ગાળવા મુશ્કેલ થાય છે, માટે સમજી પુરુષોએ ચાતુર્માસ એક જ સ્થળે રહેવું આવો નિશ્ચય છે પ્રાણીએ કામદાનના અંગે આઠ મહિના ભલે મુસાફરી કરવી, પણ સુખ ઈચ્છા નાંચે ચોમાસામાં મુસાફરી ન કરવી 'આમ મનથી વિચારી તે વેળા સંજબને ઘેર અમે રહ્યા અને તે મહાત્મા સંજએ અતિથિસત્કાર કરી અમને માન આપ્યું એ સંજને દમયંતી નામની શ્રેષ્ઠ પુત્રી હતી સુદર દાતવાળી અને ઘણી જ સુદર તે સ્ત્રીને (અમારી) સેવા માટે આજ્ઞા કરી હતી વિવેકને જાણતી અને વિશાળ નેત્રોવાળી તે સંજપુત્રી કાયમ તત્પર રહી અમારી બનેની સેવા કરતી હતી સમય થતા સ્નાન માટે જળ, પુષ્કળ મિષ્ટભોજન, મુખવાસ અને બીજી જે કંઈ અમને ગમતું, તે બધું તે આપતી હતી એ કન્યા અમારા બનેના મનના ઇચ્છિત સંકર પો તથા પખા, આસન અને પથારી વગેરે ઇચ્છિત પદાર્થો પૂરા પાડતી હતી એમ સારી રીતે સેવા કરતા અમે બને સંજને ઘેર રહ્યા હતા અને વેદપાઠ કરવામાં તત્પર રહી વેદોક્ત વ્રત પાળવામાં તત્પર રહેતા હતા હુ હાથમાં વીણા લઈ ઉત્તમ સ્વર સાધી ઘણું જ મધુર અને ક્ષાન્તે ગમતું ગાયત્ર— સામ ગાતી હતો તે મનોહર સામગ્રાન સાલળી એ ચતુર સંજપુત્રી મારા પર સગવાળી ને પ્રેમયુક્ત થઈ દિવસે દિવસે એનો પ્રેમ માત્ર પર ખૂબ વધવા લાગ્યો અને મારું મન પણ તે પ્રેમાળ સંજકન્યા પર ઈચ્છાવાળું બન્યું પછી તો તે સંસિક કન્યા મારા અને પર્વતના ભોજન વગેરેમાં પણ કોઈ કોઈ સમયે કંઈક ભેદ કરવા લાગી અને સેવામાં પણ તકાવત કરવા લાગી સ્નાન માટે મને ગરમ પાણી આપતી, ત્યારે પર્વતને ઠંડુ આપતી, અને મને દારૂ આપતી ત્યારે પર્વતને દાગ આપતી, પથારી અને ઓછાડ

પણ મારા માટે જેવા પ્રેમથી સાફ કરી તૈયાર રાખતી, તેવા પર્વત માટે ન રાખતી એ સુદરી મને પ્રેમથી જોતી, પણ પર્વતને તેમ ન જોતી પછી તેવું એનું પ્રેમનું કારણ જોઈ પર્વત 'આ શુ ?' એમ વિસ્મય પામી મનથી વિચારવા લાગ્યો અને તેણે મને એકાંતમાં પૂછ્યું 'હે નારદ! તમે બરાબર કહેજો, આ સંજ પુત્રી ખૂબ હર્ષયુક્ત થઈ બધી રીતે તમારા પર પ્રેમ કરે છે અને સ્નેહયુક્ત થઈ તમને જેવા ભક્ષ્યભોજન સંપૂર્ણ આપે છે, તેવા મને આપતી નથી, આમાં કંઈક ભેદ છે અને તે સદેહ ઉપજાવે છે સંજની આ પુત્રી ખરેખર તમને પતિ કરવા ઈચ્છે છે તમારો પણ તેવો જ ભાવ લક્ષણો ઉપગ્રથી હું જાણી શકું છું, કેમ કે નેત્રો તથા મુખના વિકાર ઉપસ્થી પ્રેમનું કારણ જણાય છે, માટે તમે સત્ય કહો હે મુનિ! તમારે જૂઠું વચન કહેવું નહિ સ્વર્ગમાંથી આપણે ઠરાવ કરી ચાલ્યા છીએ, તે હમણાં યાદ કરો' એમ હઠથી પર્વતે પૂછ્યું, ત્યારે હું શરમથી દબાઈ ગયો મેં તેને કહ્યું 'હે પર્વત! વિશાળ નેત્રોવાળી આ કન્યા મને પતિ કરવા તૈયાર થઈ છે અને મારા મનનો ભાવ પણ એના પર વધારે છે' તે સત્ય વચન સાલળી કોપાયમાન થયેલા પર્વત મુનિએ મને વાગવાર વાક્ય કહ્યું 'ધિક્કાર હો, ધિક્કાર હો! પ્રથમ સોગદ લઈને પણ તે મને કયો, તેથી મિત્રનો દ્રોહ કરનાર તું મારા શાપથી વાદરના જેવા મુખવાળો થઈ જ' એમ કોપેલા તે મહાત્માએ મને શાપ આપ્યો, એટલે તરત જ તે સમયે હું કૂર વાદરના જેવા મુખ વાળો થઈ ગયો પછી મેં પણ તે ભાણેજ ઉપર ક્ષમા ન કરી અને ઘણા જ કોપથી તેને પણ શાપ દીધો કે, 'તારી સ્વર્ગમાં ગતિ ન થાઓ હે મહાત્મા પર્વત! ઘણો જ થોડો અપરાધ છતાં મેં મને શાપ આપ્યો માટે તારી પણ મૃત્યુલોકમાં જ સ્થિતિ રહેશે.' પછી મનમાં ખૂબ ઉદાસ થયેલો પર્વત તે નગરમાંથી ચાલ્યો ગયો અને હું તે જ ક્ષણે વાદરના જેવા મુખવાળો થઈ ગયો એમ મને કૂર વાદર જેવો જોઈ સંજપુત્રી આવી થઈ ગઈ અને વીણા સાલળવાની ઈચ્છાવાળી હોઈ મનમાં ખૂબ ઉદાસ થઈ વ્યાસે પૂછ્યું હે બ્રહ્મ! પછી શુ થયું હતું ?

તમે શાપથી કેવી રીતે છૂટ્યા હતા ! અને ફરી મનુષ્યના જેવા મુખવાળા કેવી રીતે થયા હતા, એ તમે ખરાબર કહો એ પર્વત ક્યા ગયા હતા ? તમારા ખતેનો ફરી મેળાપ ક્યારે અને કયે સ્થળે થયો હતો, એ સર્વ તમે વિસ્તારથી કહો

નારદે કહ્યું હે મહાભાગ ! હું શુ કહું ? માયાનુચરિત્ર મોટું છે ક્રોધાચમાન થયેલો એ પર્વત જતો રહ્યો, તે પછી હું ત્યાં ઘણો જ દુઃખી થયો રાજપુત્રી તો વારવાર મારી સેવા કરવામા ખૂબ તત્પર રહેતી જ હતી એ પર્વત જતો રહ્યો, તે પછી પણ હું તો તે જ ધરમા રહ્યો હતો પણ વાદરના જેવા મુખવાળો હું દુઃખી તથા દીન થઈ ખૂબ ચિતાથી પીડાતો હતો અને ‘મારુ હવે શુ થશે ?’ એમ વિચાર્યો કરતો હતો પછી સંજય રાજનએ કહ્યું પ્રકટ યૌવનવાળી પોતાની પુત્રીને જોઈ તે વખતે પોતાના પ્રધાનને પૂછ્યું કે, ‘મારી પુત્રીનો વિવાહકાળ હવે થયો છે, માટે ખૂબ માન્ય કોઈ રાજપુત્રને યોગ્ય વર તરીકે તમે મને જણાવો રૂપ તથા ઉદારતાના ગુણોથી યુક્ત, શૂરો અને સારા કુળમા જન્મેલો રાજપુત્ર તમે મને કહો, એટલે હું વિધિ પ્રમાણે પુત્રીનો વિવાહ હવે કરું,’ ત્યારે પ્રધાને કહ્યું ‘હે રાજા ! તમારી પુત્રીને યોગ્ય અને સર્વ ગુણોથી યુક્ત રાજપુત્રો પૃથ્વી પર ઘણા છે હે રાજેન્દ્ર ! જેના પર તમારી ઈચ્છા લેય, તે રાજપુત્ર ને ખોલાવી તમે કન્યાદાન કરો અને હાથી, ઘોડા તથા રથો સહિત પુષ્કળ ધન આપો,’ એમ પોતાના પિતાએ કરવા ધાર્યું હતું, તે જાણી તે જ વખતે ખોલવામા ચતુર દમયતીએ પોતાની ધાવમાતાની પાસે ઓકાત મા રાજને કહાવ્યું કે, ‘હે મહારાજ ! તમારી પુત્રી દમયતીએ મને કહ્યું છે કે, ‘હે ધાવમાતા ! તમે મારા કહેવાથી મારા પિતાને કહો કે, નારદથી મોઢ પામેલી મે મહતી નામની વીણાને ધારણ કરતા બુદ્ધિમાન નારદને સુખેથી વર્ષો છે, જેથી બીજા કોઈ પણ મને અત્યંત પ્રિય નથી હે તાત ! નારદ મુનિ સાથે મે ઈચ્છેલો મારો વિવાહ તમે કરો, ધર્મને જાણતી હું નારદ વિના બીજા પતિને વરીશ નહિ મગરમચ્છા પિતાના, ઝસમય, મંદુર, સુખથી ભરેલા અને તિમિ

ગિલ નામના જળચર પ્રાણીથી સહિત નારદ પુત્રી સમુદ્રમા હું દુઃખી ગઈ છું ૧-૫૭
મમ્નાડ્ઝં નાદલિંગ્યો વૈ નક્કહીને રસાત્મકે ।
મક્ષારે સુલસપૂર્ણે તિર્મિગિલવિર્જિતે ॥ ૫૭ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા ૫૪ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૬ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૭ મો

નારદનો વિવાહ

સૂત્ર ડવાચ ।

તત્પુત્ર્યા વચન શ્રુત્વા રાજા ધાત્રીમુલાત્તતઃ ।

માર્યા પ્રોગાચ કેરેયીં હમીપસ્થાં સુલોચનામ્ ॥૧॥

નારદ બોલ્યા તે પછી ધાવમાતાના મુખથી પુત્રીનું તે વચન સાંભળી સંજયરાજનએ પાસે બેઠેલી સુદર નેત્રોવાળી પોતાની પત્ની કેરેયીને કહ્યું ‘હે પ્રિયે ! ધાવે જે વચન કહ્યું તે તે સાંભળ્યું ને ? વાદરના જેવા મુખવાળા એ નારદ મુનિને પુત્રીએ પોતાની પસંદગીથી વરી લીધો છે પુત્રીએ શો વિચાર કર્યો છે ? આ તેનું વર્તન બુદ્ધિહીન છે વાદરના જેવા મુખવાળા એ નારદને કન્યા કેમ આપાય ? કદ્દૂ પો એ ભિખારી ક્યા અને મારી પુત્રી દમયતી ક્યા ? આ અવગુ કાર્ય કદી ન કરવું જોઈએ હે સુદર વાળના છોડાવાળી ! મુનિ પર મોઢેલી તે ભોળી પુત્રીને તુ શાસ્ત્ર તથા બુદ્ધિને અનુસરતી યુક્તિ વડે હકથી પણ અટકાવ ! પોતાના પતિનું એ વચન સાંભળી માતાએ પોતાની પુત્રીને કહ્યું ‘તારુ રૂપ ક્યા અને વાદરના જેવા મુખવાળો એ નિર્ધન મુનિ ક્યા ? તુ ચતુર થઈ એ ભિખારી પર કેમ મોઢ પામી ? તુ વેલડી જેવી ક્રોમળ શરીરવાળી છે અને એ તો રાખોડીથી કઠોર શરીરવાળો છે હે નિર્દોષ પુત્રિ ! વાદરના જેવા મુખવાળા તેની સાથે તારી વાત કેમ ઘટે ? હે ઝળકતા હાસ્યવાળી ! એ નિદ્રાપાત પુરુષ ઉપર તને શી પ્રીતિ થશે ? તારો વર કોઈ રાજપુત્ર થવા દે, તુ ખોટી હક ન કર, ધાવના મુખથી વચન સાંભળી તારા પિતા દુઃખ પામે છે ક્રોમળ માલતીની વેલને બાવળના

* આ અધ્યાયમા છાપ્પન શ્લોકોથી નારદનો વિવાહ તથા મોહનો અદિથા વર્ણવાયે.

ગુણ સાથે લાગેલી નોંઈ ક્યા ચતુર મનુષ્યનું મન ખેદ ન પામેઃ પૃથ્વી પર યોગે મૂર્ખ મનુષ્ય પણ કોમળ નાગસ્વેદના પાન ઊંટને ખાવા આપે । વિવાહવિધિ થયા પછી નારદની પાસે તેના હાથે વળગેલી તને નોંઈ કેનું ચિત્ત નહિ બળી ન્યય યજ્ઞપાઠ મોઢાવાળાની સાથે વાત કરવી પણ ગમતી નથી, તો મરતા સુધી એની સાથે તારે કેવી રીતે સમય ગાળવો ?' માતાનું તે વચન સાંભળી મુખ આતુર થઈ મારા પર નિશ્ચય કરી બેઠેલી નાનુક અગવાળી દમયંતી માતાને કહેવા લાગીઃ 'મૂર્ખ પુરુષના મુખ, રૂપ તથા ધનથી શું કરવાનું ? ચતુરાઈ વિનાનો હોઈ રમનો માર્ગ નહિ જાણતા પુરુષના રાન્યથી પણ શું હે માતા । વનમાં મુગલીઓ પણ ધન્ય છે કે, જેઓ નાદથી મોહિત થઈ ગ્રાણી આપે છે, માટે મૂર્ખ મનુષ્યોને પૃથ્વી પર ધિક્કાર હો હે માતા । સાત સ્વરોરૂપ જે વિદ્યાને નારદ જાણે છે, તેને શકર સિવાય ત્રીજો કોઈ પણ પુરુષ જાણતો નથી (અર્થાત્ એ વિદ્યાને નારદ તથા શકર બે જાણે જ જાણે છે, ત્રીજો કોઈ જાણતો નથી) મૂર્ખની સાથે રહેવું, તે ક્ષણે ક્ષણે મરણરૂપ છે, રૂપાળો અને ધનવાન પુરુષ ને ગુણ વિનાનો હોય તો ક્ષયમ ત્યજવા યોગ્ય છે નક્કીએ ગર્વ કરતા મૂર્ખ સગ સાથેની મિત્રતા પણ ધિક્કારપાત્ર છે । ગુણને જાણતા ભિખારી સાથેની પણ મિત્રતા કેવળ વચનથી જ મુખ આપતી હોય છતા શ્રેષ્ઠ છે સ્વર, ગ્રામ તથા મૂર્છના ભેદને તેમ જ આઠ સ્ત્રોને જાણતો પુરુષ દુર્બળ હોય, તોપણ દુર્બલ છે, જેમ ગંગા તથા સરસ્વતી કૈલાસમાં પહોચાડે છે, તેમ સ્વરજ્ઞાનમાં કુશળ મનુષ્ય પણ કૈલાસમાં પહોચાડે છે સ્વરોના પ્રમાણને જે જાણે છે, તે મનુષ્ય હોય, તોપણ દેવ જ છે અને સાત સ્વરોના ભેદવાળા સંગીત શાસ્ત્રને જે જાણતો નથી, તે છદ્મ હોય તોપણ પનુ છે મૂર્છના તથા તાલની ગતિ માંભથી જે આનંદ પામતો ન હોય, તેને ખરેખર પશુ જાણવો, હર્ષણિયા પનુ છે, તોપણ સંગીત માંભથી આનંદ પામે છે, માટે પનુ નથી એવી ગ્રામ દ્વન વિનાનો હોય છે, છતા મનોહર નાદ સાંભળી આનંદ પામે છે, તો દ્વનરાજા છતા મનોહર નાદ સાંભળી આનંદ નહિ પામતા

મનુષ્યોને ધિક્કાર હો । બાળક પણ સુદર સ્વરૂપવાળું ગાયન સાંભળી પ્રસન્નચિત્ત થાય છે, પણ જેઓ ધરડા છતા તેનું ગાયન જાણતા નથી, તેઓને ધિક્કાર હો મારા પિતા નારદના અનોક ગુણોને શું નથી જાણતા ય ત્રણે લોકમાં તેના સમાન બીજો સામ ગાનાર નથી માટે એને પ્રથમ મેળાપથી જ હું વરી ચૂકી છું ગુણોના ભંડાર એ નારદ શાપને લીધે પાછળથી વાદરના જેવા મુખવાળા બને થયા છે, પણ તેથી શું ધોડા જેવા મુખવાળા કિન્તરો ગાનવિદ્યાથી યુક્ત છે, તો કોને પ્રિય હોતા નથી ય સુદર મોઢાનું શું દ્વન છે ? માટે હે માતા । તું મારા પિતાને કહેજે, હું એ મુનિશ્રેષ્ઠને વરી ચૂકી છું, તેથી આગ્રહ છોડી આનંદથી મને તેમને આપી દો ।

નારદે કહ્યું હે મુનિ । પુત્રીનું એ વચન સાંભળી દૈકેથીએ પુત્રીનો માસ પરનો આગ્રહ જાણી સગને જણાવ્યું - હે સજેન્દ્ર । શુભ દિવસે દમયંતીનો નારદ-મુનિ સાથે વિવાહ કરી દો, કેમ કે એ સર્વજ્ઞ મુનિને તે મનથી વરી ચૂકી છે' એમ સણીએ પ્રેરણા કરી, એટલે સગવળ સગવળે વિધિથી સર્વ વિવાહકર્મ કર્યું હે શત્રુઓને તપાવનારા । એમ સ્ત્રીને સ્વીકારી વાદરના જેવા મુખવાળો હું હમેશા બળતા મનથી ત્યા જ રહ્યો સજ્ગુત્રી મારી સેવા માટે ન્યારે મારી પાસે આવતી, ત્યારે વાદરના જેવા મુખવાળો હું દુ ખથી અત્યંત બળ્યા કરતો, પણ દમયંતી તો મને નોંઈ પ્રકૃત્ત મુખકમળવાળી જ રહેતી, પણ (મારું) વાદરના જેવું મુખ હોવા છતા કદી શોક કરતી ન હતી એમ સમય જવા લાગ્યો, તેટલામાં અનોક તીર્થોમાં ફરતા પર્વત મુનિ એકાએક મને મળવા માટે આવ્યા મે તેમને પ્રેમથી ઘણું જ માન આપ્યું અને વિધિ પ્રમાણે પૂજ્યા, પછી દિવ્ય આસન પર બેઠેલા પાંત મુનિ મને વાદરના જેવા મુખવાળો, છતા સ્ત્રીને પરણેલો હોઈ પણ ચિંતાતુર નોંઈ દુ ખી થયા પછી તે દયાળુ પાંતે દુખળા થયેલા મને—મામાને આ પ્રમાણે કહ્યું 'હે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ । મે તમને કોપથી શાપ આપ્યો છે, તેનું નિવારણ આજે હું કરું છું, સાંભળો હે નારદ । આ સજ્ગુત્રીને નોંઈ મારા ચિત્તમાં હમણાં દયા ઊપજી છે; માટે મારા પુણ્યથી

તમે સુદર મુખવાળા ધાઓ પછી મેં પણ એમનું વાક્ય સાભળી ચિત્તને સ્નેહાળ કરી તરત તે જ ક્ષણે તેમને આપેલા શાપનું પણ નિષારણ કર્યું કે, 'હે ભાણેજ! તમારી પણ હવે સ્વર્ગલોકમાં ગતિ ધાઓ, હે પર્વત! મેં (તમને આપેલા) શાપનું આમ નિવારણ કર્યું છે,' પછી તેના વચનથી તેના દેખતા હુ સુદર મુખવાળો થયો, એટલે સતોષ પામેલી સજ્જનિયે તરત માતાને કહ્યું 'હે માતા! મહાતેજસ્વી તમારા જમાઈ સુદર મુખવાળા થયા છે અને પર્વત-મુનિના વચનથી આજે શાપથી છૂટ્યા છે,' તે વચન સાભળી રાણીએ રાજાને કહ્યું, એટલે પ્રસન્ન થયેલો સંજય રાજા તે જ વખતે અમને મળવા માટે આવ્યો એ મહાત્મા રાજાએ તે સમયે સંતુષ્ટ થઈ મને તથા મારા ભાણેજને પુષ્કળ ધન આપ્યું અને મોટી પહેરામણી આપી આમ માયાના બળનું મહાત્મ્ય મેં જે પ્રમાણે અનુભવ્યું હતું, તે આ સર્વ મારુ પહેલાનું વર્તન મેં તમને કહ્યું હે મહાભાગ! માયાના ગુણોથી રચાયેલા આ જૂઠા સંસારમાં કોઈ પણ પ્રાણી સુખી છે નહિ, થયો નથી અને થશે પણ નહિ^x ક્રામ, ક્રોધ, લોભ, મત્સર, મમતા, આહકાર અને મદને કોણે છૂટ્યા છે કે કેમ કે એ બધા મહાબળવાન છે હે મુનિ! સત્ત્વ, રજ્જ્સ અને તમસ્ આ ત્રણ ગુણો જ પ્રાણીઓના દેહની ઉત્પત્તિમાં ખરેખર કારણ છે હે વ્યાસ! કોઈ સમયે હું વિષ્ણુની સાથે વનમાં જતો હતો, ત્યારે હાસ્યવિનોદથી ક્ષણવારમાં તેમણે મને સ્ત્રીપણું પમાડી દીધું હતું માયાના બળથી મોહિત થયેલો હું રાજાનું રાણીપણું પામ્યો હતો અને તે રાજાના ઘરમાં મેં ઘણા પુત્રોને જન્મ આપ્યા હતા'

વ્યાસે પૂછ્યું હે સત્પુરુષ! તમારુ વચન સાભળી મને આ મોટે સશય થાય છે કે, હે મુનિ! અત્યંત શાંતી છતાં તમે સ્ત્રીપણું કેમ પામ્યા હતા? અને પાછા પુરુષ કેવી રીતે થયા હતા? કયા રાજાને ઘેર તમે પુત્રોને જન્મ આપ્યા હતા? આ સર્વ વૃત્તાંત

^x અર્થાત ત્રણ ગુણોથી ઉત્પન્ન થનારા આ દેહ જ્યાં સુધી હોય છે, ત્યાં સુધી માથાના મોહ સુખ, દુઃખ વગેરે વિશેષે સર્વને રહેવાના જ, તે માટે કોઈ ઉપાય નથી.

તમે મને સંપૂર્ણ કહો સ્થાવર-જંગમ આ સર્વ જગતને જેણે મોહિત કર્યું છે, તે માયાનું આ અદ્ભુત ચરિત્ર તમે મને કહો સર્વ ગ્રથોના અર્થના સ્વરૂપ અને સર્વનો સશયનો નાશ કરનાર તમારી કથાઓરૂપ અમૃત સાભળતા હું તૃપ્તિ પામતો નથી

ન સ્તિમધિગચ્છામિ યજ્ઞસ્ત્વ કથામૃતમ્।

સર્વગ્રન્થાર્થતત્ત્વં ચ સર્વસંશયનાશનમ્ ॥૫૬॥

ઈતિ શ્રીવિભાગવત મહાપુરાણમાં પદ્ય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૭ મો મમમ

અધ્યાય ૨૮ મો⁺

નારક સ્ત્રી કેમ થયા હતા?

નારક ઉવાચ।

નિશામય મુનિશ્રેષ્ઠ મદતો મમ લક્ષ્યામ્।

માયાગ્લ સુદુર્લભ મુનિભિર્યોગિભિવચ્ચમે' ॥ ૧ ॥

નારકે કહ્યું હે મુનિશ્રેષ્ઠ! મારી ઉત્તામ કથા હું તમને કહું છું, સાભળો યોગવેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ મુનિઓને પણ માયાનું બળ જાણવું ઘણું મુશ્કેલ છે અજન્મમાં અને મહાદુ ખે જાણી શકાતી એ માયાએ પ્રભાથી માડી વનસ્પતિ સુધીના સર્વ સ્થાવર-જંગમ જગતને મોહિત કર્યું છે કોઈ સમયે અદ્ભુત કર્મ કરતા વિષ્ણુના દર્શનને ઈચ્છતો હું સ્વરો તથા તાનથી શોભતી મારી 'મહતી' નામની વીણાને વગાડતો અને સાત સ્વરોવાળું 'ગાયત્રી' સામ ગાતો સત્યલોકમાંથી સુદર સ્વેતદીપમાં ગયો હતો ત્યાં દેવોના દેવ હાથમાં ચક્ર તથા ગદાધારી કૌસ્તુભભણિધી પ્રકાશતી છાતીવાળા, મેઘ જેવા કાળા, ચાર ભુજવાળા, ખીળા વચ્ચે પહેરતા, મુકુટ તથા બાજુબાધથી શોભતા, વિલાસવાળા લક્ષ્મીજી સાથે રમતા અને આનંદી વિષ્ણુના મેં દર્શન કર્યો તે વખતે મને જોઈ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત, સર્વ આભૂષણોથી શાભતા, સ્ત્રીઓમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ, સુદર લોઈ રૂપ તથા યૌવનથી ગર્વિત, વિષ્ણુને અત્યંત પ્રિય અને સુદર સોના જેવી કાંતિવાળા લક્ષ્મીદેવી વિષ્ણુની પાસેથી અદૃશ્ય થયા થયા પછા સાથે ઘરની અંદર જતા રહેલા લક્ષ્મી

⁺ આ અધ્યાયમાં બુદ્ધિમાન નારક સાડીચોપન સ્વેકોષી ચોતાની કથા કહે છે

છને જોઈ મેં દેવોના દેવ જગત્પ્રભુ વિષ્ણુને પૂછ્યું
 'હે ભગવન્ ! હે દેવોના દેવેશ્વર ! હે કમળ જેવી
 નાભિવાળા ! હે દેવોનો નાશ કરનાર ! મને આવતો
 જઈ લક્ષ્મીજી આપની પાસેથી કેમ જતા રહ્યા ?
 હે જગતના ગુરુ ! હું અવિચારી કે ધુતારો નથી હે
 જનાર્દન ! હું તો ક્રોધને તથા માયાને જીતનારો જિતે
 નિદ્ર્ય તપસ્વી છું ' એમ કઈકે કર્વવાળું મારું
 વચન સાંભળી વિષ્ણુ લગાર હસીને વીણા જેવી
 મધુર વાણી બોલ્યા 'હે નારદ ! એવી નીતિ છે કે,
 કોઈ પણ સ્ત્રીએ પતિ વિના બીજા પુરુષની પાસ
 કદી ક્યાય રહેલું નહિ હે વિદ્વાન ! વાણુને જીતનાર
 યાગીઓ, સામ્યવેત્તાઓ, નિરાહાર અને જિતેન્દ્રિય
 તપસ્વીઓ તથા દેવોને પણ માયા જીતવી ઘણી મુશ્કેલ
 છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! હે જીતને જાણનાર ! તમે હમણા
 કહ્યું કે, 'મેં માયાને જીતી છે' આણું વચન કદી
 ન બોલવું ' હું, શિવ, બ્રહ્મા અને સનકાદિ મુનિઓ
 પણ માયાને જીતવા જો સમર્થ નથી, તો તમે કે
 બીજા કોણ તેને જીતવા સમર્થ છો ? જે પ્રાણી
 દેવતા, મનુષ્યના અથવા પશુ-પક્ષીના શરીરને
 ધારણ કરે છે, તે એ માયાને કેવી રીતે જીતી
 શકે ? વેદવેત્તા, મર્મિ અથવા જિતેન્દ્રિય હોય તે
 પુરુષ પણ ગુણોથી યુક્ત હોઈ, તે માયાને જીતવા
 કેમ સમર્થ થાય ? રૂપરહિત છતાં (બીજા) સ્વરૂપોને
 ધારણ કરતો જ્ઞાન પણ તે માયાનું જ રૂપ છે વિદ્વાન,
 મૂર્ખ કે વચ્ચો હરોઈ પ્રાણી તે માયાને વશ છે
 ધર્મે જાણનારાને પણ કોઈકે વેળા જ્ઞાન વ્યાકુળ કરે
 છે, એટલે સ્વભાવ તથા કર્મથી પણ તે જ્ઞાનનું વર્તન
 જાણવું મુશ્કેલ છે (આવો જ્ઞાન પણ તે માયાનું જ
 રૂપ છે) ૯

નારદ બોલ્યા. 'એમ કહી વિષ્ણુ બોલતા બધ
 થયા, એટલે વિસ્મયપ્રકૃત મનવાળા મેં જગતના
 નાથ એ સનાતન વિષ્ણુને કહ્યું હે લક્ષ્મીના પતિ !
 એ માયા કેવા રૂપવાળી છે ? કેવી છે ? કેટલા બળવાળી
 છે ? ક્યા રહે છે અને કેના અધારવાળી છે, તે મને
 કહે હે પૂર્ણોને ધારણ કરનાર ! તે માયાને હું જોના
 ઈચ્છું છું, તમે મને જલદી જનાવો હે લક્ષ્મીપતિ !

એ માયાને હું સારી રીતે જાણવા ઈચ્છું છું, તમે
 કૃપા કરો

વિષ્ણુ બોલ્યા. 'ત્રણ ગુણોવાળી, સર્વના આધાર-
 રૂપ, સર્વને જાણતી, સર્વને માતૃ, જીતવી અશક્ય
 અને અનેક રૂપવાળી તે માયા સર્વ જગતમા વ્યાપી
 રહી છે હે નારદ ! તમારા ચિત્તમા તેને જોવાની જો
 ઈચ્છા છે, તો મારી સાથે ગરુડ ઉપર તમે બેસો,
 આજે આપણે બંને હમણા જ ધોજે સ્થળે જઈએ
 હે બ્રહ્માના પુત્ર ! જેઓએ મનને જીત્યું નથી,
 એવાને જીતવી મુશ્કેલ તે માયા હું તમને બતાવીશ,
 પણ તેને જોઈ તમે મનમા ખેદ ન કરજો ' એમ
 મને કહી દેવોના દેવ વિષ્ણુએ ગરુડને યાદ કર્યો.
 એટલે માત્ર યાદ કરતા જ તે ગરુડ વિષ્ણુની પાસે
 આવ્યો ગરુડને આવેલા જોઈ વિષ્ણુ તેના પર બેઠા
 અને મને પણ પોતાના પાછળ બેસાડી જવાની
 તૈયારી કરી જે વનમા જવાની પોતાને ઈચ્છા હતી,
 ત્યાં લઈ જવા વિષ્ણુએ ગરુડને પ્રેરણા કરી તે વન
 તરફ વાણું જેવા વેગવાળો ગરુડ વૈકુંઠમાથી આવ્યો.
 ગરુડ પર બેઠેલા અમે બંને (માર્ગમા) મોટા
 વનો, દિવ્ય સરોવરો, નદીઓ, શહેરો, ગામો તથા
 ખાણો વગેરેને તેમ જ ખેડૂતના ગામડા, પહાડી
 ગામડા તથા ગાયોના વાડાઓને, મુનિઓના સુદર
 આશ્રમોને, ઘણી જ સુદર વાવોને, મોટા તળાવોને,
 કમળોથી શોભીતા ધસઓને તથા મૃગોના ને વસાણોના
 ટોળાને જેતા પ્રત્યક્ષ (કતોજ) નગરની પાસે
 ગયા ત્યાં અમે સુદર દિવ્ય સરોવર જોયું, જે કમળોથી
 શોભીતું, હસો તથા ખતકોથી યુક્ત, ચક્રવાકોની શોભા
 વાળું, અનેક રંગવાળા પ્રકુલ કમળોથી રંગાયેલું,
 પવિત્ર મધુર જળવાળું અને ભમરાઓના ટોળાના
 મુગ્ધસ્વથી ગાજતું હતું અતિ અદ્ભુત હોઈ સમુદ્રની
 સરપાઈ કરતા તે તળાવને તેમ જ દૃષ્ટ જેવા ખૂબ
 મીઠા તેના પાણીને જોઈ ભગવાન વિષ્ણુએ મને
 કહ્યું 'હે નારદ ! સારસ પક્ષીઓથી ગાજતું, કમળોથી
 આખું છવાયેલું અને સ્વચ્છ પાણીથી ભરપૂર આ
 ઊંટું સરોવર તમે જુઓ આમા સ્નાન કરી આપણે
 આ ઉત્તમ નગર પ્રત્યક્ષમા જઈશું ' એમ કહી
 વિષ્ણુ ગરુડ ઉપરથી મને ઉતારી તરત જ (પોતે પણ)

ઊતર્યા, અને હસીને મારી (અગૂઠા પાસેની) તળની આગળી પકડી ફરી પાછા તે સરોવરને વખાણતા એ પ્રભુ ત્યાં એ સરોવરના કિનારા પર મને લઈ ગયા ઘાટી છાયાવાળા અને સુદર તે કિનારાના પ્રદેશ પર વિશ્રાંતિ લઈ તેમણે મને કહ્યું 'હે મુનિ! આ સ્વચ્છ જળમા તમે (પ્રથમ) સ્નાન કરો, પછી હું કરીશ અત્યાત પવિત્ર આ તળાવમા સજ્જનોના ચિત્ત જેું નિર્મળ અને ક્રમજોની રજથી ઘણું સુગંધી પાણી છે' એમ તે ભગવાને મને કહ્યું, એટલે વીણા તથા મૃગચર્મ ત્યાં મૂકી સ્નાન કરવાની બુદ્ધિથી હું પ્રેમથી તેના કિનારે ગયો અને હાથપગ ધોઈ, શિખા બાધી, ફર્લ લઈ, આચમન કરીને પવિત્ર થયેલા મેં એ જળમા સ્નાન કર્યું વિષ્ણુના દેખતા એ સુદર જળમા હું નાહ્યો કે તરત પુરુષતુ રૂપ છોડી સર્વોત્તમ સ્ત્રીતુ રૂપ પામ્યો વિષ્ણુ તો મારી વીણા તથા શુભ મૃગચર્મ લઈને આકાશમા ચડી જઈ તરત જ ક્ષણ વારમા પોતાને ઘેર જતા રહ્યા તે પછી હું સ્ત્રીપણ પામ્યો અને સુદર શણગારોથી શોભી રહ્યો કે, તે જ ક્ષણે મારા માનમાથી પહેલાનું શરીર ભૂલાઈ ગયું અને જગતના નાથ એ વિષ્ણુ તથા મારી મહતી નામની વીણા પણ ભૂલાઈ ગયા એમ મોઢ ઊપજી વનાર સ્ત્રીતુ રૂપ પામી હું તળાવમાથી બહાર નીકળ્યો અને ક્રમજોના છોડવાથી વ્યામ એ સ્વચ્છ પાણીવાળા સરોવરને જોવા લાગ્યો 'આ શુ?' એમ વારવાર મનથી હું વિસ્મય પામતો અને સ્ત્રીરૂપ ધારણ કરતા મારા સમયે જ હું વિચારી રહ્યો હતો, તેટલામા જ 'તાલધ્વજ' નામના રાજને એકાએક ત્યાં મેં જોયો એ રાજ હાથીઓ, ઘોડા તથા સ્થોના સમૂહથી વીંટાયેલો, રથમા બેઠેલો, યુવાન, આભૂષણોથી વ્યામ અને શરીરધારી ક્રમદેવ જેવો હતો એ રાજ દિવ્ય શણગારોથી શોભતી અને પૂનમના ચંદ્ર જેવા મુખ વાળી મને—સ્ત્રીને ત્યાં જોઈ ખૂબ વિસ્મય પામ્યો અને તેણે મને પૂછ્યું 'હે કલ્યાણિ! ત કોણ છે?' ક્યા દેવની, મનુષ્યની, ગર્ધવની કે નાગની તું પુત્રી છે? રૂપ—યૌવનથી શોભતી તું બાળા એકલી કેમ છે? હે સુદર નેત્રોવાળી! તું પરલોલી છે કે કન્યા છે? સત્ય કહે હે સુદર વાળના છોડાવાળી! હે સુદર કેડવાળી!

આ તળાવમા તું શુ જુએ છે? હે કોયલ જેવા અવાજવાળી! તે શુ કરવા ધાર્યું છે? ક્રમદેવને પણ મોઢ પમાડતી તું મને કહે હે હસના જેવા નેત્રોવાળી! મને ઉત્તમ પતિ કરી તું મારી સાથે મનગમતા ભોગ ભોગવ' ૧-૫૪

મુહુર્ચ્વ મોગાન્ મરાલાક્ષિ મયા સહ કુશોદરિ ।
વાન્ધિતાન્ મનસા નૂન કૃત્વા મા પતિમુત્તમમ્ ॥૫૬

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા ૫૪ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૯ મો

શ્રીરૂપ નારદ તાલધ્વજ રાજની પત્ની તરીકે ?

નારદ ઉવાચ

હ્યુત્કોઽહ તદા તેન રાજા તાલધ્વજેન ચ ।

વિમુદ્ધ્ય મનસાઽપ્યર્થે નમુવાચ વિશાંપતે ॥ ૧ ॥

નારદ બોલ્યા એ તાલધ્વજ રાજએ મને એમ કહ્યું, ત્યારે મનથી ખૂબ વિચારી મેં તેને કહ્યું હે રાજ! હું કોની પુત્રી છું, મારા માતાપિતા ક્યા છે અને સરોવર પર મને કોણે મૂકી છે, એ હું ચોક્કસ જાણતી નથી હે રાજેન્દ્ર! હું શું કરું? ક્યા જાઉં? મારું કન્યાણું કઈ રીતે થાય? એમ હું મારી કૃત્યેચ્છા વિચાર્યાં કરું છું અને નિરાધાર છું હે રાજન્! દેવ જ શ્રેષ્ઠ છે અહીં મારો પુરુષાર્થ જ નથી હે રાજ! તમે ધર્મ જાણો છો, તો જેમ ઇચ્છતા હો તેમ કરો હે રાજ! હું તમારે આધીન છું, મારું રક્ષણ કરનાર કોઈ પણ નથી મારા પિતા, માતા બાધવો કે સ્થાન કઈ છે જ નહિ' મેં એમ કહેલો તે રાજ વિશાળ નેત્રોવાળી મને જોઈ ક્રમાતુર થયા તેણે સેવકોને આમ કહ્યું 'આ સ્ત્રીને બેસવા માટે ચાર માણસોથી લઈ જવાતી, રેશમી વસ્ત્રથી ઢાંકેલી, સુદર કેમળ બિંજનાવાળી, મોતીની સેરોથી શોભતી, ચાર ખૂણા વાળી વિશાળ અને સોનાથી બનાવેલી ઉત્તમ પાલખી લાવો' તેનું એ વચન સાંભળી ઉતાવળા જતા સેવકો વસ્ત્રથી ઢાંકેલી દિવ્ય પાલખી મારે માટે લાવ્યા તે

* આ અધ્યાયમા સ્ત્રીરૂપ પામેલા નારદને ફરી પુરુષપણ પ્રાપ્ત થયું, એ ક્યા છાસક શ્લોકથી કહેવાશે

વખતે એ રાજાનું પ્રિય કરવાની ઈચ્છાથી હું તે પાલ-
ખીમા બેઠી ત્યારે મને ઘેર લઈ જઈ એ રાજા પ્રસન્ન
થયો પછી નાભ દિવસે તથા શુભ લગ્ને અગ્નિની
સાક્ષીએ વિવાહ વિધિથી એ રાજા મને પરણ્યો હું
તેને પ્રાણ કરતા પણ વધારે પ્રિય થઈ અને 'સૌભાગ્ય
સુદરી' એવું મારું નામ ત્યા પાડ્યું કામશાસ્ત્રમા
કહેલા અનેક જાતના ભોગવિલાસોથી મારી સાથે રમતો
એ રાજા સુખ પામ્યો રાજના કાર્યો છોડીને રાત
દિવસ કામક્રીડા જ કરતા અને કામકળામા જ રમતા
એ રાજાએ જતો ક્ષણ જાણ્યો નહિ દારૂના કેકથી
બેભાન બનેલો રાજા સર્વ કાર્યો છોડી સુદર બગીચા
ઓમા, વાવોમા, ઘરોમા, હવેલીઓમા, ઉત્તમ પર્વતો
પર, શ્રેષ્ઠ જલાશયોમા અને સુદર વનમા રમતો
મારે વશ થઈ ગયો હે વ્યાસ! હું પણ તેની સાથે
તૈયાર રહી ક્રીડાના રસથી વશ બની અને મારા પૂર્વ
શરીરને પુરુષપણને કે મુનિજનમને મે કહી યાદ
જ ન કર્યો 'આ મારો પતિ જ છે, હું તેની સ્ત્રી છું,
સર્વ પત્નીઓ કરતા પ્રિય છું, પટરાણી છું, વિલાસો
જાણનારી છું અને મારું જીવન સફળ છે, આમ
વિચારતી હું રાતદિવસ તે રાજાના પ્રેમથી બાધાઈ ગઈ,
રમતમા જ તત્પર બની, સુખમા લાલસુ થઈ અને
તેને વશ વર્તતી થઈ વેદોનું ઉચ્ચ જ્ઞાન, સત્તાતત
પ્રાજ્ઞાન તથા ધર્મશાસ્ત્રોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ભુલાઈ
ગયું,* અને તે રાજામા લાગેલા મનવાળી જ હું

* આમ કહી આ સુભાગ્ય છે કે, બ્રહ્મજ્ઞાન થયું હોય,
તે પણ બળેલા બીજની જેમ રહ્યું આવરણ થકી રૂપ અજ્ઞાન
માયાના બાધથી રૂપે આ જન્મમા જ પ્રગટે છે, આણ
આશ્ચર્યકરક આજ્ઞા બળ છે કહાર કોઈને યજ્ઞ થાર કે,
બ્રહ્મજ્ઞાન થયા છતાં એ રીતે ફરી એ અજ્ઞાન થાર તે
બ્રહ્મજ્ઞાન નક્કું જ નવાળ આનું સમપાન આ છે કે,
બ્રહ્મજ્ઞાનની એક વાર બગી નેતું અજ્ઞાન થેકેલા નિષાની જેમ
સંસ્કારરૂપે રહી તે જ જન્મમા ફરી એકે પ્રગટે છે, પણ
બોલે જન્મ નાપનાર થયું નથી, એટલે બ્રહ્મજ્ઞાન વ્યર્થ નો
નથી જ, આવા આદરથી પરમાર્થ ધાર નામના પ્રથમા
પત્તનિક કહે છે

'તૈયો જાવચદ્ વા નટસ્મૃતિરિપિ ભવન્ પ્રાપ્તાન ।

જનસમન્વયસર દિ કેલ્પય યતિ દ્વિરોષ ॥

અર્થાત્, તીવ્રમા કે ચાલને ઘેર પ્રાપ્તો નાપ કરતા

રહી હે મુનિ! એમ ત્યા આનંદ કરતી અને કામક્રીડા-
મા લાગેલી મારા બ્યાર વર્ષો ફાણની પેઠે ચાલ્યા ગયા
પછી હું ગર્ભવતી થઈ, ત્યારે સંજા હર્ષ પામ્યો તેણે
વિધિ પ્રમાણે સસ્ત્રકર્મ કરાવ્યું મને પ્રસન્ન કરતો
એ સંજા ગર્ભથી થતી મારી ઈચ્છાઓને વારવાર
મને પૂછ્યા કરતો, પણ હું શરમાઈ જઈ તે રાજાને
કહી શકતી નહિ, પરંતુ ખૂબ પ્રસન્ન મનવાળી થતી
દશામાં મહિનો પૂરો થયો ત્યારે ગ્રહ, નક્ષત્ર, લગ્ન,
તથા તારાના બળથી યુક્ત શુભ દિવસે મને પુત્ર જન્મ્યો
રાજાના ઘરમા પુત્રજન્મનો મહોત્સવ થઈ રહ્યો
અને રાજા પણ પુત્રના જન્મથી ખૂબ સતોષ પામ્યો.
જન્મસૂતક ગણ, ત્યારે મને જોઈ રાજા આનંદ
પામ્યો અને હે શત્રુઓને તપાવનારા! હું રાજાને
ખૂબ પ્રિય પત્ની થઈ, પછી બે વર્ષોના અને મે ફરી
ગર્ભ ધારણ કર્યો અને બીજને પણ સર્વ લક્ષણોવાળો
પુત્ર જન્મ્યો તે વખતે બ્રાહ્મણોએ પ્રેરણા કરેલા એ
રાજાએ મોટા પુત્રનું 'વીરવર્મા' અને નાનાનું
'સુધન્વા' એવું નામ પાડ્યું એમ રાજાને પ્રિય
બ્યાર પુત્રોને મે જન્મ આપ્યા અને તે વેળા પ્રેમથી
તેઓનું લાલનપાલન કરવામા હું મોહિત થઈ વળી
પણ સમયે સમયે રૂપયુક્ત બીજા આઠ પુત્રોને મે
મે જન્મ આપ્યો અને પછી મારો ગૃહસ્થાશ્રમ
પૂર્ણ સુખનું સાધન થયો સમય થતા રાજાએ તે
પુત્રોની યથાયોગ્ય લગ્નક્રિયાઓ કરી અને વહુઓ
તથા પુત્રોને લીધે પરિવાર પણ મોટો થયો પછી
પુત્રોને ત્યા પણ પુત્રો થયા અને તેઓ પણ રમતગમત
કરતા જાતજાતના રસયુક્ત હોઈ મોહમા ખૂબ વધારો
કરનારા થયા એ વેળા કોઈક સમય સુખ તથા ચૈશ્વર્ય
મને જણાતું અને કોઈક સમયે પુત્રો વિવેના રોગોથી
થયેલું અને સતાપ કરવાનું આદ્યુત દુષ્ક પણ
જણાતું કોઈક વેળા પુત્રોમા અને વહુઓમા માહો
માહો ઘણો જ ભયંકર વિરોધ પણ થતો, તેને લીધે
સતાપ થતો હે મુનિશ્રેષ્ઠ! એમ સુખનું ખમય, ધોર,
ખોટા આનંદો કરનાર, રાકપથી થયેલ અને અતિ

જાની કંટાર નાબ પામેલી સ્મરત્કલિતવાળો થયો હોય,
તોપણ જાનકરે જ નાચ પામેલા યોકવાળો હોઈ અવસ્થ
મોત પામે છે

મુદ્ર સસારમા હુ દૂખી ગયો. પૂર્વનું ઉત્તમ જ્ઞાન ભુલાઈ ગયું અને શાસ્ત્રજ્ઞાન પણ જતું રહ્યું, સ્ત્રીપણા મા ધરતા કામોમા જ બધી રીતે હુ લીન બની ગયો મોહમા વધારો કરતો અહકાર પણ એટલો બધો થઈ પડ્યો કે, ‘આ મારા પુત્રો ગુણવાન છે, વહુઓ સારા કુળમા જન્મેલી છે અને મારા ધરમા આ પુત્રો પુત્રો સારી રીતે તૈયાર થઈ રહ્યા કરે છે આહો ! આ સસારમાની સ્ત્રીઓમા હુ ખરેખર ખૂબ ભાગ્યશાળી છું, ‘પણ હુ નારદ છું, મને ભગવાને માયાથી ઠગ્યો છે,’ આનું મેં મનથી કદી પણ વિચાર્યું જ નહિ હે વ્યાસ ! ‘આ સસારમા શુભ આચારવાળી, ઘણા પુત્રોવાળી, પતિવ્રતા અને ભાગ્યશાળી હુ રાજપત્ની છું,’ એમ હુ મોહિત થયો હતો પછી હે માન આપ નારા વ્યાસ ! અતિ દૂરનો દેવોનો સ્વામી કોઈ મોટો રાજા મારા પતિ સાથે મૃત્યુતાને પામ્યો અને તે રાજા સ્થો તથા હાથીઓ સહિત સૈન્ય એકઠું કરી કાન્ય કુબ્જ નગર પાસે આવ્યો અને યુદ્ધ માટે વિચારવા લાગ્યો તે રાજાએ સૈન્યની સાથે રહી નગરને ઘેરી લીધું તે વખતે મારા પુત્રો અને પોત્રો નગરમાથી બહાર નીકળ્યા એ પુત્રોએ એ રાજા સાથે ઉગ્ર યુદ્ધ કર્યું પણ કાળજી યોગથી સર્વ પુત્રોને રાજાએ રણમા મારી નાખ્યા (મારો પતિ) રાજા યુદ્ધમાથી નાહો અને પોતાને મહેલે પાછો આવ્યો તે વેળા મેં સાભળ્યું કે, ‘અત્યંત ભયકર યુદ્ધમા મારા પુત્રો માર્યા ગયા છે’ રાજારાજા મારા પુત્રોને તથા પોત્રોને મારી સૈન્ય સાથે જતો રહ્યો, ત્યારે હુ વિલાપ કરતી ત્યાં યુદ્ધભૂમિ પર ગઈ હે આયુષ્મન ! પુત્રોને તથા પોત્રોને ત્યાં પડેલા જોઈ હુ બધી પીડાતી હુ શોકરૂપી સમુદ્રતા પૂરમા (દૂબતી) વિલાપ કરવા લાગી ‘હાય ! મારા પુત્રો આજે ક્યા ગયા ? હાય ! અતિ બળવાન, વારવા મુશ્કેલ અને અતિ પાપી દેવે મને મારી નાખી છે’ (એમ હુ વિલાપ કરતી હતી) એટલામા ભગવાન વિષ્ણુ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરી ત્યાં આવ્યા અને વૃદ્ધ, પરમ પવિત્ર, ઉત્તમ વન્નોધારી તથા વેદોને જાણતા તે બ્રાહ્મણ છેક મારી પાસે આવી અત્યંત દુઃખી થયેલી અને રણભૂમિમા વિલાપ કરતી મને કહેવા લાગ્યા ‘ઓ સુદર્શિ ! તું ખેદ શું કરે છે ?

હે કોયલ જેવા અવાજવાળી ! પતિ, પુત્ર અને ધરરૂપ આ સસારમા મોહે તને આ ભ્રમણા જ ઉપજવી છે તું કોણ છે ? આ પુત્રો કોના છે ? ઉત્તમ આત્માગતિનો તું વિચાર કર હે સુદર નેત્રોવાળી રડવું છોડી તું ઊભી થા અને સ્વસ્થ થા હે કામિનિ ! પરલોકમા ગયેલા પુત્રોને ઉદ્દેશી તું સ્નાન કર અને તલતુ ઘન કર શાસ્ત્રમયોદા જળવવા માટે મરેલા બધુઓને ઉદ્દેશી અવશ્ય તીર્થમા સ્નાન કરવું, ઘેર સ્નાન ન કરવું, આવો ધર્મશાસ્ત્રનો નિર્ણય છે’

નારદ બોલ્યા એમ કહી તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે મને બોધ કર્યો એટલે હુ ઊઠી અને પછી રાજા તથા બધું ચોથી વીંટયેલી હુ પરમ પવિત્ર તીર્થ તરફ ચાલી તે વખતે પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરનાર ભગવાન વિષ્ણુ બ્રાહ્મણના રૂપે આગળ ચાલતા હતા બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કરતા અને દુષ્ટજનોને દુઃખ દેનારા ભગવાન પ્રભુ વિષ્ણુ ત્યાં ‘પુતીર્થ’^x નામના સરોવરમા મને લઈ જઈ બોલ્યા ‘હે હાથી જેવી ચાલવાળી ! આ પવિત્ર તળાવમા તું સ્નાન કર અને વ્યર્થ શોક ત્યજ દે આ તો પુત્રોની (ઉત્તર)ક્રિયા કરવાનો સમય છે તારા દરેક જન્મમા થયેલા કરોડો પુત્રો, પિતાઓ, પતિઓ, ભાઈઓ અને બહેનો મરણ પામેલા છે, તો કેવળ મનથી થયેલા ભ્રમરૂપ, જૂઠા અને પ્રાણીઓને દુઃખ આપતા આ સ્વપ્ન સરખા સસારમા તારે કોનું દુઃખ ખંડવું ?’ એવું તેમનું વચન સાંભળી, ત્યાં વિષ્ણુએ પ્રેરણા કરેલી હુ સ્નાન કરવા ઇચ્છતી એ પુરુષ સમાવાળા તીર્થમા પેકી એ તીર્થમા સ્નાન કરતા જ હુ ક્ષણવારમા પુરુષ બની ગયો અને વિષ્ણુ હાથમા લીણા લઈ કિનારા પર પોતાનો દેહ ધરી ઊભા રહ્યા હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! મેં જળમાથી બહાર ડોકિયું કરી કમળ સમાન નેત્રોવાળા વિષ્ણુને કિનારે જોયા ત્યારે મારા ચિત્તમા (બધી વાતનું) ભાન થયું, અને મેં ત્યાં વિચાર્યું કે, ‘હુ નારદ છું અને વિષ્ણુ સાથે હુ અહીં આવ્યો હતો, પણ માયાથી મોહિત થઈ સ્ત્રીપણાને પામ્યો હતો’ એમ હુ વિચારમા પડ્યો, ત્યારે વિષ્ણુએ મને કહ્યું ‘હે

^x જે તીર્થમા સ્નાન કરી સ્ત્રી પુરુષ બની જાય તે પુતીર્થ સરવર.

નારદ ! આવો, જળમા ઊભા રહી તમે શું કરો છો ?
એ વખતે અતિ ભયંકર એ સ્ત્રીપણ સભારી હુ
વિસ્મય પામ્યો હતો કે ક્યા કારણે હું ફરી પુરુષપણ
પામ્યો ? ૧-૬૬

વિસ્મિતોઽન્નં તદા સ્મૃત્વા સ્ત્રીભાવદાશ્વનં શુશ્રામ ।

પુન પુરુષમાવશ્ય સપત્ર કેન હેતુના ॥ ૬૬ ॥

ઈતિ શ્રી દેવીભાગવત મહાપુરાણમા પચ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૯ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૦ મો*

વિષ્ણુએ વજ્રવેલો મહામાયાનો મહિમા

નારદ ડવાચ

મા દૃષ્ટ્વા નારદં વિપ્ર વિસ્મિતોઽસૌ મહીપતિ ।

ક્ષ ગતા મમ મર્ચાં છા કૃતોઽયં મુનિસત્તમ ॥ ૧ ॥

નારદ બોલ્યા 'મને બ્રાહ્મણ નારદ જોઈ
પેલો (તાલધ્વજ) સંજ વિસ્મય પામ્યો કે, 'મારી
સ્ત્રી ક્યા ગઈ! અને આ મુનિશ્રેષ્ઠ ક્યાથી ?' એ
સંજ 'હા પ્રિયે !' એમ (કહી) વારવાર ત્યા વિલાપ
કરવા લાગ્યો કે, 'વિલાપ કરતા વિયોગી મને છોડીને
તું ક્યા ગઈ? હે વિશાળ કેડના પાછલા ભાગવાળી !
તારા વિના મારું જીવન, ધર અને સંન્ય નક્કમ
છે હે કમળની પાખડીઓ જેવા નેત્રોવાળી ! હે
ઉજ્જવળ હાસ્યવાળી ! હું શું કરું તારા વિરહથી
મારા પ્રાણ હમણા બહાર નીકળી જતા નથી,
ખરેખર, તારા વિના પ્રાણ ધારણ કરવાથી (મારો)
પ્રેમધર્મ ગમે છે હે વિશાળ નેત્રોવાળી ! હું વિલાપ
કરું છું, તું મને જવાબ આપ પ્રથમ સમાગમ વખતે
મારા પર તારી જે પ્રીતિ હતી, તે ક્યા ગઈ? હે સુદર
ભમ્ભરવાળી ! મારા દુર્ભાગ્યના યોગે તું જળમા શું
હુખી ગઈ? અથવા માછલા ને કાચળા તને ખાઈ
ગયા કે વરુને તને તરત પકડી લીધી ? હે સુદર સર્વ
અગોવાળી ! તું કન્ય છે, કેમ કે પુત્રો સાથે તું મરી
ગૂંથી છે હે અમૃત જેવુ બોલનારી ! પુત્રો ઉપરનો
તારો સોદ પાપ સ્વાભાવિક છે, પરતુ હમણા પુનઃ
સોદથી બાધાયલી તું વિલાપ કરતા મને, હું ખી પતિને

* આ અધ્યાયમાં ત્રેપન શ્લોકોથી વિષ્ણુ પેત્રે નારદ
પેત્રે મહામાયાનો મહિમા કહે છે

છોડી સ્વર્ગમા ગઈ, તે યોગ્ય નથી હે પ્રિયે ! પુત્રો
અને તું પ્રાણપ્રિયા બને મારા મયા, છતા હે વહાલી !
અત્યાત દુખી થયેલા મારું મરણ થતું નથી ! હું શું
કરું ? ક્યા જાઉં ? પૃથ્વી પર હમણા સમગ્ર નથી,
(એકલા) તે સ્થનદન સ્ત્રીના વિરહથી થતા દુખને
જાણે છે કૂર વિદ્યાતાએ આ પૃથ્વી પર એ
અવળું ક્યું છે કે બધી રીતે સમાન ચિત્તાવાળા સ્ત્રી-
પુરુષનું મરણ જુદું જુદું થાય છે (ખરી રીતે તો એ
બનેનું મરણ સાથે જ થવું જોઈએ) ખરેખર, મુનિ
ઓએ સ્ત્રીઓ પર તો ઉપકાર જ કર્યો છે, કેમ કે
ધર્મશાસ્ત્રોમા પતિ સાથે બધી જવું તેમના માટે કહેલું
છે (પણ તેઓએ એવો ઉપકાર પુરુષો પર કેમ
કર્યો નહિ લેય ?) 'એમ તે વેળા વિલાપ કરતા સંજને
ભગવાન વિષ્ણુએ મુકિતપૂર્વકના વચ્ચતોથી અટકાવ્યો
કે, 'હે સંજેન્દ્ર ! તું ખોદ શું કરે છે ? તારી પ્રિય
સ્ત્રી ક્યા ગઈ છે ? શું તે શાસ્ત્ર સાભળ્યું નથી અથવા
પરિતોનો આશ્રય કર્યો નથી ? તે કોણ હતી ? તું કોણ
છે ? પ્રવાહરૂપ સસારમા (હરકોઈ સાથે) તારો
સયોગ અને વિયોગ કેવો છે ? જેમ તૌકાથી તરતા
મનુષ્યોને સયોગ તથા વિયોગ થાય છે, તેવો જ તે
છે (હરકોઈનો આ સસારમા સયોગ તથા વિયોગ
થયા જ કહે છે) હે નૃપશ્રેષ્ઠ ! તું ઘેર જ બેઠો તારા
રડવાથી શું થવાનું છે ? મનુષ્યોનો સયોગ તથા વિયોગ
હમેશા દેવાધીન છે હે સંજન ! એ સ્ત્રી સાથે તારો
સયોગ અહીં થયા હતો અને વિશાળ નેત્રોવાળી
તથા પાતળી કંઠવાળી તે સુદરી ને ભોગલી હતી એના
માતાપિતાને તે જોયા ન હતા માત્ર સરોવર ઉપર
તે એને મેળવી હતી એટલે કાકતાલીય ન્યાય પ્રમાણે
આણધારી જે વસ્તુ જે રીતે ઉપજી હતી, તે જ
પ્રમાણે તે ગઈ છે (માટે તે વિષે ખોદ કરવો અયોગ્ય
છે) હે સંજેન્દ્ર ! તું શોક કર મા, કેમ કે કાળને
ટાળવા મુશ્કેલ છે, માટે કાળનો યોગ પામી ઘેર જઈ
યથાયોગ્ય ભોગ્યોને તું ભોગવ સુદર વાણેવાળી એ સ્ત્રી
જેમ આવી હતી, તેમ જતી રહી છે, માટે હે સંજ !
તું ત્યા (તારે ઘેર) જ અને જે પ્રમાણે પ્રથમ કાર્ય
કરતો હતો તે પ્રમાણે કર્યો કર તારા રડવાથી હવે એ
સ્ત્રી આવશે જ નહિ, તું નક્કમો શોક કરે છે, માટે

હે રાજા! હવે તુ યોગયુક્ત થા ક્ષણના વશથી જે પ્રમાણે ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ પ્રમાણે પાછા જતા રહે છે, માટે નિષ્કર્ણ આ સમારંભાર્ગમાં કર્યો કર્યો યોગ્ય નથી તુખનો સયોગ એક સ્થળે હોતો નથી તેમ દુખનો સયોગ પણ એક સ્થળે હોતો નથી, જેટલી યાત્રાની પેઠે સુખ—દુખનું અતિશય ભમનું થયા કરે છે હે રાજા! મનને રિશ્ત કરી તુ મુખપૂર્વક અથવા કોઈ કુટુંબી ઉપર નિઃશ્ચલ રાખી હવે વનને મેંવ ક્ષણભાગુર આ મનુષ્યદેહ પ્રાણીઓને દુર્લભ છે, માટે તેને મળ્યો છે, તો અવશ્ય આત્મમાધન કરવું જોઈએ હે રાજા! જીભ તથા ગુર્જાદ્વિયનો રસ તો પશુઓની યોનિઓમાં પણ હોય છે પરંતુ (આનંદારનું) જ્ઞાન તો કેવળ મનુષ્યદેહમાં જ હોય છે બીજી નીચ યોનિઓમાં હોતું નથી માટે જીને લીધે થયેલા ગોઠ છેડીને તુ ઘેર જ, આ તો ભગવતીની માયા છે કે જેનાથી જગત મોહિત થતું છે

નારદ બોલ્યા વિષ્ણુએ એમ કહ્યું, એટલે તે રાજા એ લક્ષ્મીપતિને પ્રણામ કરી સ્નાનવિધિ કરી પોતાને ઘેર ગયો, અને અદ્ભુત વૈરાગ્ય પામી પોતાના પૌત્રને રાજ્ય મોપી એ રાજા વનમાં ગયો અને તત્ત્વ જ્ઞાનને પામ્યો રાજા ગયો તે પછી મને જોઈ વારંવાર હમતા જગતના નાથ વિષ્ણુ ભગવાનને જોઈ મેં તેમને કહ્યું ‘હે દેવ! તમે મને કહ્યો છે માયાનું મહાન બળ મેં જાણ્યું છે, જીતા દેહમાં મેં જે કર્યું છે, તે સારું ચિત્ત (હવે) મને યાદ આવે છે, (પણ) હે દેવોના દેવેશ્વર! (પ્રથમ) મને વરમાં મેં જ્યારે પ્રવેશ કર્યો હતો, તે વખતે માન સ્નાન કરવાથી જ મારા પૂર્વ જ્ઞાન કેમ જતું રહ્યું હતું તે મને કહો. હે જગદ્ગુરુ! જીનો દેહ પામી જેમ છદ્માણી ઇંદ્રને પામી મેહિત થાય તેમ હું ઉત્તમ રાજાને પામી મોહિત થયો હતો (તેનું કારણ) તું? મારું મન તે જ હતું ચિત્ત પણ તે જ હતું, મીઠું પાણી (નાશ ત પામેનું) પ્રથમનું જ હતું અને વિગદેહ પાતો તેનો તે જ હતો, છતાં હે વિષ્ણુ! મારી સ્મરણ શક્તિનો નાશ કેમ થયો હતો? હે પ્રભો! મારું જ્ઞાનનો જે નાશ થયો હતો તે સગથી મને મેટું, આશ્ચર્ય થાય છે, માટે હે લક્ષ્મીપતિ! તેમાં જે બાન

કારણ હોય તે હવે કહો જીનો દેહ પામી મેં અનેક ભોગો ભોગવ્યા, હમેશા ઘર પીધો અને ન કરવાનું ભોજન કર્યું છતાં તે મમયે ‘હું નારદ છું’ એમ મેં જાણ્યું જ નહિ જેમ હમણા બધુયે સ્પષ્ટ જાણ્યું છું, તેમ એ વેળા મેં જાણ્યું નહોતું! (તેમાં કારણ શું છે?)’

વિષ્ણુ બોલ્યા હે મહાબુદ્ધિમાન નારદ! તમે જાણો કે, આ માયાવીનો વિલાસ છે, મર્વ પ્રાણીઓના દેહોમાં અવસ્થાઓના અનેક ભેદો હોય જ છે જેમ પ્રાણીઓને જાતન, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ અને તુનીયા એ અવસ્થાઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ બીજા દેહ પ્રાપ્ત થાય, એમાં પણ સંદેહ શું છે? જેમ (સુષુપ્તિમાં) સૂતેનો મનુષ્ય કંઈ જાણતો નથી, માલગતો નથી અને બોલતો નથી, પણ ફરી જ્યારે જાગે છે, ત્યારે બધું જાણે છે અને સંપૂર્ણ જ્ઞાન તેને હોય છે (તે જ પ્રમાણે ભ્રમના સમયે પ્રાણી ઈઈ જાણતો નથી, પણ જ્ઞાન દ્વારા ભ્રમ દૂર થતા બધું જાણે છે) નિદ્રાથી ચિત્ત ઘેરાય છે ત્યારે અનેક પ્રકારના મનના ભેદો થાય છે અને મનના ભાવો પણ અનેક થાય છે જેમ કે ‘હાથી મને મારવા આવે છે, હું નાસી જવા મમયે નથી શું કરું? મારું કોઈ સ્થાન નથી, જ્યાં હું જલદી જતો રહું’ (આવા અનેક જાતના માનસિક ભાવો થાય છે) વળી મરી ગયેલા પિતાના પિતાને સ્વપ્નમાં પોતાને ઘેર આવેલા જુઓ છે, તેની નાથે મમાગમ, વાતચીત અને ભોજન પણ (થતું) માણે છે પછી જાગત અવસ્થાને પામેનો તે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં જે કંઈ સુખ—દુખ જોયું હોય, તે બધું યાદ કરી લોકો પાને વિસ્તારથી તે કહે પણ છે, પરંતુ સ્વપ્નમાં કોઈ પણ જાણતું નથી કે, ‘આ ભ્રમ છે’ આ નક્કી છે તે જ પ્રમાણે (ભ્રમ હોય

* જ્યારે આ વ્યાખ્યા શ્રે કે ભ્રમરૂપે જ આત્મામાં રહે છે, તોપણ તે તે વ્યાખ્યા બહુ નર સમયે ઉપદેશ વિના મેઈને પણ વિચેકજ્ઞાન થતું નથી કે જ્યાં ભ્રમ છે, તે જ પ્રમાણે જીવે છે. પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પણ ઉપદેશ વિના પત્રર પત્રી નથી કે જ્યાં પણ એક ભ્રમ છે જેનું દેહરૂપ સર્વનો બ્રહ્મિય દાય છે ત્યારે જેઈ રાજાનું મનુષ્યના ઉપદેશ વિના વિચેકજ્ઞાન થતું નથી, તથા જ્યાં આત્મરોના વિચાર છે, જે પોતાની મર્યાદા બદલને પણ રાજા જેનું નયારી રહે છે

છે ત્યારે) માયાનો વેભવ અથવા વિલાસ પણ જાણવો મુશ્કેલ હોય છે હે નારદ! માયાના ગુણોનો અતિ દુર્ઘટ પાર હું, શકર કે બ્રહ્મા પણ જાણતા નથી, તો પછી મદ્યબુદ્ધિ બીજને કયો પુરુષ અગુક પ્રમાણુમા પણ જાણવા સમર્થ થાય? આ જગતમા માયાના ગુણોનું પૂર્ણ જ્ઞાન કોઈને પણ હોતું નથી સ્થાવર—જંગમ સર્વ જગત ત્રણ ગુણોથી રચાયેલું છે અને ગુણો વિનાનું સસાર તેમ જ આ કઈ પણ ન હોય હું જગતનો ઈશ્વર છું, છતાં સત્ત્વગુણની મુખ્યતા-વાળો અને રજોગુણ તથા તમોગુણની ગોણતાવાળો છું, પણ ત્રણ ગુણોથી રહિત કદી હોતો નથી તેમ જ તમારા પિતા બ્રહ્મા રજોગુણની મુખ્યતાવાળા અને તમોગુણની તથા સત્ત્વગુણની ગોણતાવાળા છે, પણ તે ગુણોથી રહિત તો નથી જ તેમ જ શકર તમોગુણની મુખ્યતાવાળા છે અને (ગોણપણે) રજોગુણ તથા સત્ત્વગુણથી વીંટાયેલા છે, એટલે ત્રણ ગુણોથી રહિત કોઈ પણ પુરુષ મેં સાંભળ્યા નથી, માટે હે મુનીશ્વર! માયાથી રચાયેલા, અસાર, અપાર, અને અતિ દુર્ઘટ આ સસારમા મોહ કરવા યોગ્ય નથી હે મહાભાગ! તમે આજે જ માયાને જોઈ છે અને ઘણા ભોગો ભોગવ્યા છે, તો તેનું અદ્ભુત ચરિત્ર તમે (જાણુ છે છતાં) શું પૂછો છો? ૧-૫૩

દશ માયા ત્વયાડૈવ મુક્તા મોગા હનેકશઃ ।

કિં વૃજ્ઞસિ મહાભાગ તસ્યાશ્ચરિત્રમદ્ભુતમ્ ॥૫૩

ઈતિ શ્રી દેવીભાગવતનકાપુરાણમા પદ ૨૬ થ વિષે
અધ્યાય ૩૦ માં નમામ્

અધ્યાય ૩૧ મો*

મહામાયાનો મહિમા અને તેને દૂર

કરવાનો ઉપાય

બ્યાસ ટગાવ

નિશામય મહારાજ વ્રીમિ નિશ્વાસરમ્ ।

માહામ્ય ચતુ માયાયા નારાદાનુ પ્રથા શ્રુતમ્ ॥૧॥

વ્યાસ બોલ્યા હે મહારાજ જનમેજય! મેં નારદ પાસેથી માયાનું માહાત્મ્ય સ્પષ્ટ અલંકારમા

* આ અધ્યાયમા ત્રણ શ્લોકોથી મહામાયાનો મહિમા અને તેના નામ માટે બંદનનું ધ્યાન વર્ણવે કહેવાયે.

સાંભળ્યું છે, તે હું કહું છું, સાંભળો એ નારદમુનિની પાસેથી (તેમના) સ્ત્રીદેહને લગતી કથા સાંભળી સર્વજ્ઞોમા શ્રેષ્ઠ તે નારદ મુનિને મેં પૂછ્યું કે, 'હે નારદ! તે પછી વિષ્ણુએ તે વેળા શું કહ્યું હતું? અને જગતના નાથ તે લક્ષ્મીપતિ તમારી સાથે કયા ગયા હતા તે કહો

નારદ બોલ્યા ભગવાન વિષ્ણુએ અતિ મનોહર તે તળાવ પર એમ કહ્યા પછી ગરુડ પર બેસી વૈકુંઠમા જવા મન કર્યું અને એ લક્ષ્મીપતિએ મને કહ્યું કે, 'હે નારદ! હવે તમે તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે જાઓ અથવા મારા લોકમા ચાલો, જેવી (તમારી) ઈચ્છા હોય તેમ કરો' પછી વિષ્ણુ ભગવાનને પૂછી હું બ્રહ્મલોકમા ગયો અને દેવેશ્વર તે ભગવાને પણ મને આજ્ઞા આપી તરત જ ગરુડ પર બેસી કાલવારમા વૈકુંઠમા જતા રહ્યા એમ વિષ્ણુ ગયા તે પછી હું સુખપૂર્વક મારા પિતા (બ્રહ્મા)ના લોકમા ગયો અતિ અદ્ભુત તે બધા સુખ—હું ખતો વિચાર કરતો હું ત્યાં જઈને પિતાને પ્રણામ કરી તેમની સામે જોટલામા ઊભો રહ્યો, તેટલામા હે મુનિ! મને ચિંતાતુર જોઈ તે પિતાએ પૂછ્યું 'હે મહાભાગ્યશાળી પુત્ર! તું કયા ગયો હતો? ચિંતાતુર કેમ છે? હે મુનિશ્રેષ્ઠ! તારા મનને આજે હું સ્વસ્થ જોતો નથી, તને કોઈએ કંચો છે અથવા તે કઈ અદ્ભુત જોયું છે? હે પુત્ર! હું તને ખેદ પામેલો તથા બેભાન થયેલો કેમ જોઉં છું?' એમ પિતાએ મને આસન પર બેસાડી પૂછ્યું, ત્યારે માયાના બળથી થયેલું મારું વૃત્તાત મેં તેમને કહ્યું કે, 'હે પિતા! મહાસમર્થ વિષ્ણુએ મને અત્યંત કંચો છે, પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે અનેક વર્ષો સુધી મને સ્ત્રીપાત્ર પ્રમાણે અને પુત્રોના શોકથી થયેલું મોટું દુઃખ મેં અનુભવ્યું પછી સરોવરમા ફરી સ્નાન કરી હું પુરુષ રૂપે નારદ થયો અને તે વિષ્ણુએ જ ક્રેમજ વાક્યોરૂપી અમૃતથી મને નાણો જ બોધ આપ્યો હે બ્રહ્મન્! તે વેળા હું મોહ પામ્યો હતો, પૂર્વનું જ્ઞાન ભૂલી ગયો હતો અને એકદમ તત્ત્વય કરાચો હતો, એ શું કાગલ છે? હે બ્રહ્મા! જ્ઞાનનો નાશ કરનાર, મોહનું અતિ સ્પષ્ટ મૂળ અને ટાળવું મુશ્કેલ એ માયાનું બળ હું જાણતો નથી હે પિતા!

શુભ—અશુભ સર્વ મેં સારી રીતે અનુભવ્યુ અને જાણ્યુ, (પણ એ માયાનુ યજ્ઞ હુ જીતી શક્યો નહિ,) તો તમે તેને કેવી રીતે જીત્યા છો, તે ઉપાય મને કહો ' હે મત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ ! મેં બ્રહ્માને એમ વિનંતિ કરી, તે પછી મારા એ પિતા લગાર હસી મને કહેવા લાગ્યા

બ્રહ્મા બોલ્યા સર્વ દેવો, મહાત્મા મુનિઓ, માની તપસ્વીઓ અને પવનનો આહાર કરનારા યોગીઓથી પણ એ માયા જિતાવી મુશ્કેલ છે મોટા યજ્ઞવાળી તે માયાને જાણવા હુ, વિષ્ણુ અને પાર્વતીપતિ શકર પણ કોઈ રીતે સમર્થ નથી કાળ, કર્મ, સ્વભાવ વગેરે નિમિત્ત કારણોથી વીંટાયેલી અને સુધિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરનારી તે મહામાયા જાણવી મુશ્કેલ છે હે બુદ્ધિમાન ! તે માયાના મહાન યજ્ઞ વિષે તુ શોક કર મા, એમા વિસ્મય કરવો યોગ્ય નથી અને બધા પણ તેનાથી અત્યંત મોહિત થયા છીએ *

નારદ બોલ્યા હે વ્યાસ ! પિતાએ એમ કહ્યુ ત્યારે ગર્વરહિત થયેલો હુ તેમને પૂછી ઉત્તમ તીર્થોના ફરીન કરતો અહીં આવ્યો છુ મારે હે ઉત્તમ વ્યાસ ! તમે પણ ક્રીરવોના નાશથી થયેલો મોહ છોડી આ સ્થાને સ્થીતો સમય ગાળો 'કહેવુ શુભ—અશુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવવુ જ પડે છે ' આ નિશ્ચયને દૃઢ્યમા રાખી તમે સુખોથી જીવો

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજન્ ! મને એમ કહી, બોધ આપીને નારદ ગયા, ત્યાર એ મુનિએ જે વાક્ય કહ્યુ હતુ, તેને વિચારતો હુ સરસ્વતીના કિનારા પર રહ્યો ત્યાં વપ્રત ગાળવા માટે ઉત્તમ સાસ્ત્રવત કૃપમા આ (દેવી) ભોગવત મેં સ્મ્યુ* છે હે રાજન્ ! આ

* અર્થાત્ જ્ઞાનીનો આવલગ્નચિંતિ તથા વિમેષ ધકિત બનેથી મોહિત થયા હોય છે, ત્યારે જન્મે જ્ઞાનીનો દેહધારત્વ સુધી વિમેષવ્યવસ્થિતથી મોહિત રહ્યા છીએ.

x કહેવાનો ભાવ એ છે કે, પિતૃની એકાગ્રમુદ્ર સમાધિ પામેલાનુ પિતૃ પણ કોઈ વેળા પ્રારબ્ધના વશથી જે વ્યુત્થાન પામે—અડ્ડનવગુ ભયના ચારે, તે એ વિમેષ અવશ્ય ભોગવશે જ નહીં એમા કોઈ ઉપાય નથી.

+ અર્થાત્ સારસ્વતકૃપમા દેવીનું પ્રાપ્ત્ય વગેરે જે કથાનો બની હતી, તે બધી બેધી કરી મેં આ દેવી

ઉત્તમ પુરાણ સર્વ સશયનો નાશ કરનાર, અનેક આબ્યાનોથી યુક્ત અને વેદના પ્રમાણોથી આશ્રિત છે હે નૃપશ્રેષ્ઠ ! જેમ કોઈ ઈદ્રજન જાણનારો પુરુષ લાકડાની પૂતળીને હાથમા લઈ પોતાને વશ વર્તતી તે પૂતળીને પોતાની ઈચ્છા પ્રમણે નચાવે છે, તેમ માયા બ્રહ્મથી માડી વનસ્પતિ સુધીના દેવો, અસુરો, તથા મનુષ્યો સહિત પાંચ ઇદ્રિયોવાળા અને મન તથા ચિત્તને અનુસરતા સ્થાવર—જગમ જગતને નચાવે છે, એમા લગારે સદેહ ન કરવો હે રાજન્ ! ત્રણ ગુણો સર્વેનુ ખાસ કારણ છે અને (હરકોઈ) કાર્ય (તેના) કારણ સહિત જ હોય છે એવો નિશ્ચય છે માયાથી થયેલા તે ગુણો જુદા જુદા સ્વભાવવાળા છે; જેમ કે સત્ત્વ ગુણ શાંત સ્વભાવવાળો છે, રજ્જેગુણ ધોર સ્વભાવવાળો છે અને તમેગુણ મૂઢ સ્વભાવવાળો છે, આ ત્રણે ગુણો (પ્રસ્તાર ભેદથી) અનેક પ્રકારના થાય છે (હરકોઈ) પુરુષ એ ગુણોથી કાયમ યુક્ત જ હોય છે, તો એ ત્રણ ગુણોથી સહિત કેમ થઈ શકે ॥ જેમ સરારમા તત્ત્વો સહિત ૫૮ હોઈ શકે જ નહિ, તેમ ત્રણ ગુણો સહિત કોઈ દેહધારી હોઈ શકે જ નહિ એ નક્કી છે હે રાજન્ ! જેમ ઘડો માટી વિના હોય જ નહિ, તેમ દેવેનુ શરીર અથવા મનુષ્ય કે પશુ—પક્ષી શસ્ત્રગુણોથી સહિત હોય જ નહિ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને સદ્ર—ત્રણે ગુણોના આશ્રયવાળા છે અને ગુણોના યોગથી તેઓ કોઈ વેળા પ્રીતિવાળા, કોઈવેળા અપ્રીતિવાળા અને કોઈ વેળા ખેદવાળા થાય છે બ્રહ્મા કોઈક સમયે સત્ત્વગુણમા (અધિક) રહ્યા હોય છે, ત્યારે શાંત, ચિત્તાની એકાગ્રતાવાળા, સર્વ પ્રાણીઓ વિષે પ્રીતિવાળા તથા જ્ઞાનવાન હોય છે, પણ તે જ બ્રહ્મા કોઈક વેળા સત્ત્વગુણની ન્યૂનતાવાળા અને રજ્જે-ગુણથી (અધિક) ઘેરયેલા હોય છે, ત્યારે ધોર રૂપતાના અને માં ઉપર અપ્રીતિવાળા થાય છે; તેમ જ એ બ્રહ્મા ત્યારે તમેગુણથી પુષ્કળ ઘેરયેલા હોય છે, ત્યારે ખેદ્યુક્ત અને મૂઢ થાય છે એમા ફેરફાર નથી વિષ્ણુ પણ હમેશા સત્ત્વગુણથી આશ્રિત ભાવન રન્યું છે, અથવા સારસ્વતકૃપમા જ મેં આ દેવીમા ભવન રન્યું છે બાવા મેં પ્રકરના અર્ધ વીકાર વૃન્દે છે

છે, છતાં જ્યારે સત્ત્વગુણની અધિકતાવાળા હોય છે, ત્યારે કેવળ શાન્ત, પ્રીતિયુક્ત અને જ્ઞાનવાન હોય છે, પણ તે જ વિષય રત્નેગુણની અધિકતાથી સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર અપ્રીતિવાળા ને ધોર થાય છે, (અને તમોગુણની અધિકતાથી ખેદયુક્ત તથા મૂઢ થાય છે,) આમ લક્ષ્મીના પતિ પણ ગુણાધીન છે તે જ પ્રમાણે, સુદ્ર પણ સત્ત્વગુણથી (અધિક) યુક્ત હોય છે ત્યારે પ્રીતિવાળા ને શાન્તિનાળા હોય છે, પણ રત્નેગુણથી (અધિક) મિશ્ર થતા ધોર અને પ્રીતિરહિત થાય છે ને તમોગુણથી (વધારે) મિશ્ર થઈને તે પણ મૂઢ અને ખેદ પામેલા થાય છે આમ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરે પણ જે ગુણાધીન છે અને સૂર્યવશમાં તથા ચંદ્રવશમાં જ-મેલા રાજાઓ અને યુગે યુગે બદલાતા જતા) ચૌદ મનુષ્યો જે કહેવાય છે, તેઓ પણ ગુણાધીન છે, તો આ સસારમાં બીજાઓની વાત શી કરવી? માટે હે રાજા! દેવો, અસુરો તથા મનુષ્યો સહિત સર્વ જગત માયાને વશ છે માટે હે રાજા! (વિષયોએ સર્વનું થઈ ધોડાનું રૂપ કેમ ધર્યું હતું વગેરે) સદેહ કહી કર્ત્વો નહિ આ સસારમાં હજોઈ દેહધારી માયાને આધીન હોઈ તેને વશ રહેતો જ એટલે કહે છે તે માયા જ્ઞાનરૂપ પરમ તત્ત્વ ભગવતી વિષે હમેશા રહે છે અને તેમને આધીન રહી તેમનાથી પ્રેરઈને સર્વ જીવોમાં રહે છે માટે માયાથી યુક્ત છતાં માયાના ઈશ્વરી જ્ઞાનસ્વરૂપ અને સચ્ચિદાનંદરૂપ તે ભગવતી પરમેશ્વરેનું ધ્યાન તથા આરાધન કર્યું, તેમને પ્રણામ કર્યા અને તેમનો જપ કર્યો, તેથી તે દયાવાળા થઈ પ્રાણીઓને (માયાથી) છોડાવે છે અને પોતાનો અનુભવ આપી પોતાની માયાને સમેતી લે છે આ સમગ્ર જગત માયા જ છે અને પરમેશ્વરી તેના સ્વામિની છે, માટે જ ત્રૈલોક્યસુદતી તે દેવીને 'ભુવનેશ્વરી' કહ્યા છે હે રાજા! તેમના સ્વરૂપમાં નિષ્ઠા જો સદા દાયમ લાગ્યું રહે, તો સત્—અસત્થી વિલક્ષણ એ માયાથી પર ગુ-હોઈ શકે? માટે સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ એ (ભુવને

* જેમ જ્ઞાન પામે છે તે લક્ષ્મી પોતે જની નથી,

શ્વરી) દેવી વિના બીજે કોઈ પણ માયાને દૂર કરવા સમર્થ નથી* અધિકારના સમૂહનો નાશ કરવા અધિકાર સમર્થ ન જ થાય, પણ સૂર્યની, ચંદ્રની, વીજળીની કે અગ્નિની ક્રાંતિ વગેરે જ અધિકારનો નાશ કરી શકે; માટે માયાના ઈશ્વરી, સ્વયંપ્રકાશ અને જ્ઞાનસ્વરૂપ એ અપાદેવીનું માયાના ગુણો દૂર કરવા માટે અતિ પ્રીતિથી આરાધન કર્યું હે રાજાઓમા શ્રેષ્ઠ! અમ બુદ્ધાસુરનો નાશ વગેરે તમે મને જે પૂછ્યું હતું તે મેં તમને સારી રીતે કહ્યું, હવે બીજું તમે શું સાબળવા ઇચ્છો છો? હે ઉત્તમ વ્રતવાળા! આ ભાગવતપુરાણનો પૂર્વાર્ધ મેં તમને કહ્યો, જેમાં દેવીનો મહિમા વિસ્તારથી વર્ણવેલો છે આ શ્રીજગદ્દેવોનું ચરણ હસ્તેઈને તમારે આપવું નહિ, પણ જે ભક્ત, શાન્ત, દેવીની ભક્તિમાં આસક્ત, ગિધ્ય, મોટો પુત્ર અને ગુરુ પગની ભક્તિથી યુક્ત હોય, તેને જ આપવું સમગ્ર કથાઓના સારરૂપ, સમગ્ર શાસ્ત્રનુલ્લેખ અને પ્રમાણોથી યુક્ત આ પુરાણ પરમ ભાવથી જે ભણે છે અને ભક્તિથી સાબળે છે, તે મનુષ્ય આ લોકમાં ધનવાન તથા જ્ઞાની થાય છે ૧-૬૬

દ્વમશ્વિક્ષ્યાના સારભૂત પુરાણ ।

નિલિલિનિગમનુલ્લેખ સપ્રમાણાનુવિદ્યમ્ ॥

પઠતિ પરમપ્રવાદ્ યઃ શૃણોતીહ શ્રક્ષ્યા ।

સ ભવતિ ધનવાનૃ જ્ઞાનગામ્માનવોઽય ॥ ૬૦ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં પદ્ય સ્કંધ વિષે અન્ધાર ૩૨ માં સમાપ્ત

તેમાં અગ્નિની તેના ઉપર કૃપા થઈ છે એમ બોલું નથી, પણ તેને જે સ્વભાવ જ છે

* જેમ દોરડા પર થયેલી તર્પની જ્ઞાતિ વિષય, શિવ વગેરે દેવોના આરાધનથી, તેઓની કૃપાથી અથવા અશ્રમેષ વગેરે થતા કરવાથી કંઈ નાશ પામતી નથી, પણ દોરડા ઉપર દોરડા તરતેનું જ્ઞાન થવાથી જ તે નાશ પામે છે, તેમ દોરડા માં તર્પ જેવી બાનતી જે માથા છે તે જ વિષય, શિવ વગેરેના આરાધનથી દૂર થતી નથી, પણ જે માનવ અધિકાર અને જ્ઞાનસ્વરૂપ જે ભગવતી છે, તેમનું જ આરાધન કરવાથી દૂર થાય છે એ ભાવ છે

છઠ્ઠો સ્કંધ સમાપ્ત

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાતર

સાતમો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

સૂર્યવંશી તથા ચંદ્રવંશી રાજાઓની કથાનો પ્રારભ

સૂત ઉવાચ

શ્રુત્વૈના તાપસા દિવ્યા કથા રાજા મુદાન્વિત ।

દ્યાસ પદ્મચ્છ ધર્માત્મા પરીક્ષિતસુતઃ પુન ॥૧॥

સૂત યોધ્યા હે તપસ્વીઓ ! એ દિવ્ય કથા સાભળી આનંદપ્રકટ થયેલા પરીક્ષિતના પુત્ર ધર્માત્મા જનમેજય રાજાએ ફરી વ્યાસને પૂછ્યું

જનમેજય યોધ્યા ‘હે સ્વામિન્ ! સૂર્યવંશના તથા ચંદ્રવંશના રાજાઓના વંશનો વિસ્તાર હું સાંપૂર્ણ સાભળવા ઇચ્છુ છું હે નિર્દોષ ! હે સર્વજ્ઞ ! પાપનો નાશ કરનારી, યન્ને વંશના રાજાઓની કથા તથા તેમનું ચરિત્ર તમે વિસ્તારથી કહે તે સર્વ રાજાઓ પરાશક્તિ—ભગવતીના ભક્ત હતા, એમ મેં સાભળ્યું છે, તો દેવીભક્તના ચરિત્રને સાભળતા કયો પુરુષ કહાણે ?’ રાજર્ષિ જનમેજયે એમ પૂછ્યું, ત્યારે સત્યવતીના પુત્ર મુનિશ્રોષ્ટ વ્યાસ પ્રસન્ન મુખવાળા થઈ તેમને કહેવા લાગ્યા

વ્યાસ યોધ્યા હે મહારાજા ! સૂર્યવંશી તથા ચંદ્રવંશી રાજાઓની અને ધીમ્ન રાજાઓની ઉત્પત્તિ વિસ્તારથી હું કહુ છું, તે તમે મારી પાસેથી સાભળો ચાર મુખવાળા બ્રહ્મા, જાણુવા આતિ મુશ્કેલ મહાદેવીને સારી રીતે આરાધી, તપ કરી વિધિયુના નાભિકમળમાંથી પ્રકટયા હતા તેમને દેવીએ વરદાન આપ્યું હતું, તેથી એ બ્રહ્મા જગત રચવા તૈયાર થયા, પણ લોકોના એ દાદા મનુષ્યસૃષ્ટિ રચવા સમર્થ થયા

* હવે આ અધ્યાયમાં ત્રાણકર્તાની જોડેથી સૂર્ય તથા ચંદ્રની ઉત્પત્તિ થયેલા રાજાઓની કથા આરંભાશે.

નહિ ચાર મુખવાળા તે મહાત્માએ સૃષ્ટિ માટે ચિત્તમા અનેક પ્રકારે વિચાર કરી સૃષ્ટિ રચી, પણ તે તરત વિસ્તાર ન પામી પછી તે પ્રજાપતિએ સાત માનસપુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા જેઓ મરીચિ, અગિરા, અગ્નિ, વસિષ્ઠ, પુલહ, ક્રતુ અને પુલત્ય એ નામે પ્રખ્યાત થયા બ્રહ્માના રોધમાથી રુદ્ર જન્મ્યા બોલા માથી નારદ થયા, અગ્નિમાથી દક્ષ થયા અને બીજા સનકાદિ મુનિઓ તેમના મનથી જન્મ્યા હે રાજા ! પુરાણોમા વીરિણી' નામથી પ્રખ્યાત અને સર્વોગ સુદર દક્ષની પત્ની બ્રહ્માના ડાબા અગ્નિમાથી જન્મી દેવર્ષિ'ઓમા શ્રેષ્ઠ બ્રહ્માના માનસપુત્ર નારદ* (બીજા કોઈ જન્મમા) જેને વિષે જન્મ્યા હતા, તે એ જ વીરિણી, 'અસિકતી' એવા નામથી પણ પુરાણોમા કહેવાય છે

જન્મજેએ પૂછ્યું હે બ્રહ્મા ! મહાતપસ્વી નારદ દક્ષથી વીરિણીમા જન્મ્યા હતા, એમ તમે જ કહ્યું, તમા મને સંસાર થાય છે તાપસોમા ઉત્તમ અને ધર્મને જાણનાર બ્રહ્માના પુત્ર મુનિ નારદ દક્ષની પત્ની વીરિણીમા કેવી રીતે જન્મ્યા હતા ? નારદનો જન્મ દક્ષની તંત્રી રીતે વિષે થયો હતો, એ તમે આદ્યજ્ઞ કહ્યું, તો તે વિસ્તારથી કહો હે મુનિ ! બહુ જ્ઞાની મહાત્મા નારદે પૂર્વનો દેહ કોના શાપથી કેવી રીતે છોડ્યો હતો ? તેમણે (બીજો) જન્મ શા માટે લીધો હતા ?

આસ બોલ્યા સ્વયંભૂ બ્રહ્માએ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવા અને સૃષ્ટિની ખૂબ વૃદ્ધિ માટે 'તું પ્રજાઆ ઉત્પન્ન કર' આમ દક્ષ પ્રજાપતિને પ્રથમ કહ્યું હતું, તે ઉપરથી લીધાવા દક્ષ પ્રજાપતિએ 'વીરિણી' સ્ત્રીમા અત્યંત બળવાન પાત્ર હજાર પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા પ્રજાઆની વૃદ્ધિ કરના ઈચ્છતા તે સર્વ પુત્રોને જોઈ કાળથી પેનાયેલા દેવર્ષિ' નારદ ખૂબ હસતા હસતા તેઓને આમ કહેવા લાગ્યા પૃથ્વીનું માપ ન જાણી તમે પ્રજાઓ ઉત્પન્ન કરવાની ઈચ્છાવાળા કેમ થયા

+ નારદ બ્રહ્માના બેનામાંથી જન્મ્યા હતા, એમ પહેલી કહ્યું છે, છતાં અહીં તેમને માનવપુત્ર કહે છે, તે બીજા કોઈ કષ્ટમાં બ્રહ્માના મનથી તે જન્મ્યા હશે, તે અભિપ્રાય કહ્યું છે.

છો ? તમે લોકોમા હાસીપાત્ર થશો, આમા સંસાર નથી પૃથ્વીનું માપ જાણીને ઉદ્ધમ કરવો જોઈએ, કેમ કે એ ઉદ્ધમ સિદ્ધ થાય છે, બીજા પ્રકારે તે સિદ્ધ થતો નથી એ નક્કી છે ખેદની વાત છે કે પૃથ્વીની સપાટી ન જાણી તમે પ્રજાઓ રચવા તૈયાર થયા છો, માટે મૂર્ખ છો (તમારા કાર્યની) સિદ્ધિ કેમ થશે ?

આસ બોલ્યા નારદે આમ કહેલા તે હર્ષશ્વે (એ નામના દક્ષના તે પુત્રો) દેવયોગે તરત જ એક-બીજાને કહેવા લાગ્યા કે 'મુનિ દીક કહે છે પૃથ્વીનું માપ જાણી આપણે સુખેથી પ્રજાઓ સર્જીશું આમ વિચારી તે બધા પૃથ્વીની આખી સપાટી જાણવા નારદના વચન ઉપરથી નીકળ્યા, તેમાના કેટલાક ઉત્સાહ કરી પૂર્વ દિશામા ગયા, બીજા કેટલાક પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે દક્ષિણ દિશામા ગયા અને કેટલાક પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામા ગયા, એમ પુત્રોના ચારે તરફ ગયેલા જાઈ દક્ષ શોકથી અત્યંત પીડા પામ્યો, પણ પ્રજા માટે તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો તેથી એણે બીજા પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા એટલે તે પુત્રો પણ પ્રજા માટે ત્યાં ઉદ્ધમ કરવા લાગ્યા તેઓને જોઈ નારદ જ વચન પ્રથમ (તેમના મોટા ભાઈઓ આગળ) બોલ્યા હતા, તે જ વચન તેમને કહેવા લાગ્યા 'તમે મૂર્ખ છે કારણ કે પૃથ્વીનું માપ નહિ જાણી કયા કારણ પ્રજાઓ રચવા તમે તૈયાર થયા છો ?' મુનિના તે વાક્યને સત્ય માની અત્યંત મોહિત થયેલા તે બધા પાળ જેમ મોટા ભાઈઓ ગયા હતા, તેમ જતા રહ્યા આમ તે પુત્રોને પણ ગયેલા જોઈ ક્રોધ પામેલા દક્ષે પુત્રોના શોકથી થયેલા રોધથી નારદને શાપ આપ્યા કે 'આ દુષ્ટબુદ્ધિ' મારા પુત્રોને તે નસાદી મૂક્યા, તથી તું નાશ પામ, આ પાપ થી તું ગર્ભવાસને પામ અને મારો પુત્ર થા, કારણ કે તે મારા પુત્રોના ભગાડી મૂક્યા છે' એમ દક્ષે શાપ આપ્યો તે પછી નારદમુનિ વીરિણીમા જન્મ્યા હતા દક્ષ પ્રજાપતિએ ફરી સાઠ કન્યાઓ વીરિણીમા ઉત્પન્ન કરી હતી, એમ એમ સાંભળ્યું છે હે રાજા ! ઉદ્ધમ ધર્મવેત્તા દક્ષે પુત્રોનો શોક ત્યજી દઈ તે કન્યાઓમાથી તેર કન્યાઓ મહાત્મા કર્યવર્તન, દશ ધર્મને, સત્યાવીસ ચત્રને, બે જાગુને, ચાર અરિષ્ટ-

નેમિનો, જે દુશાસ્ત્રન તથા જે અગિરાને આપી હતી તે સ્ત્રીઓના પુત્રો અને પોત્રા જેો તથા દાનવો થયા તે બધા બળવાન, પરસ્પર વિરોધ કરનાર, રાગ—દેવથી યુક્ત, એકબીજાના વિરોધી, મોહથી ઘેરાયેલા, શૂરા અને અત્યંત માયાવી હતા ૧-૩૭

રાગદ્વેષાન્વિતાઃ સર્વે પરસ્પરવિરોધિન ।

સર્વે મોહનુતા શૂરા હ્યમવન્નાતિમાયિન ॥ ૩૭ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવત મહાપુરાણ્યા સપ્તમ સ્કંધ વિષ
અધ્યાય ૧ થો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ જો*

સૂર્યવંશ તથા ચંદ્રવંશનો વિસ્તાર :

શર્વાતિની પુત્રી સુકન્યાની કથા

જનમેજય ઉવાચ

મામાત્યાહિ મહાભાગ રાજા વશ સુવિસ્તરમ્ ।

સૂર્યાન્વ્યપ્રવૃત્તાના ધર્મજ્ઞાના વિશેષત ॥ ૧ ॥

જનમેજય રાજાએ પૂછું હે મહાભાગ ! સૂર્યના વંશમાં થયેલા રાજાઓના મોટા વિસ્તારવાળો વંશ તમે મન કહો, તેઓમાં પણ જે ધર્મ જાણનારા હતા, તેઓના વંશ ખાસ કહો

વ્યાસ બોલ્યા હે ભરતવંશી ! રાજા ! ઋષિશ્રેષ્ઠ નારદ પાસેથી પૂર્વે* મેં જેવો સાંભળ્યો છે, તે પ્રમાણે સૂર્યના વંશના વિસ્તાર હું કહું છું, તમ સાંભળો અંક સમયે સ્વેચ્છાથી ફરતા શ્રીમાન મુનિ નારદ સસ્વતીના પવિત્ર કિનારા પર (મારા) પવિત્ર આશ્રમમાં આવ્યા તે વખતે તેમના ચરણોન મસ્તકમાં પ્રણામ કરી હું તેમની આગળ બેઠો રહ્યા પછી તેમના આસન આપી આદરથી સત્કાર કરી વિધિ પ્રમાણે પૃથ્વીને મેં આ વંશન કહ્યું 'હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! આપ પૃથ્વીના ગાવવાસી હુ પવિત્ર કરાયા છું હે સર્વજ્ઞ ! રાજાઓના નરિત્રવાળી કથા તમે મન કહો (વેવસ્વત) મુનિના આ સાતમા કુળમાં જે રાજાઓ કહેવાયા છે, તેઓના ઉત્પત્તિ ગાન ગાતિ અદ્ભુત અતુલ આનંદના ૩ સાંભળવા ઈન્દ્ર હું માટે હે બ્રહ્મા ! હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! સૂર્યવંશનો વિસ્તાર (કોઈ સ્વર્ગ) દુઃખ અને (કોઈ

સ્વર્ગ) વિસ્તારથી તમે કહો 'હે રાજન્ ! સત્યવસ્તુ જાણતા નારદને એમ પૂછ્યું, ત્યારે પ્રસન્નપદ્મહસતા તેમણે મને સંખોધી આનંદથી (રાજાઓનો) વંશ કહેવા માડ્યો

નારદ જોયા હે મત્યવતીના પુત્ર ! પવિત્ર હોઈ જાનને સુખદાયી અને ધર્મજ્ઞાન વગરેથી યુક્ત રાજાઓના સર્વોત્તમ વંશ તમે સાંભળો જગત્પત્ની બ્રહ્મા વિષ્ણુના નાભિકમળમાંથી પ્રથમ જન્મ્યા હતા, એમ પુરાણમાં પ્રસિદ્ધ છે અને આ સ્વર્ગભૂ, મર્વકર્તા તથા સર્વશક્તિમાન ધ્રુવાય છે વિસ્વાત્મા બ્રહ્માએ પ્રથમ સૃષ્ટિ સ્વવાની ઈચ્છાથી દશ હજાર વર્ષ સુધી તપ કરી, શિવાદેવીનું ધ્યાન કરી, સર્વોત્તમ શક્તિ મેળવીને શુભ લક્ષણવાળા માનવપુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા, તેઓમાં મસીય સૃષ્ટિના કાર્યમાં પ્રખ્યાત હતા તેમના પુત્ર અતિ પ્રસિદ્ધ તથા સર્વમાન્ય કશ્યપ નામે હતા, તેમને તેર પત્નીઓ હતી, જે દક્ષીની પુત્રી આ જ હતી સર્ા દેવો, દેત્યો, યક્ષો, સર્પો, પશુઓ તથા પક્ષીઓ, એ કશ્યપથી ઉત્પન્ન થયા છે, માટે સૃષ્ટિ 'કાશ્યપી' કહેવાય છે દેવોમાં વિવસ્વાન નામે પ્રખ્યાત સૂર્ય છે, તેમના પુત્ર વવસ્વત મનુ રાજા તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો હતો તેનો પુત્ર ઈક્ષ્વાકુ સૂર્યવંશને વધારનાર થયો હતો અને તે ઈક્ષ્વાકુથી પાછળ જન્મેલા નવ પુત્રો પણ તે મનુને હતા હે રાજેન્દ્ર ! તેઓના નામ તમે એકચિત્ત થઈ સાંભળો ઈક્ષ્વાકુ નાભાગ, ધૃષ્ટ, શર્ણતિ, નરિય્યત, પ્રાણુ માતમા નૃગ, કરૂપ અને પૃથ્વ—આ નવ પણ મનુના પુત્રો કહેવાય છે મનુનો પહેલો પુત્ર ઈક્ષ્વાકુ હતા, તેના સો પુત્ર થયા હતા તેઓમાં જિતેન્દ્રિય વિદુક્ષિ સૌથી મોટો હતા એ જ મન્વતરમાં જન્મેલા શૂન નવ મનુપુત્રો માધી કેટલાકનો વંશવિસ્તાર તમે દુઃખમાં સાંભળો નાભાગનો પુત્ર અમનીય થયા હતા તે પ્રતાપી, ધર્મ જાણનાર, સત્ય પ્રતિપાસકો અને પ્રજાપાલનમાં તત્પર હતા ધૃષ્ટથી ધાટક નામે બ્રાહ્મણ જેવા દુનિર થયો હતો તે સગ્રામમાં ક્રયર હોઈ બ્રાહ્મણધર્મમાં સારી રીતે તત્પર રહ્યો હતા, (તેના જ વંશજો બ્રાહ્મ નિયંત્રેવાયા છે) નર્મણિનો 'આનંત' નામે પ્રખ્યાત પુત્ર થયા હતા અને રૂપયવલ્લયથી યુગ્મ—

* આ અધ્યાયમાં પાતક ક્ષાન્તી દહોની ભક્તિવાદ્ય નૃતિ તથા ચંદ્રના વંશનો વિસ્તાર સારી રીતે વર્ણવ્યો

‘સુકન્યા નામે પુત્રી થઈ હતી રાજા શર્પીતિએ
આધગ્રા છતાં અવન મુનિને પાતાની સુદર પુત્રી
સુકન્યા આપી હતી અને તે સુકન્યાના સતીપણાના
ગુણથી મૂર્ચના પુત્ર બે અતિવંતીકુમારોએ અવન
મુનિને સુદર નેત્રોવાળા (દેખતા) કર્યા હતા, એમ
અમે સાંભળ્યું છે

જનમેજયે પૂછ્યું હ પ્રહ્લન્ ! આ ધ્યામા
તમે મેળા સદેહ મને કહ્યા કે, રાજા શર્પીતિએ
સુદર નેત્રોવાળી પોતાની પુત્રી આધગ્રા મુનિને આપી
હતી ! ખરાબ રૂપવાળી, ગુણવિનાની અને લક્ષણ
સંહત પુત્રી જે હોય તો રાજા આધગ્રાને આપે
(અને તે યોગ્ય ગણાય) પણ સુદર મુખવાળી
પોતાની કન્યાને એ ઉત્તમ રાજાએ જાણીજેઈને
આધગ્રાને કેમ આપી હતી ? હે પ્રહ્લન્ ! તેમા જે
કારણ હોય, તે મને કાળે, હુ હમેશા તમારી કૃપાને
પાત્ર છું

મૃત બોલ્યા પરીક્ષિતના પુત્ર રાજા જનમેજયનું
એ વચન સાંભળી પ્રસન્નચિત્ત થયેલા વ્યાસ જાણે
હસતા હોય તેમ તેને કહેવા લાગ્યા

વ્યાસ બોલ્યા વૈવસ્વતનો પુત્ર શ્રીમાન શર્પીતિ
નામે જે રાજા હતો, તેને ચાર હજાર સ્ત્રીઓ હતી
તે બધી સર્વ લક્ષણોવાળી, રૂપાળી, રાજાની પુત્રીઓ,
પ્રેમવાળી અને શર્પીતિ ગળને પ્રિય હતી તે સર્વ
સ્ત્રીઓને ‘સુકન્યા’ નામે એક સુદર પુત્રી હતી
તે પિતાને તથા સર્વ માતાઓને પ્રિય હોઈ સુદર
હાસ્ય કરનારી હતી એ રાજાના નગરથી થોડે દૂર
માનસ સરોવર જેવું એક સરોવર હતું તે પગથિયાથી
બાંધેલા માર્ગવાળું, સ્વચ્છ પાણીથી ભરેલું, હસ
તથા બલક પક્ષીઓથી વ્યાપ્ત, ચક્રવાકોથી શોભીતું,
બરોષા અને સારમ પક્ષીઓથી વ્યાપ્ત, સર્પ પક્ષીઓના
ટોળાઓથી વીંટાયેલું પાંચ પ્રકારના કમલોથી યુક્ત,
ભમસત્રોધી સારી રીતે સેવાયેલું, આતપાસ સુદર
વૃક્ષોથી છવાયેલું અને સાગ, તમાવ, દેવદાર, પુન્નાગ,
આસોપાલવ, વડ, પીપળા, કટખ, કેળા વન, લીંબુ,
ગિન્નેર, ખજૂર, પનસ, સોપારી, નારિયેળ, કેવડ,
કચનાર, જૂંદા ઉત્તમ ગુરૂં, માલતીના મુક,
નમુ, આમ્બ, આમ્બી, કરંજ, કાલશીરસા, બાબર,

લીંબડા, ખેર, બીલી અને આબજાના વૃક્ષોથી શાભી
રહ્યું હતું વળી કેવલના ઠંડુકા તથા મધુરોની કેકાઓથી
તે વિરાજી રહ્યું હતું એ સરોવરની પાસે વૃક્ષોના
મુકથી ઢાંચેલા શુભ પ્રદેશ પર જૈનગુવશી અવનમુનિ
રહેતા હતા એ શાત તપસ્વી તે સ્થાનને નિર્જન જાણી
એકાગ્ર થઈ ત્યાં તપ કરતા હતા આસપાસને દૃઢ કરી,
મીન ધરી વાયુને છતતા એ તપોનિધિ ઇંદ્રિયોને વશ
કરી આહાર ત્યજી દઈ જળપાન વગેરે પણ છોડીને
જગદબાનુ ધ્યાન કરતા હતા હે રાજા ! ધણા કાળે
તેમના પર લતાઓથી વીંટાયેલા અને કીડીઓથી
છવાયેલા સફેદ થઈ ગયા હતા, જેથી એ બુદ્ધિમાન
અવન મુનિ માટીના પિંડાની પેઠે ચારે બાજુથી
ઢાંકી ગયા હે રાજા ! કોઈક સમયે તે શર્પીતિ રાજા
સ્ત્રીઓના ટોળાથી વીંટાઈને એ ઉત્તમ સરોવર પર
ફરવા આવ્યો, અને સુદરીઓના ટોળાની સાથે સરો
વરમા નિર્ભેજ જળની અંદર રમવામા લીન થયો
તે વખતે સખીઓથી વીંટાયેલી અને લીંગળીતા
જેવી ઉપમાવાળી યચળ સુકન્યા વનમા જઈ પુષ્પોને
વીણતી રમવા લાગી સર્વ શણગારોથી યુક્ત અને
પગમા ગણપૂર કરતા ગ્રંથસ્ત્રોવાળી તે સુકન્યા (વનમા)
ફરતી ફરતી અવન મુનિના સંકડા પાસે પહોંચી
અને રમવામા તત્પર થઈ તે સંકડાની પાસે પેડી,
તેવામા સંકડાના કાણામા આગિયા જેવી બે જ્યોતિ
તેણે જોઈ ત્યારે ‘આ શું હશે ?’ એમ વિચારી
ઉતાવળી, પાતળા પેટવાળી એ કન્યાએ તીક્ષ્ણ કારો
લઈને તે જ્યોતિને બહાર કાઢી લેના મન કર્યું એ
વખતે પાસે ઊભેલી અને તેણે ઉદ્ધમ કરતી તે બાળાને
અવન મુનિએ સુદર કેશના છેદાનાળી અને ત્યાં ફરતી
કામદેવની જાણે સ્ત્રી હોય તેવી જોઈ એ સુદર દાંત
વાળીને ત્યાં જોઈને સુકાઈ ગયેલા કકલાળા અને
તપના ભાર જૈનગુવશી અવન મુનિએ તે કન્યાણી
કન્યાને કહ્યું ‘આ શું કરે છે ? હે વિશાળ નેત્રોવાળી !
તું દૂર જા હે સુદર મુખવાળી ! હુ તાપસ છું, હે પાતળા
પેટવાળી ! કાંઈ તું સંકડાને હમણાં ખોતરીશ નહિ’
આમ અવન મુનિએ કહ્યા છતાં તેણે તેમનું એ વચન
સાંભળ્યું જ નહિ અને ‘આ શું હશે ?’ એમ કહી
તેમના બંને નેત્રો ફોડી નાખ્યા દેવે પ્રેરણા કરેલી

ને સજ્જન્યા એમ આપો ફોડયા પછી 'મે આ શુ કરું?' એમ શકા કરી રમતી રમતી ચાલી ગઈ ત્યારે એમ વીંધી નાખેલા નેત્રોવાળા અતિ ક્રોધી વ્યવન મુનિ વેદનાથી પીડાઈને ખૂબ દુઃખ પામ્યા અને ક્રોધાયમાન થયા એટલે તે જ ક્ષણે સૈનિકોના મળમૂત્ર રોડાઈ ગયા અને પ્રધાનો સહિત સંજ્ઞાના તો ખાસ કરી મળમૂત્ર બાંધ થઈ ગયા તેમ જ હાથીઓ, ઘોડા, ઊંટ વગેરે સર્વ પ્રાણી-ઓના મળમૂત્ર ચારે તરફ ચટકી પડ્યા, ત્યારે શર્ચાંતિ સંજ્ઞા દુઃખી થયો સૈનિકોએ પણ મળમૂત્રનું બાંધ પડવું તેને જણાવ્યું, ત્યારે તે ગળ દુઃખ ઘવાનું ઢારણ વિચારવા લાગ્યો પછી ઘેર આવી વિચારીને સંજ્ઞાએ સૈનિકોને તથા સ્વજનોને પૂછ્યું કે, 'આ પાપ કોણે કર્યું છે?' એ સંશયવરતા પશ્ચિમ ભાગમાં વનની વચ્ચે નહા તપસ્વી વ્યવન નામના મુનિ દુષ્કર તપ કરે છે તો અગ્નિ સમાન ક્રાંતિવાળા એ તાપસનો કોઈએ પણ અપરાધ કર્યો હોવો જોઈએ અને તેથી જ સર્વને આ પીડા ઉત્પન્ન થઈ છે, એ નક્કી છે તપથી વૃદ્ધ વ્યવસ્થાથી વૃદ્ધ અને સર્વ કરતા અતિ શ્રેષ્ઠ તે ભૃગુવંશી મહાત્માનો કોઈએ પણ અપરાધ કર્યો છે, એમ હું માનું છું જાણતા કે અજાણતા તેમનો કોઈએ અપરાધ કર્યો છે, તેનું આ મહાન ક્ષણ મળ્યું છે, માટે ક્યા દુષ્ટોએ તે તપસ્વીનો અપરાધ કર્યો છે।' એમ સૈનિકોને પૂછ્યું, ત્યારે વેદનાથી પીડાતા તેઓએ સંજ્ઞાને કહ્યું કે, 'મન, વચન કે શરીરથી તેમનો કઈ અપરાધ થયો હોય, એ અમે જાણતા નથી' ૧-૬૫

इति पृष्ठास्तमूचुस्ते सैनिका वेदनादिता ।

मनोवाक्कायजनितं न विद्योऽपकृतं वयम् ॥ ६५ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં સમમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૩ નો ગમામ

અધ્યાય ૩ નો*

અધ વ્યવન મુનિને સુકન્યાનું દાન

બ્યાસ ઉગ્રચ

इति पप्रच्छ तान् सर्वान् राजा चिन्ताकुलस्तथा ।
पर्यपृच्छत् सुहृदं साम्ना चोद्यतयाऽपि च ॥ १ ॥

બ્યાસ બ્યાસ્યા એમ ચિંતાતુર થયેલા ગળત્યે તે મર્વ સૈનિકોને પૂછ્યું અને શાંતિથી તથા ક્રોધથી પોતાના સખધી વર્ગને પણ પૂછ્યું, ત્યારે પીડાના લોકોને તેમ જ દુઃખી પિતાને જોઈ કાટાથી વીંધ્યાનાં વિચાર કરી સુકન્યા આ પ્રમાણે બોલી 'હે પિતા ! તે વનમાં રમત રમતી મેં વેલડીઓથી છવાયેલા અને બે છિદ્રોવાળો એક ભારે સફડા જોયો હતા તેમાં આગિયાની પેઠે ચમકતા બે તેજ મેં જોયા હતા અને હે મહાનજા ! આગિયાની શકાથી જ અ બને તેજને મેં કાટાની અણીથી વીંધી નાખ્યા હતા તે વખતે કાટાની અણીને જળથી ભીની થયેલી મેં જોઈ હતી અને હે પિતા ! 'હાય, હાય' એવો ધીમે શબ્દ સફડાની અંદરથી મેં સાભળ્યો હતો તે સમય હે ગળા ! 'આ શુ હશે?' એવી શકાથી હું વિસ્મય પામી હતી, પણ તે સફડામાં મેં શુ વીંધી નાખ્યું તે હું જાણતી નથી' ગર્ચાંતિ સંજ્ઞા સુકન્યાનું ક્રોમલ વચન સાભળી 'મુનિનો તે અપરાધ થયો જ છે' એમ જાણી તરત એ સફડા પાસે ગયા, ત્યાં તપથી વૃદ્ધ અને અત્યંત દુઃખી વ્યવન મુનિને તેમણે જોયા, એટલે મુનિના દેહ પર કકાયેલા સફડાને તેમણે ફોડી નખાવ્યો, અને પછી તે સંજ્ઞાએ ભૃગુવંશી તે મુનિની સામે પૃથ્વી પર દડવત્ પ્રણામ કરી બે હાથ જોડી કહ્યું કે, 'હે નહાભાગ ! રમત કરતી મારી બાળક પુત્રીએ અજાનથી પાપ કર્યું છે તેને ક્ષમા કરવા તમે યોગ્ય છો મુનિ-ઓ ક્રોધ વિનાના હોય છે, એન મેં સાભળ્યું છે, માટે તમે પણ મારી બાળક પુત્રી પર હમણા ક્ષમા કરવા યોગ્ય છો' એવું તેનું વચન સાભળી વ્યવન મુનિ વિનયથી નમ્ર અને અત્યંત

* આ અધ્યાયમાં શર્ચાંતિ સંજ્ઞાએ પોતાની પુત્રી સુકન્યા વ્યવન મુનિને હર્ષથી આપી, એ કથા સાર્વજનિક સ્વોદ્યોગ્ય કહેવાયે.

દુ ખી એ રાજને આ વાક્ય કહેવા લાગ્યા

અયત્ન યોલ્યા હે રાજન્ ! હું કદી લેશમાન
પણ કોઇ કરતો નથી તમારી પુત્રીએ મને પીડા કરી
છે, છતાં આજે મેં ગાપ આપ્યો જ નથી, હું નિર-
પરાધી છું, છતાં મારા નેત્રમા આજે ખીડા ઉપગમવા
મા આવી તે પાપને લીધે તું દુ ખી થયો છે, એમ
હું માનું છું શિવ પોતે રક્ષણ કરનાર હોય, તો પણ
હવીના ભક્તનો અપસંધ કરી કયો મનુષ્ય સુખ પામે ?
હે રાજન્ ! નેત્રહિત થયેના અને ઘડપણથી ઘેરાયેલા
હું હવે શું કરીશ ? મારી આધનાની ચાકરી કેણું કરશ ?

રાજાએ કહ્યું મુનિશ્રોષ ! મારા ઘણા સેવકો
તમારી હમેશા મેલા કરશે, તમે ક્ષમા કરો, તપસ્વીઓ
ઘણા યોદ્ધા ક્રોધવાળા હોય છે

અવને કહ્યું મનુષ્યરહિત હોઈ હું આધના
તપ કરવા કેમ સમર્થ થઈશ ? તારા સેવકો મારું શું
પ્રિય કરનાર હે રાજન્ ! જે તું મારી પાસે ક્ષમા માગે
છે, તો મારી વાત માન, મારી સેવા માટે કમળ સમાન
નેત્રોવાળી તારી કન્યા તું મને આપ હે મહારાજન્ !
તારી એ પુત્રીથી હું સતોષ પામીશ હે મહાબુદ્ધિ
નાત ! તુ તપ કરીશ અને તે મારી સેવા કરશે એમ
જવાબી મને સુખ થશે અને હું સતોષ પામીશ, એટલે
તને તથા તારા સેનિકોને પણ સુખ થશ, એમા સશય
નથી માટે હે રાજન્ ! મનથી વિચારી તું મને કન્યા
દાન કર અને એમા કંઈ દોષ પણ નથી, કારણ કે
નિષ્કમિત વ્રતવાળા હું તપસ્વી છું

વ્યાસ યોલ્યા હે ભગત ! શી રાજન્ ! મુનિતું એ
વચ્ન ! સાભળી શર્માતિ ચિતાતુર થયો, ' નહિ આપુ
કે આપીશ એમ ઈ પણ તે યોલ્યો રહિ (૧)
વિનાશમા પડ્યો કે) અથ વૃદ્ધ અને કદરૂપા આ
મુનિને આ દેવકન્યા જેવી પુત્રી આપી હું સુખી કેમ
થાઉં ? યોદ્ધા બુદ્ધિવાળા હોય છતાં શુભઅનુભવને
નમજતો કે આ પુત્ર્ય પોતાના સુખ માટે પુત્રીના સત્તાર
નુખાનો તારા કર ? સુદર ભક્તગ્વાળી આ માની પુત્રી
ક્રમદેવે આ પાપની પીડાઈને વૃદ્ધ આધના પતિને
પામી નમક કેમ ગાળે ? યુવાવસ્થામા પોતાના મમાન
પતિને પામ્યા છતાં અત્યંત રૂપવાળી નીચી ક્રમદેવને
જીતવો કડા ! ઘઈ પડે છે, તો પછી વૃદ્ધ અને

આધના પતિને પામી ક્રમદેવને કેમ જીતી શકાય ?
રૂપયોવનયુક્ત અને સુદર વર્ણવાળી અહંત્યા તપસ્વી
ગૌતમને પામી છદ્મથી કમાઈ હતી અને પાછળથી
અધર્મ કરેલા જાણી પતિઓ તેને શાપ દીધો હતો,
માટે મને ભલે દુ ખ થાય, પણ સુકન્યાને હું નહિ
આપુ આમ વિચારી મનમા ઉદાસ થયેલો શર્માતિ
પોતાને ઘેર ગયો અને પ્રધાનોને યોદ્ધાવી અત્યંત
દુ ખી ઘઈ તેણે વિચાર કરવા માડ્યો કે, ' હે પ્રધાનો !
તમે આજે કહો કે, મારે હવે શું કરવું ? બ્રાહ્મણને
પુત્રી આપવી કે દુ ખ જ ભોગવવું ? તમે મળીને
વિચાર કરો કે, મારું હિત કઈ રીતે થાય ?

પ્રધાનો યોલ્યા હે મહારાજન્ ! જેને પહોંચી
વળતું અતિ કઠણ છે, એવા આ સકટમા અમે શું
કહીએ ? અતિ સુદર આ સુકન્યા દુર્ભાગી મુનિને
કેમ આપાય ?

વ્યાસ યોલ્યા તે વખતે પિતાને તથા પ્રધાનોને
ચિતાતુર જોઈ સુકન્યા તેઓનો અભિપ્રાય જાણી
હઈ હસીને આ પ્રમાણે યોલ્લી ' હે પિતા ! મારા
માટે આજે તમે ચિતાથી વ્યાકુળ છદ્મવાળા કેમ
થયા છો ? ખરેખર ! મારા માતા તમે દુ ખથી પીડાયા
છો અને ખેદ પામેલા મુખવાળા થયા છો ! હે પિતા !
હું ત્યા જઈને ભયથી પીડાતા તે મુનિને આશ્વા-
સન આપી મારું શરીર અર્પણ કરી પ્રસન્ન કરીશ
એમ સુકન્યાએ કહેલું વચ્ન સાભળી, પ્રસન્નચિત્ત
થયેલા રાજાએ પ્રધાનોના સાભળતા તે સુકન્યાને
કહ્યું હે પુત્રી, તું અખળા વનમા (રહો) અથ,
વૃદ્ધાવસ્થાથી પીડાતા અને ઘણા જ ક્રોધી એ મુનિની
સેવા કઈ રીતે કરીશ ? હું (મારા પોતાના) સુખની
ઈચ્છાથી ઘડપણ વડે ઘેરાયેલ શરીરવાળા એ આધનાને
રૂપમા સતિ સમાન મારી પુત્રી કેમ આપુ ? હરકોઈ
પિતાએ ઉમર તથા ગાતિના બળવાળા અને ધન-
ધાન્યની સમૃદ્ધિવાળાને પુત્રી આપવી જોઈએ,
નિર્ભરને કદી ન આપવી હે વિશાળ નેત્રોવાળી !
તારા ઉપ ક્યા અને એ વૃદ્ધ વનવાસી ક્યા ! હે સુદર
પુત્રી ! જેનો પ્રથમ ઋષ્ટમા જ વાગ છે, તેવા એ
વસ્તે મારી પુત્રી કેમ આપવી ? હે કમળની પાખડી
ઓ જેવા નેત્રોવાળી ! મારે તેને તારો વર કેવી રીતે

કર્યો ય સંનિહોતુ તથા મારુ મરણ થાય તે સારુ પણ હે કોયલ જેવું બોલનારી । તને આધજાને આપવી એ મને ગમતુ નથી થવાનું હોય તે થાય જ છે, માટે હું ધૈર્ય નહિ છોડું હે સુદર કેડવાળી । તું બસપર સ્વસ્થ થા, હું આધજાને કદી નહિ આપુ મારુ સંન્ય અને શરીર રહે કે ભલે જતા રહે, પરંતુ હે બાલિકે ! નેત્રરહિત તેમને હું કન્યાદાન નહિ કરુ એમ પિતાનું વચન સાભળી સુકન્યાએ તે વખતે પ્રસન્ન મુખ સંખીને સ્નેહયુક્ત આ વચન કહ્યું

સુકન્યા બોલી હે પિતા ! તમારે મારી ચિતા કરવી નહિ, તમે મને હમણા જ મુનિને આપી દા મારે લીધે સર્વ લોકોને સુખ થાયો હું સતુષ્ટ રહુ પરમ પવિત્ર એ વૃદ્ધ પતિને પણ નિર્જન વનમાં ઘણી જ ભક્તિથી સેવીશ અને સતીતા ધર્મમાં તત્પર રહી અતિમાન્ય (વ્રત) આચરીશ હે નિર્દોષ પિતા ! મને ભોગોની ઈચ્છા નથી, મારુ ચિત્ત સ્વસ્થ છે

વ્યાસ બોલ્યા તેનું આ વચન સાભળી પ્રધાનો વિસ્મય પામ્યા અને ગળ ખૂબ પ્રસન્ન થઈ મુનિ પાસે ગયો ત્યા જઈને તે તપોધનને મસ્તકથી પ્રણામ કરી તે કહેવા લાગ્યો હે સ્વામિન ! હે પ્રભો ! મારી પુત્રીને સેવા માટે તમ વિધિ પ્રમાણ સ્વીકારો એમ કહી સંન્યએ વિવાહવિધિથી તેમને પુત્રી આપી ભગુવતી અવન મુનિ કન્યાદાન લઈ પ્રસન્ન થયા તેમણે સંન્ય વડે અપાતી પહેનમણી લીધી નહિ, પણ પોતાની સેવા માટે પોતાની ઈચ્છા નુસાર કન્યાને જ ગ્રહણ કરી એ રીતે મુનિ પ્રસન્ન થયા, ત્યારે સંનિરેને સુખ થયું અને તે જ ક્ષણે નાનને ખૂબ હર્ષ થયા એમ પુત્રી આપીને સંન્યએ ધર તરફ જવા વિચાર્યું, ત્યારે નાનકડું પુત્રીએ સંન્યને કહ્યું કે, હે પિતા ! મારા નસો તથા શાભાગારો તમે લઈ લા અને પહેરવા માટે જાલન વત્ર તથા ઉત્તમ મૃગચર્મ મને આપા હું તપ માટે મુનિપત્નીનો વેપ સ્વીકારી (મારા પતિની) એવી સેવા કરીશ કે, જેવી પૃથ્વી પર, સ્વર્ગમાં તથા પાતા જમાં તમારી અવિનાશી કીર્તિ રહેશે પરલોકના સુખ માટે હું સતદિવસ પતિસેવા કરીશ મન યુવાન સુદરને

વૃદ્ધ આધજા પતિને અર્પણ કરી તમારે મારા શીલના નામની ચિતા ન જ કરવી પૃથ્વી પર વસિષ્ઠની ધર્મપત્ની અરુધતી જેવી છે, તેવી જ હું થઈશ, એમાં વિચાર કર્યો નહિ અત્રિની પત્ની અનસૂયા પતિવ્રતા તરીકે જેમ પૃથ્વી પર પ્રસિદ્ધ થયા છે, તે જ પ્રમાણે હું તમારી પુત્રી તમારી કીર્તિ કરનારી થઈશ સુકન્યાનું એ વચન સાભળી ઉત્તમ ધર્મવેરના સંન્ય શર્માતિ તેને મૃગચર્મ આપી તરત રડી પડ્યો અને ગણગારો તથા વત્રો ત્યજીને મુનિવેપ ધર્યા છતાં સુદર હાસ્ય કરતી પુત્રીને બોઈ તે સંન્ય નિસ્તેજ મુખવાળો થઈ ત્યા જ સ્થિર થઈ ઊભો રહ્યો સર્વ શાણીઓ પણ જાલના વત્ર તથા મૃગચર્મ ધારણ કરતી પુત્રીને બોઈને ગડવા લાગી અને અત્યંત શોકથી પીડાઈને જાણે ધૂજતી હોય તેવી થઈ ગઈ હે સંન્ય ! તે પછી પ્રધાનોથી વીંટલ્યો તે સંન્ય (મુનિને) અર્પણ કરેલી તે પુત્રીને પૂછી તેને ત્યા મૂકી શોક સાથે પોતાના નગર તરફ ગયો ૧-૬૪

શામાપૃચ્છ્ય મહીપાલો મન્ત્રિમિ પરિવારિત ।
યયૌ સ્વનગર રાજન્ મુક્ત્વા પુત્રીં શુવાર્ષિતામ્ ॥
હતિ મીઠેવીભાનવત મહાપુરાણમાં તત્તમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩ જે સમાપ્ત

અધ્યાય ૪ થો*

પતિસેવા કરતી સુકન્યાની પરીક્ષા

વ્યાસ હમણ

મતે રાજનિ સા વાહા પતિસેવાપરાયણા ।
અમૂચ ચ તથામ્રીતા સેરને ધમેનતરા ॥ ૧ ॥
વ્યાસ બોલ્યા સંન્ય ગયો, ત્યારે તે બાળા પતિનેવામાં તત્પર તેમ જ ધર્મપરાયણ રહી અગ્નિ આની મેવામાં લાગી રહી, = પતિસેવાપરાયણ તે બાળા જાતજાતના સ્વાદિષ્ટ ફળો તથા મૂળો લાવી મુનિને આપવા લાગી, તેમ જ ગરમ કરેલા પાણીથી પતિને સ્નાન કરાવી તુરત જ મૃગચર્મ એડાડી

* જો અધ્યાયના નામોપસાન શ્રોત્રીથી પતિનેવા રતી સુકન્યાની અગ્નિનીદ્યુમ્નને પતિના સીરે એ સ્થા નિશ્ચયે

= અર્થાત્ મુનિના અગ્નિના અક્રમમાં તપૂર્ણ સંભવક થઈ.

દર્શન ગુણ અનન પર તેમજ ખેસાડતી હતી તથા,
 જવ દળો તથા કમડનુ આગળ મૂકી તેમને તે
 ની કે 'મુનિગોષ્ઠ' નિત્યકર્મ કરો ' નિત્યકર્મ અમામ
 વતુ ત્યારે તેમનો હાથ ગ્રાહી ઉઠાડી આસન પર
 મથવા શય્યામાં પોતાના સ્વામીને તે ખેસાડતી
 પછી તે ગજપુત્રી પાડા કળો તથા માસે રીતે સાંક
 ગુ નીવાર અન્ન લાવી તે અવન મુનિને જમાડતી
 પછી જમીને તુમ ઘરેના તે પોતાના પતિને આદરથી
 શ્રાવમન આપી (હાથ મુખ વગેરે ધોઈ નાખી)
 પછી મોપાગી તથા પાનખીડા આદર મિતિ તે આપતી
 મમ મુખનાન ગ્રહણુ થી પછી તેમને શુભ આસન
 પર બેનાડી તેમની આગળ હર્ડ તમની શાસીરિક
 ક્રિયા તે રત્ની તે પછી પોતે કલાપાર લઈ કરી તેમની
 પામે જઈ પ્રેમપૂર્ક તે કહેતી - ' હે પ્રજો તમારી
 ની આજ્ઞા છે ' તેમને માનો તો હું તમાન પગ ઘણુ '
 એમ કામમ મેવાપરાધપુ થઈ તે પતિમા જ એ તત્પર
 જેની સાપલાને હોમ થઈ રહ્યા પછી તે સુદરી સ્વાદિષ્ટ
 હામગ કળો લાવી મુનિને આપતી અને પછી (તેમના
 જમતા) પાડી - ' હેના કળો તેમની આજ્ઞાથી પ્રેમપૂર્ક
 પોતે ખાતી પછી સુવાળા સ્પર્શવાળી ગથ્યા કરી
 પાંચી તેમને તે સુસાડતી પતિ સુખપૂર્ક સૂચે
 ત્યાં પાતળા પેશવાળી તે સુદરી પગથપી કરતી અને
 ત વેળા કુળવાન નીઓના ધર્મ તેમને પૂછતી એમ
 નો પગથપી કરતી ભક્તિપાયા । તે સુકન્યા મુનિને
 ડાંચી એના નાની તેમના પગની પાને પોતે સૂઈ
 જતી ઉનાજામાં પોતાના પતિને બેઠેના નેઈ તે
 નુદરી પથપાથી શીતળ પાન નાખતી તેમને સેવતી
 પછી રિસાગામાં લાકડાની તમ્બુ ગોડવી આગમ
 અગ્નિની તાપ મૂળે ને વાગ્યાર તેમને પૂછતી કે,
 ' તમને મુખ છે ને ? ' પાછી બે ઘડી ચત ગ્હે,
 ત્યારે ડાંચી જળપાન તથા માગી આપી પતિને સ્થાનથી
 દૂર મેનાડી સુકન્યા દૂર જઈ ડાંચી રહેતી અને પતિને
 મોન કરી રહેના જાગી પાને જઈ ફરી પાછા લાવતી
 પછી આશ્રમમાં નાની સ્વધ્યાન થઈ નુબ અત્તન પર
 તમને મંદાડી, માટે તથા જા વડે વિધિ પ્રમાણે
 તમના પાંચ પાંચ નાખી, મેનાવા કરતી ઘાત । લાવીને
 શાંતના કમ્પા પ્રમાણે ઘાત । આપી એ રજપુત્રી

પોતે આણે । અત્યંત પવિત્ર અને શુદ્ધ જળ ગરમ
 રત્ની પછી સ્નાન માટે તે જળ લાવી સોડપૂર્વક
 તે પૂછતી કે, ' હે પ્રજન ! ' શુ આજ્ઞા છે ? ઘાત
 કર્યું, ગરમ પાણી બરાબર તૈયાર કર્યું છે, તો મત્ર
 પૂર્વક સ્નાન કરો હોમનો સમય થયો છે અને પહેલી
 સંધ્યા ચાલે છે, માટે વિધિ પ્રમાણે હવન કરી દેવતા
 ઓનુ તમે પૂજન કરો ' એમ તે અગ્નિઘ સુકન્યા
 તપસ્વી પતિને પામી તપ તથા નિયમ સાથે પ્રીતિથી
 ક્રમમ તેમને સેવતી હતી ઉપરાત તે શુભ મુખનાળી
 અગ્નિઓની તથા અતિથિઓની મેવા કરતી હર્ષથી
 અવન મુનિને મેવતી હતી પછી કોઈક સમયે સૂર્યાના
 પુન બાને અગ્નિનીકુમારો કરતા કરતા અવન ક્ષપિતા
 આશ્રમ પાસે આવ્યા ત્યાં જળમાં સ્નાન કરી પોતાના
 આશ્રમ તરફ પાછી ફરેતી, સુદર સર્વ અગોનાળી
 સુકન્યાને તેઓએ જતી જોઈ દેવકન્યા જેવી તેને
 જોઈને અત્યંત મોહિત વર્તેલા બાને અગ્નિનીકુમારો
 તેની પાસે ઘેડી જઈ આદરથી તેને કહેના લાગ્યા
 ' હે સુદર હેના પાછલા ભાગવાળી ! હાણુ વાર તું
 બિખી રો, હે હાથી જેવી નાનાળી ! આમે બાને
 દેવપુત્રો તને પૂછ્યા આવ્યા હોય તો હે ઉન્નવળ
 હાસવાળી ! તું મ ય કહે હે સુદર નેત્રીનાળી ! તું
 કોની પુત્રી છે ? તારે પતિ કાણુ છે ? તજાવમા સ્નાન
 કરવા તું એકેત્રી આ બગીચામાં પ્રેમ આવી છે કે
 કમળ જેવા નેત્રીનાળી ! કાલિવી બીજી લક્ષ્મી હોય
 તેથી તું દમય છે હે સુદર ! આમે તને જાણુના
 ઇચ્છીએ જોયે માત્ર તું સત્ય કહે હે મનોહર સ્ત્રી !
 તારા હોમગ પગ ઉનાડા પૂરતી પર નાની રહ્યા છે તે,
 હે અમળ નેત્રીનાળી ! અમારા હૃદયમાં પીડા કરે છે
 હે નામુક અગનાળી ! તું વિમાનને યોગ છે છતા
 આમ પગપાળી કેમ જાન છે ? તું ઉત્તમ સારી વિનાની
 કેમ છે અને આ વનમાં તારુ આવડુ શા માટે છે ?
 હે સુદર મુખનાળી ! તું રજપુત્રી અથવા અપ્સરા
 છે, છતા ને કોણે ઘસીએ સંલિપ કેમ નમી નીકળી !
 સત્ય કહે જેનાથી તું જાગી છે, તે માનને તથા પિતા
 ને ધન્ય છે ! હે નિર્મિત્રી ! તાના પતિના ભાગ્યનું
 વાઘને કરવા તા આમે સમયે જ નથી હે સુદર નેત્રીનાળી
 આ બીજા દરનાક કરતા પાંચ અધિક છે, પ્રારા કે

હમણા ચાલતા તારા આ પગ આ ભૂમિને પવિત્ર કરી રહ્યા છે જે મૂગો અને ખીખર પક્ષીઓ વનમા તને નીરખીને જુઓ છે, તે બધા ખંઝેખર ભાગ્ય શાળી છે અને આ ભૂમિ અત્યંત પવિત્ર છે હે સુદર નેત્રોવાળી ! તારા ખૂબ વખાણ કરવાથી હવે ખસ છે, તું સત્ય કહે, તારો પિતા કોણ છે અને પતિ કયા છે ? તેમને આદરપૂર્વક જોવાની અમને ઇચ્છા છે '

આસ બોલ્યા તે બંનેનું એ વચન સાંભળી શરમથી દબાઈ ગયેલી આતિ સુદર રાજપુત્રી મુકન્યા તે બંનેને કહેવા લાગી 'તમે બંને મને શર્ષાંતિની પુત્રી જાણો અને દેવેચ્છાથી પિતાએ આપેલી અવન મુનિની પ્રિયા સતી સ્ત્રી જાણો હે દેવો ! મહાતપસ્વી મારા પતિ વૃદ્ધ તથા અંધ છે અને હું પ્રસન્ન ચિત્તે રાતદિવસ તેમની સેવા કરું છું તમે બંને કોણ છો ? અહીં કેમ આવ્યા છો ? મારા પતિ આશ્રમમા બેઠા છે, તો ત્યાં આવી આજે આશ્રમને પવિત્ર કરો '

હે રાજ ! તે વચન સાંભળી અશ્વિનીકુમારો તેને કહેવા લાગ્યા હે કલ્યાણિ ! તારા પિતાએ તને તપસ્વીને કેમ આપી ? આ વનપ્રદેશમા તું વીજળી જેવી પ્રકાશી રહી છે, ખંઝેખર ! દેવોમા પણ તારા જેવી સ્ત્રી અમે જોઈ નથી તું દિવ્ય વસ્ત્રોને યોગ્ય છે, મૂગચર્મોથી વીંટાયેલી તું શોભતી નથી, હે સ્થામ કેશના સમૂહોવાળી ! તું સર્વ શણગારોથી યુક્ત હોવી જોઈએ અહો ! દેવનું વર્તન જાણવું મુશ્કેલ છે, કારણ કે હે કેળ જેવી સાધજોવાળી ! હે વિશાળ નેત્રો વાળી ! પ્રિયે ! વૃદ્ધાવસ્થાથી અત્યંત દુઃખી આધળા આ પતિને પામી તું વનમા દુઃખી થાય છે હે ઉત્તમ નૃત્યમા ચતુર ! તું આને નકામી વસી છે, નવી ઉંમર પામી તું આનાથી શોભતી નથી વળી તારો પતિ આવો છે, તેથી કામદેવે એકદમ તાકેલા બાણ કોના પર પડે ? ખરખર ! વિધાતા મદ્યુદિ છે, કેમ કે તેણે નવા યીવનવાળી તને આધળાની સ્ત્રી કરી છે તું આને યોગ્ય નથી માટે હે કાળા વિશાળ સુદર નેત્રો વાળી ! તું ખોળે પતિ કર હે કમળ જેવા નેત્રોવાળી ! નયની આખવાળા આ મુનિને પતિ તરીકે પામી તારું જીવન નકામું જ થયું છે વનમા વસવું

અને મૂગચર્મના વસ્ત્રા પહેરવા, એ (તારા માટે) અમે અત્યંત યોગ્ય માનતા નથી, માટે હે નિદોષ અગવાળી ! તું સાવધાન થઈ અમારા બેમાના એકને પતિ કર હે માનવાળી ! સુદરિ ! મુનિની સેવા કરતી તું યીવનને વ્યર્થ કેમ કરે છે ? તારું પોપણ તથા રક્ષણ નહિ કરી શકતા તે ભાગ્યહીન મુનિને તું શા માટે સેવે છે ? હે નિદોષ અગવાળી ! સર્વ સુખોથી રહિત તેને છોડી તું અમારા બેમાથી એકને સ્વીકારી લે હે સુદરિ ! પ્રસિદ્ધ નદનવનમા તથા ચેત્રચ વનમા તું આનંદ કર હે માનવાળી ! આધળા આ વૃદ્ધની સાથે તું માનહીન રહી સમય ડેવી રીતે ગાળીશ ? તું શુભ લક્ષણોવાળી રાજપુત્રી હોઈ સસારના આનંદ તથા ભાવને જાણે છે છતાં ભાગ્યહીન બની આ નિર્જન વનમા વ્યર્થ સમય કેમ ગાળે છે ? માટે હે કોયલ જેવું બોલનારી ! હે સુદર મુખવાળી ! હે વિશાળ નેત્રોવાળી ! તારા સુખ માટે તું અમારા બેમાથી એકનો સ્વાકર કર અને હે પાતળા પેટવાળી રાજપુત્રી ! આ ધરડા મુનિને તરત ત્યજીને તું દેવોના સ્થાનોમા ભોગો ભોગવ હે મુગના જેવા નેત્રોવાળી ! સુદર કેશવાળી ! આ નિર્જન વનમા આ વૃદ્ધ સાથે તને શું સુખ છે ? હે રાજપુત્રી ! તારી ઉંમર નવી જ છે, છતાં આધળાની સેવારૂપ દુઃખ તને કેમ ગમ્યું છે ? હે ચંદ્ર જેવા મુખવાળી ! તું અત્યંત કોમળ છે, કળ તથા જળ લાવવા તને યોગ્ય નથી ૧-૫૫

કિં તે સુલ્લ લાગ્ર વને સુરેશિ ।

વૃદ્ધેન સાર્થે વિજને મૃગાશ્ચિ ॥

સેરા તપાન્ધસ્ય નવં વયશ્ચ ।

કિં તે મતં મૂપતિપુત્રી દુઃખમ્ ॥ ૫૫ ॥

શશિમુલિ ત્વમતીઃ સુકોમલા ।

ફલજલાહરણં તવ નોચિતમ્ ॥

ઈતિ શ્રોતેવીમાત્ર મુકપુત્રમાત્રમ સ્કંધ વિરે

અધ્યાય ૪ થો અપામ

અધ્યાય ૫ મો*

અયન મુનિને ફરી યુવાવસ્થા
તથા તરોની પ્રાપ્તિ

આજ ડગલ

તરોસ્તદ્વાપિત ધુત્તા વેપમાના તૃપાત્મજા ।

ધૈર્યમાલભ્ય તો સત્ર યથાપે મિત્રપ્રાપિણી ॥ ૧ ॥

આસ બોલ્યા તે બંનેનું ત ભાવણુ સાભળી
ધૂંશી અને માપમર બોલતી ચળપુત્રી સુકન્યા
ધૈર્ય ધરી તે બંનેને કહેવા લાગી 'હે દેવે, તમે બંને
સૂર્યના પુત્ર, સર્વજ્ઞ અને દેવેશ માતૃય છે, માટે
ધર્મશીલ મને સતીને આમ કહેવા તમે યોગ્ય નથી
હે દેવેશ શ્રેષ્ઠ ! યોગધર્મધારી મુનિને પિતાએ મને
આપી છે, તો વ્યભિચારિણીઓના મમ્મુંદે સેવેલા તે
(તમે કહેતા) મારો હું કેમ જાઉં ? સર્વ લોકના કર્મોના
સાક્ષી અને કૃષ્ણપથી જન્મેલા આ સૂર્ય જોઈ રહ્યા છે,
માટે આમ કહેવા તમે યોગ્ય નથી કુળવાન કન્યા પતિને
દોષી બીજા પુરુષને કેમ સેવે ? આ અસાર સત્સારમા
ધર્મના નિર્ણયને તમે જાણી જ છો, માટે હું નિર્દોષ
દેવે ! તમે તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે આલ્યા જાઓ,
નહિ તો પતિભક્તિમા તત્પર અને શર્ચાતિની ઉત્તમ
પુત્રી હું તમને ગાપ દર્શન

આમ બોલ્યા એવું તેનું વચન સાભળી અત્યંત
વિસ્મય પામેના બંને અશ્વિનીકુમાર અવન મુનિની
ભયની શ । ચંપી ફરી એને હેના લાગ્યા 'હે નર
પુત્રી ! તારા ધર્મથી આમ બંને પ્રસન્ન થરા છીએ,
માટે સુર વર્ણનારી ! તું વસ્ત્રાન માગ હું સુદર કેડના
પાળના ભાગવાળી ! તારા આણુ માટે અમે વસ્ત્રાન
આપીનું હું ઉત્તમ ત્વી ! અમને દેવોના ઉત્તમ વેણો
તું જા । અમે તારા પતિને ફરી યુવાન તથા રૂપવાન
કરીશુ પછી હું ચતુર્નાઈમા પડિતા । નમાન રૂપ તથા
શરેસ્વાના અમારા નાણાંથી એકને તું પતિ તરીકે
વરશે ' તેમનું એ વચન સાભળી વિસ્મય પામેની
તે સુકન્યા તે નખને પોતાના પતિ પાસે જઈ તેમણે

* આ અધ્યાયમાં ત્રાજ્ઞદેવના મોક્ષથી અવન મુનિને
અશ્વિનીકુમારની રૂપથી ફરી યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ, આ આ
કેવલં

કહેલું અદ્ભુત વાક્ય તેને કહેવા લાગી 'હે સ્વામિન્ !
સૂર્યના પુત્ર—ખ દેવો આપના આશ્રમમા આવ્યા
છે હે ભુગુપુત્ર ! દિવ્ય શરીરવાળા એ અશ્વિનીકુમારો
ને મેં જાયા છે તેઓ બંને સર્વાંગે સુદર મને જોઈ
ક્રમાતુર થયા છે હે સ્વામિન્ ! તેમણે મને આ વચન
કહ્યું છે કે, 'તારા પતિ મુનિને નવા યીવનવાળા,
દિવ્ય શરીરવાળા તથા અશુભાળા અમે આ શરતથી
કરીશુ, અમે કહેલી તે શરત હવે તું સાભળ અમે
તારા પતિને (અમારા) સમાન અવયવોવાળા તથા
રૂપવાળા કરીશુ, તે પછી અમારા ત્રણેમાથી એકને
તારે પતિ તરીકે વસ્ત્રો તે સાભળી હું તમને પૂછવા
અહીં આવી છું, આ કાર્ય અદ્ભુત છે, તો હું
સત્પુરુષ ! આ કાર્ય—સકટમા હવે શું કરનું યોગ્ય છે ?
દેવોની માથા પણ જાણવી મુશ્કેલ હોય છે, તે બંનેનું
કપટ હું જાણતી નથી, માટે હું સર્વજ્ઞ ! તમે જે આજ્ઞા
કરો, તે તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે હું કરું '

અવન બોલ્યા 'હે ઉત્તમ વ્રતવાળી ! પ્રિયા !
તું મારા વચનથી હમણા જ અશ્વિનીકુમારો પાસે
જા અને તે બંને દેવવેદને તું મારી પામે જલદી
લાવ આ વાક્ય તું જલદી કર, એમા વિનાશ ન
કરીશ ' એમ આજ્ઞા કરેલી ત સુકન્યા ત્યા જઈને
આ વચન બોલી હું દેવેશ ઉત્તમ અશ્વિની
કુમાર ! તમારી શરત પ્રમાણે તમે જલદી કરો '
તેનું એ વાક્ય સાંભળી બંને અશ્વિનીકુમારો ત્યા ગયા
અને નરપુત્રી સુકન્યાના તેઓએ કહ્યું 'તારો
પતિ જળમા પ્રવેશ કર (તે સાભળી) તરત જ
અવન રૂપ માટે જળમા પ્રવેશ કર્યા પછી અશ્વિની
કુમારેએ પણ તે ઉત્તમ મનેવરમા પ્રવેશ કર્યો એટલે
તે સંસ્વરમાથી ત જાણુ તારું પુરુષો બંને નીકળ્યા
તેઓ નમાન રૂપવાળા, દિવ્ય શરીરવાળા યુવાન સરખા,
દિવ્ય કુરોળો તથા આશરોવાળા અને સમાન
અવયવોવાળા હતા તે બંધાઈ સાથે જ કહ્યું 'હે
સુદર વર્ણવાળી ! હું નિર્મળ મુખવાળી ! હું કન્યાશિ !
અમારામાથી કોઈ પણ એકને તું ઇચ્છિત પતિ તરીકે
વર હું સુદર મુખવાળી ! જેના પર તને અધિક
પ્રીતિ હોય તેને તું વર એમ તે નહોને સમાન રૂપ
વાળા, સમાન ઉત્તરવાળા, એક સ્વરવાળા, તુલ્ય

વેધવાળા તથા દેવપુત્ર જેવા જોઈ તે સુકન્યા સશય પામી અને સરખી આકૃતિવાળા તેઓને જોઈ પોતાના પતિને સારી રીતે નહિ જાણી ગભરાઈને વિચારમા પડી કે, 'હુ શુ કરુ ? ત્રણે સમ્માન છે, તો કેને વરુ ? મારા પતિને હુ ઓળખી શક્તી નથી, આ ત્રણે દેવપુત્રો છે, ખરેખર હુ સશયમા પડી છુ, બંને દેવોએ આ ઇદ્રજન બરાબર અહીં ગોઠવી છે મારે અહીં શુ કરવુ ? મારુ મરણુ આવ્યુ લાગે છે ! મારે પતિને છોડી હમણા આ કોઈ દેવને કોઈ રીતે વચ્ચે નથી, આ મારી ધારણા છે એમ મનથી વિચારી ખાતળા પેટવાળી તે સુકન્યાએ વિશ્વના ઈશ્વરી અને સર્વથી પર શિવાદેવીનુ ધ્યાન કર્યું અને તે ભગવતીદેવીની આમ સ્તુતિ કરી

સુકન્યા બોલી હે જગતના માતા ! અત્યંત દુઃખી હોઈ હુ તમારે શરણુ આવી છુ મારા સતી ધર્મની હવે તમે રક્ષા કરો, હુ તમારા ચરણોને નમુ છુ હે કમળમા જન્મેલા દેવિ ! તમને નમસ્કાર હો હે શકરના પત્ની ! તમને નમસ્કાર હો હે વિષ્ણુપ્રિયા લક્ષ્મી ! તમને નમસ્કાર હો હે વેદમાતા સરસ્વતિ ! આ સર્વ સ્થાવર-જંગમ જગત તમે સર્જ્યુ છે તમે અકળાયા વિના આ જગતનુ રક્ષણુ અને ભક્ષણુ પણ કરો છો લોકોની શાંતિ માટે તમે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શકરને ઉત્પન્ન કરનારા હોઈ તેઓને પણ અતિ માન્ય છે તમે અજ્ઞાનીઓને બુદ્ધિ આપનારા અને જ્ઞાનીઓને મોક્ષ આપનારા છો તમે અજ્ઞાનરૂપ તથા પૂર્ણ પ્રકૃતિરૂપ છો તેથી પુરુષ-પરમાત્માને તમારુ દર્શન પ્રિય હોય છે નિર્ભય અતઃકર્ણવાળા પ્રાણીઓને તમે ભોગ તથા મોક્ષ આપનારા હોઈ અજ્ઞાનીઓને અત્યંત દુઃખ દનારા છો અને પ્રાણીઓના સુખનુ સાધન છે હે અબ્બા ! તમે યોગીઓને સિદ્ધિ આપનારા, જય આપનારા તથા કીર્તિ આપનારા છો, અતિ વિસ્મય પામી હુ તમારે શરણુ આવી છુ હે માતા ! મને પતિના દર્શન કરવો, શોકરૂપી સમુદ્રમા હુ ડૂબી રહી છુ, બે દેવોએ કપટ કર્યું છે, તેથી અત્યંત મોહ પામેલી હુ કેને વરુ ? માટે હે બધુ જાણનારા ! મારા સતીવ્રતને જાણી તમે મને પતિ બતાવો

બાસ બોલ્યા એમ સ્તુતિ કરેલા ત્રિપુરસુદત્રી

દેવીએ તે વખતે એના હૃદયમા તુરંત જ સુખનો ઉદય કરનારુ જ્ઞાન આપ્યુ, એટલે તે સતી-બાળાએ સરખી ઉંમર તથા રૂપ ધારણુ કરતા એ ત્રણેનો મનથી નિશ્ચય કરી, તે બધાને બરાબર તપાસી પોતાના પતિને સ્વીકારી લીધો એમ તે અવનને વચી, ત્યારે તેનો સતીધર્મ જોઈ તે બંને દેવો સતુષ્ઠ થયા અને અત્યંત પ્રસન્ન થઈ તેમણે વરદાન દીધા એમ ભગવતીની કૃપાથી એ બંને ઉત્તમ દેવો પ્રસન્ન થયા અને પછી મુનિની રજા લઈ તરત જવા માટે જેવા તૈયાર થયા, ત્યારે મહાદેવસ્વી અવન મુનિ રૂપ, નેત્રો, પત્ની તથા યૌવનને પ્રાપ્ત કરી હર્ષ પામીને તે બંને અશ્વિની કુમારોને આ વચન કહેવા લાગ્યા 'હે ઉત્તમ દેવો ! તમે બંનેએ મારા પર ઉપકાર કર્યો છે હુ શુ કહુ ? અથ, અતિ વૃદ્ધ અને ભોગરહિત છતા મને વનમા સુદર કેશના છેડાવાળી પત્ની મેળવી હમેશા દુઃખ થતુ હતુ પણ હવે આ સર્વોત્તમ સસારમા મે સુખ મેળવ્યુ છે તમે બંનેએ મને નેત્રો આપ્યા અને યૌવન તથા અદ્ભુત રૂપ પણ આપ્યુ છે, તેથી કઈક ઉપકાર કરવા હુ ચાહુ છુ હે દેવો ! જે પુરુષ ઉપકાર કરનાર મિત્ર ઉપર કોઈ રીતે ઉપકાર કરતો નથી, તે પુરુષને ધિક્કાર દો એ પુરુષ પૃથ્વી પર દેવાદાર રહે છે, માટે હમણા હુ તમને તમારુ ઈચ્છિત કઈક આપવા ઈચ્છુ છુ હે મોટા દેવો ! મારા પર જે આ નવુ દેવુ થયુ છે, તેથી છૂટવા હુ તમને ઈચ્છિત વસ્તુ આપીશ કે, જે દેવો તથા અસુરોને મળવી મુશ્કેલ હશે, માટે તમારા મનમા જે કઈ ધાર્યું હોય તે તમે કહો, તમારા સત્કૃત્યથી હુ પ્રસન્ન થયો છુ' એવુ મુનિનુ વાક્ય સાંભળી તે બંને પરસ્પર વિચાર કરી સુકન્યાની સાથે ઊભેલા મુનિશ્રેષ્ઠ અવનને કહેવા લાગ્યા 'હે મુનિ ! પિતાની કૃપાથી અમારા મનથી ઈચ્છેલુ બધુ અમને પ્રાપ્ત છે, માત્ર દેવોની સાથે સામપાન કરવાની અમને ઉત્કંઠા છે મેરુ પર્વત પર કરચેલા બ્રહ્માના યજ્ઞમા ઇદ્રદેવે અમને બંનેને (આ બંને વૈદ્યો છે, માટે અમને સામપાન યોગ્ય નથી, એમ જાણાવી) સામનુ પાત્ર લેતા અટકાવ્યા છે, માટે ધર્મને જાણતા હે તપસ્વી ! જે તમે સમર્થ હો, તો અમે બંનેએ ઈચ્છેલુ આ અતિ પ્રિય ધર્મ તમારે અવશ્ય કરવુ પડે છે

હે પ્રાણન! આ જાણી તમે અમને બનેને સોમપાન કરતા કરો અમને અતિ દુર્લભ સોમપાન કરવાની ઇચ્છા છે, તે તમારાથી જ અમને પ્રાપ્ત થશે' તે બંનેનું એ ક્રોધજ વચન સાંભળી ચ્યવને તેમને કહ્યું 'હું વૃદ્ધ હતો છતાં તમે મને રૂપવાન તથા યુવાન ક્યો છો અને પત્નીને મેં મેળવી છે, માટે આગ્રાપ ક્રાંતિવાળા શર્પીતિ સંજ્ઞના વિશાળ યજ્ઞમાં તમને બંનેને દેવરાજના દેખતા પ્રીતિથી સોમપાન કરતા હું ફરીશ, આ હું સત્ય કહું છું' એવું ચ્યવન મુનિનું વચન સાંભળી હર્ષ પામેલા તે બંને દેવા સ્વર્ગ તરફ ગયા ચ્યવન પણ તે પત્નીને લઈ આગ્રમમાં ગયા

દ્વયાકર્ષ્યં લ્લ્લ્લો લ્લો લ્લો પ્રતિજગ્મનુઃ ।

ચ્યવનસ્ના મૃદ્ધીવા તુ જગામાશ્રમમણ્ડલમ્ ॥ ૫૮ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં સપ્તમ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૫ માં નમામ

અધ્યાય ૬૬^૧

શર્પતિના યજ્ઞ

જનમેજય ઉગ્રાચ

ચ્યવનેન કથ્યં વૈયો લો કૃતો સોમપાનિનો ।

લ્લ્લ્લો લ્લ્લ્લો જાતે તસ્ય મહાત્મનઃ ॥ ૧ ॥

જનમેજયે પૂછ્યું એ બંને વીઘોને ચ્યવને સોમપાન કરતા કેવી રીતે કર્યો હતા તે મહાત્માનું વચન કેવી રીતે સત્ય થયું હતું તે દેવરાજ સામે વળી મનુષ્યનું બળ કેનું જેથી (ઇદ્રે) ના પાડ્યા છતાં તે બંને ખર્ષતિષ્ઠ દેવોને તેમણે સોમપાન કરતા કર્યો હતા તે પ્રભો! તે આશ્ચર્યકારી કથા મને વિસ્તારથી કહો અને હું ચ્યવનનું સંપૂર્ણ ચરિત્ર સાંભળવા ઇચ્છું છું

બાસે કહ્યું હે ભરત! શી મહાસજ્જ! શર્પીતિના તે યજ્ઞમાં ચ્યવન નરપિનું પૃથ્વી પર અતિ અદ્ભુત ચરિત્ર જે બન્યું હતું, તે તમે સાંભળો દેવ મહાન એ ચ્યવન મુનિ! દેવ જેમ દેવકથાને મેળવે તેમ સુદરી સુકન્યાને મેળવી પ્રસન્ન મનથી આનંદ કરતા લાન્યા પછી ક્રોધક મનસે ગર્ભાંતિની પ્રિય

પત્ની અત્યંત ચિતાતુર થઈ ધ્રુજતી અને રડતી પતિને આ વચન કહેવા લાગી 'હે રાજન! તમે વનમાં અધ મુનિને પુત્રી આપી છે, તે મરી ગઈ છે કે છવે છે, તે અવશ્ય તમારે જોવું જોઈએ હે નાથ! તેવા પતિને પામી સુકન્યા શું કરે છે, તે કાળજીથી જાણ તમે મુનિના આશ્રમમાં જાઓ હે રાજપિ! પુત્રીના દુઃખથી હું હૃદયમાં ખરેખર બળી રહી છું, માટે તપથી દૂષણી થયેલી તે વિશાળ નેત્રોવાળી પુત્રીને તમે ખાસી પાસે લાવો અધ પતિને પામી દુઃખી થયેલી, છાલતા વસ્ત્ર પહેરતી અને અત્યંત દૂષણા થયેલા અગોવાળી તે પાતળા પેટવાળી પુત્રીને હું જોઉં તો ખસી!'

શર્પીતિએ કહ્યું હે વિશાળ નેત્રોવાળી! હે સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી! પ્રિય પુત્રી સુકન્યાને તથા તીક્ષ્ણ વ્રતધારી તે મુનિને આદરથી જોવા આજે આપણે જઈએ

બાસે બોલ્યા શોકથી વ્યાપ્ત પોતાની સ્ત્રીને એમ કહી શર્પીતિ રાજા રથમાં બેસી મુનિના આશ્રમ તરફ ગયો આશ્રમની પાસે જઈ તે રાજાએ નવ-યોગનયુક્ત ઊંઈ દેવપુત્ર સરખા તે મુનિને જોયા ત્યારે દેવ સમાન આકારવાળા તેમને જોઈ રાજા મનમાં અત્યંત વિસ્મય પામ્યો (તે વિચારમાં પડ્યો) કે, 'લોકમાં નિઃપાપ દુરુદ્ધ કર્મ પુત્રીએ શું કર્યું? કામથી પીડાઈને આ પુત્રીએ અત્યંત શાંત હોવા છતાંયે અતિ નિર્ધન અને વૃદ્ધ મુનિને ખાસી નાખ્યા છે અને બીજો પતિ ક્યો છે! ખરેખર! આ કામદેવને સહેલા મુશ્કેલ છે અને યોગવત્તા તો ખાસ કરી તેને સહન કરવા મુશ્કેલ છે આ છોકરીએ મનુના કુળમાં અતિ મહાન કાક લગાડ્યું છે લોકમાં જેની પુત્રી નિઃપાપ હોય છે, તેના છવતરને પિત્તાર હો! સર્વ પાપોને લીધે પ્રાણીઓને દુઃખ દેવા માટે જ પુત્રી જન્મે છે મેં સ્વાર્થ સાધવા વૃદ્ધ તથા આધિજ્ઞને પુત્રી આપી, તે ખરેખર! સર્વ પ્રકારે અયોગ્ય કર્મ કર્યું છે. પિતાએ સર્વ પ્રકારે જે યોગ્ય હોય, તેને જ કન્યા આપવી જોઈએ. (છતાં તેમ ન કરી) મેં જેવું કર્મ કર્યું છે તેવું કુળ મેળવ્યું છે દુરચારિણી યઈ પાપ કરતી આ પુત્રીને જો દમલા જ હું ખાસી નાખુ,

* જ આધ્યાયમાં એકસદ્ધ શ્લોકોથી પ્રાગ્ગામ્ય ચ્યવને પ્રેર્યા કરેલા શર્પીતિએ ૧૩ કર્મ, એ કથા કહેવાશે.

તો મને ઠાળવી મુરદેલ જીહ્વા લાગે છે અને ખાસ કરીને આ મારી તો પુત્રી પણ છે મનુના પ્રખ્યાત વશને મેં કટાક્રુક્ત કર્યો છે, આથી બળવાન લોકા પવાદ થશે અને સ્નેહરૂપ સાકળને ત્યજવી પણ કહણ છે હવે હું શુ કરું ?' આમ તે સજ્ઞ ચિંતારૂપ નમુદ્રમા ડૂબી ગયો, ત્યારે દેવયોગે સુકન્યાએ પિતાને ચિંતાતુર જોયો એટલે તરત જ સુકન્યા પ્રેમપૂર્ણ મનથી પિતાની સમીપ ગઈ તોણે એ સળને પૂછ્યું કે, 'હે સજ્ઞ ! કમળ સમાન નેત્રોવાળા યુવાન મુનિને ખેડેલા જોઈ તમે ચિંતાથી વ્યાકુળ બુખવાળા થઈ શુ વિચારો છો ? હે પુરુષકોષ ! તમે આવો, આવો, મારા પતિને પ્રણામ કરો હે મનુવંશી શ્રેષ્ઠ સજ્ઞ ! હવે તમે ખેદ કને મા 'એવું પુત્રીનું વચન સાંભળી ક્રોધથી પીડાતા શર્યાતિ સળએ સામે ઊભેલી પુત્રીને આ વચન કહ્યું 'હે પુત્રિ ! વૃદ્ધ અધ અને તાપમેઘા ઉત્તમ વ્યવન મુનિ ક્યા છે અને મહોન્નત આ યુવાન કોણ છે ? આમા મને મોટો સંદેહ છે હે પાપિણી ! હે હુદ્કૃત્ય કરનારી ! એ મુનિને તે શુ મારી નાખ્યા ? હે દુળનો નાશ કરનારી ! કામને લીધે તે આ શુ નવો પતિ થયો ? ચિંતાતુર થયેલો હું આશ્રમમા રહેતા તે મુનિને જોતો નથી, તો કુલદા ત્રીચોએ આવડેનું પાપકર્મ તે કેમ કર્યું ? હે દુઃસ્વાનિનિ ! આ દિવ્ય પુરુષને જોઈને તેમ જ વચન મુનિને નહિ જોઈ હું તે કરેલા શોકરૂપી નમુદ્રમા ડૂબી ગયો છું પિતાનું તે વચન સાંભળી તરત જ પોતાના પતિને આદરથી ખાસે લાવી દસીને સુકન્યાએ તેને કહ્યું 'હે પિતા ! આ વચન મુનિ તમારા જમાઈ છે, એમા સગય નથી અશ્વિનીકુમારોએ તેમને આવા કમળ સમાન નેત્રોવાળા સુદર કર્યા છે એ બંને અશ્વિનીકુમારો દેવસંઘએ અહીં મારા આશ્રમમા આવ્યા હતા અને તેઓએ દયાને લીધે જ વચન મુનિને આવા કર્યા છે હે સજ્ઞ ! રૂપથી થતા સસયમ અત્યંત મૂઠ બની તમે મને જેવી માનો છો તેવી હું તમારી પુત્રી જેઈ પાપ કરનારી નથી હે પિતા ! હે સજ્ઞ ! તમે ભૂતુવશી વચન મુનિને કહ્યું, તે નહીં કરા ! વિસ્તારથી કહેશે.' પુત્રીનું એવું વચન નાભની શર્યાતિ મેળા ઉતાવળા ત્યા જઈ વચન વચ્ચેને નમ્યા અને

આદર સહિત પૂછવા લાગ્યા 'હે ભૃગુવંશી ! તમે યજ્ઞયોગ્ય પોતાનો જુતાત મને જલદી કહો, આપે નેત્રો કેવી રીતે પ્રાપ્ત કર્યા અને આપની વૃદ્ધાવસ્થા ક્યા ગઈ ? હે બ્રાહ્મણ ! અતિ સુદર આપનું રૂપ જોઈ મને મોઘે સગય થયો છે, તો તમે વિસ્તારથી કહો, જેથી હું સુખ પામું'

વ્યવન જોલ્યા હે શ્રેષ્ઠ સજ્ઞ ! દેવોના વૈદ્ય બંને અશ્વિનીકુમારો આહીં આવ્યા હતા, તેમણે કૃપાથી આ ઉપકાર કર્યો છે મેં (પણ) તેમના ઉપકાર માટે (સામેથી) તેઓને વરદાન આપ્યું છે કે, શર્યાતિ ગળના યજ્ઞમા તમને બંનેને હું સોમપાન કરતા કરીશ' હે મહાગજ ! એમ મેં યુવાવસ્થા તથા નિર્ભજ નેત્રો પ્રાપ્ત કર્યા છે, માટે તમે સ્વસ્વ થાઓ અને શુભ આસન પર બેસો' બ્રાહ્મણ વચન મુનિએ એમ કહેતા સજ્ઞ શર્યાતિ સ્ત્રી સાથે સુખથી ત્યા બેઠા અને મહાત્મા વ્યવન સાથે કલ્યાણકારી વાતો કરવા લાગ્યા પછી એ સળને શાત પાડતા ભૃગુવંશી કહેવા લાગ્યા 'હે સજ્ઞ ! હું તમને યજ્ઞ કરાવીશ, માટે સામગ્રીઓ તૈયાર કરો હે શ્રેષ્ઠ ! મેં તે અશ્વિનીકુમારોને વચન આપ્યું છે કે, 'તમને બંનેને મારે સોમપાન કરતા કરવા' આ વચન મોટા વિસ્તારવાળા તમાગ યજ્ઞમા મારે પાળું છે હે સર્વેન્દ્ર ! ક્રોધ પામેલા છંદ્રને હું મારા તેજના બળથી અટકાવીશ અને તમારા મોમયાગમા અશ્વિનીકુમારોને સોમપાન કરાવીશ' હે મહાગજ જનમેજય ! (વ્યવન મુનિનું તે વચન સાંભળ્યા) પછી ખૂબ સતોષ પામેલા શર્યાતિ સળએ વ્યવનના તે વાક્યને મામેલી માન આપ્યું અને વ્યવન મુનિનું તન્માન કરી અતિ સતુટ થયેલા તે સજ્ઞ સ્ત્રી સાથે એ મુનિની વાતો કરતો પોતાના નગર તરફ ગયો પછી યજ્ઞને યોગ્ય ઉત્તમ દિવસે પોતાની ઈન્દ્રાનુમાર તમુદિનાથ શર્યાતિએ ઉત્તમ યજ્ઞસ્થાન કસ્યું, એને ભૃગુવંશી વ્યવન મુનિને વસિક વને પૂત્ય મુનિઓના તંદાવી તે ગજ પાસે યજ્ઞ કરાવવો મઠ્યું એમ યજ્ઞના યજ્ઞે ત્યારે છંદ્ર નિપિત નહીં રહે ત્યા આવ્યા અને બંને અશ્વિનીકુમારો પાળુ ન્દાન લાન રૂપ આપ્યા, તે વેળા બંને અશ્વિનીકુમારોને ત્યા જનને ઉદ્ધ

નિર્જિત વધે અને તોણે સ। દ્યોને પૃથ્વી કે 'આ
અને અર્જુન કેમ આ-આ છે? આ બન તો હો
છે, તેથી સોમપાનને યોગ્ય નથી, છતાં આ બનને
ઉત્તમ વદોને અર્જુન કોણે યોગ્યાવ્યા?' (ત સાલબી)
દેવો યો-આ નહિ પણ ત્યાં અલી સ્તેલા સનના
યજ્ઞમા અવન મુનિએ અશ્વિનીકુમારો માટે સોમસ્સ
દિકાઓ, તે વખતે ઇદ્રે તમને અટકાવ્યા કે, 'આ
બને માટે તમે સોમપાન ન ઉઠાવો' ત્યારે અવન
મુનિએ તેને કહ્યું 'હે ઇદ્ર! સૂર્યના પુત્ર-આ બે
અશ્વિનીકુમારો સોમપાનને યોગ્ય કેમ નથી? તમે
સત્ય કહો! આ બને કંઈ વર્ણસંસ્પર્શ નથી, પણ સૂર્યના
ધર્મપત્નીના પુત્રો એ છતાં હે દેવેન્દ્ર! ક્યાં દોષથી
તે બને ઉત્તમ વૈદ્યો સોમસ્સને યોગ્ય નથી? હે ઇદ્ર!
આ યજ્ઞમા મર્ચ દેવોએ નિર્ણય કર્યો જેઈએ મેં
તેઓને સોમપાન કરનાર કરાવ્યા છે માટે હું તેઓને
સોમસ્સ ગ્રહણ કરાવીશ હે સમર્થ ઇદ્ર! મેં આ માટે
જ રાષ્ટ્રીય રાજાને યજ્ઞ માટે પ્રેરણા કરી છે અને હું
મારુ વચન સત્ય કરીશ હે ઇદ્ર! આ બનએ
માત્ર પર ઉપકાર કર્યો છે, મને નવું વધ આપ્યું
છે, માટે મારે હચોઈ રાતે તમનો સામે ઉપકાર
કર્યો જેઈએ'

ઇદ્રે ક્યું આ બાનેને દ્યોએ વધ કર્યો છે
તેથી તેઓ નિર્દિત છે અને સોમપાનને યોગ્ય નથી
માત્ર આ બાનેને હૃદયી તમે સોમપાન ન લો
અવન યો-આ અલ્યા આ અ-આ જ નર!
આજ તું બલ મપને પ્રાપ્તમા રાખ, આ વનને
મારનાર! દરપુન અશ્વિની માને સોમને વાગ્ય કેમ
નથી? હે રાત્ર! નોમ વિદા-ઉભા થયા ત્યાર
ઈપા! તે અવનને કંઈક રી રાત્ર નહિ અને તીરુપ
તેજવાળા બાહ્યની અવને તપ જાગ્યે અશ્વિની
કુમારને સોમપાન ગ્રહણ કરાવ્યું ૧૬૧

પર વિગદે સમુપસ્થિતે ચ।

ન કોઽપિ યાચ તમુગાચ મૂય જ

મદ્ તવોમર્ગેવતિમ્તેજા ।

સમાદયામાસ તપોચલેન ॥૬૧॥

નિ કાલેતીના રાત્ર મધુરામમા તમમ રકષ વિષ
અપ્યપ ૬ દ્વે સપ્તમ

અધ્યાય ૭ મો*

અશ્વિનીકુમારો સોમપાનથી સતુષ્ટ

વાસ ઠવાચ

દક્ષે ગ્રહે તુ રાજેન્દ્ર વાસવ. કુપિતો મૃદમ્।

પ્રોવાચ જ્યન તત્ત્વ દર્શયન્ વલમાત્રન ॥૧॥

આમ યો-આ હે રાજેન્દ્ર! તેમને સોમપાન
આપ્યું, એટલે અત્યંત ઝોધ પામેલો ઇદ્ર પોતાનું
બળ બતાવતો અવન મુનિને કહેવા લાગ્યો એ
નીચ પ્રાહ્મણ! આ મર્યાદા કરવા તું યોગ્ય નથી
બીજા વિશ્વકેપની પોઠે તને શત્રુને, મારીશ

અવન યોલ્યા હે ઇદ્ર! જેઓએ મને ઉપ
સપરિતા તેજથી બીજા દેવ જેવો કર્યો છે, તે
મહાત્મા અશ્વિનીકુમારનું તું અપમાન ન કર હે
દેવેન્દ્ર! તારા સિવાય બીજા દેવો સોમપાનને કેમ લે
છે? આશ્વનીકુમારો પણ શત્રુઓને તપાવનારા બે
દેવો છે, તે તું બાલુ

ઇદ્રે કહ્યું વૈદ્યો યજ્ઞમા કંઈ પણ રીત સોમ
પાનને (ગ્રહણ કરવા) અવશ્ય યોગ્ય નથી છતાં આ
મૂઢાત્મા! જો તું આપવા ઇચ્છે છે તો હમણા જ
તારા મસ્તકને હું મપી નાખીશ

આમે કહ્યું ભગુવતી અવને ઇદ્રના વાક્યના
અનાદર ની તેનો ખૂબ તિરસ્કાર કરતા રોધ તેમ
અશ્વિનીકુમારેના પણ સામપાન ગ્રહણ કરાવ્યું અને
બાન અશ્વિનીકુમારોએ પાપાનામસ્ત પીવાની ઇચ્છા
થી સામપાન નામું ત્યાં તે જેઈ ઇદ્ર આ વચન
યો-આ આ મેયને તું પોતાના સ્વાર્થ માટે જે
સોમસ્સ અપાવીશ નો બીજા વિશ્વકેપની પોઠે હું
તને વચનો પ્રહાર કરીશ ઇદ્રે આમ ત્યાં છતાં
અત્યંત ગવવાળા અને ઘાત્ર ક્રોધ પામના ભગુવતી
અવન વિરિ પ્રમાણે અશ્વિનીકુમારોને સોમસ્સ
ગ્રહણ કરાવ્યા એટલે ઇદ્રે પણ કેરોડે સૂર્ય નમાન
જાતિવાગુ પોતાનું અર્ધું વચન સર્વ દેવોના દખતા
કેપવી અવન મુનિ પાન કહ્યું ત્યારે અવને આપાપ
તેજવાળા ઇદ્રના ને નબળા કમું એઈ તપવી

* ૧૩ અધ્યાયના અશ્વિનીકુમારેના સોમપાનથી સતુષ્ટ
કર્મ, ન કષ્ય બાવન અપામથી કલ્યાણ.

અટકાવી દીધુ અને મહાબાહુ તે મુનિશ્રેષ્ઠ કૃત્યાથી
 ઇદ્રનો નાશ કરવા તૈયાર થયા તેમણે પરિપક્વ
 હોમદ્રવ્યનો મત્તપૂર્વક અગ્નિમા હોમ કર્યો, એટલે
 ચ્યવનના તપોબળથી તેમણી કૃત્યા ઉત્પન્ન થઈ
 મહાબળવાન, કૂર, મોટા શરીરવાળો અને પ્રાણીઓને
 ભય આપતો 'મદ' નામનો મોટો અસુર તે કૃત્યારૂપે
 પ્રગટ થયો તે શરીરથી પર્વત જેવો, તીક્ષ્ણ દાઢવાળો
 તથા ભયાનક હતો તેને સો સો યોજન લાંબી ચાર
 દાઢો હતી અને તેના બીજ દાઢ દશ દશ યોજન લાંબા
 હતા તેના બે બાહુ પર્વત જેવા લાંબા અને કૂર
 દેખાવના હતા અને ભયકર તથા કૂર તેની જીભ
 આકાશને આટી રહી હતી તેની ડોક પર્વતના શિખર
 જેવી કઠણ અને ઘણી જ બિહામણી હતી, તેના નખ
 વાધના નખ જેવા હતા અને વાળ અતિ ભયકર
 હતા તેનું શરીર કાળજી જેવું કાળું હતું મુખ ભયાનક
 હતું અને બાને નંચો દાવાનળ જેવા બિહામણા
 હોઈ અત્યંત ભયાનક હતા તેનો એક હોઠ પૃથ્વી પર
 રહ્યો હતો અને એક આકાશમા પહોંચ્યો હતો આવો
 મોટા શરીરવાળો 'મદ' નામે અસુર ઉત્પન્ન થયો
 તેને જોઈને સર્વ દેવો તરત જ ભય પામ્યા અને
 ઇદ્રે પણ ભયથી બી જઈ યુદ્ધ માટે મન ન કર્યું
 પેલા દૈત્ય પણ ઇદ્રના વજનને મોઢામા લઈ પોતાની
 ઇચ્છા પ્રમાણે ઊભી રહ્યો, તેનાથી આકાશ વ્યાપી
 ગયું અને ત્રણ જગતને જાણે ગળી જતો હોય તેમ
 ધોર દૃષ્ટિવાળો તે અસુર અત્યંત ક્રોધાયમાન થઈ
 ઇદ્રને ખાઈ જવા ધસી ગયો તે વખતે લાય, મૃચ્યા
 છીચો' એમ સર્વ દેવો ત્યા ઊભા રહી ચીસો પાડવા
 લાગ્યા તે વેળા ઇદ્ર પોતાની પાસેથી વજ્ર છોડવા
 તૈયાર થયો, પણ ચ્યવને તેના હાથ થાલાવી દીધા,
 જેથી તેના પર વજ્રનો પડાગ ડગ્યા તે સમયે ન થયો
 એમ જેના લાયમા (એમનું એમ જ) વજ્ર રહ્યું
 હતું એવા ઇદ્રે સમયને જાણનાર બૃહસ્પતિને મનથી
 ત્યા સભાર્યા એટલે ઉદાગ બુદ્ધિવાળો બૃહસ્પતિ
 યાદ કરતા તરત જ ત્યા આવ્યા અને વિપત્તિ સમય
 ઉગ્ર તે સમય જોઈ બૃહસ્પતિએ મનથી કંઈ વિચારે
 ઇદ્રને કહ્યું હે ઇદ્ર! યજ્ઞકુડમાથો ઉત્પન્ન થયે ના
 મદ નામનો આ અસુર મોટા મનોથી કે વજ્રજાતાવો

કઠણ છે ચ્યવન ઋષિનું તપોબળ ઉત્તમ પ્રકારનું
 છે, તેથી મહાબળવાન આ શત્રુને તારાથી, મારા
 થી કે દેવોથી અટકાવી શકાય તેમ નથી માટે હે
 દેવેશ્વર! મહાત્મા ચ્યવનને શરણે તું જ તે ઋષિ
 પોતે કરેલી આ કૃત્યાને અવશ્ય અટકાવશે, પરા-
 શક્તિભગવતીના મક્તતો ક્રોધ રોકવા કોઈ પણ
 સ્થળે કોઈ સમર્થ નથી

આસ બોલ્યા બૃહસ્પતિએ એમ કહ્યું ત્યારે
 ભયભીત થયેલો ઇદ્ર ચ્યવન મુનિની પાસે જઈ
 મસ્તકથી તેમને પ્રણામ કરી નમ્ર થઈ બોલ્યો 'તે
 મુનિશ્રેષ્ઠ! ક્ષમા કરો ધસી આવતા આ અસુરને
 તમે શાત કરો હે સર્વેશ્વર! તમે પ્રસન્ન થાઓ, તમારું
 કહ્યું હું કરીશ હે ભૃગુવંશી! આજથી માઠી આ
 અશ્વિનીકુમારો સોમપાનને યોગ્ય ગણાશે, આ મારું
 વચન સત્ય છે, માટે હે બ્રાહ્મણ! તમે પ્રસન્ન થાઓ
 હે તપોધન! આ તમારો ઉદ્ધમ વ્યર્થ ન થાઓ અને
 હે ધર્મશ્વર! હું પણ જાણ્યું છું કે, તમે પોતાનું વચન
 મિથ્યા નહિ કરો તમે યોગ્ય દસવેલા આ અશ્વિની
 કુમારો (હવેથી) કાયમ સોમપાન કરનારા થશે અને
 શર્ષાતિની કીર્તિ વિશાળ થશે હે મુનિશ્રેષ્ઠ! મેં જે
 ક્ષમ કર્યું છે, તે તમારા પરાક્રમને પ્રકાશનાર હોઈ
 કેવળ તમારી પરીક્ષા માટે જ કરેલું સમજવું માટે હે
 બ્રાહ્મણ! કૃપા કરો, ઉત્પન્ન થયેલા મદ અસુરનો તમે
 નાશ કરો અને સર્વ દેવોનું ફરી કલ્યાણ કરો' એમ
 ઇદ્રે કહેતા પરમાર્થને જાણનારા ચ્યવન મુનિએ
 વિરોધથી થયેલો કોપ દૂર કર્યો અને હું ખ પામેલા
 ઇદ્રને આશ્વાસન આપી તે ભૃગુવંશી ચ્યવને 'મદ'-
 ને સ્ત્રીઓમા, મદિરાપાનમા, જુગારમા તથા શિકારમા
 વહેંચી નાખ્યો એમ 'મદ' ને વહેંચી નાખી ભયથી
 કરેલા ઇદ્રને આશ્વાસન આપી, સર્વ દેવોને સાસી
 સીતે સ્થિર કરી તેમણે રાજ્યનો યજ્ઞ સમાપ્ત કર્યો તે પછી
 સર્વ ધર્મોરૂપ ચ્યવન ઋષિએ સંસ્કાર કરેલા મોમરસનું
 મહાત્મા ઇદ્રને તથા અશ્વિનીકુમારોને પાન કરાવ્યું
 હે રાજન! એમ ચ્યવન ઋષિએ સપૂર્ણ તપના બળથી
 સૂર્યના ગ્રોહ પુત્ર અશ્વિનીકુમારોને સોમપાન કરતા
 કંઈ હતા યજ્ઞસ્તભથી શોભી રહેું તે સતેવર પણ
 પ્રખ્યાત થયું અને ચ્યવન મુનિનો આગ્રમ પા પૃથ્વી

પર સારી રીતે પ્રખ્યાત થયો શર્ચાતિ પણ તે કર્મથી સતોષ પામ્યો અને યજ્ઞ સમાપ્ત કરી પ્રધાનો સાથે નગર મા ગયો, ધર્મને જાણતો એ પ્રતાપી મનુપુત્ર સંન્ય કૃત્વા લાગ્યો તેનો પુત્ર આતર્તા થયો અને આતર્તાથી રેવત થયો શત્રુઓને જીતનારો તે રેવત સમુદ્રની અંદર કુશસ્થલી (કાશી) નામની નગરી વસાવી રહ્યો હતો અને આતર્તા (ઓખામગળ) આદિ દેશો પર સંન્ય કરતો હતો તેના સો પુત્રો વધા હતા; તેઓમા સીધી મોટો કકુદ્ધી હતો, ઉપરાંત શુભ લક્ષણોવાળી 'રેવતી' નામની એક કન્યા પણ તેની થઈ હતી એ કન્યા ન્યારે વરને યોગ્ય થઈ, ત્યારે રાજા રેવત ઉત્તમ કુળમા જન્મેલા રાજપુત્રોનો વિચાર કરતો હતો રેવત (ગિરનાર) નામના પર્વતનો આશ્રય કરી તે બ્રહ્માના રાજા આતર્તા દેશ ઉપર સંન્ય કરતો હતો 'મારે પુત્રી છેને આપવી?' આમ મનથી વિચારી, તે રાજા સર્વે લોઈ 'દેવોથી પૂજાતા પ્રજા પાસે જઈ તેમને હું પૂછુ' આમ ધારી રેવતી પુત્રીને લઈ પ્રજાને પૂછવાની ઇચ્છાથી તરત જ બ્રહ્મ-લોકમા ગયો; ન્યા દેવો, યજ્ઞો, વેદો, પર્વતો, સમુદ્રો તથા નદીઓ દિવ્ય ઉપો ધરી બ્રહ્મા હતા, તેમ જ પૂર્વ-કાળના નિધિઓ, સિદ્ધો, ગંધર્વો, સર્પો તથા ચારણો એ બધાએ બે લઘ જોડી સ્તુતિ કરતા બ્રહ્મા હતા ૧-૫૨

અવયવ: સિદ્ધર્ગધર્ષા. પશ્ચાદ્ધારણાસ્તથા ।

તસ્યુ પ્રાજ્ઞલયઃ સર્વે સ્તુવન્તસ્ય પુરાતનાઃ ॥ ૫૨ ॥

હિન શ્રીદેવીમાનવન મહાપુત્રમગ્રા નમ સ્કંધ વિષે બધા ૭મા તમામ

અધ્યાય ૮ મો*

રેવત રાજાની કથા

અનમેઘ્ય ડાગવ

સંશાયોઽય મહાન્ બ્રહ્મન્ વર્તંતે મમ પ્રાતસે ।

પ્રજાલોકં ગતો રાજા રેવતીસંયુતઃ સ્વયમ્ ॥ ૧ ॥

જાનમેઘ્યે પૂછ્યુ. હે બ્રહ્મન્ ! રેવતરાજા ખાતે (મનુષ્ય દેવે) રેવતી માથે બ્રહ્મલોકમા ગયા એ વિષે મારા મનમા આ મોટો સંતાર છે મે બ્રાહ્મણ

પામેથી કથાઓની અંદર સાંભળ્યુ છે કે, બ્રહ્મવેત્તા ગાત બ્રાહ્મણ (મરણ પછી) બ્રહ્મલોકને પામે છે ત્યારે રાજા જેમ પૃથ્વીલોકમાર્થી (આ મનુષ્ય-શરીરે જ) રેવતી સાથે અતિદુર્લભ તે મત્યલોકમા કેવી રીતે ગયો હતો, એ સરાય છે મરણ પામેલો મનુષ્ય (દેહને બહી જ છોડીને) સ્વર્ગલોકને પામે છે, આવો મર્વ શાન્તીના નિર્ણય છે, તો પછી મનુષ્ય દેહથી બ્રહ્મલોકમા ગતિ કેમ હોઈ શકે? અને સ્વર્ગ લોકથી ફરી મનુષ્યલોકમા ગતિ કેવી રીતે થઈ શકે? હે વિદ્વાન! બ્રહ્માને પૂછવા ઇચ્છતો રાજા રેવત જેવી રીતે ત્યા ગયો હતો, તે વિષે આ મારો સંશય હમણા દૂર કરવા તમે યોગ્ય છે

આમ બોલ્યા હે રાજન્ ! મેરુ પર્વતના શિખર પર સર્વ લોકો રહ્યા છે, ઇંદ્રલોક, અગ્નિલોક, (યમ-રાજની) સયમની નગરી, મત્યલોક, દેવાસ અને વેદુક-જે વેદાનુવપદ કહેવાય છે-આ સર્વે ત્યા મેરુના શિખર પર છે જેમ ધનુષને ધારણ કરતો કુતીપુત્ર અનુરુદ મનુષ્યશરીરથી જ ઇંદ્રલોકમાં ગયો હતો અને પાંચ વર્ષ સુધી ત્યા દેવલોકમા ઇંદ્રની પાસે રહ્યો હતો, તે જ પ્રમાણે કકુત્સ્થ વગેરે બીજા રાજાઓ પણ સ્વર્ગલોકમા અવરજવર કરતા હતા વળી 'પૂર્વે' મહાબળવાન દેવે પણ ઇંદ્રલોકને જીતી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ત્યા રહ્યા હતા પૂર્વે મહાભિષ નામનો અશ્વત્થી રાજા બ્રહ્મલોકમા ગયો હતા એ રાજાએ અતિસુદર ગગાને ત્યા આવતી જોઈ આ વખતે હે રાજન્ ! દેવધાન તેનુ વસ્ત્ર વાસુધી ખસી ગયુ, ત્યારે રાજાએ તે સુદરીને કઈક નગ્ન પણ જોઈ હતી પછી કામથી ખીટાંયે તો રાજા કઈક હસ્યો હતો અને ત જગા પણ કઈક હસી હતી બ્રહ્માએ તે બાતને એમ (હસતા) જોયા હતા, જેવી શાપ પામી પૃથ્વી પર આવ્યા હતા દેવતા તથા દાનવોથી ખીટાતા દેવો પણ વેદુકમા વિપત્તિ પાસે જઈ જગતના નાથ લક્ષ્મી-પતિ વિષ્ણુની સ્તુતિ કરતા હતા માટે હે રાજન્ ! એમા સંદર્ભ કર્યો નાહિ હસ્યોઈ લોક મનુષ્યાનાં પણ હસ્યોઈ પ્રકારે ગવા યોગ્ય છે જ, હે રાજન્ ! જોઓએ પુણ્ય કર્યો હોય, એવા તપસ્વીઓને તો અવશ્ય બધા લોક ગવા યોગ્ય હોઈ શકે છે. માત્ર ગુણનુ હોવુ એ જ

* આ અધ્યાયમાં ઉપ્પન દેવોના રાજની કથા તમામ કરી, ફરી રાજાના પદવિસ્તાર કથાઓ.

અર્વ યોદ્ધા જવાનુ કારણ છે તે જ પ્રમાણે યજ્ઞથી શુદ્ધ થયેલા અત કરણવાળા યજ્ઞ કરનારાઓને પણ પુણ્યથી સ્વર્ગાર્ધ લોકમા જનુ થતે છે.

જનમેજયે પૂછ્યું. રેવતરાજ સુદર નેત્રોવાળી રેવતી કન્યાને લઈ બ્રહ્મલોકમા ગયો હતો પછી તે રાજ્યએ શુ કર્યું હતું ? બ્રહ્માએ શી આશા કરી હતી અને તેણે પોતાની પુત્રી કોને આપી હતી ? હે બ્રહ્મન ! તે સર્વ હવે મને વિસ્તારથી કહો.

વ્યાસે કહ્યું હે રાજ ! તમે સાંભળો રેવત રાજ પુત્રીનો વર પૂછવા ન્હારે બ્રહ્મલોકમા ગયો હતો, ત્યારે ત્યા સગીત ચાલતુ હતું, જેથી થોડી વાર વખત મેળવી તે રાજ કન્યા સાથે સભામા બેઠો હતો અને સગીત સાંભળનાથી પ્રસન્નચિત્ત થઈ તૃપ્ત થયો ન હતો. પછી સગીત સમાપ્ત થયું, ત્યારે બ્રહ્માને પ્રણામ કરી, પોતાની પુત્રી તેમને ખતાવી પોતાનો અભિપ્રાય તેણે (આ પ્રમાણે) જણાવ્યા.

રેવત રાજ્યએ કહ્યું હે દેવેશ્વર ! મારી આ પુત્રી કન્યા છે, માટે તેનો વર તમે કહો હે બ્રહ્મન ! મારે આ કન્યા કોને આપવી ? એ પૂછવા હું તમારી પાસે આવ્યો છું ઉત્તમ કુળમા જન્મેલા ઘણા રાજ-પુત્રોને મે જોયા છે પણ મારુ ચચળ ચિત્ત કોઈ વિષે અત્યંત સ્થિર થતુ નથી, માટે હે દેવોના દેવેશ્વર ! તમને પૂછવા હું અહી આવ્યો છું, તો હે સર્વજ્ઞ ! યોગ્ય રાજપુત્રને વર તરીકે તમે જણાવો અને કુળવાન, બળવાન, સર્વ લક્ષણોથી ગુક્ત, દાતા અને ધર્મશીલ રાજપુત્ર ખતાવો.

વ્યાસ બોલ્યા જગતકર્તા બ્રહ્મા રાજનુ તે વચન સાંભળી તે વખતે કાળનો ઘણો ફેરફાર થયેલો જેઈ હતીને તેને આ વાક્ય કહેવા લાગ્યા.

બ્રહ્મા બોલ્યા - હે રાજન ! જે રાજપુત્રોને વર તરીકે હૃદયમા તે ધર્મી હતા, તે બધા તેમના પિતા, પીત્રો તથા બાપવે સહિત કાળથી નાશ પામ્યા છે. હમણા સત્યાવીસમે દાપરમ્યગ ચાલે છે. તારા બધા વગળે પણ મરણ પામ્યા છે અને તારી નગરીને દેવોએ લૂટી લીધી છે હમણા તે નગરીમા ત્રાટક વશમા જન્મેલો રાજ રાજ્ય કરે છે. 'ઉગ્રસેન' નામની પ્રખ્યાત મથુરાનો રાજ યથાલિના વશમા જન્મે

છે અને મથુરાને લગતા દેશોનો તે રાજ છે. ઉગ્ર સેનનો પુત્ર કસ દેવોનો દ્વેષી મહાબળવાન અને દૈત્યોનો અશ હતો, તેણે પોતાના પિતાને પણ કેદ પાનાના નાખ્યા હતા રાજ્યોના ગર્વથી પાતે ગર્વિત થઈ તે કસ રાજ્ય કરતો હતો, ત્યારે અત્યંત ભાગ્ય પીડાતી અને દુષ્ટ રાજ્યોના સૈન્યોના ભારથી અત્યંત ગભરાયેલી પૃથ્વી મારે શરણે આવી હતી, તે વેળા ઉત્તમ દેવોએ તે પૃથ્વી પર પોતાના અશાવતાર જણાવ્યા હતા કમળ સમાન નેત્રોવાળા શ્રીકૃષ્ણ વસુદેવના પુત્ર તરીકે દેવ સમાન રૂપવાળી દેવકીથી જન્મ્યા છે, તે જ ક્રીનારાયણમુનિ છે ધર્મના પુત્ર જે સનાતન નારાયણ ગંગાના કાંઠા પર પવિત્ર બદ્ધરિકાશ્રમમા નરની સાથે કઠિન તપ કરતા હતા, તે જ નારાયણ યદુના કુળમા અવતર્યા છે, જે 'વાસુદેવ' નામથી પણ પ્રખ્યાત છે હે ઉત્તમ રાજ ! એ કૃષ્ણે પાપી કસને માર્યો છે અને તે દુષ્ટ પુત્રનો નાશ કરી તેના પિતા ઉગ્રસેનને રાજ્ય આપ્યું છે કસનો સસરો પાપી જસસધ મહાબળવાન છે, તેણે મથુરા પર ચડી જઈ દોષ અને ઉત્સાહથી યુદ્ધ કર્યું હતું, પણ મહાબળવાન એ જસસધને શ્રીકૃષ્ણે યુદ્ધમા હરાવ્યો હતો પછી તણે સંન્ય સહિત યવન રાજને યુદ્ધ માટે મોકલ્યો હતો, ત્યારે મહાશૂરવીર એ યવન રાજન સૈન્ય સહિત આવતાં સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ મથુરા છોડી દારકાનગરીમા ગયા હતા. તે કૃષ્ણે અત્યંત ભાગી પડેલી તે દારકાનગરીને સાથે આવેલા કારીગરો પાસે કિલ્લાવાળી અને બળસો તથા ઘરોથી શોભીતી કરાવી છે પ્રતાપી કૃષ્ણે નગરીનો એમ જીર્ણોદ્ધાર કરી, પોતાને વશ રહેતા ઉગ્રસેનને ત્યા ગળ કર્યો છે અને યાદવોને દાગ્રમા વસાવ્યા છે યદુઓમાં ઉત્તમ ત કૃષ્ણ કુટુંબીઓ સાથે હમણા ત્યા છે. તેમના મોટાભાઈ બળદેવ હમણા આયુધરાજા, મુનલ પારસુ કરતા, વીર અને શેખનાગના અશરૂપે પ્રખ્યાત છે. તે તારી પુત્રીનો મનગમતો વર થાયો કમળ સમાન નેત્રોવાળી રેવતી કન્યાને વિવાહવિધિથી એ સકરિણ-બળબદ્ધને તું જલદી આપ હે નૃપશ્રેષ્ઠ ! તેમને પુત્રી આપીને તું દેવોને આનંદ આપનાર અને મનુષ્યોની ઈચ્છાઆ પૂરનાર પવિત્ર બદ્ધરિકાશ્રમમા

તપ કરવા જતી એવે.

વ્યામ જ્યોત્યા હે સંજન ! એમ બ્રહ્મએ આશ્વા કરી, ત્યારે તે ગજ તરત જ કન્યા માથે ઘસડામા ગયો હતો ત્યા જઈને તેણે ગુભ લક્ષણોવાળી પોતાની કન્યા બ્રહ્મદેવને આપી હતી અને પછી તોત્ર તપ કરી તે સંજન સમય જતા ગંગાના કિનારે શરીર છોડી અર્ધનોકમા ગયો હતો.

જનમેજય સંજનએ પૂછ્યું હે ભગવન ! આપે તો મોટું આશ્ચર્ય કહ્યું સ્વત ગજ પોતાની પુત્રી માટે ત્યા બ્રહ્મનોકમા રહ્યો હતો, તેટલામા તો એકસો તે આઠ યુગ ત્યા વીતી ગયા, તો પછી એ કન્યા વૃહ ન ૪૪ ગર્હદ અને સંજન પણ આતિશય વૃહ ન ઘઈ ગયો કે એટલા મળ સુધી તે બંનેનું આયુષ્ય પૂર્ણ કેમ રહ્યું હતું ?

વ્યાને કહ્યું હે નિર્દોષ ગજ ! બ્રહ્મનોકમા વૃહવસ્ત્રા, મુખા, તુપા, મૃત્યુ, ભય કે યાક કદી હોતા નથી સ્વત સંજન સ્વર્ગમા ગયા, તે પછી શયોતિની સતતિને સક્ષમેએ માગવા માડી હતી, જેથી તે ભયભીત ઘઈ ઘસડા છોડીને આનુબાળુ જતી રહી હતી વૈવસ્વત મનુને દીક્રા આનતા (તેમના નાકમાથી) મહાવીર્યવાન પુત્ર જન્મ્યો હતો, તે 'ઈક્ષ્વાકુ' નામથી પ્રખ્યાત થયો હતો અને સૂર્યવંશને વધારનાર હતો તોરે નારદના ઉપદેશથી સર્વોત્તમ દીક્ષા લઈ કાયમ દેવીનું ધ્યાન ધરી વશ માટે તપ કર્યું હતું હે સંજન ! તે ઈક્ષ્વાકુને સો પુત્રો હતા, એમ તાલમયું છે, તેઓમા પહેલો વિદુર્હિ બ્રહ્મવાન તથા પગકમી હતો પ્રખ્યાત રાજા ઈક્ષ્વાકુ અયોધ્યામા રહ્યો હતા, તેણે મહાબળવાન મનુનિ વગેરે પચાસ પુત્રોને ઉત્તર તથા પૂર્વ દેશોનું સ્થાન કંતાર કર્યો હતા અને અટલાહીમ પુત્રોને દક્ષિણ તથા પશ્ચિમના દેશોની રક્ષા માટે તે મહાત્માએ આજ્ઞા કરી હતી બીજા બે પુત્રો તે સંજનની મેવા માટે તેમની પાસે રહ્યા હતા ૧-૫૬

चत्वारिंशत् तपाष्टौ च रक्षणार्थं महात्मना ।
मन्यो द्वौ सखितौ पार्श्वे सेवार्थं तस्य भूपते ॥

છત્વીરિંશત્ તપાષ્ટૌ ચ રક્ષણાર્થે મહાત્મના ।
મન્યો દ્વૌ સચિતૌ પાર્શ્વે સેવાર્થે તસ્ય ભૂપતે ॥

અધ્યાય ૯ મો*

કકુત્સ્થ અને માંધાતાની ઉત્પત્તિ

વ્યાસ ઉવાચ

कदाचिदष्टकाश्रयाद्दे विदुर्हि पृथिवीपतिः ।

आश्रापयद्दंसमूढો मांसमानसं सत्वरम् ॥ ૧ ॥

વ્યામ જ્યોત્યા ક્રોધકે મન્યે વિદ્વાન સંજન ઈક્ષ્વાકુએ 'અટકા' નામના શ્રાદ્ધ માટે વિદુર્હિ (નામના મોટા પુત્ર)ને આજ્ઞા કરી કે, 'હે પુત્ર ! હમણા જ તું વનમા જઈ શ્રાદ્ધ માટે પવિત્ર માસ જલહી લાવ.' એમ આદરથી કહેલો વિદુર્હિ 'ખલુ સારુ' એમ કહી અલો ધારણ કરી તરત જ વનમા ગયો હતો. ત્યા જઈ તેણે બાણોથી ભૂંડે, કુક્કરો, મૃગો તથા સસલાને માથો, પણ પછી તે થાડી જઈ ભૂખ્યા થયો, તેથી 'અટકા' શ્રાદ્ધને તે ભૂલી ગયા અને એક સસલાને ખાઈ ગયો બાકીનું સર્વોત્તમ માસ તેણે પિતાને આપ્યું. એ માસને જ્યારે પ્રોક્ષણ માટે આણ્યું, ત્યારે તેને જોઈ મુનિશ્રેષ્ઠ ગુરુ વમિષ્ઠ 'આ અયોગ્ય છે' એમ જાણી જઈ ક્રોધ પામ્યા 'ઉમિછદ્દ હોય તે શ્રાદ્ધમા પ્રોક્ષણ કરવા યોગ્ય નથી' આવી મર્યાદા છે, તથી વસિષ્ઠે સ્વર્ગમા રહેલો મેષ સંજનને જણાવ્યો ગુરુએ કહેલું તે પુત્રનું કર્મ જાણી સંજન શાશ્વતિધિનો નાશ કર્યાથી ગુસ્સે થયો અને તે પુત્રને તેણે દેશમાથી કાઢી મૂક્યો ત્યારથી માડી એ ગજપુત્ર શશાદ નામથી પ્રખ્યાત થયો પિતાના ક્રોધથી નહિ મહારાજેયો તે શશાદ વનમા ગયો અને ધર્મમા તત્પર રહી વનમા ફળ-ફલોથી (આશ્વિન દત્તે) મનમ ગાળવા લાગ્યો પછી પિતા મરણ પામ્યો ત્યારે તેણે સંજન પ્રાપ્ત કર્યું પછી અયોધ્યાનો પતિ તે શશાદ સંજન કરવા લાગ્યો અને તેણે પોતે સસ્ય નદીના કિનારે અનાક પૂર્ણ યજ્ઞ કર્યો હતા એ રાજાદનો 'કકુત્સ્થ' નામનો પ્રખ્યાત પુત્ર થયો હતો, તના છદ્મવાદ તથા પુગ્ગલ્ય એવા (બીજા) બે નામ પામ્યા હતા

જનમેજય પૂછ્યું હે નિર્દોષ વ્યાસ ! એ ગજ-પુત્રના અવા મનુ મુદ્ધ નામો કેમ થયા હતા ? જે

* આ અધ્યાયમા સાતીતરક શ્લોકોમાં પ્રથમ કકુત્સ્થની અને પછી માંધાતાની ઉત્પત્તિ કહેવાયે.

કર્મથી તેના એવા નામો થયા હતા, તે સર્વ કારણ મને કાઠે

આસ યોલ્યા શશાદ રવર્ગમા ગયો, ત્યારે કકુત્સ્થ રાજા થયો અને તે ધર્મને જાણતો પોતાના પાપદાદાઓના સંન્યસને યજ્ઞથી કરવા વાગ્યો એ સમયે દેવોઓ પરાજય પમાડેલા સર્વ દેવો ત્રૈલોક્યના અધિપતિ અધિનાશી વિષ્ણુને શરણે ગયા, ત્યારે સનાતન મહાવિષ્ણુએ તેઓને કહ્યું 'હે ઉત્તમ દેવો! શશાદના પુત્ર રાજાને તમે તમારો રક્ષક થવા પ્રાર્થના કરો તે ગજ સગ્રામમા દેવોને મારશે એ ધર્માત્મા રાજા ધનુષ્ય ધારણ કરી તમને સહાય કરવા આવશે પરાશકિતની કૃપાથી તેનું સામર્થ્ય અનુલ છે' હે મહારાજા! વિષ્ણુના તે ઉત્તમ વચનથી ઇદ્ર સહિત મર્વ દેવો આયોધ્યામાં શશાદના પુત્ર પાસે ગયા રાજા કકુત્સ્થે આવેલા તે દેવોને ધર્મથી પૂજ્ય અને સાવધાન થઈ આવવાનું કારણ પૂછ્યું 'હે દેવો! હું ધન્ય છું, પવિત્ર કરાયો છું અને મારું જીવન સંજ્ઞ થયું છે, કારણ કે તમે નેર આવી મને મહાન દર્શન દીધું છે હે મોટા દેવો! મનુષ્યાથી કરવું મુશ્કેલ એવું કોઈ પણ કાર્ય તમે કહો, તમારા મહાન કાર્યને પણ અવશ્ય હું કરીશ'

દેવો યોલ્યા હે રાજેન્દ્ર! તમે સહાય કરો ઇદ્રના મિત્ર થાઓ અને દેવોથી પણ જિતાવા મુશ્કેલ મોટા દેવોને યુદ્ધમા જીતો પરાશકિતની કૃપાથી તમને કોઈ પણ સ્થળ કઈ દુર્ગભ નથી વિષ્ણુએ પ્રેરણા કરેલા અમે તમારી પાસે આવ્યા છીએ

કકુત્સ્થ રાજાએ કહ્યું હે ઉત્તમ દેવો! દલતા આનો અધિપતિ ઇદ્ર તે યુદ્ધમા જો મારું વાહન થાય તો હમણા જ હું ઇદ્ર પોતે દેવોનો રક્ષક થાઉં હું ઇદ્ર પગ ખેડી હમણા જ દેવો માટે દેવો સાથે યુદ્ધ કરીશ, આ હું સત્ય કહું છું તે સમયે દેવોએ ઇદ્રને કહ્યું 'હે ઇદ્ર! આ અદ્વૈત કાર્ય કરવા જેવું છે છે તમે તારમ છોડી સંજ્ઞનું વાહન થાઓ તે વખતે વિષ્ણુએ ખૂબ પ્રેરણા કરેલા ઇદ્ર, રાજાનો રાજાનો તરત જ સંકરનો ખીજો પોકિયો લેય તેવો મોટો યજ્ઞ થયો એટલે રાજા સગ્રામમા જવા તેના પર બેઠો એ વેળા તેની કકુદ (ખાધ) ઉપર તે બેઠા

હતા, તેથી 'કકુત્સ્થ' નામે (પ્રખ્યાત) થયો વળી તેણે ઇદ્રને વાહન કર્યો હતો, તેથી 'ઇદ્રવાહ' નામે તે કહેવાયો અને દેવોના નગરને તેણે જીત્યું હતું તેથી 'પરપુરજય' નામે તે થયો હતો મહાપ્રાદુ તે કકુત્સ્થ દેવોને જીતી ત્યારેનું ધન દેવોને આપ્યું હતું અને પછી તેણે (પોતાના નગરમા જવા) દેવોને પૂછ્યું હતું એમ તે રાજધિને ઇદ્ર સાથે મિત્રતા થઈ હતી કકુત્સ્થ રાજા ઘણા જ પ્રખ્યાત હતો, તેથી તેના વરાજ રાજાઓ 'કકુત્સ્થ' નામથી પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત થયા છે કકુત્સ્થને પોતાની ધર્મપત્નીમા 'અનેતસ' નામે મહાવિષ્ણુના પ્રખ્યાત પુત્ર થયો હતો અને તેનો પુત્ર નામે પરાક્રમી પુત્ર થયો હતો તે વિષ્ણુને સાક્ષાત્ અશ કહેવાયો અને પરાશકિતના ચરણને પૂજનારો હતા રાજા વિશ્વરથી પૃથુનો પુત્ર હતો તનો પુત્ર શ્રીમાન ચદ્ર રાજાના વશને કરનારો કહે વાયો છે તેનો પુત્ર યુવનાશ્વ હતો તે પણ તેજસ્વી અને મહાવિષ્ણુના હતા યુવનાશ્વનો શાવત નામે અતિ ધાર્મિક પુત્ર હતો, તેણે ઇદ્રની નગરી જેથી શાવતી નગરી વસાવી છે મહાત્મા શાવતનો બુદ્ધ દશ્વ નામે પુત્ર હતો અને તેનો પુત્ર કુવલયાશ્વ રાજા હતો તેણે 'ધધુ' નામના દેવને માર્યો હતો તેથી પૃથ્વી પર 'ધધુમાર' એવું ઘણું જ પ્રખ્યાત નામ તે પામ્યો હતો તનો પુત્ર દ્વાશ્વ હતો, તેણે પૃથ્વીનું પાલન કર્યું હતું દ્વાશ્વનો પુત્ર શ્રીમાન 'હર્ષશ્વ' નામે કહેવાય છે 'નિદુભ' નામનો રાજા તે હર્ષશ્વનો પુત્ર કહેવાયો હતો નિદુભનો પુત્ર બહ્લુશ્વ હતો અને તેનો પુત્ર કૃશાશ્વ નામે હતો તે કૃશાશ્વનો પ્રેમનીજિત નામે મત્સ્ય પરાક્રમી બનવાનું પુત્ર હતો તેનો પુત્ર મહાભાગ્યશાળી ધીવનાશ્વ નામે પ્રખ્યાત હતો એ ધીવનાશ્વનો પુત્ર શ્રીમાન 'માંધાતા' નામનો રાજા હતો, જેણે ભગવતીની પ્રસન્નતા માટે મોટા તીર્થોમા એક જગત ને આઠ મંદિરો બાંધાવ્યા હતા હે માન આપનારા રાજા! એ માતાતા માતાના ગર્ભમા જન્મ્યો ન હતો, પણ પિતાના પટમા જન્મ્યો હતો પછી પિતાનું પેટ ચીડીને તે પુત્રને બહાર કાઢ્યો હતા

જન્મજય નમ્રાએ પૂછ્યું હે મહાભાગ્યશાળી

ખ્યાસ! જે કદી સાભળ્યું નથી કે જોડું નથી, તે તમે કહ્યું છે, તેનો જન્મ જે રીતે તમે કહ્યો, તે તો અસંભવિત છે, માટે માધાતાના જન્મનું કારણ તમે વિસ્તારથી હવે કહો, સર્વોચ્ચ સુદરએ પુત્ર સંજનના પેટમાં જે રીતે જન્મ્યો હતો તે તમે કહો.

વ્યાસ બોલ્યા ઉત્તમ ધાર્મિક સંજન યૌવનાશ્વ સત્તાનરહિત હતો હે સંજન! તે સંજનને સૌ સ્ત્રીઓ હતી, છતાં તે ચિતામાં રહ્યા કરતો અને લગભગ હમેશા સત્તાન માટે તે સંજન વિચાર કર્યો કરતો પછી કદાચેને તે યુવનાશ્વ સંજન દુષ્ટી થઈ વનમાં મુક્યો એના પવિત્ર આશ્રમમાં (સહેવા) ગયો હતો ત્યાં તપસ્વીઓના દેખતા દુષ્ટી થઈ તે નિસાસા મૂક્યા કરતો, એટલે તંત્ર દુષ્ટી જોઈ બ્રાહ્મણો તેના પર કૃપણ થયા હતા હે સંજન! પછી એ બ્રાહ્મણોએ તેને કહ્યું 'હે સંજન! તું શા માટે ગાફ કરે છ? તને શું દુષ્ટ છે મહાનર? તારા મનમાં જે હોય તે તું મત્ત્ય કહે અને તારા દુષ્ટનો હકોઈ ઉપાય કરીશ' યૌવનાશ્વે કહ્યું હે મુનિઓ! મારે સંજન, ધન અને ઉત્તમ ધોડાચા પણ છે, તેમ જ ઉચ્ચવળ ક્રાંતિવાળી સૌ પવિત્ર સ્ત્રીઓ પણ છે, તરૂં લોકમાં કોઈ પણ મારો બળવાન શત્રુ નથી સામનો તથા મત્રીઓ મારો આજ્ઞા ઉઠાવે છે, પણ હે તાપસો! મને એક સત્તાનનું દુષ્ટ છે, બીજું કંઈ પણ દુષ્ટ હું જોતો નથી 'પુનરહિત મનુષ્યની ગતિ નથી અને સ્વર્ગ તો તેને મળતું જ નથી' આ કારણથી હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણો! સત્તાન માટે હું અત્યાત શોક કરું છું તમે વેદશાસ્ત્રના અર્થનું તારવ જાણનાર અને તે માટે ખર્ચશ્રમ કરી ચૂકેલા તપસ્વીઓ છો, માટે સત્તાનને ઇચ્છતા મને કોઈ ચોચા યજ્ઞ તમે બનાવો હે તાપસો! જે તમારી કૃપા હોય તો મારું આ પ્રાર્થ તમે કરો જ

વ્યાસ બોલ્યા - સંજનનું તે વચન સાંભળી કૃપાથી પૂર્ણ મનવાળા તે બ્રાહ્મણોએ સંવધાન થઈ જોતો દેવ ઇંદ્ર હતો, એકો યજ્ઞ તેની પામે કરાવ્યો, તેમાં એ સંજનને પુત્ર થાય, તે માટે વેદમનોથી મત્રીને જગથી ભરેલા એક કૃત્તન બ્રાહ્મણોએ સ્થાપ્યો હતો સંજનના સંજન તરફથી થયો અને યજ્ઞસ્થાનમાં દાખલ થયો.

ત્યાં બ્રાહ્મણોને સૂઈ ગયેલા જોઈ સંજન પોતાની પત્ની માટે બ્રાહ્મણોએ મત્રી રાખેલું અને વિધિથી સંસ્કાર પચાડી મને જ જળ (પેલા કૃત્તશમાં) કાઢી પોતે પી ગયા હે ઉત્તમ સંજન! તરસથી પીડાયેલા સંજનએ અજાણતા તે પાણી પી લીધું, ત્યારે કૃત્તશને જળ વિનાનો જોઈ બ્રાહ્મણો શકામાં પડ્યા તેઓએ સંજનને પૂછ્યું કે, 'પાણી કોણે પીધું છે?' પછી તે પાણીને સંજનએ જ પીધેલું જાણી, તે બ્રાહ્મણોએ દેવબળને મોઢું માની યજ્ઞ સમાપ્ત કર્યો પછી એ મુનિઓ ઘેર ગયા એટલે મત્રના બળથી સંજનએ ગર્ભ ધારણ કર્યો પછી સમય થતાં એ સંજનના મત્રી ઓએ તેની જમણી કૃષ્ણ ચીસે પુત્રને બહાર કાઢ્યો હતો તે વખતે દેવાની કૃપાથી સંજન મરણ પામ્યો ન હતો, પણ મત્રીઓ 'આ કુમાર કોને ધાવશે?' એમ કોલાહલ કરવા લાગ્યા, ત્યાર ઇંદ્રે માધાતા મને ધાવશે' એવું વચન કહી પોતાની આગળી (કુમારના મુખમાં) આપી હતી એમ તે માધાતા નામે બળવાન સંજન થયો હતો તેની ઉત્પત્તિ હે સંજન! તમને વિસ્તારથી મેં કહી ૧-૬૩

સોડમવદ્ બલવાન્ રાજા માધાતા વૃષ્ટિકીપતિઃ।

તદુત્પત્તિસ્તુ મૂળાલ કથિતા તવ વિસ્તરાદ્ ॥૬૩

હિત શ્રીદેવોભાગવત મહાપુરાણમાં ત્રમમ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૯ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૦ મો*

માંધાતા ને સત્યમત્રની કથા

આસ ઉત્તમ

વમૂન વમ્વર્તી સ વૃષ્ટિ સત્યસગર ।

માંધાતા વૃષ્ટિર્વિ સર્વોમજયધૃપતીશ્વર ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા - સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો તે માધાતા સંજન વમ્વર્તી હતો, તે માધાતા નગરએ સમગ્રી પૃથ્વી છતી હતી એના બચથી ત્રણેલા ઓરો પર્વતોની ગુફામાં જતા રહ્યા હતા, તેથી ઇંદ્રે એવું 'નસદ્દસ્યુ' એવું સ્પષ્ટ નામ પડ્યું હતું 'બિદુમતી' નામની

* આ અધ્યાયમાં બલવાન શ્રેયોગી માધાતાની કથા કહીને સત્યમત્રની કથા અન્યથા કહેવાયે.

શરણિદ્વની પુત્રી તેની સ્ત્રી હતી તે પતિવ્રતા, ઉરામ રૂપવાળી અને સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત હતી હે રાજા ! તે સ્ત્રીમા માંઘાતાએ પ્રખ્યાત પુરુષુત્ત્વ અને બીજા મુનુદ્રુદ એમ બે પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા પુરુષુત્ત્વથી 'અરણ્ય' નામના પરમ ધાર્મિક પુત્ર થયો હતો અને તેનો 'બૃહદશ્વ' નામના પુત્ર પિતાની ભકિતમા તત્પર હતો તેનો પુત્ર હર્ણશ્વ' નામનો હતો તે ધાર્મિક અને પરમાર્થને જાણનારો હતો તેનો પુત્ર ત્રિવિંતા હતો અને ત્રિધનવાનો પુત્ર અચ્છુ નામે હતો અચ્છુનો પુત્ર શ્રીમાન 'સત્યવ્રત' નામે પ્રખ્યાત હતો એ સત્યવ્રત સ્વેચ્છાચારી, કામી, મદ બુદ્ધિ અને અત્યંત વિષયપ્રપટ હતા એ પાપાત્મા રાજપુત્ર કામથી મોહિત થઈ બ્રાહ્મણની સ્ત્રીનું હરણ કર્યું હતું અને તે બ્રાહ્મણના વિવાહમા વિવ્ન કર્યું હતું હે રાજા ! એકઠા મળેલા બ્રાહ્મણોએ અત્યંત દુઃખથી પીડાઈને 'હાય, અમે માર્યા ગયા છીએ' એમ વારંવાર અચ્છુ રાજાને કહ્યું હતું રાજાએ તે દુઃખ પામેલા નગરવાસી બ્રાહ્મણોને પૂછ્યું હતું કે, 'હે બ્રાહ્મણો ! મારા પુત્રે તમારું શું અશુભ કર્યું છે ?' ત્યારે રાજાનું તે વિનયપૂર્વકનું વાક્ય સાંભળી બ્રાહ્મણોએ ઘણા જ આશીર્વાદો આપી તેને કહ્યું હતું કે, 'હે રાજા ! હે યજ્ઞવાનોમા શ્રેષ્ઠ ! તમારા પુત્રે આજે વિવાહમા પરણેલી બ્રાહ્મણ કન્યાને યજ્ઞથી હરી લીધી છે' તેઓનું એ સત્યવચન સાંભળી પરમ ધાર્મિક રાજાએ પુત્રને કહ્યું હતું કે, 'હે પુત્ર ! તારા દુષ્ટ કર્મથી તારા નામ વ્યર્થ કરાયું છે એ મદ્યબુદ્ધિ દુરાચારી ! તું મારા ધરમાથી દૂર જા, એ પાપી ! તારે મારા દેશમા કોઈ સીતે ન રહેવું' એમ કોપેલા પિતાને સત્યવ્રતે વારંવાર પૂછ્યું કે 'હે પિતા ! હું ક્યા જઈશ ?' ત્યારે અચ્છુ તેને કહ્યું કે, 'આડાલોની સાથે રહી તું આજીવિકા ચલાવ' બ્રાહ્મણની સ્ત્રીને હસ્તારૂપ આડાલનું કર્મ તે કર્યું છે, માટે તું તેઓની સાથે સખાઈ કરી શુભેથી રહે હે કુળને મહિન કરનાર ! તારા જેવા પુત્રથી હું પુત્રની ઈચ્છા રાખતો નથી, માટે એ દુષ્ટાત્મા ! તું તારી ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલ્યો જા, તે મારી કીર્તિનો નાશ કર્યો છે' કોપેલા મહાત્મા પિતાનું તે વાક્ય સાંભળી સત્યવ્રત તરત

જ નગરમાથી નીકળી ગયો અને આડાલ પાસે જતો રહ્યો ધનુષ તથા બાણોને ધારણ કરતો કવચધારી અને દયાપાત્ર શ્રીમાન સત્યવ્રત તે સમયે આડાલો સાથે રહ્યો હતો કોપ પામેલા મહાત્મા પિતાએ, જે વખતે તેને કાઢી મૂક્યો હતો, તે વખતે વસિષ્ઠ ગુરુએ રાજાને (ના નહિ પાકતા ઊલટી) પ્રેરણા કરી હતી, તેથી સત્યવ્રત ધર્મશાસ્ત્રને જાણતા છતાં (રાજાને) નહિ અટકાવતા તે વસિષ્ઠ પર ક્રોધે ભરાયો હતો પછી સત્યવ્રતનો પિતા અચ્છુ રાજા ક્રોધ કારણથી નગર છોડીને પુત્ર માટે તપ કરવા વનમા ગયો, તે સમયે હે રાજેન્દ્ર ! તેના દેશમા તે અધર્મથી બ્યાર વર્ષ સુધી બિલકુલ વરસાદ વરસ્યો ન હતો, હે રાજા ! તે વેળા વિશ્વામિત્ર એ દેશમા પોતાની સ્ત્રીને મૂકી કૌશિકી નદીના કિનારે મોટું તપ કરતા હતા સુદૃઢ વર્ણવાળી વિશ્વામિત્રની સ્ત્રી તે દેશમા કુટુમ્બના પોપણ માટે દુઃખી અને ક્રોધર થઈ હતી બાળકોને ભૂખથી ટળવળતા, ખૂબ રડતા અને નીવાર ધાત્યને માગતા જોઈ એ પતિવ્રતા સ્ત્રી દુઃખ પામતી હતી બાળકોને ભૂખથી પીડાતા જોઈ દુઃખથી પીડાતી તે સ્ત્રી વિચારવા લાગી કે, 'હમણા રાજા નગરમા નથી, તો કોની પાસે હું માનું અને શું કરું ? મારા પુત્રોનું રક્ષણ કરનાર મારા પતિ મારી પાસે નથી અને બાળકો રડવા કરે છે, માટે મારા જીવનને આજે ધિક્કાર હો ધન વિનાની મને ત્યજ પતિ તપ કરવા વનમા ગયા છે ! એ પોતે સમઘે છે પણ મને દુઃખી તથા ધનરહિત જાણતા નથી પતિ વિના બાળકોનું પોપણ હું શાથી કરું ? ભૂખથી અત્યંત પીડાઈને બધા પુત્રો મતે જશે, માટે એક પુત્રને વેચીને કેટલાક ધનથી બીજા પુત્રોનું પાલન કરું, એ ઉપાય મને ઠીક લાગે છે નાન આ વિપરીત સમયમા બધાને મારી નાખવા, ખરેખર યોગ્ય નથી, માટે સમય ગાળવા એક પુત્રને હું વેચી નાખું' એમ મનથી વિન્યાસ લેધને કંઈ કરી તે સતી દર્બનું દોરડું પુનઃ ગંગામા બાંધી (ધરમાથી) બહાર નીકળી વનમા ઓત્સ (સગા) પુત્રને ગળે બાંધી મુનિ વિશ્વામિત્રની પત્ની બાકીના સતાનોનું પોપણ કરવા ઘેરની નાલી ત્યારે રાજા સત્યવ્રતે એ દુઃખી બંને શોકયુક્ત નરિ

પત્નીને જોઈ તેને પૂછ્યું કે, 'હે પવિત્ર સ્ત્રી! તું શું કરવા ઇચ્છે છે? સદતા ધ્યાનકેને ગળેથી બાધી હમણા ક્યા શા માટે લઈ જાય છે? હું સુદર મર્વ અગવાળી! તું મારી આગળ સત્ય કહે.'

ઋષિપત્ની બોલી હે સજ્જન, 'તું વિશ્વામિત્રની ન્હી છું, આ મારો પુત્ર છે હમણા સકટસમય આ સગા પુત્રનો મારી ઇચ્છાથી વેચી નાખવા હું જાઉં છું હે રાજા! મારી પાસે અન્ત નથી અને મારા પતિ મને મૂકીને તપ કરવા ક્યાક ગયા છે, ભૂખથી પીડાતી હું બામીનાતુ પોપણ કરવા આ પુત્રને વેચી નાખુ છું

સત્યવ્રતે કહ્યું હે પતિવ્રતા! પુત્રની તું રક્ષા કર, તમારું પોપણ તું આપીશ, તેટલામા તારા પતિ વનમાંથી આહી આવશે જ તારા આશ્રમની પાસે આડ ઉપર દઈકે ખાવાનું હું કાયમ બધાવી જઈશ, આ હું સત્ય કહું છું' તે રાજાએ એમ કહ્યું, ત્યારે તે વિશ્વામિત્રની સ્ત્રી પુત્રને બાધનરહિત કરી આશ્રમમાં જતી રહી (એ વચ્ચે) પુત્ર ગળે બાધવાથી 'ગાલવ' નામે મહાતપસ્વી થયો, વિશ્વામિત્રની સ્ત્રી પણ પોતાના આશ્રમમાં જઈ બાળકો સાથે આનાદ પાગી સત્યવ્રત પણ અકિત અને દુષ્પાથી વ્યાપ્ત બની મુનિ વિશ્વામિત્રની તંત્રીનું પોપણ કરવા લાગ્યો વનમાં ગરેલા મૃગોને, ભૂડાને તથા પાડાચ્છેન મારી વિશ્વામિત્રના આશ્રમ પામે આડ પર (તેઓત) માસ તે બાધતો હતો તે ઋષિપત્ની એ માસ પોતાના પુત્રને આપતી અને મર્વોરામ બેસકે મેળવી શક્તિ પામતી (બીજી બાજુ) અગણ રાજા વનમાં તપ કરવા ગયા ત્યારે વસિષ્ઠ મુનિ અયોવ્યાનું, ગન્ધ્યનું તથા અન-પુરનું ગૃહજ કરતા હતા ધર્મોત્તમા સત્યવ્રત પણ પિતાની આજ્ઞા પાળી વનમાં પનું મારનાગચાનું વ્રત ધરી નગરની બહાર સદાતો ગમ્મ સત્યવ્રત આક રમાન્ જોઈ કાગળથી વસિષ્ઠ ઉપર કાયમ ક્રોધ ગમતો હતા પાતના ધર્મિષ્ઠ પ્રિય પુત્ર(સત્યવત)ને તેનો પિતા વનમાં ગતી મુકતો હતા, તે જોઈને વસિષ્ઠ મુનિએ અટકાવવાનું કારણ હતું, હતા તેને અટકાવ્યો ન હતો (લગનક્રિયામાં સામપતીનું કર્મ થાય છે, ત્યારે)

પ્રાણિજલ્હના મન્વોની સમાપ્તિ સાતમે પગલે થાય છે, (એટલે સાતમા પગલા પહેલા કન્યાનું હરણ કરાય તો કન્યાનું જ હરણ કર્યું ગણાય, પરત્વીનું હરણ ન ગણાય) તેથી બ્રાહ્મણપત્નીનું હરણ ખરી રીતે કર્યું ન હતું અને પોતે જાણતા પણ હતા, છતા ધર્મોત્તમા વસિષ્ઠે રાજાને આટલાવ્યો નહિ, તેથી મત્યવ્રત તેના પર હમેશા ક્રોધયુક્ત રહેતો હતો. કોઈક દિવસ વનમાં મૃગો હતા નહિ, ત્યારે રાજા સત્યવ્રતે વસિષ્ઠની દૂઝણી ગાયને વનમાં જતી જોઈ ને વખતે ભૂખથી પીડાતા તેણે ક્રોધથી અને માહથી ચોગની પેઠે તને મારી નાખી તેનું માસ લઈ જઈ આડ પર બાધ્યુ હતું તે પોતે પણ બાધ્યુ હતું હે ઉરામ વ્રતવાળા રાજા! 'આ માસ મૃગનું હશે, પણ ગાયનું તો નહિ હોય.' આવી શંકા કરતી ઋષિપત્ની-એ પોતાના સર્વ પુત્રોને તે માસ જમાડ્યું વસિષ્ઠ પણ તે દૂઝણી ગાયને મારી નાખી જાણી ક્રોધ પામી તે સત્યવ્રતને (શાપ આપતા) કહ્યું 'ઓ દુષ્ટાત્મા! પિશાચની પેઠે ગાયને મારીને તે (ચોર) પાપ કેમ કર્યું? આમ ગાયની નાશ કરવાથી, ત્રીનું હરણ કરવાથી અને પિતાના ક્રોધથી (તારા મસ્તકમાં) તણ નણ કૂર બીલા (પાપના ચિહ્નરૂપે) એકદમ ખૂચી જાયો પિશાચ જેવા ઉપવાળા પોતાને સર્વ પ્રાણીઓને ખતાવતો તું 'નિશકુ' નામથી પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત થઈશ એમ વસિષ્ઠે શાપ આપ્યા ત્યારે રાજા સત્યવ્રત તે જ આશ્રમમાં રહી તપ કરવા લાગ્યો અને કોઈક મુનિપુત્ર પાસેથી સર્વોત્તમ મન મેળવી પરમ પદ્ધતિ ભગવતી શિવાદેવીનું ધ્યાન કરવા લાગ્યો

સ્વપાચિન્મુક્તિપુરાણુ પ્રણય મન્ત્રમનુષ્ઠમમ્ ।

ખ્યાયન્ મગવર્તી દેર્શ પ્રકૃતિ પરમાં શિવામ્ ॥

હતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમ્ તમસ્ક સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૦ થો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૧ મો*

ત્રિશંકુની કથા

જનમેજય ઉવાચ

वसिष्ठेन च शप्तोऽसौ त्रिहाङ्कुर्नृपतेः सुतः।

कथं शापाद्धिनिर्मुक्तस्तन्मे ब्रूहि महामते ॥ ૧ ॥

જનમેજયે પદ્યુ હે મહાબુદ્ધિમાન વ્યાસ!

વસિષ્ઠે શાપ આપેલો રાજકુમાર એ ત્રિશંકુ (છેવટે) શપથી મુકત કેવી રીતે થયો હતો, તે મને કહે!

વ્યાસે કહ્યું એમ શાપ આપેલો સત્યવ્રત પિશાચ પાછું પામ્યો અને દેવીની ભક્તિમા તત્પર રહી ત જ આશ્રમમા રહેવા લાગ્યો કોઈક સમયે રાજ સત્ય વ્રત નવાક્ષરતા મનનો ત્યા જપ કરી હોમ માટે બ્રાહ્મણો પાસે જઈ ભક્તિથી તેમને પરણામ કરી કહેવા લાગ્યો 'હે બ્રાહ્મણો! પ્રણામ કરતા મારુ આ વચન તમે સાંભળો. તમે બધા મારા અત્વિજ્ઞે થાઓ, કેમ કે વેદને જાણતા તથા કૃપાપગયણ તમારા દારા મારે કાર્યસિદ્ધિ માટે જપતા દશાશ્વી વિધિ પ્રમાણે હોમ કર્યો છે 'હે વેદ જાણનારાઓમા ઉત્તમ બ્રાહ્મણો! હું સત્યવ્રત નામનો (અરુણ) રાજનો પુત્ર છું' મને સપૂર્ણ સુખ વાય, તે માટે (તમારે) કોઈક કર્તુ જોઈએ' તે સાંભળી બ્રાહ્મણો ત્યા રાજ પુત્રને કહેવા લાગ્યા 'તને ગરુડે શાપ આપ્યો છે અને હમણા તે પિશાચપણુ મેળવ્યું છે, માટે વેદમા તને અધિકાર નહિ હોવાથી તુ યદ્ય માટે યોગ્ય નથી, કેમ કે સર્વ લોકના નિદિત પિશાચપાત્રુ તે મેળવ્યું છે

વ્યાસ બોલ્યા. તેઓનું એ વચન માંભળી રાજ સત્યવ્રત દુષ્ક પામ્યો કે, 'મારા આ જીવનને પિકાર હો; વનમા રહી હવે શુ કરુ ? પિતાએ મને ત્યજ્યો છે, ગરુડે મોટો શાપ આપ્યો છે, રાત્ર્યથી હું ભ્રષ્ટ થયો છું અને પિશાચપાત્રુ પામ્યો છું, તો હું શુ કરુ ?' (આમ વિચારી) તે વેળા એ રાજપુત્ર હાકડારી મોટી ચિતા કરી તેમા પ્રવેશ કરવાના વિચારથી ત્રિહાકડેવીનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો દેવી

* આ અધ્યાયમાં ત્રેપન મ્યોક્તેથી ત્રિશંકુની કથા કહેવાયે, જેમા ભગવતીનો અગ્રિમ વર્ણવાયે.

મહામાયાનું સ્મરણ કરી આગળ ચિતા સજગાવી સ્નાન કરી તેમા પવેશ કરવા બે લાઘ જેડી આગળ ને ઊભો રહ્યો, તે સમયે એ રાજને મરવાની ઈચ્છા વાળો જાણી ભગવતી તેની આગળ આકાશમા પ્રત્યક્ષ આવ્યા હે મહારાજ! સિદ્ધ ઉપર બેઠેલા દેવીએ તે રાજપુત્રને દર્શન આપી મેઘ જેવી ગભીર વાણીથી કહ્યું હે સત્પુરુષ! તે આ શો વિચાર કર્યો ? તુ અગ્નિમા શરીરનો ત્યાગ ન કર હે મહારાજ! તુ સ્થિર થા, તારો વૃદ્ધ પિતા તને રાત્ર્ય આપી પરમ દિવસે વનમા તપ કરવા જવાનો છે, માટે હે વીર રાજ! તુ ખેદ છોડી દે તારા પિતાના પ્રધાનો તને લેવા માટે આવસો અને મારી કૃપાથી તારો રાત્ર્યભિષેક કરી તારા પિતા કામનાઓ છતીને બ્રહ્મલોકમા જગે, એ નક્કી છે'

વ્યાસ બોલ્યા એમ કહી તે વખતે દેવી ત્યા જ અદૃશ્ય થયા રાજપુત્ર સત્યવ્રત અગ્નિથી મરણ પામતા અટક્યો, તે પછી મહાત્મા નારદે તે જ વખતે તરત અયોધ્યામા જઈ આરભથી સર્વ વૃત્તાત રાજને જણાવ્યું, ત્યારે પુત્રનો એમ કરવાનો ઉદ્વેગ સાંભળી રાજ ખેદ પામી મનમા અનેક પ્રકારે શોક કરવા લાગ્યો પછી પુત્રના શોકથી વ્યાપ્ત થયેલા ધર્મીત્મા રાજ્યમે પ્રધાનોને કહ્યું 'મારા પુત્રનું અતિ ઉગ્ર વર્તન તમે જાણ્યું ને ? મારા બુદ્ધિમાન પુત્ર સત્યવ્રતને મનથી મે ત્યજ્યો છે અને એ પણ રાત્ર્યને યોગ્ય હોવા છતા પરમાર્થને જાણતો હોઈ મારી આગ્રાધી તરત જ જતો રહ્યો છે, વળી તે ધનગઢિત છે છતા ક્ષમાયુકત રહી ત્યા જ ભગવતીની ઉપાસનામા રહ્યો છે વળી વસિષ્ઠે તેને શાપ આપ્યો છે અને પિશાચ જેવો કર્યો છે, એ દુષ્કથી અત્યંત સતાપ પામી આજે અગ્નિમા પ્રવેશ કરવા ને તૈયાર થયો હતો, પણ શ્રી-મહાદેવીએ તેને અટકાવ્યો છે, તેવી તે રહ્યો છે, માટે તમે જલદી જાઓ અને મારા મહાબળવાન તે મોટા પુત્રને વચનોથી આસ્વાસન આપી તરત જ અહીં લાવો (પ્રજનનું) પાલન કરવાને સમર્થ તે તના—આરત પુત્રનો અભિષેક કરી, શાત ઘઈ દુ વનમા જઈશ મેં હવે તપ કરવાનો નિયમ કર્યો છે' એમ કહી પ્રીતિપરચયણ મનવાળા રાજ્યએ તેને તેડી લાવવા

સર્વ મત્રીઓને મોકલ્યા તે મત્રીઓ રાજપુત્રની પાસે જઈ તે મહાત્માને આશ્વાસન આપી માનપૂર્વકે અયોધ્યામાં લાવ્યા તે વખતે સત્યવ્રતને દુષ્ણો, મેલા વસોદાનો, જટાધારી, કૂર અને ચિતાતુર જેઈ રાજા વિચારમાં પડ્યો કે, 'ધર્મના નિશ્ચયને જાણતા છતાં મેં રાજ્યને યોગ્ય અત્યંત યુદ્ધિમાન પુત્રને કાઢી મૂક્યો હતો, તે કેવું ધાતકી કૃત્ય કર્યું છે?' આમ મનથી વિચારી રાજાએ તેને આલિંગન તથા આશ્વાસન આપીને પોતાની પાસે રહેલા આસન પર બેસાડ્યો પછી નીતિશાસ્ત્રમાં કુશળ તે રાજાએ ત્યાં બેઠેલા પુત્રને ગળગળી વાણીથી પ્રેમપૂર્વક કહ્યું

આરણ્ય રાજા બોલ્યો 'હે પુત્ર! ધર્મમાં યુદ્ધિ રાખવી અને બ્રાહ્મણોને માન આપવું ત્યાગથી મળે. ધન લેવું, પ્રભુઓની સદા રક્ષા કરવી અસત્ય કદી ન બોલવું અવળે માર્ગે' કદી ન જવું સત્પુરુષોનું કહ્યું કરવું, તપસ્વીઓને પૂજવા, કૂર ચોરોને મારવા અને ઇન્દ્રિયોને જીતવી હે પુત્ર! રાજાએ કાર્યસિદ્ધિ માટે કાયમ મત્રીઓ સાથે બધી જાતની ગુપ્ત મત્રણા કરવી કુશળ રાજાએ ઘણા જ નાના રાજાની પણ કોઈ પ્રકારે બેદરકારી ન કરવી અને રાજા સાથે મળેલા પ્રધાનોનો તથા ઉદ્ધત મત્રીનો વિશ્વાસ ન કરવો રાજા કે મિત્ર—હરકોઈ પર સર્વ પ્રકારે ગુપ્ત જાણવું ગોઠવી દેવા ધર્મમાં હમેશા યુદ્ધિ રાખવી અને કાયમ દાન આપ્યા કરવું નકામો વાદ કરવો નહિ, દુષ્ટનો સગા છોડવો, જાતજાતના યજ્ઞ કરવા અને મહાધિ'ઓને પૂજવા સ્ત્રીનો, સ્ત્રીપટ પુરુષનો તથા જુગારીનો કદી વિશ્વાસ ન કરવો અને શિકારમાં અતિશય આદર કદી ન કરવો, તેમ જ જુગાર, મદિરાપાન, સંગીત અને વેશ્યાઓમાં પણ અતિ આદર ન કરવો અને પોતે તેથી દૂર રહી પ્રજાઓને પણ તેથી અટકાવવી હમેશા બ્રાહ્મણોને માન (એટલે પાછલી બે ધડી રાત રહે ત્યારે) ઊઠી જવું અને સ્નાન વગેરે સર્વ વિધિ પ્રમાણે કરી સારી રીતે દીક્ષિત થઈ (અર્થાત્ ગુરુ પાસેથી દેવીનો મત્ર ગ્રહણ કરી) ભકિતથી પરાશકિતની ઉત્તમ પૂજા કરવી હે પુત્ર! પરાશકિતના ચરણનું પૂજન કરવું, એ જ જન્મનું સંપૂર્ણ છે માત્ર એક જ વાર મહાપૂજા કરીને

દેવીના ચરણનું જળ જે પ્રાણી પીએ છે, તે માતાના ગર્ભમાં જન્મી નથી, એ નક્કી છે સર્વ દૃશ્ય—જગત, દ્રશ્ય—જીવ અને સાક્ષી—ઈશ્વર, એ બધું મહાદેવી જ છે, આવા ભાવથી પૂર્ણ થઈ નિર્ભય ચિત્ત રહેવું નિત્યવિધિ સારી રીતે કર્યો પછી સત્તામાં જવું અને બ્રાહ્મણોને બોલાવી ધર્મશાસ્ત્રનો નિર્ણય પૂછવો વેદાંતનો પાર પામેલા પૂજ્ય બ્રાહ્મણોને સારી રીતે પૂછ સુખાનોને હમેશા ગાયો, પૃથ્વી તથા સુવર્ણ વગેરેનું દાન કરવું કોઈ પણ અવિદ્વાન બ્રાહ્મણને કદી ન પૂજવો અને મૂર્ખ બ્રાહ્મણને આહારથી અધિક કદી કંઈ ન આપવું હે પુત્ર! લોભને લીધે ધર્મનું ઉલ્લાઘન તારે કદી ન કરવું અને હવે પછી બ્રાહ્મણનું અપમાન કોઈ કોણે ન કરવું બ્રાહ્મણો પૃથ્વીના દેવ છે, માટે કળજીથી તેઓને માન આપવું ક્ષત્રિયોનું કારણ બ્રાહ્મણો જ છે એમાં સંશય નથી પ્રાણીમાંથી અગ્નિ, બ્રાહ્મણથી ક્ષત્રિય અને પથ્થરથી લોહુ જન્મે છે, તેઓનું તજ બધે જતારુ છે, છતાં પોતાના ઉત્પત્તિસ્થાનોમાં તે શાન્ત થાય છે, માટે સમૃદ્ધિને ઇચ્છતા રાજાએ દરેક દાન તથા વિનયથી બ્રાહ્મણોને અવશ્ય માન આપવું કાયમ ધર્મશાસ્ત્ર અનુસાર દક્ષનીતિ (એટલે પ્રજાપાલન વગેરે રાજ્યવ્યવસ્થા માટે શુક્રાચાર્ય વગેરેએ બાબેલા નિયમ તથા અર્થ શાસ્ત્ર વગેરે) આચરવી અને ત્યાગમાર્ગે આવેલો જ ખુબનો સધરવો ૧-૫૩

વળગીતિ સદા કાર્યો ધર્મશાસ્ત્રાનુસારત. ।

કોશઘ્ય સમ્રાટ કાર્યો નૂન વ્યાયાગતસ્ય ચ । ૫૩ ।

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં સપ્તમ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧૧ માં મહામત્ર

અધ્યાય ૧૨ મો*

ત્રિશંકુની કથા (આહુ)

ન્યાસ ઉત્તર

યવ પ્રયોગિત, પિત્રા ત્રિશંકુઃ પ્રણતો નૃપઃ ।

તયેવિ પિતર પ્રાહ પ્રેમગદગદયા ગિરા ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા એમ પિતાએ બોધ આપ્યો ત્યારે ત્રિશંકુ રાજાએ પ્રણામ કરી પ્રેમથી ગળગળી

* આ અધ્યાયમાં ચોક્કસ એકોત્રી વસિષ્ઠના શાપને લીધે ત્રિશંકુ યોગ્ય બન્યો, એ કથા કહેવાય.

વાણીથી ‘બહુ સારું’ એમ પિતાને કહ્યું પછી અરણ્ય રાજ્યએ મન્નોને જાણનાર અને વેદશાસ્ત્રમા કુશળ બ્રાહ્મણોને બોલાવી તરત રાજ્યાભિષેક માટે સામગ્રીઓ કરાવી અને સર્વ તીર્થોનું જળ મગાવી પ્રધાનોને, સામતોને તથા બીજા રાજ્યોને બોલાવી પવિત્ર દિવસે વિધિ પ્રમાણે ત્રિશકુને ઉત્તામ રાજ્યાસન આપ્યું એમ પિતાએ પુત્ર ત્રિશકુનો વિધિ પ્રમાણે રાજ્યાભિષેક કરી પત્ની સાથે પવિત્ર ત્રીજે આશ્રમ (વાનપ્રસ્થ) સ્વીકાર્યો અને વનમા ગંગા કિનારે કઠિન તપ કરવા માડ્યું પછી કળ આવ્યો, ત્યારે દેવોથી પણ પૂજનયેલા તે રાજા સ્વર્ગમા ગયો અને ઇદ્રાસનની સમીપ રહી સૂર્યની પેઠે હમેશા શોભવા લાગ્યો

જનમેજય રાજ્યએ પૂછ્યું આપ ભગવાને પ્રવમ હમણા જ આ કથાના સળાધમા કહ્યું કે, દૂરથી ગાયનો નાશ કરવાથી કોપ પામેલા ગુરુ વસિષ્ઠે સત્યત્રતને શાપ આપ્યો હતો અને પિશાચપણ પમાડ્યો હતો પછી હે પ્રભો ! એ રાજા પિશાચપણ માથી કેવી રીતે મુક્ત થયો હતો, એ મને સશય છે શાપવાળો પુરુષ સિદ્ધાસનને યોગ્ય થઈ શકે નહિ, જેથી તેને વસિષ્ઠ મુનિએ જ શાપથી છોડાવ્યો હતો કે બીજા કોઈ કર્મથી તે શાપમુક્ત થયો હતો ? હે બ્રહ્મર્ષિ ! શાપથી છુટકારો થવાનું એ કારણ મને કહો તેવી (પિશાચ જેવી) આકૃતિવાળા તેને પિતાએ પાતાને ઘેર કેમ આપ્યો હતો ?

વ્યાસે કહ્યું વસિષ્ઠે શાપ આપેલા તે સત્યત્રત તરત જ પિશાચપણને પામ્યો હતો અને ખસળ વેશવાળો, અત્યંત અસહ્ય અને સર્વ લોકને ભયકર થયો હતો, પણ તે સત્યત્રતે ભકિતથી દેવીને ન્યારે ઉપાસ્તા, ત્યારે હે રાજા ! પ્રસન્ન થયેલા તે દેવીએ કુણવારમા તેને દિવ્ય શરીરવાળો કર્યો હતો તેનું પિશાચપણ જતું રહ્યું અને પાપ નાશ પામ્યું હતું ભગવતીની કૃપારૂપી અમૃતથી તે પાપરહિત અને અત્યંત તેજસ્વી બન્યો હતો. મહાશકિતની કૃપાથી વસિષ્ઠ પણ પ્રસન્નચિત્ત થયા હતા અને ભગવતીના અનુગ્રહથી તેનો પિતા પણ પ્રેમમુક્ત થયો હતો

પિતા મરણ પામ્યો ત્યારે એ ધર્માત્મા સત્યત્રત રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેણે અનેક પ્રકારના યજ્ઞોથી સનાતની ભગવતી દેવીનું પૂજન કર્યું હતું તેને હરિશ્ચંદ્ર નામનો અત્યંત પવિત્ર પુત્ર થયો હતો, તે શાસ્ત્રમા કહેલા લક્ષણોથી મુક્ત અને અત્યંત સુંદર હતો તે પુત્રને યુવરાજ બનાવી ત્રિશકુ રાજ્યએ મનુષ્યના શરીરથી જ સ્વર્ગ ભોગવવા મન કર્યું, તે વખતે વસિષ્ઠના આશ્રમમા જઈ તેમને પ્રણામ કરી એ રાજા પ્રસન્ન થઈ બે હાથ જોડી આ વચન બોલ્યો

ત્રિશકુએ કહ્યું હે બ્રહ્માના પુત્ર ! હે મહાભાગ્ય શાળી ! હે સર્વ મન્નોમા કુશળ ! હે તપસ્વી ! મારી વિનિતિને સ્વસ્થ મનથી સાભળવા તમે યોગ્ય છે આજે મને સ્વર્ગલોકના સુખ માટે ઇચ્છા થઈ છે, આ મનુષ્યશરીરથી જ દિવ્ય ભોગો ભોગવવાની, અખસરાઓ સાથે રહેવાની, નદનવનમા રમવાની તેમ જ દેવો તથા ગંધર્વોના મધુર ગાયન સાભળવાની મને ઇચ્છા થઈ છે, માટે હે મહામુનિ ! તેવા યજ્ઞથી તમે મને તરત યજ્ઞ કરાવો, જેથી આ શરીરથી જ સ્વર્ગલોકમા હું વસુ હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! તમે સમર્થ છો, માટે મારું કાર્ય હમણા જ કરો અને તરત યજ્ઞ કરાવી મને દુર્લભ દેવલોક પમાડો

વસિષ્ઠે કહ્યું હે રાજા ! મનુષ્યશરીરથી સ્વર્ગમા વસવું અત્યંત દુર્લભ છે મરણ પામેલાને પુણ્ય-કર્મથી સ્વર્ગલોકની પ્રાપ્તિ શાસ્ત્રમા કહેલી છે, માટે સર્વજ્ઞને પણ દુર્લભ તારા મનોરથથી હું ભય પામું છું, જીવતા મનુષ્યને અખસરાઓ સાથે રહેવું દુર્લભ છે હે મહાભાગ ! તું યજ્ઞ કર એટલે મરણ પામ્યા પછી સ્વર્ગને પામીશ

વ્યાસે કહ્યું તેમનું એવું વચન સાભળી રાજા મનમા અત્યંત દુઃખી થયો તેણે ફરી પ્રથમથી જ રોષવાળા વસિષ્ઠને આ વચન કહ્યું ‘હે બ્રાહ્મણ ! ગર્વના આવેશથી તમે મને જો યજ્ઞ નહિ કરાવો, તો બીજાને પુરોહિત કરી હમણા જ હું યજ્ઞ કરીશ.’ તે વચન સાભળી વસિષ્ઠ ક્રોધ પામ્યા તેમણે રાજાને શાપ આપ્યો કે, ‘ઓ દુષ્ટબુદ્ધિ ! તું ચાડાલ થઈ જા, આ શરીરથી જ તું જાલદી ચાડાલ થઈ જા, ઓ સ્વર્ગને છેદનાર ! ઓ મહાપાપી ! ઓ ગાયની હત્યાથી

દૂષિત ! યો બ્રાહ્મણપત્નીને હરનાર ! યો ધર્મમાર્ગને ઉછેડી નાખનાર ! યો માર્ગને દૂષિત કરનાર પાપી ! તુ મરીશ ત્યારે પણ કોઈ રીતે તારી સ્વર્ગમા ગતિ નહિ થાય '

આસે કહ્યું હે રાજા ! ગુરુએ એમ કહ્યું કે તે જ ક્ષણે ત્રિશકુ તે જ શરીરથી ત્યા ચાકાલ જેવી આકૃતિવાળો થઈ ગયો, તેના બે કુટુંબો પણ તે જ ક્ષણે પધ્ધરના બની ગયા તેના દેહ પર અદનની જે સુગંધ હતી, તે દુર્ગંધરૂપી બની ગઈ અને તેના શરીર પર દિવ્ય બે પીતામ્બરો હતા તે પણ તે જ વખતે કાળા થઈ ગયા મહાત્માના શાપથી તેનો દેહ હાથીના જેવા રંગવાળો થઈ ગયો હે રાજા ! શક્તિના ઉપાસક (વસિષ્ઠ)ના રોપથી એ ફળ થયું હતું, માટે શ્રીદેવીના ભક્તનું કદી અપમાન ન કરવું મુનિશ્રેષ્ઠ વસિષ્ઠ ગાયત્રીના જપમા તત્પર રહેનારા હતા (એટલે તેમના અપમાનનું ફળ ખરાબ જ હોય) રાજા ત્રિશકુ પોતાના દેહને નિંદ્ય બોઈ દુ બ પામ્યો, જેથી તે ઘેર ન ગયો, પણ બ્યારેબ્યાર વનમા જ જતો રહ્યો દુ બથી પીકાતો ત્રિશકુ શોકથી વિહ્વળ થઈ વિચારવા લાગ્યો કે, 'હું શુ કરું ? ક્યા બાઈ ? મારો દેહ ઘણો જ નિંદિત થયો છે એવું કોઈ કર્તવ્ય હોતો નથી, જેથી મારા દુ બનો નાશ થાય, બે હું ઘેર બાઈ તો આજે પુત્ર દુ બી ચરો મારી ત્તી પણ મને ચાકાલ બોઈ સ્વીકારશે નહિ અને પ્રધાનો પણ મને ચાલો બોઈ આદર આપશે નહીં સ્તુતિઆ તથા કૃત બ પણ હળી મની મને સેવશે નહિ માટે ખરેખર, સર્વથી ત્યજી ચેલા મારે જીવવા કરતા મરવું વધારે સારું છે આજે એર ખાઈ અથવા કોઈ જલાશયમા પડી કે ગળે ફાસો નાખી દેહતો હું ત્યાગ કરું ચથવા બળતા અગ્નિમા બલાતારે વિધિ પ્રમાણે દેહને હોમી દઈ અથવા અનરાત કરી અત્યંત દૂષિત મારા પ્રાણનો હું ત્યાગ કરું પણ બે એમ કરું તો આત્મહત્યા લાગે અને દરેક જન્મમા આત્મહત્યાના દોષથી ચાકાલપણું તથા શાપ પાડ થયા કરે ' આમ વિનાસી રાજા ફરી મનથી વિચારવા લાગ્યો કે, 'હમણા મારે આત્મહત્યા તો કોઈ રીતે ન જ કરવી, પણ મેં કરેલું કર્મ આ દેહથી જ વનમા મારે ભોગવવું જેથી એમ ભોગવતા

આ કર્મફળનો સંપૂર્ણ નાશ થશે પ્રારબ્ધકર્મોને ભોગવ્યા વિના બીજી રીતે નાશ થતો નથી, માટે મેં કરેલું શુભ કે અશુભ કર્મ મારે અહીં જ ભોગવવું પવિત્ર આશ્રમોની પાસે તીર્થોને સેવતો, અધિકાતુ સ્મરણ કરતો અને સાધુઓને સેવતો, હું વનમા રહી અવશ્ય કર્મોનો નાશ કરીશ અને એમ કરતા કદાચ ભોગવના યોગથી સત્પુરુષનો સમાગમ પણ થઈ જશે ' એમ મનથી વિચારી ત્રિશકુ રાજા પોતાનું નગર છોડી ગંગાના તીર મર ગયો અને અત્યંત શોક કરતો ત્યા જ રહ્યો તે વખતે પિતાના શાપનું કારણ બહુ દુ બી થયેલા હરિશ્ચંદ્રે મનીઓને ત્યા મોકલ્યા, એટલે તરત ત્યા જઈ મનીઓ વિનયયુક્ત થઈ ચાકા બની આકૃતિવાળા અને વારંવાર નિસાસા નાખતા ત્રિશકુને કહેવા લાગ્યા 'હે રાજા ! તમારા પુત્રે અમને મોકલ્યા છે, તેથી અહીં આવેલા અમને હરિશ્ચંદ્રની આજ્ઞામા રહેલા તમારા મનીઓ બહુ હે રાજા ! તમારા યુવરાજ પુત્ર હરિશ્ચંદ્રે અમને જ કહ્યું છે, તે તમે સાંભળો (તેમણે અમને કહ્યું છે કે,) 'મારા પિતા રાજાને સારી રીતે માન આપી તમે લાવો ' માટે હે રાજા ! તમે ચિનાસહિત થઈ રાજ્ય તરફ પધારો બધા મનીઓ તથા ખગ્નઓ તમારો સેવા કરશે અમે ગુરુ વસિષ્ઠને એવા પ્રસન્ન કરીશું જેથી તે દયા કરશે મહાતેજસ્વી એ વસિષ્ઠ પ્રસન્ન થઈને દુ બનો નાશ કરશે હે રાજા ! એમ તમારા પુત્રે ઘણા પ્રકારે કહ્યું છે, માટે પોતાને ઘેર આવવાનું જ આપ જલદી પસંદ કરો ' તેઓનું એ વચન સાંભળી ચાકાલ જેવી આકૃતિવાળા રાજાએ પોતાના ઘર તરફ જવાનો વિચાર ન કર્યો, પણ તે વખતે મનીઓને તેણે આ વાક્ય કહ્યું 'હે મનીઓ ! તમે નગરમા બન્યો હે મહાભાગ્યો ! નગરમા જઈ તમે હરિશ્ચંદ્રને મારા વચનથી કહે કે, 'હે પુત્ર ! હું અથા ધ્યામા નહિ આવું, માટે તું બ્રાહ્મણોને માન આપતો અને અનેક યોગથી દેવાને પૂજતો સાવધાન થઈ રાજ્ય કર ' મહાત્માઓએ નિંદેલા ચાકાલના વેપથી હું અયોધ્યામા નહિ આવું માટે તમે બધા પાછા બન્યો, વાર હશે મા મારા મહાબળવાન પુત્ર હરિશ્ચંદ્રને મારી આજ્ઞાથી સિદ્ધસન પર બેસાડી, ત્યા રાજ્યના

કામ કરો' એમ આજ્ઞા કરેલા તે મંત્રીઓ અત્યંત દુઃખી થઈ રહી પડ્યા અને પછી તે રાજાને નમસ્કાર કરી તરત વનના આશ્રમમાંથી નીકળી ગયા તેઓએ અયોધ્યામાં આવી પવિત્ર દિવસે વિધિપૂર્વક હરિ શ્રન્દના મસ્તક પર અભિષેક કર્યો તે વખતે રાજાની આજ્ઞાથી પ્રધાનોએ અભિષેક કરેલો તેજસ્વી હરિશ્ચંદ્ર ધર્મિષ્ઠ હોઈ પિતાની ખૂબ ચિંતા કરતો રાજ્ય કરવા લાગ્યો ૧-૬૪

મહિષિકસ્તુ તેજસ્વી સર્વવૈદ્ય નૃપાણ્યા ।

રામ્ય સ્વકાર ધર્મિષ્ઠઃ પિતરં ચિન્તયન્ બ્રુમામ્ ॥૬૪

હિત શ્રીદેવીભાગવતમ્, યુગમ્મા સમમ સ્કધ વિશે
અધ્યાય ૧૨ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૩ મો[†]

ત્રિશંકુને વિદ્યાભિત્રનો સમાગમ

રાજોશ્વર

હરિશ્ચન્દ્ર કુતો રાજા સર્વવૈદ્યપ્રણાસનાત ।

ત્રિશંકુન્તુ કય મુક્તસ્તસ્માશ્ચાન્ડાલદેહતઃ ॥ ૧ ॥

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું ત્રિશંકુ રાજાની આજ્ઞાથી પ્રધાનોએ હરિશ્ચન્દ્રને રાજા ખનાવ્યો પણ ત્રિશંકુ તે યાદાલના દેહથી કેવી રીતે મુક્ત થયો હતો? વનમાં તે મરણ પામ્યો હતો અથવા ગંગાના કિનારે ડૂબી ગયો હતો કે ગુરુએ કૃપા કરીને શાપથી તેને મુક્ત કર્યો હતો? આ સમગ્ર વૃત્તાંત તમે મારી આગળ કહો, તે રાજાનું ચરિત્ર સંપૂર્ણ સાબળવા હું ઈચ્છુ છું વ્યાસે કહ્યું પુત્રનો રાજ્યાભિષેક કરી રાજા સંતુષ્ટ રહી ભગવતીનું ચિંતન કરતો વનમાં સમય ગાળવા લાગ્યા એમ તેનો સમય જતો હતો, ત્યારે મુનિ વિશ્વામિત્ર તપ કરી સાવધાન થઈ બી તથા પુત્રો વગેરેને મળવા માટે આવ્યા તે (ઘેર) આવી પોતાના સ્વજનોને સારી રીતે રહેલા જોઈ આનંદ પામ્યા, પછી તે બુદ્ધિમાન મુનિએ પૂજા માટે આગળ બેસેલી પોતાની પત્નીને પૂછ્યું કે, 'હે સુદર નેત્રોવાળી દુષ્કાળમાં તે કેવી રીતે સમય ગાળ્યો હતો? અન્ન

વિના આ બાળકોને ક્યા આધારે તે પાળ્યા હતા? હે સુદર! તું સાબળ, હું તપમાં જોડાયો હતો, તેથી આવ્યો ન હતો, પણ હે ઉત્તમ સ્ત્રી! દ્રવ્ય વિના તે શું કર્યું હતું? અદ્ભુત દુષ્કાળ સાબળી મેં ત્યાં ચિંતા તો કરી હતી, પણ 'હું નિર્ધન શું કરીશ?' એમ વિચારી હું આવ્યો ન હતો હે સુદર સાથળોવાળી! હું પણ એક વખત વનમાં ભૂખથી ઘણો જ પીડાયો હતો અને ચોર તરીકે કોઈક યાદાલના ઘરમાં પેહો હતો યાદાલને ઉંઘેલો જોઈ ભૂખથી અત્યંત પીડાતો હું રસોડું તપાસી કંઈક ખોરાક માટે અંદર ગયો હતો, ત્યાં વાસણ ઉઘાડી કૂતરાનું સંધેલું માંસ જ્યારે હું લેતો હતો, ત્યારે એ યાદાલે મને જોયો હતો અને આદર સહિત પૂછ્યું હતું કે, 'તું કોણ છે?' રાત્રિમાં મારા ઘરમાં કેમ આવ્યો છે અને વાસણ શા માટે ઉઘાડે છે?' હે સુદર વાળના છેડાવાળી! યાદાલે એમ કહ્યું, ત્યારે ભૂખથી અત્યંત પીડાયેલા મેં ઘણી જ ગળગળી વાણીથી તેને કહ્યું કે, 'હે મહાભાગ! હું તપસ્વી બ્રાહ્મણ છું, ભૂખથી પીડાઈને ચોરપણું પામેલો હું વાસણમાં ખાવાનું જોઈ છું હે મહાબુદ્ધિ માન! હું ચોર તરીકે આવ્યો છું, છતાં તારો અતિથિ છું અને ભૂખ્યા છું, માટે તું મને આજ્ઞા આપ, જોથી સારી રીતે તૈયાર કરેલું માંસ હું ખાઉં' એ વચન સાબળી યાદાલે પણ મને સારી રીતે નિશ્ચયવાળું વચન કહ્યું કે, 'હે બ્રાહ્મણ! તું ખાઈશ નહિ, કેમ કે આ યાદાલનું ઘર છે, એમ તું જાણ મનુષ્યપણું ખરેખર દુર્હીન છે અને તેમાં દિવ્યપણું પણ દુર્હીન બ્રાહ્મણપણાને શું તું નથી જાણતો? શુભ લોકને ઈચ્છતા મનુષ્યે દુષ્ટ આહાર લગારે ન કરવો, કેમ કે મનુષ્યે સાત રાત્રિઓને કર્મને લીધે આગ્રાહ્ય કહ્યા છે હે બ્રાહ્મણ! હું યાદાળ છું અને કર્મને લીધે ત્યાજ્ય છું, એમાં સશય નથી હે બ્રાહ્મણ! લોભને લીધે હું તને ખાતા અટકાવતો નથી, પણ હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ! આ વર્ણસકરનો દોષ તને પ્રાપ્ત ન થાયો' (તે સાબળી મેં તેને કહ્યું કે) હે ધર્મદા! તું સત્ય કહે છે અને તારી બુદ્ધિ નિર્ભય છે, પણ એ બુદ્ધિનો હમણાં તું ત્યાગ કરે છે માન આપનારા! આપતિના સમયે દેહનું ઉત્કોષ્ટ રીતે રક્ષણ કરવું હોય, તો ધર્મના

+ આ અધ્યાયમાં હરિશ્ચંદ્ર રાજા થયો, ત્યારે ત્રિશંકુને વિદ્યાભિત્રનો સમાગમ થયો, એ ક્યા ત્રેસઠ જ્ઞાનેશ્વરી કહેવાયો.

માર્ગે હું કહું છું (તેને તું સાભળ) પ્રાણસકટ હોય,
ત્યારે દેહને બચાવવા પાપ કર્યો પછી શુદ્ધિ માટે
પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લેવું, પણ આપતિસંહિત ક્રોધે પાપ કર
વાથી દુર્ગતિ થાય છે, કેવળ આપતિના સમયે જ
પાપ કરવાથી દુર્ગતિ થતી નથી ભૂખ્યાનું જો મરણ
થાય, તો તેથી તેને તરફ મળે છે, એમા સશય
નથી, નારે શુભ ઇચ્છતા મનુષ્યે (હરકોઈ ઉપાયે)
ભૂખને દૂર કરવી જોઈએ, આ કારણે હું ચોરીના
ધર્મથી દેહરક્ષા કરવા તૈયાર થયો છું, માટે તું ચિંતા
છેડી દે વસ્ત્રાદ વસ્ત્રતો નથી, ત્યારે ચોરીને લીધે
જે પાપ પડતોએ કહ્યું છે, તે પાપ, જે વસ્ત્રાદ
વસ્ત્રાવતો નથી તેને લાગશે 'હે પ્રિયે' એ વચન મે
કહ્યું, ત્યાં એકાએક આકાશમાથી લાંબીની સૂદ જોવી
ધાગઓથી ઈચ્છિત વસ્ત્રાદ પડ્યો ત્યારે વીજળી
માથે વસ્ત્રાદને વસ્ત્રતો જોઈ હું આનંદ પામ્યો પછી
તે વખતે એ (આકાશનું) ઘર છેડી ઘણા હર્ષથી
હું બહાર નીકળ્યો હે સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી !
અતિ દૂર હોઈ પ્રાણીઓનો નાશ કરનાર મહાભયકર
દુષ્કાળ આ વખતે તે કેવી રીતે ગાળ્યો હતો તે
હવે તું કહે 'એવું વિશ્વામિત્રનું વચન સાભળી પ્રિય
ગોલાનારી તેમની પત્ની પોતાના પતિને કહેવા લાગી
હું મુનિશ્રેષ્ઠ ! મહાભયકર એ કાળ મેં જે રીતે ગાળ્યો
તે તમે સાભળો તમે ગયા અને દુષ્કાળ આવ્યો, ત્યારે
અન્ય માટે બધા પુત્રો અત્યંત દુઃખી થયા પછી
બાળકોને ભૂખ્યા જોઈ ચિંતાથી ઘેરયેલી હું નીવાર
ધાન્ય માટે દરેક વનમા ભળી, ત્યારે કંઈક ફળ (નીવાર)
મને મળ્યું, એમ દેટલાક મહિના નીવારથી જ મેં
ગામ્યા પણ હે સ્વામી ! છેવટે તે નીવાર પણ ન મળવા
લાગ્યા, ત્યારે મનથી મેં વિચાર્યું કે, 'દુષ્કાળમા
મિત્રા તો મળશે જ નહિ અને વનમા નીવાર પણ
નહી, વૃક્ષોમા કળો પડા રહ્યા નથી અને પૃથ્વીમા
કદમૂળ પણ નથી, ભૂખથી પીડાતા આ બાળકો અત્યંત
દુઃખી થઈ રહે છે, તો હવે હું શું કરું ? ક્યા જાઉં ?
ભૂખથી પીડાતા આ બાળકોને શું કહું ? આમ
વિચારે મનથી મેં નિશ્ચય કર્યો કે, 'કોઈક ધનવાનને
એક પુત્ર આજે (વેચાતો) આપી દઉં અને તેની
પાસેથી કિંમત લઈ તે દ્રવ્યથી ભૂખે ટળવગતા બાળકોનું

પાલન કરું, (એ મિત્રા) પાલન કરવાનો બીજો
ઉપાય નથી હે મહાભાગ ! આમ મનથી વિચારી
અત્યંત દુઃખી હોઈ ચીસો પાડતા આ પુત્રને મેં
વેચ્યા માટે ક્રોધેા નિર્દાન થયતી હું ચીસો પાડતા
આ બાળકને લઈ બહાર નીકળી, ત્યારે અત્યંત દુઃખી
મને માર્ગમા જોઈને રાજર્ષિ સત્યવ્રતે પૂછ્યું કે,
'આ બાળક કેમ રહ છે ?' હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! તે વખતે
મેં તેમને ગા વચન કહ્યું કે, 'હે રાજ ! આ બાળક
આજે વેચ્યો નાખવા હું લઈ જાઉં છું' મારા એ
વચન સાભળી દયાથી પીગળેલા હૃદયવાળા તે રાજાએ
મને કહ્યું કે 'ગા બાળકને લઈ તું મેર જન વિશ્વા
મિત્ર મુનિ ન્યા સુધી આવશે, ત્યાં મુધી દુઃખારોનું
ખોગક માટે તૈયાર કરે' માસ હમેશા હું પહોંચાડીશ'
(એમ કી) એ દાણુ ગળ દરરોજ મુગો તથા
ભૂંડાન મારી આ ગ્રાડ નીચે મૂકી જતો હે પતિ !
એ રાજાએ ૪ સકરૂપી સમુદ્રમાથી બાળકોને બનાવ્યા
છે, પણ તે પછી મારા કાગળે જ એ રાજાને વસિષ્ઠે
શાપ આપ્યો છે કોઈક દિવસે વનમા માસ નહિ
મળ્યું હોય, એટલે તે રાજાએ વસિષ્ઠની દુઃખી ગાયને
મારી નાખી જેથી વસિષ્ઠમુનિ ક્રોધ પામ્યા ગાયનો
નાશ કરવાડપ ઋણથી કોપલા મહાત્મા વસિષ્ઠે
રાજા સત્યવ્રતનું નિશકું 'એવું નામ પાડ્યું છે અને
તે રાજાને આકાલ બનાવ્યો છે હે કોશિકાશી સ્વામી !
તેના એ દુઃખથી હું દુઃખી થઈ છું, કેમ કે મારા
માટે એ રાજાપુત્ર આકાલપણ પામ્યો છે માટે હર
કોઈ ઉપાયે તમારે તમારા પ્રયત્ન તપથી એ રાજાની
રક્ષા કરવી જ જોઈએ'

આસ બોલ્યા હે રામુદમન રાજા ! સ્ત્રીનું, એ
વચન સાભળી મુનિશ્રેષ્ઠ વિશ્વામિત્રે તે ગરીબ સ્ત્રીને
સાત્વન આપી કહ્યું કે, 'હે કેમજ સમાન નેત્રો
વાળી ! જો તને સકટમાથી બચાવી છે અને ઉપકાર
કર્યો છે તે રાજાને હું શાપથી દોડાવીશ મારી વિદ્યા
તથા તપમા બળથી હું તેના દુઃખનો નાશ કરીશ'
એમ પ્રિયાને આશ્વાસન આપી સત્ય વસ્તુને જાણતા
વિશ્વામિત્ર રાજાના દુઃખનો નાશ કેવી રીતે નાપ એ
સખથી વિચાર્યા લાગ્યા અને ખૂબ વિચાર કર્યો પછી
તે મુનિ ન્યા તે રાજા હતો ત્યાં ગયા આકાલનો

આકૃતિનાળો ત્રિશંકુ સળ દીન થઈ (ગામની બહાર રહેલા) ઢેઢવાડામા રહેતો હતો વિશ્વામિત્ર મુનિને આવતા જોઈ તે વિસ્મય પામ્યો અને તરત જ પૃથ્વી પર મુનિના પગમા દડવત પડ્યો તે વખતે બ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ વિશ્વામિત્રે (પોતાના પગમા) પડેલા એ નળને હાથ ઝાલી ઉઠાડી સાત્વન આપવાપૂર્વક આ નયન કહ્યું 'હે સળ ! મારા માટે વસિષ્ઠ મુનિએ તને શાપ દીધો છે, તેથી હું તારુ ઇચ્છિત કરીશ બોલ, હું તારુ કંપુ કર્યો કરુ ?'

ત્રિશંકુ સળએ કહ્યું 'પૂર્વે' યજ્ઞ કરવા મેં વસિષ્ઠની પ્રાર્થના કરી હતી કે, હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! મને યજ્ઞ કરાવો, હું ઉત્તમ યજ્ઞ કરીશ હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! તમે ઇચ્છા પ્રમાણે યજ્ઞકર્મ કરો કે જેથી હ આ શરીરે જ સુખના સ્થાનરૂપ ઇંદ્રલોક—સ્વર્ગમા જઈ (એમ મેં પ્રાર્થના કરી ત્યારે) કોપ કરી એ વસિષ્ઠ મુનિએ મને કહ્યું કે, 'હે અતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા ! મનુષ્યશરીરે તારો સ્વર્ગમા વાસ શી રીતે થાય ?' ત્યારે સ્વર્ગ માટે લાલચુ બનેલા મેં કરી ભગવાન વસિષ્ઠને કહ્યું કે, 'હે નિર્દોષ ! બીજાને પુરોહિત કરીને પણ હું ઉત્તમ યજ્ઞ કરીશ ' તે વખતે જ તેમણે મને શાપ આપ્યો કે, 'હે પામર ! તું આઠાલ થઈ જા' 'હે મુનીશ્વર ! આમ શાપ થવામા અપ સર્વે કારણ મેં તમને કહ્યું હવે મારા દુખનો નાશ કરવા તમે સમર્થ છે ' એમ કહી દુખથી પીડાથી ચલસાયેલો એ સળ બોલતો બધ પડ્યો અને વિશ્વામિત્ર તેનો શાપ દૂર કરવા વિચારમા પડ્યા

इत्युक्त्वा विरटामासौ राजा दुःखकजादितः ।
कौशिकोऽपि निराकर्तुं शपथं तस्य व्यचिन्तयत् ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવત મહાપુરાણમા સપ્તમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૩ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૪ મો

વિશ્વામિત્રના તપોબળથી ત્રિશંકુ સ્વર્ગમાં !

બાસ ઠવાવ

विविचिन्त्य मनसा कृत्वा गाचिसुनुर्महातपाः ।

प्रकल्प्य यज्ञसंभारान् मुनीनामन्वयत् तदा ॥ ૧ ॥

બાસ બોલ્યા મહાતપસ્વી ગાંધિપુત્ર વિશ્વામિત્રે (ત્રિશંકુના) કૃત્યને મનથી વિચારીને યજ્ઞની સામગ્રીઓ તૈયાર કરીને તે જ વખતે મુનિઓને નોતરણ દીધા, પણ વિશ્વામિત્રે નોતરેલા સર્વ મુનિઓને વસિષ્ઠે અટકાવ્યા, જેથી તેઓ શ્રેષ્ઠ પણ યજ્ઞમા ન આવ્યા તે જાણી મનમા ઉદાસ થઈ અત્યંત દુખી થયેલા વિશ્વામિત્ર ગયા એ ત્રિશંકુ સળ રહ્યો હતો તે આશ્રમમા આવ્યા અને કોપ પામી તે વિશ્વામિત્ર એ સળને કહેવા લાગ્યા 'હે ઉત્તમ સળ ! વસિષ્ઠે અટકાવેલા સર્વ બ્રાહ્મણો યજ્ઞમા આવતા નથી પણ મારા તપનો સિદ્ધિ હવે તું જો, જેથી હે મહાસળ ! હું તને સ્વર્ગલોકમા પહોંચાડુ છું અને તારુ ઇચ્છિત કરુ છું ' એમ કહી હાથમા જળ લઈ મુનિશ્રેષ્ઠ વિશ્વામિત્રે ગાયત્રીના જપથી થયેલુ પોતાનુ પુણ્ય તે વેળા એ ત્રિશંકુને આપ્યુ અને તે પુણ્ય આપ્યા પછી તમણે સળને કહ્યું 'હે સળધિ ! તું તારી ઇચ્છા પ્રમાણે સાવધાન થઈ સ્વર્ગમા જા હે સળેન્દ્ર ! ઘણા કાળે મેળવેલા મારા પુણ્યથી તું પ્રસન્ન થઈ ઇંદ્રની નગરીમા જા જા અને સ્વર્ગલોકમા તારુ કલ્યાણ થાયો ' બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ વિશ્વામિત્રે એમ કહ્યું કે તરત જ તેમના તપોબળથી ત્રિશંકુ પક્ષીની પેઠે વેગવાન થઈ ત્યાંથી ઊડ્યો આઝારમા ઊડી એ સળ ઇંદ્રની નગરીમા જ્યારે ગયો, ત્યારે આઠાલનો વેધ ધારણ કરનારા એ દૂર સળને દેવગણોએ ત્યા જોયો અને ઇંદ્રને જણાવ્યુ કે, 'આઠાલની આકૃતિવાળો અને ખરાબ દેખાવનો આ કોણ આઝારમા દેવની પેઠે ઉતાવળો આવે છે ?' (તે સાંભળી) ઇંદ્ર એકદમ ઊડી એ નીચ પુરબને જોયો અને તેને ત્રિશંકુ જાણી

* આ અધ્યાયમા પચાવન શ્લોકોથી ત્રિશંકુ સ્વર્ગ ગયેન જણાવ્યા પછી હરિશ્ચંદ્રની કથા આરંભાશે.

હાઈ તેનો પણ તિરસ્કાર કરી તરત જ કહ્યું કે,
'અરે ઓ આકાશ! નિદાપાત્ર તું દેવલોકમા કયા
આવે છે? વ્યવસ્થા તું પુલ્કવી ખગ પાછો જા, અહીં
એવાને તું યોગ્ય નથી' હે શુભ્યોનો નાશ કરનારા
જનમેજય! ઇંદ્રે એમ કહી અટકાવેલો સગ્ન ત્રિશકુ
ખટ્ટી પહેલા પુલ્કવાળા દેવતી પેઠે સ્વર્ગમાથી પડવા
લાગ્યો, તે વખતે એ સગ્ન 'હે વિશ્વામિત્ર' હુ પડુ
છ, દુષ્પથી પીડાતા અને સ્વર્ગથી ઝડપથી ચાલી
આવતા મારી તમે રક્ષા કરો,' એમ વારંવાર ખૂંમા
પાડવા લાગ્યો હે સગ્ન' પડતા એ સગ્નની તે
ખૂંમા સાંભળી મુનિ વિશ્વામિત્ર તે સગ્નને પડતો
નેઈ બોલ્યા 'ઊભો રહે સગ્ન ત્રિશકુ દેવલોક
માથી પડતો હતો, છતાં વિશ્વામિત્રના એ વચનથી
અને તપના પ્રભાવથી આકાશમા તે જ સ્થળે
સ્થિર રહ્યો પછી વિશ્વામિત્રે પણ બીજો સ્વર્ગલોક
અને તવી સૃષ્ટિ બનાવવા જનનુ આચમન કરી મોટા
વિસ્તારવળો યજ્ઞ કરવા માડ્યો. ત્યારે તેમનો એ
ઉદ્ધમ જાણી ઇંદ્ર એકદમ ઉતાવળો ત્યાં આવ્યો
અને મુનિ વિશ્વામિત્રને કહેવા લાગ્યો કે, 'હે
બ્રાહ્મણ! તમે શું કરો છો? હે સત્પુરુષ! તમે કોપથી
વ્યાકુળ શા માટે થયા છો? હે મુનિશ્રેષ્ઠ! નવી
સૃષ્ટિરચના તમે ન કરો અને કહે, હું તમારું કા
કામ કરું?'

વિશ્વામિત્રે કહ્યું હે સમર્થ ઇંદ્ર! તમારા સ્થા. 1
માથી પહેલા ચાલિ દુષ્પી સગ્ન ત્રિશકુને તમે પ્રેમ
પૂર્વક પોતાના રહેઠાણે હાઈ જાઓ

આસ બોલ્યા તેમનો એ નિશ્ચય જાણી તમ
જ તેમના તપોબળે ઉત્તર જાતી અત્યંત શક્તિ પામેલા
ઇંદ્રે 'બહુ સાર એમ કહ્યું અને ત્રિશકુ સગ્નને
દિવ્ય રાતોરવાળો કરી ઉગમ વિમાનના ખેસાડી ઇંદ્ર
વિશ્વામિત્રની રજા હાઈ પોતાની નગરીમા ગયો
એમ વિનંદુ સંહિત ઇંદ્ર સ્વર્ગમા ગયો, તે પછી
વિશ્વામિત્ર સુખ પામી પોતાના આશ્રમમા બસાવે
સીતે સ્થિર થઈને રહ્યા પછી હરિત્ર દ્ર પિતાને
સ્વર્ગ પહેનારવારૂપ વિશ્વામિત્રનો એ ઉપકાર સાંભળી
અત્યંત પ્રસન્ન થઈ સગ્ન કલ્યા લાગ્યો અંધાધ્યા-
નો અધિપતિ તે હરિત્ર દ્ર રૂપ, યોવન અને ચતુર્હ

વાળી પોતાની સ્ત્રી સાથે પ્રેમથી આનંદ કરવા લાગ્યો.
એમ ઘણો સમય ગયો છતાં તેની યુવાન સ્ત્રી
સગર્ભા ન થઈ ત્યારે સગ્ન ચિંતાતુર થઈ ઘણા જ
દુષ્પી થયો પછી તેણે વમિષ્ઠના આશ્રમમા જઈ
મુનિને મસ્તકથી પ્રણામ કરી સ્તાનરીકિતપણાથી થતી
ચિંતા તે ગુરુને જણાવી કે, 'હે ધર્મને જાણનારા!
હે માન આપનારા! તમે દેવસુ છો અને મત્રવિદ્યામા
અત્યંત કુશળ છો, માટે મને સાતતિ યવાનો તમે
ઉપાય કરો હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ! પુત્રરહિતનો ગતિ નથી,
એ તમે જાણો છો અને શકિતમાન પણ છો, છતાં
મારા દુષ્પને જાણી તમે બેદરકારી કેમ કરો છો?
ખરેખર! આ ચકલા પક્ષી પણ વન્ય છે, જેઓ
પોતાના બચ્ચાને લાડ લડાવે છે અને હુ મદભાગી
સનદિવસ ક્રયમ ચિંતા કર્યું કરું' એમ ખેદયુક્ત
તેનું વચન સાંભળી બ્રાહ્મણ પુત્ર મુનિ વસિષ્ઠ મંત્રથી
સારી સીતે વિનાશી તેને કહેવા લાગ્યા

વસિષ્ઠ બોલ્યા હે મહારાજ! તમે સત્ય કહે
છો આ સસારમા સતાનસંહિતપણાથી થતું જે
દુષ્પ છે, તેનું અદ્ભુત કોઈ દુષ્પ નથી, માટે હે
જનેન્દ્ર! તમે પણ જનચરેત્રા અધિપતિ વરુણદેવનું
કાળજીથી આગ્રહન કરો, તે તમારું કાર્ય કરો
વરુણથી અધિક સતાન આપનાર કોઈ દેવ નથી,
માટે ધર્મિષ્ઠ! તમે તેનું આસ્રધન કરો, તમારું કાર્ય
તો સિદ્ધિ થશે દેન અને પુરુષાર્થ આ બંનેને
મનુષ્યોએ માનવા નેઈએ, ઉદ્ધમ વિના કાર્યાભિદ્ધિ
કેવી સીં યાચ? તરવર્ણી મનુષ્યાએ ત્યાગપૂર્વક ઉદ્ધમ
કરવા હે શ્રેષ્ઠ સગ્ન! ઉદ્ધમ કરો ભોય, તો સિદ્ધિ
થાય છે નહિ તો સિદ્ધિ થતી નથી

અગ્રાપ તજવાળા ગુરુનું તે વચન સાંભળી
સગ્ન તપ માટે નિશ્ચય કરી તેમને પ્રણામ કરી ત્યાંથી
નીકળ્યો એ સગ્ન જગાના તીર પર ગુપ્ત સ્થાને
પર્યાસન કરી ચિત્તમા વસણું ધ્યાન કરતો રહિત
તપ કરવા લાગ્યો હે મહારાજ! એમ તપ કરતા
કૃપાથી પ્રસન્ન મુખકમળવાળા વરુણદેવ તેને પ્રત્યક્ષ
થયા, અને જનચરેત્રા અધિપતિ તે વરુણે હરિત્ર દ્રને
આ વચન કહ્યું. 'હે ધર્મને જાણનારી! તું વરદાન
માગ, તારા તપથી હું પ્રસન્ન થયો છું'

હરિશ્ચંદ્ર રાજ્યએ કહ્યું હે દેવોના ઈશ્વર! હું સતાનરહિત છું, માટે સુખ આપનારો પુત્ર તમે મને આપો ત્રણે ઋણોને દૂર કરવા મેં આ ઉત્તમ કર્યો છે દુષ્ટી રાજનું એ ચતુરધવાળું વચન સાભાળ્યા પછી વરુણદેવ સામે બિભેલા તે રાજાને લગાર હસી કહેવા લાગ્યા

વરુણ બોલ્યા હે રાજનું! મનમાં ઈચ્છેલો મુણવાન પુત્ર જે તને થાય અને તે કાર્ય સિદ્ધ થાય, તો તે પછી તું મારું શુ પ્રિય કરીશ? તું શક્ય રહિત થઈ એ પુત્ર વડ જે મારો યજ કરે તો હે ગળ! 'યજમા એ પુત્રને પશુરૂપ કરવો' એવી શરતથી હું તને પુત્ર આપું

હરિશ્ચંદ્ર રાજ્યએ કહ્યું હે દેવ! મારું વાંચિયા પછુ ન રહો, હું પુત્રને પશુરૂપ કરી તમારા યજ કરીશ, આ હું તમને સત્ય કહું છું હે માન આપ નારા! પૃથ્વી પર વાંચિયાપણામાં ઘણું દુષ્ટ છે માટે મનુષ્યોના શોકરૂપ અગ્નિને શાત કરનારો મુખ પુત્ર તમે મને આપો

વરુણે કહ્યું હે રાજનું! તું તારી ઈચ્છા પ્રમાણે ઘેર જા, તને પુત્ર થશે, પણ તું મારી આગળ જે બોલે છે તે વચન તારે સત્ય કરવું પડશે

વ્યાસ બોલ્યા વરુણે એમ કહેલો એ હરિશ્ચંદ્ર ઘેર ગયો અને વરદાન સખાધી વૃત્તાત તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું તે રાજાને અતિ મનોહર ખતખત સો સ્ત્રીઓ હતી, તેમાં 'શૈખ્યા' નામની ઉત્તમ પતિવ્રતા ધર્મપત્ની પટરણી હતી કેટલોક સમય ગયો તે પછી સુદર વર્ણવાળી તે સ્ત્રીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો, એટલે તેના ગર્ભની નેણાઓ સાભળી રાજા પ્રસન્ન થયો તે વખતે રાજ્યએ વિધિ પ્રમાણે સસ્કારો દરાવ્યા અને પછી દશમો મહિનો પૂરો થયો, ત્યારે નક્ષત્ર તથા ગ્રહોના યજ્ઞથી યુક્ત શુભ દિવસે દવપુત્ર જેવા પુત્રને તે રાણીએ જન્મ આપ્યો પુત્ર જન્મ્યો ત્યારે રાજ્યએ સ્નાન કરી બ્રાહ્મણોથી વીટાઈને પ્રથમ જન્મસસ્કાર કર્યો અને પછી પુષ્કળ દાનો આપ્યા ગેજાને પુત્રના જન્મથી ઘણો જ આનંદ થયો એ વખતે ધનધાન્યથી વ્યાસ, પુષ્કળ, દાનોથી યુક્ત અને

ગીત—વાદિવોથી ગાજતો ઘણો ઉત્તમ મહોત્સવ થઈ રહ્યો ૧-૫૫

વમ્બુ પરમોદારો ધનધાન્યસમન્વિત: ।

વિશેષદાનસંયુક્ટો ગીતવાદિત્રસકુલ: ॥૫૬॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાળવત મહાપુરાણમાં સપ્તમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૪ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૫ મો*

હરિશ્ચંદ્રને વરુણનો શાપ

વ્યાસ ક્વાચ

પ્રવૃત્તે સ્વને તસ્ય રાજ્ઞ: પુત્રમહોત્સવે ।

માજગમ તત્ત્વ પાશી વિપ્રવેપધરઃ ક્રુમઃ ॥૧॥

વ્યાસ બોલ્યા તે પછી રાજાને ઘેર પુત્રજન્મનો મહોત્સવ થતો હતો, ત્યારે બ્રાહ્મણના વેપનો ધારણ કરતા ઉત્તમ વરુણદેવ આવ્યા 'કન્યાણુ યાચો' એમ કહી તેમણે રાજાને કહ્યું 'હે રાજા! તમે સાભળો, હું વરુણ છું તમારે ત્યા પુત્ર જન્મ્યો છે, માટે એ પુત્રથી તમે જલદી મારો યજ કરો હે રાજનું! પહેલા તમે જે કહ્યું છે, તે વચન સત્ય કરો, મારા વરદાનથી જ તમારું વાંચિયાપણુ ગયું છે' તેમનું એ વચન સાભળી રાજા ચિતામાં પડ્યો કે, તુરંતમાં જન્મેલા કમળ સમાન મુખવાળા પુત્રને હું કેમ મારું? લોકપાલ વરુણદેવ બ્રાહ્મણના વેપથી આવ્યા છે અને શકિતમાન છે, શુભ ઈચ્છતા મનુષ્યે દેવનું અપમાન કદી ન કરવું (ખીછ તરફ) પુત્ર ઉપરના સ્નેહ પ્રાણીઓને હમેશા છોડવો ઘણો જ મુશ્કેલ હોય છે, તો હું હવે શું કરું? સતતિથા ચતુ સુખ મને શી રીતે થાય? (આમ વિચાર કર્યો પછી) ધૈર્ય ધરી રાજ્યએ તમને નમસ્કાર કરી, સામેથી પૂછને વિનયપૂર્વક કહ્યું

હરિશ્ચંદ્ર રાજા બોલ્યો હે દેવોના દવ! હું દયાના ભંડાર! હું તમારી આત્મા પાળીશ વેદોક્ત વિધિથી પુષ્કળ દક્ષિણાવાળો (નરમેધ) યજ હું કરીશ, પણ પુત્ર જન્મે છે, ત્યારે દશ દિવસે પિતા કર્મને

* આ અધ્યાયમાં છાસક સ્વોકોથી હરિશ્ચંદ્રને ત્યા પુત્રજન્મનો મહોત્સવ ચાલતા હતો, તે પછીનું વરુણ વૃત્તાત બચાર કહેવાયો.

યોગ્ય થાય છે અને માતા એક મહિને શુદ્ધ થાય છે, અને તે યજ્ઞકર્મમા સ્ત્રીપુરુષ તો (અધિકારી તરીકે) પ્રવેશ છે જ, અર્થાત્ સ્ત્રીપુરુષ વિના તો યજ્ઞકર્મ થાય જ નહિ હે વરુણદેવ! તમે તો સર્વજ્ઞ છે, તેથી સનાતન ધર્મને જાણો જ છે, માટે હે જળના સ્વામી પરમેશ્વર! તમે કૃપા કરો (હમણા) ક્ષમા કરો વ્યાસ યોગ્યા એમ કહેલા વરુણદેવે રાજાને કહ્યું 'હે રાજા! તારુ કલ્યાણ થાયો, હું જાઉં છું, તમે ક્રમ કરો એક મહિના પછી તું આવીશ, માટે હે ગૃધ્ર રાજા! પુત્રના (જાતકર્મ-નામકરણ વગેરે) ઔત્થાનિક આચારો કરી તારે અવશ્ય યજ્ઞ કરવો' એવી મનોહર વાણી રાજાને કહીને વરુણદેવ ગયા, ત્યારે હરિશ્ચંદ્ર રાજા આનંદ પામ્યો તેણે મૈત્રાથી શણગારેલી અને વડા જેવા થાનવાળી કરોડા શામ્ભો તથા તલતા પર્વતો વેદવેંતા પ્રાહ્લણોને આપ્યા, મુનતુ મુખ જોઈ રાજા અતિશય સુખ પામ્યો અને તેનું 'રોહિત' નામ વિધિપૂર્વક પાડ્યું મહિનો પૂરો થયો, ત્યારે વરુણદેવ 'હવે જલદી યજ્ઞ કર', એમ બ્રહ્માનાર કહેતા બ્રાહ્મણના વેપે રાજાને ઘેર આપ્યા તે દેવને જોઈ રાજા શેષકરુષી સમુદ્રમા ડૂબી ગયો અને તેમનો અતિથિસત્કાર કર્યો પછી તેમને પ્રણામ કરી બે હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો 'હે દેવ! બહુ સારુ મનુ, તમે ભલે પધાર્યો હે પ્રભો! મારા ઘરને તમે ખવિત કર્યું છે હે જળના સ્વામી! તમે ઇચ્છેલા યજ્ઞ હું વિધિ પ્રમાણે કરોશ પણ 'દાત વિનાનો પણ વૃષ્ણાવા યોગ્ય નથી' એમ વેદવાદીઓ કહે છે, માટે (પુત્રને) દાત ડિગરો, ત્યારે તમાને મોટો યજ્ઞ હું કરીશ' એમ તેણે કહ્યું ત્યારે વરુણદેવ બહુ સારુ' એમ કહીને ગયા અને હરિશ્ચંદ્ર આનંદ પામી નૃસિંહાશ્રમમા આનંદ કરવા લાગ્યો, પત્ની દાતની ઉત્પત્તિ જાતી બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરતા વરુણ દેવ 'મારુ દાર્ગ હવે કર' એમ ક્રોધા તેને ઘેર આપ્યા રાજાએ પણ બ્રાહ્મણની આત્મવિશ્વાસાને વરુણદેવને આપેલા જોઈ પ્રખ્યાત કરી આત્મના તમા સન્માનથી આદર નામ પૂજા કરી, અને સ્તુતિ કરી વિનયની રીત નમાવી આ વચન કહ્યું 'પુત્રજ ઇશાનના તમાન યજ્ઞ બસવર વિધિ પ્રમાણે

કરીશ, પણ જેના ચૌલસસ્કાર હજી કર્યા નથી, એવો આ બાળક હજી ગર્ભના વાળવાળો છે અને તેવો (નરપશુ) યજ્ઞ માટે પણ તરીકે માત્ર કરાતો નથી, એમ મેં વૃદ્ધોના મુખથી સાંભળ્યું છે, માટે હે વરુણદેવ ત્યાં સુધી ક્ષમા કરો, સનાતન વિધિને તમે જાણો છો, બાળકના મુઠન પત્ની અવશ્ય મારે યજ્ઞ કરવો જ છે' તેનું એ વચન સાંભળી વરુણે તેને ફરી કહ્યું 'હે રાજા! વારંવાર આમ કહી તું મને કહે છે 'હે રાજા! તારી પાસે હમણા સર્વ સામગ્રી છે, છતાં પુત્રના સ્નેહથી બાધાઈને તું હમણા કો જ છે, છતાં મુઠનકર્મની વિધિ કરીને જે તું યજ્ઞ નહિ કરે તો હું ક્રોધ પામી તને ભગ્નકર શાપ આપીશ હે માન આપનાર રાજેન્દ્ર! આજે તો તારા નયનથી હું જાઉં છું, પણ હે ઇશ્વાકુ કુળમા જન્મેલા! હવે તારુ વચન સત્ય થવું ન જોઈએ' એમ કહી તરત જ વરુણદેવ રાજાના ઘેરથી જતા રહ્યા અને રાજા પૂજ્ય સતોષ પામી તે વખતે ખેતાના ઘરમા આનંદ કરવા લાગ્યો પત્ની ચૌલસસ્કાર-મુઠન કરવાનો સમય થયા અને ઉત્તમ મહોત્સવ ગાણ થયો, ત્યારે તરત જ વરુણદેવ ફરી રાજાને ઘેર આવ્યા ન્યારે ક્રિયા કરવાનો સમય હતો, ત્યારે ખોળામા પુત્રને લઈને રાણી રાજાની પાસે બેઠી હતી, તે જ વખતે શ્રીમાન વરુણદેવ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરી 'હવે મારુ કર્મ કર' એમ રાજાને સ્પષ્ટ કહેતા પ્રત્યક્ષ અગ્નિની પેઠે ત્યાં આવ્યા તેમને જોઈ અત્યંત ગભરાયેલ રાજાએ ભયથી બે હાથ જોડી તેમને નમસ્કાર કર્યો પછી વિધિ પ્રમાણે તેમની પૂજા કરી વિનયથી રાજાએ તેમને કહ્યું 'હે સ્વામિન્! હવે વિધિપૂર્વક યજ્ઞકર્મ હું કરુ છું, પણ હે પ્રભો! તેમાયે મારે કષ્ટક કહેવાનું છે, તેને તમે ઓકસિત થઈ સાંભળો હે સ્વામિન્! તેને તમે જે યુક્ત માનો તો હું તમારી આજ્ઞા કરું બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ ત્રણે વર્ણો (જનોઈતો) સસ્કાર કરેલો હોય તો જ 'દિગ્' કહેવાય છે, નહિ તો 'શુદ્ર' કહેવાય છે, એમ વેદવેંતાઓ માને છે, તેથી મારો આ બાળક-પુત્ર હજી શુદ્ર જેવો છે, કેમ કે જનોઈ આપેલો (દિગ્વત્તર) કિયાને યોગ્ય થાય છે, અથવા

વેદોમા નિર્ણય છે સળગ્યોને અગિયારમે વર્ષે જનોઈ આપવાનું (શાસ્ત્રોમા) સદા કહેવું છે અને બ્રાહ્મણોને આઠમે વર્ષે તથા વૈશ્યોને બારમે વર્ષે જનોઈ દેવાનું કહ્યું છે હે દેવેશ્વર! તમારા ગરીબ સેવક મારા પર જે તમે દયા કરો તો આ પુત્રને જનોઈ આપી (તે ૩૫) પશુથી હું ઉત્તમ યજ્ઞ કરીશ હે ધર્મને જાણનારા! તમે લોકપાલક છે અને સર્વ શાસ્ત્રોમા દુશળ છે, માટે હે પ્રભો! મારું વચન તમે જે સત્ય માનતા હો તો (હમણા) ઘેર જાઓ 'એવું તેનું વચન સાભળી દયાળુ રાજા વરુણ 'ખડુ સારું' એમ કહી તરત જ પ્રસન્નમુખે જતા રહ્યા વરુણ ગયા, તે પછી રાજા આનંદયુક્ત થયો અને એ રીતે પુત્રનું સુખ પામી હર્ષ પામ્યો તે સમયે હરિશ્ચંદ્ર રાજા રાજકાર્યો કરવા લાગ્યો અને સમય જતા પુત્ર પણ દશ વર્ષનો થયા પછી રાજાએ ઉત્તમ બ્રાહ્મણો તથા પ્રધાનોની માથે તેને જનોઈ દેવાની સામગ્રી પોતાની સપત્તિ પ્રમાણ કરવા માડી અગિયારમે વર્ષે પુત્રને જનોઈ આપવાની વિધિમા રાજાએ વિધિ પ્રમાણે કાર્ય કર્યું પણ મનમા તે ચિતાતુર જ રહેતો હતો એમ કુમારને જનોઈ દેવાઈ ગઈ, તે પછી તે સામગ્રી કાર્ય હેઠળ ચાલતું હતું, ત્યાં તો બ્રાહ્મણનો વેપ ધરતા વરુણદેવ ત્યાં આવ્યા તેમને જોઈ તરત જ પ્રણામ કરી રાજા આગળ ઊભો રહ્યો અને બે હાથ જોડી પ્રમન્ન થઈ અ ઉત્તમ દેવને કહેના લાગ્યો 'હે દેવ' મારા આ પુત્રને જનોઈ દેવાઈ ગઈ છે એટલે યજ્ઞપથ તરીકે તે યાગ થયા છે વળી તમારી કૃપાથી વાંકિયાપણાના અપવાદથી થતો મારો શોક પણ ગયો છે, માટે હવે સમય થતા પુષ્કળ ઉત્તમ દધિણાવાગો યજ્ઞ કરવા હું ઈચ્છુ છું, પણ હે ધર્મ જાણનારા! હવે હું સત્ય સમય કહુ છું, તે તમે સાભળો સમાવર્તન કર્મના રાતે હું તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે કરીશ, માટે મારા ઉપર દયા કરી ત્યાં સુધી લાગ કરવા તમે મોખ્ય છે,

વરુણે કહ્યું હે મહાબુદ્ધિમાન રાજા! પુત્રના પ્રેમથી અત્યંત વ્યાઘ્રણ થઈ વારંવાર યુક્તિપૂર્વક બુદ્ધિ કરીને તું મને કહે છે હે મહારાજા! તારા વંશનથી પ્રેરાઈને આજે તો હું જાઉં છું, પણ સમા-

વર્તન કર્મનો સમય થતા હું આવીશ

હે રાજા! એમ કહી વરુણદેવ તે રાજાને પૂછીને ગયા અને હવે પામેલો રાજા તે પછીના કાર્ય કરવા લાગ્યો (પછી સમાવર્તન કર્મ પણ થઈ ગયું) ત્યારે વરુણને આવેલા જોઈ યજ્ઞનો સમય જાણી જઈ અતિ ચતુર કુમાર રોહિત ચિતાતુર થયો વળી તેણે રાજાના શોકનું કારણ પણ આમનેમથી પૂછી લીધું અને હે આયુષ્મન્ પોતાનો નાશ થવાનો જાણી તેણે નાસી જવાનો વિચાર કર્યો પ્રધાનોના પુત્રો સાથે મત્રણા કરી બસાબસ નિઘય કરીને એ કુમાર તે નગરમાંથી નીકળી જઈ વનમા જતો રહ્યો પુત્ર ગયો ત્યાં રાજા અત્યંત દુઃખી થયા, તેણે તેની શોધ કળાની ઈચ્છાથી પોતાના દૂતોને એકદમ સ્વાના કર્યા એમ સમય ગયો તે પછી શોકથી અત્યંત તપી ગયેલા રાજાને 'તું હવે યજ્ઞ કર' એમ કહેતા વરુણદેવ તેને ઘેર ગયા રાજાએ તેમને પ્રણામ કરી કહ્યું 'હે દેવોના દેવ' હું શું કરું? ભયથી ગભરાયેલો મારો પુત્ર આજે ક્યાક જતો રહ્યો છે (એ જાણ્યો છે) તે હું જાણતો નથી હે જળચરોના સ્વામી! પર્વ તોના દુર્ગમ પ્રદેશોમા અને મુનિઓના આશ્રમોમા એમ બધે મારા દૂતોએ તેને શોધ્યો, પણ તે મળ્યો નથી હે મહારાજા! તમે આજ્ઞા કરો હવે હું શું કરું? પુત્ર જતો રહ્યો, એમા મારો દોષ નથી પણ હે સવન્ત! એમા ખરેખર ભાગ્યનો જ દોષ છે' રાજાનું એવું વચન સાભળી વરુણદેવ અત્યંત ક્રોધ પામ્યા અને વાન્વાર કળાયેલા હોઈ તેમજ નેવથી રાજાને શાપ આપ્યો કે 'હે રાજા તે મને વચનથી બચ્યો છે, માટે તને જ્યોત્સ્નનો અતિ ભયકર રોગ પીડાશે' એમ કોપેલા વરુણદેવે શાપ આપ્યો ત્યાં રાજા હરિશ્ચંદ્ર તે જ વખતે દુઃખથી રાગથી પીડિત થયો વરુણદેવ નો રાજાને એમ શાપ આપી પોતાને સ્થાને ગયા અને રાજા મોટો રોગ પામી અત્યંત દુઃખી થયો ૧-૬૬

एव शक्त्य नृपं पाश्री जगाम निजमास्पदम् ।

રાજા પ્રાપ્ય મહાદવાધિ વનમાતીવ કુલિત. ॥૬૬॥

અધ્યાય ૧૫ ચો નવમ

* ગુરુકુળમા રહી પૂર્ણ વિદ્યા ભણી પુત્ર ઘેર આવે ત્યારે જે સંસ્કાર કરાય છે, તે સમાવર્તન કર્મ.

અધ્યાય ૧૬ મો*

હરિશ્ચંદ્રે નરમેધ યજ્ઞ આરંભ્યો

આમ ઝગચ

ગતેઽય વરુણે રાજા રોગેભાતીય પીડિત ।

દુઃખાદુઃખ પર પ્રાપ્ય વ્યથિતોઽમૂઢ મૂર્ચાં વદા ॥૧॥

આમ બોલ્યા વરુણ ગયા તે પછી હરિશ્ચંદ્ર રાજા રોગથી અત્યંત પીડાવા લાગ્યા અને એક દુઃખમાંથી બીજુ દુઃખ પામી તે વળા અત્યંત વ્યાકુળ થયો હે રાજા ! કુમાર સોહિત વનમાં પિતાને લગથી પીડાતો સાલગી સ્નેહથી બવાઈ તમની પાસ જવા વિગારું અને એક વર્ષ વીત્યા પછી પિતાને જોવાને આદરથી જવા ઈચ્છતા તેને જાણી છદ્મ ત્યા આપ્યો બ્રાહ્મણ તુ ૩૫ ધરી છદ્મ તે વખતે જવા માટે તૈયાર થયેલા કુમારને યુક્તિથી તગત સેકના માણ્યો

છદ્મ બોલ્યો હે રાજપુત્ર ! જાણી અત્યંત મુશ્કેલ રાજનીતિને તું જાણતા નથી તેથી મહા હોઈ તું જવાનો વ્યર્થ વિચાર કરે છે હે મહાભાગ ! વેદનો પાર પામેલા બ્રાહ્મણ દ્વારા તારો પિતા ભડ ભડતા અગ્નિમાં તારો હોમ કરાવશે હે તાત ! સર્વ પ્રાણીઓને આત્મા જ વહાલો દેય છે અને તના જ માટે પુનઃ, સ્ત્રી, ધન વગેરે વક્ષણ દેય છે પોતાના દુઃખની રતા માટે હવન કરાવી (તારો પિતા) પ્રિય જોવા તારો પણ નાશ કરી રોગરહિત થય હે રાજ પુત્ર ! તારે (હમણા) પિતાને ઘેર જવું નહિ પણ પિતા મરી જાય, ત્યારે જ કવળ સત્ત્વ માટે તારે જવું જ રાજા ! છદ્મ એમ અટકાવ્યા, એટલે રાજપુત્ર નહિત ફરી એક વર્ષ સુધી વનમાં રહ્યો પછી ફરી પણ હરિશ્ચંદ્રે અત્યંત દુઃખી સાવધી તના પુત્ર મરવાનો નિશ્ચય કરી જવાને વિના પશુ ઈન્દ્ર બ્રાહ્મણના રૂપે ત્યા આવી તે સેહિનનો આક્રમ એમ વા-વાર ગુકિતવાળા વાકમાંથી છદ્મ તેને રોકવા લાગ્યા (મીચ્છ બાળુ) દુઃખથી અત્યંત પીડાતા

* આ અધ્યાયમાં જો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે શુનશેખરે વધ કરવાને ન હતી કયા અટકાવ્યો, તેવા પ્રાર્થના વચથી હરિશ્ચંદ્રે તારે વિશ્વાધિત્રની સંજુના થઈ પહો.

હરિશ્ચંદ્રે પોતાના પુરોહિત વસિષ્ઠને રોગના નાશ માટે બસબસ નોકસ ઉપાય પૂછ્યો એટલે બ્રાહ્મણના પુત્ર વસિષ્ઠ તને કહ્યું કે, હ ઉત્તામ રાજા ! વેળાની નીપેલા પુત્રથી તું યજ્ઞ કર, એટલે શાપથી છૂટી જઈશ વેદનો પાર પામેલા બ્રાહ્મણોએ દશ પ્રકારના પુત્રો કહ્યા છે, (તેમાં ખસેદેલા પુત્રની પણ ગણ તરી છે) માટે હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! દ્રવ્યથી (કોઈને વેળાના) લાવી તમે પુત્ર કરા (અને પછી તેના વડ યજ્ઞ કરો) (એમ કસવાથી) વરણ પણ પ્રસન્ન થઈ ગયા કરનારા યજ્ઞે તમારા દેશમાં જન્મેલો કાઈ બ્રાહ્મણ લોભથી પોતાનો પુત્ર તને આપશે 'મહાત્મા તસિષ્ઠે' (એમ કહી) આનંદ પામેલા રાજાએ તેવા પુત્રની રાધ કરવાની ઈચ્છાથી પ્રધાનનો આશા કરી ત રાજના દગમાં 'અચ્ચુર્ત' નામે એક બ્રાહ્મણ હતો તે બળ નિર્વત હતા તેને ત્રણ પુત્રો હતા પ્રધાને પણ એ દુઃખ બ્રાહ્મણને પુત્ર વેચવા માટે પૂછ્યું કે, 'તું તમને મો ગાયો આપીશ તમે એક પુત્ર યજ્ઞ માટે આપા શુનપુરુષ, શુનશેખ અને શુનો લાગુલ નામના આ ત્રણ પુત્રો છે, તમારી એક તમે મને આપો હું તમને સા ગાયો આપીશ' નૃપથી અત્યંત પીડાતા અચ્ચુર્ત પણ તે સાલગી એ પુત્રોમાંથી કોઈ એક પુત્રને વેચી નાખવા મન કર્યું તેમાં મોટા પુત્રને મરણક્રિયા કરવાનો અધિકારી જાણી તેને એણે ન આપ્યો અને સોધા નાના પુત્રને માતાએ 'આ તો માને પુત્ર છે' એમ કહી ન આપ્યો એટલે વચલા પુત્ર શુનશેખને સા ગાયો લઈ તેણે આપી દીધો એમ તે શુનશેખને પ્રચલ લાગ્યો એટલે સન્નગ તેને નરમેધ યજ્ઞમાં પરાગે કર્યા તે વખતે રડતા દુઃખી, રાકડા, ધૂળ અને અત્યંત ગભરાવવા અને ખાંધે ખાંધેલા ભેઈ મુનિઓ હાહાકાર કરવા લાગ્યા રાજા હરિશ્ચંદ્ર નરમેધ યજ્ઞમાં પગવધ કરનાર પામ શુનશેખન પણ તરોડે જર કરો, પણ તે વધ કરનારામાંએ બાળકને કપવા ગત્ર ન વીડી અને તે વળા કહ્યું કે, 'આતિ કરેલ સ્વન કરના ગરીબ બ્રાહ્મણ પુત્રને પોતાના લોભ માટે નહિ માર, એમ કહી તે દુઃકર્મથી એ અટકી ગયા એમને સન્નગ સમ સંદાને કહ્યું કે,

‘હે બ્રાહ્મણો! હવે શુ કરુ. તે વખતે શૂન શેષ સભામા કારમી ચીસો પાડતો હતો, ત્યારે ખૂંચો પાડતા હોકોનો મોટો કોલાહલ થઈ રહ્યો તે વેળા અણગતો’ ઊભા થઈને ઉગમ સન્નને કહ્યું ‘હે સન્ન! હ તમારુ કારી કરીશ, તમે બસબસ સ્થિર થાઓ તમે મને બેવડી કિંમત આપો, ગોટલે (નર) પશુનો નુ જ નાશ કરીશ ધનને ઇચ્છતા મારે આજે તમારુ યજ્ઞકાર્ય કરવુ છે હુ ખી લોઈ ધન ઇચ્છતા મનુષ્યને પુત્ર ઉપર પણ સદા દ્રેષ્યબુદ્ધિ ઊપજે છે’ તેનુ ૨૧ વચન સાભળી આનંદ ખમેલા હરિશ્ચંદ્રે તેને કહ્યું ‘સર્વોત્તમ ખીજ સો ગાયો આજે હુ તમને આપીશ’ તે વચન સાભળી શૂન શેષનો પિતા પુત્રને મારવા તૈયાર થયો લોભથી વ્યાકુળ ચિત્તવાળા એ અણગતો યજ્ઞપશુને કાપી નાખવા નિશ્ચય કર્યો, ત્યારે સર્વ સભાસદો તેને તૈયાર થયેલો જોઈ અત્યંત દુઃખી થઈ હાલકાર કરવા લાગ્યા અને ‘હાય હાય, એમ બોલના લાગ્યા વળી બધા કહેવા લાગ્યા કે, ‘બ્રાહ્મણ જેવી આકૃતિવાળો આ મહાપાપી હોઈ કૂર કર્મ કરનારો પિશાચ છે, કારણ કે કુળને મલિન કરનારો આ પોતે પોતાના પુત્રને માનવા તૈયાર થયો છે! તને આડાલને ધિચ્છાર હો! આ પાપકર્મ કરવા તે કેમ ઇચ્છ્યુ છે? પુત્રને મારી, ધન મળવી તને શુ સુખ થશે? શરીરમાથી પોતા મો આત્મા જ પુનરુપે જન્મે છે, એ વેદમા કહ્યુ છે તો હે પાપ બુદ્ધિ! તુ પોતે જ પોતાનો વધ કરવા કેમ ઇચ્છે છે?’ આવા ત્યા કોલાહલ થઈ રહ્યો, ત્યારે દયાળુ મુનિ વિશ્વામિત્ર સન્નની પાસે જઈ કહેના લાગ્યા

વિશ્વામિત્ર બોલ્યા હે સન્ન! રહના અને અત્યંત દુઃખી આ શૂન શેષને તુ છોડી દે, તાજે યજ્ઞ ખરેખર પૂર્ણ થશે અને ગંગાનો નાશ થશે, કેમ કે દયા જેવુ પુણ્ય નથી અને હિંસા જેવુ પાપ નથી (હિંસા માટે વેદવાક્યોની) જે આ પ્રેરણા છે, ત સગી પુરુષોને (યજ્ઞાદિ માટે) સ્વનિ ઉપજાવવા ખાતર જ છે (ખરા રાતે વિક્રિય વિધિવાક્યોનુ તાત્પર્ય હિંસા કરવામા છે જ નહિ, પણ હિંસા અટકાવવામા જ છે,) એ તુ વિચાર કર હે મહાજન! સર્વ પ્રકારે કલ્યાણુ ઇચ્છતા મનુષ્ય પોતાના દેહની રક્ષા

માટ ખીજના દેહને કાપવાનુ ન કરવુ જોઈએ. હરકોઈ વસ્તુથી સતોષ પામતા જગત્પતિ પરમેશ્વર સર્વ પ્રાણીઓ પર આ ગમવાથી અને સર્વ ઇન્દ્રિયાને શાત કે વશ કરવાથી તરત પ્રસન્ન થાય જ હે ઉત્તમ સન્ન! સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર સતોષના સન્નમા જ વિચાર રાખવો સર્વ પ્રાણીઓને સર્વકાળ જીવન અવશ્ય પ્રિય હોય છે, તુ પોતાના શરીરમા સુખ કરવા આ બ્રાહ્મણને મારવા ઇચ્છે છે, તો હે સન્ન! આ બ્રાહ્મણ પોતાના સુખનુ સ્થાન પોતાના દેહની રક્ષા કરવા કેમ ન ઇચ્છે? તારે આની સાથે પૂર્વ જન્મમા કરાયેલુ કઈ વેર નથી કે, જેથી આ નિર પરાધી બ્રાહ્મણપુત્રને તુ મારવા ઇચ્છે છે! જે મનુષ્ય કેવળ પોતાનુ જ સુખ ઇચ્છતો વેર વિના જે (નિર્દોષ) પ્રાણીને મારી નાખે છે, તે મારનારાને પેલુ મરનાર પ્રાણી ખીજ જન્મમા જન્મીને મારે જ છે આનો પિતા અત્યંત દુષ્ટાત્મા હોઈ પાપી આચારવાળો અને દુષ્ટબુદ્ધિ છે, જેણે પોતાના આ પુત્રને ધનના લોભથી તને સોંપ્યો છે! મનુષ્યે અનેક પુત્રો ઇચ્છવા જોઈએ, કેમ કે તેઓમાથી એક પણ જો ગયા નય (અને ત્યા શ્રાદ્ધ કરે) અથવા અશ્વ મેધ યજ્ઞ કરે કે નીલોત્સર્ગ કરે, (તોપણ પિતાની સદ્ગતિ થાય છે) દેશની અદર જે કોઈ પાપકર્મ કરે તે પાપનો છઠ્ઠો ભાગ સન્ન ભોગવે છે, એમા સશય નથી, માટે પાપ કરવા તૈયાર થયેલા હરકોઈને સન્નએ અટકાવવો જોઈએ તુ સૂર્યવંશમા જન્મ્યો છે અને ત્રિશકુનો ઉત્તમ પુત્ર છે, છતાં તે પુત્ર વેચવા તૈયાર થયેલા આને કેમ ન અટકાવ્યો? હે સન્ન! તુ આર્ય થઈ અનાર્ય જેવુ કર્મ કરવા ઇચ્છે છે, પણ આ મુનિપુત્રને છોડી દેવાથી અને મારુ વચન માનવાથી જ તારા દેહમા સુખ થશે, એમા કઈ વિચારવા જેવુ નથી હે સન્ન! તારા પિતા શાપ ના યોગથી આકાલપણ પામ્યા હતા, પણ મે એમને એ જ શરીરથી સ્વર્ગલોકમા પહોંચાડ્યા છે, માટે હે સન્ન! એ જ પ્રેમના સમ્બંધથી તુ મારુ વચન માન અત્યંત દુઃખી થઈ રહતા આ ગરીબ બ્રાહ્મણને તુ છોડી દે આ રાજસૂય યજ્ઞમા મે તારી પાસે આ અવશ્ય યાચના કરી છે, તો યાચનાનો

ભાગ કરવાથી યતા દોષને તુ કેમ સમજતો નથી ? હે ઉત્તમ સગ્ન ! આ યજ્ઞમા યાચના કરેલું સર્વકાળ આપણું નેઈએ, નહિ તો હે સગ્ન ! તેને પાપ જ લાગે એમા સગય નથી

આમ બોલ્યા હે મહાનજ ! તે વિશ્વામિત્રનું એવું વચન સાભળી ગગ્નઓમા ઉત્તમ હરિશ્ચંદ્ર મુનિશોષ વિશ્વામિત્રને કહેવા લાગ્યો 'હે ગાધિપુત્ર મુનિ ! જલોદરથી હું ઘણો જ દુઃખી થાઉં છું, માટે આને હું તહિ છોડું હે વિશ્વામિત્ર ! તમે કંઈ બીજું આગો મારો આ કાર્યમા તમારે અવશ્ય આગ્રહ ન કરવો ' સગ્નનું તે વચન સાભળી અત્યંત ક્રોધી સ્વભાવના વિશ્વામિત્ર બ્રાહ્મણપુત્રને ગક નેઈ દુઃખથી અત્યંત તપી ગયા ૧-૫૯

તચ્છુત્યા ઘચનં રાહો વિશ્વામિત્રોત્તિકોપન ।

યમૂલ દુલ્લસંતતો વીક્ષ્ય દીનં ક્ષિજાત્મજમ્ ॥૫૯॥

હનિ શ્રીદેવીભાગવત નહાપુરામુખા નમ્રમ સ્કંધ વિરે

અધ્યાયમા ૧૯ મે સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૭ મો*

વિશ્વામિત્રે શુન:રોપને ઘાહ્યો અને

હરિશ્ચંદ્ર રોગથી રહિત થયો

બ્યાસ ઉવાચ

ચદન્તં વાલકં વીક્ષ્ય વિશ્વામિત્રો દયાનુર: ।

શુન:રોપમુવાચેદં ગત્વા પાર્શ્વેન્તિતુ ક્ષિતમ્ ॥ ૧ ॥

આસ બોલ્યા બાળક શુન રોપને રહતો જોઈ દયાનુર થયેલા વિશ્વામિત્રે તેની પામે જઈ અત્યંત દુઃખી યતા તેને આ વચન કહ્યું 'હે પુત્ર ! વરુણદેવનો મન હું તને કહું છું, તેનું મારી આશુથી મનમા સ્મરણ કરતા ને જપ કરતા તારું કન્યાણું થશે ' શોકથી ગભરાતો શુન રોપ વિશ્વામિત્રનું એ વચન માભળી, તેમણે કહેલા મનનો સ્પષ્ટ અનુભવથી મનમા જપ કરવા લાગ્યો હે સગ્ન ! મનને તે જપી રહ્યો, ત્યાંજ તરત જ તે બાળક ઉપર પ્રમત્ત થયેલા દયાળુ વરુણદેવ ત્યા પ્રગળ્યા ત્યાંજ તેમને પ્રકટેલા બઈ

બધા અત્યંત વિસ્મય પામ્યા અને તેમના દરોનથી આનંદ પામી તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા સેગરી દુઃખી ગગ્ન હરિશ્ચંદ્ર પણ અત્યંત વિસ્મય પામી તેમના ચરાણોમા તમ્બો અને બે હાથ બાંધી મામે બ્રિભેલા તે દેવની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો

હરિશ્ચંદ્ર બોલ્યા 'હે દેવોના દેવ ! હે કૃપાના સમુદ્ર ! હું પાપાત્મા અત્યંત મદ્યુદ્ધિ છું મે અપસંધ કર્યો છે, છતા આપ પરમેષ્ઠીએ મને ગરી અને પવિત્ર કર્યો છે પુત્રને ઈચ્છતા દુઃખમા રહેવા મે તમારું અપમાન કર્યું છે, પણ આપ પ્રભુએ તે ક્ષમા કર્યું, કેમ કે અત્યંત દુઃખુદ્ધિ હોય તેનો વળી અપસંધ શો ? (તેનો અપસંધ ગણાય જ નહિ) હે દેવોના દેવ 'ગરજવાળો મારણસ દોષને જ્ઞેતો નથી' એ વચન પ્રમાણે પુત્રની ઈચ્છાવાળા અને નરકથી હરતા મે તમને કહ્યા છે 'પુત્રગિત મનુષ્યની સદગતિ થતી નથી અને સ્વયં તો તેને મળતુ જ નથી' એ વાક્યથી હરેલા મે તમારો અપસંધ કર્યો છે હે પ્રભો ! જ્ઞાની પુરુષે અજ્ઞાનીતા દોષનો વિચાર કરવો જ ન જોઈએ હું માગ પુત્રથી ક્રોધો છું અને તેથી સેગથી પીડાઈને દુઃખી થયો છું હે મહાસજ ! મારો પુત્ર કયા ગયો છે, તે હું જાણતો નથી હે કૃપાના ભાગ પ્રભો ! મરણથી હરેલો મારો પુત્ર મને કળીને વનમા જતો રહ્યો છે, તેથી મે ધન આપી આ બ્રાહ્મણપુત્રને વેચાતો લીધો છે અને તે ખસીદેવા પુત્રથી તમને પ્રસન્ન કરવા આ યજ્ઞ આરંભ્યો છે હમણા તમે પ્રસન્ન થયા છો, તો તમારું દર્શન પામી જલોદરથી ગયેલું મારું અસહ્ય દુઃખ સંપૂર્ણ ગયું છે

આસ બોલ્યા એમ તે સેગાનુર ગગ્નનું વચન માભળી દેવોના દેવેશ્વર દયાળુ વરુણદેવ એ ઉત્તમ સગ્નને કહેવા લાગ્યા

વરુણદેવ બોલ્યા હે ગગ્ન ! મારી સ્તુતિ કરતા આતિ દુઃખી શુન રોપને તું છેડી દે નારો આ યજ્ઞ પૂર્ણ થયો છે અને તું પોતે મેઝોથી ગિત થા ' એમ કહી તરત જ વરુણદેવ મારી સમાનદેના દેખતા સગ્નને સેગનહિત કરી સાંભે કર્યો, તેમ જ મહાત્મા વરુણે એ (શુન રોપ) બ્રાહ્મણને પણ કાચીથી

* આ અધ્યાયમા આ ભગવાદ ગ્લોરી વિશ્વામિત્રે શુન:રોપને દેવગ્રાંથે, તે પછી હરિશ્ચંદ્ર સેગથી રહિત થયો, એ કથા કહેવાયે.

હોયે ક્યોં તે વખતે ત્યા યજ્ઞમંડપમા જયજય શબ્દ થઈ ગ્હો અત્યંત ભયકર રોગથી રહિત થયેલો રાજ તરત જ ખૂબ હર્ષ પામ્યો અને યજ્ઞ બાધનાના ખીલેથી છૂટલો શુન શેષ ખૂબ સુખી થયો વિનય યુક્ત એ રાજાએ પણ એ યજ્ઞ પૂર્ણ કર્યા ત્યારે શુન શેષ એ હાથ જેડી મહાસદોને આમ કહેવા લાગ્યો ‘હે મહાસદો! તમે ધર્મને મારી રીને જાણો છો અને’ માત્ર બોલનારા છો, તો વેદશાસ્ત્ર અનુસાર તમે ધર્મનો નિર્ણય કહો હે યજ્ઞ જાણનારા! હવે હું પુત્ર કેનો? અને મારો પિતા કેણ? તમાર વચનથી હું તેને શરણે જાઉં નેણે એ વચન કહ્યું, ત્યારે સભાસદો પરસ્પર કહેવા લાગ્યા ‘આ અછ ગર્તનો જ પુત્ર છે છતાં બીજા કેનો ગણાય? અછ ગર્તના અગ્રેયગમ્માથી આ જન્મ્યો છે અને તેણે ભક્તિથી આને પાળ્યો છે તો બીજા કેનો આ પુત્ર ગણાય? (એનો જ ગણાય) એ નક્કી છે તે સાબળી વામદેવ તે સભાસંપ્રદાને કહેવા લાગ્યા ‘એ પિતાએ તો દ્રવ્યના લોભથી પુત્રને વેચી નાખ્યો છે, માટે આ પુત્રધનને આપનારા રાજાનો ગણાવો જોઈએ, તેમા સંશય નથી અથવા આ વરુણનો પુત્ર ગણાવો જોઈએ, કેમ કે એમણે પાશથી આને છોડાવ્યા છે અને આપનાર, ભયથી બચાવતા, વિદ્યા આપનાર, જન્મ આપનાર તથા ધન આપનાર—આ પાંચ પિતાઓ (શાન્તોમા) ધ્રુવા છે’ આમ તે વખતે કેટલાક (શુન શેષને) તેના પિતાનો પુત્ર કહેવા લાગ્યા બીજાઓ હરિશ્ચંદ્ર રાજાનો પુત્ર કહેવા લાગ્યા અને કેટલાક વરુણનો પુત્ર કહેવા લાગ્યા, પણ એ બાબતમા નિર્ણય કરી શકના નહિ એમ સદેહ ઊભો થયો, ત્યારે સર્વથી પૂજાયેલા મહા વસિષ્ઠે ત્યા વિવાદ કટા મહાસદોને આ વાક્ય કહ્યું ‘હે મહાભાગો! જેમા માન્ય કરેલો નિર્ણય તમે માલગો આ બાબતને સ્નાહરહિત થઈ તેના પિતાએ વેચી નાખ્યો, તે વખત ધન લેવાથી તેનો સંબંધ તો જતો જ રહ્યો છે અને હરિશ્ચંદ્રનો જ આ ખરીદેલો પુત્ર થયો છે પણ રાજાએ પત્નિ બાધનાના ખીલે તેને બાધના, ત્યારે તેનો પા આ પુત્ર ત્હો નથી અને વરુણ પણ આના વડ સ્તુતિ કરના, ત્યારે જ તેમા

પસન્ન થઈ આને છોડાવ્યો છે, તેથી હે મહાભાગો! તે વરુણનો પગ આ પુત્ર ન ગણાય, કેમ કે જે મનુષ્ય મોટા મનોથી દેવની સ્તુતિ કરે છે, તેને એ દેવ પ્રસન્ન થઈ ઈચ્છત ધન, પ્રાણ, પશુ, સત્ય તથા મોક્ષ પણ આપે છે, (એમા ધર્મનવાઈ નથી,) એટલે ખરી રીતે તો આ પુત્ર વિશ્વામિત્રનો જ ગણાય, કેમ કે વિશ્વામિત્રે આનંદસંકટના સમયે આને મોગી શક્તિવાળો વરુણનો મત્ર આપી બચાવ્યો છે આસ બોલ્યા વસિષ્ઠનું તે વાક્ય સાબળી સભાસદોએ ‘બહુ સાચું’ એમ કહ્યું અને વિશ્વામિત્રે પણ તે વખતે ‘હે પુત્ર! મારે ધોર ગાત્ર’ એમ કહી પ્રેમપૂર્ણ થઈ તે શુન શેષને જમણા હાથે ગ્રહણ કર્યો, ત્યારે તરત જ શુન શેષ તેમની જ માથે ઉતારવો જતો ત્હો અને વરુણ પણ પ્રસન્નચિત્તા થઈ પાતાના સ્થાને ગયા પણ યાજ્ઞિક, બ્રાહ્મણો અને સભાસદ પાતાને વર ગયા અને રોગરહિત થઈ તે વખતે આનંદ પામેલો રાજા પણ અત્યંત પ્રસન્નચિત્તાથી પ્રજાઓનું પાલન કરવા લાગ્યો રોહિત નામનો કુમાર પણ વરુણનું તે વૃત્તાત સાબળી પ્રસન્ન થઈ ધોર જગતમા આવેલા પર્વતમાથી પોતાના વેર આવ્યો, ત્યારે દૂતોએ રાજા પાસે આવી તે પુત્રને આનેલો જણાવ્યો એટલે હા પાની એ દોસપતિ તરત જ પુત્રની સામે ગયો પિતાને આવના જોઈ પ્રેમથી ઊભાઈ જઈ અત્યંત પ્રેમવિદ્ય થઈ મોકલે લીમે પણ અશુભજેલા નવોવાળો રોહિત પૃથ્વી પર દડવન પડ્યો ત્યારે રાજાએ પણ આનંદયુક્ત થઈ તે પુત્રને ઉડી ભેગીને મસ્તકમા સ્વી દુશા પૂજા પછી તેને ખોળામા બસાડી હા પામેલા રાજાએ નેત્રના ઊંના હનાગુઓથી મસ્તક પર અભિષેક કર્યો પછી અત્યંત પ્રિય એ પુત્ર માથે તે જન્મ કરવા લાગ્યા જન્મગામા શ્રેષ્ઠ હરિશ્ચંદ્ર નરમેધ યજ્ઞનો વૃત્તાત વિસ્તારથી પુત્રને કહ્યા અને પછી ઉત્તમ સજ્જત યજ્ઞ કર્યો તેમા વસિષ્ઠનો સત્કાર કર્યો, રાજાએ તેમના હામ કરનાર બનાયા પછી એ યજ્ઞ સમાપ્ત થયો, ત્યારે મુનિ વસિષ્ઠી અતિશય આદરથી રાજાએ પૂજા કરી પછી મુનિ વસિષ્ઠ ઇંદ્રના નુદર સ્થાનમા ગયા, ત્યા વિશ્વામિત્ર પણ આયા હતા

અને વસિષ્ઠ નાથે મળ્યા હતા તે બંને જણ મળીને ત્યાં દેવલુવનમા બેસા હતા, ત્યાંજે મુનિશ્રેષ્ઠ વિશ્વામિત્રે પૂજા પામેલા તે વસિષ્ઠને જોઈ વિસ્મયયુક્ત ચિત્તે ઇંદ્રની સભામા તેમને પૂછ્યું 'હે મુનિશ્રેષ્ઠ! આવી મોટી પૂજા કોણે કરી તમે મારી આગળ સત્ય કહે' (તે માલગી) વસિષ્ઠે કહ્યું 'પ્રતાપી રાજા હરિશ્ચંદ્ર મારે યજમાન છે, તેણે ઉત્તમ દક્ષિણાવાળો રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો હતો તે રાજા જેવો સત્યવાદી, વ્રતધારી, દાતા, ધર્મશીલ અને પ્રજાઓને સજી સખવામા તત્પર બીજાને કોઈ રાજા નથી હે વિશ્વામિત્ર! તેના યજમાને આ પૂજા મેળવી છે હે બ્રાહ્મણ! ફરી તમે શું પૂછો છો? હું તમને બતાવત વિનાનું સત્ય કહ્યું હું કે, 'હરિશ્ચંદ્ર જેવો સત્યવાદી, દાતા, શૂરો અને પરમ ધાર્મિક રાજા થયા નથી થયે પાવું નહિ'.

વ્યાસે કહ્યું તેમનું એ વચન સાભળી અત્યંત ક્રોધેલાઈ વિશ્વામિત્ર ક્રોધથી લાલ નેત્રોવાળા થઈ વસિષ્ઠને કહેવા લાગ્યા 'વરુણની ઇચ્છા પ્રમાણે કરવા કૃમ્લ કર્યો છતાં જેણે વરુણને કૃત્યા હતા અને જેને કપટ પ્રિય છે, એવા જુઠા રાજાની તમે આવી સ્તુતિ કરો છો, માટે હે મહાબુદ્ધિમાન! જન્મથી માડી મેળવેનું મારા તપનું તથા અધ્યયનનું જે પુણ્ય છે અને તમાન મોગ તપનું જે પુણ્ય છે, તેની આપણે ગણત કરીએ તમે અત્યંત વખાણેલા એ ગણને જોઈ અતત્યવાદી, અત્યંત અદાતા અને મહાનીચ ન કર, તો જન્મથી માડી એકઠું કહેવું માન મર્થ પુણ્ય તાગ પામે અને જો તેને તેવો હું કરું તો તમારું સર્વ પુણ્ય નાશ પામે આવી આપણે ગણત કરીએ' પછી વિવાદ કરતા બંને અતિ દ્રોહી મુનિઓ એ શરત કરી સ્વર્ગ લોકમાધી પોતાના આશ્રમમા ગયા ૧-૫૯

ગ્રહં રુચ્યા તતસ્તો નુ વિવદન્તો મુની તદા ।

સ્વાધ્મન્યર્ગલોચાશ્ચ ગતો પરમકોપનો ॥૫૯॥

હનિ ગીરિવો નાનવન મહાપુરુષમા સમમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૩ મો નામમ

અધ્યાય ૧૮ મો*

વિશ્વામિત્રનો હરિશ્ચંદ્ર ઉપર ક્રોધ

વ્યાસ ક્ષમા

કદાચિત્તુ હરિશ્ચન્દ્રો મૃગયાર્થે વનં યયો ।

મપદમદ્ રુદતીં વાલો સુન્દરીં ચાલોચનામ્ ॥૧॥

વ્યાસ બોલ્યા કોઈક સમયે હરિશ્ચંદ્ર શિકાર માટે વનમા ગયા, ત્યાં સુદર નેત્રવાળી સુદર બાળાને તેણે રહતી જોઈ દયાળુ મહારાજા હરિશ્ચંદ્રે તે સ્ત્રીને પૂછ્યું 'હે કમળની પાપડીઓ જવા વિશાળ નેત્રોવાળી! હે સુદર મુખવાળી! તને કોણે અત્યંત પીડી છે? તને શું દુઃખ છે? તું મને જલદી કહે નિજન ધોર જગલમા તું કોણ છે? તારો પતિ અને પિતા કોણ છે? હે સુન્દરિ! મારા રાજ્યમા સક્ષમ પણ પરત્વીને પીડા કરતો નથી, માટે જે કોઈ તને દુઃખ દેતો હોય, તેને હું તરત જ મારીશ હે સુદર કેડતા પાછલા ભાગવાળી! તારું દુઃખ તું કહે હે પાતળા નેત્રવાળી! તું શાત થા હે સુદર મધ્ય ભાગવાળી! મારા દેશમા કોઈ પાપી આત્મા છે જ નહિ' એવું તેનું વચન સાભળી એ સ્ત્રીએ મુખ ઉપરથી આસુઓ વાળીને રાજ્યઓમા ઉત્તમ હરિશ્ચંદ્રને કહ્યું 'હે રાજા! મહામુનિ વિશ્વામિત્ર મને અત્યંત દુઃખ દે છે, કારણ કે તે મુનિ મારે માટે વનમા ધોર તપ કર્યો કરે છે હે ઉત્તમ વ્રતવાળા! તાગ દેશમા તેને લીધે હું દુઃખી છું એ મુનિએ સુદર, મનોહર મન અત્યંત પીડી છે, એમ તમ જાણો'.

હરિશ્ચંદ્ર રાજ્યએ કહ્યું 'હે વિશાળ નેત્રોવાળી! તું શાત થા, તને દુઃખ નહિ રહે તપ કરવામા તત્પર એ મુનિને હું અદ્ભુતવીશ' એમ તે સ્ત્રીને આશ્વાસન આપી રાજા તરત જ એ મુનિ પાસે ગયો અને મસ્તકથી તમને પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યો કે, હે સ્વામિ! તમે તપ વડે દેહને અત્યંત પીડા શા માટે કરો છો? હે મહાબુદ્ધિમાન! આ તમારે આગમ

* આ અધ્યાયમા હરિશ્ચંદ્ર સાથે વિશ્વામિત્રને વેર થયું એ કથા અનુવન પંચકોથી કહેવાયે.

x આ બાળા તે વિશ્વામિત્રે રવેરી માથા હતી.

+ એટલે કે હું ત્રિદિગ્ધુ બને અને ત્રિદિગ્ગે મેનવરા માટે

+ પોતાના પિતા ત્રિદિગ્ધુને ઉપર કુનાર મારે મુનિવરને દાસવરા બાનનું વાક્ય જેનું માનું નથી એવા અતિશય હિંસા દ્રવી માટે આ ૧૩ આ પ્રકાર કરે છે બીજી અંદાજ એ જ નમ્રતા પ્રેરેનું મુદ્દા હતી.

શા માટે છે? તમે સત્ય કહો હે વિશ્વામિત્ર! હું તમારી ઈચ્છા સફળ કરીશ ઊંઘે, જલદી ઊંઘે હવે તમે તપ ન કરશો હે સર્વજ્ઞ! મારા દેશમાં કોઈએ પણ લોકોને પીડા કરનારુ અતિ ઉગ્ર ધોર તપ કદી કરવાનુ નથી.

વ્યાસ જોલ્યા એમ વિશ્વામિત્રને અટકાવી રાજ્ય દોર ગયો અને મુનિ વિશ્વામિત્ર મનમાં મોઢ કરી ત્યાથી જતા રહ્યા ત્યાથી જઈને એ વિશ્વામિત્રને રાજ્યના તે અયોગ્ય કૃત્યનો, વસિષ્ઠ સાથેના સંવાદનો અને તપથી પોતાને અટકાવવા માટેનો વિચાર કયો અને કોપયુક્ત મનથી તેનો ખદલો લેવા (નઝી) કર્યું પછી મનમાં ખૂબ વિચારી ધોર શરીરધારી એક દાનવને સૂવગ્ની આકૃતિવાળો ખનાવી તેના દેશમાં રવાના કર્યો મોટી કાયાવાળો, ઘણો જ કાળો અને અતિ ભયંકર શબ્દ કરતો તે સૂવર રખેવાળોને ત્રાસ આપતો રાજ્યના બગીચામાં પાંડવો અને માલતી તથા કદંબોના વનને તથા જૂંઘના ઝડોને વારંવાર ઘુણાવતો અને દાતથી ગુસ્સીને ખોદી નાખતા તેણે વૃક્ષોને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખવા માડ્યા વળી તેણે ચાપા, કેવડાના વન, મોગરાના છોડ, કરેણ અને સુગંધીવાળો વગેરે કોમળ ઉત્તમ વૃક્ષોને ઉખેડી નાખ્યા તેમ જ એ બગીચામાં તે મૂવરે મુચુકદ, આસોપાલવ, બોરસલ્લી તથા તિલક વૃક્ષોને ઉખેડી નાખી તેમનો નાશ કર્યો ત્યારે બગીચાના બધા રખેવાળો હથિયારો હાથમાં લઈ ધસી ગયા અને અત્યંત ગભરાયેલા માણીઓ 'હાય હાય' એમ કહી ત્યા ખૂંમો પાડવા લાગ્યા કાળ સમાન ક્રાંતિવાળા એ સૂવરને બાણોથી અત્યંત માર્યો, છતા તે ત્રાસ ન પામ્યો અને તેણે રખેવાળોને હેરાન કર્યો ત્યારે અત્યંત ભયથી ગભરાઈને તેઓ રાજ્યને શરણે ગયા અને ભયભીત બની ધૂનજતા 'બચાવો, બચાવો' એમ કહેવા લાગ્યા ભયથી ગભરાયેલા તેઓને આવેલા જોઈ રાજ્યને ગુણ્યુ 'શા ભય છે? કોનાથી ભય છે? તમે કેમ આવ્યા છો, કહો હે રખેવાળો! દેવોથી કે રાક્ષસોથી હું ડરતો નથી તમને કોનાથી ભય થયેલો છે, તે મારી આગળ કંઈ લોકમાં પાપી યુદ્ધિવાળો જે દુષ્ટ શત્રુ થયો છે, તે દુર્ભાગીને એક

જ બાણથી હું મારી નાખીશ. દેવ કે દાનવ હશે, તોપણ તેને તીક્ષ્ણ બાણોથી હું મારી નાખીશ, તે ક્યા છે, કેવા દેખાવનો છે અને કેટલા બળવાળો છે?

માણીઓ જોલ્યા હે રાજા! એ દેવ, દૈત્ય, યક્ષ કે કિન્નર નથી, પણ મોટા શરીરવાળો સૂવર છે અને તમારા બગીચામાં તે ઊભો છે અતિશય કોમળ ફૂલછોડોને દાતથી તે ઉખેડી નાખે છે અને ઘણો જ વેગવાન હોઈ તે સૂવરે આખા બગીચાને છિન્નભિન્ન કરી નાખ્યો છે હે મહારાજ! બાણ, પથરા અને લાકડીઓથી અમે તેને માર્યો છે, છતા તે ડરતો નથી અને અમને મારવા દોડે છે એવું તેઓનું વચન સાભળી કોપથી વ્યાસ થયેલો રાજા ઘોડા પર ચડી તરત જ બગીચા તરફ ગયો હાથી, ઘોડા, રથ અને પાળાઓ સહિત મોટા સૈન્ય સાથે તે ઉત્તમ બાગમાં ગયો ત્યા ઘુઘવાટા કરતા ભયંકર સૂવરને તેણે જોયો, ત્યારે બાગને ભાગી નાખેલો જોઈ રાજા ક્રોધે ભરાયો, તરત જ ધનુષમાં બાણ ચડાવી, ધનુષ ખે ચીને એ પાપી સૂવરને મારી નાખવા તેણે તૈયારી કરી રાજ્યને હાથમાં ધનુષવાળો તથા ક્રોધથી વ્યાકુળ થયેલો જોઈ અતિ ઉગ્ર શબ્દ કરતો સૂવર એકદમ સામે ધસ્યો બેડેળ મુખવાળા તે સૂવરને આવતો જોઈ રાજ્યને તેને મારવાની ઈચ્છાથી તેના પર બાણ છોડ્યું પણ તેના બાણને વેગથી તથા બળથી ચુકાવી દઈ તે સૂવર રાજ્યને બાણ ગી જઈ મોટા વેગથી નીકળી ગયો તે વખતે તેને જતો જોઈ કોપેલા રાજ્યને યત્નથી ધનુષ ખે ચી તીક્ષ્ણ બાણો છોડવા માડ્યા પણ ક્ષણવારમાં રાજ્યના દૃષ્ટિમર્ગે આવતો ને ક્ષણવારમાં અદૃશ્ય થતો એ સૂવર અનેક પ્રકારના શબ્દો કરતો દોડવા લાગ્યો અત્યંત કોપેલો હરિશ્ચંદ્ર ધનુષ ખે ચી વાયુ જેવા વેગવાળા ઘોડાથી એ સૂવરની પાછળ ગયો પછી તેનું સૈન્ય વનની અદર આમતેમ જતુ રહ્યું અને રાજ્ય એકલો દોડી જતા તે સૂવર પાછળ દોડ્યો અપોરતો મગમ થયો, ત્યારે નિર્જન વનમાં તે આવી પહોંચ્યો તેનું વાહન ઘોડો થાકી ગયો અને તે પોતે પણ ખૂબ તરસ્યો ને ભૂખ્યો થયો પેલો સૂવર દેખાતો બધ પડ્યો, ત્યાર મહાભયંકર વનમાં માર્ગ ભૂલેલો એ રાજા ચિતાતુર થયો અને

દુષ્ટીની ગેરે વિભો રવો 'હુ શુ કરુ ? કયા જાઉં ?
વનમા મારો કોઈ મલાયક નથી અને પોતાના માર્ગને
હુ જાણતો નથી, તો હવે કયા જાઉં ?' આમ તે
વિચારવા લાગ્યો. મનુષ્યરહિત તે જંગલમા એમ
ચિંતાતુર થઈ રાત્ર વચરતો હતો, તેવામા ઘણા
જ નિર્મળ જળવાળી એક નદી તેણે જોઈ તેને
જોઈ આનંદ પામેલા ગળત્રો ઘોડાને પાણી પાઈ
ઘોડા ઉપરથી ઊતરી પોતે પણ ઉત્તમ નિર્મળ
પાણી પીધું દિશાઓતો ભ્રમ થવાથી અત્યંત મોહિત
થયેલા ગળત્ર ત્યા પાણી પી સુખ પામ્યો અને પછી
નગર તરફ જવા તેણે ઇચ્છા કરી, તેવામા વૃજ
ગ્રાહ્યપુત્ર કેપ ધરનારા વિશ્વામિત્ર ત્યા આવ્યા.
ત્યાંજે એ ઉત્તમ ગ્રાહ્યપુત્રે જોઈ રાત્રએ પ્રેમપૂર્વક
તેમને નમસ્કાર કર્યા વિશ્વામિત્રે પ્રણામ કરતા એ
ઉત્તમ રાત્રને કહ્યું 'હે મહારાજ ! તારુ કલ્યાણ
ધાર્યો, તું એકમે આ નિર્જન વનમા કેમ આવ્યો
છે ? હે ગળત્ર ! આહીં તે તું કયા ઇચ્છ્યું છે ? હે
શ્રેષ્ઠ રાત્ર ! સ્વિગ થઈ તું સર્વ કારણ કહે

હરિય દ્ર રાત્રએ કહ્યું ઘણા જ મોટા સશર
વાળા યજ્ઞવાન એક સુવરે મારી કૂલવાડીમા આવી
કોમળ ક લહેરોને એકદમ કચડી નાખ્યા છે હે
મુનિશ્રેષ્ઠ ! તે દુષ્ટને અટકાવવા લાખમા ધનુષ લઈ
સૈન્ય નહિત હુ માગ નગરની નીકળ્યો છું પાપી,
માથાવી અને વગવાન એ સુવર મારી નજર આગળ
ક્યાંક જતો રહ્યો છે, હુ તેની પાછળ આવ્યા છું
અને મારુ સૈન્ય પાગ ક્યાંક જતુ રહ્યું છે ભૂખ્યા
ને તમચો હુ મૈત્રાવી વિખાંડે પરી અહીં આગા છું
અને હે મુનિ ! નગરનો માર્ગ તથા સૈન્યની ગતિ
જાણી શકતો નથી હે પ્રેમા ! નગર તમ્હનો રસ્તો
તમે મને બતાવો આ નિર્જન વનમા મારા ભાન્યતા
યોગની તમે આવ્યા છે હુ અપાવ્યાનો પ્રખ્યાત
રાત્ર હરિય દ્ર દ્ર, ગન્ધસૂય યજ્ઞ કન્નાર હોઈ (દેહેને)
દિનિજત પદાર્થ દમેના આપુ છું હે બ્રાહ્મણ ! યજ્ઞ
માટે તમને જે ધનની ઇચ્છા હોય તો તમે અવાધ્યા
આજને હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! હુ તમને પુષ્કળ ધન
આપીના ૧-૫૮

ધનેષ્ટા વદિ તે વ્યવસ્થા વચ્ચે વિજયવત્તમ !

માગન્ધ્યમયોરવાયાં દાસ્યમિ વિપુલં ધનમ્ ॥૫૮॥

અધ્યાય ૧૮ મે ભાગ

અધ્યાય ૧૮ મે *

વિદ્યામિત્રે હરિશ્ચંદ્રનું રાજ્ય લઈ લીધું

વ્યાસ ઉવાચ

इति तस्य वचः श्रुत्वा भूयतेः कौशिको मुनिः ।

प्रहस्य प्रत्युवाचेदं हरिश्चन्द्रं तदा नृपम् ॥ ૧ ॥

આમ બોલ્યા હરિશ્ચંદ્રનું એ વચન સાંભળી
વિશ્વામિત્ર મુનિ ખૂબ હસીને તે વેળા હરિશ્ચંદ્ર
રાત્ર પ્રત્યે આ વચન કહેવા લાગ્યા 'હે રાત્ર !
આ તીર્થ પુણ્યરૂપ, પવિત્રકરક અને પાપનો નાશ
કરનાર છે. મારે હે મહાભાગ તમે સ્નાન કરો અને
પિતૃઓનું તર્પણ કરો હે ગળત્ર ! આ ક્રામ અત્યંત
શુભ છે, મારે આત પવિત્ર આ પુણ્યતીર્થમા સ્નાન
કરી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તમે દાન આપો જે
મનુષ્ય મહાપવિત્ર તીર્થમા આવી સ્નાન કર્યા વિના
જાય છે, તે ફરી આત્મહત્યારો થાય છે એ સ્વાધ
ભુવ મનુષ્યે કહ્યું છે, મારે હે રાત્ર ! આ ઉત્તમ તીર્થમા
(સ્નાન કરી) પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તમે પુણ્ય
કરો પછી હુ તમને રસ્તો બતાવીશ એટલે તમે
નગરમા જજો હે નિર્દોષ કદુત્સ્યવશી ! તમારા દાનથી
સતુષ થઈ હુ તમને રસ્તો બતાવવા આજે તમારી
માથે આવીશ કપટથી શોભતુ મુનિ વિશ્વામિત્રનું
તે વચન સાંભળી રાત્ર હરિશ્ચંદ્ર વન્ત્રો ઉતારી વિધિ
પ્રમાણે સ્નાન કરવા નદી પાસે ગયો મુનિના વાક્યો-
થી મોહિત થઈ તેણે ઘોડાને કાઢ સાથે બાધ્યો અને
અવશ્ય ભાવિતા યાગથી તે વખતે તેને તે વગ થયો
સ્નાનવિધિ કરી, પિતૃદેવોને સારી રીતે તૃપ્ત કરીને
રાત્રએ વિશ્વામિત્રને કહ્યું 'હે સ્વામિત્ર ! હુ તમને
દાન આપુ છું હે મહાભાગ ! ગાયો, પુશ્વી, સોતુ,
હાથી, ઘોડા, રથ અને વાહન, જે કાઈ તમે ઇચ્છતા
હો, તે હમણા હુ આપીશ, મારે નહિ આપવા જેવું
કઈ પણ નથી પૂર્વે ઉત્તમ ગન્ધસૂય યજ્ઞમા મુનિઓની
પાને મે આ વ્રત લીધું છે, મારે હે મુનિ ! આ
ઉત્તમ તીર્થમા મંગવા તમે જે કઈ ઇચ્છતા હો તે
ક્રો, હુ તમને તે આપીગ

* આ અધ્યાયમા મહારાજા વિશ્વામિત્રે હરિશ્ચંદ્રનું રાજ્ય
વહી લીધું

વિશ્વામિત્ર જોલ્યા હે રાજન્ ! પૃથ્વી પર તમારી મોટી કીર્તિ મેં પહેલાં સાબળી છે અને વસિષ્ઠે પણ તે કીર્તિ મારી આગળ કરી છે કે, 'સૂર્યવંશના હરિશ્ચંદ્ર જેવો દાતા છે, તેવો રાજા પૃથ્વી પર થયો નથી ન થશે પણ નહિ ત્રિશત્રુનો પુત્ર એ ઉત્તમ રાજા જેવો અર્થ ઉદાર છે, તેવો પૃથ્વી પર કોઈ જ નથી' આ કારણથી આજે તમારી પામે હું માગુ છું કે, હે મહાભાગ્યશાળી રાજા ! માગ પુત્રનો વિવાહ છે તે માટે તમે મને ધન આપો

હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું હે પ્રાહ્લણશ્રેષ્ઠ ! તમે વિવાહ કરો, હું તમને માગ્યા પ્રમાણે ધન આપીશ, તમે જેટલું ધન ઇચ્છતા હશો, તે તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે હું તમને અવશ્ય આપીશ

વ્યાસે કહ્યું હાવામા તત્પર મુનિ વિશ્વામિત્ર, તે રાજાએ એમ કહ્યું, ત્યારે ગર્ધર્વની માયા પ્રકટ કરીને તે પણ રાજાને ખતાવી, જેમા અતિશય ક્રોધજન્ય એક કુમાર અને દશ વર્ગની કન્યા દેખાયા (પછી તેમણે કહ્યું) 'હે ઉત્તમ રાજા ! આ બંનેનું વિવાહકાર્ય આજે કરજા છે ગૃહસ્થ તમને પ્રાહ્લણ પુત્રનો આજે જ વિવાહ કરી દેવાથી રાજસૂય યજ્ઞ કરતા પણ અધિક પુણ્ય થશે' તે વચન સાંભળી તેમની માયાથી મોહિત થયેલો રાજા 'બહુ મારું' એમ પ્રતિજ્ઞા કરી બીજું કંઈ પણ જોલ્યો નહિ પછી વિશ્વામિત્રે તેને માર્ગ ખતાવ્યો, એટલે તે નગર તરફ ગયો વિશ્વામિત્ર પણ રાજાને હળી આશ્રમમા ગયા પછી વિવાહવિધિ કરી (અયોધ્યામા ગયેલા) વિશ્વામિત્રે (તે વેળા અગ્નિહોત્રની શાળામા બેસેલા) રાજાને કહ્યું 'હે રાજા ! અગ્નિહોત્રની વેદિકા પર જ તમે આજે ઇચ્છા પ્રમાણે દાન આપો' ત્યારે રાજાએ કહ્યું 'હે પ્રાહ્લણ ! તમને શી ઇચ્છા છે, તે તમે કહો, તમે ઇચ્છેનું નહિ આપવા જેવું હશે તોપણ તે હું આપીશ સસારમા હાલ હું યશની ઇચ્છાવાળા છું, જેણે વૈભવ પામી પત્નોકમા સુખ આપનારું રુદ્ર યજ્ઞ મેં કર્યો નથી, તેનું જીવન વ્યર્થ જ છે' પછી વિશ્વામિત્રે કહ્યું 'હે મહારાજા ! અત્યંત પવિત્ર વેદી પર હાથી, બોડા, સ્વ અને રત્નો

સહિત સર્વ રાચરચીલાવાળું રાજ્ય તમે વરતે આપો' વ્યાસ જોલ્યા મુનિની માયાથી મોહિત થયેલા રાજાએ તેમનું વચન સાંભળી કંઈ પણ વિચાર કર્યો વિના જ 'રાજ્ય મેં આપ્યું' એમ દેવેચ્છાએ કહ્યું, ત્યારે અત્યંત દૂર વિશ્વામિત્રે 'તે મેં લીધું' એમ તેને કહ્યું (કરી પણ કહ્યું) 'હે મહાપુલ્કિતમાન રાજેન્દ્ર ! દાનયોગ્ય દક્ષિણા પણ તમે આપો, કેમ કે દક્ષિણાર્ચિત દાન નિષ્ફળ છે એમ મનુષ્યે કહ્યું છે માટે દાનના કળ સારુ શાસ્ત્રોક્ત દક્ષિણા તમે આપો' એમ કહેલા રાજાએ અત્યંત વિસ્મિત થઈ તેમને કહ્યું 'હે સ્વામિન્ ! કહો, મારે હવે કેટલું ધન દક્ષિણા તરીકે તમને આપવું જોઈએ ? હે સત્પુરુષ ! જેટલા પ્રમાણમા તે ધન હોય તે કહો હે તપોધન ! દાનની પૂર્તિ માટે હું તે આપીશ, તમે સ્વસ્થ થાઓ' તે સાંભળી વિશ્વામિત્રે પણ એ રાજાને કહ્યું 'અઠી લાક મોનું હવે તમે દક્ષિણા તરીકે આપો' અત્યંત વિસ્મય પામેલા રાજાએ 'તે પણ હું આપીશ' એમ તેમની આગળ પ્રતિજ્ઞા કરી પછી તે જ સમયે તેના સેનિકો તેની તપાસ કરતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને વ્યગ્ર છતાં તે રાજાને જોઈ આનંદ પામી તેની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા તેમનું વચન સાંભળી કંઈ પણ સારુ-ખોટું કહ્યા વિના રાજા પોતે કરેલા ક્રમનો વિચાર કરતો ત્યાંથી રાણીવાસમા ગયો ત્યાં 'આવું દાન આપવા મેં કેમ સ્વીકાર્યું ? કારણ કે આ તો સંસ્વિ અપાર્થક ગયું' વનમા જેમ વૃણરઓ વૃણી લે, તેમ પ્રાહ્લણે અહીં મને હમ્યો છે રાચરચીલા સાથે મળવું રાજ્ય મેં આપા દીધું અને અઠીલાક સોનું દક્ષિણા તરીકે આપવા કમ્પત્યુ છે હું નું કરું ॥ મારી બુદ્ધિ થાઈ થઈ ગઈ, મુનિનું કપટ મેં ન જાણ્યું અને આ તપસ્વી પ્રાહ્લણે એકાએક મને હમ્યો છે દેવના કૃપાને હું ભાગી શકતો નથી, હા, દંવ ! હવે શું થશે ?' એમ ચિંતા કરતો રાજા અત્યંત વિચાર થઈ ઘેર આવ્યો ત્યારે પતિને ચિંતા કરતા જોઈ રાણીએ કાનુ પૂર્વક 'હે પ્રભો ! હમણાં તમે ઉદાર મનવાળા કેમ દેખાવ્યો છો ? શી ચિંતા છે ? કહો વનમાથી પુત્ર આ યો છે, પત્ની તમે રાજસૂય યજ્ઞ પાડી કને લીધો છે, તો હે રાજેન્દ્ર !

તમે ગા માટે શોક કરો છો ? શોકતું કારણ કહો કોઈ પણ સ્વર્ગે યજ્ઞવાન કે દુર્બળ તમારો શત્રુ નથી, વરુણ પણ અત્યંત સતૃપ્ત થયા છે અને ગૃથ્વી પર તમે દુતાર્થ થયા છો (છતાં શોક કેમ કરો છો ?) ચિંતાથી ગરીર ઘસાય છે અને ચિંતા જેવું (ભાકર) મરણ પણ તથી, માટે હે ઉત્તમ ગજા ! તમે ચિંતા છોડી દો અને હે વિદ્વાન ! તમે સ્વસ્થ થાઓ ' પ્રિયાતુ પ્રેમપૂર્વકતુ વાક્ય સાભળી સગ્નએ સારુ - ખોટું કઈ પણ ચિંતાતુ કાગણ કહ્યું નહિ ચિંતાથી ઘેરા ચેલા જ સહી એ સગ્નએ ભોજન કરું અને ઉત્તમજ શય્યામા સૂવા છતાં સગ્ન નિદ્રા ન પામ્યો સવારમા ઊઠી ચિંતાથી ખીડાતો સગ્ન સધ્યા વગેરે ક્રિયાઓ જેટલામા કરે છે, તેટલામા વિશ્વામિત્ર આવ્યા સર્વસ્વ લઈ લેનાર એ મુનિને કારણે તજાને જણાવ્યા, એટલે (અદર) આવી વાગવાર પ્રણામ કરતા સગ્નને તે કહેવા લાગ્યા ' હે સગ્ન ! સત્ય છોડી દે અને વાણીથી કબુલેતુ સત્ય અને સોનું તુ મને આપી દે, હે સગ્નન્દ્ર ! તુ હવે સત્ય વાણીવાળો થા '

હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું ' હે સ્વામિન ! આ સત્ય તમારું છે, મેં તમને આપી દીધું છે માટે તે છોડીને હું બીજી સ્થળે જાવ્યા જઈશ હે વિશ્વામિત્ર ! તમે ચિંતા કરો મા હે પ્રભો ! મારું મર્ગસ્વ તમે વિધિ પ્રમાણ લઈ લીધું છે માટે હે બ્રાહ્મણ ! સોનાની દક્ષિણા આપવા હાલ હું અગ્રકૃત છું પ્રથમ તુ તમને (સગ્નતુ) દાન આપી દઉં છું અને પછી કાનના મારી પામે ધનની આવક થશે ત્યાર તે દક્ષિણા પડું હું આપીશ ' એમ કહી નગ્નએ પુનઃ તવા પત્નીને કહ્યું મોટા વિસ્તારવાળું મધ્ય સત્ય (આપણા) નણ સત્તેરો સિવાય હાથી, ઘોડા, રથ, રત્નો તથા સુવર્ણ સહિત મેં આપને વેદિકા ઉપર આપી દીધું છે ! માટે અયોધ્યા છોડીને મેંઈ વનની ઝાડીમા હું જતો સહીશ મમૃદિશ્યુ આ સર્વ સત્ય સાને રીતે મુનિ ભવે ગ્રહણ કરે ' એમ પુનઃ તથા નીતે પડી ઉત્તમ ધર્માત્મા હરિશ્ચંદ્ર તે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણને માન આપતો પાતાના ઘરમાથી નાહી નીકળ્યો નગ્નને જતો જોઈ, તેની ની તવા પુન

પુન પણ ચિંતાતુર અને અત્યંત દુઃખી મુખવાળા થઈ તેની પાછળ ચાલી નીકળ્યા તે વખતે નગરમા મોટો હાલકાર વર્ધ સહો અને અયોધ્યા શહેરમા વસતા સર્વ પ્રાણીઓ તેઓને જોઈ શોક કરવા લાગ્યા કે, ' હાલ, આ સગ્ન ! તમે આ તુ કામ કરું ? આ કહેશ કયાથી આવ્યા ? હે મહાસગ્ન ! ચતુર વિદ્યાતાએ તમને ક્યા છે ' એ વેળા તે મહાત્મા સગ્નને પુત્ર તથા પત્ની સાથે (જતો) જોઈ સર્વ વર્ણો દુઃખ પામ્યા બ્રાહ્મણ વગેરે નગરવાસીઓ ' આ મૃતારો છે ' એમ કહેતા દુરચારી બ્રાહ્મણ વિશ્વામિત્રની નિંદા કરવા નીકળી જતા તજા સામે આવી વિશ્વામિત્રે આવું કહોર વચન કહ્યું ' હે સગ્ન ! દક્ષિણાનું સોનું મને આપી તુ જા, અથવા ' હું નહિ આપું ' એમ કહે, એટલે એ સોનું હું છોડી દઉં, હે સગ્ન ! તારા હૃદયમા જે લોભ હોય, તો સત્ય સત્ય પાછું લે અને ' મેં આપી દીધું છે ' એમ જને તુ માનતો હોય, તો જે (સોનું) કબુલ્યું છે, તે આપ ' એમ કહેતા વિશ્વામિત્રને અત્યંત દુઃખી થયેલા મનવાળો હરિશ્ચંદ્ર સગ્ન પ્રણામ કરી એ હાથ જોડી કહેવા લાગ્યા ૧-૬૩

પવ ભુવન્તં ગાઘેય હરિશ્ચન્દ્રો મહીપતિઃ ।

પ્રણિપત્ય સુરીતાત્મા કૃતાન્નિપુટોઽમ્ભવીત્ ॥૬૩॥

ઈતિ શ્રીહરીના ૧૧૧ મંત્રપુરાનમા સપ્તમ સ્કંધે ચરિત્રે

અધ્યાય ૧- મો સપ્તમ

અધ્યાય ૨૦ મો*

દક્ષિણા આપના હરિશ્ચંદ્રનો પ્રયત્ન

ગાય ઉગ્રજ

અદરયા તે હિરણ્યં વૈ ન કરિષ્યામિ મોજનમ્ ।

પ્રતિજ્ઞા મે મુનિશ્રેષ્ઠ વિપાદ ત્વજ સુવત ॥૨॥

હરિશ્ચંદ્ર કહ્યું હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! તમને સોનું આપ્યા વિના હું ભોજન નહિ કરું, આ મારી પ્રતિજ્ઞા છે, માટે હે ઉગ્રમ વ્રતવાળા ! તમે ખેદ છોડી દો હું સૂર્યવંશમા જન્મેલો, સગ્નસૂય યજ્ઞ કરનારો અને મનુષ્યોને ઈચ્છીને આપનારો ક્ષત્રિય તજા છું, તો હે

+ આ અધ્યાયમા નાટ્યસ્થાનો ૨ મંત્રોથી દર્શાવ્યા આપવા માટે હરિશ્ચંદ્રે કર્યા પ્રયત્ન વર્ણવેલો.

સ્વામિનું પોતાની ઈચ્છાથી આપી દઈ હવે હું નકાર કેમ કરું—મેં નથી આપ્યું, એમ માત્રથી કેમ કહેવાય? હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ! મારે તમારું લેણું અવશ્ય આપવું છે તમે સ્વસ્થ થાઓ, મનધાર્યું સોનું હું તમને આપીશ, માત્ર ન્યા સુધી હું ધન મેળવું, તેટલો કાળ તમે રાહ જુઓ.

વિશ્વામિત્રે કહ્યું હે રાજા! હવે તને ધનની પ્રાપ્તિ શી રીતે થશે? રાજ્ય, ધનભંડાર, સેન્ય અને સાધન તો ગયા છે હે રાજા! ધન માટે તારી આશા વ્યર્થ છે હું શું કરું? હે રાજા! નિર્ધન થયેલા તને લોભથી હું કેમ હુખ દઉં? માટે હે રાજા! હું નહિ આપું' એમ હવે તું કહી દે, એટલે હવે પછી મોટી આશા છોડીને હું મારી ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલો જાઉં હે રાજેન્દ્ર! 'સોનું નથી, એટલે હું તમને શું આપું?' એમ હંમણું તું કહે અને પછી સ્ત્રી તથા પુત્ર સાથે કાંઈ ત્યા ચાલો જ.

આસે કહ્યું જતા રાજાએ બ્રાહ્મણ વિશ્વામિત્રનું એ વાક્ય સાંભળી, એ મુનિ પ્રત્યે કહ્યું 'હે બ્રાહ્મણ! ધૈર્ય ધરો, હું આપીશ, મારું, સોનું તથા પુત્રનું શરીર નીરોગી છે, એટલે તે શરીરોને વેચીને પણ હે બ્રાહ્મણ! હું તમારું લેણું અવશ્ય આપીશ હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ! (આ અયોધ્યામાં) જે કોઈ ઘગક હોય, તો તમે જુઓ, નહિ તો હે પ્રભો! કાશીનગર માં આમને બધાને મૂલ્યથી વેચી નાખી ત્તી તથા પુત્ર સાથે હું દાસપદ સ્વીકારીશ, હે મુનિ! પૂરું અઢીભાર સોનું તમે લેજો અને હે બ્રાહ્મણ! તમે સંતુષ્ટ થજો એમ કહેતો હરિશ્ચંદ્ર તે પછી પત્ની તથા પુત્ર સાથે કાશીમાં ગયો કે ન્યા પાર્વતી સાથે શકર પોતે રહે છે મનને આનંદ કરતી તે સુદર નગરીને જોઈ તે જોડ્યો 'ઉત્તમ તેજવાળી આ નગરીને જોઈ હું કૃતાર્થ થયા છું પછી ગગાકિનારે આવી સ્નાન કરી, દેવાદિનું તર્પણ તથા દેવપૂજન કરીને તેણે (હવે કયે માગે) નગરીમાં જવું, તે જોવા) દિગ્ગાઓમાં જોતા માઠું રાજા હરિશ્ચંદ્ર દિવ્ય કાગીનગરીમાં પ્રવેશ કરી આ નગરી કોઈ મનુષ્યથી ભાગવાઈ નથી, પણ શકત્યા તાપ્ત્યાની

છે' એમ વિશ્વાસ પામ્યો અને હું બધી પીડાઈ વ્યાનુજ થયેલો તે રાજા પોતાની પત્ની સાથે નગરીમાં પ્રવેશ કરી પગપાળો જવા લાગ્યો તેવામાં તો દક્ષિણાની ઈચ્છાવાળા મુનિશ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ વિશ્વામિત્રને તેણે જોયા તેમને આવેલા જોઈ હરિશ્ચંદ્ર વિનયથી તપ્ર થયો અને બે હાથ જોડી તે મહામુનિને કહેવા લાગ્યો 'હે મુનિ! આ મારા પ્રાણ, આ પુત્ર અને આ પ્રિય પત્ની હજાર છે, હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ! તમારે જેનાથી કામ હોય તેને આજે તમે જલદીથી સ્વીકારો વળી બીજું પણ અમારું જે કામ હોય, તે મને કહેવાને તમે યોગ્ય છો.'

વિશ્વામિત્રે કહ્યું તારું કલ્યાણ થાઓ પોતાનું વચન જો તને યાદ હોય તો તે મહિનો પૂરો થયો છે, માટે મને હવે તું દક્ષિણા આપ પહેલા તેનું નિમિત્ત હતું (અર્થાત્ 'એક મહિનો પૂરો થયે હું દક્ષિણા આપીશ' એવી તે જે ગવધિ કરી હતી, તે હવે પૂરી થઈ છે, માટે મને દક્ષિણા મળવી જોઈએ.)

હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ કહ્યું હે જ્ઞાનતપથી બળવાન બ્રાહ્મણ! હજી પણ મહિનો પૂરો થયો નથી, તેમાં એક દિવસનો અર્પણાગ યાક્રી છે, માટે ત્યા સુધી તમે રાહ જુઓ, તે પછી બીજા સમયની રાહ જોવાની નથી.

વિશ્વામિત્રે કહ્યું 'હે મહારાજા! ભલે એમ હો, કરી હું આવીશ આજે જ નહિ આપે તો હું તને શાપ આપીશ' એમ કહી બ્રાહ્મણ વિશ્વામિત્ર ગયા, ત્યારે રાજા વિચારવા લાગ્યો 'મેં જે દક્ષિણા કમ્પલી છે, તે કેવી રીતે આમને હું આપું? વિશાળ સપરિવાળા મિત્રો આહી ક્યાથી હોય અને હાલ મારી પાસે ધન પણ ક્યા છે? મારે કોઈનું દાન લેવું, તે તો અત્યંત ખરાબ છે, તેમ જ (બીજા પાસે)

— જાણી કહેવાના બાપ આ છે કે, 'જો આ નગરી મનુષ્યથી ભાગવાઈ જાય, એટલે મનુષ્યના નષ્ટ તમે રહો જોતા, તો મને નિર્ધનને મૂલ્યથી જોઈ પણ ન લેવું, પણ આ નગરી ત્રવચર ચક્રના રક્ષક તમે રહો છો, તેથી તે ઘર મને નિર્ધનને પણ મૂલ્યથી સ્વીકારી રહે' જ અનિપ્રાપ્યવી તેને વિશ્વાન આજો.

માનાતી પાપુ ક્રમ થઈ રહેતી ધર્મગાન્ધીમા (દાન, અધ્યયન તથા યજ્ઞ ક્રમો આ) ના આજીવિધ ગતિઓએ નક્કી કરેલી છે (તેમા દાન લેવાનું તો કોણે જ નથી) દીનતા ન આપી જો હું પ્રાપ્ત થયું, તો પ્રાપ્તતા થતો નાનું નાનું પાપી હવામા હવે! ક્રીડા બાદ અથવા પ્રેતપાપ પામી મારે પોતાનું વેચાણ કરું એ જ ઉત્તમ છે' એમ વિચિન્તાતા, નીચા મુખવાળા, ગલનતા રોકે નાનને તે વેળા તેની બીએ આસુઆથી ગગગી વાણી વહેતી 'હે મહાનન' વિતા દોડી દા અને સ્વધર્મને પામો જે મનુષ્ય નત્યવી શ્રુ થાય છે, તે પ્રેતના પેઠે ત્યજવા મેલ્ય છે હે પુન્ય હ' નત્યનુ પાનન કરું એ જેવો પુન્યના ધર્મ છે તેવી વચારે ઉત્તમ બીએ મેઈ પા ધર્મ નથી એમ વિચિન્તા રહે છે જેનું વાક્ય અનત્ય થાય છે, તેનું અનિર્ભર અધ્યયન તથા દાન વગેરે નમ્ર ક્રિયાઓ નિષ્કા ધાર છે બુદ્ધિમાનોને અત્યન તાનવા મા ધર્મગાન્ધીમા નત્ય કહેવાય છે અને પા સીઓને (નત્યમા) પડવા અનત્ય કહ્યું છે રાજ યયાનિ મો અપ્રવેશો તથા નાસ્ય યા ની સ્વર્મા નયો દત્તો પા એક વાગ અનત્ય બોલવાથી સ્વર્માથી પડા હતો (તે નાભા) હાન્ધિ દ્ર નાનને કરું 'વનની ગુહિ કરતાને આ યાગ પુન (અને તુ—યાગ બે જ મા. તનીકે માની પા) નેન છે તો હે હાવી જેવી નાવનાથી! તુ જે વાકર કહેવા ધન્યતા રૂ તે હે + ત્યારે પાની બોની ને હે નાનું! તમારુ વનન અનત્ય ન વાસ્તે! પુન્યોને પુન્યપ્રાપ્તિ વસી એ જ બીઆનું કૃણ છે, (એને પુન વડ ના પાત્રે મન સખવામા કરું ની નથી) મા ધન લઈ મને વેની પ્રાપ્તતાન તમે દિત્ત મા આપા' નીનું ન વાક્ય નાવથી નાન મૂર્ચા પામ્યો અને પાત્રે ભાનમા નાવી અનત્ય દુખી વડ વિનાર કન્યા વાન્યા કે 'હે દત્તારિ!।

+ સ. યાને ત્યાર ના છે ન, વતની ગુહિ ના. પુનને ન રાજ અને સ્ત્રીન પપ ન વસી, જેવી વાક્યની આદ્ય છે, ના મા' પર નું કરું? કિમ્વા જે રીત ના રીતે તે નું માનું તુ મન મેર દા ના ના છે, પપ ના તા મા માર પર નું કરું, તે નું જ મા.

તુ મને કહે છે એ મોટું દુખ છે, મને પાપાન તાન મદ હાસ્યપુત ભાપાપુ શુ ભુલાઈ ગયા છે રાજ! એ ઉત્તમજ હાસ્યવાળી! આ બોલવાને તુ કેમ યોગ્ય થઈ રાજ! સુદરિ! બોલવું ક્રિમિ આ વનન તુ કેમ બોલે છે રાજ! સ્ત્રીને વેચવા જેનામા ધર્મ ન હતું એવો તે રાજ શેષ એમ કહી મૂર્ચાથી અત્યત વ્યાપ્ત બની પૃથ્વી પર પડી ગયો ત્યારે પૃથ્વી પર સૂતેલા ગળને જેઈ અત્યત દુખી થયેલી એ નગપુત્રી આનું કરુણ વનન કહેવા વાળી 'હાય બો મહારાજ! કોનું ખરાય વિતવ્યાથી ના સકર નાનું છે રાજ તમે ઉત્તમ શનનવાળા ધનને યોગ્ય છે, તે આજી ગાની પેકે પૃથ્વી પર પડ્યા છે! જેમણે કરોડોનું ધન પ્રાપ્તતાને દાનમા દીધું છે તે માન પતિ નાન આજે પૃથ્વી પર સૂતા છે! ના દેર! આ ગત્યે તારો મો અપરાધ કરી છે કે જેવી ડ્ર તથા ઉપે દ્ર જેવા નામને તે આ પાપી દન્યાએ પહેલાડ્યા છે રાજ! એમ કહી પતિના અમલ દુખના ભાસ્વી અત્યત પીડાતી એ સુદર કેડના પાછના ભાગવાળી રાણી પણ મૂર્ચિત થઈ પડી ગઈ તે જેઈ અત્યત દુખી થયેલા અને ભૂખથી ઘેનયેનો તેઓનો બાળક દુમાર બોલ્યા 'હે પિતા! મો પિતા! મને અત્યત આપો હે માતા! મને ભોગ્યત આપ મને વાણી જ ભૂખ લાગી છે માની બાલનું દેતુ ઘાડ જ સુ ય છે ૧-૪૫

શિશુર્દય્યા નુવાવિષ્ટ પ્રાહ વાસ્વં સુદુ ચિત્ત ।
તત્ત તત્ત પ્રવેદ્યત માતેર્મં દેહિ ભોજનમ્ ॥૪૫॥
નુર્મં વલરની જાતા નિહાડમ મેડતિશુવતિ ॥
દિત્તી દેવીશા રતન મહાપુલવશ સમમ ક્રેકર વિર
અધાર વીનમે સમાપ

અધ્યાય ૨૧ મો*

હરિશ્ચ દ્રનો મહાન રોક

બાલ રગાચ

પતસ્મિગ્નત્તર પ્રાતો વિન્વામિત્રો મહાતપા ।

મત્તકેન સમં કુદ્ધા ધન સ્વ યાચિતુ દદા ॥૧॥

આત બો ના એ નમરે મહાતપસ્વી વિશ્વામિત્ર

ડગની પેકે દદાથી અનત્ય દોષ પામી પોતાનું ધન

* આ અધ્યાય તપાસીદ અવધી હરિશ્ચ દ્ર રાજ ન મોડ વાક આ ને આ કરવાએ

માગવા ત્યા આત્મા, તેમને જેઈ હરિશ્ચંદ્ર દ્ર મૂંઝાઈત થઈ પૃથ્વી પર પડી ગયો, ત્યારે તેના પર જળ સિંચી વિશ્વામિત્રે એ સળંગને કહ્યું ‘હે સળંગેન્દ્ર! તું ઊઠ, ઊઠ! મારી ઇચ્છિત દક્ષિણ તું મને આપ, પારકું દેવું સખનાસચ્ચોને કાયમ દુષ્કર્મ વધ્યા કરે છે’ તે વખતે હિમ જેવા શીતળ પાણીથી શાંત કરેલો સળંગ ભાનમાં આવી વિશ્વામિત્રને જેઈ ફરી મૂંઝાઈ પાડ્યો, એટલે તે ઉત્તમ બ્રાહ્મણે સળંગને આસ્વાસન આપી આ વાક્ય કહ્યું

વિશ્વામિત્ર બોલ્યા ‘(મારું) ધૈર્ય સામે જો તું જેતો હોય, તો હવે મારી તે દક્ષિણ તું આપ સત્યથી સૂર્ય તપે છે, સત્યના આધારે પૃથ્વી રહેલી છે, સત્ય વિષે ઉત્તમ ધર્મે જ્યો છે અને સત્યમાં સ્વર્ગ રહેલું છે એક હજાર અશ્વમેધ અને સત્યને (બ્રાહ્મણે) ત્રાજવામાં તોળી જેવા ત્યારે હજાર અશ્વમેધ કરતા એક સત્ય વધી ગયું હતું અથવા મારે આ કહેવાનું શું કાણ છે? હે સળંગ! સૂર્ય અસ્તાચ્ચ ઉપર જાય, ત્યાં સુધીમા તું મારી દક્ષિણાને નહિ આપે, તો તે પછી હું તને નક્કી શાપ આપીશ’ એમ કહી બ્રાહ્મણ વિશ્વામિત્ર જતા રહ્યા અને કૂર વિશ્વામિત્ર મુનિએ પીટલો નિર્ધન સળંગ હરિશ્ચંદ્ર પોતાના સત્યનું રક્ષણ કરવા દુષ્કર્મ થઈ ભયાનુર થયો એવામાં વેદના પારને પામેલો ક્રોધ બ્રાહ્મણ અનેક બ્રાહ્મણો સાથે પોતાના ઘરની બહાર નીકળ્યો હતો (તે ત્યાં દેખાયો) તે તપસ્વીને આવતો જેઈ તે વખતે રાણીએ ત્યાં ઊભેલા સળંગને ધર્મના અર્ચવાળું આ વાક્ય કહ્યું બ્રાહ્મણ ત્રણે વર્ણોનો પિતા કહેવાય છે અને પિતાનું દ્રવ્ય પુત્રે લેવું જ જેઈએ એમાં સંશય નથી, માટે ધન સારુ આ બ્રાહ્મણ પાસે માગણી કરવી એવું મારું માનવું છે’ (ને સાભળી) સળંગે કહ્યું ‘હે ઉત્તમ મધ્યભાગવાળી! હું ક્ષત્રિય છું, તેથી દાન લેવા ઇચ્છતો નથી માગવું એ બ્રાહ્મણોનું (કર્મ) છે ક્ષત્રિયોનું નથી વળી બ્રાહ્મણ વર્ણોનો ગુરુ છે અને હમેશા પૂજ્ય છે, માટે ગુરુ પાસે માગણી ન કરવી જેઈએ અને ક્ષત્રિયોએ તો ખાસ કરી બ્રાહ્મણ પાસે માગણી ન કરવી જેઈએ યજ્ઞ કરવો, અભયન કરવું, દાન આપવું, શરણાગતોને

અભય આપવું અને પ્રજાઓનું પાલન કરવું એ ક્ષત્રિયનું કર્મ છે, પણ ‘તું મને આપ’ એવું રાક્ષસ વચન ક્ષત્રિયે ન બોલવું જેઈએ હે દેવિ! મારા હૃદયમાં ‘હું દાન કરું’ એ જ વચન સ્થિર થયું છે, માટે (બીજા) ક્રોધ પણ સ્થળથી મેળવે’ દ્રવ્ય હું બ્રાહ્મણને આપીશ

પત્નીએ કહ્યું કાળ જ સમાનતા તથા વિપત્તિ કરનાર છે, કાળ જ પરાભવ, સન્માન તથા માન આપનારો છે અને કાળ જ પુરુષને દાન દેનાર તથા દુષ્કર્મ કરનાર કરે છે વિદ્વાન અને અતિ બળવાન બ્રાહ્મણ વિશ્વામિત્રે ક્રોધ પામી સળંગને રાત્રીથી તથા સુષ્પથી છાદ કર્યા છે, કાળનું વર્તન જુઓ!

હરિશ્ચંદ્ર કહ્યું તીકણ ધારવાળી તલવારથી જીભને ચીરી નાખવી તે સારું, પણ માન છોડી ‘તું આપ, આપ’ એમ કહેવું તે સારું નથી હે મોટા ભાગવાળી! હું ક્ષત્રિય હોઈ કઈ પણ માગતો નથી, પણ બાહુબળથી મેળવેલા ધનનું કાયમ દાન કરું છું

પત્ની બોલી ‘હે મહારાજા! માગણી કરવા તમારું મન જો સમર્થ ન હોય, તો ઇંદ્ર સંહિત દેવોએ મને તો ત્યાગથી જ તમને આપી છે અને હે મહાતેજસ્વી! પતિએ સ્ત્રીને શિક્ષા કરવી તથા રક્ષણ કરવું તે યોગ્ય જ છે, માટે મારું મૂલ્ય લઈ ગુરુનું ધન તમે આપી દો’ એ વાક્ય સાભળી હરિશ્ચંદ્ર સળંગ ‘અક્ષોસ! અક્ષોસ!’ એમ કહી અત્યંત દુષ્કર્મ થઈ વિલાપ કરવા લાગ્યો, ત્યારે ફરી તેની સ્ત્રી આ પ્રમાણે બોલી કે, ‘મારું વચન માનો, (નહિ તો) બ્રાહ્મણના શાપરૂપ અગ્નિથી બળી જઈ તમે નોગપણ પામશો જુગાર, મદિરાપાન, રાત્રી કે ભોગ માટે તમે ન વેચો, પણ ગુરુના ધન માટે તમે મને ખુશીથી વેચી શકો છો, માટે મારા દ્વારા તમે તમારું સત્યવ્રતપણું સંકળ કરો’ ૧-૨૭

ન દ્યુતહેતોનં ચ મદ્યહેતો-

નં રાજ્યહેતોનં ચ મોગહેતો ॥

દદશ્વ ગુર્વર્ચમતો મયા ત્વં

સત્યવ્રતત્વં સફલં કુરુષ્વ ॥૨૭॥

ઇતિ શ્રીદેવીબાવત મહાપુરુષાયા નામમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૧ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૨ મો[†]

હરિશ્ચંદ્રે સ્ત્રી-પુત્ર વેચ્યાં

આસ ઉવાચ

સ તયા નોદયાનસ્તુ રાજા પત્ન્યા પુન પુન ।

પ્રાહ મદ્રે કરોમ્યેવ વિક્રયસ્તે સુનિર્વૃણ ॥૧॥

આમ બોલ્યા તે પત્નીએ વારંવાર પ્રેરણા કરી ત્યારે હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું 'હે કલ્યાણિ ! અત્યંત નિર્દય થઈ હવે હું તારું વેચાણું કરું છું આપુ આનિ કંઠેર વચન બોલવા પણ તારી વાણી જ પ્રકાશી રહી છે, તો હવે ફર લોકોથી પણ કરું જે શક્ય નથી તે હું કરું છું' એમ જ્યાં પછી આતુર થયેલો તે રાજા નગરમાં જઈ પોતાની સ્ત્રીને સર્ગ-માર્ગમાં મૂકી આમુઓથી ગળગળા કહે આ વચન બોલ્યો 'હે નગરવાસીઓ ! તમે અધા મારું વચન સાંભળો આ માને પ્રાણપ્રિય પત્નીનું ઘસી તરીકે કોઈને જો કામ પેય તો હું જેટલું ધન લેવા કહું તેટલું ધન આપવાની જેતામાં શક્તિ હોય તે જલદી કહો' (તે સાંભળી) કાઠ્યા નગરવાસીઓ બોલ્યા 'પોતાની પત્નીને વેચવા આવેલો તું કોણ છે?' હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું 'તું કોણ છે?' એમ તમે મને શું પૂછો છો? હું મૂર છું, મનુષ્ય નથી, અથવા હું કંઠેર સક્ષત છું તેથી પાપ કરું છું' તે શબ્દ સાંભળી તરત વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરતા વિશ્વામિત્રે હરિશ્ચંદ્રને કહ્યું 'મને આ ઘસી તું આપી દે તું તેને ખતેદનાર હોઈ ધન આપુ છું મારી પાસે મુક્ય ધન છે મારી ન્હી ઘણી જ કોમળ છે, તેવી ધરતું કામ કરવા નમર્થ નથી માટે તું મને આ ઘસી આપી દે તું આ ઘમીને લઉં છું તને કેવું ધન આપુ?' બ્રાહ્મણે એમ કહ્યું, ત્યારે હરિશ્ચંદ્રે સગવડ મન ચિત્તે ગયું અને દુઃખથી તે ઠઈ પણ બોલી ગયો નહિ પછી તે બ્રાહ્મણ બોલ્યો 'તારી સ્ત્રીના કામ ઉમર, રૂપ તથા નીલને ચોખ્ખું ધન તું લે અને આ સ્ત્રી મને આપી દે ધર્મગત્તોમાં ન્હીનું તથા પુરપત્ન મૂંચ આમ જગ્યાનું જેઠું, બનીન લગ્ન પેલાગી, નતુર

અને શીલ તથા ગુણવાળી જે સ્ત્રી હોય, તેનું મૂલ્ય એક કરોડ સોનામહોર છે અને તેવા પુરપત્ન મૂલ્ય દશ કરોડ સોનામહોર છે' એવું તેનું વચન સાંભળી મોટા દુઃખથી વેરાઈ ગયેલો હરિશ્ચંદ્રે રાજા એને કઈ પણ કહી શક્યો નહિ તે પછી પેલા બ્રાહ્મણે રાજાની આગળ ધાલના વસ્ત્ર ઉપર (એક કરોડ સોનામહોરરૂપ) ધન મૂકીને રાણીને વાળ પકડી ખેંચી તે વેળા રાણીએ કહ્યું કે, 'મૂંચ' મૂકી દો, મૂકી દો, હું તરત જ મારા પુત્રને તેટલામાં જોઈ લઉં હે બ્રાહ્મણ ! ફરી એનું દર્શન દુર્લભ થશે' (એમ કહી રાણીએ પુત્રને કહ્યું) 'હે પુત્ર ! આમ ઘમીપણ પામેલી મને માતાને તું જોઈ લે હે રાજાનું ! તું મને અડકીશ નહિ હવે હું તારો સ્પર્શ કરવા યોગ્ય નથી' પછી એ બાળક પોતાની માતાને ખેંચતી જોઈ એકદમ 'ઓ મા !' એમ બોલતો આસુભર્યો તેને દોડી આવ્યો અને આક્રંદ કરતો કરતો તથા ઠોકરો ખાતો એ બાળક (માતાનું) વસ્ત્ર લાધમાં પકડી ખેંચવા લાગ્યો, ત્યારે પેલા બ્રાહ્મણે ક્રોધથી બાળકને પણ મારવા માડ્યો, છતાં 'મા, ઓ મા !' એમ બોલતો બાળક માતાને છોડતો જ ન હતો પછી રાણીએ (બ્રાહ્મણને) કહ્યું 'હે નાથ ! મારા ઉપર કૃપા કરો, આ બાળકને પણ તમે ખસીદી લો તમે મને ખસીદી છે તો પણ આના વિના હું તમારું કામ કરનારી થઈ શકીશ નહિ માટે હે પ્રભો ! આવી લીન ભાગ્યવાળી મારા ઉપર તમે કૃપા કરો' પછી બ્રાહ્મણે (હરિશ્ચંદ્રને) કહ્યું આ ધન તું લે અને તારો બાળક મને આપી દે ધર્મગત્તને જાણનારાઓ ન્હી તથા પુરપત્ન મૂલ્ય (યાચના પ્રમાણે) સો, હજાર, લાખ અને કરોડ સુધીનું કલ્પ છે, પણ બનીસ લખણોવાળી ચતુર અને શીલ તથા ગુણવાળી ન્હી હોય, તો તેનું મૂલ્ય વિનનો એક કરોડ સોનામહોર કહે છે અને તેના પુત્રપત્ન મૂંચ દશ કરોડ સોનામહોરો કહી છે' એમ કહી તે બ્રાહ્મણે તે બાળકનું મૂંચ પણ તે જ પ્રમાણે નગર આગળ વચના મૂંચ પછી બાળકને લઈ તેને માતાની નાથે એકરો બાધ્યા અને આનંદ પામેતા બ્રાહ્મણ તેની માને તરત જ ઘર તરફ આવ્યો તે વેળા હરિશ્ચંદ્રને પ્રદક્ષિણા કરી બે

[†] આ અધ્યાયમાં હરિશ્ચંદ્રે રાજાને પોતાની સ્ત્રીને, એ કયા પાપન સ્થાયેથી કહેવાયે.

દીન્યલુભ પ્રણામ કરતી અને આસુઓથી ગળગળી થયેલી રાક સાણી આ વચન બોલી 'મેં જો દાન કે હોમ કર્યાં હોય અને બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કર્યાં હોય, તો એ પુણ્યથી ફરી હરિશ્ચંદ્ર જ મારા પતિ થાઓ' એમ કહી પગમા પડેલી અને પ્રાણ કરતા પણ વધારે પ્રિય પોતાની સ્ત્રીને જોઈ રાજા 'હાય, હાય!' એમ કહી ગભરાતી ઈન્દ્રિયોવાળો થઈ વિલાપ કરવા લાગ્યો કે, 'વૃક્ષની છાયા (જડ છે છતાં) પણ વૃક્ષને કદી છોડતી નથી, તો પછી આ સ્ત્રી તો સત્ય, શીલ તથા સર્વ ગુણોથી યુક્ત છે, તોપણ મારાથી છૂટી કેમ પડે છે?' એમ સ્ત્રી પ્રત્યે કહી પછી પરસ્પર સારી રીતે બાળેલા પુત્રને તે કહેવા લાગ્યો કે, 'મને છોડીને તું ક્યા જઈશ? હવે કઈ દિગામા જઈશ? મારા દુઃખને કોણ દૂર કરશ? ઓ બ્રાહ્મણ! પુત્ર સાથેનો વિયોગ મને જેવા દુઃખ દાયા લાગે છે, તેવું સત્યના ત્યાગમા કે વનવાસમા મને દુઃખ થયું નથી' એમ કહી ફરી પણ તેણે સ્ત્રી પ્રત્યે કહ્યું કે, 'લોકમા સ્ત્રીઓ ઉત્તમ પતિ વડે ભોગવવા યોગ્ય જ હોય છે, ત્યારે ઓ કહ્યાણિ! મેં તને ત્યજી છે અને દુઃખમા નાખી છે! ઈશ્વાકુ-વાશમા જન્મેલા અને સર્વ સત્યસુખને યોગ્ય મને પતિ તરીકે પામ્યા છતાં તું દાસીપણને પામી છે! ઓ દેવી! આવા મોટા શોકરૂપી સમુદ્રમા ડૂબતા મને પુરાણોનું આખ્યાનોનો વિસ્તાર કહી હવે કોણ બહાર કાઢશે?' (આમ વિલાપ કરતા) હરિશ્ચંદ્રના દેખતા પેલો બ્રાહ્મણ અતિ ભયર ગાયુક ના માર મારી નાણીને લઈ જવા લાગ્યો, ત્યારે સ્ત્રી તથા પુત્રને (એમ) લઈ જવાતા જોઈ એ રાજા અતિભય દુઃખથી પીટાઈ વારંવાર બેના નિતાના નાખી વિલાપ કરવા લાગ્યો કે, 'મારી જે પત્નીને પહેલા વાયુ, સૂર્ય, ચંદ્ર કે મામાન્ય મનુષ્યો કદી જોઈ રાકતા ન હતા, તે જ આ દાનીપણ પામી છે! તેમ જ રામજી હાવની આગળીઓવાળો અને મુર્ખતામા જન્મેલો આ બાળક પણ વેન્દ્યો! માટે અત્યંત દુઃખદિ મને ધિન્દાર છે! હાય, ઓ પ્રિયા! મો બાળકપુત્ર! મારી દુઃખની આ દુષ્ટ નીતિ છે! દેવા ધીનપણથી હું તારા પામ્યો છું, છતાં મને નવો

નથી, ધિન્દાર છે!' એમ વિલાપ કરતા રાજાની આગળથી એ બ્રાહ્મણ રાણી તથા પુત્રને લઈ ગયા વૃક્ષો તથા વસોને લીધે દેખાતો ગાંધ પડયો, એ વખતે મહાતપસ્વી મુનિશ્રેષ્ઠ વિશ્વામિત્ર દેખાવના કંઠાર અને ઠૂર લોઈ પોતાના શિષ્ય સાથે ઉતાવળા ત્યા આવ્યા અને પોતાના હ રાજા! જો તે સત્યને ગુપ્ત માનું હોય તો પહેલાના રાજસૂય યજ્ઞની જે દક્ષિણા તે કહી હતી, તે (પણ) તું આપ' ત્યારે હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું 'હે નિર્દોષ રાજર્ષિ! હું તમસ્કાર કરું છું રાજસૂય યજ્ઞની જે દક્ષિણા મેં કહી હતી, તે (પણ) તમારી આ દક્ષિણા લઈ લો' વિશ્વામિત્રે કહ્યું 'હે રાજેન્દ્ર! દક્ષિણા માટે જે તું આગે છે તે આ દ્રવ્ય તે ક્યાથી મેળવ્યું? તે જે પ્રમાણે દ્રવ્ય મેળવ્યું હોય તે તું કહે' રાજાએ કહ્યું 'હે મહાભાગ! એ તમને કહેવાથી શું ફળ છે? હે ઉત્તમ વ્રતવાળા નિર્દોષ બ્રાહ્મણ! એ સાહજવાની બાવશે શોક વધશે' સ્વપિયે કહ્યું, 'દુષ્ટ ધન હું લેતો નથી માટે ઉત્તમ જ તું આપ હે રાજા! દ્રવ્યની આવક જે પ્રમાણે થઈ હોય, તે પ્રમાણે તું કહે' રાજાએ કહ્યું 'એ મારી સાણીને એક કરોડ સોના-મંદોળથી મેં વેચી છે અને સૌલિત નામના પુત્રને દશ કરોડ સોનામંદોરોથી વેચ્યો છે, એમ અગિયાર કરોડ સોનામંદોરો હે બ્રાહ્મણ! તમે મારી પાસેથી લઈ લો' તે ધનને (યજ્ઞની દક્ષિણામા) ધણ જ ચોટી જાણી, તેમ જ સ્ત્રીના વેચાણથી બપોરે મારી કોપેલા વિશ્વામિત્રે શોકથી દબાયેલા રાજાને કહ્યું 'રાજસૂય યજ્ઞની આટલી દક્ષિણા હોઈ શકે નહિ, માટે તરત જ બીજું દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કર, જેથી આ (અધૂરી) દક્ષિણા પૂરી થાય ઓ નીચ

* વિશ્વામિત્રે જાણ્યું કે, રાજાની જે દક્ષિણા લેશે છે, તે તે આ રાજા હવે નાણી થકે, માટે તે ઉપદાન બોલે પણ વખતે કંઈની દક્ષિણા પણ મારે બની પડે માટે, સ્ત્રી તે ન બાપે, તે પ્રથમના વચનનાથી જાણે વડે સત્યને ત્યાં સ્ત્રીના અર્ધપ્રાપ્તો તે રાજની દક્ષિણા મારે છે

+ જ્યારે આ અર્ધપ્રાપ્ત કરેડ સોનામંદોરોથી બંધી-ભરે સોનું રાજાની જે દક્ષિણા પડે તમને અને મારી વડે રાજાની રાજની દક્ષિણા પડે માને

ક્ષત્રિય । આ (ધોડી) દક્ષિણા મારે માટે તું જે યોગ્ય માનતો હોય, તો (પહેના) મારી રીતે કરેલા મારા આ નપતું, નિર્ભય પ્રાહ્લણપણાનું, મારા ઉગ્ર પ્રભાવનું તવા શુદ્ધ અધ્યયનનું મારું ઉત્કૃષ્ટ યજ્ઞ તું નતમ આ જાણે, (અને પછી ઉત્તમ પાત્ર ગણી યોગ્ય દ્વિતીયા આપજે) ત્યારે ગજગે કહ્યું 'હે ભગવન્ ! ખીનુયે આપીશ, પણ દેટલાક સમયની શક બુઝો, પત્નીને તથા બાળક પુત્રને તો હજી હમણા જ વેચ્યા છે' વિશ્વામિત્રે કહ્યું 'હે રાજા ! દિવનનો યોધો ભાગ (પાકી) રહ્યો છે, આજનો જ મમય મારે શક જેવા યોગ્ય છે, એ પછી ખીન નમયની તારે અવધિ કરી નહિ ૧-૫૪

અનુભાગઃ સ્વિતો યોડય દિવસસ્ય નરાચિપ ।
વપ એવ પ્રતીક્ષ્યો મે વલ્કલ્ય નોત્તર ત્વયા ॥૫૪॥
 દંતિ શીદેશીભાગવત મધુપુત્રમ્ભા તમમ સ્કંધ વિદ્ધે
 અધ્યાય ૨૦ શ્રી નથામ

અધ્યાય ૨૩ મો

હરિશ્ચંદ્ર આંકાલને ત્યાં વેચાયો !

આવ ઉગ્ર

તમેવમુસ્ત્વા રાજાનં નિર્વૃણં નિષ્કુરં વચઃ ।

તદાદાય ઘન પૂર્ણ ઉપિતઃ કૌશિકો યયો ॥૧॥

બ્યાન બોલ્યા તે ગજગે એમ નિર્દય કહોર વચન કહી કોપેલા વિશ્વામિત્ર તે સપૂર્ણ ઘન લઈ જતા રહ્યા વિશ્વામિત્ર ગયા ત્યારે રાક પામેલા રાજગે વારના નિનાયા મૂઢી અત્યંત નીચ મુખ નાખી ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું 'મને મહદા ઘવાને દ્રવ્યથી ખરીદી જેની પીકા જતી હાય (એવું જેનું કઈ કામ થતું હાય,) તે જલદી બાવો કેમ કે સૂર્ય એક પ્રદન્ધાન રહ્યો છે (અર્થાત્ સૂર્ય આવશ્યક પડેલા જ મારે દ્રવ્યની જરૂર છે, તે પછી દ્રવ્યનો મને કઈ ખપ નથી) પછી (હરિશ્ચંદ્રની પરીક્ષા કર્યા) આશ્વત્થા ઉપ ધરતા ધર્મેદેવ ઉતાવળા ત્યા આગ્યા તેની નંધ ખનાય હતી, તેની છતી નિઝગા હતી તેની દારી ને મૂઠ મોળા હતા, ઘન ત્રિયા હતા, તેનામા

દયા ન હતી, રગ તે કાળો હતો, તેનું પેટ લામ્બુ હતું અને દેખાવમા તે ભયકર હતો એ નીચ પુણે હાથમા જૂની લાકડી સખી હતી અને મુડદાની માગાચોથી તે શણગાર્યો હતો એ આંકાલે રાજગે કહ્યું 'હું તને દાસ તરીકે લઈ લઉં, મારે ચાકરીની ઘણી મોટી જરૂર છે માટે તું જલદી કહે, તારી કિંમત શી આપવી ?' તેને એવો દૂર દૃષ્ટિવાળો, અત્યંત નિર્દય, ઘણા જ ખરાબ સ્વભાવવાળો અને એમ બોલતા જોઈ, રાજગે પૂછ્યું 'તું કોણ છે ?' આંકાલે કહ્યું 'હે ઉત્તમ રાજા ! 'પ્રવીર' તામથી અહીં ખ્યાતિ પામેલા હું આંકાલ છું, તું હમંશ મારી આસામા રહેજે અને મુડદાના વસ્ત્રો લીધાકરજે' એમ કહેલા રાજગે આ વચન કહ્યું 'પ્રાહ્લણ અથવા ક્ષત્રિય મને વેચાતો લે, એવો મારો વિચાર છે ઉત્તમનો ઉત્તમ ધર્મ, મધ્યમનો મધ્યમ ધર્મ અને અધમનો અધમ ધર્મ હોય છે, અમ વિદ્વાનો કહે છે 'આંકાલે કહ્યું 'એમ તો તે જ અધર્મ કહ્યો છે = હે રાજા ! તે હમણા વિચાર કર્યા વિના મારી આગળ કહ્યું છે જે મનુષ્ય વિચારીને બોલે છે તે મનધારી મેળવે છે હે નિર્દય ! તે તો વિચાર કર્યા વિના જ સામાન્ય (હરોઈ મને વેચાતો લે) એમ કહ્યું હતું માટે જ તું સત્યને પ્રમાણ ગણતો હોય, તો મેં વેચાતો લઈ જ લીધો છે, એમા સશય નથી' હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું 'આસત્યથી અધમ ધર્મેયો મનુષ્ય તરત જ દૂર તરકમા જાય છે, તેના ક્રાંતા મને આંકાલપણું મારું લાગે છે પણ અમત્યપણું મારું લાગતું નથી' એમ હરિશ્ચંદ્ર કહેતો હતા, તેટલામા તપતા ભડાર સમા વિશ્વામિત્ર ત્યા આગ્યા તેમણે ક્રોધ અને અસહ-નતાથી આપ્યા ફાડીને રાજગે આ વચન કહ્યું 'આ આંકાલ તને મનધારી ધન આપવા આગ્યો છે, છતા તું મને પૂર્ણ યજ્ઞદક્ષણ કેમ આપતો નથી ?' હરિ

= અર્થાત્ તાના મનમા જો એમ હતું, તો હરમેઈ મનુષ્ય મને વેચાતો લે, એમ તે સામાન્ય એમ કહ્યું હતું ? મને પ્રાહ્લણ અથવા મારી જ વચનો લે, એમ પ્રવચનો જ તે કહ્યું હતું ? માટે જ તારા મોઢાવડપ અધર્મ તે જ કહ્યો છે

* આ અધ્યાયમા જ્યારેતોડ શ્લોકોથી હરિશ્ચંદ્ર રાજગે આંકાલ વચનો બોલ્યા, એ કામ ચાલે રીતે કરાયો.

શ્રદ્ધ રાજન્યો કહ્યું ‘હે ભગવન્ વિશ્વામિત્ર! હું મને સૂર્યવંશમા જન્મેલો જાણ છું તો ધનતી ઇચ્છાથી આંડાલનું દાસપણું કેમ કરું ? વિશ્વામિત્રે કહ્યું ‘પોતાને વેચવાથી ઊપજેલું આંડાલનું ધન જો તું મને નહિ આપે, તો હું તને ચોક્કમ શાપ આપીશ, માટે આંડાલ પામેથી અથવા ગ્રાહણ પાનથી પણ તું મારું દક્ષિણાનું ધન મને આપ હે રાજા! આંડાલ વિના હમણા બીજે કોઈ પણ ધન આપનાર નથી અને ધન લીધા વિના હું જઈશ નહિ એ ચોક્કમ છે હવે અર્ધો ઘડી દિવસ બાકી રહ્યો છે માટે હમણા જ જ તું ધન નહિ આપે, તો શાપરૂપી અગ્નિથી હું તને બાળી નાખીશ’ પત્રી અર્ધો મરેલાની પેઠે જીવી ગેના રાજા પરિશ્વરે ‘કૃપા કરો’ એમ કહી વિલ્વળ ઘઈ ઋષિના પગ પકડ્યા અને કહ્યું કે, ‘ઓ બ્રહ્મર્ષિ! હું તમારો દાસ છું, સદા છું અને ખાસ કરી તમારો ભક્ત છું, માટે કૃપા કરો આંડાલ સાથેનો સમ્બધ અતિદુષ્ટ છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ! બાકી રહેલા તમારા ધન માટે હું તમારું કામ કરનારો, તમને વગ રહેનારો, તમારો જ દાસ અને તમારા જ ચિરાને ચાનુસરનારો ઘઈશ’ વિશ્વામિત્રે કહ્યું ‘હે મહારાજા! ભલે એમ થાયો, તું ભલે મારો જ ચાકર થા, પણ હે રાજા! તારે મારું વચન હમેશા કર્યું જોઈશે’ વિશ્વામિત્રે એ વચન કહ્યું ત્યારે હર્ષ પામેનો રાજા પોતાને ફરી જન્મેના માનવા લાગ્યો અને વિશ્વામિત્રનું કહેવા લાગ્યો ‘હું તમારી આજ્ઞા હમેશા કરીશ એમા મશય નથી હે શ્રેષ્ઠ ગ્રાહણ! તમે આજ્ઞા કરો હે નિર્દોષ! હું તમારું નું કામ કરું ?’ તે તમને વિશ્વામિત્રે પેના આંડાલને કહ્યું ‘હે આંડાલ! તું આજી આવ આ મારા દાસનું મૂલ્ય તું મને શું આપીશ ? હમણા મેં તને આપેલા આ દાનને મૂલ્યથી તું લઈ લે મારે દાનનું કામ નથી, મને તો ધનતી આજ્ઞા છે’ વિશ્વામિત્રે એમ કહ્યું ત્યારે હર્ષ પામેના મનવાળો આંડાલ તન્ત જ પાતે બાવી વિશ્વામિત્રને કહેવા લાગ્યો ‘હે ઉત્તાન ગ્રાહણ! દશ યોજનના સિંહ રાજાના પ્રયાગ દશમા ભૂમિને ગ્લનમય કરી તે હું તમને આપીશ, કેમ કે આને વેચી તમે મારી પીડા દૂર કરી છે’ પત્રી

આંડાલે સોનું, મંથિયો તથા મોતીઓ સહિત હજારો રત્નો આપ્યા, તેને ઉત્તાન ગ્રાહણ વિશ્વામિત્રે લીધા નજા હરિશ્ચંદ્ર તો તે જ પ્રમાણે વિખરેલિત મુખવાળો રહ્યો હતો અને ધીરજથી પોતે એમ જ માનતો હતો કે, વિશ્વામિત્ર જ મારા સ્વામી છે, માટે એ મારો પામે જે કામ કરાવશે, તે મારે કરવાનું જ છે’ પત્રી અતરિહામાંથી એકાએક આકાશવાણી ઘઈ કે, ‘હે મહાભાગ! તું દેવામાંથી છૂટ્યો છે, તે દક્ષિણા આપી દીધી છે’ પત્રી રાજાના મસ્તક પર આકાશમાંથી પુષ્પગુપ્તિ પડી અને મહાનેજ્ઞવી ઇન્દ્ર સહિત દેવતાઓ ‘વાહ વાહ’ એમ તે રાજાને કહેવા લાગ્યા તે વખતે ગણા હર્ષથી વ્યામ થયેલા રાજા હરિશ્ચંદ્રે વિશ્વામિત્રને કહ્યું ‘ખરેખર! હે મહાબુદ્ધિમાન! તમે જ મારા માતા, પિતા અને બધું છો, કાળુ કે તમે મને કાણ વારમા કરજ વિનાનો કયો છે હે મહાબાહુ! હું શું કરું ? તમારું વચન મારા કન્યાણરૂપ છે’ એમ રાજાએ કહ્યું, ત્યારે વિશ્વામિત્ર મુનિ તેને કહેવા લાગ્યા કે, ‘હે નજા! આજથી માંડી તારે આંડાલનું વચન કરવું, તારું કન્યાણુ થાયો’ એમ તેને કહી તે ધનને લઈ તે જતા રહ્યા ૧—૩૮

ચાણડાલવચન કાર્યમયમૃતિ તે નૃપ ।
સ્થિતિ સેવસ્થિતિ તં પ્રોચ્ય તદ્વાદાય ધન યયૌ ॥
ઇતિ શીલેવીભાવત મહાપુત્રમથા નમમ સ્કંધ વિરે
અધ્યાય ૨૩ મો આમ

અધ્યાય ૨૪ મો*

આંડાલને ઘેર હરિશ્ચંદ્રનું દાસપણું

શૌનક ઉવાચ

તતઃ કિમકરોદ્ રાજા ચાણડાલસ્ય ગૃહે ગત ।
તદ્ બ્રુહિ સત્ત્વયે ત્વં પૃચ્છત સત્ત્વર હિ મે ॥૧॥
ગૌતમે પૂત્રુ પે ઉત્તાન સૂત! તે પત્રી આંડાલ ને રોગ ગ્રેવા રાજા હરિશ્ચંદ્રે નું કર્યું હતું, તે પૂજતા મને તમે જલદી કરો

સૂત કહ્યું ‘ગ્રાહણ વિશ્વામિત્ર ગયા, ત્યારે પ્રાન્ત વસતા મનવાળા આંડાલને વિશ્વામિત્રને દ્રવ્ય

* આ અધ્યાયમાં ત્રીસ પાઠો આપ્યા છે અને તેમાંથી પાંચ પાઠો અન્ય અધ્યાયોમાં આપ્યા છે

આપી (પરીદેના) સગ્ગને બાધી 'હવે તુ કયા
જઈશ?' એમ કહી લાકડીથી માર્યો અને તે વખતે
લાકડીના માઘી ગભગથેલા, અત્યંત આગળ ઈન્દ્રિયો-
વાળા અને પ્રિય બધુઓના વિયોગથી ખીડાતા તે
સગ્ગને પોતાના ચાડાલવાડામ લાવી ખેડીઓ તાપી
પોતે નિશ્ચિત મૃદ ગયો. પછી એ કેદમાં પડેલા
સગ્ગ ચાડાલના ઘેર ગી અન્નગળ છોડીને હમેશા
આવે ગોઠ જ કર્યો કરતો કે, 'તાનુક અગવાળી
અને સૂક મુખવાળી તે મારી સ્ત્રી ગક મુખવાળા
પુત્રને પોતાની આગળ જોઈ દુખથી ઘેરઈ જતી
હો અને 'સગ્ગ ધન મેળવી, કપૂલેનું ધન પ્રાપ્તિને
આપી બાંધે બાંધેને છોડાવશે' એમ મને મનાસતી
હશે, વળી રડતા પુત્રને જોઈ તેની આગળ મને એ
રીતે જણાવશે અને 'હે તાત! હે તાત!' એમ
કહેતા તેમ જ 'મારે પિતા પાને જવુ છે,' એમ કહી
રડતા બાળકને તે પ્રમાણે મમજવશે, પણ મુગના
બચ્ચાના જેવા તેમવાળી તે મારી પત્ની ચાડાલ-
પણાને પામેલા મને જાણતી નહિ હોય! અહો!
શત્રુઓ નાશ, સખધીઓનો ત્યાગ, સ્ત્રી તથા પુત્રનું
વેચાણ અને તે પછી ચાડાલપણ—એમ દુખોની
આ પગપગ જ આવી પડી છે।' એમ કાયમ
પત્ની તથા પુત્રને યાદ કરતો તે લગ્ન સગ્ગ પોતે
ચતુર હતો, છતાં દેવયોગે ખીડા પામી ત્યાં ગીને
દિવનો ગાળતો હતો. પછી પાનમા દિવન એ ચાડાલે
તેને ખેડીઓમાથી છૂંદે કર્યો અને કોષ પામેલા
તેણે કોર વાક્યોથી વાગ્વાન નિસ્સંગ સ્ત્રી મુઠ્ઠના
વસ્ત્રો લેવા આજ્ઞા કરી કે, 'કાશીના દર્શણ ભાગમા
મોટું સ્મરણ છે, તેની તુ ન્યાય પ્રમાણ આ કર,
કોઈ પણ નમયે તારે તે છોડવું નહિ આ જૂની
લાકડી લઈને તુ જ, વાગ ન કર અને 'આ લાકડી
વીરગાત્રી છે' એમ બધી તરફ તુ જોરે કહ્યે,
તે પછી કોઈક મમયે મુઠ્ઠના વસ્ત્રોને લેતો સગ્ગ
હરિશ્ચંદ્ર તે ચાડાલને વગ થઈ (તેણે આજ્ઞા કરેલા)
સ્મરણમા ગયો હતો અને મુઠ્ઠના વસ્ત્રો પેતા
એ ચાડાલે આજ્ઞા કરેલા હોઈ તે ગગ્ગ એ
સ્મરણમા રહ્યો હતો, એ બધાનું સ્મરણ નગરીના
દિગ્ગા જાનમા હતું. મુઠ્ઠના કૂલોથી વ્યામ

દુનધી, પુષ્કળ ધુમાડવાળું, ઘોર શબ્દોવાળું, સેકડો
શિયાળોથી વ્યામ, ગીધપ્રા ને શિયાળોથી છવાયેનું,
કૂતસના ટોળાથી વ્યામ, હાડકાના ઠગલાથી ભરેલું
અને જૂથ દુર્ગંધથી યુક્ત હતું ત્યાં અર્ધા બળેલા
મુઠ્ઠના મોઢા, ખુલ્લી થયેલી દાંતની પકિતગોલી
જાણે કે, 'અગ્નિમા પડેલા ગરીસની આવી દુર્દશા
બાય છે,' એમ હતતા હોય તેવા લાગતા હતા.
વળી ત્યાં મરેલાના અનેક સખધીઓનો રડવાનો
અવાજ સભળાતો હતો મોટા દોલાલકથી તે વ્યામ
હતું અને 'હાય પુત્ર! આ મિત્ર! આ બધું!
આ ભાઈ! આ વત્સ! આ ભાણેજ! આ લાયક
મામા! આ દાદા! આ માતાના પિતા! હે દીકરાના
દીકરા! આ પ્રિય બાવવ! આજે તુ મને કેમ
ત્યજી ગય છે?' આમ સર્વ પ્રાણીઓના ભયકર
ગળદેથી તે વ્યામ હતું વળી ત્યાં બળતા માસ,
ચરબી અને મેદના 'છુ, છુ' એવા જૂથ અવાજો
ચતા હતા અને અગ્નિનો ભાકર 'ચડચડા' અવાજ
થઈ રહ્યો હતો' એમ પ્રલયકળ મમાન દેખાવતું
તે સ્મરણ ગતિભાકર હતું ત્યાં ચાલેલો હરિશ્ચંદ્ર
સગ્ગ દુખથી આમ ગોઠ કરવા લાગ્યો કે, 'આ
માગ મેવકો! આ મરીઓ! તમે કયા ગયા? કુળને
ચોષ્ય તે મારું ગળ્ય કયા ગયું? હાય, આ મારી
પ્રિય પત્ની! આ મારા બાળક પુત્ર! પ્રાપ્તિને
કેપથી મને મદભાગીને ત્યજી તમે કયા દૂર ગયા?
ધર્મ વિના કોઈ સ્થળે મનુષ્યાનું શુભ થતું નથી;
મારે દરેક મનુષ્ય કાગજથી ધર્મને જ વળગી રહેડું,
અમ વિચાર કરતા હરિશ્ચંદ્ર તે સ્મરણમા ચાડાલે
કહેડું પણ ફરી સખધી કરતો હતો વળી મેલથી
ખગાયેલા નાં અગોવાળો અને (સુકાઈને) લાકડીના
જેવો થઈ ગયેલો તે સગ્ગ મુઠ્ઠની તપામ રાખતો
આમતેમ દોડ્યા કરતો હતો 'આ મુઠ્ઠમા આ
ધન માયુ હશે પછી નો નિસ્કા મેળવીશ, તેમા
આ માગ, આ મગ્ગનું અને આ ચાડાલનું છે'
આમ વિચારતો એ ગગ્ગ ઘણી ખરાબ દશાને
પામ્યો હતો, તેણે એક જુના લૂગડાની ગાંડો વામેલી
રંગી પડેને હતી, તેનું મોઢું, હાલ, પેટ અને પગ
નિતાની ગળોડીની રંગથી ખગડાયેલા હતા. લાઘવી

આગળીઓ અનેક જાતના મેદ, ચગ્ગી તથા મજ્જાથી લેપાયેલી હતી અનેક મુડદાને ભાતના આપેલા પિંડોથી ભૂખ દૂર કરવા તત્પર રહી તે જીવતો હતો અને મુડદાની માળાઓ ભેગી કરી તેણે માથે બાધવાનું કર્યું હતું ‘હાય, હાય’ એમ વારંવાર બોલ્યા કરતો એ રાજા રાને કે દિવસે સૂતો ન હતો, એમ સો વર્ષ જેવા બાર મહિના તો તેણે ગાળ્યા ૧-૩૩

ન રાત્રો ન દિવા શેતે હા હેતિ પ્રવદન્ મુદ્ધ ।
પર્વ દ્વાદશ માસાસ્તુ નીતા ચર્વશતોપમા ॥૩૩॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા સમ્ય સ્કંધ વિષ
અધ્યાય ૨૪ મો તમામ

અધ્યાય ૨૫ મો*

શૈલિતનું મૃત્યુ ને રાણીના વિલાપ

સૂત ક્વાચ

પ્રકાશ તુ ગતો રત્નુ વાલકૈ સહિતો વહિ ।
વારાણસ્યા નાતિવુરે રોહિતાશ્ચ કુમારક ॥૨॥
સૂત બોલ્યા એક સમયે દુભાર રોહિત બાળકોની સાથે કાશીની બહાર નજીકમાં રમવા ગયો હતો રમત રમ્યા પછી તેણે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે નાના મૂળવાળા કોમળ અને અણીઓ સહિત દર્બો લેવા માડ્યા ‘અમારા પૂજ્ય બ્રાહ્મણને પ્રસન્ન કરવા આ હું લઉં છું,’ એમ કહી બને હાથ વડે કાળજીથી ઉત્તમ સમિધો દર્બો અને સારા સારા લાકડા અને ખાખરાના લાકડા અગ્નિમાં ટોમવા માટે આદરથી લઈ ભારે કરી માથા પર ઉપાડી પગને પગલે ઢાકતો એ બાળક એક જલાશય પામે આવી, તે વખતે તરસ્યો હોવાથી પૃથ્વી પર ભાગે મૂકી ન્યા પાણી હતું ત્યા ગયો અને ઇચ્છા પ્રમાણે પાણી પી બે ઘડી વિશ્રાંતિ લઈ એક રાક્ષસ પર પોતે જે ભારે મૂક્યો હતો, તે લેવા લાગ્યો, તેટલામાં વિચ્ચામિત્ર ની આત્માથી મહાગેરી, અતિથોગ અને ભયકર એક કળો સર્પ રાક્ષસામાંથી બહાર નીકળી તે બાળકને કરડ્યો, એટલે તે જ સમયે બાળક પડી ગયો પછી એ રોહિતને મરણ પામેનો જોઈ બાળકો ઉતાવળા

* આ અધ્યાયમાં નેવ્યાશી ઋષિમણી હરિશ્ચંદ્ર રાજાના પુત્ર તથા સ્ત્રીની કથા દ્વારા રીતે કહેવાયે.

બ્રાહ્મણને ઘેર ગયા અને ભયથી વ્યાકુળ થઈ એ બાળકો રોહિતની માતા આગળ કહેવા લાગ્યા કે, ‘હે બ્રાહ્મણની દાસી! તારો પુત્ર અમારી સાથે રમવા બહાર ગયો હતો ત્યા તેને સર્પ કરડ્યો છે, તેથી તે મરણ પામ્યો છે’ એવું વચ્ચાપાત જેવું વચન સાંભળી તે રાણી કપાયેલી કેળની પેઠે તે વેળા મૂંઝિત થઈ પૃથ્વી પર પડી ગઈ, ત્યારે રોષે ભરાયેલા બ્રાહ્મણે તેના પર પાણી છાટ્યું, એટલે બે વડીઓ તે ભાનમાં આવી, ત્યારે બ્રાહ્મણે તેને કહ્યું ‘ઓ દુષ્ટ! સાયકાળે રડવું, તે અમારું અમંગળ કરનાર અને નિંદ્રા છે, એમ જાણતી હોવા છતાં તું રડે છે, તો તને શું લાજ નથી?’ બ્રાહ્મણે એમ કહ્યા છતાં તે કઈ બોલી નહિ, પણ પુત્રના શોકથી પીડાતી, રાક, આસુ ભરેલા મુખવાળી અને ધૂળવાળા દુઃકેશવાળી તે રાણી કરુણ રુદન કરવા લાગી ત્યારે કોપેલા બ્રાહ્મણે એ રાજપત્નીને કહ્યું ‘ઓ દુષ્ટ! તને ધિક્કાર છે! મૂલ્ય લઈને પણ તું મારું કામ બગાડ છે! જે તું અશક્ત હતી, તો મારું ધન તે કેમ લીધું?’ અવા દૂર વાક્યોથી વારંવાર તે બ્રાહ્મણે તિરસ્કાર કર્યો, ત્યારે રડતી એ રાણીએ ગળગળી વાણીથી બ્રાહ્મણને કારણ કહ્યું ‘હે સ્વામિન્! મારા બાળકપુત્રો સર્પ કરડ્યો છે અને નગરની બહાર તે મરણ પામ્યો છે, માટે તમે મને રજા આપો તો મારા બાળકને જેવા હું જઈ હે ઉત્તમ વ્રતવાળા! મને હવે તેનું દર્શન દુર્લભ થયું છે’ એમ કહી ફરી તે બાળા કરુણ રુદન કરવા લાગી, ત્યારે કરી કોપેલા બ્રાહ્મણે એ રાજપત્નીને કહ્યું ‘ઓ નીચ! દુષ્ટ આચારવાળી! તું જાણતી નથી! જે મનુષ્ય સ્વામી પાસેથી મૂલ્ય લઈ તેનું કાર્ત્ત્ત્વ બગાડે છે, તે મહાતૈરવ નરકમાં ગયા છે, એમ એક કાપ સુધી નરકમાં ગઈ તે કુકડા થાય છે અથવા આ ધર્મની વાતો કરવાથી મારું શું કામ થવાનું છે? જે માપુસ પાપમાં આસક્ત, મૂર્ખ, દૂર, નીચ, જૂઠું અને લુચ્ચુ હોય છે, તેની આગળ જે કઈ કહે, તે ખારી જમીનમાં વાવેલા બીની પેઠે નિર્ફળ થાય છે, છતાં તને કઈ પાપ પરવેડતો જે ભય હોય તો નાલ (કામ કર)’ એમ તે બ્રાહ્મણ કહ્યું.

ત્યારે ગણીએ ધૂજતા ધૂજતા આ વચન કહ્યું.
 ‘હે નાથ! મારા પર દયા કરો, પ્રસન્ન થાઓ અને
 મારા મુખનાળા થાઓ જે ધડી મને રત્ન આપો,
 જેટલામા હું બાળક જેઈ આવું’ એમ કહી તે
 બાળા બ્રાહ્મણના પગમા પડી, પુત્રના શોકથી પીડાઈ
 ને કર્તુલુ રહત કરવા લાગી એટલે કોપેલા બ્રાહ્મણે
 ક્રોધથી લાપ નેનાળાળા થઈ કહ્યું કે, ‘તાગ પુત્રનું
 મારે નું કામ છે મારા ઝગ્નુ તું કામ કર નહિ તો
 આબુકતા માગરૂપી ક્ષણ આપનારો મારો ક્રોધ નું
 તું નથી જાણતી?’ એમ તેણે કહેલી તે ગણી
 ધૈર્યથી ધગ્નુ કામ કરવા લાગી પછી પને તેમ
 યોગજી વગેરે કામની અર્ધા સમિ ગઈ, ત્યારે બ્રાહ્મણે
 તેને કહ્યું ‘હવે તું પુત્ર પામે જા, તેને બાળરો
 વગેરે કામ કરી દૂરી પાછી જલ્દી આવજે જેથી
 સવાન્મા મારા ધરનું કામ ન બગડે’ ત પછી
 ગમે એકવી વિલાપ કરની તે સણી ગઈ જાણે
 ટોળામાવી વિખૂટી પડેલી મુગલી હોય અને જાણ
 વાછરડા વિનાની થયેલી ગાય હોય તેમ શોકથી
 આત્મત પીડાતી સણી કાળનારમા કાશીની બહાર
 જઈ લાકડા તવા દર્ભના ધાગ પર ચાકની પેઠે રૂતેલા
 પોતાના પુત્રને મરેલો જેઈ, આત્મત દુઃખથી વિહ્વળ
 થઈ આતિ કડોર શબ્દથી વિલાપ કરવા લાગી
 ‘ઓ પુત્ર! તું મારી નામે આવ, હમણા તું કેમ
 રોપે ભગયો છે, કહે હમેશા તો ‘હે માતા’ એમ
 વાગવાર કહેતો તું નામે આવે છે’ એમ કહી
 લથડતા પને તેની પાને જઈ મૂંછિત થઈ તેના
 ઉપર તે પડી કરી પાછી બાનમા આવી બને
 લાપ વડે પુત્રને ભેટી તેના મોઢા ઉપર પોતાનું મોઢું
 મૂકી દુઃખાચ્છ શબ્દોથી તે વળા રડવા લાગી અને
 બને લાપ વડે માથા ઉપર તવા પેટ ઉપર પ્રહાર
 કરતી તે બેલા લાગી ‘હાય પુત્ર! ઓ બાળક!
 ઓ દુમાર! ઓ સુદર! તું ક્યા ગયો! ઓ ગગ!
 તમે ક્યા ગયા છો! પ્રાપ્ત કરતા પણ વધારે પ્રિય
 પોતાના આ બાગરો પૃથ્વી પર પડેલો ને મગ્ન
 પામેલો તમે જુઓ.’ એમ કહી વળી પાછે ‘આ
 ટપ્તો છે!’ એવી રાક્ષસી પુત્રના મુખને કને કરી
 બેલા લાગી અને ટવ વિનાનું મુખ નાખી મૂંછિત

થઈ પડી ગઈ ફરી બાનમા (આવી) પુત્રનું મુખ
 લથમા લઈ તે આમ કહેલા લાગી ‘હે બાળક!
 નિદ્રાનો તું જલ્દી ત્યાગ કર અને જગ્રત થા આ
 ભયકર અર્ધી રાત થઈ છે, જે સેકડો શિયાળો,
 ભૂતો, પ્રેતો, પિશાનો અને કાકણાના ટોળાની ગાંઠ
 રહી છે તારા મિત્રો સ્પર્શિત થતા જ જતા રહ્યા છે
 અને તું એકલો કેમ જ્યો છો?’ એમ કહી ફરી
 તે નામુક ત્રી કળણ રહત કરતી કહેલા લાગી
 ‘હાય, ઓ બાળક પુત્ર! ઓ રોહિતદુમાર! હે
 દીકરા! તું મને ઉતાર કેમ નથી આપતો? હે પુત્ર!
 હું તારી માતા છું શું તું મને નથી યોગાખતો? મને
 તું જો, ઓ પુત્ર! દેશ ત્યજ્યો, રાજ્ય ગયું, ધણીએ
 વેચી અને દાસીપણ થયું છતા કેવળ તને જોઈને જ
 હું ટવી રહી છું હે પુત્ર! તારા જન્મ વખતે
 બ્રાહ્મણોએ ભવિષ્ય કહ્યું હતું કે, ‘આ બાળક લાભ
 આયુષ્યવાળો, પૃથ્વીનો રાજા, પુત્રપૌત્રોથી યુક્ત,
 શીર્ષ તથા દાન પર પ્રીતિવાળો, સત્વગુણી, ગુરુ,
 દેવ તથા બ્રાહ્મણોને પૂજનારો, માતાપિતાનું પ્રિય
 કરનારો, મત્સ્યવાદી અને મિતેન્દ્રિય થશે,’ ઇત્યાદિ
 બધું હમણા અસત્ય થયું છે હે પુત્ર! ચક્ર, મત્સ્ય,
 છત્ર, શ્રીવત્સ, સાથિયો, ધ્વજ, કળશ તથા ચામરના
 ચિહ્નો તથા બીજા પણ જે લક્ષણો તારી હથેલીમા
 છે, તે બધા હમણા નિકળ થયા છે! હાય, ઓ
 રાજા! ઓ પૃથ્વીના નાથ! એ તમારું રાજ્ય, મત્રી
 યો, મિહાસન, છત્ર તલવાર અને ધન ક્યા ગયા?
 તેમ જ તે અયાધ્યા, હથેલીઓ, લાથીઓ, ધોડા,
 ચ્ચો, અને પ્રજાઓ ક્યા ગયા? અરેરે! ઓ પુત્ર!
 આ સર્વનો તથા મારો પણ ત્યાગ કરી તું ક્યા
 ગયો? હાય! આ ખતિ! હાય! ઓ રાજા! આવો,
 જાણે રમવા રમવા કેમચી ચર્ચેલી તમારી વિશાળ
 છાતીને પોતાના રાસીરની રજના કાદવથી મેલી
 કરી હતી, તે તમારા આ પ્રિય પુત્રને જુઓ! હે
 ગગ! જેલે તમારા બોજામા બેની કર્તૃત્વના
 વિરોધનવાળા તમારા લલાટના તિલકને બાળપણની
 ભૂની નાખ્યું હતું, તે તમારા આ પુત્રને તમે જુઓ!
 માટીની ખગડાંયા જેના મુખને પૂર્વે મે રોહિની
 ગમ્યું હતું, તે મુખને હમણા માખીઓની વ્યાપ

આને શ્રીકાશ્યોથી અત્યંત ખરાબ કરે' તુ જોઈ ગઈ છું, હાથ, ચો સળ! સકની પેઠે પૃથ્વી પર પડેલા અને મૃત્યુ પામેલા તે આ પુત્રને તમે જુઓ હા દેવ, પૂર્વજન્મમા મેં શુદ્ધ્ય કર્યું હશે કે આ જન્મમા તે કર્મના કળનો પાર જ હું જાણી શકતી નથી! હા પુત્ર! તા બાળક! હા વત્ત! હે કુમાર! હે સુદર! એવો તેનો વિલાપ સાભળી નગરચક્રો જાગી ઊઠ્યા અને અત્યંત વિસ્મય પામી ઉતાવળા ત્યા આવ્યા ને કહેવા લાગ્યા 'તુ કોણ છે? આ બાળક કોનો છે? તારો પતિ કયા છે? તુ એકલી જ નિર્ભય થઈ સન્નિમા આવી શા માટે રહે છે?' એમ તેમણે કહ્યા છતાં તે સ્ત્રી કંઈ બોલી નહિ એટલે કરી પાછું તેમણે પૂછ્યું, છતાં સ્તંભ થયેલી તે ગણી મોન જ રહી અને પાછી અત્યંત દુઃખથી વ્યાકુળ તથા શોકના આસુથી વ્યામ નેત્રોવાળી તે વિલાપ કરવા લાગી, ત્યારે એ સ્ત્રી પર ગદા પામેલા સોમાચિત શરીરવાળા તથા ત્રામ પામેલા તેઓ હાથમા હથિયાળે ઉગામી ચોકખીજીને કહેવા લાગ્યા 'ન-ની આ કોઈ સ્ત્રી નથી, કારણ કે ઈ જોલતી નથી, માટે બાળકોનો નાશ કરનારી આન અવશ્ય મારી નાખવી જોઈએ, જે કોઈ સાગે સ્ત્રી હોય તો આ મધ્ય સન્નિચો નગરની બહાર કેમ રહે? માટે નક્કી, આણે કોઈના બાળકને ખાઈ જવા માટે આપ્યા છે' એમ કહી તેઓએ તરત જ એ રાણીને વાળથી મજબૂત પકડી અને બીજા કેટલાકે ગુજ તથા ગળાથી પકડી 'આ કોઈ આકાશમા જતારી ખેંચેલી છે માટે જતી રહેશે,' એમ ચણ શસ્ત્રધારીઓએ કહીને તેને ખેંચી ચાડાલવાડામા લઈ જઈ ચાડાલને નેપી દીધી (પત્ની તેઓએ ચાડાલને કહ્યું કે) 'હે ચાડાલ! અમે નગરની બહાર બાળકોનો નાશ કરનારી આ સત્રનીને જોઈ છે, માટે તરત જ બહારના સ્થળે લઈ જઈ, આને તુ મારી જ નાખજે' ત્યારે ચાડાલે તેને જોઈને કહ્યું કે 'યોકમા પ્રખ્યાત થયેલી આ ગદાનીને મેં જાણી છે, આને કોઈએ પણ પૂરું જોઈ નથી, પણ આને યોકોના અનેક છોદસ બધા છે ખરેખર તમે આજે પુછ્યા પુછ્ય મેળવું છે અને તમાની ખ્યાતિ યોકોમા પ્રથમ

રહેશે તમે હવે મુખેથી જાઓ જે મનુષ્ય પ્રાણણ, સ્ત્રી, બાળક તથા ગાયને માગનારે હોય, સોનું ચોર નાર, આગ લગાડનાર, રસ્તો ભાગનાર, દારૂ પીનાર, ગુરુપત્ની સાથે વ્યભિચાર કરનાર અને મોટા લોક મનુષ્ય સાથે વિરોધ કરનાર હોય, તેનો નાશ કરવો તે પુણ્યદાયી છે, એવો મનુષ્ય પ્રાણણ હોય કે, સ્ત્રી હોય નોપણ તેનો નાશ કરવામા દોષ નથી માટે આનો નાશ કરવો મારે યોગ્ય જ છે' એમ કહી મજબૂત ગ્રાધનોથી તેને બાધી વાળ ખેંચીને દોડાડથી તેને મારી, પછી તેણે કોડર વાણીથી હરિ શ્વ દ્રને કહ્યું 'અરે દામ! આ દુષ્ટતામા સ્ત્રીને તુ મારી નાખ વિચાર ન કરજે' સળ હરિશ્વ દ્ર વજ પડવા જેવું વાક્ય સાભળી તે વખતે સ્ત્રીનો નાશ કરવા શકિત થઈ ધ્રુજતો ચાડાલને કહેવા લાગ્યો 'આ કામ કરવા હું મમર્થ નથી માટે કોઈ બીજા મેવક મને આપો, એટલે તે જ આ સ્ત્રીનો નાશ કરશે આ સિવાય બીજું અસાધ્ય કામ પણ જે તમે કહેશો તે હું કરીશ' હરિશ્વ દ્રે જણે તે વચન સાભળી ચાડાલ બોલ્યો 'તુ ડર મા, તલવાર લે, આનો નાશ તો પુણ્યદાયી મનાયો છે બાળકોને જ બધ આપતી આ સ્ત્રી કહી પણ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી' ચાડાલ તુ તે વચન સાભળી સળ હરિશ્વ દ્રે કહ્યું 'સ્ત્રીઓ તો કાળક્રી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય જ હોય છે કદી મારવા યોગ્ય હોતી નથી, ધર્મમા તત્પર એવા મુનિઓએ સ્ત્રીનો નાશ કરવામા પાપ કહ્યું છે જે પુરુષ જાણતા કે અજાણતા પણ સ્ત્રીનો નાશ કરે છે, તે મહાતેરવ નરકમા પાપ છે ત્યારે ચાડાલે કહ્યું કે, 'કઈ પણ બોલ મા અને તોફાન ચીમળી જેવી ક્રાંતિવાળી આ તત્પર તુ મે, જે એકનો નાશ કરતા અનેકને રાખ વતુ હોય, તો તેની કહેલી દિસા ઘાતુ જ પુણ્ય આપનારી ધાય છે આ સ્ત્રીએ લોકના ઘાતુ બાળકોને બાધા છે માટે જલદી આને તુ મારી નાખ, (આને માલ્યાલી) યોકો નુખી વશે' ત્યારે સમગ્રએ કહ્યું 'ઓ ચાડાલના સ્વામી! સ્ત્રીનો નાશ ન કરવો, એ મારું જન્મથી મારી તીવ્ર વ્રત છે, માટે સ્ત્રીનો નાશ કરવા હું વત્ત નહિ કરું' ત્યારે ચાડાલે કહ્યું 'ઓ દુટ! તમામીના ધાર મિસાય

તારે બીજી તુ કાર્ય છે? મારી પાસેથી મૂલ્ય લઈ
આજે મારા કાર્ય તુ કેમ બગાડે છે? જે મનુષ્ય,
સ્વામી પાસેથી મૂલ્ય લઈ સ્વામીનું કાર્ય બગાડે છે,
તેનો હજારો કાપે પણ નગ્નમાથી છુટકારો થતો નથી.
ત્યારે રાજાએ કહ્યું 'હે આડાલોના સ્વામી! બીજી
અતિ દૂર દામ તમે મને આપજો (પણ આ કામ
મારાથી નહિ થાય) તમારો કોઈ શત્રુ હોય તો કહો,
તેને હું તરત જ મારી નાખીશ, એમા રાશય નથી
તે શત્રુને મારી તેની પૃથ્વી હું તમને આપી દઈશ
દેવો, દૈત્યો, સર્પો, સિદ્ધો તથા ગવ્યોથી યુદ્ધ દેવેન્દ્રને
પણ (જે તમારો તે શત્રુ હશે તો) તીક્ષ્ણ બાણોથી
મારી હું રજીતી લઈશ' હરિશ્ચંદ્ર રાજાનું એ વાક્ય
સાભળી કોળેલા તે આડાલો ધ્રુજતા રાજાને કહ્યું
'હે દાસ! આડાલનું દાસપણ કરી આ શરણોનું
વચન તુ જે કહી રહ્યો છે, તે ખરાખર ધટતું નથી,
હે દાસ! વધારે નું કહેવું? છતાં હું જે કહું છું, તે
મારું વચન તુ સાંભળ હે નિર્ભય! તારા હૃદયમાં
જે ઈર્ષ્ય પણ પાપનો ભય હોય, તો આડાલને ઘેર
તુ દાસપણ કેમ પામ્યો છે? માટે આ તલવાર
તુ લે અને આના મસ્તકકમળને કાપી નાખ' એમ
કહી આડાલે નળને તલવાર આપી ૧-૮૯

गृह्णाणं ततः खड्गमस्याद्विग्न्य शिरोऽ-
मुजम् । एवमुत्त्याज्य चाण्डालो राज्ञे खड्ग
न्यवेदयत् ॥ ८९ ॥

ઈતિ ગ્રીહેવીખાનવતમલાપુત્રાના સપ્તમ સ્કંધ
વિષે અધ્યાય ૨૫ મો અમામ

અધ્યાય ૨૬ મો*

હરિશ્ચંદ્ર અને તેની રાણીના
સ્મશાનમાં ભેટા

આસ ઉત્તર

ततोऽय भूपतिः प्राह रानीं स्थित्वा हाथोमुखः ।

अत्रोपविश्यता वालि पापस्य पुण्ये मम ॥ ૧ ॥

આસે કહ્યું 'પછી નીચા મુખવાળા રાજાએ
રાણીને કહ્યું 'હે બાળા! હું પાપી આગળ તુ

* આ અધ્યાયમાં સાતીસવેરે સ્તોત્રોથી રાજાએ
સ્મશાનમાં પોતાની પત્નીને જોવાની અને પછી લોક કંપો,
એ કથા કહેવાયે.

બેસી જ ને મારો હાથ તને મારવા સમર્થ થયો, તો
હું તારું મસ્તક કાપી નાખીશ.' એમ કહી તલવાર
ઉગામીને રાજા મારવા ગયો, તે વખતે પોતે પોતાની
પત્નીને ઓળખતો ન હતો અને તે પત્ની રાજાને
ઓળખતી ન હતી, તોપણ અત્યંત દુઃખથી પીડાઈને
પોતાનું મૃત્યુ ઈચ્છતી એ સ્ત્રીએ કહ્યું. 'હે આડાલ!
મારું વચન જે તુ ઈર્ષ્ય પણ માને તો સાંભળ-
મારો પુત્ર નગ્નની બહાર પાસે જ મરણ પામેલો
પડ્યો છે તેને અહીં તારી પાસે હું લાડું અને બાળુ,
ત્યાં સુધી તુ વાટ જો, પછી તલવારથી તુ મને મારી
નાખજે' 'બહુ સારું' એમ કહી હરિશ્ચંદ્રે તે
સ્ત્રીને બાળક પાસે મોકલી, એટલે અતિશય દુઃખથી
પીડાતી અને અતિ ભયંકર વિલાપ કરતી તે ગર્ભ
સર્પ કરડેલા એ બાળક પાસે 'હા પુત્ર! હા વત્સ!
હા બાળક!' એમ વારંવાર કહેતી ફિક્કી, મેલી
અને ધૂળથી ખરડાયેલા કેમવાળી તે રાજાની રાણી
(બાળક લઈ) પાછી સ્મશાનભૂમિ પર આવી
અને બાળકને પૃથ્વી પર મૂકી ત્યાં બેસી ગઈ,
(પછી ફરી વિલાપ કરવા લાગી) 'ઓ રાજા!
પોતાના મિત્રો સાથે સ્મૃતિ દૃષ્ટ સર્પથી દરોહા પોતાના
આ બાળકને અહીં પૃથ્વી પર આજે તમે જુઓ
છો?' એવા તેના વિલાપના શબ્દો સાંભળી રાજા
હરિશ્ચંદ્ર તે વેળા મુઠ્ઠાની પાસે જઈ તેનું વસ્ત્ર
ખસેડી નાખ્યું એ સમયે પણ તે જ પ્રમાણે રડતી,
લામ્યા વિયોગથી બળતી અનંત જાણે ફરી જન્મી હોય
તેવી પોતાની એ પત્નીને રાજાએ ઓળખી ન હતી
તેમ જ તે રાણીએ પણ સુદર કેશના છોડાવાળા,
જટાધારી અને સૂકા ઝાડની છાલ જેવા થયેલા તે
ઉરામ રાજાને ઓળખ્યો ન હતો પણ પૃથ્વી પર
પડેલા મર્ગના ઝેરથી પીડા પામેલા તે બાળકને
રાજાના લશ્મણવાળો જોઈ એ રાજા વિચારમાં પડ્યો
કે, 'આનું માનું પૂર્ણ ચત્ર જેવું, સુદર, ઊંચા નાક-
વાળું, પાડા કે ઘા વિનાનું અને દર્પણ જેવા ઊંચા
બે ગાલથી શોભીતું છે આના વાળ કાળા, વળેલી
આબૂઝીઓવાળા, લાંબા, લાંબા અને વાકડિયા છે, નેનો
કમળ જેવા છે અને બાને હોડ પાકા વિલોડાના ફળ
જેવા છે અહો અકુસોસ! વિશાળ છાતીઓવાળો,

લાખી આખવાળો, લાખી બુજવાળો, ઠીયા ખલા-
વાળો, લાખા પગવાળો, સૂક્ષ્મ આગળીઓવાળો,
કમળના નાળ જેવા પગવાળો, ગભીર નાભિવાળો
અને ઝિંચી ડોકવાળો આ બાળક કોઈ સળતા દુળમાં
જન્મ્યો છે અને દુષ્ટાત્મા કાળે પોતાના કાળપાશથી
આને લઈ લીધો છે' પછી માતાના ખોળામાં
ખુલ્લા પડેલા તે બાળકને જોઈને (પોતાનો પુત્ર)
યાદ આવતા સળએ 'હાય, હાય,' એમ કહી આસુ
પાડવા માડ્યા અને (મનમાં) તે પણ જોયો કે,
'મારો જ પુત્ર આ દશાને પામ્યો હશે તો? ધોર
કાળે મારા જ પુત્રને જ પોતાને વશ કર્યો હશે
તો?' આમ વિચારી સળ હરિશ્ચંદ્ર એમ ને એમ
ભિન્ન રહ્યો પછી તે ગણી મોટા દુઃખના આવેશથી
જોતી કે, 'હા પુત્ર! ક્યા પાપનું દુષ્ટ ફિતન કરવાથી
આ ધોર મહાદુષ્ટ આવી પડ્યું છે, તે જણાતુ
નથી હા નાથ! એ સળ! આત્મ દુઃખી થયેલી મને
છોડી તમે ક્યા સ્થાને, ક્યા કારણે નિરાત કરીને
રહ્યા છો? એ વિધાતા! સળપિ હરિશ્ચંદ્રના સળ્યનો
નાશ થયો, સંબધીઓનો ત્યાગ થયો અને ત્રી તથા
પુત્ર વેચાયા! અને તે શુ કર્યું?' એનું તે રાણીનું
વચન સાંભળી સ્થાનછાદ થયેલો સળ હરિશ્ચંદ્ર તે
વખતે રાણીને તથા મરેલા પુત્રને યોગબધી 'અન્નનાસ!
આ તો માગે જ પત્ની અને માગે જ પુત્ર છે।'
એમ જણી સતાપ પામીને તે પડી ગયો અને મૂર્છા
પામ્યો રાણી પણ એ અવસ્થાને પામેલા તે સળને
ઓગળી વ્યાપુળ અને બેભાન બની મુદ્ધિત થઈને
ધરણી પર ઢળી પડી પછી સળે, હરિશ્ચંદ્ર અને
રાણી બંને ભાનમાં આવી આત્મ સતાપ પામી
શોહના ભારથી પીડાઈને વિલાપ કરવા લાગ્યા સળ
જોત્યો 'હાય, પુત્ર! અતિ કોમળ અને વાકડિયા
વાગવાનું તારું સક મુખ જોતા મારું દૃઢ્ય કેમ
વિચારીતું નથી? હેતાત! હેતાત!' એમ મજુર
બોલતા અને પોતાની મેળે આવેલા તને ભેટી હને
હુ કેને રનેહથી 'હે વત્ત! હે વત્ત!' એમ કહીશ
હે કેના ગોડલુથી આવે ત્રી ખેંગરી પગની રત્નથી
મારું ઉપનું વન, ખોળો તથા અગ મેના ધગે
એમ હન્યને આનદ આપનારા! હનું સુધી પણ મને

પુત્રનું સુખ સંપૂર્ણ મળ્યું નથી તું મારા વડે પિતા-
વાળો હતો કે, જેણે ચોક વસ્તુની પેઠે તને વેચ્યો
હતો! હીન ભાગ્યને લીધે બાધના તથા ધન માને મારું
મોટું સમગ્ર સત્ય ગયું અને તે પછી મૂર એવા મે
આ સ્થિતિમાં પુત્રને જોયો છે! મોટા સંપર્થી દશા-
યેલા પુત્રનું મુખકમળ આજે જોતો હું સતાપરૂપ
ધોર વિષથી હમણા વ્યાસ બન્યો છું' એમ કહી આસુ-
થી ગળગળા દહવાળો એ સળ તે બાળકને ઝિંચકી
ભેગીને મૂર્છાથી બેભાન થઈ પડી ગયો પછી તેને
પડેલો જોઈ રાણી શેષ્યા આમ વિચાર કરવા લાગી :
'વિદ્વાનોના મનને ચંદ્રની પેઠે આનદ ઉપજવતા આ
પુરુષશ્રેષ્ઠ તે હરિશ્ચંદ્ર જ છે, એમ તેમના સ્વર
ઉપરથી જણાય છે વળી પ્રખ્યાત કીર્તિવાળા આ
મહાન્નાનું નાક ઊંચું હોઈ તલના મુખ જેવું સુન્દર
છે અને દાંત કળીઓ જેવા છે, પણ આ જો સળ
હરિશ્ચંદ્ર હોય તો આ રીતે સ્મશાનમાં કેમ આવ્યા
હોય?' (આમ વિચારતી) તે રાણી પુત્રનો શોક
છોડી પડેલા તે પતિને જોયા કરતી આત્મ હર્ષ ને
વિસ્મય પામી અને પતિપુત્રની પીડાથી વ્યાકુળ
થઈ ને ગક રાણી જોતી જોતી તે વખતે મૂર્છાથી
પૃથ્વી પડી ગઈ પછી ધીમે ધીમે ભાનમાં આવી
ગળગળા કહે તે કહેવા લાગી : 'ઓ નિદંય! નિર્મર્થાદ
નિત્ર દેવ! તને ધિક્કાર હો જેણે દેવ જેવા આ સળને
આડાવપણું પમાડ્યા! સત્યનો નાશ, સંબધીઓનો
ત્યાગ અને સ્ત્રી—પુત્રનું વેચાણ કરાતી આ ગળને
જેણે આડાલ મતાયો, તે ચો દુષ્ટ દેવ! તને
ધિક્કાર હો ચો સળ! આજે તમારું તે છત્ર,
સિંહાસન, આમર અને પખા હું જોતી નથી, તો આ
કેવો ભાગ્યનો પવગે? આ ગળ પૂર્વે ન્યારે આવતા
હતા, ત્યારે મેવકપણને પામેલા સળઓ, પોતાના
ઉપલા વગ્રોથી પુલ્લીને ધૂળ વિનાની કરતા હતા,
તે જ આ ગળ આજે ખોપરીઓથી વ્યાસ મુડાના
ધડા તથા વનોથી છવાયેલા, મુડાને ખેંગરી ઉતારી
નાળેવી ફૂલની માગાઓના દોગની અદર વગેવેલા
મુડાના વાળથી અતિ ભયકર, ચરમીના ઝરમૂથી
યુક્ત, (સૂર્યના કિરણોની) સુક્રમેથી (ચમ્પીવાની)
ભૂમિથી યુક્ત, ભસ્મ, અગારા, અરધા બનેલા હાડકા

આને મન્મથના ક્રાદવધી ભાકર ગીધડા અને શિયા-
ગોના શબ્દોથી વ્યાકુળ, દુષ્ટ હૃદય પક્ષીઓથી યુક્ત,
મિતાના ધુમાડાથી લાખ્યા કપડા વડે કાળી કરેલી
દિશાઓના મધ્યભાગવાળા અને માનના સ્વાદના
આનંદથી આકર્ષિતા સક્તિઓથી વ્યામ આ ગપવિન
સ્મગ્નનામ હુ ખચી પીડાઈને કર્યા કરે છે ' એમ કહી
ગોકચી ઘોસાયેલી ગળી સગ્નના કડમા વળગી પડી
દુ ખડકત વાણીથી વિલાપ કરત વાગી ' અક્ષેપમ્ !
ઓ સગ્ન ! આ તે સ્વપ્ન છે કે સાનુ છે ? તમે જે
માનતા હા તે કહો, ઓ મહાભાગ ! મારુ મન
મુગ્ધ છે હે ધર્મને જાણનારા ! જો આમ જ હોય,
તો ધર્મમા નહાય ક્રવાપણ છે જ નહિ અને
ગ્રાહણો, દેવો વગેરેના પૂજનમા તથા સત્ય પાળવામા
ધર્મ છે જ નહિ અને જો ધર્મ જ નથી, તો મત્ય
તથા સરળતા ક્યાથી જ હોય ? અને અસત્યનો અશ
પણ નથી, (અર્થાત્ આ ઉપરથી જણાય છે કે,
જગતમા ધર્મ-અધર્મ છે જ નહિ, જે તે હોય
તો તે ધાનેના નુદા નુદા કળ જણાવા જોઈએ)
જ્યા ધર્મ વડે અતિ શ્રેષ્ઠ છતા તમે પોતાના સત્યથી
ભ્રષ્ટ કરાયા, (ત્યા ધર્મ-અધર્મ કેવળ સભવતા જ
નથી) ' એવુ તેનુ મત્ય માલગી ડિના નિસાસા
નાખી ગજગના થયેલા ગળજો પોતે જે રીને આડા
પણ પામ્યો હતો તે, ગણીને કહી સભળાવુ ત્યારે
ભયભીત ધયેલી રાણીએ પણ લાખ્યા કાળા સુધી
શ્કીને ડિડા નિમાસા નાખી અત્યત દુ ખી થઈને
પોતાના પુત્રનુ મગા ! જે રીતે થયુ હતુ, તે બનાવર
સગ્નને જણાવુ એ વાક્ય માલગી સગ્ન પૃથ્વી પર
પડી ગયો અને મરેલા પુત્રને લાવી હલધી વાગ્યાર
આટલા વાગ્યો પદ્મે નાગી નેવ્યાએ નગચી વાણીથી
દરિદ્ર દ્રને કહ્યુ ' હે ગમ્ ! મારુ મરતક કાપી
નાગી તમે પોતાના સ્વામીનુ દમ્પકર્ષ કરે, તમારે
આજે સ્વામીદ્રોહ ન કર્યો જોઈએ અને અસત્યવાદી
ન થા જોઈએ હે સગ્ન ! પાપપ અત્ય અને
સ્વામીદ્રોહ તમને પ્રાપ્ત ન થાએ ' એ સાબગી
સગ્ન મૂંછિત થઈ પૃથ્વી પર પડી ગયો પછી લગ્નનાર
નેતાના પામી અતિ દુ ખી થઈ વિલાપ કરતા વાગ્યો
કે, ' હે પ્રિયા ! અતિ કંડાર આ વચન તે કેમ કહ્યુ ?

જે કર્મ કહેલુ અશક્ય છે તે કરી કેમ શક્ય ? '
ત્યારે પત્ની બોલી ' હે પ્રભો ! મે ઝીરીદેવીને,
દેવોને તથા ગ્રાહણોને પૂજ્યા છે, તેથી બીજ
જન્મમા તમે જ મારા પતિ થશો ' એ વાક્ય
સાભળી સગ્ન પૃથ્વી પર પડી ગયો અને તે વેળા
દુ ખી થઈ મરેલા પુત્રનુ મુખ ચૂમવા લાગ્યો ' પછી
તે સગ્નએ કહ્યુ ' હે પ્રિયે ! હવે લાખ્યા વખત સુધી
મારે ક્યેશ ભાગવવો તે મને ગમતુ નથી હે નાનુક
અગતાગી ! મારુ આ મહાભાગ્ય તો તુ જો હુ
પોતે પોતાને સ્વાધીન નથી, આડાલે આજ્ઞા નહિ
આપેલો હુ, અગ્નિમા જ પ્રવેશ કરીશ, તો ફરી
બીજ જન્મમા આડાલપણ પામીશ અને મેગ
નરકમા જઈ ભાકર દુ ખ પામીશ, વળી મહા
સૈરવ નરકને પામી સતાપ પામીશ, તોપણ આ
દુ ખરૂં સમુદ્રમા રૂમેલા મારે ગ્રાહી છૂગ થવુ
એ જ ઉગમ છે મારે આ એક પણ બાળકપુત્ર,
જે વશ કરનારે હતો, તે પણ મહાબળવાન દેવતા
યોગે મરણ પામ્યો છે આવો દુ ખી છતા પરાધીન
હોઈ હુ ગ્રાણ પણ કેવી રીતે ત્યજુ ? તોપણ
અતિશય દુ ખને બીધે પોતાના શરીરનો હવે હુ
ત્યાગ કરીશ પુત્રનો તાગ થતા જેવુ દુ ખ થાય છે,
તેવુ ત્રૈલોક્યમા કોઈ દુ ખ નથી, તો અસિપવનમા
તથા વૈતરણી નદીમા એવુ દુ ખ ક્યાથી હોય ?
માટે હે નાનુક અગતાગી ! બળતા અગ્નિમા પુનતા
શરીર સાથે હુ પડીશ, તે માટે મને હવે ક્ષમા કરજે
હે કમળ જેવા નેત્રોવાળી ! હવે તારે કઈ પણ કહેવુ
નહિ હે સુદરિ ! મારા વાક્યને તુ સાવધાન મનથી
સાભળ હુ તને હવે રજ આપુ છુ, માટે તુ ગ્રાહ
ણને વેર જા હે ઉત્તમવા હાસ્યવાગી ! જે મે
દાન આપ્યુ હશે, હોમ કર્યા હશે અને ગુરુઓને
સતોધ્યા હશે, તો પગલોડમા આ પુત્ર મારો અને
નારી સાથે મારે સમાગમ થશે હવે આ લોકમા તો
આપણ ઈચ્છિત ક્યાથી થશે ? હે પવિત્ર હાસ્યવાગી !
મે એકાંતમા હસતા હસતા તને કર્મ પણ કહ્યુ હોમ,
તે મારુ તારા હવે બાલીથી જતા તારે દામા કરવુ-
હે પવિત્ર ગી ! ' હુ ગજપત્ની છુ ' એવા ગઈથી તે
ગ્રાહણુ તારે અપમાન કર્નુ નહિ, કેમ કે પોતાના

સ્વામીને દેવની પેઠે સર્વ યત્નથી સતોષવો જોઈએ ' રાણીએ કહ્યું 'હે રાજપિં! હું પણ અહીં અગ્નિમા પડીશ અને હે દેવ! દુષ્પતા ભારને સહન નહિ કરતી તમારી સાથે જ આવીશ હે માન આપનારા! તમારી માથે જવું તે જ મારું કલ્યાણ છે, બીજી રીતે મારું કલ્યાણ નથી હું તમારી સાથે સ્વર્ગ કે નરક ભોગવીશ ' તે વચન સાંભળી રાજ્યએ કહ્યું 'હે પતિવ્રતા! ભલે એમ થાયો '

તથા સહ મમ શ્રેયો મમને નાન્યથા ભવેત્ ।
સહ સ્વર્ગં ચ નરકં ત્વયા ભોક્ષ્યામિ માનદ્ ॥૭૩॥
શ્રુત્વા રાજા તદોવાચ પથમસ્તુ પતિવ્રતે ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમાહાપુરાણમા ત્રમમ રકથ વિષ
અધ્યાય ૨૬ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૭ મો *

હરિશ્ચંદ્રનો સ્વર્ગવાસ

વ્યાસ ઉવાચ

તતઃ કૃત્વા ચિંતા રાજા મારોવ્ય તનય સ્વકમ્ ।

માર્ગયા હૃદિતો રાજા મદ્દાજ્ઞાલિપુટસ્તદા ॥૧॥

વ્યાસ બોલ્યા તે પછી ચિંતા બાળીને તેના પર પોતાના પુત્રને મૂકી પત્ની સહિત હરિશ્ચંદ્ર રાજા તે વખતે એ હાથ જેટી જગતના ઈશ્વરી પરમેશ્વરી મતાક્ષી દેવીનું ચિંતન કરવા લાગ્યો પાંચ મેશની અદર રહેલા, (તૈતિગૈયશ્રુતિમા પ્રતિપાદન રહેલા) પુત્ર—પ્રાહસ્વરૂપ, લાલ વસ્ત્રો ધારણ કરેલા કરેણુરસના સમુદ્ર, જાતજાતના આયુધો ધારણ કરનારા અને જગતનું પાલન કરવામા તત્પર અથા દેવીનું તે ગુણ ધ્યાન કરતો હતો, ત્યારે ઇંદ્ર સહિત સર્વ દેવો ધર્મને આગળ કરી ઉતાવળા તેની આગળ આવ્યા સર્વ દેવોએ ત્યાં આવી કહ્યું કે, 'હે મહાસમર્થ રાજા! તમે માલગો આ સાક્ષાત્ પ્રજ્ઞા છે, આ પોતે ભગવાન ધર્મ છે, આ માધ્યો, વિશ્વદેવાઓ, મરુદગણો, લોકપતિ, ચારણો, નાગો, સિદ્ધો, ગંધર્વો, રુદ્રો તથા અશ્વિનીકુમારો છે અને બીજા આ તમારો દેવો આવી આવ્યા છે, તેમ જ તમે જગત સાથે જે ધર્મથી મિત્રતા કરવા ઇચ્છો છો, તે વિશ્વામિત્ર

પણ અહીં આવ્યા છે અને તે માગે રીતે તમારું ઇચ્છિત કરવા ઇચ્છે છે '

ધર્મે કહ્યું હે રાજન્! સાહસ ન કરો, ક્ષમા, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ તથા સત્ત્વ આદિ તમારા ગુણોથી અત્યંત સતોષ પામેલો હું ધર્મે તમારો પાસે આવ્યો છું

ઇંદ્રે કહ્યું હે મહાભાગ્યશાળી હરિશ્ચંદ્ર! હું ઇંદ્ર તમારો પાસે આવ્યો છું, તમે, તમારી સ્ત્રીઓ તથા પુત્રો આમંત્રણે જીતી લીધા છે, માટે હે રાજન્! બીજા મનુષ્યોને દુર્લભ છતાં તમે પોતાના કર્મોથી જીતેલા સ્વર્ગમા સ્ત્રી તથા પુત્ર સાથે પધારો

વ્યાસ બોલ્યા પછી ઇંદ્રે આજ્ઞા મૃત્યુનો નાશ કરનારી મોટી અમૃતમય વૃત્તિ, આકાશમાથી ચિત્તાની વચ્ચે રહેલા બાળક પર કરી અને નગારાનો શબ્દ કર્યો, એટલે તે મહાત્માનો મરેલા પુત્ર કોમળ શરીર વાળો, સ્વસ્થ, પ્રસન્ન તથા પ્રીતિયુક્ત મનનાજો થઈ ગિલો થયો પછી પોતાની (ગૂણ) શોભાથી જોડાયેલો અને દિવ્ય માળા તથા વસ્ત્રથી વીરાયેલા સ્ત્રી સહિત રાજા હરિશ્ચંદ્ર પુત્રને ભેટી તત્કાળ સ્વસ્થ, રાપૂર્ણ હૃદયવાળો તથા ઘણા હર્ષથી વ્યાપ્ત થયો પછી ઇંદ્રે રાજાને આ પ્રમાણે કહ્યું 'હે મહાભાગ! પોતાના કર્મોના ફળરૂપ અને ઉત્તમ સદ્ગતિરૂપ સ્વર્ગલોકમા તમે સ્ત્રી તથા પુત્ર સાથે હવે ચાલો '

હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું હે દેવોના રાજા! મારા સ્વામી આડલે આજ્ઞા નહિ કરેલો હું તેમનો બદલો વાગ્યા વિના દેવલોકમા નહિ આવું

ધર્મે કહ્યું તમને આવું દુષ્પ થવાનું જ હતું, તે બાણીએ પોતાની માયાથી પોતાને આડાલખી પમાડ્યું હતું અને તે આડાલવાડો તમને બતાવ્યો હતો

ઇંદ્રે કહ્યું હે હરિશ્ચંદ્ર! પૃથ્વી પરના સમગ્ર મનુષ્યો, જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનને ઇચ્છે છે, તે પુણ્ય શાળી મનુષ્યોના સ્થાનમા અને તમે ચાલો

હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું હે દેવરાજ! તમને નમસ્કાર હો, મારું આ વાક્ય તમે માલગો કોસલનગર—અયોધ્યામા મારા લોકો માં શોકમા રૂપેલા મનવાળા છે માટે તેઓને છોડી દુ સ્વર્ગલોકમા ક્રમ જાઉં ૨ પોતાના ભક્તનો ત્યાગ કરવાથી બ્રહ્મહત્યા, મહિરા-

* આ અધ્યાયમા નિતાળીશ શ્લોકોથી હરિશ્ચંદ્રનો સ્વર્ગવાસ વિસ્તારથી વર્ણવાયો

પાત, ગોટ્યા તથા સ્ત્રીક્યા નરખુ મોડુ પાપ
લાગે છે, એમ (સાત્ત્વમા) કહ્યું છે પોતાનું નેન
કન્તા અને ત્યાગ કન્તાને અયોગ્ય ભક્તનો ત્યાગ
કરનાર મનુષ્યને સુખ કેમ વાચ? માટે હે ઇન્દ્ર! તેઓ
વિના હુ સ્વર્ગમા નહિ જઈ તમે જ્ઞાતો હે દેવોના
ગર્જન! જો તેઓ મારી સાથે સ્વર્ગમા આવતા હોય,
તો હુ તેઓની નાથે સ્વર્ગમા જઈ અથવા તેઓની
નાથે તરફમા જઈશ.

ઇન્દ્રે કહ્યું હે સત્ત્વ! તેઓમા અગ્રેષ્ઠ પ્રકરના
પુણ્ય-પાપ જુદા જુદા છે, તો હે સત્ત્વ! તમે
સ્વર્ગને નમુદાયથી ભોગવવા યોગ્ય કેમ ઇન્દ્રે દો?

હિન્દ્રે કહ્યું હે ડ્ર! પ્રાનના પ્રભાવથી જ
સત્ત્વ નન્ન ભોગવે છે, મોન યશોથી યત્ન કહે છે
અને વાચ-કૃષ્ણ-પ્રભાગના વનેડે ધરાવે છે, તે
ધનુ મે તેઓના પ્રભાવથી કૃષ્ણ છે તેથી નન્નને
કર આપનાર તેઓને હુ સ્વર્ગ મેગવવાની ઇચ્છાથી
ત્યજી નહિ, માટે હે દેવેશ્વર! મારું જે કઈ દાન,
યત્ન, જપ આદિ નન્નને હોય, તે એ લોકોની નાથે
મામાન્ય બની જાયો (એટલે મે જે કઈ પુણ્ય
કૃષ્ણ છે, તે તેમનું પણ થાયો) અને માન કર્મનું
જે જા (માટે એકમાત્ર) વાણી જા નુધી ભોગવ
વાનું હોય, તે એ લોકોની નાથે (ભન) માન એક
જ દિવસ ભોગવવા યોગ્ય ના મા, આમ તમાને કૃપાથી
થા જાંડો

આત્મ યોગ્યા ભને, રામ વન ગમ ના
નિમુવતનો ઇન્દ્ર પ્રાનન પ્રભાગના ધર્મ અને
આધિપુત્ર વિશ્વામિત્ર આ ધર્મ નાથે વર્ણોના આત્મ
અભોધાનગમ્બ અથા અને ત્યા જઈને હિન્દ્રે
નમન હ્રદે યોડેને કહ્યું કે, 'હે મોહો! અત્યત્ત દુર્ગમ
સ્વ ગિહમા તમે જયદી ગાયો, ધર્મનો પાલી તમે
પ્રધારે તે મેગવે છે' પછી વર્ષપનથાનુ સત્ત્વ
હિન્દ્રે પાનુ નાં નમનથીઓને કહ્યું કે, 'સ્વર્ગમા
આમે' એમ ડ્રનું તથા તે સત્ત્વનું વચન નાખતી
લોકો પ્રત્યત્ત થયા તેઓના જિજ્ઞાસનાગ પ
વેચનભાવવાગ હતા, તે લોકો પોતાના પુત્ર પર
ધરનો ડરનાર મૂડે હાથે પામેના ધનવાગ વર્ષ સ્વને
મા ગયા તે વેગા ઉત્તમ વિમાનમા યોડેલા તે ધધા

તેજસ્વી શરેન્દ્રાગા અને ઉત્પત્તિ વયેલા હર્ષવાગ
વથા પછી મોટા મનવાગા સત્ત્વ હિન્દ્રે પાત્ત
પુત્ર લોકોથી આત્મ એ સુદર અયોધ્યાનગરમા રોકીને
નામના પુનનો ગન્ધામિષેક ફરી, સમ્યક્થીઓનો સત્કર
કરી, નાંને અભિનદન આપી, પુણ્યથી પ્રાપ્ત કન્તા
યોગ્ય, અત્યુષ અને દેવો વનેડેને પણ અતિદુર્લભ
વિમાન ટ્રેનિ પ્રાપ્ત કરી હિન્દ્રે પ્રમાણે ગતાર અને
નાની હરીઓથી ગોળી સ્લેવા વિમાનમા યોડા
પછી તે સમયે એ જોઈને નર્વ શાન્તોતા અર્થેતરને
જાપુતાર મહાભાગ્યગાની ગુહ્યાર્થ આ શ્લોકરૂપ
મન યોગ્યા હતા

‘મહો સિવિશ્વામાહામ્યમહો દાનકર્ત્ત મહત્ ।

યદાગતો હરિચંદ્રો મહેન્દ્રસ્ય સહોક્તામ્ ॥૩૧॥

અહો! લખાનુ માહામ્ય અને દાનનું ફળ
મોટું અને આશ્ચર્યજનક છે, કેમ કે હિન્દ્રે (એ
લખાતથા દાનના પ્રભાવથી) ઇન્દ્રના લોકને પામે છે,
આન યોગ્યા આ નાં હિન્દ્રે દ્રુપદ યજ્ઞ
મે તમને કહ્યું છે જે મનુષ્ય આ યજ્ઞ સાભળે છે,
તે દુષધી પીડાયા હોય તો સુખને, સ્વર્ગની ઇચ્છા
વાળો હોય તો સ્વર્ગને, પુનની ઇચ્છાવાળો હોય તો પુનને,
સીની ઇચ્છાવાળો હોય તો સીને અને ગન્ધર્વની ઇચ્છા-
વાળો હોય તો ગન્ધર્વને પામે છે ૧-૪૨

લગાયો પ્રાણુયાત્ સ્વર્ગ સુતાર્યો સુત-
પ્રાણુયાત્ । માર્યોયો પ્રાણુયાત્ માર્યો રાગાર્યો
રાગ્યપ્રાણુયાત્ ॥૪૨॥

ઈતિ શ્રીદેવીયાવતમ્પુત્રમમ તમમ નન્ન વિષે
અભ્યાસ ૩૩ થા તમામ

અધ્યાય ૨૮ મો*

શતાક્ષીદેવી ન દુર્ગમ દેવ

જનકજ્ઞ સગવ

ગિવિત્રમિદમાપ્યાન હરિચન્દ્રસ્ય કીર્તિતમ્ ।

શતાક્ષીપાદમકલ્પ રાજર્ષર્ષોમિકલ્પ જ ॥૧॥

જનકેશ્વર સગવે કહ્યું શતાક્ષીદેવીના નન્નના
ભન વામિક નર્વેહિન્દ્રે દ્રુપદ આ અદ્ભુત આપ્યાત
તમે કહ્યું કન્ધાગુપ્તરૂપ ભગવતી નાના-પીદેવી કયા

* આ અભ્યાસમા ત્યાડી શ્લોકોથી હતા-પીદેવીના અનુષ્ઠ
મ્-મા ડેવેડે દેવો મહેશ્વરીના પાત્તન રૂપ છે

કારણે ઉત્પન્ન થયા હતા, હે મુનિ ! તે કારણ તમે કહો અને મારા જન્મને સારથક કરો ગુહ્ય યુદ્ધિવાળો ક્યો મનુષ્ય દેવીના ગુણોને સાબળતો તૃપ્તિ પામે ? જે ગુણગણો સાબળવાથી પદે પદે અશ્વમેધ યજ્ઞનું આશ્લય કળ મનુષ્ય પામે છે

ન્યામ યોગ્યા હે સર્ગન ! શતાશીની ઉત્તમ ઉત્પત્તિ હું તમને કહું છું, સાબળો તમે દેવીના ભક્ત હોઈ તમને ન કહેવા યોગ્ય ઇષ્ટ પણ નથી પૂર્વે 'દુર્ગમ' નામનો આતિ ભયકર મહાદેવ્ય હતો, તે હિંદુઆમતા વર્ગમાં જન્મ્યો હતો, રસ્તો પુન અને મહાદુષ્ટ હતો 'દેવોનું બળ વેદ' છે, તેથી વેદનો નાગ કૃવાથી દેવો પણ નાગ પામશે એમાં સંદેહ નથી, માટે પ્રથમ એ જ કરવું જોઈએ 'એમ કોઈ વેળા વિચારી તે દેવ્ય તપશ્ચર્યા કરવા હિમાવનમાં ગયો અને મનથી બ્રહ્માનું ધ્યાન કરી વાયુનો આત્મકર હતો ત્યાં ગહેવા લાગ્યો એક હજાર વર્ષો સુધી તેણે ઉત્તમ તપ કર્યું તેના તેજથી દેવો તથા અસુરો સંહિત સર્વ લોકો અત્યંત તપી ગયા, ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા ભગવાન બ્રહ્મા હસ ઉપર બેસી પ્રસન્ન મુખકમળ યુક્ત હોઈ તેને વરદાન આપવા ગયા તે બ્રહ્માએ સંભાધિમાં બેઠેલા અને મીચેલા નેનાવાળા એ દેવ્યને સ્પર્શ કર્યું હતું કે, 'તારું કન્યાણું ધાઓ, તારા મનમાં જે હોય તે વરદાન તું માગ વરદાન આપ નારાયણોની સ્વામી હું તારા તપથી પ્રમત્ત થઈ આજે આજે આવ્યો છું.' બ્રહ્માના મુખથી એ વાતી સાબળી સંભાધિમાંથી ઠી સાવધાન થયેલા તે દેવ્યે બ્રહ્માની પૂજા કરી આ વરદાન માગ્યું કે, 'હે દેવેશ્વર ! મને વરદાન આપો, નહીં લોકમાં બ્રાહ્મણો વિષે તથા દેવો વિશે મનો છે, તે બધા મારી પામે જ રહ્યો વળી હે મહેશ્વર ! મને એવું મન આપો કે, જેથી દેવો પરાજય ધાય.' એવું તેનું વચન સાંભળી 'તથામ્નુ' એમ કહી 'મરે વેદોના પન્ને' પર બ્રહ્મા તપંગકમાં જતા રહ્યા ત્યારથી માટી બ્રાહ્મણો

વેદના સમૂહો ભૂમી ગયા અને રેનાન, સંધ્યા, નિત્ય હોમ, શ્રાદ્ધ, યજ્ઞ, જપ વગેરે બધું પૃથ્વી પર નાગ પામ્યું, એટલે મોટે લાહકાર થઈ રહ્યો 'આ શુ ? આ શુ ? વેદોનો અભાવ થવાથી હવે આપણે શું કરવું ?' એમ બ્રાહ્મણો પરસ્પર કહેવા લાગ્યા એમ આતિ ભયકર મોટો અતર્ક પૃથ્વી પર થયો, ત્યારે દેવો બહિષ્કારના ભાગ વળેડે નહિ મળવાથી તપજ્ઞા થવા લાગ્યા, તે વખતે દુર્ગમ દેવ્યે આમસાવતી નગરીને નેસે ધા'યો વજ્ર જેવા દેહવાળા તે અસુર માથે યુદ્ધ કરવા દેવો અગકત હોઈ નાસી જઈને તે વેળા ક્યાંક જતા રહ્યા, અને પરમશક્તિ જમદગ્નિનું ધ્યાન કરતા તે દેવો પદ્મોદના દુર્ગમ પ્રદેશોમાં તથા મેરુપર્વતની નુકાઓમાં સ્થિતિ કરી રહ્યા હે રાજા ! આગિતમાં હોમ વગેરેનો અભાવ થતા વરસાદનો પણ અભાવ થયો અને વગ્ગાદ ન થવાથી સુકાઈ ગયેલી પૃથ્વી પણ નિર્જળ થઈ ગઈ રૂવા, વાવો, તળાવો તથા નદીઓ સુકાઈ ગયા અને હે રાજા ! એ અનાવૃષ્ટિ સો વર્ષો સુધી રહી લગભગ બધી પ્રજા અને ગાયો, ભેંસો વગેરે મરણ પામ્યા અને ઘોર ઘોર મનુષ્યોના મુકદ્દનો સારૂ થઈ પડ્યો એવો અતર્ક થયો ત્યારે ત્યાર નિરાશામાં બ્રાહ્મણો ભગવતી શિવા દેવીનું આસ્થન કરવાની ઈચ્છાથી હિમાવનની બાજુમાં જઈ સંભાધિ, ધ્યાન તથા પૂજન વગેરેથી કાયમ દેવીની મુતિ કરવા લાગ્યા અને નિરાશા રહી, તે દેવીમાં જ આમકત થઈ એ બ્રાહ્મણો તે પગમેશ્વરીને જ સત્કાર ગણ (તેમણે ભનનતીની આવી પ્રાર્થના કરવા માટી કે,) હે મહેશ્વરિ ! ગંગા તોડે પર તમે દયા કરે હે આળિંકે ! નરે આપનાધોરી યુક્ત હોય, તોપણ તેઓ પર તમારું આમ કરવું યોગ્ય નથી હે દેવોના ઈશ્વરિ ! તમે કોપ દૂર કરો હે સર્વના અતર્કનીત્વરૂપ ! તમે જેવી પ્રેરણા કરો છો, તે પ્રમાણે આ તોડ કરે હે હે મહેશ્વરિ ! વાનસર તમે તું જુઓ દોડ (તમારું નિતા) આ તોડનો બીજો કોઈ આધાર નથી તમે જેમ ઈચ્છો હો તેમ કરવા નમસ્ક હો હે મે ! ઈશ્વરિ ! ઉત્પન્ન મરેગ આ મોગ ન થો તમે (આમારો) ઉત્તર કરે હે આળિંકે ! પાણી નિતા અને કેમ

x મત્સ્ય કે વદમા જનજનના થયો તથા જતાના મોડે મરણ છે તેની દયા બ્રહ્મા છે અને વદમા કહેવા મરેલી મુનિના હોમક દિશાઓ મરે છે, તેનું બંધન બ્રહ્મા દયા ન કરે નવે છે

ગી શક્યો છે હે મહેશ્વરિ! તમે પ્રમત્ત થાઓ, હે જગદ્ધામી! પ્રસન્ન થાઓ હે અનતકોટિ પ્રહ્લાડોના સ્વામિનિ! તમને વારવાર નમસ્કાર તે! ક્રૂરથ-સ્વરૂપ તમને નમસ્કાર, ચતુર્વિધ તમને નમસ્કાર, વેદાંતોથી જાણવા યોગ્ય તમને નમસ્કાર અને જીવન ના ઈશ્વરી તમને વાગ્દાન નમસ્કાર હો અમત્ર વેદો 'નેતિ, નેતિ' એમ (સર્વ નિષેધના અર્વાચ ૩૫) વાક્યો વડે જેમને જાણાય છે, તે મોના કાગણરૂપ દેવીને સૌ ભાવથી એમ સારી રીતે પ્રાપ્ત કરી ત્યારે જીવનોના ઈશ્વરી મહેશ્વરી પાર્વતી-દેવીએ અનંત નેત્રોમય સ્વરૂપ બતાવ્યું તે સ્વરૂપ કાળા આજુબુજુ કાગુ કાળા કમળ જેવા વિશાળ નેનોવાળુ અને ચાતિ ઢાંચુ, મરખા, ઊંચા, ગોળ, પુદ્ગ અને દૃઢ મ્તનવાળુ હતું તે દેવી પોતાના હાથમા ખાખા તથા કમળ ધાનું કરતા હતા, તેમ જ અનંત સ્વભાષા હોઈ જૂખ, તરમ અને ગુહાસ્થાને દૂર કરતા, કુળ, પુષ્પ, પલ્લવ, મૂળ તથા શાક વગેરેને અને મોટા ધનુષ્યને ધારણ કરતા હતા એવું મો મોહીના મારરૂપ હાવસ્યથી જાણતું, કરોડો સૂર્યોના જેવું અને કાગુગ્મતા નમુદરૂપ સ્વરૂપ બતાવી તે જગદ્ધામી પોતાના અનંત નેત્રોમાથી થયેલી હજારો જળધારાઓ તોડો પર છોડી મૂકે એમ નેનોમાથી ઉત્પન્ન થયેલા જળ વડે નવ રાત્રિ સુધી મોને વૃદ્ધિ થઈ સૌ પ્રાણીઓને દુખી જાઈ નેત્રો ના આસુ વરમાવતા એ દેવીએ ત આસુના જળ વડે સૌ લોકોને તથા વતસ્પર્શિઓને પાનું તૃપ્ત કર્યું હે સત્! તે જળને લીધે નીચેના તથા નહેના પ્રાણો આનું વધા અને જે દેવો પહેલા છુપાઈ રહ્યા હતા તે બહાર નીકળ્યા પછી દેવો સંહિત પ્રાણીઓએ એટલા મની તે દેવીની ગામ સ્તુતિ કરવા માંડી. 'હે વેદાંતોથી જાણવા યોગ્ય! પ્રહ્લસ્વરૂપ! તમને નમસ્કાર હો પોતાની માયાથી સૌ જગતને ઉત્પન્ન કરનાર તમને વાગ્દાન નમસ્કાર હો બકનોને દુષ્ટપૂત્ર જેવા હે દેવિ! બહુને માટે દેહ ધરનાન હે જીવનોશ્રદ્ધિ! હે નિત્ય તૃપ્ત રહેનાર! હે ઉપમા સંહિત! તમને નમસ્કાર હો હે દેવિ! અમને નાતિ માય તે માટે તમે અનુપ હજાર નેનો ધર્મો છે

તેથી તમે 'શતાશ્રી' નામવાળા થાઓ હ માતા! એમ જૂખથી પીડાયા છીએ, અમારામા મુતિ કરવાની પણ શકિત નથી હે મહેશ્વરિ! તમે કૃપા કરો અને વેદોને પણ લાવો 'એનું તેઓનું વચન સાંભળી શિવાદેવીએ પોતાના હાથમા રહેલા શાક અને સ્વાદિષ્ઠ કળમૂળ તેઓને ખાવા માટે આપ્યા તેમ જ ઉત્તમ અનંતરસથી યુક્ત જાતજાતના અન્ન અને પશુઓને ખાવાયોગ્ય પદાર્થો પણ આપ્યા, એમ (વરસાદ વના પછી) તનુ ઉત્પન્ન થાય અને ત્યા સુધી પહોંચે તેટલું બધું આપ્યું હે સત્! તે દિનસથી દેવીનું 'શામલતે' નામ પણ પાસદ થયું (કેમ કે તેમણે શાક આપી મર્વનું પોપણ કર્યું હતું) પછી (બધે કેમણે અનંદનો) કાવાહલ થઈ રહ્યો, ત્યારે દૃતતા વાક્યથી જાગેલો પેલો દુર્ગમ અસુર સૈન્યો તથા આયુરોથી સંજ્ઞ થઈ યુદ્ધ કરવા ગયો એક હજાર અશ્વીઘ્નિઓ મેતાની સાથે રહી તે દૈત્યે બાણો છોડવા માડ્યા તેમ જ દેવીની આગળ જે દેવસૈન્ય તથા બ્રાહ્મણમુખ્ય પ્રવચન બિભા હતા તેઓને તરત ચાટે તરસથી ઘેરી લીધા પછી દેવોના મડળમા કુક્ળાઈ થઈ રહ્યો અને સર્વ બ્રાહ્મણો તથા દેવો 'રક્ષા કરો રક્ષા કરો' એમ કહેવા લાગ્યા ત્યારે દેવા તથા બ્રાહ્મણોનું રક્ષણ કરવા શિવાદેવીએ નેમની ચાટે તરફ તેજોમય ચક્ર કરી દીધું અને ખોતે તેની બહાર બિભા રહ્યા પછી દેવીનું તથા દૈત્યનું યુદ્ધ નાનું થયું એ આદ્યુત યુદ્ધમા સૌને મડળ બાણોના વરમાદથી દક્ષાઈ અનુ તેમ જ બાણોના પચ્ચર ધર્મભરી થયેલા અગ્નિની તીવ્ર ભવાળા અળદી રહી અને ધનુષની ઘેરીઓના કોકોર દક્ષરેથી દિનનો બહેરા બન્યા પછી દેવીના શરીરમાથી તીવ્ર શક્તિગળા બહાર નીકળી કાલિકા, તારિણી, બાલા, ત્રિપુરસુદેવી, ક્રમાદી—તુલજાદેવી જાણી, મોહિની, કિન્નમસ્તા અને દન હજાર હાથવાળા ગુહાકાલી આ શક્તિઓ તેમ જ બીજી બનીત ઉપસ્થત એમક શક્તિઓ બહાર નીકળી તેમ જ બીજી પણ અગમ્યાત દેવીઓ હિયાતો સાથે પ્રકટ થઈ એ વેળા તે સમુદ્રમૂર્મિ મૃદગો, ગળો તથા વીજાઓના અવાજથી ગાજી ગી અને

અધ્યાય ૨૬ મો^x

લક્ષ્મી તથા ગૌરીની કથા

આસ લવાચ

સ્ત્રિયેન સૂર્યવંશ્યાના રાજા ચરિત્તમુત્તમમ્ ।

સોમવશોદ્ભવાના ચ વર્ણનીયં મયા ક્રિયત્ ॥૧॥

આસે કહ્યુ એમ સૂર્યવશા તથા અદ્રવશા

જન્મેલા રાજાઓનું ઉત્તમ ચરિત્ર માટે દેહ્યુ વર્ણવવું કે રાજાનું । પરાશકિતની કૃપાથી જ તેઓ મોટાઈ પામ્યા હતા અને આ તમે ચોક્કમ જાણો કે, હરમંઈ મોટાઈ પરાશકિતની કૃપાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે જે જે પદાર્થ પરમ ઔર્ધ્વમંવાન, શ્રીમાન ગ્રાહ્ય પરમ શક્તિમાન હોય છે, તે તે પરાશકિતા અશથી જ ઊપજ્યા હોય છે, એમ તમે જાણો હે રાજા ! આ અને બીજા રાજાઓ પરાશકિતા ઉપાસક હોઈને જ સસારરૂપ વૃક્ષના મૂળને કુહાડારૂપ થયા હતા, માટે દરેક પાતળથી ભુવનેશ્વરીનું જ સારી નીતે સેવન કરવું જેમ ધાન્યની ઇંચણવાળો માણસ ભૂસુ છોડી દે છે, તેમ બીજા બધાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ હે રાજા ! વેદરૂપી ક્ષીરસમુદ્રનું મથન કરી, મેં પણ પરાશકિતાના ચરણમંજરૂપ રત્નને જ પ્રાપ્ત કર્યું છે અને તેથી જ હું વૃતાર્થ થયો છું (બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર, ઈશ્વર અને સદાશિવરૂપ) બ્રહ્માસન પર બિસેજલ બીજા કાઈ દેવતા નથી એમ (પોતાનો ઉત્કર્ષ બતાવવાના) કારણે જ મહાદેવીએ તે પાન દેવાને પોતાના બ્રહ્માસનરૂપ કથી છે, (અર્થાત્ સર્વોત્કૃષ્ટ એ પાન દેવા કરતા પાન દેવી ઉત્કૃષ્ટ હોઈ તેમના ધામોથી પણ ઉચ્ચ ધામમાં બિસેજ છે) વેદમાં 'પાત્રથી અધિક વસ્તુ અવ્યય છે,' એમ જે કહેવાય છે અને જેમાં મર્વ જગત ઓતપ્રોત થઈ રહ્યું છે, તે જ 'શ્રી ભુવનેશ્વરી' છે. હે સર્વદ્ર ! એ દેવીને જાણ્યા

x ના ન્યાયામાં પિતરાયીત શ્વાનોથી રાજાઓની કથા પડતી મૂકી જનમેઘ રાજાને પન્નેશ્વરીની જ કથા પૂછી, એ કહેવાયે

- કહેવાને બાવ આ છે કે, બ્રહ્માદિ પાંચ દેવો પાંચ મહાપૂરોના અધિપતિ છે અને તે પાંચ કરવા પછી અધિક વસ્તુ દેવે થઈ કહેલી છે, તે જ અવ્યય-અવ્યયકૃત બાવવા

વિના મનુષ્ય મુક્ત થઈ શકતો જ નથી ત્યારે મનુષ્યો આમડાથી આકાશને વીંટી શકશે, ત્યારે ભુવનેશ્વરીને જાણ્યા વિના દુષ્કર્મનો અંત થશે (અર્થાત્ આમડાથી આકાશને વીંટી શકાય નહિ અને ભુવનેશ્વરીને જાણ્યા વિના મોક્ષ પણ થાય નહિ) માટે ભુવનેશ્વરીના જ્ઞાન માટે અવશ્ય યતન કરવો જ જોઈએ આવા આશયથી જ વેદમાં શ્વેતાશ્વતર શાખાનું અધ્યયન કરનારાઓ કહે છે કે ધ્યાનયોગ ને અનુસરેલા યોગીઓએ પોતાના ગુણોથી ઢકાનેલી પરમાત્માની શકિતને જોઈ હતી માટે જન્મની સફળતા કરવા દરેક પ્રયત્નથી સર્વોત્તમ સંગ ત્યજ દઈ મનને હૃદયમાં સેરીને લગ્ન, ભય ગ્રાહ્ય પ્રેમયુક્ત ભકિતથી તે ભગવતીમા જ નિશ્ચાલા અને ભગવતીમા જ તત્પર થવું જોઈએ આવો વેદાંતનો ઢંઢેરો છે હરકોઈ બહાને સૂતા, ઉભતા અને ચાલતા પણ નિરતર દેવીનો જ નામોચ્ચાર જે કરે છે, તે પાતળથી મુક્ત થાય છે, માટે હે રાજા ! દરેક પ્રયત્નથી પ્રથમ પગથિયાના ક્રમે વિરાટ સ્વરૂપ, સૂક્ષ્માસ્વરૂપ અને અતર્થામીરૂપ મહેશ્વરીનું તમે ભજન કરો અને પછી ચિત્ત શુદ્ધ થાય ત્યારે સચ્ચિદાનંદ શમ્ભુના લક્ષ્યાર્થરૂપ પ્રપત્યના વિલાસથી સંહિત અને પ્રહારૂપ તે પરાશકિતનું તમે આગ્રહન કરો હે રાજા ! તે દેવીમાં ચિત્તનો ભય કરવો એ જ એ દેવીનું આગ્રહન કરવાય છે આ પરાશકિતાના ભક્ત અને ધાર્મિક સુવિશી તથા ચાતુરશી જે શુરા રાજાઓનું ચરિત્ર પવિત્ર હોઈ કીર્તિ, બુદ્ધિ, ધર્મ, સંસ્કૃતિ તથા પુણ્ય આપનાર છે તે મેં કહ્યું, હવે તમે બીજાનું જુ માલગવા ઇચ્છો છો ?

જનમેઘ રાજાએ કહ્યું - પરમા-ભુવનેશ્વરીએ પૂર્વે ગૌરી, લક્ષ્મી તથા મરસ્વતીને આતુકમે સંકર વિષ્ણુ તથા બ્રહ્માને આપ્યા હતા, (આ વાત નીજ સ્કંધના છાંદા અધ્યાયમાં આપે કહી

સામ્ય અવસ્થાવાસી આપરૂપ ઉપાધિયુક્ત બ્રહ્મા-ભુવનેશ્વરી દેવી છે

- એ રીતે રાજાઓની કથા સાંભળવા વિરોધ પ્રગ્ન છે. દઈ બાવનીની કથા સાંભળવા તમે પ્રગ્ન કરો, આવો આ નો અભિપ્રાય જાણી વઈ જનમેઘ કહે છે

છે) પરંતુ ગૌરી હિમાલયની તથા દક્ષીની કન્યા છે, એમ (લોકમા) પ્રસિદ્ધ છે અને મહાલક્ષ્મી ક્ષીર-સમુદ્રની કન્યા કહેવાય છે, તો મૂળ દેવી—ભુવને-શ્વરીથી ઉત્પન્ન થયેલી ગૌરી તથા લક્ષ્મી ખીજા ચોની કન્યા કેવી રીતે ૨ હે મલામુનિ! (લોકમા જે કહેવાય છે) એ અસંભવિત જણાય છે, માટે આમા સશય થાય છે, તો હે સશયોને દૂર કરવામા તત્પર વ્યાસ! જ્ઞાનઉપ તલવારથી તે સશયને તમે કપો—દૂર કરો

વ્યાસે કહ્યું હે રાજા! પરમ અદ્ભુત રહસ્ય હું કહુ છું, તમે સાંભળો, કેમ કે હે દેવીના ભક્ત તમને કઈ પણ નહિ કહેવા યોગ્ય નથી પરાખા—ભુવનેશ્વરીએ જ્યારે ત્રણ દેવીઓ ત્રણ દેવોને આપી, ત્યારથી માડી તે દેવો સૃષ્ટિઉપ કાર્ય કરવા લાગ્યા હે રાજા! પછી કેટલાક સમયે ‘હાલાહન’ નામના મહાપરાક્રમી દેવો ઉત્પન્ન થયા તેઓએ બધું વારમા ત્રેલોક્યને છતી લીધું બ્રહ્માના વરદાનથી ગવિષ્ઠ થયેલા તે દેવોએ પોતાની સેનાઓથી ડેવાસ પર્વતને તથા વૈકુંઠને પણ વેરે ઘાલ્યો ત્યાં શકર તથા વિષ્ણુએ યુદ્ધ માટે ઉદાગ કર્યો અને સાક હજાર વર્ષ સુધી મહાઉગ્ર યુદ્ધ થયું દેવોની તથા દાનવોની સેનાઓમા મોટા હાહાકાર થઈ રહ્યો, તે પછી મોગ પ્રયત્નથી તે બંને (શિવ—વિષ્ણુ) એ એ દાનવોને માર્યા પછી હે રાજા! પોતપોતાના સ્થાનમા જઈ તે બંને દેવો, જેને લીધ જ તે દાનવોને પોતે મારી શક્યા હતા, તે પોતપોતાની શક્તિઓ પાસે અભિમાન કરવા લાગ્યા ત્યાં તે બંનેનું અભિમાન જાણી મહાલક્ષ્મી તથા ગૌરીએ છળયુક્ત હાસ્ય કર્યું, એટલે તેમનું હાસ્ય જોઈ તે બંને દેવોએ આદિમાયાની માયાથી મોહિત થઈ, અત્યાત ક્રોધ કરી, (‘મૂર્ખની પેઠે છળહાસ્ય શું કરે છે’ એમ) અપમાનપૂર્વક ખતભ ખતભ વચન પણ કહ્યા પછી એ બંને દેવીઓ તે જ ક્ષણે તે દેવોનો ત્યાગ કરી અગ્નિ થઈ ગયા, ત્યાં હાહાકાર થઈ રહ્યો તે વખતે એ શક્તિઓનું અપમાન કરવાથી વિપ્લુ તથા શકર તેજન્દિત, શક્તિ વિનાના, વ્યગ્ર ચિત્તાવાળા અને બુદ્ધિ વગરના થઈ ગયા પછી બ્રહ્મા

ચિંતાથી આતુર બન્યા કે, ‘આ શુ થયું દેવતાઓમા મુખ્ય આ બંને દેવો કાર્ય કરવા અશક્ત કેમ થયા ૨ ક્યા કારણે અણધાર્યું આ સકટ આવ્યું ૨ આ નિર પરાધી જગતનો પ્રલય થશે કે શું ૨ આનું કારણ હું સમજી શકતો નથી, હવે આનો ઉપાય શો કરવો ૨’ આમ અત્યંત ચિંતાતુર થઈ બ્રહ્માએ નેત્રો બંધ કરી ધ્યાન કરવા માડ્યું, ત્યારે હે ઉત્તમ રાજા! ‘પગ-શક્તિના કોપથી આ શુ થયું છે’ એમ જાગૃતિને બ્રહ્મા માવધાન થયા પછી તપના ભંડાર એ બ્રહ્માએ કેટલાક સમય સુધી તો પોતાની શક્તિના પ્રભાવથી તે શિવવિષ્ણુને જે કાર્ય હતું, તે પોતે જ કર્યું પછી ધર્મોત્તમા બ્રહ્માએ તે બંનેનું કષ્ટાણુ કરવા પોતાના પુત્ર મનુ વગેરેને તથા સનઙ્ગિકોને બોલાવ્યા, ત્યારે આવીને નમેલા તેઓને એ તપોનિધિએ કહ્યું, ‘હમણા હું ઘણો જ ક્રમમા લાગ્યો રહુ છું અને પરાશક્તિને પ્રસન્ન સખવા જગતનો ભાર મેં ઉપાડી લીધો છે, તેથી તપ કરવા હું સમર્થ નથી શિવ તથા વિષ્ણુ પરાશક્તિના કોપથી હમણા વ્યગ્રચિત્ત થઈ ગયા છે, માટે તમે પગ્મ ભક્તિથી યુક્ત થઈ અતિ અદ્ભુત તપ કરી તે પરમ શક્તિને સંતુષ્ટ કરો, જેથી એ શિવ—વિષ્ણુ પૂર્વના જેવા સ્વભાવવાળા થાય અને પોતાની શક્તિઓથી યુક્ત પણ થાય હે મારા પુત્રો! તમે એમ કરશો, તેથી તમારો યશ વધશે જેના કુળમા એ બંને શક્તિઓનો જન્મ થશે, તે કુળ આખી પૃથ્વીને પવિત્ર કરશે અને પોતે પણ કૃતાર્થ થશે’ બ્રહ્માનું તે વચન સાંભળી દક્ષ વગેરે બધા તેમના પુત્રો નિર્ભજ અત કરણવાળા થઈ ભગવતીનું આરાધન કરવાની ઇચ્છાથી વનમા ગયા.

પિતામહવચઃ શ્રુત્વા ગતાઃ સર્વે વનાન્તરે ।

રિપાચયિષવઃ સર્વે દક્ષાઘા વિમલાન્તરાઃ ॥૪૫॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા તત્તમ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૨૯ મો તમામ

અધ્યાય ૩૦ મો*

ગીરીજન્મ તથા દેવીનાં પીઠાદિ

વ્યાસ ઉવાચ

તતસ્તે તુ વનોદેશે હિમાચલતટાશ્રયાઃ ।

માયાવીજ્રજપાસકાસ્તપશ્ચેઃ સમાહિતાઃ ॥૧॥

વ્યાસે કહ્યું પછી તંત્રો હિમાલયની તળડીનો આશ્રય કરી વનપ્રદેશમાં માયાબીજનો જન્મ કરવામાં તત્પર થઈ શોકોત્તરિયને તપ કરવા લાગ્યા હે ગજ । પરમ શક્તિનું ધ્યાન કરતા તેઓના એક તાળ વર્ષો વીતી ગયા ત્યારે પ્રસન્ન થઈ તે દેવીએ પ્રત્યક્ષ દર્શન દીધું પાશ, આકુળ, વર તથા અભયને ધારણ કરતા, ચાર પાલ્લવોવાળા, ત્રણ નેત્રોવાળા કરુણા સ્મૃતી ભરેલા અને સંવિધાનદસ્વરૂપ તે દેવીએ દર્શન આપ્યું ત્યારે સર્વ લોકોના માતા તેમને જોઈ નિર્મળ મુનિઓ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ‘(વ્યથિ—સ્ફાલદેહના આભિમાની) વિશ્વરૂપ તમને નમસ્કાર, (સમથિ—સ્ફલદેહના આભિમાની) વૈશ્વાનરમૂર્તિ તમને નમસ્કાર, (વ્યથિ—વિગદેહના આભિમાની) તજસ્વરૂપ તમને નમસ્કાર અને જેમાં સર્વ લિંગદેહો ઓતપ્રોત થઈ રહ્યા છે તે (સમથિ—લિંગદેહના આભિમાની) સૂત્રાત્માના ગૌરવાળા તમને નમસ્કાર હો (વ્યથિ—કારણદેહના આભિમાની) પ્રાગ્સ્વરૂપ તમને નમસ્કાર હો, (સમથિ—મરણદેહના આભિમાની) અવ્યાકૃતમૂર્તિ તમને નમસ્કાર હો (જ્યોત્સ્વ આધિ જ્ઞાન કટરથ—પ્રાજ્ઞ) પ્રત્યક્સ્વરૂપ તમને નમસ્કાર હો અને (સર્વોધિજ્ઞાન) પ્રાજ્ઞમૂર્તિ તમને નમસ્કાર હો સર્વસ્વરૂપ અને સર્વ લક્ષ્યાર્થરૂપ તમને નમસ્કાર હો ’ એમ ભક્તિથી ગજગમી વાણી વડે જગદમાની સ્તુતિ કરીને દક્ષ વગેરે પવિત્ર મુનિઓએ તેમના ચરણકમળમાં પ્રણામ કર્યો ત્યારે કોયલ જેવું મધુર બોલતા તે દેવી પ્રમંત્ર થઈ બોલ્યા ‘હે મગબાગો । તમે વરદાન માગો, હું કાયમ વરદાન દેનારી મનાઈ છું ’ તે દેવીનું એ વચન સાળળી તેઓએ શિવ—વિષ્ણુના શરીરમાં પ્રાપ્તિ થાય અને તે બંનેને શક્તિના

પ્રાપ્તિ થાય એ વરદાન માગ્યું પછી હે ઉત્તમ રાજા । દક્ષે કરી પણ વરદાન માગ્યું કે, ‘હે દેવિ । મારા દુબળા તમારે જન્મ થાઓ, જેવી હે અબા ! હું કૃતાર્થ થાઉં, વળી હે પરમેશ્વરિ ! તમે કેવળ સ્વમુખે જ જન્મ, ધ્યાન, પૂજા તથા તમારા સ્થાનો મને કહો ’

દેવી બોલ્યા માની બે શક્તિઓનું આપમાર્ગ કન્વાથી તે બંનેની એ સ્થિતિ થઈ છે, માટે મારે આલો આપરાધ કદી ન કરેશ હવે મારી કૃપાતા લેશથી તે બંનેના ગરીબ સ્વસ્થ થશે, વળી તે બંને બે શક્તિઓમાંથી એક તમારે ઘેર જન્મ લેશે અને બીજી ક્ષીણમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થશે પછી મારી પેરણાથી ને શક્તિઓ તેમને પ્રાપ્ત થશે માયાબીજ માને મુખ્ય મત છે, અને મને હમેશા પ્રમંત્ર કરતા છે, માગ વિગત સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું અથવા તમારી આગળ ઉભેલા મારા આ મ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું અથવા મારા સંવિધાનદ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું આ સર્વ જન્મ માં સ્થાન છે, માટે કાયમ તમારે મારી પૂજા કરવી અને નિત્ય ધ્યાન કરવું

વ્યાસે કહ્યું એમ કહી મણિદ્વીપમાં વસનારા તે દેવી આદ્યથ યથા અને દક્ષ વગેરે સર્વ મુનિઓ પ્રજ્ઞા પાસે પાછા ગયા તેમણે આદરથી એ સર્વ ગુરૂના પ્રજ્ઞાને કહ્યું પછી હે ગજ ! પરાબાની દયાવી શિવ ગાન વિષ્ણુ તે વેળા મન્થ થઈ પોત પોતાનું કાર્ય કરના સમયે થયા અને ગર્ભરક્તિ થયા પછી કેન્દ્રાક સમયે હે મહારાજા । દમને ઘેર પરા શક્તિનું તેજ અવતર્યું, તે વેળા ત્રણે ભોખા ઉત્સવ થયો અને સર્વ દેવાઓ આનંદ પામી પુષ્પોતી વૃષ્ટિ કરી હે રાજા । સ્વર્ગમાં લાથોથી જ વગારેલા—દુદુભિ વાગના લાગ્યા અને નિર્મળ મનવાળા મન્થ ગોના મન પ્રમંત્ર થયા એ મગજમૂર્તિ જન્મ્યા ત્યારે નદીઓ માર્ગે વહેતી થઈ, સૂર્ય આત્યંત તેજસ્વી થયો અને બધે મગજ થઈ રહ્યા પરપ્રસરસ્વરૂપ એ દેવી સન્ય હોવાથી દક્ષે તેનું નામ ‘સતી’ રાખ્યું અને પછી તે સતી પૂરે ગરભી શક્તિ ઉતા, તેથી

* આ જન્મમાં એકલા બે યોગીની બીરોગ જન્મ, શિવને મેષ તથા દેવીના અનેક પીઠનું વર્ણન કર્યું છે

— દુદુભિ નગાર વગાડ્યા દારી પેચાને વત્યારે સમ નવી, એમ બર્ધના આનેકમાં ઉતાવળ થયેલા દેવાના દુનિએ લથેલ વડે જ દુદુભિને વગાડ્યા, એ બાવ છે

શકરને તેણે આપ્યા હતા પણ હે રાજન્ ! દક્ષના દુહૈવના યોગથી તે સતી અગ્નિમા બળી મર્યા હતા જનમેજયે પૂછ્યું હે મુનિ ! આ તા ચનર્ધ કારક વચન તમે સભગાવ્યુ જેમના નામસ્મરણથી મનુષ્યોને સસારરૂપ અગ્નિનો ભય થતો નથી, એવી એ મનાવતું—સતી અગ્નિમા કેમ બાળ્યા ? દક્ષના કયા કર્મફળથી તે મતી બળી ગયા હતા ?

વ્યાસે કહ્યું ‘હે રાજન્ ! સતી બળવામા કારણ રૂપ જે પૂર્વ વૃત્તાત છે તે નમે સાભગો કોઈક સમયે દુર્વાસા મુનિ (જળ્યુના રસ જેવા જળથી થયેલી એક નદી છે, જ્યાં જળ્યુનદ નામનું સૌનું ઉત્પન્ન થાય છે, તે સ્થાન) જળ્યુનદેવરી દેવી જ્યાં બિરાજે છે ત્યાં ગયા હતા ત્યાં તેમણે દેવીના દર્શન કર્યો ને માયાબીજનો જપ કરવા માડ્યો પછી પ્રસન્ન થય્યા દેવેશ્વરીએ પોતાના ધૃમા રહેલી, ભમના ભમરાઓ થી વ્યામ અને પુષ્પરસના મદથી ભરપૂર માળા પસાદીરૂપે આપી, તેને મુનિએ મસ્તકથી રતીકારી પછી તત્ત્વ ત્યાથી નીકળી એ તપસ્વી, જ્યાં સતીનો પિતા દક્ષ રહેતો હતો, ત્યાં સતીના દર્શન માટે આકાશ માગે’ ગયા અને સતીના ચરણમા નમ્યા ત્યારે એ મુનિને દક્ષે પૂછ્યું ‘હે નાથ ! આ અલાકિક માળા કોની છે ? પૃથ્વી પર મનુષ્યોને દુર્ભા આ માળા તમે કેવી રીતે મેળવી ?’ તેનું એ વચન ગાભળી હર્ષના આસુથી વ્યામ નેત્રોવાળા અને પ્રેમથી ગળગળા અત પ્રસન્નવાળા દુર્વાસાએ ‘દેવીનો એ અનુવ પ્રસાદ છે એમ કહ્યું ત્યારે સતીના પિતા—દક્ષે, એ માળાની મુનિ પામે માગણી કરી એટલે દુર્વાસાએ ‘શક્તિના ભક્તને ન આપવા યોગ્ય કોઈ પણ વસ્તુ ત્રેલોક્યમા નથી’ એવી બુદ્ધિથી એ માળા દક્ષને આપી દને તે માળા મસ્તકથી સ્વીકારી અને પોતાના ઘરમા જ્યાં જી—પુત્રપુત્ર અતિમુદર શયન હતું ત્યાં રાખી પછી એ માળાની ગંધથી આનાદ પામી ગતિમા એ સ્થળે મૈથુન કરવા તે તત્પર થયો હે રાજન્ ! એ પાપવી ત દક્ષ રાજા સર્વનું કલ્યાણ કરનાર શિવ તથા સતી દેવી ઉપર દંપત્યુન્નિષ્ઠાણ થયો હે રાજન્ ! તે આપતાથી સતીએ પતિવ્રતાનો ધર્મ બતાવવાની ઈચ્છાથી દક્ષથી જન્મેલા તે પોતાના શરીરને યોગરૂપી

અગ્નિથી બાળી નાખ્યું હતું પછી ફરી એ શશ્વિરૂપ તેજ હિમાલયમા પ્રકટ્યું હતું

જનમેજયે પૂછ્યું સતી તો શકરને પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય હતા, તેથી તેમનો દેહ બાળતા તેમના વિયોગથી ચારુન થઈ શકરે શું કર્યું હતું ?

વ્યાસ બોલ્યા પછી તો જે થયું હતું તે મારાથી કહી શકાતું નથી હે રાજન્ ! શિવના કોપરૂપી અગ્નિથી ત્રેલોક્યનો પ્રલય થવા આવ્યો હતો ભદ્ર નળીના ગણો સાથે વીરભદ્ર ઉત્પન્ન થયો હતા એ વીરભદ્ર ત્રેલોક્યનો નાશ કરવા જ્યાર તૈયાગ થયો હતો ત્યાર બ્રહ્માદિ દેવો શકરને શરણે ગયા હતા તે વેળા દક્ષના મર્વસ્વનો જોડે નાશ થઈ ગયો હતો, તોપણ કર્ણના ભડાર શકરે દેવોને અભય આપ્યું હતું અને (વીરભદ્રે ક્રપીને અગ્નિમા હોમી દીધેલા દક્ષના મૂળ મસ્તકને બદલે તેના ધડ ઉપર) બોધાનું મસ્તક સાધીને દક્ષને જીવતો કર્યો હતો, પછી બોદ પામેલા મહાત્મા એ મહેશ્વર ઇશ્વરનામા જઈ આત્મત દુષ્ટી થઈ ગયા હતા, અને પરમ શક્તિના અશરૂપ સતીને ત્યાં અગ્નિમા બળતા તેમણે જોયા ત્યારે ‘ઓ મહાસતી !’ એમ વારવાર બોલતા એમણે તેમને પોતાની બાધ ઉપર ચડાવ્યા હતા પછી ભ્રમિતચિરા થઈ શકર જુદા જુદા દેશોમા ભમવા લાગ્યા ત્યારે બ્રહ્માદિ દેવો વણી જ મોટી ચિતાને પામ્યા હતા એ વેળા વિષ્ણુએ તરત ધનુષ ચડાવી, બાણો વડે સતીના (મૃતદેહના) અવથવોને કાપી નાખ્યા હતા, જ્યો તે તે સ્થાનામા તે અવથવો પડ્યા હતા—પછી તે તે સ્થાનોમા આનેક મૂર્તિને ધારણ કરતા શકર ગદ્દા હતા અને દેવોને નેમણે કહ્યું હતું કે, ‘આ સ્થાનો પર જે લોકો પગમ ભક્તિથી શિવાનું ભજન કર્યું તેઓને કાઈ પણ દુર્ભા નહિ રહે જ્યાં પોતાના અગો વિષે જગદાત્મા નિત્ય મમીપ રહ્યા છે, તે આ સ્થાનો પર જે મનુષ્યો પુરુષાર્થ કરી કરશે, તેઓના મનો સિદ્ધ થશે અને માયાબીજ

—સતીના અવથવો જ્યાં પડે, ત્યાં મોટી શિવ રહેશે, નહીં તો તેને લઈ બ્રહ્માની બધાર પડુ દિવ નતા રહેશે, ત્યાં જ બ્રહ્માપ્રાણથી વિષ્ણુએ સતીના અવથવોને કાપી નાખ્યા હતા, એમ વીકાકા જ્યાં મૂવે છે

તો ગ્રાવ્ય સિદ્ધ થને' હે શેષ રાજા! યમ ક્ષત્રી
વિગ્ધાતુર શક્યે તે તે સ્થાનોમા જપ, ધ્યાન તથા
મમાધિનો સમય ગાથો હતો

જનમેજયે પૂછ્યુ હે નિર્દોષ વ્યાસ! તે સ્થાનો
ચાને સિદ્ધપીઠો ક્યા છે, તેની સાખ્યા કેવલી છે અને
તેઓના નામો શા છે, તે મને કહો હે મહામુનિ!
કૃપાનુ તમે ત્યા રહેલી દેવીઓના નામો મને જલદી
કહો, જેથી હુ આ જન્મમા જ કૃતાર્થ થાઉં

વ્યાસ બોલ્યા. રાજન્! દેવીના એ પીઠો હવે
હુ કહુ છું, તમે સાભળા જેના ગ્રાવ્ય માત્રથી મનુષ્ય
પાપચલિત થાય છે સિદ્ધિ તથા સમૃદ્ધિને ઇચ્છતા
લોકોએ જે જે પીઠોમા આ દેવી ઉપાસવા યોગ્ય
તથા ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, તે પીઠોને હુ ઘસાય
કહુ છું કાશીમા (મતીનુ મુખ પશુ હતુ, તેથી એ)
ગૌરીના મુખમા વસતા દેવી 'વિગાલાક્ષ્મી' નામના
છે, નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્રમા 'લિંગધારિણી' દેવી
કહેવાયા છે, પ્રયાગમા 'લલિતા', નામદામા
'દામુકી', દક્ષિણ માનસમા 'દુમ્બા' અને ઉત્તર
માનસમા સર્વ કામનાઓ પૂરતા ભગવતી 'વિશ્વ
કામા' કહેવાય છે ગોમત પાતમા 'ગોમતી' દેવી,
મહરાષ્ટ્રમા 'દામચારિણી', ચૈત્રસ્થમા 'મહાકાકા',
હસ્તિનાપુરમા 'જ્યતી', કાન્ધકુલમા 'ગૌરી',
મલયાલયમા 'રતા', આંધ્રપ્રદેશમા 'ક્રીતિમતી'
દેવી, વિશ્વક્ષેત્રમા 'વિશ્વેશ્વરી', પુન્ડ્રવેશ્વરમા 'પૂન્ડ્ર
દેવતા', કેદારપીઠમા 'મન્માર્જદાયિની', હિમાલયમા
'મદા', ગોકર્ણમા 'ભદ્રાદિપ્તિ', સ્થાનેશ્વરમા 'ભવા
તી', પિન્ડવદના 'પિન્ડવપતિકા', શ્રીનેલમા 'માવલી'
ભદ્રેશ્વરમા 'ભદ્રા', વગાદેનલમા 'જ્યા', કમના
લયમા 'કમળા', રુદ્રેશ્વરમા રુદ્રાણી, કાશ્મીરમા
'દાવી', શાલગ્રામમા 'મળાદેવી', ગિર્વાનગમા
'ગલપ્રિયા', મહાલિંગમા 'કપિલા', મોહાદમા 'મુદ્ર
દેશ્વરી', માયાપુરીમા 'કુમારી', સતાનમા 'લલિતા
મિત્રા', ગયામા 'મંગલા', પુરપોત્તમમા 'વિમળા',
સદ્ગામમા 'ઉત્પલાક્ષ્મી', હિસ્ત્રયાત્રમા 'મોત્યના',
વિષ્ણુમા 'અમોઘાક્ષી', પુલવર્ધનમા 'પાડવા',
સુપાર્શ્વમા 'નારાયણી', નિમ્બમા 'રુદ્રમુત્રી',
વિપુલમા 'વિપુલાદેવી', મળયાલયમા 'કાયાપી',

લગાદીમા 'ચોકીંગ', હરિશ્ચંદ્રમા 'ચંદ્રિકા', સમ-
તીથમા 'અમ્બા', યમુનામા 'મૃગાવતી', દોડતીર્થ-
મા 'કોટલી', માધવનમા 'સુગંધા', ગોદાવરીમા
'સિરાધ્યા', નગાદારમા 'સતપ્રિયા', શિવકુડમા 'શુભા-
નદા', દેવિકાતમમા 'નદિની', દારકામા 'રક્તિમણી',
વૃદાવનમા 'સંધા', મધુસૂત્રમા 'દેવકી', પાતાલમા
'પરમેશ્વરી', ચિત્રકુટમા 'સીતા', વિદ્યાચલમા
વિંધ્યાધિવાસિની', કસ્તૂરીમા 'મહાલક્ષ્મી', વિના-
યકમા 'ઉમાદેવી', વૈદનાથમા 'આરોગ્યા', મહા
કાલમા 'મહેશ્વરી', ઉપ્પલતીર્થમા 'અભવા', વિદ્ય-
પર્વતમા 'નિનયા', માહલમા 'માઠવી' નામના
દેવી, માહેશ્વરીપુરમા 'સ્વાહા', જનકમા 'પ્રગાડા',
અમરકંઠમા 'ચંદ્રિકા', સોમેશ્વરમા 'વરાહગેહ',
પ્રભાસમા 'પુષ્કરાવતી', સરસ્વતીમા 'દેવમાતા',
સમુદ્રકિનારે 'પાસવારા', મહાલયમા 'મહાભાગ',
'પરાપ્તીમા 'પિંગલેશ્વરી', કૃતશાંતિમા 'સિદ્ધિકા',
કાતિકમા 'અતિમાકરી', ઉત્પલાવર્ધકમા 'લોખા',
સોણસગમમા 'સુભદ્રા', સિદ્ધવનમા 'લક્ષ્મી માતા',
જરનના આગમમા 'અનગા', જ્ઞાપદરમા 'વિશ્વ-
મુખી', કિષ્કિંધ પર્વતમા 'તારા', દેવદાહના વનમા
'પુષ્ટિ', કારમીર દેશમા 'મેધા', હિમાચલ ઉપર
'ભીમાદેવી', વિશ્વેશ્વર લેવમા 'તુષ્ટિ', કપાત્રમા
અનમા 'શુદ્ધિ', ત્રયાવરોહનમા 'માતા', શખો-
દારમા 'અગ', પિડાકારકમા 'નૃતિ', ચાંદ્રભાગમા
'કેત', અચ્છેદાદમા 'સિવધારિણી', વેણુમા,
'અમૃતા' બદરીમા 'ઉગ્રી', ઉત્તરકુરમા 'ઓગ્રી
કુશલપમા કુનોદાકા', હેમકુરમા 'મન્મથા', કુમુદ
મા સત્યવાદિની', અગ્નિ થમા 'વદનીયા', મુષેરના
સ્થાનમા 'નિધિ', વેદના મુખમા 'ગાયત્રી', શિવની
પાસે 'પાર્વતી', દેવલોકમા 'ઝંડાણી', યાતાના
મુખમા 'સસ્વતી', સૂરના મઝામા 'પ્રભા',
માનગપુમા 'વેણુવી', મતીઓમા 'અનંતી',
ગ્રીઓમા 'તિલોત્તમા', ચિત્રામ 'પ્રલકલા' અને
નૌ પ્રાણીઓમા 'ગંધિ' દેવી રહે છે હે જનમે
જય! આ ચોકનો ને ચાર પીઠો છે + તેની જ

+ ઉપર ૮૭ શ્લોકમા 'તિલોત્તમા' સુધી જ એકસાને
અઠસ પીઠો તથા દેવીઓના નામની સમાપ્તિ સમજવી

સખ્યાવાળી ત્યાંની ઈશ્વરી દેવીઓ કહેવાઈ છે તેમા લગભગ બધા પીઠો, સતી દેવીના અંગના અવધવાથી થયેલા કહ્યા છે, તોપણ બીજા કેટલાક (સ્રીઓમા 'નિલોત્તમા' વગેરે) જે પૃથ્વી પર મુખ્ય ગણાય છે, તે પણ આ પ્રસંગને લીધે કહ્યા છે જે મનુષ્ય એકમા આઠ આ ઉત્તમ નામોનું સ્મરણ અથવા શ્રવણ કરે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ (મહિમ્નીય નામતા) દેવીના ઉગમ લોકમા જાય છે આ સર્વ પીઠોમા યાના કૃપા, જુ ત્યા ગાદી વગેરે કરી પિતૃ વગેરેને તૃપ્ત કરવા વિધિપૂર્વક અગવતી મી મોટી પૂજન કરવી, જગતનું વારવાર ઝાલ કરતા જગદેવ્યા ની ક્રમા માગવી અને પોતાના આત્માને કૃતાર્થ થયેના માનવો હે જનમેજય! પછી તે તે સ્થળે ભક્ત્યભોજન વગેરેથી સર્વ ધ્યાનશીલને જમાડવા અને સુવાસિની સ્ત્રીઓને, દુઃખારિકાને તથા નાના બાળકો વગેરેને પણ જમાડવા હે રાજા! તે તે સ્ત્રીમા આડાન વગેરે રહ્યા હોય, તેઓ પણ દેવીસ્વરૂપ કહે વાય છે, માટે તેઓને પણ પૂજવા તે મર્વ કોનોમા હરકોઈ જાતના દાન લેના વગેરે છોડવું ઉગમ મનુષ્યે શક્તિ પ્રમાણે મનનું પુરસ્કાર કરું અને હે રાજા! તે તે પીઠમા વસતા દેવીનું આધ્યાત્મિક નિત્ય પૂજન કરવું, પુરસ્કાર કરવું અને દેવીની ભક્તિમા તત્પર થઈ મનુષ્યે ત્યા ધન વાપરવામા ઝનસાર કે પુરસ્કાર ન કરવી જે મનુષ્ય એમ પ્રસન્ન મનવાળો થઈ દેવીની યાના કરે છે તેના પિતૃઓ એક દગ્ગર કે પ સુધી અતિશય મોટા બ્રહ્મલોકમા વસે છે અને તે પોતે પણ ભક્તિપગાયણ ગ્રી અને ઉત્કૃષ્ટ ગાન મેળવી દેવીપુર-મતિનીપમા રહે છે અને મતાર મમુદ્રથી દુઃખી જતર છે આ એમો આઠ નામનો જપ કરવાથી પણ લોકો સિદ્ધપણ પામ્યા છે અને જે સ્વયં સાક્ષાત્ અથવા પુસ્તકમા પણ આ એકસો આઠ નામો વાંચ્યા હોય, તે સ્થળે ત્રણ તથા ચરકી વગેરેના ભયડી ઉત્પન્ન થતા જ નથી તેમ જ પર્વત દિવને જેમ સમુદ્ર વધે છે, તેમ સૌભાગ્ય નિત્ય વધે

નિત્ય 'અથકવા' અને તર્ક પ્રાણીઓને જે 'દક્ષિન' છે, તે તે પુરોહિત સર્વ દેવીઓનું જ એક સ્વરૂપ છે, એટલે તે અને જુડી દેવીઓ અપ્પચની નથી

છે વળી આ એકસો આઠ નામોનો જપ કરતા મનુષ્યન કઈ પણ દુર્ગભ સહેતુ થી અને દેવીની ભક્તિમા તત્પર તે મનુષ્ય અવશ્ય કૃતાર્થ થાય છે, એનું જ નહિ પણ દેવતાઓ તેને નમે છે, કેમ કે તે દેવીરૂપ જ ક્રવાય છે, તેથી દેવો વડે પણ ખરેખર પૂજાય છે, તો પછી ઉત્તમ મનુષ્યો વડે પૂજાય, એમા શું કહેવું જે મનુષ્ય શ્રાદ્ધ સમયે આ એકસો આઠ ઉત્તમ નામોના પાઠ કરે છે, તેના સર્વ પિતૃઓ તૃપ્ત થઈ શ્રદ્ધ ગતિ પામે છે હે રાજેન્દ્ર! આ મુક્તિલેખો સામાત્ જ્ઞાનમય છે, માટે બુદ્ધિમાન મનુષ્યે એ સિદ્ધ પીઠોનો આગય કૃપા હે રાજા! તમે જે પૂછ્યું હતું, તે સર્વ, મહેશ્વરીનું ગદ્યસ્યમા આતિ ગદ્યસ્ય મે કહ્યું હવે તમે કરી નું સાબળવા ઇચ્છો છો ૧૧-૧૦૨

પૃષ્ઠ યતતત્ત્વયા રાજસુક સર્વ મહેશિનુ. ।
રહસ્યાતિરહસ્ય ચ કિં મુગઃ ધ્યોતુમિચ્છસિ ॥
ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા સપ્તમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩૦ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૧ મો*

હિમાલયને ત્યાં પાર્વતીનું પ્રગટ થવું

જનમેજય ઉવાચ

ઘરાઘરાધીશામીલાગવિરાસીત્ પર મહ. ।
યદુક મયતા પૂર્વ વિસ્તરાત તદ્વદસ્ય મે ॥ ૧ ॥
જાગેર/યે પૂછ્યું હિમાલયના મસ્તક પર એ પરમ તેજ પ્રગ્ન્યુ હતું, એમ પડેલા જે તમે કહ્યું, ને મને વિસ્તારતે કડો શક્તિની કવારૂપ અમૃત પીતો ક્યા બુદ્ધિમાન પુન્ય પ્રગેરે મરાડ કે અમૃત પીનારનું પાણી અમુક તમને મૃત્યુ થાય છે, ત્યારે આ અમૃત પીતા-સાબળતા મૃત્યુ થતું જ નથી (પાણી મે ૧ જ વાચ જે)

વ્યાસે કહ્યું તમે ધન્ય, કૃતાર્થ તથા મહાત્માઓ વડે શિખા આપાસ હો, તેથી ભાન્યતાગી હો, ક્રાન્ત કે તમને દેવી નિષ નિરુપદ ભક્તિ છે હે રાજા! આ ઇતિજ્ઞાન તમે પાળેના નાનીનો દેવ

* આ અધ્યાયમાં નૃસિંહર મ્હાલો 'પાર્વતી' નામનું પદ્ય તેજ હિમાલયને ત્યા પ્રગ્ન્યુ, એ કથા સાંધી તેને કહેવાય છે

અગ્નિમા પ્રજા ગયા, ત્યારે શિવ તો ભ્રમિત થઈ
મરણ્યા જ કરતા હતા અને પ્રજા મેઈક કહેતા પર
સ્વર થયા હતા ત્યા પ્રપચના ભાનથી ગહિત અને
નમાધિનિય મનવાળા થઈ તે જિતારિદ્ર્ય નહર દેવીના
સ્વરૂપનુ ધ્યાન કરતા મમય ગાગતા હતા તે વખતે
શકિતારીત અંધેણુ સ્થાવરજંગમ મળિન સર્વ જોષ્ય
નમુદ્રો, દીપો તથા પર્વતો માથે મીભાગ્ય વિનાનુ
થયુ હતું સર્વના દૃશ્યમા આનંદ સુદર્શી ગયા હતા
નર્વ લોહો ચિતાથી ગેયા ચિત્તાવાળા થઈ ઉત્તમ થયા
હતા, અને નુખરૂપી મમુદ્રમા રૂપી નઈ ગેની
થયા હતા; તેમ જ હે ગળા! મતીના આગાનવી
ત્રણે તથા દેવતાઓનુ વર્તન વિષયીન થયુ હતુ અને
આગિનૂત તથા આધિદેવોનુ વર્તન પણ આવયુ થયુ
હતુ પછી એ જ મમયે 'તારક' નામનો મોગ
આનુર બ્રજા પાનેવી વરદાન પામી ત્રણે લોકોનો
નાથક બન્યો હતો. 'શિવનો જે મગો પુત્ર થયો તે
તને માગે.' એમ મોટા દેવોએ તેનુ મૂલ્ય નક્કી
કર્ણ હતુ પણ શિવનો મગો પુત્ર હતો જ નહિ,
તેથી એ મહાસુર ગાન્યા હતો હતો અને આનંદ
પામતો હતો તેનાથી દુષ્પા પામી પોતાના સ્થાનથી
હ્રાદ થયેલા મર્ગ દેવો શિવને મગો પુત્ર નહિ હોવાથી
આપાર ચિંતામા પડ્યા હતા, કે 'નહરને સ્ત્રી તો છે
નહિ, તો તેમના પુત્રનો સભવ કેવી રીતે થાય
એટલે ભાન્યદીન આપણ કામ દેવી રીતે વગેરે'
આમ ચિંતાનુર થયના નર્વ દેવો વૈકુઠ ક્ષામમા ગયા
અને એકાતમા તેમણે વિષ્ણુને કહ્યુ ત્યારે તેમણે
ઉપાય કહ્યો: 'તમે બધા ચિંતાનુર કેમ થાઓ છો
ક્ષામનાઓ પૂર્ણ કરવામા ક'પ્યુતરૂપ, મગમમ
અને મિપીરિયમા વમનાસ ભુવનંતરવી છે જ ના!
પણ આપણા અપરંધથી જ ભગવતીએ લસ્ય
આપ્યુ તરી અને આપણને નિષ્પામણુ આપવા માટે
જ જનન્ટ્યાએ આ મિદા કડી છે, છતાં પાળકને
લાઠ લગવવામા તથા મિદા કરવામા પા! માતાનુ
તેના પર નિર્દયપા! જેમ હોનુ નથી; તેમ જ નુષ્ક
દોનના નિર્મતા જનન્ટ્યાનુ આપણ પર નિર્દયપણુ
છે જ નહિ પુત્રનો અપરંધ તો પર્વતે પર્વતે થયા
જ કરે, તેને કેવળ આન વિના બીજે હોનુ!

લોહમા મહન કરે છે માટે નમે નિઃકપટ ચિત્તપ્રતિષ્ઠી
તે શ્રેષ્ઠ માતાને ગળે બંધ્યો, રીલ કરે મા, તે
તમારુ કાર્ણ કરશે' એમ મર્ગ દેવોને આના કડીને
દેવોના આધિપતિ મહાવિષ્ણુ પોતાની ત્રી અને
દેવોની સાથે નીકળ્યા અને પર્વતરાજ હિમાવય મહા
પર્વત પર ગાન્યા, ત્યા આવી મર્ગ દેવો પુરસ્કરણ
કર્મે કરવા લાગ્યા તેઓમા કેટલાક નમાધિમમ
ગ્યા કેટલાક નામ—તપમા તત્પર થયા, કેટલાક
દવીસૂક્તનો પાક કરવા લાગ્યા, કેટલાક નામનુ પાત્ર
યણુ કરવા તત્પર બન્યા, કેટલાક મત્તગરાયણુ કરવા
લાગ્યા, કેટલાક ધૃમધૂન્યદ્રાધણાદિ વ્રત કરવા લાગ્યા,
કેટલાક અતર્થીગ કરવા લાગ્યા, કેટલાક ત્યાસ કરવા
તત્પર થયા અને કેટલાક સાવધાન થઈ બીજમત્તથી
પરાશકિનની પૂજા કરવા લાગ્યા એમ હે જનમેજય!
વળા વર્ષોની મમય ગયા પછી અકરમાતુ નૈત્ર
મહિતાની નવમીને શુભવાનના દિનને તેઓની આગળ
વેદમા જણાવેનુ એ પ્રસિદ્ધ તેજ પ્રકટ થયુ તેની
આગે મિગામા આર મૂર્તિમાન વેદો સ્તુતિ કરતા હતા,
કરોડો મર્થ જેવુ એ પ્રકટનુ હતુ આને કરોડો મદ્ર
જેવુ મીનજ હતુ એ રોષ તજ કરોડો વીજળીઓ
જેવુ ચાલ હતુ અને ઉપર આદુચારનુ કે મધ્યમા
માપી ગમતુ ન હતુ આદેવ્યસરહિત એ તેજ
લાય વગેરે ગગોવામુ ન હતુ, તેમ જ નીરૂપ,
પુપપરૂપ કે તપુમકરૂપ પાત્ર ન હતુ હે ગમ!
તેની ક્રાંતિથી દેવોના નેનો (અગર્ઈ જઈ) બાધ થઈ
ગયા પણ પછી ધર્મ ધન ન દેવો જેટલામા તેને એવા
લાગ્યા, તેટલામા એ જ દિવ્ય મનોહર તેજ નીરૂપે
દખાયુ, અત્યંત સુદૃઢ ગગવાળા, કુમાર વયના, તમા
યોવનવાળા, ભગતા પુષ્ટ બે મનવી કમજતા દોડા
ઓને બાલે નીંદના હોય એવા, ઝાડાકાર કરતી વધ
નીઓના નમુદ્ધો નમદ કરતા ઝાઝ તથા કદોંગવાળા,
મેતાના બાનુમધ, બેઝખા અને ગાની કદીઓવાળા,
અમલ્ય મર્મિગર્જન ગમના દાનીનાથી મોલી
સેદા, કોડાના તાના પાદ્ય પર મોલતા પ્રજા
ભમસ જેની કામી નાલ ઉપર રહેની વાગતી બે
કમેગળા, કેટલી પાહકતા ગોવ ભાગથી સુદ,

(પેટ પરની) ગ્વારાની પકિતથી જાલતા, કપડા
દુઃક્રાંત્યોથી મિટા, ખનખીકાથી ભરેલા મુખવાળા,
અંગકતા સોનાના બે દુડકો વડે સુદર મુખકમળવાળા,
આમના (આર્ધ) ચંદ્રના મુઠ્ઠા જેવા લલાટવાળા,
લાળી ભમરેવાળા, લાલ કમળ જેવા નેત્રેવાળા,
હિંચી તામિષ્રાવાળા, મધુર તીચલા હોડવાળા, મોગ-
રાની ઢગીઓ જેવી દાંતની ચાણીઓવાળા, સ્તનગર્હિત
મુદુટવાળા, ગાંડાગાંડાપર મસ્તકનું વાલેહ ધારણ કરતા,
મોગરા ને માલતીની પુષ્પમાળાઓથી જૂગેના વાળથી
શોભીતા, કેસરના તિજકુટુંબ લલાટવાળા, ત્રણ નેત્રોના
વિલાસવાળા, પાગ, અડ્ડા, વર તથા અભયને
ધારણ કરતી ચાર ભૂજઓવાળા, ત્રણ નેત્રોવાળા,
લાલ વગ્ગો ખરેરી રહેલા, દાડમના પુષ્પ જેવી (લાલ)
કાનિવાળા, સર્વ શણગાર તથા વેશની મુકત, સર્વ
દેવોથી તમસ્કાર કરાયેલા, સર્વની આશાઓને પૂરતારા,
સર્વની માતા, સર્વને મોહ ઉપજવનારા, પ્રસન્નતાથી
સુદર મુખવાળા અને નિષ્કપટ કરુણાની મૂર્તિરૂપ
ને જગદેવ્યને દેવોએ ત્યા આગળ જોયા તે કરુણા-
મૂર્તિને જોઈ મર્વ દેવોએ પ્રણામ કર્યા અને આનંદ
ના આસુથી અધાલણ ગવાજવાળા તેઓ કઈ
બોલવાને અર્થ થયા નહિ પછી માડ માડ રેશરતા
ધરીને ભકિતથી તમની દોકડવાળા અને પ્રેમના આસુથી
પૂર્ણ નેત્રોવાળા તેઓ જગદેવ્યની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

દેના બોલ્યા જગતમા રમતા મહાદેવીને તમ
સ્કાર હો, મગજસ્વરૂપ ભગવતીને નિસ્તર તમસ્કાર
હો, માયોપાધિષ્ઠિત બ્રહ્મરૂપ અને સમગ્ર કલ્યાણસ્વરૂપ
આ દેવીને અમે માવધાન થઈ વારંવાર તમીએ
છીએ આગિત મમાન લાલ વર્ણવાળા, જ્ઞાનરૂપ તપથી
પ્રકાશતા, અતિશય તેજસ્વી, કર્મોના ક્રોધ માટે મર્વ
વેદોથી નેવાયેલા અને (ચાણાઓગરૂપ પ્રયાસથી)
મળપ્રથમને પ્રાપ્ત કરના ચાગ્ય, એવા દેવીને, તરવા
યાગ્ય એવા આ મમારમા તરી જવા અમે શરણો
જઈએ છીએ અને તમસ્કાર કરીએ છીએ પ્રકાશની
જે (વૈષ્ણવી) વાણીને પ્રાણોએ ઉત્પન્ન કરી છે
અને જેને ઉપધારી ગવા જણ્યો (જોવો) બોલે
છે, તે (સર્વ વ્યવહારમા ઉપયોગી) મર્વ ક્રમનાઓ
પૂરતારી, તેમ જ પ્રતિજ્ઞા, માન વગેરે આપી મહોન્મત

કરતી અને હદ અત્યંતભળ આપતી વાણી (આમાગ)
વડ આરી રીતે સ્તવાયેની હોઈ અમને પ્રાપ્ત થાયો
(મર્વનો સણગ કરતા) કળનો પણ નાશ કરનાર
વિષયશક્તિ—લકઝીરૂપ, કાર્તિકેશ્વરમામીની માતા શિવ-
શક્તિરૂપ, મસ્તકની—બ્રહ્મશક્તિરૂપ, (દેવોની માતા)
અસ્તિતરૂપ અને ષ્ઠની પુત્રી સતીરૂપ પવિત્ર શિવા-
દેવી ભુવનેશ્વરીને અમે તમીએ છીએ મહાલક્ષ્મીને
અમે જાણવા તપગ્રીઓ અને સર્વ શક્તિનું
અમે ધ્યાન વર્ણવ્યો છીએ, માટે તે આ દેવી અમને
તે જ્ઞાન તથા ધ્યાન માટે પ્રેરણા કરે વિરાગસ્વરૂપ
તમને તમસ્કાર, સૂચાત્માની મૂર્તિરૂપ તમને તમસ્કાર,
આવ્યાનુરૂપ તમને તમસ્કાર અને શ્રી બ્રહ્મમૂર્તિરૂપ
તમને તમસ્કાર જેનું અજ્ઞાન હોવાથી દોઢીમા
સર્વ તથા માળાની પેઢે (ખોડ) આ જગત દંખાય
છે અને જેનું જ્ઞાન થવાથી જગત વન પામે છે, તે
ભુવનેશ્વરીને અમે સ્તરીએ છીએ (તત્ત્વમસિ) એ
શ્રુતિમાના) ‘તત્’ પદના લગ્યાઈરૂપ કેવળ ચૈતન્ય
સ્વરૂપ આપડ આનંદરૂપ અને વદના તાત્પર્યની
ભૂમિષ્ઠરૂપ તે દેવીને અમે સ્તરીએ છીએ વગી
(એ જ શ્રુતિમાના) ‘ત્વ’ પદના વચ્ચાઈરૂપ, પામ
ગોંધાથી ભિન્ન, ત્રાગ ચાવથાઓના સાક્ષી અને
પ્રત્યગ્રાત્માસ્વરૂપ તે દેવીને અમે તમીએ છીએ;
તેમ જ ઝંકારસ્વરૂપ તમને તમસ્કાર, ‘તી’કાગ
મૂર્તિ તમને તમસ્કાર અને જુદા જુદા મતોરૂપ
તથા કરુણારૂપ તમને વારંવાર તમસ્કાર એમ
દેવોએ સ્તુતિ કરી ત્યારે મહિમૂર્તિપદના વસનારા અને
મહોન્મત કોયલ જેવા (મધુર) શબ્દવાળા દેવી
મધુર વાણીથી કહેવા લાગ્યા

દેવી બોલ્યા ‘હે દેવો! જે માટે તમે આગ
આવ્યા છો, તે કર્મ કંઠ, હુ હમેશા વગ્દાન આપનારી
તથા ભક્તોની કામનાઓને પૂરવામા કપવુલ જેવી
હુ જો હયાત હુ તો ભક્તિપુકત તમને શી ચિન્તા
છે? હે ઉત્તમ દેવો! હુ મારા ભક્તોને સમાગરૂપી
મમુદ્રમાથી બહાર કાઢુ છુ આ મારી પતિનગને
તમે મત્ય જાણો ‘હ રજનુ’ એવી પ્રેમપૂર્ણ
વાણી સામળી સંપુદ મનવાળા અને નિર્ભય થયેલા
દેવો પોતાનું દુખ કહેવા લાગ્યા

સ્વા બોલ્યા હ પરમેશ્વરી ! મર્વ બણતા
 અને સર્વના સાક્ષીરૂપ તમારાથી તમે જગતમા
 કઈ અજ્ઞાત્યુ નથી હો મગનમૂર્તિ ! અસુનેતા
 રાજા તારકાસુરથી અમે સતદિનસ પીકાર્યો છીએ
 અને તેનો નાશ શિવના પુત્રથી નિર્મોહ કરાયો છે
 હે મહેશ્વરિ ! શિવને ત્રા તો છે જ નહિ, એ તમ
 બણ્યો છો હે અખિંદે ! સર્વજની આગળ પામર—
 અજ્ઞાતની મોઢોએ (વધાએ) શુ કહેડુ ? આ ઉદ્દેશથી
 અમે (આપુ જ) તમને કલ્પુ છે બીજુ તમે
 બણી નો વળે અમારે મુખ્ય આગવાતુ તો આ જ
 છે કે તમારા નરણકમળમા (અગારી) કાયમ
 નિશ્ચય ભક્તિ થાયો (આ મિવાય) બીજુ નો
 દેહભિમાન માટે માગવાતુ હોય છે ' એવુ લેવાનુ
 વચન સામળી પરમેશ્વરી બોલ્યા 'માને રાકિત
 ગોરી હિમાલયમા ઉત્પન્ન થયો ત મિવને આપવા
 યોગ્ય થયે અને તે તમાર કારી સિદ્ધ કરશે તરી
 તમને મારા ચરણકમળમા ભક્તિ વારો હિમાલય
 આત્મત ભક્તિપુકત મનથી મને ઉપાસી રહો છે,
 માટે તેનો હેર માર જન્મ મે પ્રિય કરનાર માન્યો છે

વ્યાસ બો યા હિમાલય પણ ને તૂપા કગારુ
 વચન સામળી હવીના આસુઓથી ઝાખાના હક તથા
 નેત્રોવાળો થઈ મહારાણી ભુવનેશ્વરીને આ વચન
 કહેવા નાચ્યા

હિમાલય બો યો જેના ઉત્તર તમે તૂપા કરવા
 કહ્યો છો, તને વણ્યો જ મોર કતો હો બો એમ
 ન હોય તો જ અને સ્વાવર કુ ડ્યા અને સંસ્પન્ધા
 નસ્ત્વર તમે કના ? કે નિર્ભય દિવિ અશ્વમેધ
 વોતેના પુત્રોથી અથરા સમપ્રિયી થતા પુત્રાથી
 સેકા જન્મ પાતુ મારુ તમાર પિતા થવુ ખરેખર
 અગભવિત છે આજા ! આ જગતની માતા હિમા
 લયની પુત્રી વન માળ આ હિમાલય નવ તવા
 ભા થવાન છે, આવી મારી કિર્તિ હો સગરમા
 ઘડો જેનની આદર કરોના પુત્રો ! તો જે તે
 જગતમા જેના પુત્રી વાય, તેના જેવો (પુત્રનાથી)
 પૃથ્વી પર કો ! હોઈ શ / હુ નથી જાતો કે
 અમારા આ પિતૃઓને નેદા માળ કુ ડિટ્ટ સ્થાન
 નિર્મી, કરાવુ હા કે જમણ વશમા માન જેવો

(મહાભાગરાણી પુત્ર) જન્મ્યો છો ! ધેમપૂર્ણ તમે
 મારા પર કૃપા પ્રીતે જેમ મને આ વસ્ત્રાન આપુ
 છે, તે જ પ્રમાણે સર્વ વેદાંતોથી સિદ્ધ તમાર સ્વરૂપ
 તમે મને કલો લેમ જ હે પરમેશ્વરી ! ભક્તિ સંકિત
 યોગ અને વેદમાન્ય જ્ઞાન પણ તમે કહો જેથી હુ
 તમારા સ્વરૂપે જ થઈ જનઉં (અર્થાત્ તમારો ને
 મારો અલેદ થઈ જાય)'

વ્યાસ બોલ્યા એવુ તેનુ વચન મામળી પ્રસન્ન
 મુખવાળા જગદ્દામ્યો વેદમા પણ ગુપ રહેહુરસ્ય
 કહેવા આરભ કર્યા ૧—૭૪

इति तस्य वच श्रुत्वा प्रसन्नमुखपङ्कजा ।

सक्तुमारमताम्बा सा रहस्य भुक्तिगूढितम् ॥

ઉતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા મમમ સ્કંધ વિષ

અધ્યાય ૩૧ મા સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૨ મો

આત્મતત્ત્વનિરૂપણ

દેહુગ્રાજ

गृणन्तु निर्जरा सर्वे व्याहरन्त्या वचो मम ।

यस्य श्रवणमात्रेण मद्रूपसं प्रपद्यते ॥ ૧ ॥

શ્રીદેવી બોલ્યા હો જે હુ કુ હુ ત માર
 વચન સર્વે સ્વા સામળા, જેને માન સામળાથી મારી
 સાગેની એ તા પ્રાત થાય છે હે પતિતા આધિ
 પતિ હિમાલય ! પૂર્વ હુ જ હતી બીજુ કઈ જ
 ન હતુ તે જ આત્મસરૂપ ચેતન્ય જ્ઞાન કેવળ
 પચ્ચાલ નામે ભેડી તર્ક નુ તથા યતાવલુ અશક્ય
 ઉપમાનહિત અને નિર્વિખા છે, તેની કોઈ સ્વતનિદ્ર
 શાંતિ છે તે જ માયા નામે પ્રસિદ્ધ છે તે
 માયા (યાતાનતથી નૂ થઈ ગયે છે માટે) અત્ય
 નથી અને (તેની વ્યાવર્તિક મના છે જ તેવા)
 તે અસત્ય પણ નથી વળી (મત્યપણ તથા ખોટી
 પણ એ બને ધર્મોનો ગ્રંથ જ સ્થળે રહેનામા)
 વિતેધ તેનાથી તે માયા મન્યરૂપ નશા મિત્તારૂપ એમ
 બેરૂપ પાતુ નથી એવે કે એ નામે ધર્મોવા વિન
 થા ! પછિ અનિયમીન વસ્તુરૂપ છે અને સર્વ મળ
 (ત્ય ગુપ્ત મોગ થાય ત્યા સુગી) રહેનારી આત્મહિ

* આ અધ્યાયમા પચાત્ર શ્લોકોની જગતબાને યોરે
 સ્વમુખે આત્મતત્ત્વ જણાવ્યું છે, તે કહેવાયે

છે અગ્નિની ઉપલુતા, ચૂર્ણના કિરણ અને ચટ્તની ચટ્ટિપ્રતી પેઠે એ મારા માયાશક્તિ સહજ—અનાદિ સિદ્ધ છે અને અચળ છે—મોક્ષ પાત રહેનારી છે જેમ સુખમિત્રા (એટલે આઠ નિદ્રાસ્થામા દરમ્યાન) 'અવતાર લીન થાય છે, તેમ પ્રવચકો જીવો, જીવાના ક્રમો તથા ક્રાંતિ એ માયામા અભેદપણાને લીન થાય છે' (એકે નિર્ગુણ દુ, તોપણ) મારી એ માયાશક્તિના યોગથી જગતના કાળપણાને પામી દુ તે માયા પોતાના આચાર-વ્યવહારને ઢાકી દેનારી હોવાથી તેનામા (અગત્ય કરી દેવારૂપ) દોષ પ્રાપ્ત થયેલ છે. જૈતન્યના માયાનો સમાગમ થવાથી (માયામા પ્રતિબિંબિત જે વિદ્યાભાસ છે) તે નિમિત્તાકારણ કહેવાય છે અને પ્રપચરૂપ પરિણામ પામનારી માયા ઉપાદાનકારણ કહેવાય છે (એટલે વિદ્યાભાસ જગતનું નિમિત્તાકારણ છે માયા ઉપાદાનકારણ છે અને અવિજનનભૂત શુદ્ધ મિતરૂપ જે ચૈતન્ય છે, તે વિવર્તોપાદાન છે, આપો વિભાગ આપી સમજવો) તે માયાને કેટલાક 'તપન્', કેટલાક 'તમન્' કેટલાક જડ' અને કેટલાક જ્ઞાન, માયા, પ્રધાન, પ્રકૃતિ, શક્તિ કે અજ્ઞાન પણ કહે છે શૈવ શાસ્ત્રના વિદ્વાનો તાને 'તિમર્મ' કહે છે ત્યાર વેદના તત્વાર્થોનો વિચાર કરતાં જીવજાતો તેને 'અગિધા' કહે છે એમ વેદ વોરે શાસ્ત્રોમા તેના અનેક નામો છે એ માયા દૃશ્ય હોવાથી જડ છે અને જ્ઞાન વડ તેનો નાશ છે તેથી ખોગ છે ચૈતન્ય દૃશ્ય નથી, જે તે પણ દૃશ્ય હોય તો જડ જ કહેનાય, એ ચૈતન્ય સ્વાપ્રકાશ છે, પણ બીજા તત્ત્વ પ્રકાશિત નથી, કેમ કે તેથી અતવચ્છા દોષ આવે (જે ચૈતન્ય બીજાથી પ્રકાશિત હોય, તો એ બીજા કોનાથી પ્રકાશિત અને વળી બીજા કોનાથી પ્રકાશિત ન એમ અતવચ્છા થાય) વળી તે ચૈતન્ય પોતાથી પણ પ્રકાશિત નથી, કેમ કે તેથી એક જ વસ્તુમા પોત જ

કર્તા ને પોતે જ કર્મ થાનાં વિરોધ થાય, માટે તે ચૈતન્ય પોત જ હીવાની પેઠે સ્વાપ્રકાશ છે હે શિષ્યાશ્રય! એમ સ્વાપ્રકાશ ચૈતન્ય બીજા પ્રકાશતા પદાર્થોનું પ્રકાશક છે એમ તને જાણે અને તેથી જ મારા જ્ઞાનરૂપ શરીરનું નિત્યપણું સિદ્ધ થાય. જાત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ વગેરેમા ન્ય જડ પદાર્થોનો વ્યભિચાર થવાથી (એટલે રૂપાતર-વિકાસ વગેરે કેરકાં થવા ક્રતા) જ્ઞાનનો વ્યભિચાર (બદલાવ અથવા અભાવ) કોઈ સમયે અનુભવ્યો નથી + જે જ્ઞાનના અભાવનો પણ અનુભવ થતો હોય, તો જે માફીથી એ જ્ઞાનરૂપનો અભાવ પ્રથમ અનુભવ્યો છે, તે જ પોતે મામી જ્ઞાનરૂપ શરીરવાળો એમ ખામી સ્વે છે (એટલે સાચી જ્ઞાન નિત્ય છે, એમ તરકારૂપ સ્વીકારું જેઈશ) એટલા માટે જ ઉત્તમ શાસ્ત્રોના વિદ્વાનોએ જ્ઞાનને નિત્ય કહ્યું છે અને એ જ જ્ઞાન પરમ પ્રમત્ત સ્થાત હોવાથી તેને આનંદરૂપ કહ્યું છે હ દ્વી ન હોડે, એમ ન થાઓ, પણ સદામજાલે, એમ જ થાઓ 'આનો પ્રેમ સર્વ કોઈને આત્મા પર રહેલા છે અને આત્મા સિવાયની સર્વ વસ્તુ ખોટી લાવાથી (આત્મારૂપ) મારા આસગપણું સ્પષ્ટ થાય છે (અર્થાત્ સર્વ પ્રપચ માયાની આસાયેલા હોઈ ખોટા છે તેથી જેમ ગેરકાને બાતિથી દો ગયેલા મર્મ વગેરેનો શાંતિ જ નથી તેમ આત્માને પ્રાપ્ત્યનો કઈ સાધ જ નથી, એટલે આત્મા નિમગ છે, એમ સ્પષ્ટ થાય છે) અને એ રીતે (અર્થ પરિસ્થિતિ—આપનાર મિથ્યા છે, તેથી આત્માનો પરિસ્થિતિ કે માપ નથી) એ જ કારણે અપરિચિન્તનપણું—અમાપપણું મનાયું છે વળી એ જ્ઞાન આ માનો ધર્મ નથી, કેમ કે જ્ઞાન જે ધર્મ હોય તો જડપણું પ્રાપ્ત થાય, (એટલે જ્ઞાન સિવાયની અર્થ વસ્તુ જડ હોવાથી જ્ઞાન આત્માનો ધર્મ નથી, પણ આત્માનું સ્વરૂપ જ છે) વળી

— તો કહેવાના ભાવ ના છે કે, માયાના જે રૂપો છે એક તે માયા ને બીજા અવિદ્યા એ બે રૂપો પેકી માયા જીવાત્માને મોહ કરનારી નથી પણ અવિદ્યા તે મોહ કરનારી જ છે, તેથી તે અવિદ્યાદૃષ્ટ માયા રહેણ કહેવાય છે

+ 'જે હું જાત્ર અવસ્થા જેઈ છું તે જ સ્વપ્ન જેઈ છું અને તે જ હું નુપ્તિ જેઈ છું' એમ અનુભવમા તરુ અવસ્થાઓનો અભાવ જેમ અનુભવાય છે, તેમ જ્ઞાનનો અભાવ કોઈ અનુભવાનો નથી, માટે જ્ઞાનનું નિત્યપણું જ માનવું જોઈએ.

દેવા યોલ્યા હે પરમેશ્વરી! મર્વે જાણતા
 અને સર્વના સાક્ષીરૂપ તમારથી ત્રણે જગતમાં
 દર્શ અન્તાણુ નથી હે મગધભૂતિ! અસુનેના
 રાજા તારકાસુરથી આમે સતદિવસ પીડાઈએ છીએ
 અને તેની નાશ શિવના પુત્રથી નિર્માણ કરાયો છે
 હે મહેશ્વરિ! શિવને સ્ત્રી તો છે જ નહિ, એ તમે
 જાણો છો હે આપિદે! મર્વેગ્રની આગ્ર પામર—
 અજ્ઞાતી લોકોએ (વધારે) શુ કહેવું રહ્યા ઉદ્દેશથી
 આમે (આગળ જ) તમને કહ્યું છે બીજી તમે
 જાણી શો વળી અમારે મુખ્ય માગવાનું તો આ જ
 છે, કે તમારા ચરણકમળમાં (અમારી) કાયમ
 નિશ્ચય ભક્તિ થાયો, (આ મિલાય) બીજી નો
 દેહભિમાન માટે માગવાનું હોય છે, એવું તેઓનું
 વચન સામગ્રી પરમેશ્વરી યોલ્યા 'મારી રાકિત
 ગૌરી હિમાલયમાં ઉત્પન્ન થશે, તં શિવને આપવો
 યોગ્ય થશે અને તે તમાર કાંઈ સિદ્ધ કરશે, ત્થી
 તમને મારા ચરણકમળમાં ભક્તિ થાયો હિમાલય
 અત્યંત ખડિત રૂકત મનથી અને ઉપાસી રહ્યો છે,
 માટે તેને તેર માંસ જન્મ મે પ્રિય કરનાર માન્યો છે

વ્યાસ યોલ્યા હિમાલય પણ તે કૃપા કરનાર
 વચન સામગ્રી હર્ષના આસુઓથી ર ધાના કંઠ તથા
 નેત્રોવાળો થઈ મહાગામી ભુવનેશ્વરીને આ વચન
 કહેવા લાગ્યા

હિમાન્ય યો યો જેતા ઉપર તમે કૃપા કરવા
 હંમ્મો છો, તેન વણી જ મોટા કરો છો, જો એમ
 ન હોય તો જરૂર અને રથાવર હુ ડ્યા અને સંત્યજ
 નત્યરૂપ તમે કયા હે નિર્દોષ દેવિ! અશ્વમેધ
 વગેરેના પુણ્યોથી અથરા સમાધિથી ચતા પુણ્યોથી
 સેકરો જન્મ પાત્ર મારું તમાર પ્રિય વધુ ખરેખર
 અસાધનિય છે 'અહા' આ જગતની માતા હિમા
 લયની પુત્રી ન્યા, માં આ હિમાન્ય ન્ય તવા
 ભાગ્યવાન છે', આવી મારી કંઈનું હમે સમસ્ત
 થશે જેમની આદર કરેડો જન્મોડો રહા છે, તે
 જગદ્યા જેતા પુત્રી થાય, તેના જેવો (પુણ્યશાળી)
 પુત્રી પર મે! 'લોઈ મે' હુ નવી જાનતો કે
 અમારા એ મિત્રોને સેવ્યા માટે ક્યું ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન
 નિર્માણ કરાવું હું, કે જેમના વશમાં માગ જેવો

(મહાભાગ્યશાળી પુત્ર) જન્મ્યો છે! પુનઃપૂર્ણ તમે
 મારા પર કૃપા કરીને જેમ મને આ વરદાન આપ
 છે, તે જ પ્રમાણે સર્વ વેદાંતોથી સિદ્ધ તમાર સ્વરૂપ
 તમે મને દેડો, તેમ જ હે પરમેશ્વરિ! ભક્તિ સીધા
 યોગ અને વેદમાન્ય જ્ઞાન પણ તમે હેડો જેથી હુ
 તમારા સ્વરૂપે જ થઈ જઈ (અર્થાત્ તમારો ને
 મારો અલેદ થઈ જાય)'

વ્યાસ યોલ્યા એવું તેનું વચન માલગી પ્રસન્ન
 મુખવાળો જગદ્યાએ વેદમા પણ ગુપ્ત સેનુરુદ્ધ
 કહેવા આરભ ક્યો ૧—૭૪

इति तस्य वचः श्रुत्या प्रसन्नमुखापङ्कजा ।

सचतुर्મારभताम्ना सा रहस्यं श्रुतिगूहितम् ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં સપ્તમ સ્કંધ વિશે
 અધ્યાય ૩૧ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૨ મો *

આત્મતત્ત્વનિરૂપણ

વૈલ્લુગાવ

शृण्वन्तु निर्जटा सर्वे व्याहरन्त्या वचो मम ।

वस्य श्रवणमात्रेण मद्रुपावं प्रपद्यते ॥ ૧ ॥

શ્રીદેવી યોલ્યા હવે જે હુ કહું છું, ત માર
 વચન સર્વ દેવો સાભળો, જેને માત્ર સાભળવાથી મારી
 સાગેતી ચોકતા પ્રાપ્ત થાય છે હે પર્વતોના અધિ
 પતિ હિમાલય! પૂર્વ હુ જ હતી બીજી દર્શ જ
 ન હતી, તે જ આત્મસ્વરૂપ ચૈતન્ય, જ્ઞાન કેવલ
 પરબ્રહ્મ નામે હોઈ તરફ જ્યુ તથા ખતાવણુ અશક્ય,
 ઉપમાર્ગદિત અને નિર્વિગ્ન છે, તેની કોઈ સ્વતન્ત્રિ
 શક્તિ છે, ત જ 'માયા' નામે પ્રસિદ્ધ છે તે
 માયા (જાલગાનથી દૂર થઈ શકે છે, માટે) અત્ય
 નથી અને (તેની વ્યવહારિક સત્તા છે જ, તેથી)
 તે અસત્ય પણ નથી, વળી (મત્યપણ તથા ખોટા
 પાત્ર એ બંને ધર્મોનો ઓઃ જ સ્થળે સેવવામાં)
 વિરોધ રોવાથી તે માયા નત્યરૂપ તથા મિત્યારૂપ નમ
 યેયરૂપ પાત્ર નથી, આટલે કે એ ત્રણે ધર્મોથી વિત
 શણુ કેઈ આનિ વિનીય વસ્તુરૂપ છે અને સર્વ કાળ
 (ત્યા ગુ રી મોગ થાય ત્યા સુને) સેવનારી અનાદિ

* આ નિષ્પાયામાં પશ્ચત્ત મેગેમી જગદ્યાએ પોતે
 સ્વમુખે આત્મતત્ત્વ વર્ણવ્યું છે, તે કહેવાયે

છે અગ્નિની ઉષ્ણતા, મૂર્ચના કિરણ અને ચંદ્રની ચંદ્રિની પેઠે એ મારો માયાગકિન સદગ્—અનાદિ-તિદ્ધ છે અને આચળ છે—એમ પાત રહેનારી છે જેમ સુપ્તિમા (એટલે ગાઢ નિદ્રાસ્થામા દરને-નો) ન્યવતાર લીન થાય છે, તેમ પ્રત્યક્ષને જીવો, જીવતા કર્મો તથા કાળ એ માયામા અભેદપણાને લીન થાય છે (તુ (જનકે નિર્ગુણ હુ, તોપણ) મારી એ માયાશકિતના યોગથી જગતના કારણપણાને પામી હુ તે માયા પોતાના આપાગ જીવાત્માને ઘડી દેનારી હોવાથી તેનામા (એ નકણ કરી દેવારૂપ) દોષ પ્રાપ્ત થયત્ય છે જૈતત્યને માયાનો સમાગમ થવાથી (માયામા પ્રતિબિંબિત જે નિદાલાસ છે) તે નિમિત્તકારણ કહેવાય છે અને પ્રપચરૂપે પરિણામ પામનારી માયા ઉપાધાનકારણ કહેવાય છે (એટલે વિદ્યાભામ જગતનું નિમિત્તમગણ છે, માયા ઉપાધાન કારણ છે અને અવિજનનભૂત શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ જૈતત્ય છે, તે વિવેકોપાધાન છે, આપો વિભાગ આદી સમજવો) તે માયાને કેટલાક 'તપસ્', કેટલાક 'તમન્' કેટલાક જડ' અને કેટલાક જ્ઞાન, માયા, પ્રધાન, પ્રકૃતિ, શકિત કે અગ્નિ પાણી ડહ છે શૈવ-શાસ્ત્રના વિદ્વાનો તને 'પ્રિમર્શ' કહે છે ત્યાર વેદના તત્ત્વાર્થનો વિચાર કરનારા બ્રીહાદ્યો તેને અરિષ્ટા' કહે છે એમ બે વહેરે શાસ્ત્રોમા તેના અનેક નામો છે એ માયા દૃશ્ય હોવાથી જડ છે અને જ્ઞાન વડ તેનો નાશ છે તેથી ખાગી છે જૈતત્ય દૃશ્ય નથી, જ તે પણુ દૃશ્ય હોય તા જડ જ કહેવાય, એ જૈતત્ય સ્વાપ્રકાશ છે, પણુ બીજા દાસ પ્રકાશિત નથી, કેમ કે તેથી અનવગ્યા દોષ આને (જે જૈતત્ય બીજાથી પ્રકાશિત હોય તો એ બીજા કોનાથી પ્રકાશિત અને વધી નીજા કોનાથી પ્રકાશિત ? એમ અનવસ્થા થાય) વધી તે જૈતત્ય પોતાથી પણુ પ્રકાશિત નથી, કેમ કે તેથી એક જ વસ્તુમા પોત જ

કર્તા ને પોતે જ કર્મ થવાનો વિરોધ થાય, માટે તે જૈતત્ય પોત જ દીવાની પેઠે સ્વાપ્રકાશ છે હે દિમાલય ! એમ સ્વાપ્રકાશ જૈતત્ય બીજા પ્રકાશતા પદાર્થોનું પ્રકાશક છે એમ તમે જાણો અને તેથી જ મારા જ્ઞાનરૂપ શરીરનું નિત્યપણું સિદ્ધ થાય. જગત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ વહેરેમા ન્ય જડ પદાર્થોનો વ્યભિચાર થવાથી (એટલે રૂપાતર-વિકાર વહેરે ફેરાર થવા ક્રતા) જ્ઞાનનો વ્યભિચાર (બદલાવ અથવા અભાવ) કોઈ સમયે અનુભવ્યો નથી + જે જ્ઞાનના અભાવનો પણ અનુભવ થતો હોય, તો જે સાક્ષીએ એ જ્ઞાનરૂપનો અભાવ પ્રથમ અનુભવ્યા છે, તે જ પોતે મામી જ્ઞાનરૂપ શરીરગાળો એમ જામી રહ્યો છે. (એટલે સાનીનું જ્ઞાન નિત્ય છે, એમ હુકોઈએ સ્વીકારુ જોઈએ) એટલા માટે જ ઉત્તમ શાસોના વિદ્વાનોએ જ્ઞાનને નિત્ય કહ્યું છે અને એ જ જ્ઞાન પરમ પ્રમનું સ્થાન હોવાથી તેને આનંદરૂપ કહ્યું છે હ કદી ન કોડે, એમ ન થાયો, પણ સદાતથ હોઈ, એમ જ થાયો 'આનો પ્રેમ સર્વ કોડને આત્મા પર રહેલો છે અને આત્મા સિવાયની સર્વ વસ્તુ ખોટી ભાવાથી (આત્મારૂપ) મારા અસગપણુ સ્પષ્ટ થાય છે (અર્થાત્ સર્વ પ્રપચ માયાથી રચાયેલો ભેદ ખોટો છે તેથી જેમ ધેરકાને ભ્રાતિથી દોખાયે ન સર્વ વહેરેનો રાગધ જ નથી તમ આત્માને પ્રપચનો ડહ સ ધ જ નથી, એટલે આત્મા નિમગ છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે) અને એ ગ્રીતે (મી પત્રિજેદ્ધ-માપનાર મિથ્યા છે, તેથી આત્માનો પરિચ્છેદ કે માપ નથી) એ જ કારણે અપરિચિન્નપણુ —અમાપપણુ મનાયુ છે. વળી એ જ્ઞાન આ માનો ધર્મ નથી, કેમ કે જ્ઞાન જે ધર્મ હોય તો જડપણુ પ્રાપ્ત થાય, (એટલે જ્ઞાન સિવાયની સર્વ વસ્તુ જડ હોવાથી જ્ઞાન આત્માનો ધર્મ નથી, પણ આત્માનું ત્વરૂપ જ છે) વળી

— ૨ હી કહેવાનો ભાવ આ છે કે, માયાના બે રૂપો છે એક તે માયા ને બીજા રુવિદ્યા એ બે રૂપો પેકી માયા જીવાત્માને માદ કરનારી નથી પણ ૨ વિદ્યા તે માદ કરનારી જ છે, તેથી ને અવિદ્યારૂપ માયા દોષરૂપ કહેવાય છે

+ 'જે હુ જગત અવસ્થા જોઈ હુ તે જ સ્વપ્ન જોઈ છુ અને તે જ હુ સુષુપ્તિ જોઈ છુ' આમ અનુભવમા જુદા અવસ્થાઓના અભાવ જેમ અનુભવાય છે, તેમ જ્ઞાનનો અભાવ કદી અનુભવાનો નથી, માટે જ્ઞાનનું નિત્યપણુ જ જાનવું જોઈએ.

જાત કોઈ જડ પદાર્થનું જન લેય એવું જોવા નથી
 અને સમવત્તુ પણ નથી, માટે જ્ઞાન ચૈતન્યનો ધર્મ
 નથી, કેમ કે (જ્ઞાન તો ચૈતન્યરૂપ જ હોનાથી)
 ચૈતન્યની ચૈતન્યનો ભેદ લેય જ નહિ, આ કારણે
 આત્મા સર્વોપર જ્ઞાનરૂપ, સુખરૂપ, નાન્ય, પૂર્ણ,
 નિમગ્ન અને દૈત્યન્યાયી સ્થિત છે, પણ તે આત્મા
 હવેલા તથા પુત્ર-પાપરૂપ-અપ્ર-કર્મ વગેરેથી
 યુક્ત પોતાની માયાગતિનું વડ પૂર્વે (પોત) આવું
 ભવેલા (જગતના) સમકાલી કોઈ કરેલા કર્મોના
 પરિણામે લીધે તેમ જ (ઓવીસ) તરસોના અધિક
 ને લીધે (તે તરસોને જુદા કરના) સુષ્ટિને ઉત્પન્ન
 કરવાની હવેલાસોથી થાય છે. 'હે ભિમાલય' આ
 અણુદ્વિપૂર્વક (ગ્લાતી) મુદિ તમને કહી આ
 મે જે કહ્યું, તે માત્ર (મુખ્ય) અધીકૃત રૂપ છે
 તેને સર્વ શાસ્ત્રોમા અચાકત, અવ્યક્ત અને અચા
 શયલ એવા નામોની પણ કહે છે, તેમ જ મર્વ
 કારણોનું કારણ, તરસોમા આદિ રૂપ, અચિત્ત
 તદ્દત્તરૂપાણુ, ની પ્રાપ્તિઓના ક્રમો જમા એક
 પ્રયા છે એવું, (જોગે મર્વ કર્મોનું સાતી) હવેલા
 જ્ઞાન તથા દિવ્યાઓના આશ્રયરૂપ અને 'ત્રિકાર
 મન્ત્રા વાચ્યાર્થરૂપ તે (માત્ર અતીકૃત રૂપ)
 આદિ તરવ દેવનાય છે એ આત્મ તરવની અદ્ધ
 તત્ત્માનારૂપ આકાશ ઉત્પન્ન થાય છે આકાશથી
 અર્પીતત્ત્માનારૂપ વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે, વાયુથી
 રૂપતત્ત્માનારૂપ તેજ ઉત્પન્ન થાય છે તથા સ્થી સ્થ

— સ્થાન, જે ચૈતન્ય તે એક રૂપ જ હોય, તે
 ચૈતન્યરૂપ અત્તમાનો તથા ચૈતન્ય જ્ઞાનના ધર્મપ્રમાણ
 સમવત્તુ જ નથી.

* જેમ કે હાલે વડે વડે નીચે દેવી થાય છે, તેમ
 પરમાત્મા પણ કાલ તમ ક્રમાના દેવતા ભાવનમય પામ
 થાય છે, ત્યારે જગતને સર્વોપરની હવેલાસો થાય છે,
 જેમ કે નીચે પુત્ર પૂર્ણના સત્ત્વને લીધે જાય છે,
 તેમ જ આત્મા પણ પ્રકરૂપ નિદ્રાવ્યથાથી જાય છે, પ્રકર
 ને પરમાત્માની નિદ્રાવ્યથા છે.

+ અનુદિપૂર્વક - કાલો એટલે પ્રાપ્તિઓના કર્મનિરૂપ
 થો. ૧૫૧૨ જગત અવ્યક્ત નુદિ તે વેશ નુદિ જેનો
 નથી. ૧૫૨ પ્રાપ્તિઓના કર્મનિરૂપ જ હોય છે, માટે
 તે અનુદિપૂર્વક છે.

તત્ત્માનારૂપ જ જ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે અવ્યક્ત
 નવતત્ત્માનારૂપ પૃથ્વી ઉત્પન્ન થાય છે તેના આશ્રય
 કેવળ એક શબ્દ ગુણવાળું છે, વાયુ શબ્દ તથા સ્પર્શ,
 એમ મે ગુણોવાળો છે, તેજ અદ્ધ, સ્પર્શ અને રૂપ
 એમ ત્રણ ગુણોવાળું વિદ્યારૂપ છે, જળ શબ્દ,
 સ્પર્શ, રૂપ અને સ્થ એમ ચાર ગુણોવાળું કરેલાય છે
 અને પૃથ્વી શબ્દ સ્પર્શ, રૂપ, સ્થ તથા ગદ્ય એમ પાન
 ગુણોવાળી કહેવાય છે તે આ મૂકમ ભૂતોમાથી
 વ્યાપક સૂત્ર ઉત્પન્ન થયું છે, જેને લિંગદેહ કહે છે
 આ રૂપ મર્વોત્તર કહેવાય છે અને તે આત્માનો
 સૂત્ર દેહ છે, અણુ દેહ અવ્યક્ત જે આત્મા તે તો
 પ્રથમ કહેનાર જે કાલુ દેહમા જગત બીજાને
 એવું હોય છે અને જેનાથી લિંગદેહની ઉત્પત્તિ થાય
 છે, (એ રીતે અપચીકૃત ભૂતોની ઉત્પત્તિ) પછી
 ગચીકરણના પ્રાગંથી પાન સ્થૂત ભૂતો ઉત્પન્ન થાય
 છે, તેનો પ્રકાર લેવે કરેલાય છે પૂર્વોત્તર પાન ભૂતોના
 એક એકના જે બે આગ કરવા પ્રતી હે પર્વત.
 તેનાથી એ એક અર્ધી ભાગને (જુદા સખી)
 બાકીના બીજા અર્ધા એક એક ભાગના પાછા બાર
 — આગ ભાગ કરવા, ને ભાગોને પોતપોતાથી જુદા
 બીજા જ અર્ધા ભાગ બાકી સખ્યા હોય, તેઓમા
 મેળવી દેવથી તે પાચેપાચ અવ્યથોનાના થાય છે
 (આ ભૂતોનું પચીકરણ ક્યું કહેવાય છે) આ
 પચીકૃત ભૂતોનું જે કાર્ય તે વિરાટ દેહ જે આત્મા એ
 આત્માનો સ્થૂત દેહ છે પાચે ભૂતોમા રહેલા સત્ત્વ
 ગુણના અગામાના એક એકની ક્રોધ વગેરે પાચે
 ગાનેન્દ્રિયોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તે બધા સ્પર્શ
 એકમા મગી તમાવી અત કરણ ઉત્પન્ન થાય છે,
 તે એકે એક જ છે, તોપણ ગુરિઓના ભેદથી
 બાર પ્રકારનું થાય છે એ અત કરાગ ત્યારે સદ્ધ
 વિકર પડપ કાર્ય કહે છે, ત્યારે તે મન એવા નામવાળું
 થાય છે, ત્યારે તે નિસગય થઈ સારી રીતે નિયમ
 કરેલા પદાર્થોને જાણે છે, ત્યારે 'બુદ્ધિ' એવી
 સમાવાળું થાય છે, ત્યારે તે અનુસધાનરૂપ થાય છે,
 ત્યારે 'ચિત્ત' કહેવાય છે અને આદ્યસ્ત્વરૂપ ગુરિ
 ને લીધે તે જ 'આદ્ય' સમાને પામે છે એ પાચે
 ભૂતોના જગેનુના અગામાના એકએકની અનુક્રમે

પાન કર્મેન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે અને તે બધા આશા ચોકડા મળી તેમાથી પાંચ પ્રકારનો પ્રાણ થાય છે તેમાનો પ્રાણ હૃદયમા, અપાન ગુદામા, સમાન નાભિમા, ઉદાન કંઠના પ્રદેશમા તથા વ્યાન સર્વ શરીરમા રહેનારો છે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, પાંચ પ્રાણ, બુદ્ધિ તથા મન—આ (સત્તર તત્ત્વો મળી) સૂક્ષ્મ શરીર થાય છે, અને તે જ મારો (ચોટલે આત્માનો) ભિગદેહ કહેવાય છે હે રાજન્ ! તેમા જે પ્રકૃતિ (પ્રથમ) કહી છે, તે બે પ્રકારની કહેવાય છે જે (શુદ્ધ) સત્ત્વગુણ પ્રધાન છે, તે માયા કહેવાય છે, અને જે ગુણભિન્ન—મહિન સત્ત્વગુણપ્રધાન છે, તે અવિદ્યા કહેવાય છે, તેમાની જે પોતાના આશ્રય (આત્મા)નું રક્ષણ કરે છે (પણ આવરણ કરતી નથી) તે માયા કહેવાય છે તે (શુદ્ધ સત્ત્વ ગુણ પ્રધાન) માયામા બિખલૂત પરમાત્માનું જે પ્રતિબિંબ પડે છે, તે ઈશ્વર કહેવાય છે એ ઈશ્વર પોતાના આશ્રય(પરમાત્મા)ના જ્ઞાનવાળો, પર, સર્વજ્ઞ, સર્વનો કર્તા અને સર્વના પર અનુગ્રહ કરનાર છે, પરતુ હે પર્વતોના આધિપતિ ! અવિદ્યામા જે કંઈ (પરમાત્માનું) પ્રતિબિંબ પડે છે, તે જ 'જીવ' સંસારવાળુ અને સર્વ દુ ખોના આશયરૂપ થાય છે આ બંને ઈશ્વર તથા જીવને (અનુક્રમે) માયા તથા અવિદ્યાને લીધે ત્રણ ત્રણ દેહો કદા છે વળી એ બંનેને પોતપોતાના ત્રણ દેહોમા અભિમાન હોય છે તેથી તેઓના નામો પણ નણ ત્રણ થયા છે તેમા જીવ કારણદેહરૂપ થયેલો પ્રાણ, સૂક્ષ્મ દેહવાળો તેજસ્ અને સ્થૂળ દેહવાળો વિશ્વ એવા નામે નણ પ્રકારનો કહેવાય છે, એ જ પ્રમાણે ઈશ્વર પણ કારણદેહવાળો ઈશ્વર, સૂક્ષ્મ દેહવાળો સૂન અને સ્થૂળ દેહવાળો વિરાટ—એવા નામોથી કહેવાય છે પહેલા જીવાત્મા વ્યક્તિરૂપ નણ દેહના અભિમાનવાળો હોય છે અને બીજો ઈશ્વર સમગ્રિરૂપ દેહના અભિમાન વાળો હોય છે તે ઈશ્વર સર્વનો નિર્માતા હોઈ સાક્ષાત્ જીવોનો અનુગ્રહ કરવાની ઇચ્છાથી માની માયાશકિત થી પ્રેરિત થઈ (જીવોને) અનેક ભોગાના આશ્રયરૂપ વિવિધ વિશ્વને નિત્ય સર્જે છે, અને હે રાજન્ ! (પ્રભરૂપ) મારા વિષે (દોરડીમા સંપર્પની પેડે) તે

કૃતિપત છે ૧-૫૦

કરોતિ વિવિધં વિશ્વં નાનાભોગાશ્રય પુનઃ ।

મચ્છક્રિપેરિતો નિત્યં મયિ રાજન્ પ્રસ્થિપતઃ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા સપ્તમ સ્કંધ વિષે

૨ાધ્યાય ૩૨ મો તમામ

અધ્યાય ૩૩ મો*

દેવીનું મહાધોર વિશ્વરૂપદર્શન

દેવ્યુવાચ

મન્માયાશકિત્સંસ્કરં જગત્ સર્વં ચરાચરમ્ ।

સાઝિપ મત્તઃ પૃથક્ માયા નાસ્ત્યેવ પરમાર્થતઃ ॥

શ્રીદેવી બોલ્યા સ્થાવર—જગમ સર્વ જગત મારી માયાશકિતથી રચાયેલું છે અને ખરી રીતે તે માયા પણ મારાથી જુદી નથી (અર્થાત્ માયા પણ મારામા કૃતિપત હોઈ ખોટી છે, ખોટો પદાર્થ તેના આશ્રયથી જુદો કદી હોતો જ નથી, માટે ખરી રીતે તો કેવળ હું એક જ છું, બીજી કોઈ વસ્તુ જ નથી) વ્યવહારદૃષ્ટિએ આ અવિદ્યા તથા માયા પ્રસિદ્ધ છે, પણ તત્ત્વદૃષ્ટિએ તો કેવળ એક જ તત્ત્વ છે હે પર્વત ! તે જ (કૂટસ્થ બ્રહ્મરૂપ) હું સર્વ જગત સરજીને તેની અદર માયા—કર્મ વગેરે સહિત પ્રાણને આગળ કરી (ચિદભાસરૂપે) પ્રવેશુ છું (જે હું પ્રાણને આગળ કરી પ્રવેશુ નહિ તો મારા વ્યાપક પાણુ હોવાથી) પરલોકમા જવું (અને જન્મમરણાદિ વ્યવહાર) કેવી રીતે થાય ? આ કારણે હું પ્રાણને આગળ કરી જગતમા પ્રવેશુ છું (ચોટલે કે પ્રાણને સ્વીકારી હું જગતમા પ્રવેશુ છું તેથી એ પ્રાણ બીજા દેહમા પ્રવેશે છે ત્યારે જન્મ થાય છે, દેહનો ત્યાગ કરે છે, ત્યારે મરણ અને બીજા લોકમા જવું એ સર્વ સિદ્ધિ થાય છે) જેમ આકાશ એક છે, તોપણ ઘડો વગેરે ઉપાધિઓના ભેદથી ઘટાકાશ આદિ અનેક ભેદો ભામે છે, તે જ પ્રમાણે હું એક જ છું તોપણ માયાના અવિદ્યા તથા અત કરણ રૂપ ભેદો જેમ જેમ થાય છે, તેમ તેમ એ ઉપાધિ યોના ભેદથી હું ભિન્ન ભિન્ન ભાસુ છું (ખની રીતે તે ઉપાધિઓના જ ભેદો છે, મારા ભિન્નપણુ છે

* આ અધ્યાયમા છાપ્પન સ્તોત્રથી અપવાદપુરસ્કર મહાધોર વિશ્વરૂપ દેવીએ દર્શાવ્યું ને કહેવાયે.

જ નહિ) જેમ સૂર્ય ઉત્પન્ન—નીચ આદિ વસ્તુઓને હમેશા પ્રકાશિત કરે છે, છતાં તેઓના દોષોથી દૂષિત થતો નથી, તે જ પ્રમાણે હું (ઉપાધિઓના) દોષોથી કદી લેપાતી નથી કેટલાક (અવિદ્યેશીઓ) બુદ્ધિ આદિના ક્તીપણનો માનના આરોપ કરીને જ 'આત્મા કર્તા છે' એમ કહે છે, પણ ઉત્તમ બુદ્ધિ વાળા વિદેશીઓ (બુદ્ધિ આદિને જ કર્તા કહે છે) આત્માને કર્તા કહેતા નથી, અર્થાત્ સૂર્યની પેઠે હું પણ કેવળ સાક્ષી જ છું, કર્તા નથી જેમ (અવિદ્યા રૂપ) અજ્ઞાનતા ભેદથી જીવોનું અનેકપણ ક્રિપત છે, તે જ પ્રમાણે માયાના ભેદથી ઈશ્વરની ભૂતિઓનું અનેકપણ પણ ક્રિપત જ છે, અર્થાત્ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ વગેરે ઈશ્વરતા ભેદા કેન માયાએ જ ક પેલા જુદા જુદા આકારો છે જેમ ઘટાકાશ અને મહાકાશનો ભેદ (ઉપાધિને લીધે) ક્રિપત છે, તે જ પ્રમાણે જીવ તથા ઈશ્વરનો વિભાગ અવિદ્યા તથા માયાને લીધે ક્રિપત જ છે, અને તે જ પ્રમાણે જીવાત્મા તથા પરમાત્માનો ભેદ પણ (અજ્ઞાનને લીધે) ક્રિપત જ છે જેમ જીવોનું અનેકપણ અવિદ્યાથી છે પણ પોતાથી નથી, તે જ પ્રમાણે ઈશ્વરનું અનેકપણ માયાથી જ છે સ્વભાવથી નથી દેહ, ઇન્દ્રિયો વગેરે નમુદાની વાસનાઓના ભેદથી ભેદ પામેલી અવિદ્યા જ જીવના ભેદનું કારણ છે ખીન્નુ ઈશ્વર કારણ નથી, અને તે જ પ્રમાણે હે હિમાલય! મરવાદિ ગુણોની નારવિક, રાજસ અને તામસ વાસનાઓના ભેદથી ભેદ પામેલી માયા જ ઈશ્વરના ભેદનું કારણ છે, ખીન્નુ કશું કારણ નથી હે પાત! આ સર્વ જગત માનસા ઓતપ્રોત થઈ રહ્યું છે હું ઈશ્વર, સૂત્રાત્મા અને વિદ્યારૂપ છું, હું બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રુદ્ર છું અને હું જ નસ્તવતી લક્ષ્મી તથા ગૌરી છું સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા હું છું, પનુ-પનીસ્વરૂપ હું છું અને આદ્ય તથા ચ્યો પાનુ હું જ છું, હું નર કર્મ કરનાર પારતી છું, નરકમાં કરનાર માદ્યજન છું અને ની, પુરુષ તથા નપુનનો આકાર પામુ હું જ છું, એમા સમય તથા જે કોઈ સ્વર્ગ જે ઈશ્વર વસ્તુ દેખાય છે અવશ્ય સમગ્રાય છે, તે નાની અદર તથા બહાર નું સર્વજ્ઞને વ્યાપીને રહી છું માત્રથી

સહિત કઈ પણ સ્થાવર જંગમ વસ્તુ નથી કોઈ પણ વસ્તુ મારાથી સહિત હોય, તો વાગ્દેવીના પુત્રની પેઠે તે શૂન્યરૂપ જ હોય જેમ એક જ દોરડી (લાંતીને લીધે) સર્પ, માળા વગેરે ભેદોથી જુદી જુદી ભાસે છે, તે જ પ્રમાણે હું એક જ (માયા—અવિદ્યારૂપ ઉપાધિના ભેદથી) ઈશ્વર—જીવ આદિ રૂપે ભાસુ છું, એમા સમય નથી જે ક્રિપત વસ્તુ હોય છે, તે તેના આશ્રયથી જુદી કદી ભાસતી જ નથી, માટે મારી હયાતીને લીધે જ આ (ક્રિપત) જગત હયાતીવાળું ભાસે છે નહિ તો ભાસે જ નહિ

હિમાલયે કહ્યું 'હે દેવેશ્વરિ! તમે જે પ્રમાણે કહ્યો છો, તે જ પ્રમાણે તમારા આ સમદ્વિરૂપ શરીરને, મારા પર તમારી જે કૃપા હોય તો હું જોવા ઈચ્છુ છું

વ્યાસ યોગ્યા તેનું એ વચન સાલળી વિધ્યું સહિત સર્વ દેવો તેના વચનનો સત્કાર કરતા પ્રસન્ન ચિત્તાવાળા થઈ આનંદ પામ્યા પછી તે દેવોનો અભિપ્રાય જાણી ભક્તોની કામઘેનું અને ભક્તોની કામનાઓ પૂરનાર શિવદેવીએ પોતાનું (વિરાટ) સ્વરૂપ બતાવ્યું ચૈટલે પરથી પણ પર એવું તે વિરાટ સ્વરૂપ તેઓએ જોયું એનું મસ્તક સત્યલોક, સૂર્ય—અદ્ર નેત્રો, દિશાઓ કાન, વેદો, વચન, મહાવાયુ પ્રાણ સર્વોત્ક્રમ અવ્યક્ત હ્રદય અને પૃથ્વી નય કહેવાય છે વળી આકાશ નાભિ છાતી, ન્યોતિશ્વક, મલ્લોક દોડ અને જનલોક મુખ કહ્યું છે સત્યલોકની નીચે રહેલા તપલોક એ મહેશ્વરનું લગ્નઘર છે, ઇદ્ર વગર દેવો એના બાહુ છે શબ્દ શ્રોત્રેન્દ્રિય છે, ઐ અગ્નિની માને નાભિકા છે અને ગધને પડિતો ધ્રાણેન્દ્રિય કહે છે, અગ્નિને મુખ, દિવસ સંમિતે નેત્રોની એ પાપણો, બ્રહ્મરૂટના વિવાસને બ્રહ્મણ સ્વાન, જગત તાલુકુ, રમને કિદ્વા—ઈન્દ્રિય અને યમને દાંડા કહે છે સ્નેહના ચરોત્રો એ સ્વરૂપના દાત છે, માયાને તેનું હાથ કહે છે, સૃષ્ટિ તેના કાશનું કેન્દ્ર છે અને લગ્ન તે મહેશ્વરનો ઉપતેજ દોડ છે લાભ નીચના દોડ, આધર્મમાન પીડ અને પૃથ્વી પર સૃષ્ટિ કરનાર પ્રજાપતિ એનું પિંગ છે સમુદ્રો એ મહેશ્વર દેવીનું પેટ, પર્વતો હાડકા, નદીઓ નાડીઓ અને વૃક્ષો તેના સ્વચ્છ કહેવાય છે કુમારાવસ્થા,

યુવાવસ્થા તથા વૃદ્ધાવસ્થા—એ સ્વરૂપની ઉત્તમ ગતિ છે, મેઘો કેશ છે અને ખે સંધ્યા તે ભગવતીના વસ્ત્રો છે હે રાજન્ ! ચાત્રમા એ શ્રીજગદ્બાનુ મન કહેવાય છે, વિષ્ણુ બુદ્ધિ છે અને રુદ્ર અત કરણ કહેવાય છે ઘોડા વગેરે સર્વ જાતિઓ એ દેવીની કેડના પાછલા પ્રદેશોમા રહી છે અને અતલ આદિ મહાલોક (પાતાલો) એમની કેડના નીચેના ભાગમા રહ્યા છે આવા મહાત સ્વરૂપને એ ઉત્તમ દેવોએ જોયુ તે સ્વરૂપ જ્વાળાઓની હજારો પકિતઓથી યુક્ત, જ્વલંતી (બધુ) ચાટતુ, દાદોના કચકચાટા યોલાવતુ, નેત્રોમાથી અગ્નિને બહાર કાઢતુ, અનેક જાતના આયુધોને ધારણ કરતુ, વીર બ્રાહ્મણો તથા ક્ષત્રિયો રૂપી ખોરાકવાળુ, હજારો મસ્તકો, નેત્રો તથા પગવાળુ, કરોડો સૂર્યના જેવુ (તેજસ્વી) કરોડો વીજળીઓ જેવી ક્રાંતિવાળુ ભયકર તથા મહાધોર હોઈ હૃદય તથા નેત્રોને ત્રાસકારી હતુ તે બધા દેવો એ સ્વરૂપને જોઈ રહ્યા, ત્યારે હાહાકાર કરવા લાગ્યા, કપતા હૃદય વાળા થઈ ઘણી જ મોટી મૂર્છાને પામ્યા અને 'આ જગદ્બા છે' એવુ તેઓનુ સ્મરણ પહુ જતુ રહ્યુ પછી એ મહેશ્વરીની ચારે દિશામા જે વેદો ઊભા હતા, તેઓએ મૂર્છા પામેલા દેવાને અતિ ઉત્તર રીતે (એટલે મોટા ધાટા પાડી) મૂર્છા માધી જગાડ્યા પછી ધર્મ ધરી ઉત્તમ વેદમત્રો મેળવી ગ્રેમના આસુની ઊભરતા નેનોવાળા અને અને રુધાઇ ગયેલા -દોવાળા તે દેવો આસુઓથી ગળગળી વાણી વડે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

દેવો બોલ્યા હે અર્ષે ! અમારા અપગંધને ક્ષમા કરો, તમારાથી જ ઉત્પન્ન થયેલા અમારુ—દીનનુ રક્ષણ કરો હે દેવેશ્વર ! ક્રોધનો ત્યાગ કરો, તમારુ આ ઉપ જોવાની અમે ભય પામ્યા છીએ પામર દેવો અહીં તમારી શી સ્તુતિ કરે ? તમારુ આ પરાક્રમ જેટલુ અને જેવુ છે તે તમે પોતે પણ જાની શકતા નથી, તો એ પરાક્રમની પાછળ જન્મે તા સર્વ લોકોને એ કેમ જગાયા ? હે ભુવનેશ્વર ! તમને નમસ્કાર ! હે ઝંદાન્સ્વરૂપ ! તમને નમસ્કાર ! હે સર્વ વેદાતોથી નિદ્ધ ! 'હ્રીં'ક્રાં મૂર્તિ ! તમને નમસ્કાર ! જેનાની અગ્નિ, સૂર્ય, ચાત્ર તથા નાં ઔપાધિઓ

જન્મી છે, તે સર્વોત્તમરૂપ તમને નમસ્કાર ! જેનાથી દેવો, સાંધ્યો, પક્ષીઓ, પશુઓ તથા મનુષ્યો ઉત્પન્ન થયા છે, તે સર્વોત્તમરૂપ તમને નમસ્કાર ! પ્રાણ, અપાન, ડાગર, જવ, તપ, શ્રદ્ધા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય, અને યજ્ઞિકા જેનાથી જન્મે છે, તે સર્વોત્તમરૂપ તમને નમસ્કાર ! ઉપરની સાત ઇંદ્રિયો, તેઓના સાત વિષયપ્રકારાન, સાત વિષયો, સાત વિષયોના જ્ઞાન અને સાત ઇંદ્રિયોસ્થાનકો જેનાથી થયા છે, તે સર્વોત્તમરૂપ તમને નમસ્કાર ! જેથી સમુદ્રો, પર્વતો તથા નદીઓ થયેલા છે અને જેથી સર્વ ઔપાધિઓ તથા સ્સો નીપજે છે, તે તમને વાગ્વાર નમસ્કાર ! જેનાથી યજ્ઞ, દીક્ષા, યજ્ઞસ્તભ, દક્ષિણા, ઋગ્વેદ તથા સામવેદ ઉત્પન્ન થાય છે, તે સર્વોત્તમરૂપ તમને નમસ્કાર ! હે માતા ! આગળ ને પાછળ તમને નમસ્કાર ! બંને બાજુ તમને નમસ્કાર ! અને ઉપર, નીચે તથા ચારે દિશાઓમા તમને વારવાર નમસ્કાર ! હે દેવેશ્વર ! આ અલૌકિક સ્વરૂપ તમે સમેટી લો અને તે જ સુદરમા સુદર રૂપ તમે અમને બતાવો

ત્યાસ બોલ્યા એમ દેવાને ભય પામેલા જોઈ કૃપાના સમુદ્ર જગદ્બાઓ તે ધોરૂપ સમેટી લઈ સુદર રૂપ બતાવ્યુ પાશ, અકુશ, વગ તથા અભયને ધારણ કરતુ, સર્વાંગે કોમળ, કરુણાથી પૂર્ણ નેનોવાળુ અને લગાર દસતા મુખકમળવાળુ તે સુદર રૂપ જોઈ તે વેળા ભયરહિત થઈ શાંત ચિરાવાળા અને હર્ષથી ગળગળા અવાજવાળા તે દેવો ભગવતીને પ્રણામ કરવા લાગ્યા ૧—૫૬

હૃષ્ણા તત્સુન્દર રૂપ તદા ભીતિવિવિજિતા :
શાન્તચિત્તા પ્રણેમુસ્તે હૃયંગદ્ગદગિ સ્થના ॥
ઈતિ શ્રોત્વેન્નામ વતમત્પુત્રમ્ તમમ રક્ષ વિષે
અધ્યાર ૩૩ મો તમામ

અધ્યાય ૩૪ મો*

મોક્ષ માટે જ્ઞાન જ મુખ્ય છે

દેવુગવ

ક યૂર્વ મન્દમાગ્યા વે કવેદ રૂપ મહાદુમ્ભત્મ !

તથાપિ મન્દવાતલ્લવાદીદશા દર્શિતં મવા ॥૧॥

શ્રીદેવી બોલ્યા મદબ્યાન્યવાગ્ય તમે ક્યા અને

* ૩૪ અધ્યારમા ૫૫૧૧ શ્લોકોથી પ્રથમ વેદાન્

મહાઅદભુત આ રૂપ કયા રૂપ તોપણ ભક્તો ઉપરના પ્રેમથી મેં આ સ્વરૂપ તમને બતાવ્યું હતું કેવળ મારી કૃપા વિના વેદાધ્યયન, યોગ દાન, તપ તથા યજ્ઞોથી પણ આ રૂપ જોવું શક્ય નથી હે રાજેન્દ્ર ! હવે આણું ઉપદેશ સાંભળો ઉપાધિના યોગથી પર માત્મા આ જગતમા જીવપણું તથા કર્તાપણું વગેરેને પામ્યા છે વળી તે જ કારણે કર્મ તથા અધર્મનું કારણ વિવિધ ક્રિયાઓ કરે છે અને જ્ઞાતજ્ઞાતની યોનિઓને પામી સુખ તથા દુઃખ સાથે જોડાય છે, તેમ જ એ (સુખ-દુઃખના) સંસ્કારોને વશ થવાથી જુદા જુદા કર્મો કર્યામા સદા તત્પર થાય છે, જુદા જુદા દેહોને પામે છે અને સુખ-દુઃખ સાથે જોડાય છે એ રીતે રહેતા યનની પેઠે આ સંસારનો વિરામ કદી થતો નથી, તેનું મૂળ કારણ અજ્ઞાન જ છે તે અજ્ઞાનથી ઈચ્છા થાય છે અને તે ઈચ્છાથી ક્રિયાઓ થાય છે માટે અજ્ઞાનનો નાશ કરવા મનુષ્યે અવશ્ય યતન કરવો જોઈએ, કેમ કે અજ્ઞાનનો નાશ કરવો એ જ જન્મતું સક્રાપણું છે પુરુષાર્થની સમાપ્તિ અને જીવન્મુક્ત દશા પણ અજ્ઞાનના નાશમા જ છે અને તે અજ્ઞાનનો નાશ કરવામા સમર્થ કેવળ એક જ્ઞાન જ છે, પણ કર્મ કે તેથી થતી ઉપામના અજ્ઞાનનો નાશ કરવા સમર્થ નથી, કારણ કે કર્મ, ઉપામના તથા અજ્ઞાનને પરસ્પર વિરોધ નથી, માટે હે પર્વત ! કર્મથી અજ્ઞાનનો નાશ કરવાની આશા કરવી નહિ કર્મો તો અનર્થને આપનારા છે, એમ વિદ્વાનો વાતવાદ કરે છે, ક્રાગ્નુ કે કર્મોથી રાગ થાય છે, રાગથી દોષ થાય છે અને દોષની મહાન અતર્ક થાય છે, માટે નર્વ પ્રયત્નથી મનુષ્યે જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ વળી 'કુર્વન્નેવેદ કર્મોણિ જિજીવિષ્વહલ્લે સમાઃ' કર્મો કરતા કરતા જ આ વેાહના નો વર્ષ સુધી ઇત્યુ જોઈએ, આ શ્રુતિના આધારે કર્મ પણ આવશ્યક તો છે, પણ 'જ્ઞાનાદૈવ દિ કૈવલ્યમ્- મોક્ષ તો જ્ઞાનથી જ થાય છે', આ શ્રુતિ જ્ઞાનને પણ અવશ્ય મેળવના યોગ્ય કહે છે, તેથી જ્ઞાન તથા કર્મ-મને નાથે જ નેનના જોઈએ, કેમ કે જ્ઞાનમા

કર્મ સહાયતા પામે છે તેમ જ જ્ઞાનનું તે હિતકારી પણ છે આમ કેટલાક કહે છે, પણ કર્મને તથા જ્ઞાનને પરસ્પર વિરોધ લેવાથી એમ કહેવું તે સભવતુ નથી, જ્ઞાનથી તો હૃદયની ગાઠ (એટલે હૃદયભ્યુદિ) નાગ પામે છે ત્યારે કર્મ તો એ હૃદયપ્ર થિ હોય છે, તો જ સભવે છે, માટે જેમ અધકાર તથા પ્રકાશને પરસ્પર વિરોધ લેવાથી તે બન્ને એકીવખતે એકી-સાથે કદી સભવતા નથી, તેમ જ્ઞાન તથા કર્મને પણ પરસ્પર વિરોધ લેવાથી તેમનું એકીસાથે એકી વખતે હોવાપણું સભવતુ નથી (એટલે 'કુર્વન્નેવેદ' એ પૂર્વોક્તિ શ્રુતિ અજ્ઞાનીઓને ઉદ્દેશીને જ કહેવાઈ છે, તેથી તેનો આ રીતે સંકોચ કરવો જોઈએ) હે મહાબુદ્ધિમાન હિમાલય ! એ (વિગેહરૂપ) હેતુથી ચિત્તશુદ્ધિ થાય ત્યાં સુધી જ સર્વ વૈદિક કર્મો ક્રાણ જીથી કરવા અદરની ઇદ્વિયોનો નિગ્રહ, બાહ્ય ઇદ્વિ-યોનો નિગ્રહ, ટાલતાપ વગેરેને સદન કરવાપણું, વૈરાગ્ય અને અત કરણી શુભિ-આટલું જ્યાં સુધી સિદ્ધ થાય ત્યાં સુધી જ કર્મો કરવા યોગ્ય છે, તે સિદ્ધ થઈ ગયા પછી કર્મો કરવાની જરૂર નથી એ રીતે ચિત્તશુદ્ધિ થયા પછી તો સ્વાધીન થયેલા અત-કરણવાળા મનુષ્યે સન્યાસ લઈ શ્રોત્રિય (એટલે વેદ-વેદાર્થને ભણેલા) તથા બ્રહ્મનિષ્ઠ (એટલે બ્રહ્માનો અનુભવ કરનારા) નુરનો નિષ્કપટ ભક્તિથી આશ્રય કરવો નિત્ય આજસ વગેરે દોષોથી નહિત થઈ વેદાતનુ શ્રવણ કરવું અને 'તત્ત્વમસિ' આદિ વાક્યોના અર્થનો હમેશા વિચાર કરવો 'તત્ત્વમસિ' આદિ વાક્ય જન તથા બ્રહ્મની એકતાને જાણવાનાર છે અને તે એકતા જ્યારે જાણાય છે, ત્યારે મનુષ્ય નિર્ભય થઈ મારા સ્વરૂપે થાય છે હે પર્વત ! એ વાક્યમા પ્રથમ પદના અર્થનું જ્ઞાન કરવું અને પછી આખા વાક્યના અર્થનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ તેમા જે 'તત્' પદ છે, તેનો વાચ્યાર્થ 'હું' (ઈશ્વર) થાય છે અને 'ત્વં' પદનો વાચ્યાર્થ 'તુ' થાય છે, એમા સગય નથી એ બનેતી એકતાને વિદ્વાનો 'અમિ' પદથી કહે છે પણ 'તત્' અને 'ત્વં' પદના વાચ્યાર્થ-ઈશ્વર તથા હું બંને વિરલ

કયા પદો માત્ર માટે જ્ઞાન જ મેળવવું જોઈએ એ કયા કથામાં

+ ઈશ્વરમા નિષ્ઠામા વ્યાપકતા + વગેરે ઉપર પામે

ધર્મવાળા હોવાથી તેઓની એકતા ઘટે જ નહિ, તેથી ‘તત્ત્વમસિ’ એ શ્રુતિમા રહેલા ‘તત્’ તથા ‘ત્વં’ પદની, (ભાગત્યાગ) લક્ષણા કરવી જોઈએ એ બનેલો લક્ષ્યાર્થ ‘ચૈતન્યમાત્ર’ છે, એટલે (એ વિરુદ્ધ ધર્મોરૂપ ભાગનો ત્યાગ કરી) તે લક્ષ્યાર્થની એકતા સભર છે, માટે એ રીતે જીવ તથા ઈશ્વરની એકતા જાણી પોતાના (ઈશ્વર સાથેના) અભેદથી એકરૂપ થઈ જવું જેમ ‘તે આ દેવદત્તા છે’ એ વાક્યમા ભૂતકાળયુક્ત દેવદત્તાનો તથા વર્તમાન કાળયુક્ત દેવદત્તાનો જોડે ભેદ છે તોપણ એ ભૂત કાળથી યુક્તપણ અને વર્તમાનકાળથી યુક્તપણ —એ વિરુદ્ધ ધર્મોરૂપ ભાગનો ત્યાગ કરી ભાગત્યાગ લક્ષણથી અવિરુદ્ધ મૂળ વ્યક્તિ—દેવદત્તાને ગ્રહણ કરી અભેદપ્રત્યભિજ્ઞા (એટલે એક જ દેવદત્તાની ઓળખાણ) કરાય છે, તેમ આ ‘તત્’ અને ‘ત્વં’ પદમા પણ ભાગત્યાગલક્ષણથી ચૈતન્યસ્વરૂપની જ અભેદપ્રત્યભિજ્ઞા કરી શકાય છે અનુભવ દ્વારા મનુષ્ય સ્થૂલ આદિ ત્રણે દેહોથી સંહિત થઈ બ્રહ્મરૂપ થાય છે પન્નીકૃત મહાભૂતોથી થયેલો સ્થૂલ દેહ ઘડપણ તથા વ્યાધિઓથી યુક્ત હોઈ સર્વ કર્મોનુ ભોગસ્થાન છે અને એ સ્પષ્ટ માયામય હોવાથી બોદારૂપે જણાય છે હે પર્વતોના રાજા! તે આ સ્થૂલ દેહ આત્મારૂપ એવી મને (પ્રથમ) ઉપાધિરૂપ છે પાંચ ગુણેન્દ્રિયો, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, પાંચ પ્રાણો, મન અને બુદ્ધિથી જે બનેલો છે, તેને વિદ્વાનો સૂક્ષ્મ દેહ કહે છે આ સૂક્ષ્મ દેહ અપન્નીકૃત ભૂતોથી થયેલો હોઈ, આત્માને સુખદુઃખાદિનો અનુભવ કરાવનાર અને બીજી ઉપાધિરૂપ છે હે પર્વતરાજ! અનાદિ અને અનિર્વચનીય જે આ અજ્ઞાન છે, તે આ ત્રીજો ક્ષરપુરૂષ દેહ આત્માને (ઉપાધિરૂપે) જણાય છે આ (ત્રણે) ઉપાધિઓનો નાશ થાય છે, ત્યાંજ કેવળ આત્મા જ બાકી રહે છે પૂર્વોક્ત ત્રણે દેહમા (અનનમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનન્દમય નામના) પાંચે કોગોનો હમેશા મમાનેના થાય છે

રહેતા છે, ત્યારે જીવમ્મા જન્મપણ તથા પર્વતિજ્ઞાનપણ વગેરે ક્ષિતરતા ધર્મો રહેતા છે આવા વિરુદ્ધ ધર્મવાળાઓની એકતા ઘટે નહિ માટે રક્ષણ કરવી.

(ત્રણે દેહોનો ત્યાગ થતા) પાંચે કોગોનો પણ ત્યાગ થાય છે, એટલે (બ્રહ્મપુરુષ પ્રતિષ્ઠા) પુરુષરૂપે કહેલી બ્રહ્મરૂપ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે, એ બ્રહ્મ મારુ જ સ્વરૂપ હોઈ ‘નેતિ’ નેતિ’ હત્યાદિ વાક્યોથી (માર્ગ નિવેધોના અવધિપણથી) કહેવાય છે આ (બ્રહ્મરૂપ) આત્મા કદી જન્મતો નથી, મરતો નથી અને ઉત્પન્ન થતો પાત્રુ નથી (પણ કાયમ ઉત્પન્ન નહિ થયેલો જ રહ્યો છે), કારણ કે એ અજન્મા નિત્ય અને સનાતન છે, તેથી શરીર નાશ પામે છે તોપણ તે નાશ પામતો નથી મારનારે (બીજા કોઈને) (પોતે) મારેના જો માને અને મરાયેલો (બીજાથી) પોતાને મનાયેલો માને તો એ બંને મમજતા નથી, કારણ કે આ આત્મા માર્ગો નથી ને મરતો પણ નથી સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ અને મોટાથી પણ મોટો આ આત્મા પ્રાણીની બુદ્ધિરૂપ નુકામા રહેલો છે અતઃકરણની શુદ્ધિ થવાની સઠ્કપરિવર્તિરૂપે થયેલો મનુષ્ય જ આત્માના મહિમાને જોઈ મહે છે અને પછી શોક-સંહિત થાય છે શરીરને તમે રથ જાણો, આત્માને રથનો સ્વામી જાણો બુદ્ધિને સાગવિ જાણો અને મનને ચોડાની લગામ જાણો (આ શરીરરૂપ ગ્રમમા) ઇન્દ્રિયોને વિદ્વાનો ‘ચોડા’ કહે છે અને વિષયોને જવાતા માર્ગો સમજવા વિદ્યાભાસ, ઇન્દ્રિયો તથા મન —એ ત્રણથી મુક્ત જે કૂગ્મ્મ છે તે જ (રથનો સ્વામી) ભોક્તા છે, એમ વિદ્વાનો કહે છે જે મનુષ્ય આવિવેદી, અસ્વાધીન મનવાળો અને તદ્દા મત્કર્મરૂપિત હોય છે, તે પરમાત્મારૂપ પદને પામતો નથી, પાપ સત્તાગ્ને પામ્યા કહે છે, પરંતુ જે મનુષ્ય વિવેકી, સ્વાધીન મનવાળો અને તદ્દા નત્કર્મ કર્યો કરતા હોય છે, તે પરમાત્મારૂપ પદને પામે છે, જેથી કૃતિ જન્મતો નથી (સત્તાગ્ને પામતો જ નથી) જે મનુષ્ય (સ્વાધીન) બુદ્ધિરૂપ નાગધિનાશ અને (સ્વાધીન) મનરૂપી વગામનાગો હોય છે, તે સત્તારૂપ માર્ગના પાત્રરૂપ મારા પગ્મ પદ (પગ્મ રૂપ)ને પામે છે આમ વેદાત્મા શ્રવણ અને મનનની નિમગ્ન રૂતે સમગ્ર વિષયોનગ્નિત મના પોને (નાસાન્ધાગ વગા માટે) આત્મારૂપ માર અતઃકરણના નિર્દિષ્ટાત્મકથી નિવૃત્ત કરવું (એમ નિર્દિષ્ટા-

સતતા આભ્યાસથી ચિત્તની) સમાધિ માટેની યોગ્યતા થાય, તે પહેલા પોતાના (વ્યષ્ટિ) દેહમાં 'દેવી પ્રણવ' જેનું નામ છે એવા માયાબીજ (હૌ) મનના તથા તેના અર્થના ધ્યાન માટે તેના ત્રણ અક્ષરો (હૌ, ર, ફ)નું ચિત્તન કરવું તે મનમાં હૃદયર સ્થળદેહ છે, રક્ષર સૂક્ષ્મદેહ છે, ફક્ષર પ્રરણુદેહ છે, અને સપૂર્ણ હૌકાગ્નિ તુરીયસ્વરૂપ છું એમ (બ્રહ્મારૂપ) સમષ્ટિદેહમાં પણ અનુક્રમે ત્રણે બીજોને જાણી યુદ્ધિમાન મનુષ્યે સમષ્ટિદેહ તથા વ્યષ્ટિદેહની (પિડ—બ્રહ્માડની એકતાના ન્યાયે) એકતા ચિત્તવચી આમ સમાધિપ્રાપ્તિ પહેલા ચિત્તન કર્યો પછી આદર્યુક્ત થઈ નેત્રો મીચીને મારુ—જગદીશ્વરી દેવીનું ધ્યાન કરવું નાસિકાની અદર કરતા પ્રાણને તથા અપાનને (પ્રાણાયામના અભ્યાસથી) સમાન કરી, વિપયોની ઇચ્છાથી આટોલા દોષપરિહીત અને મત્સર વિનાના થયેલા મનુષ્યે નિષ્કપટ ભક્તિથી યુક્ત થઈ, ગુફામાં—શબ્દરહિત સ્થળે બેસવું અને પછી વૈશ્વાનારાત્મારૂપ હૃદયનો રક્ષરમાં લય કરવો (અર્થાત્ રક્ષરના અર્થરૂપ સૂક્ષ્મદેહમાં હૃદયના અર્થ રૂપે સ્થૂલ દેહનો લય કરવો) અને તેજસ્માત્મારૂપ રક્ષરનો ફક્ષરમાં લય કરવો, (એટલે કે ફક્ષરના અર્થરૂપ કારણદેહમાં રક્ષરના અર્થરૂપ સૂક્ષ્મ દેહનો લય કરવો) અને પ્રાગ્ આત્મારૂપ ફક્ષરનો ફક્ષરમાં લય કરવો, અર્થાત્ ફક્ષરના અર્થરૂપ બ્રહ્મમાં ફક્ષરના અર્થરૂપ કારણદેહનો લય કરવો પછી વાચ્ય (અર્થ), વાચક (શબ્દ), એ બંનેથી સંહિત દ્વિત ભાવશૂન્ય, આખડ અને સચ્ચિદાનંદ પરબ્રહ્મનું ચૈતન્ય રૂપ દીવાની શિખાના મધ્યમાં ચિત્તન કરવું હે રાજા! એમ ધ્યાનથી મારો માક્ષાત્કાર કરી ઉત્તમ મનુષ્ય મારા સ્વરૂપ જ થાય છે, કેમ કે ખરી રીતે તો બંનેની એકતા જ છે, માટે આ (પૂવોક્ત) યોગની યુક્તિ દ્વારા પરથી પણ પર અને આત્મારૂપ મારો સાક્ષાત્કાર કરી મનુષ્યે કાર્ય સંપિત અજ્ઞાનનો તાત્કાલ નાશ કરનાર ધનુ ૧-૫૦

યોગમુચ્ચાડનયા રુદ્રા મામાત્માન પરાત્પરમ્ ।
અજ્ઞાનસ્ય સકાર્પસ્ય તદ્વક્ષણે નાશકો ભવેત્ ॥

અધ્યા ૩૬ મે સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૫ મો*

યોગ અને મંત્રસિદ્ધિ સાધન

હિમાલય ઉગમ

યોગ વદ મહેશાનિ સાઙ્ગ સવિત્રપ્રદાયકમ્ ।

ઠતેન ચેન યોમ્યોડર્હ ભવેવ તત્ત્વદર્શનૈ ॥ ૧ ॥

હિમાલયે કહ્યું હે મહેશ્વર! બ્રહ્મજ્ઞાનને આપનારો યોગ અગો સંહિત તમે કહો, જે કરવાથી હું તત્ત્વદર્શન માટે યોગ્ય થાઉં

શ્રીદેવીઓ કહ્યું યોગ કઈ આકાશના ઉપરના તળિયે, ગૃધ્રવી પર કે રસાતલમાં નથી, જીવ અને બ્રહ્મની એકતાને જ યોગકુળજ પુરપો યોગ કહે છે હે નિર્દોષ! કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર નામના છ શત્રુઓને યોગમાં વિનં કરનારા કહ્યા છે, નેઓને યોગના અગોથી જ તોડી નાખી યોગીઓ યોગને મેળવે છે યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા ધ્યાન અને (સવિકરપ) સમાધિ આ આઠ અગો યોગીઓને યોગ સાધવા (વિદ્યાર્થે સાધનરૂપ) કહે છે તેમાં અધિષ્ઠા, સત્ય, ચોરી ન કરવી, બ્રહ્મચર્ય,⁺ દયા, સરજતા, ક્ષમા, ધૈર્ય, માપસર આદિ અને બ્રહ્મ—આભ્યંતર પવિત્રતા—આ દશ 'યમ' કરવાય છે તપ, સતોષ, આસ્તિકતા, દાન, ઇશ્વરપૂજન સિદ્ધાંતપણું, લજ્જા, સત્કર્મ—સચ્ચાસોનું ગાન જપ અને હોમ—આ દશને મે નિયમો કહ્યા છે હે પર્વતોના રાજા! પક્ષાસન, સ્વસ્તિકાસન, ભદ્રાસન વજ્રાસન ને વીરાસન—આ પાચને અનુક્રમે આસનો કહ્યા છે, તેમાં બંને સાધર્મો

* ૩૫ અધ્યાયમાં નાગીનાનક શ્લોકોથી યોગ તથા મંત્રસિદ્ધિનું સાધન સારી રીતે કહેવાયે

+ રૂઝાન સ્પર્શન વેલિ. કર્તવ્ય ગુહ્યભાષણમ્ । સકલ્લોડયભાષાશ્ચ ક્રિયાનિર્ણુત્તિરેવ ચ—હીનું દર્શન, સ્પર્શ, તેની નાથે રમવું, વાતચીત કરવી, ગુપ્ત ભાષણ કરવું, મેયુન માટે સંકપ કરવો, મેયુન માટે નિશ્ચા કરવા અને મેયુન કરવું ૩૫ આઠ પ્રકારના મેયુનનો તપ્ય તે બ્રહ્મચર્ય કહેવાય છે

— પે ના બે બાજુ જનની બરવા, એક ભાગ પામીથી ભવવા અને એક ભાગ વાપરે કરવા નાની રાખવે, તે માપસર જાહાર કર્યા કહેવાય ।

ઉપરના પગના સ્વચ્છ તળિયા સારી રીતે મૂકી પીઠના ભાગથી બંને હાથને ફેરવી લાવી જમણા હાથે જમણા પગના અગૂદાને તથા ડાબા હાથે ડાબા પગના અગૂદાને પકડવો, તે યોગીઓના હૃદયને ગમતુ પડાસન કહેવાય છે અને ગોઠણ અને સાથળો ની વચ્ચે પગના સ્વચ્છ તળિયા સારી રીતે રાખી સીધા શરીરે યોગી બેસે, તેને સ્વસ્તિકાસન કહે છે 'સીવની' * ની બે બાજુ બે ઘૂટીઓને બરાબર નિશ્ચળ રાખી વૃષણની નીચે રહેલી પગની બે એડીઓને બંને હાથથી પકડી રહેવું, તે યોગીઓને માત્ર બદાસન કહ્યું છે અને સાથળો પર અનુક્રમે બંને પગ મૂકી બે ગોઠણો પર પેટ સામે રહેલી આગળીવાળા બંને હાથ મૂકવા, તે સર્વોત્તમ વજાસન કહ્યું છે અને એક પગને નીચે રાખી બીજા પગ ઉપર સાથળ મૂકી યોગી સીધા શરીરે જે બેસે છે, તે વીરાસન કહેવાય છે ઉત્તમ યોગીએ (મનમા) સોળ વાર પ્રણવનો ઉચ્ચાર કરતા રહી ડાબા નાકથી બહારના વાયુને ખેંચવો, (પછી બેચ નાક બધ કરી) ચોસઠ વાર પ્રણવનો ઉચ્ચાર કરતા રહી એ પૂટેલા વાયુને સેકી રાખવો અને પછી સુષુમ્ણા નાડીની વચ્ચે પહોંચેલા તે વાયુને બીજીસ પ્રણવનો ઉચ્ચાર કરતા રહી પિંગલા નાડી દ્વારા—જમણા નાકથી ધીમે ધીમે બહાર કાઢવો, આને યોગશાસ્ત્રના પંડિતો પ્રાણાયામ* કહે છે એમ વારંવાર ડાબા નાકથી બહારના વાયુને ખેંચી અનુક્રમે જમણા નાકથી બહાર કાઢવો અને જમણા નાકથી ખેંચી ડાબા નાકથી બહાર કાઢવો, તેમ જ અનુક્રમે પ્રણવની સખ્યામા પણ વધારે ક્યેં જવો એટલે પ્રથમ બરાબર બાર પ્રાણાયામ અને પછી સોળ પ્રાણાયામ એમ પ્રાણાયામોમા પણ વધે જવું જપ તથા ધ્યાન વગેરે સહિત પ્રાણાયામને વિદ્વાનો સગર્ભ પ્રાણાયામ કહે છે અને જપ—ધ્યાન વગેરેથી સહિત પ્રાણાયામને બીજા વિદ્વાનો વિગર્ભ પ્રાણાયામ કહે છે આ પ્રાણાયામનો અનુક્રમે અભ્યાસ કરતા રહી પુરુષને (પ્રાણાયામ કરતા કરતા) શરીરમા

બે પરસેવો થાય, તો તે અધમ પ્રાણાયામ છે, બે કપારી થાય તો તે મધ્યમ પ્રાણાયામ છે અને ભૂમિનો ત્યાગ થાય (એટલે જમીનથી અદ્ધર થઈ જવાય) તો તે ઉત્તમ મનાય છે આ ઉત્તમ પ્રાણાયામના ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય ત્યા સુધી પ્રાણાયામ કર્ત્વો ઠીક છે વિષયોમા ફરતી ઇદ્રિયોને નિર્વિધને બળથી વિષયો તરફથી પાછી ખેંચી વાળવી તે પ્રત્યાહાર કહેવાય છે પગના અગૂદા, ઘૂટી, ઢીંચણ, સાથળ, મૂલાધાર,† લિંગ, નાભિ, હૃદય, ડોક, કઠ-પ્રદેશ, લાંબિકા, નાક, હાથરનો મધ્યભાગ, મસ્તક અને દાદશાત આગલા સ્થાનોમા વિધિ પ્રમાણે પ્રાણવાયુને રોકેલા તે 'ધારણા' કહેવાય છે એકાગ્ર થઈ ચૈતન્યની અદ્ધર વર્તતા મન વડે ચાત કરણમા ઇષ્ટ દેવોનું જે ધ્યાન કરું, તે આહી 'ધ્યાન' કહેવાય છે જીવાત્મા તથા પરમાત્માના એકપણાની જે ભાવના તેને મુનિઓ સમાવિષ* કહે છે યોગના આ આઠ અંગોનું લક્ષણ કહ્યું, હવે સર્વોત્તમ મત્રયાગ* હું તમને કહું હું હે હિમાલય! આ શરીરને પણ વિશ્વ એટલે બ્રહ્માડ એમ કહ્યું છે, કારણ કે તે પણ પાત્ર ભૂતોમય હોઈ ચંદ્ર, સૂર્ય તથા અગ્નિના તેજથી યુક્ત છે અને જીવ તથા બ્રહ્માની એકતાને જણાવ નાર છે શરીરમા સાડાનણુ કરોડ નાડીઓ માની છે; તેઓમા મુખ્ય દશ છે અને દશમા પણ ત્રણ મુખ્ય છે એ ત્રણમા પણ મુખ્ય જે સુષુમ્ણા નાડી છે, તે પીઠની દાડીમા રહેલી છે (અને મૂલાધારથી માડી પીઠની દાડીરૂપ માર્ગે બ્રહ્મરૂપ સુધી ગયેલી છે), તેમ જ ચંદ્ર, સૂર્ય તથા અગ્નિરૂપ છે તે નાડીની ડાબી બાજુ ધોળી ચંદ્રરૂપ ઇંડા નાડી છે

* શરીર તેજસ્વી બને, જદરાગ્નિ પ્રદીપ થાય, બાહ્યર નોહિર થાય ૨ ને શરીર ઇન્દ્રિય થાય—આ ઉત્તમ પ્રાણાયામના ગુણો છે

† નાભિ બંને હિંચની વચ્ચે તમગ્ર નાડીઓનું મૂળ-સ્થાન એક જક છે, તેને મૂલાધાર કહે છે

× આ નમ્યાપિ તે સપ્રપાત બધવા તત્વિકરૂપ તમગ્ર/વી કેમ કે તે જ યોગનું જન છે નિર્વિકરૂપ બધવા અત્તપ્રપાત તમ્યાપિ ના નિદ થયેલ થો ૧ થોતે જ છે

— ધારત નિવરૂપ કહેલા હિન્દુનાં દોષથી દુષ્ટ મનની નિર્વિકરૂપ બધવાને થોત તે મારો ૧

* સીવની તે વૃષણની નીચે આવેલી ન ૧

+ અર્થાત્ સોળ પ્રણવનો પૂરક, ચોત્તક પ્રણવનો કુબક અને બીજીસ પ્રણવનો રચક કરવો

એ નાડી શક્તિરૂપ અને સાક્ષાન્ અમૃતસ્વરૂપ છે સુપુમ્ણાની જમણી બાજુ પિંગલા નામની નાડી છે, જે ગુરુરૂપ તથા સૂર્યસ્વરૂપ છે સુપુમ્ણા નાડી સર્વ તેજોમય અને અગ્નિરૂપ છે તેના મૂળ પ્રદેગમા ત્રિજ્વા નામની નાડી છે, જેના મધ્ય ભાગમા ઈચ્છા, જ્ઞાન તથા ક્રિયારૂપ અને કન્ઝોડ સૂર્ય મગ્નત ક્રાંતિવાળુ સ્વયંભૂ લિંગ છે તેના ઉપર હ્રાર, રહાર, ફંહાર, બિંદુ તથા નાદરૂપ માયાબીજ રહેલું છે હે પર્વતોના સ્વામી ! તેના ઉપર દીવાની શિખા જેવા આકારવાળી લાવ વર્ણની કુડલિની શક્તિ છે, તે દેવીરૂપ લોઈ મારાથી અભિન્ન મારા સ્વરૂપ કહેવાય છે ત્યાં તેની બહારના ભાગમા પીળા વર્ણવાળુ, 'ક' થી 'ચ' સુધીના ચાર અક્ષરોવાળુ, ચાર પાખડીઓવાળુ અને ચોગ જેલા મોના જેવું એક કમળ છે, એમ ચિતવવું તેની ઉપર અગ્નિ જેવું 'ક' થી 'છ' સુધીના છ વર્ણોથી યુક્ત, છ પાખડીઓવાળુ અને પરલિંગના અધિષ્ઠાનરૂપ સર્વોત્તમ સ્વધિષ્ઠાન ચક્ર છે એ ચક્ર મૂળ આધારભૂત છ પાણીવાળુ છે. તેથી તેને મૂલાધાર કહે છે અને 'સ્વ' એટલે પર્વલિંગના અધિષ્ઠાનભૂત છે માટે તેને સ્વાધિષ્ઠાન કહે છે તેના ઉપર નાભિપ્રદેગમા મોટી ક્રાંતિવાળુ મણિપુર ચક્ર છે, તે મેઘ જેવું અને લીજળી જેવું બહુ તેજોમય લોઈ મણિગો જેવું વિકસ્વર છે, તેથી મણિપુર કહેવાય છે, વળી તે ઢ થી ક સુધીના અક્ષરોવાળુ અને દશ પાખડીઓથી યુક્ત છે એ પદ્મ વિષ્ણુથી અધિષ્ઠિત લોઈ વિષ્ણુના દર્શનનું ધરણ છે તેની ઉપર ભ્રુગના સૂર્ય જેવું 'આનાહત' પદ્મ છે તે ક થી ઠ સુધીના બાર અક્ષરોવાળી બાર પાખડીઓવાળુ છે અને તેની વચ્ચે દગ દગરૂ સૂર્યની નમાન ક્રાંતિનાળુ બાહ્યલિંગ રહેલું છે એ કમળમા શબ્દશ્રાવ્યમય શબ્દ કઈ પાત્ર હોય ત્યાં વિના જ સભજાય છે, તેથી મુનિઓએ તેને 'આનાહત' પદ્મ નામે કહ્યું છે આ પદ્મ આનંદનું તો સ્થાન છે અને ગુરુની અધિષ્ઠિત છે તેની ઉપર (ગ્રન્થ પ્રદેગમા) જોગ પાખડીઓવાળુ, વિશુદ્ધ પદ્મ છે, તે જોગ સ્વયંયુક્ત પાખડીઓવાળુ, હુમ્મણ જેવા વર્ણવાળુ અને મહાનેજરની છે, એ મહા-અદ્ભુત પદ્મ આકાશ નામે પણ કહેવાય છે અને

પરમાત્માનું દર્શન કરાવી જીવને વિશુદ્ધ કરે છે, તેથી 'વિશુદ્ધપદ્મ' કહેવાય છે. તેની ઉપર (ખે ભમરની વચ્ચે) આત્માથી અધિષ્ઠિત ઉત્તમ આરાચક્ર છે તેમા (ચિત્ત સ્થાપનાર પુરુષને તારે આમ કરવું, આમ કરવું, એવી) પરમેશ્વરની આજ્ઞા જણાય છે, તેથી તેને 'આરાચક્ર' કહ્યું છે, તેને હ અને જીવી યુક્ત ખે પાખડીઓ છે અને તે આતિ મનોહર છે તેની ઉપર કેલાસચક્ર છે અને તેનું ઉપર સોધિની ચક્ર છે હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! એમ છ આધાર ચક્રો તમને કહ્યા તેની ઉપર એક હજાર આરાવાળુ અને પરમાત્માના સ્થાનરૂપ 'સહસ્રારચક્ર' કહેવાય છે આમ આ સર્વોત્તમ સર્વ યોગમાર્ગ મે તમને કહ્યો. (તેને પૂર્વોક્ત પ્રકારે ધરાધર જાણી (પ્રથમ ગુરુના યોગથી (બહારના વાપુને આકર્ષી કુભક કરીને) પોતાના મનને મૂલાધારમા જોડવું પછી ગુદા અને લિંગની વચ્ચે (મૂલાધારચક્રમા) કુડલિની નામની શક્તિને (મૂલાધારમા પલોએલા વાપુથી) દબાવી જગત કરવી, અને તેને જગત કરી લિંગોને ભેદવાના ક્રમથી જ (પૂર્વોક્ત ચક્રોમા ગહેલા તે તેજોમય સ્વામી વગેરે લિંગોને ભેદવાના માને) એ કુડલિની શક્તિને સહસ્રારચક્ર સુધી પહોંચાડવી અને ત્યાં રહેલા મનુ સાથે તે પરમ શક્તિને એકરૂપ થયેલી ચિતવવી પછી તે સહસ્રારચક્રમા (શિવ—શક્તિનો સમાગમ થતા) યોગજેળી લાખના રમ જેવું જે અમૃત ઉત્પન્ન થયું હોય, તેને એ કુડલિની શક્તિને પિપડાવી તૃપ્ત કરી પાછી ત્યાં હવે ચક્રોમા રહેલા દેવોને એ અમૃતની ધારાથી તૃપ્ત કરવા અને પછી યોગસિદ્ધિને આપનારી તે માયા નામની કુડલિની શક્તિને પાછી તે જ માર્ગે મૂલાધારમા લાવવી એમ દરરોજ અભ્યાસ કરતા યોગીને પૂર્વોક્ત સર્વ દ્વિપત મનો અવસ્થ સિદ્ધ થાય છે, બીજા કોઈ પ્રકારે સિદ્ધ થતા નથી વળી તે યોગી ઘડપણ તથા મરણના દુખો વગેરેથી અને સત્તારૂપ પાપનથી મુક્ત થાય છે, તેમ જ જગતની માતા, મારા, દેવીતા, જે નુણો જેવા છે, તે નુણો તે જ પ્રમાણે એ ઉત્તમ નાધક્રમા અવસ્થ આરે છે, બીજા પ્રકારે તે નુણો પ્રાપ્ત થતા નથી હે તાન ! આમ વાપુની ઉત્તમ ધાગના ઝડી ટપે

તમે ચિત્તાની ધારણાને માવધાન થઈ માની પાસેથી નાભગો દિશા અને ક્રાંતથી નહિ મપાયેલા દેવીમા ચિત્તા સ્થાપી જીવ તથા પ્રાણની એકતાનું ચિંતન કરવાથી (મનુષ્ય) તરત તત્ત્વય થઈ જાય છે, અથવા મજબૂત ચિત્તા જે જલદી ન મિલ્લ થાય, તો યોગીએ (મારા) એક એક અવયવમા ચિત્તાને સ્થાપવારૂપ યોગથી યોગાભ્યાસ કરવો હે પર્વત! તેમા પ્રથમ મારા હાથપર વગેરે મનુષ્ય અંગોમા ચિત્તાને સ્થાપવું અને પછી એક એક સ્થાનનો યગયગ જ્ય થવાથી (એટલે તે તે સ્થાનમા ચિત્તા બરાબર સ્થિર થવાથી) અત્યંત શુદ્ધ થયેલા ચિત્તાવાળા તે મત્રસિદ્ધિની ઇચ્છા વાળા યોગીએ માગ નર્વ સ્વરૂપમા મનને સ્થાપવું હે પર્વત! જ્ઞાનસ્વરૂપ દેવી વિષે મન ન્યા સુધી લય પામે, ત્યા સુધી મત્રમિદ્ધિને ઇચ્છનારે પોતાના ઇષ્ટ મનનો જપ તથા ટોમ દ્વારા અભ્યાસ કર્યો કરવો, કેમ કે મત્રતા અભ્યાસથી અને યોગથી રૂપ વસ્તુનું જ્ઞાન કરવા (મનુષ્ય) મર્મ થાય છે યોગ વિતા મત્ર નથી અને મત્ર વિતા યોગ નથી માટે મત્ર તથા યોગ—બંનેનો અભ્યાસ પ્રાશ્નસ્વરૂપ થવાથી મિદ્ધિમા કારણ છે જેમ અધ્યાત્મી છવાયેલા ઘરમા દીવાને લીધે ઘડો દેખાય છે, તેમ માયાથી હકાયેલા આત્મા મત્રથી સાક્ષાત્ કરી શકાય છે, એમ અંગો સંહિત સંપૂર્ણ યોગવિધિ મે હમણા કહ્યો, તેને ગુનતા ઉપદેશથી જાણી શકાય છે, પણ બીજી રીતે કરોડો શાસ્ત્રોથી તે જાણી શકાતો નથી ૧-૬૨

इति योगविधिः कृत्वा साहज्यं प्रोक्तो मयाऽयुना ।
 गुरुपदेशतो ज्ञेयो नाम्मया साहज्यकोटिभिः ॥ ६२ ॥
 ઈતિ શ્રીતેવીભાગવતમહાપુનરૂમા ત્રમમ અંકથ વિષે
 અધ્યાય ૩૬ મો અમામ

અધ્યાય ૩૬ મો⁺

અશ્વરૂપ મુખ્ય તત્ત્વનું વર્ણન અને
 અશ્વરૂપિયાની હલંકારતા
 દેવ્યુવાચ

इत्यादि योगयुक्तात्मा ध्यायेन्मा ब्रह्मरूपिणीम् ।
 भक्त्या निर्व्याजया राजद्रासने सनुवस्थितः ॥ १ ॥
 શ્રીદેવી યોગ્યા હે સજન! આસન પર બેસીને

+ આ અધ્યાયમા ત્રીસ શ્લોકોની મુખ્ય પ્રાશ્નતત્ત્વ વર્ણવારૂ અને અશ્વરૂપિયા દર્શન છે તે કહેવાય.

નિષ્કપટ ભકિતથી પૂર્ણકૃત યોગમા યોગેલા મનવાળા યોગીએ પ્રાશ્નસ્વરૂપ માગ ધ્યાન કરવું એ પ્રાશ્ન વિશ્વરૂપે સદા પ્રકાશમાન જ છે, અત્યંત પાસે જ છે. મર્વવ્યાપક હોવા છતાં પુદ્ગિમા જણાય છે. યોગાદિ સાધનો દ્વારા મર્વ મુનિઓ વડે એ મત્તાન પ્રાશ્નને મામો ગ્રાપ્ય છે આકાશાદિ આ સર્વ પદાર્થો એ પ્રાશ્નમા કટિપત છે અને જે પદાર્થો હલનચલન કરી રહ્યા છે, શ્વાભોગ્યનાસ લઈ રહ્યા છે, તેમ જ નેત્રોના નિમેષ વગેરે ક્રિયાવાળા છે, તે બધા એ પ્રાશ્નમા જ મર્મરૂપિત તેમના સ્વરૂપે જ તેમનામા રહેલા છે હે દેવો! એ પ્રાશ્ન માગ સ્વરૂપ છે એમ તમે જાણો જે પ્રાશ્ન માયા અને તેનું કાર્ય જગત એ બંનેથી શ્રેષ્ઠ છે, લોકોતા જ્ઞાનથી પર છે, સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ હોઈ સૂર્યોદિ તેજેનું પણ પ્રકાશક છે અને સૂક્ષ્મ કરતા પણ સૂક્ષ્મ છે, છતાં પૃથ્વી આદિ મર્વ લોકો તથા તે તે લોકમા વસતા સર્વ પ્રાણીઓ જેમા રહ્યા છે, સર્વના આશ્રયરૂપ તે આ અવિનાશી પ્રાશ્ન જ પ્રાણ, વાણી તથા મનરૂપ છે તેમ જ મત્ત તથા મોક્ષરૂપ છે, માટે મનરૂપી બાણથી વીંધવા યોગ્ય એટલે લક્ષ્ય થતા તેને જ હે સૌમ્ય! તમે વીંધો, લક્ષ્યરૂપે મેળવો ઉપનિષદોએ જણાવેલું મોટું ધનુષ્ય લઈ ઉપાસનાથી તીક્ષ્ણ કરેલું બાણ (તેમા) સાધવું અને પછી તેને આકર્ષી (ઇદ્રિય સંહિત અત કરણને પોતપોતાના વિષયોથી વાળી લઈ) તે પ્રાશ્નમા જ ભાવને પામેલા ચિત્તા વડે તે જ અવિનાશી પ્રાશ્નને હે સૌમ્ય! તમે વીંધો ઝંકાર ધનુષ્યરૂપ છે, મન બાણરૂપ છે અને પ્રાશ્ન વીંધવાના નિશાનરૂપ કહેવાય છે, માટે પ્રમાદરૂપિત એકાગ્ર ચિત્તા વડે તે નિશાનને એવું વીંધવું જોઈએ, કે જેથી (બાણ જેમ નિશાનમા સોસરવું ઊતરી જાય, તેમ) તત્ત્વય બની જવાય જેમા સર્વ, પૃથ્વી, અતરિક્ષ અને સર્વ પ્રાણો સંહિત મન અદર સમાઈત રહેલું છે, તે જ એક આત્માને તમે જાણો, બીજી (વિદ્યાઓરૂપ) વાણી છોડી દો, કારણ કે આ આત્મા જ (સસાસ્સમુદ્રને ઓગળી જઈ) મોક્ષપ્રાપ્તિનો સેતુ (પુલ) છે જેમ રથની નાભિમા (એટલે રથના પૈડાની વચલી કુહડીમા) આસનો રહેલા હોય છે, તેમ જે દત્તમા

બધી નાકીઓ સંબંધી છે, તે જ હૃદયમા આ આત્મા રહે છે અને (બુદ્ધિ આદિના અનુભવોથી જાણે) અનેક પ્રકારે થતો હોય (એટલે દર્પ, ક્રોધ વગેરે વિકારોને પામતો હોય) તેવો જણાય છે કેવળ કુંકારનો જ આશય કરીને આત્માનું તમે ધ્યાન કરો અને અવિદ્યાથી પર (મોક્ષરૂપ) સામે કિનારે પહોંચવા તમારુ કલ્યાણ થાઓ—તમને વિન્નો ન નહો. એ આત્મા પ્રકાશમાન, હૃદયકમળમા રહેલા આકાશમા જાણે રહ્યો હોય એવો જણાય એ આત્મા મનોમય છે એટલે મનની વૃત્તિઓ વડે જ જણાય છે, પ્રાણો તથા શરીરનો નેતા છે, આનંદરૂપે તથા મોક્ષરૂપે સર્વોક્ષણ પ્રકાશ છે અને અન્નના પરિણામ રૂપ દેહમા રહેતા તેને ધીર વિવેકીઓ બુદ્ધિને હૃદયમા એકાગ્ર કરી તેના સાક્ષાત્કાર દ્વારા સર્વ સ્થળે પરિપૂર્ણ જુઓ છે એ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થતા આ જીવાત્માની હૃદયરૂપ ગાઠ છૂટી જાય છે, સર્વ સરાયો કપાઈ જાય છે અને (પ્રારબ્ધ સિવાયના) કર્મો નાશ પામે છે ત્રણે ગુણોથી સંહિત, માયાસંહિત, સર્વો વગેરેનું પણ પ્રકાશક અને પરમ સ્વચ્છ તે બ્રહ્મ જ્યોતિર્મય આનંદમય નામના કોશમા રહે છે, જેને જ્ઞાતીઓ (મોટા પ્રયાસથી) જાણે છે ‘તે આત્માઉપ બ્રહ્મમા સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા અને આ વીજળીઓ પણ પ્રકાશતા નથી, તો અગ્નિ તો ક્યાંથી જ પ્રકાશે? આ સર્વ જગત જે ભાસી રહ્યું છે, તે પ્રકાશમાન તે આત્માની પાછળ જ પ્રકાશે છે પૂર્વ દિશામા આ અમૃતરૂપ બ્રહ્મ જ વ્યાપ્ત છે અને પશ્ચિમમા, દક્ષિણમા, ઉત્તરમા, નીચે તથા ઊંચે પણ એ જ બ્રહ્મ પ્રગટ રહ્યું છે એટલું જ નહિ, પણ સર્વોત્ક્રમ આ જગત કેવળ બ્રહ્મ જ છે’ આવો અનુભવ જેને થાય છે, તે ઉત્તમ મનુષ્ય કૃતાર્થી છે, પ્રમત્તનચિત્તા જેવો તથા બ્રહ્મરૂપ થયેલો તે મનુષ્ય કોઈનો ગોક કરતો નથી કે કઈ ઈચ્છતો પણ નથી હે નમન! પ્રાણીને બીજાથી જ ભય થાય છે, પણ બીજા વસ્તુ છે જ નહિ એમ જણાયાથી બ્રહ્મવેત્તા પુરુષ ભય પામતો નથી એવા બ્રહ્મવેત્તાનો મને વિયોગ નથી અને મારો તેને વિયોગ નથી અર્થાત્ તે અને હુ—ખતે એક જ છીએ હે પાત! તે

બ્રહ્મવેત્તા એ હુ છું અને હુ એ બ્રહ્મવેત્તા છે એમ તમે નક્કી જાણો જે સ્થળે મારો એ જ્ઞાતી રહ્યો હોય, તે સ્થળે મારા દર્શન થાય છે હુ તીર્થમા, કેલાસમા કે વૈકુંઠમા કદી વમતી નથી, પણ મારા જ્ઞાતીઓના હૃદયકમળમા વસુ છું મારા જ્ઞાતીનું એક વારનું પણ પૂજન મારી કરોડો પૂજન કરી આપે છે, તેનું કર્ણ પવિત્ર છે અને તેની માતા કૃતાર્થી થાય છે જેના ચિત્તાનો લય પરમાત્મામા થયો હોય છે, તેવા મનુષ્યને લીધે પૃથ્વી પુણ્યશાળી છે હે પર્વતશ્રેષ્ઠ! જે બ્રહ્મજ્ઞાન તમે પૃથ્વ્યુ હતું તે સર્વ મેં કહ્યું, આથી વધારે કહેવાનું છે જ નહિ આ જ્ઞાનભક્તિવાળા અને સદ્વર્તનવાળા મોટા પુત્રને, તેમ જ તેવા જ ગુણવાળા શિષ્યને કહેવું, પણ તે સિવાયના બીજાને કદી કહેવું નહિ જેને પરમેશ્વર તથા ગુરુ ઉપર ઉત્તમ ભક્તિ હોય, તે મહાત્માને કહેલા આ અર્થો બરાબર સમજાય છે, તેમ જ જેણે આ વિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો હોય, તે પરમેશ્વર જ છે, જેનો ઉપકાર કરવા એ (શિષ્ય) સમર્થ નથી, તેથી તેનો તે દેવાદાર જ રહે છે બ્રહ્મરૂપ (સાચો) જન્મ આપનારને માતાપિતા કરતા પણ અધિક કહ્યો છે, કારણ કે માતાપિતાથી થયેલો જન્મ નાશ પામે છે, પણ આ રીતે થયેલો બ્રહ્મરૂપ જન્મ કદી નાશ પામતો નથી, માટે હે પર્વત! તે બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરનારનો દ્રોહ ન કરવો ઈત્યાદિ વેદે પણ કહ્યું છે આવા કારણથી શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે કે, બ્રહ્મજ્ઞાન આપનાર ગુરુ સર્વોત્ક્રમ છે શિવ કોપ્યા હોય તો ગુરુ રક્ષા કરે છે, પણ ગુરુ કોપ્યા હોય તો શિવ રક્ષા કરી શકતા નથી, માટે હે પર્વત! સર્વ પ્રયત્નથી ગુરુને સતોષવા બેઠ્યો અને ત્રાયાથી, મનથી તથા વાણીથી સંક્રાંત તેમની ભક્તિ કરવા તત્પર રહેવું, નહિ તો તે કૃતદન થાય છે અને કૃતદન માટે કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત નથી અથર્વાના પુત્ર ‘દંધપ’ નામના મુનિને (તેમનું) મસ્તક કાપી નાખવાની પ્રતિજ્ઞા કર્યો પછી જ ઇન્દ્રે બ્રહ્મવિદ્યા કદી હતી પછી તે મુનિએ બે અશ્વિનીકુમારોને બોલ્યો બ્રહ્મવિદ્યા કરી, ત્યારે ઈન્દ્રે (અશ્વિનીકુમારો એ પ્રથમથી જ મુનિનું મૂળ મસ્તક કાપીને, સાચવી

રાખી તેના બદલે ચડાવેલા) તેમના ઘોડાના મસ્તકને કાપી નાખ્યું હતું, ત્યારે એ મસ્તકને કપાયેલું જોઈ દેવોમા ઉત્તમ વૈદ—અશ્વિનીકુમારોએ ફરી તે મુનિનું પોતાનું મસ્તક સાધી દીધું હતું^૧ આમ હે પર્વતરાજ! મહાકથથી બ્રહ્મવિદ્યા પામી શકાય છે, માટે હે પર્વત! જેણે એ બ્રહ્મવિદ્યા મેળવી છે, તે ધન્ય અને કૃતાર્થ થાય છે ૧-૩૦

इति सङ्कटसंपादा ब्रह्मविद्या नगाधिप ।

અર્થા યેન સ ઘન્યઃ સ્યાત્ કૃતકૃત્યસ્થ મૂઢર ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા સમમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩૬ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૭ મો^૨

ભક્તિનું સ્વરૂપ તથા મહિમા

हिमालय उवाच

स्वीयां भक्तिं घटस्त्वाम्ब यैन ज्ञानं सुखेन हि ।

જાણેત મનુજસ્યાસ્ય પ્રથમસ્યાઽવિરાગિણઃ ॥ ૧ ॥

હિમાલયે કહ્યું 'હે આપો! તમારી ભક્તિ હવે કહો, જેથી વૈરાગ્યરહિત મધ્યમ મનુષ્યને પણ

+ આ કથા સં વેદોમા આમ પ્રખ્યાત છે દૈવ્ય મુનિએ ઈન્દ્ર પાસે બ્રહ્મવિદ્યાની માગણી કરી, ત્યારે ઈન્દ્રે તેને બ્રહ્મવિદ્યા કહી હતી અને પછી કહ્યું હતું કે, 'આ, બ્રહ્મવિદ્યા જે તમે બીજાને કહો છો તે જ વખતે હું તમારું મસ્તક કાપી નાખીશ' પછી કેટલાક સમયે અશ્વિની કુમારોએ મુનિની પાસે આવી બ્રહ્મવિદ્યા માગવા લાગ્યા, ત્યારે મુનિએ કહ્યું કે, 'જે હું તમને બ્રહ્મવિદ્યા કહું તે ઈન્દ્ર મારું મસ્તક કાપી નાખે' તે સાંભળી અશ્વિનીકુમારએ કહ્યું કે, 'તમારું આ મસ્તક કાપી નાખી અમે તે સાવવીશું અને તેના બદલે ઘોડાનું મસ્તક હમણા ચડાવી દઈશું, પછી તમે અમને બ્રહ્મવિદ્યા કહો છો ત્યારે ઈન્દ્ર તમારા ઘોડાના મસ્તકને ભલે કાપી નાખે, અમે તમારું મૂળ મસ્તક પાછું સાધી દઈશું' એમ અશ્વિનીકુમારોએ કહ્યું ત્યારે એ મુનિએ તેમ કરવા લા પાડી, જેથી રાધિનીકુમારોએ તેમનું મસ્તક કાપી, તે સાવવી રાખી, ઘોડાનું મસ્તક ચડાવ્યું હતું પછી મુનિએ તેમને બ્રહ્મવિદ્યા કહી, એટલે ઈન્દ્રે તે મસ્તક કાપી નાખ્યું હતું, અને અશ્વિનીકુમારોએ પોતાની પાસે રાખી ગૂંકેલું તેમનું મૂળ મસ્તક પાછું સાધી દીધું હતું

× આ નિધ્યારમા ચિસ્તાબીત પ્રયોજી ન્યાર સહિત ભક્તિનું સ્વરૂપ તથા મહિમા બરાબર વર્ણવાયે
મા ૩૦

સુખેથી જ્ઞાન થાય

શ્રીદેવી બોલ્યા હે ઉત્તમ પર્વતોના સ્વામિ! મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે મેં કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ તથા ભક્તિ-યોગ કહ્યા છે આ ત્રણે માર્ગોમા (જ્ઞાનમાર્ગ સાક્ષાત્—સીધું મોક્ષનું સાધન છે અને બીજા બે માર્ગ ચિત્ત-શુદ્ધિ દ્વારા મોક્ષનું સાધન છે, તોપણ) આ ભક્તિ-માર્ગ સુલભ હોવાથી, (ધનનો ખર્ચ કે શરીરના પરિશ્રમ વિના કેવળ) મનોવૃત્તિથી જ થઈ શકતો હોવાથી અને શરીર તથા ચિત્ત વગેરેને દુષ્કારક ન હોવાથી યોગ્ય હોઈ હરકાઈ પ્રકારે કરવા શક્ય છે મનુષ્યોના (સત્ત્વ, રજસ અને તમસ એ) ગુણો જુદા જુદા હોવાથી તે ભક્તિ પણ ત્રણ પ્રકારની મનાઈ છે (સાર્વિકી, રાજસી અને તામસી, તેમા) બીજાને પીડાનો ઉદ્દેશ રાખી દબાને આગળ કરી મત્સર તથા ક્રોધથી યુક્ત જે મનુષ્ય ભક્તિ કરે છે, તેની ભક્તિ 'તામસી' કહેવાય છે બીજાને પીડા કરવી વગેરેથી રહિત હોય છતાં હૃદયમા કાયમ કામનાવાળો, યશની ઈર્ષ્યાવાળો અને ભોગોમા લાલચુ જે પામર મનુષ્ય તે તે ક્ષણ મેળવવા માટે અત્યાત ભક્તિથી મને ઉપાસે છે અને ભેદબુદ્ધિને લીધે મને પોતાથી જુદી જાણે છે, તેની ભક્તિને હે પર્વતરાજ! 'રાજસી' કહી છે પરમેશ્વરને આપણું કરેલું કર્મ પાપનો નાશ કરનાર થાય છે અને વેદોમા તેને જ (મુખ્ય) કહ્યું છે, તેથી 'મારે હમણા તે જ (નિષ્કામ) કર્મ આવશ્ય કરવું જોઈએ આવા નિશ્ચયયુક્ત બુદ્ધિવાળો લોય, છતાં ભેદબુદ્ધિનો આશ્રય કરી ઈશ્વરપ્રીત્યથે કર્મ કરે તેની એ ભક્તિ હે પર્વત! 'સાર્વિકી' છે આ સાર્વિકી ભક્તિ ભેદબુદ્ધિના આશ્રયને લીધે જોડે (પ્રેમલક્ષણારૂપ) પરાભક્તિ અથવા શ્રોષ્ઠ તો નથી જ પણ ક્રમશઃ એ પરાભક્તિને પમાડનારી તો થાય જ છે, જ્યારે પ્રથમની તામસી તથા રાજસી એ બે ભક્તિ તો પરાભક્તિને પમાડનારી મનાતી જ નથી (માટે તામસી તથા રાજસી ભક્તિ ન કરવી, પણ સાર્વિકી ભક્તિ જ કરવી) હવે પરાભક્તિ પણ કહું છું, તેને તમે મારી પામેથી માલજો મારા ગુણો સાંભળવા, કાયમ મારા નામ ઉચ્ચારી કરવું, કૃપાણુ-ક્રી ગુણરત્નોની ખાણરૂપ મારામા ચિત્તને તેલની

ધારાની પેઠે હમેશા સ્વિચ સખપુ, તેમા કોઈ પણ જાતની અન્ય કામના કદી ન હોય, મારી પાને જ સહેવાની, મારા જેવુ ઔચ્ચર્ષી પામવાની, મારી સાથે ચોકડપ વવાની અથવા મારા લોકને મેળવવાની પણ ઈચ્છા ન હોય, મારી સેવાથી અધિક કંઈ પણ કદી ન જાણે, મેય-નેવદપણ છેડી મોક્ષ પણ ન ઈચ્છે, આશ્રમચિત્ત વઈ પદ્મ પ્રેમથી મારુ જ ચિત્તન કર્યા કરે, મને પોતાની અભિન્ન જ કાયમ જાણે, ભિન્ન ન જાણે, બધે સહેલી અને મર્વડપ મને કાયમ નમે તથા પૂજે અને હે પાર્વતજી! આટલ સુધીના કોઈ ઉપર પણ ભેદબુદ્ધિ નહિ હોવાથી કોઈના પર દ્રોણબુદ્ધિ ન કરે, મારા સ્વાનોનુ દર્શન કરવા, મારા ભક્તોનુ દર્શન કરવા, માંગ રાખો સાભળવા અને મન-તન વગેરે ઉપર પણ શ્રદ્ધા ગમે, હે સત્! મારામા હમેશા પ્રેમાકુળ બુદ્ધિવાળો, સોમાચિત શરીરવાળો, પ્રેમાગુના જળથી પૂર્ણ તેજો વાળો અને હકમા નમનગણ શબ્દવાળો થઈ મને કાંઈજોનુ કાંઈજુ તથા જગતનુ ઉત્પત્તિસ્થાન મને ઈચ્છવી—ને અત્યંત ભાવે પૂજે, નિત્ય—નૈમિત્તિક મારા દિવ્ય વ્રતોને પણ હમેશા ભક્તિથી કરે, (મારા માટે) ધન ખર્ચવામા લુચ્ચાર ન કરે અને હે પર્વત! જેને હમેશા સ્વભાવથી જ માન ઉત્સવો જોવાની ઈચ્છા તથા મારા ઉત્તમો કંઠવાની પ્રતિષ્ઠા રક્ષા કરે, કેવળ મારા જ નામોને ઈન્દ્રેથી નાતો નૃત્ય કરે, આશ્રમવગેરેથી રહિત અને દેહ ઉપગ્રની આત્મમુદ્ધિથી પણ રહિત થઈ ‘પ્રાન્ધને લીધે જેવુ જે કસાય છે, તેવુ તે થાય છે, તેમા દેહની રક્ષા વગેરે માટે મને નિતા નથી’ એમ માની કેવળ મારી ભક્તિ જ કર્યા કરે, તેની એ ભક્તિ ‘પદભક્તિ’ કરેલાય છે, જેમા દેહીથી ભિન્ન કોઈ પણ વસ્તુ ચિત્તવાતી નથી હે પાર્વત! એવી માની પદભક્તિ જે વખતે જેને ઉત્પન્ન થાય છે તે જ વખતે તેનો (એટલે તેના ચિત્તનો) માત્ર ચૈતન્યસ્વરૂપ મારા સ્વરૂપમા લય થાય છે ભક્તિની એવી જે પદપ્રથ્થા તેને જ જ્ઞાન કહ્યુ છે અને તે જ વૈરાગ્યની દદ છે, કેમ કે જ્ઞાનમા તે બને (ભક્તિ તથા વૈરાગ્ય) હોય છે ને પર્વત! ભક્તિ કર્યા છતા પ્રાપ્ત્યના વશથી જેને

માત્ર જ્ઞાન થતુ નથી, તે મણિરીપમા જાય છે, અને ત્યા જઈ પોતે હચ્છતો ન હોય છતા મમત્ર ભોગોને તે પામે છે પછી હે પર્વત! (તે ભોગો ભોગવી) છેડે મારા ચૈતન્યસ્વરૂપનુ જ્ઞાન તેને સારી રીતે થાય છે અને તે જ્ઞાન વત્તા નદાકાળ માટે તે મુક્ત થાય છે મુક્તિ તો જ્ઞાનથી જ થાય છે, બીજા પ્રકારે થતી નથી જે મનુષ્યને હૃદયમા ગ્રહેલા પ્રત્યગાત્મા રૂપ મારુ—નૈવૈત્કૃષ્ટ જ્ઞાનસ્વરૂપનુ જ્ઞાન આ લોકમા જ થાય છે, તેના પ્રાણ (બીજા દેહમા) જતા નથી, પણ આવી જ પ્રલયરૂપ થઈ પ્રલયને પામે છે, કેમ કે જે પ્રલયને જાણે છે, તે પ્રલય જ ખતી જાય છે જેમ હકમા (ધર્મેશ્વરરૂપે) સહેજુ મોતુ (ભુવાઈ જવારૂપ) આનંદની હકાઈ જાય છે, પણ (યાદ થવારૂપ) થતા જે (સોનુ) પ્રથમ મેળવેલુ હતુ, તે જ પાછુ આપે છે, તેમ પોતાનુ આત્મસ્વરૂપ પ્રથમથી હયાત જ છે, છતા અજ્ઞાનને લીધે હકાઈ ગયુ હોઈ પાછળથી જ્ઞાન દ્વારા અજ્ઞાનનો નાશ થવાથી તે મેળેજુ જ મેળવાય છે હે પાર્વતોમા ઉત્તમ! મારુ સ્વરૂપ (પ્રલય) માયાતા કાર્ય ધર્માદિ અને તેના કારણરૂપ માયા એ બનેથી ભુદુ જ છે જેમ આસ્તીમા પ્રતિબિંબ દેખાય છે, તેમ આ દેહમા તેનો અનુભવ થાય છે અને જેમ જળમા (એ આત્મી કરતા પણ સ્વચ્છ) પ્રતિબિંબ દેખાય છે, તેમ પિતૃલોકમા (આ દેહ કરતા પણ વધારે સ્વચ્છ પ્રલયનો) અનુભવ થાય છે જેમ છાયા અને તાપ સ્વચ્છ તથા સ્પષ્ટ અનુભવાય છે, તે જ પ્રમાણે મારા (મણિરીપ) લોકમા (પિતૃલોક કરતા પણ વધારે) સ્વચ્છ તથા સ્પષ્ટ પ્રલયજ્ઞાન અનુભવાય છે, જેમા દૈતનુ ભાન જ હોતુ નથી જે મનુષ્ય વૈરાગ્યવાન હોય છતા જ્ઞાન થયા પિતા જો મનુષ્ય પામે છે, તો એક રૂપ સુધી પ્રલયલોકમા તે નિત્ય વસ્તે છે અને પછી પવિત્ર શ્રીમતોને ઘેર તેનો ફરી જન્મ થાય છે, ત્યા એ જ્ઞાનમાધન કરે છે, તેથી અવશ્ય તેને જ્ઞાન થાય જ છે હે સત્જન! જ્ઞાન અનેક જન્મે થાય છે, પણ એક જ જન્મે થઈ જતુ નથી, માટે હકાઈ પશ્ચિમની જ્ઞાન માટે યત્ન કરવો જોઈએ, નહિ તો મોટુ નુકસાન થાય છે, કેમ કે આ (મનુષ્યનો)

જન્મ ફળે દુર્લભ છે, તેમા પણ પ્રથમના (પ્રાજ્ઞણ) વર્ણમા જન્મ દુર્લભ છે અને તેમા પણ વેદોની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે (કદાચ વેદપ્રાપ્તિ થઈ હોય તોપણ) શમ-દમોદિ છ સાધનસપત્તિ, યોગસિદ્ધિ અને ઉત્તમ ગુરુની પ્રાપ્તિ આ સર્વ સામગ્રી આ (પ્રાજ્ઞણના) જન્મમા પણ દુર્લભ છે વળી ઇદ્રિયોનું સામર્થ્ય અને શરીરનું સારકારીપણ પણ દુર્લભ છે અને (તે કદાચ મળ્યું હોય તોપણ) મોક્ષની ઈચ્છાથી થવી તે તો અનેક જન્મોના પુણ્યોથી થાય છે, માટે આ સફળ સાધનો પ્રાપ્ત થયા હોય, છતાં જે મનુષ્ય જ્ઞાન માટે પ્રયત્ન કરતો નથી, તેનો જન્મ વ્યર્થ થાય છે આ કારણથી હે રાજા ! યથાશક્તિ જ્ઞાન માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કેમ કે શ્રવણાદિ દ્વારા જ્ઞાન માટે યત્ન કરતો મનુષ્ય કાણે કાણે આશ્વમેધનું ફળ પામે છે જેમ દૂધમા થી ગુમ રહ્યું છે, તેમ પ્રત્યેક પદાર્થમા પ્રાજ્ઞ ગુમ રહેલ છે, માટે મનરૂપ સ્વેચ્છાથી કાયમ મથન કરવું જોઈએ, કેમ કે જ્ઞાન મેળવીને જ (મનુષ્ય) કૃતાર્થ થાય છે, આવો વેદાતનો ઢઢેરો છે આ સર્વે મેં દૂધમા તમને કહ્યું, આથી વધારે તમે શુ સાંભળવા ઇચ્છો છો ૧૧-૪૫

જ્ઞાન લભ્યા કૃતાર્થ સ્યાદિતિ વેદાન્તઙિણિમ્ .
સર્વમુક્ત સમાસેત્તિ કિં મૂઢઃ યોનુમિન્ડલિ ॥૪૫॥
ઈતિ શ્રીવેદોભાગવતમહાપુરણમા સપ્તમ સ્કન્ધ વિષે
અધ્યાય ૩૭ મો નમઃ

અધ્યાય ૩૮ મો*

દેવીના સ્થાનો, વ્રતો ને મહોત્સવો

રિમાન્ત્ર ઝગચ

ક્વતિ સ્થાનાનિ દેવેશિ દ્રષ્ટ્યાનિ મહીનલે ।
મુચ્યાનિ ચ પવિત્રાણિ દેવીશ્રિયત્તમાનિ ચ ॥
હિમાવયે પૂઠ્યુ દે દેવેશ્વરી । પૃથ્વી પર
(તમને) દેવીને અત્યાત પ્રિય, મુખ્ય અને પવિત્ર કેટલા સ્થાનો દર્શન કરવા યોગ્ય છે તેમ જ તમને સતોપ આપનારા વ્રતો તથા ઉત્સવો પણ કેટલા છે, તે સર્વ મને કહો, જેથી હે માતા ! મનુષ્ય કૃતાર્થ થાય શ્રીદેવી યોગ્યા દરેક દેખાતી વસ્તુ મારું

સ્થાન જ છે, દરેક સમય મારા વ્રતરૂપ જ છે અને સર્વકાળે મારા ઉત્સવો થઈ શકે છે, કેમ કે હું સર્વ સ્વરૂપ છું, છતાં હે પર્વતરાજ ! ભકતો ઉપરના પ્રેમથી કઈ કઈ (વિશેષ) હવે કહું છું, તમે આવધાન થઈ મારું વચન સાંભળો (દક્ષિણમા) કોલાપુર મારું મોટું સ્થાન છે, ન્યા લક્ષ્મી કાયમ રહે છે, ખીજી (સહ્યાદ્રિમા) ન્યા રેણુકા રહ્યા છે, તે માતૃ પુર મારું મોટું સ્થાન છે નીજી તુલજાપુર સ્થાન છે, તેમ જ સમગ્ર ગુસ્થાન, હિંગુલાદેવીનું મોટું સ્થાન, જ્વાલામુખીનું સ્થાન, શાકભરીનું સ્થાન, હામરી દેવીનું ઉત્તમ સ્થાન, શ્રીરક્તદત્તિકાનું સ્થાન, દુર્ગાનું સ્થાન, વિંધ્યાચલનિવાસિનીનું સર્વ કરતા ઉત્તમોત્તમ સ્થાન, અન્નપૂર્ણીનું સર્વોત્તમ મહાસ્થાન, કામીપુર, ભીમાદેવીનું ઉત્તમ સ્થાન, વિમલાદેવીનું સ્થાન, (કર્ણા ટક દેશમા) શ્રી ચદ્રલાદેવીનું મોટું સ્થાન, કૌશિકીનું સ્થાન, નીલ પર્વત ઉપર નીલાખાનું શ્રેષ્ઠ સ્થાન, જામ્બૂતદેશ્વરીનું સ્થાન, પવિત્ર શ્રીનગર, નેપાલમા ગુહાકાલીનું મોટું પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન, હાલાસ્યમા મીના ક્ષીનું શ્રેષ્ઠ સ્થાન તેમ જ ન્યા સુદરી દેવી ગદ્યા છે તે વેદારણ્ય મહાસ્થાન, ન્યા ભુવનેશ્વરી રહ્યા છે તે (પુરુષોત્તમ ક્ષેત્રની પાસે) ચોકાખગ સ્થાન, (દક્ષિણ દેશમા મલ્લારી સ્થાન તરીકે પ્રસિદ્ધ) મહાલસાનું સ્થાન, (વિરાટ દેશમા) યોગેશ્વરીનું સ્થાન, ચીન દેશમા પ્રખ્યાત નીલસરસ્વતીનું સ્થાન, વૈદનાથમા નવોત્તમ મનાયેલું ખગલાદેવીનું સ્થાન, શ્રીમાન ખજીરોપ નામનું મારું ભુવનેશ્વરીનું સ્થાન અને કામરૂ દેશમા ન્યા ઝમખ્યા નતી મહાદેવીનું યોનિમકડ પડ્યું છે, તે નીચિપુર્ણેશ્વરીનું સ્થાન છે આ સ્થાન આખી પૃથ્વી પર નર્વ લોનોમા સ્તંભરૂપ છે, કેમ કે ત્યા મહામાયા વસે છે, પૃથ્વી પર આના કરતા વધારે ઉત્તમ સ્થાન કોઈ સ્થળે નથી, ન્યા (દર મંદિરે) દેવીની પ્રતિમા સ્થાપત્ રત્નસ્વરૂપ થાય છે, ત્યાના નર્વ દેવો પર્વતરૂપ થઈ ગયા છે અને મોટા દેવો પણ ત્યા પર્વતમા રહે છે ત્યા પી નંદની પૃથ્વીને વિદાનોએ દેવીરૂપ રૂપ છે, માટે નતી દેવીના યોનિમકડરૂપ એ સ્થાનની વચ્ચે ઉત્તમ ખીનું સ્થાન નથી. વળી શ્રીમાન પુરુષોત્તમ ગાયત્રીનું શ્રદ્ધ

* આ અધ્યાયમાં ૧૦ પ્રકારનાં વ્રતોનો વર્ણન થયેલો છે, પ્રત્યેક વ્રતમાં તથા સ્થાનમાં દૂકા નમસ્કાર.

સ્થાન કહેવાય છે, અમરેશમાં ચડિકાદેવી ગ્હે છે અને પ્રભાસમાં પુષ્કરેક્ષિણી દેવી વસે છે; તેમ જ નૈમિષારણ્ય મહાસ્થાનમાં લિંગધારિણી દેવી, પુષ્કર-ક્ષમાં પુરુણા દેવી, આપાદીમાં રતિદેવી, ચડમુદી મહાસ્થાનમાં પરમેશ્વરી દરિનીદેવી, મારભૂતિમાં ભૂતિદેવી, નાકુલમાં નકુલેશ્વરી, હરિશ્ચંદ્ર ક્ષેત્રમાં ચંદ્રિકાદેવી, શ્રીગિરિમાં શાકરિ, જયેશ્વર ક્ષેત્રમાં ત્રિશૂલાદેવી, આમ્રાતકેશ્વરમાં સૂક્ષ્માદેવી, ઉજ્જયિનીમાં શાકરીદેવી, મધ્યમ નામના ક્ષેત્રમાં શર્વાણીદેવી, કેદાર નામના મોટા ક્ષેત્રમાં માર્ગદાયિની દેવી, ભૈરવ ક્ષેત્રમાં ભૈરવી દેવી, ગયા ક્ષેત્રમાં મગલાદેવી, કુરુક્ષેત્રમાં સ્થાણપ્રિયદેવી નાકુલ ક્ષેત્રમાં સ્વાયંભુવીદેવી, કનખલ ક્ષેત્રમાં ઉગ્રાદેવી, વિમલેશ્વર ક્ષેત્રમાં વિશ્વેશાદેવી, ચાટુદાસ ક્ષેત્રમાં મહાનદા, મહેન્દ્ર ક્ષેત્રમાં મહતદ્ર, ભીમક્ષેત્રમાં ભીમેશ્વરી, વસ્ત્રાપથ ક્ષેત્રમાં શાકરીદેવી, આર્ધકૌટિક ક્ષેત્રમાં રુદ્રાણી, અવિમુક્તમાં વિશાલાક્ષી, મલાલય ક્ષેત્રમાં મહાભાગા, ગોકર્ણમાં ભદ્રકર્ણી, ભદ્રકર્ણ ક્ષેત્રમાં ભદ્રાદેવી, સુવર્ણાક્ષમાં ઉત્પલાક્ષી, સ્થાણક્ષેત્રમાં સ્થાણીક્ષા, કમલાલયમાં કમલાદેવી, (દક્ષિણમાં સમુદ્ર પાસે) છગાડક ક્ષેત્રમાં પ્રચંડા દેવી, કુરુડલમાં ત્રિસંધ્યા, માકોટમાં મુકુટેશ્વરી, મહાલેશ્વરમાં શાકડી, દ્રાગર (પર્વત)માં કાલી, શકુલમાં ધ્વનિ, સ્ફાલકેશ્વરમાં સ્ફાલાદેવી અને ગાનીઓના હૃદયક્રમણમાં પરમેશ્વરી હૃલેખાદેવી રહે છે હે પર્વતોમા ઉત્તમ ! (મને) દેવીને અત્યંત પ્રિય આ સ્થાનો તમને કહ્યા, તે તે કોનોનું માહાત્મ્ય પ્રથમ સામળી પછી તેમાં કહેલા વિધિથી દેવીનું પૂજન કરવું આવવા હે ઉત્તમ પર્વત ! સર્વ ક્ષેત્રો કાશીમાં છે, માટે દેવીની ભક્તિમાં સદા તત્પર રહેતા મનુષ્યે કાયમ ત્યા જ વાસ કરવો, કેમ કે ત્યા દેવીના સ્થાનોનું દર્શન કરતો, નિરતર દેવીનો (ગત) જપ કરતો અને દેવીના ચરણક્રમણનું ધ્યાન કરતો મનુષ્ય (સસારરૂપ) બાધ નથી મુક્ત થાય છે હે પર્વત ! જે મનુષ્ય સવારમાં ઊઠી દેવીના આ નામોની પાઠ કરે છે, તેના પાપો તે જ ક્ષણે ભસ્મ થાય છે, જે મનુષ્ય શ્રાવના સમયે ગ્રાહ્યોની આગળ આ નિર્ભજ નામોની પાઠ કરે છે, તેના સર્વ પિતૃઓ મુક્ત થઈ શ્રેષ્ઠ ગતિને

પામે છે હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! હવે ત્રીઓ તથા પુરુષોએ કાળજીથી કરવા યોગ્ય મારા વ્રતો તમને હું કહું છું, અનતનૃતીયા નામનું વ્રત, રસકર્યાણીનું વ્રત અને આર્દ્રાનદકર નામનું વ્રત—આ ત્રીજા વ્રતો છે, તેમ જ ગુકવારનું વ્રત, કૃણુપક્ષની ચૌદશનું વ્રત, મગળવારનું વ્રત અને પ્રદોષનું વ્રત પણ છે, જે પ્રદોષવ્રતમાં મહાદેવ પોતે દેવીને આસન પર બેસાડી રાત્રિના આરભસમયે દેવોની સાથે રહી તેમની આગળ નૃત્ય કરે છે, માટે દરેક પખવાડિયે ઉપવાસ કરી રાત્રિના આગભરૂપ પ્રદોષકાળે દેવીનું પૂજન કરવું, કેમ કે તે વ્રત દેવીને વધારે પ્રીતિ કરનાર છે, તે જ પ્રમાણે હે પર્વત ! સોમવારનું વ્રત પણ મને અત્યંત પ્રસન્ન કરનાર છે, માટે તે વ્રતમાં પણ દેવીનું પૂજન કરી રાત્રે ભોજન કરવું વળી (શરદ સંવત્ના તથા વસંતસંવત્ના) બે તવરાતના વ્રત પણ મને પ્રીતિ કરનારા છે એ પ્રમાણે હે રાજા ! ધીરજ પણ નિત્યનૈમિત્તિક વ્રતોને જે મનુષ્ય મારી પ્રીતિ માટે મત્સરરહિત થઈ કરે છે, તે મારો ભક્ત હોઈ મને પ્રિય થઈ મારી સાથે એકતારૂપ માનુજ્ય મુક્તિ પામે છે વળી હે રાજા ! દોલોત્સવ* વગેરે ઉત્સવો પણ કરવા જોઈએ તે જ પ્રમાણે મારા ભક્તો મારો શયનોત્સવ,* જાગરણોત્સવ,* સ્થોત્સવ,**

× આ દોલોત્સવ માટે દેવીપુરાણમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે સમજ્ય મનુષ્યે ચૈત્ર સુદિ ત્રીજા દિવસે દોલોત્સવ કરવો, એટલે તે દિવસે શકર ચક્રિ હેવીની કેસર, રાગર, કપૂર, મહિ, વસ્ત્રો, સુગંધી પદાર્થો, માળા, પૂપ, દીવા વગેરેથી ખાસ પૂજ કરવી અને નતને હિરોળે ઝુલાવવા એથી શિવપાર્વતી પ્રસન્ન થાય છે

* આ ઉત્સવ આઠઠી પૂનમ પછી લાગવી જ ત્રીજા દિવસે કરવાનો છે

+ આ ઉત્સવ કાતિકી પૂનમ પછી લાગવી જ ત્રીજા દિવસે કરવાનો છે

= આ ઉત્સવનો વિધિ શિવપુરાણમાં આ પ્રમાણે કહ્યો છે ચત્પાઠ સુદી ત્રીજા દિવસે આ ઉત્સવ કરવો. તે દેવીને ઘણું જ પ્રિય છે તેમાં પૂજ્યોને રથ માનવો, ચંદ્ર સૂર્યને રથના પેદા ગણવા વેદોને ધોણ ગણવા, બ્રહ્માને સારથિ માનવા, આ તોત ચંદ્રે મહિષાસુરો જડેલા અને પુષ્પમાળારાશી શલ્કારચ્છા રથ કપવી તેમાં દેવીને પથસવવા અને પછી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે આવી ભાવના કરવી કે લોકોની

દમનોત્સવ અને શ્રાવણ માસમા (પૂનમના દિવસે) મને પ્રીતિકારક પવિત્રોત્સવ પણ કરવો, આ રીતે બીજા પણ મોટા ઉત્સવો હમેશા કરવા (તે તે ઉત્સવોમા) માસમા જ મનવાળા ભક્તો મારા ભક્તોને, સુવાસિની નીચોને, કુમારિકાઓને તથા બટકોને પ્રેમથી (તેઓમા) મારી બુદ્ધિ સમીતે જમાડવા, તેમ જ ધનતા ખર્ચમા ઈશ્વરસાદ કર્યા વિના પુષ્પો વગેરેથી તેમનું પૂજન કરવું આ રીતે દર વર્ષે આગસરહિત થઈ ભક્તિથી જે (વ્રતો) કરે છે, તે ધન્ય તથા કૃતાર્થ થઈ અનાયાસે મારી પ્રીતિનું પાત્ર થાય છે આ બધું મને પ્રીતિ કરનાર દુકમા મે કહ્યું, તે શિષ્ય ન હોય તથા ભક્ત ન હોય તેને કહી ન આપવું (કહેવું નહિ) ૧-૪૯

સર્વમુક્ત સમાસેન મમ પ્રીતિપ્રદાયકમ્ ।

નાશિષ્ઠાય પ્રદાતવ્ય નામકાય કદાચન ॥૪૯॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમધ્યપુત્રમુખા તમમ સ્કંધ વિરો

અધ્યાય ૩૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૯ મો⁺

દેવીપૂજનવિધિ

હિમાલય ઉવાચ

દેવદેવિ મહેશાનિ કરુણાસાગરેન્દ્રિયકે ।

મૂહિ પૂજાવિધિં સમ્પન્ન યથાવદ્બુતા નિઝમ્ ॥૧॥

હિમાલયે કહ્યું હે દેવોના દેવિ ! હે મહેદેવરિ !

હે કરુણાના સમુદ્ર ! હે આયિકે ! હવે તમાની પોતાની

પૂજનનો વિધિ બતાવેર સારી રીતે કહો

શ્રીદેવી બોલ્યા હે સમ્રાજ ! જગદ્દેવોને જે

પ્રમાણે પ્રિય છે, તે પ્રમાણે (તેમની) પૂજાવિધિ

કહુ છું, તેને હે પાત્રશ્રેષ્ઠ ! તમે અત્યંત શ્રદ્ધા સાથે

સ્થા મદે તથા તપાન નાદે દેવો તથા ત્રિલોક્યા છે પછી

સ્થ વાંદે, ત્યારે નાદ વ્યવહાર કરવા ને પ્રાર્થના કરવી

કે હે દેવિ ! ચલ્યા ત નમસ્કાર રાવ કરો પછી વાંદ્યો

૧ ૫૩૫૫૫૫૫૫ રચે ને ને વર્ણ લગા ને ને ત્ય દેવીની પૂજા

કરી પાછા વાળે ૥૥૬૬૬૬ થેર આવજુ

- ના ૫૩૫૫૫૫૫૫ પૂનમના રવિને ક્યારેય હોય છે,

તેના ચિત્ર પામણાઓ પ્રતિદેવ છે

+ ત્ય અથવા ત્ય નુજાગીત સ્તોત્રથી બાવતીનું

પૂજન કરવું, દેવી દેવી પ્રવચન થાય છે

સાભળો મારી પૂજા જે પ્રકારની છે બાહ્ય અને

આભ્યંતર તેમા બાહ્યપૂજા પણ જે પ્રકારની છે

વૈદિકી અને તાત્ત્વિકી હે પર્વત ! મૂર્તિભેદને લીધે

વૈદિકી પૂજા પણ જે પ્રકારની છે જેઓ વેદોક્ત

દીક્ષાવાળા હોય, તેઓએ વૈદિકી પૂજા કરવી અને

તત્ત્વોક્ત દીક્ષાવાળાઓએ તાત્ત્વિકી પૂજા કરવી આ

રીતનું પૂજનસ્વસ્થ જાણ્યા વિના જે મૂઠ મનુષ્ય

વિપરીત કરે છે, તે અવશ્ય (નરકમા) પડે છે

તેમા પહેલી જે વૈદિકી પૂજા કરી, તે હું કહું છું હે

પર્વત ! અનત મસ્તકો, નેનો તથા ચરણોવાળુ, સર્વ

શક્તિથી યુક્ત, પ્રેરક અને પરથી પણ પર મારુ

જે સર્વોત્કૃષ્ટ મોટું સ્વરૂપ તમે જોયું, તેનું જ કાયમ

પૂજન, ધ્યાન તથા સ્મરણ કરવું અને તેને જ સદા

નમન કરવું આ પ્રથમ પૂજનનું સ્વરૂપ કહ્યું હે પર્વત !

તમે શાત, ઓક્ત્ર મનવાળા અને દભ તથા આલોકર

થી રહિત થઈ તે મારા વિરાટ સ્વરૂપને જ ઉત્કૃષ્ટ

માનો, તેનું જ પૂજન કરો, તેને જ શરણે જાઓ,

તેને જ ચિત્તાથી જુઓ, તેનો જ જપ કરો અને

તેનું જ સર્વજ્ઞાન ધ્યાન કરો, પ્રેમયુક્ત આનંદ્ય

ભક્તિથી મારા ભાવને પામેલા તમે થોડો વડે મારુ

જ યજન કરો અને તપ તથા દાનોથી મને જ

સતોષો ઓમ કરતા મારી કૃપા ધવાથી તમે સસાર

રૂપ બધનથી મુક્ત થશો હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે

જેઓ મારા પસંદગી હોઈ મારામા આનંદત ચિરા

વાળા મારા ઉત્તમ ભક્તો મનાયા છે, તેઓને

તરત જ આ સમાગ્રાથી હું ઉદ્ધાર કરું છું હે

સમ્રાજ ! કર્મયુક્ત ધ્યાનથી અથવા ભક્તિયુક્ત જ્ઞાનથી

અવન્ય હું પ્રાપ્ત કર્યા થોડા છું, પા ! કેવળ કર્મોથી

હું પ્રાપ્ત કર્યા થોડા નથી (આ ઉપરથી ઓમ ન

નમસ્તુ દે, કર્મો કેવળ નક્રમા છે, કારણ કે કર્મો

૩૫) ધર્મ કૃપાથી ભક્તિ ઉપર છે અને ભક્તિથી

જ્ઞાન થાય છે શુભિચ્છા તથા સ્મૃતિઓએ જ જે

કહ્યું છે, તે ધર્મ ક્રેન્ધા છે અને બીજા સાધનોએ

જે કહે છે, તે ધર્મોના નેન્ધા છે નાનું તથા

૪ અથવા જેને જે પૂજામાં નિર્ધાર હોય તેનું અમર

થોડે વર્ષ હોય છતાં તદ્દિક પૂજા કરે તથા પાંચ

તદ્દિક હોય છતાં તદ્દિક પૂજા કરે તેનું ચરન જ પાર છે

સર્વશક્તિવાળી માગથી વેદ ઉત્પન્ન થયા છે અને મારામા અજ્ઞાન નથી, તેથી વેદ અપ્રમાણભૂત નવી સ્મૃતિઓ પણ વેદનો અર્થ લઈ સ્વાઈ છે તેથી મનુ વગેરેની સ્મૃતિઓ પણ પ્રમાણરૂપે ઈચ્છાય છે કદાચ કોઈક સ્થળે (સ્મૃતિ કે પુરાણ વગેરેમાં) તત્તોક્ત અર્થ તરફ લક્ષ્ય રાખી વેદભિન્નશાસ્ત્રોમાં કહેલો ધર્મ (કેટલાક શાસ્ત્રકારો) કહે છે, તેટલો ભાગ વૈદિક લોકોએ સ્વીકાર્યો જ નહિ (વેદભિન્ન) બીજા શાસ્ત્રકારો અજ્ઞાનને લીધે ઉત્પન્ન થયા છે અને અજ્ઞાનરૂપ દોષથી દુષ્ટ છે, માટે તેઓના વચન પ્રમાણભૂત નથી આ કારણથી મોક્ષની ઈચ્છાવાળા મનુષ્યે સર્વ પ્રકારે વેદનો આશ્રય કરવો, કારણ કે લોકમાં જેમ સંજની આગા કદી તોડાતી નથી, તેમ વેદ પણ સર્વેશ્વરી મારી આશ્વરૂપ હોઈ મનુષ્યો તેનો ત્યાગ કેમ કરી શકે? મારી (એ) આજ્ઞા જળ વાય તે માટે તો મેં બ્રાહ્મણો તથા ક્ષત્રિયોની જ્ઞતિઓ ઉત્પન્ન કરી છે માટે વેદના વચનને મારા રહસ્યરૂપ જાણવા હે પાત! જ્યારે જ્યારે ધર્મ ઓછો થાય છે અને અધર્મનો ઉદય થાય છે, ત્યારે ત્યારે હું અવતારો લઉં છું, હે સંજ! દેવો તથા દૈત્યોનો વિભાગ પણ આથી જ થયો છે જેઓ એ વેદધર્મ આચરતા નથી, તેઓને કાયમ શિક્ષા કરવા મેં નરકો ઉત્પન્ન કર્યા છે, જેઓને સાબળવાથી પણ નાસ થાય છે જે મનુષ્યો વેદધર્મ છોડી બીજા ધર્મનો આશ્રય કરે છે, તેવા અધર્મીઓને સંજએ પોતાના દેશમાંથી હાકી કાઢવા, તેવા અધર્મીઓને બ્રાહ્મણોએ ખેલાવવા પણ નહિ અને હરકોઈ દિગ્વિપ્લોએ તેઓને પકિતમાં લેવા નહિ શ્રુતિ-સ્મૃતિથી વિરુદ્ધ જુદા જુદા બીજા જે શાસ્ત્રો આ લોકમાં છે, તે બધા તમામ જ છે (પાપી લોકે વેદધર્મનું આચરણ કરે, તો તેઓની પણ સદ્ગતિ થાય અને કર્મોની સિદ્ધિ-નતા ન ગ્હેતા પ્રપચની પણ વિચિત્રતા ન રહે, માટે) શકે પાપીઓને મોહ ઉપગમવા ખાતર જ વામ, ત્રાપાલિક યૌવક તથા ભેરવાગમ (શાસ્ત્રો)

* અર્થાત્ વેદની રચા કરનાર દેવે અને વેદોને નાશ કરનાર દેવો-આંધ્ર વિભાગ પણ વેદોને હોવાથી જ થયે છે

રચ્યા છે બીજું કઈ કાળ નથી વની પૂર્વે દક્ષ, ભૃગુ તથા દધીચિના ગાપથી જે ઉત્તમ બ્રાહ્મણો વેદબ્રાહ્મ કરતા હતા તેઓનો ઈગ્રાધિયે પગધિયે ઉદાર કરવા માટે પણ તરફ રીવ, વેદધૃત, સૌર, શક્તિ તથા ગણપત્ય વગેરે ગાત્રો (અને સાપદાઓ) રચ્યા છે તે તે શાસ્ત્રોમાં કોઈ કોઈ સ્થળે વેદથી અવિરુદ્ધ અશ પણ કહ્યો છે, તેને વૈદિકોએ સ્વીકાર વામાં કદી કોઈ હરકત નથી, પણ સર્વ રીતે વેદથી જુદો જ અર્થ હોય તે માટે દિગ્વર્ણ અધિકારી નથી, પરંતુ જેને વેદનો અધિકાર ન હોય, તે તો તેમાં અધિકારી છે જ, માટે વૈદિક મનુષ્યે મારી પ્રયત્નથી વેદનો જ આશ્રય કરવો, કેમ કે (વેદોક્ત) ધર્મથી યુક્ત જ્ઞાન જ પરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે સર્વ ઇચ્છાઓ ત્યજીને મારે જ શરણ આવેલા સર્વ પ્રાણીઓ પર દયાવાળા, માન તથા આ કારથી સંહિત, મારામાં ચિત્તાવાળા, મારામાં પ્રાણ વાળા અને મારા સ્થાનોની વાતોમાં આસક્ત જે સત્યાસીઓ, વાતપ્રસ્થો, ગૃહસ્થો તથા બ્રહ્મચારીઓ હમેશા ભકિતથી મારા વિરાટ સ્વરૂપની ઉપાસનારૂપ યોગની ઉપાસના કર્યા કરે છે, તેઓ કાયમ તેમાં જ લાગેલા રહેવાથી તેમના અજ્ઞાનરૂપ અધિકારનો જ્ઞાનરૂપ સૂર્યના પ્રકાશથી હું નાશ કરું છું એમાં સંશય નથી આમ હે પર્વતોના અધિ પતિ! પહેલી વૈદિક પૂજનનું સ્વરૂપ મેં દુકમાં તમને કહ્યું, હવે (મૂર્તિના ભેદવાળી) બીજી વૈદિક પૂજન હું કહું છું મૂર્તિમાં, સ્થાલિમાં, સૂર્ય કે ચંદ્રના મંડળમાં, જળમાં, બાણસિંગમાં, યત્રમાં, મોટા વનમાં અથવા પોતાના હૃદયકમળમાં પરથી પણ પરમ સંતુષ્ટ દયાથી પૂજું, જુવાન વયના, લાલથી પણ લાલ, સોદર્યના સારની સીમારૂપ, સર્વ અવયવોમાં સુદર, સુગારસથી ભરપૂર, ભકતની પીડાથી સદાય વ્યાકુળ, પ્રસન્નતાથી સુદર મુખવાળા, સર્વની માતા, મુકુટમાં અર્ધચંદ્રને ધારણ કરનારા, પાશ, અકુસ, વર તથા અભયને ધારણ કરતા અને આનંદરૂપ દેવીનું ધ્યાન કરી પોતાના ધન પ્રમાણે પૂજના સાધિ-ત્યોથી પૂજન કરતું જ્યાં સુધી આભ્યતરપૂજના અધિકાર ન થાય ત્યાં સુધી આ બ્રાહ્મપૂજન જ કર્યું

કરવી; પછી આભ્યંતર પૂજામાં અધિકાર થાય, એટલે આ બાહ્યપૂજા છોડી દેવી, જે આભ્યંતર પૂજા છે, તે તો જ્ઞાનરૂપ બ્રહ્મમાં ચિત્તનો લય કરવા-રૂપે જ કહેવાય છે, કેમ કે ઉપાધિરહિત જે જ્ઞાન છે, તે જ મારું સર્વોત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ છે. માટે જ્ઞાનરૂપ મારા સ્વરૂપમાં કોઈ પણ આશ્રયથી રહિત જ ચિત્ત સ્થાપવું જોઈએ. જ્ઞાનરૂપ સિવાયનું જગત તો માયા-મય હોઈ મિથ્યા છે, માટે સસારની નાશ કરવા સારુ સાક્ષીરૂપ તથા આત્માનું મારું ભક્તિયોગ-થી યુક્ત અને નિર્વિકલ્પ ચિત્તથી ચિત્તન કરવું હે પર્વતશ્રેષ્ઠ ! હવે પછી બાહ્યપૂજાનો વિસ્તાર હું કહું છું, તેને તમે સાવધાન મનથી સાંભળો. ૧-૪૭

મતઃ પરં વાહ્યપૂજાવિસ્તારઃ કથ્યતે મયા ।

સાવધાનેન મનસા શૃણુ પર્વતસત્તમ ॥ ૪૭ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં નામમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩૯ મો તમામ

અધ્યાય ૪૦ મો*

આદ્યપૂજાવિધિ

દેવ્યુત્તમ

પ્રાતઃકાયાય શિરસિ સંસરેત્ પદમુચ્ચલમ્ ।

કર્પૂરામં સ્પરેત્ તત્ર ધ્રીગુલં નિજરૂપિણમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીદેવી યોહ્યા . પ્રાત કાળમાં ઊઠી બ્રહ્મરંધ્રમાં ઉત્તમજન (સકેતાર) કમળનું સ્મરણ કરવું અને તેમાં કપૂર જેવી (ધોળી) ક્રાંતિવાળા, આત્મસ્વરૂપ, અતિપ્રસન્ન ઝળકતા આભૂષણોથી શણગારેલ અને પોતાની પત્ની સહિત શ્રીગુરુનું ધ્યાન કરવું પછી ગુરુને નમસ્કાર કરી વિદાન મળ્યો હુંડલિની શક્તિનું સ્મરણ કરવું (જેમ કે બ્રહ્મરંધ્રમાં જવારૂં) 'પ્રથમ પ્રયાણ વખત ચૈતન્યસ્વરૂપે પ્રકાશની, (બ્રહ્મરંધ્રમાંથી મૂલાધારમાં) પાછી આવવાના સમયે આનંદરૂપ અમૃતથી ભરેલી, સુપુષ્પા નારીરૂપ અંદરના માર્ગમાં આવડન કરતી ને અનુલય બળવાળી આનંદરૂપ હુંડલિની શક્તિનું હું શરણ લઉં છું.' આમ હુંડલિનીનું ધ્યાન કર્યો પછી તે હુંડલિનીના મધ્યમાં સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ મારું ધ્યાન કરવું અને પછી

* આ અધ્યાયમાં પિસ્તાગ્રીન શ્લોકોથી હવે પછી બાહ્યપૂજાનો વિધિ બતાવે રીતે કહેવાય.

શીવ વગેરે સર્વ ક્રિયાઓ સમાપ્ત કરવી. ઉત્તમ દિગ્-વર્ણ મને પ્રસન્ન કરવા માટે અગ્નિહોત્ર હોમ કર્યો પછી પોતાના આસન પર બેસી પૂજાનો સકલ્પ કરવો. પ્રથમ ભૂતશુદ્ધિ તથા માતૃકાન્યાસ કરી દરેક અક્ષરે માયાબીજ મૂકી કાયમ માતૃકાન્યાસ કરવો. પછી મૂલાધારમાં હ્રસ્વરનો, હ્રદયમાં રક્તરનો, બે ભમરના મધ્યમાં હ્રીંકારનો તથા મસ્તકમાં હ્રોંકારનો ન્યાસ કરવો વળી તે તે મંત્રોને ઉદ્દેશીને કહેલા બીજ સર્વ ન્યાસો પણ કરવા પછી પોતાના દેહમાં ધર્મ વગેરેથી પીકની- કલ્પના કરવી અને તે પછી પ્રાણાયામથી વિકસિત થયેલા હ્રદયકમળમાં પાંચ મહાપ્રેતોવાળા આસનરૂપ મારા સ્થાનમાં વિદાન પુરુષે મહાદેવીનું ધ્યાન કરવું. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર, ઈશ્વર અને સદાશિવ આ પાંચ મહાપ્રેતો મારા (આસનના) પાયાના મૂળમાં રહ્યા છે. આ પાંચ દેવો પાંચ મહાભૂતોના અધિપતિઓ છે અને હું માયા-વિશિષ્ટ બ્રહ્મરૂપ છું, તેમ જ આ પાંચ દેવો (જગત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, તુરીયા તથા તુરીયાતીતા આ) પાંચ અવસ્થાઓના અધિપતિઓ છે અને હું દેવી તો તુરીયાતીતા અવસ્થાથી પણ સર્વ પ્રકારે અધિક બ્રહ્મરૂપ છું, તેથી એ પાંચે દેવો મારા આસન-પણાને પામ્યા છે, એમ શક્તિશાસ્ત્રોમાં કાયમ પ્રસિદ્ધ છે. (તેમાં બ્રહ્માદિ ચાર દેવો આસનના પાયાઓરૂપ છે અને સદાશિવ આસનના પાટિયારૂપ છે, એમ સમજવું.) એમ ધ્યાન કરી માનસિક પૂજા સાહિયોથી મારું પૂજન કરવું અને જપ કરવો પછી એ જપ શ્રીદેવીને આર્પણ કર્યો પછી (શારદામાં કહ્યા પ્રમાણે) અર્ધોસ્થાપન કરવું અને પાનાસાદન કરી ફટ્ એ મંત્રથી છાટેના જળ વડે

— આ પીકની ઉપર મધ્યમાં અન્ત્યાર નમઃ, પદ્માર નમઃ, અ સ્વર્ગચલાર નમઃ, મ વહ્નિમંદલાર નમઃ, સ સત્ચાર નમઃ, ર રજસે નમઃ, વં તમસે નમઃ, અને પૂર્વ વગેરે દિશાઓમાં આ આત્મને નમઃ, અ અન્તરાત્મને નમઃ, વ વસ્માત્મને નમઃ, હ્રીં જ્ઞાનાત્મને નમઃ, તેમ જ પૃથ્વીના પૂર્વ વગેરે દશમા જ્યાંયે નમઃ, તિર્યગે નમઃ, અગ્નિજ્યાંયે નમઃ, નિષ્પે નમઃ, તિલ્લિચિત્તે નમઃ, દીર્ઘાયે નમઃ, અગ્રોતરે નમઃ, મગ્ધારે નમઃ, એમ પીકની યંત્રનનોની પૂજા કરવી, આ પૂજા દારદ નિહકમાં ૧૫૯ છે.

પૂજના દ્રવ્યોને શુદ્ધ કર્યા. પછી ('ફટ્' મનથી જ) પ્રથમ દિગ્બંધ કરી (પોતાની ચારે બાજુ યાગિનો કિલ્લો છે, એવી ભાવના કરી) ગુરુઓને નમસ્કાર કરી તેમની સમિતિ લઈને પોતાના હૃદયમા રહેલી મારી દિવ્ય મનોહર ક્ષિપત મૂર્તિનું બહાગના આસન પર પ્રાણપ્રતિષ્ઠાના મંત્રોચ્ચારપૂર્વક આવાહન કરું. પછી પોતાની ભક્તિપૂર્વક આમન, આવાહન, આર્ધ્ય, પાઘ, આચમન, સ્નાન, જે વસ્ત્ર, સર્વ આભૂષણો, ગંધ—મદન તથા પુષ્પ દેવીને યથા યોગ્ય અર્પણ કરી મનમા રહેલા આવરણ દેવતાઓનું સાગી રીતે પૂજન કરવું. દરેક દિવસે આવરણ દેવતાઓનું પૂજન કરવાની શકિત જો ન હોય, તો શુક્રવારે તો અવશ્ય પૂજન કરવું આ અગદેવતાઓનું મૂળદેવીની પ્રભારૂપે ચિંતન કરવું અને તે પ્રભાતા મહાજોષી ત્રણે લોક વ્યાપ્ત છે, એમ ચિંતવું. (એ રીતે પૂજેલા આવરણ દેવતાઓને પોતપોતાના યોગ્યસ્થાને ખેંચેલા ચિંતવી) કરી આવરણ ભક્તિ ભુવનેશ્વરે—મૂળ દેવીનું ચંદન વગેરે સુગંધી પદાર્થોથી, સુવાસિત પુષ્પોથી, તુલિકાચક્ર નેવેલોથી, પાતળીકાથી તથા ક્ષત્રિણા વગેરેથી પૂજન કરવું પછી તમે (હિમાલયે) રચેલા માસ એક હજાર તામોના* પાકથી, કવચપાકથી, 'અહ રત્નેમિ' એ દેવીસૂકતતા પાકની, 'સર્વે વૈ દેવા દેવીમુપત સ્યુઃ' ઇત્યાદિ દેવ્યધર્મગિરનના મંત્રોથી અને ભુવનેશ્વરીના ઉપનિષદમા કહેલા મહાવિદ્યાના મહામંત્રોથી મને વાગવાર પ્રસન્ન કરવી અને પ્રેમથી પીગળેલા હૃદયવાળા મનુષ્યે જગદેવ્યાની ક્ષમા માગવી, તેમ જ આનંદના આસુથી ઝાઝાતા જગદવાળા મનુષ્યે નેમાન્નિત થયેલા મારી આગોથી અને નૃત્ય—ગીત

આદિની ગર્જનાઓથી વારંવાર મને પ્રસન્ન કરવી. વળી વેદોના પાસપણો તથા સર્વ પુરાણો મારું પ્રતિપાદન કરે છે, તેથી એ વેદપાસપણો તથા પુરાણો વડે પણ મને પ્રમન્ન કરવી; એટલું જ નહિ, પણ દેહ ભક્તિ પોતાનું સર્વસ્વ મને હમેશા અર્પણ કરવું. પછી નિત્યનો લેખ કરવો અને બ્રાહ્મણોને, સુવાસિતીઓને, ઔઓને, જાતુઓને, ગરીબ લોકોને તથા ખીજનઓને પણ દેવીની બુદ્ધિથી જમાડવા પછી નમસ્કાર કરી સદાચરમુદ્રાથી પોતાના હૃદયમા (મારું) વિમર્જન કરવું હે ઉત્તમ વ્રતવાળા! મારું સર્વ પૂજન 'હ્રીં' એ (માયાબીજ) પૂર્વક જ કરવું જોઈએ, કેમ કે મર્વ મંત્રોમા 'હ્રીં' શ્રેષ્ઠ મુખ્ય મંત્ર મનાયો છે. એ 'હ્રીં' રૂપી દર્પણમા જુ હમેશા પ્રતિબિંબિત છું, મારે 'હ્રીં' એ મંત્રોચ્ચારથી જે અપામું હોય તે મર્વ મંત્રોથી અપાયેલું ગણાય છે પછી આભૂષણો વગેરેથી નુરને પૂજી કૃતાર્થ થવું જે મનુષ્ય એમ શ્રીમદ્ભુવનસુદરી દેવીનું પૂજન કરે છે, તેને કોઈ પણ સ્વર્ગે કઈ પણ વસ્તુ કદી દુર્લભ થતી નથી અને મરણ પછી પણ તે મનુષ્ય મારા ભક્ષીરૂપમા અવશ્ય જાય જ છે વળી એ મનુષ્યને દેવીસ્વરૂપ જ જાણેલા અને દેવા પણ તેને હમેશા તમે છે. આમ હે સગ્ન! મહાદેવીનું પૂજન તમને હલ્લુ આને સપૂર્ણ વિચારી આધિકારીની યોગ્યતા પ્રમાણે તમે માગ પૂજન કરો, તેથી તમે કૃતાર્થ થશો આ માગ ગીતારાસ* જે શિષ્ય કે ભક્ત ન હોય અને મુતારો તથા દુષ્ટ હૃદયવાળો હોય, તેને કદી કહેવું નહિ આ શાન્ત ખુલ્લું કરવું તે માતાના સ્તન ખુલ્લા કરવા જેવું છે, મારે કાયમ દાગળથી અવશ્ય આને છાતું સખવું જે પોતાનો ભક્ત, શિષ્ય તથા મોટો પુત્ર માગ સ્વભાવનો, સાગ વેશવાળો તથા દેવીની ભક્તિથી યુક્ત હોય, તેને જ આ આપણું જે મનુષ્ય શ્રાવના સમયે બ્રાહ્મણોની સમક્ષ

* આમ કોચરી ભગવાન છે કે, દેવીનું દર્શન થયું હશે ત્યારે કિમિત્તે 'દેવીનહત' નામ સ્તોત્રારો દેવીની સ્તુતિ કરી હશે. જે દેવીનહતનામ જોડે ના પુણ્યમા દેખાતા નથી, પણ દર્શનપુણ્યમા ભાગ્ય સ્વધારમા છે, ત્યાં પણ આ જ પ્રવર્તે દેવીસ્તવનામ કહેવાય છે.

આ ગીતાગાત્રનો પાઠ કરે છે, તેના નાં પિતૃઓ
નુમ યઈ પદ્મપદ્મને પામે છે

ધ્યાન યોગ્યા એમ કરી તે બનવની ત્યા જ
આદ્ય મયા અને નાં દેવો દેવીના દર્શનથી પ્રાપ્ત
મયા. પછી હિમાવતને ત્યા હિમાવતની પુત્રી તનેકે
તે દેવી ઉત્પન્ન મયા, જે ગૌરી એવા નામથી
પ્રસિદ્ધ મયા અને નાકને અપાયા હતા તે ગૌરીથી
પ્રતિ કેવાથી જન્મ્યા હતા અને તેમણે તારાસુરને
આપે છે તે જન્મનેજ સુખ! પૂર્વે તમુદ્રમવન
મયુ, ત્યાં તેમણે ગ્નો નીકળ્યા હતા, તે વખતે
દેવોએ લકષ્મીની પ્રાપ્તિ માટે આદ્યની પગલકિત
દેવીની સ્તુતિ કરી હતી, તેથી તેઓના પર કૃપા
કર્યા નમુદ્રમાથી વદમી નીકળ્યા હતા એ લકષ્મીને
દેવોએ નિવળુને આપ્યા હતા, તેથી તેમને શાંતિ થઈ

હતી, આમ હે સર્ગ! દેવીનું ઉત્તમ માહાત્મ્ય મે
તમને કહ્યું ગૌરી તથા વદમીની ઉત્પત્તિરૂપ વિવચ-
વાગુ અને તારા કામનાઓને આપનારું આ દેવી-
માહાત્મ્ય બીજને કહેનું નહિ, કેમ કે આ સદસ્યરૂપ
નુમ કયા મે તમને કહી છે વળી આ સદસ્યરૂપ
ગીતા કાગટથી નુમ સખસ યોગ્ય છે હે નિર્દોષ!
તમે જે પૂજ્યુ હતુ, તે તારા પવિત્ર, પાવન તથા દિવ્ય-
(જ્ઞાન) રૂપમા કહ્યુ, હવે આથી વધારે તમે શુ
સામળસા ઇચ્છો છો ૨૧-૪૪

સર્વમુક્ત સમાસેન યત્ પૃથં તત્ત્વયાડનય ।

પવિત્રં પાવનં દિવ્યં કિં ભૂયઃ શ્રોતુમિચ્છસિ ॥

ઈતિ શ્રોતૃગીયા ભવત્યસ્યપુત્રમુખ્ય સમમ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૪૦ એ સમાપ્ત

સાતમો સ્કંધ સમાપ્ત

- આ ગૌરીની ઉત્પત્તિ જોઈ સુદ સોયના દિવસે થઈ હતી, એમ 'કૃત્તવત્સાવલી' નામના ગ્રંથમા કહ્યું છે વળી
મત્સ્યપુરાણમા પણ કહ્યું છે કે, તે દિવસે અરુણોદય વખતે ગૌરી જન્મ્યા હતા.

सातमो स्कंध समाप्त

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવીભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

આઠમો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

મનુને દેવીનું વરદાન

જનમેઝય ઉવાચ

સૂર્યચન્દ્રાન્વયોપાના નૃપાણા સ્તુત્યથાચિત્તમ્ ।

ચરિત્ર મવતા પ્રોક્તં શ્રુતં તદ્મૃતાસ્પદમ્ ॥૧॥

જનમેઝયે કહ્યું હે બ્રહ્મર્ષિ! સૂર્ય તથા ચન્દ્રના વશમાં જન્મેલા સજ્જનોની ઉત્તમ કથાને લગતું અને અમૃતતા સ્થાપરૂપ ચરિત્ર આપે કહ્યું, તે મેં સાંભળ્યું હવે તે જગદબાહેવી સર્વ મન્વાતરોમાં જે જે સ્વરૂપે પૂજાય છે અને જે જે સ્થાનમાં, જે જે કર્મથી, જે શરીરથી અને જે મત્તળીજથી પૂજવા યોગ્ય તે દેવેશ્વરી કૃણ આપનારા થાય છે, તે તેમ જ દેવીના વિસૃષ્ટસ્વરૂપનું વર્ણન પણ બસબસ સાંભળવા હું ઈચ્છું છું વળી જે ધ્યાનથી (ચિત્તની એકાગ્રતા સિદ્ધ થતા) દેવીના સૂક્ષ્મ રૂપમાં બુદ્ધિની ગતિ થાય છે, તે સર્વ પણ મને કહો, જેથી હું કલ્યાણ પામું

બ્યાસ બોલ્યા હે સજ્જન! દેવીનું ઉત્તમ આરાધન હું કહું છું, તે તમે સાંભળો જે આરાધન કરવાથી તથા સાંભળવાથી મનુષ્ય આ જગતમાં કલ્યાણ પામે છે પૂર્વે નારદે યોગમાર્ગના પ્રવર્તક નારાયણદેવને આ પ્રમાણે જ આ વિષય પૂછ્યો હતો, ત્યારે તેમણે નારદને તે કહ્યો હતો એક સમયે શ્રીમાન નારદ આ પૃથ્વી પર ફરતા ફરતા નારાયણના આશ્રમમાં ગયા હતા અને ત્યાં પરિશ્રમસંહિત થઈ એકા હતા હે નિદોષ સજ્જન! તે વેળા બ્રહ્માના પુત્ર નારદે યોગાત્મા એ નારાયણને નમસ્કાર કરી, જે આ વિષય તમે

* આ અધ્યાયમાં અકલ્પનીય શ્લોકોથી દેવીને મનુને આદર સાથે વરદાન આપ્યું એ કથા કહેવાયે.

પૂછ્યો છે, તે જ તેમને આમ પૂછ્યો હતો

નારદે પૂછ્યું હે દેવોના દેવ ! હે મહાન દેવ !
હે પુરાતન પુરુષોત્તમ ! હે જગતના આધાર !
હે સર્વેશ ! હે પ્રશંસા કરવા યોગ્ય મોટા સદ્ગુણોવાળા !
જગતનું જે આદ્ય તત્ત્વ તમે જે પ્રમાણે ઇચ્છ્યું
હોય, તે મને કહો આ જગત કોનાથી ઉત્પન્ન
થાય છે ? કોના આધારે રહ્યું છે ? (ઓટલે આનો પાલક
કોણ છે ?) કોને લીધે આમુક સમયે આ નાશ પામે
છે ? કોના હોવાથી સર્વ કુળોત્તી પ્રાપ્તિ થાય છે ?
મોહનું સ્થાન આ માયા કોના જ્ઞાનથી નાશ પામે છે ?
અને જેમ સૂર્યોદય થતા આધારામ પણ પ્રકાશ
થાય છે, તેમ હે દેવ ? કઈ પૂજ્યથી કયા જપથી
અને કયા ધ્યાનથી પોતાના હૃદયકમળમા પ્રકાશ
થાય છે ? હે દેવ ! આ સર્વ પ્રશ્નોના ઉત્તર તમે
સાપૂર્ણ કહો, જેથી લોકો અનાયાસે (અજ્ઞાનરૂપ)
ઘોર અધઃકારને ઓળંગી જાય.

બાસ બોલ્યા દેવર્ષિ નારદે એમ પૂછેલા પુરા
તન શ્રેષ્ઠમુનિ મહાયોગી નારાયણ તેમના વચનને
અભિનંદન આપી બોલ્યા

નારાયણે કહ્યું હે દેવર્ષિઓમા શ્રેષ્ઠ ! આ
જગતનું ઉત્તમ તત્ત્વ તમે સાબળો, જે જાણવાથી
મનુષ્ય જગતરૂપી ભ્રમમા (કરી) જન્મતો નથી *
જગતનું તત્ત્વ દેવી જ છે એમ ઋષિઓએ, દેવોએ
ગ્રધવોએ, બીજા વિદ્વાનોએ અને મે પણ કહ્યું
છે તે દેવી ત્રણ ગુણથી સર્વ જગતને સજે છે
પાળે છે અને સહારે છે, એમ (શાસ્ત્રોમા) કહ્યું
છે તે દેવીનું સ્વરૂપ સિદ્ધે તથા ઋષિઓએ પૂજે,
સ્મરણ કરનારાઓના સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર
અને કામનાઓ તથા મોક્ષ આપનાર છે તે હું
કહું છું બ્રહ્માના પહેલા પુત્ર પ્રતાપી શીમાન સ્વાય
ભુવ મનુ શતરૂપાના પતિ અને સર્વ મનવતરોના
આધિપતિ હતા તે મનુએ પોતાના નિષ્પાપ પિતા
બ્રહ્મદેવને ભક્તિથી પૂર્વે પૂજ્યા હતા, ત્યારે બ્રહ્માએ
તે પુત્રને આમ કહ્યું હતું કે, 'હે પુત્ર ! તારે દેવીનું

ઉત્તમ આરાધન કરવું, જેથી હે તાત ! તારી પ્રજા
સુષ્ટિ અત્યંત સિદ્ધ થશે ' પ્રજાઓના સાદા બ્રહ્માએ
એમ કહેલા મહાતેજસ્વી, સમર્થ મનુ સ્વાયંભુવે તે
વેળા તપ વડે જગતનું ઉત્પત્તિસ્થાન દેવીને પ્રસન્ન
કર્યો હતા અને એકાગ્ર યુદ્ધિયુક્ત ઘટ દેવોના ઈશ્વરો,
સર્વ શક્તિરૂપ અને સર્વ કારણોનું કારણ આદિમાયા
દેવીની (આમ) સ્તુતિ કરી હતી

મનુ બોલ્યા હે દેવોના ઈશ્વર ! હે જગતના
કારણનું પણ કારણ ! હે રાખ, ચક્ર તથા ગદાનો
હાથમા ધારણ કરનારા ! હે નારાયણતા હૃદયમા
રહેલા ! તમને વારવાર નમસ્કાર હે વેદભૂતિ ! હે
જગતની માતા ! હે બ્રહ્મરૂપિણિ ! હે ત્રણ વેદોરૂપ
પ્રમાણને જાણનારા ! હે સર્વ દેવો વડે સ્તવાયેલા !
હે મગલભૂતિ ! હે માહેશ્વરિ ! હે મોટા એશ્વર્યાવાળા !
હે મહામાયા ! હે મોટા ઉદરવાળા ! હે મહાદેવને પ્રિય
નિવાસવાળા ! હે મહાદેવનું પ્રિય કરનારા ! હે નદપુત્રી—
વિષ્ણ્વસિની ! હે સર્વથી મોટા ! હે મહાઆનંદરૂપ !
હે મોટા ઉત્સવરૂપ ! હે મહામારીના ભયને દૂર
કરનારા ! અને હે દેવો વગેરેએ પૂજેલા ! તમને
નમસ્કાર હો હે સર્વ મગલોતા પણ મગલરૂપ ! હે
કલ્યાણરૂપ ! હે સર્વ અર્થોને સિદ્ધ કરનારા ! હે શરણ
લેવા યોગ્ય ! હે ત્રણ નેત્રોવાળા ! હે ગૌરિ ! હે નારા
યણિ ! તમને નમસ્કાર હો જેનાથી આ જગત ઉત્પન્ન
થયું છે, જેમા આ વિશ્વ હમેશા ઓતપ્રોત—પરો
વાયનું છે અને તેજનો ભંડાર તથા આદિ—અતરહિત
જે એક ચૈતન્ય છે તે રૂપ તમને નમસ્કાર હો જેની
કૃપાદૃષ્ટિથી બ્રહ્મા સર્વ જગત ઉત્પન્ન કરે છે, વિષ્ણુ
સદા પાળે છે અને વિશ્વના ઈશ્વર મહાદેવ પણ જેની
કૃપાથી જગત સહારે છે, તે તમને નમસ્કાર હો
મધુકૈટભથી થયેલા ભય વડે પીડાયેલા બ્રહ્મા જેની
સ્તુતિ કરવાથી એ ઘોર દેવના ભયરૂપી સમુદ્રમાથી
છટક્યા હતા, તે તમને નમસ્કાર હો તમે લક્ષ્મી,
કીર્તિ, સ્મૃતિ, ક્રાંતિ, લક્ષ્મી, પાર્વતી, દક્ષપુત્રી મતી,
સત્યવતી, યુદ્ધિ દેનાર અને સદા નિર્ભયરૂપ છો હે
દેવિ ! હું તમને સ્તવીશ, નમીશ, પૂજીશ અને જપીશ,
તેમ જ તમારું ધ્યાન, ચિંતન, દર્શન તથા શ્રવણ
કરીશ, તમે મારા પર પ્રસન્ન થાઓ જેની કૃપાથી

* - જનન દોષરૂપી જ્ઞાન થતા ફરી તેમા ભર્મનો બ્રાહ્મિ
જન્મ થતો નથી, તેમ બ્રહ્મા ફરી આ સન્નિધિમાં જન્મ તેને
થતો નથી.

બ્રહ્મા વેદોના ભડાર, વિષ્ણુ લક્ષ્મીનું રહેઠાણ, ઇંદ્ર ત્રણે લોકોના અધિપતિ, વરુણ જળચરોનો ઉત્તમ સ્વામી, કુબેર ખનનાનો પતિ, યમપ્રેતોનો અધિપતિ, નિર્કંતિ રાક્ષસોનો સ્વામી તથા જળમય ચંદ્રમાં ઔપધિઓનો સંગ થયો છે, તે તમને નમસ્કાર હો. કે ત્રણે લોકોને વદન કરવા યોગ્ય । હે લોકોના ઈશ્વર ! હે મહાભગવત સ્વરૂપ ! હે જગતની માતા ! તમને નમસ્કાર હો, ફરી વારવાર નમસ્કાર હો

નારાયણ બોલ્યા હે દેવર્ષિ ! એમ સ્તવેલા મર્વેતકૃષ્ણ ભગવતી દુર્ગા નારાયણી પ્રસન્ન થઈ બ્રહ્મપુત્ર સ્વાયંભુવ મનુને આમ કહેવા લાગ્યા

શ્રીદેવી બોલ્યા હે બ્રહ્મપુત્ર રાજેન્દ્ર ! તમે જે ઇચ્છતા હો તે વરદાન માગો, તમારી સ્તુતિ, ભક્તિ ને આરાધનાથી હું પ્રસન્ન થઈ છું

મનુ બોલ્યા હે દેવિ ! હે દયાળુઓમાં ઉત્તમ ! ભક્તિને લીધે જ તમે પ્રસન્ન થયા છે, તો તમારી આજ્ઞાથી પ્રજાસૃષ્ટિ નિર્વિન્ન થાઓ

શ્રીદેવી બોલ્યા હે રાજેન્દ્ર ! મારી કૃપાથી પ્રજા સૃષ્ટિ નિર્વિન્ન થાઓ અને તેની ઉતારોતાર વૃદ્ધિ થાઓ જે કોઈ મનુષ્ય મારા ઉપરની ભક્તિથી તમે કંઠેલા આ સ્તોત્રનો સદા પાઠ કરશે, તેઓની વિદ્યા, પ્રજ્ઞાની સિદ્ધિ, કીર્તિ તથા ક્ષતિનો ઉદય થશે, એટલું જ નહિ, પણ હે રાજન્ ! તે મનુષ્યોને, ધન, ધાન્ય, અસ્ખલિત શક્તિ, બધે વિજય તથા સુખ અને તેઓના શત્રુઓનો નાશ થશે

નારાયણ બોલ્યા એમ બ્રહ્મપુત્ર મનુને વરદાનો આપી દેવી એ બુદ્ધિમાન મનુના દેખતા અદૃશ્ય થયા હતા પછી વરદાનને પામેલા પ્રતાપી બ્રહ્મપુત્ર સંગ—મનુએ બ્રહ્માને કહ્યું કે, 'હે તાત ! તમે મને એકાંતસ્થાન આપો, જ્યાં રહી હું પુષ્કળ પ્રજાઓ ઉત્પન્ન કરું અને યજ્ઞો વડે પરમાત્માનું પૂજન કરું, માટે તે સ્થાન મને બતાવો, વિદાબ કંઠે મા' એમ પુત્રનું વચન સાંભળી પ્રજાપતિઓના પતિ પ્રભુ બ્રહ્મા લાખા કાળ સુધી વિચારવા લાગ્યા કે, આ કાર્ય કેવી રીતે થાય ? મને સૃષ્ટિ કરતા અનંત સખ્યાવાળો મોટો કાળ ગયો છે અને સર્વનો આશ્રય આ પૃથ્વી તો (અકસ્માત્ પ્રલયને લીધે) જળમાં

ડૂબીને સ્નાતલમાં ગઈ છે પણ હવે મારું આ ચિંતવેલું કાર્ય જેમની આજ્ઞામાં હું રહ્યો છું, તે આદિ પુરુષ ભગવાન વિષ્ણુ મને સહાયરૂપ થઈને કરશે.

इदं मच्चिन्तितं कार्यं भगवानादिपूरुषः ।

करिष्यति सहायो मे यदादेशोऽहमाश्रितः ॥ ૪૮ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં અષ્ટમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧ હો તમામ

અધ્યાય ૨ જો*

વરાહે પૃથ્વીને જળમાંથી બહાર કાઢી

નારાયણ ઉવાચ

एवं मीमांसतस्तस्य पद्मयोनेः परंतप ।

मन्वादिभिर्मुनिवरैर्मरीच्याद्यैः क्षम ततः ॥ ૧ ॥

નારાયણ બોલ્યા હે શત્રુઓને તપાવનાર નારદ ! મનુ વગેરે તથા મરીચિ વગેરે મુનિવરો સાથે બ્રહ્મા એમ વિચારતા હતા, તેટલામાં હે નિર્દોષ ! તેમના નાકના આગલા ભાગમાંથી એક આગળ માપનું ભૂડનું બન્ધુ એકાએક બહાર નીકળ્યું અને હે નારદ ! તેમના દેખતા જ એક ક્ષણવારમાં આકાશમાં ઊભેલું તે ભૂડ હાથી જેવડું વધી ગયું ! એ ઘણું જ આશ્ચર્ય થયું હતું. હે નારદ ! મરીચિ વગેરે ઉરામ બ્રાહ્મણો તથા સનકાદિથી વીંટાયેલા બ્રહ્મા તે ભૂડરૂપ જોઈ તરફ કરવા લાગ્યા કે, 'ભૂડના બહાને આ ક્યું દિવ્ય પ્રાણી ઊભું છે ? આ અતિ આશ્ચર્ય બન્ધુ છે કે તે મારા નાકમાંથી નીકળ્યું ! પ્રથમ તો આ અગૂહાના ટેરવા જેવડું હતું અને પછીથી એક ક્ષણવારમાં મોટા પર્વત જેવડું થઈ ગયું છે ! ભગવાન યશ્વર્ત્તિ મારા મનને મૂગવતા હશે કે શું ?' એમ બ્રહ્મા તે પરમાત્માની આગળ તરફ કરી રહ્યા હતા, તેવામાં પર્વત જેવડા વધેલા તે ભગવાને ભૂડના રૂપે ગર્જના કરી અને પોતાનો ગર્જનાના આવાજ માત્રથી દિગતોને ગળવી મૂકતા તેમણે બ્રહ્માને તથા ત્યાં એકઠા થયેલા ઉરામ બ્રાહ્મણોને હર્ષ પમાડ્યો જન, તપ તથા સત્યવેદમાં વસતા તે ઉરામ દેવોએ તથા બ્રાહ્મણોએ પોતાનો ખેદ દૂર

* આ અધ્યાયમાં ૨૩૩નીત સ્લોકોથી વધતે પૃથ્વીને જળમાંથી બહાર કાઢી એ કથા કહેવાયે.

કરતા એ ભૂડની ગર્જનાનો સપ્ત સાબળી ઝગ્ગેદ,
સામવેદ તથા અથર્વવેદના છદોમય ઉત્તમ સ્તોત્રોથી
તથા વનનોથી તે આદ્યપુરુષને વધાવી લીધા ત્યાં
તેઓના મનોનો નાભળી આદ્ય ઈશ્વર ભગવાન
વિષ્ણુ માન કૃપાદૃષ્ટિથી જ તેઓના પર કૃપા કરી
જળમા પેત્રી ગયા તેમના અદર પેત્રતા તેમની
કૂર કેશવાળીના આધાતથી અત્યંત ખીડાયેલો સમુદ્ર
ખોલી ઠાક્યો કે, 'હે શરણાગતોની ખીડાનો નાશ
કરનાર દેવ! મારી રક્ષા કરજો' સમુદ્રે કહે' તે
વચન સાંભળી વ્યાધક ઈશ્વર વિષ્ણુ જળચરોને ચીરી
નાખતા જળમા જવા લાગ્યા આમનેમ દોડતા
અને સૂધી સૂધી પૃથ્વીને શોધતા તે સર્વેશ્વરે ધીમે
ધીમે પૃથ્વીને શોધી કાઢી તે વેળા દેવાના દેવેશ્વર
તેમણે નર્મ પ્રાણીઓના આનાયરૂપ અને જળની
અદર ગ્રેહી તે ભૂમિને પોતાની દાઢ ઉપર ઉઠાવી
એમ દાઢના આગલા ભાગથી પૃથ્વીને ઉઠાવી તે
યજ્ઞેશ્વર યજ્ઞપુરુષ જેમ ઉત્તમ કમલિનીને ઉઠાવી
દિશાનો હાધી શોભે, તેમ શોભવા લાગ્યા તેમને
નેહને દેવાના મોટા દેવ સ્વાભાવ પ્રમા જેમણે
દાઢથી પૃથ્વી ઉઠાવી હતી એવા તે દેવેશ્વરની મનુ-
ની સાથે રહી સ્તુતિ કળા લાગ્યા

પ્રમા ખોલ્યા હે કમળ જેવા નેનોવાળા! હે
ભકતોની ખીડાનો નાશ કરનારા! હે સ્વર્ગપોકને પણ
નાતો કરનારા! હે સર્વ ઈષ્ટ કળને આપનારા!
તમારો જય થાઓ હે દેવ! ધનને ધારણ કરનારી
અને તમે ઉગેલી આ પૃથ્વી, જાણે હાથીએ મુઠથી
ઉઠાવેલી સુદર પાદદશી યુગ્ત કમલિની દોષ તેથી
મોભે છે પૃથ્વીને ઉઠાવવાની આ તમારુ શરીર
મુઠના આગલા ભાગથી કમળને ઉગવતા હાથીના
શરીર જેવુ મોભે છે હે દેવાના ઈશ્વર! હે સૃષ્ટિ
તથા સહાર કરનાર! અને દેવોના નાશ માટે જેમણે
જુદી જુદી આકૃતિઓ ધારણ કરી છે એવા પ્રભો!
તમને નમસ્કાર, નમસ્કાર હો હે નર્મ દેવાના આધાર!
તમને આનંદ નમસ્કાર અને પાછળ નમસ્કાર,
નમસ્કાર હો હે મહાતેજસ્વી! તમને નમસ્કાર હો
તમે તકિતથી પુષ્ટ કરેલા અને પ્રજાસૃષ્ટિમા ગ્રેહ્યો
છે અને તમારી આજ્ઞાને વળ રહી હુ સૃષ્ટિ કરુ છુ,

તેમ જ જુદા જુદા કેરફા કરુ છુ હે વિષ્ણુ!
તમારી મહાયથી પૂર્વે મોટા દેવોએ તથા સર્વ
દેવોએ જ સમય તથા બળ પ્રમાણે અમૃત વહેંચી
લીધુ હતુ તમારી આજ્ઞાથી ઇદ્ર ત્રણે લોકનુ
સામ્રાજ્ય પામ્યો છે અને દેવસંઘથી પૂનઃઈને પુષ્કળ
લક્ષ્મી ભોગવે છે તમારી આજ્ઞાથી જ અગ્નિ,
જહરાગ્નિ વગેરેના ભેદથી અગ્નિપાણુ પામી દેવો,
અસુરો તથા મનુષ્યોનુ પોપણુ કરે છે તમારી આજ્ઞાથી
જ ધર્મરાજન-અમ, પિતૃઓનો અધિપતિ ઘઈ કર્મોના
કળને આપનાર મોટા ઈશ્વર બન્યો છે, તેમ જ
તમારે લીધે નિર્ઝંતિ રક્ષાસોનો ઈશ્વર થઈ રક્ષાસોના
વિવ્રોનો નારા કરનાર અને સર્વ પ્રાણીઓના કર્મોનો
સાક્ષી બન્યો છે તમારી આજ્ઞાના બળનો આશ્રય કરીને
જ વરણ જળજીવોનો સ્વામી તથા જળનો અધિપતિ
થઈ લોકપાલપણુ પામ્યો છે તમારી આજ્ઞાથી જ
વાયુ ગંધને લાવનાર, સર્વ પ્રાણીઓને જિવાડવાનુ
ક્ષણુ, લોકપાલ તથા જગદગુરુ થયેલ છે તમારી
આજ્ઞામા રહીને જ કુખેર, કિન્તર વગેરેના તથા
યજ્ઞોના જીવનતા આશ્રયરૂપ થઈ સર્વ લોકપાલોમા
માનપાત્ર બન્યા છે, અને તે જ પ્રમાણે તમારી
આજ્ઞાથી પ્રણુ ઇશાન સર્વ રુદ્રોના ઈશ્વર, પ્રલય
કરનાર, લોકપાલોને વદન કરવા યોગ્ય અને સર્વ
દેવાના આધક પાલક થયા છે જગતના ઈશ્વર
તમને ભગવાનને અમ નમસ્કાર કરીએ છીએ કે,
જેમના અશાના ભાગરૂપ બધા હજારો દેવો ઉત્પન્ન
થયા છ

નાસયણુ ખોલ્યા એમ પ્રભાએ સ્તુતિ કરી,
ત્યારે ભગવાન આદિપુરુષે માન લીધાપૂર્વક જેવાથી
જ કૃપા કરી પછી ત્યા જ આત્મી માર્ગને રોકતા ભયકર
મહાસુર હિરણ્યાક દેવને વિષ્ણુ ભગવાને ગદાથી
મારી નાખ્યો પછી એ દેવના લોહીના કાદવથી
ખરડયેલા અગવાળા ભગવાન આદિપુરુષ વિષ્ણુ
દેવે દાઢથી પૃથ્વીને ઉપાડીને જળની ઉપર સ્થિર
કરી અને પછી તે લોકતાથ પોતાના સ્થાને જતા રહ્યા
જે પુરુષ પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવારૂપ ભગવાનનુ આ
ઉત્તમ નિરિન આબે છે અથવા પાડ કરે છે, તે સર્વ

પાપથી મુક્ત થઈ વિષ્ણુની ગતિ પામે છે ૧-૩૮

શ્રુણુયાદ્યઃ પુમાન્ યશ્ચ પટેચરિતમુત્તમમ્ ।

સર્વપાપવિનિર્મુક્તો વૈષ્ણવો ગતિમાનુયાત્ ॥ ૩૮ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણ્યા અષ્ટમ સ્કંધ ત્રિષે

અધ્યાય ૩ જો તમામ

અધ્યાય ૩ જો[†]

સ્વાયંભુવ મનુના વંશનું વર્ણન

નારાયણ ઉચાચ

મહીં દેવ પ્રતિષ્ઠાપ્ય યથાસ્થાને ચ નારદ્ ।

વૈકુણ્ઠલોકમગમદ્ બ્રહ્મોવાચ સ્વમાત્મજમ્ ॥ ૧ ॥

નારાયણ બોલ્યા હે નારદ ! વિષ્ણુદેવ પૃથ્વીને
યોગ્ય સ્થાને સ્થાપી વૈકુણ્ઠલોકમાં ગયા, ત્યારે બ્રહ્માએ
પોતાના પુત્રને કહ્યું 'હે મહાબાહુ પુત્ર ! હે તેજ
સ્વીઓમા શ્રેષ્ઠ ! પૃથ્વીરૂપ સ્થાન પર તું રહે અને
યથાયોગ્ય પ્રજાઓ ઉત્પન્ન કર, તેમ જ હે રાજા !
દેશ-કાળના વિભાગ પ્રમાણે યજ્ઞોના સાધનરૂપ નાના
—મોટા પદાર્થોથી યજ્ઞસ્વરૂપ પુરુષ (વિષ્ણુ) નું તમે
પૂજન કરો, અને વર્ણશ્રામનું કારણ શાસ્ત્રોક્ત ધર્મનું
આચરણ કરો, આ ક્રમના સમપ્રધી પ્રજાઓની
વૃદ્ધિ થશે ગુણથી, કીર્તિથી અને ક્રાંતિથી પોતાના
જેવા અને વિદ્યા તથા વિનયથી યુક્ત હોઈ સદાચારી
પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા પુત્રોને તથા કન્યાઓને ઉત્પન્ન
કરી તેમની કન્યાઓને ગુણવાળા અને યશવાળા
વરોને આપીને તમે સાવધાન મનવાળા થઈ સર્વશ્રેષ્ઠ
પ્રધાન પુરુષમાં મનને બરાબર લગાડીને ભક્તિરૂપ
સાધનના યોગથી ભગવાનની સેવા કરવાને લીધે
યોગીઓને ઇષ્ટ તથા વદન કરવા યોગ્ય ગતિને પામશો '
એમ પોતાના પુત્ર મનુને આશ્વાસન આપી, તેમ
જ પ્રજાની સૃષ્ટિ કરવામાં તેમને નીમી પ્રજાપતિ
બ્રહ્મા પોતાના ધામમાં ગયા રાજા સ્વાયંભુવે પણ
'હે પુત્ર ! તમે પ્રજાઓ ઉત્પન્ન કરો ' એવી પિતાની
આજ્ઞાને મસ્તકે ચઢાવી, પ્રજાસૃષ્ટિ કરવા માડી પ્રિય
શ્રુત અને ઉત્તાનપાદ આ બે તે મનુના મહાતેજસ્વી
પુત્રો થયા હતા અને ત્રણ કન્યાઓ થઈ હતી, તેઓ
ના નામ મારી પાસેથી તમે સાલળે લોએને પવિત્ર

કરનારી પહેલી કન્યા આકૃતિ, બીજી દેવહૂતિ અને
ત્રીજી પ્રસૂતિ નામે પ્રખ્યાત હતી, તેમની આકૃતિ
રચિત્ર ક્ષિપ્રે, વચલી દેવહૂતિ કદંમ ક્ષિપ્રે તથા
પ્રસૂતિ દક્ષિણે આપી હતી જેઓની લોકમાં આ
પ્રજાઓ છે રચિત્રી આકૃતિમાં આદિપુરુષ ભગવાન
'યજ્ઞ' નામે જન્મ્યા હતા કદંમથી દેવહૂતિમાં એ જ
ભગવાન સાખ્યાચાર્ય 'કપિલ' તરીકે જન્મ્યા હતા, જે
સર્વલોકમાં વિખ્યાત છે અને દક્ષથી પ્રસૂતિમાં ઘણી
કન્યાઓ જ પ્રજારૂપે જન્મી હતી જેઓના સતાનરૂપે
દેવો, પશુપક્ષીઓ તથા મનુષ્યો વગેરે લોકવિખ્યાત
ઉત્પન્ન થયા છે અને તેઓ બધા સૃષ્ટિને આપી
રાખનારા છે સ્વાયંભુવ મનવતરના સમર્થ ભગવાન
યજ્ઞે યામ નામના દેવગણોથી વીંટાઈને મનુની રાક્ષસોથી
રક્ષા કરી હતી મહાયોગી ભગવાન કપિલ પણ
પોતાના આશ્રમમાં રહી દેવહૂતિને સર્વ અવિદ્યા
દૂર કરનારુ શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન તેમ જ અધ્યાત્મ જ્ઞાનના
નિશ્ચયવાળો સર્વશ્રેષ્ઠ યોગ તથા કપિલ શાસ્ત્રસાખ્યનો
ઉપદેશ કરી પોતે પુલહના આશ્રમમાં જતા રહ્યા
હતા તે મહાશય સાખ્યાચાર્ય આજે પણ ત્યાં રહે છે
કે, જેમના નામનું સ્મરણ કરવાથી પણ સાખ્યયોગ
સિદ્ધ થાય છે, તે સર્વ વરદાનો આપનારા યોગાચાર્ય
કપિલદેવને હું વદન કરું છું આમ મનુની કન્યાઓનું
વશનું ઉત્તમ વર્ણન કર્યું, જેનો પાઠ તથા શ્રવણ
કરનારઓના સર્વ પાપનો તે નાશ કરનારુ થાય છે
હવે પછી મનુના પુત્રોનો શુભ વંશ કહીશ, જેને
માત્ર સાભળવાથી પરમ પદ પ્રાપ્ત થાય છે કારણ કે
મનુના પુત્રોએ વ્યવહારની સિદ્ધિ માટે તથા સર્વ
પ્રાણીઓને સુખની પ્રાપ્તિ થાય તે સારુ દીપો, ખંડો
તથા સમુદ્રો વગેરેની વ્યવસ્થા કરી છે ૧-૨૩

દ્વીપર્વર્ણસમુદ્રાદિવ્યવસ્થા યત્સુતે કૃતા ।

વ્યવહારપ્રસિદ્ધયર્થે સર્વમૃતસુહૃતસયે ॥ ૨૩ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણ્યા અષ્ટમ સ્કંધ ત્રિષે

અધ્યાય ૩ જો તમામ

+ આ અધ્યાયમાં ત્રેવીસ શ્લોકોથી સ્વાયંભુવ મનુના
વંશનું વર્ણન બરાબર સારી રીતે કરાયે.

અધ્યાય ૪ થો^x

પ્રિયવ્રતની કથા

નારાયણ જ્ઞાન

મનોઃ સ્વાયંમુરસ્યાઽઽસીજ્યેષ્ઠઃ પુત્રઃ પ્રિયવ્રતઃ ।

પિતુઃ સૈવાપરો નિત્ય સત્યધર્મપરાયણઃ ॥ ૧ ॥

નાગયજુ બોલ્યાઃ સ્વાયંભુવ મનુનો મોટો પુત્ર પ્રિયવ્રત નામે હતો; તે હમેશા પિતાની સેવામાં તત્પર અને મત્સ્યધર્મમાં પરાયણ હતો વિશ્વધર્મ પ્રજાપતિની પુત્રી^૧ ખડિધમતી સુદર રૂપવાળી તથા સદ્વર્તન અને કર્મોદી પોતાની સમાન હતી, તેને એ પરણ્યો હતો તે સ્ત્રીમાં ગુણવાન તથા શુદ્ધ ચિત્તવાળા દશ પુત્રોને તથા નીચી નાની ઊર્જસ્વતી નામની કન્યાને તેણે ઉત્પન્ન કરી હતી આગ્નીધ્ર, ઇદમગિદ્ધવ, ત્રીજો યજ્ઞબાહુ, ચોથો મહાવીર, પાંચમો રુકમબાહુ, ધૃત પૃથ, માતમો સવન, આઠમો મેધાતિથિ, વીતિરોમ અને ઇવિ—આ દશ અગ્નિ જેવા નામવાળા, તેના પુત્રો હતા. આ દશ પુત્રોમાંથી કવિ, નવન તથા મહાવીર—આ ત્રણ તો વિતંગી થયા હતા, જેથી તેઓ ત્રણે આત્મવિદ્યામાં પારંગત, બાવગ્રહચારી અને નિસ્પૃહ હોઈ પરમહમ નામના સન્યાસ આશ્રમ માં જ આનંદથી રહ્યા હતા વળી પ્રિયવ્રતને બીજી સ્ત્રીમાં ત્રણ પુત્રો થયા હતા, તેઓ ઉત્તમ, તામસ તથા રિવત એ નામની પ્રખ્યાત, મહાબળવાન અને મત્સ્યવત્સના અધિપતિઓ થયા હતા મહાનગ્ર પ્રિય વ્રતે અસ્પર્ધિન બળવાળી ઇન્દ્રિયોની યુક્ત અગિયાર આત્મ-૪ વર્ષો સુધી આ પૃથ્વી ભોગની હતી જ્યાં સુધી પૃથ્વીના પડેલા ભાગમાં તપાતો હતો ત્યારે બીજા ભાગમાં તો અધિકારનો હિંદ્ર થયા કરતો હતો આ નગ્રપદ્મ જેઈ રાજા પ્રિયવ્રતે લાખા વખત સુધી મનમાં વિચાર્યું કે, ‘પૃથ્વી પર હું રાજ્ય કરું છું તો અધાર કેમ પ્રાપ્તે હું માન તપોયગ્રી પૃથ્વી પર અવધારને આપણીતા’^૨ આવો નિશ્ચય કરી સ્વાયંભુવના પુત્ર એ રાજાને સૂર્ય નમાન તેજવાળા સ્વભાષેની જગતને પ્રદારમાન કરતા નાન વાગ પૃથ્વીની પ્રદર્શિણા કરી^૩

^x આ અધ્યાયમાં અત્રિચંદ્ર એકેષ્ઠેથી પ્રિયવ્રતની કથા કહેવાયે જેમાં ત્રીપાની ઉપરિત બચતર વર્ણવાયે

+ પ્રિયવ્રતે એક કરવા નહીં કર્યું હતું કે, આખી પૃથ્વી

હતી. તે ગગન પૃથ્વી પર ન્યા થઈને ગયો હતો, ત્યાં તેના રચના પૈકાની ધારના જે ખાડા પડ્યા હતા તે જ લોકચ્યવલાર માટે સમુદ્રો કહેવાયા છે બે બે નમુદ્રોની વચ્ચે પૃથ્વી પર વિભાગવાર જે (જિંવા) પ્રદેશો થયા, તે (અને વચ્ચેનો એક મળી) સાત દીપો કહેવાયા અને રચના પૈકાની ધારથી ઉત્પન્ન થયેલી જે ખાઈઓ થઈ તે સાત સમુદ્રો થયા એમ સાત સમુદ્રો થયા છે, તે જ કારણથી (બે બે સમુદ્રોની વચ્ચેના છ ભૂપ્રદેશો તથા વચ્ચેનો એક ભૂવિભાગ મળી) આત ભૂમિઓ જે થઈ તે જ સાત દીપો કહેવાયા છે. જેમ કે જમ્બુદીપ, પ્લક્ષદીપ, ગાંધર્ભદીપ, કુશદીપ, ક્રીડાદીપ, શાકદીપ અને પુષ્કરદીપ આ દીપોનું માપ ઉત્તારોત્તાર બેગણ છે^૪ એમ પહેલા દીપ અને તે પછી બહારતા ભાગમાં ચારે બાજુ મમુદ્ર અને તે સમુદ્ર પછી પાછો બહારના ભાગમાં ચારે બાજુ દીપ—આ પ્રકારે (દીપ મમુદ્રની) રચના થઈ છે ક્ષારેદ (ખારા પાણીનો), ઇન્દ્રુસ્નોદ (શેરડીના રસ જેવા પાણીનો) સુરોદ (દાઢ જેવા પાણીનો), ધૃતોદ (ધી જેવા પાણીનો), ક્ષીરોદ (દૂધ જેવા પાણીવાળો), દ્વિધમ્નોદ (દળીના રસ જેવા પાણીનો) અને ગુહાદ (ગુહ જળનો) આ સાત સમુદ્રો ત્યારથી માડી પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત થયા છે રાજા પ્રિયવ્રતે પહેલા જમ્બુદીપ જે ક્ષારોદ નમુદ્રથી વીટાયો છે, તેનો રાજા આગ્નીધ્ર નામના પુત્રને બનાવ્યો બીજો પ્લક્ષદીપ, જે ઇન્દ્રુસ્નોદ નમુદ્રથી વીટાયો છે, તેનો અધિપતિ ઇદમગિદ્ધવ નામનો પ્રિયવ્રતનો પુત્ર થયો સુરોદ સમુદ્રથી વીટાયેલા ગાંધર્ભદીપમાં યજ્ઞબાહુ નામના પુત્રને પ્રિયવ્રતે રાજા બનાવ્યો, ધૃતોદ સમુદ્રથી વીટાયેલો અતિ સુદર કુશદીપમાં પ્રિયવ્રતનો પુત્ર હિંદુગયંતેતા રાજા થયો

પર જેઈ જમ્બુ સમુદ્ર ન હોયો જોઈએ, તેથી તેને પૃથ્વીની અત્રચાન તમા જેવા નદી ધમવા માટેનું બાંધ પદ્મ બનાવે તેની પાસે આવો તેને નગ્રકાવ્યો હતા કે આમ કરવાનો તેને અધિકાર નથી આ કથા બીજા પુરાણમાં પતિત છે

= જમ્બુ પડેલ કરતા પછીના દીપ બેનમ્બા વિન્યાર વાગે છે

હતો. ક્ષીરેદ સમુદ્રથી વીંટાયેલા પાચમા ક્રૌંચદ્વીપમા પ્રિયવ્રતનો મહાબળવાન પુત્ર ધૃતપૃષ્ઠ રાજ્ય થયો હતો. દિધમડોદ સમુદ્રથી વીંટાયેલો આતિ સુદર શાક-દ્વીપમા પ્રિયવ્રતનો ઉત્તમ પુત્ર મેધાતિથિ રાજ્ય થયો હતો અને શુદ્ધોદ સમુદ્રથી વીંટાયેલા પુષ્કસ્ત્રીપમા પિતાએ માન્ય કરેલો વીતિહોત રાજ્ય થયો હતો પ્રિયવ્રત રાજ્યએ ઊર્જસ્વતી નામની પોતાની કન્યા ગુકાચાર્યને આપી હતી, તેમા દેવયાની નામની પ્રખ્યાત વૃક્ષકન્યા જન્મી હતી એમ પુત્રોને સાત દ્વીપો વહેંચી આપી, વિવેકને વશ રહેલા પ્રિયવ્રત રાજ્યએ યોગ-ભાગેનો આશ્રય કર્યો હતો ૧-૨૮

एवं विभज्य पुत्रेभ्यः सप्त द्वीपान् प्रियव्रतः ।
विवेकजगो भूत्वा योगमार्गाधितोऽभवत् ॥२८॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા અષ્ટમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૪ થો સમાપ્ત

અધ્યાય ૫ મો*

ભૂમંડળના વિસ્તારનું વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

देवर्षे ऋणु विस्तारं द्वीपवर्णविमेवतः ।
भूमण्डलस्य सर्वस्य यथा देवप्रकल्पितम् ॥ १ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે દેવર્ષિ! દ્વીપો અને ખડોના ભેદથી આખા ભૂમંડળનો વિસ્તાર જે રીતે ઈશ્વરે કૃપ્યો છે, તે તમે સાબળો આ હું દુઃકમા કહીશ, કેમ કે તેને વિસ્તારથી કહેવા કોઈ કાળે કોઈ મમર્થ નથી પહેલો જ્યુદ્ધીપ લાખ યોજન માપનો વિશાળ, ગોળાકાર અને કમળની (વચ્ચેની) કળી જેવો છે, તેમા ત્રવ ત્રવ હજાર યોજન વિસ્તારવાળા સાત ખડો છે અને (ભદ્રાશ્વ તથા કેતુમાલ નામના) બે ખડો ચોત્રીમ ચોત્રીસ હજાર યોજન વિસ્તારવાળા છે આ ત્રવ ખડો (એક એકની વચ્ચે એક એક, એમ) આસપાસ રહેલા લાખા (છેક સમુદ્ર સુધી પહોંચેલા) આઠ મર્યાદા પર્વતોથી ચારે બાજુથી જુદા પડેલા છે તે ત્રવખડોમા છેડાના દક્ષિણ-ઉત્તર બે ખડો ધનુષ્યની પેઠે રહેલા છે, ચાર લાખા છે અને

* આ અધ્યાયમા સાર્વભૌમ યોગેશ્વરી ભૂમંડળને

વિસ્તાર સ્વિસ્તર વર્ણવાયે.

ઈલાવૃત ચોરસ છે એ ઈલાવૃત ખડ સૌની વચ્ચે રહેલો છે, તેના મધ્યભાગમા (બસાબર વચ્ચે) એક લાખ યોજન ઊંચો સોનાનો મેરુ પર્વત રહેલો છે એ પર્વત ભૂગોલરૂપ કમળની (વચ્ચેની) કળી જેવો છે ઉપરના ભાગમા બચીસ હજાર યોજન એ પહોળો છે, મૂળમા સોળ હજાર યોજન પહોળો છે અને જમીનની ચાર પાસુ મોળ હજાર યોજન તે ઊતરેલો છે ઈલાવૃત ખડની ઉતારે આવેલા નીલ, શ્વેત તથા શુ ગવાન નામના ત્રણ મર્યાદા પર્વતો કહેવાય છે તેઓ રમ્યક ખડ, બીજા હિંગુચમય ખડ અને ત્રીજા કુરુખડની મર્યાદા સૂચવે છે (અર્થાત્ તે તે ખડની હદ બાધનાર તે પર્વતો છે) વળી તે પર્વતો પૂર્વભાગમા લાખા, બને બાજુથી ખારા, સમુદ્ર સુધી પહોંચેલા અને બાબરે હજાર યોજન પહોળા છે, અને પહેલા પહેલા એક એક પર્વતથી પછી પછીનો પર્વત ઉતાર દિશામા અનુક્રમે દશમા અશથી કઈક વધારે ચારે બાજુમા ચોછો ચોછો છે. વળી એ પર્વતો અનેક નદો તથા નદીઓથી યુક્ત છે, એ જ પ્રમાણે ઈલાવૃતથી દક્ષિણે નિપધ, હેમકૃત, તથા હિમાલય નામના ત્રણ મર્યાદા પર્વતો આવેલા છે; તેઓ પૂર્વ ભાગમા લાખા, ઘણા જ સુદર અને દશ હજાર યોજન ઊંચા કહેવાય છે વળી હરિવર્ષ, કિપુરુષ તથા ભસ્તખડને બસાબર તે જુદા પાડે છે, તેથી એ ત્રણેય પર્વતોને તે તે ખડોના મર્યાદા પર્વતો કહે છે ઈલાવૃતથી પશ્ચિમે માલ્યવાન નામે પર્વત છે આ બને પૂર્વમા શાભાધુત નધમાદન પર્વત છે આ બને નીલ તથા નિપધ પર્વત સુધી લાખા છે, બે હજાર યોજન વિસ્તારવાળા છે અને કેતુમાલ ખડ તથા ભદ્રાશ્વ ખડની હદ બાધનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે મદર, મેરુમદર, સુપાર્શ્વ અને કુમુદ નામના ચાર પર્વતો મેરુના પાદ (પગ) તરીકે કહેવાય છે તેઓ મેરુ પર્વતની ચારે દિશાઓમા રહેલા છે દશ દશ હજાર યોજન પહોળા ને ઊંચા છે અને મેરુને ટેકો કરતા હોઈ તેની સર્વ તરફ ચોખી રહ્યા છે. આ ચાડે પર્વતો ઉપર અનુક્રમે આબો, જામુ, કદમ તથા વડ, એમ ચાર વૃક્ષો રહેલા છે એ વૃક્ષો ચારે પર્વતો પર જાણે ધન્યબો હોય તેવા જણાય છે અને એક એક

વૃક્ષ અગિયારસો યોજન ઊંચું છે તેઓની શાખાઓનો વિસ્તાર પણ અગિયારસો યોજન છે અને સો સો યોજન તે બડા છે, વળી એ પર્વતો ઉપર દૂધનો, મધનો, ગેરડીના રસનો તથા મીઠાનો પાણીનો એમ અનુક્રમે ચાર ધરા છે, એ ધરાઓને સેવતા દેવો યોગનું ઔશ્વર્ય પામે છે વળી તે પર્વતો ઉપર અનુક્રમે નદન, ચૈત્રરથ, વૈભ્રાજ તથા સર્વભદ્રક નામના ચાર દેવતાઈ બગીચાઓ છે, તેઓ સ્ત્રીઓને સુખકારક છે અને તેઓમા રહી મોટા મનવાળા સ્વતન દેવ ગણો સ્ત્રીઓના યોગ સાથે ઉપદેવોથી ગવાતા મહિમા વાળા હોઈ ઈચ્છાનુસાર સુખપૂર્વક આનંદ કરે છે મદર પર્વતની ઉપર રહેલા અગિયારસો યોજન ઊંચા દેવતાઈ આબાની ટોચ ઉપરથી અમૃત જેવા રસથી ભરેલા, પર્વતના શિખરો જેવડા સ્વાદિષ્ટ અને દોમળ ક્ષ્ણો પડે છે, તે ક્ષ્ણો નીચે પડીને ફાટી જતા તેમાંથી નીકળેલા સત્તા જળ જેવા રગના સુદર રસથી 'અરુણોદા' નામની સુદર જળવાળી નદી વહે છે વળી એ પર્વત પર દેવો તથા દૈત્યોના શત્રુઓએ પૂજેલા ચારણા નામના દેવી બિરાજે છે હે મહારાજ! પાપોને હરનારા, દોષોનો નાશ કરનારા અને અભય તથા સર્વ ઈષ્ટ ક્ષણે આપનારા તે દેવીને ત્યાના લોકો જાતજાતની ભેટો તથા બલિદાનોથી પૂજે છે, જેથી તે દેવીની કૃપાદૃષ્ટિ વડે તે લોકો કલ્યાણ તથા આરોગ્યને પામે છે વળી એ દેવી પૃથ્વી પર ચાઘા, માયા, ચાતુલા, અનતા, પુષ્ટિ, ઈશ્વરમાલિની, દુદનાશકરી તથા ક્રાંતિદાયિની એ નામે પણ કહેવાય છે એમની પૂજના પ્રભાવથી ત્યા સોનું નીકળ્યા કરે છે ૧-૩૦

માઘા માયાતુલાનન્તા પુષ્ટિશ્વરમાલિની ।

દુષ્ટનાશકરી કાન્તિદાયિનીતિ સ્મૃતા મુવિ ॥

મસ્થાઃ પૂજાપ્રભાષેણ જામ્યુનદમુદાવદત્ ॥૩૦॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા અષ્ટમ સ્કંધ પિંચે

અધ્યાય પચ્ચે સમાપ્ત

અધ્યાય ૬ ક્ષો^૧

બીજા વૃક્ષો તથા દેવીઓનું વર્ણન

નારાયણ ક્ષાવ

અરુણોદા નદી યા તુ મયા પ્રોક્તા ચ નારદ ।

મન્દરાન્નિપતન્તી સા પૂર્વેણેલાઘૃત પ્લવેત્ ॥૧॥

શ્રી નારાયણ બોલ્યા હે નારદ! મદરચલથી પડતી અરુણોદા નદી મે જે કહી, તે ધલાવૃતતા પૂર્વે ભાગમા વહે છે તેને સેવવાથી પાર્વતીની દાસી યક્ષિણીઓ તથા ગધર્વ સ્ત્રીઓના દેહનો વાયુ ચારે તરફ દશ દશ યોજન ભૂમિને સુગંધી કરે છે વળી ઊંચા પ્રદેશ પરથી પડીને ફાટી જતા, નાના ઠંઠિયા વાળા અને હાથીના શરીર જેવડા જામ્યુઓના રસથી જમ્પુ નામની નદી મેરુમદર પર્વત ઉપરથી પડે છે અને દક્ષિણ ધલાવૃતતા વહે છે પર્વત પર જામ્યુ ક્ષણના સ્વાદથી સતુષ્ટ રહેતા જમ્પવાદિની દેવી કહેવાય છે એ દેવી ત્યાના દેવો, નાગો, ઋષિઓ તથા રાક્ષસ લોકોને પૂજવા યોગ્ય ચરણવાળા, માનનીય, સર્વ પ્રાણી પર દયા કરનારા, પાપીઓને પાવન કરનારા, સ્મરણ કરનારા રોગોનો નાશ કરનારા, વિદ્યોનો નાશ કરનારા તથા દેવોને પણ માનવા યોગ્ય છે, તેમ જ દોડકલાદી, કામકલા, કરુણા, કામપૂજિતા, કંકોર વિગ્રહા, ધન્યા, નાદિમાન્યા અને ગભસ્તિની એવા નામોથી તે દેવી કામમ મનુષ્યો વડે અત્યંત જપવા યોગ્ય છે જમ્પુ નદીના બંને કિનારા પર જે માટી છે, તે જામ્યુના રસથી ભિન્ન રહે છે અને વાયુ તથા સૂર્યના સખધથી બ્યારે પાકી જાય છે, ત્યારે સોનું બની જાય છે અને વિદ્યાધરો તથા દેવોની સ્ત્રીઓના જાતજાતના મોટા દાગીના માટે ઉપયોગી થાય છે અને તે જ દેવોએ નિર્માણ કરેલું 'જામ્યુનદ' સોનું કહેવાય છે, એ સોનામાથી સ્ત્રીઓ સાથે કામક્રીડા કરતા અનેક જાતના લોકો મુકુટ, કદોરા, બાળુગાદ વગેરે બનાવે છે સુપાર્શ્વ પર્વત પર રહેલું મોટું કદબ્બનું વૃક્ષ જે કહેવાય છે, તેના કોતરોમાંથી પાંચ મધની ધારાઓ નીકળીને સુપાર્શ્વ પર્વત પર પડે છે અને ત્યાથી પૃથ્વી

* ના જામ્યુનદ બનીત રચોક્તેથી બીજા વૃક્ષનું અને દેવીઓનું વર્ણન તથા સર્વ લોકોની ઉપાસના વર્ણવાયે

પર આવી પશ્ચિમ ઇલાવૃતમા તે વહે છે, એને સેવતા દેવોના મુખનો સુગંધભરેલો વાયુ ચારે બાજુ જઈ સો યોજન સુધી સુગંધ કેલાવે છે, એ પર્વત પર ભકતોનું કાર્ય કરતા 'ધાતેશ્વરી' મહાદેવી વસે છે અને તે સર્વ દેવોના ઈશ્વરી દેવો દેવપૂજ્યા, મહોત્સાહા, કાલરૂપા, મહાનન, કર્મફલદા, ક્રાતારગ્રહણેશ્વરી, કરાલદેહા, કાલાગી અને કામકોટિપ્રવર્તિની-એવા નામોથી પૂજવા યોગ્ય છે એ જ પ્રમાણે કુમુદ પર્વત પર ઊગેલો 'શતબલ' નામનો જે વડ છે, તેની શાખામાંથી પાચ નદો (વહી) કુમુદ પર્વતના શિખર પર પડે છે અને તે બધાય દૂધ, દહીં, ઘી, મધ, ગોળ, અન્ન, વસ્ત્ર, શય્યા, આસનો તથા અંગારા વગેરેથી યુક્ત હોઈ કામનાઓને પૂરનાસ છે તેઓ ઉતાર ઇલાવૃતને ચોતરફ ભીંજવે છે એ પર્વતની તળેટીમા દેવો તથા અસુરોએ સેવેલા 'મીનાક્ષી' દેવી વસે છે જે નીલાધરા, ચૈત્રમુખી, નીલાલક્યુકતા, નાકિની, દેવ સધા, ફલદા, વરદા, અતિમાન્યા અતિપૂજ્યા, મત્તા માતંગગામિની, મદનોન્માદિની, માનપ્રિયા, માનપ્રિય તથા, માર્સેગધરા, મારપૂજિતા, મારમાદિની, મયૂર વરશોભાભ્યા અને શિખિવાહનગર્ભભૂ એવા નામોથી વદન કરવા યોગ્ય છે અને માછલા જેવા (ચચળ) નેત્રોવાળા અને મહાદેવના સગવાળા તે દેવી જપ તથા સ્મરણ કરનારાઓને માન આપનારા છે એ ધરા ઓતું પાણી પીવા તત્પર ચિત્તાવાળી (ત્યાની) ગ્રન્થઓના શરીરો પર કરચલીઓ, માથે ધોળા વાળ, થાક, પરસેવા વગેરેની દુર્ગંધ, વૃદ્ધાવસ્થા, રોગ, મરણ, હામ, ટાઢ, તાપ, વાયુ, ફીકાશ, મુખનો રોગ વગેરે તેમ જ આપત્તિઓ કદી થતા નથી તેઓ ન્યા સુધી જીવે છે, ત્યા સુધી સુખે રહે છે અને કાયમ ધણુ જ સુખ પામે છે હવે મેરુ પર્વતની સ્થિતિ કહુ છું સોનામય કહેવાતા મેરુ પર્વતના મૂળ ભાગમા કળીની આસપાસ જેમ કેસરા હોય છે તેમ જુદા જુદા વીસ પર્વતો ચારે બાજુ કેમરાઓરૂપે ગોઠવાયા છે, તેઓના નામો સાબળો, કુરગ, કુટ્ય, કુશુભ, વિકકત, ત્રિકૂટ, શિશિર, પતંગ, સ્વચક, નિપથ, શિતી, વાસ, કપિલ, શખ, વૈદ્ય, ચારીધ, હસ, ઋષભ, નાગ,

કાલજર અને નારદ-એ નામે તે વીસ પર્વતો છે વૈવૃચ્ચાચકિષ્ણવ હંસો ઋષભ દત્ત ચ ।
નામઃ કાલજરશ્ચૈવ નારદશ્ચેતિ વિંશતિઃ ॥ ૩૨ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા અષ્ટમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૬ થી સમાપ્ત

અધ્યાય ૭ મો*

મહામેરુનું વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

ગિરિ મેઠં ચ પૂર્વેણ દ્વોં ચાષ્ટદશયોજનૈઃ ।
સહસ્રીરાયતોં ચોદશ્વ દ્વિસહસ્રં પૃથુષ્ઠકોં ॥ ૧ ॥
શ્રીનારાયણ બોલ્યા મેરુપર્વતના પૂર્વ ભાગમા જહર તથા દેવકૂટ નામના બે ઉત્તમ પર્વતો આઠાર હજાર યોજન ઉત્તર દિશામા લાખ્યા, બે હજાર યોજન પહોળા તથા બે ચા છે, મેરુના પશ્ચિમ ભાગમા પવ-માન તથા પારિયાત્ર નામના બે પર્વતો તેટલી જ લાખાઈ, જિંચાઈ તેમ જ પહોળાઈવાળા છે મેરુથી દક્ષિણમા કૈલાસ તથા કરવીંગ નામના બે પ્રખ્યાત પર્વતો છે તે પૂર્વ તરફ લાખ્યા અને પૂર્વના જેવા જ જિંચા-પહોળા છે, એ જ પ્રમાણે મેરુથી ઉત્તરમા (પ્રથમના જેવા જ માપવાળા) ત્રિશુ ગ અને મંકર નામના બે પર્વતો છે આ આઠ ઉત્તમ પર્વતોથી વીંટાયેલો સોનાનો પર્વત મેરુ સૂર્ય જેવો પ્રકાશી રહ્યો છે એ મેરુ પર્વતના મસ્તક પર બ્રહ્માની નગરી બરાબર વચ્ચે સ્થાયેલી છે, જે દશ હજાર યોજન વિસ્તારવાળી છે એ નગરીને ભૂતભવિષ્ય જાણનારા મહાત્મા વિદ્વાનો સમચોરસ સોનાની વણેવે છે એ નગરીની આસપાસ આઠ લોકપાલોની બીજી આઠ સોનાની નગરીઓ તે તે લોકપાલની દિશામા પ્રખ્યાત છે એ સર્વ નગરીઓના રગ તે તે દિશાલોના શરીરના રંગ જેવા છે અને અઢી અઢી હજાર યોજન પ્રમાણમા તે સ્થાઈ છે, મેરુ પર્વત ઉપર બ્રહ્મા, ઇન્દ્ર, અગ્નિ વગેરેની અનુક્રમે મેનાવતી, અમરાવતી, તેજોવતી, સયમની, કુણ્ણાગતા, શ્રદ્ધાવતી, ગધવતી, મહોદધા ને યશોવતી એમ નવ નગરીઓ વસી છે

* આ અધ્યાયમા તાલગ્રંથિત શ્લોકોથી મૂળથી આગ્રેને મહામેરુનું વર્ણન કંટવાયે

હે નારદ! જે વેળા બલિરાગના યજ્ઞમાં વિષ્ણુ ભગવાન વામન ત્રિવિક્રમમૂર્તિ બન્યા, ત્યાં એમના ડાબા પગના અનુકૂળતા નખથી ચિત્તર્થ ગયેલા પ્રાણાડના ઉપરના ભાગના છિદ્રમાંથી અદર દાખલ થયેલી સ્વર્ગની ગંગા તે જ સ્વર્ગે મેરુના શિખર પર ઊતરી હતી લોકોના સર્વ પાપોને દૂર કરનાર જળથી વ્યાપ્ત એ ગંગા સાક્ષાત્ 'ભગવતપદ' એવા નામથી લોકો મા પ્રખ્યાત થઈ હતી અને પછીથી હજારો યુગના ઘણા કાળે સ્વર્ગના મસ્તક પર આવીને તે ઈશ્વરી દેવી દેવનદી ત્યાં રહ્યા હતા, જે સ્થાન 'વિષ્ણુપદ' નામે ત્રેલોક્યમાં પ્રખ્યાત છે વળી બન્યા ઉત્તાનપાદ ના પરમ પવિત્ર પુત્ર ધ્રુવ ભગવાનના ચરણકમળોપકમળના દાડાની રજને ધારણ કરતા રહે છે અને આજે પણ તે રાજર્ષિ અચલ પદ્મીનો આશ્રય કરી ત્યાં જ રહ્યા છે. તે સ્વર્ગે ધ્રુવનો પ્રભાવ જાણનાર ઉદાર મનના સમર્ષિઓ સર્વ લોકોનું હિત કંપાની ઈચ્છાથી એ ધ્રુવની પ્રદક્ષિણા કરી રહ્યા છે અને તે સમર્ષિઓ 'આ ગંગા નદી આત્મીક (કેવળ) સિદ્ધરૂપ હોઈ તપ કરનારાઓને મિદ્ધિ આપનાર છે,' એમ જાણી જતાનૂરૂને ધારણ કરતા મસ્તકથી ગંગા નદીને આદર આપે છે એ વિષ્ણુપદમાંથી નીચે ઊતરતી દેવી ગંગા અનેક કૂંડો વિમાનોથી વ્યાપ્ત દેવયાન માર્ગમાં થઈને યદ્રમંડળને ભીંજવી (મેરુ પર આવેલા) પ્રાણના ધામમાં ખડે છે હે નારદ! ત્યાંથી ચાર ભાને જુદી જુદી થઈને તે દેવી ચાર દિશાઓમાં આ નામે વહી રહી છે, અને તે જ સીતા, અલકનંદા, નકુ તથા ભદ્રા એવા નામોથી પ્રસિદ્ધ થઈ સમુદ્રમાં મળી રહે છે તેમાં મીતા નામની ગંગા, પ્રાણલોકમાંથી કેનન્ય નામના પર્વતના નિખળે પર થઈને વહેતી નખમાંદન પર્વતના શિખર પર ખડે છે અને ત્યાંથી તે પાપ હનારી નદી ભદ્રાશ્વ ખડતી વચ્ચે વઈને પૂર્વ દિશામાં આવે છે અને ત્યાં દેવોની પૂજાઈને તે નદી ખાસ નમુદ્રમાં મળે છે એ જ પ્રમાણે બીજી ચક્રુ નામની દેવનદી તે પ્રાણલોકમાંથી નીકળી માલ્યવાન પર્વતના શિખર પર આવે છે અને ત્યાંથી નીકળી વેંગણુત્ર થઈ દેતુમાલ ખડમાં આવીને પશ્ચિમ દિશામાં ગઈ સમુદ્રમાં મળે છે તે જ

પ્રમાણે અલકનંદા નામની પવિત્ર પ્રખ્યાત ત્રીજી ગંગાધારા પ્રાણલોકમાંથી દક્ષિણમાં ઘણા પર્વતોના શિખરો તથા વનોને ચોળ ગી હેમકૂટ નામના ઉત્તમ પર્વત પર આવે છે અને ત્યાંથી નીકળી ઘણા જ વેંગવાળી થઈ ભસ્તખડમાં આવીને દક્ષિણ સમુદ્રમાં મળે છે એ નદીમાં સ્નાન કરવા જતા મનુષ્યોને પગપે પગપે રાજસૂય તથા અશ્વમેધ વગેરે યજ્ઞોનું ફળ દુર્લભ નથી તે જ પ્રમાણે ત્રેલોક્યને પવિત્ર કરતી ભદ્રા નામની ચોથી ગંગાધારા પ્રાણલોકથી નીકળી શૃંગનાન પર્વત ઉપર થઈને ઉત્તરકુરુખડને તૃપ્ત કરી સમુદ્રમાં મળે છે હે નારદ! મેરુ તથા મદાર પર્વતોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ બીજી પણ નદી તથા નદીઓ ખડેખડમાં ઘણા છે, પણ તેમાં ભસ્ત ખડને કર્મક્ષેત્ર કહે છે અને બીજા આઠ ખડો તો પૃથ્વી પરના સ્વર્ગને આપનાર ખડો હોઈ દેવોના પાત્રી રહેલા પુણ્યોના ભાગસ્વાનો છે હે નારદ! એ આઠ ખડોમાં લોકોનું આયુષ દશ હજાર વર્ષોનું હોય છે, સ્ત્રીઓ સહિત સર્વ પુરુષો વધુ જેવા અગવાળા, દેવોના જેવા, દશ હજાર હાથી સમાન બળવાળા, મોટા મૈથુનથી સતોષી અને સુખી હોય છે તે લોકોની સ્ત્રીઓ પણ આયુષનું ચોક્ક વર્ષ ચોક્ક હોય છે, ત્યાં ગર્ભ ધારણ કરે છે વળી તે આઠે ખડોમાં હમેશા ત્રેતાયુગના જેવા જ કાળ હોય છે

एकवर्षान्ते चायुषात्मगर्भाः स्त्रियोऽपि हि ।

त्रेतायुगसम कालो वर्तते सर्वदैव हि ॥ ૩૭ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાવનવતમ્ભાગ્નિપ્રકાશ-અષ્ટમ અંકે વિષ્ણુ

અધ્યાય ૭ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૮ મો*

હલાદૃત્વ ખંડનો આચાર

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

તેષુ વર્ષેષુ દેવેશા પૂર્વોક્તેઃ સ્તવતૈઃ સદા ।

પૂજયન્તિ મહાદેવી જપચ્ચાનસમાચિન્તિઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ! જોઈએ તે તે ખડોમાં મોટા મોટા દેવો પણ પૂર્વોક્ત સ્તવનોથી જપ, ધ્યાન તથા મમાધિ વડે નિત્ય મહાદેવીને પૂજે છે ન્યા મને

* આ અધ્યાયના અંતમાં શ્રીનારાયણે ઈશ્વરના અંતરે આચાર ભક્તિ વધવા માટે વિસ્તારથી કહે છે

ઋતુઓના પુષ્પોની પકિતઓથી શોભતી વનપકિતઓ હોઈને કુળો તથા પદલવોની શોભા નિત્ય રહે છે તે તે ખડોના વનોમા ખડોના પર્વતોના શિખરો પર, પહાડોની સર્વ ગુફાઓમા અને નિર્ભેળ જળાશયોમા કમળોની પકિતઓ વિકસી રહી છે હસો તથા સારસ પક્ષીઓના ટોળા કર્યા કરે છે અને પક્ષીઓ કલ્લોલ કરે છે વળી ન્યા જળકીડા વગેરે વિનોદો કરી ત્યાના લોકો આનંદ કરે છે અને સુદર સ્ત્રીઓની મનોહર ભ્રમરોના વિલાસોના તે તે સ્થાનોમા પણ યુવાન સ્ત્રીઓ સાથે ઇચ્છાનુસાર કર્યા કરે છે વળી એ નવે ખડોમા લોકો પર કૃપા કરવારૂપ રસમા જ કેવળ દૃષ્ટિવાળા આદિ પુરુષ ભગવાન નારાયણ દેવીનું આરાધન કર્યા કરતા રહી પોતે પણ સર્વ લોકો વડે પૂજ્ય છે, તેમ જ પોતાની જુદી જુદી ભૂતિઓથી સ્થપાઈને લોકોની પૂજના નિમિત્તે સર્વકાળ ત્યા સમીપમા જ રહે છે ઇલાવૃત ખડમા તો બ્રહ્માની ભ્રમરના મધ્યભાગમાથી ઉત્પન્ન થયેલા એકલા રુદ્ર જ સ્ત્રીઓ સાથે હમેશા વસે છે એ ક્ષેત્રમા ખીજે કોઈ પણ પુરુષ પ્રવેશી શકતો નથી, કારણ કે પાર્વતીના શાપને લીધે ત્યા ખીજે હરોઈ પુરુષ સ્પર્શ સ્ત્રી થઈ જાય છે વળી ત્યા પાર્વતી જેઓના સ્વામિની છે, એવી અસખ્ય કરોડો સ્ત્રીઓના સમૂહો થી સેવાતા રુદ્રદેવ પોતે સર્વ પ્રાણીઓના હિતની ઇચ્છાથી પોતાના કારણ અને (વિષ્ણુની) એથી તામસી ભૂતિરૂપ સકર્ષણ દેવ—રોષનાગનુ ભજન કરે છે અને ધ્યાનયોગ દ્વારા એકાગ્ર થયેલા મન વડે ભગવાન રુદ્ર તેમની ઉપાસના કરે છે (તે વેળા પોતે આવા મન્ત્રજપ કરે છે કે,) ‘કંન્યો ભગવતે મહાપુરુષાય સર્વગુણસંસ્થાનાય નન્તાયાઽ વ્યક્ત્યા નમઃ । સર્વ ગુણોના પ્રકાશક, અનંત અને આમાપ ભગવાન મહાપુરુષને નમસ્કાર હો ’ (વળી આવી સ્તુતિ કરે છે કે) હે ભજવાયોગ્ય ! હે શરણુરૂપ ચરણકમળવાળા ! હે સમગ્ર ઐશ્વર્યના પરમ આશ્રયરૂપ ! હે ભકતો સામે પોતાના સઘળા રક્ષક સ્વરૂપો પ્રકટ કરનાર ! હે (ભકતોના) સસારનો નાશ કરનાર અને (અભકતોને) સસાર દેખાડનાર ! તમને ઇશ્વરને હું ભજુ છું ક્રોધનો વેગ નહિ જીત

નારા અમારી દૃષ્ટિ જેમ વિષયોથી તથા ઇદ્રિયોથી લેવાઈ જાય છે, તેમ જગતને નિયમિત રાખવા સર્વ તરફ તમે જોયા કરો છો, છતા તમારી દૃષ્ટિ વિષયોથી તથા ઇદ્રિયોથી લેશ પણ લેપાતી નથી, એવા તમને માનસિક જ્ય કરવા ઇચ્છતો કયો (મુમુશુ) પુરુષ ન માને ? તમે પોતાની માયાને લીધે જાણે ખરાપ દૃષ્ટિવાળા હો, મદોન્મત્ત જેવા અને મદિરા તથા આસવથી જાણે લાલ નેત્રોવાળા હો તેવા ભાસો છો, (પણ ખરી રીતે તેવા તો નથી જ,) વળી તમારા ચરણના સ્પર્શથી મોહિત ઇદ્રિયોવાળી નાગાગ નાઓ લજ્જાને લીધે તમારુ પૂજન પણ કરી શકતી નથી, એવા તમને કોણ ન માને ? વેદના મન્ત્રો, જેમને આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા નાશનું કારણ છતા એ ત્રણેથી રહિત અને અનંત કહે છે તેમ જ પોતાના એક હજાર મસ્તકોરૂપ સ્થાનોમાના કોઈક અમુક પર સરસવતી પેઠે રહેલા ભૂમડળને તમે જાણતા નથી, એવા તમને નમસ્કાર હો સત્ત્વ ગુણરૂપ આશ્રયવાળુ મહારાત્ત્વ ગુણના નિમિત્તવાળુ જેમનું પ્રથમ શરીર હતું, જેમાથી ભગવાન બ્રહ્મા જન્મ્યા છે અને તે બ્રહ્માથી જન્મેલો હું પોતાના તેજરૂપ અહકારથી વીંટાઈને દેવવર્ગ, ભૂતવર્ગ તથા ઇદ્રિયવર્ગને ઉત્પન્ન કરુ છું, તે તમને નમસ્કાર હો એ મહારાત્ત્વ, અહકાર, દેવવર્ગ, ભૂતવર્ગ તથા ઇદ્રિયવર્ગ—આ આમે બધા દોરીથી બાંધેલા પક્ષી ઓની પેઠે જે મહાત્માને વશ છીએ અને જેમની કૃપાથી આ બ્રહ્માડને સરજીએ છીએ, તે તમને નમસ્કાર હો ભારે સસારથી મોહ પામેલો આ લોક ક્રમોરૂપી ગાદોને પમાડતી જેમણે બનાવેલી માયાને અનાયાસે જ જાણે છે, પણ તે માયાથી તરવારનો ઉપાય કદી જાણતા નથી તે જગતનો લય તથા ઉદય કરનાર સ્વરૂપવાળા તમને નમસ્કાર હો

શ્રીનારાયણ જોડ્યા એમ ભગવાન રુદ્ર ઇલાવૃત ખડમા દેવીજાણી વીંટાઈને પ્રભુ સકર્ષણુદેવ ની ઉપાસના કરે છે, તે જ પ્રમાણે ભદ્રાશ્વખડમા ભદ્રાશ્વ નામનો ધર્મનો પુત્ર અને તેના કુળના મુખ્ય પુરુષો, જેઓ ‘ભદ્ર’ નામના તે ખડમા અધિપતિ ના સેવકો છે, તેઓ પણ ‘હયગ્રીવ નામથી કહેવાતી

હે નારદ! જે વેળા બલિરાજના યજ્ઞમાં વિષ્ણુ ભગવાન વામન ત્રિવિક્રમમૂર્તિ બન્યા, ત્યારે એમના ડાબા પગના અગ્રદાન નખથી ચિરંઈ ગયેલા બ્રહ્માડના ઉપરના ભાગના છિદ્રમાંથી આદર દાખલ થયેલી સ્વર્ગની ગંગા તે જ સ્થળે મેરુના શિખર પર ઊતરી હતી લોકોના સર્વ પાપોને દૂર કરનાર જળથી વ્યાપ્ત એ ગંગા સાક્ષાત્ 'ભગવત્પદી' એવા નામથી લોકો મા પ્રખ્યાત થઈ હતી અને પછીથી હજારો યુગના ધણા કાળે સ્વર્ગના મસ્તક પર આવીને તે ઈશ્વરી દેવી દેવનદી ત્યાં રહ્યા હતા, જે સ્થાન 'વિષ્ણુપદ' નામે ત્રૈલોક્યમાં પ્રખ્યાત છે વળી ન્યા ઉત્તાનપાદ ના પરમ પવિત્ર પુત્ર ધ્રુવ ભગવાનના ચરણકમળરૂપ કમળના દાડાની રજને ખારણું કરતા રહે છે અને આજે પણ તે રાજર્ષિ અચલ પદવીનો આશ્રય કરી ત્યાં જ રહ્યા છે તે સ્થળે ધ્રુવનો પ્રભાવ જાણનારા ઉદાર મનના સમર્પિઓ સર્વ લોકનું હિત કરવાની ઈચ્છાથી એ ધ્રુવની પ્રદક્ષિણા કરી રહ્યા છે અને તે સમર્પિઓ 'આ ગંગા નદી આત્માતિક (કેવળ) સિદ્ધરૂપ હોઈ તપ કરનારાઓને સિદ્ધિ આપનાર છે,' એમ જાણી જટાન્મૂળને ધારણ કરતા મસ્તકથી ગંગા નદીને આદર આપે છે એ વિષ્ણુપદમાંથી નીચે ઊતરતી દેવી ગંગા અનેક કચેડો વિમાનોથી વ્યાપ્ત દેવયાન માર્ગમાં થઈને ચદ્રમડાને ભીંજવી (મેરુ પર આવેલા) બ્રહ્માના ધામમાં પડે છે હે નારદ! ત્યાંથી ચાર ભાગે જુદી જુદી થઈને તે દેવી ચાર દિશાઓમાં ચાર નામે વહી રહી છે, અને તે જ સીતા, અલકનદા, ચક્ષુ તથા ભદ્રા એવા નામોથી પ્રસિદ્ધ થઈ સમુદ્રમાં મળી રહે છે તેમાં સીતા નામની ગંગા, બ્રહ્મલોકમાંથી કેસરાચલ નામના પર્વતના શિખરે પર થઈને વહેતી ગંધમાદન પર્વતના શિખર પર પડે છે અને ત્યાંથી તે પાપ હરનારી નદી ભદ્રાસ્વ ખડની વચ્ચે થઈને પૂર્વ દિશામાં આવે છે અને ત્યાં દેવાથી પૂનઃઈને તે નદી ખાસ સમુદ્રમાં મળે છે એ જ પ્રમાણે યીજ ચક્ષુ નામની દેવનદી તે બ્રહ્મલોકમાંથી નીકળી માલ્યવાન પર્વતના શિખર પર આવે છે અને ત્યાંથી નીકળી વેંગમુકત થઈ કેતુમાલ ખડમાં આવીને પશ્ચિમ દિશામાં જઈ સમુદ્રમાં મળે છે તે જ

પ્રમાણે અલકનદા નામની પવિત્ર પ્રખ્યાત ત્રીજી ગંગાધારા બ્રહ્મલોકમાંથી દક્ષિણમાં ધણા પર્વતોના શિખરો તથા વનોને યોજી ગી હેમકૂટ નામના ઉત્તમ પર્વત પર આવે છે અને ત્યાંથી નીકળી ધણા જ વેંગવાળી થઈ ભરતખડમાં આવીને દક્ષિણ સમુદ્રમાં મળે છે એ નદીમાં સ્નાન કરવા જતા મનુષ્યોને પગલે પગલે રાજસૂય તથા અશ્વમેધ વગેરે યજ્ઞોનું ફળ દુર્લભ નથી તે જ પ્રમાણે ત્રૈલોક્યને પવિત્ર કરતી ભદ્રા નામની ચોથી ગંગાધારા બ્રહ્મલોકથી નીકળી શુભવાન પર્વત ઉપર થઈને ઉત્તરકુરુખડને તુલ કરી સમુદ્રમાં મળે છે હે નારદ! મેરુ તથા મદાર પર્વતોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ યીજન પણ નદો તથા નદીઓ ખડોખડમાં ધણા છે, પણ તેમાં ભરત ખડને કર્મક્ષેત્ર કહે છે અને યીજન આઠ ખડો તો પૃથ્વી પરના સ્વર્ગને આપનાર ખડો હોઈ દેવોના બાકી રહેલા પુણ્યોના ભોગરથાનો છે હે નારદ! એ આઠ ખડોમાં લોકોનું આયુષ દશ હજાર વર્ષોનું હોય છે, સ્ત્રીઓ સહિત સર્વ પુરુષો વચ્ચે જેવા અગવાળા, દેવોના જેવા, દશ હજાર હાથી સમાન બળવાળા, મોટા મૈથુનથી સતોથી અને સુખી હોય છે તે લોકોની સ્ત્રીઓ પણ આયુષનું એક વર્ષ એાછું હોય છે, ત્યારે ગર્ભ ધારણ કરે છે વળી તે આઠે ખડોમાં હમેશાં ત્રેતાયુગના જેવા જ કાળ હોય છે

एकवर्षेनैके वायुष्यास्तर्मा स्त्रियोऽपि हि ।

त्रैतायुगसम कालो वर्तते सर्वदैव हि ॥ ૩૭ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં અષ્ટમ સ્કંધ વિરે

અધ્યાય ૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૮ મો⁺

ધલાણુત ખંડનો આચાર

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

તેષુ ભંષુ દેવેશા પૂર્વોક્તિઃ સ્તવત્રેઃ સદા ।

પૂજયન્તિ મહાદેવી જપધ્યાનસમાચિન્તિઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા તે તે ખડોમાં મોટા મોટા દેવો પણ પૂર્વોક્ત સ્તવનોથી જપ, ધ્યાન તથા સમાધિ વડે નિત્ય મહાદેવીને પૂજે છે ન્યા સર્વ

+ આ અધ્યાયના બોગલનીત શ્લોકોથી ઇલાનુસાર ખંડનો આચાર ભક્તિ વધવા માટે વિસ્તારથી કરેલો

ઋતુઓના પુષ્પોની પકિતઓથી શોભતી વનપકિતઓ હોઈને ફળો તથા પલ્લવોની શોભા નિત્ય રહે છે તે તે ખડોના વનોમા ખડોના પર્વતોના શિખરો પર, પહાડોની સર્વ ગુફાઓમા અને નિર્મળ જળાશયોમા કમળોની પકિતઓ વિકસી રહી છે હસો તથા સારસ પક્ષીઓના ટોળા કર્યા કરે છે અને પક્ષીઓ કલ્લોલ કરે છે વળી ન્યા જળક્રીડા વગેરે વિનોદો કરી ત્યાના લોકો આનંદ કરે છે અને સુદર સ્ત્રીઓની મનોહર ભમ્મરોના વિલાસોના તે તે સ્થાનોમા પણ યુવાન સ્ત્રીઓ સાથે ઇચ્છાનુસાર કર્યા કરે છે વળી એ નવે ખડોમા લોકો પર કૃપા કરવારૂપ રસમા જ કેવળ દૃષ્ટિવાળા આદિ પુરુષ ભગવાન નારાયણ દેવીનું આરાધન કર્યા કરતા રી પોતે પણ સર્વ લોકો વડે પૂજ્ય છે, તેમ જ પોતાની બુદ્ધિ બુદ્ધિ ભૂતિઓથી સ્થપાઈને લોકોની પૂજના નિમિત્તે સર્વકાળ ત્યા સમીપમા જ રહે છે ઇલાવૃત ખડમા તો બ્રહ્માની ભમ્મરના મધ્યભાગમાથી ઉત્પન્ન થયેલા એકલા રુદ્ર જ સ્ત્રીઓ સાથે હમેશા વસે છે એ ક્ષેત્રમા ખીજે કોઈ પણ પુરુષ પ્રવેશી શકતો નથી, કારણ કે પાર્વતીના શાપને લીધે ત્યા ખીજે હડકોઈ પુરુષ સ્પર્ષ સ્ત્રી થઈ જાય છે વળી ત્યા પાર્વતી જેઓના સ્વામિની છે એવી અસખ્ય કલોડો સ્ત્રીઓના સમૂહો થી સેવાતા રુદ્રદેવ પોતે સર્વ પ્રાણીઓના હિતની ઈચ્છાથી પોતાના કારણ અને (વિષયની) યોથી તામસી ભૂતિરૂપ સકર્ષણ દેવ-શેષનાગનુ ભજન કરે છે અને ધ્યાનયોગ દ્વારા એકાગ્ર થયેલા મન વડે ભગવાન રુદ્ર તેમની ઉપાસના કરે છે (તે વેળા પોતે આવો મત્રજાપ કરે છે કે,) 'ૐ નમો ભગવતે મહાપુરુષાય સર્વગુણસહ્યાનાવાનન્તાયાઽ વ્યક્ત્યા નમઃ । સર્વ ગુણોના પ્રકાશક અનંત અને આમાપ ભગવાન મહાપુરુષને નમસ્કાર હો ' (વળી આવી સ્તુતિ કર છે કે) હે ભગવાયોગ્ય ! હે શરણરૂપ નરણકમળવાળા ! હે સમગ્ર ઐશ્વર્યના પરમ આશયરૂપ ! હે ભકતો સામે પોતાના સઘળા રક્ષક સ્વરૂપો પ્રકટ કરનાર ! હે (ભકતોના) સસારનો નાશ કરનાર અને (અભકતોને) સસાર દેખાડનાર ! તમને ઈશ્વરને હું ભજુ છું ક્રોધનો વેગ નહિ જીત

નારા અમારી દૃષ્ટિ જેમ વિષયોથી તથા ઇદ્રિયોથી લેવાઈ જાય છે, તેમ જગતને નિયમિત રાખવા સર્વ તરફ તમે જોયા કરો છો, છતા તમારી દૃષ્ટિ વિષયોથી તથા ઇદ્રિયોથી લેશ પણ લેપાતી નથી, એવા તમને માનસિક જય કરવા ઇચ્છતો કયો (મુનુષુ) પુરુષ ન માને ? તમે પોતાની માયાને લીધે જાણે ખરાબ દૃષ્ટિવાળા હો, મદોન્મત જેવા અને મદિરા તથા આસવથી જાણે લાલ નેત્રોવાળા હો તેવા ભાસો છો, (પણ ખરી રીતે તેવા તો નથી જ,) વળી તમારા ચરણના સ્પર્શથી મોહિત ઇદ્રિયોવાળી નાગાગ નાઓ લન્નને લીધે તમારૂ પૂજન પણ કરી શકતી નથી, એવા તમને કોણ ન માને ? વેદના મત્રો, જેમને આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા નાશનું કારણ છતા એ ત્રણેથી રહિત અને અનંત કહે છે તેમ જ પોતાના એક હજાર મસ્તકોરૂપ સ્થાનોમાના કોઈક અમુક પર સરસવતી પેઠે રહેલા ભૂમડળને તમે જાણતા નથી, એવા તમને નમસ્કાર હો સરવ ગુણરૂપ આશ્રયવાળુ મહત્તરવ ગુણના નિમિત્તવાળુ જેમનું પ્રથમ શરીર હતું, જેમાથી ભગવાન બ્રહ્મા જન્મ્યા છે અને તે બ્રહ્માથી જન્મેલો હું પોતાના તેજરૂપ અહકારથી વીંટાઈને દેવવર્ગ ભૂતવર્ગ તથા ઇદ્રિયવર્ગને ઉત્પન્ન કરુ છું તે તમને નમસ્કાર હો એ મહત્તરવ, અહકાર, દેવવર્ગ, ભૂતવર્ગ તથા ઇદ્રિયવર્ગ-આ અમે બધા દોરીથી બાંધેલા પક્ષી ઓની પેઠે જે મહાત્માને વશ છીએ અને જેમની કૃપાથી આ બ્રહ્માડને સરજીએ છીએ, તે તમને નમસ્કાર હો ભારે સસારથી મોહ પામેલો આ લોક કર્મોરૂપી ગાંઠોને પખાડતી જેમણે બતાવેલી માયાને અનાયાસે જ જાણે છે, પણ તે માયાથી તરવારનો ઉપાય કદી જાણતા નથી તે જગતનો હય તથા ઉદમ કરનાર સ્વરૂપવાળા તમને નમસ્કાર હો

શ્રીનારાયણ બોલ્યા એમ ભગવાન રુદ્ર ઇલાવૃત ખડમા દેવીગણોથી વીંટાઈને પ્રણ સકર્ષણદેવ ની ઉપાસના કરે છે, તે જ પ્રમાણે ભદ્રાશ્રવખડમા ભદ્રાશ્રવા નામનો ધર્મનો પુત્ર અને તેના કુળના નુપ્ત પુરુષો, જેઓ 'ભદ્ર' નામના તે ખડના અધિપતિ ના સેવકો છે, તેઓ પણ 'હયગ્રીવ નામથી કહેવાતી

વિષ્ણુની પ્રખ્યાત મૂર્તિ હયગ્રીવનુ આરાધન કરે છે અને બાહરના બીજા વ્યાપારને રોકતી શ્રેષ્ઠ સમાધિ વડે ચિત્તાના વિષયરૂપ કર્સેની તે હયગ્રીવ મૂર્તિની જ સ્તુતિ કરવા સહી તેમને શરણે જાય છે એ વેળા તે ભદ્રશ્રવાઓ આ મન બોલે છે 'ૐ નમો ભગવતે ધર્માત્મવિજ્ઞાપનાય નમ ।' ચિત્તને શુદ્ધ કરનાર ભગવાન ધર્મને નમસ્કાર, નમસ્કાર હો ' (અને આમ સ્તુતિ કરે છે) ' આહો ! ભગવાનની આ માયા આશ્ચર્યકારક છે, કારણ કે આ લોક મરેલા પુત્રને કે પિતાને બાળી આવી પોતે તેના ધનથી જીવવા ઇચ્છે છે, તુચ્છ વિષયસુખ સેવવા માટે પાપના જ વિચાર કરે છે અને પોતે દેખે છે છતાં સર્વનો નાશ કરતા પોતાના મૃત્યુને જોતા નથી ! વળી વિદ્વાનો જગતને નાશવત કહે છે અને અધ્યાત્મ વેત્તા પડિતો પ્રત્યક્ષ જુઓ છે, છતાં હે અજ્ઞાના દેવ ! તમારી માયાથી મોહ પામે છે, આ તમારી માયા ઘણી જ વિચિત્ર છે, (માટે શાસ્ત્રોની ધમાલમ્મા પડ્યા વિના) આપ અજ્ઞાને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ આપ અકર્તા અને આવરણરહિત છો છતાં જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા નાશરૂપ આપનું કર્મ સ્વીકાર્યું છે, તે આશ્ચર્ય નથી, કેમ કે માયાને લીધે મર્જના આત્મારૂપ અને સર્વ કાર્યોના કારણરૂપ આપમા સૃષ્ટિરૂપ કર્મ ઘટે જ છે અને ખરી ઉપાધિથી રહિત આપ વિષે આવરણરહિતપણ તથા અકર્તા પણ પણ ઘટે જ છે યુગના અંતે (પ્રલય થયો હતો ત્યારે) તમે ગુણરૂપ દેવે હરેલા વેદોને જેમણે પુરુષ તથા ધોડાનુ શરીર ખસીને તે વેદોની માગણી કરતા બ્રહ્માને રસાતળમાથી લાવી આપ્યા હતા તે નવ્ય સહસ્રવાળા (હયગ્રીવ) તમને ' નમસ્કાર હો ' એમ ભદ્રશ્રવણ નામના તે લોકો દેવોના ઈશ્વર હયગ્રીવ-વિષ્ણુની સ્તુતિ કરે છે અને તેમના ગુણો વર્ણવે છે એમના આ ચરિત્રનો જે પાઠ કરે તથા (બીજાઓને) સંભળાવે, તે પણ પાપરૂપી કમુક (કનલી) ત્યજીને દેવીના લોકમા જાય છે ૧-૨૯

પર્ણાં ચરિતમેતદ્વિ યઃ પઠેન્નૃણ્યવેચ ય ।

વાપકચ્ચુકમુત્યુજ્ય દેવીલોકં વ્યજેચ સઃ ॥૨૯॥

અધ્યાય ૮ મો તમામ

અધ્યાય ૯ મો *

ખંડાના ઉપાસ્ય દેવો

બીનાસયણ ઝગચ

હરિર્વિષ્ણુ ચ ભગવાન નૃપહરિઃ પાપનાશનઃ ।

વર્તેતે યોગયુક્તાત્મા મક્તાનુમદ્ધકારકઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીનાસયણ બોલ્યા હરિર્વર્ધ ખંડમા પાપનો નાશ કરનાર અને ભકતો પર કૃપા કરતા ભગવાન નૃસિંહ યોગમા આત્માને યોજીને રહે છે તેમના એ પ્રિય સ્વરૂપનુ ભગવાનના મહાન ભકત અસુર-પ્રહલાદ ભકિતયુક્ત થઈ દર્શન કરે છે અને તેમના ગુણોનુ સહસ્ર પોતે જાણતા હોઈ સ્તવન કરે છે (તે વેળા આ મનોચ્ચાર કરે છે) ' ૐ નમો ભગવતે નરસિંહાય નમસ્તેજસ્તેજસે આચિરાવિર્ભવ વચ્ચદ્રઢ કર્માશયાન રન્ધય રન્ધય, તમો પ્રસ પ્રસ ઔસ્વાહા, અમયં મમાત્મનિ મૃતિયાઃ ઔક્ષ્મામ્ । દરેક તેજના પણ તેજ ભગવાન નરસિંહને નમસ્કાર હો હે વચ્ચે જેવી દાહોવાળા ' આપ પ્રકટ થાઓ, પ્રકટ થાઓ, કર્મોની વાસનાઓને બાળી નાખો, બાળી નાખો, અગ્નિરૂપ અધકારને ગળી જાઓ, ગળી જાઓ, અને મારા અત કરણમા અભયરૂપ થાઓ ' (આ મનઝાપ કરી આવી સ્તુતિ કરે છે) ' જગતનુ કલ્યાણ થાઓ હૃદ લોકો ફરતા ત્યજ દો, પ્રાણીઓ બુદ્ધિથી પરસ્પર કલ્યાણ જ વિચારો તેઓનુ મન શમદમાદિ ગુણોને મેળવો અને અમારી બુદ્ધિ પણ નિષ્કામ થઈ ભગવાન મા પ્રવેશો, અમને કોઈનો પણ સગ ન થાઓ કદાચ સગ થાઓ તો ધર, સી, પુત્ર, ધન તથા બધુઓનો તો કદી ન થાઓ પણ ભગવાનના પ્રિય ભકતોનો જ થાઓ કારણ કે પ્રાણી માત્ર આજીવિત્તથી સતુલ રહેતો જાતી પુરુષ જેવો જલદી સિદ્ધ થાય છે, તેવો છદ્ધિઓ પર પ્રીતિવાળો સિદ્ધ થતો નથી વળી ભગવાનના ભકતોના સગથી મેળવેલા ભગવાનના પરાક્રમરૂપ તીર્થને વારવાર (સાંભળવા વગેરેથી) સેવતા મનુષ્યોના અંત કરણમા વસેલા ભગવાન તેઓનો માનસિક મેલ દૂર કરે છે, પણ ગંગાદિ તીર્થો તો વારવાર સેવતા મનુષ્યોના શરીર

* આ અધ્યાયમા મત્રો નિવાપ ત્રેવીસ સ્વોકોથી બીજા ખંડમા સેવ-સેવને કલેવાશે

પરનો જ મેલ કેવળ દૂર કરે છે માટે ભગવાનના પરાક્રમને કોણ ન સેવે ? જેને ભગવાનના નિષ્કામ ભક્તિ હોય, તેનામા સર્વ ગુણો સાથે દેવતાઓ વસે છે, પણ ભગવાન ઉપર ભક્તિ વિનાના અને વિષયસુખ ન હોવા છતાં મનોરથથી બહાર દોડતા મનુષ્યને (જ્ઞાન, વૈરાગ્ય વગેરે) મોટા પુરુષોના ગુણો ક્યાથી પ્રાપ્ત થાય ? જેમ પાણી જ માછલાનું પ્રિય જીવન છે, તેમ ભગવાન જ પ્રાણીમાત્રના સાક્ષાત્ આત્મા છે, તેમ સમજી ધર છોડીને મોટા કહેવાયેલા છતાં મનુષ્ય જે ધરમા આસકત થાય, તો તેની મોટાઈ સ્ત્રી-પુરુષોના નેડલાની પેઠે કેવળ ઉંમરથી જ છે (જેમ નાના નેડા કરતા વૃદ્ધ નેડા ઉંમરે જ મોટા ગણાય છે તેમ), માટે તૃષ્ણા, રાગદ્વેષ, ક્રોધ, અભિમાન, લાલચ, ભય, ગરીબાઈ અને માનસિક પીડાના મોટા મૂળરૂપ અને જન્મમરણના (ચોકધારા) ચગડોળ જેવું ધર છોડ્યા પછી સર્વ તરફથી નિર્ભય નૃસિંહ ભગવાનના ચરણનું જ તમે ભજન કરો

એમ દૈત્યપતિ તે પ્રહ્લાદ પણ પોતાના હૃદય કમળમા વસતા અને પાપરૂપી હાથીને (મારવામા) સિંહ સરખા નૃસિંહની દરરોજ સ્તુતિ કરે છે કેતુમાલ ખડમા કામદેવનું રૂપ ધારણ કરતા ભગવાન રહે છે અને તે ખડના અધિપતિઓને સર્વકાળ પૂજ્ય છે તે ખડના સ્વામિની અને મોટા પુરુષોને માન આપતા સમુદ્રપુત્રી હામ્બી આ સ્તોત્રોથી તે ભગવાન ની ઉપામના કરે છે (તેમા પ્રથમ આ મનોવ્યાર રે છે) ' ઓ હૈં હૈં હૈં હૈં નમો મગવતે હૃષીકેશાય સર્વગુણવિશેષૈર્વિલક્ષિતાત્મને આકૃતીના ચિત્તીના ચૈતસા વિશેષાણા ચાધિપતયે પોહશકલાય ચ્છન્દોમયાયાત્ર મચાયામૃતમચાય સર્ગમચાય મહસે ઓજસે વલાય કાન્તાય કામાય નમસ્તે ડમયત્ર મૂચાત્ । ' ઇદ્રિયોના નિપાતા, સર્વશ્રેષ્ઠ વસ્તુઓ દ્વારા જણાયેલા સ્વરૂપ વાળા, ક્રિયાઓ, જ્ઞાનો, ચિત્તાના સકલપો અને તેના વિષયોના અધિપતિ (અગિયાર ઇદ્રિયો તથા પાંચ વિષયોરૂપ) સોળ કળાઓવાળા, વેદોક્ત કર્મોથી પ્રાપ્ત કર્યા યોગ્ય, અન્તમય, અમૃતમય, સર્વમય, શરીરની શક્તિરૂપ, ઇદ્રિયની શક્તિરૂપ, મનોબળરૂપ અને પતિરૂપ તમને કામદેવને (આ

લોક તથા પરલોક) બંને લોકમા નમસ્કાર હો । (એમ મનોવ્યાર કરી આમ સ્તુતિ કરે છે) લોકમા જે સ્ત્રીઓ આપોઆપ જ ઇદ્રિયોના ઈશ્વર તમને વ્રતો દ્વારા આરાધીને બીજા પતિને ઇચ્છે છે, તે સ્ત્રીઓના એ પતિઓ તેમના પ્રિય સતાન, ધન તથા આયુષનું રક્ષણ કરી શકતા નથી, કેમ કે તેઓ પોતે જ પરતપ્ત હોય છે, માટે પતિ તો એવો જ હોવો નેઈએ કે જે પોતે સર્વ તરફથી નિર્ભય હોય અને ભયાતુર મનુષ્યનું સર્વ તરફથી રક્ષણ કરી શકે એવા પતિ તો તમે ચોક જ છો, (બીજા કોઈ નથી, ચોટલે તમારા વિના બીજા પતિ ઇચ્છવો જ ન નેઈએ) તમે આત્મલાભ કરતા બીજાને અધિક માનતા નથી, નહિ તો (બીજાને અધીન સુખવાળાની) સ્વતંત્રતા રહેતી જ નથી અને એ પણ ખરું છે કે, જે અનેક સ્વતંત્ર હોય તો પરસ્પર ભય થાય જે સ્ત્રી તમારા ચરણકમળની પૂજનને જ ઇચ્છે છે, (પણ બીજું કોઈ કળ ઇચ્છતી નથી,) તે સ્ત્રી સર્વ ઇચ્છિત સુખોને પામે છે હે ભગવન ! (તમારા સિવાય) બીજું કળ ઇચ્છીને જે તમને પૂજ્યા હોય તો માન તે ઇચ્છેનું જ તમે આપો છો પછી (તે કળભાગ પૂરો થાય ત્યારે) ભાગી પડેલી માગણીવાળી તે સ્ત્રી દુઃખ પામે છે હે અગ્નિ ! ઇદ્રિયસુખમા બુદ્ધિવાળા પ્રાણા, રક્ત, દેવો તથા અસુરો વગેરે મારી પ્રાપ્તિ માટે ઉગ્ર તપ કરે છે, પણ તમારા ચરણનું શરણ લીધા વિના તેઓ મને પામી શકતા નથી, કેમ કે હું તમારામા જ હૃદયવાળી છું હે અમ્યુત ! (ભક્તોએ) વદન કરેનું તમારું જે હસ્તકમળ તમે ભક્તોના મસ્તક પર (કૃપાથી) મૂક્યું છે, તેને જ મારા મસ્તક ઉપર પણ મૂકો (નેકે તમારો મારા પર અનાદર નથી કેમ કે) હે સર્વશ્રેષ્ઠ તમે મને છાતીમા ચિહ્ન રૂપે ધારણ કરો છો, (છતાં મારા ઉપર તો તમારો કેવળ આદર જ છે, પણ ભક્તો ઉપર તો ખૂબ કૃપા છે,) માટે તમારી ઈશ્વરની માયાને લીધે તમારી પોતાની ઇચ્છા બળવા કોણ સમર્થ છે ?

વળી એ જ પ્રમાણે પ્રજાપતિ વગેરે તે ખડના (બીજા) સ્વામીઓ કામનાની સિદ્ધિ માટે લોકોના

બધુસ્વરૂપ કામદેવની સ્તુતિ કરે છે ગચ્છ નામના
ખડમા દેવો તથા ચાસુરોને વદન કરવા યોગ્ય ભગવાન
ના ઉત્તમ મત્સ્યાવતારની મૂર્તિને મનુ કાયમ સ્તવ્યા
કરે છે (તે આ મનોચ્ચાર કરે છે કે) ‘‘ઔનમો
સુલ્યતમાય નમ સત્ત્વાય પ્રાણાયોજસે ષઠાય મહા
મત્સ્યાય નમ । મોમા મુખ્ય, સત્વગુણપ્રવાન,
પ્રાણરૂપ, ઓઞસરૂપ અને બઞરૂપ તમને મહા
મત્સ્યને તમસ્કાર તમસ્કાર હો (પછી આમ સ્તુતિ
કરે છે) વેદરૂપી મોગી ગર્જનાવાળા અને નર્વ
લોકપાત્રોએ જેમનુ રૂપ જોડું નથી એવા તમે
અદર ને બહાર—બધે (વ્યાપકપણે) વિચર્યા કરો
હો જેમ મનુષ્ય લોકડાની પૂતળીને વગ રાખે છે,
તેમ જે (વિધિ—નિયંધના આગયરૂપ પ્રાણપ્રાદિ
નામથી) આ જગતને વગ રાખે છે, તે જ ઈશ્વર
તમે હો દૈવરૂપી તાનવાળા લોકપાત્રો (પ્રમાણરૂપ)
તમને હોડી જુદા જુદા ની અને પછી એના મળીને
પણ બેપગા, ચોપગા, સપાં અને આ જગતમા જે
ઠઈ દેખાય છે, તેનુ રક્ષણ કરવા સમર્થ થયા ન
હતા (તે જ તમે પ્રાણરૂપે સર્વનુ રક્ષણ કરનારા
ઈશ્વર હો) મોગની પતિતઓવાળા પ્રત્યક્ષના
સમુદ્રમા ગોપધિઓ તથા વેનાઓના ભડારરૂપ
આ પૃથ્વીને મારી નાગે ધારણ કરી તમે બળથી
ધણ જ આ હતા, તે જગતના પ્રાણસમૂહના
નિયતા તમને તમને હો । એમ રાજઓમા શેષ
મનુ સનયોને ૧૫તાર દેવેશ્વર મત્સ્યાવતારની સ્તુતિ
કરે છે તે મનુ મોગ ભત્રોમા ઉત્તમ છે ભગવાનના
ધ્યાનરોગી તેમના તમત્ર પાપો દૂર થયા હોઈ
તેઓ ભત્રીની ભાસાનની મેદા કરતા નહે છે

ધ્વાનયોગેભ દરસ્ય નિર્જૂનાશયસ્કમય ।

માસ્તે પરિવરન્ મન્ત્યા મહામાગવતાત્તમ ॥૨૩॥

હિન શીલોના ૧૫તમ પ્રપચમમા ન્દયમ રૂપ વિ

ધ્યાય ૮ એ ૩મામ

અધ્યાય ૧૦ મો*

ખંડાતા ઉપાસ્ય દેવો (ચાણુ)

નારાયણ ઉચ્ચ

હિરણ્યમે નામવર્ચ મગવાનુ કુર્મરૂપધૃક ।

માસ્તે યોગપતિ સોડયમર્ચ્યા પૂજ્ય ર્થયતે ॥૧॥

શ્રી નારાયણ ખાલ્યા હિરણ્યમે નામના ખડમા
કાયબાનુ રૂપ ધારણ કરતા યોગેશ્વર—ભગવાન રહે
છે અને તે અર્ધમા વડે પૂજાય છે (એ સમયે આ
મનોચ્ચાર કરે છે)

ઔનમો મગવતે અકૂપારાય સર્વસત્ત્વગુણવિશેષનાય
નોપલક્ષિત્વાનાય નમો વર્ષમે નમો મૂન્ને નમો
વસ્થાનાય નમસ્તે । સપૂર્ણ સત્વગુણ જેમનુ વિશેષ
છે જેમનુ સ્વાત જણાયુ નથી, સર્વ કરતાં
પૂજ્ય સર્વાપક અને સર્વતા આધાર રૂપમૂર્તિ
તમને તમસ્કાર હો (પછી આમ સ્તુતિ કરે છે)
પોતાની માયાની પ્રકારતા આ પદાર્થોનુ જે
સ્વરૂપ અનેક રૂપોથી જણાય છે, એને કેવળ
ખોટુ જણાવવાને લીધે જેની સમ્યા નથી તે જેમનુ
રૂપ છે, એ અવાર્ણીય પ્રપચસ્વરૂપ તમને તમ
સ્કાર હો । જરાયુજ, સ્વેદજ, અડજ, ઉદ્ભિજ
સ્વાવર જનમ દવા મયિઓ, પિત્તગો ભૂતો
છિદ્રિઓ સ્વર્ગ આકાશ, ભૂમિ, પર્વતો, નદીઓ,
નમુદ્રો લીપો રૂદો અને નક્ષત્રો—આ બધુ તમે
એ જ રૂપે યોગ્ય છે (અર્થાત્ તમારાથી આ
કઈ જુદુ નથી) જેમનામા અસખ્ય મેદાવાળા
નામા રૂપો તથા આતૃતિઓ છે, એ તમારા વિષે
(કૃપિત આદિ સાખ્યનાત્રતા) વિદ્વાનોએ જે આ
(ઓવીસ) તરણીની સમ્યા ક પી છે, તે જે તત્ત્વજ્ઞાન,
બી દૂર થાન છે તે પગમાર્થસ્વરૂપ તમને તમસ્કાર હો ।

એમ મયેમા તે ખડતા આધિપતિઓ સામે
સર્વ પ્રાણીઓના ઉત્પાદક અને દેવોના પપુ નિયતા
પ્રભુ—ભગવાતારની સ્તુતિ કરે છે, તેમના ગુણો
ગાય છે અને તેમને ભજે છે તે જ પ્રમાણે ઉતાર
કુરુખડમા ભગવાન ચતુરુપ આદિનારૂપે રહે છે
અને પૃથ્વી વડે સદા પૂજાય છે એ પૃથ્વી દેવોનો

* ૬૧ જ ન્દયમાર્થે લીટ મેદોથી ખડતા ઉપાસ્ય
દવા મેદોએ

નાશ કરનાર દેવ યશ્વરાહમૂર્તિ—વિધાને વિધિ પ્રમાણે પૂજને ભક્તિથી પીંગળેલી હોઈ પીંગળેલા હૃદયકમળ વાળી વધીને આમ સ્તુતિ કરે છે (તે વેળા પ્રથમ આ મન્ત્રોચ્ચાર કર છે) ૐ નમો ભગવતે મન્ત્રતત્ત્વલિ ગાય યજ્ઞક્રત્વે મહાધ્વારાચર્યાય મહાવરાહાય નમઃ કર્મચક્રાય ત્રિયુગાય નમસ્તે । મન્ત્રો વડે ખતખર જણાતા, પશુ આધવાના ખીલા વગરના યજ્ઞોરૂપ, પનુ આધવાના ખીલા સહિત યજ્ઞોરૂપ, મોગ યજ્ઞો જેમના અવયવો છે એવા, કર્મો વડે શુદ્ધ—ચરુકર્તોરૂપ અને સત્ય, દાખર તથા ચેતણુગરૂપ તમને મહાવારાહને નમસ્કાર હો ' (એ મન્ત્ર યોદ્ધાને પછી આમ સ્તુતિ કરે છે) ' કર્મો અને તેમના કળો વડે ઢકાઈ જઈ નહિ પ્રકાશતા જેમના સ્વરૂપને જેવા ઈચ્છતા ચતુર વિદ્વાનો જેમ મથન સાધનથી લાકડામા અગ્નિને શોધવા મળે છે, તેમ મનરૂપી વિવેક નાધનથી, દેહ, ઇન્દ્રિયો વગેરેમા શોધવા મળે છે અને એમ મથન કરતા જેમનુ સ્વરૂપ પ્રકટે છે, એ તમને નમસ્કાર હો વિધ્યો, ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારો, ઇન્દ્રિયોના દેવો, દેહ, કાળ અને આહાર આ માયાના કાર્યો દ્વારા જેમનુ સ્વરૂપ (સત્ય વસ્તુરૂપે) જોઈ શકાય છે અને જેમની બુદ્ધિ વિચાર તથા યમ—નિયમાદિ માધનો વડે નિશ્ચયવાળી થઈ હોય છે, તેઓએ માયાથી થતી આકૃતિ જેમાથી દૂર કરી છે એ તમને નમસ્કાર હો, જેમણે (પોતા માટે નહિ પણ) જીવન માટે ઈચ્છેલા જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ તથા નાશને માયા પોતાના ગુણો વડે કરે છે, (જોકે માયા જડ છે છતા) જેમ લોહચુપકને લીધે લોહુ ભમે છે, તેમ એ માયા જેના આશ્રયવાળી થઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે માયાના ગુણોના અને જીવના અદ્યેશના માફી તમને નમસ્કાર હો જગતના આદિકારણ જે વરાહ મૂર્તિ મને પૃથ્વીને રસાતલમાથી ઘડતી આવણી ઉપર લઈ પ્રલયકાળના તમુદ્રમાની લાથીની પેઠે બપોર નીકળ્યા હતા અને પછી સામા હાથી જેવા દૈત્ય—હિરણ્યકાશનો નાશ કરી ઝીડા કરતા ડાબા ન્હા હતા, તે વ્યાપક પ્રભુને હુ પ્રણામ કરુ છુ '.

એ જ પ્રમાણે કિપુરુષ ખડમા નર્વના ઈશ્વર, આદિપુરુષ, દતારથપુત્ર, સીતાયુકત ભગવાન રામચંદ્ર

દેવને હનુમાન સ્તવે છે (અને પ્રથમ આ મન્ત્રોચ્ચાર કરે છે) ૐ નમો ભગવતે ઉત્તમશ્લોકાય નમઃ આર્યલક્ષણશીલવ્રતાય નમઃ વપશિક્ષિતાત્મને વપાસિત શ્લોકાય નમઃ સાધુવાદનિકપણાય નમો વ્રહ્મણ્યદેવાય મહાપુરુષાય મહાભાગાય નમઃ । ઉત્તમ કીર્તિવાળા, ઉત્તમ લક્ષણોવાળા, શીલ તથા વ્રતવાળા, સુરક્ષિત મનવાળા, લોકોની રૂઢિને સેવનારા, યશસ્વી જનોની પરીક્ષા માટે કસોટીરૂપ, બ્રાહ્મણોને શરણુ લેવા યોગ્ય દેવ, મહાપુરુષ અને મહાભાગ્યશાળી ભગવાન રામચંદ્રને વારંવાર નમસ્કાર હો ' (આ મન્ત્ર લણ્ણી આવી સ્તુતિ કરે છે) અતિ શુદ્ધ, ચમનુભવસ્વરૂપ, કેવળ પોતાના પ્રકાશ વડે ગુણોની જગત આદિ અવસ્થાઓનો નાશ કરનાર, દૃશ્ય પદાર્થોથી જુદા, અતિશય શાંત ઉત્તમ બુદ્ધિથી પ્રાપ્ત કરવા શક્ય નામરૂપરહિત અને આહારરહિત જે પરબ્રહ્મ છે તેમને હુ શરણુ જાઉં છુ આ લોકમા પ્રભુનો મનુષ્યાવતાર જે થયો હતો, તે કેવળ રાક્ષસોનો નાશ કરવા માટે જ થયો ન હતો પણ (આ સત્સારમા સ્ત્રીસગ વગેરેથી થતુ દુષ્પ્રખરેખર યાજ્ઞવ મુશ્કેલ છે—આમ) મનુષ્યોને ખતાવવા માટે પણ થયો હતો, નહિ તો પોતાના સ્વરૂપમા જ રમતા પરમાત્મા તે ઈશ્વરને સીતાને લીધે થયેલા દુષ્પ્રયાય જ કેમ કે કારણ કે જિતેન્દ્રિય પુરુષોના આત્મા અને મહાન મિત્ર તે રામચંદ્ર ભગવાન ગૌરવમા કોઈ પણ સ્થળે આસકત ન હતા, તેથી સ્ત્રીને લીધે કરાતા મોહને તે પામવા જ ન જોઈએ, તેમ જ લક્ષ્મણનો ત્યાગ કરના પણ તેમને યોગ્ય જ ન હતો, * (છતા તેમણે જે એવુ એવુ કર્યુ હતુ તે લોકોને બોધ આપવા માટે જ કર્યુ હતુ એમ સમજવુ) મોગ પુરુષથી જન્મ, સૌંદર્ય, વાણી, બુદ્ધિ કે જ્ઞાતિ ભગવાનને પ્રસન્ન કરવામા કારણ નથી, (પણ ભક્તિ

* એક નમો શ્રીરામચંદ્ર સાથે મન્ત્રસા મ્ત્રના દેવદત્ત પ્રથમથી જ શ્રીરામચંદ્ર પાસે વન માની લીધુ હતુ કે, જ નમો મેઈ પણ માણસ જાદર આવે તા તેને તમારે માટે નાખવા પડે એ જ તમને દ્વારમા આવવા દુર્ગત્યને જાણવવા જરૂર આવવા હમણેને માટે નાખવા તેવાર થયેલા શ્રીરામચંદ્ર વત્તિદના કહેવાથી તેમણે ત્યાં કર્યા હતા એ કયા વા શ્રીરામચંદ્રના ઉત્તરકાંડમા છે

જ પ્રત્યુ છે) એ કે તે ઉત્તમ જન્મ વોરથી રહિત
જતા અને વનવાનીઓને પણ આપે । લક્ષ્મણ
ના મોઝાબાઈ પ્રભુ તે નમસ્કારે મિત્રો પ્રી લતા ।
નારે દેવ મસુર, વાનર અથવા મનુષ્ય હશેઈ
પ્રાણીએ આત્મત વૃત્તન આ ઉત્તમ એ મનુષ્યાકૃતિ
પ્રભુ સમનાદ્રુ નો પ્રકાર ભજન પ્રભુ જે ભગવાન
મયોધ્યાવાસી નો પ્રીમા લઈ ગયા લતા ।

શ્રીનાથભુ યોગ્યા એમ કિપુન્ય ખડમા
વાન શ્રેષ્ઠ જનમાત મત્યપ્રતિનાવાળા દુ વ્રતધારી
અને મનગતી પાખડીઓ જેવા નેનોવાળા સમચદ્રો
સ્તવે છે ગાય છે અને ભક્તિથી નો પ્રાગ પૂરે
છે જે મનુષ્ય આ અદ્ભુત શ્રીસમચદ્રની વા
નાભો છે તે મપાપોથી પિત મનવાળો ઘઈ ભ
નદના નમાત લોપો પામે છે ૧ ૨૦

ય વતન્નુપાચિન્ન રામચન્દ્રકથાનકમ્ ।

સર્વપાવિન્નુજાતમા યતિ રામસલોક્ષતામ્ ॥૨૦॥

ઇતિ શ્રીવીરના વ્રતમહાપુરાણમ્ અષ્ટમ - ૧ વિ

અધ્યાય ૧૦ મા નથામ

અધ્યાય ૧૧ મો +

ભરતમહારાજના ઉપાસ્ય દેવો

શ્રીનાથજી ઉપાસ્ય

ભારતાપ્ત્યે ચ વૈરેન્દ્રિજહમાદિજપૂરુષ ।

વિદ્યામિ મયતા ચૈવ સ્તનન નિયતડનિશમ્ ॥૨૧॥

શ્રીનાથભુ યોગ્યા ૨૧ ભ તખડમા આદિ

પુરુષ ૩૩ વા છુ આ તમા । ૨૦ પ્રમ સ્તુતિ

ઉં ૩ (તમે પ્રથમ આ મનોવ્યાગ ૧૦ જે)

૨૦ નમો ભગવત વ્રજમહાસીલોયોપરતાનાત્યાય નમો

ડિન્નિચનિતિય ઋષિઋષભાવ નરનારાયણાય પરમહસ

પરમગુરવ આત્મારામાધિપતવ નમો નમ । ગાત

સ્વનાવવાળા આમ પિત ત્યાગીગોના ધનરૂપ,

અધિગોમા શ્રેષ્ઠ પરમ મોના પ મનુષ્યો આત્મા

ભ મનુષ્યોના અધિપતિ ભગવાન નરનાથના

નમસ્કાર (મા મત ભ તો આસી સ્તુતિ કરે

છે) આ જગતની સૃષ્ટિ નો નાના છે જતા તેમા

૭ મધાત્મા નથી (૩ મધા છુ એમ માતા નથી)

+ આ અધ્યાયના સારો નો અર્થ આપણે કમપુન

અર્થનો આ અધ્યાયો કેવો રહેવા નો અર્થ

દેહમા રહેલા છે છતા દેહના ધર્મો (ભૂખ તરમ
વોરથી) જે દુખ પામતા નથી અને જે દ્રશ્ય
છે છતા દૃશ્યતા ગુણો જેમો દૂષિત કરી શકતા
નથી તે આમકિત હિત ગુરુ અને સામી પરમાત્માને
નમસ્કાર ૮ હે યોગેશ્વર ! ભગવાન પ્રભાએ યોગ
માની જે મુનગતા પ્રી છે તે આ જ છે ૨ અત
મજે દુષ્ટ ત્વાભિમાન છોડી નિર્ગુણ તમારા વિષે ભક્તિ
થી મનો સ્થાપી દ્યુ આ લોક તથા પરલોકના વિષ
યોમા લાપ ઘઈ પુનો ની તથા ધનુ બિતન કરતા
મૂર્ખ મનુષ્ય જેમ આ નિઘ શરીરના નાશથી ભય
ભીત રહે છે તેમ જે વિનાન હોઈને પણ જે ભય
ભીત રહ તો તેનો ગાન્ધાર્યન વોર પરિશ્રમ
અવગ મમરૂપ જ (વ્યર્થ) થયા ગણાય છે આમ
(વિનાનની પણ એવી દશા વાય જ છે તો)

હે પ્રભો ! તમે જ મમત સ્વભાવજન્ય-સહજ

વાનનારૂપ થા । અર્પણ ૮૦ ૨ જેથી હે અધોક્ષજ !

તમારી માના લીધે આ નિઘ શરીરમા બધાયેની

અતિ દુર્લેહ અહતા-મમતાને અમે જલદી તોડી

નાખીએ એમ મુનિઓમા શ્રેષ્ઠ આ સમગ્ર

સારદૃષ્ટિના આપણ (તમે) નારદ સર્વ દાયોથી

ચિત દવ ના નાતની હમગા સ્તુતિ કરો છો હ દર્શક

આ ભ તખડમા જે (મુખ્ય) નદીઓ તથા પરનો

છે ૧૦ ૩૦ હ તમ નો ૧૨ વિરો માન્યો મન

મગન પ્રમ મેતા નિદુરુ જપલ રૂકે પ્રસ

નલ તા નિ કપ્યમૂ ગીત ન વ્યગ્રાદિ મહેદ્ર

વા યાગ વિચ મુખનમાન કનપાત પાસ્તિય

દ્રો । વિન ૧૧૧૦ વતન ૩૦૮ ની નપવત

પેરમુખ ૩૬૫૦ મિતિ આ આ તિવાયના ધીમ

ધપુ પુણ્ય પાપના અસખ્ય પાતો છે તેમ જ

આ પાતિયાની નીચેની નમો ૧૦ જન । નદીઓ

પણ છે જેઓ પીસાથી અત્ર પ્રવેશવાની નાહવાથી

દર્શનથી નો નામોચ્ચરવી પણ પ્રાણીઓના ત્રણ

પ્રમસ્થ પાપા થે નાશ ૨ છે તામ્રપતી નંદવશા

કૃત્તમા ન વાત વેલવસી મંત્રે વેણા પસિવની

તુ ભદ્રા કૃપાવા ૧૧ મસ્તવ દ્રા યોદ્ધા ૧ ભીમરથી

નિવિધ્યા પચા ૧૧ તાપી આ સુ ના નર્મદ

સ સ્વતી નમણવતો નિધુ મહાનદ અધ મહાન

શોણ, સ્પિકુલ્યા, ત્રિસામા, વેદસ્મૃતિ, મહાનદી કૌશિકી, યમુના, ગંગા, દૃપદતી, ગોમતી, સત્ય, રોધસ્વતી, સમવતી સુપોમા, શતદ્રુ, ચદ્રભાગા, મરુદ્વૃધા, વિતસ્તા, અસિકની અને વિશ્વા આ (મુખ્ય) નદીઓ કહી છે પોતપોતાના કર્મોથી જન્મતા ગાર્ગ્ય, ગન્ધ અને તામસ એમ ત્રણ વર્ગના સર્વ લોકોને દેવી, માનુષી તથા તારકી એમ જાતજાતના ભોગો પ્રાપ્ત થાય જ છે, પણ આ ભરતખંડમા તો વર્ણના મોક્ષનો સત્યાસ-વાતપ્રસ્ય વગેરે જે પ્રકાર છે, તેને અનુસરી મનુષ્યોનો મોક્ષ પણ સ્પષ્ટ રીતે થાય છે (અર્થાત્ વર્ણોશ્રમધર્મ અને મોક્ષ તો ભરતખંડમાં જ મેળવી શકાય છે) (અનાયામે ઈશ્વરકૃપારૂપ) કાર્પની મિદ્ધિ વધી એ જ આ ભરતખંડની મુખ્યતા છે, એમ વેદવાદી મુનિઓ કહે છે. વળી સ્વર્ગવાસીઓ પણ કહે છે કે, 'જેઓએ ભરતખંડના આગણામા મનુષ્યશાનિમા ભગવાનની સેવામા ઉપયોગી જન્મ મેળવ્યો છે તેઓએ કુ ઉત્તમ પુણ્ય કર્યું હશે? અથવા ભગવાન પોતે એમના ઉપર પ્રસન્ન થયા હશે કે શુ? એ માટે તો અમને ઈચ્છા જ થયા કરે છે દુષ્કર ધર્મો, તપ, વ્રતો તથા દાન વગેરે દ્વારા તુચ્છ સ્વર્ગને છતવાથી અમને શુ ફળ કે ન્યા નાસાયલા નરકાક્રમગત સ્મરણ જ થતુ નથી, પણ ઊલટું ઇદ્રિયોના અતિશય સુખને લીધે તે (પ્રજનુ સ્મરણ) હસાર્ધ ન્યુ છે કહ્યો સુધીના આયુષવાળા દેવોના સ્થાનો પામીને પણ ફરી જન્મ ધરવે પડે, તેના કરતા તો એક ક્ષણ સુધીના જ આયુષવાળા મનુષ્યોને ભરતખંડની ભૂમિ પ્રાપ્ત થઈ દેાય, તે જ ઉત્તમ છે, દારા! કે કહે ત કર્મોનો મનુષ્યદેહથી એક ક્ષણવાગ્મા જ ત્યાગ કરી (ડેટલાક) ઉત્તમ મનવાળા પુરુષો ભગવાનના નિર્ભય પાને પામી નકે છે ન્યા ભગવાનની કષાડપી અમૃતની તદ્દી નથી, ન્યા ભગવાનના આશ્રય વાળા ઉત્તમ ભક્તો નથી અને ન્યા મોટા ઉત્તમો વાળી ભગવાનની પૂજ્ઞઓ થતી નથી, તેવા જો ગ્રહલોક દેાય તોપણ તે ન નેનવો જોઈએ કે પ્રાણીઓ જાન, તે માટેની ક્રિયાઓ અને તે માટેના દ્રવ્યોના મર્યાદાથી પૂર્ણ એવી મનુષ્યજાતિને આ ભરતખંડમા પામ્યા છતા મોન માટે પ્રયત્ન કરતા

નથી, તેઓ વનવાસી પત્નીઓની પેઠે ફરી બધનને પામે છે* (અહો! ભરતખંડમા વસનાગઓનુ ભાગ્ય અદ્ભુત છે, કારણ કે) જેઓએ શ્રદ્ધાપૂર્વક વિધિ, મનો તથા વસ્તુઓ દ્વારા વિભાગવાર ઇષ્ટ દેવતાને ઉદ્દેશી અગ્નિમા અર્પણ લાભદ્રવ્યને જુદા જુદા નામોથી બોલાવેલા ભગવાન પોતે એક જ છે, સર્વ ક્રમનાઓના સ્વામી છે અને પૂર્ણ છે, છતા ઈર્ષથી સ્વીકારે છે (કોઈ વસ્તુ માટે) પ્રાર્થના કરેલા ભગવાન મનુષ્યોને ઇચ્છિત વસ્તુ આપે છે, એ ખરુ છે, તોપણ પરમાર્થમોક્ષને તો આપતા નથી જ, કેમ કે એક વસ્તુ આપ્યા પછી ફરી પાછી માગણી થાય છે, પગતુ જેઓ કઈ પણ ઇચ્છા રાખ્યા વિના (નિષ્કામભાવે) ભજન કરે છે, તેઓને તો ભગવાન પોતે જ (વગર માગ્યે) સર્વ ઇચ્છાઓને દાકી દેતુ પોતાનુ નરણપલ્લવ જ અર્પણ કરે છે-મોક્ષ જ આપી દે છે (આદી સ્વર્ગના+ સુખો ભોગવતા જે કઈ અમે કરેના યજ્ઞોનુ અથવા બધાવેલા વાવ-દ્વાઓ વગેરેનુ પુણ્ય ને બાકી રહે, તો તે પુણ્યથી ભગવાનની સ્મૃતિ વાળો, અમારે જન્મ ભરતખંડમા થજો, કારણ કે કે એ ખંડમા ભજન કરનાગઓનુ ભગવાન કન્યાણ કહે છે

શ્રીનાત્તયાનુ બોલ્યા એમ સ્વર્ગમા ગયેલા દેવો, નિદ્રો તથા મોટા સ્પિયો ભરતખંડનુ ઉત્તમ માદાત્મ્ય કહે છે જમુદીપના બીજન આડ ઉપરીપો પાનુ કરે-વાય છે નાન સન્ના પુત્રો (અશ્વમેધના) ધોડાના માર્ગે ત્યાગે મોખતા દત્તા, ત્યાગે તેઓએ એ (ઉપરીપો) કર્યો છે સુવાર્ણપ્રસ્થ, ચદ્રમુક, આનર્તન, સમપાડ, મદર, હસિા, પાગજન્ય, નિહન તથા લાકા-આ નામતા જમુદીપના ઉપરીપો કહ્યા છે આમ જમુદીપનુ પ્રમાણ સિતાન્વી મે કહ્યુ હવે પ્યગ

* સર્વાન્ જન્મો પત્નીને એકદ-પાત્રીની જામ્યાયે દૂત્રા લેષ, છતા ન જ જલદાત નુપમા ભૂડતો ફો ન જિ કપાદ છે, તેન મનુષ્ય જન્મ પામીને પત્ર પત્રમા ન્યા મનુષ્ય માથ નાંદે પ્રપન્ ન ની ફો પાદા ૧૫ ૩૫ ખલમા પડે છે

+ આ નેત્રમા અપેસ મોક લેષ છે, લેકનરે નયો લેષ

વગેરે છ દીપોનું વર્ણન હું કરીશ. ૧-૩૨

જમ્બુદીપસ્ય માને હિ કીર્તિતં વિસ્તરેણ ચ ।

વતપરં પ્રશ્ન્યામિ વ્યક્તાવિદ્ધીપવૃક્ષમ્ ॥૩૨॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમાધ્યખપુનરુચ્યા અષ્ટમોઽધ્યયો વિશે

અધ્યાય ૧૧ મે નમામ

અધ્યાય ૧૨ મો

પ્લક્ષ, શાલ્મલી તથા કુશાદીપનું વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉગાધ

જમ્બુદીપો તથા ચાચં યત્પ્રમાણેન કીર્તિતઃ ।

તાવતા સર્વતઃ દ્યારોદધિના પરિવેષિતઃ ॥૧॥

શ્રીનારાયણુ ખોલ્યા આ જમ્બુદીપ જેટલા

માપનો કહ્યો છે, તેટલા જ (એક યોગન) માપના

ખારા નમુદ્રથી તે (જમ્બુદીપ) તરી તરફ વીરાયો છે

જેમ મેઝપાંત જમ્બુદીપથી અને (જમ્બુદીપ) ખારા

સમુદ્રથી વીરાયો છે, તેમ ખાને નમુદ્ર તેથી બેગણા

વિસ્તારવાળા પનદીપથી વીરાયો છે જેમ ખાઈ તેની

ખટારના બગીચાથી વીરાયેલી હોય તેમ ખાને નમુદ્ર

પ્લક્ષદીપથી વીરાયો છે આ પ્લક્ષદીપમા જેમ જમ્બુ

દીપમા નખનું ઝાડ છે, તેમ તેટલા જ માપનું સોના

જેવી કાંતિવાળું (ખીપર)નું ઝાડ છે, તે ઉપગ્રંથી જ એ

દીપ 'પ્લક્ષદીપ' નામ ધારણ કરે છે એ ઝાડની નીચે

જ 'નમ્બિરિહ્ન' એ નામથી કહેવાતો આગ્નિ વૃંક છે,

એ નિશ્ચય છે. પ્રિયવ્રતનો પુત્ર ઈષ્મઝિહ્ન આ પ્લક્ષ

દીપનો રાજા હતો તે મળ્યો પોતાના એ દીપના

જ નાત ભાગ પાડી તે નાત ખડા પોતાના પુત્રોને

આપી દીધા અને પોતે આત્મવેળાઓના માત્ર

યોગમાર્ગનો આશ્રય કરી તે આત્મયાગ દાન ભગ

વાતને પામ્યા હતાં શિવ, યવમ, ભદ્ર રાત, લેમ,

અમૃત અને અમ્બ એમ સાત આ પ્લક્ષદીપના

ખડે કાચમી જાનુસ તેઓમા અગ્રણી નૃમ્બા,

અગિન્ની, નાવિન્ની, સુપ્રગાતિકા, સત્તાલના અને

અને નયમન—એ નામની સાત નદીઓ કહેવાય

છે અને મિત્રિકુટ, વચ્ચુટ, ઇન્દ્રનેન, વ્યોતિમાન,

સુપાર્ણ, ડિગ્ગવ્યદીવ તથા મેનમાય નામના સાત પર્વતો

આ છે એ પ્લક્ષદીપની નદીઓના જગના માત્ર

* આ અધ્યાયના નામની રચનાથી જાણી શકાય છે કે આ પદ્યે બ્રહ્મા

દર્શન તથા સ્પર્શ વગેરેથી જ જ્યોતના બધાં પ્રાણો

ધોવાઈ ગયા છે, એવી ત્યાંની પ્રજાઓ અજ્ઞાનરૂપ

અધકારથી રહિત છે, હંમ, પતંગ, હિંદીયન તથા

સત્યાગ નામના ચાર વર્ણો પ્લક્ષદીપમા છે. એમનું

આયુષ્યનું માપ એક એક હજાર વર્ષનું તથા એમને

દેખાવ દેખાના જેવા હોય છે અને તેઓ વેદોક્ત

વિધિથી 'સ્વર્ગદાર' નામના સૂર્યને પૂજે છે (તે

વેળા આ મત્ર બોલે છે) 'પ્રત્નસ્ય વિષ્ણોર્હૃત્

ચ સત્યતસ્ય ચ વ્રજ્ઞણઃ । અમૃતસ્ય ચ મૃત્યોષ્ઠ

સૂર્યમાત્માનમીમહિ ॥ આચરાતો ધર્મઃ, અનુમાન કરાતો

ધર્મ, વેદ, શુભ કૃષ્ણ તથા અશુભ કૃષ્ણ—આ સર્વના

આધિક્ષતા અને પુરાણપુરુષ વિધ્યનું જે સ્વરૂપ છે,

તે સૂર્યને અમે શરણે જઈએ છીએ' હે નારક,

પ્લક્ષદીપથી માડી બીજા જે પાંચ દીપો છે, તે

સર્વમા બધા લોકોના આયુષ, ઇન્દ્રિયશક્તિ, મનોબળ,

શરીરબળ, બુદ્ધિ, નામધર્મ તથા પરાક્રમ આ સિદ્ધિ

હમેશા સ્વાભાવિક હોય છે. એ પ્લક્ષદીપ પછી ઈશુર

નોદ નામનો સમુદ્ર છે તે આખા પ્લક્ષદીપને વીરાઈને

સંલેગે છે તે પછી એના કરતા બેગણા વિસ્તારવાળો

'શાલ્મલી' નામનો દીપ છે તે પોતાના સમાન

માપવાળા સુરેદ (મદિસ જેવા જળવાળા) સમુદ્રથી

વીરાયો છે, એ દીપમા (પ્લક્ષદીપમા કહેલા) પ્લક્ષ-

વૃક્ષ જેટલી લાંબાઈ પહોળાઈવાળું શાલ્મલી (શીમળા)

નું ઝાડ હોયું કહેવાય છે એ શાલ્મલી વૃક્ષ પક્ષીઓના

સળ મલામ્મા ગરુડનું સ્થાન છે અને તે દીપના

મળ પ્રિયવ્રતનો પુત્ર યજ્ઞબાહુ હતો, તેણે એ દીપના

માત ખડે કરી પોતાના સાત પુત્રોને તે ભૂમિ

આપી હતી તે ખડેના નામે જે કહેવાયા છે, તે

નમ સાબળો સુનેન્દ, સીમન્દસ્ય, ગ્મલુક, દેવવર્ધક,

પાર્ભિદ્ર, આપ્યાયન અને વિજાન—એ નામના તે

દીપના ખડે છે તેઓમા એકદર નાત પર્વતો,

નાત નદીઓ કહેવાય છે મરન, ગતશુળ,

વામદેવ, કદક, કુમુદ, પુષ્પવર્ષ અને સદગ્ન

શ્રુતિ—આ સાત પર્વતો છે, હવે નદીઓના નામે

જણાવાય છે અનુમતિ, સિતીવાલી, મરુસ્વતી, કુકુ,

રજની, નદ અને ગદા—એ સાત નદીઓ કહેવાઈ

છે. એ ખડેના બધા લોકો શ્રુતિધર, વીરધર, વનુ

ધર અને ઈપુધર—એ ચાર વર્ણોથી યોજાયા છે

અને તેઓ વેદમય ભગવાન ચદ્રને ઈશ્વર તરીકે પૂજે છે (પૂજતી વેળા તેઓ આ મંત્ર ભણે છે)
'સ્વર્ગોમિ' પિતૃદેવેભ્યો વિમજન્ કૃષ્ણશુક્લયો ।

सर्वसा च प्रजाना च राजा सोम प्रसीदतु ॥ कृष्ण पक्षमा पितृभ्योने तथा शुक्लपक्षमा देवाने पोताना किर एतोथी अन्त वहेयि आपता અને सर्व પ્રજાઓના રાજ ચદ્ર પ્રસન્ન થાયો ' એ પ્રમાણે સુરોદ સમુદ્ર પછી તેના કરતા બેગણા માપવાળો કુશદીપ શોભી રહ્યો છે તે પોતાના જેવડા માપવાળા ઘૃતોદ સમુદ્રથી વીંટાયો છે, જેમા એ દીપના નામનું કારણ દર્ભનું થુબ્ધ પ્રકાશી રહ્યું છે એ થુબ્ધ પોતાની ક્રાંતિથી દિશાઓને પ્રકાશમાન કરી રહ્યું છે, તે દીપનો ચક્ર વર્તી રાજ પ્રિયવ્રતનો પુત્ર હિરણ્યરેતા હતો તેણે પણ એ દીપના સાત ભાગ ખાડ્યા હતા અને સાત પુત્રોને તેણે વહેંચી આપ્યા હતા એના સાત પુત્રોના નામ આ પ્રમાણે હતા વસુ, વસુદાન, દુઠ્ઠરચિ, નાભિગુપ્ત, સ્તુત્યવ્રત, વિવિકત અને વામવેદ (આ પુત્રોના નામો ઉપરથી જ તેમના એક એક ખડના તે તે જ નામો પડ્યા છે) તેઓના ખડોમા સાત મીમાપર્વતો અને સાત નદીઓ કહેલ છે તેઓના નામો સાભળો ચક્ર, ચતુશુગ, કપિલ, ચિત્રકૂટ, દેવાનીક, ઊર્ધ્વરેમા અને દ્રવિણ—આ સાત પર્વતો છે, તેમ જ રસકુલ્યા, મધુકુલ્યા, મિત્રવિદા, શ્રુતિવિદા, દેવગર્ભી, ઘૃતચ્યુતા અને મદમાલા—આ સાત નદીઓ છે તેઓના જળથી કુશદીપવાસી સર્વ લોકો પવિત્ર થાય છે એ દીપમા કુશલ, કેવિદ, અભિયુક્ત અને કુલક—એ નામના ચાર વણી કહેવાય છે તે બધા લોકો દેવા જેવી શ્રેષ્ઠ ક્રાંતિવાળા અને બધું જાણનારા હોઈ કર્મની કુશળતાથી આગિરૂપ દેવને પૂજે છે (અને આ મંત્ર બોલે છે)

‘परस्य ब्रह्मण साक्षाज्जातवेदोऽसि हव्यवाद् ।

देवाना पुरुषाद्भाना यज्ञेन पुरुष यज ॥

હે આગિન ! તમે સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મને હવ્ય પહો ચાડનારા છો, માટે પરબ્રહ્મના અગરૂપ દેવાના યજ્ઞ વડે તે પરબ્રહ્મને જ બધું આર્પણ કરજો ' એ રીતે સર્વ કુશદીપવાસીઓ આગિને પૂજે છે ૧-૩૭

एव यजन्ते ज्वलन सर्वे द्वीपधिवासिन ॥ ૩૭ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો તમામ

અધ્યાય ૧૩ મો*

ખાકીના દીપોત્તુ વર્ણન

નારદ ક્વાચ

શિષ્ટદ્વીપપ્રમાણ ચ વદ સર્વાર્થદર્શન ।

येन विज्ञातमात्रेण परानन्दमयो भवेत् ॥ ૧ ॥

નારદે કહ્યું ' હે સર્વ પદાર્થોને જ્ઞાનારા ! ખાકી રહેલા દીપોત્તુ માપ પણ તમે કહો, જેને માત્ર જાણવાથી મનુષ્ય ખૂબ આનંદમય થાય છે

શ્રીનારાયણ બોલ્યા કુશદીપની ચારે તરફ ઘૃતોદ સમુદ્રનું મોટું આવરણ છે તેની બહાર એના કરતા બેગણા વિસ્તારવાળો ક્રોચદીપ છે એ દીપ પોતાના જેવડા ક્ષીરોદ સમુદ્રથી વીંટાયેલો શોભે છે એમા ક્રોચ નામે પર્વત છે એ પર્વત જ તે દીપનું ક્રોચદીપ ' એવું નામ કરનારે છે પૂર્વે ક્રાંતિકસ્વામીની શક્તિથી (એટલે માગ નામના હથિ-ચારથી) એ પર્વતનો મધ્યભાગ ચિરાઈ ગયો હતો ત્યાર ક્ષીરોદ સમુદ્રથી સિંચાતા એ પર્વતની વરુણે રક્ષા કરી હતી ક્રોચદીપનો રાજ શ્રીમાન ઘૃતપૃષ્ઠ પ્રિયવ્રતનો પુત્ર જ હતો એને સર્વ લોકો નમસ્કાર કરતા હતા તેણે પણ પોતાના દીપના સાત ભાગ કરી પુત્રોને વહેંચી આપ્યા હતા અને પુત્રોના નામવાળા તે ખડોમા તેઓને તે તે ખડના સ્વામી તરીકે સ્થાપ્યા હતા પછી પોતે ભગવાનને શરણે ગયો હતો આમ, મધુરુદ, મેઘપૃષ્ઠ, સુધામક, ભ્રાજિષ્ઠ, લોહિતાર્ણ અને વનસ્પતિ એ નામના (પ્રિયવ્રતના પુત્રોના નામ પરથી જ પ્રસિદ્ધ થયેલા) તે સાત ખડો છે તે ખડોની ભૂમિ પર સાત પર્વતો ને સાત નદીઓ સર્વ તરફ પ્રસિદ્ધ છે શુક્લ, વર્ધમાન, ભોજન, ઉપ બહ્મણુ નદ, નદન અને સર્વતોભદ્ર—આ સાત પર્વતો કહેવાય છે, અને ચાલ્યા, અમૃતોદા, આર્ધકા, તીર્થવતી, વૃષ્ટિરૂપવતી, શુક્લા અને પવિત્રવતી આ સાત નદીઓ છે આ નદીઓનું પવિત્ર જળ ત્યાના ચાગ વર્ણના લોકો પીએ છે પુરુષ, ઋષભ, દ્રવિણ અને દેવક—આ નામના ચાર વણીમા જન્મેલા લોકો ત્યા વસે છે અને ત્યાના એ લોકો જળ ભરેલા

* હવે આ અધ્યાયમા છઠીય યોગથી બાકી રહેલા દ્વીપોના આનાર બરાબર વર્ણવાશે

પોખ્યાલી વિવિધ દ્વિતીયા શ્રુતિ ભક્તિથી જળના
સ્વામી પરમેશ્વરને જળમયરૂપે પૂજે છે (તે વેળા
મામન ખોલે છે) 'આપ પુરુષવીર્યા સ્વ પુનતા
મૃત્યુ સ્વર । તાન પુનીતાડમીવત્રી સુશક્તામાત્મના
સુર ॥૬ ॥ ૧૭ ॥ તમે ઈશ્વર પાસેથી પ્રાપ્ત કરના સામ
ર્થવાળા જેઓ તેથી જ ભૂ ભુવ સ્વ એ ત્રણે
લોકો પવિત્ર રા છે માટે મારી દાપોનો નાશ કરતા
તમે તમારો સ્પર્શ રતા અમારા શરીરને પવિત્ર કરો
આવો મન તપ થી પછી તેઓ વિવિધ સ્તોત્રોથી
જળની સ્તુતિ કરે છે એમ સીદ્ધ મમુદ્રથી પછી તેની
ચાર બા તુ નીતારનો બનીને લાખ યાજનના વિસ્તાર
વાળા ઉરામ નાદીપ છે જે પોતાના જેવડા દધિમડાદ
મમુદ્રથી વીંદાનનો છે જ્યાં પોતાના દીપના નામ
૧૨૯ ગાક નામે ઝાક ઢેજ છે હે નારદ । પ્રિયવ્રતનો
પુત્ર મેઘાતિથિ એ ॥૨૦૦૫નો ૧૭ ન્દવાના હતો
તેણે પાપ પોતાના દીપના ભાગના પાટી પુત્રોના
નામવાળા સાત ખડો મ્યોલતા બને તેઓમા પોતાના
પુત્રો રાજાનો તરીકે સ્થાપી પોતે યાગગતિ પ્રાપ્ત
રી હતી પુરોજય મનોજય સ્વમાન ધૂમાની
નિનરેખ બરૂપ અને વિશ્વધ્રુક-એવા નામવાળા તે
સાત ખડો છે તમા પણ મ્યોદાપનેતો અને નદીઓ
સાત માત નેવાય છે ઈલાન ડિરશુ । બલભદ્ર
ગતકમર, સપ્તસ્તોત દનપાન ચો મપાન-આ
સાત પાંતો નેવાય છે અને માત નદીઓના નામ
આ પ્રમાણે છે પહેલી અનવા પછી ગામુદી
ઉભસ્પષ્ટિ અપર્ણા તા પન્ધરી ન્દસ્તુતિ બો
નિજધૃતિ-આ નામની મ પર્ણમૈશ જાન નદીઓ
ત્યા નેવાન છે તેમ જ એ ખડો ના લાખ
તપ્યત જુગત દાનત આ । અગ્રત-એમ
સાર વારીના નેવાય છે તેઓ પ્રાણાયામથી યુક્ત
યઈ જોડુ । ત્યા તમેગુલાને રૂ કરી બ લાન
પ્રાણાયુ પરમેશ્વર તરીકે પૂજે છે (ઓ આ
મન ખોલે છે) 'જન્ત પ્રવિદ્ય મૂવાનિ યોનિમર્ત્યા
ત્મસ્તેનુમિ । અતર્થમીશ્વર સાગ્રાત પાતુ નો યદશ
દ્દમ્ । જે પ્રાણાયુ તરીકે પ્રાણીઓમા પ્રવેતી
પોતાની વૃત્તિગોલી પ્રાણીઓના રા । મે છે ઓ
આ જાત જે વસ છે તે મતરીમી ના માત

ઈશ્વર (પ્રાણાયુ) અમાન સ્ક્ષણ કરો દધિ
મડોદ સમુદ્ર પછી તેની બહાર મોટા વિસ્તારવાળો
પુષ્કસ્ત્રીપ છે એ દીપ શાકીપ કરતા ખેગણ
વિસ્તારવાળો હોઈ પોતાના જેવડા મીઠા સમુદ્રથી
વીંદાનો છે એ દીપમા (સોનાતુ) એક કમળ પ્રકાશી
રહ્યું છે તેમા અગ્નિની શિખાઓ જેવી ઉજાળ
લાખો પાખડીઓ છે એ કમળ શ્રીમાન ભગવાન
પ્રભવના આસનરૂપ છે કારણ કે સર્વ લોખને
ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાથી લોક ગુરુ બ્રહ્માએ તેને
આસન તરીકે મ્યું છે તે દીપમા માનમોરાર નામનો
એક જ પર્વત છે જે એક જ આગળપાછળના બે
ખડોનો સીમાપર્વત છે તેની ડિંચાઈ તથા પગ
બાઈ માપ દશ હજાર યોજન છે તેની ચાર
દિશાઓમા ઇદ્રાદિ લોકપાલોના ચાર નગરો છે
જેના ઉપરથી સૂર્ય નીકળવુ થાય છે મેરો પ્રદક્ષિણ
પ્રસ્તો એ સૂર્ય દવાના દિવમરૂપ ઉરાસણથી તથા
દવોની રાત્રિરૂપ દક્ષિણાયનથી એક વર્ષરૂપ ચક્રમા
ભ્રમતો ત્યા ર્યો કરે છે પ્રિયવ્રતનો પુત્ર વીંતિલોત્ર
એ પુષ્કસ્ત્રીપનો રાજા હતો તેને રમણ તથા પાતકિ
નામતા બે પુત્રો હતો એ બે પુત્રોના નામને ધારપ
પ્રતા બે ખડો ઉપર બને પુત્રોને રાજા તરીકે સ્થાપી
તે પોતે પોતાના મોટા ભાઈઓની પેઠ ભગવાન
ની ભક્તિમા તત્પર થયા હતો એ ખડોના લોખ
કર્મે સંદિત યાગના અભ્યાસી હોઈ બ્રહ્મારૂપ પરમે
શ્વરો પૂજે છે (ઓ આ મન ખોલે છે) તત્
યત્ કર્મમય લિઙ્ગ બ્રહ્મલિઙ્ગ જનોડર્ચયેત્ પક્ષાતમ
દ્વય જ્ઞાન્ત તસ્મૈ ભગવત નમ ॥ કર્મના ક્ષણરૂપ
બ્રહ્મો જાણવાનાર ખળ પરમેશ્વરમા જ સ્થિતિવાળા
અદેત આ શાત જેને તોમ પૂજે છે તે ભગવાનને
નમસ્કર હા ૧ ૩૬

યત્ તત્ કર્મમય લિઙ્ગ બ્રહ્મલિઙ્ગ જનોડર્ચયેત્ ।
પક્ષાન્તમદ્વય જ્ઞાન્ત તસ્મૈ ભગવતે નમ ॥ ૩૬ ॥

ઈતિ શ્રોત્રીયા ભવમગ્નપુત્રતમં નષ્ટમ સ્કંધ ૧૧
અધ્યાય ૧૩ મા અષ્ટમ

અધ્યાય ૧૪ ભો*

લોકલોક પર્વતનું વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

તતઃ પરસ્તાદ્વલો લોકાલોકૈતિનામતઃ ।

અન્તરાલે ચ લોકાલોકોર્ચઃ પરિકલ્પિતઃ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા તે મીઠા સમુદ્ર પછી 'લોકલોક' નામનો પર્વત છે, જેને લોક (સૂર્ય ના પ્રકાશવાળો પ્રદેશ) તથા અલોક (સૂર્યના પ્રકાશ વિનાનો પ્રદેશ) ની વચ્ચે તે ગને પ્રદેશોનો વિભાગ માટે કહ્યો છે હે દેવર્ષિ! માનસોરાર પર્વત અને મેરુ પર્વતની વચ્ચેનું જેટલું અંતર (દોઢ કરોડ અને સાડાસાત લાખ યોજન) છે, તેટલી જ ભૂમિ મીઠા સમુદ્ર પછી રહેલી છે (તેમા પ્રાણીઓ પણ છે,) પરંતુ તે પછી તેનાથી બીજી (આઠ કરોડ યોગણુચાળીસ લાખ યોજનની) કેવળ સોનાની જ ભૂમિ છે (અર્થાત્ પુષ્કરદીપ સાથે તે છન્નુ લાખ યોજન માપની છે એમ મેરુ પર્વત અને લોકલોક પર્વતની વચ્ચે સાડાબાર કરોડ યોજનનું અંતર આગળ જતા કહેવાશે) તે સુવર્ણમય ભૂમિ દર્પણ જેવી તથા સર્વ પ્રાણીઓથી રહિત હોઈ તેના ઉપર પરોલો કોઈ પણ પદાર્થ પાછો મળી શકતો નથી (અર્થાત્ સોનું જ થઈ જાય છે (આ કારણે જ હે નારદ! તે ભૂમિ સર્વ પ્રાણીઓના સમૂલોથી રહિત છે હવે લોકલોક પર્વતની વ્યાખ્યા, જે અહીં ક'પી છે, તેનું કારણ તમે સાંભળો એ પર્વતની સ્થિતિ લોક તથા અલોકની વચ્ચે હમેશા છે અને પર્વતને ઈશ્વર ત્રણે લોકોને છેડે તર્જ્યો છે સૂર્યથી માડી ધ્રુવ સુધીના તેજોમય મંડળોના કિરણો, આ બાબતુ રૂપી નણે લોકમા પ્રકાશ કરે, પાપુ પેની તરફ (ત્રેલોક્ય ની બહાર) કદી જઈ ન શકે તેટલી ઊંચાઈ તથા લાંબાઈવાળો તે મહાન પર્વત તોડતોડ છે (અર્થાત્ ધ્રુવ મંડળ કરતા પાપુ લોકતોડ પર્વત ઊંચો હોવાથી ત્રણે લોકનો એ મયોદપર્વત છે) વિદ્વાનોએ આશ્ચર્ય પ્રમાણ તથા લક્ષણ વડે આ લોકરતના આટલી કડી

છે, પણ તે લોકલોક પર્વત તો પચાસ કરોડ યોજન ની ગણતરીવાળા ભૂમંડળના એક ચતુર્થાંશ ભાગે આવેલો છે (અર્થાત્ મેરુ પર્વતથી હરકોઈ બાબતુ સાડાબાર કરોડ યોજન છેડે લોકલોક પર્વત રહેલો છે) હે મુનિ! તે પર્વતની ઉપર ચાર દિશાઓમા સ્વાભૂ પ્રજ્ઞાએ દિગ્ગજને રાખ્યા છે, તેઓના નામો સાંભળો ઋષભ, પુષ્પચૂડ, વામન અને અપરશ્મિત આ દિગ્ગજને રામત્ર લોકની સ્થિતિનું કારણ કહ્યા છે, તેઓની તથા પોતાના અશરૂપ છદ્મદિ લોકપાલો ની અનેક પ્રકારની શક્તિઓને પુષ્ટ રાખવા માટે વિશુદ્ધ સત્ત્વગુણ તથા ઐશ્વર્યને પ્રકટ કરતા, આઠ સિદ્ધિઓ સહિત અને વિશ્વવૃક્ષેન આદિ પાર્વદા થી વીંટાયેલા પરમેશ્વર ભગવાન વિષ્ણુ સમગ્ર લોક નું કલ્યાણ કરવા પોતાના આયુધો મહિત ભુજ્યો સાથે એ લોકલોક પર્વત ઉપર રહે છે પોતાની યોગભાયાથી સ્મેલા આ જગતનું રક્ષણ કરવા એવો વેશ ધરતા સનાતન ભગવાન વિષ્ણુ (બીજા સાધનોની દરકાર કર્યા વિના) કેવળ પોતારૂપ જ સાધનવાળા રહી કૃપ પર્વત ત્યાં રહે છે આ અદરનો લોકવિસ્તાર જે કહ્યો એ ઉપરથી અલોકનું માપ પણ (મેરુથી હરકોઈ બાબતુ સાડાબાર કરોડ યોજનનું) કહેવાઈ જાય છે, કારણ કે આ લોકની બહાર લોકલોક રહેલો છે, એમ કહેવાય છે (તે ઉપરથી જ અલોકનું માપ પણ લોક જેટલું જ જણાઈ જાય છે) તે અલોકની આગળ—તેના પછી યોગેશ્વરેની શુદ્ધ ગીત વિદ્વાનો કહે છે બ્રહ્માડનું છેક ઉપરનું તળિયું તથા નીચેનું તળિયું—એ બેનું જ મધ્યસ્થાન છે, તેમા બ્રહ્માડના મધ્યભાગમા સૂર્ય રહેલો છે, ચોટલે કે સૂર્ય તથા બ્રહ્માડના બે ભાગ, તે બંને વચ્ચે પચીસ કરોડ યોજનનું અંતર છે (અર્થાત્ સૂર્યની ઉપરના બ્રહ્માડના છેડા સુધીમા અને સૂર્યની નીચેના બ્રહ્માડના છેડા સુધીમા પચીસ પચીસ કરોડ યોજનનું અંતર છે) આ બ્રહ્માડ (પ્રથમ) ત્યારે અનેતન હતું, ત્યારે તેમા વૈવશ્વતરૂપે સૂર્યે પ્રવેશ કર્યો હતો, તેથી એ (સૂર્ય) 'માર્તંડ' નામને પામ્યા છે વળી સોના જેવું પ્રકાશનું આ બ્રહ્માડ એ વૈવશ્વતી ઉત્પન્ન થયું છે, તેથી તે વૈવજ 'દિત્યનગર' નામે પા!

* આ અધ્યયમા જો ભૂમિ ની સ્થિતિથી લેખાયેક પર્વતની વ્યવસ્થા સ્પષ્ટ રીતે કહેવાયે

કહેવાય છે દિશાઓ, અતરિક્ષ, આકાશ, પૃથ્વી, પૃથ્વી સ્વર્ગ, મોક્ષ, તરફ અને પાતાલો—આ સર્વ વિભાગો સૂર્યને લીધે જ જુદા પડે છે, તેમ જ દેવો, પશુપક્ષીઓ, મનુષ્યો, સર્પો અને લતાઓ વગેરે સર્વ છવસમૂહોના આત્મા અને નેત્રોના આશ્રયરૂપ સૂર્ય જ છે આટલી— ભૂમણ્ડળની રચના કહી છે આ ઉપરથી જ પ્રમાણને જાણના વિદ્વાનો સ્વર્ગલોકનું માપ પણ તેટલું જ વર્ણવે છે જેમ વટાણા વગેરે કઠોળ ધાત્યના બે દળમાથી એક દળનું માપ જાણવાથી બીજાનું માપ પણ જણાઈ જાય છે તેમ, (પ્રદ્માડની ભૂગોળનું માપ જાણવાથી ખગોળનું માપ પણ જણાઈ જાય છે) એ બેની વચ્ચે જે અતરિક્ષ છે તે, એ બંને સાથે જોડાયેલું છે અને બરાબર તેની વચ્ચે રહેલા ભગવાન સૂર્ય તેજસ્વી પદ્મર્થોમા શ્રેષ્ઠ ઢોઈ ખોતાના તાપથી નૈલોક્યને પ્રકાશમાન કરતા તથા જ કરે છે, તે સૂર્ય ઉત્તર યણુમા જઈ ઊંચે ચડવાનું સ્થાન પામી ખોતાની ગતિમા ધીમાશ કરે છે, જેથી દિવસો લાખા કરે છે, તેમ જ દક્ષિણાયનને પામી નીચે ઊતરવાના સ્થાનમા જતા ખોતાની ગતિમા વેગ કરે છે, જેથી દિવસો ટૂંકા કરે છે, પણ વિપુલવૃત્ત નામના સ્થાનમા જઈ સમાન સ્થાન પામી ગતિમા સમાનતા તથા દિવસોને પણ સરખા કરે છે વેદમય એ સૂર્યનાસયણ ન્યારે મેય તથા તુલા સંશિમ્ન જાય છે, ત્યારે દિવસોને તથા રાત્રિઓને સમાન કરે છે, ન્યારે વૃષભ વગેરે પાત્ર સંશિઓમા સૂર્ય પ્રકાશ છે, ત્યારે દિવસો વધે છે અને રાત્રિઓ ટૂંકી થાય છે, પણ ગૃષ્મિક વગેરે પાત્ર સંશિઓમા સૂર્ય ન્યારે ગતિ કરે છે, ત્યારે દિવસો ટૂંકા થાય છે અને રાત્રિઓ વધે છે ૧-૨૯

વૃષિકાદિપુ સૂર્યા દિ યદા સંચરતે રવિ* ।

તદાડપીમાન્યહોરાગ્નિ મવન્તિ વિષર્વયાત્ ॥

ઉદિ શ્રીદેવોભગવત મહાપરાશુમા નાટમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૮ મો તમામ

અધ્યાય ૧૫ મો*

સૂર્યની ગતિનું વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

અતઃ પર પ્રવક્ષ્યામિ ધાનોર્ગમનમુત્તમમ્ ।

શીઘ્રમન્દાદિગતિભિન્નિચિંચં ગમનં રવેઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હવે સૂર્યની ઉત્તમ ગતિ હું છું ઉતાવળી, ધીમી તથા મધ્યમ એવી ગતિઓથી સૂર્યનું ગમન ત્રણ પ્રકારનું છે હે નારદ! સર્વ ગ્રહોના ત્રણ સ્થાનો જ હોય છે તેમા વચ્ચેનું નરદ્ગવ સ્થાન, ઉત્તરનું ઐરાવત સ્થાન અને દક્ષિણનું વૈશ્વાનર સ્થાન બરાબર દર્શાવ્યું છે (તેમાનું એક એક સ્થાન ત્રણ વીથીઓ (શેરીઓ) વાળું હોય છે) ચાત્રિવતી, ભરણી અને કૃતિકા— એ નાગવીથી કહેવાય છે, સેહિણી, મૃગશીર્ષ અને આર્દ્રા—એ ગંગવીથી કહેવાય છે અને પુષ્ય, આશ્લેષા તથા પુનર્વસુ—એ ઐરાવત વીથી કહેવાય છે આ ત્રણ વીથીઓ તે ઉત્તરમાર્ગ (ઐરાવત સ્થાન) કહેવાય છે, તેમ જ મધ્યા, પૂર્વોષ્ઠાણુની તથા ઉત્તર ઈશ્ણુની એ ત્રણ તક્ષત્રોને આર્ષભીવીથી માનેલી છે, હસ્ત, ચિત્રા તથા સ્વાતિ—એને ગોવીથી કહી છે અને વિશાખા, અનુરુધા તથા જ્યેષ્ઠા એ નરદ-ગવીવીથી મનાઈ છે આ ત્રણ વીથીઓ તે મધ્યમ માર્ગ (નરદ્ગવ) કહેવાય છે, તેમ જ મૂળ, પૂર્વા-પાદા તથા ઉત્તરાપાદા—એ અંગવીથી કહેવાય છે, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા તથા રાત્રિભિષા એ મૃગવીથી કહેવાય છે અને પૂર્વોભાદ્રપદા, ઉત્તરાભાદ્રપદા તથા રેવતી—એ વૈશ્વાનરવીથી કહેવાય છે આ ત્રણ વીથીઓ તે દક્ષિણમાર્ગ (વૈશ્વાનરસ્થાન) કહેવાય છે ઉત્તરાયણને પામી (સૂર્યના રથમા ધૂસરી તથા ધરીની અદર વાયુથી બધાયેલા બે પાશાનું ઊંચે બે ચાણુ થાય છે, ત્યારે અદરના મડળમા પ્રવેશ થવાથી રથની ગતિ ધીમી થાય છે, એટલે હે નારદ! દિવસો લાખા તથા રાત્રિઓ ટૂંકી થાય છે હે સૌમ્ય! આ ઉત્તરાયણની ગતિ કહી હવે સૂર્ય ન્યારે દક્ષિણ યનમા આવે છે, ત્યારે ઉપર કહેલા બે પાશામાથી

— એટલે વિસ્તારમાં પત્તાન કરેડ ચોળન અને

કેંચાઈમાં પવોન કરેડ ચોળન.

* આ અધ્યાયમા પિરનાળીસ મ્હોઠોથી વિસ્તારથી સૂર્યની ગતિમા મંદના વગેરેના પ્રકાર ત્યારી રીતે કહેવાયે.

પ્રેરણા વવાધી તે નીચે ઊતરતા સૂર્યનો રથ બહારના મહાળમાં પ્રવેશે છે, જેથી ગતિમાં ઝડપ થાય છે, ત્યારે દિવસો ટૂંકા અને રાત્રિઓ વધે છે પછી ન્યારે સૂર્યના રથની ગતિ વિપુલવૃત્તમાં થાય છે, ત્યારે પૂર્વોક્ત બંને પાશ સમાન થવાથી મરખા રહેવાને લીધે સૂર્યના રથનો પ્રવેશ વચ્ચેના મહાળમાં થાય છે, જેથી ગતિમાં સમાનતા થતા રાત્રિ તથા દિવસમાં પણ સમાનતા થાય છે જે વખતે પોતાની માથે સખધ વાગા સૂર્યના રથના એ બંને પાશોને ધ્રુવ ખેંચે છે, ત્યારે સૂર્ય અદરતા મહાળમાં ફરે છે, અને ન્યારે ધ્રુવ એ બંને પાશોને ઢીલા મૂકે છે, ત્યારે સૂર્ય બહારના મહાળમાં ફરે છે (મેરુ પર્વતમાં આઠ નગરીઓ છે, એમ પહેલા કહેવાયું) તેમાં મેરુપર્વત પર જે દેવધાની નામની ઇદ્રની નગરી છે તે પૂર્વ ભાગમાં છે, સયમની નામની યમની જે મહાનગરી છે, તે દક્ષિણમાં છે, નિરભોચની નામની વરણની જે મહાનગરી છે તે પશ્ચિમમાં છે, અને વિલાવરી નામની જે સોમની નગરી છે, તે ઉત્તરમાં કદી છે. હે દેવપૂજ્ય નારદ ! તેમાંથી ઇદ્રની નગરી વિષે સૂર્યનો ઉદય, યમની સયમની નગરીમાં મધ્યાહ્ન, વરણની નિરભોચની નગરીમાં સૂર્યનો અસ્ત અને સોમની વિલાવરી નગરીમાં મધ્યરાત્રિ થાય છે એમ બ્રહ્મા વાદીઓએ કહ્યું છે હે મુનિ ! મેરુની નારે દિશાઓમાં સૂર્યની એ ગતિઓ પ્રાણીઓની પ્રવૃત્તિના કારણરૂપે થાય છે તે મે કહી (અર્થાત્ જેઓ મેરુથી દક્ષિણમાં છે, તેઓને ઇદ્રની નગરીથી માડીને જેઓ પશ્ચિમમાં છે, તેઓને યમની નગરીથી માડીને, જેઓ ઉત્તરમાં છે તેઓને વરણની નગરીથી માડીને અને જેઓ પૂર્વમાં છે તેઓને સોમની નગરીથી માડીને પૂર્વ દિશા વગેરે ગણાતા તે પ્રમાણે સૂર્યના ઉદયાદિ થાય છે) જેઓ યમ મેરુ ઉપર જ રહે છે તેઓને તો સૂર્ય મધ્યમાં જ રહેલો જણાય છે નક્ષત્રો સામા હોવાથી સૂર્ય પોતાની ગતિ વડે (મેરુની) જોડે કાળી બાળુ જતો હોય છે, તોપણ (જમણી તરફ વાતા પ્રવહ વાયુથી ભમતા ન્યોતિશ્વરને લીધે) તે સૂર્ય મેરુ પર્વતને પોતાની જમણી બાળુ રાખે છે હે દેવર્ષિ ! સૂર્યનો ઉદય તથા અસ્ત સર્વ કાળે નામસામે જ

હોય છે સમગ્ર દિશાઓમાં તથા વિદિશાઓમાં જે લોકો સૂર્યને પ્રથમ ન્યા દેખે છે, ત્યાં તે લોકોનો સૂર્યોદય કહેવાય છે અને ન્યા સૂર્ય અસ્ત પામે છે ત્યાં તેઓનો સૂર્યાસ્ત કહેવાય છે ખરી રીતે સદાકાળ રહેતા સૂર્યનો ઉદય કે અસ્ત છે જ નહિ, માન તેનું દેખાવું—દેખાવું તે જ ઉદય—અસ્ત કહેવાય છે ઇદ્ર વગેરેની નગરીમાં રહેલા સૂર્ય ત્રણ નગરીઓ તથા બે ખૂણાઓને સ્પર્શ કરે છે અને તે જ સૂર્ય ન્યારે કોઈ ખૂણામાં રહ્યો હોય ત્યારે ત્રણ ખૂણાઓને તથા બે નગરીઓને સ્પર્શ કરે છે મેરુપર્વત સર્વ દીપો તથા ખડોની ઉત્તર તરફ જ રહેલો હોય છે જે લોકો ન્યા સૂર્યને (પ્રથમ) દેખે છે, ત્યાં તેઓની પૂર્વ દિશા કહેવાય છે, એટલે મેરુ પર્વત સર્વને પોતાની કાળી તરફ જ રહેલો કરે છે આલો નિર્ણય છે કાળના માર્ગને દર્શાવતો સૂર્ય ન્યારે ઇદ્રની નગરીથી ચાલે છે અને પદર ધડીએ યમની નગરીમાં પહોંચે છે, ત્યારે સવા બે કરોડ, સાડા બાર લાખ અને પચીસ હજાર યોજનનો માર્ગ કાપે છે, એ જ પ્રમાણે કાળચક્રરૂપ સૂર્ય કાળને જણાવવા યમની નગરીથી વરણની નગરીમાં, વરણની નગરીથી સોમની નગરીમાં અને સોમની નગરીથી પાછો ઇદ્રની નગરીમાં જાય છે, ત્યારે પણ તેટલો ને તેટલો જ માર્ગ કાપે છે એ રીતે સૂર્ય જેમ ક્યાં કરે છે, તે જ પ્રમાણે નદ્ર વગેરે બીજા ગ્રહો પણ આકાશમાં ક્યાં કરે છે તેઓ પણ નક્ષત્રો સાથે ઉદય અને નક્ષત્રો માથે અસ્ત પામે છે એ રીતે સૂર્યનો રથ બે ધડીમાં ચોત્રીસ લાખ અને આઠનો યોજન ફરે છે વેદમય સૂર્યનારાયણ એ રીતે પ્રગટ નામના વાયુને લીધે ન્યારે દિશાઓમાંની નગરીઓમાં હમેશા ક્યાં કરે છે એમના રવનું એક વૈદુ વર્ણરૂપ છે, તેમાં બાર મહિનાઓરૂપી આત્મ છે ત્રણ નાનુમોસારૂપી વચ્ચેની આત્મોને રહેવાની નાહિ છે, છ નક્ષત્રોરૂપી પૈડાની વાગ છે, આમ વર્ણરૂપ ચક્ર વિનનોએ કહ્યું છે તેના આઠો ઉપરના એક છેડેથી મેરુ પર્વતના શિખર પર તથા નીચેના બીજા છેડેથી માનસોત્તર પાંત પર રહેતા છે, તેમાં રવનું વૈદુ પસેવાયું છે અને ધાનીની ધાણીની

પેકે તે ક્યાં કરે છે એ નીતે સૂર્ય માનસોત્તર પર્વત પર કરે છે, તે આકાશમા જેવું મૂળ સહેલું છે એવા બીજા આકાશ ધ્રુવમંડળમા લાગેલા છે તેનું માપ પહેલાના આકાશના ત્રીજા ભાગનું છે અને તેલની ઘાણીના આકાશ જેવો તે કહેવાય છે તેનો ઉપરનો ભાગ (વાયુપાશથી ગાધાઈને) ધ્રુવમા સહેલો છે જગતના પાંચ સૂર્યના સ્થનો એસણીનો ભાગ છત્રીસ લાખ યોજન લાંબો છે અને તેના ચોથા ભાગે તે પહેલો કલ્પો છે સૂર્યના રચની ધ્રુવથી પણ તેટલા જ માપની છે તેમા સૂર્યના સાત્ત્રિય અરુણે 'હસ્ત' નામના માત ઉત્તમ ધોડા બેઠયા છે તે ધોડા લોકોના સુખ માટે સૂર્યદેવને ખેંચ્યા કરે છે સૂર્યના આગળના ભાગમા સ્થ ઘડવાના કામ માટે નિમાયેલા ગરુડનો મોટો ભાઈ અરુણ સાત્ત્રિય ખેંચેલા હોય છે તે સૂર્યની આગળ સહેલો હોઈ પશ્ચિમ તરફ જ મુખવાળો હોય છે તે જ પ્રમાણે અગ્રકાના દેરવા જેવડા વાલખિલ્ય નામના સાઠ હજાર નયિઓ પણ (સૂર્યની આગળ જ રહી) ચાંતિ સુદર વેદમંત્રોરૂપ વાક્યોથી સૂર્યની સ્તુતિ કરી કરે છે તે જ પ્રમાણે બીજા સત્ત્રિયો, ગંધર્વો, અપ્સરાઓ, નાગો, ગામનાયકો, યક્ષો, નાક્ષો અને સાતની સમ્પ્રવાળા એક એક દેવગણો દરેક મહિને સૂર્યને સેવે છે દેવોના પણ મોટા દેવ અને વિષ્ણુ યાજ્ઞ સૂર્યનાત્રયણ સાકાનવ કરોડ ને એક લાખ યોજન વિસ્તારવાળા ભૂમંડળ ઉપર હમેશા એક ક્ષણના સમયે બે હજાર યોજન અને બે કરોડ ગતિ કરે છે ૧-૪૫

દ્વિસહસ્ત્રં યોજનામાં સગચ્છુચુત્તર ક્ષણાત્ ।

પંચંતિ દેવદેવોશ્ચ વિશ્વવ્યાપી નિરન્તરમ્ ॥૪૫॥

દીપ્તિ શ્રીચોગ્ધા વતમહાપુત્રભુમા અષ્ટમ સ્કંધ વિશે અધ્યાય ૧૫ મે તમામ

અધ્યાય ૧૬ મો*

ચંદ્ર વગેરેનાં સ્થાનો અને ગ્રાહનાં કૃણ

મીનાતલગ ઉગ્રાચ

મયાતઃ ક્ષૂયતાં ચિત્રં લોમારીનાં ગમદિકમ્ ।

ચક્ષુસ્પુષ્પતા નુર્ગા શુભાશુભનિદશના ॥૧॥

શ્રીતાત્રયણ બાલ્યા - હવે ચંદ્ર વગેરેની અનેક

* હવે આ અધ્યાયમા તાંડનીત સ્થાનેથી ચંદ્ર વગેરેના સ્થાન તથા ગતિ અનેક વિવિધ દેશ કહેવાયે.

પ્રકારની ગતિ વગેરે અને તે ગતિ અનુસાર મનુ બોલે શુભાશુભ જે કૃણ મળે છે, તે તમે સાલ્યો જેમ કુશારનો ચાક ફરતો હોય, ત્યારે તેની ઉપર સહેલા કીડી વગેરે પ્રાણીઓ પણ તેની સાથે ફરે છે, છતાં તેઓની પોતાની ગતિ (તે ચાક ઉપર) જુદી જુદી હોઈ શકે છે, એ જ પ્રમાણે મેરુ તથા ધ્રુવને પ્રદક્ષિણા કર્યા કરતુ રાશિઓના સમહવાણ જે કાળ ચક્ર છે, તેની સાથે ભમતા સૂર્ય વગેરે ગ્રહોની ગતિ પણ જુદા જુદા પ્રકારની જેવામા આવે છે, કેમ કે સૂર્યોદિ ગ્રહો એક નક્ષત્રમાથી બીજા નક્ષત્રમા તથા એક રાશિમાથી બીજી રાશિમા જતા જણાય છે આમ કાળચક્રની ગતિ તથા તેના આધારે સૂક્ષ્મા ગ્રહો વગેરેની ગતિ—એ બંને વિરુદ્ધ નથી, એવો સર્વ શાસ્ત્રોમા નિર્ણય છે લોકોનું રક્ષણ કરનાર, સર્વના આધાર, લોકોના કલ્યાણ માટે આકાશમા ફરતા અને વિદ્યતા તથા વેદ વડે તક્ર કરતા તે જ આદિપુરુષ ભગવાન સૂર્યનાત્રયણ ક્રમેની શુદ્ધિના કારણે પોતાના વેદમય આત્માના બાર પ્રકારે વિભાગ કરે છે અને વસત આદિ છ ઋતુઓમા અનુક્રમે પ્રાણીઓના કર્મભોગ પ્રમાણે ઋતુઓના ગુણોને રચે છે, તે આ સૂર્યને સર્વ લોકો વેદરૂપ વિદ્યા દ્રવ્ય વર્ણો તથા આશ્રમોના આચારના માર્ગે વેદમા કહેલા નાના-મોટા કર્મોથી તેમ જ યોગોના વિસ્તારથી સર્વકાળ પૂજે છે, જેથી અનાયાસે દિચ્છિત કલ્યાણ તેઓ મેળવે છે લોકોના આત્મા આ સૂર્ય, સ્વર્ગ તથા પૃથ્વીની વચ્ચેના અતારિક્ષમા કાળચક્રની અદર રી વર્ષના અવયવરૂપ તેમ જ બાર રાશિઓ ઉપરથી નામ પામેલા બાર મહિનાઓને ભોગવે છે બે પખવાડિયાનો એક માસ એમ આદ્રમાપથી કહેવાય છે, તેમ જ સવાળે નક્ષત્રોને સૂર્ય ભોગવે છે તે એક મહિનો એમ સૌરમાપથી કહેવાય છે, વળી પિતૃઓનો એક સંન-દિવસ તે એક મહિનો એમ પિતૃઓના માપથી પણ કહેવાય છે વર્ષનો છટ્ટો ભાગ (એટલે બે રાશિને) જેટલા કાળથી સૂર્ય ભોગવે, તેટલો કાળ 'ઋતુ' કહેવાય છે આ ઋતુને વર્ષના અવયવ તરીકે વિદ્યોનો વર્ણવેલ છે સૂર્ય વર્ષના આદિભાગથી (એટલે ત્રણ ઋતુઓ અથવા છ મહિનાઓથી)

આકાશરૂપ માર્ગમા જે કરે છે, તેને પ્રાચીન વિદ્વાનો અ્યત તરીકે વર્ણવે છે અને આકાશના આખા મડળને જેટલા કાળથી ફરી રહે છે, તેટલા સમગ્ર કાળને મુનિઓ વર્ષ કહે છે કાળને જાણનારા ઓમા શ્રેષ્ઠ પુરુષે એ સૂર્યની ધીમી ગતિ, ઉતાવળી ગતિ તથા મધ્યમ ગતિ ઉપરથી સવત્સર, પરિવત્સર, ઇડાવત્સર, અનુવત્સર અને વત્સર એવા પાંચ પ્રકારના વર્ષ કહ્યા છે. એમ સૂર્યની ગતિ કહી, હવે ચદ્ર વગેરેની ગતિ સાલળેા ચદ્રમા સૂર્યના કિરણોથી એક લાખ યોજન ડાંચે જણાયો છે સૂર્યતા એક વર્ષના ભોગકાળને ચદ્ર ખે પખવાડિયાથી ભોગવે છે સૂર્યતા એક મહિનાના ભોગકાળને ચદ્ર સવાખે દિવસથી ભોગવી લે છે અને સૂર્યના એક પખવાડિયાના ભોગકાળને ચદ્ર એક દિવસે ભોગવી લે છે, આવી ઉતાવળી ગતિવાળો ચદ્ર નક્ષત્રમડળને ભોગવી રહ્યો છે તે ચદ્રમા પૂર્ણ કરાતી કળાઓથી (સુદમા) દેવાને પ્રીત ઉપગમ્ છે અને ક્ષીણ થતી કળાઓથી (વદમા) પિતૃઓના ચિરાને ખુશ કરે છે શુકલપક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષ વડે (પિતૃઓના) સન્નિ-દિવસોને કરતો ચદ્રમા જીવ સર્વ-સમુદાયતા પ્રાણરૂપ અને જીવન જ છે સોળ કળાઓવાળો અને આનાદિ ઉત્તમ પુરુષ તે ચદ્ર એક એક નક્ષત્રને સાઠ માઠ ઘડીએ ભોગવી લે છે વળી તે ચદ્ર મનોમય, આન્તમય, આમૃતનુ ધામ તથા આમૃતની ખાણરૂપ હોઈ દેવો, પિતૃઓ, મનુષ્યો, સર્પો તથા વેલાઓ વગેરેના પ્રાણુનો પોષક છે, તેથી સર્વમય કહેવાય છે એ ચદ્રની ઉપર ત્રણ લાખ

યોજન દૂર નક્ષત્રોનું મડળ ફર્યા કરે છે ઈશ્વરે યોજેલું તે નક્ષત્રમડળ પણ મેરુને પ્રદક્ષિણા કરીને જ ફર્યા કરે છે, તે નક્ષત્રો અભિજિત સાથે અઠ્યાવીમની સખ્યાવાળા ગણ્યા છે તે નુક્ષત્રમડળ થી ઉપર ખે લાખ યોજન દૂર શુક્ર ગ્રહ રહેલો છે, તે સૂર્યની આગળ, પાછળ કે માથે જ ઉતાવળી, ધીમી તથા મધ્યમ ગતિએ ફર્યા કરે છે અને ફરતો ફરતો લોકોને લગભગ અનુકૂળ તથા કલ્યાણકારી કહેવાય છે, હે મુનિ! તે શુક્ર વરસાદને અટકાવતા ગ્રહને કાયમ શાત કરે છે એની ઉપર ખે લાખ યોજન દૂર બુધ ગ્રહ કહેવાય છે તે પણ શુકની પેઠે ઉતાવળી, ધીમી તથા મધ્યમ ગતિથી (સૂર્યની આગળ, પાછળ કે માથે જ) ફર્યા કરે છે, એ બુધ ગ્રહ સૂર્યથી ન્યારે ભુદો પડે છે ત્યારે લગભગ ઘણો જ વાયુ, વાદળાનું તૂટી પડવું કે આનાવૃદ્ધિ વગેરે ભયને સૂચવે છે તેની ઉપર ખે લાખ યોજન દૂર મંગળગ્રહ છે હે દેવધિ! તે મંગળ જો વક્ર નથી થતો તો ત્રણ ત્રણ પખવાડિયે એક એક રાશિને ભોગવી ખારે રાશિઓ ભોગવે છે તે ગ્રહ લગભગ અશુભ કરનારો અને દુઃખ સૂચવનારો છે, એની ઉપર ખે લાખ યોજન દૂર બુદ્ધસ્પતિ છે તે પણ જો વક્ર ન થાય, તો એક એક રાશિમા એક એક વર્ષ સુધી ફરતો રહી રાશિઓને ભોગવે છે અને બ્રહ્મ વાદીઓને અનુકૂળ રહે છે તે પછી તેની ઉપર ખે લાખ યોજન દૂર ભયકર શનેશ્વર છે એ મહાગ્રહ સૂર્યનો પુત્ર કહેવાય છે અને એક એક રાશિમા ત્રીમ ત્રીસ મહિને ફરતે સર્વ રાશિઓ ભોગવે છે કાળ જાણનારોઓમા શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોએ તે શનિને સર્વ માટે અનુલ કહ્યો છે તે શનેશ્વરથી ઉતારમા આગિયાર લાખ યોજનના અતરે સપ્તર્ષિઓનું મડળ કહેવાયુ છે હે મુનિ! લોકોના કલ્યાણની જ ભાવના રાખતા એ સાતે મુનિઓ 'વિષ્ણુપદ' નામનું જે સ્થાન છે, તેની પ્રવક્ષિણા કર્યો કરે છે ૧-૩૭

- જ્યારે શુકલ પક્ષના પડરે સક્રાંતિ બેન છે, ત્યારે તીર તથા ચાદ્ર-બને મહિનાનો સાથે આરભ થાય છે, તે જ સત્વત્તર કહેવાય છે પછી તીર માપ પ્રમાણે વધ્યા ૮ દિવસો વરે છે અને ચાદ્ર માપ પ્રમાણે ૭ દિવસો નોછ થાય છે, એમ બાર દિવસોનું જતર પડતા તીર તથા ચાદ્ર બને મહત્ત્વ જાનળ પાછળ થઈ જાય છે, એમ કરતા પાંચ વર્ષો જાય છે, ત્યારે તેની વચ્ચે બે મનમહત્ત્વ આવે છે પછી પાછી ગુદિ પડવાને દિવસે સક્રાંતિ બેનના પાછું નવત્તર થક થાય છે એ પાંચ વર્ષોમા પહેલું સત્વત્તર, બીજું પરિવત્તર, ત્રીજું ઇડાવત્તર, ચોથું અનુવત્તર અને પાંચમું વત્તર કહેવાય છે

લોકમાના શ માવચન્તો મુનયઃ છન તે મુને ।

યત્ તદ્વિષ્ણુપદં સ્થાનં દક્ષિણં ક્રમતે વ તે ॥૩૭॥

ઈતિ શ્રીવિષ્ણુ પદમહાપુરાણમા અષ્ટમ સ્કંધ વિરે

અધ્યાય ૧૬ મો નમામ

અધ્યાય ૧૭ મો*

ધ્રુવમહાનુ* વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

મયાધિમંજલદૂષ્યૈ યોજનાના પ્રમાણતઃ ।

લક્ષ્મ્યોદશમિતૈઃ પરમં વૈષ્ણવ પદમ ॥ ૧ ॥

શ્રી નારાયણ બોલ્યા તે પછી તે સમર્પિ* મહાનની ઉપર તેર બાપ યોજન દૂર વિષ્ણુનું ઉત્તમ સ્થાન (વિષ્ણુપદ) આવે* છે તેમા ભગવાનનો મહાન ભક્ત અને ઉત્તાનપાદનો પુત્ર શ્રીમાન ધ્રુવ (નક્ષત્ર રૂપે) એક જ તેની સાથે મમયે જોડાયેલા હોઈ બહુ માનપૂર્વક તેને પ્રદક્ષિણ કરતા તથા જોયા કરતા ઈદ્ર, અગ્નિ, કશ્યપ તથા ધર્મ સાથે લોકવંદિત થઈને રહે છે તે ધ્રુવ કૃપા સુધી જીવનારાઓને પણ આશ્રય કરવા યોગ્ય હોઈ, ભગવાનના ચરણની ઉપાસના કર્યા કરે છે આખના એક પલકારા જેટલો સમય પણ બંધ નહિ પડતા અને અસ્પષ્ટ વેગવાગ કાળને લીધે ભમતા ગ્રહો તથા નક્ષત્રો વગેરે જ્યોતિર્જાલોનો જાણો મૂળ આધારધરી હોય એવું ઈશ્વરે બનાવે* તે દેવપૂજિત ધ્રુવમહાન પોતાની ક્રાંતિથી સર્વને પ્રકાશમાન કરતું પ્રકાશ્યા કરે છે જેમ (ધાન્ય ને કળસલાવી ધૂડ પાડવા) હાલસાના (વચ્ચેના) બાબલામા જોડવા અને હાલસાને ખેંચવામા ઉપચારી બગદો ગોળગાળ કર્યો કરે છે, તેમ કાળચક્ષમા અદર ને બાહ્ય જોડાયેલા અને વાયુએ ધ્રેરેના મારી ગ્રહો તથા નક્ષત્રો વગેરે (વચ્ચે જોડેલા) ધ્રુવનો જ આગય કરી અનુક્રમે ત્રણે કાળ ગોળ-ગોળ કર્યો કરે છે જેમ પોતપોતાના કર્મરૂપ મહાયવાળા બાજુ વગેરે ત્રી પનીઓ વાયુને વશ થઈ આકાશમા ગતિ કરે છે, તેમ પ્રતૃતિતથા પુરુષના સંયોગથી અનુગ્રહ કરાયેલા નર્વ જ્યોતિર્ગાળો પણ કર્મરૂપ સદાયવાળા નવા વાયુને વશ રહેતા હાઈ કૃપા સુધી આનંદમા કર્યો કરે છે, હતા પૃથ્વી પર પડી જતા નથી કેટલાક વિનાતા પ્રેરે છે કે, એ જ્યોતિષશક ગિરુમાર નામના એક માહત્ત નેવા આ રત્ન છે અને ભગવાનની વાગધારા ॥ ૩૫ કર્મ માટે ઉપયોગી છે તે મુનિ ।

* આ અધ્યાયમાં જો ભગવાન કહેવોથી ધ્રુવમહાનના ત્યાગનું વર્ણન બદલતું વિસ્તારથી કરવો

આઠા મસ્તકવાળા તથા ગોળાકાર વાળેલા શરીરવાળા એ જ્યોતિષશકરૂપ શિશુમારના પૂછડાતા આગલા ભાગમા ઉત્તાનપાદનો પુત્ર ધ્રુવ રહેલો છે પૂછડાતા આગળના ભાગથી નીચેના ભાગમા દેવોએ પૂજેલા નિર્દોષ પ્રજાપતિ કશ્યપ, અગ્નિ, ઈદ્ર તથા ધર્મ (નક્ષત્રરૂપે) રહેલા છે પૂછડાતા મૂળમા ધાતા અને વિધાતા રહ્યા છે અને કેડમા સમર્પિઓ છે જમણી બાજુ વળેલા શરીરે ગોળાકાર રહેલા એ શિશુમાર ચક્ષમા જમણા પડખે અભિજિતથી પુનર્વસુ સુધીના ઉત્તર ગતિવાળા ચૌદ નક્ષત્રો છે અને ડાબી બાજુ પૃથ્વી માડી ઉત્તરાષાઢા સુધીના ચૌદ દક્ષિણ ગતિવાળા નક્ષત્રો છે હે બ્રહ્માના પુત્ર નારદ । ગોળાકાર શરીરે જોડેલાના બંને પડખામા સમાન સંખ્યાવાળા જ અવધવા લાઈ છે પીઠના ભાગમા જ અજંબીથીના નક્ષત્રો છે, પેટના ભાગમા આકાશરાગગા છે અને ડાબા જમણા કેડના પાછલા ભાગમા પુનર્વસુ તથા પૃથ્વી નક્ષત્રો છે આર્દ્રા તથા ચાર્ક્ષેલા નક્ષત્રો જમણા-ડાબા પાછલા પગમા છે અને અભિજિત તથા ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રો જ જમણા ડાબા બે નાકમા છે હે દેવર્ષિ । કૃતપાના જાણતા વિદ્વાનોએ તેની જમણી-ડાબી આખમા શ્રવણ તથા પૂર્વોષાઢા નક્ષત્રને અનુક્રમે કૃત્તિકા છે ધનિષ્ઠા તથા મૂળ નક્ષત્રને જમણા ડાબા કાનમા માન્યા છે હે મુનિ । દક્ષિણાયન જતા મધ્યા વગેરે આઠ નક્ષત્રો, ડાબા પડખાના હાડકામા યોજ્યા છે. મૃગશીર્ષ વગેરે ઉત્તર ગતિવાળા નક્ષત્રોને જમણા પડખાના હાડકામા હિલગ ગોઠવેલા છે અને શતભિષા તથા જ્યેષ્ઠા એ નક્ષત્રોને જમણા-ડાબા બે ખભામા ગુરૂયા મમજવા તેની ઉપલી હાડપંચીમા અગસ્ત્ય, નીચલી હાડપંચીમા યમ, મુખમા મગળ અને ગુલ્ફોદિયમા ગનેશરને કહ્યો છે બુદ્ધસ્પતિ તેની બાધમા, ગ્રેહોનો બાધપતિ સૂર્ય છાતીમા, નારાયણ હૃદયમા અને ચંદ્ર મનમા છે બે સ્તનમા બે અશ્વિનીદુગ્ધારે નાભિમા ગુન્ડાચર્ચ, ગ્રાણુ તથા અપાનમા બુધ અને ગંગામા રાહુ તથા કેતુ છે તેના સર્વ અંગોમા રુવાચના જે છિદ્રો છે, તેમા તારાના તમ્બો કહેવાય છે આ જ્યોતિષશક વિષ્ણુ ભગવાનનું મર્વદેવમય શરીર

છે માટે મૌતઘટધારી મુનિઓ દસ્તેજ સધ્યાસમયે સાવધાન થઈ તેનું ધ્યાન કરતું અને બુદ્ધિમાન મનુષ્યે આ મનોવ્યારપૂર્વક દર્શન કરતા (પ્રાત કાળે) બ્રહ્મ 'નમો જ્યોતિર્લાકાય કાલ્યાણનિમિષા પતયે મહાપુરુષાવામિષીમહિ। જ્યોતિર્નોકરૂપ, કાળરૂપ અને દેવોના સ્વામી મહાપુરુષને નમસ્કાર હો।' અમે તેમનું ધ્યાન કરીએ છીએ' ગ્રંથો, નયનો તથા તારામય અને મર્મ દેવરૂપ આ જ્યોતિશ્ચક્ર ઉપગત મનને નણે હાન જપતાતના પાપોનો નાશ કરે છે અને ત્રણે કાળ તેને નમસ્કાર કરનાર તથા સ્મરણ કરનારતા તે તે કાળના પાપ જલદી નાશ પામે છે ૧-૨૯

મહર્ષેતારામયમાધિવૈચિક।

પાપાપહ મન્નકૃતા ત્રિકાલમ્॥

નમસ્યત સ્મરતો વા ત્રિકાલ।

નશ્યેત તન્કાલજમાણુ પાપમ્ ૧૨૯॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાવતમહાપુરુષમ્ આશ્રમ મ્કથ ચિરે

અધ્યાય ૧૭ મો અમામ

અધ્યાય ૧૮ મો*

રાહુમંડલ તથા પાતાલોત્તર વર્ણન

મંત્રાપયણ ડગલ

મધસ્તાદ્ સચિત્, પ્રોક્તમયુત રાહુમંડલમ્।

નક્ષત્રવચ્ચરતિ ચ સૈદ્ધિક્ષેયોસ્તદ્દર્શન ॥૧॥

શ્રીનાનપત્તા ખો યા સૂર્યની નીચે દસ હજાર યોજન રાહુનું મંડળ કહેવાય છે તે રાહુ નક્ષત્રપણાને અધોગમ હોવા છતાં નક્ષત્રની પેઠે ક્ષત્રી કરે છે સૂર્ય તથા ચંદ્રને ધીડનારે રાહુ વિષ્ણુની કૃપાથી એમ દવપણુ તથા પ્રહપણ પામ્યો છે દશ હજાર યોજન વિસ્તારવાળું જે આ સૂર્યનું મંડળ તપી રહ્યું છે અને બાર હજાર યોજન વિસ્તારવાળું જે ચંદ્રનું મંડળ છે, તેને હામી દવા રાહુ અસુર છે એમ જ્ઞાતા, કેમ કે નાહુ મંડળ તેર હજાર યોજન વિસ્તારવાળું છે, તેથી (અગ્નિ કે પૂનમના) પર્વના સમયે એ રાહુ ગ્રહ પડેવાનું વેર બાધી બેઠેલો હોવાથી સૂર્ય તથા ચંદ્રને તારી પેઠેને ઘાય છે

* આ અધ્યાયમાં સેક્ષી અને જોની નુપની નીચે રાહુમંડલ ૧ મ, ચાંદ્રે, દેવ નીચે ચંદ્રનું મંડળ ૨ મ છે

એમ દૂરથી સૂર્ય-ચંદ્રને તે ગ્રહી દે છે, એ સાબળી વિષ્ણુ મને પર્વના સમયે પોતાનું સુદર્શન ચક્ર મોકલે છે દુ સહ તેજ્યથી નોતસ્ક વૌશાયેનું અને જ્ઞાણાગ્રેની પકિતઓથી અત્યંત ભયકર તે સુદર્શનને જોઈ ભયભીત થયેલા મનવાળો એ રાહુ ગ્રહ લગભગ બે ઘડી સુધી ચંદ્ર-સૂર્યને (આડો આવી જઈ) હેરાન કરતો દૂરથી જ પાછો રૂં છે કે દેવર્ષિ જેટલા સમય તે આડો આવે છે, તેના એ સમયને જ લોકમા ગ્રહણ કહે છે, એમ તમે જાણો, એ રાહુ ગ્રહની નીચે પરમ પવિત્ર લોકો કહેવાય છે હે ઉત્તમ નારદ! સિદ્ધો નારણો તથા વિદ્યાધરેના એ લોકો રાહુથી દસ હજાર યોજન નીચે કહેવાય છે અને પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય તે હે દેવર્ષિ, તેઓની નીચે યક્ષો, રાક્ષસો, પિશાચો, પ્રેતો તથા ભૂતોને રહેવાનું ઉત્તમ અતરિત હેરાન છે, જ્યાં સુધી વાયુ વાય છે અને વાદળ ઉત્પન્ન થતા જપાય છે, ત્યાં સુધીના ભાગને જ્ઞાનગુણ પડિતો અતરિત કહે છે હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ! એ અતરિત્વથી સૌ યોજન નીચે પૃથ્વી કહેવાય છે પૃથ્વી પર ઉત્પન્ન થયેલા અને પૃથ્વીના વિષગુણ ગરુડ, બાજ, નારન તથા વન વગેરે પક્ષીઓ જ્યાં સુધી ઠીકી શકે છે ત્યાં સુધીના ભાગને 'ભૂતોત્તર' કહે છે, આમ પૃથ્વી મંડળની સ્થિતિ એ અતરિત વર્ણવી છે દેવર્ષિ! આ પૃથ્વી નીચે નાત પાતાલો પ્રધા છે તે એ, એક દમ દસ હજાર યોજનના અતરે નેના છે દસ દમ હજાર યોજન ઈન્દ્ર છે તથાની ગાયાર્ બ્રાહ્મણ ૥ વિસ્તારના માપમા છે ને મર્મ જનુઓ મા તે સુખદથી છે તેઓના પડેનું આતન, બીજું વિતન નીજનું સુતન, એનું તત્તતન, પાનમુ મત્તતન જદું સ્નાતન અને ઘાતન પાતાલ પ્રધાન છે કે પ્રાન ॥ આ નાત પાતાલો ૭ દમ, તે સ્વોરૂપ ૪ છે, એનું જ નિ, પાના ત્યાં સ્વા ૫ ના પપ્ત અધિક પ્રમનો ૧, નીચે ત્યાં મુખથી જનુ-ધરે ૧૦ છે અને પ્રથમ આનન્દ કન્યાના માગ-મ નીચાઓ પા દોઈને ત્યાં મુખ ૧૧ સ્વાદ ના ૪ રંગ છે, દેવો, નર્પો અને બાજના દાસા નેના આગલી વર્ષ નીચો, નાના, બાધુઓ મિત્રા

તથા સેવકો વગેરે સાથે ત્યા રહે છે, તેઓ મોટા ઘરમાલિક હોઈ માયાવી પણ છે અને તેમની ઈચ્છા એો ઈશ્વરથી પણ ચાટકાવી શક્તી નથી, તેઓ કાયમ હર્ષ પામેલા રહી સર્વ ક્રતુઓમા સુખી હોય છે મહામાયાવી મયદાનવે એ પાતાલોમા ન્યા ન્યા ઈચ્છાનુસાર વિલાસોવાળી નગરીઓ બનાવેલી છે, ત્યા ત્યા ઉત્તમ મણિઓથી શોભતા હજારો અદ્ભુત ઘરો, અટારીઓ તથા દરવાજાઓ વગેરે છે વળી તે નગરીઓ, સલાસ્થાનો, ચોટા તથા દેવમંદિરો વગેરેની શોભાથી યુક્ત હોઈ દેવોને પણ દુર્લભ છે ત્યાની ખાંદેલી ભૂમિ નાગો તથા અસુરોના ભેડાથી અને પારેવા તથા મેનાવાળા પાતાળપતિ યોના ઉત્તમ ઘરોથી વ્યાપ્ત છે એ નગરીઓ શણ ગારેલી હોઈ શોભ્યા ડરે છે ત્યા મનને પ્રસન્ન કરતા મોટા બગીચા શોભે છે, જે ફળ-પુષ્પોથી શોભતા સ્ત્રીઓના વિલાસયોગ્ય સ્થાનોની શોભા પણ ધારણ કરે છે વળી ત્યા અનેક જાતના પક્ષીઓના સમૂહોથી વ્યાપ્ત અને અતિશય ઘણા સ્વચ્છ જળથી ભરેલા પાણીના ધરા માછલાથી શોભી રહ્યા છે, તેમ જ જળજતુઓથી ભીષ્મળતા તેમના પાણીમા અનેક કમળના સમૂહો પણ રહેલા છે, જે કમળોમા કેન્દ્રાક ત્રિવિધસી, ધોળા, ગળા, મુગધી, લીલા તથા નતા પણ હોય છે, જેથી તે બગીચાઓ શોભે છે એ બગીચાઓમા રહેલા પક્ષી યોના વિહારોવી તથા ઇંદ્રિયોને આનંદ આપતા અનેક જાતના શબ્દોથી તે વ્યાપ્ત છે પાતાલોના સ્થાનો દેવોની શ્રેષ્ઠ શોભાને પણ ટપી ભય છે, ન્યા કાળના અગરૂપ દિવસો કે રાત્રિઓથી કોઈ પણ સ્થળે ભય નથી વળી ન્યા ઉત્તમ ગર્ભોના મસ્તકો પર રહેલા મણિઓના સ્પષ્ટ ક્રાંતિવાળા કિરણોને લીધે ત્રાપમ અપકરનો નાશ થાય છે એ પાતાળોમા વસતા લોકોને દિવ્ય યોપધોળો, સ્સાથનો, સ્ત્રો, ગાન, પાન તથા સ્નાન વગેરેની માનસિક કે શારીરિક ખીડાઓ થતી જ નથી વળી વળિયા, પળિયા, વડપાપ, ફીકાત, પગેવાની દુર્ગંધ, અતુલસાદ કે ઉમરને લગતી અસ્થા ત્યાના લોકોને કદી દુખ દેતી નથી કપ્પાપુમય ત્યાના લોકોને કેવળ ભગવાન-

ના તેજસ્વ સુદર્શન ચક્ર વિના કોઈના તસ્ક્ષી કોઈ પણ કાળે મૃત્યુનો ભય હોતો નથી હે પ્રહ્લપુત્ર નારદ ! એ સુદર્શન ચક્ર ન્યારે ત્યા પ્રવેશો છે, ત્યારે ભયને લીધે દૈત્યોની સ્ત્રીઓના ગર્ભોના ઢગલા ભગ ભગ સ્વામી જ પડે છે ૧-૩૪

યસિન્ન પ્રવિષ્ટે દૈતેયઘૂનાં ગર્ભરાશયઃ ।

પ્રાયો મયાત્ પતન્તેવ દ્રવન્તિ બ્રહ્મપુત્રક ॥ ૩૪ ॥

ઈતિ શ્રીદેવોભાગવતમહાપુરાણમા અષ્ટમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૮ મો મુખ્યમ

અધ્યાય ૧૮ મો *

અતલ, વિતલ અને સુતલહ' વર્ણન

શ્રીનારાયણ સ્વાચ

પ્રથમે વિવરે વિપ્ર મતલાત્યે મનોરમે ।

મયપુત્રો વલ્લો નામ વર્તેત્તેડલયંગવૈકૃત ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ યોગ્યા હે બ્રાહ્મણ નારદ ! અતલ નામના પહેલા મુદર પાતાળમા મોટા ગર્ભને ધારણ કરતો મય દાનવનો પુત્ર બલ નામનો દાનવ રહે છે તેણે સર્વ પદાર્થને સિદ્ધ કરતી છન્નુ માયાઓ સર્જી છે, જેમાની કેટલીક માયાવી લોકોએ તરત જ સ્વીકારી લીધી છે એ બળવાન બલ દાનવ ન્યારે બગાડ ખાય છે, ત્યારે તેના મોહામાથી લોકોને મોહ ઉપ જાતના ત્રણ જાતના સ્ત્રીઓના ટોળા ઉત્પન્ન થાય છે એ સ્ત્રીઓ પુશ્કલી (હરકોઈ પુરુષ સાથે વ્યભિચાર કરનારી) સ્વૈરિણી (પોતાની જાતના પુરુષ સાથે વ્યભિચાર કરનારી) અને કામિની (પોતાની જાત સિવાય બીજા જાતના પુરુષ સાથે વ્યભિચાર કરનારી) એવા નામથી પ્રખ્યાત છે એ સ્ત્રીઓ પહેલા પાતાળમા પ્રવેશોલા પુરુષને યોગાતમા પ્રથમ પૂર્વક હાટક નામના સોનાનો રસ પાઈ પોતાની સાથે સભાગ કરવા સમર્થ બનાવે છે અને પોતાના વિલાસો બતાવી પ્રેમયુક્ત હાસ્ય કરી, આલિંગન આપી અને યોગલવાના વિલાસો વગેરે કરીને રમાડે છે એ રસનો ઉપભોગ કરતા પુરુષ 'દુ ઈશ્વર છુ, સિદ્ધ છુ, દસ હજાર લાથી જેવો બળવાન છુ અને મોટો

* આ અધ્યાયમા બીજો સ્કંધોથી જાતના વગેરે પાતાલોનું વર્ણન કરાયે, જેમાં ભગવાની છેલ્લી ૫૮ સ્પષ્ટ બધાય છે

છુ,' એમ પોતાને અનેક પ્રકારનો માને છે અને મદાધ જેવો અને છે હે નારદ! એમ અતલની સ્થિતિ કહી, હવે બીજા 'વિતલ' નામના પાતાળની સ્થિતિ તમે સાબળો પૃથ્વીતળથી નીચે વિતલ નામના પાતાળમા મોટા દેવોથી પૂજતા, 'હાટકેશ્વર' નામના ભગવાન શકર બ્રહ્માએ રચેલી સુદિમા વધારે કરવા પાર્વતીની સાથે જોડાઈને રહે છે એ શિવ-પાર્વતીના વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલી 'હાટકી' નામની ઉત્તમ નદી ત્યાં વહે છે, પવનથી સળગી ઊઠેલા અગ્નિ તેજ વડે એ નદીને જાણે પી જતો હોય તેવો લાગે છે અને તેણે થકી કાઢેલું તે વીર્ય દેવોને પ્રિય હાટક નામનું સોનું થઈ જાય છે ઘરેણાને યોગ્ય તે સોનાને દેવોની સ્ત્રીઓ કાયમ ધારણ કરે છે એ વિતલની નીચે 'સુતલ' નામનું ઉત્તમ પાતાળ કહેવાય છે હે મુનિ! ત્યાં પવિત્ર યશવાળો વિરોચન પુત્ર બલિરાજ રહે છે ત્રિવિક્રમ ભગવાન વામને મહેદ્રદેવનું ઉત્તમ પ્રિય કરવાની ઈચ્છાથી બલિરાજને સુતલમા આણ્યો છે ત્રણે લોકની લક્ષ્મીને ખે ચી લાવી ભગવાને દેવરાજ બલિને ત્યાં રાખ્યો છે, જે લક્ષ્મી ઇદ્ર વગેરેમા પણ મળતી નથી, તેવી લક્ષ્મીને એ બલિરાજ ભોગવે છે સુતલનો અધિપતિ એ બલિરાજ દેવોના મોટા દેવ એ વામન ભગવાનને જ ભક્તિથી આરાધે છે અને નિર્ભય થઈ આજે પણ ત્યાં રહે છે હે નારદ! સર્વના ઈશ્વર વિષ્ણુરૂપી સુપાત્રને પૃથ્વીનું દાન કર્યું, તેના કળરૂપે બલિરાજને સુતલનું નાન્ય મળ્યું છે, એમ કેટલાક મહાત્માઓ વર્ણવે છે, પણ એ યોગ્ય નથી, કેમ કે હે બ્રાહ્મણ! મર્ત્ય પુરુષાર્થોને આપતા ભગવાન વિષ્ણુને દાન આપ્યાનું એ કળ કદી ઘટતું જ નથી, દેવોના દેવ જે વિદ્વા ભગવાનનું નામ પણ કોઈ પરાધીન પ્રાણી ને ઉચ્ચારે છે, તો તે જ ક્ષણે પોતાના કર્મબંધન ના કલેશોને અનાયાસે દૂર કરી શકે છે, જે કલેશના બંધનોનો ત્યાગ કરવા યોગીઓ સર્વેશ્વર ભગવાનને ઉદ્દેશી કાયમ સાખ્ય તથા યોગના સાધનો કરી કરે છે માટે હે નારદ! (ખરુ કહીએ તો) ભગવાન વિષ્ણુએ બલિરાજ પર કઈ કૃપા જ કરી નથી, કારણ કે માયામય ભોગોનું મહેશ્વર્ય તેને તેમાણે આપ્યું છે।

(પણ મોક્ષ નથી આપ્યો!) એ ઐશ્વર્યો તો સર્વ કલેશો તથા મનની પીડાઓનું જ કારણ હોઈ આત્મ સ્મરણને લઈ લેનારુ જ છે સર્વ ઉપાયોને સાક્ષાત જાણનારા ભગવાન વિષ્ણુએ ન્યારે બીજો કોઈ ઉપાય ન મળ્યો, ત્યારે યાચના કરવાના બહાનાથી બલિરાજનું સર્વસ્વ લઈ લીધું અને કેવળ તેનો દેહ બાકી રાખ્યો વળી છેવટે એ ઈશ્વરે વરુણના પાશોથી બાધીને પર્વતની ગુફામા જેમ નાખે, તેમ તેને પાતાળમા નાખ્યો, છતાં બલિરાજ તો આમ જ કહેતો હતો કે, 'બૃહસ્પતિ જેવો મત્રી સલાહકાર છે એવો ઇદ્ર ખરેખર મોટો મૂઠ છે, કેમ કે અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા આ ભગવાન પાસે તેણે ત્રણે લોકની સપરિા માગી। ત્રૈલોક્યનું આ ઐશ્વર્ય તે કેટલું છે? એ તો અત્યંત તુચ્છ છે, એનો કઈ જ અર્થ નથી, છતાં તે ઇદ્ર સર્વ કામનાઓના ઉત્પરિા સ્થાન આ ભગવાનને પોતાને છોડી લોકસપરિામા મોહ પામ્યો! અમારા દાદા શ્રીમાન પ્રહ્લાદ (ખરે ખર બુદ્ધિમાન હતા) જેમણે ભગવતપ્રિય તથા સર્વ લોકોના ઉપકારક હોઈ પોતાના પિતા મરાયા, ત્યારે વિષ્ણુ ભગવાને પોતે આપવા માહેડું પિતાનું અતુલ ઐશ્વર્ય ઇચ્છ્યું ન હતું, પણ તે ભગવાનનું દાસ પણ જ મામું હતું અતુલ પ્રભાવવાળા અને સર્વ લોકરૂપી ઉપાધિવાળા વિષ્ણુ ભગવાનના અતને ઘણા અપરિપક્વ દોષોવાળા અમારા જેવા કોણ જાણી શકે?' એમ દેવોનો પરમ પૂજિત એ બલિરાજ તે સુતલમા રહે છે, જેના દારપાલ તરીકે ભગવાન પોતે હાજર રહે છે એક સમયે દિવિજગ્યમા લોકોને રહાવતો રાજા ચવણ એ સુતલમા પ્રવેશતો હતો, ત્યારે તેને ભકતો પર કૃપા કરનાર ભગવાને પગના અંગૂઠાથી દશ હજાર યોજન દૂર કેંકરી દીધો હતો આવા પ્રભાવશાળી અને સર્વ સુખોને એકલો ભોગવ નાર એ બલિરાજ દેવોના દેવ વિષ્ણુની કૃપાથી સુતલ ના રાન્ય પર રહ્યો છે ૧-૩૨

પવમૃતાનુમાવોઽયં વલિ સર્વસુલેકમુક્ ।

જાસ્ટે સુતલરાજ્યસ્યો દેવદેગદાદતઃ ॥૩૨॥

ઈતિ શ્રીદેવીના-નવમસ્કાન્ધપુરાણ-નિઘન સ્કંધ વિરે

અધ્યાય ૧૯ મો ન્યાપ્ત

અધ્યાય ૨૦ મો*

તલાતલ વગેરે ચાર પાતાલોનું વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

તતોઽધસ્તાદ્ વિવરકં તલાતલમુદીરિતમ્ ।

દાનવેન્દ્રો મયો નામ ત્રિપુરાધિપતિર્મહાન્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણે બોલ્યા તે સુતલની નીચે તલાતલ નામનું પાતાલ કહેવાય છે, ત્યાં ત્રણ નગરોનો સ્વામી 'મય' નામે મોટો દાનવરાજ રહે છે ત્રણે લોકનું કલ્યાણ કરતાર શકરે (પ્રથમ) તેના ત્રણે નગરે બાળી નાખ્યા હતા, પણ પાછળથી તેનું રક્ષણ કર્યું હતું, તેથી દેવોના દેવ શકરની કૃપાથી તે તલાતલરૂપી સંન્યસુખનું સ્થાન તેણે મેળવ્યું છે એ મયદાનવ માયાવી લોકોનો આચાર્ય હોઈ અનેક માયાઓમા કુશળ છે, જેથી મર્ત કાર્યોની સિદ્ધિ માટે ધોર રાક્ષસો તેને પૂજે છે તે તલાતલની નીચે અત્યંત પ્રખ્યાત મહાતલ છે હે પ્રાહ્મણ! ત્યાં અનેક મસ્તકોવાળા કદ્દૂતા પુત્ર મર્ષોના 'ક્રોધવશ' નામનો મોટો સમુદાય રહે છે, તેમા મુખ્ય મુખ્ય હું તમને કહું છું મહક, તક્ષક, સુપેણ તથા કાલિય, આ બધા સર્પો મોટા શરીરવાળા, મહાપરાક્રમી, ક્રૂર અને પોતાની કર જાતિઓવાળા છે, છતાં પક્ષીરાજઓના અધિપતિ ગરુડથી ત્રાસ પામેલા જ રહે છે તેઓ અનેક કીડાઓમા મૃદુબધી યુક્ત રહી પ્રમાદી રહીને જ આનંદ કરી કંટે છે એ મહાતલની નીચે 'ગ્લાતલ' નામનું પાતાલ છે, તેમા 'પણિ' નામે કહેવાતા દેવો તથા દાનવો વસે છે તેઓ નિવાતકવર, હિંગુપુરવામી અને કાલેય એવા નામોથી પણ કહેવાતા હોઈ દેવોના શત્રુઓ છે જોકે તેઓ જન્મથી જ મહાબ્રહ્માન અને મોટા સાહસી હોય છે, પાનુ નર્મના ઈશ્વર વિષ્ણુના તેજથી તેઓનું પરાક્રમ નાનું પામ્યું છે અને તેથી જ તેઓ સહ્યામા જેમ નર્પો રહે તેમ એ પાતાલમા રહે છે. નરમા નામની દૂતરી જે ઝદ્રની દૂતરી તરીકે રહી છે, તેણે મગરૂપ વાપીથી પ્રદાર કરેલા તે ચમુસે

* આ અધ્યાયમાં નાગનાગનીન પ્રયોગોથી તલાતલ વગેરેની નિવૃત્તિને નામે રૂપે વિચારી વર્ણવાયે.

કાયમ રહતા જ રહે છે ને રસાતલની પણ નીચે પાતાલ છે; તેમા નાગલોકોના રક્ષકો 'વાસુકિ' વગેરે રહે છે. તેઓમા શખ, કુલિક, શ્વેત, ધનન્ય, મહા શખ, ધૂતરાણ, શખચૂડ, કૃષ્ણ, અશ્વતર અને દેવદત્ત વગેરે મુખ્ય છે. તે બધાય મહાક્રોધી, મોટા શરીરોવાળા અને ઉગ્ર ઝેરવાળા છે તેઓમા કેટલાક પાચ મસ્તકોવાળા, કેટલાક સાત ફાણોવાળી શોભતા, કેટલાક દશ ફાણોવાળા, કેટલાક સો મસ્તકોવાળા અને કેટલાક હજાર મસ્તકોવાળા પણ હોઈ તેજસ્વી મણિઓનો ધરી રહ્યા છે હે દેવર્ષિ! કાયમી ક્રોધવાળા તે સર્પો પોતાના (મણિઓના) કિરણોથી પાતાલરૂપ નુકસાનોમા રહેલા અધિકારના સમૂહનો નાશ કરે છે એ પાતાળના મૂળ ભાગમા ત્રીસ હજાર યોજન દૂર શેષનાગ નામનો ભગવાનનો તમા ગુણી અશ સર્વ દેવોથી પૂજાતો રહે છે, જે શેષ નાગને 'આહ' એવા આભિમાનના ચિહ્નરૂપ અથવા અહકારના અધિકારતા કરે છે અને તે (અહકારરૂપ આક્રમથી) દ્રુણ-આત્માનું તથા દૃશ્ય-દેહાદિનું (ચોક્ષ્યીજનમા) બે ચાણુ કરી દે છે તેથી પયસન સિદ્ધાંતના ઉપાસકો તેમને 'સકર્ષણ' કહે છે હજાર મસ્તકોવાળા અને અત્યંત મૂર્તિવાળા એ શેષનાગ પ્રભુના મસ્તક પર રહેતું આ સમસ્ત ભૂમકગ જાણે સરસવતી એક ઘણો હોય તેવું જણાય છે એ શેષનાગ દેવ પ્રલયકાળે સ્થાવર-જંગમ સર્મ જગતનો ત્યાગે સહાર કરવા ઇચ્છે છે, ત્યારે ના પ્રભુની બે ભમ્બર વચ્ચેથી અગિયાર રુદ્રમૂર્તિઓ શોભતા સકર્ષણ નામના રુદ્ર ઉત્પન્ન થાય છે એ રુદ્ર તણુ તેઓવાળા ત્રિમૂળને ઉગામતા મહાબળવાન અને પોતે જ મહાભૂતોનો નાશ કરતાર તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે વળી ઉત્તમ ભક્તોની સાથે રહી એકાંત

- નાદો બાવું વેદિક આખ્યાન કહેવાય છે, પશ્ચિ નામના અસુવને નાદારી રાખેલી (કામરેનું) નાવને સોધક ઈન્દ્રે દેવોની કૃતિને નરમાને મોકલી વતી, તેને જોઈ સર્પ કરવા ઇચ્છતા પશ્ચિ અસુવ કંઠવા વાગ્યા કે, 'આ સર્પ તુ દંબ્ય છે?' તથા તે સર્પ કરવા ઇચ્છતો જ ન હતો, એટલે ઇન્દ્રની સ્તુતિપૂર્વક તેઓને કંઠેર વળન કંઠવા વાની કે, 'હે પશ્ચિઓ! ઇન્દ્રે મારી નાખેલા તમે સ્વભૂમિમાં પથે.' તે સર્પની એ અત્યુચે રહ્યા જ રહે છે.

ભકિતયોગથી પોતાના મસ્તકો વડે પ્રણામ કરતા મોટા નાગરાજઓ અળકતા કુડળોના માણિક્યોની ક્રાંતિના સમૂહવાળા તથા સુદર ગાલ અને લમણના ખાડાઓવાળા પોતાના સુદર મુખોને શેષનાગના બંને ચરણકમળના લાલ તખોરૂંપી શોભાયમાન મણિ યોના સમૂહમા કાયમ જોયા કરે છે, તે જ પ્રમાણે સુદર આગોની અળકતી ક્રાંતિઓવાળી, તેજસ્વી, મોટા સફેદ સુદર સૌભાગ્યવાળા બાહુઓથી શોભતી, ચદન, આગર અને કેસરના વિલેપનથી ચારે બાજુ શણગારેલી, શેષનાગના સ્પર્શથી ઊપજેલા ક્રમદેવના આવેશવાળી, સુદર મહાહાસ્યથી યુક્ત અને આશીર્વાદોને ઇરછતી નાગરાજઓની ઢુંભારીઓ પણ પ્રેમ તથા મદદથી ઉત્તરારા, ધૂમી રહેલા લાલ નેત્રોવાળા અને કરુણા-દૃષ્ટિથી યુક્ત નેત્રોવાળા એ શેષનાગ ભગવાનને લગ્ન પૂર્વક જોયા કરે છે અનત ધ્વજવાળા, ઉદાર મનવાળા, અનત ગુણોના સમુદ્ર, મોટા ધૈર્યના ભડાર અને સર્વ દેવોથી પૂજતા મહાતેજસ્વી આદિદેવ તે શેષનાગ ભગવાન લોકોના કલ્યાણ માટે (હજી) પણ અસહિ બહુતા તથા ક્રોધ વગેરેનો વેગ સમેટી લઈ ત્યાં બેઠા છે દેવો, સિદ્ધો, અસુરો, સર્પો, વિદ્યાધરો, ગધર્વો તથા મુનિઓના ટોળા કાયમ એમનું ધ્યાન કર્યો કરે છે, તેમના નેત્રો હંમેશા મદદથી ઘેરાયેલા, ચચળ તથા વિહ્વળ રહે છે, પોતાના વાક્યોરૂપી અમૃતથી દેવોને તથા પોતાના પાર્શ્વદોના ગણોને પણ તે પ્રભુ તૃપ્ત કરી રહ્યા છે નહિ કરમાતા, તાજા અને સ્વચ્છ તુલસીના પાનથી યુક્ત તથા મહાન્મત્ત ભમરાના ટોળાના ગુગરવની શોભાવાળી વૈજયંતીમાળાને તે દેવોના દેવ કાયમ ધારણ કરે છે, કાળા વસ્ત્રો પહેરે છે અને એક કુડળથી શોભે છે વળી હળની ટોચ ઉપર પોતાની પુદ ભૂગ તેમણે મૂકી છે વળી ઉદાર લીલાવાળા તે દેવેશ્વર, જેમ મહાન્મત્ત મોટા ઔરવત હાથી સોનેરી નાકુ ધાગણુ કરે છે, તેમ કંડે બાધવાતુ સોનેરી વજ્ર ધારણુ કરે છે, આમ તે શેષનાગ ભગવાનનું ઉત્તમ ભક્તો વર્ણન કરે છે

હલસ્ય કકુદિ ન્યસ્તસુપીરમુજોઽધ્યય ।

માહેન્દ્રઃ કાઞ્ચનોં યદ્દે વરિત્રા ચ મતદ્દમઃ ॥૩૫॥

ઝ્વારલીલો દેવેશો વર્ણિતઃ સાત્વતપંમૈઃ ॥

અધ્યાય ૨૦ મો અમામ

અધ્યાય ૨૧ મો*

શેષનાગની સ્તુતિ અને નરકંતુ વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

તસ્યાનુભાવં મગવાનુ શ્રદ્ધાપુત્ર* સનાતનઃ ।

સમાયાં શ્રદ્ધાદેવસ્ય ગાયમાન ઉપાસતે ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા શ્રદ્ધાના પુત્ર ભગવાન સનાતન મુનિ નારદ એ શેષનાગના પ્રભાવને બ્રહ્મ દેવની સભામા ગાયા કરતા તેમને ઉપાસે છે (તે સમયે આવી સ્તુતિ કરે છે કે,) ‘આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લયના કારણરૂપ તથા જેમના દૃષ્ટિપાતથી સર્વ વગેરે પ્રકૃતિના ગુણો પોતપોતાનું કાર્ય કરવા સમર્થ થાય છે અને જે પોતે એક જ, અવિચળ, અનત તથા અનાદિરૂપ હોવા છતાં પોતામા અનેક પ્રકારનો કાર્યપ્રપચ ધરી રહ્યા છે, તે બ્રહ્મ સ્વરૂપ શેષનાગ ભગવાનનું પરુ તત્ત્વ લોકો કયાથી જાણી શકે? ઉદાર પરાક્રમોવાળા જે ભગવાને આપણા પરની મોટી કૃપાને લીધે શુદ્ધ સર્વગુણમૂર્તિ* ધરી છે, કાર્યકારણાત્મક આ જગત જેમની અદર ભાસે છે અને જેમણે પોતાના ભક્તોના મન વશ કરવા કરેલી નિર્દોષ લીલાને સિદ્ધ પણ શીખી રહ્યો છે, વળી અકસ્માત્ પીડાયેલો અથવા પતિત થયેલો કોઈ મનુષ્ય જેમનું સાભળેનું નામ હાસીથી પણ જો બોલે તો પણ તરત જ એ નામ મનુષ્યોના સમગ્ર પાપોનો નાશ કરે છે, તે શેષનાગ ભગવાન વિના ખીજ કોનો મુમુક્ષુ પુરુષ આશ્રય કરે? હઝર મસ્તકોવાળા અને અનતપણાને લીધે આમાપ પગ ક્રમવાળા જે પરમેશ્વરના મસ્તક ઉપર પર્વતો, નદીઓ સમુદ્રો તથા પ્રાણીઓ સહિત રહેનું આ ભૂમટગ પરમાણુ જેવું જણાય છે, તેમના પરાક્રમોને હજી જાણવાનો પણ કોણ ગણી શકે? આવા પ્રભાવ શાળી અનત પરાક્રમી અને મોટા ગુણો તથા પ્રતાપવાળા તે શેષનાગ ભગવાન પોતે સ્વતંત્ર હોવા છતાં પાતાળના મૂળ ભાગમા રહ્યા છે અને જગત ટકી રહે તે માટે લીલાથી પૃથ્વીને ધની છે’

* આ અધ્યાયમાં અદ્વાવીત શ્લોકોથી શેષનાગની સ્તુતિ કરીને નરકેનું સ્વપ્ન ત્રાગર વર્ણવ્યો.

હે મુનિશ્રેષ્ઠ! પોતાના કર્મો જેવા રોય તે પ્રમાણે નિર્મીલ ક્ષત્રી લગભગ આટલી જ આ ગતિઓ શાસ્ત્રોક્ત રીતિએ કામનાઓને ઈચ્છતા મનુષ્યોને મેળવવા યોગ્ય રોય છે હે નારદ! ધર્મને વગ રહેતી અને પોતાના કર્મના ફળરૂપ આ ગતિઓ મનુષ્યો, મુગ્ધો તથા પક્ષી વગેરેમા જુદી જુદી નાનીગોટી પ્રાપ્ત થાય છે. તેને તમારા પ્રગ્ન પ્રમાણે તમે જાણી લો

નારદે પૂછ્યુ. 'દરેકના કર્મો સરખા હોય, છતા ભગવાન લોકની આ વિચિત્રતા કેમ કરી છે, તે તમે આમને બરાબર કહો

શ્રીભાગવતે કહ્યું. કર્મ કરનારની શ્રદ્ધાને આધીન હોઈ આ ગતિઓ જુદી જુદી પ્રાપ્ત થાય છે, કેમ કે એની શ્રદ્ધાઓ તણુ ગુણોવાળી રોય છે, તેથી તેઓના કળ પણ જુદા જુદા જ હોય છે. સારિવટી શ્રદ્ધાથી કર્મ કરનારને સદા સુખીપણુ, સજ્જમી શ્રદ્ધાથી કર્મ કરનારને દુષ્ટીપણુ અને તામસી શ્રદ્ધાથી કર્મ કરનારને દુષ્ટીપણુ તથા મૂઢપણુ પ્રાપ્ત થાય છે આમ શ્રદ્ધાઓમા ઉગમ—અધમપણુ અથવા ભેદ હોવાથી કળની વિચિત્રતા કહેવાય છે હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ! આનાદિ અવિત્રાથી કરેલા કર્મોના પશિલામરૂપે થયેલી હજારો ગતિઓ ત્રણે લોકમા આલી રલી છે, તેમના પુષ્કળ ભેદો ડું વર્ણવુ છું હે ઉગમ બ્રાહ્મણ નારદ! દક્ષિણ દિશામા પુશ્વની નીચે અને આતલની ઉપર અગ્નિવારા નામના પિતૃગણો ચિરાની અત્યંત ઓછાત્રતાથી પોતાના વશજોને ઉગમ સત્ય આશીર્વાદો આપતા વસે છે પિતૃઓના આધિપતિ યમરાજ પણ પોતાના પુત્રો ઘરા પોતાના દેશમા આણેલા (મરેલાના) જીવો નરક ભગવાને કહેલી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તી, કર્મ તથા દોષ પ્રમાણે તેઓને શિક્ષા કરે છે અને વિવારુ દિયુકત રલી દંડ કર છે મહાબુદ્ધિમાન તે યમદેવ ધર્મના તત્ત્વોને જાણનાર, પોતાની આજ્ઞાને બધે નલાવનાર હોઈ તે તે પ્રદેશો પર નીમેલા પોતાના ત્રી સેવકોના સમૂહોને (મૃત્યુ પામેલાઓને લાવવા) કાયમ પેરેલા કરે છે. ઈવે કેટલાક વિદ્વાનો ઓકવીસ અને કેટલાક આઠાવીસ નરકો કહે છે, તેઓને ડું અનુક્રમે કહુ છું. તામિસ્ર, અધતામિસ્ર, ત્રીગુ ચૈત્ય,

મહારૈત્ય, કુભીપાક, કાલસૂત, અસિપત્રવન, શૂક્ર-મુખ, અધકૂપ, કૃમિભોજન, સદશ, તમમૂર્તિ, વચ્ચ, કટકશાલ્મલી, વૈતરણી, પૂયોદ, પ્રાણોદ, વિશસન, લાલાભક્ષ, સારમેયાદન, અવીચિ, અય.પાન, ક્ષાર કદંબ, સ્વેગાણસભોજ, શૂલપ્રોત, દદશૂક, અવટા સેધ, પર્ણવર્તન અને સૂચિમુખ—આ આઠાવીસ નરકો કહ્યા છે. હે નારદ! આ બધી પાપીઓને દુ.ખ ભોગ વવાની મોટી નરકોની ભૂમિઓ છે, જે પ્રાણી ઓને પોતાના પાપકર્મોથી પ્રાપ્ત થાય છે ૧-૨૮

इत्येते नारका नाम यातनाभूमयः पराः ।

कर्मभिश्चाऽपि भूतानां ममयाः पञ्चसंभव ॥૨૮॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાનવતમલાપુરાણમાં અષ્ટમ સ્કંધ વિશે અધ્યાય ૨૧ માં નમામ

અધ્યાય ૨૨ મો*

નરકની પ્રાપ્તિ કરાવતાં પાપો

નારદ ક્વાચ ॥

कर्मभेदाः कतिविधाः सनातनमुने मम ।

શ્રોતવ્યઃ સર્વથેવૈતે યાતનાપ્રાપ્તિભૂમયઃ ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યુ 'હે સનાતનમુનિ! નરક વેદનાતી પ્રાપ્તિના સ્થાનરૂપ જુદા જુદા કર્મો કેટલા પ્રકારના છે, એ મારે બગબગ સાબળવા યોગ્ય છે

શ્રીભાગવતે જોડ્યા જે દુષ્ટાત્મા પારશ્વ ધન, સ્ત્રીઓ તથા સનાતો લઈ લે છે, તે યમના દૂતોને વગ થાય છે અને તે યમદેવતાના અતિ ભયાનક દૂતો કાળપાશથી બાધેલા તેને વેદનાનુ સ્થાન તામિસ્ર તામના નરકમા નાખે છે પછી પાશને ધારણ કરતા યમના દૂતો તેને માર મારે છે તથા શિક્ષા અને તિરસ્કાર કરે છે, જેથી હે નારદ! નારદી જીવ પરવશ થઈ દુ.ખ તથા મૂર્છાને પામે છે. જે પુરુષ પતિને ઓછે પોતાના સ્વામી, ગેઠ વગેરેને છેતરી તેની સ્ત્રી વગેરેને ભોળને છે, તેને યમદૂતો અધતામિસ્ર નરકમા નાખે છે, બધા નખાતાની સાથે જ એ પ્રાણી વેદનાથી પરવશ થાય છે. તેની દૃષ્ટિ તથા બુદ્ધિ તરત જ નાશ પામે છે, તેથી જેના મૂળ કપાયા હોય એવા

* આ અધ્યાયમાં બાવન પ્રશ્નોથી નરકની વેદના પશ્ચાત્તપ પાપો દૂર કરવા કહેવાયે.

ઝાડની પેઠે તે (બેભાન) થાય છે એ જ કારણે એ નરકને પૂર્વના વિદ્વાનો ‘અધતામિસ્ર’ નામે કહે છે પોતાનું કાર્ય સાધવામા તત્પર જે મનુષ્ય ‘આ મારું છે, આ હું છું,’ ચાવું મિથ્યાભિમાન કરી, કેવળ પ્રાણીઓના દ્રોહથી પોતાના કુટુંબનું હમેશા પોષણ કરે છે, તે પોતાના એ કુટુંબને આઠી જ છોડીને પોતાના પાપકર્મને લીધે સર્વ પ્રાણીઓને ભય કરનાર રૌરવ નામના નરકમા પડે છે એ મનુષ્યે જે પ્રાણીઓને આ લોકમા માર્યા હોય, તેઓ જ એ નરકમા ‘રુરુ’ નામના પ્રાણીઓ થઈ તેને પીડે છે, માટે જ પુરાણો જણાવતા પડિતો એ નરકને ‘રૌરવ’ કહે છે ‘રુરુ’ નામનું પ્રાણી સર્વ કરતા પણ આતિ ક્રૂર હોય છે, એમ જૂના વખતના વિદ્વાનો કહે છે એ જ પ્રમાણે ‘મહારૌરવ’ નામનું જે નરક છે, ત્યાં કેવળ પોતાના દેહનું જ પોષણ કરતા પુરુષને વેદના ધર્માઢાય છે હે નારદ! ‘ઋગ્વેદ’ નામના રુરુ પ્રાણીઓ માસ માટે તેને ત્યાં તોડી ખાય છે હે નારદ! જે ઉગ્ર, ક્રૂર અને મૂઢ મનુષ્ય પશુઓ તથા પક્ષીઓના સમૂહોને (જીવતા જ) રાધી નાખે છે, તેને યમના દૂતો હુલીપાક નામના નરકમા એ (તેણે મારેલા) પશુ—પક્ષીઓના જેટલા સ્વાદા હોય છે, તેટલા હજાર વર્ષો સુધી તપાવેલા તેલમા તથ્યા કરે છે જે મનુષ્ય પિતા તથા બ્રાહ્મણોનો દ્રોહ કરે છે, તેને આગ્નિ તથા સૂર્યથી તપેલા કલસૂત્ર નામના નરકમા નાખે છે ત્યાં ભૂખ તથા તરસથી શરીરની અદર તથા બહાર બળતો એ પ્રાણી પડી રહે છે, સૂઈ રહે છે, તરફડ્યા કરે છે, ઊભા થાય છે અને દોડ્યા કરે છે હે દેવર્ષિ! પોતાના પર આપરિ ન આવી હોય, છતાં જે મનુષ્ય પોતાના વેદમાર્ગમાથી પાખડમાર્ગમા ચાલ્યો જાય છે, તે પાપીને યમદૂતો અસિપત્રવન નામના નરકમા નાખે છે અને ચાબુકથી મારે છે તે વેળા ત્યાં રહેલો એ નારકી (વેદનાને લીધે) ઉતાવળો, અત્યંત વેગથી આમતેમ દોડે છે જેથી બને તરફ ધારવાળા હોઈ તત્પર જેવા (તાડતા વનના) પાદડાથી કપાય છે, એમ જેના સર્વ અંગો કપાતા હોય એવા તે જીવ ‘હાય! મરી ગયો,’ એમ બૂમો પાડતો અને

મોટી વેદના ચાનુભવતો અત્યંત મૂર્છિત થઈ પગલે પગલે ઢળી પડે છે, આમ અટપપ્પુદ્ધિ મનુષ્ય સ્વધર્મ છોડાવાથી પાખડનું કળ ભોગવે છે જે રાજા અથવા સજ્જપુરુષ અધર્મથી લોકોને દડે અને બ્રાહ્મણને દેહાત શિક્ષા કરે છે, તે મહાપાપીને યમના ચાકરો સૂકરમુખ નામના નરકમા નારકી તરીકે નાખે છે ત્યાં રહેલા બળવાન યમદૂતો તેના અવયવો ને શેરડીની પેઠે પીલે છે, તેથી તે દુખી સ્વરે બૂમો પાડે છે અને દુખ પામી બેભાન થાય છે એમ અનેક પ્રકારે પીડાઈ અત્યંત વેદના પામે છે જે મનુષ્ય બીજાને થતી પીડા પોતે જાણતો હોય, છતાં જેઓને પારકી પીડાની કંઈ ખબર નથી અને જેઓની આજીવિકા (પારકું લોહી પીવું વગેરે રૂપે) ઈશ્વરે નિર્માણ કરી છે, એવા (માકડ વગેરે) પ્રાણી ઓને પોત પીડા ઉપજાવે છે, તે તેઓના દ્રોહથી મળેલા અધકૂપ નરકમા પડે છે ત્યાં અધારામા કૂર પ્રાણીઓ, પશુઓ, મુગો, પક્ષીઓ, સર્પો, મચ્છરો, જૂ, માકડો, માખીઓ તથા વીછીઓ એને પીડે છે અને નિંદ્રા શરીરમા જેમ જીવ તરફડે છે તેમ ત્યાં તે તરફડે છે જે મનુષ્ય (ધન, અનાજ વગેરે) જે કંઈ પોતાને મળે, તેને શાસ્ત્રોક્ત ધન મહાયજ્ઞો દ્વારા દેવો વગેરેને આપ્યા વિના (પોત એકલો જ) ખાય છે, તે કાગડા જેવા પાપી મનુષ્યને તેના એ દુષ્ટ કર્મથી કૂર યમદૂતો કૃમિભોજન નામના નરકમા નાખે છે ત્યાં એક લાખ યોજન વિસ્તારવાળા ભયકર ક્રીડાઓના કુડમા ક્રીડાનું રૂપ પામી તે જીવ બીજા ક્રીડાઓ વડે ખવાય છે આમ કોઈને આપ્યા વિના તથા હોમ કર્યા વિના જે (એકલો જ) ખાય છે, તે એ નરકમા પડે છે જે મનુષ્ય પોતે આપ રિમા ન હોય, છતાં ચોરીથી અથવા બળથી બ્રાહ્મણનું કે બીજા કોઈનું પણ ધન કે સ્તન લઈ લે છે, તેને પરલોકમા યમના ચાકરો (સદરા નામના નરકમા નાખે છે અને) લોહાના ધગધગતા સાણસા ઓધી તોડે છે જે પુરુષ ન ભોગવાય તેવી સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કરે છે અને જે સ્ત્રી ન ભોગવાય એવા પુરુષ માથે મૈથુન કરે છે, તે બંનેને પરલોકમા (તત્તમૂર્તિ નરકમા) યમના દૂતો ચાબુકથી મારે છે.

અધ્યાય ૨૪ મો*

અનેક ઉપચારોથી દેવીના

આરાધનનો પ્રકાર

નારદ ડાકા ॥

ધર્મશ્ચ કિદશસ્તાત દેવ્યારાધનલક્ષણઃ ।

કથમારાધિતા દેવી સા દદાતિ પર પદમ્ ॥૧॥

નારદે પૂછ્યુ હે તાત નારાયણુ । દેવીના આગ
ધનરૂપ તે ધર્મે કેવા પ્રકારનો છે? અને કેવી રીતે
આરાધના તે દેવી પરમપદ આપે છે? તેમના
આરાધનનો વિધિ કયો છે? કેવા સ્થાને, કયા કાળે
અને કયા સ્તોત્રથી આરાધેલા તે દુર્ગાદેવી નરકથી
અચાવનારા થાય છે?

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે વિઝનોમા શ્રેષ્ઠ દેવર્ષિ ।
ધર્મપૂર્વક આરાધન કરવાથી દેવી પોતે જે રીતે
પ્રસન્ન થાય છે, તે તમે ચિત્તાની ઓકાંતતાપૂર્વક
મારી પાસેથી સાંભળો, હે નારદ! (શાસ્ત્રોમા) જેવા
પ્રકારનો ધર્મ કહ્યો છે, તેને તમે મારી પાસેથી
સાંભળો આ અનાદિ સંસારમા પોતે સારી રીતે
પૂજેલા દેવી ધોર સકટ વગેરેમા સર્વે નરકથી રક્ષણ
કરે છે લોકો તે દેવીને જે જે વિધિથી ખરાખર
પૂજે છે, તે વિધિ તમે સાંભળો પડવાની તિથિએ
દેવીનુ ધીથી પૂજન કર્યુ (એટલે ગાયતા ધીનુ નેવેઘ
ધરાવ્યુ) અને બ્રાહ્મણોને ધીનુ દાન કર્યુ જેથી
માણસ હમેશા સૌગંધિત રહે છે બીજાના દિવસે
જગદખ્યાનુ સાકરના નેવેઘથી પૂજન કર્યુ અને
બ્રાહ્મણોને સાકરનુ દાન કર્યુ જેથી મનુષ્ય લાખ્યા
આયુષ્યવાળો થાય છે ત્રીજાના દિવસે પૂજન કર્મમા
દેવીને દૂધ અર્પણ કર્યુ અને ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને
દૂધનુ દાન કર્યુ જેથી મનુષ્ય સર્વે દુષ્પ્રીયો રહિત
થાય છે ચોથાના દિવસે દેવીને પૂડલા અર્પણ કરવા
અને બ્રાહ્મણોને પણ પૂડ્યા જ દેવા, જેથી વિન્નો
કદી નડતા નથી પાપમના દિવસે દેવીને કેળા
અર્પણ કરવા અને બ્રાહ્મણોને પણ કેળા જ આપવા,

૪ ના અધ્યાયમાં જાણીતેરે શ્લોકથી અનેક
પ્રકારના ઉપચારો વર્ણવે દેવીનુ આરાધન, ભા । તથા
મોક્ષને આપનાર થાય છે, તે મોક્ષાર્થે

જેથી મનુષ્ય ગુદ્ધિમાન થાય છે છટના દિવસે
દેવીના પૂજનકર્મમા મધ કહેવાયુ છે, (માટે મધ
ધરાવ્યુ) અને બ્રાહ્મણોને પણ મધ આપ્યુ,
જેથી મનુષ્ય મધના જેવી પ્રીતિવાળો થાય છે હે
ઉત્તમ બ્રાહ્મણ! સાતમના દિવસે દેવીને ગોળનુ નેવેઘ
ધરી બ્રાહ્મણોને પણ ગોળ આપવો, જેથી મનુષ્ય
સોડરહિત થાય છે આઠમના દિવસે દેવીને નાળિયેરનુ
નેવેઘ ધર્યુ અને બ્રાહ્મણોને પણ નાળિયેર જ
આપ્યુ જેથી મનુષ્ય સતાપરહિત થાય છે નોમના
દિવસે દેવીને હાગરનો ભાત ધરાવીને તથા બ્રાહ્મણને
પણ તે જ આપીને મનુષ્ય આ લોકમા તથા પર
લોકમા ઘણો સુખી થાય છે હે મુનિ! દશમના
દિવસે દેવીને કાળા તલ ધરાવી, બ્રાહ્મણોને પણ તેનુ
જ દાન કરવાથી (મનુષ્યને) યમલોકથી ભય રહેતો
નથી અગિયારમના દિવસે જે મનુષ્ય દેવીને દહીં
અર્પણ કરે છે અને બ્રાહ્મણોને પણ દહીં આપે છે
તે દેવીને અત્યંત પ્રિય થાય છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ!
બારમના દિવસે દેવીને પીચા ધરાવી ઉત્તમ બ્રાહ્મણને
પણ જે પોચા જ આપે છે તે પણ દેવીને પ્રિય
થાય છે તેરમના દિવસે દુર્ગાને જે ચણા આપે છે
અને બ્રાહ્મણોને પણ ચણાનુ જ દાન કરે છે, તે
પ્રજની વૃદ્ધિવાળો થાય છે હે દેવર્ષિ! ચૌદમને
દિવસે જે મનુષ્ય દેવીને સાથવો ધરાવે છે અને
બ્રાહ્મણોને પણ સાથવો આપે છે, તે શિવન વહાળો
થાય છે જે મનુષ્ય પૂતમના દિવસે દેવીને દૂધપાકનુ
નેવેઘ ધરાવે છે અને ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને પણ દૂધપાક
આપે છે તે સર્વ પિતૃઓનો ઉદ્ધાર કરે છે હે
મહામુનિ (અભાસના દિવસે પણ પૂતમની પેઠે
જ પૂજનવિધિ સમજવી) તે તે તિથિએ દેવીને
પ્રસન્ન કરવા તે તે તિથિમા કહેલા પદાર્થોથી હવન
પણ કહ્યો છે, કેમ કે તે તે હવન સમગ્ર દુષ્પ્રીયો
નાશ કરનાર થાય છે સ્વિવારે દૂધપાકનુ, સોમવારે
દૂધનુ, મંગળવારે કેળાનુ, બુધવારે તાજા માખણનુ,
ગુરવારે લાલ સાકરનુ, શુક્રવારે સફેદ સાકરનુ અને
શનિવારે ગાયતા ધીનુ નેવેઘ કહ્યુ છે અને તે તે
દિવસે તે તે દ્રવ્યોનો હોમ પણ કરવો હવે હે મુનિ!
સત્યાવીસ નક્ષત્રોનુ નેવેઘ તમે સાંભળો ધી, તલ,

ત્રાકર, દહીં, દૂધ, દૂધની મલાઈ, દહીંની મલાઈ, લાડુ, સૂતરેણી, સંકરપાત્ર, કસાર, પાપડ, ઘેખર, વડા, ખજૂર-માખડી, † પૂરણ, મધ, સૂરણ, ગોળ, પોંચા, દ્રાક્ષ, ખજૂર, તજગરે, માલપૂડા, માખણ, મગનો લાડુ અને બિજેર—આમ સત્યાવીન નક્ષત્રો ના નૈવેદ્યો અનુક્રમે કહ્યા છે હવે હે નારદ! વિષ્કલ વગેરે યોગોના નૈવેદ્યો હુ કહુ છું, કેમ કે તે તે પદ્ય ચોંતા નૈવેદ્યો ને ધર્મો લેય, તો જગદેવ પ્રાપ્ત થાય છે ગોળ, મધ, ઘી, દૂધ, દહીં છાત, માલપૂડા, માખણ, કાકડી, કેળા, લાડુ, ફણસ, કેળો, જામ, કેરી, તલ, નારંગી, દાડમ, ખોર, આખળા, દૂધપાક, પોંચા, નણા, નાળિયેર, બિજેર, કનેર નામનુ ફળ અને સૂરણ આ (સત્યાવીન) ઉત્તમ નૈવેદ્યો અનુક્રમે વિષ્કલ વગેરે સત્યાવીન યોગોમા વિદાનોએ તજી કર્યો છે હવે હે મુનિ! કરણોના જુદા જુદા નૈવેદ્યો હુ તમને કહુ છું કસાર, સંકરપાત્ર, સૂતરેણી, લાડુ, પાપડ, ઘેખર, તપ, દહીં, ઘી અને મધ—આ કરણોમા ધરવાના દેવી-નૈવેદ્ય આદરથી કહ્યા હવે બીજી પણ દેવીને પ્રસન્ન કરનારી વિધિ હુ કહુ છું, તેને હે મુનિ! તમે આદરપૂર્વક સાંભળો ચૈત્ર સુદિ ત્રીજના દિવસે મનુષ્યે મહુડાના ઝાડનુ પૂજન કરવું અને પચલાદ્યમ્ એટલે પાચ માણસો પાચ એટલું અથવા પાચ યોગ્ય પાચ વસ્તુઓનુ કે પાચ ખાજનુ નૈવેદ્ય કરવું, એમ પ્યારે મહિતાઓની સુદિ ત્રીજના દિવસે પૂજા કરી જે નૈવેદ્યો ધરવા જોઈએ, તે હુ કહુ છું હે નારદ! વૈશાખ માસમા ગોળથી યુક્ત નૈવેદ્ય ધરવું, જ્યેષ્ઠ માસમા દેવીની પ્રીતિ માટે મધનુ નૈવેદ્ય કહ્યું છે, આષાઢ માસમા માખણ—મહુડાનુ નૈવેદ્ય, શ્રાવણ માસમા દહીંનુ નૈવેદ્ય, ભાદરવા માસમા સાકરનુ નૈવેદ્ય, આશ્વિન માસમા દૂધપાકનુ નૈવેદ્ય, કાર્તિક માસમા ઉત્તમ દૂધનુ નૈવેદ્ય, મગશર-માસમા ઉત્તમ સૂતરેણીનુ નૈવેદ્ય, પોષ માસમા દહીંની મલાઈનુ નૈવેદ્ય, માઘ માસમા ગાયના ઘીનુ નૈવેદ્ય અને ફાગણ માસમા નાળિયેરનુ નૈવેદ્ય ધરવું, એમ પ્યાર મહિતાઓમા અનુક્રમે પ્યાર નૈવેદ્યોથી

પૂજન કરવું મગલા, વૈષ્ણવી, માયા, કાલરાત્રિ, દુર ત્યયા, મહામાયા, માતંગી, કાલિ, કમલવામિની, શિવા, સદસ્ય-ચરણા અને સર્વ મગવડપિણી એવા (પ્યાર મહિતાઓના) પ્યાર નામોથી મહુડામા દેવીનુ પૂજન કરવું પછી મહુડામા રહેલા દેવોના ઈશ્વરી મહેશ્વરીની, સર્વ કામનાઓની સમૃદ્ધિ માટે તથા વ્રતની પૂર્ણતાની સિદ્ધિ માટે આમ સ્તુતિ કરવી, ‘કમળ જેવા નેત્રોવાળા, જગતનુ ધારણુ પોષણુ કરનારા અને મહામગવમૃતિ’ મહેશ્વરી! તમને મહાદેવીને નમસ્કાર હો! તમે સર્વશ્રેષ્ઠ, પાપોનો નાશ કરનારા, ઉત્તમ માર્ગ આપનારા, પરમેશ્વરી, પ્રજાઓની ઉત્પત્તિ કરનારા, પરશ્વર સ્વરૂપ, મદ આપનારા, મદોન્મત્તા, માતથી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય મહાઉન્નત, ઉત્તમ મતવાળા, મુનિઓ વડે ધ્યાન કરવા યોગ્ય તથા સર્ગમડળમા રહેનારા છે હે લોકોના ઈશ્વરી! હે મહાબુદ્ધિમતિ! હે પ્રલય ક્ષણના મેઘ જેવા! તમે જય પામે દેવો તથા અસુરોએ મોટા મોટો નાશ કરવા તમને પૂજ્યા છે હે પૂજ્ય દેવિ! તમે યમના લોકનો અભાવ કર નાશ, યમને પણ પૂજવા યોગ્ય, એમના મોગ બહેન અને યમને પણ શિક્ષારૂપ છો, તમને વારવાર નમસ્કાર હો! તમે તમાન સ્વભાવવાળા, સર્વના ઈશ્વરી, સર્વ સગથી રહિત, સગનો નાશ કરનારા, ઈચ્છાનુ સાર રૂપવાળા, દયામય શરીરવાળા, લાડપિ જર જેવા કૂર દેખાવના, કામાક્ષીદેવીરૂપ, મીનાક્ષીદેવીરૂપ, મર્મને ફોડી નાખનારા, મધુર રૂપ, મધુર સ્વભાવવાળા, મધુર, સ્વસ્-ઉંઝારથી પૂજ્યેલા, મોટા મત્રોવાળા, મત્રગ્રપથી જ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય, મત્ર પર પ્રેમ વાળા, મનુષ્યોને મનથી પ્રાપ્ત થનારા અને શકરનુ પ્રિય કરનારા છે હે—પીપળો, વડ, લીંબડો, આખો, કોઠ તથા ખોરડીમા રહેવા! હે ફણસ, આકડો, કેરડો વગેરે છીરવાળા વૃક્ષોરૂપ! હે દુષેલીના વેલામા વસવા યોગ્ય! હે સર્વ પર દયા કરવા યોગ્ય! હે અધિક દયાવાળા! હે ચતુર્લઈ તથા કરુણારૂપ! હે

— જા સંગ્રહનો ઉપરથી જુલાય છે કે, જેમ મહુડામા દેવીનુ પૂજન થાય છે, તમ પીપળા વગેરે ઝાડમા પણ દેવીનુ પૂજન થાય છે—જેમ તમજનુ

+ ખજૂરને ઘીમા તળીને ત્રાકર નાખેનુ એ ખજૂર મિશ્ર પાણી.

નકરના પત્ની । તમે જય પામે । એમ પૂજન કર્યો
પછી દેવોના ઇશ્વરી ભગવતીનું સ્તવન કર્યું જેથી
મનુષ્ય સર્વજાળ વ્રતનું સંપૂર્ણ ફળ પામે છે, જે
મનુષ્ય દેવીને પ્રસન્ન કરનાર આ સ્તોત્રનો કાયમ
પાઠ કરે છે તેને મનની પીડા, શરીરની પીડા કે શત્રુનો
ભય રહેતો નથી આ સ્તોત્રનો પાઠ કરનાર જે ધનની
ઈચ્છાવાળો હોય તો ધન પામે, ધર્મની ઇચ્છાવાળો
હોય તો ધર્મ પામે, કામનાઓની ઇચ્છાવાળો હોય
તો કામનાઓ પામે અને મોક્ષની ઇચ્છાવાળો હોય
તો મોક્ષ પામે છે આ સ્તોત્રનો પાઠ કરનાર ગ્રામણ
વેદસંપન્ન વાય, કનિય વિજયી થાય, વૈશ્ય ધન—ધાન્ય
વાળો વાય અને વૃદ્ધ સુખનો આધિપતિ થાય જે
મનુષ્ય શ્રાદ્ધના મંથને માવધાન થઈ આ સ્તોત્રનો
પાઠ કરે તો તેના પિતૃઓને ૪૫ સુધી ટકતી આશ્વ
તૃત્તિ વાય છે એમ દેવોએ પણ માન્ય કરેલું દેવીનું
આરાધન સારી રીતે કર્યું તેને જે મનુષ્ય ભક્તિથી
કરે તે દેવીના લોકોને પામનારો થાય છે હે પ્રાણણ !
દેવીના પૂજનથી સર્વ કામનાઓ પ્રાપ્ત વાય છે, સર્વ
પાપો નાશ પામે છે અને આતે શુદ્ધ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન
થાય છે હે પ્રજ્ઞાતા પુત્ર ! જગદ્માની કૃપાથી
મનુષ્ય હરકોઈ મંથને પૂજ્ય થાય છે અને માનરૂપ—

ધનરૂપ પુરુષોમા માન્ય થાય છે મહામાયાની કૃપાથી
તે મનુષ્યને નરકોનો ભય સ્વપ્નમા પણ કદી થતો
નથી અને તે દેવીભક્ત પુત્રપૌત્ર આદિની વૃદ્ધિ કર-
નાર થાય જ છે, એમા કઈ વિચાર કરવો નહિ
એમ નરકમાથી ઉદ્ધાર કરનાર (દેવીનું આરાધનરૂપ)
લક્ષણ મે તમને કહ્યું હે નિરોપ મુનિ ! મહાદેવીનું
પૂજન જ સર્વ મંગલો કરનાર છે, આ પ્રમાણે
મહિતાઓના ક્રમથી કરાતું મહુડાનું પૂજન મધુક-
પૂજન કહેવાય છે, તે જે સંપૂર્ણ કરે છે, તેને સેગતી
પીડા વગેરેનો ભય રહેતો નથી હવે (ધારેશ્વરી,
મીનાક્ષી, ચરુણા, જપ્વાદિની અને મધુકૈશ્વરી
એ પાંચ પ્રકૃતિઓની પેઠે) બીજી પણ પાંચ
ઉત્તમ પ્રકૃતિઓ હુ કુ હુ જે નામ, ૩૫ તથા
ઉત્પત્તિથી જગતને આનંદ પમાડનાર છે હે મુનિ !
આચાર્યકારી કર્મ કરનાર તથા મુક્તિ આપાવનાર એ
પાંચે પ્રકૃતિઓને આપ્યાનો તથા માહાત્મ્ય તથિત
તમે સાંભળો ૧-૬૯

સાવ્યજ્ઞ ચ સમાહાત્યં પ્રકૃતે વજ્રકં મુને ।
કુતુહલકરં ચેવ શ્રેણુ મુક્તિવિધાયકમ્ ॥ ૬૯ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા આશ્મ સ્કંધ ત્રિત્રે
અધ્યાય ૨૪ મો અમાપ

આઠમો સ્કંધ સમાપ્ત

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

નવમો સ્કંધ*

અધ્યાય ૧ લો*

પાંચ પ્રકૃતિઓ અને શક્તિઓનું વર્ણન

નારાયણ ઉવાચ

મળેશજનની ડુર્ગા રાધા લક્ષ્મીઃ સરસ્વતી ।

સાવિત્રી ચ સૃષ્ટિચિત્તો પ્રકૃતિઃ પંચાષ્ટા સ્મૃતા ॥૧॥

શ્રીનારાયણે કહ્યું : ગણેશની માતા દુર્ગા, રાધા, લક્ષ્મી, સરસ્વતી તથા સાવિત્રી—આ પાંચ પ્રકારની પ્રકૃતિ સૃષ્ટિસમયે કહેવામાં આવી છે.

* આ નવમા સ્કંધમાં અધ્યાયો તથા શ્લોકો વગેરેનો ક્રમ લગભગ બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણના પ્રકૃતિખંડને મળતો છે, પણ તેવી પરસ્પર સમાનતા તો ઘણાં પુરાણોમાં દેખાય છે, એટલે તેમાં ખાસ દોષ જેનું ન ગણાય; પણ પ્રથમ ત્રીજા સ્કંધમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રુદ્રની ઉત્પત્તિ સામ્યાવસ્થાપુકત માયોપાધિક બ્રહ્મરૂપ ભગવતીથી થઈ છે, એમ કહેવાયું છે અને તે જ પ્રમાણે ગૌરી, લક્ષ્મી તથા સરસ્વતીની ઉત્પત્તિ પણ ભગવતીથી જ થયેલી ગણાવેલ છે; તેમ જ ભગવતીને તે ત્રણે શક્તિઓ દેવાને આપી છે એમ કહેવાયું છે; ત્યારે આ નવમા સ્કંધમાં તો ગોપાલસુંદરીરૂપ શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિથી બ્રહ્મા વગેરેની તથા ગૌરી વગેરેની ઉત્પત્તિ કહી છે અને શ્રીકૃષ્ણે જ એ ત્રણે દેવાને તે શક્તિઓ આપી છે એમ કહ્યું છે, આ પૂર્વાપર વિરોધ સ્પષ્ટ જણાય છે. વળી બીજું પણ કેટલુંક આ સ્કંધમાં પ્રથમ કહેવાથી વિરુદ્ધ કહ્યું છે, પરંતુ તેનું છેલ્લું સમાધાન ટીકાકાર આપું લખે છે કે એ વિરોધ ન જ ગણાય કેમ કે એવા વિરોધ જ સૃષ્ટિનું મિથ્યાત્વ સિદ્ધ કરે છે. મિથ્યા પદાર્થ માટે શ્રુતિ, સ્મૃતિ કે પુરાણોનો આગ્રહ છે જ નહિ. આવી મિથ્યાસૃષ્ટિમાં માયા જ કારણ છે, એમ સમજાવવા વ્યાસે એમ કહ્યું છે. વળી સૃષ્ટિના સંબંધમાં જુદુંજુદું કહેવું એ જ તેના અસત્યપણાને વધારે મજબૂત કરે છે. સૃષ્ટિના સંબંધે સર્વ સ્વભેદ એક જ પ્રકાર કહેવાય, તો સૃષ્ટિ સાચી હશે, એવી ભ્રાન્તિ પણ થાય.

× આ અધ્યાયમાં એકસો ને સાઠ અદ્વાવન શ્લોકોથી ટૂંકમાં શક્તિઓનું વર્ણન કરાયે.

નારદે પૂછ્યું હે શાનીઓમા શ્રેષ્ઠ સત્પુરુષ !
તે પ્રકૃતિ કયા કાચ્છે પાચ પ્રકારે પ્રગટી છે ? તે
જડ છે કે ચેતન ? તેનું લક્ષણ શું છે ? અને કયા
પ્રકારે પાચ રૂપે થઈ, એ સર્વ પ્રકૃતિઓનું ચરિત્ર,
પૂજનપ્રકાર, જેના પૂજનથી જે ઈષ્ટ ગુણ થતો હોય
તે ગુણ અને ક્યે સ્થળે કોનો અવતાર થયો, તે મને
કહેવા તમે યોગ્ય છે

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે વત્સ ! પ્રકૃતિનું લક્ષણ
કેવેલા દોષ સમર્થ થાય ? (કેમ કે તે અનાદિ તથા
અનિર્વચનીય છે અને આપણે તો તેના પછી જન્મેલા
હોઈ અમુક પ્રમાણમા જ છીએ અને આપણી
બુદ્ધિનો વિષય પણ થોડો હોઈ મર્યાદિત છે) છતાં
ધર્મના મુખથી મેં જે કઈ સાંભળ્યું છે, તે હું
કહુ છું ‘પ્રકૃતિ’ શબ્દમા ‘પ્ર’ અવ્યય ઉત્કૃષ્ટવાચી
છે અને ‘કૃતિ’ કૃદત સુષ્ટિવાચી છે, એટલે સૃષ્ટિમા
જે સર્વોત્કૃષ્ટ દેવી છે, તેને ‘પ્રકૃતિ’ કહી છે અથવા
‘પ્ર’ અવ્યય પ્રકૃષ્ટ સત્ત્વગુણ જણાવે છે, ‘કૃ’
(વચ્ચોનો) રજોગુણ સૂચવે છે અને ‘તિ’ તમો
ગુણ દર્શાવે છે, એટલે ત્રિગુણાત્મક અથવા ત્રણ
ગુણોની સામ્યાવસ્થારૂપ, સર્વ પ્રકારની શક્તિઓથી
યુક્ત અને સૃષ્ટિ કરવામા જે મુખ્ય છે, તે ‘પ્રકૃતિ’
કહેવાય છે અથવા ‘પ્ર’ એ પ્રથમ એવો અર્થ જણાવે
છે અને ‘કૃતિ’ એ સુષ્ટિવાચી શબ્દ છે, એટલે
સૃષ્ટિના આદિમા જે દેવી હયાત જ હોય છે, તેને
‘પ્રકૃતિ’ કહી છે (એવા લક્ષણવાળી) પ્રકૃતિથી
યુક્ત પરમાત્મા સૃષ્ટિસ્વયના માટે બે પ્રકારના સ્વરૂપ
વાળા (અર્ધનારીસ્વરૂપ) થયા હતા, તેમના અગતી
જન્મણે અર્ધભાગ પુરુષ કહેવાયો અને હાથે અર્ધ
ભાગ પ્રકૃતિ કહેવાયો તે પ્રકૃતિ બ્રહ્મસ્વરૂપ, નિત્ય
અને સનાતની છે, જેમ આદિનામા ઘણકશક્તિ
(તેના ચોક જ રૂપે) સ્ફેલી છે તેમ જેવો આત્મા છે,
તેવી જ (તેનાથી જુદી નહિ એવી) તેની જે
શક્તિ તે પ્રકૃતિ છે (એ રીતે શક્તિ તથા શક્તિમાનનો
લેદ નથી) એ જ કારણે હે બ્રાહ્મણ નારદ ! મેટા
યોગીઓ સ્ત્રી કે પુરુષનો લેદ માનતા નથી, પણ
સર્વ જગત પ્રગમય, તનાતન તથા નિત્ય છે, એમ જ
માને છે (એ તે પ્રકૃતિ કયા કારણે પાચ પ્રકારની

થઈ તે સાંભળો) સ્વેચ્છામય શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની
સૃષ્ટિ સ્વયા માટેની ઈચ્છાથી તે ઈશ્વરી મૂળ પ્રકૃતિ,
(પ્રથમ મલાભૂતોની ઉત્પત્તિ થયા પછી એ પાંચે
ભૂતોના અરોને લઈને ગોપાલસુદરી કૃષ્ણસ્વરૂપે)
એકદમ પ્રકટ થયા પછી તે પરમાત્માની આસુથી
સૃષ્ટિરૂપ કર્મને જન્મુ જન્મુ અનેક રૂપે કરનાર અને ભકતો
પર કૃપા કરવા શરીર ધારણ કરતા તે મૂળ પ્રકૃતિ
જ ભકતોના કાર્ય માટે (દુર્ગા વગેરે ભેદથી) પાચ
પ્રકારના થયા તેમા ગણેશની માતા જે દુર્ગા છે, તે
શિવરૂપ શિવને પ્રિય, નારાયણી, વિષ્ણુઆયા તથા
પૂર્ણ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે સર્વના આધિષ્ઠાત્રી અને શક-
સ્વરૂપ તે સનાતની દેવીને બ્રહ્માદિ દેવોએ, મુનિઓએ
તથા મનુઓએ પૂજ્યા છે તથા સત્યા છે વતી
તે દુર્ગાદેવી સત્ય ધર્મવાળા, પવિત્ર શ્રીતંવાળા, યશ,
મોક્ષ તથા હર્ષને આપનારા, શોક, ખીડા તથા દુખનો
નાશ કરનારા, શરણે આવેલા દીન—દુખી મનુષ્યોનું
રક્ષણ કરવામા તત્પર, તેજ સ્વરૂપ, સર્વશ્રેષ્ઠ, (શ્રી
કૃષ્ણના અત કરણરૂપ) એ જ તેજના આધિષ્ઠાત્રી
દેવતા, સર્વશક્તિસ્વરૂપ, પરમાત્માની નિત્ય શક્તિ
રૂપ, સિદ્ધોના ઈશ્વરી, સિદ્ધોરૂપ, સિદ્ધિઓને આપ
નારા સિદ્ધરૂપ, ઈશ્વરી, બુદ્ધિ, નિદ્રા, શુદ્ધા, તૃપ્ત્યા,
હાસ્ય, તદ્ગા, દયા, સ્મૃતિ, વ્રતિ, ક્ષમા, ભ્રાતિ, શાંતિ,
ક્રાંતિ, ચેતના, તુષ્ટિ, પુષ્ટિ, લક્ષ્મી, ધૃતિ, માયા અને
પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની સર્વશક્તિસ્વરૂપ છે એ દુર્ગા
દેવીના ગુણો જે વેદમા પ્રસિદ્ધ છે, તેમાના ઘણા જ
થોડા ગુણો વેદશાસ્ત્રાનુસાર મેં અહીં કહ્યા છે, કેમ
કે આત્મચિંત તે દેવીના ગુણો પણ અતત છે (એ
રીતે પાચ અવતારોમા પહેલાં દુર્ગાનો અવતાર કહ્યો)
એ બીજી શક્તિ તમે સાંભળો શુદ્ધ સત્ત્વગુણસ્વરૂપ
જે લક્ષ્મી છે, તે પરમાત્માની બીજી શક્તિ છે
તે પણ સર્વસર્પિતસ્વરૂપ, સર્વ સર્પિતઓની આધિ
ષ્ઠાત્રી દેવી, સુદર, અત્યંત ઝિતેન્દ્રિય, શાંત, મુશીલ,
સર્વ મગ્ધરૂપ, લોભ, મોહ, ક્રામ, રોષ, મદ તથા
અદકારથી ચંદિત, ભકતો પર પ્રેમવાળા, પતિ પર
પ્રેમવાળા, સર્વ સ્ત્રીઓ કરતા વિશેષ પતિવ્રતા, ભગ-
વાનને પ્રાપ્તિપ્રિય દોઈ તેમના પ્રેમનું પાચ, પ્રિય
બોલનારા, સર્વ ધાન્યરૂપ, બધે સ્મનારા અને જીવંત

ઉપાયરૂપ છે, એ સતી મણલક્ષ્મી વૈકુંઠલોકમા પતિ સેવામા તત્પર રહે છે સ્વર્ગમા લક્ષ્મીરૂપે, ગળ્ગાઓમા રાગલક્ષ્મીરૂપે, ગૃહસ્થાશ્રમી મનુષ્યોના દરેક ઘરેમા ગૃહલક્ષ્મીરૂપે, સર્વ પ્રાણીઓ તથા પદાર્થોમા મનોહર શોભારૂપે, પુણ્યશાળીઓની કીર્તિરૂપે, રાગ્ગાઓમા ક્ષાતિરૂપે, વેપારીઓના વેપારરૂપે, પાપીઓના ક્રિજ્યાના અપુરૂષરૂપે, સર્વમાન્ય વેદોક્ત દ્વારરૂપે, સર્વપૂજ્ય તથા સર્વવદ્ય તે કહેવાય છે હવે ત્રીજી શક્તિ તમે સાભળો પરમાત્માની વાણી, બુદ્ધિ, વિદ્યા તથા જ્ઞાનની અધિષ્ઠાત્રી જે દેવી છે, તે સર્વ વિદ્યાસ્વરૂપ સસ્વતી છે, તે સર્વની બુદ્ધિરૂપ, કવિતારૂપ, ધારણ શક્તિરૂપ, વિષયસ્ફુરણની શક્તિરૂપ, મનુષ્યોને સ્મરણશક્તિ આપનાર, અનેક પ્રકારના નુદા નુદા સિદ્ધાંતોના અર્થોના જ્ઞાનરૂપ, હરેહર વ્યાખ્યાનના યોગસ્વરૂપ, સર્વ સદેહોને ભાગનાર, વિચાર કરનાર, ગ્રંથો કસવનાર, શક્તિરૂપ, સ્વસ્થકત સગીતના અનુસંધાનથી થતા તાલનું વર્ણન કરતા શાસ્ત્રરૂપ, વિષયોના જ્ઞાનરૂપ, વાણીરૂપ, સર્વ જીવોને જિવાડનાર, વ્યાખ્યાના વાદને કરનાર, શાંત, વીણા તથા પુસ્તકને ધારણ કરનાર, શુદ્ધ, સત્ત્વસ્વરૂપ, સુશીલ, શ્રીવિષ્ણુને પ્રિય, ખરક, ચદન, મોગરાનું પુષ્પ, ચદ્ર તથા ચદ્રવિકાસી કમળ જેવી (ધોળી) ક્ષતિવાળા સ્ત્રનોની માળા વડે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું પૂજન કરતા, તપ સ્વરૂપ, તપ સ્વીઓને તપનું કૃણ આપનાર, સિદ્ધિ વિદ્યાસ્વરૂપ તથા સર્વ સિદ્ધિઓને હમેશા આપનાર છે એ સસ્વતી વિના તો પ્રાણજ્યોનો સમુદાય હમેશા મૂઠ અને મરેલા જેવા જ થઈ જાય આ ત્રીજી વેદોક્ત દેવી જગદમ્બા શાસ્ત્રાનુસાર મેં કહ્યા, હવે ચોથા દેવી રાખાધી તમે મારી પાસેથી કઈક સાભળો હે વિન્મહાણ નારદ! તે ગ્રામ્યત્રીદેવી ચાર વર્ણોની, વેદોના અગ્રોની, વેદોની સંધ્યાપદનના મનોની તથા તત્ત્વોની માતા છે, તેમ જ દિગ્વર્ણોની જાતિરૂપ, જપરૂપ, ઉત્તમ તપકરનાર પ્રાણનિષેમા તેજરૂપ, સર્વસકારરૂપ, પવિત્ર રૂપવાળા, સાવિત્રી નામ ધારણ કરનાર તથા પ્રાણને પ્રિય છે, સર્વ ત્રીયો પણ પોતાની ગુદ્ધિ માટે તેમનો સ્પર્શ ઇચ્છે છે તે શક્તિ શુદ્ધ સ્ફુટિક જેવા, શુદ્ધ સત્ત્વસ્વરૂપ, પરમાનંદરૂપ, સર્વશ્રેષ્ઠ, સનાતની પર

બ્રહ્મસ્વરૂપ, મોક્ષપદ આપનાર, બ્રહ્મતેજોમય અને (બ્રહ્મતેજોમય જે જીવરૂપ ચિદાભાસ છે,) તેના અધિષ્ઠાત્રી દેવી છે હે નારદ! જેમના ચરણની રજાથી સર્વ જગત પવિત્ર થયું છે તે એ ચોથા દેવી કહ્યા હવે પાચમા દેવીને તમારી પાસે હું વર્ણવું છું, પાચે પ્રાણોના અધિષ્ઠાત્રી અને પાચે પ્રાણોસ્વરૂપ જે રાધાદેવી છે, તે કૃષ્ણને પ્રાણથી પણ અત્યંત અધિક પ્રિય, સર્વ સ્ત્રીઓ કરતા અત્યંત સુંદર, સર્વ સાધે જોડાયેલા, પોતાનામા જ સૌભાગ્ય માનનારા, ગૌરવ યુક્ત હોઈ શ્રીકૃષ્ણના અર્ધા ડાખા અગરૂપ, ગુણ તથા તેજથી શ્રીકૃષ્ણ સમાન, કાર્ય-કારણરૂપ, સર્વતા સારરૂપ, સર્વોત્તમ, આદ્ય, સનાતની, પરમાનંદરૂપ, ધન્ય, માન્ય અને પૂજ્ય છે એ રાધા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની રસક્રીડાની અધિષ્ઠાત્રી દેવી છે રસ મડળ માટે ઉત્પન્ન થયા છે, રસમડળમા શોભે છે, રસના ઈશ્વર, અત્યંત રસિક, રસના સ્થળમા રહેનારા, ગોલોકમા વસનારા, ગોપીનો વેશ ધારણ કરનારા પરમ આનંદરૂપ ‘સંતોષ તથા હર્ષરૂપ’ નિર્ગુણ, નિરાકાર, નિર્લેપ, આત્મસ્વરૂપ, નિસ્પૃહ, અહકારરહિત, ભકતો પર કૃપા કરવા શરીર ધરનાશ અને વિદાન પડિતોએ વેદને અનુસરતા ધ્યાન વડે તે દેવીને જાણ્યા છે દેવોના ઇદ્રોએ, ઉત્તમ મુનિઓએ તથા ઈશ્વરોએ પણ તેમને નજરે જોયા નથી (અગ્નિમા નાખ્યા છતાં ન બળે એવા) અગ્નિશુદ્ધ વત્તોને તે ધારણ કરે છે, અનેક શાળાઓથી ભૂપિત છે, કરોડો ચદ્ર જેવી ક્ષતિથી ભરપૂર હોઈ સપૂર્ણ શોભાયુક્ત શરીરવાળા છે, શ્રીકૃષ્ણનું ભક્તિયુક્ત દાસત્વ કરનાર અને સર્વ સપરિત્યોગે આપનાર છે તેથી એ રાધા વત્સલ-અવતારમા (વત્સલ કૃપના સમયે) વૃષભાનું (નામના વ્રજવાસી ગોવાળિયાની) પુત્રી થયા હતા, ત્યારે તેમના ચરણકમળના સ્પર્શથી પૃથ્વી પવિત્ર થઈ હતી તેમને પ્રાણદે દેવોએ પણ જોયા નથી, છતાં તે જ રાધાને ભરતખડમા (વ્રજ વાતી) સર્વ લોકોએ જોયા હતા ઉત્તમ સ્ત્રીઓનો સાર જાણે ઉત્પન્ન થયો હોય એવા તે રાધા આકાશમા સ્ત્રેયા નવા મેઘમા જેમ ચપલ વીજળી સ્ત્રી હોય, તેમ શ્રીકૃષ્ણની છાતી પર રહ્યા છે હે મુનિ! પૂર્વ

બ્રહ્માએ તેમના ચરણના નખનુ દર્શન કરવા તથા અતઃકરપુત્રી મુદિ માટે સાઠ હજાર વર્ષો સુધી મોટું તપ કર્યું હતું, છતાં સ્વપ્નમાં પણ તેમનું જ દર્શન થયું ન હતું, તો પ્રત્યક્ષ દર્શનની તો વાત જ શી ? પત્ની તરત જ બ્રહ્માએ પૃથ્વી પર વૃષદાવન વનમાં તેમને બેસાડતા આ પાપમાં સંધાદેવી કહ્યા (આ સિવાય બીજી પણ) દેવીઓ પ્રકૃતિના (અર્થા) અશરૂપ, કલારૂપ તથા કપાના અતરૂપ તથા કલાના અશાના પણ અશની ઓપજેલી હોય છે જગતમાં જે દેવકે દેવીઓ છે અને સર્વ સ્ત્રીઓ છે, તે પ્રકૃતિના જ સ્વરૂપો છે (દુર્ગા વગેરે) પાંચ વિદ્યાદેવીઓ અત્યંત પરિપૂર્ણ કહેવાય છે, તે તો (ઉપર) કહી દેને જે જે અશરૂપ દેવીઓ છે, તેઓને હ વર્ણવું છું જગતને પવિત્ર કરતી, વિધ્વના શરત્રથી ઉત્પન્ન થયેલી, પ્રવાહરૂપ જે સત્તાતન ગંગા છે, તે મૂલ પ્રકૃતિનો અશ છે એ ગંગા પાપીઓના પાપરૂપી લાકડાને બાળતા પ્રભવલિત અગ્નિ તુલ્ય, સ્થાનથી તથા પીવાથી તુષ્ણસ્થ સ્પર્શવાળી, મોક્ષપદને આપનારી, ગોનોકરૂપ સ્થાનમાં જ્યાં માટે સુખપ્રદરૂપ પગ ધિતરૂપ, પવિત્ર, તીર્થમાં તથા નદીઓમાં શ્રેષ્ઠ, શરૂના મસ્તક પરની જશરૂપ, મેઝ ઉપર મોતીઓની પકિતરૂપ, ભગતખડમાં તપસ્વીઓના તપને જલદી સફળ કરનારી, ચંદ્ર, કમળ તથા દૂધ જેવી ધોળી, શુભ સરવપુણરૂપ, નિર્મલ, અહારહિત, ઉત્તમ અને નાનકડાંને પ્રિય છે વિધ્વનથી સ્ત્રી તુલની પણ મૂળ પ્રકૃતિનો મુખ્ય અશ છે હે મુનિ! તે તુલની વિધ્વના શણગારરૂપ, વિધ્વના ચરણમાં સ્નેહાર, મતી, તપ, મકરૂપ, પૂજા વગેરના સમૂહને સફળ કરનારી, પુષ્પોના સારરૂપ, પવિત્ર, સ્વ પુણ્ય પ્રદી, દર્શન તથા સ્પર્શથી તરત જ મોક્ષ દેનારી અને મલિયુગમાં પાપરૂપી સૂપ લાકડાને બાળી નાખવા અગ્નિ જેવી છે એના નરકરૂપભવના સ્પર્શથી પૃથ્વી તરત જ પવિત્ર થઈ છે તીર્થ પડા પોતાની મુદિ માટે એનો સ્પર્શ તથા દર્શન હરૂ છે એ હ વિદ્યા જાતમાં સર્વ કર્મ નિષ્કળ નાશાય છે વગી તે મુમુક્ષુઓને મોક્ષ આપનારી, ડામના ઓળે પૂર્ણ કરનારી, સર્વ ક્રમનાઓને દેનારી અને

ઉત્તમ દેવી હોવા છતાં ભરતખડના સ્નેહાતીઓને પ્રસન્ન કરવા ભરતખડમાં જ ક્રમવૃક્ષસ્વરૂપ થઈ વૃક્ષરૂપે ઉત્પન્ન થઈ છે કશ્યપની પુત્રી જે 'મનતા' છે, તે પણ મૂળ પ્રકૃતિનો મુખ્ય અશ છે, તે શકરની પ્રિય શિષ્યા હોઈ મોટા જ્ઞાનમાં કુશળ, નાગરૂપ શેષનાગની બહેન નાગો વડે પૂજાયેલી, નાગોની ઈશ્વરી, નાગોની માતા, સુદરી, નાગરૂપ વાહનવાળી, મોટા મોટા નાગોના ગણોથી મુક્ત, નાગોરૂપ શણગારેલી શણગારેલી, મોટા નાગોથી વદાયેલી, મિત્ર, યોગિની, નાગ ઉપર સુનારી, વિધ્વનરૂપ, વિધ્વનભક્ત, વિધ્વનથી પૂજામાં તત્પર, તપ સ્વરૂપ, તપનુ કળ આપનારી, ઉત્તમ તપ કરનારી, ત્રણ લાખ વર્ષો સુધી વિધ્વન તપ કરી ભરતખડમાં સર્વ તપસ્વિનીઓ તથા તપ સ્વીઓમાં પૂજ્ય થયેલી, સર્વ મનોની આધિપત્રી, દેવી, બ્રહ્મતેજથી પ્રગ્લભતી, બ્રહ્મસ્વરૂપ, સર્વથી શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મનો જ વિચાર કરવામાં તત્પર, ક્રીકૃણના અશરૂપ જરજર મુનિની પત્ની અને તપસ્વીઓમાં શ્રેષ્ઠ આસ્તીક મુનિની તે માતા છે હે નારદ! માનુષ્યોમાં અત્યંત પૂજ્ય અને (પ્રકૃતિના છઠ્ઠા અશરૂપ હોવાથી) જે 'વધી' નામથી પણ કહેવાય છે, તે 'દેવસેના' પણ મૂળ પ્રકૃતિનો મુખ્ય અશ છે તે પુત્ર-પૌત્રાદિને આપનારી, ત્રણ જગતની માતા, સતી, પ્રકૃતિનો છઠ્ઠો અશ હોવાથી 'વધી' કહેવાતી, બાળકોના સ્થાનમાં સ્નેહારી, ઉત્તમ, વૃદ્ધ સ્વરૂપવાળી, યોગિની હોઈ બાળ મહિનાઓમાં સર્વ સ્વેશે ક્રમ પૂજ્ય છે સુવાવડીના ઘરમાં બાળકના છઠ્ઠા દિવસે તથા એકવીસમાં દિવસે ક્રયાણના કારણરૂપ તેની પૂજા પહેલી જ કવી બોલેલો એ દેવી મુનિઓ વડે નમાયેલી, નિત્ય પૂર્ણકામ હોઈ આ જગતથી ઉત્તમ, માનુષ્યરૂપ, દયારૂપ, નિરતર સ્નેહ કરનારી અને જગમાં સ્વજનમાં તથા બાળકોના ઘરમાં સ્નેહારી છે વગી 'મગનચરિત્ર' નામની જે દેવી છે, તે પણ મૂળ પ્રકૃતિનો મુખ્ય અશ છે તે દેવી પ્રકૃતિના મુખથી ઓપજેલી, સર્વ મનોને સદાય આપનારી, મુદિમાં મગરૂપ તથા સપ્તર સમયે મેપરૂપ હોવાથી જ પકિતોએ તેને 'મગનચરિ' કહી છે દેવકે મગનવારે સમગ્ર જગતમાં તે પૂજ્ય છે, પુત્ર-

પૌત્ર-ધન-ઐશ્વર્ય તથા મગલોને આપે છે અત્યંત સતુષ્ઠ થઈને સર્વ સ્ત્રીઓની ઇચ્છાઓ પૂરે છે જો ક્રોધાયમાન થઈ હોય તો જગતનો સહાર કરવા સમર્થ છે અને મોટી ઈશ્વરી છે વળી કમળ જેવા નેત્રવાળી જે 'કાલીદેવી' છે, તે પણ મૂળ પ્રકૃતિનો મુખ્ય આશ છે તે કાલી શુભ તથા નિશુભ સાથેના યુદ્ધ વખતે દુર્ગાદેવીના લલાટમાથી જન્મેલી છે દુર્ગાદેવીના અર્ધાં અશરૂપ હોઈ ગુણ તથા તેજથી દુર્ગાદેવી સમાન છે કરોડો સૂર્ય જેવી તેજસ્વી, લઘુપુષ્પ, જ્વલત શરીરવાળી, સર્વ શક્તિઓમા મુખ્ય, બળવાનોથી પણ બળવાન, સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ, સર્વ સિદ્ધિઓ દેનારી, બધે રમનારી, સર્વશ્રેષ્ઠ, યોગરૂપ, કૃષ્ણની ભકત હોઈ તેજ, પરાક્રમ તથા ગુણો વડે કૃષ્ણ તુલ્ય, કૃષ્ણનું જ કાયમ ચિંતન કરવાથી તે કાળા વર્ણવાળી થઈ છે અને માત્ર એક નિશ્વાસથી સર્વ બ્રાહ્મણોને સહાર કરવા તે સમર્થ છે તે કાલીનું દેવ્ય સાથેનું યુદ્ધ તે ગમ્મત માટે તથા લોકોને શિખામણ આપવા માટે જ હોય છે, તેને જો પૂજી હોય, તો ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષ આપવા પણ તે સમર્થ છે, તેથી જ બ્રાહ્મણ દેવો, મુનિઓ, મનુષ્યો તથા મનુષ્યો તેની સ્તુતિ કરે છે વળી આ પૃથ્વી પણ મૂળ પ્રકૃતિનો મુખ્ય આશ છે તે સર્વનો આધાર હોવાથી 'સર્વસસ્યા' કહેવાય છે તે રત્નોની ખાણરૂપ હોઈ અહર રત્નોવાળી, સર્વ રત્નોની ખાણોના આશ્રયરૂપ, પ્રજાઓ તથા પ્રજાપતિઓ વડે સદા પૂજાયેલી તથા વદાયેલી છે સર્વને આશ્રય કરવા યોગ્ય અને સર્વ સંપત્તિઓને કરનારી આ પૃથ્વી જો ન હોય, તો સ્થાવર-જંગમ સર્વ જગત નિરાધાર જ થઈ જાય હે મુનીશ્વર! હવે મૂળ પ્રકૃતિની જે કળાઓ છે તે તમે સાભળો તેઓમા જે જેની જેની પત્ની છે, તે તે સર્વ હું વર્ણવું છું સ્વાહાદેવી અગ્નિની પત્ની છે, સર્વ જગતમા તે પૂજાયેલી છે અને તેના (ઉચ્ચાર) વિના દ્વેષ લોકોએ આપેલું બલિદાન લેવા સમર્થ થતા નથી સર્વ સ્થળે પૂજાયેલી દક્ષિણ તથા દીક્ષાદેવી યજ્ઞની પત્ની છે, એના (ઉચ્ચાર) વિના સર્વ સ્થળે સર્વ કર્મ નિષ્ફળ જ થાય છે મુનિઓ, મનુષ્યો તથા મનુષ્યોએ પૂજેલી સ્વધાદેવી પિતૃ-

ઓની પત્ની છે, એના (ઉચ્ચાર) વિના પિતૃઓને આપેલું નિષ્કળ થાય છે, તેમ જ દરેક જગતમા પૂજાયેલી સ્વસ્તિદેવી વાયુની પત્ની છે, એના (ઉચ્ચાર) વિના દાન તથા પ્રતિગ્રહ બંને નિષ્ફળ થાય છે પૃથ્વી પર પૂજાયેલી પુષ્ટિદેવી ગણપતિની પત્ની છે, એના વિના પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ અત્યંત દુષ્કળ થાય છે વળી સર્વ વડે વદાયેલી તથા પૂજાયેલી તુષ્ટિદેવી અનંતની પત્ની છે, એના વિના સર્વ લોકો સર્વ તરફથી સતુષ્ઠ થઈ શકતા નથી દેવો તથા મનુષ્યોએ પૂજેલી સંપત્તિદેવી ઈશાનની પત્ની છે, એના વિના જગતમા સર્વ લોકો દરિદ્ર જ થઈ જાય, તેમ જ સર્વ લોકોએ સર્વ સ્થળે પૂજેલી ધૃતિદેવી કપિલની પત્ની છે, એના વિના જગતમા સર્વ લોકો ધીરજ વિનાના થઈ પડે છે મુક્તોએ પૂજેલી અને પૃથ્વી પર પ્રિય થયેલી સતીદેવી સત્યની પત્ની છે, એના વિના લોકો કાયમ બધુભાવથી રહિત થઈ જાય જગતમા પ્રિય હોઈને પૂજાયેલી ઉત્તમ દયાદેવી મોહની પત્ની છે, એના વિના સર્વ લોકો સર્વ સ્થળે નિષ્ફળ થઈ પડે હમેશા પુણ્ય આપનારી હોઈ પૂજાયેલી પ્રતિષ્ઠાદેવી પુણ્યની પત્ની છે, એના વિના હે મુનિ! આખું જીવન જીવતું છતાં મુકદા જેવું બની જાય છે ભાગ્યશાળીઓએ પૂજેલી કીર્તિદેવી સત્કર્મની પત્ની તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, એના વિના સર્વ જગત યશ વિનાનું થઈ મુકદા જેવું થઈ જાય સર્વ લોકોને માન્ય તથા પૂજ્ય ક્રિયાદેવી ઉલ્લોગની પત્ની છે એના વિના આખું જગત એકાંકિત થઈ પડે હે નારદ! દરેક ધુતાંક લોકોને પૂજેલી મિથ્યાદેવી સત્યયુગમા દેખાતી નથી એના યુગમા સૂક્ષ્મરૂપવાળી હોય છે, લાપરયુગમા અર્ધાં અવયવોરૂપે કપક ઢાંચેલી રહે છે અને કલિયુગમા તો ઘણી જ મોટી થઈ સર્વ સ્થળે બળથી વ્યાપી રહે છે, તેમ જ કપટ નામના પોતાના ભાઈની સાથે ઘેર ઘેર તે ભમતી રહે છે સુશીલની બે સ્ત્રીઓ છે શાંતિદેવી તથા લજ્જાદેવી આ બંને પણ પૂજાયેલી છે એના વિના આખું જગત ગાડા જેવું થઈ જાય હે નારદ! જ્ઞાનની ત્રણ સ્ત્રીઓ છે બુદ્ધિ, મેધા અને ધૃતિ એના વિના પણ સર્વ જગત હમેશા મૂઢ અને ગાડા જેવું થઈ જાય, ધર્મની પત્ની જે

ભૂતિ છે તે ક્રાંતિરૂપ તથા મનોહર છે એના વિના પરમાત્મા પોતે અને જગતનો સમૂહ પણ નિરસાર થઈ પડે તે ભૂતિ સર્વ સ્થળે ગોભારૂપ, લક્ષ્મીરૂપ, ભૂતિમાન સતીરૂપ, શ્રીરૂપ, ભૂતિરૂપ, માન્ય, ધન્ય, તથા અત્યંત પૂજ્યેલી છે વળી સિદ્ધ યોગવાળી જે નિદ્રા છે તે કાલાગ્નિ સદ્ગુની પત્ની છે, એની સાથે સખધ થવાથી રાત્રિઓમા મર્વ લોહકે ઢાંઢઈ જાય છે ક્રાંતી પછી ત્રણ સ્ત્રીઓ છે સધ્યા, રાત્રિ ને દિવસ, એના વિના વિધાતા પણ સંધ્યા કરવા સમર્થ ન થઈ શકે શુધા અને તૃપ્તા—એ બંને લોભની સ્ત્રીઓ હોઈ ધન્ય, માન્ય તથા પૂજ્ય છે, એના વડે વ્યાપ્ત થયેલુ આખુ જગત કાયમ ચિતાતુર રહે છે તેજની બે સ્ત્રીઓ પ્રભા તથા દ્યૌષ્ઠિઠા નામની છે, એના વિના જગતનો રાક્ષા ઈશ્વર પણ કંઈ કરવા સમર્થ ન થઈ શકે ક્રાંતી બે કન્યાઓ મૃત્યુ તથા જરા મોટામા મોટા નાવની વલ્લભામા વલ્લભી સ્ત્રીઓ છે, અને એ બંનેએ વિધાતાએ સૃષ્ટિ માટે બનાવેલુ જગત ઉભેરી નાખ્યું છે નિદ્રાની કન્યા તદ્વા તથા પ્રીતિ બંને સુખની સ્ત્રીઓ છે, એ બંને વડે હે પ્રભુપુત્ર નારદ! પ્રભાની સૃષ્ટિમા સર્વ જગત વ્યાપેલુ છે શત્રુ તથા ભક્તિ નામની વૈરાગ્યની બે પત્નીઓ સર્વ સ્થળે પૂજ્યેલી છે એનાથી સર્વ જગત નિરંતર જીવન્મુક્તિવાળુ થઈ ગયે છે, હે ભુમિ! દેવોની માતા દિતિ, કદ્રુ, વિનતા તથા દનુ—આ પણ સૃષ્ટિસ્વનામા ઉપધેઓ હોઈ મૂળ પ્રકૃતિની કન્યાઓ કહી છે વળી બીજી પણ ઘણી કલાઓ છે, તેઓમાની દેહલીક તમે મારી પાસેથી સાબળો ચદ્રની પત્ની સેહિણી, સૂર્યની સ્ત્રી સદા, મનુની સ્ત્રી શતરૂપા, ઇંદ્રની સ્ત્રી ઇંદ્રાણી, બુધરૂપિતિની સ્ત્રી તારક, વસિષ્ઠની સ્ત્રી અરુ ધત્રી, ગૌતમની સ્ત્રી અહલ્યા, આત્રીની સ્ત્રી અનસૂયા, કદંબની સ્ત્રી દેવગૃતિ, દક્ષની સ્ત્રી પ્રસૂતિ, પિતૃઓની સ્ત્રી માનસી, અપ્સિ-પાર્વતીની માતા મેનકા, લોપામુદ્રા, હુતી, દુષ્યેરની સ્ત્રી, વરુણની સ્ત્રી, બલિ સગની પ્રમિદા સ્ત્રી વિધ્યાવલિ, સુદત્ત, દમયંતી, યજ્ઞેષ, દેવકી, ગાંધારી, દ્રૌપદી, રીષ્યા, સત્યવતી, વૃષભાનુની પ્રિય સ્ત્રી અને સધાજીની માતા કૃષ્ણદેવ, મદ્યદેવ, કૌશલ્યા, સુભદ્રા, ઘૌરવી, સ્વેતી, સત્ય

ભામા, કાલિદેવી, બીજી લક્ષ્મણ, જામવતી, નાગ જિતી, મિત્રવિદા, લક્ષ્મણ, સ્કંધમણી અને સીતા જે લક્ષ્મી જ પોતે કહેવાયા છે તેમ જ વ્યાસની માતા મહાસતી યોજનગધા, જે કાલીરૂપ છે, તેમ જ બાણની પુત્રી ઉષા, તેની સખી ચિત્રલેખા, પ્રભાવતી, ભાનુમતી, માયાવતી, પરશુરામની માતા રેવતી, બળરામની માતા સેહિણી, ચોકનદા, શ્રીકૃષ્ણની બહેન દુર્ગા—જે વિધવાસિની કહેવાય છે, આ અને બીજી ભરતખંડમા થયેલી ઘણી સતીઓ મૂળ પ્રકૃતિની કલાઓ જ છે વળી જે જે ગામોની દેવીઓ હોય છે, તે તે બધીયે પ્રકૃતિની કલાઓ જ છે અને સર્વ જગતમા જે સ્ત્રીઓ છે, તેઓ પણ પ્રકૃતિની કલાના અશના પણ અશાશ્ચરી જ ઉત્પન્ન થયેલી છે, માટે સ્ત્રીઓનુ અપમાન કરવાથી મૂળ પ્રકૃતિનુ જ અપમાન કર્યું ગણાય છે જે મનુષ્યે પતિ-પુત્ર વાળી સતી બ્રાહ્મણીને વસ્ત્રો, શણગાર તથા ચદનથી પૂજી હોય, તેણે પ્રકૃતિને જ પૂજી છે, એમ સમજવું, જેણે આઠ વર્ષની બ્રાહ્મણની કુમારિકાને વસ્ત્ર, શણગાર તથા ચદનથી પૂજી હોય, તેણે પણ પ્રકૃતિને જ પૂજી છે, એમ સમજવું ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ—બધી સ્ત્રીઓ પ્રકૃતિથી જ ઉત્પન્ન થયેલી છે તેમા જે સદાચારી અને પતિવ્રતા ઉત્તમ સ્ત્રીઓ હોય, તેમને પ્રકૃતિના સર્વગુણના અશરૂપે જાણી, જેઓ સુખ તથા સભોગથી વશ થાય છે, પોતાના કાર્યમા સદા તત્પર રહે છે અને ભોગવવા યોગ્ય છે, તે મધ્યમ સ્ત્રીઓને પ્રકૃતિના રજોગુણના અશરૂપે કહી છે, પણ જેઓ અજાણ્યા કુળમા જન્મેથી, ખરાબ મુખવાળી, કુળનો નારા કરનારી, ખુતારી, સ્વતંત્ર અને અધમ સ્ત્રીઓ હોય છે, તેઓ પ્રકૃતિના તમોગુણના અશરૂપ છે, એમ સમજવું, તેમ જ પૃથ્વી પર જે કુલક સ્ત્રીઓ છે અને સ્વર્ગમા અસંચોના સમુદાય છે, તેઓ પણ પ્રકૃતિના તમોગુણના અશરૂપ જ હોઈ વ્યભિચારિણીઓ કહેવાય છે એમ પ્રકૃતિના સમગ્ર રૂપનુ વર્ણન કરી પૃથ્વી પરના પવિત્ર સેનરૂપ ભરતખંડમા આ સર્વ દેવીઓ પૂજ્યેલી છે સુર્ય સગને મહાદેવ તાંધ્ય પીઠાનો નારા કરનાર દુર્ગાદેવીને પ્રથમ પૂજ્યા હતા પત્ની

સવણનો નાશ કરવા ઇચ્છતા શ્રી સમયદ્રે જગદળ્યા દુર્ગાને પૂજ્યા હતા, અને પછી તો ત્રણે લોકમા તે પૂજ્યા છે જે દુર્ગા દેવ્યો તથા ઘનવોનો નાશ કરી દક્ષની કન્યા તરીકે પ્રથમ જન્મ્યા હતા, તે જ પોતાના સ્વામી (શિવ)ની નિંદાને લીધે દેહ ત્યજીને હિમાલયની પત્નીમા (પાર્વતી તરીકે) જન્મ્યા હતા અને શકરને પતિ તરીકે પામ્યા હતા હે નારદ! શ્રીકૃષ્ણ પોતે (પૂર્ણવતારરૂપે) ગણેશ તરીકે અને વિષ્ણુની કલાથી ઉત્પન્ન થયેલા ક્રાંતિ કર્તામા આ પાને પાછળથી તે પાર્વતીરૂપ દુર્ગાના પુત્રો થયા હતા શ્રીલક્ષ્મી જીને મગલ નામના રાજાએ પ્રથમ પૂજ્યા હતા, અને પછી દેવતાઓ, મુનિઓ તથા મનુષ્યોએ ત્રણે લોકમા તેમને પૂજવા માડ્યા છે સાવિત્રી દેવીને અશ્વપતિ નામના રાજાએ પ્રથમ પૂજ્યા હતા, પછી ત્રણે લોકમા દેવો તથા મુનિઓએ તેમને પૂજવા માડ્યા છે સરસ્વતી દેવીને પ્રથમ બ્રહ્માએ પૂજ્યા હતા, પછી ત્રણે લોકમા દેવો તથા મુનિઓએ તેમને પૂજવા માડ્યા છે સંધાજીને ગોલોકમા ક્રાંતિકી પૂનમના દિવસે રાસમંડળમા પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ પૂજ્યા હતા, તેમ જ ગોપિકાઓ, ગોવાળો, બાલિકાઓ, બાળકો ગાયોના ટેળા અને કામધેનુએ પણ પૂજ્યા હતા, પછી શ્રીકૃષ્ણની આરાધી તે વેળા બ્રહ્મા વગેરે દેવોએ તથા મુનિઓએ ઘણા હર્ષથી ને ભક્તિથી પુષ્પો તથા ધૂપ વગેરે વડે ક્રમમ તેમને પૂજ્યા હતા અને વઘા હતા પછી પૃથ્વી પર પવિત્ર ખડમા એ દેવીને શકરે ઉપદેશેલા સુયમ રાજાએ જ પૂજ્યા હતા અને પછીથી પરમાત્માની આરાધી ત્રણે લોકમા મુનિઓએ ભક્તિથી પુષ્પો—ધૂપ વગેરે વડે હમેશા તેમને પૂજવા માડ્યા છે વર્ણી પ્રકૃતિની જે જે કલાઓ ભરતખંડમા ઉત્પન્ન થઈ તે તે પણ પૂજવા માડી છે હે મુનિ! ગામ તથા નગરમા જે ગ્રામદેવીઓ છે, તે પણ સદા પૂજ્ય છે આમ પ્રકૃતિનું સર્વ શુભ ચરિત્ર અને લક્ષણ શાસ્ત્રાનુસાર તમને મેં કહ્યું હવે બીજું વધારે શું સાંભળવા ઇચ્છો છો? ૧-૧૫૮

एव ते कथितं सर्वं प्रतुष्टैश्चरितं शुभम् ।

યયાગમ લક્ષણ સ્વ કિં ભૂયઃ ઓતુમિચ્છસિ ॥

અધ્યાય ૧ લે તમામ

અધ્યાય ૨ જો*

પાંચ પ્રકૃતિઓની ઉત્પત્તિ

નારદ ડવાજ

समासेन धृत सर्वं देवीनां चरितं प्रभो ।

વિવોધનાય વોઘસ્ય વ્યાસેન વક્તુમર્હસિ ॥૧॥

નારદે કહ્યું હે પ્રભો! દેવીઓનું સર્વચરિત્ર

ટૂકમા મેં સાંભળ્યું હવે તેના સામાન્ય જ્ઞાનને વિશેષ સ્વરૂપે જાણવા વિસ્તારથી કહેવાને તમે યોગ્ય છો. હે વેદવેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ 'સૃષ્ટિના પ્રથમ કારણરૂપ તે મૂળ પ્રકૃતિ સૃષ્ટિરચના માટે પ્રથમ દેવી રીને પ્રકટ્યા હતા અને પાછળથી પાંચ પ્રકારે કેમ થયા હતા તે તમે કહો તે ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિથી જે (ગંગા—તુલસી વગેરે) અશકલ્યાઓ સસારમા જન્મી છે, તેઓનું ચરિત્ર હવે વિસ્તારથી સાંભળવા હું ઇચ્છું છું હે વિદ્વાન! તે દેવીઓની મગલરૂપ જન્મકથા, પૂજન તથા ધ્યાનની વિધિ, સ્તોત્ર, કવચ, ચૌશ્વર્થ અને પરાક્રમનું તમે વર્ણન કરો

શ્રીનારાયણ બોલ્યા જીવાત્મા જેમ નિત્ય છે આકાશ, કાળ, દિશાઓ, બ્રહ્માંડ તથા ગોલોક જેમ નિત્ય છે અને ગોલોકના એક ભાગરૂપ તથા તેની નીચેના ભાગમા રહેલો વૈકુંઠલોક જેમ નિત્ય છે, તે જ પ્રમાણે બ્રહ્મની લીલારૂપ સનાતન પ્રકૃતિ પણ નિત્ય+ છે* જેમ અગ્નિમા દાહક શક્તિ, ચંદ્ર તથા કમળમા શોભા અને સૂર્યમા પ્રભા—એ હમેશા તેમના આશ્રય—અગ્નિ, ચંદ્ર, કમળ તથા સૂર્ય સાથે જોડાયેલી જ રહે છે, પણ જુદી જણાતી નથી, તે જ પ્રમાણે પ્રકૃતિ પણ આત્મામા સદા

* આ અધ્યાયમા અઠવાથી સ્થેયેથી પાંચ પ્રકૃતિઓ તથા તેમના સ્વામીઓની ઉત્પત્તિ વિસ્તારથી કવચાયે

+ અહીં જાગ્રતુ ખ્યાન વિશેષ નમજનુ જોઈએ કે 'વિદ્યાભ્યાન—જીવ મોખ સુધી જ નિત્ય છે, આકાશ, કાળ, દિશા, બ્રહ્માંડ, ગોલોક તથા વૈકુંઠ, પ્રાકૃત પ્રવચ સુધી જ નિત્ય છે અને તે જ પ્રમાણે પ્રકૃતિ—અથવા પણ જીવાના મોક્ષ સુધી જ રહેનારી હોઈ, તે દૃષ્ટિએ જ નિત્ય છે, એટલે આ બધાનું નિત્યપણ અમુક હદ સુધી જ છે, પરમાત્મા જનુ નિત્યપણ કાઈનું પણ નથી, તેથી ખરી રીતે તે કેવળ એક પરમાત્મા જ નિત્ય છે

જોડાયેલી જ રહે છે, તેનાથી જુદી જણાતી નથી (કેમ કે શક્તિ તથા શક્તિમાન કદી જુદા હોઈ શકે જ નહિ) જેમ સોના વિના સોની કુડળ કરવા સમર્થ નથી અને માટી વિના ઘડા કરવાને કુબાર સમર્થ થતો નથી, તે જ પ્રમાણે પ્રકૃતિ વિના આત્મા સૃષ્ટિ સરજવાને સમર્થ થતો જ નથી તે પ્રકૃતિ સર્વ શક્તિસ્વરૂપ છે, જેથી આત્મા સર્વગ્રાણ શક્તિ માન કદી શકાય છે 'શક્તિ' શબ્દમા જે 'શ' છે, તે (મગલવાચક હોવાથી) ઐશ્વર્યવાચી છે અને 'ક્તિ' છે તે ('કૃતિ' શબ્દમાના ઋદ્ધિરનો લોપ થના વધેલો હોઈ) પરાક્રમવાચી જ છે આ ઐશ્વર્ય તથા પરાક્રમ એ બંને જેના સ્વરૂપ છે અને તે બંનેને જે આપનારી છે તે 'શક્તિ' કહેવાય છે જ્ઞાન, સંમૃદ્ધિ, સંપત્તિ, યશ અને બલ આ (પાચ) 'મગ' કહેવાય છે અને તે 'મગ' રૂપ અથવા તે 'મગ' જેમા કાયમ હોય છે, એ શક્તિ 'મગવતી' કહેવાય છે વળી તે પરમાત્મા કાયમ એ 'ભગ' રૂપ શક્તિથી યુક્ત છે, તેથી 'મગવાન્' કહેવાય છે અને એ દેવ (પ્રકૃતિની જે ઇચ્છા તે રૂપ ઇચ્છાવાળો છે, તેની ઇચ્છા જુદી છે જ નહિ, તેથી) સ્વેચ્છામય હોઈ સાધાર તથા નિરાધાર પણ છે તેમાથી તેજને મય નિરાધારનું યોગીઓ હમેશા ધ્યાન કરે છે અને તેમને જ પરમાનન્દસ્વરૂપ, ઈશ્વર, આદ્ય, સર્વના દ્રષ્ટા, સર્વજ્ઞ, સર્વજનુ કારણ, સર્વ આપનાર તથા સર્વરૂપ પરબ્રહ્મ કહે છે, પણ વૈષ્ણવો તેમ માનતા નથી, તેઓ કહે છે કે, તેજસ્વી વ્યક્તિ વિના તેજ કોનું સભવે? અર્થાત્ ચંદ્રની ચાંદની અને સૂર્યની પ્રભા વગેરે જેમ ચંદ્ર તથા સૂર્યરૂપ આગય વિના ક્યાય મળતી નથી, તેમ તેજ પણ તેના અવયવ વિના હોઈ શકે નહિ, માટે અવયવોવાળી અને નિત્ય એવી કોઈ મૂર્તિ અવશ્ય સ્વીકારતી જ જોઈએ, તેથી તેજના મહાગતી મધ્યે સ્ત્રેષ્ઠા પરબ્રહ્મ તેજસ્વી, સ્વેચ્છામય, સંનરૂપ, સર્વ કારણોના કારણ, આત્યંત સુદર રૂપને ધારણ કરતા, અતિ મનોહર, કિરોર ઉમરના, સાત, સર્વ કરતા સુદર, પર્વતી પણ પર, નવા મેઘની ક્રાંતિ જેવા તેજસ્વી, એક, ત્યામ શરીરવાળા, નરદંડનુની બપોર સમયના કમળોની શોભાનો પણ તિસ્સ્કાર

કરતા નેનોવાળા, મોતીની ક્રાંતિને પણ ઝાંખી કરતા, એકસરખી ઘટની પકિત વડે મનને આનન્દ આપનાર, મોરપિચ્છના મુકુટવાળા, માલતીના પુષ્પોની માળાથી શોભીતા, સુદર નાસિકાવાળા, મદહાસ્યયુક્ત, સુદર ભકતો પર કૃપા કરનાર, બળતા અગ્નિ જેવા શુદ્ધ કેવળ પીળા વસ્ત્રોથી સુશોભિત, બે ભુગવાળા, લાથમા મુરલીવાળા, સનાતનુઓથી શણગારેલા, સર્વોધાર, સર્વેશ્વર, સર્વ શક્તિવાળા, વ્યાપક, સર્વ ઐશ્વર્યને આપનાર, સર્વરૂપ, સ્વતત્ર, સર્વ મગલરૂપ, અતિશય પરિપૂર્ણ, સિદ્ધ, સિદ્ધોના ઈશ્વર, સિદ્ધિઓને કરનાર, દેવોના દેવ, સનાતન અને જન્મ, મૃત્યુ, ધકપણ, રોગ, શોક તથા ભયને હરનાર પરમેશ્વરનું વૈષ્ણવો હમેશા ધ્યાન કરે છે બ્રહ્માના આખા જીવનમળથી જેમની આપનો એક પલકારો થતો કહેવાય છે, તે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા 'શ્રીકૃષ્ણ' કહેવાય છે 'કૃષ્ણ' શબ્દમા 'કૃષ' શબ્દ પરમાત્માની ભકિતને કહેનાર છે, અને 'ન' શબ્દ પરમાત્માનું દાસપણ કહેનાર છે, એટલે કે જે પોતાની ભકિત તથા દાસપણ આપે છે, તે 'કૃષ્ણ' કહેવાય છે, અથવા 'કૃષ' સર્વ જગતને કહેનારો શબ્દ છે અને 'ન' કારણરૂપ અર્થને કહેનારો છે, એ લે કે સર્વ જગતનું જે કારણ છે, તે 'કૃષ્ણ' કહેવાય છે * તે સર્વશ્રદ્ધા કૃષ્ણ પ્રથમ

* અર્પી સુધીના વૈષ્ણવમત છે, પણ તે ટીક નથી એમ ટીકાકર સૂચવે છે ટીકાકર મ્હે છે કે મૂળ, બ્રહ્મર વ્યાહે પોતે જ આ વૈષ્ણવમત ઉપર અસ્તિ દર્શાવીને તિસ્સ્કાર જમાવ્યો છે તેમા યુક્તિ આ છે કે 'શમે નિરાકારવાદીઓ ચંદ્ર-સૂર્યના તજ જેવું પરબ્રહ્મનું તેજ સ્વીકારતા નથી કે જેથી તેને આગની વજર રહ, અમે તો શુદ્ધ હોવાથી તેજ તરખા સ્વયંપ્રકાશ બને જ્ઞાનરૂપ રોષા જ પરબ્રહ્મને તેજ જાણ્યો કહીએ છીએ, એટલે કે સર્વના આધારભૂત તે પર બ્રહ્મને મેઈ આધારની વજર નથી, કેમ કે એમને પણ જે આધારની વજર હોય, તે નનવસ્ત્યા દે. પ્રામ થાય છે, શ્રુતિ પણ 'સ મગ્ગ કસ્મિન્ પ્રતિષ્ઠિત સ્ત્વે મહિમ્નિ' તે જાણવા ત્યામાં રહ્યા છે? એવા પ્રશ્ન કરી ઉત્તરમા કહે છે કે પોતાના મહિમામા જ તે રહ્યા છે * એમ કહીને પરમાત્મા નિર્લધાર જ કહે છે, ત્યારે તમે વૈષ્ણવો તો પરમાત્માની મૂર્તિને અવલોકવાથી માગો છો, જેથી તેનું અનિત્યપણું દેર છે કેમ કે 'જે જે વસ્તુ અવલોકાથી હોય, તે તે નાશવંત હોય' એવી વ્યાપ્તિ મ્હે છે વળી વૈષ્ણવો પરમાત્માની જે મૂર્તિ

(સૃષ્ટિની પૂર્વે) એક જ હતા, પછી તેમના અશરૂપ કાળથી પ્રેરાયેલા તે પરમાત્મા સૃષ્ટિરચના કરવાની ઇચ્છા કરીને સૃષ્ટિ રચવા તત્પર થયા^x અને સ્વેચ્છામય એ પરમેશ્વર તે પોતાની ઇચ્છાથી એ પ્રકારના રૂપવાળા થયા⁺ તેમા તેમના ડાબા ભાગનો જે અશ હતો તે સ્ત્રી અને જમણા ભાગનો અશ હતો તે પુરુષ કહેવાયો પછી મોટી ઇચ્છાવાળા તે સના તન કૃષ્ણે કામતા આધારભૂત, અત્યંત સુદર, કમળ જેવી સુદર, ચદ્રતા મડળને પણ તિસ્સકારતી, એકમેક સાથે મળેલા એ કેડના પાછલા ભાગવાળી, અતિ શ્રેષ્ઠ, અતિ સુદર કેળના સ્તાભનો પણ તિસ્સકાર કરતી સાયજોથી સુદર, શોભાયમાન એ યીલાના જેવા આકાર વાળા એ સ્તન વડે મનને આનંદ પમાડતી, પુખ્તો ને ધારણ કરતી, પેટ પર સુદર તણુ કરચલીઓવાળી, પાતાળા મધ્યભાગવાળી, મનોહર, ઘણી જ સુદર, શાત, મદહાસ્યવાળી, વાકા કટાક્ષોવાળી, અગ્નિશુદ્ધ વસ્ત્રોને પહેરતી, સનના દામીનાથી શણગારેલી, કરોડો ચદ્રનો પણ કાયમ તિસ્સકાર કરતા શ્રીકૃષ્ણના મુખચદ્રનું પોતાના એ નેત્રોરૂપ ચક્રોર પછી દ્વારા હર્ષથી પાન કરતી, લલાટમા સેથાની પાસે જ માને છે તે, જે પાવ ભૂતાની હોય તાપણ તેનું અનિત્યપણુ જ પ્રાપ્ત થાય અને પાવ ભૂતાથી નિહત હોય તો તેનું દેખાણુ સભથી ઘટનું નથી, માટે પરમાત્માને દદધારી-અવશવાવાળા માનવા, એ મોઈ રીતે ઘટનું નથી, આમ જ્યાંથીને ટીકાકાર આ વિવશમા મોટા દારૂદર્શ લખે છે, પણ તે ઘણે જ લાગે હોવાથી ઉપર પ્રમાણે તેમના માન લેશ આશય જ અહીં જણાવે છે

x અ. સ્થાને ઉપર ટીકાકાર આપે બાવ લખે છે પ્રામ સર્વગ્રાહ-માત્ર નિહિત પરમેશ્વર અપનીકૃત ભૂતારૂપ હિરણ્ય ગર્ભની ઉત્પત્તિ કર્યા પછી, તે દ્વારા પચકૃત-પાવ મલા ભૂતરૂપ બ્રહ્માડની ઉત્પત્તિ કરીને તે પછી એ સરજેલા પદાર્થના અધિક્ષતા દવાને સરજવાની ઇચ્છા થતા પોતાના અશરૂપ એટલે પોતાનામા રહના મનથી પ્રેરાઈને સૃષ્ટિરચના માટે ઇચ્છા કરી અને સૃષ્ટિ કરવા તે તત્પર થયા.

+ અર્થાત્ પોતાની ઇચ્છાશક્તિથી અર્ધનારીશ્વરરૂપે એ સ્વરૂપે તે થયા. જેકે જે પ્રકારે થયું એ પ્રકૃતિનું કાર્ય છે, તોપણ એ પ્રકૃતિનું કાર્ય આત્મામા આત્મેષથી ભાતે છે એમ અહીં નૂચણુ છે, એટલે ખરી રીતે તો મુળ પ્રકૃતિ જ અર્ધ નારીસ્વરૂપે પરિણામ પામી.

સિદ્ધનો ચાહેલા, નીચે કેસરી ચદનનો ચાહેલા અને તેની નીચે કસ્તૂરીનો ચાહેલા ધારણ કરતી, માલતીની પુષ્પમળાથી શોભતા વાકા કેસપાશને તથા ઉત્તમ સ્ત્રીના શ્રેષ્ઠ હારને ધારણ કરતી, પતિને ઇચ્છતી, કરોડો ચદ્રની કાતિ જેવી ઉત્તમળ અને ઘણી જ શોભાથી યુક્ત અને ચાલથી સજ્જડસ તથા હાથીના ગર્વનો નાશ કરતી એક સ્ત્રીને જોઈ તેને જોઈ સસક્રીડામા અત્યંત રસિક, સસના અધીશ્વર શ્રીકૃષ્ણે સસમડળમા તેની સાથે સસક્રીડા કરી પછી મૂર્તિ માન જાણે શુ ગારસ હોય એવા તેમણે પ્રાભાના એક દિવસ જેટલા સમય સુધી અનેક પ્રકારના શુ ગાર-સ્સવાણે સુખસભોગ (તેની સાથે) કર્યો પછી અત્યંત ચાહેલા જગત્પતા શ્રીકૃષ્ણે નિત્ય આનંદદાયી શુભ સમયે તે સ્ત્રીની યોનિમા વીર્ય સ્થાપન કર્યું હે ઉત્તમ વ્રતવાળા નારદ! (મૈથુનને અને) કૃષ્ણના તેજથી થાકેલી એ સ્ત્રીના પરસેવાનું જે જળ નીકળ્યું અને ભારે દબાણથી હાકતી તે સ્ત્રીનો શ્વાસવાયુ જે નીકળ્યો, તે પરસેવાના પાણીએ આ સર્વ જગતરૂપી ગોળાને ચારે તરફથી વીંટી લીધો અને તેના શ્વાસનો વાયુ જગતમાના સર્વ પ્રાણીઓના શ્વાસોચ્છવાસનો વાયુ થઈ મર્વનો આધાર વાયુરૂપ થયો (એ જ સમયે પ્રકૃતિએ સર્વ પ્રાણીઓના નિ શ્વાસવાયુની આધિ ધાની વાયુની મૂર્તિ પણ પ્રકટ કરી હતી) એ મૂર્તિ માન વાયુના ડાબા અગ્રમાથી તેને પ્રાણ કરતા પણ વધારે પ્રિય તેની પત્ની પણ ઉત્પન્ન થઈ હતી, જેમા (વાયુદેવતા સમાગમથી) પ્રાણીઓના પ્રાણરૂપ તેના આ પાચ પુત્રો ઉત્પન્ન થયા હતા પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને વ્યાન-આ પાચે વાયુઓ તેના પુત્રોરૂપે જ થયા છે, તેમ જ યીગ્ન તેઓના કરતા નાના પાચ પ્રાણો પણ તેના પુત્રો તરીકે થયા છે (આમ એકદર દશ પ્રાણો વાયુની પત્નીથી થયા છે) પેા પરસેવાનું જે પાણી નીકળ્યું હતું તેનો મોટો અધિક્ષતા વરુણદેવ પાપુ (તે વેળા પ્રકૃતિની ઝગજગી ઉત્પન્ન) થયો હતો અને તે વરુણદેવતા ડાબા અગ્રમાથી તેની પત્ની વરુણની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. પછી શ્રીકૃષ્ણની તે ચૈતત્પશકિત જે શ્રીકૃષ્ણના તેજથી પ્રકાશી રહી હતી, તે શ્રીકૃષ્ણને

પ્રાણુ કરતા પણુ અધિક પ્રિય હતી, શ્રીકૃષ્ણના પ્રાણની અધિષ્ઠાત્રી દેવી હતી, શ્રીકૃષ્ણના સંગવાળી હોઈ શ્રીકૃષ્ણની છાતી પર ક્રાયમ રહી હતી, તેણે સો મન્વતર સુધી ગર્ભ ધારણ કર્યો. સો મન્વતરના અતરૂપ એ ક્રાળ ગયો, ત્યારે તે સુંદરીએ સુવર્ણ જેવી ક્રાંતિવાળો અને વિશ્વના આધારસ્થાનરૂપ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણને જન્મ આપ્યો તે સમયે એ બ્રાહ્મણને (ભમકર મોટા ઈડા જેવો) જેઈ તે દેવી હૃદયથી ખેદ પામી અને તેણે કોપથી એ બ્રાહ્મણને બ્રાહ્મડરૂપ ગોળામા રહેલા (પેલા) જળમાં ફેંકી દીધો. એમ તે બ્રાહ્મણને તેણે ત્યજી દીધેલો જેઈ દેવેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે હાલકાર કર્યો અને તે જ હાણે એ દેવીને તેમણે યનાયોગ્ય શાપ આપ્યો કે, 'હે ક્રોધી સ્વભાવવાળી! હે કઠોર સ્ત્રી! તે આ સત્તાનતો ત્યાગ કર્યો છે, માટે હવે પછી તુ ચોક્કમ સત્તાનરહિત જ રહેજે. વળી જે જે દેવીઓ તાગ અશરૂપે હવે ઉત્પન્ન થશે, તે બધીયે તારી પેઠે જ સત્તાનરહિત અને ક્રાયમી યૌવનવાળી રહેશે.' એ મમયે તે દેવીની જીભના ટેરવામાથી ધોળા રંગની મનોહર ચોક કળ્યા ચોકચોક પ્રકટ થઈ સર્વ શાસ્ત્રોના અધિષ્ઠાત્રી તે મસ્સ્વતીદેવીએ ધોળા વલ્લો, વીણા તથા પુસ્તક ધારણ કર્યો હતા અને રત્નોના શણગારોની રોળાથી તે વૃક્ત હતા પછી ફેટલાક કાળે શ્રીકૃષ્ણની પેલી સ્ત્રી બે સ્વરૂપોવાળી થઈ, તેના રાખા અર્ધા અંગમાથી લક્ષ્મીજી પ્રગટ્યા અને જન્મણુ અર્ધા અંગમાથી સંધિકાજી પ્રગટ્યા પછી એ જ સમયે શ્રીકૃષ્ણ પણુ બે સ્વરૂપોવાળા થયા. તેમા જે જન્મણુ અંગનો અર્ધ ભાગ હતો, તે બે ભુજવાળા કૃષ્ણ થયા અને રાખા અંગનો અર્ધ ભાગ હતો, તે ચાર ભુજઓવાળા નારાયણ થયા પછી બે ભુજવાળા કૃષ્ણે તે મસ્સ્વતીને (તથા લક્ષ્મીને) કહ્યું કે 'તુ આ ચાર ભુજવાળા નારાયણની પત્ની થા, માનવાળી આ ગદ્યા તો અહીં જ રહેશે તારાં કન્યાપુત્ર ધારણો.' એમ પ્રસન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણે નારાયણને મસ્સ્વતી તથા લક્ષ્મી આપી એટલે જગતના પતિ તે નારાયણ એ બંને સ્ત્રીઓ માથે વેકુકમા ગયા. રાધાના અરામાથી જન્મેલી એ બંને સ્ત્રીઓ (પૂર્વેકન શાપને લીધે) સંતાન વિનાની જ

રહી. પછી નારાયણના અંગમાંથી ચાર ભુજઓવાળા પાર્વદો ઉત્પન્ન થયા. તેઓ તેજ, ઉમર, રૂપ તથા ગુણથી નારાયણ જેવા જ હતા; તે જ પ્રમાણે, લક્ષ્મીના અંગમાંથી તેના જેવી જ કંગોડો દાસીઓ ઉત્પન્ન થઈ. હે મુનિ! બીજી તત્ક ગોલોકના નાથ (બે ભુજવાળા) શ્રીકૃષ્ણના રૂંવાડાના છિદ્રોમાથી અસખ્ય ગોવાળિયા ઉત્પન્ન થયા; તે બધા ઉમર, તેજ, રૂપ, ગુણ, બળ તથા પરાક્રમથી શ્રીકૃષ્ણ જેવા જ હોઈ તે પ્રભુના પ્રાણતુલ્ય પ્રિય પાર્વદો થયા. તે જ પ્રમાણે રાધાના અંગ ઉપરનાં રૂંવાડાના છિદ્રોમાથી ગોવાળકન્યાઓ પ્રગટ થઈ તેઓ ગદ્યાની દાસીઓ હોઈ બધી રાધા જેવી પ્રિય બોલનારી, રત્નોના શણગારોની શોભાવાળી, ક્રાયમ અત્યંત સ્થિર યૌવનવાળી અને શ્રીકૃષ્ણના શાપથી નિરતર સંતાન વિનાની જ રહી હે બ્રાહ્મણ! (જે સમયે રાધા તથા કૃષ્ણના શરીરના વિભાગ થયા હતા) એ સમયે કૃષ્ણના આસપ્થદેવી સનાતની વિષ્ણુમાયા દુર્ગાંરૂપે પ્રગટ્યાં હતાં એ દુર્ગાદેવી સર્વના ઈશ્વરી, સર્વશક્તિરૂપે, નારાયણી અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની બુદ્ધિના અધિષ્ઠાત્રી દેવી છે; એટલું જ નહિ, પણ તે ઈશ્વરી સર્વ દેવીઓના બીજરૂપ, મૂળપ્રકૃતિરૂપ, અત્યંત પરિપૂર્ણ, તેજસ્વરૂપ, ત્રિગુણાત્મક, તથાવેલા સોનાના ગંગ જેવી ક્રાંતિવાળા, કંગોડો સૂર્ય સમાન પ્રભાવાળા, મહાસયથી પ્રમન્ય મુખવાળા, હળગે ભુજઓવાળા, અનેક શસ્ત્રો તથા અસ્ત્રોના સમૂહોને ધારણ કરનારા, તણુ નેત્રોવાળા, અગ્નિશુલ્ક વસ્ત્રો ધારણ કરનારા અને રત્નોના આભૂષણોથી શોભી રહ્યા છે સર્વ સ્ત્રીઓ એમના અશોના અશરૂપ કળામાથી ઉત્પન્ન થઈ છે, જગતમા રહેલા સર્વ લોકો એમની

* અર્થાત્ પરમાત્માની માયાશક્તિ જ દુર્ગાંરૂપે પ્રગટ થઈ. કંઈવાળા ભાવ આ છે કે, તેમ લક્ષ્મી તથા મસ્સ્વતી વધના અવતાર છે, તેમ દુર્ગા રાધાનો અવતાર નથી પણ નાશના મૂળપ્રકૃતિનો જ અવતાર છે લક્ષ્મી તથા મસ્સ્વતી પણ શિવે રાધા અવતાર છે, તે પણ મૂળ પ્રકૃતિના પૂર્ણાવતાર જ અર્થાત્ છે એમ પ્રથમ અધ્યાયમાં કહેવાયું છે, એટલે નાશના મૂળપ્રકૃતિનો દુર્ગાં પ્રત્યક્ષ છે અને અધારો લક્ષ્મી તથા મસ્સ્વતી પ્રગટ્યાં છે એટલે જ વિદ્યેભ છે

માયાથી મોહિત થયા છે અને કામનાવાળા ગૃહસ્થોને સર્વ ઔચ્ચર્ય આપનારાં એ વિષ્ણુની શક્તિરૂપ હોઈ વૈષ્ણવોને શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ દેનારાં છે વળી મુમુક્ષુઓને મોક્ષ આપનારાં, સુખ ઇચ્છનારાંઓને સુખ દેનારાં, સ્વર્ગમા સ્વર્ગની લક્ષ્મીરૂપ, દેવકે ધરમા ગૃહ-લક્ષ્મીરૂપ, તપસ્વીઓમા તપસ્યારૂપ, સંજ્ઞાઓમા લક્ષ્મીરૂપ, અગ્નિમા દાહકશક્તિરૂપ, સૂર્યમા પ્રભા રૂપ, ચંદ્રમા તથા કમળોમા શોભારૂપ અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મામા મર્વશક્તિસ્વરૂપે તે સ્થેલા છે વળી એમને લીધે જ આત્મા શક્તિવાળો છે, એમના વડે જગત શક્તિવાળું છે, પણ એમના વિના સર્વ જગત મુડકા જવુ જ (પ્રથમ) રહ્યું હતું છે નારદ! એ સનાતની સંસારરૂપ વૃક્ષના ખીજરૂપ, સ્વિતરૂપ, યુદ્ધરૂપ, ક્ષણરૂપ, ભૂખ, તરસ તથા દયા રૂપ અને નિદ્રા, તદ્રા, ક્ષમા, મતિ, શાંતિ, લજ્જા, તુષ્ટિ, પુષ્ટિ, શાંતિ તથા ક્રાંતિ વગેરે રૂપ છે તે દુર્ગાદેવી સર્વના ઈશ્વર કૃષ્ણની સ્તુતિ કરીને તેમની પાસે રહ્યા, ત્યારે સંધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણે તેમને સ્તનનું સિદ્ધાસન આપ્યું હે મહામુનિ! એ સમયે કમળ જેવી નાભિવાળા શ્રીકૃષ્ણના નાભિકમળમાથી ચાર મુખવાળા બ્રહ્મા (સાવિત્રી નામની) ત્રી સંહિલ નીકળ્યા, અને કમળને ધારણ કરતા તપસ્વી તથા ગ્રાનીઓમા શ્રેષ્ઠ શ્રીમાન એ બ્રહ્મા બ્રહ્મતેજથી પ્રકાશતા હોઈ ચાર મુખો વડે શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા તે સમયે પોતાના સ્વામી બ્રહ્માની તાગે જ સરજયેલા, સૌ ચંદ્ર સમાન ક્રાંતિવાળા, અગ્નિશુદ્ધ વસ્ત્રોને ધારણ કરતા અને સ્તનોના આભૂષણોથી શોભતા સુદૃઢ ગાયત્રી પણ તર્વના ધારણરૂપ શ્રી-કૃષ્ણની સ્તુતિ કરીને સુદર સ્તનસિદ્ધાસન પર શ્રીકૃષ્ણ ની આનામ ઉર્વેથી બેસ એ વેળા શ્રીકૃષ્ણ બે સ્વરૂપવાળા થયા, તેમા ડાબા અર્ધો અને પોતે મધ્ય દેવરૂપે પ્રગટ્યા ને જન્મણ અને સંધિકાપતિ તરીકે જ રહ્યા પછી શુદ્ધસ્ફટિક તુલ્ય વર્ણવાળા, કંગોડા સૂર્ય જેવી ક્રાંતિચક્ષુ, ત્રિભૂજ તથા પદ્મિય નામના આયુધો ધારણ કરતા, વ્યાધ્યર્થને વચ્ચે તરીકે પડેલા, તપસેલા નેના જેવી ક્રાંતિવાળા, જટાનો તમ્બૂલ ધારણ કરતા, મર્ચી ગેટ, ભસ્મથી રોળીતા અંગવાળા, મદ્યસ્પર્શક, મુદ્રિમા ચંદ્રને ધારણ

કરતા, દિગંબર, કાળા કઠવાળા, સર્પના આભૂષણોથી શોભતા, જમણા હાથમા સારી રીતે સંસ્કાર કરેલી અક્ષરમાળા ધારણ કરતા, પાંચ મુખો વડે સનાતન બ્રહ્મજ્યોતિ (માયાબીજ) મંત્રોનો જપ કરતા અને શ્રીકૃષ્ણથી જુદા નહિ હોવાથી મૃત્યુજય નામ-વાળા તે મહાદેવ સત્ય સ્વરૂપવાળા, ધારણોના કારણ, સર્વ મંગલોના મંગલ, જન્મ, મૃત્યુ, ધડપણ, રોગ, શોક તથા ભયને હરનાર, સર્વોત્કૃષ્ટ ઈશ્વર અને મૃત્યુના પણ મૃત્યુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની સ્તુતિ કરીને તેમની આગળ સુદર સ્તનસિદ્ધાસન પર બેઠા. ૧-૮૮

સંત્યજ મૃત્યોમૃત્યુ તં યતો મૃત્યુજયભિયં ।

સ્તનસિદ્ધાસને રમ્યે સમુવાસ હત પુરઃ ॥૮૮॥

ઈનિ ગીટીવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમા સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨ જો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩ જો*

મહાવિરાટની ઉત્પત્તિ અને પ્રજ્ઞાસંહુ વર્ણન
મીનારાયણ કથા

મય ડિમ્મો જલે તિલ્લ વાવડું દે પ્રજ્ઞાનો વચા ।

તતઃ સ કાલે સહસ્રા દિવ્યા મૃતો વમૂર હ ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા પછી (પેલો બાળક જે સંધાએ ફેંકી દીધો હતો) એ બાળક બ્રહ્માની ઉંમર જેટલા કામ સુધી (ઈંડારૂપે) જળમા રહ્યા પછી (પરિપૂર્ણ) સમયે એકએક તેના બે ભાગ થઈ ગયા, અર્થાત તે છઠ્ઠ કોડીને પોતે બહાર નીકળ્યા. એ ઈંડામા એકેલા સ્થેલા તે બાળક સૌ કરોડ સૂર્યના જેવી ક્રાંતિવાળો હતો અને સ્તનપાનરહિત હોઈ ભૂખથી પીડાઈને ક્ષણવાર વાગવાર રડવા લાગ્યો. માતા-પિતાએ જળમા ત્યજેલો, આશ્ચર્યહિત અને અસમ્પન્ન બ્રહ્મડેવો પોતે નાચ હોવા છતાં (મારું પાલન ક્રેણ કરેને, એવા અભિપ્રાયથી) અનાયતી પેડે તે ડાંચે નેવા વાન્યો જેમ પરમાણુ સૂક્ષ્મથી પણ

— એ સમયે શ્રીકૃષ્ણ મહાદેવને દુનિવિધી જાણ એમ જોકે નહીં ક્યુ નથી, પણ ચાર પુત્રવર અનુચાર નહીં એમ સમજ્યુ ૧-૮૮

+ આ અધ્યાયમાં બ્રહ્મ સ્વરૂપે મહાવિરાટની ઉત્પત્તિ અને પ્રજ્ઞાસંહુ વર્ણનની કથા કહેવાયે

અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, તેમ તે મહાવિરાટ દેવ મોટાથી પણ અત્યંત મોટો છે વળી એ મહાવિરાટ, શકિત વડે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના સોળમા ભાગરૂપ છે, પ્રકૃતિ—સાધાથી પોતે જન્મેલા હોઈ સર્વ જગતના આધારરૂપ છે અને ‘મહાવિષ્ણુ’ કહેવાય છે એ મહાવિરાટના દરેક રૂવાણના છિદ્રોમા સમગ્ર બ્રહ્માંડો રહ્યા છે, તે બ્રહ્માંડોની સમ્યા કહેવા શ્રીકૃષ્ણ પણ સમર્થ નથી જેમ જગતમા રહેલા રજકણોની સમ્યા નથી, તેમ એ મહાવિરાટના શરીરમા રહેલા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરેની પણ સમ્યા નથી એમ દરેક વિશ્વમા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરે છે પાતાલથી માડી બ્રહ્મલોક સુધીનો ભાગ બ્રહ્માંડ કહેવાય છે તેની ઉપર વૈકુંઠલોક છે, તે બ્રહ્માંડની બહાર જ છે અને તેના ઉપર પચાસ કરોડ યોજન વિસ્તારવાળો ગોલોક છે જેમ શ્રીકૃષ્ણ નિત્ય તથા સત્યસ્વરૂપ છે, તેમ આ ગોલોક પણ નિત્ય તથા સત્યસ્વરૂપ છે (અર્થાત્ પ્રાકૃતપ્રલય સુધી જ તેનું નિત્યપણું છે, ખરી રીતે તેનું કાયમી નિત્યપણું નથી જ) આ પૃથ્વી સાત દીપોવાળી અને સાત સમુદ્રોવાળી છે તેમા ઓગણપચાસ ઉપદીપો છે અને અસખ્ય પર્વતો તથા વનો રહેલા છે પૃથ્વીની ઉપર બ્રહ્મલોક સહિત સાત સ્વર્ગલોક છે અને તેની નીચે સાત પાતાલો છે આ રીતનું આ બધું બ્રહ્માંડ જ કહેવાય છે, તેમા પૃથ્વીની ઉપરના લોકોમા પહેલો બૂલોક પછી બુવલોક પછી સ્વલોક, પછી જનલોક, પછી તપલોક, પછી સત્યલોક અને તે પછી તપાવેલા સોના સરખો બ્રહ્મલોક છે આ રીતે બ્રહ્માંડની બહાર તથા અદર બધુય કૃત્રિમ હોઈ નાશવત જ છે હે નારદ! એ બ્રહ્માંડનો નાશ થાય છે, ત્યારે સર્વનો જ નાશ થાય છે, ઓટલે સઘળાંય વિશ્વ સમુદાય પાણીના પરપોત જેવો અનિત્ય હોઈ નાશ વત છે માત્ર ગોલોક તથા વૈકુંઠને જ કાયમી અકૃત્રિમ તથા નિત્ય કહ્યા છે (ખરી રીતે એ લોક પણ પ્રાકૃતપ્રલય સુધી જ રહે છે તેથી કેવળ એક પરમાત્મા સિવાય બધુયે અનિત્ય હોઈ નાશવત છે) મહાવિરાટના દરેક રૂવાણના છિદ્રોમા બ્રહ્માંડ રહ્યું છે એવો નિશ્ચય કરાવ્યો છે એ બ્રહ્માંડોની સમ્યાનો

શ્રીકૃષ્ણ પણ જાણતા નથી, તો બીજાની વાત જ શી? તે દરેક બ્રહ્માંડમા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ આદિ ત્રણ કરોડ દેવતાઓની સમ્યા છે, તેમ જ દિશાઓના સ્વામીઓ, દિક્પાલો, નક્ષત્રો, ગ્રહો વગેરે પૃથ્વી ઉપરના ચાર વર્ણો, નીચેના ત્રાગલોકો અને સ્થાવર—જંગમ સર્વ પદાર્થો બ્રહ્માંડની અદર જ આવી જાય છે પછી એ સમયે મહાવિરાટ બાળકે વારવાર બેંચે બેંચે તથા ઈડાની અદર બેંચેને કેવળ શૂન્ય જ બેંચુ (પોતા સિવાય) બીજું કંઈ પણ બેંચુ નહિ, ત્યારે ભૂખથી ઘેરાયેલા તે બાળક ચિતા પામ્યો અને વારવાર રડવા લાગ્યો પછી તે વેળા (પૂર્વજન્મના સંસ્કારો લીધે) જ્ઞાન મેળવી તેણે પરમપુરુષ શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કર્યું તેથી સનાતન બ્રહ્મજ્યોતિ તવા મેઘ જેવા કાળા, ખે ભુજવાળા, પીળા વસ્ત્રોવાળા, મદ હસતા, કાથમા મુરલી ધારણ કરતા અને ભકતો પર કૃપા કરના આતુર શ્રીકૃષ્ણને ત્યા જ તેણે જ્ઞેયા પોતાના પિતા એ ઈશ્વરના દર્શન કરી સતોષ પામેલો બાળકે વિરાટ હસ્તો, ત્યારે વરદાનોના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણે તેને સમયોચિત વરદાત આપ્યું કે, ‘હે વત્સ! પ્રલયકાળ સુધી તું મારા જેવો જાની, ભૂખ—તરસ વગેરેથી રહિત, અસખ્ય બ્રહ્માંડોના રહેઠાણરૂપ, નિષ્કામ, નિર્ભય, સર્વને વરદાત દેનાર અને ઘડપણ, મૃત્યુ રોગ, શોક તથા પીડા વગેરેથી રહિત થા’ એમ કહી શ્રીકૃષ્ણે તેના ક્રાંતમા વેદના અગોમા શ્રેષ્ઠ છ અક્ષરવાળો, ઝંઙ્રર જેના આદિમા છે એવો, ખે અક્ષરવાળો ‘કૃષ્ણ’ શબ્દની ઓધી વિભક્તિવાળો, જેના અતમા સ્વાદા છે એવો અને સર્વ વિદ્યો કરનારો (ઐ કૃષ્ણાય સ્વાહા એ) ઉત્તમ મત્ર ત્રણ વાર જાપ્યો હે બ્રહ્મપુત્ર નારદ! એ મત્ર આપી શ્રીકૃષ્ણે તે મહાવિરાટનો જે આહાર કરાવ્યો, તે ડું તમને છડુ છ, સાલજો દરેક વિશ્વમા વૈકુંઠજન્મ જે કંઈ નેવેલ આર્પણ કરે, તેનો સોળમો ભાગ વૈકુંઠપતિ વિષ્ણુનો કરાવ્યો અને પદર ભાગ એ મહાવિરાટના નક્ષી કર્યા પોતે શ્રીકૃષ્ણ તો નિર્નુણ અને પરિપૂર્ણ પરમાત્મા જ છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણને પોતાને નેવેલની કંઈ જરૂર નથી, લોકો જે જે નેવેલ તે દેવો આર્પણ કરે છે, તે બધું લક્ષ્મીપતિ, વિષ્ણુ અને મહાવિરાટ

ખાઈ નય છે એમ મત તથા વરદાન આપી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણે તેને કહ્યું કે, 'બીજી ક્યુ વરદાન તને જોઈએ છે તે મને કહે, હું તને તે આપીશ શ્રીકૃષ્ણનું તે વચન સાંભળી બાળકરૂપ મહાવિરાટે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને સમયોચિત વચન કહ્યું કે, 'એક ક્ષણ સુધીનું કે લાખા કાળ સુધીનું મારું જેટલું આયુષ હોય ત્યાં સુધી મને તમારા ચરણકમળમાં એકધારી નિશ્ચય ભક્તિ થાઓ, કારણ કે આ લોક માં તમારી ભક્તિવાળો આત્મા જીવતા છતાં કાયમ મુક્ત છે અને તમારી ભક્તિ વિનાનો મૂર્ખો જીવતા છતાં મરેલો જ છે શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ વિનાના મૂર્ખ જીવાત્માના જપ, તપ, યજ્ઞ પૂજન, વ્રત, ઉપવાસ, ખુણ તથા તીર્થસેવનથી શું ફળ છે? (કઈ પણ નથી,) તેનું જીવન જ વ્યર્થ છે, કારણ કે જે પરમાત્માએ તેને જિવાડ્યો છે, તેને જ એ માનતો નથી શરીરમાં ન્યાં સુધી આત્મા છે, ત્યાં સુધી જ તે શક્તિવાળું રહે છે, આત્મા ન્યારે જતો રહે છે, ત્યારે સર્વ શક્તિઓ સ્વતંત્ર થઈ તેની પાછળ જતી રહે છે હે મહાભાગ્યશાળી કૃષ્ણ! પ્રકૃતિથી પર, સ્વેચ્છામય, સર્વતા આદ્ય, બ્રાહ્મન્યોતિરૂપ અને સના તન એવા તમે જ સર્વતા તે આત્મારૂપ છો ' હે નારદ! એમ કહી બાળક મહાવિરાટ બોલતો બધ થયો, એટલે શ્રીકૃષ્ણે કાનને સુદર લાગે એવી મધુર વાણી તેના પ્રત્યે કહી

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા 'તું ઘણા લાખા કાળ સુધી આત્મત દિશર થા જેવો હું છું તેવો જ તું થા દરેક બ્રહ્માંડોના અસખ્ય બ્રહ્માઓનો નાશ થઈ જશે, તોપણ તારો નાશ નહિ થાય તું તારા અશશી દરેક બ્રહ્માંડમાં મુદ્ર (નાના) વિસદરૂપે* થા, (અર્થાત્ દરેક બ્રહ્માંડમાં જુદા જુદા નાના વિસદરૂપે થા) તારા નાભિકમળમાંથી જગત્સ્રષ્ટા બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થશે એ બ્રહ્માના લગાટમાં જે અગિયાર રુદ્રો રહે છે, તેઓ શિવના અશશી યુક્ત હોઈ સૃષ્ટિ નો સર્જાર કરના ઉત્પન્ન થશે તેઓમાં કાલ્યાગ્નિરુદ્ર

નામનો એક રુદ્ર છે, તે જગતનો સર્જાર કરનાર થશે અને વિષયલોગવાળા જે વિષ્ણુ છે, તે પણ પોતાના થોડા અશશી (અનેક વિષ્ણુઓરૂપ થઈ) સૃષ્ટિનું પાલન કરનાર થશે તું મારા વરદાનથી નિરતર મારી ભક્તિથી યુક્ત થઈશ અને ધ્યાન વડે સુદર એવા મને તથા મારી છાતી પર રહેલી તારી સુદર માતાને અવશ્ય જોઈશ હે વત્સ! હું મારા ગોલોકમાં (હવે) જાઉં છું, તું અહીં રહે' એમ કહી તે શ્રીકૃષ્ણ અદૃશ્ય થયા તેમણે પોતાના ગોલોકમાં જઈ તે જ ક્ષણે સ્રષ્ટા બ્રહ્માને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવા તથા ઈશ્વર શકરને સૃષ્ટિનો સર્જાર કરવા કહ્યું

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા 'હે પુત્ર બ્રહ્મા! તમે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવા મહાવિરાટના રૂપાડાના છિદ્રોમાં જે મુદ્ર બ્રહ્માંડો રહ્યા છે, તેમાંના દરેક નાના વિરાટના નાભિકમળમાંથી (અશશી) ઉત્પન્ન થાઓ, તેમ જ હે પુત્ર મહાદેવ! હે મહાભાગ! તમે પોતાના અશશી (તે તે દરેક મુદ્ર બ્રહ્માંડના દરેક નાના) બ્રહ્માના લલાટમાંથી ઉત્પન્ન થાઓ અને લાખા કાળ સુધી તપ કર્યો* કરો 'હે બ્રહ્માના પુત્ર નારદ! એમ કહી જગતના નાથ શ્રીકૃષ્ણ બોલતા બધ થયા, એટલે કલ્યાણદાતા બ્રહ્મા તથા શિવ તેમને નમસ્કાર કરીને ગયા (એ બ્રહ્મા તથા શિવ હજી તો ત્યાં પહોંચ્યા પણ ન હતા, તેટલામાં જ) મહાવિરાટ પોતાના અશશી બ્રહ્માંડરૂપ ગોળામાં રહેલા જળની અદર જુદા જુદા નાના વિસદરૂપે (દરેક બ્રહ્માંડમાં) થઈ ગયા હતા એ જ વિશ્વવ્યાપી (જલશાયી નારાયણ કહેવાતા) મુદ્ર વિરાટ સ્થામ, યુવાન, પીળા વસ્ત્રો વાળા, જલશય્યામાં સૂતેલા, લગાર લગાર હસતા અને પ્રસન્ન મુખવાળા છે તેમના નાભિકમળમાં (નાના) બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા એ બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થઈને કમળના ઘાડામાં એક લાખ યુગ સુધી ભમ્યા, તોપણ નાભિમાં ઉત્પન્ન થયેલા એ કમળના નામરૂપ ઘાડાનો અત પામી શક્યા નહિ, ત્યારે તમારા પિતા એ બ્રહ્મા મિતામાં પડ્યા પછી પોતાના સ્વાનામાં

* નામ કહ્યું તે ઉપરથી નિશ્ચય છે કે, આ મહાવિરાટ અનેક કોષે બ્રહ્માનેની અદર આવવા બાદ વિસદરૂપેના અવિરત સમીકરૂપે વિસદ છે

+ એમ બ્રહ્મા તથા શિવને શ્રીકૃષ્ણે જોયું કહ્યું તેમ ચાર ભુજવાળા વિષ્ણુને પણ સૃષ્ટિના પાલન માટે દરેક બ્રહ્માંડમાં જુદા જુદા વિષ્ણુરૂપે થવા કહ્યું હતું એમ પણ નાઈ સમજાવ્યું

આવી તેમણે શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળનું ધ્યાન કર્યું, તેથી ધ્યાન દાસ પ્રાપ્ત થયેલા દિવ્ય ચક્રથી તેમણે બ્રહ્મારૂપ ગોળામા રહેલી જળરૂપી શય્યામા સૂતેલા તે શુદ્ર વિરાટને જેમના સ્વાદાના છિદ્રોમા અનત બ્રહ્મારૂપ રહેલા છે, તે પરમેશ્વર મહાવિરાટને, શ્રીકૃષ્ણ ને તથા ગોપ—ગોપીઓ સહિત ગોલોકને જાણ્યા પછી તે શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરીને તેમણે વરદાન મેળવ્યું અને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી, તેમ જ એ (દરેક) શુદ્ર બ્રહ્માના સનકાદિ માનસપુત્રો ઉત્પન્ન થયા અને શિવના અશરૂપ રુદ્રો પણ ઉત્પન્ન થયા, તે અગિયાર કહેવાય છે શુદ્ર વિરાટના ડાબા ભાગમાંથી ચાર ભુવનઓવાળા ભગવાન વિષ્ણુ સૃષ્ટિના રક્ષક તરીકે ઉત્પન્ન થયા અને તે સ્વેતનીપમા રહ્યા શુદ્ર વિરાટના નાભિકમળમા ઉત્પન્ન થયેલા શુદ્ર બ્રહ્માએ સ્વર્ગ, મનુષ્યલોક અને પાતાલ એ ત્રિલોકી તથા સ્થાવર—જંગમ સહિત વિશ્વ ઉત્પન્ન કર્યું એમ મહાવિરાટના સ્વાદાના છિદ્રોમા જે અનત શુદ્ર બ્રહ્મારૂપ રહેલા છે, તે દરેક શુદ્ર બ્રહ્માકમા શુદ્ર વિરાટ, શુદ્ર બ્રહ્મા, શુદ્ર વિષ્ણુ તથા શુદ્ર શિવ વગેરે રહેલા છે હે બ્રહ્માણી ! એમ સુખદાથી તથા મોક્ષ આપનાર શ્રીકૃષ્ણનું શુભ વર્ણન તમને કહ્યું હવે ખીન્ન વધારે શું સાંભળવા તમે ઇચ્છો છો ? ૧-૬૨

इत्येव कथितं ब्रह्मन् कृष्णसर्कितं नृभम् ।
सुखद मोक्षदं ब्रह्मन् किं भूय औतुमिच्छसि ॥

ઇતિ કથિતૌભાગવતઃપુરાણમાં નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩ જે તમામ

અધ્યાય ૪ થો*

સરસ્વતીસ્તોત્ર-પૂજન-સન્ધ્ય વગેરે

નારદ ઝગાચ

धृतं सर्वं मया पूर्वं त्वत्प्रसादात् सुघोषमम ।

मधुना प्रकृतीनां च व्यस्तं वर्णय पुननम् ॥૧॥

નારદે કહ્યું 'તમારો કૃપાથી મેં પ્રકૃતિઓનું અમૃતતુલ્ય સૌ વર્ણન પ્રથમ સાંભળ્યું, હવે પ્રકૃતિ ઓળું જુદું જુદું પૂજન તમે વર્ણવો હે પ્રભો ! કઈ

* આ અધ્યાયમાં બ્રહ્મારૂપ સ્વેતનીપત્ર સરસ્વતીની સ્તોત્ર પૂજક ૧૧ વગેરે કહેવાયે.

પ્રકૃતિની પૂજા કયા પુરુષે કરી હતી ? એ પૂજા મનુષ્યલોકમા કયા પ્રકારે પ્રચાર પામી ? કયા મત્રથી કઈ પ્રકૃતિ પૂજવી અને કયા સ્તોત્રથી કઈ પ્રકૃતિની સ્તુતિ કરવી ? તે પ્રકૃતિઓના સ્તોત્ર 'ધ્યાન' પ્રભાવ અને શુભ ચરિત્ર તમે કહો અને કઈ કઈ પ્રકૃતિએ કોને કોને વરદાન આપ્યા હતા, તે પણ તમે મને કહેવાને યોગ્ય છે

શ્રીનારાયણ બોલ્યા ગણેશમાતા દુર્ગા, રાધા લક્ષ્મી, સરસ્વતી અને ગાયત્રી આ પાંચ પ્રકારની પ્રકૃતિ સૃષ્ટિસ્થાનામા કહી છે આ પ્રકૃતિઓની પૂજા, પરમ અદ્ભુત પ્રભાવ અને સર્વ મગલોનું કારણ અમૃતતુલ્ય ચરિત્ર (તત્ત્વાદિ ત્રયોમા) પ્રસિદ્ધ છે, (એટલે તે હું કહેતો નથી,) પણ હે નારદ ! પ્રકૃતિ ના અશરૂપ કલાઓનું સર્વ શુભ ચરિત્ર હું કહું છું, તમે સાવધાન થઈ ને સાંભળો કાલી, વસુધરા, ગંગા, પદ્મી, મગલચાક્રિકા, તુલસી, મનસા, ત્રિદ્રા, સ્વધા, સ્વાહા અને દક્ષિણા આ પ્રકૃતિની કલારૂપ દેવીઓના દૂત ચરિત્ર પુણ્યદાયી તથા સાંભળવામા સુદર છે, તેને તથા (પ્રસંગે) જીવોના કર્મોને જુદા જુદા રૂપ પણ (વૈરાગ્ય માટે) સુદર રીતે હું કહું છું, તેમ જ દુર્ગા તથા રાધાનું મોટું વિશાળ ચરિત્ર (એટલે અનુદાનવિધિ) પણ છેવટે હું કહીશ, હમણાં દૂત છુતા કર્મે તમે સાંભળો હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! જેમની કૃપાથી મૂર્ખ પડિત થાય છે, તે સરસ્વતીની પૂજા શ્રીકૃષ્ણે પ્રથમ કરી હતી ન્યારે તે સરસ્વતી દેવી શ્રીકૃષ્ણની સી સંધિકાજીના મુખમાંથી પ્રગટ્યા હતા, ત્યારે ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધરનારા અને કામનાવાળા દોઈ તેમણે કામને લીધે શ્રીકૃષ્ણને જ પતિ (કરવા) ઇચ્છ્યા હતા તે વખતે સર્વેશ્વ શ્રીકૃષ્ણે તેમનો ભાવ જાણી લઈ સર્વની માતા તે સરસ્વતીને કહ્યું હતું કે, 'હે સતિ ! માત્ર આગથી જન્મેલા, ન્યાર ભુવનઓ વાળા, યુવાન, સુંદર, સર્વગુણુકત, મારા તમારા, ત્વીઓની કામનાઓ પૂરનાર અને કરોડો કામદેવ જેવી લાવણ્યલીનથી રોમતા ઈશ્વર નારાયણ ! તમે પતિ તરીકે સેવો હે સુંદર ! તમે મને પતિ કરીને આદી રુદ્રા જેકે ઇચ્છો છો, પણ રાધા તમારાથી બળવાન છે, તેથી તમારુ ન્યાર થયે નહિ. હે સરસ્વતી !

જે પુરુષ જેનાથી બળવાન હોય, તે તેનાથી બીજાનું રક્ષણ કરી શકે, પણ પોતે જ જે અસમર્થ હોય, તો તે બીજાઓનું રક્ષણ કેવી રીતે કરી શકે? હું જે કે સર્વનો ઈશ્વર તથા સર્વનો શાસક છું, તોપણ સંધાને (કોઈ વાતથી) અટકાવવા સમર્થ નથી; કેમ કે તે સંધા તેજ, રૂપ તથા ગુણ વડે મારા જેવી છે. વળી તે સંધાદેવી પ્રાણની અધિષ્ઠાત્રી હોવાથી પ્રાણનો ત્યાગ કરવા કોણ સમર્થ હોય? કોઈ પુત્ર પણ પોતાના પ્રાણ કરતાં (વધારે) પ્રિય કોને હોય છે? માટે હે કલ્યાણિ! તમે વૈકુંઠમાં જાઓ. તમારું કલ્યાણ થશે. મહાસમર્થ તે નારાયણને પતિ કરીને તમે ઘણા લાંબા કાળ સુધી સુખોથી આનંદ કરો. (જેકે ત્યાં પણ લક્ષ્મી તમારી શોક તરીકે છે, તોપણ તે સંધા જેવી અભિમાની નથી, પણ) લોભ, મોહ, ક્રોધ, માન તથા હિંસારહિત એ લક્ષ્મી તેજ, રૂપ તથા ગુણ વડે તમારા જેવી હોવાથી તેમની સાથે કાયમ પ્રીતિપૂર્વક તમારો કાળ જશે. વળી નારાયણ તમારા બંનેનું સમાન માન કરશે. હે સુંદરિ! વિદ્યાનો આરંભ કરવાનો દિવસ માથ સુદિ પાંચમ છે ત્યારે દરેક વિશ્વમાં લોકો તમારી માન સહિત મોટી પૂજા કરશે; અને મારા (આ) વરદાનને લીધે જિતેન્દ્રિય તથા સંયમી મનુષ્યો, મનુષ્યો, દેવો, મોટા મુનિઓ, મુમુક્ષુઓ, વસુઓ, યોગીઓ, સિદ્ધો, નાગો, ગંધર્વો તથા રક્ષસો દરેક ક્રમમાં પ્રલયકાળ સુધી ભક્તિપુરુષ તરીકે કલ્પશાખામાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે સોળ ઉપચારો અર્પણ કરી ધ્યાન તથા સ્તવનપૂર્વક કળશ અથવા પુસ્તકમાં (તમારું આવાહન કરી) તમારી પૂજા કરશે. વળી સોતાનું માદળિયું કરી સુગંધી ચંદનથી (ભોજનપત્રમાં) લખેલું તમારું કવચ (તે માદળિયામાં નાખી લોકો) દંડમાં અથવા જમણા હાથમાં ધારણ કરશે; તેમ જ વિદ્વાનો તમારા પૂજનના ઉત્તમ સમયે તમારા કવચનો પાઠ કરશે; 'ઓમ કલ્પી શ્રીકૃષ્ણે સર્વપૂજ્ય તે સસ્વતીદેવીનું પૂજન કર્યું હતું. પછી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરેઓ, શેખરનાગ, ધર્મ, સનકાદિ મોટા મુનિઓએ, સર્વ દેવોએ, મનુષ્યોએ, રાજાઓએ તથા મનુષ્યો વગેરેઓ તે સસ્વતીનું પૂજન કરવા માંડ્યું. ઓમ સર્વ લોકો સસ્વતીને

હમેશાં પૂજવા લાગ્યા.

નારદે કહ્યું: સસ્વતીની પૂજનો વિધિ, કવચ, ધ્યાન, હમેશાં પૂજનાં ઉપયોગી નૈવેદ્ય, પુષ્પ તથા ચંદન વગેરે તમે મને કહો. હે વેદવેદાઓમાં શ્રેષ્ઠ! આ તમારા હૃદયમાં સાંભળવામાં સુંદર શું રહ્યું છે? તે સાંભળવા મને ઉત્કંઠા થાય છે.

શ્રીનારાયણ બોલ્યા: હે નારદ! જગતની માતા સસ્વતીના પૂજનવિધિ સહિત કલ્પશાખામાં કહેલી પદ્ધતિ હું કહું છું, તમે સાંભળો. વિદ્યાનો આરંભ કરવાનો દિવસ માથ સુદિ પાંચમના આગલા દિવસે પૂજા કરવાનો નિશ્ચય કર્યા પછી તે દિવસે સાવધાન તથા પવિત્ર રહી, સ્નાન કરી, નિત્યક્રિયાઓ કરીને ભક્તિથી પોતાની શાખામાં કહેલી વિધિ પ્રમાણે અથવા તાંત્રિક વિધિ પ્રમાણે કળશનું સ્થાપન કરી પ્રથમ ગણેશનું પૂજન કરવું; પછી દરેક સસ્વતીનું પૂજન કરવું. પછી તે વ્રતધારી મનુષ્યે હવે પછી કહેવાશે તે ધ્યાનથી બહારના કળશમાં ધ્યાન કરી ફરી સોળ ઉપચારોથી પૂજન કરવું. તે પૂજનમાં ઉપયોગી નૈવેદ્ય જે વેદમાં જણાવ્યું છે, તેને હે સૌમ્ય! મારા અધ્યયન તથા વેદગાન પ્રમાણે હું થોડું કહું છું: માખણ, દહીં, દૂધ, ચોખા, તલના લાડુ, ધોળી શેરડી, ધોળી શેલડીનો રસ, પાકો ગોળ, મધ, માંગલિક પદાર્થ, સાકર, ધોળા ધાન્યના અખંડ પદાર્થો, નહિ બાફેલા ધોળા ધાન્યના ખીંચા, ધોળા લાડુ, ઘી, સિંધવ સહિત શાસ્ત્રોક્ત દંવિધ્યાન્ન, જવ તથા ઘઉંનો ઘી નાખેલો લોટ, મંગલ પદાર્થોનો લોટ, પાકીનો સુઝાઈ ગયેલાં કેળાંનો લોટ, ઘી નાખેલો દૂધપાક, અમૃત જેવું મિઠાન્ન, નાળિયેર, નાળિયેરનું પાણી કસેર, મૂળા, આદુ, પાકાં કેળાં, સુંદર બીલાં, ખોર અને કાળ તથા દેશ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયેલાં સુંદર શુદ્ધ કરેલાં ધોળાં ફળ—આ બધું નૈવેદ્ય સમગ્યું. તેમ જ હે મુનિ! સુગંધી ધોળાં પુષ્પ, સુગંધી ધોળું ચંદન, નવું ધોળું વસ્ત્ર, સુંદર શંખ, ધોળાં પુષ્પોની માત્રા, ધોળા હાર અને ધોળાં આબૂપણો સમગ્યં. હવે હે મહાબાગ! સાંભળવામાં સુંદર અને ભ્રાંતિ ભાંગવામાં કારણ! એનું મસ્તવતીનું ઉત્તમ ધ્યાન વેદમાં જેવું કહ્યું છે, તે તમે સાંભળો.

‘ધોળા રંગના, મદ્દ હસતા, અતિ મનોહર, કરોડો ચંદ્રની ક્રાંતિનો તિસ્સ્કાર કરતા ભરપૂર શોભાયુક્ત શરીરવાળા, અગ્નિશુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરનાર, વીણા તથા પુસ્તકને ધારણ કરતા, ઉત્તમ સ્ત્રોતથી બનાવેલા નવા શણગારોથી શણગારેલા, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ આદિ દેવોના ગણોએ સારી રીતે પૂજેલા અને મોટા મુનિઓ, મનુઓ તથા મનુષ્યોએ વહેલા સસ્સ્વતીને ભક્તિથી હુ વહુ છુ’ એમ ધ્યાન કરી, મૂળમંત્રથી સર્વ નેવેલ વગેરે અર્પણ કરી, વિદ્વાન મનુષ્યે તે દેવીને સ્તવીને કવચ ધારણ કરી પૃથ્વી પર દડવત પ્રણામ કરવા હે મુનિ! જેઓના હજદેવી આ સસ્સ્વતી હોય, તે સર્વ મનુષ્યોની વિદ્યાના આગ્રહ સમયે, વર્ષના છેલ્લા દિવસે અને માધ સુદિ પાચમના દિવસે આ નિત્યક્રિયા સમજવી, તેમ જ વેદોક્ત આઠ અક્ષતોવાળો જે ઉત્તમ મૂળમંત્ર છે, તે સર્વને ઉપયોગી છે જે મનુષ્યોને જે કારણે તે મંત્રનો ઉપદેશ કરાયો હોય, તે કારણને લીધે તે જ મંત્ર સર્વ માટે મૂળમંત્ર ગણાય છે, જેમા લક્ષ્મીનું બીજ ‘શ્રી’ તથા માયાબીજ ‘હ્રી’ પ્રથમ હોય, ‘સરસ્વતી’ શબ્દની યોથી વિભક્તિનું એકવચન વચ્ચે હોય અને ‘સ્વાહા’ શબ્દ અંતે હોય છે, તે આ (શ્રી હ્રી સરસ્વત્યે સ્વાહા) વૈદિક મંત્ર ૪૮ખનુક્ત રૂપ છે, તે મંત્ર પૂર્વે કૃપાના ભડાર શ્રીતાસયણે ભરતખંડના પવિત્ર ક્ષેત્ર ગંગાકિનારે વાઙ્મીકિત્રિયને આપ્યો હતો, તેમ જ ભૂગુત્રિયે સૂર્યગ્રહણતા સમયે પુષ્કર ક્ષેત્રમા શુક્રને આપ્યો હતો, માતૈય ત્રિયે ચંદ્રગ્રહણતા સમયે બૃહસ્પતિને હર્ષપૂર્વક તે આપ્યો હતો, પ્રસન્ન થયેલા બ્રહ્માએ બદરિકા ક્રમમા ભૂગુને તે આપ્યો હતો, જરહારુએ ક્ષીર-સમુદ્રની પાસે આસ્તીક મુનિને તે આપ્યો હતો, વિભાડક ત્રિયે મેરુ પર્વત પર બુદ્ધિમાન કપ્ય-શુગો તે આપ્યો હતો, શકરે કણ્ણદ તથા ગૌતમ મુનિને હર્ષથી તે આપ્યો હતો, સૂર્યે યાગવલ્કય તથા કાત્યાયન મુનિને આપ્યો હતો, સેષનાને બુદ્ધિ માન પાપિભિને, ભાસ્કરને તથા સુતપામા બલિ રાજની તત્તામા શાકટાયનને તે આપ્યો હતો એ મંત્ર નાર લાખ જપવાથી જ મનુષ્યોને સિદ્ધિ થાય

છે તે મંત્ર જો સિદ્ધ થાય, તો મનુષ્ય બૃહસ્પતિ જેવો થાય છે હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ નારદ! પૂર્વે ગદ્ય માદન પર્વત પર વિશ્વના સદ્ગા બ્રહ્માએ ‘વિશ્વ જય’ નામનું સસ્સ્વતીનું જે કવચ ભૂગુત્રિયે આપ્યું હતું તે હવે સાંભળો

ભૂગુત્રિયે (બ્રહ્માને) કહ્યું ‘હે વેદ જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મા! હે બ્રહ્મજ્ઞાનમા કુશળ! હે સર્વજ્ઞ, હે સર્વના પિતા! હે સર્વના ઈશ્વર! હે સર્વથી પૂજાયેલા! હે પ્રભો! મનોના સમૂહથી યુક્ત, સર્વશ્રેષ્ઠ અને નિર્દોષ! ‘વિશ્વજય’ નામનું સસ્સ્વતીનું કવચ તમે મને કહો

બ્રહ્મા બોલ્યા હે પુત્ર! સર્વ કામનાઓ આપ નારુ, વેદના સારરૂપ, સાંભળતા સુખકારક, વેદમા કહેલું અને વેદે પૂજેલું સસ્સ્વતીનું કવચ હું તમને કહ્યું છું, તમે સાંભળો રાસના ઈશ્વર પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણે વૃદાવત વનમા રાસના સમયે રાસમંડળમા તે મને કહ્યું છે એ કવચ અત્યંત ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય, ૪૮ખ વૃક્ષ જેવું ઉત્તમ અને કદી નહિ સાંભળેલા મનોના સમૂહથી યુક્ત છે હે બ્રાહ્મણ! જેને ધારણ કરવાથી ભગવાન શુક્ર સર્વ દૈત્યોમા પૂજનયા છે, જેને ધારણ કરી પાઠ કરવાથી બૃહસ્પતિ બુદ્ધિમાન થયા છે, જેનો પાઠ કરવાથી તથા ધારણ કરવાથી વાલ્મીકિ મુનિ ઉત્તમ વાણીવાળા કવિદ્ર થયા અને જેને ધારણ કરી સ્વામભુવ મનુ સર્વથી પૂજાયેલા થયા હતા, તેમ જ કણ્ણદ, ગૌતમ, કણ્ણવ, પાણિનિ, શાકટાયન, દક્ષ તથા કાત્યાયન પોતે જે ધારણ કરી ગ્રંથો રચ્યા છે, વેદ-વ્યાસે પોતે પણ જેને પ્રથમ ધારણ કરી વેદના વિભાગ તથા સમગ્ર પુરાણો લીલામંત્રમા કર્યા છે શાતાતપે, સવર્ણે, વસિષ્ઠે, પરાશરે તથા યાગવલ્કયે જેને ધારણ કરી પાઠ કરવાથી ગ્રંથો રચ્યા છે અને કપ્યશુગ, ભાસ્કર, આસ્તીક, દેવલ, જગીપવ્ય તથા યયાતિ, જેને ધારણ કરી બધે પૂજનયા છે હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ભૂગુ! આ ક્યના ત્રિયે પ્રજાપતિ છે, બુદ્ધી છદ છે અને સસ્સ્વતી માતા પોતે જ દેવતા છે તર્વ તરવોના જ્ઞાનમા, સર્વ પ્રયોજનો સિદ્ધ કરવામા તથા મર્વ કવિતાઓમા આ કવચનો વિનિયોગ કર્યો છે ‘શ્રી હ્રી સરસ્વત્યે સ્વાહા’ એ (૧) મંત્ર

મારા મસ્તકનું સર્વ તરફથી રક્ષણ કરો 'શ્રી વામ્દેવ તાયૈ સ્વાહા' એ (૨) મત્ર મારા લલાટનું હમેશા રક્ષણ કરો 'ૐ સરસ્વતૈ સ્વાહા' એ (૩) મત્ર મારા ખતે કાનનું હમેશા રક્ષણ કરો 'ૐ હ્રીં મગલતૈ સરસ્વતૈ સ્વાહા' એ (૪) મત્ર મારા ખતે નેત્રોનું સદા રક્ષણ કરો 'ૐ શ્રીં વામ્વાદિત્યૈ સ્વાહા' એ (૫) મત્ર મારી નાસિકાનું કાયમ રક્ષણ કરો 'હ્રીં વિદ્યાધિપ્તારુદેવૈ સ્વાહા' એ (૬) મત્ર મારા હોઠનું સદા રક્ષણ કરો 'ૐ શ્રીં હ્રીં બ્રાહ્મૈ સ્વાહા' એ (૭) મત્ર મારા દાંતની પકિતનું સદા રક્ષણ કરો, 'ૐ' એ ચોક ચાક્ષસ્વાળો (૮) મત્ર મારા કંઠનું રક્ષણ કરો, 'ૐ શ્રીં હ્રીં' એ (૯) મત્ર મારી ડોકનું રક્ષણ કરો 'શ્રીં' એ (૧૦) મત્ર મારી ખે ખાધનું રક્ષણ કરો, 'ૐ હ્રીં વિદ્યાધિપ્તારુદેવૈ સ્વાહા' એ (૧૧) મત્ર મારી છાતીનું સદા રક્ષણ કરો 'ૐ હ્રીં વિદ્યાધિપ્તારુદેવૈ સ્વાહા' એ (૧૨) એ મત્ર મારી નાભિનું રક્ષણ કરો 'ૐ હ્રીં હ્રીં વાણૈ સ્વાહા' એ (૧૩) મત્ર મારા ખેય હાથનું સદા રક્ષણ કરો 'ૐ સર્વવર્ણાત્મિકાયૈ સ્વાહા' એ (૧૪) મત્ર મારા ખતે પગનું સદા રક્ષણ કરો. 'ૐ વાગધિપ્તારુદેવૈ સ્વાહા' એ (૧૫) મત્ર મારી હમેશા રક્ષા કરો 'ૐ સર્વકળવાસિનૈ સ્વાહા' એ (૧૬) મત્ર મારું પૂર્વ દિશામાં સદા રક્ષણ કરો 'ૐ સર્વજિહ્વામ્રવાસિનૈ સ્વાહા' એ (૧૭) મત્ર મારું અગ્નિ ખૂણામાં રક્ષણ કરો 'ૐ ઈં હ્રીં શ્રીં સરસ્વતૈ વુષ્ઠજનનૈ સ્વાહા' એ (૧૮) ઉત્તર મત્ર મારું દક્ષિણ દિશામાં કાયમ રક્ષણ કરો 'ૐ ઈં હ્રીં શ્રીં' એ ત્રણ ચાક્ષસ્વાળો (૧૯) મત્ર મારું નેઠનું ખૂણામાં રક્ષણ કરો, 'ૐ ઈં જિહ્વામ્રવાસિનૈ સ્વાહા' એ (૨૦) મત્ર મારું પશ્ચિમ દિશામાં રક્ષણ કરો 'ૐ સર્વાન્નિકાયૈ સ્વાહા' એ (૨૧) મત્ર મારું વાયવ્ય ખૂણામાં સદા રક્ષણ કરો, 'ૐ ઈં શ્રીં હ્રીં ગયવાસિનૈ સ્વાહા' એ (૨૨) મત્ર ઉત્તર દિશામાં મારું રક્ષણ કરો, 'ૐ સર્વશક્તવાસિનૈ સ્વાહા' એ (૨૩) મત્ર ઈશાન ખૂણામાં મારું સદા રક્ષણ કરો, 'ૐ હ્રીં સર્વપૂજિવાયૈ સ્વાહા' એ

(૨૪) મત્ર ઉપરની દિશામાં મારું સદા રક્ષણ કરો, 'ૐ પુસ્તકવાસિનૈ સ્વાહા' એ (૨૫) મત્ર નીચેની દિશામાં મારું સદા રક્ષણ કરો અને 'ૐ પ્રત્યવીજસ્વરૂપાયૈ સ્વાહા' એ (૨૬) મત્ર સર્વ તરફ મારું રક્ષણ કરો હે બ્રાહ્મણ! એમ વેદમત્રોના સમૂહરૂપ આ 'વિશ્વજય' નામનું બ્રાહ્મરૂપ કવચ મેં તમને કહ્યું

નારાયણ બોલ્યા હે નારદ! આ કવચ પૂર્વે મેં ગંધમાદન પર્વત ઉપર ધર્મના મુખથી સાભળ્યું હતું અને તમારા ઉપરના સ્નેહથી મેં તમને કહ્યું છે, તે કોઈને કહેવા યોગ્ય નથી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે વસ્ત્ર, શણગાર તથા ચંદન વડે વિધિ પ્રમાણે ગુરુને પૂજી તેમને પૃથ્વી પર દડવત્ પ્રણામ કરી આ કવચ ધારણ કરવું આ કવચના પાંચ લાખ જપ કરવાથી જ તે સિદ્ધ થાય છે અને જો સિદ્ધ થાય છે, તો મનુષ્ય બુદ્ધસ્પતિ જેવો થાય છે આ કવચની કૃપાથી મનુષ્ય મહાન વક્તા, મોટો કવિ અને ત્રૈલોક્યવિજયી થઈ સર્વને જીતવા સમર્થ થાય છે હે મુનિ! કલ્પશાખામાં કહેવું આ કવચ મેં તમને કહ્યું હવે સરસ્વતીનું સ્તોત્ર, પૂજાવિધિ, ધ્યાન તથા વચન તમે સાંભળો ૧-૯૧

इदं च कवचशालोकं कवचं कथितं मुने ।

स्तोत्रपूजाविधानं च ध्यानं च वन्दनं शृणु ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં નવમ સ્કંધ

વિષે અભ્યાસ ૪ થો સમાપ્ત

અધ્યાય ૫ મો*

સરસ્વતીનું મહાસ્તોત્ર

મીનારાયણ ડવાચ

વાગ્દેવતાપાઃ સ્તવન ધ્રુવતાં સર્વકામદમ્ ।

મહામુનિર્યાજવલ્ક્યો યેન મુદ્રાવ તાં પુત્ર ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા પૂર્વે જે સ્તોત્રથી મહા-મુનિ યાજ્ઞવલ્કયે સરસ્વતીને સ્તવ્યા હતા, તે સર્વ ક્રમનાઓ આપનારુ સરસ્વતીનું સ્તવન તમે સાંભળો તે યાજ્ઞવલ્કય મુનિની વિદ્યાઓ ગુરુના શાપને લીધે ન્યારે નારા પામી હતી, ત્યારે દુઃખથી પીડાતા તે મુનિ અત્યંત પવિત્ર (લોલાકં નામના) સૂર્યના

* આ અધ્યાયમાં સાગ્રીન નીસ મ્યોમેથી નારાયણે સર-સ્વતીનું મહાસ્તોત્ર નારદને સ્પષ્ટ કહ્યું છે

સ્થાનમા ગયા હતા એ લોલાકંઠમા તપશ્ચર્યાથી સૂર્યને પ્રત્યક્ષ મેળવી મુનિ યાજ્ઞવલ્ક્યએ સૂર્યની સ્તુતિ કરી અને શોકને લીધે વારવાર રુદન કર્યું પછી ઈશ્વર સૂર્યે તેમને વેદ તથા વેદના અગ્રો ભણાવ્યા અને કહ્યું કે, 'આનુ સ્મરણ રહે તે મોટે તમે ભકિતથી સસ્સ્વતીની સ્તુતિ કરો' એમ તેને કહીને દીનજનોના નાથ તે સૂર્ય આદૃશ થયા અને તે મુનિ પણ સ્નાન કરી ભકિતથી પોતાની ડોક નમાવી આમ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

યાજ્ઞવલ્ક્ય બોલ્યા હે જગતના માતા, ગુરુના શાપથી આ રીતે નાશ પામેલા તેજવાળા, સ્મૃતિ ભ્રષ્ટ તથા વિદ્યારહિત થયેલા દુષ્ટી એવા મારા પર તમે કૃપા કરો અને જ્ઞાન, સ્મૃતિ, વિદ્યા, શિષ્યોને બોધ આપવાની શક્તિ, ગ્રંથકર્તાપણાની શક્તિ તથા સારો પ્રતિષ્ઠાવાળો ઉત્તમ શિષ્ય મને આપો વળી નિરતર વિકાસ પામતી ખુદ્ધિ તથા ઉત્તમ સભામા શુભ વિચાર કરવાનું સામર્થ્ય આપો દેવેશ્વરે મારું જે કઈ નાશ પામ્યું છે, તેને ફરી નવીન કરો જેમ ઈશ્વર ભસ્મમા પણ આકુર ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ તમે મારું સર્વ નાશ પામેલું સાધી આપો વિદ્યાની જે અધિષ્ઠાત્રી દેવી બ્રહ્મસ્વરૂપ, પરમ જ્યોતિરૂપ અને સનાતની છે, તે સસ્સ્વતીને વારવાર નમસ્કાર હો વિસર્ગ, પિંદુ તથા માત્રાઓમા જેમની અવશ્ય સ્થિતિ છે અને અક્ષરોના જે અધિષ્ઠાત્રી દેવી છે, તે નીતિસ્વરૂપ સસ્સ્વતીને વારવાર નમસ્કાર હો જે દેવી વ્યાખ્યાસ્વરૂપ, વ્યાખ્યાની અધિષ્ઠાતારૂપ અને જેમના વિના મોટા ગણિતશાસ્ત્રી પણ સખ્યા કરવા શક્તિમાન નથી, તે કલા તથા સખ્યારૂપ દેવીને વારવાર નમસ્કાર હો જે દેવી ભ્રમ થતા સિદ્ધાંતરૂપ થાય છે અને સ્મૃતિશક્તિ, જ્ઞાનશક્તિ તથા ખુદ્ધિ શક્તિસ્વરૂપ છે, તે દેવીને વારવાર નમસ્કાર હો વળી જે પ્રતિભા તથા કલ્પના શક્તિસ્વરૂપ છે, તેમને વારવાર નમસ્કાર હો જે સમયે સત્ક્રુમારે બ્રહ્મને જ્ઞાન પૂછ્યું, તે સમયે બ્રહ્મા પણ મૂળા જેવા થયા હતા અને બ્રહ્મસિદ્ધાંત કહેવા સમર્થ થયા ન હતા, ત્યારે સર્વનિવૃત્તા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ત્યા પધાર્યા હતા અને તેમણે કહ્યું હતું કે, 'હે બ્રહ્મા! તમે દૃષ્ટેવી સસ્સ્વતીની સ્તુતિ કરો' પછી

બ્રહ્માએ તે પરમાત્માની આશાથી સસ્સ્વતીની સ્તુતિ કરી હતી ત્યારે તેમની કૃપાથી ઉત્તમ બ્રહ્મસિદ્ધાંત રચ્યો હતો વળી જ્યારે પૃથ્વીએ શેખનાગને અર્દત જ્ઞાન પૂછ્યું હતું, ત્યારે તે પણ મૂળા જેવા થયા હતા અને સિદ્ધાંત કરવા સમર્થ થયા ન હતા, પછી અત્યંત ત્રાસ પામેલા તેમણે કશ્યપની આશાથી સસ્સ્વતીની સ્તુતિ કરી હતી, તેથી ભ્રમને ભાગી નાખનારો ઉત્તમ સિદ્ધાંત તેમણે રચ્યો હતો જે વેળા વ્યાસે વાલ્મીકિને પુરાણસૂત્ર પૂછ્યું હતું ત્યારે તે મૌન રહ્યા હતા અને જગદૃષ્ટા સસ્સ્વતીનું જ તેમણે સ્મરણ કર્યું હતું, ત્યારે એ મુનીશ્વરે તેમના વરદાનથી ભ્રમરૂપ અધકારનો નાશ કરવામા દીપક જેવું નિર્મલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધાંત કર્યો હતો પછી કૃષ્ણની કળાથી ઉત્પન્ન થયેલા વ્યાસે (તેમની પાસેથી) સિદ્ધાંતરૂપ પુરાણસૂત્ર સાંભળીને (તેનો અર્થ કવિતા રૂપે સ્પષ્ટ કરવા) તે જ મગજસ્વરૂપ સસ્સ્વતીને બહુ હતા અને પુષ્કર ક્ષેત્રમા સો વર્ષ સુધી તેમનું ધ્યાન કર્યું હતું, ત્યારે તમારી પાસેથી વરદાન પામી તે ઉત્તમ મહાકવિ થયા હતા, અને વેદના વિભાગ તથા પુરાણો ત્યારે જ તેમણે કર્યો હતા જે વેળા ઇન્દ્રે સદાશિવને તત્ત્વજ્ઞાન પૂછ્યું હતું તે વેળા મહો સમર્થ તેમણે પણ ક્ષણવાર તે સસ્સ્વતીનું જ ચિંતન કરી મહેન્દ્રને જ્ઞાન આપ્યું હતું વળી તે ઇન્દ્રે ખૂબ સ્પતિને જ્યારે વ્યાકરણશાસ્ત્ર પૂછ્યું હતું, ત્યારે તેમણે પણ દેવતાઈ એક હજાર વર્ષ સુધી પુષ્કર ક્ષેત્રમા તમારું ધ્યાન કર્યું હતું, પછી તમારી પાસેથી તત્ત્વજ્ઞાન મેળવી એ ખુદ્ધસ્પતિએ દેવતાઈ એક હજાર વર્ષ સુધી વ્યાકરણશાસ્ત્ર તથા તેનો અર્થ ઇન્દ્રને કહ્યો હતો જે મોટા મુનિઓએ શિષ્યોને ભણાવ્યા હતા અને જેઓ પોતે પણ ભણ્યા હતા, તે બધા દેવોના ઈશ્વરી સસ્સ્વતીનું ચિંતન કરીને જ પ્રવૃત્તિ કરતા હતા એમ મોટા મુનિઓ, મનુઓ, મનુષ્યો, મોટા દેવો, દેવો તથા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ આદિએ પણ તમને સ્તવ્યા છે તથા પૂજ્યા છે હજાર મુખવાળા શેખનાગ, પાંચ મુખવાળા શકર અને ચાર મુખવાળા બ્રહ્મા પણ જેમની સ્તુતિ કરવા જડ જેવા થયા હતા, તેમને હું મનુષ્ય એક મુખ વડે કેવી રીતે સ્તવી શકું!

એમ કહી ભકિતથી નમાવેલી ડોકવાળા યાત્રુ વડાય પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને નિરાહાર રહી વાર-વાર રડવા લાગ્યા પછી જ્યોતિસ્વરૂપ મહામાયા સરસ્વતીને તેમણે જોયા હતા અને તે દેવીએ પણ તેમને કહ્યું હતું કે, 'તું ઉત્તામ મહાકવિ થા' એમ કહી તે વૈકુંઠમા જતા રહ્યા હતા જે મનુષ્ય યાત્રુવડાયે કરેલા આ સરસ્વતીના સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, તે કવિઓમા શ્રેષ્ઠ, મોટો વક્તા અને યુદ્ધસ્પતિ જેવો થાય છે, મોટો મૂર્ખો અને દુષ્ટ યુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પણ એક વર્ષ સુધી આ સ્તોત્રનો જો પાઠ કરે, તો તે અવશ્ય પરિત, યુદ્ધિમાન અને ઉત્તામ મહાકવિ થાય છે ૧-૩૨

મહામૂર્લ્લિકા દુષ્ટિર્લેખમેકં યદા પટેત્ ।

સ પર્ણિહતશ્ચ મંધાવી સુકર્ણિન્દ્રો ભવેદ્ દ્યુઘ્નમ્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમ્ભાગ્યુપાસુમા નવમ સ્કંધ

વિષે અધ્યાય ૫ મા સમાપ્ત

અધ્યાય ૬ ક્રો[†]

શાપને લીધે લક્ષ્મી, ગંગા તથા

સરસ્વતીના પૃથ્વી પર જન્મ

ન્યાર રવાવ

સરસ્વતી તુ વૈકુંઠે સ્થય નારાયણાન્તિકે ।

ગજાશાપેન કલહાત્ કલયા ભારતે હરિત્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણે કહ્યું સરસ્વતી પોતે તો વૈકુંઠમા શ્રીનારાયણ પાસે જ રહ્યા છે, પણ ક્રિયાથી ગંગાનો શાપ ક્ષવને લીધે અક્ષથી ભરતખડમા નદીરૂપે થયા છે હે મુનિ ! એ સરસ્વતી નદી પુણ્ય આપ નાર, પુણ્યરૂપ, પવિત્ર તીર્થસ્વરૂપ, પુણ્યશાળીએ સેવવા યોગ્ય, પુણ્યશાળીની સ્થિતિરૂપ, તપસ્વીઓના તપરૂપ, તપના ફળરૂપ અને કરેલા પાપોરૂપ લાકડાને બાળવા પ્રત્યલિત અગ્નિ જેવા છે જે મનુષ્યો પૃથ્વી પર સરસ્વતીના જળમા સ્નાનથી મરેલા હોય છે, તેઓની સ્થિતિ વૈકુંઠમા વિષ્ણુની સભા વિષે લાખ્યા કાળ સુધી થાય છે ભરતખડમા જેણે પાપ

કર્મ્મ હોય, એવો મનુષ્ય તે નદીમા સ્નાન કરી લીલા-માત્રમા સર્વ પાપોથી છૂટી જાય છે અને લાખ્યા કાળ સુધી વિષ્ણુલોકમા વસે છે ચાતુર્માસમા, પૂનમના દિવસે, અક્ષયનવમીના દિવસે, ક્ષય દિવસે, વ્યતીપાત, વખતે, ગ્રહણના સમયે અથવા ધીજી કોઈ પણ પવિત્ર દિવસે પ્રાસંગિક અથવા દ્રવ્ય વગેરેના કારણે અશ્રદ્ધાથી પણ જે મનુષ્ય સરસ્વતીમા નાહ્યો હોય, તે નક્કી વૈકુંઠમા વિષ્ણુના જેવા સ્વરૂપનો પણ પામે જ છે જે મનુષ્ય સરસ્વતીના તીર પર એક મહિના સુધી સરસ્વતીનો મત્ર જપે છે, તે મહામૂર્ખ હોય તોપણ મોટો કવિ થાય છે, એમા સશય નથી જે મનુષ્ય પ્રથમ એક વાર મુકન કરાવી સરસ્વતીના જળમા કાયમ સ્નાન કરે, તે ફરી વાર ગર્ભવાસ ન જ પામે એમ સુખ તથા કામનાઓ આપનાર અને સારરૂપ સરસ્વતીના ગુણોનું કઈક વર્ણન કહ્યું, હવે બીજી વધારે તમે શું સાલળવા ઇચ્છો છો ?

સૂત યોગ્યા હે શૈતનક ! નારાયણનું એ વચન સાલળી મુનિશ્રેષ્ઠ નારદે ફરી તરત આ સદેહ તેમને પૂછ્યો

નારદે પૂછ્યું સરસ્વતી દેવી ક્રિયાને લીધે જ ગંગાને શાપ થવાથી ભરતખડમા અક્ષથી પુણ્યદાયી નદીરૂપે કેમ થયા ? વેદના સારરૂપ આ કથાઓ સાલળવા મારી ઉત્કંઠા વધ્યે જ જાય છે અને આ કથારૂપ અમૃતમા મને તૃપ્તિ જ થતી નથી, કેમ કે કદયાણુના વિષયમા કોણ તૃપ્ત થાય ? સર્વથી પૂર્ણયેલા તે સરસ્વતીને ગંગાએ શાપ કેમ આપ્યો હતો ? તે ગંગા પણ સત્ત્વગુણસ્વરૂપ, પુણ્યદાયી તથા સર્વકાળ કદયાણુ આપનારા છે (છતા શાપ કેમ આપે ?) તેજસ્વી તે બને ગંગા—સરસ્વતીના વાદનું કારણ સાલળવામા મનોહર અને પુરાણોમા આતિ દુર્લભ હશે, મારે મને તે કહેવા તમે યોગ્ય છે

શ્રીનારાયણે કહ્યું હે નારદ ! આ પુરાતની કથા હું કહ્યું છું, તમે સાલળો, જેને માત્ર સાલળવાથી મનુષ્ય સર્વ પાપોથી છૂટી જાય છે લક્ષ્મી, સરસ્વતી ને ગંગા એ ત્રણે વિષ્ણુની સ્ત્રીઓ છે, તેઓ પ્રેમમા સમાર્પ હોઈ કાયમ વિષ્ણુની પાસે રહે છે એક સમયે ગંગાએ લગાર હસીને કામ સહિત કદાશોપૂર્વક

† આ અધ્યાયમા સા.૩૬૬૬૬૬ અલોકેથી શાપને લીધે લક્ષ્મી, ગંગા તથા સરસ્વતીના પૃથ્વી પર જન્મ થયો, તે કથા ટૂકામાં કહેવાયે.

વારવાર વિષ્ણુના મુખ સામે જોયા કર્યું ત્યારે ક્ષણવાર તેમનું મુખ જોઈ વિષ્ણુ હસ્યા, તે જોઈ લક્ષ્મીએ ક્ષમા કરી, પણ સસ્સ્વતીએ ક્ષમા ન જ કરી સત્વગુણરૂપ લક્ષ્મીએ મદહાસ્ય સાથે તે સસ્સ્વતીને સમજાવવા માડ્યા, પણ ક્રોધના આવેશવાળા તે સસ્સ્વતી શાત થયા જ નહિ, પણ (ક્રોધથી) લાલ મુખવાળા, સત્તા નેત્રોવાળા, કામના વેગથી ક્રુષેલા અને વારવાર ધ્રુજતા હોઠવાળા સસ્સ્વતીએ પોતાના સ્વામીને કહ્યું

સસ્સ્વતી યોગ્યા ‘ધર્મિષ્ઠ અને શ્રેષ્ઠ ઉત્તામ પતિની યુદ્ધિ પોતાની દરેક સ્ત્રી તરફ સમાન ભાવવાળી હોય છે, પણ દુષ્ટ પતિની યુદ્ધિ વિપરીત હોય છે હે ગદાધર પ્રભો ! ગંગા ઉપર તમારો અધિક પ્રેમ જણાયો છે અને લક્ષ્મી ઉપર પણ તેના જેટલો જ પ્રેમ છે પણ મારા ઉપર તમારો લગારે પ્રેમ નથી વળી લક્ષ્મીને ગંગા સાથે પોતાનો ખૂબ મનમાન્યો પ્રેમ છે, તેથી લક્ષ્મીએ (તમારા) આ વિપરીત વર્તનની પણ ક્ષમા કરી છે હવે દુર્ભાગી મારે અહીં જીવવાનું જ શુ કારણ છે ? જે સ્ત્રી પતિના પ્રેમથી કંગાઈ હોય, તેનું જીવન નિષ્ફળ છે જે વિદ્વાનો તમને સત્વગુણરૂપ કહે છે, તે બધા મૂર્ખ અને વેદને નહિ જાણનારા છે, કેમ કે તેઓ તમારી યુદ્ધિને જાણતા નથી ‘સસ્સ્વતીનું એ વચન સાંભળી, તેમને કોપાયમાન થયેલા જોઈ મનમા વિચારી વિષ્ણુ બહાર સભામાં જતા રહ્યા એમ નારાયણ ગયા ત્યારે તે સસ્સ્વતીએ નિર્ભય થઈ ચેપથી ગંગાને આવું કઠોર વાક્ય કહ્યું ‘હે નિર્દાન ! આ કામનાવાળી ! શુ તું સ્વામીનો ગર્વ કરે છે ? સ્વામીનો અધિક પ્રેમ જણાવવા હવે છે ? આજે વિષ્ણુની સમક્ષ તારા અભિમાનનો હુ ભુલ્કો કરી નાખીશ આ ધણીને વડાલી ! તારો પ્રિય પતિ મને શુ કરશે ? ‘એમ કહી ગંગાના કેશ પકડવા તે તૈયાર થયા, એટલે લક્ષ્મીએ વચ્ચે પડી તેમને વારવા માડ્યા, ત્યારે મહાબળવાન સતી સસ્સ્વતીએ લક્ષ્મીને ગ્રાપ આપ્યો કે, ‘તું વૃષરૂપ તથા નદીરૂપ થઈ જઈશ, એમાં સશય નથી, કેમ કે જેમ વૃક્ષ અથવા નદી સ્નાની વચ્ચે રહ્યા હોય છતાં કઈ બોલતા નથી, તેમ તું પણ અન્યાય જોઈ કઈ બોલવા તત્પર ન થઈ’ એમ શાપ

સાંભળીને પણ લક્ષ્મીદેવી ક્રોધ્યા જ નહિ અને સામે શાપ પણ આપ્યો નહિ, પણ સસ્સ્વતીને હાથથી પકડી સખી દુ ખી થઈને ત્યા જ ઊભા રહ્યા પછી તે સસ્સ્વતીને બહુ જ છડી ગયેલા, કોપથી રૂંધતા નીચલા હોઠવાળા અને લાલ નેત્રોવાળા જોઈ ગંગાએ ક્ષીંભીને કહ્યું

‘ગંગા જોલ્યા ‘હે લક્ષ્મિ ! મહા ઉગ્ર આ સસ્સ્વતીને તમે છોડી દો, દુષ્ટ સ્વભાવવાળી, બોલકી, બહુ બગડી ગયેલી અને વાચાળ દેખાવની આ સસ્સ્વતી મને શુ કરશે ? આ દેવી કાયમ ક્રિયાધાને પ્રિય માનનારી છે, માટે જેટલી એની યોગ્યતા અને જેટલી એની શક્તિ હોય, તે પ્રમાણે ભલે મારી સાથે વાદ કરે, કારણ કે ભૂદ્ર મોઢાવાળી આ મારા બળ સામે પોતાનું બળ જણાવવા હવે છે છે ! હે સંતિ ! સર્વ લોકો અમારા બંનેનો પ્રભાવ તથા બળ ભલે જાણે ‘એમ કહી તે ગંગાદેવીએ સસ્સ્વતીને શાપ આપ્યો કે, ‘હે લક્ષ્મી ! જેણે તમને શાપ દીધો છે, તે સસ્સ્વતી પણ નદીરૂપ થઈ જઓ અને જ્યાં પાપીઓ જ હોય છે, ત્યાં નીચે મનુષ્યલોકમાં જઓ આ સસ્સ્વતી કલિયુગમાં તે પાપીઓના પાપ સ્વીકારશે, એમાં સશય નથી ‘એવું ગંગાનું વચન સાંભળી સસ્સ્વતીએ તેને પણ શાપ દીધો કે, ‘તું પણ એ જ રીતે (નદી થઈ) મનુષ્યલોકમાં જઈશ અને પાપીઓના પાપ સ્વીકારીશ ‘ એ જ સમયે ચાર ભુજઓવાળા ભગવાન વિષ્ણુ ચાર પાર્ષદોની સાથે ત્યા આવ્યા અને સસ્સ્વતી ને હાથમાં પકડી તેમણે પોતાની છાતી પર તેમને સ્થાપ્યા પછી બધું જાણતા તેમણે પુત્રતની સર્વ જ્ઞાન તેમને સમજાવ્યું અને તેઓના શાપનું તથા ક્રિયાનું સ્વસ્થ સાંભળી તે પ્રભુએ દુ ખી થયેલી તે સ્ત્રીઓને સમથોચિત આ વાણી કહી

શ્રીભગવાન જોલ્યા હે લક્ષ્મિ ! તમે અશયી ધર્મધ્વજ રાજને ઘેર જઓ હે કલ્યાણિ ! પૃથ્વીમાં યોનિથી નહિ જન્મેલા તમે તેની કન્યા ધરો, પછી ત્યા જ દેવના દોષથી તમે વૃષપણ પામશો અને માર જ અશરૂપ શખઝૂડ અસુરતા પત્ની થઈ પાછળથી (તુલસીના રૂપમાં) તમે માર જ પત્ની થશો, એમાં સશય નથી હે સુદર મુખવાળા ! ભરત

ખડમા ત્રેલોક્યને પવિત્ર કરનાર 'તુલસી' નામે (વૃક્ષ) તમે થાઓ અને અશશી નદીપણાને પણ તમે જલદી પામેા સરસ્વતીના શાપને લીધે તમે ભરતખડમા પત્તાવતી નામની નદી થાઓ, તેમ જ હે ગંગા ! તમે પણ સસ્વતીના શાપથી પાપીઓના પાપોને બાળી નાખવા ભરતખડમા જગતને પવિત્ર કરનારી ગંગાનદીરૂપે (અશશી) વહેશો પાછળથી ભગીરથ રાજ તપ કરીને સારી રીતે તૈયાર કરેલી પૃથ્વી પર તમને લઈ જશે, તેથી તમે પવિત્ર ભાગીરથી નામે પ્રસિદ્ધ થશો, (તે નદીના રૂપમા) મારી આશાથી મારા અશરૂપ સમુદ્રના (અશશી) પત્ની થજ્ને અને મારી કળાના અશરૂપ શતનુ રાજના પણ (અશશી) સ્ત્રી થજ્ને હે દેવોના ઈશ્વરી સરસ્વતી ! તમે પણ ગંગાના શાપને લીધે અશશી ભરતખડમા જાઓ, અને બાને શંકો સાથે ક્રિયો કરવાનું કળ ભોગવો, તેમ જ (પૂર્ણરૂપે પણ) તમે પોતે અવિનાશી બ્રહ્મલોકમા બ્રહ્માના સ્ત્રી થાઓ અને ગંગા પણ (પૂર્ણરૂપે) શિવના સ્થાનમા જાઓ (અને શિવની જ પત્ની થાઓ) અહીં તો માત્ર લક્ષ્મી જ (પોતાના પૂર્ણ સ્વરૂપે) રહો, કેમ કે તે શાત, ક્રોધ રહિત, મારી ભક્ત, સત્ત્વગુણસ્વરૂપ, મહાપતિવ્રતા, મોટા ભાગ્યવાળી, સારા સ્વભાવવાળી, અને ધર્મ ચારિત્રી છે દરેક જગતમા જે જે સ્ત્રીઓ ધર્મિષ્ઠ, પતિવ્રતા, શાત રૂપવાળી, સાચ સ્વભાવની તથા સર્વથી પૂજાયેલી હોય છે, તે બધી લક્ષ્મીના અશરૂપ કળામા જન્મેલી હોય છે ખરેખર નહીં સ્ત્રીઓ, ત્રણ સેવકો અને ત્રણ ભાઈઓ બુદ્ધ બુદ્ધ સ્વભાવના હોય છે, તે મગજદાથી થતા નથી, માટે જ તેઓને વેદવિરુદ્ધ વેદની સમર્પિતરહિત કહ્યા છે જેઓના ધરમા સ્ત્રી પુરુષ જેવી (મુખ્ય) ધર્મ હોય અને જે પુરુષ સ્ત્રીને વશ થયો હોય, તેઓનો જન્મ નિષ્કુળ થાય છે અને તેઓના ધરમા પગને પગે અનુભવ થયા કરે છે જેની સ્ત્રી મોટેથી વાતો કરનારી હોય, વ્યભિચારિણી હોય અને ક્રિયાને પ્રિય માનતી હોય તે પુત્રે જન્મલમા આલ્યા જવું જોઈએ, કેમ કે તેવા ધર કરતા મોટું જગત વધારે સારું છે, તેવા પુરુષોને બે જગતમા જળ, સ્પર્શ તથા કળની પ્રાપ્તિ કામ્ય

જેવી સુલભ થાય છે, તેવી ત્યા ધરમા સુલભ થતી નથી અગ્નિમા રહેવું સારું અથવા હિંસક પ્રાણીઓની પાસે રહેવું તે સુખાકારી છે, પણ દુષ્ટ સ્ત્રીઓની પાસે તો પુરુષોને તેના કરતા પણ ખરેખર વધારે દુઃખ હોય છે રોગની અથવા ઝેરની જ્વાળા પુરુષોને વધારે સારી લાગે છે, પણ હે સ્ત્રીઓ ! દુષ્ટ સ્ત્રીઓના મુખની જ્વાળા પુરુષોને મરણ કરતા પણ અધિક (દુઃખદાયી) થાય છે સ્ત્રીને વશ થયેલા પુરુષોની મરણ પછી પણ કદી શુદ્ધિ થતી નથી કેમ કે તે પુરુષ દિવસમા જે કંઈ કર્યું કરે છે તે સફળ થતું નથી અને આ લોકમા સર્વ સ્થળે નિંદાપાત્ર ધર્મ પત્નોલોકમા નરકમા જાય છે જે પુરુષ (ત્રીવશ હોઈ) યશ તથા કીર્તિ વિનાનો હોય છે, તે જીવતો છતાં મરેલો જ છે, વળી ઘણી શોકોનું ચોક સ્થળે સાથે રહેવું પણ કયાણકારી થતું નથી, કેમ કે ચોક સ્ત્રીવાળો સુખી હોય છે, પણ બહુ સ્ત્રીવાળો કદી સુખી હોતો નથી, માટે હે ગંગા ! તમે શિવના સ્થાનમા જતા રહો અને હે સરસ્વતી ! તમે બ્રહ્માના સ્થાનમા જતા રહો અહીં મારા ધરમા તો સારા સ્વભાવવાળા લક્ષ્મી જ ભલે રહે, કેમ કે જેની પત્ની ખરાખર વશ રહી શકે એવી અને પતિવ્રતા હોય, તેને જ આ લોકમા તથા પરલોકમા—સ્વર્ગમા સુખ હોય છે અને ધર્મ તથા મોક્ષ પણ તેને જ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે જેની સ્ત્રી પતિવ્રતા હોય, તે પવિત્ર, સુખી તથા મુક્ત ધર્મ શકે છે, પણ દુરાચારી સ્ત્રીનો પતિ તો જીવતા જ મરેલો, અપવિત્ર તથા દુઃખી જ હોય છે ૧-૮૭

પતિવ્રતા યસ્ય પત્ની ષ ષ મુક્તઃ સુખિઃ સુહી ।

જીવન્મૃતોઽનુષ્ઠિતું હી દુઃશીલાપતિવે ॥૧૭॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાવનખપુપુરુષા નવન રક્ય

વિરે નધ્યા ૬ પ્રો તથામ

પણ ભૂતી જતો હોય તેને મુક્ત જાણવો એવો મનુષ્ય હરકોઈ સુખને, સાયોક્યાદિ ચારે પ્રકારની મુક્તિને, બ્રહ્માપણને કે દેવપણને ઇચ્છતો નથી, માત્ર મારી મેવા કલ્યાણી જ તેને ઇચ્છા હોય છે એવો ભક્ત ઇન્દ્રપાપુ, મનપણુ, આતિ દુર્હીણ બ્રહ્માપણુ અથવા સ્વર્ગ કે સત્ય વગેરેના ભોગને પણ સ્વપ્નમાયે ઇચ્છતો નથી માત્ર નુબોને સાંભળ્યા કરતા અને માત્ર મધુર ગીતોથી નિત્ય આનંદ પામતા ભક્તો ભગતખંડમા ભગ્યા કરે છે ખરેખર એવો ભક્તજન્મ આતિદુર્હીણ છે એવા ભક્તો પૃથ્વીને, મનુષ્યોને તથા તીર્થોને પવિત્ર કૃત્રી માત્ર સ્થાપને પામે છે એમ હે લક્ષ્મી ! તે નવજુ મે તમને કહ્યું હવે જે ચોચ હોય તે તમે કરો, પછી તે વિષ્ણુની આજ્ઞાથી તે દેવીઓએ તે પ્રમાણે કર્યું અને વિષ્ણુ પોતાના સુખામન પર બેઠા ૧-૫૮

इत्येवं कथितं सर्वं पद्मे कुरु यथोचितम् ।

तदाश्रया तास्तान्કुरुहिरितस्तस्यો सुखासने ॥ ૫૪ ॥

હિત શ્રીદેવીબા (વનખડપુષ્પરૂપા નવમ સ્કંધ વિશે અધ્યાય ૭ માં તમામ

અધ્યાય ૮ મો*

ગંગા વગેરેની ભરતખંડમાં ઉત્પત્તિ અને કસિયુગના લોકોનાં વર્તન

અનાવાગ્ન ઉચ્ચાર

सरस्वती पुण्यक्षेत्रमाजगाम च मारुते ।

गङ्गाघातन कलया स्वयं तस्यો हरे. पदे ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા તે પછી તત્ત્વની નગાના શાપને લીધે ભગતખંડમા પવિત્ર લેન વિષે આશંકા આવ્યા અને પોતે (પૂર્ણસ્વરૂપે) વૈકુંઠમા સ્થા એ તત્ત્વની ભગતખંડમા જઈને 'ભારતી' કહેવાયા, બ્રહ્માની ત્રી ધયા, તેવી 'બ્રાહ્મી' કહેવાયા અને વાપીના અધિજ્ઞની દેરી છે તેથી 'વાપી' કહેવાયા તરેવરે, વાવો અને નર્મ જળપ્રવાહો વગેરેમા વિષ્ણુ (વ્યાપક તરીકે) દેખાય છે, તેથી 'તત્ત્વનાન' કહેવાય

* આ અધ્યાયમાં એટલો ને દશ સ્થાનેથી નવા વરેલી ભગતખંડમાં ઉત્પત્તિ કરીને કસિયુગમાં લેનેનું વર્તન કહેવાયે

છે અને તેમની આ શક્તિ છે, તેથી 'સરસ્વતી' નામે કહેવાય છે નદીરૂપ થયેલા તે સરસ્વતી તીર્થરૂપ અને અત્યંત પવિત્ર હોઈ માપીઓના પાપ બાગ્યા માટે બળતા અગ્નિસ્વરૂપ છે હે નારદ ! તે પછી સરસ્વતીના શાપથી ગંગા પૃથ્વી પર ગયા તેમને ભગીરવ લઈ ગયો હતો તેથી તે 'ભાગીરથી' કહે વાય છે વળી તે જ સમયે 'ગંગાના વેગને તબ્બ કડવા આ શકર સમર્થ છે' એમ જાણી પૃથ્વીએ કરેલી પ્રાર્થના ઉપરથી પ્રભુ શકરે તે ગંગાને મસ્તક પર ધારણ કર્યો હતા લક્ષ્મી પણ સરસ્વતીના શાપને લીધે અશક્તી પદ્માવતી નદી થઈને ભરતખંડમા ગયા હતા અને પોતે (પૂર્ણસ્વરૂપે) વૈકુંઠમા સ્થા હતા પછી બીજી કલા વડે ભરતખંડમા ધર્મધ્વજ સંજની પુત્રી તરીકે લક્ષ્મીએ જન્મ લીધો હતો અને ત્યાં 'લક્ષ્મી' તથા 'તુલસી' એવા નામથી પ્રખ્યાત થયા હતા તે લક્ષ્મી પ્રથમના સરસ્વતીના શાપથી* અને પાછળથી થયેલા વિષ્ણુના શાપથી (જોકે 'તુલસી' નામે પ્રથમ મનુષ્ય તરીકે જન્મ્યા હતા, તોપણ) ક્યાથી જગતને પવિત્ર કરનારા તુલસી-વૃક્ષરૂપે પણ થયા હતા (આ ત્રણે દેવીઓ) કંઈ યુગના પાત્ર હજાર વર્ષો સુધી ભગતખંડમા (નદીરૂપે) ગીને પછીથી નદીરૂપ રૂપ છોડીને વૈકુંઠલોકમા જશે તે વેળા વિષ્ણુની આજ્ઞાને લીધે કાશી તથા વૃદ્ધવન વિના બીજા જે જે તીર્થો છે, તે બધા તેઓ તામે વૈકુંઠમા જશે. શાલિગ્રામ, શક્તિ, શિવ (એટલે શક્તિશિવની મૂર્તિસ્થાપના) તથા જગન્નાથ-પુરોએ સમધામ આ બધા પણ કસિયુગના દશ હજાર વર્ષોનાં અને ભગતખંડ ત્યજીને પોતાના સ્થાનમા જતા સ્કેશે એ વેળા સત્પુરુષો, પુરુષો, રાખો, શ્રાદ્ધ તર્પણ અને વેદોક્ત કર્મો પણ તેઓની ત્યાજે જ જતા સ્કેશે, તેમ જ દેવોની પૂજા, દેવોના નાન, દેવોની કીર્તિ તથા ગુણગુણાદિ વેદોના અંગો, શાનો, મન્ત્રજનો, સત્ય, ધર્મ, વેદ, ગામોના દેવો, વ્રત, તપ અને અનશનવ્રત પણ તેઓ સાથે જતા સ્કેશે પછી મર્ચલોકો (મધમાતના નેવનરૂપે) વામ આનારમા આનંદકર્ત થઈ અનત્યવાહી તથા કપરી ધરો અને

* આ કથા અનાગ જતો ચેતીતમા અધ્યાયમાં આવશે

હસ્તોઈ પૂગ તુલસી વિનાની ઘરો સઘળા લોકો
 લુચ્ચા, કૂર, દોગી, ઘણા આહારી, ચોર અને હિંસક
 થશે. પુત્ર તથા સ્ત્રી એટલે જ માત્ર ભેદ જશે
 (જાતિભેદ નહિ રહે) હસ્તોઈ સ્ત્રી-પુત્રનો વિવાહ
 નિર્ભયપણે થશે અને વસ્તુઓમા સ્વસ્વામીભેદ જ
 રહેશે. (અર્થાત્ પિતાની વસ્તુ પિતાની જ અને
 પુત્રની વસ્તુ પુત્રની જ ગણાશે—કોઈ કોઈને પરસ્પર
 કંઈ આપશે જ નહિ) સર્વ પુરુષો સ્ત્રીઓને વશ
 થશે, ઘેર ઘેર સ્ત્રીઓ વ્યભિચારિણી બની તિસ્કાર
 તથા કપકાઓ સાથે પોતાના સ્વામીને માર મારશે
 સ્ત્રી જ ઘરની ધણિયાણી થશે, ધરધણી તો નેવડથી
 પણ તુચ્છ થશે સંસારે તથા સાસુ તો વડના દામ—
 દાસી જેવા જ થઈ જશે. ઘરની આદર સ્ત્રીના
 સખધી લોકો જ સવળ કરનારા તથા ખજવાન થશે
 અને પોતાના—નુરભાઈઓની માથે તો વાતચીત
 (તો વ્યવહાર) પણ નહિ રહે પુરુષના પોતાના
 કુટુંબી લોકો પણ જાણે પરિચય વિનાના હોય તેવા
 થશે અને સ્ત્રીઓની આજ્ઞા વિના પુરુષો હસ્તોઈ કાર્ય
 કરવા નમર્યા નહિ થાય. બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો
 અને શૂદ્રો પોતપોતાની જાતિના આચારથી રહિત
 થશે અને સંધ્યા તથા જનોઈનો નાશ થશે ચાર
 વર્ણો એકઠોના જેવા આચારવાળા થશે અને પોતાના
 શાસ્ત્રો છોડી દઈ એકઠોના શાસ્ત્રો ભણશે. કલિ
 યુગમા બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો તથા વૈશ્યોના વશો શૂદ્રોની
 સેવા કરનારા, સ્ત્રોઈયાનો ધધો કરનારા, લોકોના
 કપકા પોતાના અને સર્વ તરફ ખજદ હાકનારા થશે
 બધા લોકો સત્ય વિતાના, પૃથ્વી ધાન્ય વિતાની,
 વૃક્ષો કૃષ્ણ વિતાના અને ત્રીઓ સતાન વિતાની
 થશે, ગાયો દૂધ વિતાની, ઘૂંઘી વિતાનું, સ્ત્રી—પુરુષો
 પ્રેમ વિતાના, નૃપસ્થો સત્ય વગરના, ગજઓ પ્રતાપ
 વિતાના, પ્રજાઓ કરચી ધીરાયેની અને મોટી નદીઓ,
 વાવો તથા પહાડોની ખીણો વગેરે પણ જજ વગરના
 થશે, ચાર વર્ણો ધર્મરહિત થઈ પુણ્યબીન થશે અને
 સાખોના કોઈ પણ પુણ્યવાન રહેતો નહિ. પુત્રો,
 સ્ત્રીઓ તથા બાળકો નિષ્ઠા તથા બેદરેક આકૃતિવાળા
 થશે અને ખરાબ વાતો તથા ખરાબ શબ્દો જ તે
 પછી રહેશે. કેટલાક ગાનક તથા શંકરો મનુષ્યરહિત

થઈ ભયાનક થશે અને કેટલાક નાની ચૂપડીવાળા
 તથા એકાદ મનુષ્યવાળા જશે. ગામડામા તથા
 શહેરોમા જગલો થઈ જશે અને જગલોમા રહેનારા
 સર્વ લોકો પણ રાજગ્યોના કરચી પીકારો. (બીજે
 વસ્ત્રાદ નહિ પડવાથી) તળાવો તથા નદીઓમા ધાન્યો
 થશે અને કલિયુગમા ઉચ્ચ કૃષ્ણના મનુષ્યો નીચ થઈ
 જશે હે નારદ! લગભગ બધા લોકો અસત્ય બોલ-
 નાસ, ધુતાસ, લુચ્ચા અને દોગની વાતો કરનારા થઈ
 જશે અને સાસુ ખેતરો પણ ધાન્ય વિતાના થશે.
 હવે લોકો ઈશ્વર તથા ધનવાન થશે. દેવભક્તો
 નાસ્તિક થશે અને નગરવાસીઓ હિંસક, દયા વિતાના
 તથા મનુષ્યોને મારી નાખનારા થશે કલિયુગમા
 સર્વ પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ હીંગણા, રોગી, ઘણા જ
 આછા આપુષ્યવાળા, રોગોથી મુક્ત તથા યોવન-
 રહિત થશે સોળમે વર્ષે લોકો પળિયાવાળા થશે, વીસ
 વર્ષે અતિ વૃદ્ધ થશે, આઠ વર્ષની વયે સ્ત્રી યુવાન
 ગણાશે અને રજસ્વલા થઈ ગર્ભ ધારણ કરશે કલિ-
 યુગની સ્ત્રી દરેક વર્ષે છોકરા જાણશે, સોળમે વર્ષે
 ધરડી થશે, પંચ તથા પુત્રોવાળી તો કોઈક જ રહેશે
 અને લગભગ બધી વાઝણી જ થશે બધા ચારે
 વર્ણો કન્યાવિક્રય કરનારા થશે અને માતા, સ્ત્રી તથા
 વડુઓના રખાત પુરુષોએ આપેલા અન્ન ખાનારા
 થશે. કલિયુગમા લોકો પોતાની કન્યાઓ તથા બહેનોનો
 રખાત પુરુષોએ આપેલા અન્નની જીવરો અને ભગ-
 વાનના નામને વેચનારા થશે. (અર્થાત્ ભગવાનનું
 નામ જપી દ્રવ્ય લઈને તેનું પુણ્ય વેચી નાખશે.)
 પ્રથમ ક્રીતિ વધારવા દાન આપીને પરીધી પોતે
 જ આપેલું દાન પોતે પાત્ર લઈ લેશે. પોતે આપેલી
 અથવા બીજાઓએ આપેલી દેવોની, બ્રાહ્મણની
 તથા નુરના કૃષ્ણની તર્ક આજીવિકાને લોકો તોડી
 નાખશે. કલિયુગમા કેટલાક પુરુષો પોતાની કન્યાઓ
 સાથે, કેટલાક નાસુ નાથે, કેટલાક વડુઓ સાથે, કેટલાક
 હસ્તોઈ સ્ત્રી સાથે, કેટલાક બહેન સાથે, કેટલાક સાવધી
 માતા સાથે અને કેટલાક ભાઈની સ્ત્રી નાથે વ્યભિચાર
 કરનારા થશે. ઘેર ઘેર ન જોનાવતા બેચેન રહી સામે
 વ્યભિચાર કરશે અને કેવળ માતાની યોનિનો ત્યાગ
 કરી તર્ક સ્ત્રીઓમા સમાન કરશે. કલિયુગમા પત્ની-

ઓનો, પતિઓનો, પ્રજાઓનો, ગામડાનો તથા વસ્તુઓનો ખાસ નિયમ નહિ રહે સર્વ લોકો જૂઠું બોલનારા, ચોર, ઠાપટ, પરસ્પર હિંસા કરનારા અને માણસોને મારી નાખનારા થશે બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો તથા વૈશ્યોના વશો પાપી થશે અને લાખ, લોહુ, રસ તથા મીઠાનો વેપાર કરશે બ્રાહ્મણના સર્વ વશો બળદો હાકનારા, શૂદ્રોના મુકદ્દા ખાળનારા, શૂદ્રોનું અન્ન જમનારા, શૂદ્ર સ્ત્રીમા રમનારા, પાચ યજ્ઞો નહિ કરનારા, અમાસની રાતે (પણ) જમનારા, જનોઈ વગરના અને સંધ્યા તથા પવિત્રતા વિનાના થશે બ્રાહ્મણોના રસોડામાં બ્યભિચાર કરનારી, વ્યાજ પર ઇવનસી, કુટણી તથા રજસ્વલા સ્ત્રી સંધનારી થશે કલિયુગમાં અન્નોનો, સ્ત્રીઓનો, આશ્રમોનો તથા લોકોનો ખાસ કોઈ નિયમ નહિ રહે, બધા મ્લેચ્છ બની જશે એમ કલિયુગ ચાલુ રહેતા બધું મ્લેચ્છમય થઈ જશે, વૃક્ષો હથિ જેવડા જ વધશે અને માણસો ન્યારે અગૂઠા જેવડા જ થશે, ત્યારે વિષ્ણુ યશા નામના બ્રાહ્મણપુત્ર તરીકે નારાયણની કલાના અશરૂપ અને બળવાનોમા શ્રેષ્ઠ ભગવાન ક્રિક અવ તરશે તે ભગવાન લાખા ધોડા પર ખેસી લાખી તરવાર વડે ત્રણ રાત્રિમાં પૃથ્વીને મ્લેચ્છો વિનાની કરશે એમ પૃથ્વીને મ્લેચ્છોરહિત કરીને પોતે અદૃશ્ય થશે, ત્યારે સગરહિત થયેલી પૃથ્વી ચોર લોકોથી ઘેરાઈ જશે પછી રથૂળ રૂપવાળી ઘણી વિશાળ પૃથ્વી છ રાત્રિઓ સુધીના વરસાદની ધારાઓ પડવાથી ભિંજાઈ જઈ લોક વિનાની, વૃક્ષો વિનાની તથા ઘરો વિનાની થશે પછી હે મુનિ ! ખ્યાર સૂર્યે ઉદય પામશે અને તેઓના તેજ્યો સઘળી પૃથ્વી સુકાઈ જશે એમ મહા અસહ્ય કલિયુગ જતો રહેશે અને સત્યયુગ ચાલુ થશે, ત્યારે તપ તથા સત્ત્વનુષ્ઠ સંહિત ધર્મ પૂર્ણ સ્વરૂપે થવા લાગશે પૃથ્વી પર બ્રાહ્મણો તપસ્વી, ધર્મિષ્ઠ તથા વેદ જાણનારા થશે અને ઘેર ઘેર સ્ત્રીઓ પતિવ્રતા તથા ધર્મિષ્ઠ થશે સર્વ સગ્નઓ તથા ક્ષત્રિયો બ્રાહ્મણોના ભક્ત, શૂચ, પ્રતાપી, ધર્મિષ્ઠ અને પુણ્યકર્મમાં સદા તત્પર થશે. વૈરોધ વેપારમાં તત્પર, બ્રાહ્મણ ભક્ત અને ધાર્મિક થશે, તેમ જ શૂદ્રો પવિત્ર સ્વભાવવાળા, ધર્મિષ્ઠ

તથા બ્રાહ્મણોને સેવનારા થશે બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો તથા વૈશ્યોના સર્વ વશો દેવીની ભક્તિમાં પસંપણ, દેવીના મન્ત્રમાં તત્પર અને દેવીનું ધ્યાન કરવામાં પસંપણ થશે વેદ, સ્મૃતિ તથા પુરાણો જાણનારા પુરુષો ઋતુક્રમે જ પોતાની સ્ત્રીનો સંગ કરનારા થશે એમ સત્યયુગમાં અધર્મ લેશ પણ નહિ રહે અને પૂર્ણ ધર્મ ચાલુ થશે ત્રેતાયુગમાં ધર્મ ત્રણ પાયા વાળો હોય છે, પછી દ્વાપરયુગમાં બે પાયાવાળો થઈ કલિયુગ ચાલુ થતા એક પાયાવાળો રહી છેવટે સપૂર્ણ નાશ પામે છે (હવે કાળનું સ્વરૂપ સામળો) હે બ્રાહ્મણ ! વાર સાત છે, તિથિઓ સોળ કહી છે, મહિનાઓ બાર છે, ઋતુઓ છ જ છે, પખવાડિયા બે છે, અયત બે છે, ચાર પ્રહરોથી રાત્રિ થાય છે, અને ત્રીસ દિવસોથી એક મહિનો થાય છે કાળની ગણતરી કરવામાંના ક્રમમાં (અષ્ટમ સ્કંધમાં કહ્યા પ્રમાણે) પાંચ પ્રકારના વર્ષે જાણવા જેમ દિવસો આવે છે તે જાણ છે, તેમ ચાર યુગો આવે છે તે જાણ છે મનુષ્યોનું એક વર્ષ પૂરું થતા દેવોના એક દિવસ સત થાય છે કાળની ગણતરી જાણનારા ઓનો મત છે કે, મનુષ્યોના ત્રણસો ને સાઠ યુગો જાણ છે, ત્યાર દેવોનો એક યુગ જાણવો, એવા ઇંડી તેર દેવતાઈ યુગો જાણ છે ત્યારે એક મન્વતર થાય છે, ઇદ્રનું આયુષ્ય એક મન્વતર જેટલું જાણવું એવા અઘ્ઘાવીસ ઇંદ્રો થઈ જાય ત્યારે બ્રહ્માના એક દિવસ—સત થાય છે એવા એકસો ને આઠ વર્ષો જાણ છે, ત્યારે બ્રહ્માનો નાશ થાય છે, એ પ્રાકૃતપ્રલય જાણવો, તેમાં પૃથ્વી (જળની અદર ડૂબી જવાથી) નોઈ શક્તી નથી એ સમયે બધા બ્રહ્મારો જળમાં ડૂબી જાય છે અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ વગેરે દેવો અને દેવે જ્ઞાની ઋષિઓ સત્યસ્વરૂપ ચિદાત્મામાં લય પામે છે હે મુનિ ! તેવેળા પ્રકૃતિ પણ તે ચિદાત્મામાં જ લય પામે છે, તેથી આ પ્રાકૃતિક પ્રલય કહેવાય છે, આવેળા પ્રાકૃતિક પ્રલય થાય છે, ત્યારે (માયાવિશિષ્ટ) બ્રહ્મરૂપ શ્રીદેવીનો આખના એક પલકાર જેટલો કાળ થાય છે આ રીતે (દેવીના એક આખના પલકારમાં તો) દેવે આખા બ્રહ્મારો નાશ પામે છે અને પાછા આખના એક પલકારમાં જ ચાતર જેટલા

કાળે ફરી સૃષ્ટિના ક્રમથી અનંત પ્રહારો ઉત્પન્ન થાય છે એવી કેટલા પ્રકારની સૃષ્ટિ થઈ, કેટલા પ્રકારનો લય થયો અને કેટલા ક્રપો જતા રહ્યા, તેની ગણતરીને ક્યો પુરુષ જાણે છે? (કોઈ જાણતો નથી,) તેમ જ હું નારદ! સૃષ્ટિઓની, પ્રલયોની, પ્રહારોની તથા પ્રત્યેક પ્રહારમાં રહેલા પ્રહાર વગેરેની સંખ્યાને ક્યો પુરુષ જાણે છે? (કોઈ જાણતો નથી) સર્વ પ્રહારોના ઈશ્વર તે એક જ છે, જે સર્વનો પરમાત્મા અને સચ્ચિદાનંદરૂપધારી છે પ્રહાર વગેરે તો તેના અશો જ છે, મહાવિરાટ પણ તેનો અશ જ છે શુદ્ધ વિરાટ તે મહાવિરાટનો અશ છે તે જ (પરમાત્મા) આ મૂળપ્રકૃતિ છે અર્ધનારીશ્વર (શ્રીકૃષ્ણ) પણ તે મૂળ પ્રકૃતિથી જ ઉત્પન્ન થયા છે તે જ શ્રીકૃષ્ણ ખે સ્વરૂપોવાળા થયા છે, એક ખે ભુજાઓવાળા અને ધીજા ચાર ભુજાઓવાળા, તેમાના ચાર ભુજાવાળા વૈકુંઠમાં રહે છે અને ખે ભુજાવાળા પોતે ગોલોકમાં રહે છે પ્રહારથી માઝી ધાસ સુધીનું સર્વ જગત પ્રકૃતિથી જ ઉત્પન્ન થયેનું હોઈ પ્રાકૃતિક કહેવાય છે અને જે જે પ્રાકૃતિક સંરજન્ય છે, તે યંત્ર નાશવત જ છે. આવી સૃષ્ટિ કારણ, સત્ય, નિત્ય, સનાતન, સ્વેચ્છામય, નિર્ગુણ અને પ્રકૃતિથી પર પરબ્રહ્મ છે તે પરમાત્મા ઉપાધિરહિત અને નિરાકાર હોઈ ભકતો પર કૃપા કરવા તત્પર રહે છે, જેમના જ્ઞાનથી કમળમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રહાર પ્રહાર રમે છે અને જેમના જ્ઞાનથી સર્વ પદાર્થોને જાણતા મૃત્યુજય શકર સહાર કરે છે અને જેમનું તપ કરવાથી જ તે શકર મોટા સર્વેશ્વર થઈ (હજી) તપ કર્યા કરે છે વળી જેમની ભક્તિથી

તથા સેવાથી જ વિષ્ણુ મોટા એશ્વર્યોવાળા, સર્વજ્ઞ, સર્વદ્રશ્ય, સર્વવ્યાપી, સર્વરક્ષક, સર્વ સપતિઓને આપનારા, સર્વના ઈશ્વર અને શ્રીમાન થયા છે, તે જ મહામાયા પ્રકૃતિ, સર્વશક્તિમય, ઈશ્વરી અને સચ્ચિદાનંદરૂપ ભગવતી કહેવાય છે, જેમના જ્ઞાનથી, જેમનું તપ કરવાથી અને જેમની ભક્તિ તથા સેવાથી સાવિત્રી દેવોની માતા, વેદોના અધિષ્ઠાત્રી દેવી પ્રાહ્લણીને પૂજ્ય તથા વેદ જાણનારા થયા છે, જેમના જ્ઞાનથી અને જેમની સેવાથી તે સસ્સ્વતી દેવી સર્વ વિદ્યાઓના અધિષ્ઠાત્રી અને વિદ્યાનોત્તેરમ પૂજ્ય થયા છે, જેની સેવાથી અને જેનું તપ કરવાથી સર્વ વિશ્વમાં પૂજ્યયેલા તે લક્ષ્મીદેવી સર્વ ગામોના અધિષ્ઠાત્રી, સર્વ સપતિઓને આપનારા, સર્વના ઈશ્વરી, સર્વને વદનીય અને સર્વને પુત્રો આપનારા થયા છે, તેમ જ જે મૂલશક્તિની સેવાથી દુર્ગાદેવી સર્વથી સ્તુતિ કરાયેલા, સર્વજ્ઞ અને સર્વ દુઃસાધ્ય પીડાઓનો નાશ કરનારા થયા છે અને જેમની પ્રેમથી સેવા કરવા વડે શ્રીકૃષ્ણના ડાખા ખભામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા અને શ્રીકૃષ્ણના પ્રાણના અધિષ્ઠાત્રી દેવી સધિકા શ્રીકૃષ્ણનું પ્રાણ કરતા પણ અધિક પ્રિય થયા છે, એ સધાએ મૂળ પ્રકૃતિની સેવાથી જ સર્વ કરતા અધિક રૂપ, સોભાગ્ય, માન તથા ગૌરવ મેળવ્યા છે અને શ્રીકૃષ્ણના પત્ની થઈ તેમની છાતી પર સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તે સધાએ પૂર્વે શ્રીકૃષ્ણને પતિ તરીકે પામવા શતશુભ પર્વત ઉપર દેવતાઈ એક હજાર વર્ષ સુધી તપ કર્યું હતું પછી મૂળપ્રકૃતિની કૃપા થતા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ (તેમના પતિ થયા હતા,) અને ચત્રની કળા જેથી તે સધાને જ્ઞેઈ પોતાની છાતી પર તેને સખીને કૃપાથી રડી પડ્યા હતા વળી શ્રીકૃષ્ણે સર્વને દુર્લભ ઉત્તમ વરદાન તે સધાને આપ્યું હતું કે, 'તું મારી સનાતનની ભક્તતા હોઈ મારી છાતી પર રહે અને સોભાગ્ય, માન, પ્રેમ તથા ગૌરવ વડે મારી સર્વ સ્ત્રીઓમાં શ્રેષ્ઠ તથા મોટી થઈ તું મને ખૂબ પ્રિય થા તું સર્વશ્રેષ્ઠ અને સર્વ કરતા ગૌરવવાળી છે, તેવી માસ વડે સારી રીતે સ્તવાયેલી તથા પૂજાયેલી થઈશ. હું પ્રાણપ્રિયે! હું કાયમ તને અધીન તથા વશ રહીશ.' એમ કહી જગતના નાથ

* અર્થાત્ વેદમાં કહેવા પ્રક્રમે મૂળ પ્રકૃતિથી પાંચ મહાભૂતોની ઉત્પત્તિ થયા પછી પંચભૂતોના ચરીરવાળા જે અર્ધનારીશ્વર થયા, તે જ ગેષાવસુદેવ નામના શ્રીકૃષ્ણ થયા. એટલે પરમાત્મા તથા મૂળ પ્રકૃતિને ભેદ નથી

= આમ કહેવાનું કારણ ના જ છે કે, કેવળ નિર્નુસંગ શુદ્ધ પરમાત્મા જનાતનું કારણ હોઈ શકે નહિ, પણ માયા-યુક્ત પરમાત્મા જ જનાતનું કારણ થઈ શકે છે જેમ ઘણી ના ચરીરમાં પ્રવેશેનું ચેતન્ય પણ ઘણી જ કહેવાય છે, તેમ મૂળ પ્રકૃતિમાં પ્રથમ પ્રવેશેલું ચેતન્ય (પરમાત્મા) પણ મૂળ પ્રકૃતિ જ કહેવાય છે

શ્રીકૃષ્ણે તે પ્રાણપ્રિય સધાને પોતાની પત્ની કર્યો હતા અને શોકથી રહિત કર્યો હતા (એ પાત્ર પ્રકૃતિઓ સિવાયની) બીજી જે દેવીઓ છે, તે બધી મૂળ શક્તિની સેવાથી પૂજાયેલી છે તેમા જેનું જેનું તપ, તેનું તેને કૃષ્ણ મળ્યું છે દુર્ગાદેવી દેવતાઓના એક હજાર વર્ષો સુધી હિમાલય ઉપર તપ કરી તથા તેમના ચરણનું ધ્યાન કરી સર્વપૂજ્ય થયા છે, સસ્વતી ગંધમાદન પર્વત ઉપર દેવતાઓના એક લાખ વર્ષ સુધી તપ કરી સર્વવલ્લ થયા છે, લક્ષ્મીદેવી પુષ્કરક્ષેત્રમા દેવતાઈ સો યુગ સુધી તપ કરી દેવીની સેવા કરવાથી સર્વ સાપ્તિઓ આપનારા થયા છે, સાવિત્રી મલયાચલ પર્વત ઉપર દેવતાઈ સાઠ હજાર વર્ષ સુધી તપ કરી, મૂળપ્રકૃતિના ચરણનું ધ્યાન કરીને પૂજ્ય તથા વલ્લ થયા છે હે નારદ! શકરે પૂર્વે સો મન્વતર સુધી દેવનું તપ કર્યું હતું તેમ જ બ્રહ્માએ સો મન્વતર સુધી શક્તિનો જપ કર્યો હતો અને સો મન્વતર સુધી તપ કરી વિષ્ણુ સર્વનું રક્ષણ કરનારા થયા છે શ્રીકૃષ્ણે પણ દશ મન્વતર સુધી દેવીનું ઉત્તમ તપ કરી દિવ્ય ગોલોક મેળવ્યો છે, બ્રહ્મા આજે પણ પોતે આનંદ કરે છે વળી તે જ દશ મન્વતર સુધી તપ કરી ભક્તિતયુક્ત ધર્મે સર્વના પ્રાણરૂપ, સર્વને પૂજ્ય તથા સર્વના આધાર થયા છે એમ દેવના તપને લીધે સર્વ દેવો પૂજ્યા છે અને મુનિઓ, મનુઓ, રાજાઓ તથા બ્રાહ્મણો પણ તેથી જ પૂજ્યા છે એમ ગુરુના મુખથી મેં જે પ્રમાણે જાણ્યું છે તે સર્વ દેવીનું પુરાણ ચરિત્ર શાસ્ત્રાનુસાર મેં તમને કહ્યું, હવે બીજું શું વધારે સાલજવા ઇચ્છે છે? ૧-૧૧

एष ते कथित सर्वं पुराणं च वयागमम् ।

गुरुवक्त्राद् यथा शत किं भूय भ्रौतुमिच्छसि ॥

ઈતં ગોવિંદીયનનમજાપુત્રમુખાં નમઃ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૮ માં અમાન

અધ્યાય ૮ મો*

ભૂમિ શક્તિની ઉત્પત્તિ

નારદ ક્વાવ

देव्या निमेषमात्रेण ब्रह्मणः वात एव च ।

तस्य पातः प्राकृतिकः प्रलय परिकीर्तितः ॥ ૧ ॥

નારદે કહ્યું દેવીની આખના માત્ર એક પલકાત જેટલા કળથી બ્રહ્માનો નાશ થાય છે અને તે જ પ્રાકૃતિક પ્રલય તમે કહ્યો એ પ્રાકૃતિક પ્રલયમા પૃથ્વી જળમા લય પામી હોય છે, સર્વ બ્રહ્માકો જળમા હૂણી ગયા હોય છે, અને બ્રહ્માદિ બધા જીવો પરમાત્મામા લય પામ્યા હોય છે, એમ તમે કહ્યું પણ તે વેળા પૃથ્વી જે જળમા લય પામી હોય છે, તો તે કયા વસી રહે છે? અને ફરી સૃષ્ટિચક્રના સમયે તે કેવી રીતે પ્રકટ થાય છે? વળી તે ધન્યવાદ પાત્ર પૃથ્વી સર્વને માન્ય, સર્વના આશ્રયરૂપ અને જીવતી આરાકય કેમ થઈ છે? મગલનું કારણ એ પૃથ્વીના જન્મની કથા તમે કહ્યો

શ્રીનારાયણ ગોલ્લા સર્વનો આદિમુદિમા સર્વ તો જન્મ દેવીથી થાય છે, એમ વેદ કહે છે, એટલે મૂળ પ્રકૃતિરૂપે જ રહેલા સર્વ પદ્મથો પ્રકટ થાય છે અને દરેક પ્રલયકાળે પણ તે તે પદ્મથો પછી મૂળ પ્રકૃતિમા જ અદૃશ્ય થાય છે હવે સર્વ મગ્ગોનું કારણ વિધ્યોતો નાશ કરનાર, પાપોને તપાસી મૂકનાર અને પુણ્યને વધારનાર પૃથ્વીતો જન્મ તમે સાલજો આહો! (આશ્ચર્ય છે કે) ધન્યવાદપાત્ર આ પૃથ્વી મધુ-કેટલ દેવ્યોના મેદમાથી જન્મી છે (તેથી જ તે 'મેદિની' કહેવાય છે) એમ કેટલાક કહે છે, પણ એ વિરુદ્ધ છે, માટે તમે સાલજો તે બને દેવ્યો વિષ્ણુના ચુદ્ધથી તથા તેજથી પ્રસન્ન થયા ત્યારે તે બનેઓ કહ્યું હતું કે 'બ્રહ્મા પૃથ્વી જળથી ન ઢાકાઈ હોય, ત્યાં અમારો બનેનો તમારે નાશ કરવો.' આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે, કે મધુ-કેટલના જીવન કાળે પણ પૃથ્વી જળમા ડૂબેલી હોઈ પ્રત્યક્ષ જ હોવી જોઈએ તે બનેનો મેદ તો તેમના ચરણ પછી

* આ અધ્યાયમાં ૧૬ શ્લોકોથી શક્તિની ઉત્પત્તિના પ્રસંગે પૃથ્વીરૂપ શક્તિની ઉત્પત્તિ બરાબર વર્ણવાયે

જ થયો હોય; છતાં પૃથ્વી 'મેદિની' નામે જે પ્રખ્યાત થઈ છે તે સંબંધે (મારો) આ આભિપ્રાય હું કહું છું, તે તમે સાંભળો : પ્રલય વખતે જળમાં ડૂબેલી પૃથ્વી પ્રથમ જળ વડે (કેટલીક) ધોવાઈ ગઈ હતી, તે (પાછળથી જળમાંથી બહાર કાઢ્યા પછી મધુ-કેટલના) મેદ વડે વધી હતી, તેથી 'મેદિની' કહેવાય છે. હવે પુષ્કરક્ષેત્રમાં ધર્મના મુખથી મેં જે વેદોક્ત, સાચક તથા સર્વમંગલ પૃથ્વીનો જન્મ સાંભળ્યો છે, તે હું તમને કહું છું : (પ્રથમ) જળમાં રહેલા મહા-વિરાટના શરીરનું મન લાંબા કાળ સુધી તેમનાં સર્વ અંગોમાં સ્પષ્ટ વ્યાપક હતું. હે મુનિ! પાછળથી ઘણા લાંબા કાળે તે મન તેમનાં સર્વ સ્વાંતર્યાં છિદ્રોમાં પ્રવેશું હતું. પછી (પંચીકરણના સમયે) જે મહા-પૃથ્વી ઉત્પન્ન થઈ હતી, તેના અનેક ટુકડા કરી મહાવિરાટનાં દરેક સ્વાંતર્યાં છિદ્રોમાં રાખી દેવાયા હતા. તે જ પૃથ્વી સુષ્ટિકાળે જળમાંથી પ્રકટે છે અને પ્રલયકાળે પાછી જળમાં ઢંકાઈ જાય છે. એમ વારંવાર સુષ્ટિકાળે પ્રગટેલી પૃથ્વી જળની ઉપર રહી હોય છે અને પ્રલય વખતે ઢંકાઈ જઈ જળની અંદર રહેલી હોય છે. દરેક બ્રહ્માંડમાં પર્વતો, વનો, સાત સમુદ્રો, સાત દીપો, સોનાનો મેરુ પર્વત, ગ્રહો, ચંદ્ર, સૂર્ય, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ વગેરે દેવો, પવિત્ર તીર્થો અને પવિત્ર ભરતખંડયુક્ત પૃથ્વી હોય છે. વળી તે તે પૃથ્વી (અમુક સ્થળે) સોનાની જમીનવાળી અને (ઉપર) સાત સ્વર્ગોવાળી હોય છે. તેની નીચે સાત પાતાળો છે. તેની ઉપર બ્રહ્મલોક અને ધ્રુવલોક પણ આવેલા છે. એમ સર્વ જગત તેમાં રહ્યું છે. એમ સર્વ બ્રહ્માંડો એક આશ્રય-માં રચાયાં છે અને સર્વ લોકો મિથ્યાસ્વરૂપ હોઈ નાશવંત છે. પ્રાકૃત પ્રલય વખતે બ્રહ્માનો નાશ થાય છે, ત્યારે આદિ સૃષ્ટિમાં શ્રીકૃષ્ણ પોતે મહાવિરાટને સરજે છે. સ્થિતિ, પ્રલય, દિશાઓ તથા ક્રાળ ઈશ્વર સંહિત (પ્રવાહરૂપે) નિત્ય છે (ખરી રીતે નિત્ય નથી); તે જ પ્રમાણે પૃથ્વી અને તેની અધિષ્ઠાત્રી દેવી (પ્રવાહરૂપે) નિત્ય છે. તે દેવીને વાસહકરૂપમાં (જળમાંથી પૃથ્વીનો ઉદ્ભવ થયા પછી) દેવો, મુનિઓ, મનુઓ, બ્રાહ્મણો તથા અંધર્વો વગેરેએ

પૂજેલી હોય છે. એ દેવીરૂપ પૃથ્વીને વસહકરૂપધારી વિષ્ણુની પત્ની તરીકે વેદોએ માની છે. (એ વસહ-દેવથી જન્મેલો) પૃથ્વીનો પુત્ર 'મંગળ' (ગ્રહ) છે, અને મંગળનો પુત્ર 'ઘટેશ' નામનો જાણેલો.

નારદે પૂછ્યું : 'વાસહકરૂપમાં દેવોએ પૃથ્વીને કયા સ્વરૂપે પૂજી હતી? મૂલ પ્રકૃતિથી પંચીકરણના માર્ગે ઉત્પન્ન થયેલી અને સર્વતા આધારરૂપ પૃથ્વી-ને વાસહકરૂપમાં સર્વ લોકોએ જે રીતે પૂજી હોય અને ઉપરના લોકમાં તથા નીચેના લોકમાં તેની પૂજનો વિધિ અનેક રીતે જે થતો હોય તે અને હે પ્રભો! મંગળનો માંગલિક જન્મ પણ તમે વિસ્તારથી કહો.

શ્રીનારાયણ બોલ્યા : પૂર્વે વાસહકરૂપમાં બ્રહ્મા-એ સ્તુતિ કરાયેલા વાસહ ભગવાને હિરણ્યાક્ષનો નાશ કરી રસાતળમાંથી પૃથ્વીને બહાર કાઢી હતી. પછી કમળનાં પાંદડાંને જેમ પાણીના ધરા ઉપર સ્પાંધ તેમ એ પૃથ્વીને (પ્રલયકાળનાં) જળ ઉપર મૂકી હતી; એટલે તેના ઉપર જ બ્રહ્માએ સઘળું સુંદર જગત રચ્યું; પછી એ પૃથ્વીની અધિષ્ઠાત્રી દેવીને કામયુક્ત નેઈ કરોડો સૂર્ય સમાન કાંતિવાળા વસહ સ્વરૂપધારી ભગવાન વિષ્ણુ પણ કામયુક્ત થયા હતા અને પોતાની આખી મૂર્તિને રતિકલાયુક્ત અતિ મનોહર કરી એકાંતમાં દેવતાઈ એક વર્ષ સુધી દિવસ-સાત તેની સાથે ક્રીડા કરી. તે વેળા સુંદર પૃથ્વીદેવી સુખકાંત સંલોગના સ્પર્શથી મૂર્ચ્છા પામી હતી; કેમ કે ચતુર સ્ત્રીને ચતુર પુરુષ સામેનો સમાગમ અતિ સુખદાયી થાય છે. વિષ્ણુએ પણ તેના અંગના આલિંગનથી દિવસ-સાત જાણ્યાં ન હતાં. પછી એક વર્ષને અંતે ભાનમાં આવી કામી વિષ્ણુએ કામિની તે દેવીને છોડી હતી અને લીલાભાવમાં પૂર્વનું વસહરૂપ ધર્મ્ય હતું. પછી તે પૃથ્વીદેવીને સતી માની વિષ્ણુએ ધૂપ, દીપ, નેવેલ, સિદ્ધર, વિલેપન, વસ્ત્રો, પુષ્પો તથા અલિંગનો વડે પૂજીને આમ કહ્યું હતું.

શ્રીભગવાન બોલ્યા : હે કૃત્યાણિ! તું સુખેથી સર્વતા આધારરૂપ થા અને મુનિઓ, મનુઓ, દેવો, સિદ્ધો તથા દાનવો વગેરે બધા વડે સારી રીતે પૂજાતી થા. આદ્ય નકામતા પ્રથમ ભાગના ત્યાગયુક્ત

x આદ્ય નકામતા પહેલા પાપમાં પુખ્ત જનુમતી હિર છે, તેથી એ જન્મસ્વય પુખ્તની પૂજા કરવી મંગલ નહાય

દિવસે, ઘરના આરભ વખતે, ઘરના પ્રવેશ વખતે, વાવ, કૂવા, તળાવ વગેરેના આરભ સમયે, ઘર સમ્પાદી કોઈ પણ કાર્યપ્રસંગે અને ખેતીના કામ વખતે મારા વરદાનથી દેવો વગેરે બધા તારી પૂજ કરશે જે મૂંઢ લોકો તારી પૂજ નહિ કરે, તેઓ તરકમા જશે

પૃથ્વી ખોલી હે ભગવન્! વરાહ રૂપધારી તમારી આરા થવાથી હું લીલાભાત્રમા સ્થાવર જગમ સર્વ જગતને ધારણ કરીશ, પાપુ મોતી, છીપ, વિષ્ણુની મૂર્તિ, શિર્વાલિંગ, દેવીની મૂર્તિ, શંખ, દીવો, યત્ર, માણેક, લીરો, જાંતીઈ, પુષ્પ, પુસ્તક, તુલસીદલ, જમ્બાળા, પુષ્પમાળા, કપૂર, સોનું, ગોરોચન, ચંદન શાલિગ્રામનું ચરણામૃત—આટલી વસ્તુઓને ધારણ કરવા હું સમર્થ નથી, તેથી હે ભગવન્! હું દુઃખ પામી છું, તે તમે લક્ષ્યમા લો

શ્રી ભગવાન બોલ્યા 'હે સુદર્શિ' તે જણાવેલી એ વસ્તુઓને જે મૂંઢ લોકો (આસન વિના) તારા ઉપર મૂકશે, તેઓ દેવતાઈ સો વર્ષો સુધી કાલસૂત્ર નામના તરકમા જશે હે નારદ! એમ કહી ભગવાન વિષ્ણુ ખોલતા બધ થયા પછી (એ વિષ્ણુ ભગવાનથી પૃથ્વીને જે ગર્ભ રહ્યો) તે ગર્ભથી તેજસ્વી મગળ ગ્રહ ઉત્પન્ન થયો વિષ્ણુ ભગવાનની આજ્ઞાથી સર્વ લોકો પૃથ્વીની પૂજા કરવા લાગ્યા અને કલ્પ શાખામા કહેલા સ્તોત્રથી ધ્યાનપૂર્વક સ્તુતિ કરવા લાગ્યા તેઓએ મૂળ મંત્રથી નેવેલ વગેરે પણ અર્પણ કર્યો હતા એમ ત્રણે લોકમા પૃથ્વી સ્તવાઈ છે અને પૂજાઈ છે

નારદે પછી પૃથ્વીદેવીનું ધ્યાન, સ્તવન તથા મૂળ મંત્ર શું છે તે કહો સર્વ પુરાણોમા આ વિષય ગુપ્ત છે તેથી એ સાંભળવા મને ઉત્કંઠા થાય છે

મટે જે દિવસે આદ્ય નક્ષત્ર યોગ તે દિવસે તેણે પદ્મેષા ધાર્યો છે. પૃથ્વીની પૂજા કરવી જોઈએ, કેમ કે આદ્ય નક્ષત્રના પદ્મેષા ધાર્યોએ દિવસ જ્યોતિષપાત્રકથી ત્યાગ્ય તરિકે નિર્ણય છે મટે તે દિવસે 'ન લાગ્યોતે વસ્ત્રાકાતે ન દેવી પત્નૈરનમ્' ના વિપતો નીજવાળી ન ચામૂતનાદિકમ્ ॥ ત્વધ્યાય, વટધાર, દેવોનું કે પિતૃઓનું પૂજન, ચંદ્રાન, બીની વાવડી કે પૃથ્વીનું ખાદ્ય વગેરે કઈ પણ કરી શકાય નહિ. આમ જ્યોતિષશાસ્ત્ર કહે છે

શ્રીનારાયણ બોલ્યા. પૃથ્વીદેવીને પ્રથમ વરાહ ભગવાને પૂજ્યા હતા અને તે પછી બ્રાહ્મણો તે જ સમયે પૂજ્યા હતા પછી સર્વ ઉત્તમ મુનિઓએ, મનુષ્યોએ તથા મનુષ્યો વગેરેએ પૃથ્વીને પૂજ્યા છે હે નારદ! તેમનું ધ્યાન, સ્તવન તથા મંત્ર હું કહું છું, તે સાંભળો 'ૐ હ્રીં શ્રીં હ્રીં વસુધાયે ત્વાહ' એ મંત્રથી વિષ્ણુએ પૃથ્વીને પ્રથમ પૂજ્યા હતા. 'ધોળા કમળ જેવા વર્ણવાળા, શરદઋતુના ચંદ્ર સમાન મુખવાળા, ચંદનથી અર્ચેલ સર્વ અગવાળા, રત્નોના શણગારેથી શણગારેલા, રત્નોના આધારભૂત, રત્નો તે પોતાની અદર ધારણ કરનારા, સમુદ્ર સંહિત અગ્નિશુલ્ક વસ્ત્રો પહેરનારા, મદ હાસ્યવાળા અને સર્વથી વધારેલા પૃથ્વીદેવીને હું ભજું છું' આવા ધ્યાનથી તે પૃથ્વીદેવીને સર્વ લોકોએ પૂજ્યા હતા અને હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ! કલ્પશાખામા કહેલું પૃથ્વીનું સ્તવન તમે સાંભળો

શ્રી નારાયણ બોલ્યા 'હે જમા! હે જળના આધારરૂપ! હે જળના જેવા (શીતળ) સ્વભાવવાળા! હે જળ આપનારા! તમે જ્ય પામો હે યજ્ઞવંશના પત્ની! હે જ્ય પામનારા! હે મગળમય! હે મગળના આધારભૂત! હે મગળમૂર્તિ! હે મગળ આપનારા! તમે જ્ય આપો હે મગળોના ઈશ્વરિ! હે સર્વના આધારરૂપ! હે સર્વ જાણનારા! હે સર્વ શક્તિવાળા! સસારમા માસ મગળ ક્રયો માટે તમે મગળ આપો હે સર્વ કામનાઓ આપનારા! હે પુણ્યસ્વરૂપ! હે પુણ્યોના બીજરૂપ! હે સત્તાતની દેવિ! સસારમા મને સર્વ ઈચ્છિત પદાર્થો આપો હે પુણ્યોના આગમ્ય રૂપ! હે પુણ્યશાળીઓના સ્થાનરૂપ! હે સસારમા પુણ્ય આપનારા! હે સર્વ ધાન્યોના સ્થાનરૂપ! હે સર્વ ધાન્યોવાળા! હે સર્વ ધાન્યો આપનારા! હે સર્વ ધાન્યોને લઈ લેનારા! હે સસારમા સર્વ ધાન્યોરૂપ! હે પૃથ્વી! હે રાજાઓના સર્વસ્વરૂપ! હે રાજાઓમાં પરાયણ! હે રાજાઓને સુખ કરનારા! હે ભૂમિ આપનારા! મને ભૂમિ આપો' આ સ્તોત્ર મહા પવિત્ર છે જે મનુષ્ય પ્રાત્ર કાળે ઊઠી આનો પાઠ કરે છે, તે કરેડા જન્મોમા બળવાન ચક્રવર્તી રાજા થાય છે આ સ્તોત્રનો પાઠ કરવાથી મનુષ્યો પૃથ્વીનું

જાય તેટલા કાળ સુધી રહે છે જે મનુષ્ય પારકા તળાવમા કે હરકોઈ પારકા જળાશયમા તેમાથી (પાન પિડ જેટલો) કાદવ કાઢ્યા પછી સ્નાન વગેરે કરે છે, તે એ કાદવતા જેટલા રજકણ હોય તેટલા વર્ષો સુધી બ્રાહ્મલોકમા વસે છે જે મૂઢ મનુષ્ય પારકી (બાડુ નહિ આપેલી) જમીન પર તે જમીનના (મરેલા) માલિકને અથવા (માલિક જીવતો હોય તો) તેના પિતાને પિડ આપ્યા વિના શ્રાદ્ધ કરે છે, તે અવશ્ય નરકમા જાય છે જે મનુષ્ય પૃથ્વી પર દીવો મૂકે, તે સાત જન્મો સુધી આધળો થાય અને પૃથ્વી પર જે શપ્ત મૂકે, તે બીજા જન્મમા કોઠનો રોગ પામે છે જે મનુષ્ય માતી, માલેક, હીરો, સોનું કે મણિ—આ પાંચ વસ્તુમાથી કોઈને પણ જમીન પર મૂકે છે, તે પણ સાત જન્મો સુધી આધળો થાય છે શિર્વાલિંગ, દેવીની મૂર્તિ અથવા શાલિગ્રામને જે જમીન પર મૂકે, તે સો મન્વતરકાળ સુધી કૃમિભક્ષ નરકમા રહે છે શપ્ત, હરકોઈ પૂજનયત્ર, શાલિગ્રામનું ચરણામૃત, પુષ્પ કે તુલસીનું પાન જે પૃથ્વી પર મૂકે, તે પણ અવશ્ય નરકમા પડે છે જે મૂઢ મનુષ્ય જપ કરવાની માળા, પુષ્પોની માળા, કપૂર તથા ગોરોચન પૃથ્વી પર મૂકે તે અવશ્ય નરકમા જાય છે ચંદનનું લાકડું, રેદાક્ષ તથા દર્ભનું મૂળ જમીન પર મૂકનારો સો મન્વતરો સુધી નરકમા વસે છે જે મનુષ્ય પુસ્તકને તથા જનોઈને જમીન પર મૂકે, તેનો બીજા કોઈ જન્મમા બ્રાહ્મણની જાતિમા જન્મ થતો નથી ગાઢોવાળી જનોઈ સર્વ વર્ણોએ પૂજવા યોગ્ય છે, છતાં તેને જમીન પર જે મૂકે, તે આ લોકમા જ બ્રાહ્મહત્યાના જેવા પાપને અવશ્ય પામે છે જે મનુષ્ય યજ્ઞ કરીને પૃથ્વીને દૂધથી ભીંજવતો નથી, તે સાત જન્મો સુધી સતાપ પામી તપેલી ભૂમિવાળા નરકને પામે છે જે મનુષ્ય ભૂકપના સમયે અથવા ગ્રહણના સમયે પૃથ્વીને ખોદે છે, તે મહાપાપી બીજા જન્મમા જરૂર અગ્નિ વિનાનો (એટલે શરીરે કંઈ ખોડવાળો) થાય છે જેના પર સર્વ પ્રાણીઓનું રક્ષણ થાય છે, તેવી પૃથ્વીને 'ભૂમિ' કહી છે આખી પૃથ્વી એક વેળા કર્ણપત્ની હતી, તેથી તે 'કર્ણપત્ની' કહેવાય છે અને ક્રમ

સ્થિતરૂપે રહે છે તેથી 'અચલા' કહેવાય છે વળી હે મહામુનિ! પ્રાણીમાત્રને ધારણ કરે છે તેથી 'વિશ્વભાર', અતત રૂપવાળી છે, તેથી 'અતતા', પૃથ્વિજનની કન્યા છે અને વિશાળ છે તેથી 'પૃથ્વી' કહેવાય છે' ૧-૩૦

વિશ્વંમરા ધારણાન્નાન્તાન્નતસ્વરૂપતઃ ।

પૃથિવી પૃથુકન્યાત્વાદ્વિસ્તૃત્ત્વાન્મહામુને ॥ ૩૦ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૦ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૧ મો*

ગંગાનું આખ્યાન

નારદ ક્ષત્રવ

સુતં પૃથિવ્યુપાધ્યાનમતીવ સુમનોદ્વરમ ।

ગન્ધર્વાધ્યાત્મમધુના ઘદ વેદધિર્દાં વર ॥ ૧ ॥

નારદે કહ્યું હે વેદવેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ! અત્યંત મનોહર પૃથ્વીનું આખ્યાન મેં સાંભળ્યું, હવે ગંગાનું આખ્યાન તમે કહેા દેવોના ઈશ્વરો, વિષ્ણુસ્વરૂપ અને પોતે વિષ્ણુપદી કહેવાતા તે સર્વ-શ્રેષ્ઠ ગંગા સસ્વતીના શાપથી ભરતખંડમા કષ્ઠ યુગમા કેવી રીતે અને કેતી પ્રથમ પ્રેરણાથી ગયા હતા? પાપનો નાશ કરનાર અને પુણ્ય આપનાર તે સુભ ક્રમ હું સાંભળવા ઈચ્છું છું

શ્રીનારાયણે કહ્યું સૂર્યવંશમા જન્મેલો શ્રીમાન સગર નામે ચક્રવર્તી રાજા હતો તેને બે સુહર સ્ત્રીઓ હતી વૈદર્ભી અને શૈબ્યા તેમાની શૈબ્યા નામની તેની પત્નીમા અતિ મનોહર એક પુત્ર થયો હતો તે અસમજસ નામથી પ્રખ્યાત હતો બીજી સ્ત્રીએ પુત્રની ઈચ્છાથી શકરનું આરાધન કર્યું હતું, તેટલે તેને પણ શકરના વરદાનથી ગર્ભ રહ્યો હતો સો વર્ષ પૂરા થયા, એટલે તે સ્ત્રીએ માસના પિંડાને જન્મ આપ્યો, ત્યારે તે માસપિંડ જેઈ શિવનું ધ્યાન કરી તે વારવાર ઊંચેથી રડવા લાગી પછી શકર બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરી તેની પાસે ગયા અને તેમણે પેલા માસપિંડના સાઠ હજાર વિભાગ કર્યા એટલે

* આ અધ્યાયમાં પચોતેર પ્રસંગોથી જગતની ઉત્પત્તિ કહેવાયે. જેને સાંભળવાથી મનુષ્ય યુદ્ધ વિનવાળો થાય છે.

તે બધા મોટા બળવાળા, પરાક્રમી અને ઉનાળાના બપોરના સૂર્યની ક્રાંતિનો તિસ્સાર કરે તેવા (તેજસ્વી) શરીરવાળા પુત્રો થયા, પણ (પાછળથી ઘણે કાળે સગર રાજાના અશ્વમેધનો ધોડો શોધતા) તેઓ કપિલમુનિના શાપથી બળી ભસ્મ થયા તે વાત સાંભળી સગર રાજા રહી પડ્યો અને (અત્યંત શોકાતુર થઈ) ગીચ વનમાં જતો રહ્યો પછી (પોતાના એ સાઠ હજાર ભાઈઓનો ઉદ્ધાર કરવા) અસ મજસે ગંગાને લાવવા માટે તપ કર્યું હતું, પણ એક લાખ વર્ષ સુધી તપ કરી ક્ષણના યોગે તે મરણ પામ્યો હતો અસમજસનો પુત્ર અશુભાન પણ ગંગાને લાવવા માટે એક લાખ વર્ષ સુધી તપ કરી ક્ષણના યોગે મરી ગયો હતો તેનો પુત્ર ભગીરથ મહાભગ વદ્ભક્ત, ઉત્તમ બુદ્ધિવાળો, વૈષ્ણવ, વિષ્ણુનો ભક્ત, ગુણવાન તથા અજસમર હતો તેણે ગંગાને લાવવા એક લાખ વર્ષ સુધી તપ કરી ગ્રીષ્મઋતુના કરોડો સૂર્ય સમાન ક્રાંતિવાળા, બે ભુજવાળા, હાથમાં મુરલી ધારી, કિશોર વયના, ગોવાળ જેવા વેશવાળા, ગોપાલ સુદરીરૂપ, ભક્તો પર કૃપા કરવા રૂપને ધારણ કરનાર, સ્વેચ્છામય, પરબ્રહ્મ, અત્યંત પરિપૂર્ણ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ આદિઓ અને મુનિગણોએ સ્તુતિ કરેલા, નિર્લેપ, સાક્ષીરૂપ, નિર્ગુણ, પ્રકૃતિથી પર, મદ હાસ્યથી પ્રસન્ન મુખવાળા, ભક્તો પર કૃપા કરનાર, અગ્નિશુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરનાર અને રત્નોના દાગીનાથી શણગારેલા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના દર્શન કર્યા તેમના દર્શન કરી રાજા ભગીરથે વારંવાર પ્રણામ કરી તેમની સ્તુતિ કરી અને રોમાંચયુક્ત શરીરે સ્તવન કર્યા પછી પોતાના વશને તારનાર ઈચ્છિત વરદાન મેળવ્યું (કે) 'તારા પૂર્વજોનો ઉદ્ધાર કરવા હું તને ગંગા આપું છું' (એમ તેને વરદાન આપી શ્રીકૃષ્ણે ગંગાને આમ કહ્યું હતું)

શ્રીભગવાન બોલ્યા હે દેવોના ઈન્દ્રિય! સસ્વતીના શાપને લીધે તમે જલદી ભસ્તખડમાં જાઓ અને મારી આત્મથી સગરના સર્વ પુત્રોને પવિત્ર કરો તમારા સ્પર્શશાળા વાયુથી પવિત્ર થશે, મારા જેવી મૂર્તિઓ ધારણ કરતા અને દિવ્ય સ્વભાવેલા તેઓ માત્ર ધામને પામશે વગી દરેક જન્મમાં

કરેલા કર્મોના ભોગોને ઉખેડી કાઢી સર્વ કાળ માટે નીરોગી રહી તેઓ માત્ર પાર્ષદો થશે, કારણ કે મનુષ્યોએ કરોડો જન્મથી જે પાપ કર્યું હોય, તે ભસ્તખડમાં ગંગાના વાયુના સ્પર્શથી નાશ પામે છે એમ વેદમાં સભળાય છે વળી ગંગાદેવીના સ્પર્શથી તથા દર્શનથી તે (વાયુસ્પર્શ) કરતા દસગણુ પુણ્ય થાય છે, અને સામાન્ય દિવસે પણ (સંકપરોક્ત) માત્ર મુસળસ્નાન કરવાથી પણ સો કરોડ જન્મોનું પાપ નાશ પામે છે એમ વેદમાં સભળાય છે બ્રહ્મ હત્યા વગેરે જે કોઈ પાપ જાણી જોઈને કર્યું હોય અને સખ્યાબધ જન્મોમાં જે પાપ એકલા કર્યા હોય તે સધળા મનુષ્યોના પાપો (ગંગામાં) મુસળસ્નાન કરવાથી જ નાશ પામે છે પવિત્ર દિવસે ગંગાસ્નાન કરવાથી જે પુણ્ય થાય છે, તેને વેદો વર્ણવી શકતા નથી, માત્ર શાસ્ત્રાનુસાર તે થોડું જ ક્ષણ વેદો કહે છે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરે દેવો પણ તે સમગ્ર પુણ્ય કહી શકતા નથી હે સુદરિ! સામાન્ય દિવસે પણ સંકપપૂર્વક (તમારામાં) સ્નાન કરવાથી જે ક્ષણ થાય છે, તેને તમે સાંભળી સંકપપૂર્વક સ્નાન કરવાથી (સામાન્ય) મુસળસ્નાન કરતા દસગણુ પુણ્ય થાય છે અને સૂર્યસંક્રાંતિના દિવસે સ્નાન કરવાથી તે કરતા નીસગણુ પુણ્ય થાય છે અમાવાસ્યાના દિવસે સ્નાન કરવાથી પણ તેટલું જ પુણ્ય થાય છે, દક્ષિણાયનના આરભના દિવસે (કર્કસંક્રાંતિમાં સૂર્યનો પ્રવેશ થાય ત્યારે) સ્નાન કરવાથી તે કરતા બેગણુ પુણ્ય થાય છે અને ઉત્તરયણના આરભ સમયે (મકરસંક્રાંતિમાં સૂર્યનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે) સ્નાન કરવાથી તે કરતા દસગણુ પુણ્ય મનુષ્યોને થાય છે ચાતુર્માસની પૂનમે સ્નાન કરવાથી આનંદ ગણુ પુણ્ય થાય છે અને અક્ષયપન્મીના દિવસે સ્નાન કરવાથી પણ તેટલું જ પુણ્ય થાય છે એમ વેદમાં જણાવ્યું છે આ (ઉપર દર્શાવેલા) સમયોમાં સ્નાન કર્યા પછી ઘન કત્વ તે અસાખ્ય પુણ્ય ક્ષણે આપનાર છે અને સામાન્ય દિવસે સ્નાન કરવાથી જે પુણ્ય થાય, તેના કરતા સોગણુ પુણ્ય

— મુત્તસ્નાન એટલે જાતે જ નિઃશય તેમ જાગન-પૂર્વકનું—સંકપપરિત્ત સ્નાન.

ગમીકિનારે દાન કરવાથી થાય છે મન્યતરની પહેલી તિથિયો, યુગની પહેલી તિથિયો, માઘ સુદિ સાતમે, ભીષ્માષ્ટમીયો, અશોઽષ્ટમીયો અને સનનવમીયો સ્નાન કરવાથી પણ તેટલું જ પુણ્ય થાય છે, પણ તમારી દશેરાની પહેલી તિથિયો સ્નાન કરવાથી તે કરતા બેગણુ દુર્લભ પુણ્ય થાય છે દશહરાની દશમના દિવસે સ્નાન કરવાથી, યુગની પહેલી તિથિયો સ્નાન કરવાથી જે ક્ષણ મળે છે, તેટલું ક્ષણ મળે છે ‘દશેરાને પડવે સ્નાન કરવાથી જેટલું પુણ્ય થાય છે, તે કરતા ચારગણુ વારુણીના દિવસે સ્નાન કરવાથી પુણ્ય થાય છે અને મહાવારુણીના દિવસે સ્નાન કરવાથી તો તેના કરતાં બે ચારગણુ પુણ્ય થાય છે ચત્રાદ્રહણના સમયે સ્નાન કરવાથી સામાન્ય દિવસના સ્નાન કરતા કરોડગણુ પુણ્ય થાય છે સૂર્યગ્રહણના સમયે સ્નાન કરવાથી તેના કરતા દશગણુ પુણ્ય થાય છે અને અર્ધોદયકાળે સ્નાન કરવાથી તેના કરતા સોગણુ પુણ્ય થાય છે’ એમ તે બાને (ગંગા-ભગીરથ) આગળ કહી દેવાના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણ બોલતા બધ થયા, એટલે ખોતાની ભકિતથી તમેલી ડોકવાળા ગંગા તેમને કહેવા લાગ્યા

ગંગા બોલ્યા પ્રભો ! પ્રથમ થયેલા સરસ્વતીના શાપથી અને તમારી આજ્ઞાથી, રાજેન્દ્ર ભગીરથના તપથી પ્રેરણાને હમણા જ હું ભરતખંડમા જોકે જાઉં છું, પણ ત્યા પાપી લોકો (મારામા સ્નાન કરી) હરકોઈ પાપો મને આપશે તે કયા ઉપાયથી નાશ પામશે તે તમે કહો, તેમ જ હે દેવેશ્વર ! ભરતખંડમા મારી સ્થિતિ કેટલા ક્ષણ સુધી રહેશે અને વિષ્ણુના તે પરમ પદને હું ક્યારે પામીશ ? હે સર્વના આત્મા ! હે સર્વનું પ્રભો ! મારી જે જે બીજી ઇચ્છાઓ છે, તે તે તમે જાણો જ છો, કેમ કે તમે બધું જાણનાર છો, તો તેના પણ ઉપાય કહો

શ્રીભગવાન બોલ્યા ‘હે દેવાના ઈશ્વર ગંગા ! હું તમારી ઇચ્છા જાણુ છું, તમે પ્રવાહરૂપે થયા હશે, ત્યારે તમારો પતિ લવણસમુદ્ર થશે, તે સમુદ્ર મારા અશરૂપ છે અને તમે લક્ષ્મીસ્વરૂપ છો ચતુર રીતો ચતુર પુરુષ સામેનો સમાગમ પૃથ્વી પર ગુણ

કારી ગણાય છે ભરતખંડમા સરસ્વતી વગેરે જેટલી નદીઓ છે, તેઓમા લવણસમુદ્રને સંલોગકર્ત્રમા તમે જ મુખ્ય થશો હે દેવાના ઈશ્વર ! સરસ્વતીના શાપને લીધે આજથી મારી કલિયુગના પાંચ હજાર વર્ષ સુધી તમારી પૃથ્વી પર સ્થિતિ રહેશે હે દેવ ! તમે સંસાર લોકો નિત્ય એકાતમા સંસાર પુરુષોમા બેઠા સમુદ્રની સાથે સંતિક્રીડા કરશો ભરતખંડમા રહેલા સર્વ મનુષ્યો ભગીરથે કરેલા તમારા સ્તોત્રથી તમે સ્તવશે અને ભકિતથી પૂજશે જે મનુષ્ય કલ્પશાખા મા કહેલા તમારા ધ્યાનથી કાયમ તમારું ધ્યાન કરે તમને પૂજશે, સ્તવશે અને નમશે, તે અશ્વમેધ ક્ષણ પામશે જે મનુષ્ય સેકંડો યોગ્ય દૂરથી પણ ‘ગંગા, ગંગા’ એમ બોલશે, તે સર્વ પાપોથી છુટી જઈ વિષ્ણુલોકમા જશે હજારો પાપીઓના સ્નાનથી તમને જે પાપ લાગુ થશે, તે મૂળ પ્રકૃતિ—ભુવનેશ્વરી ના ભકતના સ્પર્શથી જ નાશ પામશે હજારો પાપીઓના મુઠદાનો સ્પર્શ થવાથી તમારામા જે પાપ લાગુ થશે, તે ભુવનેશ્વરીના મંત્રની ઉપાસના કરનાર ભકતના સ્નાનથી નાશ પામશે હે કયાણિ ! (ત્યા ભુવનેશ્વરીના ભકતો વસતા હશે,) ત્યા જ તમે સરસ્વતી વગેરે ગ્રોધ નદીઓની સાથે રહેશો અને પાપનો ત્યાગ કરશો ત્યા ભગવતી ભુવનેશ્વરીના ગુણોનું દીર્ઘત ધ્યાન થાય છે, તે સ્થળ તરત જ તીર્થરૂપ થાય છે, જેથી તે સ્થળના રજકણોનો પણ માત્ર સ્પર્શ થવાથી જ પાપી પવિત્ર થાય છે એટલું જ નહિ, પણ તે સ્થળના જેટલા રજકણોનો સ્પર્શ કર્યો હોય, તેટલા વર્ષો સુધી તે અવશ્ય દેવીના લોકમા વસે છે જે મનુષ્યો મારા નામસ્મરણપૂર્વક અને જ્ઞાનાર્થક તમારામા પ્રાણનો ત્યાગ કરશે, તેઓ વિષ્ણુના પદને પામશે અને ત્યા લાખા ક્ષણ સુધી વિષ્ણુના ઉત્તમ પાર્ષદે થશે એટલું જ નહિ, પણ તેઓ પ્રાકૃતિક પ્રલયને જશે અને જે મનુષ્ય પુષ્કળ પુણ્યથી તમારામા મરણ પામેલા તેમના શબને તમારામા નાખશે, તે પણ વૈકુઠમા જશે અને ત્યા (બ્રહ્માના) દિવસની સ્થિતિ સુધી તેની સ્થિતિ થશે, અને જેના શબનો તમારામા સ્થિતિ થશે તેને પણ અનંક દેવો આપી તેના કર્મો ભોગવાવીને હું મારા સારૂ અપોશ

— જામ કમી નુચવે છે, કે પૃથ્વી પર માત્ર પતિ કોણુ થશે, એ હું હમને પૂછી સંકળી નથી, તે જુઝ તમે કહે

અને મારો પાર્ષદ કરીશ અગ્નીની પણ તમારા જળનો સ્પર્શ કરી જે પ્રાણત્યાગ કરશે, તો તેને પણ હું મારા સમાન લોક આપીશ અને મારો પાર્ષદ કરીશ જે મનુષ્ય બીજે સ્થળે પણ (જેવા-તેવા) તમારા નામસ્મરણપૂર્વક પ્રાણ ત્યજશે, તેને યજ્ઞાની ઉંમર સુધી હું મારા સમાન લોક આપીશ, પણ જેણે (ભક્તિથી) તમારા નામસ્મરણપૂર્વક બીજે સ્થળે પ્રાણ ત્યજ્યા હશે, તેને હું અસાખ્ય પ્રાકૃતિક પ્રલય સુધી માત્ર સારૂપ્ય આપીશ એટલું જ નહિ, પણ તે મનુષ્ય ઉત્તમ માણેકથી બનાવેલા વિમાનના બેસી મારા પાર્ષદ સાથે તરત જ ગોલોકને પામશે અને અવશ્ય મારા જેવો થશે જેઓ મારા (ગોપાન-સુદરીતા) મંત્રની ઉપાસના કરે છે અને કાયમ મારું નેવેઢ જમે છે, તેઓનું તો તીર્થમા કે અનીર્નમા પણ મરણ થવામા કંઈ જ ફરક નથી, કેમ કે તેવો મારો ભક્ત તો (આપોઆપ જ પવિત્ર હોઈ) લીલા-માત્રમા ત્રણ જગતને પવિત્ર કરવા સમર્થ છે એવા મારા ભક્તો ઉત્તમ માણેકથી બનેલા વિમાનના બેસી ગોલોકને પામે છે એટલું જ નહિ, પણ એમના જે સગાસબથી મારા ભક્ત હોય છે, તેઓ તથા તેમના પશુઓ વગેરે પણ સ્ત્રનોમા વિમાનના બેસી અતિ દુર્લભ ગોલોકને પામે છે હે સતિ! જ્ઞાનને લીધે જીવન્મુક્ત થયેલા જ્ઞાનીઓ ન્યા ન્યા મરે છે, ત્યા ત્યા મારી ભક્તિના સામીપ્યથી જ તેઓ પવિત્ર થયા હોય છે ' (એટલે તેઓ માટે કંઈ જ વિશેષ નથી, એમ ગગાને કહી વિષ્ણુ ભગવાને ભગીરથને કહ્યું, કે) 'હવે આ ગગાની તમે ભક્તિથી સ્તુતિ કરો અને પૂજા કરો' પછી ભગીરથે કૌયુમી નામની વેદશાખામા કહેલ ધ્યાનપૂંક સ્તોત્રથી વારંવાર તે ગગાની સ્તુતિ કરી અને ભક્તિથી પૂજા કરી પછી ભગીરથ તથા ગગાએ ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને પ્રણામ કર્યા અને પછી તે ભગવાન ત્યાથી અદૃશ્ય થયા હતા

નારદે પૂછ્યું હે વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ! કયા ધ્યાનથી, કયા સ્તોત્રથી અને કયા પૂજાક્રમથી સજ્જ ભગીરથે ગગાની પૂજા કરી હતી તે કહો

શ્રી નારાયણ બોલ્યા સ્નાન કરે બોયેલા બે

વસો પહેરી, નિત્યક્રિયા કરીને સાવધાન થયેલા મનુષ્યે ભક્તિપૂર્વક ગણપતિ, સૂર્ય, અગ્નિ, વિષ્ણુ શકર તથા દુર્ગા-આ છ દેવોનું પૂજન કરવું, કેમ કે એ દેવોનું પૂજન કરીને મનુષ્ય (બીજું મુખ્ય) પૂજનનો અધિકારી થઈ શકે છે વિદ્વેતના નાશ માટે ગણેશનું, આરોગ્ય માટે સૂર્યનું, પવિત્રતા માટે અગ્નિનું, લક્ષ્મી માટે વિષ્ણુનું, જ્ઞાન માટે શકરનું અને મુક્તિની સિદ્ધિ માટે દુર્ગાદેવીનું પૂજન મનુષ્યે કરવું નિષ્કળ્યે. માટે એ છયે દેવોનું પૂજન કરી વિદ્વાન મનુષ્ય સર્વ કંઈ પામે છે-નહિ તો વિપરીત ક્ષણ મળે છે. હે નારદ! ભગીરથે આવા ધ્યાનથી ગગાનું ધ્યાન કર્યું હતું તે સાબળે ૧-૭૧

સંપૂર્ણતોલમેત્ પ્રાજ્ઞો વિપરીતમનોડ્યથા ।

દષ્ટ્યાવનેન ધ્યાનેન લક્ષ્યાન શ્વપ્તુ નારદ ॥ ૭૫ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમ્મહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૨ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો*

ગંગાનું ધ્યાન-સ્તોત્ર વગેરે

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

ધ્યાનં ચ કણ્વશાસ્ત્રોક્તં સર્વપાપમળાશ્નનમ્ ।

શ્વેતપદ્મચરણમા ગદ્ધા પાપમળાશ્નિનીમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા સર્વ પાપોનો નાશ કરનારુ ગગાનું ધ્યાન કણ્વશાસ્ત્રમા કહ્યું છે, કે 'ધોળા કમળના વર્ણ જેવી કાલિવાળા, પાપનો નાશ કરનારા, શ્રીકૃષ્ણના શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલા, શ્રીકૃષ્ણ સમાન, ઉત્તમ સતી, અગ્નિશુદ્ધ વસ્ત્રો ધારણ કરનારા, સ્ત્રનોના શણગારથી શણગારેલા, શરદ સ્વરૂપના સેકડો પૂર્ણ ચટ્ટોના જેવી ઉન્નતજળ રોલા ધારણ કરતા, સર્વશ્રેષ્ઠ, મદ હાસ્યથી પ્રસન્ન મુખવાળા, નિરતર સ્થિર યૌવન વાળા, નારાયણને પ્રિય, શાન્ત, નારાયણના સીલામય-વાળા, માલતીની માળાથી ગૂંથેલા કંથપાશ ધારણ કરતા, ચંદનના આદલાઓ સંદિત સુદર સિંદૂરનો આદલા ધારણ કરતા, અનેક ચિત્રો સંદિત કસ્તૂરીની અર્ચાને

* ન્યા ન્યાવાચ સંધાનુષ્ઠાનમ્ અભાશો ઉત્પન્ન વરેણ ગંગા પ્રથમ ગા-કર્મ્ય ઉત્પન્ન થઈ, એ કથા અગમ્યઅશી અધિકૃત્યે કંઠાયે.

ગાલ પર ધારણુ કરતા, પાકા ધિલોદ્ધનો તિસ્કાર કરતા ઉતામ હોઠને ધારણુ કરતા, મોતીચોની પકિતની ક્રિતિને હરી લેતી દાતની પકિતથી મનને આનંદ પમાડતા, સુંદર મુખ, નેત્રો તથા કટાક્ષોવાળા, મનોહર કહણુ ખીલા જેવા બે સ્તનને ધારણુ કરતા, મોટી કેદના પાછલા ભાગવાળા, ક્રિંદન કેળતા સ્તભોને નિંદની બે સાથળોની શોભાવાળા, સ્થળકમળની ક્રાંતિ હરી લેતા બંને ચરણુ સુધી વચ્ચોવાળા, સ્તનોની પાટુકા ધારણુ કરતા, કેસરથી અર્ચેલા અને અબતો લગાવેલા બંને ચરણોવાળા, દેવોના-ઇદ્રોના મુકુટ પર શ્વેલા, કૃતપત્નકોના પુષ્પોના સ્સના કણ્ણોથી લાલ ચરણોવાળા, દેવો, સિદ્ધો તથા મુનીન્દ્રોએ સદા અર્પણુ કરેલ અર્ધ્યયુક્ત ચરણોવાળા, તપસ્વીઓના મસ્તકોટરૂપી ભમરાઓની પકિતથી યુક્ત ચરણોવાળા, મુમુક્ષુઓને મુક્તિ આપનાર તથા કામીઓને સર્વ ભોગો આપનાર ચરણોવાળા, સર્વોત્તમ, સર્વોચ્ચ વરદાન આપનારા, ભકતો પર કૃપા કરનારા તથા શ્રીવિષ્ણુપદ આપનારા સતી વિષ્ણુપદી ગંગાજીને હું ભજુ છું ' આવા ધ્યાનથી પરમ પવિત્ર ગંગાનું ધ્યાન કરી, હે નારદ! આસન, પાદ, અર્ચો, સ્નાનચૂર્ણ, વિનયન, ધૂપ, દીપ, નેવેલ, તામ્બૂલ, શીતળ જળ, વન્ન, આભાપણુ, પુષ્પ, ચંદન આચમન અને મનોહર શય્યા—આ સોળ ઉપચારો અર્પણુ કરી ભકિતથી પૂજન કરવું અને બે હાથ ભેડી સ્તુતિ કરીને પ્રણામ કરવા એમ પૂજન કરીને મનુષ્ય આશ્વ મેધુ ક્ષ પામે છે

નારદે કહ્યું 'હે દેવોના ઈશ્વર! હે લક્ષ્મીના પતિ! હે જગતના સ્વામિ! હે વિષ્ણુ! પાપોનો નાશ કરનાર અને પુણ્યકારક ગંગાસ્તોત્ર સાંભળવા હું ઈચ્છુ છું

શ્રીનારાયણુ ખેલ્યા હે નારદ! પાપનો નાશ કરનાર અને પુણ્યકારક ગંગાસ્તોત્ર હું કહુ છું, તે સાંભળો ગિવના સંગીતથી ભ્રાહ્મ પામેલા, ગીરૂષ્ણના ગગધી જન્મેલા અને રાધાના અગગસથી યુક્ત ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું સૃષ્ટિના આદિ કાળે ગોલોકમા રાસમહાન વિષે શકરની સમીપ જન્મેલા ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું ક્રાંતિકી પૂનમે ગોપ—ગોપીઓથી

વ્યાસ પવિત્ર રાધામહોત્સવમા જન્મેલા ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું કરોડ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી લાખોગણુ હોઈ ગોલોકને વીંટાઈ વળેલા ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું સાઠ લાખ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી ચારગણુ હોઈ વૈકુંઠમા વીંટાઈ વળેલા ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું ત્રીસ લાખ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી પાચગણુ હોઈ બ્રહ્મલોકને જે વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું ત્રીસ લાખ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી પાચગણુ હોઈ શિવલોકમા જે વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું લાખ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી સાતગણુ હોઈ ધ્રુવલોકમા જે વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું લાખ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી પાચગણુ હોઈ ચંદ્રલોકમા જે વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું સાઠ હજાર યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી દશગણુ જે સૂર્યલોકમા વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું લાખ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી પાચગણુ જે તપોલોકમા વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું હજાર યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી દસગણુ જે જનલોકમા વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું દસ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી પાચગણુ જે મહલોકમા વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું હજાર યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી સો ગણુ જે દેલાસમા વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું સો યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી દસગણુ જે મહાકિની ઇદ્રલોકમા વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું પાતાલમા દસ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી દસગણુ જે ભોગવતી નામે છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું પૃથ્વી પર માત્ર એક ક્ષેત્ર વિસ્તારવાળા અને કોઈ કોઈ સ્થળે ફીણુ થયેલા જે અલકનાદા કહેવાય છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું સત્યુગમા જે દંધ જેવા વર્ણવાળા, ત્રેતાયુગમા ચંદ્ર જેવા વર્ણવાળા અને દ્વાપરયુગમા

ચાદન જેવી ક્રતિવાળા જે હોય છે, તે ગંગાને હુ પ્રણામ કરુ છુ કસિયુગમા જળ જેવા વર્ણવાળા જે (ભરતખંડ સિવાય) ખીજી પૃથ્વી પર દુર્લભ છે અને સ્વર્ગમા જે ક્રાયમ દૂધ જેવા વર્ણવાળા છે, તે ગંગાને હુ પ્રણામ કરુ છુ, જેમના જળના (એક જ) કણનો સ્પર્શ થતા જે પાપીઓને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને કરોડો જન્મોથી એકડા કરેલા બ્રહ્મહત્યા વગેરે પાપો બળી નશ છે 'હે નારદ! એમ ગંગાસ્તોત્ર ના એકવીસ શ્લોકો કહ્યા જે મનુષ્ય દેવોના ઈશ્વરી ગંગાનું ભક્તિથી પૂજન કરી પાપનો નાશ કરનાર અને પુણ્યના જીવનરૂપ હોઈ ઉત્તમ આ સ્તોત્રનો નિત્ય પાઠ કરે છે, તે નિત્ય અશ્વમેધનું કૃણ પામે છે એમા સશય નથી (આ સ્તોત્રનો પાઠ કરવાથી) પુત્ર વિનાનો પુત્ર પામે, સ્ત્રી વિનાનો સ્ત્રી પામે, રોગી રોગથી મુક્ત થાય અને બધાયેલો બધનથી અવશ્ય છૂટે છે અસ્પષ્ટ કીર્તિવાળો મૂર્ખ હોય તે પણ ઉત્તમ યશવાળો પઠિત થાય વળી જે મનુષ્ય પ્રાતઃકાળ મા ઊઠી આ શુભ ગંગાસ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, તેને જે દુષ્ટ સ્વપ્ન આવ્યું હોય તોપણ તે શુભ થાય છે અને ગંગાના સ્નાનનું કૃણ પામે છે

શ્રીનારાયણ બોલ્યા ઉપર કહેલા સ્તોત્રથી ગંગાની સ્તુતિ કરીને ભગીરથ તેને સાથે લઈ ન્યા સગરના પુત્રો નારા પામ્યા હતા ત્યા ગયો હતો એટલે તરત જ ગંગાના સ્પર્શવાળા વાયુથી પવિન થઈ તેઓ વૈકુંઠમા ગયા હતા એમ ગંગાને ભગીરથે (પૃથ્વી પર) આણી હતી, તેથી તે 'ભાગીરથી' કહેવાય છે. આમ ગંગાનું સર્વ ઉત્તમ આખ્યાન કહ્યું, જે પુણ્યદાયી, મોક્ષ આપનાર તથા સારરૂપ છે હવે બીજું વધારે શુ સાંભળવા તમે ઈચ્છો છો?

નારદે પૂછ્યું જગતને પવિત્ર કરનાર ગંગા કયે સ્થળે, કયા પ્રકારે ત્રિપથગા (ત્રણ માર્ગે) વહેતા? થયા છે, તે સર્વ હે પ્રભો! તમે મને કહો વળી જે જે લોકો ત્યા રહે છે, તે તે લોકોએ તેવું કયું ઉત્તમ કર્મ કર્યું હશે, એ સર્વ વિસ્તારથી કહેવા તમે ચોચા દો

શ્રીનારાયણ બોલ્યા 'કીર્તિંક્રી પૂતમના દિવસે (ગોવોદમા) સંધાનો ઉત્તમ મહોત્સવ કસ્ય છે તેમા એક મમમે સંધાની પૂજન કરી શ્રીકૃષ્ણ સસમજળમા

રહ્યા હતા અને શ્રીકૃષ્ણે પૂજેલા તે સંધાનું પૂજન કરી હર્ષ પામેલા મનવાળા બ્રહ્માદિ સર્વ દેવો તથા સૌનાક આદિ ઋષિઓ પણ ત્યા ઊભા હતા, એ સમયે શ્રીકૃષ્ણ સખધી સગીતશાસ્ત્રના અધિષ્ઠાત્રી સરસ્વતી વીણા સાથે સુદર તાલથી મનોહર રીતે ગાવા લાગ્યા, ત્યારે પ્રસન્ન થઈ બ્રહ્માએ તે સરસ્વતીને ઉત્તમ માણેકનો હાર આપ્યો શિવે સર્વ મણિઓમા ઉત્તમ હોઈ બ્રહ્માડેમા દુર્લભ મણિ આપ્યો, શ્રીકૃષ્ણે સર્વ સ્તનોથી શ્રેષ્ઠ ઉત્તમ ક્રૌંસ્તુભમણિ આપ્યો, રાધિકાએ અમૂલ્ય સ્તનોની રચનાવાળો શ્રેષ્ઠ હાર આપ્યો ભગવાન શ્રીનારાયણે મનોહર માળા આપી લક્ષ્મીએ અમૂલ્ય સ્તનોથી જડેલું સોનાનું કુડળ આપ્યું વિષ્ણુ માયા ભગવતી મૂળપ્રકૃતિ, નારાયણી તથા ઈશાના કહેવાતા દુર્ગાદેવીએ અતિ દુર્લભ પરમાત્માની ભક્તિ આપી ધર્મે ધર્મબુદ્ધિ તથા સસારમા મોઢે યશ આપ્યો અગ્નિએ પોતાનામા શુદ્ધ કરેલું વસ્ત્ર આપ્યું અને વાયુએ મણિના ઝાંઝરે આપ્યા એ વેળા બ્રહ્માએ વારવાર પ્રેરેલા શકર રાસેલાસવાળું શ્રી કૃષ્ણનું સગીત ગાવા લાગ્યા ત્યારે સર્વ દેવો ચિનમા ચીતરેલી પૂતળીઓની પેઠે મોહ પામ્યા પછી મહાકથે ભાતમા આવી તેઓએ સસમજળમા સર્વ સ્થળને જળથી વ્યાપ્ત અને સંધાકૃષ્ણરહિત જ્નેધુ પછી સર્વ ગોવાળો, ગોપીઓ, દેવો તથા બ્રાહ્મણો અતિ ઉચ્ચ સ્વરે રડવા લાગ્યા, ત્યારે બ્રહ્માએ ધ્યાનથી સર્વ જાણી લીધું કે 'સંધા સહિત શ્રીકૃષ્ણ સસરૂપ થઈ ગયા છે અને (લોકોનો ઉદ્ધાર કરવા) શ્રેષ્ઠ તીર્થરૂપ થયા છે પછી બ્રહ્મા આદિ સર્વ પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા કે 'હે પ્રભો! પોતાની મૂર્તિના અમને દર્શન આપો અને એ જ ઈચ્છિત તમે અમને આપો' એવામા તે સ્થળે શરીર વગરની (આત્મા)-વાણી થઈ અને અત્યંત સ્પષ્ટ તથા મધુરતાવાળી તે વાણીને બધાએ સાંભળી, કે, 'માત્ર તથા આ સંધાના દેહથી તમારે શુ કામ છે? માત્ર મત્રથી પવિન થયેલા સર્વ મનુષ્યો, મનુષ્યો તથા વૈષ્ણવગુનિઓ માત્ર દર્શન કરવા માત્ર સ્થાનોમા આવશે હે મોટા દેવો! જો તમે મારી મૂર્તિને અત્યંત સ્પષ્ટ જોવા ઈચ્છતા હો, તો શકર માત્ર આ વાક્યનું પાલન

કરે અને હે બ્રહ્મા ! તમે પોતે જગતના ગુરુ શકરને
વેદોના અગરૂપ, અતિ મનોહર, સર્વ ઇષ્ટ કૃણ આપ
નાર, અપૂર્વ મનોના સમૂહોથી યુક્ત અને સ્તોનો,
ધ્યાનના સમૂહો તથા પૂજાવિધિના ક્રમોવાળુ સર્વોત્તમ
('સાત્વત તત્ત્વ' નામનું) એક શાસ્ત્ર સ્થવાની આજ્ઞા
કરો અને મારા મનો, કવચો તથા સ્તોત્રોથી યુક્ત
શાસ્ત્રને કાળજીથી એવા પ્રકારે ગુપ્ત ગપ્તો કે જેથી
(મારી ઉપાસનાના મનો મેળવવા મુશ્કેલ થતા)
લોકો આશયી વિમુખ થાય હજારો તથા સેકડોમા
માત્ર એકાદ જ મનુષ્ય મારા મનોનો ભલે ઉપાસક
થાય, પણ (હું કહું છું તેમ તે શાસ્ત્ર સ્થોત્રો) તેને
ને ગુપ્ત રાખવામા નહિ આવે, તો મારા મનોથી
પવિત્ર થઈ સર્વ લોકો મારા પદને પામશે, અને
બધાય જે ગોલોકવાસી થશે, તો બ્રહ્માનું સર્વ બ્રહ્માડ
(ઉન્નત થતા) નિષ્કેળ થશે દરેક સુધિમા સારિત્વક
આદિ ભેદથી પાત્ર પ્રકારના મનુષ્યો ઉત્પન્ન કરવા
યોગ્ય છે જેથી તેમના કેટલાક પૃથ્વી પર રહે અને
કેટલાક (જુદા જુદા) સ્વર્ગમા રહે આ મારુ
વચન પાળવાને મહાદેવ દેવોની સભામા અતિદૃઢ
પ્રતિજ્ઞા જે કરે, તો તરત જ મારી મૂર્તિના દર્શન
થશે ' એમ આમશમા કહી સનાતન ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણ જોલતા બધ થયા તે સાબળી જગતના
સ્થાપક બ્રહ્માએ હર્ષથી શકરને તેમ કહ્યા કહ્યું એટલે
શાંતિઓમા શેષ હોઈ જ્ઞાનતા ઈશ્વર શકર પાદ્માનું
વચન સાબળી હાથમા ગંગાજળ લઈ સોગદપૂર્વક
આવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે, ' વિષ્ણુઆચારા મનોના સમૂહથી
યુક્ત અને વેદોના સારરૂપ ઉત્તમ શાસ્ત્ર હુ સ્વીકૃત
જે મનુષ્ય પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવા (આ રીતે)
ગંગાજળનો સ્પર્શ કરી પત્તીથી જે તે ખોટું જોલશે,
તો બ્રહ્માનું જન્મ ન્યા સુધી રહે છે, ત્યા સુધી તે
કાલસૂત્ર નામના નરકમા ' જરો ' હે નારદ ! ગોલોકમા
દેવોની મન્ના વચ્ચે રાકડે એમ કહ્યું, એટલે ચંદ્રા
સંપિત શ્રીકૃષ્ણ ત્યા પ્રગટ થયા પછી તેમને જેઈ
આત્યંત હર્ષ પામેલા દેવો પુરુષોત્તમની સ્તુતિ કરવા
લાગ્યા અને પન્મનાદથી પૂર્ણ થઈ ફરી ઉત્તમ
કરમ લાગ્યા પત્તી કે ઘડ કાગે ભગવાન રાકડે મુક્તિ મે
પ્રકાર કરે ' સાત્વત તત્ત્વ' નામનું શાસ્ત્ર રચ્યું

એમ આત્યંત દુર્લભ અને સારી રીતે ગુપ્ત રાખવા
યોગ્ય સર્વ વૃત્તાંત તમને કહ્યું તે જ શ્રીકૃષ્ણ
(મહાદેવના સંગીતથી રસરૂપ બની) ગોલોકમા
ઉત્પન્ન થયેલી ગંગારૂપ થયા છે, એમ રાધા કૃષ્ણના
અગમી જન્મેલી હોઈ ભોગ તથા મોક્ષરૂપ ફળો
આપતી તે ગંગાને શ્રીકૃષ્ણ નૃપમાત્માએ કેર કેર
સ્થાપી છે, જેથી શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપ હોઈ સર્વશ્રેષ્ઠ તે
ગંગા સર્વ બ્રહ્માકેમા પૂર્ણ છે ૧-૭૯

રાધાદૃષ્ટાન્નસમૂના મુક્તિમુક્તિફલપ્રદા ।
સ્થાને સ્થાને સ્થાપિતા સા હ્રુણેત પરમાત્મા ॥
હૃણસ્વરૂપા પરમા સર્વભ્રાજ્ઞપૂજિતા ॥ ૫૧ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ
વિષે અધ્યાય ૧૨ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૩ મો⁺

ગંધારું વૃત્તાંત (ચાહું)

નારદ ઉવાચ

કલે પશ્વલક્ષ્મ્યાન્વે સમતીતે સુરેશ્વર ।

ક ગતા સા મહાભાગ તન્મે ક્યાપ્યાનુમદેહિ ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યું હે દેવોના ઈશ્વર ! કલિમુગ્ધ
પાત્ર હમર વર્ષા જશે, ત્યારે તે ગંગા ક્યા જશે
હે મહાભાગ ! તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છે

શ્રીનારાયણ જોલ્યા ઈશ્વરની હિંદુઓ સંક
સ્વતીનો શાપ થવાને લીધે ભરતખડમા આવોને
ગંગા ફરી શાપના અતે વૈકુઠમા જ જશે હે નારદ !
સસ્તવતી પણ (શાપના અતે) ભરતખડ છોડી
વૈકુઠમા જશે અને પદ્માવતી નદીરૂપ થયેલા લક્ષ્મી
તથા ગંગા પણ તે જ પ્રમાણે વૈકુઠમા જશે હે
નારદ ! ગંગા, સસ્તવતી અને લક્ષ્મી આ ત્રણે વિષ્ણુની
સ્ત્રીઓ છે અને તુલસી સંપિત ચાર સ્ત્રીઓ વેદમા
કહી છે

નારદે પૂછ્યું હે મુનિગોષ્ઠ ! ક્યા ઉપાધતી તે
નગાદેવી વિષ્ણુના ચરણકમળથી ઉત્પન્ન થયા હતા,
બ્રહ્માના કમ્બરૂપા કેરી રીતે રવા, મિત્રો પ્રિયા
કેમ થયા અને નારાયણ ત્રિ પ્રિયા કેમ થયા ? કહો !

+ આ નિષ્ણવર્ધ એકાદને છાંદસ આત્યંત ના
નારાયણની પ્રિય થઈ, ને ક્યા વિસ્તારથી કહેવે.

ક્યા પ્રકારે એ થયું તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છો
 શ્રીનારાયણે યોગ્યા પૂર્વે ગોલોકમાં જે સ્થ
 રૂપ ગંગા થયા હતા, તે તો સંધાકૃષ્ણના અગથી જ
 ઉત્પન્ન થયેલા હોઈ તેમના અશરૂપ છે, તેથી
 તેમના સ્વરૂપ જ ગણાય છે, એ સ્વરૂપ(જળ)ના
 આધિષ્ઠાત્રી જે દેવી છે, તે રૂપથી પૃથ્વી પર અનુપમ
 હોઈ નવા યૌવનવાળા, સર્વ શણગારેથી શણગારેલા,
 શરદ્દન્તુતા બપોર વખતના કમળ જેવા મુખવાળા,
 મદહાસ્ય સહિત, અતિ મનોહર તપેલા સૌનાના વર્ણ
 જેવી ક્રિતિવાળા, શરદ્દન્તુતા ચદ્ર સમાન પ્રભાવવાળા,
 ચળકતી ક્રિતિવાળા, અત્યંત ઉત્તમ અને સ્નેહયુક્ત,
 શુદ્ધ સત્વગુણસ્વરૂપ, અતિ પુષ્ટ અને કઠણ કેંડના
 પાછલા ભાગવાળા, ઉત્તમ એ ભાગો સાથે બધ
 બેસતા વસ્ત્રવાળા, પુષ્ટ, ઊંચા, અતિ કઠિન અને
 બસાબસ ગોળ બે સ્તનને ધારણ કરતા, અતિ સુદર
 નેત્રોવાળા, સુદર કટાક્ષોવાળા, અત્યંત વાકો અને
 માલતીની માળાથી ગૂંથેલા સુદર કેશપાશ ધારણ
 કરતા, ચંદનના આદલાઓ સહિત મનોહર સિદ્ધરનો
 આદલો ધારણ કરતા, કસ્તૂરીની અર્ચાવાળા અને
 સુદર બે ગાલવાળા, બપોરિયાના પુષ્પ જેવા આકારનો
 સુદર નીચલો હોઠ ધારણ કરતા, પાકા દાડમના બી
 જેવી દાતની પકિતથી ઉન્નવળ અને નેકાવાળા બે
 અગ્નિશુદ્ધ વસ્ત્રોને ધારણ કરે છે તે દેવી (પ્રથમ
 તે સસમાથી નીકળીને) કામનાયુક્ત હોઈ ઘણા શરમાઈ
 ને શ્રીકૃષ્ણ પાસે ઊભા હતા અને વસ્ત્રોથી મુખ
 ઢાકીને પલકારા વિનાના બેય નેત્રો વડે શ્રીકૃષ્ણના
 મુખને ચોકધારા આનંદથી જોઈ રહ્યા હતા, કેમ કે
 હર્ષથી પ્રદુઃલ મુખકમળવાળા તે દેવી શ્રીકૃષ્ણનો
 નવો સમાગમ ઇચ્છતા હતા અને પ્રભુના રૂપથી
 મોહિત થઈ રોમાચિત શરીરવાળા થયા હતા એવામા
 ત્યા રહેલા સધાજી, ત્રીસ કરોડ ગોપીઓથી યુક્ત
 અને કરોડો ચદ્ર સમાન ક્રિતિવાળા હોઈ કોપથી
 લાલ-નોળ મુખવાળા તથા લાલ કમળ જેવા નેત્રો
 વાળા થયા પીળા ચપાના પુષ્પના જેવી ક્રિતિવાળા,
 મોટા લાથીની પેટે ધીમા ધીમા ચાલતા, અમૂલ્ય
 સ્ત્રોથી બનાવેલા અનેક જાતના શણગારેથી શણ
 ગારેલા, અમૂલ્ય સ્ત્રોથી જડેલા હોઈ અમૂલ્ય તથા

અગ્નિમા જ શુદ્ધ થઈ શકે એવા નેકાવાળા બે પીળા
 વસ્ત્રો ધારણ કરતા અને સ્થળકમળની શોભાને હરી
 લેનાર, કોમળ, સારી રીતે રંગેલ તથા શ્રીકૃષ્ણે અર્પણ
 કરેલ અર્ધવાળા ચરણકમળને મૂકતા એ સંધા
 ઉત્તમ માણેકથી બનાવેલા વિમાનમાથી ઊતરી ઋષિઓ
 દ્વારા ધોળા ચામરોના વાયુથી સેવાતા, ચંદનયુક્ત
 કસ્તૂરીના આદલાઓ સાથે હોઈ પ્રદીપ્ત દીપની ક્રિતિ
 જેવા આકારવાળા સુશોભિત સિદ્ધરના આદલાને લલા
 ટમા સેચાની નીચેના ઉન્નવળ ભાગમા ધારણ કરતા,
 કપવૃક્ષના પુષ્પોની માળા સહિત અત્યંત સુદર
 વાકો કેશપાશ કપાવતા અને અત્યંત સુદર રંગવાળા
 હોઠને ચીપથી ફરકાવતા, શ્રીકૃષ્ણની પાસ જઈ
 ઉત્તમ સ્ત્રોના સિદ્ધાસન પર બેઠા એ વેળા તે વિષ્ણુ-
 પ્રિયા સખીઓના સમૂહોથી ચારેબાજુ લીટાયા હતા
 તેમને જોઈ લગાર હસતા શ્રીકૃષ્ણ આવેશ તથા
 આદરપૂર્વક મધુર વાક્યોથી યોલાવી ઊભા થયા
 અત્યંત તાસ પામેલા ઓવાળિયા પણ પોતાની ડોક
 નમાવી તેમને પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને ભકિતથી
 તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા પરમેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ પણ
 સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને ગંગાજી પણ ચોકદમ
 ઊભા થઈ ઘણી જ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, તેમ જ
 ભય પામી અત્યંત વિનયથી કુશળ પૂછવા લાગ્યા
 તે સમયે નીચેના ભાગમા ઊભેલા, તાસ પામેલા,
 સુકામેલા કંઠ, હોઠ અને તાળવાવાળા તે ગંગાજી
 શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળમા ધ્યાન ધરી તેમને શરણા-
 ધીન થયા હતા, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે પોતાના હૃદયકમળમા
 રહેલા અને ભય પામેલા તેમ જ અભયદાન આપ્યું
 હતું જેથી સર્વેશ્વરના એ વરદાનને લીધે તે સ્થિર
 ચિત્તાવાળા થયા હતા, પછી ઉંચા સિદ્ધાસન પર બેઠેલા
 સધાજીને તે ગંગા આમ જ્ઞેવા લાગ્યા, તો અત્યંત
 સ્નિગ્ધ, બ્રહ્મતેજથી પ્રત્વલિત છતાં સુખેથી જોઈ
 શકાય એવા અસપ્થ બ્રહ્માઓના કર્તા, આદિસૃષ્ટિથી
 પણ સનાતની, સદાય પ્યાર વર્ષના, ક્યા જેવા નવ-
 યૌવનવાળા, રૂપ તથા ગુણો વડે સર્વ વિશ્વોમા ઉપમા-
 રહિત, શાન્ત, સુદર, અનંત, આદિ—અતરહિત,
 સતી, શુભ, અત્યંત કલ્યાણકારી, સ્વામીના સોભાગ્ય-
 વાળા, સૌંદર્યના સુદરી, સર્વ સુદર સુદરીઓમા શ્રેષ્ઠ,

શ્રીકૃષ્ણના અર્ધ અગરૂપ, તેજ, વડ તથા ક્રાંતિથી શ્રીકૃષ્ણ સમાન, લક્ષ્મીએ તથા લક્ષ્મીના પતિએ પૂજેલા, શ્રીકૃષ્ણની મલાને પોતાની ક્રાંતિથી ઢાંકી દેતા, અત્યંત તેજસ્વી સખીએ આપેલુ દુહીભ તાપુલ ખાતા, જન્મસ્થિત, સર્વના માતા, ધન્ય, માન્ય, માનવાળા, શ્રીકૃષ્ણના પ્રાણના આધિષ્ઠત્રી દેવી, શ્રીકૃષ્ણને પ્રાણ કરતા પણ વધારે પ્રિય સ્મણ કરનાર અને રક્તના ઈશ્વરી તે સંધાને જોઈ દેવોના ઈશ્વરી ગંગા તૃપ્તિ ન પામ્યા—પલ્લવસ્થિત નેત્રો વડે તેમને જોઈ જ નહા હે નારદમુનિ! એ વખતે શાંત, વિનયી અને મદલાસ્યયુક્ત તે સંધાજીએ મધુર વાણીથી શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું

સંધા યોગ્યા હે પ્રાણેશ્વર! આ કઈ કલ્યાણી સ્ત્રી મદલાસ્યયુક્ત તમારૂં મુખને મદલાસ્યપૂર્વક જોતી તમારો પાસે ઊભી છે? વાક્ય નેત્રોવાળી તે સ્ત્રી ક્રમ સ્થિત જપ્ત છે, તમારૂં રૂપથી સેમાચિત સરોરવાળી યદ્ય મૂર્ધ્ન પામે છે અને વચ્ચે વડે મુખ ઢાંકી વારવાર જોયા કરે છે સદા મદલાસ્ય કરતા તમે પણ તેને જોઈ ક્રમનાવાળા થયા છો! હું છું હું છું છતાં ગોપીના આવી દુઃખ વૃત્તિ કેમ થઈ? તમે જ આપુ ખતપ વર્તન વારવાર કરો છો, છતાં પ્રેમને લીધે હું ક્ષમા કરું છું, કેમ કે સ્ત્રીજાતિ સ્નેહાળ મનવાળી હોય છે એ હાપ! આ વહાલી પ્રિયાને હઈ તમે ગોલોકમાથી જતા રહો, નહિ તો યોગ પ્રજનાથ તમારું હવે ક્યાણ નહિ જ થાય પૂર્વે સદનના વનમાં વિરજન' નામની ગોપી નાથે મેં તમને જોયા હતા, પણ અહો! સખીયોના વનનથી મેં કામા ગતી હતી એ વખતે મારા મારો શબ્દ માનવતા જ તમે અદૃશ્ય થયા હતા અને વિજય દેહ ડોળીને નરોરૂપ યદ્ય હતી એક કેવેડ યોગન વિસ્તારવાથી અને લખાઈમા તેથી નાર ગાળી તે વિરજન નરો આજે પણ તમારો ઉત્તમ કીર્તિરૂપે હતા છે! એ વેશ હું ઘેર જતી રહી હતી ત્યારે ફરી પાડ તેની પાસે જઈ 'હે વિરજન! યો વિરજન!' એમ તેને યાદ કરતા તમે પિનેથી રજા હતા તે વખતે યોગને લીધે વિરજન યોગવાળી તે વિરજનને જગમાંથી નીકળી શાન્તાર નિતિ

મૂર્તિવાળી થઈ તમને દર્શન આપ્યું હતું પછી તેને તમે ખે ચીને તેનામા વીર્ય સ્થાપન કર્યું હતું જેથી તેનામા સાત સમુદ્રોના આધિષ્ઠાતા સાત પુત્રો જન્મ્યા હતા વળી એ જ પ્રમાણે (એક વખતે) ચપાઓના વનમાં 'શોભા' નામની ગોપી સાથે મેં તમને જોયા હતા તે વખતે પણ મારો માર શબ્દ સાલળતા જ તમે અદૃશ્ય થયા હતા અને શોભા શરીર છોડી ચતુર્મહળમાં જતી રહી હતી, પછી તેનું શરીર ઘાટા તેજરૂપ થયું હતું, તેના તમે કેવલાતા દ્વયે વિભાગ કરી કઈક રત્નને, કઈક સોનાને, કઈક ઉત્તમ મણિને, કઈક સ્ત્રીઓના મુખમળને, કઈક રાગને, કઈક કૂણા પાદડાને, કઈક પુષ્પોને, કઈક પાકા ફળોને, કઈક ધાન્યોને, કઈક શણગારના સજ્જાદિરોને, કઈક દેવમદિરોને, કઈક તવા પાદળો અને કઈક દૂધને આપ્યું હતું એ જ પ્રમાણે (એક વખત) વૃંદાવન વનમાં 'પ્રભા' નામની ગોપી સાથે મેં તમને જોયા હતા ત્યારે પણ મારા શબ્દમાત્રથી તમે અદૃશ્ય થયા હતા અને પ્રભા દેહ ત્વજીને સૂર્ય મહળમાં જતી રહી હતી તે પછી તેનું શરીર તોડ તેજરૂપ થયું હતું હે કૃષ્ણ! તમે પ્રેમથી રહતા રહતા જોના વિભાગ કરી લક્ષ્મીથી તથા માન ભયથી નમુમાં નાખી ઘીધું હતું અને કઈક અગ્નિને, કઈક યક્ષને, કઈક ઉત્તમ પુરોહિતને કઈક દેવોને, કઈક વિષ્ણુ ભક્તોને કઈક નાગોને કઈક પ્રાહ્લણોને, કઈક મુનિઓને કઈક તપસ્વીઓને, કઈક મૌભાવવતી સ્ત્રીઓને અને કઈક યશસ્વી યોગેને આપી ઘીધું હતું એમ સર્વને તે આપી દઈ તમે ખૂબ રહ્યા હતા વળી પૂર્વે 'શાંતિ' નામની ગોપી સાથે (એક વાર) ચતુર્મહળમાં મેં તમને જોયા હતા તે વેળા વસંતના સમયે રત્નોના દીવાયુક્ત અને રત્નોથી જ બનાવેલા ધરમા પુષ્પોની માળાવાળા, ચંદનથી બનેલા અને રત્નોના શણગારોની શોભાવાળા તમે રત્નોથી શણગારેલી એ શાંતિ નાથે પુષ્પોની શાન્તા પર હતા, અને હે પ્રભા! તેણે આપેલ તાપન ખાતા હતા પછી હે પ્રભા! મારો શબ્દ સાલળતા તત્ત જ તમે અદૃશ્ય થયા હતા અને ભયને લીધે શાંતિ પણ દેહ તજીને તમારમા લીન થઈ હતી પછી ગુપ્તે

વડે શ્રેષ્ઠ તેનું જે શરીર હતું, તેના વિભાગ કરી પ્રેમથી રડતા રડતા તમે વિશ્વમાહેના વનને, કઈક બ્રહ્માને, કઈક મને, કઈક શુદ્ધ સત્ત્વગુણસ્વરૂપ લક્ષ્મીને, કઈક તમારા મનોના ઉપાસકોને, કઈક શક્તિના ભક્તોને, કઈક તપસ્વીઓને, કઈક ધર્મને અને કઈક ધર્મિયોને આપી દીધું હતું તે જ પ્રમાણે, પૂર્વે એક વાર 'ક્ષમા' નામની ગોપી સાથે મેં તમને જોયા હતા તે વખતે પણ ઉત્તમ વેપવાળા, માળા ધારણ કરતા અને સુગંધી યદનના વિલેપનવાળા તમે રત્નોથી શણગારેલી અને સુગંધી યદનના વિલેપનવાળી તે ક્ષમા સાથે પુષ્પો તથા યદનથી વ્યાપ્ત શયનમા બેભાન બન્યા હતા એ વેળા નવા સગમનું સુખ ધવાથી તરત નિદ્રા પામેલી તે ગોપીએ આલિંગન કરેલા તમને તથા એ ગોપીને મેં જગાડ્યા હતા, તે તમે યાદ કરો તે સમયે તમારું પીતામ્બર, મનોહર મુરલી, વનમાળા, કોસ્તુભશિલ્પ અને અમૂલ્ય રત્ન કુણ્ડળ મેં લઈ લીધા હતા, પણ પાછળથી સખીઓના વચનથી અને પ્રેમથી મેં તે તમને પાછા આપ્યા હતા હે પ્રભો! એ પાપથી તથા લજ્જાથી તમે કાળા રંગના થયા હતા અને પેલી ક્ષમા લજ્જાથી દેહ છોડી પૃથ્વીમા જતી રહી હતી પછી ગુણો વડે શ્રેષ્ઠ તેના શરીરના વિભાગ કરી પ્રેમથી રડતા તમે કઈક વિષ્ણુને, કઈક વૈષ્ણવોને, કઈક ધાર્મિકોને, કઈક ધર્મને, કઈક દુર્ધર્ષ લોકોને, કઈક તપસ્વીઓને, કઈક દેવોને તથા કઈક પડિતોને આપી દીધું હતું હે પ્રભો! આ સર્વે મેં તમને કહ્યું, હવે આથી વધારે શું સાલજવા ઇચ્છો છો? તમારા આવા અનેક ઉત્તમ ગુણોને શું હું નથી જાણતી? (જાણ જ છું)' એમ શ્રીકૃષ્ણને કહી લાલ કમળ જેવા નેત્રોવાળા સંધા નમેલા મુખવાળા અને લજ્જા પામેલા સતી ગંગાને કહેવા તૈયાર થયા, પણ સિદ્ધ યોગવાળા ગંગાજી યોગથી તેમનું રક્તજ બાણી લઈ સભાની વચ્ચે અદૃશ્ય થઈ પોતાના જળમા પેસી ગયા ત્યારે સિદ્ધ યોગવાળા સંધાજીએ પણ સર્વ જળમા સહેલા ગંગાને યોગથી જાણી લઈ એક જ કોગળાથી તેને પી જવા તૈયાર કરી તે સમયે સિદ્ધ યોગવાળા ગંગાએ યોગથી તેમનું રક્તજ જાણી

લઈ શરણરૂપ શ્રીકૃષ્ણના ચરણમા પ્રવેશ કર્યો. પછી સંધાએ ગોલોકમા, વૈકુંઠમા તથા બ્રહ્મલોકમા વગેરે સર્વ સ્થળે ગંગાની તપાસ કરી, પણ ગંગાને તેમણે ન જોયા તે વેળા સર્વ બ્રહ્માડ જળ વિનાનું, સૂક્ષ્ણ કાદવવાળું અને મહેલા જળ—જ્યુઓના સમૂહોથી યુક્ત થયું, એટલે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, શેષનાગ, ધર્મ, ઇંદ્ર, યદ્ર, સૂર્ય, મનુષ્યો, મુનિઓ તથા સર્વ દેવો, સિદ્ધો અને તપસ્વીઓ સુકાતા કંઠ, હોઠ અને તાળવાવાળા થઈ ગોલોકમા આવ્યા અને સર્વતા ઈશ્વર, પ્રકૃતિથી પર, સર્વશ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ વરદાન દેનાર, શ્રેષ્ઠ વસ્તુ કાંચ, ગોપિકાઓ તથા ગોવાળોના સર્વ ટોળાઓના શ્રેષ્ઠ પ્રભુ નિસ્પૃહ, નિરાકાર, નિલેપ, નિરાશ્રય, નિર્ગુણ, નિરુત્સાહ, નિર્વિકાર, નિરજન, સ્વેચ્છામય, સાક્ષર, ભક્તો પર કૃપા કરનારા, સત્ત્વ ગુણસ્વરૂપ, સત્યના ઈશ્વર, સાક્ષીરૂપ, સનાતન, પર, પરમેશ્વર અને પરમ પરમાત્મા ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણને તે બધા પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને પ્રણામ કરી ભક્તિથી પોતાની ડોક નમાવી તે બધા ગળગળા, અશ્રુ સહિત નેત્રોવાળા અને સેમાચિત શરીરવાળા થઈ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા પછી સર્વતા ઈશ્વર અને પરથી પર તે ભગવાનની સ્તુતિ કરીને તે બધા ન્યોતિર્મય, પર બ્રહ્મ, સર્વ કારણોનું કારણ, અમૂલ્ય રત્નોથી બનાવેલા, રંગબેરંગી સિંહાસન પર બેઠેલા, ગોપાલો વડે ધોળા ચામરોના વાસુથી સેવાતા, ગોપાલિકાઓના નૃત્ય સહિત ગીતને આનંદથી જોતા, પ્રાણથી અધિક પ્રિય સંધાની છાતી પર સહેલા, સંધાએ આપેલું સુવાસિત તાબૂલ ખાતા, અત્યંત પરિપૂર્ણ અને દેવોના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણને સસમકળમા જોઈ રહ્યા તેમને જોઈને મુનિઓ, મનુષ્યો અને તપસ્વી સિદ્ધ સર્વ તપસ્વીઓ હર્ષયુક્ત મનવાળા થઈ અત્યંત વિસ્મય પામ્યા અને પછી એકબીજા સામે જોઈ તેઓ પોતાનો ઇચ્છિત અભિપ્રાય જગતના નાથ શ્રીકૃષ્ણને જણાવવા બ્રહ્માને કહેવા લાગ્યા ત્યારે બ્રહ્મા તેઓનું વચન સાલળી વિષ્ણુને પોતાની જમણી બાજુ તથા મહાદેવને પોતાની ડાબી બાજુ સખી પરમ આનંદમય હોઈ પરમાનંદરૂપ શ્રીકૃષ્ણની પાસે ગયા ત્યાં તો સસમકળમા બ્રહ્માએ બધુએ શ્રીકૃષ્ણમય જોયું સર્વ

સમાન વેપવાળા, સમાન આસન પર બેઠેલા, બે ભુજંગઓવાળા, હાથમા મુગ્ધલીવાળા, વનમાળાથી શણ-ગારેલા, મોનપિચ્છના મુકુટવાળા, ઈસ્તુભમ્ભિણ વડે પ્રદાનિત, અતીવ સુદર, શાત ગરીસ્વાળા, ગુણોથી અત્યંત રોષ, તેજથી, વધથી અને ક્રાંતિથી અત્યંત પરિપૂર્ણ અને બધા સર્વ ઔશ્વર્થવાળા દેખાયા તેઓને જોઈ આમા સેવ્ય કોણ છે અને સેવક કોણ એ કહેવા બ્રહ્મા સમર્થ ન થયા ક્ષણવારમા તેજરૂપ ત્યા સ્થેલા દેખાયા અને ક્ષણવારમા નિસકાર તવા સાદાર એમ બે પ્રકારે દેખાયા વળી ક્ષણવારમા સંધાસદિત એકયા જ શ્રીકૃષ્ણ ત્યા દેખાયા અને પાછા તે જ ક્ષણે પ્રત્યેક આસને સ્થેલા શ્રીકૃષ્ણ સંધાસદિત દેખાયા ક્ષણવારમા શ્રીકૃષ્ણને સંધારૂપે બ્રહ્માએ જોયા, ત્યારે ક્ષાપનારમા સંધાને શ્રીકૃષ્ણરૂપે તેમણે જોયા, જેથી આ તે સ્ત્રીસ્વરૂપ છે કે પુરુષ છે, એમ જાણના બ્રહ્મા સમર્થ ન થયા પછી બ્રહ્માએ પોતાના હૃદયકમગમા સ્થેલા શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાનરૂપ દૃષ્ટિથી દર્શન કરી ભકિતથી સ્તનન કર્યું અને અનેક પ્રકારે આપસંધોની ક્ષમા માગી પછી પોતાની આખો ઉઘાડી તે ક્ષી તેમની આગાથી બ્રહ્માએ સંધાની છાતી પર સ્થેલા એના શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કર્યો, એટલે પોતાના પાર્વદેહી વીરાયેલા, ગોપીઓના મહાજથી ચોખીતા તે પરમેશ્વરને જોઈ બ્રહ્માદિ દેવોએ તેમને પ્રણામ કર્યો અને તેમની સ્તુતિ કરી પછી તેમનો અભિપ્રાય જાણી લઈ સંતા આત્મા, મર્વને જાણનાર, સર્વના ઈશ્વર અને સર્વનું સ્થાપી કરનાર પરમેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે તેમને કહ્યું

શ્રીભગવાન બોલ્યા 'હે બ્રહ્મા! હે વિષ્ણુ! હે મહાદેવ! મુનગરૂપ આ સ્થાનમા તમે આવેા તમારું નિગતર કુશલ ઘાચો હે મહાબાગો! તમે જગાને લેવાના કારણે આવી આવ્યા છે, પણ તે ન બધાની માત્ર વનકમગમા શરણે આવી છે સંધા એ જગાને પી જવા ઈચ્છે છે, માટે મારી સમક્ષ એ જગાને જોઈ જો તમે (નધાની પ્રાર્થના કરી) તેને નિર્ભય કરો, તો હું તમને એ નાના આપુ શ્રીકૃષ્ણ! તે વચન સાંભળી મદ હતાં બ્રહ્મા શ્રીકૃષ્ણે પૂજ્ય દોઈ આચરણ ચોગ નધાની સ્તુતિ

કરવા લાગ્યા અને ભક્તિથી પોતાની ડોક તમારી ચારે વેદોના સ્પષ્ટ અને ચાર મુખવાળા બ્રહ્મા ચાર મુખથી સંધાની સ્તુતિ કરી આમ કહેવા લાગ્યા

બ્રહ્મા બોલ્યા સમમહાજમા રાકરના સગીતથી મોહિત થયેલા તમારા બનેના સ્વરૂપ તે ગગા તમાર તથા પ્રભુના અગમ્યાથી જ જગ્યા છે એમા શ્રી કૃષ્ણના તથા તમારા અશરૂપ તે ગગા તમને કયા જેવા પ્રિય હોવા જોઈએ, માટે તમારો મત ગ્રહણ કરી તે તમારૂં પૂજન ભલે કરે તોના પતિ તો ચાર ભુજંગવાળા વેકુકપતિ—વિષ્ણુ થશે અને કલાથી પુત્રી પર સ્થેલી તે ગગાનો સ્વામી લવણ્યમુદ્ર થશે હે અધિકે! ગોવોક્ષમા સ્થેલા જે ગગા છે, તે બધે સ્થેલા છે, દેવોના ઈશ્વરી તમે તેમની માતા છો અને તે મદિજન તમારા પુત્રી છે' બ્રહ્માનું એ વચન સાંભળી મદ હસતા સંધાએ તેમ કરવા સ્વીકાર્યું એટલે શ્રીકૃષ્ણના પગના અગ્રહાતા તમારા આગલા ભાગમાથી ગગા (જળરૂપે) પ્રકટ થયા પછી સત્કાર કરેલા તે ગગા ત્યા જ દેવોની વચ્ચે તે જળમાથી તેની અધિષ્ઠાની દેવીરૂપે બહાર નીકળી ઊભા રહ્યા તેમનું દેગુક જળ બ્રહ્માએ પોતાના કમહજમા લીધું અને અર્ધચંદ્રના મુકુટવાળા રાકે પાણી દેગુક ગગાજળ મસ્તક પર ધારણ કર્યું પછી બ્રહ્માએ સંધાનો મત ગગાને આપ્યો અને સંધા સ્તાન, કવચ, પૂજાધિષ્ઠિ તથા ધ્યાન પણ આપ્યા સામનેદમા કહે તે સર્વ ગગાને આપી તેના પુરે શ્વરણનો કમ પણ બતાવ્યો, એટલે ગગા સંધાનું જ પૂજન કરી (વિષ્ણુ સાથે) વેકુકમા જવા તૈયાર થયા હે નારદમુનિ! એમ લક્ષ્મી, સસ્વતી, ગગા તથા જગતને પવિત્ર કરનારા તુલસી—એ ચારે વેકુકપતિ નાસવણની જ સ્ત્રીઓ કહેવાય છે પછી મદ હસ્ય કરતા, શ્રીકૃષ્ણે અગ્નાનીને જાણનું ક્રિયા કાનું સર્વ વૃત્તાત બ્રહ્માને આમ જણાવ્યું

શ્રીકૃષ્ણ! બોલ્યા 'હે બ્રહ્મા! હે વિષ્ણુ! હે મહેશ્વર! તમે જગાને ભરે લઈ જાઓ, પણ તમે મારી પામેલી ક્રાંતનું વૃત્તાત સાંભળો તમે અને મીઝ જે જે દેવો, મુનિઓ, મનુઓ તથા યશસ્વી સિદ્ધો ક્રાંતચક્રસદિત આ ગોવોક્ષમા આવ્યા છે, તે

જ બધા અહીં જીવો છે, બાકી હમણા તો સર્વ વિશ્વ જળમા ડૂબી ગયું છે અને કંપોનો નાશ થયો છે (અર્થાત્ કેટલાક બ્રહ્માડોનો હમણા ખડપ્રલય થયો છે) બીજા બ્રહ્માડોમા સહેલા જે બ્રહ્મા વગેરે હતા, તે હમણા મારામા લય પામ્યા છે અને વૈકુંઠ વિના સર્વ વિશ્વ જળમા ડૂબી ગયેલું છે માટે હે બ્રહ્મા! તમે અહીંથી જઈને ફરી સૃષ્ટિ કરો અને બ્રહ્મલોક વગેરે જગત તથા પોતાનું બ્રહ્માક ફરી રચો, પછી ગંગા આવશે આમ બીજા બ્રહ્માડોમા સૃષ્ટિચત્રના માટે, હું ફરી બ્રહ્મા વગેરેને ઉત્પન્ન કરું છું અને ફરી સૃષ્ટિ રચું છું, માટે તમે પણ દેવો સાથે જલદી જાઓ હે બ્રહ્મા વગેરે! તમને (અહીં આવ્યો) ઘણું જ ક્ષણ વીતી ગયો છે અને તેટલામા તો કેટલાય પ્રકારના બ્રહ્માઓ થઈ ગયા છે ને થશે એમ કહી હે નારદ! સંધિકાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ સણીવાસમા જતા રહ્યા અને દેવો ત્યાંથી જઈને ફરી ક્ષણજીથી સૃષ્ટિચત્રના કરવા લાગ્યા પછી ગંગા પરમાત્માની આજ્ઞાથી ગોલોકમા રહ્યા અને વૈકુંઠમા, શિવલોકમા, બ્રહ્મલોકમા તથા બીજાં ન્યા ન્યા પ્રથમ રહ્યા હતા ત્યા ત્યા પણ ગયા એમ વિષ્ણુ (શ્રીકૃષ્ણ) ના ચરણ કમળમાથી ગંગા નીકળ્યા હતા માટે 'વિષ્ણુપદી' કહેવાય છે એમ હે નારદ! સુખદાયી, મોક્ષ આપનાર અને ઉત્તમ સારરૂપ આ ગંગાનું આપ્યાન તમને કહ્યું, હવે બીજું વધારે તમે શું સાંભળવા ઇચ્છો છો?

इत्येव कथित ब्रह्मन् गङ्गोपाख्यानमुत्तमम् ।

सुखं મોક્ષં દાર કિં વ્યઃ શ્રોતુમિચ્છસિ ॥

ઉત્તિ શ્રીદેવીભાગવતમ્ કાપુરાલ્કમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૩ મો સમપ્ત

અધ્યાય ૧૪ મો*

ગંગા તથા વિષ્ણુનો સંબંધ

નારદ ક્ષાત્ર

लक्ष्मी सरस्वती गङ्गा तुलसी विश्वपावनी ।

एता नारायणस्यैव चतस्राश्च मित्रा इति ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યું 'લક્ષ્મી, સરસ્વતી, ગંગા અને વિશ્વને પવિત્ર કરનારા તુલસી—એ ચારે (વૈકુંઠ

પતિ) શ્રીનારાયણની જ સ્ત્રીઓ છે અને ગંગા વૈકુંઠમા ગયા એ તો મેં સાંભળ્યું, પણ તે ગંગા તેમની પત્ની કેવી રીતે થયા એ નથી સાંભળ્યું (માટે તે હવે કહો!)

શ્રીનારાયણગોત્ર્યા ગંગા (શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાથી) વૈકુંઠમા જવા લાગ્યા, એટલે તેમની સાથે જ બ્રહ્મા પણ વૈકુંઠમા જઈ જગતના ઈશ્વર વિષ્ણુને પ્રણામ કરી આમ કહેવા લાગ્યા

બ્રહ્મા બોલ્યા 'સંધા તથા શ્રીકૃષ્ણના અગમાથી જે સ્પર્શને ઉત્પન્ન થયા છે, તેના જ અધિકારી આ ગંગાદેવી નવા યૌવનવાળા, ઉત્તમ સ્વભાવવાળા, સુદર, શ્રેષ્ઠ, શુદ્ધ સત્વગુણરૂપ અને ક્રોધ તથા અહંકારથી રહિત છે શ્રીકૃષ્ણના અગમથી જન્મેલા આ દેવી તેમને જ વરવા તૈયાર હતા, તેમના વિના બીજા કોઈને વરતા ન હતા પણ આત્યંત અભિમાની અને તેજસ્વી સ્ત્રીઓમા શ્રેષ્ઠ સંધા તથા સહેલા હોઈ આ ગંગાને પી જવા તૈયાર થયા હતા, ત્યારે ભય પામેલા આ ગંગા બુદ્ધિપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના ચરણકમળમાં પેસી ગયા હતા પછી સર્વ સ્થળે બ્રહ્માડને સૂકા થયેલા જોઈ, હું તે જ સમયે ગોલોકમા ન્યા શ્રીકૃષ્ણ રહે છે ત્યા સર્વ વૃત્તાત જાણવા ગયો હતો પછી સર્વના અતરાતમા શ્રીકૃષ્ણે સર્વનો અભિપ્રાય જાણી લઈ ગંગાને પોતાના પગના અંગૂઠામાથી બહાર કાઢ્યા ત્યારે હે પ્રભો! આ ગંગાને સંધાનો મત્ર આપી સર્વ બ્રહ્માડને (આના જળથી) ભરી દઈ તે સંધાને તથા સંધાપતિ શ્રીકૃષ્ણને પ્રણામ કરી આ ગંગાને લઈને હું અહીં આવ્યો છું, માટે દેવોના ઈશ્વરી આ ગંગાને તમે ગાધર્વીવિવાહથી સ્વીકારો, તમે મોટા દેવોમા સંસિક્ષ છે, જેથી સર્વ સ્ત્રીઓમા સંસિક્ષ આ ગંગા અહીં આવી છે વળી હે દેવેશ્વર! તમે સર્વ પુરુષોમા સ્તનરૂપ છો અને આ સતી સ્ત્રીઓમા સ્તનરૂપ છે ચતુર સ્ત્રીને ચતુર પુરુષ સાથેનો સમાગમ નુલ્લક્ષી થાય છે લોકોમા જે પુરુષ પોતાની મેળે આવેલી કન્યાને સ્વીકારતો નથી, તેના પર સેષ પામેલા મહાલક્ષ્મી તેને છોડી જતા રહે છે, એમા સશય નથી, માટે પડિત પુરુષ પણ પ્રકૃતિનું અપમાન કરતો નથી સર્વ પુરુષો પ્રકૃતિથી

* ૨૧. અધ્યાયમા ત્રેવીસ શ્લોકોથી ગંગા તથા વિષ્ણુનો સંબંધ કોણે કર્યો, તે કહેવાશે.

જ જન્મ્યા છે અને સર્વ સ્ત્રીઓ પ્રકૃતિની જ કલાઓ (અશોભા અશો) છે, (માટે સ્ત્રીઓ કે પુરુષો એકબીજાનું અપમાન કરી ન કરવું જોઈએ) પ્રકૃતિથી પર અને નિર્ગુણ જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે, તે જ તમે વૈકુંઠના નાથ છો, જે ભુજવાવા શ્રીકૃષ્ણ તેમનું જ અર્ધું આગ છે અને તેમના બીજા અર્ધો આગ તરીકે ચાર ભુજવાવા શ્રીકૃષ્ણ તમે પોતે જ છો શ્રીકૃષ્ણના ડાબા આગમાંથી જ પૂર્વ રાધિકા ઉત્પન્ન થયા હતા (વળી તે રાધા પણ બે સ્વરૂપે થયા હતા) તેમનો જે જમણો ભાગ છે તે એ પોતે જ છે, અને ડાબો ભાગ છે, તે જ લક્ષ્મી છે, એટલે (શ્રીકૃષ્ણ તથા નારાયણ એક જ છે) તેથી જ આ ગંગા તમને વરે છે, કારણ કે તે તમારા જ અગથી ઉત્પન્ન થયા છે જેમ પ્રકૃતિ તથા પુરુષ એક અગરૂપ જ છે, તેમ સ્ત્રી પુરુષનું આગ પણ એક જ ગણાય છે' એમ કહી બ્રહ્મા વિષ્ણુને ગંગા સોંપી જતા રહ્યા પછી વિષ્ણુએ પોતે ગાંધર્વ-વિવાહથી ગંગાનો સ્વીકાર કર્યો અને પુષ્પો તથા મદનથી આર્ચિત તે ગંગાનો હસ્તમેળાપ કરી લક્ષ્મી પતિ નારાયણ આનંદથી તેમની સાથે ત્યા રમવા લાગ્યા, તેમ જ જે ગંગા પૃથ્વી પર આવી હતી, તે ગંગા (કલિયુગના પાંચ હજાર વર્ષો જશે ત્યારે) ફરી પોતાના સ્થાનમાં જશે એમ વિષ્ણુના ચરણમાંથી ગંગા નીકળ્યા છે, તેથી 'વિષ્ણુપદી' કહેવાય છે તે દેવી (વૈકુંઠમાં) વિષ્ણુ સાથેના નવા સમાગમની લીલાથી મૂચ્છા પામ્યા હતા અને રસિકેશ્વર વિષ્ણુ માથે જોડાઈ સુખસભોગથી રસિક બન્યા હતા તેમને એવા પ્રકારના જોઈ સસ્વતી, લક્ષ્મીઓ વાર્ધી છતાં દુઃખી થતા હતા અને પ્રથમ તેમની ઈર્ષ્યા કરતા હતા, પણ ગંગા તો સસ્વતીની ઈર્ષ્યા કરતા જ ન હતા હે નારદમુનિ! ખરી સસ્વતીઓ કોપથી ગંગાને શાપ આપ્યા હતા જેથી તે (નદીરૂપે) ભસ્તમ્પડમાં (આશયો) આવ્યા છે, તેમ જ લક્ષ્મી પણ (પદ્માવતી નદીરૂપે) ભસ્તમ્પડમાં આવ્યા છે, એ રીતે નારાયણને ગંગા સંહિત ત્રણ સ્ત્રીઓ હતી અને પાદગથી તુલસી સાથે તેમની ચાર સ્ત્રીઓ થઈ છે

નમ્રયા સદ્ વસ્યેવ તિલ્લો માર્યા રમાપ્તે ।

સાર્થ તુલસ્યા પદ્માય ચત્રચામ્રમયન મુને ॥૨૩॥

નાન્યાય ૧૮મો તત્ત્વ

અધ્યાય ૧૫ મો

સાવર્ણિની કથા

નારદ ક્વાચ

નારાયણપ્રિયા સાધ્વી કથં સા ચ યમૂવ હ ।
તુલસી કુચ સંમૂતા કા વા સા પૂર્વજન્મનિ ॥૧॥

નારદે પૂછ્યું તે સતી તુલસી નારાયણની પ્રિયા કેવી રીતે થયા હતા ૨ કથા ઉત્પન્ન થયા હતા અને પૂર્વજન્મમાં તે કોણ હતા ૨ વળી તે સતી કોના કુળમાં ઉત્પન્ન થયા હતા ૨ કોના કુળમાં પુત્રી તરીકે જન્મ્યા હતા ૨ અને કથા તપને લીધે પ્રકૃતિથી પર, નિર્વિકાર, નિષ્ક્રિય, સર્વ વિશ્વસ્વરૂપ, પરબ્રહ્મ, પરમેશ્વર, સર્વના નિપાતા, સર્વના આસાધ્ય, સર્વના ઈશ્વર, સર્વજ્ઞ, સર્વના કારણ, સર્વરૂપ અને સર્વનું પાલન કરનાર શ્રીનારાયણને તે પામ્યા હતા તેમ જ એવ તે દેવી વૃક્ષપણને કેમ પામ્યા હતા અને તે તપ સિવનીને અસુર—સાવણે કેમ ખીડ્યા હતા ૨ અત્યંત સ્નેહાળ અને ચપળ મારુ મત વાગવાર (કથા સાંભળવા) મને પ્રેરે છે, માટે હે સર્વ સંદેહને ભાગનારા! માસે આ સદેહ દૂર કરવા તમે યોગ્ય છો

શ્રીનારાયણ બોલ્યા દક્ષસાવર્ણિ! નામે પુણ્ય શાળી વૈષ્ણવ, પવિત્ર, યશસ્વી, કીર્તિમાન અને વિષ્ણુના આશથી જન્મેલો એક મનુ હતો તેનો પુત્ર બ્રહ્મસાવર્ણિ! નામે ધર્મિષ્ઠ, વૈષ્ણવ અને પવિત્ર હતો, તેનો પુત્ર ધર્મસાવર્ણિ! નામે વૈષ્ણવ અને જિતેન્દ્રિય હતો તેનો પુત્ર રુદ્રસાવર્ણિ! નામે ભક્તિમાન તથા જિતેન્દ્રિય હતો તેનો પુત્ર દેવસાવર્ણિ! નામે વિષ્ણુવ્રતમાં પસયણ હતો, તેનો પુત્ર ઇંદ્રસાવર્ણિ! નામે મહાવિષ્ણુપસયણ થયો હતો અને તેનો પુત્ર વૃષધ્વજ નામે શકરપસયણ થયો હતો જેના આશ્રમમાં શકર પોતે દેવોના ત્રણ પુત્રો સુધી રહ્યા હતા, એ સંજ્ઞ ઉપર શકરે પુત્ર કરતા પણ વધારે સ્નેહ હતો એ સંજ્ઞ નારાયણને, લક્ષ્મીને કે સસ્વતીને માનતો ન હતો, તેણે (શકર સિવાય) સર્વ દેવોનો પૂજન દૂર કરી હતી મદોનમરા તે ગંગાનો

* આ અધ્યાયમાં તાડીનોકાવન ત્ર્યંકાથી તુલસીની કથા કહેવા ત્રીજા નાવર્ણિની કથા વર્ણવાયે

ભાદરવા મહિનામા થતી મહાલક્ષ્મીની પૂજા તથા માધ્વમામની પામમે થતી સરસ્વતીની પૂજા પણ છોડી હતી શકરના કારણે યત તથા વિષ્ણુપૂજની તે નિંદા કરતો હતો, જેથી તેના પર સૂર્ય કોપ્યા હતા અને 'સાન્યલક્ષ્મીથી તુ ભ્રષ્ટ થા' એમ સૂર્યે તે સગ્નને શાપ આપ્યો હતો ત્યારે શકર પોતે ત્રિશૂળ લઈ સૂર્ય તરફ દોડ્યા હતા, જેથી સૂર્ય પોતાના પિતા કશ્યપ સાથે બ્રહ્માને શરણે ગયા હતા શકર પણ ક્રોધથી હાથમા ત્રિશૂળ લઈ બ્રહ્મલોકમા ગયા, એટલે બ્રહ્મા સૂર્યને આગળ કરી ભયથી વૈકુંઠમા ગયા હતા અત્યંત ત્રાસેલા અને સુક્રાતા તાળવાવાળા એ બ્રહ્મા, કશ્યપ તથા સૂર્ય ભયથી સર્વના ઈશ્વર નારાયણને શરણે ગયા અને તેમને પ્રણામ કરતા વારવાર સ્તુતિ કરી રહ્યા તેઓએ વિષ્ણુને ભયનું સર્વ કારણ જાણવું, એટલે નારાયણે કૃપાથી તેમને અભય આપ્યું કે, હે દેવો ભય પામેલા તમે સ્થિર થાઓ, હું ઊભો છું, ત્યારે તમને શો ભય છે? વિપત્તિમા ભય પામેલા જે લોકો હરકોઈ સ્થળે મારુ સ્મરણ કરે છે, તો ઉતાવળેા હાથમા ચક્ર લઈ ત્યા જઈને હું તેમની રક્ષા કરુ છું' હું કાયમ જગતનો આલક તથા કર્તા છું, બ્રહ્મારૂપે સ્રષ્ટા છું અને શિવ રૂપે સહાર કરુ છું હું જ શકર છું, હું જ બ્રહ્મા તથા સૂર્ય છું અને હું જ ત્રિગુણાત્મક થઈ અનેક સ્વરૂપો ધરી સૃષ્ટિને પાળુ છું તમે જાઓ, તમારુ કલ્યાણ થશે આજથી માડી માત્ર વરદાનને લીધે તમને શકરથી ભય નથી ભગવાન શકર પણ સર્વના ઈશ્વર, મત્પુરુષોના પાલક, ભકતોને આધીન, ભકતોના ભકત અને ભકતવત્સલ છે સૂર્ય તથા શકર, બંને મને પ્રાણ કરતા વધુ પ્રિય છે હે બ્રહ્મા! બ્રહ્મારૂપેા એ બેથી વધારે તેજસ્વી કોઈ પણ નથી મહાદેવ કરોડો સૂર્યોને તથા કરોડો બ્રહ્માઓને લીલામાત્રમા સરજવા સમર્થ છે ત્રિશૂલધારી એ પ્રભુને કઈ પણ અસાધ્ય નથી, એમને બહારના પદાર્થો પર લક્ષ્ય જ નથી, એ તો દિવસ-રાત કેવળ મારુ જ ધ્યાન કરે છે અને પામે મુખોથી ભકિતપૂર્વક માત્ર મનો તથા નુપો ગાય છે એ જ રીતે હું દિવસ-રાત તેમનું કલ્યાણ વિચારુ છું, કેમ કે જે લોકો જે પ્રકારે મારે શરણે

આવે છે, તે પ્રકારે તેઓને હું ભગ્નુ છું ભગવાન શકર કલ્યાણસ્વરૂપ હોઈ મોક્ષના અધિકારતા દેવ છે અને તેમને લીધે કલ્યાણ થાય છે, માટે વિદ્વાનો તેમને 'શિવ' કહે છે' (આમ બ્રહ્મા વગેરેને વિષ્ણુ કહેતા હતા,) એ જ વખતે હાથમા ત્રિશૂળ લઈ પોઠિયા પર બેઠેલા અને લાલ કમળ જેવા નેત્રોવાળા શકર ત્યા જઈ પહોંચ્યા ને ઊભા રહ્યા પછી તરત જ પોઠિયા ઉપરથી ઊતરી ભકિતથી પોતાની ડોક નમાવી તેમણે પરથી પર, શાન્ત, લક્ષ્મીપતિ નારાયણને ભકિતથી તમન કર્યું હે નારદ! રત્નના સિંહાસન પર બેઠેલા, રત્નોત્તરા શણગારોથી શણગારેલા, મુકુટધારી, કુન્ડળધારી, ચક્ર ધારી, વનમાળાધારી, નવા મેઘ જેવા શ્યામ, સુદર, ચાર ભુજઓવાળા, પાર્ષદો વડે ધોળા ચામરોના વાયુથી સેવાતા, ચઢનથી અચોંલા, સર્વ અગવાળા, શણગારેલા, પીળા વસ્ત્રોવાળા, લક્ષ્મીએ આપેલુ તાબૂલ ખાતા, વિદ્યાધારીઓના નૃત્ય તથા ગીતને જોતા, સદા મહાહાસ્ય કરતા, ઈશ્વર પરમાત્મા અને ભકતો પર કૃપા કરવા શરીર ધારણ કરતા તે વિષ્ણુ-ભગવાનને મહાદેવ નમી પડ્યા, ત્યારે ત્રાસ પામેલા બ્રહ્મા, સૂર્ય તથા કશ્યપ પણ ચદ્રશેખર તે મહાદેવને તમન કરી રહ્યા અને ભકિતથી તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા પછી સર્વના ઈશ્વર વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી શકર સુખક્રાંત આસન પર બેઠા, ત્યારે સુખાસન પર સુખેથી બેઠેલા, વિશ્રાંતિ પામેલા અને પાર્ષદોએ ધોળા ચામરોના વાયુથી સેવેલા ચદ્રશેખર મહાદેવને વિષ્ણુ અમૃતતુલ્ય મધુર તથા આતિ મનોહર આ વચન કહેવા લાગ્યા

વિષ્ણુ બોલ્યા આહીં તમે કેમ આવ્યા છો? તમારા કોપનું કારણ કહે

મહાદેવ બોલ્યા મને પ્રાણ કરતા પણ અધિક પ્રિય મારા ભકત વૃષભધ્વજને સૂર્યે શાપ આપ્યો છે, તે મારા કોપનું કારણ છે (એ મારા ભકત ઉપર) મને પુત્ર જેવા પ્રેમ લોવાથી શોક થતા બ્રહ્મા મહિત સૂર્યનો નાશ કરવા હું તૈયાર થયો હતો, પણ તે સૂર્ય પ્રથમ બ્રહ્માને શરણે ગયા અને પછી બ્રહ્મા સાથે તમારા શરણે આવ્યા છે જે લોકો ધ્યાનથી અથવા વચનથી પણ તમારે શરણે આવ્યા હોય,

તેઓ આપત્તિ તથા શક્તી સંહત થાય છે અને ધડપણ તથા મૃત્યુને પણ તેઓ જીતી લે છે આ સૂર્ય વગેરે તો પ્રત્યક્ષ આપને શરણે આવ્યા છે, તો તેનના કૃપાને હું શું કહું? શ્રીહરિનું સ્મરણ પણ હંમેશા અભય કરનાર તથા સર્વ ભગોળેને આપનાર છે હે જગતના પ્રભુ! સૂર્યના શાપને લીધે લક્ષ્મીથી ભ્રષ્ટ અને મૂઢ થયેલા મારા ભકતનું હવે શું થશે, તે મને કહે.

વિષ્ણુ યોરથા 'આ વૈકુંઠમા અર્ધી ધડી જવાથી (મનુષ્યલોકમા) દેવતાઈ ઓકત્રીસ યુગોનો કાળ વીતે છે, માટે હવે જલદી તમે પોતાના સ્થાને જાઓ વાસેલા અશક્ય અને અતિ દારુણ કાળને લીધે વૃષભધ્વજ મરણ પામ્યો છે અને તેનો પુત્ર રથધ્વજ પણ લક્ષ્મીથી ભ્રષ્ટ રહીને જ મરી ગયો છે હવે ધર્મધ્વજ તથા કુશધ્વજ નામના તેના બે પુત્રો મહાભાગ્યશાળી હોઈ શ્રેષ્ઠ વૈષ્ણવો કહેવાય છે, તેઓ પણ સૂર્યના શાપથી સંભ્રમભ્રષ્ટ તથા લક્ષ્મીભ્રષ્ટ હોઈને લક્ષ્મીનું તપ કરવા તત્પર થયા છે, તેથી તેમની બંને સ્ત્રીઓમા અશથી લક્ષ્મી અવતરશે, ત્યારે તે બંને જણ સપત્તિવાળા ઉત્તમ સંનયો થશે હે શકર! તમારો સેવક વૃષધ્વજ તો મરી ગયો છે, માટે તમે જાઓ અને હે પ્રહ્મા, કશ્યપ તથા સૂર્ય! તમે પણ જાઓ 'ઓમ કહી વિષ્ણુ લક્ષ્મીની સાથે સભામાથી અદ્ભુત ગયા અને અત્યંત હર્ષ પામેલા બધા દેવો આનંદથી પોતપોતાના ઉત્તમ સ્થાનોમા જતા રહ્યા, ત્યારે અત્યંત પરિપૂર્ણ શ્રીશકર પણ તપ કરવા જાણી જતા રહ્યા ૧-૫૧

एतुक्त्वा च सलक्ष्मीकः सम्राटोऽनन्तर गत ।
देव जग्मुः सप्रहृष्ट स्त्राश्च परम मुदा ॥ ५१ ॥
શિરઘ તપસે દીપ્ત પરિપૂર્ણમો યયો ।

ઇતિ શ્રોત્રીભગવતમહાપુરાણમાં નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૫ મો તથામ

અધ્યાય ૧૬ મો.*

રામને ઘેર મહાલક્ષ્મીના જન્મ

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

लक्ष्मीं तौ च समाराधय चाग्नेण तपसा मुने ।

वरमिष्टं च प्रत्येकं संप्रापतुस्त्रीप्सितम् ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે નારદમુનિ! ઉત્તર તપથી લક્ષ્મીને આરાધી તે બંને ધર્મધ્વજ તથા કુશધ્વજ દરેકે દરિદ્રિયત વરદાન પામ્યા એ બંને રાજા મહા લક્ષ્મીના વરદાનથી જ પુણ્યશાળી થઈ પુત્રવાળા થયા કુશધ્વજની સતી પત્ની માલાવતી નામે હતી તે રાણીએ ઘણે કાળે સમય થતા લક્ષ્મીના અશરૂપ સતી પુત્રીને જન્મ આપ્યો એ પુત્રી જન્મથી જ જ્ઞાતી હતી, જેથી સ્પષ્ટ વેદોચ્ચાર કરી સૂત્રકાંગુઢ માથી બહાર નીકળી એ કન્યાએ જન્મતા જ વેદો ચ્ચાર કર્યો હતો, તેથી વિદ્વાનોએ તેનું 'વેદવતી' નામ જાહેર કર્યું એ પુત્રી જન્મી કે તરત જ નારાયણ પરચણ હોઈ સર્વ લોકોએ પ્રયત્નથી અટકાવી, છતાં સાત રીતે સ્નાન કરી તપ કરવા વનમા જતી રહી એ તપસ્વિનીએ એક મન્વંતર સુધી પુષ્કરસેનમા લીલાભાગમા અતિ ઉત્તર તપસ્યાઓ કરવા માંડી, છતાં તે પુષ્ટ તથા નવયૌવનવાળી જ રહી, પણ કલેશ ન પામી પછી તેણે શરેર વિનાની ઉત્તમ(આકાશ), વાણી એકાએક સાંભળી, કે 'હે સુદરિ! બીજા જન્મમાં વિષ્ણુ પોતે તારા સ્વામી થશે અને પ્રાહ્માદિથી પણ આરાધવા મુશ્કેલ એ (વિષ્ણુ) પતિને તું પામીશ એ સાંભળી હર્ષ પામેલી તેણે કૃત્રી ગંધમાદન પર્વતમાં તિર્જન સ્થાને અત્યંત તપ કરવા માંડ્યું, અને ઘણી લાખા કાળ સુધી તપ કરી વિશ્વાસ પામીને ત્યાં જ તે રહેવા લાગી તેવામા જેને અટકાવેલો મુશ્કેલ હતો, એવા સવણને ત્યાં આગળ તેણે જંગમ તેને જોઈ અતિશય ઉપરની ભક્તિથી તેને પગ ધોવાનું જળ, અત્યંત સ્વાદિષ્ટ કૃણ તથા અતિ શીતળ પાણી તેણે આપ્યા તે બાઈને અત્યંત પાપી તે સવલ તેની પાસે બેઠો અને તેણે તેને પૂછ્યું, કે 'હે

* આ અધ્યાયમાં નારીત્રેમક સ્ત્રીમેથી રામને ઘેર વધેલા મહાલક્ષ્મીને જન્મ સાતે રીતે વર્ણવાયે.

તેઓ આપત્તિ તથા શત્રુથી રહિત થાય છે અને ઘડપણ તથા મૃત્યુને પણ તેઓ જીતી લે છે આ સૂર્ય વગેરે તો પ્રત્યક્ષ આપને શરણે આવ્યા છે, તો તેમના કળને હું શુ કહુ? શ્રીહરિનું સ્મરણ પણ હમેશા અભય કરનાર તથા સર્વ ભગળોને આપનાર છે હે જગતના પ્રભુ! સૂર્યના શાપને લીધે લક્ષ્મીથી ભ્રષ્ટ અને મૂઠ થયેલા મારા ભક્તનું હવે શુ થશે, તે મને કહો

વિષ્ણુ બોલ્યા 'આ વૈકુંઠમા અર્ધી ધડી જવાથી (મનુષ્યલોકમા) દેવતાઈ એકવીસ યુગોનો કાળ વીતે છે, માટે હવે જલદી તમે પોતાના સ્થાને જાઓ વારવો અશક્ય અને અતિ દારણ કાળને લીધે વૃષભધ્વજ મરણ પામ્યો છે અને તેનો પુત્ર સ્વધ્વજ પણ લક્ષ્મીથી ભ્રષ્ટ રહીને જ મરી ગયો છે હવે ધર્મધ્વજ તથા કુશધ્વજ નામના તેના બે પુત્રો મહાભાગ્યશાળી હોઈ શ્રેષ્ઠ વૈષ્ણવો કહેવાય છે, તેઓ પણ સૂર્યના શાપથી સંખ્યભ્રષ્ટ તથા લક્ષ્મીભ્રષ્ટ હોઈને લક્ષ્મીનું તપ કરવા તત્પર થયા છે, તેથી તેમની બાને સ્ત્રીઓમા અશકી લક્ષ્મી અવતરશે, ત્યારે ત બાને જણ સંપતિવાળા ઉત્તમ સંજ્ઞાઓ થશે હે શકર! તમારો સેવક વૃષધ્વજ તો મરી ગયો છે, માટે તમે જાઓ અને હે પ્રભા, કશ્યપ તથા સૂર્ય! તમે પણ જાઓ 'ઓમ કહી વિષ્ણુ લક્ષ્મીની સાથે સલામતી આદર ગયા અને અત્યંત હર્ષ પામેલા બધા દેવો આનંદથી પોતપોતાના ઉત્તમ સ્થાનોમા જતા રહ્યા, ત્યારે અત્યંત પરિપૂર્ણ શ્રીશકર પણ તપ કરવા જલદી જતા રહ્યા ૧-૫૧

ત્યુસ્ત્વા ચ સલભીકઃ સમાતોડ્યન્તર ગત ।

દેગ જગતુ સંવ્રજ્ઞા સ્વાશ્રમ પરમ મુદ્રા ॥૫૧॥

શિશ્ય તપસે સીત્ર પરિપૂજનો યયો ।

ઈતિ મીટેવીજાતવતમહાપુરાણમાં નવમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૫ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૬ મો*

રાજાને ઘેર મહાલક્ષ્મીનો જન્મ

શ્રીનારાયણ હામચ

લક્ષ્મી તૌ ચ સમરાધ્ય ચાત્રેણ તપસા મુને ।

વરમિષ્ટ ચ પ્રત્યેક સંપ્રાપ્તુરભીષ્તમ ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે નારદમુનિ! ઉગ્ર તપથી લક્ષ્મીને આશકી તે બાને ધર્મધ્વજ તથા કુશધ્વજ દરેક ઇચ્છિત વરદાન પામ્યા એ બાને રાજા મહા લક્ષ્મીના વરદાનથી જ પુણ્યશાળી થઈ પુત્રવાળા થયા કુશધ્વજની સતી પત્ની માલાવતી નામે હતી તે રાણીએ ઘણે કાળે સમય થતા લક્ષ્મીના અશરૂપ સતી પુત્રીને જન્મ આપ્યો એ પુત્રી જન્મથી જ શાંતી હતી, જેથી સ્પષ્ટ વેદોચ્ચાર કરી સૂતકામુક માથી બહાર નીકળી એ કન્યાએ જન્મતા જ વેદો ચ્ચાર કર્યો હતો, તેથી વિદ્વાનોએ તેનું 'વેદવતી' નામ જાહેર કર્યું એ પુત્રી જન્મી કે તરત જ નારાયણ પરાયણ હોઈ સર્વ લોકોએ પ્રયત્નથી અટકાવી, છતાં સારી રીતે સ્નાન કરી તપ કરવા વનમા જતી રહી એ તપસ્વિનીએ એક મત્વતર સુધી પુષ્કરસ્ત્રમાં લીલાભાગમા અતિ ઉગ્ર તપસ્યાઓ કરવા માડી, છતાં તે પુષ્ટ તથા નવયૌવનવાળી જ રહી, પણ કહેલા ન પામી પછી તેણે શરીર વિનાની ઉત્તમ (આકાશ) વાણી એકાએક સાબળી, કે 'હે સુદરિ! બીજ જન્મમાં વિષ્ણુ પોતે તારા સ્વામી થશે અને બ્રાહ્મદિથી પણ આસધવા મુશ્કેલ એ (વિષ્ણુ) પતિને તું પામીશ' એ સાબળી હર્ષ પામેલી તેણે ફરી ગંધમાદન પર્વતમાં નિર્જન સ્થાને અત્યંત તપ કરવા માડ્યું, અને ઘણા લાખા કાળ સુધી તપ કરી વિશ્વાસ પામીને ત્યાં જ તે સહેલા લાગી તેવામા જેને અટકાવવો મુશ્કેલ હતો, એવા સવળને ત્યા આમળ તેણે જોયો તેને જોઈ અતિથિ ઉપરની ભક્તિથી તેને પગ ધોવાનું જળ, અત્યંત સ્વાદિષ્ટ ફળ તથા અતિ શીતળ પાણી તેણે આપ્યા તે ખાઈને અત્યંત પાપી તે સવળ તેની પાસે બેઠો અને તેણે તેને પૂછ્યું, કે 'હે

* આ અધ્યાયમાં ત્રણ મેઘકોથી રાજાને ઘેર વરદા મહાલક્ષ્મીને જન્મ સારી રીતે વર્ણવાયે

કલ્યાણિ! તુ કોણુ છે? સુદર કેડના પાછલા ભાગ વાળી તથા પુષ્ટ સ્તનવાળી, શરદ્ધતુના કમળ જેવા સુદર મુખવાળી તથા સ્મિતપુકત સુદર દાતવાળી તે સતીને જોઈ કામદેવના બાણોથી પીડાયેલો દુષ્ટ રાવણ બેભાન બન્યો અને હાથ વતી તેને ખેંચી તેની સાથે શુ ગારના ભાવો કરવા તૈયાર થયો તેને એવો જોઈ સતી કોપી બ્રહ્મા તેમણે તેને સ્તબ્ધ કરી દીધો, જેથી હાથે તથા પગે જડ બની કઈ પણ બોલવા તે સમર્થ ન થયો પછી કમળ સમાન નેત્રો વાળા તે દેવીની તેણે મનથી સ્તુતિ કરી અને તેમને તે શરણે ગયો, ત્યારે તે દેવી એના પર પ્રસન્ન થયા અને તેના સ્તવનને (પરસ્થકરૂપ કૃષ્ણ આપી) સંકળ કર્યું પછી તેમણે રાવણને શાપ આપ્યો, કે 'તુ મારે લીધે બાધવો સંહિત નારા પામીશ, કારણ કે તે કામને લીધે મારો સ્પર્શ કર્યો છે, માટે તુ મારુ બળ જોજે' એમ કહી તેમણે યોગથી દેહનો ત્યાગ કર્યો પછી રાવણ તેના રામને ગંગામા પધગવી પોતાને ઘેર ગયો (જતા જતા) 'અહો! આ શુ અદ્ભુત જોયું? આ કન્યાએ હમણા આ શુ કર્યું!' એમ વિચારી વારંવાર તે વિલાપ કરવા લાગ્યો પછી કાળાતરે તે જ સતી વેદવતી 'સીતાદેવી' એવા નામે વિખ્યાત થયેલા, જન્મકી પુત્રી થયા, જેને લીધે રાવણ મરાયો મહાતપસ્વિની તે સીતાએ પૂર્વજન્મના તપને લીધે અત્યંત પરિપૂર્ણ વિષ્ણુસ્વરૂપ શ્રીરામ ચંદ્રને પતિ તરીકે પ્રાપ્ત કર્યો હતા લક્ષ્મીભૂ(ના અવતાર)રૂપ સુદર સીતાએ જેમને આત્મધવા મુરકેવ હોય છે તે જગત્પતિને તપથી આરાધી મેળવ્યા હતા અને શ્રીરામચંદ્ર સાથે ઘણાકાળ સુધી તે રમ્યા હતા તેમને પોતાના પૂર્વજન્મનું સ્મરણ હતું છતાં સુખને લીધે પૂર્વના તપનો પરિશ્રમ તે સંભળતા ન હતા, પણ તે પરિશ્રમને તેમણે ત્યજ્યો હતો, કેમ કે કૃષ્ણ મૂળે છે ત્યારે દુષ્ટ પણ સુખરૂપ જ માય છે અત્યંત નવા યૌવનવાળા સતી સીતાએ તે સુકુમાર પતિ—રામચંદ્રને પામી બાળા કાળ નુખી અનેક પ્રકારના વૈભવ ભોગવ્યા હતા તેમણે જેવા પતિને ઈન્દ્રિયા હતા, તેવા જ નુપૂરી, રમિક, સાત, સુદર, સીઓના મનને જાણનાર અને મનોહર દેવ—

રામચંદ્રને (પતિ તરીકે) મેળવ્યા હતા પાછળથી સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા શ્રીરામચંદ્રણ અત્યંત બળવાન કાળના યોગથી પિતાનું સત્ય પાળવા વનમા ગયા હતા ત્યાં સમુદ્રની પાસે સીતા તથા લક્ષ્મણની સાથે તે રહેતા હતા તે વેળા બ્રાહ્મણનું ૩૫ ધરતા અગ્નિને તેમણે જોયો હતો રામને દુષ્ટી જોઈ, તે દુષ્ટી થયો હતો અને સત્યપરાયણ તેણે સત્ય પર પ્રીતિવાળા શ્રીરામને આગું કઈક સત્ય વચન કહ્યું હતું

બ્રાહ્મણ (અગ્નિ) બોલ્યો 'હે ભગવન રામ ચંદ્ર! તમે સાલળો હવે જે આ સમય આવ્યો છે તે સીતાહરણનો સમય છે અને તે જ તમને દુષ્ટાકારી થવાનો છે દેવને અટકાવું કઠિન છે અને દેવથી વધારે બળવાન કોઈ જ નથી, માટે હમણા જગતની માતા સીતાને મારી પાસે રાખો અને તેમની છાયાને તમે તમારી પાસે રાખો પછી પરીક્ષાના સમયે હું તમને સીતા પાછા આપીશ હું અગ્નિ છું બ્રાહ્મણ નથી, દેવોએ મને મોકલ્યો છે' તે વચન સાંભળી શ્રીરામે લક્ષ્મણને પણ તે નહિ જણાવી દુષ્ટી થતા હૃદયે તે વચન સ્વીકાર્યું હતું હે નારદ! પછી અગ્નિએ યોગબળ વડે સીતામાથી તેમના તુલ્ય સર્વ ગુણ તથા અગવાળા માયામય સીતા પ્રકટ કરી શ્રીરામને આપ્યા હતા પછી અગ્નિ સીતાને લઈને એ ગુપ્ત વાત કોઈને પણ કહેવાની ના કહી ગયો હતો એ ગુપ્ત વાત લક્ષ્મણ પણ જાણતા ન હતા તો બીજા તો ક્યાંથી જાણે? એક વખત શ્રીરામચંદ્રે સોનાનો મૂળ જોયો અને સીતાએ તેને માટે યત્નપૂર્વક તેમને પ્રેરણા કરી હતી શ્રીરામચંદ્ર વનમા સીતાના રક્ષણ માટે લક્ષ્મણને મૂકી તરત જ (મૂળ પાછળ) ગયા હતા અને બાણથી તેને તેમણે વીધ્યો હતો એ વેળા કપટથી 'હે લક્ષ્મણ!' એવો શબ્દ કરી તે મૂળે શ્રીરામરૂપ વિષ્ણુને આગળ જોઈ, તેમનું સ્મરણ કરતા કરતા તરત જ પ્રાણ ત્યજ્યા હતા અને મૂળનો દેહ છોડી દિવ્ય રૂપ પામીને તે (મારીય ચંદન) સ્ત્રનોથી બનાવેલા વિમાનમા બેની વૈકુઠ-મા ગયો હતો પૂર્વે તે (મારીય) વૈકુઠલોકના ઘરના રહેતા બે ઘરપાલનો સેવક હતો (પણ અમુક

કોઈ કારણથી સદાસ થયો હતો) તે જ કરી (શ્રી-
રામના બાણથી મરીને) એ જ બંને દારપાણ
પાસે ગયો હતો અને તેમની આશાથી વૈકુંઠમાના દારમા
રહ્યો હતો પછી 'હે લક્ષ્મણ' ! એવો વ્યાકુળ શબ્દ
સાંભળી સીતાએ લક્ષ્મણને નામની પાસે મોકલ્યા
હતા એમ લક્ષ્મણ રામની પાસે ગયા, ત્યારે જેને
રોકવો મુશ્કેલ હતો, એવો સવણ પોતાની લીલાથી
સીતાને લઈને લાકા તરફ ગયો હતો પછી એ વનમા
લક્ષ્મણને (પોતાની પાસે આવેલા) જોઈ તરત જ
શ્રીરામચંદ્રે પોતાના આશ્રમમા જઈ સીતાને જોયા
ન હતા, ત્યારે તે લાખી મૂર્છા પામ્યા હતા તેમણે
અત્યંત વિલાપ કર્યો હતો અને સીતાની શોધ માટે
વનમા તે વારવાર ભટક્યા હતા અમુક સમયે ઓછ
વરી નહીતા કિનારા પર સીતાની બપ્પર મેળવી તે
શ્રીરામચંદ્રે વાનરોને સહાયરૂપ કરી સમુદ્ર બાંધ્યો
હતો પછી અમુક કાળે લાકામા જઈ ત્યુષ્ઠ શ્રી-
રામચંદ્રે સવણને શોધી બાણથી બાંધ્યો સંહિત
તેને માંધો હતો પછી તરત જ તેમણે સીતાની
આગ્નિપરીક્ષા કરાવી હતી તે સમયે આગ્નિને
સાચા જનકી તેમને આપ્યા હતા તે વેળા એ
છાયાનીતાએ વિનયપૂર્વક ધર્ષ આગ્નિને તથા શ્રીરામને
કહ્યું હતું, કે 'હવે હું શુ કરું, તેનો ઉપાય તમે
મને કહો'

શ્રીરામ તથા આગ્નિ બોલ્યા 'હે દેવિ' તમે
આતિ પુણ્યદાયી પુષ્કરક્ષેત્રમા તપ કરવા જાઓ,
ત્યા જ તપસ્યા કરી તમે સ્વર્ગની લક્ષ્મી થશો '
તેમનું એ વચન સાંભળી તે છાયા સીતા પુષ્કરક્ષેત્રમા
દેવતાઈ તણુ લાખ વર્ષો સુધી તપ કરી સ્વર્ગની લક્ષ્મી
રૂપ થયા હતા પછી તે જ સ્વર્ગલક્ષ્મી અમુક કાળે
તપના પ્રભાવથી યમના પસકુડામાંથી જન્મેલા દ્રુપદ
પુત્રી દ્રૌપદી તરીકે પાડવોની સ્ત્રી થયા હતા એમ
લક્ષ્મીજી મત્યુગમા કુળધ્વજની નુભ તુપુત્રી વેદ
વતી થયા હતા, નેતાયુગમા જનકપુત્રી નીતા ધર્ષ
શ્રીરામની પત્ની થયા હતા અને દ્રાપદયુગમા તે
નીતાની છાયા જ દ્રુપદપુત્રી તરીકે થયા હતા આમ
અને યુગોમા તે જનાત ન્દ્યા હતા, તેથી 'નિઝ
યાત્રી' દેવતા છે

નારદે પૂછ્યું 'હે મુનિશ્રેષ્ઠ' ! તે દ્રૌપદીને
પાત્ર પતિઓ કેમ થયા હતા ? હે સદેહ ભાગનારા !
મારા ચિત્તાનો તે સદેહ તમે ભાગો

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે નારદ ! લાકામા સાચા
સીતાજી શ્રીરામને મળ્યા, ત્યારે અત્યંત ચિતાયુક્ત
થયેલી રૂપયૌવનવાળી છાયાસીતાએ શ્રીરામ તથા
આગ્નિની આશાથી તપ કરી સર્વશ્રેષ્ઠ શ્રીશકરની
ઉપાસના શરૂ કરી હતી ત્યારે કામાતુર કોઈ પતિ
માટે વ્યગ્ર થઈને વાગ્વાર પ્રાર્થના કરતી તેણે 'હે
શકર' પતિ આપો, પતિ આપો, પતિ આપો,
પતિ આપો, પતિ આપો ' એમ પાત્ર વાર માગણી
કરી હતી તેથી રસિક પુરુષોમા ઉત્તમ શ્રીશકર
તેની પ્રાર્થના સાંભળીને 'હે પ્રિયે' તારા પાત્ર પતિઓ
થશે, 'એવું તેને વરદાન આપ્યું હતું તે કારણથી
(દ્રૌપદીરૂપે) પાત્ર પાડવોની તે સ્ત્રી થઈ હતી એમ
આ પ્રાસંગિક વાત મેં તમને કહી હવે ચાલુ
પ્રસંગ તમે સાંભળો પછી શ્રીરામચંદ્ર મનોહર
સીતાને લાકામા પામ્યા પછી વિભીષણને લાકા આપી-
ને પોતે અયોધ્યા ગયા હતા તેમણે અગિયાર હજાર
વર્ષો સુધી ભસ્તપ્પડ પર રાત્ર્ય કર્યું હતું પછી સર્વ
લોકો સાથે વૈકુંઠમા ગયા હતા, લક્ષ્મીના આશરૂપ
વેદવતી (સીતા)એ લક્ષ્મીમા પ્રવેશ કર્યો હતો એમ
પુણ્યદાયી તથા પાપનો નાશ કરનારા આ આપ્યાન
મેં તમને કહ્યું મૂર્તિમાન આર વેદો જેની જીભની
દેવે કાયમ રહ્યા હતા, તે વેદવતી પ્રખ્યાત હતા,
હવે ધર્મધ્વજની પુત્રી (તુલસી)નું આપ્યાન હું તમને
કહું છું તે સાંભળો ૧-૬૩

સતત મૂર્તિમન્તઃશ્ચ વેદાશ્ચત્વાર યવ જ ।

સન્તિ યસ્યાશ્ચ જિહ્વાયે સ વે વેદવતી ધૃતઃ ॥

ધર્મચ્ચન્દ્રસુતાષ્ચાન નિયોષ કથયમિ તૈ ।

ઈતિ શ્રીદેવીયા ભવમ્દ્રુપદમમા નવમ સ્કંધે વિષે

અધ્યાય ૧૬મા તમામ

અધ્યાય ૧૭ મો*

તુલસી-આખ્યાન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

ધર્મધ્વજસ્ય પત્ની ચ માધવીતિ ચ વિશ્રુતા ।

નૃપેણ સાર્ધં સાઙ્ગરામે રમે ચ ગન્ધમાદને ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણુ બોલ્યા ધર્મધ્વજની પત્ની 'માધવી' એવા નામે પ્રખ્યાત હોઈ ગંધમાદન પર્વત પર બગીચામાં રાજની સાથે તે રમતી હતી ત્યાં રતિ કરનારી, પુષ્પો તથા ચદનથી અરોંધી, ચદનથી લીપેલા સર્વ ભાગોવાળી અને પુષ્પો તથા ચદનના વાયુથી યુક્ત એવી શય્યા કરી તેના પર સ્ત્રીઓમાં સ્તનરૂપ હોઈ અત્યંત સુદર અગોવાળી અને શાણગારેલી તે રસિક માધવી રસિક પતિનો સમાગમ પામી કામયુક્ત રહેતી હતી મૈથુનકર્મમાં કુશળ તે બનેતા મૈથુનમાં વિરામ જ ન હતો, તેથી દિવસ કે રાત્રિ તેમણે જાણ્યા ન હતા અને એમ કરતા દેવતાઈ સો વર્ષ વીત્યા હતા પછી રાજ ભાનમાં આવી મૈથુનકર્મથી અટક્યો હતો, પણ સુદસી માધવી લગારે તૃપ્તિ પામી ન હતી પછી તે સતીએ દેવયોગે તરત જ સો વર્ષ સુધી ગર્ભ ધારણ કર્યો હતો અને શોભાયુક્ત ગર્ભવાળી તે રાણી દરરોજ ગોભાવાળી થતી હતી પછી હે નારદ! કાર્તિકી પૂનમ ને શુક્રવારના શુભ દિવસે, શુભ ક્ષણે, શુભ યોગમાં, શુભ અંશમાં અને શુભ સ્વામીયુક્ત શુભ ગ્રહોવાળા શુભ લગ્ન વખતે લક્ષ્મીના અશરૂપ હોઈ મનોહર પદ્મિની જાતિની કન્યાને તેણે જન્મ આપ્યો હતો શરદઋતુ ની પૂનમના ચંદ્ર જેવા મુખવાળી શરદઋતુના કમળ જેવા નેનોવાળી, પાકા ધિલોડા જેવા નીચલા હોઠ વાળી, મદ મદ હસતી, ઘરને બેઠા કરતી, હાથ—પગના તળિયે હાલ રંગવાળી, ઊંડી નાભિવાળી, મનને આનંદ પમાડનારી, નાભિની નીચે ત્રણ કર્ણાલી આવાળી, ગોળાકાર કેડના બને પાછલા ભાગવાળી, શીતકણે સુખપ્રસન્ન ગરમ સર્વ અગવાળી, મોળ વર્ષની સુદર સ્ત્રી જેવી, સુદર કેશવાળી, તેજસ્વી, વડની

વડવાઈ જેવા લાખા કેશવાળી, પીળા ચપાના પુષ્પના રંગ જેવી પ્રકાશતી અને સુદર સ્ત્રીઓ કરતા પણ સુદર તે કન્યાને બેઈ પુરુષો કે સ્ત્રીઓ તેને કોઈની ઉપમા આપવા સમર્થ થતા ન હતા, તેથી વિદ્વાનો તેને 'તુલસી'† નામે કહેવા લાગ્યા તે કન્યા (ગર્ભી શયમાથી) પૃથ્વી પર બહાર આવી, તેટલામાં જ યોગ્ય વયની સ્ત્રી જેવી જણાવા લાગી તેને સર્વ લોકોએ અટકાવી છતાં તપ કરવાને બદરિકાશ્રમમાં ગઈ અને ત્યાં દેવતાઈ એક લાખ વર્ષ સુધી તપ કર્યું 'નારાયણુ મારા સ્વામી ધાર્યો,' આવો મનથી નિશ્ચય કરી તે સ્ત્રીભક્તનુમા પચાગિને તાપતી હતી, શીતકળમાં જળની ચાદર રહેતી હતી અને વર્ષોઋતુમાં (ખુલ્લા) મેદાન પર આસન લગાવી વરસાદની ધારાઓને દિવસ—રાત્રિ ઝીલતી હતી એ તપસ્વિનીએ વીમ હળાર વર્ષ સુધી કૂળ તથા જળનો જ આહાર કર્યો હતો ત્રીસ હળાર વર્ષ સુધી પાદડાનો જ આહાર કર્યો હતો ચાળીસ હળાર વર્ષ સુધી વાયુનો જ આહાર કર્યો હતો અને પાતળા પેટ વાળી તે કન્યા દશ હળાર વર્ષ સુધી નિરાહાર રહી હતી પછી બીજા ક્ષેત્રે પણ લક્ષ્ય વિના એક પગે ઊભેલી તે કન્યાને બેઈ બ્રહ્મા તેને વરદાન દેવા ઉત્તમ બદરિકાશ્રમમાં આવ્યા, ત્યારે હસરૂપ વાહનવાળા તે બ્રહ્માને બેઈ તેણે તમસ્કાર કર્યો એટલે જગતના કર્તા બ્રહ્માએ તેને કહ્યું કે 'હે તુલસી! તારા મનમાં જે ઈચ્છિત હોય, તે વરદાન તું માગ શ્રીહરિની ભક્તિ, શ્રીહરિનું દાસપણ અથવા અજસમરપણ પણ હું આપીશ'

તુલસીએ કહ્યું હે તાત! મારા મનમાં જે ઈચ્છા છે, તેને તમે સાલજો મરિચીની આગળ પણ મને હવે શી શરમ હોય? હું પૂર્વે તુલસી નામની ગોપી હોઈ ગોલોકમાં રહેતી હતી અને શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય, તેમની દાસી, તેમના અગરૂપ અને તેમની સખીઓમાં પ્રેમપાત્ર હતી એક સમયે શ્રીકૃષ્ણ સાથે રીતસભોગ પામી તૃપ્ત નહિ થયેલી અને મૂચઈ પામેલી મને સતેશ્વરી શ્રીરાધાએ સસમડળમાં

* આ અધ્યાયમાં અડતાલીસ શ્લોકોની ધર્મધ્વજની પુત્રી તુલસીની કથા વિસ્તારથી કહેવાયે

+ 'તુલ્યમ્-ઉપમામ્-અવ્યતિ-ક્ષિપતિ' સા તુલસી-અર્વાત્ જેને કોઈની ઉપમા આપી શકતી નથી. તે તુલની'

આવીને એઈ, ત્યારે સંપ્રયુક્ત થઈ તેમણે શ્રીકૃષ્ણને
 ઇષ્ટે આપ્યો અને મને શાપ દીધો કે, 'તુ મનુષ્ય
 યોનિને પામ' એમ તેમણે મને શાપ આપ્યો,
 ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે મને કહ્યું, 'ભરતપાડમા તપ કરી
 બ્રહ્માના વરદાનથી તુ મારા અશરૂપ નાગયણને
 પામીશ' એમ કહી દેવોના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણ પણ
 અદૃશ્ય થયા પછી સંધાદેવીના ભયથી શરીર છોડીને
 પૃથ્વી પર મેં જન્મ લીધો હે મુરુ! શાત અને
 સુદર શરીરવાળા નારાયણને હું પતિ તરીકે પામવા
 ઇચ્છુ છું અને હમણાં એ જ વર માગુ છું માટે
 તે તમે મને આપો

પ્રહલદેવ બોલ્યા '(ગોલોકમા) શ્રીકૃષ્ણના
 અશથી જન્મેલો અત્યંત તેજસ્વી અને તેમના
 અશરૂપ સુદામા નામનો ગોવાળિયો હતો તે પણ
 સંધાના શાપથી હમણાં ભરતપાડમા જન્મ્યો છે
 અને દૈત્યના વશમા ઉત્પન્ન થયો છે તે 'શંખચૂડ'
 નામે પ્રખ્યાત હોઈ ત્રણે લોકમા તેના જેવો કોઈ નથી
 સર્વે ગોલોકમા તને જાઈ તે કામથી વ્યાકુળ મનવાળો
 થયો હતો પણ સંધાના પ્રભાવથી તને ભેટવાને
 સમર્થ થયો ન હતો તે સુદામા પોતાના પૂર્વજન્મના
 સ્મરણવાળો હોઈ હમણાં સગુદ્રમા સ્નો છે હે
 સુદેવી! તુ પણ પૂર્વજન્મના સ્મરણવાળી છે, તેથી
 સર્વ વૃત્તાત જાણે છે, માટે હે કલ્યાણિ! હમણાં
 તુ તેની પત્ની થઈશ પછીથી શાત અને સુદર
 શ્રીનારાયણને જ તુ વરીશ દેવથોને નારાયણના જ
 શાપથી તુ અશથી પવિત્ર વૃક્ષરૂપ થઈશ અને જગતને
 પવિત્ર કરતાર હોઈ સર્વ વનસ્પતિમા મુખ્ય ગણાઈને
 વિષ્ણુને પ્રાણ કરતા પણ અધિક પ્રિય થઈશ
 તારા વિના સર્વ લોકોની પૂજા નિષ્ફળ થશે અને
 વૃદ્ધવતમા વૃત્તરૂપે બચેલી તુ 'વૃદ્ધવતી' એ નામે
 પણ પ્રસિદ્ધ થઈશ તારા પાદડાથી ગોપીઓ તથા
 ગોવાળો શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરશે અને મારા વરદાનથી
 તુ વૃક્ષની અપિષ્ઠની દેવરૂપે ગોપાળરૂપ શ્રીકૃષ્ણ
 સાથે પ્રથમ ઈચ્છાનુસાર વિદાર કરીશ 'એમ બ્રહ્માનું
 વચન સાંભળી મદ મદ દસતી, તુલસી હર્ષ પામેલા
 મનવાળી થઈ તે બ્રહ્માને નમી અને કઈક કહેવા
 લાગી કે, 'હે તાત! હું તત્ત્વ કહુ છું કે, જે ભુજ

વાળા શ્યામસુદર શ્રીકૃષ્ણ ઉપર મને જેવી ઈચ્છા
 છે, તેવી ચાર ભુજવાળા નારાયણ ઉપર નથી
 દેવને લીધે ગૃગારનો ભગ થતા હું શ્રીકૃષ્ણ વિષે
 અતુલ રહી છું, પણ શ્રીકૃષ્ણની આશાથી જ હું
 આ ચાર ભુજગોવાળા શ્રીનારાયણને પતિ તરીકે
 માગુ છું, માટે અતિદુર્લભ શ્રીકૃષ્ણને જ આપની
 કૃપાથી ફરે હું અવશ્ય પામુ અને સંધાના ભયથી
 મુક્ત થાઉં તેમ તમે કરો'

પ્રહલદેવ બોલ્યા 'સોળ અક્ષરોવાળો સંધાનો
 મત્ર હું તને આપુ છું, તે તુ હે અને મારા વર
 દાનથી પણ તે સંધાને તુ પ્રાણતુલ્ય પ્રિય થઈશ,
 તેમ જ શ્રીકૃષ્ણ તથા તારા ગુપ્ત ગૃગારને સંધા
 નહિ જાણે હે ઉત્તમ ભાગ્યશાળી! તુ શ્રીકૃષ્ણની
 સંધા સમાન પ્રિય થઈશ' એમ કહી જગતના
 સ્થાપક બ્રહ્માએ સોળ અક્ષરોવાળો સંધાદેવીનો મત્ર,
 સ્તોત્ર, ઉત્તમ કવચ, સર્વ પૂજાર્થિય તથા પુરસ્કરણનો
 ક્રમ પણ આપ્યો અને શુભ આશિષ આપી પછી
 તુલસીએ બ્રહ્માની પૂજા કરી અને તેમની કૃપાથી
 એ દેવી લક્ષ્મી જેવી સિદ્ધ થઈ એ રીતે તુલસીમત્ર
 થી સિદ્ધ થયેલા પૂર્વોક્ત વરદાનને પામી હતી અને
 વિશ્વમા દુર્લભ મોટા ભોગો તેણે ભોગવ્યા હતા
 પ્રસન્ન મનવાળા તે દેવીએ તપનો પરિશ્રમ પછી
 ત્યજ્યો હતો, ક્રમણ કે રૂળ સિદ્ધ થાય, ત્યારે હું ખ
 પણ લોકોને ઉત્તમ સુખરૂપ થાય છે એ રીતે તુલસી
 ખાત-ખાતથી સતુલ થઈ ત્યાં પુણ્યો તથા ચંદનથી
 વ્યાપ શય્યા પર સૂઈ સેવતા હતા ૧-૪૮

મુક્ત્યા પિતાશ્વ જ સતુષ્ટા શયન ચ ચકાર લા ।
 તલ્પે મનોરમે તત્ર પુણ્નચન્દ્રચરિતે ॥૪૮॥
 ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૭મા સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૮ મો*

શંખચૂડ સાથે તુલસીનો સમાગમ અને સવાદ

ઐતર્યાયન ઉવાચ

તુલસી પરિતુષ્ટા ચ સુખાપ દૃષ્ટમાનસા ।

નન્યોક્તસંપન્ના વૃષ્ટરજ્જવરાક્ષના ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા અત્યંત સતોષ પામેલા

* આ અધ્યાયમા એકસે સ્લોકોથી નવમીના અખ્યૂડ
 સાથે સમાગમ તથા સવાદ વર્ણવાયે

અર્પયુક્ત મનવાળા, નવયોવનયુક્ત અને શકરની પત્ની જેવા (પવિત્ર) તુલસી ત્યા સુધી રહેતા હતા તે વખતે કામદેવ તેમના તરફ પાચે બાણો કેંડયા કરતો હતો, જેથી પુષ્પો તથા ચદનથી અર્ચ્યા છતા કામદેવને લીધે તે ખળ્યા કરતા હતા તેમનું સર્વ અગ સેમાંચિત થતું હતું કપાસી થતી હતી નેત્રો લાલ નોળ રહેતા હતા ક્ષણવારમા તે સુઝાઈ જતા, ક્ષણ વારમા મૂર્ચ્છા પામતા, ક્ષણવાર કટાણી જતા અને ક્ષણવાર સુખજનક આગમ, ક્ષણવાર દાહ, ક્ષણવાર પ્રસન્નતા, ક્ષણવાર ચેતના તથા ક્ષણવાર ખિન્નતાને પામતા હતા વળી ક્ષણવાર શય્યામાથી તે ઊભા થઈ જતા, ક્ષણવાર પાસે ચાલતા, ક્ષણવાર નાસથી ભમતા, ક્ષણવાર ફરી ખેસી જતા અને ક્ષણવાર અત્યંત કટાણાથી ફરી સુઈ જતા હતા પુષ્પો તથા ચદનની શય્યા પણ તેમને કાટા જેવી અત્યંત દુખ દાયી થઈ પડતી, દિવ્ય સુખ, સુદર ક્ષણ તથા ઝેર જેવા જણાતા અને ઘર ગુફા જેવું, સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર અગ્નિ જેવું અને સિંદૂરની અર્ચા ગૂમડા જેવી દુખદાયી થતી હતી ક્ષણવાર ઘેનમા એ સતી ઉત્તમ વેશવાળા સુદર, યુવાન, મદમદ હસતા રસિકોમા શ્રેષ્ઠ, ચદનથી લીપેલા સર્વ અગવાળા, રત્નોના શણગારોથી શણ ગારેલા અને માળાને ધારણ કરતા કોઈ પુરુષને આવતો જેતા હતા એ પુરુષ તેમનું મુખકમળ ચુપ્તો હતો, રતિકથા કહેતો હતો, વારવાર મીઠું બોલતો હતો, શય્યામા સભાગ કરતો હતો, ઈચ્છાનું સાર ભેટતો હતો, ફરી જતો રહેતો હતો અને પાછો પાસે આવતો હતો એ પુરુષને જતો જોઈ 'પ્રાણેશ' તમે કયા જાઓ છો? ઊભા રહો,' એમ તેમનાથી કહેવાઈ જતું હતું ફરી ભાનમા આવી વારવાર તે વિલાપ કરતા હતા, હે નારદ! એમ યોવન પામીને ત્યા જ તે રહેતા હતા હે નારદ! તે સમયે મહાયોગી શંખચૂડ પણ જૈગીષ્ય મુનિ પાસેથી શ્રીકૃષ્ણનો મત્ર મેળવી તે મત્રને પુષ્કર ક્ષેત્રમા સિદ્ધ કરી, સર્વ મગળોના મગળરૂપ વ્યવસ્થાને ગળામા બાધી તેમ જ 'તાસ મનમા જે ઈચ્છા થશે તે સકળ થશે' એવું વરદાન પ્રદાન પાસેથી મેળવી પ્રદાનની આશાથી જ બદરિક્ષત્રમમા આવ્યો

અને તુલસીએ તેને આવતો જોયો નવા યોવનવાળા, કામદેવ સમાન ક્રાંતિવાળા, ધોળા ચપાના પુષ્પ જેવી ક્રાંતિવાળા, રત્નોના શણગારોથી શણગારેલા, શરદપૂતમના ચદ્ર જેવા મુખવાળા, શરદક્ષતુના કમળ જેવા નેત્રોવાળા, માણેકથી બનાવેલા વિમાનમા ખેડેલા, મનોહર, રત્નોના બે દુડળોથી શોભતા લમણવાળા, કપવક્ષના પુષ્પોની માળાને ધારણ કરતા, સુદર હાસ્યવાળા અને કરતૂરી તથા કેમરથી યુક્ત સુગંધી ચદનથી લેખાયેલા એ શંખચૂડને સમીપમા જોઈને તુલસી વસ્ત્રથી મુખ ઢાકી દઈ મદહાસ્ય સહિત કટાક્ષો-પૂર્વક વારવાર તેને જોવા લાગ્યા અને નવા સમા ગમથી શરમાઈ ખૂબ નીચું મુખ ઢાળી રહ્યા એ વેળા શરદક્ષતુના ચદ્રને નિદતા પોતાના મુખરૂપ ચદ્રથી શોભતા, કિમતી રત્નોમાથી બનાવેલા પગના આભૂષણોથી યુક્ત, ઉત્તમ માણેકના બનાવેલા અણુ અણુતા આંત્રોથી અમકતા, માલતીના પુષ્પોની માળા યુક્ત કેશપાશનો સમૂહ ધારણ કરતા, અમલ્ય રત્નોથી બનાવેલા મકરાકૃતિ કુડળો ધારણ કરતા, ગગમેરગી બે કુડળો વડે શોભતા લમણવાળા, ઉત્તમ રત્નોના હાર વડે સ્તનની વચ્ચે ઉજ્જવળ, રત્નોના કડા, બાબુવધ્વ અને શખના આભૂષણોથી શણગારેલા અને દિવ્ય રત્નોની વીટીઓથી શોભતી આગળીઓવાળા, ગમણીય, સુદર, સુશીલ અને સતી તે સુદરીને જોઈને શંખચૂડ તેની સમીપ મંદુરવચન કહેવા લાગ્યો

શંખચૂડ બોલ્યો 'હે માનવાળી! તું કોણ છે? હે કન્યાશિલ! તું કોની પુત્રી છે? હે સુદરિ! સર્વ ક્રયાણોને આપનારી તું (તને જોઈને) ચૂપ થતા મારી પાસે વાતચીત કર' એવું તેનું વચન સાંભળી કામનાવાળા થયેલા સુદર નેત્રોવાળા, મદહાસ્ય કરતા અને નમેલા મુખવાળા તે તુલસી કામનાપૂર્વક તેને કહેવા લાગ્યા

તુલસી બોલ્યા 'હું ધર્મધ્વજની પુત્રી છું અને તપસ્વિની થઈ આ તપોવનમા તપસ્યા મારે રહું છું તું કોણ છે? તું તારે સુખેથી જ સારા કુળમા જન્મેલી પુરુષ સારા કુળમા જન્મેલી સતી સ્ત્રીને એકલી ધારી એકાત્રમા કઈ પૂછતો નથી, એમ મેં વેદમા માલગ્યું છે તપદ, નીચ કુળમા

જાએલો અને ધર્મશાસ્ત્રના અર્થ નહિ જાણતો
ક્રોધી પુરુષ ક્રાંતિનીને ઇચ્છે છે સ્ત્રી કેવી હોય છે
કે, ઉપર ઉપરથી મધુર, મદ્યથી છંદેલી, પુરુષના
કાળરૂપ, ઝેરના ઘડા જેવી અમૃત તુલ્ય મુખવાળી,
છતા હૃદયમાં તો છરાની ધાર જેવી, કાયમ મીઠું
બોલતી, પોતાની કાર્યસિદ્ધિ માટે હમેશા તત્પર,
પોતાના કાર્ય માટે સ્વામીને વશ રહેનારી, પોતાને
કાર્ય ન હોય તો કદી વશ નહિ રહેતી, આત્મકરણમાં
મેલી અને (ઉપર ઉપરથી) પ્રમત્ત મુખ તથા નેત્રો-
વાળી હોય છે જેઓનું ચરિત્ર વેદમાં તથા પુરાણમાં
ખૂબ દર્શિત કહ્યું છે, તેવી સ્ત્રીઓ ઉપર કયો સમજી,
ખુદ્ધિમાન અને સાસ આશયવાળો પુરુષ વિશ્વાસ
કરે? સ્ત્રીઓનો શત્રુ કે મિત્ર કોણ છે? તેઓ તો
નવા નવાને ઇચ્છે છે સુદર વેશવાળા પુરુષને નોંધ
હૃદયમાં કાયમ તેને ઇચ્છે છે ઉપર ઉપરથી સ્વાર્થ
પૂરતું સતીપણુ કાળજીથી જણાવે છે, પગતુ મનોહર
સ્ત્રી કાયમ કામવાળી અને કામદેવનો આધાર હોય
છે. ઉપર ઉપરથી ડોળ કરી પુરુષને તે યાવે છે,
પણ અંતકરણમાં તો મૈથુન માટે મનવાળી જ
હોય છે. ખડારથી ખૂબ શરમાયેલી જણાતી સ્ત્રી
એકાંતમાં પુરુષ સામે હસે છે આભિમાની સ્ત્રીજાતિ
ને મૈથુન ન મળે, તો કોંઈ ઘર્ષ ક્રિયાના આકુરૂપ
ઘર્ષ પડે છે, પણ પુષ્કળ મૈથુન મળવાથી ખૂબ
પ્રસન્ન રહે છે ઘણા જ ઘોડા મૈથુનથી તો તે
દુષ્ટી ધાય છે સામ મિથાન કરતા અને સીતળ
પાણી કરતા પણ સુદર, સમિક, મનોહર, મુવાન તથા
નુણવાન પુરુષને મનમાં સદા તે ઇચ્છે છે સ્ત્રીક
પુરુષ ઉપર પુન કરતાયે વધારે સ્નેહ કરે છે અને
નભિગ કસ્વામાં કુદાળ પુરુષને તો પ્રાણ કળતા પાડી
આધિક પ્રિય ગણે છે વૃદ્ધ અથવા મૈથુન કરવામાં
અસક્ત પુરુષને તો તે શત્રુ તુલ્ય જુઓ છે અને
અત્યંત કોપાયમાન રહી તેની સાથે કાયમ ક્રિયા
કરે છે. જેમ સર્પ મોટા ઉદરને ખાઈ જાય, તેમ
અસક્ત પુરુષને વાણીથી જાણે ખાઈ જતી હોય
તેવી તે જણાય છે આવી દુષ્ટ સ્ત્રીજાતિ સાદાનોતા
સ્વરૂપ જેવી, સર્વ દોષોના આશ્રયરૂપ, ખાદ્યા, વિપત્તિ
તથા મંડર વગેરેનો પણ વશ કરવી મુશ્કેલ, મોહરૂપ,

તપના માર્ગમાં વિવનરૂપ, મોક્ષના દારૂમાં કમાડ જેવી,
શ્રીહરિની ભક્તિથી રહિત, સર્વ માયાઓના કરડિયા
જેવી, સસારરૂપી કેદખાતામાં કાયમ બેસીઓ જેવી,
ઇંદ્રજન સરખી, ખોટા સ્વપ્ન જેવી, ખડારની
જ સુદરતા ધારણ કરતી હોઈ અદરખાતે તો અતિશય
નિંદ્ય, અનેક જાતની વિદ્ય, મૂળ તથા પરના આધાર
જેવી, ભલિત, દુર્ગંધી, દોષમુકત લોહીથી ખરડાયેલી
અને આસસ્ત્રથી અગવાળી હોય છે વિધાતાઓ
પ્રથમથી જ સ્ત્રીઓને માયાવી પુરુષોની માયારૂપ
અને મુમુગુઓને ઝેર જેવી બનાવી છે, માટે
કલ્યાણ ઇચ્છનારે તો એ જાતિને જોવી પણ યોગ્ય
નથી 'હે નારદ! એમ કહી તુલસી બોલતી યાદ
પડી એટલે મદ મદ હસતો શખચૂડ કહેવા લાગ્યો.

શખચૂડ બોલ્યો. 'હે દેવિ! તે જે કહ્યું, તે
સવળ આસત્ય નથી, પણ કઈક સત્ય અને કઈક
અસત્ય છે, તે મારી પાસેથી તુ સામજી વિધાતાએ
વાસ્તવિક રૂપને વખાણવા યોગ્ય કરીને તથા અવા-
સ્તવિક રૂપને નિહનીય કરીને સર્વને મોહ ઉપજાવતું
સ્રીતુ રૂપ બે પ્રકારે રચ્યું છે સુદિના સૂતરૂપ લક્ષ્મી,
મસ્તવતી, દુર્ગા, સાવિત્રી અને સદા વગેરે જે આદ્ય-
સુદિ સ્વાર્થ છે, તેમના અશરૂપ સ્ત્રીરૂપને વાસ્તવિક
કહ્યું છે અને તે પ્રસાપાન, યશરૂપ તથા સર્વ
મંગલોને કરનાર છે શતરૂપ, દેવદૂતિ, સ્વધા, સ્વાહા,
દક્ષિણા, ધ્યાવાવતી, સેહિણી, વરણી સ્ત્રી, ઇદ્રાણી,
કુબેરની પત્ની, અદિતિ, દિતિ, લોપામુદ્રા, આનંદા,
કોતિબી, તુલસી, અહત્યા અરધતી મેના, તારા,
મદદેવ, દમયંતી, વેદવતી, ગંગા, મનના, પુષ્પિ,
મેધા, સ્મૃતિ ગિહિ, વસુધરા, પદ્મી, મંગલગાડી,
ધર્મની સ્ત્રી મૂર્તિ, સ્વસ્તિ, શ્રદ્ધા, શાંતિ, દ્રાતિ,
ક્ષમા, નિદ્રા તદ્રા, મુધા, તુષા, સંધ્યા, સનિ-દિવસની
આધિષ્ઠાની દેવી, સપતિ, પુતિ, કીર્તિ, ક્રિયા,
શોભા, પ્રભા અને ગિવા-આ ઉત્તમ ગ્રીસ્વરૂપો યુને
યુને જે ઉત્પન્ન થયા છે, તે મૂળ પ્રકૃતિની કલારૂપ તથા
કલાના અગરૂપ હોઈ ઉત્તમ છે, પાડી સ્વર્ગની વેશ્યા-
ઓ વગેરે તથા પ્રાણો જે વ્યભિચારિણી સ્ત્રીઓનાં
સ્વરૂપો છે, તે તો નિંદ્ય જ છે જે સતીત્વ સ્વરૂપ
નરવનુપ્રાપ્ત પ્રભાવથી યુક્ત અને પતિવ્રતારૂપ

હોય, તે ઉત્તમ હોઈ પ્રશન્નાપાત્ર છે તેને જ વાસ્તવિક સ્ત્રીરૂપ જાણવું, એમ વિદ્વાનો કહે છે ભગવતીની કલાઓમા પણ વિવિધ રૂપ કહેલ છે જે રજ્જેગુણરૂપ તથા તમોગુણરૂપ હોય છે જે સ્ત્રીઓ રજ્જેગુણના અશ રૂપ હોય છે, તેઓ મધ્યમ વર્ગની હોઈ ભોગ માટે લાલસુ, સુખ તથા સભોગથી વશ થનારી, પોતાના કાર્યમા સદા તત્પર, કપટી, મોહ કરનારી અને ધર્મરૂપ અર્થથી સદા વિમુખ રહેનારી હોય છે, માટે રજ્જેગુણરૂપ સ્ત્રીજાતિ કહી ઉત્તમ પતિવ્રતા હોઈ શકતી નથી. આ રજ્જેગુણરૂપ સ્ત્રીરૂપને વિદ્વાનો મધ્યમ રૂપ કહે છે જે સ્ત્રી તમોગુણરૂપ હોય છે તેને તો પડિતો ટાળવું મુશ્કેલ અધમ જ કહે છે સારા કુળમા જન્મેલો પડિત પુરુષ નિર્જન તથા નિર્જળ એકાંત સ્થળે પરસ્ત્રીને કઈ પૂછતો નથી (એ ખરુ છે), પણ હું તો બ્રહ્માની આજ્ઞાથી હમણા તારી પાસે આવ્યો છું, અને હે સુદર્શિ! ગાધર્વવિવાહથી હું તને સ્વીકારીશ દેવોને નસાડી મૂકનારો અને દેવ્ય વશમા જન્મેલો જે શખ્યૂડ છે તે હું જ છું પૂર્વે હું સુદામા નામનો શ્રીકૃષ્ણનો ખાસ મિત્ર હતો તે બેળા શ્રીકૃષ્ણના પાર્ષદ આઠ ગોવાળિયાઓમા હું પણ ગોવાળિયો હતો, પણ રાધિકાના શાપથી હમણા હું દાનવરાજ થયો છું શ્રીકૃષ્ણના મત્રપ્રભાવથી હું પૂર્વજન્મના સ્મરણવાળો છું અને તું તુલસી પણ પૂર્વજન્મના સ્મરણવાળી છે શ્રીકૃષ્ણે તને ભોગવી હતી, એ જ તું રાધાના ક્રોધથી પૃથ્વી પર ભસ્મપ્રકાશમા જન્મી છે, જોકે તે સમયે જ હું તને ભોગવવા ઉત્સુક હતો, પણ રાધાના ભયથી ભોગવી શક્યો ન હતો હે મહામુનિ નારદ! એમ કહી તે પુરુષ યોલતો બધ થયો, એટલે પ્રસન્ન થયેલા તુલસી મહાકવ્યપૂર્વક કહેવા લાગ્યા

તુલસી યોગ્યા 'આવો વિદ્વાન પુરુષ વિશ્વમા હમેશ વખણાય છે અને આવા પતિને જ સુદર સ્ત્રી ક્રમનાપૂર્વક કાયમ ઈચ્છે છે ખરેખર, વિચાર દ્વારા તમે મને હવે જીતી લીધી છે જે પુરુષ સ્ત્રીથી જિતાઈ બન્ય, તે નિહિત તથા અપવિત્ર છે સ્ત્રીએ જીતેલા પુરુષને પિતૃઓ, દેવો તથા બ્રાહ્મણો નિંદે છે, અને સ્ત્રીવશ પુરુષને તેના માતાપિતા તથા

ભાઈ પણ મનથી નિંદે છે જન્મસૂતક તથા મરણ સૂતકમા બ્રાહ્મણ દશ દિવસે, ક્ષત્રિય બાર દિવસે, વૈશ્ય પદર દિવસે અને શૂદ્ર એક મહિને શુદ્ધ થાય છે, પણ હલકો વર્ણસકર તો પોતાની માતા જે વર્ણની હોય તે જ પ્રમાણે શુદ્ધ થાય છે, પરંતુ સ્ત્રીથી જિતાયેલો અપવિત્ર પુરુષ તો ચિંતાના આગ્નિકાંદે જ શુદ્ધ થાય છે એમ વેદેમા કહ્યું છે તેના પિતૃઓ પોતાની ઈચ્છાથી તેના પિડ-તર્પણ સ્વીકારતા નથી અને દેવો તો તેનું પુષ્પ કે જળ વગેરે પણ લેતા જ નથી જેના મનને સ્ત્રીએ હર્ષ્યું છે, તેના જ્ઞાન, તપ, જપ, હોમ, પૂજન, વિદ્યા તથા યશથી શુદ્ધ છે? કઈ જ નથી મેં વિદ્યા તથા પ્રભાવ જાણવા તમારી પરીક્ષા કરી હતી, કેમ કે ક્રમવાળી સ્ત્રી પતિની પરીક્ષા કરીને જ તેને વરે છે જે પુરુષ ગુણહીન, વૃદ્ધ, અજ્ઞાની, દરિદ્ર, રોગી, નિહિત, અત્યાત ક્રોધી, અત્યાત ખરાબ મોવાળા, પાગળા, અગવિનાના, આધળા, બહેરા, જડ, મૂળા અને નપુસક જેવા પાપી વરને પોતાની કન્યા આપે છે, તે બ્રાહ્મણને પામે છે, પણ શાત, ગુણવાન, યુવાન તથા વિદ્વાન ઉત્તમ વરને પોતાની પુત્રી આપીને દશ યજ્ઞોનું ફળ પામે છે જે મનુષ્ય કન્યાનું પાલન કરી ધનના લોભથી તેને જો વેચે છે, તો તે વેચનારો મુભીપાક નરકમા જાય છે અને ત્યાં દશ ઇંદ્રો થાય ત્યાં સુધી એ પાપી કન્યાનું મૂત્ર તથા વિશ્વા ખાય છે અને કીડા તથા કાગડાઓથી કરડાય છે વળી તે (નરકમાંથી નીકળ્યા) પછી પણ નક્કી રોગયુક્ત જન્મ પામે છે અને તે વેળા દિવસ-રાત માસના ભાર વેચે છે ને ઉપાડે છે 'હે તપના ભાડાર નારદ! એમ કહી તુલસી યોલતા બધ થયા (તેવામા ત્યાં આવીને) બ્રહ્માએ કહ્યું કે, 'હે શખ્યૂડ! આની સાથે તું સવાદ શુ કરે છે? ગાધર્વવિવાહથી એનું તું પાણિગ્રહણ કર તું પુરુષોમા રત્ન જેવો છે અને આ સતી સ્ત્રીઓમા રત્નરૂપ છે ચતુર સ્ત્રીને ચતુર પુરુષ સાથેનો સમાગમ ગુણવાન થાય છે હે રાજન્! વિરોધ વિનાના દુર્લભ સુખનો કોણ ત્યાગ કરે? જે પુરુષ વિરોધરહિત સુખનો ત્યાગ કરે છે, તે પશુ છે, એમા સરાય નથી' (એમ શખ્યૂડને કહી બ્રહ્મા તુલસીને કહેવા લાગ્યા) 'હે

સતિ તુલસી! દેવો, અમુચે તથા દાનવોને યતનાર
આવા ગુણવાન પતિની તુ પરીક્ષા શુ કરે છે? જેમ
લક્ષ્મી વિષ્ણુ પર, સંધ્યા શ્રીકૃષ્ણ પર, સાવિત્રી ખાસ
પર, પાર્વતી રાકર પર, પૃથ્વી વસહ પર, દક્ષિણ યજ્ઞ
પર, અનસૂયા અગ્નિ પર, દમયંતી નળ ઉપર, રોહિણી
ચંદ્ર ઉપર, સતી સતિ કામદેવ ઉપર, આદિતિ કૃષ્ણ
ઉપર, સતી ચારુધતી વસિષ્ઠ ઉપર, અહર્યા ગૌતમ
ઉપર, દેવકી કર્દમ ઉપર, તારા બૃહસ્પતિ ઉપર,
શતરૂપા મનુ ઉપર, સ્વાહા અગ્નિ ઉપર, ઇંદ્રાણી
ઇંદ્ર ઉપર, પુષ્ટિ ગણપતિ ઉપર, દેવસેના ક્રાંતિક
સ્વામી ઉપર અને સતી મૂર્તિ* ધર્મ ઉપર અત્યંત
પ્રેમવાળી હોઈ સૌભાગ્યવાળી છે, તેમ તુ પણ આ
શખચૂડ ઉપર અત્યંત પ્રેમવાળી થઈ સૌભાગ્યવાળી
થા. હે સુદર્શ! આ સુદૃશ શખચૂડ સાથે નિરતર
હેકેકેણે તુ લાખા કાળ સુધી ઇચ્છાનુસાર વિહાર
કર, પછી શખચૂડ મરશે ત્યારે વૈકુઠમાં ચતુર્ભુજ
નાયકણે તુ પામીશ અને તે પછી ગોલોકમાં ફરી
શ્રીકૃષ્ણને જ પામીશ '૧-૧૦૦

પદ્માય પ્રાપ્સ્યસિ ગોલોકે ધ્રીઠ્ઠર્ણ વુનરેવ ચ ।

ચતુર્ભુજં ચ વૈકુઠંદે શશ્વચૂડે મૃતે સતિ ॥ ૧૦૦ ॥

ઉતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં નવમ સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૧૮ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૯ મો*

તુલસીના વિવાહ વગેરે

નારદ કથાવ

વિચિત્રમિદમાખ્યાનં ભયતા સમુદાહતમ્ ।

શ્રુતેન યેન મે લુપ્તિર્ન કદાપિ હિ જાયતે ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યુ આગે આ અદભુત આખ્યાન
કહ્યુ છે, જે સાંભળવાથી મને કદી તૃપ્તિ થતી નથી
હે મહાબુદ્ધિમાન! પછી જે બન્યુ હોય તે મને ક્રોડો

નાતરણ્ય યોલ્યા શ્રદ્ધા એમ આશીર્વાદ આપી
પોતાના સ્થાને ગયા તે પછી દાનવ શખચૂડે આધર્વ
વિવાહની તુલસીને સ્વીકારી તે વેળા સ્વર્ગમાં દુરુણિ

* આ અધ્યાયમાં ચેતરણુ સ્વયંકેશી તુલસી તથા શખ
ચૂડના વિવાહ પછી તેઓ ઉત્તમ વૈકુઠ્યેએમ ગયા, એ
કથા કહેવાયે.

નગાસ વાગ્યા અને પુષ્પોત્તી વૃષ્ટિ થઈ તે શખચૂડ
એ સ્ત્રી સાથે મનોહર વાસગૃહમાં આનંદ કરવા લાગ્યા,
ત્યારે નવીન સમાગમને પામેલા પતિવ્રતા તુલસી
સંલોગસુખરૂપી નિર્જળ સમુદ્રમાં કુપ્તી જઈ મૂર્છા
પામ્યા એસઠ શૂ ગારતી કળાઓના પ્રમાણવાળુ,
રસિક સ્ત્રી—પુરપોને પ્રિય અને સ્ત્રીના મનને હરનાર
જે એસઠ પ્રકારનુ સુખ કામશાન્તમાં કહ્યુ છે, તે
સર્વ શૂ ગારસંતુ સુખ, રસિક પુરુષોમાં ઉત્તમ તે
શખચૂડ અગ-પ્રત્યગતા આલિંગનપૂર્વક ભોગવવા
લાગ્યો સર્વ પ્રાણીઓથી સંહિત અતિ સુદર પ્રદેશોમાં,
પુષ્પો તથા ચંદનથી યુક્ત નદીના કિનારા પર, પુષ્પો
વાળા બગીચામાં અને પુષ્પો તથા ચંદનની શય્યા
પર, પુષ્પો તથા ચંદનથી આચોલા તથા રત્નોના
આભૂષણોથી શણગારેલા તુલસીને લઈને રાસરસિક
તથા અટાકાચેથી શણગારેલા શખચૂડ પુષ્પો તથા
ચંદનના વાયુથી સેવાઈને આનંદ કરવા લાગ્યો ઉત્તમ
રસિને બાણતા તે ધનનેતા મૈથુનમાં વિશ્રમ જ ન
હતો સતી તુલસીએ રમત માત્રમાં સ્વામીના મનને
હરી લીધુ અને સ્વભાવને બાણતા શખચૂડે પણ
રસિક તુલસીના ચિત્તને હરી લીધુ સજ્જ શખચૂડની
છાતી ઉપરથી ચંદનને તથા તિલકને તુલસી (રમત
માં) હરી લેતી અને તેના (લાલ પરથી) સિંદૂરો
તથા તિલકોની વેલને શખચૂડ હરી લેતો, તેમ જ એ
શખચૂડ તુલસીની છાતી પર તથા સ્તન પર આનંદ
થી નખની નિશાની કરતો હતો ને તુલસી તેના
ડાખા પડખામાં લાખતા દાગીતાની નિશાની કરતી હતી
સજ્જ શખચૂડ તુલસીના હોઠ ઉપર દાતના દશ કરતો
હતો અને તુલસી તેના બને ગાલ પર તેથી આરગણ
દાતના દશ કરતી હતી એ બંને પરસ્પર આલિંગન,
સુખન તથા બધ વગેરેનુ મદન કરતા હતા એમ
તે ધને બાણકાર હોઈ પરસ્પર આનંદ કરવા લાગ્યા
અને મૈથુનના અને બ્રહ્મીને મનમાં જે જે ઇચ્છેયો
હોય, તે તે ઉત્તમ વેશ પરસ્પર ત્યા કરતા હતા એ
તુલસી કેસરથી લાલ કરેલા ચંદન વડે શખચૂડને તિલક
કરતી હતી અને સુદર તથા રમણીય તેના સર્વ અંગ
ઉપર વિલેપન લગાડતી હતી, તેમ જ સુવાસિક
તાબૂલ, અગિનશુદ્ધ પે વસ્ત્રો, ઘડપણ તથા રોગને

સતિ તુલસિ! દેવો, આમુચે તથા દાનવાને અતનાર
આવા ગુણવાન પતિની તુ પરીક્ષા શુ કરે છે? જેમ
લક્ષ્મી વિષ્ણુ પર, સદા શ્રીકૃષ્ણ પર, સાવિત્રી મારા
પર, પાર્વતી શકર પર, પૃથ્વી વરાહ પર, દક્ષિણા યજ્ઞ
પર, અનમૂયા અત્રિ પર, દમયંતી નળ ઉપર, રેવતિણી ચંદ્ર
ઉપર, સતી રતિ કામદેવ ઉપર, અર્ધિતિ કશ્યપ
ઉપર, સતી અરુધતી વસિષ્ઠ ઉપર, અહર્યા ગૌતમ
ઉપર, દેવહૂતિ કદંબ ઉપર, તારા બૃહસ્પતિ ઉપર,
શતરૂપા મનુ ઉપર, સ્વાહા અગ્નિ ઉપર, ઇદ્રાણી
ઇદ્ર ઉપર, પુષ્ટિ ગણપતિ ઉપર, દેવસેના ક્રત્તિકા
સ્વામી ઉપર અને સતી મૃતિ ધર્મ ઉપર અત્યંત
પ્રેમવાળી હોઈ સૌભાગ્યવાળી છે, તેમ તુ પણ આ
શખ્યૂડ ઉપર અત્યંત પ્રેમવાળી થઈ સૌભાગ્યવાળી
થા. હે સુદર્શિ! આ સુદર શખ્યૂડ સાથે નિરતર
કેંકેકાણે તુ લાખ્યા કાળ સુધી ઈચ્છાનુસાર વિહાર
કર, પછી શખ્યૂડ મરશે ત્યારે વૈકુંઠમા અંતુર્ગ
નારાયણને તુ પામીશ અને તે પછી ગોલોકમા ફરી
શ્રીકૃષ્ણને જ પામીશ '૧-૧૦૦

પથાત્ પ્રાપ્સ્યસિ ગોલોકે ધીકૃષ્ણ પુનરેવ ચ ।

વતુર્મુજે ચ વૈકુણ્ઠે શાશ્વત્ સુતે સતિ ॥ ૧૦૦ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમ્નાયકપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૯ મો*

તુલસીના વિવાહ વગેરે

નારદ ટવાન

વિચિત્રમિદમાપ્યાનં મયતા સમુદાહૃતમ્ ।

મૃતેન યેન મે તુભિર્નં કદાચિદ્દિ જાયતે ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યુ આપે આ અદ્ભુત આખ્યાન
કહ્યુ છે, જે સાબળવાળી મને કહી તુભિ થતી નથી
હે મહાબુદ્ધિમાન! પછી જે બન્યુ હોય તે મને કહો
નારાયણ બાલ્યા બ્રહ્મા એમ આગીર્વાદ આપી
પોતાના સ્થાને ગયા તે પછી દાનવ શખ્યૂડે ગાધર્વ
વિવાદથી તુલસીને સ્વીકારી તે વેળા સ્વર્ગમા હુન્નિ

* આ અધ્યાયમા ચોરણ્ય મ્હોકેથી તુલસી તથા શખ્યૂડના વિવાહ પછી તેઓ ઉત્તમ વૈદ્યોએમો ગયા, એ કથા કહેવાયે.

નગારા વાગ્યા અને પુણ્યોની વૃષ્ટિ થઈ તે શખ્યૂડ
એ સ્ત્રી સાથે મનોહર વાસગૃહમા આનંદ કરવા લાગ્યો,
ત્યારે નવીન સમાગમને પામેલા પતિવ્રતા તુલસી
સભોગસુખરૂપી નિર્જળ સમુદ્રમા ડૂબી જઈ મૂરછી
પામ્યા ચોસઠ શુ ગારની કળાઓના પ્રમાણવાળુ,
રસિક સ્ત્રી—પુરુષોને પ્રિય અને સ્ત્રીના મનને હરનાર
જે ચોસઠ પ્રધારનુ સુખ કામશાસ્ત્રમા કહ્યુ છે, તે
સર્વ શુ ગારસ્તનુ સુખ, રસિક પુરુષોમા ઉત્તમ તે
શખ્યૂડ અગ-પ્રત્યગતા આલિંગનપૂર્વક ભોગવવા
લાગ્યો સર્વ પ્રાણીઓથી રહિત અતિ સુદર પ્રદેશોમા,
પુણ્યો તથા ચદનથી યુક્ત નદીના કિનારા પર, પુણ્યો
વાળા બગીચામા અને પુણ્યો તથા ચદનની શમ્યા
પર, પુણ્યો તથા ચદનથી અમૃત તથા રત્નોના
આભૂષણોથી શણગારેલા તુલસીને હાઈને રાસરસિક
તથા આકાસ્થેથી શણગારેલા શખ્યૂડ પુણ્યો તથા
ચદનના વામુથી સેવાઈને આનંદ કરવા લાગ્યો ઉત્તમ
રતિને બાળતા તે બાળતા મૈથુનમા વિરામ જ ન
હતો સતી તુલસીએ રમત માત્રમા સ્વામીના મનને
હરી લીધુ અને સ્વભાવને બાળતા શખ્યૂડે પણ
રસિક તુલસીના ચિત્તને હરી લીધુ રાજ શખ્યૂડની
છાતી ઉપરથી ચદનને તથા તિલકને તુલસી (રમત
મા) હરી લેતી અને તેના (હાલ પરથી) સિંદૂરને
તથા તિલકોની વેલને શખ્યૂડ હરી લેતો, તેમ જ એ
શખ્યૂડ તુલસીની છાતી પર તથા સ્તન પર આનંદ
થી નખતી નિશાની કરતો હતો ને તુલસી તેના
કાખા પડખામા હાથના દાગીનાની નિશાની કરતી હતી
સજ્જ શખ્યૂડ તુલસીના હોઠ ઉપર દાતના દશ કરતો
હતો અને તુલસી તેના બંને આલ પર તેથી આરગણ
દાતના દશ કરતી હતી એ બંને પરસ્પર આલિંગન,
ચુષન તથા બાધ વગેરેનુ મહન કરતા હતા એમ
તે બંને બાલ્યકાર હોઈ પરસ્પર આનંદ કરવા લાગ્યા
અને મૈથુનમા અને હ્રોડીને મનમા જે જે ઇચ્છેલો
હોય, તે તે ઉત્તમ વેશ પરસ્પર તથા કરતા હતા એ
તુલસી કેસરથી હાલ કરેલા ચદન વડે શખ્યૂડને તિલક
કરતી હતી અને સુદર તથા રમણીય તેના સર્વ અંગ
ઉપર વિરોપન લગાડતી હતી, તેમ જ સુવાસિક
તાબુલ, અગ્નિશુદ્ધ બે વગેરે, ઘડપણ તથા રંગને

હરનાર કંપવૃક્ષનું ઉત્તમ પુષ્પ, અમૂલ્ય રત્નોથી ખનાવેલી ઉત્તમ વીંટી અને ત્રણે લોકમાં દુર્લભ, સુદર તથા શ્રેષ્ઠ મણિ આપતી હતી 'હુ તમારી દાસી છું' એમ વારંવાર કહી પરમ ભક્તિથી પોતાના ગુણશાળી સ્વામીને તે નમતી હતી અને ક્રમદેવના જેવા સુદર તેના મુખકમળને મદ મદ હસતા, પલ ક્રાર વિનાના બને નેત્રો વડે વારંવાર જોયા કરતી હતી શખચૂડ પણ એ પ્રિયાને છાતી પર ખે ચી, વસ્ત્રથી ઢાંકેલા અને મદ મદ હમતા તેના મુખકમળને જોતો હતો અને કંઠણ ગાલ પર તથા પાકા ધિલોડા જેવા બે હોઠ પર વારંવાર ચૂપન કરતો હતો તેમ જ વરુણ પાસેથી હરી આણેલા બે વસ્ત્રો, તેની જ પાસેથી આણેલી ત્રૈલોક્યદુર્લભ રત્નમાળા, (અગ્નિ પત્ની) સ્વાહા પાસેથી હરી લીધેલા બે ઝાઝરે, (સૂર્યપત્ની) છાયાના બે બાજુબાધ, (ચંદ્રપત્ની) ગેહિણીના કુડળ, (ક્રમદેવની સ્ત્રી) રતિની ઉત્તમ વીંટીઓ તથા હાથના ધરેણા તેને આપતો હતો વળી વિશ્વકર્માએ આપેલો સુદર અદ્ભુત શખ, જાતજાતના માણેકની પકિતવાળી અતિ દુર્લભ શય્યા અને બીજા આભૂષણો તેને આપીને રાજ શખચૂડ હસતો હતો તેના કેશપાશમાં આગલિક આભૂષણો તે રચતો હતો તેના ગાલ ઉપર અતિ અદ્ભુત અને ચદનની વેલ એકસરખી રીતે ચીતરતો હતો તેના લલાટ પર સુગંધી ચદનથી યુક્ત કપૂરની ત્રણ કેળાઓવાળો, ચારે બાજુ ત્રિચોથી વીંટો, કેસરના તિલકો સંહિત અને પ્રદીપ દીવાના આકારનો સિંદૂરનો ચાદલો તે કરતો હતો સ્થળકમળને નિદતા તેના બંને ચરણ કમળ ઉપર તથા તેના તખો ઉપર અજતાનો વિચિત્ર રંગ આનંદપૂર્વક તે લગાડતો હતો અને પછી તે રંગવાળા તેના ચરણકમળને પોતાની છાતી પર વાર વાર મૂકી હવે પામતો હતો વળી રત્નોથી શણગારેલા પોતાના લાથ વડે પોતાની છાતી પર ખે ચીને 'હે દેવિ' હુ તારો દાસ છું, ' એમ વારંવાર તે કહેતો હતો રાજ શખચૂડ ક્ષેપિતે તપોવનને છોડીને બીજા સ્થાનોમાં (તેની સાથે રમવા) જતો હતો દેવોના સ્થાનરૂપ મહાયાચલ પર્વત પર, બીજા ગુહ્ય પર્વતો પર, તપોવનમાં ઠેકઠેકાણે અતિ સુદર અને નિર્જન

ફલવાડીઓમાં, ખીણોમાં, ગુફાઓમાં અતિ સુદર સમૃદ્ધના કિનારા પર, જળયુક્ત વાયુથી મનોહર પુષ્પભદ્રા નદીના તીર પર, દિવ્ય (નદીઓના) કિનારે કિનારે, નદીએ નદીએ અને દરેક નદમાં તે તુલસી સાથે રમવા લાગ્યો વસતકલ્પમાં ભ્રમરા ઓના મધુર અવાજથી ગાજી રહેલા વિરપાદન, સુર સન તથા નંદનવનમાં, ગંધમાદન પર્વત પર, દેવતાઈ બગીચામાં, આનંદદાયી અદ્ભુત ચદનવનમાં તેમ જ ચપાના, કેવડાના, માધવી વલીના, મોગરાના, માલતીના, ચંદ્રવિકાસી કમળોના તથા સૂર્યવિકાસી કમળોના વનમાં અને દરેક કંપવૃક્ષ નીચે, પારિજાતના વનમાં, નિર્જન સોનેરી સ્થાનમાં, ઉરામ મેર પર્વત પર, કાચીવનમાં, કિંગડકવનમાં, ઢચકવનમાં તથા કાચનારના વનમાં જ્યાં કાચલોના શબ્દો સભળાતા હોય તેવા સ્થળે પુષ્પો તથા ચદનની શય્યાઓ ઉપર, પુષ્પો તથા ચદનથી યુક્ત દોઈ પુષ્પો તથા ચદનના વાયુથી સેવાતો એ કામી શખચૂડ કામનાવાળી તે તુલસી સ્ત્રીની સાથે કામક્રીડા કરતો હતો, છતાં એ દાનવ રાજ તુમ થતો ન હતો અને તુલસી પણ તુમિ પામતા ન હતા જેમ ઘીથી અગ્નિ વધે, તેમ એ બંનેમાં કામદેવ વધ્યે જતો હતો પછી દાનવ શખચૂડ એ તુલસી સાથે પોતાના આશ્રમમાં આવીને સુદર ક્રીડાસ્થાનમાં જઈ વારંવાર વિહાર કરવા લાગ્યો એમ પ્રતાપી શખચૂડે પૂરા એક મન્વતર સુધી દેવો, અસુરો, દાનવો, ગંધર્વો, કિન્નરો તથા રાક્ષસોના શાંતિ દાયી રાજ બની મહાન ચક્રવર્તી રાજ તરીકે રાજ્ય લાગવ્યું હતું એ વેળા જેમના અધિકારો ઝૂવાઈ ગયા હતા એવા દેવતાઓ ભિખારીઓની પેઠે કૃપા કરતા હતા પછી અત્યંત ખેદ પામેલા એ બધા દેવો બ્રહ્માની સભામાં જઈ ત્યાં સર્વ વૃત્તાત કહેવા લાગ્યા તથા વારંવાર ખૂંપ રડવા લાગ્યા, ત્યારે બ્રહ્મા દેવોની સાથે શકરના સ્થાને ગયા અને દેવોના ઈવર શકરને એ વાત તેમણે જણાવી પછી બ્રહ્મા તથા શકર તે દેવોની સાથે પરમ દુર્લભ અને ઘડપણ તથા મૃત્યુને હરનાર કોઈ શ્રાવ્ય એવા વૈકુંઠધામમાં ગયા ત્યાં વિષ્ણુના નિવાસગુહોના દાર પર તેઓ પહોંચ્યા ત્યારે રત્નોના સિંહાસનો પર બેઠેલા, ખીજા વસ્ત્રોથી

ગોભી રહેલા સ્ત્રનોના શણગારોથી શણગારેલા, વનમાળાઓથી યુક્ત, બધાય સ્થામસુદર શરીરવાળા, શખ, ચક્ર, ગદા તથા પદ્મને ધારણ કરનારા, ચાર ભુખવાળા, મદ હાસ્ય યુક્ત, પ્રકુલ મુખવાળા, અને કમળ સમાન નેત્રોવાળા, મનોહર હાથાળોને તેમણે જોયા બ્રહ્માએ પોતાના આવવાના કાળથી માંધે તેમને વૃત્તાત જણાવ્યું એટલે તેઓએ બ્રહ્માને પરવાનગી આપી એટલે તેમની આજ્ઞાથી બ્રહ્માએ આદર પ્રવેશ કર્યો ત્યાં પણ એવા સોળ દારો જોઈ બ્રહ્મા દેવોની સાથે તે વગવી વિષ્ણુની સભામાં દાખલ થયા એ સભા દેવર્ષિઓથી વ્યામ હોઈ ચાર ભુજવાળા, સર્વનામયણ્વસરૂપ અને કૌસ્તભમણિથી શોભતા પાર્ષદો વડે વીંટાયેલી, નવા ચત્રમડળ જેવા આકારવાળી, ચાર ખૂણાઓવાળી, મનોહર, ઉત્તમ મણિઓની હારોથી રચાયેલી, શ્રેષ્ઠ હીરુઓથી મારી રીતે શોભતી, અમૂલ્ય સ્ત્રનોથી જડેલી, વિષ્ણુની પોતાની ઇચ્છાથી રચાયેલી, માણેકની માળાઓના સમૂહો જેવી જણાતી, મોતીઓની પકિતઓથી શણગારેલી, મહાકાર કરોડો સ્ત્રનોની આસીઓથી શોભતી, અદ્ભુત વિચરેખાઓથી તથા જાતજાતના વિષેથી વિચિત્ર, ઉત્તમ પદ્મરાગ મણિઓથી સ્થેલી, મણિના કમળોથી સુદર સ્થમતકમણિના બનાવેલા સે કડો પગથિયાવાળી ઉત્તમ સૂતરની ગાંઠોવાળા સુદર ચદનના પાદોથી તથા ઇન્દ્રનીલમણિના ઉત્તમ સ્તભોવી વીંટાયેલી, આતિ મનોહર, ઉત્તમ સ્ત્રનોથી મહેલા કેશોના સમૂહોથી યુક્ત, કપવૃક્ષોના પુષ્પોની માળાઓના સમૂહોથી સુરોભિત, ક્ષત્રુ તથા કેસરથી રંગેલા સુગંધી ચદનવૃક્ષોથી મારે રીતે સસ્કરેલી, સુગંધી વાપુથી ભર્વ સ્થળે સુગંધવાળી, વિદ્યાધરનોના સમૂહોના નૃત્યો વડે રોભતી, રત્નરો યોજનના વિસ્તારવાળી અને નેત્રોથી વ્યામ હતી એ સભાના મધ્ય પ્રદેશમાં તાગઓથી વીંટાયેલા ચત્રની પેઠે જોઠેલા શ્રીવિષ્ણુભગવાનને દેવો સહિત બ્રહ્માએ તથા શક્રે જેવા અમૂલ્ય સ્ત્રનોથી બનાવેલા અદ્ભુત સિંહાસન પર જોઠેલા, મુકુટધારી, કુટુંબધારી, વનમાળાથી શણગારેલા, નદનથી બનેલા, સર્વ અંગવાળા, રમવાના કમળને ધારણ કરતા, પોતાની આગળ થતા નૃત્ય

તથા ગીતને મદહાસ્યપૂર્વક આનંદથી જોતા, શાંત, સસ્વતીના પતિ, લક્ષ્મીએ ધારણ કરેલા ચરણકમળવાળા, લક્ષ્મીએ આપેલું સુગંધી તાબૂલ ખાતા અને નવા વડે પરમ ભકિતથી ધોળા ચામરો વડે સેવાતા એ વિષ્ણુની સર્વ લોકો ભકિતથી પોતાની ડોક નમાવીને સ્તુતિ કરતા હતા એવા આતિ પરિપૂર્ણ તે પ્રભુને જોઈ બ્રહ્માદિ સર્વ દેવો પ્રણામ કરી તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા તે વેળા સોમાચિત સર્વ આગોવાળા, આસુ મહિત નેત્રોવાળા, ગળગળા થયેલા અને પરમ ભકિતથી પોતાની ડોક નમાવી રહેલા તે દેવો બધલીત જણાતા હતા પછી જગતના સ્પષ્ટ બ્રહ્માએ બે હાથ જોડી વિનયપૂર્વક વિષ્ણુની આગળ સર્વ વૃત્તાત જણાવ્યું ત્યારે તેમનું વચન સાંભળી સર્વના ભાવ જણાતા સર્વે વિષ્ણુ ખૂબ હસીને બ્રહ્માને આ મનોહર રહસ્ય કહેવા લાગ્યા

શ્રીભગવાન બોલ્યા હે બ્રહ્મા શિષ્યચક્ર સર્વ વૃત્તાત હું જાણ છું પૂર્વે એ મહાતેજસ્વી મારો ભક્ત ગોવાળ હતો પુરાતની ઇતિહાસરૂપ તે સર્વ વૃત્તાત તમે સાંભળે પાપનો નાશ કરનાર અને પુણ્યકર્તી તે ચરિત્ર ગોલોકમાં જ છે મારા પાર્ષદેશમાં ઉત્તમ સુદામા નામે ગોવાળ હતો તે સંધાના આતિ શાપથી દાનવતી યોનિન પામ્યો છે એક વખત હું પોતાના સ્થાનેથી વિરજ્ય નામની ગોપીને સાથે સર્વ રાસમડળમાં ગયો હતો, ત્યારે મને પ્રાણ કરતા પણ અધિક પ્રિય તે ઉત્તમ સંધા વિરજ્ય સાથે ગયેલા મને ઘસીના મુખથી જાણી ક્રોધ પામી મારી પાછળ આવ્યા હતા, પણ ત્યાં તેણે મને જોયો નહિ પછી વિરજ્યને નદીરૂપ થયેલી તથા મને આદૃશ થયેલો જાણી ફરે સખીઓ સાથે તે પોતાના સ્થાન પર ગયા હતા ત્યાં મદિરની આદર સુદામા સહિત મને મીન રહેલો તથા આત્યંત સ્થિર જોઈ તે દેવીએ પહેલા તો મને ખૂબ દષ્ટો આપવા માંડ્યો, ત્યારે તે સાંભળી સહન નહિ કરતો સુદામા તેના પર કોપી ઠાઠો અને મારી સમક્ષ ક્રોધથી સંધાને દષ્ટો આપવા લાગ્યો તે સાંભળી ક્રોધાચમાન થયેલા અને લાલ કમળ જેવા નેત્રોવાળા તે સંધાએ મારી સભામાં ત્રાસ પામેલા તે સુદામાને બહાર કાઢવાની આજ્ઞા

કરી. એટલે તેજથી ઉગ્ર અને અટકાવવી મુશ્કેલ તેની લાખ સખીઓએ એકદમ ઊઠીને વારવાર બબડતા તે સુદામાને એકદમ બહાર કાઢ્યો તે વેળા સુદામાએ તે સખીઓને માર માર્યો હતો તે સાબળી રોધે ભગ્યેલી સધાએ તેને શાપ દીધો કે, 'અરે! તુ દાનવની યોનિમા જતો રહે' આતુ કૂર વચન સાબળી મને પ્રણામ કરી ત્યાંની જતા, રડતા અને સધાને શાપ દેતા સુદામા પર કૃપાથી ફરી પ્રસન્ન થયેલી સધા તેને અટકાવવા લાગી કે, 'હે પુત્ર! બિભો રહે, જા મા, તુ કયા જાય છે?' એમ વારવાર કહી વ્યાકુળતાપૂર્વક તે એની પાછળ જવા લાગી એ વેળા સર્વ ગોપીઓ તથા ગોવાળો પણ અત્યંત દુઃખી થઈ રડવા લાગ્યા, એટલે મે તે સર્વને તથા સધાને પણ સમજાવ્યા કે 'શાપનું પાલન કરી અર્ધી ફાણુમા તે આહી આવશે' પછી 'હે સુદામા! તુ પાછો આહી જ આવજે' એમ કહી મે તે સધાને અટકાવ્યા હે બ્રહ્મા! ગોલોકની અર્ધી ફાણુધી પૃથ્વીનો મન્વતર થાય છે, એટલે તે જ વચન ચોક્કસ છે કે એ શખચૂડ ફરી ગોવોમા જ જશે ને કે તે મહાબળવાન, યોગેશ્વર અને સર્વ માયાઓમા કુશાલ છે, તોપણ મારુ ત્રિશૂળ લઈ તમે તરત જ ભરતખંડમા જાઓ અને મારા આ ત્રિશૂળથી શક્ય રાક્ષસ શખચૂડનો ભલે નાશ કર એ દાનવ સર્વ મગળોને કરનાર મારુ બપ્તર કડમા જ ધારણ કરે છે, તેથી સાસરામા હમેશા તે વિજયી થાય છે હે બ્રહ્મા! એ બપ્તર તેની પાસે જ્યા સુધી હોય છે, ત્યા સુધી તેનો નાશ કરવા કોઈ પણ સમર્થ નથી, માટે હું જ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરી તેની પાસેથી એ બપ્તર માગી લઈશ જે સમયે તેની પત્નીનું સતી પણ નાશ પામશે, તે જ સમયે તેનું મૃત્યુ થશે એવું તેને તમે વરદાન આપ્યું છે, તેથી હું તેની પત્નીના ઉદરમા અવશ્ય વીર્ય નાખીશ, એટલે તે જ સમયે તેનું મૃત્યુ થશે એમા સશય નથી પાછળથી તેની સ્ત્રી દેહ ત્યજીને મારી સ્ત્રી થશે' એમ કહી જગતના નાથ વિષ્ણુએ શકરને ત્રિશૂળ આપ્યું એમ ત્રિશૂળ આપીને તરત જ વિષ્ણુ આદર જતા

રહ્યા અને બ્રહ્મા, રુદ્ર વગેરે દેવો હર્ષથી ભરત ખંડમા ગયા

શૂલં દત્ત્વા યયૌ શીઘ્ર હરિરભ્યન્તરે મુદા ।

મરતં ચ યથુર્દ્ધવા બ્રહ્મરુદ્રપુરોગમા ॥૧૪॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૯ મો તમામ

અધ્યાય ૨૦ મો[†]

શંખચૂડ તથા દેવાના યુદ્ધની તૈયારી

શ્રીનાયણ ડગલ

બ્રહ્મા શિવં સંનિયોજ્ય સહારં દાનવસ્ય ચ ।

જગમ સ્વાલયં તુર્ણં યથાસ્થાનં સુરોક્તમા ॥ ૧ ॥

શ્રીનાયણ બ્રહ્મા પછી દાનવ શખચૂડનો નાશ કરવા શકરને યોજીને બ્રહ્મા જલદી પોતાને સ્થાને ગયા અને દેવો પણ પોતપોતાના સ્થાનમા ગયા મહાદેવ ચંદ્રભાગા નદીના કિનારા પર મનોહર વડના મૂળ પાસે દેવાનો વિસ્તાર કરવા માટે રહ્યા તેમણે ગધર્વરાજા ચિત્રરથને પોતાનો દૂત બતાવી તરત જ હર્ષપૂર્વક શખચૂડ પાસે મોકલ્યો એટલે શકરની આજ્ઞાથી તરત જ તે શખચૂડના ઉત્તમ નગરમા પહોંચ્યો તે નગર મહેન્દ્રના નગર કરતા પણ ઉત્કૃષ્ટ, કુપેરના લોકથી પણ અધિક, પાંચ યોજન વિસ્તારવાળું, રાખાઈમા તેથી પાચગણું, સ્ફટિક જેવા મણિઓથી બનાવેલું, વાહનોથી વીંટાયેલું, એળગવી મુશ્કેલ સાત ખાઈઓથી યુક્ત, બળતા અગ્નિ જેવા કરોડો સ્ત્રીઓથી ક્રયમ પ્રકાશતું, મણિઓની ઓટલીઓથી વિચિત્ર સેકડો શેરીઓવાળું, અનંક જાતની વસ્તુઓથી સુશોભિત અને સિંદૂર જેવા મણિઓથી જટેલા હોઈ રગપેરગી એવા વેપારીઓના ઉગમ વરોથી આને તરફ શોભતું અને શણગારેલા સેકડો તથા કરોડો દિવ્ય આશ્રમોથી સુશોભિત હતું તે નગરમા જઈને ચિત્રરથે મધ્ય ભાગમા શખચૂડનું ઉત્તમ રાજમંદિર જોયું તે અત્યંત ગોળાકાર, પૂર્ણ ચંદ્રમંડળ જેવું, બળતા અગ્નિની શિખાઓથી વ્યાપ્ત, ચાર ખાઈઓને લીધે શત્રુઓને પેસવું મુશ્કેલ અને બીજાઓ વડે સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થતું,

† આ અધ્યાયમા ચોત્તથી એકમેથી શખચૂડ અનુરની તથા દેવાની યુદ્ધ માટે તૈયારી બચાવ વર્ણવાશે.

અત્યત ઊંચુ હોઈ આકાશને સ્પર્શ કરતુ, મહિષ્યાના શિખરેથી પ્રકાશતુ, ખાર દરવાજાથી શોભીતુ, ઘર પાળોથી યુક્ત, ઉત્તમ મહિષ્યોથી ખનાવેલા લાખો મદિરોવાળુ, સ્ત્રીના પ્રગથિયાથી શોભતુ અને સ્ત્રીના ચાલલાથી પ્રકાશતુ હતુ તે સજ્જમદિર જોઈ પુષ્પ દત્તે* તેનો મુખ્ય દરવાજો પણ જોયો અને ત્યા ખારણામા નીમેલા, હાથમા ત્રિશૂળવાળા, મદલસ્ય સહિત ઊભેલા, પીળા નેત્રોવાળા, લાલ રંગવાળા અને ભયકર એક પુરુષને પોતાનુ વૃત્તાત તેણે જણાવ્યુ અને પછી તેની આજ્ઞાથી તે અદર ગયો એ દરવાજો ઓળંગીને તે અદર જતો હતો, ત્યારે તેને યુદ્ધ માટેનો દૂત સાભળી કોઈ અટકાવતુ ન હતુ પછી છેક અદર જઈ તેણે ઘરપાળને કહ્યુ કે, 'યુદ્ધનુ મેં વૃત્તાત તમે તરત જ સળંગે જણાવો' એટલે ઘરપાલે શખચૂડને તે જણાવી ચિત્તરથને અદર જવા કહ્યુ પછી તેણે અદર જઈ અતિ મનોહર શખચૂડને જોયો એ શખચૂડ સળંગોના મડળ વચ્ચે સોનાના સિંહાસન પર ખેડે હતો તેનુ એ સિંહાસન ઉત્તમ મહિષ્યોથી ખનેતુ. દિવ્ય સ્ત્રીની દાડીઓવાળુ અને સ્ત્રીથી ખનાવેલા ઉત્તમ પુષ્પોથી કાયમ શોભતુ હતુ તેના પગ એક મેવક સોનાના સુદર છત્રને ધરી રહ્યો હતો પાર્ષદોના સમૂહો સુદઃ ખોળા ચામરો વડે તેને સેવી રહ્યા હતા તેનો વેશ ઉત્તમ હતો, તે પોતે પણ સુદર, સ્મરણીય તથા સ્ત્રી ના અવાકારોથી શણગારેલો હતો પુષ્પોની માળા માથે વિવેપન તથા ઉત્તમ સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર તેણે ધારણ કર્યા હતા ઉત્તમ વેપવાળા ત્રણ કરોડ મોટા ઘનવો તેને બીજાઈ વાયા હતા અને બીજા કરોડો ઘનવો હાથમા હથિયારો લઈ તેની ચોતરફ ભગ્ના કરતા હતા એવા તે શખચૂડને જોઈ પુષ્પદત્ત વિસ્મય પામ્યો અને શકરે જે વૃત્તાત કહ્યુ હતુ, તે તેને કહેવા લાગ્યો

પુષ્પદત્ત બોલ્યો હં મદાસમર્થ સજ્જન દુ પુષ્પદત્ત નામનો શિવનો સેવક હું શકરે જે કહ્યુ છે તે જ હું જુદુ, માભળો દેવોનુ સંન્ય તથા અધિકાર તમે હવે આપી દો નર્વ દેવા, દેવાના ઈશ્વર ગર્વશ્રેષ્ઠ શ્રીહરિને તારણે ગયા હતા, જેથી તેમણે ત્રિશૂલ

* પુષ્પદત્ત એ વિચરતુ જ નીજુ નામ છે

આપી શકરને મોકલ્યા છે ત્રણ નેત્રોવાળા તે શકર પુષ્પભદ્રા નદીના તીર પર વડના મૂળ પાસે રહ્યા છે, માટે દેવાનો દેશ તમે આપી દો અથવા અવશ્ય યુદ્ધ કરો હવે હું શકર પાસે જઈને શુ કહું, તે પણ મને ખેલો' દૂતનુ એ વચન સાભળી શખચૂડે કહ્યુ કે, 'સવારમા હું ત્યા જઈશ, તુ જા' પછી તરત જ ચિત્તરથે વડના મૂળ પાસે રહેલા શકરને શખચૂડના મુખથી કહેવાયેતુ તે વચન કહ્યુ એવામા કાર્તિક સ્વામી શકર પાસે આવ્યા તેમ જ વીરભદ્ર, નદી, મહાકાલ, સુભદ્ર, વિશાલાક્ષ બાણ, પિંગલાક્ષ, વિક્રપન, વિરૂપ, વિકૃતિ, મહિભદ્ર, બાળકલ, કપિલાક્ષ, દીર્ઘદેવ, વિકટ, તામ્રલોચન, કાલકંઠ, ખલિભદ્ર, કાલજિહ્વ, કુટ્યચર, બલોન્મરા, રણચલાધી, દુર્જય, દુર્ગમ, આઠ ભૈરવ, અગિયાર ભયકર સુદો, આઠ વસુઓ, ઇદ્ર, ખાર સુર્યો, અગ્નિ, ચંદ્ર, વિશ્વકર્મા, બે અશ્વિનીકુમારો, કુબેર, યમ, જ્યોત, નલકુબર, વાયુ, વરુણ, બુધ, મંગલ, ધર્મ, શાંતિ, ઇશાન, વીર્ય વાન કામદેવ, ઉગ્રદેવ, ઉગ્રદેવ, કોટરા, દેટરી અને આઠ ભુજવાળા ભયકર દેવી ભદ્રકાલી પોતે ઉત્તમ વિમાન ઉપર ખેસી લાલ વસ્ત્રો પહેરી લાલ માળા સાથે સતા ચદનનુ વિલેપન લગાવી ત્યા આવ્યા એ દેવી આનંદથી નૃત્ય કરતા, હસતા તથા ઉત્તમ સ્વરથી ગાતા હોઈ ભક્તોને આભયરૂપ થઈ આભય કન્નાર અને શત્રુને ભય આપનાર હતા તે દેવી એક યોજન લાંબા, અતિ ચપળ અને વિકટ જીભ ધારણ કરતા અને શખ, ચઢ, ગદા, પદ્મ, તરવાર, ઢાલ, ધનુષ, બાણો, એક યોજન લાંબુ અને ઉંડું ગોળાકાર ખપ્ખપ આકાશ સુધી પહોંચતુ ત્રિશૂળ, એક યોજન લાંબી સાગ, મુદ્ગર, મુસલ, વજ્ર, ખેટ, ઉગ્રજ્વળ ફલક, વૈષ્ણવાત્, વારુણાત્, આગને યાત્ર, નાગપાશ નાસયણાત્, ગાંધર્વાત્, બ્રહ્માત્, ગારુડાત્ મેઘાત્ પાશુપતાત્, જુ લાજ્જાત્, પર્વ તાત્, માહૈવજાત્, વાપલ્યાત્, દડ, અમોવ તથા દિવ્ય સમોદનાત્ અને બીજા મેકડો દિવ્ય અસો ધારણ કરતા હોઈ ત્રણ કરોડ નેગણીઓ તથા ત્રણ કરોડ ભયાતક ગ્રહણો સાથે ત્યા આવી ઊભા રહ્યા તેમ જ ભૂતો, પ્રેતો, પિશાચો, કુખાગો, બ્રહ્મચક્ષુઓ,

વેતાલો, રાક્ષસો, યક્ષો અને કિન્નરો પણ ત્યા આવી
એ બધાની સાથે રાકરને પ્રણામ કરી ક્રાંતિકસ્વામી
પોતાના એ પિતાને સહાય કરવા તેમની આજ્ઞાથી
ત્યા ખેઠા બીજી તરફ પ્રતાપી શંખચૂડ પેલો દૂત
ગયો ત્યારે આત પુરની અદર જઈ તુલસીને એ
વાત કહી ત્યારે યુદ્ધની વાત સાંભળી જેના કંઠ,
હોઠ અને તાળવુ સુકાઈ ગયા હતા, એવી તે પતિવ્રતા
સ્ત્રી દુ ખી થતા હૃદયે આ મધુર વચન બોલી

તુલસીએ કહ્યું ‘હે પ્રાણબધુ! હે નાથ!
ક્ષણવાર મારી છાતી ઉપર રહો હે પ્રાણના અધિ
શ્રાતા દેવ! ક્ષણવાર મારા જીવનની રક્ષા કરો જન્મ
ધરી મારા મનમા જે ઇચ્છિત છે, તે (સતિસુખ)
તમે ભેળવો, ક્ષણવાર આદરપૂર્વક અને નેત્રો વડે
હું હાથ તમને જોઈ લઉં મારા પ્રાણ ડગમગી
જાય છે, મન કાયમ બળ્યા કરે છે અને આજે જ
પાછલી રાત્રે મેં દુષ્ટ સ્વપ્ન જોયું હતું’ તુલસીનું
વચન સાંભળી મહાબુદ્ધિમાન મહાત્મજ શંખચૂડ
ખાતખાત કરી સત્ય તથા હિતકારી આ યથાયોગ્ય
વચન બોલ્યો

શંખચૂડે કહ્યું ‘કર્મભોગ જેમા કારણ છે
એવા મર્વ શુભ, હર્ષ, સુખ, દુઃખ, ભય, શોક તથા
મગ્ન, ક્રોધ વડે યોજાયા છે ક્રાળને લીધે વૃક્ષો
ઘડવાળા થઈ અનુક્રમે પુષ્પોવાળા તથા ફળવાળા પણ
કાળથી જ થાય છે એ વૃક્ષોના ફળો કાળને લીધે
પાકે છે અને તે બધા સમયે જ ફળવાળા થઈ સમય
થતા પડે છે હે સુદર્શિ! સર્વ પ્રજાડો કાળે ઉત્પન્ન
થાય છે અને કાળે નાશ પામે છે સૃષ્ટિનો સ્થનાર
કાળે સૃષ્ટિ રચે છે, પાળનારો કાળે જ પાળે છે અને
સહારનારો કાળે જ સહારે છે તે બધાય કાળના
ક્રમ પ્રમાણે જ ચાલ્યા કરે છે, જે પરાપ્રકૃતિ છે,
તે પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરેને નિયમમા રખનાર
હોઈ સૃષ્ટિને સ્થનાર, પાળનાર તથા સહારનાર છે
અને આત્મારૂપ હોઈ તે જ દેવી કાળને પણ નચાવે
છે સમય થતા પ્રભુએ પોતાથી અલિન એ પ્રકૃતિને
પોતાની ઇચ્છાથી જુદી પાડી વિશ્વમા રહેલા સર્વ
સ્થાવર—જંગમ પદાર્થોને સત્ત્વ છે સર્વતા ઈશ્વર,
સર્વરૂપ અને સર્વના આત્મા તે પરમેશ્વર લોકને

લોક દ્વારા ઉત્પન્ન કરે છે, પાળે છે અને સહારે છે
માટે તે દેવનું હવે તું ભજન કર જેની આજ્ઞાથી
વાયુ ઉતાવળી ગતિવાળો થઈ વાય છે અને જેની
આજ્ઞાથી સૂર્ય સમયાનુસાર તપે છે, મેઘ સમયાનુસાર
વર્ષે છે, મૃત્યુ સમયાનુસાર પ્રાણીઓમા ભમે છે,
અગ્નિ સમયાનુસાર બળે છે અને ચંદ્ર શીતળ થઈ
ભમે છે, તે મૃત્યુના મૃત્યુ, કાળના કાળ, યમના મોટા
યમ, વ્યાપક, સ્થાના સ્થા, માતાના માતા અને
સહારનારા, પરમેશ્વરને તું શરણે જા હે પ્રિયા!
સંસારમા કોણ કોનો બધું છે? માટે સર્વતા બધું તે
પરમાત્માનું તું ભજન કર હું કોણ છું અથવા તું
કોણ છે? કર્મતા યોગે દેવે તારી સાથે પ્રથમ મને
જોડ્યો હતો અને તેણે જ પાછો કર્મતા યોગથી
મને જુદો પાડ્યો છે અજ્ઞાની મનુષ્ય જ શોકમા
કે વિપત્તિમા કાયર બને છે, વિદ્વાન કાયર થતો નથી
કાળની ચક્રચારતા ક્રમથી પ્રાણીમાત્ર સુખ તથા
દુઃખમા ભમ્યા જ કરે છે જેમને માટે તે પ્રથમ
બદ્ધિક્રમમા તપ કર્યું છે, તે સર્વેશ્વર નારાયણને
તું અવશ્ય પતિ તરીકે પામીશ મેં તો તને તપ કરી
બ્રહ્માના વરદાનથી મેળવી હતી, જ્યારે તારા તપ તો
નારાયણ માટે જ હતું, માટે હે કામિની! તું નારા
યણને પામીશ પછી ગોલોકમા વૃંદાવન વિષે તું
શ્રીકૃષ્ણને પામીશ અને હું પણ દાનવશરીર છોડી
તે લોકમા જઈશ ત્યા તું મન અને હું તને જોઈશ
સહિકાના શાપથી આતિ દુર્લભ આ ભરતપાડમા
હમણા હું આશ્રયે દુઃખ, પણ ફરી હવે ત્યા જઈશ જ
એટલે મને શોક શો હોય? હે પ્રિયા! તું સાંભળ
આ દેહ છોડી દિવ્ય રૂપ ધરીને તું તત્કાળ વિષ્ણુને
પામીશ, માટે હે સુદર્શિ! તું કાયર ન થા’ એમ કહી
તે શંખચૂડ દિવસને અને (સત્તિમા) સ્વનાના દીવા
વાળા સ્વનજડિત મંદિરમા, પુષ્પો તથા ચંદનથી
વ્યાપ્ત ગચ્ચામા તે તુલસી સાથે સૂતો અને અનેક
પ્રકારના મનોહર ભોગવૈભવ તોણે ધ્યાન સ્ત્રીઓમા
સ્વરૂપ એ તુલસીને પામી એ રાગને કીડા, જૈતુન
તથા મગનોથી એ સત્તિ ગાળી પછી આત્યંત દુ ખી
થયેલી રડતી, શોકસાગરમા ડૂબેલી પાતળા પેટવાળી
અને નિતહાર રહેલી તે પોતાની પ્રિયાને છાતી પર
લઈ જાતી શંખચૂડે પ્રથમ ગોલોકમા શ્રીકૃષ્ણે પોતાને

જે ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન આપ્યું હતું, તે દિવ્ય જ્ઞાન વડે તેને સમજાવી અને સર્વ શોકને દૂરનારુ તે શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન તોણે તેને આપ્યું ત્યારે એ દેવી તે જ્ઞાન પામી પ્રસન્ન મુખ તથા નેત્રોવાળી વધ અને સર્વ જગતને નાશવત માતી હર્ષથી રમવા લાગી હે નારદમુનિ! સુખના સમુદ્રમાં ડૂબેલા સોમાચિત સર્વ અગવાળા, બેભાન બનેલા, અગોષાગ સાથે જોડાઈ ગયેલા, અત્યત પ્રીતિવાળા અને મૈત્રુત્વમાં ઉત્સુક તે બંને જીપુરુષ અર્ધનારીશ્વરની પેઠે એક અગવાળા થઈ તે નિર્જન સ્થાનમાં રમવા લાગ્યા તુલસી પોતાના એ પ્રાણેશ્વરને પ્રાર્થ કરતા પણ અધિક માનતી અને સન્ન શમ્ભુક પણ તે સતી પ્રિયાને પ્રાર્થ કરતાયે અધિક માનતી હતો પછી મમ્મન તથા સુદર દોઈ ઉત્તમ વેધવાળા અને અતિ મનોહર તે દંપતી સુખસભોગને લીધે તદ્દાને પામી નિર્ચેદ થઈ રૂઈ ગયા વગી પાછા ક્ષણવાગ સારી રીતે જાગી એ બંને શ્રીપુરુષ રસભાવથી મુક્ત થઈ, રસના આશ્રયવાળી, મનહર, દિવ્ય કથા કહેતા ક્ષણવાર હસવા લાગ્યા અને ક્ષણવાર રમવા લાગ્યા એ બંનેની સંતીક્રીડામાં વિરામ થતો ન હતો, ક્ષરણ કે બંને એ વિપયમાં દ્રશ્ય દોઈ પ્રથમ જ્ય જ પામતા હતા, પણ હમણે હારતા ન હતા ૧-૮૪

સુરતે ચિરતિર્નાસ્તિ તૌં તદ્વિપયવર્ણિતૌ ।

સતત જયયુક્તાં હૌં ક્ષણ નેવ પરાજિતૌં ॥ ૮૪ ॥

ઈતિ શિવેશ્વરભગવત્પ્રવક્તૃશ્ચ નવમ સ્કન્ધ

વિષે અધ્યાય ૨૦ માં ન્યામ

અધ્યાય ૨૧ મો*

મંકરે તથા શંખચૂડનો સવાહ

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

શ્રીકૃષ્ણં મનસા ધ્યાત્વા રક્ષ. કૃષ્ણપરાયણઃ ।

ગ્રાહ્યે મુદ્રત્તં ડ્યાય પુણ્યતત્પાનમનોદ્ધરાત્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા શ્રીકૃષ્ણમાં પસંચાનું રહેતા સત્ત્વ શમ્ભુકે પુખ્તોના મનોહર રાજતમાની પ્રાણ મુદ્રામાં ઊઠી પોતે શ્રીકૃષ્ણપરચણ હોઈ મનથી

* આ અધ્યાયમાં જાની રીતે શ્રીકૃષ્ણના નામ ચક્રને ચુદર સવાહ કરવાયે.

+ ચક્રની છેલ્લી બે ધડી શ્રાવમુદ્રા કહેવાય છે

શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરી, સન્નિવા વસ્ત્રો છોટી દઈ, માગ લિક જળથી સ્નાન કરી, ધોયેલા બે વસ્ત્રો ધારણ કરી, ઉન્નતજન તિલક કરી આવશ્યક નિત્યકર્મ કર્યું અને પછી દષ્ટદેવને વદન કરી દહીં, ઘી, મધ, શાળ વગેરે માગલિક વસ્તુના દર્શન કર્યા હે નારદ! તે પછી નિત્ય પ્રમાણે શ્રેષ્ઠ રત્ન, શ્રેષ્ઠ મણિ, શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર તથા સુવર્ણનું ભક્તિતથી પ્રાણણોને દાન કર્યું પછી પ્રયાણના મગળ માટે મોની, માણેક, હીરા વગેરે જે કઈ અમૂલ્ય રત્નો હતા, તે પ્રાણણગુરુને આપ્યા, તેમ જ મનોહર ઉત્તમ લાથી, ઉત્તમ ધોડા તથા ઉત્તમ ધન એ સર્વનું મગળ માટે દરિદ્ર પ્રાણણને દાન કર્યું (પોતાનું મરણ હવે અવશ્ય થશે એમ જાણી) તોણે હજારો ધનભંડારો, બે લાખ નગરો તથા સો કરોડ ગામડા આનંદપૂર્વક પ્રાણણને આપી દીધા પોતાના પુત્રને સર્વ દાનવોનો મહારાજ બનાવી પોતાની સ્ત્રી, સન્ન્ય, સર્વ સંપત્તિ, પ્રજા, સેવકનો સમુદાય, ભંડાર તથા વાદન વગેરે પુત્રને સોંપી પોતે અપ્તરધારી થઈ લાથમાં ધનુષ લીધું સેવકો દ્વારા અનુક્રમે સૈન્ય એકઠું કર્યું અને હે નારદ! ત્રણ લાખ ધોડા, ચોક લાખ ઉત્તમ લાથીઓ, દશ હજાર રથો, ત્રણ કરોડ ધનુષધારીઓ, ત્રણ કરોડ અપ્તરધારીઓ અને ત્રણ કરોડ ત્રિશૂલધારીઓ યોદ્ધાઓના માપવાળી સેનાને તે દાનવ સંજયે તૈયાર કરી અને તેમાં મુદ્ધદ્રશણ મહારથીને સેનાપતિ બનાવ્યો જે પુરુષ રથી યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ હોય તેને જ રણમાં મહારથી જાણવો, એમ સમજી તે સંજયે ત્રણ લાખ અક્ષૌહિણીનો સેનાપતિ ત્રીસ અક્ષૌહિણી સેનાને ગણમાં ઉતારી અને બાહીની સિલક તરીકે સખી પછી મનથી શ્રીહરિનું સ્મરણ કરતો તે છાવણીમાંથી બહાર નીકળ્યો પછી ઉત્તમ રત્નોથી બનાવેલા વિમાનમાં બેઠો અને ગુરુવર્ણને આગળ કરી શકર પાસે ગયો હે નારદ! પુખ્તભદ્રા નદીના તીર પર જ્યાં સુદર અક્ષય વડ છે, તે સ્થળ સિદ્ધાશ્રમ કહેવાય છે સિદ્ધોનું મિહિર ક્ષેત્ર છે, કપિલ દેવનું તપ કરવાનું સ્થાન છે, ભરત ખંડમાં પવિત્ર ક્ષેત્ર છે, પશ્ચિમ સમુદ્રની પૂર્વમાં, મલયાચલની પશ્ચિમમાં, શ્રીશૈલથી ઉત્તર ભાગમાં

અને ગદ્યમાદનથી દક્ષિણમાં તે આવેલું છે ત્યાં પાંચ યોજન વિસ્તારવાળી ટાપ્પાઈમાં તેથી સોગણી, શુદ્ધ સ્ટેકિ જેવી, ભરતખાડમાં લોઈને અત્યંત પુણ્ય આપનારી, સદાકાળ રહેનારી અને જળથી ભરેલી પવિત્ર પુષ્પભદ્રા નદી આવેલી છે તે નદી લવણસમુદ્રની પ્રિય પત્ની (હોઈ તેમાં મળે) છે, નિરતર સૌભાગ્ય વાળી છે, શરાવતી નદીને મળે છે, હિમાલયથી નીકળેલી છે અને ગોમતી નદીને ડાબી બાજુ તાપી પશ્ચિમ મમુદ્રમાં મળે છે તે ક્ષેત્રમાં જઈ રાખચૂંદે શકરને જોયા વડતા મૂળ પાસે બેઠેલા કરોડો સૂર્ય મમાત ક્રાંતિવાળા યોગાસન કરીને બેઠેલા, મુદ્રા મહિત મદલાસ્યધુકત, શુદ્ધ સ્ટેકિ જેવા ધોળા, બ્રહ્મ તેજથી પ્રકાશતા, ત્રિશૂલ તથા પટ્ટિશને ધારણ કરતા, વ્યાધ્યમ્બેરૂપ ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરતા, ભકતોના મૃત્યુને હરતા, શાત ગૌરીના પતિ, મનોહર, તપના કળને તથા સર્વ સપરિત્થોને આપતા, તરત પ્રસન્ન થતા, પ્રસન્ન મુખવાળા, ભકતો પર કૃપા કરવા માટે આતુર, વિશ્વના નાથ, વિશ્વના બીજરૂપ, વિશ્વને ઉત્પન્ન કરનાર, વિશ્વનું પાલન કરનાર, વિશ્વમાં શ્રેષ્ઠ, વિશ્વનો સહાર કરનાર, કારણોના પણ કારણરૂપ, નચકરૂપ સમુદ્રમાંથી તારનાર, જ્ઞાન આપનાર, જ્ઞાનના બીજરૂપ, જ્ઞાન તથા આનંદરૂપ અને સત્તાતન તે શકરને જોઈ દાનવરાજ શંખચૂંદ વિમાન ઉપરથી નીચે ઊતરી સર્વ લોકો સાથે ભકિતધુકત થઈ મસ્તક વડે તેમને નમ્યો અને તેમની ડાબી બાજુ ચંદ્રના ભદ્રાલીને તથા તેમની સામે ઊભેલા ક્રાંતિસ્થવામીને પણ તેણે પ્રણામ કર્યો શકર, કાલીએ તથા ક્રાંતિસ્થવામીએ તેને આશીર્વાદ આપ્યા અને નદીસ્વર વગેરે બધા તેને આવેલો જોઈ ઊભા થયા તેઓ પરસ્પર વાતચીત અને તે વેળા જે ઘટે તે કંઠ્યા બાળ્યા ગગન શંખચૂંદ વાતચીત કરીને શકરની પામે બેઠો, એટલે પ્રસન્ન થયેલા મનનાથ ભગવાન નકે તેને કહેવા માંડ્યું

શકર બોલ્યા જગતના સદા બ્રહ્મા ધર્મના પિતા અને ધર્મને જાગૃતાન છે વિષ્ણુભકત ધાર્મિક મરીચિ તેમના પુત્ર યાચ અને ધર્મિષ્ઠ પ્રમખર્ષિ નરયણ પણ તેમના પુત્ર યાચ. તે કથ્યપને દા પ્રા

પતિએ ભકિતથી નેર કંઠ્યાઓ આપી છે તેઓમાં કથ્યપના સૌભાગ્યથી વૃદ્ધિ પામેલી દનુ નામની એક પતિવ્રતા ત્તી છે દનુના ચુવાળીસ પુત્રો થયા છે તેઓ દાનવ જ્ઞેવાય છે અને તેજને લીધે ઉગ્ર છે તેઓમાં એક મલાપ્પવાન અને પનકમી વિપ્રચિત્તા નામનો છે તેનો પુત્ર દ્વલ ધાર્મિક, વિષ્ણુભકત અને જિતેન્દ્રિય છે તેણે ગુકાચાર્યને ગુરુ કરી પુષ્કરક્ષેત્રમાં એક લાખ વર્ષ સુધી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનો ઉત્તમ મત્ર જાઓ હતો તેથી શ્રીકૃષ્ણપરાયણ તુ ઉત્તમ પુત્ર તેને પ્રાપ્ત થયો છે પૂર્વે તુ (શ્રીકૃષ્ણનો) પાર્ષદ ગોવા જિયો હતો અને સર્વ ગોવાજોમાં અત્યંત ધાર્મિક હતો, પણ સધિકાના શાપથી ભસ્તખાડમાં હમણા દાનવરાજ થયો છે જે વિષ્ણુભકત હોય, તે તો બ્રહ્માથી માડી શુભકા સુધીના સર્વ પદાર્થોને તુચ્છ માને છે, એટલું જ નહિ પણ વિષ્ણુભગવાન પોતે વિષ્ણુભકતોને પોતાના જેવો લોક, પોતાના જેવું ઔશ્વર્થ, પોતાનામાં વાસ અને પોતાની પાસે રહેકાણુ આપે છે છતાં તેઓ તેમની સેવા વિના કઈ જ લેતા નથી બ્રહ્માપણ, દેવપણ, ઇદ્રપણ કે વામનપણ, પણ વિષ્ણુભકત કબૂલ કરતો નથી અને કોઈને પણ ગણતરીમાં ગણતો નથી આવેા કૃષ્ણભકત તુ પાપુ છે, છતાં મિથ્યારૂપ દેવોના દેશમાં તને શુ કળ જણાય છે? હે સત્! દેવોનું સંન્ય તુ આપી દે અને માંની પ્રીતિની રત્ના કર તુ પોતાના સંન્ય પર સુખોથી રહે અને દેસા પોતાના સ્થાન પર નો પ્રાપ્તિઓ નાથે વિનેધ કર્યો બધ કરો નર્વ પ્રાપ્તિઓ કથ્યપના વશમાં જન્મ્યા છે બ્રહ્મદત્તા વગેરે જે કઈક પાપો છે, તે ગતિદ્રોહના પાપા તોગમાં ભાગને પણ યોગ્ય નથી હે નરેન્દ્ર! (દેવોનું નન્ય તેમને આપી દેતા) પોતાની સપરિત્થા જે તુ પ્રાપ્ત માનતો હોય તો (તુ વિનાર રે છે કે) ત્યાં મોટોની નાં સ્વિતિ કાયમ એકનન્ધી ૨૦ હા પ્રાટિતિ પ્રત્યવશેષા બ્રહ્મા કાયમ લા પામે છે અને ફરી ઈવન્તી ઇરજાવી અને તેમના પ્રવાવથી તે પ્રગટે છે (મુદિતમયે) તપ કંઠ્યાથી બ્રહ્માનું જ્ઞાન રમે છે અને લક્ષ્મીને તેમની સ્મૃતિ નાશ પાને છે, એ નક્કી છે તે સદા પાપુ જ્ઞા વડે અનુક્રમે નુદિ રમે છે વળી નત્તાના

ગાત્રયરૂપ સત્યયુગમા ધર્મ અત્યંત પરિપૂર્ણ હોય છે, પણ તે જ ધર્મ વેતાયુગમા ત્રણ ભાગવાળો, ત્રણયુગમા બે ભાગવાળો અને કલિયુગમા પ્રથમ એક ભાગવાળો થઈ ચાલુક્રમે તેનો અંશ જ રહે છે. કલિયુગનો કઈક ભાગ બાકી રહે છે, ત્યારે તો જેમ આમાસના દિવસે ચંદ્રની માત્ર એક જ ઢગ રહે છે, તેમ ધર્મ માન એક જ કુણરૂપે રહે છે સૂર્યનું તેજ જેવું શ્રીધમન્યુમા હોય છે, તેવું તિશિરઃન્યુમા હોતું નથી દિવસોમા પણ જેવું બપોરના સમયે સૂર્યનું તેજ હોય છે, તે જ સાજના વખતે કે નવાગ્નિ હોતું નથી આમ સૂર્ય સમયે ઉદય પામે છે, ચાલુક્રમે નાનો નાનો થતો જાય છે, પછીના સમયે ઉત્તરપાડ પામે છે અને પાછો અસ્ત પામે છે વાદળવાળા દુર્દિનમા એ જ સૂર્ય સમયને લીધે દિવસે પણ દક્ષઈ જાય છે અને રાહુ જ્યારે ગળે છે, ત્યારે કપાયમાન થઈ કરી (ગ્રહણ છૂટતા) પ્રસન્નતાને પામે છે ચંદ્રમા પૂનમના દિવસે અત્યંત પરિપૂર્ણ હોય છે, તેવો સદાક્ષણ હોતો નથી દિવસે દિવસે તે નય પામે છે અને આમાસ પછી દિવસે દિવસે કરી પુષ્ટિ પામે છે શુકલપનમા સપતિપાળો (તેજસ્વી) હોય છે અને કૃષ્ણપક્ષમા ક્ષયને લીધે ઓછો ઓછો —નિસ્તેજ થતો જાય છે રાહુએ જે દિવસે ગળ્યો હોય, તે દિવસે તો ખૂબ ગમી પડી જાય છે અને દુર્દિનમા અત્યંત પ્રકાશતો પણ નથી એમ અમુક સમયે ચંદ્ર ઉદયગ્લેષ હોય છે ને અમુક સમયે ગ્રહ થયેલી ગોભાવાળો થાય છે હમણા ભટ બોલી લક્ષ્મીવાળો બલિરાજ સુતલમા રહ્યો છે, પા. તે જ અમુક સમયે છંદ્ર ધને સર્વના આધારરૂપ પૃથ્વી અમુક સમયે ધાન્યપૂર્ણ થાય છે, અમુક સમયે તે જ પૃથ્વી જળમા દુષ્પેયી હતી અને અમુક સમયે તે જ પાછી જળમા દુષ્પેયી અદૃશ્ય ધને સમયે પ્રદાસી નાગ પામે છે, સમયે જ પાછા ઉત્પન્ન થાય છે અને સ્વાવર—જનમ તર્ક પતર્થો નમયે નાગ પામે છે અને નમયે ઉત્પન્ન થાય છે કે ના પરપ્રલય પન્માત્મા ઈશ્વર જ નર્વક્રમે સમાન ભાવે રહે છે, જેમને લીધે નુ મૃત્યુજ્ય થયે છે તેથી (મૃત્યુને જીતવાનો દોષ) એ અસાધ્ય પ્રાકૃત પ્રયોગે જોવા છે અને

વારવાર હજી જોઈશ તે જ પરમેશ્વર પ્રકૃતિનું રૂપ છે, તે જ પુરુષ કહેવાય છે, તે જ આત્મા અને જીવ હોઈ અનેક રૂપો ધરે છે જે કોઈ તેમના નામોનું તથા ગુણોનું નિરતર કીર્તન કરે છે, તે અમુક સમયે મૃત્યુને, જન્મને, રોગને, ભયને તથા વૃદ્ધ વસ્થાને જીતે છે એ પરમાત્માએ પ્રદાતો સરજ નાર, વિપજીત પાળનાર અને મન સહાર કરનાર કહેલો છે આમ તેમણે અમુક અમુક વિષયોવાળા કૃષી છે હે રાજા! કાલાગ્નિ નામના રુદ્રને સહાર કરવાના વિષયમા યોજી હું નિરતર તેમના નામોનું તથા ગુણોનું કીર્તન કરું છું, તેથી હું મૃત્યુજ્ય (મૃત્યુને જીતવાનો) થયો છું અને આવા જ્ઞાનથી નિર્ભય છું જેમ મરકથી સર્પો જતા રહે છે, તેમ સર્વના મૃત્યુએ પરમાત્માના બચથી મૃત્યુ જતું રહે છે ' હે નારદ! એમ સભાની વચ્ચે કહી સર્વભાવે પરમાત્મામા તત્પર અને સર્વના ઈશ્વર તે શકર જોલતા બધ થયા રાજા શખમુડ પણ તેમનું વચન સાંભળી વારવાર તેમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો પછી તેણે શકર પ્રત્યે વિનયપૂર્વક અતિ મધુર વચન કહ્યું

શખમુડ બોલ્યો હે દેવ! તમે જે વચન કહ્યું, તે કદી ખોટું હોય જ નહિ તોપણ મારું કઈક સાચું નિવેદન તમે સાંભળો તમે હમણા જ કહ્યું કે ' જ્ઞાતિ દ્રોહમા મોટું પાપ છે ' છતાં એ બલિરાજનું સર્વસ્વ લઈને (તેના જ્ઞાતિ વિષયુએ જ) તેને ખાતાગમ કેમ વિદાય કર્યો? હે ઈશ્વર! એ બલિરાજનું સર્વ ઔશ્વર્ચ્ય મેં ઉપર આણ્યું છે, (તેનો ઉદ્ધાર કર્યો છે જેથી હું જીવું છું, ત્યાં સુધી તે કેમ આપી દઉં?) બલિરાજનો સુતલમાથી ઉદ્ધાર કરવા હું સમર્થ નથી, કેમ કે ત્યાં (બલિરાજના ઘરમા) વિપદા પોતે ગદા લઈ ઊભા રહે છે વળી દેવોએ (પોતાના બાધુ) કિન્દ્યાક્ષને તેના ભાઈ સાથે કેમ માની નાખ્યો શૂભ વરોરે અસુરોને દેવોએ કેમ તથા અસુરોનો સરખો દક્ક લેવા છતાં? દેવોએ જ અમૃત પીધું અને અમે બધા તો કેવળ કનેશ પામી પરિશ્રમરૂપ ક્ષણ જ ભાગી થયા હતા (તેમા નું તરફ દુનુ) આ જગત પ્રકૃતિરૂપ પરમાત્માનું

એક સમકુ છે જેને જે સમયે તે એકવર્ષે આપે છે, તે સમયે તે તેનું જ થાય છે દેવો તથા દાનવોનો વિવાદ અમુક નિમિત્તાવાળો હોઈ ત્રયમ ચાલ્યા જ કરે છે કોઈ કાળે દેવોનો પરાજય કે જય થાય છે, ત્યારે કોઈ કાળે અમારો પરાજય કે જય થાય છે, એટલે અમારા પાનેતા વિરોધમા તમારે વચ્ચે આવવું નિષ્ફળ છે વળી બંને પક્ષના સમાન સામર્થી, બધું, ઈશ્વર અને મહાત્મા તમારે આમા વચ્ચે આવવું યોગ્ય નથી વળી (અમે તો નીચ છીએ અને તમે તો આમાન કરતા ધણા ઊંચા છો, તેથી) હમણા આમારી સાથે યુદ્ધ કરવામા તમને મોટી લજ્જા વળી નેહઈએ વળી આ યુદ્ધમા જે અમારો જય થશે, તો તમારા (જય) કરતા અમારી જ કીર્તિ અધિક થશે (પણ તમારી નહિ થાય, કેમ કે સિંહ શિયાળને મારીને કીર્તિ પામતો નથી), અને તમારો જે પરાજય થશે, તો (ખુલ્લું) તમને જ નુકસાન છે (અમારા પરાજયમા અમને તમારા જેટલું નુકસાન નથી, આ વિરોધતા છે) એવું તેનું એ વચન સાલગી શકર ખૂબ હસીને દાનવના જ તે શમ્ભુડને યોગ્ય ઉત્તર આપવા લાગ્યા

મહાદેવ બોલ્યા 'હે સગ્ન ! બ્રહ્માના વગમા જન્મેલા તમારી સાથે યુદ્ધ કરવામા મને શી લજ્જા હોય ? (અમે દેવો છીએ, એટલે અમારે દેવો સાથે યુદ્ધ તો કરવું એ અમારો સ્વાભાવિક ધર્મ છે, એટલે તેમા અમને લજ્જા હોય જ નહિ.) અથવા મારો જે પરાજય થાય, તો એથી અપકીર્તિ પણ થાય, પરંતુ હે સગ્ન ! પૂર્વે વિષ્ણુ મધુ-દેહન સાથે યુદ્ધ થયું હતું, તેમ જ એ ગદધારી વિષ્ણુ સાથે હિન્દુયકશિપુનું તથા હિરણ્યાક્ષનું યુદ્ધ થયું જ હતું તે જ પ્રમાણે ત્રિપુરાસુર સાથે પૂર્વે મે પણ યુદ્ધ કર્યું જ હતું અને નર્વના ઈશ્વરી તથા સર્વના માતા પ્રકૃતિ-દેવીનું પણ ગુણ વગેરે સાથે પડેલા આતિ અદ્ભુત યુદ્ધ થયું જ હતું વળી તું તો કૃષ્ણ પરમાત્માનો પાર્શ્વ છે, એટલે જે જે દેવો પૂર્વે મર્યા છે તે કોઈ પણ તમને જેવા ન હતા, તેથી હે સગ્ન ! તારી નાથે યુદ્ધ કરવામા મને શી મોટી શરમ છે ? એને' દેવોના મરણોપર શ્રી-

વિષ્ણુએ જ મને આવી મોકલ્યા છે, માટે દેવોનું નાન્ય તું આપી દે અથવા મારી સાથે યુદ્ધ કર, આ મારું વચન નિશ્ચયાત્મક છે વાણીનો વ્યર્થ વ્યય કરવાનું ક્ષરણ શું છે ?' હે નારદ ! એમ કહી શકર ત્યા બોલતા બંધ થયા, ત્યારે શમ્ભુડ પોતાના પ્રધાનો નાથે તરત ઠીકથો ૧-૮૭

इत्युक्त्वा शङ्करस्तत्र विरराम च नारद ।

उत्तस्थौ शङ्खचूडश्च ह्यमात्यैः सह सत्वरम् ॥૮૮॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૨૧ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૨ મો*

દેવ-દાનવ-સંગ્રામ

મીનાવળન ઉવાચ

शिवं प्रणम्य शिरसा दानवेन्द्रं प्रतापवान् ।

समारोह यातं च सङ्ग्रामात्प्रै सत्त्वरम् ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા પછી શિવને મસ્તકથી

પ્રણામ કરી પ્રતાપી દાનવવંશના સમ્યુદ્ધ ઉતાવળે પ્રધાનો સાથે વિમાન પર ચડશે એટલે શકરે તરત પોતાના સૈન્યને તથા દેવોને (યુદ્ધ માટે) આજ્ઞા કરી દાનવેન્દ્ર શમ્ભુડ પણ સૈન્યો નહિત યુદ્ધનો આરંભ કરવા તૈયાર થયો (પછી યુદ્ધ ચાલુ થયું એટલે) ઇંદ્ર પોતે વૃષપર્વા સાથે, સૂર્ય વિપ્રતિષ્ઠિ સાથે, ચંદ્ર હન સાથે, ક્રાંત કાલસ્વર સાથે, અગ્નિ ગોકર્ણ નાથે, કુબેર ત્રલોકેય સાથે, વિશ્વકર્મા મય સાથે, મૃત્યુ ભયકર સાથે, યમ સહાર સાથે, વરુણ વિક્રકટ સાથે, વાયુ સ્વચળ સાથે, બુધ ધૃતપુષ્ટિ સાથે, શનૈ મર-રહતાક્ષ સાથે, જ્યોત સ્તનનાર સાથે, વસુઓ વર્ષાનાથ ગણી સાથે, અશ્વિનીકુમારો દીપ્તિમાન સાથે, નનદુર્ગેર ધ્રુવર સાથે, મંગલ ઉપાસ નાથે અને કામદેવ પિંડગ નાથે તરત ઉત્તમ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા તે જ પ્રમાણે ગોધામુખ, આરુ, ખટ્વગ, ધ્વજ, નસીમુખ, પિંડ, ધ્રુવ, નદિ, વિશ્વ તથા પદ્મશ સાથે આદિત્યો વગેરે યુદ્ધ કરતા લાગ્યા આદિત્યાગ્રંદ્રો અગ્નિવાર ભયકર દેવો સાથે લડવા લાગ્યા

* આ અધ્યાયમાં પાંચેરે સ્કંધોનો યુદ્ધનો આરંભ

કેયારે તેમાં દવા તથા અનુચિત પદ્યકથા વર્ણવેલો

મહામાત્રી (દેવ્ય પદ્મની તામસી દેવી) ઉત્તર તથા
ચડ વનોરે દેવો સાથે લડવા લાગી અને નદિદેશવર
આદિ બાધાય (શિવપાર્ષદે) ધનવોના ગણો માથે
યુદ્ધ કરવા લાગ્યા તે ભપકડ મલાયુદ્ધથી પ્રવચ
ચાનુ થયો, ત્યારે શકર ક્રાલિદા માથે તથા પુત્ર ક્રાતિંકેય
સાથે વડના મૂળ પાસે ઊભા રહ્યા હે નાન્દમુનિ.
બધા સૈન્યનમૂલે એમ એકધારા યુદ્ધ કરી રહ્યા,
ત્યારે સ્ત્રોતા આભૂષણોની શણગારેણા શખચૂડ
કરોડો દાનવો સાથે સુદૃઢ સ્તંભિહસત પગ ખેડો
હતો. તે વખતે શકરના યોદ્ધાઓને દાનવોએ હસવી
દીધા, તેથી બધા દેવો ભયભીત અને વાયવ
શરીરોવાળા થઈ નાનવા લાગ્યા, ત્યારે ક્રાતિંકેયે
કોપ કર્યો તેમણે દેવોને અભય આપ્યું અને પોતાના
તેજથી પોતાના ગણોનું બળ વધાર્યું પછી તે એકવા
દાનવોના ગણો સાથે યુદ્ધ કર્યા લાગ્યા જોતજોતામાં
તેમણે મો અક્ષોહિણી સેનાઓનો યુદ્ધમાં સતાર કર્યો
બીજી તરફ કમળ સમાન નેત્રોવાળા ક્રાલિદા અસુ-
જેને મારવા લાગ્યા અને અત્યંત ક્રોધાચ્છાન થઈ
દાનવોનું લોહી ખીવા લાગ્યા, તેમ જ દશ લાખ, સો
લાખ તથા કરોડો લાખીઓને એક લાથે લઈને લીલા
માત્રમાં પોતાના મુખમાં તે નાખવા લાગ્યા હે મુનિ.
તે યુદ્ધસેનમાં હમરો માવા વિનાના ધડ નાચવા
લાગ્યા ક્રાતિંકેયના બાળોના નમૂદલી ઘાયલ શરીર-
વાળા મોગ રાજપરકમી બધા દાનવો ભયભીત થઈ
નાની ગયા માત્ર વૃષપર્વ, વિપ્રચિરિત, દભ તથા
વિકરણ-ઓટ્યા જ પતકમવી ક્રાતિંકેય નાથે લડતા
હતા મહામાત્રી પણ લડતી હતી તે રાનુમાં નામી
ગઈ ન હતી, પછી તો ક્રાતિંકેયની સાગની પોણ
પામેવ્ય તે પણ ગમગયા હતા ભયની નાની ન ગયા,
ત્યારે સ્વર્ગમાંથી પુષ્પોની વૃષ્ટિ થઈ પછી પ્રાકૃતિક
પ્રવચની પેડે દાનવોનો નાશ કરનારુ, મહાભગદર
અને અતિ ઉત્તર ક્રાતિંકેયનું યુદ્ધ વ્તેઈ સગ્ન શખચૂડ
નિમાન પગ ચડી બાળોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો એ
સગ્નની બાળમુષ્ટિ, મેનવૃષ્ટિ જેવી હતી. તેની મહા-
ધોર આવકાર થઈ ગયા અને તેમાંની અગ્નિ પ્રકટી
ગયો. બધા દેવો નાતી ગયા નદિદેશવર વનોરે બીજા
(પાર્ષદે) પા નાની ગયા એકવા ક્રાતિંકેય જ યુદ્ધ

ના મોખરે ઊભા રહ્યા સગ્ન શખચૂડે પર્વતોની,
સર્પોની, શિલાઓની તથા વૃક્ષોની વારવી મુશ્કેલ
ભપકડ વૃષ્ટિ કરવા માડી જેથી એ સગ્નની બાળવૃષ્ટિ
વડે જેમ વાટા ઝાકળથી સૂર્ય દહાઈ ગય, તેમ ક્રાતિંકેય
દહાઈ ગયા ભયકર શખચૂડે ક્રાતિંકેયના ભાગે ધનુષને
ધ્રુવી નાખ્યું, દિવ્ય સ્વને ભાગી નાખ્યો અને સ્થના
રહ્યોને ક્રાપી નાખ્યા વળી તે શખચૂડે ક્રાતિંકેયના
મોરને દિવ્ય અગ્નિથી લીધો કરી નાખ્યો અને તેમની
છાતીને ચીરી નાખે એવી સૂર્ય જેવી માગ ફેંકી (તેના
પ્રતારથી) ક્રાતિંકેય ફાણવાગ મૂરછો પામ્યા, પણ
ફરી ભાનમાં આવ્યા તેમને પહેલા વિપણ્યએ જે
દિવ્ય ધનુષ આપ્યું હતું તે તેમણે લીધું અને ઉત્તમ
સ્ત્રોતથી બનાવેલા વિમાનમાં બેસી શરૂ તથા અશ્વો
ઉડાવીને ઉત્તર યુદ્ધ કરવા માડ્યું શિવના એ પુત્રે
કોપથી મર્વ સર્પો, વૃક્ષો, પર્વતો તથા પથરાઓને દિવ્ય
અત્રથી ક્રાપી નાખ્યા પર્જત્યાત્રથી અગ્નિ હોલવી
નાખ્યો અને તે પ્રતાપી ક્રાતિંકેયે લીલામાત્રમાં શખ
ચૂડના ધનુષને, બખતરને, મારકિને તથા ઉત્તમ
મુકુટને ક્રાપી નાખ્યો, તેમ જ સગ્નની ક્રાતિવાળી
સાગ શખચૂડની છાતી પર મારી (તે લાગવાથી) સગ્ન
શખચૂડ મૂરછો પામ્યો, પણ ફરી ભાનમાં આવ્યો
તરત જ બીજા વાહન પર તે ખેડો અને બીજું
ધનુષ તેણે લીધું પછી હે તારદા માયાવીઓમાં શ્રેષ્ઠ
તે નખચૂડે માયાથી બાળોનો સમૂહ કરી મૂક્યો
અને બાળોના જળાની ક્રાતિંકેયને ઢાકી દીધા ઉપરાંત
ને કડો સૂર્ય સમાન ક્રાતિચળા, પ્રલયના અગ્નિની
શિખા જેવી અને વિષકાના તેજથી વીંટાયેલી ઉત્તર
સાગ બીવી અને કોપથી મોટા વેગપૂર્વક ક્રાતિંકેય
પગ તે કંડો એ ઉત્તમજન સાગ અગ્નિના કળાની
પેડે ક્રાતિંકેયના ગરીબ પર પડી, એટલે મહાબળવાન
ક્રાતિંકેય તે નાગની મૂરછો પામ્યા ત્યારે ક્રાલિદા
ક્રાતિંકેયને ખોળામાં લઈ શિવની પાને ગયા રાકે
પોતાના જાનમજથી લીલા માત્રમાં ક્રાતિંકેયને સમેત
કર્યો અને અનત બળ અર્પણ કર્યું; એટલે તે પ્રતાપી
થઈ ઊભા થયા પછી ક્રાતિંકેયનું યુદ્ધ અટકવવા
ક્રાલિદા યુદ્ધ કરવા ગયા અને તેમની પાછળ નદિ-
દેશવર વનોરે યોદ્ધાઓ, મર્વ દેવો, નધરો, યક્ષો, ચક્ષસો,

કિનરો, વાઘોનો મોઢો સમુદાય અને મેકડો મધ ઉપાડનાર પણ ગયા તે કાલિકાએ સગ્રામમાં જઈને સિંહનાદ કર્યો, એટલે દેવીના તે સિંહનાદથી દાનવો મૂર્છા પામ્યા વળી તે દેવીએ વારવાર મોટું અટ્ટહાસ્ય કર્યું અને દૈત્યો સામે જોઈ મધપાન કરવાપૂર્વક રણના મોખરે નાચવા માડ્યું ઉગ્રદબ્ધ, ઉગ્રદદા, કોટવી, જોગણીઓ, ડાકણો તથા દેવોના ગણો પણ મધ પીવા લાગ્યા કાલીને જોઈ શખચૂડ તરત યુદ્ધ કરવા આવ્યો અને ભય પામેલા દાનવોને એ રાજાએ અભય આપ્યું પછી કાલીએ પ્રલયકાળના અગ્નિ જેવી શિખાવાળો અગ્નિ ફેંક્યો તેને રાજા શખચૂડે રમત માત્રમાં પળેજ્યાસૂત્રથી બૂઝવી નાખ્યો વળી તે કાલીએ મહા અદ્ભુત તીવ્ર વરુણાત્મ ફેંક્યું તેને દાનવ રાજાએ ગધર્વાસૂત્રથી રમતમાત્રમાં કાપી નાખ્યું પછી કાલીએ અગ્નિની શિખા જેવું માહોલ્લસાત્મ ફેંક્યું તેનો એ રાજાએ વૈષ્ણવાત્મથી તરત રમતમાત્રમાં નાશ કર્યો દેવીએ મત્રપૂર્વક નારાયણાત્મ ફેંક્યું તે જોઈ એ રાજા રથ ઉપરથી ઊતરી જઈ નમી પડ્યો, એટલે પ્રલયના અગ્નિની શિખા જેવું તે અસ્ર ઓગળતું રહ્યું પછી શખચૂડે તે અસ્ર સામે ભક્તિથી પુષ્પી પર દડવત્ પડી પ્રણામ કર્યો ત્યારે એ કાલીએ યત્નથી મત્રપૂર્વક બ્રહ્માત્મ ફેંક્યું તેને એ મહારાજાએ બ્રહ્માત્મથી શાત કર્યું તે વેળા દેવીએ મત્રપૂર્વક દિવ્ય અસ્ર ફેંક્યા તેને રાજાએ દિવ્યાસ્રના સમૂદયી જ શાત કર્યો પછી દેવીએ એક યોજન લાંબી માગ યત્નથી ફેંકી, પણ રાજાએ દિવ્ય અસ્રોના સમૂદયી તેના સેકડો દુકડા કરી નાખ્યા ત્યારે દેવીએ મનો વડે પવિત્ર કરે પાશુપતાસ્ર રોપથી ઉડાવ્યું, તે વેળા તેનું ફેંકતું અટકાવવા આવી આકાશવાણી ઘઈ કે 'મહાત્મા નમ્ર શખચૂડનું મૃત્યુ પાશુપતાસ્રથી નહિ થાય, કેમ કે ત્યાં સુધી વિષ્ણુનું બળતર તેની પામે છે અને એ રાજાની સતી ગ્રીનું સતીપણ ત્યાં સુધી છે, ત્યાં સુધી તેને ઘડપણ કે મૃત્યુ પ્રાપ્ત નહિ થાય, એવું બ્રહ્માનું વચન છે' એ નાલગી ભદ્રકાલીએ તે પાશુપતાસ્ર ન ફેંક્યું, પણ ભૂખને લીધે સા લાખ દાનવોના રમત માત્રમાં જાન કર્યો વળી તે ભયકર દેવી શખચૂડને

ગળી જવા માટે વેગથી ગયા, પણ અત્યંત તીક્ષ્ણ દિવ્યાસ્રથી દાનવ શખચૂડે તેમને અટકાવી દીધા પછી દેવીએ ત્રીખંડકાળના સૂર્ય જેવું ખડગ ફેંક્યું, પણ દાનવરાજાએ દિવ્યાસ્રથી તેના સેકડો દુકડા કરી નાખ્યા એટલે ફરી તેને ગળી જવા માટે વેગથી ધસ્યા, પણ સર્વ સિદ્ધોમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીમાન દાનવરાજા એકદમ વધી ગયો પછી કોપયુક્ત થયેલા ભયકર સતી કાલીએ વેગથી મુઠ્ઠી મારીને તેના રથને ભાગી નાખ્યો અને સારથિને મારી નાખ્યો ઉપરાત પ્રલય કાળના અગ્નિની શિખા જેવું ત્રિશૂળ ફેંક્યું, પણ શખચૂડે રમતમાત્રથી પોતાના ડાખા હાથે તે પકડી લીધું પછી દેવીએ મહાકોપથી વેગપૂર્વક તેને મુઠ્ઠી મારી, તેથી એ દૈત્ય ભમવા લાગ્યો ને ફાણવારમાં મૂર્છા પામ્યો પછી ફાણવારમાં ભાનમાં આવી એ પ્રતાપી રાજા ઓગળ્યો અને તેણે દેવી સાથે બાહુયુદ્ધ ન કર્યું, પણ તેમને નમસ્કાર કર્યો વૈષ્ણુવ ભક્ત તે શખચૂડે માતુલક્ષિતી દેવી સામે એક પણ અસ્ર ન ફેંક્યું, પરંતુ પોતાના તેજથી દેવીના અસ્રોને કાપી નાખ્યા ને ત્રીલી લીધા પછી કોપાયમાન થયેલા દેવીએ દાનવ શખચૂડને પકડી વારવાર ભમાવીને મોટા વેગથી ઊંચે ઉછાળ્યો, એટલે પ્રતાપી શખચૂડ વેગપૂર્વક ઊંચેથી પડ્યો, પણ પડીને ભદ્રકાલીને પ્રણામ કરી ઓગળ્યો થયો પછી ઉત્તમ રત્નોથી બનાવેલા અતિ મનોહર વિમાનમાં ઊર્ધ્વ સાથે તે ચડ્યો, પણ મહારણુ માટે અટક્યો નહિ દેવી ભદ્રકાલી ભૂખથી દાનવોનું લોહી પીવા લાગ્યા અને ખાતપાન કરી શકરની પાસે ગયા (ત્યાં જઈને) આગળ પાછળના ક્રમપૂર્વક રાસડામનું વૃત્તાત તેમણે કર્યું, ત્યારે દેવોનો નાગ તામ્રી નાકર ઉડ્યા વળી (કાલીએ કહ્યું કે) 'હે ઈશ્વર! રાસડા ખાતા ખાતા માન મોટામાંથી જે નીકળી નયા છે, તે એક લાખ દાનવો હવે બાકી રહ્યા છે, તે નિવાપ બીજા યોગને તો હું ખાઈ ગઈ છું યુદ્ધમાં પાશુપતાસ્રથી દાનવરાજાનો નાશ કરવા જોઈ તેવા ઘઈ હતી, પણ તે વેળા 'ગંગા નખનું તમ્બાકી મારી મગરો નહિ, એવી આકાશવાણી ઘઈ હતી. ગંગા નખ ચૂડ મહાગાની, નાનગાન અને મહાપાકમાં છે.

તેણે મારી તામે એક પણ અસ્ત્ર ફેંક્યું નથી, કેવળ મારા બાણો જ કાપ્યા છે" ૧-૭૫

રાણેન્દ્રશ્ચ મહાશ્ચાની મહાબલપરાક્રમઃ ।

ન જ્ઞ ચિક્ષેપ પ્રયત્નં ચિત્તેદ મમ સાયકમ્ ॥૭૫॥

ઇતિ શ્રીવીરભગવતમ્ પ્રવચનમ નવમ સ્કંધ વિરો

અખ્યાવ ૨૨ મે સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૩ મો*

શંખચૂડ-વંધ

શૌનસાગમ ઉચ્ચવ

શિવસ્તત્ત્વં સમાર્ણયં તત્ત્વજ્ઞાનવિશારદઃ ।

યથો સ્વયં જ સમરે સ્વર્ગજે. સહ નારદ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે નારદ! તત્ત્વજ્ઞાનમા

દૃશ્ય શ્રીરાકર તે સાચું યુદ્ધગુપ્તાત સાભળી પોતાના ગણો સાથે પોતે યુદ્ધ માટે ગયા રાખચૂડ રાકરને જોઈને વિભાત પત્ની ઊતરીને પરમ ભક્તિથી પૃથ્વી પર દડવત્ કરી મસ્તક વડે નખો એમ તેમને પ્રણામ કરી વેગથી વિભાત પર તે નડ્યો અને તરત બપ્તર ધારણ કર્યું તથા ભાડે ધનુષ ઉઠાવ્યું પછી પૂર તો વર્ષે મુઠી શિવ તથા શંખચૂડનું યુદ્ધ થયું હે નારદ! તેમા પસ્તપર કોઈનો જ્ય કે પતંગજ્ય ન થયો પછી ભગવાન શકર શત્રો છોડી દીધા, એટલે શંખ ચૂડે પણ શત્રો છોડી દીધા. રાખચૂડ સ્થમા બેઠી રહ્યો અને શકર પાંડિયા પર બેસી રહ્યા જે જે સેકો દાનવો યુદ્ધમાં મર્યા હતા તેઓને પ્રભુ રાકરે ઇજતા કર્યા. એવામા અત્યંત લાલચુ એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ રણસ્થાનમા આવીને દાનવ-વર્ગને કહેવા લાગ્યો

વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ બોલ્યો 'હે ચરોન્દ્ર! મને બ્રાહ્મણને હમણાં તું ભિન્ના આપ તું સર્વ સપત્તિઓ આપી દેનારો છે, માટે માત્ર મનમા જે ઈન્દ્રિય છે, તે તું આપ નિરૂપૃદ્ધ, વૃદ્ધ અને તૂંછણવાળા મને આપવા માટે પ્રથમ તું સત્ય પ્રતિજ્ઞા કર, એટલે પછી હું મારું ઈન્દ્રિય તને કહીશ.' 'બહુ સારું, હું આપીશ.' એમ પ્રત્યક્ષમુખ તથા નેત્રવાળા ચરોન્દ્ર રાખચૂડે પ્રતિજ્ઞાવાચ્ય કર્યું એટલે તે બ્રાહ્મણે 'હું

તાત્ત્વ બપ્તરની ઈચ્છાવાળો મનુષ્ય છું,' એમ અત્યંત કષ્ટથી કહ્યું તે સાભળી (રાખચૂડે ભોજનપત્રમા લખીને માદેવિયામા નાખી પોતાના ગળામા જે બાધ્યુ હતું, તે) દિવ્ય કવચ (બ્રાહ્મણરૂપવાળા વિષ્ણુને) આપી દીધું અને વિષ્ણુએ તે લઈ જ લીધું પછી શંખચૂડના રૂપે તે તુલસી પાસે ગયા ત્યાં જઈને કષ્ટથી તેનામા તેમણે વીરેસ્થાપન કર્યું પછી (આ તરફ) રાકરે દાનવ-રાખચૂડ સામે નિરૂજ ઉઘાડ્યું હે નારદ! એ ત્રિશૂળ શીષ્મ ક્ષણતઃ બપોરના સમયતા સૂર્ય જેવું અને પ્રલયક્રાંતના અગ્નિની શિખા જેવું, રોકવું તથા સહેવું મુશ્કેલ હોઈ વ્યર્થ ન બન્યું એવું, વેતોનો નાશ કરનાર, તેજી ચક્ર જેવું, સર્વ શત્રો તથા અસ્ત્રોના સારૂપ, શિવ તથા વિષ્ણુ સિવાય બીજાથી ન ઉપાડી શકાય એવું, ભયકર, એકે હજાર ધનુષ જેટલું લાંબું, તો હાથ પહોળું, સચેતન, બ્રહ્મરૂપ, અવિનાશી, અવર્ણ અને પોતાની લીલાધારમા સર્વ બ્રાહ્મણનો સહાર કરવા સમર્થ હતું, તેને પોતાના હાથથી તોળી શકર શંખચૂડ પર ફેંક્યું એ વેળા સગ્ન શંખચૂડ ધનુષ છોડીને યોગાસન કરી ભક્તિથી યુદ્ધિ વડે શ્રીકૃષ્ણના ચરણક્રમનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યો એવામા પેનું નિશૂલ ભગીરથીને દાનવ શંખચૂડ પર પડ્યું અને રમતમાત્રમા સ્થ ચલિત તે દાનવને તેણે ભસ્મ કરી નાખ્યો પછી સગ્ન રાખચૂડ કિરોર વધ્યું, ગોવાળતા વેશવાળું, બે ભુજ-બોવાળું, હાથમા મુરલીવાળું અને સ્ત્રોતોના શણગારોથી શણગારેલું દિવ્ય સ્વરૂપધારી ગોનોકમાંથી આવેલા, ઉત્તમ સ્ત્રોતોથી બતાવેલા અને કસોડો ગોવાળોથી નીલયેવા વિભાત પર ચડી ગોનોકમા ગયો હે નારદ મુનિ! (એલોકમા આવેલા) વૃદ્ધ વન વનમા જઈ તેણે સત્તમા ભક્તિથી શ્રીતત્ત્વ-કૃષ્ણના ચરણ-ક્રમને મસ્તક વડે નમન કર્યું સુઘમને જેઈ સધા-કૃષ્ણ અને પ્રત્યક્ષમુખ તથા નેત્રવાળા થયા અને અત્યંત પ્રેમથી વ્યાસ ઘઈ તે બનેઓ તેને પોતાના બોજામા લીધો પછી પેનું નિરૂજ પણ વેણી તે શ્રીવિષ્ણુની પાસે આદરપૂર્ક જતું રહ્યું અને શંખચૂડના હાડકામાંથી રાખોની જાતિ ઉત્પન્ન થઈ એ શંખજાતિ અનેક પ્રકારના

* આ અધ્યાયમા સ્ત્રીની સ્ત્રી-સ્ત્રી વિષ્ણુને શંખચૂડનું બપ્તર વડે લીધું, ન વર્ણવેલું

રૂપથી યુક્ત થઈ નિરતર પવિત્ર ગણાય છે અને એ શખનું પાણી દેવપૂજનમાં ઉત્તમ, તીર્થના જળ સ્વરૂપ, પવિત્ર હોઈ શકેલા વિના (બીજા સર્વ) દેવોને અત્યત પ્રીતિકારક થાય છે વળી ન્યા શખને શબ્દ થાય છે, ત્યા લક્ષ્મી અત્યત સ્થિર થાય છે જે માણસ શખના પાણીથી નાહ્યો હોય, તે સર્વ તીર્થોમાં નાહ્યો ગણાય છે શખ વિષ્ણુ સહેલાણ હોવાથી ન્યા શખ હોય, ત્યા વિષ્ણુ વસે છે એટલું જ નહિ પણ ત્યા જ લક્ષ્મી પણ વસે છે અને ત્યાથી અમગળ દૂર થાય છે પણ સ્ત્રીઓ તથા શૂદ્રોએ કરેલા શખના શબ્દથી ખાસ કરીને ભય પામેલી તથા રોયે ભત્તયેલી લક્ષ્મી તે સ્થળેથી બીજે સ્થળે ચાલી જાય છે (માટે સ્ત્રીઓએ તથા શૂદ્રોએ શખ ધ્વનિ કદી ન કરવો) પછી શકર પણ દાનવ શખ ચૂડનો નાશ કરી ઈર્ષ પામી પોઠિયા પર ખેસીને પોતાના ગણો સાથે વીંટાઈ શિવલોકમાં ગયા, અને ખૂબ આનંદ પામેલા દેવો પોતપોતાના સ્થાને ગયા તે વેળા સ્વર્ગમાં દુદુભિ નગાર વાગ્યા, ગધર્વો તથા કિન્નરો ગાવા લાગ્યા અને શિવ ઉપર ઓકધારી પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ દેવો તથા મોટા મુનિઓ વગેરે શિવની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા ૧-૩૦

નેતુરુંકુમય. જગ્ગં જગુર્ગંચરિકિન્નરા ।

વમ્બુ પુષ્પવૃષ્ટિશ્ચ શિવસ્યોપરિ સતતમ્ ॥ ૩૦ ॥

પ્રજાસહુ સુરાસ્ત ચ મુનીન્દ્રમવરાદય ।

ઇતિ શ્રીદેવીના વતમહાપુરાણમાં નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૩ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૪ માં

તુલસીનું આહાત્મ્ય

નાદ ઉગ્ગ

નારાયણશ્રી ભગવાન વીરપાદન ચક્રાર હ ।

તુલસ્યા કેન રૂપેણ તન્મે વ્યાચ્યાનુમર્દશિ ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યુ ભગવાન નાતયારો તુલસીમા કયા રૂપે વીરવંદાપન કર્યુ હતુ, તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છે

+ આ અધ્યાયમાં એક એક સ્તોત્રોથી તુલસીના નાતયાર બાવાન તારને સમ્પાદન કર્તારી તે પછી તુલસીનું આહાત્મ્ય કહેવાય છે

શ્રીનારાયણ બોલ્યા ભગવાન નારાયણ દેવોનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા શખચૂડનું બપતર લઈ, વિષ્ણુ માયાથી શખચૂડનું રૂપ ધરી તેની સતી સ્ત્રીને ઘેર તેના પતિવ્રતપણાના નાશ બંધ શખચૂડનો નાશ થાય એ ઇચ્છાથી ગયા તેમણે તુલસીના ઘરના બારણે દુદુભિ નગાર વગાડ્યા અને જય શબ્દ કતારી એ સુદરીને જણાવ્યુ તે શબ્દ સાંભળી પતિવ્રતા તુલસી ખૂબ આનંદયુક્ત થઈ, ઘણા જ આદરથી સન્માર્ગ પર ગોખમાથી જોવા લાગી પછી (પતિને વિજયી થઈ આવેલા જોઈ) તેણે બ્રાહ્મણોને દાન આપી મગળ કરાવ્યુ અને ભાટ-ચારણોને, ભિખારીઓને તથા વધામણી આપનારઓને ધન આપ્યુ દેવ નારાયણ રથમાંથી ક્ષિતરી, અમૂલ્ય રત્નોથી ખનાવેલા, સુદર અને આતિ મનોહર તુલસીદેવીના ઘરમાં ગયા તુલસીએ પોતાના સુદર પતિને ત્યા આગળ જોઈ, આનંદયુક્ત થઈ, તેમના પગ ધોયા, તેમને નમન કર્યુ અને પછી તે રડી પડી કામનાવાણી તે તુલસીએ રત્નના સુદર સિંહાસન પર પતિને ખેસાડ્યા અને કપૂર વગેરેથી સુવાસિત કરેલુ તામૂલ આપ્યુ (પછી કહ્યુ કે) રણમાં ગયેલા માન પ્રાણપતિને ફરી ઘેર આવેલા જોતા આજે મારો જન્મ તથા જીવન સફળ થયા છે ' પછી મદ મદ હસતી, કામયુક્ત અને રોમાંચિત ધયેલી તુલસી કલકોપૂર્વક મધુર વાણીથી રણનું વૃત્તાંત પૂરવા લાગી

તુલસીએ પૂછ્યુ 'હે પ્રભો! અસખ્ય વિશ્વનો સંહાર કરનાર શ્રી શકર સાથેના યુદ્ધમાં તમારો વિજય કેવી રીતે થયો, હે કૃપાના ભડાર, તે તમે મો ખો ' તુલસીનું વચન સાંભળી ખૂબ હારીને લક્ષ્મીપતિ નારાયણ શખચૂડના રૂપે તો અમૃતતુલ્ય વન કહેવા લાગ્યા

શ્રીભગવાન બોલ્યા 'હે સુદરિ! અમારુ ખનેનું યુદ્ધ પૂર સો વર્ષો સુધી થયુ હતુ તેમાં હે પ્રમિતિ! સર્વ દાનવોનો નાશ થયો હતો પછી બ્રહ્માએ પોતે અમારી ખનેની વચ્ચે પ્રીતિ કરાવી અને મેં પણ બ્રહ્માની આજ્ઞાથી દોનો અધિપતિ તેમને આપી દીધો પછી તુ પોતાને ઘેર આવ્યો અને સિવ શિવલોકમાં ગયો ' એમ કહી જગત મા

નાથ એ ભગવાને ત્યા શયન કર્યું હે નારદ! લક્ષ્મી પતિ વિષ્ણુએ ત્યા એ સ્ત્રી સાથે રતિક્રીડા કરી, પણ સુખસાગર સભોગથી ચતા (મૈથુન વખતના) આકર્ષણમા (પૂર્વ પતિના કરતા) જુદી રીત જણાયા-થી પતિત્રતા તુલસી તરફ કરોને જાણી ગઈ (કે આ મારો પતિ નથી, પણ પતિના વેશને ધરનાર કોઈ બીજો જ છે) એમ જાણીને પછી તુલસી બોલી ઊઠી કે, 'ઓ માયા કરવામા સમર્થ! તુ કોણ છે? તે મને કપટથી ભોગવી છે અને મારા મતીપણુ ખડિત કર્યું છે, માટે હવે હું તને શાપ આપીશ' હે નારદ! તુલસીનુ એ વચન સાંભળી શાપના ભયથી વિષ્ણુએ તરત જ અતિ મનોહર સુદર મૂર્તિ ધારણ કરી, એટલે દેવી તુલસીએ દેવોના દેવ સનાતન વિષ્ણુને પોતાની આગળ જોયા તમા મેંધ જેવા સ્થામ, શરદસ્તુના કમળ જેવા નંગોવાળા, કરોડો ક્રમદેવ જેવી શોભાવાળા, ગ્લોના ધરેણાથી ગણગારેલા, મદમદ હમતા, પ્રસન્ન મુખવાળા, શોભાયુક્ત હોઈ પીળા વજ્રો પહેરતા તે વિષ્ણુને જોઈ તુલસી તરત જ અત્યંત મૂર્છા પામી પછી ફરી બાનમા આવી વળી પાછી તેમને કહેવા લાગી

તુલસી બોલી 'હે નાથ! પથ્થર જેવા તમને દયા જ નથી તમે કપટથી ધર્મભંગ કરી મારા સ્વામીને માર્યો છે હે પ્રભા! તમારો હૃદય પથ્થર જેવો છે અને તમે દયાચરિત દો, માટે હવે તમે પથ્થરરૂપ જ થઈ જાઓ જે લોકો તમને મનુષ્યરૂપ કહે છે, તેઓ ભૂમ્યા છે એમા સ્પર્શ નથી તમે પોતાના ભક્તને જ અપસાધ વિના બીજા માટે કેમ માર્યો?' એમ કહી શોકથી પીડાતી તે અત્યંત રડવા લાગી અને વારંવાર વિલાપ કરવા લાગી પછી કરુણમૂર્તિ થયેલી તેને જોઈને કરુણા સ્વના સમુદ્ર લક્ષ્મીપતિ નારાયણ તીર્થથી તેને મમજવવા આમ બોલ્યા

શ્રીભગવાને કહ્યું હે કૃષ્ણાપિ! તે મારા માટે ભરતખંડમા લાખા ધ્રાવ સુધી તપ કર્યું હતું અને શખચૂડે તાન મારે ઘાટા લાખા મગ સુધી તપ કર્યું હતું તે તપચૂડે પણ તત્કાળ તને પોતાની સ્ત્રી બનાવી વિહાર કરી હવે (મારા માટે તે કરેલા) તપ જ તપનુ ફળ મારે તને આપુ જ જોઈએ

(એમ ધારીને જ મેં આમ કર્યું છે) હે ગમા! હવે આ શરીર છોડી દિવ્ય દેહ ધરીને તુ મારી સાથે આનંદ કર અને લક્ષ્મી જેવી ધા આ તારા (ત્યજેણુ) શરીર 'ગહકી' નામે પ્રખ્યાત પવિત્ર નદીરૂપ થઈ પવિત્ર ભરતખંડમા મનુષ્યોને અત્યંત પુણ્ય આપ નાર થાઓ તારો કેશસમુદાય પવિત્ર વૃક્ષરૂપ થશે અને તે વૃક્ષ તુલસીના કેશમયથી થયેલ હોઈ 'તુલસી' નામે પ્રખ્યાત થશે હે સુદર મુખવાળી! એ તુલસી દેવપૂજન વિષે નહો લોકમાહેના પુણ્યોમા તમા પાદમા મા મુખ્ય થશે હે સુદર! સ્વર્ગમા, મૃત્યુલોકમા, પાતાળમા, ગોલોકમા તમા મારી પાસે ઉત્તમ વૃક્ષરૂપ તુ તુલસી પુષ્પોમા શ્રેષ્ઠ થા ગોલોકમા વિરજ નદીના તીર પર, પુ દાવન વનમા, રાસમહાળમા, ભાડીર વનમા, ચંપક વનમા, સુદર ચંદન વનમા, માધવીના વનમા, કેવડાના વનમા, મોગરાના વનમા, માલતીના વનમા અને બીજા પવિત્ર સ્થાનો પર આ ભરતખંડમા જ તારો પુણ્યદાયી વાસ થાઓ તુલસીના મૂળરૂપ પવિત્ર પ્રદેશમા સર્વ તીર્થોનું પુણ્યદાયી સ્થાનુ થશે, એટલું જ નહિ, પણ હે સુદર મુખવાળી! તે જ સ્થળે મસ્તક પર તુલસીના પાદમા પડે તે માટે મર્વ દેવોના તમા મારા સ્થાનુ જ સ્થેશ જે મનુષ્યે તુલસીના પાદમાવાળા જળથી સ્નાન કર્યું હશે, તે સર્વ તીર્થોમા સ્નાન કરેલો તમા સર્વ યજ્ઞોમા દીક્ષા પામેલો ગણાશે (મને) વિષ્ણુને હજારો અમૃતના ધડાઓ અર્પવાથી જે સતોપ થાય, તે જ સતોપ તુલસીનું એક પાન આપવાથી થાય છે હે સ્ત્રી! એક હજાર ગાયોનું દાન કરવાથી જે ફળ થાય, તે જ ફળ કાર્તિક માસમા તુલસીપત્રના દાનથી થાય છે જે મનુષ્ય મૃત્યુ સમય તુલસીના પાદમાવાળું જળ પામે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે અને વિષ્ણુલોકમા પૂજ્ય છે જે મનુષ્ય તુલસીવાળું જળ ભક્તિપૂર્વક નિત્ય પીએ છે, તે એક લાખ અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ પામે છે જે મનુષ્ય હાથમા તમા દેહ પર તુલસી સળી તીર્થસ્ત્રોમા પ્રાણ ત્યજે છે, તે વિષ્ણુલોકમા જાય છે જે મનુષ્ય તુલસીના લાકડામાથી બનાવેલી માળા પહેરે છે, તે પગલે પગલે અશ્વમેધનું ફળ અવશ્ય પામે છે જે મનુષ્ય

હાથમા તુલસી લઈ કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળતો નથી, તે જ્યાં સુધી ચંદ્ર-સૂર્ય રહે છે, ત્યાં સુધી કાલસૂત્ર નરકમાં રહે છે જે મનુષ્ય તુલસીની સમક્ષ ખોટા સોગદ લેશે, તે ચૌદ છદ્દો સુધી કુહીપાક નરકમાં રહેશે જે મનુષ્ય મૃત્યુ સમયે તુલસીવાળા જળની એક કણી પણ પામશે, તે સ્વર્ગના વિમાનમાં બેસી અવરણ વેકુલમાં જશે. પૂનમ, અમાસ, વ્યારા અને સૂર્યસંક્રાંતિના દિવસે અથવા શરીરે તેલ ચોળીને કે બપોરના સમયે, બે સંધ્યાના સમયે, સૂતકના વખતે, બીજા કોઈ અપવિત્ર કાળે અથવા સતના વાસી કપડા પહેરી જે લોકો તુલસીને તોડે છે, તેઓ (મારુ) વિષ્ણુનું મસ્તક કાપે છે* 'હે સતિ! તુલસીનું પાદડું તણુ સતનું વાસી હશે, તોપણ શ્રાદ્ધમાં, વ્રતમાં, દાનમાં, પ્રતિજ્ઞામાં તથા દેવપૂજનમાં શુદ્ધ ગણાશે હે સતિ! પૃથ્વી પર પડેલું, જળમાં પડેલું કે વિષ્ણુને અર્પેલું તુલસીપત્ર ધોઈ નાખવાથી બીજા કર્મમાં શુદ્ધ ગણાશે. તુ વૃક્ષરૂપે પૃથ્વી પર સ્થિત અને તે વૃક્ષની અધિષ્ઠાત્રી દેવીરૂપે નિર્દોષ ગોલોકમાં શ્રીકૃષ્ણ સાથે ક્રમમ આનંદ કરીશ વળી ભરતખંડમાં આતિ પુણ્યદાયી ગડડી નદીની અધિષ્ઠાત્રી દેવીરૂપે જે તુ સ્થિત, તે જ મારા અશરૂપ સમુદ્રની પત્ની ઘઈશ અને પતિવ્રતા તુ ખોતે જ વેકુલમાં મારી પાને લક્ષ્મી સમાન મારી પત્ની ઘઈ સ્થિત, એમાં સરાય નથી અને હું તારા શાપથી ભરતખંડમાં ગડડી નદીના તીર પાસે પર્વતરૂપે સ્થિત, એમાં સરાય નથી ત્યાં કરોડોની સાખ્યામાં કીડા, તીકણ દોડોરૂપી ઉરામ આયુધો વડે એ પર્વતની શિલા ચોળા છિદ્રોમાં મારા સુદર્શન ચક્રો આક્રમકેતરશે. તેમાં એક મુખ તથા ચાર ચક્રોવાળુ હોઈ વન-માળાથી ગાગુપારેનું અને નવા મેઘ જેવા કાળા રંગનું જે હશે, તે 'લક્ષ્મીનાચળા' નામે કહેવાશે તેમ જ એક મુખ તથા ચાર ચક્રોવાળુ નવા મેઘ જેવું અને વનમાળાથી જે સ્થિત હશે, તેને 'લક્ષ્મી જનાર્દન' નમજવા જેવા બે મુખમાં ચાર ચક્ર હોય, ગાયના પગાથી જે સુગંધિત હોય અને

વનમાળાથી સ્થિત હોય, તે 'સ્વનાથ' નામે સમગ્રવુ અત્યંત નાનું, બે ચક્રોવાળું, નવા મેઘ જેવી ક્રાંતિ-વાળું તથા વનમાળાથી જે સ્થિત હોય, તેને 'વામન' નામે જાણવું ઘણું જ નાનું, બે ચક્રોવાળું અને વન-માળાથી શણગારેલું જે હોય, તે શ્રીધરરૂપ સમગ્રવુ અને તે નૃહસ્થોને સદા લક્ષ્મી આપનારુ હોય છે જાડુ, ગોળાકાર, વનમાળાથી સ્થિત, બે ચક્રોવાળું અને અત્યંત સ્પષ્ટ જે હોય, તેને 'દમોદર' નામે જાણવું જે મધ્યમ, જાડુ, ગોળાકાર, બે ચક્રોવાળું, બાણના પ્રહારની નિશાનીવાળું તથા બાણ અને ભાથા વાળું હોય, તે 'રણુવમ' નામે જાણવું, તેમ જ મધ્યમ જાડુ, સાત ચક્રોવાળું અને છત્રના ભૂપણથી જે ભૂષિત હોય, તે 'સજ્જગેશ્વર' નામવાળું હોઈ મનુષ્યોને સજ્જસર્પિસ આપનાર સમગ્રવુ વળી જે સાત ચક્રોવાળું, જાડુ તથા નવા મેઘ જેવી ક્રાંતિવાળું હોય, તે 'અનંત' નામવાળું હોઈ ચાર વર્ગરૂપ ક્ષત્ર આપનાર સમગ્રવુ ચંદ્ર જેવા આકાર-વાળું, બે ચક્રોવાળું, કાળી બાજુ લક્ષ્મીના ચિહ્નવાળું, મેઘ જેવી ક્રાંતિવાળું, ગાયના પગલા સ્થિત અને મધ્યમ જાડુ જે હોય, તેને 'મધુસૂદન' નામે જાણવું જે સાત દેખાવનું, એક ચક્રવાળું તથા ગુપ્ત મુખવાળું હોય, તેને 'મદાધર' નામે જાણવું જે બે ચક્રોવાળું અને ઘોડાના મુખ જેવા આકારનું હોય, તેને 'હય ગ્રીવ' કહેવું છે. હે સતિ! જે અત્યંત પડોળા મુખવાળું, બે ચક્રોવાળું તથા ભાકર હોય, તેને 'નર્સિંહ' નામે જાણવું તે મનુષ્યોને તત્ત્વ વૈચર્ય આપનાર હોય છે બે ચક્રોવાળું, પડોળા મુખવાળું તથા વનમાળા નિહિત જે હોય, તે 'લક્ષ્મીનૃસિંહ' નામનું હોઈ નૃહસ્થોને સુખ આપનારુ જાણવું જે મુખ પર બે ચક્રોવાળું, લક્ષ્મીના ચિહ્નવાળું, નરખુ અને સ્પષ્ટ હોય, તે 'વાનુદેવ' નામનું હોઈ નર્મ ક્રમનાઓરૂપ ક્ષત્ર આપનાર જાણવું જે નૃહસ્થ ચક્રવાળું, નવા મેઘ જેવી ક્રાંતિવાળું અને મુખમાં પુષ્કળ છિદ્રોવાળું હોય, તે 'પ્રદ્યુમ્ન' નામનું હોઈ નૃહસ્થોને સુખ આપનારુ હોય છે જેમાં પદ્મપદ લગોલગ મુખવાળા બે નકો હોય અને પીક નિશાળ હોય, તે 'નકર્ણ' નામનું હોઈ નૃહસ્થોને તત્ત્વ

* નર્મદા વિષ્ણુનું મસ્તક કાપવાથી જે દાષ લાગે, તે જ દાષ તેજાન લાગે છે એમ સમજવું

સુખ આપનાર જાણુ જે પીળી ક્રાંતિવાળુ, ગોળ
અને અત્યંત સુદર હોય, તે 'અનિરુદ્ધ' નામનું
હોઈ ગૃહસ્થોને સુખદાયી હોય છે એમ વિદ્વાનો કહે છે
જે સ્થળે (ઉપર કહેલી કોઈ પણ) શાલગ્રામની
શિલા હોય, તે સ્થળે (હું) નિષ્કુ સદા સમીપ જ
રહે છે અને ત્યાં જ સર્વ તીર્થો સંહિત લક્ષ્મી પણ
વસે છે પ્રાહ્લડત્યા વગેરે જે કોઈ પાપો હોય છે, તે
બધાય શાલગ્રામની શિલાને પૂજવાથી નાશ પામે
છે છત્રાન્તર શાલગ્રામ પૂજવાથી રાજ્ય મળે છે
ગોળાદ્રારને પૂજવાથી મોટી સમૃદ્ધિ મળે છે આડા
જેવા આકારને પૂજવાથી દુષ્ટ થાય છે નિશૂળ
જેવી અણીવાળાને પૂજવાથી અવશ્ય મરણ થાય છે
બેટોના મુખવાળાને પૂજવાથી દારિદ્ર્ય થાય છે પિંગળા
વાર્ણવાળાને પૂજવાથી ગુસ્તાન થાય છે ભાગેલા ચક્ર-
વાળાને પૂજવાથી રોગ થાય છે અને ક્ષિતસદ્ બધેલાને
પૂજવાથી અવશ્ય મરણ થાય છે શાલગ્રામને પાસે
સામનાથી વ્રત, દાન, પ્રતિષ્ઠા, શ્રાદ્ધ તથા દેવપૂજન
ઉત્તમ ગણાય છે (જેણે શાલગ્રામનું સ્નાનજળ
મસ્તકે ધારણ કર્યું હશે) તે મનુષ્ય સર્વ તીર્થોમાં
નાહેતો અને સર્વ યજ્ઞો, તીર્થો, વ્રતો તથા તપોમાં
દીક્ષા પામેલો ગણાશે હે સતિ! આર વેદોનો પાઠ
કરવામાં તથા અન્ય તપ કરવામાં જે પુણ્ય થાય છે,
તે પુણ્ય શાલગ્રામની શિલાને પૂજવાથી મનુષ્ય
પામે છે શાલગ્રામની શિલાના જળથી જે મનુષ્ય
કાયમ અભિષેક કરે છે, તેને સર્વ ઘનોથી તથા પૃથ્વી
ની પ્રદક્ષિણા કરવાથી જે પુણ્ય થાય છે, તે પુણ્ય
મળે છે જે મનુષ્ય શાલગ્રામની શિલાના જળનું
હમેશા આચમન કરે છે, તે દેવતાઓએ ધરજેનું
સુખ પામે છે એમાં રાશય નથી વળી સમગ્ર તીર્થો
તે મનુષ્યનો સ્પર્શ ઇચ્છે છે અને તે જીવનમુક્ત
તથા મત્તાપવિત્ર થઈ અને વિષ્ણુ પદ પામે છે
ત્યાં લેડોમાં વિષ્ણુ (મારી) સાથે અસખ્ય પ્રાકૃત
પ્રબંધો સુધી રહે છે અને દાસત્વ કર્મમાં જોડાઈ
દાસત્વભાવને પામે છે પ્રાહ્લડત્યા જેવા હરકોઈ
પાપો હોય, તે બધા જેમ ગરુડથી સર્પો નાસી
જાય, તેમ એ મનુષ્યને જોઈ નાસી જાય છે, એટલું
જ નહિ, પણ તે મનુષ્યના ચરણની રમ્મથી પૃથ્વીદેવી

તરત પવિત્ર થાય છે અને તેના જન્મથી તેના એક
લાખ પિતૃઓ તરી જાય છે જે મનુષ્ય મરણ સમયે
શાલગ્રામનું જળ પામે છે, એ સર્વ પાપોથી મુક્ત
થઈ વિષ્ણુલોકમાં જાય છે વળી તે નિર્વાણ-મુક્ત
પદને પામે છે, કર્મોના ભોગથી છૂટે છે અને વિષ્ણુ
ના પદમાં લીન થાય છે, એમાં સરાય નથી શાલ
ગ્રામની શિલા (હાથમાં) લઈ જે મનુષ્ય જન્મ વાક્ય
બોલે છે, તે પ્રાણના જીવન સુધી કુભીપાક નરકમાં
રહે છે જે મનુષ્ય શાલગ્રામની શિલા (હાથમાં)
લઈ કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળતો નથી, તે એક લાખ
મન્વતરો સુધી આસિપત્ર વનમાં જાય છે હે સુદર્શ!
જે મનુષ્ય શાલગ્રામ ઉપરથી તુલસીપત્રને છૂટું પાડે
છે, તેને ખીળ જન્મમાં સ્ત્રીનો વિયોગ થાય છે
જે મનુષ્ય રાખ ઉપરથી તુલસીપત્ર છૂટું પાડે છે,
તે પણ સાત જન્મો સુધી સ્ત્રી વિનાનો તથા રોગી
રહે છે જે મનુષ્ય શાલગ્રામને, તુલસીને તથા રાખને
એકઠા રાખે છે, તે મોટો જ્ઞાની થઈ શ્રીવિષ્ણુને
પ્રિય થાય છે જે પુરુષ એક વાર પણ જે સ્ત્રીમાં
વીર્યસિચ્ચ કરે છે તે સ્ત્રીનો પણ વિયોગ થતા પર-
સ્પર જોઈ દુષ્ટ થાય જ છે, તો એક મન્વતર સુધી
તુ શમ્ભુડની પ્રિયા તરીકે રહી તેથી રાખ સાથે તારો
વિયોગ કરશે તે કેવળ દુઃખદાયી જ થાય.

હે નારદ! તેને એમ કહી શ્રીવિષ્ણુ બોલતા
બધ થયા અને તે તુલસી દેહ ત્યજીને દિવ્ય રૂપ
ધરીને લક્ષ્મીની પેઠે વિષ્ણુની છાતી પર રહી પછી
તેની સાથે વિષ્ણુ વૈકુંઠમાં ગયા હે નારદ! એમ
લક્ષ્મી, સસ્સ્વતી, ગંગા તથા તુલસી એ ચાર ઈશ્વર
વિષ્ણુની સ્ત્રીઓ થઈ છે તુલસીએ દેહ ત્યજ્યો કે
તરત જ તેમાંથી ગડકી નદી ઉત્પન્ન થઈ હતી અને
ઈશ્વર વિષ્ણુ પણ તે નદીના તીર ઉપર મનુષ્યોને
પુણ્ય આપનાર પર્વતરૂપ થયા હતા હે નારદ મુનિ!
તે પર્વતમાં ક્રોડાઓ અનેક પ્રકારની શિલાઓ
કોતરે છે અને લેમાંની જે જે ગડકીના જળમાં
પડે છે, તે તે અવશ્ય ક્ષણથી દોષ છે પણ જે
શિલાઓ (જળસંપ્તિ) સ્થળ ઉપર પડી દોષ, તે
સૂર્યના તાપથી પિંગળી થયેલી જાણવી એમ સમજી

તુલસીવૃત્તાત તમને કહ્યું હવે બીજું શુ વિશેષ સાબળવા તમે ઇચ્છો છો? ૧-૧૦૧

શ્વલભ્યા પિતૃહ્વા જ્યેષ્ઠાશ્રોયતાપદ્ધતિર્વિતિ ।

જ્ઞત્યેન કવિત સર્વે કિં ભૂયઃ શ્રોતુમિચ્છસિ ॥૧૦૧॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમાહુપરાસુમા નવમ સ્કન્ધ વિશે

અધ્યાય ૨૪ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૫ મો*

તુલસીપૂજન વગેરે

નારદ ઉવાચ

તુલસી ચ યદા પૂજ્યા કૃતા નારાયણપ્રિયા ।

મહ્યા પૂજાવિધાન ચ સ્તોત્રં ચ શ્વ લાંઘતમ્ ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યું તુલસીને પૂજ્ય તથા નારાયણની પ્રિયા થયા, તો તેમની પૂજનનો વિધિ તથા સ્તોત્ર હવે તમે કહેા હે મુનિ! પ્રથમ તેમની કાણે પૂજા અને સ્તુતિ કરી હતી? આલે! આશ્ચર્ય થાય છે, કે કયા કારણે તે પૂજ્ય થયા, તે મને કહેા

સૂત બોલ્યા નારદનું તે વચન સાંભળી ખૂબ હસીને મુનિશ્રેષ્ઠ નારાયણે પાપને હરનારી પવિત્ર ઉત્તમ કથા કહેવાનો આરભ કર્યો

નારાયણ બોલ્યા વિષ્ણુ તુલસીને સારી રીતે માન આપી તેમની સાથે આનંદ કરવા લાગ્યા અને તેમને માનપૂર્વક લક્ષ્મી સમાન સૌભાગ્યવાળા કર્યો લક્ષ્મી તથા ગંગા તે તુલસીનો તથા વિષ્ણુનો નવો સમાગમ સહન કરતા હતા, પણ સરસ્વતી તે સહન કરતા ન હતા માનવાળા સરસ્વતીએ (એક વેળા) ક્રોધ્યામા વિષ્ણુની સમક્ષ તુલસીને માર્યો, તેથી લગ્ન તથા અપમાનને લીધે તે અદૃશ્ય થયા આહો તે આશ્ચર્ય બન્યું કે, સર્વ સિદ્ધોના ઇચ્છારી, શાંતી ઓના દેવી તથા સિદ્ધ યોગવાળી તે તુલસી કોપને લીધે સર્વ સ્થળે વિષ્ણુથી અદૃશ્ય થયા પછી તુલસીને ન જોઈ વિષ્ણુ સરસ્વતીને સમજાવી તેમની સમર્પિત લઈ તુલસીના વનમા ગયા ત્યા જઈ વિષ્ણુએ સારી રીતે સન્માન કર્યું, પછી સતી તુલસીની પૂજા કરી તેમનું

* આ અધ્યાયમા ચુવાળીસ શ્લોકોથી મહામંત્ર સહિત તુલસીનું પૂજન કહેવાયે

ધ્યાન કરીને ભકિતથી સ્તુતિ કરી, લક્ષ્મીનું બીજ (શ્રી), માયાબીજ (જ્ઞો), કામદેવનું બીજ (જ્ઞો) તથા સરસ્વતીનું બીજ (વૈ) એ ચારપૂર્વક 'વૃદ્ધાવની' શબ્દને ઓથી વિભક્તિ લગાડી, છત્તે 'સ્વાહા' શબ્દ મૂઝવાથી દશ અક્ષરેવાળો (શ્રી હ્રીં ક્લીં ઐ હ્રુદાવન્યૈ સ્વાહા આ) તુલસીનો મહામંત્ર સિદ્ધ થયો છે હે નારદ! આ ક્ર પવૃક્ષરૂપ મનરાગથી જે મનુષ્ય વિધિપૂર્વક તુલસી પૂજે છે, તે અવશ્ય સર્વ સિદ્ધિને પામે છે, ધીનો દીવો, ધૂપ, સિંદૂર, ચંદન, નેવેલ, પુષ્પો તથા બીજા ઉપચારોથી પૂજન કરી વિષ્ણુએ એ સ્તોત્રથી સ્તુતિ કરી, ત્યારે પ્રસન્ન થઈને પવિત્ર તુલસી વૃક્ષમાથી પ્રકટ થયા અને વિષ્ણુના ચરણકમળને શરણે ગયા તે વેળા વિષ્ણુએ તેમને વરદાન આપ્યું કે, 'તમે સર્વને પૂજ્ય થાઓ. સુદર રૂપવાળા તમને હું મસ્તક પર ધારણ કરીશ. વળી સર્વ દેવો વગેરે પણ તમને પોતાના મસ્તક પર ધારણ કરશે' એમ કહી તેમને સાથે લઈ વિષ્ણુ ભગવાન પોતાને સ્થાને ગયા હતા

નારદે પૂછ્યું હે મહાભાગ! તુલસીનું ધ્યાન, સ્તોત્ર તથા પૂજાવિધાન શુ છે તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છો

નારાયણ બોલ્યા એ વેળા તુલસી ન્યારે અદૃશ્ય થયા હતા, ત્યારે વિરહાતુર થયેલા વિષ્ણુના વૃ દાવનમા જઈ તેમની આમ સ્તુતિ કરી હતી શ્રીવિષ્ણુ ભગવાન બોલ્યા 'જેમા સમૂહરૂપે વૃક્ષો એકઠા થયા છે, તેથી વિદાનો જેને 'વૃદ્ધા' કહે છે, તે મારી પ્રિયાને હું ભગ્નુ છું જે દેવી પૂર્વે (ગોલોકમા રહેલા) વૃ દાવનમા હતા, તેથી 'વૃદ્ધાવની' નામે પ્રસિદ્ધ થયા છે, તે સૌભાગ્યવતીને હું ભગ્નુ છું અસખ્ય ધ્રુવાડોમા જે ક્રયમ પૂજ્યા છે, તેથી 'વિશ્વપૂજિતા' કહેવાયા છે, તે પૂજ્ય તુલસીને હું ભગ્નુ છું જેણે અસખ્ય ધ્રુવાડોને પવિત્ર કર્યા છે, તે 'વિશ્વપાવતી' દેવીને હું વિરહથી સ્મરુ છું જેના વિના દેવો પુષ્પોના સમૂહથી પણ સતોપ પામતા નથી, તે પુષ્પોમા શ્રેષ્ઠ શુદ્ધ તુલસીને હું શોકને લીધે જેવા ઇચ્છુ છું વિશ્વમા જેની માત્ર પ્રાપ્તિથી જ ભકતોને અવશ્ય આનંદ થાય છે, તેથી

જે 'નદિની' નામે પ્રખ્યાત થયા છે, તે આહી (માસ પર) પ્રસન્ન થાયો સમગ્ર બ્રહ્માડેખા જેની તુલના નથી, તેથી જે 'તુલસી' નામે પ્રખ્યાત થયા છે, તે પ્રિયાને હું શરણે જઈ છું સતી તુલસી શ્રીકૃષ્ણના જીવનરૂપ છે અને તેમને અત્યત પ્રિય છે, તેથી 'કૃષ્ણજીવની' કહેવાય છે, તે માસ જીવન ની રક્ષા કરે ' એમ સ્તુતિ કરીને વિષ્ણુ ત્યા હિલા રહ્યા, એટલે પોતાના ચરણકમળમા નમેલા સતી તુલસીને તેમણે પ્રત્યક્ષ જોયા હતા પ્રિય વિધજીએ (સસ્વતીના) અપમાનથી રડતા, માનવાળા અને માનથી પૂજેલા તે પ્રિયાને તરત જ પોતાની છાતી પર વસાવ્યા હતા પછી સસ્વતીની આશા લઈ વિષજી પોતાના સ્થાને ગયા હતા અને તેમણે તરત સસ્વતી સાથે તુલસીની પ્રીતિ કરાવી હતી એ વિધજીએ તુલસીને વરદાન આપ્યું હતું કે, 'તમે સર્વપૂજ્ય થાઓ, તેમ જ સર્વને મસ્તક પર ધારણ કરવા યોગ્ય, વદન કરવા યોગ્ય તથા મને પણ માન્ય થાઓ' વિધજીના તે વરદાનથી તુલસી પ્રસન્ન થયા હતા અને સસ્વતીએ પણ તેમને પોતાની સમીપ ખેંચી પોતાની પાસે વસાવ્યા હતા હે નારદ! તે જ પ્રમાણે સદા મદ હાસ્ય કરતા લક્ષ્મીજી તથા ગંગાજીએ પણ તે સતીને ખેંચી જઈ વિનયથી ઘરમા પ્રવેશ કરાવ્યો હતો જે મનુષ્ય વૃદ્ધ, વૃદ્ધવતી, વિશ્વ પૂજિતા, વિશ્વપાવતી, પુષ્પસારા, નદિની, તુલસી તથા કૃષ્ણજીવની આ આઠ નામોનો તથા તે તે નામના અર્થવાળા સ્તોત્રનો તુલસીની પૂજા કરીને પાઠ કરે છે, તે અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ પામે છે કાર્તિકી પૂનમના દિવસે તુલસીનો ગગળ જન્મ થયો છે અને વિષ્ણુએ પૂર્વે તે જ દિવસે તુલસીની પૂજા કરી હતી, માટે પૂનમના દિવસે જે મનુષ્ય વિશ્વને પાવન કરનારા તુલસીની ભક્તિથી પૂજા કરે છે, તે તર્ક પાપથી મુક્ત થઈ વિષ્ણુલોકમા જાય છે કાર્તિક માસમા જે મનુષ્ય વિષ્ણુને તુલસીપત્ર ચડાવે છે, તે દશ હજાર ગાયોના દાનનું ફળ અવશ્ય પામે છે તુલસીના સ્તોત્રને માત્ર સાબળવાથી પુત્ર વિનાનો પુત્ર પામે, સ્ત્રી વિનાનો ગ્રી મેશ્વરે અને બધુઓ વિનાનો બધુઓને પામે, તેમ જ રોગી રોગથી મુક્ત

થાય, બધાએલો બંધનથી છૂટે, ભય પામેલો ભયથી રહિત થાય અને પાપી પાપથી છૂટે એમ તુલસીનું સ્તોત્ર કહ્યું હવે તેમનું ધ્યાન તથા પૂજાવિધિ તમે સાબળો વેદમા કૃષ્ણશાખા વિષે તે કહેલું જ છે અને તે તમે જાણો જ છો તુલસીના વૃક્ષમા તેમનું આવાહન કર્યો વિના જ તેમનું ધ્યાન કરી ભક્તિથી અને ઉપચારોથી તેમની પૂજા કરવી તુલસીનું ધ્યાન પાપોનો નાશ કરે છે વેદમા કહ્યું છે, કે પુષ્પોમા જેની તુલના નથી, એવા તુલસી સર્વથી પવિત્ર, દરેકે મસ્તક પર ધારણ કરવા યોગ્ય, સર્વને પ્રિય તથા વિશ્વને પાવન કરનારા કહેવાય છે 'પુષ્પોના સારરૂપ, સતી, પવિત્ર, મનોહર, કરેલા પાષાડૂપી લોકડાને બાળવા બળતા અગ્નિની શિખા જેવા, જીવમુક્ત, મુક્તિ આપનારા અને વિધજીની ભક્તિ દેનારા તે તુલસીને હું ભજુ છું' એમ ધ્યાન કરી, સારી રીતે પૂજી સ્તુતિ કરીને ઉરામ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યે તુલસીને પ્રણામ કરવા એમ તુલસીનું આખ્યાન કહ્યું હવે ધીનું વધારે તમે શું સાબળવા ઇચ્છો છો ?

इति ध्यात्वा च संपूज्य स्तुत्वा च प्रणमेत् सुधी ।

उक्तं तुलस्युपाख्यानं किं भूय. श्रोतुमिच्छसि ॥૪૭॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમદ્યપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૫ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૬ મો*

સાવિત્રી આખ્યાન

નારદ ઉવાચ ॥

તુલસ્યુપાખ્યાનમિદં શ્રુતં સાતિસુધોપમમ ।

સતઃ સાવિત્ર્યુપાખ્યાન સન્મે ધ્યાત્વાનાતુર્મદંચિ ॥૧॥

નારદે કહ્યું ઉરામ અમૃત જેવું આ તુલસીનું આખ્યાન મે સાબળ્યું હવે સાવિત્રીનું આખ્યાન મને કહેવાને તમે યોગ્ય છો તે સાવિત્રી વેદોની માતા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, છતાં પૂર્વે કયા ક્રમણે (મનુષ્યરૂપે) જન્મ્યા હતા ૨ લોકમા પ્રથમ તેમને કોણે પૂજ્યા હતા અને તે પછી કોણે પૂજ્યા હતા ? (તે પણ કહો)

* આ અધ્યાયમા નાગીતનપત્ની સ્વેકોથી તર્વ વેદમા પ્રખ્યાત સાવિત્રીનું આખ્યાન કહેવાય છે.

શ્રીનારાયણુ યોત્યા હે નારદમુનિ! વેદોની માતા સાવિત્રીને પ્રથમ ઘ્ર્ણાઓ પૂજ્યા હતા, તે પછી વેદના સમૂહોએ પૂજ્યા હતા અને તે પછી વિદ્વાનોના સમુદાયોએ પૂજ્યા હતા તે સંમયે (જ્યારે વિદ્વાનોએ તેમને પૂજવા માડ્યા ત્યારે) ભરતખંડમા અશ્વપતિ રાજાએ (પ્રથમ) તેમને પૂજ્યા હતા અને તે પછી ચારે વર્ણો તેમને પૂજે છે

નારદે પૂછ્યુ 'હે બ્રાહ્મન્! તે અશ્વપતિ કોણ હતો? તેણે ક્યા કારણે સર્વપૂજ્ય તે સાવિત્રી દેવીને (ભરતખંડમા) પ્રથમ પૂજ્યા હતા? અને તે પછી ધીજન કોણે કોણે તેમને પૂજ્યા હતા?'

શ્રીનારાયણુ યોત્યા હે નારદમુનિ! અશ્વ પતિ મદ્રદેશનો મહારાજા હતો તે શત્રુઓના યજ્ઞને હરનારો તથા મિત્રોના દુષ્ટોનો નાશ કરનારો હતો જેમ લક્ષ્મી વિષ્ણુના ધર્મચારિણી—પત્ની છે, તેમ એ રાજાની 'માલતી' નામે પ્રખ્યાત મહારાણી તથા પટરાણી હોઈ ધર્મચારિણી—પત્ની હતી હે નારદ! તે રાણી વાઙ્મણી હતી, તેથી વસિષ્ઠના ઉપદેશથી તેણે ભકિતથી સાવિત્રી દેવીનું આરાધન શરૂ કર્યું હતું પણ (ધણા કાળ સુધી તપશ્ચર્યા કર્યા છતાં) તે રાણી સાવિત્રીનું વરદાન ન પામી, કે તેમના દર્શન પણ તેને ન થયા પછી દુઃખથી પીડાતી તે રાણી દુઃખી થતા હૃદયે ઘેર ગઈ, ત્યારે તેને દુઃખી જોઈ રાજા અશ્વપતિ નીતિથી તેને સમજાવી ભકિતથી સાવિત્રીનું તપ કરવા પુષ્કર ક્ષેત્રમા ગયો ત્યાં સો વર્ષ સુધી સયમી રહી તોણે તપ કર્યા જ કર્યું, છતાં સાવિત્રીનું દર્શન તેને ન જ થયું, છતાં તેમની આવી આજ્ઞા તેને મળી કે, 'હે રાજા! તું ગાયત્રીના દશ લાખ* જપ કર' હે નારદ! શરીર વિનાની એ આકાશવાણી તેણે સાંભળી એવામા તે સ્થળે પચાશર મુનિ આવ્યા, એટલે રાજાએ તેમને પ્રણામ કર્યા પછી એ મુનિઓ રાજાને કહ્યું

પચાશર મુનિ યોત્યા 'એક વાર કરેલો ગાયત્રીનો જપ, એક દિવસમા થયેલુ પાપ હરે છે, દશ વાર જપ કરવાથી એક દિવસત્રિવિનુ પાપ નાશ પામે છે સો વાર કરેલો જપ એક મહિનામા કરેલુ પાપ હરે છે એક હજાર વાર કરેલો જપ એક

વર્ષના પાપને, એક લાખ ગાયત્રીજપ આપા જન્મના પાપને તથા દશ લાખ ગાયત્રીનો જપ ધીજન જન્મના પાપને હરે છે સો લાખ ગાયત્રી જપ કરવાથી સર્વ જન્મોમા કરેલુ પાપ નાશ પામે છે, અને તેથી દશગણે ગાયત્રીનો જપ બ્રાહ્મણોની મુક્તિ કરે છે આગળીઓ વચ્ચે છિદ્ર ન રહે તેમ હાથને સર્પની ફણા જેવા આકારનો તથા ઉપરથી નમેલી આગળીઓ વાળો હૃદય પર સ્થિર રાખી, પૂર્વ દિશા તરફ મુખવાળા દિગ્વર્ણ* જપ કરવો અનામિકાના મધ્ય પ્રદેશથી નીચે દક્ષિણાવર્ત ક્રમથી આગળીના એક એક વેદા પર અગૂહાને મૂકતા મૂકતા તર્જનીના મૂળ સુધી લઈ જવો, આવો હસ્તમાળામા ક્રમ છે અથવા (માલાજપ કરવો હોય તો) ધોળા કમળના પીળેતી ને સ્ફટિકની માળા કરી, તેને સસ્કારચુકત કરીને તીર્થમા કે દેવાલયમા જપ કરવો (પણ પ્રથમ તે માળાનો આ રીતે સસ્કાર કરવો જોઈએ) યુદ્ધિમાન મનુષ્યે પીપલાના કે કમળના પાદા પર માળાને રાખી તેને ગોરોચતથી સિલેપન લગાવી ગાયત્રીમંત્રથી સ્નાન કરાવવું પછી તેના પર વિંધિપૂર્વક સો ગાયત્રીનો જપ કરવો, અથવા એ માળાને પચગવ્યથી કે ગંગાજળથી સ્નાન કરાવી સારી રીતે સસ્કારવાળી કરવી હે રાજા! એ ક્રમથી દશ લાખ ગાયત્રીનો તમે જપ કરો, એટલે ત્રણે જન્મના પાપોનો નાશ થતા તમે સાવિત્રી દેવીના સાક્ષાત્ દર્શન કરશો હે રાજા! હંમેશા પ્રાતઃકાળે, બપોરે તથા સાયકાળે સદા પવિત્ર થઈ નિત્ય કર્મરૂપે સંધ્યા તમે કરજો, કેમ કે સંધ્યારહિત દિગ્વર્ણ કાયમ અપવિત્ર હોઈ સર્વ કર્મોમા અયોગ્ય ગણાય છે, તેમ જ આપા દિવસમા જે કર્મ કરે તેનું ફળ પણ તેને પ્રાપ્ત થતું નથી જે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય પ્રાતઃસંધ્યા તથા સાયસંધ્યા કરતો નથી, તેને શૂદ્ર જેવો માની દિગ્વર્ણના સર્વ કર્મોથી દૂર કરવો જે બ્રાહ્મણ જીવનપર્યંત વિઝાજનસંધ્યા કરે છે તે તેજથી તથા તપથી સદા સૂર્ય જેવો પ્રકાશ છે તેના ચરણ કમળની રજથી પૃથ્વી તરત પવિત્ર થાય છે જે દિગ્વર્ણ સંધ્યાથી પવિત્ર થયો હોય, તે જીવનમુક્ત તથા તેજસ્વી થાય છે તેના સ્પર્શ માત્રથી તીર્થો પવિત્ર થાય છે અને ગરુડ પાસેથી જેમ સર્પ નાસી જાય, તેમ એનાથી પાપો નાસી જાય છે વિઝાજનસંધ્યા

નહિ કરનારા દિગ્વર્ણની પૂજને દ્વેઃ સ્વીકરતા નથી અને તેના પિદતર્પણને પિતૃઓ સ્વેચ્છથી લેતા નથી, જે દિગ્વર્ણ મૂળપ્રકૃતિનો ભક્ત નથી, તેમના મનની પણ પૂજ કરતો નથી અને તેમના ઉત્સવોથી સંહિત હોય છે, તે અજગર જેવો છે તેમ જ વિષ્ણુના મનથી સંહિત ત્રિઙ્ગણસંધ્યાથી સંહિત અને ચોક્કદશીના વ્રત વિનાનો દિગ્વર્ણ અજગર જેવો છે જે બ્રાહ્મણ વિષ્ણુને નેવેઘ ધર્મો સિવાય જન્મે છે, લોકોના કષ્ટા ધૂઓ છે, બળદો હાકે છે અને શૂદ્રોનું અન્ન ખાય છે, તે પણ અજગર જેવો છે જે બ્રાહ્મણ શૂદ્રોના મુકદ્દ બાળે છે, શૂદ્રજાતિની ત્રીનો પતિ હોય છે અને શૂદ્રોનો રસોધ્યા હોય છે, તે પણ અજગર જેવો છે જે બ્રાહ્મણ શૂદ્રો પાસેથી ઘન લે, શૂદ્રો પાસે યજ્ઞો કરાવે, શાહી વેની આજીવિકા ચલાવે અથવા ઉધિયાર પર જીવે તે પણ અજગર જેવો છે જે કન્યાવિક્રય કરે, વિષ્ણુનું નામ વેચે, પતિ—પુત્ર વિનાની ત્રીનું અન્ન જમે, રજસ્વલા સ્ત્રીના હાથનું (ચોથે દિવસ પણ) ખાય, કુટણ્ણનો ધધો કરે, વ્યાજવતાવનો ધધો કરે અથવા વિદ્યા વેચે તે બ્રાહ્મણ પણ અજગર જેવો છે જે દિગ્વર્ણ સૂર્યોદય વખતે સૂઈ રહે, માછલા ખાય અને શિવપૂજન વગેરેથી સંહિત હોય, તે પણ અજગર જેવો છે ' એમ કહી મુનિશ્રેષ્ઠ પચસરે સાવિત્રીની પૂજાવિધિનો સર્વ ક્રમ તથા ઈચ્છિત ધ્યાન વગેરે કહ્યા હે નારદ! મહાસાગર અશ્વપતિને તે બધું આપીને પચસર મુનિ પોતાના આશ્રમમાં ગયા તે પછી રાજા અશ્વપતિએ સાવિત્રીદેવીને સારી રીતે પૂજા તેમનું દર્શન કર્યું હતું તથા વરદાન મેળવ્યું હતું

નારદે પૂછ્યું સાવિત્રીદેવીનું કયું ધ્યાન, કયું પૂજાવિધાન, કયું સ્તોત્ર તથા કયો મન આપીને પચસર મુનિ ગયા હતા? વેદોની માતા સાવિત્રીદેવીને કયા વિધાનથી સારી રીતે પૂજા રાજા અશ્વપતિ કયું વરદાન પામ્યો હતો? સાવિત્રીદેવીનું તે સર્વ વેદસિદ્ધ ઉત્તમ મહારક્ષ્ય હું તુકમા સાભળવા ઇચ્છું છું

નાસપણુ યોગ્યા જેઠ વદ તેસા અથવા જેઠ સુદ તેરતાના દિવસે વ્રતવારે યજ્ઞ, ભક્તિપૂર્વક આ પ્રમાણે (સાવિત્રીનું) વ્રત કરવું એ વ્રત ચૌદ વર્ષ

સુધી કરવાનું હોય છે તેમાં ચૌદ ફળ તથા ચૌદ નેવેઘ ધરી પુષ્પ—ધૂપ વગેરે કરવા, તેમ જ વત્, જનોઈ તથા ભોજન વિધિપૂર્વક ધરાવી, ફળ તથા શાખાઓ સંહિત મગલકલશ સ્થાપી ગણપતિ, સૂર્ય, અગ્નિ, વિષ્ણુ, શિવ તથા શિવાદેવીનું પૂજન કરે, કળશમાં આવાહન કરેલા સાવિત્રીદેવીનું દિગ્વર્ણ પૂજન કરવું વેદની માધ્યદિની શાખામાં સાવિત્રીનું ધ્યાન, સ્નાન, પૂજાવિધાન તથા સર્વ કામનાઓ આપનારો જે મન્ત્ર કહેલો છે, તે તમે સાભળો ' તપેલા સોના જેવો રગવાળા, બ્રહ્મતેજ વડે પ્રકાશતા, ઉનાળાના બપોરના સમયના હજાર સૂર્ય જેવી ક્રાંતિવાળા, મદ હાસ્યથી પ્રસન્ન મુખકમળવાળા, રત્નોના શણગારેથી શણગારેલા, અગ્નિથી શુદ્ધ કરેલા વચ્ચે પહેરતા, ભક્તો પર કૃપા કરવા શરીર ધારણ કરતા, સુખ દેનારા, મોક્ષ આપનારા, શાન્ત, જગતના સદ્મ, બ્રહ્માના પત્ની, સર્વરાપરિસ્વરૂપ, સર્વ સપરિત્યાગે આપતા, વેદના અધિષ્ઠાત્રી દેવી, વેદશાસ્ત્રસ્વરૂપ, વેદોના ધ્યોજરૂપ અને વેદોના માતા સાવિત્રીદેવીને હું ભગ્નુ છું એમ ધ્યાન કરી નેવેઘ ધરાવી, પોતાના મસ્તક પર બે હાથ જોડી નમસ્કાર કરવો પછી ફરી ધ્યાન કરી વ્રત કરનારાએ ભક્તિથી દેવીનું કળશમાં આવાહન કરવું પછી પેદોક્ત મન્ત્રપૂર્વક, વિધિ સંહિત ચૌકરોપચાર અર્પણ કરી સારી રીતે પૂજા—સ્તવીને દેવોના દેવા સાવિત્રીને પ્રણામ કરવા આસન, પગ ધોવાનું જળ, અર્ધ, સ્નાન કરવાનું જળ વગેરે, દિલેપન, ધૂપ, દીપ, નેવેઘ, તામ્રલ, શીતળ જળ, વચ્ચ, આભૂષણ, પુષ્પ—માળા, મદન, આચમન, અને મનોહર શુદ્ધ શય્યા—આ સોળ ઉપચારો આપવાના હોય છે, (તે આમ મનોચારપૂર્વક એક એક આપવા) ' મદન ના હાકડાથી અથવા સોન વગેરેથી કરેલું, દેવોના આધારરૂપ અને પુણ્ય આપનાર આ આસન મે તમને અર્પણ કર્યું છે આ તીર્થજળ પુણ્યદાયી, પ્રીતિ આપનાર, પૂજના અગરૂપ, તથા મહાશુદ્ધ હોઈ ખાદ્ય તરીકે મે તમને આપ્યું છે દુધી તથા પુષ્પદયથી યુક્ત, પુણ્યદાયી અને રાખના જળથી મિશ્ર આ પવિત્ર અર્ધ મે તમને અર્પણ કરવા છે,

સુગંધાર, સુગંધી જળવાળુ, સ્નેહરૂપ અને સુગંધા કરનારું આ સ્નાન માટેનું જળ વગેરે જો તમને અર્પણ કર્યું છે, તેનો તમે સ્વીકાર કરો હે અગ્નિકે સુગંધી પદાર્થોથી ઉત્પન્ન થયેલું, પવિત્ર, પ્રીતિ આપનાર, દિવ્ય ગંધ દેનારુ અને સુગંધી જળયુક્ત આ વિલેપન મે તમને ભક્તિથી અર્પણ કરેલું છે હે પરમેશ્વરિ! સર્વ મગળોરૂપ, સર્વ મગળો આપનાર અને પુણ્યદાયી આ ઉત્તમ ધૂપ તમે સ્વીકારો સુગંધી હોઈ સુખદાયી, પ્રદાતા આપનાર અને અધકાર નો નાશ કરવાનું મૂળ કારણ આ દીવો જગતને જોવા માટે મે તમને અર્પણ કર્યો છે તુષ્ટિ આપનાર, પુષ્ટિ આપનાર, પ્રીતિ દેનાર, ભૂખનો નાશ કરનાર, પુણ્યદાયી તથા સ્નાદિષ્ઠ આ નૈવેદ્ય તમે સ્વીકારો કપૂર વગેરે થી સુવાસિત તુષ્ટિ તથા પુષ્ટિ આપનાર સુદર અને શ્રેષ્ઠ આ તામૂલ મે તમને અર્પણ કહેલ છે અત્યંત શીતળ, તૃપ્તાનો નાશ કરનાર તથા જગતના જીવનરૂપ આ હંદુ પાણી તમે સ્વીકારો દેહના શોભારૂપ, સભામા શોભા વધારનાર, સુતરાઉ તથા રેશમી વસ્ત્ર તમે સ્વીકારો સોના વગેરેથી ખનાવેલ, ગોળા કરનાર, શોભાયુક્ત, સદા સુખદાયી તથા પુણ્યદાયી આ રત્નોના ધરેણુ તમે સ્વીકારો અનેક વૃક્ષોમા ઉત્પન્ન થયેલ, અનેક રૂપનાળા, કૃત્સ્વરૂપ અને કૃણદાયી આ ફૂલો તમે સ્વીકારો સર્વ મગળરૂપ, સર્વ મગળોત્તી મગળ, અનેક જનના પુષ્પોથી રચેલી, બહુ શોભાવાળી, પ્રીતિ તથા પુણ્ય આપનારી આ માળા તમે સ્વીકારો હે દેવિ! પુણ્યદાયી તથા સુગંધી આ ચંદન તમે સ્વીકારો * લલાટમા શોભા વધારનાર, ભૂખપાંખા શ્રેષ્ઠ સ્પર્શીય તથા ઉત્તમ આ તિહર તમે સ્વીકારો શુદ્ધ ગાંઠવળી, પવિત્ર સૂતરમાથી ખનાવેલી અને વેદના મત્રો વડે પવિત્ર કરેલી આ જનોઈ તમે સ્વીકારો * આ ઉપચાર દ્વયો મૂળ મત્રથી અર્પણ કરી બુદ્ધિમાન પુરુષે સ્તોત્રનો પાઠ કરવો. પછી એ વ્રતચારીએ ભક્તિથી બ્રાહ્મણને દક્ષિણ આપવી 'સ ત્રિયો' શબ્દની ચોથી વિખંડિતવાજો,

* આ સ્તોત્રે અગ્નિમંત્ર તથા હવ્ય અર્પણ કરવાના મંત્રો જોઈએ, પણ તેને બદલે તિહર તથા જનોઈ અર્પવાના મંત્રો આપે છે.

છેલ્લે 'સ્વાહા' થી યુક્ત અને લક્ષ્મીખંજ (શ્રી), માયાખંજ (હ્રી) તથા ક્રમખંજ (ક્લો) જેના આરભમા હોય છે, એવો (શ્રી હ્રી ક્લો) સાવિત્રી સ્વાહા) આ આઠ અક્ષરોવાળો સાવિત્રીનો મૂળ મત્ર વિદ્યનો કહે છે હવે માધ્યદિની શાખામા કહેલું સર્વ ક્રમનાચો તથા કૃણને આપનારુ અને બ્રાહ્મણોના જીવનરૂપ સ્તોત્ર હુ કહુ છું, તમે સાંભળો હે નારદ! પૂર્વે ગોલોકમા શ્રીકૃષ્ણે બ્રહ્માને સાવિત્રી આપ્યા હતા પણ બ્રહ્માની સાથે બ્રહ્મલોકમા તે જતા હતા, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણની આગ્રાથી બ્રહ્માએ વેદમાતા સાવિત્રીની ભક્તિપૂર્વક સ્તુતિ કરી હતી, ત્યારે પ્રસન્ન થઈ તે સાવિત્રીએ બ્રહ્માને પતિ તરીકે ઇચ્છ્યા હતા (બ્રહ્માએ તે સ્તુતિ આ પ્રમાણે કરી હતી)

બ્રહ્મા બોલ્યા 'હે સમિચ્છનાદરૂપ! હે મૂળ-પ્રકૃતિરૂપ! હે હિરણ્યગર્ભરૂપ! સુદરિ! તમે પ્રસન્ન થાઓ હે તેજસ્વરૂપ! હે સર્વશ્રેષ્ઠ! હે પરમાનંદરૂપ! હે દિગ્વર્ણોની જાતિરૂપ! હે સુદરિ! તમે પ્રસન્ન થાઓ. હે નિત્યરૂપ! હે સર્વને નિત્ય પ્રિય! હે દેવિ! હે નિત્ય આનંદસ્વરૂપ! હે સર્વ મગળસ્વરૂપ! હે સુદરિ! તમે પ્રસન્ન થાઓ હે સર્વસ્વરૂપ! હે બ્રાહ્મણોના શ્રેષ્ઠ મત્રરૂપ! હે પરથી પગ! હે સુખ દેનાર! હે મોક્ષ આપનાર! હે દેવિ! હે સુદરિ! તમે પ્રસન્ન થાઓ હે બ્રાહ્મણોના પાપરૂપી લોકકાળે બાળવા માટે પ્રજ્વલિત અગ્નિની સિખા જેવા! હે બ્રહ્મત આપનાર! હે દેવિ! હે સુદરિ! તમે પ્રસન્ન થાઓ શરોત્થી, મનથી કે વાણ્ણીથી મનુષ્ય જે પાપ કરે છે, તે તમારા સ્પર્શભાગથી બળી ભસ્મ થશે * એમ ત્યા તમામાં સ્તુતિ કરીને જગતના સદા બ્રહ્મા ત્યા ઊભા રહ્યા હતા પછી સાવિત્રી બ્રહ્મા સાથે બ્રહ્મલોકમા ગયા હતા. આ ઉત્તમ સ્તોત્રથી સ્તુતિ કરીને અશ્વપતિ રાત્રએ સાવિત્રીના દર્શન કર્યો હતા અને મનવારિહત વરદાન મેળવ્યુ હતુ જે મનુષ્ય સંખ્યા કરીને આ ઉત્તમ સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, તે ત્યારે વેદનો પાઠ કરનારુ કૃણ બ્રાહ્મણે છે ૧-૮૭

સ્વરાત્રમિમ પુરં સંચારી દ્વાબા ચ યા ગટેલુ।

પાઠે ચતુર્ણાં વદનાં યત્ કલ્પ લખતે ચ તત્ ॥

અધ્યાય ૨૬ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૭ મો*

અધ્યપતિને ત્યાં અંશથી સાવિત્રીને

જન્મ વગેરે

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

સ્તુત્વાડ્નેન સોડશ્વપતિઃ સપૂજ્ય વિચિત્રવૃક્ષમ્ ।

દર્શ્ય તત્ર તાં દેર્શ્યં સહસ્રાકંસમપ્રમામ્ ॥૨૭॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા અશ્વપતિ રાજ્યે વિધિ પૂર્વક ત્યા (પુષ્કર ક્ષેત્રમાં) સાવિત્રીને સારી રીતે પૂજીને આ સ્તોત્રથી સ્તુતિ કર્યા પછી હજાર સૂર્ય મમાન ક્રાંતિવાળા તે દેવીના દર્શન કર્યા હતા તે વેળા પ્રસન્ન થયેલા, મદ્દ હાર્યવાળા અને ક્રાંતિ વડે દિશાઓને પ્રકાશમાન કરતા સતી સાવિત્રીએ જેમ માતા પોતાના પુત્રને કહે, તેમ અશ્વપતિને (આમ) કહ્યું હતું

સાવિત્રી બોલ્યા હે મહારાજ! તારા તથા તારી પત્નીના મનમાં જે ઇચ્છા છે, તેને હું જાણુ છું, તે સર્વ હું અવશ્ય આપીશ તારી પતિવ્રતા પત્ની કન્યા ઇચ્છે છે અને તું પુત્ર ઇચ્છે છે, તે બંને અનુક્રમે થશે

એમ કહી તે સમયે સાવિત્રીદેવી ખજલોકમાં ગયા હતા અને રાજા પોતાને ઘેર ગયો હતો તેને ત્યા પ્રથમ કન્યા ઉત્પન્ન થઈ હતી સાવિત્રીનું આરાધન કરવાથી તે કન્યા બીજી લક્ષ્મી જેવી હતી રાજા અશ્વપતિએ તેનું 'સાવિત્રી' નામ રાખ્યું હતું શુકન પક્ષના ચંદ્રની કળાની પેઠે પ્રતિદિન વધતી તે કન્યા કાળે કરી રૂપયોગનયુક્ત થઈ તે સાવિત્રીએ સદા મત્યમય સ્વભાવવાળા અને અનેક નુણોથી યુક્ત દુઃખત્સેનના પુત્ર સત્યવાનને પોતાના પતિ તરીકે પસાદ કર્યો હતો, જેથી અશ્વપતિ રાજા એ રત્નોના શણગારોથી શણગારેલી સાવિત્રી તે મત્યવાનને આપી હતી પછી એ સત્યવાન પણ આનંદપૂર્વક તેને સ્વીકારી તેની સાથે ઘેર ગયો હતો એક વર્ષ વીત્યું, એટલે (એક વખત) સત્ય પરાક્રમવાળો નત્યવાન પિતાની આજ્ઞાથી કૃષ્ણ તથા

કાશી લેવા અત્યંત હર્ષપૂર્વક ગયો હતો પતિવ્રતા સાવિત્રી પણ દેવધોએ તેની પાછળ ગઈ ત્યા પ્રારમ્ભ થોડે ઝાડ ઉપરથી પડીને સત્યવાન મરી ગયો હે નારદ મુનિ! તેને એમ મરેલો જોઈ, યમરાજા (તેના શરીરમાથી) અગ્રૂદા જેવડા પુરુષને (એટલે તેના કિંપાશરીરો બહાર કાઢી) બાધીને લઈ જવા લાગ્યા, ત્યારે સતી સાવિત્રી પણ તેમની પાછળ ગઈ સુદર દાતવાળી સાવિત્રીને પોતાની પાછળ (આવતી) જોઈ સત્ પુરુષોમાં મહાશ્રેષ્ઠ અને સચ્ચિની નગરીના સ્વામી યમદેવ તે પતિવ્રતાને મંદુર વચન કહેવા લાગ્યા

યમરાજ બોલ્યા અહો! હે સાવિત્રી! મનુષ્ય શરીરની સાથે તું ક્યા જાય છે? જો તારે પતિ સાથે જવું હોય તો મનુષ્યદેહ ત્યજી દે સદા નાશવત હરકાંઈ મનુષ્ય પાપ ભૂતોથી બનેલા નાશવત શરીરની સાથે માત્ર લોકમાં જઈ રાકતો નથી હે સતિ! તારા સ્વામીનો ભરતખડમાં રહેવા માટેનો સમય પૂર્ણ થયો છે, તેથી પોતાના કર્મોના કૃષ્ણ ભોગવવા સત્યવાન મારે ઘેર જાય છે કર્મથી પ્રાણી જન્મે છે, કર્મથી જ નાશ પામે છે અને સુખદુઃખ, ભય તથા શોક પણ કર્મથી જ થાય છે કર્મને લીધે જીવ ઇદ્ર થાય, પોતાના કર્મથી જ તે બ્રહ્માનો પુત્ર થાય અને પોતાના કર્મ થી જ વિપ્લવો દાસ થઈ જન્માદિથી રહિત થાય છે પોતાના કર્મથી પ્રાણી અવશ્ય દેવપણ પામે છે અને પોતાના કર્મથી વિપ્લવનું સાલોક્ય આદિ ચાર પ્રકારની મુક્તિ પામે છે પોતાના કર્મથી જીવ દેવપણ, મનુષ્ય, રાજેન્દ્રપણ, શિવપણ, ગણેશપણ, મુનીન્દ્રપણ, તપસ્વીપણ, ક્ષત્રિયપણ, વૈશ્યપણ, તથા શ્વેરછપણ પામે છે એમાં સરાય નથી વળી પોતના કર્મોથી જ જગમપણ, સ્થાવરપણ, નક્ષત્ર પણ, કિન્નરપણ, અધિપતિપણ, વૃક્ષપણ, યશ્ન પણ, વનમાં જીવનારપણ, શુદ્રજનુપણ, ક્રીડાપણ, દૈત્યપણ, દાનવપણ તથા અસુરપણ પ્રાપ્ત થાય છે એવું એ વચન સાવિત્રીને કહી યમરાજ બોલતા બધ થયા ૧-૨૫

દૈત્યત્વં દાનવત્પ્રમુદ્ધત્વં સ્વકર્મણા ।

દૈત્યત્વદુક્ત્યા સાવિત્રી ચિત્રરામ સ વૈ યમઃ ॥૨૫॥

અધ્યાય ૨૭ મો તમામ

* આ અધ્યાયમાં પચીસ શ્લોકોની ત્રણ અધ્યપતિને ત્યાં અશ્વપતિ સાવિત્રીને જન્મ વગેરે કહેવાયે.

અધ્યાય ૨૮ મો*

ચમ તથા સાવિત્રીના સંવાદ

શ્રીનારાયણ ઝવાજ

યમસ્ય વચનં ધ્રુત્વા સાવિત્રી ચ પતિવ્રતા ।

નુદાવ પર્યા મ્મત્યા તમુવાચ મનસ્વિની ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા યમરાજનું એ વચન સાંભળી ઉત્તમ મનવાળા પતિવ્રતા સાવિત્રીએ પરમ ભકિતથી યમદેવની સ્તુતિ કરી અને તેમને પૂછ્યું

સાવિત્રીએ પૂછ્યું તે કર્મ શું છે? કયા નિમિત્ત કારણે તે થાય છે? તેનું મૂળ કારણ શું છે? એ કર્મથી બાધાયેલા દેહી જીવ કોણ છે? દેહ કોણ છે? દેહમાં કર્મ કરનાર કોણ છે? (જેથી મુક્તિ થાય છે તે) જ્ઞાન કયું છે? બુદ્ધિ કઈ છે? પ્રાણીઓનો ગ્રાણી કયો છે? ઇન્દ્રિયો કઈ છે? તેઓનું લક્ષણ શું છે? તે ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ કોણ છે? ભોક્તા કોણ છે? ભોગવાનાર કોણ છે? ભોગ શું છે? આ સંસારનો નાશ કેવી રીતે થાય છે? જીવ કોણ છે અને પરમાત્મા કોણ છે? તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છો

યમરાજ બોલ્યા વેદમાં કહેલો ધર્મ તે પરમ મંગલરૂપ શુભ કર્મ છે અને વેદમાં નહિ કહેલું જે કર્મ તે જ અશુભ કર્મ છે કુળરૂપ કારણ વિનાની અને કુળ મેળવવાના સકાં પથી પણ રહિત જે ઉત્તમ દેવસેવા તે (શુભકર્મરૂપ હોઈ) કર્મોનો નાશ કરનાર થાય છે અને તે જ ઉત્તમ ભકિત આપનાર છે - (આવી ઉત્તમ ભકિતને પામેલા) પરમાત્માનો જે ભક્ત હોય તે સર્વ તરફથી નિર્લિપ્ત રહી કર્મ કરનાર કેમ ગણાય? અને કર્મના કુળ ભોગવાનાર પણ કેમ

* આ અધ્યાયમાં ત્રાણી રીતે ટ્રોપેયેથી સાવિત્રીદેવીને ટૂંકમાં યમરાજને અધ્યાત્મ તરફ પ્રવેશ કર્યો તે કહેવાયે

- અર્થાત્ કુલવાતના રહિત હોઈ કેવળ દેવપ્રીત્યર્થે જે ઈશ્વરની સેવા કરાય, તે કર્મ બ્રિજી જય ત્યાં સુધી કરવાની હોઈ વિતતબુદ્ધિ આપનારી છે કહેવાનો ભાવ આ છે કે વેદોક્ત કર્મ જ નિષ્ક્રમભાવે કેવળ પરમેશ્વર પ્રીત્યર્થે એ કલ્પ, ત્ય વિતતબુદ્ધિ દ્વારા પરમાત્માના ભક્તિઉત્પન્ન કરીને તે દ્વારા જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરનાર થાય છે અને તે જ કર્મ સત્ત્વરથી તારનાર થાય છે

થાય છે? (અર્થાત્ એવો પરમ ભક્ત નિષ્ક્રમ કર્મ ભલે કરે તોયે કર્મ કરતો જ નથી અને કર્મનું કુળ પણ ભોગવતો નથી) તે ભક્ત તો વેદમાં મુક્ત જ કહેવાયો છે (એવાને કર્મના કુળભોગરૂપ પ્રવાહમાં ખેંચાવું સંભવતું જ નથી) તે તો જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, શોક તથા ભયથી રહિત થાય છે હે પવિત્ર સ્ત્રી! વેદમાં કહેલી સર્વમાન્ય ભકિત બે પ્રકારની છે એક મનુષ્યોને નિર્વાણ પદ આપનારી-નિર્ગુણ આત્મવિપયક ભકિત છે અને બીજી (સંગુણ) પ્રભુના સ્વરૂપને આપનારી ભકિત છે (અર્થાત્ નિર્ગુણ બ્રહ્મની ભકિત તથા સંગુણ બ્રહ્મની ભકિત એમ ભકિતના બે પ્રકાર છે) તેમાં સંગુણ પ્રભુસ્વરૂપને આપનારી બીજા પ્રકારની જે (સંગુણ) ભકિત છે, તેને મધ્યમ અધિકારીઓ ઈચ્છે છે અને બ્રહ્મવેદાઓ તથા બીજા શ્રેષ્ઠ યોગીઓ તો નિર્વાણ પદને આપનારી-નિર્ગુણ ભકિતને જ ઈચ્છે છે, કર્મોના બીજરૂપ, કર્મોના કુળને નિરતર આપનાર, સૃષ્ટિ-સ્થિતિ-સંહારરૂપ કર્મોને કરનાર અને સંપૂર્ણ ઔશ્વર્યવાળા પરમ પ્રકૃતિરૂપ જે પરમાત્મા છે, તે જ (પૂર્વોક્ત) કર્મોનું મૂળ ઉપાદાનકારણ છે* અને મરણ પછી જે અહીં પડી રહે છે, તે જ નાશ-વત દેહ છે પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, જળ અને તેજ - આ પાંચ મહાભૂતો, (માયાવિશિષ્ટ) બ્રહ્મની સૃષ્ટિરૂપ સ્વનામા સૂનરૂપ છે અર્થાત્ મણકાઓમાં જેમ દોરો ગૂંથેલા હોય છે, તેમ દેહમાં આ પાંચે વ્યાપીને રહ્યા છે અને તેથી જ દેહ પાંચભૂતિક કહેવાય છે કર્મોનો કર્તા જે જીવ છે તે જ સદા દેહી કહેવાય છે (અને તે જ કર્મકુળનો ભોક્તા છે) અત્યંતીંગી ભોગવાનાર છે, સુખ-દુઃખનો અનુભવ ભોગ છે અને (આત્મસ્વરૂપે નેવારૂપ) જે મુક્તિ છે, તે જ સમારંગી નાશ છે આત્મા તથા આનાત્માના ભેદને જાણવામાં જે કારણ છે તે જ (અપરોક્ષ

* અહીં ભાવ થાય છે કે, માધ્યવિષ્ટ પ્રત્યક્ષ જે મૂળ પ્રકૃતિ છે, તે જ કર્મનું ઉપાદાનકારણ, વિવનકારણ તથા નિમિત્ત તરૂ છે તેમાં અવિદ્યા વિરોધેતવના પ્રતિ બિન્દરૂપ જે જીવ છે, તે નિમિત્તમાત્ર છે અને ગ્રંથ ઉપાદાનકારણ છે, અર્થાત્ વિદ્યા । અમરત્વ, કેમ કે અવિદ્યાથી ક્રમના થાય છે અને ક્રમનાથી કર્મ થાય છે, અર્થાત્ સિદ્ધાંત છે

આત્મવસ્તુ વિષેની પ્રતિષ્ઠા) જ્ઞાન છે અનેક પ્રકારે (ઘટ-પટ્ટાદિ વિષયનું) હોઈ, વિષયોના પરસ્પર વિભાગોને ભેદ જણાવવામાં જે કારણ છે, તે જ નિશ્ચયરૂપ બુદ્ધિ છે આ બુદ્ધિ (પૂર્વોક્ત) જ્ઞાનનું બીજ છે, એમ વેદમાં કહ્યું છે - પ્રાણીઓના યજ્ઞરૂપ બુદ્ધ બુદ્ધા જે વાનુઓ (શરીરમાં રહ્યા છે) તે પ્રાણ છે ઇન્દ્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ, પરમાત્માના પ્રતિબિંબવાળું, સસયાત્મક ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારોને પ્રેરનારું, અતિશય સચળ, જાણવું અશક્ય અને અદૃશ્ય બુદ્ધિની જ એક ભેદ છે, તે જ પ્રાણીઓનું મન કહેવાય છે નેત્ર, શ્રવણ, ઘ્રાણ, ત્વચા તથા રસના-આ (પાચ) જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે તે પ્રાણીઓના આગરૂપ છે કર્મેન્દ્રિયોના બધા વ્યાપારોની પ્રેરક છે, (વિષયોમાં આસક્ત થાય તો) રાગરૂપ છે અને દુઃખદાયી છે, તેમ જ (વિષયોમાં આસક્ત ન થતા પ્રભુભક્તિ વગેરેમાં આસક્ત થાય તો) મિત્રરૂપ તથા સુખરૂપ થાય છે સૂર્ય, વાયુ, પૃથ્વી તથા ધ્રુવા વગેરેને ઇન્દ્રિયોના દેવો કહ્યા છે, પ્રાણ તથા દેહ વગેરેને ધારણ કરનાર (અતઃકરણમાં રહેતા પરમાત્માનું જે પ્રતિબિંબ) છે, તે જ જીવ કહેવાય છે અને સર્વશ્રેષ્ઠ, વ્યાપક, નિર્ગુણ, પ્રકૃતિથી પર તથા કારણોનું પણ કારણ જે બ્રહ્મ છે, તે જ પરમાત્મા કહેવાય છે હે પુત્રિ! એમ તે મને જે પૂછ્યું હતું, તે સર્વ જ્ઞાનીઓનું જ્ઞાનસ્વરૂપ મેં તને શાસ્ત્રાનુસાર કહ્યું હવે તું સુખથી (પાછી) જ સાવિત્રી યોગી માત્ર પતિનો તથા જ્ઞાનના આચળ સમુદ્રરૂપ તમારે ત્યાં કસી હું કયા જાઉં? માટે હું જે જે પૂછ છું, તેની ઉત્તર કહેવા તમે યોગ્ય છો હે પિતા! કયા કયા કર્મથી જીવ કઈ કઈ યોગિમાં જાય છે? કયા કર્મથી સ્વર્ગમાં જાય છે? કયા કર્મથી નરકમાં પડે છે? કયા કર્મથી મુક્તિ થાય છે? કયા કર્મથી ગુરુ પર ભક્તિ થાય છે? કયા કર્મથી યોગી થાય છે? કયા કર્મથી રોગી થાય છે? કયા કર્મથી લાણી જીવનાર થાય છે? કયા કર્મથી યોગી આયુષ્ય-

- નર્મનું એક જ બુદ્ધિ તમારે નિર્મલ થાય છે, ત્યારે જ્ઞાન, બ્રહ્મવિદ્યા ઈત્યાદિ યજ્ઞોથી કહેવાય છે અને બદ્ધિમુખ થાય છે, ત્યારે બુદ્ધિ કહેવાય છે

વાળો થાય છે? કયા કર્મથી દુઃખી થાય છે? કયા કર્મથી સુખી થાય છે? અગ વિતાનો, કાણો, ખહેરો, આધળો, પાગળો, પ્રમાદી, અપમાન પામેલો, અત્યંત લોભી અને ચોર કયા કર્મથી થાય છે? તેમ જ સિદ્ધિને તથા સાલોક્ય આદિ ચાર પદારથી મુક્તિને કયા કર્મથી જીવ પામે છે? કયા કર્મથી પ્રાણાણપણ, કયા કર્મથી તપસ્વીપણ, કયા કર્મથી સ્વર્ગના ભોગ વગેરે, કયા કર્મથી વેકુલ તથા કયા કર્મથી સર્વોન્નૃષ્ઠ હોઈ સર્વ પ્રકારે નિર્દોષ એવો ઓલોક પ્રાપ્ત થાય છે? નરક કેવા કેવા પ્રકારના છે? તેઓની સખ્યા કેટલી છે? તેમના નામો કયા છે? કયા જીવ કયા નરકમાં જાય છે? ત્યાં કેટલો ક્ષણ રહે છે? પાપીઓને કયા કર્મથી કયો રોગ થાય છે? આ જે જે મને જાણવું પ્રિય છે, તે તે મેં પૂછ્યું છે, માટે તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છો ૧-૩૦

કો વા કં નરક વાતિ કિયન્તં તેષુ તિથતિ ।
પાપિનાં કર્મણા કૈન કો વા છ્યાધિ પ્રજાયતે ॥
યદ્ વાપ્રિયં પ્રવા વૃષ્ટ તન્મે શ્વાહ્યાતુમર્હસિ ।
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમ્ નવમ સ્કંધ વિરે
અધ્યાય ૨૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૯ મો*

કર્મના ફળનું વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

સાવિત્રીવચન શ્રુત્વા જગામ વિસ્મય યમ ।
મહસ્ય વસ્તુમારેને કમ્પેતક તુ જીતિમામ ॥૧॥
શ્રીનારાયણ યોગ્યા સાવિત્રીનું વચન સાંભળી
યમરાજ વિસ્મય પામ્યા તેમણે ખૂબ હસીને પ્રાણી
ઓના કર્મફળ કહેવા શરૂ કર્યો
યમરાજ યોગ્યા હે પુત્રિ! હમણા તું ખાર
વર્ષની હત્યા છે, છતાં તારું જ્ઞાન પૂર્વકાળના વિનય
જ્ઞાનીઓ તથા યોગીઓના જે જ્ઞાન પ્રોદ છે હે
પુત્રિ! પૂર્વ અશ્વપતિ રાજાના તપ કરીને સાવિત્રીદેવીના
વરદાનથી, તે સાવિત્રીના આશરૂપ અને તેમના જ
જેવી તને સતી પુત્રીને મેળવી છે જેમ વિષ્ણુ પાતે

* આ અધ્યાયમાં સાવિત્રીને શ્રીકૃષ્ણે દર્શનપૂર્વક
સર્વ ફળ બચાવ વર્ણવ્યો

લક્ષ્મી, શકર પાસે પાતી, કશ્યપ પાસે અદિતિ, ગૌતમ પાસે અહ્ય્યા, ઇંદ્ર પાસે ઇંદ્રાણી, યદ્ર પાસે રોહિણી, ક્રામદેવ પાસે રતિ, અગ્નિ પાસે સ્વાહા, પિતૃઓ પાસે સ્વધા, સૂર્ય પાસે સચ્ચ, વરુણ પાસે વરુણા, યજ્ઞ પાસે દક્ષિણા, વતહ પાસે પૃથ્વી અને ક્રાંતિકેય પાસે દેવસેના છે તેમ હે પ્રિય પુત્ર ! તું સત્યવાન પાસે અખડ સૌભાગ્યવાળી ઉત્તમ પ્રિય પત્ની તરીકે રહે હે મહાભાગ્યશાળી દેવિ ! મેં તને આ વરદાન આપ્યું છે હવે બીજું પણ તને જે ઇચ્છિત હોય, તે તું માગ, હું તને બધું ઇચ્છત આપીશ

સાવિત્રી બોલ્યા હે મહાભાગ ! મને સત્યવાનથી સૌ સગા પુત્રો થાઓ તેમ જ મારા પિતાને સૌ પુત્રો થાઓ, મારા સસરાને બાને નેત્રો પ્રાપ્ત થાઓ તથા (શત્રુએ હરી લીધેલું) તેમનું રાજ્ય મળે આ વર દાનની મને ઇચ્છા છે હે જગતના પ્રભુ ! એક લાખ વર્ષ વીતી જાય, ત્યારે છેવટે હું સત્યવાન સાથે વિધ્વજોકમા જાઉં, આ પણ મારી ઇચ્છા છે. વળી જીવેના કર્મફળ તથા વિશ્વના ઉદ્ધારનું કારણ સાભળવા મને ઉત્કંઠા છે, માટે તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છે

યમરાજ બોલ્યા હે મહાપતિવ્રતા ! તારા મનનું ધાર્યું બધું થશે હવે જીવેના કર્મફળ હું કહું, સાભળ. પવિત્ર ભરતખડ ક્ષેત્રમાં જ જન્મ પામી શુભ તથા અશુભ બંને કર્મોનું ફળ લોકો ભોગવે છે બીજે સ્થળે બંને કર્મોનું ફળ લોકો ભોગવતા નથી (અર્થાત્ કેવળ એક ભરતખડ સિવાય બીજે કોઈ પણ સ્થળે એકજ શુભ કર્મનું જ ફળ ભોગવાય છે અથવા એકજ અશુભ કર્મનું જ ફળ ભોગવાય છે) હે સતિ ! દેવો, દેત્યો, દાનવો, અધર્વો, રાક્ષસો વગેરે તથા મનુષ્યો આટલા જ કર્મ કરવાના આધિપતી છે, તે સિવાયના બીજા (પશુ વગેરે) સર્વ જીવો કર્મ કરવાના આધિપતી નથી એટલે કે (પૂર્વોક્ત) મનુષ્ય વગેરે ઉત્તમ જીવો જ (કર્મના આધિપતી હોઈ) સર્વ યોનિઓમાં મુલાનુભવ કર્મ ભોગવે છે સ્વર્ગમાં કેવળ શુભ કર્મફળ ભોગવે છે અને નરકમાં કેવળ અશુભ કર્મફળ ભોગવે છે ખાસ કરી તે જીવો સર્વ યોનિઓમાં ભમે છે અને પૂર્વજન્મમાં કરેલા મુલા

શુભ કર્મફળ ભોગવે છે શુભ કર્મથી સ્વર્ગાદિ લોકમાં જાય છે અને અશુભ કર્મથી નરકોમાં ભમે છે હે સતિ ! કર્મોને ઉપેક્ષી નાખવા માટે ઉપર કહેલી, બે પ્રકારની ભક્તિ જ સમર્થ છે, જેમાં એક નિર્વાણરૂપ નિર્મલ ભક્તિ છે અને બીજી માયાવિશિષ્ટ ગ્રાહ્યરૂપ મૂલપ્રકૃતિની સખ ભક્તિ છે અશુભ કર્મથી જીવ રોગી થાય છે અને શુભ કર્મથી નીરોગી રહે છે. કર્મથી જ લાખ જીવનરો, આછા આયુષવાળો, સુખી તથા દુઃખી થાય છે નિઃકર્મને વીધે જ ખોડા ખાપણવાળા તથા આધળા વગેરે થાય છે અને સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રેષ્ઠ કર્મથી સિદ્ધિ વગેરેને પામે છે હે દેવિ ! આ સામાન્ય વાત કહી હવે વિશેષ સાભળ આ વાત અત્યંત ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય છે, જેથી પુરાણોમાં તથા સ્મૃતિઓમાં પણ મળવી અતિ દુર્લભ છે ભરતખડ વિષે સર્વ જાતિઓમાં મનુષ્યજાતિ દુર્ગભ છે તેમાં પણ સર્વ કરતા ગ્રાહ્ય શ્રેષ્ઠ છે, કેમ કે સર્વ કર્મોમાં તે ઉત્તમ ગણાય છે હે સતિ ! ભરતખડમાં જે ગ્રાહ્ય સક્ષમ તથા નિષ્ક્રમ એમ બે પ્રકારના હોય છે સક્ષમ કરતા નિષ્ક્રમ ભક્ત જ શ્રેષ્ઠ છે, કેમ કે સક્ષમ તો કર્મોના ફળને ભોગવનાર હોય છે અને નિષ્ક્રમ એ ઉપદ્રવથી રક્તિ હોય છે હે સતિ ! તે નિષ્ક્રમ ભક્ત તો દેહ છોડીને સર્વ હોયોથી રક્તિ પરમપદને જ પામે છે તે નિષ્ક્રમીઓને ફરી (સમારમાં) આવવાનું હોતું નથી તે નિષ્ક્રમ ભક્તો દિવ્ય રૂપ ધરીને ઓગોકમાં જાય છે અને ત્યાં બે ભુક્તવાળા ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માન ભજે છે, પણ સક્ષમ વૈષ્ણવો તો વેદાંતલોકમાં જઈને પાછા ભરતખડમાં જ આવે છે અને દિગ્વર્તોમાં જન્મે છે + કાળે કરીને તે સક્ષમ ભક્તો પણ આનુક્રમે

+ આ ૨૬, ૨૭, ૨૮ ત્રણ સ્ત્રોત્રોને તામ્રાખંડ ભાગ-૨માં છે, પોતાના ધર્મનું પાલન કરતા અને પાપ-કલન દેવોની ઉપાસના કરતા તમામ ભક્તો તેને દેવોના દોષો જરૂર પાછા ભરતખડમાં પાછી ઉત્તમ જાતિમાં જન્મે છે, ત્યારે નિમમ ભક્તો તે પોતાના ધર્મનું પાલન કરતા રહી પાપકલન દેવોની ઉપાસના કરીને તેને દેવોના દોષમાં જન્મે છે અને નાં જ જન્મ મેં ૧૮ મુનિ થાય છે તેઓને ફરી જન્મ દેવો પાછા જ નથી.

નિષ્ક્રમ તો થાય જ છે અને તેઆને હુ પોતે જ ફરી અવશ્ય નિર્મેળ ભક્તિ આપુ છું જે બ્રાહ્મણો તથા વૈષ્ણવો સર્વ જન્મોમા સક્ષમ નહે છે, તેઓની બુદ્ધિ નિર્મેળ થતી નથી અને તેઓ વિષ્ણુબક્તિથી રહિત જ નહે છે હે સતિ! જે બ્રાહ્મણો તીર્થોનો આશ્રય કરનાર અને તપસ્યા કરવામા તત્પર રહે છે તેઓ બ્રાહ્મનોકમા જાય છે અને પાછા ભરતખંડમા આવે છે જે બ્રાહ્મણો સ્વધર્મમા તત્પર રહે છે, પણ તીર્થ મિવાય બીજા સ્થળે રહે છે તેઓ મત્યલોકમા જાય છે ને પાછા ભરતખંડમા આવે છે ભરતખંડમા જે બ્રાહ્મણો સૂર્યના ભક્ત હોય છે, તેઓ સૂર્યનોકમા જાય છે અને પાછા ભરતખંડમા આવે છે જે નિષ્ક્રમ ધર્મચારીઓ મૂલાપ્રદૂતિના ભક્તો હોય છે, તેઓ પુનરાગમનથી રહિત એવા મણિદ્વીપમા જ જાય છે જે ભક્તો સ્વધર્મપનયણ રહી શિવના, શક્તિના તથા ગણપતિના ઉપાસકો હોય છે, તેઓ શિવનોકમા જાય છે અને પાછા ભરતખંડમા આવે છે હે સતિ! જે બ્રાહ્મણો સ્વધર્મપરાયણ ગી (પન્ના યતન વિના) બીજા દેવોને પૂજે છે, તેઓ તે તે બધા દેવોના લોકમા જાય છે અને પાછા ભરતખંડમા આવે છે જે બ્રાહ્મણો સ્વધર્મપરાયણ હોઈ વિષ્ણુના નિષ્ક્રમભક્ત હોય છે, તેઓ ભક્તિના બળથી અનુ કર્મે વિષ્ણુના લોકમા જાય છે જે બ્રાહ્મણો સ્વધર્મથી શ્રદ્ધ યઈ મૈઈ પણ દેવની સેવા કરતા નથી અને સદા શ્રુતાનારી યઈ વિષયપતયપુ જ રહે છે, તેઓ ખરેખર નરકમા જાય છે એટલે કે ચાર વારો સ્વધર્મ પસંદગી રહીને જ રુબ કર્મના કળ ભોગવનાર થાય છે જેઓ સ્વર્ગથી ભટ થાય છે તેઓ અવશ્ય નરકમા જ જાય છે, પણ ભરતખંડમા કર્મના કળ ભોગવનાર બતા જ નથી, માટ ચારે વારોએ સ્વધર્મપનયણ જ રહેું જોઈએ. જે સ્વધર્મમા તત્પર નેતા બ્રાહ્મણો સ્વધર્મમા તત્પર નેતા બ્રાહ્મણને કન્યાદાન કરે છે, તેઓ ચદ્ર લોકમા જાય છે અને હે સતિ! નૌદ ધનુ થાય ત્યા સુધી નહે છે શણગારની જ્યાનુ દાન કરવાથી તે કરતા બેગાપ કળ કહ્યું છે જ્યાં એ ચદ્રલોકમા જાય તે ઇન્દ્રજયમા હોય છે, તેઓ જ એ કન્યાદાનથી ચદ્રલોકમા જાય છે, પણ જે સત્પુરુષો કોઈ પણ

ફલેન્દ્રથી રહિત હોઈ કેવળ ઈશ્વરપ્રીત્યથે કન્યાદાન કરે છે, તેઓ ચદ્રલોકમા જતા નથી, પણ (તે દાત્રિચિત્તબુદ્ધિ પામી જ્ઞાન મેળવીને) ફળસમૂહથી રહિત યઈ વિષ્ણુલોકમા જાય છે (અથવા પોત પોતાના ઈષ્ટદેવના લોકમા જાય છે) હે સતિ! જેઓ ગાયનુ દુધ-દર્દી, સેનુ, વન્દ, ધી, ફળ તથા જળનુ બ્રાહ્મણોને દાન કરે છે, તેઓ ચદ્રલોકમા જાય છે અને તે લોકમા એક મન્વતર સુધી વસે છે પોતાના પુણ્યને લીધે તે લોકમા એટલા બધા લાખા કળ સુધી ત્યા રહે છે હે સતિ! જે લોકો સુદર વર્ણવાળી ગાયોનુ તથા તાપ્પા વગેરેનુ પવિત્ર બ્રાહ્મણને દાન દે છે, તેઓ સૂર્યનોકમા જાય છે અને વિશાળ લોકમા સુખી યઈ દશ હજાર વર્ષ સુધીનો લાખો વાસ કરે છે જેઓ બ્રાહ્મણોને પૃથ્વીનુ તથા પુષ્કળ ધનનુ દાન દે છે, તેઓ વિષ્ણુલોકમા અને મનોહર સ્વેતનીપમા જાય છે તે વિશાળ લોકમા તે પુણ્યગાળીઓ જ્યાં સુધી ચદ્ર-સૂર્ય રહે છે, ત્યાં સુધીના લાખા કળ સુધી રહે છે હે સતિ! જે લોકો બ્રાહ્મણોને ભક્તિપૂર્વક ધરનુ દાન કરે છે, તેઓ સુખદાયી વિષ્ણુલોકમા જાય છે અને દાન કરેલા ધરના જેટલા રજકણો હોય છે, તેટલા લાખા કળ સુધી અત્યંત મોટા વિશાળ તે લોકમા લાખો સમય વાસ કરે છે જે મનુષ્ય જે દેવને ઉદ્દેશી ધરનુ દાન કરે છે, તે મનુષ્ય એ ધરના જેટલા રજકણો હોય છે તેટલા વર્ષો સુધી તે દેવના લોકમા જઈ ત રહે છે મોટા મહેલનુ દાન કરવાથી તે કરતા નારાગણુ પુણ્ય થાય છે દેશનુ દાન કરવાથી સોગણુ ફળ થાય છે અને તે કરતા ઘણા મોગ દેશનુ દાન કરવાથી તેતથી બેગણુ ફળ થાય છે, એમ બ્રાહ્મણો કહ્યું છે જે મનુષ્ય માં પાપોને દૂર કરવા માટે તથાવનુ દાન કરે છે, તે તથાવના જેટલા રજકણો હોય છે, તેટલા વર્ષો સુધી જનલોકમા જઈ રહે છે વાવનુ દાન કરવાથી તથાવના કળ કરતા દશગણુ ફળ મનુષ્યને કારમ મળે છે નાર હજાર ધનુપત્રી લાખાઈવાળી અને વિસ્તારમા તેટલી જ અવના તેથી ઘઈ આછી હોય, તે વાવ ખેવાય છે સુખાનને જો જ્યાનુ દાન કરે તો એવી દન વાવોનુ દાન કર્યા જેટલુ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, મનુષ્ય

કે કન્યા દશ વાવો જેવી ગણાય છે અને તે કન્યા
જો શલ્યગારેલી હોય, તો તે કરતા બેગણુ ફળ આપે
છે તળાવનું દાન કરવાથી જે ફળ થાય છે, તે ફળ
(તેમાથી કાદવ કઢાવી) તેનો ઉદ્ધાર કરવામા થાય
છે અને વાવમાથી કાદવ કાઢવાથી પણ વાવના
દાનનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે જે મનુષ્ય પીપળો વાવી
તેની પ્રતિષ્ઠા કરે છે, તે હે સતિ! દશ હજાર વર્ષ
સુધી તપોલોકમા રહે છે હે સાવિત્રી! જે મનુષ્ય
સર્વતા સુખ માટે પુષ્પોવાળા બગીચાનું દાન કરે છે,
તે દશ હજાર વર્ષો સુધી અવશ્ય ધ્રુવલોકમા વસે છે
હે સતિ! જે મનુષ્ય ભરતખંડમા વિપજીને વિમાનનું
દાન કરે છે, તે એક મન્યતર સુધી વિષ્ણુલોકમા
વસે છે અને તે વિમાન જો યિમોવાળું તથા મોટું હોય
તો તેના કરતા આગણુ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, પાલખીનું
દાન કરવાથી તેનું આર્ધુ ફળ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય
જ છે જે મનુષ્ય ભક્તિયુક્ત યદ્ય હીંચોળાવાળું
મહિર વિષ્ણુને આર્પણ કરે છે, તે સૌ મન્યતર
સુધી વિષ્ણુલોકમા વસે છે હે પતિવ્રતા! જે મનુષ્ય
મહેલોથી યુક્ત રાજમાર્ગનું દાન કરે છે, તે દશ
હજાર વર્ષો સુધી ઝડલોકમા પૂજ્ય છે બ્રાહ્મણોને
તથા દેવોને દાન કરવાથી મનુષ્યને સમાન જ ફળ મળે
છે જેનું દાન કર્યું હોય તેને જ મનુષ્ય આ લોકમા
ભોગવે છે, પણ જેનું દાન કર્યું ન હોય તે વસ્તુ
મળતી જ નથી પુણ્યવાન મનુષ્ય સ્વર્ગાદિના સુખ
ભોગવી ભરતખંડમા અનુક્રમે ઉત્તમ બ્રાહ્મણોના
દુષ્ટોમા જ જન્મે છે ભરતખંડમા પુણ્ય કરતો બ્રાહ્મણ
સ્વર્ગાદિ દુષ્ટોને ભોગવીને ફરી પણ બ્રાહ્મણ જ થાય
છે અને તે જ પ્રમાણે ક્ષત્રિય વગેરે પણ સ્વર્ગાદિ
ફળ ભોગવીને બ્રાહ્મણ થાય છે, પણ ક્ષત્રિય કે
વૈશ્ય તપશ્ચર્યા કરીને સૌ કરોડ કરૂપે પણ બ્રાહ્મણ
પણ પામી શકતા નથી, એમ વેદમા સભાગાય
છે કોઈ પણ કર્મ ભોગવ્યા વિના સેકડો કરોડ

‘ચતુર્હસ્તો ઘનુર્દન્ધ’ ચાર હાથની વાકડી તે એક ધનુષ્ય
કહેવાય છે

- અર્થાત્ બ્રાહ્મણપણુ અતિ દુર્લભ છે તે તપથી
મેળવાનું નથી, પણ જન્મથી જ મેળવાય છે

કરૂપોએ પણ નાશ પામતું નથી, એટલે કે શુભ કે
અશુભ જે કર્મ કર્યું હોય, તે અવશ્ય ભોગવવું જ
પડે છે દેવતાઓ કે તીર્થોની સહાયથી અને અનેક
શરીરો ધરવાથી પ્રાણી શુદ્ધ થાય છે—કર્મોથી છુટી
જાય છે, એ વિષે કઈક મેં તને કહ્યું હવે બીજું
વિશેષ શુ સાભળવા તું ઇચ્છે છે ૧-૭૦

દેવતીયસહાયેન કાયવ્યુદેન ગુણયતિ ।

एतत्तु ते कथितं किंचित् किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૯ નો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૦ મો⁺

જુદાં જુદાં જાનનાં ફળ

સાવિત્ર્યુવાચ

प्रयान्ति स्वर्गमयं च येनैव कर्मणा यम ।

मानवा पुण्यवन्तश्च तस्मै दशावयानुમर्हसि ॥ ૧ ॥

સાવિત્રીએ કહ્યું હે યમરાજ! પુણ્યશાળી મનુષ્યો
જે કર્મોથી સ્વર્ગમા તથા બીજાં લોકમા જાય છે,
તે મને કહેવાને તમે યોગ્ય છો

યમરાજ યોગ્યા ભરતખંડમા જે મનુષ્ય બ્રાહ્મ-
ણને અન્નદાન કરે છે તે (દાન કરેલા) અન્નના
જેટલા રજકણો હોય, તેટલા વર્ષો સુધી શિવલોકમા
પૂજ્ય છે અન્નદાન એ મોટું દાન છે, તેથી (બ્રાહ્મણ
સિવાય) બીજાને પણ તે આપ્યું હોય તોપણ
(આપેલા) અન્નના જેટલા રજકણો હોય, તેટલા
વર્ષ સુધી શિવલોકમા તે પૂજ્ય છે અન્નદાનથી
શ્રેષ્ઠ બીજું કોઈ દાન તો થયું નથી ને થશે પણ નહિ
એમા પાત્ર—પરીક્ષા કે કાળનો નિયમ કદી હોતો નથી.
હે સતિ! જે મનુષ્ય દેવોને અથવા બ્રાહ્મણોને આસનનું
દાન કરે છે, તે દશ હજાર વર્ષો સુધી વિષ્ણુલોકમા
પૂજ્ય છે જે મનુષ્ય દૂધણી દિવ્ય ગાયનું બ્રાહ્મણોને
દાન કરે છે, તે એના રુવાડા જેટલા વર્ષો સુધી
વિષ્ણુલોકમા પૂજ્ય છે પવિત્ર દિવસે તે દાનનું
આગણુ ફળ, તીર્થોમા સોગણુ ફળ તથા નારાયણુ

+ આ અધ્યાયમા એકસો ચાલીસ શ્લોકોથી સ્વર્ગાદિ
ફળ આપતા અનેક પ્રકારનાં દાન વર્ણવાયે.

ક્ષેત્રમા = કરોડગણુ ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે જે મનુષ્ય ભરતક્ષેત્રમા ભક્તિતર્પુરક બ્રાહ્મણને ગાયનુ દાન કરે છે, તે દશ હજાર વર્ષો સુધી ચંદ્રલોકમા પૂજ્ય છે જે મનુષ્ય બને બાનુ મુખવાળી (એટલે કે પ્રસવ વેળા જેના વાહરડાનુ માત્ર મોઢુ જ બહાર આવ્યુ હોય, તેવી) ગાયનુ બ્રાહ્મણને દાન કરે છે, તે એના જેટલા રૂ વાહા હોય તેટલા વર્ષો સુધી વિષ્ણુ લોકમા પૂજ્ય છે જે મનુષ્ય સુદર ધોળા છત્રનુ બ્રાહ્મણને દાન કરે છે, તે પણ દશ હજાર વર્ષો સુધી વરુણલોકમા આનંદ કરે છે હે સતિ! (યદ વગેરથી) જેનુ અગ્ર ખીડાયુ હોય એવા બ્રાહ્મણને એ વસ્ત્રોનુ જે દાન કરે છે, તે દશ હજાર વર્ષો સુધી વાયુલોકમા પૂજ્ય છે જે મનુષ્ય વસ્ત્ર સાથે શાલ આમનુ બ્રાહ્મણને દાન કરે છે, તે બધા સુધી ચંદ્ર તથા સૂર્ય સ્થે છે, ત્યા સુધી વૈકુંઠલોકમા પૂજ્ય છે જે મનુષ્ય મનોહર દિવ્ય શય્યા બ્રાહ્મણને આપે છે, તે પણ બધા સુધી ચંદ્ર-સૂર્ય સ્થે છે, ત્યા સુધી ચંદ્રલોકમા પૂજ્ય છે જે મનુષ્ય દેવોને કે બ્રાહ્મણને દીવાનુ દાન કરે છે, તે પણ એક મન્વતર કાળ સુધી અગ્નિલોકમા પૂજ્ય છે ભરતખંડમા બ્રાહ્મણને જે હાથીનુ દાન કરે છે, તો એ મનુષ્ય બધા સુધી ઇંદ્ર સ્થે છે, ત્યા સુધી ઇંદ્રના અર્ધા આસને બેસે છે ભરતખંડમા બ્રાહ્મણને જે ઘોડાનુ દાન કરે છે, તે ચીદ ઇંદ્રો થાય ત્યા સુધી વરુણલોકમા આનંદ કરે છે જે મનુષ્ય ઉત્તમ પાલખીનુ બ્રાહ્મણને દાન કરે છે, તે ચીદ ઇંદ્રો થાય ત્યા સુધી વરુણલોકમા આનંદ કરે છે હે સતિ! જે મનુષ્ય ઉત્તમ વાહીનુ બ્રાહ્મણને દાન કરે છે, તે એક મન્વતરના કાળ સુધી વાયુલોકમા પૂજ્ય છે જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણને પખાનુ તથા ધોળા આમરનુ દાન કરે છે, તે દશ હજાર વર્ષો સુધી અવશ્ય વાયુલોકમા પૂજ્ય છે ઉત્તમ ખુદ્ધિવાળો જે મનુષ્ય ધાન્ય તથા રત્નનુ દાન કરે છે, તે લાખા કાળ સુધી જીવે છે અને દાન દેનાર તથા લેનાર બંને અવશ્ય વૈકુંઠમા જાય છે ભરત ખંડમા જે મનુષ્ય કાયમ શ્રીવિષ્ણુનુ નામ જપ્યા કરે

= જંગમના પ્રવાહની પાસે ચાર લાખ જેટલા પ્રદેશો નવાપડે છે, તે જ્યાં ૧૪ ઉપર જળવાયો.

છે તે અવશ્ય લાખો કાળ જીવે છે અને મૃત્યુ તેનાથી નાસી જાય છે ભરતખંડમા જે સદ્ધર્મુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પૂતમની પાછલી રાત કઈક ખાકી સ્થે ત્યારે વિષ્ણુ ભગવાનને હીંચોળે ઝુલાવે છે, તે જીવન-મુક્ત થાય છે, એટલુ જ નીકિ પણ આ લોકમા તે સુખ ભોગવી આતે વિષ્ણુના ધામમા જાય છે અને ત્યા સો મન્વતરો સુધી અવશ્ય વસે છે ઉત્તરકુલગુપ્તી નક્ષત્રમા પ્રણુને હીંચોળે ઝુલાવવાથી તેના કરતા બેગણુ ક્ષણ થાય છે અને કુપતા આત સુધી તે જીવે છે છે, એમ બ્રાહ્મણે કહ્યુ છે ભરતખંડમા જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણને તલનુ દાન કરે છે, તે (આપેલા) તલ જેટલા વર્ષો સુધી શિવલોકમા આનંદ કરે છે અને તે પછી ઉત્તમ જાતિમા જન્મ પામી લાખા કાળ સુધી જીવે છે તથા સુખી થાય છે તાખાના પાત્રનુ દાન કરવાથી તે કરતા બેગણુ ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે ભરતખંડમા જે મનુષ્ય શણગારેલી, ભોગવવા યોગ્ય, વસ્ત્રો સિદ્ધિ, સુદર અને પતિવ્રતા સ્ત્રીનુ બ્રાહ્મણને દાન કરે છે, તે ચીદ ઇંદ્રો થાય ત્યા સુધી ચંદ્રલોકમા પૂજ્ય છે અને ત્યા સ્વર્ગની અમ્સરા સાથે દિવસ-રાત આનંદ કરે છે તે પછી ગર્ધર્વના લોકમા દશ હજાર વર્ષો સુધી ઉર્વશી સાથે દિવસરાત ક્રીડુક પૂર્વક અવશ્ય આનંદ કરે છે તે પછી એક હજાર જન્મો સુધી સતી, સુદર, સૌભાગ્યવાળી, ક્રોમળ તથા પ્રિય બોલનારી પત્ની પામ્યા કરે છે જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણને સુદર ક્ષણનુ દાન કરે છે, તે એ ક્ષણ રજકણુ જેટલા વર્ષો સુધી ઇંદ્રલોકમા પૂજ્ય છે તે પછી ફરી ઉત્તમ જાતિમા જન્મ પામી ઉત્તમ પુત્રને પામે છે વળી ક્ષણવાળા એક હજાર વૃક્ષોનુ ઉત્તમ દાન અથવા કેવળ ક્ષણનુ દાન બ્રાહ્મણને જે આપે છે, તે પણ લાખા કાળ સુધી સ્વર્ગમા રહી ભરતખંડમા આવે છે જે મનુષ્ય ભરતખંડમા અનેક દ્રવ્યોવાળુ તથા જાતજાતના ધાન્યોવાળુ મોટુ ઘર બ્રાહ્મણને આપે છે, તે પણ સો મન્વતરના કાળ સુધી દેવલોકમા વસે છે અને તે પછી ઉત્તમ જાતિમા જન્મ લઈ મહાધનવાન થાય છે હે સતિ! જે મનુષ્ય પવિત્ર ક્ષેત્રે ભરતખંડમા લાખો કાળ રહેનારી ધાન્ય મુક્ત જમીનનુ ભક્તિથી બ્રાહ્મણને દાન કરે છે,

તે અવશ્ય સો મન્વતરો સુધી વૈકુઠમા પૂજ્ય છે અને પછી ઉત્તમ જાતિમા જન્મ પામી મોટો સન્ન થાય છે તેને સો જન્મો સુધી જમીન છોડતી નથી અને સન્ન તરીકે પણ શ્રીમાન, ધનવાન તથા પુત્રવાન થાય છે જે મનુષ્ય ગાયોના વાડાઓ સહિત ઉત્તમ ગામનું બ્રાહ્મણને દાન કરે છે, તે એક લાખ મન્વતર સુધી વૈકુઠમા પૂજ્ય છે અને પછી ઉત્તમ જાતિને પામી એક લાખ ગામોનો તે સ્વામી થાય છે અને એમ એક લાખ જન્મો સુધી તેને પૃથ્વી છોડતી જ નથી જે મનુષ્ય ભરતખાડની ભૂમિ પર ઉત્તમ પ્રજ્ઞવાળુ, સર્વગ્રેષ્ઠ, પાકેલા ધાન્યવાળુ અને અનેક જળાશયો, વૃક્ષો, ફળો તથા વેલાઓવાળુ નગરબ્રાહ્મણને આપે છે, તે દશ લાખ ઇંદ્રો થાય તેટલા ક્ષણ સુધી કૈલાસમા પૂજ્ય છે અને ફરી ઉત્તમ જાતિ પામીને ભરતખાડમા મોટો સન્ન થાય છે અને દશ લાખ નગરોને પામે છે, એમા સશય નથી તે મનુષ્યને દશ હજાર જન્મો સુધી પૃથ્વી છોડતી જ નથી અને પૃથ્વી પર તે ઉત્તમ ઔશ્વર્યવાળો જ થાય છે જે મનુષ્ય સારી સીતે ખેડેલો, પ્રજ્ઞઓવાળો, વાવ તળાવોવાળો, જાતજાતના વૃક્ષોથી યુક્ત અને આતિ ઉત્તમ સો નગરોનો દેશ બ્રાહ્મણને આપે છે, તે એક કરોડ મન્વતર સુધી વૈકુઠમા પૂજ્ય છે પછી પૃથ્વી પર ઉત્તમ જન્મ પામી ઇંદ્ર જેવો શ્રેષ્ઠ ઔશ્વર્ય વાળો ઘર્ધ જ્યુદીપનો સ્વામી થાય છે એક કરોડ જન્મો સુધી તેને પૃથ્વી છોડતી નથી અને કપના અત સુધી જીવનાર ઘર્ધ મોટા સન્નઓનો પણ તે મહાન સન્ન થાય છે જે મનુષ્ય પોતાનો સમગ્ર અધિકાર બ્રાહ્મણને આપી દે છે, તે અતે આરાગ્ય ફળ પામે છે, એમા સશય નથી જે સન્ન તપસ્વી બ્રાહ્મણને જ્યુદીપનું દાન કરે છે તેને અતે સોગચ્છ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, એમા સશય નથી જ્યુદીપની પૃથ્વીનું દાન કરનારને, સર્વ તીર્થો સેવનારને, સર્વ પ્રકારના તપ કરનારને, સર્વનો વાસ કરવાનારને, સર્વ પ્રકારના દાન દેનારને અને સર્વ સિદ્ધોના સ્વામી બનેલાને પણ ફરી સસારમા આવવું પડે છે, પરંતુ મૂલ પ્રકૃતિના ભક્તને ફરી સસારમા આવવું પડતું જ નથી તે દેવીભક્તો શ્રીભુવનેશ્વરી દેવીના સર્વોત્કૃષ્ટ

સ્થાનરૂપ મણિદીપમા વસે છે અને અસખ્ય બ્રહ્મા ઓના પતન બુદ્ધ્યે છે દેવીના મન્ત્રની ઉપાસના કર નાસઓ મનુષ્યશરીર ત્યજીને ઔશ્વર્યરૂપ હોઈ જન્મ, મૃત્યુ તથા ઘડપણ હરનાર દેવીના રૂપ જેવું રૂપ પામીને દેવીની સેવા કરે છે તેઓ મણિદીપમા રહી અનેક કપોના પ્રલય બુદ્ધ્યે છે દેવો, સિદ્ધો તથા સમસ્ત બ્રાહ્મણો નાશ પામે છે, પણ જન્મ, મૃત્યુ તથા ઘડપણ વિનાના દેવીના ભક્તો નાશ પામતા નથી જે મનુષ્ય ક્રાંતિક માસમા વિષ્ણુને તુલસીપત્ર અર્પણ કરે છે, તે ત્રણ યુગો જેટલા ક્ષણ સુધી વૈકુઠમા આનંદ કરે છે પછી ફરી ઉત્તમ જાતિ પામીને અવશ્ય વિષ્ણુ ભક્તિ પામે છે વળી તે મનુષ્ય ભરતખાડની ભૂમિ પર જિતેન્દ્રિયોમા શ્રેષ્ઠ થાય છે જે મનુષ્ય અરુણોદયકાળે ગંગાના પ્રવાહની વચ્ચે સ્નાન કરે છે, તે સાઠ હજાર યુગો સુધી વૈકુઠમા આનંદ કરે છે તે પછી ફરી ઉત્તમ જાતિ પામીને અવશ્ય વિષ્ણુનો મન્ત્ર મેળવે છે અને મનુષ્યદેહ ત્યજીને વૈકુઠમા જાય છે તે પછી એને વૈકુઠમાથી ફરી પૃથ્વી પર આવવું પડતું નથી પણ ત્યાં વૈકુઠમા જ વિષ્ણુ દાસપણું તે કરે છે અને વિષ્ણુના જેવું રૂપ પામે છે જે મનુષ્ય ગંગામા ક્ષયમ સ્નાન કરે છે, તે સૂર્ય જેવો પવિત્ર થાય છે અને પગલે પગલે અશ્વમેધયજુનું ફળ અવશ્ય પામે છે તેના જ ચરણની રજથી પૃથ્વી તરત પવિત્ર થાય છે અને ચંદ્ર—સૂર્ય ન્યા સુધી રહે ત્યાં સુધી વૈકુઠમા તે આનંદ કરે છે તે પછી ઉત્તમ જાતિ મેળવીને અવશ્ય હરિભક્તિ પામે છે અને જીવન્મુક્ત, આત્મત તેજસ્વી, તપસ્વીઓમા ઉત્તમ, સ્વર્ગમૃતયણ, શુદ્ધ, વિદાન તથા જિતેન્દ્રિય થાય છે મીન તથા કર્ક ક્રાંતિની વચ્ચે સૂર્ય ખૂબ તપે છે ત્યારે ભરતખાડમા જે મનુષ્ય સુગંધી જળનું જ માત્ર દાન કરે છે, તે ચીદ ઇંદ્રો થાય ત્યાં સુધી કૈલાસમા આનંદ કરે છે ફરી ઉત્તમ જાતિ પામીને રૂપવાન, સુખી, શિવભક્ત, તેજસ્વી અને વેદવેદાંગનો પાર પામેલો થાય છે જે મનુષ્ય વૈશાખ માસમા બ્રાહ્મણને સાયવાનું દાન કરે છે, તે સાયવાના જેટલા રજ કણો હોય તેટલા વર્ષો સુધી શિવલોકમા આનંદ કરે છે જે મનુષ્ય ભરતખાડમા શ્રીકૃષ્ણ જન્માષ્ટમીનું વ્રત કરે છે, તેનું સો જન્મમા કરેલું પાપ છૂટી જાય

છે, એમાં સશય નથી અને ચૌદ ઇંદ્રો થાય ત્યાં સુધી વૈકુંઠમાં તે આનંદ કરે છે તે પછી ફરી ઉત્તમ જાતિ પામી તે અવશ્ય શ્રીકૃષ્ણ વિષે ભક્તિ પામે છે આ ભરતખંડમાં જ જે મનુષ્ય શિવરાત્રિનું વ્રત કરે છે, તે સાત મન્વતરો સુધી શિવલોકમાં આનંદ કરે છે ૧૧ મનુષ્ય શિવરાત્રિના દિવસે શિવને ખિત્વપત્ર માને છે, તે બિ વપત્ર જેટલા યુગો સુધી શિવલોકમાં આનંદ કરે છે ફરી ઉત્તમ જાતિ પામીને અવશ્ય શિવભક્તિ પામે છે અને વિદ્યાવાન, પુત્રવાન, શ્રીમાન, પ્રજનવાન તથા પુષ્કલીવાળો થાય છે જે મનુષ્ય ચૈત્ર માસમાં આવયા માવ માસમાં વ્રતધારી થઈ મહિનો, અર્ધો મહિનો, દશ દિવસ કે સાત દિવસ શકરનું પૂજન કરે છે અને હાથમાં છઠી લઈ ભક્તિપૂર્વક દિવસે તથા રાત્રી નૃત્ય કરે છે તે જેટલા દિવસ તે પ્રમાણે કર્યું હોય, તેટલા યુગો સુધી શિવલોકમાં પૂજ્ય છે મનુષ્ય ભરતખંડમાં શ્રીરામનવમીનું વ્રત કરે છે, તે સાત મન્વતરો સુધી વૈકુંઠમાં આનંદ કરે છે તે પછી ફરી ઉત્તમ જાતિ પામીને અવશ્ય શ્રીરામભક્તિ પામે છે અને જિતેન્દ્રિયોમાં ગેષ્ઠ તથા મોટો ધનવાન થાય છે હે પ્રિતિ! જે મનુષ્ય ખાડા બકલ, ઘેડા જેડા તથા દેડણ વગેરેના નેવેલો થી, + ધૂપ-દીપ વગેરે પૂજના સાહિત્યોથી નૃત્ય, ગીત આદિથી તથા વાદ્યોથી આલેખ ક્રીતુક-ગંગલ પૂર્વક શરદઋતુમાં થતી દેવીની મહાપૂજા કરે છે, તે સાત મન્વતરો સુધી શિવલોકમાં વસે છે અને ફરી ઉત્તમ જાતિ પામીને નિર્મળ બુદ્ધિ અતુલ લક્ષ્મી તથા પુત્ર-પૌત્રોની વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ જ મહાપ્રભાવશાળી થઈ હાથી ઘોડાઆવાળો મોટો મહારાજ થાય છે, એમાં સશય નથી તે પછી (આગ્રિવત) સુદ આઠમથી માઠી અઠ પખવાડિયા સુધી એકવારે ભક્તિથી પુણ્યક્ષેત્ર ભરતખંડમાં ઉત્તમ પોદરોપચાર આર્પણ કરી મહાલક્ષ્મીને જે પૂજે છે, તે ચૌદ ઇંદ્રો થાય ત્યાં સુધી ગોલોકમાં વસે છે અને ફરી ઉત્તમ જાતિ પામીને રાજાઓનો પણ મોગે રાજ થાય છે પ્રતિક પૂત્રના દિવસે

+ જા નેવલો ગ્રાહ્યો સિન્ધુના લેખે પલ્લવી ચક્રે છે, ગ્રાહ્ય મટે તેનાં નેવેલોએ કવિપ્રપુત્રમાં નિષેષ કરી છે

ભરતખંડમાં જે મનુષ્ય સસમહન સ્ત્રી તેમાં સો ગોપીઓ તથા સો ગોવાળ કરાં શિલાની પ્રતિમારૂપ સધા સહિત શ્રીકૃષ્ણનું ભક્તિપૂર્વક પોદરોપચારથી પૂજન કરે છે, તે બ્રહ્માના જીવનકાળ સુધી ગોલોકમાં વસે છે અને ફરી ભરતખંડમાં આવી શ્રીકૃષ્ણ વિષે દૃઢ ભક્તિને પામે છે અનુક્રમે અતિ દૃઢ ભક્તિ પામ્યા પછી શ્રીકૃષ્ણનો મત્ર મેળવી, દેહ ત્યજીને ફરી ગોલોકમાં જ તે જાય છે તે પછી શ્રીકૃષ્ણના જેવું રૂપ પામી તેમનો ઉત્તમ પાર્ષદ થાય છે તેને ફરી પડવાનું હોતું નથી, કેમ કે ઘડપણ તથા મૃત્યુને તે દૂર કરે છે જે મનુષ્ય અજગ્યાળી અથવા અધારી એકાદશી કરે છે, તે પણ બ્રહ્માના જીવનકાળ સુધી વૈકુંઠમાં આનંદ કરે છે ત્યાંથી પાછો ભરતખંડમાં આવી અવશ્ય શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ પામે છે અને અનુક્રમે કેવળ વિષ્ણુભક્તિને જ અતિ દૃઢ કરે છે તેથી દેહ ત્યજ્યા પછી ફરી ગોલોકમાં જ જાય છે તે પછી શ્રીકૃષ્ણના જેવું રૂપ પામી તેમનો ઉત્તમ પાર્ષદ થાય છે, અટલે ફરી તેનું પતન થતું નથી, કેમ કે તેણે ઘડપણ તથા મૃત્યુ ત્યજ્યા હોય છે જે મનુષ્ય ભાદરવા મહિનામાં તુદ પારશે ઇંદ્રનું પૂજન કરે છે તે સાઠ હજાર વર્ષો સુધી ઇંદ્રલોકમાં પૂજ્ય છે ભરતખંડમાં જે મનુષ્ય રવિવારે સંક્રાંતિના સમયે સૂર્યને પૂજી હવિષ્યાન્ત જન્મે છે તે અથવા શુકલ પક્ષની સાતમે સૂર્યને પૂજી હવિષ્યાન્ત જન્મે છે તે ચૌદ ઇંદ્રો થાય ત્યાં સુધી સૂર્યલોકમાં પૂજ્ય છે તે પછી ફરી ભરતખંડમાં આવી નીરંગી તથા શ્રીમાન થાય છે જે મનુષ્ય જેઠ સુદ ચૌદશે સાવિત્રી દેવીને પૂજે છે, તે સાત મન્વતરો સુધી બ્રહ્મલોકમાં પૂજ્ય છે અને પૃથ્વી પર આવી શ્રીમાન અતુલ પરક્રમી, લાળો ક્ષણ જીવનાર, રાત્રી તથા સપ્તરિત્તમાન થાય છે માથ માસની સુદ પાનમે સયમી રત્નો, ભક્તિથી સોળ ઉપચારે આર્પણ કરી સસ્વતીને જે પૂજે છે, તે બ્રહ્માના એક દિવસ તથા રત્નિ સુધી મહાદીપમાં પૂજ્ય છે તે પછી ફરી જન્મ પામી તે કવિ તથા પंडિત થાય છે, જે મનુષ્ય જીવન પર્યંત ભક્તિયુક્ત રત્નો ગાય તથા સુવાદી વગેરેનું ગ્રાહ્યણને કાયમ દાન કરે છે, તે

જેટલા ગાયના રૂવાડા હોય તેથી બેગણા વર્ષો સુધી વૈકુંઠમા શ્રીવિષ્ણુની સાથે ક્રીડા, ક્રીડુક તથા મગલોપ્વૃદ આનંદ કરે છે તે પછી આતે ફરી પૃથ્વી પર આવી શ્રીમાન, પુત્રવાન, વિદ્વાન, શાંતી તથા સર્વ પ્રકારે સુખી થઈ સ્વર્ગગોનો મોટો સગ્ગ થાય છે ભગતખડમા જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણોને મિથ્યાન્ન જમાડે છે, તે બ્રાહ્મણના જેટલા રૂવાડા હોય તેટલા વર્ષો સુધી વૈકુંઠમા આનંદ કરે છે તે પછી ફરી આર્દ્ર આવીને સુખી, ધનવાન, વિદ્વાન લાખો કળ જીવનાર, શ્રીમાન તથા આતુલ પરાક્રમી થાય છે જે મનુષ્ય ભરતખડમા વિષ્ણુના નામો બોલ્યા કરે અથવા વિષ્ણુના નામોનું દાન કરે છે તે આ નામોના જેટલા યુગો સુધી વિષ્ણુલોકમા પૂજ્ય છે અને પછી ફરી આર્દ્ર આવીને સુખી તથા ધનવાન થાય છે. (ગંગાના પ્રવાહથી ચાર હાથ જેટલા પ્રદેશરૂપ) નારાયણક્ષેત્રમા બે આ રીતે (વિષ્ણુના નામોનું દાન) કર્યું હોય, તો કરોડગણ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે જે મનુષ્ય નારાયણક્ષેત્રમા એક કરોડ વિષ્ણુના નામોનો જપ કરે છે, તે સર્વ પાપોથી છૂટી જઈ અવશ્ય જીવન્મુક્ત થાય છે તે પુનર્જન્મ પામતો નથી અને વૈકુંઠમા પૂજ્ય છે ત્યાં વિષ્ણુના જેવું રૂપ પામે છે તેનું કદી પતન થતું નથી, પણ વિષ્ણુની ભક્તિ તથા વિષ્ણુનું સાચું તે પ મ છે કાયમ પાર્થિવ શિવલિંગ કરી જીવન પર્વત શિવપૂજન કરે છે, તે શિવલોકમા જાય છે અને એ શિવલિંગની માટીના જેટલા સ્વકણો હોય, તેટલા વર્ષો સુધી શિવ લોકમા પૂજ્ય છે ત્યાંથી ફરી આર્દ્ર આવી ભરતખડમા મોટો સગ્ગ થાય છે જે મનુષ્ય કાયમ શાલગ્રામનું પૂજન કરે અને શાલગ્રામનું જળ પીએ, તે બ્રહ્માના સો વર્ષો સુધી વૈકુંઠમા પૂજ્ય છે તે પછી ફરી જન્મ પામી દુર્લભ વિષ્ણુભક્તિને મેળવી વિષ્ણુલોકમા પૂજ્ય છે, તે પછી ફરી આર્દ્ર તેનું પતન થતું નથી સર્વ તપશ્ચર્યાઓ તથા સમગ્ર વ્રતો કરીને મનુષ્ય ચૌદ છદ્દો થાય ત્યાં સુધી વૈકુંઠમા વસે છે તે પછી ફરી જન્મ પામી ભરતખડમા મોટો સગ્ગ થાય છે અને પછી મુક્ત થઈ પુનર્જન્મ પામતો નથી સર્વ તીર્થોમા સ્નાન કરીને તેમ જ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા

કરીને મનુષ્ય મોક્ષ પામે છે તેનો પૃથ્વી પર ફરી જન્મ થતો નથી જે મનુષ્ય પવિત્ર ક્ષેત્રરૂપ ભરત ખડમા અશ્વમેધ યજ્ઞ કરે છે, તે ધોડાના જેટલા રૂવાડા હોય, તેટલા વર્ષો સુધી ઇદ્રનું અર્ધોસન પામે છે સગ્ગસૂય યજ્ઞનું ફળ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરતા ચારગણુ મનુષ્ય મેળવે છે, પણ સર્વ યજ્ઞો કરતા દેવીના યજ્ઞ સર્વોત્કૃષ્ટ કહેવાયો છે હે સુદર મુખવાળી ! વિષ્ણુએ તથા બ્રાહ્મણે પૂર્વે દેવીનો યજ્ઞ કર્યો હતો અને ત્રિપુરસુરનો નાશ કરવા માટે મહેશ્વર શકરે પણ દેવીયજ્ઞ કર્યો હતો, માટે હે સુદર ! સર્વ યજ્ઞોમા શક્તિનો યજ્ઞ મુખ્ય છે એના જેવો યજ્ઞ ત્રણે લોકમા નથી હે સતિ ! પૂર્વે તે યજ્ઞ દક્ષે કર્યો હતો, જેમા મોટા સવાદ સાથે દક્ષ તથા શકર વચ્ચે ક્રોધો થયો હતો (એ યજ્ઞમા) બ્રાહ્મણોએ નદીને શાપ દીધા હતા અને નદીએ કોપથી બ્રાહ્મણોને શાપ દીધા હતા, એ કારણથી શકરે દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કર્યો હતો એ રીતે પૂર્વે દક્ષપ્રજ્ઞપતિએ દેવીયજ્ઞ કર્યો હતો અને ધર્મ, કશ્યપ, શેષ, કદંભ, સ્વાયંભુવ મનુ, તેનો પુત્ર પ્રિયવ્રત, શિવ, સનત્કુમાર, કપિલ તથા ધ્રુવ એમણે પણ દેવીયજ્ઞ કર્યો હતા દેવીયજ્ઞ કરવાથી હજારો સગ્ગસૂય યજ્ઞોનું ફળ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, માટે દેવીના યજ્ઞથી બીજા ઉત્તમ ફળ આપનારો યજ્ઞ વેદમા નથી દેવીયજ્ઞ કરનાર મનુષ્ય સો વર્ષ જીવનાર તથા જીવન્મુક્ત થઈ જ્ઞાન અને તેજ વડે અવશ્ય વિષ્ણુ જેવો થાય છે જેમ દેવોમા વિષ્ણુ, વૈષ્ણવોમા નારદ, શાસ્ત્રોમા વેદ, વર્ણોમા બ્રાહ્મણ, તીર્થોમા ગંગા, પવિત્રોમા શિવ, વ્રતોમા એકાદશી, પુણ્યોમા તુલસી, નક્ષત્રોમા ચંદ્ર, પક્ષીઓમા ગરુડ, સ્ત્રીઓમા પ્રકૃતિરૂપ સંધ્યા, સત્સ્વતી તથા પૃથ્વી, ઉતાવળા વેગવાળી ચચળ ઇન્દ્રિયોમા મન, પ્રજ્ઞ પતિઓમા બ્રહ્મા, પ્રજ્ઞઓમા સગ્ગ, વનોમા વૃદા વન, ખડોમા ભરતખડ, શ્રીમતોમા લક્ષ્મી, વિદ્વાનોમા સત્સ્વતી, પતિવ્રતાઓમા દુર્ગા અને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓમા સંધ્યા ઉત્તમ છે, તેમ હે સુદર, પુત્ર ! સર્વ યજ્ઞોમા દેવીયજ્ઞ ઉત્તમ છે સો અશ્વમેધ કરવાથી મનુષ્ય અવશ્ય ઇદ્રપાત્ર પામે છે, પણ હજાર અશ્વમેધો કરવાથી પૃથુરાજ વિષ્ણુપદ પામ્યો હતો.

સર્વ તીર્થોમા સ્નાન, સર્વ યજ્ઞોની દીક્ષા અને સર્વ વ્રતો તથા તપ કરવાથી જે ફળ થાય છે, તેમ જ આરે વેદોનો પાઠ કરવામા તથા પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરવામા જે ફળ થાય છે, તે સર્વ ફળરૂપ શક્તિનું સેવન મુકિતને આપનાર છે સર્વ પુરાણોમા, ઇતિ હાસોમા તથા વેદોમા દેવીના ચરણકમળનું પૂજન સારરૂપ કહ્યું છે હે સતિ! તે દેવીનું વર્ણન, તેમના નામ તથા ગુણોનું કીર્તન તેમના સ્તોત્રનું સ્મરણ, તેમને વદન, તેમનો જ જપ, તેમના ચરણોદ્ધત્તુ તથા તૈવેદનું જ નિત્ય ભક્ષણ, એ સર્વ લોકોને માન્ય હોઈ સર્વને પ્રિય હોય છે હે પુત્રિ! પરાપ્રકૃતિરૂપ નિર્ગુણ પરબ્રહ્મનું જુ ભજન કરજે આ તારા સ્વામીને તુ લે અને ધરમા સુખોથી રહે મનુષ્યોમા મંગલરૂપ સર્વને ઇચ્છત, સૌને માન્ય તથા તત્ત્વજ્ઞાન આપનાર આ સર્વોત્કૃષ્ટ કર્મવિપાક (ફળરૂપ) તને કહ્યો ૧ ૧૪૦

અર્થ હે કથિત કર્મવિપાકો મહ્નલો નૃણામ્ ।

સર્વેષ્વિત સર્વમતસ્તત્ત્વજ્ઞાનમ્દ પર ૧૧૪૦ ॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૩૦ માં અમામ

અધ્યાય ૩૧ માં*

સાવિત્રીકૃત યમસ્તોત્ર

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

ઇકેત્કલ્પિતં ધૃત્વા સાવિત્રી યમવવ્રત ।

સાધુનેત્રા સપુલ્કરા યમ પુનઃક્રાચ સા ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા યમરાજના મુખથી શક્તિ નું સર્વોત્કૃષ્ટ વર્ણન સાભળી રોમાચિત તથા અશ્રુ સંહિત મોડોવાળી થયેલી તે સાવિત્રી ફરી યમરાજને કહેના લાગી

સાવિત્રી બોલી શક્તિનું સર્વોત્કૃષ્ટ તરીકેનું આ વર્ણન સર્વ ધર્મના ઉદ્ધારનું કારણ છે અને શ્રોતા તથા વક્તા ॥ જન્મ, મૃત્યુ અને ઘડપણને ધરનાર છે વળી શક્તિનું કીર્તન ઘનવોના તથા સિંહોના તપનું ઉત્તમ સ્થાન છે અને યોગ તથા વેદના સેવનરૂપ છે મુક્તપણ, દેવપણ આો સર્વ નિદિઓથી યુક્તપણ, શીરાકિતની સેવા કરનારના

* આ અધ્યાયમાં ત્યારવત્તર મ્હોદેથી નાવિત્રીને ૧મ ચરો મદ્રામમ મુનશકિતના મહામંદ આપ્યા તે કહેવાયો.

સોળમા ભાગની તુલનાન પણ યોગ્ય તથી હે વેદવેદાઓમા શ્રેષ્ઠ! કયા વિધિથી એ શક્તિનું હુ ભજન કરુ તે તમે કહો વળી મનુષ્યોના શુભ કર્મોનું મનોહર ફળ મે સાભળ્યું પણ હવે અશુભ કર્મો જે ફળ હોય, તે મને કહેવાને તમે યોગ્ય છો ' એમ કહી હે નારદ! ભક્તિથી જેણે પોતાની ડોક તમારી હતી એની સતી સાવિત્રી વેદોક્ત સ્તોત્ર વડે યમરાજની આમ સ્તુતિ કરવા લાગી 'પૂર્વે' પુષ્કરસ્થમા તપ વડે ધર્મને આરાધી ત્યે' જે ધર્મમૂર્તિ પુત્ર મેળવ્યો હતો, તે ધર્મરાજને હુ નમસ્કાર કરુ છુ સર્વના સાક્ષી જેમને સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર સમાન ભાવ છે અને તેથી જ જેમનું 'શમન' નામ છે તે ધર્મરાજને હુ નમસ્કાર કરુ છુ જેમણે વિશ્વમા યોગ્ય સમયે સર્વ પ્રાણીઓનો કર્મોનુસાર છેલ્લો અત કર્યો છે, તે કૃતાતને હુ નમસ્કાર કરુ છુ પાપી યોની શુદ્ધિના કારણે દડ દેવા, જે દડ ધારણ કરે છે અને સર્વ પ્રાણીઓને જે શિક્ષા કરનાર છે તે દડધરને હુ નમસ્કાર કરુ છુ જે સર્વ બ્રહ્મોમા એકધારી રીતે જગતને વશ કરી રહ્યા છે તે અતિ દુર્નિવાર કાળને હુ પ્રણામ કરુ છુ જે તપસ્વી, બ્રહ્મનિષ્ઠ તથા જિતેન્દ્રિય હોઈ જીવોને કર્મતા ફળ આપે છે, તે યમને હુ પ્રણામ કરુ છુ જે પોતાના આત્મામા સ્મરણ કરનાર, સર્વજ્ઞ, પુણ્ય કરનારાઓના મિત્ર અને પાપીઓને દુ પદાથી છે, તે પુણ્ય મિત્રને હુ નમસ્કાર કરુ છુ જેમનો જન્મ બ્રહ્માના અશ્રથી થયો છે અને પરબ્રહ્મનું જે ધ્યાન કર્યો કરે છે તે બ્રહ્મનેજથી પ્રકાશતા પરમ ઇશને હુ પ્રણામ કરુ છુ ' હે નારદમુનિ! એમ કહી સાવિત્રીએ યમરાજને પ્રણામ કર્યો એટલે યમરાજને તેને શક્તિનું ભજન તથા કર્મવિપાક કહ્યો જે મનુષ્ય પ્રાત મેં જીકી ક્રયમ આ યમાદ્યક (સ્તોત્ર)નો પાઠ કરે છે, તેને યમરાજથી ભય રહેતો નથી અને સર્વ પાપથી તે છૂટી નાય છે મહાપાપી પણ ભક્તિયુક્ત થઈ ક્રયમ આ સ્તોત્રનો જો પાઠ કરે છે, તો યમરાજ તેને શરેસ્વ્યુદ્ધી આવશ્ય શુદ્ધ કરે છે ૧-૧૭

મહાપાપી યદિ પટેત્રિયં ભક્તિસમન્વિત ।

યમ કયોતિ સન્નિહ કાયવ્યુદ્ધેન નિશ્ચિતમ્ ૧૧૭ ॥

અધ્યાય ૩૧ માં અમામ

અધ્યાય ૩૨ મો*

અશુભ કર્મોનાં ફળનું વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

માયાવીજં મહામન્ત્ર પ્રવૃત્ત્વા વિધિપૂર્વકમ્ ।

કર્માશુભવિપાક ચ તામુવાચ રવેઃ સુતઃ ॥ ૧ ॥

નારાયણ બોલ્યા સૂર્યના પુત્ર યમરાજે સાવિત્રીને
વિધિપૂર્વક માયાબીજ મહામન્ત્ર આપીને કર્મોના અશુભ
ફળ તેને કહેવા માડ્યા

યમરાજ બોલ્યા શુભ કર્મોના ફળથી મનુષ્ય
નરકમાં જતો નથી, હવે કર્મોનું અશુભ ફળ હું કહું છું,
સાભળ હે સુદર્શિ! જીવ પોતાના (શુભ) કર્મોને
લીધે, જુદા જુદા પુત્રણોમાં કહેલા, જુદા જુદા
નામોવાળા અનેક પ્રકારના સ્વર્ગમાં જાય છે, એટલે
શુભ કર્મવિપાકથી મનુષ્ય નરકમાં જતો નથી, પણ
કુકર્મોથી અનેક પ્રકારના નરકમાં જાય છે અને
શાસ્ત્રપ્રમાણથી (સિદ્ધ થયેલ) અને જુદા જુદા
કર્મોને લીધે જુદા જુદા પ્રકારના અનેક નરકકુડો
છે હે પુત્રિ! તે કુડો વિસ્તારવાળા, ખાડા જેવા,
દુઃખીઓને કલેશ આપનારા, ભયકર, ધોર તથા
નિદનીય છે હે સતિ! એ નરકકુડો મુખ્ય છયાસી
છે અને તે સિવાયના બીજા પણ મુખ્ય નથી તેવા
ઘણા છે તેઓના નામ વેદમાં પ્રસિદ્ધ છે, તું સાભળ
૧ અગ્નિકુડ, ૨ તમકુડ, ૩ ક્ષારકુડ, ૪ ભયાનકકુડ,
૫ વિષકુડ, ૬ મૂત્રકુડ, ૭ બળખાનો કુડ, ૮
દુઃસહ ઝેરનો કુડ, ૯ આખના મેલનો કુડ, ૧૦
ચરખીનો કુડ, ૧૧ વીર્યકુડ, ૧૨ લોહીનો કુડ, ૧૩
આસુઓનો કુડ, ૧૪ નિદનીય શરીરના મેલનો કુડ,
૧૫ કાનના મેલનો કુડ, ૧૬ દુસ્તર મળ્લકુડ,
૧૭ માસકુડ, ૧૮ નખકુડ, ૧૯ રૂવાડાનો કુડ,
૨૦ કેશોનો કુડ, ૨૧ દુસ્તર હાડકાનો કુડ, ૨૨
તપાવેલ તાખાનો કુડ, ૨૩ કપેશઘથી મોટો લોહાનો
કુડ, ૨૪ ચામડાનો કુડ, ૨૫ તપાવેલી મદિરાનો
કુડ, ૨૬ તીક્ષ્ણ કાઠનો કુડ, ૨૭ ઝેરી પાણીવાળો
કુડ, ૨૮ વિપકુડ, ૨૯ તપાવેલા તેલનો કુડ,

૩૦ તીક્ષ્ણ ભાલાનો કુડ, ૩૧ કીડાનો કુડ, ૩૨.
પરનો કુડ, ૩૩ ભયાનક સર્પકુડ, ૩૪ મચ્છરોનો
કુડ, ૩૫ ડાસનો કુડ, ૩૬ ભયકર મધમાખોનો
કુડ, ૩૭. વજ્ર જેવી દાદોવાળા વીંછીઓનો કુડ,
૩૮ બાણોનો કુડ, ૩૯ ત્રિશૂલકુડ, ૪૦ ભયકર
તસ્વાનો કુડ, ૪૧ ગોલકુડ, ૪૨ મગરમચ્છોનો કુડ,
૪૩ શોકનું સ્થાન કાગડાઓનો કુડ, ૪૪ મન્થાનકુડ,
૪૫ બીજકુડ, ૪૬ દુઃસહ વજ્રકુડ, ૪૭ તપેલા
પથ્થરોનો કુડ, ૪૮ તીક્ષ્ણ પાષાણકુડ, ૪૯ લાળાનો
કુડ, ૫૦ મેશકુડ, ૫૧ ચૂર્ણકુડ, ૫૨ ચક્રકુડ,
૫૩ વઢકુડ, ૫૪ મહાઉગ્ર કર્મકુડ, ૫૫ ન્યાળા-
ઓનો કુડ, ૫૬ ભસ્મકુડ, ૫૭ બળખળતો કુડ,
૫૮ તપાવેલી સોયોનો કુડ, ૫૯ તરવારના પાનાનો
કુડ, ૬૦ અસ્ત્રાની ધારનો કુડ, ૬૧ સૂચીમુખકુડ,
૬૨ ગોક્રમુખકુડ, ૬૩ શક્રમુખકુડ, ૬૪ ગન્ધ-
ઠતકુડ, ૬૫ ગોમુખકુડ, ૬૬ કુભીપાકકુડ, ૬૭
કાલસૂત્રકુડ, ૬૮ મત્સ્યેષ્ઠકુડ, ૬૯ કૃમિકંતુકુડ,
૭૦ પાસુભોજ્યકુડ, ૭૧ પાશવેષ્ઠકુડ, ૭૨ શૂલ-
પ્રોતકુડ, ૭૩ પ્રકપનકુડ, ૭૪ ઉત્ક્રમુખકુડ, ૭૫.
અધમ્બકુડ, ૭૬ વેધનકુડ, ૭૭ તાડનકુડ, ૭૮
ભલરખ્રકુડ, ૭૯ દેહચૂર્ણકુડ, ૮૦ દલનકુડ, ૮૧
શોષણકુડ, ૮૨ કપકુડ, ૮૩ શૂર્પકુડ, ૮૪ ન્યાલા
મુખકુડ, ૮૫ ધૂમ્રાધકુડ, અને ૮૬ નાગવેષ્ઠન કુડ
આ કુડો, હે સાવિત્રિ, પાખીઓને દુઃખદાયી છે અને
સાવધાન રહેતા યમકંકરોથી કાયમ રક્ષાયેલા છે તે
યમકંકરો હાથમાં લાદીધારી પાશાધારી, મદમતા,
ભયકર, હાથમાં શકિતઓ, ગદાઓ અને તરવારો
વાળા, અત્યંત ક્રૂર, તમોગુણી, દયા વિનાના, કોઈથી
કેમય ન અટકાવી શકાય એવા, તેજસ્વી, નિશક,
લાલ અને પિંગળા નેત્રોવાળા, યોગયુક્ત, સિન્ધુયુક્ત,
અનેક જાતના રૂપો ધરનાર યોદ્ધા, મૃત્યુ પામતા સર્વ
પાપી પ્રાણીઓએ જોયેલા, પોતાના કામમાં તત્પર,
શકિતભક્ત, સૂર્યભક્ત, ગણપતિભક્ત, પુણ્ય કરનાર,
સિદ્ધ યોગી, સ્વધર્મપરાયણ, પ્રચર, સ્વતંત્ર, બળવાન,
નિશક સ્વપ્નમાં જોયેલા દેવરૂપ અને વિધણુભક્ત
હોય છે હે પતિવ્રતા! આ કુડોની સંખ્યા મેં તને

* આ અધ્યાયમાં નકચાવીત ઋગ્વેદથી પાંચેના સ્થાન

૩૫ અનેક પ્રકારના દુઃખથી નરકકુડો કહેવાયે

હી હવે જેઓનો જે કુડમા વાસ થાય છે, તે હુ
તને કહુ છું, સાભળ ૧-૨૮

પત્તે કથિત સાગ્રિ કુણ્ડસલ્યાનિરૂપણમ્ ।
યેવા તિવાસો યત્કુણ્ડે તિરોષ કથયમિતે ॥૨૮॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩૨ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૩ મો*

નરકકુંડતા અધિકારી પાપીઓનું વર્ણન
વર્મસજ્જ લખાવ ।

હરિસેવાસ્ત શુદ્ધો યોગશિલો વ્રતી સતિ ।

સપત્ની વ્રજાવાસી ચ ન યાતિ નરકં ધ્રુવમ્ ॥૨॥

યમરાજ બોલ્યા હે સતિ! હરિસેવામાં તત્પર,
યોગસિદ્ધ, વ્રતનિષ્ઠ, તપસ્વી તથા પ્રાણચારી અવશ્ય
નરકમાં જતો નથી જે બળવાન મનુષ્ય બળતા ગર્વથી
પોતાના પાપવોને કહીને વાણીથી બાળ્યા કરે છે, તે
આગ્નિકુડમાં જાય છે તેમાં પોતાના શરીરતા રૂવાડા
જેટલા વર્ષો સુધી આગિના રીંછો જન્મે સુધી
સૂઈતા ધ્રુવડ તાપથી તપતા જગતમાં પશુચોનિને
પામે છે જે મનુષ્ય પોતાને ઘેર આવેલા તસ્થા,
તપેલા તથા ભૂખ્યા પ્રાણહારને જમાડતો નથી, તે
મૂખો તમકુડમાં જાય છે તેમાં પોતાના રૂવાડા
જેટલા વર્ષો સુધી રહીને પછી સાત જન્મો સુધી
આગિની તપતા દુ પઘણી સ્થળ પક્ષી થાય છે જે
મનુષ્ય સંવિવારે, સંક્રાંતિસમયે, ગમાવાસ્યા કે આહવા
દિવસે વત્તો તમા ક્ષારતો સયોગ કરે છે (એટલે
સાળુ વગેરેની કપડા ધુએ છે), તે કેવળ ક્ષારના
કુડમાં જાય છે અને તેમાં એ વસ્ત્રના તાતણ
જેટલા વર્ષો સુધી રહ્યા પછી ભસ્તપડમાં સાત જન્મો
સુધી ધોખીની ભતિને પામે છે જે નીચ મનુષ્ય
મૂળ પ્રદૂતિની, વેતની, સાચાની, પુત્રણોની, પ્રાણની
શિવ વગેરેની તથા ગીતો, મત્સ્યનો વીરે દેવીઓની
નિદા કરે છે, તે નાની નિદામાં તત્પર રહેતા લોકો
નરક નિપેતા ભયાનક કુડમાં જાય છે એ કુડથી

* આ અધ્યાયમાં એકાદ છલોડ પ્રસંગો લેલો
નરકકુંડમાં પડે છે, તેમાં પાપીઓનું વર્ણન કરવાશે.

વધારે દુ પઘણી બીજો કોઈ કુડ નથી તેમાં અતેક
કુપો સુધી રહીને પાછે સપેની યોનિને પામે છે
અને દેવીની નિદારૂપ અપરાધનુ તા કોઈ પણ
પ્રાચિત્રિત જ નથી જે મનુષ્ય પોતે આગલી કે
બીજાએ આપેલી પ્રાણહારની આજીવિકા લઈ લે
છે, તે સાઠ હજાર વર્ષો સુધી વિદ્યાના કુડમાં પડ્યો
રહે છે તેટલા જ વર્ષો સુધી ત્યા તે વિદ્યા ખાતો રહે
છે અને પાછે તેટલા જ વર્ષો સુધી પૃથ્વી પર વિદ્યાનો
કોડો થાય છે જે મનુષ્ય બીજાના તળાવમાં (તેની
રજા વિના) તળાવ કરે છે અથવા મૂત્ર નાખે છે,
તે પોતાના એ કર્મના દોષથી મૂત્રતા કુડમાં જાય
છે ત્યા એ તળાવની ધૂળના રજકણો જેટલા વર્ષો
સુધી તે મૂત્રનો આહાર કરતો રહે છે અને પાછા
પૂરા સા વર્ષો સુધી ભસ્તપડમાં બળદ થાય છે
જે મનુષ્ય પોતે એકલો મીઠા પદાર્થ ખાઈ જાય છે,
તે બળખાના કુડમાં જાય છે તેમાં પૂરા સા વર્ષો
સુધી તે બળખા ખાતો રહે છે તે પછી પૂરા સા
વર્ષો સુધી ભસ્તપડમાં તે પ્રેત થાય છે અને ત્યા
પણ બળખા, મૂત્ર તથા પરનો તે આહાર કરે
છે અને તે પછી પવિત્ર થાય છે જે મનુષ્ય પિતાને,
માતાને, ગુરુને, પોતાની પત્નીને, પુત્રને કે પુત્રીને
પોપતો નથી, તે ઝેરના કુડમાં પડે છે ત્યા પૂરા સા
વર્ષો સુધી તે ઝેર ખાતો રહે છે અને પછી ભૂતની
ચોનિને પામે છે તે પછી શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય
આતિથિને બેઈને (ગુસ્સાથી) વાણી નજરકરે છે, તે
પાપીના જળને પિતૃઆ કે દેવો લેતા નથી એટલું જ
નહિ, પણ તે મનુષ્ય આ લોકમાં જ પ્રાણહત્યા વગેરે
જે કોઈ પાપો છે, તેને પામે છે, અને અતે આખ
ના મેલના કુડમાં જાય છે ત્યા પૂરા સા વર્ષો સુધી
તે આખનો મેલ ખાતો રહે છે અને પછી સા
વર્ષ સુધી ભૂતની ચોનિ પામે છે અને પછી શુદ્ધ
થાય છે જે મનુષ્ય પ્રાણહારને કોઈ પદાર્થ આપી તે
જ પાછે બે બીજાને આપી દે, તો સા વર્ષો સુધી
ચરમીના કુડમાં તેનો આહાર કરતો તે પડશે રહે છે
તે પછી સાત જન્મો સુધી ભસ્તપડમાં તે કાકડો
થાય છે અને તે પછી મહાભયકર હરિદ તથા
ગોષા આપુપાણો જ મનુષ્ય થાય છે જે પુરુષ

સ્ત્રીને કે સ્ત્રી પુરુષને વીર્ય પાય છે, તે વીર્યના કુડમા જ જાય છે ત્યાં પૂસ સો વર્ષો સુધી વીર્ય ખાતો રહે છે અને પછી સો વર્ષો સુધી કીડાની યોનિ પામે છે અને તે પછી શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય ગુરુને કે બ્રાહ્મણને મારી લોહી કાઢે છે, તે સો વર્ષો સુધી લોહીના કુડમા લોહી ખાતો પડ્યો રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી ભરતખંડમા વાઘનો જન્મ પામે છે અને પછી અનુક્રમે તે મનુષ્ય શુદ્ધ થાય છે કોઈ ભક્તજન દેવને ઉદ્દેશી ગળગળો થઈને તેના ગુણો ગાઈ રહ્યો હોય, તો તેને જોઈને જેને પ્રેમાશ્રુ આવતા નથી, પણ ઊલટો શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના સંગીતમા હસ્યા જ કરે છે, તે અશ્રુકુડમા અશ્રુઓનો આહાર કરતો સો વર્ષો સુધી રહે છે તે પછી ત્રણ જન્મો સુધી આહાર થાય છે અને પછી શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય પોતાના મિત્ર સામે કાયમ દુરવ્યર્થ કરે છે, તે સો વર્ષો સુધી શરીરના મેલના કુડમા જાય છે તે પછી ત્રણ જન્મો સુધી ગધેડાની જાતિન પામે છે અને ત્રણ જન્મો સુધી શિયાળની જાતિ પામે છે, એ પછી અવશ્ય શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય ગર્વથી ખહેરા માણસને હસે છે કે નિદે છે, તે સો વર્ષ સુધી કાનના મેલના કુડમા તેનો આહાર જ કરતો રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી ખહેરા અને સાત જન્મો સુધી અગ વિતાતો થાય છે તે પછી અવશ્ય શુદ્ધ પામે છે જે મનુષ્ય પોતાના ભરણપોષણ માટે લોભથી પ્રાણીને મારી નાખે છે, તે ચોક્કસ વર્ષો સુધી મનજાના કુડમા તેનો આહાર કરતો રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી સસલો, સાત જન્મો સુધી માછલુ, ત્રણ જન્મો સુધી ભૂડ, સાત જન્મો સુધી કૂકડા અને તે પછી મૃગલો વગેરે થઈને તે કર્મથી શુદ્ધ પામે છે જે મનુષ્ય પોતાની કન્યાનું પાલન કરી ધનના લોભથી તેને વેચી નાખે છે તે મહામૂર્ખ મનુષ્ય માસના કુડમા જાય છે ને ત્યાં એ કન્યાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી માસનો આહાર કરતો રહે છે યમના સેવકો તેને લાકડીઓના માર મારે છે અને માસનો ભાર માથે ઉપાડી જાખને લીધે તે લોહી ચાટે છે તે પછી એ પાપી સાઠ હજાર વર્ષ સુધી ભરતખંડમા પોતાની એ કન્યાના જ પેટનો

કીડો થાય છે તે પછી સાત જન્મો સુધી પારધી, ત્રણ જન્મ સુધી ભૂડ, સાત જન્મો સુધી કૂકડો, સાત જન્મો સુધી દેડકો, સાત જન્મો સુધી જંગલ અને સાત જન્મો સુધી ભરતખંડમા કાગડો થાય છે. તે પછી અવશ્ય શુદ્ધ પામે છે જે મનુષ્ય વ્રત, ઉપવાસ તથા શ્રાદ્ધ વગેરેના દિવસે હજમત કરાવે છે, તે સર્વ કર્મોમા અપવિત્ર ગણાય છે અને અને હે સુદરિ! નખ વગેરેના કુડમા દેવાના ચોક્ક વર્ષ સુધી તે તે પદાર્થો ખાતો ને લાકડીઓથી મરાતો રહે છે ભરતખંડમા જે મનુષ્ય કેશનુકત પાર્થિવ લિંગની પૂજા કરે છે, તે એ માટીના રજકણો જેટલા વર્ષો સુધી વાળના કુડમા રહે છે અને અને શિવના કોપથી યવનની યોનિને પામે છે તે પછી સો વર્ષ સુધી રાક્ષસ થઈ અવશ્ય શુદ્ધ પામે છે જે મનુષ્ય ગયા ક્ષેત્રમા આવેલા વિષ્ણુપદમા પિત્ર ઓને પિંડ આપતો નથી, તે પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી મહાઉગ્ર હાડકાના કુડમા રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી ઉત્તમ જાતિ પામીને પણ ખેડોળ, લાગડો તથા મહાદરિદ્ર થાય છે અને પછી શુદ્ધ થાય છે જે મહામૂર્ખ પુરુષ સગર્ભા થયેલી પોતાની સ્ત્રીને પણ સેવે છે, તે અત્યંત તપેલા તાપકુડમા સો વર્ષો સુધી રહે છે જે મનુષ્ય પતિ-પુત્ર વિતાની સ્ત્રીનું અથવા મનુજાને નાહેલી-ચોથો દિવસ થયેલી સ્ત્રીનું હાથનું અન્ન ખાય છે, તે સો વર્ષ સુધી તપેલા લોહાના કુડમા રહે છે, સાત જન્મો સુધી ધોખીની જાતિને તથા કાગડાઓના જન્મને પામ્યા કરે છે પછી છેવટે મોટા ગૂમડાવાળો તથા દરિદ્ર થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય ચામડુ ઝાડેલા હાથે દેવદ્રવ્યને ઝાડે છે, તે સો વર્ષ સુધી ચામડાના કુડમા રહે છે જે દિવસે શૂદ્ર વડે સમિતિ આપેલ શૂદ્રનું અન્ન જ ખાય છે, તે સો વર્ષ સુધી તપેલા દરૂના કુડમા રહે છે અને તે પછી સાત જન્મો સુધી શૂદ્રને યજ્ઞ કસવનાર અને શૂદ્રના શ્રાદ્ધનું અન્ન ખાનાર બ્રાહ્મણ થાય છે અને તે પછી શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય દુષ્ટ વાણીવાળો તથા કડવા ખોલવાળો

= વગેરે ચંદ્રથી નખકુડ, રૂવાડાને કુંડ, કેથને કુંડ

તથા હાડકાને કુંડ એમ ચાર જાતી તમજવા.

હોઈ વાણી વડે પોતાના સ્વામીને તરછોડે છે, તે તીક્ષ્ણકંટક કુડમા તેના કાઠાઓ ખાતો રહે છે અને ત્યાં યમદૂતો તેને લાકડીઓ વડે ચારણી માર મારે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી વોડો થઈ છેવટે શુદ્ધ થાય છે જે નિર્દય મનુષ્ય એટલી કોઈના જીવનનો નાશ કરે છે, તે એટલા કુડમા એક હજાર વર્ષ સુધી ટ્રેર ખાતો રહે છે તે પછી સો જન્મો સુધી મનુષ્યોનો નાશ કરનાર—ભિલ્લજાતિનો થઈ ગડગૂમડવાળો થાય છે, સાત જન્મો સુધી કોટિયો^x થાય છે અને તે પછી અવશ્ય શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય પવિત્ર ભરતોલેના લાકડીથી ગાયને મારે અને જે બળદો હાકતો હોઈ પોતે જાતે અથવા સેવક દ્વારા બળદને માર મારે છે, તે ચાર મુગો સુધી અગ્નિથી તપાવેના તેલના કુડમા રહે છે અને પછી ગાય કે બળદના સ્વાગ જેટલા વર્ષો સુધી બળદ થાય છે જે મનુષ્ય કોઈ પણ પ્રાણીને લાલાથી કે અગ્નિ વડે તપાવેલા લોઢાથી લગાર પણ મારે છે, તે હે સતિ! દશ હજાર વર્ષો સુધી લાલાઓના કુડમા રહે છે અને પછી સારી જાતિ પામીને પણ પેટના રોગવાળો રહ્યા કરે છે અને તે એક જ જન્મમા ઘણો જ દુઃખી થઈ નુદ્ધ થાય છે માસનો લાલચુ જે નીચ દિગ્ગ (ચન—શ્રાદ્ધાદિ વિના જ) ખાલી માસ ખાય છે અને જે મનુષ્ય ભગવાનને નૈવેદ્ય ધર્માં સિવાય જન્મે છે, તે કીડીઓના કુડમા પોતાના સ્વાગ જેટલા વર્ષો સુધી કીડાઓ ખાતો રહે છે અને પછી ત્રણ જન્મો સુધી એરંજની જાતિવાળો થઈ દેરે દિગ્ગ થાય છે હે ઉત્તમ વ્રતવાસી! જે બ્રાહ્મણો રૂદ્રોને યજ્ઞ કરાવે રૂદ્રોના શ્રાદ્ધનું અન્ન જન્મે અથવા રૂદ્રોના મુકદ્દા બાળે, તે અવશ્ય પરના કુડમા પોતાના સ્વાગ જેટલા વર્ષો સુધી તે પર ખાતો રહી યમદૂતો વડે લાકડીથી મરના કરે છે પછી ભરતોલેના આવી સાત જન્મો સુધી મરનેગી, દરિદ્ર, બંદેરો, અને મૂગો જ શૂદ્ર થાય છે જે મનુષ્ય માધા પર કમળની નિશાનીવાળા

સર્પને અથવા હરકોઈ સર્પને મારે છે, તે પોતાના સ્વાગ જેટલા વર્ષો સુધી સર્પોના કુડમા સર્પ વડે કરડાતો અને યમદૂત વડે મરતો રહી સર્પોની વિદ્ય ખાયા કરે છે, પછી તે અવશ્ય સર્પ થાય છે અને તે પછી ચોછા આયુષવાળો તથા દાદરનો રોગી થઈ તે જન્મમા પણ અવશ્ય સર્પના દગથી મહાદુઃખ પૂર્વક મરે છે જે મનુષ્ય (ધીજનતા લોહીથી જ) દેવે આપેલી આજીવિક્ષવાળા (માકડ—મચ્છર—જૂ વગેરે) નાના પ્રાણીઓને મારી નાખે છે, તે ડામ તથા મચ્છરોના કુડમા જેટલા પ્રાણીઓ તેણે માર્યા હોય તેટલા વર્ષો સુધી દિવસરાત તે પ્રાણીઓ વડે કરડાતો, આપાર વિનાનો, ચીસો પાડતો અને પાથપગ બાધી યમદૂતો વડે માર મરતો રહે છે અને પછી પોતે પણ તેવા જ શૂદ્ર જનુ થાય છે તે પછી યવનતી જાતિ પામે છે અને છેવટે ખોડવાળો મનુષ્ય થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય મધમાખીઓને મારી નાખી મધ ખાય છે, તે જેટલી મધમાખીઓ તેણે મારી હોય, તેટલા વર્ષો સુધી મધમાખીઓના કુડમા રહે છે ત્યાં મધમાખીઓ વડે કરડાતો રહી બળુ બળુ થાય છે ને યમદૂતોના માર ખાય છે પછી મધમાખીનો જન્મ પામી શુદ્ધ થાય છે હે કલ્યાણિ! જે મનુષ્ય શિક્ષાપાત્ર ન હોય તેને તથા બ્રાહ્મણને શિક્ષા કરે છે, તે તરત વજ્ર જેવી દાઢાવાળો કીડાઓના કુડમા જાય છે અને ત્યાં પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી દિવસરાત એ કીડાઓથી કરડાતો તથા યમદૂત વડે મરતો રહી ચીસો પાડે છે, રહે છે ને ક્ષણે ક્ષણે લાલકાર કરે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી ભૂડની જાતિમા અને ત્રણ જન્મો સુધી ધગડા ની જાતિમા જન્મે છે ને શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય ધનના લોભથી પ્રજ્વળીને દડે છે, તે (દડલી) પ્રજ્વળીના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી અવશ્ય વીંછી ઓના કુડમા રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી વીંછી થાય છે અને છેવટે ખોડવાળો તથા રોગી થઈ શુદ્ધ થાય છે જે બ્રાહ્મણ શત્રો ધારણ કરે છે, ગીન્તઓના કપડા ધૂએ છે, સંધ્યા કરતો તથી અને વિપ્લવક્રિતવી નિહત હોય છે, તે પોતાના રૂવાડા

x જાડી દીપકર લખે છે, જાતેનામાં જ જાડી બર ને માર મરવાની મનાઈ છે, એન નવો, પાત્ર બર હો સેનકાં તમ ન વધુ જેદજે, એમ મૂલમાં લખેલી વૃત્તિ છે

જેટલા વર્ષો સુધી બાણો વગેરેના કુંડમાં રહે છે અને ત્યાં બાણો વગેરેથી કાયમ વીંધાઈને શુદ્ધ થઈ મનુષ્ય થાય છે જે છઠ્ઠેલા માણસ અધારિયા કેદખાતામાં પ્રજ્ઞઓને મારે છે, તે પોતાના દોષને લીધે ક્રાદવવાળા, તપેલા પાણીથી ભરેલા, અધકારવાળા, ભયકર અને તીક્ષ્ણ દાદેવાળા ક્રીડાઓથી વ્યામ ગોલકુંડમાં જાય છે ત્યાં (પોતે મારેલી) પ્રજ્ઞઓના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી ક્રીડાઓથી વીંધાતો રહે છે અને પછી પ્રજ્ઞઓનો ચાકર થઈ અનુક્રમે શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય સરોવરમાંથી બહાર નીકળેલા ઝૂડ વગેરેને માટે છે, તે (મારેલા) એ પ્રાણીઓ ઉપર જેટલા ક્રાદ લેાય છે, તેટલા વર્ષો સુધી નરકકુંડમાં જાય છે અને પછી ઝૂડ વગેરેનો જન્મ પામી ફરી પણ તે તે જાતિઓમાં જ દડ ભોગવી તરત શુદ્ધ થાય છે જે કામી પુરુષ પવિત્ર ક્ષેત્ર ભરતખંડમાં પરજીના નિત્ય, સ્તન તથા મુખને કામનાથી જુએ છે, તે કાકતુંડ કુંડમાં પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી કાગડાઓ વડે કોચાતી આખોવાળો રહે છે, તે પછી ત્રણ જન્મો સુધી અગ્નિ વડે દાઝ્યા કરે છે જે મૂઠ મનુષ્ય ભરતખંડમાં દેવોનું તથા બ્રાહ્મણોનું સોનું ચોરે છે, તે મયાન કુંડમાં પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી અવશ્ય રહે છે ત્યાં યમદૂતો તેને મારે છે મયાન નામના ક્રીડાઓ તેની આખો પર છવાઈ જાય છે અને તે ક્રીડાઓની વિધાને તે ખાયા કરે છે તે પછી ત્રણ જન્મો સુધી આધળો થાય છે, સાત જન્મો સુધી દરિદ્ર, મહાકર અને પાપી થાય છે અને છેવટે ભરતખંડમાં સોની તથા સોનાનો વેપારી થાય છે હે સુદર્શિ! જે મનુષ્ય ભરતખંડમાં તાપ્યું કે લોહું ચોરે છે, તે પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી બીજ નામના ક્રીડાઓના કુંડમાં જાય છે ત્યાં એ બીજ નામના જીવડાઓની વિધા ખાતો તે જીવડાથી ઢાકાયેલી આખવાળો અને યમદૂતો વડે મરાતો રહી શુદ્ધ થઈને પછી મનુષ્ય થાય છે જે મનુષ્ય દેવની કે દેવના દ્રવ્યની ચોરી કરે છે, તે પોતાના

રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી ભયકર વજ્રકુંડમાં અવશ્ય રહે છે ત્યાં વજ્રો વડે બળેલા શરીરવાળો, આહાર સંહિત અને યમદૂતો વડે માર મરાતો રહી ચીસો પાડે છે, તે પછી શુદ્ધ થઈ મનુષ્ય થાય છે જે મનુષ્ય દેવના કે બ્રાહ્મણના રૂવાડો, ગોરસને કે વસોને ચોરે છે, તે પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી તપેલા પથ્થરોના કુંડમાં અવશ્ય રહે છે તે પછી ત્રણ જન્મો સુધી કાચબો, ત્રણ જન્મો સુધી ધોળા કોઢવાળો અને ચોક જન્મમાં કોઢના ચિહ્નવાળો થઈ જેટલા ધોળા પક્ષીઓ છે, તે સર્વની જાતિ પામે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી લોહીના વિકારવાળો, શૂળના રોગવાળો તથા ઓછા આયુષવાળો થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય દેવના કે બ્રાહ્મણના, પિતાળના કે કાસાના વાસણ ચોરે છે, તે પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી તીક્ષ્ણ પથ્થરોના કુંડમાં વસે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી ભરતખંડમાં ધોડાનો જન્મ પામી છેવટે વધસવળતા તથા પગના રોગવાળો મનુષ્ય થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનું કે વ્યભિચારિણી સ્ત્રી ઉપર આજીવિકા ચલાવતા પુરુષનું અન્ન ખાય છે, તે પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી અવશ્ય લાલાકુંડ નામના નરકમાં રહે છે ત્યાં યમદૂતો વડે માર મરાતો અને લાળોનો આહાર કરતો રહી દુષ્ટ થઈને પછી આખના તથા શૂળના રોગવાળો મનુષ્ય થઈ અનુક્રમે શુદ્ધ થાય છે પૃથ્વી પર ભરતખંડમાં જે બ્રાહ્મણ મ્લેચ્છોની સેવા કરે અથવા શાહી ઉપર આજીવિકા કરે છે તે પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી મેસના કુંડમાં દુષ્ટ પામતો, યમદૂત વડે મરાતો અને મેસ ખાતો રહે છે તે પછી હે સતિ! ત્રણ જન્મો સુધી કાળા રંગનો પશુ થાય છે, નણ જન્મો સુધી કાળા રંગનો બકરો થાય છે અને ચોક જન્મ સુધી તાડનું વૃક્ષ થયા પછી શુદ્ધ થઈ મનુષ્ય થાય છે જે મનુષ્ય દેવ કે બ્રાહ્મણની ધાન્ય વગેરે કોઈ ઉત્તમ વસ્તુ નાગચ્છેલનું પાનખીડું, આત્મન કે કથ્યા ચોરે છે, તે સાત વર્ષ સુધી યમદૂતનો માર ખાતો ચૂર્ણકુંડમાં રહે છે પછી ત્રણ જન્મો સુધી બકરાની જાતિ, નણ જન્મો સુધી કૂકડાનો જન્મ તથા નણ જન્મ સુધી વાદતનો જન્મ પામી

- વગેરે ચાકરી શુદ્ધકુંડ તથા તરવારના કુંડ નાદો સમજવાનો છે

છેવટે પૃથ્વી પર ઉપગમના રોગવાળો, વશ વિનાનો, દરિદ્ર તથા ઓછા આયુષવાળો મનુષ્ય થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણોનું ધન ચોરી (મન શાસ્ત્રમા પ્રસિદ્ધ) ચક્રવૃત્ત કરે છે, તે સો વર્ષ સુધી લાકડીઓનો માર ખાતો ચક્રકુડમા રહે છે તે પછી ત્રણ જન્મો સુધી તેલ ક્રાંતનાર (ઘાચી), રોગી તથા વશરહિત થઈને પવિન થાય છે તે સંતિ । જે મનુષ્ય ગાયો તરફ કે બ્રાહ્મણો તરફ દેહી નજર કરે છે, તે વક્રકુડમા જાય છે અને સો વર્ષ સુધી ત્યાં રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી વાઘ અને ખોડવાળા અગવાળો, દરિદ્ર, વશ વિનાનો તથા સ્ત્રીરહિત થઈ શુદ્ધ થાય છે અને પછી ત્રણ જન્મ સુધી ગીધના જન્મવાળો, ત્રણ જન્મ સુધી ભૂડ, ત્રણ જન્મ સુધી ખિલાડો અને ત્રણ જન્મ સુધી મોર પક્ષી થાય છે જે બ્રાહ્મણ (શાસ્ત્રમા) નિષેધેષુ ક્રાયમાનુ માસ ખાય છે, તે ત્રણ ત્રણ કૂર્મકુડમા સો વર્ષ સુધી ક્રાયમા વડે ખવાતો રહે છે પછી ત્રણ જન્મો સુધી ક્રાયમા, ત્રણ જન્મો સુધી ભૂડ, ત્રણ જન્મો સુધી ખિલાડો અને ત્રણ જન્મો સુધી મોરપક્ષી થઈ શુદ્ધ થાય છે જે પાપી દેવ કે બ્રાહ્મણનું ધી તથા તેલ ચોરી લે છે, તે જ્વાલાકુડમા તથા ભસ્મ કુડમા જાય છે ત્યાં સો વર્ષ સુધી તેલમા તળાય છે તે પછી સાત જન્મો સુધી આછું તથા હિંદર થઈ પવિન થાય છે જે મનુષ્ય પવિન ભસ્મકુડમા દેવ કે બ્રાહ્મણનું સુગંધી તેલ, આપ્તવાનુ ચૂર્ણ અથવા ખીન્ને કોઈ સુગંધી પદાર્થ ચોરી લે છે, તે દમ્પકુડમા પોતાના રૂબાદા જેટલા વર્ષો સુધી દિવસસત ખમ્યા કરે છે અને તે પછી સાત જન્મો સુધી દુર્ગંધી શરીરવાળો, ત્રણ જન્મો સુધી કરતુરીમુગ અને સાત જન્મો સુધી મથાન નામનો કીડો થઈ છેવટે મનુષ્ય થાય છે તે સંતિ । ભસ્મકુડમા જે મદા ખમવાન મનુષ્ય બળશી, કપટશી કે હિંસાશી બીજા ઓના બાપદાદાની જમીન લઈ લે છે, તે તમસુચિ નસ્કમા રહે છે અને ત્યાં તપોલા તેલમા દિવસસત તગાતો ની કાયમ બળ્યા કરે છે, છતાં બળીને ભસ્મ થતો નથી, કેમ કે કર્મબોગ બાકી હોય ત્યાં સુધી પ્રાણી નાશ પામતો નથી એ રીતે સાત

મન્વતર સુધી અત્યંત તપ્યા કરતો એ પાપી ત્યાં રહે છે, એટલું જ નહિ, પણ યમદૂતોએ મારેલો અને નિસહાર રહેલો એ જીવ ચીસો પાડ્યા કરે છે તે પછી સાત ઉત્તર વર્ષો સુધી વિધાનો કીડો થાય છે. પછી જમીન વિનાનો દરિદ્ર મનુષ્ય થઈ શુદ્ધ થાય છે અને ફરી પોતાની જાતિને પામી શુભ કર્મ કરે છે

તતો મન્વેદ્ ભૂમિહીનો દરિદ્રશ્ચ તતઃ શુચિઃ ।
તત્ત્વ સ્વર્ગોનિ સપ્રાપ્ય શુભકર્મચરેત્ પુનઃ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩૩ મે તમામ

અધ્યાય ૩૪ મો*

તરકકુંડના અધિકારી પાપીઓ (ચાકુ)

ધર્મવાદ ઉવાચ

હિતત્તિ જીર લલ્લગેન દયાહીન. સુવાળ્લ. ।

નરવાતી હન્તિ નરમર્મલોભેન ભારતે ॥ ૧ ॥

યમસજ્જ યોલ્યા જે હયાહીન, અતિક્રૂર મનુષ્ય ભસ્મકુડમા કોઈ જીવને તરવારથી કાપી નાખે છે અને ધનના લોભથી કોઈ મનુષ્યને મારી નાખે છે, તે ત્રણ અસિપત્રમા ચીદ છંદો થાય ત્યાં સુધી રહે છે જે બ્રાહ્મણોને મારી નાખે છે, તે સો મન્વતરો સુધી ત્યાં રહે છે, તેમ જ તરવારની ધારથી કપાયેલા અગવાળો, કાયમ ભૂખ્યો રખાતો અને યમદૂતો વડે મરાતો હોઈ મોટી ચીસો પાડે છે, તે પછી સો જન્મો સુધી મથાન નામનો કીડો, સો જન્મો સુધી ભૂડ, સાત જન્મો સુધી કૂકડો સાત જન્મો સુધી શિયાળ, સાત જન્મો સુધી વાઘ, ત્રણ જન્મ સુધી વર, સાત જન્મો સુધી દેડકો અને છેવટે ભસ્મકુડમા પાડો થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય ગામડા કે શહેરોને આગ લગાડે છે, તે ત્રણ ત્રણ મુગો સુધી કુરચારકુડમા કપાતા અગવાળો રહે છે અને પછી તરત જ સાત જન્મો સુધી પૃથ્વી પર ભટકતો, અગ્નિ જેવા મુખવાળો અને અપવિન આહાર કરતો ગ્રેત થાય છે પછી સાત જન્મો સુધી હોલો, સાત જન્મો સુધી મોટા શૂળનો સેગી અને સાત જન્મો સુધી ઝરતા કોદવાળો થઈ

* આ અધ્યાયમા સાગ્રીએકાદ્ય મહોક્તો બાકી રહેલો ફોના અધિકારીઓનું વિસ્તારથી વર્ણન કરાયે.

શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય પારકા કાનમા મોઢું લગાડી પારકી નિંદા કરે છે, પારકા દોષ ખુલ્લા કરી પોતાના ઘણા વખાણ કરે છે અને દેવો તથા બ્રાહ્મણોને નિંદે છે, તે પણ સૂચીમુખકુડમા ત્રણ યુગો સુધી સોયોથી વીંધાતો રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી વીંછી, સાત જન્મો સુધી સર્પ, સાત જન્મો સુધી વજ્રકીટ નામનો કીડો અને સાત જન્મો સુધી ભરમકીટ નામનો કીડો થાય છે તે પછી મહારોગી મનુષ્ય શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય લોહોના ઘર ફાડી વસ્તુઓ ચોરે છે અને ગાયો, બકરા, કે ઘેટાં લઈ જાય છે, તે ગોકામુખકુડમા ત્રણ યુગો સુધી યમદૂત વડે મરાતો રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી રોગી બળદ, ત્રણ જન્મો સુધી બકરો, ત્રણ જન્મો સુધી ઘોડો અને છેવટે કાયમી રોગી, દરિદ્ર, સ્ત્રી વિનાનો, બધું વિનાનો તથા દુષ્ટ મનુષ્ય થઈ પવિત્ર થાય છે જે મનુષ્ય સાર્વજનિક દ્રવ્ય ચોરે છે, તે નકમુખકુડમા જાય છે અને ત્યાં ત્રણ વર્ષ સુધી યમદૂતો વડે મરાતો રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી રોગી બળદ અને તે પછી મહારોગી મનુષ્ય થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મહાપાપી મનુષ્ય ગાયો, બળદો, હાથીઓ, ઘોડા કે વૃક્ષોનો નાશ કરે છે, તે ત્રણ યુગો સુધી ગજ દતકુડમા જાય છે ત્યાં યમના દૂતો હાથીના દાંત વડે કાયમ તેને મારે છે તે પછી ત્રણ જન્મો સુધી હાથી, ત્રણ જન્મો સુધી ઘોડો, ત્રણ જન્મો સુધી બળદ અને છેવટે મ્લેચ્છ જાતિ થઈને શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય પાણી પીતી તરસી ગાયને રોકે છે, તે કીડાઓ તથા ગરમ પાણીવાળા ગોમુખાકાર તરકમા મન્વતર કાળ સુધી ખૂબ તપતો રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી ગાય વિનાનો, મહારોગી અને દરિદ્ર અત્યંત જાતિનો મનુષ્ય થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય ભરતખંડમા આતિદેશિકી ગોહન્યા અને આતિદેશિકી બ્રહ્મહત્યા કરે છે, અગમ્ય

સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કરે છે, તે ચૌદ ઇંદ્રો થાય ત્યાં સુધી કુલીપાક કુડમા વસે છે ત્યાં યમદૂતો વડે કાયમ મરાતો તે ચૂર્ણરૂપ થઈ ફાણ વાર અગ્નિમા, ફાણ વાર કટામા, ફાણ વાર તપેલા તેલમા, ફાણવાર તપેલા લોહ પર અને ફાણ વાર તપેલા તાંબા પર પડે છે પછી (ત્યાંથી નીકળી) ચોક હજાર જન્મો સુધી ગીંધ, સો જન્મો સુધી ભૂડ, સાત જન્મો સુધી કગડો, સાત જન્મો સુધી સર્પ અને આઠ હજાર વર્ષો સુધી વિષામા કીડો થાય છે તે પછી અનેક જન્મો સુધી બળદ થઈ કોઠિયો તથા દરિદ્ર થાય છે

સાવિત્રીએ પૂછ્યું કેવા પ્રકારની બ્રહ્મહત્યા તથા ગોહન્યા આતિદેશિકી કહેવાય છે? કઈ સ્ત્રી પુરુષો માટે અગમ્ય ગણાય? સંધ્યાચરિત કોણ ગણાય? કયો પુરુષ અદીક્ષિત ગણાય? તીર્થમા પ્રતિગ્રહ લેનાર કયો કહેવાય? કયો બ્રાહ્મણ ગ્રામચાલ ગણાય? કયો દેવલ કહેવાય? શૂદ્રોની રસોઈ કરનાર કોણ? પ્રમત કોણ અને વૃષલીપતિ કોણ? હે વેદ-વેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ! તેઓનું સર્વ લક્ષણ તમે કહો

યમરાજે કહ્યું હે સતિ! શ્રીકૃષ્ણમા તથા તેમની પ્રતિમામા, બીજા દેવોમા તથા તેમની પ્રતિમાઓમા, શિવમા તથા શિવલિંગમા, સૂર્યમા તથા સૂર્યક્રાંતમણિમા, ગણેશમા તથા ગણેશની પ્રતિમામા, હુગીમા તથા તેમની પ્રતિમામા ચોમ બધે જે ભેદ-બુદ્ધિ રાખે તે બ્રહ્મહત્યાને પામે છે (આનું નામ આતિદેશિકી બ્રહ્મહત્યા છે) જે મનુષ્ય પોતાના ગુરુ પર, પોતાના ઇષ્ટદેવ ઉપર, પિતા પર અને માતા પર ભેદબુદ્ધિ કરે છે, તે બ્રહ્મહત્યાને પામે છે જે મનુષ્ય વેપુણે પર, ભકતો પર, બ્રાહ્મણો પર તથા બીજાઓ પર ભેદબુદ્ધિ કરે છે, તે બ્રહ્મહત્યા પામે છે જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણના પગ ધોયાના પાણીમા તથા શાવગ્રામના જળમા ભેદબુદ્ધિ કરે છે, તે બ્રહ્મહત્યા પામે છે જે મનુષ્ય શિવના નેવેઘમા તથા વિષ્ણુના નેવેઘમા ભેદબુદ્ધિ કરે છે, તે બ્રહ્મહત્યા પામે છે જે મનુષ્ય સર્વના ઈશ્વર, સર્વ કારણોનું કારણ, સર્વના આઘ, સર્વ દેવોને સેવવાયોગ્ય, સર્વના અતરત્તમા, માયાથી અનેક રૂપોવાળા, ચોક જ તથા નિર્ગુણ શ્રીકૃષ્ણમા તથા મહાદેવમા ભેદબુદ્ધિ કરે છે,

x જેની હત્યા કરવાથી અવશ્ય જોડત્યા જેનું જ પાપ વાગે તે વેદાકાર લખે છે કે, ઘાસવનનેકાત હત્યા જાતિ દેશિકી છે આ તનથી વિષેષ ખુચાતો જા ૧૧ જતાં સાવિત્રી પોને ૧૨ ૬૨ મા ૨૩૦૬થી પૂછે છે, તેને ઉત્તર ૧૫૫૮ને ૨૫૫ આપ્યો છે, તે જુઓ.

તે બ્રહ્મહત્યા પામે છે જે મનુષ્ય શકિતના ભક્ત ઉપર તથા શકિતના શાસ્ત્ર ઉપર દ્રેષ કરે છે, તે બ્રહ્મહત્યા પામે છે જેઓ વેદેક્ષત પિતૃપૂજન તથા દેવપૂજન છોડે છે અને વેદે એ નિષેધેણ (કર્મ) કરે છે, તે બ્રહ્મહત્યા પામે છે જે મનુષ્ય પવિત્રમા પવિત્ર, જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપ, સનાતન, દેવોને પણ સેવવા યોગ્ય અને ઈશ્વર શ્રીવિષ્ણુને તથા વૈષ્ણવોમા મુખ્ય તેમના મન્ત્રનું ઉપાસન કરનારાને પૂજતા નથી પણ, (હિલરા) નિંદે છે, તેઓ બ્રહ્મહત્યા પામે છે જેઓ કારણબ્રહ્મરૂપ, સર્વશકિતસ્વરૂપ, સર્વ દેવસ્વરૂપ, સર્વ ને સદા વદનીય, સર્વ કારણરૂપ અને સર્વની માતા મહાદેવી પ્રકૃતિને નિંદે છે, તેઓ બ્રહ્મહત્યા પામે છે જે મનુષ્યો કૃષ્ણજન્માષ્ટમી, રામનવમી, અતિ પુણ્યપ્રદાયી શિવરાત્રિ તથા રવિવારે આવતી એકાદશી —આ પાંચ પવિત્ર પર્વોને (વ્રતરૂપે) કરતા નથી, તેઓ બ્રહ્મહત્યા પામે છે અને આકાલ કરતા પણ અધિક પાપી છે જેઓ ભરતખંડમા રજસ્વલા+પૃથ્વી પર ખોદકામ તથા જળ વડે શીયાદિ ક્રિયા કરે છે, તેઓ બ્રહ્મહત્યા પામે છે જે મનુષ્ય ગુરુ, માતા, પિતા, પતિવ્રતા સ્ત્રી, પુત્ર તથા અનિષ્ટ પુત્રીનું પોષણ કરતા નથી, તે બ્રહ્મહત્યા પામે છે જે મનુષ્યનો વિવાહ ન થાય, પુત્રનું દર્શન ન પામે અને ભગવદ્ભક્તિથી જે રહિત હોય, તે બ્રહ્મહત્યા પામે છે વિષ્ણુનું તૈવેદ જે ન જમે, હમેશા વિષ્ણુને ન પૂજે અને પવિત્ર પાંચિંગ લિંગને પણ ન પૂજે તેને બ્રહ્મહત્યારો કહ્યો છે જે મનુષ્ય ગાયને મારતા માણસને જોઈ ન રોકે અને ગાય તથા બ્રાહ્મણની વચ્ચે આવ્યો જાય, તે ગોહત્યાને પામે છે જે મૂઢ મનુષ્ય ગાયોને મારે અને જ બ્રાહ્મણ છતાં યજ્ઞદાને હાકે, તે હમેશા ગોહત્યાને પામે છે, એમા સશય નથી જે મનુષ્ય ગાયોને એકું ખવડાવે, બળદ હાકનારને જમાડે અને બળદ હાકનારનું અન્ન પોતે ખાય, તે અવશ્ય ગોહત્યા ને પામે છે જે મનુષ્ય શૂદ્ર જાતિની સ્ત્રીના પતિને યગ કરાવે અને તેનું અન્ન ખાય, તે સો ગોહત્યાને પામે છે, એમા સશય નથી જે મનુષ્ય અગ્નિ ઉપર

+ આદ્રા નક્ષત્રના પહેલા પાંચથી ત્રણ દિવસ સુધી પૃથ્વી રહત્વવા રહે છે, અમ જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં પતિહત છે

પગ મૂકે, ગાયોને પગથી મારે અને સ્નાન કરી પગ ધોયા વિના દેવમંદિરમા પ્રવેશ કરે, તે ગોહત્યાને પામે છે જે મનુષ્ય સ્ત્રીના પગે જમે, સ્ત્રીના પગે સૂચે અને સૂર્યોદય વખતે જમે તે, અવશ્ય ગોહત્યા પામે છે જે બ્રાહ્મણ પતિપુત્ર વિનાની સ્ત્રીનું તથા કૂટણાનો ધધો કરનારનું અન્ન ખાય અને ત્રણે કાળ સધ્યા ન કરે તે ગોહત્યાને પામે છે જે સ્ત્રી પોતાના પતિ ઉપર તથા દેવ ઉપર ભેદબુદ્ધિ કરે અને કડવા વચનથી પતિને તરછોડે તે અવશ્ય ગોહત્યા ને પામે છે જે મનુષ્ય ગાયોના માર્ગનો, તળાવનો તથા કિલ્લાનો નાશ કરી, તે સ્થળે (ખેતર કરી) ધાન્ય વાવે, તે અવશ્ય ગોહત્યાને પામે છે જે મનુષ્ય (પોતાના પુત્રે ગોહત્યા કરી હોય છતાં) પુત્ર ઉપરના પ્રેમથી અથવા આજ્ઞાનથી તેને લાગુ થયેલું પ્રાપચિરા ન કરાવે, તે અવશ્ય ગોહત્યા પામે છે જે મૂઢ મનુષ્ય સગા તરફના કે દેવ તરફના ઉપદ્રવ સમયે ગાયની રક્ષા ન કરે ને તેને દુષ્ટ દે, તે અવશ્ય ગોહત્યા પામે છે જે મનુષ્ય પ્રાણીઓને, દેવપ્રતિ માને, અગ્નિને, જળને, દેવનેવેદને, પુષ્પ કે અન્નને યોગ્ય ગે તે અવશ્ય ગોહત્યા પામે છે જે કાયમ (અતિથિને) 'નથી' એમ જ કહે, જાહે, હરકોઈને કહે, દેવોનો તથા ગુરુનો દ્રેષ કરે, તે અવશ્ય ગોહત્યા પામે છે હે સતિ! દેવતાની પ્રતિ માને, ગુરુને કે બ્રાહ્મણને જેઈ ખૂબ આદરથી ન નમે, તે અવશ્ય ગોહત્યા પામે છે જે બ્રાહ્મણ પોતાને પ્રણામ કરનારને કોપથી આશિષ ન આપે અને વિદ્યાર્થીને વિદ્યા ન આપે, તે અવશ્ય ગોહત્યા પામે છે આ આતિદેશિકી બ્રહ્મહત્યા તથા ગોહત્યા કહી હવે પુરુષોએ સગ કરવા યોગ્ય સ્ત્રી હું તને કહું છું સાલણ સર્વ પુરુષોને પોતાની જ સ્ત્રી સગ કરવા યોગ્ય છે તે સિવાયની બીજી કોઈ પણ સ્ત્રી સગ કરવા યોગ્ય હોતી નથી, એવી વેદની આજ્ઞા છે અને વેદ જાણનારાઓ પણ એમ જ કહે છે હે સુદરિ! આ સામાન્ય વાત કહી હવે તે સમ્પન્ન વધુ વિશેષ તું સાલણ જે જે સ્ત્રીઓ સગ કરવા માટે ખાસ અયોગ્ય છે, તેઓને કહું છું હે પતિ વ્રતા! શૂદ્રોને બ્રાહ્મણપત્ની અને બ્રાહ્મણોને શૂદ્ર

પત્ની લગારે સગ કરવા યોગ્ય નથી કેમ કે લોકમા તથા વેદમા તે નિષ્ઠ ગણાય છે શૂદ્ર બ્રાહ્મણીનો સગ કરી સો બ્રહ્મહત્યા પામે છે અને તે જ પ્રમાણે બ્રાહ્મણી પણ સો બ્રહ્મહત્યા પામે છે ને અવશ્ય તે કુભીપાક નરકમા પણ જાય છે. શૂદ્રોને જેમ બ્રાહ્મણપત્ની અગમ્ય છે, તે જ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોને શૂદ્ર સ્ત્રી અગમ્ય છે. જે બ્રાહ્મણ શૂદ્ર સ્ત્રી સાથે સગ કરે અથવા શૂદ્ર સ્ત્રીનો પતિ થાય તો બ્રાહ્મણનિતિથી ભ્રષ્ટ થઈ તે આઠાળથી પણ નીચ ગણાય, તેણે આપેલો પિતૃપિઠ વિકા સમાન છે અને તેણે કરેલું પિતૃતર્પણ મૂત્ર જેવું છે. તેણે આપેલું કંઈ પણ પિતૃઓને કે દેવોને પહોંચતું નથી. તેની દેવપૂજા અથવા તપશ્ચર્યાથી કરોડો જન્મનું પુણ્ય ચોકકું થયું હોય, તો તે પણ શૂદ્ર સ્ત્રીનો સગ કરવાથી અવશ્ય નાશ પામે છે, એમા સંશય નથી. જે દિગ્ દારૂ પીએ, હુદ્દ લોકોનું અન્ન ખાય, શૂદ્ર સ્ત્રીનો પતિ થાય, તપાવેલી વૈષ્ણવ મુદ્રા ધરી શરીર પર ચિહ્ન કરે અને ચોદાદશીના દિવસે અન્ન ખાય, તે કુભીપાક નરકમા જાય છે. ગુરુપત્ની, રાજપત્ની, સાવકી માતા, પુત્રી, પુત્રવધૂ, સાસુ, સગાઈ, બહેન, સગા ભાઈની સ્ત્રી, મામી, પિતાની માતા, માતાની માતા, પિતાની બહેન, માતાની બહેન, બહેનની પુત્રી, ભાઈની પુત્રી, શિષ્યરૂપ સ્ત્રી, શિષ્યની પત્ની, ભાણેજની સ્ત્રી અને ભાઈના પુત્રની સ્ત્રી—આટલી સ્ત્રીઓને બ્રાહ્મણો અગમ્ય કહી છે જે નીચ પુરુષ આ સ્ત્રીઓ સાથે વ્યભિચાર કરે, તેને માતા સાથે વ્યભિચાર કરનારો વેદમા કહ્યો છે અને તે સો બ્રહ્મહત્યા પામે છે. તે મહાપાપી પુરુષ કોઈ પણ કર્મ માટે કે સ્પર્શ કરવાને પણ લાયક નથી; લોકમા તથા વેદમા તે નિષ્ઠ છે અને અતિ દુષ્કર કુભીપાક નરકમા તે જાય છે જે દિગ્ અશુદ્ધ સંધ્યા કરે અથવા સંધ્યા ન જ કરે અને ત્રણે સંધ્યા છોડી દે, તે સંધ્યાચિહ્ન ગણાય છે જે મનુષ્ય વિષ્ણુના, શિવના, શકિતના, સૂર્યના કે ગણપતિના મંત્રને અદ્યક્ષથી સ્વીકારતો નથી, તે અદીક્ષિત કહેવાય છે. ગણના પ્રવાદથી માંડી ચાર લાખનું જોત નારાયણજોત કહેવાય છે; કેમ કે પ્રભુ નારાયણ

તે ગંગા પ્રદેશમા રહે છે તે પ્રદેશ પર મરેલો મનુષ્ય વિષ્ણુના પદને પામે છે, એ નારાયણજોતમા, કાશીમા, બદરિચામમા, ગંગાસાગરના સગમસ્થળે, પુષ્કર-જેતમા, ગાંધકજેતમા, પ્રભાસમા, કામરૂપ દેશમાં, હસ્તિનારમા, કેદારમા, માતૃપુત્ર—શ્રીરેણુકાસ્થાનમાં, સસ્વતી નદીના તીર પર, પવિત્ર વૃંદાવનમા, ગોદા-વરી પર, કૌશિકી નદી પર, પ્રયાગમા અને હિમા-લય—આ તીર્થોમા જે સ્વેચ્છાથી દાન લે, તે તીર્થ-પ્રતિગ્રાહી કહેવાય છે અને તે કુભીપાક નરકમા જાય છે શૂદ્રોની સેવા કરનાર અને શૂદ્રોને યજ્ઞ કરાવનાર બ્રાહ્મણ ગ્રામયાજી કહેવાય છે અને કોઈ પણ દેવના પૂજારી તરીકે આજીવિકા ચલાવનારો ‘દેવલ’ કહેવાય છે જે બ્રાહ્મણ શૂદ્રની સ્પર્શ કરી જીવતો હોય તે શૂદ્રોનો સ્પર્શથી કહેવાય છે અને સંધ્યાપૂજન વિનાનો રહી જે પતિત થયો હોય તે ‘પ્રમત્તા’ કહેવાય છે. હે કલ્યાણિ! શૂદ્ર સ્ત્રીના પતિ વગેરેના સર્વ લક્ષણ મેં તને કહ્યાં. આ મહાપાપી-ઓ કુભીપાક નરકમા જાય છે. હવે જેઓ બીજા કુંડોમા જાય છે, તેઓને હું કહું છું તે સાભળ, ૧-૯૧

उक्तं सर्वं मया भद्रं लक्षणं वृषलीपते: ।

एते महापातकीनः कुम्भीपाकं प्रयाप्ति ते ।

कुण्डमन्यायति ये यान्ति निबोध कथयामि ते ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતપદ્યપુચ્છમાં નવમ સ્કપ વિષે

અધ્યાય ૩૬ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૫ મો*

બીજા નરકકુંડોના અધિકારીઓ

વર્મણ ઉવાચ

देवसेवा विना साधिनं भवेत् कर्मकृन्तनम् ।

शुद्धकर्मं शुद्धचीर्जनं नरकाच्च कुर्महेमा ॥ ૧ ॥

યમરાજ બોલ્યા : હે પતિવ્રતા ! દેવોની સેવા

કર્મો વિના કર્મોનો નાશ થતો નથી. ઉરામ પુણ્યકર્મ શુદ્ધ કર્મોનું બીજ છે, (પણ કર્મોનો નાશ કરી શકતું નથી) અને દુર્કર્મથી નરક મળે છે હે પતિવ્રતા—જે દિગ્વર્ણ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનું અન્ન ખાય અને

* આ અધ્યાયમાં ત્રાહીનો નમૂનાક મોતેતો બાહીના કુંડોના અધિકારીઓને વિસ્તારથી વર્ણવે છે

તેની સાથે સમાગમ કરે, તે મર્ચી પછી અતિદુઃસહ કાલસૂત્ર નરકમા જાય છે, ત્યાં સો વર્ષ સુધી અવશ્ય તે રહે છે પછી એક જન્મમા રોગી થઈ શુદ્ધ થાય છે જે કેવળ પતિની જ સાથે સગ કરે તે પતિવ્રતા, જે બે પુરુષ સાથે સગ કરે તે કુલટા, જે ત્રણ પુરુષ સાથે સગ કરે તે ધર્ધિણી, જે ચાર પુરુષ સાથે સગ કરે તે પુથલી, જે પાંચ કે છ પુરુષ સાથે સગ કરે તે વેશ્યા, જે સાત કે આઠ પુરુષ સાથે સગ કરે તે પુગી અને તે ઉપરાંતના પુરુષો સાથે જે સમાગમ કરે તે મહા વેશ્યા કહેવાય છે આ મહાવેશ્યા સર્વ જાતિઓમા અસ્પૃશ્ય ગણાય છે જે દિગ્વિજયનો પુરુષ કુલટા, ધર્ધિણી, પુથલી, પુગી, વેશ્યા કે મહાવેશ્યા સાથે વ્યભિચાર કરે, તે અવશ્ય મત્સ્યોદકુડમા જાય છે કુલટા સાથે મગ કરનારો સો વર્ષ સુધી, ધર્ધિણી સાથે સગ કરનારો આર્યો વર્ષ સુધી, પુથલી સાથે સગ કરનારો છસો વર્ષ સુધી, વેશ્યા સાથે સગ કરનારો આઠસો વર્ષ સુધી, પુગી સાથે સગ કરનારો એક હજાર વર્ષ સુધી અને મહાવેશ્યા સાથે સગ કરનારો દસ હજાર વર્ષ સુધી તે (મત્સ્યોદ) કુડમા રહે છે ત્યાં યમદૂતોથી મરતો તે પુરુષ વેદના ભોગવે છે તે પછી કુલટા સાથે જનારો સાત જન્મો સુધી ભરતપાકમા તેતર થાય, ધર્ધિણી સાથે જનારો સાત જન્મો સુધી કાગડો થાય, પુથલી સાથે જનારો સાત જન્મો સુધી કોયલ થાય, વેશ્યા સાથે જનારો સાત જન્મો સુધી વરુ થાય, પુગી સાથે જનારો સાત જન્મો સુધી ભૂક થાય અને મહાવેશ્યા સાથે જનારો સાત જન્મો સુધી શીમળાનું ઝાડ થાય છે જે આગાની મનુષ્ય મદ્ર કે સૂર્યના ત્રણ સમયે ખાય છે, તે (ખાધેના) નો અન્નતા જેટલા રજકણો રોય, તેટલા વર્ષો સુધી 'અરુતુદ' નામના કીડા ચોતા કુડમા જાય છે તે પછી પેટનો રોગી, ગોળાનો રોગી, કાણો તથા દાંત વગરનો મનુષ્ય શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય વચનથી પ્રથમ કોઈની આપોની પોતાની કન્યા બીજાને આપી દે, તે ધૂળતા દુડમા સો વર્ષ સુધી ધૂળ ખાતો ને છે તે પતિવ્રતા જે મનુષ્ય કન્યાને વેચી ધન લે છે,

તે સો વર્ષ સુધી પાણુવંદકુડમા બાણુશ્યા પર યમદૂતનો માર ખાતો રહે છે જે બ્રાહ્મણ ભક્તિથી પાર્થિવ શિર્વાલિગની પૂજા કરતો નથી, તે શકરા કોપથી અતિ ભયકર શૂલપ્રોત નરકમા જાય છે. ત્યાં સો વર્ષ સુધી રહી સાત જન્મો સુધી કૂતર જેવા પગવાળું શિકારી પશુ થાય છે તે પછી સાત જન્મો સુધી દેવના પૂજારીનો ઘણો કરનાર થઈ પવિત્ર થાય છે જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણને મારે અને જેના ભયથી બ્રાહ્મણ કપે તે બ્રાહ્મણના સ્વાક્ર જેટલા વર્ષો સુધી પ્રકપત કુડમા રહે છે જે સ્ત્રી અત્યંત ક્રોધી મુખવાળી હોઈ પોતાના સ્વામી સામે કોપથી જુઓ અને તેને કડવા વચન કહે, તે જિંબાડિયાના કુડમા જાય છે, ત્યાં યમના દૂતો તેના મોઢામા કાયમ જિંબાડિયા નાખે છે અને તેના પતિના સ્વાક્ર જેટલા વર્ષો સુધી તેને લાડકીઓના માર મારે છે પછી સાત જન્મો સુધી મનુષ્ય જાતિમા તે વિવવા સ્ત્રી થાય છે અને રોગી થઈ વિધવાપણુ ભોગવીને શુદ્ધ થાય છે જે બ્રાહ્મણની સ્ત્રી શૂદ્રથી ભોગવાયેલી હોય, તે તપેલા દુર્ગંધી જળવાળા અધારિયા અધકૂપકુડમા જાય છે તે ત્યાં ચૌદ મનુષ્યો થાય ત્યાં સુધી તેનો આહાર કરતી, દિવસ-રાત અત્યંત બળતી, યમદૂતોએ મારેલી અને દુર્ગંધી જળમા ડૂબેલી રહે છે તે પછી હજારે જન્મો સુધી કાગડી, સો જન્મો સુધી ભૂકણ, સો જન્મો સુધી શિયાળવી, સો જન્મો સુધી કૂકડી, સાત જન્મો સુધી પારવી ને સાત જન્મો સુધી વાદરી થાય છે તે પછી એ સ્ત્રી ભરતપાકમા સર્વને ભોગ વવા યોગ્ય આકાલ જાતિમા સ્ત્રી થાય છે તે પછી ક્ષયરોગથી ઘેરાયલી પુથલી ધોયણુ થાય છે અને તે પછી કોદિયણુ ઘાયણુ થઈ શુદ્ધ થાય છે તે સતિ। વેશ્યા સ્ત્રી વેધનકુડમા, પુગી દડતાડનકુડમા, પુથલી જલરપ્રકુડમા, કુલટા દેદગુણકુડમા, મહાવેશ્યા દલનકુડમા અને ધર્ધિણી ગોયણુકુડમા વેદના ભોગ વતી, કાયમ યમદૂતાના માર ખાતી અને વિદ્યા તથા મૂનનો આહાર કરતી એક મન્યતર સુધી રહે છે પછી એક લાખ વર્ષ સુધી વિદાનો કીડો થઈ તે શુદ્ધ થાય છે જે બ્રાહ્મણ પરતી બ્રાહ્મણી

સાથે, ક્ષત્રિય પરસ્ત્રી ક્ષત્રિયાણી સાથે, વૈશ્ય પરસ્ત્રી વાણિયણ સાથે અને શૂદ્ર પરસ્ત્રી શૂદ્ર સાથે વ્યભિચાર કરે છે, તે એ સર્વે પરસ્ત્રીના સમાગમને લીધે કપાયકુંડમાં જાય છે. ત્યાં ઉઠાળાનું ભિક્ષુતનું પાણી પીને સો વર્ષ સુધી તેઓ રહે છે. પછી એ બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રિય વગેરે શુદ્ધ થાય છે એ જ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ પણ (એ પ્રાયશ્ચિત્ત ભોગવી) શુદ્ધ થાય છે, એમ બ્રાહ્મણે કહ્યું છે. હે પતિવ્રતા! જે ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્ય બ્રાહ્મણ સ્ત્રી માથે વ્યભિચાર કરે તે માતા સાથે વ્યભિચાર કરનારો ગણાય છે અને સૂર્યકુંડમાં રહે છે. ત્યાં સૂષકા જેવા આકરના ક્રીડા પેલી બ્રાહ્મણી સાથે તેને ખાયા કરે છે, તપેલા મૂનનો તે આહાર કરે છે, યમદૂતો તેને માર મારે છે અને ચૌદ ઇંદ્રો થાય ત્યાં સુધી જ તે સ્થળે એમ વેદના ભોગવે છે. તે પછી સાત જન્મો સુધી ભૂડ તથા સાત જન્મો સુધી ખડેરે થઈ તે શુદ્ધ થાય છે. જે મનુષ્ય હાથમાં તુલસી લઈ (કરેલી) પ્રતિજ્ઞાને પાળતો નથી અને લીધેલા સોગંદ ખોટા કરે છે, તે ન્વાલામુખકુંડમાં જાય છે જે મનુષ્ય હાથમાં ગંગાજળ લઈ (કરેલી) પ્રતિજ્ઞા પાળતો નથી અથવા હાથમાં શાલગ્રામને કે દેવની પ્રતિમાને લઈ (લીધેલી) પ્રતિજ્ઞા પાળતો નથી, તે ન્વાલામુખકુંડમાં જાય છે જે મનુષ્ય મામા માણસના હાથ ઉપર પોતાનો જમણો હાથ મૂકી કરેલી પ્રતિજ્ઞાને અથવા દેવમંદિરમાં કરેલી પ્રતિજ્ઞાને પાળતો નથી, તે પણ ન્વાલામુખકુંડમાં જાય છે જે દિગ્ બ્રાહ્મણનો કે ગાયનો સ્પર્શ કરી કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળતો નથી તે પણ ન્વાલામુખકુંડમાં જાય છે, મિત્રનો દ્રોહ કરનાર, વિશ્વાસઘાતી અને ખોટી સાક્ષી આપનારો પણ ન્વાલામુખકુંડમાં જાય છે. આ બધા પાપીઓ ચૌદ ઇંદ્રો થાય ત્યાં સુધી એ કુંડમાં જ અગાસઓથી યજ્ઞતા ને યમદૂતોનો માર ખાતા રહે છે. તે પછી ત્યાંથી નીકળી જેણે તુલસી લઈ પ્રતિજ્ઞા કરી હોય, તે સાત જન્મો સુધી ચાકાચ થઈને શુદ્ધ થાય છે જેણે ગંગાજળ લઈ પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય, તે પાંચ જન્મો સુધી ચ્વેચ્ચ થઈને શુદ્ધ થાય છે હે સુદર્શિ! જેણે શાલગ્રામ લઈ

પ્રતિજ્ઞા કરી હોય, તે સાત જન્મો સુધી વિશાનો ક્રીડા થઈ શુદ્ધ થાય છે જેણે દેવપ્રતિમા લઈને પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય, તે બ્રાહ્મણના ઘરમાં સાત જન્મો સુધી ક્રીડા થઈને શુદ્ધ થાય છે. જેણે જમણા હાથનો કોલ આપી પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય, તે સાત જન્મો સુધી સર્પ થઈ તે પછી વેદરહિત મનુષ્ય થઈને શુદ્ધ થાય છે જેણે દેવમંદિરમાં રહી લીધેલી પ્રતિજ્ઞા ખોટી કરી હોય, તે સાત જન્મો સુધી દેવતા પૂજારીનો બધો કરનાર થાય છે બ્રાહ્મણ વગેરેનો સ્પર્શ કરી જેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય, તે અવશ્ય સાત જન્મો સુધી વાઘ તરીકે જન્મે છે અને તે પછી ત્રણ જન્મો સુધી મૂંગો, ત્રણ જન્મો સુધી ખંડેરો અને ત્રણ જન્મો સુધી સ્ત્રી વિનાનો, બધું વિનાનો તથા વશ વિનાનો થઈ શુદ્ધ થાય છે મિત્રનો દ્રોહ કરનારો સાત જન્મો સુધી ભરતખંડમાં નોળિયો થાય છે. કૃતધની સાત જન્મો સુધી ભરતખંડમાં ગેડો થાય છે વિશ્વાસઘાતી સાત જન્મો સુધી ભરતખંડમાં વાઘ થાય છે અને ખોટી સાક્ષી આપનારો સાત જન્મો સુધી દેડકો થાય છે આ સર્વ પાપીઓ પોતાની પૂર્વતા સાત વશજ્ઞેને તથા પોતાની પાછળના સાત વશજ્ઞેને પણ નરકમાં પાડે છે જે દિગ્વર્ણુ જીવતો હોય છતાં પોતાના નિત્યકર્મથી રહિત રહે છે, વેદવાક્ય ઉપર શ્રદ્ધા વિનાનો હોય છે, જે હમેશ (કપટથી) મદ મદ હસે છે, વ્રત તથા ઉપવાસથી રહિત રહે છે અને સારા વાક્યોથી પારકી નિંદા કરે છે, તે ધૂમ્રાષ નામના કુંડમાં સો વર્ષ સુધી ધુમાડો ખાતો રહે છે પછી અનુક્રમે સો જન્મો સુધી તે જળજનુ થાય છે અને પછી અનેક જન્મતા માછલાની જાતિવાળો થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય દેવ તથા બ્રાહ્મણના હરકોઈ પદાર્થની હાસી કરે છે, તે પોતાના દમ પૂર્વતા વશજ્ઞે અને દસ પાછળના વશજ્ઞેને નરકમાં પાડી પોતે ધુમાડો તથા અધક્ષત્રી વ્યાસ ધૂમ્રાષકુંડમાં ચારસો વર્ષો સુધી ધુમાડાથી દુખી થઈ ધુમાડો જ ખાતો રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી ભરતખંડમાં ઊંદરનો જન્મ પામી અનેક પ્રકારના પક્ષીના જન્મો, ક્રીડાઓના જન્મો, જાતજાતના વૃક્ષોના જન્મો તથા

પણજન્મો પામી છેવટે મનુષ્ય થાય છે જે બ્રાહ્મણ થઈ જોવીનો ધધો કરે, વૈદુ કરે, વૈદ થાય, લાખ તથા લોહા વગેરેનો વેપાર કરે અથવા ગોસ્ત વગેરે વેવે, તે નાગોથી વીટાયેલા નાગવેદનકુડમા પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી નાગોથી બધાયેલો રહે છે તે પછી અનેક પ્રકારની પક્ષીની ભતિઓમા જન્મ પામી સાત જન્મો સુધી જોવી, સાત જન્મો સુધી વૈદ, સાત જન્મો સુધી ગોવાળ, સાત જન્મો સુધી કોઈનું કામ કરનાર ચાકર અને સાત જન્મો સુધી રગરેજ થઈ શુદ્ધ થાય છે હે પતિવ્રતા ! આ પ્રસિદ્ધ કુડો મે કહ્યા આ સિવાય બીજા પણ અપ્રસિદ્ધ નાના નાના કુડો છે તેઓમા પણ પોતાના કર્મફળને ભોગવનારા પાપીઓ પડે છે ને પછી અનેક પ્રકારની યોનિઓમા ભડે છે હે સતિ ! હવે બીજી વધારે શુ સાંભળવા તમે ઇચ્છો છો ?

અન્યાનિ ચામસિદ્ધાનિ ક્ષુદ્રાણિ સન્તિ તત્ર વૈ ।
 સતિ પાતકિનસ્તેષુ સ્વકર્મફળભોગિનઃ ॥૫૧॥
 અનન્તિ નાનાયોનિ ચ કિં મૂયઃ ધ્રોણુમિચ્છસિ ।
 ઇતિ શ્રીદેવીયા વતમપ્રપુણ્ણમા નવમ સ્કંધ વિરે
 અધ્યાય ૩૫ મે તમામ

અધ્યાય ૩૬ મો*

દેવની ભક્તિથી યમપુરીનો ભય નથી

સાવિત્ર્યુવાચ

ધર્મરાજ મહામાગ વૈદવૈદાન્નપારગ ।

નાનાપુટાણેતિહાસે દત્ત સાર તત્ત્વ પ્રદર્શય ॥૧॥

સાવિત્રીએ પૂછું હે ધર્મરાજ ! હે મહાભાગ્ય શાળી ! વેદ તથા વેદાંગના પારંગમી ! ભત્રજનતા પુત્રણી તવા ઇતિહાસોમા જે સાર હોય તે હવે મને દર્શાવો સર્ગમા જે સારરૂપ હોય, તે સર્વને પ્રિય, સર્વને માન્ય, કર્મોનો નાશ કરવામા બીજરૂપ, ઉત્તમ, મનુષ્યોને સુખનાથી, સર્વને ઘ્નવસ્તુ આપનાર તથા સર્વ મગ્ધોનું જે કારણ હોય, તે કહે, જેને લીધે સર્વ મનુષ્યો ભય કે દુઃખ જોતા નથી, તે કુડોમા

પડતા નથી અને જેથી જન્મ વગેરે થતા નથી, તે કર્મ હવે તમે કહે અને કુડો કેવા આકારના બતાવાયા છે, કયા પાપીઓ કેવા રૂપે ત્યા રહે છે ? પોતાનો દેહ ભસ્મ થઈ જાય, ત્યારે જીવ કયા દેહથી બીજા લોકમા જાય છે અને કયા દેહથી શુભ-અશુભ કર્મભોગ ભોગવે છે ? હે યમરાજ ! ઘણા લાખા કાળ સુધી કલેશ ભોગવ્યા છતાં એ (નાસ્તી) દેહ કેમ નાશ પામતો નથી ? એ દેહ કેવા પ્રકારનો હોય છે, તે તમે મને કહેવા યોગ્ય છે।

શ્રીનારાયણ યોગ્યા શ્રીહરિનું સ્મરણ કરતા યમરાજ સાવિત્રીનું વચન સાંભળી કર્મરૂપ બંધનનો નાશ કરનારી કયા કહેવા લાગ્યા

યમરાજે કહ્યું હે ઉત્તમ વ્રતવાળી પુત્રિ ! ચારે વેદોમા, ધર્મોમા, સંહિતારૂપ ગ્રંથોમા, પુરાણોમા, ઇતિહાસોમા, પચસન આદિ શાસ્ત્રોમા, બીજા ધર્મ શાસ્ત્રોમા અને વેદના અંગોમા ('શિવ, શક્તિ, વિષ્ણુ, ગણેશ તથા સૂર્ય એ) પાંચ દેવોનું સેવન જ સર્વને પ્રિય હોઈ સારભૂત કહ્યું છે તે જન્મ, મૃત્યુ, ઘડપણ, રોગ, શોક તથા સતાપનો નાશ કરનાર, સર્વ મગ્ધરૂપ, પરમાનંદનું કારણ, સર્વ સિદ્ધિ યોગનું કારણ, નરકરૂપ સમુદ્રથી તારનાર, ભક્તિરૂપ વૃક્ષનો અકુર ઉગાડનાર, કર્મરૂપ વૃક્ષને કાપનાર, મોક્ષના પગથિયારૂપ, અવિનાશી પદરૂપ અને સાલો કમ, સાર્વિ, સારૂપ તથા સામીપ્ય આદિ મુક્તિઓ આપનાર હોઈ શુભ કહેનાય છે હે કલ્યાણિ ! પાન દેવોનું પૂજન કરતા મનુષ્યો યમદૂતોથી સ્ફાતા એ કુડોને સ્વપ્નમા પાપુ જોતા નથી જેઓ દેવીની ભક્તિથી સંહત હોય, તેઓ મારું સ્થાન જીએ છે, પણ જેઓ વિષ્ણુપ્રતીર્થમા જાય, એકાદશીનું વ્રત કરે, વિષ્ણુને પ્રણામ કરે અને હમેશા વિષ્ણુને પૂજ કરે, તેઓ મારી ભયકર સયમિતી નગરીમા જતા નથી તણ સધ્યાઓથી પવિત્ર થયેલા અને શુદ્ધ આચારવાળા બ્રાહ્મણા પણ દેવીની સેવા વિના મોક્ષ પામતા નથી જેઓ સ્વધર્મપરાયણ રહી આના નિષ્ઠ તથા સ્વધર્મમા તત્પર હોય છે, તેઓ મૃત્યુનો ભય જતા મારા દૂતોને જોતા નથી જેમ ગરડથી સર્પો ભય પામે, તેમ શિવના ઉપાસકોથી યમનો

+ જા અધ્યાયમા સારીત્રીની દેવની ભક્તિ વે વમપુરીના ભય નાશ પામે છે, જે વાત વિસ્તારથી વર્ણવે।

ભય પામે છે, હાથમા પાશધારી મારા દૂતોને હુ પણ (તેવે સ્થળે) જતો અટકાવુ છુ, એટલે તેઓ ભગવાનતા ભક્તના ઘર વિના બીજે સર્વ સ્થળે જાય છે જેમ ગરુડથી સર્પો ડરે છે, તેમ શ્રીકૃષ્ણના મન્ત્રની ઉપાસના કરનાસઓથી મારા દૂતો ડરે છે દેવીના મન્ત્રની ઉપાસના કરનાસઓના નામ (જે આજભૂતા લખાઈ ગયા હોય, તો તેને) ચિત્રગુપ્ત, જાણે ભય પામ્યો હોય તેમ નરેણીથી ખોતરી કાઢે છે હે સતિ! ચિત્રગુપ્ત તે દેવીભક્તોનુ વારવાર મધુપર્ક વગેરથી પૂજન કરે છે એ ભક્તો બ્રહ્મ લોકને ઓળંગી (મણિસીપ નામના દેવીના) લોકમા જાય છે જેઓના કેવળ સ્પર્શથી પાપો નાશ પામે છે, તેવા દેવીભક્તો મોટા ભાગ્યશાળી હોઈ, પોતાના હજારો કુળોને પવિત્ર કરે છે જેમ બળતા અગ્નિમા સૂકું ધાસ બળી જાય, તેમ ભક્તના સ્પર્શથી પાપો બળી જાય છે મોહ પણ ભક્તોને જાળેને જાણે ભય પામ્યો હોય તેમ ગભરાઈ જાય છે હે સતિ! કામી પાસે કામ જાય છે, પણ ભક્ત પાસે જતો નથી અને લોભ, ક્રોધ, મૃત્યુ, રોગ, ધડપણ, શોક તથા ભય પણ તે ભક્તથી છુપાઈ જાય છે હે સતિ! કાળ, શુભ—અશુભ કર્મ, હવે તથા ભોગ, ભક્તો પાસેથી નાસી જાય છે એમ જેઓ તે નરક પીડાને પામતા નથી, તેઓને મે કહ્યા, હવે શાસ્ત્રા નુસાર દેહનુ વિવરણ હુ કહુ છુ પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, તેજ તથા જળ એ પ્રાણીઓના દેહનુ સ્પષ્ટ બીજ છે અને વિદ્યાતાની સૃષ્ટિની રચનામા પણ તે જ મુખ્ય છે એ પૃથ્વી વગેરે પાચ ભૂતો વડે જે દેહ રચાયો હોય, તે કૃત્તિમ હોઈ નાશવત છે, એટલે તે (સ્થૂળ) દેહ આહી ભસ્મ થઈ જાય છે, પણ અગૂઠા જેવડો જે લિંગદેહ રચાયો છે તેને પુરુષ—જીવાત્મા તે તે ક્રોનોના ક્ષણભોગ માટે ધારણ કરે છે તે સૂક્ષ્મ દેહ મારા સ્થાનમા બળબળતા અગ્નિથી પણ ભસ્મ થતો નથી, જળથી નાશ પામતો નથી, ઘણા લાખા કાળ સુધી શસ્ત્રો વડે કે અસ્ત્રો વડે મરાયા છતા મૃત્યુ પામતો નથી, અત્યંત તીક્ષ્ણ દ્રાવ્યોથી વીધ્યા છતા તપાવેલા રસમા, તપાવેલા લોહા પર, તપાવેલા પથ્થર પર કે અત્યંત તપાવેલી

પ્રતિમાને ભેટાવ્યા છતા અથવા પ્રથમ કયાયથી પછાડ્યા છતા તે દેહ વીધાતો નથી, બળી જતો નથી કે ભાગી—તૂટી જતો નથી, પણ કેવળ દુ ખ જ ભોગવ્યા કરે છે એમ શાસ્ત્રાનુસાર દેહનુ વૃત્તાત તથા કારણ કહ્યુ હવે કુંડોના સર્વ લક્ષણ તને જાણવા માટે કહુ છુ ૧-૩૩

કથિતો વૈદવૃત્તાત. કારણં ચ યથાગમમ્ ।

કુણ્ડાના લક્ષણ સર્વે લોધાય કથયમિ તે ॥૩૩॥

ઈતિ ગૌદેવીભાગવતમહાપુરણમાં નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩૬ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૭ મો*

નરકકુંડોનાં લક્ષણો વગેરે

ધર્મરાત્ર ઉવાચ

પૂર્ણેન્દ્રમણ્ડાકાર સર્વ કુણ્ડ ચ વર્તુલમ્ ।

નિજ પાપાણમેરૈશ્વ પાચિત ઘટ્નિમિ. સતિ ॥ ૧ ॥

યમરાજે કહ્યુ હે સતિ! સર્વ કુંડો પૂતમના ચત્રમંડળ જેવા આકારના ગોળ, ઊંડા અને જાત-જાતના વિલક્ષણ પથ્થરોરૂપી પુષ્કળ અગારા વડે પ્રજ્વલિત હોય છે તેઓ ઈશ્વરની ઈચ્છાથી રચાયા હોઈ પ્રલયકાળ સુધી નાશ પામતા નથી, પાપી ઓને દુ પદાયી છે અને અનેક પ્રકારના દેખાવના છે તેમા ‘અગ્નિકુંડ’ બળતા અગારારૂપ હોઈ સો હાથની શિખાઓવાળો, ચારે બાજુ એક કોશના પ્રમાણવાળો, મોટો શબ્દ કરતા અને કામ્યમ માર મરાતા પાપીઓથી ભરપૂર છે અને મારા દૂતોથી રક્ષાયેલો છે (બીજા) ખૂબ તપેલા પાણીથી ભરેલો ‘તમકુંડ’ હિંસક જનુઓવાળો, મહાધોર, ખૂબ મારને લીધે (પાપીઓના) ‘કા-કુ’ એવા અવાજવાળો, અર્ધ કોશના વિસ્તારવાળો અને (પાપી-ઓને) માર મારતા મારા પાર્ષદો તથા દૂતોથી રક્ષાયેલો છે (ત્રીજો) ‘તમક્ષારોદકકુંડ’ તપેલા ખારા પાણીથી ભરેલો અને કાગડાઓથી વ્યાપ્ત છે (ચોથો) ‘ભયાનકકુંડ’ એક કોશ માપવાળો અને ‘ત્રાહિ, ત્રાહિ,’ પોકારતા, મારા દૂતોએ માટેલા,

* આ અધ્યાયમા એકસા સાદાજરાર શ્લોકોથી કુંડોનાં લક્ષણ બરાબર વિસ્તારી નાહી રીતે વર્ણવાયે.

તરફતા, આહારરહિત, અને જેમના ગળા, હોઠ તથા તાળવા સુકાઈ ગયા હોય છે એવા પાપીઓથી ભરપૂર છે (પાચમે) વિદ્યથી જ કરેલો ને ભરેલો 'વિટકુડ' એક કોશ માપવાળો, અત્યંત દુર્ગંધી હોઈ અતિ કૂરે માસ દૂતોએ માર મારેલા, વિદ્યાનો જ આહાર કરતા, 'ખચાવો, ખચાવો' એમ પોકારતા અને ત્યાના ક્રીડાઓથી ખવાતા પાપીઓ વડે વ્યાપ્ત છે (છઠ્ઠે) 'મૂતકુડ' તપેલા મૂત્રથી ભરેલો, મૂત્રના ક્રીડાઓથી વ્યાપ્ત, જે કોશ માપવાળો, અધ દારથી છવાયેલો અને ત્યાના ક્રીડાઓથી ખવાતા, કાયમ ચીમો પાડતા, મારા ઘોર દૂતોએ મારેલા અને જેઓના ગળા, હોઠ તથા તાળવા સુકાતા હોય છે, એવા મહાપાપીઓથી યુક્ત છે (સાતમે) 'સ્વેખ કુડ' ઘળખાઓથી ભરેલો, ઘળખાઓના ક્રીડાઓથી હમેશા ભરપૂર અને તે ઘળખાઓનો જ આહાર કરતા તથા ઘળખાઓથી વીંટાયેલા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (આઠમે) 'ગરકુડ' અર્ધો કોશના માપવાળો, વજ્ર જેવી દાંદાવાળા સર્પાકાર ઝેરી ક્રીડાઓથી વ્યાપ્ત અને તે ક્રીડાઓથી કરડાતા, ઝેરનો આહાર કરતા, મારા દૂતોએ મારેલા, ચીસો પાડતા, ધ્રુજતા, અતિ દુષ્ટ અને સુકાતા ગળાવાળા પાપીઓથી યુક્ત છે (નવમે) 'દૂપિકાકુડ' આખના ચીપડાઓથી ભરપૂર, અર્ધો કોશના માપવાળો ક્રીડાઓથી વ્યાપ્ત અને તે ક્રીડાઓ વડે કરડેલા તથા કાયમ તરફડતા પાપીઓથી પૂર્ણ છે (દસમે) 'વસાકુડ' ચરખીના રસથી ભરેલો, ચાર કોશ માપવાળો, અત્યંત દુ સહ અને તે ચરખીનો જ આહાર કરતા તથા મારા દૂતોએ મારેલા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (અગિયારમે) 'શુક કુડ' એક કોશ માપવાળો, વીર્યના ક્રીડાઓથી યુક્ત અને તે ક્રીડાઓથી ખવાતા તથા કાયમ તરફડતા પાપીઓની ભરપૂર છે (બારમે) 'સ્કતકુડ' (બોલીનો કુડ) દુર્ગંધી, લાલ રંગનો, વાવ જેટલા માપવાળો, ઊંડો અને તે લોહીનો આહાર કરતા તથા ક્રીડાઓથી ખવાતા પાપીઓ વડે ભરપૂર છે (તેરમે) 'અશુકુડ' આખના આશુઓથી ભરેલો, તપેલો, વાનના ચોથા ભાગ જેટલા માપવાળો અને ક્રીડાઓથી ખવાતા તથા રડતા અનેક પાપીઓથી

વ્યાપ્ત છે (ચૌદમે) 'ગાત્રમલકુડ' મનુષ્યોના ગાત્રોના મેલથી યુક્ત અને તે મેલનો આહાર કરતા, મારા દૂતોએ મારેલા, અઝળાતા તથા ક્રીડાઓ વડે ખવાતા પાપીઓથી યુક્ત છે (પંદરમે) 'કર્ણવિટકુડ' કાનના મેલથી ભરેલો, વાનના ચોથા ભાગ જેટલા માપવાળો અને તે મેલનો આહાર કરતા ચીસો પાડતા અને ક્રીડાઓ વડે કરડાતા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (સોળમે) 'મજ્જાકુડ' મનુષ્યોની મજ્જાથી પૂર્ણ, મહાદુર્ગંધી, મહાપાપીઓથી યુક્ત અને વાનના ચોથા ભાગ જેટલા માપવાળો છે (સત્તરમે) 'માસકુડ' ચીકણા માસથી ભરેલો, વાવ જેટલા માપનો અને મારા દૂતોએ મારેલા, ભયાનક, કષ્ટા-વિક્રય કરનારા, ત્યાનું માસ ખાતા, ક્રીડાઓથી કરડાતા 'ખચાવો' એમ પોકારતા અને ત્રમેલા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (અઠ્ઠારમે) 'તખકુડ', (ચોગ-ણીસમે) 'લોમકુડ', (વીસમે) 'કેશકુડ' અને (એકવીસમે) 'અસ્થિકુડ'—એ ચાર કુડો વાનના ચોથા ભાગ જેટલા માપવાળા અને મારા દૂતો વડે કાયમ માર મારેલા પાપીઓથી યુક્ત છે (બીસમે) 'પ્રતપ્તતામ્રકુડ' તાપા ઉપર ઘળખાતા ઊંળાડિયાથી વ્યાપ્ત, અત્યંત તપાવેલી લાખો તાપાની પ્રતિભાઓથી યુક્ત, જે કોશ માપવાળો, વિશાળ અને મારા દૂતોએ મારેલા, રડતા અને દરેક પ્રતિ માને ભેટતા પાપીઓથી ભરપૂર છે (ત્રેવીસમે) 'લોહકુડ' અત્યંત તપેલી લોહાની ધારનાળો, ઘળતા અગારાથી ભરેલો, ચાર કોશ માપવાળો અને લોહાની પ્રતિભાઓને ભેટતા, રખડતા, કાયમ ભયથી ડરતા, 'ખચાવો, ખચાવો,' એમ પોકારતા અને દૂતોએ મારેલા મહાપાપીઓથી યુક્ત છે એ અધારિયો લોહકુડ આવો ભયાનક કંઠવાય છે (ચોવીસમે) 'ચર્મકુડ' અને (પચીસમે) 'તપસુરાકુડ' વાનના અર્ધભાગ જેટલા માપવાળા અને તે કુડોના પદાર્થોનો આહાર કરતા તથા મારા દૂતોએ મારેલા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (છવીસમે) 'કટકકુડ' શીમળાના ઝાડના કાટાઓથી ભરેલો, લાખ માથોડા ઊંડો, એક કોશ પહેળો, દુ બદાથી અને ચાર હાથ લાખા અતિ તીક્ષ્ણ પ્રયત્નોથી વીંટાયેલો હોઈ પ્રયત્નો વીધાતા

દરેક અગવાળા, ઝાડની ડોચ ઉપરથી (એ કુંડમા) પડતા, મારા દૂતોએ પાડેલા, 'જળ આપો' એમ પોદ્રરતા, સૂકાતા તાળવાવાળા, મહાભયથી ખૂબ ચામેલા, લાકડીઓથી ભાગી નાખેલા મસ્તકોવાળા અને તપેલા તેલમાં પડેલા પ્રાણીઓની પેઠે તરફડતા મહાપાપીઓ વડે વ્યાપ્ત છે (સત્યાવીસમો) 'વિવોદ કુંડ' સર્પોના ઝેરરૂપ પાણીથી ભરેલો, એક કોશ માપવાળો અને તે ઝેરનો આહાર કરતા તથા મારા દૂતોએ મારેલા પાપીઓથી યુક્ત છે (અઠ્યા વીસમો) 'પ્રતમ તૈલકુંડ' અત્યંત તપેલા તેલથી ભરેલો, ક્રીડા વગેરેથી રહિત, અધઘ્રરથી છવાયેલો, એક કોશ માપવાળો, દુ પદાથી, ભયાનક, બળબળતા અગારાઓથી વીંટાયેલો અને મારા દૂતોએ પીડેલા, 'કા—કુ' અવાજ કરતા અને તરફડતા મહાપાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (ઓગણીસમો) 'કુતકુંડ' શૂળી જેવા આકારના આંત્રી તીક્ષ્ણ અણીઓવાળા લોહાના શસ્ત્રોથી છવાયેલો, શસ્ત્રોની શય્યારૂપ અને ચાર કોશ માપવાળો છે, તેમ જ ભાલાઓથી વીંધાતા, ભાલાઓથી વીંટેલા મારા દૂતોએ મારેલા ને જેમના ગળા, હોઠ તથા તાળવા સુકાતા હોય છે એવા પાપીઓથી ભરપૂર છે હે સતિ! (ત્રીસમો) 'કૃમિકુંડ' મોટા ખીલા જેવડા માપવાળા, સર્પ જેવડા ભયકર અને તીક્ષ્ણ દાંતવાળા વિકરાળ ક્રીડાઓથી વ્યાપ્ત તથા અધકારથી છવાયેલો હોઈ મારા દૂતોએ માર મારેલા મહાપાપીઓથી યુક્ત છે (ચૈત્રીસમો) 'પૃથકુંડ' ચાર કોશ માપવાળો છે ત્યાંના ખરનો આહાર કરતા તથા મારા દૂતોએ મારેલા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (પત્રીસમો) 'સર્પકુંડ' તાડના ઝાડ જેવડા કરોડો સર્પોથી વીંટાયેલો હોઈ એ સર્પોથી વીંટાયેલા અવયવોવાળા, સર્પોથી કરડાતા, ચીસો પાડતા ને મારા દૂતોએ મારેલા પાપીઓથી ભરપૂર છે (તેત્રીસમો) 'મશકકુંડ', (ચોત્રીસમો) 'દશ કુંડ' અને (પાત્રીસમો) 'ગરલકુંડ' એ ત્રણે કુંડો અનુક્રમે મચ્છર, ડાસ તથા મધમાખીઓથી વ્યાપ્ત છે, અર્ધી કોશ માપવાળા છે તેમ જ હાથપગ વગેરેમાં બાધેલા લોહીની ધારાઓથી રગાતા, મારા દૂતોએ મારેલા અને 'હા, હા' એમ પોદ્રરતા

મહાપાપીઓથી યુક્ત (છત્રીસમો) 'વજ્રદ્રુકુંડ' અને (સાડત્રીસમો) 'વૃષિકકુંડ' અનુક્રમે વજ્રોથી તથા વૌછીઓથી ભરપૂર છે, અર્ધી વાવ જેટલા માપવાળા છે અને દાદોવાળા 'વજ્ર' નામના ક્રીડા તથા વૌછીઓથી કરડાતા પાપીઓથી યુક્ત છે (આડત્રીસમો) 'શરકુંડ', (ઓગણીસમો) 'શૂલકુંડ' અને (ચાળીસમો) 'ખડ્ગકુંડ' એ ત્રણે અનુક્રમે ખાણોથી, શૂળીઓથી તથા તરવારોથી જ ભરેલા હોઈ અર્ધી વાવ જેટલા માપવાળા અને તેઓથી વીંધાઈને લોહીહુણા થયેલા પાપીઓથી યુક્ત છે. (એકતાળીસમો) 'ગોલકુંડ' તપેલા જળથી ભરેલો, અધકારવાળો, વાવના અર્ધી ભાગ જેટલા માપવાળો, અત્યંત દુર્ગંધી, પાપીઓને સદા દુ પદાથી અને ખદ-ખદતા ક્રીડાઓથી ખવાતા, ભય પામેલા, રડતા, ખૂમો પાડતા અને મારા દૂતોએ મારેલા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (બેતાળીસમો) 'તક્કુંડ' જળમાં રહેતા, ભપકર અને ખેડોળ આકારવાળા કરોડો મગરમચ્છોથી યુક્ત હોઈ તેઓ વડે ખવાતા પાપીઓથી ભરપૂર છે અને વાવના અર્ધભાગ જેટલા માપવાળો છે (તેતાળીસમો) 'કાકકુંડ' વિષા, મૂત્ર અને બળખાઓને ખાતા સેકડો કરોડો ખેડોળ આકૃતિવાળા કાગડાઓથી અને તેઓ વડે ખવાતા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (સુવાળીસમો) 'મથાનકુંડ' અને (પિસ્તાળીસમો) 'બીજકુંડ' અનુક્રમે મથન અને બીજ નામના ક્રીડાઓથી ભરપૂર છે, સો—સો ધનુષ માપવાળા અને તે તે ક્રીડાઓ વડે ખવાતા તથા ચીસો પાડતા પાપીઓ વડે વ્યાપ્ત છે (છેતાળીસમો) 'વજ્રકુંડ' વજ્ર જેવા આકારની દાદોવાળા ક્રીડાઓથી વ્યાપ્ત, સો ધનુષ માપવાળો, ગાઢ અધકારમય અને પાપીઓથી કાયમ વ્યાપ્ત છે (સુડતાળીસમો) 'તપપાપાણકુંડ' વાવથી બેગણા માપનો, તપેલા પથ્થરોથી બનાવેલો, બળતા અગારા જેવો, અને તરફડતા પાપીઓથી ભરપૂર છે (અડતાળીસમો) 'તીક્ષ્ણપાપાણકુંડ' સજ્જાની ધાર જેવા તીવ્ર પથ્થરથી બનાવેલો અને મહાપાપીઓથી યુક્ત છે (ઓગણીસમો) 'લાલાકુંડ' એક કોશ માપવાળો, હિંદ્ર અને માત્ર દૂતોએ મારેલા હોડ લોહી-

યુગલુ થયેલા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (પચાસમે) 'મસીકુડ' તપેલા આજ્ઞાના પર્વત જેવડા આકાર વાળા પથ્થરથી પરિપૂર્ણ હોઈ સો ધનુષ માપવાળો અને મારા દૂતોએ મારેલા હોઈ તરફડતા પાપીઓથી ભરપૂર છે (એકાવનમે) 'સૂર્ણકુડ' તપેલી રેતીથી ભરપૂર, એક કોશ માપવાળો અને તે રેતીનો આહાર કરતા, ખૂબ ખળી જતા ને યમદૂતોએ મારેલા પાપીઓથી યુક્ત છે (બાવનમે) 'ચક્રકુડ' કુભારના ચાકની પેઠે કાયમ ભમ્યા કરતો, અત્યંત તીક્ષ્ણ, સોળ આતવાળો અને ભૂકો યઈ જતા પાપીઓથી ભરપૂર છે (ત્રેપનમે) 'વક્રકુડ' અત્યંત વાકો, ઊંડો, ચાક કોશ માપવાળો, ગુફા જેવા આકારની રચનાવાળો, તપેલા પાણીથી ભરેલો, જળજનુઓથી ખવાતા, ખળતા ને ખૂંસે પાડતા મટા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે, અધારિયો હોઈ ભયાનક છે (ચોપનમે) 'કૂર્મકુડ' ખેડોળ આકૃતિવાળો, અતિ ભયકર અને પાણીમા સહેતા કરોડો કાયમ્યાઓથી વ્યાપ્ત હોઈ તેઓ વડે કરડાતા પાપીઓથી ભરપૂર છે (પચાવનમે) 'જ્વાલાકુડ' તેજમાથી નીસ રતી અનેક જ્વાળાઓથી યુક્ત, એક કોશ માપવાળો, સદા દુ ખદાયી અને પોક્કર કરતા પાપીઓથી ભરપૂર છે (છપ્પનમે) 'ભસ્મકુડ' તપેલી ભસ્મથી ભરપૂર, એક કોશ માપવાળો, ઊંડો અને ભસ્મને કાયમ ખાતા, ખળતા, તપેલા પથ્થરે તથા લોહાના સમૂદોથી દાખી રાખેલા, ખળી જતા અવધવોવાળા અને સુકાતા તાળવાવાળા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (સત્તાવનમે) 'દગ્ધકુડ' એક કોશ માપવાળો, અધારિયો ને ઊંડો છે, તેમ જ અતિ ક્રૂર અને માર મારેલા તથા ખળી જતા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (અશ્વત્થનમે) 'તપ્ત સૂર્યકુડ' કહેવાય છે, તેમા મોટા તરગોવાળુ, તપેલુ ખારુ પાણી ભરેલું છે, અનેક પ્રકારના શબ્દ કરતા જળજનુઓથી તે વ્યાપ્ત હોઈ ચાર કોશ માપવાળો, ઊંડો ને અધારિયો છે જળજનુઓથી કરડાતા, તેનો જ આહાર કરતા, ખળતા, ચીસો પાડતા અને પરસ્પર એકબીજાને નહિ જોતા પાપીઓ વડે તે વ્યાપ્ત છે (ઓગપ્તસાકમે) 'અસિપત્રકુડ' તરવારની ધાર જેવા પાદપવાળા તાલવૃક્ષની નીચે સહેલો,

અર્ધો કોશ માપવાળો, વૃક્ષ ઉપરથી પડતા પાદપથી વ્યાપ્ત, ઝાંઝની ટોચેથી પડતા અને 'ખચાવો' એમ પોક્કરતા દુષ્ટ પાપીઓના લોહીથી ભરપૂર, ઊંડો, અધારિયો, લાલ ક્રીડાઓથી યુક્ત અને ભયાનક કહેવાય છે (સાકમે) 'મુરધારકુડ' સો ધનુષ માપવાળો સજ્યાની ધાર જેવા અસ્ત્રોથી ભરેલો, પાપીઓના લોહીથી પૂર્ણ અને ભયાનક છે (એકસકમે) 'સૂર્ય મુખકુડ' સોયની અણી જેવા અસ્ત્રોથી ભરપૂર, પાપીઓના લોહીથી પૂર્ણ પચાસ ધનુષ વિસ્તાર વાળો અને દુ ખદાયી છે (બાસકમે) 'ગોકમુખકુડ' 'ગોક' નામના એક જાતના પ્રાણીના મુખ જેવી આકૃતિવાળો, કૂવા જેવો ઊંડો, વીસ ધનુષ માપવાળો અને તે કુડના ક્રીડાઓથી કાયમ ખાધેલા તથા નીચા નમેલા મુખવાળા મહાપાપીઓને અત્યંત દુ ખ આપ નાર છે (ત્રેસકમે) નકમુખકુડ મગરના મોઢા જેવા આકારવાળો, સોળ ધનુષ માપવાળો, ઊંડો, કૂવા જેવો અને પાપીઓથી ભરપૂર છે (ચોસકમે) 'ગજદંતકુડ' સો ધનુષ માપવાળો કહેવાય છે (પાસકમે) 'ગોમુખાકારકુડ' ત્રીસ ધનુષ માપવાળો, ગાયના મુખ જેવી આકૃતિવાળો અને પાપીઓને કાયમ દુ ખ દાયી કહેવાય છે હે સતિ! (છાસકમે) 'કુભીપાકકુડ' ભમતા કાળચક્રથી યુક્ત, ભયાનક, ઘડા જેવા આકારવાળો, અધકારથી યુક્ત, ચાર કોશ માપવાળો, લાખ માથોડા ઊંચાઈવાળો, ગભીર, વિશાળ, કોઈક સ્થળે (આદરના ભાગમા) ઊકળતા તેલના કુડવાળો, કોઈક સ્થળે ત્રાપ્યા વગેરના કુડવાળો, મૂર્છા પામતા મોટા મોટા પાપીઓથી વ્યાપ્ત અને ક્રીડાઓથી ભરપૂર છે તેમા પરસ્પર નાસભાગ કરતા, કાયમ ખૂંસે પાડતા, યમદૂતોથી સાળેલા અને મોગરવડે મારેલા, ચક્રીઓ ખાતા, પડતા, ફાણેફાણે મૂર્છા પામતા અને યમદૂતોએ પાકી નાખેલા પાપીઓ ફાણે ફાણે રક્યા કરે છે હે સુદરિ! સર્વ કુડોમા જેટલા પાપીઓ છે, તેથી ચાર ગણા પાપીઓ દુ ખદાયી કુભીપાકમા છે અત્યંત લાખા કાળ સુધી માર મર્યા છતાં એ ભોગદેહધારી પાપીઓ નાશ પામતા નથી એ કુભીપાકને સર્વ કુડોમા મુખ્ય કહેલો છે હે સુદરિ! ન્યા કાળે રમેલા કઠોર દોરડાથી

ખધાયેલા પાપીઓને યમદૂતો ક્ષણવાર કહે છે ને ક્ષણવારમા પાછા ડુબાડી દે છે, તેથી લાખો કાળ રોકાતા સ્વાસથી તેઓ મૂર્છા પામે અને દેહ ભોગથી ખૂબ દુખ પામે છે, તે (સડસડમો) 'કાલસૂતકુંડ' કહેવાય છે (અડસડમો) મત્સ્યોદ કુંડ' એક કૂવા જેવો કહેવાય છે તે ખૂબ તપેલા પાણીથી ભરેલો, ચોવીસ ધનુષ માપનો અને કાયમ યમદૂતોએ મારેલા, બળતા ચગોવાળા, મહાપાપીઓથી વ્યાપ્ત છે એને 'અવટોદ' પણ કહે છે ન્યા સો ધનુષ ઊંડા ખાડામા અક્ષમાત પડતા પાપીઓને ત્યાના પાણીનો માત્ર સ્પર્શ થતા જ દરેક રોગ થાય છે (અગણોતરમો) જે કુંડ, મર્મ-સ્થાનોને પીડા કરતા પ્રાણીઓ વડે ખવાતા અને હાહાકાર શબ્દ કરતા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે, તેને જ 'કૃમિકૃતક' અથવા 'અરુતુદ' કહે છે તપેલી ધૂળથી ભરપૂર અને બળતા ફેતરાથી બળેલા તથા તે ફેતરાનો આહાર કરતા પાપીઓ વડે વ્યાપ્ત હોઈ સો ધનુષ માપનો છે, તે 'પાસુભોજકુંડ' (સિતેરમો) છે જેમા માત્ર પડતા જ પાપી પાશ વડે વીંટાય જાય છે, તે એક કોશ માપનો (ઈકોતેરમો) 'પાશ વેદનકુંડ' કહેવાય છે જેમા માત્ર પડતા જ પાપી શૂળથી ભોકાઈ જાય છે, તે વીસ ધનુષ માપનો (બોતેરમો) 'શૂળપ્રોતકુંડ' કહેવાય છે જેમા પડતા જ પાપીઓને એકદમ કપારી થાય, તે (તોતેરમો) 'પ્રકપનકુંડ' પરક જેવા પાણીથી ભરેલો હોઈ અર્ધો કોશના માપનો છે ન્યા માસ દૂતો પાપીઓના મુખમા ઊંખાડ્યા જ નાખે છે, તે વીસ ધનુષ માપવાળો (સુમેતેરમો) 'ઉલ્કામુખ કુંડ' ઊંખાડ્યાથી અત્યંત ભરપૂર છે એક લાખ માથોડા ઊંડાઈનો, ગભીર, સો ધનુષ વિસ્તારવાળો, અનેક પ્રકારના કીડાઓથી યુક્ત, ભયાનક અત્યંત અધકારથી વ્યાપ્ત, કૂવા જેવા આકારવાળો, ગોળ અને ત્યાના કીડાઓને ખાતા એકબીજાથી નાસભાગ કરતા, તપેલા પાણીથી અત્યંત બળતા, સતાપ પામતા, કીડાઓ વડે કરડાતા અને અધકારને લીધે આખે આંધળા થયેલા પાપીઓથી વ્યાપ્ત (પચો તેરમો) 'અધકૂપકુંડ' કહ્યો છે જેમા અનેક પ્રકારના

શસ્ત્રસમૂહોથી પાપીઓ વીંધાઈ જાય છે, તે વીસ ધનુષ માપનો (છોતેરમો) 'વેધનકુંડ' કહ્યો છે ન્યા પાપીઓને માસ દૂતો લાકડીઓથી મારી કરે છે, તે સોળ ધનુષ માપવાળો (સિતોતેરમો) 'તાડન કુંડ' કહ્યો છે ન્યા પાપીઓને માછલાની પેટે જળથી બાધ્યા હોય છે તે વીસ ધનુષ માપનો (અક્રો-તેરમો) 'નલરત્રકુંડ' કહેવાય છે ન્યા પડતા, લોખંડની બેડીઓથી બધાતા, જડ અને મૂર્છિત થતા પાપીઓનો દેહ ચૂસે થઈ જાય છે, તે એક કરોડ માથોડા ઊંડો, ગભીર અધકારવાળો અને વીસ ધનુષ માપવાળો (અગણ્યાએ શીમો) 'દેહચૂર્ણકુંડ' કહ્યો છે ન્યા યમદૂતોએ મારેલા પાપીઓ દળાઈ જાય છે, તે સોળ ધનુષ માપનો (એ શીમો) 'દલનકુંડ' કહ્યો છે ન્યા તોળેલી રેતી ઉપર પડતાની સાથે જ પાપી સુકાઈ જતા ગળા, હોડ અને તાળવા-વાળો થાય છે, તે ત્રીસ ધનુષ માપવાળો, સો માથોડા ઊંડો, ગભીર અધકારવાળો અને પાપીઓને અત્યંત દુખદાયી (એકશીમો) 'શોષણકુંડ' કહેવાય છે. અનેક જાતના આમડા સાથે મેલા પાણીથી ભરેલો, સો ધનુષ માપવાળો, દુર્ગંધયુક્ત અને ત્યાના પદાર્થ ખાતા પાપીઓથી વ્યાપ્ત (પચાશીમો) 'કષકુંડ' કહ્યો છે હે સતિ! (આશીમો) 'શૂર્પકુંડ' શૂર્પડા જેવા આકારના મુખવાળો, બાર ધનુષ માપવાળો, લોહાની તપેલી રેતીથી ભરેલો, દુર્ગંધી અને ત્યાની રેતી ખાતા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (ચોરાશીમો) 'નવાલામુખકુંડ' અત્યંત તપેલી રેતીથી ભરપૂર, મહાપાપીઓથી યુક્ત અને અદરતા અગ્નિની શિખાઓની નવાળાઓ વડે કાયમ વ્યાપ્ત મુખવાળો છે હે સુદરિ! જેનુ માપ વીસ ધનુષ છે, નવાળાઓથી બળતા પાપીઓથી જે વ્યાપ્ત છે અને ન્યા પડતાની સાથે જ પ્રાણી મૂર્છિત થાય છે, એવો તે કુંડ' કાયમ અતિશય દુખદાયી છે (પચાશીમો) ધૂમાધ કુંડ' તપેલી ઇંટોથી છવાયેલો, વાવના અર્ધો ભાગ જેટલા માપવાળો, વાકો, ધુમાડાના અધકારથી ઘેરાયેલો, પાપીઓથી વ્યાપ્ત, સો સો ધનુષ ઊંડા છિદ્રો-વાળો અને ધુમાડાને લીધે આંધળા કરનાર કહેવાયો છે. (છપાશીમો) 'નાગવેદનકુંડ' સો ધનુષ માપ-

વાળો અને નાગોથી વ્યાપ્ત છે, જેમા પડતાની સાથે જ પાપી નાગોથી વીંટાઈ જાય છે, એમ છયાશી કુડો અને તેઓના લક્ષણો મેં કહ્યા, તે તુ સમજી લે અને એથી વિશેષ શુ સાંભળવા ઇચ્છે છે? ૧-૧૧૮

પદશીતિ ચ કુણ્ડાનિ મયોકાનિ નિશામય ।
લક્ષણં चापि तेपा च किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૮ મો*

દેવીની શ્રેષ્ઠતા અને ભક્તિયુગ્મ ૨૪૩૫

સાવિત્ર્યુવાચ

વૈવીમર્કિં હૈહિ મહા સારાણાં વૈય સારકમ્ ॥
પુંસાં મુક્તિદ્વારવીજં નરકાર્ણવતારકમ્ ॥ ૧ ॥

સાવિત્રીએ પૂછ્યું સારના સારરૂપ પુરુષોના મુક્તિદ્વારનું બીજ, તરકરૂપ સંમુદ્રને તારનાર, મુક્તિના સારનું કારણ, સર્વ આશુભોનો નાશ કરનાર, કર્મોરૂપ વૃક્ષને કાપી નાખનાર અને કરેલા પાપોના સમૂહોને દૂર કરનાર દેવીની ભક્તિ તમે મને આપો મુક્તિ કેટલા પ્રધાનની છે? તંત્રોનું લક્ષણ શું છે? દેવીની ભક્તિનું સ્વરૂપ શું છે? ભક્તિના ભેદો કેટલા છે? કરેલા કર્મોનો ભોગ કેવી રીતે નાશ પામે છે? હે વેદવેદાઓમા શ્રેષ્ઠ! વિધાતાએ સૌજનીયે તત્ત્વજ્ઞાનથી સંહિત રચી છે, માટે કઈક સારભૂત જ્ઞાન તમે કહેો સર્વ જ્ઞાન, યજ્ઞ, તીર્થસ્થાન, વ્રત અને તપ આ બધા અંગનાનીને જ્ઞાન આપવાથી થતા પુણ્યના સોજમા ભાગને પણ યોગ્ય નથી હે પ્રભો! પિતા કરતા માતા સોગાણી પૂજ્ય છે, એમ (શાસ્ત્રોએ) નક્કી કર્યું છે

યમરાજ બોલ્યો હે પુત્રિ! તાર મનમા જે ઇચ્છિત હતું, તે સર્વ વરદાન પ્રથમ મેં તને આપ્યું છે, હવે મારા વરદાનથી તને શક્તિની ભક્તિ પ્રાપ્ત થાઓ હે કન્યાશિ! ક્રોધાર, પૂછનાર તથા સાંભળ નારતા દુષ્ટોને તારનાર શ્રીદેવીનું નુણકીર્તન તુ

* આ અધ્યાયમાં છનનું ક્ષેત્રોથી દેવોના મહાન પ્રશ્નને કહી ભક્તિનું સ્વરૂપ વર્ણવાયે.

સાંભળવા ઇચ્છે છે (પણ) શેવનાગ પોતાના હનરો મુખથી, શકર પાત્ર મુખથી, વેદો તથા જગતના સદા પ્રહ્લા આર મુખથી અને કાર્તિકેય છ મુખથી પણ ભગવતીના ગુણોનું વર્ણન કરવા સમર્થ નથી, એટલું જ નહિ, પણ સર્વ વિષ્ણુ અને યોગીંદ્રોના ગુરુ શ્રીગણેશ પણ શ્રીદેવીના ગુણો કહેવા સમર્થ નથી જ શાસ્ત્રોના સારરૂપ આર વેદો અને વિદ્વાનો પણ દેવીના ગુણોને અશમાત્ર પણ જાણતા નથી તેમના ગુણોનું વર્ણન કરવા સરસ્વતી જઠ બન્યા છે અને સનકુમાર, ધર્મ, સનાદન, સનાતન, સનક, કપિલ, સૂર્ય અને બીજા પ્રહ્લાના જે જ્ઞાની પુત્રો છે, તે પણ દેવીના ગુણોનું વર્ણન કરવા સમર્થ નથી, તો પછી (મારા જેવા) બીજા જઠ બુદ્ધિવાળા શુ કરી શકે? સિદ્ધો, મુનીંદ્રો તથા યોગીઓ, જેને કહેવા સમર્થ નથી, તે શ્રીદેવીના ગુણવર્ણનમા બીજાઓ કે અમે કોણ માત્ર છીએ? પ્રહ્લા, વિષ્ણુ તથા શકર વગેરે જેનું ધ્યાન કરે છે, તે ભગવતીનું ચરણકમળ તેમના પોતાના ભક્તોને અત્યંત મુલભ છે, પણ બીજાઓને તો તે અત્યંત દુર્લભ છે (લોકમા) કોઈક જ મનુષ્ય ભગવતીના ગુણોનું શુભ વર્ણન કઈક અંશે જાણે છે તેના કરતા કઈક વધારે વેદકુશળ પ્રહ્લા જાણે છે, તમના કરતા વધારે જ્ઞાની ઓના ગુરુ ગણેશ જાણે છે અને સર્વ કરતા વધારે સર્વજ્ઞ શકર જ જાણે છે, કેમ કે પૂર્વે* ગોલોકમા સસમકળ વિષે અત્યંત નિર્જન જગલમા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણે શ્રીશકરને જે જ્ઞાન આપ્યું હતું, તે જ સમયે ત્યાં ભગવતીના ગુણોનું શુભ વર્ણન તેમને કઈક કહ્યું હતું તે પછી શકરે પોતે શિષ્યલોકમા તે ગુણવર્ણન ધર્મને કહ્યું હતું અને ધર્મે પ્રસ્ત કરતા મારા પિતા(સૂર્ય)ને કહ્યું હતું હે સતિ! મારા પિતાએ પણ તપથી આરાધન કરી ભગવતીનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું છે હે ઉત્તમ વ્રતવાળી! પૂર્વે પ્રયત્નપૂર્વક દેવોએ (મને) આપવા માડેલા યમલોકના આદિ પત્યને હું (તે અધિકાર લોકોને ખીડા કરનાર છે, એમ સમજી) લેતો ન હતો, પણ વૈરાગ્યયુક્ત થઈ તપ કરવા વનમા જવા ઇચ્છતો હતો તે સમયે મારા પિતાએ ભગવતીના ગુણોનું કીર્તન મને શાસ્ત્રાનુસાર

કહ્યું હતું, તે જ ચાતિ દુર્લભ દેવીનું ગુણધર્મનું હું તને કહું છું, સામળ હે સુદર મુખવાળી! જેમ આકાશ પોતાનો અત બાણનું નથી, તેમ એ ભગવતી પોતે જ પોતાના ગુણોને બાણતા નથી, ત્યાં બીજાની શી વાત? સર્વના આત્મા, સર્વ એશ્વર્યવાળા, સર્વ કારણોનું કારણ, સર્વના ઈશ્વર, સર્વના આદ્ય, સર્વ બાણનાર, સર્વનું રક્ષણ કરનાર, અધિનાશી રૂપવાળા હોઈ નિત્યસ્વરૂપ, નિત્ય આનંદરૂપ, નિરાકાર, નિરંકુશ, શકારહિત, નિર્ગુણ, નિર્દોષ, નિર્લેપ, સર્વસાક્ષી, સર્વના આધાર, પરથી પર અને આધારી યુક્ત જે પરમાત્મા છે, તે જ મૂળપ્રકૃતિ—ભગવતી છે અને એ પ્રકૃતિના જે વિકારો છે, તે પ્રાકૃત કહેવાય છે જેમ અગ્નિ અને તેની શક્તિ કોઈ પણ સ્થળે કદી જુદા નથી, તેમ પરમાત્મા પોતે અને પ્રકૃતિ એકબીજાથી જુદા નથી તે આ (પરમાત્માની) શક્તિ મહામાયા સમિચ્છાનંદરૂપ હોઈ રૂપરહિત છે, છતાં ભક્તો પર કૃપા કરવાના કારણે રૂપ ધારણ કરે છે તે ભગવતીએ પ્રથમ ગોપાલસુદરીનું રૂપ સરભ્યું હતું, જે અત્યંત ઈચ્છનીય, સુદર, ચાતિ મનોહર, નવા મેઘ જેવું સ્થામ, કિશોર વયનું, ગોવાળ ના વેષવાળું, કોટી કમંદલુ જેવા લાવણ્યવાળું, લીલાનું સ્થાન, મનોહર, શરદઃઋતુના બપોર વખતના કમળોની શોભાનો તિરસ્કાર કરતા નેત્રોવાળું, શરદઃઋતુના કરોડો પૂર્ણિમાના ચંદ્રની શોભાને ઢાંકી દેતા મુખવાળું, અમૂલ્ય રત્નોથી યત્નાવેલા અનેક જાતના શણગારોથી શણગારેલું મદહાસ્યયુક્ત, અમૂલ્ય પીતામ્બરથી નિરંતર શોભીતું, પદ્મપ્રભસ્વરૂપ, પ્રભતેજથી પ્રકાશનું સુખેથી જેવા યોગ્ય, શાત, સંધાપ્રિય, અનંત મદહાસ્યવાળી ગોપીઓ વડે કાયમ જેવાતું, સસમકંઠની વચ્ચે રહેલું રત્નના સિંહાસન પર બિરાજેલું, કેસર—અગર—કેસરી તથા ચંદન વડે પૂજેલા શરીરવાળું, સુદર ચપાના પુષ્પોની માળા વડે વ્યામ, માલતીના પુષ્પોની માળાથી શણગારેલું, સુદર ચાલનાની શોભા વાળું અને કેશપાશની વક્તાથી વિરાજિત હતું આવું આ ગોપાલસુદરીસ્વરૂપ(શ્રીકૃષ્ણ)નું ભક્તો ભક્તિપૂર્ણ થઈ આમ ધ્યાન કરે છે, જેમના ભયથી જગતના ધાતા—બ્રહ્મા સૃષ્ટિ સ્વે છે અને સર્વના

કર્મોને અનુસરી (તે જ પ્રમાણે સર્વનું) ભાગ્યલેખન કરે છે જેમની આશાથી સર્વને તપશ્ચર્યાઓનું ફળ આપતા વિષ્ણુ નિરંતર જેમના ભયથી સર્વનું પાલન કરે છે, જેમના ભયથી જ્ઞાનીઓના ગુરુના ગુરુ મૃત્યુજ્ય શકર કાલાગ્નિ રુદ્રનું સ્વરૂપ ધરી સર્વ વિશ્વોમા સહાર કરે છે, જેમના જ્ઞાનથી પ્રભુ શકર યોગીઓના ઈશ્વર યોગને બાણનાર પરમ—આનંદ યુક્ત ભક્તિ તથા વૈરાગ્યવાળા અને જ્ઞાનવાન થયા છે, જેમના ભયથી ઉતાવળી ગતિ કરનારઓમા શ્રેષ્ઠ પવન વાયુ કરે છે અને હે સતિ! જેમના ભયથી સૂર્ય કાયમ તપ્યા કરે છે, જેમની આશાથી મેઘરાજ વર્ષા કરે છે, પ્રાણીઓમા મૃત્યુ વૃત્તિ કરે છે, અગ્નિ બળ્યા કરે છે અને જળ આવું અતિ શીતળ રહે છે જેમની આશાથી અત્યંત ભય પામેલા દિક્ષુ પાલો દિશાઓની રક્ષા કરે છે અને જેમના ભયને લીધે ગ્રહો રાશિચક્રોમા ભ્રમ્યા કરે છે જેમના ભયથી વૃક્ષો ફળે છે ને વિકસે છે, જેમની આશાને માન્ય કરી કાળ સમય થતા સર્વનો સહાર કરે છે જેમની આશાથી જળમા તથા સ્થળ પર રહેલા પ્રાણીઓ જીવી શક્તા નથી અને જેમના ભયથી રણમા લીધાયેલા હોઈ ખરાબ સ્થિતિમા પહોંચેલા પ્રાણીને પણ સમય થયા વિના મૃત્યુ લઈ જઈ શકતું નથી જેમની આશાથી વાયુ સમુદ્રને, સમુદ્ર કૂમ્ભને, કૂમ્ભે શેષનાગને, શેષનાગ પૃથ્વીને અને પૃથ્વી સમુદ્રોને તથા પર્વતોને ધારણ કરે છે અનેક પ્રકારના રત્નોને જે ધારણ કરે છે અને જેને લીધે સર્વ પ્રાણીઓ સ્થિતિ કરી શકે છે, તે આખી પૃથ્વી જેમની આશાથી ક્ષમારૂપ થઈ રહી છે દેવતાઈ ઇકાંતેર યુગોનું ઇદ્રનું આયુષ્ય છે, એવા અઠ્ઠાવીસ ઇદ્રોનો નાશ થાય છે, ત્યારે બ્રહ્માના એક દિવસસત થાય છે એવા ત્રીસ દિવસોથી બ્રહ્માનો મહિનો, એવા બે મહિનાથી તેમની એક ઋતુ, છ ઋતુઓથી તેમનું એક વર્ષ અને એવા સો વર્ષોનું બ્રહ્માનું જીવન કહ્યું છે એ બ્રહ્માનો નાશ થાય છે, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણનો એક આખનો પલકારો થાય છે, આ એક પલકારના કાળને પ્રાકૃતિક પ્રલય કહે છે તે પ્રાકૃતિક પ્રલય થતા દેવો વગેરે સર્વ સ્થાવર—જંગમ

પદાર્થો, ધાતા અને વિધાતા વિષ્ણુના નાભિકમળમા લય પામે છે ક્ષીરસમુદ્રમા ગયન કરતા વિષ્ણુ અને વૈકુંઠમા રહેલા ચાર ભુજવાળા નારાયણ શ્રીકૃષ્ણના કાયા પકામ્યા લય પામે છે જેમના જ્ઞાનમા નકર લય પામે છે, તે જ્ઞાનના અધીશ્વર શ્રીકૃષ્ણ સનાતન છે, સર્વ શક્તિઓ વિષ્ણુની માથા દુર્ગામા લય પામે છે ગુદ્ધિની અધિષ્ઠાત્રી તે દુર્ગાદેવી શ્રીકૃષ્ણની બુદ્ધિમા લય પામે છે અને નારાયણના અશરૂપ કાર્તિકેય તેમની છાતીમા લય પામે છે હે ઉત્તમ વ્રતવાળી! દેવોના અધીશ્વર ગણેશ શ્રીકૃષ્ણના અશ છે, તે તેમના પાહુમા લય પામે છે જે જે લક્ષ્મીના અરો છે, તે લક્ષ્મીમા લય પામે છે અને લક્ષ્મીજી સંધામા લય પામે છે તેમ જ સર્વ ગોપીઓ તથા સર્વ દેવોની ત્રીઓ પણ સંધામા લય પામે છે અને તે તંત્રધા શ્રીકૃષ્ણના પ્રાણની અધિષ્ઠાત્રી છે, તેથી તેમના પ્રાણમા લય પામે છે સાવિત્રી, વેદો તથા યજ્ઞ શાસ્ત્રો સરસ્વતીમા લય પામે છે અને તે સસ્વતી પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની જીભમા જ લય પામે છે ગોલોકના ગોવાળો શ્રીકૃષ્ણના રૂવાકામા, સૌના પ્રાણવાયુઓ તેમના પ્રાણમા, સર્વના જઠરાગ્નિ તેમના જઠરાગ્નિમા, યજ્ઞ પ્રાણી તેમની જીભમા આભાગમા અને સારમા પણ અત્યંત સારરૂપ ભક્તિરસરૂપી અમૃતનું પાન કરતા વૈષ્ણવ—ભક્તા પરમ આનંદયુક્ત ધર્મ શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળમા લય પામે છે મહાવિષ્ણુના અશરૂપ નાના વિશદો મહાવિષ્ણુના લય પામે છે અને મહાવિષ્ણુ શ્રીકૃષ્ણમા લય પામે છે શ્રીકૃષ્ણના રૂવાકાના છિદ્રોમા સમસ્ત બ્રહ્માદો રહ્યા છે એમના યશુ એક વાર મિચ્છતા પ્રાકૃતિક પ્રત્યય થાય છે અને એક વાર ઊધકડતા ફરી સૃષ્ટિ થાય છે જેટલો કાળ તેમના યશુ મિચ્છતા થાય છે, તેટલો જ કાળ તેમના યશુ ઊધકડતા થાય છે હે ઉત્તમ વ્રતવાળી! બ્રહ્માના મો વર્ષ પૂત થતા સૃષ્ટિનો પ્રલય થાય છે જેમ પૃથ્વીના જ્ઞકણોની સખ્યા જ ધર્મ શક્તી નથી, તેમ (શ્રીકૃષ્ણના રાપૂર્વ આગુચ્છ કાગમા તો) એવી બ્રહ્માની સૃષ્ટિના પ્રલયોની સખ્યા જ ધર્મ શક્તી નથી સર્વના અતસત્મા અને જેમના અનુના એક જ વાર મિચ્છાવામા તથા ઊધકડવામા

ઈશ્વરેચ્છાથી સૃષ્ટિનો પ્રલય તથા ઉત્પત્તિ થાય છે, તે શ્રીકૃષ્ણ પોતે પોતાના પ્રલય સમય તે મૂલ પ્રકૃતિમા જ લય પામે છે તે પરાશકિત એક જ નિર્ગુણ પરપુરુષ અને તેમને જ વેદવેતાઓમા 'સદેવેદમમ બાધીત' પૂર્વે આ એક સત જ હતું, એમ સત્સ્વરૂપે જાણે છે એ મૂલ પ્રકૃતિ જ અવ્યક્ત તથા અવ્યાકૃત શબ્દથી કહેવાય છે અને પ્રલયકાળે તે જ ચીત્તત્વમા અભેદપણુ પામીને રહે છે આવા તે ભગવતીના ગુણોનું વર્ણન કરવા બ્રહ્માદોમા ગેણ સમર્થ છે? (કોઈ પણ સમર્થ નથી) ચાર વેદો મુકિતને ચાર પ્રકારની ક્રો છે અને એ મુકિત મેળવવામા ભક્તિ જ મુખ્ય છે તેથી ભક્તિને મુકિત કરતા પણ ઘણી ઉત્તમ કહી છે ભગવતીના સમાન લોકને આપનારી પહેલી મુકિત છે, ભગવતીના સમાન ડપને આપનારી બીજી મુકિત છે, ભગવતીનું સામીપ્ય આપનારી ત્રીજી મુકિત છે, અને નિર્વાણ આપનારી ચોથી મુકિત છે પરંતુ ભગવતીના ભક્તો ભગવતીની સેવા વિના તે ચારે પ્રકારની મુકિતઓને ઈચ્છતા જ નથી એટલું જ નહિ, પણ શિવપણુને, દેવપણુને, દિવ્યરૂપ ધારવાને, બ્રહ્માપણુને તેમ જ જન્મ, મૃત્યુ, ઘડપણ, રોગ, ભય તથા શોક વગેરેના નાશરૂપ નિર્વાણપદને કે મોક્ષને પણ ભક્તો અત્યંત તુચ્છ જાણે છે, કેમ કે મુકિત પ્રભુસેવાથી સંહિત હોય છે ત્યારે ભક્તિ પ્રભુસેવાને વધારનારી હોય છે, આમ ભક્તિ તથા મુકિત વચ્ચે ભેદ છે હવે કર્મોના લોગનો નાશ કેવી રીતે થાય છે, તે તુ સાભળ, કરેલા કર્મોનો જે લોગ તેને જ પડિતો 'નિપેક' જો છે હે પતિપ્રતા! શ્રીમદ્ભૂતપ્રકૃતિનું સેવન કરું એ જ કરેલા સર્વ કર્મોનો નાશ કરનાર હોઈ અત્યંત શુભલ્લથી છે લોકમા તથા વેદમા જેને સ્થિર તત્ત્વ જ્ઞાન કહે છે, તે આ જ છે અને તે જ નિર્વિન્ય તથા શુભલ્લથી તત્ત્વજ્ઞાન મેં તને કહ્યું છે હવે જો પુત્રિ! તુ સુખેષી જા 'એમ કહી યમરાજ સાવિત્રીના પતિને સંજીવન કરી, સાવિત્રીને શુભ આશીર્વાદ આપીને જવા તૈયાર થયા, ત્યારે સાવિત્રી યમરાજને જતા જોઈ સત્પુરુષના વિયોગથી દુઃખી ધર્મ તેમને પ્રણામ કર્યો, તેમના ચરણો પકડીને રડવા લાગી.

તે સમયે સાવિત્રીનું રડતું સાલગી કૃપાના ભંડાર યમરાજ પોતે પણ રડવા લાગ્યા અને સતુષ્ટ થઈ તેને આમ કહેવા લાગ્યા

યમરાજ બોલ્યા પવિત્ર ભરતક્ષેત્રમા એક લાખ વર્ષ સુધી સુખ ભોગવી છેવટે ત્યાં દેવી વિરાજે છે, ત્યાં—તેમના લોકમા તું જઈશ, માટે હે કંઠ્યાણી ! પોતાને ઘેર જઈ તું સાવિત્રીનું વ્રત કર. એ વ્રત એક વર્ષ સુધી કરવાનું હોય છે અને સ્ત્રીઓને મોક્ષનું કારણ છે, માટે એક માસની સુદ ચૌદશના દિવસે સાવિત્રીનું ગુલ વ્રત કરવું હે પવિત્ર હાસ્યવાળી ! ભાદરવા મહિનામા સુદ આઠમના દિવસે સોળ વર્ષ સુધી મહાલક્ષ્મીનું વ્રત લેવું જે સ્ત્રી ભક્તિથી એ વ્રતો કરે છે, તે મૂલપ્રકૃતિના સ્થાનમા જાય છે દરેક મગજવારે મગજચડિયા દેવીનું, દરેક માસની સુદ છઠના દિવસે મગજદાયી પછીદેવીનું, અસાઠ માસની સક્રાંતિને દિવસે સર્વ સિદ્ધિ આપનારા મનસા દેવીનું, કાર્તિક માસની પૂનમના દિવસે શ્રીકૃષ્ણને સસમા પ્રાણ કરતા પણ અધિક પ્રિય શ્રીરાધાજીનું અને દરેક મહિનાની સુદ આઠમના દિવસે ઉપવાસ કરી ટાળવી મુશ્કેલ ખીડાઓનો નાશ કરનારા જગદેવા પ્રકૃતિરૂપ ભગવતી વિષ્ણુમાયા શ્રીદુર્ગાદેવીનું, જે પતિવાળી તથા પુત્રોવાળી શુદ્ધ પતિવ્રતા સ્ત્રી સ્ત્રીઓમા, યત્રોમા કે પ્રતિમાઓમા ભક્તિથી ધન તથા સત્તાનની પ્રાપ્તિ માટે પૂજા કરે છે તે આલોકમા સુખ ભોગવી અને શ્રી મૂલપ્રકૃતિના સ્થાનને પામે છે, એમ સાધકે દેવીની વિભૂતિઓનું કાથમ પૂજન કરવું ખરી રીતે હરકોઈ કાળે સર્વસ્વરૂપ પરમેશ્વરી સેવવા યોગ્ય છે, કેમ કે એનાથી ખીજી કંઈ પણ કૃતાર્થપણ આપનાર નથી

શ્રીનારાયણે કહ્યું સાવિત્રીને એમ કહી યમરાજ પોતાના સ્થાને ગયા અને સાવિત્રી પોતાના સ્થાનને લઈને પોતાને ઘેર ગઈ હે નારદ ! સાવિત્રી તથા સત્યવાન જે માર્ગે ગાળ્યા હતા, તે જ માર્ગે ગયા અને તેમણે પોતાનો વૃત્તાત ખીજીઓને જણાવ્યો સાવિત્રીનો પિતા (યમદેવના વરદાનને લીધે) અનુક્રમે પુત્રોને પામ્યા અને તેનો સસરો પણ ગયેલા નેત્રો તથા રાન્યને પ્રાપ્ત થયો, વળી તેણે પોતે પણ પુત્રો

મેળવ્યા પતિવ્રતા સાવિત્રી એક લાખ વર્ષ સુધી પવિત્ર ભારતક્ષેત્રમા સુખ ભોગવી છેવટે પોતાના સ્વામી સાથે દેવીના લોકમા ગઈ જે દેવી સૂર્યમગ્નની તથા સર્વ મનોની અધિષ્ઠાત્રી છે અને વેદાંતી માતા છે, તે જ દેવીને ‘સાવિત્રી’ કહ્યા છે હે વત્સ ! એમ સાવિત્રીનું ઉત્તમ આખ્યાન તથા જીવોના કર્મોનો વિપાક મે તમને કહ્યો, હવે ફરી તમે શું સાંભળવા ઇચ્છો છો ? ૧-૯૬

इत्येव कथितं कथं सावित्र्याद्यानमुत्तमम् ।
जीवकर्मविपाकं च किं पुनः श्रोतुमिच्छसि ॥ ९६ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૩૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૯ મો*

મહાલક્ષ્મીનું આખ્યાન

નારદ ક્વાચ ॥

શ્રીમૂલપ્રકૃતેર્દેવ્યા ગાયત્ર્યાસ્તુ નિરાહુતે ।
સાવિત્રીયમસવાદે શ્રુતં વૈ નિર્મલ યશઃ ॥ ૧ ॥

નારદે પૂંછ્યું સાવિત્રી તથા યમરાજના સવાદમા નિરાહાર શ્રીમૂલપ્રકૃતિનો તથા ગાયત્રીદેવીનો નિર્મળ અશ મે સાંભળ્યો હે ઇશ્વર ! દેવીના ગુણોનું કીર્તન ખરેખર મગજોના મગજરૂપ છે, માટે હવે લક્ષ્મીનું આખ્યાન સાંભળવા હું ઇચ્છું છું હે વેદવેદાઓમા શ્રેષ્ઠ ! તે મહાલક્ષ્મીને પણ પ્રથમ કોણે પૂજ્યા હતા ? તે કેવા સ્વરૂપવાળા છે ? પૂર્વે તેમનું પૂજન કયા મતથી અથવા કયા સ્તોત્રથી કોણે કર્યું હતું ? તેમના ગુણોનું વર્ણન તમે મને કહો

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે નારદ ! પૂર્વે સૃષ્ટિના આદિકાળે રાસમગ્નમા શ્રીકૃષ્ણના ડાબા ખભામાથી શ્રીરાધા ઉત્પન્ન થયા છે અત્યંત સુંદર સોળ વર્ષની ઉંમરના, વડના વૃક્ષની પેઠે ચોતરફથી સુશોભિત આકારવાળા, જાણે ખ્યાર વર્ષના હોય તેવા જણાતા, સદા અત્યંત સ્થિર યૌવનવાળા, ધોળા ચાપાના પુગ્ગ જેવા રગથી પ્રકાશતા, સુખપૂર્વક દર્શન કરવા યોગ્ય, મનોહર, શરદપૂનમના કરોડો ચંદ્રની કાંતિને ઢાંકી

* આ અધ્યાયમા સ્મૃતિરેચીત યોગેશ્વરી મહાલક્ષ્મીનું આખ્યાન બજાર વિસ્તારથી વર્ણવાયે

દેતા મુખવાળા અને શરદ્દત્તુના બપોરના સમયના ક્રમબદ્ધ ગોલાનો તિસ્ત્રધર કરનાર નેનોવાળા તે સંધા દેવી ઈશ્વરની ઈચ્છાથી એકદમ બે સ્વરૂપવાળા થયા હતા પોતાનું રૂપ, વર્ણ, તેજ, ઉત્તર, ક્રાંતિ, યગ, વજ્ર, કૃત્ય, આભૂષણ, ગુણ, મહાસય, દર્શન, પ્રેમ તથા વિતવણી એ ગુણોમા તે બંને સ્વરૂપો સમાત હતા તેમા કાળા ખભામાથી જે સ્વરૂપ નીકળ્યું, તે મહાલક્ષ્મી કહેવાયા અને જમણા ખભામા થી જે સ્વરૂપ પ્રવૃત્ત્યું તે જ સંધારૂપે રહ્યા તે સંધા એ ભુજવાળા હોઈ પરમી પણ પર શ્રીકૃષ્ણને જ પ્રથમ વર્ષો હતા અને પાછાથી મહાલક્ષ્મી પણ સુદર એ શ્રીકૃષ્ણને જ વરવા ઈચ્છવા લાગ્યા ત્યારે સંધા તરફના માનથી જ શ્રીકૃષ્ણ બે સ્વરૂપોવાળા થયા હતા તેમનો જમણો ભાગ એ ભુજવાળા શ્રીકૃષ્ણ રૂપે જ રહ્યો અને કાળો ભાગ આર ભુજવાળા વિષ્ણુ રૂપે થયો બે ભુજવાળા એ શ્રીકૃષ્ણે ચતુર્ભુજ વિષ્ણુને પ્રથમ મહાલક્ષ્મી આપ્યા એ દેવી મોટા હોઈ જગતને કાયમ સ્નેહાળ દૃષ્ટિથી લક્ષ્મીના ઠો છે અથવા જુઓ છે, તેથી 'મહાલક્ષ્મી' કહેવાય છે એ રીતે બે ભુજવાળા શ્રીકૃષ્ણ સંધાના પતિ રહ્યા અને આ ભુજવાળા વિષ્ણુ લક્ષ્મીના પતિ થયા સંધાજી શુદ્ધ સરવણુસ્વરૂપ છે અને ગોવાળો તથા ગોપી ઓપી વીંટાયેલા છે એ ચતુર્ભુજ વિષ્ણુ લક્ષ્મીજી તામે વેકુઠમા ગયા શ્રીકૃષ્ણ તથા વિષ્ણુ એ બંને સર્વોત્તમતા તથા શ્રેષ્ઠ છે પછી મહાલક્ષ્મી યોગ શક્તિથી અનેક સ્વરૂપોવાળા થયા તેમા જે અત્યંત પરિપૂર્ણ, સર્વોત્તમ આપનાર, શુદ્ધ સરવણુસ્વરૂપ અને સર્વ નીભાન્યથી યુક્ત મહાલક્ષ્મી છે, તે વેકુઠમા જ રહ્યા છે એ મહાલક્ષ્મી પ્રેમને લીધે સર્વ નીઓમા મુખ્ય છે, પાંડુ સ્વર્ગમા ઇન્દ્રની સર્પારૂપ જે સ્વર્ગની લક્ષ્મી છે, પાતાળમા જે નાગલક્ષ્મી છે, સનઓમા જે રાજલક્ષ્મી છે, અને નૃત્યોમાના દરેક ધરમા સર્વ મનસેના મગજ અને સર્પારૂપસ્વરૂપ જે નૃપ લક્ષ્મી છે, તે મહાલક્ષ્મીના જ અસસ્વરૂપ છે; તેમ જ નાગની માતા કામધેનુ યાત્રી તરીકે દક્ષિણ, ક્ષીરનમુદ્રની કન્યા લક્ષ્મી, - શ્રી ગેષ્ઠા, નંદની શેના તથા - મહાલક્ષ્મીના

જ અસરૂપ છે વળી આભૂષણોમા, સનોમા, કુળેમા, જળમા, સનઓમા, સણીઓમા, દેવતાઈ સ્ત્રીઓમા, ધરતમા, સર્વ ધાન્યોમા, વસોમા, સસકારી સ્થાનોમા, દેવોની પ્રતિમાઓમા, માગલિક કળશોમા, માપોક્ષેમા, મોતીઓમા, ઉત્તમ મણિઓમા, દુધમા, ચંદનમા, વૃક્ષોની અંતિ સુદર શાખાઓમા, નવા મેધોમા તથા નવીન વસ્તુઓમા પણ મનોહર લક્ષ્મી અસરૂપે રહ્યા છે, તે મહાલક્ષ્મી દેવીને પ્રથમ વેકુઠમા નાતયણ પૂજ્યા હતા તે પછી બ્રહ્માએ, પછી શકરે અને પછી ક્ષીરસમુદ્રની અદર વિષ્ણુએ ભક્તિથી તેમને પૂજ્યા હતા તે પછી ભરતખંડમા સ્વાયંભુવ મનુએ, મોટા મોટા સનઓએ, મોટા ઋષિઓએ તથા ઉત્તમ ગૃહસ્થોએ પૂજ્યા હતા અને પછી જગતમાંહી ગધર્વોએ તથા પાતાળમા નાગોએ તેમને પૂજ્યા હતા હે નારદ! બ્રહ્માએ ભાદરવા સુદ આઠમથી એક પખ વાડિયા સુધી ત્રણે લોકમા તેમની પૂજા કરી હતી એવ, પોષ તથા ભાદરવા મહિનામા પવિત્ર મગજ વારના દિવસે વિષ્ણુએ ભક્તિથી ત્રણે લોકમા તેમની પૂજા કરી હતી દરેક વર્ષના અંતે, પોષ માસની સંક્રાંતિના સમયે અને માધ માસની સંક્રાંતિમા મગજ વારે ત્રણે ભુવનમા રહેલા તે દેવીનું આવાહન કરી સ્વાયંભુવ મનુએ તેમની પૂજા કરી હતી તે પછી મગજભૂતિ તે શીવલક્ષ્મીને ઇન્દ્રે મગજ નામના સનઓ, કેદારે, નીલે, સુખલે, તલે, ધ્રુવે, ઉત્તારપાદે, શુકે, બલિતળઓ કર્ણપે, દક્ષે, કદંબે, સૂર્યે, ચંદ્રે, પ્રિયવ્રત સનઓ કુબેરે, વાયુએ, યમદેવે, અગ્નિએ તથા વરુણદેવે પૂજ્યા હતા એમ સર્વ ઐશ્વર્યોના અધિકારી દેવી અને સર્વ સર્પારૂપસ્વરૂપ તે લક્ષ્મીજી કાયમ સર્વસ્થળે પૂજ્યા છે અને વદાયા છે ૧-૩૩

एष सर्वत्र सर्वेषु पूजिता वन्दिता सदा ।

सर्वधर्मपिण्डिकी सा सर्वस्यैकस्वरूपिणी ॥ ३३ ॥

છતિ શ્રીદેવીના ૧૨૧ મહાપુત્રવંશ નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩૩ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૪૦ મો*

શ્રીલક્ષ્મીના જન્મનું કારણ

નારદ ડવાજ

નારાયણપ્રિયા સા ચ પરા વૈકુઠવાસિની ।

વૈકુઠાધિષ્ઠાતૃદેવી મહાલક્ષ્મી સનાતની ॥૨॥

નારદે પૂછ્યુ નારાયણના પત્ની વૈકુઠમા વસ નારા અને વૈકુઠના અધિષ્ઠાની તે સનાતની દેવી મહાલક્ષ્મી ક્યા કારણે પૃથ્વી પર સમુદ્રની કન્યા તરીકે જન્મ્યા હતા અને પ્રથમ ક્યા સ્તોત્રથી તેમની કોણે સ્તુતિ કરી હતી, તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છો.

શ્રી નારાયણ બોલ્યા હે નારદ ! પૂર્વે દુર્વાસાના શાપથી ઇંદ્ર, દેવસઘ તથા મર્ત્યલોક લક્ષ્મીભ્રષ્ટ થયા હતા હે નારદ ! તે સમયે રોષ પામેલા અત્યંત દુઃખી થયેલા લક્ષ્મી સ્વર્ગ વગેરેનો ત્યાગ કરી વૈકુઠમા જઈને ત્યાં નુત્તર સ્વરૂપે રહ્યા હતા તે વેળા દુઃખી થયેલા સર્વ દેવો શોકથી બ્રાહ્મણી સભામા ગયા હતા અને બ્રાહ્મણે આગળ કરી ત્યાંથી વૈકુઠમા જ ગયા હતા અત્યંત દીનતાયુક્ત ઘર્ષ સુક્રાંતા ગણા, હોક ને તાળવાવાળા તે દેવો વૈકુઠમા પરમેશ્વર શ્રીનારાયણને શરણે ગયા, ત્યારે પુરાણપુરુષ શ્રીનારાયણની આજ્ઞા થી સર્વ સંપત્તિરૂપ તે લક્ષ્મીજી અશાંત સમુદ્રની કન્યારૂપે થયા હતા પછી દેવો તથા દૈત્યોના ગણોએ ક્ષીરસમુદ્રને મધીને એ મહાલક્ષ્મીને મેળવ્યા હતા ને વિષ્ણુએ પણ તેમને જોયા હતા તે વખતે પ્રસન્ન મુખવાળા લક્ષ્મીએ પ્રસન્ન ઘર્ષ દેવો વગેરેને વરદાનો આપી ક્ષીરસમુદ્રમા સૂતાશ્રી વિષ્ણુને વતમાળા આપી હતી હે નારદ ! તે પછી દેવોએ એકઠા મળી લક્ષ્મીજીનું પૂજન કર્યું હતું, જેથી અસુનેએ લઈ લીધેલાં રાજ્ય તેઓ ફરી પામ્યા હતા ને સર્વ સ્વર્ગે આપત્તિરહિત થયા હતા.

નારદે પૂછ્યુ હે નારાયણ ! મુનિશ્રેષ્ઠ દુર્વાસા તો બ્રાહ્મણ અને તત્ત્વવેત્તા છે, તેમણે ક્યારે ક્યા દોષથી શા માટે પૂર્વે શાપ આપ્યો હતો ? તે દેવો વગેરેએ ક્યા રૂપે તમુદ્રમથન કર્યું હતું અને

તે લક્ષ્મીદેવી ક્યા સ્તોત્રથી ઇંદ્રને પ્રત્યક્ષ થયા હતા ? હે પ્રભો ! દુર્વાસા તથા ઇંદ્રનો કયો સવાદ થયો હતો, તે કહો.

શ્રીનારાયણ બોલ્યા પૂર્વે (કોઈક વેળા) મધ પાનથી ખૂબ છઠ્ઠી જઈ ઇંદ્રે એકાંતમા કામી બનીને રહ્યા સાથે કામગીરી કરી હતી પોતાને ઈચ્છતી તે રહ્યાએ, જેનું મન હર્ષુ હતું એવો તે ઇંદ્ર તેની સાથે કામગીરી કરીને કૈલાસના શિખર પર આવેલા મોટા જગલમા કામથી વ્યાકુળ ચિત્તે બેસી હતો, તેવામા વૈકુઠમા જતા અને બ્રહ્મનેજથી પ્રકાશતા ન્દ્રપિત્રેશ્વર દુર્વાસાને તે ઇંદ્રે જોયા હતા ઉનાળાના બપોર વખતના હજારો સૂર્ય જેવી ક્રાંતિવાળા, મહા-સમર્થ, અત્યંત તપેલા સુવર્ણ સમાન આકાશવાળા, જટાના ભારથી મહાઉજ્જવળ, ધોળી જનોઈ, ચીર વસ્ત્ર, દડ, કમડલ, તથા ચંદ્ર સમાન મહાઉજ્જવળ તિલકને ધારણ કરતા અને વેદ-વેદાંગમા પારંગત હાખો શિષ્યોથી યુક્ત તે દુર્વાસાને જોઈ, અત્યંત પ્રમાદી હોવા છતાં ઇંદ્રે ભક્તિથી મસ્તક નમાવી તેમને પ્રણામ કર્યો અને આનંદયુક્ત તેમના શિષ્ય-વર્ગની પ્રશંસા કરી ત્યાં શિષ્ય સંહિત દુર્વાસા મુનિએ તેને શુભ આશીર્વાદો આપ્યા અને વિષ્ણુએ આપેલું અતિ મનોહર કપવૃક્ષનું પુષ્પ પણ આપ્યું. એ પુષ્પ ઘડપણ, સેગ, મૃત્યુ તથા શોકનો નાશ કરનાર અને મોક્ષકારક હતું તે પુષ્પ લઈને રાજ્ય સંપત્તિથી છકેલા ઇંદ્રે તે જ વેળા હાથીના મસ્તક પર મૂક્યું, એટલે તેનો માત્ર સ્પર્શ થતા જ તે હાથી અકસ્માત રૂપ, ગુણ, તેજ તથા ઉમરથી વિષ્ણુ સમાન બની ગયો પછી તે ઉત્તમ હાથી ઇંદ્રને છોડીને ધોરજગમા નાન્યો ગયો હે નારદ મુનિ ! તેજને લીધે ઇંદ્ર તે હાથીને અટકાવી શક્યો નહિ પછી મુનીશ્વર દુર્વાસા પોતે આપેલા તે પુષ્પનો ઇંદ્રે ત્યાગ કર્યો તે જોઈને અત્યંત રોષે ભરતા તેમણે રોષયુક્ત ઘર્ષ ઇંદ્રને આ પ્રમાણે કહ્યું ને શાપ દીધો.

દુર્વાસા મુનિ બોલ્યા 'અરે ! લક્ષ્મીથી છઠ્ઠી જઈ તું મારું અપમાન કેમ કરે છે ? મેં આપેલા પુષ્પને તે ગર્વથી હાથીના મસ્તક પર મૂકી દીધું ! તે પુષ્પ વિષ્ણુને આપેલું થયું હતું અને વિષ્ણુના

* આ અધ્યાયમા બાદ્ય શ્રેણીથી ભક્તિમાન નારદની આનંદ વધારેના જન્મનું કારણ વિચારશે કંઈવાશે.

નેવેદ્યરૂપે જ કે જળતો તો પ્રાપ્ત થતા જ ઉપયોગ કયો બાધ્યો, કેમ કે તેનો ત્યાગ કરવાથી પ્રાણહત્યાનુ પાપ લાગે છે જે પુરુષ ભાગ્યથો ભળેલું સુભ વિષ્ણુ નેવેદ્ય તરે છે, તે લક્ષ્મીભક્ત, બુદ્ધિભક્ત તથા નગરભક્ત થાય છે; પણ જે ભક્ત પુરુષ વિષ્ણુ નેવેદ્ય મળતા જ તેનો ઉપયોગ કરે છે, તે પોતાના સો વગ્જોનો ઉદ્ધાર કરી પોતે જીવન્મુક્ત થાય છે જે મનુષ્ય વિષ્ણુનેવેદ્ય જમીને કાયમ ભક્તિથી પ્રણામ કરે છે, પૂજે છે અને સ્તવે છે, તે વિષ્ણુ સમાન થાય છે તેના સ્પર્શનાળા વાયુથી તીર્થોનો સમુદાય તરત પવિત્ર થાય છે એટલું જ નહિ પણ એ મુદ્દા તેના ચરણની સ્પર્શથી પૃથ્વી તરત પવિત્ર થાય છે વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનું, પતિ-પુત્ર વિનાની સ્ત્રીનું, શૂદ્રનું, આદ્યનું, વિષ્ણુનું નહિ ધરેલું, ધૃષ્ટા માસભક્ષણું, શિવલિંગને ધરેલું, મુદ્રાને યજ્ઞ કચવનાડે આપેલું, વૈદ્યનું, દેવના પૂજારીનું, કન્યાવિક્રય કરનારનું, કુટુંબનો પ્રાધો કરનારનું, એહુ, વાસી, સર્વના જમી રહ્યા પછી બાકી વળેલું, શૂદ્રનાતિની સ્ત્રીના પતિ થયેલા પ્રાણભક્ત, બળદ હાકનાર પ્રાણભક્ત, અદીક્ષિત પ્રાણભક્ત, મુઝા બાળનારનું, અગમ્ય સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કરનાર પ્રાણભક્ત, મિત્રદોહીઓનું, કુતરની ઓળું, વિશ્વાસઘાતીઓનું, ખોટી સાક્ષી આપનારા ઓળું અને તીર્થસ્થળે ઘન લેતા પ્રાણભક્ત જેમણે અન્ન ખા ૫ હોય, તે બધા વિષ્ણુ નેવેદ્ય જમવાથી થાય છે આશલ પણ જે વિષ્ણુભક્ત હોય તો એક કરોડ વશનો ઉદ્ધાર કરે છે જે મનુષ્ય વિષ્ણુનો ભક્ત નથી, પોતાનું સ્વપ્ન કરવા સમર્થ નથી, વિષ્ણુનું નમન જે અગ્નાનથી પણ લે તો એ સાત જન્મોથી મેળવેલા પાપથી છૂટે છે એમ સશય નથી હે ઉદ્ધાર જે મનુષ્ય બન્યાપર સમજીને ભક્તિપૂર્વક વિષ્ણુ નેવેદ્ય સ્વીકારે છે, તે એક કરોડ જન્મોથી મેળવેલા પાપોનો અવરથ છૂટે જાય છે તે (વિષ્ણુના નેવેદ્યરૂપ) પુણ્ય ગર્ભથી હાથીના મસ્તક પર મૂક્યું, તેથી નાન ત્યાગ કરી લક્ષ્મી વિષ્ણુના સ્થાનમાં જતા રો ૬ નાનપણનો ભખત ૬૫ તેથી કોઈ દેવથી, બ્રાહ્મણ, પ્રજાથી, મહાપણથી કે મનુષ્યોની રૂતો નથી, તો પછી બોળ કોનાથી ૬ રૂત ૬ તારો પિતા કથપ

પ્રભાપતિ છે, તે મને શુ કરશે? અથવા તારો નુરુ બુદ્ધિરૂપિત પણ મને નિરાકરો શુ કરશે? હે ઉદ્ધાર! આ પુષ્પ જેમના મસ્તક પર હતું તેમનું જ પૂજન સર્વોત્કૃષ્ટ છે

દુર્વાસા મુનિનું એ વચન સાંભળી ઉદ્ધાર તેમના પગ પકડી પોકેપોકે રડવા લાગ્યો અને શોકથી પીડાઈને તથા ભયભીત થઈ તેમને કહેવા લાગ્યો

ઉદ્ધાર બોલ્યો હે પલ્લો! આગે મને યોગ્ય ગાપ આપ્યો છે, જે મારી માથાનો નાશ કરશે હું મારી હસાયેલી સપ્તિ ભાગતો નથી, પણ મને કંઈક જ્ઞાન આપો ઔશ્વર્થ તો હું ખનું જ બીજું છે, જ્ઞાનને હાકી દેનાર છે, મુક્તિમાર્ગમાં કુલાકાર છે અને ભક્તિમાં વિદ્યન કરનાર છે

દુર્વાસા મુનિ બોલ્યા એટલું જ નહિ, પણ ઔશ્વર્થ તો જન્મ, મૃત્યુ, ઘડપણ, શોક તથા રોગનાં મોટા બીજરૂપ તથા અકુરરૂપ છે સપ્તિરૂપ અધ કારથી અધ બનેલો મનુષ્ય મુક્તિમાર્ગને જોતો નથી હે ઉદ્ધાર! સપ્તિરૂપી છકેલો મૂઢ મનુષ્ય અને દારૂથી ખેલાત બનેલો મૂઢ બને સમાન જ છે હે ઉદ્ધાર! બધું ભાવને લીધે જ બાધવોથી ગીરાયેલો હોય, છતાં સપ્તિરૂપના મદથી ખેલાત થયેલો, વિષયોથી અધ બનેલો, મહાકામી અને રુચેગુણી તે મનુષ્ય સત્ક ગુણનો માર્ગ જોતો નથી વિષયોથી અધ બનેલો મનુષ્ય એ પ્રકારનો હોય છે એક રજસ ને બીજી તામસ તેમા શાસ્ત્રને જાણનારો રાજસ વિષયાધ છે અને શાસ્ત્રને નહિ જાણનારો તામસ વિષયાધ છે હે દેવોમા ઉત્તમ! શાલ એ પ્રકારનો માર્ગ દર્શાવે છે એક પ્રતૃતિના બીજરૂપ અને બીજી નિવૃત્તિના ઉત્કૃષ્ટ કારણરૂપ છે પ્રાણીઓ પ્રથમ ૬ બરૂપી પ્રતૃતિના મર્ગમાં સ્વચ્છદ, પચાન તથા ઉત્તમતની પેઠે કાયમ રૂંધી કરે છે જેમ ભમરો પુષ્પસતા લોભથી કમળમાં સુખ માને છે, (પણ તે કમળ બધ થતા પોતે બધાઈ ગયો છે એમ માનતો નથી), તેમ પ્રાણી પરિણામે નાશના બીજરૂપ અને જન્મ, મૃત્યુ તથા ઘડપણને કળા સારામાં સુખ માને છે, (પણ પોતે તેની બધાઈ ગયો છે, એમ જાણતો નથી) તે પછી પોતાના કર્મોથી નિર્મીલ કરાયેલી

અનેક જાતની યોનિઓમા અનુક્રમે અનેક જન્મો સુધી આનદથી ભરીને છેવટે (કોઈ પુણ્યને લીધે) ઈશ્વરની કૃપા થવાથી સત્સંગને પામે છે તેમા પણ સેકડો ને હજારોમા કોઈ એક જ (સાધુ પુરુષ) સસારરૂપ સમુદ્રનો પાર દર્શાવવામા ધ્રુવરૂપ થાય છે તે સાધુપુરુષ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી દીવાથી મુક્તિમાર્ગને દર્શાવે છે, ત્યારે જીવ સસારરૂપ બંધનને કાપવા અનેક જન્મો સુધી યોગ, તપ તથા અનશનવ્રત દ્વારા યત્ન કરે છે, ત્યારે સુખદાયી તથા શ્રેષ્ઠ એવા મુક્તિમાર્ગને નિર્વિઘ્ન પામે છે હે ઇદ્ર ! તે મને જે પુછ્યું હતું, તે આ મેં ગુરુના મુખથી સાંભળ્યું છે. (અને તે જ તને કહ્યું છે)

દુર્વાસામુનિનું તે વચન સાંભળી ઇદ્ર વિષયો પરના રાગથી રહિત થયો હે નારદ ! તેનો વૈરાગ્ય હમેશા વધવા લાગ્યો પછી મુનિના એ સ્થાનેથી ઘેર જઈ, તોણે અમરાવતીને જોઈ, ત્યાં તે દેત્યો તથા અસુરોના સહોદી વ્યાઘ્ર, ભયાકુલ, ખરાબ ઉપદ્રવોવાળી, કોઈ કોઈ સ્થળે બધુઓથી રહિત, પિતા—માતા—સ્રી આદિ વિનાની અને અતિ ચમળ થઈ પડી હતી એમ અમરાવતીને શત્રુઓથી વ્યાઘ્ર થયેલી જોઈ ઇદ્ર બૃહસ્પતિની પાસે ગયો ત્યાં ગંગાના કિનારા પર મહાસમર્થ ગુરુ બૃહસ્પતિને ઇદ્રે જોયા પરબ્રહ્મનું ધ્યાન કરતા, ગંગાના જળમા ઊભેલા, શ્રેષ્ઠ, સૂર્યની સામે પૂર્વ તરફ મુખવાળા, સર્વજ્ઞ, (ઈશ્વર પરના પ્રેમથી) આસુ ભરેલા નેત્રોવાળા, સેનાચાલક, પરમ આનંદી, સર્વશ્રેષ્ઠ, સર્વોચ્ચ, ધર્મિષ્ઠ, શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ સેવેલા, અતિપ્રિય, બાધુવર્ગોમા તથા જ્ઞાનીઓમા અતિશ્રેષ્ઠ, ભાઈઓમા સૌથી મોટા અને દેવોના શત્રુઓને અનિષ્ટરૂપ તે ગુરુને ત્યાં જપ કરતા જોઈ ઇદ્ર ઊભો રહ્યો પછી એક પ્રહરના અંતે ગુરુને ઊઠેલા જોઈ, તેમને તોણે પ્રણામ કર્યા અને તેમના ચરણકમળમા વારંવાર નમન કરી પોકે પોકે તે રડવા લાગ્યો તોણે બ્રાહ્મણ દુર્વાસાનો શાપ વળેળે વૃત્તાત ગુરુને કહ્યો અને પછી વરદાનની પ્રાપ્તિરૂપ અતિદુર્લભ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ તથા પોતાની નગરી શત્રુઓના તાબામા ગઈ વગરે બધું અનુક્રમે જણાવ્યું રિપ્યનું તે વચન સાંભળી ઉત્તમ બુદ્ધિશાળી અને

ખોલનારાઓમા શ્રેષ્ઠ એ બૃહસ્પતિ કોપથી લાલ નેત્રોવાળા થઈ આ વચન બોલ્યા

બૃહસ્પતિએ કહ્યું. ઓ દેવશ્રેષ્ઠ ! સર્વ વૃત્તાત મેં સાંભળ્યું, હવે રડ મા, મારું વચન સાંભળ. નીતિને જાણનારો પુરુષ વિપતિમા કદી કાયર થતો નથી સપતિ અથવા વિપતિ કેવળ નાશવત તથા શ્રમરૂપ હોઈ પૂર્વના કર્મને આધીન છે તે બનેલો કર્તા પોતે જ હોય છે કાંઈક દરેક જન્મમા પેડાની ધારના જ ક્રમ પ્રમાણે સર્વને તે પ્રાપ્ત થયા કરે છે; તેમા શોક શોર શાસ્ત્રોમા કહ્યું છે કે પોતે કરેલું કર્મ અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે. શુભ કે અશુભ જે કઈ કર્મ હોય, તેનું કળ જીવાત્મા ભોગવે જ છે ભોગવ્યા વિના સેકડો કેકરોડો કર્મોએ પણ કર્મ નાશ પામવું નથી 'અવશ્યમેવ મોક્તવ્ય કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્ - કરેલું શુભાશુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે' એમ ત્રીદૃષ્ટિ પરમાત્માએ વેદોમા સામવેદની શાખામા બ્રહ્માને સંબોધીને કહેલું છે કરેલા સર્વ કર્મોનો ભોગ ઈર્ષ્ટ બાકી રહે છે, ત્યારે તે તે કર્મો પ્રમાણે ભરતક્ષેત્રમા કે બીજા કોઈક સ્થળે જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે કર્મને લીધે બ્રાહ્મણનો શાપ, કર્મથી જ આશીર્વાદ, કર્મથી જ મોટી લક્ષ્મીને તથા કર્મથી જ દીનપણને મળ્યા પામે છે કરોડો જન્મોમા એકડું કરેલું કર્મ પ્રાણીઓની પાછળ જાય જ છે હે ઇદ્ર ! જેમ પડછાયો પ્રાણીને છોડતો નથી તેમ કર્મ પણ પ્રાણીને ભોગ વિના છોડતું નથી અમુક કાળ, અમુક દેશ કે અમુક પાત્રને અનુસરી કર્મોના ફળમા યોગ્ય—વધતાપણ પણ થાય છે દરરોજ અમુક વસ્તુનું દાન કરવાથી એકસરખું પુણ્ય થયા કરે છે, પણ તે જ વસ્તુનું અમુક કોઈ ઉત્તમ દિવસે દાન કર્યું હોય તો તેથી કરોડગણ અધિક અથવા અચાપ્ત પુણ્ય થાય છે, તેમ જ હે દેવ ! કોઈ પણ વસ્તુઓનું અમુક સામાન્ય દેશમા દાન કરવાથી સામાન્ય પુણ્ય થાય છે, પરંતુ તે જ વસ્તુઓનું અમુક કોઈ ઉત્તમ પ્રદેશમા દાન કર્યું હોય, તો તેથી કરોડગણ અધિક અથવા અસંખ્ય પુણ્ય થાય છે અને તે જ પ્રમાણે અમુક કોઈ સામાન્ય પાત્રમા વસ્તુનું દાન કરવાથી દાન કરનારને સામાન્ય પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, પણ

સુઈ રહે અને દિવસે મેથુન કરે, તેને ત્યાથી પણ લક્ષ્મી જતા રહે છે જે મૂઢ પ્રાણલુ આચાર વિહાનો, શુદ્ધો પાસેથી દાન લેનારો અને (ક્રોધ દેવગનની) દીક્ષાથી રહિત હોય, તેની પાસેથી લક્ષ્મી જતા રહે છે જે યોદ્ધા જ્ઞાનવાળો મનુષ્ય ભીના પને અથવા નાઓ સુઈ રહે છે અને વાચાળ હોઈ કાયમ બહુબક કર્યો કરે છે, તેના ઘરમાંથી લક્ષ્મી જતા રહે છે જે મનુષ્ય માથામાં તોલ ધારી ખીજ પુરુષના અગતો સ્પર્શ કરે અથવા જે પોતાના શરીર પર વાળુ વગાડે, તેના ઘેરથી લક્ષ્મી સેયે ભરાઈ જતા રહે છે જે દિગ્વર્ણી વ્રત, ઉપવાસ, સંધ્યા કે વિષ્ણુભક્તિથી રહિત રહે, તેની પાસેથી લક્ષ્મી જતા રહે છે જે પ્રાણલુની નિંદા કરે, કાયમ પ્રાણલુના દોષ કરે, છત્રની હિંસા કરે અથવા દયારહિત હોય, તેની પાસેથી જગદામા—લક્ષ્મી જતા રહે છે જ્યાં જ્યાં ભગવાનની પૂજા તથા ભગવાનનું ભજન થતું હોય, ત્યાં સર્વ મંગલોના મંગલરૂપ લક્ષ્મીદેવી રહે છે હે પ્રભા! જ્યાં શ્રીકૃષ્ણની તથા તેમના ભક્તની પ્રસન્ન થતી હોય ત્યાં શ્રીકૃષ્ણના પ્રિય લક્ષ્મી કાયમ રહે છે જ્યાં શખનો શબ્દ, શખ, શાલગ્રામ તથા તુલસીદલ હોય અને જ્યાં તેમની સેવા વદન તથા ધ્યાન થતા હોય, ત્યાં લક્ષ્મી રહે છે જ્યાં શિર્વાલિંગનું પૂજન તથા પવિત્ર શિવકીર્તન થતા હોય અને જ્યાં દુર્ગાપૂજન તથા તેમના નુણો ગવાતા હોય, ત્યાં લક્ષ્મી વસે છે જ્યાં પ્રાણલુનું સેવન તથા ભોજન થતા હોય અને જ્યાં સર્વ દેવોનું શુભપૂજન થતું હોય ત્યાં લક્ષ્મી વસે છે* એમ સર્વ દેવોને કહી લક્ષ્મીપતિ ભગવાને લક્ષ્મીને કહ્યું કે, 'તમે અશાંતી ક્ષીરસમુદ્રમાં જન્મ પામે' એમ લક્ષ્મીને કહી જગતના નાથે કહી પ્રભાને કહ્યું કે, 'હે પ્રભા! તમે સમુદ્રમથન કરી દેવોને લક્ષ્મી આપજો' હે નારદ મુનિ! એ રીતે કહી લક્ષ્મીપતિ ભગવાન ચાર પુરમાં જતા રહ્યા અને દેવો ઘણા લાખા કાળે ક્ષીરસમુદ્ર પર ગયા પછી દેવો તથા અસુરોએ મદરા ચલને રવેલા ક્રોને પાત્ર અને સપ્તાંગને મથવાનું દોરડું બનાવી સમુદ્રમથન કર્યું તેમાંથી ધનવાતરિ, અમૃત, ઉન્ને શ્રવા ધોડો, અંગેક પ્રકારના રત્નો,

એસવત હાથી, લક્ષ્મી તથા શુદર્ભન ચક્ર તેમણે મેળવ્યું હે નારદમુનિ! તે વેળા વિપ્રભક્ત સતી લક્ષ્મીએ ક્ષીરસમુદ્રમાં સ્થાપન કરનાર, સર્વના ઈશ્વર તથા રમણીય શ્રીવિષ્ણુને વસ્ત્રાભા અર્પણ કરી પછી પ્રાણલુ(દુર્વાતા)ના શાપથી દુઃખરો થતા દેવોએ, બ્રહ્માએ તથા સરસ્વતીના ગેપુ જ્યાં તે લક્ષ્મીએ દેવોના પરમા દુષ્ટિ કરી, ચોટલે હે નારદ! મહાલક્ષ્મીની કૃપાથી તથા બ્રહ્માના વરદાનથી દેવોએ દેત્યોથી ઘેરાઈને ભયકર થયેલા પોતાનો દેશ કહી મેઘચો એમ ઉરામ, સુખદાથી ને સારરૂપ સમગ્ર લક્ષ્મી—આપ્યાન મે તમને કહ્યું, હવે વધારે શું તાબળવા તમે ઇચ્છો છો? ૧-૫૯

હવેવ કવિતં સર્વં લક્ષ્મ્યુપાધ્યાનમુત્તમમ્ ।
સુલ્લદ સારમૂર્તં ચ કિં ભૂયઃ શ્રોતુમિચ્છસિ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાનવતપ્રજ્ઞમુલભાં નવમ સ્કંધ વિરે
અધ્યાય ૪૧ મે તમામ

અધ્યાય ૪૨ મો*

મહાલક્ષ્મીના પૂજનક્રમ તથા
મંત્રસ્તોત્ર વગેરે

નાદ રવાવ

હરેકલ્કીર્તન મદ્ર ધ્રુત તજ્ઞાનમુત્તમમ્ ।
દિગ્લિત લક્ષ્મ્યુપાધ્યાન ધ્યાનં સ્તોત્ર વદ પ્રભો ॥૧॥
નારદે કહ્યું હે પ્રભો! કયાલુકારી વિષ્ણુની કીર્તન, તેમનું જ્ઞાન તથા ઉરામ અને પ્રિય લક્ષ્મીનું આપ્યાન મે સાબળ્યું હવે તેમનું ધ્યાન તથા સ્તોત્ર મને કહે

શ્રીનારાયણ બ્રાહ્મણ પ્રથમ ઇંદ્રે તીર્થેમા સ્નાન કરી ધોયેલા બે વસ્ત્રો પહેરી ક્ષીરસમુદ્ર પર કળશ સ્થાપીને ગણેશ, સૂર્ય, અગ્નિ, વિષ્ણુ, શિવ તથા દુર્ગા એ છ દેવોનું ભક્તિપૂર્વક પૂજનવદન વગેરેથી તે વેળા પૂજન કર્યું હતું પછી પરમ ઐશ્વર્યરૂપ મહાલક્ષ્મીનું આવાહન કરી ઇંદ્રે, બ્રહ્માએ તથા બૃહસ્પતિએ તેમની પૂજા કરી હતી હે નારદ મુનિ! મુનિઓ, પ્રાણલુ, ગુરુ, વિષ્ણુ, દેવો વગેરે તથા

* આ અધ્યાયમાં પચોતરે શ્લોકોથી મહાલક્ષ્મીના પૂજનનો કથ અને મંત્ર-સ્તોત્ર વગેરે બરાબર વર્ણવાયે

હે દેવિ! અનેક ઋતુઓમાં ઉત્પન્ન થતા, ઉત્તમ શોભાનો આશ્રય, શ્રેષ્ઠ અને દેવો તથા સજ્જનોને પ્રિય શુદ્ધ પુષ્પો તમે સ્વીકારો હે દેવિ! શુદ્ધિ આપનાર, શુદ્ધરૂપ, સર્વ મનોયુગ્મ મગલ અને સુનધી પદાર્થોથી ખતાવેલ, રમણીય ચદન તમે સ્વીકારો. હે કૃષ્ણતા પ્રિયા! મદા વિશુદ્ધ, શુદ્ધિ આપનાર અને પીવા યોગ્ય આ પવિત્ર તીર્થજળ તમે સ્વીકારો હે દેવિ! ઉત્તમ રતનો વગેરેથી ખતાવેલ, પુષ્પો તથા ચદનથી સચ્ચેલ અને વસ્ત્રો તથા આભૂષણોની શોભાથી યુક્ત આ ઉત્તમ શયન તમે સ્વીકારો. હે દેવિ! જે જે દ્રવ્ય નવીન હોઈ પૃથ્વી પર દુર્લાભ હોય અને દેવોને શોભા યોગ્ય તથા ભોગવવા લાયક હોય, તે દ્રવ્ય તમે સ્વીકારો 'એમ મૂળ મત્રથી એ દ્રવ્યો અર્પણ કરી ઇન્દ્રે ભક્તિથી વિધિપૂર્વક દશ લાખ મૂળમત્ર જાપ્યા હતા એ દશ લાખના જપથી મત્રનિર્મિત થઈ હતી એ મત્ર તેને પ્રદાન્યે આપ્યો હતો, જે સર્વ પ્રકારે કૃપવૃક્ષ સમાન છે તેમા લક્ષ્મીનું (ક્રી) બીજ, માયાબીજ (હ્રી), કામબીજ (ક્લી) અને સસ્સ્વતીનું ઈ બીજ અનુક્રમે પ્રથમ હોય છે અને પછી 'કમલવાસિની' ગંધર્વી સ્ત્રીથી વિભક્તિનું એક વચન હોઈ છેલ્લે 'સ્વાહા' હોય છે (એટલે 'ક્રી હ્રી ક્લી ઈ કમલવાસિન્યૈ સ્વાહા આત્મો) આ ઉત્તમ વૈદિક મત્રનાજ પ્રસિદ્ધ છે આ મત્ર જપવાથી કુબેર પત્રમ શ્રેષ્ઠ એશ્વર્યને પામ્યો છે દક્ષ તથા નાવણિં મનુ પણ આ મત્રના જપથી નવધિરાજ થયા હતા અને મગલ નામનો રાગ પણ આ મત્રના જપથી સાત દીપોનો મલા રાગ થયો હતો હે નારદ! પ્રિયત્રત, ઉત્તાનપાદ અને દેદાર નામના મહારાજાઓ આ મત્રના જપથી નિદ્રા થયા છે આ મત્રનિદ્રા થયો, ત્યાં મહાલક્ષ્મીએ ઇન્દ્રને દરીન આપ્યું હતું તે વેળા એ દેવી ઉત્તમ રતનોથી ખતાવેલા ચિન્માનમા બેસા હતા, વન્દન આપી ન્દા હતા, માત દીપોવાળી પૃથ્વીને ક્રાંતિથી છાઈ દેતા હતા, ધોળા મપાના પુષ્પ જેવા રગવાળા હોઈ રતનોના રાણાનેથી રાણાનેલા હતા; મદા હામ્યતી પ્રમન મુખવાળા હોઈ ભક્તો પર કૃપા કર્યા આતુર હતા, રતનોની આગને પારણ કરતા

હતા અને કસોડો ચદ્ર સમાન ક્રાંતિવાળા હતા, તે શાત જગદખાતા દર્શન કરી ગેમાચિત થયેલ સર્વ અગવાળો અને આસુ ભરેલા નેત્રોવાળો ઇન્દ્ર બે હાથ નેત્રી પ્રદાન્યે આ ભૂ કસેલ, સર્વ ઇચ્છિત આપનારા આ વૈદિક ઉત્તમ સ્તોત્રથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યો

ઇન્દ્ર બોલ્યો. કમળમા વસનારા નારાયણનું વાગવાર નમસ્કાર હો; કૃષ્ણતા પ્રિયા મહાલક્ષ્મીને કાયમ નમસ્કાર, નમસ્કાર હો કમળની પામડી જેવા નેત્રોવાળા, કમળ સમાન મુખવાળા, કમળરૂપ આસનવાળા, પદ્મિની તથા વૈષ્ણવીને વારવાર નમસ્કાર હો સર્વ સપ્તરિત્સવરૂપ, સર્વના આરાધ્ય, વિષ્ણુભક્તિ આપનાર તથા હર્ષદાયી મહાદેવી લક્ષ્મીદેવીને વાગવાર નમસ્કાર હો શ્રીકૃષ્ણની છાતી પર રહેલા, શ્રી કૃષ્ણના ઇશ્વરી, ચંદ્રની શોભારૂપ અને ઉત્તમ રતનના કમળ પર બિરાજતા મહાલક્ષ્મીને વારવાર નમસ્કાર હો સપ્તરિત્સોની અધિષ્ઠાત્રી દેવી, વૃદ્ધિ સ્વરૂપ તથા વૃદ્ધિ આપનાર મહાદેવીને વારવાર નમસ્કાર હો વૈકુંઠમા જે મહાલક્ષ્મીરૂપ છે, ક્ષીર સાગરમા લક્ષ્મીરૂપ છે, ઇન્દ્રના ઘરમા સ્વર્ગલક્ષ્મી છે, રાજના ઘરમા ગજલક્ષ્મી છે, ગૃહસ્થોના ઘરમા ગૃહલક્ષ્મી તથા ગૃહદેવી છે, સમુદ્રમા કામવેનુરૂપ જે જાપ્યા છે અને જે યમુની સ્ત્રી દક્ષિણાગો થયા છે, તે જ તમે દેવોની માતા આદિતિ છો કમળમા વસતા કમળા છો, દેવોને બલિદાન આપતી વેળા સ્વાહારૂપ છો અને પિતૃઓને તેમનું કૃત્ય—અન્ન આપતી વેળા સ્વધારૂપ રહેવાઓ છો તેમ જ વિષ્ણુસ્વરૂપ, સર્વના આધાર પૃથ્વીરૂપ, શુદ્ધ સત્ત્વગુણસ્વરૂપ, નારાયણમા પસાયણ, ક્રોધ તથા હિંસાથી રહિત, વરદાન દેતા, સસ્સ્વતીરૂપ, શુભ પરમાર્થ આપનારા, હરિનું દાસપણ આપનારા અને સર્વથી શ્રેષ્ઠ છો જેમના વિના સર્વ જગત ભસ્મીભૂત થઈ નિઝાર થાય છે, જેમના વિના સર્વ વિષ્ણુ જીવતા મરેનું બને છે, તે તમે સર્વના ઉત્તમ માતા, સર્વના આધવરૂપ અને ધર્મ, અર્થ, ક્રમ તથા મોક્ષના કારણરૂપ છો જેમ બાળ પણુમા ધાવવા માટે આધળા થતા બાળકોને માતા બધું આપનારી છે, તેમ તમે સર્વ લોકોને, સર્વ ક્ષત્રે સર્વસ્વરૂપે બધું ય આપનારા છો માતા વિનાનું

અને ધાવવા માટે આધગુ થયે'નું બાળક પણ દેવયોગે કદાચ જીવે, પરંતુ તમારા વિના કોઈ પણ લોક કદી ન જ જીવે હે અધિકે! અત્યંત પ્રસન્ન સ્વરૂપવાળા તમે મારા પર પ્રસન્ન થાઓ અને હે સનાતનિ! મારા શત્રુઓએ સ્વાધીન કરેલો મારો દેશ તમે મને પાછો આપો હે વિષ્ણુપ્રિયા! હું જ્યાં સુધી તમારા વિનાનો છું, ત્યાં સુધી જ બધુઓ વિનાનો, ભિખારી અને સર્વ સપરિત્તોથી રહિત છું, તમે મને જ્ઞાન, ધર્મ, સર્વ સૌભાગ્ય, ઇચ્છિત પ્રભાવ, પ્રતાપ, સર્વ અધિકાર, યુદ્ધમા જય, પરાક્રમ તથા શ્રેષ્ઠ ઔશ્વર્ય આપો'

એમ કહી આસુ ભરેલા નેત્રોવાળા ઇંદ્રે સર્વ દેવગણો સાથે મહાલક્ષ્મીને ભરતક વડે વારવાર પ્રણામ કર્યા પછી બ્રહ્મા, રાકર, શેખનાગ, ધર્મ તથા વિષ્ણુએ, બ્રહ્માએ દેવો માટે વારવાર પ્રાર્થના કરી, ત્યારે દેવોની સભામાં સત્પદ થયેલા લક્ષ્મીજીએ દેવોને વરદાન આપી મનોહર પુષ્પમાળા વિષ્ણુને આપેણુ કરી, ચોટલે સતોષ પામેલા દેવો પોતપોતાના સ્થાને ગયા પછી હે નારદ! હર્ષ પામેલા લક્ષ્મીદેવી ક્ષીર સમુદ્રમાં શયન કરતા વિષ્ણુના સ્થાને ગયા અને બ્રહ્મા તથા ગરુડ પણ પ્રીતિપૂર્ક દેવોને શુભ આશીર્વાદ આપી પોતપોતાના સ્થાને ગયા જે મનુષ્ય મહા પવિત્ર આ સ્તોત્રનો નણુ સદ્યા સમયે પાઠ કરે છે, તે કુપેર જેવો મોટો રાજધિરાજ થાય છે પાંચ લાખ વાર પાઠ કરવાથી જ આ સ્તોત્ર મનુષ્યોને સિદ્ધ થાય છે સિદ્ધ થયેલા આ સ્તોત્રના જે ચોક મહિનો કાયમ પાઠ કરે, તો મહાસુખી મોટો રાજા થાય એમાં સશય નથી ૧-૭૫

હિદ્ધસ્ત્રોત્રં વદિ પટેન્માસમેકં તુ સ્નતમ્ ।

મહાસુક્ષ્મી ચ રાજેન્દ્રો ભવિષ્યતિ ન સંશય ॥૭૫॥

ઈતિ શ્રીદેવીયા પદમહાપુત્રામય નવમ ઝકપ વિષે
અધ્યાય ૪૩ મો નમામ

અધ્યાય ૪૩ મો*

સ્વાહાનું આખ્યાન

નારદ ઉવાચ ।

નારાયણ મહાભાગ નારાયણમ પ્રમો ।

રૂપેનૈવ ગુણેનૈવ યશસા તેજસા ત્વિયા ॥ ૧ ॥

નારદે કહ્યું 'હે મહાભાગ્યશાળી પણ નારાયણ! તમે રૂપ, ગુણ, યશ, તેજ તથા ક્રાંતિથી નારાયણ સમાન જ છો હે મુનિ! જ્ઞાનીઓ, સિદ્ધો, યોગીઓ, તપસ્વીઓ તથા મુનિઓમાં તમે જ અતિ શ્રેષ્ઠ છો અને વેદવેદાઓમાં ઉત્તમ છો મહાઅદ્ભુત મહા લક્ષ્મીનું આખ્યાન મેં જાણ્યું હવે ખીનું કઈ ગુપ્ત રહસ્ય હોય તે તમે કહો જે અત્યંત ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય સર્વ પ્રકારે ઉપયોગી, (સર્વ સ્થળે) પ્રકટ કર વાને અયોગ્ય તથા પુરાણો અને વેદમાં કહેલું હોઈ ધર્મગુપ્ત હોય તે કહો

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે બ્રાહ્મણ નારદ! પ્રગટ કરવાને અયોગ્ય, ગુપ્ત-રહસ્યરૂપ અને અત્યંત દુર્લભ કેટલાક અનેક પ્રકારના આખ્યાનો મેં પુરાણોમાંથી સાભળ્યા છે હે મહાભાગ! તેઓમાં જે સારભૂત હોય, તેવું શુ સાભળવા તમે ઇચ્છો છો, તે પ્રથમ તમે મને કહો, પછી હું તે કહીશ

નારદે કહ્યું સર્વ કર્મોમાં (દેવોને ઉદ્દેશી) હવેવ આપવામાં સ્વાહાદેવી અને પિતૃઓને (કૃત્ય) આપવામાં સ્વધાદેવી ઉત્તમ કહેવાય છે, તેમ જ દક્ષિણા સર્વથી શ્રેષ્ઠ ગણાય છે હે વેદવેદાઓમાં શ્રેષ્ઠ! એમના ચરિત્ર, જન્મ, કુળ તથા મુખ્યતા તમારા મુખથી હું સાભળવા ઇચ્છુ છું

સૂત બોલ્યા હે મુનિશ્રેષ્ઠ શાનક! નારદનું એ વચન સાભળી નાનયણુ હસીને પુરાણોમાં વડેલી ઘણી જૂની કથા કહેવા લાગ્યા

શ્રીનારાયણ બોલ્યા સુદિના આરભ મમયે દેવો પોતાના આહાર માટે બ્રહ્મલોકમાં અતિ મનોહર બ્રહ્માની સભામાં ગયા હતા હે નારદમુનિ! ત્યાં જઈને તેઓએ પોતાના આહાર માટે બ્રહ્માને જણાવ્યું,

* આ અધ્યાયમાં સ્ત્રીઓએ પદ્મકોથી હવે પછીનું સ્વાહાચક્રિતનું આખ્યાન બરાબર વર્ણવાયે

એટલે તે સાભળી બ્રહ્માચ્ય (આહારની વ્યવસ્થા કરના) પ્રતિજ્ઞા કરીને (દેવોના કૃત્યાણુ માટે) પર મેશ્વર શ્રીહરિને સેવ્યા હતા

નારદે પુછું ભગવાન પોતે જ અશશી યજ્ઞ રૂપ થયા છે, છતાં યજ્ઞમા બ્રાહ્મણો (દેવોને ઉદ્દેશી) જે જે હવિષ આપે છે, તેથી દેવોને શુ તૃપ્તિ થતી ન હતી :

શ્રીનારાયણે કહ્યું હે મુનિઓ! બ્રાહ્મણો તથા ક્ષત્રિયો વગેરે ભક્તિથી દેવોને હવિષ આપતા હતા, છતાં તે હવિર્દોનને દેવો પામતા ન હતા, તેથી ખોદ પામાં તે સર્વ દેવો બ્રાહ્માની સભામાં ગયા હતા અને આહાર ન મળવાનું કારણ તેઓએ જણાવ્યું હતું તે સાભળી બ્રાહ્મા ધ્યાનથી શ્રીકૃષ્ણને શરણે ગયા હતા અને તેમની આરાધથી તેમણે ધ્યાન દ્વારા પ્રકૃતિ દેવીની પૂજા કરી હતી તે સમયે પ્રકૃતિના અશરૂપ સર્વશક્તિસ્વરૂપ, ઘણા જ સુદર, સોળ વર્ષની ઉંમરના, રમણીય મનોહર મહાદાસ્યથી પ્રસન્ન મુખવાળા અને ભકતો પર કૃપા કરવા આતુર સ્વાહાદેવીએ બ્રાહ્મા ની આગળ પ્રકટ થઈ કહ્યું કે, 'હે બ્રાહ્મા! વરદાન માગો' તે વચન સાભળી બ્રાહ્માએ અત્યંત આદર થી તેમને કહ્યું અત્યંત સુદર એવા તમે અગ્નિની દાહક શક્તિરૂપ થાઓ, તમારા વિના અગ્નિ આહુતિઓને બાળવા સમર્થ થતો નથી જે પુરુષમત્તના આતે તમારું નામ ઉચ્ચારી દેવોને હવિષ આપશે, તેને દેવો આતદપૂર્વક પામશે, માટે હે અગ્નિકે! દેવોને તથા મનુષ્યોને નિરતર પૂજ્ય તમે અગ્નિની સપતિરૂપ તથા શોભારૂપ થઈ તેના ગૃહસ્વરી થાઓ ' બ્રાહ્માનું વચન સાભળી સ્વાહાદેવી ખોદ પામ્યા તેમણે પોતાનો અભિપ્રાય બ્રાહ્માને કહ્યો

સ્વાહાએ કહ્યું 'હે બ્રાહ્મા! હું ઘણા લાંબા તપથી શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરીશ, કેમ કે તેમના વિના જે કંઈ છે, તે સ્વપ્ન જેવું ખોટું જ છે એમની કૃપાથી તમે જગતના સ્થાપક થાઓ, પ્રભુ શકર મૃત્યુન્યય થયા છે, શોષનાગ વિશ્વને ધારણ કરે છે, ધર્મે પોતાને આચરના સંયોગો સાક્ષી થયા છે, ગણેશ દેવોના ગણોમાં સર્વથી પ્રથમ પૂજ્ય થયા છે અને પ્રકૃતિ સર્વના પૂજ્ય થયા છે, તેમ જ પૂર્ના ઋષિઓ

તથા મુનિઓ એમની સેવાથી પૂજ્ય પામ્યા છે, માટે તેમના ચરણકમળનું હું ભાવથી ચિંતન કરીશ ' બ્રાહ્માને એમ કહી સ્વાહાદેવી શ્રીકૃષ્ણના ઉદ્દેશથી તપ કરવા જતા રહ્યા લક્ષ્મીના અશથી જન્મેલા એ સ્વાહાએ એક લાખ વર્ષ સુધી એક પને ઊભા રહી નિર્દોષ શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન ધરી તપ કર્યું, ત્યારે પ્રકૃતિથી પર હોઈ નિર્ગુણ શ્રીકૃષ્ણનું તેમને દર્શન થયું ક્રમતઃ ઈશ્વર ભગવાનનું અતિ સુદર રૂપ જોઈ રૂપવતી સ્વાહાદેવી કામયુક્ત થઈ બેભાન થયા, એટલે તેમનો અભિપ્રાય બળી શી સર્વજ્ઞ ભગવાન લાખા તપથી દૃઢબળ અગવાળા તેમની પાસે જઈ તેમને ઉઠાડી કહેવા લાગ્યા

શ્રીભગવાન યોગ્યા વારાહ રૂપમાં તમે અશથી નગ્નજિત્ત રાજના 'નાગ્નજિત્તી' નામે કન્યા થઈને મારા પત્ની થશો, માટે હમણા તો હું સુદરિ! તમે અગ્નિની દાહક શક્તિરૂપે તેના પત્ની થાઓ મારી કૃપાથી તમે મત્તના અગરૂપ થઈ પૂજ્ય થશો અગ્નિ પણ પોતાના ગૃહેશ્વર તમારું ભક્તિભાવથી સન્માન કરી રમણીય સુદરી એવા તમારી સાથે આનંદ કરશે

હે નારદ! સ્વાહાદેવીને એમ કહી ભગવાન કૃષ્ણ અદૃશ્ય થયા તે સમયે (મને આ વરશે કે તિહિ એવી શક્તી) અત્યંત ત્રાસેલો અગ્નિ બ્રાહ્માની આજ્ઞાથી ત્યાં આવ્યો અને સામવેદમાં કહેલા ધ્યાનથી તે જગદબાળુ ધ્યાન કરી, તેમને સારી રીત પૂજીને તેણે મત્તોચ્ચારપૂર્વક તેમનું પાણિગ્રહણ કર્યું અને પછી સંભોગમાં સદા મુખ આપનારા અતિ નિર્જન પ્રદેશમાં દેવતાઈ સા વર્ષો સુધી તે રમણી સાથે અગ્નિએ મેયુન કર્યું, જેથી અગ્નિના વીર્યથી તેમને ગર્ભ રહ્યો સ્વાહાદેવીએ બાર વર્ષ સુધી તે દિવસ ગર્ભ ધારણ કર્યો અને પછી દક્ષિણાગ્નિ, ગાંધર્વ તથા આહવતીય નામ ૧૧ ગણ રમણીય તથા મનોહર પુત્રોને અનુક્રમે જન્મ આપ્યો તે પછી ઋષિઓ, મુનિઓ, બ્રાહ્મણો તથા ક્ષત્રિયો વગેરે અતમા 'સ્વાહા' નામવાળા મત્તોચ્ચાર કરી હવિષ આપવા લાગ્યા જે પુરુષ સ્વાહાયુક્ત ઉત્તમ મત્ત ઉચ્ચારે, તેને મત્તોચ્ચાર માત્રથી સર્વ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે જેમ ઝેર વિનાનો સર્પ, વેદસંહિત બ્રાહ્મણ, પતિસેવા

વિનાની સ્ત્રી, વિદ્યારહિત પુરુષ અને કુળ તથા શાખા વિનાનું વૃક્ષ નિઘ ગણાય છે, તેમ ‘સ્વાહા’ વિનાનો મત્ર નિઘ ગણાય છે તેવો મત્ર હોમકાર્યમાં લીધો હોય, તો કુળદાયક થતો નથી ‘સ્વાહા’ અતવાળા મનોચારથી સર્વ બ્રાહ્મણો અત્યત સતુષ્ઠ થયા અને દેવો આહુતિઓને પામવા લાગ્યા એ રીતે સર્વ કર્મ સકળ થવા લાગ્યું આ પ્રમાણે સુખદાયી, મોક્ષ આપનાર તથા ઉત્તમ સારરૂપ સ્વાહાનું સર્વ આખ્યાન મેં કહ્યું, હવે વધારે શું સાંભળવા તમે ઇચ્છો છો ?

નારદે કહ્યું હે મુનીશ્વર ! હે પ્રભો ! સ્વાહાની જે પૂજાવિધિ, ધ્યાન તથા સ્તોત્ર વડે અગ્નિએ પૂજા કરીને સ્વાહાદેવીની સ્તુતિ કરી હતી, તે મને કહે !

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે બ્રાહ્મણ ! હે મુનીશ્વર ! સામવેદમાં કહેલું તેમનું ધ્યાન, સ્તોત્ર તથા પૂજાવિધિ હું કહું છું, તમે સાવધાન થઈ સાંભળો સર્વ યજ્ઞના આરભકાને કુળપ્રાપ્તિ માટે શાલગ્રામ વિષે અથવા કુળશાખા સ્વાહાદેવીનું કાળજીથી પૂજન કર્યું પછી યજ્ઞ કર્ત્વો (તે વેળા પ્રથમ) ‘ગંગોના અગ્નિ સામે બેઠાયા, મત્રસિદ્ધિરૂપ, સિદ્ધ હોઈ સિદ્ધિ આપનારા મનુષ્યોને કર્મોના કુળ દેનારા મુલ સ્વાહાદેવીનું હું ભજન કરું છું’ એમ ધ્યાન કરી મૂળમત્રથી પાદ વગેરે આર્પણ કરી સ્તવીને મનુષ્ય સર્વ સિદ્ધિ પામે છે હે મુનિ ! તેમનો મૂળ મત્ર તમે સાંભળો ‘ઐ હ્રીં શ્રીં વહ્નિજાયૈ દેવ્યૈ સ્વાહા’ આ મત્રોચ્ચાર કરી જે મનુષ્ય ભકિતથી તેમને પૂજે છે, તેનું સર્વ ઇષ્ટ અવગ્ય સિદ્ધ થાય છે (હવે અગ્નિએ સ્વાહાની જે સ્તુતિ કરી હતી, તે સાંભળો)

અગ્નિ બોલ્યા ‘સ્વાહા, અગ્નિપ્રિયા, અગ્નિ જાયા, સતોપકારિણી, શકિત, ક્રિયા, કાલરાત્રી, પરિ પાકકરી, ધ્રુવા, મનુષ્યોની સદા ગતિરૂપ, દાહિકા, દહનક્રિયામાં સમર્થ, સસારના સારરૂપ, ધોર સસારથી તારનાર, દેવોના જીવનરૂપ અને દેવોનું યોષણ કરનાર આ સોળ નામોનો જે ભકિતયુક્ત થઈ પાક કરે છે, તેને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં સર્વ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે તેનું કોઈ પણ કર્મ આપણે નાંહ સહે

સર્વકર્મ ઉત્તમ જ થાય પુત્ર વિનાનો પુત્ર પામે અને સ્ત્રી વિનાનો પુરુષ રહ્યા જેવી પોતાની સુદર સ્ત્રી મેળવી સુખ પામે. ૧-૫૪

નાહ્મહીન મવેત્ તસ્ય સર્વકર્મ સુશોભનમ્ ।
અપુત્રો લભતે પુત્ર માર્યાહીનો લભેત્ પ્રિયમ્ ।
રમ્યોપમો સ્વકાન્તા ચ સંપ્રાપ્ય સુલભાન્નુવાત્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૪૩ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૪૪ મો*

સ્વધાનું આખ્યાન

બોનાતપણ ડગાચ

મૃગ્ય નારદ વક્ષ્યામિ સ્વધોપાધ્યાનમુત્તમમ્ ।
પિતૃણાં ચ તુષિકર શ્રાદ્ધાન્નફલવર્ધનમ્ ॥ ૨ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે નારદ ! પિતૃઓને તૃપ્ત કરનાર અને શ્રાદ્ધના અન્ન-ફળને વધારનાર સ્વધાનું ઉત્તમ આખ્યાન હું કહું છું સાંભળો જગતના સદા બ્રાહ્મણો સુદિના આરભમાં ચાર મૂર્તિમાન અને ત્રણ તેજ સ્વરૂપ, એમ (સાત) પિતૃગણો ઉત્પન્ન કર્યા હતા સુખરૂપ તથા મનોહર એ સાતે પિતૃગણોને જોઈ બ્રાહ્મણો તેમના આહારરૂપે તર્પણ પૂર્વકે શ્રાદ્ધ ઉત્પન્ન કર્યું એ જ કારણથી સ્થાન, તર્પણ સુધીનું શ્રાદ્ધ (પચાયતન) દેવપૂજન તથા ત્રણ સંધ્યા સુધીનું દિનકૃત્ય, બ્રાહ્મણોના નિત્યકર્મ તરીકે વેદમાં સંભળાય છે જે બ્રાહ્મણ નિત્ય ત્રિશલસંધ્યા, શ્રાદ્ધ, તર્પણ, બાલિદાન તથા વેદસ્વાધ્યાય કરતો નથી, તે ઝેર વિનાના સર્પ જેવો નિસ્તેજ છે હે નારદ ! જે મનુષ્ય દેવસેવા કરતો ન હોય અને ભગવાનને તૈવેદ ધર્મો વિના જમતો હોય, તે મરણ પર્થત અપવિત્ર ગણાય છે અને કોઈ પણ કર્મમાં યોગ્ય ગણાતો નથી પિતૃઓ માટે શ્રાદ્ધ વગેરે ઉત્પન્ન કરી બ્રહ્મા ગયા અને બ્રાહ્મણો વગેરે શ્રાદ્ધાદિ કરવા લાગ્યા, પણ પિતૃઓને તેને પામતા ન હતા, જેથી ભૂખ્યા રહેતા સર્વ પિતૃઓ ખિન્ન થઈ બ્રહ્માની સભામાં ગયા અને જગતના તે સ્પષ્ટને સર્વ વૃત્તાત

* આ અધ્યાયમાં સીદ્ધિશીલ સ્વેદોથી દૂકમાં સ્વધાનું આખ્યાન ભગવદ વર્ણવ્યું.

ગણાવ્યું પછી બ્રહ્માએ સ્તનોરૂ, રૂપ—ચૌવનયુક્ત,
સે કડો ચદ્ર જેવા મુખવાળી, વિદ્યાવાળી, ગુણવાળી,
અત્યંત ઉપાળી, સતી, ધોળા ચાપાના પુરુષ જેવા
રંગવાળી, સ્તનોના શણગારથી શણગારેલી, અત્યંત
ગુણ, પ્રકૃતિના અચરૂપ, મદ્દ લાસ્ય કરતી, વરદાન
દેનારી, ગુણ, સુન્દર મતવાળી અને લક્ષ્મીના લક્ષણોથી
યુક્ત 'સ્વધા' નામની માનસી કન્યા ઉત્પન્ન કરી
મે કડો કમળોતો તિસ્તાર કરતા ચરણકમળને ધારણ
કરતી, કમળ જેવા મુખવાળી, લક્ષ્મી જેવી, કમળ
જેવા નેનોવાળી અને તુષિત્રુપ તે કન્યાએ બ્રહ્માએ
સતોપ પામેલ પિતૃઓને પત્ની તરીકે આર્પણ કરી
અને બ્રાહ્મણોને ગુપ્ત ઉપદેશ કર્યો કે 'અને 'સ્વધા'
યુક્ત ગાન ઉચ્ચારે તમારે પિતૃઓને શ્રાદ્ધ વગેરે
અર્પણ કરવા' પછી તે કમ પ્રમાણે બ્રાહ્મણો
પ્રથમથી જ પિતૃઓને શ્રાદ્ધદિ આપવા લાગ્યા
એમ દેવોને આપતી વેળા સ્વાહા અને પિતૃઓને
આપતી વેળા સ્વધા કહેવાય છે, તેમ જ હરેકોઈ
કર્મમાં દક્ષિણા ઉત્તમ ગણાય છે દક્ષિણા વિનાનો
યજ્ઞ નિષ્ફળ થાય છે તે સમયે પિતૃઓ, દેવો, બ્રાહ્મણો,
મુનિઓ તથા મનુષ્યોએ શાત સ્વધાની પરમ આદરથી
પૂજન કરી હતી તથા સ્તુતિ કરી હતી પછી સ્વધાદેવી
ના વરદાનથી દેવો વગેરે, બ્રાહ્મણો વગેરે તથા પિતૃઓ
સાનુ અને પરિપૂર્ણ મનોરવવાળા થયા હતા એમ
સંસ્તે સતોપ કરતુ સવળ સ્વધાનુ આખ્યાન તમને
કહ્યું, હવે બીજી શુ સામળવા તમે ઇચ્છો છો ?
નારદે કહ્યું હે મહામુનિ! હે વેદવેત્તાઓમા
શ્રેષ્ઠ! સ્વધાનુ પૂજાવિધાન, ધ્યાન તથા સ્તોત્ર હું
મામળજવા ઇચ્છુ છું, તેને તમે ક્ષણજીથી કહો

શ્રીનાસયપુ બોલ્યા હે નારદ! વેદમાં કહેલું
તાર્ક મગયત્રપ ધ્યાન તથા સ્તોત્ર તમે જાણો છો,
હતા કેમ વનપુત્રા ઇચ્છો છો? અથવા તેના પ્રચાર
માટે તમે પૂછો છો! શરદ્દત્ર્યુના કૃષ્ણપ્રજ્ઞની નેરમે,
મધ્યા નહનમાં અથવા શ્રાદ્ધના દિવને ક્ષણજીથી
સ્વધાનુ પૂજન કર્યો પછી શ્રાદ્ધ કરતુ જે અદમર
યુક્ત બુદ્ધિશાળી બ્રાહ્મણ સ્વધાનુ પૂજન કર્યો વિના
શ્રાદ્ધ કરે છે, તે ખરેખર શ્રાદ્ધના કે તર્પણના
ફળને પામતો નથી 'બ્રાહ્મની માનસી કન્યા, નિરતર

પરતપર સ્થિર ચૌવનવાળા, પિતૃઓ તથા દેવોને
પૂજ્ય અને શ્રાદ્ધના ફળને આપનારા સ્વધાદેવીને
હું ભજુ છું' એમ શાલગ્રામમાં અથવા મગળ
કલશમાં ધ્યાન કરી તે દેવીને વેદમાં પ્રસિદ્ધ તેમના
મૂળમંત્રથી પાલ વગેરે આપવા હે મહામુનિ! 'ઠં
હ્રીં હ્રીં સ્વધાદેવ્યે સ્વાહા' આ મૂળમંત્ર ઉચ્ચારી
પૂજા કરી, સ્તવીને દિગ્વિણે તેમને પ્રણામ કરવા
હે મુનિશ્રેષ્ઠ! હે બ્રાહ્મના વિદ્વાન પુત્ર! બ્રહ્માએ પૂર્વે
ચર્ચા અને મનુષ્યોની સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરનાર
સ્વધાનુ જે સ્તોત્ર છે, તે તમે સામળો સ્વધાના
ઉચ્ચારણમાત્રથી મનુષ્ય તીર્થમાં સ્નાન કરનારો થઈ
મર્વ પાપોથી દૂરી જાય છે અને બાજપેય યજ્ઞ
ફળ પામે છે 'સ્વધા, સ્વધા, સ્વધા' એમ ત્રણ
વાર જે સ્મરણ કરે, તો શ્રાદ્ધના, બલિતા તથા તર્પણના
ફળને પામે છે જે મનુષ્ય શ્રાદ્ધના સમયે સાવધાન
થઈ સ્વધાનુ સ્તોત્ર સામળે છે, તે શ્રાદ્ધનુ ફળ
અવશ્ય પામે છે, એમાં સરાય નથી જે મનુષ્ય
'સ્વધા, સ્વધા, સ્વધા,' એમ ત્રણ સંધ્યાકાળે બોલે
છે, તે વિનયવાળી, પતિવ્રતા, પુત્રોવાળી તથા મુણી-
વાળી પ્રિયાને પામે છે (હવે સ્વધાસ્તોત્ર સામળો)
'હે સ્વધાદેવી! તમે પિતૃઓને પ્રાણતુ ય બ્રાહ્મણોના
જીવનરૂપ, શ્રાદ્ધની અધિશ્રાત્રી દેવી તથા શ્રાદ્ધ
વગેરેના ફળને આપનારા છો હે ઉત્તમ વ્રતવાળા!
તમે નિત્ય, સત્યરૂપ તથા પુણ્યરૂપ છો સૃષ્ટિવેળા તમારો
(પ્રકૃતિમાથી) પ્રાદુર્ભાવ થાય છે અને પ્રલયવેળા
(પ્રકૃતિમાં) લય થાય છે (પણ તમારા જન્મ-
મરણ થતા નથી) સ્વસ્તિ, સ્વાહા, સ્વધા તથા દક્ષિણા
—આ ત્રણે ચાર વેદોએ વર્ણન કર્યું છે અને કર્મ
કરનારાઓ માટે તે ઉત્તમ છે કર્મોની સાપૂર્ણતા માટે
જ ઇશ્વરે તેમનું નિર્માણ કર્યું છે' એમ બ્રાહ્મણોકમાં
પોતાની સભા વિષે કહીને બ્રાહ્મા ઠાળા હતા, એટલે
એકદમ તે જ સમયે તરત સ્વધાદેવી પ્રકટયા હતા
પછી કમળ જેવા મુખવાળા તે જ સ્વધાને બ્રાહ્માએ
પિતૃઓને આપ્યા હતા તેમને મેળવી અત્યંત
હર્ષ પામેલા પિતૃઓ પોતાને સ્થાને ગયા હતા જે
મનુષ્ય સાવધાન થઈ આ પવિત્ર સ્વધાસ્તોત્રને સામળે
છે તે સર્વ તીર્થોમાં સ્નાન કરેલા ગણાય છે અને

ઈચ્છત ડૂળ પામે છે. ૧-૩૬

સ્વઘાસ્તોત્રમિદં પુણ્યં યઃ શૃણોતિ સમાદિતઃ ।
સ જ્ઞાતઃ સર્વતીર્થેષુ વાંચિતં ફલદ્રાપ્નુયાત્ ॥૩૬॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમ્ નવમ સ્કન્ધ વિષે
અધ્યાય ૪૪ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૪૫ મો *

દક્ષિણાનું આખ્યાન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

ઉક્તં સ્વાહાસ્વઘાધ્યાનં પ્રજાસ્તં મધુરં પરમ્ ।

વક્ષ્યામિ દક્ષિણાધ્યાનં સ્વાવધાનો નિશામય ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા અત્યંત મધુર અને શ્રેષ્ઠ
સ્વાહાનું તથા સ્વધાનું આખ્યાન કહ્યું હવે દક્ષિણાનું
આખ્યાન હું કહું છું, તમે સાવધાન થઈ સાભળો
પૂર્વે ગોલોકમાં શ્રીકૃષ્ણને અત્યંત પ્રિય સુશીલા નામે
ગોપી હતી તે સંધા જેવી મુખ્ય હોઈ સંધા સમાન
ધન્ય, માન્ય, મનોહર, અત્યંત સુદર, આનંદ ઉપ
જાવનારી, ઉત્તમ ભાગ્યશાળી, સુદર દાતવાળી, સતી,
વિદ્યાવાળી, ગુણવાળી, અત્યંત રૂપાળી, કળાવાળી,
કોમળ અંગવાળી, તેજસ્વી, કમળ જેવા નેત્રોવાળી,
સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી, સુદર સ્તનવાળી,
સોળ વર્ષની ઉંમરની, વડના વૃક્ષની પેઠે ચોતરફથી
સુશોભિત, મદહાસ્યથી પ્રસન્ન મુખવાળી, સ્તનોના
શણગારેથી શણગારેલી, ધોળા ચપાના ફૂલ જેવા
રંગવાળી, પાકા ધિલોડા જેવા હોઠવાળી, મૂંગા
જેવા નેત્રોવાળી, કામશાસ્ત્રમાં કુશળ, કામનાવાળી,
હસ જેવી ચાલવાળી, શ્રીકૃષ્ણના ભાવ ઉપર પ્રેમાળ
થયેલી, શ્રીકૃષ્ણના ભાવને જાણનારી, શ્રીકૃષ્ણની
પ્રિય સ્ત્રી, રસને જાણનારી, રસિક અને રસેશ્વર
શ્રીકૃષ્ણના રસમાં રસથી ઉત્સુક હતી પ્રથમ એક
સમયે તે ગોપી સંધાની સમક્ષ શ્રીકૃષ્ણના ડાબા
ખોળામાં બેઠી, તે વેળા શ્રીકૃષ્ણ ભયને લીધે નીચા
મુખવાળા થઈ રહ્યા અને ગોપીઓમાં ઉત્તમોત્તમ
કામિની સંધાને કોપથી લાલમુખવાળા, લાલ કમળ
જેવા નેત્રોવાળા અને ફરકતા હોઠવાળા સામેથી જોઈને

તેમ જ વેગથી જતા રહેતા જોઈ વિરોધથી ભય
પામેલા ભગવાન આદૃશ્ય થઈ ગયા ત્યારે શાન્ત,
સત્વગુણમય, સુદર શરીરવાળા પોતાના એ સ્વામીને
નાસતા જોઈ સુશીલા વગેરે ગોપીઓ ભયથી કંપિત
થઈ અને શ્રીકૃષ્ણને સુશીલામાં લાપટ જોઈ ભય-
ભીત થયેલી લાખો-કરોડો ગોપીઓ બે હાથ જોડી
ભક્તિથી તન્ન ડોકવાળી થઈને 'રક્ષા કરો, રક્ષા કરો'
એમ સંધાને વારંવાર કહેવા લાગી ને ભયથી સંધાના
ચરણકમળમાં શરણે ગઈ તે જ પ્રમાણે હે નારદ !
સુદામાં વગેરે પણ લાખ કરોડ ગોવાળો પણ ભયથી
સંધાના ચરણકમળમાં શરણે ગયા પછી નાસી
જતા પતિને તથા નાસી જતી સુશીલાને જાણીને
પરમેશ્વરી તે સંધાએ સુશીલાને શાપ દીધો કે,
'આજથી માંડી તે ગોપી (સુશીલા) જો ગોલોકમાં
આવશે, તો તરત ભસ્મ થઈ જશે' એમ સેપથી
ત્યા કહીને દેવેના પણ ઈશ્વરી રાસેશ્વરી સંધાજી
રાસની વચ્ચે રાસેશ્વર શ્રીકૃષ્ણને બોલાવવા લાગ્યા.
પણ શ્રીકૃષ્ણને સામે ન જોઈ વિરહથી વ્યાકુળ
થયેલા પતિવ્રતા સંધાજી વિયોગને લીધે એક ક્ષણે
પણ કરોડ યુગ જેવી માનવા લાગ્યા (ને વિલાપ
કરવા લાગ્યા કે,) 'હે કૃષ્ણ ! હે પ્રાણુનાથ ! હે ઈશ્વર !
આવો હે પ્રાણુ કરતા પણ અધિક પ્રિય ! હે પ્રાણુના
અધિષ્ઠાતા દેવેશ્વર ! તમારા વિના પ્રાણુ આત્મા જન્ય
છે પતિએ કરેલા સન્માનથી સ્ત્રીનો ગર્વ હમેશા
વધે છે અને ધણુ સુખ થાય છે, માટે સ્ત્રીએ
ધર્મથી પતિને સદા સેવવા જોઈએ કુળવાન સ્ત્રીઓને
પતિ એ જ મોટો દેવ, સદા શરણરૂપ, ઉત્કૃષ્ટ સંપત્તિ-
સ્વરૂપ, સદા મૂર્તિમાન રહી ભોગદાતા, ધર્મદાતા,
સુખદાતા, નિરતર પ્રીતિ આપનાર તથા શાન્તિ આપ-
નાર છે સન્માનથી પતિને જો મુશ્કેલી સમવામાં
આવે છે, તો સદા તે માન આપે છે, નહિ તો માનનું
ખંડન કરે છે વળી તે સાર કરતા પણ અત્યંત
સારરૂપ, બધુઓમાં શ્રેષ્ઠ અને બધુભાવ વધારનાર
છે, માટે સ્ત્રીને પોતાના બધુઓમાં પણ પતિ સમાન
બધુ કોઈ જ દેખાતો નથી તે પોપણ કહે છે તેથી
'ભત્ની', પાલન કરે છે તેથી 'પતિ', શરીરનો
માલિક છે તેથી 'સ્વામી', કામનાઓને આપે છે

* આ અધ્યાયમાં જણાવેલ રસોક્તેથી દક્ષિણાનું આખ્યાન
બરાબર વિસ્તારથી વર્ણવાયું.

તેથી 'કાન્ત', સુખમાં વધારો કરે છે તેથી 'અધુ', પ્રીતિ આપે છે તેથી 'પ્રિય', ઔશ્વર્ય આપે છે તેથી 'ધર્મ', પ્રાણનો નાથ છે તેથી 'પ્રાણનાયક' અને રતિ આપે છે તેથી 'રમણ' કહેવાય છે સ્ત્રીને પતિથી વધારે પ્રિય કઈ જ હોતું નથી પતિના વીર્યથી પુત્ર જન્મે છે, તેથી એ પુત્ર પ્રિય થાય છે, માટે કુળવાન સ્ત્રીઓને સો પુત્રો કરતા પણ પતિ વધારે પ્રિય હોય છે જે સ્ત્રી દુષ્ટ કાળમાં જન્મી હોય, તે પોતાના પતિને (સર્વોત્કૃષ્ટ) જાણવા સમર્થ નથી સર્વ તીર્થોમાં સ્નાન, સર્વ યજ્ઞોની દક્ષિણા, પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા, સર્વ પ્રકારના તપ, સર્વ વ્રતો વગેરે મોટા દાન, પવિત્ર અને પ્રમિદ્ધ ઉપવાસો, ગુરુની સેવા, બ્રાહ્મણની સેવા તથા વેદોની સેવા વગેરે પણ સ્વામીના ચરણની સેવાના સોગમ ભાગનેય યોગ્ય નથી ગુરુ, ઉત્તમ બ્રાહ્મણ તથા દેવો, એ સર્વ કરતા પણ સ્ત્રીને પતિ મોટો છે જેમ પુત્રોને વિદ્યાદાતા ગુરુ (સર્વ કરતા આધિક) પ્રિય હોય છે, તેમ કુળવાન સ્ત્રીઓ પતિપ્રિય હોય છે. જેમની કૃપાથી હુ લાખો કરોડ ગોપીઓની, ગોપાલોની, અસખ્ય બ્રહ્માંડોની અને ને બ્રહ્માંડોમાં રહેલા અસખ્ય વિજયગોલક સુધીના સર્વની ઈવજી થઈ છું છતાં તે મારા પતિને જ હુ જાણતી નથી. ખરેખર સ્ત્રીસ્વભાવ જ છૂટ્ટો મુશ્કેલ હોય છે 'એમ કહી સંધિકાએ પોતાની ભક્તિથી તે સ્વને શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કર્યું, પ્રેમથી રહવા માડ્યું અને 'હે રમણ! દર્શન આપો' એમ વિરહથી દુઃખી તથા દીન થઈને કહેવા માડ્યું હે નારદમુનિ! ગોલોકમાંથી બ્રહ્મ થયેલી પેલી સુશીલાનું બીજું નામ દક્ષિણા હતું તેણે ઘણા લાખા કાળ સુધી તપ કરી લક્ષ્મીના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો તે પછી દેવો વગેરે સર્વ લોકો આતિ દુષ્કર યજ્ઞ કરીને પણ તેનું કળ મેળવવા ન લાગ્યા ત્યારે ખેદ પામીને તેઓ બ્રહ્મા પાસે ગયા બ્રહ્માએ દેવો વગેરેનું નિવેદન સાંભળી જન્મપતિ વિષ્ણુ લાખા કાળ સુધી ભક્તિથી ધ્યાન કર્યું એટલે 'હુ તમારું કાર્ય કરીશ.' એવો ઉત્તર મળ્યો પછી ભગવાન નાસનારો મનુષ્યોની લક્ષ્મી દક્ષિણને મહાલક્ષ્મીના દેહમાંથી બહાર કાઢી બ્રહ્માને આપી. પછી બ્રહ્માએ યજ્ઞદિ કર્મોની પૂર્તિ માટે

તે દક્ષિણા યજ્ઞપુરુષને આપી તે સમયે યજ્ઞપુરુષે આનંદથી વિધિપૂર્ણ દક્ષિણાની ખૂજ કરીને સ્તુતિ કરી પછી તપેલા સોના જેવા રંગવાળી, કરોડો મદ્ર સમાન ક્રાંતિવાળી, અત્યંત ઇચ્છવા યોગ્ય, સુંદર, અતિ મનોહર કમળ જેવા મુખવાળી, કોમળ અંગવાળી, કમળ જેવા વિશાળ નેત્રોવાળી, બ્રહ્માને પણ પૂજ્ય, લક્ષ્મીના અગમી જન્મેલી, અગ્નિશુદ્ધ વસ્ત્રો ધારણ કરતી, પાકા ધિલોડા જેવા હોઠવાળી, સુંદર દાંતવાળી, સતી, માલતીની માળા ગૂથેલો કેશપાશ ધારણ કરતી, મદ હાસ્યથી પ્રસન્ન મુખવાળી, સ્ત્રીના શણગારોથી શણગારેલી, સુંદર વેશવાળી, સારી રીતે નાહેલી, મુનિઓના મનને પણ મોહ પમાડતી, સુગંધી અદનના આદલા અને કસ્તૂરીના તિલક સંહિત નાના સિંદૂરના આદલા વડે લલાટના ભાગમાં પ્રકાશતી, અતિ સુંદર કેડના પાછલા ભાગવાળી, ઘણા મોટા કેડના પાછલા ભાગવાળી તથા સ્તનવાળી, કામદેવના આધારરૂપ અને કામદેવના બાણોથી અત્યંત પીડાતી તે રમણીય દક્ષિણાને જોઈ યજ્ઞપુરુષ (કામથી) મોહ પામ્યા તેમણે બ્રહ્માના યોધપૂર્વક તે દક્ષિણાને જ પત્ની તરીકે સ્વીકારી અને તેને નિર્જન પ્રદેશમાં લઈ જઈ દેવતાઈ સાં વર્ષો સુધી આનંદપ્રકટ થઈ તે રમણી સાથે ક્રીડા કરી, એટલે દક્ષિણાદેવીએ દેવતાઈ બ્યારે વર્ષ સુધી દિવ્ય ગર્ભ ધારણ કર્યો પછી સર્વ કર્મોના કળરૂપ પુત્રને તેણે જન્મ આપ્યો અને યજ્ઞદિ હચોઈ કર્મ પ્રાપ્ત થતા તેનો એ પુત્ર કળ આપનારો થયો યજ્ઞપુરુષ તે દક્ષિણા સાથે અને પુત્ર રૂપ કર્મકળ સાથે કર્મ કરનારાઓને કળ આપનાર થાય છે, એમ વેદ જાણનારાઓ કહે છે હે નારદ! તે પછી એ યજ્ઞપુરુષ દક્ષિણાને તથા કળદાયક પુત્રને પામી સર્વ લોકોને કર્મોના કળ આપવા લાગ્યા. ત્યારે સતોષ પામેલા અને પરિપૂર્ણ થયેલા મનવાળો સર્વ દેવો વગેરે પોતપોતાના સ્થાનમાં ગયા હતા, એમ આ વૃત્તાત મેં ધર્મના મુખથી સાંભળ્યું છે હે નારદ મુનિ! યજ્ઞદિ કરનારાઓ તે તે કર્મ કરીને તરત જ દક્ષિણા આપવી જોઈએ જેથી તે જ ક્ષણે કળ પામે છે, એમ વેદોએ કહ્યું છે. કર્મ કરનાર યજ્ઞમાન તે તે કર્મ પૂર્ણ થાય, ત્યારે દેવોએ અથવા અજ્ઞાનથી તે

જ ક્ષણે બ્રાહ્મણોને જો દક્ષિણા ન આપે તો ખે ઘડી વીતી જતા એ દક્ષિણા અવશ્ય બેગણી થાય છે, એક રાત વીતી જતા ત્રણ કરોડગણી, ત્રણ રાત થતા તો તેના કરતા મોગણી, સાત દિવસ થતા તો તેના કરતા બેગણી અને મહિનો થતા તો તેના કરતા લાખગણી થતી બ્રાહ્મણોની એ દક્ષિણા વધ્યે જ જાય છે. એક વર્ષ વીતતા તો તેના કરતા ત્રણ કરોડ ગણી દક્ષિણા થાય છે અને પછી યજ્ઞમાનનું સર્વ કર્મ નિષ્ફળ થાય છે એટલું જ નહિ, પણ તે પાપથી પાપી થયેલો તે યજ્ઞમાન બ્રાહ્મણના ધનનો ચોર બની કર્મ માટે અયોગ્ય, અવિવ્રત, દરિદ્ર તથા રોગી થાય છે લક્ષ્મી પણ તેને અતિ કૂર શાપ આપી તેના ઘરમાથી ચાલી જાય છે તેના પિતૃઓ તેણે આપેલું શ્રાદ્ધતર્પણ સ્વીકારતા નથી એ જ પ્રમાણે દેવો તેની પૂજાને સ્વીકારતા નથી અને અગ્નિ તેણે આપેલી આહુતિ સ્વીકારતો નથી દાન કરનાર મનુષ્ય પોતે સંકટપ કરેલું જ ન આપે અને સંકટપ સ્વીકારનારે તે જો ન માગે, તો એ બંને જેમ દોરડી કપાતા વડો કૂવામા પડી જાય છે, તેમ નરકમા પડે છે, જે યજ્ઞમાન બ્રાહ્મણે માગ્યા છતાં તેની દક્ષિણા આપતો નથી, તે બ્રાહ્મણના ધનને હરનાર થઈ અવશ્ય કુલીપાક નરકમા જાય છે અને ત્યાં યમદૂતનો માર ખાતો એક લાખ વર્ષ સુધી રહે છે, તે પછી એ રોગી તથા દરિદ્ર ચાડાલ થાય છે અને પોતાના જન્મથી સાત આગળના તથા માત પાછળના વશજેને પણ નરકમા પાડે છે હે બ્રાહ્મણ નારદ! એમ દક્ષિણાનું આખ્યાન કહ્યું, હવે વધારે તમે શું સાંભળવા ઇચ્છો છો?

નારદે કહ્યું હે મુનિ! જે કર્મ દક્ષિણાર્ચિત હોય તેનું ફળ કોણ ભોગવે છે? તેમ જ પૂર્વે યજ્ઞપુરુષે કરેલી દક્ષિણાની પૂજા વિધિ પણ તમે કહો શ્રીનારાયણ બોલ્યા - હે નારદમુનિ! દક્ષિણાર્ચિત કર્મનું ફળ જ ક્યાથી થાય? જે કર્મ દક્ષિણા સંહિત હોય તેનું જ ફળ મળે છે (અથવા) હે મુનિ! જે કર્મ દક્ષિણાર્ચિત હોય તેનું ફળ બલિનળ ભોગવે છે પૂર્વે યામન ભગવાને તે ફળ બલિનળને આપવા હસ્યું છે; તેમ જ વેદાધ્યયનરહિતના શ્રાદ્ધ

દ્રવ્યને, અશ્રદ્ધાપૂર્વકના ઘનને, શૂદ્ર સ્ત્રીના સ્વામી થયેલા બ્રાહ્મણોના પૂજનદ્રવ્ય વગેરેને, દુષ્ટ બ્રાહ્મણોએ કંગેલા યજ્ઞને, અપવિત્ર મનુષ્યના પૂજનને અને ગુરુભક્તિરહિતના કર્મફળને પણ બલિરાજ ભોગવે છે. એમા સશય નથી હવે કલ્પશાખામા કહેલું દક્ષિણાનું જે ધ્યાન, સ્તોત્ર તથા પૂજાવિધિનો ક્રમ છે, તે હું કહું છું, સાંભળો પૂર્વે કર્મોમા ચતુર દક્ષિણાદેવીને મેળવી યજ્ઞપુરુષ તેમના સ્વરૂપથી મોહિત થયા હતા અને ક્રામના માટે આતુર થઈ તેમણે આલો સ્તુતિ કરી હતી,

યજ્ઞપુરુષ બોલ્યા હે શોભને! પૂર્વે તમે ગોલોકમા ગોપીઓ વિષે શ્રેષ્ઠ, રાધા સમાન, રાધાના સખી અને શ્રીકૃષ્ણને અત્યત પ્રિય સુશીલા નામે ગોપી હતા ક્રાંતિકી પૂનમના રાધામહોત્સવરૂપ રાસમા તમે શ્રેષ્ઠ ગણાતા હતા લક્ષ્મીના જમણા ખભામાથી તમે પ્રકટયા છો, તેથી 'દક્ષિણા' કહેવાયો છો અને શીલ-નુણને લીધે પૂર્વે 'સુશીલા' નામે તમે પ્રખ્યાત હતા રાધાના શાપને લીધે ગોલોકમાથી વ્રજ થઈ તમે મારા ભાગ્યથી લક્ષ્મીના જમણા ખભામાથી પ્રકટીને મને મળ્યા છો હે મહાભાગ્યશાળી! તમે કૃપા કરો અને મને જ સ્વામી કરો કર્મ કરનારાઓના કર્મોનું ફળ સદા આપનારા દેવી તમે જ છો તમારા વિના સર્વના સર્વ કર્મ નિષ્ફળ થાય છે અને તમારા વિના કર્મોઓના કર્મ શોભતા પણ નથી તમારા વિના બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર તથા દિક્ષપાલો વગેરે કર્મનું ફળ આપવા સમર્થ નથી બ્રહ્મા પોતે કર્મરૂપ છે, શકર કળરૂપ છે અને હું-વિષ્ણુ યજ્ઞરૂપ છું, છતાં એમના સારરૂપ તમે જ છો ફળ આપનારા પરબ્રહ્મ, નિર્ગુણ, પરાપ્રકૃતિ અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતે તમારી સાથે રહીને જ (ફળ આપવા) સમર્થ છે હે સુદરિ! દરેક જન્મમા તમે જ કાયમ મારા શકિત છો અને હે સુદર મુખવાળા! તમારી સાથે રહીને જ હું સર્વ કર્મો માટે સમર્થ થાઉં છું.

એમ કહી યજ્ઞના આધિપતિતા દેવ-યજ્ઞપુરુષ નામે ઊભા ગયા, એટલે લક્ષ્મીના આગરૂપ તે દક્ષિણાદેવીએ પ્રસન્ન થઈ તેમના સ્વીકારથી જે મનુષ્ય યજ્ઞના નમયે આ દક્ષિણાસ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, તે

સર્વ યજ્ઞોના કળ પામે છે, એમા સશય નથી રાજ
 સૂય, વાજપેય, ગોમેધ, નરમેધ, આશ્વમેધ, લાગલ,
 વિષ્ણુયજ્ઞ, યશસ્કર, ધનદ, ભૂમિદ, પૂર્ત, ફલદ, ગજ-
 મેધ, લોહ્યયજ્ઞ, સ્વર્ણયજ્ઞ, ગ્નયજ્ઞ, તામ્રયજ્ઞ, શિવયજ્ઞ,
 રુદ્રયજ્ઞ, શક્યયજ્ઞ, બધુક્યયજ્ઞ, વૃદ્ધિયજ્ઞ, વરુણયજ્ઞ, કડક
 યજ્ઞ, વૈત્તરિદનયજ્ઞ, શુચિયજ્ઞ, ધર્મયજ્ઞ, પાપમોચનયજ્ઞ,
 બ્રહ્માણીકર્મયાગ અને કલાણકારી અપ્પાયજ્ઞ—એ
 બધા યજ્ઞોના આરભકાળે જે મનુષ્ય આ સ્તોત્રનો
 પાઠ કરે છે, તેના સર્વ કર્મોની નિર્વિદ્ધને અવશ્ય
 સમાપ્તિ થાય છે આ સ્તોત્ર કહ્યું, હવે પૂર્ણવિધિ
 સાલળો ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા પુરુષે શાલગ્રામમા અથવા
 ઘડામા (આવાહન કરી) દક્ષિણાદેવીનું પૂજન કરવું
 (તે વેળા પ્રથમ) 'લક્ષ્મીના જમણા ખભાથી જન્મેલા,
 લક્ષ્મીના અશરૂપ, સર્વ કર્મોમા કુશળ, સર્વ કર્મોનું
 ફળ આપનારા, વિષ્ણુની શકિતસ્વરૂપ, સર્વ લોકોએ
 પૂજેલા, વહેલા, શુભ, શુદ્ધિ આપનારા, શુદ્ધિરૂપ,
 ઉત્તમ સ્વભાવવાળા અને શુભ આપનારા દક્ષિણા
 ને હું ભજનુ છું' એમ ધ્યાન ધરી સારી બુદ્ધિવાળા
 મનુષ્યે હે નારદ! વેદમા કહેલા આ મૂળમંત્રથી જ
 દક્ષિણાદેવીને પાદ વગેરે આર્પણ કરી પૂજન કરવું
 'ૐ શ્રી ક્લીં શ્રી દક્ષિણાયૈ સ્વાહા' એ મૂળ
 મંત્રથી વિગત પુરુષે વિધિ પ્રમાણે ભક્તિથી સર્વ
 લોભેએ પૂજેલા દક્ષિણાદેવીનું પૂજન કરવું હે બ્રાહ્મણ
 નારદ! એમ સુખ, ધીરિ તથા સર્વ કર્મોનું ફળ આપ
 નાર આ દક્ષિણાનું આખ્યાન કહ્યું જે મનુષ્ય
 ભરતખડતી ભૂમિ પર સાવધાન થઈ આ દક્ષિણાનું
 આખ્યાન સાલળે છે, તેનું કોઈ પણ કર્મ અધૂરું
 રહેતું નથી, તેમ જ પુત્ર વિનાનો માણસ અવશ્ય
 શુણવાત પુન પામે છે અને સ્ત્રી વિનાનો પુરુષ
 ઉત્તમ સ્વભાવવાળી સુદર, શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ કેડના પાછલા
 ભાગનાળી, પુત્રવાળી, વિનયવાળી, પ્રિય બોલનારી,
 પતિવ્રતા, શુદ્ધ, સાચ કુળમા જન્મેલી સારી સ્ત્રીને
 પામે છે વિદ્યારુદિત મનુષ્ય (આ આખ્યાન સાલળ
 વાથી) નિદા પામે, ધન વિનાનો ધન મેળવે, જમીન
 વિનાનો જમીન પામે અને પ્રજા વિનાનો પ્રજા
 પ્રાપ્ત કરે સકલ્કામ મન્યે, બધુના વિયોગમા, વિપ
 રિમા તથા બાધનમા એક અદિના તુધી આ

આખ્યાન સાલળીને સર્વ પ્રકારે મુક્ત થાય, એમા
 સશય નથી ૧-૯૮

સફ્ટે વન્ધુવિચ્છેદે વિપત્તી વન્ધને તથા ।

માલમેકમિદં શ્રુત્વા મુચ્યતે નાત્ર લંઘનઃ ॥૧૯॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
 અધ્યાય ૪૫ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૪૬ મો *

પદ્મીદેવીનું આખ્યાન

નારદ ઉવાચ

એનેકામા ચુ દેવીના શ્રુતમાશ્વાનમુત્તમમ્ ।

અન્યાસા ચરિત પ્રસન્ન વદ વેદવિદો વર ॥૧॥

નારદે કહ્યું હે વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મનું
 અનેક દેવીઓના ઉત્તમ આખ્યાન સાલળવા, હવે
 દેવીઓનાં ચરિત્ર તમે કહો

શ્રીનારાયણ યોગ્યા હે બ્રાહ્મણ નારદ! વેદોમા
 સર્વ દેવીઓના જુદા જુદા ચરિત્રો કહ્યા છે તો
 અહીં પ્રથમ કહેલી દેવીઓમાની કઈ દેવીઓનું
 ચરિત્ર સાલળવા તમે ઇચ્છો છો ?

નારદે કહ્યું પદ્મીદેવી, ભગળચડી અને મનસા
 દેવી પ્રકૃતિના અશરૂપ છે, માટે એમના ચરિત્રો
 બરાબર સાલળવા હું ઇચ્છુ છું

શ્રીનારાયણ યોગ્યા જે દેવી પ્રકૃતિના છતાં
 અશરૂપ છે, તે 'પદ્મી' કહેવાય છે તે બાળમેતા
 આધિષ્ઠાત્રી, વિષ્ણુની માયારૂપ, બાળકો આપનારા,
 માતૃકાઓમા પ્રખ્યાત 'દેવસેના' નામવાળા, ક્ષતિ
 કેયને પ્રાણ કરતા અધિક પ્રિય, પતિવ્રતા, ક્ષતિ
 કેયના પત્ની ઉત્તમ વ્રતવાળા, બાળકોને આપુપ
 દેખાના, માતાનું રક્ષણ કરનારા, કાયમ બાળક પાસે
 રહેનારા અને સિદ્ધિ યોગવાળા છે હે બ્રહ્મનું ! તે
 દેવીની પૂર્ણવિધિ તથા ઇતિહાસ, ધર્મના મુખથી
 મે સાલળેલ છે અને સુખદાયી, પુત્રદાયી તથા ઉત્તમ
 છે, તે તમે સાલળો સ્વાયમ્ભુવ મનુનો પુત્ર પ્રિયવ્રત
 નામે જન્મ હતો તે મોટો યોગી દોઈ રહીને પરભુએ
 ન હતો અને તપસ્યા કરવામા હમેશા તત્પર રહ્યો

* આ અધ્યાયમાં પ્રજન કરતા નારદ આનંદ તરેર
 જ્યોતેથી પદ્મીદેવીનું અદ્ભુત આખ્યાન બરાબર વર્ણવાયે

હતો પાછળથી દબાણપૂર્વક બ્રહ્માની આરાધી તે પરણ્યો હતો, પણ હે નારદ મુનિ! લગ્ન કર્યે ઘણો સમય થયા છતાં તે પુત્રને પામ્યો ન હતો પછી કશ્યપ ઋષિએ તેની પાસે 'પુત્રેષ્ટિ' નામનો યજ્ઞ કરાવ્યો અને 'માલિની' નામની તેની પત્નીને મુનિ એ યજ્ઞનો ચરુ આપ્યો તે ચરુ ભક્ષણ કરવાથી રાણીને તરત જ ગર્ભ રહ્યો હતો દેવતાઈ પ્યાર વર્ષ સુધી તે ગર્ભ રાણીએ ધારણ કર્યો હતો હે બ્રહ્મન! તે પછી એ રાણીએ સુવર્ણ સમાન ક્રાંતિવાળા અને સર્વ અવયવોથી પૂર્ણ છતાં મરેલા અને ફાટી ગયેલી આખો વાળા પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો તેને જોઈ સર્વ સ્ત્રીઓ તથા પાંચવપત્નીઓ રડવા લાગી તેની માતા તો પુત્રના ઘણા શોકથી મૂર્છા જ પામી હે નારદમુનિ! રાજ પ્રિયવ્રત એ બાળકને લઈ સ્મશાનમાં ગયો અને ત્યાં વનની અદર તે પુત્રને પોતાની છાતી પર સખી રડવા લાગ્યો એ રાજાએ બાળકને છોડ્યો જ નહિ અને પ્રાણ ત્યજી દેવા તે તૈયાર થયો અતિઉંચ પુત્રશોકને લીધે (પૂર્વનો) જ્ઞાનયોગ પણ તે ભૂલી ગયો એવામાં તેણે એક વિમાન ત્યાં જોયું એ વિમાન શુદ્ધ ઋષ્ટિક જેવું, ઉત્તમ મહિષ્યોથી બનાવેલું, તેજથી પ્રકાશતું, રેશમી વસ્ત્રથી ખૂબ શોભીતું અનેક પ્રકારના રંગબેરંગી ચિત્રોવાળું અને પુષ્પમાળાથી શોભી રહ્યું હતું તે વિમાનમાં સુદર, મનોહર, ધોળા ચપાના પુષ્પ જેવા રંગવાળા, કાયમ અતિસ્થિર યૌવનવાળા, મદ હાસ્યથી પ્રસન્ન મુખવાળા, રત્નોના શણગારોથી શણગારેલા, કૃપામય, યોગસિદ્ધિ અને ભકતો પર કૃપા કરવા માટે આતુર દેવીને તેણે જોયા તેમને પોતાની આગળ જોઈ, રાજાએ બાળકને પૃથ્વી પર મૂકી દઈ પરમ આદરપૂર્વક તેમની સ્તુતિ કરી તથા પૂજન કર્યું હે નારદ! પછી સનોપ પામેલા, ગ્રીષ્મના સૂર્ય જેવી ક્રાંતિવાળા, તેજથી પ્રકાશતા અને શાંતિ તે કાર્તિકેયના પત્નીને રાજાએ પૂજ્યું

પ્રિયવ્રત રાજા જોલ્યો હે અતિ ઉત્તમ સુદર! તમે કોણ છો? હે ઉત્તમ વ્રતવાળા! તમે કોના પત્ની છો? હે સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળા! સ્ત્રીઓમાં ધન્ય તથા માન્ય તમે કોના પુત્રી છો?

રાજાનું તે વચન સાંભળી જગતમાં મગજરૂપ છતાં દેવો માટે યુદ્ધ કરનારા તે દેવસેના દેવી કહેવા લાગ્યા પૂર્વે તે દેવી દૈત્યોથી ઘેરાયેલા દેવાની સેનારૂપે થયા હતા અને દેવોને તેમણે જય આપ્યો હતો, તેથી તે 'દેવસેના' કહેવાય છે

શ્રીદેવસેના બોલ્યા 'હે રાજા! બ્રહ્માની સમર્થ માનસી કન્યા હું 'દેવસેના' છું મને મનથી ઉત્પન્ન કરીને બ્રહ્માએ કાર્તિક સ્વામીને આપી છે હું માતૃ-કાચોમાં પ્રખ્યાત, કાર્તિકેયની પત્ની, ઉત્તમ વ્રતવાળી અને પ્રકૃતિના છક્કા અશરૂપ છું, તેથી વિશ્વમાં 'વહી' નામે પણ પ્રખ્યાત છું હું પુત્રરહિતને પુત્ર, સ્ત્રીરહિતને સ્ત્રી તથા દરિદ્રોને ધન આપનારી હોઈ કર્મ કરનારાઓને તેમના કર્મોના કળ આપનારી પણ છું સુખ દુઃખ, ભય, શોક, હર્ષ મગજ, સપરિત વિપરિત એ બધું કર્મથી થાય છે પોતાના કર્મથી મનુષ્ય ઘણા પુત્રવાળો, પોતાના કર્મથી વશ વિતાનો, કર્મથી મરલા પુત્રવાળો, કર્મથી લાખા જીવનવાળો, કર્મથી ગુણવાન, કર્મથી અગ વિતાનો, કર્મથી અનેક સ્ત્રીવાળો, કર્મથી સ્ત્રી વિતાનો, કર્મથી રૂપવાન, કર્મથી ધર્મવાળો અને કર્મથી નિરતર રોગી રહે છે, આમ કર્મથી જ સર્વને રોગ તથા આરોગ્ય થાય છે, માટે હે રાજા! સર્વ કરતા કર્મ જ શ્રેષ્ઠ છે, એમ વેદમાં સંભળાય છે 'હે નારદ મુનિ! એમ કહી તે દેવીએ પેલા બાળકને લઈને પોતાના મહાન જ્ઞાનથી સંહજમાં સજીવન કર્યો, એટલે રાજાએ સુવર્ણ સમાન ક્રાંતિવાળા તે બાળકને હાસ્યયુક્ત જોયો તે સમયે જોઈ રહેલા રાજા પાસેથી વિદાય માગી દેવસેના તે બાળકને લઈ આકાશમાં જવા તૈયાર થયા એટલે જોનો કંઠ, હોઠ અને તાળવું સુકાતું હતું એવા રાજાએ સ્તોત્ર વડે તેમની ફરી સ્તુતિ કરી, ત્યારે તે દેવી પ્રસન્ન થયા તેમણે હે નારદ! એ રાજાને વેદમાં કહેલું આ કર્મ કરવા કહ્યું

દેવી બોલ્યા સ્વાયંભુવ મનુનો પુત્ર તું નાંો લોકનો રાજા છે, માટે સર્વ સ્થળે મારી પૂજન ચાલુ કરાવી તું પોતે પણ કર (આમ કરવા તું કળૂ થા લે.) તારા કુળમાં કમળ અમાન, મનોહર, 'સુવ્રત' નામથી પ્રખ્યાત, ગુણવાન, ઉત્તમ પડિત,

પૂજનમના સ્મરણવાળો, મહાયોગી, નાસયણના અશરૂપ, સો યશો કરનાર, શ્રેષ્ઠ, ક્ષત્રિયોને વદન કરેલ, મહોન્મત્ર લાખો હાથીઓનું યજ્ઞ ધારણ કરેલો, શુભ, ધનવાન, ગુણવાન, શુદ્ધ વિદ્વાનોને પ્રિય, યોગીઓ, જ્ઞાનીઓ તથા તપસ્વીઓની સિદ્ધિરૂપ, લોકોમાં યશસ્વી અને સર્વ સપત્તિઓનો દાતા આ પુત્ર હું તને પાછો આપુ છું ' એમ કહીને તે દેવીએ એ બાળક તેને પાછો આપ્યો રાજ પ્રિયવ્રત તેમની પૂજા માટે કૃપાલાત આપી ચોટસે દેવી તને શુભ વરદાન આપીને સ્વર્ગમાં ગયા પછી હવે પામેલા મનવાળો તે રાજ પોતાને વેર આવ્યો અને તેણે પુત્ર સમ્પત્તિ વૃત્તાત લોકોમાં જાહેર કર્યું હે નારદ! તે સાભળી પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ સતુષ્ટ થયા પછી રાજાએ પુત્રના કારણે સર્વ સ્થળે મગજ કરાવ્યા, દેવીની પૂજા કરી અને બ્રાહ્મણોને ધન આપ્યું ઉપરાત દરેક મહિનાની શુદ્ધ છઠના દિવસે સર્વ સ્થળે કાળજી પૂર્વક પછીદેવીનો મહોત્સવ આપુ કરાવ્યો દરેક સૂત્રિકા ગૃહમાં બાળકોના (જન્મથી) છઠ્ઠા દિવસે અથવા એકવીસમા દિવસે પછીદેવીની પૂજા કરાવવા માહી બીજા પછા અન્નપ્રાશન આદિ બાળકોના શુભ કાર્યોમાં સર્વ સ્થળે દેવીની પૂજા વધારી અને પોતે પણ કરવા માહી હે ઉત્તમ વ્રતવાળા નારદ! વેદની કીધુમી શાખામાં કહેલું અને ધર્મના મુખથી સાભળેલું તે દેવીનું ધ્યાન, પૂજાવિધાન તથા સ્તોત્ર છે, તેને તમે મારી પાસેથી સાભળો હે મુનિ! વિદ્વાન મનુષ્યે શાલગ્રામમાં, ધડામાં કે વડતા મૂળમાં તે દેવીનું (આવાહન કરી) પૂજન કરેલું અથવા ભીંતમાં પૂતળી કરી (તેમાં આવાહન કરી) પૂજા કરી (તે વેળા) 'પ્રકૃતિના છઠ્ઠા અશરૂપ, નુહ, ક્ષતિવાળા, ઉત્તમ પુત્ર આપનાર, કૃષ્ણાણુ દેનાર, દયારૂપ, જગતની માતા, ધોળા ચપાના પુષ્પ જેવા રંગવાળા, રત્નોના શણગારેથી શણગારેલા, પવિત્ર રૂપવાળા, તર્કશ્રેષ્ઠ અને સર્વોત્તમ એ દેવસેનાની પ્રતિષ્ઠા કરી તેમને હું ભજુ છું ' એનું ધ્યાન કરી પોતાના મસ્તક પર પુષ્પ મૂકી, કરી ધ્યાન ધરીને ઉત્તમ વ્રતવાળા મનુષ્યે તે સતી દેવીની પાવ, અર્ધ, આચમન, વાદન, પુષ્પ, મૂપ, દીપ, જાત

જાતના નેવેલ તથા ઉત્તમ ફળ વડે, 'ૐ હ્રીં પદ્મીદેવ્યે સ્વાહા' એ મૂળમંત્રથી વિધિપૂર્વક પૂજા કરવી તે પછી આઠ અક્ષરોવાળા તે મહામંત્રનો શક્તિ પ્રમાણે મનુષ્યે જપ કરેલો અને પછી સ્તુતિ કરી ભક્તિયુક્ત તથા સાવધાન યજ્ઞ પ્રણામ કરવા તે દેવીનું ઉત્તમ સ્તોત્ર સામવેદમાં કહેલું છે, જે પુત્ર રૂપ ફળને આપનાર છે જે મનુષ્ય આઠ અક્ષરો વાળા (પૂર્વોક્ત) મહામંત્રનો એક લાખ વાર જપ કરે છે, તે અવશ્ય ઉત્તમ પુત્ર પામે છે, એમ બ્રહ્માએ કહ્યું છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ! સર્વ ઇચ્છિત કૃષ્ણાણુને આપનાર, સર્વની ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરનાર અને વેદોમાં ગુપ્ત ગણાતું તેમનું સ્તોત્ર હવે તમે સાભળો 'સિદ્ધિરૂપ, શાંતિરૂપ અને શુભ મહાદેવી દેવસેનાને વારવાર નમસ્કાર હો વર આપનાર તથા ધન આપનાર પછીદેવીને વારવાર નમસ્કાર હો સુખ દેનાર તથા મોક્ષ દેનાર પછીદેવીને વારવાર નમસ્કાર હો સુદિરૂપ, પ્રકૃતિના છઠ્ઠા ભાગરૂપ તથા તેમને વારવાર નમસ્કાર હો માયારૂપ અને સિદ્ધ યોગિની એ પછીદેવીને નમસ્કાર હો સર્વોત્તમ શાન્ત રૂપ એ પરાદેવીને વારવાર પ્રણામ હો બાળકોના અધિષ્ઠત્રી પછીદેવીને નમસ્કાર, નમસ્કાર હો કૃષ્ણાણુ દેનાર, કૃષ્ણાણુ, કર્મોના ફળ આપનાર અને પોતાના ભક્તોને પ્રત્યક્ષ થતા પછીદેવીને વારવાર નમસ્કાર હો સર્વ કર્મોમાં સર્વને પૂજ્ય, કાર્તિકેયના પત્ની અને દેવોનું રક્ષણ કરનાર પછીદેવીને નમસ્કાર નમસ્કાર હો શુદ્ધ સંવત્સુરૂપરૂપ, મનુષ્યોએ સદા વહેલા અને હિંસા તથા મેપથી સંહિત પછીદેવીને વારવાર નમસ્કાર હો હે દેવોના ઇશ્વરિ! ધન આપો, પ્રિયા આપો, પુત્ર આપો, માન આપો, જય આપો, અને સન્નિયોગ સહારો હે મહેશ્વરિ! ધર્મ આપો તથા યશ આપો, પછીદેવીને વારવાર નમસ્કાર હો હે ઉત્તમ પ્રધરૂપ પૂજ્ય! ભૂમિ આપો, પ્રજા આપો, વિદ્યા આપો કૃષ્ણાણુ અને જય આપો પછી દેવીને નમસ્કાર, નમસ્કાર હો

એમ દેવીને સ્તવોને મહાહાન પ્રિયવ્રત પછી દેવીની કૃપાથી યશસ્વી પુત્રને પામ્યો હતો આ પછીદેવી વ્રત કરી જે મનુષ્ય એક વર્ષ સુધી આ સ્તોત્ર

ને સાભળે છે, તે વણા લાખા કાળ સુધી જીવનારા ઉત્તમ પુનને પામે છે જે મનુષ્ય એક વર્ષ સુધી ભક્તિથી પૂજા કરીને આ સ્તોત્ર સાભળે છે, તે સર્વ પાપથી દૂરી જાય છે, વાઝણી પણ દેવોની કૃપાથી વીર, ગુણવાન, વિદ્યાવાન, યશસ્વી અને ઘણા લાખા આનુષંગિકા પુનને પામે છે જે સ્ત્રી (એક જ સત્તાન પામેલી) ક્રાકવધ્યા હોય અથવા જેના છોકરા મરી જતા હોય, તે પણ એક વર્ષ સુધી આ સ્તોત્ર સાભળીને પુત્ર પામે છે બાળક રોગી થયો હોય, ત્યારે માતા—પિતા આ સ્તોત્ર જો સાભળે, તો પક્ષીદેવીની કૃપાથી એક મહિને બાળક રોગરહિત થાય છે ૧-૭૩

દેવયુક્તે ચ લાલે ચ પિતા માતા મૃત્યોતિ ચેત ।

માસેન મુષ્યને લાલ પક્ષીદેવીવસાદત ॥૭૩॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવત મહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ ત્રિષે

અધ્યાય ૪૬ મો તમામ

અધ્યાય ૪૭ મો*

મંગલચંદીનું આખ્યાન

બ્રહ્મરાયણ ટવાચ

કવિત પદ્મપુષ્પાધ્યાન મહાપુત્ર યયાગમમ્ ।

દેવી મન્નલચણ્ડી ચ લક્ષ્મ્યાન નિશામય ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે બ્રહ્માના પુત્ર । પક્ષી દેવીનું આખ્યાન શાસ્ત્રાનુસાર તમને કહ્યું, હવે ‘મંગલચંદી’ નામના જે દેવી છે, તેમનું આખ્યાન સાભળો તમની પૂજા વગેરે જે કંઈ વેદમાન્ય હોઈ સર્વ વિદ્વાનોને ઈષ્ટ છે, તે સર્વ મેં ધર્મના મુખથી સાભળેલ છે જે દેવી કલ્યાણ કરવામા કુળ જાને મંગલોમા પણ મંગલરૂપ છે, તનિપુત્ર દેવી ‘મંગલ ચંદી’ કહેવાય છે અથવા પૃથ્વીના પુત્ર મંગલને પણ જે દેવી પૂજ્ય, મંગલરૂપ તથા ઇષ્ટ દેવીરૂપ છે, તે ‘મંગલચંદી’ કહેવાય છે તમ જ મનુના વશમા સાન દીપ સુધીની પૃથ્વીનો સજ્જ ‘મંગલ’ નામે યઈ ગયો છે, તેને તે પૂજ્ય તથા ઇષ્ટદેવી હતા, તે ‘મંગલચંદી’ કહેવાય છે સ્ત્રીઓના ઇષ્ટદેવી

અને પ્રત્યક્ષ કૃપારૂપ તે ઈશ્વરી, મૂલપ્રકૃતિરૂપ દુર્ગાદેવીની જ એક મૂર્તિ છે નિપુરાસુરનો ધાર નાશ કરવા પ્રસંગે વિષ્ણુએ પ્રેરણા કરેલા શકરે પરથી પણ પર તે દેવીને પ્રથમ પૂજ્યા હતા હે નારદ ! (યુદ્ધ પ્રસંગે) કોઈ દેવે સેવથી શકરનું વિમાન આક્રમશા થી પાકી નાખ્યું હતું, ત્યારે સકટમા આવી પડેલા બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુએ પ્રેરણા કરેલા શકરે દુર્ગાદેવીની સ્તુતિ કરી હતી, ત્યારે તે દેવી મંગલચંદીરૂપે પ્રકટયા હતા પછી તેમણે શકર આગળ કહ્યું હતું કે, ‘હે પ્રભો ! હવે તમને ભય નથી સર્વના ઈશ્વર ભગવાન વિષ્ણુ બળદરૂપે તમારા વાહન ધરો અને હું તમારી યુદ્ધશક્તિરૂપે યઈશ, એમા સારાય નથી પક્ષી હે વૃષધંવજ ! મૂલપ્રકૃતિના અશરૂપ વિષ્ણુની સહાયથી દેવોના સ્થાનનો નાશ કરનાર શત્રુ દેવોનો તમે નાશ કરજો’ એમ કહી તે દેવી અદૃશ્ય થયા હતા અને શકરની શક્તિરૂપે થયા હતા પછી વિષ્ણુએ આપેલા શસ્ત્રથી શકરે દેવોનો નાશ કર્યો હતો હે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ ! તે દેવ જ્યારે પડ્યો, ત્યારે સર્વ દેવો તથા મહર્ષિઓએ ભક્તિથી પોતાની ડોક તમાવીને શકર દેવની સ્તુતિ કરી હતી, અને તરત જ શકરના મસ્તક પર પુષ્પગૃહિ યઈ હતી તેમ જ સતુષ્ઠ ઘણેલા બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુએ તેમને શુભ આશિષ આપી હતી પછી બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુએ ઉપદેશોના શકરે સ્નાન કરી નરાયણ ભક્તિથી દેવી મંગલચંદીનું પાઘ, અર્ધ્ય, આચમનીય, જાતજાતના વસ્ત્ર, પુષ્પ, ચંદન, ભાતભાતના નેવેઢ, બકત, લેટા, ખાડા, રોજ, પક્ષીઓ, વગેરે, આ કારણે, દૂધપાક, પકવાન, મધ, અમૃત તથા અનેક જાતના ફળ અર્પણ કરી સગીત, નૃત્ય, વાદ્ય, ઉત્સવ તથા નામકીર્તનપૂર્વક પૂજન કર્યું હતું તે વેળા હે નારદ ! માધ્યદિની શાખામા કહેલા ધ્યાન વડ ભક્તિપૂર્વક ધ્યાન કરી મૂળમતથી જ (પૂર્વોક્ત) સર્વ પદાર્થો દેવીને અર્પણ કર્યો હતા ‘ૐ હૌં શ્રીં ક્લીં સર્વપૂજ્યે દેવિ મન્નલચણ્ડિકે હૌં હૌં ક્લ્ સ્વાહા ।’ આ એકવીસ અક્ષરવાળો મૂલ મન પૂજ્ય તથા કપવુક્ષ જેવો ઘોઈ ભક્તોને સર્વ ક્રમનાઓ આપનાર છે દશ લાખ જપ કરવાથી આ મન અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે હે નારદ ! વેદમા

* આ અધ્યાયમા બ્રહ્મવન પ્રયોગોથી ટૂંકા મનના થીની કથા બદલર કહેવાયો.

કહેનું સર્વસમત તેમનું ધ્યાન હવે તમે સાભળો
'સોજ વર્ષતી ઉમરના, કાયમ અતિ સિયર થોવન
વાળા, પ્રાણ વિયોગ જેવા હોકવાળા, સુદર દાતવાળા,
સુદ્ધ શરદન્નુતા કમળ જેવા મુખવાળા, ધોળા
ચપાના ફૂલ જેવા ગંગાવાળા, સુદર કાળા કમળ જેવા
તેજોવાળા, જગતના માતા, નવેને મર્વ સપરિ
આપનારા અને ધોર સમારમમુદ્રમા ભ્યોપિતરૂપ મગલ
ચાહેને મંદા હું ભનુ છું' આમ તે દેવીનું ધ્યાન
કરતું, હે મુનિ! હવે તેમનું સ્તોત્ર સાભળો

મહાદેવ યોગ્યા હે જગતના માતા દેવિ મગલ
ચાહિકા! રક્ષા કરો, રક્ષા કરો હે વિપતિઓના સમૂહને
હરનાન! હે હર્ષ તથા મગલને કરનાત! હે હર્ષ તથા
મગલ કરવામા ચતુર! હે હર્ષ તથા મગલ આપનાન!
હે મુલે! હે મગલ કરવામા નિપુણ! હે કયાણ
રૂપ! હે મગલચાહિકા! હે મગલમા પણ મગલયોગ્ય!
હે સર્વ મગલોના મગલ! હે સપરુષોને મગલ
દેનાત! હે દ્રવિ! હે સર્વના મગલોના સ્થાનરૂપ! હે
મનારમા મગલના આધારરૂપ! હે મોક્ષરૂપ મગલને
આપનાન! હે સારરૂપ! હે મગલોના આધારરૂપ!
હે મર્મી કર્મોના પારરૂપ! હે દરેક મગલવારે
પૂજ્ય! હે વિશાળ સુખને આપનાત! તમે રક્ષા કરો,
રક્ષા કરો 'આ સ્તોત્રથી મગલચાહીને સ્તવીને દરેક
મગલવારે પૂજા આપીને રાત્ર ગયા હતા એ રીતે
નર્મ મહારૂપ તે દેવીને રાત્રે પ્રવચન પૂજ્યા હતા
તે પછી ખીજ વાર મગલચાહે તેમને પૂજ્યા હતા
તે પછી ત્રીજ વાર મગલ રાત્રએ તે કયાણીને
પૂજ્યા હતા ત પછી ચોથી વાર મગલવાળા દિવસે
ચીત્રોએ તેમને પૂજ્યા હતા અને પાંચમી વાર
મગલ દંત્રતા પુરુષાએ તેમને પૂજ્યા હતા એમ
નક્ટે (પ્રવચ) પૂજેલા તે દેવી દેવકે વિશ્વમા સદા
પૂજયેલા છે હે નાન્દ મુનિ! એમ પરમેશ્વરી
મગલચાહિકા નર્મ સ્વરૂપે દેવો, મુનિઓ, મનુષ્યો તથા
મનુષ્યાને પૂજ્ય તથા છે જે મનુષ્ય આવધાન થઈ
મગલચાહિકા આ મગલસ્તોત્ર માળળે છે, તેનું
મ ન ૧ ૪ થાય છે, અમગલ કદી થતુ નથી પુત્રો
તથા પોતે દાત તેનું મગલ હમેશા વધે છે

શ્રીનારાયણ જોગ્યા હે બ્રહ્માના પુત્ર! જે

દેવીઓનું આખ્યાન શાસ્ત્રાનુમાર કહ્યું, હવે ધર્મના
મુખથી મે સાભળેનું મનસાદેવીનું આખ્યાન તમે
સાભળો તે ભગવતી કરચપ ક્ષપિતી માનસી કન્યા છે,
તેથી જ 'મનસા' કહેવાય છે વળી તે દેવી મન
સાથે જ રચ્યા કરે છે, મનથી અવિનાશી પરમાત્માનું
ધ્યાન કર્યા કરે છે અને તે પરમાત્મામા અંતઃક્રાંતરૂપ
યાગ સાથે આનંદ કરે છે, તેથી 'મનમા' કહેવાન
છે આત્મામા રમતા અને વિપદાભક્ત તે દેવી તપ
યુગ સુધી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું તપ કરીને યોગસિદ્ધ
વયા છે (તપ કરવાથી) તેમનું શરીર જૂના કપડા
વગેરે જેવું ઘસાર્દ ગયું હતું, તે જોઈ ગોપીઓના
પતિ હર્ષવર પ્રણુ શ્રીકૃષ્ણે તેમનું 'જરતકાર' નામ
પાડ્યું છે વળી કૃપાના ભંડાર શ્રીકૃષ્ણે કૃપાથી તે
દેવીને ઈચ્છિત ફળ આપ્યું હતું સર્વ સ્થળે તેમની
પૂજા કરાવી હતી અને પોતે પણ પૂજા કરી હતી
સ્વર્ગમા, નાગલોકમા, પૃથ્વી પર તથા બ્રહ્મલોકમા -
એમ સર્વ જગતમા તે દેવી ખૂબ જ ધોળા રંગના,
સુદર તથા મનોહર છે, તેથી 'જગદ્ગીરી' નામથી
પણ પ્રખ્યાત થયા છે અને તે નામથી પણ તે
સતી પૂજ્ય છે વળી તે દેવી શિવના શિષ્ય હોઈ
'રોવી' પણ કહેવાય છે તેમ જ કાયમ વિપદાની
અત્યાત ભક્તિ કરે છે તેથી 'વૈષ્ણવી' કહેવાય છે
પરીક્ષિતના પુત્ર જનમેજયના યજ્ઞમા તે દેવીએ નાગો
ની રક્ષા કરી હતી, તેથી 'નાગેશ્વરી' તથા 'નાગ
ભગિની' નામે પણ તે પ્રખ્યાત છે, વળી ઝેર દૂર
કરવા તે નર્મથી છે તેથી 'વિપદતી' પણ કહેવાય
છે મહાદેવ પાસેથી યોગસિદ્ધ તેમણે મેળવ્યા છે;
તેથી 'મિદ્યયાગિની' પણ કહેવાય છે, અને મોહ
જ્ઞાન યા તથા મૃતસંજ્ઞવતી નામની ઉત્તમ વિદ્યા
તેમણે મેળવી છે, તેથી વિદ્વાનો તેમને મહાજ્ઞાન
યુતા' પણ કહે છે વળી તે તપસ્વિની હોઈ મુનિ,
ગૌડ આસ્તીકની માતા છે, તેથી 'ગાસ્તીકમાતા'
નામથી પણ પૃથ્વી પર પ્રસિદ્ધ છે અને વિશ્વપૂજ્ય
યોગી મુનિશ્રેષ્ઠ મહાત્મા 'જરતકારપ્રિય' પણ કહે
વાય છે, આમ 'જરતકાર, જરદ્ગીરી મનસા, સિદ્ધ
યોગિની, વૈષ્ણવી, નાગભગિની, રોવી, નાગેશ્વરી,
જરતકારપ્રિયા, આસ્તીકમાતા, વિપદતી, મહાજ્ઞાન

યુતા' એવા પ્યાર નામોવાળા તે દેવી વિશ્વપૂજ્ય છે જે મનુષ્ય પૂજન સમયે આ પ્યાર નામોનો પાઠ કરે છે, તેને તથા તેના વશમાં જન્મેલા કોઈને પણ નાગોનો ભય રહેતો નથી વળી નાગના ભયવાળા શયનમાં, નાગથી ઘેરાયેલા ઝરમા, નાગથી થયેલા મોટા સકટમાં અને નાગથી વીંટાયેલા શરીર વખતે પણ આ (પ્યાર નામોના ઉચ્ચારરૂપ) સ્તોત્રનો પાઠ કરીને ભયથી છૂટી જાય છે, એમાં સશય નથી જે મનુષ્ય કાયમ આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, તેને જોઈ નાગ નાસી જાય છે અને દસ લાખનો જપ કરવાથી મનુષ્યાને આવશ્ય સ્તોત્ર સિદ્ધ થાય છે જે મનુષ્યને આ સ્તોત્રની સિદ્ધિ થઈ હોય, તે ઝેર ખાઈ જવા સમર્થ થાય છે અને નાગોના શણગાર ધરી નાગોનું વાહન કરી શકે છે, એટલું જ નહિ, પણ તે મહાસિદ્ધ મનુષ્ય નાગરૂપ આસનવાળો તથા નાગ રૂપ શય્યાવાળો પણ થઈ શકે છે અને અતે વિષ્ણુ સાથે જ દિવસરાત્ર આનંદ કરે છે ૧-૫૮

નાગાસનો નાગતલ્લો મહાસિદ્ધો ભવેન્નર. ।

અન્તે ચ વિષ્ણુના સાર્પ ક્રીડત્યેવ દિવાનિશમ્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં નવમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૪૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૪૮ મો*

મનસાદેવીનું આખ્યાન

ભીનાતપસ ઉવાચ

મત્ત્વ પૂર્વાવિધાન ચ ધ્યયતા મુનિપુત્ર ॥

પ્ર્યાત્ત ચ સામવેદોક્ત પ્રોક્ત દેવીવિધાનકમ્ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હ મુનિગેહા સામવેદમાં કહેવું મનસાદેવીનું પૂર્વાવિધાન તથા ધ્યાન મારી પાસેથી તમે સાંભળો 'ધોળા ચપાના ફૂલ જેવા રંગવાળા, રત્નોના શણગારોથી શણગારેલા, અગ્નિ શુદ્ધ વસ્ત્રો ધારણ કરતા, નાગોરૂપી જનોઈવાળા, મહાશક્તિ, ઉચ્ચ શક્તિઓમાં શ્રેષ્ઠ, સિદ્ધોના અધિષ્ઠાત્રી દેવી અને તિલ્લ હોઈ સિદ્ધિ આપનાર મનસાદેવીને હુ ભજનું છું' એમ ધ્યાન કરી વેદોક્ત મૂળમંત્રથી

* ના અધ્યાયમાં એકસો પિસ્તાળી ૪ સ્તોત્રો મનના દેવીની કથા, સ્કંધ ૪, પાન વગેરે કહેવાયે.

જ ભાતભાતના તેવેદ, ધૂપ, પુષ્પ ચદન તથા વિલેખન અર્પણ કરી મૂળમંત્રથી જ દેવીનું પૂજન કરવું હે નારદ મુનિ! એ દેવીનો પ્યાર અક્ષરેવાળો મૂળમંત્ર જે સારી રીતે સિદ્ધ થયો હોય, તો ખરેખર કપવૃક્ષ રૂપ થાય છે 'હૈં હ્રીં શ્રીં ક્લીં ઈં મનસાદેવ્યે સ્વાહા' આવો તેમનો મૂળમંત્ર કહેવાય છે પાંચ લાખ જપવાથી મનુષ્યને આ મંત્ર સિદ્ધ થાય છે જે મનુષ્યને આ મંત્રની સિદ્ધિ થાય, તે પૃથ્વી પર સિદ્ધ થાય છે, ધનવતર જેવો બને અને ઝેર પણ તેને અમૃત જેવું થાય છે હે નારદ! સદ્ગતિના દિવસે સ્નાન કરી ગુપ્ત એટલે ભોયરા વગેરેમાં કાળજીથી મનસાદેવીનું આવાહન કરી અત્યંત ભક્તિથી તેમનું પૂજન કરવું અથવા પાંચમના દિવસે મંત્રથી મનસાદેવીનું ધ્યાન કરતો જે મનુષ્ય તે દેવીને ખસિદાન દે છે, તે આવશ્ય ધનવાન, પુત્રવાન તથા કીર્તિમાન થાય છે હે મહાભાગ્યશાળી નારદ! મનસાદેવીનું પૂર્વાવિધાન કહ્યું હવે ધર્મના મુખથી મેં સાંભળ્યું એમનું આખ્યાન હું કહું છું, સાંભળો પૂર્વે પૃથ્વી પર સર્વ મનુષ્યો નાગોના ભયથી વ્યાકુળ બન્યા હતા પછી તેઓ મુનિશ્રેષ્ઠ કશ્યપને શરણે ગયા, એટલે બ્રહ્મા સંહિત કશ્યપ પણ ભય પામ્યા પછી તેમણે બ્રહ્માના ઉપદેશોથી વેદોક્ત બીજો અનુસાર (સર્પોદિતા ઝેર દૂર કરનારા) મનો ઉત્પન્ન કર્યા અને તપના સામર્થ્યથી તે મનોના આધિષ્ઠાત્રી દેવીને મંત્રથી ઉત્પન્ન કર્યા અમ તે દેવી મંત્રથી ઉત્પન્ન થયા છે, માટે 'મનસા' નામે પ્રસિદ્ધ થયા છે, અને એમ ઉત્પન્ન થઈ હુમારી આવશ્યમાં રહેલા તે દેવી શક્તિના સ્થાનરૂપ દેહાસમાં ગયા હતા અને ત્યાં ચત્રોરખર શક્તિ ભક્તિથી પૂજન કરી તેમની સ્તુતિ કરતા હતા કશ્યપ મુનિના પુત્રી તે મનસાએ દેવતાઈ એક દળર વર્ષ સુધી શક્તિ સેવન કર્યું, એટલે તરત જ પ્રસન્ન થતા મહેશ્વર તેમના પર પ્રસન્ન થયા હતા હ નારદ મુનિ! તેમણે મનસાને મોટું જ્ઞાન આપ્યું સામવેદ ભણાવ્યો અને આઠ અક્ષરવાળો કપવૃક્ષ સમાન શ્રીકૃષ્ણનો મંત્ર આપ્યો એ મંત્રમાં પ્રથમ લક્ષ્મીના બાજ, તે પછી માયાબીજ, તે પછી બ્રમબીજ, તે પછી 'કૃષ્ણ'

શબ્દની યોધી વિભક્તિનું એક વચન તથા પહેલું
'નમ' પદ હોય છે (એટલે 'શ્રી હૌં કૃષ્ણાય
નમ' બાવો આઠ અક્ષરોવાળો તે મત્ર છે)
તે પછી 'લોહિતમંગલ નામનું કવચ અને વેદમાં
કહેલો સર્વમાન્ય પૂજનક્રમ તથા પુરથરણનો ક્રમ
પણ બતાવ્યો હતો એમ તે સતી મુનિપુત્રી મહાદેવ
પાસથી બધું મેળવીને શકરની આશાથી તપ કરવા
માટે પુષ્કરક્ષેત્રમાં ગયા હતા અને ત્યાં ત્રણ યુગ
સુધી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું તપ કરી તે સાધ્વી
દેવીએ સિદ્ધ થઈ પોતાની સામે પ્રભુ કૃષ્ણના દર્શન
કર્ષે હતા કૃપાના ભંડાર શ્રીકૃષ્ણે તપથી દુષ્ણ
અગવાળા તે બાળાને જોઈ કૃપાથી પ્રથમ પોતે
જ તેમનું પૂજન કર્યું હતું ને પછી સર્વ લોકો પાસે
તેમનું પૂજન કરાવ્યું હતું ઉપરાંત તેમને વરદાન
આપ્યું હતું કે, 'સમારંભા તમે પૂજ્ય થાઓ',
એમ તે કૃપાણીન વરદાન આપી ભગવાન અદૃશ્ય
થયા હતા એમ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણે પ્રથમ
મનસાદેવીને પૂજ્યા હતા, બીજી વાર શકરે જ
તેમને પૂજ્યા હતા અને પછી કશ્યપે, દેવોએ,
મુનિઓએ, મનુઓ, નાગોએ તથા મનુષ્યો વગેરેએ
તેમને પૂજ્યા હતા પછી ઉત્તમ વ્રતવાળા ભે દેવી
ત્રણે લોકમાં પૂજ્યા છે તેમને કશ્યપ મુનિએ
મહામુનિ જરાત્કારને પૂર્વે આપ્યા હતા મુનિશ્રેષ્ઠ
જરાત્કારને પણ બ્રહ્માની આશાથી માઝ્યા વિના જ
તેમનો સ્વીકાર કર્યો હતો એ રીતે વિવાહ કર્યો
પછી એક દિવસ લાખા કાળના તપથી થાકેલા મહા
યોગી જરાત્કાર પુષ્કરક્ષેત્રમાં વડના ઝાડ પાસે નિદ્રાના
ઈશ્વર પ્રભુનું સ્મરણ કરી મનસાદેવીની જાણ ઉપર
(માધુ મૂર્તિ) ઈંધી ગયા હતા જોતજોતામાં સૂર્ય
અસ્ત પામ્યો અને સાયકાળ નવા આવ્યો, ત્યારે
સદ્મનુષ્ઠી તે પતિવ્રતા મનસાદેવી ધર્મના નારાના
ભયથી જ મત વડે વિચારી ચિતામાં પડ્યા કે,
'દિગ્બલ્લીના નિત્યકર્મરૂપ પાદની સધ્યા નહિ મરોતે
માત્ર પતિ બ્રહ્મદેવતા વગેરે પાપને પામશે, કારણ કે
'જે દિગ્બલ્લી—પ્રાત્રસધ્યા તથા દેહલી—સાય
સધ્યા કરતો નથી, તે સર્વ કર્મોમાં નિત્ય અપવિત્ર
મનાય છે અને બ્રહ્મજ્ઞતા વગેરેને પામે છે, આમ

વેદમાં કહ્યું છે 'એમ વિચારી તે રુદ્રીએ પતિને
જગાડ્યા, પણ હે નારદ મુનિ! જગીને તે મુનિ
શ્રેષ્ઠ તેના પર ગુસ્સે થયા (ને કહેવા લાગ્યા)

જરાત્કાર મુનિ બોલ્યા 'હે સાધ્વિ! સુખમાં
રહેલા માને નિદ્રાનો તે ભગ કેમ કર્યો? જે સ્ત્રી
પોતાના પતિના અપહાર કરે છે, તેના વ્રત વગેરે
વ્યર્થ થાય છે પતિનું અપ્રિય કરતી સ્ત્રીનું તપ,
અનશન, વ્રત તથા દાન વગેરે જે કઈ સત્કર્મ હોય,
તે સર્વ નિષ્ફળ થાય છે જે સ્ત્રીએ પોતાના પતિને
પૂજ્યો હોય, તેણે શ્રીકૃષ્ણને પૂજ્યા છે, એમ
સમજવું કારણ કે પતિવ્રતાના વ્રન માટે શ્રીહરિ
પોતે જ તેના પતિરૂપે થયા હોય છે સર્વ દાન,
સર્વ યજ્ઞ, સર્વ તીર્થોનું સેવન, વ્રત, ઉપવાસ વગેરે
સર્વ તપ, સર્વ ધર્મ, સત્ય તથા સર્વ દેવોની પૂજા
એ બધું પતિસેવાના સૌભાગ્ય અશનને પણ યોગ્ય
નથી પવિત્ર ભરતખંડમાં જે સ્ત્રી પોતાના પતિને
સેવે છે, તે વૈકુંઠમાં પોતાના સ્વામીની સાથે બ્રહ્મપદને
પામે છે હે સતિ! દુષ્ટ કુળમાં જન્મેલી જે સ્ત્રી
પોતાના પતિનું અપ્રિય કરે છે અને પતિને અપ્રિય
કહે છે તેનું ફળ તું સાબળ તે સ્ત્રી ન્યા સુધી
ચંદ્ર-સૂર્ય છે, ત્યાં સુધી કુભીપાક નરકમાં પડે છે
અને પછી પતિપુત્ર વિનાની ચાડાલી થાય છે'
એમ કહેતા તે મુનિશ્રેષ્ઠના હોઠ ફરકી રહ્યા, તેથી
સાધ્વી મનતા પવા લાગ્યા ને ભયથી પતિને
કહેવા લાગ્યા

મનસા બોલ્યા હે ઉત્તમ વ્રતધારી મહાભાગ!
સધ્યાના નાશના ભયથી જ મે તમારી નિદ્રાનો
ભગ કર્યો છે, માટે દુષ્ટ છતાં માત્ર પર શાંતિ રાખો
જે મનુષ્ય કોઈના શુભાર, આહાર તથા નિદ્રાનો
ભગ કરે છે, તે ન્યા સુધી ચંદ્રસૂર્ય છે, ત્યાં સુધી
કાવસૂન નરકમાં જાય છે (એ હું જાણ્યું છું),
એમ કહી મનસાદેવી ભક્તિથી સ્વામીના ચરણ
કમળમાં પડ્યા ને ભય પામી વારંવાર રડવા લાગ્યા
હે નારદ! તે વેળા કોપ પામેલા મુનિ સૂર્યને શાપ
આપવા તેયાર થયા હતા તે જોઈ ભગવાન સૂર્ય
પોતે સધ્યા સાથે ત્યાં આવીને ભયભીત થઈ વિનયથી
તેમને યોગ્ય વચન કહેવા લાગ્યા

સૂર્યે કહ્યું 'સૂર્યાસ્ત સમય જોઈને પતિવ્રતા મનસાએ ધર્મના નાશના ભયથી તમને જગાડ્યા હતા, માટે હે ભગવન! ક્ષમા કરો, હું તમારે શરણે આવ્યો છું, તેથી હે મુનિ! મને શાપ આપવા તમે યોગ્ય નથી બ્રાહ્મણોનું હૃદય કાયમ માખણ જેવું (કોમળ) હોય છે તેમનો ક્રોધ અર્ધ ક્ષણ જ રહે છે કારણ કે તેથી વધારે કાળ રહે તો જગત ભસ્મ થઈ જાય (સાચો) બ્રાહ્મણ ફરી સૃષ્ટિ કરવા સમર્થ છે, માટ બ્રાહ્મણથી આધિક તેજસ્વી કોઈ પણ નથી બ્રાહ્મણેજથી પ્રકાશતો બ્રાહ્મણ બ્રહ્માના વશરૂપ છે, માટ તેણે તો સનાતન બ્રહ્મન્યોતિરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું જ નિત્ય ચિંતન કર્યો કરવું' એવું સૂર્યનું વચન સાંભળી બ્રાહ્મણ જરતકાર પ્રસન્ન થયા ત્યારે સૂર્ય તે બ્રાહ્મણની આશિષ લઈ પોતાના સ્થાને ગયા બ્રાહ્મણ જરતકારએ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવા શોકમુકત થઈ રહતા મનસાનો દુ ખી હૃદયે ત્યાગ કર્યો હતો તે વેળા એ વિપત્તિમા ભયથી દૂબળા થયેલા મનસાએ ગુરુ શકરનું, ઈષ્ટદેવ શ્રીહરિનું તથા જન્મ દાતા કશ્યપનું સ્મરણ કર્યું હતું, એટલે મનથી ચિંત વેલા ગોપીપતિ શ્રીકૃષ્ણ, ભગવાન શકર, બ્રહ્મા તથા કશ્યપ ત્યા આવ્યા હતા બ્રાહ્મણ જરતકારએ પ્રકૃતિથી પર હોઈ નિર્ગુણ પોતાના ઈષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણને જોઈ વારંવાર પ્રણામ કર્યો અને પરમભક્તિથી તેમની સ્તુતિ કરી, તેમ જ શકર, બ્રહ્મા તથા કશ્યપને પણ નમસ્કાર કર્યો પછી 'હે દેવો! તમારુ આવડું કેમ થયું છે?' એવો તેમણે પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારે તેમનું વચન સાંભળી બ્રહ્મા શ્રીકૃષ્ણના ચરણમળમા નમસ્કાર કરી તરત સમયોચિત વાક્ય કહેવા લાગ્યા,

બ્રહ્મા બોલ્યા હે મુનિ! પોતાના ધર્મિષ્ઠ ધર્મપત્ની સતી મનસાને જોકે તમે ત્યજ્યા છે, તો પણ સ્વધર્મને પાળવા એમનામા પુત્રની ઉત્પત્તિ કરો કેમ કે પોતાની સ્ત્રીમા પુત્રની ઉત્પત્તિ કર્યો પછી જ તેનો ત્યાગ થઈ શકે જે વેરાચ્ચવાન પુરુષ પોતાની સ્ત્રીમા પુત્રની ઉત્પત્તિ કર્યો વિના તેનો ત્યાગ

x જરતકારએ લગ્ન કરતી વેળા પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, 'મારી સ્ત્રી જે મારી આજ્ઞા નહિ પાળે, તા તમે હું ત્યાગ કરીશ.' આ કથા બીજા પુણ્યમા પ્રસિદ્ધ છે

કરે છે, તેનું પુણ્ય, જેમ ચાળણીમાથી પાણી સ્વી જાય તેમ સ્વી જાય છે

હે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ! બ્રહ્માનું તે વચન સાંભળી જરતકાર મુનીશ્વર યોગબળથી (પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા) મત્રોચ્ચારપૂર્વક મનસાની નાભિનો સ્પર્શ કર્યો અને તેને આ પ્રમાણે કહ્યું

જરતકાર બોલ્યા 'હે મનસા! આ ગર્ભથી તમને પુત્ર થશે એ પુત્ર જિતેન્દ્રિયોમા શ્રેષ્ઠ, ધાર્મિક, બ્રાહ્મણોમા અગ્રણી, તેજસ્વી, તપસ્વી, યશસ્વી, ગુણવાન, વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ જ્ઞાની તથા યોગીઓમા ઉચ્ચ થશે જે પુત્ર વિષ્ણુભક્ત તથા ધાર્મિક હોય, તે કુળનો ઉદ્ધાર કરે છે તેના માત્ર જન્મથી સર્વ પિતૃઓ હર્ષથી નાચ કરે છે જે કુળવાન સ્ત્રી પતિવ્રતા સારા સ્વભાવની પતિ સામે પ્રિય બોલ નારી, ધર્મિષ્ઠા તથા પુત્રની માતા હોય છે તે કુળનું રક્ષણ કરનારી સ્ત્રી છે જે બધું હરિભક્તિ આપે તે જ ખરો બધું છે પણ કેવળ ઈષ્ટ સુખ આપનારો હાય તે બધું તથી જે પિતા શ્રીહરિનો મર્ગ દર્શાવે તે જ પિતા છે, જે ગર્ભધારિણી— માતા ગર્ભવાસથી છોડાવે તે જ માતા છે જે બહેન યમના ભયથી છોડાવે, તે જ દયાસ્વરૂપ બહેન છે જે ગુરુ વિષ્ણુમત્ર, વિષ્ણુભક્તિ અને જ્ઞાન આપે છે તે જ ગુરુ છે અને બ્રહ્મથી માડી ધૂળડા સુધીનું સ્થાવર-જંગમ જગત જેમનાથી ઉત્પન્ન થઈ જેમ નામા લય પામે છે તે પરબ્રહ્મનું ચિંતન કરવું, એ જ ખરું જ્ઞાન છે તેથી બીજું કયું જ્ઞાન હોય? વેદથી તથા યજ્ઞોથી થતું જે ડઈ છે, તેનો સાર શ્રીહરિસેવા જ છે, તરવોનો સાર પણ તે જ છે શ્રીહરિ વિના બીજું બધું નકામું જ છે આ જ્ઞાન મેં તને આપ્યું છે, તેનું કારણ પણ આ જ છે કે, જે સ્વામી જ્ઞાન આપે છે, તે જ સ્વામી છે કારણ કે જ્ઞાનને લીધે મનુષ્ય બધનથી છૂટે છે, જે બધન આગે છે, તે તો શૂન્ય છે જે ગુરુ વિષ્ણુભક્તિ સંહિત જ્ઞાન આપતો નથી, તે શૂન્ય છે અને શિષ્યના નાશ કરનાર છે, કારણ કે તે ગુરુ શિષ્યને બધનથી છોડાવતા નથી માતાના ગર્ભમા થતા દુ ખથી તથા યમના વદનથી જે છોડાવતો

નથી, તેને ગુરુ, પિતા કે બાધવ કેમ કહી શકાય ? પરમાત્મસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણના અધિનાશી માર્ગને જે કાયમ ન મતાવે, તે મનુષ્યોનો બાધન કેમ થાય ? માટે હે સાધિન ! નિર્મુખ, અચ્યુત શ્રીકૃષ્ણરૂપ પર બ્રહ્મનું તું ભજન કર તમની સેવાથી મનુષ્યોના કર્મનાગ પામે છે હે પ્રિયે ! મેં કપટથી તને ત્વજ છે, એ મારો અપરાધ તું ક્ષમા કર ક્ષમાવાળી ઉત્તમ સ્ત્રીઓને સર્વગુણ લીધે ક્રોધ થતો નથી હે દેવિ ! હવે હું સુખપૂર્વક પુષ્કર સેનમાં તપ કરવા બેઠો છું કેમ કે તને સ્પૃહામનુષ્યોના મનોરથો શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળ માટે જ હોય છે ? જરૂરનરુણ એ વચન સાંભળી મનસા શોકથી વ્યાકુળ થઈ આસુભરેલા નેત્ર વિનયથી પતિને કહેવા લાગી

મનમાંએ કહ્યું હે પ્રેમી ! નિદ્રાનો ભગ કરવાધા મારો ત્યાગ કરવામ તમારો દોષ જ નથી પણ હવે જે વળા હું તમને યાદ કરું, તે વેળા તમે મારી પામે આવડેને બાધુનો વિયોગ દુઃખરૂપ હોય છે, પુનનો વિયોગ તો કન્તા પણ અધિક દુઃખરૂપ હોય છે, પતિનો વિયોગ તો મર્વ કન્તા વધારે દુઃખરૂપ હોઈ પ્રાણના નાશથી પણ અધિક છે પતિવ્રતા સ્ત્રીઓને પોતાનો પતિ સો પુત્રો કરતા પણ અધિક પ્રિય હોય છે સ્ત્રીઓને સર્વ કરતા પતિ વધારે પ્રિય હોય છે, તેથી વિનાનો પતિને પ્રિય ? કહે છે જેમ એક પુનવાળા મન પુન ઉપર વૈષ્ણુના મન શ્રીકૃષ્ણ ઉપર, એક નેનવાળા મન એક નેન ઉપર તસ્થા મન પાણી ઉપર, ભૂખ્યા મન અન્ન ઉપર, ઝમીઓ મન મૈથુન ઉપર ચોર મન પાનમ ધન ઉપર, દુષ્ટ સ્ત્રી મન ભર ઉપર, વિનાનો મન શાસ્ત્ર ઉપર અને વેપારી મન વેપાર ઉપર જ હોય છે, તેમ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ મન નિરતર પતિ ઉપર જ હોય છે અમ કહી મનમાંથી સ્વાર્થના પગમાં પડ્યા તે વળા કૃપાના ભયર મુનિ જરૂરરુથો કૃપાને લીધે મનમાં પોતાના ખોળમાં લાંબા અને નેનના જળથી ક્ષણ વાર તમને તવગચી દીધા વિયાગની વ્યાકુળ થયેલા મનમાંએ પણ આસુથી ભરતઈ જતા નેત્ર મુનિ ॥ ખોળાને નીચલા માથે પડી તે બને સ્ત્રી-પુરુષ

જ્ઞાનના બળથી શોકરહિત થયા બ્રાહ્મણ જરૂરરુથ પોતાની પ્રિયાને બોધ આપી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના ચરણકમળનું સ્મરણ કરીને તપ કરવા ગયા અને મનસાદેવી પોતાના ગુરુ શકરના ઘરરૂપ કેલાસમાં ગયા ત્યાં શોકથી દુઃખળા થયેલા મનમાંને પાર્વતીએ બોલ આપ્યો, તેમ જ કૃષ્ણાણના સ્થાનરૂપ શકરે કૃષ્ણાણકરી જ્ઞાન વડે તેમને ખુબ્ય સમજાવ્યા તે પછી પતિવ્રતા મનમાંએ આતિ ઉત્તમ દિવસે માર્ગસિક્ષણે નારાયણના ચરણરૂપ અને યોગીઓ તથા જ્ઞાનીઓના ગુરુ-પુત્રને જન્મ આપ્યો એ બાળક ન્યારે ગર્ભમાં હતો, ત્યારે તેણે શકરના મુખથી ઉત્તમ જ્ઞાન સાંભળ્યું હતું જેથી તે મોટો યોગી અને જ્ઞાનીઓના ગુરુ થયો હતો શકરે એ બાળકના કૃષ્ણ માટે જાતકમોદિ સરસ્વતે કરાવ્યા, તેને વેદો ભણાવ્યા અને મહિપુત્ર તથા સ્ત્રીઓ મુખેથી બ્રાહ્મણોને આપ્યા તે જ પ્રમાણે પાર્વતીએ જાતજાતના સ્ત્રીઓ તથા એક લાખ ગાયોનું દાન કર્યું તે પછી શકરે એ બાળકને ચાર વેદો, વેદોના અંગો અને ખીજા ગ્રંથો પણ ભણાવ્યા તેમ જ મૃત્યુને જીતનાર ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન આપ્યું મનમાંદેવીને પોતાના પતિ પર ઈષ્ટદેવ ઉપર તથા ગુરુ ઉપર ધણી જ ભક્તિ હતી, જેથી તેનો પુત્ર 'આસ્તીક' નામે જ પ્રસિદ્ધ થયો તે શકરની આજ્ઞાથી પુષ્કરસેનમાં વિષ્ણુનું તપ કરવા ગયો હતો તપોધન આસ્તીક શકર પાસેથી જ પરમાત્માનો મહામન મેળવી દેવતાઈ નણ લાખ વર્ષ સુધી તપ કરી મહાયાગી વધને પ્રભુ શકરને નમસ્કાર કરવા પાછો કેલાસમાં જ આવ્યો અને શકરને નમસ્કાર કરી ત્યાં જ સ્ત્રીને પછી તે બાળક તથા મનસા એ બંને પિતા કથપતા આશ્રમમાં આવ્યા પ્રજાપતિ કથપ પુત્ર સહિત મનમાંને ભેઈ આનંદ પામ્યા હે નારદ મુનિ ! તેમણે બાળકના કૃષ્ણાણ માટે સો લાખ સ્ત્રી બ્રાહ્મણોને દાનરૂપે આપ્યા તથા અરુખ્ય બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવ્યા અર્ધિતિ, દિતિ તથા બીજી સ્ત્રીઓ પણ આનંદ પામી પડી તે મનસા દેવી પોતાના પિતાને ઘેર પુત્ર સાથે ઘણા કાળ સુધી કાયમ રહ્યા હતાં હવે તેનું આખ્યાન હું કહું છું, તમે સાંભળો હે નારદ ! અભિમન્યુના પુત્ર પરીક્ષિતને કર્મરૂપ

દેવના દોષથી બ્રાહ્મણનો શાપ થયો હતો કે, 'સાત દિવન ગયા પછી તક્ષક નાગ તને બાળી નાખશે' શૃંગી ઋષિએ કૌશિકી નદીના જળથી તે શાપ આપ્યો હતો તે બખર સાબળી સગ્ન પરીક્ષિત સાત દિવસ સુધી દેહની રક્ષામાં તત્પર રહી ન્યા વાયુ પણ ત આવી શકે એવા સ્થાનમાં આવીને રહ્યો હતો સાત દિવસ ગયા એટલે તક્ષક નાગ ગળને કરડવા માટે સ્તે જતો હતો તેને એ જ સ્તા પર જતા ધન્વતરિ નામના બ્રાહ્મણે જોયો તે બનેનો પરસ્પર સવાદ થયો અને ઉત્તામ પ્રીતિ પણ થઈ, જેથી ધન્વતરિએ મહિષ પ્રાપ્ત કર્યો, જેને તક્ષકે પોતાની ઈચ્છાથી આપ્યા હતા તે મહિષ લઈને સતોષ પામેલો ધન્વતરિ ઈર્ષ પામેલા મનવાળો થઈ (પોતાના ઘર તરફ જતો) રહ્યો, અને તક્ષક માચડા પર રહેલા સગ્નને કરડ્યો ગળ તરત જ દેહ છોડીને પરલોકમાં ગયો હે નારદ! પછી જનમેજય રાજાએ પોતાના પિતા પરીક્ષિતના મરણસંસ્કાર કરાવ્યા અને 'સર્પસન' નામે યજ્ઞ કરાવ્યો તેમાં બ્રાહ્મણોના તેજથી સર્પોના સમૂહો મરણ પામ્યા, એટલે ભય પામેલો તક્ષક નાગ મહેન્દ્રને તારણ ગયો ત્યારે બ્રાહ્મણ સમુદાય ઇંદ્ર સહિત તક્ષકનો નાશ કરવા તૈયાર થયો, એટલે ઇંદ્ર સહિત દેવતાઓ મનસાદેવીની પાસે ગયા ભયથી કાયર ને વિહ્વળ થયેલા ઇંદ્રે મનસાદેવીની સ્તુતિ કરી, એટલે માતાની આજ્ઞાથી આસ્તીકે યજ્ઞમાં જઈને શ્રેષ્ઠ રાજા જનમેજય પાસે મહેન્દ્ર તથા તક્ષકના પ્રાણ અપાવવા માગણી કરો રાજાઓમાં ઉત્તામ જનમેજયે બ્રાહ્મણોની આજ્ઞાથી તેને એ વરદાન આપ્યું અને તેની કૃપાને લીધે યજ્ઞ સમાપ્ત કરી આનંદથી બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપી બ્રાહ્મણો, મુનિઓ તથા દેવો મનસા પાસે જઈને મનસાની પૂજા કરવા લાગ્યા અને અલગ અલગ તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ઇંદ્રે પણ પૂજાસાહિત્ય એકઠું કરી સદા ભકિતયુક્ત અને પવિત્ર રહી મનસાની પૂજા કરી, ઘણું જ આદરપૂર્વક સ્તુતિ કરી અને નમસ્કાર કરી સાંતુષ્ઠ થઈને તમને પ્રિય પોડરોપચાર તથા બિલ્દાન અપેણું કર્યો આ રીતે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવના આજ્ઞાથી મનસાદેવીને સારી રીતે પૂજીને

તેઓ પોતપોતાને સ્થાને ગયા હતા એમ મનસાદેવીનું સર્વ આખ્યાન કહ્યું, હવ વિશેષ શું સાબળવા તમે ઇચ્છો છો ?

નારદે પૂછ્યું મહેન્દ્રે સતી મનસાની કથા સ્તોત્રથી સ્તુતિ કરી હતી તેમ જ તેમની પૂજા-વિધિનો ક્રમ બરાબર સાબળવા હું ઇચ્છુ છું

શ્રીનારાયણ બોલ્યા સારી રીતે નાહી, પવિત્ર થઈ, આચમન કરી, ધોયેલા બે વસ્ત્રો પહેરીને ઇંદ્રે સ્નાના સિંહાસન પર ભકિતપૂર્વક મનસાદેવીને ખેસાડ્યા હતા પછી સ્નાના કળશમાં રહેલા સ્વર્ગગંગાના જળથી જ વેદમનોના ઉચ્ચારપૂર્વક તેમને સ્નાન કરાવ્યું હતું પછી ભકિતયુક્ત થઈ સર્વોંચે ચઢત કરી અગ્નિશુદ્ધ તથા મનોહર બે વસ્ત્રો તેમને પહેરાવ્યા હતા એ રીતે પ્રથમ ગણેશ, સૂર્ય, અગ્નિ, વિષ્ણુ, શિવ તથા દુર્ગા, એ છ દેવોનું પૂજન કરીને પછી મનસા સતીનું પૂજન કર્યું હતું તેમાં દેવોના નાયક ઇંદ્ર 'હૈં હ્રૌં શ્રીં ક્લીં મનસાદેવ્યે સ્વાહા।' એ દશ અક્ષરોવાળા મૂળમંત્રથી બધું યથાધોય અર્પણું કર્યું હતું અને દુર્લભ પોડરોપચારો અર્પણું કર્યો પછી વિષ્ણુએ પ્રેરણા કરેલા ઇંદ્ર ભકિત તથા આનંદથી તેમની પૂજા કરી હતી અને ત્યાં અનેક પ્રકારના વાદિન વગડાવ્યા હતા એ સમયે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવની અને દેવોની આજ્ઞાથી મનસાદેવી પર આક્રમશાથી પ્રિય પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ હતી પછી આસુ સહિત નેત્રોવાળા ગાને સેમાચિત શરીરવાળા ઇંદ્રે આમ સ્તુતિ કરી

ઇંદ્ર બોલ્યો 'હે દેવી! પતિવ્રતા સ્ત્રીઓમાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તમ તમારી સ્તુતિ કરવા હું ઇચ્છુ છું પણ પરથી પર અને સર્વોત્કૃષ્ટ શોભાવાળા તમારી સ્તુતિ કરવા હમણાં જ સમર્થ થઈ શકતો નથી 'ઇષ્ટ દેવતા સ્વભાવના વર્ણનરૂપ અને તેમાં જ જે તત્પર હોય તે સ્તોત્ર કહેવાય' આવું સ્તોત્રનું લક્ષણ વેદમાં કહ્યું છે તા હે પ્રકૃતિરૂપ દેવિ! તે પ્રમાણે તમારા ગુણોની ગણતરી કરવા હું સમર્થ નથી તમે શુદ્ધ સત્વગુણસ્વરૂપ હોઈ કોપ અને હિંસાથી રહિત છો તે જ કંરણથી જરૂરકારુ મુનિ તમારો ત્યાગ કરવા સમર્થ થયા ન હતા અને તે માટે તમારી પાસે તેમણે ક્ષમાની

યાવના કરી હતી એ મારી માતા અર્ધિતની પેઠે જ પતિવ્રતા તમને પૂજ્યા છે, કારણ કે હે દેવતા ઇશ્વરિ! દયાસ્વરૂપ બહેનની પેઠે અને ક્ષમાસ્વરૂપ માતાની પેઠે તમે માત્ર ગ્રાણુ, પુત્રો તથા સ્ત્રીઓનું સ્થાણ ક્યું છે હું તમારી પૂજા કરુ છું તેથી તમારી પ્રીતિ કાયમ વૃદ્ધિ પામે છે જગદેવ! તમે સર્વ સ્વળે જોડે હમેશા પૂજ્ય છો, તોપણ હે દેવેશ્વરિ! હું તમારી પૂજા વધારુ છું જે મનુષ્યો આપાઠ માસંતી સંકાંતિના દિવસે, નાગપાયમે, માસના અંતે અથવા દરરોજ ભક્તિથી તમારી પૂજા કરશે, તેઓને પુત્ર-પોત્ર વગેરેની તથા ધનની વૃદ્ધિ થશે એટલું જ નહિ, પણ તેઓ યશસ્વી, કીર્તિમાન, વિદ્યાવાન તથા મુણવાન થશે, પણ જે લોકો અગ્નિને લાગે તમારી પૂજા નહિ કરે ને ઠાલગ નિંદા કરશે, તેઓ લક્ષ્મીરહિત થશે અને તેઓને કાયમ નાગોનો ભય સ્પેશે, કેમ કે વૈકુંઠમા જે લક્ષ્મી છે, તેમના અશરૂપ તમે પોતે સર્વતા લક્ષ્મી છો અને મુનીશ્વર ભગવાન જરુદ્ધાર નારાયણના અશરૂપ છે પિતા કશ્યપે અમારી રક્ષા કરવા જ પોતાના તપ તથા તેજ્ઞાથી મન વડે તમને ઉત્પન્ન કર્યા છે, માટે તમે 'મનસા' નામે કહવાયા છો હે મનમાર્દેવિ! તમે પોતે જ પોતાની શક્તિથી યોગસિદ્ધિ થયા છો, તેથી તમે મનસાદેવી (સર્વથી) પૂજેલા તથા વહેવા થાઓ દેવો અત્યંત ભક્તિથી મન વડે કાયમ તમને પૂજે છે, તેથી વિદ્વાનો તમને 'મનસાદેવી' કહે છે હે દેવિ! તમે હમેશા સત્યને સેવા છો તેથી મત્સ્યસ્વરૂપ છે જે મનુષ્ય કાયમ તત્પર રહી તમારું ચિંતન કરે છે, તે તમને પામે છે 'એમ મનસાદેવીની સ્તુતિ કરીને ઉદ્ધૃત પોતાની તે બહેનનું વરદાન પામી પોતાને ઘેર ગમે હતી, જે ઘર શાલ નાર તલિત ચત્ત્વર્ણીલાવાળું હતું તે મનસાદેવી તો લાખ્યા ધાગ સુધા પોતાના પુત્ર સાથે પિતાને ઘેર જ રહ્યા હતા પોતાના ભાઈ દેવતાઓ વડે પ્રથમ પૂજતા તે દેવી સર્વ તત્ત્વ માન્ય તથા વદનીય થયા છે હે નારદ! ગ્રંથોક્રમાથી કામધેનુ પોતે ત્યા આવીને તારી રીતે પૂજેલા તે દેવીને દૂધથી સ્નાન કરવો આદર તદિત પૂજતો હતો અને અતિ દુર્લભ

તથા ગુપ્ત રૂપવા યોગ્ય સર્વ જ્ઞાન તેમને કહેતી હતી તે પછી એ મનસાએ તથા દેવોએ પૂજેલી તે કામધેનુ સ્વર્ગલોકમા ગઈ હતી જે મનુષ્ય ઉદ્ધૃત કરેલા પવિત્ર સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે તથા મનસાદેવીને પૂજે છે, તેને તથા તેના વશમા જન્મેલાને નાગનો ભય સ્પેશે નથી અને જ્યારે તે મનુષ્ય સિદ્ધ સ્તોત્રવાળો થાય છે, ત્યારે તેને એર પણ અમૃત તુલ્ય થાય છે પાત્ર લાખ વાર પાઠ કરવાથી મનુષ્ય સિદ્ધ સ્તોત્રવાળો થાય છે અને પછી તે મનુષ્ય સર્પ ઉપર મૃતાર તથા સર્પનું વાહન કરનાર અવશ્ય થઈ શકે છે ૧-૧૪૫

પશ્ચલ્લક્ષજપનેષ સિદ્ધસ્તોત્રો મહેષ્વર* ।
સર્વશાયી મહેત્ સોઽપિ નિશ્ચિત સર્વવાહન ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૪૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૪૯ મો*

સુરસિંહ* આખ્યાન

નારદ ક્વાચ

કા વા સા સુરસિંદૈવી ગોલોકાવાગતા ચ યા ।
 તલ્લભ્યચરિતં બ્રહ્મજ્ઞોતુમિચ્છામિ યત્નત ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યું હે પ્રહ્લન! નારાયણ! જે સુરસિંહ દેવી ગોલોકામાંથી આવ્યા હતા તે કોણ હતા! તેમનું જન્મચરિત્ર કાળજીથી સાંભળવા ઇચ્છું છું

શ્રીનારાયણ જ્યોત્સના તે સુરસિંહ, ગાયોના અધિષ્ઠાત્રી દેવી છે, ગાયોમા પ્રથમ થયેલા ગાયોના માતા અને ગાયોમા મુખ્ય હોઈ ગોલોકામા જન્મેલા છે સર્વ ગાયોમા પ્રથમ જન્મેલા તેમનું ચરિત્ર હું કહું છું સાંભળો પૂર્વે વૃદ્ધવત વનમા તેમનો જન્મ થયો હતો એક સમયે રાધાના સ્વામી કૌતુકી શ્રીકૃષ્ણ રાધા સહિત ગોપીઓથી વીંટાઈને પવિત્ર વૃદ્ધવતમા ગયા હતા ત્યા રસના કૌતુકથી એકાતમા તેમણે વિદાર કર્યો એવામા સ્વેચ્છામય તેમને એકાએક દૂધ પીવાની ઇચ્છા થઈ એટલે લીલામાનમા તેમણે પોતાના કાળા પદ્મમામાંથી વાહરડા સાથે મુક્ય

* આ અધ્યાયમાં તેની જાણ થઈ, તેમાંથી બધે બધે જન્મી છે અને જે સર્વ ગાયોની સ્વામિની છે, તે સુરસિંહ આખ્યાન કહેવાય.

દૂધવાળા સુરભિદેવીને ઉત્પન્ન કર્યા, ઓમનો વાછરડો 'મનોરથ' નામે હતો વાછરડા સહિત એ સુરભિને નેઈ શ્રીક્રમા ગોપાલે નવા વાસણમા અમૃત કરતા પણ શ્રેષ્ઠ હોઈ જન્મ, મૃત્યુ તથા ઘડપણ દૂર કરનાર દૂધ દોહી લીધુ પછી ગોપીપતિ શ્રીકૃષ્ણે પોતે સુરભિથી ઉત્પન્ન થયેલુ એ દૂધ પીધુ અને દૂધનુ પાત્ર છલકાઈ જવાથી ત્યા આરે બાળુ સો યોગ્ય લાખુ દૂધનુ વિશાળ સરોવર થયુ 'ક્ષીરસરોવર' નામનુ એ સરોવર પણ ગોલોકમા પ્રસિદ્ધ છે ઉત્તમ રત્નોથી બાધેલુ અને સપૂર્ણ ભરેલુ તે સરોવર સંધ્યાજી તથા ગોપીઓને રમવાની વાવરૂપે થયુ છે વળી ઈશ્વરની ઇચ્છાથી સુરભિના રૂ વાડાના છિદ્રાથી ત્યા જેટલા ગોવાળિયા છે, તેટલી લાખ કરોડ ક્રમ ધેનુઓ પણ ત્યા પ્રકટ થઈ તેઓના પુત્રો પણ અસંખ્ય જન્મ્યા છે આ ગાયોની સૃષ્ટિ કહી છે, તેનાથી જગત ભરાઈ ગયુ છે હે નારદ મુનિ ! ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે એ સુરભિની પહેલી પૂજા કરી હતી અને પછી ત્રણે લોકમા તેમની દુર્લભ પૂજા શરૂ થઈ શ્રીકૃષ્ણની આશાથી દિવાળી પછીના બીજે દિવસે સુરભિ પૂજ્ય થયા છે આ વૃત્તાત મેં ધર્મના મુખથી સાંભળેલા છે હે મહાભાગ ! તેમનુ ધ્યાન, સ્તોત્ર, મૂળમંત્ર તથા પૂજાવિધિનો ક્રમ વેદમા કહેલો છે તે હુ તમને કહુ છુ સાંભળો 'ૐ સુરસ્યે નમ' આ છ અક્ષરવાળો તેમનો મૂળમંત્ર છે, તે મંત્ર એક લાખ જપવાથી સિદ્ધ થઈ ભકતોને કૃપવૃક્ષરૂપ થાય છે તેમનુ ધ્યાન તથા પૂજા સર્વ પ્રકારે યજુર્વેદમા કહેલા છે, તે પૂજા સર્વ સપત્તિની વૃદ્ધિ કરનાર અને સર્વ ક્રમનાઓ તથા મુકિતને આપનાર છે લક્ષ્મીસ્વરૂપ, સર્વોત્કૃષ્ટ શાલાવાળા, સંધાની સાથે રહેનાર, સર્વોત્તમ, ગાયોના અધિષ્ઠાત્રી દેવી, ગાયોમા પ્રથમ થયેલા, ગાયોના માતા, પવિત્ર રૂપ હોઈ પવિત્ર, ભકતોને સર્વ ક્રમનાઓ આપનાર અને સર્વ વિશ્વને પવિત્ર કરનાર તે સુરભિદેવીને હુ ભનુ છુ (આ ધ્યાન કરી) દિગ્વર્ણે કળશમા, ગાયના મસ્તકમા, ગાયોને બાધવાના ખીલામા, શાલિગ્રામમા, જળમા કે અગ્નિમા સુરભિની પૂજા કરવી દિવાળીની પછી બીજા દિવસે દિવસના પૂર્વ

ભાગમા શકિતવાળો જે મનુષ્ય સુરભિનુ પૂજન કરે છે, તે પૃથ્વી પર પૂજ્ય થાય છે વારાહકૃપમા એક સમયે વિષ્ણુની માયાથી સુરભિએ ત્રણે લોકમા થી દૂધ લઈ લીધુ હતુ ત્યારે ચિંતાયુક્ત થયેલા દેવો વગેરે બ્રહ્મલોકમા જઈ બ્રહ્માની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, તે સમયે બ્રહ્માની આશાથી ઇદ્રે સુરભિની આ સ્તુતિ કરી હતી

ઇદ્ર યોલ્યો મહાદેવી સુગભિને વારવાર નમસ્કાર હો હે જગદય્ય ! ગાયોના બીજરૂપ તમને નમસ્કાર હો સંધાને પ્રિય લક્ષ્મીના અશરૂપ, કૃષ્ણને પ્રિય અને ગાયોના માતા તમને વારવાર નમસ્કાર હો હે સર્વોત્કૃષ્ટ દેવિ ! કૃપવૃક્ષસ્વરૂપ હોઈ સર્વને દૂધ આપનાર, ધન દેનાર બુદ્ધિ દેનાર, મંગલરૂપ, ઉત્તમ કૃત્યાણરૂપ, ગાયો આપનાર યશ દેનાર, કીર્તિ દેનાર તથા ધર્મ આપનાર તમને વારવાર નમસ્કાર હો 'આ સ્તોત્રને સાંભળતા જ પ્રસન્ન થઈ હર્ષ પામેલા સનાતની જગદય્યા સુરભિ ત્યા બ્રહ્મલોકમા જ પ્રગટયા હતા પછી મહેન્દ્રને દુર્લભ ઈચ્છિત વરદાન આપી તે ગોલોકમા ગયા હતા અને દેવો વગેરે પોતાના સ્થાને ગયા હતા હે નારદ ! તે સમયે આખુ વિશ્વ દૂધથી એકદમ ભરપૂર બન્યુ હતુ તેથી એ દૂધ ધીરૂપે થઈ તેમાથી યજુ થવા લાગ્યો તે દેવોને પ્રીતિ થઈ જે મનુષ્ય મહાપવિત્ર આ સ્તોત્રનો ભકિત સહિત પાઠ કરે છે, તે ગાયોવાળો, ધનવાન, કીર્તિમાન તથા પુત્રવાન થાય છે વળી તે મનુષ્ય સર્વ તીર્થોમા નાહેલો તથા સર્વ યજ્ઞોમા દીક્ષા પામેલો ગણાય છે, તેમ જ આ લોકમા સુખ ભોગવી આતે શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનમા જાય છે અને ત્યા લાખો કાળ વસી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરે છે જેથી ફરી તેનો જન્મ થતો નથી પણ બ્રહ્માનો તે પુત્ર થાય છે ૧-૩૩

સુચિર નિવસેત્ તત્ર કરોતિ કૃષ્ણસેવનમ્ ।

ન પુત્રમર્વન તત્ર બ્રહ્મપુત્રો ભવેત્ તત ॥ ૩૩ ॥

ઈતિ શ્રી દેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કન્ધ વિરે
અધ્યાય ૪૯ મા સમાપ્ત

અધ્યાય ૫૦ મો *

રાધા તથા દુર્ગાનું વિધાન

નારદ ઉવાચ

દ્યુત સર્વમુપાધ્યાતે પ્રકૃતિનાં યથાતથમ્ ।

યદ્દૃષ્ટ્વા મુચ્યતે જન્તુર્જન્મસહારવચ્ચનાત્ ॥ ૧ ॥

નારદે કહ્યું પ્રકૃતિઓના સર્વ આખ્યાન મે
અસપ્તસાભગ્યા, જે સાભળીને પ્રાણીજન્મરૂપ સસાર-
બંધનથી છૂટી જાય છે હવે વેદમા ગુપ્ત તથા વેદોએ
વર્ણવેલું રાધા તથા દુર્ગાનું સ્વસ્થરૂપ વિધાન સાભળવા
હું ઇચ્છું છું હે મુનીશ્વર! આપે સર્વ કરતા ઓછ
તે બનેનો મહિમા ખૂબ વર્ણવ્યો છે તે સાભળી
કોનું મન તે બનેમા ન લાગે? સર્વ જગત જે બને
ના અસરૂપ છે, સ્થાવર જગમ બન્યુંએ જેમને વશ છે
અને જેમની ભક્તિથી મુક્તિ થાય છે તે રાધા તથા,
દુર્ગાનું વિધાન હવે તમે કહો.

શ્રીનારાયણ પ્રોહ્યા હે નારદ! વેદોમા વર્ણવેલું
તે સ્વસ્થ પુ કહ્યું છું, સાભળો જે સારના પાડુ
સારરૂપ અને ઉત્તમમા પણ ઉત્તમમા હોઈ કોઈને
પણ કહ્યું નથી તે સાભળીને બીજાને કહેવા જેવું
નથી, કારણ કે આતિ સ્વસ્થરૂપ છે મૂળપ્રકૃતિ
રૂપ અને પરમ જ્ઞાનરૂપ શ્રીભુવનેશ્વરીથી જગત
ઉત્પન્ન થયું, ત્યારે સમર્પિ—યદિ પ્રાણોના અધિ-
શ્રી રાધાદેવી તથા સમર્પિ—યદિ મુક્તિના અધિ-
શ્રી દુર્ગાદેવી—આ બે શક્તિઓ (પ્રથમ)
ઉત્પન્ન થઈ છે તે બંને સર્વ જીવોના સદા નિયતા
તથા પ્રેરક છે વિરાટ વગેરે સર્વ સ્થાવર—જગમ
જગત તેમને આવીન છે, તેથી જ્યાં સુધી તેમની
કૃપા થતી નથી, ત્યાં સુધી માત્ર દુર્લભ જ છે, માટે
તેમની કૃપા મેળવવા ક્રયમ તે બંનેનું સેવન કરવું
હે નારદ! તેમા પ્રથમ રાધાજીનો મન તમે ભક્તિથી
સાભળો. એ મત ઉત્તમોત્તમ હોઈ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ
વગેરેનો નિત્ય મેલ્યો છે શ્રી ‘રાધા’ તાન્દ્રી બીજી
વિભક્તિના ઓકવચ્ચનાગો, તેની પૂર્વે માયા બીજ
વાળો અને હેવં ‘સ્વાહા’ મુક્ત (‘હ્રીં રાધાયૈ સ્વાહા’

* હવે પછી આ અધ્યાયમાં એ સ્તોત્રોનો સર્વ અર્થ
સ્થાને આપનાર રાધ તથા દુર્ગાનું વિધાન કૃત્રિમ કહેવાશે.

એ) છ અક્ષરોવાળો મહામત્ર ધર્મ વગેરે પુરુષાર્થોનો
પ્રકાશક તથા સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરવામા ચિતામણિ
રૂપ કહેવાયો છે કરોડો જીવોથી પણ આ મત્રનું
માહાત્મ્ય વર્ણવી શકતું નથી ગોલોકમા રાસમંડળની
વચ્ચે મૂળ દેવીના ઉપદેશથી ભક્તિ તત્ત્વપર ધર્મ શ્રીકૃષ્ણ
પ્રથમ આ મત્ર સ્વીકાર્યો હતો પછી તેમણે વિષ્ણુને,
વિષ્ણુએ બ્રહ્માને, બ્રહ્માએ ધર્મને અને ધર્મે મને
આ મત્રનો ઉપદેશ્યો છે, એમ તે મત્રની આ
પરપરા છે હું તે મત્રને જાણ્યો છું તેથી હું
તેનો ઋણ કહેવાયો છું બ્રહ્માદિ સર્વ દેવો આનંદથી
તે રાવાનું ક્રયમ ધ્યાન કરે છે રાધાની પૂજા
કર્તા વિના શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત
થતો નથી માટે સર્વ વૈષ્ણવોએ રાધાનું પૂજન કરવું
જોઈએ રાવાજી શ્રીકૃષ્ણના પ્રાણના અધિશક્તિ
દેવી છે, કારણ કે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તેમને અધીન રહે
છે, વળી એ રાધા શ્રીકૃષ્ણના રાસના ઇશ્વરી
છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણ ક્રયમ તેમના વિના હોતા જ નથી
(રામોતિ સર્વલ્લન્કામાન્વૈતિ રાધા) સર્વ કામના
ઓને સિદ્ધ કરી આપે છે, માટે તે ‘રાધા’ કહેવાય
છે, આ નવમા સ્કંધમા (દુર્ગાના મત્ર વિના) જે
જે મનો કહ્યા છે, તે સર્વનો ઋણ હું જ (નારાયણ)
છું તે તે મનોના દેવતા રાધા છે દેવી ગાયત્રી
છદ છે કેન્દ્રાર્થ બીજ છે અને ભુવનેશ્વરી શક્તિ
કહેવાય છે સખાતા આ મનોમા તથા બીજા સર્વ
મનોમા મૂલ મત્રની છ વાર આવૃત્તિ કરી યાગ
કરવા પછી હે નારદમુનિ! સામવેદમા કહેલી પૂર્વોક્ત
રીતિથી રાસનાધિકા મહાદેવી રાધાનું આમ ધ્યાન
કરવું, ‘ધોળા ગપાના પુષ્પ જેવા રંગવાળા, શરદ
જતુના ચંદ્ર સમાન મુખવાળા, કરોડો ચંદ્ર સમાન
શરદસ્કતના કમળ જવા નેત્રોવાળા, પાકા ધિતોડા
જેવા લોહવાળા, મોટા કેડના પાછલા ભાગવાળા,
કંઠરાથી યુક્ત કેડના પાછલા ભાગવાળા, મોગરાના
પુષ્પ જના ઘાતની પડિતરી મુશોભિત, રેશમી
વસ્ત્ર પહેરનાર, અગ્નિશુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરતા, મદ
પાસ્યયુક્ત પ્રસન્ન મુખવાળા, ડાહીના બે લમણા
જેવા સ્તનવાળા, ક્રયમ બાર વર્ષની ઉમરમાં, રત્નોના
શાદુગારથી શણગારેલા, શાદુગારરૂપ સમુદ્રની લહરી

રૂપ, ભક્તો પર કૃપા કરવા આતુર, જૂઈ તથા માલ-
તીના પુષ્પોની માળાચુકત કેશપાશથી શોભતા, અત્યંત
કોમળ અગવાળા, રાસમડળની વચ્ચે રહેલા, વરદાન
તથા અભયદાનયુક્ત હાથવાળા, શાન્ત, કાયમ ચાંતિ
સ્થિર યોવનવાળા, સ્ત્રીના સિંહાસન પર બેઠેલા, ગોપી
મડળના નાયક શ્રીકૃષ્ણને પ્રાણ કરતા પણ અધિક
પ્રિય અને વેદોએ વર્ણવેલા પરમેશ્વરી રાધાને હુ
ભજુ છું ' એમ ધ્યાન કર્યો પછી બહાર શાલગ્રામમા,
કળશમા અથવા અષ્ટદલ ગત્રમા તે દેવીનું આવાહન
કરી ઉત્તમ વિધિથી તેમનું પૂજન કરવું પ્રથમ
આવાહન કર્યો પછી મૂલમન્ત્રનું ઉચ્ચારણ કરી આસન
વગેરે ઉપચારો આપવા, મૂલમન્ત્ર ઉચ્ચારી પાઘ
(એટલે પગ ધોવાનું જળ) ત્રણ વાર બને પગ ઉપર
આપવું, મસ્તક પર અર્ધ આપવો અને મુખમા
આત્યમન આપવા પછી મધુપદ આપવો, દૂગ્ધથી
એક ગાય આપની અને સ્નાનશાળામા તેમને લઈ
જવા ત્યા તે બિરાજ્યા જ છે એવી ભાવના કરવી
પછી અભ્યંગ આદિ સ્નાનવિધિ કરાવીને બે વજો
તથા અનેક જાતના શણગારો આપી ચદન આપવું
પછી તુલસીની માજરોવાળી અનેક પ્રકારની પુષ્પ
માળાઓ અને પારિજાતના તથા કમળ વગેરેના
પુષ્પો ચઢાવવા પછી એ દેવીના પવિત્ર પરિવારનું
પૂજન કરવું અગ્નિ ઇશાન, નૈઋત્ય તથા વાયવ્ય
ખૂણામા અને બીજી દિશાઓમા તમના અગરૂપ
પરિવારનું પૂજન કર્યો પછી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે અષ્ટ
દલમા દેવીની આગળ ગ્રેહી પાખડીથી આરભી
દક્ષિણાવર્ત ક્રમે માલાવતી આદિ આઠ શકિતગોનું
પૂજન કરવું તેમા અગ્રદલમા માલાવતીનું, અગ્નિ
ખૂણામા* માધવીનું, દક્ષિણમા ગ્લનમાલાનું, નૈઋ-
ત્યમા સુશીલાનું, પશ્ચિમમા શશીકલાનું, વાયવ્યમા
પારિજાતનું, ઉત્તરમા પરાવતીનું અને ઈશાનખૂણામા
સુદરી પ્રિયકારણીનું પૂજન કરવું તેની બહાર બ્રાહ્મી
વગેરેનું, જાપુરમા દિક્ષાબોલાનું તથા વજ્ર આદિ
આગુધીનું પૂજન કરવું એ રીતે દેવીને પૂજવા

* આ પૂજનક્રમમા અગ્નિ ખૂબ વગેરે પ્રતિષ્ઠા દિશાઓ
વેવાની નથી, પણ પૂજન તથા પૂજકની વચ્ચે પૂર્વ દિશા ગણી
તે પ્રમાણે દિશાઓ સમજવી.

તે પછી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે સન્નેપચાર સહિત ચદનાદિ
ઉપચારો વડે આવરણ સહિત દેવીને પૂજવા તે પછી
હજારો નામવાળા સ્તોત્રોથી દેવોના ઈશ્વરીની સ્તુતિ
કરવી અને હમેશા એક હજારની સખ્યાવાળો જપ
કાળજીથી કરવો જે મનુષ્ય સસના સર્વોત્તમ ઈશ્વરી
રાધાદેવીનું એમ પૂજન કરે છે, તે વિષય સમાન
થાય છે અને કાયમ ગોલોકમા વસે છે જે વિદ્વાન
મનુષ્ય ક્રાંતિ કી પૂનમના દિવસે રાધાનો જન્મોત્સવ કરે
છે, તેને સર્વોત્તમ સસેશ્વરી રાધાજી પોતાનું સાનિધ્ય
આપે છે ગોલોકમા કાયમ રહેતા રાધાજી કોઈક કારણોને
લીધે જ વૃદ્ધાવસ્થા વૃષભાનુના પુત્રી થયા હતા
આ પ્રકરણમા કહેલા દર્શના સર્વ મત્રોના વર્ણોની
સખ્યા તથા વિધાનને અનુસરી પુરસ્કારણક્રમમા કહેલા
દશાશ હોમ કરવો અને તે હોમ ધી, મધ તથા
દ્ધથી ભિન્ન કરેલા તલ વડે ભક્તિભાવપૂર્વક કરવો.
નારદે કહ્યું હે નારાયણ મુનિ! જનાથી રાધા-
દેવી પ્રસન્ન થાય છે તે, એમનું સ્તોત્ર તમે સારી
રીતે કહો.

શ્રીનારાયણ યોગ્યા હે રાસમડળમા વસનારા
પરમેશ્વર! તમને નમસ્કાર હો હે રાસના ઈશ્વર!
હે કૃષ્ણને પ્રાણ કરતા પણ અધિક પ્રિય! તમને
નમસ્કાર હો હે ત્રૈલોક્યના માતા! તમને નમસ્કાર
હો હે કરુણાના સમુદ્ર! હે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ વગેરે
દેવો વડે વદાતા ચરણકમળવાળા! તમે પ્રસન્ન
થાઓ હે સસ્સ્વતી! તમને નમસ્કાર હો હે કંથાણું
કરનારા સાવિત્રિ! તમને નમસ્કાર હો હે ગંગા તથા
પદ્માવતીરૂપ! હે પદ્મીદેવીરૂપ! હે મગલચક્રિકા! હે
તુલસીરૂપ તમને નમસ્કાર હો હે મોક્ષલક્ષ્મીસ્વરૂપ
તમને નમસ્કાર હો હે ભગવતિ દુર્ગે! તમને નમસ્કાર
હો હે સર્વસ્વરૂપ! તમને નમસ્કાર હો મૂળપ્રકૃતિરૂપ
અને કરુણાના સમુદ્રરૂપ તમને અમે ભજીએ છીએ
અમારો ઉદ્ધાર કરો અને દયા કરો જે મનુષ્ય ત્રણ
સંધ્યાએ રાધાજીના સ્મરણપૂર્ક આ સ્તોત્રનો પાઠ
કરે છે, તેને કઈ પણ કહી દુર્ગા બથો નહિ અને હેલના
અતે ગોલોકમા રાસમડળ વિષે કાયમ તે રહેશે આ
સ્તોત્ર પરમ રહસ્યરૂપ હોઈ કોઈને પણ કહેવા જેવું
નથી હે બ્રાહ્મણુગ્રોથ નારદ! હવે દુર્ગાદેવીનું વિધાન

તમે સાભળો, જેના માત્ર સ્મરણથી મોટી આપત્તિ નાશ પામે છે એમને જે નથી ભળતો તેવો ક્ષેત્ર પણ કોઈ સ્થળે નથી તે શૈવી શક્તિ સર્વને ઉપાસવા યોગ્ય, સર્વની માતા તથા મહાઅદ્ભુત છે સર્વની બુદ્ધિના આધિપતિ તથા દેવી આત્મીય-સ્વરૂપ છે અને ધોર સમુદાયો પણ નાશ કરનારા છે તેથી પૃથ્વી પર 'દુર્ગા' નામે પ્રસિદ્ધ થયા છે મૂળપ્રકૃતિરૂપ અને ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા નાશને કરનારા આ દેવી નૈઋત્યેયોએ તથા શૈવાએ ક્રયમ ઉપાસવા યોગ્ય છે તેમનો નવ અક્ષરોવાળો મંત્ર હુ ક્લુ છુ તે મંત્ર સર્વ મનોમા ઉત્તમોત્તમ છે તેમા પ્રથમ સસ્તવતીનું (દૈ) બીજ, તે પછી ભુવનેશ્વરી નું હ્રીં (બીજ, તે પછી કામનું (કર્કો) બીજ, તે પછી 'ચામુન્દાયૈ' પદ અને પછી 'વિન્દે' એવા બે અક્ષરો હોય છે (અટલે) 'દૈ હ્રીં હ્રીં ચામુન્દાયૈ વિન્દે' આવો નવ અક્ષરવાળો મંત્ર તે કહેવાય છે, જે ભજન કરનારાઓને કપવૃક્ષરૂપ છે ધ્રુવા, વિષ્ણુ તથા મહેશ એ મંત્રના ક્રિયાઓ છે, ગાયત્રી, ઉપ્સુલ તથા અનુષ્ટુપ છંદો છે, મહાકાલી, મહાલક્ષ્મી તથા મહાસસ્તવતી દેવતાઓ છે રક્ત દત્તિદ્રા, દુર્ગા તથા બ્રામરી બીજ છે, નદ્ય, શાકભરી તથા ભીમા શક્તિઓ છે અને ધર્મ, અર્થ, ક્ષત્ર તથા મોક્ષમા એ મંત્રનો વિનિયોગ કહ્યો છે સર્વ પુરુષાર્થોની સિદ્ધિ માટે આ મંત્રના ક્રિયા, છંદ તથા દેવતાનો મસ્તક, મુખ તથા હૃદયમા ન્યાસ કરવો અને ત્રણ બીજોનો જમણા સ્તનમા તથા ત્રણ શક્તિ ઓનો ડાબા સ્તનમા ન્યાસ કરવો અનુભવી પાસેથી ઉપદેશ પામેલા મનુષ્યે આ મંત્રના ત્રણ બીજોથી, ચાર અક્ષરોથી અને આખાય મંત્રથી (નમ, સ્વાહા, વપદ, હ્રીં, વૌપદ, ઘદ્-અ જાતિઓથી) યુક્ત છ અંગો કરવા આ મંત્રના દરેક અક્ષરનો અનુક્રમે ગિખામ, બે નેનોમા, બે ક્રનમા, બે નાસિકમા, મુખમા તથા મુદામા ન્યાસ કરવો અને પછી આખાય મંત્રથી વ્યાપક કરવું તે પછી 'તપાસ, ચક્ર, ગદ્ય, બા, ધનુષ, પરિધ, મૂલ, ભૂમુદી, મસ્તક તથા તપને (અનુક્રમે દશ) હાથમા ધારણ કરતા, તપ નેત્રોવાળા, અનેક રાજાઓથી રાજાપુત્રેલા, કાવ્યા આજણ જેવી

ક્રાંતિવાવા, દશ પગવાળા, દશ મુખવાળા તથા જેમની મધુકૈટભનો નાશ કરવા માટે બ્રહ્માએ સ્તુતિ કરી હતી એ મહાકાલીને હુ ભળુ છુ' એમ ક્રમબીજ (ક્લી)સ્વરૂપ મહાકાલીનું વ્યાન કરવું 'ચાક્ષરમાળા, ફરશી, ગદ્ય, બાણ, વજ્ર, પદ્મ, ધનુષ, કુદી, દંડ, સાગ, તલવાર, ઢાલ, કમળ, ઘટા, મહિરપાત્ર, ત્રિશૂલ, પાશ તથા સુદર્શનને ધારણ કરતા કાલ ક્રાંતિવાળા, રાતા કમળરૂપ આસને બિરાજેલા, માથા બીજ (હ્રીં)સ્વરૂપ ચપ્પે મહિષાસુરનો નાશ કરનાર મહાલક્ષ્મીને હુ ભળુ છુ' (એમ મહાલક્ષ્મીનું ધ્યાન કરવું) પછી ઘટા, શૂલ, હળ, શખ, મુશલ, સુદર્શન, ધનુષ તથા બાણોને દસ્તક્રમોમા ધારણ કરતા, મોગરાના પુષ્પ જેવા ધોળા રંગવાળા, શુભદિ દેવોનો સત્પર કરનારા, વાણી બીજ(દૈ) સ્વરૂપ અને સચ્ચિદાનંદમય શરીરવાળા મહાસસ્તવતીનું ધ્યાન કરવું હે બુદ્ધિમાન નારદ! હવે આ દુર્ગાદેવીનો મંત્ર તમે સાભળો પ્રથમ ત્રણ ખૂણા, પછી છ ખૂણ, તે પછી અષ્ટલ, પછી ચોવીસ પાખડીઓવાળું કમળ અને છેલ્લું ભૂગુહ જેમા હોય છે, એવા ધનનું ચિંતન કરવું એકાંત બુદ્ધિવાળા મનુષ્યે શાંતિ ગ્રામમા, કળશમા, યજમા, પ્રતિમામા, બાણલિંગમા અથવા સૂર્યમા દેવીનું આવાહન કરી તેમની પૂજા કરવી, તેમ જ જ્યાં આદિ શક્તિઓથી યુક્ત પીઠમા દેવીની પૂજા કરવી પૂર્વના (દેવીની આગળના) ખૂણામા સસ્તવતી સંહિત બ્રહ્માનું, તૈર્ક્ત્યખૂણામા લક્ષ્મી સંહિત વિષ્ણુનું અને વાચ્ચ ખૂણામા પાર્વતી સંહિત શંકરનું પૂજન કરવું, તેમ જ દેવીની જમણી બાજુ સિદ્ધનું અને ડાબી બાજુ મહિષાસુરનું પૂજન કરવું પછી પરંપરામા અનુક્રમે નાદમ, રક્તદત્તા, શાકભરી, દુર્ગા, ભીમા તથા બ્રામરીની પૂજા કરવી પછી અષ્ટલમા બ્રાહ્મી, માહેશ્વરી, ક્રોમારી, વૈષ્ણવી, વારાહી, નારસિંહી, ઔદ્રી તથા ચામુન્દાની પૂજા કરવી પછી ચોવીસ દલમા દેવીની આગળના દલથી માંડી અનુક્રમે વિષ્ણુમાથા, ચેતના, બુદ્ધિ, તિદ્રા, ક્રુધા, હાયા, પરાશકિત, નૃપદ, શાંતિ, જાતિ, લક્ષ્મી, શાંતિ, શ્રદ્ધા, કીર્તિ, લક્ષ્મી, ધૃતિ, વૃત્તિ, શુભિ, સ્મૃતિ, દયા, તુષ્ટિ, પુષ્ટિ, માતા તથા બ્રાત્રિનું પૂજન

કરવું. પછી ભૂપુરના ખૂણાઓમાં ગણેશ, ક્ષેત્રપાલ, બટુક તથા યોગિનીઓનું પણ વ્યુદ્ધિમાન મનુષ્યે પૂજન કરવું. ભૂપુરના બહારના ભાગમાં વજ્ર વગેરે આયુધો સંહિત ઇદ્ર વગેરેનું પણ પૂજન કરવું. એમ આવરણદેવતાઓ સંહિત દેવીનું પૂજન કરવું. પછી દેવીની પ્રસન્નતા માટે જાતજાતના સંબોધનારો અર્પણ કરવા અને પછી મંત્રના* અર્થપૂર્વક નવાણુંમંત્રનો જપ કરવો. તે પછી 'સપ્તશતી'† સ્તોત્રનો દેવીની આગળ પાઠ કરવો. આના જેવું સ્તોત્ર ત્રણે જગતમાં નથી; માટે મનુષ્યે એ સ્તોત્રથી દરરોજ દેવેશ્વરી ભગવતીને પ્રસન્ન કરવા; તેથી મનુષ્ય ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષને યોગ્ય બને છે. હે પ્રાણણ નારદ! એમ શ્રીદુર્ગાનું વિધાન તમને કહ્યું, જેનાથી કૃતાર્થ-પણું થાય છે, તે આ વિધાન તમને કહ્યું. વિષ્ણુ તથા બ્રહ્મા વગેરે દેવો, મનુષ્યો, મુનિઓ, જ્ઞાનનિષ્ઠ,

યોગીઓ, આરે આશ્રમવાળાઓ તથા લક્ષ્મી વગેરે દેવીઓ એ બધાંયે મંગલરૂપ દુર્ગાદેવીનું ધ્યાન કરે છે. કારણ કે દુર્ગાનું જે સ્મરણ કરાય છે; તો જ જન્મનું સંક્રમણ થાય છે. ચૌદે મનુષ્યો તેમના ચરણકમળનું ધ્યાન કરી મનુષ્યપણું પામ્યા છે અને વેદો પણ તેમનું ધ્યાન કરીને જ પોતપોતાનું પદ પામ્યા કરે છે. સ્વસ્થ કરતાં પણ અતિસ્વસ્થરૂપ આ પાંચે પ્રકૃતિઓનું તથા તેમના અંશોનું સર્વ વર્ણન તમને કહ્યું. આ સાંભળીને મનુષ્ય આરે પુરુષાર્થોને હમેશાં પામે છે, એમાં સંશય નથી. આ મેં ખરેખર સત્ય કહ્યું છે. આ સાંભળીને પુત્ર-વિનાનો પુત્રને, વિદ્યાની ઇચ્છાવાળો વિદ્યાને અથવા જે જે ઇચ્છા કરે તેને પામે છે. જે મનુષ્ય નવરાત્રમાં સાવધાન થઈ દેવીની આગળ આ (નવમ સ્કંધ)નો પાઠ કરે છે, તેના પર જગદંબ્યા અવશ્ય પ્રસન્ન થાય છે. જે મનુષ્ય આ નવમ સ્કંધના ચોક્ક વ્યવહાયનો દરરોજ પાઠ કરે છે, તેને દેવી વશ થાય છે; કેમ કે તે દેવીનું પ્રિય કરે છે. આ નવમ સ્કંધમાં કુમારીના દિવ્ય હાથે અથવા બટુકના હસ્તકમળથી હમેશાં વિધિ પ્રમાણે શકુનોની પરીક્ષા કરવી. તે જ મનોરથનો સંકલ્પ કરી પુસ્તકની પૂજા કરવી અને જગદીશ્વરી દેવીને વારંવાર પ્રણામ કરવા; સારી રીતે નાહેલી કન્યાને ત્યાં લાવી વિધિ પ્રમાણે તેનું પૂજન કરી તેની પાસે પુસ્તક ઉઘડાવી (જે કંઈ આવ્યું હોય, તેને જોયા વિના) સોનાની સળી એ પુસ્તકની વચ્ચે મુકાવવી. પછી (વાંચી જતાં) શુભ કે અશુભ જે કંઈ આવ્યું હોય, તે પ્રમાણે કાર્ય થાય છે; પણ નહિ શુભ કે નહિ અશુભ એવું આવ્યું હોય, તોપણ તે જ પ્રમાણે અવશ્ય થાય છે. ૧-૧૦૦

* આ નવાણું મંત્રના જપનું પુરસ્કારણ આર લખનું છે. પુરસ્કારણની સમાપ્તિ પછી દૂધપાકથી દર્શણ લેખ કરવે; એમ કાન્યાપની તંત્રમાં કહ્યું છે.

= 'ૐ દૈ દ્વી દ્વી ક્ષીં વામુઞ્ઞાયે વિન્ધે' આ નવાણું મંત્રનો અર્થ સપ્તશતીની ગુપ્તવતી નામની ટીકમાં બાસ્કરચાર્યે આ પ્રમાણે દર્શાવ્યો છે: મંત્રમાં પ્રથમનાં ત્રણ બીજો, દૈ દ્વી દ્વી 'અનુક્રમે મહાસરસ્વતી, મહાલક્ષ્મી તથા મહાકાલીના અર્થ દર્શાવે છે. છેલ્લું 'વિન્ધે' પદ છે, તેમાં પણ વિન્ધ ચ દ એવાં ત્રણ પદો છે અને તે અનુક્રમે પિતૃ, માતૃ તથા આનંદ એવા અર્થ સૂચવે છે અને તે અનુક્રમે પ્રથમનાં ત્રણ બીજોનાં વિશેષણો હોઈ સંબોધનાર્થે છે; વચ્ચેનું 'વામુઞ્ઞાયે' પદ બ્રહ્મ-વિદ્યા માટે એવા અર્થ જણાવે છે અને છેલ્લે (અનુસંદધદે એવા) ક્રિયાપદને અધ્યાયાર સમજવાનો છે; એટલે સળગ અન્વય પુરસ્કાર આપે અર્થ થાય છે: હે વિન્દે! હે ચ દ્વી! હે દ્વી ક્ષીં વામુઞ્ઞાયે (અનુસંદધદે)!-હે વિન્દુપ મહા-સરસ્વતી, હે સદ્ગુપ મહાલક્ષ્મી! હે આનંદરૂપ મહાકાલિ! બ્રહ્મવિદ્યા માટે અમે તમારું ધ્યાન કરીએ છીએ.'

+ સપ્તશતી સ્તોત્ર તે માર્કંડેય પુરાણનું સ્તોત્ર છે, જેને 'ચંપીપાઠ' કહે છે. આ સ્તોત્રમાં એકંદર સાતસો શ્લોક કહ્યા છે અને તે સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે.

શુભં વાઙ્મયશુભં તત્ર યદાયાતિ ચ તદ્ ભવેત્ ।
ઉદાસીનેઽપ્યુદાસીનં કાર્યં ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૫૦ મો સમાપ્ત

નવમો સ્કંધ સમાપ્ત

नवमो स्कंध समाप्त

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

દસમો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

સ્વાયંભુવ મનુજ* આખ્યાન

નારદ ઉવાચ

નારાયણં ઘરાધાર સર્વપાલનકારણ । ભવતોદીરિતં દેવીચરિતં પાપનાશનમ્ ॥ ૧ ॥

નારદે કહ્યું : હે પૃથ્વીના આધાર નારાયણ ! સર્વનું પાલન કરવામાં કારણરૂપ ! પાપનો નાશ કરનારું દેવીનું ચરિત્ર તમે કહ્યું. હવે સર્વ મન્વંતરોમાં તે મહેશ્વરી દેવી જે, સ્વરૂપવાળાં ઘર જે આકારે પ્રગટે છે અને જેણે જેણે આ લોકમાં તેમને પૂજ્યાં હોય તથા સારી રીતે સ્તવ્યાં હોય, તે સર્વ દેવીના માહાત્મ્ય સહિત તેમના પ્રાદુર્ભાવો તમે અમને કહો. હે કૃપાના સમુદ્ર ! ભક્તો પર પ્રેમ રાખનારાં દેવી ભક્તોના મનોરથો પૂર્ણ કરે છે; માટે દેવીનું ઉત્તમ ચરિત્ર સાંભળવા ઇચ્છતા અમારી આગળ તેનું વર્ણન કરો, જેથી હરકોઈ મનુષ્ય મોટું સુખ પામે.

શ્રીનારાયણ જોલ્યા : હે મહર્ષિ ! પાપનો નાશ કરનારું, ભક્તિ ઉત્પન્ન કરનારું તથા ભક્તોને મોટી સંપત્તિ આપનારું દેવીનું ચરિત્ર તમે સાંભળો. જગતનું ઉત્પત્તિકારણ, મહાતેજસ્વી અને લોકોના દાદા બ્રહ્મા દેવેના દેવ નારાયણના નાભિકમળમાંથી પ્રગટ્યા હતા. હે મહાયુદ્ધિમાન ! ચાર મુખવાળા તે બ્રહ્માએ પ્રગટીને (મનુષ્યસૃષ્ટિના આરંભકાળે પ્રથમ) પોતાના મનથી સ્વાયંભુવ નામના મનુને ઉત્પન્ન કર્યા હતા. એમ તે સ્વાયંભુવ મનુ પરમેષ્ઠી બ્રહ્માના માનસપુત્ર હતા અને શતરૂપા નામની તેમની પત્ની,

* આ અધ્યાયમાં ચોવીસ પ્રવોદોનો દેવીની કથારૂપ સ્વાયંભુવ મનુ આખ્યાન વર્ણવાયો.

જે ધર્મસ્વરૂપ હતી તેને પણ બ્રહ્માએ પોતાના મનથી જ ઉત્પન્ન કરી હતી તે મનુએ ક્ષીરસમુદ્રના પરમ પવિત્ર કિનારા પર મહાલાઘ્નરૂપ કૃષ્ણને આપનાર દેવીનું આરધન કરું હતું રાજા મનુ દેવીની માયીમય મૂર્તિ પતાવી એમતમા વાણીના (૬) બીજનો જન્મ કરી દેવીની ઉપાસના કરતા હતા તે વેળા નિરહાર રહી, પ્રાણુવાયુને છૂતી, નિયમો તથા ધૃતોથી દૂષણ થયેલા તે મનુ સો વર્ષ સુધી ક્રયમ પૃથ્વી પર એક પગે સ્થિર ઊભા રહ્યા હતા એ મહાત્માએ ક્ષમ તથા ક્રોધ છૂટ્યા હતા અને દેવીના ચરણોનું હૃદયમા ચિત્તન કરતા રહી સ્થાવર જેવી સ્થિર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી હતી પછી તેમના એ તપથી જગન્મય દેવી પ્રગટ્યા હતા અને હે રાજા! તુ વરદાન માગ' એવું દિવ્ય વચન કહ્યું હતું પછી આનંદને ઉપજવતુ તે વાક્ય સાંભળી રાજા મનુએ પોતાના હૃદયમા ધારેલા દેવદુર્લભ આ વરદાનો માગ્યા હતા

મનુ બોલ્યા હે વિશાળ નેત્રોવાળા દેવિ! તમે જ્ય પામો હે સર્વની અદર રહેલા! હે માન્ય! હે પૂન્ય! તમે જ્ય પામો હે સર્વ મંગલોના મંગલ રૂપ જગદ્ગુપ્ત! તમારા (કૃપા) કદાક્ષયુક્ત દર્શનથી જ બ્રહ્મા જગત સરજે છે, વિષ્ણુ પાળે છે ને રાક્ષસાંશુરમા સહાર છે તમારી આશાથી ઇદ્ર ત્રણે લોક પર આદા ન્યાયનાર થયો છે, તેમ જ તમારી આનુધી જ યમદેવ દડ વડે પ્રાણીઓને શિક્ષા કરે છે અને વરુણદેવ માત્ર જેવાઓનું પાપ પાલન કરે છે, નવ નિધિઓનો સ્વામી કુબેર, નિર્વિકાર રહેતો અગ્નિ, ઈન્દ્ર, વાયુ ઈશાન-રુદ્ર તથા શેષનાગ, આ બધા તમારા અસથી જ પ્રગટ્યા હોઈ તમારી મંદિરથી જ વૃદ્ધિ પામ્યા છે છતા હે દેવિ! તમારે હમણા મો જો વરદાન દ્યુ લેખ તો હે મંગલમૂર્તિ! માત્ર મૃતિરૂપ ક્ષયમા જે જે વિધનો આવે તે નમ્ર બઈ નાની જન્યો વગી જેઓ સસ્તવતીના બીજરૂપ એ મનની ઉપાસના કરે તેઓના ક્ષયો જલદી સિદ્ધ થાયો. કે કૃપા સ્વરૂપ દેવિ! જેઓ આ સવાદનો પાઠ કરે છે અથવા બીજન્યોને તે સંવગવે તેઓને પાપ લોકમા ભેદ! તથા મોત મુલન થાયો વગી

તેઓને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ, વક્રતુલ્ય, સોદધી, શાંત સિદ્ધિ, કર્મમાર્ગની સિદ્ધિ તથા પુત્ર-પૌત્રની સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાયો, આ જ મારે કહેવાનું છે ૧-૨૪

જ્ઞાનસિદ્ધિ કર્મમાર્ગસિદ્ધિરપિ વાસ્તુ હિ ।

પુત્રપૌત્રસમૃદ્ધિશ્ચ જાયેદિત્યેવ મે વચ ॥ ૨૪ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દશમ સ્કંધ વિરે
અધ્યાય ૧ લે સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ જો*

વિધ્યાચળનું વૃત્તાંત

વેંચુલાચ

મૂર્ધિપાલ મહાબાહો સર્વમેતદ્ ભવિષ્યતિ ।

યત્ ત્વયા પ્રાર્થિત તસે વદામિ મહુજાધિપ ॥ ૧ ॥

શ્રીદેવી બોલ્યા હે મહાબાહુ રાજા! એ બધું થશે હે મનુષ્યોના અધિપતિ! તમે જે મામુ તે હું તમને આપુ છું દેવોનો નાશ કરનારી અને અમોઘ પરાક્રમવાળી હું તમે કરેલા સસ્તવતીના મત્રબીજના જન્મથી તથા તપથી જ ખરેખર પ્રસન્ન બઈ છું હે પુત્ર! તમને નિષ્કટક રાજ્ય અને વશાવૃદ્ધિ કરનાર પુત્રો પણ પ્રાપ્ત થાયો, તેમ જ મારામા દુઃખ ભંકિત અને છેલ્લે બ્રહ્મપદમા (સ્થિતિરૂપ) તમારો મોક્ષ થાયો

એમ તે મહાત્માને વરદાનો આપી મહાદેવી તે મનુના દેખતા જ વિધ્યપર્વત તરફ જતા રહ્યા એ વિધ્યપર્વત આકાશમા વ્યાપીને સૂર્યનો માર્ગ રોકવા બ્યારે તૈયાર થયો હતો ત્યારે મહર્ષિ અગત્યે તેને અટકવ્યો હતો હે મુનિગેષ! શ્રીકૃષ્ણના નાના બહેન અને વરદાન આપતા તે વિધ્યવાસિની દેવી સર્વે લોભને પૂન્ય થયા છે

શીતકાંદિ નરિપિઓએ પૂછ્યું હે સૂત! એ વિધ્યાનળ કોણ છે? શા માટે તે આપરામા વ્યાપી જતો હતો? તેણે સૂર્યનો માર્ગ શા માટે રોક્યો હતો? અગત્ય નરિપિએ ઘણા ઈચ્છા તે પર્વતને મૂળ સ્થિતિ મા કેવી રીતે રાખ્યો હતો? આ સર્વ તમે વિસ્તારથી કહો હે સત્પુરુષ! તમારા મુખથી નીકળેલું દેવીના

* આ અધ્યાયમાં પ્રાચીનનીચી અંકાકી ભગવતે મનુને વરદાન ના તે વિધ્યાનળમાં ગઈ એ કથા કહેવાયે

અરિષ્ટપ અમૃત પીને (એટલે સાલળીને) અમે તૃપ્ત થતા નથી, પણ અમારી તૃષ્ણા ખૂબ વધે છે

સૂત યોગ્ય : વિધ્યાયજ્ઞ નામનો પર્વત સર્વ પર્વતોમા માન્ય છે, તે મોટા વનના સમૂહથી યુક્ત મોટા વૃક્ષોથી વીંટાયેલો અને ઉત્તમ પુષ્પોવાળી અનેક વેલીઓના ઝૂંડોથી છવાયેલો છે, એ પર્વતોમા મૃગો, ભૂડો, પાડા, વાઘ, સિંહો, વાદરા, સસલા, રીંછો તથા શિયાળો ચારે બાજુ, ઘણા યજ્ઞ રહી હૃદયપુષ્પ થઈ હમેશા કર્ચો કરે છે, એમાથી નદીઓ તથા નદીના જળ ચારે બાજુ વહ્યા કરે છે, દેવો, ગધર્વો, કિન્નરો, અપ્સરાઓ તથા કિંપુરુષો વડે તે સેવાય છે અને સર્વ ઇચ્છિત ફળ આપતા વૃક્ષોથી યુક્ત છે એ વિધ્યાયજ્ઞમા કોઈક સમયે પૃથ્વી પર સ્વેચ્છાથી ફરતા દેવર્ષિ* મુનિ નારદ ખૂબ પ્રસન્ન થઈને ગયા હતા તેમને જોઈ આસન પર બેઠેલા વિધ્યાયજ્ઞે (એટલે તે પર્વતના દિવ્ય સ્વરૂપે) એકદમ ઉતાવળથી ઊભા થઈ પાદ, અર્ધ તથા શ્રેષ્ઠ આસન અર્પણ કર્યો હતા પછી પ્રસન્ન થઈ સુખેથી બેઠેલા દેવર્ષિને વિધ્યાયજ્ઞે આમ કહ્યું હતું

વિધ્યાયજ્ઞ યોગ્યો હે દેવર્ષિ! કહો, તમારું ઉત્તમ આગમન કયાથી થયું છે? તમારા આવવાથી મારું ઘર સર્વોત્કૃષ્ટ થયું હે દેવ! તમારું કર્ણ સૂર્યના ફરવાની પેઠે સર્વને નિર્ભય કરનાર હોય છે હે નારદ! તમારા મનમા જે નવીન હોય તે મને કહો નારદે કહ્યું ‘ઇદ્ર જેનો શત્રુ છે એવા હે વિધ્યાયજ્ઞ! મેરું પર્વતથી હું આવ્યું છું ત્યાં મેં ઇદ્ર, અગ્નિ, યમ તથા વરુણના લોક જોયા અને ચારે બાજુ જાતજાતના ભોગોથી યુક્ત સર્વ લોકોના ઘરો જોયા, એમ કહી નારદજીએ નિસાસો મૂક્યો, ત્યારે મુનિને નિસાસો મૂકતા જોઈ પર્વતરાજ વિધ્યાયજ્ઞે ફરી પૂછ્યું ‘હે દેવર્ષિ! તમારે નિસાસો મૂકવાનું શું કારણ છે, તે મને કહો’ પર્વતનું એ વાક્ય સાલળી અમાપ ક્રાંતિવાળા દેવર્ષિ યોગ્ય ‘હે પુત્ર! મારા નિસાસાનું કારણ તું સાલળ પાર્વતીનો પિતા હિમાલય શકરનો સસરો થાય છે અને શકરનો સાખી થવાથી પર્વતોમા પૂજ્ય થયો છે એ જ પ્રમાણે કેલાસ શકર પ્રભુનું રહેડાણ થયો

છે, તેથી પર્વતોને પૂજ્ય અને લોકના પાપના સમૂહનો નાશ કરનાર થયો છે વળી નિપદ, નીલ તથા ગંધ માદન-એ બધા પર્વતો પોતપોતાના સ્થાનમા રહી પૂજ્ય થયા છે વળી વિશ્વનો આત્મા, હજાર કિરણોવાળો અને સ્વયંપ્રકાશ સૂર્ય, ગ્રહો તથા નક્ષત્ર ગણ સહિત જેની પ્રદક્ષિણા કરે છે તે સુવર્ણપર્વત મેરું તો સર્વ પર્વતોમા પોતાને શ્રેષ્ઠ તથા ‘સર્વોત્કૃષ્ટ’ માને છે અને એમ જ ધારે છે કે ‘સર્વમા હું જ અગ્રેસર છું, લોકમા મારા જેવો કોઈ જ નથી’ આવા અભિમાનથી અભિમાની થયેલો તે યાદ આવતા (સસારમા કોઈએ અભિમાન ન કરવું, એવી શાસ્ત્રમર્યાદા છે છતાં મેરું અભિમાન કરે છે, એમ ક્ષણવાર આશ્ચર્ય થતા) મેં નિસાસો નાખ્યો હતો. ઠીક છે, હે વિધ્યાયજ્ઞ! તપરૂપી બળવાળા અમારે તેથી કઈ ક્ષમ ન હોય છતાં આ તો પ્રસંગથી મેં કહ્યું છે, હવે હું મારે ઘેર જાઉં છું ૧-૨૮

અસ્તુ નૈતાવતા કૃત્યં તપોબલ્લતાં નગ ।

પ્રસન્નતો મયોક્તં તે ગમિષ્યામિ તિજં ગૃહમ્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમહાપુરાણમાં દશમ સ્કંધ વિશે અધ્યાય ૨ જો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩ જો*

વિધ્યાયજ્ઞે સૂર્યનો માર્ગ જોડ્યો

સૂત ઉવાચ

एवं समुपदिश्यार्यं देवर्षिः परमः स्वराम् ।

जगाम ब्रह्मणो लोकं स्वरचारी महामुनिः ॥ ૧ ॥

સૂત યોગ્ય : એમ જણાવી પોતે તેજસ્વી હોઈ ઉત્તમ શૈભાવાળા મહામુનિ દેવર્ષિ સ્વેચ્છા પ્રમાણે ફરતા ગ્રહલોકમા ગયા મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ ગયા, એટલે વિધ્યાયજ્ઞ ઘણી મોટી ચિંતામા પડ્યો આત્મકરણમા કાયમ શોક થતા તેને શાંતિ વળી નહિ ‘મારે આ બાબતમા કઈ રીતે શું કરવું જોઈએ? મેરું હું કેવી રીતે જીતું? હું શાંતિ પામતો નથી અને મારું મન પણ સ્વસ્થ થતું નથી પૂર્વના મહાત્માઓએ યાદ કરેલો મારો ઉત્સાહ, માન, કીર્તિ, કુળ, બળ તથા પુરુષાર્થને ધિક્કાર હો!’ આમ

* આ અધ્યાયમાં તાપ્તિપત્રીસ શ્લોકોથી વિધ્યાયજ્ઞે સૂર્યનો માર્ગ જોડ્યો ને કયા કહેવાયો

ચિતા કરતા વિધ્યાચળના મનમાં કરવાના કાર્ય માટે આવેા અપસંધજનક વિચાર પ્રકટ થયેલા કે, 'ગ્રહો તથા નક્ષત્રગણો સંહિત સૂર્ય મેરુની કાયમ પ્રદક્ષિણા કરે છે, તેથી જ એ પર્વત હમેશા ગર્વ કરે છે, પણ હું મારા શિખરોથી સૂર્યનો માર્ગ જ રોકી દઉં એટલે આટલી પડેલ સૂર્ય તે પર્વતની પ્રદક્ષિણા કેવી રીતે કરશે? અને એમ મારાથી સૂર્યનો માર્ગ રોકાયો, એટલે તે દિવ્ય પર્વતનો ગર્વ અપરથ ભાગી જશે' આવેાનિશ્ચય કરી વિધ્યાચળ પોતાના શિખરોથી આકાશને વ્યામ કરી વધી ગયો ઘણા ઊંચા ઉત્તમ શિખરોથી આખા આકાશને વ્યામ કરી તે ઊભો રહ્યો અને 'હવે સૂર્ય કયારે ઊગે ને હું તેને ક્યાં રોકી સમુદ્ર?' એમ વિચાર કરતા તેની એ સન્નિવીતી ગઈ નિર્ભય પ્રભાત થયું અને કિરણોથી દિશાઓને અધકારસંહિત કરતો સૂર્ય ઉદય માટે ઉદયાચળ પર્વત પર નીકળ્યો સૂર્યના શુભ કિરણોથી આકાશ ગ્રંથકી રહ્યું, કમલિની વિકાસ પામી, ને કુમુદિની ખિડાઈ ગઈ સર્વ લોકો પોતપોતાના કાર્યો માટે ઊઠી નીકળ્યા દિવસના પૂર્વભાગ તથા પાછળના ભાગ વડે અનુક્રમે દેવોના ઉત્થાને, પિતૃઓના કલ્પ-અન્તને તથા ભૂતોના અસિદ્ધાન્તોને વધારતો સૂર્ય લાખા કાળના વિયોગથી ખળતી સ્ત્રીની પેઠે વિયોગિની પૂર્વ દિશાને તથા અગ્નિની દિશાને સારી રીતે આસ્વાસન આપી, તેને છોડી તરત જ દક્ષિણ દિશામાં જવા આલ્યો, (પણ તેમના ધોડા) આગળ જવા સમર્થ ન થયા, તેથી સૂર્યના સાર્વધિ અરણે તેમને જણાવ્યું અરણે કહ્યું હે સૂર્ય! માપથી ધ્રોણ વધેલો વિધ્યાચળ આમશને રોકીને ઊભો છે તે મેરુ સાથે સ્પર્શ કરે છે અને તમે ઠરેલી પ્રદક્ષિણા મેળવવા ઈચ્છે છે

સૂત યો'યા એ અરુણનું એ વાક્ય સાંભળી સૂર્ય વિચારવા લાગ્યા 'અહો! આકાશનો માર્ગ પણ રોકાય છે! આ તો ખૂબ આશ્ચર્ય છે અથવા તો પુરુષ ને અવળે માર્ગે જાય તો મું ન કરે? અમાત ધોડાઓનો માર્ગ પણ રોકાયો છે ખરેખર! દેવ અત્યત ખળવાન છે! સંપૂર્ણ પથે પકડાઈને વ્યાપ્ત થયા છતાં જ સૂર્ય સાપ્તાર પણ ઊભા

રહેતા નથી, તે જ સૂર્ય લાખા કાળ મુઠી અટકેલા માર્ગવાળા થઈ ઊભા રહ્યા! પણ શું કરે? દેવ ખળવાન છે એમ માર્ગ રોકાયો ત્યારે ઈશ્વર સંહિત સર્વ લોકો શરણસંહિત થયા અને હવે શું કરું તે કોઈને સૂઝ્યું નહિ ચિત્તગુપ્ત વગેરે બધાએ સૂર્યથી જ કાળને ભણે છે, પરંતુ સૂર્યને તો વિધ્યાચળ આકાશી દીધા અહો! દેવીની વિપરીતતા આશ્ચર્યકારક છે! વિધ્યાચળે સ્પર્ધાથી સૂર્યને અટકાવ્યા ત્યારે સ્વાહાકાર તથા સ્વધાકાર નાશ પામ્યા ને જગત ભગભગ નાશ પામ્યા જેવું થઈ ગયું એ જ પ્રમાણે પથિમના તથા દક્ષિણના લોકો તો એમના એમ જ નિદ્રાથી મીઝેલા નેત્રોવાળા રહી સન્નિ જ માન્યા લાગ્યા, તેમ જ પૂર્વના તથા ઉત્તરના લોકો તીક્ષ્ણ તાપથી ખૂબ તપવા લાગ્યા ઘણી પ્રજાઓ મરણ પામી, ખોવાઈ ગઈ, ભાગી-નૂટી ગઈને નાશ પામી સ્વધા સંહિત પિતૃક્રમેથી સંહિત થયેલું સર્વ જગત હાહાકાર કરવા લાગ્યું અને છદ્મ સંહિત દેવો 'હવે શું કરું?' એમ ખોલતા ખૂબ તાસ પામ્યા ૧-૨૫

મૃતા નણ્યામ્મ પ્રમાણ વિનાશમયમ્ પ્રજાં ।
હા હા મૃત જગત્ સર્વે સ્વધાકલ્પવિવિજિતમ્ ॥
દેવા-સેનૌ સમુદ્વિમા કિં કુર્મં હૈતિ વાદિતા ।

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં નવમ સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૩ બે સપ્તમ

અધ્યાય ૪ થો*

વિધ્યાચળથી ત્રાસેલા દેવો
શકરને શરણે ।

સૂત ઉવાચ

તત્ત- સર્વે સુરગણા મહેન્દ્રમુલાસ્તદા ।
પદ્મગોર્નિ પુરસ્કૃત્ય કદ્મ શરણમન્વયુ ॥ ૧ ॥

સૂત યોગ્યા પદ્મી તે સમયે છદ્મ વગેરે સર્વ દેવગણો યાદાને આગળ કરી શકરને શરણે ગયા, અને ચદ્મથી શોભતા મુકુટવાળા હોઈ કેલાસમાં વસતા દેવોના દેવ શકરને પ્રણામો સંહિત મુદર

* આ અધ્યાયમાં જો ક્ષત્રીય વ્રજામથી સર્વ દેવોએ દેવોના દેવ શકરની સ્તુતિ કરીને પોતાનું પુત્રાનું અન્તરો તેમને જાણ્યું, એ કથા કહેવાયે.

ઐશ્વર્યોર્ણુ વર્ણન કરતા સ્તોત્રોથી આરાધવા લાગ્યા
 દેવો યોહ્યા હે દેવગણોના અધ્યક્ષ ! હે પાર્વ
 તીએ સેવેલા ચરણકમળવાળા ! તમે જય પામો !
 ભક્તજનને આઠ મહાસિદ્ધિરૂપ ઐશ્વર્યને આપ
 નાસ, મહામાયાના વિલાસોનું સ્થાન, પરમાત્મા,
 બળદત્તા ત્રિહત્તવાળા, દેવોના ઈશ્વર, કૈલાસમા સ્થેતા,
 'અહિર્બુધ્ન્ય' નામવાળા, માનને યોગ્ય, વિચારશક્તિ
 વાળા, માન આપનારા, અજન્મા, અનેક સ્વરૂપોવાળા,
 પોતાના આત્મામા સ્મતા, સર્વેને સુખ કરતા, પ્રમથ
 ગણોના નાથ, આત્મામા જ આનંદ કરતા અને
 કૈલાસમા વસતા તમને નમસ્કાર હો મોટા ઐશ્વર્ય
 આપનારા, મહાવિષ્ણુએ સ્તવેલા, વિષ્ણુના હૃદય
 કમળમા વસતા, મહાયોગમા આસક્ત, યોગ વડે
 પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય, યોગરૂપ અને યોગીઓના પતિ
 તમને નમસ્કાર હો યોગીઓના ઈશ્વર, યોગનું રૂપ
 આપનારા, દીનજનોને દાન આપવા તત્પર અને
 દયાના સમુદ્રરૂપ ભૂતિધારી તમને નમસ્કાર કહો
 પીડાને શામાવનારા, ઉગ્ર પરાક્રમવાળા, ગુણોની ભૂતિ-
 રૂપ, બળદત્તા ત્રિહત્તવુક્ત ધ્વજવાળા, કાળરૂપ અને
 કાળના પણ નિયતા તમને નમસ્કાર હો

સૂત યોહ્યા એમ સ્તુતિ કરેલા દેવોના ઈશ્વર
 અને યજ્ઞોના ભોક્તા વૃષભધ્વજ-શક્ર હસતા હતા
 વાણીથી ઉત્તમ દેવોને કહેવા લાગ્યા

શ્રીશક્ર ભગવાન યોહ્યા હે દેવો ! હે ઉત્તમ
 પુરુષો ! હે શ્રેષ્ઠ દેવતાઓ ! તમારી સ્તુતિથી હું પ્રનન્ન
 થયો છું, તમારા બધાના મનોરમ હું પૂર્ણ કરીશ
 દેવો યોહ્યા હે સર્વ દેવોના ઈશ્વર ! હે પર્વત
 આ વતનાત ! હે ચરૂરૂપ મુકુટથી શોભતા ! હે મહા
 બળવાન ! તમે દુષ્ટોઓને સુખ કરનારા છો માટે
 અમને સુખ કરો હે નિર્દોષ ! મેરૂ પગ દેખ કરનારા,
 ધારો ઝિન્નો વિધ્ય નામનો પર્વત સૂર્યના આર્જને
 રોકી દઈ સર્વને દુષ્ટ થયી થયો છે માટે હે ઈશ્વર !
 તેને તમે વધતો અટકાવો અને સર્વનું કલ્યાણ કરો
 સૂર્યની ગતિ અટકી પડવાથી કાળનું જ્ઞાન કઈ રીતે
 યાપ રસાધાર તમા સ્વપાકાર નાશ પામ્યા છે, તેથી
 આ ભોક્ષ્ય બ્રહ્મી પીડાતા તમારું (તમારા વિના
 બીજું) કયું રાત્રનું યાપ કેવળ આપ જ દુખનો

નાશ કરનારા દેખાઓ છો હે પાર્વતીના પતિ ! હે
 દેવ ! તમે પ્રસન્ન થાઓ

શક્ર યોહ્યા હે દેવો ! તે પર્વતને વધતો
 અટકાવવા અમારી શક્તિ નથી, માટે ભગવાન લક્ષ્મી
 પતિને આપણે આ વૃત્તાત જણાવીએ તે વિષ્ણુ
 ભગવાન આપણા પ્રભુ, આત્મા, પૂજ્ય, કારણરૂપ
 ધારી, ગાયોનું રક્ષણ કરનાર તથા સર્વ કારણોના
 કારણરૂપ છે, માટે તેમની પાસે જઈ આપણે આ
 વાત કહીએ, એટલે દુખનો નાશ થશે

એવું શકરનું વચન સાંભળી ઇદ્ર તથા બ્રહ્મા
 સહિત દેવે શકરને આગળ કરી (ભયથી) ધૂજતા
 જલદી વૈકુલ્લોક તરફ ગયા ૧-૧૮

इत्येस्माकर्ण्य गिरिष्ठाभापितं देवाश्च सेन्द्राः
 सपयोजसंभवा । रुद्र पुरस्कृत्य च वैपमाना
 वैकुण्ठलोकं प्रतिजग्मुर्जङ्घा ॥ १९ ॥

ઈતિ શ્રીવીભાગવતમહાપુરાણમા દશમ સ્કંધ વિષે
 અધ્યાય ૪ થો સમાપ્ત

અધ્યાય ૫ મો*

મહાવિષ્ણુની સ્તુતિ

સૂત ઠગવ

તે ગત્વા વૈવસ્વેશ રમાનાથ જગદ્ગુરુમ્ ।
 વિષ્ણુ કમરૂપવાશ્વ વદશુ પ્રમયાન્વિતમ્ ॥ ૧ ॥

સૂત યોહ્યા તે દેવોએ વૈકુલ્લોકા જઈ દેવોના
 પણ દેવેશ્વર, લક્ષ્મીપતિ, જગતના નુરુ, કમળની
 પાખડી જેવા નેનોવાળા અને મહાતેજસ્વી વિષ્ણુના
 દર્શન કર્યા પછી ભક્તિથી ગગનના અવાગવાળા
 અને સત્કાર કરાયેલા તેઓ (નીચેના) સ્તોત્રથી
 સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

દેવો યોહ્યા હે વિષ્ણુ ! હે લક્ષ્મીના ઈશ્વર !
 હે સર્વના આદ્ય ! હે મહાપુરુષોના પૂર્વજ ! તમે જય
 પામો ! હે દેવોના તનુ ! હે કામદેવતા પિતા ! હે
 સર્વ કામતાઓના રૂપ આપનારા ! હે મહાવત્સલ !
 હે ગોવિન્દ ! હે મહાવન્સ્પતિ ! હે મહાવિષ્ણુ ! હે
 ધ્રુવમટ્ટના નિયતા ! હે નર્વના આદિરૂપ ! હે

* આ અધ્યાયમાં સ્તોત્રના ચોતરફ દેવો વર્તે-
 ને કોનું મંત્રવિધિનું સ્તોત્ર કરેલ છે.

જગતના ઉત્પત્તિકારણુ । હે મત્સ્યાવતારમા વેદોનો ઉદ્ધાર કરનાર । હે સર્વના આધાર । હે સત્યવ્રતને ધારણુ કરનાર । હે અધીશ્વર । મત્સ્યાવતારરૂપ તમને નમસ્કાર હો હે દયાના સમુદ્ર । હે દૈત્યોના શત્રુ । હે દેવોના કાર્ય પૂર્ણ કરનારા । તમે જ્ય પામો હે આમૃતની પ્રાપ્તિ કરનાર । હે ઈશ્વર । કૂર્મવતાર સ્વરૂપ તમને નમસ્કાર હો હે આદિદેવ્ય (હિરણ્યકશ) નો તાર કરવા આદિવરાહરૂપ રૂપ ધારણુ કરનાર । તમે જ્ય પામો હે પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવા ઉદ્યોગ કરનાર । વરાહ અવતારરૂપ તમને નમસ્કાર હો જેમણે નૃસિંહનું શરીર ધરી વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ થયેલા મહાદેવ્ય હિરણ્યકશિપુને નખથી ચીરી નાખ્યો હતો, તે નૃસિંહાવતાર તમને નમસ્કાર હો જેમણે વામનસ્વરૂપ ધરી ત્રેલોક્યના ઔશ્વર્ચથી મોહિત થયેલા બલિરાગને છળ્યો હતો, તે વામનસ્વરૂપ તમને નમસ્કાર હો દુષ્ટ ક્ષત્રિયોનો નાશ કરવા રેણુકાના ગર્ભમાં જન્મેલા અને સહસ્રાન્તુ નનો નાશ કરનાર પરશુરામસ્વરૂપ તમને નમસ્કાર હો દુષ્ટ રાક્ષસ રાવણના મસ્તકો કાપવા મહાસમર્થ અને અતત પરાક્રમી શ્રીમાન દશરથપુત્ર શ્રીરામચંદ્રરૂપ તમને નમસ્કાર હો હે પ્રભો । સળગ્યોમા લાછનરૂપ કસ-દુર્યોધન આદિ દેત્યોના ભારથી દબાયેલી પૃથ્વી નો જે મહાપ્રભુએ ઉદ્ધાર કર્યો અને પાપને અત્યંત દૂર કરી ધર્મને સ્થાપ્યો, તે શ્રીકૃષ્ણદેવરૂપ તમને અનેક પ્રકારે નમસ્કાર હો દુષ્ટ યજ્ઞોનો નાશ કરવા તથા પશુહિંસાને આક્રમવા જેમણે યુદ્ધનું રૂપ ધર્મું છે, તે યુદ્ધદેવરૂપ તમને નમસ્કાર હો બધા લોકો ભગભગ ધ્યેયજી બને છે અને દુષ્ટ સળગ્યોથી ખીડાય છે, ત્યારે કહિશ્વરૂપ ધારણુ કરનાર દેવોના દેવ તમને નમસ્કાર હો હે દેવ । ભકતોનું રક્ષણ કરવા તથા દુષ્ટ દેત્યોનો નાશ કરવા તમાત દસ અવતારો થયા છે, માટે તમે જ સર્વના દુષ્ટને દૂર કરનાર દેવ હે દેવ । ભકતોની ખીડાનો નાશ કરવા જેમણે સ્ત્રી તથા જળના છત્રોમાં પાપ શરીર ધર્મું છે એવા તમારાથી ખીંજો દયાનિધિ કોણ છે ?

સૂત બોલ્યા એમ મોટા દેવોના ઈશ્વર અને ખીતાજર ધારા કરતા વિષ્ણુની સ્તુતિ કરીને તે

ગ્રેષ્ઠ દેવોએ ભક્તિયુક્ત થઈ તેમને સાધ્ય પ્રણામ કર્યા પછી તેઓએ સ્તુતિ સાભળી ગદાધારી શ્રીપુરુષોત્તમ દેવ સર્વ દેવોને હર્ષ ઉપજાવતા બોલ્યા

શ્રીભગવાન બોલ્યા હે દેવો । તમારી સ્તુતિથી હું પ્રસન્ન થયો છું, તમે ચિંતા છોડી દો તમારા આતિહુ સહ હું ખનો પણ હું તારા કરીશ હે દેવો । તમે મારી પાસેથી આતિ દુર્લભ વરદાન માગો આ સ્તોત્રના પ્રભાવથી ખૂબ પ્રસન્ન થયેલો હું તમને બધું આપીશ જે મનુષ્ય પ્રાતઃકાળે ભિક્ષી મારામા ભક્તિ ધરીને આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે તેને કદી શોક થતો નથી હે દેવો । તેના ઘરમાં અભક્ષી, ક્ષત્ર્વ, ઉપસર્ગો, વેતાલો, ગ્રહો, વાત્સરાક્ષસો અને વાત, પિરા તથા કક્ષી થતા રોગો આક્રમણ કરતા નથી જેનું અકાળ મરણ કદી થશે નહિ અને જેના ઘરમાં સતતિ, સર્વ ભોગો તથા સુખ વગેરે લાખા કાળ મુખી સ્વેશે વધારે કહેવાથી શુદ્ધ આસ્તોત્ર સર્વ પુરુષાર્થો સિંહ કરનાર છે આતો પાઠ કરવાથી મનુષ્યોને ભોગ તથા મોક્ષ દૂર નહિ રહે હે દેવો । તમને જે દુઃખ હોય, તે સશયરહિત થઈ તમે કહો તેનો હું નાશ કરીશ, તેમા લગારે સદેહ ન કરવો

સૂત બોલ્યા શ્રીભગવાનનું એ વાક્ય સાભળી પ્રસન્નચિત્ર થયેલા સર્વ દેવતાઓ ફરી વિષ્ણુ ભગવાનને કહેવા લાગ્યા ૧-૨૭

एवं श्रीभगवद्वाक्यं श्रुत्वा सर्वे दिवौकसः ।
प्रसन्नमनस भूत्वा पुनरुच्युर्वाक्यमिदम् ॥ २७ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમાહાપુરાણમા દશમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૫ મે સમાપ્ત

અધ્યાય ૬ કો

દેવોની અગત્યને પ્રાર્થના

રાત્રિ ઉવાચ

શ્રીશત્ર્ય યજ્ઞનાદેવા. ચંતુષ્ટાઃ સર્વે વન દિ ।

પ્રસન્નમનસો મૂચ્યા પુનરેન સમુચિરે ॥ ૧ ॥

સૂત બોલ્યા લક્ષ્મીપતિના વચનથી સર્વ દેવો

* આ અધ્યાયમાં તારીતનાચીત્ર સ્વરૂપે દેવોને વિષ્ણુવત્સવનું વર્ણન અટકાવવા અગત્યની પ્રાર્થના કરી, એ વાત કહેવાયે

સતોષ પામ્યા અને પ્રસન્નચિત્ત થઈ ફરી એમને કહેવા લાગ્યા

દેવો યોલ્યા હે દેવોના દેવ ! હે મહાવિષ્ણુ ! હે સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશના ક્ષરણ ! હે વિષ્ણુ ! વિંધ્યપર્વત સૂર્યના માર્ગને રોકી રહ્યો છે હે મહા પ્રભુ ! સૂર્યના એ અટકવાથી અમે યધા અમારા ભોગભાગ પામી શક્યા નથી, તો હવે શુ કરીએ અને ક્યા જઈએ ?

શ્રીભગવાન યોલ્યા જે ભગવતી દેવી સર્વ જગતને રચનારા, સર્વના આદ્ય અને સર્વના કુળને વધારનારા છે, તેમનુ પૂજન કરનાર પરમ તેજસ્વી અને મુનિઓમા શ્રેષ્ઠ અગત્ય કાશીમા રહે છે હે ઉત્તમ દેવો ! તે અગત્ય મુનિ એ વિંધ્યાચળનુ વધવુ અટકાવશે માટે હે દેવો ! મોક્ષના સ્થાનરૂપ કાશીમા જઈ તમે પરમ તેજસ્વી બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ અગત્ય ને પ્રસન્ન કરી તેમની પાસે આ કાર્ય માટે પ્રાર્થના કરો

સૂત યોલ્યા એમ વિષ્ણુએ ઉપદેશોલા તે પ્રખ્યાત સર્વ ઉત્તમ દેવો વિષ્ણુને પ્રણામ કરી કાશીનગરી તરફ ગયા એક સણુમા ઉત્તમ કાશીપુરીમા પહોંચી જઈ ભક્તિયુક્ત થઈ વચ્ચે સાથે મહિષકર્ષિ કામા સ્નાન કરી તેઓએ દેવતાઓને તથા પિતૃઓને તૃપ્ત કરી વિંધિથી દાન આપ્યા અને પછી આત્યંત શાંત શિકારી પશુઓથી વ્યામ, અનેક જાતના વૃક્ષોથી ગીચ હોઈ મયૂરો, સારસો, હસો તથા ચક્રવાકથી આશ્રિત મોટા ભૂડો, ટુકરો, વાધો, સિંહો, મુગો, રુરુઓ, ગેડા તથા અષ્ટપદોથી સેવાતા અને સર્વોત્તમ શોભાથી યુક્ત મુનિશ્રેષ્ઠ અગત્યના આક્રમમા આવી તે સર્વ દેવોએ એ મુનિવરને વારંવાર દડવત્ પ્રણામ કર્યા (અને કહ્યું)

દેવો યોલ્યા હે બ્રાહ્મણોના અધીશ્વર ! હે માન્ય ! હે પૂજ્ય ! હે પૃથ્વીના દેવ ! તમે જ્ય પામો વાતાપિ દેવોના યજ્ઞનો નાશ કરનાર અને કળશરૂપી ઉત્પત્તિસ્થાનવાળા તમને નમસ્કાર હો હે લોપામુદ્રાના પતિ ! હે શ્રીમાન મિત્રાવરુણના પુત્ર ! સર્વ વિદ્યાઓના ભંડાર ! હે શાસ્ત્રોના ઉત્પત્તિ સ્થાન અગત્ય ! તમને નમસ્કાર હો ! જેમનો ઉદય થતા જલાશયોના જળ નિર્મળ તથા ઊજળા આય છે, તે તમને નમસ્કાર હો કાસકાના પુષ્પને

વિકસિત કરનાર, સમયદ્રના ગુરુ, જટામડળથી યુક્ત અને શિષ્યો સહિત તમને વારંવાર નમસ્કાર હો હે સર્વ દેવો વડે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય ! હે ગણોના સમૂહ ! હે મહામુનિ ! તમે જ્ય પામો સર્વથી શ્રેષ્ઠ, પૂજ્ય તથા સ્ત્રી સહિત તમને નમસ્કાર હો હે સ્વામિન ! કૃપા કરો અમે તમારે શરણે આવ્યા છીએ હે મહાતેજસ્વી ! વિંધ્યાચળથી થયેલા અસહ્ય દુઃખથી અમે પીડાયા છીએ

સૂત યોલ્યા એમ સ્તુતિ કરાયેલા ઉત્તમ ધાર્મિક અને શ્રેષ્ઠ મુનિ અગત્ય હસતા હસતા પ્રસન્ન વાણીથી યોલ્યા

અગત્યે કહ્યું હે દેવો ! તમે અતિશય શ્રેષ્ઠ ત્રણે ભુવનના ઈશ્વર મહાત્મા અને કૃપા તથા શિક્ષા કરવામા સમર્થ લોકપાલ છો અમરાવતીનો જે અધીશ્વર છે, વજ્ર જેનુ આયુધ છે, જેના દારમા આંકે સિદ્ધિઓ રહે છે અને જે સર્વ દેવોનો સ્વામી છે, તે ઇદ્રને શુ કરવુ મુશ્કેલ છે ? જે અગ્નિ સર્વ વ્યાપક દેવળલિને તથા પિતૃબલિને પહોંચાડનાર તથા સર્વ દેવોનુ મુખ છે, તેને શુ કરવુ મુશ્કેલ છે ? હે દેવો ! જે યમદેવ રાક્ષસગણોનો આધિપતિ, સર્વને ભયકર, સર્વના કર્મોનો સાક્ષી અને હાથમા કાળદડ ધારણ કર છે, તેને શુ કરવુ મુશ્કેલ છે ? છતા હે દેવેશ્વરો ! મારી શક્તિથી સિદ્ધ થઈ શકે એવુ ને કોઈ કાર્ય હોય તો મને તે કહેા હે દેવો ! તે હુ કરીશ, એમા સશય નથી

સૂત યોલ્યા મુનિવરે કહેવુ તે વચન સાભળીને શ્રેષ્ઠ દેવો હર્ષ પામ્યા અને સ્નેહથી વ્યાકુળ થઈ પોતાનુ કાર્ય કહેવા લાગ્યા ‘હે મહર્ષિ ! વિંધ્યાચળ પર્વતે સૂર્યેનુ બહાર નીકળવુ અટકાવ્યું છે તેથી ત્રેલોક્ય દુઃખથી ઘેરાઈ ગયું છે હાહાકાર કરી રહ્યું છે અને અચોતન થઈ પડ્યું છે હે મુનિ ! પોતાના તપની શક્તિથી તમે એ પર્વતને વધતો અટકાવો હે અગત્ય ! તમારા તેજથી તે અવશ્ય નષ્ટ થશે આ જ અમારુ કાર્ય તમારે કરવાનુ છે ૧-૨૭

તદ્વૃદ્ધિ સ્તમય મુને નિજયા તપસ શ્રિયા ।
મવતસ્તેજસાડગચ્ચ નૂન નમ્રો મવિષ્યતિ ॥
પતદેવાસ્મદીય ચ કાર્ય કર્તવ્યમસ્તિ હિ ।

અધ્યાય ૭ મો*

અગસ્ત્યે વિધ્યાચળતે નમાલ્યે

સૂત ડાકવ

હતિ વાન્યં સમાકર્ણ્ય ત્રિશુલાનાં દ્વિજોત્તમઃ ।

કરિષ્યે કાયમેતદ્ઃ પ્રત્યુવાચ તત્તો મુનિઃ ॥ ૧ ॥

મૂત બોલ્યા પછી દેવાનું એ વાક્ય નાભળી,
બ્રાહ્મણેમા ઉત્તમ મુનિ અગસ્ત્યે 'આ તમારું
કાર્ય હું કરીશ' એમ પ્રત્યુત્તર આપ્યો હે શ્રેષ્ઠ
બ્રાહ્મણો! મુનિ અગસ્ત્યે તે કાર્ય કૃષ્ણ કબૂલ્યુ,
ત્યારે નવે દેવો હર્ષ પામ્યા તેઓ મુનિના કહેવાથી
પોતપોતાને મ્નાને ગયા પછી મુનિશ્રેષ્ઠ શ્રીમાન
અગસ્ત્ય પોતાની પત્ની સમ્પુત્રીને કહેવા લાગ્યા
'હે સમ્પુત્રિ! અતર્થ કરનાર આ વિન આપ્યું છે,
જે વિધ્યાચળ પતિ સૂર્યનો માર્ગ નોંધીને કહ્યું છે અંતે ।
પણ હા, તેનું કારણ મેં જાણ્યું છે વાપુ જ
પુરાણ વાક્ય મને યાદ આવ્યું છે તત્ત્વદ્રશ્ય મુનિ
ઓએ પ્રતીતે ઉદ્દેશી જે કહ્યું છે, તે એ જ છે
કે, 'મુમુક્ષુઓએ કાશીનેમને કની પણ ન જ
દોડીને જાય, પણ કાશીમા વસતા મપુરુષોએ
વિન્યો થયા કરશે' હે પ્રિયે! કાશીમા વસતા મે
તે આ વિન પ્રાપ્ત કહ્યું છે' પત્નીને એમ કહી
ઉત્તમ તપસ્વી મુનિ અગસ્ત્ય મીલુક્ષ્મીકામા સ્થાન
કરી, ત્રિશુલન પ્રભુના દર્શન કરી દડપાણીનું પૂજન
કરી ક્ષણભિન્ન પાને આવ્યા (તે તેમની પ્રાર્થના
કર્યા લાગ્યા કે) 'હે કાશીદેવ! હે મહાબાહુ! હે
ભકતોના ભવને દરનાર! તમે કાશીપુત્રીના ઈશ્વર દેવ,
હતા મને કાશીપુત્રીથી કેમ દૂર કરો દેવ? હે સ્વામિન!
કાશીવાનમા પ્રાપ્ત થતા વિન્યોત્તે તમે તારા કરનાર
દેવ, હતા હે ભકતોની પીઠને દૂર કરનાર! તમે
મને કેમ દૂર કરો દેવ? મેં પાંચી નિહા કરી નવી
ચારિયાપણ કર્યું નથી અને અનન્ય ભાષણ કર્યું
હતા કયા કર્મના કમ તને કે તમે મને કાશીથી દૂર
કરો દોડ' એમ કાશીદેવને પ્રાર્થના કરીને અગસ્ત્ય
મુનિ નાં નિધાને અટકવનાર લા શી નોડી પાને

* આ અધ્યાયમાં ત્રીસી સુત્રોએ અગસ્ત્ય મુનિએ
વિધ્યાચળને વધારે અટકવના એ કથા કહેવાયે.

ગયા તેમનું દર્શન કરી, પૂજા, પ્રાર્થના કરીને શ્રીમાન
અગસ્ત્ય મુનિ તે નગરીમાથી નીકળી દક્ષિણ દિશા
તરફ જવા લાગ્યા તે સમયે કાશીના વિરહથી અત્યંત
દુઃખી થતા મહાભાગ્યનિધિ મુનિ કાણે કાણે કાશીનું
સ્મરણ કરી પોતાની સ્ત્રી સાથે જતા હતા પત્ની
તપકૃપી વાહન પર બાંહે બેઠા હોય, તેમ અર્ધી
ક્ષણમા એ અગસ્ત્ય મુનિએ આકાશને સોંપી રહેના
ઉંચા વિધ્યાચળને પોતાની આગળ જોયો (અર્થાત્
યોગશક્તિથી અર્ધી ક્ષણમા વિધ્યાચળની પાને તે
જઈ પહોંચ્યા) વિધ્યાચળ પોતાની આગળ બેઠેલા
મુનિ અગસ્ત્યને જોઈ એકદમ અત્યંત કષ્ટી ગયો
અને ખૂબ નીચો થઈ પૃથ્વીને જાણે કઈક સહ્ય
વાત (કાનમા) કહેવા ઈચ્છતો હોય તેવા જાણીએ
(અર્થાત્ ખૂબ નીચો થઈ ગયો) પછી ભક્તિભાવ
વાળા તે પર્વતે પૃથ્વી પર દડવત્ પડી (મુનિને)
સાક્ષ્ય પ્રાપ્ત થઈ, ત્યારે મ્નાપરિત વિધ્યને તમે
શિખરોવાળો જોઈ પ્રમત્ત મુખવાળા અગસ્ત્ય મુનિ
તેને કહેવા લાગ્યા 'હે પુત્ર! હું પાછો આવ્યું ત્યાં
સુધી તું આ પ્રમાણે તજ જ નહોતે, કેમ કે હે પુત્ર!
તારા ઉંચા શિખરે પર ચડવાને હું અશક્ત છું,
એમ કહી દક્ષિણ દિશા તરફ જવાની ઉત્કલાવાળા તે
મુનિ તેના શિખરો પર ચડીને અનુક્રમે નીચે ઊતરી
અને દક્ષિણ દિશા તરફ જવા લાગ્યા ત્યાં માર્ગમા
શ્રીરીલ પર્વતને જોઈ મહાભાગ્યમા આવીને ત્યાં
જ આગ્રમ કરવા તત્પર થયા હે શીતકા મનુજે
પૂજેલા દેવી પણ ત્યાં વિધ્યપર્ગતમા આવ્યા હતા
અને તે 'વિધ્યવામિની' નામથી લોકમા પ્રસિદ્ધ
થયા અગસ્ત્ય તવા વિધ્યાચળના આપ્યાતરૂપ આ
ચરિત્ર થાણ જ ઉત્તમ હોઈ શનુઓનો તથા પાપોને
નાશ કરનાર સન્ન્યોને વિજ્ય આપનાર, બ્રાહ્મણોના
માનને વધાવનાર, વેગ્યોને ધાન્ય તથા ધન દેનાર
અને સુત્રોને સુખ આપનાર છે એક જ વાગ આ
ચરિત્રને ભક્તિથી સાબળતા ધર્મની ઈચ્છાવાળો ધર્મને,
ધનની ઈચ્છાવાળો ધનને તથા કામનાઓની ઈચ્છા
વાળો કામનાને પામે છે એમ ભક્તિથી દેવોને
આત્મપીતે આપણવ મનુ પોતાના મત્તતરના આશ્રય
વાગુ પૃથ્વીનું સહ્ય પામ્યા હતા હે સીમ્ય! એ

રીતે આ પહેલા મન્વતરને લગતુ શ્રીદેવીનુ પ્રથમ ચરિત્ર મે કહ્યુ હવે ફરી તમને શુ કહુ? ૧-૨૬

इत्येतद् वर्णितं सौम्य मया मन्वन्तराश्रितम् ।
आद्यं चरित्रं श्रीदेव्याः किं पुनः कथयामि ते ।

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દત્તમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૮ મો

સ્વાશેચિપ, ઉત્તમ, તામસ તથા રૈવત
મનુની કથા

ગૌતમ કથાચ

आद्यो मन्वन्तरः प्रोक्तो भवता चायमुत्तम ।

मन्येषामुद्भव ब्रूहि मनुनां दिव्यतेजसाम् ॥ ૧ ॥

શૌતકે કહ્યુ 'એ પહેલો ઉત્તમ મન્વતર તમે
કહ્યો હવે બીજા દિવ્ય તેજવાળા મનુઓની ઉત્પત્તિ
તમે કહો

મૂત યોલ્યા એમ પહેલા સ્વાયંભુવ મનુની
ઉત્પત્તિ સાભળીને દેવીના રહસ્યને જાણતા ઉત્તમ
શાની નારદે બીજા મનુઓની ઉત્પત્તિ અનુક્રમે પૃથ્વી
નારદે પૂછ્યુ હે નારાયણ! મનુઓની ઉત્પત્તિ
તમે મને કહો

શ્રીનારાયણ યોલ્યા હે મહાશુનિ! દેવીના આરા
ધનથી જેમણે નિષ્કટક રાજ્ય મેળવ્યુ હતુ, તે આ
પહેલા મનુ સ્વાયંભુવ કહ્યા એ મનુના મહાપરાક્રમી
એ પુત્રો પ્રિયવ્રત તથા ઉત્તાનપાદ નામે હોઈ રાજ્યનુ
પાલન કરનાર તરીકે પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત થયા હતા
તેમના પ્રિયવ્રતના પુત્ર શ્રીમાન સ્વાશેચિપને
વિદ્વાનોએ બીજા મનુ કહ્યો છે અમાપ પરાક્રમવાળા
અને સર્વ પ્રાણીઓનુ પ્રિય કરતા તે સ્વાશેચિપ
મનુએ પણ યમુનાના કિનારા પર વાસ કર્યો હતો
ત્યા (પોતાની મેળે ખરી પહેલા) છાણ પાદમ ખાઈને
તેમણે તપ કરવા માંડ્યુ હતુ અને માટીની દેવીની
મૂર્તિની ભક્તિથી પૂજા આરંભી હતી હે તાત!
એમ પ્યાર વર્ષ સુધી વનમાં રહી તપસ્યા કરતા તેમની

* આ અધ્યાયમાં સ્વાશેચિપ એકાદશી સ્કંધવાળા
સ્વાશેચિપ વગેરે વાર મનુઓની કથા કહેવાયો.

આગળ હજારો સૂર્ય સમાન ક્રાંતિવાળા દેવી પ્રગટ્યા
હતા પછી તે મનુએ કરેલા ઉત્તમ સ્તોત્રથી પ્રસન્ન
થઈ ઉત્તમ વ્રતવાળા દાનેશ્વરીએ સ્વાશેચિપ મનુને
સર્વ મન્વતરનુ આધિપત્ય આપ્યુ હતુ અને તે
જગદેવ્યા 'તારિણી' નામે પ્રસિદ્ધિને પામ્યા હતા
એમ તે તારિણીદેવીના આરાધનથી રાજ સ્વાશેચિપ
મનુ સર્વ શત્રુથી રહિત આધિપત્ય પામ્યા હતા
અને વિધિ પ્રમાણે ધર્મ સ્થાપીને પુત્રો સાથે પોતાના
મન્વતરના આશ્રયવાળુ રાજ્ય ભોગવી સ્વર્ગલોકમાં
ગયા હતા તે પછી પ્રિયવ્રતનો પુત્ર ઉત્તમ નામનો
ત્રીજો મનુ થયો હતો તેણે ગંગાના કિનારા પર
તપ કરી એકાદશી સરસ્વતીના બીજનો જપ કરતા
ત્રણ વર્ષ સુધી ઉપવાસ કરી દેવીની કૃપા મેળવી
હતી તે વેળા ભક્તિથી ભાવિત મનવાળા તેણે
ઉત્તમ સ્તોત્રથી દેવીની સ્તુતિ કરીને નિષ્કટક રાજ્ય
તથા લાખા કાળ સુધી રહેનારી સતતિ મેળવી હતી
પછી રાજ્યથી પ્રાપ્ત થતા સુખો ભોગવીને તેમ જ
યુગના ધર્મો સ્થાપીને ઉત્તમ રાજર્ષિઓએ ઇચ્છેલી
પદવી મેળવી હતી પછી પ્રિયવ્રતનો પુત્ર તામસ
નામનો ચોથો મનુ થયો હતો તેણે તર્નદા નદીના
દક્ષિણ કિનારે મહેશ્વરી જગદેવ્યાનુ આરાધન કરી,
કામબીજ(ક્ષી)નો જપ કરવામાં તત્પર રહી,
વસત તથા શરદઋતુમાં નવરાત્રી પૂજા કરીને કમળ
જેવા નેત્રોવાળા અનુપમ (કામેશ્વરી) દેવેશ્વરીને
પ્રસન્ન કર્યો હતા પછી સર્વોત્તમ સ્તોત્રપૂર્વક તમન
કરી તે દેવીની કૃપા મેળવી નિર્ભય થઈને નિષ્કટક
મહારાજ્ય ભોગવ્યુ હતુ અને બળથી ઉદ્ધત
તથા પરાક્રમનુ સ્થાન એવા દશ પુત્રોને પોતાની
પત્નીમાં ઉત્પન્ન કરી ઉત્તમ સ્વર્ગમાં તે ગયો હતો
તે પછી એ તામસનો નાનો ભાઈ રૈવત, પાચમા મનુ
તરીકે પ્રખ્યાત થયો હતો તેણે યમુનાના કિનારા પર
જઈ ઉત્તમ વાણીનો ગર્વ આપનારા તથા સાધનના
આશ્રયરૂપ વાગ્બીજમત્રનો જપ કર્યો હતો એનુ
આરાધન કરવાથી સર્વોત્તમ ચક્રવર્તી રાજ્યની સમૃદ્ધિ
તથા લોકમાં અસ્ખલિત હોઈ સર્વ સિદ્ધિઓને કરનાર
બળ મેળવ્યુ હતુ તે પછી લાખા કાળ સુધી રહેનારી
પુત્રપૌત્રમય શુભ સતતિ મેળવી, વિભાગપૂર્વક ધર્મોને

સ્થાપી, વિષયો ભોગવીને અનુપમ શૂરો તે મનુ
ઉત્તમ મહેન્દ્ર લોકમા ગયો હતો ૧-૨૪

ધર્માન્ન વ્યસ્ય વ્યવસ્થાપ્ય વિષયાનુપમુજ્જ્વલ જા
જગામાપ્રતિમ શૂરો મહેન્દ્રાત્મ્યમુત્તમમ્ ॥ ૨૪ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દશમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૮ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૯ મો*

આશુપ મનુની કથા

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

મયાતઃ ધૂયતા ચિત્ર દેવીમાહાત્મ્યમુત્તમમ્ ।

મહ્નુવ્રજેન મનુના યથાઽઽસ રાજ્યમુત્તમમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણે બોલ્યા હવે અગતા પુત્ર મનુએ
જે રીતે ઉત્તમ સંન્ય મેળવ્યુ હતુ તે સામધી
અદ્ભુત ઉત્તમ દેવી માહાત્મ્ય આહીથી સાલજો
અગરાજનો પુત્ર આશુપ નામનો છઠ્ઠો મનુ થયો
હતો તે બ્રહ્મર્ષિ પુલહને શરણે જઈ બોલ્યો હતો કે,
'હે બ્રહ્મર્ષિ' હે તમેલાનો પીડાનો નાશ કરનારા!
હુ તમારે શરણે આવ્યો છું હે સ્વામિન્ ! મને
સેવકને તમે ઉપદેશ આપો, જેથી હુ લક્ષ્મી પામુ
અને પૃથ્વીનુ અખંડ આધિપત્ય, શસ્ત્ર તથા અસ્ત્રો
મા નિપુણતાવાળુ અસ્ખલિત સામર્થ્યયુક્ત બાહુબળ
લાખો ધાન સેનારી સતતિ, ઉત્તમ અખંડ ઉંમર અને
છેવટે મોક્ષનો લાભ પણ જે રીતે થાય તેવો આજે
મને ઉપદેશ આપો ' એવુ તે મનુનુ વચન સાલબી
શ્રીમાત એ ક્ષપિયે દેવીનુ ઉત્તમ આસધન આ
રીતે ઉપદેશુ કે, હે સજન્ ! ગોત્રિન્દ્રિયને સુખપ્રાપ્ત
મારુ ઉત્તમ વચન સાલબ આજથી જ તુ દેવીનુ
આસધન કર. તેની કૃપાથી આ બધુ થશે '

આશુપે પૂછ્યુ તે દેવીનુ પરમ પવિત્ર આસધન
કેવુ છે, કથા પ્રપરે તે કસુ જોઈએ, તે કૃપાથી
કેવના તમે યોગ્ય છે

મુનિ બોલ્યા હે સજન્ ! દેવીનુ ઉત્તમ સફળ
પૂજન તુ સાલબ મેઈ ન સાલજે તેમ સસ્વતીનુ
બીજ કાયમ જગ્યા કર્યુ હે સજન્પુત્ર ! તુ કાળ

* આ અધ્યાયમાં જોગ્યરીતે સ્વચ્છેથી બાશુપ મનુની
કથા બહાર વધુવાલે દેવીના આશુપનો વિસ્તાર છે

તેનો જપ કરનાર મનુષ્ય ભોગ તથા મોક્ષને અવશ્ય
પામે છે એ સસ્વતીના બીજથી શ્રેષ્ઠ બીજુ બીજ
નથી જપવાથી સિદ્ધિ કરનાર તથા વીર્ય અને બળની
વૃદ્ધિ કરનાર તે ઉત્તમ બીજ છે એને જપવાથી
બ્રહ્મા પણ સૃષ્ટિ કરનાર તથા મહાબળવાન થયા છે
હે સજન્ ! એના જપથી વિષ્ણુ સૃષ્ટિના પાલક કહે
વાયા છે અને શંકર પણ એના જપથી જ સહાર
કરનારા થયા છે તેમ જ બીજા લોકપાલો પણ
તેના આશ્રયથી જ શિક્ષા તથા કૃપા કરવા સમર્થ
થઈ બળ તથા વીર્યતા મદથી ઉદ્ભવ થયા છે હે
સજન્ ! એમ તુ પણ મહેશ્વરી જગદ્બાનુ આસધન
કરી થોડા કાળમા જ મોટી સમૃદ્ધિ પામીશ

મુનિશ્રેષ્ઠ પુલહે એમ બોધ આપ્યો, તે પછી
અગપુત્ર આશુપ મનુ તપ કરવા વિરજન તરી પર
ગયો ત્યા સસ્વતીના બીજનો જપ કરવામા તપર
સહી પોતાની મેળે ખરી પડેલા પાદડાનો આહાર
કરતો તે સજન તીવ્ર તપ કરવા લાગ્યો પહેલે વર્ષે
એ પાદડા ખાતો, બીજે વર્ષે કેવળ જલાહાર કરતો
અને ત્રીજે વર્ષે કેવળ વાયુનુ જ ભોજન કરતો તે
સજન દૂધની પેટે સ્થિર ભોજો રહેતો હતો એમ બાર
વર્ષ સુધી આહાર છોડીને સસ્વતીના બીજનો જપ
કરતા એ સજનની બુદ્ધિ શુદ્ધ થઈ, છતા એ જ
પ્રમાણે દેવીના ઉત્તમ મનનો એકાતમા તે જપ
કર્થી જ કરતો હતો, તેથી જગદ્બા શ્રીપરમેશ્વરી
સાક્ષાત્ પ્રકટ થયા તેજેમય મહાપ્રતાપી અને સર્વ
દેવમય તે ઈશ્વરીએ પ્રસન્ન થઈ તે અગપુત્રને
સુંદર અક્ષરેવાળુ આ વચન કહ્યુ

દેવી બોલ્યા હે સજન્ ! પરમ શ્રેષ્ઠ જે કઈ તે
ધાર્યુ હોય, તે તુ કહે તારા તપથી ખૂબ પ્રસન્ન
થયેલી હુ તે આપીશ

આશુપ બોલ્યો હે મોટા દેવીના ઈશ્વરિ ! હે
દેવીએ પૂજેલા ! માગવા યોગ્ય જે કઈ મનથી
ઈચ્છ્યુ છે, તે બધુ તમે અતર્થીત્રીસ્વરૂપે જાણો
જ છે, તોપણ ભાગ્યથોગે તમારુ મને જે દર્શન
થયુ છે, તેથી હુ ક્રુદ્ધ છું કે, હે દેવી ! મનવતર
સમધી સંન્ય તમે મને આપો

શ્રીદેવી બોલ્યા હે સજનયોમા શ્રેષ્ઠ ! આ

મન્વતરનું રાજ્ય મેં તને આપ્યું, ઉપરાત મહા-
બળવાન અને અધિક ગુણવાળા પુત્રો તને પ્રાપ્ત
થશે તારું રાજ્ય નિષ્કંટક થશે અને આતે તને મોક્ષ
પણ અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે

શ્રીનારાયણે બોલ્યા પછી તે ચામુપ મનુએ
ભક્તિથી સ્તવેલા તે દેવી તે મનુને એમ ઉત્તમ
વરદાન આપી તરત જ અદૃશ્ય થયા અને તે રાજ
પણ તેમના આશ્રયથી તથા કૃપાથી સર્વને માન્ય
અને ચક્રવર્તીના સુખોથી યુક્ત થઈ છટ્ટો મનુ થયો
ઉપરાત તેને બળવાન ઉલોમી હોઈ કાર્યનો ભાર
સહન કરવાને આદરવાળા, દેવીના ભક્ત, શૂર, મહા-
બળપરાક્રમવાળા, બીજા દેશોમા પણ માન્ય અને
મહારાજ્યના સુખોનું સ્થાન એવા પુત્રો થયા એમ
ચામુપ મનુ દેવીના આરાધનથી મહાસમર્થ અને મનુ
ઓમા શ્રેષ્ઠ થયો હતો, તેમ જ આતે દેવીના પદને
પામ્યો હતો ૧-૨૧

एव च चाक्षुषमनुर्वैवराघनतः प्रभुः ।

यमूव मनुर्वर्षाऽखी जगामाप्ते शिवापवम् ॥२१॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં દશમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૦ મો*

વૈવસ્વત તથા સાવર્ણિ મનુની કથા

શ્રીનારાયણે કહ્યું

હત્તમો મનુરાયણો મનુર્વૈવસ્વતઃ પ્રભુ ।

ધાસદેવઃ પરાનન્દમોક્ષા માન્યસ્તુ મુખુન્નામ્ ॥

શ્રીનારાયણે બોલ્યા મહાસમર્થ વૈવસ્વત મનુ
સાતમા મનુ તરેકે પ્રખ્યાત થયા હતા તે 'આદ્યેવ'
નામે પણ કહેવાતા હતા પરમાનંદને ભોગવનાર
અને રાજાઓમા માન્ય હતા તે વૈવસ્વત મનુ પણ
મહાદેવીની કૃપાથી અને તેમનું તપ કરવાથી જ
મન્વતરના અધિપતિ થયા હતા, તેમ જ આદ્યમા
મનુ સાવર્ણિ પૃથ્વી પર જે પ્રખ્યાત થયો તે પણ
જન્માતરમા દેવીનું આરાધન કરી તેમનું વરદાન

મેળવવાથી જ મન્વતરપતિ થઈ સર્વ રાજાઓમા
પૂજાયેલા, મહાપરાક્રમી, ધીર અને દેવીની ભક્તિમા
તત્પર થયો

નારદે પૂછ્યું તે સાવર્ણિ મનુએ જન્માતરમા
દેવીની પૃથ્વીમય મૂર્તિનું આરાધન કેવી રીતે કર્યું
હતું, તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છે

શ્રીનારાયણે બોલ્યા સ્વારોચિષ મન્વતરમા
(ચતુર્વર્ણી) ચૈત્રના વરમા જન્મેલો 'સુર્ય' નામે
પ્રખ્યાત રાજા હતો તે મહાબળવાન, પરાક્રમી,
ગુણગ્રાહી, ધનુષ ધારણ કરનાર, માન્ય, શ્રેષ્ઠ, વિદ્વાન,
કૃતકૃત્ય, ધન સંગ્રહ કરનાર, ચાચકોને દાન દેનાર,
શત્રુઓનો નાશ કરનાર, માની, સર્વ આસ્રોમા કુશળ
તથા બળવાન હતો કોઈક સમયે કોલા નામની કોઈ
રાજાની નગરીનો નાશ કરનારા રાજાઓ તેના શત્રુ
બન્યા. મહાબળવાન તે રાજાઓએ સૈન્ય સહિત
(ચક્રી આવી) એ સુર્ય રાજાને ઘેરી લીધો અને
માનરૂપ ધનવાળા તે રાજાની નગરીને પણ ઘેરો
ધાલ્યો તે સમયે સર્વ શત્રુઓનો નાશ કરનાર તે
સુર્ય રાજા સૈન્યોથી વીંદાઈને પોતાના નગરમાથી
બહાર નીકળ્યો, પણ તે વેળા શત્રુઓએ સુર્ય
રાજાને જીતી લીધો અને તેની સાથે રહેનારા સેવકોએ
તથા મંત્રીઓએ તેના ભડારમા રહેનું સર્વ ધન સાપૂર્ણ
હઈ લીધું, ત્યારે પરમ તપસ્વી તે રાજા સાતાપ
પામ્યો અને શિકારનું બહાનુ કરી ધોડા પર ચડીને
એકત્રી વનમા જતો રહ્યો ત્યાં ભક્તિ મનવાળો
થઈ નિર્જન જંગલમા તે ભટકવા લાગ્યો અને કોઈક
મુનિના ઉત્તમ આશ્રમમા જઈ ચડ્યો અત્યંત
શાંત પ્રાણીઓથી યુક્ત તથા મુનિના શિષ્યગણો
સહિત તે આશ્રમમા જઈ તેનું મન શાંત થયું લાખી
દૃષ્ટિવાળા મુનિશ્રેષ્ઠ સુસેધાના પરમ પવિત્ર તે આશ્ર-
મમા સુર્ય રાજા કેટલોક કાળ રહ્યો. એક સમયે
તે રાજા પૂજની સમાપ્તિ સમયે મુનિ પાસે જઈને
તરત પ્રણામ કરી વિનય સહિત તેમને પૂછ્યા લાખ્યો :
'હે મુનિ! હે ભૂદેવ! મેં તત્ત્વો જાણ્યા છે છતાં
બુદ્ધિગત થયેલા માત્ર મનને અંતરની પીડાથી ધનુ
દુઃખ નિરતર પીડ્યા કરે છે. મનુઓએ મને જીત્યો
છે અને મારું બધું રાજ્ય પણ હારી ગયું છે, તેમણે

* જા અધ્યાયમાં સારીપણીતે વૈવસ્વત તથા
સાવર્ણિ મનુની કથા કહેવાયે

મારા મનમાં તે પદાર્થો વિષેનું મનસ્વ સ્પષ્ટ રહ્યા કરે છે હે મુનિ! હું શું કરું, કયા જાઉં, કેવી રીતે સુખ પામું તે કહો હે વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ! હું તમારી કૃપાની આશ્વાસનું છું.

મુનિ જોત્યા હે સન્ન! મહાઆશ્વર્થ્યકારી, સર્વ થી શ્રેષ્ઠ, અતુલ અને સર્વ કામનાઓ આપનારુ દેવીનું ઉત્તમ માહાત્મ્ય તું સાબળ જગન્મય હોઈ પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ તથા શકરો પણ ઉત્પન્ન કરનાર તે મહામાયા પ્રાણીઓના મનને યજ્ઞાત્કરે આકર્ષી ને મોહને સ્વાધીત કરે છે, એમ તું જાણુ હે સન્ન! તે દેવી જ (પ્રજ્ઞારૂપે) સમગ્ર વિશ્વને ઉત્પન્ન કરે છે, (વિષ્ણુસ્વરૂપે) સર્વકાળ પાળે છે અને પ્રલયકાળે શિવરૂપે સહારે છે હે સન્ન! કામ નાઓને આપનાર તે મહામાયા કાળની પણ સન્નિરૂપ દુર્લભ, વિશ્વનો સહાર કરનાર, કાલીસ્વરૂપ અને ક્રમજરૂપ ધરવાળા લક્ષ્મીસ્વરૂપ છે સર્વ જગત તે દેવીના આધારે જન્મ્યુ છે, તેમા જ પ્રતિષ્ઠા પામ્યુ છે અને તેમના વિષે જ લય પામશે, માટે તે જ દેવી પરથી પણ પર છે હે સન્ન! જેના પર તે દેવીની કૃપા થાય છે, તે જ મોહને ઓળંગે છે, ખીજા કોઈ પ્રકારે મોહને ઓળંગી શકાતો નથી

તસ્યા વૈશ્વા પ્રસાદઃ પરસ્વોપરિ ભવેન્નૃપ।

સ પવ મોહમત્યેયે નાન્વથા ધરણીષ્ઠે ॥૨૫॥

ઉનિ શ્રીદેવીભાગવતમાહપુરાણમા દશમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૦ માં તથા

અધ્યાય ૧૧ મો*

મહાકાલીનું ચરિત્ર

રાજેન્દ્ર

કા સા દેવી ત્વયા પ્રોક્તા મહિ કાલવિદ્યા વર।

કા મોહયતિ સત્ત્વાનિ કારણં કિં મયેદ્ ભિજ્ઞ ॥

સુર્ય સન્નએ પૃથ્વી હે કાળને જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ પ્રાણણ! તમે કહેવા તે દેવી કોણુ છે? પ્રાણીઓને કોણુ મોહ ઉપજાવે છે? મોહ ઉપજાવવામા કારણુ નું કહે, તે કહો હે ભૂદેવ! તે દેવી

* આ અધ્યાયમાં ચેતી ૪ શ્લોકોથી નેત્રકર્તનું કન્યામુદ્ધારનું મંત્રકાલીનું ચરિત્ર દર્શાવેલું છે.

કોનાથી ઉત્પન્ન થાય છે, કેવા રૂપવાળા અને કેવા સ્વભાવવાળા છે, એ સર્વ માત્ર પર કૃપા કરીને તમે કહો

મુનિ જોત્યા હે સન્ન! દેવીનું સ્વરૂપ તારી આગળ હું વર્ણવું છું અને જગન્મય તે દેવી જેનાથી ઉત્પન્ન થયા છે, તે પણ હું કહું છું, સાબળ યોગેશ્વર ભગવાન નાચયણદેવ વિશ્વનો સહાર કરી શેષનાગરૂપ શયન બિંદુથીને સમુદ્રમા જ્યારે યોગ નિદ્રાને પામ્યા હતા અને દેવોના દેવ એ જતાદેવ ભગવાન ગાદ નિદ્રાને વશ થયા હતા. ત્યારે તેમના કાનના મેલમાથી જન્મેલા મધુકેટલ તામતા દાનવો બ્રહ્માનો નાશ કરવા તૈયાર થયા હતા તે વખતે ધોર રૂપવાળા એ મધુકેટલને જોઈ તેમ જ દેવોના દેવેશ્વર ભગવાનને નિદ્રાવશ જોઈ બ્રહ્મદેવ મોદી ચિંતાને પામ્યા હતા કે, 'ભગવાન ઈશ્વર જીંધી ચિંતાને પામ્યા હતા કે, 'ભગવાન ઈશ્વર જીંધી ગયા છે અને આ મને દાનવોને પહોંચવું મુશ્કેલ છે, હવે હું શું કરું? કયા જાઉં? કેવી રીતે સુખ પામું?' એમ ચિંતા કરતા મહાત્મા બ્રહ્માને કાર્ય સિદ્ધ કરનારી આવી બુદ્ધિ સૂચી કે, ભગવાન વિષ્ણુ જેને વશ થઈ નિદ્રા પામ્યા છે, તે સર્વને ઉત્પન્ન કરનાર નિદ્રાદેવીને હું શરણે જાઉં

બ્રહ્મા જોત્યા હે દેવોના દેવી! હે જગતને ધારણુ કરનારા! હે ભક્તોને ઈચ્છિત ફળ આપનારા! હે જગન્માયા! હે મહામાયા! હે સમુદ્રમા મૃતારા! હે શિવા! સર્વ લોકો તમારી આસાને વશ રહી પોતપોતાના કાર્ય કરે છે તમે કાલરાત્રિ, મહારાત્રિ, મોહરાત્રિ, મહોત્કટ, વ્યાપક, વશ રહેનાર, માન્ય, મોટા આગદનો એક ભડાર, પૂજ્ય, મહાઆશ્ચર્ય, માયારૂપ, મીઠાશવાળા, પૃથ્વીરૂપ, સર્વ કરતા પણ પર અને સર્વોદ્ધત કહેવાઓ છો ભગ્ન, પુષ્ટિ, ક્ષમા, કીર્તિ, ક્રાંતિ તથા કરુણામય શરીરવાળા તમે ઈચ્છતા યોગ્ય, જગતને વદન કરવા યોગ્ય અને જાત્રાત આદિ ત્યાર અવસ્થાઓ રૂપ છો તમે જ તર્કશ્રેષ્ઠ, પરમેશ્વરી, પરમાનંદરૂપ, પરમાત્મારૂપ આશ્ચર્યવાળા, અદિતીય, એક સખ્યાવાળા, બીજા માયારૂપ વસ્તુથી યુક્ત અને બેની સખ્યાવાળા પદ્મીરૂપ છો તણુ વેદોરૂપ, તણુ ગુણોરૂપ, ધર્મોદ્ધારકરૂપ, ત્રિવર્તનો

આશ્રય કરનારા, ચોથી અવસ્થારૂપ, બ્રહ્મરૂપ, પાચમી સખ્યારૂપ, પાચ ભૂતોના ઈશ્વરી, છની સખ્યારૂપ, છઠ્ઠા પદાર્થના ઈશ્વરી, સાતની સખ્યારૂપ, સાત વારના ઈશ્વરી, ચૌદ રત્નોરૂપ વરદાન આપનારા, આઠની સખ્યારૂપ, આઠ વસુઓના સ્વામિની, નવગ્રહમય તથા તેઓના ઈશ્વરી પણ તમે જ છો નવીન સગણલાથી સુદર નવની સખ્યારૂપ, નવ પદાર્થોરૂપ ઈશ્વરી, દશની સખ્યારૂપ, દશે દિશાઓમા પૂજ્ય, દશે દિશાઓમા વ્યાપક, લક્ષ્મીરૂપ, અગિયારમી સખ્યારૂપ, અગિયાર રુદ્રો વડે સેવાયેલા, અગિયારથી પ્રસન્ન થતા, અગિયાર ગણોના અધિપતિ, બારની સખ્યારૂપ, બાર ભુજઓવાળા, બાર સૂર્યોના જન્મનું સ્થાન, તેરની સખ્યારૂપ, તેર ગણો પર પ્રીતિવાળા, બુદ્ધ બુદ્ધા તેર નામોવાળા, વિશ્વદેવના અધિષ્ઠાત્રી દેવી, ચૌદ ઇંદ્રોને વરદાન દેનારા, ચૌદ મનુઓને ઉત્પન્ન કરનારા, પદરમી કામરાજ વિદ્યારૂપ, ત્રિપુરસુદગ્રી વડે જાણવા યોગ્ય, પદરમી તિથિરૂપ, સોળની સખ્યારૂપ, સોળ ભુજઓવાળા, સોળ ચત્રકળામય અને સોળ કળામય ચત્રના કિરણોથી વ્યાપ્ત દિવ્ય શરીરોવાળા તમે છો હે દેવોના ઈશ્વરી ! હે નિર્ગુણ ! હે તામસી ઉદયવાળા ! તમે એવા સ્વરૂપવાળા છો દેવોના દેવ લક્ષ્મીપતિ ભગવાનને સ્વાધીન કર્યો છે અને આ મધુ-કેટલ દેવો મહાપરાક્રમી હોઈ મહાક્રક્રે પહોંચી શકાય એવા છે માટે આ બાનેનો નાશ કરવા દેવેશ્વર વિષ્ણુને તમે જગાડો !

મુનિ બોલ્યા એમ બ્રાહ્મણે સ્તુતિ કરી ત્યારે ભગવદ્વિપ્રય ભગવતી તામસીદેવી-નિદ્રાએ દેવોના દેવ વિષ્ણુ ભગવાનનો ત્યાગ કરી તે બાને દાનવોને મોહ પમાડ્યો હતો પછી તે જ મમયે જગતના પતિ પરમાત્મા વિષ્ણુ ભગવાન જાગ્યા હતા અને તે બાને ઉત્તમ દાનવોને તેમણે જોયા હતા ધોર સ્વરૂપવાળા તે બાને દાનવોએ પાપ તે વેળા ભગવાનને ભ્રેષ્ઠ યુદ્ધ માટે સજ્જ પડ્યો હતો અને તેઓ બાને ભગવા ! તમીપ ગયા હતા પછી ભગવાન વિષ્ણુએ પાંચ ડગર વધોં મુધી તેઓ બાને નાથે કેવળ બાહુરૂપ શરૂ પાડેલા કી યુદ્ધ કર્યું હતું એ વખતે અત્યંત બળથી હરેલા અને જગન્નાથાએ મોહ

પમાડેલા તે બાને જણાવ્યે 'તમે વરદાન માગો' એમ પરમેશ્વરને કહ્યું, ત્યારે ભગવાન આદિપુરુષે તે બાનેનું એ વચન સાંભળી 'તમે બાને આજે મારા હાથે અવશ્ય નાશ પામે' એવું વરદાન માગ્યું હતું તે સમયે અત્યંત બળવાળા તે બાનેએ, ફરી વિષ્ણુ ભગવાનને આમ કહ્યું હતું કે, 'જે સ્થળે પૃથ્વી પાણીથી ડૂબેલી ન હોય તે સ્થળે તમે અમને બાનેને મારો' પછી હે રાજા ! ગદા તથા શબ્દને ધારણ કરતા ભગવાન વિષ્ણુએ 'બહુ સારુ' એમ કહી તે બાનેના માથા પોતાની જાંઘ ઉપર લઈ ચક્ર વડે કાપ્યા હતા હે રાજા ! એ રીતે દેવી ઉત્પન્ન થયા હતા અને બ્રહ્મા વડે સ્તુતિ કરાયા હતા હે મહારાજા ! એ મહાકાલી સર્વ યોગેશ્વરોના ઈશ્વરી છે હે રાજા ! હવે મહાલક્ષ્મીની ઉત્પત્તિ તમે સાંભળો

મહાકાલી મહારાજ સર્વયોગેશ્વરેશ્વરી ।

મહાલક્ષ્મ્યાસ્તયોસ્તિ નિશામય મહીપતે ॥ ૩ ॥

ઈતિ શ્રીલીલાગવતમહાપુરાણમ્ દશમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૨ મો તમામ

અધ્યાય ૧૨ મો*

મહાલક્ષ્મી તથા મહાસરસ્વતીની

સંક્ષિપ્ત કથા

મુનિવાચ

મહિયીગર્ભસંભૂતો મહાદલપરાક્રમઃ ।

દેરાન્ સર્ગાન્ પરાજિત્ય મહિપાઽમૃજગત્પ્રભુઃ ॥૧॥

મુનિ બોલ્યા પૂર્વે ભે સત્તા ગર્ભથી જન્મેલા, મહાબળવાન અને પરાક્રમી મહિપાસુર સર્વ દેવોને હરાવી જગતનો સ્વામી થયો હતો એ મહાસુરે સર્વ લોકપાલોના અધિષ્ઠાત્રોને બળથી છતી લઈ નણે લોકનું અદ્ભુત ઐશ્વર્ય ભોગવવા માગ્યું હતું પછી હારેલા સર્વ દેવો સ્વર્ગથી બ્રહ્મ ઘઈ બ્રહ્માને આગળ કરી, ન્યા દેવોના દેવ રાકરૂ તથા વિષ્ણુ એ છે, તે ઉત્તમ લોકમા ન્યા અને દુષ્ટાત્મા મહિપાસુરનું વૃત્તાત તેમને કહેવા લાગ્યા 'હે દેવોના ઈશ્વરી ! બળ તથા પરાક્રમના મદથી હજેવો મહિપાસુર નામનો

* જા અધ્યાયમા યાતુ મહોદયો મમવતી તથા મહાસરસ્વતીની કથા ક્રૂરમ્ વર્ણયાયે.

દુષ્ટ દૈત્ય સર્વ દેવોના સ્થાનોને બળથી છતી લઈ
પોતે ભોગવી રહ્યો છે, માટે હે અસુરોને પીડનારા !
તમે તેના નાશનો ઉપાય જલદી વિચારે ' એમ
દુષ્ટી દેવોનું વચન સાંભળી ભગવાન વિધુએ,
શકરે તથા બ્રહ્માએ મહિષાસુર ઉપર ઘણો જ ક્રોધ
કર્યો, એટલે હે રાજા ! કોપાયમાન થયેલા વિધુના
મુખમાંથી હજાર સૂર્ય સમાન ક્રાંતિવાણુ દિવ્ય તેજ
પ્રકટ થયું પછી અનુક્રમે સર્વ દેવતાઓના શરીરમાંથી
મોટા દેવોને હર્ષ પમાડતું તેજ પ્રકટ થયું તેમા
શકરના તેજમાંથી દેવીનું મુખ ઉત્પન્ન થયું યમ
દેવના તેજમાંથી કેશો થયા, વિષ્ણુના તેજથી બાહુઓ
થયા, મહેન્દ્રના તેજથી શનિનો મધ્યભાગ થયો,
વરુણના તેજથી જાઘ તથા સામગ્રી ઘર્ષ, પૃથ્વીના
તેજથી કેટના બને પાછળના ભાગ થયા, બ્રહ્મના
તેજથી બે પગ થયા, સૂર્યના તેજથી પગની આગ
ળીઓ ઘર્ષ વસુઓના તેજથી હાથની આગળીઓ
ઘર્ષ, કૃષ્ણના તેજથી નાક થયું, પ્રજાપતિના ઉત્તમ
તેજથી દાંત થયા, અગ્નિના તેજથી સુદર નણ
નેત્રો થયા, સંધ્યાના તેજથી તેજનો ભંડાર બે
ભમરો ઘર્ષ અને વાયુના તેજથી બે ક્ષત્ર થયા એ
ગીતે મહિષાસુરનો નાશ કરનાર તે (મહાલક્ષ્મી)
દેવી સર્વ દેવોના તેજથી પ્રકટ થયા પછી શકરે તેમને
ત્રિશૂલ આપ્યું, વિધુએ વજ્ર આપ્યું, વગુ શખ
આપ્યો, અગ્નિએ નાગ આપી, વાયુએ ધનુષ તથા
બાણ આપ્યા, મહેન્દ્રે વજ્ર આપ્યું તથા ઐશ્વર્ય
લામીની ઘડીમાંથી ઘડી આપી યમદેવે ક્ષલદડ
આપ્યો, બ્રહ્માએ અક્ષમાળા તથા કમડવ આપ્યા,
સૂર્ય રૂવાડાના છિદ્રોમાં ફિરેણીની પકિત આપી
કાગે વગડતી તલવાર તથા ઢાંચ આપ્યા, સમુદ્રે
વગડતો હાર તથા કઢી જૂના નીલ થતા બે વજ્ર
આપ્યા, આનંદયુક્ત ધણેલા વિશ્વકર્માએ મુકુટ બે
કુડનો, કંપ, બે બાગુખંધી, નિર્મલ અર્ધચંદ્ર ઝાંઝરો
તથા રેહના આગૂપણુ તે દેવીને આપ્યા અને
હે રાજા ! દ્વિમાયન પર્વતે વાહન તરીકે સિંહ તથા
ભત્તનતના રત્નો આપ્યા, તેમ જ કૃષ્ણે મહિતાથી
ભરેડું પીવાનું પાણી માત્ર તેમને આપ્યું અને મહા
તમને ભગવાન શેષનાગદેવે તાગવર આપ્યો બીજ

પાપુ બધા દેવોએ તે જગત્તમી દેવીનું સન્માન કર્યું
પછી મહિષાસુરથી પીડાતા દેવોએ જગતની ઉત્પત્તિ
કરનારા તે મહાદેવીની અનેક સ્તોત્રોથી સ્તુતિ કરી
એટલે દેવોએ પૂજેલા તે દેવેશ્વરીએ તેઓનું સ્તોત્ર
સાંભળ્યા પછી મહિષાસુરનો નાશ કરવા માટે મોટી
ગર્જના કરી, ત્યારે હે રાજા ! તે ગર્જનાથી મહિષા
સુર ચક્રિત થયો અને ત્રીસૈત્થોથી લીંગાઈને જગદબ્ધ
સામે આવ્યો પછી અનેક પ્રકારે ફેંકેલા શસ્ત્રો તથા
અગ્નિ વડે આકાશના મધ્યભાગને ભરી દેતો એ
મહિષાસુર દેવીની સામે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો તે વેળા
દાનવોમા ઉત્તમ વીર મહિષાસુર સેનાપતિ, વિસુર
ગ્રામણી દુર્ધર, દુર્મુખ, બાહુલ, તાગ્રક, ખિડાલનદન
અને બીજા અસાધ્ય સગ્રામમા કાળ જેવા થોલા
ઓધી વીંટાયેલા હતો પછી કોપથી લાલ નેત્રોવાળા
અને લોભેને રોહા ઉપગમતા દેવીએ મહિષાસુરના
આગળે રહેલા થોલાઓનો યુદ્ધમા નાશ કર્યો એમ
તે દેત્યો મત્રયા એટલે રોપથી વ્યાપ્ત થયેલા અને
માયાઓમા કુશળ દૈત્ય મહિષાસુર તરત જ દેવીની
સામે આવ્યો તે દાનવરાજાએ માયાથી ગુદા ગુદા
ઉપી ધારણ કરવા માંડ્યા, ઘણું દેવીએ એના તે
તે ઉપોત્તે નાશ કર્યો, ત્યારે છેવટે દેવોને પીડનાર
પાડાનું રૂપ તેણે ધારણ કર્યું, એટલે દેવગણોને
કાળ જેવા તેને પાશથી ખૂબ મજબૂત બાંધી દેવીએ
તત્તવારથી તેનું મસ્તક કાપીને તેને પાડી તાપ્યો
પછી હાહાકાર કરતું તેનું પાકીનું સૈત્થ દશે દિશા
ઓમા ભાગી ગયું અને અત્યંત હર્ષ પામેલા બધા
દેવો મોટા દેવોના ઈશ્વરી ભગવતીની સ્તુતિ કર્યા
પ્રાદુર્શીત જે રીતે થયો હતો, તે તુ સાંભળ એક
સમયે શુભ નામનો દૈત્ય તથા તેનો ભાઈ નિગુલ
મહાવ્યવહાન તથા પરક્રમી દોઢ મદ અને બળથી
ઉત્તમ બન્યા હતા હે રાજા ! તેમણે અત્યંત પીડેલા
સર્વ દેવો લક્ષ્મીથી ભ્રષ્ટ થયા, ત્યારે હિમાલયમા જઈને
આદરથી દેવીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

દેવો બોલ્યા ભકતોની પીડાનો નાશ કરવામા
દુગળ હે દેવેશ્વરી ! હે દાનવોના કાળરૂપ ! હે જત્ર
મરણક્રાંતિ ! હે નિર્દેખ ! તમે જ્ય પામે હે દેવોના

નિયતિ । હે ભકિતથી સુલભ । હે મહાબળવાળા । હે મહાપરાક્રમવાળા । હે વિષ્ણુ શકર તથા બ્રહ્મા આદિ સ્વરૂપ । હે અનંત પરાક્રમવાળા । હે સુદિ, સ્થિતિ તથા નાશને કરનારા । હે પ્રતિ આપનારા । હે મહા તાડવથી અત્યંત પ્રસન્ન થનારા । હે આનંદ આપનારા । હે માધવી । હે મોટા દેવોના ઈશ્વરિ । તમે પ્રસન્ન થાઓ હે કરુણાના ભંડાર । તમે પ્રસન્ન થાઓ હે શરણાગતોની પીડાનો નાશ કરનારા । નિશુભ તથા શુભથી ઉત્પન્ન થયેલા ભયરૂપી અપાર સમુદ્રથી તમને શરણે આવેલા અમારો ઉદ્ધાર કરો

મુનિ બોલ્યા ‘હે રાજા ! એમ તે દેવો સ્તુતિ કરી રહ્યા હતા, ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા એ પાર્વતીએ કહ્યું કે, ‘સ્તુતિ કરવાનું કારણ તમે કહો ’ તેમ જ એ વખતે તેમના શરીરમાંથી કોશિકી નામે જગત્પૂજ્ય દેવી પ્રકટ થયા તેમણે પ્રીતિથી દેવોને આ વચન કહ્યું ‘હે શ્રેષ્ઠ દેવો ! ઉત્તમ રૂપવાળી હું સ્તુતિથી પ્રસન્ન થઈ છું, માટે તમે વરદાન માગો ’ એમ તે દેવીએ કહ્યું, ત્યારે દેવોએ વરદાન માગ્યું કે, ‘શુભ તથા તેનો ભાઈ નિશુભ નામે બે દેવો પ્રખ્યાત છે તે બળશાળી દેવોએ પોતાના પરાક્રમથી ત્રૈલોક્યને દાબી દીધું છે, માટે હે દેવિ ! તેના નાશનો તમે વિચાર કરો હે દેવિ । એ દશાત્મા દાનવરાજ પોતાના બળથી અમારો નિરસકાર કરી કાયમ અમને પીડે છે ’

શ્રીદેવી બોલ્યા ‘દેવોના શત્રુ નિશુભનો તથા શુભનો હું નાશ કરીશ, તમે શાંત થાઓ તમારું કન્યાણુ ધરો તમારાં શત્રુઓનો હું નાશ કરીશ ’ ઇદ્ર સંહિત દેવોને એમ કહી દયામય એ દેવી તરત જ દેવોના દેખતા અદૃશ્ય થયા, એટલે હર્ષ પામેલા દેવો મેરુપર્વતની ઉત્તમ ગુફામાં ગયા પછી શુભ અને નિશુભના સેવક ચક્ર તથા મુકે સર્વાંગે સુદર ડોઈ લોકોને મોહ પમાડતા દેવીને (હિમાલયમાં) જોઈને રાજા શુભને કહ્યું કે, ‘હે દેવ ! હે સર્વ અસુરોમાં શ્રેષ્ઠ ! હે રત્નોના રાણાગારને યોગ્ય ! હે માન આપનારા ! હે શત્રુઓનો નાશ કરનારા ! અમે બનેએ અપૂર્વ સ્ત્રીને જોઈ છે, તેના સભાગને યોગ્ય હાલમાં તમે જ છો, માટે સુદર અગોવાળી તે સ્ત્રીને તમે લાવો અને સુખેથી બોગવો તે સ્ત્રી

જેવી મનોહર છે, તેવી કોઈ અસુર સ્ત્રી, ગંધર્વ સ્ત્રી, દાનવ સ્ત્રી, મનુષ્ય સ્ત્રી કે દેવ સ્ત્રી પણ નથી ’ એવું સેવકોનું વચન સાંભળી શત્રુઓના સૈન્યોને દુઃખ દેનારા શુભે સુગ્રીવ નામના દાનવદૂતને (દેવી પાસે) મોકલ્યો તે દૂતે ઉતાવળા જઈ શુભે કહેલું વૃત્તાંત દેવીને જણાવ્યું કે, ‘હે દેવિ ! શુભાસુર નામે ત્રૈલોક્યને જીતનારો રાજા છે તે રત્નરૂપ સર્વ વસ્તુઓને ભોગવનાર તથા દેવોને માતૃ છે હે દેવિ । તેણે જે કહ્યું છે, તે તું મારી પાસેથી સાંભળ (તેણે કહાવ્યું છે કે) ‘હું રત્નોને ભોગવનાર તથા અમર છું અને તું પણ રત્નરૂપ છે, માટે હે સુદર નેત્રોવાળી ! તું મને સ્વીકાર સર્વ દેવો, અસુરો તથા મનુષ્યોમાં જે રત્નો છે, તે હે સુદરિ ! મારી પાસે જ રહેલા છે, માટે કામથી થતા રસપૂર્વક તું મને સ્વીકાર ’

દેવી બોલ્યા દેવરાજનું પ્રિય કરનાર હે દૂત ! તું સત્ય કહે છે પણ મેં પ્રથમ જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે અસત્ય કેમ થાય ? હે દૂત ! મેં જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેને તું સાંભળ ‘જે પુરુષ મારો ગર્વ ઉતારે, મારા બળને ભાગે અને મારી સામે જે બળવાન થાય, તે જ મને ભોગવનાર થાય ’ આ મારી પ્રતિજ્ઞા સત્ય ક્યાં પછી તરત જ એ અસુરરાજા મારું પાણિગ્રહણ ભલે કરે, આમાં તેને અશક્ય શું છે ? માટે હે મહાદૂત ! તું જ અને તારા સ્વામીને આદર પૂર્વક કહે, એટલે બળથી અધિક તે રાજા મારી પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરશે

મુનિ બોલ્યા મહાદેવીનું એ વાક્ય સાંભળી તે દાનવદૂતે શુભ પાસે (જઈને) દેવીનું વૃત્તાંત આરભથી જણાવ્યું, ત્યારે દૂતનું એ અપ્રિય વાક્ય સાંભળી દાનવોના અધિપતિ મહાબળવાન શુભે ખૂબ ક્રોધ કર્યો અને મહાસમર્થ તે દેવપતિએ ધૂમ્રાક્ષ નામના દેવને આજ્ઞા કરી કે, ‘હે ધૂમ્રાક્ષ ! મારું વચન તું આદરપૂર્વક સાંભળ તે દુષ્ટ સ્ત્રીને એટલે પકડી જલદી મારી પાસે તેને તું લાવ અને મારી પાસેથી ઉતાવળો જાઓ એવી દેવરાજની આજ્ઞા મેળવી મહાબળવાન ધૂમ્રગેયન (ધૂમ્રાક્ષ) તાક હજાર અસુરોની સાથે હિમાલય પર દેવીની પાસે આવવી ઉચ્ચ સ્વરે દેવીને કહેવા લાગ્યો ‘હે સુદરિ ! શુભ

નામના મહાપરાક્રમી દૈત્યજનને તુ જલદી સ્વીકાર
અને સર્વ ભોગો મેળવ, નહિ તો તારા વાળ પકડી
તને એ દૈત્યપતિ પાસે હું લઈ જઈશ ' દેવોના
શત્રુ એ દૈત્ય એમ કહ્યું, ત્યારે દેવી બોલ્યા, 'હે મહા
બળવાન દૈત્ય' તુ જે કહે છે, તે તારુ વચન મત્ય
છે, પણ રાજા ગુલામુરુ અને તુ શુ કરશે, તે તુ
કહે ' એમ કહેવો તે દૈત્યપતિ તરત જ શત્રો સંહિત
દેવીની સામે દોડ્યો. એટલે મહેશ્વરીએ તરત જ
પુછાથી તેને ભસ્મ કરી નાખ્યો પછી હે રાજા!
દેવીના વાહન સિંહે અસુરોના સૈન્યને મારવા માડ્યું,
જેથી હાલામરુરુ તે સૈન્ય બેલાન થઈ જલદીથી
દમે દિશાઓમા નાસી ગયું તે વૃત્તાત સાભળી
મહાસમર્થ દૈત્યરાજ શુભ કોપાયમાન થયો તેનું
મોઢું ઘણા કોપને લીધે વાકી ભમસેવાળું થઈ ગયું,
પછી કોપથી વ્યાપ્ત મનવાળા એ પ્રતાપી દૈત્યરાજે
મઠ, મુઠ તથા રુદ્રતપીજને અનુક્રમે મોકલ્યા,
એટલે ઘણા પરાક્રમી અને તૂસ એ ત્રણે દૈત્યો
જઈને બળથી દેવીને પકડી લેવા ચત્ર કરવા લાગ્યા,
પણ સામે ધસી આવતા જ તેઓને મદોલકટ શ્રી
જગદેશ્વરે વેગથી નિશુલ મારી જમીન પર ઢાળી
પાડ્યા પછી સૈન્ય નહિત તે ત્રણેને મતયેલા સાભળી
દાનવરાજ શુભ તથા નિશુલ બંને બળથી પુલ કરવા
ધસી આવ્યા અને મદોલકટ પુલ કરી દેવીના લાગમા
આવ્યા એને તે બંને અસુરોને દેવીએ મારી
નાખ્યા એમ દૈત્યશ્રેષ્ઠ શુભનો તારા ને જગત્પતિ
એ માસાત્ મહાનસ્સ્વતી દેવો વડે સ્તુતિ કરવા હતા
હે રાજા! મહાકાલી, મહાલક્ષ્મી તથા મહામન્સ્વતી
નો અતિ સુદર આ પ્રાદુર્ભાવ મે તમારી આગળ
અનુક્રમે વાગ્યો તે સંવોદ્વૃષ્ટ પગમેશ્વરી દેવી જ
જગતના મર્ત્ય, પાલન તના સહાર કરે છે, માટે
જગતનો મોઢ દૂર કરનાત્, દેવોના ઈશ્વરી અને
અતિ પૂજ્ય તે મહામાયાનો તુ આશ્રય કર તે
તારુ ઈર્ષ કરશે.

શ્રીનારાયણ બોલ્યા એમ સુમેધા મુનિનું તે
અતિ સુદર વચન નાભળી સુર્ય રાજા મર્વ ઈચ્છત
કળને આપનાત્ દેવીને શત્રુને જયો આહાર દોડી
હરિયોને વગ કરીને તે દેવીમા જ મન લગાડી, સાવ

ધાન થયેલા તેણે માટીમય દેવીની મૂર્તિની ભક્તિથી
પૂજા કરવા માડી અને પૂજના અંતે દેવીને ખલિદાન
તરીકે પોતાના શરીરનું લોહી આપવા માડ્યું, ત્યારે
પ્રસન્ન થયેલા અને જગતનું ધારણ એ દેવેશ્વરી
કૃપાયુક્ત થઈ વરદાન માગ. ' એમ બોલતા તેની
આગળ પ્રકટ થયા, એટલે તે રાજાએ પોતાના મોઢનો
નાશ, ઉત્તમ જ્ઞાન તથા નિષ્કલંક રાજ્ય મહેશ્વરી
પાસે માગ્યું.

શ્રીદેવી બોલ્યા હે રાજા! નિષ્કલંક રાજ્ય તથા
મોઢનો નાશ કરનાર જ્ઞાન હું તને આ જન્મમા જ
આપુ છું તે પ્રાપ્ત થશે, વળી બીજું, હે રાજા!
તારા જન્માતરનું ભાવિ તુ સાભળ, સૂર્યથી જન્મ
પામી તુ 'સાવર્ણિ' નામે મનુ થઈશ. તે સમયે
પણ તુ માત્ર વરદાનથી ઘણા પરાક્રમ સાધે મત્ય
તરનું સ્વામીપણ અને પુષ્કળ સતતિ પામીશ.

શ્રીનારાયણ બોલ્યા એમ તે વખતે વરદાન
આપી દેવી અદૃશ્ય થયા અને તે સુર્ય રાજા પણ
દેવીની કૃપાથી મત્યતરનો અધિપતિ થયો હે સંપુર્ય
નારદ! એમ સાવર્ણિ મનુનો જન્મ તથા કર્મ તમારો
આગળ મે વર્ણવ્યા આ ચરિત્રનો પાઠ કરે તમા
સાભળે તે દેવીની કૃપા મેળવે છે ૧-૮૩

एष ते वर्णितं साधो सायर्णेज्जन्म कर्म च ।

एतत् पठेत्तया शृण्वन् देव्यनुग्रहमाप्नुयात् ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દશમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૨ માં અગામ

અધ્યાય ૧૩ મો*

બાકીના ૭ મનુષ્યોનાં વૃત્તાંત અને

બ્રાહ્મરીદેવીનું આખ્યાન

શ્રીનારાયણ ડાચ

अथात ध्रुवता शेपमनूना चित्रमुद्भवम् ।

यस्य स्मरणमात्रेण देवीप्रति પ્રજાયતે ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હવે અહીંથી બાકીના
મનુષ્યોની અદ્ભુત ઉત્પત્તિ તમે સાભળો, જેના
માત્ર સ્મરણથી દેવીમા ભક્તિ થાય છે વૈવસ્વત મનુ
ના છ પુત્રો હતા કર્ણ, પૃષ્ઠ, નાભાગ, દિષ્ટ, શર્પીતિ

* આ અધ્યાયમાં એકાદશસ્કંધના અંતેથી બાકીના
છ મનુષ્યોના વૃત્તાંત કહેવાયે.

અને ત્રિશકુ તે બધા નિર્મળ ઉદયવાળા અને મહા બળવાન હતા તે છયે યમુના નદીના ઉત્તમ કિનારા પર જઈ, નિરાધાર રહી, પ્રાણવાયુને જીતી દેવીની પૂજા કરતા હતા દેવીની પૃથ્વીમય મૂર્તિને જુદી જુદી બનાવી અનેક જાતના પૂજાસાહિત્યોથી આદર પૂર્વક તેઓ પૂજા કરતા અને પછી તે બધાયે તપરૂપી સારવાળા અને મોટા બળવાળા હોઈ અનુક્રમે જાણે પાદડા જ ખાતા, વાયુનો આહાર કરતા, પાણી ઉપર જીવતા, ધુમાડો ખીતા અને સૂર્યના કિરણોને પીને ઘણો જ પરિશ્રમ કરતા હતા એમ સદા આદરથી આરાધન કરતા તેઓની બુદ્ધિ સર્વ મોહનો નાશ કરનારી તથા નિર્મળ ઘઈ તે મનુષ્યો કેવળ એક દેવીના જ ચરણનું ચિત્તન કરતા હતા, તેથી નિર્મળ બુદ્ધિ થતા તેઓને પોતાના આત્મામાં જ આખું જગત તરતુ દેખાવા લાગ્યું એ આશ્ચર્ય જેવું થયું હતું એમ તપ કરતા બાર વર્ષના અને હજારો સૂર્ય જેવી ક્રાંતિવાળા જગદીશ્વરી દેવેશ્વરી પ્રકટ થયા તેમનું દર્શન કરી તે છયે રાજપુત્રો નિર્મળ આત્માવાળા થયા અને ભક્તિથી નમ્ર ચાતકરણના ભાવોવાળા ઘઈ આમ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

રાજપુત્ર બોલ્યા ‘હે મહેશ્વરિ! હે ઈશ્વરિ! હે ઉત્તમ શોભાવાળા! હે કરુણાના સ્થાનરૂપ! તમે જય પામો હે વાગ્બીજનું આરાધન કરવાથી પ્રસન્ન થનારા! હે વાગ્બીજથી પ્રતિપાદન કરેલા! હે ‘ક્લી’રૂપ શરીરવાળા! હે ‘ક્લી’થી પ્રીતિ આપનારા દેવિ! હે કામેશ્વરથી મનને આનંદ આપનારા! હે ઈશ્વરને પ્રસન્ન કરનારા! હે મહાભાયા! હે આનંદપરાયણ! હે મોટું સામ્રાજ્ય આપનારા! હે વિષ્ણુ, સૂર્ય, શકર તથા ઇંદ્રાદિ સ્વરૂપ! હે ભોગો ને વધારનારા! તમે જય પામો, એમ તે મહાત્મા રાજપુત્રોએ સ્તવેલા ભગવતી દેવી કૃપાથી સુર મુખવાળા ઘઈ આવું શુભ વચન બોલ્યા

શ્રીદેવી બોલ્યા હે મહાત્મા રાજપુત્રો! તમે તપથી યુક્ત મારું ઉપાસન કરતા નિષ્કામ તથા શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા થયા છે તમારા મનમાં જે ઈચ્છા હોય તે સર્વ તમે જલદી માગો હું પ્રત્યન ઘઈ છું, તેથી તમારા મનમાં જે હશે તે આપીશ

રાજપુત્રો બોલ્યા હે દેવિ! તમે અમને નિષ્કલ્પ રાજ્ય, લાભો કાળ જીવનારી સતતિ, અસ્પષિત ભોગો, કામ, યશ, તેજ, બુદ્ધિ અને (સર્વ વિધયોમાં) અસ્પષિતપણું આપો આ જ અમારી સર્વની હિતકારી ઈચ્છા છે

શ્રીદેવી બોલ્યા ‘શ્વમસ્તુ’ તમારા સર્વના મનમાં જે કંઈ ઈચ્છા છે, તે સફળ થાયો, વળી બીજી પણ મારું આ વાક્ય તમે આદરથી સાંભળો તમે બધા રાજકુમારો મારી કૃપાથી મન્વતરોના અધિપતિઓ થશો લાભી સતતિ તથા અન્યે ભોગો તમને મળશે અને અખંડ બળ, ચૈશ્વર્ય, યશ, તેજ તથા સપત્તિઓ પ્રાપ્ત થશે

શ્રીનારાયણ બોલ્યા એ રાજપુત્રોએ ભક્તિથી સ્તુતિ કરેલા ‘ભ્રામરી’ નામના તે જગદેવિ એમ તેઓને વરદાન આપી તરત જ અદૃશ્ય થયા તે બધા રાજપુત્રો પણ તે જ જન્મમાં મહાપરાક્રમી ઘઈ સર્વોત્તમ રાજ્ય તથા પૃથ્વીના ભોગોને ભોગવવા લાગ્યા ઉપરાંત અખંડ સતતિ ઉત્પન્ન કરી પૃથ્વી પર વશ સ્થાપીને એ બધા બીજા જન્મમાં અનુક્રમે ‘સાવર્ણિ’ પદને ધારણ કરતા મોટા મનુષ્યો થશે. તેમાં પહેલો ‘દક્ષ સાવર્ણિ’ નામે નવમો મનુ કહેવાશે, જે દેવીની કૃપાથી અસ્પષિત બળવાળો રાજા થશે બીજો ‘મેરુ સાવર્ણિ’ નામે દશમો મનુ થશે અને તે પણ મહાદેવની કૃપાથી મન્વતરનો પતિ થશે ત્રીજા ‘સૂર્ય સાવર્ણિ’ નામે ચાગિ ચારમો મનુ કહેવાશે, તે પોતાના તપની પ્રતિષ્ઠા પામી મોટા ઉત્સાહવાળો થશે ચોથો ‘ચંદ્ર સાવર્ણિ’ નામે બારમો સમર્થ મનુ રાજા થશે અને તે પણ દેવીના ઉત્તમ આરાધનથી મન્વતરનો પતિ થશે પાંચમો ‘રુદ્ર સાવર્ણિ’ નામે તેરમો મનુ કહેવાશે જે મહાબળવાન તથા મહામત્યવાન હોઈ જગતભરનો રાજા થશે છઠ્ઠો ‘વિષ્ણુ સાવર્ણિ’ નામે ચૌદમો મનુ થશે, જે દેવીના વરદાનથી કૃતકૃત્ય ઘઈ જગતમાં પ્રસિદ્ધ અને મહાસમર્થ થશે. આ ચૌદે મનુઓ દેવીના આરાધનથી લોકોમાં ક્રાયમ પૂજ્ય તથા વદનીય થયા છે અને (છેલ્લા છ મનુઓ) બધાયે ભ્રામરી દેવીની કૃપાથી મહાપ્રતાપી થયા છે

નાશ કરવા વિચાર કરવા લાગ્યા (ખીજી બાળુ) એ જ સમયે દેવોની સેનાથી વીંટાયેલા દેવરાજ અરુણ તરત સ્વર્ગમા પહોંચ્યો અને તપના પ્રભાવથી અનેક રૂપો ધરી સૂર્ય, ચંદ્ર, યમ તથા અગ્નિના બુદ્ધ બુદ્ધ અધિકારો પોતે ચલાવવા લાગ્યા હે નારદમુનિ! સર્વ દેવો એમ પોતપોતાના સ્થાનથી છાટ થયા ત્યારે તેઓ ફેલાસમા ગયા અને પોત પોતાનું બુદ્ધ બુદ્ધ દુ ખ શકરો તેઓએ જણાવ્યું, તે સમયે 'હવે શુ કરવું' એવો વિચાર ત્યા ચાલી રહ્યો યુદ્ધમા અથવા શસ્ત્રોથી, અસ્ત્રોથી, પુરુષોથી, સ્ત્રીઓથી, ખેપગાથી, ચોપગાથી કે બેય પ્રકારના આકારવાળા કોઈથી મૃત્યુ નહિ થાય આમ પ્રભાએ તેને વરદાન આપ્યું છે' એવી ચિંતાથી વ્યાકુળ થઈ તે બધા કઈ પણ કરવાને સમર્થ ન થયા એ સમયે ત્યા આવી આકાશવાણી થઈ કે, 'તમે ભુવનેશ્વરીનું ભજન કરો તે તમારું કાર્ય કરશે એ દેવરાજ ગાયત્રીનો જપ કરવામા તત્પર રહે છે, તે ગાયત્રીને જે એ ત્યજી દે તો જ મૃત્યુને યોગ્ય તે થાય' એમ અતિ સતોષપ્રસન્ન તે દેવી વાણી સાંભળીને દેવો કાળજીપૂર્વક મનણા ચલાવવા લાગ્યા તે વખતે દેવરાજ ઇદ્રે બૃહસ્પતિને બોલાવીને કહ્યું કે, 'હે ગુરુ! તમે દેવોના કાર્ય માટે તે અસુર પાસે જાઓ અને જે રીતે તેનો ગાયત્રી ત્યાગ થાય, તે રીતે તમે કરો અમે ધ્યાનયોગથી પરમેશ્વરીને સેવીએ છીએ, જેથી તે ભગવતી પ્રસન્ન થઈને તમને સહાય કરશે' એમ બૃહસ્પતિને કહ્યા પછી સર્વ દેવો દેવોના ભયથી ત્રાસેલા આપણ તે ઉત્તમ દેવી રક્ષણ કરશે, એમ ધારી 'જાબુનદેશ્વરી' નામના દેવી પાસે ગયા ત્યા જઈ ઉત્તમ નિષાવાળા થઈને બધા માયાખીજનો જપ કરવા તત્પર રહી તપ કરવા લાગ્યા ને દેવીનો યજ્ઞ કરવા તૈયાર થયા પછી બૃહસ્પતિ જલદી પેલા અસુર પાસે ગયા, એટલે દેવરાજે (પોતાની પાસે) આવેલા તે મુનિવર્ધને પૂછ્યું કે, 'હે મુનિ! તમે ક્યાથી આવ્યા? શા માટે આવ્યા? તે મને કહે હું તમારે પશુપાતી કે મિત્ર નથી, પણ ઊંચો તમારે શત્રુ છું' એવું તેનું વચન સાંભળી મુનિગૌડ બૃહસ્પતિ

બોલ્યા કે, 'જે (ગાયત્રી) દેવી અમારે સેવવા યોગ્ય છે, તે દેવીને તો કાયમ તું ખૂંજે છે, તેથી અમારો પશુપાતી કેમ નથી, તે કહે' હે ઉત્તમ નારદ! એવું બૃહસ્પતિનું વચન સાંભળી, દેવોની માયાથી મોહિત થયેલા તે દેવે (દેવોના પક્ષનું મારે ન જોઈએ એવા) અભિમાનથી ઉત્તમ ગાયત્રી-મંત્રનો ત્યાગ કર્યો, ત્યારે એમ ગાયત્રીનો ત્યાગ કરવાથી તે તેજસ્વિત થયો પછી પોતાનું કાર્ય કરીને બૃહસ્પતિ તે સ્થાનેથી નીકળી આવ્યા તેમણે એ સર્વ વૃત્તાંત ઇદ્રને કહ્યું હે નારદમુનિ! પછી સતોષ પામેલા તે સર્વ દેવો પરમેશ્વરીનું ભજન કરવા લાગ્યા એમ ઘણો કાળ ગયો, ત્યારે કોઈક સમયે જગતનું મગલ કરનારા જગદેવ પ્રકટ થયા તે અધિકા કરોડો સૂર્યો જેવા તેજસ્વી, કરોડો કામદેવ જેવા સુદર, અદ્ભુત વિલેપનવાળા, રંગબેરંગી બે વસ્ત્રો ધારણ કરતા, અદ્ભુત ભમરોને મૂંઝીમા રાખનારા, વરદાન તથા અભયને હાથમા ધરતા, શાંત, કરુણારૂપ, અમૃતના સમુદ્ર, જાતજાતના ભમરાઓ સંહિત પુષ્પમાળા વડે શોભી રહેલા, અસંખ્ય અદ્ભુત ભમરાઓ તથા હ્રીંકારના કાયમી ગાનથી યુક્ત અસંખ્ય કરોડો ભમરાઓથી વીંટાયેલા, સર્વ શુ ગાર-યુક્ત વેશવાળા, સર્વ વેદોએ વખાણેલા, સર્વસ્વરૂપ, સર્વભય, સર્વમગલરૂપ, સર્વને જાણતા, સર્વના માતા, સર્વરૂપ, સર્વના ઈશ્વરી તથા કૃપાણુસ્વરૂપ હતા તેમને જોઈને પ્રભાદિ દેવો ગભરાયેલા અત કરણવાળા થયા અને હર્ષયુક્ત મનવાળા થઈવેદો વડે પ્રતિપાદન કરવા યોગ્ય તે મગલમૂર્તિની આમ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા દેવો બોલ્યા હે દેવિ! હે મહાવિદ્યા! હે સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરનાર! તમને નમસ્કાર દો હે કમળની પાખડી જેવા નેત્રોવાળા! હે સર્વના આધારરૂપ! તમને નમસ્કાર હો હે વિશ્વ, તેજસ્, પ્રાણ, વિચિત્ર તથા સૂનાત્મારૂપ! તમને નમસ્કાર દો અવ્યાકૃતસ્વરૂપ અને કૂલસ્વ! તમને વારવાર નમસ્કાર હો હે દુર્યો! હે જન્મ આદિથી રહિત! હે દુષ્ટોને અગ્રવવામા આગચારૂપ! હે અડગ પ્રેમથી પ્રાપ્ત કરના યોગ્ય! હે પાપોને બાળી નાખનાર દેવી! તમને નમસ્કાર દો હે શ્રીકૃષ્ણિમા માતા! તમને નમસ્કાર

નારદે પૂજ્યુ તે ભામીદેવી એણે છે તે
કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયેલા છે કેવા સ્વરૂપવાળા છે
હે મહાબુદ્ધિમાન! તોમની નાત કરનાર તેમનું
અદ્ભુત આખ્યાન તમે મને દેવીની શ્વારૂપ અમૃતને
પીતા હું તૃપ્તિ પામતો નથી, પણ કે અમૃતપાન
કરનારઓનું પણ (મેંઈ મને) મૃત્યુ થાય જ છે
પણ આનું શ્રવણ કરવાથી મૃત્યુ થતું નથી (પરંતુ
મોક્ષ જ થાય છે)

શ્રીનાથપણે જોયા હે નારદ! અત્યંત તથા
અત્યંત રૂપવાળા જગદ્ગુણનું મોનવથી અદ્ભુત
ચિત્ર હું તું હુ, સાલજો જેમ પુત્ર તત્ત્વ માતાનું
જે જે વર્તન હોય છે તે નિષ્કપ્ત તથા દયાથી જ
યુક્ત હોય છે, તેમ શ્રીદેવિનું જે જે ચિત્ર હોય
છે, તે સર્વ નિષ્કપ્ત તથા દયાથી યુક્ત હોઈ કેવળ
લોક(પ્રધાણ) માં જ હોય છે પૂર્વે અરણ્ય
નામનો મહાબળવાન મોગ દૈત્ય હતો. દેવોનો દેવ
કરનાર મહાદેવ તે દૈત્ય દૈત્યોના સંસ્થાન—પાતાનમાં
નિહતો હતો. તેણે દેવોને જીતવાની ઇચ્છાથી પ્રભાને
ઉદ્દેશી પ્રાણ અમાન પણ કરનાર થયે! એવી
માતૃતાપૂર્વક ઉત્તમ તપ માણ્યું હતું ગંગાના જળથી
અતિ સીતલ સિંધાનયની પાસેના ભાગમાં જઈ
પાદેના પાદદ્ય ખાઈ ચો ઇચ્છે થયેના તેણે વાયુગણને
રોડે ગાયત્રીનો તપ કરવા માડ્યો. પછી મમતા નિહિત
તમેનુલુચી યુક્ત બઈ લગી જનર વર્ષ સુધી જળકુળનો
જ આહાર તેણે કરવા માડ્યો. પછી ૬૧ જનર વર્ષ
સુધી તે યવનાહાર જ લો અને તે પછી દસ
જનર વર્ષ સુધી તે નિઝાર લો એમ તપ
કરતા તેના ગરિમા અગ્નિ ઉત્પન્ન થયે તેણે
આખી પૃથ્વી બાળવા માની તે આશ્વર્થ જેવું
ધન્યુ હતું (તે જોઈ) 'આ નુર આ નુર' એમ
કેતા) સર્વ દેવા પ્રાણી માનવી અત્યંત ત્રાસના
એ નર્ન લોગ પ્રભાને શરણે લાયા ત્યાં મોગ દેવોએ
વિવિધ રીતે તે તાનત્રી પ્રાણ ગાયત્રી સંહિત જન
પર બેનો (ત્યાં પેમે દૈત્ય તપ કરતો હતો) ત્યાં
આ દેવવંશના (ત્યાં જઈને) માત્ર પ્રાર્થુથી જ
પાસે ગયા (બહાર દેખાતી) તેમને નાનીઓમાં
આમ નુકર્ષિત થયા પે વાળા, દૂનમાં થયેના અવ

યવોવાળા, ધ્યાનથી ધીરોલા નેમોવાળા અને તેમની
બીજા અગ્નિની પેઠે પ્રક્રાતા તે દૈત્યને પ્રભાએ
જોયો. પછી 'હે વત્સ! તારા કન્યા પણ થાઓ, તારા
મનમાં જે હોય તે વરદાન તું માન,' એવું કેવળ
માલગતા જ મતોપ કરનાર વાક્ય તેને મળ્યું, ત્યારે
પ્રભાના મુખથી અમૃતની ધારા જેવી એ વાણી
નાભળી અરણ્યે આખો ઉઘાડી અને પોતાની આત્મા
ગાયત્રી નિહિત, ચાર વેદોથી યુક્ત, અવનમાત્ર તથા
અમરગુપ્ત ભુતવાળા અને મનાતન પ્રાણી તપ
કરતા પ્રભદેવના દર્શન કર્યો એમ પ્રભાને જોઈ
ઉભા બઈને તેમને પ્રણામ કર્યો અને જાતજાતના
સ્તોત્રોથી સ્તુતિ કર્યા પછી પોતાની બુદ્ધિમાં જે
'માત્ર મૃત્યુ ન થાયો' એવું વદન તેણે માન્યું
અરણ્યનું એ વચન સાંભળી પ્રભાએ આદરપૂર્વક
તેને નમ નયો કે, 'હે ઉત્તમ દાનવ! પ્રાણ, વિષ્ણુ
તથા રામ વગેરે પણ મૃત્યુએ મેળિના થયે છે
ત્યારે બીજાઓનું મન પણ થાય એમાં શું મેંજુ
માટે તું યોગ્ય વરદાન માગ, જે માત્રથી આખો
રાક્ષસ બુદ્ધિમાન લોક મેંઈ પણ વિપથમાં આક્રમ
કરતા નથી,' પ્રભાનું એ વચન નાભળી અરણ્ય
આદરપૂર્વક રડી બોલ્યો કે, 'હે પ્રભા! મુદ્ધ
ગત્રોથી કે અલ્બોથી માત્ર મૃત્યુ ન થાઓ,
તેમ જ પુરુષોથી, સ્ત્રીઓથી બેપ્રાણી, ચારપ્રાણી
કે બેપ્રાણ પ્રાણી માત્રાશાથી અથવા તપુન્દ્રથી
માત્ર મૃત્યુ ન થાય. આપુ વદન તમે મને આપો
ઉપરાંત અતિ પુણ્ય બળ આપો, જેથી દેવોને
જીતી નક્કર' એવું તેનું વચન નાભળી 'સાક્ષુ
એમ પ્રભા બોલ્યા અને તેને એ વદન આપી
પોતાની સ્ત્રી ગયા. પછી પ્રભાના વરદાનથી વિષ
થયેના અરણ્ય દૈત્યે પોતાના આશ્રિત દૈત્યોને પાતાજ
માથી બોલાવ્યા એટલે તે સર્વ અનુભવે આવી
તેણે દૈત્યોનો તપ બતાવ્યો અને યુદ્ધ માટે (મેંજુ
થવવા) મેંક દૂતને અમરવતી મોડ્યો. તે વખતે
દત્તનુ વાન્ય નાભળી દેવ ૧૮ છદ્ધ ભયથી કંપી લાયા
અને તરત જ દેવોની નામે પ્રાણના સ્થાનમાં ૧૫
પછી તે નર્વ દેવા પ્રાણ તથા વિષ્ણુને આ ૧૭ કરી
રામના સ્થાને ગયા મને ત્યાં દેવોના શત્રુઓનો

નાશ કરવા વિચાર કરવા લાગ્યા (ખીજ બાળુ) એ જ સમયે દૈત્યોની સેનાથી વીંટાયેલો દૈત્યરાજ અરુણ તરત સ્વર્ગમા પહોંચ્યો અને તપના પ્રભાવથી અનેક રૂપો ધરી સૂર્ય, ચંદ્ર, યમ તથા અગ્નિના મુદ્ધ મુદ્ધ અધિકારો પોતે ચલાવવા લાગ્યો હે નારદમુનિ! સર્વ દેવો એમ પોતપોતાના સ્થાનથી છાટ થયા ત્યારે તેઓ કૈલાસમા ગયા અને પોત પોતાનું જુદું જુદું દુષ્કાર કરીને તેઓએ જણાવ્યું, તે સમયે 'હવે શુ કરું' એવો વિચાર ત્યા આવી રહ્યો મુદ્ધમા અથવા શસ્ત્રોથી, અસ્ત્રોથી, પુરુષોથી, સ્ત્રીઓથી, બેપગાથી, ચોપગાથી કે બેય પ્રકારના આકારવાળા કોઈથી મૃત્યુ નહિ થાય આમ બ્રહ્માએ તેને વરદાન આપ્યું છે' એવી ચિંતાથી વ્યાકુળ થઈ તે બધા કઈ પણ કરવાને સમર્થ ન થયા એ સમયે ત્યા આવી આકાશવાણી થઈ કે, 'તમે ભુવનેશ્વરીનું ભજન કરો તે તમારું કાર્ય કરશે એ દૈત્યરાજ ગાયત્રીનો જપ કરવામા તત્પર રહે છે, તે ગાયત્રીને જે એ ત્યજ દે તો જ મૃત્યુને યોગ્ય તે થાય' એમ અતિ સતોષકારક તે દેવી વાણી સાંભળીને દેવો કાળજીપૂર્વક મનણી ચલાવવા લાગ્યા તે વખતે દેવરાજ ઇંદ્રે બૃહસ્પતિને બોલાવીને કહ્યું કે, 'હે ગુરુ! તમે દેવોના કાર્ય માટે તે અસુર પાસે જાઓ અને જે રીતે તેનો ગાયત્રી ત્યાગ થાય, તે રીતે તમે કરો અમે ધ્યાનયોગથી પરમેશ્વરીને સેવીએ છીએ, જેથી તે ભગવતી પ્રસન્ન થઈને તમને સંતાપ કરશે' એમ બૃહસ્પતિને કહ્યા પછી સર્વ દેવો દૈત્યોના ભયથી ત્રાસેલા આપણું તે ઉત્તમ દેવી રક્ષણ કરશે, એમ ધારી 'જામુનદેશ્વરી' નામના દેવી પાસે ગયા ત્યા જઈ ઉત્તમ તિથાવાળા થઈને બધા માયાબીજનો જપ કરવા તત્પર રહી તપ કરવા લાગ્યા ને દેવીનો યજ્ઞ કરવા તૈયાર થયા પછી બૃહસ્પતિ જલદી પેલા અસુર પાસે ગયા, એટલે દૈત્યરાજ (પોતાની પાસે) આવેલા તે મુનિવર્ધને પૂછ્યું કે, 'હે મુનિ! તમે ક્યાથી આવ્યા? શા માટે આવ્યા? તે મને કહે હું તમારો પક્ષપાતી કે મિત્ર નથી, પણ ઊંચે તમારે શનુ છું' એવું તેનું વચન સાંભળી મુનિએજ બૃહસ્પતિ

બોલ્યા કે, 'જે (ગાયત્રી) દેવી અમારે સેવવા યોગ્ય છે, તે દેવીને તો ક્યમ તું પૂછે છે, તેથી અમારો પક્ષપાતી કેમ નથી, તે કહે' હે ઉત્તમ નારદ! એવું બૃહસ્પતિનું વચન સાંભળી, દેવોની માયાથી મોહિત થયેલા તે દૈત્યે (દેવોના પક્ષનું મારે ન બેઠ્યુંએ એવા) અભિમાનથી ઉત્તમ ગાયત્રી-મંત્રનો ત્યાગ કર્યો, ત્યારે એમ ગાયત્રીનો ત્યાગ કરવાથી તે તેજસ્વિત થયો પછી પોતાનું કાર્ય કરીને બૃહસ્પતિ તે સ્થાનેથી નીકળી આવ્યા તેમણે એ સર્વ વૃત્તાંત ઇંદ્રને કહ્યું હે નારદમુનિ! પછી સતોષ પામેલા તે સર્વ દેવો પરમેશ્વરીનું ભજન કરવા લાગ્યા એમ ઘણો કાળ ગયો, ત્યારે કોઈક સમયે જગતનું મગલ કરનારા જગદેવ પ્રકટ થયા તે અધિક કરોડો સૂર્યો જેવા તેજસ્વી, કરોડો કામદેવ જેવા સુદર, અદ્ભુત વિલેપનવાળા, રંગબેરંગી બે વસ્ત્રો ધારણ કરતા, અદ્ભુત ભંભરાને મુકીમા સખ નાચ, વરદાન તથા અભયને હાથમા ધરતા, શાત, કરુણારૂપ, અમૃતના સમુદ્ર, જાતજાતના ભંભરાઓ સહિત પુષ્પમાળા વડે શોભી રહેલા, અસંખ્ય અદ્ભુત ભંભરાઓ તથા હ્રીંકરતા કાંચી ગાનથી યુક્ત અસંખ્ય કરોડો ભંભરાઓથી વીંટાયેલા, સર્વ શુ ગારુ-યુક્ત વેશવાળા, સર્વ વેદોએ વખાણેલા, સર્વસ્વરૂપ, સર્વભય, સર્વમગવરૂપ, સર્વને જાણતા, સર્વના માતા, સર્વરૂપ, સર્વના ઈશ્વરી તથા કલ્યાણસ્વરૂપ હતા તેમને બેઠીને બ્રહ્માદે દેવો ગલસયેલા અત કરુણવાળા થયા અને હર્ષયુક્ત મનવાળા થઈવેદો વડે પ્રતિપાદન કરવા યોગ્ય તે મગલમૂર્તિની આમ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા દેવો બોલ્યા હે દેવિ! હે મહાવિદ્યા! હે સૃષ્ટિ, રિચિતિ તથા નાશ કરનારા! તમને નમસ્કાર દો હે કમળની પાખડી જેવા નેત્રોવાળા! હે સર્વના આધારરૂપ! તમને નમસ્કાર દો હે વિશ્વ, તેજસ, પ્રાન, વિનટ તથા સૂચાત્મારૂપ! તમને નમસ્કાર દો અવ્યાકૃતસ્વરૂપ અને કૂટસ્થ! તમને વારવાર નમસ્કાર દો હે દુર્ગો! હે જન્મ આદિથી રહિત! હે દુષ્ટોને અટકાવવામા આગળરૂપ! હે અદ્વગ્ન પ્રેમથી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય! હે પાપોને બાળી નાખનારા દેવી! તમને નમસ્કાર દો હે શ્રીશ્રીવિદ્યા માતા! તમને નમસ્કાર

હો છે નીચમસ્તવતી। તમને નમસ્કાર હો છે ઉત્ત-
તારા। હે મહાઉત્ત। તમને નિત્ય વારંવાર નમસ્કાર
હો છે બગવામુખી દેવિ। હે ત્રિપુત્સુદરિ। હે ભૈરવી।
હે માતાગિ। હે ધૂમાર્વતિ। તમને વારંવાર નમસ્કાર
હો છે ઇન્દ્રનમસ્તા। હે લીર્યાગરની કન્યા। હે શાક-
ભરિ। હે શિવા। હે રુતદતિદા। તમને નમસ્કાર હો
હે નિરુભ તથા નુભનો નાગ કરનારા। રુતપીજનો
નાશ કરનારા। હે ધૂમ્રલોકનનો નાશ કરનારા। હે વૃષા-
સુગનો નાશ કરનારા। હે ચંડ-મુડનો નાગ કરનારા।
હે દાનવોનો નાશ કરનારા। હે મગળમૂર્તિ। હે
વિગ્ન્યા। હે ગણા। હે શારદા। હે વિરુસ્વર મુખ-
વાળા। તમને નમસ્કાર હો છે પૃથ્વીરૂપ। હે દ્યારૂપ।
હે તેજરૂપ। હે પ્રાણરૂપ। હે મોગ રૂપવાળા। હે
પ્રાણી-ઓરૂપ। તમને નમસ્કાર હો છે વિશ્વમૂર્તિ।
હે દ્યમૂર્તિ। હે ધર્મમૂર્તિ। હે દેવમૂર્તિ। હે
ન્યૌતિમૂર્તિ। હે જ્ઞાનમૂર્તિ। તમને નમસ્કાર હો છે
ગાયત્રી। હે વરદાનઆપનારા। હે દેવિ। હે માવિત્રી।
હે સત્સ્વતી। હે સ્વાહા। હે સ્વધા। હે માતા। હે
દક્ષિણા। તમને વારંવાર નમસ્કાર હો જેમને નમસ્કાર વેદો
'નેતિ નેતિ' એ વાક્યોથી જાણવે છે, તે સર્વના
અતરૂતારૂપ પણ દેવતાને અમે ભજીએ છીએ
જે દેવી ભમરાઓથી વીંટાય છે, તેથી 'ભ્રામરી'
જોવાય છે, તે દેવીને નિત્ય વારંવાર નમસ્કાર હો
હે અબિદે। બને બાજુ તમને નમસ્કાર હો,
પાછળ તમને નમસ્કાર હો આગળ તમને નમ-
સ્કાર હો, ઉપર તમને નમસ્કાર હો અને નીચે
તમને નમસ્કાર હો નર્મ સ્થળે વારંવાર તમને નમ-
સ્કાર હો હે મરિતિપમા વનનાચ મહાદેવિ। હે
અનતદેવિ યદ્યદ્દાતા સ્વામિનિ। હે જગદ્દાતા। તમે
કૃપા કરો હે જગતના માતા દેવિ। તમને નમસ્કાર
હો, હે પરત્વી પણ દેવિ। તમને નમસ્કાર હો હે શ્રી
ભુવનેશ્વરિ તમને નમસ્કાર હો, હે નર્મ ઉત્તમોથી
પણ ઉત્તમ। તમને નમસ્કાર હો હે કન્યાપુષ્પરી

નુણોરૂપી રત્નોની ખાણરૂપ। હે ભુવનેશ્વરિ। તમે
પ્રસન્ન થાઓ, હે પરમેશ્વરિ। હે જગતની ઉત્પતિના
સ્થાનરૂપ। તમે પ્રસન્ન થાઓ

શ્રીનાસયણ બોલ્યા દેવોનું એ શ્રેષ્ઠ મધુર વચન
સાભળી મદ્યેન્મત કોયલ જેવું બોલતા જગદ્દાતા
બોલ્યા

શ્રીદેવી બોલ્યા હે દેવો। વદાન આપતા ઈશ્વ-
રોની પણ સદા શિલ્પેમણિરૂપ હું પ્રસન્ન થઈ છું
હે સર્વ દેવો। તમે જે કરવા ઇચ્છ્યું હોય, તે કરો

દેવીનું એ વાક્ય સાભળી દેવો દુઃખનું પ્રણ-
કરેલા લાગ્યા જગતને અત્યંત પીડા કરતુ દુષ્ટ
દેવ્યનું ચરિત્ર, દેવો, બ્રાહ્મણો તથા વેદોનું (થતુ)
અપમાન, તેઓનો વિનાશ તથા દેવતાઓનું સ્થાન-
ભ્રષ્ટ થવું અને બ્રહ્માનું (તે દેવ્યને મળેનું)
વરદાન આ મર્વ તેઓએ બરાબર કહ્યું, ત્યારે દેવોના
મુખથી એ વાણી માભળી મહાભગવતી બ્રામરીએ
લાયમા, પડખે તથા આગળના ભાગમા સ્થેય
જાતજાતનાં રૂપો ધારણ કરતા ભમરાઓને ઘોડી
મૂક્યા ઉપરાંત ખીજાં અનેકને ઉત્પન્ન કર્યાં, જેથી
ત્રણે ભુવન વ્યાપ્ત બન્યા તીડોના ટોળાની પેઠે
તેઓનો સમુદાય નીકળી પડ્યો તે વખતે તે ભમ-
રાઓ વડે અતર્નિક્ષ વ્યાપ્ત થયું અને પૃથ્વી પર
અધક્ષર થઈ ગયો આકાશમા, પાંતના શિખરો પર,
વૃક્ષો પર તથા જગનોમા ભમરાઓ જ ઉત્પન્ન
થઈ પડ્યા એ આશ્ચર્ય જેવું થયું હતું જેમ કોરોલી
મધમાખો મધ લઈ જતા માણસને ફાડી ખાય,
તેમ એ ઉત્પન્ન થયેલા ભમરાઓએ દેવોની છાતી
ફાડી ખાધી તે વખતે શત્રુઓ કે અન્યોનો ઉપાય
ન બાલ્યો યુદ્ધ કે વાતચીત ન થઈ શકી, કેવળ
મરણ જ લાગ્યા જે જે સ્થળે જે જે દેવો જે
જે સ્થિતિમા રહ્યા હતા, તે તે સ્થિતિમા ત્યાં બધા
વિસ્મય પામી મનના પામ્યા કોઈને પણ એક
ખીજાના સમાનાર તે વખતે ન મળ્યા માન એક
સુ સા.

હાણમાં તે બધા મહાદેવો નાશ પામ્યા. એમ કાર્ય કરીને તે જમરા દેવીની પાસે આવ્યા. ‘આ આશ્ચર્ય યજ્ઞ, આશ્ચર્ય બન્યું!’ એમ લોકો કહેવા લાગ્યા, પણ જેમની માયા એવી જ છે, તે જગદંબાના સંબંધમાં શું આશ્ચર્ય છે? પછી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ આદિ સર્વ દેવગણો હર્ષરૂપ સમુદ્રમાં ડૂબી ગયા, તેઓ જાતજાતની ભેટો હાથમાં લઈ તરેહતરેહના અનેક ઉપચારોથી જગદંબાને પૂજવા લાગ્યા અને નય રાખેને ઉચ્ચારતા પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. આકાશમાં હુંદુભિ-નગારાં વાગવા લાગ્યાં, અમ્બરાઓના સમૂહો નાચવા લાગ્યા, શ્રેષ્ઠ મુનિઓ વેદપાઠ કરવા લાગ્યા અને ગંધર્વો ગાવા લાગ્યા. મૃદંગ, મુરજ, વીણા, ઢાંઢા, ડમરુ, ધંડા તથા શંખોના નાદોથી ત્રણે જગત વ્યાપ્ત થયાં. સર્વ લોકો અનેક પ્રકારનાં સ્તોત્રોથી સ્તવીને મસ્તક પર બે હાથ ઝોડી તે વેળા ‘હે માતા! હે ઈશ્વરિ! નય નય!’ એમ બોલવા લાગ્યા. પછી તેઓએ

પ્રાર્થના કરવાથી પ્રસન્ન થયેલાં મહાદેવીએ જુદાં જુદાં વસ્ત્રો આપી તે સર્વેને પોતાનામાં મોટી ભક્તિ આપી. પછી દેવોના દેખતાં જ પોતે ત્યાંથી અદૃશ્ય થયાં, એમ બ્રાહ્મરીદ્ધીનું સર્વ મોટું ચરિત્ર તમને કહ્યું. તે પાઠ કરનાર તથા શ્રવણ કરનારનાં સર્વ પાપોનો નાશ કરે છે. આશ્ચર્યકારી આ ચરિત્ર જે સાંભળ્યું હોય તો સંસારસમુદ્રથી તારે છે. એ જ પ્રમાણે સર્વ મનુષ્યોનું ચરિત્ર પણ પાપોનો નાશ કરનારું છે. દેવીના માહાત્મ્ય સહિત તેનો પાઠ કરનારને તથા સાંભળનારને તે શુભ આપનાર થાય છે. જે મનુષ્ય આ દેવીચરિત્રનો પાઠ કરે અથવા તેને જે સાંભળે તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ દેવીનું સાયુજ્ય પામે છે. ૧-૧૨૭

યજ્ઞેત્વ પઠતે નિત્યં યજ્ઞયાદ્ યોડનિશં નરઃ ।

સર્વપાપવિનિર્મુકો દેવીસાયુજ્યમાપ્નુયાદ્ ॥૧૨૭॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમાગધપુરાણમાં દશમ સ્કંધ ત્રિ

અધ્યાય ૧૩ મો સમાપ્ત

દશમ સ્કંધ સમાપ્ત

दशम स्कंध समाप्त

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

અગિયારમો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

પ્રાતઃકાળનાં કૃત્યો

નારદ ઉવાચ

મગધન્ ભૂતમધ્યેષા નારાયણ લનાતન । આલ્યાતં પરમાધ્યે દેવીચરિતમુત્તમમ્ ॥ ૧ ॥

નારદે કહ્યું હે ભગવન્ ! હે ભૂત—ભવિષ્યના ઇશ્વર ! સનાતન નારાયણ ! ખૂબ જ આશ્ચર્યરૂપ ઉત્તમ દેવીચરિત્ર તમે કહ્યું દેવોના કાર્ય માટે જગદધ્યાના ઉત્તમ પ્રાકટ્ય તથા દેવીની પૂર્ણ કૃપાથી (દેવોને તથા મનુષ્યો વગેરેને પોતપોતાના) અધિકારોની પ્રાપ્તિ અહીં કહી હવે હે પ્રભો ! જેથી દેવી કાયમ પ્રસન્ન રહે છે અને પોતાના ભક્તોનું પોપણ કરે છે, તે સદાચાર સાબળવા હું ઇચ્છુ છું

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે તત્ત્વને જાણતા નારદ ! સદાચારની વિધિનો ક્રમ તમે સાબળો જેના માત્ર આચરણથી દેવી હમેશા પ્રસન્ન રહે છે પ્રાત કાળમાં ઊઠીને ગ્રાહણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય—દિગ્વણે દરરોજ જે કર્યું જોઈએ તે એ દિગ્ગેના ઉપકાર કરનાર કૃત્ય હું કહ્યું છું સૂર્યના ઉદયથી માડી અસ્ત સુધી (એ ત્રણે) દિગ્વણે સત્કર્મ જ કરવા જોઈએ (એટલે કે) નિત્ય, નૈમિત્તિક, કામ્ય તથા બીજા અનિશ્ચય કર્મોમાં જ જોડાયેલા રહેવું જોઈએ પિતા, માતા, પુત્રો, સ્ત્રી કે શાંતિ (પરલોકમાં) સહાય કરવા ઊભા રહેતા તથા, પણ્ય કેવળ એક ધર્મ જ સહાય કરવા ઊભો રહે છે, (તે) ધર્મ કેવળ આત્માથી જ ચર્ચ શકે છે, માટે આત્મા જ (સાચો) સહાય કરનાર છે, માટે કાયમી સહાય માટે સાધનો દ્વારા ધર્મ જ કર્યો કરવો ધર્મરૂપ સહાયથી મોટા દુષ્ટ તથા અજ્ઞાનને (મનુષ્ય) દૂર કરે છે વેદમાં તથા સ્મૃતિમાં કહેવો આચાર જ

જ આ અધ્યાયમાં સાંનિગમુપવાત શ્લોકોથી સદાચારના પ્રતંગમાં પ્રાતકાળના કૃત્યો કહેવાયે.

પચીને છાતી સાથે અડકાડી, નેત્રો બધ કરી સત્ત્વ
નુણુ સ્થિતિ કરી, દાત સાથે દાત ન અડકે તેમ
મુખ બધ કરી, જીભને તાળવામા સ્થિર રાખી, અત્યંત
નિશ્ચળ થવું પછી ઇદ્રિયના સમુદાયને (વિષયો
તરફથી) ગેઝી, નહિ આતિ ઊંચા તથા નહિ આતિ નીચા
(પ્રથમ દર્ભ, પછી મૃગચર્મ અને તે પછી વસ્ત્ર
ખિછાવેલા) આસન પર બેઠેલા મનુષ્યે બેગણા કે
ત્રણગણા પ્રાણાયામ કરવા અને પછી હૃદયમા દીવાની
પેઠે સ્થેલા પ્રાણુનુ ધ્યાન કરવું વિદ્વાન મનુષ્યે એ
રીતે પરમાત્મામા મનની ધારણા કરવી પ્રાણાયામ
પણુ છ પ્રકારનો કહ્યો છે સધૂમ, વિધૂમ, સગર્ભ,
અગર્ભ, સલક્ષ્ય તથા અલક્ષ્ય (તેમા પ્રથમ)
અભ્યાસ કરતા જે પ્રાણાયામમા શ્વાસ એકદમ
ભરાઈ જાય તે અત્યંત ટૂંકો પ્રાણાયામ 'સધૂમ'
કહેવાય છે અને પછી ધીમે ધીમે અભ્યાસ થતા
શ્વાસને વધારે વાર રોકી શકવાથી ચિત્ત કઈક
સ્થિર રહી શકે, તે 'વિધૂમ' પ્રાણાયામ કહેવાય છે
આ બંને પ્રાણાયામ હલકા ગણાય છે, કેમ કે
તેમા ચિત્તની વ્યાકુળતા હોય છે તે પછી અતિશય
અભ્યાસથી ચિત્ત સ્થિર થતા જે પ્રાણાયામ સિદ્ધ
થાય છે, તે મધ્યમ પ્રાણાયામ કહેવાય છે, એના બે
પ્રકાર છે એક 'સગર્ભ'ને બીજો 'અગર્ભ' જેમા
મનનો જપ સાથે થાય છે તે 'સગર્ભ' છે અને
મનનો જપ સાથે ન હોય તે 'અગર્ભ' છે આ
મધ્યમ પ્રાણાયામ સિદ્ધ થયા પછી અતિશય અભ્યાસ
થતા જેમા શ્વાસ ખૂબ ટકી શકે અને ચિત્ત અત્યંત
સ્થિર રહી શકે તે ઉત્તમ પ્રાણાયામ છે તેના પણ
બે ભેદ છે સલક્ષ્ય તથા બીજો અલક્ષ્ય (તેમા
લક્ષ્ય-દેવતાના ધ્યાન સંદિત હોય તે સલક્ષ્ય છે
અને તેથી જે સંદિત હોય તે અલક્ષ્ય છે) આ
પ્રાણાયામના જેવો જ યોગ છે, અર્થાત્ યોગ
એ જ પ્રાણાયામ છે પ્રાણાયામથી યોગ બુદ્ધો
નથી વળી રેન્ક, પૂરક તથા કુભક એવા ભેદથી
પ્રાણાયામ ત્રણ પ્રકારનો કહેવાય છે આ રેન્ક,
પૂરક તથા કુભક જ્ઞાન માટેના ત્રણ વર્ણપ છે,
ઑટને કે રેન્કમા જ્ઞાનના 'મૂ'નુ ધ્યાન કરવું
પૂરકમા 'અ'નુ ધ્યાન કરવું અને કુભકમા 'ચ'.

નુ ધ્યાન કરવું પરમાત્મા એ જ પ્રણવ 'ઝં'
કહેવાય છે અને પ્રાણાયામ પ્રણવરૂપ જ છે, તેથી
પ્રાણાયામને પરમાત્મામય જ કહેલો છે ઇડા નામની
નાડી ડાબા નાકમા સ્થેલી છે અને પિંગલા નામની
નાડી જમણા નાકમા સ્થેલી છે, ઓટલે ઇડા નાડી
વાળા ડાબા નાકથી ખનીસ વાર 'ઝં'કારને ઉચ્ચારી
વાયુને ખેચી પૂરક કરીને ચોસક વાર 'ચ'કારનું
ઉચ્ચારણ કરતા પેટમા રોકી રાખી, કુભક કરીને પછી
સોળ વાર 'મ'ને ઉચ્ચારતા રહી જમણા નાકમા
સ્થેલી પિંગલા નાડીથી ધીમે ધીમે તે વાયુને બહાર
ઢલવો-રેન્ક કરવો હે નારદ! એ રીતે (પ્રથમ)
સધૂમ પ્રાણાયામ (કરવા) કહેલા છે (અને પછી
અભ્યાસ કરતા કરતા મધ્યમ અને છેવટે ઉત્તમ
પ્રાણાયામ કરવા) (એમ પ્રાણાયામ કર્યા પછી
છ ચક્રોને ભેદવાના ક્રમે કુડિલિનીને બ્રહ્મરૂપમા લઈ
જઈ હૃદયમા પૂર્વોક્ત સ્થિર દીવા સરખા આત્માનું
ધ્યાન કરવું આવી યોગની મર્યાદા છે માટે છ ચક્રોનું
સ્વરૂપ સાલજો) મૂલાધાર, લિંગ, નાભિ, હૃદય,
કંઠ તથા લલાટ-આ છ ચક્રોના સ્થાનો છે તેમા
(૧) મૂલાધાર વિષે ૪ થી ૮ સુધીના ચાર વર્ણો
વાળી, ચાર પાખડીવાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે રહેવું
છે તેને હુ નમસ્કાર કરુ છુ, (૨) લિંગમા ૪ થી
૮ સુધીના વર્ણોવાળી, છ પાખડીઓવાળા કમળમા
જે વર્ણરૂપે રહેલ છે, તેને હુ નમસ્કાર કરુ છુ, (૩)
નાભિમા ૪ થી ૮ સુધીના વર્ણોવાળી, દશ પાખડી
વાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે રહેલ છે, તેને હુ નમસ્કાર
કરુ છુ, (૪) હૃદયમા ૪ થી ૮ સુધીના વર્ણોવાળી,
બાર પાખડીવાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે રહેલ છે,
તેને હુ નમસ્કાર કરુ છુ (૫) કંઠમા સોળ સ્વરો
વાળી સોળ પાખડીવાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે રહેલ
છે, તેને હુ નમસ્કાર કરુ છુ અને (૬) લલાટમા
૬ થી ૮ વર્ણોવાળી, બે પાખડીવાળા કમળમા
તત્ત્વાર્થયુક્ત વર્ણરૂપે જે રહેલ છે, તેને હુ નમસ્કાર
કરુ છુ (કહેવાનો ભાવ આ છે કે, મૂલાધાર, લિંગ,
નાભિ, હૃદય, કંઠ તથા બે ભમરોની વચ્ચે આનુક્રમે
ચાર દલ, છ દલ, દત્ત દલ, બાર દલ, સોળ દલ
તથા બે દલવાળા કમળોની ભાવના કરી, તેઓની

પ્રથમ ધર્મ છે, માટે (તેણે) દિગ્વર્ણે નિત્ય પોતાના આચારમા જોડાયેલા રહેવું આચારથી મનુષ્ય આચુપને, સતતિને તથા અક્ષય સુખને પામે છે અને આચાર પાપનો નાશ કરે છે આચાર જ મનુષ્યોનો કયાણકારક શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે આચાર પાળવાથી આ લોકમા સુખી થઈ પરલોકમા સુખ પામે છે અજ્ઞાનથી આપણા અને મોઢ પામેલાઓએ ભભાવેલા મનવાળા મનુષ્યોને ધર્મરૂપ મોટો દીવો મુકિતમાર્ગને યતાયતાર થાય છે 'આચારથી શ્રેષ્ઠતા પમાય છે, આચારથી (ચારાદિ) સત્કર્મ મેળવાય છે અને કર્મથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે' આ વાક્ય મનુષ્યે કહ્યું છે, માટે આચાર એ સર્વ ધર્મોમા આત્યંત શ્રેષ્ઠ છે આચાર શ્રેષ્ઠ તપ છે, આચાર જ જ્ઞાન કહેવાય છે અને આચારથી બધું સધાય છે જે દિગ્વર્ણ (પોતે) ઉત્તમ હોવા છતાં આચારરહિત થઈ વર્તે છે તે શૂદ્રની પેઠે બહિષ્કાર કરવા યોગ્ય છે, કેમ કે જેવો શૂદ્ર હોય તેવો જ તે છે એ આચાર ખે પ્રકારનો છે એક શાસ્ત્રીય અને બીજો વૈકરિષ્ક શુભ ઇચ્છનારે બંને આચાર સારી રીતે પાળવા જોઈએ, પણ છોડવા ન જોઈએ હે નારદમુનિ! પોતાના ગામના, જાતિના, દેશના તથા કુળના સર્વ ધર્મો મનુષ્યોએ પાળવા જોઈએ તેઓનો ત્યાગ ન જ કરવો જોઈએ દુરાચારી માણસ લોકમા અવશ્ય નિહિત થાય છે, કાયમ દુઃખ પામે છે અને સોગથી વ્યામ જ રહે છે જે અર્થ અને કામધર્મથી રહિત હોય, તેઓનો ત્યાગ કરવો અને જે ધર્મ પણ દુઃખરૂપ પરિણામવાળો તથા લોકમા દેવપાત્ર થયો હોય તેનો પણ ત્યાગ કરવો

નારદે પૂછ્યું આ લોકમા શાસ્ત્રો અનેક હોવાથી (ધર્મનો) નિયમ કેમ થઈ શકે? માટે ધર્મમાર્ગનો નિર્ણય કરવામા ક્યું શાસ્ત્ર પ્રમાણ છે તે કહો

અને પુરાણ તથા સ્મૃતિનો જ્યાં વિરોધ જણાય, ત્યાં સ્મૃતિને શ્રેષ્ઠ પ્રમાણરૂપ માનવી જ્યાં ખે વેદ-વાક્યોનો પરસ્પર વિરોધ જણાય, ત્યાં (વિકલપથી) બંને ધર્મો કહેવાયા છે, એમ સમજવું અને જ્યાં ખે સ્મૃતિઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ હોય, ત્યાં જુદા જુદા વિષયની કલપના કરવી (અર્થાત્ જુદો જુદો વિષય કલ્પીતે વિરોધને દૂર કરવો) પુરાણોમા કોઈક કોઈક સ્થળે તત્તશાસ્ત્રમા કહેલો ધર્મ પણ બરાબર કહેવાયો છે, માટે તે જો વેદોક્ત ધર્મોનુસાર હોય તો સ્વીકારવો, પણ વેદવિરુદ્ધ કોઈ રીતે સ્વીકારવો નહિ જે તત્ત શાસ્ત્ર વેદવિરુદ્ધ ન હોય તે પ્રમાણરૂપ છે, એમા સશય નથી, પણ ખુલ્લું વેદવિરુદ્ધ હોય તો તે પ્રમાણરૂપ નથી ધર્મમાર્ગમા વેદ જ સર્વથા પ્રમાણરૂપ છે, માટે જે કઈ વેદથી વિરુદ્ધ ન હોય તે પ્રમાણરૂપ છે અને વેદવિરુદ્ધ હોય તે પ્રમાણરૂપ નથી જે મનુષ્ય વેદધર્મ છોડીને બીજાના (ધર્મ) પ્રમાણે વર્તે છે, તેને શિક્ષા કરવા યમલોકમા કુટો તૈયાર થાય છે, માટે પૂર્ણ કળલથી વેદોક્ત ધર્મનો આક્રામ કરવો સ્મૃતિ, પુરાણ અથવા બીજા કોઈ તત્તશાસ્ત્રનું મૂળ જો વેદ હોય તો જ તે પ્રમાણરૂપ થઈ શકે, પણ વેદવિરુદ્ધ હોય તો પ્રમાણરૂપ ન થઈ શકે જેઓ કુટ શાસ્ત્રોમા આગ્રહ સપ્તી તે પ્રમાણે વર્તવા મનુષ્યોને પ્રેરે છે, તેઓ ઉધિ મસ્તકે તથા ઉંચે પગે નરકરૂપ સમુદ્રમા પડે છે જેઓ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનાર પાશુપત મત સ્વીકારનાર, (માત્ર ઉપલક્ષ ધર્મોપણાનું) ચિદ્રૂત ધારણ કરનાર, તમમુદ્રાની નિશાનીવાળા અને વૈખાનસ મતને અનુસરનાર હોય છે, તે બધા વેદમાર્ગથી વિરુદ્ધ હોઈ નરકમા જાય છે માટે વેદોક્ત સદ્ગર્ભનું જ મનુષ્યે સદા આચરણ કરવું અને હમેશા ઉડીને વિચાર કરવો કે આજે મેં ક્યું પુણ્યકર્મ કર્યું? શું દાન કર્યું? ક્યું દાન કરાવ્યું? વાક્યથી પણ શું કહ્યું અને સર્વ મોટા પાપોમાથી ક્યું પાપ કર્યું? રાત્રિના છેલ્લા પ્રહરે ઉડી પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું (તેવેળા પ્રથમ) જમણા પગને ડાબી સાથપર પર અને ડાબા પગને જમણી સાથપર પર ચરતા સપ્તી (વીરનનો બેસી), કઈક ડિંચા કરેલા મુખને યત્નપર સ્થિર સપ્તી, હડ-

પચીને છાતી નાથે અડકાડી, નેત્રો બંધ કરી સત્ત્વ ગુણ સ્થિતિ કરી, દાત સાથે દાત ન અડકે તેમ મુખ બંધ કરી, જીભને તાણવામા સ્થિર નાખી, અત્યંત નિશ્ચળ થવું પછી ઇન્દ્રિયના સમુદાયને (વિષયો તરફથી) રોકી, નહિ અતિ ઈચ્છા તથા નહિ અતિ નીચા (પ્રથમ દર્ભ, પછી મૃગયર્મ અને તે પછી વસ્ત્ર બિછાવેલા) આસન પર બેઠેલા મનુષ્યે બેઠાણા કે ત્રણગણા પ્રાણાયામ કરવા અને પછી હૃદયમા દીવાની પેઠે સહેવા પ્રણુનુ ધ્યાન કરવું વિદ્વાન મનુષ્યે એ રીતે પરમાત્મામા મનની ધારણા કરવી પ્રાણાયામ પણ છ પ્રકારનો કહ્યો છે મધૂમ, વિધૂમ, સર્ગર્ભ, અગર્ભ, મલક્ય તથા અલક્ય (તેમા પ્રથમ) અભ્યાસ કરતા જે પ્રાણાયામમા શ્વામ એકદમ ભરાઈ જાય તે અત્યંત ટૂંકો પ્રાણાયામ ‘સધૂમ’ કહેવાય છે અને પછી ધીમે ધીમે અભ્યાસ થતા શ્વામને વધારે વાર રોકી શકવાથી નિરા કઈક સ્થિર રહી શકે, તે ‘વિધૂમ’ પ્રાણાયામ કહેવાય છે આ બંને પ્રાણાયામ હલકા ગણાય છે, કેમ કે તેમા ચિરાની વ્યાકુળતા હોય છે તે પછી અતિરાય અભ્યાસથી ચિરા સ્થિર થતા જે પ્રાણાયામ સિદ્ધ થાય છે, તે મધ્યમ પ્રાણાયામ કહેવાય છે, એના બે પ્રકાર છે એક ‘સર્ગર્ભ’ને બીજો ‘અગર્ભ’ જેમા મનનો જપ સાથે થાય છે તે ‘સર્ગર્ભ’ છે અને મનનો જપ સાથે ન હોય તે ‘અગર્ભ’ છે આ મધ્યમ પ્રાણાયામ સિદ્ધ થયા પછી અતિશય અભ્યાસ થતા જેમા શ્વાસ ખૂબ ટકી શકે અને નિરા અત્યંત સ્થિર રહી શકે તે ઉત્તમ પ્રાણાયામ છે તેના પાપ બે ભેદ છે તલક્ય તથા બીજો અલક્ય. (તેમા લક્ય—દેવતાના ધ્યાન સહિત હોય તે તલક્ય છે અને તેથી જે નહિત હોય તે અલક્ય છે) આ પ્રાણાયામના જેવો ૪ યોગ છે, અર્થાત્ યોગ એ જ પ્રાણાયામ છે પ્રાણાયામથી યોગ જુદો નથી. વળી રેન્ક, પૂરક તથા કુલક એવા ભેદથી પ્રાણાયામ નણ પ્રકારનો કહેવાય છે આ રેન્ક, પૂરક તથા કુલક ઝંકાર માહેતા ત્રણ વર્ણરૂપ છે, એટલે કે રેન્કમા ઝંકારના ‘મ’નુ ધ્યાન કરવું પૂરકમા ‘અ’નુ ધ્યાન કરવું અને કુલકમા ‘ક’

નુ ધ્યાન કરવું પરમાત્મા એ જ પ્રણવ ‘ઝ’ કહેવાય છે અને પ્રાણાયામ પ્રણવરૂપ જ છે, તેથી પ્રાણાયામનો પરમાત્મામય જ કહેવો છે ઈડા નામની નાડી કાળા નાકમા સહેતી છે અને પિંગલા નામની નાડી જમણા નાકમા સહેતી છે, એટલે ઈડા નાડી વાળા કાળા નાકથી બચીમ વાર ‘ઝ’ ધ્યાને ઉચ્ચારી વાયુને ખેંચી પૂરક કરીને એસક વાર ‘ક’કારનુ ઉચ્ચારણ કરતા પેટમા રોકી નાખી, કુલક કરીને પછી મોગ વાર ‘મ’ને ઉચ્ચારતા રહી જમણા નાકમા સહેતી પિંગલા નાડીથી ધીમે ધીમે તે વાયુને બહાર કાઢવો—રેન્ક કરવો હે નારદ! એ રીતે (પ્રથમ) સધૂમ પ્રાણાયામ (કન્વા) કહેલા છે (અને પછી અભ્યાસ કરતા કરતા મધ્યમ અને છેવટે ઉત્તમ પ્રાણાયામ કરવા) (એમ પ્રાણાયામ કર્યા પછી છ ચક્રોને ભેદવાના ક્રમે કુડિલિનીને બ્રહ્મરંધ્રમા લઈ જઈ હૃદયમા પૂર્વોક્ત સ્થિર દીવા સરખા આત્માનુ ધ્યાન કરવું બાબી યોગની મર્યાદા છે માટે છ ચક્રોનુ સ્વરૂપ સાંભળો) મૂલાધાર, લિંગ, નાભિ, હૃદય, કક તથા લલાટ આ છ ચક્રોના સ્થાનો છે તેમા (૧) મૂલાધાર વિષે ૪ થી ૬ સુધીના આઠ વર્ણોવાળી, આર પાખડીવાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે જોવા છે તેને હું નમસ્કાર કરુ છુ, (૨) લિંગમા ૪ થી ૬ સુધીના વર્ણોવાળી, છ પાખડીઓવાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે જોવા છે, તેને હું નમસ્કાર કરુ છુ, (૩) નાભિમા ૬ થી ૬ સુધીના વર્ણોવાળી, દશ પાખડી વાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે જોવા છે, તેને હું નમસ્કાર કરુ છુ, (૪) હૃદયમા ૬ થી ૬ સુધીના વર્ણોવાળી, બાર પાખડીવાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે જોવા છે, તેને હું નમસ્કાર કરુ છુ (૫) કકમા સોન સ્વરો વાળી મોળ પાખડીવાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે જોવા છે, તેને હું નમસ્કાર કરુ છુ અને (૬) લલાટમા ૬ થી ૬ વર્ણોવાળી, બે પાખડીવાળા કમળમા તત્ત્વાર્થયુક્ત વર્ણરૂપે જે જોવા છે, તેને હું નમસ્કાર કરુ છુ (કહેવાનો ભાવ આ છે કે, મૂલાધાર, લિંગ, નાભિ, હૃદય, કક તથા બે ભ્રમરોની વચ્ચે અનુક્રમે આઠ દંત, છ દંત, દત્ત દંત, બાર દંત, સોળ દંત તથા બે દંતવાળા કમળોની ભાવના કરો, તેઓની

પાખડીઓમા પૂર્વોક્ત વર્ણોની પ્રદક્ષિણાક્રમથી ભાવના કરી નમસ્કાર કરવા આ વસ્તુ તત્ત્વ જાણનારા સર્વને સ્પષ્ટ જાણવામા હોય છે આ છ ક્રમથી તથા તેની પાખડીઓમા ધ્યાન કરવાના વર્ણો સમમ સ્કંધમા દેવીગીતા વિષે સ્પષ્ટ દર્શાવ્યા છે એ રીતે છ યોગોની ભાવના કર્યા પછી કુડલિનીનું આમ ધ્યાન કરવું - 'મૂલાધારમા રહેલા આર પાખડીવાળા લાલ ક્રમળમા રહેલી, રમેશુણવાળી, માયાબીજના અવયવરૂપ તથા ર રૂપ નિર્ગમિત ચિહ્નનવાળી (અર્થાત્ માયા-બીજના અર્થરૂપ), ક્રમળના તત્ત્વો જેવા (સૂક્ષ્મ) સ્વરૂપવાળી, મિશ્રચિહ્નરૂપ મુખવાળી તથા લાલ બિંદુ અને ધોળા બિંદુરૂપ બે સ્તનવાળી કુડલિની જો એક વાર પણ જેના ચિત્રામા (ધ્યાન દ્વારા) વસે, તો તે જીવન્મુક્ત થાય છે (એમ દેવી કુડલિનીનું ધ્યાન કરી પોતાના હૃદયમા તેની સાથે આત્મસ્વરૂપ શ્રીભગવતીની પ્રાર્થના કરવી કે) 'હે દેવી! હું સાપૂર્ણ રીતે આપસ્વરૂપ જ છું, તેથી મારી સ્થિતિ આપની સેવારૂપ, મારી ગતિ આપની યાત્રારૂપ, મારી મતિ આપના ચિંતનરૂપ અને મારું વચન આપની સ્તુતિરૂપ બાચો તેમ જ મારું હૃદયોર્ધ્વ કાર્ય આપના પૂજનરૂપ થાઓ' (તે પછી પોતાને દેવીરૂપે કૃતાર્થ જાણવો કે, હું દેવીસ્વરૂપ જ છું, બીજો નથી, હું બ્રહ્મ જ છું, શોકપાત્ર નથી અને સચ્ચિદાનંદરૂપ છું, એમ પોતાના આત્માને ચિંતવવો (વળી હૃદયથી ગળગળા ચિત્રો કુડલિનીની આવી ભાવના કરવી) પ્રથમ પ્રયાણ એટલે બ્રહ્મરૂપરૂપ સ્થાન તરફ ઝંઝઝ જતી વેળા સ્ત્રીજાતી જેવી ઝંઝ ધતી, મૂલાધાર તરફ પાછા આવતા અમૃતતુલ્ય આનંદરૂપ કરતી (એટલે બ્રહ્મરૂપમા રહેલી અમૃત ધાતથી તરળોળ થતી) અને આત્મપદવીરૂપ સુખ મણા તાડીમા ગતિ કરતી આનંદસ્વરૂપ કુડલિનીને શરણે હું જઈ છું એમ ધ્યાન કર્યા પછી પોતાના બ્રહ્મરૂપમા તે ઈશ્વરરૂપ ગુરુનું ધ્યાન કરવું અને માનસિક ઉપનાસોથી વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરવું પછી વરા મેલેલા મનવાળા સાધકે આ મનથી (ગુરુનું) ધ્યાન કરવું ગુરુ બ્રહ્મ છે, ગુરુ વિષ્ણુ છે,

ગુરુ મહેશ્વર દેવ છે અને ગુરુ જ પરબ્રહ્મ છે, તે શ્રીગુરુને નમસ્કાર થાઓ ૧-૪૯

ગુરુર્વંશા ગુરુર્વિષ્ણુગુરુર્દેવો મહેશ્વરઃ ।

ગુરુરેવ પરબ્રહ્મ તસ્મૈ શ્રીગુરુવે નમઃ ॥ ૪૯ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમ્ભૂપુરાણમા એકાદશ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧ લેા સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ જો*

પ્રાતઃકૃત્ય પછીની શીયાદિ ક્રિયાઓ

મીનાવયવ ઉઠાવ

માચારહીન ન પુનઃસ્થિતિ વેદા ।

યદપ્યર્ચીતાઃ સદા પદ્મમિત્રૈઃ ।

છન્દાસ્યેન મૃત્યુકાલે ત્વજન્મિત ।

નીડ શાકુન્તા દ્વ જાતપક્ષાઃ ॥ ૧ ॥

મીનાવયવ યોગ્યા • હયે અગો સંહિત વેદો જોઈ ભણ્યા હોય, તોપણ તે વેદે આચારસંહિત મનુષ્યને પવિત્ર કરતા નથી, એટલું જ નહિ, પણ જેમ પાખો આવ્યા પછી પક્ષીઓ માળાને છોડી દે છે, તેમ વેદો અને મૃત્યુકાળે ત્યજી દે છે સચિતા છેલ્લા પ્રહરરૂપ બ્રાહ્મમૂર્તિમા જોડીને પૂર્વોક્ત સર્વ કૃત્ય સારી રીતે કરવું અને તે સમયે વિદ્વાન દિગ્દે દેહલાક સમય સુધી (એટલે સચિતા છેલ્લા પ્રહરથી માડી ખેલેલી છ ઘડી સુધી) વેદનો અભ્યાસ કરવો ને પછી ઈષ્ટદેવનું ચિંતન કરવું, પણ યોગીઓ તો (વેદપાઠને ખસેલે) પૂર્વોક્ત પ્રકારે (છ ઘડી સુધી) બ્રહ્મનું જ ધ્યાન કરવું એથી હે નારદ! જીવ તથા બ્રહ્મની એકતા થાય છે અને તે જ ક્ષણે જીવન્મુક્ત થાય છે (દિવસ-રાત્રીની એકદર સાઠ ઘડીઓ હોય છે, તેમા) પચાવન ઘડી પછી ઉપક્રાંત છે, સરતા વન ઘડી પછીનો અરુણોદયક્રાંત છે, અઘ્રાવન ઘડી પછીનો પ્રાતઃક્રાંત છે અને બ્રાહ્મીનો (એટલે સાઠમી ઘડી તે) સૂર્યોદયક્રાંત કહેવાય છે ઉત્તમ દિગ્દે પ્રાતઃક્રાંતમા જોડીને નેકંત્ય ખૂણામા (પોતાના સૂવાના સ્થાનેથી) ફેંકેલું બાણ જેટલે દૂર પડે, તેટલું પ્રદેશને અથવા તેથી પણ અધિક ભૂપ્રદેશને છોડી

* આ અધ્યાયમાં જોતાલીસ શ્લોકોથી પ્રાતઃકૃત્ય પછીની શીયાદિ ક્રિયાઓ સારી રીતે કહેવાયે.

દઈ વિદ્યામૂત્ર છોડવા વિદ્યામૂત્ર છોડતી વેળા પણ પ્રથમાશ્રમમા સહેલા ધ્રુવચારીએ જનોઈને કાન પર ચડાવવી અને વાનપ્રસ્થ તથા ગૃહસ્થને ગળામા વીંટી વાસા પર લટકાવવી વળી તે વેળા પ્રથમ પૃથ્વી પર ઘાસ પાથરી, મસ્તકને વજ્રથી વીંટી લઈ, વાણીને કાળજીથી નિયમમા સખી થકું નહિ ને (અધિક) શ્વાસ પણ ન લેવો હળથી ખેડેલા ખેતરમા, જળમા, ચિતામા, પર્વત પર, જીર્ણ દેવા લયમા, રાક્ષા પર, લીલા ઘાસવાળા પ્રદેશ પર અને જીવજંતુવાળા ખાડાઓમા વિદ્યામૂત્ર છોડવા નહિ તેમ જ ચાલતા ચાલતા કે રસ્તામા ઊભા રહી વિદ્યામૂત્ર છોડવા નહિ એ સધ્યા સમયે, જપ કરતા, ભોજન કરતા, દાતણ કરતા, પિતૃકાર્ય કરતા, દેવકાર્ય કરતા, વિદ્યામૂત્ર છોડતા, મેલ કાઢતા, મૈથુન કરતા, ગુરુની સમીપ પૂજા કરતા, દાન આપતા અને ધ્રુવચર કરતા દિગ્બલું મૌન ધરવું બોધ કર્યું છે. 'દેવો, ઋષિઓ, સર્વ પિશાચો, સર્પો, રાક્ષસો અને બીજા 'સર્વ પ્રાણીઓ આદિથી બહારની ભૂમિ પર જાયો, અહીં હું શૌચ કરું છું' આવી પ્રાર્થના કર્યા પછી વિધિ પ્રમાણે શૌચ કરવું વાણ, અગ્નિ, ધ્રુવચર, સૂર્ય, જળ તથા ગાયના દેખતા વિદ્યામૂત્ર કદી ન છોડવા દિવસે ઉત્તર તરફ મુખ સખી વિદ્યામૂત્ર છોડવા અને રાત્રે દક્ષિણ તરફ મુખ સખી વિદ્યામૂત્ર છોડવા પછી વિદ્યામૂત્રને માટીના ઢેકા, પાદડા કે ઘાસ વગેરેથી ઢાંકી દઈ લિંગ ગ્રહણ કરી, ઊભા થઈને જળની પાસે થઈને જવું જળથી પ્રદેશ ને દૂર હોય તો પાત્રમા જળ લઈને વિદ્યા કે મૂત્ર છોડવા ઉત્તમ ધ્રુવચરે ક્રાંદા ઉપરથી ધોળી માટી લેવી અને બીજા વર્ણોએ અનુક્રમે તત્તી, પીળી તથા કાળી માટી લેવી અથવા જે સ્થળે જે માટી હોય તે ઉત્તમ દિગ્બલું લઈ લેવી પણ જળની અદરથી, દેવમંદિરમાથી, રાક્ષામાથી, ગર્દભના દરમાથી, ઉત્તરમા માથી જેના પર શૌચ કર્યું હોય તે માટીમાથી અને શૌચ કરતા બાકી રહેલી માટીમાથી—એમ સાત સ્થળથી માટી લેવી નહિ. મૂત્ર કરતા બેગણી સ્વચ્છતા વિદ્યાના શૌચમા કરવા કહેલી છે અને તે કરતા ત્રણગણી સ્વચ્છતા મૈથુનના શૌચમા કરવા કહેલ

છે લિંગને એક વાર માટીથી સ્વચ્છ કરવું, (ડાખા હાથને) ત્રણ વાર માટી લગાડી ધોવો અને પછી બંને હાથને બે વાર માટી લઈ સાફ કરવા, આ મૂત્ર-શૌચ કહ્યું, પણ વિદ્યાશૌચમા આથી બેગણી શૌચ કરવા કહ્યું છે વિદ્યાશૌચમા લિંગપ્રદેશ ઉપર બે વાર માટી લગાવી સ્વચ્છતા કરવી, ગુદાપ્રદેશ પર પાંચ વાર માટી લગાડી સ્વચ્છતા કરવી પ્રથમ ડાખા હાથને એકલાને દશ વાર માટીથી ધોવો અને પછી બંને હાથને સાત વાર માટી લગાવી સાફ કરવા પછી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે પ્રથમ ડાખા પગને અને પછી જમણા પગને દરેકને ચાર ચાર વખત માટી લગાડી સાફ કરવા એમ આ ગૃહસ્થનું શૌચ કહ્યું ધ્રુવ ચારીને એથી બેગણી, વાનપ્રસ્થને ત્રણગણી અને સંન્યાસીને એથી ચારગણી શૌચ કરવાનું હોય છે શૌચકર્મ દરેક વખતે લીલા આમળા જેટલી માટી કાયમ લેવી, પણ એથી ચોક્કી કદી ન લેવી આ વિદ્યાશૌચ દિવસે કરવાનું છે, રાત્રિમા તેથી અર્ધું શૌચ કહ્યું છે રોગીએ તેથી પણ અર્ધું અને માર્ગે જતા મુસાફરે તેનાથી પણ અર્ધું શૌચ કરવાનું હોય છે સ્ત્રીઓ, શૂદ્રો, અશક્તો તથા બાળકો એ શૌચ-કર્મોમા જે રીતે ગંધતો નાશ થાય, તે રીતે કરવું, અમુક જ વાર માટી લેવી, એવી કોઈ સાખ્યાનો તેમને માટે નિયમ નથી ભગવાન મનુ આમ કહે છે કે, જેટલાથી ગંધતો તથા લેપતો નાશ થાય, તેટલું શૌચ સર્વ વર્ણોએ કરવું દરેકે ડાખે હાથે શૌચ કરવું, પણ જમણે હાથે શૌચ કરવું નહિ. ઉત્તમ દિગ્બલું નાલિયો નીચેના ભાગની શૌચક્રિયામા ડાખા હાથનો ઉપયોગ કરવો અને નાલિયો ઉપરના ભાગ મા જમણા હાથનો ઉપયોગ કરવો, પણ એથી ઊલટું કરવું નહિ સમગ્ર મનુષ્યે વિદ્યામૂત્રનો ત્યાગ કર્યા પછી શુદ્ધ થયા વિના જળપાત લેવું નહિ, છતાં ભૂલથી ને જળપાત લેવાઈ જાય, તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું (જમ કે) જે દિગ્બલું, ભૂલથી અથવા આગસથી આત્મશુદ્ધિની વિધિ બરોબર કરતો તથી, તેણે ત્રણ દિવસ કેવળ જલાહારી જ રહેવું તે પછી ગાયત્રીજપ કરવાથી તે શુદ્ધ થાય છે દેશ, કાળ, દ્રવ્ય, શક્તિ તથા પોતાની યોગ્યતા અને સગવડ વગેરે બધું જાણીને અવશ્ય શૌચ કરવું, એમ

આજસ કરવું નહિ વિદ્યાત્યાગ કર્યો પછી ખાર કોગળા કરવા અને મૂત્રત્યાગ કર્યો પછી ચાર કોગળા કરવા, એથી ચોદા કદી ન કરવા તે કોગળા પણ મુખ નીચું કરીને ધીમે ધીમે ડાબી બાજુ કરવા તે પછી આચમન કરી આદરથી દાતણ કરવું એ દાતણ કાઢવાળા આંડનું અથવા ચીરવાળા (પીપળો, ઉંચસે, પીપર કે વડના) આંડનું ખાર આગળનું, વ્રણ વિનાનું, ટચ્છી આગળીના આગ્રભાગ જેવું આંડું અને આગળના ભાગમાં ફૂંચો કરેલું હોયુ નોંદર્યો કરજ, ઉંચસે, આપ્પો, કદબ, લોધર, ચપો તથા બેરડી આદલા વૃક્ષો દાતણ માટે (ઉપયોગી) કહ્યા છે (દાતણ કરતા પહેલા આ મત્ર ભણવો નોંદર્યો) 'હે વન સ્પતિ! અન્ત વગેરેની આવકતા સમૂહનો જ્યારે નાશ થયો હતો, ત્યારે સૌમ રાજા જેની પાસે આવ્યા હતા, તે તમે આરા મુખને સાફ કરી અને તમારા યશ તથા શ્રેયસ્વર્થે સાથે જોડો હે વનસ્પતિ! તમે અમને આમુષ, બળ, યશ, તેજ, પ્રભ, પશુઓ, ધન, પ્રાણરાત્ર તથા બુદ્ધિ આપો' કોઈ વેળા દાતણ ન હોય ત્યારે અને દાતણ કરવા નિષેધ કરેલા દિવસે જળના ખાર કોગળાથી દાતણ કરવું જે મનુષ્ય પકડે, અમાસ, છક, તોમ, અગિયારસ તથા રવિવારે લોકાકાનું દાતણ કરે છે, તેણે સુધીને ખાધેલો ગણાય છે, પોતાના કુળનો નાશ કર્યો મનાય છે અને સાતમા પુરુષ સુધીના કુળને તે બાળી નાખે છે દાતણ કર્યા પછી સારી રીતે પગ ધોઈ નિર્મળ જળનું ત્રણ વાર આચમન કરવું પછી બે વાર મુખને ધોઈ નાખી જળમુક્ત અગ્રહો તથા તર્જની આગળીથી નાકના બંને છિદ્રોનો સ્પર્શ કરવો જળ મુક્ત અગ્રહો તથા અનામિકા આગળીથી બંને નેત્રોનો તથા બંને દાંતનો સ્પર્શ કરવો જળમુક્ત અગ્રહો તથા કનિઠિકા આગળીથી નાભિ પ્રદેશનો સ્પર્શ કરવો જળમુક્ત હરોળીથી હૃદયનો સ્પર્શ કરવો અને જળમુક્ત બધી આગળીઓથી મસ્તકનો સ્પર્શ કરવો.

સ્ત્વાર્જલં પાદચૌચં દામલમય જલં ત્રિ પિપેદ્
ક્ષિરિમુન્ય ॥ તર્જન્યાસ્તુષ્ઠવત્યા સજલમપિષ્ટુદોષા-
સિકારગ્રયુગમ્ ॥ મસ્તુદાનામિકાગ્યાં નયન-
યુગયુત્વં કર્ણયુગમ્ કનિઠાસ્તુદ્વાબ્યાં નાપિદેશે
૧ ॥ શરપમય ત્વેનાસ્તુલિભિઃ શિરાસિ ॥ ૨ ॥

અધ્યાય ૨ જે ત્રીજામ

અધ્યાય ૩ જે*

સ્નાનાદિ વિધિ તથા રુદાક્ષમહિમા

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

સ્મૃત્વા ચૌકારગાયત્રીં નિવક્ત્રીયાચ્છિલ્લાં તથા ।

પુનરાચમ્ય હૃદયં શાઠ્ઠ સ્કાન્તો ચ સંસ્પૃશેત્ ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા (એ પ્રમાણે આચમન તથા જલસ્પર્શ કર્યા પછી) ડેંધારમુક્ત ગાયત્રી ઉચ્ચારીને શિખા બાધવી તે પછી ફરી આચમન કરી હૃદય, બંને બાહુ તથા બંને ખભાનો સ્પર્શ કરવો છીંક થાય, થૂંકનું પડે, દાંતમાં એકવાડ રહી ગયો હોય, જૂઠું બોલી જવાય અને પતિત સાથે ભાપણ થઈ જાય, તો જમણા દાંતનો સ્પર્શ કરવો, ઝરણ કે હે નારદ! અગ્નિ, જળ, વેદ, ચંદ્ર, સૂર્ય તથા વાયુ એ સર્વે પ્રાણાણના જમણા દાંતમાં રહે છે તે પછી હે મુનિશ્રેષ્ઠ! દેહની શુદ્ધિ માટે નદી વગેરેના કિનારે જઈ શુદ્ધિકારક પ્રાત સ્નાન કરવું દેહ અત્યંત મલિત હોઈ નવદારોથી મેલને વહી રહ્યો છે, માટે તેને શુદ્ધ કરવા પ્રાત સ્નાન કરાય છે મૈથુન કરવાને અયોગ્ય સી સાથે મૈથુન કરવાથી તથા દાનાદિ લેવાથી જે પાપ લાગ્યું હોય અને જે પાપ એકાંતમાં કર્યું હોય, તે સ્નાનથી દૂર થાય છે જેણે સ્નાન કર્યું ન હોય તેની સર્વ ક્રિયાઓ નિષ્ફળ થાય છે માટે દરરોજ કાયમ પ્રાત સ્નાન કરવું નોંદર્યો સ્નાન તથા સંધ્યાવદન, પાસે દર્ભ શખીને જ કરવા નોંદર્યો. સાત દિવસ પ્રાત સ્નાન નહિ કરનારો, ત્રણ દિવસ સંધ્યા ન કરનારો અને ચાર દિવસ વૈશ્વદેવ આદિ અગ્નિ-હોમ નહિ કરતો દિગ્ શૂદ્રપણાને પામે છે સ્નાનાદિ વિધિ ઘણો મોટો છે અને હોમકાળ આરંભ છે, તેથી પ્રાત કાળે એ મોટા વિધિથી સ્નાન ન કરવું, પણ દુકામાં સ્નાન કરવું, જેથી હોમકાળે અનિવરણે ખંડોચી રાકાય આ લોકમાં ને પરલોકમાં ગાયત્રીથી શ્રેષ્ઠ બીજું કંઈ જ નથી એ ઉચ્ચારણું રક્ષણ કરે છે, તેથી 'ગાયત્રી' કહેવાય છે, માટે પ્રણવ તથા ત્રણ વ્યાહતિઓ સહિત ગાયત્રીને ઉચ્ચારતા પ્રાણાણુ ત્રણ પ્રાણાયામ કરી પ્રાણવાયુને અપાતવાયુમાં વશ

* આ અધ્યાયમાં આડનીત્ર શ્લોકોથી સ્નાનાદિ વિધિ-પૂર્વક રુદાક્ષમહિમા માટે અલિપ્ત વર્ણવાયે.

કરવે એટલે કે પ્રાણ તથા અપાનને સમાન કરવા (જેથી ટૂંકમા સ્નાન કરવાથી પણ વિધિયુક્ત સ્નાન કરીનું ફળ પામી શકે છે) વેદ ભણેના તથા સ્વર્ધર્મ પરાયણ બ્રાહ્મણે પ્રાણાયામાદિના સમયે સદા વૈદિક મંત્રોનો જપ જ કરવો, લોકિક મંત્રનો જપ કદી ન કરવો ગાયના શિંગડા પર જેટલી વાર સરસવ રલી શકે, તેટલી વાર પણ જેઓનો પ્રાણવાયુ (પ્રાણાયામ મા) સ્થિર રહી શકતો નથી, તેઓ પિતૃપક્ષ તથા માતૃપક્ષ બંનેને તારી શકતા નથી, પણ પ્રાણાયામ થી વાયુને સ્થિર કરનારા બંને પક્ષના એકસો એક પિતૃઓને તારે છે જપયુક્ત પ્રાણાયામ તે 'સગર્ભ' કહેવાય છે અને માતૃધ્યાનયુક્ત પ્રાણાયામ તે 'અગર્ભ' કહેવાય છે દેવો, ઋષિઓ તથા પિતૃઓ ને સતોષ કરનારા સ્નાનામ તર્પણ કરી જળમાથી બાર આવેલા દિગ્ગે શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી ભસ્મ ધારણ કરવી અને જપસિદ્ધિ ઈચ્છનારાઓ નીચે દર્શાવેલા ક્રમ પ્રમાણે કાયમ રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા ગળામા બત્રીસ, મસ્તક પર ચાલીસ, એક એક કાનમા છ— છ, એક એક હાથમા (કાડા પર) બાર—બાર, એક એક ભુજ પર સોળ—સોળ, એક એક નેત્ર પર, એક—એક, શિખામા એક અને છાતી પર એકસો આઠ રુદ્રાક્ષો જે ધારણ કરે છે, તે આપોઆપ જ શકરરૂપ બને છે હે નારદમુનિ ! ! સોનાથી અથવા રૂપાથી રુદ્રાક્ષને પાધી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે કાયમ સાવધાન રહી શિખામા, બે કાનમા, જનોઈમા, હાથમા, કડમા, અથવા પેટ ઉપર નિષ્કપટ ભક્તિ થી આનંદપૂર્વક શ્રીમત્ પચાક્ષરમંત્રથી અથવા પ્રાણવધી કાયમ રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા, ક્ષરણ કે રુદ્રાક્ષધારણ એ પરમેશ્વરનું ગ્લાન કરવામા સાક્ષાત્ સાધન છે હે બ્રહ્મન ! શિખામા રુદ્રાક્ષનું ધારણ તે ઝંકારના તત્ત્વરૂપ સમજવું, બે કાન પર રુદ્રાક્ષને ધારણ દેવ કે દેવીના તત્ત્વરૂપ જાણવું, જનોઈ પર ધારણ રુદ્રાક્ષ વેદરૂપ સમજવા, હાથમા રુદ્રાક્ષધારણ દિશાઓરૂપ જાણવા અને કડમા રુદ્રાક્ષધારણ સરસ્વતીદેવી તથા અગ્નિરૂપ જાણવા સર્વ વર્ણોએ તથા સર્વ આશ્રનવાળાઓ રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા જોઈએ તેમા દિગ્વર્ણોએ મત્તપૂર્વક ધારણ કરવા

અને બીજા વર્ણના લોકોએ મત્તરહિત ધારણ કરવા રુદ્રાક્ષના ધારણથી મનુષ્ય રુદ્રસ્વરૂપ જ થાય છે, એમા સશય નથી શાસ્ત્રનિર્પિદ્ધ પદાર્થોને જોતો, સાબળતો, યાદ કરતો, સૂધતો, ખાતો, ખોલતો, નિરતર કાર્યે કરતો અને નિર્વિદ્ધ સ્થળે જતો કે શાસ્ત્રોક્ત કંઈ છોડતો મનુષ્ય પણ રુદ્રાક્ષ ધારણ કરતા જ સર્વ પાપોથી લેપાતો નથી રુદ્રાક્ષ ધારણ કરનારાઓ જે ખાધું, પીધું કે સૂધ્ય હોય, તે શકરે જ ખાધું, પીધું તથા સૂધ્ય ગણાય છે હે મહામુનિ ! રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવામા જેઓને શરમ થાય છે, તેઓનો કસોડા જન્મેથી પણ સંસારમાથી છુટકારો થતો નથી જે મનુષ્ય રુદ્રાક્ષ ધારણ કરનારને જોઈ નિદા કરે છે, તેની ઉત્પત્તિમા વર્ણસાકરપણ જ છે, એ ચોક્કસ છે રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવાથી જ રુદ્ર રૂપણને પામ્યા છે, મુનિઓ સત્ત્વ સદ્ગુણવાળા થયા છે અને બ્રહ્મા બ્રહ્માપણ પામ્યા છે રુદ્રાક્ષધારણથી શ્રેષ્ઠ બીજું કંઈ જ નથી જે મનુષ્ય રુદ્રાક્ષ ધારણ કરનારને ભક્તિથી વસ્ત્ર કે ધાત્ય આપે છે, તે સર્વ પાપોથી છૂટી જઈ શિવના લોકમા જાય છે જે મનુષ્ય શ્રાદ્ધમા રુદ્રાક્ષ ધારણ કરનારને હર્ષથી જમાડે છે, તે પિતૃલોકને પામે છે, એમા વિચારવા જેવું નથી જે મનુષ્ય રુદ્રાક્ષ ધારણ કરનારાના બંને પગને જળથી ધોઈને તે ચરણમૃત લે છે, તે સર્વ પાપોથી છૂટી જઈ શિવલોકમા પૂજાય છે રુદ્રાક્ષ સહિત હાર, કડુ અથવા સોનું ભક્તિથી ધારણ કરતો ઉત્તમ દિગ્ રુદ્રપણને પામે છે હે મહાબુદ્ધિમાન ! હરકોઈ સ્થળે કેવળ રુદ્રાક્ષને મત્ત સહિત કે મત્તરહિત, ભાવ સહિત કે ભાવરહિત, ભક્તિ કે શરમથી પણ જે મનુષ્ય ધારણ કરે છે, તે સર્વ પાપોથી છૂટી જઈ ઉત્તમ ગ્લાન પામે છે આલે ! રુદ્રાક્ષનું માહાત્મ્ય માણથી કદી શકાતું નથી, માટે હરકોઈ પ્રયત્ને રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા ૧-૭૭

મહો રુદ્રાક્ષમાહાત્મ્યં મયા વક્તું ન શક્યતે ।
તસ્માત્ સર્વપ્રયત્નેન કુર્યાદ્ રુદ્રાક્ષધારણમ્ ॥૩૭॥
ઈતિ શ્રીવેંકાટનાથમહાપુરુષાચ્ચ એકાદ્ય સ્કંધ વિરે
અધ્યાય ૩ જે સમાપ્ત

અધ્યાય ૪ થો

રુદ્રાક્ષની ઉત્પત્તિ ને વર્ણન

નારદ ક્ષવાચ

પદ્મં મૃતાનુભાવોડયં રુદ્રાક્ષો ભવતાન્નય ।

વર્ણિતો મહતા વૃણ્ય* કારણ તત્ર કિં વદ ॥૧॥

નારદે પૂછ્યું હે નિર્દોષ નારાયણ ! આવા પ્રભાવવાળો રુદ્રાક્ષ મોટાએને પણ પૂન્ય તમે વર્ણવ્યો, તેમા કારણ શું છે, તે તમે કહો

શ્રીનારાયણ બોલ્યા પૂર્વે ભગવાન શંકર પ્રભુને કાર્તિકસ્વામીએ આમ જ ન્યારે પૂછ્યું હતું, ત્યારે તેમણે જે કહ્યું હતું, તે તમે સાંભળો

શંકર બોલ્યા હે કાર્તિકેય ! હું ટૂંકમા પચેપચ તમને કહ્યું છું સાંભળો પૂર્વે સર્વથી જિતાવો મુશ્કેલ ત્રિપુર નામે દૈત્ય હતો તેણે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ આદિ સર્વ દેવાને જીત્યા હતા તે દેવોએ મને એ જણાવ્યું, ત્યારે મેં ત્રિપુરાસુરને ઉદેશી અધોર નામના મહા શસ્ત્રનું ચિતન કર્યું હતું, એ શસ્ત્ર મનોહર, સર્વ દેવમય, દિવ્ય, તેજસ્વી અને ધોર દેખાવનું છે ત્રિપુરાસુરનો નાશ કરવા તથા દેવાને બચાવવા સર્વ વિધનોને શાત કરતાર તે અધોરાશ્ત્રનું મેં ચિતન કરવા માંડ્યું, ત્યારે દેવતાઈ એક હજાર વર્ષ સુધી (નેત્રો પદ્મ સંધી) ચિતન કર્યા પછી મેં આખો ઉધાડી ત્યારે વ્યાકૂળ થતી મારી આખોમાથી જાલિયદુઓ પડ્યા હતા તે વખતે એ અશ્વિનિદુઓમાથી રુદ્રાક્ષના મોટા વૃક્ષો ઉત્પન્ન થયા હતા પછી હે મહાસેન ! સર્વનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી મારી આગ્રાથી આઠનીસ પ્રકારના તે રુદ્રાક્ષો ઉત્પન્ન થયા, તેમા મારા સૂર્ય રૂપ નેત્રમાથી જે રુદ્રાક્ષો ઉત્પન્ન થયા હતા, તે ખાર પિંગળા રંગના થયા, ચંદ્રરૂપ મારા નેત્રમાથી જે ઉત્પન્ન થયા, તે સોળ ધોળા રંગવાળા થયા અને અગ્નિરૂપ નેત્રમાથી જે ઉત્પન્ન થયા તે દસ કાળા રંગના થયા છે, તેઓમા ધોળા રંગવાળો રુદ્રાક્ષ બ્રાહ્મણજાતિનો કહેવાય છે, લાલ રંગવાળો રુદ્રાક્ષ ક્ષત્રિયજાતિનો છે, પિંગળા રંગનો રુદ્રાક્ષ

વૈશ્યજાતિનો છે અને કાળો રુદ્રાક્ષ શૂદ્રજાતિનો છે. એક મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્ શિવરૂપ છે તે બ્રાહ્મણ્યાને દૂર કરે છે બે મુખવાળો રુદ્રાક્ષ દેવ-દેવીઓરૂપ છે અને તે જાતજાતના પાપનો નાશ કરે છે ત્રણ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્ અગ્નિરૂપ છે અને ક્ષણ વારમા સીકડ્યાને બાળી નાખે છે ચાર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ બ્રહ્મા પોતે જ છે અને તે મનુષ્યહત્યાને દૂર કરે છે પાંચ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ કામાગ્નિ નામના રુદ્ર પોતે જ છે અને તેને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય અભણને ખાવાથી થયેલા તથા અગમ્ય સ્ત્રી સાથે મેયુન કરવાથી થયેલા સર્વ પાપોથી છુટી જાય છે છ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ કાર્તિકેયરૂપ છે અને જમણા હાથમા ધારણ કરવા યોગ્ય છે તેને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય બ્રહ્મહત્યા વગેરે પાપોથી રહિત થાય છે એમા સંશય નથી સાત મુખવાળો રુદ્રાક્ષ મોટા ઐશ્વર્યવાળો અને 'અનંગ' નામે કહેવાય છે તેને ધારણ કરવાથી સૌનું ચોરનું વગેરે પાપોથી મનુષ્ય છુટી જાય છે હે મહાસેન ! આઠ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્ દેવ ગણપતિરૂપ છે અને તેને ધારણ કરવાથી અન્ન સમ્પત્તિ કપટ, રૂ સમ્પત્તિ કપટ, સોના સમ્પત્તિ કપટ અને દુષ્ટ સ્ત્રીને, કુટુંબની સ્ત્રીને તથા ગુરુપત્નીને ભોગવવાથી થયેલ વગેરે સર્વ પાપો નાશ પામે છે તેના વિધનો પણ નાશ પામે છે અને છેવટે તે પરમપદને પામે છે આ સર્વ ગુણો આઠ મુખવાળા રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી થાય છે નવ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ ભૈરવરૂપ છે તેને કાળા હાથમા ધારણ કરવો એ રુદ્રાક્ષ ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર કહેવાય છે અને તેને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય મારા સમાન બળવાળો થાય છે બાળકત્યા વગેરે હજારો પાપો અને બ્રાહ્મણત્યા વગેરે સે કડો પાપો નવ મુખ વાળા રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી તરત જ નાશ પામે છે દસ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ દેવતા ઇશ્વર સાક્ષાત્ વિષ્ણુ-દેવરૂપ છે તેને ધારણ કરવાથી ગ્રહો, પિશાચો, વૈતાલો, બ્રહ્મસાક્ષો તથા સર્પો શાત થઈ જાય છે અગિયાર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ અગિયાર રુદ્રોરૂપ કહેવાય છે જે મનુષ્ય તેને શિખામા ધારણ કરે છે, તેનું પુણ્યજન તમે સાંભળો અગિયાર મુખવાળા

* આ અધ્યાયમાં આવીલ શ્લોકોથી રુદ્રાક્ષની ઉત્પત્તિ સાથે રુદ્રાક્ષનું અનેક પ્રકારનું વર્ણન કરાયેલું.

રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી એક હળવર આશ્વમેધ યજ્ઞોનું, સો વાજપોયોનું અને એક લાખ ગાયોનું ઉત્તમ પ્રકારે દાન કરવાથી જે ક્ષણ મળે છે, તે ક્ષણ તરત પામે છે. બાર મુખવાળા રુદ્રાક્ષોને કાનમાં ધારણ કરતા મનુષ્યે પાને સૂર્યોને પ્રસન્ન કરેલા ગણાય છે, કારણ કે તેમાં કાયમ બાર સૂર્યો રહે છે, ગોમેધ તથા આશ્વમેધ યજ્ઞથી જે ક્ષણ થાય છે, તે ક્ષણને તે (રુદ્રાક્ષ ધારણ કરનારો) પામે છે વળી તે મનુષ્યો શિંગડાવાળાનો, ગત્રધારીઓનો, વાઘ વગેરેનો તથા રોગોનો ભય રહેતો નથી અને માનસિક પીડા પણ થતી નથી, એટલું જ નહિ, પણ કોઈ જાતનો ભય કે રોગ તેને કદી થતો જ નથી, જેથી તે સુખી તથા ઔશ્વર્યવાન થાય છે હાથી, ઘોડા, મુગો, બિલાડા, સર્પો, ઉંદરો, ગધેડા, કુતરા તથા શિયાળો વગેરે અનેક જાતની પ્રાણીઓને મારીને પણ બાર મુખવાળા રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય સર્વ પાપોથી છુટી જાય છે એમાં સંદેહ નથી હે પુત્ર ! તેર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ જે મળે, તે એને કાર્તિકેય સમાન જાણવો સર્વ કામનાઓ તથા અર્થ સિદ્ધિને તે આપનારો છે અને તેનાથી રસો તથા સર્વ રસાપનો સિદ્ધ થાય છે ઉપરાંત સર્વ વસ્તુ ઓ, તેને ધારણ કરનારની જ લોગ્ય પત્ની રહે છે, એમાં વિચાર ન કરવો હે કાર્તિકેય ! જે મનુષ્યે માતા, પિતા કે ભાઈનો નાશ કર્યો હોય, તે પણ એને ધારણ કરવાથી સર્વ પાપોથી છુટી જાય છે હે પુત્ર ! ચીદ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ જે મળે તો ક્રયમ મસ્તક પર તેને ધારણ કરવો, ક્રરણ કે તે (આરુ) શિવનું સ્વરૂપ જ છે હે મુનિ ! વારવાર વધારે વર્ણન કરવાથી શુદ્ધ તે મનુષ્યને દેવો ક્રયમ પૂજે છે અને તેનાથી પરમ ગતિને પ્રાપ્ત કરાય છે ઉત્તમ દિવ્યોએ મસ્તક પર એક રુદ્રાક્ષ (પણ) ધારણ કરવો જોઈએ છવ્વીસ રુદ્રાક્ષોની મસ્તકમાળા, પચાસ રુદ્રાક્ષોની હૃદયમાળા, સોળની ખભુમાળા અને બારની કાઠામાં પહેરવાની રુદ્રાક્ષમાળા કરવી જોઈએ હે કાર્તિકેય, એકસો આઠ રુદ્રાક્ષોની, પચાસ રુદ્રાક્ષોની અથવા સત્યાવીસ રુદ્રાક્ષોની માળા ખતાવી ધારણ કરવાથી અથવા જપ કરવાથી અનંત ક્ષણ મળે છે

હે કાર્તિકેય ! એકસો આઠ રુદ્રાક્ષોની માળા જે ધારણ કરે છે, તો તેથી ક્ષણે ક્ષણે આશ્વમેધ યજ્ઞનું ક્ષણ મેળવે છે અને એકવીસ કુળનો ઉદ્ધાર કરી, શિવલોકમાં તે પૂજાય છે ૧-૪૦

ક્ષણે ક્ષણે આશ્વમેધસ્ય ફલ પ્રાપ્નોતિ વપ્મુલ્લ !
ત્રિ સ્તકુલમુદ્ધૃત્ય શિવલોકો મહીવતે ॥ ૪૦ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમ્ભાવપુરાણમાં એકાદશ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૪ થો સમાપ્ત

અધ્યાય ૫ મો*

જપમાલાવિધાન અને રુદ્રાક્ષમહિમા

કૃષ્ણ સ્વામી

લક્ષણ જપમાલાયાઃ ષ્ટ્વણુ વધ્યામિ વપ્મુલ્લ !

રુદ્રાક્ષસ્ય મુલ્લં ક્ષત્ત્વા વિન્દુ હતોરિતઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીશંકર બોલ્યા હે કાર્તિકેય ! જપમાળાનું લક્ષણ હું કહું છું, સાંભળો રુદ્રાક્ષનું મુખ પ્રક્ષા અને વિન્દુ રુદ્ર કહેવાય છે વિષ્ણુ ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર તેનું પૂજકું છે પાંચ મુખવાળા, કાઠાવાળા, લાલ રંગના અથવા ધોળા કે મિશ્ર રંગના પચીસ રુદ્રાક્ષોમાં છિદ્રો કરી, પસેવીને ગાયતા પૂજકના મડળ જેવા આકારની (ગોપુચ્છ નામની) માળા ખતાવવી મુખથી મુખને તેના પૂજકાથી પૂજકને જેડી દઈ ઊભા મુખવાળો મેરુ ખતાવવો અને તેના ઉપર (ગાકરૂષી) તાગપાશ કરવો એમ ગૂંથેલી અને મચ્છસિદ્ધિને આપનારી માળાને ચંદન યુક્ત જળથી ધોઈ નાખી ઉપર પચગવ્ય છાટી, તે પછી શુદ્ધ જળથી ધોઈ નાખીને તેના પર મગ ગણોનો ન્યાસ કરવો શિવમત્રપડગમાં જે અસ્ત્રમાં છે, તેથી સ્પર્શ કરી, 'હ્રુ' એ કવચમત્રથી માળાનું અવગુહન કરવું (અર્થાત આખી માળાને એકઠી કરી દેવી) પછી એના પર (પોતાને જેનો જપ કરવો હોય તે) તે મૂલમત્રનો ન્યાસ કરવો આ ક્રિયા પોતે કરવી અથવા પૂર્વની પેઢે ગુરુના હારો કરાવવી પછી 'સવોનાતઠ' આદિ મત્રોથી એકસો

* આ અધ્યાયમાં છત્રીસ શ્લોકોની જપમાલાવિધાન સારી રીતે કહ્યા પછી કૃતી રુદ્રાક્ષના મહિમા કહેવાયું.

અધ્યાય ૪ થો*

રુદ્રાક્ષોની ઉત્પત્તિ ને વર્ણન

નારદ ડવાચ

एवं भूतानुभावोऽयं रुद्राक्षो भवताञ्जघ ।

वर्णितो महता पुण्य* कारण तत्र किं वद ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યું હે નિદેપ નારાયણ! આવા પ્રભાવવાળો રુદ્રાક્ષ મોટાઓને પણ પૂજ્ય તમે વર્ણવ્યો, તેમા કારણ શું છે, તે તમે કહો

શ્રીનારાયણે બોલ્યા પૂર્વે ભગવાન શંકર પ્રભુને કાર્તિકસ્વામીએ આમ જ બ્યારે પૂછ્યું હતું, ત્યારે તેમણે જે કહ્યું હતું, તે તમે સાંભળો

શંકર બોલ્યા હે કાર્તિકેય! હું દુક્રમા ખરેખર તમને કહ્યું છું, સાંભળો પૂર્વે સર્વથી જિતાવો મુરકેલ ત્રિપુર નામે દેવ્ય હતો તેણે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ આદિ સર્વ દેવોને છુટ્યા હતા તે દેવોએ મને એ જણાવ્યું, ત્યારે મેં ત્રિપુરાસુરને ઉદેશી અધોર નામના મહા શસ્ત્રનું ચિંતન કર્યું હતું, એ શસ્ત્ર મનોહર, સર્વ દેવમય, દિવ્ય, તેજસ્વી અને ધોર દેખાવતું છે ત્રિપુરાસુરનો નાશ કરવા તથા દેવોને ખયાવવા સર્વ વિધનોને શાત કરનાર તે અધોશસ્ત્રનું મેં ચિંતન કરવા માડ્યું, ત્યારે દેવતાઈ એક હજાર વર્ષ સુધી (નેત્રો બંધ સખી) ચિંતન કર્યા પછી મેં આખો ઉઘાડી ત્યારે વ્યાકુળ થતી મારી આખોમાથી જલબિદુઓ પડ્યા હતા તે વખતે એ અશ્રુબિદુઓમાથી રુદ્રાક્ષના મોટા બુક્ષો ઉત્પન્ન થયા હતા પછી હે મહાસેન! સર્વનું હિત કરવાની ઈચ્છાથી મારી આશ્રાથી આડનીસ પ્રકારના તે રુદ્રાક્ષો ઉત્પન્ન થયા, તેમા મારા સૂર્ય-રૂપ નેત્રમાથી જે રુદ્રાક્ષો ઉત્પન્ન થયા હતા, તે ખાર પિંગળા રંગના થયા, ચંદ્રરૂપ મારા નેત્રમાથી જે ઉત્પન્ન થયા, તે સોજ ધોળા રંગવાળા થયા અને અગ્નિરૂપ નેત્રમાથી જે ઉત્પન્ન થયા તે દસ કાળા રંગના થયા છે, તેઓમા ધોળા રંગવાળો રુદ્રાક્ષ બ્રાહ્મણજાતિનો કહેવાય છે, લાલ રંગવાળો રુદ્રાક્ષ ક્ષત્રિયજાતિનો છે, પિંગળા રંગનો રુદ્રાક્ષ

વૈશ્યજાતિનો છે અને કાળો રુદ્રાક્ષ શૂદ્રજાતિનો છે. એક મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્ શિવરૂપ છે તે બ્રહ્મહત્યાને દૂર કરે છે એ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ દેવ-દેવીઓરૂપ છે અને તે જાતજાતના પાપનો નાશ કરે છે તથા મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્ અગ્નિરૂપ છે અને કાલુ વારમા સીંદહત્યાને બાળી નાખે છે આર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ બ્રહ્મા પોતે જ છે અને તે મનુષ્યહત્યાને દૂર કરે છે પાંચ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ ક્રમાગ્નિ નામના રુદ્ર પોતે જ છે અને તેને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય અભક્તને ખાવાથી થયેલા તથા અગમ્ય સ્ત્રી સાથે મૈથુન કરવાથી થયેલા સર્વ પાપોથી છૂટી જાય છે છ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ કાર્તિકેયરૂપ છે અને જમણા હાથમા ધારણ કરવા યોગ્ય છે તેને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય બ્રહ્મહત્યા વગેરે પાપોથી સંહત થાય છે એમા સશય તથી સાત મુખવાળો રુદ્રાક્ષ મોટા ચૌશ્વર્થવાળો અને 'અનંગ' નામે કહેવાય છે તેને ધારણ કરવાથી સોનું ચોરનું વગેરે પાપોથી મનુષ્ય છૂટી જાય છે હે મહાસેન! આઠ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્ દેવ ગણપતિરૂપ છે અને તેને ધારણ કરવાથી અન્ન સમ્પત્તી કપટ, રૂ સમ્પત્તી કપટ, સોના સમ્પત્તી કપટ અને દુહ સ્ત્રીને, હુદુમ્પતી સ્ત્રીને તથા ગુરુપત્નીને ભોગવવાથી થયેલ વગેરે સર્વ પાપો નાશ પામે છે તેના વિધનો પણ નાશ પામે છે અને છેવટે તે પરમપદને પામે છે આ સર્વ ગુણો આઠ મુખવાળા રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી થાય છે નવ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ ભૈરવરૂપ છે તેને ડાબા હાથમા ધારણ કરવો એ રુદ્રાક્ષ ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર કહેવાય છે અને તેને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય મારા સમાન બળવાળો થાય છે બાળહત્યા વગેરે હજારો પાપો અને બ્રહ્મહત્યા વગેરે સેકંડો પાપો નવ મુખવાળા રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી તરત જ નાશ પામે છે દસ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ દેવોના ઈન્દ્ર સાક્ષાત્ વિષ્ણુ-દેવરૂપ છે તેને ધારણ કરવાથી ગ્રહો, પિશાચો, વૈતાલો, બ્રહ્મરાક્ષસો તથા સર્પો શાત થઈ જાય છે અગિયાર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ અગિયાર રુદ્રોરૂપ કહેવાય છે જે મનુષ્ય તેને સિખામા ધારણ કરે છે, તેનું પુણ્યકળ તમે સાંભળો અગિયાર મુખવાળા

* આ અધ્યાયમાં જાણીત સ્થાનોથી રુદ્રાક્ષોની ઉત્પત્તિ તથા રુદ્રાક્ષોનું અનેક પ્રકારનું વર્ણન કરાયે.

રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી એક હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞોનું, સો વાજોયોનું અને એક લાખ ગાયોનું ઉત્તમ પ્રકારે દાન કરવાથી જે ફળ મળે છે, તે ફળ તરત પામે છે. બાર મુખવાળા રુદ્રાક્ષને કાનમાં ધારણ કરતા મનુષ્યે બારે સૂર્યોને પ્રસન્ન કરેલા ગણાય છે, કારણ કે તેમાં કાયમ બાર સૂર્યો રહે છે, ગોમેધ તથા અશ્વમેધ યજ્ઞથી જે ફળ થાય છે, તે ફળને તે (રુદ્રાક્ષ ધારણ કરનારો) પામે છે. વળી તે મનુષ્યે શિંગડાવાળાનો, શસ્ત્રધારીઓનો, વાઘ વગેરેનો તથા રોગોનો ભય રહેતો નથી અને માનસિક પીડા પણ થતી નથી, એટલું જ નહિ, પણ કોઈ જાતનો ભય કે રોગ તેને કદી થતો જ નથી, જેથી જાતનો ભય કે રોગ તેને કદી થતો જ નથી, જેથી તે સુખી તથા ઐશ્વર્યવાન થાય છે. હાથી, ઘોડા, મૃગો, ખિલાડા, સર્પો, ઉંદરો, ગધેડા, કૂતરા તથા શિયાળો વગેરે અનેક જાતની પ્રાણીઓને મારીને પણ બાર મુખવાળા રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય સર્વ પાપોથી છુટી જાય છે એમા સંદેહ નથી હે મુનિ! તેર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ જો મળે, તો એને કીર્તિ કેય સમાન જાણવો સર્વ કામનાઓ તથા અર્થ સિદ્ધિને તે આપનારો છે અને તેનાથી સ્ત્રો તથા સર્વ રસાયનો સિદ્ધ થાય છે ઉપરાંત સર્વ વસ્તુઓ, તેને ધારણ કરનારની જ લોભ્ય બની રહે છે, એમા વિચાર ન કરવો હે કીર્તિ કેય! જે મનુષ્યે માતા, પિતા કે ભાઈનો નાશ કર્યો હોય, તે પણ એને ધારણ કરવાથી સર્વ પાપોથી છુટી જાય છે હે મુનિ! ચૌદ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ જો મળે તો કાયમ મસ્તક પર તેને ધારણ કરવો, કારણ કે તે (મારુ) શિવનું સ્વરૂપ જ છે હે મુનિ! વારંવાર વધારે વર્ણન કરવાથી શુદ્ધ તે મનુષ્યને દેવો કાયમ પૂજે છે અને તેનાથી પરમ ગતિને પ્રાપ્ત કરાય છે ઉત્તમ દિગ્ગેએ મસ્તક પર એક રુદ્રાક્ષ (પણ) ધારણ કરવો જોઈએ છવ્વીસ રુદ્રાક્ષોની મસ્તકમાં, પચાસ રુદ્રાક્ષોની હૃદયમાં, સોળની બહુમાં અને બારની કાનમાં પહેરવાની રુદ્રાક્ષમાળા કરવી જોઈએ હે કીર્તિ કેય, એકસો આઠ રુદ્રાક્ષોની, પચાસ રુદ્રાક્ષોની અથવા સત્યાવીસ રુદ્રાક્ષોની માળા બનાવી ધારણ કરવાથી અથવા જપ કરવાથી અનંત ફળ મળે છે

હે કીર્તિ કેય! એકસો આઠ રુદ્રાક્ષોની માળાને ધારણ કરે છે, તો તેથી ક્ષણે ક્ષણે અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ મેળવે છે અને એકવીસ ફળનો ઉદ્ધાર કરી, શિવલોકમાં તે પૂજાય છે ૧-૪૦

ક્ષણે ક્ષણેઽશ્વમેધસ્ય ફલ પ્રાપ્નોતિ વળમુલ ।
ત્રિ સત્કુલમુદ્ધૃત્ય શિવલોકે મહીયતે ॥ ૪૦ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં એકાદશ સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૪ વો સમાપ્ત

અધ્યાય ૫ મો*

જપમાલાવિધાન અને રુદ્રાક્ષમહિમા

ઈશ્વર ઉગ્રાચ

લક્ષણ જપમાલાયાઃ મૃગુ વદ્યમિ વળમુલ ।
રુદ્રાક્ષસ્ય મુલં બ્રહ્મા વિન્દુ ઈતીરિતઃ ॥ ૧ ॥

ગ્રીશકર બોલ્યા હે કીર્તિ કેય! જપમાળાનું લક્ષણ હું કહું છું, સાંભળો રુદ્રાક્ષનું મુખ બ્રહ્મા અને બિંદુ રુદ્ર કહેવાય છે વિષ્ણુ ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર તેનું પૂછકું છે પાંચ મુખવાળા, કાટાવાળા, લાલ રંગના અથવા ધોળા કે મિશ્ર રંગના પચીસ રુદ્રાક્ષોમાં છિદ્રો કરી, પરોડીને ગાંધના પૂછડાના મડળ જેવા આકારની (ગોપુચ્છ નામની) માળા બનાવવી મુખથી મુખને તથા પૂછડાથી પૂછડાને બેડી દઈ ઊભા મુખવાળો મેરુ બનાવવો અને તેના ઉપર (ગાડપી) નાગપાશ કરવો એમ ત્ર્યેલો અને મન્ત્રસિદ્ધિને આપનારી માળાને મદન-યુક્ત જળથી ધોઈ નાખી ઉપર પવનગત છાટી, તે પછી શુદ્ધ જળથી ધોઈ નાખીને તેના પર મન્ત્ર ગણોનો ન્યાસ કરવો શિવમન્ત્રપડગમાં જે અસ્ત્રમ છે, તેથી સ્પર્શ કરી, 'હુ' એ કવચમન્ત્રથી માળાનું અવગૃહન કરવું (અર્થાત્ આખી માળાને એકઠી કરી દેવી) પછી એના પર (પોતાને જેનો જપ કરવો હોય તે) તે મૂલમન્ત્રનો ન્યાસ કરવો આ ક્રિયા પોતે કરવી અથવા પૂર્વની પેઠે નુરુના હાથે કરાવવી પછી 'સયોજાતૌ' આદિ મન્ત્રોથી એકસો

* આ અધ્યાયમાં છ રીતે ત્ર્યેલોથી જપમાલાવિધાન કરી રીતે કયા પછી ફરી રુદ્રાક્ષને મહિમા કહેવાય છે.

આક વાર પ્રોક્ષણ કરી મૂળ મત્ર ઉચ્ચાગીને ગુહ ભૂમિ પર માળાને સ્થાપી, તેના પર પરમ પ્રરણસવરૂપ સાધ્ય મદાશિવનું સ્થાપન કરવું એમ પ્રતિજ્ઞાયુક્ત ક્ષેત્રી માગા મર્વ હરિચ્છત ક્ષત્રે આપનાગે થાય છે જે દેવનો જે મત્ર જપનો હોય, તે જ મત્રથી આ માળાનું પૂજન કરવું જોઈએ અને એ જપમાળાને (જપ સિવાયના સમયે) મસ્તક પર, કઠમા અથવા કાન પર ધારણ કરવી આમ મનુષ્યે સાવધાનચિત્ત ઘર્ષ રુદ્રાક્ષની માળાથી જપ કરતો તેમ જ પરમ ભક્તિયુક્ત ઘર્ષ કઠમા, મસ્તક પર, હૃદય પર, કાઠા પર, કાન પર અથવા ધાતે બાહુઓ પર કાયમ રુદ્રાક્ષો ધારણ કરવા આ વિષે બ્રાહ્મ કહેવાથી શુદ્ધ અથવા વારંવાર વર્ણન કરવાથી શુદ્ધ કાયમ રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવામા આ પ્રણે જ પ્રશાસા કરાય છે કે, સ્નાન, દાન, જપ, હોમ, વૈષ્ણવદેવ, દેવપૂજન, પ્રાયશ્ચિત્ત શ્રાદ્ધ અને દીક્ષા કાળે તો ખાસ કરી રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા જ જોઈએ, કેમ કે મોહથી રુદ્રાક્ષ ધારણ નહિ કરીને બ્રાહ્મણને કઈ વૈદિક કર્મ કરે છે, તો અવશ્ય નરકમા પડે છે, માટે મસ્તક પર, કઠમા, જનોઈમા અથવા સુવર્ણના મણકાઓ સંહિત શુદ્ધ રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા જોઈએ બીજાએ ધારણ કરેલા રુદ્રાક્ષ શુદ્ધ અને કૃત્યાણુકારી હોતા નથી (માટે તે ધારણ કરવા નહિ) આપવિન સ્થિતિવાગ્દાયે રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા નહિ સદા ભક્તિથી જ રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા રુદ્રાક્ષના વૃક્ષથી ઉત્પન્ન થયેલા વાયુ વડે ઊડેલા તપુખવા પપ્પ પુતર્જનમસ્તકિત ઘર્ષ પવિત્રયોગમા ન્તય છે (તો રુદ્રાક્ષધારી મનુષ્ય ન્તય એમા ગુ ક્રેવાનું હોય) જનબાલ શ્રુતિ કહે છે કે, 'રુદ્રાક્ષને ધારણ કરતો મનુષ્ય પાપ કરે, તોપણ સર્વ પાપથી રહિત જ રહે છે, અરે! એટલું જ નહિ, પણ પનુઓ શુદ્ધ રુદ્રાક્ષધારણથી જો રુદ્રપણ પામે છે તો જે મનુષ્યો રુદ્રાક્ષની માળાને ધારણ કરે છે, તેઓ રુદ્રપણને પામે તેમ જ ક્રેવાનું હોય! રુદ્રપણ! મનુષ્યોએ એક રુદ્રાક્ષ તો કાયમ મસ્તક પર ધારણ કરતો જ જોઈએ, જેથી નર દુષ્ટોનો નાશ થાય છે અને સર્વ પાપોથી છુટકારો મળે છે - રુદ્રાક્ષથી મુગોપિત મનુષ્યો પરમાત્મા શકરના નામને ઉચ્ચારે છે તેઓ શકરના બકતોમા

ઉત્તમ ગણાય છે, માટે સર્વ કૃત્યાણુને ઇચ્છતા મનુષ્યોએ અવશ્ય રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા કાનમા, શિખામા, ગળામા, હાથમા કે પેટ પર રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા, કેમ કે મહાદેવ, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા અને તેમની વિભૂતિરૂપ બીજા દેવો પણ ભક્તિથી રુદ્રાક્ષ ધારણ કરે છે તેમ જ સર્વના અતર્થીમી મૂળપુરુષરૂપ ગોત્ર ત્રયિઓ અને તેમના વશમા જન્મેલા બધા મનુષ્યો પણ શ્રોતધર્મમા પરાયણ તથા ગુહ હોવા છતાં રુદ્રાક્ષ ધારણ કરે જ છે સાક્ષાત્ વેદસિદ્ધ અને અવશ્ય મુક્તિ આપનાર રુદ્રાક્ષધારણ વિષે અનેક જન્મોને આતે મહાદેવની કૃપાથી સ્વાભાવિક રીતે જ શ્રાદ્ધ થાય છે' હે મુન! આ રુદ્રાક્ષનું માહાત્મ્ય જનબાલ શાખાનું અધ્યયન કરતા સર્વ મુનિઓએ તથા મે આ રીતે જ કહ્યું છે રુદ્રાક્ષનું ક્ષણ ત્રણે લોકમા પ્રખ્યાત છે એ કળના દર્શનથી જે પુણ્ય થાય છે, તેથી કરોડગણુ તેના સ્પર્શથી થાય છે અને તેને ધારણ કરવાથી તેથી સેકંડો કરોડગણુ પુણ્ય મનુષ્ય પામે છે વળી રુદ્રાક્ષની માળા વડે જપ કરવાથી તો સેકંડો, હજારો તથા લાખોગણુ પુણ્ય પામે છે, એમા વિનાશ ન કરવો જે મનુષ્ય હાથમા, છાતી પર, ગળામા, બે કાનમા તથા મસ્તક પર રુદ્રાક્ષ ધારણ કરે છે, તે રુદ્ર જ છે, એમા સગય નથી તે મનુષ્ય રુદ્રની પેઠે પ્રાણી માત્રથી ન માત્રી શત્રાય એવો ઘર્ષ પૃથ્વી પર ફર્યા કરે છે દેવો તથા અસુરોને શકરની પેઠે સદા વદ નીય છે મનુષ્યોએ રુદ્રાક્ષ ધારણ કરનારાને કાયમ વદન કરવું જોઈએ તે કદાચ એકો, વિરુદ્ધ કર્મો કરનાર અથવા નર્વ પાપોથી યુક્ત હોય તોપણ રુદ્રાક્ષ ધારણને લીધે સર્વ પાપોથી છુટી ન્તય છે, અરે એટલું જ નહિ પણ ગણ રુદ્રાક્ષ બાધેલો કૃતરો પણ જો મરણ પામે, તો પન્મગતિને પામે છે, માટે એક્રદ રુદ્રાક્ષ અવશ્ય ધારણ કરવો કેમ કે તથી એન્વીન પેદીનો ઉદ્ધાર કરી મનુષ્ય રુદ્રલોકમા પૂજ્ય છે હો પછી ફરી રુદ્રાક્ષનો વિધિ હુ કહીને ૧-૩૬

પર્કવિદ્યાતિમુક્ત્ય રુદ્રલોકે મહીયતે ।

અન્તઃ પર પ્રકૃત્યામિ રુદ્રાક્ષસ્ય પુનર્વિધિમ્ ॥૨૬॥

અર્થાત્ ૧ મે તમામ

कुदाक्षतोऽत्यंतमहिमा

ਹੇਥਰ ਤਵਾਚ

महासेन कुशग्रन्थिपुत्रा जीवादयः परे ।

महासेन कुशग्रान्थपुत्रा जीवादिभ्यः परे ।
रुद्राक्षस्य तु नैकाऽपि कलामर्हति षोडशीम् ॥१॥

રદ્રાક્ષસ્ય નુ નેકાર્ણપ કલામહાત પાંડરામ...
 શ્રીશકર બોલ્યા હે કાર્તિકેય! કુશત્ર ધિ અને
 પુત્રજીવ આદિ બીજ પણ માળામા ઉપયોગી છે,
 છતા તેમાનુ એકેય રદ્રાક્ષના સોળમા અશને પણ
 યોગ્ય નથી જેમ પુરુષોમા વિષ્ણુ, ગ્રહોમા સૂર્ય,
 નદીઓમા ગંગા, મુનિઓમા કશ્યપ, ઘોડાઓમા
 ઉચ્ચ શ્રવા, દેવોમા ઈશ્વર (હું) અને દેવીઓમા
 પાર્વતી શ્રેષ્ઠ છે, તેમ આ રદ્રાક્ષ (માળાઓમા
 ઉપયોગી વૃક્ષોમા) શ્રેષ્ઠ છે આનાથી અધિક (ફળ
 દાથી) બીજુ કોઈ સ્તોત્ર નથી કે વ્રત નથી અક્ષય
 દાનોમા રદ્રાક્ષનુ દાન સર્વથી ઉત્તમ છે શિવના શાન્ત
 ભક્તને જે મનુષ્ય ઉત્તમ રદ્રાક્ષનુ દાન કરે છે,
 તેના પુણ્યફળનો અંત કહેવા હું ખોતે ઉત્સાહ કરતો
 નથી જેણે ગળામા રદ્રાક્ષ ધારણ કરેલા હોય એવાને
 જે મનુષ્ય અન્તદાન કરે છે તે સાત ફળનો ઉદ્ધાર
 કરી રદ્રાક્ષોકમા જાય છે જેના લલાટમા ભસ્મ નથી,
 શરીર પર રદ્રાક્ષ ધારણ નથી અને ઘરમા શિવ
 પૂજન નથી, તે બ્રાહ્મણ આડાલ કરતાય નીચ છે
 જેણે મસ્તક પર રદ્રાક્ષ ધારણ કર્યો હોય તે માસ
 ખાતો હોય, દાડ પીતો હોય અને અત્યજ્ઞેની પાસે
 જતો હોય, તોપણ પાપથી છુટી જાય છે સર્વ
 યજ્ઞો, તપ, દાન અને વેદાભ્યાસથી જે કળ મળે છે,
 તે ફળ રદ્રાક્ષના ધારણથી તરત જ નાશ પામે છે જે
 પુણ્યફળ ચાર વેદોના અધ્યયનથી, પુણ્ય લાલવાથી,
 તીર્થનેવાથી અને સર્વ વિદ્યાઓ વગેરેથી મળે છે,
 તે પુણ્યફળ રદ્રાક્ષધારણથી મનુષ્ય તરત જ
 પામે છે મનુષ્યને રદ્રાક્ષ બાધીને જે મૃત્યુ
 પામે છે, તે રદ્રપણાને પામે છે, તેને પુનર્જન્મ
 સંદેહો નથી મનુષ્ય પોતાના ગળામા કે બેય બાહુ
 યોમા રદ્રાક્ષ ધારણ કરી મરણ પામે, તો એકવીમ

* આ અધ્યાયમા ચોપન શ્લોકો ભક્તિની વૃદ્ધિ માટે

०५५५०० अत्यंत मूर्खता केल्याचे.

કુળને તારી રુદ્રલોકમા વમે છે પ્રાણણ કે આડાલ
અથવા ગુણવાન કે ગુણરહિત જે કોઈ મનુષ્ય ભસ્મ
તથા અદ્રાક્ષને ધારણ કરે છે, તે દેવપણાને પામે છે
અને શિવ પાસે જાય છે પવિત્ર કે અપવિત્ર તથા
અભક્ષ્યને ખાનાર સ્વેચ્છ અથવા આડાલ સર્પ પાપોથી
ભલે યુક્ત હોય, તોપણ રુદ્રાક્ષના ધારણથી જ
તે રુદ્રરૂપ થાય છે, એમા સશય નથી મસ્તક પર
(રુદ્રાક્ષ) ધારણ કરવાથી એક કરોડ રુદ્રાક્ષ ધારણનું,
કાન પર ધારણ કરવાથી દશ કરોડ ધારણ કર્યાનું,
જાળે બાધવાથી સો કરોડ ધારણ કર્યાનું, મસ્તકે
ધારણ કરવાથી એક હજાર કરોડ ધારણ કર્યાનું,
જનોઈ પર ધારણ કર્યાથી દશ હજાર કરોડ ધારણ
કર્યાનું અને ભુજા પર ધારણ કર્યાથી એક રુદ્રાક્ષ
ધારણ કર્યાનું ફળ મળે છે કાઝ પર ધારણ કરેલો
ઉત્તમ રુદ્રાક્ષ મોલને આપનારો થાય છે રુદ્રાક્ષને
ધારણ કરી પ્રાણણ જે કઈ વૈદિક કર્મ ભક્તિથી
કરે તો તેનું મોટું ફળ પામે છે ભક્તિરહિત અને
પાપકર્મી હોય છતાં જે મનુષ્ય (ગળામા) રુદ્રાક્ષ
માળા પહેરે, તે કાયમ સર્વ અધનથી છુટી જાય છે
જે મનુષ્ય રુદ્રાક્ષમા લાગેલા ચિત્રાવાળો હોઈ રુદ્રાક્ષને
ધારણ કરે છે, તે મહેશ્વરરૂપ જ હોઈ લોકમા
શિવલિંગ પેઠે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે વિદ્યારહિત
કે વિદ્યા સંહિત, જાણતા કે અજાણતા હરકોઈ
પ્રાણી રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી કીકટ દેશમા (રુદ્રાક્ષને
ધારણ કરતા) ગધેડાની પેઠે શિવબોધને પામે છે
ક્રતિકેયે પૂછ્યું 'હે દેવ' કીકટ દેશમા ગધેડાએ
રુદ્રાક્ષો કયા કારણે ધારણ કર્યા હતા ? હે પરમેશ્વર !
તેને રુદ્રાક્ષ કોણે આપ્યા હતા, તે તમે કહો
શ્રીગકર જોલ્યા હે પુનઃ પૂર્વનું એ વૃત્તાત
તમે સાલજો વિધ્ય પર્વતમા એક ગધેડો રુદ્રાક્ષનો
ભાર ઉપાડી સ્થો હતો અને એક મુસાફર તેને હાક્યે
જતો હતો થાકેલો ગધેડો ભાર ઉપાડવા અનર્થ
ઘઈ પૃથ્વી પર પડી ગયો અને મરણ પામ્યો હે
ક્રતિકેય ! (મરણ પામ્યા પછી તરત જ) એ
ગધેડો માત્રી કૃપાની નાપુ નેરોસાજો, ત્રિભૂલધારી
અને મહેશ્વરરૂપ બની જઈ માત્રી તમીપ આવ્યો
હતો (માટે રુદ્રાક્ષને ધારણ કરનારો મનુષ્ય)

રુદ્રાક્ષોના મુખોની જેટલી અતિદુર્લભ સખ્યા હોય છે, તેટલા ઉત્તર મુગો સુધી શિવલોકમાં પૂજ્ય છે આ સ્વસ્થ પોતાના શિષ્યોને જ કહેવું પણ શિષ્યો ન હોય તેઓને કદી ન કહેવું જે (શિષ્યો પણ) અભક્ત અને મૂર્ખ હોય, તેઓને પણ આ સ્વસ્થ ન કહેવું જે મનુષ્ય અભક્ત હોય કે ભક્ત હોય, નીચ હોય અથવા અત્યંત દુષ્ટ હોય, તે પણ જે રુદ્રાક્ષો ધારણ કરે, તો સર્વ પાપોથી છુટી ભય છે પવિત્ર રુદ્રાક્ષધારણ કોના સમાન થઈ શકે? (અર્થાત્ તે અતુલ અને નિરુપમ જ છે) તત્ત્વદર્શી મુનિ ઓ ઓને મહાવ્રત કહે છે જે મનુષ્ય વ્રતધારી થઈ એક ઉત્તર રુદ્રાક્ષો ધારણ કરે છે, તેને સર્વ દેવો નમે છે, કેમ કે જેવા રુદ્ર છે તેવો જ તે મનાય છે જે એક ઉત્તર રુદ્રાક્ષો ન મળે, તો ખે બાહુ ઓમા સોળ સોળ, એક શિખામા, બે કાશમા બાર બાર, ગળામા બીસ, મરતક પર ચાળીસ, ખે કાન પર છ છ અને છાતી પર એકસો ને આઠ રુદ્રાક્ષો જે ધારણ કરે છે, તે રુદ્ર જેવો પૂજ્ય છે મોતી પરવાળા સ્ટ્રિક, રૂપુ, લેડી તથા સોના સાથે રુદ્રાક્ષોને જે ધારણ કરે છે, તે શિવરૂપ થાય છે જે આજસથી એકલા જ રુદ્રાક્ષોને પણ જે ધારણ કરે છે, તેને અધક્ષર જેમ સૂર્યનો સ્પર્શ કરી શકતો નથી, તેમ પાપો સ્પર્શ કરી શકતા નથી રુદ્રાક્ષની માળા વડે જપેલો મન અનાત ક્ષણ આપનારો થાય છે જેતા અગ પર બાહુ પુણ્ય આપનાર એક પણ રુદ્રાક્ષ નથી, તેનો જન્મ ત્રિપુકુંડલિત મનુષ્યની પેઠે વ્યર્થ ગણાય છે જે મનુષ્ય રુદ્રાક્ષોને મસ્તક પર ધારણ કરી મસ્તકસ્નાન કરે છે, તેને ગંગામા સ્નાન કર્યું ક્ષણ મળે છે, એમા સશય નથી લોકપૂજ્ય રુદ્રાક્ષો કેટલાક એક મુખવાળા, પાંચ મુખવાળા અગિયાર મુખવાળા અને બીજા કેટલાક ચૌદ મુખ વાળા પદા હોય છે શકસ્વરૂપ રુદ્રાક્ષોને જે ભક્તિથી પૂજવામા આવે તો દરિદ્ર પુરુષને પણ પૃથ્વી પર સંગ બતાવી દે છે આ સખાથી એક જન્મો ઉત્તમ ધર્મિત્વસ હુ તને કુદુ છ કેસલ દેશમા 'ગિરિનાથ' નામે કોઈ પ્રખ્યાત બ્રાહ્મણ હતો તે મહાધનવાન, ધર્મોત્તમ, વેદવેદાંગમા પારંગત, યજ્ઞ કરનાર અને દોષિત હતો તેને 'નુપુન્નિધિ' નામે સુદર આદ્વિત

વાળો એક પુત્ર હતો તે જુવાન થયો ત્યારે ક્રમદેવ જેવો સુદર હતો, જેથી તેણે રૂપ, યૌવન તથા મદ દારૂ 'સુધિપણ' નામના પોતાના ગુરુની 'મુક્તા વલી' નામની પત્નીને મોહિત કરી પછી તેની સાથે કેટલોક કાળ ભયથી તે લાગુ રહ્યો અને (છેવટે) ગુરુને ઝેર આપી દીધુ (ને મારી નાખ્યા) પછી તે નિર્ભય થઈ (ગુરુપત્ની સાથે) મૈથુન કરવા લાગ્યો તેનું એ કર્મ તેના માતાપિતાએ જ્યારે કંઈ જાણ્યું, ત્યારે તે જ જાણે તેઓને પણ ઝેરથી તેણે મારી નાખ્યા જાતજાતના વિલાસો તથા ભોગોથી ધન જ્યારે ખર્ચાઈ ગયું ત્યારે એ દુષ્ટે બ્રાહ્મણોના ધરમા ઓસી કરવા માડી અને દારૂ પીને ખેભાત સ્થિતિએ સહેવા માડ્યું ત્યારે તેની શ્વાતિએ તેનો બાહિષ્કાર કર્યો અને સર્વ લોકોએ ગામમાંથી તેને હાકી કાઢ્યો તે વખતે એ વનમા રજળતો થઈ ગયો પેલી મુક્તા વલી સાથે ગીચ વનમા તે જતો રહ્યો, અને દ્રવ્યના લોભથી માર્ગમા ઊભો રહી તેણે ઘણા બ્રાહ્મણોને મારી નાખ્યા એમ ઘણો કાળ થયો, ત્યારે તે નીચ મરણ પામ્યો, એટલે તેને લેવા હજારો યમદૂતો આવી પ્રહાર્યા તે જ પ્રમાણે શિવલોકમાંથી શિવના ગણો પણ ત્યા આવ્યા, એટલે હે ક્રાંતિકેય! તે ખતે પશ્તના દૂતો વચ્ચે વાદ થયો યમના દૂતોએ તે વેળા કહ્યું કે, 'હે શિવદૂતો! જે તમે આને લઈ જવા ઇચ્છો છો, તો કહો આનું શુ પુણ્ય છે?' ત્યારે શિવદૂતોએ કહ્યું કે, 'જે સ્થળે આ મરણ પામ્યો છે તે સ્થળે જન્મીતમા દશ લાક નીચે રુદ્રાક્ષ છે તેના પ્રભાવથી હે યમદૂતો! અમે આને સિદ્ધ સમીપ લઈ જઈશું' અહીં તે દિવ્ય રૂપને ધરતો તે ગુણનિધિ બ્રાહ્મણ વિમાન પર ચઢી શિવદૂતો સાથે શકરના સ્થાનમા ગયો હે ઉત્તમ વ્રતવાળા! આમ રુદ્રાક્ષોનું મહાત્મ્ય એ તમને કહ્યું રુદ્રાક્ષનો આવા અદિભા મે દૂકમા કહ્યો છે, તે સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર તથા મહાપુણ્યકળને આપનાર છે ૧-૫૪

एव रुद्राक्षमहिमा समासात् कथितो मया ।

सर्वापापक्षयकरो महापुण्यफलप्रद ॥ ૫૪ ॥

બી શ્રીદેવીના ભવમહાપુણ્યમંત્ર એકાદશ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૬૮ શો મામ

અધ્યાય ૭ મો*

એક મુખવાળા વગેરે રુદાક્ષીનું વર્ણન

શ્રીનારાયણ સુવાચ

एवं नारद षड्वक्त्रो गिरीशेन विबोधितः ।

रुद्राक्षमहिमानं च ज्ञात्वाऽऽसीत् स कृतार्थकः ॥१॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા : હે નારદ ! શકરે એમ
બોધ આપેલા તે ક્રાંતિદેય રુદ્રાક્ષનો મહિમા જાણી
કૃતાર્થ થયા. અહીં સદાચારના પ્રસંગમાં એવા
પ્રભાવવાળા રુદ્રાક્ષનું મેં વર્ણન કર્યું. વળી ખીનું
પણ સાવધાન થઈ તમે સાંભળો. અપનંત પુણ્ય આપ
નારો રુદ્રાક્ષનો મહિમા મેં જે રીતે વર્ણવ્યો, તે રીતે
હવે રુદ્રાક્ષનું લક્ષણ તથા મંત્રવિન્યાસ હું તમારી,
આગળ વર્ણવું છું. મનુષ્ય રુદ્રાક્ષનાં દર્શનથી લાખ
ગણ, તેની સ્પર્શ કરવાથી કરોડગણ અને તેને
ધારણ કરવાથી દશ કરોડગણ પુણ્ય પામે છે.
રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા છતાં તેની માળા વડે જપ
કરવાથી મનુષ્ય સેંકડો કરોડ ને હજારો કરોડગણ
પુણ્ય પામે છે. ભદ્રાક્ષને ધારણ કરવા કરતાં રુદ્રાક્ષને
ધારણ કરવામાં મોટું ફળ છે. જે રુદ્રાક્ષ આમળાતા
ફળ જેવડો હોય, તેને શ્રેષ્ઠ કહેલ છે; જે ખોરના
ફળ જેવડો હોય તેને વિદ્વાનો મધ્યમ કહે છે અને જે
ચણા જેવડો હોય તે અપમ કહેવાય છે. આ રુદ્રાક્ષની
મેં યોગખાણ કરી. શિવની આગ્રાથી પૃથ્વી પર
ખાદણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય તથા શૂદ્ર એવી જાતના
ઉપાસ રુદ્રાક્ષનાં વૃક્ષો થયાં છે. તેઓમાં ધોળા
રુદ્રાક્ષોને ખાદણ, લાલ રંગના રુદ્રાક્ષોને ક્ષત્રિય,
ખીળા રંગના રુદ્રાક્ષોને વૈશ્ય તથા કાળા રંગના
રુદ્રાક્ષોને શૂદ્ર જાણવા. ખાદણે ધોળા રુદ્રાક્ષો
ધારણ કરવા, ક્ષત્રિયે લાલ રુદ્રાક્ષો ધારણ કરવા,
વૈશ્યે ખીળા રંગના રુદ્રાક્ષો ધારણ કરવા અને શૂદ્ર
કાળા રંગના રુદ્રાક્ષો ધારણ કરવા. જે રુદ્રાક્ષો સરખા
ચળકતા અને સુંવાળા, મજબૂત અને કંટાવાળા
હોય તે શુભ કહેવાય છે; પણ ક્રીડાઓએ કરડેલા,
છિન્નભિન્ન, કંટા વિનાના, પાવાળા અને સંકેત્યા-

યેલા-એ છ રુદ્રાક્ષોનો ત્યાગ કરવો. જે રુદ્રાક્ષમાં
 (વચ્ચેના ભાગમાં) પોતાની મેળે છિદ્ર પડ્યું હોય
 તે રુદ્રાક્ષ ઉત્તમ છે. જેમાં પુરુષના પ્રયત્નથી છિદ્ર
 કર્યું હોય તે મધ્યમ છે; સરખા, સુંવાળા, મજબૂત
 અને ગોળ રુદ્રાક્ષોને રેશમી દોરામાં પરોવી ધારણ
 કરવા જોઈએ. જે રુદ્રાક્ષોના સર્વ અવયવોમાં સોનાની
 પરીક્ષા કરવાના પથ્થરમાં જેવી સોનેરી રેખા દેખાય
 છે તેવી એકસરખી અને અતિ વિલક્ષણ સોનેરી
 રેખા દેખાતી હોય, તે રુદ્રાક્ષને ઉત્તમ ગણવો.
 શિવપૂજન કરાવાર્યોએ તે રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા.
 શિખામાં એક, મસ્તકે ત્રીસ, ગળામાં છત્રીસ, બે
 બાહુઓ પર સોળ સોળ, કાંડામાં પ્યાર અને ખભા
 પર પચાસ રુદ્રાક્ષો ધારણ કરવા. તેમ જ એકસો
 આઠ રુદ્રાક્ષો વડે માળારૂપ જનોઈ કરવી અને તે
 બે સેરની કે ત્રણ સેરની ગળામાં ધારણ કરવી, કુંડળ-
 માં, મુકુટમાં, કપડીબાણમાં, હારમાં, બાજુપાંખમાં
 તથા કાંડામાં અને પેટની નળી ઉપર તેમ જ
 સૂતાં, પીતાં વગેરે સર્વકાળ અનુચ્ચે રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા.
 ત્રણસો રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા તે અધ્યમ છે, પાંચસો
 ધારણ કરવા તે મધ્યમ કહેવાય છે અને હજાર
 ધારણ કરવા તે ઉત્તમ કહેવાય છે; આમ તે નુદા
 નુદા પ્રકારને અનુસરી રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા. મસ્તક
 પર ઈશાન મંત્રથી, કાનમાં તત્પુરુષમંત્રથી, લલાટ
 પર અધોરમંત્રથી, હૃદય પર તે જ મંત્રથી, બે હાથમાં
 અધોરમંત્રના બીજથી અને પેટ પર વામદેવમંત્રથી
 પચાસ રુદ્રાક્ષોથી ગૂંથેલી માળા ધારણ કરવી. એ
 સીતે (સલ્વોન્નત આદિ) પાંચ બ્રાહ્મમંત્રોથી અને
 (શિવપદંગમાં પ્રસિદ્ધ) અંગમંત્રોથી પણ રુદ્રાક્ષ
 ધારણ કરવા. સર્વ રુદ્રાક્ષોને મૂળમંત્રથી ગૂંથીને
 ધારણ કરવા. એક મુખવાળો રુદ્રાક્ષ પરમતત્ત્વનો
 પ્રકાશક છે, માટે તે પરમ તત્ત્વરૂપને ધારણ કર-
 વાથી પરમ તત્ત્વનો પ્રકાશ થાય છે. હે મુનિશ્રેષ્ઠ!
 બે મુખવાળો રુદ્રાક્ષ અર્ધનારીસ્વરૂપ હોય છે;
 માટે તેને ધારણ કરવાથી તેના પર અર્ધનારીસ્વર
 ક્ષયમ પ્રસન્ન સહે છે. ત્રણ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્
 અગ્નિરૂપ છે; તે સીદ્ધ્યાને કાણવારમાં બાળી નાખે
 છે. વળી ત્રણ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ ત્રણ અગ્નિઓ

* આ અધ્યાયમાં સાત્રીચાલીસ શ્લોકોની એકમુખચાળા
વચ્ચે રૂપાસનું વર્ણન ભક્તિની ગુદિ માટે કરાયે.

સ્વરૂપ છે તેને ધારણ કરવાથી અગ્નિ ક્રયમ પ્રસન્ન રહે છે ચાર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે તેને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય મોટો શ્રીમત થાય છે અને મલા ઉત્તમ આરોગ્ય તથા મોટી જ્ઞાનસંપત્તિ પામે છે, વળી શુદ્ધિ માટે પણ મનુષ્યે તેને ધારણ કરવો પાચ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ 'સદ્યોજાત' આદિ પાચ મનોરૂપ—પાચ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે, તેને માત્ર ધારણ કરતા જ શકર પ્રસન્ન થાય છે. છ મુખવાળા રુદ્રાક્ષના અધિષ્ઠાતા દેવ ક્રાંતિકેય છે અને અણુપતિ પણ તેના અધિષ્ઠાયક દેવ છે, એમ વિદ્વાનો કહે છે સાત મુખવાળા રુદ્રાક્ષના અધિષ્ઠાતા દેવતાઓ સાત માતૃકા, સૂર્ય તથા સપ્તર્ષિઓ છે તેને ધારણ કરવાથી મોટી લક્ષ્મી, મલા ઉત્તમ આરોગ્ય તથા મોટી જ્ઞાનસંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે મનુષ્યે પવિત્ર ઘટ્ટને તેને ધારણ કરવો આઠ મુખવાળા રુદ્રાક્ષની આઠ માતૃકાઓ અધિષ્ઠાયક દેવતા છે આઠ વસુઓને તથા ગંગાને પણ પ્રસન્ન કરનારો તે શુભ છે તેને ધારણ કરવાથી એ સત્યવાદીઓ પ્રસન્ન થાય છે. નવ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ યમદેવરૂપ કહેવાય છે તેને ધારણ કરવાથી યમદેવનો ભય લગારે રહેતો જ નથી. દશ મુખવાળા રુદ્રાક્ષની અધિષ્ઠાયક દેવતા દશ દિશાઓ કહેવાય છે તેને ધારણ કરવાથી દશે દિશાઓ પ્રસન્ન થાય છે, એમા સગય નથી અગિયાર મુખવાળા રુદ્રાક્ષના અધિષ્ઠાયક દેવો રુદ્રો તથા ઇદ્ર છે અને તે દમેશ્વર મુખ વધારનારો છે બાર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ મહાવિષ્ણુસ્વરૂપ છે અને બાર મૂર્તિ નેશ દેવતાઓ છે, માટે તે પચયણ ઘટ્ટ તેને ધારણ કરવો તેર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ ક્રમતાઓ તથા નિલિદ આપનાર હોઈ શુભ છે તેને માત્ર ધારણ કરવાથી ક્રમદેવ પ્રમન્ત થાય છે ચૌદ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ રુદ્રના નેત્રમાધી ઉત્પન્ન થયેલા હોઈ સર્વ વ્યાધિઓને દરનારો તથા સર્વ આરોગ્યને આપનારો છે રુદ્રાક્ષ ધ્યાન કરનારે મઘ, માન, લગ્ન, હુનરી, નગ્નનો, નૂદા તથા ખૂંટી પાચ નિદ્રા ત્રદાન વખતે વિપુલપ્રજ્ઞે, સંપ્રાપ્તિમયે, અયનપ્રજ્ઞે, અમાયાસ્યા,

પૂતમ અથવા હસ્કોઈ પવિત્ર દિવસે રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવાથી મનુષ્ય સર્વ પાપોથી છૂટી ગય છે ૧-૪૧

મહાજ્ઞે વિપુલે ચૈવ સંક્રમે ભવને તથા ।

દર્શો ચ પોર્ણમાસે ચ પુણ્યેષુ દિવસેષ્વપિ ॥૪૧॥

રુદ્રાક્ષધારણાત્ સચ. સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ।

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમ્બપુરાણમા એકાદશ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૭ મો તમામ

અધ્યાય ૮ મો*

ભૂતશુદ્ધિપ્રકાર

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

ભૂતશુદ્ધિપ્રકારં ચ કથયामિ મહામુને ।

મૂળધારાત્ સમુત્પાયા કુલ્લહરીં પરદેવતામ્ ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા • હે મહામુનિ! હવે ભૂતશુદ્ધિનો પ્રકાર હું કહું છું (પ્રથમ તો શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરી આસન પર બેસી ભસ્મ ધારણ કરવી. પછી રુદ્રાક્ષ ધારણ કરી ભૂતશુદ્ધિ કરવી, જેમ કે) પ્રથમ કુલકમા પ્રાણાયામ લાગી મૂળધારામાથી ઊડીને કુલસિનીરૂપ પર દેવતાને સુપુમણાના માર્ગનો આશ્રય કરી બ્રહ્મરૂપમા ગયેલી ચિતવત્તી પછી સાધકે હસ-મતથી જીવને બ્રહ્મમા ભેડી દઈ પગથી માડી ગોઠણ સુધીમા ચાર ખૂણાઓવાળા, (ચાર ખૂણે) ચેતક આક્રોવાળા, હં બીજવાળા અને સોના જેવા રંગવાળા પૃથ્વીમણ્ડળનું ધ્યાન કરવું ગોઠણથી તાલિ સુધીમા અર્ધચંદ્ર તમાન બે કમળોથી આકૃતિ, બં બીજથી યુક્ત અને ધોળી કાંતિવાળું જળમણ્ડળ ચિત્રવત્તુ નાભિથી હૃદય સુધીમા ત્રણ ખૂણાઓવાળું, સાધિયા સંહિત ૧ બીજથી યુક્ત અને લાલ રંગનું અગ્નિમણ્ડળ ચિત્રવત્તુ હૃદયથી બ્રહ્મકુટિના મધ્યભાગ સુધી ગોળ, છ બિંદુઓથી ચિત્રિત ત્રણ બીજથી યુક્ત અને ભૂખન રંગવાળું વાયુમણ્ડળ ચિત્રવત્તુ બ્રહ્મકુટિના મધ્યથી બ્રહ્મરૂપ સુધી ગોળ, સ્વરૂપ, મનોહર અને હં બીજથી યુક્ત આકાશમણ્ડળનું ચિત્રિત કરું એમ (પાંચ) ભૂતોનું ચિત્રિત કર્ય પછી તે દરેકના (ઉપાસેતર તેના તેના પ્રરણમા)

* જા ન્યાયામા એકીન ગ્રંથોથી ભૂતશુદ્ધિ કરવાયે, જેના વિષય જન્યપુત્ર વગેરે કર્મથી નિષ્કાર થતો નથી

લય કરવો જેમ કે પૃથ્વીનો જળમા, જળનો અગ્નિમા, અગ્નિનો વાયુમા, વાયુનો આકાશમા, આકાશનો અહરમા, અહરનો મહતત્ત્વમા, મહતત્ત્વનો પ્રકૃતિમા અને પ્રકૃતિનો આત્મામા લય કરવો પછી શુદ્ધ જ્ઞાનમય થઈ ઊભી કૃષ્ણ સહેલા, કાળા રંગવાળા, અગૂઠા જેવડા માપવાળા, બ્રહ્મહત્વારૂપ મસ્તકવાળા, સોનાની ચોરીરૂપ બાહુવાળા, મદિરા પાનરૂપ હૃદયવાળા, ગુરુત્ત્વગમનરૂપ કેડવાળા, તે પાપના સંગવાળારૂપ બે પગવાળા, ઉપપાતકોરૂપ મસ્તકવાળા, તરવાર તથા ઢાલને ધારણ કરના, નીચા મુખવાળા અને અતિદુ સહ પાપરૂપ પુરુષનુ ચિંતન કરણ પછી વાયુખીજ (જં)નુ સ્મરણ કરતા મનુષ્યે (તે ખીજથી ઉત્પન્ન થયેલા વાયુ વડે પૂરક પ્રાણા યામથી) દેહને ભરી દઈ એ પાપપુરુષને સૂકવી નાખવો પછી પોતાના શરીર સહિત એ પાપપુરુષને હુભમા જપેલા અગ્નિખીજ(ર)થી બાળી નાખવો (એટલે બાળી નાખ્યાની ભાવના કરવી) પછી વાયુ ખીજ વડે તેની ભસ્મને બાહાર ઉછળીને ફેંકી દેવી (આ ક્રિયા રેચક પ્રાણાયામથી કરવી) પછી ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યે અમૃતખીજ(જં)થી પોતાના દેહથી ઉત્પન્ન થયેલી તે ભસ્મને ભીંજવવી પછી પૃથ્વીના ખીજ(જ)થી તે ભસ્મને સોનાના ઇંડાની પેઠે ધટ્ટ કરી, દર્પણ સમાન આકારવાળા વિશુદ્ધ આકાશખીજ(જ)નો જપ કરતા તે મનુષ્યે મસ્તકથી માડી પગ સુધીના અગ્રોની રચના કરવી - પછી ફરી (જે કમે લય કર્યો હોય તે કમે) ચૈતન્યરૂપ બ્રહ્મમાથી આકાશ વગેરે ભૂતોને ઉત્પન્ન કરવા અને (તે તે ભૂતોને પૂર્વેની પેઠે પોતપોતાના સ્થાનો મા સ્થાયી ('સોઝ્ઝ' એ મગધી (બ્રહ્મા એકરૂપ થયેલા) જીવને પોતાના હૃદયકમળમા આણવો પરમાત્માના સંગથી અમૃતમય થયેલા એ જીવને આખી હૃદયકમળમા સ્થાપીને મૂલાધારમા સહેલી કુશિનીનુ સ્મરણ કરણ (પછી તેમા પ્રાપ્તિમાપન કરણ અને આમ પ્રાણશક્તિનુ ધ્યાન કરણ) 'લાલ સમુદ્રમા રહેવા વહાણમા શોભી રહેવા, લાપ કમળ

પર બેઠેલા, પોતાના હસ્તકમળમા ત્રિશૂલ, શેરડીથી ઉત્પન્ન થયેલુ ધનુષ, સ્તનમય પાશ, અકુશ, પાત્ર બાણો તથા લોહી ભરેલુ ખપ્પર ધારણ કરતા, તણુ નેત્રોથી શોભી રહેલા, પુષ્ટ સ્તનવાળા બાલસૂય જેવા રમણાળા અને સર્વોત્કૃષ્ટ આ પ્રાણશક્તિ અમને મુખપ્રસ્થ થયો' એમ પરમાત્માસ્વરૂપ પ્રાણશક્તિનુ ધ્યાન કરી સર્વ અધિકારની સિદ્ધિ માટે ભસ્મ ધારણ કરણ ભસ્મને ધારણ કરવાનો વિસ્તાર અને તેને ધારણ કરવામા મોટું જે ફળ છે તે હુ કહુ છુ, શુનિયો તથા સ્મૃતિઓરૂપ પ્રમાણથી કહેલુ ભસ્મધારણ ઉત્તમ છે ૧-૨૧

વિમૂર્તેવિસ્તર વચ્ચે ધારણે ચ મહાફલમ્ ।

મૃતિસ્સુવિત્રમાનોક મસ્મધારણનુષ્ઠમમ્ ॥ ૨૧ ॥

ઇતિ શ્રીદેવીવાચનમહાપુરાણમા એકાદશ સ્કન્ધ વિરે અધ્યાય ૯ મો તથામ

અધ્યાય ૯ મો*

શિરોવ્રત-વિધાન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

શ્વ શિરોવ્રતં વીર્ણં વિધિયદ્ યેક્ષિજાતિભિઃ ।

તૈર્વાસેવ પર્ત વિર્ણં શ્વેદશ્ચાત્તવાયિકામ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યાઃ જે દિગ્વર્ણોએ વિધિ-

પ્રમાણે આ (હવે હુ કહુ છુ તે) શિરોવ્રત કર્મુ હોય, તેઓને જ અજ્ઞાનનો નાશ કરનારી ઉત્તમ (બ્રહ્મ)-વિદ્યા કહેવી બોઈએ જેઓએ શ્રદ્ધા સાથે વિધિ પ્રમાણે શિરોવ્રત કર્મુ ન હોય, તેઓને શ્રીત કે સ્માર્ત આચાર ઉપકાર કરનાર થતો નથી હે વિદ્વાન । શિરોવ્રત કરવાથી જ બ્રહ્મા વગેરે દેવો દેવતા થયા છે, બીજા કોઈ કારણથી દેવતા થયા નથી શિરોવ્રતનુ અર્થ પ્રાપ્તિના માહાત્મ્ય પૂર્વેના વિદ્વાનોએ સ્વીકાર્યું છે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર તથા બીજા સમગ્ર દેવતાઓ પણ શિરોવ્રત કરે છે જે વિદ્વાન નાસ્ત । જેણે વિધિ પ્રમાણે શિરોવ્રત કર્મુ હોય છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત હોય છે, તોપણ સર્વ પાપોથી છૂટી જાય છે અધર્મવેદના શિર(રૂપ ઉપનિષદ)મા

* આ બધી ક્રિયા મનથી જ કરવાની હોઈ કષ્ટવધુપ જ છે, એટલે તેથી તેથી બાધવા જ કરવાની હોય છે બ. ૪૪

* આ અધ્યાયમાં તેનાવીસ સ્કન્ધોથી વિરેચનવિધાન બદલત કાનઝ્યો કહેવાયે.

જે કહેલું છે, તેનું નામ જ 'શિરોવ્રત' છે અને એ પુણ્યથી પ્રાપ્ત કરાય છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ! બુદ્ધિ બુદ્ધિ (વેદ)શાખાઓમા આ વ્રતના બુદ્ધ બુદ્ધ નામો કહેવાય છે (જેમ કે શિરોવ્રત, પાશુપતવ્રત, શિવવ્રત વગેરે) પણ તે વ્રત તો એક જ છે સર્વ શાખાઓમા 'શિવ' નામની એક જ સત્ય સિદ્ધિન વસ્તુ કહેવાય છે, તેમ જ તે વિષેનું જ્ઞાન પણ એક જ છે અને શિરોવ્રત પણ એક જ છે સર્વ વિદ્યાઓમા અધિકારી હોય, છતાં શિરોવ્રત વિદ્યાનો મનુષ્ય સર્વ ધર્મોથી સંહિત ગણાય છે, એમા સશય નથી આ શિરોવ્રત અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે પાપરૂપી વતને બાળનાર હોઈ સર્વ વિદ્યાઓનું સાધન છે, માટે તે સારી રીતે કરવું જોઈએ સૂક્ષ્મ અર્થનો પ્રકરણ કરતી અથર્વવેદની સૂક્ષ્મ શ્રુતિએ જેમ કહ્યું છે, તેમ આ શિરોવ્રત કાયમ પ્રેમથી સારી રીતે કરવું જોઈએ એ ઐંદ્રિરિવિમસ, જલમિવિમસ, સ્વલમિવિમસ, વાયુરિવિમસ, વ્યોમેતિ મસ, સર્વે હ વા હ મસ - એ છ અથર્વવેદમા કહેલા મનોથી શુદ્ધ ભસ્મ વડે સર્વોગે લેપન કરવું તે શિરોવ્રત કહેવાય છે ત્યાં સુધી બ્રાહ્મ વિદ્યા પ્રકટે ત્યાં સુધી સધ્યાના સમયે આદ્યપૂર્વક આ શિરોવ્રત કરવું જોઈએ, કેમ કે શિરોવ્રત કરનારને જ ઉત્તમ બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે બાર વર્ષ, એક વર્ષ, અર્ધ વર્ષ, છ મહિના, ત્રણ મહિના અથવા બાર દિવસ સુધીનો સંક્રમ કરીને પણ આ શિરોવ્રત અવશ્ય કરવું જેણે શિરોવ્રતથી સ્નાન કર્યું હોય (અર્થાત્ જેણે શિરોવ્રત કર્યું હોય), તેને જે નુરુ બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ ન કરે તેની વિદ્યા નાશ પામે છે અને તે નુરુ નિર્દય જ કહેવાય છે જેમ શ્રીમાન સર્વેશ્વર (પ્રભુ) કોમળ તથા દયાળુ છે, તેમ વિદ્યાનુરૂપે સાક્ષાત્ મુનિરૂપ તથા દયાળુ થવું જોઈએ જે મનુષ્યએ હજારો બીજા જન્મોમા ધર્મચરણ કર્યા હોય તેઓને જ શિરોવ્રતમા શ્રદ્ધા થાય છે, બીજાઓને કંઈ થતી નથી. તેઓને તો અજ્ઞાન ધણું હોવાથી ઈચ્છો દેવ જ પાય છે, એથી અત્યંત દેવવાળાને આત્મજ્ઞાન થવું જ નથી હે વિદ્વાન! જેઓએ શિરોવ્રતથી સ્નાન કર્યું હોય (અર્થાત્ સપૂર્ણ શિરોવ્રત કર્યું હોય), તેઓ જ બ્રહ્મવિદ્યાના સાક્ષાત્

ઉપદેશના અધિકારી છે, બીજાઓ નથી જે દિનેએ આદરથી પાશુપત(શિરો)વ્રત આચર્યું હોય તેઓને જ બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરવો, એવી વેદની આજ્ઞા છે જે (શિરોવ્રતસંહિત છે) તે પશુ છે તેણે આ વ્રતથી પશુપાલ ત્યજવું જોઈએ તે (શિરોવ્રતથી જેણે પશુપાલ ત્યજ્યું હોય) તે, એ (શિરોવ્રતથી સંહિત) પશુઓને મારીને આતિ પાપી થતો નથી, આવો વેદાંતનો નિયમ છે જાબાલશ્રુતિ જાણનારાઓ આદરથી કહે છે કે, 'ક્યમ્બકમ્' એ મતથી તથા ઐંદ્ર સંહિત શિવપર્યાક્ષર મતથી ત્રિપુક ધારણ કરવું ગુદસ્થાશ્રમમા (તથા વાનપ્રસ્થાશ્રમમા) રહેલાએ કાયમ (એ રીતે) ત્રિપુક ધારણ કરવું અને સન્યાસીએ 'હસન' મત સંહિત ત્રણ ઐંદ્ર વડે કાયમ ત્રિપુક ધારણ કરવું, એમ જાબાલશ્રુતિ કહે છે બ્રહ્માચારીએ પણ 'મેષાલી' ઇત્યાદિ મનોથી દરરોજ ત્રિપુક ધારણ કરવું વિધિ પ્રમાણે (જનોઈ આદિ) સરસ્વત પામેલા બ્રાહ્મણે જલયુક્ત અથવા જળસંહિત ભસ્મથી ત્રિપુક ધારણ કરવું લલાટમા ત્રણ આડી રેખાઓરૂપ ત્રિપુક કાયમ ધારણ કરવું, (કેમ કે તેથી મળદેવનો સખ્યક યવાથી તેમના ધર્મમા પણ જોડાયું રહે છે,) માટે બ્રાહ્મણે હમેશા સારી રીતે ત્રિપુક કરવારૂપ ધર્મ આવ્યસ્તે જોઈએ બ્રાહ્મણોમા આદિ બ્રહ્માએ ભસ્મથી ત્રિપુક ધારણ કરેલું છે, માટે બ્રાહ્મણે તો કાયમ ત્રિપુક ધારણ કરવું વેદસિદ્ધિ ભસ્મથી ત્રિપુક કરવું અને શરીરે ચોળવું તેમ જ સિર્વલિંગનું પૂજન કરવું આદ્ય તો (કોઈઉપરના) મોહથી પણ ન તજવું હે મહામુનિ! ગુદસ્થે 'ક્યમ્બકમ્' એ મતથી લલાટ પર, ઐંદ્ર સંહિત પચાક્ષર મતથી હૃદય પર અને એકલા ઐંદ્રથી બે બાહુઓ પર ત્રિપુક ધારણ કરવું તેમ જ સન્યાસીએ પણ ઐંદ્રથી કાયમ ત્રિપુક ધારણ કરવું બાહ્યનારીએ 'ત્રિચાલુદં' એ મતથી અથવા 'મેષાલી' ઇત્યાદિ મતથી અગ્નિહોત્ર સિવાયની ભસ્મ વડે ત્રિપુક ધારણ કરવું સેવામા તત્પર રહેતા શૂદ્રે 'ત્રિવાય નમઃ' એ મતથી કાયમ ભકિતપૂર્વક આખે શરીરે ભસ્મ લગાવવી તથા ત્રિપુક ધારણ કરવું હે ઉત્તમ વ્રતવાચી નારદમુનિ! બીજા કોઈએ

પણ મન વિના ભક્તિથી શરીરે ભસ્મધારણ તથા (લલાટે) ત્રિપુડ કરવું જોઈએ ભસ્મથી જ શરીરે વિલેપન તથા આડું ત્રિપુડ ધારણ કરવું તે ખરી રીતે સર્વ ધર્મથી શ્રેષ્ઠ છે, માટે તે હમેશા કરવું અગ્નિહોત્રની ભસ્મને અથવા (આગળ જતા કહે વાશે તે) વિરજનગિથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મને આદરથી લઈ શુદ્ધ પાત્રમાં તેને મૂકી, હાથપગ ધોઈ નાખી, એ વાર આચમન કરી, સાવધાન થયેલા મનુષ્યે ‘સહોજાત’ આદિ પાત્ર પ્રહમમ્ને વડે તે ભસ્મ લઈને ધીમે ધીમે ત્રણ પ્રાણાયામ કરી ‘ૐ-અમ્નિરિતિ મસ્મ’ ઇત્યાદિ છ મંત્રોથી અથવા ‘વેજો મસ્મ’ એ મંત્ર તેમા ઉમેરતા સાત મંત્રોથી તેને મતરવી ‘ૐ આપો હ્યોતિઃ’ એ મંત્ર ખોલી મહાદેવનું ધ્યાન કરી પૂર્વોક્ત (‘ૐ અમ્નિરિતિ મસ્મ’) વગેરે મંત્રો ખોલવા અને (જળયુક્ત) ધોળી ભસ્મથી પ્રથમ શરીરે વિલેપન કરી પછી ફેરી ભસ્મથી લેપન કરવું એમ ભસ્મ લગાવાથી મનુષ્ય પાપરહિત તથા રત્નગુણરહિત બાંધ છે એમા સશય નથી જગતના નાથ મહાવિષ્ણુ તથા જલના અધિપતિનું ધ્યાન કર્યા પછી ભસ્મ સાથે જળ મેળવી ફેરી ‘ૐ અમ્નિરિતિ મસ્મ’ ઇત્યાદિ મંત્રોથી શુદ્ધ કરી, સાથ સદાશિવનું ધ્યાન કરી, પ્રથમ લલાટ પર ભસ્મ લગાડીને પછી આખે શરીર લગાડવી પ્રહ્માની ભાવના કરવાથી પ્રહ્મરૂપ થયેલી ધોળી ભસ્મ વડે પોતાના આક્રમને યોગ્ય મંત્રોચ્ચારપૂર્વક લલાટ, છાતી તથા ખભા ઉપર ત્રિપુડો કરવા તેમા વચલી તથા અનામિકા એમ બે આંગળીઓ વડે ડાબા ભાગથી માડી જમણા ભાગ સુધી એ આડી રેખાઓ કરવી અને અંગૂઠા વડે જમણા ભાગથી માડી ડાબા ભાગ સુધી એક રેખા કરવી એ ત્રિપુડ હમેશા ત્રણે કાળ ભક્તિથી ધારણ કરવું ૧—૪૩

મધ્યમાનામિકામ્નુષ્ટૈરનુલોમવિલોમતઃ ।

ત્રિપુષ્ટં ધારયેત્ત્રિયં ત્રિકાલેષ્વપિ મક્તિઃ ॥૪૩॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં એકાદશ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૯ મો તથામ

અધ્યાય ૧૦ મો^x

ગૌણ ભસ્મ તથા વિરજનલ ભસ્મ

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

મામ્નેય ગૌણમજ્ઞાનધ્વંસક જ્ઞાનસાધકમ્ ।

ગૌણં નાનાવિધં ચિદ્ધિઃ પ્રહ્નન્ પ્રહ્નવિદાં વર ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ ખોલ્યા- હે પ્રહ્નવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ પ્રાણણ નારદ! અગ્નિ સખધી ગૌણ ભસ્મ પણ અજ્ઞાનનો નાશ કરનાર તથા જ્ઞાનને સિદ્ધ કરનાર છે, તે અત્યંત પ્રકારની છે, એમ તમારે જાણવું હે મુનિ! અગ્નિહોત્રના અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મનું જેવું માહાત્મ્ય છે, તેવું જ વિરજનલથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મનું માહાત્મ્ય હોય છે વિવાહના અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલ, સમિધના અગ્નિની ઉત્પન્ન થયેલ, સંધવાના અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલ અને દાવાનળથી ઉત્પન્ન થયેલ—આ ચાર પ્રકારથી ગૌણ ભસ્મ કહેવાય છે હે મહામુનિ! અગ્નિહોત્રની ભસ્મ તથા વિરજનલની ભસ્મ ત્રણે વર્ણના સર્વ લોકથી ધારણ કરી શકાય છે, પણ વિવાહના અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મ ધારણ કરવાનો અધિકાર ખાસ કરીને ગૃહસ્થોને જ છે પ્રહ્નચારીઓ સમિધના અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મ ધારણ કરવી અને શૂદ્રોએ વેદ લાલેણા—ત્રોત્રિય પ્રાણણના ધરમા રાધવાનો જ અગ્નિ લેખ, તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મ ધારણ કરવી ચાર વર્ણોની બહારના ખીજ સર્વ લોકોએ દાવાનળથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મ ધારણ કરવી (હવે વિરજનલ ભસ્મ કેને કહેવી, તે સાભળો) ચિત્રા નક્ષત્રવાળી (ચૈત્રી) પૂનમ એ ભસ્મ ઉત્પન્ન કરવાનો કાળ છે અને પોતે જ્યાં રહેનો હોય તે પ્રદેશ અથવા ખેતર, ખગોળો, જગલ કે ખીજ કોઈ શુભ લક્ષણવાળો ઉત્તમ પ્રદેશ એ ભસ્મને ઉત્પન્ન કરવાનો દેશ કહેવાય છે તેમા પૂનમની પહેલાની તેરશના દિવસે સારી રીતે સ્નાન કરી હોમક્રિયા વગેરે કરીને પોતાના આચાર્યની પૂજા કરી, તેમને પ્રણામ કરીને તેમની આસા લેવી પછી ખાસ પૂનમ કરી, ધોળા

x ના અધ્યાયમાં ત્રૈતીય મંત્રોથી ગૌણ ભસ્મનું વર્ણન કરી વિરજનલ ભસ્મનું વર્ણન કરાયેલું.

વસ્ત્રો પહેરી, પોતે શુદ્ધ જનોઈ ધારણ કરવું, ધોળા પુખ્તોની માળા પહેરવી અને ધોળુ ચઢન કરવું પછી દર્ભના આસન પર પૂર્વ કે ઉત્તર દિશા તરફ મુખ રાખી બેસવું અને હાથમા દર્ભની મૂઠી લઈ ત્રણ પ્રાણાયામ કરી, દેવ તથા દેવીનું ધ્યાન કરી તેમને વિશ્વંતિ કરવાપૂર્વક 'હ્રુ આ વ્રત કરુ છુ' આવા સકરપૂર્વક વ્રતની દીક્ષા લેવી તે બધા સુધી શરીર—પહે ત્યા સુધી અથવા બાર વર્ષ સુધી છ વર્ષ સુધી, ત્રણ વર્ષ સુધી, બાર મહિનાઓ સુધી, છ મહિનાઓ સુધી, ત્રણ મહિનાઓ સુધી, એક મહિના સુધી, બાર દિવસો સુધી, છ દિવસો સુધી કે એક દિવસ સુધી પણ વ્રત કરવાનો સકરપ કરવો. વળી પૂતમના દિવસની પહેલા તરવશુદ્ધિના ઉદ્દેશવાળા પુરુષે મૂળમંત્રથી તે સમિધો વગેરેથી જ (એક જગર ને સાઠ આહુતિઓનો) હોમ કરવો અને તે વેળા 'માર દેહમા રહેલા આ તારવો શુદ્ધ થાઓ' એમ ચિંતન કર્યો કરવું પછી પાચ મહાભૂતો, પાચ તત્ત્વાત્તઓ, પાચ કર્મેન્દ્રિયો, પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, ત્વચા વગેરે સાત ધાતુઓ, પ્રાણ વગેરે પાચ વાયુઓ મન, બુદ્ધિ, આહાર, સર્વાદિ બુદ્ધિ, પ્રકૃતિ, પુરુષ, સંગ, વિદ્યા, દેવ, કાલ, માયા, શુદ્ધ વિદ્યા, મહેશ્વર સદાશિવ શક્તિ અને શિવતત્ત્વ આ તારવો વિદ્વાનોએ અનુક્રમે જે કદા છે, તે દરેકનું નામ લેતા જઈ, (પૃથ્વીતત્ત્વ મે શુદ્ધવર્તાં જ્યોતિર્હં વિરજા વિપાત્મા' ઇત્યાદિ) વિરજ નામના મનો વડે હોમ કરવો આમ હોમ કરનારો પુરુષ 'વિરજ' પાપરહિત થાય છે પછી આયુષ્ય છણુ છણુ તેનો પિંડો કરી પચાક્ષર મંત્રથી તેને મંત્રીને અગ્નિમા સ્થાપી દઈ તે દિવસે હવિષ્યાન્ત જમવું પછી ચૌદશની પ્રભાતે (નિત્યકર્મ કર્યો પછી) પૂર્વોક્ત રીતે બધું કરી એટલે પચાક્ષરમંત્રથી તે જ અગ્નિમા હોમ કરી, તે દિવસે નિરાહાર રહી બાકી રહેલો સમય પૂરો કરવો. પછી પૂતમના દિવસે પણ પ્રાતઃકાળે તે પ્રમાણે હોમ ગુપ્તીની ક્રિયા કરી રત્નસ્વરૂપ અગ્નિનું વિસર્જન કરી કાગળથી ભસ્મ લેવી, (પણ તે આ પ્રમાણે લેવી) જગ્યાએ અથવા મુઠાનુકૂલ કે શિખારૂપ એક જગ્યાએ જ થવું એમ થઈ રવાન

કરી, જે લગ્નજરહિત હોય, તેણે દિગ્બર (તગન) થવું અને લગ્નવાળાએ એક ભગવું વસ્ત્ર, મુગચર્મ, ચીર—વડલ અથવા કાંઈ પણ એક જ વસ્ત્ર પહેરી, દંડધારી તથા મેખલાધારી થવું પછી પોતાના બંને પગ ધોઈને બે વ્યાયમન કરી પેલી વિરજાતલથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મ એકઠી કરીને અથર્વવેદમા કહેલા 'ૐ અમિરિતિ મમ્મ' ઇત્યાદિ છ મંત્રો વડે અનુક્રમે મસ્તકથી માંડી પગ સુધીના સર્વ અંગોને આર્જન કરી સ્પર્શ કરવો, પછી એ જ ક્રમથી કુંઝર અથવા પચાક્ષર—શિવમંત્રથી સર્વોંગે ભસ્મ લગાવવી અને પછી 'ત્રિવાયુષ્મ' એ મંત્રથી ત્રિપુક્ર કરવું એમ શિવભાવને પ્રાપ્ત કરી શિવભાવનું આચરણ કરવું અને આ પાશુપતવ્રત (શિરોવ્રત) ત્રણે સપ્તા કાળે કરવું આ વ્રત ભોગ તથા મોક્ષને આપનાર હોઈ પશુપણું ત્યજીને લિંગમૂર્તિ મહાદેવ સદાશિવનું પૂજન કરવું આ રીતનું આ ભસ્મસ્નાન મહાપવિત્ર, સર્વ સુખપ્રસન્ન તથા શ્રેષ્ઠ હોઈ આયુષ્ય આપનાર છે તેમ જ બળ, આરોગ્ય, લક્ષ્મી તથા પુષ્ટિને વધારનાર છે, એટલું જ નહિ પણ તે રક્ષા માટે, મંગલકારી તથા સર્વ સપત્તિઓની સમૃદ્ધિ કરનાર થાય છે જે મનુષ્યો ભસ્મથી લેખેલા (શરીરવાળા) હોય છે, તેઓને મોટી મરહીનો ભય રહેતો નથી આ ભસ્મ શાંતિક, પૌષ્ટિક તથા કામદ એમ ત્રણ પ્રકારની હોય છે.

મસ્મલિખ્યમનુષ્યાણા મહામારીમય ન જા ।

શાન્તિકં પૌષ્ટિકં મસ્મ કામદં ચ ત્રિધા ભવેત્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા એકાદશ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧૦ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૧ માં *

ત્રણ પ્રકારની ભસ્મનું આહાત્મ્ય

નારદ સ્વામી

ત્રિવિધિત્વં કથં જાસ્ય મસ્મનઃ પરિકીર્તિતમ્ ।

પતેત્ કથય મે વેદ મહત્ કૌતુહલ મમ ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યું. હે દેવ! ભસ્મના ત્રણ પ્રકાર કઈ રીતે કદા છે એ અને કદો તેના સમ્બંધમા

* આ અધ્યાયમાં ત્રીજાતલાવીત શ્લોકોની ત્રણ પ્રકારની ભસ્મ તથા તેનું આહાત્મ્ય કહેવાયે.

મને મોટું આશ્ચર્ય થાય છે

શ્રીનાસયણે કહ્યું હે દેવર્ષિ! ભસ્મના ત્રણ પ્રકાર હું કહું છું, સાંભળો, તે મોટા પાપોનો નાશ કરનાર, મોટી કીર્તિ કરનાર તથા શ્રેષ્ઠ છે ગાયનું જે છાણ (ગાય છાણ કરતી હોય ત્યારે) યોનિ સાથે સમ્પર્કવાળું (ખારોખાર) હાથથી જ લઈ લીધું રોય અને 'સચોજાત' આદિ પાંચ બ્રાહ્મણો વડે ખાવું હોય, તેની ભસ્મને 'શાંતિકૃત' એટલે શાંતિ કરનાર કહે છે, તેમ જ ગાયના જે છાણને મનુષ્યો સાંપવાન રહી ખારોખાર આદર ઝીલી લે અને પછી પડગમત્રથી બાળે તેની ભસ્મને 'પૌષ્ટિક' કહે છે અને 'દ્વામદ' ભસ્મ સાંભળો, ગાયના જે છાણને 'હ્રીં' એ પ્રાસાદમત્રથી બાળે તેની ભસ્મ 'દ્વામદ' કહેવાય છે હે દેવર્ષિ! ભસ્મધારણ વ્રતમાં તત્પર રહેતા મનુષ્યે પ્રાતઃકાળમાં ઊઠી, પવિત્ર યર્ધ ગાયોના વાડામાં જઈ, ગાયોના સમૂહને નમસ્કાર કરી યોગ્ય વર્ણવાળી ગાયોનું ઉત્તમ છાણ લેવું જોઈએ બ્રાહ્મણે ધોળા રંગની ગાયનું, ક્ષત્રિયે લાલ રંગની ગાયનું, વૈશ્ય પીળા રંગની ગાયનું તથા શૂદ્રે કાળા રંગની ગાયનું છાણ લેવું પૂનમ, અમાસ કે આઠમના દિવસે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યે પૂર્વોક્ત પ્રાસાદમત્રથી ગાયનું ઉત્તમ છાણ લઈને 'નમઃ' એ મત્રથી તે છાણનો ગોળો કરવો પછી તેને સૂર્યના કિરણોથી સૂકવવો અને સુકાઈ ગયા પછી ધાન્યના કોતરા અથવા બુસાથી તેને વીટી પૂર્વોક્ત પ્રાસાદમત્રથી સુંદર પવિત્ર પ્રદેશ પર મૂકવો પછી અચીણમાથી ઉત્પન્ન થયેલા અથવા કોઈ ઓત્રિય બ્રાહ્મણના ધરના અગ્નિમાં શિવબીજ મત્રથી તે છાણનો ગોળો નાખવો પછી એ અગ્નિના કુડમાંથી વિદ્યન પુરવે તે ભસ્મ લઈ સેવી અને નવું કોઈ પાત્ર લઈ પ્રાસાદમત્રથી તેમાં નાખવી પછી શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યે તે ભસ્મ પાત્રમાં 'સચોજાત' મત્રથી કેવડો, ગુલાબ, સુગંધી વાળો, ચંદન તથા કેસર વગેરે જાતજાતના સુગંધી દ્રવ્યો નાખવા પ્રથમ જલસ્નાન કરી પટ્ટી ભસ્મથી સ્નાન કરવું જે મનુષ્ય જલસ્નાન કરવા અરાકત હોય તેણે કેવળ ભસ્મસ્નાન કરવું હાથપગ ધોઈને 'ઈશાન. સર્વવિદ્યાનામૃં' એ મત્રથી મસ્તક પર, 'તત્પુરુષં' મત્રથી મુખ પર, 'અચોરં' મત્રથી

હૃદય પર અને 'વામં' મત્રથી નાભિ પર ભસ્મ લગાડીને વિદ્યન મનુષ્યે 'સચોજાતં' મત્રથી આખે શરીરે ભસ્મધારણ કરવું પછી પહેલાનું વસ્ત્ર ઉતારી નાખી બીજું શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી લેવું પછી હાથપગ ધોઈને આયમન કરવું આખે શરીર ભસ્મ ન લગાવવી હોય તો ત્રિપુડ્ કરાય છે બપોરના સમય પહેલા જલધુકત ભસ્મથી અને બપોરના સમય પછી જલરોહિત ભસ્મથી તર્જની, અનામિકા તથા વચલી એમ ત્રણ આંગળીઓ વડે ત્રિપુડ્ કરવું મસ્તક, લલાટ, કાન, કંઠ, હૃદય તથા બને બાહ્ય આટલા ત્રિપુડ્ કરવાના સ્થાન કહેવાય છે પ્રાસાદ-મત્રથી પાંચે આંગળીઓ વડે મસ્તક પર, 'સ્વાહા' મત્રથી ત્રણ આંગળીઓ વડે લલાટ પર, 'સચોજાત' મત્રથી, વચલી આંગળીઓ વડે જમણા કાન પર, 'વામદેવ' મત્રથી વચલી આંગળી વડે ડાબા કાન પર, 'અચોરં' મત્રથી વચલી આંગળી વડે કંઠ પર, 'નમઃ' મત્રથી ત્રણ આંગળીઓ વડે હૃદય પર, 'વપદ' મત્રથી ત્રણ આંગળીઓ વડે જમણા બાહુ પર, 'હુમ્' મત્રથી ત્રણ આંગળીઓ વડે ડાબા બાહુ પર અને 'ઈશાન' મત્રથી વચલી આંગળી વડે નાભિ પર ભસ્મ લગાવવી (નાભિ પર ભસ્મ કરવાનો પણ આ એક પક્ષ છે) ત્રિપુડ્ના જે ત્રણ રેખાઓ કરાય છે, તે અનુક્રમે બ્રાહ્મ, વિષ્ણુ તથા મહેશ્વરરૂપ કહેવાય છે તેમાં (નીચેથી) પહેલી રેખા બ્રાહ્મરૂપ, બીજી વિષ્ણુરૂપ તથા ઉપરની ત્રીજી મહેશ્વરરૂપ સનાય છે એક આંગળીથી જે સ્થળે ભસ્મ કરવાની હોય છે, તે સ્થળે ઈશ્વર દેવતા હોય છે મસ્તક મધ્યે બ્રાહ્મ, લલાટમાં ઈશ્વર, બે કાનમાં અશ્વિનીકુન્નાર અને ગળામાં ગણેશદેવ હોય છે ક્ષત્રિયે, વૈશ્ય તથા શૂદ્ર આખે શરીરે ભસ્મ ન લગાવવી, પણ માત્ર ત્રિપુડ્ જ કરવું, તેમાં શૂદ્રાદિ સર્વ અત્યંત જાતિઓએ મત્ર વિના જ ત્રિપુડ્ ધારણ કરવું તે અત્યંત જાતિના મનુષ્યો પણ મત્ર વિના ત્રિપુડ્ ધારણ કરી શકે છે ૧-૨૭

ક્ષત્રિયઃ તથા વૈશ્યઃ શૂદ્રાઃશોદુલન ત્યજેત્ ।

સર્વેવામન્યજાતીનાં મન્યેન રહિતે મત્રેત્ ॥ ૨૭ ॥

ઈતિ શ્રીવેળા પાત્રમાપુરુષમા એકાદશ રૂપ વિરે

અધ્યાય ૧૨ મો*

બીજા પ્રકારે ભસ્મધારણ

શ્રીનારાયણ ઉચ્ચ

દેવેયં શ્રુણુ તત્સર્વં મયસોઽવલનં ફલમ્ ।

સદૃશ્યવિધાનં ચ સર્વકામફલપ્રદમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા - હે દેવર્ષિ ! ભસ્મધારણનું જે ફળ છે, તે સર્વ તેના સ્વસ્થવિધાન સંહિત તમે સાભળો; તે સર્વ ઇચ્છિત ફળને આપનાર છે કપિલા ગાયન સ્વસ્થ છાણ અદ્ભુત શ્રીલી લેવું જોઈએ અને તે પણ ધણું જ નરમ, ધણું જ કઠણ, દુર્ગંધી કે વામી ન હોવું જોઈએ જો તે છાણ જમીન પર પડી ગયું હોય, તો તેના ઉપર-નીચેનો ભાગ કાઢી તાપી ગ્રહણ કરવું પછી તેનો ગોળા કરી મૂળ મંત્રથી મંત્રીને શિવાગ્નિ-વિરજનલ આદિ અગ્નિમાં નાખવું પછી તેની ભસ્મ લઈ વચ્ચે વડે ઢાંકીને ભસ્મ સપ્તવાના સ્થાન પર મૂકવી અને પછી સારી રીતે ખનાવેલા, ઘણા મજબૂત, શુદ્ધ, ઘોષેલા અને પ્રોક્ષણ કરેલા શુભ પાત્રમાં મગ નળુનારે મનોઝ્યારપૂર્વક તે ભસ્મ નાખવી ભસ્મ સપ્તવાનું તે પાત્ર સોનાનું, તાપા વગેરે ધાતુનું, લાકડાનું, માટીનું, કપડાનું અથવા બીજું કોઈ પણ શુદ્ધ હોવું જોઈએ રેશમી વસ્ત્રમાં અથવા અતિશુદ્ધ કોઈ પાત્રમાં ધનની પેઠે ભસ્મ સપ્તવા જોઈએ પોતે ત્યારે બહારગામ જાય, ત્યારે પોતે અથવા પોતાના સેવકે ભસ્મ સાથે લેવી, પણ અયોગ્યતા હાથમાં અથવા અપવિત્ર સ્થળે ભસ્મ ન મૂકવી તોય અગોષી ભસ્મનો સ્પર્શ ન કરવો ભસ્મનો જ્યાં ત્યાં ફેંકવી તહિ કે યોગ ગતી તહિ પાત્રમાંથી ભસ્મ લઈને તે મંત્રેલી જ વાપરવી. સ્મૃતિયોગ્ય ક્રમેના ભસ્મધારણનો આ વિધિ મેં કહ્યો, જેને કરવાથી મનુષ્ય તિવતુલ્ય થાય છે, એમાં સશય નથી. વેદમાર્ગને અનુસરના શિવભક્તોએ મેળવેલી ભસ્મ પરમ ભક્તિથી તિવ નથીપ લેવી અને પ્રાર્થના કરીને તેનું પૂજન કરવું તાહિ પૂજન કરનારાઓએ

* આ નિષ્કારમાં સ્ત્રીઓએ ભસ્મને બીજા પ્રકારે

પણ ભસ્મ પાવન થઈ શકે છે, તે વિસ્તારથી કહેવાય છે

તનેકત માર્ગે તૈયાર કરેલી ભસ્મ, જે કોઈ સ્થળે આપી હોય, તેને વેદમાર્ગને અનુસરનારાઓએ ન લેવી; પણ શૂદ્રો, કાપલિકો અથવા બીજા પાખડી-ઓએ તે ભસ્મ લેવી. હરકોઈ મનુષ્યે ભક્તિથી ત્રિપુંડ્ર ધારણ કરવું પણ મનથીયે તેનો ત્યાગ ન કરવો; કેમ કે ત્રિપુંડ્ર એ વેદોકત છે, તેથી તેનો ત્યાગ કરનાર પાપી થાય છે પ્રાહ્મણે ભક્તિથી મનોઝ્યારપૂર્વક ત્રિપુંડ્ર ધારણ કરવું અને શરીર પર ભસ્મનું લેપન કરવું તેનો ત્યાગ કરનાર પાપી થાય છે જે લોકો ભસ્મનું લેપન તથા ત્રિપુંડ્ર ભક્તિથી ધારણ કરતા નથી, તેઓનો કરોડો જન્મે પણ સસારથી મોક્ષ થતો નથી હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! જેણે પૂર્વોક્ત માર્ગે ભસ્મ ધારણ કર્યું નથી, તેનો જન્મ ભૂકાના જન્મની પેઠે તમે નિષ્કળ જાણો જે મનુષ્યોનું શરીર ત્રિપુંડ્ર વિના સહેતું હોય તે સ્મશાન તુલ્ય છે. ધર્મ કરનારા લોકોએ તેને જેવું પણ યોગ્ય નથી. ભસ્મરહિત લલાટને ધિક્કાર હો ! શિવાલયરહિત ગામ-ને ધિક્કાર હો ! ઈશ્વરપૂજનરહિત જન્મને ધિક્કાર હો ! અને સિવના આશ્રય વિનાની વિદ્યાને ધિક્કાર હો ! જેઓ ત્રિપુંડ્રની તથા સિવની નિંદા કરે છે, તેઓને ધિક્કાર હો ! જેઓ ભક્તિથી ત્રિપુંડ્ર ધારણ કરે છે, તેઓ સિવને જ ધારણ કરે છે જેમ અગ્નિહોમ વિના બ્રાહ્મણ શોભતો નથી, તેમ બધા સાધનો હોવા છતાં ભસ્મરહિત શિવપૂજન શોભતું નથી જેઓ ભસ્મનું લેપન તથા ત્રિપુંડ્ર શ્રદ્ધાથી કરતા નથી, તેઓના પૂર્વે કરેલા સર્વ સત્કર્મ વિપરીત થાય છે, માટે વેદમંત્રપૂર્વક ભસ્મથી ત્રિપુંડ્ર ધારણ કરવું જોઈએ, કેમ કે વેદોકત આચારકે તે ત્રિપુંડ્ર ધારણ વિના સ્મૃતિ પ્રમાણે વર્તનારા મનુષ્યનું સર્વ કર્મ અનર્થનું કારણ થાય છે, એટલું જ નહિ, પણ તેનું બધું કરું ન કરેનું થાય છે, સાભળેનું ન સાભળેનું થાય છે અને ભણેનું ન ભણેનું થાય છે. જે મનુષ્ય ત્રિપુંડ્ર ધારણ કરતો નથી તેનું વેદા-ધ્યયન, ધન, યજ્ઞો, તપ, વ્રતો તથા ઉપવાસ વ્યર્થ થાય છે, જે પુરુષ ભસ્મધારણ છોડીને મુકિતને ઇચ્છે છે, તે ઝેર પીને પોતાનું અમરપણું કરવા ઇચ્છે છે, જગનના સદાયે સૃષ્ટિ કરવાના બળને

ત્રિપુડ્ધારણ સૂચ્યુ છે તેમણે લલાટને આડુ સરખ્યુ છે, ઊભુ કે ગોળ સરખ્યુ નથી (તેનો ઉદ્દેશ આડા લલાટમા ત્રિપુડ્ધારણ બસત્તર થઈ શકે તે છે) વળી સર્વ પ્રાણીઓના લલાટમા આડી ત્રણ રેખાઓ દેખાય જ છે, છતાં મૂર્ખોઓ ત્રિપુડ્ધારણ કરતા નથી આડુ ત્રિપુડ્ધારણ કરતા નથી આડા ત્રિપુડ્ધારણ વિના બ્રાહ્મણે જે કઈ ધ્યાન મોક્ષ સાધત, જ્ઞાન કે તપ કર્યુ હોય, તે નથી જ કર્યુ એમ સમજવુ જેમ શૂદ્ર વેદાધ્યયનમા અધિકારી નથી, તેમ બ્રાહ્મણ ત્રિપુડ્ધારણ વિના શિવપૂજનમા અધિકારી નથી પૂર્વ દિશામા મુખ સખી હાથપગ ધોઈને પૂર્વની પેઠે આચમન કરી પ્રાણાયામ તથા સક્રમ કરીને ભસ્મસ્નાન કરવુ અગ્નિહોતથી ઉત્પન્ન થયેલી શુદ્ધ ભસ્મ લઈ ‘કૃષ્ણાન્’ એ મંત્રથી પોતાના મસ્તક પર લગાવવી તે પછી ફરી ભસ્મ લઈ ‘તત્પુરુષ’ મંત્રથી મુખ પર લગાવવી ‘અષોર’ મંત્રથી હૃદય પર લગાવવી ‘વામદેવ’ મંત્રથી ગુહ ભાગ પર લગાવવી ‘સયોજાત’ મંત્રથી બે પગ પર લગાવવી, અને ‘પ્રણવ’ મંત્રથી સર્વોં ભસ્મ લગાવવી મોટા ઋષિઓએ આને આગ્નેય સ્નાન કહ્યુ છે સમજુ મનુષ્યે સર્વ કર્મોમા શ્રેષ્ઠતા લાવવા આ સ્નાન પ્રથમ કરવુ જોઈએ તે પછી હાથ વગેરે ધોઈને વિધિ પ્રમાણે ઉપસ્પર્શ કરી, લલાટમા હૃદય પર અને ગળા પર આડુ ત્રિપુડ્ધારણ ‘સયોજાત’ આદિ પાત્ર બ્રહ્મજ્ઞોથી ખતાવેલી ભસ્મ વડે ધારણ કરવુ ત્રિપુડ્ધારણ સર્વ કર્મોમા પવિત્ર કરનાર થાય છે શૂદ્રોએ પણ અત્યન્તેના હાથમા રહેલી ભસ્મ કદી ધારણ ન કરવી અગ્નિ હોત યુક્ત ભસ્મથી શરીરે વિલેપન કર્યું પછી મનુષ્યે સર્વ કર્મો કરવા જોઈએ, નહિ તો તેના સર્વ કર્મો કદી ફળતા નથી જે મનુષ્ય ત્રિપુડ્ધારણ કરતો નથી, તેનું સત્ય, પવિત્રપણ, જપ, હોમ, તીર્થ તથા દેવપૂજન વગેરે બધુ વર્થ થાય છે જે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ત્રિપુડ્ધારણ તથા રુદ્રાક્ષ ધારણ કરે છે તથા પવિત્ર હોય છે, તે સોમ, પાપ, વ્યાધિ, દુષ્કાળ તથા ચોરોનો નાશ કરે છે, એટલુ જ નહિ પણ તે બ્રાહ્મણ ન્યાયી ફરી સસારમા પાછા આવવુ રેતુ નથી

તે પરબ્રહ્મને પામે છે વળી તે બ્રાહ્મણ શ્રાદ્ધમા પકિતને પવિત્ર કરનારો હોઈ બ્રાહ્મણો તથા દેવોને પણ પૂજ્ય છે શ્રાદ્ધ, યજ્ઞ, જપ, હોમ, વૈશ્વદેવ તથા દેવપૂજન વખતે જેણે ત્રિપુડ્ધારણ કર્યુ હોય, તે મનુષ્ય પવિત્ર મનવાળો થઈ મૃત્યુને છોડે છે હજી પણ ભસ્મધારણનું વધારે માહાત્મ્ય હુ તમને કહુ છુ ૧-૪૧

આજે યજ્ઞે જપે દોમે વૈશ્વદેવે સુરાર્ચને ।
દૂતત્રિપુદ્ધારણ પૂતાત્મા મૃત્યુ જયતિ માનવ ॥૪૧॥
મસ્મધારણમાહાત્મ્ય મૂળોડપિ કથયમિ તે ।
ઈતિ શ્રીવીભાગવતમહાપુરાણ એકાદશ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૨ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૩ મો

ભસ્મનો મહિમા

મીનાપયજ્ઞ ઉવાચ

મહાપાતકસંધાક્ષ પાતકાન્યપરાણયપિ ।
નદયન્તિ મુનિશાર્દૂલ સત્ય સત્ય ન વાન્યથા ॥૧॥
શ્રીનારાયણ પ્યોલ્યા હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! માત્ર ભસ્મ ધારણ કરવાથી જ મોટા પાપોના સમહો તથા બીજા પાપો પણ નાશ પામે છે, આ વાત ખરેખર સત્ય છે, એમા કઈ અસત્ય નથી જેણે કેવળ ભસ્મધારણ કર્યુ હોય, તેના પુણ્યનું ફળ તમે સાભળો યતિ ઓને તે જ્ઞાન આપનાર તથા વાતપ્રસ્થને વૈરાગ્ય આપનાર કહેલ છે હે મુનિ ! તે ભસ્મધારણ, ગૃહસ્થોને ધર્મમા વૃદ્ધિ કરનાર તથા બ્રહ્મચર્યશ્રમમા રહેલાઓને સ્વાધ્યાય આપનાર છે શૂદ્રોને તે પુણ્ય આપનાર અને બીજાઓના પાપનો નાશ કરનાર છે વૈદિકી શ્રુતિ ભસ્મના વિલેપનને તથા આડા ત્રિપુડ્ધારણ સર્વ પ્રાણીઓની રક્ષા માટે (ધારણ કરવા) આજ્ઞા કરે છે ભસ્મનું વિલેપન તથા આડુ ત્રિપુડ્ધારણ સર્વને યજ્ઞરૂપ છે, એમ વેદની આજ્ઞા છે ભસ્મનું વિલેપન તથા આડુ ત્રિપુડ્ધારણ ધર્મ તરીકે વેદની આજ્ઞારૂપ છે ભસ્મના વિલેપનને તથા આડા ત્રિપુડ્ધારણ શિવમર્ગીઓના વિહ્વન માટે વેદની શ્રુતિ આજ્ઞા

- આ અધ્યાયમા આગ્રીષ્ઠાન્તીત મયોક્તેષો અન્યતઃ
આદર સહિત અને વિસ્તારથી ભસ્મનો મહિમા કહેવાયો.

કરે છે ભસ્મનુ વિલેપન તથા ત્રિપુડ઼્ સર્વને વિજ્ઞાન
 યાત્ર તે માટે વેદની શ્રુતિ આજ્ઞા કરે છે શિવે, વિષ્ણુ
 ચે, બ્રહ્માચે, ઇન્દ્રે, હિરણ્યગર્ભે, હિરણ્યગર્ભના
 અવતારોચે તથા વરુણ આદિ દેવતાઓચે ત્રિપુડ઼્
 તથા વિલેપનરૂપે ભસ્મ ધારણ કરેલ છે ઉમાદેવીચે,
 લક્ષ્મીચે, સસ્વતીચે તથા બીજી સર્વ આસ્તિક
 સ્ત્રીઓચે ત્રિપુડ઼્ તથા વિલેપનરૂપે ભસ્મધારણ
 કરેલ છે યક્ષોચે, રાક્ષસોચે, ગંધર્વોચે, સિદ્ધોચે,
 વિદ્યાધારી વગેરેચે તથા મુનિઓચે ત્રિપુડ઼્ તથા
 વિલેપનરૂપે ભસ્મ ધારણ કરેલ છે બ્રાહ્મણોચે,
 ક્ષત્રિયોચે, વૈશ્યોચે, શૂદ્રોચે, વર્ણસકરોચે તથા
 બીજા બ્રહ્મ લોકોચે પણ ત્રિપુડ઼્ તથા વિલેપનરૂપે
 ભસ્મધારણ કરેલ છે હે શ્રેષ્ઠ મુનિ! જેઓચે
 ભસ્મનુ વિલેપન તથા ત્રિપુડ઼્ કરેલું હોય છે, તેઓ
 જ શિષ્ટ તથા વિદ્વાનો છે, તે સિવાયના શિષ્ટ
 કે વિદ્વાન ગણાતા નથી પુરુષોને મુકિતરૂપી સ્ત્રીને
 વશ કરવાના કામમા શિર્વાલિંગ મંત્રિ જેવું છે,
 પચાક્ષરમત્ર મિત્ર જેવો છે અને ભસ્મ વાણકરણ
 ઔપધરૂપ છે ન્યા શરીરે ભસ્મધારણ કરનાર મૂર્ખ
 અથવા પડિત જમે છે, ત્યા પત્ની સંહિત શકર
 જ જમે છે એમ સમજવું જે મનુષ્ય ભસ્મથી
 સર્વોંએ લેપાયેલા પુરુષને અંગુસરે છે, તે સર્વ પાપો
 થી મુક્ત હોવા છતા તરત પૂન્ય થાય છે જે મનુષ્ય
 ભસ્મથી સર્વોંએ લેપાયેલા પુરુષની પ્રશંસા કરે છે,
 તે સર્વ પાપોથી મુક્ત હોય છતા જલદી પૂન્ય
 આપ છે જે મનુષ્યે ત્રિપુડ઼્ ધારણ કરનારને ભિક્ષા
 આપી હોય, તેણે સર્વ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન તથા
 શ્રવણ કર્મ ગણાય છે અને બધુયે કર્મ મનાય છે
 જે બ્રાહ્મણે લલાટમા ભસ્મથી ત્રિપુડ઼્ કર્મ હોય,
 તેણે પણ સર્વ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન, શ્રવણ તથા સર્વ
 કર્મ કરેલા ગણાય છે ભસ્મથી શણગારેલો મનુષ્ય
 જે દેશમા ન્દેતો હોય તે દેશ કીકટ હોય, તોપણ
 દાશીક્ષેત્ર સમાન પવિત્ર મનાય છે આપુસ દુર
 આરી કે સંઘાચારી હોય, યોગ્યમુક્ત કે સર્વ લક્ષણોથી
 ર્વિત હોય છતા ભસ્મધારણરૂપ મારી આજ્ઞાથી

જે મુક્ત હોય તે બ્રહ્મા જેવો મને પૂન્ય છે જે
 મનુષ્ય કપટથી પણ ભસ્મધારણરૂપ ઇન્દ્રવરી આજ્ઞાને
 માને છે, તે જે ગતિને પામે છે, તે ગતિને સેકડો
 યજ્ઞોથી પણ બીજો પામી શકતો નથી જે મનુષ્ય
 કોઈની સોપતથી, સ્મતથી અથવા ભયથી પણ
 વિધિ પ્રમાણે ભસ્મ ધારણ કરે છે, તે મારા જેવો
 પૂન્ય ગણાય છે ભસ્મધારણ શિવને, વિષ્ણુને,
 બ્રહ્માને, સર્વ દેવાને, પાર્વતીને, લક્ષ્મીને, સસ્વતીને
 તૃપ્તિ કરનાર થાય છે દાન, યજ્ઞ, અતિદુર્લભ તપ
 તથા તીર્થયાત્રાથી જે પુણ્ય મળતું નથી, તે પુણ્ય
 ત્રિપુડ઼્ ધારણ કરવાથી મેળવાય છે, માટે જ હે
 નારદ! દાન, યજ્ઞ, ધર્મો, તીર્થયાત્રાઓ, ધ્યાન તથા
 તપ, ત્રિપુડ઼્ધારણના સોળગા અશને પણ યોગ્ય
 નથી જેમ સજ્જ પોતાનું ચિહ્ન ધારણ કરનારને
 પોતાનો માણસ માને છે, તેમ શકર ત્રિપુડ઼્ના
 ચિહ્નવાળાને પોતાનો હોય તેવો માને છે દિવ
 જાતિનો અથવા બીજી કોઈ પણ જાતિનો જે
 મનુષ્ય શુદ્ધ ચિત્ત વડે ત્રિપુડ઼્નું ચિહ્ન ધારણ કરે
 છે, તેણે સ્વર્ગને વશ કર્યા એમ સમજવું જેણે સર્વ
 આશ્રમોનો આચાર છોડ્યો હોય અને સર્વ ક્રિયાઓ
 ત્યજી હોય, તે પણ એક વાર આડા ત્રિપુડ઼્નું
 ચિહ્ન ધારણ કરે છે, તો (સર્વ પાપોથી) છૂટી
 જાય છે હે નારદ! તેના જ્ઞાતની કુળની કે વ્રતની
 પરીક્ષા ન કરવી, તે તો ત્રિપુડ઼્રૂપ ચિહ્નવાળા
 લલાટથી જ પૂન્ય છે શિવના મત્રથી શ્રેષ્ઠ કોઈ
 મત્ર નથી શિવના સમાન અથવા શિવથી શ્રેષ્ઠ
 બીજું કંઈ જ નથી શિવપૂજનથી શ્રેષ્ઠ બીજું કોઈ
 પુણ્ય નથી અને ભસ્મથી શ્રેષ્ઠ કોઈ તીર્થ નથી સ્વર્ગ
 રૂપ આગ્નિનું જે ઉત્તમ વર્ધ છે, તે જ ભસ્મ
 કહેવાય છે તે સર્વ દુષ્કૃતોનો નાશ કરનાર અને
 સર્વ પાપોથી શુદ્ધ કરનાર છે ભસ્મરૂપી ઇન્દ્રવરી
 આજ્ઞાને ધારણ કરનારો આત્મજ કે અધમ, મૂર્ખ
 કે પડિત જે દેશમા કાયમ વસતો હોય, તે દેશમા
 પાર્વતી સંહિત સર્વ ભૂતગણોથી વીંટાયેલા અને સર્વ
 તીર્થોથી મુક્ત શકર જ હમેશા સમીપ રહે છે
 ‘સચોજાતવ’ આદિ યાચ શિવમંત્રોથી પવિત્ર અને
 શકરના અગ્નિ આલપણરૂપ આ ભસ્મોના ત્રિપુડ઼્

ને લલાટમા કર્યા હોય, તો તેઓ એ લલાટરૂપ પાટિયા
પર દેવે લખેલા દુષ્ટ અક્ષરોને ભૂંસી નાખે છે ૧-૩૫

પ્રતાનિ વક્ષ શિવમન્ત્રપવિત્રિતાનિ ।

મસ્માનિ કામદહનાદ્ભવિમૃષિતાનિ ॥

ત્રૈપુણ્ડ્રકાણિ રચિતાનિ લલાટપટ્ટે ।

લુપ્તન્તિ દૈવલિખિતાનિ દુરક્ષરાણિ ॥ ૩૫ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા એકાદશ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૩ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૪ મો*

ભસ્મધારણુ મહાહત્ય

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

મ્હસવિઘ્નશરીરાય યો દવાતિ ઘનં મુદા ।

તસ્ય હર્વાણિ પાપાનિ વિનશ્યન્તિ ન સદાયઃ ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા જે મનુષ્ય ભસ્મથી
લેખેલા શરીરવાળાને હર્ષથી ધન આપે છે, તેના
સર્વ પાપો નાશ પામે છે, એમા સશય નથી સર્વ
શ્રુતિઓ, સ્મૃતિઓ તથા સમગ્ર પુરાણો ભસ્મનું
માહાત્મ્ય કહે છે, માટે દિને ભસ્મધારણ કરવું
જોઈએ જે મનુષ્ય ત્રણે સંધ્યાસમયે ભસ્મથી
ત્રિપુક્ર કરે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ શિવના
લોકમા પૂજ્ય છે જે યોગી ત્રણે સંધ્યાસમયે પગ
ના તળિયાથી માડી મસ્તક સુધી સર્વોગે ક્રાયમ
ભસ્મસ્નાન કરે છે, તે જલદી યોગને પામે છે
ભસ્મસ્નાનથી પુરુષ કુળનો ઉદ્ધાર કરનાર થાય છે,
માટે ભસ્મસ્નાન જલસ્નાન કરતા પણ અસખ્ય
ગુણોથી મુક્ત છે સર્વ તીર્થોમા (સ્નાનાદિ કરવાથી)
જે પુણ્ય તથા જે ફળ મળે છે, તે સર્વ ફળ ભસ્મ
સ્નાનથી મનુષ્ય પામે છે, એમા સશય નથી મહા
પાપોથી અથવા ઉપપાતકોથી મુક્ત મનુષ્ય પણ,
જેમ અગ્નિ લાકડાને બાળી નાખે તેમ ભસ્મસ્નાનથી
સર્વ પાપ બાળી નાખે છે ભસ્મસ્નાનથી પવિત્ર
બીજું કોઈ સ્નાન નથી, એમ પ્રથમ શરૂ કરે છે
અને તેમણે પોતે જ પ્રથમ ભસ્મસ્નાન કર્યું છે
ત્યારથી માડી કલ્યાણને ઈચ્છતા બ્રાહ્મણ મુનિઓ

* આ અધ્યાયમા નારાયણ શ્રીકૃષ્ણે ભસ્મધારણુનું
માહાત્મ્ય વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે.

સર્વ કર્મોમા યત્નપૂર્વક ભસ્મસ્નાન કરવા લાગ્યા
છે, માટે જે મનુષ્ય આ (ભસ્મસ્નાનરૂપ) આગ્નેય-
સ્નાનને શિરસ્નાન તરીકે કરે છે, તે આ શરીરથી
જ રુદ્રરૂપ છે, એમા સશય નથી જેઓ ભસ્મને
ધારણ કરતા મનુષ્યને જોઈ અત્યંત પ્રસન્ન થાય
છે, તેઓ દેવો, અસુરો તથા મુનીંદ્રો વડે ક્રાયમ
પૂજવા યોગ્ય છે, એમા સશય નથી જે પુરુષ
ભસ્મથી સર્વોગે લેખેલા મનુષ્યને જોઈ (તેને માન
આપવા) ઊભો થાય છે, તેને જોઈ દેવોનો રાજ
પણ દરવત પ્રણામ કરે છે હે નારદ મુનિ! જેઓ
ભસ્મધારણુપૂર્વક (કુલપરપરાથી ચાલતા) અભ
ક્ષ્યને ખાય છે, તેઓ એ ભક્ષ્ય જ ખાય છે, એમા
કઈ વિચાર કરવો નહિ જે બ્રહ્મચારી ગૃહસ્થ અથવા
વાનપ્રસ્થ પ્રથમ જલસ્નાન કરી, તે પછી આદરથી
ભસ્મ વડે સ્નાન કરે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ
પરમ ગતિને પામે છે સત્યાસીઓ માટે ભસ્મ
સ્નાનરૂપ આગ્નેયસ્નાન વધારે ઉત્તમ ગણાય છે
જળસ્નાન કરતા ભસ્મસ્નાન શ્રેષ્ઠ છે, કેમ કે ભસ્મ-
સ્નાન કરવાથી પ્રકૃતિમાયાનો અવશ્ય નાશ થાય છે,
પ્રકૃતિમાયાને આદ્રં (ભીતી) જ જાણવી અને
તેથી તે બંધનરૂપ જ છે, એમ વિદ્વાનો કહે છે (માટે
ભીતી વસ્તુનો તો ભસ્મરૂપ અગ્નિસ્નાનથી જ નાશ
થઈ શકે છે) પ્રકૃતિનો ત્યાગ કરવા માટે ભસ્મસ્નાન
જ ઈચ્છે છે હે નારદ! ભસ્મસ્નાનથી શ્રેષ્ઠ કઈ
પણ ત્રણે જગતમા નથી પૂર્વ દેવોએ રક્ષા માટે,
મગલ માટે તથા પવિત્ર થવા માટે ભસ્મને જ (સાધન
રૂપે) જોઈને સ્વીકારી છે અને શરૂ કરે પણ દેવી
પાર્વતીને તે જ પ્રથમ આપેલ છે, માટે જે મનુષ્ય
એ ભસ્મસ્નાનરૂપ આગ્નિસ્નાનને શિરસ્નાન તરીકે
ક્રાયમ કરે છે, તે સસારરૂપ પાશથી મુક્ત થઈ
શિવલોકમા પૂજ્ય છે તાવ, રાક્ષસો, પિશાચો,
પૂતના, કોહ, ગોળાનો રોગ, સર્વ ભગદર, એ શી
વાતરોગ, ચોસઠ પિત્તરોગ, હરકોઈ કફરોગ, વાધનો
ભય, ચોરનો ભય અને બીજું દુષ્ટ ગ્રંથો પણ જેમ
સિંહથી લાથીઓ નાસી જાય છે, તેમ ભસ્મસ્નાનથી
નાશ પામે છે જે મનુષ્ય શુદ્ધ શીતળ જળથી મુક્ત
ભસ્મ વડે ત્રિપુક્ર ધારણ કરે છે, તે પરબ્રહ્મને

પામે છે, એમા સશય નથી જે કોઈ પણ મનુષ્ય ભસ્મ વડે ત્રિપુડ્ધારણ કરે છે, તે પાપોથી મુક્ત થઈ બ્રહ્મલોકને પામે છે, એમા સશય નથી લલાટમા વિધિ પ્રમાણે ભસ્મધારણ કરવાથી લલાટમા લખાયેલ યમદેવતા લેખ અવશ્ય નાશ પામે છે હે નારદ! ગળા ઉપર ભસ્મ ધારણ કરવાથી ગળા વડે કચાયેલ ભાગો વગેરેના પાપોનો નાશ થાય છે ધાને ખાહુઓ પર ભસ્મ ધારણ કરવાથી ખાહુઓથી થયેલા પાપનો, છાતી પર ધારણ કરવાથી છાતી વડે તથા મન વડે કરેલા પાપનો, નાભિ પર તથા ગુદ પર ધારણ કરવાથી લિંગ વડે તથા ગુદ વડે કરેલા પાપનો અને ધાને પડખા પર ભસ્મ ધારણ કરવાથી પર સ્ત્રીનું આલિંગન વગેરે પાપો નાશ પામે છે માટે તે ભસ્મધારણ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે સર્વ સ્થળે ત્રિપુડ્ધારણ કરેનું ભસ્મધારણ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશને તથા ત્રણે અગ્નિઓને ધારણ કરવા સમાન છે જેણે ભસ્મ ધારણ કર્યું છે, તેણે ત્રણે ગુણોને તથા ત્રણે લોકોને ધારણ કર્યાં સમજવા ભસ્મથી લેખાયેલો વિદ્વાન દિગ્ મોટા પાપોથી થયેલા લેખોથી તત્કાળ મુક્ત થાય છે એમા સશય નથી ભસ્મધારણ ઉપર શ્રદ્ધાવાળા મનુષ્યના સર્વ દોષો ભસ્મરૂપ અગ્નિના સમાગમથી ખળી જાય છે ભસ્મસ્નાન વડે શુદ્ધ થયેલા મનવાળો પુરુષ આત્મનિષ્ઠ કહેવાય છે ભસ્મથી લેખેલા સર્વ અગવાળો, ભસ્મના તેજસ્વી ત્રિપુડ્ધારણો અને ભસ્મમા સૂનારો મનુષ્ય ભસ્મનિષ્ઠ કહેવાય છે ભૂતો, પ્રેતો તથા પિશાચો વગેરે અને અત્યત દુઃસહ સેગો પણ ભસ્મનિષ્ઠની પાસેથી નાસી જાય છે, એમા સશય નથી ભસ્મ પ્રથમથી જ જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરે છે તેથી ‘ભાસિત’ કહેવાય છે, પાપને ખાઈ જાય છે તેથી ‘ભસ્મ’ કહેવાય છે, આખાદી અથવા સમૃદ્ધિ કરે છે તેથી ‘ભૂતિ’ કહેવાય છે અને રક્ષણ કરે છે તેથી ‘સ્થા’ કહેવાય છે ત્રિપુડ્ધારણ જોઈને જ ભૂતો તથા પ્રેતો વગેરે ભયભીત તથા કપિત થઈ તસ્ત નાસી જાય છે, એમા સશય નથી જેમ રુદ્રનું સ્મરણ કરતા જ પાપ નાશ પામે છે, તેમ ભસ્મ ધારણ કરતા જ પાપ નાશ પામે છે. હજારો અપરાધ કરીને પણ જે

મનુષ્ય ભસ્મસ્નાન કરે છે, તેના સર્વ પાપને, જેમ અગ્નિ તાપથી વતનો ખાળી નાખે છે, તેમ ભસ્મ ખાળી નાખે છે જે કોઈ દિગ્વર્ણ અતુલ પાપ કરીને પણ મૃત્યુઘ્નને જે ભસ્મસ્નાન કરે છે, તો તસ્ત પાપોથી છૂટી જાય છે ભસ્મસ્નાનથી શુદ્ધાત્મા થયેલો, ક્રોધને છતનારો તથા ઇર્દિયોને વશ કરનારો મનુષ્ય મારી પાસે આવીને ફરી સંસારમા આવતો નથી સોમવતી અમાસના દિવસે ભસ્મથી લેખેલા શરીરવાળો મનુષ્ય શકરના દર્શન કરી સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે જે વિદ્વાન દિગ્ આધુપને, સમૃદ્ધિને અથવા મોક્ષને ઇચ્છતો હોય, તેણે કાયમ ભસ્મધારણ કરવી ત્રિપુડ્ધારણ પરમ પવિત્ર છે તથા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવરૂપ છે ત્રિપુડ્ધારણને જોઈને ધોર રક્ષસો, પ્રેતો તથા ક્ષુદ્ર જતુઓ નાસી જાય છે, એમા સશય નથી શીર્ષાદિ કર્મ કરી, નિર્ભજ જળમા સ્નાન કરીને, તે પછી પગના તીળિયાથી માડી મસ્તક સુધી ભસ્મનું વિલેપન કરવું જોઈએ કેવળ જળથી કરેલું સ્નાન શરીર ઉપરના બહારના મેલને દૂર કરે છે ત્યારે નિર્દોષ ભસ્મસ્નાન તો બહારના તથા અદરના બંને મેલનો નાશ કર છે, માટે (માદગી વગેરેના કારણે) જળસ્નાનને છોડીને પણ ભસ્મસ્નાન કરવામા અવશ્ય તત્પર રહેવું જોઈએ હે નારદમુનિ! (જળ-સ્નાન વગેરે) કર્યું હોય, છતાં ભસ્મસ્નાન વિના તે ન કરેલું જ ગણાય છે, માટે જ ભસ્મસ્નાન વેદિકત આગ્રહેયસ્નાન કહેવાય છે ભસ્મસ્નાન વડે અદર તથા બહાર શુદ્ધ થયેલો પુરુષ શિવપૂજનું ફળ પામે છે, જળથી કરેલું સ્નાન તો માન બહારના જ મેલનો નાશ કરે છે, ત્યાર તોત્ર ભસ્મસ્નાન તો પ્રાણીના બહારના તથા અદરના પણ મેલનો નાશ કરે છે. હે નારદમુનિ! કરોડો વાર કાયમ આદરથી જળસ્નાન કરીને પણ મનુષ્ય ભસ્મસ્નાન વિના પવિત્ર અત-કરણવાળો કદી થતો જ નથી ભસ્મસ્નાનનું જે માહાત્મ્ય છે, તેને ખરેખર તો વેદ જ જાણે છે અથવા સર્વ દેવોના ચૂંકામણરૂપ શકર જ જાણે છે જે મનુષ્ય ભસ્મસ્નાન કર્યા વિના વૈદિક કર્મ કરે છે, તે મનુષ્ય એ કર્મના (ફળના) અશના અર્ધી અશને પણ ખત્રી રીતે પામતો નથી જે મનુષ્ય પતનથી

વિધિ પ્રમાણે ભસ્મસ્નાન કરે છે, તે જ ચોક સર્વ કર્મોમા વેદપ્રસિદ્ધ અધિકારી છે વેદોક્ત ભસ્મસ્નાન પાવનમા પણ પાવન છે, માટે જે મનુષ્ય મોહથી ભસ્મસ્નાન કરશે નહિ તે મહાપાપી થશે દિગ્ વર્ણો અનત જળસ્નાનથી જે પુણ્ય પામે છે, તેથી અનતગણુ પુણ્ય ભસ્મસ્નાનથી પામે છે, માટે ત્રણે કાળ ભસ્મસ્નાન કાળજીથી કરવું જોઈએ ભસ્મ સ્નાન એ વેદોક્ત છે તેનો ત્યાગ કરનાર પાપી થાય છે મૂઝ આદિનો ત્યાગ કર્યા પછી કાળજી રાખી ભસ્મસ્નાન તો કરવું જોઈએ, નહિ તો મનુષ્યો પવિત્ર થતા નથી જે દિગ્ વિધિ પ્રમાણે શૌચ કર્મ હોય, તે પણ ભસ્મસ્નાન વિના પવિત્ર અત કરણવાળો થતો નથી અને એને કોઈ પણ કર્મમા અધિકાર નથી અપાનવાયુ નીકળે, ખગાસુ આવે, નાક છીંકવું પડે, છીંક થાય અને બળખો કાઢવો પડે, ત્યારે કાળજી રાખી ભસ્મસ્નાન કરવું જોઈએ હે મુનિશ્રેષ્ઠ! અહીં તો ભસ્મસ્નાનમા માહાત્મ્યનો અમુક ચોક ભાગ જ વર્ણવ્યો છે, માટે હજી પણ ભસ્મસ્નાનથી થતું કુળ કુ કહીશ, તેને તમારે સાવ ધાન મનથી સાંભળવું ૧-૫૭

પુનઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ મસન્નાનોસ્થિત ફલમ્ ।

સાવધાનૈન મનસા ઓતર્પ્ય મુનિપુગવ ॥ ૫૭ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા એકાદશ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૪ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૫ મો*

ત્રિપુટ્ક તથા ઊર્ધ્વપુટ્કનો મહિમા

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

અગ્નિરિત્યાદિમિર્મત્રૈર્મસં સંશોષ્ય સાદરમ્ ।

ધારણીય લલાટાદાં ત્રિપુટ્કં કેવલં દ્વિજૈ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા દિગ્ને એ 'ઠં અગ્નિરિતિ મસ' ઇત્યાદિ મત્રોથી આદરપૂર્વક ભસ્મોને શુદ્ધ કરી લલાટ આદિ ભાગો ઉપર કેવળ ત્રિપુટ્ક ધારણ કરવું જોઈએ પ્રાણજ્ઞ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય આ

ખધા 'દિગ્' કહેવાય છે, માટે દિગ્નેએ કાયમ કાળજીથી ત્રિપુટ્ક ધારણ કરવું જોઈએ હે પ્રાણજ્ઞ નારદ! જેને જતોઈનો સસકાર થઈ શકે છે, તે જ 'દિગ્' કહેવાય છે અને તે દિગ્નેએ વેદોક્ત ત્રિપુટ્ક ધારણ કરવું જોઈએ જે દિગ્ ભસ્મધારણ વિના સત્કર્મ કરે છે, તેણે કરેલું એ સત્કર્મ લગભગ ન કર્યા જેવું જ થાય છે ભસ્મધારણ વિના ગાય-ત્રીનો ઉપદેશ પણ આપી શકાતો નથી, માટે અગ ઉપર ભસ્મધારણ કરીને જ ગાયત્રીનો જપ કરવો જોઈએ હે મુનિશ્રેષ્ઠ ગાયત્રીને પ્રાણજ્ઞપણાનું મૂળ જ કહે છે, તે ગાયત્રીનો પણ ભસ્મધારણ ન કર્યું હોય તો કોઈ પણ ઉપદેશ કરતું નથી હે મુનિ! લલાટ વગેરેમા અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મ જ્યાં સુધી ધારણ કરી ન હોય ત્યાં સુધી ગાયત્રી લેવાનો અધિકાર નથી હે પ્રાણજ્ઞ! ભસ્મરહિત લલાટ પ્રાણજ્ઞપણાનું અનુમાન પણ કરાવી શકતું નથી, માટે જ એ રીતે ભસ્મધારણ કરવામા અત્યંત પુણ્યદાયી ધારણ મેં કહેલું છે મત્રથી પવિત્ર કરેલી ધોળી ભસ્મ જેના લલાટમા હોય, તે જ પ્રાણજ્ઞ વિદ્વાન છે, આ ખરેખર હું સત્ય કહું છું હે પ્રાણજ્ઞ નારદ! જેને ભસ્મનો સંધરો કરવામા મણિનો સંધરો કરવા જેવી જ સ્વાભાવિક પ્રીતિ હોય, તે જ પ્રાણજ્ઞ છે, આ હું ખરેખર સત્ય કહું છું પણ જેને ભસ્મનો સંધરો કરવામા મણિનો સંધરો કરવા જેવી સ્વાભાવિક પ્રીતિ હોતી નથી, તેને દરેક જન્મમા અવશ્ય આશાળ જ જાણવો જેને ત્રિપુટ્ક ધારણ કરવામા અને ભસ્મના વિલેપન વગેરેમા સ્વાભાવિક પ્રીતિ નથી, તેને આશાળ સમજવો, આ હું ખરેખર સત્ય કહું છું જેઓ ભસ્મ ધારણ કર્યા વિના કુળ વગેરે ખાપ છે, તે ખધા ધોર નરકને પામે છે, એમા સશય, નથી જે મનુષ્ય ભસ્મધારણ વિના શિવપૂજન કરશે તે શિવનો દંપ કરનાર હોઈ દુર્ભાગી થશે અને તે દંપ તેને નરક આપનાર થાય છે ભસ્મધારણરહિત મનુષ્ય સર્વ કર્મોથી બહાર થયેલો ગણાય છે ભસ્મ ધારણ છોડીને મનુષ્ય સુવર્ણતુલા* કરે, તોપણ

* આ અધ્યાયમા એકસો સાતઅઠાર શ્લોકોથી ત્રિપુટ્ક તથા ઊર્ધ્વપુટ્કનો મહિમા કહેવાયે.

* અર્થાત્ પોતે સોનાથી તેજાઈને પોતાની ભારેભાર સોનું ધનમા આપી દે.

તેના કૃનેને પામતો નથી, જિલ્લો તે પાપી જ થાય છે જેમ જનોઈ વિનાના દિજ લોકો સધ્યા કરી શકે નહીં તેમ ભસ્મરહિત દિજ લોકો સધ્યા કરી શકે નહીં કોઈક સમયે જનોઈ કયાક જતી રહી હોય, તેવા દિને ગાયત્રીનો જપ કે ઉપવાસ વગેરે જનોઈના બદલે અથવા પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે કરી શકે છે પણ ભસ્મધારણમા કોઈ કાળે બીજુ તેના બદલે કે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે થઈ શકતુ નથી જો દિજ ભસ્મધારણ વિના સધ્યા કરે છે, તો અવશ્ય તેને દોષ જ લાગે છે, જેમ કે તે સમયે (ભસ્મધારણ ન કર્યું હોય તો) સધ્યા માટે તે અધિકારી જ નથી જેમ વેદો સાભળવાથી શૂદ્રને દોષ જ લાગે છે, તેમ ભસ્મરહિત દિજવર્ણ જો સધ્યા કરે છે, તો તેને દોષ જ લાગે છે, એમા સદેહ નથી દિજ લોકોએ સાવધાન રહી કાળજીથી શ્રીતભસ્મ અથવા સ્માર્તભસ્મ મેળવવી જ જોઈએ તે જો ન જ મળી શકે તો લૌકિક ભસ્મ પણ ચાલે (અર્થાત્ અગ્નિહોત્રની ભસ્મ મળે તો ઉત્તમ છે પણ તે જો ન મળે, તો ઘરના લૌકિક અગ્નિની કે ઘરેલો ભસ્મ પણ ચાલે), ઘરણું કે જેવી તેવી પણ ભસ્મ સદા પવિત્ર છે દિજ લોકોએ સધ્યા આદિ કર્મોમા અવશ્ય ભસ્મ ધારણ કરવી જોઈએ, કેમ કે ભસ્મમા શ્રદ્ધાવાળા મનુષ્ય વિષે પાપો કદી પ્રવેશતા નથી બ્રાહ્મણોએ તો પોતાના જમણા હાથની વચલી ત્રણ આંગળીઓ વડે અવશ્ય ભસ્મ ધારણ કરવી જોઈએ કપાળમા છ આંગળ લાવ્યું કે તેવી અધિક લાવ્યું અથવા બે નેત્ર મુધી તેજસ્વી ત્રિપુડ્ કરવું જ જોઈએ આવું ભસ્મનું ત્રિપુડ્ જે મનુષ્ય કરે છે, તે ઋદ્રસ્વરૂપ જ છે, એમા સશય નથી (કે પ્રારમા ઝ, ચ તથા મ—એ ત્રણ અક્ષરો છે, તેમા) ળપ્રાર અનામિકા આગળીરૂપ, રપ્રાર વચલી આગળી રૂપ અને મપ્રાર તર્જની આગળીરૂપ છે, માટે ત્રિપુડ્ મપ્રારરૂપ છે અને ત્રિપુણ્નામક છે વચની તર્જની તથા અનામિકા આગળીઓથી સીધું આડું ત્રિપુડ્ કરવું જોઈએ આ વિષયમા આ પુત્રતની ઈતિહાસ યુ તમને ક્રુપુ છ કોઈક સમયે દુર્વાસા મુનિ પિતૃ લોકમા ગયા હતા તાપસોના શિરોમણિ તે દુર્વાસા આખા અને ભસ્મ લીધાયેલા હોઈ રુદ્રાક્ષના શણ

ગારોથી યુકત હતા અને ‘હે સર્વોત્તમા! હે શિવ! હે શકર! હે શ્રીમાતા! હે જગદ્દેવ!’ એવા નામોનો ઉચ્ચ સ્વરે ઉચ્ચાર કરી રહ્યા હતા (તેમને જોઈ) કપ્યવાદ્ આદિ પિતૃઓએ સામા જિભા થઈ વદન કરી આસનાદિ સત્કારો અર્પાવે તેમનું ઘણું જ સન્માન કર્યું પછી તે વેળા અનેક જાતની કથાઓ વડે તેઓ પરસ્પર વાતચીત કરવા લાગ્યા તે સમયે કુભીપાક નરખમા રહેલા અને ‘હાય, મરી ગયા!’ એમ યોક્ષરતા પાપીઓનો ધોર શબ્દ થવા લાગ્યો તેમા કેટલાક કહેતા હતા કે, ‘હાય મૃત્યુ!’ બીજા કહેતા હતા કે ‘હાય બળી ગયા!’ અને કેટલાક આત્મ રસતા હતા કે, ‘અરેરે! અમે મિસાઈ ગયા, કપાઈ ગયા!’ તે કરુણ શબ્દ સાંભળી મુનિસજ દુર્વાસા હૃદયમા હુ બી થયા અને ‘આ કોનો શબ્દ છે?’ એમ પિતૃઓના અધિપતિઓને તેમણે પૂછ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, ‘હે મુનિ! અહીં જ પાસે સયમની નામની ખીજ નગરી છે ત્યા પાપીઓ ને તેમના કર્મનું કૃળ આપતા યમરાજ રહે છે હે નિર્દોષ! કાળ જેવા દેખાવના, કાળા રંગના અને ભયકર અનેક દૂતો સહિત યમરાજ અહીં જ રહે છે અને તે નગરીના એ સ્વામી છે તે નગરીમા પાપીઓને દુ ખલોગ આપતા અનેક કુડો છે તે બધાયે ધોર રૂપવાળા દૂતોથી વીંટાયેલા છે તેઓમા છયાસી કુડો મુખ્ય છે અને તેમા પણ કુભીપાક નામનો મોટો કુડ સૌથી મુખ્ય છે તેમા રહેલા પાપી ઓની વેદાનાનું વર્ણન કરવા સેકડો વર્ષોએ પણ કોઈ સમય થઈ શકે તેમ નથી હે મુનિ! જેઓ શિવનો દ્રોહ કરે છે, દેવીની નિંદા કરે છે અને વિષ્ણુનો દ્રોહ કરે છે, તેઓ એ જ કુડમા પડે છે જેઓ વેદની, સૂર્યની તથા ગણપતિની નિંદા કરે છે અને બ્રાહ્મણનો દ્રોહ કરે છે, તેઓ પણ એ જ કુડમા પડે છે જેઓ ઈશ્વર પ્રમાણે વર્તે છે, તપેલી મુદ્રાના ચિહ્ન ધારણ કરે છે અને નિશૂળ ધારણ કરે છે, તેઓ પણ એ જ કુડમા પડે છે જેઓ માતાની, પિતાની, ગુરુની, વડીલોની, પુત્રણીની તથા સ્મૃતિઓની નિંદા કરે છે અને ધર્મને દૂષિત કરે છે, તેઓ એ જ કુડમા પડે છે તે પાપીઓનો

આ મહાધોર શબ્દ સાલભતા પણ ભયકર લાગે છે, તેને અમે કાયમ સાલભયા કરીએ છીએ, જેને સાલભ વાથી વેરાગ્ય થાય છે ' એવું તેઓનું વચન સાલભી મુનિરાજ દુર્વાસા તે નરકને જોવાની ઈચ્છાથી એકદમ જિભા થઈ ચાલ્યા અને એ કુડની પાસે ગયા હે નારદમુનિ! ત્યા નીચું મુખ કરી તેમણે જોયું કે, તે જ ફાણે તેમા રહેલા પાપીઓને સ્વર્ગ કરતા અધિક મુખ થયું કેટલાક હસવા લાગ્યા, કેટલાક ગાવા લાગ્યા અને બીજા નાચવા લાગ્યા સુખમા વૃદ્ધ થતા તેઓ ખૂબ હર્ષિત થઈ સામસામા રમવા લાગ્યા વળી એ સ્થળે મૃદગ, મુરજ, વીણા, ઢંઢા તથા નગારાના મધુર શબ્દો પચમ સ્વરથી શોભીતા થવા લાગ્યા અને વસંતની વેલીઓના પુષ્પોના સુગંધી વાયુ વાવા લાગ્યા મુનિ દુર્વાસા તો તે જોઈને ચક્રિત જ થયા અને યમદૂતો પણ વિસ્મય પામ્યા તેઓએ શ્રી ધર્મરાજને તરત જણાવ્યું કે, 'હે મહારાજ! હમણા જ મોટું એક આશ્ચર્ય ખત્યું છે કે, કુભીપાકમા રહેલા પાપીઓને સ્વર્ગ કરતા પણ અધિક મુખ થયું છે હે પ્રભો! આ શાથી થયું તેનું કારણ અમે જાણી શકતા નથી હે દેવ! અમે બધાય ચક્રિત થયા છીએ અને તમારી પાસે આવ્યા છીએ ' દૂતોની તે વાણી સાલભી ધર્મરાજ એકદમ જિભા થયા અને મોટા ખાડા પર ખેંસી ન્યા તે પાપીઓ હતા ત્યા ગયા (ત્યા જઈને) તેમણે એ વાત દૂત દ્વારા અમરાવતી ખડેત્યાડી એટલે દેવોનો રાજા ઇંદ્ર પણ તે સાલભી દેવગણો સાથે ત્યા આવ્યા, તેમ જ બ્રહ્મલોકમાથી બ્રહ્મા વૈકુંઠમાથી વિષ્ણુ અને તે તે લોકમાથી દિક્ષપાલો પણ દેવગણોની સાથે ત્યા આવ્યા તે બધાય કુભીપાકને ચોતરફ વીંટળાઈ વળી જિભા રહ્યા અને તેમા રહેલા જીવોને સ્વર્ગ કરતા પણ અધિક સુખી જેવા લાગ્યા એ સઘળાએ ચક્રિત થયા પણ તેનું કારણ સમજી શક્યા નહિ 'ઓહો! પાપને ભોગવવા માટે જ આ કુડ બનાવ્યો છે, છતાં તેમા જો સુખ થયું, તો પાપથી ભય શો રહ્યો? પરમેશ્વરે કેલી વેદમયોદા કેમ નાશ પામી? ભગવાને પીતાનો સંકટ મિથ્યા કેમ ક્યો? આ તો ઘણું જ આશ્ચર્ય છે! ' આમ કહેતા તે બધા

કુડના કિનારા પર જિભા રહ્યા, પણ તેનું કારણ સમજી શક્યા નહિ એ વખતે દેવોની સાથે મનણા કરીને વિષ્ણુ કેટલાક દેવગણોની સાથે શકરના ધામમા ગયા ત્યા પાર્વતીની સાથે રહેલા, કરોડો કામદેવ જેવા સુંદર, અત્યંત રમણીય અગવાળા, લાવણ્યની ખાણરૂપ, અદ્ભુત, કાયમ સોજ વર્ષની ઉંમરના, અનેક જાતના શણગારોથી શણગારેલા, અનેક ગણો-થી વીંટાયેલા, શ્રેષ્ઠ શિવાદેવીને લાડ લડાવતા, મસ્તક પર ચઢેને ધારણ કરતા અને ચારે વેદોથી યુક્ત દેવ શકરના વિષ્ણુએ દર્શન કર્યા ને તેમને નમન કયું ' પછી તે વિષ્ણુએ પેલું ચમત્કારી વૃત્તાત ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે શકરને જણાવ્યું અને કહ્યું કે, 'હે દેવ! આનું કારણ અમે કોઈ રીતે સમજી શકતા નથી, માટે હે દેવ! તે કારણ તમે કહો, કેમ કે હે પ્રભો! તમે બધું જાણો છો ' વિષ્ણુનું એ વાક્ય સાલભી પ્રસન્ન થયેલ મુખકમળવાળા શકરે તે સમયે મેઘ જેવી ગભીર વાણીથી આ મધુર વાક્ય કહ્યું 'હે વિષ્ણુ! તેનું કારણ તમે સાંભળો, એમા કઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી એ ભસ્મનો જ મહિમા છે ભસ્મથી શું ન થાય? શિવભક્તોમા માત્ર દુર્વાસા કુભીપાકને જેવા ગયા હોઈ તીચું મુખ કરી તેમણે નીચે જેવા માડ્યું, એટલે તે વેળા હે વિષ્ણુ! દેવોએ વાપુને લીધે (તેમના કપાળ પરથી) ભસ્મના રજ-કણ તેમા પડ્યા હતા તેથી આ બધું ખત્યું છે આ ભસ્મનો મહિમા છે હવે પછી એ કુભીપાક (નરક મટી) પિતૃલોકમા વસનારાઓનું તીર્થ થશે, એમા સદેહ નથી એમા સ્નાન કરી પ્રાણી સુખી થશે અને 'પિતૃતીર્થ' એ નામથી હવે પછી તે પ્રખ્યાત થશે હે મહાશ્રેષ્ઠ વિષ્ણુ! તે સ્થળે મારું ક્ષિપ્ર સ્થાપનને અને દેવી-રી પ્રતિષ્ઠા કરાને પિતૃ-લોકમા વસનારાઓ ત્યા તેની પૂજા કરશે ત્રણે લોકમા જે તીર્થો છે, તેઓમા એ શ્રેષ્ઠ થશે ત્યા પ્રતિષ્ઠા કરેલા 'પિતૃતીર્થ' દેવીની પૂજા કરવાથી ત્રણે લોકની પૂજા કરેલી ગણાશે ' શ્રીનારાયણ બોલ્યા શકરદેવનું એ વચન સાલભી, તે દેવને મસ્તકથી પ્રણામ કરી તેમની સમીતિ લઈ વિષ્ણુ દેવોની પાસે ગયા તેમણે શકરે

કહેવું તે સર્વ કારણ કહ્યું, ત્યારે દેવો માથા હોલાવી
'વાહ વાહ' એમ કહેવા લાગ્યા હે શત્રુઓને તથાવ
નારા નારદ! વિષ્ણુ તથા યાદ્યા વગેરે દેવો ભસ્મના
માહાત્મ્યની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા અને એ તીર્થનો
લાભ થવાથી પિતૃઓ સતોષ પામ્યા દેવોએ એ
તીર્થના કિનારા ઉપર શિવના સિંગની તથા દેવોની
મૂર્તિની વિધિ પ્રમાણે સ્થાપના કરી અને કાયમ
તેમની પૂજા કરવા માડી તે કુડમા જે પ્રાણીઓ
પાપ ભોગવવા રહ્યા હતા, તેઓ વિમાન પર ચઢી
કૈલાસમા ગયા, અને ભદ્રગણ નામે ધ્રુવ્યાત થઈ
આજે પણ ત્યાં કૈલાસમા તેઓ રહે છે કુભીપાક
નામના નરકકુટને (અસલના મૂળ પ્રદેશથી અત્યંત)
દૂર પ્રદેશમા ફરી નવો બનાવવામા આવ્યો વળી
તે દિવસથી માડી દેવોએ 'કોઈ પણ શિવભક્તોએ
તે કુભીપાકના માર્ગે ન જવું' એવો નિવેદ્ય કર્યો,
કેમ કે (વળી પણ કોઈ ભસ્મધારી શિવભક્ત ત્યાં
જાય, તો ફરી પણ કુભીપાકનો નાશ જ થાય, એવો
ભય દેવોને પેસી ગયો છે) હે નારદ! આજુ ભસ્મનું
સર્વ ઉત્તમ માહાત્મ્ય તમને કહ્યું હે મુનિ! આનાથી
વધારે ઉત્તમ બીજું કંઈ પણ નથી હવે હે મુનિશ્રેષ્ઠ!
વિષ્ણુસાધ્યથી શાસ્ત્રો જોતા જે જુદા અધિકારીઓ
જણાયા છે, તેને લીધે ઊર્ધ્વપુકનો વિધિ કહ્યું છું
ઊર્ધ્વપુકના દિવ્ય પ્રમાણો આગળીઓના ભેદથી
જુદા જુદા હોય છે તેઓના વર્ણ, મત્ર, દેવો
તથા ફળ હું કહ્યું છું પર્વતોની ટોચ ઉપરની, નદીના
કિનારાની, શિવક્ષેત્રની, સમુદ્રના કિનારાની, સહ્યાની
અથવા તુલસીના મૂળની માડી ઊર્ધ્વપુક કરવા માટે
ખાસ લેવા યોગ્ય કહેલ છે, તે સિવાયની બીજી માડી
ન લેવી કાળુ ઊર્ધ્વપુક થાતિ કર્યાર કહેલ છે,
લાલ ઊર્ધ્વપુક વરા કરનાર હોય છે, પીળું લક્ષ્મી
કરનાર થાય છે અને ધોળું ધર્મ આપનાર કહે-
વાય છે (ઊર્ધ્વપુક કરવામા) અગૂહાને પુષ્ટિ આપ
નાર કહ્યો છે, વચલી આગળી આયુષ કરનારી થાય
છે, અનામિકા અન્ન આપનારી થાય છે અને તર્જની
મુક્તિ આપનારી છે આ જુદી જુદી આગળીઓથી
ઊર્ધ્વપુક કરવું, પણ નખો વડે સ્પર્શ ન કરવો
વાટમા બગાડા દેવા જેવી આકૃતિનું, વાસના પાદ્ય

જેવી આકૃતિનું, કમળની કળી જેવા આકારનું માછલા
જેવું, કાચા જેવા આકારનું અથવા શય જેવો
આકારનું ઊર્ધ્વપુક ખાસ કાળજીથી કરવું દર્શ
આગળનું ઊર્ધ્વપુક ઉત્તમોત્તમ કહેવાય છે, નવ
આગળનું (ઉત્તમમા) મધ્યમ ગણાય છે અને
આઠ આગળનું (ઉત્તમમા) કનિષ્ઠ કહેવાય છે
સાત, છ અને પાચ આગળનું ઊર્ધ્વપુક ત્રણ
પ્રકારનું મધ્યમઃ કહેવાય છે, અને ચાર ત્રણ તથા
બે આગળનું ઊર્ધ્વપુક ત્રણ પ્રકારનું કનિષ્ઠ કહે
વાય છે લલાટમા કેશવનું, પેટમા નાસયણનું, હૃદયમા
માધવનું, કંઠપ્રદેશમા ગોવિંદનું, પેટના જમણા પડખે
વિષ્ણુનું, જમણી પાળુના બાહુમા મધુસૂદનનું,
જમણા કર્ણપ્રદેશમા ત્રિવિક્રમનું, ડાબી કૂખમા વામન
નું, ડાબા બાહુમા શ્રીધરનું, ડાબા કાનમા હૃષીકેશનું,
પીઠમા પદ્મનાભનું અને ખાધમા દામોદરનું સ્મરણ
કરવું અને આ પ્યાર નામોનો (અનુત્તમ) ઉચ્ચાર
કરતા જઈ તે તે સ્થળે ઊર્ધ્વપુક કરવા, તેમ જ
મસ્તક પર વાસુદેવનું સ્મરણ કરી ઊર્ધ્વપુક કરવું
સાપકાળે તથા પ્રાતઃકાળે પૂજના સમયે તથા હોમના
વખતે સાવધાન થઈ પૂર્વોક્ત નામોનો ઉચ્ચાર કરી
તે તે સ્થળે ઊર્ધ્વપુક ધારણ કરવું અપવિત્ર કે
આધારહીન મનુષ્ય મનથી કંઈ પાપ કરે તોપણ
મસ્તક પર ઊર્ધ્વપુકથી અકિત થઈને મનુષ્ય કાયમ
પવિત્ર જ થાય છે ઊર્ધ્વપુકને ધારણ કરતો મનુષ્ય
આકાશ હોય તોપણ જે કોઈ સ્થળે મરણ પામે,
તે સ્થળે વિમાનમા ખેંસી મારા લોકમા આવે છે
અને ત્યાં પૂજાય છે મોટા ભાગ્યશાળી તથા મારા
સ્વરૂપને જાણતા નિર્મળ એકાંત ભક્તો જે રેખાની
વચ્ચે જગ્યાવાળા અને વિષ્ણુના ચરણ જેવી આકૃતિ
વાળા ઊર્ધ્વપુકો કરે છે મારા ચરણમા જ કેવળ
પરાયણ રહેતા મારા ઉત્તમ એકાંત ભક્તો હજારના

* એટલે સાત આગળનું મધ્યમમા ઉત્તમ, ■ આગળનું
મધ્યમમા મધ્યમ અને પાચ આગળનું મધ્યમમા કનિષ્ઠ
સમજવું

× અર્થાત્ ચાર આગળનું કનિષ્ઠમા ઉત્તમ, ત્રણ
આગળનું કનિષ્ઠમા મધ્યમ અને બે આગળનું કનિષ્ઠમાં પણ
કનિષ્ઠ સમજવું

મૂર્ણથી યુક્ત અને નિશૂળ જેવી આકૃતિવાળા નિર્મળ ઊર્ધ્વપુડ્ કરે છે ખીજા વિષ્ણુલક્ષ્મી છિદ્ર વિનાના અને દીવા, કમળની કળી તથા વાસના પાદડા જેવી આકૃતિવાળા ઊર્ધ્વપુડ્ પણ લક્ષિતથી કરે છે કેવળ વૈષ્ણવો (ભાગવતો) છિદ્રવિનાના અથવા છિદ્ર સહિત ઊર્ધ્વપુડ્ પણ કરે છે છિદ્રસહિત ઊર્ધ્વપુડ્ કરવામા તેઓને દોષ લાગતો નથી, પણ મારે શરણે આવેલા એકાંતિક તથા પરમ એકાંતિક હાલના માધવ તથા રામાનુજ અનુયાયીઓ (ને) તો છિદ્ર સહિત ઊર્ધ્વપુડ્ કરવામા મોટો દોષ જ લાગે છે જે વૈષ્ણવ હોય તેણે 'કેશવાય નમ' ઇત્યાદિ નામોનુ ઉચ્ચારણ કરી મધ્યમા છિદ્રવાળુ અને લાકડી જેવા આકારનુ ઉત્તમ ઊર્ધ્વપુડ્ કર્ણુ જે મનુષ્ય મધ્યમા છિદ્રવાળા નિર્મળ ઊર્ધ્વપુડ્ કરે છે, તે સ્થળે મારુ મોટુ મંદિર કરે છે એમ સમજવુ વિશાળ અને આતિ મનોહર ઊર્ધ્વપુડ્ની મધ્યમા લક્ષ્મી સહિત અવિનાશી વિષ્ણુ સ્થિતિ કરીને રમણ કરે છે જે અધમ દિગ્ મધ્યમા છિદ્ર વિનાનુ ઊર્ધ્વપુડ્ કરે છે, તે એ સ્થળે રહેતા વિષ્ણુને તથા લક્ષ્મીને દૂર કરે છે જે મૂઢ પુદ્ધિવાળો મનુષ્ય (મધ્યમા) છિદ્રસહિત ઊર્ધ્વપુડ્ કરે છે, તે આનુક્રમે એકવીસ નરોત્તે પામે છે માટે સીધા ને સ્પષ્ટ કિનારવાળા, વચ્ચમા જગ્યા વાળા અને લાકડી, કમળની કળી, દીવા અથવા માછલા જેવી આકૃતિવાળા ઊર્ધ્વપુડ્ કર્યા નેઈએ હે મહામુનિ! દિગ્વણે' શિખા તથા જનોઈની પેઠે ઊર્ધ્વપુડ્ ધારણ કર્ણુ નેઈએ તે વિના તેની સર્વ ક્રિયાઓ નિષ્ફળ થાય છે માટે પુદ્ધિમાન બ્રાહ્મણે સર્વ કાર્યોમા ઊર્ધ્વપુડ્ કર્ણુ નેઈએ (ઉપ યુક્ત ઊર્ધ્વપુડ્ના આધિપતિઓ વૈદિક સિવાયના જ છે, માટે) વેદમા શ્રદ્ધાવાળા વૈદિકોએ નિશૂળ જેવુ, ગોળ, ચોખડુ કે અર્ધચંદ્ર વગેરે જેવા આકારનુ ઊર્ધ્વપુડ્ ધારણ ન કર્ણુ જનમથી જે વૈદિક જાતિને પામ્યો હોય અને વેદમાર્ગનો આશ્રય કરતો હોય, તેણે ભ્રમથી પણ લલાટમા ત્રિપુડ્ વિના ખીજુ (ઊર્ધ્વ વગેરે) કદી ધારણ ન જ કર્ણુ વિષ્ણુ સખાથી શાસ્ત્રો વગેરેમા ખ્યાતિ, ક્ષતિ આદિની સિદ્ધિ માટે દશોલેલા ખીજા પુડ્નો વૈદિક મનુષ્યે ધારણ ન

જ કરવા વેદોક્ત આહુ ત્રિપુડ્ છોડીને કોઈ પણ રીતે ભ્રમથી પણ ખીજુ પુડ્ ધારણ ન જ કર્ણુ જે વૈદિક મનુષ્ય લલાટમા ભસ્મ વડે આહુ ત્રિપુડ્ ધારણ કર્યા વિના મોહથી ખીજુ પુડ્ ધારણ કરે છે, તે નરકવાસી થાય છે કેવળ એક વેદમાર્ગમા જ શ્રદ્ધાવાળો હોય છતા જે મનુષ્ય મોહથી ખીજા પુડ્થી ને આકિત થાય છે તો નરકમા જ પડે છે, એમા સદેહ નથી વેદમાર્ગનો આશ્રય કરનારે શરીર પર ખીજા પુડ્નુ ચિહ્ન કર્ણુ નહિ વેદોક્ત ધર્મમા જ કેવળ એક શ્રદ્ધાવાળાઓનુ તો વેદોક્ત ચિહ્ન ન જ હોવુ નેઈએ જેઓ વૈદિક ધર્મમા શ્રદ્ધા વાળા હોય, તેઓનુ ચિહ્ન અવૈદિક કહેવાય છે જે દેવો વેદમા નિશ્ચય કરેલા છે તેઓનુ ચિહ્ન તો વૈદિક જ હોય છે જે દેવો અવૈદિક તત્ત્વ ધોથી જણાયા છે તેઓનુ ચિહ્ન તો અવૈદિક જ હોય છે સસારથી છોડાવનાર સાક્ષાત્ શકર વેદસિદ્ધ મહાન દેવ છે અને તે ભકતોતો ઉપકાર કરવા વેદોક્ત ચિહ્ન (ત્રિપુડ્)ને જ ધારણ કરે છે, તે જ પ્રમાણે વેદ સિદ્ધ વિષ્ણુનુ ચિહ્ન પણ વૈદિક જ કહેલ છે, ખીજુ નથી તેમ જ (રામ કૃષ્ણ વગેરે) જુદા જુદા વિષ્ણુના જે અવતારો થયા છે, તેઓના ચિહ્ન પણ વૈદિક જ છે અને ત્રિપુડ્ તથા ભસ્મવિલેપન વગેરે જ વૈદિક ચિહ્ન તરીકે સમજવા ઊર્ધ્વપુડ્ વગેરે તો અવૈદિક જ છે આહુ ત્રિપુડ્ વગેરે તો અવૈદિક નથી (પણ વૈદિક જ છે), માટે કેવળ એક વેદ માર્ગમા શ્રદ્ધાવાળાઓએ તો વેદોક્ત માર્ગે જ લલાટમા ભસ્મથી આહુ ત્રિપુડ્ જ ધારણ કર્ણુ, પણ જે મનુષ્ય (તાંત્રિક માર્ગને અનુસરી) નાસાયણદેને પરમપદ તરીકે શરણે ગયો હોય, તેણે લલાટમા ચંદનયુક્ત જળથી નિશૂળ જેવુ ઊર્ધ્વપુડ્ ઉમેશા ધારણ કર્ણુ ૧-૧૧૮

યસ્તુ નારાયણં દેવ પ્રપન્ન. પરમ પદમ્ ।

ધારયેલ્ સર્વદા શૂલ્ લલાટે ગચ્ચારિણા ૪૧૧૮

ઉતિ શ્રીદેવોળાવતચતુષ્પુરાણમા એકાદશ સ્કંધ વિરે

અધ્યાય-૧૫ મો નમઃ

અધ્યાય ૧૬ મો *

પવિત્ર સંધ્યોપાસન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

મયાતઃ ધૂયતા પુણ્યં સંયોપાસનમુત્તમમ્ ।

મસ્યધારણાદ્યામ્ય કથિતં ચૈવ વિસ્તારાત્ ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા ભસ્મધારણનું મહાત્મ્ય વિસ્તારથી કહ્યું, હવે ઉત્તમ તથા પવિત્ર સંધ્યોપાસન વિષે તમે સાભળો હે નિર્દોષ નારદ ! (પ્રથમ) પ્રાત સંધ્યાનું વિધાન હું તમને કહું છું (દિગ્-લોકો) નક્ષત્રયુક્ત પ્રાત સંધ્યા કરે છે, દિવસના મધ્યભાગે સૂર્ય જ્યારે આકાશની મધ્યમા હોય, ત્યારે મધ્યાહ્ન રાધ્યા કરે છે અને સૂર્યોસ્ત થઈ રહ્યો હોય, ત્યારે છેલ્લી સાયસંધ્યા કરે છે હે દેવર્ષિ ઓમા ઉત્તમ ! એમ ત્રણ સંધ્યાઓને (દિગ્ને) ઉપાસે છે તેઓના ભેદો પણ હું કહું છું, તમે સાભળો તારાઓ દેખાતા હોય તે વેળા ચાલુ કરેલી પ્રાત સંધ્યા ઉત્તમ છે તારાઓ દેખાતા બધ થયા હોય તે વેળા કરાતી પ્રાત સંધ્યા મધ્યમ છે અને સૂર્યોદય થઈ ગયો હોય તે વેળા ચાલુ કરેલી પ્રાત સંધ્યા અધમ કહેવાય છે આમ ત્રણ પ્રકારથી પ્રાત સંધ્યા માની છે તે જ પ્રમાણે સાયસંધ્યા પણ ત્રણ પ્રકારે માની છે સૂર્ય સહિત તે ઉત્તમ, સૂર્યોસ્ત પછીની મધ્યમ અને તારાઓ દેખાવા લાગે ત્યારે કરાતી સંધ્યા અધમ છે આ લોકમાં બ્રાહ્મણ એક વૃક્ષરૂપ છે, તેના મૂળ સંધ્યા છે, તેની શાખાઓ વેદ છે અને તેના પાદકા ધર્મકર્મો છે માટે મૂળની કાળજી રક્ષા કરવી જોઈ મૂળ કપાઈ જાય, તો શાખા કે વૃક્ષ ટકી શકતા નથી જેણે સંધ્યા જાણી નથી અને જેણે સંધ્યા ઉપાસી નથી, તે જીવતા મૃદ્ધ બને છે અને મૂળના પાદો કૂતરે થાય છે માટે ઉત્તમ સંધ્યોપાસન કાયમ કરવું જોઈએ, કેમ કે તે જો ન કરાય તો બીજા કર્મ વગેરેના મનુષ્ય આધિકારી થતો નથી સૂર્યના ઉદયથી માડી ત્રણ ઘડી સુધીમા પ્રાત સંધ્યા કરી લેવી

જોઈએ અને સૂર્યના અસ્તથી માડી ત્રણ ઘડી સુધીમા સાયસંધ્યા કરી લેવી જોઈએ એથી વધારે સમય થઈ જાય, તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ ઉપર દર્શાવેલો સમય જો વીતી ગયો હોય, તો ત્રણ અર્ધ આપવા (ઉપરાત પ્રાયશ્ચિત્ત માટે) એથી અર્ધ આપવો જોઈએ, અથવા પ્રથમ એકસો તે આઠ ગાયત્રી જાપ્યા પછી સંધ્યા કરવી જોઈએ જે કાળે જે કર્મ કરવું હોય, તે કાળની અધીશ્વરી તે સંધ્યાને ઉપાસીને તે કાળનું કર્મ કરવું જોઈએ ઘેર સંધ્યા કરવી તે સાધારણ કહેવાય છે, ગાયના વાડામા સંધ્યા કરવી તે મધ્યમ કહેવાય છે, નદીના તીર પર સંધ્યા કરવી તે ઉત્તમ છે અને દેવીના મંદિરમા સંધ્યા કરવી તે ઉત્તમોત્તમ છે, ક્ષરણ કે આ સંધ્યા દેવીની ઉપાસનારૂપ છે, માટે દેવીની સમીપમા ત્રણે સંધ્યા જો થાય, તો તે અત્યંત ફળ આપવા સમર્થ થાય છે સંધ્યાથી બીજા બ્રાહ્મણોનું દેવત નથી વેદમા કહેલી મહાદેવી ગાયત્રીની ઉપાસના બ્રાહ્મણો માટે જેવી નિત્ય છે, તેવી વિષ્ણુની ઉપાસના કે શિવની ઉપાસના નિત્ય નથી, ગાયત્રીની પૂજા સર્વ વેદોના સારરૂપ છે અને તેથી જ બ્રહ્મા વગેરે પણ સંધ્યા-સમયે ગાયત્રીનું ધ્યાન કરે છે અને ગાયત્રીને જાણે છે વળી વેદો પણ ગાયત્રીને નિત્ય જાણે છે, તેથી ગાયત્રી વેદો વડે પણ ઉપાસના કરવા યોગ્ય કહેવાય છે, માટે બધા દિગ્ લોકો શાકત છે (શકિતના જ ઉપાસક છે), શૈવ કે વૈષ્ણવ નથી, કેમ કે તેઓ વેદોની માતા અને આદિશકિતરૂપ ગાયત્રીની ઉપાસના કરે છે (સંસ્થાના આરભમા) કેશવાદિ નામોથી આચમન કરી પ્રાણાયામ કરીને સક્રૂપ કર્વો કેશવ, નારાયણ, માધવ, ગોવિંદ, વિષ્ણુ, મધુસૂદન, ત્રિવિક્રમ, વામન, શ્રીધર, હૃષીકેશ પદ્મનાભ, ઘમોદર, સકર્ષણ, શાસુદેવ, પ્રદ્યુમ્ન, અતિરથ, પુરુષોત્તમ, અધોક્ષજ, નારસિંહ અચ્યુત, જનાર્દન, ઉપેન્દ્ર, હરિ અને કૃષ્ણ—આ એવીસ નામોમા પૂર્વે ઝંકાર મૂકી અતે 'સ્વાહા' લગાડી 'કેદાવાય સ્વાહા' ઇત્યાદિ બાર નામોથી આચમન કરવું અને અતે 'નમઃ' લગાડી 'સર્વર્પણાય નમઃ' ઇત્યાદિ બાર નામોથી અગ્રીને સ્પર્શ કરવો (જેમ કે,

* આ અધ્યાયમાં એકસો છ શ્લોકોથી ઉત્તમ સંધ્યોપાસન વર્ણવાયે તેનાથી દિગ્ લોકો પર જગદંબા પ્રસન્ન થાય છે

‘કેશવાય સ્વાહા’ ઈત્યાદિ ત્રણ નામોથી ત્રણ આચ મન કરી ગોર્વિદાય નમઃ, વિષ્ણવે નમઃ’ એમ) એ નામોથી એ હાથ ધોવા, તે પછીના એ નામોથી મુખ ધોવું, તે પછીના એ નામોથી બે હાથને ગાળેન કરી તે પછીના એક નામ વડે હાથનું પ્રોક્ષણ કરવું તે પછીના એક નામ વડે બાને પાનનું પ્રોક્ષણ કરી તે પછીના એક નામ વડે મસ્તકનું પણ પ્રોક્ષણ કરવું અને તે પછી સડવેણ આદિ દેવોના (બાર) નામો વડે બાર અગોનો સ્પર્શ કરવો^૧ વિદ્વાન મનુષ્યે (હમેશા) ડાબા હાથથી જમણા હાથનો સ્પર્શ કરી જમણા હાથે આચમન કરવું, કેમ કે જ્યાં સુધી ડાબા હાથ વડે જમણા હાથને સ્પર્શ કરાતો નથી, ત્યાં સુધી (જમણા હાથમા રહેલું આચમન લેવાનું) જળ શુદ્ધ થતું નથી (આચમન કરતી વેળા) ગાયના કાન જેવી આકૃતિવાળો (જમણો) હાથ કરીને તેમા અડદનો એક દાણો દૂધે તેડવું જ જળ હાથ તેનું આચમન કરવું એથી ઓછું અથવા વધાર જળપાન કરી દિગ્વર્ણ મહિસાપાન કરનારો થાય છે (અર્થાત્ મહિસાપાન કર્યો જેવો દોષ તેને લાગે છે) અગૂઠા તથા કનિષ્ઠક આગળી છૂટી રાખી હોથ અને બીજી આગળીઓ ભેગી કરી હોથ એવા જમણા હાથ વડે આચમન કરવું પછી ઝંઝોરના સ્મરણપૂર્વક શિર સંકિત તથા ઓથા પાદ સંકિત ગાયત્રીનો જપ કરતા કરતા પ્રાણાયામ કરવો (નાસિકાના) જમણા છિદ્રથી વાયુને બહાર કાઢવો અને ડાબા છિદ્રથી પેટમા પૂરેલા વાયુને બાને છિદ્રો બંધ કરી રોકવો, તેને પકિતો પ્રાણાયામ કહે છે (પ્રાણાયામ કરતી વેળા) જમણી નાસિકાને અગૂઠાથી દબાવવી, ડાબી નાસિકાને કનિષ્ઠક તથા અનામિકાથી દબાવવી અને મધ્યમા તથા તર્જનીને છૂટી રાખવી મનને જેઓએ વશ કર્યું છે એવા યોગીઓ સર્વ શ્વસોમા સ્વેચ્છ,

૪ જેમ કે પહેલા નામથી મુખનો, બીજ તથા ત્રીજ નામથી બે નાકનો, ચોથા તથા પાંચમા નામથી બે ચણનો, છઠા તથા સાતમા નામથી બે કાનનો, આઠમા નામથી ગાભીનો, નવમા નામથી હૃદયનો, દશમા નામથી મસ્તકનો અને અધિપારમા તથા બારમા નામથી જમણા તથા ડાબા બાજુના મૂળનો સ્પર્શ કરવો આ બધી ક્રિયા આચરતીવંક ગ્રામ્ય સ્વેચ્છ છે, તેવી જિજ્ઞાસુએ તે ગ્રંથવાણી ભેઠ લેવી.

૧૧. ૪૫

કુલક તથા પૂરક પ્રાણાયામ કહે છે સ્વેચ્છ વાયુને બહાર કાઢે છે, પૂરક પૂરે છે અને જેનાથી તે વાયુની સમાન સ્થિતિ થાય છે તે કુલક કહેવાય છે પૂરક કરતી વેળા કાળા કમળની પાખડી જેવા કાળા અને નાલિના મધ્યપ્રદેશમા રહેલા ચતુર્ભુજ મહાત્મા વિષ્ણુનું ચિંતન કરવું કુલક કરતી વેળા હૃદયરૂપ સ્થાનમા કમળ પર બેઠેલા પ્રજ્ઞાઓના પતિ, જગતના નાથ અને ચાર મુખવાળા પિતામહ—બ્રહ્માનું ધ્યાન કરવું સ્વેચ્છ કરતી વેળા લલાટમા રહેલા, શુદ્ધ સ્ફટિક સમાન નિર્મળ અને પાપનો ખાશ કરનારા મહેશ્વર શકરનું ધ્યાન કરવું પૂરક કરવાથી વિગળનું સાયુજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, કુલક કરવાથી બ્રહ્માની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને સ્વેચ્છ કરવાથી ત્રીજા શ્રેષ્ઠ ઈશ્વર શકરને પમાય છે હે દેવર્ષિમા શ્રેષ્ઠ નારદમુનિ! આ પુરાણોક્ત આચમન વગેરે કહ્યું હવે પાપનો નાશ કર નાર વેદોક્ત આચમન વગેરે તમે સામળો પ્રથમ પ્રણવનો ઉચ્ચાર કરી ‘તત્ સવિતુ’ એ ગાયત્રીનો ઉચ્ચાર કરતા પાદના આદિમા ત્રણ વ્યાહતિનું ઉચ્ચારણ કરી આચમન કરવું, તે વેદોક્ત આચમન કહેવાય છે દરેક વ્યાહતિની પૂર્વે પ્રણવનો ઉચ્ચારી તે વ્યાહતિઓ તથા શિશ સંકિત ગાયત્રીનો જપ કરતા જવું ગોમ ત્રણ વાર પ્રાણાયામ કરવો (હવે^૨ લક્ષણ સંકિત પ્રાણાયામ કહેવાય છે, જે અનેક જગતના પાપોને દૂર કરનાર તથા મહાપુણ્યને આપનાર છે (મનમા) પ્રણવનો ઉચ્ચારના રહી પાંચે આગળીઓથી નાસિકાના અગ્રભાગને દબાવવો આ (પ્રાણાયામની) મુદ્રા સ્વપ્તસ્થ તથા ગૃહસ્થના સર્વ પાપોને હરનારી છે અને સામ્યાસી તથા બ્રાહ્મચારીએ કનિષ્ઠક, અનામિકા તથા અગૂઠા વડે નાસિકાના અગ્રભાગને દબાવવો (આવો પણ એક મત છે,) ‘આપોદિશ્ઠામ’ આદિ ત્રણ સંધ્યાઓ વડે

દર્શયુક્ત જળથી ત્રણ વાર પ્રોક્ષણ કરવું, અથવા એ ત્રણ સંધ્યાઓના નવ પાદ થાય છે, તેમા એક એક પાદના આદિમા પ્રણવનો ઉચ્ચારી નવ પાદથી નવ વાર માળેન કરવું એ રીતે માળેન કરવાથી એક વર્ષનું પાપ નાશ પામે છે પછી ‘સુસ્થામ’

+ આ ક્રોધમા આપેલા એક લેખ છે

અધ્યાય ૧૬ મો

પવિત્ર સંધ્યોપાસન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

અયાત. ધૂયતા પુણ્યં સંધ્યોપાસનમુત્તમમ્ ।

મસાધારણમાદાત્મ્ય કથિતં ચૈવ વિસ્તરાત્ ॥૧॥

શ્રીનારાયણ યોગ્યા ભસ્મધારણુનુ માહાત્મ્ય વિસ્તારથી કહ્યું હવે ઉત્તમ તથા પવિત્ર સંધ્યોપાસન વિષે તમે સાંભળો હે નિર્દોષ નારદ! (પ્રથમ) પ્રાત સંધ્યાનુ વિધાન હું તમને કહું છું (દિગ્-લોકો) નક્ષત્રચુકત પ્રાત સંધ્યા કરે છે, દિવસના મધ્યભાગે સૂર્ય ન્યારે આકાશની મધ્યમા હોય, ત્યારે મધ્યાહ્ન સંધ્યા કરે છે અને સૂર્યાસ્ત થઈ રહ્યો હોય, ત્યારે છેલ્લી સાયસંધ્યા કરે છે હે દેવર્ષિ-ઓમા ઉત્તમ! ઓમ ત્રણ સંધ્યાઓને (દિગ્) ઉપસે છે તેઓના ભેદ પશુ હું કહું છું, તમે સાંભળો તારુઓ દેખાતા હોય તે વેળા આંત્ર કરેલી પ્રાત સંધ્યા ઉત્તમ છે તારુઓ દેખાતા પાંચ થયા હોય તો વેળા કસતી પ્રાત સંધ્યા મધ્યમ છે અને સૂર્યોદય થઈ ગયો હોય તે વેળા આંત્ર કરેલી પ્રાત સંધ્યા અધમ કહેવાય છે આમ ત્રણ પ્રકારથી પ્રાત સંધ્યા માની છે તે જ પ્રમાણે સાયસંધ્યા પણ ત્રણ પ્રકારે માની છે સૂર્ય સંહિત તે ઉત્તમ, સૂર્યાસ્ત પછીની મધ્યમ અને તારુઓ દેખાવા લાગે ત્યારે કસતી સંધ્યા અધમ છે આ લોકમા પ્રાણણ એક વૃક્ષરૂપ છે, તેના મૂળ સંધ્યા છે, તેની શાખાઓ વેદ છે અને તેના પાદશ ધર્મકર્મો છે માટે મૂળની ક્રમશઃ રક્ષા કરવી જોઈ મૂળ કપાઈ જાય, તો શાખા કે વૃક્ષ ટકી શકતા નથી, જેણે સંધ્યા જાણી નથી અને જેણે સંધ્યા ઉપાસી નથી, તે જીવતા નૃદ્ધ પને છે અને મૃત્યુ પછી કૃતરો થાય છે માટે ઉત્તમ સંધ્યોપાસન કાયમ કરવું જોઈએ, કેમ કે તે જો ન કરાય તો ખીજા કર્મ વાગેમા મનુષ્ય અધિષ્ઠાત થતો નથી સૂર્યના ઉદયથી માડી ત્રણ ઘડી સુધીમા પ્રાત સંધ્યા કરી લેવી

જોઈએ અને સૂર્યના અસ્તથી માડી ત્રણ ઘડી સુધીમા સાયસંધ્યા કરી લેવી જોઈએ એથી વધારે સમય થઈ જાય, તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ ઉપર દર્શાવેલો સમય જો વીતી ગયો હોય, તો ત્રણ અર્ધ આપવા (ઉપસત પ્રાયશ્ચિત્ત માટે) એથી અર્ધ આપવો જોઈએ, અથવા પ્રથમ એકસો ને આઠ ગાયત્રી જપ્યા પછી સંધ્યા કરવી જોઈએ જે કાળે જે કર્મ કરવું હોય, તે કાળની અધીશ્વરી તે સંધ્યાને ઉપાસીને તે કાળનું કર્મ કરવું જોઈએ ઘેર સંધ્યા કરવી તે સાધારણ કહેવાય છે, ગાયના વાડામા સંધ્યા કરવી તે મધ્યમ કહેવાય છે, નદીના તીર પર સંધ્યા કરવી તે ઉત્તમ છે અને દેવીના મંદિરમા સંધ્યા કરવી તે ઉત્તમોત્તમ છે, કારણ કે આ સંધ્યા દેવીની ઉપાસનારૂપ છે, માટે દેવીની સમીપમા ત્રણ સંધ્યા જો થાય, તો તે અનત ફળ આપવા સમર્થ થાય છે સંધ્યાથી ખીજું પ્રાણણોનું દેવત નથી વેદમા કહેલી મહાદેવી ગાયત્રીની ઉપાસના પ્રાણણો માટે જેવી નિત્ય છે, તેવી વિષ્ણુની ઉપાસના કે શિવની ઉપાસના નિત્ય નથી, ગાયત્રીની પૂજા સર્વ વેદોના સારરૂપ છે અને તેથી જ બ્રહ્મા વગેરે પણ સંધ્યા-સમયે ગાયત્રીનું ધ્યાન કરે છે અને ગાયત્રીને જપે છે વળી વેદો પણ ગાયત્રીને નિત્ય જપે છે, તેથી ગાયત્રી વેદો વડે પણ ઉપાસના કરવા યોગ્ય કહેવાય છે, માટે પંચા દિગ્ લોકો શક્ત છે (શક્તિના જ ઉપાસક છે), રીવ કે વૈષ્ણવ નથી, કેમ કે તેઓ વેદોની માતા અને આદિશક્તિરૂપ ગાયત્રીની ઉપાસના કરે છે (સંધ્યાના આરભમા) કરાવાદિ નામોથી આચમન કરી પ્રાણાયામ કરીને સક્રપ કર્ત્વો કેશવ, નારાયણ, માધવ, ગોવિંદ, વિષ્ણુ, મધુસૂદન, ત્રિવિક્રમ, વામન, શ્રીધર, હૃદયકેશ, પદ્મનાભ, ઘમોદર, સકર્પણ, વાસુદેવ, ધ્રુવ મન, અતિરુદ્ધ, પુરુષોત્તમ, અધોક્ષજ, નાર્મદ, અચ્યુત, જનાર્દન, ઉપેન્દ્ર, હરિ અને કૃષ્ણ-આ એવીસ નામોમા પૂર્વે ઝંધાર મૂકી અતે 'સ્વાહા' લગાડી 'કેશવાય સ્વાહા' ઈત્યાદિ બાર નામોથી આચમન કરવું અને અતે 'નમ' લગાડી 'સકર્પણાય નમ' ઈત્યાદિ બાર નામોથી અગોને સ્પર્શ કરવો (જેમ કે,

* આ અષ્ટાષ્ટક એકલ છે એકાદશી ઉત્તમ સંધ્યોપાસન વગરના વેદાથી દિગ્ લોકો પર જગદેશ પ્રદાન થાય છે

‘કેશવાય સ્વાહા’ ઇત્યાદિ ત્રણ નામોથી ત્રણ આચ મન કરી ગોર્વિંદાય નમઃ, વિષ્ણવે નમઃ’ એમ) એ નામોથી એ હાથ ધોવા, તે પછીના એ નામોથી મુખ ધોવું, તે પછીના એ નામોથી એ લેહને માર્જન કરી તે પછીના એક નામ વડે હાથનું પ્રોક્ષણ કરવું તે પછીના એક નામ વડે બાને પગનું પ્રોક્ષણ કરી તે પછીના એક નામ વડે મસ્તકનું પણ પ્રોક્ષણ કરવું અને તે પછી સકર્ષણ આદિ દેવોના (બાર) નામો વડે બાર અગોત્રો સ્પર્શ કરવો* વિકાન મનુષ્યે (હમેશા) હાથા હાથથી જમણા હાથનો સ્પર્શ કરી જમણા હાથે આચમન કરવું, કેમ કે ન્યા સુધી હાથા હાથ વડે જમણા હાથને સ્પર્શ કરતો નથી ત્યાં સુધી (જમણા હાથમા રહેલું આચમન લેવાનું) જળ શુદ્ધ થતું નથી (આચમન કરતી વેળા) ગાયના ધાન જેવી આકૃતિવાળો (જમણો) હાથ કરીને તેમા અકદનો એક દાણો દૂધે તેડવું જ જળ લઈ તેનું આચમન કરવું એથી ઓછું અથવા વધાર જળપાન કરી દિગ્વર્ણ મંદિરાપાન કરનારો થાય છે (અર્થાત્ મંદિરાપાન કર્યો જેવો દોષ તેને લાગે છે) અગૃહો તથા કૃતિષ્ઠિકા આગળી છૂટી સખી હાથ અને બીજી આગળીઓ ભેગી કરી હોથ એવા જમણા હાથ વડે આચમન કરવું પછી ઝંઝરના સ્મરણપૂર્વક શિર સંહિત તથા ચોથા પાદ સંહિત ગાયત્રીનો જપ કરતાં કરતા પ્રાણાયામ કરવો (નાસિકાના) જમણા છિદ્રથી વાયુને બહાર કાઢવો અને હાથા છિદ્રથી પેટમા પૂરેલા વાયુને બાને છિદ્રો બંધ કરી રોકવો, તેને પડિતો પ્રાણાયામ કહે છે (પ્રાણાયામ કરતી વેળા) જમણી નાસિકાને અનૂદાથી દબાવવી, હાથી નાસિકાને કનિષ્ઠિકા તથા અનામિકાથી દબાવવી અને મધ્યમા તથા તર્જનીને છૂટી રાખવી મનને જેઓએ વશ કર્યું છે એવા યોગીઓ સર્વ શાસ્ત્રોમા રેચક,

* નેમ કે પદ્મવા નામથી મુખના, બીજા તથા ત્રીજા નામથી બે નાકનો, ચાથા તથા પાંચમા નામથી બે ચણનો, છઠ્ઠા તથા સાતમા નામથી બે કાનનો, આઠમા નામથી નાભિ નો, નવમા નામથી હૃદયનો, દશમા નામથી મસ્તકનો અને અગિયારમા તથા બારમા નામથી જમણા તથા ડાબા બાદના મૂળનો સ્પર્શ કરવો. આ બધી ક્રિયા ન્યાસાસંલિન્ક ગ્રથમા સ્પષ્ટ છે, તેથી જિજ્ઞાસુએ તે ગ્રથમાથી જોઈ લેવી.

કુલક તથા પૂરક પ્રાણાયામ કહે છે રેચક વાયુને બહાર કાઢે છે, પૂરક પૂરે છે અને જેનાથી તે વાયુની સમાન સ્થિતિ થાય છે તે કુલક કહેવાય છે પૂરક કરતી વેળા કાળા કમળની પાખડી જેવા કાળા અને નાલિના મધ્યપ્રદેશમા રહેલા ચતુર્ભુજ મહાત્મા વિષ્ણુનું ચિતન કરવું કુલક કરતી વેળા હૃદયરૂપ સ્થાનમા કમળ પર બેઠેલા પ્રભુઓના પતિ, જગતના નાથ અને ચાર મુખવાળા પિતામહ—બ્રહ્માનું ધ્યાન કરવું રેચક કરતી વેળા લલાટમા રહેલા, શુદ્ધ સ્ફટિક સમાન નિર્મળ અને પાપનો ખાશ કરનારા મહેશ્વર શકરનું ધ્યાન કરવું પૂરક કરવાથી વિષ્ણુનું સામુદય પ્રાપ્ત થાય છે, કુલક કરવાથી બ્રહ્માની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને રેચક કરવાથી ત્રીજા શ્રેષ્ઠ ઇશ્વર શકરને પમાય છે હે દેવર્ષિમા શ્રેષ્ઠ નારદમુનિ! આ પુરાણોક્ત આચમન વગેરે કહ્યું હવે પાપનો નાશ કર નાર વેદોક્ત આચમન વગેરે તમે સામળો પ્રથમ પ્રણવનો ઉચ્ચાર કરી ‘સત્ સવિતુ’ એ ગાયત્રીનો ઉચ્ચાર કરતા પાદના આદિમા ત્રણ વ્યાહતિનું ઉચ્ચારણ કરી આચમન કરવું, તે વેદોક્ત આચમન કહેવાય છે દરેક વ્યાહતિની પૂર્વે પ્રણવને ઉચ્ચારી તે વ્યાહતિઓ તથા શિવ સંહિત ગાયત્રીનો જપ કરતા જવુ એમ ત્રણ વાર પ્રાણાયામ કરવો (હવે) લક્ષણ સંહિત પ્રાણાયામ કહેવાય છે, જે અનેક જાતના પાપોને દૂર કરનાર તથા મહાપુણ્યને આપનાર છે (મતમા) પ્રણવને ઉચ્ચારતા રહી પાવો આગળીઓથી નાસિકાના અગ્રભાગને દબાવવો આ (પ્રાણાયામની) મુદ્રા વાનપ્રસ્થ તથા ગૃહસ્થના સર્વ પાપોને હરનારી છે અને સન્યાસી તથા બ્રાહ્મ આસીઓ કનિષ્ઠિકા, અનામિકા તથા અનૂદા વડે નાસિકાના અગ્રભાગને દબાવવો (આવો પણ એક મત છે,) ‘જાપોદિષ્ટાં’ આદિ ત્રણ જગ્યાઓ વડે દર્બીયુક્ત જળથી ત્રણ વાર પ્રોક્ષણ કરવું, અથવા એ ત્રણ સ્થાનોના નવ પાદ થાય છે, તેમા એક એક પાદના આદિમા પ્રણવને ઉચ્ચારી નવ પાદ થી નવ વાર માર્જન કરવું એ રીતે માર્જન કરવાથી એક વર્ષનું પાપ નાશ પામે છે પછી ‘સુવંશન’

એ ઋચાથી આચમન કરી જળ પીવું જેથી મનુ-
ષ્યના અત કરણ સાથે મિશ્ર થયેલું પાપ નાશ પામે
છે અથવા પ્રણવથી, વ્યાહતિઓથી, પ્રણવપૂર્વક
ગાયત્રીથી અને 'આપોદિદ્વાં' એ સૂકતથી માજન
કરવું ગાયના દાન જેવી આકૃતિવાળા કહેલા જમણા
રાધમા જળ લઈ તેને નાસિકાના અગ્રભાગ સુધી લઈ
જઈ હાથી કુક્ષિમા ક્ષાળા રગના પાપપુરુષનું સ્મરણ
કરવું અને ઋત્વે ચ સત્યં ચં' એ ઋચાનું અથવા
'દ્રુપદદિવં' એ ઋચાનું ઉચ્ચારણ કરવું અને
તે પછી જમણી નાસિકાથી શ્વાસના માર્ગે
તે પાપપુરુષને હાથના જળમા લાવેલા તે પછી
એ પાણીને જોયા પિના જ હાથી બાજુ પથ્થર
પર નાખી ફેંલું અને મારા રાસર પાપરૂપિત થયું છે'
એવી ભાવના કરવી પછી ઊભા થઈને બંને પગને
સરખા બેડી રાખવા અને જળનો ખોખો ભરી તર્જની
તથા અંગૂઠા છૂટા રાખી સૂર્ય સામે બેઠીને ગાયત્રી
મંત્રથી મનરેણું જળ સૂર્ય સામે રાખવું હે મુનિગોષ્ઠ!
એમ ત્રણ વાર અર્ધ આપવાની આ વિધિ છે
પછી 'જસાવાદિત્વં' એ મંત્રથી પ્રદક્ષિણા કરવી
બપોરનો વખત હોય, તો એક વાર અર્ધ આપવો
અને બંને સંધ્યાસમયે ત્રણ વાર અર્ધ આપવો
દિગ્વલ્લે પ્રભાતકાળે બગાર નમીને અર્ધ આપવો
બપોરના વખતે લાકડાની પેઠે ઊભા રહી અર્ધ
આપવો અને સાયકાળે આમન પર ખેંઠા ખેંઠા અર્ધ
આપવો (એ રીતે સૂર્યને અર્ધ આપવો) તેનું
કારણ તમે સાભળો મહાવીર, કૃતધની, દારણ અને
ધોર 'મદેહ' નામના ત્રીસ કરોડ નક્ષત્રો સૂર્યને ખાઈ
જવા ઇચ્છે છે, તેથી સર્વ દેવગણો અને તપોધન
ઋષિઓ મહાસંધ્યા ઉપાસે છે અને જળના ખોખા
સૂર્ય સામે ફેંકે છે, તેથી વચ્ચરૂપ થયેલા તે જળ વડે
એ દેવો બગી જાય છે આ દારણથી બ્રાહ્મણો
હમેશા સંધ્યાપાસન કરે છે સંધ્યાનું ઉપામન મહા
પુણ્ય ઉત્પન્ન કરનાર કહેવાય છે હે નારદ! હવે
અર્ધના ચાનભૂત આ મન કહેવાય છે તે તમે
સાભળો, જેના ઉચ્ચારમાયથી અગા નાનિન સંધ્યા
નાકળ પાપ છે તે 'સોડ્દમર્કાડ્યસ્યદ્ જ્યોતિરાત્મા
જ્યોતિરહ શિવઃ । બાત્મજ્યોતિરહં શુક્રઃ સર્વજ્યોતી

રસોડ્યસ્યદ્મ ॥ તે હું સૂર્યેવ છું, હું જ્યોતિરૂપ
આત્મા છું, હું જ્યોતિરૂપ શિવ છું, હું ઉત્તમજળ
હોઈ આત્માની જ્યોતિરૂપ છું અને સર્વ જ્યોતિરૂપ
રસ હું છું' હે વર આપનાર દેવ! હે ગાયત્રી! હે
બ્રહ્મસ્વરૂપિણી! જપની ક્રિયાની સિદ્ધિ માટે મારા
હૃદયમા પ્રવેશવા તમે આપો હે દેવિ! તમે ઊઠો
તમારે ફરી આવવા માટે જવું, મારા હૃદયમા પ્રવેશી
અર્ધમા તમારે જવું (એમ પ્રાર્થના કરી પછી)
વિદાન મનુષ્યે શુદ્ધ સ્થળે પોતાનું આસન સ્થાપવું,
તે પર બેસીને પછી વેદોની માતા ગાયત્રીનો જપ
કરવો હે મુનિગોષ્ઠ! અહીં પ્રાત સંધ્યાની વિધિમા
પ્રાણાયામ કરી પછી ખેચરી મુદ્રા કહી છે હે નારદ!
'ખેચરી' મુદ્રા એ નામનો અર્થ હું કાળજીથી કહું
છું, તમે સાભળો જેતાથી ચિત્તા આકાશમા ફરે છે,
જીવ પણ આકાશમા જઈ ફરી કરે છે અને નજર
બે ભ્રમરની વચ્ચે સ્થિર થાય છે તે 'ખેચરી' મુદ્રા
કહેવાય છે હે નારદ! ખરેખર, હું સત્ય કહું છું કે,
સિદ્ધાસન સમાન કોઈ આસન નથી કુલક સમાન કોઈ
પ્રાણાયામ નથી અને ખેચરી સમાન કોઈ મુદ્રા
નથી ઘટાતા નાંદની પેઠે પ્રણવના ઉચ્ચારથી યતન-
પૂર્વક વાયુને જીતી અડકાર તથા મમતાથી રહિત
થઈ, સ્થિર આસન પર સ્થિર થઈ રહેવું હે નારદ-
મુનિ! હવે સિદ્ધાસનનું લક્ષણ તમે સાભળો એક
પગને લિંગના મૂળમા રાખવો બીજા પગના મૂળને
વૃષાણી નીચે રાખવો, હૃદયને સ્થિર રાખવું, શરીરને
(લાકડીની પેઠે) સીધું નાખવું, હૂંફાની પેઠે નિશ્ચય
ઝોલું, ક્ષત્રિયોને વશ કરવી અને ક્રિશ્ન તજરથી
ભમરના મધ્યભાગને જોતા રહેવું યોગીઓને આત્મત
સુખ આપનાર સિદ્ધાસન કહેવાય છે (આ સિદ્ધા-
સનને દૃઢ કરે આ મનથી ગાયત્રીનું આવાહન કરવું)
'હે વરદાન આપનાર દેવિ ગાયત્રિ! તમે વેદનુષ્ય
અશ્વરૂપ હો, માટે પધારો હે વેદોની માતા ગાયત્રિ!
મારા આ હૃદયાગ્રસમા તમે બિરાગને મે દિવસે
જે પાપ કર્યું તે આપના જપથી દિવસે જ છૂટી
જાય છે અને સંવે જે પાપ કર્યું હોય તે પણ
આપના જપથી સંવે જ દૂર થાય છે હે સર્વવર્ણીરૂપ
માનવી! હે સંધ્યાની વિદ્યારૂપ! હે સસ્તવિતિ! હે

અગ્નિસ્થાપન દેવિ! હે સર્વમા સ્મતાસ! તમને નમસ્કાર હો ' (એમ પ્રાર્થના કરી) પછી 'તેજોઽસિ' ઇત્યાદિ મંત્રથી દેવીનું આવાહન કરવું અને 'તમારુ જે મે આરાધન કર્યું તે સર્વ મારુ (કર્મ) પૂર્ણ થાયો ' (એમ કહી જળ મૂકવું) પછી ગાયત્રીને શ્રવેલા શાપના છુટકારા માટે બ્રહ્મણર વિધિ કરવી ગાયત્રીને બ્રહ્માનો, વિશ્વામિત્રનો તથા વસિષ્ઠનો શાપ થયો છે, તેમા બ્રહ્માના સ્મરણથી બ્રહ્માનો, વિશ્વામિત્રના સ્મરણથી વિશ્વામિત્રનો અને વસિષ્ઠના સ્મરણથી વસિષ્ઠનો શાપ દૂર થાય છે, (પછી ન્યાસ કર્યા પ્રમાણે પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું) 'હૃદય કમળતા મધ્યમા અંગૂઠા જેવડા પુરુષરૂપે રહેલા, સત્યસ્વરૂપ, સર્વ જગતસ્વરૂપ નિત્ય, પરમાત્માએ નામવાળા ચૈતન્યસ્વરૂપ એક અને વાણીના અવિધય પરમેશ્વરનું હું ધ્યાન કરુ છું' હવે સંધ્યાના અંગ રૂપ ન્યાસની વિધિ હું કહુ છું પૂર્વની પેઠે ઝંકાર ને તો પ્રથમ જ ઉચ્ચારી આ મંત્ર બોલવા

ૐ મૂઃ પાદાભ્યાં નમઃ । ૐ સુઃ જાનુભ્યાં નમઃ ।
ૐ સ્વઃ કટિભ્યાં નમઃ । ૐ મહઃ નાભ્યૈ નમઃ ।
ૐ જનઃ હૃદયાય નમઃ । ૐ તપઃ કણ્ઠાય નમઃ ।
ૐ સત્યં લલાટાય નમઃ । તત્સન્નિતુરહ્નગુહ્યાભ્યાં નમઃ ।
ચરેણ્ય તર્જનીભ્યાં નમઃ । મર્ગે દેવસ્ય મધ્યમાભ્યાં નમઃ । ધીમહિ અનામિકાભ્યાં નમઃ । ધિયો યો નઃ કનિઠિકાભ્યાં નમઃ । પ્રચોદયાત્ કરતલકરપૃષ્ઠાભ્યાં નમઃ । તત્સવિતુર્વ્રહ્માત્મેન હૃદયાય નમઃ । ચરેણ્યં ષિષ્ણ્વાત્મેન શિરસે સ્વાહા । મર્ગે દેવસ્ય રુદ્રાત્મેન શિષ્ણૈ વપદ્ । ધીમહિ શક્ત્યાત્મેન કવચાય હ્રુમ્ । ધિયો યો નઃ કાલાત્મેન નેત્રત્રયાય વૌષટ્ । પ્રચોદયાત્ સર્વાત્મેન અસ્ત્રાય ફટ્ (એમ અગ્નિન્યાસ, અંગુષ્ઠાદિ ન્યાસ તથા હૃદયાદિ ન્યાસ કરવા) હે મહામુનિ! હવે અક્ષરન્યાસ હું કહુ છું ગાયત્રીના વર્ણોનો ન્યાસ પાપોને હરનાર હોઈ શ્રેષ્ઠ છે પ્રથમ ઝંતે ઉચ્ચારી વર્ણન્યાસ કરવા કહેલ છે 'તત્' નો પગના બે અંગૂઠામા, 'સ'નો બે ધૂરીઓમા, 'વિ'નો બે પિંડીઓમા 'સુ'નો બે દીવણોમા, 'વ'નો બે સાપગામા, 'રે'નો ગુહમા, 'ળં'નો લિંગમા 'મ'નો કેડમા, 'ર્ગો'નો નાભિમા, 'દે'નો

હૃદયમા, 'વ'નો જમણા સ્તનમા, 'સ્વ'નો ડાબા સ્તનમા, 'ધી'નો હૃદયમા, 'મ'નો કંઠપ્રદેશમા, 'હિ'નો મુખપ્રદેશમા, 'ચિ'નો તાળવામા, 'યો'નો ભમ્ભરની વચ્ચે, 'યો'નો લલાટમા, 'નઃ'નો પૂર્વ-મુખમા, 'પ્ર'નો દક્ષિણમુખમા, 'ચો'નો પશ્ચિમ મુખમા, 'દ'નો ઉત્તર મુખમા, 'યા'નો મસ્તક ઉપર અને 'ત્'નો આખા શરીરમા ન્યાસ કરવો જપ કરવામા તત્પર રહેતા કેટલાક વિદ્વાનો આ ન્યાસવિધિને ઇચ્છતા નથી (એટલે જો ન કરે તો દોષ નથી અને કરે તો લાભ જ છે એમ માને છે) તે પછી જગતના માતા મહાદેવી ગાયત્રી અષ્ટિકાનું (આમ) ધ્યાન કરવું 'જનસુદતા વિકસિત પુષ્પ જેવી ક્રાંતિવાળા, કુમારી અવસ્થાવાળા, લાલકમળરૂપ આસન પર બેઠેલા, લાલ ચંદનનું લેપન લગાવેલા, લાલ પુષ્પો તથા વસ્ત્રોને ધારણ કરતા, ચાર મુખવાળા, ચાર ભુજબોલાવાળા, બે નેત્રોવાળા, સૂચ્ય, સૂવ, માળા તથા કમડડાને ધારણ કરતા સર્વ શણગારોથી અત્યંત પ્રદર્શતા, સ્ખન્દેને ભણતા, સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ, આહવનીય અગ્નિની વચ્ચે રહેલા, બ્રહ્મેવસ્વરૂપ, ચાર વેદોરૂપ ચાર પાદવાળા, આઠ દિશાઓરૂપી આઠ પેટવાળા, વ્યાકરણ, શિક્ષા, ક્રૂપ, નિરુકત, ન્યોતિપ, ઇતિહાસ, પુરાણ તથા ઉપનિષદો— આ સાતઉપી મસ્તકોવાળા, અગ્નિરૂપ મુખવાળા, રુદ્રરૂપ શિખાવાળા અને વિદ્યારૂપ ચિરાવાળા ગાયત્રી-દેવીનું હું ધ્યાન કરુ છું વર્ણી બ્રહ્મા જેનું કવચ છે અને સાખ્યાયત જેનું ગોત્ર કહે' છે, તે મૂર્ધ-મડળમા રહેલા મહેશ્વરી ગાયત્રીનું હું ધ્યાન કરુ છું' એમ વેદોની માતા ગાયત્રીનું વિધિપૂર્વક ધ્યાન કર્યા પછી દેવીને પ્રત્યક્ષ કરનારી આ ગુભ મુદ્રાઓ કરવી સમુખ, સપુટ, વિતત, વિસ્તૃત, ટિમુખ, ત્રિમુખ, ચતુષ્ક, પચ્ક, પદ્મમુખ, અધોમુખ, વ્યાપકાંગલિક, શકટ, ચમપાશ, ત્રિવિત, તન્મુખોન્મુખ, વિસંખ, મુષ્ટિક, મત્સ્ય, કૂર્મ, વત્સલ, સિદ્ધાક્રાંત, મહાક્રાંત, મુદ્ગર અને પન્નવ—આ ચોવીસ ગાયત્રીની મુદ્રાઓ છે તે (જપ વખતે) કરી બતાવવી જોઈએ

— આ મુદ્રાઓના નામો તથા રૂપો પ્રશ્નકરૂપ પ્રશ્નમા બેઠે કહે છે, તેમજ આ નામિક નુરુ પાતે પ્રત્યક્ષ

(નહિ તો જપ નિષ્ફળ થાય છે) તેમા પ્રથમ તો એકવાર સો આક્ષરોવાળી ગાયત્રીનું સારી ગુદિવાળા મનુષ્યે ઉચ્ચારણ કરવું 'તત્સવિતુર્વરેણ્યં' એ ગાયત્રીના ચોવીસ આક્ષરો કહેલા છે એટલે તે પ્રથમ ઉચ્ચારી, તે પછી જાતવેદસે સુનવામ સોમં' એ મન અને 'ઝ્યસ્ત્વકં યજામહં' એ મન ઉચ્ચારવાની સો આક્ષરોવાળી ગાયત્રી થાય છે આ ગાયત્રી મહાપવિત્ર છે, માટે વિદ્વાનોએ આ શતાક્ષર ગાયત્રીનો (પ્રથમ) એક વાર જપ કરવો જોઈએ તે પછી 'ૐમુમુઃ સ્વઃ' એમ ઉચ્ચારીને ચોવીસ આક્ષરો વાળી 'તત્સવિતુર્વરેણ્યં' એ ગાયત્રીનો જપ કરવો જે ઉત્તમ ગ્રાહણ એ રીતે હમેશા ગાયત્રીનો જપ કરે છે, તે સધ્યાનું સમગ્ર ઈળ પામી સુખી થાય છે

एवं नित्यं जपं कुर्याद् ब्राह्मणो विपुंगवः ।

અ સમગ્ર ફલ પ્રાપ્ત સધ્યાવાઃ સુસમેષતે ॥૧૦૬

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરુષમા એકાદશ સ્કંધ વિશે અધ્યાય ૧૬ શ્રી સમગ્ર

અધ્યાય ૧૭ મો*

સધ્યાદિ કૃત્ય

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

મિદ્રપાદા ગાયત્રી બ્રહ્મહત્યાપ્રણાશિના ।

અમિદ્રપાદા ગાયત્રી બ્રહ્મહત્યાં પ્રયચ્છતિ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણે બોલ્યા જુદા જુદા પાદો છૂટ પાડીને જપેલી ગાયત્રી બ્રહ્મહત્યાનો નાશ કરે છે અને જુદા જુદા પાદો છૂટ નહિ પાડી એકદમ સળગ જપેલી ગાયત્રી (ઊલટી) બ્રહ્મહત્યાને આપે છે (અર્થાત્ તણ પાદો જુદા જુદા ઉચ્ચારીને જ ગાયત્રી જપતી, પણ સળગ પાદો છૂટ પાડ્યા વિના ગાયત્રી જપતી નહિ) જે દિગ્ લોકો પાદોને છૂટ નહિ પાડી ગાયત્રીનો જપ કરે છે, તેઓ (નરકમા) સે કડો-કડોડો કપો સુધી લિપા મરતકે રહે છે હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! પ્રણયથી સપુટ કરેલી ઝંઝરવાળી

મુદ્રાઓ ધોવી દેવી તે જ વધારે ટીક છે એમ ને એમ વહેનું વારી ભવાયો ના મુદ્રાઓ વહવા આરે તેમ નથી

* આ અધ્યાયમાં સ્ત્રી-પુરુષની મેલેકેથી ચક્ર બનાવ સુધીનું દેવ સધ્યાદિ કૃત્ય અંગે છે

તથા છ ઝંઝરવાળી—એમ વિવિધ ગાયત્રી ધર્મશાસ્ત્રો, પુરાણો, તથા ઇતિહાસોમા મનાય છે પાંચ પ્રણયયુક્ત ગાયત્રીનો જપ કરવો, એવી પણ શાસ્ત્રીય આચાર છે અને જપતી સખ્યાના આદરમા ભાગના અને ચોથા પાદનો પણ જપ કરવો એ રીતે જપ કરનાર દિગ્ને શ્રેષ્ઠ બાણવો અને તે (દેવીના) શ્રેષ્ઠ સાયુજ્યને પામે છે, પણ એથી ઊલટી રીતે જે જપ કરે છે, તેનો એ જપ નિષ્ફળ થાય છે એક ઝંઝરથી સપુટ કરેલી પાંચ ઝંઝરવાળી અને છ ઝંઝરવાળી ગાયત્રી ઊર્ધ્વરેતસ—વાનપ્રસ્થો તથા સન્યાસીઓને જપવા યોગ્ય છે મોક્ષની ઇચ્છાવાળા ગૃહસ્થે અથવા બ્રાહ્મચારીએ એક ઝંઝરથી યુક્ત ગાયત્રીનો જપ કરવો 'પરો-જસે સાવદોમ્' આ ગાયત્રીનો ચોથો પાદ છે જપનું સાગ ઈળ આપનાર આનું ધ્યાન હું કહું છું 'સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અગ્નિના ધિમ્ સંહિત પ્રણવમત્ર અને અગ્નિત્ય એવું હૃદયમાનું વિરસિત કમળ જેમના આસન તરીકે કપાય છે, તે અયળ, પરમ મૂક્ષમ, જ્યોતિર્મય અને આક્રશ જેવા સારવાળા આ સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મા મને આનંદરૂપ થાઓ' (આમ ધ્યાન કરી ગાયત્રીના ચોથા ચરણનો જપ કરતી વેળા) વિશૂળ, યોનિ, સુરભિ, અક્ષમાળા, લિંગ, કમળ અને મહામુદ્રા—આ સાત મુદ્રાઓ બતાવવી જે સધ્યા છે, તે જ સચ્ચિદાનંદરૂપ ગાયત્રી છે, માટે ગ્રાહણે પ્રથમ ભકિતથી તેને પૂજવી તથા નમન કરવું પૂર્વોક્ત ધ્યાનથી ધ્યાયેલા ગાયત્રીરૂપ પરમાત્માની (માનસિક) પાંચ ઉપચારો વડે (આ રીતે) પૂજા કરવી 'હં પ્રથિવ્યાત્મને ગન્ધર્વપર્ણામિ નમો નમઃ । હં આકાશાત્મને પુષ્પમર્પ્યામિ નમો નમઃ । હં વાવાત્મને ધૂપમર્પ્યામિ નમો નમઃ । રં વહન્યાત્મને દીપમર્પ્યામિ નમો નમઃ । હં અમૃતાત્મને નૈવેદ્યમર્પ્યામિ નમો નમઃ ।' એમ કહી (માનસિક) ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ તથા નૈવેદ્યરૂપ પાંચ ઉપચારો અર્પણ કરવા અને પછી 'ચં રં હં વં હં' એમ કહી પુષ્પાજલિ અર્પણ કરવી આમ પૂજા કરી છેવટે સમુખ, સપુટ વગેરે પૂર્વોક્ત મુદ્રાઓ બતાવવી પછી મન વડે દેવીનું ધ્યાન કરવું અને ધીમે ધીમે ગાયત્રીમત્રનો ઉચ્ચાર

કરવો તે વેળા મસ્તક તથા ડોક કપાવવા નહિ અને દાત ખુલ્લા કરવા નહિ વિધિપૂર્વક એકસો આઠ અથવા અઠ્ઠાવીસ ગાયત્રી જોડાયેલ હોય, તો દશ ગાયત્રીનો પણ જપ કરવો જોઈએ, એથી એછો જપ કરી ન કરવો પછી 'હસ્તમે શિશ્વરે જાતાં' એ અનુવાક—મન્ત્રથી દેવી ગાયત્રીનું વિસર્જન કરવું વિદ્વાન મનુષ્યે જળની આદર રહીને ગાયત્રી જપવી નહિ, કારણ કે તે 'અગ્નિમુખી' કહેવાય છે એમ કેટલાક—મુનિઓએ કહે છે જપના આતે સુરભિ, શાન્ત, શૂર્પ, કૂર્મ, યોનિ, કમળ, લિંગ અને નિર્વાણ—એ આઠ મુદ્રાઓ ખતાવવી (અને પ્રાર્થના કરવી કે, 'હે કશ્યપનુ પ્રિય જ્યોત્સ્નારા દેવિ! જે કઈ અક્ષર તથા પદ્યો છાદ યથુ હોય અને સ્વર તથા વ્યંજનથી સંહિત થયુ હોય, તે સર્વની ક્ષમા કરજો' હે મહામુનિ નારદ! તે પછી ગાયત્રીનું તર્પણ કરવું એ મન્ત્રમા ગાયત્રી છઠ,

— આ (કેટલાક) શબ્દથી જળની આદર ગાયત્રી જપન કરવા વિષેના આ મત સર્વમાન્ય નથી એમ સૂત્રવૃણે છે વિદ્યા મિત્રકવ્યનું આપુ વચન છે 'નિમગ્નાસુ જન્મસા દાત મિદ્ધમવાનુવાત્ । દાત શતોત્તર જપ્ત્વા સદસ સર્વમાનુવાત્ । જળમા ડૂબી મારી મહિના સુધી ઉભલા સો ગાયત્રી જપે, તો ઇંદ્ર વરુ મેળવે છે અને એ જ પ્રમાણે નેક ઉચ્ચ ને એકસોનો જપ કરી બધું મેળવે છે વળી 'જાનુદત્તે જલે સિદ્ધિર્વા કીંસ્વ તોયગત રવિમ્ । ગાયત્રી પ્રજાપેદ વિદ્વાન સર્વપ્રમાણત્તરે । દીર્ઘસુ સુધી જળમા ડોબા રહી જળમા રહેલા સૂર્યને જોઈને વિદ્વાન મનુષ્યે અર્ચનાપા દૂર કરવા માટ ગાયત્રી જપ કરવો વળી હારીતનુ પદ્મ એ વચન છે કે, 'આર્દ્રવાસા જલે કુર્વાતિ તર્પણાચમન જપમ્'—બીના કપડે જળમા રહ્યા રહ્યા તર્પણ, આચમન તથા જપ કરવા આ વચનો ઉપરથી જણાય છે કે જળમા પણ ગાયત્રીનો જપ કરવા વિશે નિષેધ નથી મૂળમાં જે નિષેધ દર્શાવ્યો છે તેનું કારણ આ છે કે, કલ્પક કોઈ મનુષ્ય આજન વગેરેના કારણે આજન વગેરેના ત્યાગ કરી કેવળ જળમા જ રહી અથવા જપ કરશે ને? માટે તેને અટકાવવા તે વચન કહેવું છે

× જ્યાં કે ગોમિલ મુનિ કહે છે કદાચિદપિ નો વિદ્વાન ગાયત્રીમુદકે એવેત્ । ગાયત્ર્યગ્નિમુદકી પ્રોક્તા તસ્માદુચ્યાય તા એવેત્ ॥ વિદ્વાન મનુષ્યે જળમા રહીને કંઈ ગાયત્રી જપ કરવો નહિ, કેમ કે ગાયત્રી અગ્નિમુખી કહેવાય છે, તેથી જળમાથી બહાર નીકળીને જ તેનો જપ કરવો

વિશ્વામિત્ર ઋષિ, સવિતા દેવ અને તર્પણમાં વિનિયોગ કહેલ છે (તર્પણના મન્ત્રો આ પ્રમાણે છે) ઐં મૂઃ ઋગ્વેદપુરુષ તર્પયામિ । ઐં મુવઃ યજુર્વેદપુરુષ તર્પયામિ । ઐં સ્વઃ સામવેદપુરુષ તર્પયામિ । ઐં મહઃ અથર્વવેદપુરુષ તર્પયામિ । ઐં જનઃ કૃતિદાસપુરાણં તર્પયામિ । ઐં સ્તપ સર્વાગમપુરુષ તર્પયામિ । ઐં સત્યં સત્ય-
તર્પયામિ । ઐં મૂઃ એકપદા ગાયત્રી તર્પયામિ । ઐં મુવઃ દ્વિપદા ગાયત્રી તર્પયામિ । ઐં સ્વઃ ત્રિપદા ગાયત્રી તર્પયામિ । ઐં મૂઃ ચતુષ્પદા ગાયત્રી તર્પયામિ । હપસી ગાયત્રી તર્પયામિ । સાવિત્રી ગાયત્રી તર્પયામિ । વેદાના માતર ગાયત્રી તર્પયામિ । વૃષ્ણી ગાયત્રી તર્પયામિ । અજ્ઞા ગાયત્રી તર્પયામિ । કૌશિકી ગાયત્રી તર્પયામિ । સાકૃતિ ગાયત્રી તર્પયામિ । સાર્વજિતી ગાયત્રી તર્પયામિ । આ રીતે તર્પણ કર્યા પછી શાંતિને માટે 'જાત-વેદસે સુનુવામ સોમ, માનસોકં, ય્યન્વકં' અને તચ્છશોં એ મન્ત્રો જોડવા અને 'અત્તોં દેવાં' એ બે મન્ત્રોથી સર્વાંગે સ્પર્શ કરવો પછી સ્થોનાવૃત્તિવિં એ મન્ત્રથી પૃથ્વીને પ્રણામ કરવા અને શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણે વિધિ પ્રમાણે ગોનાદિનો ઉચ્ચાર કરવો આમ પ્રાતઃકાળની સંધ્યાનો વિધિ કહ્યો છે (અને તે પછી 'હસ્તમે શિશ્વરે જાતાં' એ મન્ત્રથી ગાયત્રીનું વિસર્જન કરવું) સંધ્યાકર્મ સમાપ્ત કર્યા પછી અને પોતે જાતે અગ્નિહોત્ર હોમનું અને તે પછી સાવધાન થઈ પચાસતનની પૂજા કરવી તેમા શિવાદેવીનું, શિવનું ગણપતિનું સૂર્યનું તથા વિષ્ણુનું પુરુષસૂકતથી, વ્યાહતિથી, મૂલમંત્રથી અથવા 'શ્રીચિત્' એ મન્ત્રથી એકાગ્ર થઈ પૂજન કરવું તે વેળા દેવીનું મધ્યમા, વિષ્ણુનું દશાન ખૂણામા, શકરનું અગ્નિ ખૂણામા, ગણપતિનું નેત્રત્રય ખૂણામા અને સૂર્યનું વાયવ્ય ખૂણામા પૂજન કરવું એ દેવાને બેસાડવાનો ક્રમ પણ એવો જ છે, તેમ જ (પુરુષસૂકતની) સોળ સ્તંભાઓથી સોળ ઉપચારો મનુષ્યે અર્પણ કરવા પ્રથમ દેવીનું પૂજન કર્યા પછી બીજાઓનું અનુક્રમે પૂજન કરવું.

દેવીના પૂજનથી અધિક પુણ્ય ધીજી કોઈમા દેખાતુ નથી એટલા જ માટે તણ સધાઓમા ગાયત્રીની ઉપાસના વેદમા કહેલી છે. અક્ષતથી વિષ્ણુની, તુલસીથી ગણેશની, દુર્ગથી દુર્ગાની અને કેવડાથી મહેશ્વરીની પૂજા કરવી નહિ મહિલકા તથા બાઈના પુષ્પ, કાકાશેળિયાનું પુષ્પ, પત્તસનું પુષ્પ, કેસડા, ઘોરસાલી, મોગરો, લોધર, કરેણું, શિશપા, અપ-શમિતાનું પુષ્પ, બપોરિયાનું ફૂલ, આગધિયાનું ફૂલ, સિંધુવાર, ખાખરાનું ફૂલ, દૂધીના અકુર, બિલ્વપત્ર, દર્ભની માજર, શલકી, માંધવીનું ફૂલ, આકકાનું ફૂલ, મદારનું ફૂલ, દેવડો, કણીકાર, કહબ્બગુળ, પુત્તાગ, ચાપો, બૂઈ અને તગર ઇત્યાદિ પુષ્પો દેવીને પ્રીતિ કરનારા હોય છે. મૂંગાનો ધૂપ પાણી દોવા નોઈએ અને તલના તેલનો તથા ઘીનો, એમ બે દીવા (ડાબીજમણી બાળુ) લોવા નોઈએ એમ દેવીનું પૂજન કરી મૂળ મંત્રનો જપ કરવો. એ રીતે પૂજા સમાપ્ત કરી વિદ્વાન મનુષ્યે વેદનો અભ્યાસ કરવો અને તે પછી એ અતુર પુરુષે દિવસના ત્રીજા ભાગમા પોતાની આહ્વિકા દાસ પોષ્યવર્ગના પોષણ માટે નિયમપૂર્વક ધનસાધન કરવું ૧-૪૭

પરં પૂર્ણાં સમાપ્ત્યેવ વેદાભ્યાસં કરેદ્ બુધઃ ।
સતઃ સ્વદુષ્ટવા કુર્વાત વોષ્યર્વાયંવાચનમ્ ॥૪૭॥
હતીપદ્મિનમાર્ગે તુ નિયમેન વિચક્ષણઃ ।

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમ્ ૧૫ પ્રકાશ્મં એકાદશ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૭ મો અગ્રમ

અધ્યાય ૧૮ મો

દેવીપૂજના ખાસ ઉપચારો અને
પ્રહરધની કથા

નારદ ઉવાચ

પૂજાવિશેષં ધ્રીદેવ્યાઃ ધ્રોતુમિચ્છામિ માનદ ।

યેનાધિતેન મનુજઃ સ્વત્કલ્પત્વમાચહેત્ ॥ ૧ ॥

નારદે કહ્યું હે માન આપનારા શ્રીદેવીની પૂજનો વિસ્તાર સાબળવા હું ઇચ્છું છું, જેનો આશ્રય કરવાથી મનુષ્ય કૃતાર્થપણ પામે છે.

* ૧ ના ન્યાયમાં ઉક્તિએ એકેથી પૂજના વિશે ૮૫ વર્ગ તથા એક કથા કહેવાયે.

શ્રીનારાયણ બ્રાહ્મણ હે દેવર્ષિ! શ્રીમાતાના પૂજ-નનો ક્રમ હું કહું છું, સાબળો તે સાક્ષાત્ ભોગો તથા મોક્ષને આપનાર છે અને સર્વથી આપતિઓને દૂર કરનાર છે. મોનવ્રત ધારણ કરી, સકલ કરી આશ્રમન લઈને ભૂતશુદ્ધિ વગેરે કરવા અને માતૃકાન્યાસપૂર્વક પડગન્યાસ કરવા પુદ્ગિમાન મનુષ્યે શાખ સ્થાપીને સામાન્ય અર્ધ કરી પૂજના દ્રવ્યોનું 'ફટ્' મંત્રના જળથી પ્રોક્ષણ કરવું પછી (પ્રથમ) ગુરુની આજ્ઞા લઈ પૂજનો આરંભ કરવો પહેલા પીઠપૂજા કરીને પછી દેવીનું ધ્યાન કરવું કાયમી ભક્તિ તથા પ્રેમપૂર્વક આસનાદિ ઉપચારો અર્પી પચામૃતસ વગેરેથી જગદ્બાને સ્નાન કરાવવું જે મનુષ્ય ધોળી શેરડીના રસથી ભરેલા સો ફળોના વડે મહેશ્વરીને સ્નાન કરાવે છે, તે કરી જન્મ પામતો નથી, તેમ જ જે મનુષ્ય વેદનું પાસયણ કરી આપ્યાના રસથી જગદ્બાને સ્નાન કરાવે અથવા શેરડીના રસથી સ્નાન કરાવે, તેના ધરને લક્ષ્મી તથા સરસ્વતી કાયમ ત્યજતી નથી જે ઉત્તમ મનુષ્ય કૃત્ય સાથે વેદનું પાસયણ કરતો, દ્રાક્ષના રસ થી મહેશ્વરી પર અભિષેક કરે, તો એ રસના જેટલા રજકણો છે, તેટલા વર્ષો સુધી દેવીના લોકમા પૂજાય છે વળી વેદનું પાસયણ કરતો જે મનુષ્ય, કપૂર, અગર કેસર અને કર્તુરીથી ભિક્ષા કરેલા જળ વડે દેવીને સ્નાન કરાવે તેના મેં કડો જન્મોના પાપો ભસ્મ થાય છે જે મનુષ્ય વેદપાઠ કરતો કરતો દૂધના કળશોથી દેવીને સ્નાન કરાવે, તે કલ્પ સુધી સ્ત્રી-સમુદ્રમા કાયમ વસે છે, જે મનુષ્ય દહીં વડે દેવી પર અભિષેક કરે, તે (લેખકેતક) દહીં ની નદીનો સ્વામી થાય છે જે મનુષ્ય મધથી, ઘીથી કે સાકરથી દેવીને સ્નાન કરાવે તે મધની નદી વગેરેનો સ્વામી થાય છે ભક્તિમા તત્પર જે મનુષ્ય એક દળર કળશોથી દેવીને સ્નાન કરાવે તે આ લોકમા સુખી થઈ પર્યાકમા પણ સુખી થાય છે રેશમી બે વસ્ત્રો દેવીને આપીને વાધુના લોકમા જાય છે અને રત્નોથી બનાવેલા આભૂષણોને આપનારે, ભંડારોનો અધિપતિ થાય છે કર્તુરીના તિલકથી ચોખીનું કેમરી ચઢન આપીને તેમ જ નીમતામા સિદ્ધર તથા ચરણુમા અગતાની અર્ચા આપીને મનુષ્ય ઇદ્રાસન પર બિરાજ્ય દેવોનો

મોટો સ્વામી થાય છે પૂજકર્મમા જાતજાતના પુષ્પો (ચડાવવાનું) સત્પુરુષો કહે છે, તેમાંથી જે મળે તે પોતે ચડાવીને મનુષ્ય દેહાસને પામે છે જે મનુષ્ય અમોઘ બિલ્વપત્રો પત્રશક્તિને ચડાવે છે, તેને કદી કોઈ સ્થળે દુષ્કથા થશે નહિ બિલ્વપત્રમા ત્રણે પાદા પર સ્નાનલિધી અત્યંત સ્પષ્ટ તથા સુદર ત્રણ માયાબીજ કાળજીથી લખવા અને પછી 'હ્રીં સુવનેશ્વર્યે નમઃ' એ મંત્ર ઉચ્ચારી એ કોમળ બિલ્વપત્ર પરમ ભક્તિથી દેવીના ચરણકમળમા અર્પણ કરતું જે મનુષ્ય ભક્તિથી એમ અર્પે છે, તે મનુષ્યણને પામે છે અને જે મનુષ્ય એવા અતિ નિર્ભય અને કોમળ કરોડ બિલ્વપત્રોથી ભુવનેશ્વરીને પૂજે છે, તે બ્રહ્માડનો અધિપતિ થાય છે, તેમ જ અષ્ટગંધથી માયાબીજ લખી તાળ કરોડ મોગરાના પુષ્પોથી ભગવતીને જે પૂજે છે, તે અવશ્ય પ્રભવપતિ પણ પામે છે અષ્ટગંધથી માયાબીજ લખેલા મલિક તથા માલતીના કરોડ પુષ્પોથી પૂજા કરવાથી મનુષ્ય બ્રહ્મા થાય છે અને હે મુનિ! તેવા દશ કરોડ પુષ્પો વડે પૂજા કરવાથી મનુષ્ય દેવોમા પણ દુર્લભ વિષ્ણુ પણ પામે છે વિષ્ણુએ પણ મોતાનુ પદ મેળવવા આ વ્રત પૂર્વે કર્યું હતું એ જ પ્રમાણે મો કરોડ પુષ્પોથી પૂજા કરવાથી માણસ અવશ્ય સૂનાત્માપણ પામે છે પૂર્વે હિરણ્યગર્ભે કાળજીથી સારી રીતે ભક્તિપૂર્વક આ વ્રત કર્યું હતું તેના પ્રભાવથી તે હિરણ્યગર્ભપણ પામ્યા છે જસદનુ કૃણ બધો વિશાનુ કૃણ અને દાઢમના કૃણનો પણ આ વિધિ (શાસ્ત્રોમા) કહેલો છે એ જ પ્રમાણે બીજા પુષ્પો પણ સિંધિપૂર્વક શ્રીદેવીને અર્પણ કરવા તેના પુણ્ય ફળનો અત પણ ઈશ્વર જાણના નથી જે મનુષ્ય તે તે મનુષ્ય ધણેલા પુષ્પો વડે એક હજાર નામોથી દેવીને પૂજે અને દરેક વર્ષે સાવધાન થઈ ભક્તિથી એ પ્રમાણે કરે છે, તે મહાપાપો તથા ઉપાયોથી મુક્ત હોય તોપણ તર્વ પાપોથી છુટી જાય છે અને હે મુનિ! નાષ્ટકોમા શ્રેષ્ઠ તે મનુષ્ય દેહના અત ઉત્તમ દેવોને પણ દુર્લભ શ્રીદેવીના ચરણકમળને પામે છે, એમા સરાય નથી, તેમ જ કપૂર તથા ચંદન સંહિત કાનુ અગર અને ઘી તથા ગૂંગર સંહિત લોખાનનો

ધૂપ મહાદેવીને જે અર્પણ કરે અને ધૂપ વડે મંદિરને સુવાસિત કરે, તેને તેથી પ્રસન્ન થયેલા દેવેશ્વરી ત્રણે ભુવનો અર્પણ કરે છે જે મનુષ્ય કપૂરના દુકડાઓથી કાયમ દેવીને દીપ્ત અર્પણ કરે, તે સૂર્યલોકને પામે છે, એમા વિચાર કરવો નહિ દરેક મનુષ્યે સાવધાન થઈ સો અથવા હજારો દીવા દેવીને અર્પણ કરવા અને ચાટવાના, ચૂસવાના તથા પીવાના છ રસોયુક્ત ઉત્તમ પદાર્થોથી દેવીની આગળ પવિત્ર જેવડી આકૃતિનો નૈવેદ્યનો મોટો ઢગ ધરી દેવો વળી સ્વાદિષ્ટ રસવાળા અનેક જાતના દિવ્ય ફળો અને સોનાના પાત્રમા પીરસેલા અન્ન દેવીને કાયમ અર્પણ કરવા, કેમ કે શ્રીમહાદેવી જે નુમ થાય છે, તો ત્રણે જગત નુમ થાય છે, કારણ કે દોરડીમા જણાયેલો સર્પ જેમ દોરડીરૂપ હોય છે, તેમ જગદંબામા જણાતુ સર્પ જગત જગદંબારૂપ જ છે (એમ નૈવેદ્ય ધર્યો પછી) કપૂર તથા વાળાથી મુક્ત, શીતળ કળશમા રહેલું, પીવા યોગ્ય અને પવિત્ર ઉત્તમ ગંગાજળ દેવીને અર્પણ કરતું, અને તે પછી કપૂરના દુકડાઓથી મુક્ત હોઈ ચોલચી તથા લવગ નાખેલું અને મુખને મુગધી કરનાર પાનબીડું મહાભક્તિપૂર્વક દેવીને અર્પણ કરતું, જેથી દેવી પ્રસન્ન થાય છે પછી મૃદગ, વીણા, મુરજ, ઢાંકા તથા નચાસના શબ્દોથી, અત્યંત મોહક ગાયનોથી, વેદના પાસપણોથી, સ્તોત્રોથી અને પુરાણો વગેરેથી જગદંબાને પ્રસન્ન કરવા, તેમ જ છત્ર તથા બે નામસોને સાવધાન થઈ દેવીને અર્પણ કરવા અને હમેશા શરોપચાને દેવીને ધસાવવા પછી પ્રદક્ષિણ તથા આતેક નમસ્કાર દેવીને કરવા, તેમ જ વારવાર જગદંબાની હામા માગવી માત્ર એક જ વાર સ્મરણ કર્યું હોય છે, તોપણ દેવી પ્રસન્ન થાય છે, તો પૂર્વોક્ત ઉપચારોથી પ્રસન્ન થાય, એમા આચર્યું શું છે? માતા સ્વભાવથી જ પુન ઉપર અત્યંત દયાળુ હોય છે, તો પછી એ પુત્ર જે ભક્તિ કરી હોય, તો વિશેષ દયાળુ થાય, એમા શું કહેવાનું હોય? આ વિષે નમ્મિં બુદ્ધવચનો સનાતન ઈતિહાસ પ્રીતિધારક તથા ભક્તિદાયક હોવાથી તે હુ કહું છું હિમાલયના કોઈ પ્રદેશ પર એક ચક્રાક પડી હતું તે અનેક

પ્રદેશોમા ભમતુ હોઈ કોઈ વેળા કાશીનગરી તરફ
 ગયુ ત્યા પ્રારબ્ધને વશ થઈ ચાનાથની પેઠે (ધાત્ય)
 કણના લોભથી ગમ્મતમા (હિડતુ) તે પક્ષી અન્ત
 પૂણીના મોગ સ્થાનમા ગયુ ત્યા એ માતાને એક
 પ્રદક્ષિણ કર્યા પછી મુકિતને આપનારી તે કાશીપુત્રીને
 છાડીને તે પક્ષી આકાશના માર્ગે બીજા પ્રદેશ પર
 જતુ રહ્યું પછી આમુક સમયે તે મરણ પામ્યુ
 અને (સ્વર્ગમા) મોનાની નગરીમા ગયુ અને ત્યા
 દિવ્ય રૂપ ધારણ કરી યુવાન ધર્મને મર્વ વિષયોને
 ભોગવવા લાગ્યુ એમ બે કુરુપો સુધી સુખ ભોગવી
 કરી પૃથ્વી પર આવતીને તેણે ક્ષત્રિયોના કુળમા સર્વોત્તમ
 જન્મ પ્રાપ્ત કર્યો તે 'બૃહદ્રથ' નામે પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત
 થયો અને મોટા યશ્સે કરનાર ધાર્મિક, સત્યવાદી,
 જિતેન્દ્રિય, ત્રણે કાળને જાણનાર, ચક્રવર્તી, સયમી
 તથા શત્રુઓના નગરને જીતનાર થયો, તેને પૃથ્વી
 પર દુર્દોભ એવું પૂર્વજન્મનું સ્મરણ પણ હતું
 લોકોના કહેવા પરથી એ સાબળી (કેટલાક) મુનિઓ
 ત્યા આવ્યા, એટલે રાજાએ તેમનો આતિથિસત્કાર
 કર્યો તેથી તે મુનિઓ ત્યા આસનો પર ખેડા પછી
 એ સર્વ મુનિઓએ તેને પૂછ્યું કે, 'હે સજ્જન!
 આમને આ સમય છે કે તમને કયા પુણ્યના પ્રભાવ
 થી પૂર્વજન્મનું સ્મરણ છે? વગી તમને ત્રણે કાળનું
 જે જ્ઞાન છે, તે પણ કયા પુણ્યના પ્રભાવથી છે?
 તમારું તે જ્ઞાન જાણના એમે તમારી પાસે
 આવ્યા છીએ, માટે નિષ્કપટભાવે જેવું હોય તેવું
 તમે આમને કહો' હે બ્રાહ્મણ નારદ! તેઓનું એ
 વચ્ચે સાબળી પરમ ધાર્મિક તે સજ્જનએ જોવાના
 નિઃશયજ્ઞાનનું સમગ્ર કારણ કહેવા માડ્યું કે, 'હે
 સર્વ મુનિઓ! મારા જ્ઞાનનું કારણ તમે બધા
 સામળો પૂર્વજન્મમા હું ચક્રવાક પક્ષીની નીચ ચોનિમા
 જન્મ્યો હતો તે વેળા મેં અન્નપાત્રા પણ અન્નપૂર્ણી
 દેવીની પ્રદક્ષિણ કરી હતી તે પુણ્યના પ્રભાવથી
 બે કુરુપ સુધી કરી મારો સ્વર્ગમા વાન થયો હતો
 વગી હે ઉત્તમ વ્રતવાચી! આ જન્મમા નિઃશયજ્ઞાન
 પણ તે જ પુણ્યથી મને ફરી મળ્યું છે જગદ્ભાના
 સ્મરણનું ફળ કેટલું છે, તે કોણ જાણે છે?
 તેમનો મનિના યાદ કરી મારા આનાદ્યશુ પ્રથમ વચ્ચા

છે પોતાના ઉપાસ્ય અને સર્વતા માતા એ દેવીને
 જેઓ ભજતા નથી તે કૃતધની પાપી લોકોના જન્મને
 ધિક્કાર હો શિવની કે વિષ્ણુની ઉપાસના અવશ્ય
 નિત્ય કર્તવ્યરૂપ નથી, ત્યાંજ દેવીની ઉપાસના તો
 સર્વોત્કૃષ્ટ નિત્ય કર્તવ્યરૂપે વેદે જ આજ્ઞા કરેલી છે.
 (જેમ કે 'અહરહ: સન્ધ્યામુપાસીત' દરોજ સધ્યો
 પાસન કરવું નોંધવો એમ નિત્યક્રિયારૂપે દેવીથી
 ઉપાસના જ વેદે કહી છે,) સરાયરહિત સ્થાને મારે
 વધાએ શું કહેવું? (માન આટલું જ કહેવું યોગ્ય
 છે કે ભગવતીના ચરણકમળની નિત્ય સેવા કરવી.
 પૃથ્વીની મપાટી પર આનાથી બીજું કંઈ પણ
 અધિક ઉત્તમ નથી માટે નિર્ગુણ કે સગુણસ્વરૂપ
 પરમેશ્વરીનું જ સેવન કર્યા કરવું

શ્રીનારાયણ બોલ્યા તે ધાર્મિક રાજર્ષિનું
 એ વચન સાંભળી પ્રસન્નચિત્ત થયેલા સર્વ મુનિઓ
 પોતપોતાના સ્થાને ગયા આવા પ્રભાવશાળી તે
 દેવી છે, તેમની પૂજનનું ફળ કેટલું છે, એમ કોઈએ
 પૂછ્યું કે કહેવું ન જઈએ જેમના જન્મની સંકળતા
 થવાની હોય તેમને જ દેવીતા પૂજનાર પર શ્રદ્ધા
 થાય છે, પણ જેઓનો જન્મ વર્ણસંકર હોય, તેઓને
 શ્રદ્ધા થતી નથી ૧-૭૨

યેવા તુ જન્મસાફલ્ય તેવા ધદ્ધા તુ જાયસે।

યેવા તુ જન્મસાફર્ય તેવા ધદ્ધા ન જાયસે।૭૨॥

હનિ મીદેવીભાનવન મહાપુત્રણમ્ ગકાન્ધ ૨૨૬ વિરે
 અધ્યાય ૧૮ મે સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૯ મો*

દ્વકી મધ્યાહ્નસંધ્યા

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

મથાત. શ્રુયતા વ્રજ્ઞન સર્વા માધ્યાહ્નિકીં શુભામ્।
 યવતુસાનતોઽપૂર્વે જાયતેત્યુત્તમ કલમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે બ્રાહ્મણ નારદ! ઉત્તે
 પવિત્ર મધ્યાહ્નસંધ્યા તમે સાંભળો, જેને કરવાથી
 આતિ ઉત્તમ અપૂર્વ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે 'યુવાન,
 ધ્યેય રાજાગણ, નહીં નેત્રવાળા, વરદાન આપનાર,

* આ અધ્યાયમા સોલોડ ગ્લોક્સેડી વિવનના સોષ
 બાને કરવાની મધ્યાહ્નસંધ્યા દ્વિકમ કહેવાયે.

અક્ષમાળાથી મુક્ત ત્રિશૂળને તથા અભયની મુદ્રાને હાથમાં ધારણ કરતા, બળદ ઉપર બેઠેલા, યજ્ઞવેદ, ઉચ્ચારતા, રૂદ્ર વડે ઉપાસના કરવા યોગ્ય, ગુણોથી મુક્ત, ભુવલોકમા રહેલા, સૂર્યના માર્ગમા ફરતા અને માથારૂપ દેવીને હુ નમસ્કાર કરુ છુ, એમા આદિ દેવીનુ ધ્યાન કરી આચમન વગેરે કર્મ પૂર્વની પેઠે કરવુ પછી આ રીતે અર્ધપ્રદાન કરવુ, જળમા પુષ્પો નાખવા, તે ન મળે તો પિલ્લવપત્ર નાખવા અને પછી તે જળ ઊંચે સૂર્ય સામે નાખી અર્ધ પ્રદાન કરવુ તે સિવાય બીજુ ખંધુ જપ વગેરે કૃત્ય પ્રાત સંધ્યાની પેઠે કરવુ કેટલાક ઇચ્છે છે કે, મધ્યાહ્ન સમયે 'તત્સવિતુઃ' એ ગાયત્રીમંત્રથી અર્ધપ્રદાન કરવુ, પણ તે કર્મસપ્રદાનથી પરપત્રથી થતુ નથી (માટે તે ન કરવુ, કારણ કે પ્રાત સંધ્યા તથા સાય સંધ્યાસમયે 'મદંહ' નામના સહસ્રો સૂર્યને ખાઈ જવા ઇચ્છે છે, એટલે તેઓને હાડી કાઢવાનુ સામાન્ય મંત્રથી થઈ શકે તેમ ન હોવાથી તે સમયે ગાયત્રી મંત્રથી જ અર્ધપ્રદાન કરવુ તે યોગ્ય નથી) મધ્યાહ્ન સમયે તો સૂર્યને પ્રીતિ ઉપજવવા ખાતર જ અર્ધપ્રદાન કરવાનુ હોય છે, માટે તે વેળા તો 'આજ્ઞણેન' એ મંત્રથી (અથવા હસ શુચિવત્) એ મંત્રથી) અર્ધપ્રદાન કરવાથી જો ચાલી શકે તેમ છે, તો અમોઘ ગાયત્રીમંત્રનો અસ્થાને ઉપયોગ કરવો, તે યોગ્ય નથી, તેથી તો ઊલટુ કાર્યની હાનિરૂપ અનર્થ જ થવા સભવ છે, આ કારણ વેદોક્ત છે અને એ કારણે જ બ્રાહ્મણે બ્રહ્મજીથી સંધ્યા કરવી જોઈએ અને તેમા પ્રથમ પ્રાત સંધ્યા તથા સાય સંધ્યા એ બે જ સંધ્યામા પ્રણવમુક્ત ગાયત્રીમંત્રથી જ પુષ્પમુક્ત જળથી અથવા ખીલી કે દૂધીમુક્ત જળથી અર્ધપ્રદાન કરવુ, પણ મધ્યાહ્નસંધ્યામા તો 'આજ્ઞણેન' એ મંત્રથી જ પુષ્પમુક્ત જળ વડે અર્ધ પ્રદાન કરવુ, આથી જુદી રીતે અર્ધપ્રદાન કરનારો માણસ વેદમાર્ગનો નાશ કરનાર થાય છે અર્ધપ્રદાન કરતી વેળા પુષ્પ ન મળે તો પૂર્વ કઢ્યા પ્રમાણે ખીલી કે દૂધીના પત્ર સહિત જળથી પણ બ્રહ્મજીથી અર્ધપ્રદાન કરવુ, જેથી અગ્ર સહિત સંધ્યાનુ ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે હે શ્રેષ્ઠ દેવર્ષિ! હવે અહીં (મધ્યાહ્ન-

સંધ્યાના અગરૂપ (તર્પણ કહુ છુ, તે તમે સાલજો. 'ૐ સુવઃ પુરુષ તર્પયામિ નમો નમઃ। ૐ યજુર્વેદ પુરુષ તર્પયામિ નમઃ। ૐ મણ્વલં તર્પયામિ। ૐ હિરણ્યગર્ભ તર્પયામિ। ૐ અન્તરાત્માન તર્પયામિ। ૐ સાવિત્રી તર્પયામિ। ૐ દેવમાતરં તર્પયામિ। ૐ સાકૃતિ તર્પયામિ। ૐ સન્ધ્યાં તર્પયામિ। ૐ યુવતીં તર્પયામિ। ૐ રૂદ્રાણીં તર્પયામિ। ૐ નીમ્જાં તર્પયામિ। ૐ સર્વાર્થનાં સિદ્ધિકરીં તર્પયામિ। ૐ સર્વમન્ત્રાર્થસિદ્ધિદાં તર્પયામિ। નમો નમઃ। ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ પુરુષ તર્પયામિ।' એમ મધ્યાહ્નતર્પણ કરવુ અને 'હૃદયં' તથા 'ચિત્રં દેવાનામૃં' એ સૂકતથી સૂર્યોપાસન કરવુ પછી મંત્રસાધનમા તત્પર રહેતા પુરુષે જપ કરવો હે નારદ! એ જપનો પ્રકાર હુ કહુ છુ, તમે સાલજો પ્રાત સમયે ગિંચા હાથ રાખી, સાયસમયે નીચા હાથ રાખી અને મધ્યાહ્ન સમયે હૃદય પર હાથ રાખીને જપ કરવો અનામિકા આગળીના છેલ્લા બે વેદાથી માડી ક્રિતિકા વગેરે આગળીના વેદે વેદે જતા તજની આગળીના મૂળ સુધી જવુ તે કરમાળા કહેવાય છે જે મનુષ્ય ગાયત્રી હત્યા કરનાર, પિતાનો કે માતાનો નાશ કરનાર, બાળ હત્યા કરનાર (અથવા ગર્ભહત્યા કરનાર) ગુરુપત્ની સાથે વ્યભિચાર કરનાર, બ્રાહ્મણનુ ધન લઈ લેનાર અને બ્રાહ્મણનુ ક્ષેત્ર પહાવી લેનાર હોય અને જે બ્રાહ્મણ થઈ મદિરાપાન કરતો હોય, તે પણ હજારો ગાયત્રીનો જપ કરવાથી પવિત્ર થાય છે આનંસિક, વાચિક અથવા વિષયોના તથા ઇર્ષ્યોના સંગથી થયેલુ જે ગ્રહ પાપ ત્રણ જન્મોનુ લેય, તેનો માત્ર એક હજાર ગાયત્રીના જપથી મંત્રાંય નાશ કરે છે જે મનુષ્ય ગાયત્રીને જાણતો નથી તેનો (સર્વ) પરિશ્રમ વ્યર્થ થાય છે, એક બાળુથી ચાર વેદોનો પાઠ કરે અને એક બાળુથી કેવળ એક ગાયત્રીનો જપ કરે, તો તેમા વેદોના પાઠ કરતા ગાયત્રીનો જપ ઉત્તમ ગણાય છે આમ મધ્યાહ્નસંધ્યાનો પ્રકાર એ તમને કહ્યો હવે બ્રહ્મજીની વિધિનો મ્મ હુ કહીશ ૧-૨૪

इति मध्याह्नसंध्ययाः प्रकारः कीर्तितो मया।

મતઃ પર પ્રવક્ષ્યામિ બ્રહ્મજયવિધિકમ્ ॥ ૨૪ ॥

-- ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતપ્રણયપુરાણમા એકાદશ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૦ મો†

દ્વંકા પ્રહ્લયજ્ઞાદિ

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

ત્રિરાત્ર્ય દ્વિજ પૂર્વં દિર્માર્જનમયાચરેત ।

ઉપસ્યુરેત્ સધ્યપાર્ણિ પાદો ચ પ્રોક્ષયેત્ તતઃ ॥

શ્રીનારાયણ યોગ્યા દિગ્વલો† પ્રથમ ત્રણ વાર આચમન કરી જે વાર માર્જન કરવું અને પછી ડાબા હાથનો જળથી સ્પર્શ કરવો અને પાને પગનું પ્રોક્ષણ કરવું, તેમ જ મરતક, અશુ, નાસિકક, કાન, હૃદય અને મસ્તકના આગળ ભાગ ઉપર પણ સારી રીતે પ્રોક્ષણ કરવું પછી દેશકાળ ઉચ્ચારી પ્રહ્લયજ્ઞ કરવો તેમા જમણા હાથમા ખેં, ડાબા હાથમા ત્રણ, આસન પર ચોક, જનોઈમા એક, શિખામા એક અને પગના મૂળમા એક—એમ દસો સખવા અને પછી મોક્ષ માટે તથા સર્વ પાપોનો નાશ કરવા અને સુત્રમા કહેલા દેવો પ્રસન્ન કરવા હું પ્રહ્લયજ્ઞ કરું છું † આલો સકલ કરી પ્રથમ વાર ગાયત્રીનો જપ કરવો પછી અમ્મિમીલે, ચક્ર, અમ્મિર્વે, અથ મહાવ્રતમ્, પન્થા પતત્, અચાત-સંહિતાપાઃ, વિશમચવત્, મહાવ્રતસ્ય, હૃપેત્વોર્જિ, અમ આયાદિ, જ્ઞાનો દૈવી, અથ તસ્ય સમામ્નાય, ઘૃહિરાદૈવ, અથ શિક્ષા પ્રવક્ત્ર્યામિ, વક્ષસવત્સર, મયરસપ્રજમન, ગૌર્મી, અથાતો ધર્મજિહ્વાસા, અથાતો વ્રજજિહ્વાસા, તચ્છલો† વ્રજજ્ઞે નમઃ. † એમ સર્વ વેદાદિ ત્ર્યો આદિ વિભાગે યોલી જવા (પછી જેની જે શાખા હોય તેના ક્રમે એક અધ્યાય, જે અધ્યાય અથવા અડધો અધ્યાય પ્રથમ ભણી જવો, એમ બીજા પુરાણો તથા યીજ સ્મૃતિઓ ઉપરથી અહીં સમજા લે.) પછી દેવોનું તર્પણ કરવું અને પછી પ્રદક્ષિણ કરવી પ્રજા પતિ, પ્રાણ, વેદ, દેવ, ત્રપિઓ, સર્વ છદો, ઝંઝાર, વપદ્રાર, વ્યાહતિઓ, સાવિત્રી, ગાયત્રી, યજ્ઞો, ઘાવા પૃથ્વી, આતરિજ્ઞ, આદોગત, સાપ્ત્ય, સિદ્ધિ, સમુદ્રો, નદીઓ, પર્વતો, દેવો, ઔપાધિ, વનસ્પતિ, ગધવો,

† આ અધ્યાયના ત્રીજાપાન મ્હોનેથી દ્વંકા પ્રહ્લયજ્ઞાદિ તર્વ કહેવાયે.

અપ્સસઓ, નાગો, પક્ષીઓ, ગાયો, સાંધ્યો, વિદ્યો, યજ્ઞો, સક્ષરો, ભૂતો—આ દેવતાઓનું તર્પણમા નામાચ્યારણ કરવું (ખરી રીતે પોતપોતાના સુત્રમા કહેલા દેવતાઓનું જ તર્પણ કરવાનું છે, અહીં તો ઉદાહરણ તરીકે આશ્વલાયન સુત્રમા કહેલા જ દેવ-તાઓ દર્શાવ્યા છે) પછી જનોઈ કંઠય કરી કથિઓનું પણ તર્પણ કરવું તેમા ‘શતરિં, માધ્યમ, ગૃત્સ મદ. વિશ્વામિત્ર, વામદેવ, અત્રિ, ભરદ્વાજ, વસિષ્ઠ, પ્રગાથ, પાવમાન્ય, શુદ્રસૂક્ત, મહાસૂક્ત, સનક, સનન્દન, સનાતન, સતપ્રભાર, કપિલ, આસુરિ, વોહલિ અને પચસીર્ષક—એ કથિઓ તૃત ધાઓ, † એમ કહી તર્પણ કરવું પછી જનોઈ અપસવ્ય કરી ત્રપિતર્પણ કરવું, જેમ કે ‘સુમન્તુજૈમિનિવૈશ્વપાચન-પૈઠસૂત્રમાધ્યમાતમહાભારતધર્માર્ચાસ્તુચ્ચન્તુ ।’ † આ એક મત ભણી તર્પણ કરવું અને આ સર્વ ધર્મોચારો તૃત ધાઓ એમ કહેવું, તેમ જ ‘જાનન્તિગાદ્વિગાર્ગ્યૌતમશાકલ્યવાઙ્મયમાળઙ્ગ-માળઙ્ગકેયાસ્તુચ્ચન્તુ ।’ † એમ કહી તર્પણ કરવું પછી ‘ગાર્ગી અને વાયકૃતવી તૃત ધાઓ, વડવા અને પ્રાતિશેથી તૃત ધાઓ, સુલભા અને મૈત્રેયી તૃત ધાઓ, † એમ કહી તર્પણ કરવું, તે પછી કોલ, ક્ષીપીતક, મહાક્ષીપીતક, ભારદ્વાજ, પૈગ્ય, મહાપૈગ્ય, સુયજ્ઞ, સાખ્યાયન, ઐતરેય, મહૈતરેય, બાષ્કલ, શાકલ, સુગતવકત્ર, ચૌદવર્ણક, સૌન્દર્ય, શૌનક અને આશ્વ લાયન તૃત ધાઓ, † એમ કહી તેઓનું તર્પણ કરવું બીજા જે આચાર્યો છે, તે ‘બધા તૃપ્તિ પામે અને જે કોઈ અમારા કુળમા જન્મ્યા હોય તથા પુનરુક્તિ મરણ પામ્યા હોય તે બધા મેં આપેલું આ વસ્ત્ર નિયોવવાનું જળ સ્વીકારે, † એમ કહી વસ્ત્ર નિયોવવું તે તે જળથી તેઓનું તર્પણ કરવું હે મહામુનિ નારદ! આ પ્રહ્લયજ્ઞની વિધિ મેં તમને કહી જે કોઈ સાધક આ ઉત્તમ પ્રહ્લયજ્ઞની વિધિ કરે છે, તે સર્વ વેદો તથા વેદોના અઓના પાઠનું કુળ પામે છે પછી વૈશ્વદેવ, નિત્યશ્રાદ્ધ તથા અતિથિઓનો અન્નદાન હમેશા કરવા પછી ગોગ્રાસ આપી બ્રાહ્મણો સાથે ભોજન કરવું આ ઉત્તમ અર્થ દિવસના પાચમા ભાગમા કરવું દિવસનો છઠ્ઠો તથા સાતમો ભાગ

તો ઇતિહાસ તથા પુરાણ વગેરેના અભ્યાસમા જ ગાળવો અને આઠમા ભાગમા પહારના લૌકિક કર્મ કર્યા પછી (છેલ્લી) સાયસંધ્યા કરવી હે મહામુનિ ! હવે સાયકાળની સંધ્યા હુ કરુ છુ, જેને કરતા જ મહામાયા પ્રસન્ન થાય છે સ્થિર મનવાળા સાધકે સાયકાળે આચમન તથા પ્રાણાયામ કરી, પદાસન વાળીને સ્થિર થવું શ્રુતિસ્મૃતિ વગેરેના ઝોમો (મન તથા ધ્યાન સાથે) સગળ પ્રાણાયામ કરવો, જે કેવળ ધ્યાનરૂપ જ હોઈ મનરહિત હોય છે, તે અગળ પ્રાણાયામ કહેવાય છે ભૂતગુહિ વગેરે કરીને જ સર્વ કર્મ કરવું, પણ તે વિના કોઈ પણ કર્મ કરવા કહેવું નથી સાયકાળે પૂરક, ફુલક તથા રેચક પ્રાણાયામથી (ઈષ્ટ) દેવનું ધ્યાન કરી વિદાન પુરુષે લક્ષ્ય પૂર્વક સાયસંધ્યાનું આમ ધ્યાન કરવું 'વૃદ્ધ હોઈ કાળા અગવાળા, કાળા વસ્ત્રવાળા, શબ ચક્ર, ગદા તથા પદ્મને હાથમા ધારણ કરતા, ગરુડરૂપ વાહનવાળા, અનેક જાતના રતનોથી શોભતા આભૂષણોવાળા, શબ્દ કરતા ઝાઝર તથા કંદેરસવાળા, અમૂલ્ય રતનોના મુકુટવાળા, ઉજ્જવળ હારતી પકિતવાળા કુડળોમા જડેલા માણેકની કાંતથી શોભી રહેલા ગાલવાળા, પીતામ્બરને ધારણ કરતા, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, સામ વેદને ઉચ્ચારતા સરવણુતા માર્ગથી યુક્ત સ્વર્ગ લોકમા રહેલા, સૂર્યના માર્ગે જનારા અને સૂર્યમંડળ માથી આવતા સરસ્વતીદેવીનું હુ આવાહન કરુ છુ ' એમ દેવીનું ધ્યાન કરી સંધ્યાનો સકલ કરવો પછી 'આપોહિષ્ઠાં' તથા 'અગ્નિશ્ચં' એ મંત્રથી માર્જન કરી આચમન કરવું બાકીની બધી વિધિ પહેલાની પેઠે જ કરવી શુદ્ધ મનવાળા સાધકે નારાયણને પ્રસન્ન કરવા ગાયત્રીમંત્ર ઉચ્ચારી સૂર્યને અર્ધ આપવા (તે વેળા) બંને પગ સરખા રાખી હાથમા ખોખો ભરી મંડળમા રહેલા દેવનું ધ્યાન કર્યા પછી અનુક્રમે અર્ધ આપવા જે મુદ્દાત્મા દિગ્ જ્ઞાનશૂન્ય હોઈ સ્મૃતિઓ તથા મનો ને ઓળગી જળમા જ અર્ધપ્રદાન કરે છે, તે

પ્રાયશ્ચિતાનો અધિકારી થાય છે પછી 'અસાવા-ક્લિષ્ઠં' એ મંત્રથી સૂર્યોપસ્થાન કરી, દર્બેના આસન પર બેસીને શ્રીદેવીના ધ્યાનપૂર્વક એક હજાર અથવા તેથી અર્ધો ગાયત્રીનો જપ કરવો (પછી જળ અર્પણ કરી) જેમ પ્રાત કાળે ગાયત્રીનું અનુષ્ઠાન વગેરે કૃત્ય કરવા કહેવું છે, તે જ પ્રમાણે સાયકાળે પણ તે કૃત્ય કરવું પછી સાયકાળના તર્પણમા અનુક્રમે આ પ્રમાણે ઋષિ-દેવતા વગેરે કહેવા આમા (ચોટલે સાયસંધ્યાના તર્પણમા) 'સરસ્વતીના ઋષિ વસિષ્ઠ કહ્યા છે, વિષ્ણુરૂપ સરસ્વતી દેવતા છે સરસ્વતી છદ છે અને સાયકાળની સંધ્યાના તર્પણમા વિનિયોગ છે' એમ કહી 'સ્વ પુરુષ તર્પયામિ । સામવેદ તર્પયામિ । સૂર્યમન્જલ તર્પયામિ । હિરણ્યમાર્મ તર્પયામિ । પરમાત્માન તર્પયામિ । સરસ્વતી તર્પયામિ । વેદનાતર તર્પયામિ । સાક્રતિ તર્પયામિ । ઘૃક્ષા સંધ્યા તર્પયામિ । વિષ્ણુરૂપિણી તર્પયામિ । વપસી તર્પયામિ । નિર્મૂર્તી તર્પયામિ । સર્વસિદ્ધિદા કારિણી તર્પયામિ । સર્વમંત્રાધિપતિકા તર્પયામિ । ઋષુર્ભવ સ્વ પુરુષ તર્પયામિ । એમ સંધ્યાનું વેદોક્ત તર્પણ કરવું પાપનો નાશ કરનાર આ સંધ્યાનું વિધાન મે તમને કહ્યું તે સર્વ દુ ખોને હરનાર, વ્યાધિઓનો નાશ કરનાર અને મોક્ષને આપનાર છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! સર્વ સદાચારોમા સંધ્યાનું મુખ્ય-પણું કહ્યું છે સંધ્યા કરવાથી દેવી લક્ષ્મીને સર્વ ઇચ્છિત આપે છે ૧-૫૪

સર્વંદુ સ્વદર મ્યાયિનાશક મોક્ષદં તથા ।
સદત્ત્વારેષુ સપ્તાયા પ્રાધાન્ય મુનિપુત્રૃણ ॥૫૪॥
સંપ્રાચરણતો વેદી મકમીદ પ્રવચ્છતિ ।

ઈન શ્રીદેવીભાગવતમધુરાણુમા એકાદશ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૦ મો સમાપ્ત

x આ સ્થળે ધ્યાન કરી સકલ કરવો, જેમ કહ્યું છે તેપણુ 'પાદકમ કરતા નર્ધકમ બળવાન હોય છે' એ ન્યાયી પ્રાત.સંધ્યાની પેઠે જ સકલ વગેરે કરી ધ્યાન કરવું જોઈએ.

અધ્યાય ૨૧ મો*

ગાયત્રીપુરશ્વરજ્ઞ પ્રકાર

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

અયાતઃ શ્રવતાં વ્રહ્મન્ ગાયત્ર્યાઃ પાપનાશનમ્ ।

પુરશ્વરજ્ઞક પુણ્ય યયેદ્રવલ્લદાયકમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનાયણુ જોડ્યા હે બ્રાહ્મણુ નારદ! હવે પાપના તારા કરનાર, પવિત્ર અને ધર્મિષ્ઠત કૃણ આપનાર ગાયત્રીનું પુરશ્વરણુ તમે સાંભળ્યો પર્વત ની દોષ પર, નદીના તીર પર, ખીલીના મૂળમાં, જળાશય પર, ગાપના વાડામાં, દેવાલયમાં, પીપળાના વૃક્ષ નીચે, ખગીઆમાં, તુલસીના વનમાં, પવિત્ર ક્ષેત્રમાં, ગુરુની સમીપ અથવા જે સ્થળે ચિંતાની એકાગ્રતા થાય તે સ્થળે પુરશ્વરણુ કરનાર મનુષ્ય મનસિદ્ધિને પામે છે, એમાં શશય તથા હરકોઈ મનના પુરશ્વરપુનો આરભ કરવો દોષ ત્યારે પ્રથમ ત્રણ વ્યાહતિઓ સહિત દશ હજાર ગાયત્રીઓ જપવી નોઈએ વેદમત્રોનું પુરશ્વરણુ અથવા નૃસિંહ, સૂર્ય કે વરાહ આદિ દેવોનું તાનિક પુરશ્વરણુ હોય, પરંતુ ગાયત્રીના જપ વિના તે સર્વ નિષ્ફળ થાય છે સર્વ દિને શાકત કહેવાય છે, શૈવ કે વૈષ્ણવ કહેવાતા તવી કેમ કે તે બધા વેદોની માતા આદિશક્તિ ગાયત્રીની ઉપાસના કરે છે (માટે પોતાની ઇષ્ટ દેવતા ગાયત્રીની કૃપા વિના સર્વનું સર્વ કર્મ નિષ્ફળ થાય છે) આથી (પ્રથમ દશ હજાર ગાયત્રીથી પુરશ્વરણુ કરવાના) મનને યતનપૂર્વક શુદ્ધ કરી પુરશ્વરણુ કરવા તત્પર થવું વળી મનરોધનતા પૂર્વ અગત્ય ઉત્તમ આત્મસેવન (એટલે દેહશુદ્ધિ) પણ જરૂરી છે વિદ્વાન મનુષ્યે વેદમાં કહેલા માર્ગે આત્મતત્ત્વની શુદ્ધિ માટે ત્રણ લાખ ગાયત્રી અથવા એક લાખ ગાયત્રી અવશ્ય જપવી નોઈએ, (કેમ કે આત્મશુદ્ધિ વિના હરકોઈ કર્મ કરનારની જપ-હોમ વગેરે ક્રિયાઓ નિષ્ફળ જાણવી, એમ વેદોક્ત ધરણુ છે, તેમ જ તપથી દેહને શુદ્ધ કરવો નોઈએ, પિતૃઓ તથા દેવોને તુમ કરવા નોઈએ, તપથી મનુષ્ય સ્વર્ગને

પામે છે અને તપથી મહાન પદ મેળવે છે ક્ષત્રિયે પોતાના બાહુબળથી, વૈશ્યે ધનથી, શૂદ્રે દિગ્લોકોની સેવાથી અને ઉત્તમ બ્રાહ્મણે જપ તથા હોમથી આપનારે ટાળવી નોઈએ એટલા જ માટે ઉત્તમ બ્રાહ્મણે ખાસ કરી તપ કરવું નોઈએ શરીરનું શોષણ કરવું તેને તપસ્વીઓ ઉત્તમ તપ કહે છે માટે શાસ્ત્રોક્ત વિધિમાર્ગે કૃષ્ણ-આદ્રાણુ આદિ તપ કરીને (પુરશ્વરણુ કરનારે) દેહશુદ્ધિ કરવી નોઈએ વળી હે નારદ! (પુરશ્વરણુ સમયે ખાવા યોગ્ય અન્ન પણ શુદ્ધ હોવું નોઈએ માટે) અન્નશુદ્ધિ કરવા હુ કંડુ છું, તમે માંભળો માગ્યા વિના મળેલું, ખજારમાં વેચાતા-ખરીદતા પડી ગયેલા દાણા વીણી લાવવા-રૂપી ઉછ વૃત્તિથી મેળવેલું, ઉત્તમજ્ઞ આશ્ચર્યકથી આવેલું અને ભિક્ષાથી મળેલું-એ ચારે પ્રકારે મેળવેલું અન્ન શુદ્ધ છે, એમ વૈદિક તથા તાનિક લોકોએ કહ્યું છે શુદ્ધ ભિક્ષાનું અન્ન લાવી તેના ચાર ભાગ કરી એક ભાગ બ્રાહ્મણોને, બીજો ભાગ ગાયોને અને ત્રીજો ભાગ અતિથિઓને આપી છેલ્લો એથો ભાગ પોતાનો તથા પોતાની સ્ત્રીનો સમજવો નોઈએ જે આશ્રમ માટે જે ગ્રાસવિધિ કહેવાઈ છે, તે પ્રમાણે અનુક્રમે ગ્રાસવિધિ કરીને (એટલે તેટલું જ અન્ન પાનમાં લઈને અન્નમાં) પ્રથમ ગોમૂત્ર નાખ્યા પછી શક્તિ પ્રમાણે અનુક્રમે ગ્રાસની સખ્યા કરવી વાનપ્રસ્થ તથા મુલસ્થના ગ્રાસનું માપ કૂકડાના ઇંડા જેવડું શાસ્ત્રમાં કહેલું છે મુલસ્થના આઠ ગ્રાસ અને વાનપ્રસ્થના ચાર ગ્રાસ હોવા નોઈએ બ્રહ્મચારીએ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ગ્રાસ કરવા અને તે પણ ગોમૂત્રના વિધિપૂર્વક કરવા છિદ્ર વગરનો પાક કરી, મનવી ગાયત્રીમન ઉચ્ચારી મુલસ્થે નવ વાર વાનપ્રસ્થે છ વાર અને બ્રહ્મચારીએ ચાર વાર અન્નનું પ્રોક્ષણ કરવું જે કોઈ ચોર, આડાક, વૈશ્ય કે ક્ષત્રિય અન્ન આપે તે અધમ વિધિ કહેવાય છે અર્થાત્ તેઓએ આપેલું અન્ન અધમ ગણાય છે) જે દિગ્લોકો શૂદ્રોનું અન્ન ખાય છે શૂદ્રોની સાથે સખધ રાખે છે અને શૂદ્રોની સાથે જમે છે, તેઓ જ્યાં સુધી સૂર્ય-ચંદ્ર રહે છે, ત્યાં સુધી ધોર નરને પાખ્યા કરે છે ગાયત્રી છંદયુક્ત (ગાયત્રી)

* આ અધ્યાયમાં ત્રીસ પ્રકાર અલોકો આપીને પુરશ્વરજ્ઞ કર્મ ચારે રીતે કહેવામાં આવેલું.

મત્રના જેટલી સખ્યામા ગણસે છે, તેટલા લાખ તેનું (મત્રનું) પુરશ્ચરણ કરવું જોઈએ, પણ વિશ્વા મિત્રનો આવા મત છે કે, 'ગાયત્રીમત્રના પુરશ્ચરણનું માપ બત્રીસ લાખનું છે.' જેમ જીવ વિનાનો દેહ સર્વે કર્મોમા સમર્થ થતો નથી, તેમ પુરશ્ચરણ વિનાનો મત્ર કોઈ પણ કર્મનો સમર્થ કહેવાયો નથી. ન્યેષ માસ, અષાઢ માસ, ભાદ્રપદ માસ, પોષ માસ, અધિક માસ, મગજવાર, રાત્રિવાર, વ્યતીપાત, વૈધૃતિ, આઠમ, નોમ, છઠ, ચોથ, તેરશ, ચૌદશ, અમાસ, પ્રદોષ, રાત્રિ, ભરણીનક્ષત્ર, કૃત્તિકાનક્ષત્ર, આર્દ્રા નક્ષત્ર, આશ્લેષાનક્ષત્ર, જ્યેષ્ઠાનક્ષત્ર, ધનિષ્ઠાનક્ષત્ર, શ્રવણનક્ષત્ર, જન્મનક્ષત્ર, મેષસંક્રાંતિ, કર્કસંક્રાંતિ તુલાસંક્રાંતિ, કુલસંક્રાંતિ તથા મહસ્તસંક્રાંતિ આ સર્વ તો પુરશ્ચરણકર્મમા ત્યાગ કરવો જોઈએ એવું તદ્દ તથા તારાથી અનુકૂળ દિવસે ખાસ શુક્લપક્ષમા પુરશ્ચરણ કરવું જોઈએ, જેથી મત્રની સિદ્ધિ થાય છે વિધિ પ્રમાણે સ્વસ્તિવાચન તથા નાદીશ્રાદ્ધ કરવા અને ભોજન તથા વજ્ર વગેરેથી ચતુર્પૂર્વક ગ્રાહણીને તુલ કરી તેઓની આશા લઈ પુરશ્ચરણનો આરભ કરવો જે (મંદિર વગેરે) સ્થળે શિવલિંગ પશ્ચિમા ભિમુખ હોય ત્યાં, અથવા હરકોઈ શિવલિંગયુક્ત સ્થાનમા મત્રનો જપ કરવો કાશી, કેદાર, મહાકાલ, નાસિક અને ત્ર્યમ્બક મહાકોત્ર-આ પાંચ સ્થાનો પૃથ્વી પર દીપક ગણાય છે, (અર્થાત્ આ પાંચ સ્થાનો જલદી મત્રસિદ્ધિ આપનારા છે) તે સિવાય હરકોઈ સ્થાને કૂર્મચક્ર* મત્રસિદ્ધિ આપનાર કહેલ છે આરભતા દિવસથી માઢી સમાપ્તિના દિવસ સુધીમા કોઈ પણ દિવસે ઓછા-વરો જપ કરવો નહિ, કારણ કે મોટા મુનિઓ ક્રમ્ય એકસરખો જપ કરે છે પ્રાતઃકાળથી માઢી બપોર સુધી મત્રજપ કરવો તે વખતે મન બીજા વિષયોથી લેકવું જોઈએ, ખાદ્ય-આવ્યતર પવિત્રતા જાળવવી જોઈએ મત્રા ધિષ્ઠાતા દેવનું ધ્યાન કરવું અને મત્રના ગર્ભનું ચિતન કરવું ગાયત્રી ઇદ્યુક્ત (ગાયત્રી) મનતા જેટલા અક્ષરો છે, તેટલા લાખનું પુરશ્ચરણ કરવું તે પછી

(પુરશ્ચરણની સમાપ્તિ થાય ત્યારે) ધી સહિત દૂધપાક તલ, બીલીપત્ર, પુષ્પ અને મધુ યુક્ત જળ વડે પુરશ્ચરણના દશાશ પ્રમાણે હોમ કરવો, કેમ કે તેથી મત્ર સિદ્ધ થાય છે ગાયત્રી જ ધર્મ, આર્થ, કામ તથા મોક્ષ આપનાર છે, માટે તેનું સારી રીતે સેવન કરવું નિત્ય, નૈમિત્તિક તથા ક્રમ્ય એ ત્રણેની સિદ્ધિ માટે, આ લોકમા કે પરલોકમા ગાયત્રીથી શ્રેષ્ઠ બીજું કંઈ પણ નથી બપોરના સમયે માપસર ભોજન કરનાર, મીન ધારણ કરનાર, ત્રણ વખત સ્નાન તથા પૂજનમા તત્પર રહેનાર બુદ્ધિમાન મનુષ્ય માનસિક ક્રિયાને બીજા વિષયમા ક્યાં સિવાય—સાવધાન મનથી જળમા* ત્રણ લાખ (ગાયત્રીમત્ર) જે જપે છે, તોપણ (બીજા પ્રકારે) ગાયત્રી પુરશ્ચરણ થયું ગણાય છે આમ પ્રથમ પુરશ્ચરણ ક્યાં પછી તે મત્રને શાઓકત કર્મો સાથે અથવા સ્વેચ્છાથી ઇચ્છેલા ક્રમ્ય કર્મો સાથે જેડી દેવો અને ઇચ્છેલું કાર્ય સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી જપ આદિ ક્યાં કરવું હવે સામાન્ય ક્રમ્યકર્મ આદિમા જે વિધિ કરવાનો હોય છે, તે કહેવાય છે. સૂર્યના ઉદય વખતે સ્નાન કરી દરરોજ એક હજાર મત્ર જપે, તો આયુષ્ય, આરોગ્ય, ઐશ્વર્ય તથા ધનને અવશ્ય પામે છે અને ત્રણ મહિને, છ મહિને અથવા એક વર્ષના અંતે (ઇચ્છેલા કાર્યની) સિદ્ધિ પામે છે (પુરશ્ચરણની સમાપ્તિ થાય ત્યારે) ધી ચોપડેલા એક લાખ કમળોનો અગ્નિમા હોમ કરવાથી સમગ્ર કાર્યસિદ્ધિ થાય છે અને મોક્ષ પણ મળે છે, એમા સશય નથી મત્રસિદ્ધિ થયા વિના જપ કરનાર મનુષ્યની જપ, હોમ વગેરે ક્રિયાઓ તથા સર્વ કાર્યકર્મ નિષ્ફળ થાય છે અને મોક્ષ પણ મળતો નથી મર્યાદિઓનો એવો મત છે કે (જપના અંતે) દહીંથી અથવા દૂધથી મિત્ર કરેલા ધી વડે પચીસ લાખ આહુતિઓનો હોમ કરવાથી મનુષ્ય પોતાના દેહમા સિદ્ધ થાય છે, મહાશક્તિમાન બને છે અણગ યોગસિદ્ધિથી મનુષ્ય જે ફળ પામે છે, તે ફળ ગાયત્રીમત્રના જપથી પામે છે, એમા વિચારવા જેવું નથી શક્તિમાન કે અશક્ત

હરકોઈ માણસ નિયમિત આહાર કરે અને ગુરુ-ભક્તિમા ક્રાયમ તત્પર રહી ગાયત્રીનો જપ કર્યા કરે, તો છ મહિને તેને મનસિદ્ધિ થાય છે ગાયત્રીનો જપ કરનારે એક દિવસ પચગવ્યનું પ્રાશન કરવું, એક દિવસ પવનનો જ આહાર કરવો અને એક દિવસ પ્રાહ્નણનું અને જમનું જોઈએ ગંગા આદિ તીર્થોમા સ્નાન કરી સો ગાયત્રીનો જળની અદર જપ કરવો સો ગાયત્રીનો જળની બહાર નીકળી જપ કરવો અને પછી તે તીર્થજળ પીને સર્વ પાપોથી છુટી જાય છે, એટલું જ નહિ, પણ આદ્રાચણ આદિ કષ્ટકાંડ વ્રતોનું જે ફળ મળે છે, તે જ ફળ તે પામે છે એ નિશ્ચય છે પ્રાહ્નણે અથવા સ્નિયે પોતાને ઘેર રહીને પણ તપ કરવું જોઈએ, તે જ પ્રમાણે ગૃહસ્થે, બ્રાહ્મણની અથવા વાતપ્રસ્થે પણ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે તપ કર્યા કરવું જોઈએ, જેથી યજ્ઞાદિપૂર્વકનું ફળ પામે છે મોક્ષની ઈચ્છા વાળાઓ શ્રીતસ્માતે આદિ કર્મને (તપશ્ચર્યાના ઉદ્દેશ થી જ) કરે છે, માટે અગ્નિહોત્રી, સદાચારી અને વિદ્વાનો દ્વારા સુરક્ષિત થયેલા મનુષ્યે કાળજીથી તપ કરવું જ જોઈએ અને ફળ, ગૂળ તથા જળ વગેરેનો આહાર કરવો અથવા શુદ્ધ ભિક્ષુલ્લ જમવું અને તે પણ (પોતે જાતે લાવી તેમથી) આઠ ગ્રાસ જ ખાવા જોઈએ તે દેવર્ષિ । એમ પુરુષરણુ કરી મન સિદ્ધિને પામે છે અને તેના અનુદાનથી દારિદ્ર્ય નાશ પામે છે વળી આ વિષય સાબળીને પણ પુણ્યોની મહાત સિદ્ધિ પામે છે ૧-૫૫

પપ પુરુષરણ કૃત્વા મન્ત્રચિન્તિત્ત્વમ્પ્રાપ્તૈ ।

દેવર્ષે યદનુષ્ઠાનાદ્ દારિદ્ર્યં વિલયં વ્રજેત ॥૫૫॥

યજ્ઞુત્વાઽપિ ચ પુણ્યાનાં મહર્ષો વિચિન્તિત્ત્વમ્પ્રાપ્તૈ ।

હતિ શીતેન્દ્રિયગવનમલપુત્રામૃતં જેઠાચ્ચ સ્કંધ વિરો

અખ્યાય ૨૧ મે નમામ

અધ્યાય ૨૨ મો^x

વૈશ્વદેવાદિ કર્મ

મૌનારાયણ ઉવાચ

મથાતઃ શ્રુયતાં બ્રહ્મનૈ વૈશ્વદેવવિધાનકમ્ ।

પુરુષર્ષાપ્રસન્નેન મમાપિ સ્મૃતિમાગતમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે પ્રાહ્નણુ નારદ ! હવે વૈશ્વદેવનું વિધાન તમે સાંભળો, મને પણ (આ) પુરુષરણુના પ્રસંગમા તે (કહેવું) યાદ આવ્યું છે દેવયજ્ઞ, બ્રાહ્મયજ્ઞ, ભૂતયજ્ઞ, પિતૃયજ્ઞ તથા પાત્રયમે મનુષ્યયજ્ઞ—આ યજ્ઞો દરેક દિને આવશ્ય કરવા જોઈએ, ચૂલો, ઘડી, સાવરણી, ખાડણી અને પાણિયારુ—આ પાત્ર સ્થાનો ગૃહસ્થના ઘરમા હિંસા કરનારા ગણાય છે, માટે તેથી થતા પાપની શાંતિ સારુ વૈશ્વદેવ કરવો જોઈએ એ વૈશ્વદેવ ચૂલામા, લોહના પાનમા, ભૂમિ પર કે માટીના કીપડામા ન કરવો, પણ ઘુડમા કે સ્થડિલ પર કરવો જોઈએ, અગ્નિને હાથથી, સૂપડાથી કે પવિત્ર મુગચર્મ વગેરેથી ધમવો નહિ, પણ મુખથી જ (ભૂગળી દ્વારા) ધમવો જોઈએ, કારણ કે અગ્નિ મુખથી જ ઉત્પન્ન થાય છે વક્ષથી અગ્નિને ધમે તો રોગ થાય છે, સૂપડાથી ધમે તો ધનનો નાશ થાય છે, હાથ વડે ધમે તો મૃત્યુ પામે છે અને મુખ વડે ધમે તો કર્મની સિદ્ધિ થાય છે ફળ, દૂધ, દહીં, ઘી, મૂળ, શાક અથવા જળ વગેરેથી હોમ કરવો અને જે તે ન મળે તો લાકડા, મૂળ તથા ઘાસ વગેરે હરકોઈ પદાર્થથી હોમ કરવો તેલ તથા ક્ષાર વિના થી, દહીં અથવા દૂધપાકથી મિશ્ર કરેલા પદાર્થ વડે હોમ કરવો, પત્રનું તે જો ન મળે તો છેવટે જળથી પણ હોમ કરવો જોઈએ સૂક્ષ્મ અથવા વાસી પદાર્થો વડે હોમ કરનારો કોઠિયો થાય છે, ઝોઠા પદાર્થ હોમવાથી શત્રુઓને વશ થનારો થાય છે દૂખા પદાર્થો વડે હોમ કરવાથી દરિદ્રપણું પામે છે અને ક્ષાર પદાર્થ હોમીને નરકમા જાય છે સંઘવાતા અગ્નિમાથી તેના ઉત્તર પ્રદેશમા ભસ્મમિત્ર અગ્નિના બહાર

x આ અધ્યાયમા ત્રાહિરિત્ત્વનો ૧ મ્હોકોથી વૈશ્વદેવનાં કર્મને બતાવે છે

ક્રાદી તેમા વિશ્વદેવ હોમવો, પણ ક્ષાર વગેરે પદાર્થો થી મિશ્ર હોમ ન કરવો જે મૂઢપુદ્ધિ દિગ્ વૈશ્વ દેવ કર્યો વિના જ્યે છે તે મૂઢ હોઈ હિંદા મસ્તકે ક્ષણસૂત્ર નરકમા જાય છે. શાક, પાન, મૂળ અથવા ફળ જે કંઈ પોતાના આહાર માટે તૈયાર કર્યું હોય, તેથી પણ અગ્નિમા હોમ કરવો વૈશ્વદેવ ન કર્યો હોય અને કોઈ વ્રાહ્મચારી કે પરમહસ ભિક્ષા માટે આવી ચડે, તો વૈશ્વદેવ માટે જુદુ ક્રાદી લઈ તેને ભિક્ષા આપીને વિદાય કરવા, કેમ કે વૈશ્વદેવ ન થયાનો દોષ દૂર કરવા ભિક્ષુ સમર્થ છે પણ ભિક્ષુને ભિક્ષા નહિ આપવાથી થયેલો દોષ દૂર કરવા વૈશ્વદેવ સમર્થ નથી. (અર્થાત્ વૈશ્વદેવ ન થયો હોય તોપણ ભિક્ષુને ભિક્ષા તો આપવી જ નોંધવો) સન્યાસી અને વ્રાહ્મચારી અને સધેલા અનન્તા સ્વામી ગણાય છે, છતાં તેઓ બનેને અન્ન નહિ આપી જમીને મનુષ્યે આદ્રાણુવ્રત (પ્રાયશ્ચિતારૂપે) કરવુ નોંધવો હે દેવર્ષિઓમા પૂન્યવેલા નારદ! વૈશ્વદેવ કર્યો પછી ગોગ્રાસ આપવો નોંધવો, તેની વિધિ હુ કહુ છુ, સાંભળો (ગોગ્રાસ આપતી વેળા આ મંત્ર ભણવો નોંધવો)

સુરભિર્વૈળ્લી માતા નિત્યં વિષ્ણુપદે સ્થિતા ।

ગોપ્રાસં ચ મયા વક્તં સુરભે પ્રતિગૃહ્ણતામ્ ।

હે સુરભિ! તમે વિષ્ણુના સમપ્રવાણ હોઈ સર્વતા માતા છો અને નિત્ય વિષ્ણુના પદમા રહેલા છો, માટે મેં આપેલો ગોગ્રાસ તમે સ્વીકારો એ મંત્ર ભણી 'ગોમયો નન્ન' એમ કહી પૂજા કરીને ગાયને ગોગ્રાસ આપવો ગોગ્રાસ આપવાથી ગાયેલી માતા સુરભિ પ્રસન્ન થાય છે (ગોગ્રાસ આપ્યા પછી) ગાય દોહવાય તેટલા સમય સુધી ઘરના આગણુમા (અતિથિની રાહ જતા) હિભા રહેવુ જેના ઘેરથી ભાગેલી આશાવાળો અતિથિ પાછો જાય તેને પોતાનું પાપ આપી તેનું પુણ્ય લઈને તે જતો રહે છે (માટે અતિથિને નિરાશ જવા દેવો નહિ) માતા, પિતા, ગુરુ, ભાઈ, પ્રજા, દાસ, આશ્રિત, ગૃહ્યાગત, અતિથિ અને અગ્નિ, આટલા (ગૃહસ્થના) પોષ્ય કહેવાય છે, એમ જાણ્યા છતાં જે મનુષ્ય મૂર્ખાઈથી ગૃહસ્થાશ્રમ પાળતો નથી તેને ધર્મદૃષ્ટિએ આ લોક

કે પરલોક મળતો નથી ધનવાન દિગ્વર્ણ સોમયાગ કરવાથી જે ફળ પામે તે જ ફળને દરિદ્ર દિગ્ સારી રીતે કરેલા પાત્ર મહાયજ્ઞોથી પામે છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ! હવે પ્રાણાગ્નિહોત્ર હુ કહુ છુ, જેને જાણીને મનુષ્ય જન્મ, મૃત્યુ તથા જરા વગેરેથી છુટી જાય છે વ્રાહ્મણે વિધિ પ્રમાણે ભોજન કરવુ નોંધવો, જેથી ત્રણ ઋણથી છુટી જાય છે અને ચોકવીસ પેઢીઓનો ઉદ્ધાર કરે છે, એટલું જ નહિ, પણ સર્વ યજ્ઞોનું ફળ તે પામે છે અને સર્વ લોકોમા જઈ શકે છે (પ્રાણાગ્નિહોત્રમા આ પ્રકારની સામગ્રી હોય છે) હૃદયક્રમજ અરણિપ્રક્ર છે, મન અગ્નિ મથવાનો દડ છે, વાયુરૂપી દોરી વડે અગ્નિમથન કરવુ, અશ્વને અધ્વર્ણુરૂપ સમજવા અને તર્જની, મધ્યમા તથા ચતુર્થાથી પ્રાણને આહુતિ આપવી તે પછી મધ્યમા, અનામિકા તથા ચતુર્થાથી અપાતને આહુતિ આપવી ક્રિતિક્ષિપ્ત, અનામિકા તથા ચતુર્થાથી વ્યાતને આહુતિ આપવી ક્રિતિક્ષિપ્ત, તર્જની તથા ચતુર્થાથી ઉદાંતને આહુતિ આપવી અને સર્વ આગળીઓથી અન્ન લઈ સમાન વાયુને આહુતિ આપવી (આહુતિ એ આપતી વેળા આ પ્રમાણે મંત્રો બોલવા

ૐ પ્રાણાય સ્વાહા । ૐ અપાનાય સ્વાહા । ૐ યજ્ઞાનાય

સ્વાહા । ૐ ષ્વાનાય સ્વાહા । ૐ સમાનાય સ્વાહા ।

(આ રીતના પ્રાણાગ્નિહોત્રમા) મુખ વિષે આહવતીય હૃદયમા ગાઈપત્ય, નાભિમા દક્ષિણાગ્નિ, નાભિની નીચે (સ્વાધિષ્ઠાનમા) સત્વાગ્નિ અને તેની નીચે (મૂલાધારમા) આપસથ્યાગ્નિની ભાવના કરવી તે જ પ્રમાણે વાણીમા ક્ષોતાની, પ્રાણમા ઉદ્ગાતાની, અશ્વમા અધ્વર્ણુની, મનમા વ્રાહ્મની, શોત્રમા આન્ત્રી ધ્રુવી, અધકારમા પશુની, પ્રાણવમા દૂધની અને ગૃહસ્થાશ્રમી મનુષ્ય જેને અધીન છે, તે પુલ્હિમા પતનીની ભાવના કરવી વળી વક્ષ સ્પર્શ પેદી તરીકે, રુવાટાને દર્ભ તરીકે અને બને હાથને શ્રુત તથા શ્રુત તરીકે માનવા પ્રાણાહુતિમંત્રના સુવર્ણ સમાન ક્રાતિવાળા શુદ્ધાગ્નિ ઋષિ છે, આદિત્ય દેવતા છે અને ગાયત્રી છંદ કહેવાય છે, માટે 'ૐ પ્રાણાય સ્વાહા' એ મંત્રના અંતે 'ઇમાદિત્યદેવાય નમઃ' એમ પણ કહેવુ નોંધવો અપાનાના મંત્રના ગાયના

દુધ જેવી ધોળી આકૃતિવાળા સ્વેતાગ્નિ ઋષિ છે, સોમ દેવતા છે, ઉષ્ણિહ છદ છે, માટે ‘ૐ ધવાનાય સ્વાહા’ એ મંત્રના અંતે ‘ઈદં સોમાય ન મમ’ એમ કહેવું જોઈએ વ્યાનના મંત્રના કમળ જેવા રંગના હુતાશન ઋષિ કહ્યા છે, અગ્નિ દેવતા છે અને અનુદ્યુપ છદ કહેલો છે, માટે ‘ૐ વ્યાનાય સ્વાહા’ એ મંત્રના અંતે ‘ઈદમગ્નયે ન મમ’ એમ કહેવું જોઈએ ઉદાનના મંત્રના ઇદ્રગોપ (નામના કીડા) જેવા રંગના અગ્નિ ઋષિ છે, વાયુ દેવતા છે અને ખૂલતી છદ છે, માટે ‘ૐ વ્યાનાય સ્વાહા’ એ મંત્રના અંતે ‘ઈદં વાયવે ન મમ’ એમ દિગ્વર્ણ કહેવું જોઈએ સમાન વાયુના મંત્રના વીજળી સમાન રંગના વિરૂપક્ષ ઋષિ છે, ધર્જન્ય દેવતા મનાય છે અને પકિત છદ છે, માટે ‘ૐ સમાનાય સ્વાહા’ એ મંત્રના અંતે ‘ઈદં ધર્જન્યાય ન મમ’ એમ કહેવું જોઈએ પછી છઠી આકૃતિ આપવી એ આકૃતિના મંત્રના વૈશ્વાનર મહાન અગ્નિ ઋષિ કહ્યા છે, પરમાત્મા દેવતા છે અને ગાયત્રી છદ છે, માટે એ માટે ‘ૐ વ્રજણે સ્વાહા’ એ મંત્રના અંતે ‘ઈદં પરમાત્મે ન મમ’ એમ કહેવું જોઈએ આમ આ પ્રાણાગ્નિહોત્ર થયેલુ ગણાય છે એમ જાણીને તથા આનો વિધિ કરીને મનુષ્ય પાત્રરૂપ થાય છે આ પ્રાણાગ્નિહોત્રની વિધા મે તમને દૂક્રમા કહી છે ૧ ૪૫

ઈદં ન મમ ચૈવ્યેવં જાતં પ્રાણાગ્નિહોત્રક્રમઃ ।

પદ્મજાત્વા વિધિ કૃત્વા બ્રહ્મરૂપાય કન્પતે ॥૪૫॥

પ્રાણાગ્નિહોત્રવિધેયં સંક્ષેપાત્ કથિતા હિ તે ।

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમ્ અષ્ટાદશ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૨ માં તમામ

અધ્યાય ૨૩ મો*

ભોજનના અંતનો વિધિ અને તમકૃન્દ્રાદિ પ્રતો

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

અમૃતાપિચાનમિત્યેવમુષાર્ય સાધકોત્તમઃ ।

ઉલ્લિદ્યમ્ભો પાત્રાર્યં દયાદન્તે ચિત્તશ્ચલનઃ ॥૨૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા (ભોજનના આરંભમા

+ ના અધ્યાયમાં ત્રેલક શ્લોકોથી ભોજનના અને જે કૃત્ય કરવાનું હોય છે, તે કબો તામકૃન્દ્રાદિનું વર્ણન કરવાયે

‘અમૃતોપસ્તરમસિ’ એ મંત્રથી પ્રથમ આયમન કરવું અને) ભોજનના અંતે ‘અમૃતાપિચાનમસિ’ એ મંત્રથી આયમન કરી વિદાન ઉતારા સાધકે પાત્રનું અન્ન, એહુ ખાનાસંચોને આપવું. (તે અન્ન આપતી વેળા આ મંત્ર બોલવો)

યે કે ચાસત્કુલે જાતા વાસદાસ્યોઽગ્રકાક્ષિણા ।

તે સર્વે તૃપ્તિમાયાન્તુ મયા દત્તેન મૂનત્તમઃ ।

આમારા કુળમા થયેલા જે કોઈ દાસદાસીઓ અન્નને ઇચ્છતા હોય તે બધા મે પૃથ્વી પર આપેલા અન્ન વડે તૃપ્ત થાઓ. (આ મંત્રથી અન્ન આપીને—)

તૌત્વેષુખ્યનિલયે પદાર્થુદનિવાસિનામ્ ।

અર્ચિનામુદ્કં દત્તમશ્વર્યમુપતિષ્ઠત્ ॥

પાપ ભોગવનારના સ્થાનરૂપ સૈરવ નરકમાં ત્રીસ હજાર કરોડ તથા સો કરોડ અથવા દશ કરોડ વર્ષો સુધી વસતા અર્થી લોકોને મે આપેલું આ જળ અક્ષય થઈ પ્રાપ્ત થાઓ (આ મંત્ર બોલી તેના ઉપર જળ નાખવું) પછી ભોજન સમયે હાથમા ધારણ કરેલી દર્બેની પવિત્રીની ગાંઠ છોડી નાખી તે પવિત્રીને પૃથ્વી પર કરેલા મડળમા નાખી દેવી. જે પ્રાશ્નણુ તે પવિત્રીને પાત્રમા નાખે તે તે પકિતને અભડાવનાર થાય છે ભોજન કરી હાથ-મોઢું જેલે સાફ ન કર્યું હોય તેવા એકા દિગ્ને બીજે કોઈ તેવો જ એકો મનુષ્ય, શૂદ્ર કે કૃત્તસે જે સ્પર્શ કરે તો તે દિગ્ એક રાત્રિ ઉપવાસ કરી બીજે દિવસે પચગવ્ય પ્રાશન કરીને જ શુદ્ધ થાય છે (અર્થાત્ એકા આણુસે એકા આણુસના સ્પર્શ ન કરવો) જેના હાથ-મોઢું એકા ન હોય તેવા કોઈએ, જેના હાથ-મોઢું એકા હોય તેવા દિગ્ને જે સ્પર્શ કર્યો હોય તો તે સ્પર્શ કરેલા દિગ્ને સ્નાન જ કરી લેવું જોઈએ એક આકૃતિ આપવાથી એક કરોડ યજનું દળ મળે છે અને પાંચ પ્રાણાગ્નિઓ આપવાથી પાંચ કરોડ યજોનું દળ મળે છે, એમ પ્રાણાકૃતિઓ આપવાનું દળ અનંત કહેવાયું છે વળી આ રીતના પ્રાણાગ્નિ હોત્રને જે બાણુતો હોય તેવાને જે અન્નદાન કરે, તે દાતાને જેટલું પુણ્ય થાય છે, તેટલું જ પુણ્ય અન્નભોજન કરનારને પણ થાય છે, એટલે કે તે બંને દાન દેનાર તથા લેનાર સમાન પુણ્યદળ પામે

છે અને સ્વર્ગમા જન્મરા થાય છે જે બ્રાહ્મણ
 હથમા પવિત્રી ધારણ કરીને વિધિપૂર્વક જમે છે,
 તેને કોળિયે કોળિયે પચગવ્ય પ્રાશન કર્યાનુ કળ
 મળે છે નિત્ય ત્રણે કાળ પૂજન, જપ, તર્પણ, હોમ,
 બ્રાહ્મણલોજન તથા માર્જન એ પાચ પુરશ્ચરણના
 અગ્ર કહેવાય છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ! પુરશ્ચરણ કરતા ધર્મી
 તમારે કાયમ ભોપ પર સૂવુ, કોધને છતવો, ઈંદ્રિ
 યોને વશ રાખવી, હલકુ, મીકુ, હિતકરની અન્ન
 જમવુ, વિનયયુક્ત રહેવુ, ચિત્તને શાન્ત રાખવુ, ત્રણે
 કાળ સ્નાન કરવુ, શુભ ભાષણ કરવુ, સ્ત્રી, શૂદ્ર
 પતિત, સરસ્વત્રદ્ધ, નાસ્તિક, એક તથા આકાલ
 સાથે ભાષણ કરવુ નહિ, જપ, હોમ તથા પૂજન
 આદિ આલતા હોય ત્યારે કોઈ સત્જન મનુષ્ય આવે
 તેમને તમસ્કાર કરીને પણ બોલવુ નહિ અને
 મૈથુનની વાતચીત તથા કામી મનુષ્યોનો સબ્ધ
 પણ હોહવો નોંઈએ મન, વચન તથા કર્મથી સર્વ
 અવસ્થાઓમા, સર્વ કાળે અને સર્વ સ્થળે મૈથુનનો
 ત્યાગ કરવો, તેને બ્રાહ્મચર્ય કહે છે ક્ષત્રિય જાતિનો
 વૃહસ્થ ઋતુકાળે નાહેલી પોતાની સ્ત્રી સાથે વિધિપૂર્વક
 સમાગમ કરે તો તેણે બ્રાહ્મચર્ય પાળેલુ જ કહેવાય
 છે સરસ્વત્ર પામેલી અને સમાન વર્ણની પોતાની
 સ્ત્રી સાથે ઋતુકાળે રાત્રિના સમયે જ સમાગમ કરવો
 નોંઈએ, તેથી મનુષ્ય બ્રાહ્મચર્યનો નાશ કરતો નથી
 (જન્મથી જ પોતાના પર પ્રાપ્ત થતા) તણુ ઋણને
 દૂર કર્યા વિના, પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા વિના, તેમ જ
 યજ્ઞો કર્યા વિના જે મનુષ્ય મોક્ષને ઇચ્છે છે, તે
 નરકમા જાય છે અને તેવા મનુષ્યનો જન્મ બકરીના
 ગળે ઉત્પન્ન થતા આચળની પેઠે કવળ નિષ્કળ
 છે, એમ વેદમા કહ્યુ છે માટે હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ!
 દરેક દિને તણુ ઋણથી મુક્ત થવુ જ નોંઈએ,
 કેમ કે તેઓ દેવોના, ઋષિઓના તથા પિતૃઓના
 ઋણ છે બ્રાહ્મચર્ય પાળી ઋષિઓના ઋણથી, આલ,
 તર્પણ કરી પિતૃઓના ઋણથી અને યજ્ઞો કરી દેવો
 ના ઋણથી મુક્ત થવુ નોંઈએ તેમ જ પોતાના
 આશમમા રહી ધર્મચરણ કરવુ નોંઈએ કૃત્ત્વ—
 આદ્રણણુ આદિ પ્રતો કરનાર વિદ્વાન દિને દૂધ, કળ,
 શાક અથવા હવિધ્યાન્ત જમવુ અથવા લિહ્યાન્ત

જમી જપ કર્યો કરવો લવણ, ક્ષાર, ખાટુ, ગાજર,
 કસાના પાત્રમા ભોજન, તાપ્પલ, બે વાર ભોજન,
 દુધ વસ્ત્ર, માદક પદાર્થ, શ્રુતિઅનુભૂતિનો વિરોધ અને
 રાત્રિમા જપ, આ પાંચુ છોડવુ નોંઈએ ભુગ્ગા,
 સ્ત્રીસેવન, નિદ્રા તથા વાદવિવાદ કરી નકામો વખત
 ન ગાળવો પણ દેવપૂજન, સ્તોત્રો તથા શાસ્ત્રવલોકન
 થી વખત ગાળવો પૃથ્વી પર રાધન, બ્રાહ્મચર્ય, મીન
 વ્રતપાલન, નિત્ય ત્રિકાળસ્નાન, શૂદ્ર કર્મનો ત્યાગ,
 નિત્યપૂજન, નિત્યદાન, આનંદ, સ્તુતિ, કીર્તન, નૈમિ
 સિક પૂજન અને ગુરુદેવ પર વિશ્વાસ—આ બાર
 ધર્મો જપનિષ્ઠ મનુષ્યને ઉત્તમ પ્રકારની સિદ્ધિ
 આપનારા છે નિત્ય સૂર્યોપસ્થાન કરી સૂર્યની સામે
 રહી જપ કરવો અથવા દેવીની પ્રતિમા કે અગ્નિની
 સામે તેમની પૂજા કરીને જપ કરવો, તેમ જ
 સ્નાન, પૂજા, જપ, ધ્યાન, હોમ તથા તર્પણમા તત્પર
 રહેવુ અને નિષ્ક્રમ થઈ સર્વ કર્મો પોતાના ઇષ્ટ
 દેવને અર્પણ કરવા પુરશ્ચરણ કરનાર દિને ઉપયુક્ત
 નિયમોનુ પાલન કરવુ, પ્રસન્નચિત્ત રહેવુ, જપ—
 હોમમા પચગવ્ય રહેવુ, તપ તથા અધ્યયનમા બેઠા
 ચેલા રહેવુ અને પ્રાણીઓ પર દયા રાખવી તપ
 વડે મનુષ્ય સ્વર્ગને પામે છે, તપ વડે મહાન પદ
 (મોક્ષ)ને મેળવે છે અને તપમા યુક્ત રહેનાર
 જિતેન્દ્રિય મનુષ્યના કર્મો સિદ્ધ થાય છે વિદેવણુ,
 સહરણુ મારણુ તથા રોગનાશન આદિ જે જે
 કામનાઓ માટે જે ઋષિયે દેવોને સ્તવ્યા છે, તે
 તે પુરશ્ચરણ કરનારાઓની કામનાઓ તે તે પ્રમાણે
 સિદ્ધ થાય છે તે (શાન્તિ આદિ) કર્મો તથા તે
 કર્મોના વિધાનો (હવે પછીના અધ્યાયમા) હુ કહીશ,
 પરતુ તે કર્મોના આદિમા બે પુરશ્ચરણ કનુ હોય
 તો જ તે કર્મોની સિદ્ધિ થાય છે (ગાયત્રીમનના
 પુરશ્ચરણરૂપ સ્વાધ્યાયના અભ્યાસની શરૂઆતમા
 દિને પ્રાણપત્ય આદિ પ્રાયશ્ચિત્રો) કરવા નોંઈએ
 અને તે પ્રાણપત્ય આદિ પ્રાયશ્ચિત્રો પણ ફેરા,
 દાઢીમૂંછના વાળ તથા નખો ઉતરાવી તાપ્પી, સ્નાન
 કરી પવિત્ર થઈને, (શક્તિ માટે તથા શુદ્ધિ માટે હવે
 પછી કહેવાતા મન્ત્રો જપી,) પછી કરવા નોંઈએ
 દિવસે તથા રાત્રે પવિત્ર રહી મૌનવ્રત ધરીને રહેવુ,

સત્યવાદી થવું, પવિત્ર મનોનો જન્મ કરવો અને ડું
કારપૂર્વક વ્યાહતિઓ જન્મી ગાયત્રીનો, ‘આપોહિષ્ઠા’
એ પાપનાશક પવિત્ર સૂકતનો, પુનતીનો, સ્વસ્તિ
મતીનો તથા પવમાની સૂકતનો જન્મ કરવો સર્વ
કર્મોના આદિ તથા અતમા આ સૂકતો કહેવા
જોઈએ, ડુંકારનો, ત્રણ વ્યાહતિઓનો તથા
આયત્રીનો દશ હજાર, એક હજાર, સો અથવા છેવટે
દશ સુવી પણ જન્મ કરવો જોઈએ આચાર્યો, ઋષિઓ,
છંદો તથા દેવતાઓનું જળથી તર્પણ કરી વેદધર્મ
ચિહ્ન સાથે, શુદ્ધ સાથે, નિર્દિત લેહો સાથે, રજ
સ્વક્ષા સ્ત્રી સાથે, પતિત સાથે, ચાલ્યોને સાથે, દેવ-
ગ્રાહણોનો દ્રવ્ય કરનારાઓ સાથે, આચાર્ય તથા
નુરની નિંદા કરનારાઓ સાથે અને આત્મપિતાનો
દ્રવ્ય કરનારાઓ સાથે ભાષણ ન કરવું તેમ જ
કોઈનું અપમાન ન કરવું સર્વ કૃષ્ણ, પ્રાયશ્ચિત્તોનો
આ વિધિ મેં અનુક્રમે કહ્યો હવે કૃષ્ણ-પ્રાજ્ઞ
પત્યનો, સાતપતનો, પરાકૃષ્ણનો તથા આદ્રાણનો
વિધિ કહેવાય છે તમકૃષ્ણ કરવાથી પાત્ર મહાપાપો
તથા સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે અને ફાણવારમા
સર્વ પાપોને બાળી નાખે છે ત્રણ આદ્રાણોથી
પવિત્ર થયેલો મનુષ્ય ગ્રાહ્યલોકને પામે છે, આઠ
આદ્રાણોથી વર આપનારા દેવતાઓને સાક્ષાત્
દેખે છે દશ આદ્રાણો કરવાથી સર્વ વેદોને બાળી
સર્વ કામનાઓ મેળવે છે ત્રણ દિવસ બપોરે જન્મવું,
ત્રણ દિવસ સાયકાળે જન્મવું, ત્રણ દિવસ માઝા વિના
ખાવું અને છેલ્લા ત્રણ દિવસ જન્મવું જ નહિ
આ (માર દિવસનું) પ્રાજ્ઞપ્રવચન છે અને દિવે
તે કરવું જોઈએ ગોમૂત્ર, ગાયત્રી છાણ, દૂધ, દહીં,
ધી તથા દર્ભાનું જળ-આ એકએક દરોજ
પીવા અને છેલ્લો એક ઉપવાસ કરવો-તે કૃષ્ણ
સાતપત્ર નામનું વ્રત કહેવાય છે ત્રણ દિવસ

* અર્થાત્ પહેલે દિવસે ગોમૂત્ર, બીજે દિવસે છાણ,
ત્રીજે દિવસે દૂધ, ચોથે દિવસે દહીં, પાંચમે દિવસે ધી, છઠ્ઠે
દિવસે દર્ભાનું પાણી અને સાતમે દિવસે ઉપવાસ કરી એકદરે
આત્મ નિવર્તન આ વ્રત કરાય છે, અથવા ગોમૂત્ર વગરે ભેગા
કરી એક દિવસે તે જ પીને રહેવું અને બીજે દિવસે ઉપવાસ
કરવો એમ બે દિવ નું પણ આ વ્રત છે

સુધી પૂર્વની પેઠે એકએક કોળિયો ખાવો અને
અને ત્રણ ઉપવાસ કરવા; એ રીતે દિગ્વલ્લે અતિ
કૃષ્ણ વ્રત કરવું, વળી એ જ પ્રમાણે ત્રણ
દિવસોથી મુક્ત મહાસાતપત્ર વ્રત કહેવાય છે
તમકૃષ્ણ નામનું વ્રત કરનાર ગ્રાહ્યો ત્રણ દિવસ
ગરમ પાણી પીને રહેવું, ત્રણ દિવસ ગરમ દૂધ
પીને રહેવું, ત્રણ દિવસ ગરમ ધી પીને રહેવું ગાને
ત્રણ દિવસ ગરમ વાયુનો જ આહાર કરવો, તેમ
જ એ બારે દિવસ જિતેન્દ્રિય રહી એક વાર સ્નાન
કરવું નિયમનિષ્ઠ રહી બાર દિવસ સુધી કઈ પણ
જન્મવું નહિ તે કેવળ જળપાન જ કરવું, એ પરાકૃષ્ણ
નામનું વ્રત કહેવાય જિતેન્દ્રિય અપ્રમાદી મનુષ્ય
માટે આ પ્રાજ્ઞપત્યવિધિ કહેવાય છે અને તે સર્વ
પાપોને દૂર કરનાર છે નિત્ય ત્રણે કાળ સ્નાન કરી
કૃષ્ણપક્ષમા એક એક કોળિયો યોછો કરતા જવું
શુક્લપક્ષમા વધારતા જવું અને અમાસતા દિવસે
ખિલકુલ જન્મવું નહિ આ આદ્રાણવ્રતની વિધિ
કહેલી છે પોતાનું નિત્ય કૃત્ય જોઈ ક્યું હોય, તેવો
ગ્રાહ્ય દરોજ પ્રાતઃકાળે ચાર કોળિયા ખાય અને
ચાર કોળિયા સૂર્યાસ્ત પછી ખાય, એમ એક મહિના
સુધી કરે, તો તે શિશુઆદ્રાણ તામનું વ્રત કહેવાય
છે મનને વશ રાખી દરોજ બપોરે હવિષ્યાન્તના
આઠ આઠ કોળિયા ખાય અને એક મહિના સુધી
એમ કરે, તો યતિઆદ્રાણ તામે વ્રત ક્યું કહેવાય
છે આ વ્રતને રુદ્રો, આદિત્યો, વસુઓ, વાયુઓ
અને પૃથ્વી સહિત ધીજી દેવો પણ કહે છે આંત
તેથી તે બધા દ-ચાણપાત્ર થાય છે વિધિ પ્રમાણે
કરેવું આ વ્રત ચામડી, લોહી, માસ, હાડકા, મેદ
મળજ અને વસા-આ એકએક ધાતુને સાત રાત્રિમા
પવિત્ર કહે છે એમ સાત રાત્રિઓથી એક ધાતુ શુદ્ધ

x ખરી રીતે અતિકૃષ્ણ વ્રતનો વિધિ આ પ્રમાણે છે
પ્રથમ નવ દિવસ એક એક કોળિયો ખાઈને રહવું અને પછી
ત્રણ ઉપવાસો કરવા એમ બાર દિવસનું અતિકૃષ્ણવ્રત થાય છે
+ ત્રણ દિવસ ગોમૂત્ર પીને રહેવું, ત્રણ દિવસ છાણ
ખાઈને રહેવું, ત્રણ દિવસ દૂધ પીને રહેવું, ત્રણ દિવસ
દહીં પીને રહેવું અને ત્રણ દિવસ ધી પીને રહેવું, એમ પદર
દિવસનું ચત્રસાતપત્રવ્રત કહેવાય છે

માય છે, એમા સશય નથી, માટે આ (પૂર્વોક્ત) પ્રતીતી નિત્ય પવિનાત્મા થઈને જ મનુષ્યે કર્મ કર્યુ જોઈએ, કારણ કે એમ શુદ્ધ થયેલા મનુષ્યો ના કર્મો સિદ્ધ થાય જ છે એમા સશય નથી શુદ્ધાત્મા, સત્યવાદી અને જિતેન્દ્રિય મનુષ્ય જે કઈ કર્મ કરે છે, તેથી સર્વ ઇષ્ટ ક્રમનાઓ મેળવે છે, એમા સશય નથી (જે કઈ પણ ન બની શકે તો છેવટે) ત્રણ સંતિ ઉપવાસ કરવા અને સર્વ કર્મોથી રોકિત થવું, અથવા નવું દિવસ રોજ જ ભોજન કર્યુ અને તે પછી કર્મનો આરભ કરવો પુરસ્કારના ફળને આપતું આ વિધાન મે તમને કહ્યું હોવુંચિં ! સર્વ ક્રમનાઓ આપનાર અને મહાપાપોનો નાશ કરનાર આ ગાયત્રીનું પુરસ્કારનું મે તમને કહ્યું મનનો જપ કરનારે પ્રથમ દેહગુદિ કરનાર પ્રાત કર્યુ જોઈએ અને તે પછી પુરસ્કાર શરૂ કરવું, તેથી સપૂર્ણ ફળ પામે છે આ ગુહ્ય પુરસ્કારનું વિધાન તમને કહ્યું, આ વિધાન ખીજા પાસે કહેવું નહિ, કેમ કે તે શ્રુતિઓના નાગરૂપ છે ૧-૬૩

હતિ તે કયિતં ગુહ્યં પુરસ્કર્ણવિધાનકમ્ ।

પતત્ પરસ્મૈ નો ઘાત્યં શ્રુતિહાર યતઃ સ્મૃતમ્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા એકાદશ સ્કંધ

વિષે અધ્યાય ૨૩ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૪ મો*

કમ્પકર્મ તથા પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ

નારદ ઉવાચ

નારાયણ મહાભાગ ગાયત્ર્યાસ્તુ સમાસતઃ ।

શાન્ત્યાદિકાન્ પ્રયોગાસ્તુ વર્ધસ્ય કરુણાનિષે ॥

નારદે પૂછ્યું હો મહાભાગનાશાંતી નારાયણ ! હો કરુણાના ભંડાર ! ગાયત્રીના (પુરસ્કાર પછી) શાંતિ આદિ પ્રયોગો તમે દૂકમા કહે

શ્રીનારાયણ ખોલ્યા હો પ્રજ્ઞાના પુત્ર નારદ ! આ આતિગુપ્ત વસ્તુ તમે પૂછી છે, દુષ્ટ કે ચારિયા ને આ કહેવા યોગ્ય નથી હવે પ્રથમ શાંતિકર્મ કેહેવાય છે, હરોઈ દિગ્વર્ણ દૂધથી ભીંજેલા ખીજ

ડીના હોમકાણેથી જે હોમક કરે છે, તો ભૂત, વેગ તથા ગ્રહો વગેરે શાંત થાય છે, તેમ જ ભૂતો તથા વેગ વગેરેની શાંતિ માટે દિવે પીપળો, ઉલ્લસો, પીપળ તથા વડ એમાના કોઈ પણ વૃક્ષની લીલી સમિધોથી અથવા તે વૃક્ષોના દુકડાઓથી હોમ કરવો બે હાથમા જળ લઈ તેનાથી સૂર્યનું તર્પણ કર્યુ, (અને તે વેળા ગાયત્રીમંત્રના અંતે 'સૂર્યે તર્પયમિ ન મમ' એ મંત્ર બોલવો) જેથી શાંતિ પામે છે, તેમ જ દીવ્ય સુધી જળમા ભિભા રહી જપ કરીને (મનુષ્ય) સર્વ દોષોને શાંત કરે છે ગળા સુધી જળમા ભિભા રહી જપ કરીને પ્રાણાત ભયથી પણ છૂટી જાય છે (માટે) જળમા ડૂબ્યા રહી જપ કરવો તે સર્વ શાંતિકર્મોથી અધિક છે મોનાના, રૂપાના, તાપાના, છીરવાળા વૃક્ષના અથવા કૂરેનું ન હોય એવા માટીના પાત્રમા પચગવ્યને રાખી, સારી રીતે પ્રજ્વલિત કરેલા અગ્નિમા છીરવાળા વૃક્ષોના લાકડાથી પચ ગવ્ય સંહિત હોમ કરવો અને દરેક આહુતિમા પચગવ્યનો સ્પર્શ કરતા જવું પછી બાકી રહેલા પચગવ્યને હજાર ગાયત્રીમંત્રથી મંત્રીને ઉપદ્રવવાળા સ્થળ પર ગાયત્રીમંત્રનું સ્મરણ કરતા કરતા (એ પચગવ્ય વડે) દર્ભથી પ્રોક્ષણ કર્યુ પછી તે પ્રદેશ પર બલિદાન દેવું અને પરદેવતા-ભગવતીનું ધ્યાન કર્યુ આમ કરવાથી અભિચાર વડે ઉત્પન્ન થયેલી કૃત્યા તથા પાપ નાગ પામે છે વળી એમ કરવાથી દેવ, ભૂત તથા પિશાચ વગેરેને વશ રહે છે અને ઘર, ગામ, નગર તથા આખો દેશ તે તે ઉપદ્રવોથી છૂટી જાય છે જે સ્થળે કોઈ પણ જનનો ઉપદ્રવ થયો હોય તે સ્થળે સર્વ પ્રકારની શાંતિ માટે ચતુસ્ત્ર મંત્ર કરી, તેમા અઘગવથી ત્રિશૂલ આરોપીને તેને ગાયત્રીમંત્રથી હજારવાર મતસે ભોયમા દાટી દેવું મોનાના, રૂપાના, તાપાના અથવા માટીના નવા અખંડ કબરોને સૂત્રથી વીંટી, તેને રેતીના સ્પર્શ પર સ્થાપી ચારે દિશાઓમાથી ઉગમ બ્રાહ્મણો દાસ તીર્થજળ મગાવી તેના વડે ભસ્તો, પછી ચોલચી, ચંદન, કપૂર, ગંધ, પાટલા, મહિલકા, બિરવપત્ર,

* આ અધ્યાયમા સો સ્તોત્રોથી લોકરક્ષા માટે દૂક કમ્પકર્મ તથા પ્રાયશ્ચિત્તો વિધિ કથાયે.

✽ આ અધ્યાયમા જ્યા જ્યા હોમની સખ્યા કહી હોય, ત્યા ત્યા એક હજાર ને આઠની સખ્યા સમજ લેવી.

વિપ્રલુકતા, સહદેવી, શાળ, જવ, તલ, સરસવ અને છીરવાળા વૃક્ષોની દૂપજો તે ઘડામાં નાખવી એમ સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી. સ્નાન કરી સાવધાન થયેલા વિદ્વાન બ્રાહ્મણે સત્યાવીર્ય દર્શોથી ગૂથેલા કુચરો લઈ એક હજાર ગાયત્રીમંત્રથી તે ઘડાના જળને મંત્રસ્તુ અને તે વેળા વેદને જાણતા બીજા બ્રાહ્મણો-એ સર્વ દિશાઓમાં સૂર્યના મંત્રો બાણના પછી ભૂત વગેરેથી ઉપદ્રવ પામેલા એ મનુષ્ય પર તે જળને છાંતવું તથા તેનાથી અભિષેક કરતા કરતા તે જળ પિવડાવવું એમ અભિષેક કરવાથી ભૂત, રોગ કે કોઈ અભિચારકર્મથી છૂટીને તે સુખી થાય છે અને મૃત્યુના મુખમાં ગયો હોય તોપણ તેથી છૂટી જાય છે હે નારદમુનિ! લાખો કાળ જીવવા ઇચ્છતા વિદ્વાન રાજાએ આ પ્રયોગ અવશ્ય કરાવવો જોઈએ અને તે અભિષેકના સમયે ઋત્વિજ બ્રાહ્મણોને સો ગાયોનું દાન કરવું; અથવા જેથી તે બ્રાહ્મણોને સતોષ થાય તેવી દક્ષિણા આપવી, અથવા (બ્રાહ્મણોની ઇચ્છાનુસાર ન આપી શકાય તો) પોતાની શક્તિ પ્રમાણે દક્ષિણા - ૧ પવી દિગ્વર્ણ શનિવારના દિવસે પીપળાના વૃક્ષને સ્પર્શ કરી સો વાર જપ કરવો જેથી ભૂત, રોગ કે અભિચારથી થયેલા નોટા ભયથી તે છૂટી જાય છે, તેમ જ સાધે-સાધે કાપેલી ગંગાની કાંતરીઓને દૂધમાં ભીંજવી બ્રાહ્મણે હોમ કરવો એમ કરવાથી મૃત્યુજય નામનો હોમ થાય છે, જે સર્વ વ્યાધિઓનો નાશ કરનાર છે તાવની શાંતિ માટે દૂધમાં ભીંજવેલા આખાના પાદડા થી હોમ કરવો દૂધમાં ભીંજવેલી વજ વડે હોમ કરવાથી મનુષ્યના ક્ષયરોગનો નાશ કરે છે, તેમ જ દૂધ, દહીં તથા ઘી-એ તણુનો હોમ કરવાથી ક્ષયરોગ નાશ પામે છે હોમ કરી દૂધપાક અન્નનું સૂર્યને નેવેલ ધરી, ક્ષયરોગથી પીડાયેલાને જો તે ખવડાવે, તો તેથી પણ ક્ષયરોગ મટે છે તેમ જ ક્ષયરોગની શાંતિ માટે અમાસના દિવસે સોમવત્સલીની કાંતરીઓ કાપીને દૂધમાં ભીંજવી તેનો દિગ્વર્ણ હોમ કરવો તાપ્તવૃક્ષના પુષ્પોનો હોમ કરવાથી કંઠ નાશ પામે છે, અધેડાના બીનો હોમ કરવાથી વાઈનો રોગ નાશ પામે છે છીંગાળા વૃક્ષોની સમિધો હોમવાથી

ઉન્માદ નાશ પામે છે, અને ઉબરાની સમિધો હોમવાથી મોટો પ્રમેહરોગ નાશ પામે છે, તેમ જ મધથી અથવા શેરડીથી હોમ કરી પ્રમેહને શાંત કરે છે અને દૂધ-દહીં તથા ઘીનો હોમ કરવાથી અથવા કપિલા ગાયનું ઘી હોમવાથી મસૂરિકા નામનો પગનો રોગ મટે છે ઉબસે, વડ તથા પીપળા વડે હોમ કરવાથી ગાય, હાથી તથા ઘોડાના રોગ મટે છે ઘરમાં જો કીડીઓના ચક્રાનો કે મધપૂડાનો ઉપદ્રવ થયો હોય, તો દિગ્વર્ણ ધીધુકત પીંગડીની સમિધનો સો વાર હોમ કરવો અને ધીવાળા ભાતનો સો વાર હોમ કરવો પછી હોમ કરતા બાકી રહેલા ભાતનું (ન્યા ઉપદ્રવ થયો હોય) ત્યા બલિદાન દેવું, જેથી તે ઘસ થયેલો ઉપદ્રવ શાંત થાય છે વીજળીનું પડવું અથવા ભૂકંપ વગેરે આક્રમિક ઉપદ્રવ થાય ત્યારે સાત દિવસ સુધી જગલી નેતરની સમિધનો હોમ કરવો એમ કરવાથી દેશ સુખી થાય છે સો વાર મત્ર જપી મનેલા ઢેકાને જે દિશામાં ફેરે, તે દિશામાંથી અગ્નિ, પવન તથા શત્રુઓથી થતારે ભય નાશ પામે છે બધન પામેલો મનુષ્ય મનથી જ આ ગાયત્રીમંત્ર જપ્ત કરે છે, તે બધનથી છૂટી જાય છે જેને ભૂત, રોગ કે ઝેર વગેરેનો ઉપદ્રવ થયો હોય, તેને દર્બેથી સ્પર્શ કરી ગાયત્રીનો જપ કરે તો તેને તે ઉપદ્રવોથી છોડાવી શકે છે, તેમ જ ગાયત્રીથી મનેલું જળ પીને ભૂત વગેરેથી છૂટી જાય છે, તેમ જ ભૂત આદિની શાંતિ માટે ભસ્મને ગાયત્રીમંત્રથી સો વાર મત્રી મસ્તક પર ધારણ કરવી વળી તે ભસ્મને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય સર્વ વ્યાધિઓથી છૂટી જઈ સો વર્ષ સુધી સુખી રહી જીવે છે જે મનુષ્ય (પૂર્વોક્ત) શાંતિ કરવા (પોતે) અશક્ત હોય, તેણે દક્ષિણ આપીને બ્રાહ્મણ પાસે શાંતિ કરાવવી પુષ્પોથી હોમ કરીને દિગ્વર્ણ પુદિ, સપ્તિક તથા લક્ષ્મીને પામે છે જે મનુષ્યને લક્ષ્મીની ઇચ્છા હોય, તેણે લાલ કમળોથી હોમ કરવો, અથવા તાજા ને સુદર નાદતા પુષ્પોથી હોમ કરવો, જેથી તે લક્ષ્મીને પામે છે, તેમ જ શાળના ચોખાનો હોમ કરવાથી પુષ્પજ લક્ષ્મી મેળવે છે બીલીતા ગ્રાંટી સમિધથી અથવા બીલીતા દુકડા, પાદડા પુષ્પો કે

ફળનો હોમ કરીને પણ લક્ષ્મીને મેળવે છે, અથવા બીલીના મૂળતા દુકડાઓ વડે હોમ કરવાથી પણ ઉત્તમ લક્ષ્મી મેળવે છે, તેમ જ બીલીના ઝાઝની સમિધો વડે તથા દૂધપાક અને ઘી વડે સાત દિવસ સુધી સો સો આહુતિઓ હોમવાથી લક્ષ્મીને મેળવે છે દૂધ, દહીં તથા ઘી સહિત ડાગર વડે હોમ કરે તો કન્યાને મેળવે છે અને એ જ વિધિ વડે કન્યા ને હોમ કરે, તો ઇચ્છિત વસ્તુ મેળવે છે સો સાતા ક્રમજોને સાત દિવસ સુધી હોમ કરીને (મનુષ્ય) સોતુ મેળવે છે સૂર્યના બિંબમા જળ હોમીને (ચોટો સૂર્યનું જળથી તર્પણ કરીને) જળમા (ગુપ્ત) રહેલું સોતુ મેળવે છે, તેમ જ અન્ન હોમીને અન્ન પામે છે અને ડાગરનો હોમ કરી તેનો અધિપતિ થાય છે વાછરડાના અડાયા છાણાનો ભૂકો હોમીને પશુને મેળવે છે અને કાગ, દૂધપાક તથા ઘી વડે હોમ વગેરે કરવાથી પ્રજ્ઞની પ્રાપ્તિ થાય છે દૂધપાકરૂપ અન્નનો હોમ કરી સૂર્યને તે ધરાવીને ઋતુકાળે નાહેલી સ્ત્રીને ને ખવડાવે, તો ઉત્તમ પુત્ર પામે છે અગ્રભાગ સહિત લીલી ખાખરાની સમિધથી ને હોમ કરે, તો આયુષ્ય મેળવે છે અને અગ્રભાગ સહિત લીલી તથા દૂધ, દહીં અને ઘીથી ચોપડેની છીરચ્છાના વૃક્ષોની સમિધો હોમીને પણ આયુષ્ય મેળવે છે ડાગરની સો આહુતિઓ હોમીને સોતુ તથા આયુષ્ય મેળવે છે સોનેરી (રગતા) ક્રમજ હોમીને સો વર્ણનું આયુષ્ય પામે છે અને દૂધ, દૂધ, મધ તથા ઘી વડે સાત દિવસ સુધી સો સો આહુતિઓ હોમીને અગ્રભાગ મૃત્યુને દૂર કરે છે, તેમ જ ખીજડીની સમિધ, અન્ન, દૂધ તથા ઘી વડે સાત દિવસ સુધી સો સો આહુતિઓ હોમવાથી અગ્રભાગ મૃત્યુને દૂર કરે છે વળી વડની સમિધો હોમ્યા પછી સાત દિવસ સુધી દૂધપાકની સો સો આહુતિઓ હોમે, તોપણ અગ્રભાગ મૃત્યુને દૂર કરે છે માત્ર દૂધનો જ આહાર કરી સાત દિવસ સુધી (ગાયત્રીનો) જપ કર્યો કરે, તો મૃત્યુના ઉપર પણ વિજયી થાય છે આહાર છોડી મોત ધરીને ત્રણ રાત્રિ સુધી ને જપ કરે, તો યમરાજીથી છટ્ટી જાય છે જળની આદર દૂધા રહી ને જપ કરે

તો તરત જ મૃત્યુથી છટ્ટી જાય છે બીલીના ઝાઝનો આશ્રય કરી એક મહિના સુધી ને તપ કરે, તો રાત્રી પામે છે મૂળ, ફળ તથા પાદડા સહિત બીલીનો હોમ કરી રાત્રી મેળવે છે એક મહિના સુધી મો સો ક્રમજો હોમી નિષ્કટક રાત્રીને પામે છે અને ડાગર સહિત રાખ હોમીને એક ગામ મેળવે છે પીપળાની સમિધો હોમીને યુદ્ધ વગેરેમા જય પામે છે અને આકાંક્ષાની સમિધો હોમીને સર્વ સ્થળે વિજયી થાય છે દૂધ સહિત નેતરના પાદડા કે પુષ્પો વડે અથવા દૂધપાકથી ગત દિવસ સુધી હોમ કરી વરસાદને મેળવે છે નાભિ સુધી જળમા સાત દિવસ સુધી જપ કરીને પણ વરસાદને મેળવે છે અને જળમા સો વાર ભસ્મ હોમીને મોટી વૃદ્ધિને પણ આટકાવી શકે છે ખાખરાની સમિધો વડે હોમ કરી બ્રહ્મનેજને પામે છે અને ખાખરાના પુષ્પો વડે હોમ કરી સર્વ ઇચ્છિત મેળવે છે દૂધ હોમીને સ્મરણશક્તિને તથા ઘી હોમીને બુદ્ધિને પામે છે બ્રાહ્મીના રસને મત્રી ને પીએ, તો ધારણશક્તિને પામે છે પુષ્પનો હોમ કરે તો સુવચ પામે છે અને તતુચોતા હોમથી તે તતુચો જેવું વસ્ત્ર મેળવે છે, મધથી મિશ્ર કરેલું લવણ (મીઠું) હોમીને ઇચ્છિત મનુષ્યને વશ કરે છે મધમા ગ્રંથોળવા બીલીના પુષ્પો વડે હોમ કરીને પણ ઇચ્છિત મનુષ્યને વશ કરે છે જળમા ભિભો રહીને મનુષ્ય ક્રયમ અજલિ વડે પોતાના પર ને આભિષેક કરે, તો બુદ્ધિ, આરોગ્ય, આયુષ્ય તથા ઉત્તમ સ્વાસ્થ્ય મેળવે છે કોઈ બ્રાહ્મણ બીજને ઉદ્દેશી આ અનુદાનો કરે, તો તે પણ પુષ્ટિ પામે છે આયુષ્યને ઇચ્છતો મનુષ્ય પવિત્ર પ્રદેશમા રહી એક મહિના સુધી સુદર વિધિપૂર્વક જપ કરે તો ઉત્તમ આયુષ્ય પામે છે આરોગ્યની ઇચ્છાવાળો દિગ્ બે મહિના સુધી જપ કરે તો આયુષ્ય તથા આરોગ્ય પામે છે, પણ લક્ષ્મી માટે ત્રણ મહિના સુધી જપ કર્યો નેઈએ ચાક મહિના સુધી જપ કરવાથી, આયુષ્ય, લક્ષ્મી, પુત્ર, સ્ત્રી આદિ તથા યશને પામે છે અને પાત્ર મહિના સુધી જપ કરવાથી પુત્ર, સ્ત્રી, આયુષ્ય, આરોગ્ય, લક્ષ્મી તથા વિદ્યાને મેળવે છે એ જ પ્રમાણે અધિક અધિક મહિનાઓ સુધી

જપ કરવાથી આધિક આધિક કામનાઓ પામે છે જે બ્રાહ્મણ એક પગે નિરાધાર ઊભો રહી, હાથ ઊંચા રાખી એક મહિના સુધી ત્રણસો વાર જપ કરે છે, તે સર્વ કામનાઓને પામે છે અને એ જ પ્રમાણે એક હજાર ને એકસો સુધી જપ કરી સર્વ વસ્તુઓ મેળવે છે પ્રાણ તથા અપાનને રોકી એક મહિના સુધી ત્રણસો (ગાયત્રી) નો જપ કરે, તો જે વસ્તુને ઇચ્છે, તેને પામે છે અને એક હજાર જપ કરવાથી સર્વોત્કૃષ્ટ ઇન્દ્રિય પામે છે એક પગે ઊભો રહી હાથ ઊંચા રાખી પ્રાણવાયુને રોકી જિતેન્દ્રિય થયેલા મનુષ્ય એક મહિના સુધી સો ગાયત્રીનો જપ કરે તો જે વસ્તુને ઇચ્છે તે વસ્તુને પામે છે, એમ વિશ્વામિત્રે કહ્યું છે એ જ પ્રમાણે ત્રણસોનો જપ કરી તેથી વિશેષ ફળ પામે છે અને એક હજારનો જપ કરી સર્વ ઇન્દ્રિય મેળવે છે જળમા ડૂબ્યો રહી એક મહિના સુધી સો ગાયત્રીનો જપ કરે તો ઇન્દ્રિય વસ્તુને પામે છે એ જ પ્રમાણે ત્રણસોનો જપ કરી તેથી આધિક ફળ મેળવે છે અને એક હજારનો જપ કરી સર્વ વસ્તુ મેળવે છે સને હવિષ્યાન્ત જમતો જે મનુષ્ય એક પગે નિરાધાર ઊભો રહી, હાથ ઊંચા કરી પ્રાણવાયુને રોકી જપ કરે તો એક વર્ષે સ્થિપણ પામે છે અને એ રીતે બે વર્ષ સુધી જપ કરે તો અમોઘ વાણી મેળવે છે, ત્રણ વર્ષ સુધી જપ કરે તો ત્રિકાલ દર્શન પામે છે, ચાર વર્ષ સુધી જપ કરે તો ભગવાન સર્વદેવ તેની પાસે આવે છે, પાંચ વર્ષ સુધી જપ કરે તો અલિપ્ત આદિ સિદ્ધિઓ મેળવે છે છ વર્ષ સુધી જપ કરીને ઇન્દ્ર પ્રમાણે રૂપ ધારણ કરવા પડ્યું પામે છે, સાત વર્ષ સુધી જપ કરીને અમર પાડું પામે છે, નવ વર્ષ સુધી જપ કરીને મનુષ્ય પામે છે, દશ વર્ષ સુધી જપ કરીને ઇદ્રપણ પામે છે, અગિયાર વર્ષ સુધી જપ કરીને પ્રજાપતિપણ પામે છે અને બાર વર્ષ સુધી જપ કરીને બ્રહ્માપણ મેળવે છે (તમે) નારદ વગેરેઓ ॥ પ્રચરના તપથી જ (સ્વર્ગાદિ) લોકો મેળવેલા છે કેટલાક નયિઓ શાક ખાપ છે, કેટલાક મૂળ ખાપ છે, કેટલાક ફળ ખાપ છે, કેટલાક દૂધ પીએ છે, કેટલાક ધી

પીએ છે, કેટલાક સોમરસ પીએ છે, કેટલાક ચરુ ભક્ષણ કરી આજીવિકા કરે છે, કેટલાક પખવાડિયે જમે છે, કેટલાક દિવસે ભિક્ષાન્ત લે છે અને કેટલાક હવિષ્યાન્તનો વ્યાહાર કરતા ઉત્તમ તપ કરે છે ગુપ્ત પાપોની મુદ્ધિ માટે દિગ્વણે ત્રણ હજાર ગાયત્રીનો જપ કર્ત્વો જોઈએ ઉત્તમ દિગ્ધ એક મહિના સુધી ત્રણ હજાર ગાયત્રીનો જપ કરે તો સોનાની ચોરી કરીના પાપથી છૂટીને શુદ્ધ થાય છે મદિરાપાન કરનાર દિગ્ધ એક મહિના સુધી ત્રણ હજાર ગાયત્રી જપે તો શુદ્ધિ પામે છે ગુરુપત્ની સાથે વ્યભિચાર કરનારો પાપી એક મહિના સુધી ત્રણ હજાર ગાયત્રી જપે તો પવિત્ર થાય છે, બ્રાહ્મણના કરનારો પાપી વનમા ત્રૂપડી બાધી એક મહિના સુધી ત્યા રહીને ત્રણ હજાર ગાયત્રી જપે તો પાપથી છૂટે છે એવું વિશ્વામિત્રનું વચન છે મહાપાપી સર્વ દિગ્ધે બાર દિવસ સુધી જળમા ડૂબ્યા રહી દરરોજ એક હજાર ગાયત્રી જપે તો પાપથી છૂટી જાય છે મહાપાપથી યુક્ત હોય, તોપણ પ્રાણ-યામ કરી મૌનવ્રત ધરીને એક મહિના સુધી ત્રણ હજાર ગાયત્રી જપે તો મોટા ભયથી છૂટી જાય છે બ્રાહ્મણના કરનાર પણ્ય એક હજાર પ્રાણયામ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે સાવધાન થઈ પ્રાણ તથા અપાનને છ વાર ઊંચો લઈ જવારૂપ જો અભ્યાસ કરે તો તે પણ્ય પ્રાણયામનો એક ભેદ હોઈને સર્વ પાપોનો નાશ કરે છે કોઈ પણ ક્ષત્રિય એક મહિના સુધી એક હજાર ગાયત્રી જપે તો પવિત્રપણ પામે છે, જેણે ગોદત્વા કરી હોય તે દિગ્ધ બાર દિવસ સુધી ત્રણ હજાર ગાયત્રી જપે તો શુદ્ધ થાય છે અગમ્ય સ્ત્રી સાથે મૈથુન કર્યું હોય ચોરી કે હિંસા કરી હોય અને અભક્ષ્ય ખાધું હોય, તો દશ હજાર ગાયત્રીનો જપ દિગ્ધે શુદ્ધ કરે છે સો પ્રાણયામ કરી સર્વ પાપોથી છૂટી જવાય છે સર્વ પાપો ભગા થયા હોય તો તેથી શુદ્ધ થવા માટે વનમા જઈ એક મહિના સુધી હજાર ગાયત્રીનો જપ કર્ત્વો ત્રણ હજાર ગાયત્રીનો જપ એક ઉપવાસ સમાન ગણાય છે ગોવીસ હજાર ગાયત્રીનો જપ કૃદ્ધૂત સમાન ગણાય છે અને ચોસઠ હજાર ગાયત્રીનો જપ આદ્રા-

પણ સમાત મનાય છે કાયમ બને સધ્યા સમયે પ્રાણાયામ કરી સો ગાયત્રીનો જપ કરે તો સર્વ પાપનો નાશ થાય છે કાયમ જળમા ડૂબ્યા રહી સૂર્યરૂપ દેવીનું ધ્યાન કરતો માણસ જો સો ગાયત્રીનો જપ કરે તો સર્વ પાપોથી છૂટી જાય છે એ પ્રમાણે શાંતિ તથા શુદ્ધિ વગેરેની ક્રિયાઓ તમને સારી રીતે કહી, તે સ્હસ્ય કરતા પણ અતિસ્હસ્યરૂપ છે, માટે સદા તમારે ગુપ્ત રાખવી આમ દૂકમા સદાચારનો સંગ્રહ કહ્યો છે, તેનું વિધિ પ્રમાણે આચરણ કરવાથી મહામાયા દુર્ગાદેવી પ્રસન્ન થાય છે જે મનુષ્ય નૈમિત્તિક, નિત્ય તથા કામ્ય કર્મને વિધિ પ્રમાણે આચરે છે, તે ભોગ તથા મોક્ષરૂપ ફળને પામે છે આચાર એ પ્રથમ ધર્મ છે અને ધર્મના પ્રભુ

પરમેશ્વરી છે, એમ સર્વ શાસ્ત્રોમા કહેલું છે, માટે સદાચારનું ફળ મોટું છે હે નારદ! આચારવાળો મનુષ્ય સદા પવિત્ર છે, આચારવાળો કાયમ સુખી છે અને આચારવાળો સદા ધન્ય છે આ વાત ખરેખર સત્ય છે દેવીની પ્રસન્નતાને કરનારુ જે કોઈ સદાચારનું વિધાન જે મનુષ્ય સાભળે છે, તે પણ મહાસપત્તિ તથા સુખને મેળવે છે સદાચારથી આ લોકનું તથા પરલોકનું સુખ સિદ્ધ થાય છે માટે તે જ મેં તમને કહ્યું છે, હવે બીજું શું સાભળવા તમે ઇચ્છો છો ? ૧-૧૦૦

સદાચારેણ સિદ્ધયેષ પેદિકામુષ્મિક સુખમ્ ।

તદેત મયા પ્રોક્ત કિમન્યચ્છેતુમિચ્છસિ ॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા એકાદશ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૪ મો સમાપ્ત

અગિયારમો સ્કંધ સમાપ્ત

अगियारमो स्कंय समाप्त

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

વારમો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

ગાયત્રીના શ્લોક-૭-૬-૬૯૫૮

નાદ ઉવાચ

સદાચારવિચિરેવ મવતા ઘણિતઃ પ્રમો । તસ્યાપ્યતુલમાદ્યાસ્ય સર્વપાપવિનાશનમ્ ॥૧॥

નારદે પૂછ્યું હે દેવ । હે પ્રભો ! સદાચારનો વિધિ આપે વર્ણવ્યો અને સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર તેનું અતુલ માહાત્મ્ય પણ આપે કહ્યું વળી આપના મુખકમળથી ઝરેલું દેવીની ક્યારૂપ અમૃત મેં સાલળ્યું અને આદ્યાયનું વગેરે જે વ્રતો આપે કહ્યા તે પણ મેં માલગ્યા, પરંતુ તે વ્રતો કરવા અથવા હોવાથી કોઈથી પણ બની શકે તેવા નથી. એમ અમે જાનીએ છીએ, માટે હવે જે પ્રાણીઓથી મુખેથી બની શકે એવું કઈ સહેલું હોય અને દેવીની પ્રસન્નતાને ઉત્પન્ન કરનાર હોઈ સુખપૂર્વક અનુષ્ઠાન સિદ્ધ કરનાર હોય તે કર્મ, હે દેવેશ્વર ! સ્વામિનું તમે કૃપાપૂર્વક કહો સદાચારની વિધિમાં ગાયત્રીનો વિધિ જે તમે કહ્યો, (તે પણ મૂઠ મનુષ્યથી થઈ શકે તેવા નથી માટે) તેમાં ખાસ મુખ્ય શું છે? અથવા અધિક પુણ્ય આપનાર શું છે? (તે પણ કહો) હે મુનિ ! ગાયત્રીમાં સ્તેવા યોગીસ અશ્વત્થે જે તમે કહ્યા, તેઓના શ્રદ્ધાઓ ક્યા છે? છદ્ધે ક્યા છે? તેમ જ હે પ્રભો ! તેઓના દેવતા કોણ કહેતાય છે? એ નર્મ અને કંઠો. મારા મનમાં (તે સામ્યે) તીર્થ જિજ્ઞાસા છે

શ્રીનારાયણ ભોદ્યા - બીજું કર્તવ્ય વગેરે કરે અથવા ન કરે, પણ માત્ર ગાયત્રીમાં જ જે શ્રદ્ધ સળે છે, તે દિગ્ધ કૃતાર્થ થાય છે હે મુનિ ! સધ્યાઓમાં જે અર્ધ પ્રદાન કરે અને ત્રણ હગર

* આ નિખાતમાં ત્રીજાનારોશ શ્લોકોથી ગાયત્રીના શ્લોક છંદ નાદિ બદલાર વર્ણવાયે.

ગાયત્રી જપે તે દેવોને પણ પૂજ્ય થાય છે. ન્યાસ કરે અથવા ન કરે, પણ સંચિન્ધનદર્શરૂપ ગાયત્રીનું નિષ્કપટભાવથી ધ્યાન કરી માત્ર તેનો જ જો જપ કર્યો કરે, તોયે ખસ છે. એ ગાયત્રીનો એક જ અક્ષર સિદ્ધ થવાથી વિષ્ણુ, શંકર, બ્રહ્મા, સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અગ્નિ સાથે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ સ્પર્ધા કરે છે. હવે હે બ્રહ્મનું! તે ગાયત્રીના વર્ણ, ઋષિ, છંદો, દેવતાઓ તેમ જ તરવો વગેરે કહુ છું, તમે સાંભળો. વામદેવ, અત્રિ, વસિષ્ઠ, શુક, કણ્વ, પચ્ચશર, મહા-તેજસ્વી વિશ્વામિત્ર, કૃષિલ, મહાન શૌનક, યાતુવલ્ક્ય, ભરદ્વાજ, જમદગ્નિ, તપોનિધિ ગૌતમ, મુદ્ગલ, વેદવ્યાસ, લોમશ, અગસ્ત્ય, કૌશિક, વત્સ, પુલસ્ત્ય, માહુક, દુર્વીસા, તપસ્વીઓમા શ્રેષ્ઠ નારદ અને કૃષ્ણ—આ ચોવીસ અનુક્રમે ગાયત્રીના ચોવીસ વર્ણોના ઋષિઓ કહ્યા છે તેમ જ હે મુનિ! ગાયત્રી, ઉપિણ્ડ, અનુષ્ટુપ, ખૂદિતિ, પદિતિ, ત્રિષ્ટુપ, જગતી, અતિજગતી, મધ્વરી, અતિશકવરી, ધૃતિ, અતિધૃતિ, વિસત, પ્રસ્તાર, પદિત, કૃતિ, પ્રકૃતિ, આકૃતિ, વિકૃતિ, સંકૃતિ, અક્ષરપદિત, બૂ-, ભુવ, સ્વ અને જ્યોતિષમતી—આ ચોવીસ અનુક્રમે ચોવીસ અક્ષરોના છંદો કહ્યા છે. હે બુદ્ધિમાન! હવે ગાયત્રીના તે જ અક્ષરોના અનુક્રમે દેવતાઓ કહુ છું, સાંભળો. ગાયત્રીના પહેલા અક્ષરનો દેવ અગ્નિ, બીજાનો પ્રજાપતિ, ત્રીજાનો સોમ, ચોથાનો ઈશાન, પાંચમાનો સવિતા, છઠ્ઠાનો આદિત્ય, સાતમાનો બૃહસ્પતિ, આઠમાનો મિત્રાવરુણ, નવમાનો ભગદેવ, દશમાનો અર્ધમા, અગિયારમાનો ગણેશ, બારમાનો ત્વષ્ટા, તેરમાનો પૂષા, ચૌદમાના ઇંદ્ર તથા અગ્નિ, પંદરમાનો વાયુદેવ, સોળમાનો વામદેવ, સત્તરમાનો મિત્રાવરુણ દેવ, આઠારમાના વિશ્વદેવા, યોગાલીમમાના માતૃ-ગણ, વીસમાના વિષ્ણુ, એકત્રીસમાના વસુ, બાવીસ-માના રુદ્રદેવ, ત્રેવીસમાના કુબેરદેવ અને ચોવીસમા અક્ષરના દેવ અશ્વિનીકુમાર છે. આમ ગાયત્રીના ચોવીસ વર્ણોના દેવોના નામો તમને કહ્યાં. તે પરમશ્રેષ્ઠ દેવ મહાપ્રાણોથી અત્યંત શુદ્ધ કરનાર છે. હે મુનિ! તેના સંભવના માત્રથી અંગ સંહિત જપનું ફળ

મળે છે. ૧—૨૭

ચતુર્વિંશતિવર્ણનાં દેવતાનાં ચ સંયત્નઃ ।

કથિતઃ પરમશ્રેષ્ઠો મહાપ્રાણૈકશોચનઃ ॥ ૨૭ ॥

યદાકર્ણનાત્રેણ સાક્ષં જાણ્યપદં મુને ।

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં દ્વિત્વ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૧ લા સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ જો*

ગાયત્રીના અક્ષરોના રંગ તથા મુદ્રાઓ

શ્રીનાયણ ઉવાચ

વર્ણનાં શક્તયાઃ કાશ્ચ તાઃ શ્રુણુષ્વ મહામુને ।

વામદેવી પ્રિયા સત્વા વિશ્વા મદ્રચિલાસિની ॥૧॥

શ્રીનાયણ બોલ્યા : હે મહામુનિ નારદ! ગાય-ત્રીના વર્ણોની શક્તિઓ કઈ છે તે હવે સાંભળો. વામદેવી, પ્રિયા, સત્વા, વિશ્વા, ભદ્રચિલાસિની, પ્રજા-વતી, જથા, શાતા, ક્રાતા, દુર્ગા, સરસ્વતી, વિદ્રુમા, વિશાલેશ, વ્યાપિની, વિમલા, તમેાપહારિણી, સુદ્ધમા, વિશ્વચોતિ, જથા, વશા, પદ્માલયા, પરાશોભા, ભદ્રા અને ત્રિપદા—આ ચોવીસ ગાયત્રીના વર્ણોની શક્તિઓ કહી છે હવે ગાયત્રીના અક્ષરોના રંગ હુ બરાબર કહુ છું. ચપ્પાના પુષ્પ જેવો, અજસીતા પુષ્પ જેવો, પરવાળા જેવો, સ્ફટિકના આકારનો, કમળના પુષ્પ સમાન પ્રભાવવાળો, તરણ સૂર્ય સરખો, શખ-મોગરો તથા ચંદ્ર જેવો, પ્રવાલ તથા કમળની પાખડી જેવો, પોખણજી મણિ સમાન પ્રભાવળો, ઇંદ્રનીલમણિ સરખો, મોતી જેવો, કેસર સરખો, આજુ જેવો, રાતો, વૈકુંઠમણિ જેવો, મધ સમાન, હળદર જેવો, મોગરો તથા દૂધ સમાન, સૂર્યની ક્રિતિ સમાન પ્રભાવળો, પોપટના પૂછડા જેવો, સો પાંખ-હીઓવાળો કમળ જેવો, કેવડના પુષ્પ સરખો, મહિલ-કાના પુષ્પ સમાન અને કરેણ સરખો—આ ચોવીસ ગાયત્રીના અક્ષરોના અનુક્રમે રંગ કહ્યા છે. તેઓ મોઝ પાપોથી શુદ્ધ કરનાર છે. હવે પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, ગંધ, રસ, રૂપ, શબ્દ, સ્પર્શ, સિંગ, ગુદા, પગ, હાથ, વાણી, પ્રાણ, જિહ્વા, ચતુ

* આ અધ્યાયમાં અક્ષર શ્લોકોથી ગાયત્રીના અક્ષરોની શક્તિઓ, રંગ તથા મુદ્રાઓ પ્રાસંગિક કહેવાયે.

ત્વચા, શ્રોત્ર, પ્રાણ, અપાન, સમાન, અને વ્યાન—
આ ચોવીસ ગાયત્રીના અક્ષરોના રગના અનુક્રમે
તત્ત્વો કહ્યા છે હવે ગાયત્રીના અક્ષરોની મુદ્રાઓ
અનુક્રમે કહ્યું છું સુમુખ, સપુટ, વિતત, વિસ્તૃત,
દિમુખ, ત્રિમુખ, ચતુર્મુખ, પચમુખ, ષણ્મુખ, અધો-
મુખ, વ્યાપકાંગલિક, શકટ, યમપાશ, ત્રિધિત, સન્મુખો
મુખ, વિલખ, મુષ્ટિક, મત્સ્ય, કર્મ, વરાહ, સિદ્ધાકાત,
મહાકાત, મુદ્ગર અને પલ્લવ—આ ચોવીસ ગાયત્રીના
ચોવીસ અક્ષરોની મુદ્રાઓ છે અને ત્રિશૂલ, યોનિ,
સુરભિ, અક્ષમાલા, લિંગ, કમળ અને મહામુદ્રા—
આ સાત ગાયત્રીના ચોથા ચરણની મુદ્રાઓ કહી છે
હે મહામુનિ! ગાયત્રીના અક્ષરોની આ મુદ્રાઓ મેં
તમને કહી, તે મહાપાપનો નાશ કરનારી, કીર્તિ
આપનારી તથા કાતિદાયક છે ૧-૧૮

દ્યૈતાઃ કીર્તિતા મુદ્રા વર્ણનાં તે મહામુને ।
મહાવાપક્ષયકરાઃ કીર્તિતા કાન્તિદા મુને ॥૧૮॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમ્ દ્વૈદશસ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨ બે સમાપ્ત

અધ્યાય ૩ બે*

પરમ માંગલિક ગાયત્રીકવચ

નારદ ઉવાચ

સ્વામિન્ સર્વજગન્નાથ સંશયોઽસ્તિ મમ પ્રભો ।

ચતુષ્ટિકલામિષ્ટ પાતકાદ્ યોગવિદ્ધર ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યું હે સર્વ જગતના નાથ! હે પ્રભો!
હે સ્વામિન્! હે ચોસઠ કળાઓને જાણનારા! હે
યોગવેદનાઓમા શ્રેષ્ઠ! મને આ એક સંશય છે કે,
મનુષ્યનો દેહ કયા પુણ્ય દ્વારા પાપકર્મથી છૂટે છે?
કેવી રીતે બ્રહ્મરૂપ, દેવતારૂપ અને ખાસ મત્તરૂપ
ઘઈ શકે છે? હે પ્રભો! તે કર્મ, તેના ન્યાસ,
ઋષિ, છદ, દેવતા તથા ધ્યાન હું વિધિપૂર્વક સાભળવા
ઈચ્છું છું.

શ્રીનારાયણે બોલ્યા : ગાયત્રીનું અત્યંત નુહ
એક કવન છે, જેનો પાઠ તમા ધારણ કરવાથી મનુષ્ય

સર્વ પાપથી છૂટે છે એટલું જ નહિ, પણ સર્વ કામ-
નાઓ મેળવે છે અને દેવીસ્વરૂપ થાય છે બ્રહ્મા,
વિષ્ણુ તથા મહેશ્વર એ ગાયત્રીકવચના ઋષિઓ છે.
અને હે નારદ! ઋક, યજુ, સામ તથા અથર્વવેદ
તેના છદ છે, બ્રહ્મરૂપ દેવતા છે અને ગાયત્રી શ્રેષ્ઠ
કહ્યા છે 'વત્' એ બીજ છે, 'મમ' એ પડિતોએ
કહેલી શકિત છે, 'ધિય' એ કીલક કહ્યો છે અને
મોક્ષ માટે તેનો વિનિયોગ છે તેના પ્રથમ ચાર
અક્ષરોને હૃદય કહ્યું છે, પછીના ત્રણ અક્ષરોને શિર
કહ્યું છે, પછીના ચાર અક્ષરોને કવચ કહ્યું છે, પછીના
ચાર અક્ષરોને નેત્ર કહ્યું છે, અને તે પછીના ચાર
અક્ષરોને અન્ન કહેલું છે હવે સાધકોને ઇચ્છિત
આપનાર તેનું ધ્યાન કહ્યું છું 'મોતી, પરવાળા,
સોનું તથા નીલમણિ સમાન ધોળી કાતિવાળા, દરેક
ત્રણ નેત્રોવાળા, પાંચ મુખોથી યુક્ત, ચત્રથી બાંધેલા
સ્તનગુહિત મુકુટવાળા, (ચોવીસ) તત્ત્વરૂપ અર્ધ-
વાળા, વર્ણોભય અને લાથ વડે વર, અભય, અકુશ,
પાશ, લિંગવળ ખપ્પર, ધનુષની દોરી, શખ, ચક્ર
તથા જે કમળોને ધારણ કરતા ગાયત્રીને હું ભજુ છું'
(એમ ધ્યાન કર્યા પછી આ કવન શરૂ કરવું)
'ગાયત્રી પૂર્વ દિશામા મારી રક્ષા કરો, સાવિત્રી
દક્ષિણમા રક્ષા કરો, બ્રહ્મસધ્યા પશ્ચિમમા રક્ષા કરો,
સરસ્વતી ઉત્તર દિશામા રક્ષા કરો, જળમા સુનારા
પાર્વતી અગ્નિ ખૂણામા મારી રક્ષા કરો, રાક્ષસોને
ભયકર એ દેવી નેત્રાંત્ય ખૂણામા રક્ષા કરો, પવન
સાથે વિલાસ કરનારા દેવી વાયુ ખૂણામા રક્ષા કરો,
રુદ્રસ્વરૂપ એ રુદ્રાણી ધગાન ખૂણામા મારી રક્ષા
કરો, ઉપરની દિશામા બ્રહ્માણી મારી રક્ષા કરો,
વૈષ્ણવી નીચેની દિશામા મારી રક્ષા કરો અને જીવ-
નેશ્વરી દશે દિશામા સર્વોંગે મારી રક્ષા કરો. (ગાયત્રી
મત્રનું) વત્ પદ માત્ર જે પગની રક્ષા કરો, સચિત્ત
પદ મારી જે જઘાઓની રક્ષા કરો, વરેણ્ય પદ
મારી કેડના ભાગની રક્ષા કરો, મર્મ પદ મારી નાભિની
રક્ષા કરો, દૈવસ્ય પદ માત્ર હૃદયની રક્ષા કરો, ધીમહિ
પદ માત્ર જે ગાલની રક્ષા કરો, ધિયઃ પદ
માત્ર જે નેત્રની રક્ષા કરો, ચ પદ માત્ર લંબાટ-
ની રક્ષા કરો, ન પદ માત્ર મસ્તકની રક્ષા કરો અને

* આ અધ્યાયમાં પચીસ ક્ષેત્રેષ્ઠી જગન્નાથના નામગીરી-
નું શેષમાં શેષ અને પત્ય મનઃકાંતે કવન તારી રીતે
કરવાયે.

પ્રત્યોદયાત્ એ પદ મારી શિખાની રક્ષા કરો વળી
તત્ એ પદ મારા મસ્તકની રક્ષા કરો, સ મારા કપાળની
રક્ષા કરો, વિ મારા બાજો નેત્રોની રક્ષા કરો, તુ
મારા બે ગાલની રક્ષા કરો, વ મારા નાકની રક્ષા
કરો, રે મારા મુખની રક્ષા કરો, જિ મારા ઉપલા
હાથની રક્ષા કરો, વે મારા નીચલા હાથની રક્ષા
કરો, મ મારા મુખની રક્ષા કરો, ગો મારી દાઢીની
રક્ષા કરો, દે મારા ધ્વજની રક્ષા કરો, બ મારા ખભા-
ની રક્ષા કરો, સ્વ મારા જમણા હાથની રક્ષા કરો,
ધી મારા ડાબા હાથની રક્ષા કરો, ચ મારા હૃદયની
રક્ષા કરો, હિ મારા પેટની રક્ષા કરો, ષિ મારી નાભિની
રક્ષા કરો, ઘો મારી કેંડની રક્ષા કરો, ચો મારા ગુહ્ય
ભાગની રક્ષા કરો, જઃ એ પદ મારા બે સાથગોની રક્ષા
કરો, પ્ર મારા બાજો દીર્ઘણોની રક્ષા કરો, ચો મારી
બે પિડીઓની રક્ષા કરો, દ મારી મૂટીઓની રક્ષા કરો,
ચા મારા બાજો પગની રક્ષા કરો અને ત્ વ્યજન
મારા સર્વ અંગની હમેશ રક્ષા કરો આ દિવ્ય કવચ
સે કેડા પીડાઓનો નાશ કરનાર, ચોસદ કલાઓ
તથા વિદ્યાઓ આપનાર અને ચોક્ષકારક છે આ
કવચનો પાઠ કરવાથી તથા સાભળવાથી મનુષ્ય સર્વ
પાપોથી છુટી પરબ્રહ્મને પામે છે અને ચોક હજાર
ગાયોનું દાન કર્યોનું ફળ મેળવે છે ' ૧-૨૫

મુચ્યતે હર્ષપાપેભ્યઃ પરં બ્રહ્માધિગચ્છતિ ।

પદનાસ્ત્રવણાદ્વાપિ ગોહદહણકંઠં લમેત્ ॥૨૫॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતશ્ચાપરાશ્વત્થા દ્વાદશ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩ ને સમાપ્ત

અધ્યાય ૪ થો*

જગદ્ધા ગાયત્રીનું કૃદ્ય

નારદ ડગ્ધવ

ભગવન્ દેવદેવેશ મૃતમયજગત્ક્રમ્ભો ।

કલ્પન્ વ ધૃતં દિવ્યં ગાયત્રીમન્યવિપ્રહૃય્ ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યુઃ હે ભગવન્ ! હે દેવોના દેવ !
હે ઇન્દ્ર ! હે ભૂત-ભવિષ્ય જગતના પ્રભુ ! ગાયત્રી-

* આ નાખ્યારમાં દશ સ્વેદોથી શી જગદના ગાયત્રીનું
કૃદ્ય મેં ૧૯૫ જે અષ્ટવેદમાં કહેનું છે તે આધ્યાયોરૂપે
કેવડાવે.

મન્ત્રરૂપ શરીરવાળું દિવ્ય કવચ મેં સાભળ્યું હવે
ગાયત્રીનું શ્રેષ્ઠ હૃદય સાભળવા હું હરજી છું, જેને
ધારણ કરવાથી ગાયત્રી જપનું સમૂર્ણ પુણ્ય મળે છે

શ્રીનારાયણ જ્યોત્યા હે નારદ ! ગાયત્રીદેવોનું
જે હૃદય અઘર્થવેદમાં સ્પષ્ટ કહેલું છે, તે જ રહસ્યમાં
આતિ રહસ્યરૂપ હું કહું છું સાધકે વેદોની માતા,
વિરાટસ્વરૂપ મહાદેવી ગાયત્રીનું ધ્યાન કરી તેમના
અગોરૂપ આ દેવતાઓનું ધ્યાન કરવું આને પિંડ-
બ્રહ્માડની ચોકતાને લીધે પોતાના હેઠળે પણ ગાયત્રી
રૂપ માની તે દેહમાં (હવે કહેવાતા) તે દેવતાઓનું
તન્મયપણા માટે સ્થાપન કરવું 'દેવરૂપ થવા વિતા
દેવનું પૂજન કરવું નહિ' એમ વેદવેદાઓ કહે છે,
માટે અભેદરૂપ થવા પોતાના દેહમાં આ દેવતાઓની
ભાવના કરવી જેનાથી તન્મય થવાય છે, તે હવે
હું કહું છું આ ગાયત્રીહૃદયનો ઋષિ હું (નારાયણ)
જ કહેવાયો છું ગાયત્રી છદ છે અને પરમેશ્વરી
ગાયત્રી જ દેવતા છે પૂર્વોક્ત પ્રકારે અનુક્રમે છ
અગો કરવા અને ચોક્ષાત્ર ચિત્ર ચર્ચા નિર્જન પ્રદેશમાં
આસન પર બેસીને ધ્યાન કરવું પછી મસ્તકમાં
ઘોરૂપ દેવની, દત્તની પકિતમાં બે અશ્વિનીકુમારોની,
બે હોઠમાં બે સધ્યાઓની, મુખમાં અગ્નિની,
જીભમાં સરસ્વતીની, ડોકમાં મૃદસ્પતિની, બે
સ્તનમાં આઠ વસુઓની, બાજુઓમાં મસ્તની,
હૃદયમાં પર્ણન્યત્રી, પેટમાં આકાશની, નાભિમાં અત
રિક્ષની, બે કેંડમાં ઇંદ્ર તથા અગ્નિની, પેડુમાં વિશ્વત
ધન પ્રજાપતિની, બાજો સાથગોમાં કૈલાસ તથા મલયા-
ચલની, બાજો દીર્ઘણોમાં વિશ્વેદેવોઓની, ગદ્યમાં
કૌશિકીની, ગુહ્ય ભાગમાં અયતની, બાજો સાથગોમાં
પિતૃઓની, બાજો પગમાં પૃથ્વીની, આગળીઓમાં
વતસ્પતિઓની, સ્વાત્રામાં ઋષિઓની, નખોમાં મુન્દ
તોની, હાડકામાં ગ્રહોની, લોહી તથા માસમાં ઋતુ
ઓની, આખના પલકાઓમાં સવતસરોની અને દિવસ
તથા રાત્રિમાં સૂર્ય તથા ચંદ્રની ભાવના કરવી (પછી
આમ કહેવું કે) 'સર્વશ્રેષ્ઠ, દિવ્ય અને હજાર નેત્રો-
વાળા ગાયત્રીને હું શરણે જાઉં છું હું તત્ સૂર્યનો
શ્રેષ્ઠ તેજને નમસ્કાર દો, હું તત્ પૂર્વાદિશામાં
બિંબોવાને નમસ્કાર દો, તત્ પ્રાત કાળમાં આદિત્યને

નમસ્કાર હો, તત્ પ્રાત ક્રાંતમા સૂર્યમકાળ વિષે પ્રતિષ્ઠાવાળા ગાયત્રીદેવીને નમસ્કાર હો. આમ પ્રાત કાળે કહે તો રાત્રિમા કરેલું પાપ નાશ પામે છે, સાયકાળે કહે તો દિવસે કરેલું પાપ નાશ પામે છે, સાયકાળ તથા પ્રાતકાળ બંને સમયે કહે તો પાપરહિત થાય છે, સર્વે તીર્થોમા નાહેલા ગણાય છે સર્વ દેવોમા પ્રસિદ્ધ થાય છે, ન ગોલવા યોગ્ય યોલવાય હોય તો તે સપ્તધી દોષથી છૂટી જાય છે અલક્ષ્ય ખવાયુ હોય તો તેના દોષથી છૂટી જાય છે, અલોભ્ય જમવાથી જે દોષ લાગ્યો હોય તેથી છૂટે છે નહિ ચૂસવાયોગ્ય ચૂસવાથી જે દોષ લાગ્યો હોય તેથી છૂટી જાય છે, અસાત્ય સિદ્ધ કરવાથી લાગેલા દોષમાથી છૂટી થાય છે, સેકડો ને હળસે દુષ્ટ પ્રતિગ્રહો કર્યા હોય તેના દોષથી છૂટી જાય છે, પકિતને દૂષિત કરવાથી લાગેલા દોષથી છૂટે છે, અસત્ય યોલવાથી લાગેલા દોષથી છૂટે છે અને અપ્રાદ્યારી પ્રાદ્યારી થાય છે વળી આ ગાયત્રીના હૃદયને ભણવાથી એક હળર યજ્ઞો કર્યાનું ફળ મળે છે અને સાઠ લાખ ગાયત્રીનો જપ કર્યાનું ફળ મળે છે આ હૃદય આઠ પ્રાદ્યારોને જે શીખવે તેને સિદ્ધિ મળે છે જે પ્રાદ્યારુ કાયમ પ્રાત કાળે પવિત્ર થઈ આનો પાઠ કરે તે સર્વ પાપોથી છૂટે છે અને પ્રાદ્યારુકમા પૂજ્ય છે, એમ ભગવાન શ્રીનારાયણે કહ્યું છે ૧-૧૦

ब्रह्मलोकै महीपते इत्याह भगवान् श्रीनारायणः ॥

ઈન શ્રીદેવીબાનનતમકપુલકમા દ્વૈદ્ય સ્કપ વિષે અધ્યાય ૪ થો સમાપ્ત

અધ્યાય ૫ મો*

ગાયત્રીનું સ્તોત્ર

નામર ઉચ્ચ

भक्तानुकम्पिन् सर्वत्र हृदय पापनाशनम् ।

गायत्र्याः कथित तस्माद् गायत्र्या स्तोत्रमीरय ॥૧

નારદે કહ્યું હે ભક્તો પર દયા કરનારા! હે સર્વે જાણનારા! પાપનો નાશ કરનાર ગાયત્રીનું

* આ અધ્યાયમા ઓ પ્રાત્રીત્ર સ્તોત્રોથી ગાયત્રીનું સ્તોત્ર કરવાયે, જેથી નાકે સિદ્ધિઓ સિદ્ધ થાય છે અને તત્કાલપણ પદ્મ વર્ધ થકે છે

હૃદય તમે કહ્યું, આટે હવે ગાયત્રીનું સ્તોત્ર પણ તમે કહો.

શ્રીનારાયણે કહ્યું હે આદિશક્તિ! હે જગતના માતા! હે ભક્તો પર કૃપા કરનારા! હે બધે વ્યાપી રહેલા! હે અનત! હે શ્રીસધ્યારૂપ! તમને નમસ્કાર હો તમે જ સધ્યારૂપ છે, લાલ રંગના ગાયત્રી, ધોળા રંગના સાવિત્રી અને કાળા ગંગાવાળા સરસ્વતી તમે છે. પ્રાદ્યારુ, વિષ્ણુ તથા રુદ્રના તમે પૂજ્ય છે તમને ભગવતીને મનુષ્યો કાયમ પ્રાત કાળે બાળારૂપે, બપોરે યુવતીસ્વરૂપે અને સાયકાળે વૃદ્ધસ્વરૂપે ચિતવે છે હસ પર ખેસનારા પ્રાદ્યારુ, ગરુડ પર ખેસનારા સરસ્વતી અને પોદિયારૂપ વાહનવાળા સાવિત્રી તમે છે તપસ્વીઓ ઋષવેદનો અભ્યાસ કરતા તમારુ પૃથ્વી પર દર્શન કરે છે યજુર્વેદનો પાઠ કરતા તમે અતરિક્ષમા વિરાજો છો અને આમવેદને ગાતા તમે પૃથ્વી પર સર્વ સ્થળે ભમી રહ્યા છો, છતાં રુદ્રલોકમા પણ ગયેલા છો, વિષ્ણુલોકમા વસી રહ્યા છો અને તમે જ પ્રાદ્યારુ લોકમા રહી દેવો પર કૃપા કરી રહ્યા છો તમે સમર્થિઓને પ્રીતિ ઉપજાવનારા માયાસ્વરૂપ અને પુષ્કળ વરદાન આપનારા છો અને શિવ તથા પાર્વતીના લાઘયાથી તથા નેત્રમાથી ઉત્પન્ન થયેલા, આસુ તથા પરસેવાથી ઉદ્ભવેલા અને આનંદજનક દશ રૂપવાળા જે દુર્ગા કહેવાય છે, તે પણ તમે જ કહેવાયો છો જેમ કે, વરેણ્યા, વરદા, વરિષ્ઠા, વર-વર્ણિની, ગરિષ્ઠા, વસાહી, વસારોહા, નીલગંગા, સધ્યા અને સૌદા-આ દશ દુર્ગાઓ તમે જ છો; તેમ જ ભોગ તથા ભોક્ષ આપનારા પણ તમે જ છો મનુષ્યલોકમા ભાગીરથી અને પાતાળમા ભોગવતી પણ તમે જ છો ત્રણે લોકમા વહેતા અને ત્રણે સ્થાનમા વસતા દેવી તમે જ છો ભૂર્લોકમા રહેનારા અને પૃથ્વીના શોકને દરનારા તમે જ છો ભુવ-લોકમા વાયુશક્તિ, સ્વર્ગલોકમા તેજનો ભાગર, મહર્લોકમા મહાનિદિ, જનાલોકમા જનની, તપર્લોકમા તપસ્વિની, સત્યર્લોકમા તત્ત્વવાપ્તી, વિષ્ણુર્લોકમા લક્ષ્મી, પ્રાદ્યારુ લોકમા ગાયત્રી અને રુદ્રલોકમા શિવના અર્ધા અગમ્યા વસી રહેવા ગૌરી પણ તમે જ છો અદ્ધાર અને મહત્વની મૂળપ્રકૃતિ તમે જ કહેવાયો છો અને ત્રણ ગુણોની તામ્યાવસ્થારૂપ તથા શમ્યાવસ્થારૂપ પણ

તમે જ છો વળી તે શબ્દભાષાથી પર અને સર્વોત્કૃષ્ટ
જે પનશકિત કહેવાય છે, તે પણ તમે જ છો
અને ઇન્દ્રશકિત, ક્રિયાશકિત તથા જ્ઞાનશકિતરૂપ
હોઈ છે તમે શકિતઓને આપનાર પણ તમે જ
છો ગંગા, યમુના, વિષાસા, સસ્વતી, સંપૂ, દેવિકા,
સિંધુ, નર્મદા, ઇરાવતી, ગોદાવરી, ગતદ્રા, કાવેરી,
દેવલોકગા, કૌશિકી, ચત્રભાગા, વિતસ્તા, ગંડકી,
તાપિની, કર્ણાયા, ગોમતી અને વેન્ગવતી—
આ નદીઓરૂપ તમે છો, તેમ જ ઇંદ્ર, પિંગલા,
સુપુન્ધ્રા, ગાધારી, હસ્તિગિરિવા, પૂષા, અપૂષા,
ચાલુક્ષા, કુપ્ત, શંખિની અને પ્રાણવાહિની નામની
શરીરના રહેલી નાદીઓરૂપ પણ તમે જ પ્રાચીન
પદ્ધતિ વડે કહેવાયો છો દૃઢક્રમજના રહેલી પ્રાણ
શકિત, કદમ્બા રહેલી સ્વાતનાયિકા, તાળવામા રહેલી
સદાધારા, બ્રહ્મકૃતિના મધ્યમા રહેલી સિદ્ધિમાલિની,
મુલાધારના રહેલી કુકલિની શકિત, કેશના મૂળ સુધી
વ્યાપી રહેલી વ્યાપિની, જ્ઞાનકળાના મધ્યમા રહેલી
પરમાત્મારૂપ શકિત અને તે જ જ્ઞાનકળાના અગ્ર
ભાગરૂપ પ્રહરધ્રમા રહેલી મનોન્મની શકિત પણ
તમે જ છો, બીજી વધારે કહેવાથી જુદા ત્રણ જગતમા
જે કંઈ છે તે સર્વ હે મહાદેવ! તમે જ છો હે
સધારૂપ! મોહને માટે તમને તમરકાર હો 'એમ
આ સ્તોત્ર તમને કહ્યું તે સધારામય બહુ પુણ્ય
આપનાર, મહાસિદ્ધ કરનાર તથા મહાપાપોને
ગાત કરનાર છે જે મનુષ્ય સધ્યાસમયે સાવધાન
મઈ આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, તે પુનરુદિત હોય તો
પુનરે પામે અને ધનની ઇચ્છાવાળો હોય તો
ધનને પામે છે, એટલું જ નહિ પણ મર્વ તીર્થે તપ
દાન, યજ્ઞ તથા યોગના ફળને પણ તે પામે છે આ
સ્તોત્રનો પાઠ કરવાથી લાખા કાળ સુધી ભોગો ભોગવી
અતે મોહને પામે છે, તેમ જ તપસવીઓએ કરેલા
આ સ્તોત્રનો સ્નાનછળે જે પાઠ કરે છે, તે હરકોઈ
જલાગમના દુબકી માનેને સ્નાન કરે, તોપણ ગના-
સ્નાનના ફળને પામે છે, એમા સદેહ નથી હે નારદ!
આ વાત ખરેખર સત્ય છે જે મનુષ્ય ભક્તિથી
આ સ્તોત્ર ગાયતે છે તે પણ પાપથી છૂટે જાય છે,

કેમ કે હે નારદ! સધ્યાના ઉદેશથી કરેલું આ સ્તોત્ર
રૂપ વાક્ય અમૃત સમાન કહેવાય છે ૧-૨૯
શ્રુણુવાદ યોગ્યે તદ્વક્ત્વા સ તુ પાપાત પ્રમુચ્યતે।
પૌત્રપુત્રસદૌ વાક્યં સધ્વોક્તં નારદેવિતમ્ ॥૨૨॥

ઈતિ શ્રીદેવાભાગવતમ્ પ્રપુરણમા દ્રઢદશ-સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૫ માં તમામ

અધ્યાય ૬ કો*

ભાગવતીસહસ્રનામ

નાદ ઉવાચ

ભગવન્ સર્વધર્મઃ સર્વશાસ્ત્રવિશારદ।

શ્રુતિસ્મૃતિપુરાણાં તદ્વચ સ્વમુક્ષાચ્છુતમ્ ॥૧॥

નારદે પૂછ્યું હે ભગવન્! હે સર્વ ધર્મોને
જાણનારા! હે સર્વ શાસ્ત્રોમા દુશળ! સર્વ પાપોને
હરનાર, શ્રુતિ, સ્મૃતિ તથા પુરાણોનું આ સહસ્ર
તમાગ મુખથી મેં સાંભળ્યું કે જિનાથી (વેદરૂપ)
વિદ્યા પ્રવાહ પામે છે હવે હે દેવ! બ્રહ્મજ્ઞાન શાધી
ધાય છે? મોક્ષનું સાધન શું છે? બ્રાહ્મણોની (શુભ)
ગતિ શાધી ધાય છે? કયા સાધનથી મૃત્યુનો નાશ
ધાય છે અને આ લોકનું તથા પરલોકનું ફળ શાધી
મળે છે? આ બધું હે ક્રમજ સમાન નેત્રોવાળા!
તમે આચરણી કહેવાને યોગ્ય છો.

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે મહામુદિતમાન! હે
નિર્દોષ! બહુ સારું, તમે આ ઠીક પૂછ્યું છે
ગાયત્રીના શુભ, દિવ્ય અને સર્વ પાપોનો નાશ કરનારા
એક હજાર ને આઠ નામો કાળજીથી હું કહું છું, તમે
સાંભળો પૂર્વે સૃષ્ટિના આચરણમા ભગવાન બ્રહ્માએ જે
નામો દહ્યા છે, તે જ હું તમને કહું છું તે એક હજાર
ને આઠ નામોના નયિ બ્રહ્મા કહેવાય છે, છદ
અનુદ્યુષ છે, ગાયત્રીદેવી દેવતા કહેવાય છે, અક્ષતો
બીજ છે અને સ્વરો શકિતઓ કહેવાય છે, એના
અગત્યાસ તથા કરગત્યાસ માનુષ્યના અક્ષરોથી જ
કહેવાય છે હવે સાધકોના દિત માટે (ગાયત્રીનું)
ધ્યાન કહું છું 'સાતા, ધોગા, પ્રીત્યા, લીલા તથા

* આ અષ્ટાદશા એકસો પાંચ વચનોની મહાદેવી
નામગીરી અષ્ટાદશ નામો કહેવાય છે.

ઉત્તમવળ મણિઓના સમૂહોથી યુક્ત ત્રણ નેત્રો વડે શોભતા, લાલ રંગના, લાલ નવી માળાવાળા, કુમારીની ઉંમરના, કમળરૂપ આસનવાળા, હાથમાં કુડી તથા કમળ ધારણ કરતા, કમળ સમાન નેત્રોવાળા, ઉત્તમ માળાને ધારણ કરતા અને હસ પર ખેડેલા ગાયત્રીને હુ ભન્તુ છુ ' (ઓમ ધ્યાન કરી નીચે દર્શી વેલા એક હજાર ને આઠ નામનો પાઠ કરવો) * અચિત્ય લક્ષણોવાળા એટલે નામરૂપરહિત, બ્રહ્મા દિના નીધતા, અમૃતના મધુદ્રની મધ્યે રહેલા, બીજનઓ વડે તહિ જિતાયેલા, યુદ્ધમાં પરાજય તહિ પામેલા, અણિમાદિ સિદ્ધિઓના આધારરૂપ, સૂર્યના મઝગમાં રહેલા, વૃદ્ધવસ્થાથી રહિત, જન્મ રહિત, જન્મથી બીજને કાઈ અધિક નથી, જાતિ આદિ ધર્મોથી રહિત, રુદ્રાક્ષની માળાને ધારણ કરતા, શ્રેષ્ઠ રૂપવાળા, માતૃકારૂપ એટલે મૂળાક્ષર અથવા ખ્યાસખડીરૂપ, કામાદિ શત્રુઓનો નાશ કરનારા, આજ્ઞાનતા પર્વત જેવા, અજનાદિ પર્વતમાં વસનારા, દેવીની માતા આદિતિરૂપ, અજ્ઞાપા—જાયત્રીરૂપ, અવિદ્યારૂપ, કમળ સમાન નેત્રોવાળા, અદર તથા બહાર પણ રહેલા, જીવને ઉપાધિરૂપ અવિદ્યાનો નાશ કરનારા, અતારત્મારૂપ, જન્મરહિત, બ્રહ્માના મુખમાં રહેનારા, કમળ સમાન મુખવાળા, ઝંકારની અર્ધમાત્રારૂપ, ચારે પુરુષાર્થો આપી જાણનારા, શત્રુમઝગનો નાશ કરનારા, અસુરોનો નાશ કરનારા, અમાવાસ્યારૂપ અલક્ષ્મીનો નાશ કરનારા, માતાગીરૂપે પૂજાયેલા, આદિ લક્ષ્મીરૂપ અર્થાત્ સામ્યાવસ્થામાં રહેલા, માયાશબ્દ, બ્રહ્મભૂતિરૂપ, આદિ શકિત—માયારૂપ, આકારરૂપ, હાસ્યથી પ્રકૃત મુખવાળા, સૂર્યના માર્ગમાં ફરતા, સૂર્ય વડે સેવાયેલા, પોતે વ્યાખ્યાન કરનાર આચાર્યરૂપ, જગતને ચલાવનારા, આચાર્યરૂપ, આદિભૂતિબ્રહ્મમાં વસતા, અગ્નિદેવની ન્યાસરૂપ, દેવોની નગરીરૂપ, સૌની પહેવાથી જ રહેલા, પૂજ્ય આસન પર બિનજેલા, મૂલાધારમાં વસનારા, સર્વના

આધારરૂપ, અહકારતત્ત્વમાં વસનારા, આદ્ય અક્ષરમાં જોડાયેલા, અતરાકાશ એટલે દહરાકાશ અથવા દહયાકાશરૂપ, સૂર્યમઝગમાં રહેલા, અદરના અજ્ઞાનરૂપ અધકારનો નાશ કરનારા, લક્ષ્મીરૂપ, ઈચ્છિત વસ્તુ આપનારા, ઇષ્ટરૂપ, ઇલીવસ્થાનિતા કમળ સમાન નેત્રોવાળા, પૃથ્વી—વાણી—સુત તથા જળથી યુક્ત ઇદ્રના પદરૂપ, ઇદ્રાણીરૂપ, ચંદ્રરૂપ, શેલકીના ધતુપવાળા, બાણોને તાકનારા, ઇદ્રનીલમણિ સમાન આકારવાળા, ઈડા તથા પિંગલા નાડીરૂપ, 'ઇદ્રાક્ષી' નામવાળા ઇન્દ્રસીઓના પણ દેવી, ત્રણ પ્રકારની તુષ્ણાઓથી રહિત, ઉમાદેવીરૂપ, ઉષારૂપ, નક્ષત્ર સમાન, કાકડીના ફળ જેવા મુખવાળા, નક્ષત્ર સમાન કાતિવાળા, નક્ષત્રોથી યુક્ત, નક્ષત્રોને પાળનારા, નક્ષત્રોની મધ્યે રહેલા, જિંયા પ્રદેશરૂપ, જિંયા કેંગોવાળા, જિંયા—તીચી ગતિના ભેદવાળા, જિંયા બાહુવાળાને પ્રિય, સમુદ્રના તરંગ જેવી કરિતાનો ગ્રથ આપનારા, સત્ય તથા પ્રિય વાણીરૂપ, વેદરૂપ, રમ્યવલા અથવા રમેગુણથી યુક્ત, ઋષિઓ તથા દેવોએ નમસ્કાર કરેલા, ઋષેદરૂપ ઋણનો નાશ કરનારા, ઋષિઓના મઝગમાં ફરનારા, સમુદ્રને આપનારા, સરળ માર્ગે રહેલા, સરળ ધર્મવાળા, નન્તુ આપનારા, ઋષેદમાં વસનારા, સરળ માર્ગરૂપ, નાશ પામેલો ધર્મ ચાલુ કરનારા, ગૂતા નામના રોગનો નાશ કરનારા, મત્રને ઉત્પન્ન કરનારા, કરોળિયા વગેરેનું ઝેર દૂર કરનારા, એક અક્ષરરૂપ, એક નાચારૂપ, એકરૂપ, કેવળ એકમાં સ્થિતિવાળા, ઇદ્ર તાથે સળધવાળા, ચોરાવત હાથી પર બેઠેલા, આ લોકના તથા પરલોકના ફળ આપનારા, ઝંકારરૂપ, ઔપધિરૂપ, મણિકાઓમાં રહેલા દોરાની માફક તર્વની અદર રહેલા, સર્વ જગતમાં વસનારા, પૃથ્વી પર પ્રકટેલા, ઔપધોવી યુક્ત, ઉપાતનાનું ફળ આપનારા, બ્રહ્મામાં રહેલી શકિત—ઓના દેવી, વિર્ગરૂપ, મત્રરૂપ, તત્વાત્મની, કાલ-સત્ત્વ, કાનાક્ષી, કામસુદેવી, કમળ, કામિની, કાતા, કામનાઓ આપનારા, મધુ કઠવાળા, હાથીના નડ-સ્થગ સમાન રતનવાળા, કચ્છીરૂપે નામ વસનારા, કચ્છાપુ-રૂપ, કુડરવાળા, કુરુસ્થમાં વસનારા, મોચના બાન જેવા આહારવાળા, કુદ્ધિનીરૂપ, ચંદ્રવિપ્રાસી

* નામોની નામનીમાં એક હજાર ને આઠ નામો દર વાપ છે નહીં તે મૂળમાં રહેલાં નામોનું બાહ્યરૂપ જાણ્યું છે, જેઓને નામત્રીનામના નામને પાઠ કરવાં જોઈ નેઓને તે મૂળ મ્યોકરૂપે જ કરવાં જોઈને.

કમળમા વસનારા, કાલ સમાન જીભવાળા, વિકરાળ મુખવાળા, કાલિકાકરૂપ, કાળરૂપ, સુદર ગુણોવાળા, ક્રાંતિરૂપ, કળાઓના આધારરૂપ, ચંદ્રવિક્રમી કમળાથી યુક્ત, ક્રૌંશિરૂ દેવીરૂપ, કમળ સમાન આક્રસ્ત્રવાળા, સ્વચ્છદ આચરણનો નાશ કરનારા, ક્રૌંમારી, કરુણા-યુક્ત કરાક્ષવાળા, દિશાઓના અંતરૂપ, હાથી પર પ્રેમવાળા, કેસરીસિંહરૂપ, વિષ્ણુએ સ્તવેલા, કદબ-પુષ્પ પર પ્રેમવાળા, યમુનારૂપ, કાલિકારૂપ, ક્રાંતી રૂપ, અગસ્ત્ય મુનિએ સ્તવેલા, કામદેવની માતા, યશોથી યુક્ત, ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધરતા, કૃપાયુક્ત કુમારી, અગ્નિલોકના કુડમા વસનારા, ભીલકીરૂપ, પોપટના વાહનવાળા, કૈકયદેશમા પ્રકટેલા, ક્રોચલ જેવું ખોલનારા, કેવડાના પુષ્પ પર પ્રીતિવાળા, કમકડ્ડુને ધારણ કરતા, કાલીરૂપ, કર્મોનો નાશ કર નારા, હાસ જેવી ચાલવાળા, કક્ષા એટલે સમાન ભાવરૂપ ક્રોતુક-મગજ કરનારા, કેતુરીતા તિલકવાળા સુદર, શ્રેષ્ઠ હાથી સમાન ચાલતા, ચંદ્ર વિનાની અમ્ભાવાસ્થારૂપ, કપરૂં વેપન ધારણ કરતા, કૃષ્ણા, ક્ષિપલા, ગુફામા વસનારા, કૂસ્થ પૃથ્વીને ધારણ કરનારા, પેટમા સમગ્ર જગતને ધારણ કરનારા, હાથમા દાહ-તપ્તવાર ધારણ કરતા, વામનરૂપ, આકાશમા ફરનારા, પક્ષીરૂપ વાહનવાળા, ખટ્વાગ શબ્દને ધારણ કરનારા, પ્રખ્યાત ગરુડ ઉપર સેલા, દૃષ્ટ લોકોનો નાશ કરનારા, ગુદાવસ્થાનો નાશ કરનારા, ભેદશાસ્ત્રોનું વ્યાખ્યાન કરનારા, અર્ધચંદ્રરૂપ તિલકવાળા, ગંગા રૂપ ગણેશ તથા કાર્તિકેશ્વરીએ પૂજેલા ગાયત્રી મંત્રરૂપ, ગૌમતી, ગીતા તથા ગાધારૂપ, ગાન કરવામા તત્પર, ગૌતમીરૂપ, ચાલવાના સ્વભાવવાળા, પ્રતિષ્ઠા રૂપ, ગર્ધવ તથા અપ્સરઓએ સેવેલા; ગોવિંદના ચરણથી દબાયેલા, ગમ્પુ ગુણોથી જીણાયેલા, ગર્ધર્ભ, ગદ્ગરી તથા પૃથ્વીરૂપ પર્વતોના ઈશ્વરી, ગદન વિચાર કરનારા, બુદ્ધિમા વસનારા, ગુણવાન, મોટા પાપોનો નાશ કરનારા, મોટા ત્રિગુણાત્મા, ગુહ્યરૂપ, ગુમ સખવા યોગ્ય, ગુપ્તો આપનારા, પર્વતથી પ્રકટેલા નુદ માતંગીરૂપ, વિષ્ણુને પ્રિય, ગર્ભનો નાશ કરનારા, ગાંધો આપનારા, ગોકુલમા સ્થેના, ગદાને ધારણ કરતા, ગોકર્ણમા વસતા તત્પર, ગુહ્ય મહાભય વર્તનારા,

ગરમી આપનારા, વસ્ત્રાદ દેનારા, ધંડારૂપ, ધોર દાનવોનો નાશ કરનારા, સૂર્યના મત્રમય, ધોરરૂપ, પુષ્કળ સપત્તિ આપનારા, ઘટાના શબ્દ પર પ્રેમવાળા, ધ્રાણરૂપ, સૂર્યને સંતુષ્ટ કરનારા, ઘણા શત્રુઓવાળા, બધે ધૂમી સહેલા, ધૃતાથી અપ્સરારૂપ, ઘણા વેગવાળા, ચૈતન્યમય, ખોલવાની ક્રિયારૂપ, ચંદન વગેરેથી ચર્ચાયેલા, સુદર હસવાવાળા, ચપળ, ચાંડિકા તથા ચિત્રારૂપ, જાતજાતના પુષ્પોથી શણગારેલા, ચાર ભુજઓવાળા, સુદર દાંતવાળા, ચતુસર્ધરૂપ, સારા ચરિત્રને આપનારા, નાટકના અંગરૂપ, વસ્ત્રના રંગ ભેગી છેડાવાળા, ચંદ્રમારૂપ, કાનના કુંડળવાળા, ચંદ્રની પેઠે હર્ષકાંક હાસ્યવાળા, સુદર વસ્તુ આપનારા, ચંકોરીરૂપ, ચંદ્ર કરતા પણ વધારે આનંદકારક, ચંદ્રિકારૂપ, ચંદ્રને ધારણ કરનારા, પાપોને દૂર કર નારા, ચૌરી નામની ઔષધિરૂપ, ઉગ્ર, સુદર વાણી ખોલનારા, ચંદ્રને મસ્તક પર ધારણ કરતા, ચોરોનો નાશ કરનારા, સુદર ચંદન લગાવેલ અંગવાળા, મનોહર, આમરથી વીંઝાયેલા, સુદર મધ્યભાગવાળા, સુદર ચાલવાળા, ચાહિલા નામની દેવીરૂપ, ચંદ્રરૂપ; સુદર હોમ ઉપર પ્રેમવાળા, સુદર આચારવાળા, સુદર્શન ચક્રને હાથમા ધારણ કરતા, ચંદ્રમહાગની મધ્યે સહેલા, ચંદ્રમહાગરૂપ દર્પણવાળા, ચક્રવાક જેવા સ્તનવાળા, ચોદારૂપ, ચિત્રરૂપ, સુદર વિહાસવાળા, ચૈતન્ય-સ્વરૂપ, ચંદ્રધારી, ચંદ્રમારૂપ, ચંદન પર પ્રીતિવાળા, પ્રેરણા કરનારા, હાખી બુદ્ધિવાળા, ચાતક-સ્વરૂપ, જગતની સૃષ્ટિમા ઉત્તમ કારણરૂપ, છત્રને ધરી ચાલતા, છત્રને ધારણ કરનારા, છાયારૂપ, છદ્મરૂપી સંસ્મારનાવાળા, છાયાના સ્વામિની, છિદ્રયુક્ત નખોવાળા, જિતેન્દ્રિય યોગીઓને પ્રાપ્ત થનારા, અનુકૂળ છદવાળા મત્રથી જાણવા યોગ્ય, કપટના ઉપદ્રવાનો નાશ કરનારા, છેદરૂપ, છત્રના ઈશ્વરી, છિન્નમસ્તક-દેવીરૂપ, છરીરૂપ, છેદન પર પ્રીતિવાળા, સર્વના માતા, જન્મસંહિત, કર્મોના કુળા આપનારા, જગન્મય, ગંગારૂપ, જગદાધી, જીતનારા, ઘડપણ તથા મરણથી સંહિત, જ્યુડીપમા વસનારા, જ્વાળારૂપ, જ્ય પામનારા, જળથી સાંભળા, જિતેન્દ્રિય, કોબળે જીતનારા, શત્રુઓને જીતનારા, જગતને પ્રિય, મુવર્ણમય,

જિહ્વારૂપ, સીતાદેવીરૂપ, પૃથ્વીરૂપ, ઘડપણરૂપ, સર્વને ઉત્પન્ન કરનારા, જહ્નુના પુત્રી, ત્રણે જગતનુ હિત ઈચ્છનારા, જ્વાલામુખી દેવીરૂપ, જપવાળા, તાવનો નાશ કરનારા, જગતને જીતનારા, જ્યથી દયાયેલ પુરુષોરૂપ, જ્વાલારૂપ, જગતા, તાવના આધિપત્યક દેવતારૂપ, પ્રજ્વલિત, જળ દેનારા, સર્થી મોટા, ધનુષની દોરીના ટકારથી દિશાઓના અગ્રભાગને ગળવતા, ભક્ષ્યવાળા, ખગાસાવાળા, ખગાસારૂપ, માણેકના પ્રકાશિત કુડળો ધારણ કરતા, ઝિંઝિકા પક્ષીરૂપ, 'જણ' એવો શબ્દ કરનારા, વાવાઝોડાના પવન સમાન વેગવાળા, ઝંઝરી નામનુ વાદિત વગાડવામા કુશળ, ખળદરૂપ, પોપટ સમાન વેગવાળા, હાથમા ફરસી તથા ખાણને ધારણ કરતા, ટાકણુ ધારણ કરતા, ફરસીને ભાગનારા, રુદ્રના ગણોની પેઠે શબ્દ કરનારા, વર્ણન કરવા યોગ્ય, વિશાળ છાતીવાળા, ટકાર શબ્દ કરતા, દેવીઓના સ્વામિની, 'ઠઠ' એવા શબ્દથી ગર્જના કરતા, ડામરીરૂપ, ડાકિની રૂપ, બાળસ્વરૂપ, ડુકુમાર નામના રાક્ષસને જીતનારા, ડામરી તત્ત્વા માર્ગમા રહેલા, ડમડમ કરતા ડમરુના શબ્દવાળા, ડિડીરવ નામના વાદિત્રને સહન કરનારા, બાળક જેવી સુદર રમત રમવામા તત્પર, ઢુકિરાજ નામના વિનેશ્વરના માતા, હાથમા ઢઠ્ઠા વાદિત્રને ધારણ કરતા, ઢિલિ નામના ગણોના સમૂહથી યુક્ત નિત્ય જ્ઞાનવાળા, ઉપમારહિત, ગુણરહિત, નર્મદા નદીરૂપ, ત્રણ ગુણોવાળા, ત્રણ પદવાળા, વીણાના તારરૂપ, તુલસીરૂપ, યુવાન, વૃક્ષરૂપ, વિષ્ણુના પગથી દયાયેલા, બ્રહ્મપદમા જનાત, તરણુ સૂર્ય સમાન તેજસ્વી, તમોગુણી, હિમરૂપ, ભકતો પર કૃપા કરવા આતુર, ત્રણે કાળના જ્ઞાનથી યુક્ત, પેટ ઉપર ત્રણ કરચલીઓવાળા, ત્રણ નેત્રોવાળા, ત્રણ શકિતઓવાળા, ત્રણ નમગ્વાળા, સર્વથી ઊંચા, કિન્નરરૂપ; તિમિંગલને ગળી જનારા, તીવ્ર, ત્રણ પ્રવાહ વાળા, તમોગુણીને ખાઈ જનારા, જીતજીતના તાત્ત્વિક મનોને જાણના, પાતળી કેડવાળા, ત્રણે લોકથી યુક્ત, ત્રણ સધ્યારૂપ, ત્રણ સ્તનવાળા, સતોષી, તાવના પ્રતાપવાળા, તાટક નામનો ઘગીનો ધારણ કરનાર, હિમ સમાન, હિમા નયમા વચનારા, તતુઓના નમુદથી

યુક્ત, મોતીઓના હાર પર પ્રીતિવાળા, તલના હોમ પર પ્રેમવાળા, તીર્થરૂપ, તમાલના પુષ્પ સમાન આકૃતિવાળા, તારારૂપ, ત્રણ વેદોથી યુક્ત, પાતળા, ત્રિશકુએ સેવેલા, પાતળા પેટવાળા, તલના પુષ્પોના શણગારવાળા, તાટક આભૂષણોથી પ્રિય કરનારા, ત્રણ જટાઓવાળા, તેતરરૂપ, તૃણારૂપ, ત્રણ પ્રકારવાળા, તરણુ આકૃતિવાળા, તપાવેલા સોના જેવા રંગવાળા, તપાવેલા સોનાના આભૂષણોવાળા, મહાદેવ સાથે સખધવાળા, ધર્મ, અર્થ, કામ—એ ત્રિવર્ગરૂપ, ત્રણે કાળનુ જ્ઞાન આપનારા, તૃપ્તિ કરનારા, તૃપ્તિ આપનારા, તૃપ્ત થયેલા, તમોગુણી, તુષુરુ ગધર્વે સ્તવેલા, ગરુડ પર ધિસજેલા, ત્રણ ગુણોયુક્ત આકારવાળા, ત્રણ સ્થાનમા વાકાઈવાળા, પાતળા શરીરવાળા, 'ચાતકરીયાત' એવો શબ્દ કરતા, ભયથી બચાવનાર શબ્દવાળા, મગળની છેલ્લી ભૂમિરૂપ, મનોરથોને પૂરનારા, ગરીબો ઉપર પ્રેમ રાખતા, દાનવોનો નાશ કરનારા, દુર્ગા, દુર્ગમ, અસુરોનો નાશ કરનારા, દેવોની સીતરૂપ, દિવસ તથા રાત્રિરૂપ, દ્રૌપદીરૂપ, નોખત જેવા શબ્દવાળા, દેવયાનીરૂપ, મહામુશ્કેલીએ વસાવી રાકાતા, દારિદ્ર્યનો નાશ કરનારા, દિવસરૂપ, દામોદરને પ્રિય, પ્રકાશમાન, દિશાઓરૂપી વસ્ત્રવાળા, દિશાઓને મોહ પમાડનારા, દડકારણ્ય મા વસનારા, દડ ધારણ કરનારા, દેવો વડે પૂજાયેલા, દેવોએ વદન કરવા યોગ્ય, સ્વર્ગમા રહેનારા, દેવ કરનારા, દાનવોરૂપ, ગરીબો તથા અનાથોએ સ્તવેલા, દીક્ષારૂપ, દેવત આદિ સ્વરૂપવાળા, સર્વનુ પોષણ કરનાર, ધનુષને ધારણ કરતા, ગાયન રૂપ ધારણ કરતા, ધર્મનુ આચરણ કરતા, પર્વતને ધારણ કરતા, પૃથ્વીના આધારરૂપ, ધન આપનારા, ધાન્ય પૂરનારા, ધર્મશીલ, ધનુર્વેદમા કુશળ, ધીરગરૂપ, ધન્યવાદપાત્ર, પદને ધનનાર, ધર્મરાજને પ્રિય, અવિચળ, ધૂમાવતી તથા ધૂમકેશીરૂપ, ધર્મશાત્રનો પ્રદાશ કરનારા, આનંદ ઉપગમનારા, નદને પ્રિય, નિદ્રારૂપ, મનુષ્યો વડે સ્તવેલા, નમનવતરૂપ, નર્મદારૂપ, કમિનીરૂપ, તીવ્ર વાગ્, મહાદેવનો આશ્રય કરતા, નાગયાને પ્રિય, નિત્ય, નિર્મળ, નિર્મુલ, બાડરૂપ, નિરંધાર, ઉપમારહિત, નિત્યગુહ નિગ્ગન, નાદ, મિદ્ર તથા ક્રાધી

પર, નાદ, બિંદુ તથા ક્ષ્મારૂપ, નૃસિંહથી ઉપાસના કરતા, પર્વતને ધારણ કરનાર, ગળાઓ તથા નાગોએ શણગારેલા, નરકના કનેશને દૂર કરનાર, નાચણુના ચરણથી પ્રકટેલા, નિર્દોષ, નિરાકાર, નારદનું પ્રિય કરનાર, અનેક જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં કહેલા, ભંડાર આપનાર, નિર્ભગસ્વરૂપ, નવા સૂત્રને ધારણ કરતા, નીતિરૂપ, ઉપદ્રવોથી રહિત કરનાર, નદના પુત્રી, નવા રત્નોથી યુક્ત, નૈમિષારણ્યમાં વસનાર, માખણ પર પ્રેમવાળા, નારીરૂપ, કાળા મેઘ જેવો શબ્દ કરતા, આખના પલકારાથી યુક્ત, નદીરૂપ, લીલી ડોકવાળા, રાત્રિના ઈશ્વરી, નામાવલિરૂપ, નિશુભનો નાશ કરનાર, નાગલોકમાં વસતા, નવા સોના સરખા, નાગલોકના અધિષ્ઠાત્રીદેવી, ઓઝરથી યુક્ત પગવાળા, મનુષ્યોના ચિત્તાથી હર્ષ પમાડતા, ઊંડા લાલ નેત્રો વાળા, વજ્રના કડાકા જેવો શબ્દ કરતા, નદનવનમાં વસનાર, નિર્ચૂડ નામના ઘરમાં ઉપલા ભાગ પર ફરનાર, પાર્વતીરૂપ, ઘણા જ ઉદાર, પરબ્રહ્મસ્વરૂપ, સર્વથી પર, પાચે દેશથી રહિત, પાચે પાપોનો નાશ કરનાર, પારકા ચિત્તાથી ક્રિયાને જાણતા, પચ્ચિકા નામના દેવતારૂપ, પ્રપચસ્વરૂપ, પૂર્ણમારૂપ, શ્રેષ્ઠ શોભાવાળા, પ્રીતિરૂપ, ઉત્કૃષ્ટ તેજનો પ્રકાગ કરનાર, જૂનામાં જૂના, પુરુષ સાથે સખાધવાળા, પુણ્યરૂપ કમળ સમાન નેત્રોવાળા, પાતાળના તળિયે રૂપેલા, પ્રમત્ત, પ્રીતિને વધારનાર, પવિત્ર કરનાર, ફરણ સહિત સુદર, પવનનો આહાર કરતા, પ્રભાપતિરૂપ, પરિશ્રમ પામેલા, પર્વત જેવા સ્તનવાળા, કમળ પર પ્રેમવાળા, કમળ પર બિસજેલા, કમળ જેવા નેત્રોવાળા, કમળમાં પ્રકટેલા, કમળના પત્રવાળા, કમળ જેવા પગવાળા, પચ્ચીનીરૂપ, પ્રિય બોલનાર, અજ્ઞાતીઓને અજ્ઞાનરૂપ શાપથી હેડાવનાર, પુરને ધરનાર, પુરમાં વસતા, પુષ્કલરૂપ, શરીરેમાં રહેનાર, પર્વસ્વરૂપ, પાર્ણતના પુષ્પઉપર પ્રીતિવાળા, પતિ વ્રતા, પવિત્ર અનવાળા, પુષ્પ જેવું હાસ્ય કરતા, પ્રજાવતીના પુત્રી, પૌત્રીરૂપ, પુત્રો પંડે પૂજ્ય, દૂધથી યુક્ત, પટિશ તથા પાશને ધારણ કરતા, પકિતરૂપ, પિતૃલોકને આપનાર, જૂના, પવિત્ર સ્વભાવવાળા, નમેલાની પીડાનો નાશ કરનાર, પ્રવૃત્તના માતા,

પુષ્ટ, બ્રહ્માએ સ્વીકૃત્તેલ, પુકરીકપુરમાં વસતા, કમળ સમાન મુખવાળા, મોટી જઘવાળા, મોટી લુગાઓ વાળા, મોટા પગવાળા, મોટા પેટવાળા, પરવાળા જેવી શોભાવાળા, પીળા નેત્રોવાળા, પીળા વસ્ત્રોવાળા, અત્યંત ચપળ, સર્વને ઉત્પન્ન કરનાર, પુષ્ટિ આપ નાસ, પવિત્ર, પ્રતિષ્ઠારૂપ, સ્તુતિ કરતી દેવાગ નાઓ રૂપ, પાચ ગગવાળા, વિસ્તાર પામેલી વાણીરૂપ, પચ્ચિકા નામની દેવીરૂપ, પાજરામાં રહેલા, મહા માથારૂપ, પરમ જ્યોતિરૂપ, પરમપ્રીતિરૂપ, પરમ ગતિરૂપ, પરમ અવધિરૂપ, પરમ ઈશ્વરી, પવિત્ર કરનાર, અગિત સમાન ક્રાંતિવાળા, પવિત્ર મગળરૂપ, માપવા અશક્ય, પુષ્પ સમાન હાસ્યવાળા, મોટા પેટવાળા, પીળા અગવાળા, પીળા વસ્ત્રવાળા, પીળી શય્યાવાળા, પિશાચિની, પીળી ક્રિયાવાળા, પિશાચોનો નાશ કરનાર, લાલ નેત્રોવાળા, સુદર ક્રિયાવાળા, પાચ પ્રકારના ખોરાક પર પ્રેમવાળા, વામમાર્ગે ઓને પ્રિય આચારવાળા, પૂતનારૂપ, પ્રાણનો નાશ કરનાર, પુનાગના વનની મધ્યે રહેનાર, પવિત્ર તીર્થોએ સેવેલા, પાચ અગોવાળા, પરાશકિતરૂપ, ખૂબ હર્ષ કરનાર, પુષ્પોના ચમુકમાં રહેલા, પોષણ કરનાર, સમગ્ર જગતને પુષ્ટ કરતા, મદિશ પીવા પર પ્રીતિવાળા, પાચ શિખાવાળા, સર્પ ઉપર સૂનાર, પાચ માત્રારૂપ, પૃથ્વીરૂપ, માર્ગમાં મુખ આપતા, પુષ્કળ પૂર્ણ કરનાર, પુરાણ, ન્યાસ તથા મીમાસા રૂપ, પાટલીના પુષ્પની ગંધવાળા, પવિત્ર પ્રજાવાળા, પાર દેનાર, ઉત્તમ માર્ગે રહેલા, કૃપણો જેવી શોભા વાળા, પૂર્ણ આશાવાળા, ઝંકારરૂપ, કૃપણ જેવા પેટવાળા, ક્ષણવાળા, ક્ષણ આપનાર, કૃત્તુ, કૃત્કાર કરનાર, પાટિયા જેવી આટ્ટિવાળા, સર્પોના શરીર પર સૂનાર, સર્પોના મડળોથી શોભીતા, બાળકથી પલુ બાળક, ઘણાઓએ માનેલા, નવા તડકા સરખા વસ્ત્રોવાળા, બલભદ્રને પ્રિય, વદના કરવા યોગ્ય, ધોરી રૂપ, બુદ્ધિથી સ્તુતિ કરાયેલા, ભાટ્યારણોના દેવી, કર્મેના છિદ્રને જોનાર, કપટનો નાશ કરનાર, બલિ ઘન પર પ્રેમવાળા, બાધવરૂપ, વેદોએ જાણવેલાં બુદ્ધિરૂપ, બપોરિયાના પુષ્પ પર પ્રેમવાળા, બાલ સૂર્યની ક્રાંતિ જેવા આકારવાળા, બ્રહ્મા સાથે સખા

વાળા, પ્રાહ્મણોના ઈષ્ટદેવીરૂપ, ખૂદસ્પતિએ સ્તુતિ કરેલા, તુલસીરૂપ, વૃદાવનમા વિહાર કરનાર, ખગલાઓની પકિતના સમૂહવાળા, કર્મોના છિદ્રને ખાઈ જનારા, ગુફામા વસનારા, પુષ્કળ જળવાળા, ઘણા નેત્રોવાળા, ઘણા પગવાળા, કાનના ઘણા શણગારવાળા, ઘણા બાહુઓવાળા, ખીજરૂપ, ઘણા રૂપોવાળા, બિંદુ—નાદકલાથી પર, બિંદુ તથા નાદસ્વરૂપ, ઘોના આમડાના મોજા હાથમા ધારણ કરતા, અદરિકાશ્રમમા રહેનારા, દેવરૂપ, મોટા ખભાવાળા, સર્વથી મોટા, બાણોને છોડતાં, ટોળાના અધ્યક્ષ, ઘણાઓએ સ્તુતિ કરેલા, સ્ત્રીરૂપ, પુષ્કળ પરાક્રમવાળા, આર્ધેલા પદ્માસને ખેંચેલા, ખીલીપત્રની નીચે રહેલા, પીપળામા વસતા, અલિદાનમા રહેલા, માયાના પ્રતિધિખવાળા, બાલા, હાથમા ધનુષને ધરતા, વડવાનલ જેવા વેગવાળા, બ્રાહ્મકાંડની ખહાર તથા અદર રહેલા, બ્રહ્મવિદ્યાનો પ્રચાર કરતા, મહાદેવના પત્ની, ભયકર પદાર્થોથી યુક્ત ભાવવાળા, ભયને દૂર કરનારા, ભદ્રકાળી, સર્પના જેવા નેત્રોવાળા, સસ્વતીરૂપ, જ્ઞાનીઓ પર પ્રેમવાળા, ભયકર, ભયકર આકારવાળા, સમૃદ્ધિઓ આપનારા, સમૃદ્ધિઓના સમૂહવાળા, ક્રોધવાળા, ભોગમા આસક્ત, કલ્યાણ આપનારા, પુષ્કળ પરાક્રમવાળા, પાચ ભૂતોમા વસનારા, ભુગુલતા, ભાર્ગવી, પ્રાહ્મણોએ પૂજેલા, ભાગીરથીરૂપ, ભોગવતીરૂપ, ઘરમા રહેલા, વૈદ્યો પર ઉત્તમ માનવાળા, ભોગવાળા, ભાષારૂપ, શકરના પત્ની, પુષ્કળ દક્ષિણવાળા, શકરસ્વરૂપ, ભયકર વસ્તુઓવાળા, સસારરૂપ ખંધનથી છોડાવનારા, ભજન કરવા યોગ્ય, પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરનારીએ સજી કરેલા, ભુવનાના ઈશ્વરી, સર્પોના કકણવાળા, ભયકર રૂપવાળા, ભેરુડારૂપ, ભાગ્યશાળી, માતારૂપ, માયારૂપ, મીઠાશવાળા, મીઠી જીભવાળા, મધ ઉપર પ્રેમવાળા, મહાદેવી, મહાભાગ્યશાળી, માલાવાળા, માછલા જેવા નેત્રવાળા, માયાથી પર, મધુમતી તથા મધુમાસારૂપ, મધને ઝરતા, મધુના સખધવાળા, મધુને ઉત્પન્ન કરનારા, મિથિલાપુરમા વસનારા, મધુ—કેટલોને સહાગ કરનારા, પૃથ્વીરૂપ, મેઘની પકિતઓથી યુક્ત, મોદદસ્તીરૂપ, મહામાયારૂપ, સીતારૂપ, સુવાળી વસ્તુ પર પ્રેમવાળા, મહાલક્ષ્મી,

મહાકાલી, મહાકાન્ત્યા, મહેશ્વરી, મોહેદ્રી, મેરુના પુત્રી, મદારના પુષ્પોથી પૂજાયેલા, સુદર ઝાઝોથી યુક્ત પગવાળા, મોક્ષ આપનારા, સુદર બોલનાગ, મનુર વસ્તુને ઝરતા, મુદ્રારૂપ, મલયના ચદનથી યુક્ત, મેઘારૂપ, મસ્કત મણિ જેવા કાળા, મગધદેશમા પ્રકટેલા, મેનકાના પુત્રી, મહાભારીરૂપ, મહાવીર, મહાશ્યામારૂપ, મનુ વડે સ્તુતિ કરાયેલા, માતૃકારૂપ (ચોટલે અક્ષરોસ્વરૂપ), સૂર્ય સમાન પ્રકાશવાળા, વિષ્ણુના ચરણમા ફરનારા, મૂલાધારમા રહેલા, મુગ્ધા, મણિપુરમા વસનારા, મૃગના જેવા નેત્રોવાળા, પાડા પર ખેંચેલા, મહિષાસુરનો નાશ કરનારા, યોગમા સ્થિતિ કરતા, યોગ વડે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય, યોગરૂપ, યૌવન અવસ્થાવાળા, યૌવનરૂપ, યુદ્ધની મધ્યે રહેલા, યમુનારૂપ, યુગોને ધારણ કરનારા, યક્ષિણીરૂપ, યોગ યુક્ત, યક્ષના ગળન ત્યા પ્રકટેલા, યાત્રારૂપ જવાની રીતિને જાણતા, યદુના વશમા પ્રકટેલા, યકારથી હ્રાર સુધીના અવધિવાળા, યજુર્વેદના સખધવાળા, યમરૂપ, ચત્રિરૂપ, યોગમા આસક્ત, ચક્ષુસોને ભયકર, ચક્રિમણીરૂપ, ચમાકનારા, ચમા, ચેતનીરૂપ, ચેણુકારૂપ, ચંતિરૂપ, ચંદ્ર સાથે સખધવાળા, ભયકર, લોકોને ગ્રિય આકારવાળા, ચમના માતારૂપ, ચંતિ પર પ્રેમવાળા, ચેહિણીરૂપ, ચાન્ય આપનારા, ચેવારૂપ, લક્ષ્મીરૂપ, કમળ સમાન નેત્રોવાળા, ચંદ્રમારૂપ, રૂપસાપન્ન, ચંતના સિંહાસને બિરાજેલા, લાલ પુષ્પ તથા વસ્ત્રને ધારણ કરતા, લાલ ચદનના વિલેપનવાળા, ચાન્દસ પર ખેંચેલા, ચભારૂપ, લાલ અલિદાન પર પ્રીતિવાળા, સુદર યુગના આધારરૂપ, સમગ્ર પૃથ્વીને જીતનારા, ચરુમૃગના આમડાને પહેરતા ચથવાળા, ચંતોની માળા રૂપ, ચેગોના ઈશ્વરી, ચેગોને શાત કરનારા, ચાન્દ કરાવનારા, ચેમાચને ઉત્પન્ન કરનારા, ચમચદ્રના ચરણથી દબાયેલા, ચવણનો નાશ કરનારા, ચંતજડિત વસ્ત્રોથી ઢકાયેલા, ચથ પર ખેંચેલા, સુવર્ણના આભૂષણોવાળા, લક્ષ્મીના અધિષ્ઠાત્રી દેવી, ચપળ, સુદર ચિહ્નને ધારણ કરતા, લક્ષ્મીરૂપ, લોલાદેવીરૂપ, વિપન્નો નાશ કરનારા, લોકોથી યુક્ત, લોકોમા પ્રખ્યાત, લક્ષ્મીરૂપ, લાખા પોટવાળા, ક્રીડા કરનારા, લલનારૂપ, લોકોને ધારણ કરતા, વરદાન આપનારા, વદન કરા-

યેલા, વિદ્યારૂપ, વિષ્ણુના સખધવાળા, નિર્ભય આકૃતિ
વાળા, વરહદતી શકિતરૂપ, રત્નેગુણથી સંહિત, વરસ
નારા, શ્રેષ્ઠ લક્ષ્મીરૂપ, વિદ્યાસવાળા, વનિતારૂપ,
આકાશના મધ્યમા સહેલા, કમળના આસને બેઠેલા,
વરુણવતી શકિતરૂપ, વાગમાથી પ્રકટેલા, અગ્નિરૂપ,
વિરુદ્ધ રૂપવાળા, વાયુમહળના મધ્યે સહેલા, વિષ્ણુ
રૂપ, બ્રહ્માને પ્રિય, વિષ્ણુના પત્ની, વિષ્ણુથી યુક્ત,
વિશાળ નેત્રોવાળા, ધનને ધારણ કરતા, શકરને પ્રિય,
સમયરૂપ, વશ્વધારી, ધનને પૂરનારા, વેદોના આજ્ઞ
ગેથી વ્યાપ્ત ગંગવાળા, વાજપેય યજ્ઞના ફળને આપ
નારા, વસુઓના સખધવાળા વાગમાર્ગને પ્રકટ
કરનારા, વૈકુંઠમા વસનારા, શ્રેષ્ઠ, વ્યાસને પ્રિય, બપુતર
ને ધારણ કરતા, વાત્સીકિયો સેવેલા, શાકભરી, શિવા,
શાતા તથા શારદારૂપ, શરણાગતિરૂપ, પાતળા પેટ
વાળા, શુભ આચારવાળા, શુભાસુરનો નાશ કરનારા,
શોભાવાળા, ભાગલિક આકારવાળા, શકરના અર્ધે
શરીરરૂપ, સંતા ગંગાવાળા, શુભ આશયવાળા, ઉજ્જવળ,
મસ્તકનું સંધાન કરનારા, શરાવતી નદીરૂપ, બાણથી
આનંદ પામનારા, શરદ્દંતુની ન્યોત્સનારૂપ, સુદર
મુખવાળા, બાણથી શોભતા, ત્રિશૂલ ધારણ કરતા,
ગુહ્ય, ભીતીરૂપ, પોષ્ટરૂપ વાહનવાળા, લક્ષ્મીથી
યુક્ત, વિષ્ણુના આનંદરૂપ, માત્ર સાભળતા જ આનંદ
આપનારા, શકરના પત્ની, સન્નિધા વદન કરવા
યોગ્ય, છ બાળાવાળા, છ ઋતુઓ પર પ્રીતિવાળા,
મૂલાધાર વગેરે છ આધારોમા સહેલા, દેવીઓના
સ્થામિની, દાનિક્તવામીનું પ્રિય કરનારા, છ અંગરૂપ,
ઉરામ બુદ્ધિવાળા, દેવો તથા અસુરો વડે નમસ્કાર
કરાયેલા, સસ્ત્રવતીરૂપ, ઉરામ આધારરૂપ, સર્વનું
મગન કરનારા, મામવેદના ગાન પર પ્રીતિવાળા,
સૂક્ષ્મરૂપ, સાવિત્રીરૂપ, સામવેદને ઉત્પન્ન કરનારા,
સંતા સ્વેદારૂપ, મદ્ય આનંદરૂપ, સાત સ્તનવાળા,
સમુદ્રરૂપ વસ્ત્રવાળા, સર્વ ઐશ્વર્ય પર ગ્રેમવાળા,
સિદ્ધિરૂપ, નાનપુરુષોના બાધુઓ ઉપર પણ દયા-
વાળા, મત્સ્યગોના મહામ્મા સ્વેદા, ચંદ્રમહામ્મા
વનનાના, નર્મને બાળતા, અત્યંત દયાળુ, સમાન તથા
અધિકારી નિદાન, મર્મથી ઊંચા, સગરદિવ્ય, ગાસ
ગુણોવાળા, નર્મને ઉચ્છિન્ન આપનારા, મધમાખીરૂપ,

સૂર્યના પુત્રી, સુદર કેશવાળા, ચંદ્રના સમૂહરૂપ,
સુવર્ણ સમાન ગંગવાળા હરિણીરૂપ, હીકારીસ્વરૂપ,
હસરૂપવાહનવાળા, ગેશમી વસ્ત્રોથી વીંટાયેલા ગંગવાળા,
ક્ષીસ્ત્રમુદ્રના પુત્રી, ક્ષમારૂપ, ગાયત્રી, માવિત્રી, પાર્વતી
તથા સસ્ત્રવતીરૂપ, વેદરૂપ ગર્ભવાળા, ઉરામ કેડના
પાછલા ભાગવાળા, શ્રીગાયત્રી અને પરાધિકારરૂપ,
હે નારદ! એમ ગાયત્રીના એક હજાર ને આઠ
નામો પુણ્ય આપનારા, સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર
અને મોટી સંપતિ આપનાર છે આ નામો ગાયત્રીને
સાતોષ ઉપજાવનારા છે, ખાટે અજમીના દિવસે બ્રાહ્મણો
સાથે તેનો અવશ્ય પાઠ કરવો જપ, હોમ, પૂજા
નથા ધ્યાન કર્યા પછી આ નામનો અવશ્ય પાઠ કરવો
આ ગાયત્રીસંહસ્ત્રનામ હસ્તકોઈને ખાસ આપવા યોગ્ય
નથી, પણ ઉરામ ભક્ત તથા ઉરામ શિષ્ય જે
બ્રાહ્મણ હોય, તેને જ કરેલા યોગ્ય છે જે સાધકો
ભ્રષ્ટ હોય, તેવા બાધવોને પણ આ ગાયત્રી સંહસ્ત્રનામ
ખતાવવા નહિ આ ગાયત્રીસંહસ્ત્રનામરૂપ શાસ્ત્ર જોતા
ઘરમા લખેલું હોય, તેને કોઈદી ભય નથી, તેમ
જ લક્ષ્મી ચરણ છે, છતા તેના ઘરમા સ્થિર થઈ
રહે છે આ ગાયત્રી સંહસ્ત્રનામ ઉરામ રહસ્યરૂપ,
ગુહ્યથી પણ અત્યંત ગુહ્ય, મહાપુણ્ય આપનાર,
દરિદ્ર મનુષ્યોને ભાડાર આપનાર, મુમુક્ષુઓને મોક્ષ-
દાયી અને કામનાવાળાઓને સર્વ કામનાઓ દેનાર
છે આના પાઠથી રોગી રોગથી અને બાધાયેલો બાધનથી
છૂટે છે બ્રાહ્મણ, મહિસપાન, સોનાની ચોરી અને
ગુરુપત્ની સાથે વ્યભિચાર વગેરે કરનારા પાપી
મનુષ્યા પણ (આનો પાઠ કરવાથી) તે તે પાપથી
એક વાર તો છૂટી જ જાય છે તેમ જ આનો
પાઠ કરતા જ દુઃ પ્રતિગ્રહથી, અલક્ષ્યને ખાવાથી,
પાપરૂપી તથા અસત્ય વગેરેથી થયેલા પાપથી છૂટી
જાય છે, હે બ્રાહ્મણા પુત્ર! મે કહેલું આ નિર્ભય
રહસ્ય મનુષ્યોને બ્રહ્મસાપુત્ર્ય આપનાર છે, એમા
ખરેખર કઈ જ સંશય નથી ૧-૧૬૫

इदं रहस्यममल मयोक्तं पद्मनोद्वज ।

ब्रह्मसायुस्वदेनं नृणां स्वयं स्वयं न संशयः ॥१६५॥

ઉનિ શ્રોત્રોવાનવનમ્મદપુત્રમ્મમં દુદઘ્ય સ્કંધ વિષે
અખ્યાય ૬૬૩ તથામ

અધ્યાય ૭ મો *

દીક્ષાવિધિ

નારદ ઉવાચ

શ્રુતં સહસ્ત્રનામાય્યં શ્રીગાયત્ર્યાઃ ફલપ્રદમ્ ।
સ્તોત્રં મહોત્તરિકરં મહાભાગ્યકરં પરમ્ ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યુ શ્રીગાયત્રીના કૃણને આપનાર, મહાઉન્નતિ કરનાર અને મહાભાગ્યકારક શ્રેષ્ઠ 'સહસ્ત્ર નામ' નામનુ સ્તોત્ર મે સાભળ્યુ હવે દીક્ષાનુ ઉત્તમ લક્ષણુ સાભળવા હુ ઇચ્છુ છું કે, જેના વિના બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો કે સ્ત્રીઓને દેવીના મત્રમા અધિકાર સિદ્ધ થતો નથી, માટે હે પ્રભો! તે બધુ સામાન્ય વિધિથી વિસ્તારપૂર્વક કહે।

શ્રીનારાયણમોહ્યા હવેહુ દીક્ષા કહુ છું, સાભળો જે દીક્ષાથી શુદ્ધ ચિત્તાવાળા થયેલા શિષ્યોને દેવ, અગ્નિ તથા ગુરુની પૂજા વગેરેમા અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે જે દિવ્ય જ્ઞાન આપે છે અને પાપનો નાશ કરે છે, તેને જ વેદ તથા તત્ત્વશાસ્ત્રમા કૃશ્ણ પુરુષોત્તમે 'દીક્ષા' કહી છે તે દીક્ષા અવસ્થા સ્વીકારવા યોગ્ય છે, કારણ કે તે ઘણા કૃણવાળી માતી છે આમા ગુરુ તથા શિષ્ય બંને શુદ્ધ હોવા જોઈએ ગુરુએ દીક્ષાની વિધિ પ્રમાણે સર્વ પ્રાત કૃત્ય કરી સ્નાન, સંધ્યા વગેરે બધુ વિધિ પ્રમાણે કર્યા પછી હાથમા કમડળ લઈ મોન ધરી, નદીના કિનારાથી ઘેર જવુ ત્યાં (સોળ હાથના) યોગમંડપમા (એટલે દીક્ષાના સ્થાનમા (ઉત્તમ આસન પર બેસવુ આચ મન તથા પ્રાણાયામ કર્યા પછી અર્ધપાત્રમા જળ લઈ, તમા ચદન-પુષ્પ નાખીને 'ફટ્' એ અસ્ત્ર મત્રથી સાત વાર અભિમત્રણ કરુ પછી બુદ્ધિમાન, પુરુષે તે જ મત્ર ઉચ્ચારતા રહી તે જળથી મંડપના ચાંદે ઘસવુ પ્રોક્ષણ કરવુ અને પછી પૂજા કરવી ઘસવુ ઉપલા ઉપત્રમા પ્રથમના છેડે ગણેશદેવનુ, મધ્યમા લક્ષ્મીનુ તથા બીજા છેડે સત્સ્વતીનુ (શ્રીમળેશ્વાય નમઃ ઇત્યાદિ તેના તેના નામમનોથી) ચદન તથા પુષ્પો વડે પૂજન કરવુ ઘસવુ જમણી

શાખામા ગંગાનુ પ્રથમ પૂજન કરી તેના ડાબા ભાગમા ગણપતિનુ પૂજન કરવુ, તેમ જ ઘસવુ ડાબી શાખામા ક્ષેત્રપાલનુ પ્રથમ પૂજન કરી તેના ડાબા ભાગે ચમુનાનુ પૂજન કરવુ નીચલા ઉપત્રમા ફટ્ મત્રથી અસ્ત્રદેવતાનુ પૂજન કરવુ અને પછી મંડપની મધ્યે 'બધુ દૃશ્ય દેવીમય છે' એવી ભાવના કરી, ફટ્ મત્રનો જપ કરતા રહી ઊંચે જઈને દિવ્ય તથા અતરિક્ષમા રહેલા વિદ્યોને દૂર કરવા, તેમ જ ત્રણ વાર પગ પછાડીને પૃથ્વી પર રહેલા વિદ્યો દૂર કરવા પછી (અદર રહેલા વિદ્યોને નીકળી જવાનો માર્ગ ત્યજી) ઘસવુ ડાબી શાખાનો સ્પર્શ કરી જમણા પગથી મંડપમા પ્રવેશ કરવો અદર પ્રવેશ કરી કુભનુ સ્થાપન કરી સામાન્ય આર્ધ કરીને તે આર્ધજળથી નૈઋત્ય દિશામા વાસ્તુનાથનુ તથા બ્રહ્માનુ ચદન, પુષ્પ તથા ચોખા વગેરેથી પૂજન કરવુ પછી પચગવ્ય તૈયાર કરવુ અને પછી તે પચગવ્યથી તથા અર્ધના જળથી ગુરુએ તોરણના સ્તંભ સુધી મંડપનુ પ્રોક્ષણ કરવુ 'આ સર્વ દેવીમય છે' એવી મત્રથી ભાવના કરવી અને મૂળ-મત્રનો ભક્તિપૂર્ક જપ કરતા રહી ફટ્ મત્રથી પ્રોક્ષણ કરવુ પછી ફટ્ મત્ર ઉચ્ચારી મંડપની ભૂમિને ઢાકવી અને 'હું' મત્ર ઉચ્ચારી અભ્યુક્ષણ કરવુ પછી અદરના ભાગને ધૂપથી સુવાસિત કરવો અને (જળ, ચદન, ભસ્મ, દર્વાના અકુરો તથા ચોખા-ઓ) વિકિરોને ચારે બાજુ વેરવા પછી દર્ભાની સાવરણીથી તે વિકિરોને વાળી લેવા અને ચોકકા કરી ઈશાન પૂણામા તેનો ઢગલો કરવો પછી હે મુનિ! પુણ્યાહવાચન કરી ગરીબો તથા અનાથોને સતોપવા પછી પોતાના ગુરુને નમસ્કાર કરી કેમજળ આસન પર બેસવુ અને પૂર્વ દિશા તરફ મુખ રાખી વિધિ પ્રમાણે જે મત્ર આપવો હોય તેના દેવનુ ધ્યાન કરી પ્રથમ (એકાદશરકથમા) કહેલા માર્ગે ભૂતશુદ્ધિ વગેરે કરીને તે આપવાના મત્રના ઋષિ આદિ ન્યામ કરવા તેમા જપિનો મસ્તક પર, છદનો મુખમા, દેવતાનો હૃદયકમળમા, બીજનો ગુહ્ય ભાગમા અને શક્તિનો બાને પગમા ન્યાસ કરવો અને પછી નણુ તાળીઓ પાડી, ત્રણ

* આ અધ્યાયમા શ્રીનારાયણ મુનિ એકેષ્ટો પચાવન પ્રકોષ્ઠેથી દ્રુકમા નીક્ષાવિધિ કહે છે

પ્રકારના વિન્નોને દૂર કરીને ત્રણ ચપડીઓ વગાડી દિગ્ગધ કરવો પછી પ્રાણાયામ કરી મૂલમંત્રનું સ્મરણ કરતા દેહ વિષે આત્મસાદિ અક્ષરોનો ન્યાસ કરવો તેનો આ પ્રકાર કહેવાય છે, હે મુનિ! 'ૐ ં નમઃ ૐ આ નમ ૐ હ નમ' ધૃત્યાદિ પ્રકારે બોલી મનવેતા પુરુષે મસ્તક આદિ સર્વ સ્થાનોમા ન્યાસ કરવો અત્યંત ઉત્તમ પુરુષે મૂલમંત્રના ષડંગનો અગ્રહ વગેરે આગળીઓમા તથા હૃદય આદિ અંગોમા અનુક્રમે ન્યાસ કરવો નમ સ્વાહા વપદ્ હુ ષોષ્ટ અને ફટ્ એ છ પદો યુક્ત તથા આદિમા ઔંકારસુક્ત છ મંત્રોથી ષડંગ ન્યાસ થાય છે પછી તે તે ક્રમોમા કહેલા સ્થાનો વિષે મૂલમંત્રના વર્ણન્યાસ વગેરે કરવા આમ ન્યાસ નો વિધિ કહ્યો છે પછી પોતાના શરીરમા ગુભ આસનનું ચિતન કરવું તમા જમણા ખભા વિષે ધર્મનો ડાબા ખભા વિષે જ્ઞાનનો, ડાબી સાથળમા વૈરાગ્યનો અને જમણી સાથળમા ચૈશ્વર્યનો ન્યાસ કરવો, તેમ જ હે મુનિ! મુખપ્રદેશમા અધર્મનું ધ્યાન કરવું વળી ડાબે પડખે અજ્ઞાનનું, નાભિ પ્રદેશમા અવૈરાગ્યનું તથા જમણા પડખે આતેશ્વર્યનું સ્થાપન કરવું હે મુનિશ્રેષ્ઠ! ધર્મ વગેરે ચારને ઉત્તમ મુનિઓએ (તે આસનના) પાયા કહેલા છે અને અધર્મ વગેરે ચારને (તેના ખીજા) અવયવો કહ્યા છે વચ્ચે કોમળ તળાઈવાળા સ્થાનરૂપ હૃદય સ્થાનમા અનંતનું સ્થાપન કરવું અને તે અનંત ઉપર પ્રપચરૂપી નિર્મળ કમળનું સ્થાપન કરવું પછી તે કમળમા મનવેતાએ એકબીજાની ઉપર ઉપર કળાઓ સહિત સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અગ્નિનું સ્થાપન કરવું અને તેમની ભાવના કરવી હવે ટૂંકમા તેઓની કળાઓ ક્રુ હ્ર, સૂર્યની પાર, ચંદ્રની સોળ અને અગ્નિની દસ કળાઓ કહેલી છે માટે તે કળાઓ સહિત તે દેવોનું સ્મરણ કરવું પછી તેઓના ઉપર સંવત્સુપ, રંગેનું તથા તમોનુલું સ્થાપન કરવું પછી પિત્રન મનુષ્યે (તે આસનની ચારે દિશાઓમા) આત્માનું, અતિતત્માનું, પરમાત્માનું તથા જ્ઞાનાત્માનું સ્થાપન કરવું, આમ આસનની ક્રપના કરવી પછી સાધકે, 'અમુકાસનાય નમ.' એ મનથી આસનની

પૂજા કરી તેના પર પરાબ્રહ્મનું ધ્યાન કરવું પછી મનવેતા પુરુષે ક્રપમા કહેલા વિધિથી આપવા યાગ્ય મંત્રના દેવતાનું માનસિક ઉપચારો વડે વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરવું તે વેળા એ વિદ્વાન પુરુષે ક્રપમા કહેલી આનંદકારક મુદ્રાઓ ખતાવવી કે, જે મુદ્રાઓ કરવાથી દેવીને આનંદ થાય છે પછી પોતાના ડાબા ભાગના આગલા ભાગમા પટ્ટકોણની ઉપર મધ્યમા ગોળ અને ચાર ખૂણાઓવાળું મઠન સારી રીતે આલેખવું, તેમ જ પટ્ટકોણની મધ્યે ત્રિકોણ ચાલેખી શખમુદ્રા ખતાવવી અને છયે ખૂણાઓમા પુષ્પ વગેરેથી છ અંગોની પૂજા કરવી હે મુનિશ્રેષ્ઠ! પૂજ્ય તથા પૂજકની વચ્ચે પૂર્વ દિશા કપીને અગ્નિ કોણ વગેરે ખૂણાઓમા છ ગંગોનું પૂજન કરવું પછી શખનું આધારપત્ર લઈ ફટ્ મંત્રથી તેનું પ્રાક્ષણ કરી મઠનમા તેનું સ્થાપન કરવું, તે મંત્રે 'મ વહ્નિમળહલય દશકલાત્મને અમુકદેવ્યર્ચનાસ્થાપ નાય નમ' એ મંત્ર, શખના આધારસ્થાપનમા વિદ્વાનો એ કહ્યો છે (માટે એ મંત્રના ઉચ્ચારપૂર્વક આધાર સ્થાપન કરી) એ આધારમા પૂર્વ દિશાથી માંડી પ્રદક્ષિણાક્રમે (ચિપાદિશમા) વહ્નિમળહલયુક્ત દશ વહ્નિકળાઓનું પૂજન કરવું પછી મૂલમંત્રથી પ્રોક્ષણ કરેલા ઉત્તમ શખને મૂલમંત્રનું સ્મરણ કરતા કરતા તે આધાર પર સ્થાપવો પછી 'ૐ સૂર્યમળહલય દ્વાદશકલાત્મને અમુકદેવ્યર્ચનાસ્થાપ નાય નમ' એ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરવો અને તે પછી 'શ શશ્વાય નમ' એમ કહી તે શખનું પ્રોક્ષણ કરવું અને તેમા સૂર્યની તાપિની આદિ પ્યાર કલાઓનું અનુક્રમે પૂજન કરવું પછી અક્ષરોની પકિતને અવળી કહીને મૂળ મંત્રને પણ અવળો બોલી પાણી વડે શખને ભરવો અને તેમા ચંદ્રની કળાઓનું સ્થાપન કરવું પછી 'ૐ સોમમળહલય વોદશકલાત્મને અમુકાર્ચ્યમુવાય નમ' ગ્યા મંત્રથી અંકુશમુદ્રા ખતાવતા રહી જળની પૂજા કરવી અને તેમા તીર્થો નું આવાહન કરી આઠ વાર મંત્રનો જપ કરવો પછી જળમા છ ગંગોનો ન્યાસ કરી 'નમ' એ મંત્રથી જળનું પૂજન કરવું પછી આઠ વાર મૂલ મંત્રનો જપ કરવો અને મત્સ્યમુદ્રાથી ઢાકણ

કરવું પછી શખની જમણી દિશાના ભાગમા પ્રોક્ષણી ને સ્થાપવી તેમા થોડુક શખનું જળ નાખી તેના વડે ચારે તરફ પ્રોક્ષણ કરવું અને પૂજના દ્રવ્યને તથા પોતાને મુદ્ધ થયાની ભાવના કરવી તે પછી પોતાની આગળ વેદી પર સર્વતોભદ્રમંડળ આલેખીને તે મંડળની કળીની વચ્ચે પ્રથમ માળ પૂરવી અને પછી ચોખા પૂરવા પછી દર્ભ પાચરી તે ઉપર જ (સત્યાવીશ દર્ભોથી ગૂંથેલો) શાસ્ત્રીય લક્ષણોવાળો દર્ભતો કર્ચ સ્થાપવો પછી આધારશકિત થી માડી પીઠ સુધી (તેના તેના મગ્ગેથી) પૂજ કરવી પછી બગબર આખો કાટ-ચિસડ વિનાનો કુભ લઈ કદ્દ મત્રથી મતરેલા જળ વડે તેની અદરના ભાગને ધોઈ નાખવો અને પછી ત્રેવડા લાલ દોરાથી તેને વીંટવો પછી નવરત્નો નાખેલા અને ચદન વગેરે થી પૂજેલા કૂચડા સહિત તે કુભને ગુરુએ પ્રણવમત્ર ઉચ્ચારી પીઠની અદર સ્થાપવો તે વેળા કુભની તથા પીઠની એકતાની ભાવના કરવી અને પછી હે મુનિ! અવળા ક્રમે અક્ષરોની માતૃકાને જપતા અને મૂળમત્ર જપીને તીર્થના જળ વડે દેવતા-બુદ્ધિથી કુભને ભસ્વો પછી પીપળાના, કણસના તથા આપ્તાના કોમળ નવપ-લવેશી કુભના મુખને ઢાકવું અને તેના ઉપર કૂળ તથા અક્ષત સહિત ઢાકવાનું પાત્ર મૂકી બુદ્ધિમાન પુરુષે બે વચ્ચેથી વેષ્ણ કરવું પછી પ્રાણપ્રતિષ્ઠાના મત્રથી પ્રાણનું સ્થાપન કરવું અને આવાહન આદિ મુદ્રાઓથી પરાદેવતાને પ્રમત્ત કરવા પછી ૪ પમા કહેલા પ્રકારે તે પરમેશ્વરી નું ધ્યાન કરવું અને દેવીની આગળ 'આપ ભલે પધાર્યાં, આપ કુશળ છો ને?' એમ સ્વાગત તથા કુશળ પ્રશ્ન ઉચ્ચારવો પછી પાદ, અર્ધ, આચ મનીય, મધુપર્ક અને ચાભ્યગ સહિત સ્નાન દેવીને અર્પણ કરવું, તેમ જ રાતા અને નિર્મળ બે રેશમી વસ્ત્રો આપવા અને પછી જ્વતજ્વતના મણિઓના સમૂહોથી વ્યામ વેશરચનાઓ કરવી પછી દ્વીક્રત્વી સપુટિત કરેના વર્ણમાતૃકાના દરેક અક્ષર ઉચ્ચારતા રહી દેવીના અગ્રોમા ત્યાસ કરી ચદનાદિથી તે તે સ્થાનોમા પૂજ કરી તેમા હે મુનિ! કપૂર સહિત કાળા મરીનો ગધ, કર્નૂરી સહિત કેસર, ચદન અને યોગ-

રાતા પુષ્પો દેવીને અર્પણ કરવા અગુરુ, ગૂળળ, વાળો, ચદન, સાકર અને મધ-આ વસ્તુઓ એકકા ધૂપરૂપે દેવીને પ્રિય માનેલી છે પછી સારી બુદ્ધિ-વાળાએ અનેક દીવા અર્પણ કરી દેવીને નેવેલ ધરવું તેવેળા સ્તેક દ્રવ્ય અર્પણ કરતા કરતા પ્રોક્ષણી-પાનનું જળ પણ મુક્યે જવું, પણ બીજું જળ મુકવું નહિ પછી અગપૂજ અને ૪ પમા કહેલા આવરણોની પૂજ કરવી તે પછી અગો સહિત દેવીનું પૂજન કરી નૈશ્વદેવ કરવો અને દક્ષિણમા સ્થાડિલ કરી તેમા અગ્નિનું સ્થાપન કરી, તેમા મૂર્તિની અદર રહેલા દર્ભનું આવાહન કરી, ક્રમથી પૂજા ઝંકાર સહિત વ્યાહતિઓ વડે થી સહિત દૂધપાકનો પ્રથમ હોમ કરી, આપવા યોગ્ય મૂલમત્રથી પચીસ વાર હોમ કરવો અને તે પછી ફરી ઝંકાર સહિત વ્યાહતિઓ વડે હોમ કરવો પછી ગધ વગેરેથી પૂજન કરી દેવીને પીઠ પર પદગવવા અને અગ્નિનું વિસર્જન કરી હોમ કરતા આડી રહેલા દૂધપાક વડે ચારે બાજુ દેવીના પાર્શ્વોને બલિદાન આપવું પછી ગધ તથા પુષ્પ આદિ સહિત પાચ ઉપચારો અર્પણ કરી તાળૂલ, છત્ર તથા ચામર દેવીને આપવા પછી હજાર વાર મૂલમત્ર જપવો તે જપ અર્પણ કરી ઈશાન ખૂણામા (સમાર્જન કરી રાખી મૂકેલા સરસવ આદિના ઢગલારૂપ) વિહિર ઉપર ઝારી સ્થાપવી અને તેમા દુર્ગાદેવીનું આવાહન કરી પૂજન કરવું, પછી 'સ્લા કરો, સ્લા કરો' એમ કહી ઝારીના નાળચા-માથી બહાર કાઢેલા જળ વડે કદ્દ એ મત્રનો જપ કરતા પ્રદક્ષિણાની રીતે તે પ્રદેશ પર સિચન કરવું પછી ઝારીને તેના સ્થાન પર મૂકી દેવીનું તથા અસ્ત્ર દેવતા-દુર્ગાનું પૂજન કરવું પછી ગુરુએ શિષ્યની સાથે મૌન ધરી ભોજન કરવું અને તે રાત્રે તથા મડપમા જ કાષ્ટરૂપી તિદ્રા કરવી હે નારદમુનિ! (એમ અધિવાસન કર્યો પછી) કુડનો સસ્કાર કરવો; અથવા (જે કુડ ન હોય તો) સ્પાડિલનો સસ્કાર કરવો જો દુઃખમા તે સસ્કાર કરવાની રીત વિધિ પ્રમાણે હું કહું છું મૂનમત્ર ઉચ્ચારી કુડને જોવો અને તે જ અસ્ત્રમત્ર કદ્દથી કુડનું પ્રોક્ષણ કરવું તથા (મમિધ આદિથી) તાડન કરવું પછી કુ મત્રથી અભ્યુદાણ

કરી પૂર્વ તરફ તથા ઉત્તર તરફ અગ્રવાણી ત્રણ ત્રણ રેખાઓ (સમિધ આદિથી) ચારે તરફ આલખવી પછી ઝંકારથી અભ્યુક્ષણ કરી આધ્યાત્મિકતાથી માડી પીઠમત્ર સુધી દેવીના પીઠનું કુકમા પૂજન કરવું પછી તે પીઠ ઉપર જગતના પરમ કારણરૂપ શિવ-પાર્વતીનું આવાદન કરી, સાવધાન થઈ તે બંનેનું ગંધ વગેરે ઉપચારોથી પૂજન કરવું પછી જન્મકળે નાહેલા અને શકર સાથે જોડાયેલા કામાતુર દેવીનું ધ્યાન કરવું અને કેટલોક કાળ તે બંનેની રતિક્રાંતીની ભાવના કરવી પછી ખત્રથી અગ્નિને લઈને આગળ મૂકવો અને રાક્ષસનો અસા ત્યજીને પૂર્વાકત જોવા વગેરેથી તેનો સંસ્કાર કરી ર ખીજને ઉચ્ચારી (તેમા યોતન્યની યોજના કરવી તથા) સાત વાર ઝંકારથી અભિમનણ કરવું પછી ગુરુએ ધેનુમુદ્રા ખતાવવી અને કદ્દ એ અસ્ત્રમત્રથી રક્ષા કરી કુ મત્રથી તેનું અવગુહન કરવું પછી ચદન આદિથી પૂજેલા તે અગ્નિને મુકતી ઉપર પ્રદક્ષિણાની રીતે ત્રણ વાર ફેરવી શોકલુભર પૃથ્વી પર ખેસીને ઝંકારનો જપ કરતા કરતા તે અગ્નિને શિવના વીર્યરૂપ જાણી દેવીની યોનિમા નાખવો પછી દેવ રાકરને તથા દેવી જગદમાને આચમન કેવલું 'ચિત્તં વિગ્ઢં હનં હનં દહં દહં પચં પચં સર્વજ્ઞ આજ્ઞાય સ્વાહા' એ મત્રથી અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરવો અને પછી 'લોમેનુ ખાઈ જતાર સુવર્ણ મમાન વર્ણવાળા, નિર્ભજ, પ્રદીપ્ત અને સર્વ તરફ મુખવાળા પ્રજ્વલિત અગ્નિને હું વદન કરું છું આ મત્રથી પરમ આદરપૂર્વક અગ્નિની કૃતિ કરવી તે પછી ઉત્તમ ગુરુએ 'ૐ સહસ્રાર્ષિયે હૃદયાય નમઃ સ્વસ્તિપૂર્ણાય શિરો સ્વાહા, રતિષ્ઠ, પુરુષાય શિરોાય વચ્ચે ધૂમવ્યાપિને ક્ષત્રયાય હુ, યમજિહ્વાય નેત્ર-પ્રણાય વૌષટ્, ધનુર્ધરાય અષ્ટાય ક્ષ્ત્ર' એ મત્રથી પૂર્વાકત હૃદયાદિ સ્થાનોમા ન્યામ કરવો પછી સુવર્ણ સમાન વર્ણવાળા, ત્રણ નેત્રોવાળા, કમળ પર સેના તથા વરામુદ્રાશક્તિ-સ્વસ્તિકા-અભયમુદ્રાને ધારણ કરતા પરમ મગ્નરૂપ અગ્નિનું ધ્યાન કરવું પછી મગ્નવેતા-ગુરુએ કુકમા મેખલા ઉપર નિતન કરવું દેવોથી પરિસ્તરત કરવું અને પરિધિઓની

ચમના કરવી પ્રથમ ત્રિકોણ, તેના ઉપર પંકોણ, તે પછી ત્રણ, તે પછી ચતુષ્પત્ર અને પછી ભૂપૂર —એ રીતે અગ્નિસ્થાપનની પહેલા જ યત્ર લખી ચળવો અથવા તે યત્રની આ સમયે જ ભાવના કરવી પછી હે તારદમુનિ! એ યત્રની મધ્યે ૐ વૈશ્વાનરો જાતવેદા હૃદાવહ છોહિતાશ્ચ સર્વકર્માણિ સાધય સ્વાહા' આ મત્રથી અગ્નિનું પૂજન કરવું અને મધ્યમા તથા છ ખૂણાઓમા ફિરલુયા, ગંગા, રક્તા, કૃષ્ણા, સુપ્રભા બહુરુચ્યા અને અતિરક્તિતા એ સાત અગ્નિની ગિરવાઓનું તથા કેસરોમા અગોનું પૂજન કરવું તે પછી પત્રોમા શક્તિ તથા સ્વસ્તિકાને ધારણ કરતી અગ્નિની મૂર્તિ આનું પૂજન કરવું, જેમ કે ૐ અગ્નયે જાતવેદસે નમઃ, ૐ અગ્નયે સપ્તજિહ્વાય નમઃ ૐ અગ્નયે હૃદયવાહનાય નમઃ, ૐ અગ્નયે અશ્વોદરજાય નમઃ ૐ અગ્નયે વૈશ્વાનરાય નમઃ ૐ અગ્નયે કૌમારતેજસે નમઃ, ૐ અગ્નયે વિશ્વમુલાય નમઃ, ૐ અગ્નયે દેવમુલાય નમઃ ઇત્યાદિ પ્રયોગ પૂર્વક અગ્નિની મૂર્તિઓની પૂજા કરી પછી ચારે દિશાઓમા વજાદિ આયુધો સંહિત લોકપાલોનું પૂજન કરવું પછી સૂચ્ય સૂચ તથા ધીનો સંસ્કાર કરી (ધીના વાસણમા ડાખા-જમણા ભાગની ક પના કરી) જમણા ધીના ભાગમાથી સૂચ વડે ધી લઈને અગ્નયે સ્વાહા એ મત્રથી અગ્નિના જમણા નેત્રમા લોમ કરવો, ડાખા ભાગમાથી ધી લઈને 'સોમાય સ્વાહા' એ મત્રથી અગ્નિના ડાખા નેત્રમા લોમ કરવો અને મધ્યમાથી ધી લઈને અમી પોમામ્યા સ્વાહા' એ મત્રથી મધ્યમા નેત્રમા લોમ કરવો વળી પાછું જમણા ભાગમાથી ધી લઈ અગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતે સ્વાહા' એ મત્રથી અગ્નિના મુખમા લોમ કરવો પછી સાધકે ઝંકાર સંહિત વ્યાતિઓ વડે લોમ કરવો અને તે પછી અગ્નિના મનથી ત્રણ વાર લોમ કરવો તે પછી હે મુનિ! ગર્જા ધાન આદિ સંસ્કારો માટે ઝંકારથી જ આઠ આપ્તિઓ લેખી ગર્જાધાન, પુસવન, સીમતો નતપન, જાતકર્મ, નામકર્મ, ઉપનિષ્કમણ, અન્ન પ્રાસ, ચીલ, વ્રતબધ, મહાનામ્યવ્રત, યોગનિપદ વ્રત, ગોદાન અને ઉનાલક-આ વેદકત સંસ્કારો

છે, તે પછી શિવ તથા પાર્વતીનું પૂજન કરી વિસર્જન કરવું પછી સાધકે અગ્નિને ઉદેશી પાંચ સમિધો હોમવી અને આવરણોની એક એક આલુતિ હોમવી હે મુને! સૂર્યમા સૂર્ય વડે ચાર વાર ઘી લઈ તે સૂર્યને ચો સૂર્ય વડે જ હાડીને પોતાના આસન પર ઊભા રહીને છેડે 'ઔષદ્ ઉચ્ચારેલ પૂર્વોક્ત અગ્નિના મન્તથી હોમ કરતો અને પછી ઝંઝં સ્વાહા,^૧ ઝંઝં શ્રી સ્વાહા,^૨ ઝંઝં શ્રી હ્રીં સ્વાહા,^૩ ઝંઝં શ્રીં હ્રીં સ્વાહા,^૪ ઝંઝં શ્રીં હ્રીં હ્રીં સ્વાહા,^૫ ઝંઝં શ્રીં હ્રીં હ્રીં સ્વાહા,^૬ ઝંઝં શ્રીં હ્રીં હ્રીં ગ સ્વાહા,^૭ ઝંઝં શ્રીં હ્રીં હ્રીં સ્વાહા,^૮ ઝંઝં શ્રીં હ્રીં હ્રીં ગ ગણપતયે,^૯ વર વરદ,^{૧૦} સર્વજન વશમ્,^{૧૧} આનંદ સ્વાહા^{૧૨}—એ દશ મહાગણોરાના મન્તથી આલુતિયા આપવી પછી જે મન્ત આપવો હોય તે મન્તના દેવતાના (તે તે કૃપમા કહેલા) પીઠને અગ્નિમા પૂજીને, તે દેવતાનું અગ્નિમા ધ્યાન કરી અગ્નિ તથા તે દેવતાના મુખથી એકતા પ્રાપ્ત કરવા પોતાની સાથે તે બંનેની એકતાની ભાવના કરતા કરતા મૂલમન્તથી તે દેવતાઓના મુખમા પચીમ આલુતિઓ હોમવા પછી ઉત્તમ સાધકે અગ્નિ તથા તે દેવતાની સાથે પોતાને એકરૂપ થયાની ભાવના કરવી અને પછી દેવતાઓના પડગને ઉદેશી જુદી જુદી આલુતિઓ હોમવી હે શ્રેષ્ઠમુનિ! તે અગિયાર આલુતિઓ જ હોમવી, એથી અગ્નિ તથા દેવતાનું નાત્રીસધાન થાય છે હે મુનિ! તે પછી (આવરણોના) એક એક દેવતાને ઉદેશી ઘી વડે એક એક આલુતિ હોમવી અને તે પછી દેવતાના મૂલમન્ત વડે કૃપમા કહેલા દ્રવ્યથી ગાયત્રી તન્ત્રી એક હજાર તે આઠ આલુતિઓ હોમવી હે મુનિ! એમ હોમ કર્યો પછી દેવીને આવરણોની દેવીઓને તથા અગ્નિ આદિ દેવતાઓને પણ સત્તુલ્ય થયેલા માનવા પછી તારી રીતે કની બે વત્તોન ધારણ કરતા, સોનાના શણગારથી યુક્ત, હાથમા કમડળ ધારણ કરતા એ પવિત્ર ગિય્થને (નુત્તર) કુડ પાને લાવવો પછી શિષ્ય—નુરુઓને, નબ્બમદેને તથા કુલદેવને નમસ્કાર કરી ત્યાં આસન પર બેસે, એટલે નુરુએ તે શિષ્ય તરફ કૃપાદૃષ્ટિથી જોયું, અને તેના નેત્રન્યને પોતાના દેહમા (પોતાના આત્મા

વિષે) જોડાયેલું ધારણ પછી વિદ્વાન નુરુએ હોમથી અને દિવ્યદૃષ્ટિ રહે જોવાથી શિષ્યના શરીરમા રહેલા (૭) માર્ગોનું આ રીતે શાનન કરવું જેથી શુદ્ધાત્મા થયો. તે શિષ્ય દેવ આદિના કૃપા માટે યોગ્ય થાય પછી નુરુએ શિષ્યના શરીરમા (નીચ દશાવેલા) છ માર્ગોનું ધ્યાન કરવું, જેમ કે બાન પગમા કલા માર્ગનું, લિંગમા તરવમાર્ગનું નાભિમા ભુવનમાર્ગનું, હૃદયમા વરુમાર્ગનું લલાટમા પર્માર્ગનું અને મસ્તકમા મન્તમાર્ગનું ધ્યાન કરવું (અર્થાત્ તે તે મ્થાનોમા તે તે માર્ગનું સ્થાપન કરવું) પછી દર્ભના કૂચકાથી શિષ્યને સ્પર્શ કરતા નુરુએ વી વડે બીજાવેલા તલથી 'ઝંઝં અસ્ય શિષ્યસ્ય અનુલકમધ્યાન શોધયામિ સ્વાહા' એ મન્ત ઉચ્ચારતા રહી ફરેક માર્ગને ઉદેશી આઠ વાર હાન કરવો પછી એ છયે માર્ગોને પ્રથમા હીન થયેલા માનવા પછી નુરુએ ફરી પાદ્મ સૃષ્ટિમાથી તેઓને તેમથી ઉત્પન્ન કરવા અને પોતામા જેડી દીધેલા રાધ્યાના નેત્રન્યને પાહુ શિષ્યમા જેડી દેખું પછી પૂર્ણાહુતિ હામીને (હોમ માટ અગ્નિમા સ્થાપેના) દેવતાના (વિસર્જન મન્તથી) કળશમા લાવવા (એટલે કે દેવતાઓને કળશમા ગયલા ની ભાવના કરવી) અને ફરી વાર વ્યાવર્તિઓથી હોમ કરી અગ્નિના અગની આક્ર એક આલુતિ હોમીને નુરુએ અગ્નિનું પોતામા વિસર્જન કરવું પછી શિષ્યના બંને નેત્રોને 'ઔષદ્' મન્ત ભણી વન્ત્ર વડે બાધવા અને તે શિષ્યને કુડની પાસેવી કળમની પાસે લઈ જવો પછી ત્યાં નુરુએ શિષ્યના હાથે મુખ્ય દેવીને ઉદેશી પુષ્પાગ્રતી કરાવવી પછી આખે બાધેના વસ્ત્રો પાગ દૂર કરી તેને દર્ભના આમન પર બેસાડવો અને (પ્રથમ) કહેના મારો તે શિષ્યના દેહમા ભૂતશુદ્ધિ કરવી પછી આપનાના મન્તના કહેના ન્યાસોને શિષ્યના શરીરમા કરીને તેને બીજા મન્તમા બેસાડવો અને કૃપ ઉપર રહેના પન્ત્રવો તેના મસ્તક પર મૂકવા પછી માતૃકાને જપ કરવો અને કૃષ્ણમા રત્નમા દેવતારૂપ જગથી શિષ્યને સ્નાન કરાવવું પછી (દર્ભાન ખૂણમા પ્રથમ સ્થાપેલા) વર્ષની કળશમા જાગુ રત્ન માટે તના પર સિન્ધન કરવું પછી શિષ્યે બિચા ઘઈ બે વત્તો

પહેલેને ભસ્મનુ લેખન લગાવી ગુરની સમીપ બેસવું, પછી કમ્પુતાના ઠાઠાર ગુરુએ પોતાના હૃદયમાંથી તીકથી શિષ્યના હૃદયમાં પ્રવશેલા શિવાદેવીની ભાવના કરી અને શિષ્યની તથા દેવીની એકતા થયાની ભાવના કરતા કરતા નદન-પુષ્પ વચ્ચેથી (દેવતા બુદ્ધિપૂર્વક) શિષ્યની પૂજા કરવી પછી પોતાનો હાથ શિષ્યના મસ્તક પર મૂકી ગુરુએ શિષ્યના જમણા કાનમાં મહાદેવીના મનનો મણુ વાર ઉપદેશ કર્યો હે મુનિ! શિષ્ય પણ તે મનનો એકસો આઠ વાર જાપ કરતો અને પછી દેવતારૂપ તે ગુરુને પૂર્વથી પર દડવત પ્રણામ કરતા, ઉપરાત અન્ય બુદ્ધિવૃક્ત ધર્મ ઉપનયત તે પોતાનું સંસ્કૃત તે ગુરુને આર્પણ કરવું પછી ધન પર્વવામાં શક્યતરિત ધર્મને ક્ષતિ થોડે દીસેલા દર્શકાદિ, મુવાસિતીઓ, કુમારનો બુદ્ધિ તથા દીન, અનાથ વગેરે ને જમાડવા પછી પોતાનું કૃતાર્થપણ સમજી કાયમ ન (ગ્રાહ્ય કરેલા) મનનુ આચારન મનુ હે નારદ! આ સર્વોત્તમ દીક્ષાવિધિ મે તમને આજે રીતે કર્યો આને સંપૂર્ણ વિચારો દેવીના ચરણકમળનું તમે ભજન કરો આ જગતમાં (આ સિવાય) પ્રાહ્મણને બીજા ઝોઈ શ્રેષ્ઠ ધર્મ નથી વૈદિક ગુરુએ પોતપોતાના ગુહ્યના કરેલા મમ્મી મનનો ઉપદેશ કર્યો અને તાત્ત્વિક ગુરુએ તનની સીત પ્રમાણે મનનો ઉપદેશ કર્યો, આ સત્તાતમ મર્ધદા છ વૈદિકોએ વેદમાં કરેલા અને તાત્ત્વિકોએ તત્ત્વમાં કરેલા જ પ્રયાગો કરતા, એવી ઊનુ કહી કરનું નહિ કે નારદ! તમે મને જે પૂર્વજનું, તે સર્વ મે તમને કહ્યું માનવ ગૃહસ્થના અનુક્રમનું તમે કાયમ ભજન કરો, તેનું હમેશા આચરન કરીને જ હું પરમ શાંતિ પામ્યો છું

વાત બોલ્યા + હ સંત જનમેજય! એમ નારદને સર્વોત્તમ વિષય કર્યો મુનિવર્ધના શિવ નરિ ભગવાન નારાયણ સમાધિથી નેત્રો બંધ કરી દેવીના ચરણકમળનું ધ્યાન કરતા લાગ્યા અને નારદ પણ પોતાના પરમ ગુરુ નારાયણને નમસ્કાર

+ જનમ સ્વપ્નો માત્ર નારાયણ તથા નારદ એ તથા જો આ બંને, તે હવે પૂરે થયા છે, અને બન્નેમંદજનો તથા બન્નેનો સપદ પ્રવચન જ થાય છે, તે બંનેથી વાર છે

કરી દેવીના દર્શનની હૃદયથી તરત જ તપ કરવા જતા રહ્યા ૧-૧૫૫

નારદોષિ તતો નત્વા મુહં નારાયણં વચ્મ્ ।

જગમ સદસ્તપસે દેવીદર્શનલાલસા ॥૧૫૫॥

ઈતિ શ્રીમદેવીભાગવતમહાપુરણમ્ પ્રાદશ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૭ મો અમામ

અધ્યાય ૮ મો*

કેન ઉપનિષદની કથા

જનમેજય ક્ષાત્ર ।

મગવત્ સર્વધર્મજ્ઞ સર્વશાસ્ત્રવર્તા વર ।

હિજ્ઞાતીના તુ સર્વોપ શક્યુપાસિતઃ કૃતિરિતિ ॥૧॥

જનમેજયે પૂછ્યું હે સર્વ ધર્મોને જાણનારા!

હે સર્વ શાસ્ત્રો જાણનારઓમાં શ્રેષ્ઠ ભગવત્! મર્વ જિજ્ઞાસોને શકિતની ઉપાસના વેદાકત છે, અને હે પ્રભા! તણે સધ્યાસમયે તથા બીજા સમયે પણ પોતાની વહલતા ગાયનીનું જ ઈનેએ કાનમ રમરડ કર્યું, (રોમ વેદમાં કહેવું છે અને ગાયની પણ પરા ગાંઠનું જ રવડપ છે, એ દીક છે છતાં) દિગ્બોધો તે પરાશ્રિતનો ત્યાગ કરી બીજા દેવતાઓને (પોતાના પ્રદરૂપે) કેમ સ્વીકારે છે? કેટલાક દિગ્બોધ વિષ્ણુના બાળા, કેટલાક ગણપતિ ૫૮ પાસમે, કેટલાક ક્રાપાલિક, કેટલાક ચીન દેશના ધર્મમાર્ગમાં આસકત કેટલાક વડલ વચ્ચે ધારણ કરનારા, કેટલાક દિગ્બર, કેટલાક બૌદ્ધ અને કેટલાક આવીકતા મતને અનુસરતા દેખાય છે વળી વણા તો લોકમાં વેદ ઉપરની ગાંઠથી સીદત દેખાય છે, તો આમાં કારણ શું છે? હે બ્રહ્મ! આપ તે કહેવાને યોગ્ય છે (કેવળ મુખીઓ જ તે તે મતોમાં ગયા છે, એમ તથી પણ) અનેકજનતા તર્કો કરવામાં કુશળ, બુદ્ધિમાન પડિતો પણ વેદ ઉપર શ્રદ્ધા વિશ્વાસ છે જ આ જગતમાં કોઈ પણ પોતાના ક્યાણુને બુદ્ધિપૂર્વક ત્યજવા ઇચ્છે જ નહિ, છતાં આમાં કારણ શું છે, તે તમે કહો, તેમ જ હે વેદેશ્વરઓમાં શ્રેષ્ઠ! અધિપતિને મહિમા આપો પદોમાં વર્ણવો છે,

* આ અધ્યાયમાં આરિયુ આરંભે કેન ઉપનિષદની વિસ્તૃત કથા કહેવાશે

તો દેવીનું અતિશય મોટું એ શ્રેષ્ઠ સ્થાન કેવું છે, તે પણ શ્રદ્ધાળુ ભક્ત અને તમે કયો હો નિર્દોષ! પ્રસન્ન થયેલા ગુરુઓ છાની વાત પણ (શિષ્યને) કહે જ છે

સૂત ખોલ્યા હો મુનીશ્વરો! રાજા જનમેજયનું એ વચન સાંભળી ભગવાન વ્યાસે અનુક્રમે બધું કહ્યું, જે સાંભળી દિગ્વર્ણોને વેદ ઉપર શ્રદ્ધા વધે છે વ્યાસે કહ્યું હો રાજન! તમે હમણા સમયને યોગ્ય લીક પૂછ્યું છે પરંપરા તમે બુદ્ધિમાન છો અને વેદો પર શ્રદ્ધાવાળા જણાઓ છો હો મહારાજા! પૂર્વે મહોદત્ત દેવોએ દેવાની સાથે સો વર્ષ સુધી મહાવિસ્મયકારક યુદ્ધ કર્યું હતું હો રાજા! તેઓનું એ યુદ્ધ અનેક જાતના પ્રહારવાળું જાતજાતની માયાઓથી અદ્ભુત અને જગતનો નાશ કરનાર હતું એ યુદ્ધમાં પરાશકિતરૂપી કૃપાથી દેવોએ દેવોને છુટ્યા હતા, જેથી તે દેવો પૃથ્વી તથા સ્વર્ગ છોડીને ખાતાજમા જતા રહ્યા હતા પછી અત્યંત હર્ષ પામેલા દેવો મોહથી અભિમાની બની ચારે બાજુ પરસ્પર પોતાના પરાક્રમનું વર્ણન કરવા લાગ્યા કે, 'આપણો જય કેમ ન થાય? કેમ કે આપણે મહિમા સર્વોત્કૃષ્ટ છે પામર દોઈ પરાક્રમ વિનાના દેવો આપણી સામે શી વિસાતમાં છે? આપણે બધા જગતની સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરનાર હોઈ યશસ્વી છીએ, આપણી આગળ પામર દેવોની શી ગણતરી છે? આમ પરાશકિતનો પ્રભાવ નહિ જાણી તે દેવો મોહ પામ્યા ચોટલે હો રાજા! તેઓ પર કૃપા કરવા તે જ સમયે કૃપાપૂર્ણ શ્રીજગદગ્યા યક્ષના રૂપે પ્રકટ થયા કરોડો સૂર્ય સરખા કરોડો ચંદ્ર જેવું, અત્યંત શીતળ, કરોડો વીજળીઓ સમાન ક્રાંતિવાળું, લાવણ વગેરેથી ર્જિત, પૂર્વે કદી નહિ જોયેલું અને પરમ સુન્દર એ તેજ જોઈ વિસ્મય પામેલા તે દેવો એ સમયે કહેવા લાગ્યા કે, 'આ તુ! આ તુ! આ તે દેવોની ચેષ્ટા છે કે દેવોને વિસ્મય કરતી અતિશય મોટી કોઈ માયા કોઈએ સ્ત્રી છે?' પછી તે બધા એકઠા મળી તે વેળા ઉત્તમ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, 'યક્ષની પાસે જઈ આપણે પૂછવું જોઈએ કે તું કોણ છે? પછી તે જ બ્રાહ્મણ

જાણી ઉપાય કયો યોગ્ય છે' પછી દેવોના અધિપતિ ઇન્દ્રે અગ્નિને બોલાવી તેને કહ્યું કે, 'હો અગ્નિ! તું જા, ક્ષરણ કે તું અમારું ઉત્તમ મુખ છે, માટે તું જઈને જાણી લે કે, આ યક્ષ કોણ છે?' પોતાના પરાક્રમથી યુક્ત ઇન્દ્રનું તે વચન સાંભળી અગ્નિ વેગથી યક્ષની પાસે ગયો, ત્યારે યક્ષે તે અગ્નિને પૂછ્યું કે, 'તું કોણ છે, તારામાં શું પરાક્રમ છે, તે સર્વ તું મારી આગળ કહે' પછી અગ્નિએ કહ્યું કે, 'હું અગ્નિ છું, કર્મોના ફળો મારાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને સર્વ જગતને બાળી તાપવાની શક્તિ મારામાં રહેલી છે' એમ અગ્નિએ કહ્યું, ત્યારે પરમ તેજસ્વિ એ યક્ષે તેની આગળ તણખડું મૂક્યું ને કહ્યું કે, 'જગતને બાળી તાપવાની તારામાં જો શક્તિ છે તો આને બાળી તાપ' તે વખતે અગ્નિએ સર્વ બળથી યત્ન કર્યો, પણ એ તણખલાને બાળવા તે સમર્થ ન થયો પછી શરમાઈને તે દેવો પાસે આલ્યો ગયો અને દેવોએ પૂછ્યું ત્યારે તેણે સર્વ વૃત્તાત જણાવ્યું કે, 'હો દેવો! સર્વના ઈશ્વરપણા સંબંધી આપણું અભિમાન વ્યર્થ છે' પછી ઇન્દ્રે વામુને બોલાવી આ વચન કહ્યું કે, 'તારામાં સર્વ જગત પરોવાયું છે, તારી ચેષ્ટાથી બધું ચેષ્ટાવાળું છે, તું સર્વના પ્રાણરૂપ છે અને સર્વની શક્તિઓને ધારણ કરે છે, માટે તું જ જઈને જાણી લે કે, આ યક્ષ કોણ છે? પરમ તેજસ્વિ આ યક્ષને જાણવા (તારા વિના) બીજે કોઈ પણ સમર્થ નથી' ગુણગોસ્ત્રવથી યુક્ત ઇન્દ્રનું તે વચન સાંભળી અભિમાની થયેલા વાયુ તરત જ પેલો યક્ષ ન્યા પ્રહારી તરો હતો ત્યા ગયો પછી એ યક્ષે વામુને જોઈ કોમળ વાણીથી તેને કહ્યું કે, 'તું કોણ છે, તારામાં શી શક્તિ છે, તે સર્વ તું મારી આગળ કહે' પછી યક્ષનું તે વચન સાંભળી વાયુ ગંધી બોલ્યો કે, 'હું વાયુ છું, હું અતીશક્તિમા ફરનાર છું, સૌને ચલાવવા તથા પકડી વાપવાની મારી શક્તિ છે, મારી ચેષ્ટાથી સર્વ જગત ચાપાર કરી રહ્યું છે' વાયુની એ વાત સાંભળી પરમ તેજસ્વિ યક્ષે કહ્યું કે, 'તારી આગળ આ તણખડું મૂક્યું છે, તને તારી ઇચ્છા પ્રમાણે તું વાપવી દે, નહિ તો ગર્ભ છોડી શરમાઈને ઇન્દ્ર

પાતે ચાલ્યો જ ' યક્ષનુ તે વચન સાભળી સર્વ શક્તિશાળી વાયુઓ (તણખલાને ચલાવવા) ઉઘોગ કરવા માટેયો પણ તે તણખલુ પોતાના સ્થાનેથી ચાલ્યુ નહિ, તેથી શરમાઈને ગર્વ ત્યજી દઈ તે વાયુ દેવાની પામે ગયો અને ગર્વને શાત કરનારુ તે વૃત્તાત તેણે કહ્યુ કે, 'આને જાણુવા આપણે સમર્થ નથી આપણે તો ખોટા ગર્વનુ અભિમાન કરીએ છીએ પરમ ઘરણુ તેજરૂપ આ યક્ષ અલૌકિક જણાય છે ' પછી સર્વ દેવગણોએ ઇંદ્રને કહ્યુ કે, 'તમે દેવાના રાજ છા, માટે તેણે જ યક્ષને બરાબર જાણી લ્યો ' પછી ઇંદ્ર મહાગર્વથી યક્ષ સામે ધસી ગયો પરથી પણ પર તે યક્ષરૂપ તેજ સામે ઇંદ્ર દોડી ગયો, પણ તે યક્ષનુ રૂપ ઇંદ્રની આગળથી અદૃશ્ય થયુ જેથી દેવાનો રાજ ઇંદ્ર પણ શરમાયો અને યક્ષ સાથે વાતચીત પણ ન થઇ શકી, તેથી મનમા પોતાની હલકાઈ માનવા લાગ્યો કે, 'હવે મારે દેવાની સભામા જવુ યોગ્ય નથી ત્યા જઈને મારે માસી પોતાની હલકાઈ દેવો સામે કેમ કહેની રૂચના કરતા તો હકનો ત્યાગ કરવો જ શ્રેષ્ઠ છે, કેમ કે માન એ જ મોટાઓનુ ધન છે, માન જ નાશ પામે, તો મરણુ મમાન છે, એમા સરાય નથી ' આવી નિશ્ચય કરી ઇંદ્ર તે જ સમયે ગર્વ છોડીને જેનુ એવુ ચરિત્ર હતુ એવા તે યક્ષને જ શરણે ગયો એટલે તે જ ક્ષણે આકાશવાણી થઈ કે, 'હે ઇંદ્ર! માયાબીજનો તુ જન્મ કર અને સુખી થા ' પછી ઇંદ્રે એક લાખ વર્ષ સુખી નિરા લાર રહી ધ્યાનથી નેત્રો ધીનીને પરથી પર અને પરમશ્રેષ્ઠ એ માયાબીજનો જન્મ કર્યો ત્યારે આકાશમા નૌન મહિનાની નોમને દિવસે સૂર્ય જ્યારે મધ્યમા હતો, ત્યારે (બવબર બપોરના મધ્યે) તે જ સ્વર્ગે દરી એ જ તેજ પ્રકટ થયુ એ તેજના મહાગની મધ્યે નવા યૌવનવાળી એક દુઃખીન ઇંદ્રે નંદી એ દુઃખારે તેજસ્વી, જનસુદના પુણ્ય જેવી દ્વાંતિવાળી, કેડેડા બાલકાર્થ જેવી દ્વાંતિવાળી, બાલ મદ્રને મુકુટમા ધારણુ કરતી, વલ્કની અદર જાણતા સ્તનવાળી, ઉત્તમ ચાર પાંચની વર, પાલ, અદુશ તથા અગમ્યને ધારણુ કરતી, સુદર અગમ્યની, કોમળ

શરીરવાળી, મગજરૂપ, ભકતોને કલ્પવૃક્ષ સમાન, સર્વની માતા, અનેક શણગારોથી શણગારેલી, તણ નેત્રોવાળી, અલિલકાની માળાયુક્ત, કેશપાશથી શોભીતી, ચારે દિશાઓમા મૂર્તિધારી, ચાર વેદો વડે સ્તુતિ કરતી, ઘાતની છાંયથી ચોતરફ પૃથ્વીને માણેક જેવી કરતી, પ્રસન્ન અને પ્રફુલ્લ મુખવાળી, કરોડો કામદેવ જેવી સુદર, લાલ વસ્ત્રોને ધારણુ કરતી, લાલ ચદનથી ચર્ચેલા, 'ઉમા' નામવાળી, આગળ પ્રકાશતી, હિમાલયની પુત્રી, કલ્યાણરૂપ, નિષ્કપટ, કરુણાની મૂર્તિ અને સર્વ કારણોનુ કારણુ તેને જોઈને ઇંદ્રનુ અત કરણુ પ્રેમથી ગળગળુ બન્યુ, તેના નેત્રો પ્રેમાશ્રુથી હિલસાઈ જવા લાગ્યા, અને તેણે એ જગદીશ્વરીના ચરણકમળમા દડવત્ પ્રણામ કર્યો પછી ભકિતથી ડોક નમાવીને ઇંદ્રે પરમ પ્રસન્ન થઈ જનનજાતના સ્તોત્રોથી સ્તુતિ કરીને પૂછ્યુ કે, 'હે આતિ કલ્યાણિ! તે યક્ષ કોણ હતો, શા માટે તે પ્રકટ થયો હતો તે સર્વ તમે કહો ' એવુ તંનુ વચન સાભળી કણ્ણાના સમુદ્ર તે દેવીએ કહ્યુ કે, 'એ મારુ જ રૂપ હતુ સર્વ કારણોનુ કારણુ, માયાના અધિષ્ઠાતરૂપ, સર્વના સાક્ષીરૂપ અને નિર્દોષ એ સ્વરૂપ તે જ બ્રહ્મ છે, સર્વ વેદો જે પદને વણવે છે, સર્વ તપ જેને કહે છે અને જેને ઇષ્ટતા પ્રાપ્તિથી બ્રહ્મચર્ય પાળ છે, તે (એ બ્રહ્મરૂપ) પદ હુ દુઃખમા કહ્યુ છુ કેં એ ચોક્કસ બ્રહ્મ છે અને તેને જ કેંકારમય કહે છે હે દેવોમા ઉત્તમ! એ બને બીજ મારા મુખ્ય મત્રા છે કારણુ કે માયાબાગ અને બ્રહ્મભાગ એમ બે ભાગવાળી માયાશયન-બ્રહ્મરૂપ હુ મમત્ર ગગતને સરન્નુ છુ, તેમા એક ભાગ 'સંચિદાનંદ' નામે કહેવાય છે અને બીજો ભાગ 'માયા' ગથવા 'પ્રતિતિ' એ નામથી કહેવાય છે તે માયા પરશકિતરૂપ છે અને ને રક્તિયુક્ત ઈશ્વરી હુ છુ હે દેવામા ઉત્તમ! જેમ મદ્રની ચાંદ્રિકા તેનાથી જુદી નથી, તેમ સામાવસ્થારૂપ મારે આ માયા માનથી જુદી નથી ના જગતનો જ્યારે પ્રલય થાય છે, ત્યારે તે માયા મારાથી જુદા અરૂપે સ્તેની જ નથી તે પછી (પાણી સ્તેવા) પ્રાણીઓના કર્મોના પરિપાકના

વશથી માયાનુ તે જ અપ્રકટરૂપ પ્રકટભાવને પામે છે ત્રણ ગુણોની જે સામ્યાવસ્થા તે જ માયા કહેવાય છે, અને એ સામ્યાવસ્થાથી બહિર્મુખ થયેલી (એટલે વિષમતાને પામેલી) જે માયા તે તમસુ શબ્દથી કહેવાય છે હે દેવશ્રેષ્ઠ! સુદિના આદિમા બહિર્મુખ થયેલ એ તમસના રૂપમાથી સત્ત્વગુણની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તે સત્ત્વગુણમાથી તે જ સમયે રજ્જેગુણ ઉત્પન્ન થાય છે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા મહેશ્વરને ત્રણ ગુણોમય કહ્યા છે તેમા બ્રહ્મા રજ્જેગુણની અધિકતાવાળા, વિષ્ણુ સત્ત્વગુણની અધિકતાવાળા, અને સર્વ કાળરૂપને ધારણ કરના રુદ્ર તમોગુણની અધિકતાવાળા છે વળી બ્રહ્મા સ્થૂલ દેહરૂપ, વિષ્ણુ લિંગદેહરૂપ, રુદ્ર કારણદેહરૂપ અને સર્વતા અતર્થીમી તથા સામ્યાવસ્થારૂપ હુ તે જ તુરીયરૂપ છું, તેમ જ માયારૂપ ઉપાધિથી રહિત અને રૂપ વિનાનુ જે પરગ્રહ છે, તે મારુ જ સ્વરૂપ છે એ મારુ રૂપ નિર્ગુણ તથા સગુણ એમ બે પ્રકારનુ કહેવાય છે, તેમાથી માયાથી જે રહિત છે તે નિર્ગુણ છે અને માયાથી જે યુક્ત છે તે સગુણ છે તે જ હુ સર્વ જગતને સરજીને તેની અદર પ્રવેશી વેદમા કહેલા પ્રકારે જેનુ જેનુ કર્મ તે પ્રમાણે જીવને પ્રેરણા કરુ છું જગતની સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશ માટે હુ જ અનુક્રમે બ્રહ્માને, વિષ્ણુને તથા કારણદેહના અભિમાની રુદ્રને પ્રેરણા કરુ છું મારા ભયથી પવત વાય છે, મારા ભયથી સૂર્ય ગતિ કથી કરે છે અને તે જ પ્રમાણે મારા ભયથી ઇંદ્ર, અગ્નિ તથા મૃત્યુ પોતપોતાના અધિકારમા વતે છે આ રીતે હુ જ સર્વોત્તમ કહેવાઉં છું મારી કૃપાથી તમે સંપૂર્ણ જ્ય મેળવ્યો છે અને લાકડાની પૂતળીઓ જેવા તમને હુ જ નયાવ્યા કરુ છું હુ સ્વતત્ર દોઈ પોતાની ઈચ્છાથી કોઈ વેળા દેવોને અને કોઈ વેળા દેત્યોને વિજય આપુ છું આમ સોના કર્મોને અનુસરી હુ જ સર્વ કરુ છું આ રીતે સર્વોત્તમારૂપ મને પોતાના ગર્વથી ભૂલી જઈ તમે અહકાત્મી ધેનુરેના મનવાળા થયા હતા અને દુરંત મોહને પામ્યા હતા, તેથી તમારા પગ કૃપા કરવા મારુ સર્વોત્તમ તેજ તમારા દેહમાથી એત્રએક

બહાર નીકળ્યુ હતુ, જે યક્ષરૂપે જણાતુ હતુ હવે તમે દેહના ગર્વનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરી સામ્યવસ્થાદરૂપ મારે જ શરણે આવજો

વ્યાસ બોલ્યા પછી દેવોએ ભકિતથી સ્તવેલા એ મૂલપ્રકૃતિરૂપ ઈશ્વરી મહાદેવી એમ કહીને તરત જ અદૃશ થયા હતા પછી સર્વ દેવો પોતાનો ગર્વ ત્યજીને શ્રેષ્ઠથી પણ શ્રેષ્ઠ એ ભગવતીના ચરણ કમળનુ સારી રીતે આસપાસ કરવા લાગ્યા તે બધા કાયમ ત્રણે સધ્યાસમયે ગાયત્રીનો જપ કરવા તત્પર રહી યજ્ઞોત્તા ભાગ વગેરેથી કાયમ દેવીને સેવવા લાગ્યા એમ સત્યયુગમા સર્વ લોકો ગાયત્રીના જપમા તત્પર રહી ઝંકાર તથા ક્ષીરંતરો પણ જપ કરવામા આસક્ત મનવાળા રહેતા હતા વદમા કોઈ પણ સ્થળે વિષ્ણુની ઉપાસના કે વિષ્ણુની દીક્ષા નિત્ય કર્તવ્યરૂપે કહેલી નથી, તેમ જ શિવની ઉપાસના કે દીક્ષા પણ કાયમ માટે કહેલી નથી, પરંતુ સર્વ વેદોએ ગાયત્રીની ઉપાસના જ નિત્યકર્તવ્યરૂપે કહેલી છે, જેના વિના બ્રાહ્મણનો બધી રીતે અધ પતત જ થાય છે દિગ્વર્ણને ગાયત્રીની ઉપાસનાથી જ કૃતાર્થ-પણુ પ્રાપ્ત થાય છે, બીજા કરાની તેને જરૂર નથી, માત્ર ગાયત્રીજપમા જ આસક્ત રહેતો દિગ્ મોક્ષ પામે છે બીજુ કહે અથવા ન કરે (માત્ર ગાયત્રી જ જમ્યા કરે એટલુ બસ છે) એમ મનુએ પોતે કહ્યુ છે એ ગાયત્રીને છોડીને વિષ્ણુની ઉપાસનામા તત્પર રહેનારો અથવા શિવની ઉપાસનામા આસક્ત થયેલો બ્રાહ્મણુ અવસ્થ નરકમા જાય છે, માટે હે રાજા! સત્યયુગમા બધા ઉત્તમ દિગ્ને ગાયત્રીના જપમા તત્પર અને દેવીના ચરણકમળમા આસક્ત રહેતા હતા ૧-૯૨

તસ્યાવાચપુરો રાજન્ ગાયત્રીજપતત્પરા ।

દેવીવદમ્બુજરતા માસન્ સર્વં દિગ્જોત્તમા ॥૧૨॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાવતમહાપુરાણમ્ દ્વાદશ સ્કંધ વિષ્

અધ્યાય ૮ મો તમામ

પાસે ચાલ્યા જ ન' યક્ષનું તે વચન સાંભળી સર્વ શક્તિશાળી વાયુઓ (તણખસાને ચલાવવા) ઉલ્લોગ કરવા માંડ્યો પણ તે તણખાનું પોતાના સ્થાનેથી ચાલ્યું નહિ, તેથી શરમાઈને ગર્વ ત્યજી દઈ તે વાયુ દેવોની પાસે ગયા અને ગર્વને શાત કરનારુ તે વૃત્તાત તેણે કહ્યું કે, 'આને જાણવા આપણે સમર્થ નથી આપણે તો ખોટા ગર્વનું અભિમાન ફરીએ છીએ પરમ દારણુ તેજરૂપ આ યક્ષ અલૌકિક જાણ્ય છે' પછી સર્વ દેવગણોએ ઇંદ્રને કહ્યું કે, 'તમે દેવોના રાજા છો, માટે તણે જ યક્ષને બરાબર જાણી લ્યો' પછી ઇંદ્ર મહાગર્વથી યક્ષ સામે ધસી ગયો પરથી પણ પર તે યક્ષરૂપ તેજ સામે ઇંદ્ર હોડી ગયો, પણ તે યક્ષનું રૂપ ઇંદ્રની આગળથી અદૃશ્ય થયું જેથી દેવોનો રાજા ઇંદ્ર પણ શરમાયો અને યક્ષ સાથે વાતચીત પણ ન થઈ શકી, તેથી મનમા પોતાની હલકાઈ માનવા લાગ્યો કે, 'હવે મારે દેવોની સલામ આ જુવો યોગ્ય નથી ત્યા જઈને મારે મારી પોતાની હલકાઈ દેવો સામે કેમ કહેવી રહેવાની કરતા તો હલકો ત્યાગ કરવો જ શ્રેષ્ઠ છે, કેમ કે માન એ જ મોટાઓનું ધન છે, માન જો નાશ પામે, તો મરણ મમાન છે, એમા સશય નથી' આવો નિશ્ચય કરી ઇંદ્ર તે જ સમયે ગર્વ છોડીને જેનું એવું ચરિત્ર હતું એવા તે યક્ષને જ શરણે ગયો એટલે તે જ ક્ષણે આકાશવાણી થઈ કે, 'હે ઇંદ્ર! માયાળીજનો તું જપ કર અને સુખી થા' પછી ઇંદ્ર એક લાખ વર્ષ સુધી નિરાકાર રહી ધ્યાનથી નેત્રો મીંચીને પરથી પર અને પરમશ્રેષ્ઠ એ માયાળીજનો જપ કર્યો, ત્યારે આકસ્માત્ એનું મહિનાની નોમને દિવસ સૂર્ય જ્યારે મધ્યમા હતો, ત્યારે (બતબર બપોરના સમયે) તે જ સ્વર્ણે ફરી એ જ તેજ પ્રકટ થયું એ તેજના મહત્તમ માંયે તમા યૌવનવાળી આકસ્માતીનું ઇંદ્રે જોઈ એ કુમારી તેજસ્વી, જસુદના પુખ્ત જેવી ક્રાંતિવાળી, કનેડો બાલસૂર્ય જેવી ક્રાંતિવાળી, બાલ મદ્રોને મુકુટમા ધારણ કરતી, વરતની અદર જાગ્રતા સતનવાળી, ઉત્તમ ચાર લાક્ષણી વર, પાર, અદુશ તથા અમરો ધારણ કરતી, સુદર અનવાળી, કોમળ

શરીરવાળી, મગજરૂપ, ભક્તોને કટપવૃક્ષ સમાન, સર્વની માતા, અનેક શણગારથી શણગારેલી, ત્રણ નેત્રોવાળી, મહિલાની માળાપુકત, કેશપાશથી દોભોતી, ચારે દિશાઓમા મૂર્તિધારી, ચાર વેદો વડે સ્તુતિ કરાતી, દાંતની છાંયથી ચોતરફ પ્રધવીને માણેક જેવી કરતી, પ્રસન્ન અને પ્રકટલ મુખવાળી, કનેડો કામદેવ જેવી સુદર, લાલ વસ્ત્રોને ધારણ કરતી, લાલ ચદનથી ચર્ચેલા, 'ઉમા' નામવાળી, આગળ પ્રકાશતી, હિમાવયની પુત્રી, કટાણરૂપ, નિષ્કપટ, કરુણાતી મૂર્તિ અને સર્વ કારણોનું કારણ તેને જોઈને ઇંદ્રનું અત કરણ પ્રેમથી ગળગળ બન્યું, તેના નેત્રો પ્રેમાશ્રુથી હિલસાઈ જવા લાગ્યા અને તેણે એ જગદીશ્વરીના ચરણકમળમા દડવત્ પ્રણામ કરી પછી ભક્તિથી ડોક નમાવીને ઇંદ્રે પરમ પ્રસન્ન થઈ જાતજાતના સ્તોત્રોથી સ્તુતિ કરીને પૂછ્યું કે, 'હે અતિ કટ્યાણી! તો યક્ષ કોણ હતો, શા માટે તે પ્રકટ થયો હતો તે સર્વ તમે કહો' એવું તોનું વચન સાંભળી કુણાના સમુદ્ર તે દેવીએ કહ્યું કે, 'એ મારુ જ રૂપ હતું સર્વ કારણોનું કારણ, માયાના અધિષ્ઠાનરૂપ, સર્વના સાક્ષીરૂપ અને નિર્દોષ એ સ્વરૂપ તે જ બ્રહ્મ છે, સર્વ વેદો જે પદને વણવે છે, સર્વ તપ જેને કહે છે અને જેને ઇચ્છતા બ્રાહ્મણો બ્રાહ્મરથ પાળ છે, તે (એ બ્રહ્મરૂપ) પદ હું દુઃખ કહું છું ઝં એ ઓકાસર બ્રહ્મ છે અને તેને જ ઝંકારમય કહે છે હે દેવોમા ઉત્તમ! એ બને બીજા મારા મુખ્ય મત્રા છે કારણ કે માયાભાગ અને બ્રહ્મભાગ એમ બે ભાગવાળી માયાશયલ-બ્રહ્મરૂપ હું સમગ્ર જગતને સંસ્પૃહ છું, તેમા એક ભાગ 'સચ્ચિદાનંદ' નામે કહેવાય છે અને બીજો ભાગ 'માયા' અથવા 'પ્રકૃતિ' એ નામથી કહેવાય છે તે માયા પરાશક્તિરૂપ છે અને ને શક્તિગુકત ઇશ્વરી હું છું હે દેવોમા ઉત્તમ! જેમ ચંદ્રની ચારિત્ર તેનાથી નુન નથી, તેમ સામ્યાવસ્થારૂપ માટે આ માયા મારાથી નુન નથી તરી જગતનો જ્યારે પ્રલય થાય છે, ત્યારે તે માયા મારાથી નુન સ્વરૂપે રહેતી જ નથી તે પછી (બાકી રહેલા) પ્રાણીઓના કમેના પરિપાક

વશથી માયાનું તે જ અપ્રકટરૂપ પ્રકટભાવને પામે છે. ત્રણ ગુણોની જે સામ્યાવસ્થા તે જ માયા કહેવાય છે, અને એ સામ્યાવસ્થાથી બહિર્મુખ થયેલી (એટલે વિષમતાને પામેલી) જે માયા તે તમસ્શબ્દથી કહેવાય છે. હે દેવગ્રેષ્ઠ! સૃષ્ટિના આદિમા બહિર્મુખ થયેલ એ તમસના રૂપમાથી સત્ત્વગુણની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તે સત્ત્વગુણમાથી તે જ સમયે રજ્જેગુણ ઉત્પન્ન થાય છે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા મહેશ્વરને ત્રણ ગુણોમય કહ્યા છે તેમા બ્રહ્મા રજ્જેગુણની અધિકતાવાળા, વિષ્ણુ સત્ત્વગુણની અધિકતાવાળા, અને સર્વ કાણરૂપને ધારણ કરના રુદ્ર તમેગુણની અધિકતાવાળા છે વળી બ્રહ્મા સ્થૂળ-દેહરૂપ, વિષ્ણુ લિંગદેહરૂપ, રુદ્ર કારણદેહરૂપ અને સર્વના અતર્થીમા તથા સામ્યાવસ્થારૂપ હું તે જ તુરીયરૂપ છું; તેમ જ માયારૂપ ઉપાધિથી રહિત અને રૂપ વિનાનું જે પરબ્રહ્મ છે, તે મારું જ સ્વરૂપ છે. એ મારું રૂપ નિર્ગુણ તથા મગુણ એમ બે પ્રકારનું કહેવાય છે, તેમાથી માયાથી જે રહિત છે તે નિર્ગુણ છે અને માયાથી જે યુક્ત છે તે સનુણ છે. તે જ હું સર્વ જગતને સરજીને તેની અદર પ્રવેશી વેદમા કહેલા પ્રકારે જેનું જેવું કર્મ તે પ્રમાણે જીવને પ્રેરણા કરુ છું જગતની સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશ માટે હું જ અનુક્રમે બ્રહ્માને, વિષ્ણુને તથા કારણદેહના અભિમાની રુદ્રને પ્રેરણા કરુ છું. મારા ભયથી પવન વાય છે, મારા ભયથી સૂર્ય ગતિ કર્યા કરે છે અને તે જ પ્રમાણે મારા ભયથી ઈંદ્ર, અગ્નિ તથા મૃત્યુ પોતપોતાના અધિકારમા વર્તે છે. આ રીતે હું જ સર્વોત્તમ કહેવાઉં છું મારી કૃપાથી તમે સપૂર્ણ જ્ય મેળવ્યો છે અને લોકકાંતી પૂતળીઓ જેવા તમને હું જ તગ્યાવ્યા કરુ છું હું સ્વતંત્ર હોઈ પોતાની ઈચ્છાથી કોઈ વેળા દેવોને અને કોઈ વેળા દેવોને વિજય આપુ છું, આમ સૌના કર્મોને અનુસરી હું જ સર્વ કરુ છું આ રીતે સર્વોત્તમારૂપ અને પોતાના જર્વથી ભૂલી જઈ તમે અહ પ્રારથી ઘેસાયેલા મનવાળા થયા હતા અને દુરત મોહને પામ્યા હતા, તેથી તમારા પર કૃપા કરવા મારું સર્વોત્તમ તેજ તમારા દેહમાથી એકાએક

બહાર નીકળ્યું હતું, જે યક્ષરૂપે જણાતું હતું. હવે તમે દેહના જર્વનો સપૂર્ણ ત્યાગ કરી સચ્ચિદાનંદરૂપ મારે જ શરણે આવજો

વ્યાસ ગોલ્વા : પછી દેવોએ ભક્તિથી સ્તવેલાં એ મૂલપ્રકૃતિરૂપ ઈશ્વરે મહાદેવી એમ કહીને તરત જ અદૃશ્ય થયા હતા પછી સર્વ દેવો પોતાનો જર્વ ત્યજીને શ્રેષ્ઠથી પણ શ્રેષ્ઠ એ ભગવતીના ચરણ-કમળનું સાસી રીતે આરાધન કરવા લાગ્યા તે બધા કાયમ ત્રણે સધાસમયે ગાયત્રીનો જપ કરવા તત્પર રહી યજ્ઞોના ભાગ વગેરેથી કાયમ દેવીને સેવવા લાગ્યા. એમ સત્યયુગમા સર્વ લોકો ગાયત્રીના જપમાં તત્પર રહી ઈંકાર તથા હૂંકારનો પણ જપ કરવામા આસક્ત મનવાળા રહેતા હતા. વેદમા કોઈ પણ સ્થળે વિષ્ણુની ઉપાસના કે વિષ્ણુની દીક્ષા નિત્ય કર્તવ્યરૂપે કહેલી નથી; તેમ જ શિવની ઉપાસના કે દીક્ષા પણ કાયમ માટે કહેલી નથી, પરંતુ સર્વ વેદોએ ગાયત્રીની ઉપામના જ નિત્યકર્તવ્યરૂપે કહેલી છે, જેના વિના બ્રાહ્મણનો બધી રીતે અધ પતત જ થાય છે દિગ્વર્ણને ગાયત્રીની ઉપાસનાથી જ કૃતાર્થ-પણું પ્રાપ્ત થાય છે; બીજા કશાની તેને જરૂર નથી, માત્ર ગાયત્રીજપમા જ આસક્ત રહેતો દિગ્ મોક્ષ પામે છે. બીજું કરે અથવા ત કરે (માત્ર ગાયત્રી જ જાપ્યા કરે એટલું બસ છે) એમ મનુએ પોતે કહ્યું છે એ ગાયત્રીને છેડીને વિષ્ણુની ઉપાસનામા તત્પર રહેનારો અથવા શિવની ઉપાસનામા આસક્ત થયેલો બ્રાહ્મણ અવશ્ય નરકમા જાય છે, માટે હે રાજા! સત્યયુગમા બધા ઉત્તમ દિગ્ને ગાયત્રીના જપમા તત્પર અને દેવીના ચરણકમળમા આસક્ત રહેતા હતા ૧-૬૨

તસાવાદાયુગે રાજન્ ગાયત્રીજપતત્પરાઃ ।

દેવીપદમ્બુજરતા આશ્ચ્ચ સર્વે દિગ્જોત્તમાઃ ॥ ૧૨ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમાહાપુરાણમા દ્વિત્થ મંદ્ય વિરે

અધ્યાય ૮ ચો સમાપ્ત

અધ્યાય ૯ મો

બ્રાહ્મણોને ગૌતમના શપ્થ

ચાલ ટવાલ

કદાચિદથ કાલે નુ દશપદ્મસમા વિમો ।

પ્રાણિના કર્મવશતો ન ચર્ષ્ય શતક્રતુઃ ॥ ૧ ॥

વ્યાસે કહ્યું હે સગ્ન ! કેઈ એક સમયે પ્રાણી
ઓના કર્મોને લીધે પદર વર્ષ સુધી વસસાદ વસ્યો
ન હતો એ અનાવૃદ્ધિને લીધે વિનાશકરક મોટો
દુષ્કાળ પડ્યો હતો, જેથી ઘર વેર મુડદની ગણતરી
કરી શકાતી ન હતી કેટલાક લોકો ભૂખથી પીડાઈ
ને ધોડા તથા ભૂકોન ખાતા હતા અને કેટલાક
તો મનુષ્યાના મુડદા પણ ખાતા હતા પાળકની
માતા પાળકને અને પુરુષ સ્ત્રીને ખાવા દોડતો હતો,
એમ સર્વ લોકો ભૂખથી પીડાઈને એકબીજાને ખાઈ
જવા નીકળી પડ્યા તે સમયે ઘણા બ્રાહ્મણોએ ઉત્તમ
વિચાર કર્યો કે ગૌતમ મુનિ તપોધન છે, તે
આપણો ખેદ દૂર કરશે, માટે આપણે બધાયે મળી
ગાયત્રીજપમા આસક્ત રહેતા ગૌતમના આશ્રમમા
હાલ તરત જ જવું જાઈએ વળી ત્યાં મુકાળ સભા
બાય છે, તેથી ઘણા પ્રાણીઓ ત્યાં ગયા છે, આમ
વિચારી અગ્નિહોત્ર, કુટુમ્બ, ગૌધન તથા દાસદાસીઓ
સાથે બ્રાહ્મણો ગૌતમના આશ્રમમા ગયા કેટલાક
પૂર્વ દેશમાથી, કેટલાક દક્ષિણ દેશમાથી, કેટલાક
પશ્ચિમ દેશમાથી અને કેટલાક ઉત્તર દેશમાથી એમ
જુદી જુદી દિશાઓમાથી બધા ગયા, ત્યારે બ્રાહ્મ
ણોના એ સમાજને જોઈ ગૌતમે તેમને પ્રશ્નમ
કર્યો આસન વગેરે માહિત્યથી તેમણે બ્રાહ્મણોનો
સત્કાર કર્યો અને દુશ્ય પ્રાન્ત પૂછ્યા પછી આવવાનું
ધારણું પૂર્યું, ત્યારે અત્યંત વિસ્મય પામેના સર્વ
બ્રાહ્મણોએ પણ પોતપોતાનો નૃપાત્ત જ્ઞાત્ય એટલે
એ બ્રાહ્મણોને દૃષ્ટી જોઈ ગૌતમમુનિએ તેઓને
અભય આપ્યું કે, 'આ ઘર તમારું છે, હું બધી
રીતે તમારો દામ છું અને હે બ્રાહ્મણો ! હું તમારો

દાસ જો હાજર છું તો તમને શી ચિંતા છે ? તને
બધા તપોધનો આ સમયે આવી આવ્યા છે, તેથી
હું ધન્યવાદને પાત્ર છું જેમના માત્ર દર્શનથી પાપ
પુણ્યરૂપ બની જાય છે, એ તમે બધા પોતાના
ચરણની રજથી ચાળે મારું ઘર પવિત્ર કરી રહ્યા
છો, તથી તમારી એ કૃપાને લીધે મારા સિવાય
બીજાને કોણ ધન્યવાદપાત્ર હોઈ શકે ? તમારે બધાએ
ગાયત્રીજપમા તપર રહી સુખેથી આહો રહેવું '

વ્યાસ બોલ્યા - એમ બધાને આશ્વાસન આપી
મુનિરાજ ગૌતમે ભક્તિથી ડોક તમાવીને ગાયત્રીની
પ્રાર્થના કરી કે, 'હે દેવિ ! હે મહાવિદ્યા ! હે વેદાની
માતા ! હે પરથી પણ પર ! હે વ્યાહતિ આદિ
મહામતરૂપ ! હે ઔઞ્ઞરૂપ ! હે સામ્યાવસ્થારૂપ ! હે
માતા ! હે જ્ઞાંઞરૂપ ! તમને નમસ્કાર હો હે સ્વાહા
તથા સ્વધારૂપ ! હે સમગ્ર પુરુષાર્થોને આપનારા !
હે ભક્તન ક્રપાવૃક્તી વેલડીરૂપ ! હે ત્રણ અવસ્થા-
ઓના સાક્ષીરૂપ ! હે તુલ્ય અવસ્થાથી પરસ્વરૂપવાળા !
હે સદ્વિદ્યાનદરૂપ ! હે સર્વ વેદાત વડ જાણવા યોગ્ય
અને સૂર્યમંડળમા વસનારા ! તમને હું નમસ્કાર કરું
છું પ્રાત્ર કાળે લાલ રંગના બાલિકારૂપ, બપોરે શ્રેષ્ઠ
ધુવતીરૂપ અને સાયકાળે કાળા ગંગાવાળા વૃદ્ધસ્વરૂપ
તમને હું નિત્ય નમુ છું હે સર્વ પ્રાણીઓના શરણુ
રૂપ દેવિ ! હે પરમેશ્વરે ! ક્ષમા કરો ' એમ સ્તુતિ
કરી ત્યારે જગદેવાયે પ્રત્યક્ષ દર્શન દીધું અને તે
મુનિને એક પૂર્ણપાત્ર આપ્યું જેથી બધાનું પોષણ
થઈ શકે તે સમયે અબ્યાયે મુનિને કહ્યું કે, 'તમે
જે જે જોઈતી વસ્તુની ઇચ્છા કરશો, તેને તેને
પૂર્ણ કરનાર આ પાત્ર એ તમને આપ્યું છે '
એમ કહી શ્રેષ્ઠ ક્યારૂપ દેવી ગાયત્રી આદ્ય સ્થા
હે સગ્ન ! પછી એ પાત્રમાથી છ રસવાળા હોઈ
પર્વેતા જેવડા જાતજાતના અત્તના દગલા, દાસ,
જાતજાતના આભૂષણો, દિવ્ય રેશમી વસ્ત્રો, પંથોની
સામગ્રીઓ અને જાતજાતના પોત્રો નીકળ્યા, તેમ
જ બીજું જે જે મહાત્મા ગૌતમ મુનિને જોઈતું
હતું, તે તે બધું ગાયત્રીના એ પૂર્ણ પાત્રમાથી
નીકળ્યું પછી મુનિરાજ ગૌતમે તે વેળા બધા મુનિ
ઓને બોલાવી આનંદથી ધન, ધાન્ય, આભૂષણો

* આ અધ્યાયમાં ગૌતમના ઘરથી બ્રાહ્મણે બીજા
દેવોનો ઉપાસનામાં શ્રદ્ધાનુ રચા છે, એ કથા એ સ્થાનેથી
કેવાલે

તથા વસ્ત્રો આપ્યા, તેમ જ પૂર્ણપાત્રમાથી ગાયો, ભેસો વગેરે જે પશુઓ નીકળ્યા હતા, તે પણ આપ્યા અને સુવ્ય-સુવ વગેરે જે યજ્ઞસામગ્રી નીકળી હતી, તે પણ આપી પછી ગૌતમમુનિના કંઠવાસી તે બધાય એકઠા મળી યજ્ઞ કરવા લાગ્યા, જેથી તે સ્થાન લગભગ સ્વર્ગ જેવું થઈ ગયું ત્રો લોકમા જે કંઈ સુંદર વસ્તુ દેખાય છે, તે બંધી ગાયત્રીએ આપેલા તે પાત્રમાથી ત્યા ઉત્પન્ન થવા લાગી જેથી મુનિની પત્નીઓ આભૂષણો વગેરેથી દેવાગતાઓ સમાન શોભવા લાગી અને મુનિઓ વસ્ત્ર, ચદન તથા આભૂષણોથી દેવો સમાન શોભવા લાગ્યા મુનિના તે આશ્રમમા હમેશા ઉત્સવ થવા લાગ્યો અને રોગાદિનો કે દૈત્યોનો ભય પણ કોઈ પણ સ્થળે લગારે ન રહ્યો મુનિનો તે આશ્રમ આરે ખાનુ સેઠકો યોજનનો થઈ ગયો દ્વરણ કે બીજા જે જે પ્રાણીઓ હતા, તેઓ પણ ત્યા એકઠા વસી રહ્યા જિતેન્દ્રિય ગૌતમ પણ તે સર્વને આભય દાન આપી પોષવા લાગ્યા વિધિપૂર્વક કરેલા અનેક પ્રકારના મહાયજ્ઞોથી દેવતાઓ ખૂબ સંતોષ પામ્યા અને ગૌતમમુનિનો યશ ગાવા લાગ્યા મહાયશસ્ત્રી ઇંદ્રે પણ પોતાની સભામા ગૌતમના યશના આ શ્લોક વારંવાર ગાવા માડ્યો કે, 'અહો! આ સમયે આત્યંત પ્રતિષ્ઠા પામેલા આ ગૌતમમુનિ ક'પવૃક્ષ જેવા થઈ આપણા મનોઘ્થોને પૂર્ણ કરે છે નહિ તો અતિશય ક્રોધન આ દુષ્કાળના સમયમા જીવવાની આશા જ ને દુર્લભ છે તો હવિષ તથા વપા તો કયા મેળવી શકાય? એમ મુનિરાજ ગૌતમે જર્વના ગધધી પણ રહિત હોઈ બાર વર્ષો સુધી ઉત્તમ મુનિઓનું પુત્રની પેઠે પોષણ કર્યું હતું મુનિશ્રેષ્ઠ ગૌતમે ગાયત્રીનું શ્રેષ્ઠ સ્થાન પણ ત્યા કર્યું હતું જેમા સર્વ મુનિવરો ત્રણે કાળ ઉત્તમ ભક્તિથી પુર થરણકર્તો કરી જગદધાનુ પૂજન કરતા હતા આજે પણ તે સ્થળે દેવી ગાયત્રી પ્રાતકાળમા બાળારૂપે, બપોરે યુવતીરૂપે અને સાયંકાળે વૃદ્ધાસ્વરૂપે દેખાય છે એક સમયે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદજી ત્યા આવ્યા પોતાની મહતી નામની લીણને વગાડતા અને ગાયત્રીના શ્રેષ્ઠ ગુણોને ગાતા તે નારદજી ત્યા પવિત્ર

આત્માવાળા મુનિઓની સભામા બસા, એટલે ગૌતમદિ મુનિઓએ શાત મનવાળા તે નારદજીની આંત ઉત્તમ પૂજન કરી પછી નારદજી ગૌતમના યશની વિવિધ કથાઓ કરવા લાગ્યા કે 'હે પ્રજાપિ' ગૌતમ! દેવરાજ ઇંદ્રે દેવાની સભામા તમારો અનેક પ્રકારનો તિર્મળ યશ ગાયો છે, જે મુનિઓના પોષણથી પ્રકટેનો હોઈ શ્રેષ્ઠ છે ઇંદ્રની એ વાણી સાભળી હું તમને જોવા માટે આવ્યો છું હે મુનિ-શ્રેષ્ઠ! જગદધાની કૃપાથી તમે ધન્યવાદપાત્ર છો' એમ મુનિવર્ય ગૌતમને કહી નારદજી ગાયત્રીના મદિસ્મા ગયા, અને ત્યા પ્રેમથી પ્રકૃત્ત્વ નેનો વાળા થઈ તેમણે જગદધાના દર્શન કર્યો, તેમ જ વિધિ પ્રમાણે દેવીની સ્તુતિ કરી પછી ફરી તે સ્વર્ગમા ગયા તે વખત ગૌતમમુનિએ પોષેલા જે પ્રાજ્ઞણી ત્યા રહ્યા હતા, તેઓ ગૌતમમુનિનો તે યશ સાભળી અદેખાઈને લીધે ખોદ પામ્યા ને વિચારવા લાગ્યા કે, જ્યારે સુકાળનો સમય આવે ત્યારે પાછાથી આ ગૌતમના યશ લગારે ન રહે, તમ આપણે કરવું નેઈએ' આમ તે બધાએ તક્કી કર્યું, પછી કેટલાક કાળે પૃથ્વી પર વરસાદ થયો અને હે ઉત્તમ રાજ! સર્વ દેશમા સુકાળ થયો પછી તે સુકાળની વાત સાભળી બધા પ્રાજ્ઞણીએ ગૌતમ ઉપર ખોટું ગાળ મૂકવા તૈયારી કરી + અહો! હે રાજ! તેઓના માતાપિતાને ધન્યવાદ દો કે, જેઓની આવી કૃતબ્ધ સંતતિ જન્મી હતી! હે રાજન્! કાળનો મહિમા કોણ કહી શકે તેમ છે? એ દુષ્ટ પ્રાજ્ઞણીએ ધરડી હોઈ તરત જ મરી નય ગવી એક ગાય માયાથી ઉત્પન્ન કરી પછી ગૌતમ મુનિનો હોમ કરવાનો સમય થયો ત્યારે એ ગાય અગ્નિશાળામા ગઈ એટલે ગૌતમે, 'હુ હુ' એવા શબ્દથી તેને જેવી આટકાવી કે તે જ ક્ષણે તે મરી ગઈ તે સમયે 'આ દુષ્ટ ગૌતમે ગાયના મારી નાખી' એમ પ્રાજ્ઞણીએ કોલાહલ કરી મૂંઝે ત્યારે મુનિરાજ ગૌતમ હોમને સમાપ્ત કરી ખૂબ વિસ્મય પામ્યા તેમણે સમાધિથી નેજા મીચીને

+ કૃતબ્ધી પ્રાજ્ઞણીના માતાપિતાને ઉદ્દેશી આવતું આ ખતદર્શક વાક્ય બાઈ મિથુને સૂચવે છે

તેનુ કારણ વિચારી જન્યુ, તો આ યાનુ પ્રાહ્મણ્યોએ
ક્યું છે એમ જાણી લઈ તે જ સમયે, પ્રલયકાળે
જેમ રુદ્ર ક્રોધ કરે છે, તેમ વણે ભારે ક્રોધ કર્યો,
પછી ક્રોધથી લાલ નેત્રોવાળા તે ગૌતમે સર્વ કષિ-
ઓને શાપ દીધો કે, 'હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો! વેદોની
માતા ગાયત્રી વિષે તેમના ધ્યાનમાં અને તેમના
મનજનકમાં તમે સંપૂર્ણ શ્રદ્ધારહિત થાઓ, તેમ જ
ઓ નીચ પ્રાહ્મણ્યો! વેદમાં, વેદોક્ત યજ્ઞોમાં અને તે
સમ્પત્તિ વાતોમાં તમે હમેશા શ્રદ્ધા વિનાના થાઓ
ઓ નીચ પ્રાહ્મણ્યો! શિવમાં, મગમાં તથા શિવના
શાસ્ત્રમાં તમે કાયમ શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ
પ્રાહ્મણ્યો! મૂલપકૃતિરૂપ શ્રીદેવી વિષે, તેમના ધ્યાનમાં
અને તેમની કથાઓમાં તમે હમેશા શ્રદ્ધારહિત થાઓ
હે દુષ્ટ પ્રાહ્મણ્યો! દેવીના મગમાં, દેવીના સ્થાનમાં
તથા દેવીના આરાધનકર્મોમાં તમે કાયમ શ્રદ્ધા
વિનાના થાઓ હે દુષ્ટ પ્રાહ્મણ્યો! દેવોના ઉત્સવને
જોવાની ઇચ્છામાં અને દેવીના નામનુ કીર્તન કરવામાં
તમે હમેશા શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો!
દેવીના ભક્તની સમીપ રહેવામાં અને દેવીના ભક્તનુ
પૂજન કરવામાં તમે કાયમ શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે
નીચ પ્રાહ્મણ્યો! શિવનો ઉત્સવ જોવાની ઇચ્છામાં
અને શિવભક્તનુ પૂજન કરવામાં તમે કાયમ શ્રદ્ધા
રહિત થાઓ હે અધમ પ્રાહ્મણ્યો! રુદ્રાક્ષ ધારણ
કરવામાં, પિલ્વપત્રમાં તથા શુદ્ધ ભસ્મધારણમાં
તમે હમેશા શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો!
શ્રીતસ્માર્ત સંવાચારમાં તથા જ્ઞાનના માર્ગમાં તમે
કાયમ શ્રદ્ધા વિનાના થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો!
અદૈત જ્ઞાનની નિષ્ઠામાં તથા શમ-દમ આદિ સાધન
માં તમે હમેશા શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો!
નિત્યકર્મોદિ અનુદાનમાં તથા અગ્નિહોત્રાદિ સાધનમાં
તમે કાયમ શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો!
સ્વાધ્યાયના અધ્યયનમાં તથા પ્રવચનમાં તમે હમેશા
શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો! ગોદાન આદિ
દાનોમાં અને પિતૃઓના શ્રાદ્ધોમાં તમે કાયમ
શ્રદ્ધા વિનાના થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો! કૃષ્ણચાન્દ્ર-
યાત્રામાં તથા પ્રાપ્તિશ્રત્તમાં તમે હમેશા શ્રદ્ધા
રહિત થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો! તમે શ્રીદેવીથી

ભિન્ન, દેવો વિષે શ્રદ્ધા-ભક્તિવાળા તથા શખ-
ચક્રાદિના ચિહ્નોવાળા થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો!
તમે કાપાલિક મતમાં આસક્ત, બૌદ્ધશાસ્ત્રમાં સ્મ-
નારા અને પાખડ્યાચારમાં તત્પર થાઓ, હે
નીચ પ્રાહ્મણ્યો! તમે પિતા, માતા, પુત્ર, ભાઈ,
તથા સ્ત્રીને વેચનારા થાઓ હે દુષ્ટ પ્રાહ્મણ્યો! તમે
વેદ વેચનારા, તીર્થ વેચનારા તથા ધર્મ વેચનારા
થાઓ હે દુષ્ટ પ્રાહ્મણ્યો! તમે પાંચરાત્રમાં, કામશાસ્ત્રમાં,
કાપાલિક મતમાં તના બૌદ્ધ મતમાં શ્રદ્ધાવાળા થાઓ
હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો! તમે બધા માતા, કન્યા તથા બહેન
સાથે વ્યભિચાર કરનારા અને પરસ્ત્રીપાત્ર થાઓ
તમારા વશમાં જન્મેલા પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ મે
આપેલા શાપથી બળી જઈ તમારા સમાન થશે
મારે વધારે ગુ કંઈનું મૂલ પ્રકૃતિરૂપ પરમેશ્વરી
ગાયત્રી તમારા પર અવશ્ય કોપાયમાન થાઓ, અને
અધકૂપ આદિ નગ્નકુડોમાં તમારી સંક્રાંતિ સ્થિતિ
થાઓ'

વ્યાસ બ્રાહ્મણ આલો વાણીરૂપ દડ દઈ જળનુ
આવ્યમન કૃત્રી ગૌતમ મુનિ પરમ ઉત્સુક થઈ
ગાયત્રીના દર્શન માટે ગયા અને ત્યા જઈને તેમણે
મહાદેવીને પ્રણામ કર્યો, એટલે પરથી પર તે દેવી
પણ પ્રાહ્મણ્યોની દૃષ્ટતાજોઈ ચિત્તામાં નિસ્મય પામ્યા,
જેથી હજી સુધી પણ તેમનુ મુખ હાસ્યયુક્ત દેખાય
છે પછી હાસ્યયુક્ત મુખકમળવાળા તે દેવીએ મુનિ-
વર્ય ગૌતમને કહ્યું કે સર્પને આપેલુ દૂધ ઝેર માટે
જ થાય છે હે મહાભાગ! તમે શાંતિ ધરા, કર્મની
પ્રતિ આની જ હોય છે' પછી દેવીને પ્રણામ કરી
ગૌતમમુનિ પોતાના આશ્રમ તરફ ગયા પછી
શાપથી બળી ગયેલા સર્વ પ્રાહ્મણ્યો વેદના સમૂહો
ભૂલી ગયા અને ગાયત્રીને પણ વીસરી ગયા, એ
આથય જેવુ થયુ હતુ પછી તે બધા એકા મગી
પથારીપથી યુક્ત થા પૃથ્વી પર દડવત પડીને
મુનિવર્ય ગૌતમને પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને શરમથી
નીચા મુખ રાખી જોવા રહ્યા ને કઈ પણ વાક્ય
બોલી શક્યા નહિ પછી ઘણી વાર સુધી મુનીશ્વર
ગૌતમને આટલે બાજુ હૈટજાઈ વળી 'પ્રસન્ન થાઓ,
પ્રસન્ન થાઓ' એમ વારંવાર તેઓ પ્રાર્થના કરવા

લાગ્યા એટલે કરુણાથી પૂર્ણ હૃદયવાળા ગૌતમ મુનિએ તેઓને કહ્યું કે, શ્રીકૃષ્ણાવતાર સુધી કુભી પાક નરકમા તમારી સ્થિતિ રહેશે આ માર વાક્ય કદી મિથ્યા નહિ થાય, એમ તમે જાણો પછી કલિયુગમા તમે પૃથ્વી પર જન્મશો અને તે સમયે મારો આ શાપ સત્ય થશે, એમા સશય નથી મારા શાપથી છૂટવા માટે તમને જો ઇચ્છા થાય તો તમારે ગાયત્રીના ચરણકમળનું કાયમ સેવન કરવું

વ્યાસ યોહ્યા એમ સર્વને વિદ્યાય કગી, મુનિગ્રેષ્ઠ ગૌતમ 'આવુ મારુ પ્રારબ્ધકર્મ હશે' એમ માની ચિત્તામા શાંતિ પામ્યા આ કારણે હે રાજન્! શ્રીકૃષ્ણ સ્વધામમા ગયા પછી જ્યાર કલિયુગ શરૂ થયો, ત્યારે જે બ્રાહ્મણો પૂર્વે ગૌતમના શાપથી ખી ગયા હતા, તેઓ કુભીપાકમાથી નીકળ્યા અને પૃથ્વી પર જન્મીને ત્રણે સંધ્યાથી રહિત, ગાયત્રીની ભક્તિ વિનાના, વેદભક્તિથી રહિત, પાપાટ મતને અનુસરનારા અને અગ્નિહોત્રાદિ સત્કર્મ, સ્વધા તથા સ્નાત્રથી છાત્ર થયા છે અવ્યકત મૂલપ્રકૃતિને તેઓ કદી જાણતા નથી અને કેટલાક તમ મુદ્રાના ચિહ્નવાળા, કેટલાક સ્વેચ્છાચારમા આસક્ત, કેટલાક કાપાલિક, કેટલાક કૌલિક, કે લાક વ્યાદિ અને કેટલાક જૈન બની ગયા છે તે બધા પડિતો હોવા છતા દુરાચાર અવાવનાર, પરસ્ત્રીમા ૧૫૪ અને દુરાચારમા તન્પર હોઈ ફરી પાછા કર્મોને લીધે કુભીપાકમા જશે માટે હે રાજન્! સર્વ પ્રકારે પરમેશ્વરીનું જ સેવન કરવું યોગ્ય છે વિષ્ણુની કે શિવની ઉપાસના નિત્ય નથી, પણ શક્તિની ઉપાસના જ નિત્ય છે, જેના વિના મનુષ્ય નરકમા પડે છે હે નિર્દોષ રાજન્! તમે જે પૂજી હતું તે સર્વ મે દૂકમા કહ્યું, હવે મણિદ્વીપનું સુદર વર્ણન તમે સાંભળો કે, જે જગતનું કારણ અને આદિ શ્રીભુવનેશ્વરીનું શ્રેષ્ઠ સ્થાન છે ૧-૧૧૦

મત પર મણિદ્વીપવર્ણન યજ્ઞ સુન્દરમ્ ।

યત્પરં સ્થાનમાધ્યાયા મુલનેદ્યા મવારણે ॥૧૦૦॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમાધ્યાયસુખા દ્વાદશ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૦ મો⁺

મણિદ્વીપનું વર્ણન

વ્યાસ ઉવાચ ।

બ્રહ્મલોકાદુર્ધ્વમાગે સર્વલોકોઽસ્તિ ય શ્રુતઃ ।

મણિદ્વાપઃ સ યવાસ્તિ યત્ર દેવો વિરાજતે ॥ ૧ ॥

વ્યાસ યોહ્યા બ્રહ્મલોકથી ઉપરના ભાગમા જે 'સર્વલોક' પ્રખ્યાત છે, તે જ 'મણિદ્વીપ' છે જ્યા દેવી બિરાજે છે, એ મણિદ્વીપ સર્વલોક કરતા અધિક છે, તેથી 'સર્વલોક' કહેવાય છે, અને સર્વ જગતના આદિમા મૂલપ્રકૃતિરૂપ જગ દબાએ પોતાને રહેવા માટે જ માનસિક ઇચ્છાથી તેને બનાવ્યો છે અ મણિદ્વીપ કેલાસ કરતા અધિક છે અને લેકુક તથા ગોલોક કરતા પણ અધિક કહે વાય છે તપુ લોકમા તેના જેવું સુદર સ્થાન કોઈ પણ લોકમા નથી હે શ્રેષ્ઠ રાજન્! ત્રણે જગતના છત્રરૂપ સસારના તાપનો નાશ કરનાર અને સર્વ બ્રહ્માંડોના પ્રતિબિંબરૂપ તે જ સ્થાન છે એ મણિ દ્વીપની ચારે બાજુ અનેક યોજન વિસ્તારવાળો અને તેટલો જ ઊંડો અમૃતનો સમુદ્ર છે એ સમુદ્ર વાયુના અચકાવાથી ઊછળતા સેકડો તરંગોથી વ્યાપ્ત છે, રત્નોની સ્વચ્છ રેતીથી યુક્ત છે, માછલા તથા શખોથી વ્યાપ્ત છે, મોજના સઘર્ષણથી ઉત્પન્ન થતા મોજના કણોથી શીતળ છે, ભાતભાતની ધગ એવાળા અનેક વહાણોના આવવા-જવાથી શોભી રહ્યો છે અને તેના કિનારે કિનારે રત્ન સમાન કાંતિ વાળા વૃક્ષો રહેલા છે એ અમૃતના સમુદ્ર પછી લોહારૂપ ધાતુથી બનાવેલો અને આકાશમા સાત યોજનની ઊંચાઈવાળો મોટો ફિલ્લો છે એ ફિલ્લામા અનેક રાક્ષસી રાને જાતજાતના યુદ્ધમા કુશળ રક્ષકો ચારે બાજુ આનંદ કરતા રહે છે એ ફિલ્લાને ચાર દરવાજા છે, સેકડો દારપલોથી તે યુક્ત છે અને હે રાજન્! દેવી પર ભક્તિવાળા અનેક ગણોથી તે વીંટાયેલો છે જ દેવતાઓ જગદીશ્વરના દર્શન માટે આવે છે, તેઓના ગણો તથા વાહનો ત્યા રહે છે વળી એ ફિલ્લો સેકડો વિમાનોના સઘર્ષણથી

+ આ અધ્યાયમા સાડીસે શ્લોકોથી મણિદ્વીપનું વર્ણન બચબર કરાયે કે જેથી દેવી પર ભક્તિ વધે.

તેનુ કારણ વિચારી જોયું, તો આ બધું બ્રાહ્મણોએ કર્યું છે એમ જાણી લઈ તે જ સમયે, પ્રલયકાળે જેમ રુદ્ર કોષ કરે છે, તેમ વણો ભારે કોષ કર્યો, પછી કોષથી લાલ નેત્રવાળા તે ગૌતમે સર્વ કષ્ટિ યોને શાપ દીધો કે, 'હે નીચ બ્રાહ્મણો! વેદોની માના ગાયત્રી વિષે તેમના ધ્યાનમા અને તેમના મન્ત્રજાપમા તમે સંપૂર્ણ શ્રદ્ધારહિત થાઓ. તેમ જ ઓ નીચ બ્રાહ્મણો! વેદમા, વેદોક્ત યજ્ઞોમા અને તે સમ્પન્ની વાતોમા તમે હમેશા શ્રદ્ધા વિનાના થાઓ ઓ નીચ બ્રાહ્મણો! શિવમા, મન્ત્રમા તથા શિવના શાસ્ત્રમા તમે કાયમ શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! મૂલપદ્મનિરૂપ શ્રીદેવી વિષે, તેમના ધ્યાનમા અને તેમની કથાઓમા તમે હમેશા શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે દુષ્ટ બ્રાહ્મણો! દેવીના મન્ત્રમા, દેવીના સ્થાનમા તથા દેવીના આરાધનકર્મમા તમે કાયમ શ્રદ્ધા વિનાના થાઓ હે દુષ્ટ બ્રાહ્મણો! દેવીના ઉત્સવને જોવાની ઇચ્છામા અને દેવીના નામનુ કીર્તન કરવામા તમે હમેશા શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! દેવીના ભક્તની સમીપ જોવામા અને દેવીના ભક્તનુ પૂજન કરવામા તમે કાયમ શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! શિવનો ઉત્સવ જોવાની ઇચ્છામા અને શિવભક્તનુ પૂજન કરવામા તમે કાયમ શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે અધમ બ્રાહ્મણો! રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવામા, બિન્વપત્રમા તથા શુભ ભસ્મધારણમા તમે હમેશા શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! શ્રીતરમાર્ત સંગચારમા તથા જ્ઞાનના માર્ગમા તમે કાયમ શ્રદ્ધા વિનાના થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! અર્દત જ્ઞાનની નિદામા તથા મમ-દમ આદિ સાધન મા તમે હમેશા શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! નિત્યકર્મોદિ અનુદાનમા તથા અગ્નિહોત્રાદિ સાધનમા તમે કાયમ શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! સ્વાધ્યાયના અધ્યયનમા તથા પ્રવચનમા તમે હમેશા શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! યોજન આદિ દાનોમા અને પિતૃઓના શ્રાદ્ધોમા તમે કાયમ શ્રદ્ધા વિનાના થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! કૃષ્ણચાન્દ્રાયાત્રતમા તથા પ્રાયશ્ચિત્તમા તમે હમેશા શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! તમે શ્રીદેવીથી

ભિન્ન, દેવો વિષે શ્રદ્ધા-ભક્તિવાળા તથા શપ-ચક્રાદિના ચિહ્નોવાળા થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! તમે ક્રાપાલિક મતમા આસક્ત, ધૌલશાસ્ત્રમા રમનારા અને પાખડઆચારમા તત્પર થાઓ, હે નીચ બ્રાહ્મણો! તમે ખિતા, માતા, પુત્ર, ભાઈ, તથા સ્ત્રીને વેચનારા થાઓ હે દુષ્ટ બ્રાહ્મણો! તમે વેદ વેચનારા, તીર્થ વેચનારા તથા ધર્મ વેચનારા થાઓ હે દુષ્ટ બ્રાહ્મણો! તમે પાયસરાત્રમા, કામશાસ્ત્રમા, ક્રાપાલિક મતમા તથા ધૌલ મતમા શ્રદ્ધાવાળા થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! તમે બધા માતા, કન્યા તથા બહેન સાથે બિભિચાર કરનારા અને પરસ્ત્રીકાપટ થાઓ તમાત વશમા જન્મેલા પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ મે આપેલા શાપથી બળી જઈ તમારા સમાન થશે મારે નધારે ગુ કહેવું / મૂળ પ્રકૃતિરૂપ પરમેશ્વરી ગાયત્રી તમારા પર અવશ્ય કોપાયમાન થાઓ, અને અધકૂપ આદિ નગ્નકુડેમા તમારી મંદિર નિર્માત થાઓ'

આસ બો.યા આવો વાણીરૂપ દડ દઈ જળનુ આવ્યમન કરી, ગૌતમ મુનિ પરમ ઉત્સુક થઈ ગાયત્રીના દર્શન માટે ગયા અને ત્યા જઈને તેમણે મહાદેવીને પ્રણામ કર્યો, એટલે પરથી પર ને દેવી પણ બ્રાહ્મણોની દુષ્ટતા જોઈ ચિરામા નિરમય પામ્યા, જેથી હજી સુધી પણ તેમનુ મુખ હાસ્યચુકત દેખાય છે પછી હાસ્યચુકત મુખકમળવાળા તે દેવીએ મુનિ-વર્થ ગૌતમને દત્તુ કે, સર્પને આપેલુ દૂધ ઝેર માટે જ શાય છે હે મહાભાગ! તમે શાંતિ ધરા કર્મની પિતિ આની જ હોય છે' પછી દેવીને પ્રણામ કરી ગૌતમમુનિ પોતાના આશ્રમ તરફ ગયા પછી શાપથી બળી ગયેલા સર્વ બ્રાહ્મણો વેદના સમૂહો બુધ્ધી ગયા અને ગાયત્રીને પણ વીસરી ગયા, એ આશ્ચર્ય જેવુ થયુ હતુ પછી તે બધા ચોકડા મગી પથ્થરપથથી ધુકન થી પૃથ્વી પર દટવતુ પડીને મુનિવર્થ ગૌતમને પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને શરમથી નીચા મુખ સખાં હોવા જવા ને કઈ પણ વાકય બોલી ગયા નહિ પછી ઘણી વાર સુધી મુનીશ્વર ગૌતમને આંતે બાળુ વૈટથાઈ વળી 'પ્રસન્ન થાઓ, પ્રસન્ન થાઓ એમ નારવાર તેઓ પ્રાર્થના કરવા

લાગ્યા એટલે કરુણાથી પૂર્ણ દૃષ્ટ્યવાળા ગૌતમ મુનિએ તેઓને કહ્યું કે, શ્રીકૃષ્ણાવતાર સુધી કુળી પાક નરકમાં તમારી સ્થિતિ રહેશે ત્યાં માર વાક્ય કદી મિથ્યા નહિ થાય, એમ તમે જાણો પછી કલિયુગમાં તમે પૃથ્વી પર જન્મશે અને તે સમયે મારો આ શાપ સત્ય થશે, એમાં સશય નથી મારા શાપથી છૂટવા માટે તમને જે ઈચ્છા થાય તો તમારે ગાયત્રીના ચરણકમળનું કાયમ સેવન કરવું.

વ્યાસ બોલ્યા એમ મર્વને વિદાય કરી, મુનિશ્રેષ્ઠ ગૌતમ 'આવું મારું પ્રારબ્ધકર્મ હશે' એમ માની ચિરામા શાંતિ પામ્યા આ કારણે હે સંજનું! શ્રીકૃષ્ણ સ્વધામમાં ગયા પછી જ્યારે કલિયુગ શરૂ થયો, ત્યારે જે બ્રાહ્મણો પૂર્વે ગૌતમના શાપથી બી ગયા હતા, તેઓ કુળીપાકમાંથી નીકળ્યા અને પૃથ્વી પર જન્મીને ત્રણે સધ્યાથી રહિત, ગાયત્રીની ભક્તિ વિનાના, વેદભક્તિથી રહિત, પાપક મતને અનુસરનારા અને અગ્નિહોનાદિ સત્કર્મ, સ્વધા તથા સ્વાહાથી છાપ થયા છે અવ્યકત મૂલપ્રકૃતિને તેઓ કદી જાણતા નથી અને કેટલાક તમ મુદ્રાના ચિહ્નવાળા, કેટલાક સ્વેચ્છાચારમાં આસક્ત, કેટલાક ક્ષાપાલિક, કેટલાક કૌલિક, કેટલાક બૌદ્ધ અને કેટલાક જૈન બની ગયા છે તે બધા પડિતો હોવા છતાં દુરાચાર, અવાવતાર, પરસ્ત્રીમાં પાપ અને દુરાચારમાં તનપર હોઈ ફરી પાછા કર્મોને લીધે કુળીપાકમાં જશે માટે હે સંજનું! સર્વ પ્રકારે પરમેશ્વરીનું જ મેવન કરવું યોગ્ય છે, વિષ્ણુની કે શિવની ઉપાસના નિત્ય નથી, પણ શક્તિની ઉપાસના જ નિત્ય છે, જેના વિના મનુષ્ય નરકમાં પડે છે હે નિર્દોષ સંજનું! તમે જે પૂછ્યું હતું તે સર્વ મેં ટૂંકમાં કહ્યું, હવે મણિદ્રીપત્નું સુંદર વર્ણન તમે સાંભળો કે, જે જગતનું કારણ અને આદિ શ્રીભુવનેશ્વરીનું શ્રેષ્ઠ સ્થાન છે ૧—૧૧૦

મત. પર મણિદ્રીપવર્ણન ઋષ્ટુ સુન્દરમ્.

યત્પરં સ્થાનમાધ્યાયા મુવનેદ્યા મવારણે ॥૧૦૦॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં દ્વાદશ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૦ મો⁺

મણિદ્રીપત્નું વર્ણન

વ્યાસ ડવાલ.

બ્રહ્મલોકાદર્શ્યમાગે સર્વલોકોઽસ્તિ યઃ શ્રુતઃ ।

મણિદ્વાપઃ સ એવાસ્તિ યત્ર દેવા ચિરાજતે ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા બ્રહ્મલોકથી ઉપરના ભાગમાં જે 'સર્વલોક' પ્રખ્યાત છે, તે જ 'મણિદ્રીપ' છે જ્યાં દેવી ધિરાજે છે, એ મણિદ્રીપ સર્વલોક કરતાં અધિક છે, તેથી 'સર્વલોક' કહેવાય છે, અને સર્વ જગતના આદિમાં મૂલપ્રકૃતિરૂપ જગ દુષ્ટાએ પોતાને રહેવા માટે જ માનસિક ઈચ્છાથી તેને બનાવ્યો છે એ મણિદ્રીપ કંલાસ કરતાં અધિક છે અને વૈકુંઠ તથા ગોલોક કરતાં પણ અધિક કહેવાય છે ત્રણ લોકમાં તેના જેવું સુંદર સ્થાન કોઈ પણ લોકમાં નથી હે શ્રેષ્ઠ સંજનું! ત્રણે જગતના છત્રરૂપ સસારના તાપનો નાશ કરનાર અને સર્વ બ્રહ્માંડોના પ્રતિબિંબરૂપ તે જ સ્થાન છે એ મણિદ્રીપની આરે બાબુ અનેક યોગના વિસ્તારવાળો અને તેટલો જ ઊંડો અમૂતનો સમુદ્ર છે એ સમુદ્ર વાયુના અથડાવાથી ઊછળતા સે કંડો તરગોથી વ્યાપ્ત છે, સ્ત્રનોની સ્વચ્છ રેતીથી યુક્ત છે, માછલા તથા શખોથી વ્યાપ્ત છે, મોજના સપર્ષણથી ઉત્પન્ન થતા મોજના કણોથી શીતળ છે, ભાતભાતની ધબક એવાળા અનેક વહાણોના આવવા—જવાથી શોભી રહ્યો છે અને તેના કિનારે કિનારે સ્તન સમાન ક્રાંતિવાળા વૃક્ષો રહેલા છે એ અમૂતના સમુદ્ર પછી લોહારૂપ ધાતુથી બનાવેલો અને આકાશમાં સાત યોગનની ઊંચાઈવાળો મોટો કિલ્લો છે એ કિલ્લામાં અનેક શસ્ત્રધારી અને જાતજાતના યુદ્ધમાં કૃશણ રક્ષકો આરે બાબુ આનંદ કરતા રહે છે એ કિલ્લાને ચાર દરવાજા છે, સે કંડો દારવાલોથી તે યુક્ત છે અને હે સંજનું! દેવી પર ભક્તિવાળા અનેક ગણોથી તે વીંટાયેલો છે જે દેવતાએ જગદીશ્વરના દર્શન માટે આવે છે, તેઓનાં ગણો તથા વાહનો ત્યાં રહે છે વળી એ કિલ્લા સે કંડો વિમાનોના સપર્ષણથી

+ આ અધ્યાયમાં સાંપડેલા શ્લોકોથી મણિદ્રીપનું વર્ણન અચર કરાશે કે જેથી દેવી પર ભક્તિ વધે.

થતા વડાઓના શબ્દથી ગાજી રહ્યો છે અને ધોડા ઓના હણહણાટ તથા ખરીઓના આવાતથી તેણે દિશાઓના મોઢા ખંડેડા કરી દીધા છે હે રાજા ! હાથમા છડીધારી અને કિન્નિકાટ શબ્દ કરતા દેવીના પાર્ષદોએ (છડીઓથી) ભારેલા દેવસઘોના સેવકો ત્યા શોભી રહ્યા છે જાતજાતના આવાજથી અતિ વ્યાસ તે કિલ્લામા ઘોઘાટ થતો હોઈ કોઈ પણ સ્થળે કોઈનો શબ્દ કોઈ સાભળી શકતું નથી વળી ત્યા પગલે પગલે મીઠા જળથી ભરેલા સરોવરો છે અને હે રાજા ! રત્ન જેવા વૃક્ષોથી શોભતી અનેક વાડીઓ છે એ કિલ્લા પછી કાસાની ધાતુથી બનાવેલા ધીન્ને ચોટા કિલ્લા છે, જેની ટેવ આકાશને ચડે છે એ કિલ્લા પહેલા કિલ્લા કરતા તેજમા સોગમ્યો અધિક છે વળી તે દરવાજાઓ તથા બારણાથી યુક્ત અને ઘણા વૃક્ષોથી વ્યાપ્ત છે વૃક્ષોની જેટલી જાતિઓ છે તે બધું ત્યા છે એ વૃક્ષો ક્રમમ પુષ્પોવાળા, સદાકાળ ફળોથી વ્યાપ્ત, નવી કૃષ્ણોવાળા અને ઉત્તમ સુગંધથી વ્યાપ્ત છે ખનસ, ખેરસાહી, લોધર, કચેણ, સીસમ, દેવદાર, કાચનાર, આખા, સુમેરુ બિકુચ, હિંગલ, એલચી, હાલિગ, કાચકળ, પાટલા, મુચુકદ, ફિલીની, જયનેકલા, તાલ, તમાલ, સાલ, કહોલ, નાગભદ્રક, પુનાગ, પુલુ, સાલ્વક, કપૂર, અમ્બકર્ણ, હસ્તિકર્ણ, તાલપર્ણ, દાડિમ, ગણિધ, બખોરિયા, લીંબુ દુરડક, ચાગેય, કનકવૃક્ષ કાળા અગરના વૃક્ષો, ચદનના વૃક્ષો, ખજૂર, જાઈ, તાલ પર્ણી, રોલડી, છીરવાળા વૃક્ષો, ખેરના વૃક્ષો, આખલી, ભિલામ, રૂચક, કાટાચરોરિયા, બીલીતની વૃક્ષો, તુલ સીના વગેરે તથા મલિહાશ્રના વગેરે વૃક્ષોની જાતિઓના વનો ત્યા રહેલા છે અને હે રાજા ! તે ઉપરનો સેકો વાનોથી યુક્ત છે ત્યાના બધા ઉત્તમ વૃક્ષો કોપલોના શબ્દથી વ્યાપ્ત, ગુળરચ કરતા ભમરાઓથી શોભતા, ગુરને ઝરતા અને સીતળ છાયાવાળા છે વળી તે જાતજાતની સ્તંભોઓમા થતા હોઈ અનેક પક્ષીઓથી વ્યાપ્ત રહે છે અને અનેક જાતના રત્નો વડેતી નદીઓથી અત્યંત શોભી રહ્યા છે પારવ, ખોપટ, મેવા તથા બગેચી પાખોની ઉત્પન્ન થતા વાયુ વડે જેમા વૃક્ષો પાલી રહ્યા છે

અંતુ તે ઉત્તમ વન સુગંધને લાવતા પવનથી ભરપૂર છે, આમતેમ ટેકડા હરિણીઓના ટોળાથી યુક્ત છે અને નૃત્ય કરતા મધુરોના સમૃદ્ધની સુખદાયક કેકા વાણીથી ગાજી રહ્યું છે વળી તે દિવ્ય વન ચારે બાજુ મકરદ સ્સને ઝગે રહ્યું છે એ કાસાના કિલ્લા પછી (નીળે) તાપાનો કિલ્લો કહેવાય છે તે સમયોરસ આકરવાળો અને સાત યોજન ઊંચો છે હે રાજા ! એ બે કિલ્લાની વચ્ચે કૃષ્ણવૃક્ષની વાડી કહેવાય છે, જેના વૃક્ષોના પુષ્પો સોનેરી કાનિવાળા છે અને પાદડા પણ સોનેરી હોઈ તેઓના ફળતા બિયા રત્ન જેવા હોય છે એ વાડીની મુખ્ય ચારે બાજુ દશ યોજન સુધી ફેલાય છે હે રાજા ! વસંતઋતુ વડે સતદિવસ એ વન રહાયેલું છે, તે વસંત પુષ્પના સિંહાસન પર ત્યા બેસી રહે છે, પુષ્પોના છત્રથી શોભે છે, પુષ્પોના શણગારોથી શણગારેલા હોય છે અને પુષ્પોના આસવથી મદમરા રહે છે ચૈત્રલક્ષ્મી તથા વૈશાખલક્ષ્મી એ બંને તેની માનીતી સ્ત્રીઓ છે એ બે સ્ત્રીઓ પ્રકૃત ભુખવાળી હોઈ પુષ્પોના ગુચ્છરૂપ દશગોળી રમ્યા કરે છે વળી તે દિવ્ય વન અત્યંત સુન્દર છે, ચારે બાજુ પુષ્પસ્ત્રોને ઝગે રહ્યું છે, પુષ્પોની સુગંધવાળા વાયુથી દશ યોજન સુધીની વ્યાપ્ત છે, ગાવામા તત્પર અને સ્ત્રીઓ સહિત દિવ્ય મધરો વડે શોભીતું બે મહોત્તમ કોયલના શબ્દોથી ગાજી રહ્યું છે વસંતની લક્ષ્મીથી યુક્ત છે અને ક્રમી લોહોના કામને વધારનાર છે એ તાળાના કિલ્લા પછી (ઓથો) સીસાનો કિલ્લો કહેવાય છે તેની ઊંચાઈ પણ સાત યોજન કહી છે હે રાજા ! તે બંને કિલ્લાઓની વચ્ચે સતાનકવૃક્ષોની વાડી છે તેના પુષ્પોની સુગંધ ચારે બાજુ દશ યોજન સુધી ફેલાય છે ક્રમમ પ્રકૃત સ્ત્રીના તના પુષ્પો સોના જેવા છે અને તેના ફળો ગામૂત જેવા રસથી યુક્ત હોઈ મધુર છે હે ઉત્તમ રાજા ! તે વાડીનો નાયક શ્રીખન્નુ છે બ્યેશ્વલક્ષ્મી તથા આવાહલક્ષ્મી આ બે તેની માનીતી સ્ત્રીઓ છે તાપથી નાસેલા લોકો ત્યાના વૃક્ષોના મૂળમા બેઠા હોય છે એ કિલ્લો અનેક સિંહો તથા અનેક દેવોથી ઘેરાયેલો રહે છે ચદનના સ્તંભો ચર્ચેલા પુષ્પોની

માળાઓથી શણગારેલા, હસ્તક્રમજમા પખાઓને ધારણ કરતા અને વહેતા શીતળ જળને સેવતા સ્ત્રીઓના ટોળાથી તે કિત્તે શોભી રહ્યો છે એ સીસાના કિલ્લા પછી (પાયમે) સુદર પિરાળનો કિલ્લો છે હે રાજા! તે કિલ્લો સાત યોજન ઊંચો છે તે બાને કિલ્લાઓ વચ્ચે હરિયદનના વૃક્ષોની વાડી છે એ બેય કિલ્લાનો સ્વામી વર્ષાઋતુ છે તે મેઘરૂપી વાહનવાળો, વીજળીરૂપી પીળા નેત્રવાળો, મેઘરૂપી બખતવાળો, વજ્ર જેવા કડાઓથી ગાજી રહેલા, ઇંદ્રધનુષ ધારણ કરતો અને હજારો જળધારાઓને છોડતો હોઈ ગણોથી વીંટાયેલો રહે છે શ્રાવણલક્ષ્મી, ભાદ્રપદલક્ષ્મી, સ્વસ્થા, સ્થમાલિની અમા, દુલા, તિરત્તી, અણમતી, મેઘદત્તિકા, વર્ષયતી, ચિપુણિકા અને વારિવારા આ બાર વર્ષાઋતુની માનીતી મહાન્મરા શકિતઓ છે એ વાડીમા બધા વૃક્ષા નવી દૂષળોવાળા અને નવીન લતાઓથી વીંટાયેલા છે ત્યાના ધાસ પણ લાલા જ રહે છે, જેનાથી સઘળી ભૂમિ છવાયેલી છે વળી ત્યા નદીઓ તથા નદોના પ્રવાહો વેગથી વહ્યા કરે છે અને સસેવરના પાણી સગી લોકોના ચિત્ત જેવા મેલા છે દેવીનું કામ કરતા દેવો તથા સિદ્ધો ત્યા રહે છે અને જેઓએ વાય, કૃવા તથા તળાવો દેવી માટે અર્પણ કરેલા હોય એવા ગણો પણ વિલાસો તથા સ્ત્રીઓ સાથે ત્યા વસે છે એ પિરાળના કિલ્લા પછી (છટ્ટો) સાત યોજન ઊંચો પચલોહનો કિલ્લો છે ત્યા પણ આ બાને કિલ્લાઓ વચ્ચે મદાસ્વક્ષોની વાડી છે તે વાડી અનેક પુષ્પોવાળી વેલડીઓથી વ્યાપ્ત હોઈ અનેક જાતની દૂષળોથી શોભીતી છે એ સ્થળે તેનો રમેલાળ નિર્દોષ મદદસ્તુ કહેવાય છે આશ્વિન લક્ષ્મી તથા કાર્તિકલક્ષ્મી એ બે તેની માનીતી સ્ત્રીઓ છે ત્યા અનેક સિદ્ધ લોકો સ્ત્રીઓ તથા પરિવાર સાથે વસે છે એ પચ્ચોહના કિલ્લા પછી (આઠમા) સાત યોજન ઊંચો અને મોટા શિખરોથી ઘેરતો રૂપાનો કિલ્લો છે એ બે કિલ્લાની વચ્ચે પારિજાતવૃક્ષોની વાડી છે તે પુષ્પોના ગુન્ધાઓથી યુક્ત છે તેના પુષ્પો નારે બાળુ દશ યોજન સુધી સુનંદ કલાને ડે અને દેવીનું કામ કરના સર્વ ગણોને

આનંદ ઉપજાવે છે ત્યા મોટાઉજ્જવળ હેમનકનુ સ્વામી પ્રહેવાય છે તે પોતાના ગણો તથા આયુધો સહિત હોઈ સર્વ સગી લોકોને રાજ કરે છે માર્ગ શીર્ષલક્ષ્મી તથા પૌષલક્ષ્મી આ બે તેની માનીતી સ્ત્રીઓ છે ત્યા દેવાના વ્રત કરતા સિદ્ધ લોકો રહે છે એ રૂપાના કિલ્લાથી આગળ (આડમા) સાત યોજન ઊંચો સોનાનો કિલ્લો કહેનાય છે તે તપલા સોનાથી બનેલો છે એ બાને કિલ્લાઓની વચ્ચે પુષ્પપલલવથી શાભીતી કદમ્બવૃક્ષોની વાડી છે તેમા કદમ્બની, મદિરાની હજારો ધારાઓ વહ્યા કરે છે, જેને ઇન્દ્રજનુસાર પીવાથી આત્માનંદ અનુભવાય છે ત્યા મોટા ઉદયવાળો શિશિરકનુ સ્વામી કહેવાય છે માધલક્ષ્મી તથા કાલ્પનલક્ષ્મી—એ બે તેની માનીતી સ્ત્રીઓ છે એ બાને સારે શિશિરકનુ અનેક પ્રકારના વિલાસો કરતો અનેક ગણોથી વીંટાઈ રહે છે જેઓ દેવીની પ્રીતિ માટે ગોદાન—ગુદાન ઇત્યાદિ દાન કરનાર હોય છે, તે મોટા સિદ્ધ લોકો અનેક પ્રકારના ભોગોથી યુક્ત જન્મેલા હોઈ ઘણા આનંદી રહીને સ્ત્રીઓ તથા પરિવારો સાથે ત્યા વસે છે સોનાના કિલ્લાથી આગળ સાત યોજન લાંબા અને કેસર જેવા લાલ રંગનો (નવમે) પોષપરજનો કિલ્લો છે ત્યાની ભૂમિ, વનો તથા ઉપવનો પોષપરજના જ છે અને રત્ન જેવા વૃક્ષોના ક્યાસઓ પણ પોષ રજના જ કહેવાય છે મહિદીપમા જે કિલ્લો જે રત્નનો છે, તે જ રત્નના વૃક્ષો, વનભૂમિ તથા પક્ષીઓ છે જળ પણ તે જ રત્નના રંગનું છે અને મંડપો, મંડપના સ્તંભો, સસંવરો તથા કમળા પણ તે જ રત્ન જેવા છે જ્યાં છે તેવું જ તે કિલ્લામાનું બધુંય છે હે રાજા! રત્નોના કિલ્લા વગેરેમા પદ્મિત જ એવી કહી છે અતઃ પદ્માના કિલ્લા કરતા તે પછીનો કિલ્લો તેજમા લાખગણો અધિક છે એ પોષપરજના કિલ્લામા દરેક બ્રાહ્મણના સ્ત્રોતા દિદ્ પાલોના મમદિરપ દિદ્ પાલો અગ્રકતા ઉત્તમ આયુ ધોને ધારણ કરે છે એ કિલ્લાની પૂર્વ દિશામાં ઈશ શિખરેવાળી તથા અનેક પ્રકારના ઉપવનોથી યુક્ત અમરવતી નગરી છે, ત્યા ઇંદ્ર શોભી રહ્યો કે સ્વર્ગમા જેટલી સોભા છે, તેથી હમનાપી અધિક

ને સમર્પિ—ઇદ્રની નગરીની શાલા છે એ સ્થળે
એસવત પર બેઠેલો, હાથમાં વજ્ર ધારણ કરતો
અને દેવાની સેનાની વીંટાયેલો પ્રતાપી ઇદ્ર ગ્રાણી
રહ્યો છે તેમ જ દેવાગનાઓના સમૂહોથી વીંટાયેલી
ઇદ્રાણી પણ ત્યાં મિરાજે છે વળી હે સર્ગ! એ
હિલ્લાના અગ્નિ ખૂણામાં વ્યદિ—અગ્નિની નગરી
જેવી સમર્પિ—અગ્નિની નગરી છે ત્યાં સ્વાહા તથા
સ્વધાથી યુક્ત અગ્નિ પોતાના વાહનો તથા અવાક્રસે
સંહિત હોઈ પોતાના દેવગણોથી વીંટાઈને મિરાજે
છે હે સર્ગ! દક્ષિણ દિશામાં યમની નગરી છે
તેમાં દડને ધારણ કરતા વિજયુષ વગેરે પોતાના
યોદ્ધાઓની વીંટાયેલો અને પોતાની શક્તિ સંહિત
સૂર્યપુત્ર મહાન યમદેવ સહે છે નેમંતી દિગ્મામાં
રાક્ષસી—રાક્ષસોથી વીંટાયેલો, ખડ્ગને ધારણ કરતો
અને પોતાની શક્તિ સંહિત, નિર્મંતી શોભી રહ્યો
છે પશ્ચિમ દિશામાં વરુણની નગરી છે તેમાં પાશ-
ન ધારણ કરતો પ્રતાપી, મોટા માછલા પર બેઠેલો,
વારણી મંદિરાના કંવાળો પોતાની શક્તિ સંહિત,
પોતાના જળજીવોના ગણોથી યુક્ત અને પોતાની પત્ની
સાથે મૈધુનસુખમાં આસક્ત વરુણ સર્ગ સહે છે વાયવ્ય
ખૂણામાં વાયુનો લોક છે તેમાં વાયુની સાધના કરતા
યોગીઓથી વીંટાયેલો, હાથમાં ધ્વજ ધારણ કરતો,
વિશાળ નેત્રોવાળો, મુગરૂપ વાહન પર બેઠેલો, મુરુદ્-
ગણોથી વીંટાયેલો અને પોતાની શક્તિ સંહિત વાસુદેવ
સહે છે હે સર્ગ! ઉત્તર દિશામાં મોટા યક્ષલોક છે
તેમાં વૃદ્ધિમંદિ આદિ શક્તિઓ તથા નવ નિધિઓથી
યુક્ત, મોટા પટવાળો અને ધનનો આધિપતિ કુબેર સહે
છે તે કુબેર મણિભદ્ર, પૂર્ણભદ્ર, મણિમાન, મણિકંધર,
મણિભૂષ, મણિસગ્ની, અને મણિક્ષુભેકંધર ઇત્યાદિ
સેનાપતિઓ સંહિત હોઈ પોતાની શક્તિઓ સાથે
સહે છે ઈશાન ખૂણામાં ઘણો જ મેળો અને અમૂલ્ય
સ્ત્રોનોથી વ્યાપ્ત સુરેન્દ્રાક કલેવાય છે, ત્યાં સુરદેવ
આધિપતા છે તે ક્રોધી, તેજસ્વી, નેત્રવાળા, પીડ
પર મોટા ભાથા વ્યાધતા અને ડાયા હાથમાં ધનુષ
શોભે છે તેમની પાસે દેવી પર ચડાવેલ ધનુષ
વારણ કરેલા અને તેમના પોતાના જેવા અસંખ્ય
સુરોથી વીંટાયેલો સહે છે તેઓ ત્રિશૂળરૂપી ઉત્તમ

આયુધવાળા, વિદ્યુત મુખવાળા, ભગવત મોટાવાળા,
સુખમાંથી અગ્નિને બહાર કાઢતા, દશ હાથવાળા,
કેટલાક સો હાથવાળા, હજારો હાથવાળા, દશ પગવાળા,
દશ રેખાવાળા, ત્રણ નેત્રવાળા ને ઉગ્ર મૂર્તિધારી
છે વળી અતરિક્ષમાં તથા પૃથ્વી પર ફરતા જે જે
રુદ્રો રુદ્રાધ્યાયમાં કહ્યા છે, તે બધાથી તે વીંટાયેલા
છે, તેમ જ કરોડો રુદ્રાણીઓથી યુક્ત ભદ્રકાલી
વગેરે માતાઓ સંહિત, અનેક જાતની શક્તિઓવાળી
હામરી આદિ દેવીના ગણોથી વીંટાયેલી, વીરભદ્ર
આદિથી યુક્ત, મુડમાળાને ધારણ કરતા, નાગેના
કકણવાળા, ડોકમાં નાગોને ધારણ કરતા, વાઘનું
આમરૂ પહેરેલા, હાથીના આમરૂરૂપી ઉત્તરીય વસ્ત્ર
ધારણ કરતા, ચિતાની ભસ્મથી ખરડાયેલા અગવાળા
અને પ્રમથ આદિ ગણોથી વીંટાયેલા તે મહેશ્વરે
અવાજ કરતા ડમરુના ત્રાદથી દિગ્માઓના મુખ બહેરા
કરી મૂક્યા છે અને અદૃશ્યસ્થ તથા ખભા કોકવાતા
અવાજથી આક્રમકતાને ખળખળાવી મૂક્યું છે.
વળી તે ભૂતોના સઘથી ઘેરાયેલા અને ભૂતોની સાથે
જ વસતા હાઈ ઈશાન જ છે ૧-૧૦૦

મદ્રહાલાસ્તોદશદૈઃ સ્ત્રાસિતતમસ્તકઃ ।

મૃતસવસમાવિદો મૃતાવાષ્ઠો મહેશ્વરઃ ॥ ૧૦૦ ॥

ઈશાનવિક્ષપતિઃ સોડ્ય નાજા વૈશાનવઃ ૥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં દ્વાદશ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૦ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૧ મો*

માણેકના કિલ્લા પગેરેલું વર્ણન

બાસ ઉવાચ ।

પુષ્પરાગમયાદ્યે કુલકુમારુણવિમહઃ ।

પદ્મરાગમયઃ લાલો મય્યે મૃદૈવ તાદતી ॥ ૧ ॥

બાસ બાલ્યા એ પોખરજાના કિલ્લા પદ્મી
કેસર જેવા લાલ રંગનો (દશમો) પદ્મરાગ મણિ—
માણેકનો કિલ્લો છે તેની વચ્ચેની ભૂમિ પણ તેવી
માણેકની જ છે હે સર્ગ! એ કિલ્લો દશ યોજન

* આ અધ્યાયમાં એકસો ને દશ શ્લોકોથી પદ્મરાગ મણિ
વગેરેની બનાવેલા વિનાશકિ ગુહ સુધીના કિલ્લાઓનું વર્ણન
કરાયે.

છી એ અને દરવાજા તથા દારોથી યુક્ત છે તેની અદર માણેકતા જ થાભલાઓવાળા સેકડો મડપો છે તેની મધ્યભૂમિમા અનેક આયુધોને ધરતી, વીર અને રત્નોના શણગારોથી ગણગારેલી ચોસ કલાઓ રહે છે એ દરેક કલાઓના પણ જુદા જુદા લોક ત્યા છે અને તે તે લોકની તે સ્વામિનીઓ છે તેઓ એ કિંદ્રીની વચ્ચેના ઘરો ચોતરફથી વીંટાઈ વળીને સદા રહે છે તે પોતે પણ પોતપોતાના લોકવાસીઓથી સેવાયેલી હોઈ ખોનખોતાના વાહનો તથા હથિયારોથી યુક્ત રહે છે હે જનમેજ્ય! તે કલાઓના નામો હુ કહુ છું, સાભળો પિંગલાક્ષી, વિશાલાક્ષી, સમૃદ્ધિ, વૃદ્ધિ, શ્રદ્ધ, સ્વાહ, સ્વધા, અભિપ્રયા, માયા, રાક્ષા, વસુધત, ત્રિલોકીધાત્રી, સાવિત્રી, ગાયત્રી, ત્રિદશેશ્વરી, મુરૂપા, બહુરૂપા, સ્કન્ધ-માતા, અન્યુતપ્રિયા, વિમલા, અમયા, ચારણી, આરણી, પ્રકૃતિ, વિકૃતિ, સૃષ્ટિ, સ્થિતિ, સંહતિ, સંધ્યા, માતા, સતી, ઇસી, મદિંકા, વર્ણિકા, દેવમાતા, ભગવતી, દેવકી, કમલાસના, ત્રિમુખી, સમમુખી, અન્યા, સુરાસુરવિમર્દિની, ડાળોટી, ઊર્ધ્વકેશી, બહુ-શીર્ષી, વૃકોદરી, રથરેખા, શશીરેખા, ગંગાવેગા, પવનરેખા, ભવનપાલા, મદનાતુલ, અનંગા, અનંગ મથના, અનંગમેખલા, અનંગકુસુમા, વિન્વરૂપા, સુરા દક્ષા, ક્ષગકરો, અક્ષોભ્યા, સત્યવાદિની, ગુચિવ્રતા, ઉદાર અને વાગીશી—આ ચોસ કલાઓ કહેવાય છે આ બધી કલાઓ તેજસ્વી જલયુક્ત મુખ વાળી હોઈ મુખમાથી ઉગ્ર અગ્નિને બહાર કાઢ્યા કરે છે અને કાંધથી લાન નેનવાળી હોઈ આવી વાણી બોલ્યા કરે છે કે ‘અમે સઘળુ પાણી પી જઈએ, અગ્નિનો સહાર કરીએ, પવનને વઘાવી દઈએ અને આખા જગતને હમણા પાઈ જઈએ (એવી દીએ) વળી તે બધી ધનુષ-બાણનું ધારણ કરે છે, યુદ્ધ માટે સદા ઉત્સુક જ રહે છે, દાદો ક્યકત્યાની દિશાઓના મોઢા બહાર કરી મૂકે છે, પિંગળા અને લંબા કેનગળી છે તે દરેકની પાને સો સા અક્ષોહિણી સેનાઓ મહવાય છે હે શ્રેષ્ઠ સજ્જા! તે અક્ષોહિણી સેનાઓ પણ એવી છે કે, તેમની અંક એક સેના બ્રહ્મકેશી નાશ કરી નાખવા મમર્ષ!

છે (એ એક એક સેના જે એવું સામર્થ્ય વસાવે છે તો) એ સઘળી સેના આ જગતમા શુ ન કરે, તે કહેવું પણ અશક્ય છે હે સજ્જા! તે કિલ્લામા બંધી યુદ્ધસામગ્રી પણ છે રથો, ઘોડા, હાથીઓ, ગરુડો તથા પાર્શ્વદાની ત્યા ગણતરી જ થઈ શકતી નથી એ માણેકતા કિલ્લા પત્રી ગોમેદમણિથી બનાવેલા (અગિયાર્યો) મોટા કિલ્લા છે તે દશ યોજન ઊંચો છ પ્રકુલ જસુન્ના ગુપ્ત જેવી ક્રાંતિવાળો છે, તેની અદરની ભૂમિ પણ તેવી જ છે અને તેની અદરના વસનાસઓના વરો, પક્ષીઓ, શ્રેષ્ઠ થાભલા, વૃક્ષો, વાવડીઓ અને સરોવરો પણ ગોમેદમણિના જ બનેલા હોઈ કેસર જેવા લાલ રંગના છે તત્તી વચ્ચે રહેતી બનીસ શકિતઓ મહા-દેવીઓ કહેવાય છે હે સજ્જા! તેઓ અનેક જાતના શસ્ત્રોને ધારણ કરે છે ગોમેદમણિથી શણગારેલી હોઈ દરેક જુદા જુદા લોકમા રહે છે, ગોમેદકિલ્લાની વચ્ચે રહેલા ચિત્તામણિ જુને ચારે બાજુથી વીંટાઈ વળી શત્રોથી સજ્જ છે અને પિશાચો જેવા મુખ-વાળી છે વળી તે શકિતઓ સ્વર્ગલોકમા વસનાસઓ વડે પણ કાયમ પૂજ્ય છે હાથમા ચક્ર વારણ કરે છે, કોંધથી લાલ નેત્રોવાળી છે, અને નિરતર ‘ચીને નાખો, તપી નાખો, કાપો, બાળો’ એવી નાણી બોલ્યા કરે છે અને યુદ્ધ માટે આતુર હૃદયવાળી છે એ એક એક મહાશકિત પાસે દશ દશ અર્ધી હિણી સેના રહેલી છ હે સજ્જા! એ સેનામા જે એક એક શકિત રહી છે, તે એક એક લાખ પ્રાણ-કેનો નાશ કરનારી છે તેવી શકિતઓવાળી એ મહા સેનાનું વર્ણન કેવી રીતે થઈ શકે એ કિલ્લામા રથોની તથા વાહનોની ગણતરી જ નથી અને ત્યા દેવીની સર્વ જાતની યુદ્ધસામગ્રી શાલી રહી છે બધે પાપોના નાશ કરનાર તે શકિતઓના નામા હુ કહુ છું વિવા, ભૂ, પુષ્ટિ, પ્રજા, સિનીવાહી, હુક, સુદ્રા, વીર્યો, પ્રજા, નદા, પોષિણી, નદિદા, શુભા, કાલરાત્રિ, મતારત્રી, ભદ્રાલી, કપર્દિની, વિટૃતિ, દડિની, મુડિની, સેદુખેડા, શિખરિની—નિશુભનુભ-મથિની, મહિષાસુરમર્દિની, છદ્રાણી, એદ્રાણી, તકત-ધર્મશરિણી, નારી, નાસપણી, ત્રિશૂલિની, પાલિની,

અખિપ્ત અને દુઃસાદિતી—આ નામની તે ગણિતઓ કહેવી છે એ દેવીઓ જે કોપાયમાન થાય તો પ્રજાકાંડનો નાશ થઈ જાય એ શક્તિઓનો પ્રસન્ન થઈ કોઈ સ્થળે થતો નથી ગોમેદના એ કિલ્લા પછી હીરારૂપ મણિઓથી ખનેલા (પારખો) કિલ્લો છે. તે દશ યોજન ઊંચો, દરવાજા તથા દારોવાળો, કમાડ તથા સાકરોથી બાંધેલો અને નવા વૃક્ષોથી શોભીતો છે એ કિલ્લાની મધ્યભૂમિ, ઘરો, ગલીઓ, શેરીઓ, મોટા માર્ગો, આગણ વૃક્ષોના ક્યારા, વૃક્ષો, સાગ પક્ષીઓ, લાખી વાવો, નાની વાવડીઓ, તળાવો તથા કૂવા વગેરે બધું હીરામય કહેવાય છે. ત્યાં ભુવનેશ્વરીની દાસીઓ બસે 'ઠ' તંબો દરેક લાખો દાસીઓથી સેવાયેલી અને મદ્યગિંત છે. તેમાની કેટલીક પખાઓને ધારણ કરે છે, કેટલીક હરતકમળમા અનેક જાતના પીણાના પાત્રો ધારણ કરે છે અને કેટલીક અત્યંત ગર્વવાળી તાળુલના પાત્રો ધારણ કરે છે વળી કેટલીક ઇન્દ્રને, કટલીક આમરોને, કેટલીક અનેક પ્રજ્ઞરના વજ્રોને, કેટલીક હરતકમળમા પુષ્પને, કેટલીક હાથમા જાતજાતની ચાસડીઓને, કેટલીક કેસરના વિલેપનને, કેટલીક કાજળને અને બીજી કેટલીક સિંદૂરના પાત્ર ધારણ કરે છે વળી કેટલીક ભગવતી ભુવનેશ્વરીના લલાટમા ચિન્તા શણગાર કરે છે, કેટલીક ભગવતીની પગચાળી કરવા તત્પર રહે છે, કમળીક શણગાર કરે છે, બીજી કેટલીક આભૂષણોને ધરી રાખે છે અને કેટલીક પુષ્પોના શણગારો કરે છે એવી બીજી પણ અનેક જાતના વિલાસમા અનુર ધણી દાસીઓ છે એ બધી દાસીઓ પોતાના વજ્રોને મજબૂત બાધી સંપત્તારી તથા યુવાન છે શ્રીભુવનેશ્વરીની કૃપાના લેસાથી તંબો તણે મગતને તુરંદ માને છે. શૃંગાગ્ના મદ્યો ગિંતિ એ દેવીઓ દેવી ભુવનેશ્વરીની દૂતીઓ કરેલાય છે તે ઉત્તમ રાજા! તેઓના નામો કુ ક્રુ છ, તમે સામંજો, ખેડેલી અનગરૂપા, બીજી અનગ-મદના, ચીંટ મુદરી મદનાતુર, ચોથી ભુવાનેગા, પાંચમી ભુવતપાપિકા, છઠ્ઠી સપ્તશિરસ, સાતમી અનગદેવતા અને આઠમી અનગમેખલા છે આ બધી વીજળી જેવા અનોવાળી, અવાજ કરતા

કદોરઓવાળી, પગમા અવાજ કરતા ઝાઝોવાળી, બહાર ને અદર આમતેમ દોડતી, વીજળીઓ સરખી, સર્વ ક્રયોમા કુશળ અને હાથમા છડીઓ ધારણ કરે છે. આ આદેતા ઘરો કિલ્લાની બહાર ચોતરફ આઠ દિશાઓમા છે તે ઘરો અનેક જાતના નાહતો તથા હથિયારોથી શોભે છે. એ હીરાના કિલ્લાથી આગળ વૈદ્યુર્ધમણિઓથી બનાવેલો (તેરમો) કિલ્લો છે તે દશ યોજન ઊંચો અને દરવાજા તથા દારોથી શોભાતો છે. ત્યાંની બધી ભૂમિ વૈદ્યુર્ધમણિની જ છે. તેમ જ અનેક જાતના ઘરો, શેરીઓ, પોળા અને મોટા સર્વ માર્ગો પણ વૈદ્યુર્ધમણિના જ બનેલા છે વાવ, કૂવા, તળાવા, નદીઓના કિનારા અને સઘળી રેતી પણ વૈદ્યુર્ધમણિઓની જ હોય છે હે ઉત્તમ રાજા! ત્યાં આઠે દિશાઓમા પ્રાક્ષી આદિ માતાઓનું મહાજ પોતાના ગણોથી વીંટાઈને શોભે છે એ માતાઓ દરેક પ્રજાકાંડની (વ્યથિ) માતાઓની મમતિ માતાઓ કહેવાય છે પ્રાક્ષી, મહેશ્વરી, ક્રોમારી, વૈષ્ણવી, વાસહી, છટ્ટાણી અને ચામુડા આ સાત અને આઠમા મહાલક્ષ્મી એ નામે તે માતાઓ કહેવાય છે તેઓ કાલા, રુદ્ર આદિ દેવોના જેવા આકાશવાળી, જગતનું ક્રયાણ કરનારી અને પોતા પોતાની સેનાઓથી વીંટાયેલી કહેવાય છે. હે રાજા! એ કિલ્લાના ચારે દારોમા મહેશ્વરી—ભુવનેશ્વરીના વાહનો શણગારો સાથે કાયમ તૈયાર રહે છે કરોડા હાથીઓ, કરોડો ઘોડા, કરોડો પાલખીઓ અને હસો, તિહો, ગરડો, મયૂરો તથા બળદોથી જોડેલા કરોડા રથ તૈયાર જ રહે છે હે રાજા! તે રથો આસપાસના રક્ષકોથી યુક્ત હોઈ ધન્યઓ વડે આકાશનો સ્પર્શ કરે છે, તેમ જ અનેક પ્રજ્ઞરના ચિન્નો-વાળા, જાતજાતના વાદિઓથી યુક્ત અને મોટી ધન્યઓ-વાળા કસોડો ગિયાનો પણ ત્યાં છે એ વૈદ્યુર્ધમણિના કિલ્લા પછી આગળ (ચોદમો) છટ્ટનીલમણિની બનેલા કિલ્લો છે તે દશ યોજન ઊંચો છે. તેની અદરની ભૂમિ, શેરીઓ, મોટા માર્ગો, ઘરો, વાવ, કૂવા અને તળાવો—એ સઘળા છટ્ટનીલમણિના બનેલા છે. તે કિલ્લામા એક કમાર છે તે ઘણા યોજન વિસ્તારવાળુ, સોળ આસવાળુ અને બીજા મુદરીન

અઠ ગેવુ શોભી રહ્યું છે તે કમળમા સોળ શકિત-
ઓના ન જાતજાતના સ્થાનો છે તે બધા સચ-સ્ચી
લાથી યુક્ત અને સમૃદ્ધિવાળા છે હે ઉત્તમ રાજા!
એ શકિતઓના નામો હું કહું છું, સાલળો કરાવી,
વિકરાલી, ઉમા, સસ્વતી, શ્રી, ટુર્ગા, ઉષા, લક્ષ્મી,
શ્રુતિ, સ્મૃતિ, ધૃતિ, શક્તિ, મેધા, મતિ, ક્રાંતિ અને
આર્યા-આ સોળ શકિતઓના નામો છે તે કાળા
મેધ જેવી કાળી, હસ્તકમળમા તલવાર ધારણ કરતી
હોઈ એકસરખી હાલ ધારણ કરતી અને યુદ્ધ માટે
તત્પર મનવાળી છે આ બધી દેવીઓ જગદીશ્વરી
દેવીની સેનાપતિઓ છે અને દરેક બ્રહ્માંડમા રહેલી
શકિતઓની ત્વામિત્રીઓ કહેવાય છે વળી તેઓ
બ્રહ્માંડના ખળભળાવનારી, ભુવનેશ્વરીની શકિતથી
વધેલી, અનેક પ્રકારના રથો પર બેઠેલી અને જુદી
જુદી શકિતઓથી યુક્ત છે એમના પરાક્રમનું
વર્ણન કરવા શોષતાગ પણ સમર્થ નથી, એ છંદ્રનીલ
મણિના મોટા કિલ્લા પછી આગળ ઘણો જ મોટો
(પદરમે) મોતીઓનો કિલ્લો કહેલો છે ત દશ
યોજન ઊંચો છે તેની અદરની ભૂમિ મોતીની જ
બનેલી છે તેની વચ્ચે આઠ પાખડીઓવાળુ એક
કમળ છે એ પણ મોતીઓના સમૃદ્ધથી વ્યાપ્ત,
વિશાળ અને કેસરાઓ સહિત છે તેમા ભુવનેશ્વરી
દેવી સમાન આકારવાળી, એ દેવીના જ આયુધો
(પાશ, અકુશ, વર તથા અભય) ધારણ કરતી,
આઠ મંત્રીઓરૂપ, જગતની ખમસેને જણાવતી,
દેવી સમાન ભોગોવાળી, સર્વના અભિપ્રાયને જાણતી,
પડિત, સર્વ કાર્યોમા કુશળ, સ્વામીનું કાર્ય કરવા તત્પર,
દેવીના અભિપ્રાયને જાણતી, ચતુર, અતિ સુદર
અને અનેક શકિતઓથી યુક્ત છે તેઓ દરેક બ્રહ્માંડમા
વર્તતા પ્રાણીઓના સમાચાર શાશકિતથી કહી શકે
છે હે ઉત્તમ રાજા! તેઓના નામો હું કહું છું, તમે
મારી પાસેથી સાલળો અનગદુસુમા, અનગદુસુમા
તુર, અનગમદના, અનગમદનાતુર, ભુવનપાલા,
ગગનવેગા, શશિરેખા અને ગગનરેખા આ આઠ

તેઓના નામો છે. એ દેવીઓ પાશ, અકુશ, વર
તથા અભયને ધારણ કરે છે, લાલ શરીરવાળી છે
અને દરેક ક્ષણે જગતની વાતો (ભગવતીને) જણાવ્યા
કરે છે એ મોતીના કિલ્લાથી આગળના ભાગમાં
(સોગમો) મોટો મચ્છતમણિનો કિલ્લો છે તે ઉત્તમ
કિલ્લો દશ યોજન ઊંચો કલ્લો છે અને અનેક
જાતના સૌભાગ્યથી તથા જાતજાતના ભોગોથી
યુક્ત છે તેની અદરની ભૂમિ તેવી જ (એટલે
મચ્છતમણિની જ) કહી છે તેના ઘરો પણ તેવા જ
(મચ્છતમણિના) છે એ કિલ્લામા મોટો વિસ્તારવાળો
એક બરડો છે તેના ખૂણાઓમા રહેલા દેવતાઓ
તમે સાલળો પૂર્વના ખૂણામા ચાર મુખવાળા અને
કુડિકા, અક્ષમાલા, અભય તથા દડરૂપ આદિ ધારણ
કરતા શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મા ગાયત્રી સહિત રમે છે.
તે જ આયુધને ધાગણ કરતા શ્રેષ્ઠ દેવતા ગાયત્રીદેવી,
મૂર્તિમાન સર્વ વેદો, વિવિધ શાસ્ત્રો, સ્મૃતિઓ
અને મૂર્તિમાન પુરાણો પણ ત્યાં રહે છે વળી
બ્રહ્માના જે અવતારો, ગાયત્રીના અવતારો તથા
વ્યહતિઓના અવતારો છે, તેઓ પણ કાયમ ત્યાં
જ રહે છે નૈકંત્ય ખૂણામા રાખ, ચક્ર, ગદા તથા
પદ્મને ધારણ કરતા સાવિત્રી અને તેવા જ વિષ્ણુ
રહે છે મત્સ્ય-કૂર્મ વગેરે વિષ્ણુના જે સમગ્ર અવ-
તારો છે અને સાવિત્રીના જે અવતારો છે તે બધા
પણ ત્યાં જ રહે છે. વાગુ ખૂણામા કુરશી, અક્ષમાલા,
અભય તથા વરને ધારણ કરતા મહારુદ્ર રહે છે
અને તેવા જ સસ્વતી પણ રહે છે દક્ષિણામૂર્તિ
વગેરે જે જે રુદ્રના અવતારો છે અને જે જે ગંડરીના
અવતારો છે, તેઓ પણ ત્યાં જ વસે છે વળી
એક આગમો અને બીજા પણ જે આગમો કહેવાય
છે તે બધા મૂર્તિમાન સ્વરૂપ ત્યાં જ રહે છે આગિ
ખૂણામા પોતાના બંને હાથમા રતના કગારાને તથા
મણિઓના કરંડિયાને ધારણ કરતા ધનદાયક કુપેર
કે જે અ એક બીચીઓથી યુક્ત મહાલક્ષ્મી સહિત અને
દેવીના ખમજના આધિપતિ છે, તે પોતાના ગણોથી
વીટાઈને ત્યાં રહે છે. પશ્ચિમના ખૂણામા રતિ સહિત
કામદેવ કાયમ પાશ, અકુશ, ધનુષ તથા ખાણને
ધારણ કરતા બિરાજે છે વળી ત્યાં સર્વ શૃંગારો

+ આ સોળ શકિતઓ ભુવનેશ્વરીના કહેવા વચ્ચે
પૂજામાં ચારદાનિક આદિ ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ કહી છે

મૂર્તિમાન થઈ પ્રથમ તેની પાસે જ વસે છે
દર્શાન ખુલાખા વિન્નેશ્વર ગણેશદેવ પ્રથમ પુષ્ટિ
સહિત રહે છે તે વીર વિ નહર્તા, પાશ તથા અકુશને
ધારણ કરતા ખિરાજે છે હે ઉત્તમ સજ્જા ગણેશની
જે જે વિભૂતિઓ છે, તે ખરી મોટા શૈશ્વર્ય સંવિત
ત્યા વસે છે (પટ્ટકોણમા રહેલા) આ પ્રભાદિ
દેવો જે કૃપા તે દરેક જાલાડમા રહેલા ત્યદિ
પ્રભાદિતા સમદિ મ્વરૂપો છે અને તેઓ જગદીશ્વર
ની સેવા કર્યા કરે છે મરકતમશિના એ મોટા
કિલ્લાની પછી આગળ (સારમો) પરવાણાનો કિલ્લો
છે તે સો યોજન ઊંચો અને કેસર જેવા લાલ
રંગનો છે તે કિલ્લાની અદરની ભૂમિ તેવી જ
(પરવાણાની જ) કહેલી છે અને ચરો પણ તેવા
જ છે તેની વચ્ચે પાંચ ભૂતોના રવામિની પાંચ
દેવીઓ વસે છે તેમાના પહેલા કલેષ્યા, બીજા
ગંગતા, ત્રીજા રક્તા, ચોથા કરલિપ્ત અને પાંચમા
મહારદુષ્મા-એ નામના છે તેઓ પાંચ ભૂતો જેવા
પ્રભાવરાણી હોઈ પાગ, અકુશ, વર તથા અભયને
ધારણ કરે છે અમાપ અપાકરોવાળા હોઈ દેવી
સમાન વેશવાળા અને નવા મૌવનથી ગર્વિન છે એ
પરવાણાના કિલ્લાથી આગળ (અદારમો) નવા
રંગનોથી ખનાવેલો કિલ્લો છે હે સજ્જા તે મહાન
કિલ્લો અનેક યોજનના વિસ્તારવાળા છે તેમા
પૂર્વોચ્ચા, પશ્ચિમોચ્ચા, દક્ષિણોચ્ચા, ઉત્તરોચ્ચા
તથા ઉર્ધ્વોચ્ચાની દેવીઓના અનેક મરો છે
તે બધા નવા રત્નોમય છે અને ત્યાના તથાસ
તથા સરોવરો પણ તેવા જ રંગોના છે હે સજ્જા
પાશાકુશેશ્વરની નગરે જે શ્રી ભુવનેશ્વરીના અવતારને
છે અને મહાવિદ્યાઓના જે ભેદ છે, તે બધા જ
ત્યા વસે છે કનેડા સૂર્ય સમાન ત્રિવિધી સર્વ દેવીઓ
પોતાની આવગણ દેવીઓ તાથે અને પોતાના ભૂપણે
તથા વાદનો સહિત ત્યા જ ખિરાજે છે સાત કરોડ
મહામોની દેવતાઓ પાપુ ત્યા જ રહે છે એ
નવા રંગોના કિલ્લાથી આગળ મોટું ચિતામણિગૃહ
છે, ત્યાની સર્વ વસ્તુ ચિતામણિરૂપની અનેલી છે
તે નૃપના ઉગરો સોમો, સૂર્ય મમાન, ચંદ્ર મમાન
અને વીજળી મમાન પ્રાંતિત્રાશા પરધરોથી ખનાવેલા

છે, જેઓની પ્રાંતિત્રી (આખા અખંડ જતા) અદરની
મોટી પણ વસ્તુ જેઈ શકાતી નથી ૧-૧૧૦

વિષ્ણુમોખલૈઃ સ્તંભાઃ કલ્પિતાસ્તુ સહસ્રશઃ ।

વેર્ણા પ્રમાભિરુત્તર્યં વસ્તુર્કિંચિન્ન દૃષ્યતે ॥૧૧૦॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દ્વાદશ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૧ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો[†]

ચિંતામણિગૃહનું વર્ણન અને દેવીનું ધ્યાન

આસ ઉવાચ ।

તદેવ દેવીસદૃશં મધ્યમાને વિરાજતે ।

સહસ્રસ્તમ્ભસયુક્તાભિત્વારસ્તેષુ મણ્ડપાઃ ॥૧૧॥

વ્યાસ બ્રાહ્મણ (બધા યોગશદ્ધ, અદ્વૈત તથા
પટ્ટણીની વચ્ચે જે ચિતામણિગૃહ બિંદુસ્થાને છે,)
તે જ મૂલ પ્રકૃતિરૂપે ભુવનેશ્વરી દેવીનું સ્થાન છે.
તેમા ઉગરો સ્તંભોવાળા ચાર મડપો છે એક શૃંગાર-
મડપ, બીજો મુકિતમડપ, ત્રીજો જ્ઞાનમડપ અને
ચોથો એક્ષતમડપ કહેવાય છે તે ઉત્તમ મડપો
અનેક પ્રકારના ચંદરવાઓથી યુક્ત, અનેક જાતના
ખૂપોથી સુવાસિત અને ત્રિવિધી કરોડો સૂર્ય સમાન
પ્રકાશી રહ્યા છે એ મડપોની ચારે બાજુ પહેલી
કેસળી વાડી, બીજી મૂર્છની વાડી અને ત્રીજી
માગરાની વાડી છે હે જ્ઞાન વાડીઓમા અસાધ્ય
કસ્તૂરીમુગાથી કસ્તૂરીથી ભરેલા હોઈ કસ્તૂરીને
તરી રહ્યા છે એ ચારે મડપોની ખાતે બાજુ મહા-
પદ્મ નામની પણ વાડી છે, જે રંગોના પગવિદ્યા-
ઓથી ખનાવેલી, ચામૃતતા સ્પર્શો ભરેલી, ગુણરસ
કરતા મોદનમદા ભગવતોથી યુક્ત, હંતો તથા અતઃ-
પક્ષીઓથી વ્યાસ અને સુગંધની ભરપૂર થયેલા
દિશાઓના કિનારાવાળા છે એ વાડીઓની સુગંધથી
મણિરૂપ સુવાસિત રહે છે પહેલા શૃંગારમડપમા
દેવીઓ વિવિધ સ્વરોથી ગાય છે, ઉત્તમ દેવો સભાસદ
નરીકે હોય છે અને સૌની વચ્ચે શ્રીજગદ્દેવ્યા બિતજે
છે હે સજ્જા મુકિતમડપના મધ્યમા તો ભગવતી
પોતાના ભક્તોને નિરતર (સંસારગવનથી) મુક્ત

† આ અધ્યાયમાં તોનેર શ્લોકોથી વિષ્ણુમણિગૃહનું
વર્ણન અને દેવીનું ધ્યાન તરીકે કરવાયે.

કરે છે અને બીજા જ્ઞાનમહાપદ્મા જ્ઞાનોપદેશ કરે છે
ચોથા એકાત્મકપદ્મા જગદ્દેવ પોતાની મનિષી
દેવીઓની સામે કાયમ જગતની રચાનો વિચાર કરી
કરે છે હે રાજન ! ચિંતામણિગુહ્યમાં શક્તિના દસ
તત્ત્વોરૂપ પગથિયાવાળા એક પગાંગ ગાળે છે એ
પગાંગના ચાર પાસાઓરૂપે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર તથા
ઈશ્વર કહેવાય છે અને વચ્ચેના પાટિયારૂપે સદાશિવ
છે તે પગાંગ ઉપર ભુવનેશ્વર નામના મહાન દેવ
બિરાજે છે મુદિતા આગમમાં પોતાની ક્રીડા માટે
ભગવતી જે બે ઉપોવાળા થયા હતા, તેમાંના જમણા
અર્ધભાગરૂપ એ મહેશ્વર છે એ સર્વેશ્વર મહાદેવ
કામદેવના ગર્વનો નાશ કરવા માટે ઉદય પામતા
કરોડો કામદેવ જેવા મુદર છે, પાંચ મુખવાળા છે,
ત્રણ ત્રેગાવાળા છે, મણિઓના શણગારોથી શણગા
રેલા છે, પોતાના હાથમાં હરિણ, ગામ્બ, પરશુ
તથા વરને વારણ કરે છે સોળ વર્ષની હમરના છે.
કરોડો સૂર્ય સગ્ગા પ્રકાશ છે, કરોડો ચંદ્ર જેવા
અતિશીતળ છે, શુદ્ધ સ્ફટિક સમાન છે અને શીતળ
ક્રાંતિવાળા છે એ મહાદેવના હાથમાં ખોલામાં શી-
ભુવનેશ્વરી દેવી બેઠેલા છે એ ભગવતી નવા રત્નો-
ના સમૂહથી જડેલા કદોરોથી શોભી રહ્યા છે એમના
બાજુબાજુરૂપ શણગારો તપેલા સોનાથી જડેલા
વૈદુર્ધ્યનિર્મિત છે તેમનું મુખકમળ છલકતી શેણા
વાળા ચક્રાકાર ધ્રુવોથી મુદર છે લલાટની ક્રાંતિના
વૈભવથી તમણે અર્ચયદ્રો છતી લીધો છે પાંચ
ધિલોહાની ક્રાંતિને તિસ્સ્કાર કરતા હોડ વડે તે શોભી
રહ્યા છે તેમનું મુખ કેતરના તથા કસ્તૂરીના તિલકથી
શોભી રહ્યું છે તેમના દિવ્ય ચૂપચાલિયા ચંદ્ર
તથા સૂર્ય અત્યંત પ્રકાશ છે ઉદય પામતા નૃકચંદ્ર
સમાન સ્વરૂપ નાજના આકાશથી તે લીપી રહ્યા
છે, ગગાના અનેક જાતના શાપગારમાં લટકાવેલ
ઉજ્જવળ મોતીઓના ગુમખાથી તે શોભી રહ્યા છે.
તેમના સ્તન નદી, કૂપર તથા કેતરના વિનેપનથી
શણગારેલા છે તરંગતરંગના નિનિવ અવકાશને તેમણે
ધારણ કર્યા છે તેમનો હોડ શખના જેવો છે ઘડ
મની કળી જેવી ઘાતની પકિતથી તે શોભી રહ્યા છે.
આમૂલ્ય રત્નોથી જડેલા મુકુટ વડે તેમનું મસ્તક

શોભે છે. તેમનું મુખકમળ મહાન્મરા ભમરાઓ-
નાળી, માળાઓથી શોભતા કંઠોથી યુક્ત છે, તેમનું
મુખ કડાકની કંઠોગતાથી સ્થિત શરદન્કનના નાદ
જેવું છે ગગાના જળમાં પડતી વૃમ્સીઓ સમાન
શોભાવાળી નાભિથી તે શોભી રહ્યા છે માણિક્યના
દુકડાઓથી જડેલી વીંટીઓ વડે તેમની આગળીઓ
શોભી રહી છે કમળની પાળડી જેવા આકાશવાર્ણ
તણ નેત્રો વડે તેં સુદર હાગે છે તેમની ક્રાંતિ
સંચાણ પર ધસીને ઉજ્જવળ કરેલા પદ્મરાગમણિ જેવી
ઉજ્જવળ છે, રત્નાની વૃધ્સીઓવાળા રત્નોના કડાથી
તે શોભી રહ્યા છે તેમણે ધારણ કરેલી મણિ તથા
મોતીઓની સંસેમા રહેલી ચક્રતાની પકિત અત્યંત
શોભી રહી છે તેમના હાથ રત્ન જેવી આગળી-
ઓથી ફેલાયેલી ક્રાંતિના સમૂહ વડે લીપી રહ્યા છે.
ચોળીની અદર જડેલા અપાર અનેક જાતના રત્નોની
પકિતની ક્રાંતિને તે ફેલાવી રહ્યા છે જ્યોત્સ્ના પુષ્પોથી
સુગંધી કેશપારમાં ગૂંથેલી જ્યોત્સ્ના માળામાં રહેલી
ભગરાઓની પકિતથી તે યુક્ત છે ગોળ, મજબૂત
ને ઊંચા સ્તનના ભાગ વડે બાણે તે ધાકી જતા હોય
તેવા જણાય છે મગ્નમૂર્તિ છે, તેમના ચારે
હાથ વર, પાશ, અદ્રુશ તથા અલય વડે ગોળે છે.
સર્વ શુભારવાળા વેગથી તે યુક્ત છે, તેમના ગરિસ્-
રૂપો વેળો અત્યંત ક્રોધા છે, સીંદરની ધાતુ તો તે
સર્વસ્વ છે, નિઃકપટ કરુણાથી તે નામ છે પોતાના
ભાવણી મીઠાશથી તેમણે વીણાનો પણ તિસ્સ્કાર
કર્યો છે કરોડો સૂર્યચંદ્રની પ્રતિમે તે ધારણ કરે
છે અનેક સખીઓ, દાસીઓ, દેવાગનાઓ નવા સર્વ
દેવતાઓ તેમની ચારે બાજુઓ વીંટાઈ વચ્યા છે.
વંદનાશક્તિ, જ્ઞાનશક્તિ તથા ક્રિયાશક્તિથી તે યુક્ત
છે લગ્ન, તુષિ, પુષ્ટિ, ક્રીતિ, ક્રાંતિ, ક્ષમા, દયા,
પુદ્ગિ, ગેધા, સ્મૃતિ તથા લગ્નમય દેવાગનાઓ
મૂર્તિમાન થઈ તેમની પાને રહે છે અને જળ,
વિજ્યા, અજિતા અપત્તજિતા, નિત્યા, વિવાતિની,
દોષી, અધોષ ને મગધા આ નવ પીઠશક્તિઓ
એ જગદ્દેવને સેવા કરે છે એમની પાને રાખ
તથા પદ નામના બે નિધિ એ છે અને એ નિધિ-
ઓમાંથી નીકળેલી નદીઓને વડેલી, જાનુ શ્રસ્ત્રી

અને સાત ધાનુને વહેતી સર્વ નદીઓ અમૃતના સમુદ્રને
છેડે જઈ મળે છે. એ ભુવનેશ્વરી દેવી મહાદેવના
કાયા ધોળામાં ધિગળે છે અને તેમના સગને
લીધે જ મહાવરનુ મહેશ્વરપાદું છે, બીજા કોઈ
પ્રકારે નથી હે સગ! આ ચિંતામણિગુહનુ માપ
તમે સાબળે મહાપુત્રો તે ગૃહને હજાર યાજન
વિસ્તારવાળુ કહે છે તેની આસપાસ પૂર્વે પૂર્વના
કરતા યોગણ વિસ્તારવાળા મોટા કિલ્લાએ કહેવાય
છે. એ મણિદીપ અતરિક્ષમા નિરવાર (અદર)
શોભી રહ્યો છે પ્રત્યક્ષાણે તથા સુષ્ટિક્ષણે ધર્મેન વસ
ધર્મ અં મણિદીપનો વજ્રની પેઠે સત્રોચ તથા વિદ્યાર
કાયમ થયા કરે છે જ્યાં તેજોમય દેવી ભુવનેશ્વરી
ધિરાજે છે, તે ચિંતામણિગુહને સર્વ કિલ્લાઓની
ક્રાંતિના શ્રેષ્ઠ અવધિગત કહેલ છે હે ગગ! દરેક
બ્રહ્માક્રમા વર્તતા દેવો, નાગો, અનુબો તથા જે જે
બીજાઓ શ્રીદેવીના ઉપાસકો છે, તે બધા એ મણિ-
દીપમા જ જાય છે જેઓ દેવીના પૂજનમા તત્પર
હોઈ દેવીના દોષોમા પ્રાણો ત્યજે છે, તે બધા એ
મણિદીપમા જ જાય છે કે જ્યાં દેવીના મોટા
ઉત્સવો ધર્મ રહ્યા છે વીની, દૂધની, દહીંની, મધની
અમૃતની, દ્રાક્ષના રસની, જાળુના રસની, આપાના
રસની તથા શેરડીના રસની હજારો નદીઓ ત્યા
વહે છે ત્યાના વૃક્ષો મનધાપો કળ આપે છે, વાવો
અને કૂવા મનગમતા પીણ આપે છે, ત્યા કોઈ
જાતની ખામી નથી, રોગ, ખગિયા કે વૃદ્ધાસ્થા
ત્યા કદી નથી; ચિંતા, મત્સર, ક્રમ, ક્રોધ વગેરે કંઈ
પણ નથી, સર્વ લોકો યુવાન હોઈ હજારો સૂર્ય
સમાન તેજસ્વી છે અને સ્ત્રીઓ સદિત કાયમ શ્રી
ભુવનેશ્વરી દેવીને ભજ્યા કરે છે તેમના કેટલાક
સાલોદયમુકિતને, કેટલાક મામીચમુકિતને, કેટલાક
સારૂપમુકિતને તથા કેટલાક સાદિ મુકિતને ખમેયા
હોય છે. મણિદીપમા જે જે દેવતાઓ વસે છે, તે
તે બધા દરેક બ્રહ્માક્રમા વસતા દેવોના સમષ્ટિવરૂપો
છે અને તેઓ ત્યા સ્ત્રી શ્રીજગદીશ્વરીના સેવ્યા કરે
છે સાત ક્રોડ મહામત્રા મૂર્તિમાન ધર્મ એ ભગવતીને
ઉપાસે છે, તેમ જ સમગ્ર મહાધિજાઓ પણ નુગાની
સામ્યાવસ્થા ૪, મગમગ અને કારણજનસ્વરૂપ

હોઈ માયામિત્ર સ્વરૂપવાળા તે મહાદેવીને ઉપાસે છે.
હે સગ! અમ અતિશય મોન મણિદીપનુ મેં
તમારી પાસે વર્ણન કર્યું. સૂર્ય, ગરુડ, કરોડો
વીજળીઓ તથા અનિ એ મણિદીપની ક્રાંતિના
કરોડમા ભાગની પણ સમાન નથી એ મણિદીપની
કોઈ સ્થળે વિદ્રુમમણિ જેવો, કોઈ સ્થળે મરકત
મણિની ક્રાંતિ જેવો, કોઈ સ્થળે વીજળી તથ
સૂર્ય સમાન ક્રાંતિવાળો, કોઈ સ્થળે બપોરના
મૂર્છે જેવો, કોઈ સ્થળે કરોડો વીજળીઓની મોટી
વાસાઓ જેવી ઉત્તમ પ્રતિ વડે વ્યાપ્ત અને
કોઈ સ્થળે સિદ્ધ, ઈન્દ્રનીય તથા માણસ્ય ગમાન
ક્રાંતિવાળો છે, તેની દિશાએ તા કિનારા ઉત્તમ
ઈંગઓની ક્રાંતિથી ઝળહળી રહ્યા છે, કોઈ સ્થળે
ક્રાંતિ વરે તે દવાનગ સમાન, કોઈ સ્થળે તોલા
સોના રંગો, કોઈ સ્થળે ચંદ્રક્રાંતમણિ જેવો અને
કોઈ સ્થળે સૂર્યક્રાંતમણિ જેવો; રત્નોના મિષ્કરોથી
તે ગુકત છે, રત્નોના કિલ્લા તથા દરવાજાઓવાળા
છે અને રત્નોના પાટકા, કળ તથા વૃક્ષોથી તે
શોભી રહ્યો છે નારત્તા મેરપદ્મીઓના ડોળા વડે
તથા હોલા-કૂપ્ત-પક્ષીઓના શબ્દો વડે તે શોભે
છે અને ક્રોધલોના મનોહર શબ્દોથી તથા પોપોટોનાં
ભાપણોથી શોભે છે અતિ સુદર હોઈ આનંદદાયક
જળવાળા લાખો સરોવરોથી તે વીંટાયેલો છે. એ
મહેશ્વરી વચ્ચે પ્રકાશતા પ્રકૃલ્લ રતનમય કમળોને
લીધે ચાહે બાજુ મો યોજન સુધી સુગંધ વડે સુવા-
સિત છે વીમા વાડ સાથે જોડાયલા ગચ્ચ વૃક્ષોથી
તે વ્યાપ્ત છે ચિંતામણિ રત્નોના સમૂહોની ક્રાંતિ વડે
આકાશને તેણે વ્યાપ્ત કર્યું છે અને રત્નોની ક્રાંતિ
વડે ચારે બાજુ દિશાઓના કિનારોઓને તેણે ઝગ-
હળાવી મૂક્યા છે હે સગ! વૃક્ષોના સમૂહના અત્યવ
સુનથી પવનથી તે વાળો જ ભરપૂર છે, ધૂપની
સુનધની મહેકી રહ્યો છે, મણિરૂપ હજારો દીવા-
ઓથી તે પ્રકાશમાન છે, મણિઓના ઉત્તમ છિદ્રોની
ગદર ઝગકતી ક્રાંતિ વડે દિશાઓની ભુલામણી
તે ઉત્પન્ન કરે છે અને અદરના ભાગમાં આરસી-
ઓથી ગુકત છે. હે સગ! સમગ્ર ઔશ્વર્થી, સમસ્ત
સુંગર, સપૂર્ણ સર્વગુણ, સમગ્ર તેજ, સર્વ પરાક્રમ,

સર્વોત્તમ ગુણો અને સંપૂર્ણ દયા એમની તો એ સ્થળે ખૂબ પૂર્ણતા જ છે. સજ્જના આનંદથી માંડી બ્રહ્મલોક સુધીની ભૂમિઓમાં જે આનંદ છે, તે બધા ત્યાં જ સમાઈ જાય છે. હે સજ્જ! ઘણા જ મોટા એ મહિદીપનું એનું વર્ણન તમારી આગળ મેં કર્યું. મહાદેવીનું તે શ્રેષ્ઠ સ્થાન સર્વ લોકો કરતાં ઉત્તમોત્તમ છે. એનું સ્મરણ કરતાં તરત જ સર્વ પાપ નાશ પામે છે, અને પ્રાણ જવાના સંધિકાળે તો એનું સ્મરણ કરી હરકોઈ પ્રાણી તે મહિદીપમાં જ જાય છે. જે મનુષ્ય સાવધાન થઈ આ પાંચ અધ્યાયનો કાયમ પાઠ કરે છે, તેને ભૂત-પ્રેત-પિશાચ વગેરેની ધીકા કદી થતી નથી (અને જે સ્થળે આનો પાઠ થાય છે, તે સ્થળ પણ ભૂતાદિ રહેતાં નથી.) નવું ઘર બનાવવું હોય ત્યારે અને નવા નગરા વાસ્તુયાનમાં પણ આ પાંચ અધ્યાયનો પાઠ કાળવૃત્તી કરવો જોઈએ, જેથી કલ્યાણ થાય છે.

નવીનગૃહનિર્માણે વાસ્તુયાગે તથૈવ ચ ।

પઠિતવ્યં પ્રયત્નેન કલ્યાણં તેન જાયતે ॥૭૩॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં દ્વાદશ સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૧૨ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૩ મો*

જનમેજ્યે દેવીના યજ્ઞ કર્યો

આઠ ઉવાચ ।

હિતિ તે કયિતં ભૂય વદ્ વદ્ વૃદ્ ત્વયાઽન્યઃ ।

નારાયણેન વદ્ પ્રોક્તં નારદાય મહાત્મને ॥ ૧ ॥

આસ બોલ્યા : હે નિર્દોષ સજ્જ! તમે જે જે પૂછ્યું હતું, તે તે એ પ્રમાણે મેં તમને કહ્યું છે. મહાત્મા નારદને શ્રીનારાયણે જે કહ્યું હતું, તે જ મેં તમને કહ્યું છે. મહાદેવીનું આતિ આદરુન આ પુરાણ સાંભળી મનુષ્ય કૃતાર્થ થાય છે અને દેવીને અત્યંત પ્રિય થાય છે. હે સજ્જ! તમે પણ પોતાના પિતાનો ઉદાર કરવા દેવીનાં યજ્ઞ કરો કારણ કે હે સર્વેન્દ્ર! પિતાની દુર્ગતિ બાણી તમે ખેદ પામ્યા છે. માટે જન્મની ત્વજ્જતા આપનારો

અને સર્વ કરતાં ઉત્તમોત્તમ મહાદેવીનો મંત્ર શાલોકન વિધિ પ્રમાણે તમે સ્વીકારો.

સૂત બોલ્યા : તે સાંભળી સજ્જઓમાં સિદ્ધ સમાન જનમેજ્ય સજ્જએ મુનીશ્વર વ્યાસની પ્રાર્થના કરીને તેમની પ્રાર્થથી જ 'દેવીપ્રભુવ' નામનો (માયા-બીજરૂપ) મહામંત્ર દીક્ષાવિધિના વિધાનપૂર્વક ગ્રહણ કર્યો. પછી ત્યારે નવસત્ર ચાલ્યાં, ત્યારે સજ્જઓમાં શ્રેષ્ઠ જનમેજ્યે ધૌમ્ય વગેરે ઋષિઓને બોલાવી તરત જ ધનના ખર્ચમાં લાભ કર્યો વિના દેવીનો યજ્ઞ કર્યો. (અર્થાત્ કોટિ હોમાત્મક દેવીયજ્ઞ કર્યો.) પછી શ્રી જગદંબાની પ્રીતિ માટે શ્રીદેવીની આગળ (તેમના મંદિરમાં અથવા મંડપસ્થળે સ્થાપેલી શ્રીદેવીની મૂર્તિ સમક્ષ) દેવીભાગવત નામના આ અતિ ઉત્તમ પુરાણનો બ્રાહ્મણો પાસે પાઠ કરાવ્યો. પછી અસંખ્ય બ્રાહ્મણોને સુવાસિની સ્ત્રીઓને, કુમારિકાઓને, બદ્ધકોને, દીનજનોને તથા અતાધીને જમાડ્યાં ને દ્રવ્યોનાં દાનથી સર્વને સંતોષી યજ્ઞ સમાપ્ત કરી તે સજ્જ પોતાના સભાસ્થાનમાં બેઠો. તેટલામાં જ 'મહતી' નામની વીણનો વગાડતા અને પ્રત્વલિત અગ્નિની ગિખા જેના તેજસ્વી નારદમુનિ આકાશભંધી (ત્યાં) હિતાર્યો. તે નારદ-મુનિને જોઈ ઉતાવળથી ભણા થઈ સજ્જએ આસન આપવું વગેરે સત્કારોથી તેમની પૂજા કરી અને કુશળ પ્રશ્ન પૂછી તેમને આવવાનું કારણ પૂછ્યું.

જનમેજ્ય સજ્જએ પૂછ્યું : હે સત્પુરુષ! કયા સ્થળેથી તમારુ આવવું થયું છે? કહો, હું તમારું કંઈ કરું કરું તમારા આવવાના કારણે હું મનાય તથા કૃતાર્થ થયો છું.

સૂત બોલ્યા : સજ્જનું તે વચન સાંભળી મુનિશ્રેષ્ઠ નારદે આમ બોલ્યા.

નારદે કહ્યું : હે સજ્જઓમાં ઉત્તમ! દેવલોકમાં આજે મેં આશ્ચર્ય જોયું; તેને જણાવવા અત્યંત વિસ્મય થઈ હું તમારી પાસે આવ્યા છું. તમારા પિતા પોતાનાં દુષ્ટ કર્મથી દુર્ગતિને પામ્યા હતા. પણ તે જ દિવ્ય શક્તિધારી થઈ હમણાં જ દેવોના દેવો વડે ચારે બાજુ સારી રીતે સ્તુતિ કરતા હોઈ ઉત્તમ વિમાનમાં બેસી અહિંનીપર્યં ગયા છે. ખરેખર,

* આ અધ્યાયમાં સપ્તશ્રીક મ્લેકો જે જનમેજ્યે દેવીના યજ્ઞ કર્યો એ કથા વર્ણવેલ.

આ ફેલીભાગવતના શ્રવણના અને દેવીયજ્ઞાના ફળથી તમારા પિતા ઉત્તમ ગતિને પામ્યા છે* તમે પત્ન્ય દેવ કૃતાર્થ છે અને તમાર ઇચ્છા સફળ થયું છે હે કુલભપુત્ર! તમે પોતાના પિતાનો નરકમા ઉદ્ધાર કર્યો છે, તેથી આજે તમારી વિશાળ કીર્તિ દેવતાક્રમા હાઈ સ્થી છે

સૂત બોલ્યા નારદે કહેવું તે વચન સાભળી પ્રેમથી ગળાળા થયેલા અત કષ્ટવાળો જનમેજય રાજા અદ્ભુત કર્મવાળા વ્યાસના ચરણકમળમા તમી પડ્યો (ને આમ બોલ્યા)

જનમેજયે કહ્યું હે મહામુનિ! હે દેવ! તમારી કૃપાથી હું કૃતાર્થ થયો છું કેવળ નમસ્કાર વિના તમે કરેલા ઉપકારનો બદલો મારાથી શી રીતે વાળી શકાય તેમ છે? હે મુનિ! હમેશા આ સીને જ તમારે મારા પર કૃપા કર્યો કરવી

સૂત બોલ્યા સંજનું તે વચન સાભળી આશી વીદેથી અભિનદન આપીને તે ભગવાન વ્યાસે આ મધુર વચન કહ્યું

વ્યાસ બોલ્યા હે સંજનું! બધું છંદીને તમે દેવીના ચરણકમળનું ભજન કરો કાયમ સાવધાન રહી દેવીભાગવતનો જ તમે પાઠ કરો અને હમેશા આગસરહિત વર્ષ ભઠિનપૂર્વક કાયમ દેવીયજ્ઞ કર્યો કરો તેથી અનાયાસે નમે મસારાધનથી છૂટી જશો વિષ્ણુપુરાણ, શિવપુરાણ વગેરે બીજા પુરાણો જોઈ છે, પણ તેઓ આ દેવીભાગવતના સોળમા ભાગને પણ યાત્ર્ય નથી, કેમ કે આ પુરાણ સર્વ વેદોના સારસ્વ છે હે ઉત્તમ રાજા! જેમા મૂલપ્રકૃતિનું જ વર્ણન છે, તે આ પુરાણ સમાન બીજું પુરાણ કેમ હોઈ શકે? હે જનમેજય! જેનો પાપ કરવાથી વેદનુલ્લય પુલ્ય મળે છે, તેનો જ ઉત્તમ પડિતોએ કાગટથી પાઠ કર્યો જોઈએ

સૂત બોલ્યા સંજનોઆ ગ્રેષ્ઠ જનમેજયને એમ સ્ત્રી મુનિસાજ વેદવ્યામ ગયા અને પછી ધીમ્ય વગેરે પવિત્ર મુનિઓ પાપુ પોતપોતાના સ્થાને

+ વિષ્ણુભાગવતનું શ્રવણ કરવાથી પરીપિતરો ઉદ્ધાર થયો એમ વિષ્ણુભાગવતમાં જ કહ્યું છે, તે બીજા કપને અનુચરોને સમજવું

ગયા તે બધા દેવીભાગવતની જ ઉત્તમ પ્રશંસા કરના લાગ્યા અને પછી રાજા જનમેજય પણ સતુષ્ટિચિત થઈ કાયમ દેવીભાગવતનો જ પાપ કર્યો કરી પૃથ્વી પર સત્ત્વ કરવા વ્યાસે ૧ ૩૦

રાજા શચાસ ઘરણીં તતઃ સંતુષ્ટમાનસઃ ।

દેવીભાગવતં ચૈવ પઠન્ ણ્યવધિરન્તરમ્ ॥ ૩૦ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દ્વાદશ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧૩ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૪ મો*

દેવીભાગવતનું ફલદર્શન

આશ હવાવ ।

મર્ચ્છ્લોકાત્મક વત્તુ દેવીનન્નાન્નનિર્ગતમ્ ।

શ્રીમદ્ભાગવતં નામ વેદસિદ્ધાન્તવૌચકમ્ ॥ ૧ ॥

સૂત બોલ્યા દેવીના મુખકમળથી તીકળેનું અને વદના સિદ્ધાન્તને જણાવતું જે મર્ચ્છ્લોકાન્તમક શ્રીમદ્ભાગવત નહતા પાઠના પર સૂતેલા વિષ્ણુને (દેવીએ જ) ઉપદેશ્ય હતું, તેનો જ પ્રશ્નદેવે પહોલા સો કજોડ શ્લોકોથી મોટો વિસ્તાર કર્યો હતો પછી વદવ્યાસે નુકવંટ માટે (તે જ પ્રશ્નદેવકૃત વિરાણ) ભાગવતનો સાર એકઠો કરી બાર સ્કંધોવાળું અને અતાર હજાર શ્લોકોવાળું આ દેવીભાગવત નામનું પુરાણ પૂર્વે સ્મ્યું છે મોટા વિસ્તારવાળું તેનું પ્રશ્નદેવકૃત ભાગવતપુરાણ પણ હજી દેવલોકમા હયાત જ છે આ પુરાણ સમાન પુણ્યદાયક, પવિત્ર અને પાપનો નાશ કરનાર બીજું કોઈ પણ પુરાણ નથી આનો પાઠ કે શરણ કરવાથી મનુષ્ય પદે પદે આયવમધ્યસત્ત્વ ફળ પામે છે પ્રથમ આ દેવી ભાગવતને પોતાના હાથે લખી ગાયલા બીજા કોઈ લેખક પાત્ર લખાવી તે જ પુસ્તક પુરાણ વચનાર વ્યાસને આપી તેમને વ્યાસગુદ્ધિથી વચ્ચાઈકાર વગે પૂજી સન્માન કરીને તેમના જ મુખથી આ ભાગવતપુરાણ ઉપવાગી સ્ત્રીને સાભળવું પછી ભાદરવા મહિનાની પૂનમના દિવસે સન્માન કરી સેનતાના મિલક સહિત એ દેવીભાગવતનું પુસ્તક (કથ કાર) પૌરાણિકને

+ આ અધ્યાયમાં એકત્રીસ શ્લોકોથી વ્યાસના ગયા પછી સમગ્ર પુરાણના ફલદર્શનપૂર્વક ઉપસંહાર કરેલો છે

આપણું, પછી તેમને દક્ષિણ આપવી; તેમ જ વાછરડા સંહિત શણગારેલી અને સોનાની માળા પહેરાયેલી દૂગણી કપિલા ગાય આપવી. આતે દેવી-ભાગવતમા જેટલા અધ્યાયો છે, તેટલા (૩૧૮) ગ્રાહ્યણોને જમાડવા અને તેટલી જ સુવામિની સ્ત્રીઓને કુમારીઓને તથા ગરુડોને દૂધપાકના ભોજનથી જમાડવા. પછી દેવીની બુદ્ધિથી તેઓની નંદન, માળા, તથા પુષ્પો વગેરેથી વસાવકાર વગેરેથી પૂજા કરવી આ પુરાણનું દાન કરવાથી મનુષ્ય પૃથ્વીના દાનનું ફળ પાને છે અને આ લોકમાનુષી થઈ આતે દેવીના નગરમા જાય છે જે મનુષ્ય ઉત્તમ દેવીભાગવતનું કાયમ ભક્તિથી શ્રવણ કરે છે, તેને કદી કોઈ પણ સ્થળ કઈ દુર્લભ રહેતું નથી. પુત્ર વિનાનો પુત્ર પામે, ધનાથી ધન પામે અને વિદ્યાર્થી વિદ્યા મળે. તેમ જ ક્રીતિ વડે ભૂમકગને શોભાવનાર થાય છે, જે સ્ત્રી વાઙ્મણી હોય, એક જ વાર પ્રસવી હોય અને તેના છોકરા જન્મીને મરી જતા હોય, તેવી હરકોઈ સ્ત્રી આ દેવીભાગવતના શ્રવણથી તે તે હોયોને દૂર કરે છે, એમા સશય નથી જે ઘરમા આ દેવીભાગવતનું ઉત્તમ પુસ્તક કાયમ પૂજાયેનું રહે છે, તે ઘરને લક્ષ્મી તથા સરસ્વતી છેડતા નથી; એટલું જ નહિ, પણ વેતાલ, ડાકિની તથા ગણેશો વગેરે ત્યાં જોઈ પણ ગકતા નથી જે મનુષ્યને તાવ આપ્યો હોય, તે સ્પર્શ કરી સાવધાન થઈ આ પુરાણનો જો પાઠ કરે તો તેના શરીરમાથી ગાદવા વીસ કે ચાલીસ યોજન પ્રદેશમાથી દાઢ સાથે તાવ નાશ પામે છ અને સો વાર આ પુરાણનો પાઠ કરવાથી ક્ષયરોગ પણ નાશ પામે છે જે મનુષ્ય કાયમ સધ્યાકાળે સધ્યા કરી સાવધાન થઈને આ પુરાણના એક એક અપ્યાયનો પાઠ કરે છે, તે મનુષ્ય શાંતિ બાધ છ હે મુનિ! કરવા યોગ્ય કે ન કરવા યોગ્ય કર્મોના પ્રસંગે (નવમા સ્કન્ધના કહેલા પ્રકારે) ગરુડો જોવા તેનો પ્રકાર પ્રથમ (તે સ્થળે) મે કહ્યો છે. જ મનુષ્ય સંસ્કૃતનું નવરાત્રમા અતિશય લાકિતપૂર્વક કાયમ આનો પાઠ કરે છે તેને શ્રીચામુકદેવી સનુદ્ધ થઈ ઇચ્છાથી

અધિક ફળ આપે છે. આપાઠ, આશ્રિત, માધ તથા ચૈત્ર મહિનાના શુકલપક્ષમા નવરાત્રમાં વૈશ્ણવોને લક્ષ્મીને પ્રસન્ન કરવા, શેવોએ પાર્વતીએ પ્રસન્ન કરવા, ગણપતિના ઉપાસકોએ સિદ્ધિ—બુદ્ધિને પ્રસન્ન કરવા, સૂર્યભકતોએ છાયદેવીને પ્રસન્ન કરવા સારુ અને વૈદિક લોકોએ ખેતાની ઇષ્ટદેવી ગાયત્રીને પ્રસન્ન કરવા કાયમ કાળટથી આ ભાગવતનો નિત્ય પાઠ કરવો. હરકોઈ સપ્રદાયના મનુષ્યે કાળટથી આનો પાઠ કરવો; કેમ કે આ દેવીભાગવતના રાગવી કોઈનો પણ વિરોધી નથી; કારણ કે સર્વ લોકોની કાયમી ઉપામના શકિતયુક્ત જ હોય છે; માટે આ શકિતને પ્રસન્ન કરવા દિગ્ગ લોકોએ આ દેવીભાગવતનો પાઠ હમેશા કરવો જોઈએ. હવે વધારે કહેવાથી શું? તત્ત્વદિષ્ટો જે સાર છે, તે જ હું કહું છું. હે ઉત્તમ પ્રાણી! આ પવિત્ર પુરાણ વેદોના સારરૂપ છે અને પાઠના તથા ગવણમા વેદપાઠ તુલ્ય છે. સત્, ચિત્ તથા આનંદરૂપ ગાયત્રીએ પ્રતિપાદન કરેલાં અને ક્ષોઢરમય એવા તે દેવીને હું નમસ્કાર કરું છું. જેથી એ દેવી આમારી બુદ્ધિને સન્મારે પ્રેરે છે.

એમ સૂતપુરાણીનું તે વચન સાંભળી નૈમિષારણ્યમાં વસના તપસ્વીઓ, પુગણુવેતાઓમા ઉત્તમ એ સૂતની અતિ ઉચ્ચ પ્રકારે પૂજા કરવા લાગ્યા તે બધા આ પુરાણના પ્રભાવથી પ્રસન્ન થિત થયા, દેવીના ચરણકમળને પૂજનારા થયા અને પરમ શાંતિ પામ્યા. વળી તેઓ વારવાર સૂતની ક્ષમા માગી ફરી ફરી તેમને નમસ્કાર કરીને કહેવા લાગ્યા કે, ‘હે તાત! અમને સંસારસંબુદ્ધી તાર નાર વહાણરૂપ તમે જ છો’ પછી શ્રીગૃહ્યપાત્રના ચરણકમળમા ભમરા જેવા તે સૂતપુરાણી, શૌનકાદિ મુનિવરોની આગળ સમગ્ર શાસ્ત્રોના સ્વસ્થરૂપ આ દેવીપુત્રણને એમ સન્માનવાની પછી તે નમ્ર મુનિસંઘને આશીર્વાદથી વધાવીને ત્યાંથી નીકળી ગયા.

इति स मुनिवरानामप्रतः धावयित्वा ।

सकलनिगमग्रहं दौर्गमेतत् पुराणम् ॥

नतमय मुनिसंघं बर्धयित्वाऽऽशिषाम्वा ।

चरणकमलभृक्ષો निर्जगामाथ स्तः ॥ ૩૧ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો સમાપ્ત

श्रीमद् भगवती भागवत समाप्त

ઘરમાં વસાવવા લાયક ઉપયોગી પુસ્તકો

પુરાણો

સ્કંદમહાપુરાણ ભા. ૧-સરળ ભાષાંતર	૧૫-૦૦
સ્કંદમહાપુરાણ ભા. ૨ " "	૨૦-૦૦
કૂર્મમહાપુરાણ ... " "	૧૨-૦૦
લિંગમહાપુરાણ ... " "	૧૨-૫૦
વિષ્ણુપુરાણ ... " "	૧૦-૦૦
વાયુપુરાણ ... " "	૧૨-૫૦
સ્કંદમહાપુરાણ ... " "	૧૨-૦૦
બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ (મે ભાગમાં) "	૨૪-૦૦
કીમદ્ ભાગવત (મે ભાગમાં) "	૨૦-૦૦

રામાયણ-મહાભારત

નૃસીંહકૃત રામાયણ (મે ભાગમાં) ...	૨૪-૦૦
મહાભારત-શાંતિપર્વ ...	૧૫-૦૦
મહાભારતસાર-સારકૃષ્ણ અકાર પર્વો ...	૭-૫૦

ઉપનિષદો

કોપનિષદ-મનુ, અન્વય અને અર્થ	
શાંકરભાષ્ય સહિત ...	૧-૫૦
મુંડકોપનિષદ-શાંકરભાષ્ય સહિત ...	૨-૫૦
તૈત્તિરીય ઉપનિષદ " "	૧-૫૦
ઐતરેય ઉપનિષદ " "	૦-૭૫
છાંદોગ્ય ઉપનિષદ " "	૭-૫૦
મુલંદારણ્યક ઉપનિષદ (મે ગ્રંથમાં) ...	૧૨-૦૦
ઈંદ્ર ને કેન ઉપનિષદ " "	૧-૫૦

વેદાંત-તત્ત્વજ્ઞાન

પાંતળજ્ઞ જોગસૂત્ર-ભાવાર્થ-વિવેચન સાથે	૩-૫૦
વિચારસાગર-વેદાંતનો મહાન ગ્રંથ ...	૬-૦૦
વેદાંતસિદ્ધાંતમુક્તાવલી-સરળ ભાષાંતર સાથે	૨-૦૦
પંચોક્તસૂત્ર-અધ્યાત્મવિદ્યાનો ગ્રંથ	૨-૦૦
દૃષ્ટ-દૃષ્ટવિવેક- ...	૦-૨૫
વેદાંતચંદ્રકોશ-૬૩૨ અવરુપ શબ્દો અર્થ સાથે	૦-૭૫
ચોનાભ્યાસ અને આસનવિધિ	૧-૨૫
આત્મરામાયણ-વેદાંતી રામાયણ ...	૨-૦૦
જ્ઞાનવાણી-મનની ૧ લેખ ...	૨-૦૦
જ્ઞાનવહની-સ્વામી માધવપ્રીતીકૃત ...	૦-૭૫
મહાવિજ્ઞાન-સંસ્કૃતિની રહસ્યો ...	૩-૦૦

ત્રિપુરાસર-જ્ઞાનખંડ-

મૂળ સંસ્કૃત પરથી અનુવાદિત ...	૧-૫૦
જીવનમુક્તિવિવેક-સ્વામી વિદ્યારણ્ય કૃત	૧-૫૦
લઘુચોગવાસિકસાર-મૂળ શ્લોકો સમજૂતી સાથે	૧-૦૦
જ્ઞાનનો ઝરણા-ગિજ્ઞાસુને લખેલા પત્રો	૦-૭૫
જ્ઞાન અને કર્મ (સ્વામી માધવપ્રીતીકૃત)	૦-૪૦
હરિચંદ્રપ્રદીપિકા-સરળ ભાષાંતર ...	૨-૫૦

શ્રીમત્ શંકરાચાર્યનાં પુસ્તકો

ઉપદેશચાતુર્થી-મૂળ સાથે સરળ ભાષાંતર	૪-૦૦
મહિરત્નમાળા-મૂળ શ્લોકો ભાષાંતર સહિત	૧-૫૦
સ્તોત્રસંગ્રહ-૪૧ સ્તોત્રો મૂળ સાથે ભાષાંતર	૩-૦૦
સૌંદર્યલહરી-સરળ અનુવાદ સાથે ...	૦-૭૫
વિવેકગુણમણિ-જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું નિષ્પણ	૩-૦૦
પ્રત્યોત્તરમાળા ને જીવનમુક્તિઆનંદવહની	૦-૨૫
પ્રત્યોક્ષસુધાર અને તત્ત્વભોધ-સરળ અનુવાદ	૦-૫૦
મોહમુદ્ગર અને બીજાં દસ સ્તોત્રો ...	૧-૫૦

વસ્તામલકસ્તોત્ર અને વાક્યસુધા-મને	
સ્તોત્રોનો મૂળ સાથે સરળ અનુવાદ	૦-૩૦
શતશ્લોકી-મૂળ સાથે સરળ ભાષાંતર ...	૧-૨૫

ગીતા-વિષયક

કીમદ્ ભગવદ્ગીતા-ગુણચતી લિપિ	૧-૦૦
કીમદ્ ભગવદ્ગીતા-સંસ્કૃત શ્લોકો	૧-૦૦
ગીતા એકસાથેઈન્ડ ભાષ સાનેધર-અંગ્રેજીમાં	૮-૦૦

" " " પાકું પૂઠું	૧૦-૦૦
ઈન્ડ્રોલકચન દુ ગીતા એકસાથેઈન્ડ ...	૦-૬૦
અવધૂતગીતા-મૂળ સાથે સરળ ભાષાંતર	૨-૫૦
અઘાવકગીતા-મૂળ સાથે ભાષાંતર ...	૧-૨૫
કીમદ્ ભગવદ્ગીતા-મેટા અક્ષરમાં	૩-૦૦

આરોગ્ય અને વૈદક

સુમત્ આયુર્વેદ-મે ગ્રંથમાં ...	૨૪-૦૦
કારવપર્યાયિતા-ભાષાંતર વિવરણ સાથે ...	૨૦-૦૦
ચરકસંહિતા ભા. ૧ લો (શ્લોક સૂત્રસ્થાન)	૨૦-૦૦
ચરકસંહિતા ભાગ ૨ જે-નિદાન,	
વિમાન, ચારીર અને ઈન્દ્રિયસ્થાન	૨૦-૦૦
ચરકસંહિતા ભાગ ૩ જે-પિંડીસ્થિતસ્થાન	
અ. ૧ થી ૧૫ ...	૧૫-૦૦

ચરકસંહિતા ભાગ ૪ યો-વિકિરિતસ્થાન	...	૧૫-૦૦
અ. ૧૧ થી ૩૦	...	૧૫-૦૦
ચરકસંહિતા ભાગ ૫ યો-કલ્પ અને	...	૧૫-૦૦
સિદ્ધિસ્થાન	...	૧૫-૦૦
ભાવપ્રકાશ (મે ભાગમાં)	...	૧૫-૦૦
ભાગ ૧ લેખ પૂર્વખંડ	...	૧૫-૦૦
ભાગ ૨ લેખ મધ્યમ અને ઉત્તરખંડ	...	૨૦-૦૦
ચોગરનાકર (મે ગ્રંથોમાં) પૂર્વખંડ	...	૧૦-૦૦
" " ઉત્તરખંડ	...	૧૦-૦૦
અર્ચનકલ્પ-વાગ્ભટ-સરળ ભાષાંતર	...	૨૦-૦૦
હાથીતસંહિતા-યજ્ઞ્ય અત્રેય રચિત	...	૮-૦૦
માધવનિદાન (ચોગવિનિદાન)	...	૨૫-૦૦
ચાર્ક-ચરકસંહિતા-મૂળ સાથે ભાષાંતર	...	૧૦-૦૦
આયુર્વેદનો ઇતિહાસ-પં. હેમચન્દ્ર શર્મા	...	૫-૦૦
રસતંત્રસાર અને સિદ્ધપ્રયોગસંગ્રહ ૧ લો	...	૧૫-૦૦
" " (દ્વિતીયખંડ)	...	૧૨-૦૦
અરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન-મહાત્મા ગાંધીજી	...	૧-૨૫
રસાયન (ધાતુ, ઉપધાતુ રસ, વર્તેરોગ ઉપચોગ)	...	૨-૦૦
મરધરનો વેદ-વેદકીય ઉપચારો	...	૩-૦૦
અપ્પેલો અપ્પાર-અપ્પાર વિષે માહિતી	...	૨-૫૦
વિદિસ્યાજ્ઞન-આયુર્વેદિક સરળ ઉપાચો	...	૧-૦૦
ભાષદેવચતક-ભાષદેવ કૃત	...	૧-૨૫
વેદાજ્ઞવન-કવિ લોપિમચન્દ્ર કૃત	...	૧-૨૫
વેદક દુષ્કા સંગ્રહ-	...	૬-૦૦
અક્ષત્યાનના તત્કાલિક ઉપાચો-	...	૨-૨૫
પ્રાથમિક સારવાર	...	૨-૨૫
મરમપટ્ટા-મરમપુ ઉપાચો	...	૧-૨૫
જીવનચર્ચા-વિજ્ઞાપક ૫ મુનશી	...	૦-૫૦
ગુણયુર્વેદ-ગુણઉત્તરની માહિતી	...	૦-૭૫
વિદિસ્યાજ્ઞન-મૂળ સ્થેડાનું ભાષાંતર	...	૨-૦૦
આયુર્વેદ અને ભાત-આયુર્વેદ સંબંધી	...	૦-૨૫
અભિપ્રાયો	...	૦-૨૫
મોંદાનો અપ્પારવિદ્યાર-દર્શીનો માટે ઉપચોગી	...	૧-૦૦
મોંદાનો ઉપચાર-વિજ્ઞાપક ૫ મુનશી	...	૦-૫૦
જ્ઞાનજોગ્યમર્મનવી-૭૨ રોગો	...	૨૫
સદાચાર અને અપરોગ-૧	...	૧-૧૧

બોરાકમાં ઝેર-(બોરાકમાં થતી ભેળસેળ)	...	૦-૫૦
ઝેર ઉતારવાના તાત્કાલિક ઉપાચો	...	૧-૦૦
હરડે (અને તેનો ઉપચોગ)-	...	૧-૨૫
દાંતનું જાતન-ઉપચારો અને સંભાળ	...	૧-૦૦
કવાય ઓપધિ-સો કવાય અને કીકા	...	૧-૫૦
પ્રકીર્ણ ઓપધિ-સો ઓપધિની મનાવટ	...	૧-૦૦
અને ઉપચોગ	...	૧-૦૦
આયુર્વેદમાં નસપિંકિત્ત્વા-શ્વાસીય માહિતી	...	૧-૦૦

નીતિ અને સદાચાર

વિદુષર્મની ભાળપાલો-આનંદચંદ્ર મુ. ૧	...	૦-૭૫
નીતિસામુચ્ચય-નીતિના પ્રાચીન સ્થાવરોના સંગ્રહ	...	૦-૭૫
વેરાગ્યચતક-ભર્તૃહરિકૃત, મૂળ સાથે ભાષાંતર	...	૦-૫૦
નીતિચતક-ભર્તૃહરિકૃત, મૂળ સાથે ભાષાંતર	...	૦-૫૦
વિદ્યાનચતક-ભર્તૃહરિકૃત, મૂળ સાથે ભાષાંતર	...	૦-૬૦
નારદનાં ભક્તિસૂત્રો-મૂળ સૂત્રો-પદચ્છેદ	...	૦-૮૦
અર્થ અને નૈયમ સહિત	...	૦-૮૦
શાંતિલ્યબ્ધિસૂત્ર-ભક્તિસૂત્રો અર્થ અને	...	૦-૮૦
ટિપ્પણ સાથે	...	૧-૦૦
અનંતમાયા-અધ્યાત્મિક માહિતી	...	૦-૭૫
સુભાષિત રત્નમાળા-પરંદ કરેલા ૩૦	...	૧-૦૦
સ્થેડાનો સંગ્રહ	...	૧-૦૦
વિદુરનીતિ-મૂતરાપૂરે વિદુરનો ઉપદેશ	...	૨-૨૫
આર્મધર્મનીતિ અને સામુદાયનીતિસાર-અર્ધ	...	૨-૦૦
અને નીતિવિવેક સ્થેડા	...	૨-૦૦
ચાતુર્ય-નીતિ તથા ઉપદેશના સા સ્થેડા	...	૦-૨૫
જા અને મુખિરિ-ગોપક પ્રાચીનતરી	...	૦-૬૦
વિદુષર્મ-(એક પુસ્તકરૂપે)	...	૨-૫૦
દંડાંતકથાઓ	...	૨-૫૦
મો સુમેધકથાસર-જીવન ઉપચોગી	...	૨-૫૦
૩૮૨ દૃષ્ટા	...	૪-૫૦
ધર્મકથાઓ-૨૩ ધર્મકથાઓ	...	૧-૫૦
સંતની વાતો-રસપ્રદ વાર્તાઓ	...	૪-૦૦
દંડાંતકથા-મોપક સા દૃષ્ટા	...	૧-૫૦
પાપપુરોના પ્રેત જીવનપ્રસંગો-સંત	...	૧-૫૦
પુરોના જીવનના ૧૧૪ પ્રસંગો	...	૧-૫૦
જાન્યોતિયા-ગોપાલજી અને હરે	...	૩-૦૦